ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ
АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Словник іншомовних слів

за редакцією
члена-кореспондента АН УРСР
О. С. МЕЛЬНИЧУКА

КИЇВ —1974

ПЕРЕДМОВА

Словник іншомовних слів – науково-популярне довідкове видання, призначене для найширших кіл читачів. Основна мета словника – дати коротке пояснення часто вживаних слів і термінів іншомовного походження, що ввійшли до лексичного складу української літературної мови. Велику увагу приділено тим іншомовним термінам, які стали інтернаціональними в зв'язку з сучасною науково-технічною революцією, надзвичайно швидким прогресом усіх галузей науки, техніки, культури, розвитком міжнародних контактів.

Одне з складних завдань упорядників і редакторів словника полягало у доборі термінів і слів за галузями знань.

Суспільно-політична термінологія словника представлена найважливішими і найпоширенішими політичними, економічними, філософськими, історичними, соціологічними термінами іншомовного походження. Подано загальновживані терміни в галузі міжнародного права, дипломатії, юриспруденції. Включено терміни з етики, естетики, всіх жанрів літератури й мистецтва.

Природнича термінологія включає ті іншомовні терміни всіх наук природничого циклу, зокрема фізики, математики, хімії, що не є вузькофаховими і вживаються не лише в спеціальній літературі, а і в науково-популярних виданнях, у різних сучасних засобах масової інформації. В галузі біологічних наук, крім загальнобіологічної термінології (дарвінізм, генетика тощо), подаються родові й видові назви тих тварин і рослин, які можуть становити загальний інтерес. У словнику наведено поширені медичні й ветеринарні терміни, у т. ч. назви хвороб людини й тварин та основних (з вживаних тепер у нашій країні) лікарських препаратів і засобів. У галузі геолого-мінералогічних наук наведено, зокрема, іншомовні назви найважливіших гірських порід, мінералів, руд тощо.

Технічна термінологія охоплює насамперед назви тих машин, приладів, пристроїв, апаратів тощо, які мають на сучасному етапі широке застосування, а також найважливіші терміни з технології всіх галузей виробництва, організації й практики будівництва, транспорту, зв'язку та інших галузей господарства.

Словник включає також певну кількість іншомовних слів переважно побутового вжитку, що увійшли до сучасної української літературної мови. Зважаючи на піднесення загальноосвітнього і культурного рівня широких мас читачів, у цьому виданні не наводяться загальновідомі слова іншомовного походження типу абажур, кафе тощо. Не пояснюються також загальновідомі похідні слова, що мають спільний корінь з поданим у словнику основним терміном. Наприклад, при наявності терміна **геологія** похідний – **геолог** вважається цілком зрозумілим для читача.

Наприкінці книги подано найважливіші іншомовні слова і вирази, які вживаються в латинському написанні.

Упорядники і редактори цієї книги спиралися на цінний досвід попередніх видань радянських словників іншомовних слів, зокрема словників видавництва «Советская энциклопедия».

Всього в словнику вміщено пояснення близько 24 тисяч слів і термінів. Зауваження і побажання просимо надсилати на адресу: 252650, Київ, вулиця Леніна, 51, Головна редакція Української Радянської Енциклопедії.

ПОБУДОВА СЛОВНИКА

Статті словника складаються з слова-заголовка, етимологічної довідки (пояснення походження іншомовного слова) та дефініції (визначення). В разі потреби стисло подаються додаткові пояснення. Особливо важливі статті мають розгорнутий характер. Слова-заголовки набрано напівжирним шрифтом. Усі вони подаються з наголосом, іноді з двома, якщо слово вимовляється з подвійним наголосом, наприклад: **анапест, патина**. Заголовок складається з одного, рідше – двох іноземних слів. Іноді заголовок являє собою поєднання іншомовного і українського слів, які позначають одне поняття (наприклад, **аскорбінова** кислота).

Слова-заголовки подаються переважно в однині. Заголовок дається в множині, якщо це відповідає загальноприйнятій практиці (наприклад, **кінази**).

Слова-омоніми подаються в одній статті, якщо вони походять від того самого іншомовного слова. Перед дефініцією кожного з них ставиться цифра з дужкою. Якщо ж такі слова різного походження, то на них даються окремі статті. Тоді біля слова-заголовка вгорі ставиться порядкова цифра.

Наприклад:

ДІЄТА ^{1} (від грец. δίαιτα – спосіб життя, режим харчування) – ...

ДІЄТА ^{2} (від лат. dies – день) – ...

Посилання на такі слова також даються з цифровими позначками.

В етимологічній довідці наведено іншомовне слово або слова, від яких даний термін походить. Наприклад:

ІНТЕГРАЦІЯ (від лат. integratio – поповнення, відновлення) –...

СТАТУС-КВО (від лат. status quo ante bellum – довоєнне становище) – ...

Щоб збільшити інформативність словника, в етимологічній довідці вказується також і першоджерело, від якого походить слово-заголовок. Наприклад:

ГРОТЕСК (франц. grotesque, італ. grottesco – химерний, від grotta – печера) – ...

Якщо слово-заголовок і подане в етимологічній довідці іншомовне слово мають однакове значення, то останнє слово не перекладається. Зазначається лише по можливості первісне джерело. Наприклад:

ГАРАНТІЯ (франц. garantie) –...

КОМП'ЮТЕР (англ. computer, від лат. computo – рахую, обчислюю) –...

Нерідко значення слова-заголовка істотно відрізняється від основного значення того іншомовного слова, від якого воно походить. У цьому разі дається буквальний переклад (з позначкою «букв.»). Наприклад:

БАЛАНС (франц. balance, букв. – терези) – ...

КАПРИЧЧІО (італ. capriccio, букв. – примха, каприз) – ...

Щоб уникнути численних повторень в етимологічних довідках, найчастіше вживані словотворчі елементи даються як окремі статті (**агро**..., **біо**..., **гідро**..., **гіпо**..., ...**графія**, ...**логія**, ...**трофія**, ...**фобія** тощо).

Етимологічна довідка може складатися з посилань на назви інших статей, де подано відповідну етимологію. Наприклад:

КОНФРОНТАЦІЯ (від *кон*... і *фронт*) – ...

МЕТОДОЛОГІЯ (від *метод* і ...*логія*) – ...

В етимологічній довідці не даються, як правило, посилання більш як на два компоненти слова. Наприклад:

ГІДРОГЕОЛОГІЯ (від *гідро*... і *геологія*), а не (від *гідро*..., *гео*... і ...*логія*). Коли основа латинського або грецького слова, наведеного в етимологічній довідці в називному відмінку, не ясна, то поряд у круглих дужках подається родовий відмінок його. У цьому разі вся етимологічна довідка береться в квадратні дужки. Наприклад:

ПАТЕНТ [від лат. patens (patentis) –відкритий, очевидний] – ...

ФОТАРІЙ [від грец. φώς (φωτός) – світло] – ...

Якщо слово-заголовок утворене з частин іншомовних слів, то компоненти цих слів, які не беруть участі в його формуванні, подаються в круглих дужках, а вся етимологічна довідка – в квадратних. Наприклад:
БЕСАЛОЛ [від *бе (ладонна)* і *салол*] – ...
Латинські і грецькі дієслова та переклад їх українською мовою в етимологічних довідках даються у формі першої особи однини. Дієслова, взяті з інших мов, наводяться в інфінітиві.
Коли слово-заголовок запозичене з маловідомої або малопоширеної мови, то в етимологічній довідці дається лише вказівка на мову, з якої походить це слово. Наприклад:
КАУРІ (маорійське) – ...
При словах-заголовках, які походять від власних назв, етимологічна довідка, коли в дефініції немає відповідної згадки, подається, як правило, в кінці статті. Наприклад, у кінці статті **«ДИЗЕЛЬ»** зазначається: «Від прізвища німецького винахідника Р. Дізеля». Іншомовні слова в етимологічних довідках пишуться латинськими або грецькими літерами, якщо мови, з яких узято ці слова, мають відповідну графіку. В решті випадків іншомовні слова пишуться українськими літерами.
У тих випадках, коли слово-заголовок походить від іншомовного слова, яке зустрічається в дефініції і разом з тим є словом-заголовком іншої статті, де пояснюється його походження, таке слово в дефініції набирається курсивом, а етимологічна довідка не наводиться.
Наприклад:
НІОБІТ – ... руда *ніобію*.
У статтях, де походження слова-заголовка не встановлено, етимологічна довідка подається з позначкою «здогадно» або зовсім не подається.
Якщо зміст слова-заголовка пояснено в іншій статті, то після етимологічної довідки дається вказівка на цю статтю.
Наприклад:
ІНЦУХТ (нім. Inzucht, від in – в і Zucht – розведення) – те саме, що й *інбридинг*.
Слово-заголовок, коли воно згадується в тексті, позначається літерною абревіатурою.
Наприклад, у статті **«СОЦІАЛІЗМ»** зазначено: «В ході свого розвитку С. поступово переростає в комунізм».
Іноді з тексту статті неясно, до якої галузі знань належить дане поняття. Тоді після етимологічної довідки, перед дефініцією, подано курсивом відповідну позначку: *геогр.*, *мовозн.*, *матем.*, *мед.* тощо.
У тексті статей застосовуються загальноприйняті в літературі скорочення (див. Скорочення у словнику іншомовних слів).
Одиниці сучасних мір подаються загальновживаними умовними позначеннями: *г* (грам), *л* (літр), $см^2$ (квадратний сантиметр), *т* (тонна) тощо. Ці позначення набрано курсивом.
У словнику застосовується система посилань. Іншомовні слова, на які даються посилання, набрано курсивом. Посилання вказує, що на дане слово в словнику є стаття, отже дає змогу ознайомитися з цим поняттям.
Коли наприкінці статті зазначається інша назва терміна, то ця назва подається курсивом.
Наприклад:
АЛОГАМІЯ (від *ало*... і *...гамія*) – запилення квітки пилком іншої квітки. Інша назва – *чужозапилення*.
Коли слово-заголовок є прикметником, то в тексті статті двослівні назви понять, до складу яких входить цей прикметник, подаються курсивом. Наприклад, у статті **«ПОЛІТИЧНИЙ»** назви понять *«п. лад»*, *«п-а партія»*, *«п. страйк»* подаються курсивом.
Якщо в статті при основному терміні є слова, які уточнюють, конкретизують поняття, то вони пишуться курсивом. Наприклад, у статті **«МОНОПОЛІЯ»** слова «М. *валютна»*, «М. *капіталістичні»* подаються курсивом.
Коли в статті, слово-заголовок якої є назвою роду тварин або рослин, зазначаються назви видів, то вони подаються курсивом. Наприклад, у статті **«ОЛИВА»** видові назви «О. *європейська, або оливкове дерево»* подаються курсивом.

СКОРОЧЕННЯ У СЛОВНИКУ ІНШОМОВНИХ СЛІВ

Скорочення пояснювальних позначок

австрал. – австралійські мови
азерб. – азербайджанська мова
анат. – анатомія
англ. – англійська мова
англосакс. – англосаксонська мова
антроп. – антропологія
араб. – арабська мова
арам. – арамейська мова
архіт. – архітектура
астр. – астрономія
афр. – африканські мови
біол. – біологія
болг. – болгарська мова
букв. – буквально
вет. – ветеринарія
військ. – військова справа
вірм. – вірменська мова
геогр. – географія
геод. – геодезія
геол. – геологія
герм. – германські мови
голл. – голландська мова
грец. – давньогрецька мова
груз. – грузинська мова
давньоєвр. – давньоєврейська мова
давньоперс. – давньоперська мова
дат. – датська мова
екон. – економіка
ескім. – ескімоська мова
есп. – есперанто
ест. – естонська мова
етн. – етнографія
єгип. – єгипетська мова
ж. р. – жіночий рід
заст. – застаріле
збільш. – збільшене
зменш. – зменшене
зн. в. – знахідний відмінок
інд. – індійські мови
індіан. – індіанські мови
ірл. – ірландська мова
ірон. – іронічне
ісл. – ісландська мова
ісп. – іспанська мова
іст. – історія
італ. – італійська мова
казах. – казахська мова
кельт. – кельтські мови
кирг. – киргизька мова
кит. – китайська мова

кіберн. – кібернетика
косм. – космонавтика
лат. – латинська мова
латис. – латиська мова
лит. – литовська мова
літературозн. – літературознавство
матем. – математика
мед. – медицина
мист. – мистецтво
міф. – міфологія
множ. – множина
мовозн. – мовознавство
молд. – молдавська мова
монг. – монгольська мова
мор. – морська справа
муз. – музика
нім. – німецька мова
новогрец. – новогрецька мова
норв. – норвезька мова
одн. – однина
пед. – педагогіка
поет. – поетичне
перс. – перська мова
політ. – політичний термін
польс. – польська мова
португ. – португальська мова
прованс. – провансальська мова
психол. – психологія
рел. – релігія
розм. – розмовне
рум. – румунська мова
санскр. – санскрит (давньоіндійська мова)
с. г.– сільське господарство
семіт. – семітські мови
сербохорв. – сербохорватська мова
сір. – сірійська мова
сканд. – скандінавські мови
скор. – скорочено
словац. – словацька мова
сп. – спорт
староісп. – староіспанська мова
старонім. – старонімецька мова
старосканд. – старoскандінавська мова
старофранц. – старофранцузька мова
тадж. – таджицька мова
тат. – татарська мова
тех. – техніка
тур. – турецька мова
туркм. – туркменська мова
тюрк. – тюркські мови
угор. – угорська мова
узб. – узбецька мова

фіз. – фізика
фізіол. – фізіологія
філософ. – філософія
фін. – фінська мова
флам. – фламандська мова
франц. – французька мова
хім. – хімія
чес. – чеська мова
швед. – шведська мова
юрид. – юридичний термін
якут. – якутська мова
япон. – японська мова

Скорочення в тексті статей

ат – атмосфера технічна
атм – атмосфера фізична
атн – атмосфера надмірна
ат. н. – атомний номер
ДНК – дезоксирибонуклеїнова кислота
м. – місто
напр. – наприклад
н. е. – наша ера
о. – острів
оз. – озеро
пит. в. – питома вага
пор. – порівняй
р. – рік
РНК – рибонуклеїнова кислота
рр. – роки
ст. – століття
та ін. – та інше (інші)
т. зв. – так званий
т. ч. – таким чином
у т. ч.– у тому числі

ІНШОМОВНІ СЛОВА І ВИРАЗИ, ВЖИВАНІ В ЛАТИНСЬКОМУ НАПИСАННІ

AB ABSURDO лат. (аб абсурдо) – від нісенітниці. (Часто вживаний у геометрії спосіб доводити щось протилежним).
AB ANTIQUO лат. (аб антіквo) – з давніх-давен, споконвіку.
AB HOC ET AB HAC лат. (аб гок ет аб гак) – до речі і не до речі; так і сяк; не до ладу.
AB INCUNABULIS лат. (аб інкунабуліс) – змалку, від сповиточку.
AB INITIO лат. (аб ініціо) – з початку.
AB IRATO лат. (аб ірато) – розгнівавшись; під гарячу руку.
AB JOVE PRINCIPIUM лат. (аб йове прінціпіум) – букв. «початок від Юпітера»; починати з найважливішого. Вергілій.
A BON CHAT BON RAT франц. (а бон ша бон ра) – букв. «на доброго кота – добрий щур»; трапила коса на камінь.
AB OVO лат. (аб ово) – букв. «від яйця»; від самого початку. Горацій.
ABSENS CARENS лат. (абсенс карене) – відсутній втрачає; відсутній сам завдає собі шкоди.
AB URBE CONDITA лат. (аб урбе кондіта) – від заснування міста (Рима), тобто від 753 р. до н. е.; від початку.
A CAPRICCIO італ. (а капрічо) – *муз.* за вподобанням виконавця.
ACCELERANDO італ. (аччелерандо) – *муз.* прискорюючи темп.
ACTORE NON PROBANTE REUS ABSOLVITUR лат. (акторе нон пробанте реус абсольвітур) – якщо обвинувачення не доведено, то відповідача звільняють.
AD ACTA лат. (ад акта) – букв, «до актів»; відкласти до справ, у справу.
A DATO італ. (а дато) – від зазначеного в документі дня.
AD AUGUSTA PER ANGUSTA лат. (ад августа пер ангуста) – букв. «до високого через вузьке»; високої мети досягають, подолавши великі труднощі. Гюго.
AD CALENDAS GRAECAS лат. (ад календас грекас) – букв. «до грецьких календ» (яких у греків не було); на невизначено довгий термін.
ADDIO! італ. (аддіо) – прощай! прощавайте!
AD EXEMPLUM лат. (ад екземплюм) – на зразок.
AD HOC лат. (ад гок) – букв. «до цього»; для цього випадку, для цієї мети.
AD HOMINEM лат. (ад гомінем) – стосовно людини; про те, що звернене до почуттів, а не грунтується на об’єктивних даних.
AD HONORES лат. (ад гонорес) – заради шани, гонору.
A DIE лат. (а діе) – від сьогодні.
AD INFINITUM лат. (ад інфінітум) – без кінця, нескінченно.
A DISCRETION франц. (а діскресьйон) – на розсуд; без попередньо виробленої умови, досхочу.
AD LIBITUM лат. (ад лібітум) – як завгодно, за бажанням, на вибір.
AD LITTERAM лат. (ад літтерам) – буквально.
AD MANUS PROPRIAS лат. (ад манус пропріас) – до власних рук.
AD MODUM лат. (ад модум) – на зразок, подібно.
AD MULTOS ANNOS лат. (ад мультос аннос) – на довгі роки (побажання).
AD NOTAM лат. (ад нотам) – до відома.
AD NOTANDA лат. (ад нотанда) – слід узяти до уваги.
AD NOTATA лат. (ад нотата) – примітка.
AD PATRES лат. (ад патрес) – букв. «до предків (піти) »; померти.
AD PERPETUAM REI MEMORIAM лат. (ад перпетуам реі меморіам) – на вічну пам’ять про подію.
AD REFERENDUM лат. (ад референдум) – на розгляд, для доповіді.
AD REM лат. (ад рем) – до справи; по суті справи.
AD UNUM OMNES лат. (ад унум омнес) – усі до одного.

AD USUM лат. (ад узум) – для вживання.
AD USUM INTERNUM лат. (ад узум інтернум) – для внутрішнього вживання.
AD VALOREM лат. (ад вальорем) – за вартістю, відповідно до ціни.
ADVOCATUS DIABOLI лат. (адвокатус діаболі) – букв. «адвокат диявола»; завзятий обвинувач.
AD VOCEM лат. (ад воцем) – до речі (зауважити); щодо.
AEQUO ANIMO лат. (екво анімо) – букв. «спокійною душею»; тверезо, байдуже. Сенека.
AETERNUM VALE! лат. (етернум вале) – прощай навіки! Овідій.
AFFAIRE D'HONNEUR франц. (афер д'онер) – справа честі.
AFFETTUOSO італ. (аффеттуозо) – *муз.* ніжно, м'яко.
A FOND франц. (а фон) – грунтовно, досконало.
A FORCE DE FORGER ON DEVIENT FORGERON франц. (а форс де форже он дев'єн форжерон) – букв. «якщо битимеш молотом, станеш ковалем»; уміння досягають шляхом вправ.
A FORTIORI лат. (а фортіорі) – тим більше, і поготів.
AGITATO італ. (аджітато) – *муз.* піднесено, схвильовано.
A LA франц. (а ля) – подібний, на зразок.
A LA BONNE HEURE! франц. (а ля бон ер) – у добрий час!
A LA CARTE франц. (а ля карт) – букв. «за карткою»; про замовлення в ресторані страв на розсуд замовника.
A LA FIN DES FINS франц. (а ля фен де фен) – зрештою, кінець-кінцем.
A LA GUERRE COMME A LA GUERRE франц. (а ля гер ком а ля гер) – на війні, як на війні.
A LA HATE франц. (а ля ат) – нашвидкоруч, абияк.
A LA LANTERNE! франц. (а ля лянтерн) – на ліхтар! (Вигук, з яким французький народ вішав контрреволюціонерів під час Великої французької революції).
A LA LETTRE франц. (а ля летр) – буквально.
A LA LONGUE франц. (а ля льонг) – тривалий час.
A LA MINUTE франц. (а ля мінют) – швидко, зараз же; хвилина в хвилину.
A LA MODE франц. (а ля мод) – модно.
ALEA JACTA EST лат. (алеа якта ест) – букв. «жереб кинуто»; важливе або сміливе рішення прийнято. Юлій Цезар.
AL FINE італ. (аль фіне) – *муз.* до кінця.
ALIAS лат. (аліас) – інакше; іншим часом, в іншому місці.
A LIE HAS NO LEGS англ. (е лай хез ноу легз) – брехня не має ніг; брехнею далеко не заїдеш.
A LIMINE лат. (а ліміне) – букв. «з порога»; відразу.
A LINEA лат. (а лінеа) – з нового рядка.
A LIVRE OUVERT франц. (а лівр увер) – букв. «по розкритій книзі»; без підготовки, одразу (про переклад з іноземної мови або читання нот та гру на інструменті).
ALLENTANDO італ. (аллентандо) – *муз.* затримуючи, уповільнюючи.
ALLER ET RETOUR франц. (але е ретур) – туди й назад (про квиток на проїзд).
ALLONS! франц. (альон) – нумо! ходімо!
ALLONS, ENFANTS DE LA PATRIE! франц. (альон-з-анфан де ля патрі) – «вперед, діти вітчизни!» (Початок «Марсельєзи»).
ALL RIGHT! англ. (ол райт) – усе гаразд!
ALTERA PARS лат. (альтера парс) – друга (супротивна) сторона.
ALTER EGO лат. (альтер его) – букв. «друге я»; людина, настільки близька до когось способом мислення та ін. рисами, що може цілком його замінити. Засвідчено в Діогена, який приписує цей вираз Зенону.
ALTERNAMENTE італ. (альтернаменте) – *муз.* поперемінно, почергово.
AMBO MELIORES лат. (амбо меліорес) – букв. «обидва кращі»; один одного вартий.

A MERVEILLE франц. (а мервей) – чудово, досконало.
AMICUS CERTUS IN RE INCERTA CERMITUR лат. (амікус цертус ін ре інцерта цернітур) – букв. «надійного друга пізнають у ненадійній справі»; в лиху годину узнаєш вірну людину. Енній.
AMICUS HUMANI GENERIS лат. (амікус тумані генеріс) – друг роду людського.
AMICUS PLATO, SED MAGIS AMICA (EST) VERITAS лат. [амікус плято, сед магіс аміка (ест) верітас] – Платон – приятель, але істина – більший друг; правда – найбільше добро. Аммоній Сакс.
AMOR OMNIA VINCIT лат. (амор омніа вінціт) – кохання все здолає. Вергілій.
AMOROSO італ. (аморозо) – *муз.* ніжно, пристрасно, любовно.
ANGUIS IN HERBA лат. (ангуїс інгерба) – букв. «гадюка в траві» (про приховану небезпеку).
ANIMUS INJURIANDI лат. (анімус ін'юріанді) – намір образити.
ANNI CURRENTIS лат. (анні куррентіс) – цього року.
ANNO PASSATO лат. (анно пассато) – минулого року.
ANTE FACTUM лат. (анте фактум) – букв. «до факту»; перед тим, як щось відбулось.
ANTE OMNIA лат. (анте омніа) – передусім, насамперед.
ANTIQUO MODO, ANTIQUO MORE лат. (антікво модо, антікво море) – давнім звичаєм.
A PEU PRÉS франц. (а пе пре) – майже, приблизно.
A POSSE AD ESSE лат. (а поссе ад ессе) – від можливого до дійсного; на підставі можливого судити про дійсне.
A PRIMA VISTA італ. (а пріма віста) – *муз.* з першого погляду; без підготовки (співати або грати з листа).
A PROPOS франц. (а пропо) – до речі.
A PROPOS DE BOTTES франц. (а пропо де бот) – букв. «до речі, про чоботи»; без усякого приводу, ні з того, ні з сього.
AQUA VITAE лат. (аква віте) – букв. «вода життя»; горілка, оковита.
AQUAE ET IGNIS INTERDICTIO, HOC EST EXILIUM лат. (акве ет ігніс інтердікціо, гок ест екзіліум) – заборона користуватись вогнем і водою – це є вигнання.
A QUATRE MAINS франц. (а катр мен) – *муз.* в чотири руки.
ARBITER ELEGANTIAE (ELEGANTIARUM) лат. [арбітер елеганціе (елеганціарум)] – законодавець у ділянці вишуканого, витонченого.
ARDUA MOLIMUR, SED NULLA, NISI ARDUA, VIRTUS лат. (ардуа молімур, сед нулля, візі ардуа, віртус) – ми боремося з труднощами; але доблесть завжди є важкою. Овідій.
ARGENT COMPTANT франц. (аржан контан) – готівкою, готові гроші.
ARGUMENTA PONDERANTUR, NON NUMERANTUR лат. (аргумента пондерантур, нон нумерантур) – докази оцінюють за їхнім значенням, (а) не за кількістю.
ARGUMENTUM AD HOMINEM лат. (аргументум ад гомінем) – букв. «доказ стосовно людини»; доказ, що грунтується не на об'єктивних даних, а розрахований на почуття того, кого переконують.
ARGUMENTUM AD REM лат. (аргументум ад рем) – аргумент, що грунтується на дійсних обставинах справи.
ARGUMENTUM BACULINUM лат. (аргументум бакулінум) – букв. «паличний доказ»; переконування насильством.
ARGUMENTUM EX SILENTIO лат. (аргументум екс сіленціо) – доказ, що виводиться із замовчування.
A RIVEDERCI! італ. (а ріведерчі) – до побачення!
ARS EST CELARE ARTEM лат. (арс ест целяре артем) – справжнє мистецтво полягає в тому, щоб зробити його непомітним.
ARS LONGA, VITA BREVIS лат. (арс льонга, віта бревіс) – мистецтво довговічне, а життя (людини) коротке. Гіппократ.

ARTES LIBERALES лат. (артес лібералес) – вільні (благородні) мистецтва (середньовічна назва семи світських наук: граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, астрономії та музики).
ASINUS ASINUM FRICAT лат. (азінус азінум фрікат) – букв. «осел об осла треться»; дурень дурня вихваляє.
ASSAI італ. (ассай) – *муз.* досить, годі.
A TOUT PRIX франц. (а ту прі) – за всяку ціну; що б то не стало.
AU COURANT франц. (о куран) – в курсі якоїсь справи.
AUDACES FORTUNA JUVAT лат. (авдацес фортуна юват) – сміливим доля сприяє. Вергілій.
AUDIATUR ET ALTERA PARS лат. (авдіатур ет альтера парс) – треба вислухати й другу (протилежну) сторону.
AU FOND франц. (о фон) – по суті, власне кажучи.
AUF WIEDERSEHEN! нім. (ауф відерзеен) – до побачення!
AU NATUREL франц. (о натюрель) – в природному вигляді, як створила природа.
AUREA MEDIOCRITAS лат. (авреа медіокрітас) – букв. «золота середина». Про напрям думок (поведінку) людини, що уникає крайнощів, віддає перевагу помірності (звичайно іронічно). Горацій.
AU REVOIR! франц. (о ревуар) – до побачення!
AURORA MUSAE AMICA лат. (аврора музе аміка) – Аврора (богиня ранкової зорі) – подруга муз; ранішній час найбільш сприятливий для занять мистецтвами і науками.
AUT-AUT лат. (аут-аут) – або-або.
AUT CEASAR, AUT NIHIL лат. (аут цезар, аут нігіль) – букв. «або Цезар, або нічого»; все або нічого; або здобути, або дома не бути.
AUT VINCERE, AUT MORI лат. (аут вінцере, аут морі) – перемогти або вмерти; хоч пан, хоч пропав.
AUX ARMES! франц. (о-з-арм) – до зброї!
AVE CAESAR, MORITURI TE SALUTANT! лат. (аве цезар, морітурі те салютант) – «Живи, Цезарю, на страту приречені тебе вітають!» – цими словами вітали римського імператора гладіатори, виходячи на арену.
AVIS RARA лат. (авіс рара) – букв. «рідкісний птах»; рідкість, феномен.
A VOCE SOLA італ. (а воче соля) – *муз.* на один голос.
AVOIR LA MAIN DANS LA PATE франц. (авуар ля мен дан ля пат) – букв. «сунути руку в тісто»; взяти особисту участь, втрутитися у щось.
A VOL D'OISEAU франц. (а воль д'уазо) – букв. «з (висоти) пташиного льоту»; зверхньо.
BABY англ. (бейбі) – немовля, мала дитина; лялька.
BASTA COSI! італ. (баста козі) – досить! доволі!
BELAMI франц. (бель амі) – щирий приятель.
BEL ESPRIT франц. (бель еспрі) – дотепна людина.
BELLUM OMNIUM CONTRA OMNES лат. (беллюм омніум контра омнес) – війна всіх проти всіх (афоризм англ. філософа 17 ст. Т. Гоббса).
BENE лат. (бене) – добре, гаразд.
BENE MERITUS лат. (бене меритус) – заслужений.
BIEN франц. (б'єн) – добре, гаразд.
BIEN ENTENDU франц. (б'єн антандю) – само собою зрозуміло.
BIEN FAIRE ET LAISSER DIRE франц. (б'єн фер є лесе дір) – добре чинити й не зважати на те, що говорять.
BIEN OU RIEN франц. (б'єн у р'єн) – добре або ніяк.
BIS DAT QUI CITO DAT лат. (біс дат кві ціто дат) – двічі дає, хто швидко дає.
BIS REPETITA PLACENT лат. (біс репетіта пляцент) – двічі повторене сподобається. Горацій.
BONA FIDE лат. (бона фіде) – щиросердно, добросовісно.

BON GRÉ MAL GRÉ франц. (бон гре маль гре) – рад-не-рад, хоч-не-хоч.
BONHOMME франц. (боном) – простак, дивак, добряча душа.
BONJOUR! франц. (бонжур) – добридень!
BON MOT франц. (бон мо) – гостре слівце.
BONNE MINE AU MAUVAIS JEU франц. (бон мін о мове же) – добра міна під час поганої гри; невдоволена людина вдає, що все гаразд.
BON SOIR! франц. (бон суар) – добрий вечір!
BONUM PUBLICUM лат. (бонум публікум) – громадське добро.
BONUS PATER FAMILIAS лат. (бонус патер фаміліас) – букв. «добрий батько родини»; добрий господар.
BREVI MANU лат. (бреві ману) – букв. «короткою рукою»; без формалізму, швидко.
BREVITER лат. (бревітер) – коротко кажучи, прямо.
ÇA DEPEND франц. (са депан) – зважаючи на обставини.
CAECA INVIDIA EST лат. (цека інвідіа ест) – ревнощі сліпі.
CAETERIS PARIBUS лат. (цетеріс парібус) – за інших рівних умов.
ÇA IRA франц. (са іра) – все буде гаразд. (Приспів і назва відомої революційної пісні часів Французької буржуазної революції).
CALMATO італ. (кальмато) – *муз.* спокійно.
CAUSE CÉLÉBRE франц. (коз селебр) – сенсаційна судова справа.
CAVEANT CONSULES! лат. (кавеант консулес) – букв. «хай консули будуть пильні!»; стережіться, будьте передбачливі.
CENSEO CARTHAGINEM ESSE DELENDAM лат. (цензео картагінем ессе делендам) – «Я вважаю, що Карфаген мусить бути зруйнований» – слова, якими Катон закінчував кожну свою промову в римському сенаті.
CESSANTE CAUSA CESSAT EFFECTUS лат. (цессанте кауза цессат еффектус) – з припиненням причини припиняється дія.
C'EST LA GUERRE! франц. (се ля гер) – це – війна! така війна!
C'EST LA VIE! франц. (се ля ві) – таке життя!
C'EST LE MOT франц. (се ле мо) – букв. «ось воно, слово»; саме так, точний вираз.
CHACUN A SON GOUT франц. (шакен а сон гу) – у кожного свій смак; кожний діє на власний розсуд.
CHARGÉ D'AFFAIRES франц. (шарже д'афер) – повірений у справах; особа, яка заступає посла, коли він відсутній.
CHARMANT! франц. (шарман) – чудово! прекрасно!
CHER AMI! франц. (шер амі) – дорогий друже! (Формула звертання).
CHERCHER MIDI A QUATORZE HEURES франц. (шерше міді а каторз ер) – шукати вчорашнього дня. Вольтер.
CHERCHEZ LA FEMME! франц. (шерше ля фам) – «шукайте жінку!»; в ній, певно, суть. А. Дюма-батько.
CHEVALIER D'INDUSTRIE франц. (шевальє д'ендюстрі) – лицар спритності; аферист, пройдисвіт.
CHEVALIER SANS PEUR ET SANS REPROCHE франц. (шевальє сан пер є сан репрош) – безстрашний і благородний лицар.
CHI LO SA? італ. (кі льо са) – хто знає?
CI-DEVANT франц. (сі-деван) – попередній, колишній, що колись так звався.
CIRCULUS VITIOSUS лат. (ціркулюс віціозус) – порочне коло. (Логічна помилка, яка полягає в тому, що положення, яке саме потребує доведення, визнається доведеним і лягає в основу міркування).
CITATO LOCO лат. (цітато льоко) – у згаданому місці (книги, документа).
CITO лат. (ціто) – швидко. (Пишуть на медичних рецептах, коли треба виконати їх терміново).

COACTUS TAMEN VOLUI лат. (коактус тамен волюї) – будучи змушений, я все-таки висловив волю.
COGITO, ERGO SUM лат. (когіто, ерго сум) – я мислю, отже я існую. Декарт.
COGNATA VOCABULA REBUS лат. (когната вокабуля ребус) – слова, що відповідають вчинкам.
COGNOSCE TE IPSUM лат. (когносце те іпсум) – пізнай самого себе.
COMME CI, COMME CA франц. (ком сі, ком са) – так собі; ледь-ледь.
COMMEDIA DELL’ARTE італ. (коммедіа дель арте) – комедія масок (вид італійського народного театру, що виник у середині 16 ст. і став основою для розвитку професіонального театрального мистецтва Італії).
COMPARAISON N’EST PAS RAISON франц. (компарезон не па резон) – порівняння – не доказ.
COMPTE RENDU франц. (копт рандю) – звіт, доповідь.
CON AFFETTO італ. (кон аффетто) – *муз.* з почуттям.
CON AMORE італ. (кон аморе) – *муз.* з любов’ю.
CON BRIO італ. (кон бріо) – *муз.* жваво, із запалом.
CONDITIO SINE QUA NON лат. (кондіціо сіне ква нон) – неодмінна умова, без якої не можна щось зробити.
CON ESPRESSIONE італ. (кон еспрессьйоне) – *муз.* виразно.
CON FORZA італ. (кон форца) – *муз.* сильно.
CON FUOCO італ. (кон фуоко) – *муз.* з вогнем.
CONSENSUS FACIT LEGEM лат. (консенсус фаціт легем) – згода творить право.
CONSENSUS OMNIUM лат. (консенсус омніум) – згода всіх.
CONSPIRATION DE SILENCE франц. (конспірасьйон де сілянс) – змова мовчання.
CONSUETUDO EST ALTERA NATURA лат. (консветудо ест альтера натура) – звичка – друга натура. Ціцерон.
CONTRA BONOS MORES лат. (контра бонос морес) – букв. «проти добрих звичаїв»; аморально.
CONTRADICTIO IN ADJECTO лат. (контрадікціо ін ад’єкто) – внутрішнє протиріччя у визначенні чого-небудь, напр., сухий туман.
CONTRA SPEM SPERO лат. (контра спем сперо) – всупереч надії сподіваюсь.
CON TUTTA FORZA італ. (кон тутта форца) – *муз.* щосили, якнайгучніше.
CORAM POPULO лат. (корам попульо) – прилюдно.
CORPUS DELICTI лат. (корпус делікті) – букв. «тіло злочину»; речовий доказ злочину.
CORPUS JURIS CIVILIS лат. (корпус юріс цівіліс) – зведення римських законів, видане за візантійського імператора Юстініана (6 ст.) й відоме під назвою «Кодекс Юстініана».
CORRIGENDA лат. (коррігенда) – список поправок (виправлень).
COULEUR LOCALE франц. (кульор льокаль) – місцевий колорит; характер, відтінок, своєрідність.
COUP DE FOUDRE франц. (ку де фудр) – букв. «удар грому»; любов з першого погляду; незвичайний, раптовий випадок.
COUP DE GRACE франц. (ку де грас) – букв. «удар з жалю»; смертельний удар, що кладе край мукам.
COUP DE MAITRE франц. (ку де метр) – майстерний прийом.
COUP D’ÉTAT франц. (ку д’єта) – державний переворот.
COUP DE THÉATRE франц. (ку де театр) – театральний ефект; несподівана пригода.
COÛTE QUE COÛTE франц. (кут ке кут) – будь-що-будь.
CRESCIT SUB PONDERE VIRTUS лат. (кресціт суб пондере віртус) – переслідувана доблесть зростає.
CUI BONO? лат. (куі боно) – кому на користь? у чиїх інтересах?
CULPA LEVIS лат. (кульпа левіс) – невелика провина, маленький гріх.

CUM GRANO SALIS лат. (кум грано саліс) – букв. «з дрібкою солі»; з іронією, глузливо. Пліній Старший.
CUM PRINCIPIA NEGANTE NON EST DISPUTANDUM лат. (кум прінціпіа неганте нон ест діспутандум) – з тим, хто заперечує (відкидає) основи, немає чого сперечатися.
CUM TACENT, CLAMANT лат. (кум тацент, клямант) – букв. «коли мовчать, кричать»; їхнє мовчання – гучний крик; красномовне мовчання. Ціцерон.
CURRENTE CALAMO лат. (курренте калямо) – швидким пером; писати щось швидко і не дуже обдумано.
CURRICULUM VITAE лат. (куррікулюм віте) – життєпис, короткі відомості з життя якоїнебудь особи.
D'ACCORD! франц. (д'акор) – гаразд! нехай і так!
DA IST (LIEGT) DER HUND BEGRABEN! нім. [да іст (лігт) дер хунд беграбен] – букв. «ось де зарито собаку!»; ось де розв'язка незрозумілого; про це йдеться.
DAL SEGNO італ. (даль сеньйо) – *муз.* від знака. (Знак на нотах, що вказує на потребу повторення п'єси від певного місця).
DE BONNE GRACE франц. (де бон грас) – охоче, залюбки.
DE DATO лат. (де дато) – з дня, коли видано документ.
DEDUCTIO AD ABSURDUM лат. (дедукціо ад абсурдум) – безглуздий висновок.
DE GUSTIBUS NON (EST) DISPUTANDUM лат. [де густібус нон (ест) діспутандум] – про смаки не сперечаються.
DE LANA CAPRINA лат. (де ляна капріна) – букв. «за козячу вовну»; через дрібницю сперечатися. Горацій.
DEL CERTO італ. (дель черто) – напевне.
DE LEGE FERENDA лат. (де леге ференда) – з погляду закону, в якому є потреба.
DE LEGE LATA лат. (де леге лята) – з погляду чинного закону; з погляду закону.
DELIBERATO італ. (деліберато) – *муз.* рішуче.
DELICTUM COMMISSIONIS, DELICTUM OMISSIONIS лат. (деліктум коммісcіоніс, деліктум оміссіоніс) – правопорушення, що проявилося у вчиненні чого-небудь; правопорушення, що виявилося у невиконанні.
DE MORTUIS AUT BENE AUT MIHIL лат. (де мортуіс аут бене аут нігіль) – про мертвих або говорити добре, або мовчати.
DE NIHILO NIKSL лат. (де нігільо нігіль) – з нічого – ніщо. Лукрецій.
DE NOCTE CONSILIUM лат. (де нокте консіліум) – а ніч дасть пораду.
DE NOVO лат. (де ново) – знов; з початку.
DE OMNIBUS REBUS ET QUIBUSDAM ALIIS лат. (де омнібус ребус ет квібусдам аліїс) – про все й деякі інші речі; розмова без певного плану.
DE PLANO лат. (де пляно) – легко, без особливих труднощів.
DE PRINCIPIIS NON EST DISPUTANDUM лат. (де прінціпііс нон ест діспутандум) – про принципи не сперечаються.
DE PUBLICIS лат. (де публіціс) – про публічні (громадські) справи.
DER LANGEN REDE KURZER SINN нім. (дер лянген реде курцер зінн) – короткий зміст довгої промови.
DER MOHR HAT SEINE ARBEIT GETAN, DER MOHR KANN GEHEN нім. (дер мор гат зайне арбайт гетан, дер мор канн геен) – мавр зробив своє, мавр може йти. (Вживається для характеристики бездушного ставлення до того, чиїх послуг більше не потребують). Шіллер.
DERNIER COUP DE MAIN франц. (дерньє ку де мен) – останнє прикладення руки; завершення якогось твору.
DER WUNSCH IST DES GEDANKENS VATER нім. (дер вунш іст дес геданкенс фатер) – бажання є батько думки.
DESIDERATA лат. (дезідерата) – букв. «бажане»; 1) чиїсь побажання чи наміри; 2) предмети, книжки, потрібні для поповнення якоїсь колекції, бібліотеки.

DE TE FABULA NARRATUR лат. (де те фабуля наррaтур) – про тебе у казці сказано; про тебе мова.
DETTO італ. (детто) – названий, вище згаданий.
DEUS EX MACHINA лат. (деус екс махіна) – бог з машини; у грецьких і римських трагедіях бог, що несподівано з’являвся на сцені за допомогою захованої за лаштунками машини і розв’язував дію. Звідси – несподівана, але вчасна, доречна поява когось.
DE VISU лат. (де візу) – на власні очі, як очевидець.
DICTUM ACERBUM лат. (діктум ацербум) – гірка правда.
DIES AD QUEM лат. (діес ад квем) – кінцевий момент строку.
DIES A QUO лат. (діес а кво) – початковий момент строку.
DIES CERTUS AH ET CERTUS QUANDO лат. (діес цертус ан ет цертус квандо) – строк, про який відомо, що він настане і відомо, коли саме настане.
DIFFERENTIA SPECIFICA лат. (діфференція спеціфіка) – видова відмінність. (Термін формальної логіки).
DILIGENTIA QUAM IN REBUS SUIS лат. (ділігенція квам ін ребус суіс) – турбота як про свої справи.
DISCORDIA RES MAXIMAE DILABUNTUR лат. (діскордіа рес максіме ділябунтур) – через незгоду і найбільші (найважливіші) справи гинуть.
DIXI! лат. (діксі) – я сказав! (Вживається як заключна формула в значенні: все необхідне сказано, більше говорити нема про що).
DIXI ET ANIMAM LEVAVI лат. (діксі ет анімам леваві) – сказав і полегшив цим душу.
DOCENOO DISCIMUS лат. (доцендо дісцімус) – навчаючи, ми самі вчимося. Сенека.
DOLCISSIMO італ. (дольчіссімо) – *муз.* дуже ніжно.
DOLOROSO італ. (дольорозо) – *муз.* журливо, жалібно.
DO UT DES лат. (до ут дес) – даю, щоб ти дав. (Формула римського права).
DO UT DES; DO UT FACIAS; FACIO UT DES; FACIO UT FACIAS лат. (до ут дес; до ут фаціас; фаціо ут дес; фаціо ут фаціас) – даю, щоб ти дав; даю, щоб ти зробив; роблю, щоб ти дав.; роблю, щоб ти зробив.
DU CHOC DES OPINIONS JAILLIT LA VÉRITÉ франц. (дю шок де-з-опіньйон жайї ля веріте) – боротьба думок породжує істину. DUE VOLTE італ. (дуе вольте) – *муз.* двічі.
DULCE ET DECORUM EST PRO PATRIA MORI лат. (дульце ет декорум ест про патріа морі) – солодко й почесно вмерти за батьківщину. Горацій.
DUM SPIRO, SPERO лат. (дум спіро, сперо) – доки дихаю – сподіваюсь. Овідій.
DUOBUS CERTANTIBUS TERTIUS GAUDET лат. (дуобус цертантібус терціус гаудет) – коли двоє б’ються, радіє (дістає вигоду) третій.
DUO QUUM FACIUNT IDEM, NON EST IDEM лат. (дуо куум фаціунт ідем, нон ест ідем) – коли двоє роблять те саме, то це вже не є те саме; одна робота, а наслідки різні. Теренцій.
DURA LEX, SED LEX лат. (дура лекс, сед лекс) – суворий закон, та все ж закон.
DURA NECESSITAS лат. (дура нецессітас) – доконечна потреба.
DURO італ. (дуро) – *муз.* суворо, грубо.
DU SUBLIME AU RIDICULE IL N’Y A QU’UN PAS франц. (дю сюблім о рідікюль іль ньякеи па) – букв. «від великого до смішного – один крок»; серйозне часто чергується з смішним; легко потрапити з однієї крайності в іншу.
ECCE HOMO! лат. (екце гомо) – от людина!
EDITION DE LUXE франц. (едісьйон де люкс) – розкішне видання.
EDITIO PRINCEPS лат. (едіціо прінцепс) – перше видання.
EJUS EST NOLLE QU! POTEST VELLE лат. (еюс ест нолле кві потест велле) – висловити небажання може той, хто має право висловити бажання.
EMBARRAS DE RICHESSES франц. (анбара де рішес) – труднощі у виборі чогось; всього стільки, що не знаєш, на чому спинитись.
EN ARRIERE! франц. (ан ар’єр) – назад!

EN AVANT! франц. (ан аван) – вперед!
EN BLOC франц. (ан бльок) – цілком, у цілому; не вдаючись у подробиці (до подробиць).
EN DÉTAIL франц. (ан детай) – докладно, вроздріб.
EN FAMILLE франц. (ан фамій) – по-родинному, по-сімейному.
ENFANT TERRIBLE франц. (анфан терібль) – букв. «жахлива дитина»; 1) дитина, яка відтворює почуте так, що червоніють дорослі; 2) людина, поведінка якої жахає всіх.
EN FLAGRANT DÉLIT франц. (ан флягран делі) – на місці злочину.
EN GRAND франц. (ан гран) – у великих розмірах; не обмежуючись.
EN GRANDES LIGNES франц. (ан гранд лінь) – у головних рисах.
EN GROS франц. (ан гро) – загалом, у загальних рисах.
EN PASSANT франц. (ан пасан) – мимохідь; між іншим.
ENTENTE; CORDIALE франц. (антант кордіаль) – сердечна згода.
EN TOUT CAS франц. (ан ту ка) – на всяк випадок, для всього.
EN TOUTES LETTRES франц. (ан тут летр) – без скорочень, без іносказання (алегорії), одверто назвати речі своїми іменами.
ENTRÉE франц. (антре) – вхід.
ENTRE NOUS, ENTRE NOUS SOIT DIT франц. (антр ну, антр ну суа ді) – між нами, між нами будь сказано.
ENTREZ! франц. (антра) – входьте!
EO IPSO лат. (ео іпсо) – тим самим, внаслідок цього, на підставі цього.
EPPUR SI MUOVE! італ. (еппур сі муове) – а все-таки вона обертається! (Вигук, що приписують великому італійському астроному й фізику Галілео Галілею). Вживають, щоб підкреслити: 1) рух вперед, розвиток суспільної думки; 2) непохитну впевненість у чомусь.
ERGO лат. (ерго) – отже, тому, внаслідок цього.
ERRARE HUMANUM EST лат. (ерраре гуманум ест) – помилятися властиво людині.
ERRATA лат. (еррата) – помилки.
ERROR FACTI, ERROR JURIS лат. (еррор факті, еррор юріс) – помилка *у* факті, помилка в праві.
ES IST EINE ALTE GESCHICHTE, DOCH BLEIBT SIE IMMER NEU нім. (ес іст айне альте гешіхте, дох блайбт зі імер ной) – це стара історія, але вона завжди лишається новою. Гейне.
ESPRESSIVO італ. (еспрессіво) – *муз.* виразно.
ESPRIT DE COMBATIVITÉ франц. (еспрі де комбатівіте) – бойове завзяття.
ESPRIT FORT франц. (еспрі фор) – букв. «сильний розум»; розумна, проникилва людина; вільнодумець.
ET CAETERA лат. (ет цетера) – і так далі, та інше.
EVVIVA! італ. (еввіва) – хай живе!
EX ABRUPTO лат. (екс абрупто) – одразу, раптово, зненацька, без підготовки.
EX ADVERSO лат. (екс адверсо) – доказ від протилежного, спосіб виведення доказу із супротивного положення.
EX AEQUO ET BONO лат. (екс екво ет боно) – по справедливості і доброті, а не за формальним законом.
EX CATHEDRA лат. (екс катедра) – з кафедри; особливо авторитетно, незаперечно.
EXEGI MONUMENTUM AERE PERENNIUS лат. (егзегі монументум ере переннiус) – я спорудив пам’ятник, тривкіший за сталь. Горацій.
EX NIHILO NIHIL лат. (екс нігільо нігіль) – з нічого – ніщо; з нічого нічого не виходить.
EX OFFICIO лат. (екс оффіціо) – за посадою, з обов’язку.
EXPERIMENTIA EST OPTIMA RERUM MAGISTRA лат. (експеріменція ест оптіма рерум магістра) – досвід – кращий учитель.
EXPLICITE лат. (експліціте) – розгорнуто, зрозуміло.
EXPRESSIS VERBIS лат. (експрессіс вербіс) – у точних виразах.

EX TEMPORE лат. (екс темпоре) – одразу ж, без підготовки, не готуючись.
EX UNGUE LEONEM лат. (екс унгве леонем) – за кігтем лева (пізнають); видно птаха за його польотом.
EX UNITATE VIRES лат. (екс унітате вірес) – в єднанні – сила.
FACTA CONCLUDENTIA лат. (факта конклюденція) – факти, з яких можна зробити правовий висновок (конклюдентні факти).
FACETO італ. (фачето) – *муз.* жартівливо, весело.
FAÇON DE PARLER франц. (фасон де парле) – манера висловлюватись.
FAIR PLAY англ. (фейр плей) – букв. «чесна, правильна гра»; справедливі умови у будь-якій справі.
FAIT ACCOMPLI франц. (фе-т-акомплі) – доконаний факт.
FAS EST ET AB HOSTE DOCERI лат. (фас ест ет аб госте доцері) – вчитися можна й у ворога.
FATO MAJOR PRUDENTIA лат. (фато майор пруденція) – здоровий глузд цінніший за випадок.
FAUTE DE MIEUX франц. (фот де мйо) – за відсутністю (через відсутність) кращого.
FAUX PAS франц. (фо па) – хибний крок, помилка, недоречний вчинок.
FECI QUOD POTUI, FACIANT MELIORA POTENTES лат. (феці квод потуі, фаціант меліора потентес) – я зробив, що міг, хто може, нехай зробить краще.
FECIT лат. (феціт) – зробив. (Напис на старовинних картинах після підпису художника).
FEMININUM лат. (фемінінум) – жіночий рід (у граматиці).
FERMO італ. (фермо) – *муз.* твердо, рішуче.
FEROCE італ. (фероче) – *муз.* дико, бурхливо.
FERRO ET IGNI лат. (ферро ет ігні) – букв. «залізом і вогнем»; вогнем і мечем.
FESTINA LENTE лат. (фестіна ленте) – букв. «поспішай поволі»; кваплячись, не роби необачних вчинків. Юлій Цезар.
FESTIVAMENTE італ. (фестіваменте) – урочисто, святково.
FIAT JUSTITIA, PEREAT MUNDUSI лат. (фіат юстіція, переат мундус) – нехай здійсниться правосуддя, хоч би загинув світ!
FIAT LUX! лат. (фіат люкс) – хай буде світло!
FIDELIS ET FORTIS лат. (фіделіс ет фортіс) – вірний і сміливий.
FIDE, SED CUI VIDE лат. (фіде, сед куі віде) – довіряй, але дивись кому.
FINIS CORONAT OPUS лат. (фініс коронат опус) – кінець – ділу вінець.
FINITA LA COMMEDIA! італ. (фініта ля коммедіа) – букв. «виставу закінчено»; настав кінець, крах.
FLAGRANTE DELICTO лат. (фляграпте делікто) – на місці злочину.
FLAGRANTE DELICTO COMPREHENSI лат. (фляграпте делікто компрегензі) – спіймані на місці злочину.
FOLIO VERSO лат. (фоліо версо) – на наступній сторінці.
FOLIUM лат. (фоліум) – лист, сторінка.
FORTES FORTUNA ADJUVAT лат. (фортес фортуна ад'юват) – сміливим допомагає сама доля. Теренцій.
FRIENDS ARE THIEVES OF TIME англ. (френдз ар сівз ов тайм) – друзі – розкрадачі часу.
FUIT TROJA! лат. (фуіт троя) – букв. «була Троя!»; немає більше Трої. Вергілій.
FUOCOSO італ. (фуокозо) – *муз.* із запалом, з вогнем.
FURIOSO італ. (фуріозо) – *муз.* бурхливо, палко.
GAGE D'AMITIÉ франц. (гаж д'амісьє) – подарунок на знак приязні.
GAGE D'AMOUR франц. (гаж д'амур) – подарунок на знак любові.
GAJO італ. (гайо) – *муз.* весело, жваво.
GAUDEAMUS IGITUR, JUVENES DUM SUMUS лат. (гаудеамус ігітур, ювенес дум сумус) – будемо веселитися, доки ми молоді. (Початок середньовічної студентської пісні).

GENEROSO італ. (дженерозо) – *муз.* піднесено.
GENUS лат. (генус) – рід.
GIOCOSO італ. (джокозо) – *муз.* весело, грайливо.
GOOD BYE! англ. (гуд бай) – щасливо! (На прощання).
GRACILE італ. (грачіле) – *муз.* ніжно, делікатно.
GRAECA SUNT, NON LEGUNTUR лат. (грека сунт, нон легунтур) – не про нас написано.
GRANDE DAME франц. (гран дам) – букв. «велика пані»; жінка з витонченими, аристократичними манерами і такою ж зовнішністю.
GRANDIOSO італ. (грандіозо) – *муз.* велично.
GRAND MERCI! франц. (гран мерсі) – велике спасибі! дуже вдячний!
GRAND SEIGNEUR франц. (гран сеньєр) – великий пан, вельможа.
GRATIA GRATIAM PARIT лат. (грація грацiам паріт) – ласка породжує ласку.
GRATIAS AGO! лат. (грацiас аго) – дякую!
GRATIS лат. (гратіс) – дурно, безплатно.
GROSSO MODO лат. (гроссо модо) – згруба, приблизно, наспіх.
GUARDA E PASSA італ. (гуарда є пасса) – букв. «подивись і йди далі»; не заглиблюйся в це; не затримуйся на цьому. Данте.
GUERRE A OUTRANCE франц. (гер а утранс) – війна до останнього.
GUTTA CAVAT LAPIDEM лат. (гутта кават ляпідем) – крапля довбає камінь.
HABEAS TIBI лат. (габеас тібі) – тримай при собі.
HABENT SUA FATA LIBELLI лат. (габент суа фата лібеллі) – і книжки мають свою долю. Теренціан Мавр.
HABITUÉ франц. (абітюе) – постійний гість, завсідник.
HAC ITUR AD ASTRA лат. (гак ітур ад астра) – ось стежка до слави.
HANDS OFF! англ. (хендс офф) – руки геть!
HANNIBAL ANTE PORTAS! лат. (ганнібаль анте портас) – Ганнібал біля воріт! Вираз, що означає небезпеку, яка нависла над державою. Тіт Лівій.
HAPPY END англ. (хеппі енд) – щасливий кінець (в художньому літературному творі або кінофільмі).
HE WHO PAYS THE PIPER CALLS THE TUNE англ. (хі ху пейс зе пайпер колз зе тюн) – хто сплачує сопілкареві, той і замовляє мелодію.
HIC SUNT LEONES лат. (гік сунт леонес) – букв. «тут леви» (так позначали на стародавніх картах невідомі країни).
HIGH LIFE англ. (хай лайф) – букв. «високе життя»; вищий світ, великосвітське товариство.
HISTORIA EST MAGISTRA VITAE лат. (гісторіа ест магістра віте) – історія є вчителька життя.
HOC FAC QUOD CRAS FIERI DE BET лат. (гок фак квод крас фієрі дебет) – зроби сьогодні те, що маєш зробити завтра.
HOMINES DUM DOCENT DISCUNT лат. (гомінес дум доцент діскунт) – люди навчаючи учаться.
HOMO FABER лат. (гомо фабер) – людина – творець знарядь праці.
HOMO HOMINI LUPUS EST лат. (гомо гоміні люпус ест) – людина людині вовк. Плавт. (Вираз, що вживається для характеристики моралі експлуататорського суспільства).
HOMO SAPIENS лат. (гомо сапієнс) – людина як розумна істота.
HOMO SUM, HUMANI NIHIL A ME ALIENUM PUTO лат. (гомо сум, гумані шгіль а ме алієнум путо) – я людина, і ніщо людське мені не чуже. Теренцій.
HONORES MUTANT MORES лат. (гонорес мутант морес) – шана змінює звичаї. Плутарх.
HONORIS CAUSA лат. (гоноріс кауза) – букв. «заради шани»; за заслуги.
HONOS ALIT ARTES лат. (гонос аліт артес) – майстер любить славу.
HONOS HABET ONUS лат. (гонос габет онус) – пошана зобов’язує.

HONNI SOIT QUI MAL Y PENSE франц. (оні суа кі маль і панс) – нехай соромиться той, хто погано про це подумає.
HORS CONCOURS франц. (ор конкур) – поза конкурсом.
HORS LA LOI франц. (ор ля люа) – поза законом.
HUMANUM ERRARE EST лат. (гуманум ерраре ест) – людині властиво помилятися.
IBIDEM лат. (ібідем) – там же.
IDÉE FIXE франц. (іде фікс) – нав'язлива думка.
IDEM лат. (ідем) – те саме, так само, однаково.
IDEM PER IDEM лат. (ідем пер ідем) – те саме, за допомогою того самого; визначення через визначуване.
ID EST лат. (ід ест) – тобто.
IGNIS NON EXSTINGUITUR IGNE лат. (ігніс нон екстінгвітур ігне) – вогонь не гасять вогнем.
IGNORANTIA JURIS NEMINEM EXCUSAT лат. (ігноранціа юріс немінем екскузат) – незнання закону нікого не виправдовує (одне з основних положень римського права).
IL FAUT RECULER POUR MIEUX SAUTER франц. (іль фо рекюле пур мйо соте) – треба відступити, щоб дужче стрибнути.
IL N'Y A QU'UN PAS франц. (іль ні а кен па) – всього тільки один крок.
IMITANDO італ. (імітандо) – *муз.* наслідуючи.
IMPERIOSO італ. (імперйозо) – *муз.* владно, наказово.
IMPETUOSO італ. (імпетуозо) – *муз.* бурхливо, палко, гаряче.
IMPLICITE лат. (імпліціте) – приховано, неявно.
IMPROMPTU франц. (енпронтю) – експромт (музичний чи віршований твір, написаний без підготовки).
IN ABSTRACTO лат. (ін абстракто) – абстрактно, взагалі.
IN AQUA SCRIBIS лат. (ін аква скрібіс) – пишеш по воді; вилами по воді.
IN ARENA AEDIFICAS лат. (ін арена едіфікас) – будуєш на піску; зводиш повітряний замок.
IN BREVI лат. (ін бреві) – коротко, стисло.
IN CORPORE лат. (ін корпоре) – в повному складі.
INCREDIBILE DICTU лат. (інкредібіле дікту) – важко повірити, неймовірно.
INDE лат. (інде) – звідси, отже.
IN DEPOSITO лат. (ін депозіто) – на збереження.
INDEX LIBRORUM PROHIBITORUM лат. (індекс ліброрум прогібіторум) – перелік книг, заборонених духівництвом за середньовіччя.
IN EXTENSO лат. (ін екстенсо) – повністю, дослівно, цілком.
IN EXTREMIS лат. (ін екстреміс) – в останню хвилину, перед смертю.
IN FAVOREM лат. (ін фаворем) – на користь кого-небудь, на чиюсь користь.
IN FINE лат. (ін фіне) – в кінці, напр. в кінці сторінки, розділу і т. п.
IN LOCO лат. (ін льоко) – на місці.
IN MEDIAS RES лат. (ін медіас рес) – букв. «всередину речей»; в саму суть справи. Горацій.
IN NATURA лат. (ін натура) – в дійсності, насправді, в натурі.
IN OMNIBUS ALIQUID, IN TOTO NIHIL лат. (ін омнібус аліквід, ін тото нігіль) – всього потроху, а як підсумок – нуль.
IN OPTIMA FORMA лат. (ін оптіма форма) – у найкращій формі, за всіма правилами.
IN PACE лат. (ін паце) – мирно, в мирі, в спокої, спокійно.
IN PETTO італ. (ін петто) – букв. «в грудях»; в глибині душі; про себе; таємно.
IN PLENO лат. (ін плено) – в повному складі.
IN RE лат. (ін ре) – насправді.
IN RERUM NATURA лат. (ін рерум натура) – в природі речей.
IN SITU лат. (ін сіту) – на місці перебування.

IN SPE лат. (ін спе) – в надії, в майбутньому.
IN STATU NASCENDI лат. (ін стату насценді) – в стані зародження, в момент утворення.
IN STATU QUO ANTE лат. (ін стату кво анте) – без змін; все, як і раніше.
INTER ARMA SILENT LEGES лат. (інтер арма сілтнт легес) – під час війни (букв. – серед зброї) – закони мовчать. Ціцерон.
INTER ARMA TACENT MUSAE лат. (інтер арма тацент музе) – коли промовляє зброя, мовчать музи (тобто мистецтво і науки).
INTER CAECOS LUSCUS REX лат. (інтер цекос люскус рекс) – букв. «серед сліпців і одноокий є царем».
IN TOTO лат. (ін тото) – в цілому.
IN VINO VERITAS лат. (ін віно верітас) – букв. «істина в вині»; що у тверезого на думці, те у п’яного на язиці. Пліній Старший.
IPSE DIXIT лат. (іпсе діксіт) – букв. «сам сказав». (Посилання на незаперечний авторитет).
IPSO FACTO лат. (іпсо факто) – в силу самого факту.
IPSO JURE лат. (іпсо юре) – на підставі самого закону.
IS FECIT, CUI PRODEST лат. (іс феціт, куі продест) – зробив той, кому це корисно, вигідно. Сенека.
ITEM лат. (ітем) – так само.
J’ACCUSE! франц. (ж’акюз) – я звинувачую! Е. Золя.
JACTA EST ALEA лат. (якта ест алеа) – жеребок кинуто.
JEU DE MOTS франц. (же де мо) – гра слів.
JEU D’ESPRIT франц. (жед’еспрі) – букв. «гра розуму»; дотепність.
JEUNESSE DORÉE франц. (жьонес доре) – золота (букв. – позолочена) молодь. (Презирлива назва багатої молоді, що веде паразитичний спосіб життя, байдикує).
JE VOUS PRIE франц. (же ву прі) – будь ласка, прошу.
JOUR FIXE франц. (жур фікс) – певний, визначений день; вечір для приймання гостей у призначений заздалегідь день тижня.
JURA NOVIT CURIA лат. (юра новіт куріа) – суд сам знає закони.
JURARE IN VERBA MAGISTRI лат. (юраре ін верба магістрі) – повторювати слова вчителя; не мати власної думки, некритично ставитися до засвоєного. Горацій.
JUS EST ARS BONI ET AEQUI лат. (юс ест арс боні ет еквi) – право є мистецтво добра й справедливості.
JUS GENTIUM лат. (юс генціум) – міжнародне право.
JUS PRIMI POSSIDENTIS лат. (юс прімі поссідентіс) – право першого власника, тобто першого, хто заволодів чимсь.
JUS PRIMO GENITURAE лат. (юс прімо генітуре) – право старшинства.
JUS PRIVATUM лат. (юс пріватум) – приватне право.
JUS PUBLICUM лат. (юс публікум) – публічне право.
JUSTA CAUSA лат. (юста кауза) – законна причина, справедливий привід.
JUS TALIONIS лат. (юс таліоніс) – право на рівну помсту; око за око.
JUSTE MILIEU франц. (жюст мільйо) – золота (букв. – справжня) середина; спосіб дій, якому чужі крайнощі. Б. Паскаль.
JUSTO TITULO лат. (юсто тітульо) – на законній підставі, справедливо.
LABOR OMNIA VICIT IMPROBUS лат. (лябор омніа віціт імпробус) – наполеглива праця перемагає все. Вергілій.
LAISSER FAIRE, LAISSER PASSER франц. (лесе фер, лесе пасе) – букв. «дозволяти робити, дозволяти проходити»; не перешкоджати природному ходу подій.
LAMENTABILE італ. (ляментабіле) – *муз.* жалібно.
L’APPÉTIT VIENT EM MANGEANT франц. (ляпеті вієн-т-ан манжан) – апетит приходить під час їди.

LA PROPRIÉTE C’EST LE VOL франц. (ля пропріет<u>е</u> се ле воль) – власність – злодійство. Прудон.
LAPSUS CALAMI лат. (ляпсус к<u>а</u>лямі) – описка, помилка в написанні.
LAPSUS LINGUAE лат. (л<u>я</u>псус л<u>і</u>нгве) – помилка в мові, на слові.
LAPSUS MEMORIAE лат. (л<u>я</u>псус мем<u>о</u>ріе) – помилка пам’яті, забуття.
LARGA MANU лат. (л<u>я</u>рга м<u>а</u>ну) – щедрою рукою, щедро.
LASCIATE OGNI SPERANZA, VOI CH’ENTRATE італ. (ляш’<u>я</u>те <u>о</u>ні спер<u>а</u>нца, вой к’ентр<u>а</u>те) – букв. «облиште всяку надію ті, хто входить сюди»; означає безнадію, безвихідність, відчай. Данте.
LAST, NOT LEAST англ. (ляст, нот ліст) – останній щодо черговості, але не менш важливий.
LEGE ARTIS лат. (л<u>е</u>ге <u>а</u>ртіс) – за всіма правилами мистецтва.
LEGEM BREVEM ESSE OPORTET лат. (л<u>е</u>гем бр<u>е</u>вем <u>е</u>ссе оп<u>о</u>ртет) – закон повинен бути коротким. Сенека Молодший.
LE MORT SAISIT LE VIF франц. (ле мор сез<u>і</u> ле віф) – букв. «мертвий хапає живого»; минуле тяжіє й сьогодні.
LENE італ. (л<u>е</u>не) – *муз.* м’яко, тихо, ніжно.
LENTANDO італ. (лент<u>а</u>ндо) – *муз.* уповільнюючи.
LES ABSENTS ONT TOUJOURS TORT франц. (ле-з-абс<u>а</u>н-з-он туж<u>у</u>р тор) – відсутні ніколи не мають рації, завжди винні.
LES AMIS DE NOS AMIS SONT NOS AMIS франц. (ле-з-ам<u>і</u> де но-з-ам<u>і</u> сон но-з-амі) – друзі наших друзів – наші друзі.
LES BEAUX ESPRITS SE RENCONTRENT франц. (ле бо-з-еспр<u>і</u> се ранк<u>о</u>нтр) – букв. «розумні знаходять спільну стежку»; розумні люди знайдуть спільну мову.
LES EXTREMES SE TOUCHENT франц. (ле-з-екстр<u>е</u>м се туш) – полярності збігаються.
LESTO італ. (л<u>е</u>сто) – *муз.* швидко.
LE STYLE C’EST L’HOMME франц. (ле стіль се льом) – стиль – це людина. Бюффон.
LE TON FAIT LA MUSIQUE франц. (ле тон фе ля мюз<u>і</u>к) – тон створює музику; значення (зміст) слів залежить від тону.
LE VIN EST TIRÉ, IL FAUT LE BOIRE франц. (ле вен е тір<u>е</u>, іль фо ле бу<u>а</u>р) – вино розкупорено, треба його пити; справу почато, слід її завершити.
LEX лат. (лекс) – закон.
LEX NON SCRIPTA лат. (лекс нон скр<u>і</u>пта) – неписаний закон.
LIBER CITATUS, скор. L. C. лат. (л<u>і</u>берціт<u>а</u>тус) – цитована книга. (Вживається в бібліографічних довідках).
LIBERTÉ, ÉGALITÉ, FRATERNITÉ франц. (ліберт<u>е</u>, егаліт<u>е</u>, фратерніт<u>е</u>) – свобода, рівність, братерство. (Лозунг Французької буржуазної революції кінця 18 ст.).
LICENTIA POETICA лат. (ліц<u>е</u>нція по<u>е</u>тіка) – поетична вільність. Сенека.
LICET лат. (л<u>і</u>цет) – дозволяється.
LITTERAE NON ERUBESCUNT лат. (л<u>і</u>ттере нон еруб<u>е</u>скунт) – папір усе стерпить.
LOCO CITATO, скор. L. C. або l. c. лат. (ль<u>о</u>ко ціт<u>а</u>то) – у згадуваному місці (книги або документа). (Вживається в бібліотечних посиланнях).
LOCUS MINORIS RESISTENTIAE лат. (ль<u>о</u>кус мін<u>о</u>ріс резіст<u>е</u>нціе) – місце найменшого опору.
LOCUS REGIT ACTUM лат. (ль<u>о</u>кус р<u>е</u>гіт <u>а</u>ктум) – місце керує дією; злочинна дія розглядається за законами місця її вчинення.
L’UNION FAIT LA FORCE франц. (л’юні<u>о</u>н фе ля форс) – єднання породжує силу; в єднанні – сила.
LUPUS IN FABULA лат. (л<u>ю</u>пус ін ф<u>а</u>буля) – букв. «вовк у байці»; про вовка помовка, а вовк тут. Теренцій.
LUX IN TENEBRIS лат. (люкс ін т<u>е</u>небріс) – світло в темряві. Я.-А.Каменський.
MA CHÉRE! франц. (ма шер) – моя мила! (Формула звертання).

MÄDCHEN FÜR ALLES нім. (медхен фюр аллес) – прислуга для всіх випадків.
MAGISTER DIXIT лат. (магістер діксіт) – так сказав учитель. (Посилання схоластів на Арістотеля як на незаперечний авторитет).
MAGNI NOMINIS UMBRA лат. (магні номініс умбра) – тінь великого імені; тінь давньої величі.
MAGNUM IN PARVO лат. (магнум ін парво) – багато в малому; великий зміст у короткому вислові, в малому творі.
MAL A PROPOS франц. (маль а пропо) – не до речі, невчасно.
MALENTENDU франц. (малянтандю) – непорозуміння.
MANIFESTUM NON EGET PROBATIONE лат. (маніфестум нон егет пробаціоне) – очевидне не потребує доказів.
MANO DESTRA італ. (мано дестра) – *муз.* права рука.
MANO SINISTRA італ. (мано сіністра) – *муз.* ліва рука.
MANU MILITARI лат. (ману мілітарі) – військовою силою; з застосуванням примусу.
MANUS MANUM LAVAT лат. (манус манум лЯват) – рука руку миє.
MANU PROPRIA лат. (ману propріа) – власноручно.
MARCATO італ. (маркато) – *муз.* чітко.
MARIAGE DE RAISON франц. (мар'яж де резон) – шлюб заради вигоди, вигідний шлюб.
MASCULINUM лат. (маскулінум) – чоловічий рід (у граматиці).
MAS VALE MORIR DE PIE QUE VIVIR DE RODILLAS ісп. (мас вале морір де п'є ке бівір де родилляс) – краще вмерти стоячи, аніж жити на колінах. Долорес Ібаррурі.
MAUVAIS GENRE франц. (мове жанр) – поганий смак, погані манери.
MEDICUS CURAT, NATURA SANAT лат. (медікус курат, натура санат) – лікар лікує, природа оздоровлює.
MEMENTO MORI! лат. (мементо морі) – пам'ятай про смерть!
MENS SANA IN CORPORE SANO лат. (менс сана ін корпоре сано) – здоровий дух у здоровому тілі. Ювенал.
MERCI! франц. (мерсі) – дякую! спасибі!
MESTO італ. (место) – *муз.* скорботно, сумно.
METTERE LA CODA DOVE NOM VA IL CAPO італ. (меттере ля кода дове нон ва іль капо) – просунути хвоста там, де голова не лізе.
MIRABILE DICTU лат. (мірабіле дікту) – дивно сказати; дивно.
MISCE! лат. (місце) – змішай! (На рецептах).
MISCELLANEA лат. (місцеллянеа) – букв. «суміш»; збірник різних статей, нарисів та ін.
MISERICORDIA лат. (мізерікордіа) – жалість, милосердя.
MODUS IN REBUS лат. (модус ін ребус) – є міра в речах; не слід нічим зловживати.
MODUS VIVENDI лат. (модус вівенді) – букв. «спосіб життя»; угода про умови мирного співіснування; сукупність умов, що визначають тимчасові стосунки обох сторін.
MOLTO ALLEGRO італ. (мольто аллегро) – *муз.* дуже швидко.
MON CHER! франц. (мон шер) – мій милий! (Формула звертання).
MORE ANTIQUO лат. (море антікво) – за давньою звичкою.
MORE MAJORUM лат. (море майорум) – за звичаєм предків.
MOSSO італ. (моссо) – *муз.* жваво.
MOTU PROPRIO лат. (моту пропріо) – за власним бажанням, самохіть.
MUCH ADO ABOUT NOTHING англ. (мач еду ебаут насінг) – багато галасу даремно.
MULTA NON MULTUM лат. (мульта нон мультум) – багато, а втім і мало. (Про велике за обсягом, але малозмістовне).
MULTA PAUCIS лат. (мульта пауціс) – слів мало, а сказано багато.
MULTUM IN PARVO лат (мультум ін парво) – велике в малому.
MUTATIS MUTANDIS лат. (мутатіс мутандіс) – змінивши те, що можна змінити.
MUTATO NOMINE лат. (мутато номіне) – змінивши назву, змінивши ім'я.
MY HOUSE IS MY CASTLE апгл. (май хауз із май касл) – мій дім – моя фортеця.

MATURA ABHORRET VACUUM лат. (натура абгоррет вакуум) – природа не терпить порожнечі.
NEC PLUS ULTRA лат. (нек плюс ультра) – 1) до крайніх меж, до знемоги; 2) найкращий, неперевершений.
NEL TEMPO італ. (нель темпо) – *муз.* в такт.
NEMO лат. (немо) – ніхто.
NEMO JUDEX IN CAUSA SUA лат. (немо юдекс ін кауза суа) – ніхто не суддя у власній справі.
NE QUID NIMIS лат. (не квід німіс) – нічого зайвого.
NEUTRUM лат. (неутрум) – середній рід (у граматиці).
NE VARIETUR лат. (не варіетур) – не підлягає зміні.
NI FOI, NI LOI франц. (ні фуа, ні люа) – букв. «ні віри, ні закону»; ні честі, ні совісті.
NIHIL лат. (нігіль) – ніщо.
NIHIL EST AB OMNI PARTE BEATUM лат. (нігіль ест аб омні парте беатум) – немає повного щастя.
NIL ADMIRARI лат. (ніль адмірарі) – нічому не слід дивуватись.
NIL DESPERANDUM лат. (ніль десперандум) – не впадай у розпач, не треба втрачати надії.
NIL MEDIUM EST лат. (ніль медіум ест) – середини немає.
NIL NISI BENE лат. (ніль нізі бене) – (говори) не інакше як добре.
NI PLUS, NI MOINS франц. (ні плю, ні муен) – не більш і не менш.
NOLENS VOLENS лат. (ноленс-воленс) – хоч-не-хоч; мимоволі.
NOMEN NESCIO лат. (номен несціо) – букв. «імені не знаю»; невідома особа.
NOMINA SUNT ODIOSA лат. (номіна сунт одіоза) – букв. «імена ненависні»; не будемо називати імен. Овідій.
NOMINIBUS MOLLIRE LICET MALA лат. (номінібус молліре ліцет маля) – зло личить прикрашати словами. Овідій.
NON BIS IN IDEM лат. (нон біс ін ідем) – букв. «не двічі за те саме»; не можна стягувати двічі за те саме.
NON COMPOS MENTIS лат. (нон компос ментіс) – божевільний.
NON LICET лат. (нон ліцет) – не можна, не слід.
NON LIQUET лат. (нон ліквет) – не ясно.
NON MULTA, SED MULTUM лат. (нон мульта, сед мультум) – букв. «небагато, але багато»; коротко, але змістовно сказано. Пліній Молодший.
NON OMNIS MORIAR лат. (нон омніс моріар) – ні, весь я не помру; я житиму тоді, коли мене не стане. Горацій.
NON PLUS ULTRA лат. (нон плюс ультра) – до вищого ступеня, далі йти нікуди.
NON SCHOLAE, SED VITAE DISCIMUS лат. (нон схоле, сед віте дісцімус) – вчимося не заради школи, а для життя. Сенека.
NOSCE TE IPSUM лат. (носце те іпсум) – пізнай самого себе.
NOTA BENE, скор. N. B. лат. (нота бене) – букв. «познач добре»; зверни увагу (на якусь частину тексту).
NUDA VERITAS лат. (нуда верітас) – букв. «гола істина»; незаперечна правда. Горацій.
NULLA DIES SINE LINEA лат. (нулля діес сіне лінеа) – букв. «жодного дня без рисочки»; жодного дня без праці. Пліній Старший.
NULLA REGULA SINE EXCEPTIONE лат. (нулля регуля сіне ексцепціоне) – немає правила без винятку. Сенека.
OBITER DICTUM лат. (обітер діктум) – сказане мимохідь, сказане між іншим.
OMNE IGNOTUM PRO MAGNIFICIO лат. (омне ігнотум про магніфіціо) – все, що незвичне, здається надзвичайним, величним. Тацит.
OMNE INITUM DIFFICILE EST (омне ініціум діффіціле ест) – спочатку все важко.
OMNE NIMIUM NOCET лат. (омне німіум ноцет) – кожна зайвина шкодить.

OMNE SIMILE CLAUDET лат. (омне сіміле кляудет) – кожне уподібнення шкутильгає.

OMNE TULIT PUNCTUM, QUI MISCUIT UTILE DULCI лат. (омне туліт пунктум, кві міскуіт утіле дульці) – заслуговує на всіляке схвалення той, хто поєднав приємне з корисним. Горацій.

OMNE VIVUM EX OVO лат. (омне вівум екс ово) – все живе – з яйця. У. Гарвей.

OMNIA MEA MECUM PORTO лат. (омніа меа мекум порто) – все своє ношу з собою; справжнє багатство людини – її інтелект.

OMNIUM CONCENSU лат. (омніум конценсу) – за спільною згодою.

OPERA ET STUDIO лат. (опера ет студіо) – працею й старанням.

ORATORES FIUNT, POETAE NASCUNTUR лат. (ораторес фіунт, поете наскунтур) – промовцями стають, поетами народжуються. Ціцерон.

ORBIS TERRARUM лат. (орбіс террарум) – букв. «круг земний»; земна куля.

ORDRE DE BATAILLE франц. (ордр де батай) – бойовий порядок.

ORDRE DU JOUR франц. (ордр дю жур) – порядок дня.

O TEMPORA, O MORES! лат. (о темпора, о морес) – о часи, о звичаї! Ціцерон.

OTIA DANT VITIA лат. (оціа дант віціа) – неробство – велике зло.

OTIUM POST NEGOTIUM лат. (оціум пост негоціум) – відпочинок після роботи.

OVEM LUPO COMMITTERE лат. (овем люпо комміттере) – довірити вівцю вовкові.

PACATAMENTE італ. (пакатаменте) – *муз.* тихо, коротко.

PANEM ET CIRCENSES! лат. (панем ет цірцензес) – хліба й видовищ!

PAR ACCLAMATION франц. (пар аклямасьйон) – проголошення без голосування.

PARDON! франц. (пардон) – пробачте!

PAR EXCELLENCE франц. (пар екселянс) – переважно, особливо.

PAR EXEMPLE франц. (пар екзампль) – наприклад.

PAR HASARD франц. (пар азар) – випадком.

PARLANDO італ. (парляндо) – *муз.* речитативом.

PAR MÉGARDE франц. (пар мегард) – через неуважність.

PAR OCCASION франц. (пар оказьйон) – з нагоди, випадково.

PAROLE D’HONNEUR франц. (пароль д’онер) – чесне слово.слово честі.

PAR PARI REFERTUR лат. (пар парі рефертур) – око за око, зуб за зуб.

PARS PRO TOTO лат. (парс про тото) – частина замість цілого.

PARTIE DE PLAISIR франц. (парті де плезір) – прогулянка для розваги.

PARTITIM лат. (партітім) – частково.

PATET OMNIBUS VERITAS лат. (патет омнібус верітас) – правда для всіх відкрита.

PATETICO італ. (патетіко) – *муз.* з почуттям, схвильовано.

PATIENTIA VINCIT OMNIA лат. (паціенція вінціт омніа) – терпіння все перемагає.

PAUCA, SED BONA лат. (паука, сед бона) – мало, зате добре.

PAX OPTIMA RERUM лат. (пакс оптіма рерум) – мир – то найкраща річ.

PAX QUAERENDA EST лат. (пакс кверенда ест) – миру треба прагнути.

PECUNIA EST NERVUS BELLI лат. (пекуніа ест нервус беллі) – гроші є нерв війни.

PENDANT франц. (пандан) – те, що відповідає, личить, пасує; рівне чому-небудь.

PER ASPERA AD ASTRA лат. (пер аспера ад астра) – тернистим шляхом до зірок; по колючках до слави.

PEREAT MUNDUS, FIAT JUSTITIA лат. (переат мундус, фіат юстіціа) – правосуддя має відбутися, хоч би загинув світ; правосуддя над усе.

PER FAS ET NEFAS лат. (пер фас ет нефас) – правдами й неправдами.

PERICULUM IN MORA лат. (перікулюм ін мора) – небезпека в прогаянні. Тіт Лівій.

PER LITTERAS лат. (пер літтерас) – на письмі, письмово.

PER LONGUM ET LATUM лат. (пер льонгум ет лятум) – і вздовж, і впоперек.

PER PEDES APOSTOLORUM лат. (пер педес апостольорум) – букв. «кроками апостольськими»; пішки.

PER PROCURA лат. (пер прокура) – за дорученням, за уповноваженням.

PER SE лат. (пер се) – само по собі.
PETITIO PRINCIPII лат. (петіціо прінціпіі) – аргумент, що грунтується на висновку з положення, яке само ще потребує доказу.
PEU A PEU франц. (пе а пе) – поволі, помалу.
PIA DESIDERIA лат. (піа дезідеріа) – добрі побажання.
PIED-A-TERRE франц. (п'єд-а-тер) – букв. «нога на землі»; житло, притулок, що носить тимчасовий, випадковий характер.
PINXIT лат. (пінксіт) – малював. (Напис на старовинних картинах після прізвища художника).
PISCEM NATARE DOCES лат. (пісцем натаре доцес) – учиш рибу плавати.
PLAUDITE, CIVES! лат. (пляудіте, цівес) – аплодуйте, громадяни!
PLENUS VENTER NON STUDET LIBENTER лат. (пленус вентер нон студет лібентер) – ситому череву до вчення байдуже.
PLUS DAT, QUI IT TEMPORE DAT лат. (плюс дат, кві ін темпоре дат) – двічі дає той, хто вчасно дає.
POETA NASCITUR, NON FIT лат. (поета насцітур, нон фіт) – поетом народжуються, а не стають.
POINT D'HONNEUR франц. (пуен д'онер) – питання честі.
POLLICE VERSO лат. (полліце версо) – букв. «опустивши вниз (долу) великий палець». (Знак, який подавали глядачі в римському цирку, вимагаючи, щоб переможений гладіатор був добитий).
POMPOSO італ. (помпозо) – *муз.* урочисто.
POSTE RESTANTE франц. (пост рестант) – пошта, що залишається до запитання.
POST HOMINUM MEMORIAM лат. (пост гомінум меморіам) – з давніх-давен; відколи світ сонця.
POST NUMERANDO лат. (пост нумерандо) – плата по роботі.
POST POSITIS POSTPONENDIS лат. (пост позітіс постпонендіс) – додавши те, що треба додати.
POST URBEM CONDITAM лат. (пост урбем кондітам) – після заснування міста (Рима); римське літочислення.
POUR COMPTANT франц. (пур контан) – за готівку.
POUR LES BEAUX YEUX франц. (пур ле бо-зь-є) – букв. «заради чудових очей»; цілком безкорисливо (ірон.). Мольєр.
PRAESTAT OTIOSUM ESSE QUAM MALE AGERE лат. (престат оціозум ессе квам мале агере) – краще не робити, ніж робити погано.
PRECIPITANDO італ. (пречіпітандо) – *муз.* поквапливе виконання.
PRECISO італ. (пречізо) – *муз.* точно, певно, ясно.
PRESSION DE COMMERCE франц. (пресьйон де комерс) – заборона вільної торгівлі.
PRESTAMENTE італ. (престаменте) – *муз.* живо, жваво.
PRIMA FACIE лат. (пріма фаціе) – з першого погляду, на перший погляд.
PRIMA VOLTA італ. (пріма вольта) – *муз.* перший раз, уперше.
PRIX FIXE франц. (прі фікс) – тверда, усталена ціна.
PROBATUM EST лат. (пробатум ест) – схвалено.
PRO BONO PUBLICO лат. (про боно публіко) – для загального добра.
PRO DOMO SUA лат. (про домо суа) – букв. «для власного дому»; на захист себе; про себе. Ціцерон.
PRO ET CONTRA лат. (про ет контра) – за і проти.
PROFESSION DE FOI франц. (професьйон де фуа) – сповідання віри, символ віри; виклад своїх поглядів і переконань.
PRO FUTURUM лат. (про футурум) – на майбутнє, в майбутньому.
PRO HONORE DOMUS лат. (про гоноре домус) – для пошани дому.
PROH, PUDOR! лат. (про, пудор) – яка ганьба! який сором!

PRO INFORMATIONE лат. (про інформаціоне) – для відома, до відома.
PRO MEMORIA лат. (про меморіа) – для пам’яті, на згадку.
PROMISSA CADUNT IN DEBITUM лат. (промісса кадунт ін дебітум) – сказав – зроби.
PRONTO італ. (пронто) – *муз.* швидко, стрімко.
PRO PATRIA лат. (про патріа) – за вітчизну.
PROPRIA LAUS SORDET лат. (пропріа ляус сордет) – самовихваляння не викликає поваги; хвалько ганьбить себе.
PROPRIA MANU лат. (пропріа ману) – власноручно.
PRO RATA лат. (про рата) – пропорційно, рівномірно.
PROTEMPORE лат. (про темпоре) – вчасно.
PUNCTUM SALIENS лат. (пунктум саліенс) – букв. «визначна точка»; важливий пункт, важлива обставина.
PURA VERITAS лат. (пура верітас) – чиста правда.
QUAND MÉME франц. (кан мем) – все-таки, незважаючи ні на що.
QUANTUM LIBET лат. (квантум лібет) – скільки завгодно, досхочу.
QUANTUM SATIS лат. (квантум сатіс) – вдосталь, скільки треба. (Аптекарський термін, жартівливий вираз).
QUE SERA, SERA франц. (ке сера, сера) – що буде, те й буде; будь-що-будь.
QUIDQUID ID EST, TIMEO DANAOS ET DONA FERENTES! лат. (квідквід ід ест, тімео данаос ет дона ферентес) – що б там не було, мені страшні данайці, навіть зі своїми дарами! Вергілій.
QUIDQUID PRAECIPIES, ESTO BREVIS лат. (квідквід преціпіес, есто бревіс) – чого б не навчав, будь стислим (небагатослівним). Горацій.
QUI PRO QUO лат. (кві про кво) – один замість одного; плутанина, непорозуміння.
QUI PROUVE TROP, NE PROUVE RIEN франц. (кі прув тро, не прув р’єн) – хто надто багато доводить, той нічого не доводить.
QUI SCRIBIT, BIS LEGIT лат. (кві скрібіт, біс легіт) – хто записує, той читає двічі (тобто краще запам’ятовує прочитане).
QUI TACET, CONSENTIRE VIDETUR лат. (кві тацет, консентіре відетур) – хто мовчить, здається, той дає згоду; мовчання – ознака згоди.
QUI VIVRA VERRA франц. (кі вівра вера) – букв. «хто поживе, той побачить»; поживемо – побачимо; майбутнє покаже.
QUOD ERAT DEMONSTRANDUM лат. (квод ерат демонстрандум) – що і треба було довести. Евклід.
QUOD ERAT FACIENDUM лат. (квод ерат фаціендум) – що й належало зробити.
QUOD LICET JOVI, NON LICET BOVI лат. (квод ліцет йові, нон ліцет бові) – що дозволено Юпітерові, те не дозволено бикові.
QUOS DEUS PERDERE VULT, DEMENTAT PRIUS лат. (квос деус пердере вульт, дементат пріус) – кого бог хоче покарати, того позбавляє розуму. Софокл.
QUOT HOMINES, TOT SENTENTIAE лат. (квот гомінес, тот сентенціе) – скільки людей, стільки й думок. Теренцій.
QUO VADIS? лат. (кво вадіс) – куди йдеш?
RABBIOSO італ. (раббіозо) – *муз.* шалено, завзято.
RAISON D’ETRE франц. (резон д’етр) – підстава.
REDUCTIO AD ABSURDUM лат. (редукціо ад абсурдум) – доведення до абсурду.
REPETATUR лат. (репетатур) – слід повторити.
REPETITIO EST MATER STUDIORUM лат. (репетіціо ест матер студіорум) – повторення – мати навчання.
RES IPSA LOQUITUR лат. (рес іпса льоквітур) – справа красномовніша слів.
RES JUDICATA лат. (рес юдіката) – вирішена справа.
RES NULLIUS лат. (рес нулліус) – безгосподарна річ, річ, яка не мав господаря.

RIRA BIEN QUI RIRA LE DERNIER франц. (ріра б'єн кі ріра ле дерніє) – добре сміється той, хто сміється останній.
RISOLUTO італ. (різолюто) – *муз.* сміливо, рішуче.
SALUS POPULI SUPREMA LEX ESTO лат. (салюс популі супрема лекс есто) – благо народу – найвищий закон.
SALVE! лат. (сальве) – вітаю!
SANS DOUTE франц. (сан дут) –. без сумніву, безперечно.
SANS FAÇONS франц. (сан фасон) – без церемоній.
SANS GÊNE франц. (сан жен) – без сорому, не соромлячись.
SANS PHRASES франц. (сан фраз) – букв. «без фраз»; нічого зайвого, стисло.
SAUVER LES APPARENCES франц. (сове ле-з-апаранс) – зберегти гідність, добропорядність.
SAVOIR C'EST POUVOIR франц. (савуар се пувуар) – букв. «знати – значить уміти»; знання – сила.
SAVOIR VIVRE франц. (савуар вівр) – уміння жити, життєва мудрість.
SCRIPTA MANENT лат. (скріпта манент) – написане лишається.
SECUNDUM ARTEM лат. (секундум артем) – за всіма правилами мистецтва.
SELF MADE MAN англ. (селф мейд мен) – букв. «людина, що зробила саму себе»; людина, що проклала собі шлях у життя.
SEMPER IDEM лат. (семпер ідем) – завжди те саме.
SE NON Ê VERO, Ê BEN TROVATO італ. (се нон е веро е бен тровато) – якщо навіть це й неправда, але придумано добре. Дж. Бруно.
SENSUS лат. (сенсус) – відчуття, почуття.
SENSU STRICTO лат. (сенсу стрікто) – у вузькому розумінні.
SHOCKING англ. (шокінг) – непристойно, брутально.
SIC лат. (сік) – так. (Часто ставиться в дужках і означає, що так написано в наведеному місці оригіналу).
SIC TRANSIT GLORIA MUNDI лат. (сік трансіт гльоріа мунді) – так минає земна слава.
SIC VOLO, S!C JUBEO лат. (сік вольо, сік юбео) – букв. «так я хочу, так наказую»; нехай сповниться моя воля.
SI LICET PARVA COMPONERE MAGNIS лат. (сі ліцет парва компонере магніс) – якщо дозволено порівняти маленьке з великим.
S'IL VOUS PLAIT! франц. (сіль ву пле) – будь ласка!
SIMILIA SIMILIBUS CURANTUR лат. (сіміліа сімілібус курантур) – подібне виліковується подібним.
SINE ANNO, скор. S. A. лат. (сіне анно) – без зазначення року (видання книги і т. д.).
SINE IRA ET STUDIO лат. (сіне іра ет студіо) – букв. «без гніву й упередження»; цілком об'єктивно, неупереджено. Тацит.
SINE LOCO, скор. S. L. лат. (сіне льоко) – без зазначення місця (видання книги і т. п.).
SINE QUA NON лат. (сіне ква нон) – букв. «без чого немає»; неодмінна умова.
SISTE, VIATOR! лат. (сісте, віатор) – зупинись, мандрівнику!
SIT VENIA VERBO лат. (сіт веніа вербо) – з дозволу сказати.
SOLENNE італ. (соленне) – *муз.* урочисто, піднесено.
SONORO італ. (соноро) – *муз.* гучно, голосно.
SOTTO VOCE італ. (сотто воче) – *муз.* напівголосно, стримано.
SPERO MELIORA лат. (сперо меліора) – сподіваюсь на краще.
SPONTE SUA, SINE LEGE лат. (спонте суа, сіне леге) – добровільно, без примусу законів.
STARE DECISIS лат. (старе децізіс) – додержуватися того, що вирішено раніше.
STATIM лат. (статім) – одразу, негайно.
STATUS IN STATU лат. (статус ін стату) – держава в державі.
STRICTO JURE лат. (стрікто юре) – суворо за законом.
SUB CONDITIONE лат. (суб кондіціоне) – за умовою.

SUBITO італ. (субіто) – *муз.* раптово, відразу, без плавного переходу.
SUB SPECIE AETERNITATIS лат. (суб спеціе етернітатіс) – з точки зору вічності. Спіноза.
SUGGESTIO FALSI лат. (суггестіо фальсі) – пропонування чогось неправдивого, брехливого, фальшивого.
SUI GENERIS лат. (суі генеріс) – своєрідний, особливий.
SUMMA SUMMARUM лат. (сумма суммарум) – букв. «сума сум»; остаточний підсумок.
SUNT CERTI DENIQUE FINES лат. (сунт церті денікве фінес) – всьому є певні межі. Горацій.
SUPERFLUA NON NOCET лат. (суперфлюа нон ноцет) – краще передати, ніж недодати; маслом каші не споганиш.
SUUM CUIQUE лат. (суум куікве) – кожному своє. Ціцерон.
TABULA RASA лат. (табуля раза) – чиста дошка; чисте місце, де можна написати все, що хочеш.
TACITO CONSENSU (таціто консенсу) – за мовчазною згодою.
TANT MIEUX франц. (тан м'є) – тим краще.
TANT PIS франц. (тан пі) – тим гірше.
TARDE VENIENTIBUS OSSA лат. (тарде веніентібус осса) – хто запізнюється, одержує самі кістки.
TECTO NOMINE лат (текто номіне) – інкогніто, невпізнаний, невідомий.
TE HOMINEM ESSE MEMENTO лат. (те гомінем ессе мементо) – пам'ятай, що ти людина.
TEMPORA MUTANTUR, ET NOS MUTAMUR IN ILLIS лат. (темпора мутантур, ет нос мутамур інілліс) – часи змінюються, і ми міняємось з ними.
TEMPUS EDAX RERUM лат. (темпус едакс рерум) – час, що все поглинає. Овідій.
TERMINUS A QUO лат. (термінус а кво) – час, від якого лічать.
TERRA INCOGNITA лат. (терра інкогніта) – невідома земля; невідома галузь.
TERTIUM NON DATUR лат. (терціум нон датур) – третього не дано.
TERTIUS GAUDENS лат. (терціус гауденс) – букв. «третій радіючий»; третя особа, яка дістає користь від боротьби двох противників.
TESTIMONIUM PAUPERTATIS лат. (тестімоніум паупертатіс) – букв. «свідоцтво про бідність»; свідчення власної слабості.
TESTIS UNUS, TESTIS NULLUS лат. (тестіс унус, тестіс нуллюс) – один свідок – не свідок.
TOUR A TOUR франц. (тур а тур) – один за одним, по черзі.
TOUR DE FORCE франц. (тур де форс) – вчинок, що показує силу, спритність, відвагу.
TOUS LES GENRES SONT BONS, HORS LE GENRE ENNUYEUX франц. (ту ле жанр сон бон, ор ле жанр аннюйо) – всі види мистецтва гарні, крім нудного. Вольтер.
TOUT-A-FAIT франц. (ту-т-а-фе) – цілком, повністю.
TRADUTTORE – TRADITORE італ. (традутторе – традіторе) – букв. «перекладач – зрадник»; поганий перекладач спотворює зміст оригіналу.
TRANQUILLO італ. (транквілльо) – *муз.* спокійно.
TRES FACIUNT COLLEGIUM лат. (трес фаціунт коллегіум) – букв. «троє утворюють колегію»; думка трьох чоловік – авторитетна думка, на яку слід зважати.
TULIT ALTER HONORES лат. (туліт альтер гонорес) – інший за це одержав пошану. Вергілій.
TUNICA PALLIO PROPIOR EST лат. (туніка палліо пропіор ест) – сорочка ближча до тіла.
TU QUOQUE, BRUTE! лат. (ту квокве, Бруте) – «і ти, Бруте!» (Вживається як вираз докору однодумцеві, що зрадив). Шекспір.
TUTTA LA FORZA італ. (тутта ля форца) – *муз.* щосили.
TUTTE LE STRADE CONDUCONO A ROMA італ. (тутте ле страде кондуконо а рома) – всі шляхи ведуть до Риму.

TUTTI FRUTTI італ. (тутті фрутті) – букв. «всякі фрукти»; всіляке.

UBI CONCORDIA, IBI VICTORIA лат. (убі конкордіа, ібі вікторіа) – де згода, там перемога.

UBI JUS, IBI REMEDIUM лат. (убі юс, ібі ремедіум) – де є право, там є і захист.

ULTIMA RATIO лат. (ультіма раціо) – останній, вирішальний доказ.

ULTIMUM REFUGIUM лат. (ультімум рефугіум) – останній притулок.

ULTRA VIRES лат. (ультра вірес) – понад силу.

UNUM ET IDEM лат. (унум ет ідем) – одне і те ж.

URBI ET ORBI лат. (урбі ет орбі) – місту (Риму) і світу; всьому світу.

UTILE DULCI лат. (утіле дульці) – приємне з корисним.

UT SUPRA лат. (ут супра) – як раніше, як вище зазначалося.

VARIA лат. (варіа) – різне.

VENI, VIDI, VICI лат. (вені, віді, віці) – прийшов, побачив, переміг. (Вживається для характеристики швидкого, рішучого й успішного виконання будь-якої справи). Цезар.

VERBA MAGISTRI лат. (верба магістрі) – букв. «слова учителя»; слова поважної людини.

VERBA VOLANT, SCRIPTA MANENT лат. (верба волянт, скріпта манент) – слова улітають, написане лишається.

VICE VERSA лат. (віце верса) – букв. «протилежним способом»; навпаки, назад.

VIM VI REPELLERE LICET лат. (вім ві репеллере ліцет) – на силу відповідають силою.

VIRIBUS UNITIS лат. (вірібус унітіс) – об’єднаними (спільними) силами.

VIS MAJOR лат. (віс майор) – незборна сила, створена стихією чи обставинами.

VIVAT, CRESCAT, FLOREAT! лат. (віват, крескат, фльореат) – хай живе, хай росте, хай процвітає!

VIVA VOX DOCET лат. (віва вокс доцет) – живе (усне) слово вчить.

VIVERE MILITARE EST лат. (вівере мілітаре ест) – жити – значить боротися. Сенека.

VOILA TOUT франц. (вуаля ту) – от і все.

VOLENS-NOLENS лат. (воленс-ноленс) – хоч-не-хоч; мимоволі.

А..., **АН...** (грец. ἀ..., ἀν...) – префікс, що означає заперечення, відсутність, напр. *алогічний*, *афонія*, *анаероби*.
А ДЖІОРНО (італ. a giorno, букв. – як у день) – штучне освітлення, яке імітує денне світло.
А КАПЕЛА (італ. a cappella) – хоровий спів без інструментального супроводу.
А КАПІТЕ (лат. a capite – від розділу) – 1) Перший рядок нового розділу. 2) Частина тексту, яка починається з *абзацу*.
А ТЕМПО (італ. a tempo) – у попередньому темпі; повернення під час виконання музичного твору до попереднього темпу.
АБАЗІЯ (від *а...* і грец. βάσις – ходіння) – втрата здатності ходити, зокрема внаслідок захворювання нервової системи.
АБАК, **АБАКА** (від грец. ἄβαξ, ἀβάκιον – дошка) – 1) Лічильна дошка у давніх греків і римлян. 2) Верхня плита *капітелі* колони, напівколони, пілястри. 3) В *номографії* – особливе креслення (т. зв. сітчаста *номограма*) .
АБАКА (*ісп.* abaca, з тагальської) – манільське прядиво, з якого виготовляють корабельні снасті, канати, мотузки, снопов'язальний шпагат (манільський шпагат) .
АБАНДОН (франц. abandon – відмова) – відмова судно- чи вантажовласника від своїх прав на застраховане майно на користь страхової організації для одержання від неї повної страхової суми.
АБАТ [лат. abbas (abbatis), з грец. ἀββα, від арамейського абба – батько] – 1) В католицькій церкві – глава громади ченців, настоятель *абатства*. 2) Шанобливе звернення до осіб, що належать до католицького духівництва.
АБАТИСА (лат. abbatissa) – ігуменя жіночого католицького монастиря.
АБАТСТВО – католицький монастир з маєтністю, що його очолює *абат* або *абатиса*.
АБДИКАЦІЯ (лат. abdicatio, від abdico – зрікаюсь) – зречення престолу, відмова від влади, посади або сану.
АБДОМЕН (від лат. abdomen – живіт) – задній відділ тіла деяких членистоногих (напр., ракоподібних) .
АБДОМІНАЛЬНИЙ (лат. abdominalis, від abdomen – живіт) – черевний.
АБДУКТОР (від лат. abduco – відводжу) – відвідний м'яз.
АБДУКЦІЯ (від лат. abductio – відвід, відхилення) – *анат.* відведення кінцівки від середньої лінії тіла.
АБЕЛІТ – вибухова суміш, що складається з амонієвої *селітри*, *динітробензолу* й кухонної солі. Від прізвища англійського хіміка Ф. Абеля.
АБЕРАЦІЯ (лат. aberratio – відхилення, від aberro – помиляюся) – 1) Хибність, відхилення від істини. 2) Позірне зміщення світила на небесній сфері. 3) *Сферична* А. полягає в тому, що промені, які виходять з однієї точки, після проходження лінз утворюють розпливчасте зображення. 4) *Хроматична* А. – вада зображення, яка походить від неоднакової заломлюваності світла різного кольору, через що зображення виходить нерізке й забарвлене. 5) *біол.* Відхилення від нормальної будови організму, яке виявляється часто лише в іншому забарвленні або розмірі. 6) Зміна структури *хромосом.*
АБЗАЦ (нім. Absatz, букв. – уступ) – 1) Відступ у початковому рядку тексту. 2) Пов'язана за змістом частина тексту від одного відступу до іншого.
АБЗЕТЦЕР (нім. Absetzer, від absetzen – відсувати) – багаточерпаковий *екскаватор*, яким виймають і переміщують порожні породи на відвалах кар'єрів.
АБІОГЕНЕЗ (від *а...* та *біогенез*) – 1) Самозародження. 2) Теорія виникнення живих істот з неорганічних речовин.
АБІОГЕННИЙ – той, що виник з неорганічної речовини.
АБІОТИЧНИЙ (від *а...* і грец. βιωτιχκός – життєвий) – неорганічний або позбавлений життя; *а-ні фактори* – сукупність умов зовнішнього неорганічного середовища, що забезпечують існування організму; *а-на зона* – зона, в якій немає живих організмів, напр. глибинні шари земної кулі або найвищі шари *атмосфери*.

АБІСАЛЬ (від грец. ἄβυσσος – безодня) – зона найбільших морських глибин (понад 2000 *м*).
АБІСАЛЬНИЙ (від грец. ἄβυσσος – бездонний) – глибоководний; *а-на зона* – те саме, що й *абісаль*; *а-ні відклади* – найглибоководніші сучасні морські та океанічні відклади.
АБІСОЛІТИ (від грец. ἄβυσσος – безодня і ...*літ*) – глибинні породи.
АБІСОПЕЛІТИ (від грец. ἄβυσσος – безодня і πηλός – трясовина, гуща) – всі види осадочних відкладів, що утворюються на глибині понад 2000 *м*.
АБІСОФІЛИ (від грец. ἄβυσσος – безодня і ...*філ*) – тварини, що живуть на великих (понад 2000 *м*) глибинах океанів.
АБІТУРІЄНТ [від лат. abituriens (abiturientis) – той, що збирається йти] – 1) Випускник середнього навчального закладу. 2) Вступник до вищого чи середнього спеціального навчального закладу.
АБІЦИН – лікарський препарат; являє собою суміш одержуваних з листків наперстянки шерстистої глюкозидів А, В і С, звідки й назва. Застосовують при серцевій недостатності.
АБЛАКТУВАННЯ (від лат. ablacto – відлучаю дитину від груді) – спосіб щеплення (дерев, кущів) зрощуванням гілок, не відокремлених від стовбура; застосовують у плодівництві, виноградарстві, декоративному садівництві.
АБЛАСТИКА (від *а*... і грец. βλαστός – паросток, зародок) – сукупність прийомів, які застосовуються під час видалення пухлин, щоб запобігти їхнім *рецидивам* та *імплантації* клітин у рані.
АБЛАТИВ [лат. (casus) ablativus] – відкладний відмінок. Слов'янським мовам не властивий.
АБЛАУТ (нім. Ablaut) – чергування голосних кореня слова в різних граматичних формах (напр., везти – возити).
АБЛЯЦІЯ (від лат. ablatio – віднімання, віднесення) – 1) Зменшення маси снігу чи льоду на сніговому полі або льодовику внаслідок танення та випаровування. 2) Тепловий захист у ракетах.
АБОЛІЦІОНІЗМ [від лат. abolitio (abolitionis) – скасування, знищення] – 1) Суспільний рух, спрямований проти запровадження якогось закону. 2) Рух у кінці 18 – 1-й половині 19 ст. за скасування рабовласництва, зокрема рух у США за знищення рабства негрів.
АБОЛІЦІОНІСТ – прихильник скасування рабства; іноді – прихильник скасування якогось закону.
АБОЛІЦІЯ (лат. abolitio – знищення, скасування) – 1) Скасування закону, рішення, посади. 2) Припинення кримінальної справи на стадії, коли винність обвинувачуваного юридично ще не доведена. Право А. належить до компетенції глави держави. 3) Відновлення честі – офіційне спростування наклепу.
АБОНЕМЕНТ (франц. abonnement) – документ на право обслуговування чи користування чим-небудь, а також саме право на це.
АБОНЕНТ (нім. Abonnent, від франц. abonne) – той, хто користується *абонементом*.
АБОРДАЖ (франц. abordage, від bord – борт судна) – 1) Спосіб ведення морського бою, що полягав у зчепленні бортами суден для рукопашної сутички їхніх екіпажів; застосовувався за часів гребного й вітрильного флоту. 2) Зчеплення суден бортами для передачі вантажів або пасажирів.
АБОРИГЕНИ (лат. Aborigines, від ab origine – від початку) – 1) Корінні жителі країни чи місцевості. 2) *біол.* Те саме, що й *автохтони*.
АБОРТ (від лат. abortus – викидень) – мимовільне або штучне переривання вагітності.
АБОРТИВНИЙ (від лат. abortivus – недоношений, передчасно народжений) – *мед.* той, що припиняє розвиток будь-якого процесу, перериває перебіг хвороби.
АБРА (від і*сп.* abra – стулка) – те саме, що й *синдесмія*.
АБРАЗИВИ (франц. abrasif – шліфувальний, від лат. abrado – зіскоблюю) – тверді дрібнозернисті речовини чи їх суміші (алмаз, наждак), що їх застосовують у вигляді порошків, паст або інструментів для механічної обробки поверхонь різних виробів.

АБРАЗІЯ (від лат. abrasio – зіскоблювання) – 1) *геол.* Руйнування берегів водойм хвилями. 2) *мед.* Вискоблювання (слизової оболонки матки, ямочки зуба тощо).
АБРАКАДАБРА (лат. abracadabra – заклинання, від грец. Αβραξος – назва божества і давньоєвр. дабар – слово) – незрозумілий набір слів, безглуздя, нісенітниця.
АБРЕВІАТУРА (італ. abbreviature, від лат. abbrevio – скорочую) – 1) Складноскорочене слово, утворене з початкових складів або з перших літер слів словосполучення. 2) Знаки скорочення нотного письма.
АБРЕВІАЦІЯ (від лат. abbreviatio – скорочення) – 1) Утворення *абревіатур*. 2) Скорочення індивідуального розвитку органів або їхніх частин; спричинює недорозвиненість або повну втрату органів у нащадків.
АБРЕЖЕ (франц. abrege, від abregeger – скорочувати) – виписка, витяг з твору, скорочений переказ.
АБРИС (від нім. Abriβ – план, кресленик) – 1) Обрис предмета, нанесений за допомогою ліній. 2) *геод.* Кресленик, зроблений у польових умовах від руки з позначенням на ньому даних промірів, потрібних для складання точного плану. 3) В поліграфії – контур малюнка і межі ділянок окремих кольорів та півтонів багатокольорового зображення, позначені на прозорому матеріалі (кальці, плюрі) для перенесення контура малюнка на літографський камінь.
АБРОГАЦІЯ (лат. abrogatio, від abrogo – знищую, скасовую) – скасування застарілого закону.
АБРУПЦІЯ (від лат. abruptio – розрив, відторгнення) – раптове припинення мелодії як засіб музичного виразу.
АБСЕНТ (франц. absinthe, букв. – полин) – спиртний напій, настойка на полині.
АБСЕНТЕЇЗМ [від лат. absens (absentis) – відсутній] – 1) Ухиляння від участі у виборах, зборах тощо як одна з форм пасивного протесту трудящих проти антидемократичного характеру виборчої системи в капіталістичних країнах, систематична відсутність представників колегіальних органів на засіданнях. 2) А. *землевласницький* – форма землеволодіння, за якою земля, як умова виробництва, відокремлена від землевласника. Великого соціально-економічного значення набув за капіталізму, особливо в епоху імперіалізму.
АБСИДА – див. *Апсида*.
АБСОЛЮТ (від лат. absolutus – довершений, безумовний, необмежений) – те, що ні від чого не залежить, безвідносне. В ідеалістичній філософії і релігійних тлумаченнях – вічна, незмінна, нескінченна першооснова світу (абсолютна ідея, абсолютна особа, бог тощо).
АБСОЛЮТИЗМ (франц. absolutisme, від лат. absolutus – безумовний, необмежений) – необмежена *монархія*, форма правління, за якої верховна влада повністю належить монархові (царю, імператору, королю).
АБСОЛЮТИЗУВАТИ – робити щось безумовним, самодостатнім; доводити до *абсолюту*.
АБСОЛЮТНИЙ (лат. absolutus) – 1) Безумовний, необмежений, безвідносний. 2) *філософ. А-на істина* – істина, що дає повне, всебічне, вичерпне знання об’єктивної дійсності. В широкому розумінні – абсолютне знання про весь світ. У цьому значенні а-на істина є межею, до якої прагне наукове пізнання, ніколи її не досягаючи. У вузькому значенні – повне і точне знання окремих моментів дійсності, тобто елемент досягнутого знання. 3) *А-на система одиниць* – система одиниць фізичних величин, в основі якої лежить певна залежність одних величин від інших, напр. залежність електричних величин від довжини, маси, часу і величини електричного струму; *а. нуль* – найнижча можлива температура (- 273,15° С); *а-на температура* – температура, відлічувана від а. нуля; *а-на вологість* – тиск водяної пари (у *мм рт. ст.*), що є в повітрі; *а-на швидкість* – швидкість руху тіла відносно іншого тіла, яке умовно вважають за нерухоме: *а-на величина* (*модуль*) числа – віддаль від точки, що зображає число на площині, до початку координат; *а-на геометрія* – та частина всякої геометрії, яка не спирається на аксіому паралельності.

АБСОЛЮЦІЯ (лат. absolutio – звільнення, виправдання) – 1) Постанова суду, що звільняє підсудного від покарання. 2) У католицизмі – відпущення гріхів.

АБСОРБЕНТИ [від лат. absorbens (absorbentis) – поглинаючий] – речовини, здатні до *абсорбції* (напр., вода, промивні олії).

АБСОРБЕР (від лат. absorbeo – поглинаю) – пристрій (металева колона або інша видовжена посудина), де здійснюють *абсорбцію*.

АБСОРБЦІЯ (від лат. absorptio – поглинання) – вбирання газів або рідин, а також світла і звуку всім об'ємом (на відміну від *адсорбції*) рідини чи твердого тіла.

АБСТИНЕНТИ [від лат. abstinens (abstinentis) – той, що утримується] – особи, що вимагають повного утримання від вживання спиртних напоїв, заборони виробництва й продажу їх.

АБСТИНЕНЦІЯ (лат. abstinentia, від abstineo – утримуюсь) – 1) Цілковите утримання від вживання спиртних напоїв. 2) Статеве утримання. 3) Особливий психічний і фізичний стан, що виникає у наркоманів після припинення вживання наркотиків.

АБСТРАГУВАТИ (від лат. abstraho – відтягую, відриваю) – мислено виділяти з усіх ознак, властивостей, зв'язків конкретного предмета основні, найзагальніші. Див. *Абстракція.*

АБСТРАКТНИЙ (від лат. abstractio – відтягнення, відвернення) – той, що є наслідком мисленого виділення з усіх ознак, властивостей і зв'язків конкретного предмета його основних, найзагальніших; *а-не мислення* – один з видів людського мислення, який полягає в утворенні абстрактних понять і оперуванні ними; *а-на праця* – праця товаровиробників, що виступає як затрата людської робочої сили взагалі, незалежно від її конкретної форми; *а-не мистецтво* – те саме, що й *абстракціонізм*.

АБСТРАКЦІОНІЗМ [від лат. abstractio (abstractionis) – віддалення] – формалістична течія в буржуазному образотворчому мистецтві 20 ст., що цілком відмовляється від реалістичного зображення предметів і явищ.

АБСТРАКЦІЯ (від лат. abstractio – віддалення) – 1) Мислене відкидання частини властивостей, зв'язків об'єкта пізнання з метою його спрощення, виділення тих сторін, зв'язків, що зацікавили людину. 2) Продукт пізнання порівняно з конкретною дійсністю. 3) Метод наукового дослідження, що полягає в мисленому виділенні суттєвих, найістотніших рис, відношень, сторін предмета.

АБСУРД (лат. absurdus – немилозвучний, безглуздий) – безглуздя, нісенітниця.

АБСЦЕС (лат. abscessus – гнояк) – обмежене скупчення гною в тканинах або органах тіла внаслідок руйнування тканин при гнійному запаленні їх.

АБСЦИСА (від лат. abscisus – відрізаний) – одне з чисел, що визначають положення точки на площині або у просторі відносно даної прямокутної системи *координат*.

АБУ (араб. – батько) – слово, яке в арабській мові входить до складу чоловічих імен і вказує на те, що дана особа є батьком. А. означає також «володар».

АБУЛІЧНИЙ (від *абулія*) – безвільний.

АБУЛІЯ (від грец. αβουλία – нерішучість) – патологічне ослаблення або втрата волі.

АБУТИЛОН (араб. аубутилун) – рід одно- і багаторічних рослин родини мальвових. Трави, кущі, деревця. Культивують у тропіках і субтропіках для одержання грубого волокна. Деякі види декоративні. Інша назва – *канатник*.

АБЦУГ (нім. Abzug, букв. – випуск, відвід) – спечена речовина (*шлак*), що утворюється при виплавленні з *веркблею* домішок золота, срібла й олова.

АБШТРИХ (нім. Abstrich – окалина) – спечена речовина (*шлак*), що утворюється при очищенні свинцю від домішок миш'яку й сурми.

АБ'ЮРАЦІЯ (лат. abjuratio, від abjuro – клятвено відрікаюсь) – прилюдне зречення віри або своїх переконань.

АВАНБЕК (франц. avant-bec, від avant – попереду і bec – наконечник, виступ) – пересувне металеве кріплення замкненої циліндричної або овальної форми. Застосовують при гірничих роботах у нестійких породах і під руслами рік.

АВАНГАРД (франц. avant-garde, від avant – попереду і garde – охорона, букв. – передова охорона) – 1) Частина або підрозділ, що під час пересування військ іде попереду головних сил. 2) Передова частина класу, суспільства.
АВАНГАРДНИЙ – належний до *авангарду*, передовий, той, що йде в перших лавах.
АВАНЗАЛ (від франц. avant – перед і нім. Saal – зал) – передній зал, приймальня.
АВАНКАМЕРА (від франц. avant – перед і *камера*) – 1) Пристрій у передній частині поверхневої водозабірної (водоприймальної) споруди, в якому осідає намул. 2) Водний простір (частина верхнього *б'єфу*) безпосередньо перед машинним залом електростанції. 3) Те саме, що й *форкамера* в дизельних і рідинних ракетних двигунах.
АВАНЛОЖА (від франц. avant – перед і *ложа*) – внутрішня закрита частина театральної ложі.
АВАНПОРТ (франц. avant-port) – 1) Зовнішня частина *порту*[1], зручна для стоянки суден на якорі, навантаження й розвантаження їх. 2) Той з двох парних портів, який розміщено ближче до моря.
АВАНПОСТ (франц. avant-poste) – передовий пост; у деяких іноземних арміях і в Росії 18 – 19 ст. – сторожовий пост, виставлений у бік противника.
АВАНС (франц. avance, від avancer – платити наперед) – 1) Грошова сума або майнова цінність, що видається в рахунок майбутніх платежів. 2) Переносно – *робити аванси* – загравати: подавати надію.
АВАНСУВАТИ (франц. avancer) – давати *аванс*.
АВАНСЦЕНА (франц. avant-scene) – передня частина сцени – від завіси до *рампи*.
АВАНТАЖ (франц. avantage – перевага) – вигода, користь, сприятливе становище.
АВАНТАЖНИЙ (від франц. avantage – перевага) – той, що справляє приємне враження зовнішністю; привабливий, інтересний.
АВАНТИТУЛ (від франц. avant – перед і *титул*) – виконана художником або набрана за ескізом початкова сторінка книги, яка передує титулові.
АВАНТЮРА (франц. aventure, букв. – пригода) – ризиковане, сумнівне діяння, часто з корисливими, безчесними цілями, розраховане на випадковий успіх; акція без урахування реальних можливостей і умов, приречена, як правило, на невдачу.
АВАНТЮРИЗМ – схильність до *авантюр*.
АВАНТЮРИН (франц. aventurine) – 1) Мінерал класу силікатів, дрібнозернистий різновид кварцу переважно буро-червоного кольору з мерехтливим золотавим блиском. Використовують для виготовлення прикрас, художніх виробів. 2) Сорт скла.
АВАНТЮРИСТ – людина, схильна до *авантюри*, шукач сумнівних пригод, пройдисвіт.
АВАРІЯ (італ. avaria, від араб. авар – пошкодження, шкода) – 1) Велике пошкодження або вихід з ладу машини, агрегату, апарата. 2) Шкода, збитки, пов'язані з нещасним випадком, що стався з судном. 3) Переносно – нещасний випадок, велика невдача.
АВГІЄВІ стайні – 1) В давньогрецькій міфології стайні царя Еліди Авгія, які не чистили 30 років і які нібито за день вичистив *Геракл*, пустивши через них воду двох річок. 2) Переносно – дуже забруднене місце або вкрай занедбані справи.
АВГІТ (від грец. αυγή – блиск) – породоутворюючий мінерал класу силікатів, зеленувато-чорного кольору з скляним блиском.
АВГУР (лат. augur, від augeo – вирощую, збільшую, примножую) – 1) У Стародавньому Римі член жрецької колегії, що віщував «волю богів», витлумачуючи *ауспіції*. 2) Переносно – людина, яка вдає, що їй відомі особливі таємниці. *Посмішка авгура* – удавано багатозначна посмішка дурисвіта, шахрая.
АВГУСТИНЦІ (лат. augustiniani) – ченці католицького ордену, що утворився в Італії в 13 ст.; статут його складений на підставі творів ранньохристиянського богослова Августина.
АВЕНІН – отрутохімікат, який застосовують для боротьби з буряковим довгоносиком.
АВЕНЮ (франц. avenue) – у Франції, Англії, США та деяких інших країнах – широка вулиця, звичайно обсаджена деревами.

АВЕРРОЇЗМ – раціоналістичний і почасти матеріалістичний напрям у середньовічній філософії, засновником якого був арабський мислитель Ібн-Рошд (латинізоване ім’я – Аверроес).
АВЕРС (франц. avers, від лат. adversus – повернутий обличчям) – лицьовий бік монети або медалі.
АВЕСТА (від перс, апастак – основний текст) – збірник «священних» книг *зороастризму*.
АВІА... (від лат. avis – птах) – у складних словах відповідає поняттю «авіаційний».
АВІАБАЗА (від *авіа*... та *база*) – склади, майстерні, *аеродроми*, які обслуговують авіаційні частини.
АВІАБОМБА (від *авіа*... і *бомба*) – один з видів авіаційних боєприпасів, що їх скидають з літака або іншого літального апарата для ураження наземних, морських і повітряних цілей. Типи А.: фугасні, осколкові, бронебійні, протитанкові, протичовнові, запалювальні, хімічні, допоміжного призначення (для утворення димових завіс, освітлювальні тощо). До А. належать також керовані й атомні бомби.
АВІАГОРИЗОНТ (від *авіа*... і *горизонт*) – авіаційний прилад, що вказує на розташування поперечної або поздовжньої осі літального апарата щодо справжнього горизонту.
АВІАДЕСАНТ (від *авіа*... і *десант*) – війська, перекинуті повітряним транспортом у тил противника для ведення бойових дій.
АВІАЕСКАДРИЛЬЯ (від *авіа*... та *ескадрилья*) – підрозділ в авіації.
АВІАКЛУБ (від *авіа*... і *клуб*) – громадський заклад, що об’єднує спортсменів і любителів авіаційного спорту.
АВІАЛІНІЯ (від *авіа*... і лат. linea – лінія) – смуга земної поверхні, над якою проходить затверджений *маршрут* регулярних польотів транспортних літаків або вертольотів. Інша назва – *авіатраса*.
АВІАЛЬ [від *аві(а)* ... і *ал(юміній)*] – сплав алюмінію переважно з магнієм, кремнієм і міддю. Відзначається високою пластичністю, задовільною антикорозійною стійкістю.
АВІАМОДЕЛІЗМ (від *авіа*... і *моделізм*) – конструювання і виготовлення авіамоделей з технічною або спортивною метою.
АВІАМОДЕЛЬ (від *авіа*... і *модель*) – зразок літального апарата, у тому числі й ракети, в зменшеному вигляді.
АВІАПАРК (від *авіа*... і *парк*) – наявний склад діючих літальних апаратів і тих, що перебувають у ремонті й *резерві*.
АВІАПОШТА (від *авіа*... і *пошта*) – перевезення *кореспонденції* повітряним шляхом; сама кореспонденція, що її доставляють літаками або вертольотами.
АВІАСЕКСТАНТ (від *авіа*... і *секстант*) – секстант, застосовуваний в *авіації*.
АВІАТЕХНІКА (від *авіа*... і *техніка*) – галузь техніки, пов’язана з використанням для різних потреб літаків, вертольотів та інших літальних апаратів, а також їхніх двигунів, озброєння, радіотехнічного та іншого спеціального устаткування.
АВІАТОР (франц. aviateur) – те саме, що й льотчик.
АВІАТРАСА (від *авіа*... і *траса*) – те саме, що й *авіалінія*.
АВІАЦІЯ (франц. aviation, від лат. avis – птах) – 1) Теорія і практика літання на апаратах, важчих за повітря (на відміну від *аеронавтики*), – літаках, вертольотах тощо. 2) Повітряний *флот*.
АВІЄТКА (франц. aviette) – легкий одно- або двомісний спортивний літак з малопотужним двигуном.
АВІЗО (італ. avviso – повідомлення) – письмове повідомлення банку клієнтові або іншому банкові про виконані операції.
АВІЗУВАТИ (італ. avvisare) – повідомляти клієнта про проведені бухгалтерією операції на його рахунку, посилати *авізо*.
АВІСТА (від італ. a vista – за пред’явленням) – напис на *векселі*, який засвідчує, що вексель може бути оплачений за пред’явленням або після певного часу, що минув від дня його пред’явлення.

АВІТАМІНОЗИ (від *а...* і *вітаміни*) – захворювання людини і тварин, що розвиваються внаслідок тривалої відсутності або недостачі в їжі чи кормах вітамінів.
АВІТЕЛІНОЗИ – захворювання жуйних тварин, спричинювані стьожковими гельмінтами роду авітеліна.
АВІФАУНА (від лат. avis – птах і *фауна*) – сукупність птахів певної місцевості, середовища проживання або певного відрізку часу в історії Землі. Інша назва – *орнітофауна.*
АВЛОС (грец. αυλός – сопілка) – стародавній духовий інструмент, подібний до *флейти*.
АВОКАДО (португ. abacate, з індіан.) – рід плодових дерев родини лаврових. Культивують у багатьох тропічних і субтропічних країнах. Плоди споживають свіжими. Інша назва – *алігаторова груша*.
АВРАЛ (від англ. over – нагору і all – всі) – 1) Термінова робота, яку виконує весь або майже весь особовий склад судна. 2) Залучення всіх працівників для виконання невідкладного завдання.
АВРАН (нім. Aurin, від лат. aurum – золото) – рід трав'янистих рослин родини ранникових. Росте переважно в помірних широтах; А. *лікарський* – отруйна рослина, яку застосовують у народній медицині.
АВРИКУЛА (лат. auricula – мочка вуха) – 1) Вид *примули*: декоративна рослина. 2) Вушна раковина, вушко, мочка.
АВРОРА (лат. Aurora) – 1) В давньоримській міфології богиня ранкової зорі. 2) Переносно – ранкова зоря.
АВСТРАЛОПІТЕКИ (від лат. australis – південний і *...пітек*) – група викопних вищих приматів, близьких до предкової форми людини.
АВСТРАЛЬНИЙ (лат. australis, від auster – південь) – південний.
АВСТРОМАРКСИЗМ – одна з різновидностей міжнародного *опортунізму*. Склався в кінці 19 – на початку 20 ст. в середовищі австрійської соціал-демократії. Австромарксисти стояли на позиціях угодовства з буржуазією, заперечували закономірності соціалістичної революції і будівництва соціалізму, прагнули заперечити міжнародний характер ленінізму. В національному питанні стояли на позиції «культурно-національної автономії». В галузі філософії взяли на озброєння *неокантіанство* і *емпіріокритицизм*. Після 2-ї світової війни теоретики А. стали проповідниками *антикомунізму*.
АВТАРКІЯ (грец. αυτάρκεια – самовдоволення) – створення замкненого самодостатнього господарства в межах окремої капіталістичної країни або групи країн, спрямоване на максимальне обмеження *імпорту*, стимулювання *експорту* товарів і капіталу. Імперіалістичні держави використовують політику А. для створення відносно замкнених господарств, які б виробляли все необхідне для ведення війни в умовах економічної блокади.
АВТЕНТИЧНИЙ (від грец. αύθεντικός – справжній) – дійсний, вірний, той, що грунтується на першоджерелі.
АВТО... (від грец. αντός – сам) – у складних словах відповідає поняттям «само» ... (напр., *автограф*); «автоматичний» (напр., *авторегулятор*); «автомобільний» (напр., *автотраса*).
АВТОБІОГРАФІЧНИЙ – з власного життя.
АВТОБІОГРАФІЯ (від *авто...* та *біографія*) – життєпис якої-небудь особи, складений нею самою.
АВТОБЛОКУВАННЯ (від *авто...* та *блокування*) – 1) Система автоматичної зміни режиму дії або зупинки об'єкта, яка запобігає помилкам в управлінні ним. 2) Автоматична система регулювання руху поїздів.
АВТОБУС [від *авто* (мобіль) і лат. (omni) bus – для всіх] – автомобіль загального користування, розрахований на 9 і більше пасажирів.
АВТОВАКЦИНА (від *авто...* і *вакцина*) – лікувальна бактеріальна вакцина, виготовлена з мікробів, виділених з організму того хворого, для лікування якого цю вакцину застосовують.

АВТОВОКЗАЛ (від *авто...* і *вокзал*) – комплекс споруд для обслуговування пасажирів міжміських і приміських автобусних сполучень та технічного обслуговування *автобусів*.
АВТОГАМІЯ (від *авто...* і *...гамія*) – 1) Самозапилення і самозапліднення у вищих рослин. 2) Самозапліднення деяких одноклітинних організмів.
АВТОГЕМОТЕРАПІЯ (від *авто...* і *гемотерапія*) – застосування з лікувальною метою власної крові хворого.
АВТОГЕНЕЗ (від *авто...* і *...генез*) – антиматеріалістичне вчення, за яким історичний розвиток організмів відбувається нібито незалежно від умов існування, лише під впливом особливих внутрішніх сил або тенденцій організму до вдосконалення. А. суперечить матеріалістичній теорії еволюції організмів – *дарвінізмові*.
АВТОГЕННИЙ (від *авто...* і *...генний*) – той, що самостійно розвинувся; *а-не* (або газове) *зварювання* – з'єднання матеріалів місцевим розплавленням їх газокисневим полум'ям.
АВТОГОНІЯ (від *авто...* і *...гонія*) – теорія виникнення життя з неорганічної матерії. Див. також *Абіогенез*.
АВТОГРАВЮРА (від *авто...* і *гравюра*) – гравюра, виконана самим художником (на відміну від репродукційної гравюри).
АВТОГРАФ (від *авто...* і *...граф*) – 1) Власноручний, звичайно пам'ятний, підпис або напис. 2) Власноручний авторський рукописний текст. 3) Копіювальний прилад.
АВТОГРАФІЯ (від *авто...* і *...графія*) – 1) Точне відтворення почерку або зображення, зробленого від руки. 2) Спосіб виготовлення літографської друкарської форми, за яким малюнок, виконаний автором-художником на перебивному автографському папері тушшю або олівцем, переносять на літографський камінь або цинкову пластинку. Див. також *Літографія*.
АВТОГРЕЙДЕР (від *авто...* і *грейдер*) – самохідний грейдер.
АВТОДИДАКТ (грец. αὐτοδίδακτος, від αὐτός – сам і διδάσκω – навчаю) – самоук.
АВТОДИН [від *авто...* і грец. δύν(αμις) – сила] – 1) Спеціальна електрична машина, що замінює в автоматичному регулюванні систему двигун – генератор. 2) Радіоприймач з позитивним зворотним зв'язком для приймання телеграфних сигналів і приведення в дію автоматичних пристроїв.
АВТОДИСПЕТЧЕР (від *авто...* і *диспетчер*) – комплексна система, що забезпечує автоматизацію процесу управління на основі оптимальних режимів роботи керованого об'єкта.
АВТОДРЕЗИНА (від *авто...* і *дрезина*) – самохідна дрезина.
АВТОДРОМ (від *авто...* і *...дром*) – ділянка, підготовлена і обладнана для швидкісних змагань і випробувань *автомобілів*.
АВТОЕКСПРЕС (від *авто...* і *експрес*) – автобус, що рухається за маршрутом з підвищеною швидкістю, без зупинок або з мінімальною кількістю їх.
АВТОЖИР (від *авто...*і грец. γῦρος – коло, оберт) – літальний апарат, важчий за повітря. Підйомну силу А. – створює гвинт (*ротор*), який обертається навколо вертикальної осі від дії зустрічного повітряного потоку. Поступального руху А. надає двигун з звичайним для літака гвинтом. А. був витіснений *вертольотом*.
АВТОІНТОКСИКАЦІЯ (від *авто...* та *інтоксикація*) – отруєння організму шкідливими речовинами, що утворилися в ньому; самоотруєння.
АВТОІНФЕКЦІЯ (від *авто...*та *інфекція*) – самозараження організму мікробами, які збереглися в ньому після попередньої хвороби.
АВТОКАР (від *авто...* і англ. car – візок) – самохідний візок з двигуном внутрішнього згоряння для перевезень вантажів безрейковими дорогами на невелику віддаль. А. заміняють *електрокарами*.
АВТОКАТАЛІЗ (від *авто...* і *каталіз*) – самочинне прискорення хімічної реакції одним з її продуктів або вихідною речовиною.
АВТОКЕФАЛЬНІСТЬ, **АВТОКЕФАЛІЯ** (від *авто...* і грец. κεφαλή – голова) – повне самоврядування церкви, її незалежність від інших єдиновірних церков. Нині в православ'ї

налічується до 20 автокефальних церков. Гасло А. церкви намагалися використати українські буржуазні націоналісти у боротьбі проти Радянської влади, для відриву Радянської України від Радянської Росії. З цією метою вони створили українську автокефальну православну церкву (діяла в 1919 – 30 рр. і в роки тимчасової німецько-фашистської окупації України). Проте відверта контрреволюційність, антирадянський характер цієї церкви відвернув від неї віруючих, і ця церква зазнала краху.
АВТОКЛ<u>А</u>В (від *авто...* і лат. clavis – ключ) – герметичний апарат для проведення різних процесів при нагріванні й під тиском.
АВТОКЛ<u>У</u>Б (від *авто...* і *клуб*) – 1) Громадський заклад, що об'єднує спортсменів і любителів автомобільного спорту. 2) Спеціально обладнаний (кіноустановкою, радіовузлом тощо) автобус.
АВТОК<u>О</u>Д (від *авто...* і *код*) – мова програмування, орієнтована на конкретну цифрову обчислювальну машину.
АВТОКОЛІМ<u>А</u>ТОР (від *авто...* і *коліматор*) – оптико-механічний прилад, призначений для точних кутових вимірювань.
АВТОКОЛІМ<u>А</u>ЦІЯ (від *авто...* і *колімація*) – напрям світлових променів, при якому вони, виходячи з коліматора паралельним пучком, відбиваються від плоского дзеркала і проходять оптичну систему в зворотному напрямі.
АВТОКР<u>А</u>Н (від *авто...* і нім. Kran – вантажопідйомник) – самохідний кран.
АВТОКР<u>А</u>Т (грец. αὒτοκρατής – самовладний, від αυτός – сам і κράτος – влада) – необмежений, повновладний правитель.
АВТОКР<u>А</u>ТІЯ (грец. αύτοκράτεια – самовладдя) – форма правління, що являє собою необмежене й безконтрольне повновладдя однієї особи в державі (див. також *Абсолютизм, Деспотія, Тиранія*). *А-ми* є і політичні режими, характерні верховною владою лідера, що не контролюється представницькими органами, напр. фашистська диктатура (див. також *Авторитаризм, Фашизм*).
АВТ<u>О</u>Л (від *авто...* і *...ол*) – мінеральне (з нафти) мастило для двигунів внутрішнього згоряння.
АВТ<u>О</u>ЛІЗ (від *авто...* і *...ліз*) – самоперетравлювання, розпад клітин і тканин організму від діяння гідролітичних *ферментів*.
АВТОЛІТОГР<u>А</u>ФІЯ (від *авто...* і *літографія*) – різновид літографії, при якому сам художник виконує свій твір безпосередньо на літографському камені.
АВТОЛ<u>О</u>ГІЯ (від *авто...* і *...логія*) – вживання слів у їх прямому значенні на відміну від переносного.
АВТОМАГІСТР<u>А</u>ЛЬ (від *авто...* і *магістраль*) – широка з твердим покриттям дорога, розрахована на швидкісний автомобільний рух у двох протилежних напрямах.
АВТОМ<u>А</u>Т (від грец. αύτόματος – самодіючий) – 1) Пристрій, що виконує певний процес без безпосередньої участі людини. 2) Математична модель реальних (технічних) А. 3) Пістолет-кулемет.
АВТОМАТИЗ<u>А</u>ЦІЯ (від *автомат*) – етап розвитку машинного виробництва, на якому функції управління й контролю, що їх раніше виконувала людина, передаються приладам та автоматичним пристроям.
АВТОМАТ<u>И</u>ЗМ (від грец. αὒτοματισμός – самочинне діяння) – 1) *фізіол.* Здатність органа або окремих клітин до ритмічної діяльності, що не має помітного зв'язку з зовнішніми спонуками. 2) *психол.* Дія, яка виконується майже без контролю свідомості і виникає в результаті багаторазового повторення.
АВТОМ<u>А</u>ТИКА (від грец. αυτόματος – самодіючий) – 1) Сукупність механізмів і пристроїв, що діють без безпосередньої участі людини. 2) Галузь науки й техніки, що стосується *автоматів*.
АВТОМАТ<u>И</u>ЧНИЙ (від *автомат*) – 1) Виконуваний пристроєм без втручання людини. 2) Переносно – машинальний, мимовільний (напр., а. рух).

АВТОМАШИНІСТ (від *авто...* і франц. machiniste – машиніст) – система автоматичного керування поїздами, яка діє за заданою програмою, змінюючи, залежно від передаваної інформації (напр., єдиного часу), режим їхнього руху.
АВТОМЕТАМОРФІЗМ (від *авто...* і *метаморфізм*) – зміна магматичної гірської породи під впливом розчинів та летких речовин, які виділяються під час її охолодження.
АВТОМЕТРІЯ (від *авто...* і *...метрія*) – галузь сучасної метрології, пов'язана з вивченням теоретичних основ проектування автоматичних вимірювальних і контрольних приладів та вимірювальних інформаційних систем.
АВТОМЕХАНОХОРІЯ (від *авто...* і *механохорія*) – спосіб поширення насіння самою рослиною.
АВТОМІКСИС (від *авто...* і *...міксис*) – злиття статевих клітин (*гамет*), які належать одній і тій самій особині. Інша назва – *самозапліднення*.
АВТОМОБІЛІЗМ (від *автомобіль*) – автомобільна справа; автомобільний спорт.
АВТОМОБІЛЬ (від *авто...* і лат. mobilis – рухомий) – самохідна машина з тепловим (переважно внутрішнього згоряння) або електричним двигуном, якою перевозять по безрейкових дорогах пасажирів, вантажі або спеціальне устаткування.
АВТОМОДЕЛІЗМ – конструювання і виготовлення *автомоделей* з технічною або спортивною метою.
АВТОМОДЕЛЬ (від *авто...* і *модель*) – відтворення автомобіля в зменшеному вигляді.
АВТОМОРФІЗМ (від *авто...* і *...морфізм*) – див. *Ізоморфизм*.
АВТОМОТОДРОМ (від *авто...* і *мотодром*) – ділянка, підготовлена й обладнана для змагань та випробувань автомобілів і мотоциклів.
АВТОМОТОКЛУБ (від *авто...* і *мотоклуб*) – громадський заклад, що об'єднує спортсменів і любителів автомобільного й мотоциклетного спорту.
АВТОМОТРИСА (франц. automotrice, від грец. αὐτός – сам і лат. moveo – рухаюсь) – самохідний пасажирський або службовий залізничний вагон з двигуном внутрішнього згоряння.
АВТОМУТАГЕНИ (від *авто...* і *мутагени*) – речовини, які утворюються в клітинах у процесі життєдіяльності і спричинюють спадкові зміни.
АВТОНІМ (від *авто...* і грец. όνυμα – ім'я) – справжнє ім'я автора твору, на відміну від *псевдоніма*.
АВТОНОМІСТ – прихильник *автономії*.
АВТОНОМІЯ (грец. αὐτονομία – незалежність) – 1) Самоврядування певної частини держави, що здійснюється в межах, передбачених загальнодержавним законом (*конституцією*). А. в СРСР існує у 2 формах: А. *політична* (автономна радянська соціалістична республіка) і А. *адміністративна* (автономна область, національний округ). 2) У широкому розумінні – право на самоврядування, що ним користуються окремі підприємства, установи, організації.
АВТОНОМНИЙ – той, що користується *автономією*.
АВТООКСИДАЦІЯ (від *авто...* і *оксидація*) – самочинне окислювання речовин при невисокій температурі без впливу *каталізатора*. А. – основа біологічних процесів окислювання.
АВТООПЕРАТОР (від *авто...* і *оператор*) – пристрій для автоматичного регулювання виробничих процесів і керування ними.
АВТОПАВІЛЬЙОН (від *авто...* і *павільйон*) – легка будівля на автобусних зупинках для короткочасного перебування пасажирів.
АВТОПАРК (від *авто...* і *парк)* – 1) Автотранспортне підприємство, яке здійснює автомобільні перевезення, а також збереження, технічне обслуговування і ремонт рухомого складу. 2) Спеціально обладнане місце зберігання (стоянки), технічного обслуговування і ремонту автомобільної техніки. 3) Наявний склад автомобілів, причепів і напівпричепів як діючих, так і тих, що перебувають у *ремонті* і *резерві.*

АВТОПІЛ<u>О</u>Т (від *авто...* і *пілот)* – пристрій, за допомогою якого автоматично підтримують заданий режим польоту (*курс,* крен тощо) літальних апаратів або змінюють його за командою льотчика чи систем теле- або програмного керування.
АВТОПЛ<u>А</u>СТИКА (від *авто...* і *пластика)* – пересадження хворому його власної тканини для відновлення цілісності, форми та функції органа.
АВТОПНЕВМАТ<u>О</u>ЛІЗ (від *авто...* і *пневматоліз)* – утворення під час *кристалізації* магматичної породи нових мінералів, що формуються внаслідок дії летких частин магми на мінерали цієї породи, які виділилися раніше.
АВТОПОЛІГ<u>О</u>Н (від *авто...* і *полігон)* – ділянка, підготовлена й обладнана для випробувань автомобілів.
АВТОПОЛІПЛОЇД<u>І</u>Я (від *авто...* і *поліплоїдія)* – кратне збільшення одинарного набору *хромосом* у клітинах.
АВТОПОРТР<u>Е</u>Т (від *авто...* і *портрет)* – портрет художника, виконаний ним самим.
АВТ<u>О</u>ПСІЯ (грец. αὐτοψία – безпосереднє бачення) – розтин трупа для встановлення причин смерті.
<u>А</u>ВТОР (від лат. autor – письменник) – творець художнього або публіцистичного твору, наукового дослідження, проекту, винаходу тощо.
АВТОРАДІОГР<u>А</u>МА (від *авто...* і *радіограма)* – фотографічне зображення, одержане за допомогою *авторадіографії.* Інша назва – *радіоавтограф*.
АВТОРАДІОГР<u>А</u>ФІЯ (від *авто...* і *радіографія)* – метод, за допомогою якого вивчають розподіл радіоактивних речовин, накладаючи на досліджуваний об'єкт чутливу до іонізуючого проміння фотоемульсію; радіоактивні речовини при цьому немовби самі себе фотографують. Інша назва – *радіоавтографія*.
АВТОР<u>А</u>ЛІ (від *авто...* і *ралі)* – комплексне спортивне змагання на автомобілях.
АВТОРЕГУЛ<u>Я</u>ТОР (від *авто...* і *регулятор)* – сукупність пристроїв для автоматичного (без участі людини) регулювання.
АВТОРЕГУЛ<u>Я</u>ЦІЯ (від *авто...*і лат. regula – норма) – циклічний процес автоматичного підтримування сталого стану в біологічних системах. Загальна властивість біосистем, що має захисне або пристосовне значення.
АВТОРЕПРОД<u>У</u>КЦІЯ (від *авто...* і *репродукція)* – здатність організмів до самовідтворення.
АВТОРЕФЕР<u>А</u>Т (від *авто...* і *реферат)* – короткий виклад *автором* своєї наукової праці.
АВТОРЕФРИЖЕР<u>А</u>ТОР (від *авто...* і *рефрижератор)* – автомобіль-рефрижератор.
АВТОРИЗ<u>А</u>ЦІЯ (франц. autorisation, букв. – дозвіл) – надання автором повноважень чи згоди на якусь дію, напр. на переклад, інсценізацію чи екранізацію свого твору.
АВТОРИЗ<u>О</u>ВАНИЙ (від франц. autoriser – дозволяти) – зроблений за згодою *автора* чи схвалений ним.
АВТОРИТАР<u>И</u>ЗМ (франц. autoritarisme, від лат. autoritas – вплив, влада) – антидемократична система політичного володарювання. Характеризується повною відсутністю або абсолютною фіктивністю демократичних інституцій, зосередженням у руках однієї особи або невеликої групи осіб необмеженої влади, що спирається на військово-каральний апарат репресій і терору, на відверту соціальну й націоналістичну демагогію.
АВТОРИТ<u>А</u>РНИЙ (франц. autoritaire – владний, від лат. auctoritas – влада) – 1) Той, що грунтується на беззаперечному підкоренні владі. 2) Той, що намагається утвердити свою владу, вплив, домагається *авторитету.*
АВТОРИТ<u>Е</u>Т (нім. Autorität, франц. autorite, від лат. auctoritas – влада) – 1) Загальновизнаний вплив, що його роблять на переконання й поведінку людей певні особа, організація, вчення завдяки притаманним або приписуваним їм особливостям і заслугам. 2) Особа, що користується загальним визнанням, впливом.
АВТОРИТ<u>Е</u>ТНИЙ – 1) Впливовий, поважний. 2) Той, що не допускав заперечень (напр., а. тон).

АВТОРОТАЦІЯ (від *авто... і ротація)* – самообертання крила (а разом з ним і літального апарата) навколо поздовжньої осі.
АВТОСАЛОН (від *авто...* і *салон)* – виставка (розділ виставки), де демонструють автомобілі нових зразків.
АВТОСЕРВІС (від *авто...* і *сервіс)* – технічне обслуговування автомобілів, які є в індивідуальному користуванні.
АВТОСЕРОТЕРАПІЯ (від *авто...* і *серотерапія)* – лікування хворих на інфекційні хвороби специфічною сироваткою самого хворого.
АВТОСИН [від *авто...* і грец. σύγ(χρονος) – одночасний] – те саме, що й *сельсин.*
АВТОСТАРТ (від *авто...* і *старт)* – зліт планера за допомогою самохідної лебідки або лебідки, що її приводить у дію який-небудь двигун.
АВТОСТОП (від *авто...* і англ. stop – зупинення) – 1) Система організованого використання туристами попутного автотранспорту. 2) Пристрій для автоматичного зупинення залізничного поїзда при наближенні до заборонного знака світлофора, якого машиніст не помітив.
АВТОСТРАДА (від *авто...* та італ. strada – дорога) – те саме, що й *автомагістраль.*
АВТОСУГЕСТІЯ (від *авто...* і *сугестія)* – самонавіювання, самовплив на психіку.
АВТОТИПІЯ (від *авто... і ...типія)* – 1) Поліграфічний спосіб відтворення півтонових зображень, при якому растровий сітчастий *негатив* копіюють на цинкову пластинку, яку потім травлять азотною кислотою, створюючи *кліше.* 2) Відбиток з такого кліше.
АВТОТОМІЯ (від *авто...* і *...томія)* – мимовільне відокремлення частини тіла, що згодом відновлюється, напр. хвоста ящірки. Захисне пристосування.
АВТОТРАНСПЛАНТАЦІЯ (від *авто...* і *трансплантація)* – пересаджування тканин або органів на іншу частину тіла того самого організму.
АВТОТРАНСФОРМАТОР (від *авто...* і *трансформатор)* – електричний трансформатор, в якому обмотка нижчої напруги є частиною обмотки вищої напруги.
АВТОТРАНСФУЗІЯ (від *авто...* і *трансфузія)* – переливання хворому його власної крові.
АВТОТРОН (від *авто...* і грец. θρόνος – осереддя, центр) – система автоматичного контролю та регулювання точної установки друкарських форм у рамі й положення відбитка на папері під час друкування на ролевих *ротаційних* машинах.
АВТОТРОПІЗМ (від *авто...* і *тропізми)* – здатність рослин розпрямляти вигини, коли припиняється вплив факторів, що їх спричинили; напр. А. злаків, що полягли після дощу.
АВТОТРОФИ (від *авто...* і *...трофи)* – організми, які створюють необхідні для свого життя органічні речовини з неорганічних у процесі *фотосинтезу* або *хемосинтезу.* Інша назва – *автотрофні організми*.
АВТОТУРИЗМ (від *авто...* і *туризм)* – туристські подорожі на автомобілях.
АВТОФАЗУВАННЯ (від *авто...* і *фаза)* – автоматичний збіг частот обертання *іонів* і частоти змін електричного поля в циклічних прискорювачах заряджених частинок.
АВТОФІЛІЯ (від *авто...* і *...філія)* – самомилування.
АВТОФРЕТАЖ (від *авто...* і франц. frettage – скріплення кільцями) – зміцнення товстостінних посудин (напр., гарматних стволів) напресовуванням на них кілець або обойм.
АВТОХОРІЯ *(від авто...* і *...хорія)* – поширення плодів, насіння та спор за допомогою пристосувань самої рослини, без діяння зовнішніх факторів.
АВТОХРОМ *(вір, авто...* і *...хром)* – фотопластинка для кольорового зображення; один з перших способів утворення таких зображень.
АВТОХТОНИ (від грец. αὐτόχθων – місцевий, корінний) – 1) Корінні жителі певної території, країни (тубільці, *аборигени).* 2) Організми, що живуть там, де вони виникли в процесі еволюції. 3) Гірські породи або корисні копалини, вихідний матеріал яких виник на місці утворення їх. Протилежне – *алохтони.*

АВТОХТОННИЙ (грец. αὐτόχθων) – той, що виник, зародився на місці сучасного проживання, існування.
АВТОЦИСТЕРНА (від *авто...* і *цистерна)* – автомобіль, на *шасі* якого встановлено резервуар для перевезення рідин, сипких матеріалів, зріджених газів тощо.
АВТОШТУРМАН (від *авто...* і *штурман)* – авіаційний прилад, що автоматично і безперервно записує поточні координати літального апарата, накреслюючи його шлях на карті.
АВУАРИ (від франц. avoir – майно) – 1) Різні активи (гроші, чеки, векселі, перекази, акредитиви), за рахунок яких можуть бути проведені платежі. 2) Засоби банку (його каса, рахунки в інших банках, цінні папери, що можуть бути легко реалізовані, векселі тощо), які є на його рахунках у закордонних банках в іноземній валюті.
АВУНКУЛАТ (віл лат. avunculus – дядько по матері) – звичай (у давніх германців та деяких інших народів), що проявлявся в тісних родинних зв'язках між племінником і дядьком з боку матері, який зобов'язаний піклуватися про племінника більше, ніж про власного сина. А. – пережиток *матріархату.*
АГА (індіан.) – тварини родини ропух класу земноводяних. Поширені в Південній і Центральній Америці. Розводять для винищення шкідників на плантаціях цукрової тростини.
АГАВА (від грец. άγαυός – гідний подиву) – рід рослин родини амарилісових. Культивують у тропічних і субтропічних країнах. З деяких видів одержують грубе волокно. В СРСР вирощують як декоративну рослину.
АГАЛЬМАТОЛІТ [від грец. άγαλμα (άγάλματος) – окраса і *...літ*] – щільна дрібнозерниста гірська порода, що складається з *пірофіліту* з різними домішками. Колір білий, сірий, буро-жовтий, зелений. Використовують як декоративний камінь, для виробництва вогнетривів.
АГАМІЯ (грец. αγαμία) – 1) Безшлюбність. 2) *біол.* Відсутність статі.
АГАМНІ (від грец. άγαμος – безшлюбний) – види нижчих рослин і тварин, що розмножуються без запліднення.
АГАМОГОНІЯ (від грец. άγαμος – безшлюбний і *...гонія)* – нестатеве розмноження організмів шляхом поділу або пупкування.
АГАР, **АГАР-АГАР** (малайське) – продукт, одержуваний з морських водоростей. Використовують як поживне середовище для лабораторної культури мікроорганізмів, а також у кондитерському виробництві.
АГАСФЕР – персонаж середньовічної християнської легенди. А. нібито не дав Христові відпочити, коли того вели розпинати. За це А. був приречений богом на вічне блукання по світу – звідси його прізвисько «Вічний жид». Переносно – людина, яка блукає все життя, не знаходячи собі пристановища.
АГАТ (грец. αχάτης) – мінерал класу силікатів, різновид *халцедону,* різних відтінків. Використовують як виробне каміння та в техніці.
АГАТИС (здогадно від грец. άγαθίς – клубок ниток) – рід деревних хвойних рослин родини араукарієвих. Поширені переважно у Північній Австралії, на Малаккському півострові. Дає цінну деревину, деякі види – янтаровидні смоли копал і каурі. Інша назва – *каурі*.
АГЕНЕЗІЯ (від *а... і* грец. γένεσις – походження) – те саме, що й *аплазія.*
АГЕНТ [від лат. agens (agentis) – діючий] – 1) Особа, що діє за чиїмось дорученням, уповноважений. У міжнародному праві й дипломатичній практиці А. *дипломатичний* – збірне найменування дипломатичних представників і членів дипломатичного персоналу посольств, місій. А. *консульський* – один з консульських рангів у ряді країн. У практиці деяких держав (у т. ч. СРСР) службова особа консульської установи. 2) Шпигун, диверсант. У дореволюційній Росії секретний співробітник царської охранки. 3) У природничих науках – діюча причина, що викликає те або інше явище.

АГЕНТСТВО (від *агент)* – 1) Організація, шо виконує певні доручення інших установ або громадян. 2) Представництво, відділення якої-небудь установи, підприємства. 3) Установа, що збирає і подає інформацію в пресу, на радіо, телебачення.
АГЕНТУРА (нім. Agentur) – 1) Сукупність агентів будь-якої установи, підприємства або організації. 2) Мережа агентів, що створюється для збирання таємних відомостей, здійснення підривної роботи.
АГІОГРАФІЯ (від грец. ἅγιος – святий і *...графія*) – вид церковно-історичної літератури, т. зв. описи життя «святих».
АГІТАТОР (від лат. agitator – той, що приводить у рух) – особа, що проводить *агітацію.*
АГІТАЦІЯ (від лат. agitatio – приведення в рух, спонукання) – 1) Поширення певних ідей або лозунгів за допомогою різноманітних засобів: бесід, виступів у пресі, по радіо, телебаченню, кіно, театру, образотворчого мистецтва, політичної та художньої літератури; один із засобів політичного впливу на маси, ідеологічна, зброя боротьби класів та їхніх партій. 2) Переносно – дія, що має на меті переконати в чому-небудь, спонукати до чогось.
АГЛОМЕРАТ (від лат. agglomeratus – нагромаджений) – 1) *геол.* Сукупність нескріплених уламків гірських порід та мінералів. 2) *тех.* Спечена з грудки дрібнозерниста або пилувата руда.
АГЛОМЕРАЦІЯ (від лат. agglomero – приєдную, нагромаджую) – 1) Спікання дрібнозернистих або пилуватих матеріалів, які є складовою частиною металургійної *шихти,* у відносно великі грудки *(агломерат).* 2) *біол.* Утворення мікроорганізмами скупчень (купок) у рідинах або тканинах внаслідок зміни фізичних чи хімічних властивостей мікробних клітин. 3) А. *населених пунктів* – зосередження міст та інших населених пунктів на певній території (див. також *Конурбація).*
АГЛОПОРИТ [від лат. agglo (meratus) – нагромаджений і грец. πόρος – вихід, пора] – штучний поруватий заповнювач легкого *бетону.*
АГЛЮТИНАТИВНИЙ – пов'язаний з *аглютинацією; а-ні мови* – мови, в яких граматичні форми й похідні слова утворюються способом аглютинації.
АГЛЮТИНАЦІЯ (лат. agglutinatio – склеювання) – 1) *біол.* Склеювання в грудочки й осідання завислих у рідині мікроорганізмів, клітинних елементів крові тощо. 2) *мовозн.* Спосіб утворення похідних слів і граматичних форм приєднанням до кореня *афіксів* з певним значенням.
АГЛЮТИНІНИ (від лат. agglutino – приклеюю) – речовини, що нагромаджуються в крові людини і тварин при інфекційних захворюваннях та щепленнях; спричинюють *аглютинацію.*
АГЛЮТИНОГЕНИ [від *аглютин(ація)* і *...ген*] – речовини, що потрібні для утворення *аглютинінів.*
АГМАТИТ [від грец. αγμα (ἄγματος) – уламок] – різновид *мігматиту,* схожий на *брекчію.*
АГНАТИ [1] (від *а...* і грец. γνάθος – щелепа) – група нижчих хребетних тварин (напр., *міноги, міксини).* Інша назва – *безщелепні.*
АГНАТИ [2] (лат. agnatus – родич по батькові) – 1) У римському праві всі вільні члени сім'ї, що походять по чоловічій лінії від одного родоначальника, а також ті, що ввійшли в сім'ю внаслідок усиновлення або шлюбу. 2) У праві германських народів – кровні родичі – чоловіки, зв'язані походженням по чоловічій лінії.
АГНІ (санскр. – вогонь) – бог вогню в давньоіндійській ведичній релігії. Див. також *Ведизм.*
АГНОЗІЯ (від грец. ἀγνωσία – незнання) – порушення складних форм зорового, слухового, дотикового сприймання тощо в результаті ураження кори головного мозку.
АГНОСТИК – прихильник *агностицизму.*
АГНОСТИЦИЗМ (від грец, ἄγνωιτος – незнаний) – філософське вчення, що заперечує можливість пізнання сутності речей і закономірностей розвитку дійсності. Позицію А. поділяли в історії філософії представники ідеалізму, а в окремих випадках і матеріалісти.

Зокрема, у 19 ст. деякі дослідники природи, побоюючись звинувачень в атеїзмі, використовували А. для приховування свого матеріалізму.
АГОГІКА (від грец. αγωγή – віднесення, відведення) – в музичному виконанні відхилення (уповільнення чи прискорення) від основного темпу для посилення художньої виразності.
АГОН (грец. άγων, від άγωνιάω – борюся, змагаюсь) – у Стародавній Греції змагання, в т. ч. музичні (у співі, грі на кіфарі), які відбувалися під час урочистих ігор.
АГОНІЗУВАТИ (франц. agoniser, від грец. αγωνίζομαι – борюся) – бути в стадії *агонії.*
АГОНІЯ (від грец. αγωνία – боротьба) – передсмертний стан організму.
АГОР – розмінна монета Ізраїлю, 1/100 ізраїльського *фунта.*
АГОРА (грец. αγορά – збори) – в Стародавній Греції народні збори, а також місце, де вони відбувалися.
АГОРАФОБІЯ (від грец. αγορά – площа і *...фобія)* – патологічний страх перед просторінню.
АГРАВАЦІЯ (від лат. aggravo – обтяжую) – перебільшування хворим симптомів захворювання.
АГРАМАНТ (від франц. agrement – прикраси) – плетіння з шнура для оздоблення штор, м'яких меблів.
АГРАМАТИЗМ (від грец. αγράμματος – нерозбірливий, нісенітний) – порушення мовної діяльності в результаті ураження певних зон кори головного мозку.
АГРАНУЛОЦИТИ (від α..., лат. granulum – зернятко і *...цити*) – білі кров'яні клітини – *лейкоцити (лімфоцити* і *моноцити),* що не містять у цитоплазмі зерен (*гранул*).
АГРАНУЛОЦИТОЗ (від *а...,* лат. granulum – зернятко і *...цитоз*) – захворювання, яке характеризується значним зменшенням або повною відсутністю зернистих *лейкоцитів.*
АГРАРІЇ (лат. agrarii, від ager – поле) – 1) Великі землевласники, поміщики. 2) Члени аграрних політичних партій, які захищають інтереси великих землевласників.
АГРАРНИЙ (лат. agrarius, від ager – земля, поле) – земельний, пов'язаний з землеволодінням, землекористуванням.
АГРАФ (франц. agrafe) – коштовна пряжка чи застібка на одязі.
АГРАФІЯ (від *а...* і *...графія*) – втрата здатності писати слова внаслідок ураження певних відділів кори головного мозку.
АГРЕГАТ (від aggregatus – зібраний) – 1) Механічне поєднання різнорідних чи однорідних частин. 2) Сукупність двох або більше різнотипних машин, апаратів, які діють спільно, напр., турбіни і компресора (*турбокомпресор*). 3) Частина складних машин (апаратів), яка являє собою завершене ціле і самостійно виконує певні функції, напр., двигун в автомобілі. 4) *біол.* Багатоклітинний утвір, що виникає при *агрегації.* 5) *геол.* З'єднання окремих мінералів у природних мінеральних утвореннях, напр., гірські породи, руди.
АГРЕГАТНІ стани – фізичні стани речовини, що зумовлюються відмінністю в особливостях теплового руху і взаємодії її частинок (молекул, атомів, іонів). Такими станами є твердий (кристалічний), рідинний і газоподібний; часто четвертим А. с. вважають *плазму.*
АГРЕГАТУВАННЯ – метод компонування машин (комплексів машин) із взаємозамінюваннх уніфікованих *агрегатів.*
АГРЕГАЦІЯ (від лат. aggregatio – приєднання) – *біол.* злипання клітин у багатоклітинний утвір – *агрегат.*
АГРЕЖЕ (франц. agrege, від лат. aggrego – приєдную) – вчений ступінь у франції. Диплом А. за науковим рівнем відповідає приблизно дипломові, який одержують випускники радянських університетів.
АГРЕМАН (франц. agrement – згода) – в міжнародному праві попередня згода держави на прийняття певної особи як глави дипломатичного представництва іншої держави.

АГРЕСІЯ (лат. aggressio, від aggredior – нападаю) – в сучасному міжнародному праві будь-яке незаконне з погляду Статуту ООН застосування сили однією державою проти територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або народу (нації).
АГРЕСОР (лат. aggressor – той, що нападає) – сторона, що нападає; держава, яка здійснює *агресію,* першою застосовує збройну силу проти іншої держави; загарбник.
АГРО... (від грец. αγρός – поле) – у складних словах відповідає поняттям «земля», «землеробський».
АГРОБІОЦЕНОЗИ (від *агро...* та *біоценоз*) – угруповання організмів у посівах і посадках культурних рослин.
АГРОКЛІМАТОЛОГІЯ (від *агро...* і *кліматологія*) – розділ кліматології, вивчає клімат як фактор сільськогосподарського виробництва.
АГРОКОМБІНАТ (від *агро...* і *комбінат*) – тип сільськогосподарських підприємств по збиранню та обробці сільськогосподарських продуктів.
АГРОКУЛЬТУРА (від *агро...* і *культура*) – система прийомів, заходів, спрямованих на підвищення культури землеробства, піднесення врожайності сільськогосподарських культур.
АГРОМЕТЕОРОЛОГІЯ (від *агро...* і *метеорологія*) – наука, що вивчає метеорологічні, кліматичні й гідрологічні умови у взаємозв'язку з об'єктами і процесами сільськогосподарського виробництва.
АГРОМІНІМУМ (від *агро...* і *мінімум*) – мінімум агрономічних заходів, знань, необхідних для роботи в сільському господарстві.
АГРОНОМІЯ (від *агро...* і *...номія*) – наукові основи сільськогосподарського виробництва, сукупність теоретичних і практичних знань про вирощування рослин, розведення тварин, організацію виробництва і первинну переробку сільськогосподарської продукції.
АГРОПРОПАГАНДА (від *агро... і пропаганда*) – пропаганда сільськогосподарських знань.
АГРОСФЕРА (від *агро...* і *сфера*) – частина *біосфери,* яку становлять культурні рослини, свійські тварини і оброблений під сільськогосподарські культури грунт.
АГРОТЕХНІКА (від *агро...* і *техніка*) – сукупність прийомів вирощування сільськогосподарських культур.
АГРОФІЗИКА (від *агро...* і *фізика*) – наука про фізичні властивості грунтів, фізичні методи досліджень зовнішніх умов життя рослин та фізичні процеси їхньої життєдіяльності.
АГРОФІТОЦЕНОЗИ (від *агро...* і *фітоценоз*) – угруповання рослин, що їх штучно створює людина (наприклад, сади, лісонасадження тощо).
АГРОФОН (від *агро...* і франц. fond – глибина, основа) – стан грунту, що впливає на врожай сільськогосподарських культур.
АГРОХІМІЯ (від *агро...* і *хімія*) – наука про живлення рослин, застосування добрив з метою підвищення врожайності сільськогосподарських культур та поліпшення і якості врожаю.
АГРУМОВІ олії (від італ. agrume – цитрусові) – *ефірні* олії з апельсинових та лимонних шкурок. Застосовують переважно у виробництві парфюмерних та косметичних товарів.
АГУТІ (ісп. aguti, з мови тупі-гуарані) – рід ссавців. Гризуни. Поширені в Центральній та Південній Америці. Шкідники цукрової тростини. М'ясо їстівне. Легко приручаються.
АДАЖІО (від італ. adagio – повільно) – 1) Музичний темп, повільніший від *анданте* і швидший від *ларго;* п'єса або частина її, написана в характері А. 2) В балеті – повільні вправи для набуття стійкості; помірний сольний або дуетний танець.
АДАЛІН – лікарський препарат; заспокійливий та снотворний засіб. Інша назва – *карбромал.*
АДАМАНТ [від грец. ἀδάμας (ἀδάμαντος)] – дорогоцінний камінь, *алмаз.*

АДАМАНТОБЛАСТИ [від грец. ἀδάμας (αδάμαντος) – криця та *...бласти*] – клітини *епітелію,* які виробляють емаль у коронці зуба. Інші назви – *амелобласти*, *ганобласти*.
АДАМСИТ – органічна кристалічна сполука миш'яку, жовтого кольору. Належить до подразних отруйних речовин. Від прізвища американського хіміка Р. Адамса.
АДАМСІЯ – одиночний кораловий поліп *(актинія*), що перебуває в *симбіозі* з раком-самітником.
АДАПІС – рід викопних ссавців роду лемуроподібних. Відомі з еоценових вікладів *кайнозою.*
АДАПТАЦІОГЕНЕЗ, **АДАПТІОГЕНЕЗ** (від *адаптація* і *...генез*) – виникнення, розвиток та перетворення пристосувань (адаптацій) організмів у процесі *еволюції* органічного світу.
АДАПТАЦІОМОРФОЗ, **АДАПТІОМОРФОЗ** (від *адаптація* і *...морфоз*) – розвиток, зміна і перетворення пристосувань (адаптацій) у процесі *еволюції* організмів.
АДАПТАЦІЯ (лат. adaptatio, від adapto – пристосовую) – 1) Пристосування організмів до умов навколишнього середовища; А. біологічна – пристосування організмів протягом життя багатьох поколінь до змін середовища; А. фізіологічна – швидке пристосування до порівняно короткочасних змін середовища (напр., А. ока – зміна чутливості ока внаслідок зміни освітлення). 2) Пристосування (полегшення) тексту для тих, хто починає вивчати іноземну мову, а також для дітей.
АДАПТЕР (англ. adapter, від лат. adapto – пристосовую) – 1) Пристрій для електроакустичного відтворення механічного запису звуку. 2) Додаткова *касета* до фотоапарата, яка робить можливим застосування не передбачених конструкцією фотокамери світлочутливих матеріалів інших форматів.
АДАПТИВНИЙ (англ. adaptive, від лат. adapto – пристосовую) – пристосовний; *а-ні ознаки* – спеціальні пристосування організму, що дають йому змогу існувати в даному середовищі; *а-на система* – самопристосовна система; *а-на радіація* – утворення різноманітних форм організмів у межах виду або групи споріднених видів. Є основою всіх форм *адаптаціогенезу; а-ні ферменти – ферменти,* синтез яких прискорюється або спричинюється тими самими речовинами, на які вони діють.
АДАПТІОГЕНЕЗ – див. *Адаптаціогенез.*
АДАПТІОМОРФОЗ – див. *Адаптаціоморфоз.*
АДАТ (араб. – звичай) – звичаєве право у деяких мусульманських народів. В СРСР скасовано ті норми А., що суперечать нормам радянського права.
АДВЕКЦІЯ (лат. advectio – доставка, від adveho – підвожу, доставляю) – горизонтальне переміщення повітря і перенесення разом з ним тепла, вологи. Див. також *Конвекція.*
АДВЕНТИВНИЙ (від лат. adventicius – зайшлий) – чужий, не властивий; *а. орган* – придатковий орган рослини, який розвивається не на властивому місці (напр., коріння на надземній частині, бруньки й пагони на коренях); *а-на рослина* – рослина, занесена людиною в нову область; увійшла до складу місцевої природної рослинності.
АДВЕНТИСТИ (від лат. adventus – пришестя) – прихильники християнської протестантської секти, в основу віровчення якої покладено чекання «другого пришестя Христа» і «тисячолітнього царства божого». Секта виникла в 30-х рр. 19 ст. в США.
АДВЕНТИЦІЯ (від лат. adventicius – зайшлий, зовнішній) – зовнішня оболонка судинної стінки, створена сполучною і м'язовою тканинами.
АДВЕРБІАЛІЗАЦІЯ (від лат. adverbium – прислівник) – перехід слів різних частин мови (переважно іменників і прикметників) у прислівники (наприклад, ранок – вранці).
АДВОКАТ (лат. advocatus, букв. – закликаний на допомогу) – 1) Особа, що подає юридичну допомогу населенню, установам, підприємствам і організаціям порадами, складанням різних юридичних документів і головним чином захистом їхніх інтересів у судовому засіданні. 2) Переносно – той, що виступає усно або письмово на захист кого-небудь або чого-небудь.
АДВОКАТУРА – 1) Організація *адвокатів.* 2) Діяльність адвоката.

АДГ<u>Е</u>ЗІЯ (від лат. adhaesio – прилипання) – взаємне прилипання двох різнорідних твердих тіл або рідин при їхньому контакті.
<u>А</u>ДДАКС (лат. addax) – вид жуйних парнокопитних родини бичачих. Поширені в Африці. Об'єкт мисливства. Інша назва – *нубійська антилопа*.
АДД<u>У</u>КТОР (від лат. adduco – приводжу) – привідний м'яз.
АДД<u>У</u>КЦІЯ (від лат. adductio – стискання) – приведення; рух кінцівок, їхніх окремих частин, язика, очей в напрямі до серединної площини тіла, протилежний відведенню.
АДЕКВ<u>А</u>ТНИЙ (від лат. adaequalus – прирівняний) – рівний, відповідний, тотожний.
АД<u>Е</u>НДУМ (лат. addendum, букв. – те, що має бути додане) – додаток до договору, що змінює або доповнює ті чи інші його умови.
АДЕНІЛАТКІН<u>А</u>ЗА – *фермент,* що бере участь у клітинному енергетичному обміні. Див. також *Кінази.*
АДЕН<u>І</u>Т (від грец. άδήν – залоза) – запалення лімфатичних вузлів.
АДЕНОВ<u>І</u>РУСИ (від грец. άδήν – залоза і *віруси*) – велика група вірусів, які містять ДНК. Виділені з клітин *аденоїдів,* мигдаликів та з шлунково-кишкового тракту людини. Спричинюють ряд захворювань: гострий катар верхніх дихальних шляхів, кон'юнктивіти, ентероколіти тощо.
АДЕНОЗ<u>И</u>Н [від грец. άδήν (αδένος) – залоза] – органічна сполука, безбарвні кристали. Міститься переважно в деяких *ферментах.* Введення А. в організм посилює серцеву діяльність.
АДЕНОЗИНТРИФОСФАТ<u>А</u>ЗИ (від *аденозин,* грец. τρία – три і *фосфатази*) – група *ферментів,* що каталізують відщеплення від аденозинтрифосфорної кислоти одного чи двох залишків фосфорної кислоти зі звільненням енергії, яка використовується в процесах м'язового скорочення, бродіння тощо.
АДЕН<u>О</u>ЇДИ (від грец. άδήν – залоза і *...оїд*) – патологічне розростання носоглоткових мигдаликів.
АДЕНОКАРЦИН<u>О</u>МА (від грец. άδήν – залоза і *карцинома*) – *мед.* залозистий рак.
АДЕН<u>О</u>МА (від грец. άδήν – залоза і *...ома*) – доброякісна пухлина залозистих органів (грудної залози та ін.).
АДЕНОМ<u>Е</u>Р (від грец. άδήν – залоза і *...мер*) – кінцевий відділ залоз тварин та людини, в якому виникає *секрет* ^{2}, що потрапляє у вивідну протоку.
АД<u>Е</u>ПТ (від лат. adeptus – той, хто чогось досяг) – 1) Посвячений у таємницю якогось вчення, секти тощо. 2) Переносно – ревний прихильник якоїсь ідеї, вчення.
АДЕРМ<u>І</u>Н (від *а...* і грец. δέρμα – шкіра) – вітамін B_6; міститься у дріжджах, пшеничних та рисових висівках, печінці. Нестача А. в їжі спричинює *дерматити, анемію,* м'язові корчі. Інша назва – *піридоксин*.
АД'ЄКТИВ<u>А</u>ЦІЯ (від лат. adjectivum – прикметник) – перехід слів якоїсь частини мови (переважно дієприкметників) у прикметники.
АДИНАМ<u>І</u>Я (від грец. άδυναμία – безсилля) – різка втрата сил, виражена м'язова слабість.
АДИН<u>О</u>Л (від грец. άδινός – щільний) – щільна тонкозерниста гірська порода, що складається переважно з *альбіти і кварцу.*
АДИП<u>І</u>НОВА кислота [від лат. adeps (adipis) – жир] – органічна кислота, безбарвні кристали. Найважливіший напівпродукт у виробництві синтетичного волокна – *найлону.*
АДИТ<u>И</u>ВНИЙ (від лат. additivus – придатковий) – пов'язаний з додаванням; *а-на теорія чисел* – частина арифметики, що вивчає закони, за якими числа можна скласти з доданків того чи іншого виду.
АДИТ<u>И</u>П – фотонабірна машина з ручною установкою шрифтового шаблону і механічним переміщенням фотоматеріалу. Застосовується в *картографії.*
АДІАБ<u>А</u>ТА (від грец. αδιάβατος – неперехідний) – лінія, яка зображує на графіку *адіабатний процес.*

АДІАБАТНИЙ ПРОЦЕС (від грец. αδιάβατος – неперехідний) – термодинамічний *процес,* що відбувається без теплообміну з навколишнім середовищем.
АДІАНТИТИ (від грец. ἀδίαντον – адіант) – група викопних рослин, одні види якої належать до папоротеподібних, інші – до голонасінних (підклас птеридосперм).
АДІТІ (санскр. – безмежність, всесвіт) – у давньоіндійській міфології мати богів і всього, що живе на Землі; уособлення жіночого начала.
АДМІНІСТРАЦІЯ (від лат. administratio – керування, управління) – 1) Розпорядчі органи державного управління; органи виконавчої влади. 2) Керівний персонал установи, підприємства, організації (директор, завідуючий тощо).
АДМІНІСТРУВАННЯ (від лат. administro – керую) – 1) Управління, завідування. 2) В негативному смислі – управління, здійснюване лише шляхом наказів і розпоряджень, ігнорування в справі керівництва виховної і роз'яснювальної роботи.
АДМІРАЛ (голл. admiraal, від араб. амір-аль-бахр – володар на морі) – військове звання (чин) вищого командного складу у військово-морському флоті. В СРСР запроваджено звання: контр-адмірал, віце-адмірал, адмірал флоту, Адмірал флоту Радянського Союзу.
АДМІРАЛТЕЙСТВО (від *адмірал*) – 1) Територія порту з верфями, складами, майстернями для спорядження, будівництва та ремонту військових суден. 2) У ряді країн (напр., у Великобританії) – вищий орган управління військово-морськими силами. 3) Будинок у Ленінграді, визначна пам'ятка російської архітектури, де містилося морське міністерство дореволюційної Росії.
АДОБ, **АДОБА** (ісп. adobe, від араб. ат-туб) – де саме, що й *саман.*
АДОНІЗИД – лікарський препарат; водний розчин глюкозидів *адонісу* (3), серцевий засіб.
АДОНІС (грец. "Αδωνις, від фінікійського а дон – пан) – 1) *міф.* Грецька назва фінікійського бога родючості. 2) Мала планета Сонячної системи. 3) Рід рослин родини жовтецевих. Поширені в Європі та Азії. Застосовують у медицині. Інша назва – *горицвіт*. 4) Переносно – красень-юнак.
АДОПТАЦІЯ, **АДОПЦІЯ** (лат. adoptatio, adoptio, від adopto – усиновлюю) – усиновлення.
АДОРАЦІЯ (лат. adoratio, від adoro – обожнюю) – обожнювання, поклоніння.
АДРЕНАЛІН (від лат. ad – при і renalis – нирковий) – гормон мозкової речовини надниркових залоз; лікарський препарат, судинозвужувальний та кровоспинний засіб.
АДРЕНЕРГІЧНИЙ [від *адрен (алін*) і грец. ἔργον – вплив] – чутливий до адреналіну, збуджуваний адреналіном.
АДРЕНОКОРТИКОТРОПНИЙ ГОРМОН – *гормон* передньої частки *гіпофіза;* лікарський препарат, що стимулює виділення гормонів кори надниркових залоз. Інша назва – *кортикотропін*.
АДРЕС (франц. adresse) – письмове, переважно ювілейне привітання.
АДРЕСА (франц. adresse) – 1) Місце проживання особи чи місцеперебування установи. 2) У програмуванні – цифрове або буквено-цифрове позначення місцеперебування інформації вцифровій обчислювальній машині.
АДРЕСАНТ (нім. Adressant, від франц. adresser – направляти, посилати) – той, хто посилає кому-небудь лист, телеграму, посилку тощо.
АДРЕСАТ (нім. Adressat) – одержувач листа, телеграми, посилки.
АДРЕС-КАЛЕНДАР [від *адреса* (1) і *календар*] – довідкове видання про підприємства, установи, службових осіб на певний рік із зазначенням їхніх адрес.
АДРЕСОГРАФ (від *адреса* і *...граф*) – машина, що друкує з металевих пластин або картонних *матриць* трафаретні тексти.
АДРОНИ (від грец. αδρός – сильний) – загальна назва елементарних частинок *(протонів, нейтронів, гіперонів, мезонів*), які беруть участь у т. зв. сильних взаємодіях, за яких частинки існують приблизно 10^{-24} *сек,* тобто менше ніж за інших взаємодій (слабкої і електромагнітної).

АДСОРБЕНТИ [від лат. ad – до, в, при і sorbens (sorbentis) – поглинаючий] – речовини, здатні до *адсорбції.* До А. належать *силікагель,* активне вугілля, *алюмогель* тощо.
АДСОРБЕР (від лат. ad – до, в, при і sorbeo – поглинаю) – пристрій, в якому здійснюють *адсорбцію.*
АДСОРБЦІЯ (від лат. ad – до, в, при і sorbeo – поглинаю) – вбирання газів або рідин поверхневим шаром (на відміну від *абсорбції*) твердого тіла.
АДСТРАТ (лат. adstratum, букв. – нашарування) – мова прийшлого чи сусіднього населення, яка вплинула на мову корінних жителів певної місцевості і збереглася поряд з нею.
АДУЛЯР – мінерал класу силікатів, безбарвний прозорий різновид *ортоклазу.* Від назви родовища в горах Адула в Швейцарії.
АДЮЛЬТЕР (франц. adultere, від лат. adulter – розпусний) – подружня зрада.
АД'ЮНКТ (від лат. adjunctus – приєднаний, зарахований) – 1) В СРСР особа, яка готується у вищому військовому навчальному закладі до науково-педагогічної чи науково-дослідної роботи. 2) В деяких країнах Західної Європи та в дореволюційній Росії – помічник академіка чи професора.
АД'ЮНКТУРА – одна з форм підготовки науково-педагогічних кадрів у вищих військових навчальних закладах і науково-дослідних установах Збройних Сил СРСР.
АД'ЮСТАЖ (нім. Adjustage, з франц. ajustage, від ajuster – налагоджувати) – ділянки прокатних цехів з машинами і механізмами, за допомогою яких обробляють і готують до відвантаження прокатаний метал.
АД'ЮТАНТ [від лат. adjutans (adjutantis) – той, хто допомагає] – 1) *військ.* Офіцер, який перебуває при командирі для виконання службових доручень або штабних обов'язків. 2) Придворний військовий чин у почті монарха (напр., генерал-А., флігель-А.).
АЕРАРІЙ (від грец. άήρ – повітря) – майданчик для приймання повітряних ванн.
АЕРАЦІЯ (від грец. άήρ – повітря) – 1) Провітрювання, збагачення на повітря. 2) А. *будинків* – природна вентиляція приміщень. 3) А. *води* – збагачення води на кисень повітря в *аеротанках, аерофільтрах, біофільтрах,* вилучення з неї шкідливих домішок. 4) А. *грунту* – газообмін ґрунтового повітря з атмосферним.
АЕРЕНХІМА (від грец. άήρ – повітря і *...енхіма*) – тканина, характерна для водяних та напівзанурених рослин. Інша назва – *повітроносна тканина*.
АЕРО... (від грец. άήρ – повітря) – у складних словах відповідає поняттям «авіаційний», «повітряний».
АЕРОБИ (від грец. άήρ – повітря та βίος – життя) – організми, для життєдіяльності яких потрібний вільний молекулярний кисень.
АЕРОБУС [від *аеро...* і лат. (omnibus – для всіх] – багатомісний пасажирський літак з вантажним салоном, де пасажири самі розміщують і після забирають свій багаж.
АЕРОВІЗУАЛЬНИЙ (від *аеро... і візуальний*) – виконуваний неозброєним оком або за допомогою оптичного приладу з літального апарата (напр., А. огляд місцевості).
АЕРОВОКЗАЛ (від *аеро...* і *вокзал*) – будинок для обслуговування пасажирів внутрішніх і міжнародних авіаліній.
АЕРОГЕЛІОТЕРАПІЯ (від *аеро... і геліотерапія*) – лікування сонячним промінням і повітрям.
АЕРОГЕННИЙ (від *аеро...* і *...генний*) – той, що походить з повітря, передається через повітря.
АЕРОГРАФ (від *аеро...* і *...граф*) – *пневматичний* прилад, яким, розпилюючи фарбу, наносять її на папір, тканину та інші предмети.
АЕРОДИНАМІКА (від *аеро...* і *динаміка*) – розділ аеромеханіки, в якому вивчають закони руху повітря і сили, що виникають на поверхні тіл, відносно яких відбувається цей рух.
АЕРОДРОМ (від *аеро...* і *...дром*) – ділянка, підготовлена і обладнана для зльоту, посадки, розміщення і технічного обслуговування літаків.

АЕРОЗОЛІ (від *аеро...* і *золі*) – системи з твердих або рідких частинок (дим, туман), завислі в газоподібному середовищі (напр., у повітрі).
АЕРОІОНІЗАТОР (від *аеро...* та *іонізатор*) – прилад для *іонізації* повітря, застосовують у медицині.
АЕРОІОНОТЕРАПІЯ (від *аеро...* та *іонотерапія*) – лікування іонізованим повітрям.
АЕРОКЛІМАТОЛОГІЯ (від *аеро...* і *кліматологія*) – розділ кліматології, в якому вивчаються кліматичні умови вільної атмосфери – шарів атмосфери, віддалених від земної поверхні.
АЕРОКЛУБ (від *аеро...* і *клуб*) – громадський заклад, який пропагує знання з *авіації,* вчить трудящих льотної справи та *авіамоделізму.*
АЕРОЛІТ (від *аеро...* і *...літ*) – застаріла назва кам'яного *метеорита.*
АЕРОЛІФТ (від *аеро...* і *ліфт*) – те саме, що й *ерліфт.*
АЕРОЛОГІЯ (від *аеро...* і *...логія*) – розділ *метеорології,* в якому вивчають фізичні і динамічні процеси у верхніх шарах атмосфери.
АЕРОЛОЦІЯ (від *аеро...* і *лоція*) – докладний опис району дії авіації або *авіалінії,* який містить відомості про клімат, *ландшафт,* орієнтири, *аеродроми.*
АЕРОМАГНІТОМЕТР (від *аеро...* і *магнітометр*) – прилад для дослідження геомагнітного поля з літального апарата.
АЕРОМЕТР (від *аеро...* і *...метр*) – прилад, за допомогою якого вимірюють вагу й густину газоподібних тіл.
АЕРОМЕТРІЯ (від *аеро...* і *...метрія*) – способи вимірювання ваги й густини газоподібних тіл.
АЕРОМЕХАНІКА (від *аеро...* і *механіка*) – розділ механіки, який вивчає закони руху і відносного спокою газів і занурених у них тіл. Поділяють на *аеродинаміку* й *аеростатику.*
АЕРОН – 1) Легкий сплав алюмінію з міддю, кремнієм, а іноді й з домішкою *літію;* застосовують у літако- і дирижаблебудуванні. 2) Лікарський препарат, протиблювотний засіб.
АЕРОНАВІГАЦІЯ (від *аеро...* і *навігація*) – наука про водіння літальних апаратів за заданим курсом і висотою з додержанням визначеного часу польоту.
АЕРОНАВТ (від *аеро...* і *...навт*) – спеціально підготовлена людина, що здійснює політ на апаратах, легших за повітря.
АЕРОНАВТИКА (від *аеро... і ...навтика*) – теорія і практика літання на апаратах, легших за повітря, – *аеростатах.*
АЕРОНОМІЯ (від *аеро...* і *...номія*) – розділ фізики атмосфери, вивчає атмосферні процеси в плані атомних і молекулярних взаємодій та взаємодії сонячного випромінювання з атомами та молекулами повітря. Досліджує в основному верхні шари атмосфери.
АЕРОПЛАН (від *аеро...* і *...план*) – літак.
АЕРОПЛАНКТОН БАКТЕРІАЛЬНИЙ (від *аеро...* і *планктон*) – сукупність умовно хвороботворних та сапрофітних (див. *Сапрофіти*) мікроорганізмів в *атмосфері.*
АЕРОПОНІКА (від *аеро...* і *...поніка*) – вирощування рослин без грунту чи його замінника; поживними речовинами рослини забезпечують, обприскуючи коріння розпиленим поживним розчином. Інша назва – *повітряна культура*.
АЕРОПОРТ (від *аеро...* і *порт* [1]) – 1) Транспортне підприємство, що здійснює регулярні перевезення пасажирів, багажу, вантажів і пошти засобами повітряного транспорту, 2) Вузловий пункт повітряного транспорту з великим *аеродромом.*
АЕРОСАЛОН (від *аеро...* і *салон*) – виставка, де демонструють (на землі або в повітрі) літаки нових зразків.
АЕРОСТАТ (від *аеро...* і *...стат*) – літальний апарат, легший за повітря. Підйомна сила А. створюється легшим за повітря газом (напр., воднем), яким заповнено оболонку.

АЕРОСТАТИКА (від *аеро...* і *...статика*) – розділ *аеромеханіки·,* вивчає рівновагу газоподібних середовищ.
АЕРОТАКСАЦІЯ (від *аеро...* і *таксація*) – оцінка лісів за допомогою аерофотознімання або окомірного знімання з літака чи вертольота.
АЕРОТАКСИС (від *аеро...* і *таксиси*) – переміщення мікроорганізмів або рухливих клітин багатоклітинних організмів (спор та інших) до джерела кисню або від нього. Окремий випадок *хемотаксису.*
АЕРОТАНК, **АЕРОТЕНК** (від *аеро...* і *танк*) – проточний резервуар для очищення стічних вод продуванням повітря.
АЕРОТЕРАПІЯ (від *аеро... і терапія*) – лікування повітрям.
АЕРОТОРІЯ [від *аеро...* і *(тери*) *торія*] – повітряний простір над *аеродромом* і прилеглою до нього місцевістю в радіусі близько 50 *км.*
АЕРОТРОПІЗМ (від *аеро...* і *тропізми*) – ростові рухи коренів і стебел рослин у напрямі до джерела кисню.
АЕРОФІЛЬТР (від *аеро...* і *фільтр*) – тип *біофільтра,* обладнаний пристроєм для продування повітря.
АЕРОФІТИ (від *аеро...* і *...фіти*) – рослини, що одержують необхідні поживні речовини лише з повітря (наприклад, деякі мохи).
АЕРОФОТОАПАРАТ [від *аеро...,* грец. φως (φωτός) – світло і *апарат*] – прилад, яким фотографують місцевість з літальних апаратів.
АЕРОФОТОГРАММЕТРІЯ (від *аеро...* і *фотограмметрія*) – визначення форм, розмірів і положення об’єктів на місцевості на основі фотознімків з літальних апаратів.
АЕРОФОТОГРАФІЯ (від *аеро...* і *фотографія*) – 1) Розділ фотографії, що охоплює теорію і практику фотознімання місцевості з літальних апаратів. 2) Зображення місцевості, одержане таким способом.
АЖИТАТО (італ. agitato, букв. – збуджений) – *муз.* збуджено, схвильовано.
АЖИТАЦІЯ (франц. agitation, від лат. agitatio – приведення в рух) – збуджений стан, хвилювання.
АЖІО (італ. aggio) – в капіталістичних країнах відхилення курсу грошових знаків, векселів та інших цінних паперів від номінальної вартості їх або *паритету* в бік перевищення. Інша назва – *лаж.* Див. також *Дизажіо.*
АЖІОТАЖ (франц, agiotage) – 1) Спекулятивна гарячка на капіталістичних *біржах* і ринках. 2) Збудження, хвилювання.
АЖУР [1] (від франц. a jour – на сьогодні) – виконання бухгалтерських записів у день проведення відповідних операцій.
АЖУР [2] (франц. ajour, від ajourer – робити наскрізним) – 1) Тонке мереживо. 2) Плетіння з тонких металевих ниток у ювелірній справі, художньому литві. 3) Переносно – витончена, мистецьки виконана робота.
АЖУРНИЙ – 1) Прозірчастий, мережчатий, наскрізний, прорізний. 2) Мистецьки, тонко виконаний.
АЖЮСТУВАТИ (від франц. ajuster – вивіряти, узгоджувати) – правильно складати бухгалтерські рахунки.
АЗАЛІЯ (від грец. άξαλέος – сухий) – назва кількох видів рослин роду *рододендрон* родини вересових. Декоративні кущі.
АЗАРТ (франц. hasard – випадок, риск, з ісп. azar, від араб, аз-загр – гральна кість) – захоплення, завзяття, запальність, гарячковість.
АЗБЕСТ (грец. άσβεστος, букв. – невгасимий) – тонковолокнисті мінерали класу *силікатів.* Вогнестійкі, кислото- та луготривкі. Використовують для виробництва вогнетривких тканин, у будівництві.
АЗБЕСТИТ – теплоізоляційний матеріал з короткого азбестового волокна. Найширше застосовують у теплотехніці.

АЗБОЛ<u>І</u>Т [від *азб (ест*) і *...літ*] – будівельний матеріал, суміш магнезіального *цементу,* тирси й азбестового волокна. Застосовують головним чином для настилання підлоги.
АЗБОПЛ<u>А</u>СТИКИ [від *азб (ест*) і *пластики*] – пластмаси з наповнювачами з азбесту. Застосовують у хімічному машино- і апаратобудуванні, в ракетній техніці.
АЗБОЦЕМ<u>Е</u>НТ [від *азб (ест*) і *цемент*] – будівельний матеріал, який виготовляють з водної суміші цементу й азбесту.
АЗЕОТР<u>О</u>ПНА суміш (від *а...,* грец. ξέω – киплю і *...тропний*) – однорідна суміш рідин, яка при перегонці не поділяється на *фракції.*
АЗ<u>И</u>ДИ – солі азотистоводневої кислоти. Більшість А. – вибухові речовини.
<u>А</u>ЗИМУТ (араб. ас-сумут, множ, від ас-самт – шлях; напрям) – 1) Кут між площиною меридіана точки спостереження й вертикальною площиною, що проходить через предмет (пароплав, літак, небесне світило тощо) і дану точку спостереження. 2) *Магнітний* А. – кут між даним напрямом і площиною магнітного меридіана місця.
АЗ<u>І</u>ЛЬСЬКА КУЛЬТ<u>У</u>РА – археологічна культура часів раннього *мезоліту;* племена А. к. жили в Західній Європі і на півдні Східної Європи, головним чином у Криму. Від назви печери Мас д'Азіль (Франція), де вперше знайдено залишки цієї культури.
АЗОН<u>А</u>ЛЬНІСТЬ (від *а...* і грец. ζώνη – пояс) – поширення певного явища незалежно від зональних особливостей даної території.
АЗ<u>О</u>Т (від *а...* і грец. *ζώω* – живу) – хімічний елемент, символ N, ат. н. 7; газ без кольору, запаху, складова частина повітря, не підтримує горіння; входить до складу білків, *ферментів,* гормонів, нуклеїнових кислот, багатьох вітамінів.
АЗОТЕМ<u>І</u>Я (від *азот... і ...емія*) – затримка в крові людини і тварин продуктів азотистого обміну.
АЗОТИЗ<u>А</u>ЦІЯ, **АЗОТУВ<u>А</u>ННЯ** – насичення поверхні металевих виробів *азотом* для надання їм твердості, підвищення стійкості проти спрацювання тощо. А. піддають вироби з сталі, титану, деяких сплавів.
АЗ<u>О</u>ТНИЙ – той, що стосується *азоту; а-на кислота* – безбарвна димляча рідина з різким запахом; сильний окислювач, реагує майже з усіма металами. Застосовують у виробництві добрив, вибухових речовин, органічних барвників; *аз-ні добрива* – речовини, що містять азот *(селітра, торф* тощо).
АЗОТОБ<u>А</u>КТЕР [від *азот* і *бак-тер (ія*)] – рід аеробних бактерій (див. *Аероби*), здатних засвоювати молекулярний азот повітря; збагачує грунт азотистими сполуками.
АЗОТОБАКТЕР<u>И</u>Н – добриво, що містить бактерії з роду *азотобактер.* Інша назва – *азотоген*.
АЗОТОГ<u>Е</u>Н (від *азот* і *...ген*) – те саме, що й *азотобактерин.*
АЗОТФІКС<u>А</u>ЦІЯ (від *азот* і *фіксація*) – процес зв'язування молекулярного азоту атмосфери в азотисті сполуки, що здійснюється азотфіксуючими організмами (напр., бульбочковими бактеріями).
АЗ<u>У</u>Р (франц. azur – синява, блакить, від араб. лазавард – синій камінь) – синій барвник, який одержують з метиленової синьки; застосовують у мікроскопічній техніці при дослідженні крові, мікроорганізмів.
АЗУР<u>И</u>Т (від франц. azur – синява, блакить) – мінерал класу *карбонатів,* блакитного або синього кольорів. Мідна руда; використовують також для виготовлення синьої фарби.
А<u>Ї</u>Д (грец. "Αιδης) – у давньогрецькій міфології бог підземного світу і царства мертвих. А. називали також уявний потойбічний світ.
АЙВ<u>А</u> (тур. ajva) – рід рослин родини розових. Плодові дерева або кущі. Поширена на Кавказі, в Середній Азії та в Ірані. Культивують у багатьох країнах. З плодів виготовляють варення, желе тощо.
АЙКІН<u>І</u>Т – рідкісний мінерал класу сульфосолей, свинцево-сірого кольору з металевим блиском. Від прізвища англійського геолога А. Айкіна.

АЙЛАНТ (малайське) – рід деревних рослин родини симарубових. Поширені переважно в Китаї, Індії, Австралії. Відзначаються міцною деревиною. Листям годують гусінь шовкопряда. В СРСР культивують як декоративне дерево.
АЙМАК (монг.) – 1) У тюркських і монгольських народів спочатку рід, плем’я і навіть народ; за феодалізму уділ, іноді ханство (у монголів). 2) Місцева назва районів у Бурятській АРСР і Горно-Алтайській автономній області РРФСР. 3) Основна адміністративно-територіальна одиниця в МНР.
АЙРАН (тюрк.) – молочний продукт, що нагадує кефір. Вживають як прохолодний напій у Казахстані, Середній Азії, на Кавказі та в Сибіру.
АЙСБЕРГ (англ. iceberg, букв. – льодова гора) – велика плаваюча брила льоду, що відкололася від льодовика і сповзла в океан, море або озеро.
АКА – те саме, що й *фейхоа.*
АКАДЕМІАДА [*академі (чна спартакіада*) – всесоюзні спортивні змагання колективів науковців академій наук.
АКАДЕМІЗМ (франц. academisme) – 1) Відрив теорії від практики в науці і мистецтві. 2) Напрям, що склався в 16 – 19 ст. в художніх академіях. Його прихильники догматично наслідували зовнішні форми мистецтва античності й Відродження.
АКАДЕМІК – 1) Дійсний член *академії* як корпорації вчених, обраний її загальними зборами. 2) Послідовник філософської школи (див. *Академія*)*,* заснованої давньогрецьким філософом Платоном.
АКАДЕМІЧНИЙ – 1) Той, що стосується *академії.* 2) Навчальний; *а. рік* – частина року, протягом якої відбуваються заняття у вищій школі; *а-на година* – призначений час для уроку в школі чи для лекції. 3) Той, хто додержується існуючих традицій, канонів, властивих *академізмові* (напр., а. живопис). 4) Суто теоретичний, той, що не має практичного значення (напр., а. спір). 5) Високохудожній (напр., а. театр).
АКАДЕМІЯ (грец. ’Ακαδήμεια – назва садів поблизу Афін, які, згідно з легендою, належали міфічному героєві Академу) – 1) Первісна назва філософської школи, заснованої Платоном (4 ст. до н. е.). 2) Вищий науковий заклад; *Академія наук СРСР* – вищий науковий центр СРСР. 3) Назва деяких вищих навчальних закладів (напр., А. військова).
АКАЖУ (франц. acajou, з мови тупі-гуарані – червоне дерево) – назва кількох видів тропічних дерев родин сумахових і мелієвих. Дають цінну деревину, олії та *камеді.*
АКАЛЬКУЛІЯ (від *а...* і лат. calcu1o – рахую) – порушення здатності лічити й розуміти числа, спостерігається при деяких захворюваннях головного мозку.
АКАНТ (грец. άκανθος, від ακανθα – колючка, терен) – 1) Рід трав’янистих, рідше кущових рослин. Поширені в теплому поясі Азії, Африки і в Середземномор’ї. Багато видів – декоративні. 2) Прикраса у формі стилізованих листків і стебел на *капітелях* античних колон *корінфського ордера,* а також в орнаментах фризів і карнизів доби Відродження.
АКАНТОЦЕФАЛОЛОГІЯ (від грец. αηανθα – колючка, κεφαλή – голова і *...логія*) – наука про паразитичних червів класу скреблянок, або колючоголових.
АКАНТОЦЕФАЛЬОЗ (від грец. ακανθα – колючка і κεφαλή – голова) – захворювання, спричинюване глистами – скреблянками.
АКАРАПІДОЗ (від грец. ακαρι – кліщ і лат. apis – бджола) – хвороба дорослих бджіл, спричинювана кліщем. Інша назва – *кліщова хвороба*.
АКАРИДИ (від грец. άκαρί – кліщ) – кліщі, група членистоногих тварин класу павукоподібних.
АКАРИНОЗИ (від грец. άκαρι – кліщ і *...ноз*) – хвороби, спричинювані паразитичними кліщами, напр. короста.
АКАРИЦИДИ (від грец. άκαρι – кліщ і *...циди*) – речовини, що їх застосовують для боротьби з паразитичними кліщами.

АКАРІАЗИС (від грец. άκαρι – кліщ) – хвороба рослин, спричинювана кліщами. Характеризується численними червонуватими здуттями й наростами на листках та бруньках.
АКАРОЛОГІЯ (від грец. ακαρι – кліщ і *...логія*) – розділ зоології, що вивчає кліщів.
АКВА... (від лат. aqua – вода) – у складних словах відповідає поняттю «водний».
АКВАДАГ (від *аква...* і англ. dag – графітовий пил) – суміш (суспензія) графіту з водою. Застосовують для утворення на внутрішній поверхні *кінескопа* електропровідного шару.
АКВАЛАНГ (від *аква...* і англ. lung – легеня) – автономний апарат для забезпечення дихання людини під водою.
АКВАМАРИН (від лат. aqua marina – морська вода) – мінерал класу силікатів, прозорий різновид *берилу,* переважно синювато-зеленого або блакитного кольорів. Дорогоцінний камінь.
АКВАМЕТРІЯ (від *аква...* і *...метрія*) – методи визначення кількості води в різних речовинах.
АКВАМОБІЛЬ (від *аква...* і лат. mobilis – рухомий) – невеликий відкритого типу підводний човен з запасом повітря. Призначений для переміщення водолазів з *аквалангами* в спорядженні без залізного шолома.
АКВАНАВТ (від *аква...* і *...навт*) – те саме, що й *гідронавт.*
АКВАНАВТИКА (від *аква...* і *...навтика*) – теорія і практика тривалого (багатодобового) перебування людини *(гідронавта*) під водою.
АКВАПЛАН (від *аква...* і *...план*) – · плотик, стоячи на якому, спортсмен, що тримається за буксирний шнур самохідного судна, пересувається по воді.
АКВАРЕЛЬ (франц. aquarelle, з італ. acquarella, від acqua – вода) – фарби, що легко розчиняються водою; твір живопису, виконаний такими фарбами.
АКВАРИСТИКА (від лат. aqua – вода) – розведення тварин та рослин в *акваріумах.*
АКВАРІУМ (лат. aquarium – водойма, від aqua – вода) – 1) Посудина (скляна або зі скляними стінками) для утримання та розведення водяних тварин і рослин. 2) Спеціальний заклад з басейнами для утримання живих водяних організмів з метою вивчення і демонстрування їх.
АКВАТИНТА (італ. acquatinta, від acquaforte – офорт і tinto – забарвлений, тонований) – 1) Ручний спосіб виготовлення друкованої форми у вигляді заглибленої гравюри на металі. 2) Різновид гравюри, оснований на травленні кислотою вкритої тонким шаром асфальту або каніфолі металевої платівки, на яку голкою нанесено зображення.
АКВАТИПІЯ (від *аква...* і *...типія*) – поліграфічне відтворення малюнків водяними (знежиреними) фарбами.
АКВАТОРІЯ [від *аква...* і *(тери*) *торія*] – ділянка водної поверхні у визначених межах; звичайно – водна частина морського порту з внутрішньою *гаванню.*
АКВАФОРТА (італ. acquaforte) – те саме, що й *офорт.*
АКВЕДУК (лат. aquaeductus – водопровід, від aqua – вода і duco – веду) – мостова споруда для переведення водопроводів, зрошувальних і гідроенергетичних каналів через глибокі яри, міжгір'я, залізниці.
АКВІЗИТОР (лат. acquisitor, від acquiro – додаю, збільшую) – агент транспортних або страхових організацій, в обов'язки якого входить залучення нових вантажів або страхувань.
АКВІЛОН [від лат. aquilo (aquilonis) – північний вітер] – 1) У римській міфології бог вітру. 2) Сильний північний або північно-східний вітер.
АКИН (тюрк.) – у казахів, киргизів та деяких інших народів співець-імпровізатор, що виконує речитативом свої вірші під акомпанемент домбри або кобиза.
АКІНЕЗІЯ (від грец. ακινησία – нерухомість) – втрата здатності до довільних рухів внаслідок паралічу, болю, при деяких психічних захворюваннях.
АКІНЕТИ (від грец. ακίνητος – нерухомий) – нерухомі клітини, що утворюються у водоростей нестатевим шляхом; здатні переносити несприятливі умови.

АКЛАМАЦІЯ (лат. acclamatio, від acclamo – виголошую) – прийняття чи відхилення зборами тієї чи іншої пропозиції без підрахунку голосів, на основі реакції учасників зборів, що виявляється у вигуках, різних репліках тощо.
АКЛІМАТИЗАЦІЯ (від лат. ad – до, для і *клімат*) – пристосування рослин і тварин до нових умов існування. Див. також *Адаптація.*
АКМЕЇЗМ (від грец. ακμή – вершина чогось) – модерністська течія в російській поезії на початку 20 ст. Акмеїсти проповідували теорію «чистого мистецтва», аполітизм, індивідуалізм та містику. Група акмеїстів розпалася в 1922.
АКМІНІТ [від *ак(устика)* *і мін(ерал)*] – будівельний матеріал, майже непроникний для звуків. Плити з А. застосовують для облицьовування стін і стель жител.
АКОЛАДА (франц. accolade, букв. – обійми) – дужка (пряма або фігурна), що з'єднує кілька нотних рядків.
АКОМОДАЦІЯ (лат. accomodatio, від accomodo – пристосовую) – 1) Пристосування вимови суміжних приголосних і голосних звуків, внаслідок чого властивості одного звука частково поширюються на інший. 2) А. *ока* – здатність ока виразно бачити предмети на різній відстані. 3) А. *фізіологічна* – пристосування до дії повільно наростаючого по силі подразника. 4) А. *гістологічна* – зміна форми та співвідношення тканинних елементів (клітин) у процесі пристосування до нових умов існування.
АКОМПАНЕМЕНТ (італ. accompagnamento, від accompagnare – супроводжувати) – 1) Супровід основної партії (солістів) або головної мелодії (соло) вокального чи інструментального твору. Виконується оркестром, ансамблем або на окремому інструменті. 2) Переносно – дії, що супроводять якусь подію, створюють обстановку для того, що відбувається.
АКОМПАНІАТОР (італ. accompagnatore) – виконавець *акомпанементу.*
АКОНІТ (грец. ἀκόνιτον) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини жовтецевих. Більшість видів отруйні. Поширені в Північній півкулі. Деякі застосовують у медицині, інші – вирощують як декоративні. Інша назва – *борець*.
АКОНТО (італ. a conto – в рахунок) – в рахунок платежу.
АКОРД (від італ. accordo – узгодженість, співзвучність) – сполучення різних за висотою тонів, що сприймаються в звуковій єдності.
АКОРДЕОН (франц. accordeon) – гармоніка з фортепіанною клавіатурою для правої руки.
АКОРДНИЙ (від італ. accordo – згода) – узгоджений, здійснюваний за угодою; *а-на оплата* – різновидність прямої відрядної оплати праці, яку встановлюють не за відпрацьований час, а за обсяг виконаної роботи.
АКРЕДИТАЦІЯ, **АКРЕДИТУВАННЯ** (франц. accreditation, від лат. accredo – довіряю) – у міжнародному праві – сукупність дій, пов'язаних з призначенням і вступом на посаду глави дипломатичного представництва або постійного представника держави при будь-яких міжнародних організаціях.
АКРЕДИТИВ (франц. accreditif, від лат. accreditivus – довірчий) – і) Платіжний документ, за яким одна кредитна установа (банк, ощадна каса) дає розпорядження іншій згідно з заявкою клієнта і за його рахунок сплатити певну суму грошей пред'явникові, *2*) Те саме, що й *акредитивна* грамота.
АКРЕДИТИВНА грамота (від лат. accreditivus – довірчий) – вірча грамота.
АКРЕДИТУВАННЯ – див. *Акредитація.*
АКРЕДИТУВАТИ (франц. accrediter, від лат. accredo – довіряю) – 1) Уповноважити когось на посаду глави дипломатичного представництва при іноземній державі або постійного представника держави при будь-якій міжнародній організації. 2) Уповноважити на одержання грошей або на здійснення торговельних операцій.
АКРЕЦІЯ (лат. accretio, від accresco – зростаю, збільшуюсь) – захоплювання небесним тілом речовини з оточуючого міжпланетного простору, напр. захоплювання Землею метеорної речовини.

АКРИДИ [від грец. ἀκρίς (ἀκρίδος) – сарана] – *біол.* підряд (за іншою системою – надродина) саранових комах ряду прямокрилих. Переносно – живитися акридами і диким медом – голодувати, мізерно харчуватися.
АКРИЛОВА кислота (від лат. acer, ж. р. acris – гострий) – органічна кислота, безбарвна рідина з різким запахом. А. к. та її солі додають до друкарських фарб, паст та деяких лаків.
АКРИЛОНІТРИЛ (від лат. acer, ж. р. acris – гострий і *нітрил*) – органічна сполука, безбарвна рідина з характерним запахом, отруйна. А. – вихідна речовина для виробництва волокна нітрон, акрилатних *пластмас* та масло- і теплостійких *каучуків.*
АКРИХІН [від лат. acer, ж. р. acris – гострий, їдкий і *хін(ін)*] – лікарський препарат; протималярійний і протиглистний засіб.
АКРИЦИД (від лат. acer, ж. р. acris – гострий, їдкий і *...цид*) – лікарський препарат; бактерицидний засіб, *антисептик.* Інша назва – *риванол*.
АКРОБАТ (грец. ακροβάτης, від ἀκροβατέω – ходжу навшпиньках) – 1) Спортсмен-гімнаст, який займається *акробатикою.* 2) Артист, який виступає в жанрі акробатичного циркового мистецтва.
АКРОБАТИКА (від *акробат*) – 1) Вид фізичних вправ типу гімнастичних. 2) Вид спорту, який об'єднує численні групи фізичних вправ (напр., складні стрибки, балансування тощо). 3) Жанр циркового мистецтва.
АКРОКЕФАЛІЯ, **АКРОЦЕФАЛІЯ** (від грец. ἄκρος – вищий і *...цефалія*) – *аномалія* форми черепа, при якій голова витягнута вгору, баштоподібна.
АКРОЛЕЇН (від лат. acer, ж. р. acris – гострий і oleum – олія) – органічна сполука; безбарвна летка рідина з різким запахом, дуже отруйна, подразна. Застосовують переважно у виготовленні лікарських препаратів.
АКРОМЕГАЛІЯ (від грец. ἄκρον – кінцівка і μεγάλη – велика) – захворювання, пов'язане з порушенням функції *гіпофіза.* Супроводиться надмірним ростом кінцівок, черепа, особливо лицьової частини тощо.
АКРОПЕТАЛЬНИЙ (від грец. ἄκρον – вершина і лат. peto – прямую, прагну) – спрямований до вершини.
АКРОПОЛЬ (грец. ακρόπολις, від ἄκρος – верхній і *πόλις* – місто) – розташована на височині укріплена частина давньогрецького міста. Був фортецею і притулком громадян у воєнний час. На А. звичайно будували храми божеств – покровителів даного міста.
АКРОСТИХ [від грец. ἄκρος – крайній і στίξ (στίχος) – ряд] – вірш, у якому перші літери кожного рядка утворюють слово або речення, найчастіше ім'я того, кому А. присвячується.
АКРОТЕРІЙ (від грец. ἀκρωτήριον – вершина, виступ) – скульптурна прикраса над кутами фронтону архітектурної споруди.
АКРОФОНІЯ (від грец. ἄκρος – крайній і *...фонія*) – складноскорочені слова з початкових літер словосполучення (напр., вуз), що їх читають не за назвою літер, а як звичайне слово.
АКРОЦЕФАЛІЯ – див. *Акрокефалія.*
АКСЕЛЕРАТОР, **АКЦЕЛЕРАТОР** (від лат. accelero – прискорюю) – регулятор кількості горючої суміші, що надходить в циліндри автомобільних та інших двигунів внутрішнього згоряння з *карбюратора,* або рідкого палива, яке потрапляє в циліндри *дизеля* з насоса.
АКСЕЛЕРАЦІЯ (від лат. acceleratio – прискорення) – 1) Більш раннє або швидке формування якогось органу в період ембріонального розвитку порівняно з іншими або зародком у цілому. 2) Прискорений фізичний розвиток дітей і молоді.
АКСЕЛЕРОГРАФ, **АКЦЕЛЕРОГРАФ** (від лат. accelero – прискорюю і *...граф*) – *акселерометр* з автоматичним записувальним пристроєм.
АКСЕЛЕРОМЕТР, **АКЦЕЛЕРОМЕТР** (від лат. accelero – прискорюю і *...метр*) – прилад, за допомогою якого вимірюють прискорення або перевантаження, які виникають при випробуванні різних машин та їхніх систем.

АКСЕЛЬБАНТ (нім. Achselband, від Achsel – плече і Band – стрічка, тасьма) – наплічний шнур з металевим наконечником. У дореволюційній Росії А. був приналежністю форми генералів, офіцерів Генерального штабу і ад'ютантів усіх родів військ. Нині А. носять офіцери у деяких іноземних арміях, військові музиканти.
АКСЕРОФТОЛ (від *а...,* грец. ξερός – сухий, ὀφθαλμός – око і *...ол*) – вітамін А. Його нестача в організмі спричинює захворювання очей, затримує ріст молодих тваринних організмів тощо.
АКСЕСУАР (від франц. accessoire – допоміжний, другорядний) – 1) Річ, прнналежна до чогось; невід'ємна частина чого-небудь. 2) Дрібні предмети *бутафорії або реквізиту,* що є другорядними сценічними деталями спектаклю. 3) Допоміжні деталі в художньому зображенні.
АКСИНІТ (від грец. ἀξίνη – сокира) – мінерал класу силікатів, переважно бурого кольору з різними відтінками.
АКСІАЛЬНИЙ (від лат. axis – вісь) – осьовий.
АКСІОЛОГІЯ (від грец. ἀξία – цінність і *...логія*) – вчення про цінності.
АКСІОМА (грец. αξίωμα – значуще, прийняте положення, від ἀξιόω вважаю гідним) – 1) Твердження певної теорії, що приймається без доведення як вихідне, таке, що є підставою для доведення інших тверджень *(теорем)* цієї теорії. 2) Переносно – незаперечна істина, що не потребує доведень.
АКСІОМАТИКА (від грец. αξιωματικός – виражений в аксіомах) – сукупність *аксіом* даної науки, приведена в певну систему.
АКСІОМАТИЧНИЙ МЕТОД – *метод* побудови наукової теорії, при якому за основу беруть систему *аксіом,* а всі інші твердження *(теореми)* виводять з цих аксіом логічними міркуваннями (доведеннями).
АКСІОМЕТР (від лат. axis – вісь і *...метр*) – інструмент для вимірювання відхилення осі приладу від початкової площини.
АКСОН (від грец. ἄξων – вісь) – те саме, що й *неврит* (2).
АКСОНОМЕТРІЯ (від грец. ἄξων – вісь і *...метрія*) – спосіб зображування предметів на кресленику, при якому на площину зображень проектуються і предмет, і осі прямокутної системи *координат,* до яких віднесено зображуваний предмет.
АКСОН-РЕФЛЕКС (від *аксон* і *рефлекс*) – нервова реакція, що відбувається у межах розгалужень одного чутливого нервового волокна без участі головного й спинного мозку. Інша назва – *несправжній рефлекс*.
АКСОПЛАЗМА (від *аксон* і *плазма*) – частина *цитоплазми* нервової клітини, що входить до складу її аксона.
АКТ (лат. actus, від ago – приводжу в рух) – 1) Офіційний документ, запис, протокол. 2) Вчинок, дія. 3) Частина драматичного твору. 4) заст. Урочисті збори в наукових установах. 5) *мист.* Зображення оголеного тіла людини. Інша назва – ню.
АКТИВ (від лат. activus – діяльний, дійовий) – 1) Найдіяльніші члени якоїсь організації (напр., партійний А., комсомольський А., профспілковий А.). 2) Частина бухгалтерського балансу, що відображає на певну дату всі наявні на даному підприємстві чи в установі матеріальні цінності та кошти. 3) Сукупність майнових прав, що належить фізичній чи юридичній особі.
АКТИВАТОР (від лат. activus – діяльний) – речовина, що підсилює дію *каталізаторів, ферментів.*
АКТИВАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ (від лат. activus – діяльний і *аналіз*) – визначення якісного й кількісного складу речовин за випромінюванням ними радіоактивних *ізотопів.*
АКТИВАЦІЯ (від лат. activus – діяльний) – 1) Збудження молекул, атомів; перехід молекули з неактивного стану в стан з енергією, достатньою для здійснення хімічної реакції. 2) Обробка деревного вугілля та інших пористих тіл для збільшення їхньої здатності вбирати гази, рідини тощо.

АКТИВ<u>І</u>СТ – той, що належить до *активу,* діяльний член громадської, наукової або якоїсь іншої організації.
АКТ<u>И</u>ВНИЙ (лат. activus) – 1) Діяльний, енергійний; той, що розвивається. 2) Здатний вступати в хімічну реакцію, взаємодіяти з чим-небудь. 3) *А-не виборче право* – право громадян брати участь у виборах до представницьких органів державної влади. 4) А. *торговельний баланс* – перевищення вивезення товарів з країни над ввезенням їх до неї. 5) *А-не вугілля* – дрібнопориста порошкувата або зерниста речовина чорного кольору, *адсорбент.* Застосовують для поділу суміші газів, очищення розчинів від органічних домішок.
АКТ<u>И</u>ВНІСТЬ – 1) Посилена діяльність, діяльний стан. 2) *Оптична* А. – здатність деяких речовин (кварцу, розчину цукру) повертати площину *поляризації* світла.
АКТИВУВ<u>А</u>ТИ (франц. activer, від лат. activus – діяльний) – посилювати *активність,* переводити з неактивного стану в активний.
АКТ<u>И</u>Н [здогадно від грец. άκτίς (άκτίνος) – промінь, спиця] – білок м'язової тканини, бере участь у м'язовому скороченні разом з *міозином.*
АКТИН<u>І</u>ДИ – див. *Актиноїди.*
АКТИН<u>І</u>ДІЯ [від грец. άκτίς (άκτΐνος) – промінь та είδος – вид] – рід кущових витких рослин. Поширені в Східній Азії. Багато видів культивують як плодові й декоративні рослини. Плоди вживають свіжими і переробленими.
АКТ<u>И</u>НІЙ [від грец. *άκτίς* (άκτίνος) – промінь] – *радіоактивний* хімічний елемент, символ Ac, ат. н. 89. Сріблясто-білий метал.
АКТ<u>И</u>НІЯ [від грец. άκτίς (άκτίνος) – промінь] – поодинока, рідко колоніальна, морська кишечнопорожнинна тварина класу коралових поліпів. Здебільшого поширена в тропічних і субтропічних водах.
АКТ<u>И</u>НО... [від грец. άκτίς (άκτίνος) – промінь] – у складних словах означає відношення до променистої енергії, випромінювання.
АКТИНОБАЦИЛЬ<u>О</u>З (від *актино...* й *бацила*) – інфекційне захворювання переважно великої рогатої худоби, зрідка людини, спричинюване мікроскопічним грибком; характеризується гнійним ураженням м'яких тканин голови, шиї тощо. Інша назва – псевдоактиномікоз.
АКТИН<u>О</u>ГРАФ (від *актино... і ...граф*) – самописний прилад для реєстрації інтенсивності радіації (випромінювання) Сонця.
АКТИН<u>О</u>ЇДИ, **АКТИН<u>І</u>ДИ** [від *актин (ій)* і *...оїд*] – хімічні елементи, які в періодичній системі Менделеєва розміщені після актинію (ат. н. 90 – 103). Всі А. *радіоактивні.* До А. належать торій, нептуній та ін.
АКТИНОЛ<u>І</u>Т [від грец. άκτίς (άκτίνος) – промінь і *...літ*] – породоутворюючий мінерал класу силікатів, зеленого кольору. Використовують як кислото- і вогнетривкий матеріал.
АКТИНОЛ<u>О</u>ГІЯ (від *актино... і ...логія*) – те саме, що й *актинометрія.*
АКТИН<u>О</u>МЕТР (від *актино... і ...метр*) – прилад для вимірювання інтенсивності прямої сонячної радіації. Див. також *Піргеліометр.*
АКТИНОМ<u>Е</u>ТРІЯ (від *актино...* і *...метрія*) – 1) Розділ *геофізики,* що вивчає процеси сонячного, земного й атмосферного випромінювання. 2) Сукупність методів вимірювання *радіації* Землі.
АКТИНОМІК<u>О</u>З (від *актино... і ...мікоз*) – захворювання людини та деяких сільськогосподарських тварин, що спричиняється *актиноміцетами.*
АКТИНОМІЦ<u>Е</u>ТИ (від *актино...* і *...міцети*) – група мікроорганізмів, для яких характерні риси будови бактерій і найпростіших грибів. Серед А. є патогенні форми, що спричинюють *актиномікоз, туберкульоз, дифтерію.* З багатьох А. виробляють *антибіотики, вітаміни* тощо. Інша назва – *променисті гриби*.
АКТИНОМ<u>О</u>РФНИЙ (від *актино...* і *...морфний*) – променеподібний; *а-на квітка* – квітка, через центр якої можна провести не менше як дві площини симетрії, що поділяють квітку на рівні половини.

АКТИНОН [від *актин (ій)* і *(рад) он*] – один з різновидів *(ізотопів*) атомів *радону,* продукт радіоактивного розпаду актинію, символ An.
АКТИНОФАГ (від *актино...* і *...фаг*) – вірус, що уражає *актиноміцети.*
АКТОВИЙ – той, що стосується *акту; а. зал* – зал для урочистих зборів у навчальних або наукових закладах; *а-ві книги* – книги, в які нотаріуси записують акти й угоди.
АКТОМІОЗИН – комплексний білок м'язових волокон, який складається з *актину* й *міозину.* А. – важливий білок м'язів, який зумовлює здатність міофібрил до скорочення.
АКТУАЛІЗМ (від лат. actualis – справжній, сучасний) – 1) Один з суб'єктивно-ідеалістичних варіантів *неогегельянства,* розроблений італійським філософом Дж. Джентіле. В буржуазній філософії А. іноді називають вчення про вічну мінливість буття. 2) Один з порівняльно-історичних методів дослідження історії розвитку Землі, полягає у вивченні минулого через пізнання сучасності.
АКТУАЛЬНИЙ (від лат. actualis – справжній, теперішній, сучасний) – 1) Важливий у даний момент, злободенний, назрілий. 2) *мовозн.* Той, що має реальне значення і функцію в даному висловлюванні (а-не розчленування речення).
АКТУАРІЙ (лат. actuarius) – 1) заст. Протоколіст, реєстратор. 2) Спеціаліст з техніки розрахунків страхування.
АКУЗАТИВ [лат. (casus) accusativus] – знахідний відмінок.
АКУМУЛЯТОР (лат. accumulator – збирач, від accumulo – нагромаджую) – пристрій (електричний, гідравлічний, тепловий) для нагромадження енергії з метою її наступного використання.
АКУМУЛЯЦІЯ, **АКУМУЛЮВАННЯ** (від лат. accumulatio – нагромадження) – 1) Нагромадження, збирання, напр. А. енергії. 2) *геол.* Процеси нагромадження на поверхні Землі і на дні водних басейнів мінеральних речовин та органічних решток. 3) А. *капіталу* – нагромадження капіталу, залучення його до банків.
АКУПЕДІЯ (від грец. ακούω – чую і *...педія*) – розділ *педагогіки,* що досліджує проблеми виховання й навчання дітей з вадами слуху.
АКУПУНКТУРА (від лат. acus – голка і punctura – укол) – метод лікування голкоуколюванням. Походить з Китаю. Інша назва – *голкотерапія*.
АКУРАТНИЙ (лат. accuratus, від accuro – точно виконую) – 1) Охайний, точний. 2) Ретельно, вміло виготовлений.
АКУСМА (від грец. άκουσμα – почуте) – слухове уявлення про звук.
АКУСТИКА (від грец. ακουστικός – слуховий) – розділ *фізики,* який вивчає звукові явища.
АКУТ (від лат. acutus – різкий, гострий) – 1) Гострий тон, гострий наголос, тобто підвищення звуку в давньогрецькій мові. 2) *Діакритичний знак* для позначення закритості «е» у французькій мові. 3) Високий тон звуку.
АКУШЕРСТВО (від франц. accoucher – приймати пологи) – наука про вагітність, пологи і післяпологовий період, їхню фізіологію і патологію та раціональну допомогу породіллі.
АКХ'ЯНА (санскр., букв. – розповідь) – оповідні жанри найдавніших пам'яток літератури стародавніх народів Індії.
АКЦЕЛЕРАТОР – див. *Акселератор.*
АКЦЕЛЕРОГРАФ – див. *Акселерограф.*
АКЦЕЛЕРОМЕТР – див. *Акселерометр.*
АКЦЕНТ (лат. accentus – наголос) – 1) Виділення фонетичними засобами (посиленням голосу, підвищенням тону) складу в слові або словосполученні і знак, яким його позначають. 2) Сукупність особливостей вимови, характерних для певної мови або діалекту. 3) Своєрідне вимовляння іншомовних звуків, зумовлене артикуляційною базою рідної мови. 4) Підкреслення звука або *акорду,* переважно його підсиленням.
АКЦЕНТОЛОГІЯ (від *акцент* і *...логія*) – розділ мовознавства, що вивчає особливості словесного наголосу.

АКЦЕНТУАЦІЯ, **АКЦЕНТУВАННЯ** (лат. accentuatio) – 1) Позначення наголосів. 2) Підвищення голосу при вимові.

АКЦЕНТУВАТИ (від лат. accentuo – наголошую) – 1) Виразно вимовляти, з наголосом, підкресленням. 2) Виділяти підсиленням окремий звук або *акорд.* 3) Переносно – звертати, зосереджувати увагу.

АКЦЕПТ (від лат. acceptus – прийнятий) – 1) Згода на оплату грошових і товарних документів, оформлена відповідним написом на них; одна з форм безготівкових розрахунків між організаціями. 2) *юрид.* Згода з пропозицією *(офертою*) іншої сторони укласти угоду на умовах, зазначених у пропозиції.

АКЦЕПТАНТ [від лат. acceptans (acceptantis) – той, хто приймає] – особа, яка зобов'язалася сплатити за пред'явленим рахунком, *векселем.*

АКЦЕПТОР (від лат. acceptor – одержувач) – 1) Частинка, що приєднує електрони. 2) В хімії комплексних сполук – компонента, яка за певних умов приєднує два електрони. 3) В *радіаційній* хімії – частинка, що реагує з вільними радикалами. Див. також *Донор.*

АКЦЕПТУВАТИ (від лат. accepto – приймаю) – 1) Прийняти рахунок, *вексель* до платежу. 2) Переносно – схвалити.

АКЦЕСІЙНИЙ догові ρ (від лат. accessio – приєднання) – договір, підписуючи який держава приєднується до договору, укладеного раніше між іншими державами.

АКЦЕСОРНИЙ (від лат. accessorius – привхідний) – додатковий договір або зобов'язання, що приєднується до іншого (головного) зобов'язання.

АКЦИДЕНТНИЙ [лат. accidens (accidentis) – випадковий] – випадковий, побічний, неістотний; *а-ні роботи* – дрібні набірні друкарські роботи: бланки, рахунки, анкети, атестати, запрошення, об'яви, афіші тощо.

АКЦИДЕНЦІЯ (від лат. accidentia – випадковість) – *філософ.* випадкова, минуща, тимчасова, неістотна властивість.

АКЦИЗ (франц. accise, від лат. accido – обрізую) – в капіталістичній економіці непрямий податок, здебільшого на предмети широкого вжитку, комунальні та транспортні послуги.

АКЦІОНЕР (франц. actionnaire) – власник *акцій.*

АКЦІОНЕРНИЙ – заснований на *акціях; а-не товариство* – основна організаційна форма капіталістичних підприємств, капітал яких утворюється з внесків пайовиків *(акціонерів*) шляхом купівлі *акцій.*

АКЦІЯ (від лат. actio – дія, дозвіл) – 1) Цінний папір, що свідчить про внесення певного паю в капіталістичне підприємство і дає власникові право на *дивіденд.* 2) Дія, вчинена з будь-якою політичною, економічною або іншою метою.

АЛАЛІЯ (від грец. ἄλαλος – німий) – відсутність або обмеження мови у дітей з нормальним слухом внаслідок недорозвинення або ушкодження мовних ділянок кори великих півкуль головного мозку.

АЛАНІН – ациклічна *амінокислота,* дуже поширена в живій природі.

АЛАНТОЇС (від грец. ἀλλαντοειδής – ковбасоподібний) – одна із зародкових оболонок плазунів, птахів і ссавців. Виконує функції органів дихання, виділення і живлення зародка. У ссавців бере участь в утворенні *плаценти* й пупкового шнура.

АЛАРМІСТ (франц. alarmiste – панікер, від alarme – тривога, неспокій) – людина, яка схильна до паніки, поширює неперевірені, необгрунтовані чутки, що викликають тривожні настрої.

АЛАСИ (якут.) – неглибокі зниження рельєфу округлої форми, зайняті луками, здебільшого термокарстового походження. Див. також *Терм карст.*

АЛГЕБРА (від араб. аль-джабр, аль-габр) – розділ математики, в якому вивчають дії над величинами незалежно від їхніх числових значень. Основний зміст А. – методи розв'язування алгебричних рівнянь.

АЛГЕБРИЧНИЙ – той, що стосується *алгебри; а-на сума* – сума додатних і від'ємних чисел; *а-на функція* – функція, пов'язана з незалежною змінною алгебричним рівнянням;

а-ні числа – числа, які є коренями алгебричних рівнянь з раціональними коефіцієнтами; *а-не рівняння* – рівняння, кожна частина якого є многочленом відносно невідомих чисел.

АЛГОЛ [від англ. algo (rithmic) l (anguage) – алгоритмічна мова] – назва кількох *алгоритмічних* мов і створених на їхній основі мов програмування для цифрових обчислювальних машин.

АЛГОРИТМ, **АЛГОРИФМ** (лат. algorithmus) – сукупність дій (правил) для розв'язування даної задачі. Від імені середньовічного узбецького математика Мухамеда-ібн-Суса (арабізоване аль-Хорезмі).

АЛГОРИТМІЗАЦІЯ – побудова *алгоритму,* що реалізує певний процес; *а. процесів* – опис процесів мовою математичних символів для одержання алгоритму.

АЛГОРИТМІЧНИЙ – той, що стосується *алгоритму; а. процес* – обчислювальний процес, результат якого знаходять за допомогою певного алгоритму; *а-на мова* – формальна мова, призначена для записування алгоритмів; речення її є алгоритмами.

АЛГОРИФМ – див. *Алгоритм.*

АЛДЕАМЕНТУ (португ. aldeiamentos) – в колишніх португальських колоніях т. зв. стратегічні поселення, які фактично були концтаборами для корінного африканського населення.

АЛЕАТОРИКА (від лат. aleatorius – гральний) – формалістичний напрям у сучасній музиці, який проголошує головним у творчості й виконавстві принцип випадковості, коли музична композиція будується на основі розбризкування чорнила на нотному папері, кидання гральних костей, ходів шахової гри, перетасовування перед виконанням твору карток, на яких записано кілька тактів музика.

АЛЕАТОРНІ ОПЕРАЦІЇ (від лат. aleator – гравець у кості, професійний гравець) – рисковані *операції,* угоди (парі, лотерея, деякі біржові операції).

АЛЕБАРДА (франц. hallebarde, з італ. alabarda) – старовинна холодна зброя, довгий спис з сокирою.

АЛЕБАСТР (грец. αλάβαστρος) – будівельний *гіпс.*

АЛЕВРИТ (від грец. αλευρον – борошно) – дрібнозерниста пухка осадочна гірська повода, за розмірами уламків (0,1 – 0,01 *мм*) проміжна між глинами та піском (мул, лес).

АЛЕВРОЛІТ (від грец. άλευρον – борошно і *...літ*) – тверда гірська порода, зцементований *алеврит.*

АЛЕГОРИЧНИЙ – образно виражений.

АЛЕГОРІЯ (грец. αλληγορία, від άλλος – інший і άγορεΰω – говорю) – 1) Іносказання. 2) Втілення в конкретному художньому образі абстрактного поняття.

АЛЕГРЕТТО (італ. allegretto) – помірно швидкий музичний темп, повільніший від *алегро,* але жвавіший від *модерато;* п'єса або частина її, написана в характері алегретто.

АЛЕГРІ (італ. allegri, букв. – будьте веселими) – лотерея, в якій розиграш відбувається одразу після купівлі білета.

АЛЕГРО (італ. allegro, букв. – веселий) – 1) Швидкий музичний темп; п'єса або частина її, що виконується в цьому темпі. 2) У класичному танці – швидка частина *па-де-де, па-де-труа* або масовий заключний танець акту.

АЛЕЙКЕМІЯ (від *а... і лейкемія*) – те саме, що й *лейкоз.*

АЛЕЙКІЯ (від *а...* і грец. λευκός – білий) – захворювання кровотворних органів, яке характеризується різким зменшенням кількості або цілковитою відсутністю зернистих *лейкоцитів* у крові.

АЛЕЙРОДИДИ (від грец. άλευρόδης – борошняний) – підряд рівнокрилих хоботних комах. Поширені переважно в тропіках. Деякі види – шкідники овочевих та ягідних культур. Інша назва А. – *білокрилки.*

АЛЕЙРОН (від грец. άλευρον – борошно) – найдрібніші білкові зерна в клітинах насіння злаків та інших рослин.

АЛЕКСИКАЛІЗМ (від *а...* і грец. λεξικόν – словник) – рід *афазії,* яка проявляється в семантично-лексичних розладах мови хворого, головним чином у неспроможності правильно називати предмети.
АЛЕКСИН (від грец. ἀλέξω – відбиваю, захищаю) – захисна речовина сироватки крові, активує розчинення бактерій. Інша назва цієї речовини – *цитаза*.
АЛЕКСІЯ (від *а...* і грец. λέγω – читаю) – порушення навичок читання внаслідок втрати розуміння написаних слів чи впізнавання окремих літер. Спричинюється ураженням кори головного мозку.
АЛЕЛІ (від грец. αλλήλων – взаємно) – спадкові одиниці *(гени*), які містяться в однакових ділянках гомологічних (парних) хромосом і визначають напрям розвитку однієї і тієї самої ознаки.
АЛЕЛІЗМ – існування *гена* в різних станах *(алелях*), які виникають шляхом *мутацій* із нормального гена.
АЛЕЛОМОРФИ (від грец. αλλήλων – один одного, взаємно і *...морфи*) – те саме, що й *алелі.*
АЛЕЛОМОРФІЗМ (від грец. αλλήλων – один одного, взаємно і *...морфізм*) – те саме, що й *алелізм.*
АЛЕЛОПАТІЯ (від грец. αλλήλων – один одного, взаємно і *...патія*) – вплив одних рослин на інші внаслідок виділення ними різних речовин.
АЛЕМАНДА (франц. allemande, букв. – німецька) – старовинний німецький плавний танок.
АЛЕРГАН – протиалергічний препарат.
АЛЕРГЕН [від *алер (гія*) і *...ген*] – чужорідна речовина, що спричинює алергію. А. можуть бути білки, бактерії, лікарські препарати тощо.
АЛЕРГІЯ (від грец. ἄλλος – інший і ἔργον – дія) – підвищена чутливість організму тварин і людини до впливів на нього *алергенів.* Виявляється у вигляді *анафілаксії, ідіосинкразії,* сироваткової хвороби тощо.
АЛЕРГОЛОГІЯ (від *алергія* і *...логія*) – наука, яка вивчає причини виникнення, розвиток, профілактику та лікування алергічних захворювань.
АЛЕЯ (франц. allee, від aller – іти) – дорога, обабіч обсаджена деревами.
АЛІБІ (від лат. alibi – в іншому місці) – доказ невинності особи в злочині, оскільки вона в момент вчинення його перебувала в іншому місці.
АЛІГАТОР (англ. alligator, від ісп. el lagarto – ящірка) – рід крокодилів; живуть у південно-східній частині США та в Китаї. Об’єкт промислу заради шкіри.
АЛІГНІН – папір, застосовуваний як перев’язочний матеріал (замінник вати).
АЛІДАДА (від араб, аль-ідада – лінійка) – деталь астрономічних і геодезичних кутомірних інструментів, що обертається навколо осі, яка проходить через центр *лімба.*
АЛІЗАРИН (франц. alizarine, з ісп. alizarina, від араб. аль-асару – вичавлений сік) – органічна сполука, барвник; оранжеві кристали. Застосовують в аналітичній хімії, поліграфії тощо.
АЛІКВОТИ (від лат. aliquot – кілька) – 1) *муз.* Тони, що супроводять головну мелодію. 2) Частини величини, на які ціле ділиться без остачі.
АЛІЛУЯ (давньоєвр. галлелуйа – славте бога) – 1) Вигук славлення бога в *іудаїзмі,* запозичений християнством. 2) Переносно – співати *алілую* – надмірно вихваляти.
АЛІМЕНТАЦІЯ – 1) У Стародавньому Римі система державної допомоги дітям незаможних батьків і сиротам. 2) Обов’язок сплачувати *аліменти.*
АЛІМЕНТИ (від лат. alimentum – годування, утримання) – утримання, яке в передбачених законом випадках зобов’язані надавати одні члени сім’ї іншим членам сім’ї, що потребують матеріальної допомоги (неповнолітнім, непрацездатним тощо).
АЛІСУМ (здогадно від грец. ἄλυσσον – вживаний проти сказу) – рід трав’янистих, рідше кущових рослин родини хрестоцвітих Багато видів, переважно середземноморських, вирощують як декоративні рослини. Дикорослий А. – *бурачок*.

АЛІТЕРАЦІЯ (від лат. ad – до, при і littera – літера) – повторення однорідних приголосних звуків у вірші, реченні, строфі.
АЛІТУВАННЯ (від нім. alitieren – вкривати алюмінієм) – нанесення на металеві вироби алюмінієвого покриття, щоб запобігти окисленню їх.
АЛІФАТИЧНІ сполуки [від грец. άλειφαρ (άλείφατος) – мазь, жир] – те саме, що й *ациклічні* сполуки.
АЛІЦИН (від лат. alium – часник) – лікарський препарат; антибіотик. Антибактеріальний засіб проти ряду мікроорганізмів.
АЛКАЛІЗАЦІЯ (від араб, аль-калі – луг) – додавання лугів до речовин.
АЛКАЛІМЕТРІЯ (від араб, аль-калі – луг і *...метрія*) – метод визначення кількості лугу в розчинах.
АЛКАЛОЗ (від араб, аль-калі – луг) – підвищення лужності крові і тканин.
АЛКАЛОЇДИ (від араб, аль-калі – луг і *...оїд*) – органічні азотовмісні речовини, переважно рослинного походження, що мають лужні властивості. Більшість А. застосовують як лікарські речовини.
АЛКАНА (від араб, аль-хінна – хна) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини шорстколистих. Дає алканін, що його застосовують для забарвлення вин, харчових продуктів, фарбування вовни, шовку та як *індикатор* під час хімічних аналізів.
АЛКЕНИ – органічні сполуки, ненасичені вуглеводні з одним подвійним зв'язком між атомами в молекулі. Найпростішим А. є *етилен.* Інша назва – *олефіни*.
АЛКІЛ (від *алкоголь*) – одновалентний (див. *Валентність*) залишок – *радикал* (4) вуглеводню жирного ряду. А. є *бутил, метил, етил, пропіл* та ін.
АЛКІЛСУЛЬФАТИ (від *алкіл* і *сульфати*) – *ефіри* сірчаної кислоти. Застосовують переважно для *алкілування* органічних сполук.
АЛКІЛУВАННЯ – введення *алкілу* в молекулу органічної сполуки.
АЛКІНИ – органічні сполуки, ненасичені вуглеводні з одним потрійним зв'язком між атомами в молекулі. Найпростішим А. є *ацетилен.*
АЛКОГОЛІЗ (від *алкоголь* і *...ліз*) – обмінний розклад речовин при взаємодії з спиртами. А. є, напр., утворення *етилацетату* при взаємодії хлористого ацетилу з етиловим спиртом. А. подібний до *гідролізу.*
АЛКОГОЛІЗАЦІЯ (від *алкоголь*) – те саме, що й спиртування.
АЛКОГОЛІЗМ (від *алкоголь*) – захворювання, що розвивається внаслідок зловживання спиртними напоями. Призводить до фізичних і психічних розладів.
АЛКОГОЛОМЕТР (від *алкоголь і ...метр*) – те саме, що й *спиртометр.*
АЛКОГОЛЯТИ (від *алкоголь*) – органічні солеподібні сполуки, продукти заміщення металом водню гідроксильної групи спиртів. Широко застосовують в органічному синтезі.
АЛКОГОЛЬ (від араб, аль-кухль – тонкий порошок) – 1) Органічна сполука, що містить у молекулі гідроксильну групу (ОН). Див. також *спирти. 2*) розм. Винний спирт.
АЛЛАХ, **АЛЛА** (від араб, аль-ілах – божество) – бог в *ісламі.*
АЛЛЕМАНІСТИ – представники опортуністичного, анархо-синдикалістського (див. *Анархо-синдикалізм*) угруповання у французькому робітничому русі кінця 19 – початку 20 ст. Від прізвища їхнього лідера Ж. Аллемана.
АЛМАЗ (тур. elmas, з араб., від грец. άδάμας – адамант) – мінерал класу самородних неметалів, чистий кристалічний вуглець. Прозорий, переважно безбарвний, має найвищу серед відомих мінералів твердість. Використовують для виготовлення *абразивних* та різальних інструментів, при бурінні, в ювелірній справі (див. *Діамант*).
АЛО... (від грец. άλλος – інший) – у складних словах означає: інший, сторонній, чужорідний.
АЛОГАМІЯ (від *ало...* і *...гамія*) – запилення однієї квітки пилком іншої. Інша назва – *чужозапилення***.**

АЛОГ<u>І</u>ЗМ (від *а...* і *...логізм*) – 1) Непослідовність у міркуваннях, викликана порушенням законів логічного мислення. 2) *філософ.* Ідеалістичне вчення, яке твердить, що знання досягають через віру, одкровення, *інтуїцію.*
АЛОГ<u>І</u>ЧНИЙ (від *а...* і *логічний*) – суперечний логіці, безглуздий.
АЛ<u>О</u>Д (нім. Allod, від старонім. al – повний і od – володіння) – повна спадкова власність на землю за *феодалізму* в Західній Європі.
АЛ<u>О</u>Е (грец. αλόη) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини лілійних. Поширені в Африці. В СРСР культивують А. деревовидне (столітник). Деякі види використовують у медицині.
АЛОЗ<u>А</u>ВР (від *ало...* і *...завр*) – рід викопних плазунів, які жили за мезозойської ери (див. *Мезозой*).
АЛОК<u>У</u>ЦІЯ (лат. allocutio, від alloquor – звертаюсь) – урочиста промова; фраза, якою починається промова.
АЛОМЕТР<u>І</u>Я (від *ало...* і грец. *μέτρον* – міра) – нерівномірний ріст частин тіла, зміна темпів розвитку різних органів.
АЛОМОРФ<u>О</u>З (від *ало...* і *...морфоз*) – пов'язане із зміною середовища перетворення організмів, коли одні відношення із середовищем замінюються іншими, більш-менш рівноцінними. Є одним з типів *адаптаціогенезу.*
АЛ<u>О</u>НЖ (франц. allonge, букв, – надставка) – 1) *хім.* Пряма або зігнута скляна трубка, якою рідина з холодильної частини пристроїв, де відбувається *дистиляція,* стікає в приймач. 2) *тех.* Прилад для уловлювання несконденсованої пари цинку в процесі добування його. 3) *спорт.* Гранична відстань, з якої боксер може нанести удар. 4) Аркуш паперу, який прикріплюють до векселя для передатних написів, якщо на вексельному бланку вони не вміщуються.
АЛ<u>О</u>НІМ (від *ало...* і грец. όνυμα – ім'я) – друге ім'я особи, назва географічного об'єкта тощо (напр., Георгій – Юрій, Константинополь – Стамбул).
АЛОП<u>А</u>ТІЯ (від *ало...* і *...патія*) – застаріла назва, вживана гомеопатами по відношенню до звичайної, негомеопатичної системи лікування.
АЛОПАТР<u>І</u>Я (від *ало...* і грец. πατρίς – батьківщина) – тип видоутворення, при якому нові види виникають із *популяцій, ареали* яких не перекриваються.
АЛОПЛ<u>А</u>СТИКА (від *ало...* і *пластика*) – заміщення *дефекту* тканин та органів різними штучними матеріалами, які не впливають шкідливо на навколишні тканини.
АЛОТРАНСПЛАНТ<u>А</u>Т (від *ало...* і *трансплантат*) – орган або ділянка тканини, використані для *алотрансплантації.* Інша назва – *гомотрансплантант***.**
АЛОТРАНСПЛАНТ<u>А</u>ЦІЯ (від *ало...* і *трансплантація*) – пересадження трансплантата від одного представника якого-небудь біологічного виду іншому представникові того ж виду. Інша назва – *гомотрансплантація*.
АЛОТР<u>О</u>ПІЯ (від *ало...* і *...тропія*) – властивість хімічного елемента існувати у вигляді двох або більше простих речовин з відмінними фізичними і хімічними властивостями (алотропних модифікацій).
АЛОФАН (від *ало...* і грец. φαίνω – виявляюсь, видаюсь) – мінерал класу силікатів, блідо-блакитного, зеленуватого, бурого кольорів.
АЛОФ<u>О</u>Н, **АЛОФ<u>О</u>НА** (від *ало...* і *...фон*) – звук, що відрізняється від іншого звука фонетичною ознакою, а не функцією; фонетичний варіант у межах однієї *фонеми.*
АЛОХ<u>О</u>Л (від *ало... і* грец. χολή – жовч) – лікарський препарат; жовчогінний засіб; підвищує моторику кишечника.
АЛОХ<u>О</u>РІЯ (від *ало...* й *...хорія*) – поширення плодів, насіння та спор за допомогою зовнішніх факторів: вітру *(анемохорія*), води *(гідрохорія*), тварин *(зоохорія*) або людини *(антропохорія*).
АЛОХТ<u>О</u>НИ (від *ало...* і *...хтони*) – 1) Організми, що населяють певну місцевість, але виникли в процесі еволюції в якомусь іншому місці. 2) Гірські породи і корисні копалини,

що утворилися з матеріалу, перенесеного з інших місць у результаті геологічних процесів. Протилежне – *автохтони.*

АЛТЕЯ (грец. ἀλβαία, від ἀλθομαί – виліковуюся) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини мальвових. Поширені в помірній зоні Європи та Азії. В СРСР культивують. Застосовують у медицині та ветеринарії.

АЛУНД [від *ал (юміній*) і *(кор*) *унд*] – штучний корунд. Одержують А. з *бокситів.*

АЛУНІТ (франц. alunite, від alun – галун) – мінерал класу сульфатів, білий з сіруватим, жовтуватим або червонуватим забарвленням. Використовують для одержання сульфату *алюмінію.*

АЛФАВІТ (грец. ἀλφάβητος від назв перших літер алфавіту – альфа та бета, або віта) – сукупність усіх літер, розміщених у певному, усталеному в даній мові порядку.

АЛХІМІЯ (лат. alhimia, alhymia, ahemia, з араб, аль-кімія, від грец. Χημία – Єгипет) – назва донаукової хімії, в основі якої лежала помилкова ідея про можливість перетворювати неблагородні метали на золото і срібло за допомогою «філософського каменя». Практична робота алхіміків дала поштовх до розвитку хімії та металургії.

АЛЮВІЙ (від лат. alluvio – нанос) – відклади, нагромаджені в долинах водними потоками (галька, гравій, пісок, глина).

АЛЮЗІЯ (від лат. allusio – жарт, натяк) – уживаний у художньому творі як риторичний прийом натяк на загальновідомий історичний, літературний чи побутовий факт (напр., «Піррова перемога»).

АЛЮМЕЛЬ [від *алюм (іній*) *і (нік*) *ель*] – сплав алюмінію, нікелю, кремнію, марганцю і кобальту (як домішки до нікелю). Застосовують у *пірометрії.*

АЛЮМІНАТИ – солі алюмінієвих кислот. Найпоширеніший А. натрію, застосовують у текстильній і паперовій промисловості, для очищення води.

АЛЮМІНІЙ [від лат. alumen (aluminis) – галун] – хімічний елемент, символ Al, ат. н. 13; сріблясто-білий метал, складова частина *бокситів, алунітів* та інших мінералів.

АЛЮМІНОГРАФІЯ, **АЛЬГРАФІЯ** (від *алюміній і ...графія*) – спосіб плоского друку з тонкої (0,6 – 0,8 *мм*) алюмінієвої друкованої форми. Застосовують для друкування карт, плакатів, репродукцій.

АЛЮМІНОТЕРМІЯ, **АЛЮМОТЕРМІЯ** (від *алюміній* і *...термія*) – здобування металів і сплавів відновленням їхніх сполук порошкуватим алюмінієм.

АЛЮМІНУВАННЯ – те саме, що й *алітування.*

АЛЮМОГЕЛЬ (від лат. alumen – галун і *гелі*) – пориста біла маса, іноді прозора, за складом – окис алюмінію, за властивостями – *адсорбент.*

АЛЮМОСИЛІКАТИ [від *алюм (іній*) і *силікати*], – група породоутворюючих мінералів; кремнеземисті сполуки з великим вмістом алюмінію, напр. польові шпати, слюди, мінерали глин.

АЛЮМОТЕРМІЯ – див. *Алюмінотермія.*

АЛЮР (франц. allure, букв. – хода) – 1) Різні види ходи, бігу коня (напр., ступа, галоп, кар'єр). 2) *військ.* Умовна позначка хрестами на донесенні, що визначає ступінь швидкості його доставки.

АЛЬБА (від прованс. alba – світанок) – одна з жанрових форм середньовічної *куртуазної* лірики, строфічна пісня про розставання вранці закоханих після таємного побачення.

АЛЬБАТРОСИ (португ. albatroz – буревісник) – рід океанічних птахів ряду буревісникоподібних. Поширені переважно у Південній півкулі. В СРСР – лише під час кочівель.

АЛЬБЕДО (лат. albedo, від albus – білий) – відношення кількості променистої енергії Сонця, відбитої від поверхні будь-якого тіла, до кількості енергії, що падає на цю поверхню. В середньому А. Землі становить 45%.

АЛЬБЕДОМЕТР (від *альбедо* і *...метр*) – прилад для вимірювання альбедо різних фізичних тіл.

АЛЬБІГОЙЦІ – учасники єретичного руху в Південній Франції 12 – 13 ст., прихильники вчень *катарів* і *вальденсів.* Назву пов’язують з м. Альбі – можливим центром руху; за іншими джерелами, А. – це перекручена назва албанців.
АЛЬБІДУМ (від лат. albidus – білуватий) – різновид м’якої пшениці.
АЛЬБІНІЗМ *(від,* лат. albus – білий) – відсутність звичайної для даного виду організмів *пігментації.* У людей виявляється, зокрема, в ненормальній білості шкіри.
АЛЬБІНОС (від лат. albus – білий) – людина, тварина або рослина повністю або частково позбавлені *пігментації* (з особливостями *альбінізму*).
АЛЬБІТ (від лат. albus – білий) – мінерал класу силікатів, білий натрієвий польовий шпат. Використовують у керамічному виробництві.
АЛЬБІТОФІР [від *альбіт і (пор) фір*] – магматична гірська порода, різновид порфіру, в якому кристали основної маси породи представлені *альбітом.*
АЛЬБІЦІЯ – рід деревних та кущових рослин родини мімозових. Поширені в тропіках і субтропіках. Деякі види мають цінну деревину й кору, багату на дубильні речовини або *сапонін.* В СРСР вирощують як декоративну рослину.
АЛЬБОМ (франц. album, від лат. album – біла таблиця) – 1) Книга або зошит в оправі для віршів, малюнків, колекцій. 2) Окремо видана книга малюнків, ілюстрацій, креслеників.
АЛЬБОМІЦИН (від лат. albus – білий і *...міцин*) – лікарський препарат; антибіотик. Застосовують при лікуванні пневмонії, дизентерії, отиту тощо.
АЛЬБОРАДА (ісп. alborada – ранкова пісня, від alba – світанок) – 1) Пісня іспанських пастухів на честь сходу Сонця. 2) Ранкова серенада.
АЛЬБУМІНИ [від лат. albumen (albuminis) – білок] – прості білки; входять до складу тваринних і рослинних тканин, яєчного білка, молока, сироватки крові. Застосовують у фармацевтичній, кондитерській, текстильній промисловості.
АЛЬБУМІНУРІЯ (від лат. albumen – білок і *...урія*) – наявність білка в сечі. Інша назва – *протеїнурія*.
АЛЬБУЦИД-НАТРІЙ – те саме, що й *сульфацил-натрій.*
АЛЬВЕОЛА (від лат. alveolus – жолобок, виїмка) – 1) Кінцевий відділ залози. 2) Кінцева частина респіраторного апарата в легенях ссавців. 3) Ямка, в якій міститься корінь зуба.
АЛЬВЕОЛЯРНИЙ – 1) Той, що мав ніздрювату, пористу будову. 2) А. *приголосний* – приголосний звук, під час вимовляння якого язик торкається піднебіння біля *альвеол.* 3) *А-на піорея* – те саме, що й *пародонтоз.*
АЛЬГІН (від лат. alga – водорість) – драглиста клейка речовина, яку добувають з морських водоростей. Застосовують для остаточної обробки (апретування) тканин, волокна, хутра.
АЛЬГОЛОГІЯ (від лат. aiga – водорість, морська трава і ... *логія*) – розділ ботаніки, що вивчає водорості.
АЛЬГРАФІЯ – див. *Алюмінографія.*
АЛЬДЕГІДИ [від лат. al (cohol) dehyd (rogenatum) – алкоголь, позбавлений водню] – органічні сполуки, що містять *карбонільну* групу, зв’язану з атомом водню. Застосовують у виробництві фенолоальдегідних смол, у парфюмерії тощо.
АЛЬДОЗИ (від *альдегід*) – органічні кристалічні речовини, солодкі на смак. Відіграють важливу фізіологічну роль. Деякі А. є в продуктах харчування *(глюкоза*)*;* застосовують А. в медицині тощо.
АЛЬДОЛАЗА – фермент, що належить до *ліаз,* які розщеплюють і синтезують міжвуглецеві зв’язки (– С – С –). Конденсує *альдегіди,* від чого й походить назва. У рослин бере участь у *фотосинтезі,* у тварин – у *гліколізі.*
АЛЬДОСТЕРОН [від *альд(егід*) і грец. στερεός – твердий] – гормон стероїдної природи; виробляється кірковим шаром надниркових залоз, регулює в організмі мінеральний обмін.
АЛЬКАД, **АЛЬКАЛЬД** (ісп. alcalde, від араб. аль-каді – суддя) – старшина громади, суддя в Іспанії, в країнах Латинської Америки.

АЛЬКАСАР (ісп. alcazar – фортеця, королівський палац, з араб. аль-каср – замок, від лат. castrum – укріплення) – замок або укріплений палац в Іспанії, найчастіше збудований у мавританському стилі.
АЛЬКОВ (франц. alcove, з ісп. alcoba, від араб. аль-кубба – склепіння, намет) – заглиблення в стіні, ніша для ліжка, відокремлена завісою від іншої частини приміщення.
АЛЬКУПРИНТ (від франц. alcove – заглибина і англ. print – друк) – електролітичний спосіб виготовлення форм офсетного друку, які відзначаються високою стійкістю.
АЛЬМА-МАТЕР (лат. alma mater, букв. – мати-годувальниця) – 1) Старовинна студентська назва університету (який дає «поживу для роздуму»). 2) Переносно – місце, де хтось виховувався, набув професійних навичок.
АЛЬМАНАХ (від араб. аль-манах – час, міра) – 1) заст. Календарі-довідники. 2) Збірка літературних творів різних авторів (віршів, оповідань, повістей тощо).
АЛЬМАНДИН – мінерал класу силікатів, залізисто-глиноземистий *гранат* червоного, буро-червоного або червоно-фіолетового кольорів. Дорогоцінний камінь, використовують також як абразивний матеріал. Від назви м. Алабанди в Малій Азії.
АЛЬМЕНДА (нім. Allmende, від ста-ронім. algemeinde – те, що належить усім) – у країнах Західної Європи за середньовіччя земельні угіддя, які були в спільному користуванні членів однієї або кількох територіальних громад.
АЛЬМУКАНТАРАТ (араб. альмукантарат, від кантара – вигинати дугою) – будь-який малий круг небесної сфери, паралельний горизонтові.
АЛЬПАКА (ісп. alpaca – гірська коза в Андах, з мови кечуа) – 1) Ссавець роду *лам*[1] родини верблюдових. Свійська тварина, дає цінну вовну. Розводять у Перу й Болівії. 2) Легка тканина з її вовни.
АЛЬПАРІ (від італ. al pari, букв. – порівну) – в капіталістичних країнах відповідність ринкового (біржового) курсу валюти, цінних паперів, векселів їхньому номіналові.
АЛЬПЕНШТОК (нім. Alpenstock, від Alpen – Альпи і Stock – палиця, жердина) – довга палиця з загостреним залізним наконечником, якою користуються при сходженні на високі гори, льодовики.
АЛЬПІНАРІЙ – ділянка саду або парку, влаштована у вигляді кам'янистої гірки, на якій вирощують високогірну рослинність. Від назви гір Альп.
АЛЬПІНІАДА – масові навчальні, спортивні змагання з *альпінізму.*
АЛЬПІНІЗМ – сходження на важкодоступні гірські вершини, льодовики з спортивною або пізнавальною метою. Від назви гір Альп.
АЛЬСЕККО (італ. al secco, букв. – по сухому) – настінний живопис по сухій штукатурці. Див. також *Фреска.*
АЛЬТ (італ. alto, від лат. altus – високий) – 1) Партія в хорі або вокальному ансамблі, яку виконують низькі дитячі або жіночі голоси, вищі від *тенора.* 2) Низький дитячий або жіночий голос. 3) Струнний смичковий або духовий музичний інструмент. 4) Різновид деяких оркестрових інструментів (напр., А.-кларнет, домра-А.).
АЛЬТЕРАЦІЯ (від лат. alteratio – зміна, чергування) – підвищення або пониження тону на півтон або тон; знаки А. – *дієз, бемоль.*
АЛЬТЕРНАТ (франц. alternat, від лат. alterno – чергую, змінюю) – у міжнародному праві сукупність правил, що регулюють порядок підписання договору: черговість згадування сторін у тексті договору, розташування підписів, печаток та ін.
АЛЬТЕРНАТИВА (франц. alternative, від лат. alterno – чергую, змінюю) – необхідність вибору між двома можливостями, що виключають одна одну; кожна з цих можливостей.
АЛЬТЕРНАТИВНИЙ – той, що допускає одну з двох або кількох можливостей.
АЛЬТЕРНАТОР (від лат. alterno – чергую, перемежовую) – електрична машина, що виробляє змінний струм.
АЛЬТЕРНАЦІЯ (від лат. alternatio – чергування, зміна) – чергування звуків, зумовлене певним фонетичним оточенням або морфологічною позицією.
АЛЬТИГРАФ (від лат. altus – високий і *...граф*) – самописний висотомір.

АЛЬТИМЕТР (від лат. altus – високий і ...*метр*) – прилад для вимірювання висоти.
АЛЬТИНГ (ісланд. althing) – парламент в Ісландії.
АЛЬТИПЛАНАЦІЯ (від ісп. altiplano, altiplanicie – плоскогір'я) – вирівнювання рельєфу вершинної зони гірських хребтів, переважно внаслідок вивітрювання та *нівації* в умовах холодного і помірного клімату.
АЛЬТИТУДА (від лат. altitudo – висота) – висота точки місцевості над рівнем моря. Інша назва – *абсолютна висота.*
АЛЬТРУЇЗМ (франц. altruisme, від лат. alter – інший) – безкорисливе прагнення до діяльності на благо інших, готовність заради цього зректися власних інтересів.
АЛЬ-УД – Див. *Уд.*
АЛЬФА (грец. ἄλφα – Α, α) – 1) Перша літера грецького алфавіту. 2) Переносно – *альфа й омега* – головне, основне, все повністю, початок і кінець.
АЛЬФА..., АЛЬФА- – у складних словах означає стан речовини (напр., *альфа-залізо*) або зв'язок з *альфа-частинками* (напр., *альфа-радіоактивність*).
АЛЬФА-ЗАЛІЗО (від *альфа-*) – структура заліза, якої воно набуває при температурі до 769° С. Див. також *Алотропія.*
АЛЬФАМЕТР (від *альфа...* і *...метр*) – прилад для визначення надлишку повітря в горючій суміші, яка надходить у двигун внутрішнього згоряння.
АЛЬФА-ПРОМІННЯ – потік *альфа-частинок.*
АЛЬФА-РАДІОАКТИВНІСТЬ (від *альфа-* і *радіоактивність*) – радіоактивність, при якій відбувається випускання *альфа-частинок.* Інша назва – *альфа-розпад*.
АЛЬФА-СПЕКТРОМЕТР (від *альфа* і *спектрометр*) – прилад, за допомогою якого досліджують спектр (розподіл за енергією) *альфа-частинок,* що їх випромінюють радіоактивні ядра.
АЛЬФАТИП (від *альфа...* і *...тип*) – електронна фотонабірна машина, за допомогою якої одержують фотонабір на плівці або фотопапері.
АЛЬФАТРОН [від *альфа...* і *(елек)трон*] – радіоактивний прилад, за допомогою якого вимірюють тиск газу.
АЛЬФА-ЧАСТИНКИ – ядра атомів гелію. Кожна А.-ч. складається а 2 *нейтронів* і 2 *протонів.*
АЛЬФОЛЬ [від *ал(юміній)* і *фоль(га)*] – тонкий листовий алюміній (фольга), який застосовують як теплоізоляційний матеріал.
АЛЬФОНС (франц. Alphonse) – ім'я героя комедії О. Дюма (сина) «Мосьє Альфонс», що стало загальним означенням коханця, якого утримує його коханка.
АЛЬФОРТІОЗ – гельмінтозна хвороба однокопитних тварин, що її спричинює *нематода* альфортія.
АЛЬЦІОНА (грец. Ἀλκυών) – 1) У давньогрецькій міфології ім'я однієї з героїнь. 2) Зоря 2,9 видимої зоряної величини, найяскравіша в зоряному скупченні *Плеяд.* Віддаль від Сонця 59 *парсек.* Інша назва – *η Тельця*.
АЛЬЯНС (франц. alliance, від allier – з'єднувати) – 1) Союз, об'єднання держав, організацій на основі договірних зобов'язань. 2) Шлюбний союз.
АМАЗОНІТ – мінерал класу силікатів, різновид калієвого польового шпату блакитно-зеленого кольору. Використовують як виробне каміння. Від назви ріки Амазонки.
АМАЗОНКА – 1) Вершниця. 2) Жіночий одяг для верхової їзди.
АМАЗОНКИ [грец. 'Αμαζόνες, від ά... – без і μαξός – сосок, грудь (за давніми переказами, А. для зручності стрільби з лука випалювали собі праву грудь)] – у давньогрецькій міфології жінки-войовниці, що жили нібито в Малій Азії, біля Чорного моря та в пониззі Дону.
АМАЛЬГАМА (франц. amalgame, з араб. аль-мальгам, від грец. μάλαγμα – пристрій для пом'якшення ударів) – 1) Сплав, одним з компонентів якого є ртуть. Застосовують при золоченні металевих виробів, у виробництві дзеркал. 2) Переносно – суміш різнорідних речей, ідей.

АМАЛЬГАМАТОР – апарат, в якому провадять *амальгамацію.*
АМАЛЬГАМАЦІЯ – 1) Покриття металу, скла *амальгамою.* 2) Добування благородних металів з тонко подрібнених руд або пісків змочуванням поверхні металу ртуттю. 3) Злиття капіталістичних підприємств (промислових або банківських) внаслідок поглинання дрібних підприємств великими або об’єднання великих у надвеликі.
АМАЛЬГАМОГРАФІЯ (від *амальгама* і *...графія*) – спосіб плоского друку з амальгамованих форм, в яких пробільні елементи оброблено ртуттю.
АМАНАТ (араб.) – заложник. Слово «аманат» вживали в цьому значенні і в Давній Русі.
АМАРАНТ (від грец. ἀμάραντος – нев’янучий) – рід одно-, рідше багаторічних трав’янистих рослин родини щирицевих. Поширені в теплих та помірних зонах. Більшість видів – бур’яни, деякі – декоративні й кормові рослини. Інша назва – *щириця.*
АМАРИЛІС (грец. ἀμαρυλλίς) – рід трав’янистих багаторічних рослин. Повсюдно вирощують як декоративні рослини в оранжереях та кімнатах, на півдні – у відкритому грунті.
АМАТОР (лат. amator, від amo – полюбляю, маю нахил) – самодіяльний актор, музикант, художник, радіотехнік тощо.
АМБАЛАЖ (франц. emballage, від emballer – пакувати) – 1) Пакувальвий матеріал. 2) Витрати на пакування.
АМБІВАЛЕНТНІСТЬ (від лат. ambo – обидва і valentia – сила, міць) – суперечливе, двоїсте (те, що має в собі, наприклад, задоволення й незадоволення) емоційне переживання щодо тієї самої події або предмета.
АМБІСТОМА, АМБЛІСТОМА (від грец. αμβλύς – тупий і στόμα – паща) – рід хвостатих земноводяних. Поширені в Північній та Центральній Америці. Схожі на *саламандр.* Личинку А. тигрової називають аксолотль.
АМБІЦІЯ (лат. ambitio – честолюбність, пиха, від ambio – обходжу, домагаюсь) – гонор, чванливість.
АМБЛІСТОМА – те саме, що й *амбістома.*
АМБРА (італ. ambra, франц. ambre, від араб, анбар) – 1) Воскоподібна запашна речовина, що утворюється в кишечнику хворих китів – кашалотів; застосовують А. у парфюмерії для надання стійкості запаху духів. 2) Переносно – аромат, пахощі.
АМБРАЗУРА (франц. embrasure – бійниця) – 1) Отвір в оборонних спорудах і бронебаштах для стріляння і для спостереження. 2) Отвір у стіні для вікна або дверей.
АМБРОЗІЯ (від грец. αμβροσία – безсмертя) – 1) У давньогрецькій міфології «їжа богів», що нібито надавала їм безсмертя. 2) Запашна мазь у давніх народів. 3) Нальоти *міцелію* (грибниці) найпростіших сумчастих грибів *(аскоміцетів),* що вистилають ходи в деревині, в яких живуть личинки жуків-короїдів. 4) Рід однорічних і багаторічних трав’янистих рослин родини складноцвітих. Злісні бур’яни, занесені з Північної Америки. 5) Переносно – надзвичайно смачна страва.
АМБУЛАТОРІЯ (від лат. ambulatorius – той, що робиться на ходу) – невеликий лікувально-профілактичний заклад, що надає хворим як в А., так і вдома медичну допомогу лише з основних спеціальностей: терапії, хірургії, стоматології.
АМБУЛАТОРНИЙ – пов’язаний з *амбулаторією*; *а-не лікування* – лікування хворих, що приходять в амбулаторію, поліклініку.
АМБУШУР (франц. embouchure, від bouche – рот) – 1) Мундштук духового музичного інструмента; положення губ під час гри на ньому. 2) Кришка на *мікрофоні* телефонної трубки для підсилення голосу.
АМВОН (від грец. ἄμβων – виступ, підвищення) – підвищення перед середньою частиною іконостаса в православному храмі.
АМЕБИ (від грец. αμοιβή – зміна, перетворення) – ряд найпростіших одноклітинних тварин класу саркодових. Більшість А. живе в прісних водоймах, деякі в грунті. Серед А. є паразити людини й тварин.

АМЕБІ<u>А</u>З – хвороба людини, спричинювана дизентерійною *амебою.* Інша назва – *амебна дизентерія*.
АМЕБОЦ<u>И</u>ТИ (від грец. αμείβω – змінюю, перетворюю і ...*цити*) – елементи крові безхребетних тварин, що виконують захисну функцію, аналогічні *лейкоцитам* хребетних і людини.
АМЕЛОБЛ<u>А</u>СТИ – те саме, що й *адамантобласти.*
АМЕНОР<u>Е</u>Я (від а..., грец. μην – місяць і ρέω – течу) – відсутність *менструацій.*
АМЕНСАЛ<u>І</u>ЗМ (від *а*... і лат. mensa – стіл, трапеза) – форма взаємовідношень між організмами, корисна для одного виду, проте шкідлива для іншого (напр., ворони, які підбирають залишки їжі вовка, своїм криком приваблюють увагу мисливця).
АМЕР<u>И</u>ЦІЙ – штучко одержаний *радіоактивний* хімічний елемент, символ Am, ат. н. 95; належить до *актиноїдів,* сріблястий метал. Від назви континенту Америка.
АМЕТ<u>И</u>СТ (від грец. αμέθυστος – неп'янкий) – мінерал класу силікатів, прозорий фіолетовий різновид *кварцу.* Дорогоцінний камінь.
АМЕТРОП<u>І</u>Я [від грец. άμετρος – безмірний і όψ (όπός) – зір] – ненормальна заломлювальна здатність ока. До А. належить короткозорість або далекозорість.
АМІ<u>А</u>К [лат. am (mon) iac (um), від грец άμμωνιακόν – смолиста камедь] – найпростіша сполука азоту з воднем, безбарвний отруйний газ з різким задушливим запахом. Застосовують у виробництві азотної кислоти, азотних добрив, соди, вибухових речовин, у холодильних установках.
АМІ<u>А</u>НТ (від грец. αμίαντος – чистий, незаплямований) – мінерал, амфіболовий *азбест.*
АМІД<u>А</u>ЗИ (від *аміди*) – *ферменти,* що беруть участь в азотистому обміні в організмі. Містяться в тканинах тварин і рослин, в мікроорганізмах.
АМ<u>І</u>ДИ [від *амі (ак)* і ... *(ої) д*] – 1) Похідні кислот, в яких гідроксильна група заміщена *аміногрупою,* напр. ацетамід-амід оцтової кислоти. 2) Хімічні сполуки, що утворюються заміною одного атома водню *аміаку* атомом металу, напр. амід натрію.
АМІД<u>О</u>Л [від *амід (и)* і ...*ол*] – органічна сполука, безбарвні або світло-сірі кристали. Застосовують у фотографії як проявник.
АМІДОПІР<u>И</u>Н (від *аміди* і грец. πόρ – вогонь) – лікарський препарат; болезаспокійливий, протизапальний, протиревматичний та жарознижуючий засіб. Інша назва – *пірамідон*.
АМІДУВ<u>А</u>ННЯ – утворення *амідів* кислот. А. знешкоджує *аміак* у тканинах тварин і людини.
АМІКОШ<u>О</u>НСТВО [франц. amis (comme) cochons, від ami – друг, comme – як і cochon – свиня] – безцеремонність, панібратство, фамільярність.
АМ<u>І</u>Л... (від грец. άμυλον – крохмаль) – у назвах деяких хімічних сполук означає одновалентний (див. *Валентність*) залишок (C_5H_{11}) – *радикал.*
АМІЛ<u>А</u>ЗИ (від грец. άμυλον – крохмаль) – *ферменти,* що гідролітично розщеплюють крохмаль і *глікоген* з утворенням *декстринів, мальтози* і *глюкози.* Містяться в організмі тварин і рослин.
АМІЛ<u>А</u>Н (від *аміди*) – різновид синтетичного волокна з *поліамідів.*
АМІЛАЦЕТ<u>А</u>Т (від *аміл...* та *ацетат*) – аміловий *ефір* оцтової кислоти, безбарвна рідина. Амілацетат є розчинником багатьох органічних сполук.
АМІЛОДЕКСТР<u>И</u>Н (від *аміл...* і *декстрин*) – продукт розщеплення крохмалю.
АМІЛ<u>О</u>ЗА (від грец. άμυλον – крохмаль) – легкорозчинна у воді складова частина крохмалю.
АМІЛ<u>О</u>ЇД (від *аміл...* і *...оїд*) – 1) *мед.* Скловидна речовина білкового характеру, яка утворюється при *амілоїдозі.* 2) *бот.* Запасний *полісахарид,* що міститься в клітинних оболонках насіння.
АМІЛОЇД<u>О</u>З – одна з форм патологічного порушення білкового обміну в організмі. Інша назва – *амілоїдна дистрофія*.
АМІЛОПЕКТ<u>И</u>Н (від *аміл...* і *пектин*) – складова частина крохмалю. Застосовують як клеї і в харчовій промисловості.

АМІМІЯ (від *а...* і грец. μίμος – наслідувач, актор) – ослаблення або повна відсутність міміки, що спостерігається при деяких захворюваннях нервової системи.
АМІНАЗИН (від *аміни*) – лікарський препарат; застосовують при нервових та психічних захворюваннях, для посилення дії снотворних, наркотичних та багатьох знеболюючих засобів.
АМІНИ (від лат. ammoniacum – аміак) – азотовмісні органічні сполуки, похідні *аміаку.* Найважливішим А. є *анілін.* Застосовують у виробництві барвників, лікарських препаратів.
АМІНОБЕНЗОЛ (від *аміни* та *бензол*) – те саме, що й *анілін.*
АМІНОГРУПА – одновалентна (див. *Валентність*) група – NH_2, залишок *аміаку.* Міститься в *амінах,* амінокислотах та інших органічних сполуках.
АМІНОКИСЛОТИ – органічні кислоти, що містять одну або кілька *аміногруп.* Входять до складу всіх білкових речовин, багатьох *ферментів, гормонів, вітамінів.* Застосовують переважно в медицині й мікробіології.
АМІНОПЕПТИДАЗИ (від *аміни* і *пептидази*) – група ферментів кишкового соку, що каталізують гідролітичне розщеплення *поліпептидів* з утворенням вільних *амінокислот.*
АМІНОПЛАСТИ [від *аміни* і *пласт (мас) и*] – пластмаси на основі термореактивних синтетичних смол. З А. виготовляють електроізоляційні матеріали, клеї.
АМІНОСАХАРИ (від *аміни* і грец. σάκχαρ – цукор) – органічні сполуки, амінопохідні простих сахарів *(моносахаридів*). Входять до *полісахаридів,* складних білків, *ліпідів, гормонів, антибіотиків.*
АМІНОТРАНСФЕРАЗИ (від *аміни* і *трансферази*) – *ферменти* з групи трансфераз, які відіграють важливу роль в азотистому обміні в організмі тварин і рослин.
АМІНОФЕНОЛИ (від *аміни* і *феноли*) – органічні кристалічні сполуки, похідні фенолу. Відзначаються *амфотерністю.* Застосовують у виробництві барвників, деяких ліків, у фотографії.
АМІНУВАННЯ – введення *аміногрупи* в різні органічні сполуки.
АМІТОЗ (від *а...* і *мітоз*) – прямий поділ ядра клітини, здебільшого шляхом перешнурування, без попередніх структурних змін у його будові.
АМНЕЗІЯ (від *а...* і грец. μνήμη – пам'ять) – ослаблення або втрата пам'яті.
АМНІОН (від грец. ἁμνίον – зародкова оболонка) – внутрішня зародкова оболонка деяких вищих хребетних (плазунів, птахів, ссавців) і безхребетних (комах).
АМНІОТИ (від *амніон*) – вищі хребетні тварини, в яких у процесі ембріонального розвитку утворюються зародкові оболонки – амніон і *алантоїс.*
АМНІСТІЯ (грец. αμνηστία – прощення, і від ἁμνηστέω – забуваю) – 1). Передбачене актом найвищого органу державної влади повне або часткове звільнення від покарання та його правових наслідків і пом'якшення покарання певної категорії осіб, засуджених судом, дотримання й припинення порушеного кримінального переслідування, а також зняття судимості з осіб, що відбули покарання або звільнені від покарання. 2) Переносно – прощення, помилування взагалі.
АМОН – один з головних богів у давньоєгипетській релігії.
АМОНАЛИ [від *амон (ій*) і *алюміній*)] – суміші нітрату амонію з металевим алюмінієм, вибухові речовини.
АМОНІЙ (лат. ammonium, від ammoniacum – аміак), NH_4^+ – позитивний *іон,* що в сполуках відіграє роль одновалентного металу.
АМОНІТИ [1] [від *амо (ній*) і лат. nit (rogenium) – азот] – аміачно-селітряні вибухові речовини. Широко застосовують при підривних роботах.
АМОНІТИ [2] – група викопних головоногих молюсків, що мали спірально закручену черепашку. Від імені єгипетського бога Амона, якого зображали із закрученими баранячими рогами.
АМОНІФІКАЦІЯ (від *амоній* і *...фікація*) – процес розкладення азотовмісних органічних речовин з утворенням і виділенням аміаку.

АМОНОЛІЗ (від *амоній* і ... *ліз*) – . обмінний розклад органічних сполук при взаємодії з *аміаком.*
АМОРАЛІЗМ (від *а...* і лат. moralis – моральний) – етичний принцип, що виправдовує *егоїзм, індивідуалізм*; негативне ставлення до загальнолюдських моральних цінностей, Характерний для сучасних буржуазних етичних теорій.
АМОРАЛЬНИЙ (від *а...* і *моральний*) – позбавлений *моралі,* неморальний.
АМОРТИЗАТОР – пристрій для пом'якшення ударів *(амортизації),* щоб захистити споруду, машину тощо від великих навантажень і коливань.
АМОРТИЗАЦІЯ [лат. amortisatio – погашення, від mors (mortis) – смерть] – 1) Пом'якшення ударів (див. *Амортизатор*). 2) Поступове зношування основних фондів (устаткування, будівель, споруд) і перенесення їхньої вартості на вироблювану продукцію. 3) Зменшення цінності оподаткованого майна.
АМОРТИФІКАЦІЯ [від лат. mors (mortis) – смерть і *...фікація*] – офіційне оголошення про анулювання (позбавлення чинності) втрачених документів.
АМОРФІЗМ (від грец. άμορφος – . безформний) – 1) Безформність, неоформленість, невпорядкованість. 2) *Аморфний* стан речовини.
АМОРФНИЙ (грец. άμορφος) – безформний; той, що не має кристалічної будови; *а-ні мови* – див. *Ізолюючі мови.*
АМОТОЛИ [від *амо (ній*) і *тол (уол*)] – вибухові речовини, що належать до *амонітів*[1]*:* суміші нітрату амонію з *тринітротолуолом.* Деякі А. застосовують для виробництва боєприпасів.
АМОФОС [від *амо (ній*) і *фос (фор*)] – подвійне азотно-фосфорне концентроване водорозчинне добриво.
АМПЕЛОГРАФІЯ (від грец. άμπελος – виноград і *...графія*) – наука про сорти й види винограду.
АМПЕЛОЛОГІЯ (від грец. άμπελος – виноград і *...логія*) – те саме, що й *ампелографія.*
АМПЕЛОТЕРАПІЯ (від грец. άμπελος – виноград і *терапія*) – лікування виноградом.
АМПЕЛЬНІ рослини (від нім. Ampel – висяча лампа, висяча ваза для квітів) – декоративні рослини із звисаючими пагонами, стеблами або листками, які вирощують у підвісних вазах (амплях) або горщиках.
АМПЕР – 1) Одиниця сили електричного струму. 2) Одиниця магніторушійної сили. Від прізвища французького хіміка А. Ампера.
АМПЕРАЖ – сила електричного струму, виражена в *амперах.*
АМПЕР-ГОДИНА – кількість електрики, що протікає через провідник або прилад за 1 *год,* якщо величина струму дорівнює 1 *а.* 1*а-год* = 3600 *кулонам.*
АМПЕРМЕТР (від *ампер* і *...метр*) – прилад, за допомогою якого вимірюють силу електричного струму в амперах.
АМПЕР-СЕКУНДА – те саме, що й *кулон*[1].
АМПІР (від франц. empire – імперія) – стиль пізнього *класицизму* в архітектурі й мистецтві (переважно декоративно-прикладному), що виник у Франції на початку 19 ст.
АМПІЦИЛІН – лікарський препарат, антибіотик.
АМПЛІТРОН [від лат. amplio – збільшую, посилюю і *(елек*) *трон*] – електровакуумний прилад магнетронного типу, за допомогою якого підсилюють сигнали коливань надвисоких частот.
АМПЛІТУДА (від лат. amplitude – обширність, просторість) – 1) Найбільше значення періодично змінюваної величини (напр., найбільше відхилення маятника від положення рівновага). 2) Різниця показань висот на шкалі приладу (барометра, термометра). 3) *матем.* Одна з величин, що визначають положення точки відносно полярної системи *координат.* 4) Переносно – розмах, широчінь.
АМПЛІФІКАЦІЯ (лат. amplificatio, від amplificio – поширюю, збільшую) – 1) Нагромадження синонімів або однотипних виразів для підсилення емоційного впливу вислову. 2) В художній літературі, промові використання кількох однорідних означень для

підсилення характеристики явища. 3) Один з видів шкільних вправ для розвитку мови, що полягає в поширенні простих речень. 4) Збільшення обсягу тексту під час перекладу з однієї мови на іншу.

АМПЛУА (від франц. emploi – рід занять) – 1) Ролі, що відповідають характерові обдарування актора (герой, трагік, комік). 2) Переносно – характер обов'язків або роботи людини.

АМПУЛА (від лат. ampulla – пляшечка) – 1) У давніх римлян глиняна або скляна посудина з вузькою шийкою для зберігання рідини. 2) Скляна посудина з відтягненою вузькою шийкою, яку запаюють після заповнення ліками. 3) *анат.* Розширена частина деяких трубкоподібних органів.

АМПУТАЦІЯ (лат. amputatio, від amputo – відрізую) – хірургічна операція, що полягає у повному або частковому відтинанні периферичної частини органа (кінцівки, грудної залози тощо).

АМУЗІЯ (від *а* ... і грец. μοῦσα – музика) – порушення можливості сприймати музичні звуки або відтворювати їх.

АМУЛЕТ (франц. amulette, від лат. amuletum – ладанка, привісок) – предмет, якому марновірно приписують чудодійну здатність оберігати людину, що його носить, від бід, хвороби тощо.

АМУНІЦІЯ (польс. amunicja, від лат. munitio – спорядження) – сукупність предметів, що становлять спорядження військовослужбовця. *Кінська* А. – упряж, сідло, в'ючні пристрої.

АМУР (франц. Amour, з лат. Amor) – 1) У давньоримській міфології бог кохання. 2) *астр.* Одна з малих планет (відкрита в 1932 р.).

АМУРНИЙ (від *Амур*) – любовний, причетний до кохання.

АМФІ... (грец. ἀμφι...) – префікс, що означає: «з обох боків», «навколо», «подвійний», напр. *амфікарпія.*

АМФІБІЇ (від грец. ἀμφίβιον – земноводяна істота) – клас хребетних тварин, які на стадії личинки дихають зябрами, а в дорослому віці – легенями, через шкіру і слизову оболонку рота (напр., жаби, тритони). Інша назва – *земноводяні*.

АМФІБІЯ (від грец. ἀμφίβιον – земноводяна істота) – бойова або транспортна машина (танк, автомобіль), здатна пересуватися суходолом, водою або під водою; літак, пристосований для зльоту й посадки на воді й суходолі.

АМФІБОЛИ (від грец. αμφίβολος – двозначний, оманний) – група породоутворюючих *мінералів* класу силікатів, кремнекисневі сполуки магнію, заліза, кальцію, іноді алюмінію й лугів.

АМФІБОЛІТ [від *амфібо (ли*) і *...літ*] – метаморфічна гірська порода, складається в основному з амфіболів та *плагіоклазу.* Окремі різновиди використовують як виробне та облицьовувальне каміння.

АМФІБОЛІЯ (від грец. αμφιβολία – двозначність, неясність) – вираз, який можна тлумачити двозначно.

АМФІБРАХІЙ (грец. ἀμφίβραχυς, букв. – короткий з обох боків) – віршовий розмір з трискладовою стопою і наголошеним другим складом.

АМФІГАСТРІЇ [від *амфі...* і грец. γαστήρ (γαστρός) – черево] – лусочки на нижньому боці *талона* деяких рослин типу мохоподібних. Інша назва – *черевні луски*.

АМФІКАРПІЯ (від *амфі...* й грец. καρπός – плід) – утворення на одній рослині надземних і підземних плодів.

АМФІКТІОНІЯ (грец. 'Αμφικτιονία, від ἀμφικτίονες – жителі навколишніх областей) – у Стародавній Греції релігійно-політичний союз племен і міст для спільного відправлення культу і розв'язання мирним шляхом конфліктів, що виникали між його членами.

АМФІМАКР (грец. ἀμφίμακρος, букв. – видовжений з обох боків) – в античній метриці віршований розмір з трискладовою стопою, що має два довгі склади і один короткий всередині (– V –).

АМФІМІКСИС (від *амфі...* і *...міксис*) – тип статевого процесу у людини, тварин і рослин, при якому ядра чоловічої і жіночої статевих клітин зливаються.
АМФІПОДИ (від *амфі...* й *...поди*) – ряд вищих ракоподібних. Морські й прісноводні форми; мають велике значення в живленні риб.
АМФІТЕАТР (грец. ἀμφίθέατρον) – 1) У давньогрецькому театрі місця, розташовані півколом на схилах пагорбів. 2) Давньоримська будівля для видовищ еліптичної форми з *ареною* посередині, навколо якої уступами вгору розташовані місця для глядачів. 3) У сучасному театрі місця, розташовані напівкруглими уступами за *партером* (1).
АМФІТРІОН (грец. Ἀμφιτρύων) – 1) Давньогрецький міфологічний герой, що уславився своєю гостинністю. 2) Переносно – гостинний господар.
АМФІТРІТА (грец. Αμφιτρίτη) – в давньогрецькій міфології богиня морів, дружина *Посейдона.*
АМФОЛІТИ (від грец. ἀμφω – обидва і λῦτος – розкладний, розчинний) – речовини, які в розчині проявляють *амфотерність.* Найважливішими А. є *амінокислоти,* білки.
АМФОРА (лат. amphora, від грец. ἀμφορεύς – ваза з двома ручками) – посудина зі звуженим дном, високим і вузьким горлом та двома ручками, поширена у давніх греків і римлян. А. виготовляли й за середніх віків, зокрема в Київській Русі 10 – 12 ст.
АМФОТЕРНІСТЬ (від грец. αμφότερος – один і другий, обидва) – здатність сполук проявляти кислотні й основні властивості. Амфотерними сполуками (їх ще називають *амфолітами*) є вода, гідроокиси алюмінію, цинку, хрому.
АН... – див. *А...*
АНА... (грец. ἀνα...) – префікс, що означає рух угору, підсилення, повторну або зворотну дію, напр. *анагенез, анаплазія.*
АНАБАЗИН (від *анабазис*) – органічна отруйна речовина, алколоїд. Застосовують у сільському господарстві для знищення шкідливих комах.
АНАБАЗИС (від грец. ἀνάβασις – сходження) – рід рослин родини лободових. Напівкущі або багаторічні трави. Поширені переважно в Середній Азії. Використовують для виготовлення алкалоїду *анабазину,* а також препаратів проти шкідливих комах.
АНАБАПТИСТИ (від грец. ἀναβαπτίζω – знову занурюю, перехрещую) – в період *Реформації* християнська секта, що виступала проти хрещення дітей і вимагала повторного хрещення (звідси й назва) в свідомому віці, при вступі в анабаптистські громади.
АНАБІОЗ (від грец. αναβιωτις – оживання) – тимчасовий стан деяких живих істот, коли всі життєві процеси в їхньому організмі так уповільнюються, що немає видимих проявів життя. Є пристосуванням до переживання несприятливих умов.
АНАБОЛІЗМ (від грец. αναβάλλω – накидаю, насипаю) – сукупність хімічних процесів в організмі, спрямованих на утворення складових частин клітини і тканин. А. є одним з циклів обміну речовин і взаємопов'язаний з протилежним процесом – *катаболізмом.*
АНАБОЛІЯ (від грец. αναβολη – сходження, підйом) – зміна ознак дорослих організмів внаслідок додавання нових стадій наприкінці періоду формотворення.
АНАГАЛАКТИЧНІ туманності (від *ана...* і *Галактика*) – зоряні скупчення поза нашою Галактикою.
АНАГЕНЕЗ (від *ана...* і *...генез*) – 1) Тип еволюційного процесу органічного світу, близький до *прогресу*; для А. характерне ускладнення органів, удосконалення їх діяльності тощо. 2) Процес *регенерації* тканин.
АНАГЛІФІЯ (від грец. ανάγλυφος – рельєфний) – спосіб репродукування, що дає змогу одержати об'ємне (стереоскопічне) зображення.
АНАГРАМА (від *ана...* і *...грама*) – 1) Переставляння окремих літер або складів у слові, внаслідок чого утворюються нові слова з іншим значенням. 2) Скорочений підпис художника.

АНАДИПЛОСИС (від грец. ἀναδίπλωσις – здвоєність) – стилістична фігура; початок нового віршового рядка чи фрази тими словами, якими закінчувалися попередній рядок чи фраза.
АНАЕРОБИ (від *ан...* і *аероби*) – організми, здатні жити без вільного кисню (деякі види бактерій, нижчих рослин).
АНАЕРОБІОЗ (від *ан...,* грец. ἀήρ – повітря та βίος – життя) – життя без вільного кисню.
АНАКОЛУФ (від грец. ἀνακόλουθον – непослідовність) – синтаксична або логічна непослідовність у мові, відхилення від граматично правильних норм.
АНАКОНДА (індіан.) – змія родини удавових. Живе в Центральній та Південній Америці. Найбільша розмірами в світі.
АНАКРУЗА, **АНАКРУСА** (грец. ἀνάκρουσις, букв. – відштовхування) – склад на початку віршового рядка, який не входить до його ритмічного розміру.
АНАЛГІН – див. *Анальгін.*
АНАЛГІЯ, **АНАЛГЕЗІЯ** – див. *Анальгія, Анальгезія.*
АНАЛЕКТИ (від грец. ἀναλέγω) – підбираю) – вибрані твори одного або кількох авторів.
АНАЛІЗ (від грец. ἀνάλυσις – розклад, розчленування) – 1) Метод дослідження, що полягає в мисленому або практичному розчленуванні цілого на складові частини. Протилежне – *синтез. 2*) Уточнення логічної форми (будови, структури) міркування засобами формальної логіки: 3) *Математичний* А. – в широкому розумінні розроблення прийомів обчислень та застосувань їх, у вузькому розумінні – частина *математики,* що вивчає нескінченно малі величини, 4) *Хімічний* А. – сукупність операцій, за допомогою яких встановлюють якісний або кількісний склад речовини. 5) *Спектральний* А. – визначення складу речовини шляхом дослідження її спектра. 6) *мовозн.* Перший етап машинного перекладу, що полягає у визначенні граматичної і лексичної інформації, основу якої становлять тексти, що перекладаються; розпізнавання звуків мови (людиною або автоматом).
АНАЛІЗАТОР (від *аналіз*) – частина поляризаційного приладу, де виявляється і досліджується поляризоване світло.
АНАЛІЗАТОРИ – складні анатомофізіологічні системи тварин і людини, що забезпечують сприймання й аналіз усіх подразнень, які надходять із зовнішнього і внутрішнього середовища.
АНАЛІТИК (від грец. αναλυτικός – *аналітичний*) – 1) Фахівець, який здійснює *аналіз* речовин. 2) Переносно – той, хто має схильність до аналізу своїх переживань, поведінки, оточення.
АНАЛІТИКА (грец. αναλυτικά) – в логіці Арістотеля вчення про *силогізми* й доведення.
АНАЛІТИЧНИЙ (грец. αναλυτικός) – одержаний в результаті розчленування об’єкта й *аналізу* одержаних внаслідок цього частин; *а-на геометрія* – розділ геометрії, який вивчає властивості геометричних об’єктів виключно обчислюванням; *а-на функція* – функція, яку можна розвинути в степеневий ряд.
АНАЛОГ (від грец. ανάλογος – відповідний) – об’єкт вивчення, схожий (аналогічний) з певним іншим об’єктом.
АНАЛОГІЧНИЙ (грец. ανάλογος) – подібний, відповідний.
АНАЛОГІЯ (від грец. αναλογία – відповідність) – 1) Часткова схожість між предметами або явищами. 2) У логіці – умовивід, в якому від схожості предметів за одними ознаками роблять висновок про можливу схожість цих предметів за іншими ознаками. 3) Зближення відмінних між собою мовних форм на основі часткової подібності їх. 4) Застосування до випадку, не передбаченого законом, норми права, що передбачає інші схожі випадки, а також вирішення будь-якої справи на основі загальних засад законодавства й загальної політики держави. 5) Зовнішня схожість організмів різних систематичних груп, а також органів або їхніх частин, які походять з різних вихідних зачатків і мають різко відмінну будову.

АНАЛОГОВІ МАШИНИ – обчислювальні машини, які обробляють інформацію, представлену в неперервній формі.
АНАЛЬГЕЗИН – див. *Антипірин.*
АНАЛЬГІН, **АНАЛГІН** (від *ан...* і грец. άλγος – біль) – лікарський препарат. Болезаспокійливий і жарознижуючий засіб.
АНАЛЬГІЯ, **АНАЛГІЯ**, **АНАЛЬГЕЗІЯ**, **АНАЛГЕЗІЯ** (від грец. άναλ γης – несприйнятливий, αναλγησία – несприйнятливість) – нечутливість до болю.
АНАЛЬЦИМ (від грец. άναλκις – слабкий) – мінерал класу силікатів, білого кольору з скляним блиском.
АНАМНЕЗ (від грец. άνάμνησις – спомин, нагадування) – відомості про попередній стан хворого.
АНАМНІЇ (від *ан...* і *амніон*) – нижчі хребетні тварини, в яких у процесі ембріонального розвитку не утворюються зародкові оболонки – амніон і *алантоїс.* До А. належать круглороті, риби, земноводяні.
АНАМОРФІЧНИЙ (від *ана...* і грец. μορφή – форма) – спотворений, неправильний, змінюваний.
АНАМОРФОЗ (від грец. άναμόρφωσις – спотворення форми) – 1) Тип розвитку деяких членистоногих, при якому тварина вилуплюється з яйця з неповною кількістю тулубових *сегментів,* що поступово доповнюються з наступним линянням. 2) Спотворена конфігурація об'єкта, що здається правильною за певних умов (напр., у вгнутому дзеркалі).
АНАНАС (португ. ananas, з мови тупі-гуарані апапа) – рід трав'янистих тропічних рослин родини бромелієвих. Дає солодкі соковиті плоди (супліддя).
АНАПЕСТ (грец. ανάπαιστος, букв. – відбитий назад) – віршований розмір, стопи якого в античному віршуванні складаються з двох коротких і одного довгого складу; в силабо-тонічному віршуванні – з трьох складів з наголосом на останньому.
АНАПЛАЗІЯ (від *ана...* і грец. πλάσις – утворення) – повернення клітин і тканин у недиференційований стан, при цьому вони перестають виконувати специфічні функції і набувають здатності до необмеженого росту.
АНАПЛАЗМИ (від грец. άνάπλασμα – образ, форма) – рід *рикетсій;* кровопаразити тварин, що спричинюють захворювання – *анаплазмоз.*
АНАПЛАЗМОЗ – захворювання домашніх та диких тварин, спричинювані *анаплазмами.*
АНАРТРІЯ (від грец. άναρθρος – нерозчленований) – форма розладу мови, втрата здатності артикулювати звуки.
АНАРХІЗМ (від грец. αναρχία – безвладдя) – 1) Ворожа марксизмові дрібнобуржуазна суспільно-політична течія, в сучасних умовах – різновидність «лівого» *екстремізму.* Склалася в 40 – 60-х рр. 19 ст. Прихильники А. заперечують будь-яку державну владу, включаючи диктатуру пролетаріату, організовану політичну боротьбу, пролетарську дисципліну й керівну роль пролетарської партії. 2) Невизнання авторитету, порядку, дисципліни; свавілля.
АНАРХІЯ (грец. αναρχία) – 1) Безвладдя. 2) Розпущеність, безладдя, *хаос.* 3) А. *виробництва* – стихійність, хаотичність і безплановість суспільного виробництва, характерна особливість капіталістичної економіки.
АНАРХО-СИНДИКАЛІЗМ (від *анархізм* і *синдикалізм*) – дрібнобуржуазна опортуністична течія в робітничому русі, яка перебуває під ідеологічним і політичним впливом анархізму. Виникла наприкінці 19 ст., найбільшого поширення набула на початку 20 ст. Прихильники А.-с. розглядають профспілки як найвищу форму організації робітничого класу, а економічну боротьбу пролетаріату – як єдину форму боротьби, заперечують необхідність диктатури пролетаріату і взагалі держави. Прагнуть шляхом організованого профспілками перевороту знищити державу та політичну владу і натомість створити суспільство, кероване федерацією *синдикатів* (профспілок).

АНАСТИГМАТ (від *ан...* і *астигмат*) – об'єктив, в якому підбором лінз максимально усунено астигматизм та інші недоліки зображень *(аберації);* тому він дає неспотворене зображення всіх точок предмета.
АНАСТОМОЗ (від грец. αναστόμωσις – отвір, вихід) – 1) У людини і тварин – з'єднання між волокнистими утворами (нервами, м'язами) та кровоносними або лімфатичними судинами. А. називають також штучне або патологічне з'єднання між порожнистими органами. 2) У вищих рослин – з'єднання трубчастих структур (напр., жилок у листку, молочників тощо). 3) У грибів – з'єднання або зростання двох гіф грибниці.
АНАСТРОФА (грец. αναστροφή, букв. – перестановка, повертання) – зміна прямого порядку слів у реченні чи словосполученні на непрямий без порушення змісту.
АНАТАЗ (франц. anatase, від грец. άνάτασις – витягнення) – мінерал класу окисів і гідроокисів, двоокис титану, чорно-синього, бурого, жовтого кольорів з алмазним блиском. Руда для одержання *феротитану.*
АНАТОКСИН (від *ана...* і *токсин*) – біологічно активний препарат, нешкідливе похідне *токсину,* яке зберігає його антигенні (див. *Антиген*) та імуногенні (див. *Імунітет*) властивості.
АНАТОМІЯ (від грец. ανατομή – розтин) – наука про форму та будову організму в цілому та його складових частин (органів, систем) у взаємозв'язку з їхніми функціями і розвитком.
АНАТОЦИЗМ (від грец. ανατοκισμός – складні проценти) – обчислення процентів не лише з початкової суми, а й з процентів, які набігли за час, що минув.
АНАФАЗА (від *ана...* й *фаза*) – одна із стадій (фаз) непрямого поділу клітин *(мітозу),* на якій дочірні (сестринські) хромосоми роз'єднуються й розходяться до протилежних полюсів клітини.
АНАФЕМА (від грец. ανάθεμα – прокляття) – 1) В християнстві відлучення від церкви з оголошенням довічного прокляття. 2) Переносно – прокльон.
АНАФІЛАКСІЯ (від *ана...* і грец. φύλαξις – захист) – підвищена чутливість організму до повторного введення (не через травний тракт) чужорідних речовин, найчастіше білкових – сироваток, вакцин тощо. Є одним з проявів *алергії.*
АНАФОРА (від грец. αναφορά – піднесення) – поетичний прийом, повторення слова, звуків або синтаксичних конструкцій на початку віршових рядків, строф.
АНАФОРЕЗ (від *ана...* і грец. φόρεσις – переміщення) – переміщення до *анода* завислих у розчині частинок, коли через розчин протікає електричний струм.
АНАФРОНТ (від *ана...* і *фронт*) – атмосферний фронт, що характеризується висхідним рухом теплого повітря.
АНАХОРЕТ (грец. αναχωρητής, від άναχωρέω – віддаляюсь) – самітник, відлюдник.
АНАХРОМАТ [від *ана...* і грец. χρώμα (χρώματος) – колір] – оптична система, не виправлена щодо хроматичної *аберації.*
АНАХРОНІЗМ (від *ана...* і грец. χρόνος – час) – 1) Помилка проти літочислення, хронології подій. 2) Перенесення на будь-яку епоху рис минулого, що їй не властиві. 3) Пережиток старовини; застарілі, не властиві даному часові звичаї, погляди, судження.
АНГАЖЕМЕНТ (франц. engagement, від engager – наймати, запрошувати) – контракт з артистом або театральним колективом на певний строк і на певних умовах.
АНГАР (франц. hangar, букв. – навіс) – закрита споруда на *аеродромі* для зберігання, технічного обслуговування й поточного ремонту літаків і вертольотів.
АНГАРІЯ (лат. angaria, з грец. άγγαρήϊον – поштова справа, кінна пошта, від давньоперс. ангірд – кінний гонець) – 1) У Стародавньому Римі та середньовічних державах Західної Європи візницька та деякі інші відробіткові повинності. 2) Право захоплення воюючими державами у своїх портах торговельних суден нейтральних країн для використання їх у воєнних цілях.

АНГАРМОНІЧНИЙ (від *ан...* і *гармонічний*) – не гармонічний; *а-ні коливання* – коливання, за яких коливна величина (зміщення, напруженість) не пропорційна силі, що спричинює коливання.

АНГІДРИДИ (від *ан...* і грец. ὕδωρ – вода) – хімічні сполуки, що містять кисень і утворюють з водою кислоту, напр. фосфорний А., сірчаний А. тощо. Застосовують як осушники і в органічних синтезах.

АНГІДРИТ (від *ан...* і грец. ὕδωρ – вода) – мінерал класу сульфатів, безводний сірчанокислий кальцій білого, сіруватого або блакитного кольору. Використовують для виробництва в'яжучих матеріалів, а також як декоративний камінь.

АНГІНА (лат. angina, від ango – стискаю, душу) – гостре інфекційне захворювання переважно з ураженням піднебінних мигдалин. Збудниками є здебільшого *стрептококи, стафілококи, пневмококи.* Інша назва – *гострий тонзиліт*.

АНГІО... (від грец. ἀγγεῖον – судина) – у складних словах вказує на відношення до судинної системи тварин та рослин, напр. *ангіоневроз.*

АНГІОГРАФІЯ (від *ангіо...* і *...графія*) – метод рентгенологічного дослідження кровоносних судин різних органів шляхом введення в них контрастних речовин.

АНГІОКАРДІОГРАФІЯ (від *ангіо...* і *кардіографія*) – метод рентгенологічного дослідження порожнин серця та магістральних судин.

АНГІОЛОГІЯ (від *ангіо...* і *...логія*) – розділ *анатомії,* що вивчає кровоносні і лімфатичні судини.

АНГІОМА (від *ангіо...* і *...ома*) – доброякісна пухлина, що розвивається з кровоносних або лімфатичних судин.

АНГІОНЕВРОЗ (від *ангіо...* і *невроз*) – функціональний розлад *іннервації* кровоносних судин.

АНГІОСПАЗМ (від *ангіо...* і *спазм*) – раптове звуження дрібних артерій та капілярів, внаслідок чого порушується кровопостачання тканини чи органа.

АНГІОСТЕНОЗ (від *ангіо...* і *стеноз*) – звуження судин.

АНГІОСТОМІЯ (від *ангіо...* і грец. στόμα – отвір) – вставлення в кровоносні судини спеціальних *канюль.*

АНГІОХІРУРГІЯ (від *ангіо...* і *хірургія*) – хірургічне лікування кровоносних судин.

АНГЛЕЗИТ – мінерал класу сульфатів, сірчанокислий свинець. Колір білий з різними відтінками, синій з алмазним блиском. Руда свинцю. Від назви о. Англсі у Великобританії.

АНГОБ (франц. engobe) – тонкий шар глини, який наносять на поверхню керамічного виробу перед випалюванням, щоб закрити колір або грубу структуру матеріалу. Буває А. білий та кольоровий.

АНГОЛАР (португ. angolar) – грошова одиниця Анголи, поділяється на 100 *сентаво.*

АНГСТРЕМ – одиниця довжини. 1 А. – 10^{-10} *м.* Застосовують в оптиці та в атомній і ядерній фізиці. Від прізвища шведського фізика И. Ангстрема.

АНДАЛУЗИТ – мінерал класу силікатів, білого, сірого, рожевого або зеленого кольорів. Використовують як вогне- та кислототривкий матеріал, прозорий А. – як дорогоцінний камінь. Від назви провінції Андалузії в Іспанії.

АНДАНТЕ (італ. andante, букв. – крокуючий) – *муз.* спокійний темп, швидший за *адажіо,* але помірніший за *андантино* й *модерато;* п'єса або частина її, написана в характері анданте.

АНДАНТИНО (італ. andantino) – *муз.* темп, швидший за *анданте,* але помірніший за *модерато;* п'єса або частина її, написана в характері андантино.

АНДЕЗИН – мінерал класу силікатів, білого або сіруватого кольорів з скляним блиском. Використовують для виготовлення кислототривких керамічних виробів. Від назви гір Андів у Південній Америці.

АНДЕЗИТ – гірська порода темно-сірого, бурого або майже чорного кольору, *ефузивний* аналог *діориту.* Складається переважно з *плагіоклазу* з домішкою *амфіболу,* авгіту та ін. Від назви гір Андів у Південній Америці.

АНДРАГОГІКА [від грец. άνήρ (ανδρός) – чоловік і αγωγή – виховання] – розділ *педагогіки,* що вивчає питання стимулювання та спрямовування процесів виховання дорослих людей.
АНДРАДИТ – мінерал класу силікатів, вапняково-залізистий *гранат* зеленуватого або чорного кольору. Дорогоцінний камінь. Від прізвища португальського мінералога д'Андрада.
...АНДРІЯ (від грец. ανδρείος – чоловічий) – у складних словах вказує иа їхнє відношення до чоловіка або чоловічої статі, напр. *протерандрія*.
АНДРО... [від грец. άνήρ (άνδρός) – чоловік] – у складних словах вказує на їхнє відношення до чоловіка або чоловічої статі.
АНДРОГЕНЕЗ (від *андро...* і *...генез*) – розвиток яйцеклітини з ядром чоловічого походження, привнесеним *сперматозоїдом* у процесі запліднення. Одна з форм *партеногенезу.*
АНДРОГЕНИ (від *андро...* і *...ген*) – група чоловічих статевих гормонів, які стимулюють розвиток вторинних чоловічих статевих ознак у тварин і людини *(тестостерон* тощо).
АНДРОГІНІЯ (від грец, ανδρόγυνος – двостатевий) – наявність у самкиознак самця й навпаки. Див. також *Гермафродитизм.*
АНДРОГІНОФОР (від грец. ανδρόγυνος – двостатевий і ... *фор*) – розросла в довжину ділянка двостатевої квітки між оцвітиною й тичинками.
АНДРОЇДИ – автоматичні іграшки у вигляді фігур з вбудованими механізмами. Перші А. виготовили П.-Ж. Дро і Анрі Дро (звідки й назва).
АНДРОКЕФАЛІЗМ (від *андро...* і грец. κεφαλή – голова) – зображення міфічних істот з тілом звіра і головою людини. Див. також *Сфінкс, Сирена* (1).
АНДРОЛОГІЯ (від *андро...* і *...логія*) – вчення про хвороби чоловічих сечових та статевих органів; складова частина *урології.*
АНДРОМЕДА (грец. Άνδρομέδη) – 1) В давньогрецькій міфології дочка царя Ефіопії Кефея, принесена в жертву морському страховиськові й врятована *Персеєм.* 2) Рід вічнозелених чагарників родини вересових. Поширені в лісовій і тундровій зонах. Інша назва – *кремена*. 3) Сузір'я Північної півкулі неба; в його складі Велика туманність А. – одна з найближчих до Землі *галактик.*
АНДРОФОБІЯ (від *андро...* і *...фобія*) – чоловіконенависництво.
АНДРОЦЕЙ (від *андро...* і грец. οικια – житло, оселя) – сукупність тичинок квітки.
АНЕВРИЗМА (від грец. ανεύρυσμα – розширення) – обмежене розширення просвіту артерії.
АНЕВРИН (від *а...* і *неврит*) – вітамін B_1, необхідний для нормальної діяльності нервової системи. Відсутність або недостача А. в організмі спричинює *поліневрит,* або *бері-бері.*
АНЕКДОТ (франц. anecdote, від грец. ανέκδοτος – неопублікований, невідомий) – 1) В античній літературі старий твір, що свого часу не був відомий, 2) Коротка, здебільшого сатирична або жартівлива, розповідь про якусь подію, випадок, часто вигаданий.
АНЕКСІОНІЗМ (фрапц. annexionisme, від лат. annexio – приєднання) – політика *анексії,* загарбницька політика.
АНЕКСІЯ (лат. annexio) – насильницьке приєднання, загарбання однією державою всієї (або частини) території іншої держави або народу.
АНЕКСУВАТИ – насильницьки приєднувати (загарбувати) всю або частину території іншої держави.
АНЕЛІДИ (від лат. anellus – кільце, каблучка) – тип безхребетних тварин. Поширені в грунті, морях і прісних водах земної кулі. Є поживою риб, деякі – паразити тварин і людини. Інша назва – *кільчасті черви*.
АНЕМІЯ (грец. αναιμία – безкрів'я) – група захворювань, які характеризуються зменшенням вмісту *гемоглобіну* в *еритроцитах,* кількості еритроцитів, а також загальної маси крові в організмі. Інша назва – *недокрів'я*.
АНЕМО... (від грец. άνεμος – вітер) – у складних словах відповідав поняттю «вітер».

АНЕМОГАМІЯ (від *анемо...* і *...гамія*) – те саме, що й *анемофілія.*
АНЕМОГРАФ (від *анемо...* і *...граф*) – прилад для безперервного автоматичного записування швидкості і напряму (румба) вітру.
АНЕМОКЛІНОГРАФ (від *анемо...,* грец. κλίνω – нахиляю і *...граф*) – прилад для вимірювання нахилу вітру до горизонтальної площини.
АНЕМОМЕТР (від *анемо...* і *...метр*) – прилад для вимірювання швидкості вітру і газових потоків.
АНЕМОМЕТРІЯ (від *анемо...* і *...метрія*) – частина практичної *метеорології,* що займається вимірюванням швидкості вітру.
АНЕМОРУМБОГРАФ (від *анемо...,* англ. rhumb – кут і *...граф*) – те саме, що й *анемограф.*
АНЕМОСКОП (від *анемо...* і *...скоп*) – прилад, що показує наявність вітру певного напряму.
АНЕМОФІЛІЯ (від *анемо...* і *...філія*) – запилення рослин за допомогою вітру.
АНЕМОХОРІЯ (від *анемо...* і *...хорія*) – поширення плодів, насіння та інших зачатків рослин вітром.
АНЕНЦЕФАЛІЯ (від *ан...* і грец. εγκέφαλος – головний мозок) – зменшення або повна відсутність головного мозку у плода внаслідок *аномалії* розвитку.
АНЕРГІЯ (від *ан...* і грец. έργον – дія) – втрата реактивності; нездатність реагувати на подразники.
АНЕРОЇД (від *а...* і грец. νηρός – вода, тобто діючий без допомоги рідини) – металевий *барометр* – прилад для вимірювання тиску повітря.
АНЕСТЕЗИН (від грец. αναισθησία – нечутливість) – лікарський препарат. Застосовують як знеболювальний засіб місцевого діяння.
АНЕСТЕЗІОЛОГІЯ (від *анестезія* і *...логія*) – наука про знеболювання.
АНЕСТЕЗІЯ (від грец. αναισθησία – нечутливість) – часткова або повна втрата чутливості; знеболювання.
АНЕСТЕЗУВАТИ – штучно викликати *анестезію;* знеболювати.
АНЕСТЕТИКИ – засоби *анестезії.*
АНЖАМБЕМАН (франц. enjambement, від enjamber – переступити) – поетичний прийом, за яким фраза, розпочата в одному віршовому рядку, закінчується в наступному.
АНІГІЛЯЦІЯ (від лат. ad – до і nihil – ніщо) – взаємодія елементарних частинок і античастинок, внаслідок якої вони перетворюються на інші частинки. Напр., внаслідок взаємодії *електрона* з *позитроном* може утворитися два *фотони.*
АНІД – різновид синтетичного волокна з поліамідів. Застосовують для виробництва тонких тканин, штучного хутра тощо.
АНІЗОГАМІЯ (від грец. άνισος – неоднаковий і *...гамія*) – тип статевого процесу, при якому зливаються статеві клітини *(гамети),* різні за розміром, формою й поведінкою.
АНІЗОКОРІЯ (від грец. άνισος – неоднаковий і κόρη – зіниця) – різна величина зіниць.
АНІЗОЛ (франц. anisol) – органічна сполука, рідина приємного запаху. Застосовують як розчинник у парфюмерній промисловості.
АНІЗОМЕРІЯ (від грец. άνισος – неоднаковий і *...мерія*) – неоднаковість властивостей (або кількості) повторюваних частин організму, клітини, клітинної *органели.*
АНІЗОМЕТРІЯ_ (від грец. άνισος – неоднаковий і μέτρον – міра) – неоднаковий зір обох очей.
АНІЗОТРОПІЯ (від грец. άνισος – неоднаковий і *...тропія*) – 1) Неоднаковість фізичних властивостей (механічних, оптичних, електричних тощо) речовини або тіла в різних напрямах. 2) Властивість різних органів тієї самої рослини набувати різних положень при однаковому діянні факторів зовнішнього середовища.
АНІЗОФІЛІЯ (від грец. άνισος – неоднаковий і φύλλογ – листок) – неоднаковий розмір (а іноді й форма) листків на верхньому і нижньому боках горизонтальних пагонів.

АНІЛІН (португ. anil – індиго, з араб. ан-ніл, аль-ніл, від санскр. ніла – блакитний, нілі – індиго) – органічна сполука; безбарвна отруйна рідина. Застосовують для одержання анілінових барвників, фармацевтичних препаратів, вибухових речовин, похідні у фотографії тощо.
АНІМАЛІСТ (франц. animalier) – художник, який зображує тварин.
АНІМАЛІСТИЧНИЙ ЖАНР (франц. genre animalier, від animal – тварина) – різновид образотворчого мистецтва; зображення тварин у живопису, скульптурі, графіці.
АНІМАЛЬКУЛІСТИ (від лат. animalculum – звірятко) – біологи 17 – 18 ст., які помилково вважали, що в чоловічій статевій клітині *(сперматозоїді*) міститься в мініатюрі цілком сформований організм. Прихильники теорії *преформізму.*
АНІМАЛЬНИЙ (від лат. animal – тварина) – тваринний, належний до тварини.
АНІМАТИЗМ (від лат. animatus – одушевлений) – віра в безособову одухотвореність природи або окремих її частин і явищ. Характерна риса первісних релігій.
АНІМАТО (італ. animato, букв. – натхненний) – *муз.* жваво, збуджено.
АНІМАЦІЯ (лат. animatio – одухотвореність, від animo – оживляю) – метод створення серії знімків, малюнків, кольорових плям, ляльок або силуетів у окремих фазах руху, за допомогою якого під час показу їх на екрані виникає враження оживлення мертвих форм руху.
АНІМІЗМ (від лат. anima, animus – душа, дух) – віра в існування душ і духів, що нібито управляють усім матеріальним світом.
АНІОНИ (від грец. ανιών – висхідний) – негативно заряджені *іони,* що рухаються під час *електролізу* до *анода.*
АНІОНІТИ (від грец. ανιών – висхідний) – тверді, практично нерозчинні у воді й органічних розчинниках природні та штучні матеріали, які можуть обмінюватися негативними *іонами.*
АНКЕР (нім. Anker, від лат. ancora – якір) – 1) Частина годинникового механізму – вилка, з'єднана з маятником чи *балансиром,* яка періодично перериває обертання зубчастого колеса, через що хід годинника стає рівномірним. 2) Сталева пов'язь, яку закладають у кам'яні стіни.
АНКЕРИТ – мінерал класу *карбонатів,* білого, сірого кольорів з скляним блиском. Від прізвища австрійського мінералога М. Анкера.
АНКЕРОК (голл. anker) – барильце для зберігання на судні питної води. На парусному судні А. використовували і як баласт.
АНКІЛОЗ (від грец. αγκύλος – кривий) – цілковита нерухомість суглоба.
АНКІЛОСТОМА (від грец. αγκύλος – кривий і στόμα – рот, отвір) – рід круглих червів. Паразитує у кишечнику людини та м'ясоїдних тварин і спричинює захворювання *анкілостомоз.* Інша назва – *кривоголовка*.
АНКІЛОСТОМАТИДИ, **АНКІЛОСТОМІДИ** [від грец. αγκύλος – кривий і στόμα (στόματος) – рот, отвір] – родина круглих червів. Паразитують у кишечнику людини й деяких тварин. Спричинюють *анкілостоматидози.*
АНКІЛОСТОМАТИДОЗИ – хвороби людини і тварин, спричинювані *анкілостоматидами.*
АНКІЛОСТОМІДИ – див. *Анкілостоматиди.*
АНКІЛОСТОМОЗ – захворювання людини та м'ясоїдних тварин, спричинюване *анкілостомами.*
АНКЛАВ, **ЕНКЛАВ** (франц. enclave, від лат. inclavo – зачиняю на ключ) – територія або частина території держави, повністю оточена територією іншої держави (напр., Республіка Сан-Маріно на території Італії). Якщо А. має морський берег, то його називають *напіванклавом*.
АННАЛИ (лат. annales, від annus – рік) – записи по роках найважливіших подій у Стародавньому Римі й деяких країнах Західної Європи за середніх віків. На Русі А. відповідали літописи.

АННАЛІСТИ (від лат. annalis – річний) – перші давньоримські історики, які описували події у хронологічній послідовності – за роками (звідси й назва); літописці.
АННІБАЛОВА клятва – вираз, що означає непохитну рішимість битися до останнього. Від імені карфагенського полководця Ганнібала (Аннібала; 247 р. або 246 – 183 рр. до н.е.), який поклявся не припиняти боротьби проти Риму до кінця свого життя.
АННОНА (лат. annona, від annus – рік) – 1) У Стародавньому Римі річний урожай і запас хліба, потрібного для забезпечення міста, а також ціна зернового хліба; в пізній імперії – податок з населення продуктами. 2) В давньоримській міфології богиня родючості. 3) Рід дерев і чагарників родини анкорових.
АНОД (від грец. άνοδος – шлях угору) – позитивний *полюс* джерела електричного струму або *електрод* приладу, з'єднаний з позитивним полюсом джерела струму.
АНОДУВАННЯ (від *анод*) – утворення захисної окисної плівки на поверхні металевих виробів способом *електролізу,* щоб захистити метал від корозії.
АНОКСЕМІЯ [від *анокс (ія)* і *...емія*] – недостатність кисню в крові.
АНОКСІЯ (від *ан...* і лат. oxygenium – кисень) – недостатність кисню в організмі, кисневе голодування.
АНОМАЛІЯ (грец. ανωμαλία – нерівність, відхилення) – 1) Неправильність, відхилення від загальної закономірності; ненормальність. 2) *астр. Дійсна* А. – кут між радіусом-вектором небесного тіла і великою віссю його орбіти. 3) *геофіз. Магнітна* А. – різке збільшення впливу земного магнетизму на будь-якій ділянці земної кори, зумовлене, як правило, заляганням у ній великих скупчень магнетитових і титано-магнетитових руд (напр., Курська, Криворізька А.); *гравітаційна* А. – відхилення від середнього значення сили тяжіння; пояснюється наявністю під земною поверхнею важчих або легших порід, ніж маси або породи, що їх оточують.
АНОМАЛЬНИЙ (від *аномалія*) – неправильний, той, що не відповідає певним правилам.
АНОНІМ (від грец. ανώνυμος – безіменний) – 1) Автор твору, листа, який умисно приховує ім'я. 2) Твір без зазначення імені автора.
АНОНІМНИЙ (від *анонім*) – без прізвища автора; *а-не акціонерне товариство* – акціонерне товариство з акціями на пред'явника.
АНОНС (від франц. annonce – об'ява) – попереднє оголошення про наступні театральні вистави, концерти, кінофільми.
АНОРМАЛЬНИЙ (від *а...* і *нормальний*) – незвичний, неправильний, з відхиленням від норм моралі, правил.
АНОРТИТ [від грец. άνορθος – непрямий, скошений] – мінерал класу силікатів, кальцієвий польовий шпат сіруватого або рожево-сірого кольору.
АНОСМІЯ (від *ан...* і грец. όσμή – запах) – відсутність нюху.
АНОТАЦІЯ (лат. annotatio – зауваження, помітка, від annoto – позначаю) – коротка, стисла характеристика змісту книги, статті, рукопису тощо.
АНОФЕЛЕС (від грец. ανωφελής – шкідливий) – рід комах родини комарових. Багато видів – переносники збудників малярії у людини.
АНОФТАЛЬМ (від *ан...* і грец. οφθαλμός – око) – відсутність одного або обох очей, внаслідок ушкодження чи оперативного видалення.
АНСАМБЛЬ (франц. ensemble, букв. – разом) – 1) Узгодженість, струнке ціле. 2) Художня узгодженість виконання (драматичного, музичного). 3) Спільна участь кількох осіб у виконанні музичного твору; одночасний спів кількох дійових осіб в опері *(терцет, квінтет*). 4) Музичний твір для кількох виконавців *(тріо, квартет*). 5) Постійний художній колектив, що займається концертною діяльністю. 6) Композиційно цілісна група споруд.
АНТАБЛЕМЕНТ (франц. entablement, від table – стіл, дошка) – верхня частина споруди, що спирається на колони. А. поділяють на *архітрав, фриз* та карниз.
АНТАГОНІЗМ (від грец. άνταγώνισμα – суперечка, боротьба) – 1) *філософ.* Суперечності, що характеризуються найгострішою боротьбою і непримиренністю *тенденцій,* сил, класів.

2) *біол.* Суперечність між живими організмами, що проявляється в боротьбі за існування.
АНТАГОНІСТИ (від грец. ἀνταγωνιστής – суперник, противник) – 1) Пара або дві групи м'язів, що викликають рухи в протилежних напрямах; пара нервів, що чинять протилежний вплив на органи. 2) Мікроорганізми, що пригнічують життя й розвиток інших мікроорганізмів.
АНТАГОНІСТИЧНИЙ – пройнятий *антагонізмом;* непримиренно ворожий.
АНТАНТА (франц. Entente, букв. – згода) – імперіалістичний блок Англії, Франції і царської Росії (Троїста згода), що склався в 1904 – 07 рр. на противагу т. зв. Троїстому союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія) в боротьбі за перерозподіл світу. Під час 1-ї світової війни А. протистояла Німеччині та її союзникам. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції А. спільно з рядом інших капіталістичних держав організувала інтервенцію проти Країни Рад з метою придушення Радянської влади. Після провалу *інтервенції А.* фактично розпалася.
АНТАРКТИЧНИЙ (від грец. ανταρκτικός – розташований проти півночі) – південнополярний.
АНТЕЙ (грец. Ανταίος) – в давньогрецькій міфології герой, який був непереможний в бою, бо його мати Гея (богиня землі) давала йому велику силу. За міфом, *Геракл* відірвав А. від землі і задушив.
АНТЕКЛІЗА (від лат. ante – перед і грец. κλίσις – нахил) – широке пологе підняття верств земної кори овальних або округлих обрисів; утворюється внаслідок тектонічних рухів, спрямованих переважно вгору. Протилежне – *синекліза.*
АНТЕНА (від лат. antenna – рея) – пристрій для випромінювання або приймання радіохвиль.
АНТЕНАТАЛЬНИЙ (від лат. ante – до і natalis – той, що стосується народження) – пов'язаний з внутріутробним життям, до періоду народження.
АНТЕНИ (від лат. antenna – рея) – органи дотику і нюху у членистоногих тварин, розміщені на голові. Інша назва – *вусики.*
АНТЕРИДІЙ (від грец. ανθηρός – квітучий) – чоловічий статевий орган спорових рослин, в якому утворюються *сперматозоїди.*
АНТЕРОЗОЇД (від грец. ανθηρός – квітучий, ξφον – тварина і *...оїд*) – рухлива чоловіча статева клітина *(сперматозоїд),* що утворюється в *антеридіях* деяких рослин.
АНТЕФІКСИ (від лат. antefixus – прикріплений спереду) – кам яні або керамічні прикраси на карнизі античних споруд.
АНТЕЦЕДЕНТ [від лат. antecedens (antecedentis) – попередній] – перший член *імплікації,* якому передує слово «якщо».
АНТИ... (грец. ἀντι...) – префікс, що означає протилежність, протидію, ворожість, заміну, подібність.
АНТИАПЕКС (від *анти...* і *апекс*) – точка небесної сфери, протилежна до *апекса.*
АНТИБАКТЕРІАЛЬНИЙ (від *анти...* і *бактерія*) – протибактеріальний; здатний протидіяти розвиткові бактерій.
АНТИБАРІОНИ (від *анти...* і *баріони*) – елементарні частинки, які є античастинками щодо баріонів.
АНТИБІОТИКИ (від *анти...* і грец. βιωτικός – життєвий) – речовини біологічного походження, які синтезуються мікроорганізмами і пригнічують ріст *бактерій* та інших мікробів, а також *вірусів* і клітин. Багато А. здатні вбивати мікробів. А. застосовують у медицині й ветеринарії з лікувальною метою, у тваринництві (як стимулятори росту молодняка) та в рослинництві (для боротьби з бактеріальними хворобами рослин).
АНТИВІТАМІНИ (від *анти...* і *вітаміни*) – хімічні сполуки, за будовою близькі до *вітамінів,* але протилежні за біологічною дією, гальмують чи порушують їхню дію.
АНТИГЕН (від *анти...* і *ген*) – високомолекулярна *колоїдна* речовина, яка при введенні в організм людини або тварини викликає утворення в ньому захисних речовин – антитіл.

АНТИГІГІЄНІЧНИЙ (від *анти...* і *гігієна*) – той, що не відповідає, суперечить вимогам *гігієни.*
АНТИГІПЕРОН (від *анти...* і *гіперон*) – елементарна античастинка щодо маси *гіперона.*
АНТИГОРМОНИ (від *анти...* і *гормони*) – захисні речовини, що виробляє організм при тривалому введенні в нього великих кількостей білкових гормональних *препаратів.*
АНТИГУМАНІЗМ (від *анти...* і *гуманізм*) – нехтування потребами людини, заперечення цінності людини як особистості; характерна риса теорій і політики ідеологів експлуататорських класів, спрямованих на соціальне поневолення людини.
АНТИДАКТИЛЬ (від грец. αντιδακτυλός – зворотний *дактиль*) – те саме, що й *анапест.*
АНТИДАТУВАТИ (франц. antidater) – видавати документи з датою, що вже минула.
АНТИДЕМОКРАТИЧНИЙ (від *анти...* і *демократія*) – спрямований проти *демократії.*
АНТИДЕТОНАТОР (від *анти...* і *детонатор*) – хімічна сполука, що її додають до моторного палива, щоб підвищити його детонаційну стійкість (див. *Детонація*). Найпоширенішим А. є тетраетилсвинець.
АНТИДИЗ'ЮНКЦІЯ (від *анти...* і *диз'юнкція*) – заперечення диз'юнкції. Позначається рискою зверху.
АНТИДІУРЕТИЧНИЙ (від *анти...* і *діуретичний*) – протисечогінний; *а. гормон* – гормон гіпофіза, що затримує сечовиділення. Інша назва – *вазопресин*.
АНТИДОТИ (грец. ἀντίδοτον, букв. – проти даване) – протиотрути, препарати для лікування отруєнь.
АНТИЕЛЕКТРОН (від *анти...* і *електрон*) – те саме, що й *позитрон.*
АНТИІМПЛІКАЦІЯ (від *анти...* та *імплікація*) – заперечення *імплікації.* Позначається так: $B \not\subset A$, $\overline{A \to B}$, $\neg (A \to B)$ читається «А, але не В».
АНТИІНТЕЛЕКТУАЛІЗМ (від *анти...* та *інтелектуалізм*) – заперечення можливості пізнання істини за допомогою розуму. Характерне для занепадницької ідеалістичної філософії.
АНТИК (від лат. antiquus – стародавній) – твір або фрагмент античної *скульптури* (в оригіналі або зліпку).
АНТИКАТОД (від *анти...* і *катод*) – позитивний *електрод* рентгенівської трубки, розміщений проти катода.
АНТИКВА (від лат. antiquus – стародавній) – шрифт із закругленими контурами на відміну від готичного, який має кутасту форму.
АНТИКВАР (лат. antiquarius, від antiquus – старовинний) – знавець або продавець старовинних речей, картин, книг.
АНТИКВАРНИЙ – старовинний, цінний.
АНТИКЛЕРИКАЛІЗМ (від *анти...* і *клерикалізм*) – рух, спрямований проти клерикалізму, проти привілеїв церкви і духівництва.
АНТИКЛІНАЛЬ (від *анти...* і грец. κλίνω – нахиляю) – складка верств гірських порід, опуклістю повернута вгору; в ядрі її залягають давні породи, на крилах – молодші. Протилежне – *синкліналь.*
АНТИКОАГУЛЯНТ (від *анти...* і *коагулянт*) – речовина, що перешкоджає зсіданню крові.
АНТИКОЛОНІАЛЬНИЙ (від *анти...* і *колоніальний*) – спрямований проти *колоніалізму.*
АНТИКОМУНІЗМ (від *анти...* і *комунізм*) – ідеологія і політика буржуазії, спрямована проти комуністичного руху. Основним змістом А. є наклепи на соціалістичний лад, фальсифікація політики й цілей комуністичних партій, вчення марксизму-ленінізму. Неабияку роль в А. відіграє антирадянщина, намагання принизити й викривити досягнення СРСР в економіці, політиці, культурі. На сучасному етапі А. є головною ідейно-політичною зброєю імперіалізму.
АНТИКОН'ЮНКЦІЯ (від *анти...* і *кон'юнкція*) – заперечення кон'юнкції.
АНТИКОРОЗІЙНИЙ (від *анти...* і *корозія*) – той, що відзначається стійкістю проти хімічного або електрохімічного діяння зовнішнього середовища.

АНТИЛОПИ (франц. antilopes, від грец. ἀνθάλωψ) – група жуйних парнокопитних тварин родини порожнисторогих. Поширені переважно в Африці, Південній Азії, Європі.
АНТИМАРКСИСТСЬКИЙ (від *анти...* і *марксизм*) – спрямований проти марксизму; той, що суперечить принципам марксизму.
АНТИМЕРИ (від *анти...* і *...мер*) – симетричні частини тіла, що їх положення відповідає дзеркальному відображенню один щодо одного (напр., права і ліва рука й нога, очі тощо).
АНТИМЕТАБОЛІТИ (від *анти...* і *метаболіти*) – біологічно активні сполуки, що утворюються в організмі або штучно синтезовані. Хімічною будовою близькі до метаболітів, але порушують перебіг обміну речовин.
АНТИМІЛІТАРИЗМ (від *анти...* і *мілітаризм*) – міжнародний рух проти мілітаризму, проти гонки озброєнь; складова частина боротьби трудящих проти *імперіалізму.*
АНТИМОНАРХІЧНИЙ (від *анти...* і *монархія*) – спрямований проти *монархії, монархізму.*
АНТИМОНІТ (від лат. antimonium – сурма) – мінерал класу сульфідів, сульфід сурми свинцево-сірого кольору. Основна руда сурми. Інша назва – *стибніт*.
АНТИМУСОН (від *анти...* і *мусон*) – заст. Гадане перенесення повітря у верхній *тропосфері* над мусонним перенесенням у зворотному йому напрямі.
АНТИНЕЙТРИНО (від *анти...* і *нейтрино*) – електрично нейтральна елементарна частинка, що є античастинкою нейтрино.
АНТИНЕЙТРОН (від *анти...* і *нейтрон*) – електрично нейтральна елементарна частинка, що є античастинкою *нейтрона.*
АНТИНОМІЯ (грец. αντινομία) – суперечність між двома твердженнями, що взаємно виключають одне одне, але однаково переконливо доводяться логічно.
АНТИОКСИДАНТИ (від *анти...* і *оксиди*) – речовини, що запобігають окисленню органічних сполук або уповільнюють його. До А. належать ароматичні *аміни, феноли, нафтоли* тощо.
АНТИПАСАТИ (від *анти...* і *пасати*) – повітряні течії західного напряму у верхній частині *тропосфери* тропічної зони; переміщуються над *пасатами* в зворотному до них напрямі.
АНТИПАТИЧНИЙ – той, що викликає *антипатію;* неприємний.
АНТИПАТІЯ (від грец. αντιπάθεια – огида) – почуття неприязні, відрази до кого-, чого-небудь.
АНТИПЕРИСТАЛЬТИКА (від *анти...* і *перистальтика*) – хвилеподібне скорочення порожнистих органів (напр., кишечника) в зворотному до звичайного напрямі.
АНТИПІРЕНИ (від *анти...* і грец. πύρ – вогонь) – речовини або суміші, що надають деревині, тканинам та ін. матеріалам вогнестійкості. До А. належать *бура,* рідке скло.
АНТИПІРЕТИКИ (від *анти...* і грец. πυρετός – гарячка) – лікарські жарознижувальні, протигарячкові засоби.
АНТИПІРИН (від *анти...* і грец. πύρ – вогонь) – лікарський препарат; жарознижувальний, протизапальний та болезаспокійливий засіб. Інші назви – *феназон, анальгезин*.
АНТИПІРОГЕНИ (від *анти...,* грец. πύρ – вогонь і *...ген*) – речовини, що перешкоджають самозайманню вугілля, руд. До А. належать вода, розчини *силікату* натрію.
АНТИПОДИ (грец. ἀντίποδες) – 1) мешканці діаметрально протилежних пунктів земної кулі. 2) Клітини, поміщені в протилежному пилковходові кінці зародкового мішка покритонасінних рослин. 3) А. *оптичні* – просторові ізомери з однаковими фізичними й хімічними властивостям крім напряму (знака) обертання площини *поляризації* світла. 4) Переносно – люди протилежних поглядів, характерів.
АНТИПРОТОН (від *анти...* і *протон*) – елементарна частинка, що є античастинкою протона.
АНТИРАКЕТА (від *анти...* і *ракета*) – вид зброї, снаряд для боротьби проти ракет наступальної дії.

АНТИРЕЛІГІЙНИЙ (від *анти...* і *релігія*) – спрямований проти релігії.
АНТИРИНУМ [грец. αντιρρινον, від όντί – подібно і ρίς (ρινός) – ніс, ніздрі] – рід одно- або багаторічних трав'янистих рослин родини ранникових. Поширені в Північній півкулі. Вирощують як декоративні рослини. Інша назва – *ротики*.
АНТИСАНІТАРНИЙ (від *анти...* і *санітарія*) – той, що порушує правила санітарії.
АНТИСЕМІТИЗМ – одна з форм національної і релігійної нетерпимості, що виражається у ворожому ставленні до євреїв. У капіталістичних країнах експлуататорські класи використовують А., щоб відвернути трудящих від класової боротьби. А., зокрема, широко використовувався самодержавством в Росії. А. був офіційною політикою у фашистській Німеччині. В СРСР А., як і ін. прояви расової чи національної ворожнечі, карається законом.
АНТИСЕПТИКА (від *анти...* і грец. σηπτικός – гнійний) – спосіб хімічного і біологічного знешкодження хвороботворних та інших мікроорганізмів, щоб запобігти зараженню ран, руйнуванню різних матеріалів тощо.
АНТИСОЦІАЛЬНИЙ (від *анти...* і *соціальний*) – спрямований проти суспільства.
АНТИСПАСТ (грец. άντίσπαστος) – в античному віршуванні стопа, що складається з двох довгих складів між двома короткими.
АНТИСТРОФА (грец. αντιστροφή, букв. – переміщення, поворот) – парна строфа хорової пісні в античній трагедії, що повторює за ритмом строфу, яка їй передує (непарну).
АНТИТЕЗА (від грец. άντίθεσις – протиставлення) – 1) В логіці – судження, що суперечить *тезі,* 2) У філософії Гегеля – другий з трьох ступенів *тріади.* 3) В стилістиці – зіставлення протилежних явищ, образів для посилення враження.
АНТИТЕТИЧНИЙ (грец. άντιθετικός) – протилежний.
АНТИТОКСИНИ (від *анти...* і *токсини*) – захисні речовини, що утворюються в організмі при введенні в нього отрут бактерійного, рослинного і тваринного походження. Використовують для утворення антитоксичних сироваток.
АНТИТОКСИЧНИЙ (від *анти...* і *токсичний*) – той, що має властивості *антитоксинів;* протиотруйний.
АНТИФАШИСТ (від *анти...* і *фашизм*) – людина, яка бореться проти *фашизму.*
АНТИФАШИСТСЬКИЙ (від *анти...* і *фашизм*) – спрямований проти фашизму, той, що бореться проти нього; а. *рух* – масовий демократичний рух народів світу проти фашизму. Відіграв значну роль у розгромі гітлерівської Німеччини та її союзників у роки 2-ї світової війни. Складова частина боротьби трудящих проти *імперіалізму.*
АНТИФЕБРИН (від *анти...* і лат. febris – гарячка) – те саме, що й *ацетанілід.*
АНТИФЕОДАЛЬНИЙ (від *анти...* і *феодал*) – спрямований проти феодалів і феодалізму.
АНТИФЕРМЕНТИ (від *анти...* і *ферменти*) – речовини білкового походження, що утворюються в організмі і пригнічують активність *ферментів.*
АНТИФЕРОМАГНЕТИЗМ (від *анти...* і *феромагнетизм*) – магнітний стан речовини, за якого елементарні магнітики її сусідніх частинок орієнтовані назустріч (антипаралельно) один одному, що й зумовлює дуже малу намагніченість усього тіла.
АНТИФОН (від грец. άντίφωνος – той, що звучить у відповідь) – спів, що виконують по черзі два хори або соліст і хор.
АНТИФРИЗИ (від *анти...* і англ. freeze – замерзати) – рідини, що знижують температуру замерзання води. До А. належать водні розчини *етиленгліколю, спиртів.*
АНТИФРИКЦІЙНИЙ (від *анти...* і *фрикційний*) – той, що відзначається низьким коефіцієнтом тертя (напр., такі матеріали, як *бабіти, бронза*).
АНТИФУНГІН (від *анти...* і лат. fungus – гриб) – рідина, яка запобігає появі й розвитку домового грибка у дерев'яних деталях споруд, будинків тощо.
АНТИХРИСТ (грец. Αντίχριστος) – у християнському віровченні супротивник Христа, який нібито має з'явитися перед «кінцем світу», щоб очолити боротьбу проти Христа.

АНТИЦИКЛОН (від *анти...* і *циклон*) – область підвищеного атмосферного тиску, в помірних широтах характеризується переважно малохмарною, взимку холодною, влітку жаркою погодою.
АНТИЦИПАЦІЯ (лат. anticipatio, від anticipo – наперед засвоюю, сприймаю заздалегідь) – 1) Передбачення, здогад, прогноз. 2) Передчасне настання якогось явища, дії. 3) Заздалегідь складене уявлення про щось.
АНТИЧНИЙ (лат. antiquus) – давній; той, що належить до *античності.*
АНТИЧНІСТЬ (від лат. antiquitas – давніша, старовина) – давньогрецький, давньоримський світ, його культура.
АНТОЛОГІЯ (гред. ανθολογία, букв. – збирання квітів) – збірник літературно-художніх творів різних авторів одного жанру.
АНТОНІМИ (від *анти...* і грец. όνυμα – ім'я) – слова з протилежним значенням.
АНТОНОМАЗІЯ (грец. άντονομασία) – 1) Вживання загальної назви замість власної або навпаки. 2) Описове визначення особи.
АНТОХЛОРИ (від грец. άνθος – цвіт і χλωρός – жовтавий) – група жовтих барвників клітинного соку рослин, головним чином пелюсток, квіток, іноді стебел, листків.
АНТОЦІАН (від грец. άνθος – цвіт і κυανός – синій) – барвні речовини синього, червоного, фіолетового кольорів, що містяться в багатьох рослинних клітинах; зумовлюють забарвлення квіток, плодів, стебел, листків.
АНТРАКНОЗИ [від грец. άνθραξ (άνθρακος) – вугілля, карбункул і,.. *ноз*] – захворювання рослин, що спричинюються паразитичними грибами.
АНТРАКОЗ [від грец. άνθραξ (άνθρακος) – вугілля] – професійне захворювання, що виникає внаслідок відкладання в легенях вугільного пилу. Одна з форм *бісинозу.*
АНТРАКТ (франц. entracte, від entre – між і acte – дія) – 1) Перерва між діями спектаклю або відділами концерту, циркової вистави. 2) Музична п'єса, яку виконують після А., перед підняттям завіси.
АНТРАХІНОН (від грец. άνθραξ – вугілля і *хінон*) – органічна сполука, світло-жовті кристали. Застосовують у виробництві антрахінонови [барвників.
АНТРАЦЕН (від грец. άνθραξ – вугілля) – *ароматичний* вуглеводень, одержуваний з кам'яного вугілля. Застосовують у виробництві *антрахінону* й барвників.
АНТРАЦИТ (від грец. άνθρακίτις – вид вугілля) – високотеплотворне кам'яне вугілля, дуже щільне, блискучого чорного кольору. Використовують як енергетичне паливо.
АНТРАША (франц. entrechat) – легкий стрибок у класичному балетному танці з швидким схрещуванням ніг у повітрі.
АНТРЕКОТ (франц. entrecote, від entre – між і cote – ребро) – 1) Міжреберна частина яловичини. 2) Смажена страва з неї.
АНТРЕПРЕНЕР (франц. entrepreneur, букв. – підприємець) – власник, орендар, утримувач приватного видовищного закладу.
АНТРЕПРИЗА (франц. entreprise, від entreprendre – брати підряд) – утримування театру, цирку або іншого видовищного закладу приватною особою.
АНТРЕСОЛЬ (франц. entresol, від ісп. entresuelo – проміжний поверх) – 1) Верхня частина у високому приміщенні, поділеному на два напівповерхи. 2) Верхній напівповерх будинку.
...АНТРОП (від грец. άνθρωπος – людина) – в складних словах відповідає поняттю «викопна людина», напр. *пітекантроп, синантроп.*
АНТРОПО... (від грец. άνθρωπος – людина) – у складних словах відповідає поняттю «людина».
АНТРОПОГЕН, **АНТРОПОГЕНОВИЙ ПЕРІОД** (від *антропо...* і *...ген*) – сучасний *період* геологічної історії Землі, останній період кайнозою, розпочався 600 тис. – 1 млн. (за ін. даними, 2,5 – 3,5 млн.) років тому. Відклади цього періоду становлять антропогенову систему, інша назва – *четвертинний період.*

АНТРОПОГЕНЕЗ (від *антропо...* і ...генез) – 1) Процес виділення люпини з світу тварин, олюднення безпосередніх предків людини – двоногих мавп під впливом суспільної практики. 2) Розділ *антропології,* що вивчає цей процес.
АНТРОПОЇДИ (рід *антропо...* і *...оїд*) – родина людиноподібних мавп.
АНТРОПОЛОГІЗМ (від *антропо...* і *...логізм*) – філософська концепція, яка розглядає усі явища природи, суспільства й мислення залежно від властивостей і потреб людини.
АНТРОПОЛОГІЯ (від *антропо...* і *...логія*) – наука про походження і *еволюцію* людини, утворення *рас;* нормальні *варіації* фізичної будови людини.
АНТРОПОМЕТР (від *антропо...* і *...метр*) – прилад для вимірювання росту та пропорцій тіла людини.
АНТРОПОМЕТРІЯ (від *антропо...* і *...метрія*) – один з основних методів дослідження в *антропології,* що базується на вимірюванні частин людського тіла.
АНТРОПОМОРФНИЙ (від *антропо...* і *...морфний*) – людиноподібний.
АНТРОПОНІМІКА, АНТРОПОНІМІЯ (від *антропо...* і грец. όνυμα – ім'я) – розділ лексикології, який вивчає власні імена людей.
АНТРОПОПАТИЗМ (від *антропо...* і грец.πάθος – відчуття, сприйняття) – перенесення психічних властивостей людини на тварин, міфічні істоти і неживі предмети.
АНТРОПОСОФІЯ (від *антропо...* і *...софія*) – релігійно-містичне вчення, що ставить на місце бога обожнену людину; різновидність *теософії.*
АНТРОПОСОЦІОЛОГІЯ (від *антропо...* і *соціологія*) – реакційне вчення, різновидність *расизму.* Фальсифікуючи дані *антропології,* А. розглядає суспільні явища як похідні від анатомо-фізіологічних ознак.
АНТРОПОСФЕРА (від *антропо...* і *сфера*) – частина *біосфери,* яку становить сукупність усіх людей земної кулі.
АНТРОПОФАГ (від *антропо...* і *...фаг*) – людожер.
АНТРОПОФАГІЯ (від *антропо...* і *...фагія*) – людожерство.
АНТРОПОФОБІЯ (від *антропо...* і *...фобія*) – хворобливий психічний стан, що характеризується страхом перед людьми.
АНТРОПОХОРІЯ (від *антропо...* і *...хорія*) – поширення насіння й плодів людиною.
АНТРОПОЦЕНТРИЗМ (від *антропо...* і *центр*) – релігійно-ідеалістичний погляд, за яким людина є центром і найвищою метою Всесвіту.
АНТУРАЖ (франц. entourage, від entourer – оточувати) – оточення, середовище, навколишня обстановка.
АНУЇТЕТ (франц. annuite – щорічний внесок, від лат. annus – рік) – у капіталістичних країнах вид державної позики, з якої кредитор періодично одержує певний доход *(ренту*), що встановлюється з розрахунком на поступову сплату боргу й процентів з нього.
АНУЛЮВАННЯ (від лат. annullo – знищую) – скасування, оголошення недійсним якого-небудь акта, договору або прав.
АНУРІЯ (від *ан...* і *..урія*) – припинення утворення сечі в нирках або припинення надходження її до сечового міхура.
АНУСВАРА (санскр.) – носовий призвук у кінці голосного звука.
АНФАС (франц. en face, букв. – в обличчя) – обличчям до того, хто дивиться.
АНФЕЛЬЦІЯ – рід морських червоних водоростей. Поширена переважно в холодних морях Північної півкулі. Використовують для одержання *агару.*
АНФІЛАДА (франц. enfilade, від file – ряд) – ряд суміжних кімнат або колон, розташованих на одній лінії.
АНФЛЕРАЖ (франц. enfleurage, від fleur – квітка) – спосіб добування з квіток запашних речовин методом поглинання їх тваринними жирами.
АНХІТЕРІЙ (від грец. άγχι – поблизу і *...терій*) – вимерлий трипалий представник родини конячих. Був поширений в міоцені.
АНЧАР (малайське) – рід деревних або кущових рослин родини шовковицевих. Поширені в тропіках Азії, Африки і на о. Мадагаскар. Містять отруйні *алкалоїди.*

АНЧОУС (нім. Anschovis, з франц. anchois, від ісп. anchoa) – рід риб родини оселедцевих. Поширені в морях вздовж узбережжя Європи від Північного до Середземного моря. Об’єкт промислу. Інша назва – *хамса*.
АНШЛАГ (нім. Anschlag) – об’ява в мистецькому закладі про те, що всі квитки на дану виставу, концерт продані.
АНШЛІФ (нім. Anschliff, букв. – загострювання) – препарат мінералу чи гірської породи з однією відшліфованою поверхнею, виготовлений для дослідження під мікроскопом у відбитому світлі.
АНШЛЮС (нім. Anschluβ, букв. – приєднання) – імперіалістична політика загарбання Австрії Німеччиною; проводилась німецьким імперіалізмом після 1-ї світової війни, особливо після встановлення в Німеччині в 1933 р. фашистської диктатури. Практично А. було здійснено в 1938 р. Незалежність Австрії відновлено в 1945 р., внаслідок розгрому гітлерівської Німеччини.
АНШПУГ (голл. handspaak) – 1) Шарнірно-важільний лом для пересування вручну окремих залізничних вагонів. 2) Важіль для підіймання або пересування вантажів на кораблі. 3) Дерев’яний кіл, що утримує палі в потрібному положенні при забиванні їх копром.
АОРИСТ (грец. αόριστος, букв. – неозначений) – дієслівна форма давніх індоєвропейських мов, що виражала минулу дію без вказівки на її тривалість.
АОРТА (грец. άορτή, від άείρω – підіймаю, подаю) – головна артерія, що виходить з серця.
АОРТИТ – запалення *аорти.*
АПАНАЖ (франц. apanage – наділ) – земельне володіння, що його надавали у Франції (до 1832 р.) та деяких інших європейських монархіях некоронованим членам королівської сім’ї.
АПАРАТ (від лат. apparatus – устаткування) – 1) Прилад, пристрій (напр., телефонний А.). 2) Сукупність органів, що виконують певну життєву функцію організму (напр., дихальний А.). 3) Сукупність установ, що обслуговують певну галузь управління, господарства (напр., державний А.); 4) Сукупність працівників установи (організації), її штат. 5) Примітки та інші допоміжні матеріали до наукової праці, збірки творів (А. книги). 6) Метод, спосіб дослідження (математичний А.).
АПАРАТУРА – сукупність *апаратів* (приладів), обладнання *лабораторій,* цехів.
АПАРЕЛЬ (від франц. appareil – пристрій) – 1) *військ.* Пологий спуск у крутостях; застосовується в окопах для гармат і танків та в укриттях для автомобілів; спеціальний пристрій для навантаження військової техніки на засоби переправи. 2) Похила платформа або пологий насип для навантаження самохідної техніки у рухомий залізничний состав. 3) Пристрій для проходу або проїзду до підвищених частин будівлі (див. *Пандус*).
АПАРТАМЕНТИ (від франц. appartement – квартира) – велике, розкішне приміщення.
АПАРТЕЇД, АПАРТХЕЙД (мовою африкаанс apartheid – роздільне проживання) – принцип расової *сегрегації.* В Південно-Африканській Республіці покладений в основу політики найжорстокішої расової *дискримінації* щодо африканських народів банту та інших етнічних груп неєвропейського та мішаного походження.
АПАСІОНАТО (італ. appassionato, букв. – пристрасний) – пристрасний, натхненний характер виконання музичного твору або його частини.
АПАТИТ (від грец. άπάτη – помилкова думка) – мінерал класу *фосфатів,* фосфорнокисла сіль кальцію, переважно блакитного, зеленого або фіолетового кольору. Сировина для виготовлення фосфатних добрив, а також *фосфору* та його сполук.
АПАТІЯ (від грец. άπάθεια – нечутливість) – 1) Одне з основних понять етики *стоїцизму,* що передбачає повне звільнення душі від пристрастей. 2) Хворобливий стан, який характеризується байдужим ставленням до навколишнього, зникненням зовнішніх проявів емоційних реакцій. 3) Переносно – цілковита байдужість.

АПАТРИДИ [від грец. άπατρις (άπάτριδος) – той, хто не має вітчизни] – особи, що не мають громадянства жодної держави. Інша назва – *аполіди***.**

АПАШ (франц. apache) – 1) У Франції хуліган, бандит. 2) Чоловіча сорочка з відкритим коміром.

АПЕКС (від лат. apex – верхівка) – точка небесної сфери, в напрямі до якої рухається Сонячна система. Міститься в сузір'ї Геркулеса.

АПЕЛЮВАТИ (від лат. appello – звертаюсь) – 1) Оскаржувати яку-небудь постанову, подавати *апеляцію. 2*) Шукати підтримку у якогось *авторитету.*

АПЕЛЯЦІЯ (від лат. appellatio – звернення) – 1) Оскарження якої-небудь постанови до вищої інстанції, шо має право переглянути справу. *2*) *У* буржуазному судочинстві одна з форм оскарження судових рішень до суду вищої інстанції (апеляційного). В СРСР А. не застосовується, а оскарження здійснюється порядком *касаціїї.* 3) Звернення за підтримкою до якої-небудь авторитетної інстанції (організації, окремих осіб), до громадської думки.

АПЕЛЬ (від франц. appel – виклик, заклик) – 1) *військ.* заст. Кавалерійський сигнал, яким закликають до збору. 2) У фехтуванні – удар правою витягнутою ногою по землі, що означає початок удаваної атаки.

АПЕНДИКС (від лат. appendix – придаток) – 1) Червоподібний відросток сліпої кишки. 2) Рукавоподібний паросток, яким кінчається знизу дирижабль або *аеростат.*

АПЕНДИКУЛЯРІЇ (від лат. appendicula – додаток) – клас морських вільноплаваючих тварин підтипу покривників типу хордових.

АПЕНДИЦИТ [від лат. appendix (appendicis) – придаток] – запалення *апендикса.*

АПЕРКОТ (англ. upper-cut, від upper – верхній, найвищий і cut – удар) – у боксі – удар знизу в тулуб чи підборіддя.

АПЕРТИЗАЦІЯ – спосіб консервування м'яса й овочів, що полягає в тривалому нагріванні в киплячій воді в герметично закритих скляних посудинах після того, як звідти викачано повітря. Від прізвища винахідника Н. Аперта.

АПЕРТОМЕТР (від лат. apertus – відкритий і *...метр*) – прилад для вимірювання числової *апертури* оптичної системи.

АПЕРТУРА (від лат. apertura – отвір) – 1) Отвір оптичної системи, визначуваний розмірами *лінз* або *діафрагм.* 2) *Кутова* А. – кут між крайніми променями пучка світла чи радіоактивного проміння, що входить у прилад. 3) *Числова* А. – добуток показника заломлення середовища на *синус* апертурного кута.

АПЕРТУРНА ПЕРФОКАРТА – *перфокарта,* що має одну або кілька *апертур,* в які вклеюють діамікрокарти.

АПІЗАРТРОН (від лат. apis – бджола і грец. άρθρον – орган, член тіла) – лікарський препарат; болезаспокійливий і протизапальний засіб.

АПІКАЛЬНИЙ [від лат. apex (apicis) – кінець] – 1) *анат.* Звернений угору, верхівковий. 2) *А-ні приголосні* – передньоязичні приголосні.

АПІЛАК (від лат. apis – бджола і lac – молоко) – біогенний лікарський препарат, який являє собою висушене маточне молоко бджіл. Застосовують при *гіпотрофії* і відсутності апетиту у маленьких дітей.

АПІС (грец. Άπις, з єгип. Хапі) – в Стародавньому Єгипті священний бик, якого шанували як земне втілення бога Пта.

АПЛАЗІЯ (від *а...* і грец. πλάσις – форма, утворення) – природжене недорозвинення *органа* (1) або повна його відсутність. Інша назва – *агенезія*.

АПЛАНАТ (від грец. άπλάνητος – нерухомий, прямий, той, що не відхиляється) – *об'єктив,* в якому виправлено сферичну і хроматичну *аберації.*

АПЛАНАТИЗМ (від грец. άπλάνητος – нерухомий) – відсутність сферичної і хроматичної *аберації.*

АПЛАЦЕНТАРНІ (від *а...* і *плацента*) – ссавці (клоачні та сумчасті), у яких при розвитку зародків не утворюється *плацента.*

АПЛІКАТА (лат. applicata, букв. – прилегла, суміжна) – назва одного з трьох чисел, що визначають положення точки у просторі відносно даної прямокутної системи *координат.*

АПЛІКАТОРИ РАДІОАКТИВНІ (від лат. applico – прикладаю) – вироби, які містять радіоактивні *ізотопи* і використовуються у медичній практиці для лікування уражених шарів шкіри та слизових оболонок.

АПЛІКАТУРА (італ. applicatura, від лат. applico – прикладаю) – порядок чергування й спосіб розташування пальців під час гри на музичних інструментах.

АПЛІКАЦІЯ (від лат. applicatio – прикладання) – *орнамент* або художнє зображення, виконані накладанням (нашиванням) на папір (тканину) різноколірних шматочків паперу чи матерії.

АПЛІКЕ (франц. applique, від лат. applicatus – прикладений) – 1) Накладне срібло. 2) Металеві вироби, вкриті тонким шаром срібла.

АПЛІТ (від грец. άπλόος – простий, одинарний) – магматична світлозабарвлена жильна порода, за мінералогічним складом подібна до глибинних порід, з якими вона пов'язана походженням (діоритовий А., сієнітовий А.). Використовують у керамічному виробництві.

АПЛОДИСМЕНТИ (франц. applaudissements) – оплески.

АПЛОМБ (франц. aplomb, букв. – рівновага, вертикаль) – 1) Надмірна, підкреслена самовпевненість у поведінці, розмові. 2) У танцях – стійкість, додержання вертикальної лінії (від голови до ніг).

АПНОЕ (від грец. άπνοος – бездиханний) – тимчасова затримка дихальних рухів, зумовлена гальмуванням дихальних центрів.

АПО... (грец. άπο...) – префікс, що означає віддалення, відокремлення, завершення, заперечення, припинення, перетворення.

АПОАСТР (від *апо...* і грец. άστρον – зірка) – найвіддаленіша від головної зірки точка орбіти зірки-супутника.

АПОГАМІЯ (від *апо...* і *...гамія*) – спосіб нестатевого розмноження деяких вищих рослин, при якому зародок розвивається без запліднення з будь-якої клітини *гаметофіта* або *спорофіта.*

АПОГЕЙ (від *апо...* і *...гей*) – 1) Найвіддаленіша від Землі точка орбіти Місяця або штучного супутника Землі. 2) Переносно – найвищий ступінь розвитку, найбільше піднесення, розквіт.

АПОГРАФ (від грец. απόγραφον – копія) – 1) Копія оригіналу. 2) Прилад для копіювання рисунків.

АПОДИКТИЧНИЙ (від грец. αποδεικτικός – той, що доводить) – безумовний, достовірний, той, що базується на логічній необхідності; *а-не судження* – судження, в якому відображаються ознаки предмета, властиві йому за всіх умов.

АПОКАЛІПСИС (від грец. άποκάλυψις. – розкриття, одкровення) – релігійно-містичний твір християнської літератури (68 – 69 рр. н. е.), сповнений «пророцтв» про «кінець світу».

АПОКОПА (від грец. αποκοπή – відсікання) – 1) Відпадання одного або кількох звуків у кінці слова (напр., «мо» замість «може»). 2) Утворення нових слів шляхом скорочення.

АПОКРИННИЙ (від грец. άποκρίνω – відділяю, відокремлюю) – той, що відокремлює від себе; *а-ні залози* – залози, в яких при утворенні *секрету*[2] відбувається часткове порушення цілісності клітин (молочні залози, потові залози).

АПОКРИФИ (від грец. απόκρυφος – таємничий, захований) – 1) Релігійні твори, які не визнавалися церквою канонічними й заборонялися.2) Твори сумнівної історичної вірогідності, часом писані як свідома містифікація. 3) Твори невідомого походження, безпідставно приписувані якомусь авторові.

АПОКРИФІЧНИЙ (від *апокрифи*) – фальшивий, несправжній, невірогідний, малоймовірний.

АПОЛІДИ [від грец. άπολις (άπόλιδος) – той, хто не має вітчизни] – те саме, що й *апатриди.*

АПОЛІТИЗМ (від *а...* і грец. πολιτισμός – участь у державних чи громадських справах) – байдуже (справжньо чи уявно) ставлення до політики, ухиляння від участі в політичному житті. В капіталістичних країнах А. є наслідком відсталості деяких верств населення, а також розчарування політикою правлячих класів.
АПОЛЛОН (лат. Apollo, з грец.Απόλλων) – 1) В давньогрецькій і давньоримській міфології бог мудрості, покровитель мистецтв. Див. також *Феб.* 2) Переносно – красень. 3) *астр.* Одна з малих *планет* Сонячної системи. 4) Денний метелик родини парусникових.
АПОЛОГ (грец. άπόλογος – оповідка) – коротке повчальне оповідання в античній і стародавній східній літературі, в якому персоніфікувалися тварини й рослини.
АПОЛОГЕТ (грец. απολογητής, від άπολογέομαι – захищаю) – захисник тих чи інших учень, теорій, течій.
АПОЛОГІЯ (від грец. απολογία – захист, виправдання) – 1) Відвертий, беззастережний захист певних положень. 2) Промова або письмовий твір на захист певної особи або теорії.
АПОМІКСИС (від *апо...* і *...міксис*) – 1) Різні способи нестатевого розмноження тварин і рослин – *партеногенез, апогамія, апоспорія.* 2) Утворення зародка у вищих рослин без запліднення й редукційного поділу.
АПОМОРФІН (від *апо...* і *морфін*) – лікарський препарат; блювотний та відхаркувальний засіб.
АПОНЕВРОЗ (грец. απονεΰρωσις) – сухожилок широких пластинчастих м’язів.
АПОПЛЕКСІЯ (грец. αποπληξία, від άποπλήσοω – вражаю, приголомшую) – тяжкий хворобливий стан, що настає внаслідок крововиливу в головний мозок.
АПОРІЯ (від грец. άπορία – непрохідність) – суперечність у міркуванні, яка здається непереборною. У формальній логіці – *парадокс.*
АПОРТ! (франц. apporte – принеси) – вигук, яким звертаються до дресированого собаки, вимагаючи щось принести.
АПОСЕЛЕНІЙ (від *апо...* і грец. σελήνη – Місяць) – точка орбіти супутника Місяця, найвіддаленіша від центра Місяця.
АПОСПОРІЯ (від *ат...* і грец. σπορά – плід, сім’я, насіння) – спосіб розмноження деяких вищих рослин, який полягає у розвитку *гаметофіта* з вегетативних клітин *спорофіта* без спороутворення.
АПОСТЕРІОРІ (лат. a posteriori, букв. – з наступного) – залежно від досвіду. Знання А. – знання, набуте з досвіду, з практики.
АПОСТЕРІОРНИЙ – той, що грунтується на досвіді, набутий з досвіду.
АПОСТРОФ (грец. απόστροφος, букв. – відвернений, звернений на бік) – знак, яким в українській мові відокремлюють йотовані від губних та «р» (напр., м’яч, п’ять); в інших мовах ставиться замість пропущеної голосної (напр., Жанна д’Арк).
АПОСТРОФА (від грец. άποσροφή – звертання, зворот) – стилістична фігура: звертання до відсутньої особи як до присутньої, до мертвого як до живого, до предмета як до людини.
АПОТЕГМА – див. *Апофегма.*
АПОТЕЦІЙ (від грец. αποθήκη – комора) – відкрите плодове тіло деяких сумчастих грибів *(аскоміцетів*).
АПОФЕГМА, **АПОТЕГМА** (грец. απόφθεγμα – короткий вислів, влучне слово) – стисле дотепне висловлювання.
АПОФЕМА (від грец. άποτίθημι – відкладаю вбік) – 1) Перпендикуляр, опущений з центра будь-якого правильного многокутника на будь-яку з його сторін. 2) Висота будь-якої бічної грані правильної повної або зрізаної піраміди.
АПОФЕОЗ (від грец. άποθέωσις – обожнювання) – 1) Прославляння, звеличення особи, події, явища. 2) Заключна урочиста масова сцена вистави чи святкової концертної програми. 3) Урочисте завершення події.
АПОФЕРМЕНТ (від *апо...* і *фермент*) – колоїдальна, білкова частина ферменту, що зумовлює специфічність його дії.

АПОФІЗ (від грец. άήόφυσίζ – наріст, відросток) – I) *анат.* Кінцева частина трубчастих кісток; відросток, виступ кістка. 2) *бот.* Виріст прм основі коробочки деяких мохів; ромбічна площинка над потовщеним кінцем сім’яної луски соснової шишки. 3) *геол.* Жилоподібне відгалуження магматичного тіла в сусідні гірські породи.
АПОХРОМАТ (від *апо...* і грец. χρώμα – колір) – об’єктив, в якому виправлено хроматичну *аберацію* ще більше, ніж в *ахроматі.*
АПОЦЕНТР (від *апо...* і *центр*) – точка орбіти небесного тіла, найвіддаленіша від центрального тіла. В окремих випадках А. називають *апогеєм, афелієм, апоселенієм.*
АППЕРЦЕПЦІЯ (від лат. ad – до і *перцепція*) – зумовленість сприйняття людиною тих чи інших предметів і явищ об’єктивного світу її попереднім досвідом та її психічним станом у момент сприйняття.
АППОЗИЦІЯ (від лат. appositio – додаток) – 1) Прикладка. 2) Ріст тканин організму або клітинної оболонки, зумовлений відкладанням нових шарів на раніше утворену поверхню.
АПРАКСІЯ (від грец. άπραξία – бездіяльність) – порушення здатності виконувати доцільні звичні дії і рухи, яке виникає внаслідок ураження певних ділянок кори головного мозку.
АПРЕСИН (від *а...* і лат. pressus – тиск) – лікарський препарат. Застосовують при різних формах гіпертонічної хвороби, в т. ч. і при злоякісній *гіпертонії.*
АПРЕТ (від франц. appret – обробка) – речовина, яку наносять на тканину (пряжу) при апретурі.
АПРЕТУРА (нім. Appretur, від франц. appreter – обробляти) – 1) Сукупність операцій над тканинами (пряжею) для надання їм потрібних властивостей. 2) Розчин для обробки шкіряних виробів.
АПРІОРІ (лат. a priori, букв. – з попереднього) – незалежно від досвіду. Переносно – без перевірки, наперед. *Знання* А. – знання нібито наявне в свідомості до досвіду й незалежно від нього.
АПРІОРНИЙ (від *апріорі*) – той, що не грунтується на досвіді, передує йому.
АПРОБАЦІЯ, **АПРОБУВАННЯ** (від лат. approbatio – схвалення, визнання) – 1) Затвердження, схвалення. 2) Метод оцінки посівів, породності худоби тощо на основі обстеження.
АПРОБУВАТИ (від лат. approbeo – погоджуюсь, утверджую) – схвалювати, стверджувати.
АПРОКСИМАЦІЯ (від лат. approximatio – зближення) – наближене зображення одних математичних об’єктів іншими, напр. кривих ліній – ламаними, ірраціональних чисел – раціональними.
АПРОПРІАЦІЯ (від лат. apprоpriatio – привласнення) – привласнення, заволодіння.
АПРОШІ (від франц. approche – підступ) – 1) *військ.* Змієподібні й зигзагоподібні земляні рови, що їх прокладали для прихованого наближення до стін фортеці перед її штурмом. 2) *тех.* Проміжки між літерами чи словами в друкарському наборі.
АПСИДА, АБСИДА [від грец. άψίς (άψΐδος)] – дуга, склепіння] – півкруглий або гранований у плані виступ будівлі, що здебільшого має власне перекриття.
АПСИДИ [від грец. άψίς (άψΐδος) – дуга] – найближча і найвіддаленіша точки орбіти одного світила відносно іншого центрального (напр., Землі відносно Сонця – *перигелій* і *афелій*).
АПТЕРИГОТИ (від грец. απτερος – безкрилий) – нижчі первиннобезкрилі комахи. Поширені по всій земній кулі. Беруть участь у ґрунтоутворенні, деякі – хижаки.
АПТЕРІЇ (від грец. άπτερος – безперий) – позбавлені пір’я ділянки шкіри птахів.
АР (франц. are, від лат. area – площа) – одиниця площі, що дорівнює 100 $м^2$.
АРА, АРАРА (з мови тупі-гуарані) – група довгохвостих папуг. Поширені в Центральній Америці.
АРАБЕСК (франц. arabesque, від італ. arabesco – арабський) – поза в класичному балеті.

АРАБЕСКИ (від італ. arabesco – арабський) – 1) Складний *орнамент* з геометричних і стилізованих рослинних візерунків, переважно з арабськими написами. 2) Невеликий музичний твір, примхливий і невимушений за характером.
АРАБІН – різновид рослинного клею, складова частина аравійської *камеді (гуміарабіку*). Від назви батьківщини А. – Аравії.
АРАГОНІТ – мінерал класу карбонатів, різновид карбонату кальцію, білого, світло-зеленого або світло-фіолетового кольору. Входить до складу *перламутру* черепашок більшості молюсків. Від назви області Арагон в Іспанії.
АРАЛІЯ – рід деревних, іноді кущових, рослин. Поширені в тропіках і субтропіках Північної півкулі. Багато видів культивують як декоративні.
АРАНЕОЛОГІЯ (від лат. aranea – павук і *...логія*) – розділ *арахнології,* що вивчає павуків.
АРАНЖУВАННЯ (від франц. arranger – упорядковувати) – перекладення музичного твору для виконання його іншим складом інструментів (голосів), ніж було передбачено; полегшений виклад його для того самого інструменту.
АРАРА – див. *Ара.*
АРАТ (монг.) – трудящий скотар у Монголії.
АРАУКАРІЯ – рід хвойних деревних рослин. Поширені у Південній Америці й Австралії. Дають цінну деревину; насіння більшості видів їстівне. В СРСР деякі види вирощують як декоративні. Від назви чилійської провінції Арауко.
АРАХІС (грец. ἄραχος) – рід трав'янистих рослин родини бобових. Походить з Південної Америки. Вирощують у субтропічних і тропічних країнах. Насіння використовують у їжу, переробляють на олію. Інша назва – *земляний горіх*.
АРАХНІДИ (від грец. αράχνη – павук) – павукоподібні тварини.
АРАХНОЇДИТ (від грец. ἄραχνος – павутина і *...оїд*) – запалення павутинної оболонки головного або спинного мозку.
АРАХНОЛОГІЯ (від грец. αράχνη – павук і *...логія*) – розділ *зоології,* що вивчає павукоподібних та меростомат.
АРБАЛЕТ (франц. arbalete, від лат. arcus – лук і ballista – метальне знаряддя) – метальна ручна зброя (поєднання лука й ложа з прикладом та спусковим механізмом), поширена в західноєвропейських країнах за середньовіччя. Вийшов з ужитку після винаходу вогнепальної зброї.
АРБІТР (франц. arbitre, від лат. arbiter – посередник) – 1) Посередник, що його обирають сторони за взаємною згодою або в передбаченому законом порядку з метою розв'язання спору. 2) Службова особа, що розв'язує майнові спори між підприємствами, установами й організаціями. 3) Член *арбітражу.* 4) Суддя в спортивному змаганні.
АРБІТРАЖ (франц. arbitrage) – 1) Спосіб розв'язання спору, коли сторони звертаються не в судові органи, а до окремих осіб – *арбітрів,* обраних за взаємною згодою або в передбаченому законом порядку. 2) В СРСР орган для розв'язання майнових спорів між підприємствами, установами й організаціями. 3) А. *міжнародний* – органи, передбачені рядом міжнародних правових актів і Статутом ООН для мирного розв'язання міжнародних спорів. 4) Купівля іноземної валюти чи інших цінностей на одному офіційному валютному ринку і продаж на іншому валютному ринку, щоб дістати прибуток на різниці в курсах валют або цінностей.
АРБОЛІТ (від лат. arbor – дерево і *...літ*) – будівельний матеріал, різновид легкого бетону, що являє собою суміш цементу, органічних заповнювачів (відходів деревообробки) й води.
АРБОРЕТУМ (лат. arboretum – чагарник, гай, від arbor – дерево) – те саме, що й *дендрарій.*
АРБОРИЦИДИ (від лат. arbor – дерево і *...циди*) – речовини, що їх застосовують для боротьби з деревно-чагарниковою рослинністю.

АРБУТ<u>И</u>Н (від лат. arbutus – суничне дерево) – *глікозид,* при розщепленні якого утворюються *глюкоза* і *гідрохінон.* Міститься в листках мучниці. Застосовують у медицині.
АРГ<u>А</u>Л (монг.) – сухий кізяк. Використовують як паливо в безлісних місцевостях Азії.
АРГАЛ<u>І</u> (монг.) – те саме, що й *архар.*
АРГАМ<u>А</u>К (тюрк. – арабський кінь) – назва породистих коней у східних країнах.
АРГЕНТ<u>И</u>Т (від лат. argentum – срібло) – мінерал класу сульфідів, свинцево-сірого кольору. Срібна руда.
АРГЕНТОМЕТР<u>І</u>Я (від лат. argentum – срібло і *...метрія*) – метод кількісного аналізу, при якому основним *реагентом* є титрований (див. *Титр*) розчин азотнокислого срібла.
АРГІЛ<u>І</u>ТИ (від грец. ἄργιλος – глина і *...літ*) – група твердих глинистих порід, що утворюються внаслідок ущільнення та цементації глини; не розмокають у воді.
АРГІН<u>І</u>Н (від грец. αργινοεις – сліпучо-білий) – діаміномонокарбонова *амінокислота.* Входить до складу білків тварин і рослин. В організмі тварин бере участь у синтезі сечовини.
АРГІРОГР<u>А</u>ФІЯ (від грец. ἄργυρος – срібло і *...графія*) – виготовлення штрихових негативів без застосування фотоапарата.
АРГ<u>О</u> (від франц. argot – жаргон) – 1) Мова якоїсь вузької соціальної чи професійної групи, не зовсім зрозуміла для сторонніх. 2) *Паризьке* А. – паризьке просторіччя.
АРГ<u>О</u>Н (від грец. αργός – бездіяльний) – хімічний елемент, символ Ar, ат. н. 18; газ без кольору, запаху, смаку, є *інертним* газом. Застосовують для наповнювання ламп розжарення, газорозрядних трубок, *тиратронів.*
АРГОН<u>А</u>ВТИ [грец. Ἀργοναύται, від ’Αργώ – «Швидка» (назва корабля) і ναύτης – мореплавець] – 1) У давньогрецькій міфології герої, які на чолі з *Ясоном* плавали нібито в Колхіду на кораблі «Арго» по золоте руно. 2) Переносно – відважні мореплавці, шукачі пригод на морі.
АРГОТ<u>И</u>ЗМИ (франц. argotismes) – слова й звороти з *арго,* вживані в літературі, переважно в мові персонажів.
АРГУМ<u>Е</u>НТ (лат. argumentum, від arguo – показую, виявляю) – 1) Підстава, доказ, які наводяться для обґрунтування, підтвердження чого-небудь. 2) *матем.* А. *функції* – незалежна змінна величина.
АРГУМЕНТ<u>А</u>ЦІЯ (лат. argumentatio) – наведення *аргументів* на користь чого-небудь.
<u>А</u>РГУС (грец. Ἀργός) – 1) У давньогрецькій міфології стоокий велетень. 2) Переносно – пильний і суворий наглядач. 3) *біол.* Назва двох родів птахів родини фазанових. Поширені переважно в Південно-Східній Азії.
АРД<u>О</u>МЕТР (від лат. ardor – жар і *...метр*) – прилад, за допомогою якого вимірюють високі температури.
АРЕ<u>А</u>Л (від лат. area – площа, простір) – зона поширення видів тварин, рослин, корисних копалин, мов, діалектів тощо.
АР<u>Е</u>КА (малайське) – рід пальм. Поширені в тропіках Азії. *Пальму катеху* культивують заради насіння, яке містить *алкалоїди.* Використовують у медицині та ветеринарії.
АР<u>Е</u>НА (лат. arena, букв. – пісок) – 1) Майданчик, посиланий піском, у давньоримському *амфітеатрі,* де відбувалися бої *гладіаторів. 2*) Майданчик всередині цирку для виступу артистів. 3) А. *життя* – сукупність усіх місць на Землі, де є умови для існування живих організмів (див. *Біосфера*). 4) Переносно – поле діяльності.
АРЕНОТОК<u>І</u>Я (від грец. αρρην – чоловічий і τόκος – потомство) – різновид *партеногенезу,* коли в потомстві з’являються лише самці. Див. також *Телітокія.*
АРЕОГР<u>А</u>ФІЯ (від грец. Ἀρης – Марс і *...графія*) – розділ планетної астрономії, що вивчає й описує деталі, які видно на поверхні *Марса*[1] (2).
АРЕ<u>О</u>ЛА (від лат. areola – невелика площа) – червонувате кільце навколо грудного соска, язви тощо.

АРЕОМЕТР (від грец. αραιός – рідкий і ...*метр*) – прилад для вимірювання густини рідин. Серед А. розрізняють *лактометри, спиртометри* тощо.
АРЕОПАГ (грец. Ἄρειος πάγος, букв. – пагорб *Ареса*) – найвищий орган судової і деякий час політичної влади у Стародавніх Афінах.
АРЕС (грец. Ἄρης) – у давньогрецькій міфології бог війни.
АРЕТИР (від франц. arreter – зупиняти) – пристрій у різних приладах для вивільнення від навантаження рухомих частин механізму, коли прилад не працює.
АРЕФЛЕКСІЯ (від *а...* і *рефлекс*) – відсутність рефлексів.
АР'ЄРГАРД (франц. arriere-garde, від arriere – ззаду і garde – охорона, букв. – тилова охорона) – 1) *військ.* Частина війська, яка під час пересування йде позаду головних сил, щоб охороняти їх на марші. 2) Переносно – *бути в ар'єргарді* – відставати.
АР'ЄРСЦЕНА (від франц. arriere – ззаду і *сцена*) – задня частина сцени.
АРИК (тюрк.) – назва каналу зрошувальної сітки в Середній Азії Закавказзі.
АРИЛУВАННЯ (від лат. arilli – ароматичні радикали) – заміщенняатома водню органічної сполуки наароматичний радикал (4). Див. *Ароматичні* вуглеводні.
АРИЛУС (від лат. arillus – мантія) – м'ясистий виріст, що оточує насінину,не зростаючись з нею. Сприяє поширенню насіння птахами. Інша назва – *принасінник*.
АРИСТОГЕНЕЗ (від грец. ἀριστος – найкращий і ...*генез*) – ідеалістична антидарвіністська еволюційна теорія, за якою нові пристосовні ознаки організму виникають в результаті внутрішніх змін спадкової речовини. Є різновидністю *неоламаркізму.*
АРИСТОКРАТІЯ (грец. αριστοκρατία, букв. – влада найкращих, найзнатніших) – 1) Форма правління, за якої державна влада належить привілейованій знатній меншості. Аристократичними республіками були в давнину Спарта, Рим, Карфаген; в середньовічній Європі – Венеція, Псковська і Новгородська феодальні республіки. 2) В антагоністичному класовому суспільстві – вищий прошарок привілейованого стану, знать. 3) Переносно – в капіталістичних країнах привілейована верхівка якогось класу або соціальної групи.
АРИТМІЯ (від грец. αρρυθμία – неузгодженість) – порушення нормального ритму діяльності серця.
АРИФМЕТИЗАЦІЯ – сукупність методів, які дозволяють математичні судження про об'єкти довільної структури відтворити в межах елементарної *арифметики.*
АРИФМЕТИКА (грец. αριθμητική, від αριθμός – число) – частина математики, в якій розглядаються найпростіші властивості чисел та дії над ними.
АРИФМОГРАФ (від грец. αριθμός – число і ...*граф*) – прилад для механічного виконання арифметичних дій, в якому оброблювані числа й результати автоматично записуються на спеціальну стрічку.
АРИФМОМЕТР (від грец. αριθμός – число і ...*метр*) – настільна обчислювальна машина для виконання арифметичних дій.
АРИФМОМОРФОЗ (від грец. αριθμός – число і ...*морфоз*) – тип еволюційних перетворень організмів, що полягає у зміні кількості однорідних органів, напр. числа променів у плавцях деяких риб.
АРІАДНА (грец. Αριάδνη) – 1) У давньогрецькій міфології дочка крітського царя Міноса, що вивела *Тезея* з лабіривта за допомогою клубка ниток. 2) Переносно – «*нитка А.*» – порятунок.
АРІАНСТВО – течія в християнстві в 4 – 6 ст., засновником якої був священик Арій з м. Александрії. Заперечуючи офіційне вчення церкви про єдину суть трійці, аріанці твердили, що «син божий» (Христос) нижчий за «бога-отця».
АРІЄТА (італ. arietta) – невелика *арія,* проста за викладом і пісенним характером мелодії.
АРІМАН (грец. Αρειμανιος;) – грецька назва Анхра-Майнью – злого бога в *зороастризмі.*
АРІОЗО (італ arioso) – 1) Жанр вокальної музики, проміжний між *арією* і *речитативом.* 2) Наспівне виконання.

АРІЯ (від італ. aria – пісня) – закінчений за будовою епізод в опері, ораторії, кантаті, що виконується одним співаком у супроводі оркестру; самостійний музичний твір для голосу; інструментальна музична *п'єса* наспівного характеру. Різновиди А. – *аріозо, арієта, каватина.*

АРК... (від лат. arcus – дуга) – компонент назв обернених тригонометричних функцій (напр., *арксинус, арккосинус*).

АРКА (італ. arco, від лат. arcus – дуга) 1) *архіт.* Елемент будинків, інженерних споруд для криволінійного перекриття прорізів у стіні або прольотів між опорами. 2) *Тріумфальна* А. – монумент на честь знаменної події.

АРКАДА (франц. arcade – склепіння) – кілька однакових за формою *арок* у будівлі, що спираються на колони.

АРКАДІЯ (грец. Αρκαδία) – 1) Гориста область у Стародавній Греції, населення якої займалося переважно скотарством. 2) В ідилічній поезії – країна «щасливих пастухів», «щаслива країна».

АРКАТУРА (нім. Arcatur, франц. arcature, від італ. arcata – аркада) – кілька однакових арок на фасаді будівлі або на стінах внутрішніх приміщень.

АРКБУТАН (франц. arc-boutant, від arc – арка і bouter – підтримувати) – зовнішня опорна кам'яна *арка,* що передає розпір склепіння від стіни до підпірного стовпа – *контрфорса.*

АРКЕБУЗА (франц. arquebuse, від старонім. hakenbuhse – гармата) – ґнотова рушниця, яку заряджали з дула. Була поширена в 15 – 16 ст в Західній Європі.

АРККОСЕКАНС (від *арк*... і *косеканс*) – кут, косеканс якого дорівнює даному числу.

АРККОСИНУС (від *арк*... і *косинус*) – кут, косинус якого дорівнює даному числу.

АРККОТАНГЕНС (від *арк*... і *котангенс*) – кут, котангенс якого дорівнює даному числу.

АРКОЗИ (франц. arcose) – грубозернисті пісковики, що утворилися в результаті *цементації* продуктів руйнування гранітів, гнейсів – зерен кварцу, польового шпату, слюди.

АРКСЕКАНС (від *арк*... і *секанс*) – кут, секанс якого дорівнює даному числу.

АРКСИНУС (від *арк*... і *синус*) – кут, синус якого дорівнює даному числу.

АРКТАНГЕНС (від *арк*... і *тангенс*) – кут, тангенс якого дорівнює даному числу.

АРКТИЧНИЙ (від грец. αρκτικός – північний) – північнополярний.

АРЛЕКІН (італ. Arlecchino) – 1) Персонаж італійської комедії масок, образ простака-слуги, незграбного телепня; у французьких *арлекінадах* кінця 18 – початку 19 ст. – щасливий коханець. 2) Переносно – блазень. 3) Сукна, що обрамляють портальну арку сцени.

АРЛЕКІНАДА (італ. arlecchinata) – 1) Невеликі сценки, головною дійовою особою яких є *арлекін;* поширені у французькому ярмарковому театрі 18 ст. 2) Витівка блазня.

АРМАДА (від ісп. armada – флот, ескадра) – 1) Вживана в літературі назва, що означає велике з'єднання військових кораблів, літаків або танків. 2) *істор. Непереможна* А. – флот іспанського короля Філіппа II, споряджений ним у складі 130 кораблів у 1588 р. проти Англії і знищений почасти бурею, почасти англійськими та голландськими військово-морськими силами.

АРМАДИЛИ (від ісп. armadillo – броненосець) – родина ссавців ряду неповнозубих. Поширені в Америці. Тіло А. вкрите панциром. Об'єкт полювання. Інша назва – *броненосцеві*.

АРМАТУРА (від лат. armatura – озброєння, спорядження) – 1) Допоміжні пристрої і деталі, що не належать до основних частин апаратів, машин або споруд. 2) Міцні (переважно сталеві) стрижні, сітки або каркаси, якими зміцнюють вироби і конструкції з бетону, гіпсу тощо. 3) Орнаментальне зображення зброї і трофеїв, головним чином в архітектурі *класицизму* і *ампіру.*

АРМІЛЯРНА СФЕРА (від лат. armilla – браслет, кільце) – астрономічний інструмент, що його вживали для визначення *координат* небесних світил.

АРМІЯ (франц. armee, від лат. armo – озброюю) – 1) Сухопутні війська. 2) Сукупність усіх сухопутних, морських і повітряних збройних сил держави. 3) Оперативне об'єднання кількох корпусів або дивізій. 4) В царській Росії всі сухопутні війська, крім *гвардії.* 5) Маса людей, об'єднаних спільною ознакою, справою.
АРМОБЕТОН (від лат. armo – оснащую та *бетон*) – підсилені *арматурою* конструкції з бетону.
АРМОЛКОЛІТ – мінерал, будовою та хімічним складом подібний до зразків місяцевого грунту. Знайдено в 1973 р. в Південній Африці. Від прізвищ американських *космонавтів* Армстронга, Олдріва і Коллінза.
АРМОПЛАСТБЕТОН (від лат. armo – насичую, наповнюю, грец. πλαστός – ліплений та *бетон*) – будівельний матеріал, бетон, у якому за в'яжучі речовини правлять деякі синтетичні смоли.
АРМУВАННЯ (від лат. armo – оснащую) – підсилення виробу або конструкції *арматурою* або міцнішим за неї матеріалом.
АРМІЮР (франц. armure) – різновид переплетень ниток у дрібновізерунчатій тканині.
АРНІКА (лат. arnica) – рід трав'янистих рослин родини складноцвітих. Поширені в Північній Америці, Європі й Азії. Суцвіття А. *гірської* використовують у медицині.
АРОБА (ісп. arroba) – 1) Міра ваги в країнах Латинської Америки (10 – 15 *кг*). 2) Міра об'єму в тих самих країнах (12,6 – 40 *л*).
АРОМАТ [від грец. ἄρωμα (αρώματος) – пахучі трави] – пахощі, приємний запах.
АРОМАТИЗАЦІЯ НАФТИ – хімічна переробка *нафти* або нафтопродуктів для збагачення їх *ароматичними* вуглеводнями. Внаслідок А. нафти одержують бензини з високими антидетонаційними (див. *Антидетонатор*) властивостями.
АРОМАТИЧНІ вуглеводні (від грец. αρωματικός – запашний) – органічні сполуки, що складаються з вуглецю, водню і містять бензольні ядра. Вперше одержані з природних запашних речовин. Найпростіші ароматичні сполуки – *бензол* і його похідні.
АРОМОРФОЗ (від грец. αίρω – піднімаю і *...морфоз*) – один з напрямів еволюції організмів, який характеризується ускладненням загальної будови і функції організмів, розвитком пристосувань широкого значення, розширенням середовища проживання виду.
АРПЕДЖІО (італ. arpeggio, від arpeggiare – грати на арфі) – швидке послідовне виконання звуків акорду.
АРПЕНАЛ (здогадно від грец. ἅρπη – кривий меч) – лікарський препарат. Протиспазматичний засіб. Діє на гладку мускулатуру.
АРСЕН (від грец. ἄρσην – сильний) – хімічний елемент, символ As, ат. н. 33; металевий або сірий А. – сірі крихкі кристали. Сполуки А. отруйні. Застосовують для виготовлення деяких сплавів; сполуки його використовують як *інсектициди,* у медицині. Інша назва – *миш'як*.
АРСЕНАЛ (франц., ісп. arsenal, від араб. дар-ас-сіна'а – майстерня зброї) – 1) Склад зброї й військового спорядження; підприємство, що їх виготовляє. 2) Запас, наявність засобів, можливостей.
АРСЕНАТИ – солі миш'якової (арсенатної) кислоти.
АРСЕНІДИ – сполуки миш'яку з металами, тверді високоплавкі речовини. Найширше застосовують у напівпровідниковій техніці.
АРСЕНІТИ – солі миш'яковистої (арсенітної) кислоти, отруйні Див. також *Арсенати.*
АРСЕНОПІРИТ (від *арсен* і *пірит*) – мінерал класу персульфідів, сріблясто-білого або сіро-сталевого кольору з металевим блиском. Основна руда миш'яку.
АРСИН (від *арсен*) – сполука миш'яку з воднем; безбарвний газ з часниковим запахом; дуже отруйний.
АРТЕЗІАНСЬКИЙ колодязь – бурова свердловина, з якої забирають напірні підземні води. Від назви французької провінції Артуа.
АРТЕЗІАНСЬКІ води – напірні підземні води.

АРТЕМІДА [грец. Ἄρτεμις (Ἀρτέμιδος)] – в давньогрецькій міфології богиня – покровителька тварин і полювання.

АРТЕМІЯ (від грец. ἄρτημα – підвіска) – рід нижчих ракоподібних ряду зяброногих. Поширені в усіх частинах світу, живуть у солоноводних озерах та лиманах. А. розводять на рибних заводах і використовують як корм для молоді риб.

АРТЕРІЇ (грец. ἀρτηρίαι) – 1) Кровоносні судини, що переносять кров від серця до всіх органів і тканин. 2) Переносно – шлях сполучення.

АРТЕРІЇТ – запалення *артерії.*

АРТЕРІОСКЛЕРОЗ (від *артерія* і *склероз*) – назва кількох захворювань, що характеризуються ущільненням стінок артерій внаслідок надмірного розвинення в них сполучної тканини. Раніше ототожнювали з *атеросклерозом.*

АРТЕФАКТ (від лат. artefactum – штучно зроблене) – утвір або процес, що виникає при дослідженні організму, не властивий йому за нормальних умов.

АРТИКЛЬ (франц. article, від лат. articulus – член) – службове слово, вживане в деяких мовах для вираження роду, означеності чи неозначеності іменника.

АРТИКУЛ (від лат. articulus – член, розділ) – 1) заст. Стаття, розділ або параграф закону, договору, розпорядження. 2) *іст.* Військовий статут, виданий Петром І. 3) Тип виробу, товару.

АРТИКУЛЯЦІЯ (від лат. articulatio – розчленування) – 1) Дія мовного апарата, внаслідок якої утворюються членороздільні звуки; виразність вимови. 2) Зчленування кісток, суглоб. 3) Спосіб виконання послідовного ряду звуків на інструменті чи голосом. 4) *тех.* Міра якості систем зв'язку, призначена для передачі мовних повідомлень.

АРТИЛЕРІЯ (франц. artullerie, від старофранц. atillier – споряджати) – 1) Рід сухопутних військ, озброєних гарматами, реактивними, ракетними установками. 2) Сукупність вогнепальної зброї (гармати, міномети, реактивні установки), що уражає противника з великої відстані. 3) Галузь воєнної науки, що вивчає артилерійське озброєння та його застосування в бою.

АРТИСТ [франц. artiste, від лат. ars (artis) – мистецтво] – 1) Виконавець творів мистецтва. 2) Переносно – особа, яка досягла високої майстерності в певній галузі.

АРТИСТИЧНИЙ (франц. artistique) – притаманний артистові; майстерний, мистецький.

АРТИШОК (нім. Artischocke, італ. articioсco, від араб, аль-харшоф) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини складноцвітих. Поширені в Середземномор'ї та на Канарських островах. Деякі види культивують у багатьох країнах. Недорозвинені суцвіття використовують в їжу.

АРТР..., **АРТРО**... (від грец. ἄρθρον – суглоб) – у складних словах відповідає поняттю «суглоб».

АРТРАЛГІЯ (від *артр...* і грец. αλγος – біль, страждання) – біль у суглобі.

АРТРИТ (від грец. ἄρθρον – суглоб) – запалення суглоба.

АРТРИТИЗМ *(*від *артрит*) – схильність до захворювання суглобів внаслідок порушення обміну речовин.

АРТРОЛОГІЯ (від *артро...* і *...логія*) – розділ *анатомії,* який вивчає будову суглобів.

АРТРОПЛАСТИКА (від *артро...* і *пластика*) – хірургічна операція, яка відновлює рухомість суглобів.

АРТРОПОДИ (від *артро...* і *...поди*) – тип безхребетних тварин. Включає комах, павукоподібних, ракоподібних, багатоніжок, тихоходок тощо. Поширені в усіх частинах світу. Інша назва – *членистоногі*.

АРТРОТОМІЯ (від *артро...* і *...томія*) – розтин суглобової порожнини.

АРУД, **АРУЗ** (араб.) – система віршування, що використовується в арабській, перській і тюркомовній писаній поезії і спирається на закономірне чергування довгих та коротких складів.

АРФА (нім. Harfe) – 1) Багатострунний щипковий музичний інструмент. 2) заст. Машина для очистки та сортування зерна.

АРХАЇЗАЦІЯ (від грец. αρχαΐζω – наслідую старовину) – умисне наслідування старовини.
АРХАЇЗМ (від грец. αρχαίος – стародавній) – 1) Слово чи мовний зворот, що застарів або вийшов із ужитку. 2) Пережиток минулого.
АРХАЇКА (від грец. αρχαϊκός – старовинний) – 1) Ранній етап розвитку мистецтва, переважно давньогрецького та єгипетського. 2) Давнина.
АРХАЇЧНИЙ – старовинний, застарілий.
АРХАЛАКСИС (від грец. αρχή – початок і αλλαξις – зміна, обмін) – один із шляхів еволюції органів тваринних організмів внаслідок ембріональних змін, завдяки яким розвиток органа не повторює розвитку предка.
АРХАР (тюрк.) – дикий баран. Поширений в Середній і Центральній Азії. Цінна мисливсько-промислова тварина. Інша назва – *аргалі*.
АРХЕ... (від грец. αρχή – початок, походження) – у складних словах означає початок.
АРХЕГОНІАТИ – група рослин, у яких жіночим статевим органом є *архегоній.*
АРХЕГОНІЙ (від *архе...* і грец. γονή – народження, материнська утроба) – жіночий статевий орган мохоподібних, папоротеподібних і голонасінних рослин.
АРХЕЙ, **АРХЕЙСЬКА ЕРА** (від грец. αρχαίος – стародавній, первісний) – найдавніша *ера* в геологічній історії Землі; розпочалась понад 3500 млн. років тому, тривала понад 900 млн. років. Відклади цієї ери становлять архейську групу.
АРХЕО... (від грец. αρχαίος – стародавній) – у складних словах означає стародавній, належний до давнини.
АРХЕОГРАФІЯ (від *архео...* і *...графія*) – галузь історичної науки; вивчає питання, пов'язані з виданням пам'яток письменства.
АРХЕОЛОГІЯ (від *археo...* і *...логія*) – галузь історичної науки, що вивчає історичне минуле людського суспільства на основі речових пам'яток (знарядь праці, предметів побуту, зброї, прикрас, жител, місць поселення, поховання).
АРХЕОПТЕРИКС, **АРХЕОРНІС** (від *археo...* і грец. πτέρυξ, όρνις – птах) – викопний первісний птах. Поширений у мезозойську еру. Схожий з рептиліями, від яких він походить. Інша назва – *первоптах довгохвостий*.
АРХЕСПОРІЙ (від *архе...* і грец. σπορά – народження, розмноження) – група клітин, з яких розвиваються спори у мохів і рівноспорових папоротеподібних та пилок і зародкові мішки у різноспорових папоротеподібних, голонасінних і покритонасінних рослин.
АРХІ... (грец. άρχι...) – префікс, що означає головний, старший; найвищий ступінь чогось.
АРХІВ (лат. archivum, від грец. άρχεῖον – урядовий будинок) – 1) Установа (або відділ в установі), де збирають, упорядковують і зберігають документальні матеріали. 2) Сукупність листів, рукописів, знімків тощо, які стосуються діяльності певної установи або особи.
АРХІВАРІУС (нім. Archivarius, з лат. archivarius – охоронець архіву) – 1) Працівник *архіву.* 2) заст. Охоронець архівних матеріалів.
АРХІВОЛЬТ (від італ. archivolto – виступ під аркою) – зовнішнє обрамлення (наличник) прольоту арки, найчастіше профільоване.
АРХІЄПИСКОП (від *архі...* і *єпископ*) – почесний духовний сан єпископів, один з найвищих ступенів у християнській церковній *ієрархії.*
АРХІЄРЕЙ (грец. αρχιερεύς – первосвященик) – у православній церкві особа, що належить до вищих священослужителів *(єпископів, архієпископів*).
АРХІМАНДРИТ (грец. αρχιμανδρίτης, букв. – старший над паствою) – у православній церкві титул настоятелів великих чоловічих монастирів, ректорів духовних семінарій, глав духовних місій.
АРХІМІЦЕТИ (від грец. αρχή – початок і *...міцети*) – клас нижчих мікроскопічних грибів. Багато видів – паразити рослин, деякі спричинюють захворювання культурних рослин.

АРХІПЕЛ<u>А</u>Г (від *архі...* та грец. πέλαγος – море) – група островів, що лежать на невеликій віддалі один від одного, мають здебільшого однакове походження й подібну геологічну будову.
АРХІТЕКТ<u>О</u>НІКА (від грец. αρχιτεκτονική – будівельне мистецтво) – 1) Основний принцип побудови, зв'язок і взаємозумовленість елементів цілого. 2) Будова художнього твору, його *композиція.*
АРХІТЕКТ<u>У</u>РА (лат. architecture, від грец. αρχιτέκτων – будівничий) – 1) Будівельне мистецтво, проектування і будівництво споруд. 2) Мистецький характер будівлі.
АРХІТР<u>А</u>В (від *архі...* та лат. trabs – балка) – головна балка, нижня частина *антаблемента.*
АРХОЗ<u>А</u>ВРИ (від грец. αρχαίος – стародавній і *...завр*) – група вимерлих (текодонти, *динозаври, птерозаври*) та сучасних *(крокодили*) плазунів.
АРХ<u>О</u>НТИ (грец. άρχοντες) – вищі службові особи в містах-державах Стародавньої Греції.
АС [1] (лат. as) – грошова одиниця Стародавнього Риму.
АС [2] (франц. as – туз, переносно – майстер своєї справи) – 1) Льотчик-винищувач вищого класу, майстер повітряного бою. 2) Командир підводного човна, що затопив кілька суден противника. 3) Переносно – визначний майстер своєї справи.
АСАМБЛ<u>Е</u>Я (франц. assemblee – збори) – 1) В Росії – бал, розважальні або ділові збори, які влаштовували за Петра I. 2) Збори. 3) Державний або керівний орган якоїсь міжнародної організації (напр., Генеральна Асамблея ООН).
АСАФЕТ<u>И</u>ДА (від перс. аса – смола і лат. foetida – смердюча) – висохлий сік з різким запахом часнику, добувають з багаторічної зонтичної рослини ферули асафетиди.
<u>А</u>СДИК (англ. asdic) – гідролокаційний пристрій для визначення місця перебування підводних об'єктів.
АСЕЙСМ<u>І</u>ЧНИЙ (від *а...* і *сейсмічний*) – той, що не піддається дії землетрусів. *А-на область* – область земної кулі, де не буває землетрусів або вони проявляються слабо. *А-ні споруди* – будівлі, які не руйнуються під час землетрусів.
АСЕКСУ<u>А</u>ЛЬНІСТЬ (від *а...* і лат. sexualis – статевий) – відсутність статевих ознак, статевого потягу.
АС<u>Е</u>МБЛЕР (англ. assembler, від assemble – збирати, монтувати) – загальноприйнята назва *транслятора* з *автокоду.*
АСЕНІЗ<u>А</u>ЦІЯ (від франц. assainissement – оздоровлення, очистка) – система вивізного очищення неканалізованих населених місць від покидьків і бруду.
АС<u>Е</u>ПТИКА (від *а...* і грец. σηπτικός – гнильний) – сукупність профілактичних методів і прийомів, спрямованих на створення безмікробних умов для запобігання зараженню ран.
АСЕРТОР<u>И</u>ЧНИЙ (лат. assertorius, від assero – визнаю) – ствердний. *А-не судження* – судження, в якому лише констатується факт, але не виражається його логічна необхідність.
АС<u>Е</u>СОР (лат. assessor, від assideo – засідаю) – судова службова особа в Стародавньому Римі (помічник *претора*), в країнах середньовічної Європи та деяких буржуазних державах (напр., у Німеччині). В Росії посаду А. запроваджено реформами Петра І. *Колезький* А. – в дореволюційній Росії цивільний чин.
АСИГН<u>А</u>ЦІЇ (від лат. assignatio – призначення) – паперові гроші, що були в обігу в Росії у 1769 – 1849 рр.
АСИГНУВ<u>А</u>ТИ (від лат. assigno – призначаю) – відпускати, виділяти певну суму грошей для певної мети.
АС<u>И</u>ЗИ (від лат. assisae – засідання) – 1) В середньовічній Англії – засідання королівської ради, а також загальні постанова й розпорядження короля. 2) В середньовічній Франції – розпорядження можновладних сеньйорів. 3) У ряді країн за середньовіччя зведення законів. 4) У сучасних Англії і Франції виїзні сесії суду.

АСИМЕТРІЯ (від грец. ασυμμετρία – невідповідність) – відсутність або порушення *симетрії.*
АСИМІЛЯЦІЯ (від лат. assimilatio – уподібнення) – 1) Засвоєння та використання організмом необхідних для його розвитку речовин, що надходять у нього з навколишнього середовища. Протилежне – *дисиміляція. 2*) Злиття одного народу з іншим шляхом засвоєння його мови, звичаїв. 3) *мовозн.* Уподібнення звуків.
АСИМПТОТА (від грец. άονμπτωτος, – той, що не збігається) – пряма, яка не має жодної спільної точки з певною кривою (напр., *гіперболою*), що необмежено наближається до цієї прямої.
АСИНДЕТОН (від грец. άσΰνδετον – безсполучниковість) – *фігура* поетичної мови, в якій опускаються сполучники для надання розповіді більшої виразності, стислості.
АСИНЕРГІЯ (від *а...* і грец. συνεργία – співучасть) – втрата здатності об'єднувати окремі рухи в складний руховий акт; спостерігається при захворюваннях мозочка.
АСИНХРОННИЙ (від *а...* і *синхронний*) – той, що не збігається в часі; *а-на культура* – сукупність особин одного виду *(популяція*) одноклітинних водоростей, що перебувають на різних стадіях розвитку. Використовують у космонавтиці як ланку закритої системи круговороту речовин на космічних кораблях.
АСИСТЕНТ [від лат. assistens (assistentis) – присутній, помічник] – 1) Помічник спеціаліста (професора, лікаря, режисера, екзаменатора). 2) У вузах СРСР штатна посада на кафедрі; перше наукове звання. 3) Помічник прапороносця.
АСИСТОЛІЯ (від *а...* і грец. συστολή – скорочення) – гостре ослаблення скорочень серцевого м'яза, що викликає розлад серцевої діяльності.
АСКАРИДИ (грец. άσκαρίδες) – родина класу круглих червів. Паразитують у кишечнику тварин та людини, спричинюючи *аскаридоз.*
АСКАРИДОЗ – гельмінтозне захворювання людини і тварин, спричинюване *аскаридами.*
АСКЕР (тур.) – турецький солдат.
АСКЕТ (від грец. άοκητής – добрнавчений) – 1) У давнину християнський подвижник, пустельник. 2) Переносно – людина, яка вкрай обмежує свої життєві потреби.
АСКЕТИЗМ (від *аскет*) – 1) Моральний принцип, що полягає в крайньому обмеженні потреб людини, самозреченні, у відмові її від життєвих благ і насолод з метою самовдосконалення або досягнення морального чи релігійного ідеалу. 2) Переносно – надзвичайна стриманість, помірністьвідмовлення від життєвих благ.
АСКЛЕПІЙ (грец. Άοκληπιός) – в давньогрецькій міфології бог лікування, у давніх римлян – *Ескулап.*
АСКОМІЦЕТИ (від грец. ασκός – міх і *...міцети*) – клас вищих грибів, що розмножуються спорами, які розвиваються в сумках (асках). Інша назва – *сумчасті гриби*.
АСКОРБІНАЗА – *фермент,* що прискорює окислення *аскорбінової* кислоти. Міститься в рослинах.
АСКОРБІНОВА кислота (від *а...* і лат. scorbutus – цинга) – вітамін С, органічна кислота, нестача якої в їжі спричинює цингу. Міститься в усіх рослинах; найбільше – в чорній смородині, шипшині.
АСКОРБІНОМЕТРІЯ (від *а...,* лат. scorbutus – скорбут, цинга і *...метрія*) – метод кількісного аналізу, при якому основним *реагентом* є титрований (див. *Титр*) розчин аскорбінової кислоти.
АСО (від франц. assaut – приступ, штурм) – тренувальний бій двох спортсменів у боксі та фехтуванні.
АСОНАНС (франц. assonance, від лат. assono – відгукуюсь) – 1) Співзвучність. 2) Неточна рима, в якій схожі самі голосні.
АСОНОРИЗАЦІЯ [від *а...* і лат. sonor (sonoris) – звук] – заходи для зменшення шуму.
АСОРТИМЕНТ (франц. assortiment – набір, комплект, від assortir – підбирати, сортувати) – 1) Склад, співвідношення різних видів виробів у продукції підприємства, галузі виробництва або в певній групі товарів. 2) Підбір різних видів і сортів товарів.

АСОРТІ (від франц. assorti – добре підібраний) – набір однорідних предметів різних сортів.
АСОЦІАЛЬНИЙ (від а... і *соціальний*) – протисуспільний, негромадський.
АСОЦІАТИВНІСТЬ (від лат. associo – приєдную) – властивість додавання й множення чисел, виражена формулами (a + b) + c = a + (b + c) і (ab) c = a (bc).
АСОЦІАЦІЯ (лат. associatio – сполучення, з'єднання, від associo – з'єдную) – 1) Добровільне об'єднання осіб або організацій для досягнення спільної мети. 2) Сполучення, з'єднання чого-небудь в єдине ціле (напр., *молекул, іонів,* зірок або зоряних систем). 3) Психологічний зв'язок між окремими нервово-психічними актами – уявленнями, думками, почуттями, внаслідок якого одне уявлення, почуття тощо спричинює інше. 4) А. *очей* – узгоджена робота очей, що приводить до злиття окремих зображень, утворених у кожному оці, в одну спільну картину. 5) Угруповання мікробів різних видів, що існують у природних або лабораторних умовах. 6) *бот.* Основна класифікаційна одиниця рослинного покриву; являє собою сукупність угруповань *(фітоценозів*), однорідних за умовами існування, видовим складом тощо.
АСПАРАГІН (від грец. ἀσπάραγος – спаржа, холодок) – органічна азотиста сполука. Вперше одержано з пагонів *спаржі.* Знешкоджує *аміак,* що утворюється в організмі при перетворюванні білків.
АСПАРАГІНОВА кислота (від грец. ἀσπάραγος – спаржа, холодок) – амінокислота, входить до складу білків. Є проміжним продуктом азотистого обміну у тварин і рослин.
АСПЕКТ (від лат. aspectus – погляд, вид) – 1) Точка зору, з якої сприймається або оцінюється те чи інше явище, предмет, подія; перспектива, в якій вони виступають. 2) Зовнішній вигляд рослинних угруповань; змінюється за сезонами.
АСПЕРГІЛ (від лат. aspergo – оприскую, кроплю) – рід сумчастих плісеневих грибів. Деякі види спричинюють захворювання на *аспергільоз.* Певні види А. використовують для одержання лимонної кислоти, *ферментів, антибіотиків.*
АСПЕРГІЛЬОЗ – інфекційне захворювання людини, птахів, бджіл, рідше інших тварин, яке спричинюється плісеневими грибами роду *аспергіл.* Інша назва – *пневмомікоз.*
АСПЕРГІЛЬОТОКСИКОЗ (від *аспергіл* і *токсикоз*) – отруєння тварин кормами, ураженими плісеневими грибами роду *аспергіл.*
АСПЕРМІЯ (від грец. άσπερμος – позбавлений насіння) – повна відсутність *сперматозоїдів* у виділенні сім'яників.
АСПІД [1] [від грец. ασπίς (άσπίδος) – отруйна змія] – 1) Рід отруйних змій. Поширені в Північній і Південній Америці. Отруту А. використовують у медицині. 2) Переносно – зла, підступна людина.
АСПІД [2] [від грец. ίασπις (ίάσπιδος) – яшма] – щільна різновидність сланцю. Застосовують як покрівельний матеріал.
АСПІДІУМ (від грец. ασπιδιον – маленький щит) – заст. Назва деяких папоротей.
АСПІДНИЙ – зроблений з аспіду; *а. сланець* – те саме, що й *аспід* [2].
АСПІРАНТ [від лат. aspirans (aspirantis) – той, що до чогось прагне] – особа, що готується до науково-педагогічної діяльності.
АСПІРАНТУРА (від *аспірант*) – система підготовки при вищих навчальних закладах або науково-дослідних інститутах професорсько-викладацьких і наукових кадрів.
АСПІРАТИ (від лат. aspiratus – придиховий) – придихові приголосні звуки. Слов'янським мовам не властиві.
АСПІРАТОР (від лат. aspiro – дму, видихаю) – 1) В медицині – апарат для відсмоктування рідин з ран відкритих і закритих порожнин тіла. 2) В техніці – пристрій, яким відбирають проби газу з метою *аналізу* його складу й запиленості. Застосовують переважно в гірничій, металургійній і харчовій промисловості.
АСПІРАЦІЯ (від лат. aspiratio – дихання) – 1) Відсмоктування пилу з забруднених виробничих приміщень. 2) Проникнення сторонніх речовин у дихальні шляхи під час

вдиху. 3) Відсмоктування рідини або повітря, скупчених внаслідок різних захворювань у якій-небудь порожнині тіла.

АСПІРИН (від лат. aspiro – дихаю) – лікарський препарат. Жарознижуючий, болезаспокійливий і протиревматичний засіб. Інша назва – *ацетилсаліцилова кислота*.

АСТАЗІЯ (від *а...* і грец. στάσις – стояння) – втрата здатності стояти, переважно внаслідок захворювання нервової системи (істерії). А. найчастіше сполучається з *абазією.*

АСТАЗУВАННЯ (від *а...* і грец. στασις – стан) – ослаблення впливу земного *магнетизму* на магнітну стрілку чутливого вимірювального приладу.

АСТАРТА (грец. Ἀστάρτη) – грецька назва фінікійської богині родючості, материнства, кохання Аштарт.

АСТАТ, **АСТАТИН** (від грец. άστατος – нестійкий) – радіоактивний хімічний елемент, символ At, ат. н. 85.

АСТАТИЧНИЙ (грец. άστατος,) – неспокійний, нестійкий.

АСТЕНІК (від грец. ασθενικός – безсилий, кволий, млявий) – людина, для якої характерна певна будова тіла: довга і вузька грудна клітка, довга шия, худорлявість, слабо розвинені м'язи.

АСТЕНІЯ (від грец. ασθένεια – безсилля, слабість) – стан безсилля, загальна кволість організму.

АСТЕНОПІЯ [від грец. ασθενής – слабкий і όψ (οπός) – зір] – ослаблення зору.

АСТЕНОСФЕРА (від грец. ασθενής – слабкий і *сфера*) – шар пониженої твердості, міцності та в'язкості у верхній *мантії* Землі. Лежить на глибині близько 100 *км* під *континентами* і майже 50 *км* під дном океану; нижня межа – на глибині 250 – 350 *км*.

АСТЕРИСК (від грец. αστερίσκος – зірочка) – друкарський набірний знак у вигляді зірочки (*), який застосовують для позначення посилань тощо.

АСТЕРОЇДИ (від грец. αστεροειδής – зіркоподібний, зоряний) – 1) Малі планети, що обертаються навколо Сонця в основному між *орбітами* Марса і Юпітера. 2) Морські зірки, клас безхребетних тварин типу голкошкірих. Поширені в океанах і морях, крім тих, що мають малосолону воду.

АСТИГМАТ [від *а...* і грец. στίγμα (στίγματος) – крапка, цятка] – фотографічний об'єктив, у якому не усунуто *астигматизм.*

АСТИГМАТИЗМ (від *а...* і грец. στίγμα – крапка) – 1) Одна з *аберацій* оптичних систем, яка виявляється в тому, що утворюване *лінзою* зображення точки, внаслідок неоднакового заломлення проміння, є розпливчатим. 2) А. *ока* – вада ока, зумовлена несферичністю рогівки або кришталика. Інша назва – *неточковість*.

АСТИЛЬБА (від *а...* і грец. στίλβω – блищу, сяю) – рід трав'янистих багаторічних рослин родини ломикаменевих. Поширені в Південній та Східній Азії, в Північній Америці. Деякі види культивують як декоративні.

АСТМА (від грец. άσθμα – ядуха) – раптові приступи ядухи, що періодично повторюються при деяких захворюваннях серця (А. *серцева*), а також внаслідок судорожного збудження *бронхів* або набухання їхньої слизової оболонки (А. *бронхіальна*).

АСТМАТОЛ – лікарський препарат; курильний порошок, який застосовують при *бронхіальній астмі.*

АСТРАГАЛ (від грец. αστράγαλος – хребець, кісточка) – 1) Рід рослин родини бобових. Трави, рідше напівкущі й кущі. Поширені у Північній півкулі. Деякі види – цінні кормові рослини, кілька видів культивують. 2) Деталь у класичній архітектурі у формі валика (іноді оздобленого ниткою стилізованого намиста) з поличкою; з'єднує стовп колони з *капітеллю* або *базою.*

АСТРАЛЬНИЙ (від грец. άστρον – зірка) – 1) Зоряний. 2) *А-не світило* – сяйво зірок Чумацького Шляху. 3) *А-ні культи* – релігійні культи в єгиптян та інших давніх народів, поклоніння небесним світилам.

АСТРО... (від грец. άστρον – зоря) – у складних словах відповідає поняттям «зоряний», «пов'язаний з небесними тілами».

АСТРОБІОЛОГІЯ (від *астро...* та *біологія*) – наука, що досліджує проблеми існування життя у Всесвіті.
АСТРОБОТАНІКА (від *астро...* та *ботаніка*) – розділ *астробіології,* що вивчає можливі умови виникнення й розвитку рослинності планет Сонячної системи, зокрема Марса. Почала розвиватись завдяки працям радянського астронома Т. А. Тихова.
АСТРОГЕОГРАФІЯ (від *астро...* і *географія*) – наука, що досліджує природні умови планет Сонячної системи порівняно з Землею.
АСТРОГЕОЛОГІЯ (від *астро...* і *геологія*) – наука, що досліджує будову Місяця і планет Сонячної системи.
АСТРОГНОЗІЯ (від *астро...* і *...гнозія*) – знання зоряного неба, вміння розпізнавати на небі сузір'я та окремі зорі.
АСТРОГРАФ (від *астро...* і *...граф*) – *телескоп* для фотографування небесних світил.
АСТРОЇДА (від *астро...* і *...оїд*) – крива, яку описує фіксована точка кола, що з середини дотикається до нерухомого кола вчетверо більшого радіуса і котиться по ньому без ковзання.
АСТРОКОЛОРИМЕТРІЯ (від *астро...* і *колориметрія*) – розділ практичної *астрофізики,* пов'язаний з визначенням кольору небесних об'єктів, головним чином зір.
АСТРОКОМПАС (від *астро...* і *компас*) – прилад для орієнтації за небесними світилами.
АСТРОКОРЕКЦІЯ (від *астро...* і *корекція*) – виправлення кутового положення космічного літального апарата з сигналами астродавачів, що визначають напрям на зорі або інші небесні *орієнтири.*
АСТРОЛАТРІЯ (від *астро...* і *...латрія*) – релігійне поклоніння зорям; була поширена в Ассірії та Вавілоні.
АСТРОЛОГІЯ (від *астро...* і *...логія*) – антинаукове вчення, за яким на основі розташування небесних тіл нібито можна передбачати майбутнє окремих осіб і людства.
АСТРОЛОН – листова недеформуюча прозора пластмасова олівка, яку застосовують як основу для монтажу *діапозитивів* при виготовленні багатоколірних форм плоского друку.
АСТРОЛЯБІЯ (від *астро...* і грец. λαβή – хапання) – кутомірний прилад для геодезичних вимірювань.
АСТРОМЕТРІЯ (від *астро...* і *...метрія*) – розділ *астрономії,* що займається побудовою системи *координат* і визначенням точних положень та руху небесних тіл.
АСТРОНАВІГАЦІЯ (від *астро...* і *навігація*) – наука про водіння літальних апаратів і морських суден за небесними світилами; розділ *аеронавігації.*
АСТРОНАВТ (від *астро...* і *...навт*) – те саме, що й *космонавт.* Термін «астронавт» вживають у США та деяких інших країнах.
АСТРОНАВТИКА (від *астро...* і *...навтика*) – те саме, що й *космонавтика.*
АСТРОНЕГАТИВ (від *астро...* і *негатив*) – фотографічне зображення зоряного неба, одержане за допомогою *астрографа* або іншого *телескопа.*
АСТРОНІМ (від *астро...* і грец. δνυμα – ім'я) – позначення прізвища автора якимсь друкарським знаком (зірочкою тощо). Вид *псевдоніма.*
АСТРОНОМІЧНИЙ – пов'язаний з *астрономією; а-на обсерваторія* – науково-дослідна установа, де спостерігають і вивчають небесні світила і явища, а також розробляють теоретичні питання астрономії; *а-на одиниця* – одиниця віддалей, що дорівнює пересічній віддалі від Землі до Сонця (близько 149,5 млн. *км*).
АСТРОНОМІЯ (від *астро...* і *...номія*) – наука про будову і розвиток небесних тіл, про Всесвіт.
АСТРООРІЄНТАЦІЯ (від *астро...* і *орієнтація*) – орієнтація літальних апаратів відносно «нерухомих» зір за допомогою астродавачів.
АСТРОПУНКТИ (від *астро...* і *пункт*) – опорні точки геодезичної мережі, географічні *координати* яких визначено астрономічними методами.
АСТРОСПЕКТРОГРАФ (від *астро...* і *спектрограф*) – прилад для фотографування *спектрів* небесних світил.

АСТРОСПЕКТРОСКОП (від *астро...* і *спектроскоп*) – прилад для розглядання спектрів небесних світил.
АСТРОСПЕКТРОСКОПІЯ (від *астро...* і *спектроскопія*) – розділ *астрофізики,* в якому за допомогою *спектрального* аналізу вивчається випромінювання небесних світил.
АСТРОСПЕКТРОФОТОМЕТРІЯ (від *астро...і спектрофотометрія*) – розділ практичної *астрофізики,* пов'язаний з вивченням розподілу енергії в спектрах небесних тіл.
АСТРОСФЕРА (від *астро...* і *сфера*) – *біол.* частина центросфери, промениста зона *цитоплазми* навколо клітинного центра, яка утворюється під час непрямого поділу клітини.
АСТРОФІЗИКА (від *астро...* і *фізика*) – розділ *астрономії,* який вивчає фізичну природу і хімічний склад небесних тіл та міжзоряного середовища, а також процеси, що відбуваються в них.
АСТРОФІЛІТ (від *астро...* і грец. φυλλον – лист) – рідкісний *мінерал* класу *силікатів,* силікат *титану,* золотисто-бурого, бронзово-жовтого кольорів з скляним блиском.
АСТРОФОТОГРАФІЯ (від *астро...* і *фотографія*) – розділ *астрофізики,* в якому для астрономічних досліджень застосовують фотографування небесних світил у різних ділянках спектра.
АСТРОФОТОМЕТР (від *астро...* і *фотометр*) – прилад для вимірювання блиску або яскравості небесних об'єктів або ж світлових потоків, що приходять від них.
АСТРОФОТОМЕТРІЯ (від *астро...* і *фотометрія*) – розділ *астрофізики,* завданням якого є вимірювання блиску та поверхневої яскравості небесних світил візуальними, фотографічними та фотоелектричними методами.
АСТРОХІМІЯ (від *астро...* і *хімія*) – див. *Космохімія.*
АСТРОЦИТИ (від *астро...* і *...цити*) – зірчасті клітини допоміжної тканини нервової системи.
АСФАЛІЯ (грец. ασφάλεια – безпека, захист) – політична поліція в Греції.
АСФАЛЬТ (від грец. ασφαλτος – гірська смола) – будівельний матеріал, суміш *бітуму* з тонкоподрібненими мінеральними речовинами, головним чином вапняком. Складова частина *асфальтобетону.*
АСФАЛЬТЕНИ – високомолекулярні речовини, виділені з нафти, темно-бурого або чорного кольору порошки. Складова частина *бітуму.*
АСФАЛЬТОБЕТОН (від *асфальт* та *бетон*) – будівельний матеріал, суміш *бітуму* з заповнювачами. Застосовують головним чином у дорожньому будівництві.
АСФІКСІЯ (грец. ασφυξία, букв. – відсутність пульсу, ядуха) – різкий розлад дихання, який виникає внаслідок нестачі в крові кисню і надміру вуглекислоти.
АСФОДІЛ, **АСФОДЕЛЬ** (грец. ασφόδελος) – рід переважно багаторічних трав'янистих рослин родини лілійних. Поширені в Середземномор'ї та в Азії. Деякі види культивують як декоративні рослини.
АСЦИДІЇ (від грец. άσκίδίον – мішечок) – 1) Клас хордових морських тварин підтипу покривників; більшість А. – сидячі прикріплені до дна тварини. Поширені в усіх морях земної кулі. 2) Листки деяких рослин, що мають форму мішечка.
АСЦИТ (грец, άσκίτης – черевна водянка, від ασκός – шкіряний міх для зберігання рідини, живіт) – патологічне скупчення рідини в черевній порожнині людини і тварин при захворюваннях серця, печінки тощо.
АСЮРЕ (від франц. assurer – забезпечувати) – друкарська лінійка, якою утворюють відбиток у вигляді кількох тонких паралельних ліній. Застосовують при друкуванні *чеків,* квитанцій.
АТ – розмінна монета Лаосу, 1/100 *кіпа*.
АТАВІЗМ (від лат. atavus – віддалений предок) – поява в організмів ознак, властивих їхнім далеким предкам; напр., розвиток у людини хвоцового придатка, розвиток у коня двох додаткових пальців. Інша назва – *реверсія*.

АТАКА (від франц. attaque – напад) – 1) Стрімкий напад на противника в поєднанні з навальним вогнем. 2) А. *ревматична* – гострий приступ *ревматизму.*

АТАКСИТ (від грец. αταξία – безладдя) – залізний *метеорит,* що містить понад 13% *нікелю* і складається з дрібнозернистої суміші мінералів камаситу і теніту.

АТАКСІЯ (від грец. αταξία – безладдя) – розлад *координації* довільних рухів, спостерігається при деяких захворюваннях нервової системи.

АТАРАКСІЯ (від грец. αταραξία – спокій) – стан душевного спокою й незворушності, до якого, на думку деяких давньогрецьких філософів, повинен прагнути мудрець.

АТАШЕ (франц. attache, букв. – прикріплений) – 1) Молодший дипломатичний ранг співробітника дипломатичних представництв та відомств закордонних справ. 2) Службові особи – представники різних відомств, відряджені до дипломатичних представництв або відповідних відомств країни перебування (А. спеціальні). Особа, що відає питаннями преси та інформації (прес-аташе). Представники військового відомства даної країни при військовому відомстві країни перебування, одночасно – радники дипломатичного представника з військових питань (А. військові, військово-морські, військово-повітряні).

АТЕЇЗМ (від *а...* і грец. θεός – бог) – безбожність, усвідомлення марновірності релігії, заперечення й теоретичне спростування її уявлень.

АТЕЇСТ – прихильник *атеїзму;* безбожник, безвірник.

АТЕЛЕКТАЗ (від грец. ατελής – неповний і έκτασις – розтягування, розтяг) – спадіння легенів внаслідок відсутності в *альвеолах* повітря.

АТЕЛЬЄ (від франц. atelier – майстерня, студія) – майстерня митця, фотографа. А. *мод* – салон індивідуального пошиття одягу.

АТЕНЕУМ (лат. Athenaeum, від грец. Αθήναιον) – 1) Храм богині Афіни в Стародавній Греції. 2) Перший вищий навчальний заклад, створений у Стародавньому Римі в 135 р. 3) Назва середніх шкіл у Франції в період буржуазної революції кінця 18 ст.

АТЕНЮАТОР (від франц. attenuer – зменшувати) – пристрій, що дає змогу зменшувати електричну потужність або напругу в певну кількість разів.

АТЕРОМА (грец. άθηρώμα, від άθάρη – каша) – *кіста* сальної залози шкіри.

АТЕРОМАТОЗ – відклади в артеріях жирової маси з кристалами *холестерину* та солями вапняку (напр., при *атеросклерозі*).

АТЕРОСКЛЕРОЗ [від грец. αθήρ (άθέρος) – полова і *склероз*] – хронічне захворювання, яке характеризується ущільненням і втратою еластичності стінок артерій, звуженням їхнього просвіту з наступним порушенням кровопостачання органів.

АТЕСТАТ (від лат. attestor – підтверджую, посвідчую) – 1) Свідоцтво про закінчення навчального закладу. 2) Посвідчення про забезпечення продовольством і грішми військовослужбовців. 3) Посвідчення членові сім’ї військовослужбовця, який перебуває в діючій армії, на одержання щомісячного забезпечення.

АТЕСТАЦІЯ (від лат. attestatio – посвідчення) – визначення кваліфікації працівника, відзив про його здібності, ділові та інші якості.

АТЕТОЗ (від грец. άθετος – нестійкий, позбавлений положення у просторі) – мимовільне скорочення м’язів пальців (рук, ніг) внаслідок захворювання головного мозку.

АТИПІЯ (від *а...* і *тип*) – відсутність типових, характерних рис або особливостей у певної речі або явища; відхилення від нормального.

АТИПОВИЙ (від *а...* і *тип*) – нетиповий, нехарактерний.

АТИРЕОЗ (від а... і грец. θυρεός – щит) – природжене або набуте випадіння *функції* щитовидної залози.

АТЛАНТ [від грец. Άτλας (Άτλαντος)] – 1) В давньогрецькій міфології титан, який за наказом Зевса тримав на собі небо. 2) *архіт.* Колона у вигляді чоловічої постаті, що підтримує перекриття будівлі, портик, балкон. 3) *анат.* Перший шийний хребець у земноводяних, плазунів, птахів і ссавців.

АТЛАНТ<u>И</u>ЗМ – ідейна і політична течія, що з метою зміцнення світової позиції капіталізму виступає за всебічний зв'язок країн, які беруть участь у Північно-атлантичному договорі.

<u>А</u>ТЛАС (від грец. Ἄτλας – *Атлант*) – систематизований збірник географічних чи історичних карт, зображень рослин, тварин, малюнків, таблиць тощо.

АТЛ<u>А</u>С (араб., букв. – гладенький) – шовкова або напівшовкова тканина з блискучою лицьовою поверхнею.

АТЛ<u>Е</u>Т (від грец. άθλητη; – учасник змагань, борець) – фізично розвинена, дужа людина, спортсмен.

АТЛЕТ<u>И</u>ЗМ (франц. athletisme – легка атлетика, від грец. άθλέω – борюся, змагаюсь) – добре розвинуті фізичні якості спортсмена; спрямованість тренувань на розвиток таких якостей.

АТЛ<u>Е</u>ТИКА (грец. αθλητική) – 1) У давніх греків мистецтво досягати гармонійного фізичного розвитку за допомогою фізичних вправ. У сучасному фізичному вихованні розрізняють легку А. (біг, ходіння, стрибки, метання) і важку А. (підняття ваги – гирі, гантелі, штанги). 2) Вид циркового мистецтва.

АТЛЕТ<u>И</u>ЧНИЙ (від грец. αθλητικός – властивий борцям) – дужий, богатирський, могутній.

АТМ<u>О</u>МЕТР (від грец. ατμός – пара, випаровування і *...метр*) – прилад для вимірювання швидкості випаровування води.

АТМОСФ<u>Е</u>РА (від грец. άτμός – пара і *сфера*) – 1) Газоподібна оболонка Землі та інших планет. 2) Одиниця тиску. 3) Переносно – настрій навколишніх людей, обстановка (напр., трудова А., товариська атмосфера).

АТМОСФ<u>Е</u>РИКИ – радіохвилі, що утворюються внаслідок електричних розрядів в *атмосфері* Землі.

АТ<u>О</u>Л (мальдівське atolu) – низинний кораловий острів кільцеподібної форми з мілководною лагуною всередині. А. поширені в тропічній зоні.

<u>А</u>ТОМ (від грец. άτομος – неподільний) – найменша частинка хімічного елемента, яка зберігає всі його хімічні властивості.

АТОМІЗ<u>А</u>ТОР – прилад для дрібного розпилювання рідини. Застосовують для дезинфекції, покривання поверхонь фарбами, лаками.

АТОМ<u>І</u>ЗМ, **АТОМ<u>І</u>СТИКА** – 1) Вчення, за яким матерія складається з атомів (тобто переривчаста у своїй будові). 2) *Логічний* А. – ідеалістичне вчення початку 20 ст. про тотожність будови мови й дійсності.

АТОМІСТ<u>И</u>ЧНИЙ – той, що стосується *атомізму.*

АТОМІФІК<u>А</u>ЦІЯ (від *атом* і *...фікація*) – широке впровадження атомної енергії в народне господарство і побут. Під А. розуміють також поширення процесів, пов'язаних з розпадом ядер, у створенні радіоактивних *ізотопів,* у перебудові атомних ядер і атомів, у переміщенні *субатомних,* суб'ядерних та інших елементарних частинок.

<u>А</u>ТОМНИЙ – пов'язаний з *атомом; а-на маса* – число, що показує, у скільки разів маса *атома* даного хімічного елемента більша за 1/12 маси атома *ізотопу* вуглецю С-12; *а-на енергія* – енергія, виділювана під час ядерних реакцій, напр. при радіоактивних перетвореннях ядер; *а-на теплоємність* – величина, що чисельно дорівнює кількості тепла, яке потрібне, щоб нагріти 1 грам-атом речовини на 1° С; *а-на фізика* – розділ *фізики,* що вивчає будову і властивості атомів і *іонів; а-ні спектри* – оптичні спектри одноатомних газів; *а. радіус* – половина віддалі, до якої наближаються атомні ядра при зіткненні.

АТОН<u>А</u>ЛЬНІСТЬ (від а... і *тональність*) – відмова від тональності, ігнорування логіки ладових і гармонійних зв'язків, які утворюють мову тональної музики.

АТОН<u>І</u>Я (від грец. ατονία – в'ялість, слабість) – ослаблення *тонусу*, еластичності й збудливості тканин та органів (А. шлунка, кишок, м'язів) у людини і тварин.

АТОРНЕЙ (англ. attorney) – в англосаксонських країнах повірений або представник іншої особи, який веде справи у суді. *А.-генерал* – в Англії, США і деяких інших країнах одна з вищих службових осіб юстиції.
АТРАГЕНА (грец. ἀτραγένη) – рід рослин родини жовтецевих. Кущі.
АТРАКЦІОН (франц. attraction, букв. – притягання) – 1) Номер циркової програми. 2) Вид масових розваг.
АТРАКЦІЯ (від лат. attractio – притягування) – *геод.* відхилення виска внаслідок діяння сили тяжіння гір, важких речовин земної кори та інших значних мас.
АТРЕЗІЯ (від *а...* і грец. τρῆσις – отвір) – природжена відсутність або недорозвиненість природних отворів організму.
АТРЕПСІЯ (від *а...* і грец. θρέψις – живлення) – тяжка форма розладу харчування у немовлят.
АТРИБУТ (від лат. attributum – додане) – 1) Невід'ємна властивість об'єкта. 2) Означення (член речення). 3) Переносно – істотна ознака, властивість чого-небудь.
АТРИБУТИВНИЙ (від *атрибут*) – той, що стосується означення, вживається як означення; означальний.
АТРИБУЦІЯ (від лат. attributio – приписування) – визначення достовірності, аутентичності художнього твору, його автора, місця й часу створення.
АТРІУМ (лат. atrium, від ater – темний) – у давньоримських будинках приміщення з верхнім освітленням, де приймали гостей.
АТРОПІН (від лат. Atropa belladonna – *беладонна,* з грец. ἄτροπος – незмінний) – лікарський препарат; болезаспокійливий і протиспазматичний засіб.
АТРОФІЯ (від грец. ατροφία – голодування, в'янення) – 1) Прижиттєве зменшення розміру та ваги органа або тканини організму тварин і людини зі зменшенням або втратою функцій. 2) Притуплення, втрата якого-небудь чуття, властивості.
АТТИК [від грец. 'Αττικός – той, що походить з Аттики (область Стародавньої Греції)] – стінка над карнизом або поверх, що увінчує споруду, найчастіше тріумфальну *арку.*
АТТІЦИЗМ (від грец. ἀττικισμός – аттіцька манера) – вишукана й образна мова, властива давнім жителям Аттики за часів розквіту їхньої культури.
АУДИТОР (від лат. auditor – слухач) – учень, якого призначав учитель для вислухування уроків інших учнів.
АУДИТОРІЯ (лат. auditorium) – 1) Приміщення, де читають лекції, доповіді, провадять збори. 2) Слухачі лекцій, радіопередач тощо.
АУДИФОН (від лат. audio – слухаю і *...фон*) – 1) Слуховий апарат для осіб з вадами слуху. 2) *військ.* Апарат для уловлювання на віддалі звуків моторів літаків, що наближаються.
АУДІЄНЦІЯ (від лат. audientia – вислухування) – офіційний прийом у високопоставленої особи; в міжнародному праві – прийом главою держави глави дипломатичного представництва або особи, що обіймає високу державну посаду.
АУДІОВІЗУАЛЬНИЙ (від лат. audio – слухаю і *візуальний*) – те, що забезпечує одночасне відтворення зображення й звукового супроводу.
АУДІОГРАФ (від лат. audio – слухаю і *...граф*) – *мед.* самозаписувальний прилад для визначення точності слуху.
АУДІОМЕТР (від лат. audio – слухаю і *...метр*) – прилад для визначення гостроти слуху.
АУДІОН (від лат. audio – слухаю) – одноламповий радіоприймач, у якому електронна лампа була *детектором.*
АУКСАНОМЕТР (від грец. αυξάνω – зростаю, збільшуюся і *...метр*) – прилад для вимірювання приросту рослини у довжину.
АУКСИНИ (від грец. αὔξω – вирощую, збільшую) – фізіологічно активні речовини, що утворюються в рослинах, стимулюють їхній ріст. Одержані синтетично А. застосовують у рослинництві.

АУКСОТРОФИ (від грец. αὔξω – вирощую, збільшую і *...трофи*) – бактерії, гриби, водорості, що внаслідок *мутації* втратили здатність синтезувати речовини, необхідні для їхнього росту.
АУКУБА (япон.) – рід рослин родини деренових. Поширені в Південній та Південно-Східній Азії. Кущі А. *японської* культивують в СРСР як декоративну рослину.
АУКЦІОН [від лат. auctio (auctionis) – збільшення] – продаж товарів, майна з публічного торгу покупцеві, який запропонував найвищу ціну.
АУЛ (тюрк.) – селище у казахів, туркменів, каракалпаків; гірське селище на Кавказі.
АУРА (від грец. αὔρα – подих) – своєрідний стан, що передує припадкам при деяких нервових захворюваннях людини (напр., епілепсії, істерії).
АУРЕОМІЦИН (від лат. aureus – золотий і *...міцин*) – лікарський препарат, антибіотик. Застосовують при лікуванні *пневмонії, дизентерії, сифілісу* тощо.
АУРИКУЛЯРНИЙ (від лат. auricula – вушна раковина) – вушний.
АУРИПІГМЕНТ [від лат. aurum (auri) – золото і *пігмент*] – *мінерал* класу сульфідів, золотаво-жовтого кольору з алмазним блиском. Використовують як миш'якову руду й фарбу.
АУСКУЛЬТАЦІЯ (віл лат. auscultatio – слухання, вислуховування) – метод дослідження хворих вислуховуванням звукових явищ в організмі – тонів серця, шумів дихання, *перистальтики.*
АУСЛАУТ (від нім. Auslaut – кінцевий звук, кінець слова) – позиція звука або звукосполучення в кінці слова.
АУСПІЦІЇ (лат. auspicia, від avis – птах і specio – дивлюсь) – 1) У давніх римлян ворожіння на основі спостережень за польотом і криком птахів, за небесними явищами. 2) Переносно – види на майбутнє.
АУСТЕНІТ – структурна складова залізовуглецевих сплавів, твердий розчин вуглецю (до 2%) або легуючих елементів у *гамма-залізі.* Від прізвища англійського металурга У. Робертса-Аустена.
АУТ (від англ. out – зовні, поза) – термін, що у спортивних іграх з м'ячем означає виліт м'яча за межі спортивного поля.
АУТБОРТ (англ. outboard, від out – поза і board – борт) – підвісний мотор, іноді й сам човен з підвісним мотором.
АУТБРЕДНИЙ (від *аутбридинг*) – той, що походить від схрещування не споріднених між собою особин.
АУТБРИДИНГ (англ. outbreeding, від out – поза і breed – розводити) – схрещування не споріднених між собою тварин або рослин.
АУТЕКОЛОГІЯ (від грец. αυτός – сам, один і *екологія*) – розділ екології, що вивчає пристосованість окремих видів рослин і тварин до умов середовища та способи життя виду.
АУТИЗМ (від грец. αυτός – сам, один) – хворобливий стан психіки людини, що характеризується заглибленням у власні внутрішні переживання, прагненням до відособлення від зовнішнього світу і поступовим відривом від реальної дійсності.
АУТОДАФЕ (португ. auto da fe, букв. – акт віри) – оголошення й виконання вироків інквізиції, зокрема спалення на вогнищі.
АУТРИГЕР (англ. outrigger, від out – зовні і rig – оснастка) – човен з виносними кочетами для весел, а також самі виносні кочети.
АУТСАЙДЕРИ (англ. outsider – сторонній) – 1) Капіталістичні підприємства, що не входять до монополістичних об'єднань і ведуть з ними конкурентну боротьбу. 2) Біржові спекулянти-непрофесіонали. 3) Спортсмени або команда, що займають останні місця у змаганнях.
АФАЗІЯ (від грец. αφασία – оніміння) – повна або часткова втрата здатності говорити або розуміти мову внаслідок ураження мовних центрів.
АФАКІЯ (від *а...* і грец. φακός – сочевиця) – відсутність кришталика ока.

АФАНІЗІЯ (від грец. αφανίζω – роблюсь невидимим, зникаю) – один з типів зникнення органів протягом індивідуального розвитку організму; напр. зникнення зубів у стерляді, зябрових судин у риб тощо.
АФГАНІ – грошова одиниця Афганістану, поділяється на 100 *пулів*[2].
АФЕКТ (від лат. affectus – настрій, хвилювання, пристрасть) – *психол.* короткочасне бурхливе переживання людини (гнів, лють, жах, відчай, раптова велика радість).
АФЕКТАЦІЯ (лат. affectatio, від affecto – удаю, прикидаюсь) – неприродність, штучність у поведінці, манерах, надмірна піднесеність у мові.
АФЕКТИВНИЙ – пройнятий *афектом*; емоційний.
АФЕЛІЙ (від грец. άπό – вдалині від і ήλιος – Сонце) – найвіддаленіша від Сонця точка орбіти планети або комети.
АФЕРА (від франц. affaire – справа) – шахрайський вчинок, шахрайство.
АФЕРЕНТАЦІЯ (від лат. affero – приношу, доставляю) – передавання нервового збудження від периферичних чутливих *нейронів* до центральних.
АФЕРИСТ – людина, що вчиняє *аферу*; шахрай.
АФІКС (від лат. affixus – прикріплений) – 1) Частина слова, що змінює його смисл, значення або роль у реченні. Інші назви – *формант, форматив*. Див. також *Префікс, Інфікс, Суфікс.* 2) Точка на площині, яка визначається комплексним числом.
АФІНА ПАЛЛАДА [грец. Άθηνδ Παλλάς (Παλλάδος)] – у давньогрецькій міфології богиня війни, перемоги, родючості; згодом – богиня мудрості, покровителька наук і ремесел.
АФІНАЖ (франц. affinage, від affiner – очищати) – очищення від домішок золота, платини, срібла до високої чистоти.
АФІНАЦІЯ (від франц. affiner – очищати) – попереднє очищення цукру-піску від сторонніх домішок перед *рафінуванням.*
АФІННИЙ (лат. affinis, від ad – до і finis – межа, кордон) – суміжний, сусідній; *а-на геометрія* – вчення про геометричні об'єкти, що залишаються незмінними при перетвореннях, в яких прямі лінії переходять у прямі лінії і зберігається їхня паралельність (*а-ні перетворення*).
АФІРМАЦІЯ (лат. affirmatio, від affirmo – підкріплюю, стверджую) – установлення, запевнення.
АФІША (франц. affiche) – вивішуване оголошення про виставу, лекцію, концерт.
АФІШУВАННЯ (від франц. afficher – виставляти напоказ) – виставлення напоказ, щоб виділитися, часто безпідставне.
АФОНІЧНИЙ (від грец. άφωνος – німий, безголосий) – беззвучний, сиплий.
АФОНІЯ (від грец. αφωνία – німота, безмовність) – втрата голосу, беззвучність його (внаслідок захворювання гортані або ураження нервової системи).
АФОРИЗМ (від грец. αφορισμός – визначення, вислів) – короткий влучний оригінальний вислів, що зробився усталеним.
АФОТИЧНА ЗОНА [від *а...* і грец. φως (φωτός) – світло] – глибинна *зона* морських та прісних водойм, в яку не проникає світло; населена організмами, які не потребують його для своєї життєдіяльності.
АФРИКАТА (від лат. affrico – притираю) – приголосний із складною змично-щілинною артикуляцією (ч – тш, ц – тс).
АФРОДІТА (грец. Άφροδίτη) – в давньогрецькій міфології богиня кохання і вроди.
АФРОНТ (від франц. affront – образа) – несподівана неприємність, невдача; різка відсіч.
АФТИ (грец. αφναι) – маленькі виразки (пухирці) на слизовій оболонці рота, що розвиваються при деяких захворюваннях.
АХІЛІЯ (від а... і грец. χνλός – сік) – відсутність соляної кислоти та *пепсину* у шлунковому соці.

АХІЛЛ, **АХІЛЛЕС** (грец. Ἀχιλλεύς) – 1) У давньогрецькій міфології найхоробріший герой Троянської війни. За міфом, єдиним вразливим місцем на тілі А. була п'ята. 2) Переносно – Ахіллесова п'ята – найвразливіше місце.
АХОЛІЯ (від *а...* і грец. χολή – жовч) – патологічний стан, при якому жовч не надходить у дванадцятипалу кишку.
АХОНДРИТ (від в... і грец. χόνδρος – крупинка) – кам'яний метеорит, що не містить круглих утворень – хондр. За хіміко-мінералогічною будовою подібний до деяких глибинних порід Землі.
АХРОМАТ (від грец. άχρώματος – безбарвний) – об'єктив, у якому виправлено нечіткість і забарвлення зображення, зумовлені сферичною і хроматичною *абераціями.*
АХРОМАТИЗМ (від грец. άχρωματος – безбарвний) – 1) Безбарвність. 2) Властивості систем оптичних стекол при заломленні світла не розкладати його на хвилі різної довжини, тобто не давати райдужного забарвлення зображень.
АХРОМАТИН (від грец. άχρωματος – безбарвний) – речовина клітинних ядер організмів; слабо забарвлюється ядерними барвниками.
АХРОМАТИЧНИЙ (грец. άχρώματος – безбарвний) – незабарвлений, безколірний. Напр., *а-ні стекла* – система оптичних стекол *(апохромат, ахромат*), що відзначається *ахроматизмом.*
АХРОМАТОПСІЯ (від грец. άχρώματος – безбарвний і δψ – зір) – вада зору, що полягає в нездатності розрізняти кольори.
АХРОМІЯ (від *а...* і грец. χρώμα – колір) – *мед.* природжене або набуте знебарвлювання шкіри (напр., при *альбінізмі,* при деяких захворюваннях).
АХТЕРЛЮК (голл. achterluik) – люк для вантаження судна, розташований за грот-щоглою; вантажний *трюм,* де зберігають провіант у цистернах або бочках.
АХТЕРПІК (голл. achterpiek) – крайній кормовий відсік на судні. В А. розміщено рульовий привід, баластні цистерни або баласт для усунення *диференту* судна.
АХТЕРШТЕВЕНЬ (голл. achtersteven) – нижня кормова частина судна, що є продовженням *кіля.*
АЦЕТАНІЛІД (від лат. acetum – оцет і *анілін*) – органічна сполука, безбарвні кристали. Застосовують *у* синтезі барвників і як жарознижувальний лікарський засіб.
АЦЕТАТИ (від лат. acetum – оцет) – солі й *ефіри* оцтової кислоти. Солі А. застосовують у протравному фарбуванні, медицині, ефіри – як розчинники у виробництві кіноплівки, в парфюмерії, харчовій промисловості.
АЦЕТИЛЕН (від лат. acetum – оцет і грец. ΰλη – речовина, сировина) – органічна сполука, безбарвний газ, з повітрям утворює вибухові суміші. Застосовують при зварюванні металів, у виробництві *пластмас,* оцтової кислоти.
АЦЕТИЛХОЛІН (від лат. acetum – оцет і *холін*) – органічна сполука, оцтово-кислий *ефір* холіну; безбарвні кристали, хімічний передавач нервового збудження *(медіатор*). При введенні в організм спричинює уповільнення серцебиття, зниження кров'яного тиску, посилення *перистальтики.*
АЦЕТИЛЦЕЛЮЛОЗА (від лат. acetum – оцет і *целюлоза*) – оцтовокислі *ефіри* целюлози; біла аморфна маса. Застосовують у виробництві штучного волокна, вогнетривкої кіноплівки, лаків.
АЦЕТОН (від лат. acetum – оцет) – органічна сполука, безбарвна горюча рідина. А. – розчинник для багатьох органічних речовин. Застосовують у виробництві штучного шовку, бездимного пороху, лаків.
АЦЕФАЛІЯ (від *а...* і *...цефалія*) – природжена відсутність голови у плода внаслідок *аномалії* розвитку.
АЦИДИМЕТРІЯ (від лат. acidus – кислий і *...метрія*) – метод визначення кількості кислоти в розчинах.
АЦИДОЗ (від лат. acidus – кислий) – підвищена кислотність крові, шлункового соку та тканин організму внаслідок зміни кислотно- лужної рівноваги.

АЦИДОФІЛІЯ (від лат. acidus – кислий і *...філія*) – здатність окремих структурних елементів клітин і тканин забарвлюватися кислими барвниками.
АЦИКЛІЧНІ сполуки (від *а...* і *цикл*) – органічні сполуки з відкритими ланцюгами атомів вуглецю. Інша назва – *жирні сполуки*.
АЦИЛУВАННЯ (англ. acylate, від acyl – кислотний радикал) – заміщення атомів водню в органічних сполуках залишком *карбонової кислоти.*
АШЕЛЬСЬКА КУЛЬТУРА – археологічна культура часів раннього *палеоліту;* племена А. к. жили в Західній і Східній Європі. Від назви околиці м. Ам'єна (Франція) – Сент-Ашель, де вперше знайдено залишки цієї культури.
АШУГ (тюрк. ашик, букв. – закоханий) – народний поет, співець і музикант у азербайджанців і вірменів.
АЯКСИ (грец. Αἴαντες) – 1) Ім'я двох міфологічних героїв, які разом вершили подвиги під час Троянської війни. 2) Переносно – два Аякси – нерозлучні друзі.

БААЛ, **ВААЛ** (семіт. ба'ал – пан) – 1) В релігії Стародавньої Фінікії,Сірії, Палестини бог родючості, вод, війни тощо. 2) Переносно – *служіння Ваалу* – гонитва за матеріальними благами.
БААС (араб., букв. – відродження) – вживана в літературі назва Соціалістичної партії арабського відродження, що існує в ряді арабських країн Близького Сходу.
БАБА – у тюркських народів додаток до імені при звертанні до старшого за віком.
БАБЕЗІОЗИ – заразні захворювання тварин, спричинювані найпростішими з роду *бабезія,* що паразитують в *еритроцитах.*
БАБЕЗІЯ – рід найпростіших ряду піроплазмід класу саркодових. Кровопаразити великої рогатої худоби, коней, овець, свиней, собак; спричинюють тяжкі захворювання – *бабезіози.* Переносяться кліщами. Від прізвища румунського вченого В. Бабеша.
БАБІТИ – антифрикційні сплави для підшипників і частин машин, що труться. Відзначаються низьким коефіцієнтом тертя. Від прізвища американського винахідника І. Бабіта.
БАБУВІЗМ – утопічне вчення про досягнення соціальної рівності шляхом революційного перевороту силами змовницької організації. Б. мав значний вплив на таємні революційні товариства у Франції в 30 – 40-х рр. 19 ст. Від прізвища французького комуніста-утопіста Г. Бабефа.
БАБУЇН (франц. babouin) – мавпа роду *павіанів* родини собакоголових. Поширений в Центральній та Східній Африці.
БАГАСОЗ (від ісп. bagazo – відходи цукрової тростини) – професійне пилове захворювання легенів у робітників, зайнятих на обробці цукрової тростини.
БАГАТЕЛЬ (франц. bagatelle, букв. – дрібниця) – невелика музична п'єса, переважно для фортепіано.
БАГАУДИ (лат. Bagaudae, від кельт. baga – боротьба) – учасники повстання в Галлії та Північній Іспанії в 3 – 5 ст. н. є. проти рабовласницького Риму.
БАГЕР (нім. Bagger, від голл. bagger – бруд, мул) – *екскаватор* для видобування торфу з болота.
БАГЕРМЕЙСТЕР (нім. Baggermeister) – керівник морського днопоглиблювального снаряда. На річковому транспорті ці функції виконує капітан земснаряда.
БАГЕРНИЙ насос (від голл. bagger – бруд, мул) – гідравлічна машина лопатевого типу для переміщення води з завислими частинками золи, шлаку, піску тощо.
БАГЕТ (від франц. baguette – паличка) – різьблена або пофарбована планка для виготовлення рамок чи оздоблення стін.
БАДАН (монг.) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини ломикаменевих. Поширені в Центральній та Східній Азії. Б. *товстолистий* – цінна технічна (дубильна) і лікарська рослина. Декоративний.
БАДМІНТОН – спортивна гра, схожа на *теніс.* Грають опереним м'ячиком (воланом) і ракеткою. Від назви англійського м. Бадмінтона.
БАЗА (франц. base, від грец. βάσις – основа) – 1) Основа, фундамент, опора будь-чого. 2) Нижня профілююча частина колони або *пілястра.* 3) Склади, майстерні або частина території з приміщеннями й запасами для постачання армії, експедицій, підприємств. 4) Установа, що обслуговує певну галузь культурно-освітньої роботи. 5) Відстань між осями в транспортних засобах. 6) Б. *технологічна* – підготовлена вихідна поверхня виробу (деталі), яка визначає положення його при обробці.
БАЗАЛІОМА (від лат. basalis – основний і *...ома*) – епітеліальна пухлина шкіри людини та хребетних тварин. Інша назва – *карциноїд шкіри*.
БАЗАЛЬНИЙ (лат. basalis, від грец. βάσις – основа) – основний, належний до основи *(бази*)*;* розташований біля основи або звернений до неї.
БАЗАЛЬТ (лат. basaltes, від грец. βάσανος – пробний камінь) – виливна магматична гірська порода чорного або темно-сірого кольору. Складається з *плагіоклазу, піроксену, магнетиту* та ін. Будівельний матеріал, сировина для кам'яного литва.
БАЗАНІТ (грец. βασανίτης, від βάσανος – пробний камінь) – магматична гірська порода, що складається з *плагіоклазу, олівіну, авгіту,* а також *лейциту, нефеліну.* Використовують для кам'яного литва та як облицьовувальний матеріал.
БАЗЕДОВА хвороба – хвороба, спричинювана підвищеною функцією щитовидної залози. Від прізвища німецького лікаря К. Базедова, який описав її.
БАЗИДІОМІЦЕТИ (від грец. βασίδιον – основа і *...міцети*) – клас вищих грибів, що в них органом розмноження є *базидії.* Багато видів Б. їстівні, є отруйні, руйнівники деревини, збудники хвороб сільськогосподарських культур. Інша назва – *базидіальні гриби*.

БАЗИДІЯ (від грец. βασίδιον – невелика основа, фундамент) – спороносний орган розмноження базидіальних грибів (*базидіоміцетів*).
БАЗИЛІАНИ – див. *Василіани.*
БАЗИЛІКА (лат. basilica, від грец, βασιλική – царський дім, палац) – витягнута прямокутна в плані споруда, розділена вподовж колонами на 3 – 5 частин – *нефів.* Середній неф вищий за бокові. У формі Б. будували християнські храми.
БАЗИЛІКИ, **ВАСИЛІКИ** (від грец, βασιλικός – царський) – збірка візантійського права (видана в 890 р.).
БАЗИПЕТАЛЬНИЙ (від грец. βάσις – основа й лат. peto – пориваюсь, прямую) – *біол.* спрямований від верхівки до основи. Напр., Б. називають розвиток бічних гілок або частин органів, внаслідок якого наймолодші частини містяться ближче до основи.
БАЗИС (від грец. βάσις – основа) – 1) Основа, *база.* 2) *геод.* Основна, точно виміряна на місцевості лінія, за якою визначають довжину інших ліній і роблять обчислення. 3) *геол.* Б. *ерозії* – рівень басейну, в який впадає водний потік. До загального (або головного) Б. ерозії належить Світовий океан, до місцевого (або тимчасового) – проточні озера, місця впадіння притоки в головну річку. 4) Б. *економічний* – сукупність виробничих відносин певного суспільства, що відповідають характерові й певному рівневі розвитку продуктивних сил.
БАЗИФІКАЦІЯ (від грец. βάσις – основа і *...фікація*) – передбачуваний процес перетворення континентальної земної кори на океанічну.
БАЗОФІЛИ (від грец. βάσις – основа і *...філ*) – клітини, в *цитоплазмі* яких містяться зерна, що забарвлюються основними (лужними) барвниками. Терміном «базофіли» позначають один з видів *лейкоцитів* крові, а також один з видів клітин передньої частки *гіпофіза.*
БАЗОФІЛІЯ (від грец. βάσις – основа і *...філія*) – здатність структурних елементів клітин і тканин забарвлюватися основними барвниками.
БАЗУКА (англ. bazooka) – легка протитанкова безвідкатна гармата, яку обслуговує один чоловік.
БАЗУНА (польс. bazuna) – кашубський народний музичний інструмент.
БАЙ (тюрк.) – багатій, великий землевласник, лихвар у дореволюційних Середній Азії, Казахстані, на Алтаї і почасти Кавказі.
БАЙЗА – розмінна монета Оману, 1/1000 *ріала* Саїді.
БАЙКА (голл. baai, з франц. baie – вовняна матерія, від лат. badius – каштановий) – 1) М’яка бавовняна тканина з густим начісаним ворсом з обох боків. 2) Густа, важка, грубосуконна тканина з начосом з лицьового боку.
БАЙРАЙ (від тур. bayram – торжество) – релігійне свято у мусульман.
БАЙТ (англ. byte) – одиниця кількості інформації, якою цифрова обчислювальна машина може оперувати як одним цілим. Б. дорівнює 8 *біт.*
БАК (від голл. bak – корито, ночви) – 1) Носова частина верхньої палуби; надбудова в носовій частині палуби, що доходить до *фортштевня.* 2) Велика посудина для рідини.
БАКАЛАВР (лат. baccalaureus, від baccalarius – старший студент, клерк, землероб-орендар, з кельт.) – 1) Перший вчений ступінь у ряді країн. 2) Особа, що одержала диплом про закінчення середньої освіти (у Франції).
БАКАЛІЯ (від араб. баккал – продавець харчів) – деякі продовольчі товари: крупа, борошно, сіль, чай, цукор, сушня, прянощі тощо.
БАКАН – див. *Бакен.*
БАКАРА – 1) Цінний сорт кришталю. Від назви французького м. Баккари, де виробляють такий кришталь.
БАКЕЛІТ – фенол-формальдегідна смола. Застосовують як конструкційний і електроізоляційний матеріал, для просочування деревини, паперу, тканин тощо. Від прізвища бельгійсько-американського хіміка Л. Бакеланда.
БАКЕН, **БАКАН** (голл. baken) – плавучий навігаційний знак, що вказує небезпечні місця або *фарватер.*
БАКЛАГА (від тат. баклак – посудина для води) – невелика дорожня посудина, яку носять на ремені.
БАКТЕРИЦИДИ (від *бактерії* і *...циди*) – речовини, здатні вбивати бактерії та інші мікроорганізми.
БАКТЕРИЦИДНИЙ – здатний убивати *бактерії* та інші мікроорганізми. *Б-а лампа* – газорозрядна ртутна лампа низького тиску. Використовують для знезаражування ультрафіолетовим промінням повітря в приміщеннях, води тощо, а також з лікувальною метою.

БАКТЕРІЕМІЯ (від *бактерії* і *...емія*) – наявність бактерій у крові людини і тварин; зумовлена деякими інфекційними захворюваннями.
БАКТЕРІЇ (від грец. βακτηρία – паличка) – мікроскопічні, здебільшого одноклітинні, організми. Беруть участь у кругообігу речовин. Ряд Б. підвищує родючість грунту, деякі використовують для виготовлення добрив, у промисловості, медицині. Багато видів – збудники хвороб людини та свійських тварин.
БАКТЕРІОЗИ – захворювання рослин, спричинювані бактеріями. Інша назва – *бактеріальні хвороби рослин*.
БАКТЕРІОЛІЗИНИ (від *бактерії* й грец. λύσις – розпад) – антитіла, що утворюються в організмі людини й тварин при виробленні *імунітету* й спричинюють руйнування (бактеріоліз) бактеріальних клітин.
БАКТЕРІОЛОГІЯ (від *бактерії* і *...логія*) – наука про бактерії та спричинювані ними хвороби.
БАКТЕРІОСКОПІЯ (від *бактерії* і *...скопія*) – метод дослідження бактерій за допомогою мікроскопа.
БАКТЕРІОСТАЗ (від *бактерії* і *...стаз*) – повне припинення росту та розмноження бактерій під впливом несприятливих фізичних або хімічних факторів.
БАКТЕРІОТРОПІНИ (від *бактерії* і грец. τροπή – поворот, напрям) – антитіла, які посилюють *фагоцитоз*. Виникають у сироватці крові людини та тварин при інфекційних захворюваннях. Б. використовують у виробництві лікувальних і профілактичних сироваток.
БАКТЕРІОФАГИ (від *бактерії* і *...фаг*) – бактеріальні віруси, які викликають руйнування (лізис) бактерій та інших мікроорганізмів. Використовують як лікувальний і профілактичний засіб.
БАКТЕРІОХЛОРОФІЛИ (від *бактерії* й *хлорофіл*) – зелені *пігменти* пурпурних та зелених бактерій, яким властивий *фотосинтез.*
БАКТЕРІУРІЯ (від *бактерії* та *...урія*) – виділення бактерій з сечею, зумовлене деякими інфекційними захворюваннями.
БАКТЕРОЇДИ (від *бактерії* і *...оїд*) – 1) Великі галузисті клітини бульбочкових бактерій, які розвиваються на коренях бобових рослин. 2) Анаеробні (див. *Анаероби*) бактерії, що не утворюють спор і капсул. Містяться в роті, кишечнику та статевих органах людини. Багато видів – хвороботворні.
БАКТРІАН – вид жуйних парнокопитних тварин, двогорбий верблюд. Свійська тварина. Поширені в пустелях і сухих степах Азії та Африки. Від назви стародавньої області Бактрії в Середній Азії.
БАКХІЙ (від грец. βάκχιος – вакхічний) – в античному віршуванні трискладова стопа, яка має один короткий склад і два довгі.
БАКШИШ (перс. – дарунок) – хабар; подачка; чайові.
БАКШТАГ (голл. bakstag) – 1) Снасті на судні, що підтримують збоку і ззаду щогли, димові труби тощо. 2) Курс вітрильного судна під час вітру, що дме ззаду й збоку.
БАКШТЕЙН (від нім. Backstein – обпалена цегла) – сорт сиру.
БАКШТОВ (голл. bakstouw) – кінець тросу з рослинного волокна, спущеного з корми судна, що стоїть на якорі; використовують для прив'язування суднових катерів, баркасів тощо.
БАЛ [1] (франц. bal, від bailer – танцювати) – урочистий вечір з танцями під музику, іноді в святковому вбранні з масками – *Б.-маскарад*.
БАЛ [2] (від франц. balle – м'яч, куля) – 1) Умовна одиниця для оцінки ступеня інтенсивності або якості певного явища (напр., швидкості вітру, врожайності тощо). 2) Оцінка успішності й поведінки в навчальних закладах. 3) Одиниця для оцінки в деяких видах спортивних змагань (напр., у гімнастиці). 4) Куля для голосування *(балотування*).
БАЛАДА (франц. ballade, з praванс. і balada, від balar – танцювати) – 1) Віршовий ліро-епічний твір казково-фантастичного, легендарно-історичного чи героїчного змісту. 2) *муз.* Інструментальний або вокальний твір.
БАЛАНС (франц. balance, букв. – терези, від лат. bilanx – той, що має дві вагові чаші) – 1) Рівновага, урівноважування. 2) Система показників, що характеризують співвідношення елементів у будь-якому явищі, що постійно змінюється, напр. Б. народного господарства СРСР, бухгалтерський Б., паливний Б., водний Б. 3) Колоди, використовувані як сировина для виробництва паперу та целюлози (балансова деревина).
БАЛАНСЕРИ (англ. balancers – дзизкальця, від франц. balance – терези) – органи прикріплення й опори у личинок більшості хвостатих земноводяних. Інша назва – *опорні нитки*.

БАЛАНСИР (від франц. balancier – коромисло) – 1) Важіль, що хитається на осі і передає зворотний рух ланцюгам механізму (у вимірювальних приладах, шахтних насосах, бурових верстатах тощо). 2) Головний регулятор (тягарець), що замінює маятник у механізмі годинника.
БАЛАНСОГРАФ (від *баланс* і *...граф*) – прилад для реєстрації змін радіаційного балансу земної поверхні.
БАЛАНСУВАТИ (франц. balancer) – 1) Зберігати рівновагу. 2) Урівноважувати. 3) В бухгалтерії – зводити баланс.
БАЛАНТИДІАЗ – хвороба людини і свиней, спричинювана інфузорією балантидієм. У тварин – балантидіоз.
БАЛАСТ (голл. ballast) – 1) Гравій, щебінь тощо, насипані на земляне залізничне полотно. 2) Різноманітний вантаж (вода, каміння тощо), що поліпшує мореплавні якості корабля. 3) Вантаж для регулювання повітроплавних властивостей дирижабля. 4) Переносно – непотрібна річ, зайвий вантаж.
БАЛАСТЕР – залізнична машина безперервної дії, за допомогою якої дозують, укладають і видаляють *баласт.*
БАЛАТА (ісп. balata) – 1) Рід деревних тропічних рослин родини сапотових. 2) Молочний сік цього дерева, що зазнав *коагуляції.* Властивостями й складом близький до *гутаперчі.*
БАЛДАХІН (італ. baldacchino, букв. – шовкова тканина з Багдада) – 1) Навіс із тканини на жердинах або стовпах (нерухомий або переносний). 2) Кам'яний, металевий або дерев'яний навіс на колонах чи стовпах.
БАЛЕТ (франц, ballet, з італ. balleto, від ballo – *бал*) – вид сценічного мистецтва, в якому зміст вистави розкривається засобами класичного танцю, міміки й музики; твір, призначений для втілення в музично-хореографічних образах.
БАЛЕТМЕЙСТЕР (нім. Ballettmeister) – постановник *балету,* хореографічних сцен і композицій.
БАЛІСТИКА (нім. Ballistik, з лат. ballista – ядро, метальний снаряд, від грец. βάλλω – кидаю) – наука про рух артилерійських і реактивних снарядів, мін, куль, авіабомб.
БАЛІСТИТ (від лат. ballista – ядро, метальний снаряд) – бездимний нітрогліцериновий порох. Застосовують як тверде ракетне паливо і у вогнепальній зброї.
БАЛІСТИЧНИЙ – пов'язаний з *балістикою; б-а ракета – ракета* без несучих поверхонь (крил), що рухається по балістичній кривій лінії; *б-а траєкторія* – крива лінія, шлях, по якому рухається тіло в повітрі за інерцією і від дії сили, ваги.
БАЛІСТОКАРДІОГРАФІЯ (від грец. βάλλω – кидаю і *кардіографія*) – метод графічної реєстрації механічних рухів тіла людини, що виникають при скороченні серця.
БАЛОН (франц. ballon, з італ. pallone – куля, м'яч) – 1) Колба електровакуумного або іонного приладу. 2) Оболонка з повітрям (амортизаційний пристрій) або газом, легшим за повітря (частина *аеростата, дирижабля*). 3) Посудина, в якій зберігають і перевозять газ або рідину.
БАЛОТУВАННЯ (італ. ballottare – обирати кулями, від ballotta – куля) – голосування піднесенням руки або опусканням до урни *бюлетенів* під час обрання тієї чи іншої особи.
БАЛЮСТРАДА (франц. balustrade, з італ. balaustrata) – невисока огорожа сходів, терас, балконів з фігурних стовпчиків (балясин), з'єднаних угорі горизонтальним брусом або бильцями.
БАЛЬБОА (ісп. balboa) – грошова одиниця Панами, поділяється на 100 *сентесимо.*
БАЛЬДУР, **БАЛЬДР** (староскандн. Baldr, англосакс. Bealder – володар) – у скандінавській міфології бог добра й краси.
БАЛЬЗАМИ (від грец. βάλσαμον – ароматична смола) – природні речовини, до складу яких входять ефірні олії і розчинені в них смоли, ароматичні сполуки та інші компоненти. Застосовують в оптиці й медицині.
БАЛЬЗАМІН (грец. βάλσαμον) – рід одно- і багаторічних трав'янистих рослин. Поширені переважно в тропіках і субтропіках Азії та Африки. В СРСР деякі види культивують як декоративні. Інша назва – *розрив-трава*.
БАЛЬЗАМУВАТИ – просочувати труп антисептичними й консервуючими розчинами *(бальзамами)*, що запобігають його гниттю.
БАЛЬНЕОЛОГІЯ (від лат. balneum – лазня, купання і *...логія*) – розділ медицини, який вивчає походження та фізико-хімічні властивості мінеральних вод і грязей та методи використання їх з лікувально-профілактичною метою.
БАЛЬНЕОТЕРАПІЯ (від лат. balneum – лазня, купання і *терапія*) – застосування природних та штучних мінеральних вод з лікувально-профілактичною метою.

БАЛЬНЕОТЕХНІКА (від лат. balneum – лазня, купання і *техніка*) – галузь санітарної техніки, яка займається створенням необхідних умов для захисту мінеральних вод від виснаження й забруднення, а також найефективнішого використання їх з лікувально-профілактичною метою.
БАМБУК (малайське bambu) – деревовидна рослина родини злаків. Поширений у вологих тропіках і субтропіках обох півкуль. З стебел будують легкі житла, мости, виготовляють меблі, папір тощо.
БАМІЯ (тур. bamya) – вид однорічних трав'янистих рослин родини мальвових. Культивують у тропічних і субтропічних країнах. Використовують у кулінарії, консервній промисловості; з Б. одержують також луб'яні волокна.
БАМПЕР (англ. bumper, від bump – стикатися, наштовхуватись) – автомобільний *буфер.*
БАНАЛІТЕТ (франц. banalite, від banal, тут – належний сюзеренові) – право феодала в країнах Західної Європи вимагати від залежних селян, щоб вони мололи зерно лише на його млині, випікали хліб у його пекарні, давили виноград на його виноградному пресі за плату, визначену ним самим.
БАНАЛЬНІСТЬ (від франц. banal – шаблонний) – буденність, вульгарність, давно відома думка, заяложеність.
БАНАН (франц. banane, з мови баконго) – рід багаторічних трав'янистих тропічних і субтропічних рослин. Культивують як плодові, текстильні, декоративні рослини.
БАНДА (італ. banda, букв. – загін) – 1) Озброєна група людей, що вчинює злочинні дії; в широкому розумінні – всяка злочинна зграя, кліка. 2) Мідний духовий оркестр, що в деяких оперних виставах супроводжує дію на сцені або за сценою; в симфонічній музиці – додатковий ансамбль, розміщений окремо від основного складу оркестру.
БАНДАЖ (франц. bandage – пов'язка, від bande – пов'язка, стрічка) – 1) *мед.* Еластична пов'язка для підтримування певного органа. 2) *тех.* Металеве кільце (пояс, обід), яке надівають на частини машин для зміцнення їх або подовження строку служби.
БАНДВАГЕН (нім. Bandwagen, від Band – стрічка і Wagen – візок) – відвалоутворювач; стрічковий транспортер на високому візку, що рухається по рейках. Застосовують у відкритих гірничих розробках для транспортування породи від екскаватора до відвалу.
БАНДЕРИЛЬЄРО (ісп. banderillero) – піший боєць з биком, який кидає в нього *бандерильї.*
БАНДЕРИЛЬЯ (ісп. banderilla) – невеличкий прикрашений стрічками спис, пго його використовують під час *корид.*
БАНДЕРОЛЬ (франц. banderole) – паперова стрічка, якою обклеюють пакунки по 100 грошових білетів однакової вартості. 2) Невеликий предмет, який надсилають поштою в паперовій обгортці. 3) Наклеєний на товар ярлик, що свідчить про оплату *акцизу,* мита.
БАНДЖО (англ. banjo) – струнний щипковий музичний інструмент.
БАНДИТИЗМ – злочин, що полягає в участі у *бандах* і вчинюваних ними нападах; *політичний* Б. – одне із знарядь реакції і контрреволюції.
БАНІ – розмінна монета Соціалістичної Республіки Румунії, 1/100 *лея.*
БАНІАН, БАНЬЯН (мовою гінді банія) – назва двох видів дерев роду фікус (фікус бенгальський, фікус священний). Ростуть в Індії. Велетенські дерева з повітряним корінням, яке утворюється з стовбура і гілок і, вкорінюючись, підтримує крону.
БАНК (нім. Bank, франц. banque, з італ. banco – лава, конторка, стіл міняйла) – 1) Особливий економічний інститут, що акумулює тимчасово вільні кошти, надає кредит, здійснює грошові розрахунки, випускає в обіг гроші, цінні папери. 2) Ставки у картярських іграх.
БАНКА (від голл. bank – мілина) – 1) Ділянка морського дна, над якою глибина значно менша від навколишньої. 2) Сидіння для гребців у шлюпках.
БАНКАБРОШ (франц. banc a broches) – машина в бавовнопрядильному виробництві. На ній виготовляють рівницю (напівфабрикат для пряжі).
БАНКЕТ [1] (франц. banquette) – 1) Невисокий земляний вал для захисту бровки та укосу залізничної виїмки від розмивання водою. 2) *військ.* Насип біля внутрішньої крутості високого *брустверу,* призначений для розміщення стрільців, що ведуть вогонь (у Радянській Армії термін «банкет» замінено терміном «стрілецький уступ»). 3) Підвищення на судні для встановлення компасів.
БАНКЕТ [2], БЕНКЕТ (франц. banquet) – урочистий сніданок, обід або вечеря, що влаштовується на честь кого-небудь або на відзначення певної події.
БАНКІР (нім. Bankier, від франц. banquier) – у капіталістичних країнах банківський ділок, великий акціонер банку або власник банкірського дому.

БАНКНОТИ (англ. bank-note, нім. Banknote, одн.) – кредитні знаки грошей, що їх випускають емісійні банки для заміни металевих грошей як засіб обігу й платежу. Інша назва – *банківські білети*.
БАНКО (від італ. banco – лава) – 1) Ціна або курс, за якими банк продає й купує цінні папери. 2) Будівельний матеріал – суміш глини з соломою. Див. також *Саман.*
БАНКРУТСТВО (франц. banqueroute з італ. bancarotta, від banco rotto – розбитий банк) – 1) Боргова неспроможність, припинення платежів за борговими зобов'язаннями окремими капіталістами або акціонерними товариствами. 2) Переносно – неспроможність, крах планів, провал, розорення, нездатність виконати взяті зобов'язання.
БАНТЕНГ (англ. banteng, з малайської) – вид диких широколобих биків родини бичачих. Одомашнені Б. відомі під назвою *балійської худоби* (від назви о. Балі, звідки вона походить).
БАНЬГУ – китайський ударний інструмент типу барабана.
БАНЬЯН – див. *Баніан.*
БАОБАБ (амхарською – мавп'яче дерево) – вид дерев родини бомбаксових, стовбур яких досягає надзвичайної товщини. Характерне для саван Африки. Плоди їстівні. З кори добувають луб'яні волокна.
БАПТИСТЕРІЙ (від грец. βαπτιστήριον – купіль) – культове приміщення, де проводять обряд хрещення.
БАПТИСТИ (грец. βαπτιστής – хреститель, від βαπτίζω – занурюю, хрещу) – послідовники протестантської секти у християнстві, за віровченням якої «спасіння» можливе лише через особисту віру в Христа, а не через посередництво церкви; Б. практикують хрещення дорослих на основі «свідомої віри».
БАР [1] (англ. bar, тут – смуга металу) – робоча частина врубової машини (або гірничого *комбайна*), що утворює вруб у масиві. Складається з напрямної рами й ріжучого ланцюга з зубками.
БАР [2] (від грец. βάρος – вага) – одиниця тиску. 1 Б. = 10^5 *н/м*^{2} = 10^6 *дн/см*^{2}. Раніше 1Б.= 1*дн/см*^{2}, тепер цю одиницю називають барія.
БАР [3] (франц. barre, англ. bar – перешкода, обмілина) – 1) Б. *береговий* – вузька, витягнута вздовж берега наносна смуга суходолу, здебільшого піщана. 2) Б. *пригирловий* – піщаний підводний вал, який утворився в морі перед гирлом ріки під дією її течії та морських хвиль.
БАР [4] (англ. bar) – невеликий ресторан, закусочна, де відвідувачів обслуговують біля прилавка.
БАРАЖ (франц. barrage – загородження, загата, від barrer – перешкоджати) – 1) Загородження в повітрі, що перешкоджають польоту ворожих літаків. Складаються з прив'язаних стальними тросами *аеростатів.* 2) *мор.* Сукупність засобів загородження проти надводних і підводних кораблів (міни, сітки, бони тощо). 3) Споруда у вигляді ступінчастої підпірної стінки. Застосовують у горах для захисту залізниць від потоків води під час дощів.
БАРАЖУВАННЯ (від франц. barrage – перешкода, загорода) – патрулювання військових літаків у повітрі над певним районом для охорони від авіації противника.
БАРАНКОСИ (від ісп. barrancoso – нерівний, з заглибленнями) – глибокі борозни на схилах вулкана, що утворюються від діяння води.
БАРАНТА (тюрк. – розбійник, набіг) – самовільне захоплення чужого майна (гол. чином, худоби), щоб примусити його власника задовольнити претензії особи, що чинить Б., або відшкодувати заподіяні їй раніше майнові збитки, є злочином.
БАРАТРІЯ (англ. barratry, від старофранц. baraterie – шахрайство) – злочинна дія капітана або команди, що завдає шкоди власникові судна або власникові вантажу.
БАРБА (від лат. barba – борода) – зазублина штриха *кліше* або *штампа.*
БАРБАМІЛ [від *барб (ітурати*) і грец. ἄμυλον – крохмаль] – снотворний, заспокійливий і протикорчовий засіб.
БАРБАРИС (араб.) – рід кущових рослин родини барбарисових. Поширені переважно у Північній півкулі. Мають господарське значення як ягідні, медоносні й барвні рослини.
БАРБЕТ (франц. barbette) – 1) Насипний майданчик за *бруствером,* укріплення для встановлення гармати. 2) Виступ на борту військового судна для встановлення гармати або захисна броньова стінка, за якою розміщується артилерійська установка, що обертається.
БАРБІТАЛ (від *барбітурати*) – заспокійливий і снотворний засіб.
БАРБІТУРАТИ (від італ. barbabietola – буряк і urea – сечовина) – група лікарських речовин, похідних барбітурової кислоти, що їх застосовують як снотворний, протикорчовний та наркотичний засіб.

БАРБОТИН (франц. barbotine) – матеріал (суміш білої глини, піску і фарби) для ліпних прикрас на керамічних виробах; наносять перед випалом.
БАРБОТУВАННЯ – пропускання газу або пари крізь шар рідини; застосовують для прогрівання рідини парою або для перемішування агресивних рідин.
БАРГОУТ – див. *Бархоут.*
БАРД (кельт, bard) – 1) Народний поет-співець у кельтів у середні віки. 2) Переносно – поет.
БАРЕЖ – легка прозора тканина сітчастого візерунка з крученої бавовняної, шовкової і шерстяної пряжі. Від назви м. Барежа у Франції.
БАРЕЛЬ (англ. barrel, букв. – бочка) – міра об'єму рідин і сипких тіл в Англії (1 Б.= 163,65 *л*) і в США (1 Б.= 119,24 *л*, а для нафти – 1 Б. = 158,76 *л*).
БАРЕЛЬЄФ (франц. bas-relief, букв. – низький *рельєф*) – скульптурний твір, в якому опукле зображення виступає над плоскою поверхнею менш як на половину його об'єму. Див. також *Горельєф.*
БАРЕТЕР (англ. barretter) – стабілізатор сили струму, прилад у вигляді заповненого воднем скляного балона, всередині якого вміщено тонкий залізний дріт. Застосовують у радіоелектронних пристроях.
БАР'ЄР (від франц. barriere – перешкода) – 1) Загорода, що перешкоджає вільному проходу. 2) Перешкода, яку повинні подолати під час змагань кіннотники, бігуни та інші спортсмени. 3) Високе ввізне мито, що має на меті перешкодити ввозу товарів (*митний* Б.). 4) *Тепловий* Б. – швидкість, при якій нагрівання ракети, космічного корабля і т. п. внаслідок тертя об повітря, стає настільки великою, що може спричинювати вихід їх з ладу.
БАРЖА (франц. barge) – несамохідне або самохідне сталеве чи дерев'яне судно для перевезення вантажів.
БАРИ... (від грец. βαρύς – важкий) – у складних словах за значенням відповідає поняттю «важкий».
БАРИКАДА (франц. barricade, від barrique – бочка) – штучне загородження з підручних матеріалів поперек вулиць, шляхів, яке застосовується здебільшого у вуличних боях, зокрема під час збройних повстань.
БАРИЛЬ (ісп. barril, букв. – бочка) – міра об'єму рідин у ряді країн Латинської Америки, дорівнює 76 чи 96 *л*.
БАРИСТЕР (англ. barrister) – звання адвоката в Англії.
БАРИТ (від грец. βαρύς – важкий) – мінерал класу *сульфатів,* білого або сірого кольору з скляним блиском. Використовують для виробництва білої фарби, барієвих препаратів, паперу, гуми.
БАРИТОН (італ. baritono, від грец. βαρύς – низький і τόνος – тон) – 1) Чоловічий голос, середній за висотою між *басом* і *тенором;* співак з таким голосом. 2) Мідний духовий інструмент.
БАРИЦЕНТР (від *бари...* і *центр*) – 1) Центр ваги геометричної фігури або тіла. 2) *астр.* Центр маси системи Земля – Місяць, розташований на віддалі 4800 *км* від центра Землі в напрямі Місяця; навколо нього Місяць та Земля описують свої орбіти протягом місяця.
БАРИЦЕНТРИЧНІ КООРДИНАТИ (від *барицентр* і *координати*) – числа, що дорівнюють масам матеріальних точок, для системи яких ця точка є центром ваги.
БАРИЧНИЙ, **БАРОМЕТРИЧНИЙ** (від грец. βαρύς – важкий і *метричний*) – пов'язаний з атмосферним тиском.
БАРІЙ (від грец. βαρύς – важкий) – хімічний елемент, символ Ва, ат. н. 56; сріблясто-білий метал. Застосовують у техніці високого вакууму, в радіотехніці; сполуки Б. – в ядерній техніці, медицині тощо.
БАРІОНИ (від грец. βαρύς – важкий) – найважчі елементарні частинки *(нуклони, гіперони*) з напівцілим *спіном* і масою, не меншою за масу *протона.*
БАРК (голл., англ. bark) – вітрильне судно з кількома щоглами.
БАРКАРОЛА (італ. barcarola, від barca – човен) – пісня, романс, п'єса для музичного інструмента з ліричною мелодією і розміреним супроводом, що нагадує плескіт хвиль. Від назви пісень венеціанських човнярів *(гондольєрів*).
БАРКАС (голл. barkas) – 1) Найбільша корабельна *шлюпка.* 2) Самохідне дерев'яне судно; різновид річкових барж.
БАРКЕНТИНА (англ. barquentine) – шхуна-барк, морське вантажне судно з трьома або більше щоглами (прямі вітрила – на передній, косі – на інших щоглах).
БАРМЕН (англ. barman) – власник або службовець *бару* [4], що продає здебільшого спиртні напої біля стойки.

БАРН (англ. barn) – одиниця ефективного перерізу ядерних процесів, тобто величина, що характеризує імовірність різних процесів у ядерній фізиці під час зіткнення частинок. 1 Б.= 10^{-24} *см*^{2}.
БАРО... (від грец. βάρος – тягар, вантаж) – у складних словах відповідає поняттю «тиск».
БАРОГРАМА (від *баро...* і *...грама*) – стрічка з записом коливань атмосферного тиску.
БАРОГРАФ (від *баро...* і *...граф*) – прилад для безперервного записування коливань атмосферного тиску.
БАРОКАМЕРА (від *баро...* і *камера*) – герметичний резервуар або приміщення, де змінюють тиск повітря.
БАРОККО (від італ. barocco – вибагливий, химерний) – стиль в архітектурі та мистецтві кінця 16 – середини 18 ст., для якого характерні підкреслена урочистість, пишна декоративність, динамічність композиції.
БАРОКЛІННІСТЬ (від *баро...* і грец. κλίνω – нахиляю) – характерний стан атмосфери, при якому її щільність визначається тиском і температурою.
БАРОМЕТР (від *баро...* і *...метр*) – прилад для вимірювання атмосферного тиску.
БАРОМЕТРИЧНИЙ – див. *Баричний.*
БАРОН (франц. baron, від старенім, baro – вільний воїн) – дворянський титул у Західній Європі; за середньовіччя – неспадковий васал короля.
БАРОНЕТ (англ. baronet, від франц. baron – барон) – дворянський титул в Англії.
БАРОРЕЦЕПТОРИ (від *баро...* і *рецептори*) – чутливі нервові закінчення в кровоносних судинах, які сприймають зміну кров'яного тиску і рефлекторно регулюють його рівень.
БАРОСКОП (від *баро...* і *...скоп*) – прилад, за допомогою якого спостерігають зміни атмосферного тиску.
БАРОСТАТ (від *баро...* і *...стат*) – автоматичний прилад для підтримання в невеликих холодильних камерах, шафах тощо заданого тиску.
БАРОТЕРАПІЯ (від *баро...* і *терапія*) – застосування з лікувальною метою зниженого або підвищеного атмосферного тиску.
БАРОТЕРМОГРАФ (від *баро...* і *термограф*) – самописний прилад для реєстрації атмосферного тиску й температури повітря.
БАРОТРАВМА (від *баро...* і *травма*) – ушкодження організму внаслідок різких змін атмосферного тиску.
БАРОТРОПНІСТЬ (від баро... і грец. τροπή – поворот, зміна) – стан атмосфери, при якому її щільність визначається лише тиском. Спостерігається рідко, характерним станом атмосфери є її *бароклінність.*
БАРОХОРІЯ (від *баро...* і *...хорія*) – обпадання плодів і насіння від дії сили тяжіння без участі інших зовнішніх факторів.
БАРОЦИКЛОНОМЕТР (від *баро..., циклон* і *...метр*) – прилад, що вказує наближення *циклону* та його напрям.
БАРС (тюрк.) – вид хижих ссавців родини котячих. Поширений в горах Центральної Азії. Хутровий звір, через нечисленність промислового значення не має.
БАРТОЛІНІТ – запалення бартолінових залоз, розміщених біля входу у вагіну. Спричинюється гонококом, стрептококом, стафілококом тощо. Від прізвища датського анатома К. Бартоліна.
БАРХАНИ (казах.) – нанесені вітром піщані горби переважно серпоподібної форми, не закріплені рослинністю; поширені в пустелях.
БАРХОУТ, **БАРГОУТ** (голл. barkhout) – кілька рядів поясів у потовщеній частині зовнішньої обшивки дерев'яного судна для зміцнення його.
БАС (від італ. basso – низький) – 1) Найнижчий чоловічий голос; співак з таким голосом. 2) Духовий або струнний інструмент низького звучання (контрабас, басоля). 3) Найнижча партія багатоголосого музичного твору.
БАСЕЙН (франц. bassin, від лат. baccinum – посудина, резервуар) – 1) Штучна водойма. 2) Частина суходолу, з якої вода стікає в дану річку (Б. річковий), езеро або море (Б. озера, моря). 3) Б. *безстічний* – області внутрішньоматерикового стоку, позбавлені зв'язку через річкові системи з океаном. 4) Область залягання певних гірських порід або корисних копалин.
БАСЕТГОРН (нім. Bassetthorn, від італ. basso – низький і нім. Horn – ріг) – духовий інструмент, різновид *кларнета.*
БАСИЛЕЙ, **БАСИЛЕВС** (грец. βασιλεύς) – 1) В Стародавній Греції спочатку правитель поселення, пізніше – вождь племені або союзу племен. 2) У давньогрецьких містах-державах –

службові особи, які виконували релігійні функції. 3) В елліністичних державах – титул царя, монарха, у Візантії – імператора.
БАСКАК (тюрк.) – монгольський воєначальник, представник хана; проводив облік населення і збирав данину в підкореній країні.
БАСКЕРВІЛЬ – друкарський шрифт, створений у 18 ст. Відзначається чіткістю малюнка. Застосовують переважно для книжкового набору. Від прізвища англійського друкаря Дж. Баскервіля.
БАСКЕТБОЛ (англ. basket-ball, від basket – кошик і ball – м'яч) – командна спортивна гра, мета якої – закинути руками м'яч у підвішений до щита кошик.
БАСМА (тюрк.) – 1) Особлива платівка, що її видавали в 13 – 15 ст. татаро-монгольські хани як вірчу грамоту. 2) Тонкі металеві листи (здебільшого срібні) з тисненими візерунками. 3) Фарба для волосся.
БАСМАЧ (від тюрк. басмак – робити наскок) – учасник контрреволюційних банд у Середній Азії в 1917 – 26 рр.
БАСОН (від франц. passement – тасьма) – плетені шнури, тасьма, бахрома, китиці для оздоблення одягу, меблів тощо.
БАСТА (італ., ісп. basta) – (вигук) досить, годі, буде!
БАСТАРД (ісп. bastardo) – 1) заст. Потомство, одержане від схрещування організмів, що належать до різних видів або родів. 2) Позашлюбний син впливової особи. Термін вживався в середні віки в Західній Європі.
БАСТЕЯ (італ. bastea) – напівкругла кам'яна споруда для обстрілу підходів до фортеці.
БАСТІЛІЯ (франц. Bastille, від прованс. bastida – збудована) – фортеця і водночас державна тюрма для політичних в'язнів у Парижі 14 – 18 ст. День взяття Б. (14 липня 1789 р.), що ознаменував початок Французької буржуазної революції кінця 18 ст., – національне свято Франції.
БАСТІОН (франц. bastion) – п'ятикутна бойова споруда на фортечному валу для обстрілу підходів до фортеці (16 – 18 ст.).
БАСТОНАДА (від ісп. bastonada – удар палицею) – покарання ударами палиці по п'ятках і спині, що застосовується у деяких східних країнах.
БАСТР (нім. Baster) – цукровий пісок низької якості, який звичайно повертають на виробництво.
БАСТУВАННЯ (здогадно від нім. Bast – мочало, лико) – обробка тканин для видалення обертовою щіткою сторонніх домішок.
БАТ – грошова одиниця Таїланду, поділяється на 100 *сатангів.* Інша назва – *тикаль*.
БАТАЛЕР (від франц. batailler – битися) – особа на судні, що відає продовольчим і речовим постачанням особливого складу.
БАТАЛІСТ (італ. battaglista, від battaglia – бій, битва) – художник, творчість якого присвячена воєнній тематиці.
БАТАЛІЯ (франц. bataille, з італ. battaglia – бій, битва) – 1) Бій, битва. 2) Переносно – сварка з суперечками, взаємними докорами.
БАТАЛЬЙОН (франц. bataillon, з італ. battaglione) – військовий підрозділ.
БАТАЛЬНИЙ (від італ. battaglia – битва) – пов'язаний з зображенням битви та інших епізодів війни; *б. жанр* – жанр образотворчого мистецтва, присвячений темам війни і військового життя.
БАТАН (франц. battant, від battre – бити) – механізм ткацьких верстатів, який спрямовує рух човника, що вводить нитку (піткання) в основу тканини і прибиває цю нитку до тканинної опушки.
БАТАРЕЯ (франц. batterie, від battre – бити) – 1) Вогневий і тактичний підрозділ в *артилерії.* 2) Поєднання кількох однотипних приладів, апаратів, пристроїв у єдину систему (установку) для ефективнішої дії (Б. акумуляторів, конденсаторів тощо).
БАТАТ (ісп. batata, з мови таїно) – вид трав'янистих тропічних і субтропічних рослин родини березкових. Кореневі бульби за хімічним складом близькі до картоплі. Використовують у їжу, переробляють на консерви, крохмаль, спирт. Інша назва – *солодка картопля*.
БАТЕНСИ (англ. battens) – дошки різної товщини і різної ширини.
БАТЕРФЛЯЙ (англ. batterfly, букв. – метелик) – стиль спортивного плавання.
БАТИ... (від грец. βαθύς – глибокий) – у складних словах відповідає поняттю «глибинний».
БАТИБІОНТИ (від *бати...* й *...біонти*) – морські організми, які живуть на великих глибинах (понад 500 м). Інша назва – *глибоководні тварини*.
БАТИМЕТРІЯ (від *бати...* і *...метрія*) – вимірювання водних глибин.

БАТИПЛАН (від *бати... і ...план*) – одномісний глибоководний несамохідний апарат з крилами для підводного кінофотознімання і різних спостережень.
БАТИСКАФ (від *бати...* і *...скаф*) – глибоководна камера з апаратурою для спостережень і механізмами для переміщення під водою.
БАТИСТ (франц. batiste) – тонка легка бавовняна або лляна тканина для пошиття білизни або плаття. Від прізвища фламандського ткача 13 ст. Ф. Батіста.
БАТИСФЕРА (від *бати...* і *сфера*) – сталева камера сферичної або сферично-циліндричної форми, яку опускають на тросі для досліджень на великій глибині. Див. також *Батискаф.*
БАТИТЕРМОГРАФ (від *бати...* і *термограф*) – прилад для вимірювання температури води на різних глибинах поверхневого шару океану під час руху судна.
БАТИФОТОМЕТР (від *бати...* і *фотометр*) – пристрій для вимірювання інтенсивності освітлення у воді на великих глибинах. Застосовують у гідрографічних і біологічних дослідженнях.
БАТІАЛЬ (від грец. βαθύς – глибокий) – глибинна зона моря (від 200 до 2000 *м* глибини).
БАТІАЛЬНИЙ (від *батіаль*) – глибоководний. 1) *Б-а зона* – те саме, що й *батіаль. 2*) *Б-і відклади* – морські відклади, що залягають на глибині 200 – 2000 *м,* переважно мул.
БАТМАН (франц. battement, букв. – хлопання, биття) – 1) У балеті – особливий вид *па. 2*) У фехтуванні – Удар зброєю по зброї противника.
БАТО... (від грец. βάθος – глибина) – У складних словах відповідає поняттю «глибина».
БАТОМЕТР (від *бато...* і *...метр*) – прилад для взяття проби води з потрібної глибини.
БАТОПОРТ (від *бато...* і англ. port, тут – отвір, прохід) – плавучий затвор сухого доку у вигляді спеціального судна.
БАТРАХОЛОГІЯ (від грец. βάτραχος – жаба й *...логія*) – розділ *зоології,* що вивчає земноводяних.
БАТРОКЕФАЛІЯ, **БАТРОЦЕФАЛІЯ** (від грец. βάθρον – уступ і *...цефалія*) – аномальна форма черепа, коли потилиця випинається уступом.
БАТУТ (франц. batoude, від італ. battuta, букв. – удар) – гімнастичний прилад для стрибків; натягнута горизонтально підкидна сітка.
БАТУТА (від італ. battuta – удар, такт) – диригентська паличка.
БАУЛ (ісп. baul, італ. baule, з тюрк.) – дорожня скриня, валіза, коробка, клунок.
БАФТИНГ (англ. buffeting) – трясіння літака внаслідок потрапляння повітряних вихорів від крила на хвостове оперення.
БАХУС (лат. Bacchus) – див. *Вакх.*
БАХЩІ, **БАХСИ** (туркм. багши, казах. бакси) – народні співаки, музиканти і поети народів Середньої Азії.
БАЦИЛИ (від лат. bacillum – паличка) – паличкоподібні бактерії. За несприятливих умов утворюють спори. Багато видів Б. – збудники небезпечних хвороб у людини і тварин.
БАЯДЕРКА, **БАЯДЕРА** (від португ. bailadeira – танцівниця) – індійська храмова танцівниця (девадасі) або така, що виступає за плату в ресторані, приватному будинку тощо.
БАЯТ – жанр азербайджанської народної пісні.
БЕГЕТРІЯ (ісп. behetria) – вільна селянська громада у середньовічній Іспанії.
БЕГОНІЯ – рід трав'янистих, кущових і напівкущових рослин. Поширені у тропічних країнах. Культивують як декоративні рослини. Від прізвища французького любителя ботаніки Бегона.
БЕДЕКЕР – назва поширеного путівника по різних країнах для туристів німецькою та іншими мовами. Від прізвища німецького книговидавця К. Бедекера.
БЕДЛАМ (англ. bedlam) – 1) Лондонська психіатрична лікарня. 2) Переносно – хаос, плутанина, дім для божевільних.
БЕДЛЕНД (англ. bad lands, букв. – погані землі) – різко розчленований низькогірний рельєф з заплутаною мережею ярів та вузьких гребенів; важко прохідні й непридатні для землеробства землі.
БЕДУЇН (араб. бадауїн, множ, від бадауї – житель пустелі) – араб-кочівник на Аравійському півострові та в деяких районах Північної Африки.
БЕЗБОЛ – див. *Бейсбол.*
БЕЗЕ (від франц. baiser – поцілунок) – тістечко зі збитих яєчних білків і цукру.
БЕЗОАРИ (перс.) – тверді утворення із щільно зваляного волосся тваринного походження або волокон рослин, що їх часто виявляють у травному тракті жуйних тварин, коней, рідше собак та свиней.

БЕЙ (від тур. bey – князь) – титул родоплемінної, а пізніше феодальної знаті в країнах Близького і Середнього Сходу.
БЕЙДЕВІНД (голл. bij de wind) – курс судна при зустрічно-боковому вітрі.
БЕЙНІТ – структурна складова сталі, що утворюється внаслідок т. зв. проміжного перетворення *аустеніти.* Від прізвища англійського металурга Е. Бейна.
БЕЙСБОЛ, **БЕЗБОЛ** (англ. baseball, від base – низовий і ball – м'яч) – командна спортивна гра з м'ячем і кийком, схожа на лапту.
БЕЙТ (араб.) – дворядкова строфа (двовірш) у поезії східних народів. У Б. мусить бути висловлена закінчена думка.
БЕЙШЛОТ (голл. bijslot) – гребля у верхів'ї судноплавної річки з шлюзами для випускання води.
БЕК [1] (тюрк.) – титул родоплемінної, а пізніше феодальної знаті в країнах Близького і Середнього Сходу.
БЕК [2] (англ. back, букв. – задній) – захисник у спортивних іграх з м'ячем або з шайбою.
БЕКАР (франц. becarre) – *муз.* знак відмови від *альтерації* того чи іншого ступеня звукоряду.
БЕКМАНІЯ – рід багаторічних трав'янистих рослин родини злакових. Поширені в Північній Америці, Європі й Азії. Кормова рослина. Від прізвища німецького вченого І. Бекмана.
БЕКМЕС (тур. bakmaz, з перс.) – концентрований (уварений) виноградний сік.
БЕКОН (англ. bacon, з старо-франц.) – малосальна свинина з туш спеціально відгодованих молодих свиней.
БЕКРОС (англ. backcrossing, від back – знову і cross – схрещувати) – схрещування гібрида першого покоління з однією з вихідних батьківських форм. Інша назва – *зворотне схрещування.*
БЕКХЕНД (англ. back-hand, від back – ззаду і hand – рука) – при грі в *теніс* – удар зліва.
БЕЛ – логарифмічна одиниця відношення енергій, потужностей, звукових тисків. Здебільшого вживають *децибел* (0,1 Б.). Від прізвища англійського винахідника А.-Г. Белла.
БЕЛАДОННА (італ. belladonna, букв. – прекрасна дама) – вид багаторічних трав'янистих рослин родини пасльонових. Поширена в Європі й Малій Азії. Отруйна. Культивують як лікарську рослину.
БЕЛАЛГІН [від *бел (адонна)* і *(ан) алгін*] – лікарський протиспазматичний, знеболюючий та протикислотний засіб при захворюваннях шлунково-кишкового тракту.
БЕЛАТАМІНАЛ [від *бела (донна*), *(ерго) тамін* і *(фенобарбіт) ал*] – лікарський препарат, застосовуваний при підвищеній дратівливості, клімактеричних неврозах, безсонні.
БЕЛЕМНІТИ (від грец. βέλεμνον – бойова сокира) – викопні головоногі *молюски.*
БЕЛЕТРИСТИКА (від франц. belles lettres – красне письменство) – в широкому розумінні – художня література, у вузькому – твори художньої прози, призначені для масового читання.
БЕЛЬВЕДЕР (італ. belvedere, букв. – чудовий вид) – 1) Надбудова над будинком, альтанка на пагорбі, звідки відкривається мальовничий краєвид. 2) Назва деяких палацових споруд, збудованих на високому місці.
БЕЛЬЕТАЖ (від франц. bel – гарний і etage – поверх) – 1) Здебільшого другий (над цокольним) поверх будинку. 2) Перший ярус лож над *партером* і *амфітеатром* у театральному залі.
БЕЛЬКАНТО, **БЕЛЬКАНТО** (італ. bel canto, букв. – прекрасний спів) – стиль виконання, що є основою італійської вокальної школи. Характеризується вільним володінням всіма регістрами голосу, легкістю і красою звука.
БЕЛЬТИНГ (від англ. belting – приводний пас) – міцна технічна тканина полотняного переплетення з дуже крученої пряжі. Використовують для виготовлення пасів, транспортерних стрічок тощо.
БЕМІТ – мінерал класу окисів і гідроокисів, моногідрат алюмінію. Прозорий, безбарвний.
Входить до складу бокситів. Від прізвища німецького мінералога І. Бема.
БЕМОЛЬ (франц. bemol) – *муз.* знак зниження звука на півтону.
БЕНГАЛО – див. *Бунгало.*
БЕНЕДИКТИНЦІ (лат. benedictini) – католицький чернечий орден, заснований близько 530 р.
Бенедиктом Нурсійським в Італії. Жіноче відгалуження ордену – *бенедиктинки.*
БЕНЕТИТИ – група (порядок) викопних деревовидних голонасінних рослин, близьких до сучасних саговників. Існували за *мезозою.* Від прізвища англійського ботаніка Дж. Беннета.
БЕНЕФІС (франц. benefice, букв. – прибуток, користь) – 1) Вистава, збір від якої повністю або частково (напівбенефіс) надходить одному чи кільком акторам. В СРСР у 1925 р. Б. було скасовано. 2) Спектакль на честь одного з його учасників як вияв визнання заслуг, майстерності артиста.

БЕНЕФІЦІАНТ – артист (працівник театру), на користь або на честь якого влаштовується *бенефіс.*
БЕНЕФІЦІЯ (від лат. beneficium – благодіяння) – 1) В ранньофеодальній Західній Європі (8 – 12 ст.) надання королем або іншим великим землевласником васалові у довічне володіння землі за виконання певних військових чи адмінісіративних обов'язків. 2) У римському та буржуазному цивільному праві – привілей, встановлений для окремих осіб або груп. 3) У католицькій церкві винагорода духовної особи доходною посадою.
БЕНЗАЛЬДЕГІД [від *бенз (ол)* і *альдегід*] – органічна сполука, безбарвна масляниста рідина з запахом гіркого мигдалю. Застосовують для синтезу запашних речовин, барвників тощо.
БЕНЗИДИН (від лат. benzoe – ароматичний сік і грец. δυναμόω – зміцнюю) – органічна сполука, безбарвні блискучі кристали, що темніють на світлі й повітрі. Напівпродукт для одержання барвників.
БЕНЗИЛПЕНІЦИЛІН (від лат. benzoe – ароматичний сік і *пеніцилін*) – антибіотик. Застосовують при запальних захворюваннях.
БЕНЗИЛХЛОРИД (від лат. benzoe – ароматичний сік і *хлориди*) – органічна сполука, безбарвна рідина з різким запахом. Застосовують для одержання бензилового спирту, складних *ефірів* бензойної кислоти тощо.
БЕНЗИН (франц. benzine, від лат. benzoe – ароматичний сік) – суміш вуглеводнів різної будови, безбарвна рідина. Застосовують як моторне паливо, розчинник.
БЕНЗОЙНА кислота – органічна сполука, безбарвні кристали, вперше знайдено в *бензойній* смолі. Застосовують у медицині, харчовій промисловості.
БЕНЗОЙНА смола (від лат. benzoe – ароматичний сік) – швидко тверднуча на повітрі смола, яку добувають із стираксового дерева, що росте в Південно-Західній Азії і на Малайських островах, має приємний запах. Застосовують у парфюмерній промисловості.
БЕНЗОЛ (від лат. benzoe – ароматичний сік) – органічна сполука, безбарвна летка рідина з своєрідним нерізким запахом. Застосовують у виробництві барвників, пластмас, вибухових речовин, як розчинник жирів, лаків, смол тощо.
БЕНЗОЛОН (від *бензол*) – толокно, виготовлене на основі полівінілового спирту-поліакрилнітрилу.
БЕНЗОНАЛ (від *бензол*) – лікарський препарат, протикорчовими засіб. Застосовують для лікування різних форм *епілепсії.*
БЕНЗОНАФТОЛ (від *бензол* і *нафтол*) – органічна сполука, білий кристалічний порошок. Лікарський препарат, який застосовують як дезинфікуючий засіб при гнильних процесах у травному тракті.
БЕНКАЇН [від *бен (зол)* і *(ко) каїн*] – лікарський препарат, знеболювальний засіб. Застосовують переважно в стоматологічній практиці.
БЕНКЕТ – див. *Банкет* [2].
БЕНТАЛЬ (від грец. βένθος – глибина, дно) – дно та придонний шар води, заселені організмами.
БЕНТОНІТИ – різновид вибілюючих глин, складаються в основному з *монтморилоніту.* Використовують як риродний *адсорбент,* наповнювач. Від назви місцевості Бентон у США.
БЕНТОС (від грец. βέγφος – глибина) – сукупність організмів, що населяють дно водойм.
БЕНУАР (франц. baignoire, букв. – ванна, ложа бенуара) – театральні ложі, розміщені на рівні зі сценою або партером.
БЕРБЕРИН (від лат. berberys – барбарис) – *алкалоїд,* що міститься в листях барбарису та деяких інших рослин. Сульфат Б. використовують у медицині як жовчогінний засіб.
БЕРГАМАСКА (італ. bergamasca) – старовинний італійський танець. Від назви м. Бергамо (Італія).
БЕРГАМОТ (італ. bergamotta) – 1) Назва кількох сортів груші з плескувато-округлими яблукоподібними плодами, що мають маслянистий м'якуш. 2) Плодове дерево родини рутових. Культивують у Середземномор'ї, в СРСР – у Грузії. Плоди містять ефірну олію, що її використовують у парфюмерній та кондитерській промисловості.
БЕРГКОЛЕГІЯ (від нім. Berg – гора і *колегія*) – орган управління гірничою справою в Росії у 18 ст.
БЕРГШЛЯГ (нім. Bergschlag, від Berg – гора і Schlag – удар) – раптове, з тріском, відскакування частин гірських порід від стінок глибоких виробок.
БЕРДАНКА – однозарядна гвинтівка. Від прізвища американського конструктора Х. Бердана.

БЕРЕ (франц. beurre, букв. – масляний) – група сортів груші, плоди яких мають видовжену форму і соковитий м'якуш.
БЕРЕЙТОР (від нім. Bereiter – наїзник) – фахівець, який об'їжджає верхових коней і навчає верхової їзди.
БЕРИКАОБА (груз. берика – актор грузинського театру масок, оба – суфікс, що означає діяння) – грузинський імпровізований народний театр масок.
БЕРИЛ (грец. βήρυλλος) – мінерал класу силікатів, жовто-зеленого, зеленувато-блакитного, рожевого кольору. Руда берилію, прозорі відміни (смарагд, аквамарин та ін.) – дорогоцінне каміння.
БЕРИЛІДИ – сполуки *берилію* з іншими металами. Застосовують в авіа- й ракетобудуванні, в електротехніці тощо.
БЕРИЛІЗАЦІЯ – насичення *берилієм* поверхневого шару виробів із сталі та інших сплавів, для підвищення їхньої твердості і жаростійкості.
БЕРИЛІЙ (від грец. βήρυλλος – берил) – хімічний елемент, символ Be, ат. н. 4; метал світло-сірого кольору. Застосовують як відбивач, уповільнювач і джерело нейтронів у атомних *реакторах.* Сполуки Б. дуже отруйні.
БЕРІ-БЕРІ (від сінгалезького beri – слабкість) – захворювання, що зумовлюється нестачею в їжі вітамінів комплексу В. Інша назва – *аліментарний поліневрит*.
БЕРКЛІЙ, **БЕРКЕЛІЙ** – штучно одержаний радіоактивний хімічний елемент сімейства актиноїдів, символ Bk, ат. н. 97. Від назви м. Берклі (Каліфорнія, США).
БЕРКУТ (тюрк.) – хижий птах родини яструбових. Використовують для полювання.
БЕРКШИР – порода скороспілих свиней. Використана для створення вітчизняних порід (кемерівської, миргородської). Від назви англійського графства Беркшір, де виведено цю породу.
БЕРМА (польс. berma, від нім. Berme) – 1) Уступ (горизонтальний майданчик) на укосах, який збільшує їхню стійкість. 2) Уступ уздовж окопу біля основи *бруствера.*
БЕРНАРДИНЦІ (лат. bernardini) – відгалуження чернечого католицького ордену циртерціанців. Від імені церковного діяча Бернара Кловоського.
БЕРСАЛЬЄР (італ. bersagliere, від bersaglio – мішень, ціль) – солдат добірних піхотних частин італійської армії, згодом – самокатних і мотоциклетних частин.
БЕРСЕЗ (франц. berceuse, від bercer – гойдати, заколисувати) – колискова пісня.
БЕРТОЛЕТОВА сіль – сіль хлорнуватої кислоти, безбарвна кристалічна речовина. Застосовують у виробництві сірників, вибухових речовин, у медицині тощо. Від прізвища французького хіміка К. Бертоле.
БЕРТОЛІДИ – хімічні сполуки, склад яких не сталий. Від прізвища французького хіміка К. Бертоле.
БЕРТРАНДИТ – мінерал класу силікатів, продукт руйнування *берилу.* Руда берилію. Від прізвища французького мінералога Е. Бертрана.
БЕРЧИЗМ – неофашистський рух у США. Від прізвища американського місіонера й розвідника Дж. Берча, що створив у 1958 р. у США неофашистську (див. *Неофашизм*) організацію.
БЕСАЛОЛ [від *бе (ладонна)* і *салол*] – лікарський препарат. Застосовують при захворюваннях шлунково-кишкового тракту, циститах тощо.
БЕСЕМЕРІВСЬКИЙ ПРОЦЕС – *процес* виробництва сталі продуванням стиснутого повітря у *конвертері* крізь рідкий бесемерівський (кременистий) чавун. Від прізвища англійського інженера Г. Бессемера.
БЕСТ (перс.) – 1) Засноване на старовинному звичаї право притулку (недоторканності) в Ірані на території священних і недоторканних місць (напр., мечеті, будинки вищих духовних осіб, іноземні посольства), звідки людину, що її переслідує влада, не можна взяти силою. 2) Переносно – *сісти в бест* – сховатися від переслідування, вичікувати зміни обставин.
БЕСТІАРІЙ (від лат. bestiarius – звіриний) – середньовічні твори, в яких описували звірів з алегоричним тлумаченням їх.
БЕСТСЕЛЕР (англ. best seller, з best – кращий і sell – продаватися) – в ряді країн, особливо США і Англії, ходова книга на офіційні і сенсаційні теми, видана великим тиражем; ходовий товар.
БЕТА (грец. βήτα – Β,β) – друга літера грецького алфавіту.
БЕТА..., **БЕТА-** – у складних словах означає стан речовини (напр., *бета-залізо*) або зв'язок з *бета-частинками* (напр., *бета-радіоактивність*).
БЕТА-ДЕФЕКТОСКОПІЯ (від *бета-* і *дефектоскопія*) – метод виявлення дефектів у тонких металевих виробах (напр., з фольги) за допомогою бета-проміння.

БЕТА-ЗАЛІЗО (від *бета-*) – структура заліза, якої воно набуває при температурі 769 – 910° С.
БЕТАЇН (від лат. beta – буряк) – органічна азотиста сполука, безбарвна кристалічна речовина, що міститься в цукровому буряку та багатьох інших рослинах.
БЕТА-РАДІОАКТИВНІСТЬ (від *бета-* і *радіоактивність*) – перетворення атомних ядер ізотопів одних хімічних елементів на інші внаслідок висилання *бета-частинок.* Інша назва – *бета-розпад*.
БЕТА-СПЕКТРОМЕТР (від *бета-* і *спектрометр*) – прилад, за допомогою якого досліджують спектр (розподіл за енергією) *бета-частинок.*
БЕТАТРОН [від *бета...* і *(елек) трон*] – циклічний індукційний прискорювач заряджених частинок, в якому прискорюють електрони *(бета-частинки*) до сотень мегаелектрон-вольтів. Застосовують під час ядерних досліджень, при *дефектоскопії,* в медицині.
БЕТА-ЧАСТИНКИ (від *бета-*) – *електрони* й *позитрони,* що їх випускають атомні ядра деяких радіоактивних речовин.
БЕТЕЛЬ (португ. betel, з малабарської) – 1) Кущова рослина родини перцевих, яку культивують у тропічній Азії заради пряного листя. 2) Суміш листків цієї рослини, насіння *ареки* та невеликої кількості негашеного вапна, що вживається для жування й збуджує нервову систему.
БЕТОН (франц. betone, від лат. bitumen – смола) – будівельний матеріал, суміш в'яжучої речовини (напр., *цементу*), води і різних заповнювачів (піску, гравію або щебеню). З Б. виготовляють великі панелі, блоки, зводять різні споруди.
БЕФУНГІН (від лат. fungus – гриб) – лікарський препарат. Застосовують як симптоматичний засіб при лікуванні злоякісних пухлин.
БЕШАМЕЛЬ (франц. bochamel) – приправа, соус з яєць, молока, борошна для м'ясних і рибних страв. Від прізвища кухаря Бешамеля при дворі Людовіка XIV.
БЕШМЕТ (тюрк.) – верхній чоловічий одяг, поширений у татар і кавказьких народів.
Б'ЄФ (франц. bief) – частина водоймища, річки або каналу, що примикає до водопідпірвої споруди (греблі, шлюзу). Розрізняють верхній Б., нижній Б. і роздільний Б.
БІ... (лат. bi..., від bis – двічі) – у складних словах означає подвоєння.
БІАКС (від *бі...* і лат. axis – вісь) – феритовий елемент (див. *Ферит*) у деяких запам'ятовувальних пристроях обчислювальних машин.
БІАНДРІЯ (від *бі...* та *...андрія*) – двомужжя.
БІАТЛОН (від *бі...* та грец. άθλον – змагання, боротьба) – спортивне зимове змагання з двоборства – лижної гонки, поєднаної з стрільбою з гвинтівки.
БІБЕЛЬДРУК (від нім. Bibeldruckpapier) – високоякісний непрозорий друкарський папір, що за тонкістю наближається до цигаркового.
БІБЛІО... (від грец. βίβλίον – книга) – у складних словах відповідає поняттю «книга».
БІБЛІОГРАФІЯ (від *бібліо...* і *...графія*) – 1) Наука, що розробляє методи опису творів друку, складання їх покажчиків і оглядів для наукового й практичного використання, а також з виховною метою. 2) Перелік книг, журналів і статей з вказівкою вихідних даних (місце і рік виходу, видавництво тощо); покажчик літератури. 3) Відділ у періодичних виданнях, присвячений короткому огляду книг, що вийшли з друку.
БІБЛІОЛОГІЯ (від *бібліо...* і *...логія*) – наука про книгу як явище культури й предмет виробництва.
БІБЛІОМАНІЯ (від *бібліо...* і *...манія*) – пристрасть збирати книги, головним чином, стародруки й рідкісні видання.
БІБЛІОТАФ (від *бібліо...* і грец. τάφος – могила) – «той, хто ховає книги», жартівлива назва власника бібліотеки, який не дозволяє іншим нею користуватися.
БІБЛІОТЕКА (грец. βιβλιοθήκη, від βίβλίον – книга і θήκη – сховище) – 1) Зібрання книг. 2) Приміщення для зберігання книг. 3) Заклад, що видає книги для читання.
БІБЛІОФІЛ (від *бібліо...* і *...філ*) – той, хто любить, цінує й збирає книги.
БІБЛІЯ (від грец. βιβλία – книги) – збірник різних за часом написання, мовою, характером творів, який християнство та *іудаїзм* (частково) визнають священними.
БІВАК – див. *Бівуак.*
БІВАЛЕНТИ [від *бі...* та лат. valens (valentis) – сильний] – пари з'єднаних між собою гомологічних *хромосом,* утворюються при поділі ядра в *мейозі.*
БІВУАК, БІВАК (франц. bivouac, від старонім. biwake – додаткова зовнішня варта) – розташування військ на відпочинок поза населеними пунктами.
БІГ (від нім. Biege – вигин) – рубчик на картоні або обгортковому папері (схожий на *шарнір*), завдяки якому політурна кришка легше розкривається, а папір краще згинається.

БІГАМІЯ (від *бі...* та *...гамія*) – двошлюбність, двоєженство.
БІГАРАДІЯ (від франц. bigarade – гіркий апельсин) – те саме, що й *померанець.*
БІГУМАЛЬ – лікарський препарат, застосовують для профілактики й лікування малярії.
БІДОН (франц. bidon) – жерстяна посудина з герметичною кришкою для зберігання рідких продуктів.
БІЄНАЛЕ (італ. biennale, букв. – дворічний) – назва художніх виставок, що відбуваються кожні два роки в Італії.
БІЖУТЕРІЯ (франц. bijouterie – торгівля ювелірними виробами) – жіночі прикраси не з дорогоцінного каміння і металів.
БІЗАНЬ (голл. bezaan) – остання ззаду щогла на кораблі; на вітрильнику – нижнє косе вітрило на бізань-щоглі.
БІЗНЕС (англ. business – справа, угода, біржова операція, комерція) – поширена в капіталістичних країнах, особливо в США, назва підприємницької діяльності, що дає прибуток.
БІЗНЕСМЕН (англ. businessman) – ділок, комерсант, капіталіст.
БІЗОН (франц. bison, з лат. bison) – рід диких биків родини порожнисторогих. Зберігся в заповідниках Північної Америки (бізон американський) та Європи (зубр європейський).
БІКАРБОНАТИ (від *бі...* і *карбонати*) – те саме, що й *гідрокарбонати.*
БІКАРМІНТ – лікарський антисептичний та протизапальний засіб, застосовують для полоскання та інгаляції при катарах верхніх дихальних шляхів.
БІКВАДРАТ (від *бі...* та *квадрат*) – четвертий степінь.
БІКВАДРАТНИЙ (від *біквадрат*) – четвертого степеня; *б-не рівняння* – рівняння виду $ax^4 + bx^2 + c = 0$ (a, b і c – дані числа, x – шукане число). Підстановкою $x^2 = y$ воно зводиться до квадратного.
БІКФОРДІВ шнур – вогнепровідний повільно тліючий фітиль з пороховим осердям; застосовують для вибуху капсуля-детонатора. Від прізвища англійського інженера У. Бікфорда.
БІЛАБІАЛЬНИЙ (від *бі...* і *лабіальний*) – губно-губний приголосний звук (напр., б, п, м) на відміну від *лабіодентального.*
БІЛАТЕРАЛЬНІСТЬ (від *бі...* й лат. lateralis – бічний) – *симетрія* в організмів, тіло яких можна уявно поділити на дві половини.
БІЛІГНОСТ (від лат. bilis – жовч і грец. γνώστης – знавець, досліджувач) – рентгеноконтрастна речовина, яку застосовують для рентгенологічних досліджень жовчних шляхів та жовчного пухиря.
БІЛІНГВІСТИЧНИЙ (лат. bilinguis) – двомовний.
БІЛІРУБІН (від лат. bilis – жовч і ruber – червоний) – один з жовчних пігментів жовто-оранжевого кольору. Утворюється переважно в печінці, виділяється з жовчю.
БІЛІТРАСТ [від лат. bilis – жовч і *(кон) траст*] – рентгеноконтрастна речовина, яка містить йод; застосовують для рентгенологічних досліджень жовчного пухиря та жовчних шляхів.
БІЛЛЬ (англ. bill, від лат. bulla – печатка, документ з печаткою) – в США, Великобританії та ряді інших країн англосаксонської правової системи проект закону, що вноситься урядом або членом парламенту. Назва «біль» збереглася за деякими актами, що стали законом, напр. «Білль про права».
БІЛОН (франц. billon) – 1) Низькопробне срібло, з якого карбують розмінну монету. 2) Неповноцінна розмінна металева монета.
БІЛЬБОКЕ (франц. bilboquet) – 1) Гра прив'язаною до палички кулькою, яку підкидають та ловлять на вістря палички чи в чашечку. 2) Інструмент для золотіння.
БІЛЬГАРЦІОЗ – захворювання сечових шляхів і кишечника, спричинюване паразитуванням глистів – *трематод* з родини глистосоматид. Від прізвища німецького лікаря Т. Більгарца, який у 1851 р. відкрив збудника цієї хвороби.
БІЛЬДАПАРАТ (від нім. Bild – зображення і *апарат*) – те саме, що й *фототелеграф.*
БІЛЬЙОН (франц. billion, від bis – двічі і millon – мільйон) – число, що позначається одиницею з 9 нулями, тобто число 10^9 (мільярд). У деяких країнах Б. називають число 10^{12}.
БІЛЬЯРД (франц. billard, від bil1e – кулька) – гра з кулями, які штовхають киями, на спеціальному столі.
БІМЕТАЛИ (від *бі...* та *метали*) – металеві вироби з двох шарів різнорідних металів або сплавів (напр., сталь і *алюміній,* алюміній і *титан*).

БІМЕТАЛІЗМ (від *бі*...та *метали*) – грошова система, в якій за двома металами (золотом і сріблом) законодавчо закріплювалася роль загального *еквівалента,* і монети з цих металів виконували без обмежень усі функції грошей.
БІМЕТАСОМАТОЗ (від *бі*... та *метасоматоз*) – процес заміщення одних мінералів або гірських порід іншими зі зміною хімічного складу, що відбувається під час взаємодії двох порід за участю постмагматичних розчинів.
БІМС (англ. beams, множ, від beam – балка, брус) – підпалубна балка, що підтримує палубу і надає їй міцності. Є частиною поперечного набору судна.
БІНАРНИЙ (лат. binarius) – подвійний, двоїстий, той, що складається з двох частин; *б-е числення* – система числення, в якій всі числа записують за допомогою двох цифр; *б-а машина* – парова машина, в якій застосовують пару двох рідин.
БІНАУРАЛЬНИЙ ЕФЕКТ (від лат. bini – два, auris – вухо і *ефект*) – здатність людини й вищих тварин визначати напрям джерела звуку, завдяки тому, що в обидва вуха звуки надходять від джерела неодночасно й неоднакові за силою.
БІНОКЛЬ (франц. binocle, від лат. bini – два і oculum – око) – оптичний прилад, що складається з двох паралельно розміщених зорових труб.
БІНОКУЛЯРНИЙ (франц. binoculaire) – двоокий; *б. зір* – бачення двома очима.
БІНОМ (від *бі*... і ...*ном*[1]) – *матем.* двочлен; Б. *Ньютона* – формула розвинення в ряд цілого додатного степеня двочлена.
БІНОМІАЛЬНИЙ, **БІНОМНИЙ** – *матем.* той, що належить до *біпома*; *б-і коефіцієнти* – коефіцієнти у формулі розвинення в ряд бінома Ньютона.
БІНОРМАЛЬ (від *бі*... та лат. normalis – прямолінійний) – *матем. Нормаль* кривої, перпендикулярна до її головної нормалі.
БІО... (від грец. βίος – життя) – у складних словах відповідає поняттям «життя», «життєві процеси», «біологічний».
БІОАКУСТИКА (від *бір*... та *акустика*) – галузь *біологи,* що вивчає голоси й звукове спілкування тварин.
БІОБІБЛІОГРАФІЯ (від *біо*... та *бібліографія*) – вид бібліографії, в якій інформація про друковані твори поєднується з біографічними відомостями про авторів і літературу, що їм присвячена.
БІОГЕЛЬМІНТИ (від *біо*... і *гельмінти*) – паразитичні черви в тілі людини або тварин, життєвий цикл яких пов'язаний з проміжним, іноді додатковим хазяїном.
БІОГЕНЕЗ (від *біо*... та ...*генез*) – одна з теорій виникнення життя на Землі, за якою припускається, що зародки живих істот були занесені на Землю з інших небесних тіл (теорія *панспермії*).
БІОГЕННІ СТИМУЛЯТОРИ (від *біо...,* грец. γένος – народження та *стимулятори*) – біологічно активні речовини, що за певних умов утворюються в тканинах тварин і рослин. Застосовують для підсиленая функцій тканин, органів або організму.
БІОГЕНОСФЕРА (від *біо...,* грец. γένος – народження і *сфера*) – сфера виникнення життя; являє собою оболонку на планетах, у межах якої створюються умови, сприятливі для розвитку матерії, аж до виникнення вищих її форм.
БІОГЕОГРАФІЯ (від *біо*... та *географія*) – наука про закономірності поширення й розподілу на земній, кулі *біоценозів* та організмів, які їх утворюють.
БІОГЕОХІМІЯ (від *біо*... і *геохімія*) – галузь геохімії, що вивчає хімічні процеси в *біосфері.*
БІОГЕОЦЕНОЗ (від *біо*..., грец. γη – земля і ...*ценоз*) – сукупність рослинності, тваринного світу й мікроорганізмів і певної ділянки земної поверхні, які пов'язані між собою обміном речовин та енергії.
БІОГЕОЦЕНОЛОГІЯ (від *біогеоценоз* і ...*логія*) – наука про *біогеоценоз.*
БІОГРАФ (від *біо*... і ...*граф*) – 1) Складач чиєї-небудь біографії. 2) Знімальний кіноапарат для серійних фотографій, попередник кінематографа.
БІОГРАФІЯ (від *біо*... і ...*графія*) – життєпис якої-небудь людини.
БІОДИНАМІКА (від *біо*... та *динаміка*) – розділ *фізіології,* що вивчає життєві сили та функції організмів.
БІОЕЛЕКТРИЧНІ ПОТЕНЦІАЛИ, **БІОПОТЕНЦІАЛИ** (від *біо*... та *електричний*) – електрична напруга, що виникає в органах, тканинах і клітинах тваринних та рослинних організмів у процесі їхньої життєдіяльності.

БІОЕНЕРГЕТИКА (від *біо...* й *енергетика*) – наука, що вивчає механізми перетворення енергії в процесах життєдіяльності організмів.
...БІОЗ (від грец. βίωσις – життя, спосіб життя) – у складних словах відповідає поняттям «життя», «життєвий процес», напр. *анаеробіоз.*
БІОЗОНА (від *біо...* і *зона*) – сукупність геологічних відкладів, що характеризується наявністю в них будь-якої однієї систематичної групи викопних організмів (виду, роду, родини).
БІОІНДИКАТОРИ (від *біо...* та *індикатори*) – організми, що їх наявність, кількість або інтенсивний розвиток є показником певних природних процесів або умов зовнішнього середовища.
БІОІНЖЕНЕРІЯ (від *біо...* і франц. ingenier – виявляти винахідливість) – наука про конструювання й проектування технічних пристроїв, роботів, маніпуляторів, які виконують біологічні функції в умовах неможливості нормальної життєдіяльності організму.
БІОІНФОРМАЦІЯ (від *біо...* та *інформація*) – гіпотетично можлива інформація за допомогою біострумів головного мозку.
БІОКАТАЛІЗ (від *біо...* та *каталіз*) – прискорення або гальмування хімічних реакцій, які відбуваються в організмі за допомогою *ферментів.*
БІОКАТАЛІЗАТОРИ (від *біо...* та *каталізатори*) – те саме, що й *ферменти.*
БІОКІБЕРНЕТИКА (від *біо...* та *кібернетика*) – напрям кібернетики, що вивчає закони зберігання, переробки й передавання *інформації* в біологічних системах.
БІОКЛІМАТОЛОГІЯ (від *біо...* та *кліматологія*) – розділ кліматології, що досліджує вплив клімату на життя, зокрема на здоров'я й діяльність людини, розвиток тварин і рослин.
БІОКОМПЛЕКС (від *біо...* та *комплекс*) – нижчі й вищі рослини та тварини, мікроорганізми, які відповідно добирають для життя на борту космічного корабля для надійної і стійкої роботи системи життєзабезпечення. Учасником Б. є й сама людина.
БІОКОРОЗІЯ (від *біо...* та *корозія*) – корозія металів, спричинювана мікроорганізмам.
БІОЛІН – те саме, що й *лiпокаїн.*
БІОЛІТИ (від *біо...* і *...літ*) – гірські породи, що складаються переважно з решток тварин і рослин, а також продуктів їхньої життєдіяльності (вугілля, вапняки тощо).
БІОЛОГІЯ (від *біо...* і *... логія*) – комплекс наук про живу природу, основним завданням яких є пізнання суті життя як особливої форми руху матерії та дослідження методів перебудови, освоєння й охорони природи відповідно до потреб людини.
БІОЛОКАЦІЯ (від *біо...* та *локація*) – здатність тварин визначати положення якого-небудь об'єкта відносно самих себе або своє положення у просторі *(біоорієнтація*).
БІОЛЮМІНЕСЦЕНЦІЯ (від *біо...* та *люмінесценція*) – видиме світіння організмів, пов'язане з процесами їхньої життєдіяльності. Спостерігається у деяких бактерій, грибів, безхребетних тварин і риб.
БІОМАСА (від *біо...* та *маса*) – кількість живих організмів у *популяції, біоценозі* або *біосфері,* виражена в одиницях сухої або вологої речовини, іноді в одиницях енергетичного еквівалента (в *калоріях*), на одиницю поверхні або об'єму території проживання.
БІОМЕТЕОРОЛОГІЯ (від *біо...* і *метеорологія*) – розділ метеорології, що вивчає вплив погоди на живі організми, зокрема на організм людини.
БІОМЕТРІЯ (від *біо...* і *...метрія*) – розділ *біології,* змістом якого є планування й оброблення результатів кількісних експериментів та спостережень методами математичної статистики.
БІОМЕХАНІКА (від *біо...* та *механіка*) – розділ *біофізики,* що вивчає механічні властивості живих тканин, органів та організму в цілому, а також механічні явища, що відбуваються в організмі.
БІОМІЦИН (від *біо...* і *...міцин*) – те саме, що й *ауреоміцин.*
БІОНІКА [від *біо (логія)* та *(електро*) *ніка*] – наука, яка вивчає побудову організмів для створення машин, приладів, механізмів тощо, дані яких наближаються до характеристик цих організмів.
БІОНОМІЯ (від *біо...* та *...номія*) – галузь *біології,* що вивчає загальні проблеми *систематики,* закономірності видоутворення і формування в процесі *еволюції* вищих систематичних груп.
БІОНТ [від грец. βιών (βιόντος) – той, що живе] – окремо взятий організм *(індивід*), що в ході еволюції пристосувався до проживання в певному середовищі *(біотопі*).
БІОНТИ [від грец. βιών (βιόντος) – той, що живе] — в складнях словах означав «живі організми», напр. *батибіонти, галобіонти.*
БІООРІЄНТАЦІЯ (від *біо...* та *орієнтація*) – здатність організмів визначати своє положення в просторі.

БІОПОЛІМЕРИ (від *біо...* та *полімери*) – високомолекулярні природні сполуки, які є структурною основою усіх живих організмів і зумовлюють найважливіші життєві процеси в них.
БІОПОТЕНЦІАЛИ – див. *Біоелектричні потенціали.*
БІОПРЕПАРАТ (від *біо...* та *препарат*) – біологічний препарат для профілактичного та лікувального введення в організм і діагностичних досліджень.
БІОПСІЯ (від *біо...* та грец. όψις – вид, розгляд) – прижиттєве вирізання шматочків тканини для лабораторного дослідження.
БІОСИНТЕЗ (від *біо...* і *синтез*) – процес утворення органічної речовини в живих організмах або в штучних умовах під дією *ферментів.*
БІОСТАБІЛІЗАТОР (від *біо...* й *стабілізатор*) – установка для переробки органічних відходів сільського господарства на *компост.*
БІОСТАНЦІЯ (від *біо...* та *станція*) – науково-дослідна установа для стаціонарного вивчення *фауни* і *флори* в природних умовах і проведення експериментальних досліджень.
БІОСТИМУЛЯТОРИ – те саме, що й *біогенні стимулятори.*
БІОСФЕРА (від *біо...* та *сфера*) – оболонка Землі, яку заселяють живі організми.
БІОТА (від грец. βιοτή – життя) – 1) Сукупність рослин і тварин, об'єднаних спільною областю поширення (напр., кенгуру й дводишна риба цератодус, які входять до складу австралійської *фауни*). 2) Рід деревних рослин родини кипарисових. Поширені в Китаї і Кореї. В СРСР вирощують як декоративні.
БІОТЕЛЕМЕТРІЯ (від *біо...* й *телеметрія*) – спосіб дослідження біологічних явищ і вимірювання біологічних показників організмів на віддалі.
БІОТЕХНІЯ (від *біо...* й грец. τέχνη – майстерність, мистецтво) – 1) Наука про розведення в природних умовах диких корисних тварин та раціональне використання їх. 2) Комплекс заходів, спрямованих на збільшення запасів корисних тварин та поліпшення їхніх продуктивних властивостей.
БІОТИН (від грец. βιοτή – життя) – органічна кристалічна речовина, один з вітамінів. Нестача Б. в їжі спричиняє ураження шкіри, м'язову кволість, сонливість тощо. Найбагатші на Б. помідори, дріжджі, яєчний жовток, печінка.
БІОТИП (від *біо...* і *тип*) – група особин у межах виду, що відзначаються характерними для них особливостями способу життя або поведінки.
БІОТИТ – породоутворюючий мінерал класу силікатів, залізисто-магнезіальна слюда, колір від жовтого, бурого до чорного. Використовують як електроізоляційний матеріал, для виготовлення фарби. Від прізвища французького вченого Ж.-Б. Біо.
БІОТОНУС (від *біо...* і *тонус*) – природний стан постійного довільного напруження, характерний для всього живого.
БІОТОП (від *біо...* і *...топи*) – ділянка земної поверхні з однотипними умовами середовища, яку займає певне угруповання організмів *(біоценоз*).
БІОТРОН (від *біо...* і грец. θρόνος – місцеперебування) – камера з штучним кліматом для живих організмів.
БІОФЕНОЛОГІЯ (від *біо...* й *фенологія*) – наука про періодичні явища в житті певної групи або навіть одного виду організмів, пов'язані із змінами пір року.
БІОФІЗИКА (від *біо...* і *фізика*) – наука, що вивчає фізичні та фізико-хімічні процеси в живих організмах, а також ультраструктуру біологічних систем на всіх рівнях організації живої матерії.
БІОФІЛЬТР (від *біо...* і *фільтр*) – споруда для біологічного (з застосуванням *мікроорганізмів*) очищення побутових і промислових стічних вод.
БІОХІМІЯ (від *біо...* і *хімія*) – наука, яка вивчає хімічний склад живих істот та хімічні процеси, пов'язані з їхньою життєдіяльністю.
БІОХОР (від *біо...* та грец. *χώρα* – простір) – група схожих *біотопів.*
БІОЦЕНОЗ (від *біо...* і *...ценоз*) – історично складена сукупність рослин і тварин, що населяють територію з більш-менш однаковими умовами існування *(біотоп*). Інша назва – *ценоз*.
БІОЦЕНОЛОГІЯ (від *біоценоз* і *...логія*) – розділ *екології,* що вивчає рослинні й тваринні угруповання в їхній сукупності *(біоценоз*).
БІОЦИКЛ (від *біо...* та *цикл*) – найвища одиниця розчленування *біосфери.* Виділяють три Б.: суходіл, море, внутрішні водойми.
БІПАТРИДИ [від *бі...* та грец. πατρίς (πατρίδος) – батьківщина] – особи, які одночасно мають громадянство двох або більше держав.

БІПІНАРІЯ [від *бі...* та лат. pinna – перо, плавник] – двобічно-симетрична личинка морських зірок.
БІПЛАН (від *бі...* і *...план*) – літак з двома несучими (одна над одною) площинами (крилами).
БІПОЛІДИ [від *бі...* і грец. πόλις (πόλιδος) – місто-держава] – те саме, що й *біпатриди.*
БІПОЛЯРНИЙ (від *бі...* і *полюс*) – двополюсний; *б-і клітини* – нервові клітини з двома відростками; *6-і координати* – числа, які визначають положення точки відносно двох обраних точок (полюсів).
БІПОЛЯРНІСТЬ – двополюсність.
БІПРИЗМА (від *бі...* та *призма*) – призма, склеєна з двох призм їхніми основами; виготовляють з оптичного скла.
БІР (молд. – данина, податок) – 1) Подвірний податок з селян у Молдавії в 15 – 18 ст. 2) Збір на подарунки турецькому султану і його придворним.
БІРЖА (голл. beurs, нім. Borse) – 1) В капіталістичних країнах ринок оптової торгівлі товарами (*товарна* Б.) або цінними паперами (*фондова* Б.). Від прізвища купецької сім'ї ван дер Бурс в Брюгге (13 ст.). 2) Б. *праці* – установа-посередник між робітниками і підприємцями-капіталістами під час акту купівлі-продажу робочої сили. В СРСР Б. праці як державні органи забезпечення зайнятості населення існували до 1930 р. З ліквідацією безробіття в країні Б. праці було скасовано.
БІРЮЗА (тур. piruza, з перс, пірозе) – мінерал класу фосфатів, переважно блакитного або зеленого кольору. Дорогоцінний камінь.
БІС (франц. bis, від лат. bis – двічі) – вигук захоплення, яким публіка на виставі, концерті тощо запрошує повторити виступ.
БІСЕГМЕНТАЦІЯ (від *бі...* та *сегментація*) – двобічна сегментація тіла організму.
БІСЕКСУАЛІЗМ (від *бі...* та лат. sexus – стать) – одночасна наявність у людини, а також у роздільностатевих тварин статевих ознак обох статей.
БІСЕКТОР (від лат. bissector – той, що розтинає надвоє) – 1) Площина, в якій лежить ребро двогранного кута і яка ділить цей кут на дві однакові частини. 2) Інструмент, що ділить кут навпіл.
БІСЕКТРИСА [франц. bissectrice, від лат. bissectix (bissectricis) – та, що надвоє розтинає] – 1) Пряма, що проходить через вершину кута і ділить його на дві однакові частини. 2) Б. *трикутника* – відрізок Б. кута трикутника від вершини кута до точки перетину її з протилежною стороною трикутника.
БІСЕР (від араб. бусра – стеклярус) – дрібні намистинки з прозорого чи кольорового скла (іноді з металу) з отворами для нанизування.
БІСИНОЗ (від грец. βύσσος – бавовна і *...ноз*) – захворювання внаслідок запорошення легенів бавовняним пилом.
БІСКВІТ (франц. biscuit, від лат. bis coctus – двічі випечений) – 1) Легкі здобні тістечка, печиво.
2) Двічі випалений фарфор або фаянс без поливи.
БІСМАЛІТ (від грец. βυσμα – корок і *...літ*) – *інтрузія* конічної або циліндричної форми, що досягає поверхні Землі або закінчується в товщі осадочних порід, підносячи їх у вигляді купола.
БІСМОВЕРОЛ – лікарський препарат *вісмуту,* застосовують внутрішньом'язово для лікування *сифілісу.*
БІСТР (франц. bistre) – темно-брунатна акварельна фарба.
БІСТРО (франц. bistro, від російського быстро – швидко) – невеликий ресторан, закусочна.
БІСУЛЬФАТИ (від *бі...* і *сульфати*) – те саме, що й *гідросульфати.*
БІСУЛЬФІТИ (від *бі...* і *сульфіти*) – те саме, що й *гідросульфіти.*
БІТ (від англ. binary – двійковий і digit – знак, цифра) – одиниця вимірювання кількості інформації в двійковій системі.
БІТЕЛЬНА МАШИНА (англ. beetle-machine) – машина з товкачами, якими обробляють бавовняні і лляні тканини, надаючи їм м'якості й шовковистого блиску.
БІТЕНГ (голл. beting) – вертикальна тумба, встановлена на палубі корабля на шляху руху якірного ланцюга, яка внаслідок тертя зменшує швидкість руху його під час опускання якоря.
БІТЛЗ (англ. Beatles, від beat – бити) – англійський вокально-інструментальнии квартет. Набув популярності і викликав хвилю наслідування у країнах Західної Європи й Америки в 60-х рр. 20 ст. Для репертуару Б. характерні тенденції сучасної так званої поп-музики, поєднаної з мотивами європейського та індійського фольклору.
БІТНИК (від англ. beat – бити, розбивати) – учасник стихійного, анархічно-бунтарського руху молоді, який виник у капіталістичних країнах (головним чином у США і Великобританії) після 2-ї

світової війни. Рух Б., позбавлений будь-якої позитивної соціально-політичної програми, часто виявляється в порушенні елементарних норм людського співжиття.

БІТОНАЛЬНІСТЬ (від *бі...* і *тональність*) – одночасне застосування двох тональностей в різних голосах того самого музичного твору.

БІТУМИ (від лат. bitumen – смола) – природні (нафта, *озокерит, асфальт*) і штучно одержані (продукти переробки нафти й кам'яного вугілля) тверді пластичні або в'язкі суміші вуглеводнів і їхніх похідних. Застосовують здебільшого у дорожньому будівництві, у виробництві покрівельних, гідроізоляційних матеріалів.

БІТУМІЗАЦІЯ – 1) Заповнення тріщин у грунтах і гірських породах розплавленим природним *бітумом.* 2) Розклад органічних речовин, внаслідок якого збільшується вміст вуглецю та водню й утворюються *парафіни* й *нафтени.*

БІТУМІНОЗНІ ПЛАСТИКИ, **БІТУМНІ ПЛАСТИКИ** (від лат. bituminosus – смоляний і *пластик*) – матеріали на основі природних і штучних *бітумів,* кам'яновугільного *пеку* або їхніх сплавів. Застосовують для виготовлення акумуляторних баків і різних деталей електро- та радіоапаратури.

БІФІЛЯР (від *бі...* і лат. filum – нитка) – електричний провідник, складений удвоє або намотаний після цього на котушку.

БІФУРКАЦІЯ (від лат. bifurcus – роздвоєний) – 1) Поділ трубчастого органа (напр., *трахеї*) на два відгалуження однакового перерізу. 2) Поділ течії річки (її долини) на два відгалуження, що впадають у різні басейни. 3) У деяких капіталістичних країнах поділ старших класів середньої школи на два напрями (напр., гуманітарний і природничо-математичний).

БІФШТЕКС (англ. beef-steaks, букв. – шматки яловичини) – страва у вигляді підсмаженого шматка яловичини (вирізки).

БІХЕВІОРИЗМ (англ. behaviourism, від behaviour – поведінка) – провідний напрям в американській буржуазній психології, для якого предмет психології – не свідомість, а поведінка людей, механічна реакція у відповідь на зовнішні подразнення.

БІХРОМАТИ (від *бі...* і *хромати*) – солі, двохромової кислоти. Найважливішими є Б. калію і натрію (хромпіки), їх застосовують як окислювачі в шкіряній, текстильній промисловості.

БІХРОМАТОМЕТРІЯ (від *біхромати* і *...метргя*) – метод кількісного аналізу, при якому основним *реагентом* є титрований (див. *Титр*) розчин біхромату калію.

БІЦЕПС (від лат. biceps – двоголовий) – *анат.* двоголовий м'яз.

БІЦИЛІН [від *бі...* і *(пені*) *цилін*] – лікарський антибіотичний препарат.

БЛАНК (від франц. blanc – білий) – друкована стандартна форма документа, що заповнюється конкретними даними.

БЛАНКІЗМ – політична течія, повдягана з ім'ям французького революціонера, утопіста-комуніста Л.-О. Бланкі, прихильники якої прагнули звільнити людство від капіталізму не шляхом класової боротьби пролетаріату, а через змову й повстання революційної інтелігентської меншості. Б. у широкому розумінні – змовницька тактика повстання, що не враховує наявності революційної ситуації, принижує роль партії і нехтує зв'язками з масами.

БЛАНМАНЖЕ (франц. blanc-manger, букв. – біла їжа) – рід *желе* з вершків, цукру і желатину.

БЛАНФІКС (від франц. blanc-fixe – постійне білило) – мінеральна фарба з сірчанокислого барію. Застосовують як наповнювач при виготовленні паперу.

БЛАНШУВАННЯ (від франц. blanchir – білити, мити, поливати окропом) – 1) Обробка плодів, овочів гарячою водою. 2) Видалення з нижнього боку шкур залишків підшкірної клітковини.

БЛАСТЕМА (від грец. βλάστημα – паросток, зав'язь) – 1) Будь-яка частина живої тканини, здатна до новоутворень. 2) Скупчення клітин на рановій поверхні після ампутації органа або його частини.

БЛАСТЕЯ (від грец. βλάστη) – пагін, зародок) – гіпотетична одношарова форма першої стадії еволюційного розвитку організмів, що будовою нагадує *бластулу.*

...БЛАСТИ (від грец. βλαστός – пагін, зародок) – у складних словах означає «зародок», напр. *остеобласти.*

БЛАСТО... (від грец. βλαστός, – паросток) – у складних словах відповідає поняттям «зародок», «паросток».

БЛАСТОДЕРМА (від *бласто...* і *...дерма*) – сукупність клітин, що утворюють стінку *бластули.*

БЛАСТОДИСК (від *бласто...* і *...диск*) – група клітин, розміщених у вигляді диску на *анімальному* полюсі яйцеклітини при неповному дробленні її.

БЛАСТОКІНЕЗ (від *бласто...* і *...кінез*) – згинання зародка деяких членистоногих та молюсків у процесі *ембріонального* розвитку.
БЛАСТОМА (від *бласто...* і *...ома*) – те саме, що й *неоплазія.*
БЛАСТОМЕРИ (від *бласто...* і *...мер*) – клітини, що утворюються при дробленні яйцеклітини тваринного організму.
БЛАСТОМІКОЗ (від *бласто...* і *мікози*) – інфекційна хвороба людини, спричинювана *бластоміцетами.*
БЛАСТОМІЦЕТИ (від *бласто...* і *...міцети*) – група дріжджових і дріжджоподібних грибів. Деякі види – збудники хвороб людини й тварин (див. *Бластомікоз*).
БЛАСТОПОР (від *бласто...* і *...пор*) – отвір, що сполучає внутрішню порожнину зародка тваринного організму на стадії *гаструли* із зовнішнім середовищем. Інші назви – *первинний рот, гастропор*.
БЛАСТОЦЕЛЬ (від *бласто...* з грец. κοίλος – порожній) – порожнина зародка тваринних організмів на стадії *бластули.*
БЛАСТОЦИСТА (від *бласто...* і *циста*) – стадія розвитку зародка ссавців, що виникає в результаті дроблення заплідненої яйцеклітини. Інша назва – *бластодермічний пухирець*.
БЛАСТУЛА (від грец. βλαστός – зародок) – стадія розвитку зародка багатоклітинних тваринних організмів, якою завершується процес дроблення заплідненого яйця.
БЛАСТУЛЯЦІЯ – заключна частина періоду дроблення яйця багатоклітинних тварин, протягом якої утворюється *бластула.*
БЛЕЙВЕЙС (нім. Bleiweiβ) – свинцеві білила.
БЛЕК-РОТ (від англ. black rot – чорна гниль) – грибкова хвороба винограду Інша назва – *чорна гниль винограду*.
БЛЕНДА (нім. Blende) – 1) Ліхтар для освітлення рудника. 2) Пристрій, яким захищають об’єктив кіно- або фотоапарата від небажаних при зніманні променів світла. 3) Заслінка з отвором, яку застосовують у *мікроскопії рентгеноскопії.*
БЛЕНКЕР, **БЛІНКЕР** (англ. blinker від blink – блимати) – 1) Пристрій на телефонному комутаторі, за допомогою якого абонент викликає телефоністку. 2) Залізничний автоматичний сигнальний прилад на комутаторах блокувальних систем.
БЛЕНОРЕЯ (від грец. βλέννοδ – слиз і ρέω – течу) – запалення слизової оболонки ока, спричинюване *гонококом.*
БЛЕФ (англ. bluff) – вигадка, обдурювання, щоб залякати, вдатися до хвастощів, перебільшити свою роль у чомусь.
БЛЕФАРИТ (від грец. βλεφαρον – повіка) – запалення вільного краю повік.
БЛЕФАРОСПАЗМ (від грец. βλέφαφον – повіка і *спазм*) – судорожне скорочення колового м’яза повік.
БЛІК (нім. Blick) – 1) Відблиск світла; світлова пляма на темному тлі. 2) Зливок срібла, що містить 2 – 7% свинцю (блікове срібло).
БЛІНДАЖ (франц. blindage, від blinder – покривати заслоном) – оборонна; споруда з міцним покриттям для захисту бійців від вогню противника.
БЛІНДАЖУВАТИ – 1) Будувати *бліндажі.* 2) Захищати бронею.
БЛІНКЕР – див. *Бленкер.*
БЛІНТ (від нім. blind – сліпий) – зображення (безколірне заглиблення) на книжкових оправах, утворене гарячим тисненням.
БЛІСТЕР (англ. blister, букв. – міхур) – 1) Обтічний виступ на *фюзеляжі* літака, призначений для поліпшення обзору, прицілювання тощо, 2) Протимінне стовщення корпусу корабля.
БЛІСТР [англ. blister (cooper)] – чорнова (неочищена) мідь, що містить 1,5 – 2% домішок.
БЛІЦ (від нім. Blitz – блискавка) – блискавичність, короткочасність.
БЛІЦКРІГ (нім. Blitzkrieg – блискавична війна) – авантюристична теорія веденая агресивної війни, розрахована на капітуляцію противника в найкоротші строки внаслідок раптового нападу на нього і швидкого просування вглиб країни. Б. – основа воєнної доктрини німецького імперіалізму і фашизму.
БЛІЦТУРНІР (від нім. Blitz – блискавка і *турнір*) – вид спортивного змагання (переважно в шахи, шашки) за максимально скорочений час.
БЛІЦЦАРД (англ. blizzard) – назва в США та Англії заметілі, супроводжуваної сильним вітром і низькою температурою повітря.

БЛОК [1] (англ. block) – 1) Простий підйомний механізм у формі колеса з жолобком по околу для троса чи каната. 2) Вузол машини з кількох однакових частин, напр. Б. циліндрів у двигуні внутрішнього згоряння. 3) Камінь (бетонний, керамічний) великих розмірів для будівництва або дорожніх покриттів. 4) Підставка з дерев'яних брусів, напр., для судна, яке будують. 5) В шахті – частина уступу, що розробляється самостійними засобами відбивання або виймання. 6) Скріплений комплект аркушів книжки, підготовлений для оправлення (книжковий Б.). 7) Те саме, що й *блок-апарат.* 8) Конструктивний монтажний елемент. 9) Конструктивний збірний елемент для зведення стін будинку (Б. стіновий).

БЛОК [2] (англ. block, франц. bloc) – угода, союз між державами, партіями, групами людей для досягнення спільних політичних цілей. В СРСР, напр., існує виборчий Б. комуністів і безпартійних.

БЛОК... – у складних словах відповідає поняттям «блокувальний», *«блокування».*

БЛОКАДА (англ. blockade) – 1) Військова, політична або економічна ізоляція чи оточення якоїсь держави (або частини її, групи держав, їхніх збройних сил), насильницьке порушення її зовнішніх зв'язків з метою примусити виконати вимоги організаторів Б, 2) *біол.* Виключення функцій якого-небудь органа або системи в організмі.

БЛОКАЖ (франц. blocage, від bloquer – перекрити доступ) – у *боксі* – спосіб захисту.

БЛОК-АПАРАТ – *апарат* для *блокування* на залізничних перегонах та станціях.

БЛОКГАУЗ (нім. Blockhaus, від Block – *блок* [1] і Haus – будинок) – бойова споруда, пристосована для самостійної кругової оборони. Використовують як опорний пункт оборони.

БЛОК-ДІАГРАМА (від *блок* [1] і *діаграма*) – перспективне зображення ділянки земної поверхні разом з розрізом земної кори.

БЛОКІНГ-ГЕНЕРАТОР (від англ. blocking – запирання і *генератор*) – одноламповий (чи однотранзисторний) генератор з потужним трансформаторним зворотним зв'язком; призначений для створення періодично повторюваних імпульсів малої тривалості.

БЛОКІРАТОР (від англ. block – запирати) – пристрій, що дає змогу використовувати два різні телефонні апарати на одній лінії.

БЛОК-КОНТАКТ – *контакт* електричного апарата, що перемикає кола керування чи сигналізації.

БЛОК-КОНТАКТОР – сукупність кількох груп *блок-контактів.*

БЛОКНОТ (франц. block-notes) – зошит з відривними листками паперу для нотаток.

БЛОКПОСТ (від *блок...* і *пост*) – залізничний роздільний пункт, звідки, використовуючи пристрої *блокування,* керують *семафорами* і світлофорами.

БЛОК-СХЕМА (від *блок* [1] і *схема*) – схема машини, приладу, апарата, пристрою, в якій основні вузли (блоки), що утворюють її, зображено прямокутниками та іншими фігурами, а зв'язок між ними показано лініями з стрілками.

БЛОКУВАННЯ – 1) Здійснення *блокади.* 2) Об'єднання держав, партій, груп у політичний *блок* [2]. 3) Технічний прийом у спорті для затримання противника. 4) Сукупність методів і засобів, що забезпечують фіксацію робочих елементів апарата, напр. закриття телефонної лінії, зайнятої одним з *абонентів.* 5) Регулювання руху поїздів на перегонах за допомогою спеціальних пристроїв (*семафорів* тощо).

БЛОКШИВ, БЛОКШИП (англ. block-ship) – корпус застарілого судна, з якого знято обладнання і який пристосовано для житла або іншої мети.

БЛУМ – див. *Блюм.*

БЛУМІНГ – див. *Блюмінг.*

БЛЮЗ (англ. blues, від blue devils – меланхолія, журба) – пісня або танець американських негрів, що виконується в повільному темпі.

БЛЮМ, БЛУМ (англ. bloom) – заготовка квадратного перерізу, утворена прокатуванням сталевого зливка на *блюмінгу,* з якої виготовляють рейки, балки тощо.

БЛЮМІНГ, БЛУМІНГ (англ. blooming) – потужний прокатний стан для обтискання важких (до 12 *т* і більше) сталевих зливків на *блюми,* а в разі потреби – на *сляби.*

БОА (лат. boa) – 1) Змія родини удавових. 2) Жіночий шарф з хутра або пір'я, напр., страусового.

БОБІНА (франц. bobine – котушка) – барабан або котушка, на які навивають пряжу, нитки, канати, дріт, паперові та інші стрічки.

БОБСЛЕЙ (англ. bob-sleigh) – вид спорту, швидкісний спуск обладнаною трасою на керованих санях.

БОГАРА (від перс. бехар – весна) – площі в районах зрошуваного землеробства, на яких сільськогосподарські культури вирощують без поливу.
БОГДИХАН (від монг. богдохан – священний хан) – титул китайських імператорів.
БОГЕМА (франц. boheme, букв. – циганщина) – середовище буржуазного суспільства переважно з акторів, музикантів, художників, поетів, що ведуть безладний спосіб життя.
БОГХЕД – різновид викопного *сапропелевого* вугілля, що утворилося переважно з водоростей. Використовують для одержання рідкого палива, мастил тощо. Від назви шотландського містечка Богхеда.
БОДМЕРЕЯ (від голл. bodemerij – грошова позика судну під заставу) – у цивільному праві буржуазних держав договір позики під заставу судна або вантажу. В сучасній практиці Б. використовують рідко.
БОДО – буквodрукувальний телеграфний апарат, який дає змогу передавати кілька телеграм одним дротом в обох напрямах. Від прізвища французького винахідника Бодо.
БОДОНІ – друкарські шрифти, створені в 19 ст. Відзначаються чіткістю та художніми якостями малюнка. Від прізвища італійського друкаря Бодоні.
БОДРЮШ (франц. baudruche) – газонепроникна плівка, виготовлена з кишок тварин. Використовували для виготовлення газових балонів дирижабля.
БОЗОНИ – 1) Частинки, що описуються квантовою статистикою Бозе – Ейнштейна. 2) Елементарні збудження в слабозбудженій макроскопічній системі. Від прізвища індійського фізика Ш. Бозе.
БОЙ (англ. boy – хлопчик) – хлопчик-слуга в англомовних країнах.
БОЙКОТ (англ. boycott) – 1) Спосіб політичної або економічної боротьби, цю полягає в повній або частковій відмові від зносин з будь-якою особою, організацією, державою, від участі в тих або інших організаціях, органах тощо. Від прізвища управителя маєтку Ч.-К. Бойкота, до якого в 1880 р. вперше в історії ірландські орендарі застосували цей захід. 2) Відмова, утримання населення від участі у виборах до представницьких установ.
БОЙКОТУВАТИ – здійснювати *бойкот.*
БОЙЛЕР (від англ. boiler – котел, кип'ятильник) – пристрій для нагрівання води (звичайно парою) в системах теплопостачання і гарячого водопостачання.
БОЙСКАУТ (англ. boy-scout, від boy – хлопчик і scout – розвідник) – член буржуазної дитячої організації військово-політичного характеру.
БОКА (від італ. bocca – рот) – отвір на дні кратера або на схилі вулкану, через який відбуваються слабкі виверження.
БОКАЖ (від франц. bocage – гай) – тип культурного ландшафту з морським прохолодним вітряним кліматом; чергування невеликих полів і луків з лісовими й чагарниковими смугами, залишками гаїв і садів.
БОКС [1] (від англ. box – удар) – 1) Бій двох спортсменів у легких шкіряних рукавицях на *рингу* за певними правилами. 2) «Бокс!» – команда судді на рингу боксерам для продовження бою.
БОКС [2] (від англ. box – коробка, відділення) – 1) Герметична або ізольована камера для роботи з мікроорганізмами, радіоактивними речовинами тощо. 2) Відділення в гаражах, промислових приміщеннях для автомобілів, випробних установок. 3) Відокремлена палата в лікарнях або клініках для запобігання внутрілікарняним зараженням. 4) Металева коробка, якою телефонний кібель входив у розподільну шафу або кабельну скриньку.
БОКСЕР (англ. boxer) – 1) Спортсмен, що займається *боксом.* 2) Порода службових собак. Інша назва – *німецький бульдог.*
БОКСИТ – осадочна гірська порода, що складається з гідроокисів *алюмінію,* а також окису заліза та різних домішок. Основна руда алюмінію. Від назви місцевості Ле-Бо на півдні Франції.
БОЛЕРО (ісп. bolero) – 1) Старовинний іспанський народний танець у супроводі співу і *кастаньєт.* 2) Частина народного іспанського костюма (коротка безрукавка).
БОЛІВАР (ісп. bolivar) – 1) Грошова одиниця Венесуели, поділяється на 100 *сентимо.* 2) Крислатий капелюх, що був у моді в 20-х рр. 19 ст. Від прізвища керівника боротьби народів Латинської Америки за незалежність на початку 19 ст. С. Болівара.
БОЛІД [від грец. βολίς (βολίδος) – метальний спис] – великий *метеор.*
БОЛОМЕТР (від грец. βολή – проміння і *...метр*) – прилад для виявлення або вимірювання променистої енергії в широкому діапазоні довжин хвиль.
БОЛОНЬЯ – 1) Капронова плащова тканина з одностороннім водонепроникним покриттям. Від назви Болоньї (Італія). 2) Плащ з такої тканини.

БОЛШТИХЕЛЬ (від нім. Ball – м'яч, куля і Stichel – різець) – граверний інструмент з напівкруглим жалом.
БОЛЬВЕРК (від нім. Bollwerk – опора) – тонка підпорна стінка, що запобігає сповзанню грунту в місці стикання його з водою.
БОЛЬСОНИ (від ісп. bolson – лантух) – западини в міжгірних пусте-лях Північної Америки.
БОМБА (франц. bombe, від лат. bombus – шум, гул, з грец. βόμβος – гуркіт) – 1) Розривний снаряд, що застосовується в авіації і військово-морському флоті. 2) Один з видів ядерної зброї. 3) Застаріла назва артилерійського снаряда.
БОМБАРДА (франц. bombarde) – 1) Великокаліберна гармата 14 – 16 ст., 2) Двощоглове транспортне судно, 3) Басова труба в *органі.*
БОМБАРДИР (нім. Bombardier, від франц. bombardier) – 1) Солдатське звання в артилерії в армії царської Росії. 2) Звання у «потішних» військах Петра І в 80-х рр. 17 ст. 3) Жук родини жужелицевих, який у разі небезпеки викидає рідину, що, з'єднуючись з повітрям, начебто вибухає. Інша назва – *гармаш*.
БОМБАРДУВАННЯ – обстріл артилерією, скидання *бомб* з літаків.
БОМОЛОХ (грец. βωμολόχος) – у давньогрецькому театрі – блазень, простодушний хитрун.
БОМОНД (від франц. beau monde – «вищий світ») – термін для позначення «верхівки» аристократичних і буржуазних кіл.
БОН (голл. boom, букв. – колода) – 1) Плавучі загородження для захисту гаваней, портів і інших морських об'єктів від проникнення кораблів, мін, торпед противника. 2) Плот, до якого швартують невеликі судна. 3) *Б.-нагрівник* – понтон з котельною установкою, призначений для опалення невеликих суден, що стоять біля нього.
БОНАНГ – яванський ударний музичний інструмент.
БОНАПАРТИЗМ – 1) Форма контрреволюційної диктатури великої буржуазії, що спирається на вояччину і лавірує між класами в умовах загострення класової боротьби. Від прізвища французького імператора Наполеона І Бонапарта. 2) Буржуазна політична течія, що виступала за відновлення у Франції династії Бонапартів. Нині втратила будь-яке значення.
БОНБОНЬЄРКА (франц. bonbonniere, від bonbon – цукерка) – оздоблена коробка для цукерок або парфюмерії.
БОНВІВАН (франц. bon vivant, букв. – той, хто добре живе) – у буржуазно-дворянському середовищі особа, що полюбляє жити собі на втіху, гульвіса.
БОНЗА (франц. bonze, від япон. бодзу – священик) – 1) Буддійський монах у країнах Азії. 2) Переносно – пихатий, зарозумілий службовець.
БОНИ (франц. bon – талон, чек, від лат. bonus – добрий, зручний) – 1) У капіталістичних країнах кредитні документи, за якими власник може одержати в певний строк грошову суму або інші цінності; *сурогат* паперових грошей. 2) Тимчасові паперові гроші, що їх випускають місцеві власті або установи. 3) Паперові гроші, що вийшли з обігу і стали предметом колекціонування.
БОНІСТИКА (франц. bonistique) – допоміжна історична дисципліна, що вивчає паперові грошові знаки і *бони* як історичні документи.
БОНІТЕТ (нім. Bonitat, від лат. bonitas – доброякісність) – показник продуктивності лісу. Визначається за пересічною висотою дерев домінуючої породи насадження у певному віці.
БОНІТУВАННЯ (від лат. bonitas – доброякісність) – оцінка сільськогосподарських якостей худоби, грунтів і рослин для продуктивнішого використання їх.
БОНІФІКАЦІЯ (франц. bonification, від лат. bonifico – поліпшую) – доплата до ціни товару, якщо фактична якість його вища за передбачену договором, стандартом або технічними умовами.
БОННА (від франц. bonne – служниця) – вихователька дітей в буржуазних або дворянських сім'ях.
БОНТОН (від франц. bon ton – хороший тон, добрі манери) – світська чемність, поштивість у словах і зверненні в дворянсько-буржуазному середовищі.
БОР [1] (від араб. борак – бура) – хімічний елемент, символ B, ат. н. 5; речовина сірувато-чорного кольору. Застосовують Б. і його сполуки в металургії, ядерній техніці, медицині.
БОР [2] (нім. Bohre) – сталеве свердло. Застосовують у стоматології.
БОРА (італ. bora, від грец. βορέας – північний вітер) – сильний холодний поривчастий вітер у приморських місцевостях, який дме взимку із схилів гір.
БОРАЗОН (від *бор* [1] і *азот*) – сполука бору з азотом – бору нітрид (BN). Важливе значення має алмазоподібна бета-модифікація Б., що за твердістю близька до алмазу.

БОРАТИ – група мінералів, що є солями різних борних кислот. Використовують у хімічній, паперовій, склоробній промисловості.
БОРАЦИТ – мінерал класу *боратів,* безбарвний або білий з сірим, блакитним, жовтуватим та іншими відтінками. Використовують для одержання *бури* та інших борних препаратів.
БОРГЕС (нім. Borgis, від італ. borghese – міський) – друкарський шрифт, *кегль* якого дорівнює 9 *пунктам* (близько 3,38 *мм*). Застосовують для набору газетних та інших текстів.
БОРДЕРО (франц. bordereau) – 1) Виписка з бухгалтерських документів, рахунків. 2) Опис, що супроводить документи, які надсилаються.
БОРДО – французьке червоне або біле вино. Від назви місцевості Бордо.
БОРДУН – див. *Бурдон.*
БОРДІОР (франц. bordure, від bord – край, межа) – 1) Смужка, що облямовує малюнок, текст, край шпалер. 2) Бортові камені чи плити, що відокремлюють проїзну частину дороги або вулиці від обочин, тротуарів.
БОРЕЙ (грец. Βορέας) – 1) В давньогрецькій міфології бог північного вітру. 2) Поривчастий холодний вітер.
БОРИДИ – сполуки *бору* [1] з металами. Застосовують у радіоелектроніці, машинобудуванні, приладобудуванні тощо.
БОРМАШИНА (нім. Bohrmaschine) – машина з різальним інструментом *(бором* [1]*),* застосовувана в зуболікарській практиці.
БОРНЕОЛ – органічна сполука, безбарвна кристалічна речовина. Окислюючи Б., одержують камфору. Від Борнео – колишньої назви острова Калімантан.
БОРНІТ – мінерал класу сульфідів, колір від мідно-червоного до бурого. Багата мідна руда. Від прізвища австрійського мінералога І. Борна.
БОРТ [1] (голл. boord, нім. Bord) – 1) Бокова стінка, бік судна, вантажного автомобіля, відкритого товарного вагона. 2) Передній край одягу з ґудзиками й петлями.
БОРТ [2] (голл. boort) – сірі або чорні алмази з дефектами і неправильної форми зростки алмазів, що їх використовують для технічних цілей.
БОРШТАНГА (нім. Bohrstange) – металорізальний інструмент.
БОСАНОВА (португ. bossa nova, букв. – нове захоплення) – 1) Латиноамериканський танцювальний ритм, покладений в основу багатьох музичних творів. 2) Парний бальний танець, схожий на *самбу.*
БОСКЕТ (франц. bosquet, від італ. boschetto – лісок, гайок) – густо посаджена з декоративною метою група дерев чи кущів.
БОСТОН – 1) Високоякісна вовняна тканина. Від назви м. Бостона у Великобританії. 2) Танець, повільний *вальс.* 3) Картярська гра. Від назви американського м. Бостона.
БОТ (голл. boot) – невелике вітрильне моторне, або веслове судно.
БОТАНІЗИРКА (нім. botanisieren – збирати рослини, від грец. βοτάνη – трава, пасовисько) – коробка, куди складають рослини під час збору їх.
БОТАНІКА (грец. βοτανικός – той, що стосується трав, від βοτάνη – трава пасовисько) – наука про рослини. Вивчає будову, життєдіяльність і розвиток рослин, відношення їх до зовнішнього середовища, класифікацію, походження, еволюцію тощо.
БОТАНІЧНИЙ – 1) Той, що стосується *ботаніки* (напр., ботанічна географія). 2) Той, шо стосується рослин (напр., ботанічний сад).
БОТДЕК (англ. boot-deck) – палуба пасажирського судна, на якій міститься рятувальні шлюпки.
БОТРІОМІКОЗ (від грец. βότρυς – гроно і *мікози*) – хронічне інфекційне захворювання тварин, спричинюване специфічним мікробом. Характерною ознакою Б. є пухлиноподібне розростання сполучної тканини.
БОТУЛІЗМ (від лат. botulus – кишка, ковбаса) – хвороба людини і тварин, спричинювана отруєнням *токсином,* який утворює в деяких харчових продуктах спорогенна паличка ботулізму.
БОТФОРТИ (франц. bottes fortes) – чоботи з високими і розширеними у верхній частині халявами.
БОЦМАН (голл. bootsman, від boot – човен і man – людина) – старшина на судні, безпосередній начальник палубної команди.
БРА (франц. bras, букв. – рука) – настінний світильник.
БРАБАНСОН – порода великих коней-возовиків. Від назви провінції Брабант у Бельгії, де було виведено цю породу.
БРАВАДА (франц. bravade) – показні хоробрість і зневага до небезпеки.

БРАВІССІМО (італ. bravissimo – якнайкраще) – вигук, що виражає найвищий ступінь схвалення.
БРАВО (італ. bravo – відмінний) – вигук, що виражає схвалення, захоплення, заохочення.
БРАВУВАТИ (франц. braver) – удавано зневажливо ставитися до небезпеки; виявляти показну сміливість, хизуватися.
БРАВУРНИЙ (від франц. bravoure – мужність, хоробрість) – гучний, бадьорий, урочистий.
БРАДЗОТ (від норв. brad – раптовий і sott – хвороба) – інфекційна хвороба овець.
БРАДИКАРДІЯ, **БРАХІКАРДІЯ** (від грец. βραδύς – повільний, βραχύς – короткий і *...кардія*) – сповільнений ритм серцевих скорочень. Іноді Б. – фізіологічне явище, здебільшого – ознака захворювання.
БРАДИКІНЕЗІЯ (від грец. βραδύς – повільний і *...кінезія*) – сповільнення активних і узгоджених рухів людини або хребетних тварин, яке може супроводжуватись значним підвищенням м'язового тонусу; зумовлюється рядом захворювань головного мозку.
БРАДИТЕЛІЯ (від грец. βραδύς – повільний і τέλος – завершення, результат, мета) – повільність еволюційного процесу в окремих систематичних групах організмів.
БРАЙЛІВСЬКИЙ друк – відтворення тексту для незрячих за допомогою рельєфних крапок. Від прізвища французького тифлопедагога Л. Брайля. Див. також *Тифлопедагогіка.*
БРАК (старонім. brack) – зіпсована або неякісно виготовлена продукція.
БРАКЕРАЖ – виявлення *браку* і перевірка відповідності продукції *стандартам* або технічним умовам.
БРАКОНЬЄР (франц. braconnier) – особа, що займається полюванням і рибною ловлею в недозволених місцях, у заборонений час, відстрілом і виловлюванням тих видів тварин, птахів, риб, що їх за законодавством заборонено здобувати.
БРАМА – див. *Брахма.*
БРАМАН, **БРАМІН** – див. *Брахман.*
БРАМ-РЕЙ (голл. bramra) – третя знизу *рея.*
БРАМСЕЛЬ (голл. bramzeil) – вітрило третього ярусу вітрильного судна.
БРАМ-СТЕНЬГА (голл. bramsteng) – третє коліно складної щогли.
БРАНДВАХТА (від голл. brandwacht – сторожовий корабель) – 1) Сторожове судно, поставлене біля входу на рейд, яке регулює рух кораблів, наглядає за виконанням судноплавних, карантинних та митних правил. 2) Несамохідне судно, на якому живе екіпаж земснарядів або яке є складом. 3) Пост на судні або на березі, звідки наглядають за пожежною безпекою в порту.
БРАНДЕР (нім. Brander, від Brand – горіння, пожежа) – судно, навантажене горючою або вибуховою речовиною. Його застосовували для підпалювання ворожих кораблів.
БРАНДМАУЕР (нім. Brandmauer, від Brand – пожежа і Mauer – стіна) – вогнестійка капітальна стіна, що запобігає поширенню пожежі.
БРАНДСПОЙТ (голл. brandspuit – пожежний насос) – 1) Металевий наконечник гнучкого пожежного шланга. 2) Переносний ручний насос на суднах для гасіння пожеж, миття палуб тощо.
БРАНЕРИТ – мінерал, уранова, торієва та інші солі титанових кислот; чорного кольору. Руда урану. Від прізвища американського геолога Дж. Браннера.
БРАНЛЬ (франц. branle, букв. – гойдання, колихання) – старофранцузький народний танець.
БРАС (франц. brasse) – стиль спортивного плавання; характеризується одночасними симетричними рухами кінцівок у горизонтальній площині, без винесення рук над водою.
БРАСЛЕТ (франц. bracelet, букв. – зап'ястя) – жіноча прикраса для руки.
БРАУЛЬОЗ – хвороба бджіл, що її спричинює бджоляна воша. Інша назва – *вошивість бджіл.*
БРАУНІНГ – система автоматичної вогнепальної нарізної зброї (пістолет, кулемет тощо). Від прізвища американського конструктора Д. Браунінга.
БРАХІАНТИКЛІНАЛЬ (від грец. βραχύς – короткий і *антикліналь*) – коротка антиклінальна складка гірських порід. В плані має овальну форму. Всередині залягають більш давні породи. Падіння верств спрямоване від центра.
БРАХІКАРДІЯ – див. *Брадикардія.*
БРАХІКЕФАЛІЯ – див. *Брахіцефалія.*
БРАХІОЗАВР (від грец. βραχίων – передня лапа і *...завр*) – рід велетенських плазунів з групи *динозаврів,* що жив у мезозойську еру.
БРАХІОПОДИ (від грец. βραχίων – рука, передня лапа і *...поди*) – тип безхребетних тварин. Інша назва – *плечоногі.*

БРАХІСИНКЛІНАЛЬ (від грец. βραχύς – короткий і *синкліналь*) – коротка синклінальна складка гірських порід. В плані має овальну форму. Всередині залягають порівняно молоді породи. Падіння верств спрямоване до центра.
БРАХІСТОХРОНА (від грец. βράχιστος – найкоротший і χρόνος – час) – крива, по якій тіло від діяння певних сил найшвидше пройде з однієї заданої точки в іншу.
БРАХІЦЕФАЛ (від грец. βραχύς – короткий і *...цефал*) – короткоголовий.
БРАХІЦЕФАЛІЯ, **БРАХІКЕФАЛІЯ** (від грец. βραχύς – короткий і *...цефалія*) – короткоголовість.
БРАХМА, **БРАМА** (санскр.) – один з найвищих (поряд з *Шівою* і *Вішну*) богів у *брахманізмі* й *індуїзмі.*
БРАХМАН, **БРАМАН**, **БРАМІН** (санскр.) – 1) В індійській ідеалістичній філософії – безособовий божественний абсолют, який нібито лежить в основі всіх речей; «світова душа». 2) Жрець, представник вищої касти в Індії.
БРАХМАНІЗМ – релігія раннього рабовласницького суспільства в Індії, що склалася в 1-й половині 1-го тис. до н. е. як розвиток *ведизму.* Від назви ритуальних текстів – Брахманів.
БРАХМІ (санскр.) – давньоіндійське складове письмо; пишеться зліва направо. На основі Б. розвинулись сучасні форми індійського письма.
БРАШПИЛЬ (голл. braadspil) – ручна, електрична або парова лебідка на судні, якою вибирають якір.
БРЕВЕ (від лат. breve – коротке) – коротке офіційне послання папи римського.
БРЕГЕТ – кишеньковий годинник, що відбивав хвилини і показував числа місяця. Від прізвища французького годинникаря Бреге.
БРЕЗЕНТ (від голл. presenning) – густа лляна, напівлляна або бавовняна тканина, просочена водотривкими і протигнильними речовинами.
БРЕЙДВИМПЕЛ (голл. breed-wimpel) – прапор, який підіймають на гротщоглі, коли на судні присутні службові особи.
БРЕЙНШТОРМ (від англ. brainstorm – блискуча ідея) – метод висування творчих ідей в процесі розв'язування наукової чи технічної проблеми.
БРЕКВАТЕР (англ. breakwater, від break – розбивати і water – вода) – хвилеріз, кам'яна споруда для захисту морської гавані від хвиль.
БРЕКЧІЯ (італ. breccia) – великоуламкова зцементована гірська порода.
БРЕЛОК (франц. breloque) – прикраса, що її підвішують на ланцюжку біля годинника, ключів, *браслета.*
БРЕМСБЕРГ (нім. Bremsberg, від Bremse – гальмо та Berg – гора) – 1) Пристрій для спускання вантажів у вагонетках похилою колією. 2) Похила гірнича виробка, що не виходить безпосередньо на земну поверхню і має механічні пристрої для спускання вантажів.
БРЕТЕР (франц. bretteur, від brette – шпага) – людина, що шукає найменшого приводу для *дуелі*; задирака.
БРИГ (англ. brig, від італ. brigantino – бригантина) – двощоглове вітрильне, в тому числі військове, судно 18-19 ст. з прямими вітрилами на обох щоглах.
БРИГАДА (франц. brigade, від італ. brigata – товариство, загін) – 1) Військове з'єднання, що складається з кількох військових частин або підрозділів (полків, батальйонів, дивізіонів). 2) Тактичне з'єднання військових кораблів одного класу. 3) Група людей, які виконують спільне завдання і спільно відповідають за наслідки роботи.
БРИГАДИР (нім. Brigadier, від франц. brigadier) – 1) Керівник виробничої бригади. 2) Військовий чин, середній між полковником і генералом, введений у Росії Петром I і скасований Павлом. 3) Унтер-офіцер у деяких родах військ, а також у жандармерії Франції, що відповідає капралові в піхоті.
БРИГАНТИНА (франц. brigantine, італ. brigantino) – двощоглове вітрильне судно з прямими вітрилами йа передній щоглі й косими – на задній.
БРИДЕЛЬ (англ. bridle, букв. – вуздечка) – ланцюг, одним кінцем прикріплений до нерухомого якоря, другим – до бочки.
БРИДЖ (англ. bridge) – картярська гра.
БРИДЖДЕК (англ. bridge-deck, від bridge – місток і deck – палуба) – палуба цивільних суден, де розміщено штурманську й рульову рубки і пристрої для судноводіння.
БРИДЖІ (англ. breeches) – брюки для верхової їзди.

БРИЗ (франц. brise) – несильний вітер, що виникає через неоднакове нагрівання суші й моря: вдень вологий, дме з моря на сушу (морський Б.), вночі сухий – з суші на море (береговий Б.).
БРИЗАНТНИЙ (франц. brisant, від briser – ламати, трощити) – вибуховий, той, що розтрощує; *б. снаряд* – артилерійський снаряд, наповнений вибухівкою. Дає під час вибуху велику кількість осколків.
БРИКЕТ (франц. briquette, від brique – цеглина) – спресований з якогось матеріалу кусок у вигляді цеглини або плитки.
БРИКЕТУВАННЯ – виготовлення *брикетів.*
БРИЛЬЯНТ (від франц. brillant – блискучий) – 1) Чистий прозорий *алмаз,* штучно огранений у формі двох зрізаних багатогранних пірамід, складених основами. Дорогоцінний камінь. 2) Друкарський шрифт, *кегль* якого дорівнює 3 *пунктам.*
БРИНЗА (рум. brinza) – сир з овечого або коров'ячого молока, звурдженого сичужною закваскою.
БРИСТОЛЬ – картон, виготовлений склеюванням аркушів паперу високих сортів. Від назви англійського м. Брістоля. Повна назва цього картону – *бристольський картон*.
БРІОЛОГІЯ (від грец. βρύον – мох і *...логія*) – розділ *ботаніки,* що вивчає мохоподібні.
БРІОНІЯ (грец. βρυωνία, від βρύω – квітну) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини гарбузових. Поширені в Європі, Африці й Азії. Деякі види використовують у декоративному садівництві, деякі – в *гомеопатії.* Інша назва – *переступень*.
БРІОШ (франц. brioche) – здобна булочка особливої форми.
БРОЙЛЕРИ (англ. broilers, від broil – смажити, пекти) – відгодовані на м'ясо курчата живою вагою до 1,7 *кг.*
БРОКАТ (нім. Brokat – парча, з італ. broccato, від лат. brocchus – виступаючий, випуклий) – шовкова тканина, заткана або вишита золотом чи сріблом.
БРОКЕР (англ. broker, від broke – займатись маклерством) – у капіталістичних країнах посередник під час укладання різних угод, у тому числі й на *біржі.*
БРОККІЗМ – антинаукове біологічне вчення про нібито заздалегідь визначену тривалість існування родів і видів організмів. Від прізвища італійського вченого Броккі.
БРОКОЛІ (італ. broccolo) – підвид цвітної капусти.
БРОМ (від грец. βρῶμος – сморід) – хімічний елемент, символ Br, ат. н. 35; червоно-бура рідина з різким запахом. Застосовують Б. і його сполуки у фотографії, медицині, виробництві барвників тощо.
БРОМАТОМЕТРІЯ (від *бром* і *...метрія*) – метод кількісного аналізу, при якому основним *реагентом* є титрований (див. *Титр*) розчин бромату калію.
БРОМІДИ – сполуки брому з іншими хімічними елементами. Б. натрію і калію застосовують в медицині.
БРОМІЗОВАЛ [від *бром,* грец. ἴσος – рівний і *вал (еріана)*] – лікарський препарат. Заспокійливий і снотворний засіб.
БРОМКАМФОРА (від *бром* і *камфора*) – лікарський препарат. Застосовують при підвищеній нервовій збудливості, неврастенії, неврозах серця тощо. Інша назва – *камфора монобромату*.
БРОНЗА (франц. bronze, з італ. bronzo) – 1) Сплав міді з оловом та іншими металами. 2) Вироби з бронзи.
БРОНЗОГРАФІТ – спечений (металокерамічний) матеріал, що складається з *бронзи* й частинок *графіту.*
БРОНЗУВАТИ – 1) Покривати поверхню металевих виробів захисним шаром *бронзи.* 2) Надавати неметалевим поверхням металевого блиску бронзувальними порошками.
БРОНТОЗАВР (від грец. βροντή – грім, удар блискавки і *...завр*) – викопний плазун з групи *динозаврів.* Був поширений за *мезозою.*
БРОНХИ (від грец. βρόγχος – дихальне горло, трахея) – розгалуження дихального горла у вищих хребетних і людини.
БРОНХІАЛЬНИЙ – той, що належить до *бронхів,* стосується бронхів.
БРОНХІОЛИ – *анат.* кінцеві розгалуження *бронхів,* найдрібніші бронхи.
БРОНХІТ – запалення слизової оболонки *бронхів.*
БРОНХОАДЕНІТ (від *бронхи* і *аденіт*) – запальне ураження внутрішньогрудних лімфатичних вузлів, що прилягають до *бронхів, трахеї* (3).
БРОНХОГРАФІЯ (від *бронхи* і *...графія*) – метод рентгенологічного дослідження трахеї та бронхів після введення в їхній просвіт контрастної речовини.

БРОНХОЕКТАЗ<u>І</u>Я (від *бронхи* і грец. ἔκτασις – розтягування) – природне або набуте розширення бронхів.
БРОНХОПНЕВМОН<u>І</u>Я (від *бронхи* і *пневмонія*) – запалення легень з первинним ураженням дрібних бронхів.
БРОНХОСКОП<u>І</u>Я (від *бронхи* і *...скопія*) – метод дослідження *трахеї* (3) і бронхів з допомогою спеціального приладу – бронхоскопа.
БРОШ<u>У</u>РА (франц. brochure) – невелика (до 48 сторінок) книга в паперовій обкладинці.
БРОШУРУВ<u>А</u>ТИ (франц. brocher) – зшивати (скріплювати) аркуші в книгу або зошит.
БР<u>У</u>ДЕР (англ. brooder, від brood – висиджувати курчат) – апарат для обігрівання виведених в *інкубаторі* пташенят домашньої птиці.
БРУДЕР<u>А</u>ЦІЯ – вирощування молодняка птиці у *брудергаузі.*
БРУДЕРГ<u>А</u>УЗ (від *брудер* і англ. house – будинок) – приміщення для вирощування й обігрівання (під брудерами) пташенят домашньої птиці, виведених в *інкубаторах.*
БРУДЕРШ<u>А</u>ФТ (від нім. Bruderschaft – братство) – випити брудершафт або на брудершафт – одночасно випити вино на знак дружби й відтоді звертатися один до одного на «ти».
БРУК<u>І</u>Т – мінерал класу окисів та гідроокисів, переважно жовтого, бурого, чорного кольорів. Сировина для одержання *феротитану,* титанового білила. Від прізвища англійського мінералога Г.-Дж. Брука.
БРУЛЬЙ<u>О</u>Н (франц. brouillon, букв. – чернетка) – перший начерк кресленика чи малюнка.
БРУС<u>И</u>Т – мінерал класу окисів та гідроокисів, білого або зеленуватого кольору, прозорий. Сировина для одержання *магнію.* Від прізвища американського мінералога А. Бруса.
БР<u>У</u>СТВЕР (нім. Brustwehr, від Brust – груди і Wehr – захист) – 3) Невеликий земляний насип для захисту бійців від ворожого вогню й зручнішої стрільби з окопу, траншеї. 2) На військовому кораблі вертикальне броньове прикриття, встановлене біля основ башт або труб.
БР<u>У</u>ТТО (італ. brutto, букв. – грубий, брудний) – вага товару з упаковкою *(тарою*).
БРУЦЕЛЬ<u>О</u>З – хронічна інфекційна хвороба тварин і людини, що її спричинюють мікроорганізми роду бруцела. Від прізвища англійського бактеріолога Д. Брюса, який відкрив збудника цієї хвороби.
БРЮМ<u>Е</u>Р (франц. brumaire, від brume – густа імла) – другий місяць року за французьким республіканським календарем, прийнятим Конвентом у 1793 р. (діяв до 1806 р.). Відповідав часові 22 – 23 жовтня – 20-21 жовтня.
БУБ<u>О</u>Н (від грец. βουβών – пах) – запалення лімфатичних вузлів (здебільшого пахових та шийних).
БУВ<u>А</u>РДІЯ – рід рослин родини маренових. Кущі або багаторічні трав'янисті рослини. Поширені переважно в Мексіці. Культивують як декоративні.
Б<u>У</u>ГЕЛЬ (від нім. Bugel – скоба, дуга) – 1) Металеве кільце, надіте на верхній кінець палі для запобігання руйнуванню її при забиванні. 2) Вставка струмоприймача, що ковзається по контактному дроту й знімає з нього струм. 3) Металеве кільце на щоглі корабля для кріплення снастей. 4) Деталь ексцентрикового механізму, виконана у вигляді кільця, що охоплює *ексцентрик.*
БУГШПР<u>И</u>Т – див. *Бушприт.*
Б<u>У</u>ДДА (санскр. Буддха, букв. – просвітлений) – у *буддизмі* істота, що досягла найвищої святості. Від прізвиська напівлегендарного засновника буддизму Сіддхартхи Гаутами, якого називали Буддха.
БУДД<u>И</u>ЗМ – одна з трьох світових релігій (поряд з християнством та *ісламом*). Виник у Давній Індії в 6 – 5 ст. до н. е. Поширений у Бірмі, Таїланді, Японії, Лаосі, Камбоджі, на Цейлоні, серед віруючих КНР і МНР. Див. також *Будда, Ламаїзм.*
БУДД<u>И</u>СТ – послідовник *буддизму.*
БУД<u>И</u>РУВАТИ (франц. bouder) – виявляти незадоволення, дутися.
БУДУ<u>А</u>Р (франц. boudoir, від bouder – сердитись) – 1) Невелика добре впорядкована жіноча вітальня. 2) Обстановка такої кімнати.
Б<u>У</u>ЄР (голл. boeier) – кабіна чи платформа, встановлена на ковзанах або колесах; пристосована для пересування по льоду чи суші з рівним *рельєфом* під вітрилами.
БУЖ (від франц. bougie – зонд) – *мед.* інструмент для дослідження та розширення трубчастих органів людини (стравоходу, сечовивідних шляхів тощо).
БУЙ (голл. boei) – плавучий знак, який вказує на небезпечні місця для судноплавства.
Б<u>У</u>ЙРЕП (голл. boeireep) – трос, що утримує *буй* на якорі.

БУКАНЬЄРИ (франц. boucaniers, з ісп. bucaneros, від buque – корабель) – те саме, що й *флібустьєри.*
БУКЕТ (франц. bouquet) – 1) Квіти або інші рослини, підібрані, й складені в жмут. 2) Сукупність ароматичних і смакових властивостей.
БУКЕТУВАННЯ – прийом догляду за просапними культурами, що полягає у механічному проріджуванні рослин у рядках – суцільні рядки рослин розріджують на окремі групи – «букети».
БУКІНІСТ (франц. bouquiniste, від bouquin – стара книга) – торговець держаними, рідкісними чи старовинними книгами.
БУКЛЕТ (від франц. bouclette – кільце, пряжечка) – рекламне чи дитяче видання або путівник на одному аркуші, що складається і не потребує розрізування під час читання.
БУКМЕКЕР (англ. book-maker, від book – записувати і maker – агент) – у буржуазних країнах особа, яка збирає і записує застави від публіки при укладенні парі на кінних змаганнях.
БУКОЛИ – учасники антиримського повстання в Єгипті в 2 ст. н. е. Від назви місцевості в дельті Нілу – Буколії, де в той час скупчувалися селяни-втікачі.
БУКОЛІКА (від грец. βουκολικός – пасторальний, сільський) – жанр античної поезії. Змальовує життя пастухів (див. *Ідилія, Пастораль*).
БУКСА (нім. Buchse) – металева закрита коробка з підшипником, який спирається на шийку локомотивної або вагонної осі.
БУКСИР (від голл. boegseren – тягти) – 1) Самохідне судно, яке тягне або штовхає інше судно чи будь-який плавучий засіб (док, кран). 2) Трос, за допомогою якого одне судно, тягне інше.
БУКСУС (лат. buxus) – те саме, що й *самшит.*
БУКЦИНУМ (лат. buccinum) – рід черевоногих молюсків. Живуть у морях холодних зон. Їстівні.
БУКША – розмінна монета Йєменської Арабської Республіки, 1/40 *ріала.*
БУЛАНЖЕРИТ – мінерал класу сульфосолей, колір від свинцево-сірого до чорного з металевим блиском. Руда свинцю. Від прізвища французького мінералога К. Буланже.
БУЛАНЖИЗМ – шовіністичний рух у Франції в 80-х рр. 19 ст., спрямований на встановлення військової диктатури. Від прізвища лідера цього руху генерала Ж.-Е. Буланже.
БУЛАТ (від перс. пулад – криця) – вуглецева лита сталь, своєрідна за структурою й візерунком поверхні. Відзначається високою твердістю й пружністю.
БУЛЕ (грец. βουλή – рада) – у Стародавній Греції рада старійшин, дорадчі збори в містах-полісах – один з найвищих органів виконавчої влади.
БУЛЬ – стиль французьких меблів 17 – 18 ст. з *інкрустаціями* з міді або бронзи. Від прізвища французького столяра А.-Ш. Буля.
БУЛЬВАР (франц. boulevard, від голл. bolwerk – кріпосний вал) – широка алея на міській вулиці, звичайно посередині її.
БУЛЬВАРНА ЛІТЕРАТУРА – антихудожні низькопробні літературні твори про злочинців, любовні пригоди тощо, розраховані на примітивні, обивательські смаки.
БУЛЬДЕНЕЖ (франц. boule de neige, букв. – снігова куля) – декоративна форма калини звичайної – рослини родини жимолостевих. Суцвіття білих квіток мають вигляд снігової кулі.
БУЛЬДОГИ (англ. bull-dogs, від bull – бик і dog – собака) – група порід кімнатних і вартових собак з округлою мордою й широким тулубом.
БУЛЬДОЗЕР (англ. bulldozer) – 1) Гусеничний чи колісний трактор або тягач з навісним робочим органом – відвалом (щитом). 2) Згинальний прес для машинного гнуття у штамах (у холодному чи гарячому стані) деталей із заготовок різного перерізу.
БУМ [1] (англ. boom) – 1) Спекулятивне, короткочасне піднесення капіталістичної промисловості й торгівлі. 2) Переносно – надмірне, необгрунтоване (штучно створюване) пожвавлення навколо будь-якого заходу, події, діяча; галас, *сенсація.*
БУМ [2] (швед. bom – брус) – гімнастичний снаряд.
БУМАЗЕЯ (голл. bombazijn, франц. bombazin, з італ. bambagina, від bambagia – бавовна) – густа бавовняна тканина з начосом з одного боку.
БУМЕРАНГ (англ. boomerang, з австрал. мов) – 1) Бойова й мисливська зброя в Стародавньому Єгипті, Південній Індії, Південно-Східній Азії, у корінних жителів Австралії. Має вигляд серповидної, рідше прямої, дерев'яної метальної палиці. Деякі види Б., описавши замкнену криву, повертаються до метальника. 2) Переносно – ворожі дії, що обертаються проти того, хто їх спрямовує на кого-небудь чи що-небудь.
БУНА (від нім. Buhne – перемичка) – регуляційна споруда для захисту від розмивання берега або гідротехнічної споруди.

БУНГАЛО, **БЕНГАЛО** (англ. bungalow, з інд. бангла) – легка, позаміська будівля з *верандами,* селянський будинок, переважно в Індії, Малайї.
БУНДЕСВЕР (нім. Bundeswehr, від Bund – союз і Wehr – захист) – збройні сили Федеративної Республіки Німеччини (ФРН).
БУНДЕСРАТ (нім. Bundesrat, від Bund – союз і Rat – рада) – верхня палата парламенту Федеративної Республіки Німеччини (ФРН), а також у Німеччині в 1871 – 1918 рр., в Австрії в 1920-34 рр.
БУНДЕСТАГ (нім. Bundestag, від Bund – союз і Tag – день) – нижня палата парламенту Федеративної Республіки Німеччини (ФРН).
БУНКЕР (англ. bunker, нім. Bunker) – 1) Вмістилище (приміщення, *резервуар,* скринька) для короткочасного зберігання і дальшого перевантаження рідких і сипких матеріалів. 2) У німецькій воєнній термінології – підземне сховище, вогнева точка. 3) В *комбайні* – скринька для зерна, звідки воно механічно зсипається в мішки крізь отвір, що закривається засувкою; на *елеваторі* – скринька для засипання зерна. 4) В автоматичних робочих машинах – живильне вмістилище, в яке навантажують дрібні заготовки навалом.
БУРА (від араб. борак – селітра) – натрієва сіль тетраборної кислоти, безбарвні кристали. Застосовують під час зварювання й паяння металів, виготовлення емалей.
БУРАТ (італ. buratto, букв. – сито) – машина з ситом, крізь яке просіюють сипкі матеріали. Застосовують у керамічній, борошномельній, хлібопекарській промисловості.
БУРБОНИ (франц. Bourbons) – брутальні, зарозумілі, неосвічені люди. Назва від королівської династії Бурбонів, що правили у Франції й Іспанії.
БУРГ (нім. Burg) – укріплений замок у Західній Європі за середньовіччя.
БУРГГРАФ (нім. Burggraf) – управитель міста в середньовічній Німеччині.
БУРГОМІСТР (нім. Burgermeister) – 1) Голова міського самоврядування середньовічних міст, що мали магдебурзьке право. 2) В деяких сучасних капіталістичних країнах – голова міського самоврядування. 3) В Німецькій Демократичній Республіці (НДР) – голова місцевої ради.
БУРДОН, **БОРДУН** (франц. bourdon, букв. – густий бас) – 1) Безперервний, незмінний за висотою звук відкритих (не скорочуваних у грі) струн щипкового й смичкового інструментів. 2) Розташовані поза *грифом* (2) відкриті струни щипкових і смичкових інструментів. 3) Басовий *регістр* органа.
БУРДЮК (тюрк.) – мішок із шкури тварини (кози, коня) для зберігання вина, кумису та ін. Надутий Б. використовувався і як плавучий засіб.
БУРЕ (франц. bourree) – старовинний французький жвавий танок.
БУРЕТ (франц. bourrette, від bourrer – набивати, начиняти) – короткі шовкові волокна (начоси), що їх використовують при виготовленні низькосортних ниток.
БУРЖУА (франц. bourgeois) – 1) За феодалізму городянин, представник середнього стану. 2) Представник класу *буржуазії.*
БУРЖУАЗІЯ (франц. bourgeoisie, від лат. burgus – укріплене місто) – пануючий клас капіталістичного суспільства, який володіє основними засобами виробництва, живе за рахунок експлуатації найманої праці. З утвердженням капіталістичного способу виробництва, особливо в епоху *імперіалізму,* Б. стала найреакційнішим експлуататорським, паразитичним класом, запеклим ворогом робітничого класу, селянства, всіх трудящих. 2) За феодалізму в Західній Європі середній стан, бюргерство (купці, лихварі, ремісники тощо). 3) *Компрадорська* Б. – див. *Комрадори.*
БУРИМЕ (від франц. bouts rimes – римовані закінчення) – літературна гра, учасники якої змагаються в написанні жартівливих віршів – експромтів – на задані рими.
БУРЛЕСК (франц. burlesque, з італ. burlesco – жартівливий) – 1) Перебільшено комічне зображення (в літературі або на сцені). 2) Гумористична поезія, комічний ефект у якій досягається або тим, що героїчний зміст викладається в нарочито пародійному тоні, або тим, що про буденне говориться піднесено.
БУРМИСТЕР (польс. burmistrz, від нім. Burgermeister – *бургомістр*) – в царській Росії 18 – 1-ї половини 19 ст. виборний керівник міського самоврядування (бурмистерської ізби); в кінці 18 – 1-й половині 19 ст. управитель поміщицького маєтку або призначений поміщиком староста.
БУРНОНІТ – мінерал класу сульфосолей, темно-сірого кольору, непрозорий. Руда свинцю й міді. Від прізвища французького мінералога Дж. Бурнона.
БУРНУС (франц. bournous, з араб. бурнус – широкий плащ) – 1) У арабів плащ з цупкої вовняної тканини з капюшоном. 2) Вид жіночого верхнього одягу.

БУРСА (лат. bursa – гаманець, торба, від грец. βύρσα – мішок) – 1) В середні віки гуртожиток для бідних студентів. 2) Чоловіча духовна школа у 18 – середині 19 ст. в Росії. 3) Збірна назва вихованців бурси – бурсаків. 4) *анат.* Слизова сумка.
БУРСИТ (від лат. bursa – торба, сумка) – запалення слизових сумок суглобів.
БУРХАН (монг.) – скульптурне чи живописне зображення божеств ламаїстського пантеону (див. *Ламаїзм*) і обожнених лам у віруючих бурятів, монголів і калмиків.
БУРШ (віднім. Bursch – парубок) – у Німеччині прізвисько студента-старшокурсника, що належить до однієї з студентських *корпорацій.*
БУСИДО (япон. – шлях воїна) – середньовічний кодекс поведінки японських *самураїв.* В імперіалістичних колах Японії Б. – складова частина *шовінізму* й *мілітаризму.*
БУСОЛЬ (франц. boussole, від італ. bussola – компас) – 1) Геодезичний інструмент для вимірювання кутів під час зйомок на місцевості. 2) Артилерійський прилад (поєднання *компаса* з кутомірним колом і оптичним приладом).
БУСТЕР (англ. booster, від boost – відіймати, підвищувати) – допоміжний пристрій, що тимчасово збільшує силу або швидкість дії основного механізму або *агрегату.* В ракетній техніці Б. є, напр., стартовий прискорювач.
БУСТРОФЕДОН (греп. βουστροφηδόν, від βοῦς – бик і στρέφω – повертаю) – спосіб письма, за яким непарні рядки писали справа наліво, парні – навпаки. Користувалися в крітському, хетському, південноаравійському, етруському й грецькому письмі.
БУТАДА (франц. boutade) – 1) Химера, примха, дивацтво. 2) Дотепна вихватка.
БУТАДІЄН (від *бутан*) – органічна сполука, безбарвний газ з характерним запахом. Застосовують у виробництві синтетичного каучуку.
БУТАН (від грец. βοῦτυρον – масло) – органічна сполука, газ без кольору й запаху. Міститься в нафті і природних газах. Застосовують як паливо, нормальний Б. – для одержання *бутадієну.*
БУТАФОР (від італ. buttafuori – помічник режисера) – працівник театру, що виготовляє *бутафорію.*
БУТАФОРІЯ – 1) Предмети сценічної обстановки – скульптура, меблі, посуд, прикраси, деталі костюма тощо, які використовують у театральних виставах замість справжніх. 2) Несправжні предмети, що їх використовують тільки для показу або реклами. 3) Переносно – показне, несправжнє, підроблене.
БУТЕНІН (від англ. butene – *бутилен*) – те саме, що й *вінілацетилен.*
БУТЕРБРОД (нім. Butterbrot, букв. – хліб з маслом) – скибка (або дві складені) хліба з маслом, сиром, ковбасою тощо.
БУТИЛ (від лат. butyrum – масло) – одновалентний (див. *Валентність*) залишок – *радикал* (4) бутану, один з алкілів.
БУТИЛЕН (від *бутил*) – органічна сполука, газ з характерним запахом. Міститься в нафті. Застосовують для одержання *бутадієну,* бутилкаучуку, моторного палива.
БУТИРОМЕТР (від грец. βούτυρον – масло і *...метр*) – прилад для визначення жирності молока. Інша назва – *жиромір*.
БУТОН (франц. bouton – брунька) – квіткова брунька, що починає розпукуватися.
БУТОНЬЄРКА (франц. boutonniere, букв. – петелька) – квітка чи букетик квітів, прикріплений до одягу.
БУТСИ (англ. boots) – черевики для гри у футбол.
БУТУТ – розмінна монета Гамбії, 1/100 *даласі.*
БУФ (від італ buffo – смішний, кумедний) – блазенський, комічний; *опера-б.* – комічна опера.
БУФЕР (англ. buffer, від buff – пом'якшувати поштовхи) – пристрій для пом'якшення *(амортизації)* поштовхів і ударів, що їх зазнають під час руху автомобілі, локомотиви тощо.
БУФЕРНИЙ (від *буфер*) – проміжний, той, що ослаблює зіткнення; *б-а держава* – невелика і слабка в політичному і військовому відношеннях країна, що лежить між територіями або сферами впливу великих держав.
БУФЕТ (франц. buffet) – 1) Стіл чи прилавок для продажу закусок і напоїв, а також невелика закусочна. 2) Шафа для зберігання посуду, столової білизни, закусок, напоїв.
БУФИ (від франц. bouffer – надуватися) – пишні зборки на рукавах.
БУФОН (франц. bouffon, від італ. buffone – блазень) – актор з нахилом до виконання ролі блазня, *буфонади.*
БУФОНАДА (італ. buffonata, букв. – жарт, блазенство) – 1) Прийом акторської гри, звичайно комедійний. 2) Комедійна вистава з елементами ексцентрики. 3) Переносно – блазенство.

БУФТАЛЬМ (від грец. βοῦς – бик і οφθαλμός – око) – патологічне збільшення розмірів очного яблука. Інша назва – *бичаче око*.
БУХГАЛТЕРІЯ (від нім. Buch – книга і halten – тримати) – 1) Ведення бухгалтерського обліку. 2) Структурний підрозділ підприємства, установи, організації, який здійснює бухгалтерський облік і звітність, контроль за додержанням фінансової і кошторисної дисципліни.
БУХТА [1] (нім. Bucht, від biegen – гнути, згинати) – затока, що заходить у сушу. З обох боків Б. захищають від хвиль острови або миси.
БУХТА [2] (голл. bocht) – канат (снасть), укладений кругами або вісімками поруч і один над одним (у формі циліндра).
БУЧАРДА (франц. boucharde) – металевий молоток з пірамідальними зубцями на обох ударних площинах, застосовуваний каменярами і скульпторами.
БУШЕЛЬ (англ. bushel) – міра об'єму рідин і сипких речовин в Англії і США. 1 Б. (англійський) = 36,3687 *л*; 1 Б. (США) = 35,2393 *л*.
БУШЛАТ (здогадно від нім. Buscherun – рибальська блуза) – матроська сукняна куртка.
БУШПРИТ, **БУГШПРИТ** (англ. bowsprit, голл. boegspriet) – горизонтальний або похилий брус, що виступає перед *форштевнем*. Служить для підіймання носових парусів.
БЮВАР (франц. buvard, від boire – вбирати, всмоктувати) – письмове приладдя; футляр з аркушами промокального паперу, для зберігання поштового паперу, конвертів, кореспонденції.
БЮВЕТ (від франц. buvette – прилавок) – будівля над мінеральним джерелом, обладнана для приймання мінеральних лікувальних вод.
БЮГЕЛЬГОРНИ (нім. Bugelhorn, від франц., англ. bugle – сигнальний ріжок і нім. Horn – ріг) – сімейство духових мундштучних інструментів різних розмірів і діапазону.
БЮДЖЕТ (англ. budget, букв. – сумка) – 1) Затверджений у законодавчому порядку розпис доходів і видатків держави на певний строк. 2) План доходів і видатків установи, підприємства або окремої особи на певний період. 3) *Б. часу* – розподіл затрат часу (доби, місяця, року) за видами його використання.
БЮКСИ (від нім. Buchse – банка) – скляні тонкостінні стаканчики з притертою скляною кришкою. Застосовують для зважування та висушування.
БЮЛЕТЕНЬ (франц. bulletin, з італ. bullettino – записка, папірець, від лат. bulla – грамота) – 1) Коротке офіційне повідомлення в пресі про якусь важливу подію. 2) Періодичне чи неперіодичне видання інформаційного характеру. 3) *Виборчий Б.* – аркуш певної форми, на якому надруковано прізвище, ім'я й по батькові кандидата або кандидатів, виставлених у певному виборчому округу. 4) В капіталістичних країнах – біржовий огляд цін на товари, цінні папери тощо.
БЮРГЕР (від нім. Burger – городянин) – 1) Вільний житель середньовічних міст Європи. 2) Переносно – міщанин.
БЮРЕТКА (франц. burette, від buire – глечик) – циліндрична скляна трубка з поділками й краном (або затискачем). Застосовують у хімічному аналізі.
БЮРО (франц. bureau) – 1) Колегіальний орган, що обирається чи створюється для виконання певної, головним чином керівної, роботи (напр., партійне Б.). 2) Назва ряду установ, здебільшого в сфері обслуговування населення. 3) Вид письмового стола, переважно з полицями, скриньками над робочим місцем, а також дошкою або шторкою для закриття його.
БЮРОКРАТ (франц. bureaucrate) – 1) Особа, що належить до *бюрократії.* 2) Службова особа, що виконує свої обов'язки формально, на шкоду справі; формаліст, волокитник.
БЮРОКРАТИЗАЦІЯ – насадження *бюрократизму.*
БЮРОКРАТИЗМ – 1) В класово антагоністичних країнах система управління державою, що характеризується відірваністю від народу і спирається на касту урядовців. 2) Канцелярщина, зневажливе ставлення до суті справи під виглядом або заради додержання формальності.
БЮРОКРАТІЯ (франц. bureaucratie, букв. – панування канцелярії, від bureau – бюро, канцелярія і грец. κράτος – влада) – в класово антагоністичних країнах привілейована і відірвана від народу каста вищих урядовців, що служить пануючому експлуататорському класу.
БЮСТ (франц. buste) – скульптурне погрудне зображення.
БЯЗЬ (тур. bazz) – бавовняна густа тканина полотняного переплетення.

ВААЛ – див. *Баал.*
ВА-БАНК (франц. va banque, букв. – йде банк) – 1) В картярській грі – ставка, що дорівнює вже зібраній у *банку.* 2) Переносно – великий риск.
ВАГАНТИ [від лат. vagans (vagantis) – блукаючий] – в 12 – 14 ст. у деяких країнах Західної Європи мандрівні актори – автори і виконавці здебільшого антиклерикальних пісень і вистав.
ВАГІНІТ (від лат. vagina – оболонка, піхва) – I) Запалення стінок піхви у жінок; спричиняється мікробами, хімічними або механічними подразниками. 2) Запалення піхви у тварин.
ВАД (англ. wad, букв. – шматок, грудка) – мінеральна суміш, що складається переважно з гідроокисів марганцю; чорного, чорно-коричневого кольору. Марганцева руда.
ВАДЕМЕКУМ (від лат. vade mecum – іди зі мною) – кишенькова довідкова книжка, путівник.
ВАДІ (араб.) – сухі долини в пустелях Аравійського півострова і Північної Африки. Інші назви – *уаді, уєд*.
ВАЄР (від англ. wire – дріт) – сталевий трос для буксирування *трала.*
ВАЗЕЛІН (франц. vaseline, від нім. Wasser – вода і грец. ελαιον – маслинова олія) – суміш мінерального масла і твердих парафінових вуглеводнів. Застосовують у медицині, техніці.
ВАЗОДИЛЯТАТОРИ (від лат. vas – судина і dilato – розширюю) – судинорозширювальні нервові волокна.
ВАЗОКОНСТРИКТОРИ (від лат. vas – судина і constringo – стягую) – судинозвужувальні нервові волокна.
ВАЗОМОТОРИ (від лат. vas – судина і motor – той, що приводить у рух) – судинорухові нервові волокна, які передають нервові *імпульси* від центральної нервової системи до гладенької мускулатури кровоносних судин.
ВАЗОПРЕСИН (від лат. vas – судина і presso – тисну) – гормон задньої частки *гіпофіза,* який спричинює звуження судин, підвищення кров’яного тиску, зменшення сечовиділення. Одержаний синтетично.
ВАЙШІ, ВАЙШІЇ (санскр.) – члени однієї з чотирьох каст у Стародавній Індії, до якої входили купці, землероби, скотарі, деякі ремісники.
ВАЙШНАВІЗМ – див. *Вішнуїзм.*
ВАЙЯ (від грец. βαΐον – пальмова гілка) – дуже почленований (перисторозсічений) листок папороті. Іноді В. називають листки пальм.
ВАКАНСІЯ (франц. vacance, від лат. vacans – вільний) – 1) Не зайнята посада в штаті установи. 2) Вільне місце для вступника у навчальному закладі. 3) Дефект кристала, що полягає у відсутності *атома* або *іона* у вузлі кристалічної ґратки.
ВАКАТ (від лат. vacat – є вільним, пустує) – сторінка книги, на якій немає тексту або *кліше.*
ВАКАЦІЇ (від лат. vacatio – звільнення) – заст. Вільний від занять у школах час, відпустка, канікули.
ВАКУОЛІ (від лат. vacuus – порожній) – невеликі порожнини в тваринних і рослинних клітинах, виповнені рідиною.
ВАКУУМ (від лат. vacuum – пустота) – 1) Розріджений стан газу. 2) Простір, у якому немає зовсім речовини і який являє собою фізичне поле в незбудженому стані.
ВАКУУМ-АПАРАТ – 1) *Апарат,* у якому випаровують розчини, сушать і фільтрують під тиском, нижчим від атмосферного. 2) Апарат, яким автоматично подають рідке пальне в *карбюратор.*
ВАКУУМ-КАМЕРА – *камера,* в яку вміщують якийсь матеріал, щоб видалити з нього повітря, газ, воду тощо.
ВАКУУММЕТР, ВАКУУМ-МАНОМЕТР [від *вакуум* і *(мано) метр*] – прилад для вимірювання тиску розріджених газів.

ВАКУУМ-ФІЛЬТР (від *вакуум* і *фільтр*) – апарат, де, використовуючи різницю тисків газу, розділяють *суспензії*.
ВАКУФ, ВАКФ (араб., букв. – відрахування) – в мусульманських країнах майно, надане державою або окремою особою найчастіше мечеті, школі, благодійній установі у вигляді дару або на підставі заповіту.
ВАКХ (грец. Βάκχος) – в античній міфології бог вина, виноробства й веселощів.
ВАКХАНАЛІЯ (лат. Bacchanalia, множ.) – в античному світі свято на честь *Вакха,* яке супроводилось *оргіями.* Переносно – розгульне бенкетування, безтямне пияцтво.
ВАКХАНКА – 1) В античному світі жриця *Вакха,* учасниця *вакханалій;* в античній міфології супутниця Вакха. 2) Переносно – жінка, нестримна у проявах своєї пристрасті.
ВАКЦИНА (лат. vaccinus – коров'ячий, від vacca – корова) – препарат, виготовлений із ослаблених чи вбитих мікроорганізмів і вірусів або з продуктів їхньої життєдіяльності. Застосовують для запобігання інфекційним хворобам (створення *імунітету*) та лікування їх.
ВАКЦИНАЦІЯ – застосування вакцин або анатоксинів з метою *імунізації* – запобігання інфекційним захворюванням.
ВАКЦИНОТЕРАПІЯ (від *вакцина* і *терапія*) – метод лікування деяких інфекційних хвороб введенням вакцин.
ВАЛАНСЬЄН – тонке мереживо. Від назви французького м. Валансьєна, де почато його виготовлення.
ВАЛГАЛЛА, ВАЛЬГАЛЛА (старосканд. Valholl – палац загиблих) – у давньоскандінавській міфології палац бога *Одіна,* рай для загиблих лицарів, де вони проводять час у безперервних розвагах.
ВАЛЕНТНІСТЬ (від лат. valentia – сила) – 1) Число, яке показує, з скількома одновалентними *атомами* може сполучатися атом даного елемента або сполуки; скільки таких атомів він може замістити. 2) Здатність атомів віддавати або приєднувати певне число *електронів.* 3) *мовозн.* Здатність слів сполучатися з певними іншими словами.
ВАЛЕР (від франц. valeur – цінність) – відтінок тону в межах одного кольору. В живописі один із засобів передачі багатства колориту.
ВАЛЕРІАНА – рід трав'янистих рослин. Поширені по всіх материках, крім Австралії й Антарктиди. Культивують як лікарські рослини.
ВАЛІ (тур., з араб. валі – захисник) – 1) Правитель *вілайєту* в Туреччині. 2) Назва генерал-губернатора в Ірані.
ВАЛІДОЛ (від лат. validus – міцний, здоровий і *...ол*) – лікарський препарат, заспокійливий, судинорозширювальний і протиблювотний засіб.
ВАЛІЗА (франц. valise) – 1) Чемодан, ручна скринька. 2) Опечатаний поштовий мішок дипломатичного кур'єра.
ВАЛІН (англ. valine) – одна з життєво необхідних амінокислот, входить до складу білків. Відсутність В. у їжі призводить до гальмування росту, дегенеративних змін у нервовій системі.
ВАЛІСНЕРІЯ – рід тепловодних трав'янистих рослин родини жабурникових. В. спіральна є поживою для риб і водоплаваючих птахів. Розводять в акваріумах. Від прізвища італійського ботаніка А. Валліснері.
ВАЛОКОРДИН [від *вале (ріана*) і лат. cor (cordis) – серце] – лікарський препарат, заспокійливий та протиспазматичний засіб.
ВАЛОНЕЯ (від грец. βάλανος – жолудь) – чашечка (плюска) жолудів деяких видів дуба, що містить багато дубильних речовин *(танідів*).
ВАЛОНІЯ – 1) Вид наземних черевоногих молюсків. Поширені в Європі, Азії та Північній Америці. 2) Рід зелених водоростей класу сифонових. Поширені в тропічних морях.

ВАЛОРИЗАЦІЯ (франц. valorisation) – у капіталістичних країнах штучне підвищення ціни будь-якого товару (головним чином через скорочення виробництва його) або курсу паперових грошей.
ВАЛТОРНА (нім. Waldhorn, букв. – лісовий ріг) – мідний духовий мундштучний інструмент.
ВАЛЮТА (італ. valuta, від лат. valeo – коштую) – 1) Грошова одиниця країни. 2) Тип грошової системи, що діє в країні (золота, срібна, паперова). 3) Іноземні гроші, а також *векселі,* чеки тощо, використовувані в міжнародних розрахунках (іноземна валюта).
ВАЛЮТНИЙ – той, що стосується *валюти:* в. *демпінг,* в. *курс,* в. ринок, в. метал, в. договір.
ВАЛЮТУВАННЯ (від *валюта*) – зазначення строку, з якого починається нарахування процентів на суми, що дебетуються або кредитуються.
ВАЛЬВАЦІЯ (від франц. evaluation – підрахунок, оцінка) – визначення цінності іноземної монети в грошовій одиниці даної держави не за її номіналом, а за вагою вміщеного в ній валютного металу (срібла, золота).
ВАЛЬГАЛЛА – див. *Валгалла.*
ВАЛЬДЕНСИ – прихильники єресі, що виникла в 1175 р. в Ліоні (засновник – купець П. Вальдо, звідки й назва). В. проповідували відмову від приватної власності, повернення до раннього християнства.
ВАЛЬДШНЕП (нім. Waldschnepfe, букв. – лісовий кулик) – птах родини сивкових. Поширений в Європі та Азії. Об’єкт спортивного мисливства. Інша назва – *слуква*.
ВАЛЬКІРІЇ (нім. Walkure, від староскáнд. valkyrja – та, що вибирає вбитих) – у давньоскандінавській міфології войовничі діви-богині, що допомагали героям у битвах, а після битв супроводили найхоробріших із загиблих воїнів до *Валгалли.*
ВАЛЬКРИЛОН – різновид *синтетичного* волокна з *поліакрилонітрилу* в НДР.
ВАЛЬМА (нім. Walm) – трикутний схил (з коротшою основою) вальмового даху.
ВАЛЬПУРГІЄВА ніч – 1) У давніх германців поганське свято початку весни, під час якого, за легендами, нібито відбувався «відьомський шабаш». Від імені католицької святої Вальпургії, день пам’яті якої збігався з святом. 2) Переносно – розгульна вечірка.
ВАЛЬС (франц. valse, з нім. Walzer, від walzen – прокочувати, повертати ноги) – парний танець, плавне кружляння, яке поєднується з поступальним рухом.
ВАЛЬЦІ (від нім. Walze – валок, коток) – робочі частини (валки, циліндри, конуси) дробильних, штампувальних та інших машин або й самі машини.
ВАМПІР (франц. vampire, нім. Vampir) – 1) Міфологічний образ у фольклорі європейських народів – мрець, який нібито виходить з могили, щоб ссати кров людей. Інша назва – *упир*. 2) Рід кажанів родини листоносих. 3) Переносно – кровопивця.
ВАМПУМ (алгонкінське wampum, від wampumpeag – нитки, на які нанизано черепашки) – намисто з черепашок, яке в індіанських племен Північної Америки правило за гроші (мінову одиницю), заставу, а також мало значення записів.
ВАНАДАТИ – група мінералів – солей ванадієвої кислоти *(ванадиніт, карнотит* та ін.). Є рудами ванадію, рідше – урану.
ВАНАДАТОМЕТРІЯ (від *ванадати* і *...метрія*) – метод кількісного аналізу, при якому основним *реагентом* є титрований (див. *Титр*) розчин ванадату (ванадієвокислого) амонію або іншої сполуки ванадію.
ВАНАДИНІТ – мінерал класу фосфатів, жовтого, червоного, бурого кольору. Рідкісний. Значні скупчення використовують як руду *ванадію.*
ВАНАДІЙ – хімічний елемент, символ V, ат. н. 23; метал сіро-сталевого кольору. Застосовують у металургії, виробництві електронних приладів тощо. Сполуки В. отруйні. Використовують їх у медицині, фотографії, лакофарбовій промисловості тощо. Від імені давньоскандінавської богині краси Ванадіс.

ВАНДАЛИ (лат. Vandali) – давньогерманські племена, відомі жорстокими війнами з Римом; у 455 р. В. оволоділи Римом і знищили в ньому безліч творів мистецтва. Переносно – неуки, варвари, руйнівники культурних цінностей.
ВАНДАЛІЗМ – безглузде знищення культурних і матеріальних цінностей. Див. *Вандали.*
ВАНДЕМ'ЄР (франц. vendemiaire, від лат. vindemia – збір винограду) – перший місяць року (з 22 – 23 вересня до 21 – 22 жовтня) за французьким республіканським календарем, що був прийнятий *Конвентом* у жовтні 1793 р. і діяв до 1 січня 1806 р.
ВАНДЕЯ (франц. Vendee) – департамент на заході Франції, який під час буржуазної революції кінця 18 – початку 19 ст. був центром реакційних заколотів роялістів і католицького духівництва. Пізніше термін «Вандея» почали вживати для позначення вогнищ контрреволюції.
ВАНДРУТ (нім. Wandrute) – деталь кріплення в шахті у вигляді довгого бруса, розміщеного вздовж виробки для надання стійкості всій системі кріплення.
ВАНІЛІН – пахуча речовина, яка міститься в стручках *ванілі.* Штучний В. – безбарвні голчасті кристали із запахом ванілі. Застосовують у харчовій промисловості.
ВАНІЛЬ (франц. vanille, з ісп. vainilla) – рід тропічних рослин родини зозулинцевих. Культивують. Плоди деяких видів містять ванілін та інші ароматичні речовини. Використовують у кондитерському та парфюмерному виробництві.
ВАНТИ (голл. want) – відтяжки, що дотримують з боків вертикально розташовані предмети (напр., щогли).
ВАНТОЗ (франц. ventose, від лат. ventosus – вітряний) – шостий місяць року (з 19 – 20 лютого по 20 – 21 березня) за французьким республіканським календарем, що був прийнятий *Конвентом* у жовтні 1793 р. і діяв до 1 січня 1806 р.
ВАНТУЗ (франц. ventouse, від лат. ventosus – вітряний, вітровий) – пристрій для автоматичного випускання повітря з водопровідних труб.
ВАПОРИ (від лат. vapor – пара, випаровування) – нафтові масла для змащення машин, в яких використовують перегріту пару.
ВАПОРИЗАЦІЯ (від лат. vapor – пара) – 1) Випаровування, перетворення рідини на пару. 2) Метод припинення кровотечі припіканням поверхні тканин гарячою парою.
ВАПОРИМЕТР (від лат. vapor – пара і *...метр*) – прилад для визначання пружності пари різних рідин при певних температурах.
ВАРА (ісп. vara, букв. – жердина) – міра довжини в багатьох країнах Латинської Америки. Величина її від 80 до 110 *см.*
ВАРАН (франц. varran, з араб.) – рід великих хижих ящірок. Поширені переважно у тропіках і субтропіках Східної півкулі.
ВАРАНТ (від англ. warrant – повноваження, довіреність) – посвідчення, яке видають склади на прийняті для зберігання товари. В. може бути зданий під заставу або переданий іншій особі.
ВАРВАРИ (лат. barbari, від грец. βάρβαροι – іноземці) – 1) У давніх греків і римлян назва чужоземців. 2) Переносно – жорстокі, грубі люди, руйнівники культурних цінностей.
ВАРВАРИЗМ (грец. βαρβαριομός) – іншомовне слово або зворот, що суперечить нормам даної мови.
ВАРВАРСТВО (від *варвари*) – 1) Другий з трьох ступенів розвитку людського суспільства за періодизацією, встановленою в європейській науці 18 – 19 ст. 2) Переносно – брутальність, жорстокість.
ВАРГАН (від лат. organum, грец. όργανον – знаряддя; музичний інструмент) – самозвучний язичковий музичний інструмент.
ВАРЕК (франц. varec, varech) – викинуті на берег морські водорості. Використовують подекуди як добриво та в їжу худобі, а також для одержання йоду, соди тощо.
ВАР'ЄТЕ (франц. variete, від лат. varietas – різноманітність) – вид театру, у виставах якого поєднані елементи театрального, музичного, естрадного й циркового мистецтва.

ВАРИКАП [англ. varicap, від vari (able) – змінний і cap (acity) – ємність] – конденсатор у вигляді напівпровідникового *діода,* ємність якого нелінійно залежить від прикладеної електричної напруги.
ВАРИКОЗНИЙ (від лат. varix – розширення вени) – вузлуватий, з багатьма розширеннями або потовщеннями; *в-не розширення вен* – патологічні зміни у венах, що виявляються в їхньому розширенні, подовженні, утворенні звивин, клубків тощо.
ВАРИКОНД [англ. varicond, від variable) – змінний і cond (enser) – конденсатор] – конденсатор з різко вираженою нелінійною залежністю ємності від прикладеної електричної напруги.
ВАРИКОЦЕЛЕ (від лат. varix – венозний вузол і грец. κήλη – пухлина) – розширення й подовження вен сім'яного канатика.
ВАРИСТОР [англ. varistor, від vari (able) – змінний і (resi) stor – опір] – напівпровідниковий *резистор,* електричний опір або провідність якого нелінійно змінюються залежно від напруги.
ВАРІАНТ [від лат. varians (variantis) – змінний] – 1) Видозміна, різновид будь-чого. 2) Одна з кількох редакцій твору (музичного, літературного) або документа; видозміна частини твору (документа). 3) У шахах і шашках – одна з можливих за даних обставин комбінацій.
ВАРІАНТА [від лат. varians (variantis) – змінний] – 1) Організм тварини або рослини, який відхиляється за певною ознакою від основного типу. 2) У *статистиці* – кожний член ряду чисел.
ВАРІАНТНІСТЬ (від *варіант*) – число змінних, які можна змінювати в певних межах.
ВАРІАТОР (від лат. vario – змінюю) – окремий *агрегат* або вузол машини для плавної зміни передатного числа.
ВАРІАЦІЙНИЙ – той, що є *варіацією* чогось, змінний; *в-а статистика* – частина математичної статистики, яка вивчає розподіл кількісних ознак у статистичних сукупностях; *в-е числення* – розділ математики, який вивчає методи знаходження найбільших і найменших значень виразів, що залежать від вибору однієї або кількох функцій *(функціоналів*).
ВАРІАЦІЯ (від лат. variatio – зміна) – 1) Видозміна музичної теми, мелодії або її супроводу. 2) В балеті – невеликий сольний класичний танець, звичайно технічно складний. 3) *біол.* Таксономічна категорія (див. *Варієтет*). 4) Основне поняття варіаційного числення. Див. також *Варіанта.*
ВАРІЄТЕТ (нім. Varietat, від лат. varietas – відміна) – у біологічній систематиці сукупність особин одного виду, які відрізняються між собою однією або кількома (здебільшого морфологічними) ознаками.
ВАРІОЕКРАН [від лат. vario – змінюю і *екран* (2)] – екранне зображення, змінне при кінопроектуванні за розмірами та *конфігурацією.*
ВАРІОКЛІШОГРАФ (від лат. vario – змінюю, франц. cliche – кліше і ...*граф*) – гравірувальна машина з електронним *кольорокоректором,* яку використовують при виготовленні *кліше* для багатоколірного високого друку; застосовують також для *гравірування* растрових кольороподілених діапозитивів або негативів для чотириколірного офсетного друку.
ВАРІОКОМБІНЕКС (від лат. vario – змінюю і combino – поєдную) – розмножувальна копіювальна машина вертикальної конструкції. Працює з пневматичним пресом.
ВАРІОЛІТ (від лат. variola – міхурець, віспа і ...*літ*) – вулканічна гірська порода, що містить численні кульки – *варіоли*.
ВАРЮЛОЇД (від лат. variola – віспа і ...*оїд*) – легка форма натуральної віспи.
ВАРІОМЕТР (від лат. vario – змінюю і ...*метр*) – 1) Пристрій для плавної зміни *індуктивності* контурів (*радіотехнічний* В.). 2) Покажчик швидкості піднімання і зниження літака (*авіаційний* В.). 3) Прилад для вимірювання зміни земного магнетизму

(*магнітний* В.). 4) Прилад для вимірювання зміни поля тяжіння поблизу поверхні Землі (*гравітаційний варіометр*).
ВАРІОСКОПІЯ (від лат. vario – змінюю і *...скопія*) – метод знімання й демонстрування *варіофільмів;* дає змогу змінювати відповідно до змістового навантаження розміри й конфігурацію кадру на екрані.
ВАРІОФІЛЬМ (від лат. vario – змінюю і *фільм*) – фільм, у якому відповідно до змісту зображення змінюються розміри й конфігурація кадру на екрані.
ВАРІЮВАТИ (від лат. vario – змінюю) – змінювати що-небудь у певних межах.
ВАРНА (санскр., букв. – якість, колір, категорія) – у Стародавній Індії кожна з чотирьох станових груп: *брахмани, кшатрії, вайші, шудри.*
ВАРФОЛОМІЇВСЬКА ніч – 1) Масове вбивство *гугенотів* католиками в Парижі вночі проти 24.VIII 1572 р. (день святого Варфоломія). 2) Переносно – організовані масові вбивства людей.
ВАСАЛ (франц. vassal, від лат. vassus – слуга) – 1) За середньовіччя в Західній Європі феодал, який одержував земельне володіння від могутнішого феодала-*сеньйора* [1] і був залежним від нього. Інша назва – *феодатарій.* 2) Переносно – підлегла, залежна держава або особа.
ВАСАЛІТЕТ (франц. vassalite, від лат. vassus – слуга) – за середньовіччя система особистої залежності одних феодалів *(васалів*) від інших, могутніших феодалів *(сеньйорів* [1]).
ВАСИЛІАНИ, **БАЗИЛІАНИ** (лат. basiliani) – 1) Ченці католицького ордену, заснованого у Візантії за статутом, що його нібито склав богослов Василій Великий (4 ст.). 2) Ченці василіанських уніатських монастирів, заснованих у Литві, Західній Білорусії й на Західній Україні після Брестської унії 1596.
ВАСИЛІКИ – див. *Базиліки.*
ВАСИЛІСК (від грец. βασιλίσκος – дракон, царьок) – 1) Казкова потвора з головою півня, тулубом жаби, хвостом змії та короною на голові, що вбивала своїм поглядом. 2) Рід ящірок з родини ігунових.
ВАСКУЛІТ (від лат. vasculum – судина) – запалення стінок дрібних кровоносних судин.
ВАТ – одиниця потужності. 1 *вт* – потужність, при якій за 1 *сек* виконується робота в 1 *джоуль.* Від прізвища англійського фізика Дж. Уатта.
ВАТ-ГОДИНА – одиниця енергії або роботи, що дорівнює роботі, виконаній за 1 *год* при потужності в 1 *ват* (3600 *ват-секунд*).
ВАТЕР (англ. water-machine) – прядильна машина неперервної дії, в якій процеси витягування, скручування й намотування ниток на шпулі відбуваються послідовно.
ВАТЕРВЕЙС (англ. water-way, від water – вода і way – шлях) – широка товста дошка дерев'яного настилу вздовж борту судна.
ВАТЕРЖАКЕТ (англ. water-jacket, від water – вода і jacket – сорочка, кожух) – шахтна піч, стійки якої складені з охолоджуваних водою порожнистих металевих коробок. Застосовують для виплавлення міді, свинцю й нікелю з руд.
ВАТЕРЛІНІЯ (голл. water-lijn, від water – вода і lijn – лінія) – 1) Лінія вздовж корпусу корабля, утворювана поверхнею води. 2) Лінія вздовж корпусу, яка вказує на максимальну дозволену осадку навантаженого корабля (*вантажна* В.).
ВАТЕРПАС (голл. waterpas) – прилад для перевірки горизонтального положення й вимірювання невеликих кутів.
ВАТЕРПОЛО (англ. water-polo) – спортивна гра з м'ячем на воді. Інша назва – *водне поло*.
ВАТЕРПРУФ (англ. waterproof – водонепроникний) – 1) Тканина, що не пропускає воду, а також вироби з неї (одяг, палатки тощо). 2) Переносно – жіноче літнє пальто.
ВАТИ (нім. Watten, з голл. wadden – прибережні мілини) – смуги низовинних узбереж морів, що затоплюються під час припливів й осушуються під час відпливів.

ВАТМАН – папір найвищого гатунку для креслення або малювання. Від прізвища власника англійської паперової фабрики Ватмана.

ВАТМЕТР (від *ват* і *...метр*) – прилад для вимірювання потужності електричного струму.

ВАТ-СЕКУНДА – одиниця енергії або роботи, що дорівнює роботі, виконаній за 1 *сек* при потужності в 1 *ват.*

ВАХМІСТР (нім. Wachtmeister) – звання (чин) і посада молодшого командного складу в кавалерії і кінній артилерії деяких армій, зокрема царської армії.

ВАХТА [1] (від нім. Wacht – караул, варта) – 1) Чергування. 2) Частини, на які розділено команду для неперервної роботи на кораблі.

ВАХТА [2] (фін. vehka) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини тирличевих. Медоносні й лікарські рослини. Інша назва – *бобівник*.

ВАХХАБІТИ – послідовники релігійно-політичної течії в *ісламі,* заснованої в кінці 18 ст. Мухаммедом ібн-Абд-аль Ваххабом, яка закликала до об'єднання аравійських племен у боротьбі проти турецького панування. Нині ваххабізм – офіційна ідеологія в Саудівській Аравії.

ВАШГЕРД (нім. Waschherd, від waschen – промивати і Herd – плита) – пристрій (похилий стіл), де промивають цінні руди, особливо золотоносні піски.

ВЕБЕР – одиниця магнітного потоку в Міжнародній системі одиниць. 1 В. – магнітний потік, рівномірне зменшення якого до нуля за 1 *сек* спричинює виникнення в контурі провідника, що охоплює цей потік, електрорушійної сили в 1 *вольт.* Від прізвища німецького фізика В.-Е. Вебера.

ВЕБЕРМЕТР (від *вебер* і *...метр*) – прилад для вимірювання магнітного потоку.

ВЕГЕТАРІАНСТВО (нім. Vegetarianer – вегетаріанець, від лат. vegetarius – рослинний) – система харчування людини, яка виключає продукти тваринного походження.

ВЕГЕТАТИВНИЙ (лат. vegetativus – рослинний, від vegeto – оживлюю) – пов'язаний з ростом і живленням рослин та тварин; *в-а нервова система* – частина нервової системи хребетних тварин та людини, що регулює обмін речовин в організмі, діяльність внутрішніх органів та систем; *в-е розмноження* – нестатеве розмноження, при якому новий організм утворюється з частини материнського; *в-і органи* у рослин – частини рослинного організму, за допомогою яких відбуваються процеси живлення й росту, здійснюється прикріплення до *субстрату.*

ВЕГЕТАЦІЙНИЙ – той, що стосується *вегетації*; *в. період* – час життєдіяльності рослини, період її росту й розвитку; *в. метод* – метод дослідження життя рослин вирощуванням їх у посудинах з певним живильним *субстратом* (розчином, грунтом тощо), розташованих у т. зв. вегетаційних будиночках із скляним дахом і стінками.

ВЕГЕТАЦІЯ (від лат. vegetatio – оживлення, виростання) – ріст і розвиток рослин.

ВЕДАЇЗМ – див. *Ведизм.*

ВЕДАНТА (санскр. – кінець, завершення *Вед*) – 1) Релігійно-філософське вчення в Індії. 2) Давньоіндійські трактати філософсько-містичного змісту, що містилися наприкінці Вед (звідси й назва).

ВЕДЖВУД – різновид англійського *фарфору* з білими рельєфними фігурами на кольоровому тлі. Від прізвища англійського кераміста Дж. Веджвуда.

ВЕДИ (санскр. веда, букв. – знання) – найдавніші пам'ятки індійської літератури, створені наприкінці 2-го – у 1-й половині 1-го тисячоліття до н. е.

ВЕДИЗМ, **ВЕДАЇЗМ** (санскр.) – в Індії найдавніша релігія, для якої характерні обожнювання сил природи, згодом – суспільних сил, культ предків.

ВЕЗИКУЛИ (від лат. vesicula – пухирець) – 1) Пухирці на шкірі, слизових оболонках, заповнені рідиною; бувають при деяких інфекційних та шкіряних захворюваннях (напр., при ящурі, віспі, екземі). 2) Міхурці (сім'яні, легеневі).

ВЕЗИКУЛІТ (від лат. vesicula – пухирець) – запалення сім'яних міхурців, спричинюється гонококом, туберкульозною паличкою, іноді неспецифічними мікроорганізмами.

ВЕЗ<u>И</u>Р – див. *Візир²*.
ВЕЗУВІ<u>А</u>Н – мінерал класу силікатів, зеленувато-жовтого, бурого, зеленого кольорів із скляним блиском. Виробний камінь. Від назви вулкану Везувію в Італії.
В<u>Е</u>КСЕЛЬ (нім. Wechsel, букв. – зміна, розмін) – письмове боргове зобов'язання встановленої форми, що дав власникові (векселедержателю) незаперечне право вимагати від боржника (векселедавця) сплати зазначеної у В. суми грошей у вказаний строк.
В<u>Е</u>КТОР (від лат. vector – той, що несе) – 1) Величина, що характеризується розміром і напрямом. 2) Напрямлений прямолінійний відрізок.
ВЕКТОРКАРДІОГР<u>А</u>ФІЯ (від *вектор* і *кардіографія*) – метод реєстрації та вивчення електричних процесів, які виникають у серці.
ВЕКТОРМ<u>Е</u>ТР (від *вектор* і *...метр*) – електричний прилад для вимірювання середнього значення величини і *фази* змінного струму або електричної напруги.
В<u>Е</u>КТОРНИЙ – той, що характеризується як *вектор* або пов'язаний з ним; *в. добуток двох векторів* – вектор, довжина якого дорівнює добуткові довжин цих векторів і *синуса* кута між ними, направлений перпендикулярно до площини, в якій лежать перемножувані вектори так, що з його кінця поворот від першого вектора до другого здійснюється проти годинникової стрілки., Див. також *Скалярний добуток двох векторів; в-е числення* – розділ математики, що визчає дії з векторами.
ВЕЛ<u>Е</u>НЬ (франц. velia, від лат. vitulinus – телячий) – найкращий сорт тваринного пергаменту; *веленевий папір* – цупкий глянцевий папір, схожий на пергамент.
ВЕЛЗИК<u>О</u>Л – те саме, що й *гептахлор.*
ВЕЛІНГТ<u>О</u>НІЯ – те саме, що й *секвойядендрон.* Від прізвища англійського священика Веллінгтона.
ВЕЛО... [від *вело (сипед)*] – у складних словах означає «велосипедний».
ВЕЛОБ<u>О</u>Л (від *вело...* і англ. ball – м'яч) – спортивна командна гра в м'яч на велосипедах.
ВЕЛОДР<u>О</u>М (від *вело...* і *...дром*) – відкрита або закрита споруда для тренувань і змагань з велосипедного спорту. Інша назва – *циклодром*.
ВЕЛОКР<u>О</u>С (від *вело...* і *крос*) – змагання з *велоспорту* на пересіченій місцевості.
ВЕЛОР<u>И</u>КША (від вело... *і рикша*) – людина, що перевозить пасажирів або вантажі на велосипеді.
ВЕЛОСИП<u>Е</u>Д [франц. velocipede, від лат. velox (velocis) – швидкий і pes (pedis) – нога] – машина, яку рухає людина за допомогою ножних педалей і ланцюгової передачі.
ВЕЛОС<u>И</u>Т (від лат. velocitas – швидкість) – нафтове масло для змащення механізмів, що діють з великим числом обертів і малим навантаженням.
ВЕЛОСП<u>О</u>РТ (від *вело...* і *спорт*) – їзда на велосипеді з спортивною метою; включає гонки на шосе, на пересіченій місцевості *(велокрос),* велодромі, а також *велобол* та фігурну їзду на велосипеді.
ВЕЛОТР<u>Е</u>К (від *вело...* і *трек*) – доріжка для тренувань і змагань з велосипедного спорту, частина *велодрому.*
В<u>Е</u>ЛУМ (лат. velum, букв. – парус) – орган руху й захоплювання їжі у *гідромедуз, сифонофор* та личинок (велігерів) багатьох морських молюсків.
ВЕЛ<u>Ю</u>Р (франц. velours – оксамит, від лат. villosus – волохатий) – 1) Назва кращих сортів тканин (драп, оксамит, плюш) з м'якою ворсованою лицьовою поверхнею. 2) М'яка шкіра хромового дублення, схожа на замшу.
ВЕЛЯРИЗ<u>А</u>ЦІЯ (від лат. velaris – задньопіднебінний) – зміна (ствердіння) приголосного звука, яке утворюється внаслідок додаткового піднесення задньої частини спинки язика до м'якого піднебіння.
ВЕЛЬБ<u>О</u>Т (від англ. whale-boat – китобійний бот) – веслова морська шлюпка із загостреними носом і кормою.
ВЕЛЬВ<u>Е</u>Т (від англ. velvet – оксамит) – міцна тканина з бавовняним ворсом, схожа на оксамит.

ВЕЛЬВІЧІЯ – голонасінна рослина класу гнетових. Поширена в Південній Африці. Має довге коріння, велике (до 3 *м*) листя. Від прізвища мандрівника німецького ботаніка Ф. Вельвіча.
ВЕЛЬЗЕВУЛ (семіт, ба'ал зебуб, букв. – господар мух) – у ранньохристиянській релігії володар *демонів,* диявол.
ВЕЛЬСИ (англ. wales, букв. – смуги, рубці) – бруси обшивки судна, розміщені над *ватерлінією;* надводний борт.
ВЕЛЬЦЮВАННЯ (від нім, waken – котити, перекочувати) – переробка поліметалевих відходів металургійного виробництва для добування з них металів.
ВЕНА (лат. vena – судина, жила) – кровоносна судина, що приносить кров з різних частив тіла до серця.
ВЕНДЕТА (італ. vendetta – помста) – звичай кривавої помсти за вбитого родича, що існував серед частини населення островів Корсіка й Сардінія.
ВЕНДІТА (італ. vendita, букв. – спродаж, заїжджий двір) – організація і місце зборів *карбонаріїв* в Італії 19 ст.
ВЕНЕПУНКЦІЯ (від *вена* і лат. punctio – укол) – прокол вени порожнистою голкою для переливання крові, введення в вену лікарських розчивів тощо.
ВЕНЕРА [від лат. Venus (Veneris)] – 1) В давньоримській міфології богиня кохання та жіночої вроди. 2) Друга за віддаленням від Сонця велика *планета* сонячної системи.
ВЕНЕРОЛОГІЯ [від лат. Venus (Veneris) – *Венера* і *...логія*] – галузь медицини, що вивчає венеричні хвороби *(сифіліс, гонорею, шанкр* м'який).
ВЕНЗЕЛЬ (від польс. wezel – вузол) – художньо написані ініціали, що утворюють узор. Інша назва – *шифр*.
ВЕНТА (ісп. venta, букв. – заїжджий двір) – 1) Організація і місце зборів *карбонаріїв* у Франції та Іспанії на початку 19 ст. 2) Корчма, постоялий двір в Іспанії.
ВЕНТИЛЯТОР (від лат. ventilo – дму) – прилад для перемішування чи переміщування під певним тиском повітря, *газів* або сумішей їх з дрібними частинками; застосовують для очищення повітря в приміщеннях та на шахтах, для створення штучної тяги в топках котлів.
ВЕНТИЛЯЦІЯ (від лат. ventilatio – провітрювання) – регулювання повітрообміну в приміщенні.
ВЕНТИЛЬ (нім. Ventil – клапан, від лат. ventilo – дму, продуваю) – 1) Клапан для регулювання й замикання потоку рідини, пари або газу, що тече трубопроводом. 2) Пристрій у камері пневматичної шини, що допомагає накачувати повітря в камеру і перешкоджає його виходу звідти. 3) Елемент випрямного пристрою для забезпечення протікання електричного струму тільки в певному напрямі; використовують з метою випрямляння змінного струму. 4) Механізм для зміни (звичайно збільшення) довжини каналу *валторни,* труби і т. п., доповнює звукоряд інструмента звуками, яких бракує.
ВЕНТРАЛЬНИЙ (лат. ventralis, від venter – живіт) – черевний, розташований на черевній стороні. Протилежне – *дорзальний.*
ВЕРАНДА (англ. veranda, з інд. варанда, від перс. барамда – галерея) – одноповерхова, зрідка двоповерхова прибудова до будинку, відкрита з боків або засклена.
ВЕРБАЛІЗМ (від лат. verbalis – словесний) – марнослів'я; намагання приховати за великою кількістю наукових термінів відсутність глибоких знань і серйозної думки.
ВЕРБАЛЬНИЙ (лат. verbalis, від verbum – слово) – словесний, усний; *в-а нота* – дипломатична нота без підпису, скріплена печаткою; прирівнюється до усної заяви.
ВЕРБЕНА (від лат. verbena – священна гілка) – рід однорічних та багаторічних рослин. Трави та напівкущі. Поширені переважно в тропіках і субтропіках Південної Америки. Багато видів вирощують як декоративні рослини, В. лимонну – як ефіроолійну рослину.
ВЕРБУВАТИ (нім. werben) – 1) Оголошувати набір, набирати добровольців у яку-небудь організацію. 2) Переносно – залучати до якоїсь діяльності (напр., В. прихильників).

ВЕРБУНКОШ (угор. verbunkos, від нім Werbung – вербування) – стиль угорської інструментальної, переважно танцювальної музики кінця 18 – 1-ї половини 19 ст.
ВЕРГЕЛЬД (нім. Wergeld – ціна людини) – в звичаєвому праві раннього феодалізму – грошове відшкодування за вбивство вільної людини.
ВЕРДЖИНЕЛ (англ. virginal) – клавішний музичний інструмент, англійський різновид *клавесина.*
ВЕРДИКТ (англ., франц. verdict, від лат. vere dictum – вірно сказане) – рішення присяжних засідателів у буржуазному суді з приводу винності чи невинності підсудного.
ВЕРЖЕ (франц. verge) – сорт паперу, на якому є візерунок (водяні знаки) у вигляді прямокутної сітки.
ВЕРИЗМ (італ. verismo, від лат. verus – справжній, правдивий) – реалістичний напрям в італійській літературі й мистецтві 70 – 90-х рр. 19 ст. Веристи намагалися відобразити соціальні й психологічні конфлікти в Італії, що стала на шлях капіталізму, проте вони не бачили суспільних можливостей для подолання соціальної несправедливості.
ВЕРИТАЙПЕР (від англ. vary – змінювати і typer – пристрій для друкування) – набірно-друкарська машина для відтворення тексту у вигляді відбитка виключених на заданий формат рядків.
ВЕРИФІКАЦІЯ (від лат. verus – істинний і *...фікація*) – перевірка істинності, встановлення достовірності. *Принцип* В. – висунутий неопозитивістами принцип (див. *Неопозитивізм*), за яким висловлювання вважається осмисленим лише тоді, коли його істинність або хибність підтверджують дані відчуттів.
ВЕРКБЛЕЙ (нім. Werkblei, від Werk – виріб і Blei – свинець) – свинець, що його одержують при виплавці свинцевих руд або рудних *агломератів;* складається з свинцю і домішок міді, сурми, олова та інших металів.
ВЕРКИ (від нім. Werk – укріплення) – загальна назва різних оборонних споруд у фортецях.
ВЕРЛІБР (від франц. vers libre – вільний вірш) – система віршованих рядків, ритмічна єдність яких грунтується лише на інтонаційній подібності.
ВЕРМАХТ (нім. Wehrmacht, від Wehr – зброя, оборона і Macht – сила) – збройні сили фашистської Німеччини 1935 – 45 рр.
ВЕРМІКУЛІТ (від лат. vermiculus – черв'ячок) – мінерал класу силікатів, переважно бурого, жовтого кольору. Використовують як термо- та звукоізоляційний матеріал, для поліпшення структури грунтів тощо.
ВЕРМІКУЛІТОБЕТОН (від *вермікуліт* та *бетон*) – будівельний матеріал, різновид легкого бетону, в якому наповнювачем є спучений *вермікуліт.*
ВЕРМІЛЬЙОН (франц. vermilion) – кіновар або яскраво червона фарба з кіноварі.
ВЕРНІСАЖ (франц. vernissage, букв. – лакування) – урочисте відкриття художньої виставки.
ВЕРНЬЄР – 1) Прилад для відліку довжин чи кутів. 2) Пристрій для підстроювання радіоапаратури. Від прізвища французького винахідника П. Верньє.
ВЕРОНАЛ – те саме, що й *барбітал.* Від назви італійського м. Верони.
ВЕРП (голл. werp-anker) – судновий якір, меншого розміру за основний. В. завозять на шлюпках, якщо треба зняти судно з мілини або перемістити корму в якийсь бік.
ВЕРСАЛЬЦІ – 1) Назва, яку дали учасники Паризької комуни 1871 р. силам контрреволюції, що зосередилися у Версалі (передмістя Парижа). В. за допомогою прусських військ у травні 1871 р. вчинили криваву розправу над комунарами. 2) Переносно – озвірілі, оскаженілі контрреволюціонери.
ВЕРСИФІКАТОР (від лат. versificator – віршотворець) – особа, яка легко і вправно складає вірші, але позбавлена справжнього поетичного дару.
ВЕРСИФІКАЦІЯ (лат. versificatio, від versifico – складаю вірші) – віршування, а також наука про нього.

ВЕРСІЯ (франц. version, від лат. verso – тлумачу, зважую) – 1) Один з кількох, відмінних один від одного викладів або пояснень якого-небудь факту, події. 2) В слідчій і судовій діяльності – припущення з приводу вчиненого злочину, що підлягає перевірці процесуальним порядком. 3) У кавказьких, семітських та деяких інших мовах – граматична категорія дієслова, що визначає відношення дії до її суб'єкта або опосередкованого об'єкта.

ВЕРТЕКС (лат. vertex – центр обертання неба, від verto – обертаю) – точка небесної сфери, до якої переважно спрямовані пекулярні рухи зір (власні переміщення, незалежні від руху Сонячної системи).

ВЕРТИКАЛ (від лат. verticalis – прямовисний) – велике коло небесної сфери, яке проходить через *зеніт* і будь-яку точку небесної сфери.

ВЕРТИКАЛІЗАЦІЯ (від лат. verticalis – прямовисний) – доведення предмета (ракетиносія, встановленого на пусковій системі, заводської труби тощо) до строго вертикального положення.

ВЕРТИКАЛЬ (від лат. verticalis – прямовисний) – лінія, по якій розміщується нитка від діяння ваги.

ВЕРТИКАЛЬНИЙ (лат. verticalis) – напрямлений по *вертикалі*; *в. круг* – астрономічний інструмент для вимірювання висот світил; *в-і кути* – два кути, в яких вершина спільна, а сторони одного є продовженням сторін другого.

ВЕРФ (голл. werf) – 1) Підприємство для будування і ремонту суден. 2) Приміщення для будування і стоянки дирижаблів.

ВЕСТ (нім. West) – 1) Міжнародне позначення заходу. 2) Західний вітер.

ВЕСТА (лат. Vesta) – 1) В давньоримській міфології богиня домашнього вогнища. 2) Найяскравіша і єдина видима неозброєним оком мала планета *(астероїд*).

ВЕСТЕРН (англ. western, від west – захід) – фільми, п'єси, повісті, дія яких розгортається в 2-й половині 19 ст. в західних штатах США і героями яких є ковбої.

ВЕСТИБУЛОМЕТРІЯ (від лат. vestibulum – вхід, переддвер'я і *...метрія*) – сукупність методичних прийомів дослідження вестибулярного аналізатора. Суттю В. є оцінка реакцій, що виникають у відповідь на подразнення *рецепторів* вестибулярного аналізатора.

ВЕСТИБУЛЯРНИЙ АПАРАТ (від лат. vestibulum – вхід) – орган чуттів, що сприймає зміни положення голови й тулуба, напрям руху тіла й призначений для *координації* рухів та збереження рівноваги тіла. У людини і хребетних тварин є частиною внутрішнього вуха.

ВЕСТИБЮЛЬ (франц. vestibule, від лат. vestibulum – вхід) – переднє приміщення у громадських, рідше житлових будинках.

ВЕТЕРАН (від лат. veteranus – старий, досвідчений) – 1) В Стародавньому Римі солдат, звільнений за віком з армії. 2) Старий воїн, учасник минулої війни. 3) Переносно – людина, яка багато років прослужила в армії або довго працювала на якійсь ниві діяльності (В. виробництва, В. науки).

ВЕТЕРИНАРІЯ (від лат. veterinarius – той, що лікує худобу) – комплекс наук, що вивчають хвороби тварин, методи запобігання хворобам і лікування їх, питання підвищення продуктивності тварин, методи захисту людей від *зоонозів.*

ВЕТО (від лат. veto – забороняю) – 1) Право верховної влади заборонити або припинити введення в дію законопроекту, прийнятого законодавчою установою; в буржуазних країнах В. належить монархові або президентові, а також верхній палаті парламенту щодо законопроектів, прийнятих нижньою палатою. 2) В міжнародному праві В. іноді називають право постійного члена Ради Безпеки ООН заборонити прийняття рішення, з яким він не згоден.

«В'ЄТНАМІЗАЦІЯ» – політика, яку з 1970 р. провадили американські імперіалісти у В'єтнамі, прагнучи примусити в'єтнамців Південного В'єтнаму при військовій підтримці

США воювати проти патріотичних сил Південного В'єтнаму і ДРВ (політика «війни азіатів проти азіатів»).

ВИМПЕЛ (голл. wimpel) – 1) Вузький довгий прапор, який піднімають на військових суднах. 2) Трикутний прапорець як знак вшанування. 3) Футляр з довгою яскравою стрічкою для скидання з літаків пошти, донесень тощо.

ВІАДУК (франц. viaduc, від лат. via – шлях, дорога і duco – веду) – мостова споруда, якою дорогу переводять через глибокий яр, балку, ущелину.

ВІАНДОТ – м'ясна й несуча порода курей, виведена в США. Від назви північно-американського племені індіанців.

ВІБРАТО (італ. vibrato, від vibrare – коливатися) – спосіб виконання у грі на струнних (особливо смичкових) інструментах і в співі. В. досягають коливанням пальця лівої руки на струні або зв'язок голосового апарата.

ВІБРАТОР (від лат. vibro – тремчу, коливаюсь) – 1) Будь-яка система (маятник, коливальний контур), що збуджує коливання. 2) Пристрій, що стрясає тіла, які дотикаються до нього, рухома частина вібраційних вимірювальних приладів. 3) Відрізок провідника, яким тече змінний струм високої частоти і який випромінює електромагнітні хвилі.

ВІБРАЦІЯ (від лат. vibratio – коливання, дрижання) – механічні коливання пружних тіл.

ВІБРИСИ (лат. vibrissae, від vibro – коливаюсь, звиваюсь) – чутливі волоски, що є в більшості ссавців і служать додатковими органами дотику.

ВІБРІОЗ – інфекційне захворювання сільськогосподарських тварин, спричинюване бактеріями, що належать до *вібріонів.* Інша назва – *вібріонний аборт*.

ВІБРІОНИ (франц. vibrions, від лат. vibro – звиваюсь) – рід неспороносних *бактерій,* що мають форму короткої спірально зігнутої палички з джгутиками. Холерний В. спричинює в людини *холеру.*

ВІБРО... [від лат. vibro – коливаю (сь)] – у складних словах вказує на зв'язок з поняттям *вібрація.*

ВІБРОГРАФ *(*від *вібро...* і *...граф*) – самописний прилад для записування вібрації (коливань).

ВІБРОІЗОЛЯЦІЯ (від *вібро...* та *ізоляція*) – захист споруд, машин та інших об'єктів від шкідливих механічних коливань. Для В. застосовують *амортизатори,* прокладки тощо.

ВІБРОМЕТР (від *вібро...* і *...метр*) – прилад для вимірювання механічних коливань тіл.

ВІБРОСКОП (від *вібро...* і *...скоп*) – прилад для спостереження механічних коливань тіла.

ВІБРОСТЕНД (від *вібро...* і *стенд*) – установка для випробування машин, апаратів, приладів на вібрацію.

ВІБРОФОН (від *вібро...* і *...фон*) – ударний інструмент вібруючого звучання.

ВІБРОШТАМПУВАННЯ (від *вібро...* і *штампування*) – формування залізобетонних конструкцій і виробів з бетону вібрацією і тиском штампів.

ВІВАРІЙ (лат. vivarium, від vivus – живий) – приміщення для утримання тварин з навчальною або експериментальною метою.

ВІВАТ (лат. vivat, букв. – хай живе) – 1) Заздравний або схвальний вигук у деяких народів. 2) Форма урочистого співу, поширена в 18 ст. і виконувана здебільшого хором.

ВІВАЧЕ (італ. vivace, букв. – повний життя) – *муз.* швидкий темп, середній між *алегро* й *престо.*

ВІВЕРА (від лат. viverra – тхір) – . рід хижих ссавців. Поширені в Африці й Азії. Мають залози, що виробляють секрет, з мускусним запахом *(цибетин*), заради якого є об'єктом полювання. Інша назва – *цивета*.

ВІВІПАРІЯ (лат. viviparus – живорідний, від vivus – живий і pario – народжую) – живородіння.

ВІВІСЕКЦІЯ (від лат. vivus – живий і sectio – розтин) – розтин тіла під час дослідів на живих тваринах.

ВІВТ<u>А</u>Р (лат. altar, букв. – підвищення) – 1) У давніх народів місце для жертвоприношень, жертовник. 2) Східна підвищена частина християнського храму, призначена для відправлення служби.
ВІГВ<u>А</u>М (алгонкінське) – житло індіанців Північної Америки.
В<u>І</u>ГИ (англ. Whigs) – 1) Політична партія в Англії 17 – 19 ст. Відображала інтереси великої торговельної і фінансової буржуазії і дворянства. 2) Буржуазна партія в США в 1834 – 54 рр., що об'єднувала промисловців Півночі, а також плантаторів Півдня.
ВІГ<u>І</u>ЛЬНІСТЬ (від лат. vigil – пильний, уважний) – *психол.* здатність зосередити увагу на нових враженнях, пильність.
ВІГ<u>О</u>НЬ (франц. vigogne, від ісп. vicuna) – 1) Тварина роду лама родини верблюдових. Поширена у високогір'ї Анд. Об'єкт мисливства. Інша назва – *вікунья.* 2) Вовна цієї тварини. 3) Прядиво з суміші вовняних погосів і бавовни або бавовняних покидьків.
ВІДЕО... (від лат. video – дивлюсь, бачу) – в складних словах вказує на приналежність поняття до зображення телевізійних, радіолокаційних та інших складних електричних сигналів на екрані електроннопроменевої трубки.
ВІДЕОГР<u>А</u>МА (від *еідео...* і *...грама*) – матеріальний об'єкт, на якому закріплено відеозапис.
ВІДЕОМАГНІТОФ<u>О</u>Н (від *відео...* і *магнітофон*) – апарат для записування на магнітну стрічку і наступного відтворення електричних сигналів зображення й звукового супроводу телевізійних передач.
ВІДЕОРЕК<u>О</u>РДЕР (англ. videorecorder, від лат. video – бачу й англ. record – записувати, реєструвати) – прилад для записування передач телебачення на магнітну стрічку.
ВІДЕОСИГН<u>А</u>Л (від *відео...* і *сигнал*) – електричний сигнал, призначений для створення зображення.
ВІДЕОТЕЛЕФ<u>О</u>Н (від *відео...* і *телефон*) – різновид зв'язку, коли абоненти не тільки чують, а й бачать один одного, можуть демонструвати малюнки, фотографії, текст, одержувати наочні довідки, дані з обчислювальної машини.
ВІДЕОФОНОГР<u>А</u>МА (від *відео...* і *фонограма*) – магнітна стрічка, кінострічка з звуко- і відеозаписом.
ВІДИК<u>О</u>Н [від *від (ео)* ... і грец. εἰκών – зображення] – передавальна телевізійна трубка, що діє залежно від зміни електричного опору фоточутливого шару під впливом світла. Застосовують у телебаченні.
В<u>І</u>ЗА (франц. visa, від лат. visus – побачений, переглянутий) – 1) Позначка, зроблена службовою особою на документі, що свідчить про його вірогідність або надає йому юридичної сили. *2*) Позначка на закордонному паспорті, яка є дозволом на в'їзд, виїзд, проживання або проїзд через територію відповідної держави.
ВІЗАВ<u>І</u> (від франц. vis-a-vis – віч-на-віч) – 1) Супротивник; підопічний. 2) Той, хто сидить або стоїть навпроти.
ВІЗ<u>И</u>Р [1] (від нім.Visier – забрало, приціл) – 1) Прицільне пристосування з прорізом. 2) Прилад, що його прикріплюють до фото- або кіноапарата, щоб визначити межі зображення *(кадру*). 3) Прилад, за допомогою якого вимірюють відхилення літака від заданого курсу під впливом вітру. 4) Частина геодезичного інструмента, за допомогою якого проводять візування.
ВІЗ<u>И</u>Р [2], ВЕЗ<u>И</u>Р (араб.) – титул міністрів і вищих сановників у багатьох мусульманських країнах.
ВІЗ<u>И</u>РКИ (від нім. Visier – приціл) – прилади, за допомогою яких визначають зміну профілю залізничного полотна.
ВІЗ<u>И</u>Т (франц. visite, від лат. visito – відвідую) – відвідання кого-небудь, переважно офіційне.
ВІЗИТ<u>А</u>ЦІЯ (від лат. visitatio – огляд) – примусовий огляд у відкритому морі судна та перевірка його документів військовим кораблем іншої держави. В мирний час В. може здійснюватися лише у випадках, передбачених міжнародними угодами.

ВІЗОРІЙ (від лат. visus – зір) – рухома дерев’яна вилка, за допомогою якої притискають оригінал до *тенаклю* і вказують на рядок, що його набирають. Інша назва – *дивізорій*.
ВІЗУАЛІЗМ (від лат. visualis – зоровий) – прийом у мистецтві, метою якого є викликання зорових вражень (руху поверхні, мигтіння, світіння).
ВІЗУАЛЬНИЙ (лат. visualis) – спостережуваний неозброєним оком або за допомогою оптичного приладу; *в. вимірювальний прилад* – прилад, в якому є шкала для вимірювання спостережуваної величини неозброєним оком.
ВІЗУВАТИ (франц. viser) – 1) Ставити *візу* (на документі, паспорті). 2) Наводити геодезичний чи астрономічний інструмент на обрану точку за допомогою *візира* [1] (4).
ВІКАЛІН – лікарський препарат; в’яжучий, протикислотний та помірно проносний засіб.
ВІКАРІЙ (від лат. vicarius – заступник) – 1) Правитель адміністративного округу в Римській імперії. 2) Заступник або помічник *архієрея* в православній церкві, *єпископа,* священика – в католицькій.
ВІКАРУЮЧИЙ (від лат. vicarius – заступник) – заміщуючий; *в-і види* – споріднені види рослин або тварин, поширені в різних *ареалах* або в межах одного ареалу, проте в різних екологічних (дав. *Екологія*) умовах.
ВІКАСОЛ [від *ві (тамін*) К й лат. sol (utio) – розчин] – водорозчинний препарат вітаміну К, що його застосовують для боротьби з кровотечами.
ВІКІНГИ (староскand. vikingr) – учасники морських походів скандінавів у кінців – середині 11 ст.; в Давній Русі були відомі під назвою варягів, у Західній Європі – норманців.
ВІКОНТ (франц. vicomte, від лат. vicecomes, букв. – заступник *графа* [1]) – 1) У Франкській державі Каролінгів – заступник графа (посадова особа). 2) В країнах Західної Європи – дворянський титул (нижчий за графа й вищий за *барона*). Зберігся в Англії та деяких інших країнах.
ВІКТИМОЛОГІЯ (від лат. victima – жертва і *...логія*) – галузь *кримінології,* яка досліджує психологічні й моральні особливості особи.
ВІКТОРІЯ (лат. Victoria) – 1) В давньоримській міфології богиня перемоги. 2) Рід багаторічних водяних трав’янистих рослин родини лататтєвих. Поширені в тропіках Південної Америки. Мають великі плаваючі листки до 2 *м.* Культивують у ботанічних садах як декоративну рослину.
ВІКТОРЛАЙН – набірна рядковідливна машина. За конструкцією близька до *лінотипа.*
ВІКУНЬЯ (ісп. vicuna) – те саме, що й *вігонь.*
ВІЛАЙЄТ (тур. vilayet, від араб, валійя – управляти) – адміністративно-територіальна одиниця в Туреччині.
ВІЛАНИ (лат. villani, від villa – садиба, маєток) – категорія феодально залежних селян у країнах Західної Європи за середньовіччя, у Франції, Німеччині, Італії – особисто вільні селяни, які за землю відбували різні повинності, в Англії – кріпаки.
ВІЛЕМІТ – мінерал класу *силікатів,* безбарвний, іноді зеленувато-жовтого або червонуватого кольору. Руда цинку. Використовують також при виготовленні флуоресціюючих екранів. Від імені голландського короля Віллема І.
ВІЛЛА (від лат. villa – сільський будинок, маєток) – 1) В Стародавньому Римі сільська садиба. 2) Комфортабельний будинок з парком або садом в околицях міста або в курортній місцевості.
ВІЛЛАНЕЛА (італ. villanella – пісенька) – італійська, переважно неаполітанська, пісня багатоголосого складу.
ВІЛТ (від англ. wilt – в’янути) – хвороби рослин, спричинювані здебільшого грибами з родів вертицилій (вертицильозний В., або вертицильоз) та фузарій (фузаріозний В., або фузаріоз). Призводить до в’янення, всихання й загибелі рослин.
ВІМПЕРГ (нім. Wimperg) – високий шпилястий декоративний фронтон, що завершує портали й віконні отвори готичних будівель.

ВІНДЗЕЙЛЬ (від голл. wind – вітер і zeil – парус) – переносний нагнітальний вентилятор у вигляді довгого парусинового рукава із вставленими обручами; служить для вентиляції внутрішніх приміщень судна.
ВІНДИКАЦІЯ (лат. vindicatio, від vindico – захищаю, заявляю претензію, вимагаю) – в цивільному праві позов власника про вилучення його майна з чужого незаконного володіння.
ВІНДРОТОР (від англ. wind – вітер і *ротор*) – різновид вітряного двигуна.
ВІНДРОУЕР (англ. windrower, від wind – вітер і row – ряд) – жниварка комбайна, яку іноді застосовують для роздільного збирання сирих або недозрілих хлібів, що їх залишають у рядах для досушування чи дозрівання.
ВІНЕГРЕТ (франц. vinaigrette, від vinaigre – оцет) – холодна страва з дрібно нарізаних овочів, іноді з добавкою яєць, м'яса, риби, заправлена олією, оцтом). 2) Переносно – суміш різних предметів або понять.
ВІНІЛ (від лат. vinum – вино і грец. ὕλη – сировина) – одновалентний (див. *Валентність*) залишок (радикал) *етилену.*
ВІНІЛАЦЕТАТ (від *вініл* і *ацетат*) – органічна сполука, вініловий *ефір* оцтової кислоти, безбарвна рідина з ефірним запахом. Продукти *полімеризації* В. (напр., полівінілацетат) застосовують у виробництві пластмас, лаків, клеїв.
ВІНІЛАЦЕТИЛЕН (від *вініл* і *ацетилен*) – органічна сполука, ненасичений вуглеводень, газ, легко зріджується в безбарвну рідину. Застосовують як сировину у виробництві синтетичних *каучуків,* для виготовлення клеїв.
ВІНІЛІН (від *вініл*) – лікарський препарат. Застосовують при *фурункулах, карбункулах,* трофічних виразках, опіках, запальних захворюваннях. Інша назва – *бальзам Шостаковського*.
ВІНІЛХЛОРИД (від *вініл* і *хлориди*) – органічна сполука, безбарвний газ з слабким запахом *хлороформу.* Застосовують у виробництві синтетичних смол.
ВІНІПЛАСТ [від *віні (л)* і *пласт (маса)*] – жорсткий термопластичний матеріал, основою якого є *полівінілхлорид.* Застосовують у хімічній промисловості, будівництві.
ВІНІПОР [здогадно від *віні (л)* і *...пор*] – пластмаса на основі *полістиролу.*
ВІНКЕЛЬ (від нім. Winkel – кут) – столярний косинець з кутом 90°.
ВІНКОР – рефлексний спосіб копіювання; застосовують для цього целулоїдні плівки з нанесенням на них колоїдного світлочутливого шару.
ВІНЧЕСТЕР – система рушниць. Від назви м. Вінчестера в Англії.
ВІНЬЄТКА (франц. vignette, від vigne – виноград) – графічна прикраса в книжках та інших друкованих виданнях.
ВІОЛА (італ. viola) – загальна назва струнних смичкових інструментів, поширених у середні віки в романських країнах.
ВІОЛОНЧЕЛЬ (італ. violoncello, зменш. від violone – контрабас) – струнний смичковий музичний інструмент басово-тенорового регістру.
ВІПЕР (англ. whipper, від whip – бити, перекидати) – перекидач рудних вагонеток.
ВІПРАТОКС (від лат. vipera – гадюка, змія і toxicum – отрута) – лікарський препарат (мазь) із зміїної отрути. Застосовують при *ревматизмі, артриті, ішіасі* тощо.
ВІРА! (від італ. virare – повертати) – командне слово, що означає: підіймай! вибирай!
ВІРАЖ (франц. virage, від virer – повертатися, змінювати забарвлення) – 1) Поворот. 2) Фігура пілотажу. 3) Ділянка шляху на повороті автомобільної дороги, на закругленні *велотрека* тощо. 4) Розчин для забарвлення фотографічних зображень.
ВІРАЖ-ФІКСАЖ (від *віраж* і *фіксаж*) – розчин солей, який надає стійкості фотовідбитковi і змінює його забарвлення.
ВІРГАЦІЯ (від лат. virga – гілка) – розгалуження; В. *складок* – віялоподібне розгалуження складок гірських порід.
ВІРЕМЕНТ (від франц. virement – повертання) – операція капіталістичних банків; перерахування певної суми з поточного рахунку однієї особи на поточний рахунок іншої.

ВІРИЛІЗМ (від лат. virilis – чоловічий) – поява у жінок вторинних чоловічих статевих ознак (напр., вусів)
ВІРТУАЛЬНИЙ (від лат. virtualis – сильний, здібний) – можливий; той, що може або має проявитися; *в-і переміщення* – можливі елементарні переміщення точок.
ВІРТУОЗ (італ. virtuoso, від лат. virtus – доблесть, талант) – 1) Виконавець (музикант, актор, художник), який досконало володіє технікою свого мистецтва. 2) Людина, яка досягла в роботі високої майстерності.
ВІРТУОЗНИЙ (італ. virtuoso) – майстерний, досконалий.
ВІРУЛЕНТНИЙ (від лат. virulentus – отруйний) – хвороботворний, здатний викликати інфекційні захворювання (про мікроби).
ВІРУЛЕНТНІСТЬ – сукупність властивостей мікроорганізмів, що визначає характер і силу їхньої хвороботворної дії.
ВІРУСИ (від лат. virus – отрута) – збудники інфекційних захворювань рослин, тварин і людини, які розвиваються лише в живих клітинах і мають надзвичайно дрібні розміри, проходять через бактеріальні фільтри. Інші назви – *ультравіруси*, *фільтрівні віруси*.
ВІРУСОЛОГІЯ (від *віруси* і *...логія*) – наука про віруси.
ВІСКОЗА (лат. viscosus – клейкий, в'язкий, від viscum – клей) – концентрований розчин ксантогенату *целюлози* (продукту хімічної обробки деревної целюлози) в розведеному розчині їдкого *натру.* Застосовують для одержання віскозного волокна, штучної шкіри, *целофану.*
ВІСКОЗИМЕТР (від лат. viscosus – в'язкий і *...метр*) – прилад для визначення в'язкості.
ВІСКОЗИМЕТРІЯ (від лат. viscosus – в'язкий і *...метрія*) – сукупність методів вимірювання в'язкості.
ВІСКОЗИН (від лат. viscosus – клейкий) – мінеральне в'язке мастило. Застосовують для змащування циліндрів парових машин.
ВІСМУТ (нім. Wismut) – хімічний елемент, символ Ві, ат. н. 83; сріблясто-рожевий метал. Застосовують для виготовлення легкоплавких сплавів, у ядерних реакторах як теплоносій, сполуки В. – в медицині.
ВІСМУТИН – мінерал класу сульфідів, сірчистий *вісмут;* непрозорий, сріблясто-білий з металічним блиском. Вісмутова руда.
ВІСЦЕРАЛЬНИЙ (від лат. viscera – нутрощі) – нутрощевий; належний до внутрішніх органів людини або тварин; прилеглий або повернутий до нутрощів.
ВІСЦЕРОПТОЗ (від лат. viscera – нутрощі і *птоз*) – опущення нутрощів. Див. також *Спланхноптоз.*
ВІСЦИН (від лат. viscum – клей із ягід омели) – клейка речовина, продукт перетворення клітинних стінок і *цитоплазми* в деяких рослин.
ВІТАЛІЗМ (від лат. vitalis – життєвий) – ідеалістичне вчення, за яким в організмах міститься особлива нематеріальна надприродна сила («життєва сила», «ентелехія»), що спрямовує й регулює всі біологічні процеси в них.
ВІТАЛЬНИЙ (лат. vitalis) – *біол.* життєвий, прижиттєвий; той, що стосується життєвих явищ.
ВІТАМІНИ (від лат. vita – життя і *аміни*) – біологічно активні органічні сполуки, життєво необхідні (в невеликій кількості) для організму тварин і людини.
ВІТАМІНІЗАЦІЯ – введення *вітамінів* у їжу, в організм; насичення вітамінами.
ВІТАМІНОЗНИЙ – багатий на *вітаміни.*
ВІТАМІНОЛОГІЯ (від *вітаміни* і *...логія*) – наука про вітаміни.
ВІТЕЛОГЕНЕЗ (від лат. vitellus – жовток і *...генез*) – *синтез* і нагромадження жовтка у жіночих статевих клітинах тварин.
ВІТЕРИТ – мінерал класу *карбонатів,* вуглекислий *барій;* безбарвний, білого або жовтуватого кольору. Використовують для одержання барію та його сполук, як білу фарбу. Від прізвища англійського мінералога В. Вітерінга.

ВІТИЛІГО (лат. vitiligo, від vitium – недолік, хвороба) – хронічне захворювання людини; проявляється в утворенні на шкірі знебарвлених плям.
ВІТРАЖ (від франц. vitrage – вставляння шиб) – твір монументально-декоративного мистецтва з кольорового чи безбарвного скла; кольорове скло у вікнах, дверях, ширмах.
ВІТРИНА (франц. vitrine, від vitre – віконне скло) – вікно в крамниці з виставленими зразками товарів тощо, стенд для огляду чогось.
ВІТРИФІКАЦІЯ (від лат. vitrum – скло і *...фікація*) – перехід рідини в склоподібний стан при зниженні її температури.
ВІТРОФІР (від лат. vitrum – скло і грец. πορφύρα – багряниця, пурпур) – назва виливних гірських порід, що складаються з вулканічного скла з невеликою домішкою інших мінералів.
ВІУЕЛА (ісп. vihuela) – старовинний іспанський щипковий інструмент, подібний до гітари.
ВІЦЕ- (від лат. vice – замість) – . у складних словах означає «заступник» або «помічник».
ВІЦЕ-АДМІРАЛ (від *віце-* і *адмірал*) – звання у військово-морському флоті.
ВІЦЕ-КОНСУЛ (від *віце-* і *консул*) – заступник консула або керівник самостійного віце-консульства.
ВІЦЕ-ПРЕЗИДЕНТ (від *віце-* і *президент*) – 1) У деяких буржуазних державах – заступник президента (напр., у США). 2) Виборна посада в деяких наукових і громадських установах і організаціях.
ВІЦИНАЛЬ (від лат. vicinalis – сусідній, близький) – невелике пірамідальне підвищення або зниження на грані кристала, що утворюється під час його росту.
ВІШАПИ (іран.) – кам’яні статуї, що зображують риб, або стовпи з розтягнутою на них шкірою бика. В давнину були пов’язані з культом божеств родючості й води.
ВІШНУ (санскр.) – одне з найвищих божеств (поряд з *Брахмою* і *Шівою*) в *індуїзмі* і *брахманізмі,* бог-охоронець.
ВІШНУЇЗМ, ВАЙШНАВІЗМ – один з основних напрямів індуїзму. Визнає найвищим божеством одного з богів індуїстської трійці (трімурті) – *Вішну.*
ВОДАН – див. *Вотан.*
ВОДЕВІЛЬ (франц. vaudeville) – 1) Вулична міська пісенька у Франції 16 ст., яка висміювала феодалів, 2) Вид легкої комедії з куплетами, піснями й танцями. 3) Фінал театральної вистави, в якому всі дійові особи виконують куплети.
ВОКАБУЛА (від лат. vocabulum – назва, слово) – 1) Окреме слово чужої мови, перекладене рідною мовою. 2) Заголовок словникової статті.
ВОКАБУЛЯРІЙ (від лат. vocabularium – словник) – короткий словник до хрестоматії або окремих частин підручника.
ВОКАЛІЗ (франц. vocalise, від лат. vocalis – голосний) – вправа або твір для голосу, що виконується без слів.
ВОКАЛІЗАЦІЯ (від лат. vocalis – голосний) – 1) Спів на голосних звуках; одна з основних вправ для голосу й розвитку музикальності. 2) Перехід приголосного звуку в голосний (напр., «в» в «у»). 3) У *стенографії* графічний метод виразу голосних у слові зміною накреслення приголосних.
ВОКАЛІЗМ (від лат. vocalis – голосний) – система голосних звуків певної мови.
ВОКАЛЬНИИ (лат. vocalis, від vox – голос) – виконуваний голосом; той, що стосується співу.
ВОКАТИВ [лат. (casus) vocativus] – кличний відмінок.
ВОКЗАЛ – будинок або комплекс споруд для обслуговування пасажирів на станціях шляхів сполучення. Від назви саду для розваг у Лондоні.
ВОКОДЕР (англ. vocoder, від voice – голос і code – шифр, код) – система телефонного зв’язку з передаванням мови у закодованому вигляді. Застосовують для збільшення пропускної здатності ліній зв’язку.

ВОЛ<u>А</u>Н (від франц. volant – той, що літає) – 1) М’ячик з опереням або пробка, утикана пір’ям, для гри в *бадмінтон.* 2) Тип оборки на жіночому одязі.
ВОЛАП<u>Ю</u>К (штучне volapuk – світова мова, від англ. world – світ і speak – розмовляти) – 1) Одна з штучних міжнародних мов, яку створив Й. Шлейєр у 1879 р. Поширення не набула. 2) Переносно – зіпсована і незрозуміла мова, набір слів з різних мов.
ВОЛЕЙБ<u>О</u>Л (англ. volley-ball) – командна (по 6 чол.) спортивна гра з м’ячем через сітку.
ВОЛОНТ<u>Е</u>Р (франц. volontaire, від лат. voluntarius – доброволець) – особа, що добровільно вступила на військову службу; доброволець.
ВОЛЮМ<u>Е</u>ТР (від лат. volumen – об єм і *...метр*) – прилад для визначення об’єму матеріалу (напр., вати), якщо не можна визначити його, занурюючи цей матеріал у воду.
ВОЛЮМІН<u>О</u>ЗНИЙ (від лат volumen – звив, об’єм, том) – 1) Багатотомний. 2) Великий, об’ємний.
ВОЛЮМІН<u>О</u>МЕТР – те саме, що й *волюметр.*
ВОЛЮМКОНТР<u>О</u>ЛЬ (від франц. volume – об’єм і *контроль*) – вимірювання і регулювання рівня звуку при електроакустичній передачі.
ВОЛЮМОМ<u>Е</u>ТРІЯ (від лат. volumen – об’єм і *...метрія*) – методи хімічного аналізу, що грунтуються на вимірюванні об’ємів витраченого реактиву чи виділеного або поглинутого газу.
ВОЛЮНТАР<u>И</u>ЗМ (від лат. voluntarius – залежний від волі) – 1) Ідеалістична філософія, яка вважає волю першоосновою і творцем дійсності. 2) Визнання ідеалістично витлумаченої волі основним фактором у психічному житті людини, протиставлення волі розумові. 3) Соціально-політична практика, що, нехтуючи об’єктивними законами історичного процесу, керується суб’єктивними бажаннями й довільними рішеннями осіб, які здійснюють її.
ВОЛ<u>Ю</u>ТА (від лат. voluta – сувій, згорток) – скульптурна оздоба у вигляді спірального завитка з очком у центрі, напр. на іонічній *капітелі.*
ВОЛЮТ<u>И</u>Н (здогадно від лат. voluta – сувій, згорток) – включення, що міститься в *цитоплазмі* деяких мікроорганізмів; є резервом поживних речовин. Аналогічний жировим включенням та *глікогену* в тварин.
ВОЛЬВ<u>О</u>КС (від лат. volvo – кочу, закручую) – рід зелених водоростей. Утворюють кулясті колонії з кількох тисяч клітин. Поширені у переважно стоячих прісних водах, лише окремі види живуть у морях.
ВОЛЬ<u>Є</u>РА (франц. voliere) – приміщення з огородженим майданчиком для утримання різних тварин (переважно хутрових звірів і птахів).
ВОЛЬКАМ<u>Е</u>РІЯ – у квітникарстві назва деяких видів декоративних рослин родини вербенових. Вирощують у кімнатах та оранжереях.
ВОЛЬТ [1] (від франц. volte – поворот, оберт) – 1) Повільний коловий поворот коня під час їзди. 2) Підтасовка в азартній грі, пересмикування карт. 3) У фехтуванні – ухилення від удару противника.
ВОЛЬТ [2] – одиниця різниці електричних потенціалів, напруги та електрорушійної сили в Міжнародній системі одиниць. 1 В. – електрична напруга, що спричинює протікання постійного струму в 1 *ампер* при потужності 1 *ват.* Від прізвища італійського фізика А. Вольти.
В<u>О</u>ЛЬТА (італ. volta) – засіб позначення в нотах кінцевих зворотів (перша В. – для повторювання, друга В. – для закінчення).
ВОЛЬТ-АМ<u>Е</u>ТР (від *вольт [2]* і *...метр*) – прилад для вимірювання кількості електрики за хімічною дією електричного струму (за кількістю металу або газу, що виділяється з *електроліту*).
ВОЛЬТАМП<u>Е</u>Р (від *вольт [2]* і *ампер*) – одиниця позірної потужності змінного струму (добутку напруги на силу струму).
ВОЛЬТЕР’<u>Я</u>НЕЦЬ – 1) Послідовник Вольтера (див. *Вольтер’янство*). 2) Переносно – вільнодумець.

ВОЛЬТЕР'ЯНСТВО – 1) Антиклерикальний світогляд, який базується на філософських поглядах французького філософа-просвітителя Вольтера. 2) Назва прогресивних ідейно-політичних течій і релігійного вільнодумства кінця 18 – початку 19 ст., пов'язаних з ученням Вольтера.
ВОЛЬТИЖЕР (франц. voltigeur) – спортсмен, гімнаст або акробат, який займається *вольтижуванням.*
ВОЛЬТИЖУВАННЯ (від франц. voltiger – пурхати, літати) – 1) Вид кінного спорту, гімнастичні вправи на коні, який швидко рухається по колу. Інша назва – *вольт-коло*. 2) В цирку – перельоти гімнастів з однієї трапеції на іншу; виконання акробатичних вправ, коли одного з акробатів підкидають у повітря.
ВОЛЬТИНІЗМ, **ВОЛЬТИННІСТЬ** (від італ. volta – оборот, раз) – здатність багатьох груп комах давати від одного до кількох поколінь на рік.
ВОЛЬТМЕТР *(*від *вольт* ^{2} і *...метр*) – прилад для вимірювання напруги між двома точками електричного кола.
ВОЛЬТФАС (франц. volte-face, букв. – поворот обличчя) – раптовий поворот обличчям до переслідувача.
ВОЛЬФАРТІОЗ – захворювання тварин і людини, спричинюване личинками вольфартової мухи, які вона відкладає в ранки на шкірі. Від прізвища лікаря Вольфарта, який вперше описав цю муху.
ВОЛЬФРАМ (нім. Wolfram) – хімічний елемент, символ W, ат. н. – 74; тугоплавкий метал світло-сірого кольору. Застосовують у виробництві вольфрамових сталей, карбідних сплавів, в електротехнічній промисловості.
ВОЛЬФРАМАТИ – солі вольфрамових кислот. Застосовують у текстильній, лакофарбовій промисловості, в *рентгенографії.*
ВОЛЬФРАМІТ – мінерал класу *вольфраматів,* буро-чорного, червонуватого кольорів. Вольфрамова руда.
ВОНА – грошова одиниця Корейської Народно-Демократичної Республіки, поділяється на 100 *джонів* (чонів), а також Південної Кореї.
ВОТАН, ВОДАН – верховний бог у давньогерманській міфології. Див. також. *Одін.*
ВОХРА (грец. ώχρα, від ωχρός – блідий, жовтуватий) – природний мінеральний *пігмент* з гідроокису заліза й глини; від блідо-жовтого до коричневого кольорів. Застосовують для виготовлення фарб.
ВУАЛЬ (франц. voile, від лат. velum – завіса) – 1) Легка прозора тканина. 2) Прозора тонка сітка, якою закривають обличчя. 3) Наліт на світлочутливому фотографічному матеріалі металічного срібла (або барвників), через що знижується контрастність зображення.
ВУЛКАН (лат. Vulcanus) – 1) У римській міфології бог вогню. 2) Геологічне утворення, переважно у формі конусоподібної гори з *кратером* на вершині, через який відбувається виверження *лави,* гарячих газів, попелу; розрізняють діючі й згаслі вулкани.
ВУЛКАНІЗАТОР – 1) Апарат для ремонту велосипедних, автомобільних гумових камер і покришок. 2) Металевий котел для *вулканізації* дрібних каучукових предметів.
ВУЛКАНІЗАЦІЯ (франц. vulcanisation) – перетворення сирового *каучуку* на гуму, а також хімічна обробка паперу, щоб надати йому більшої міцності та еластичності.
ВУЛКАНІЗМ – сукупність явищ, пов'язаних з утворенням і діяльністю *вулканів* (2).
ВУЛКАНІТ [від *вулкан* (2)] – будівельний матеріал, суміш *діатоміту* або вулканічного попелу, гашеного вапна і *азбесту.* Застосовують переважно для ізоляції промислового устаткування.
ВУЛКАНОГЕННИЙ (від *вулкан* і *...генний*) – пов'язаний походженням з діяльністю вулканів.
ВУЛКАНОЛОГІЯ (від *вулкан* і *...логія*) – розділ геології, що вивчає причини утворення вулканів, розвиток їх, закономірності розміщення на земній поверхні, будову й склад продуктів виверження.

ВУЛКАНФІБРА [від *вулкан (ізація*) і *фібра*] – шкіроподібний матеріал, що його одержують *вулканізацією* паперу та інших волокнистих матеріалів.
ВУЛЬГАРИЗАЦІЯ (від лат. vulgaris – звичайний, простий) – занадто спрощений виклад учення, теорії, поняття, що викривляє зміст і сутність їх; опошлення.
ВУЛЬГАРИЗМ (від лат. vulgaris – звичайний, простий) – не прийняте в літературній мові грубе чи лайливе слово або зворот.
ВУЛЬГАРНИЙ (лат. vulgaris) – брутальний, спрощений; той, що спрощує; *в. матеріалізм* – течія в філософії середини 19 ст., представники якої вкрай спрощували і огрублювали основні принципи матеріалізму, ототожнюючи психічні процеси з фізіологічними, розглядаючи свідомість як вид матерії; *в. соціологізм – метафізичний,* спрощений підхід до вивчення форм суспільної свідомості, коли їх розглядають лише як безпосередній наслідок змін у техніці або економіці.
ВУНДЕРКІНД (нім. Wunderkind, букв. – чудо-дитина) – дитина, яка має виняткові здібності, талант. Термін «вундеркінд» вживається також з іронією.

ГАВІАЛ, ГХАРІАЛ (гінді) – рід плазунів підкласу крокодилів. Живе у великих річках на півдні Азії.
ГАВОТ (франц. gavotte) – старовинний французький танець.
ГАГАТ (від грец. γαγάτης – чорний янтар) – різновидність кам'яного вугілля, чорного кольору з матовим блиском. Використовують у ювелірній справі.
ГАДЕС (грец. Ἀιδης) – у давньогрецькій міфології бог підземного царства; пекло.
ГАДЖІ – див. *Хаджі.*
ГАДОЛІНІЙ – хімічний елемент, символ Gd, ат. н. 64, рідкісноземельний метал сріблясто-білого кольору, належить до *лантаноїдів.* Застосовують у ядерній техніці для захисту від *нейтронів.* Від прізвища фінського хіміка Ю. Гадоліна.
ГАЗ (голл. gaz, від грец. χάος – безформний стан) – стан речовин, в якому, порівняно з твердим і рідинним станами, міжмолекулярні сили дуже малі.
ГАЗАВАТ (араб.) – одна з назв «священної війни» мусульман. Див. *Джихад.*
ГАЗАЦІЯ (від *газ*) – те саме, що й *фумігація.*
ГАЗГОЛЬДЕР (англ. gasholder, від gas – газ і holder – тримач) – стаціонарне газосховище – металевий резервуар для нагромадження і зберігання газу.
ГАЗЕЛЬ [1] (араб. газаль) – віршова форма в ліричній поезії народів Сходу. Складається з двовіршів (не більше як 12), об'єднаних однією римою.
ГАЗЕЛЬ [2] (франц. gazelle, з араб.) – рід невеликих антилоп. Поширені в Африці й Азії.
ГАЗИФІКАТОР (від *газ* і лат. facio – роблю) – апарат для зберігання рідкого кисню (азоту, водню тощо), перетворення його на газ.
ГАЗИФІКАЦІЯ (від *газ* і *...фікація*) – 1) Штучне перетворення твердого або рідкого палива на горючі гази. 2) Застосування горючих газів як палива і сировини.
ГАЗІ (араб., від газа – воювати) – 1) За середньовіччя учасник *газавату.* 2) В деяких країнах Сходу спеціальні загони, які вербувалися переважно з бідняків і декласованих елементів для захисту кордонів і придушення народних повстань. 3) Почесний титул у багатьох мусульманських країнах, який надавався воєначальникам, що особливо відзначилися.
ГАБАРДИН (франц. gabardine) – шерстяна тканина, з якої виготовляють пальта й костюми.
ГАБАРИТ (франц. gabarit) – граничні зовнішні обриси предметів.
ГАБІОН (франц. gabion, з італ. gabbione – велика клітка) – сітчастий ящик з дроту, заповнюваний камінням. Застосовують під час берегоукріплювальних робіт.
ГАБІТУС (від лат. habitus – зовнішність) – зовнішній вигляд тваринного або рослинного організму, кристала мінералу.
ГАБРО (італ. gabbro) – магматична гірська порода, що складається переважно з *плагіоклазу* й *піроксену,* чорного, темно-зеленого кольору. Використовують як будівельний та облицьовувальний матеріал.
ГАБРОНЕМОЗ – гельмінтозне захворювання однокопитних, спричинюване *нематодами* роду габронема. Дорослі паразити руйнують слизову оболонку шлунку, личинки паразитують на шкірі та в легенях.
ГАВАНЬ (голл. haven) – внутрішня частина порту, призначена для стоянки суден.
ГАЗЛІФТ (від *газ* і англ. lift – підйомник) – 1) Пристрій для піднімання рідини стиснутим газом, змішаним з нею. 2) Компресорний (з використанням газу) спосіб видобування нафти.
ГАЗОАНАЛІЗАТОР (від *газ* і *аналізатор*) – прилад, за допомогою якого визначають якісний і кількісний склад суміші газів.
ГАЗОБЕТОН (від *газ* та *бетон*) – легкий бетон ніздрюватої структури, який одержують, вводячи у бетонну суміш газоутворюючі домішки.
ГАЗОВОЛЮМЕТРІЯ (від *газ*, франц. volume – об'єм і *...метрія*) – метод кількісного аналізу, в якому визначуваний *компонент* перетворюють у газоподібну сполуку й вимірюють її об'єм.

ГАЗОГЕНЕРАТОР (від *газ* і *генератор*) – 1) Апарат для перетворення твердого або рідкого палива на горючі гази. 2) Агрегат рідинних ракетних двигунів, у якому з палива або його компонентів виробляють гарячий газ, потрібний для наддування паливних баків та іншого призначення.
ГАЗОГІПС (від *газ* і *гіпс*) – легкий бетон ніздрюватої структури, виготовлений з будівельного гіпсу, газоутворюючих домішок і води.
ГАЗОДИЗЕЛЬ (від *газ* і *дизель*) – двигун внутрішнього згоряння, що діє на газоподібному паливі за циклом Р. Дізеля.
ГАЗОЙЛЬ (від *газ* і англ. oil – масло) – *фракція* нафти, застосовувана переважно як паливо для *дизелів* і як сировина для каталітичного *крекінгу.*
ГАЗОЛІН (франц. gazoline, від gaz – газ і лат. oleum – масло) – суміш легких рідких вуглеводнів, застосовувана як паливо для карбюраторних двигунів внутрішнього згоряння, як розчинник тощо.
ГАЗОМЕТР (від *газ* і *метр*) – лабораторний посуд для збирання, зберігання й вимірювання об'ємів різних газів.
ГАЗОН (від франц. gazon – дерен) – майданчик у сквері або на бульварі з коротко підстриженим трав'яним покривом.
ГАЗОТРОН [від *газ* і *(елек) трон*] – двоелектродний газорозрядний прилад (лампа, заповнена розрідженим інертним газом або парою ртуті). Застосовують для випрямлення змінного струму.
ГАЙДА, **ГАЙДЕ**, **ГАЙДИ** – болгарська, сербохорватська, словацька назва волинки.
ГАЙДРОП (англ. guide-rope, від guide – провідник і rope – мотузка) – 1) Кінець мотузки, призначений для полегшення посадки *дирижабля* або *аеростата.* 2) Кінець сталевого троса, що утримує придонну частину *трала* на заданій глибині.
ГАЙДУК (угор. hajduk, множ, від hajdu – піхотинець) – 1) Учасник збройної антифеодальної боротьби південнослов 'янських народів проти турецьких загарбників (15 – 19 ст.), 2) Слуга у великих магнатів та поміщиків в Угорщині й Польщі у 18 – 19 ст. 3) Український народний танок.
ГАЙМОРИТ – запалення придаткової порожнини носа – гайморової чи щелепної. Від прізвища англійського анатома 17 ст. Н. Гаймора.
ГАЙЯРДІЯ – рід трав'янистих багаторічних чи однорічних рослин родини складноцвітих. Поширені переважно в Північній Америці. Більшість Г. – декоративні рослини. Від прізвища французького ботаніка Гайяра.
ГАКАБОРТ (голл. hakkebord) – верхня закруглена частина кормового краю корабля.
ГАЛ – одиниця прискорення в СГС системі одиниць. 1 Г. дорівнює 1 *см/сек* ^{2}. Від прізвища італійського фізика Г. Галілея.
ГАЛА (італ., франц. gala) – в 17 – 18 ст. – урочисте придворне свято. Згодом термін «гала» почали вживати для позначення особливо урочистого видовища (напр., гала-концерт).
ГАЛАГО (франц. galago, з афр. мов) – рід ссавців підряду напівмавп. Живуть у тропічних лісах Африки.
ГАЛАКТАНИ [від грец. γάλα (γάλακτος – молоко] – складні *полісахариди.* Містяться в рослинних тканинах як запасні вуглеводи та структурні елементи клітинних оболонок, а також у тканинах тварин.
ГАЛАКТИКА (грец. γαλακτικός – молочний, від γάλα – молоко) – космічна система, що складається з зір (понад 100 млрд.), зоряних скупчень, пилових і газових туманностей, розсіяного газу й пилу. До складу однієї з галактик входить і наша Сонячна система.
ГАЛАКТОЗА [від грец. γάλα (γάλακτος) – молоко] – моносахарид з групи *гексоз.* Міститься в організмі людини, тварин і рослин у вільному стані і в складі *полісахаридів* і *дисахаридів* (напр., у складі молочного цукру).
ГАЛАКТОМЕТР [від грец. γάλο (γάλακτος) – молоко і ....*метр*] – *ареометр* для визначення питомої ваги молока.

ГАЛАЛІТ (від грец. *γάλα* – молоко і *...літ*) – роговидний білковий (переважно на основі білків молока) пластик, застосовуваний у виробництві ґудзиків, пряжок тощо.
ГАЛАНТАМІН – лікарський препарат; застосовують при *міастенії, поліневритах, радикулітах.*
ГАЛАНТЕРЕЯ (від франц. galanterie – ввічливість, люб'язність) – предмети туалету (стрічки, мереживо, ґудзики, рукавички, парасольки, галстуки тощо).
ГАЛАНТНИЙ (від франц. galant – люб'язний) – вишукано ввічливий, привітний, чемний.
ГАЛАТЕЯ (грец. Γαλάτεια) – у давньогрецькій міфології: 1) Морська *німфа,* уособлення спокійного моря. 2) Вирізьблена *Пігмаліоном* статуя, що нібито ожила й стала його коханою.
ГАЛЕГА (італ., ісп. galega) – рід багаторічних рослин родини бобових; цінна кормова культура; один вид використовують у медицині. Інша назва – *козлятник*.
ГАЛЕНІТ (від лат. galena – свинцева руда) – мінерал класу сульфідів, сірого кольору з металевим блиском. Руда свинцю.
ГАЛЕНОВІ ПРЕПАРАТИ – лікарські *препарати,* що їх одержують спеціально фармацевтичною обробкою рослинної або тваринної сировини. Від прізвища давньоримського лікаря К. Галена.
ГАЛЕРА (італ. galera) – старовинне дерев'яне гребне військове судно. Тяжка праця гребців на Г. стала синонімом каторги, каторжних робіт.
ГАЛЕРЕЯ (франц. galerie, від італ. galleria) – 1) Довге й вузьке крите приміщення. 2) Підземний хід. 3) Найвищий ярус зали для глядачів. 4) Приміщення для експонування мистецьких творів. 5) Переносно – довгий ряд (напр., Г. людських типів).
ГАЛЕТА (франц. galette, від galet_ – валун, галька) – 1) Вид печива. 2) Сушений корж плоскої форми, виготовлений з прісного тіста. Вживається замість хліба під час походів.
ГАЛИ (від лат. galla – чорнильний горіх) – ненормальні вирости на органах рослин у вигляді бородавок, кульок, згорток, що виникають внаслідок ушкодження рослини бактеріями, грибами, комахами, кліщами та деякими червами.
ГАЛІЙ – хімічний елемент, символ Ga, ат. н. 31; сріблясто-білий метал. Застосовують у виробництві легкоплавких сплавів для виготовлення високотемпературних термометрів, оптичних дзеркал, у напівпровідниковій електроніці тощо. Від латинської назви Франції – Галлія.
ГАЛІМЕТР [від грец. ἁλς (ἁλας) – сіль і *...метр*] – прилад, яким вимірюють *концентрацію* розчинів кухонної солі.
ГАЛІНГ (норв. hailing) – норвезький народний чоловічий танець.
ГАЛІПОТ (франц. galipot) – смола хвойних дерев, що витікає з щілини кори й застигає на повітрі. Застосовують для виготовлення лаків.
ГАЛІТ (від грец. αλς – сіль і *...літ*) – мінерал класу хлоридів; безбарвний, прозорий, з скляним блиском. Використовують у харчовій промисловості, для одержання препаратів хлору й натрію. Інша назва – *кам'яна сіль*.
ГАЛІФЕ – військові брюки особливого покрою, що облягають коліна й розширяються догори. Від прізвища французького генерала Г. Галіффе.
ГАЛМЕЙ (нім. Galmei, від лат. calamina) – те саме, що й *каламін.*
ГАЛО (франц. halo, від грец. ἅλως – світлове коло навкруги Сонця або Місяця) – група оптичних явищ в атмосфері, що виникають внаслідок заломлення світла у кристаликах льоду, з яких складаються перисті хмари, тумани.
ГАЛО... [від грец. αλς (αλός) – сіль] – у складних словах за значенням відповідає поняттю «сіль».
ГАЛОБІОНТИ (від *гало...* та *...біонти*) – організми, які населяють солоні озера, напр. зелена водорость дуналієла, рачок артемія тощо.
ГАЛОВА кислота (від лат. galla – чорнильний горіх) – органічна сполука, безбарвні кристали. Застосовують для синтезу барвників, у *мікроскопії* тощо.

ГАЛОВІ барвники (від лат. galla – чорнильний горіх) – синтетичні барвники, похідні *галової* кислоти, мають забарвлення від синьо-фіолетового до синього.
ГАЛОГЕНЕЗ (від *гало...* і *...генез*) – сукупність процесів у насичених розчинах солоних озер, лагун тощо, внаслідок яких кристалізуються солі.
ГАЛОГЕНИ (від *гало...* і *...ген*) – хімічні елементи: *фтор* F, *хлор* Cl, *бром* Br, *йод* J і *астат* At.
ГАЛОГЕНІДИ – сполуки, до складу яких входять одновалентні аніони *галогенів.*
ГАЛОГЕННИЙ – той, що належить до *галогенів.*
ГАЛОГЕНУВАННЯ – введення *галогенів* у молекули органічних сполук. Широко застосовують у хімічній промисловості.
ГАЛОЇДИ (від *гало...* і *...оїд*) – те саме, що й *галогени.*
ГАЛОЇДНИЙ – те саме, що й *галогенний.*
ГАЛОЇДУВАННЯ – те саме, що й *галогенування.*
ГАЛОН (англ. gallon) – міра об’єму рідин і сипких тіл в Англії (1 Г.= = 4,546 *л*) і США (для рідин 1 Г. = 3,785 *л,* для сипких тіл – 4,405 *л*).
ГАЛОП (франц. galop, від франкського wala hlaupan – добре бігти) – 1) Один з *алюрів* коня. 2) Стрімкий бальний танець 19 ст.
ГАЛОСИ – те саме, що й *гало.*
ГАЛОФІТИ (від *гало...* і *...фіти*) – рослини, що ростуть на дуже засолених грунтах.
ГАЛОФЛАВІН (від лат. galla – чорнильний горіх і flavus – жовтий) – протравний барвник. Застосовують для фарбування шерстяних тканин у жовтий колір.
ГАЛС (голл. hals) – 1) Курс вітрильного судна відносно вітру. 2) Снасть, що утримує нижній навітряний кут вітрила.
ГАЛТЕЛЬ (від нім. Hohlkehle – виїмка) – 1) Профільована рейка, якою прикривають щілини в стиках, виступаючі кромки тощо. 2) Скруглення зовнішніх і внутрішніх кутів у виробах. 3) Столярний інструмент для стругання жолобів, валиків.
ГАЛУАЗИТ – мінерал класу *силікатів,* білого кольору з жовтуватим, бурим та іншими відтінками. Використовують у керамічному виробництві як наповнювач. Від прізвища бельгійського геолога Ж. Галлуа.
ГАЛУН (від франц. galon) – позумент, тасьма з шовкової чи вовняної основи з металевим пітканням.
ГАЛУРГІЯ (від *гало...* і грєц. ἔργον – справа, робота) – галузь хімічної технології, одержання солей з природних або штучних водних розчинів.
ГАЛФВІНД (голл. halfwind, букв. – піввітру) – курс вітрильного судна, коли кут між напрямом вітру й діаметральною площиною судна становить 90°.
ГАЛЮЦИНАЦІЇ (від лат. hallucinatio – марення) – неправдиві сприймання, обмани чуттів (зору, слуху, дотику, нюху, смаку), що виникають без зовнішнього подразника і сприймаються як образи реальних предметів. Г. спостерігаються при психічних і деяких інфекційних захворюваннях.
ГАЛЮЦИНОГЕНИ [від *галюцина (ція*) і *...ген*] – речовини рослинного й тваринного походження або синтетичні сполуки, які викликають у здорових людей порушення психічної діяльності (галюцинації, *евфорію* тощо). Г. мають обмежене лікувальне значення; використовують їх для наукових досліджень.
ГАЛЬВАНІЗАЦІЯ – застосування постійного електричного струму низької напруги з лікувальною або іншою метою. Від прізвища італійського фізіолога Л. Гальвані.
ГАЛЬВАНІЧНИЙ – той, що викликає виникнення постійного електричного струму або стосується його; *г. елемент* – хімічне джерело електричного струму.
ГАЛЬВАНО... – у складних словах відповідає поняттю *«гальванічний».*
ГАЛЬВАНОГЛІФІЯ (від *гальвано...* і грец. γλυφή – різьблення) – спосіб одержання рельєфних зображень за допомогою *гальванопластики.*
ГАЛЬВАНОІОНОТЕРАПІЯ (від *гальвано...* та *іонотерапія*) – те саме, що й *іонтофорез.*

ГАЛЬВАНОКАУСТИКА (від *гальвано...* і *каустика*) – 1) Припікання тканин тіла особливими металевими наконечниками *гальванокаутерами,* що їх розжарюють, проводячи через них електричний струм, для видалення *поліпів* тощо. 2) Травлення малюнка на металі постійним електричним струмом.
ГАЛЬВАНОКАУТЕР (від *гальвано...* і грец. καυτήρ – розпечене залізо) – металевий наконечник для припікання тканин організму електричним струмом.
ГАЛЬВАНОКЛІШЕ (від *гальвано...* і *кліше*) – виготовлена гальванопластичним способом копія з дерев'яного (ксилографічного) або штрихового цинкового кліше для друкування великих тиражів.
ГАЛЬВАНОМЕТР (від *гальвано...* і *...метр*) – прилад для вимірювання невеликого електричного струму, напруги й кількості електрики.
ГАЛЬВАНОПЛАСТИКА (від *гальвано...* і *пластика*) – виготовлення металевих копій виробів електролітичним способом. Застосовують у поліграфії, радіотехнічній промисловості тощо.
ГАЛЬВАНОСКОП (від *гальвано...* і *...скоп*) – прилад для виявлення електричного постійного струму й визначення його напряму.
ГАЛЬВАНОСТЕГІЯ (від *гальвано...* і грец. στέγω – покриваю) – *електролітичне* покриття металевих виробів тонким шаром іншого металу для захисту їх від *корозії,* зміцнення й декоративної обробки їхньої поверхні.
ГАЛЬВАНОСТЕРЕОТИП (від *гальвано...* і *стереотип*) – стереотип, виготовлений способом *гальванопластика.*
ГАЛЬВАНОТАКСИС (від *гальвано...* і *таксиси*) – активний рух *інфузорій,* деяких зелених водоростей, мікробів, орієнтований електричним струмом.
ГАЛЬВАНОТЕРАПІЯ (від *гальвано...* і *терапія*) – те саме, що й *гальванізація.*
ГАЛЬВАНОТЕХНІКА (від *гальвано...* і *техніка*) – галузь прикладної електрохімії, яка стосується процесів *електролітичного* осадження металів на поверхні виробів.
ГАЛЬВАНОТРОПІЗМ (від *гальвано...* і *тропізми*) – вигинання ростучих осьових органів рослин або сидячих форм тварин під впливом постійного електричного струму.
ГАЛЬМІРОЛІЗ (від грец. αλμυρός – солоний і *...ліз*) – підводне вивітрювання морських відкладів під впливом процесів розчинення, окислення тощо.
ГАЛЬШТАТСЬКА КУЛЬТУРА – археологічна *культура* племен раннього залізного віку (приблизно 10 – 5 ст. до н. е.), поширена на півдні Середньої Європи. Від назви могильника, відкритого поблизу м Гальштата в Південно-Західній Австрії.
ГАЛЬЯРДА (італ. gagliarda, франц. gaillarde, букв. – весела, жвава) – старовинний танець романського походження.
ГАМА (грец. γάμμα) – 1) Послідовно зростаючий або спадаючий за висотою ряд звуків у межах *октави*; залежно від кількості звуків та інтервальних співвідношень розрізняють Г. музичних систем (діатонічні, хроматичні, пентатонові) й ладові (мажорні, мінорні та ін.). 2) *Кольорова* Г. – ряд гармонійно взаємозв'язаних відтінків кольору в образотворчому й декоративному мистецтві.
ГАМАДА (араб.) – тип кам'янистої пустелі в Сахарі.
ГАМАДРИЛ (від грец. Ἁμαδρυάς – деревна німфа) – вид мавп роду справжніх павіанів родини мавподібних. Поширені в Африці і в Азії. Інша назва – *плащоносний павіан*.
ГАМАМЕЛІДОВІ (грец. άμαμήλις – назва дерева, від άμα – разом і μήλον – яблуко) – родина дводольних рослин. Дерева або кущі. Поширені переважно в теплих і жарких областях Східної Азії, Північної і Центральної Америки. Деякі види культивують як лікарські рослини, окремі – як декоративні.
ГАМБАНГ (індонезійське gambang) – індонезійський ударний музичний інструмент.
ГАМБІР (малайське gambir) – пахучий екстракт, виготовлений з певного сорту акації, що росте в Індії і на Цейлоні; застосовують у медицині і для вичинення шкір.

ГАМБІТ (франц. gambit, від прованс. cambi – обмін або від італ. dare il gambetto – підставити ногу) – початок шахової партії, в якій жертвують фігурою або пішаком, щоб дістати активну позицію і найшвидшу можливість перейти в атаку.

ГАМБУЗІЯ – вид дрібних риб родини пецилієвих. Завезена в СРСР з Північної Америки. Використовується у біологічній боротьбі з малярійним комаром. При масовому розмноженні може завдавати шкоди рибному господарству, знищуючи ікру риб.

ГАМЕЛАН (від яванського gamel – стукати) – індонезійський національний оркестр.

ГАМЕТАНГІЙ (від *гамети* й грец. ἀγγεῖον – посудина) – 1) Орган у водоростей і грибів, в якому утворюються рухливі статеві елементи – *гамети.* 2) Багатоядерні клітини в деяких грибів, вміст яких зливається при статевому процесі.

ГАМЕТИ (від грец. γαμέτης – чоловік, γαμέτη – дружина) – статеві клітини тваринних і рослинних організмів.

ГАМЕТОГЕНЕЗ, **ГАМЕТОГЕНІЯ** (від *гамети* і *...генез, ...генія*) – процес розвитку й формування статевих клітин гамет.

ГАМЕТОФІТ (від *гамети і...фіти*) – статеве покоління у рослин, яким властиве явище чергування поколінь; у циклі розвитку Г. чергується із *спорофітом.*

...ГАМІЯ (від грец. γάμος – шлюб) – у складних словах відповідає поняттю «шлюбність», напр. *моногамія.*

ГАМЛЕТИЗМ – безконечні міркування, розумування, нездатність зважитися на якийсь вчинок. Від імені персонажа трагедії В. Шекспіра «Гамлет».

ГАММА (грец. γάμμα – Г, γ) – 1) Третя літера грецького алфавіту. 2) Позасистемна одиниця маси, що її застосовують іноді для вимірювання малих мас. 1 Г. дорівнює 10^{-6} *г* (мікрограм). 3) Назва стотисячної частки *ерстеда.*

ГАММА – у складних словах означає стан речовина (напр., *гамма-залізо*) або зв’язок з *гамма-промінням* (напр., *гамма-астрономія*).

ГАММА-АПАРАТ (від *гамма-* і *апарат*) – апарат з радіоактивними *ізотопами,* що є джерелом *гамма-випромінювання.* Застосовують для опромінювання злоякісних пухлин, виявлення дефектів матеріалів і виробів.

ГАММА-АСТРОНОМІЯ (від *гамма-* і *астрономія*) – розділ позаатмосферної астрономії, що досліджує небесні тіла, які випускають *гамма-проміння.*

ГАММА-ВИПРОМІНЮВАННЯ – висилання *гамма-проміння.*

ГАММА-ГЛОБУЛІНИ – *фракція* сироваткових *білків-глобулінів* крові, яка містить антитіла проти збудників різних захворювань. Препарати Г.-г. використовують у медицині як елективний засіб *імунізації.*

ГАММА-ДЕФЕКТОСКОПІЯ (від *гамма-* і *дефектоскопія*) – сукупність методів виявлення дефектів матеріалів і виробів за допомогою *гамма-апарата.*

ГАММА-ЗАЛІЗО (від *гамма-*) – структура заліза, якої воно набуває при температурі 910 – 1400° С. Див. також *Алотропія.*

ГАММА-КАРОТАЖ (від *гамма-* і *каротаж*) – метод дослідження геологічного розрізу свердловин за радіоактивним випромінюванням гірських порід.

ГАММА-КВАНТ (від *гамма-* і *квант*) – порція енергії (квант) *гамма-проміння.*

ГАММА-МЕТОД (від *гамма-* і *метод*) – метод розвідування корисних копалин, що грунтується на вимірюванні інтенсивності випромінювання природних радіоактивних елементів, які є в гірських породах.

ГАММА-ПРОМІННЯ – електромагнітні хвилі, довжина яких менша за довжину хвиль *рентгенівського* проміння (менша від 10^{-10} *м*). Виникає Г.-п. при радіоактивних перетвореннях ядер багатьох *ізотопів* водночас з альфа- або бета-частинками, при гальмуванні заряджених частинок великої енергії, *анігіляції* частинок з античастинками.

ГАММА-СПЕКТРОМЕТР (від *гамма-* і *спектрометр*) – прилад для вимірювання довжини хвиль або енергії й інтенсивності *гамма-проміння.*

ГАММА-СПЕКТРОСКОПІЯ (від *гамма-* і *спектроскопія*) – розділ ядерної спектроскопії, в якому досліджується енергетичний склад *гамма-проміння.*

ГАММА-ТЕРАПІЯ (від *гамма-* і *терапія*) – променева терапія *гамма-випромінюванням* радіоактивних *ізотопів.* Застосовують для лікування злоякісних (рідше доброякісних) пухлин.

ГАМОНИ (від грец. γάμος – шлюб) – речовини, що їх виділяють статеві клітини; мають специфічний вплив на *гамети* своєї або протилежної статі, регулюючи процес запліднення.

ГАНГЛІЙ (від грец. γαγγλίον – вузол) – 1) Обмежене скупчення нервових клітин, волокон та їхньої супровідної тканини у людини і тварин, 2) Кістозне утворення на суглобі.

ГАНГРЕНА (лат. gangrena, від грец. γάγγραινα – виразка, що роз'їдає) – змертвіння певного органа (його частини) або обмеженої ділянки тканин. Зумовлюється розладами нервової регуляції та кровообігу на грунті *атеросклерозу,* відмороження, опіків, тривалих механічних ушкоджень.

ГАНГСТЕРИ (англ. gangsters, від gang – зграя) – поширена в США назва бандитів, бандитських зграй.

ГАНГСТЕРИЗМ (від *гангстери*) – бандитизм; організована злочинність у США. Використовується монополістичним капіталом для боротьби проти демократичних, прогресивних організацій і діячів.

ГАНДБОЛ (англ. handball, від hand – рука і ball – м'яч) – командна спортивна гра з м'ячем руками, Інша назва – *ручний м'яч.*

ГАНДИЗМ – соціально-політична і релігійно-філософська доктрина, яка виникла в період боротьби Індії за незалежність. Основним у Г. є теорія ј тактика ненасильницького опору колонізаторам, твердження про можливість класового миру, що відображає інтереси індійської національної буржуазії. Від прізвища засновника доктрини М. К. Ганді.

ГАНДИКАП (англ. handicap) – 1) Перевага в умовах спортивних змагань, що надається слабшому противникові для врівноваження шансів на успіх. 2) Скачки й перегони, в яких беруть участь коні різного віку і якості.

ГАНДШПУГ (голл. handspug) – дерев'яний чи металевий важіль для пересування вантажів на судні.

ГАНІМЕД (грец. Γανυμήδης) – 1) У давньогрецькій міфології вродливий юнак, якого Зевс, викравши у батьків, зробив виночерпієм. 2) Один з чотирьох великих супутників *Юпітера*; мала планета № 1036.

ГАНОБЛАСТИ (від грец. γανος – блиск та *...бласти*) – те саме, що й *адамантобласти.*

ГАНСВУРСТ (нім. Hanswurst, букв. – Ганс-ковбаса) – 1) Блазень у народному німецькому театрі. 2) Персонаж лялькового німецького театру.

ГАНТЕЛЬ (нім. Hantel) – спеціальна гиря – дві чавунні кулі, з'єднані короткою рукояткою, яка застосовується у вправах для розвитку м'язів.

ГАНУС (від грец. ανηθον – кріп) – вид трав'янистих однорічних рослин роду аніс. Походить з Малої Азії, в СРСР культивують. Містить ефірну олію, яку використовують у медицині, парфюмерії, харчовій промисловості. Інша назва – *аніс звичайний.*

ГАОЛЯН (кит. као-лянг) – вид однорічних рослин родини злакових. Вирощують переважно в Центральній та Східній Азії. Зерно переробляють на крупи, борошно, спирт; використовують як кормову рослину.

ГАПЛОЇД (від грец. άπλόος – простий і *...оїд*) – організм, який має в клітинах одинарний (зменшений вдвічі порівняно з материнським організмом) набір *хромосом.*

ГАПЛОЇДІЯ (від *гаплоїд*) – наявність у клітинах одинарного (гаплоїдного) набору *хромосом.* Інша назва – *моноплоїдія*.

ГАПЛОЛОГІЯ (від грец. άπλόος – простий і *...логія*) – спрощення структури слова шляхом опущення одного з двох сусідніх складів («мінералогія» – від «мінералологія»).

ГАПЛОСПОРИДІЇ (від грец. άπλόος – простий і *...споридії*) – організми, що належать до типу найпростіших, паразитують у тканинах деяких тварин та людини.

ГАПЛОСТЕЛЬ (від грец. ἁπλόος – простий і στήλη – стовп) – найпростіший тип будови осьового циліндра стовбура рослин. Зустрічається у викопних рослин та в деяких папоротеподібних.
ГАПЛОСТЕМОНІЯ (від грец. ἁπλόος – простий і στήμων – основа тканини) – наявність одного кола тичинок у квітці.
ГАПЛОФАЗА (від грец. ἁπλόος – простий і *фаза*) – частина життєвого циклу особини, коли клітинне ядро містить одинарне (гаплоїдне) число *хромосом.*
ГАПТИЧНИЙ (грец. ἁπτικός – дотиковий, відчутний) – хапальний; *г-і реакції* – хапальні реакції, які найчастіше спостерігаються у немовлят.
ГАПТОТРОПІЗМ (від грец. ἅπτω – торкаюсь і *тропізми*) – явище згинання рослинного органа у відповідь на подразнення дотиком, напр. у лазячих або витких рослин.
ГАРАЖ (франц. garage, від garer – поставити під навіс, сховати) – приміщення чи комплекс споруд для зберігання, технічного обслуговування й поточного ремонту автомобілів.
ГАРАНТ (франц. garant) – поручитель, той, хто дає *гарантію.*
ГАРАНТІЙНИЙ – пов'язаний з *гарантією; г. міжнародний договір* – договір, за яким *гарант* (держава або держави) зобов'язується перед іншими державами відповідати за виконання покладених на третю державу (держави) зобов'язань; *г-і виплати* – в СРСР виплати, що мають на меті забезпечити можливі втрати в заробітній платі працівникам, які певний час не виконували своїх обов'язків з поважних причин; *г. капітал* – у капіталістичних країнах власний капітал приватних акціонерних земельних, ощадних банків і страхових товариств; *г. кредит* – у капіталістичних країнах форма позичкового капіталу, що надається одними підприємствами іншим під гарантію банку чи держави; *г. термін* – строк, протягом якого покупець, споживач може пред'явити претензії щодо якості придбаного товару або виконаної роботи.
ГАРАНТІЯ (франц. garantie) – порука, забезпечення.
ГАРВІЗМ, ГАРВЕЇЗМ – буржуазно-націоналістична течія в негритянському русі в США. Виникла на поч. 20 ст. Від прізвища лідера цієї течії М.-М. Гарві.
ГАРДА (франц. garde, букв. – захист) – металева пластинка на рукоятці шпаги, рапіри або дужка на рукоятці шаблі для захисту руки від поранення під час фехтування і в бою.
ГАРДЕМАРИН (франц. garde-marine, букв. – морська гвардія) – в дореволюційній Росії звання вихованців старших рот Морської академії. В 1860 – 82 pp. звання Г. давали випускникам морських кадетських корпусів.
ГАРДЕНІТ (від англ. harden – загартовувати) – різновидність структури загартованої сталі – *мартенситу.*
ГАРДЕНІЯ – рід вічнозелених, іноді листопадних кущів або невеликих дерев родини маренових. Тропічна та субтропічна рослина. Більшість видів декоративні; деякі види мають важку й тверду деревину. Від прізвища американського ботаніка Гардена.
ГАРДИНА (нім. Gardine, від франц. courtine – завіса) – завіса на вікно.
ГАРЕМ (тур. harem, від араб, гарам – заборонене) – 1) Жіноча половина багатого мусульманського будинку в країнах мусульманського Сходу, де існувало багатожонство. 2) Переносно – мешканки гарему.
ГАРИГА (франц. garrigue, з прованс. garriga – пустка) – угруповання низькорослих чагарників, карликових пальм та багаторічних трав Середземномор'я.
ГАРІБАЛЬДІЙЦІ – 1) Добровольці-дружинники, що билися в 40 – 60-х pp. 19 ст. під керівництвом Дж, Гарібальді за визволення Італії від австрійського ярма, за її національне об'єднання. 2) Особовий склад добровольчої італійської бригади імені Дж. Гарібальді, яка билася на боці Іспанської республіки проти фашистських заколотників у 1936 – 38 pp. 3) Особовий склад партизанських загонів, організованих у тилу гітлерівців Італійською компартією в період Руху Опору в 1943 – 45 pp.
ГАРМАЛА (араб. хармал) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини паролистових. Отруйна рослина; з насіння одержують фарбу для вовняних та шовкових тканин.

ГАРМАТАН (ісп. harmatan, з афр. мов) – сухий жаркий північно-східний вітер на Гвінейському узбережжі Африки, що дме взимку.
ГАРМОНІЗАЦІЯ – створення гармонійного супроводу до мелодії.
ГАРМОНІЙНИЙ – заснований на *гармонії; г. аналіз* – аналіз гармонійної будови музичного твору; один з методів дослідження музики (твору, групи творів, особливостей стилю композитора), а також одна з форм навчальних занять з гармонії.
ГАРМОНІКА (від грец. αρμονικός – співзвучний, стрункий) – загальна назва деяких музичних інструментів (гармонії, акордеона тощо).
ГАРМОНІКИ (від грец. αρμονικός – співзвучний, стрункий) – 1) *фіз.* Коливання, частоти яких кратні основній частоті складного коливання. 2) *матем.* Періодичні *функції* виду $A \sin(\omega\chi + \varphi)$.
ГАРМОНІУМ (нім. Harmonium) – музичний інструмент. Див. *Фісгармонія.*
ГАРМОНІЧНИЙ – заснований на *гармонії; г-а пропорція* – *пропорція* виду $a: b = b: (a - b)$; *г-е середнє чисел* $a_1, a_2, ..., a_n$ – число $\gamma = n: (1/a_1 + 1/a_2 + ... + 1/a_n)$; *г. аналіз* – розділ математики, в якому вивчається розкладання коливальних процесів на суму елементарних коливань; *г. ряд* – числовий ряд $1 + 1/2 + 1/3 + ... + 1/n +...$; *г-і коливання* – коливання, які описуються рівнянням $x = a \sin(\omega t + \varphi)$, де x – миттьове значення змінної величини, a – *амплітуда,* ω – циклічна частота, $\omega t + \varphi$ – повна фаза, φ – початкова фаза; *г-і функції* – *функції* кількох змінних, які неперервні в деякій області разом зі своїми частинними похідними першого й другого порядків і задовольняють у цій області т. зв. рівняння Лапласа.
ГАРМОНІЮВАТИ (від грец. αρμονία – злагодженість) – бути співзвучним, відповідати чомусь.
ГАРМОНІЯ (від грец. αρμονία – скріплення, злагодженість) – 1) Струнка узгодженість частин єдиного цілого. 2) Засоби музичної виразності, шо грунтуються на поєднанні тонів у співзвуччя й послідовності співзвуч в умовах ладу й тональності. 3) Розділ теорії музики, в якому викладені принципи побудови та співвідношення акордів у процесі музичної творчості. 4) Співмірність окремих частин будови (в цілому і між собою) або архітектурного комплексу. 5) Уподібнення голосних, характерне для тюркських, монгольських, фінно-угорських та інших мов, переважно аглютинативних (див. *Аглютинація*).
ГАРМСИЛЬ (тадж. гармсел) – сухий жаркий вітер у передгір'ях Копетдагу та Західного Тянь-Шаню, що дме влітку з півдня та південного сходу.
ГАРНА (санскр.) – вид парнокопитних ссавців підродини справжніх антилоп. Поширена в Індії.
ГАРНІЄРИТ – мінерал класу силікатів, зеленувато-жовтого, зеленого кольору. Нікелева руда. Від прізвища французького геолога Ж. Гарньє.
ГАРНІЗОН (франц. garnison, від garnir – озброювати, постачати) – 1) Військові частини, установи, військові навчальні заклади, розташовані в населеному пункті, фортеці, укріпленні або укріпленому районі. 2) Військовий підрозділ, що перебуває в оборонній споруді (напр., Г. *форту*).
ГАРНІР (від франц. garnir – прикрашати, наповнювати, обкладати) – каші, макарони, овочі, що їх подають разом з рибною або м'ясною стравою.
ГАРНІСАЖ (франц. garnissage, букв. – обшивка) – твердий захисний шар матеріалів, що утворюється на внутрішній (робочій) поверхні стінок деяких металургійних агрегатів під час їхнього інтенсивного охолодження.
ГАРНІТУР (франц. garniture, від garnir – постачати) – комплект, набір однохарактерних предметів певного призначення.
ГАРНІТУРА (нім. Garnitur, з франц. garniture) – повний комплект друкарських шрифтів різних накреслень і *кеглів,* але однакового за характером малюнка.

ГАРОТА (ісп. garrote, збільш. від garra – лапа, кіготь) – обруч, стягуваний гвинтом. Знаряддя варварського катування, страти через задушення за середньовіччя в Іспанії і Португалії.
ГАРПАГОН (франц. Garpagon) – 1) Персонаж комедії Ж.-Б. Мольєра «Скупий». 2) Переносно – скнара.
ГАРПІЇ (грец. Ἅρπυιαι) – 1) У давньогрецькій міфології крилаті потвори з жіночими обличчями, демони бурі й смерті. 2) Вид орлів у Південній Америці. 3) Рід кажанів в Індії та на Малайському архіпелазі. 4) Переносно – люті, сварливі жінки.
ГАРПІУС (голл. harpuis) – смола, яку одержують з живиці хвойних дерев.
ГАРПУН (англ. harpoon, голл. harpoen) – метальне знаряддя для полювання на великих морських тварин.
ГАРСОН (франц. garçon, букв. – хлопчик) – у Франції офіціант ресторану чи кафе; розсильний при готелі.
ГАРТ (від нім. Hartblei – твердий свинець) – сплав свинцю, сурми й олова.
ГАРТБЛЕЙ (нім. Hartblei, букв. – твердий свинець) – сплав свинцю й сурми, одержаний як побічний продукт при плавленні свинцевих руд.
ГАРУА (ісп. garua) – густий туман з мрякою на тихоокеанському узбережжі Південної Америки, зумовлений впливом холодної Перуанської течії.
ГАРШНЕП (нім. Haarschnepfe, букв. – волосяний кулик) – рід птахів родини сивкових. Поширені в північній частині материків Європи й Азії. Об'єкт полювання.
ГАСКОНАДА (франц. gasconnade) – хвастощі. Від назви провінції Гасконь, жителі якої вважалися хвальками.
ГАСТЕР..., ГАСТР..., ГАСТРО... [від грец. γαστήρ (γαστρός) – шлунок] – у складних словах відповідає поняттям «шлунок» або «черевна частина тіла».
ГАСТЕРОМІЦЕТИ (від *гастер...* і *...міцети*) – група базидіальних грибів, що живуть у грунті або на мертвій деревині.
ГАСТРАЛГІЯ (від *гастр...* і грец. ἄλγος – біль) – переймоподібні болі в ділянці шлунка, що виникають внаслідок захворювання самого шлунка, при вегетативних *неврозах,* а також при деяких інших захворюваннях.
ГАСТРИН (від грец. γαστήρ – шлунок) – *гормон* шлунка, який виробляється в слизовій оболонці шлунка від діяння хімічних і механічних подразників. Г. стимулює *секрецію* шлункового соку та соку підшлункової залози.
ГАСТРИТ (від грец. γαστήρ – шлунок) – запальне захворювання слизової оболонки шлунка.
ГАСТРОЕНТЕРИТ (від *гастро...* і *ентерит*) – запальне захворювання слизової оболонки шлунка й тонких кишок людини або тварин. Виникає здебільшого внаслідок вживання недоброякісних продуктів.
ГАСТРОЕНТЕРОКОЛІТ (від *гастро...,* грец. ἔντερον – нутрощі і *коліт*) – запальне захворювання слизових оболонок шлунково-кишкового тракту (шлунка, тонких та товстих кишок) здебільшого внаслідок вживання недоброякісних продуктів.
ГАСТРОЕНТЕРОЛОГІЯ (від *гастро...,* грец. ἔντερον – нутрощі і ... *логія*) – розділ медицини, що вивчає будову та функцію травної системи людини. Г. розробляє методи *діагностики,* лікування та профілактики хвороб органів травлення.
ГАСТРОЗОЇДИ (від *гастро...,* грец. ξῷον – тварина, особина і *...оїд*) – особини в колоніях кишечнопорожнинних тварин (гідроїдних *поліпів* тощо), що виконують функцію травлення.
ГАСТРОЛЕР – 1) Артист, який приїхав на *гастролі. 2*) Переносно – людина, що працює, приїжджаючи, випадково й тимчасово займається якоюсь справою.
ГАСТРОЛІ (нім. Gastrolle, від Gast – гість і Rolle – роль) – виступи актора або театрального колективу поза місцем його постійної діяльності – в іншому місті, районі, країні.

ГАСТРОНОМ (франц. gastronome, від грец. γαστήρ – шлунок і νόμος – закон) – любитель і знавець витончених страв.
ГАСТРОНОМІЯ (франц. gastronomie, від грец. γαστήρ – шлунок і νόμος – закон) – 1) Тонкий смак в їжі; розуміння тонкощів кулінарії. 2) Сукупність харчових продуктів (товарів) високоякісного приготування.
ГАСТРОПОДИ (від *гастро...* і *...події*) – клас молюсків. Поширені в усіх частинах світу. Інша назва – *черевоногі*.
ГАСТРОПОР (від *гастро...* і *...пор*) – отвір у зародка тваринного організму на стадії *гаструли,* за допомогою якого його порожнина сполучається з навколишнім середовищем.
ГАСТРОПТОЗ (від *гастро...* і *птоз*) – опущення шлунка; спостерігається в людини з астенічною будовою тіла, при різкому схудненні, повторній вагітності.
ГАСТРОСКОПІЯ (від *гастро...* і *...скопія*) – метод дослідження шлунка за допомогою ендоскопа – гастроскопа; застосовують для розпізнавання ряду захворювань шлунка.
ГАСТРОСТОМІЯ (від *гастро...* і грец. στόμα – рот, отвір) – операція накладення штучної зовнішньої шлункової *фістули;* проводиться при непрохідності стравоходу.
ГАСТРОТРИХИ (від *гастро...* і грец. τρίχιον – волосок) – клас круглих червів. Інша назва – *черевовійчасті*.
ГАСТРОФІЛЬОЗ – захворювання травного тракту однокопитних; спричинюється личинками оводів роду гастрофілії.
ГАСТРОЦЕЛЬ (від *гастро...* і грец. κοίλος – пустий, порожнистий) – первинна травна порожнина зародка на стадії *гаструли.*
ГАСТРУЛА (лат. gastrula, від грец. γαστήρ – шлунок, черево) – 1) Одна з стадій зародкового розвитку багатоклітинного організму, що настає після *бластули.* 2) Двошаровий зародок багатоклітинних організмів.
ГАСТРУЛЯЦІЯ – процес розвитку двошарового зародка *(гаструли*).
ГАТЕРІЯ (маорійське) – єдиний сучасний представник плазунів підкласу дзьобоголових. Збереглася на піщаних островах Нової Зеландії.
ГАУБИЦЯ (нім. Haubitze, від чес. houfnice – знаряддя для кидання каменів) – тип артилерійської гармати, що стріляє навісним вогнем по наземних цілях.
ГАУДЕАМУС (лат. gaudeamus, букв. – радіймо) – назва середньовічної студентської пісні латинською мовою.
ГАУПТВАХТА (нім. Hauptwache, букв. – головна варта) – 1) Приміщення для утримання під арештом військовослужбовців. 2) Приміщення (у російській армії до 1884 р.), де перебували вартові.
ГАУР (гінді, з санскр. гаура) – вид парнокопитних тварин родини бичачих. Поширений переважно в Індостані та в Індокитаї. Об'єкт полювання. Одомашнена форма – *гаял.* Інша назва – *лобатий бик*.
ГАУС – одиниця магнітної індукції в СГС системі одиниць. 1 *гс* дорівнює 10^{-4} *вебера* на 1 $м^2$. Від прізвища німецького математика К.-Ф. Гаусса.
ГАУСТОРІЇ (від лат. haustor – той, що п'є, ковтає) – 1) Клітинні або тканинні утвори рослин, за допомогою яких вони всмоктують поживні речовини з навколишнього середовища. 2) Присоски, якими рослина-паразит прикріплюється до рослини-хазяїна та через які надходять у неї поживні речовини.
ГАУЧ-ПРЕС (англ. gouge-press, від gauge – видавлювати) – пристрій (прес з двома валами) для віджимання води з паперового полотна, коли воно рухається в сітковій частині папероробної машини.
ГАФЕЛЬ (голл. gaffel, букв. – вила) – 1) Дерев'яний похилий брус, укріплений нижнім кінцем до щогли або стеньги. До Г. кріплять край косого вітрила. 2) Частина стовбура ясена або клена, з якої виробляють фанеру.
ГАФНІЙ – хімічний елемент, символ Hf, ат. н. 72; сріблясто-білий метал, супутник *цирконію.* Застосовують для *катодів* у рентгенівських і телевізійних трубках, входить до складу жаростійких сплавів. Від латинської назви м. Копенгагена – Гафнія.

ГАШЕТКА (франц. gachette, зменш. від gache – скоба) – гачок або кнопка для відкриття стрільби з вогнепальної зброї.

ГАШИШ (араб.) – отруйний *наркотик,* який видобувають з індійських конопель. При введенні в організм викликає порушення функцій центральної нервової системи, що супроводиться галюцинаціями.

ГАШИШИЗМ – один із видів *наркоманії,* характеризується хворобливою пристрастю до вживання *гашишу,* що призводить до тяжких психічних і фізичних розладів.

ГАШПИЛЬ (від нім. Haspel – мотовило, коловорот) – дерев'яний чи бетонний бак з мішалкою для промивання, знезолювання, м'якшення й дублення шкір.

ГАЯЛ (гінді) – одомашнена форма дикого бика *гаура.*

ГВАРАНІ, **ГУАРАНІ** (ісп. guarani) – грошова одиниця Парагваю, поділяється на 100 *сентимо.* Від назви індіанського племені, що становить більшість населення країни.

ГВАРДІЯ (від італ. guardia – варта) – 1) У деяких країнах особиста охорона глави держави. 2) Добірна привілейована частина військ. 3) В СРСР Г. – почесне звання, яке присвоєно військовим частинам і з'єднанням Збройних Сил, що особливо відзначилися в боях Великої Вітчизняної війни 1941 – 45 рр. 4) *Червона* Г. – збройні сили пролетаріату в Росії у період боротьби за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції і тріумфальної ходи Радянської влади (березень 1917 – квітень 1918 р.). 5) В буржуазних країнах особливі формування для військових чи поліцейських цілей (Г. республіканська, цивільна тощо). 6) Переносно – передова частина якогось класу, соціальної групи (напр., стара гвардія).

ГВАЮЛА (ісп. guayule, з ацтекської) – вид каучуконосних рослин родини складноцвітих. Багаторічний, вічнозелений чагарник. Поширені на півдні Північної Америки.

ГВАЯКОЛ (від ісп. guayaco – гваякове дерево і *...ол*) – складна органічна сполука ароматичного ряду, метиловий ефір *пірокатехіну.* Міститься в гваяковій смолі, буковому дьогті. Застосовують у медицині.

ГВЕЛЬФИ – політичне угруповання в Італії 12 – 15 ст., яке боролося проти намагань імператорів т. зв. «Священної Римської імперії» утвердитися на Апенінському півострові. Від прізвища герцогів Баварії і Саксонії Вельфів.

ГВЕРИЛЬЯ – див. *Герилья.*

ГВЕРИЛЬЯСИ – див. *Герильяси.*

ГЕБА (грец. "Ηβη) – у давньогрецькій міфології богиня вічної юності.

ГЕБЕФРЕНІЯ (від грец. ἥβη – молодість і φρήν – розум) – психічне захворювання, одна з форм юнацької *шизофренії;* розвивається в період статевого дозрівання.

ГЕБРИ – прихильники *зороастризму* в Ірані.

ГЕВЕЯ, **ГЕВЕА** (індіан) – рід дерев родини молочайних. Цінні каучуконоси. Г. бразільську культивують у багатьох тропічних країнах.

ГЕГЕЛЬЯНСТВО – ідеалістичне вчення німецького філософа Г. Гегеля і його послідовників.

ГЕГЕМОН (від грец. ἡγεμών – вождь) – керівник, той, що є рушійною силою чогось, носій *гегемонії.*

ГЕГЕМОНІЗМ – прагнення до встановлення *гегемонії.*

ГЕГЕМОНІЯ (від грец. ηγεμονία – провід, керівництво) – керівництво, керівна роль якого-небудь класу, держави щодо інших класів або держав (напр., *гегемонія пролетаріату*).

ГЕГЕМОНІЯ ПРОЛЕТАРІАТУ – керівна роль пролетаріату в союзі класів, соціальних верств, груп, об'єднаних спільними інтересами в демократичній і соціалістичній революціях, у національно-визвольному русі, в побудові соціалізму й комунізму. Основними умовами Г. п. є союз робітничого класу з селянством і усунення буржуазії від керівництва масами, наявність у пролетаріату масової революційної марксистсько-ленінської партії. Ідею Г. п. висунули К. Маркс і Ф. Енгельс на основі аналізу історичної місії робітничого класу, як єдиного послідовно революційного класу. В нових історичних

умовах ідея Г. п. була розвинута В. І. Леніним у струнку й цілісну теорію, істинність якої підтверджена досвідом трьох революцій у Росії, перемогою народно-демократичних революцій у ряді країн Європи й Азії. На сучасному етапі міжнародний робітничий клас і світова система соціалізму виступають гегемоном світового революційного процесу.

ГЕДЖРА – див. *Гіджра.*

ГЕДИСТИ – політична течія у французькому робітничому русі в кінці 19 – на початку 20 ст., очолювана Ж. Гедом. Відіграли велику роль у пропаганді марксизму і створенні партійних організацій у промислових центрах Франції; стали ядром французької робітничої партії (заснована в 1879 р.).

ГЕДОНІЗМ (від грец. ηδονή – насолода) – філософсько-етичне вчення, за яким насолода є найвищим благом, метою життя. Протилежне – *аскетизм.*

ГЕДОНІЯ (від грец. ήδονή – насолода) – відчуття піднесення, приємне самопочуття.

ГЕЄНА (грец. γεεννα, з давньоєвр.) – *міф.* пекло.

ГЕЄСТ, **ГЕСТ** (нім. Geest, від старонім. gest – сухий, безплідний) – бідна на рослинність піщана місцевість на узбережжі Північного моря.

ГЕЗЕНК (нім. Gesenk) – підземна гірнича виробка, в якій немає безпосереднього виходу на поверхню; служить для підіймання й спускання вантажів, для вентиляції тощо.

ГЕЗИ (голл. geuzen, від франц. gueux – жебраки) – в роки Нідерландської буржуазної революції 16 ст. прізвисько членів Союзу дворян, які боролися проти іспанської тиранії; назва партизанів, що вели боротьбу проти іспанських колонізаторів.

...ГЕЙ (від грец. γη – земля) – у складних словах відповідає поняттю «земля», напр. *апогей.*

ГЕЙДЕЛЬБЕРЗЬКА людина – одна з форм викопної людини, яка жила на території Європи в ранньому *плейстоцені.* Від назви м. Гейдельберга (тепер ФРН), поблизу якого в 1907 р. знайдено нижню щелепу гейдельберзької людини.

ГЕЙЗЕР (ісл. geysir, від geysa – ринути, хлинути) – гаряче джерело, яке періодично викидає воду й пару у вигляді фонтана. Г. характерні для областей поширення *вулканів.*

ГЕЙЗЕРИТ – гірська порода, що утворюється внаслідок випадання кремнезему з *гейзерів* та інших гарячих джерел.

ГЕЙМ (англ. game, букв. – гра) – певне число очок у деяких іграх (напр., у *тенісі);* частина ігрової партії.

ГЕЙСЛЕРОВІ трубки – скляні трубки з впаяними електродами, наповнені розрідженим газом. Застосовують для дослідження спектрів газів, для *ілюмінації.* Від прізвища німецького склодува Г. Гейслера.

ГЕЙТОНОГАМІЯ (від грец. γείτων – сусід і *...гамія*) – запилення квітки пилком іншої квітки тієї самої рослини. Інша назва – *сусіднє запилення*.

ГЕЙХЕРА – рід багаторічних трав'янистих рослин родини ломикаменевих. Окремі види широко культивують, як декоративні.

ГЕЙША (япон. гейся) – в Японії професійна танцюристка, співачка, музикантка, яку наймають на великосвітські прийоми, банкети для виконання ролі гостинної господині, створення невимушеної атмосфери в товаристві чоловіків.

ГЕКАТА (грец. Εκάτη) – у давньогрецькій міфології богиня місяця й ночі, чарівниця, що панує над демонами й лякає людей привидами.

ГЕКАТОМБА (грец. εκατόμβη, від εκατόν – сто і βοῦς – бик) – 1) У давніх греків жертва богам з 100 биків, пізніше – всяке велике урочисте жертвоприношення. 2) Переносно – величезні жертви війни, терору, епідемії.

ГЕКЕЛЬФОН – духовий музичний інструмент, баритоновий гобой. Від прізвища німецького майстра-винахідника В. Геккеля.

ГЕКЗАМЕТР, **ГЕКСАМЕТР** (від грец. ἑξάμετρος – шестистопний) – віршовий розмір в античній поезії, шестистопний *дактиль* з постійною *цезурою.*

ГЕКІСТОТЕРМИ (від грец. ἥκιστός – найменший і ... *терми*) – рослини холодного клімату.

ГЕКОНОВІ (від малайського geko) – родина ящірок.
ГЕКСА... (від грец. εξ – шість) – у складних словах означає «шести...».
ГЕКСАГОН (від грец. εξάγωνος – шестикутний) – шестикутник.
ГЕКСАГОНАЛЬНИЙ (від *гексагон*) – шестикутний; *г-а система* – у *кристалографії* – система, що характеризується постійною присутністю однієї шестірної або потрійної осі *симетрії.*
ГЕКСАЕДР (від *гекса...* і *...едр*) – замкнений шестигранник з гранями у вигляді квадратів; куб.
ГЕКСАЕДРИТ – залізний *метеорит,* у структурі якого переважають кристали шестигранної форми, *гексаедри.*
ГЕКСАМЕТИЛЕНТЕТРАМІН (від *гекса..., метилен,* грец. τετράς – чотири і *аміни*) – лікарський препарат з групи антисептичних речовин. Інша назва – *уротропін*.
ГЕКСАМЕТР – див. *Гекзаметр.*
ГЕКСАПЛОЇД (від *гекса...,* грец. άπλόος – простий і *...оїд*) – клітина або особина, що має шість повних наборів хромосом.
ГЕКСАХЛОРАН (від *гекса...* і *хлор*) – органічна сполука, білі кристали; один з найефективніших отрутохімікатів. Застосовують для боротьби з шкідниками сільськогосподарських культур.
ГЕКСАХЛОРБЕНЗОЛ (від *гекса...* і *хлорбензол*) – отрутохімікат, який застосовують для протруювання насіння сільськогосподарських культур проти збудників багатьох хвороб.
ГЕКСАХЛОРБУТАДІЄН (від *гекса..., хлор* та *бутадієн*) – отрутохімікат, який застосовують для боротьби з *філоксерою* у грунті.
ГЕКСАХЛОРЕТАН (від *гекса..., хлор* і *етан*) – хімічний препарат, який застосовують у медицині для лікування *гельмінтозів,* а також в хімічній промисловості – для виготовлення пластмас, як димоутворювач тощо.
ГЕКСАХОРД (від *гекса...* і *...хорд*) – шестиступеневий музичний звукоряд.
ГЕКСЕНАЛ (від грец. έξ – шість) – лікарський препарат. *Наркотик.* Застосовують для внутрішньовенного *наркозу,* іноді для заспокоєння рухового збудження та як протисудорожний засіб.
ГЕКСИТИ (від грец. έξ – шість) – шестиатомні *спирти,* безбарвні кристалічні речовини, солодкі на смак. Містяться в рослинах, плодах і водоростях. Деякі Г. застосовують у харчовій і фармацевтичній промисловості, в парфюмерії тощо.
ГЕКСОГЕН [від *гекса...* і лат. (oxy) gen (ium) – кисень] – вибухова речовина, безбарвний кристалічний порошок. Застосовують у капсулях-детонаторах.
ГЕКСОД [від *гекса...* і *(електр) оді*] – електронна лампа з шістьма електродами (анод, катод і 4 сітки). Застосовують у радіотехніці для перетворення частоти.
ГЕКСОЗАМІНИ (від *гексози* і *аміни*) – похідні простих сахарів. Належать до *аміносахарів.*
ГЕКСОЗАНИ (від *гексози*) – полісахариди, молекули яких побудовані з великої кількості гексозних залишків. До Г. належать крохмаль, глікоген тощо.
ГЕКСОЗИ [від *гекса...* і *(глюк) оза*] – вуглеводи групи *моносахаридів,* містять 6 атомів вуглецю (напр., глюкоза, фруктоза). Є в організмі людини, тварин і рослин у вільному стані і в складі *полісахаридів.*
ГЕКСОЗОФОСФАТИ (від *гексози* і *фосфати*) – складні *ефіри,* утворені з гексоз і залишків фосфорної кислоти; проміжні продукти вуглеводного обміну у тварин, людини й мікроорганізмів.
ГЕКСОКІНАЗА (від *гекса...* і *кінази*) – *фермент* групи *кіназ.* Міститься в тваринних тканинах, у бульбах картоплі.
ГЕКСОНІЙ (від грец. εξ – шість) – лікарський препарат; застосовують для лікування судинних спазмів, при гіпертонічній та виразковій хворобах.
ГЕКТАР [від *гект (о)* ... і *ар*] – одиниця земельної площі, яка становить 100 *ар* (10 000 $м^2$).

ГЕКТО... (від грец. εκατόν – сто); – у складних словах означає «сто», «в сто раз».
ГЕКТОВАТ (від *гекто...* і *ват*) – одиниця потужності, що становить 100 *вт.*
ГЕКТОГРАМ (від *гекто...* і *грам*) – одиниця маси або ваги, що становить 100 *г.*
ГЕКТОГРАФ (від *гекто... і...граф*) – копіювальний прилад для розмножування (до 100 відбитків) тексту й ілюстрацій.
ГЕКТОГРАФІЯ (від *гекто...* і *...графія*) – способи друкування копій тексту й ілюстрацій за допомогою *гектографа.*
ГЕКТОЛІТР (від *гекто...* і *літр*) – міра рідини або сипких тіл, яка становить 100 *л.*
ГЕКТОП'ЄЗА (від *гекто...* і *п'єза*) – одиниця тиску, яка дорівнює навантаженню 100 *стен* на 1 $м^2$ (750,06 *мм рт. ст.*).
ГЕЛЕПОЛЬ (грец. ἑλέπολις, від ἑλεῖν – брати і πόλις – місто) – висока (до 40 *м*) пересувна багатоповерхова дерев'яна башта, яка застосовувалася в стародавні часи і в період середньовіччя під час облоги фортець.
ГЕЛЕР (чеськ. haler, нім. Heller) – 1) Розмінна монета Чехословацької Соціалістичної Республіки, 1/100 *крони.* 2) Розмінна монета в Південній і Західній Німеччині 13 – 19 ст., Австро-Угорщині (1892 – 1918 рр.), Австрії (до 1924 р.).
ГЕЛЕРТЕР (від нім. Gelehrter – вчений) – людина, яка формально володіє вченістю, але відірвана від життя, практичної діяльності і передової науки; схоласт, начотчик.
ГЕЛІ (від лат. gelo – замерзаю, застигаю) – драглеподібні *дисперсні системи,* які утворюються в колоїдних розчинах за поступової *коагуляції.* Застосовують як *адсорбенти* тощо.
ГЕЛІЕЯ (грец. ἡλιαία) – в Стародавніх Афінах суд присяжних.
ГЕЛІЙ (від грец. ἥλιος – Сонце) – хімічний елемент, символ Не, ат. н. 2; *інертний* газ без кольору й запаху. Застосовують в електротехніці тощо.
ГЕЛІКОЇД [від грец. ἕλιξ (ἕλικος) – спіраль, гвинт і *...оїд*] – поверхня, описана прямою, що обертається навколо нерухомої осі з незмінною кутовою швидкістю й одночасно переміщується вздовж осі обертання зі сталою швидкістю.
ГЕЛІКОН [від грец. ἕλιξ (ἕλικος) – спіраль, гвинт] – мідний басовий духовий інструмент.
ГЕЛІКОПРІОН [від грец. ἕλιξ (ελικος) – спіраль, гвинт і πρίων – пила] – рід викопних акулоподібних риб. Були поширені за палеозойської ери (див. *Палеозой*).
ГЕЛІКОПТЕР [від грец. ἕλιξ (ἕλικος) – спіраль, гвинт і *...птер*] – літальний апарат, важчий за повітря. Інша назва – *вертоліт*.
ГЕЛІО... (від грец. ἥλιος – Сонце) – у складних словах відповідає поняттям «сонце», «сонячний».
ГЕЛІОБІОЛОГІЯ (від *геліо...* та *біологія*) – розділ *біофізики,* що вивчає вплив змін активності Сонця на земні організми.
ГЕЛІОГЕОФІЗИКА (від *геліо...* і *геофізика*) – наука, що вивчає вплив процесів на Сонці на геофізичні явища.
ГЕЛІОГРАВЮРА (від *геліо...* і *гравюра*) – станковий вид глибокого друку – прототип сучасного растрового глибокого друку.
ГЕЛІОГРАМА (від *геліо...* і *...грама*) – зображення Сонця, одержане за допомогою *геліографа.*
ГЕЛІОГРАФ (від *геліо...* і *...граф*) – 1) Прилад для автоматичної реєстрації тривалості сонячного сяяння протягом дня. 2) *Телескоп* для фотографування Сонця.
ГЕЛІОГРАФІЧНИЙ (від *геліо...* і грец. γράφω – пишу) – той, що стосується опису Сонця; *г-і координати* – величини, за допомогою яких визначають положення точок на поверхні Сонця; *г-а широта* – кутова віддаль даної точки від сонячного *екватора,* що відлічується за сонячним *меридіаном; г-а довгота* – кут між площиною меридіана даної точки і площиною початкового меридіана, за який приймають т. зв. меридіан Керінгтона, який пройшов через висхідний вузол сонячного екватора в середній Грінвічський полудень 1 січня 1854 р.

ГЕЛІОЕНЕРГЕТИКА (від *геліо...* і *енергетика*) – галузь енергетики, що вивчає і застосовує методи експлуатації енергії сонячного проміння для промислових і побутових потреб.
ГЕЛІОКОНЦЕНТРАТОР (від *геліо...*, лат. con... – з, разом і centrum – осереддя) – одно або кілька дзеркал (лінз), які фокусують проміння Сонця.
ГЕЛІОМЕТР (від *геліо...* і *...метр*) – астрономічний інструмент для вимірювання невеликих (до 1°) кутів на небесній сфері.
ГЕЛІОМІЦИН (від *геліо...* і *...міцин*) – лікарський препарат, *антибіотик.* Використовують геліоміцинову мазь для лікування інфікованих ран, *піодермії,* виразок тощо.
ГЕЛІОС, **ГЕЛІЙ** (грец. Ἥλιος) – у давньогрецькій міфології бог Сонця, пізніше ототожнений з *Аполлоном.*
ГЕЛІОСКОП (від *геліо...* і *...скоп*) – *телескоп* для візуальних спостережень поверхні Сонця.
ГЕЛІОСТАНЦІЯ (від *геліо...* і *станція*) – електрична силова станція, що працює від *енергії* сонячного проміння.
ГЕЛІОСТАТ (від *геліо...* і *...стат*) – допоміжний астрономічний прилад, у якому за допомогою годинникового механізму повертається дзеркало так, що відбите від дзеркал сонячне проміння зберігає первісний напрям.
ГЕЛІОТАКСИС (від *геліо...* і *таксиси*) – те саме, що й *фототаксис.*
ГЕЛІОТЕРАПІЯ (від *геліо...* і *терапія*) – лікування сонячним опромінюванням.
ГЕЛІОТЕХНІКА (від *геліо...* і *техніка*) – галузь техніки, яка вивчає перетворення енергії сонячної *радіації* на інші види енергії.
ГЕЛІОТРОП (від *геліо...* і *...тропи* – 1) Рід переважно тропічних і субтропічних рослин родини шорстколистих. Кущі, напівкущі і трави, у квітках міститься запашна ефірна олія, яку використовують у парфюмерії. 2) Прозорий зеленкуватий з червоними крапочками мінерал, різновид *халцедону;* вживається на дрібні прикраси, предмети лабораторного обладнання тощо. 3) Порошок для фарбування тканин у фіолетовий колір. 4) Геодезичний інструмент для вимірювання горизонтальних кутів у *тріангуляції.*
ГЕЛІОТРОПІЗМ (від *геліо...* і *тропізми*) – те саме, що й *фототропізм.*
ГЕЛІОФІЗИКА (від *геліо...* і *фізика*) – розділ *астрофізики,* що вивчає явища, які відбуваються на поверхні Сонця.
ГЕЛІОФІЛЬНИЙ (від *геліо...* і *...філ*) – той, що любить сонце; *г-і рослини* – світлолюбні рослини.
ГЕЛІОФІТИ (від *геліо...* і *...фіти*) – рослини, які потребують для свого розвитку великої кількості світла (сосна, модрина та ін.). Часто Г. називають світлолюбними рослинами.
ГЕЛІОФОБНИЙ (від *геліо...* і *...фоб*) – той, що боїться світла; *г-і рослини* – затінкові рослини.
ГЕЛІОЦЕНТРИЧНИЙ (від *геліо...* і *центр*) – навколосонячний; *г-а система світу* – система поглядів, за якими Земля та інші планети обертаються навколо Сонця; *г-і координати – координати,* що визначають положення небесних тіл відносно центра Сонця.
ГЕЛОФІТИ (від грец. ἕλος – болото і *...фіти*) – болотяні рослини.
ГЕЛЬВІН (від лат. helvus – янтарно-жовтий) – мінерал класу силікатів, жовтого, червоно-бурого кольору. Руда берилію.
ГЕЛЬМІНТИ [від грец. ἕλμινς (ἕλμινθος) – черв'як] – черви, що паразитують в організмі людини, тварин і рослин, спричинюючи *гельмінтози.*
ГЕЛЬМІНТОГЕОГРАФІЯ (від *гельмінти* і *географія*) – розділ *гельмінтології,* що вивчає поширення гельмінтів на земній кулі.
ГЕЛЬМІНТОЗИ – хвороби людини, тварин і рослин, спричинювані паразитичними червами – *гельмінтами.*

ГЕЛЬМІНТОЗООНОЗИ (від *гельмінти,* грец. ζφον – тварина і *...ноз*) – група *гельмінтозів,* збудники яких можуть паразитувати і в людини, і в тварин.
ГЕЛЬМІНТОЛОГІЯ (від *гельмінти* і *...логія*) – наука про паразитичних червів (гельмінтів) та спричинювані ними хвороби людини і тварин *(гельмінтози*).
ГЕЛЬМПОРТ (англ. helmport, від helm – стерно і port – отвір) – отвір у корпусі корабля, в який проходить вісь руля.
ГЕМ (від грец. αίμα – кров) – небілкова залізовмісна частина *гемоглобіну.*
ГЕМ..., **ГЕМАТО...**, **ГЕМО**... [від грец. αίμα (αίματος) – кров] – у складних словах відповідає поняттю «кров».
ГЕМА (від лат. gemma – дорогоцінний камінь) – дорогоцінний або напівдорогоцінний камінь з вирізьбленим опуклим (див. *Камея*) чи заглибленим (див. *Інталія*) зображенням, що використовувався як печатка, амулет, прикраса і т. п.
ГЕМАГЛЮТИНАЦІЯ (від *гем...* і *аглютинація*) – процес склеювання та наступного осаджування *еритроцитів* крові, що спричинюється *гемаглютинінами,* бактеріями, вірусами тощо.
ГЕМАГЛЮТИНІНИ (від *гем...* і *аглютиніни*) – антитіла, які здатні викликати склеювання *(аглютинацію*) *еритроцитів.*
ГЕМАНГІОМА (від *гем...* і *ангіома*) – доброякісна пухлина, що розвивається з кровоносних судин.
ГЕМАРТРОЗ (від *гем...* і грец. άρθρον – суглоб) – крововилив у порожнину суглоба, який виникає при травмі або деяких захворюваннях *(гемофілія,* цинга).
ГЕМАТИН [від грец. αίμα (αίματος) – кров] – залізовмісний пігмент, продукт розпаду *гемоглобіну.*
ГЕМАТИТ [від грец. αίμα (αίματος) – кров] – 1) Мінерал класу окисів та гідроокисів, чорний. Залізна руда. 2) Низькофосфористий (до 0,1%) ливарний чавун, що його виплавляють переважно з червоного залізняку.
ГЕМАТО... – див. *Гем...*
ГЕМАТОГЕН (від *гемато... і...ген*) – лікарський препарат, який виготовляють з крові забійної худоби. Застосовують при недокрів’ї, виснаженні організму тощо.
ГЕМАТОЗОЇ (від *гемато...* і грец. ζψον – особина) – одноклітинні організми, що паразитують у крові хребетних тварин і людини. Спричинюють інфекційні захворювання (малярію, піроплазму та ін.). Інша назва – *гемопаразити*.
ГЕМАТОКРИТ (від *гемато...* і грец. κριτής – визначаючий) – прилад для визначення співвідношення кров’яних тілець і плазми в крові.
ГЕМАТОКСИЛІН (від *гемато...* і грец. ξύλον – деревина) – синій та синьо-чорний барвник, що застосовується у мікроскопічній техніці для фарбування рослинних і тваринних клітин.
ГЕМАТОЛОГІЯ (від *гемато...* і *...логія*) – наука про кров і кровотворні органи, вивчає їхню будову, функції та захворювання.
ГЕМАТОМА (від *гемато...* і *...ома*) – скупчення крові, обмежене навколишніми тканинами або стінками природної порожнини тіла. Виникає внаслідок крововиливу при травмах, руйнуванні стінок судин патологічним процесом тощо.
ГЕМАТОМІЄЛІЯ (від *гемато...* і грец. μυελός – спинний мозок) – крововилив у спинний мозок. Спостерігається при закритих травмах хребта, надмірному м’язовому напруженні, ураженні електричним струмом, тяжких інфекціях тощо.
ГЕМАТОПОЕЗ (від *гемато...* і грец. ποίησίς – творення) – процес утворення, розвитку та дозрівання клітин крові людини й тварин.
ГЕМАТОПОРФІРИН (від *гемато...* і *порфірин*) – пігмент пурпурного кольору. В незначних кількостях міститься в сечі здорової людини; у великих кількостях виділяється при отруєнні свинцем, анеміях і хворобах печінки.
ГЕМАТОПСІЯ (від *гемато...* і грец. όψις – око) – крововилив в око або в його межах, спостерігається при травмах тощо.

ГЕМАТОХРОМ (від *гемато...* і *...хром*) – червона барвна речовина, що міститься в жирових краплях клітин зелених водоростей у розчинному стані.

ГЕМАТОЦЕЛЕ (від *гемато...* і грец. κήλη – пухлина) – скупчення крові у людини або тварини в обмеженому просторі. Спостерігається при травмах, геморагічному запаленні яєчка. Інша назва – *кров'яний опух*.

ГЕМАТУРІЯ (від *гемато...* і *...урія*) – виділення крові з сечею. Спостерігається при захворюваннях органів сечової системи, хворобах крові, деяких інфекційних захворюваннях, травмах.

ГЕМЕЛОЛОГІЯ (від лат. gemellus – парний і *...логія*) – галузь *біології* і *медицини,* що вивчає походження близнюків.

ГЕМЕРАЛОПІЯ [від грец. ἡμερα – день, ἀλαός – сліпий і όψ (όπός) – зір] – розлад зору, що характеризується зниженням світлової чутливості (різко погіршується зір в умовах зниження освітлення, у сутінках, уночі). Спостерігається при деяких захворюваннях очей, недостачі вітаміну А в організмі або має природжений характер. Інша назва – *куряча сліпота*.

ГЕМЕРИТРИН (від *гем...* і грец. ἐρυθρός – червоний) – дихальний *пігмент* безхребетних, червоного кольору.

ГЕМІ... (грец. ἡμι...) – префікс, що означає «напів», «наполовину».

ГЕМІАНЕСТЕЗІЯ (від *гемі...* та *анестезія*) – втрата чутливості на одній половині тіла, що виникає внаслідок порушення провідності чутливих нервів від периферії до головного мозку.

ГЕМІАНОПСІЯ (від *гемі...,* грец. άν... – без, проти і όφις – зір) – випадіння половини поля зору в кожному оці, спостерігається при органічних захворюваннях нервової системи (опух, крововилив у головний мозок тощо).

ГЕМІАТРОФІЯ (від *гемі...* і *атрофія*) – атрофія однієї половини органа або тіла внаслідок деяких захворювань (напр., Г. обличчя).

ГЕМІКРАНІЯ (від *гемі...* і грец. κρανίον – череп) – те саме, що й *мігрень.*

ГЕМІКРИПТОФІТИ (від *гемі...* і *криптофіти*) – рослини, у яких на час несприятливих умов (посуха, низька температура тощо) бруньки відновлення перебувають на рівні грунту. Г. є, напр., кульбаба, жовтець повзучий.

ГЕМІКРУСТАЦЕЇ (від *гемі...* і лат. crustata – молюски, вкриті черепашкою) – клас вимерлих примітивних членистоногих. Були поширені за палеозойської ери.

ГЕМІН (від грец. αίμα – кров) – солянокислий *гематин.* Речовина, яка утворюється при діянні соляної кислоти на *гемоглобін* крові; визначення на Г. застосовують у судовій практиці.

ГЕМІНАТИ (від лат. gemino – подвоюю) – подвійні приголосні.

ГЕМІОПІЯ [від *гемі...* і грец. όψόπος) – зір] – половинний зір; збереження в кожному оці половини зорового поля. Див. також *геміанопсія.*

ГЕМІПАРЕЗ (від *гемі...* і грец. πάρεσίς – ослаблення) – односторонній неповний *параліч* м'язів, виникає при ураженнях головного мозку.

ГЕМІПЛЕГІЯ (від *гемі...* і грец. πληγή – удар, поразка) – повна втрата довільних рухів *(параліч*) однієї половини тіла людини або тварини. Виникає при ураженні головного мозку або при функціональних розладах.

ГЕМІСФЕРА (від *гемі...* і *сфера*) – 1) Земна чи небесна півкуля. 2) Півкуля головного мозку.

ГЕМІЦЕЛЮЛОЗИ (від *гемі...* і *целюлоза*) – група високомолекулярних вуглеводів рослинного походження.

ГЕМЛОК (англ. hemlock) – назва північноамериканських видів деревних рослин родини соснових.

ГЕМО... – див. *Гем...*

ГЕМОГЛОБІН (від *гемо...* і лат. globus – куля) – дихальний пігмент крові людини, хребетних та багатьох безхребетних тварин. Складається з глобіну (білкова речовина) й гему.
ГЕМОГЛОБІНОПАТІЇ, ГЕМОГЛОБІНОЗИ (від *гемоглобін* і грец. πάθος – страждання) – хворобливі стани людини, зумовлені наявністю в *еритроцитах* одного або кількох патологічних *гемоглобінів.*
ГЕМОГЛОБІНУРІЯ (від *гемоглобін* і *...урія*) – поява гемоглобіну в сечі внаслідок внутрішньосудинного *гемолізу.*
ГЕМОГРАМА (від *гемо...* і *...грама*) – схематичний запис кількісного та якісного дослідження крові.
ГЕМОДИНАМОМЕТР (від *гемо...* і *динамометр*) – апарат для визначення кров'яного тиску.
ГЕМОДІАЛІЗ (від *гемо...* і грец. διάλυσις – розклад, відділення) – метод позаниркового очищення крові при деяких захворюваннях нирок.
ГЕМОЛІЗ (від *гемо...* і *...ліз*) – процес руйнування *еритроцитів* крові людини й тварин; *гемоглобін* при цьому надходить у плазму крові й розчиняється.
ГЕМОЛІЗИНИ (від *гемоліз*) – речовини, що спричинюють гемоліз.
ГЕМОЛІМФА *(*від *гемо...* і *лімфа*) – рідина, що циркулює в судинах і міжклітинних просторах тварин з незамкнутою кровоносною системою (членистоногих, молюсків) і переносить в організмі кисень, вуглекислоту, поживні речовини й продукти виділення.
ГЕМОЛІТИЧНИЙ – той, що викликає явище *гемолізу* (напр., гемолітичні отрути) або супроводиться гемолізом (гемолітична жовтяниця, гемолітична хвороба новонароджених).
ГЕМОМЕТР [від *гемо (глобін*) і *...метр*] – прилад для визначення кількості гемоглобіну крові.
ГЕМОНХОЗ – захворювання жуйних тварин, спричинюване круглими червами роду гемонхус. Уражають кишечник, нервову систему, кровотворні органи та ендокринні залози.
ГЕМОПАРАЗИТИ (від *гемо...* і *паразити*) – те саме, що й *гематозої.*
ГЕМОПРОТЕЇДИ (від *гемо...* і *протеїди*) – складні білки крові. Належать до хромопротеїдів.
ГЕМОПРОТЕУС (від *гемо...* і грец, πρώτος – перший) – рід кровопаразитів типу найпростіших. Спричинюють захворювання птахів, ящірок, змій.
ГЕМОРАГІЧНИЙ (від грец. αίμορραγής – кровоточивий) – той, що супроводиться крововиливом; *г. діатез* – група захворювань, які проявляються підвищеною кровотечею; *г-а гарячка* – група вірусних захворювань, що супроводяться гарячкою, геморагічним *синдромом,* ураженням нервової системи, внутрішніх органів, крові.
ГЕМОРАГІЯ (грец. αιμορραγία, від αίμα – кров і ρήγνυμι – прориваю) – надмірна кровотеча, крововилив, витікання крові з судин людини й тварин внаслідок порушення цілості їхніх стінок.
ГЕМОРОЙ (грец. αίμορροΐς – кровотеча, від αίμα – кров і ρέω – течу) – вузлоподібне розширення вен прямої кишки. Спостерігається у людей при запальних процесах прямої кишки, запорі, до деякої міри захворюванню сприяє тривала сидяча праця.
ГЕМОСПОРИДІЇ (від *гемо...* і *...споридії*) – ряд найпростіших класу споровиків. Паразитують у крові хребетних тварин та людини, викликаючи захворювання.
ГЕМОСТАЗ (від *гемо...* і *...стаз*) – 1) Припинення руху крові в судинах. 2) Спинення кровотечі.
ГЕМОТЕРАПІЯ (від *гемо...* і *терапія*) – метод лікування введенням хворому крові (власної або донорської), а також препаратів, виготовлених з крові.
ГЕМОТОКСИНИ (від *гемо...* і *токсини*) – речовини мікробного, рослинного чи тваринного походження, що ушкоджують оболонки *еритроцитів* крові та спричиняють їх *гемоліз.*

ГЕМОТОРАКС (від *гемо...* і *торакс*) – скупчення крові в порожнині плеври, виникає внаслідок внутрішньої кровотечі при травмах легень або при деяких захворюваннях (рак легень, туберкульоз тощо).
ГЕМОТРАНСФУЗІОЛОГІЯ (від *гемо...,* лат. transfusio – переливання і *...логія*) – розділ *гематології,* який вивчає переливання крові та її складових частин.
ГЕМОФІЛІЯ (від *гемо...* і грец. φιλέω – люблю) – спадкове захворювання людини і тварин; характеризується значними й тривалими кровотечами внаслідок порушення властивості крові зсідатися.
ГЕМОЦИТОБЛАСТИ (від *гемо...,* грец. κύτος – вмістище, тут – клітина та *...бласти*) – клітини кровотворних органів людини та хребетних тварин (кістковий мозок, селезінка, лімфатичні вузли), з яких утворюються всі клітинні елементи крові (*еритроцити, лейкоцити* тощо). В нормі трапляються тільки в кровотворних органах.
ГЕМОЦІАНІН (від *гемо...* і грец. κυανός – темно-синій) – дихальний *пігмент* гемолімфи молюсків, вищих ракоподібних та деяких павукоподібних, що здійснює транспортування кисню в організмі.
ГЕМПШИРИ – напівтонкорунна м’ясна порода овець. Від назви графства Гемпшір (Англія), де було виведемо цю породу.
ГЕМУЛИ (лат. gemmula, зменш. від gemma – брунька) – внутрішні бруньки більшості прісноводних та деяких морських губок, що служать для розмножування.
ГЕН (від грец. γένος – рід, походження) – елементарна одиниця спадковості.
…ГЕН, ...**ГЕНІЯ**, ...**ГЕННИЙ** (від грец. γεννάω – породжую, створюю) – в складних словах вказує на зв’язок з поняттями «походження», «утворення», напр. *антропоген, кріогенний, лізогенія.*
ГЕНЕАЛОГІЧНИЙ (грец. γενεαλογικός) – родовідний; *г-а класифікація мов* – класифікація мов на основі їх спорідненості, зумовленої спільністю походження.
ГЕНЕАЛОГІЯ (грец. γενεαλογία – родовід) – 1) Допоміжна історична дисципліна, що досліджує походження родів, окремих осіб, їхні родинні та ін. зв’язки. 2) Родовід, історія роду, родовідний запис.
...ГЕНЕЗ (від грец. γένεσις – походження, породження) – у складних словах означає «походження», «виникнення», напр. *антропогенез, кладогенез.*
ГЕНЕЗИС (грец. γένεσις, від γεννάω – породжую, створюю) – походження, виникнення; процес утворення.
ГЕНЕОНОМІЯ [від грец. γένος (γενεος) – рід і *...номія*] – розділ буржуазної *соціології,* що вивчає походження та розвиток форм шлюбу й сім’ї.
ГЕНЕРАЛ (від лат. generalis – загальний, спільний) – військове звання або чин вищого командного складу збройних сил, а також керівних осіб деяких цивільних відомств.
ГЕНЕРАЛ-АНШЕФ (від франц, general en chef – головнокомандуючий) – генеральське звання в Росії 18 ст.
ГЕНЕРАЛ-БАС (нім. Generalbaβ, від італ. basso generale – цифровий бас) – старовинний цифровий спосіб фіксування супровідних *акордів,* коли цифри ставилися під найнижчою басовою партією.
ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР – 1) Вища службова особа в царській Росії, що очолювала *генерал-губернаторство.* 2) В країнах, що були британськими *домініонами,* вищий представник англійського короля (королеви), який вважався главою домініону.
ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВО – адміністративно-територіальна одиниця в царській Росії (1775 – 1917 рр.), яка охоплювала територію однієї або кількох губерній.
ГЕНЕРАЛІЗАЦІЯ (від лат. generalis – загальний) – 1) Узагальнення, логічний перехід від окремого до загального, підпорядкування окремих явищ загальному принципові. 2) Поширення збудження по центральній нервовій системі тварин і людини. 3) *Г. картографічна* – процеси відбору й узагальнення географічних об’єктів (населених пунктів, річок тощо) для складання географічних карт.

ГЕНЕРАЛІСИМУС (від лат. generalissimus – найзагальніший) – найвище військове звання в збройних силах ряду країн.
ГЕНЕРАЛІТЕТ (нім. Generalitat, від лат. generalis – загальний, спільний) – найвищий командний склад збройних сил; особи, що мають генеральські звання.
ГЕНЕРАЛ-ФЕЛЬДМАРШАЛ – див. *фельдмаршал.*
ГЕНЕРАЛЬНИЙ (лат. generalis) – загальний, головний; *г-а лінія партії* – керівна лінія, що встановлюється найвищими партійними інстанціями (з’їздом КПРС, пленумом ЦК) і визначає політику партії в конкретних умовах на кожному даному етапі; *г. секретар* – виборна керівна посада, яка існує в ряді партій, у тому числі в багатьох комуністичних і робітничих партіях, головна службова особа в деяких міжнародних організаціях та відомствах (напр., Г. секретар ООН); *г-а рада* – керівний орган у ряді організацій (напр., *Г-а рада* 1-го Інтернаціоналу); *г. штаб* – орган найвищого військового управління в країні; *г. план* – науково обгрунтований перспективний план розвитку населеного пункту, забудови промислового об’єкта.
ГЕНЕРАТИВНИЙ (лат. generativus, від genero – породжую) – породжуючий; *г-і клітини* – статеві клітини.
ГЕНЕРАТОР (від лат. generator – родоначальник) – пристрій, апарат чи машина, які виробляють якийсь продукт (газ, лід тощо), електричну енергію (Г. електромашинний, радіосигналів тощо) або перетворюють один вид енергії на інший (Г. ультразвукових коливань).
ГЕНЕРАТОРНИЙ – породжуючий, перетворювальний; *г-а лампа* – електронна лампа для перетворювання енергії джерела постійного чи змінного струму в енергію електричних коливань; *г. газ* – вид газоподібного палива, одержаного *газифікацією* вугілля, торфу тощо в *газогенераторах.*
ГЕНЕРАЦІЯ (від лат. generatio – народження) – покоління.
ГЕНЕРУВАТИ (від лат, genero – породжую) – виробляти (продукт, енергію), збуджувати (електричні коливання) тощо.
ГЕНЕТИВ – див. *Генітив.*
ГЕНЕТИКА (від грец. γένεσις – походження) – наука про явища спадковості й мінливості організмів.
ГЕНЕТИЧНИЙ – той, що вказує на походження, розвиток; *г-а соціологія* – розділ буржуазної соціології, що вивчає питання *генезису* суспільства і найважливіших соціальних *інститутів*; *г. метод* – спосіб дослідження явищ, що грунтується на аналізі їхнього генезису й розвитку; *г. код* – система зашифровки спадкової інформації в молекулах нуклеїнових кислот.
ГЕНІАЛЬНИЙ (від лат. genialis – властивий генієві, плідний) – найдосконаліший; створений *генієм.*
ГЕНІЙ (від лат. genius – дух) – 1) З давньоримській міфології дух-покровитель, пізніше – добрий або злий дух взагалі. 2) Найвищий ступінь обдарованості, таланту. 3) Людина, якій притаманна найвища творча обдарованість.
ГЕНІТАЛІЇ (від лат. genitalis – породжуючий, дітородний) – статеві органи тварин.
ГЕНІТИВ, **ГЕНЕТИВ** [лат. (casus) genitivus] – родовий відмінок.
...ГЕНІЯ – див. *...ген.*
...ГЕННИЙ – див. *...ген.*
ГЕНОГЕОГРАФІЯ (від *ген* і *географія*) – напрям досліджень у суміжній з *генетикою* і *біогеографією* галузі. Встановлює географічне поширення й частоти *алелів,* що визначають основні ознаки й властивості в межах усього або частини *ареалу* досліджуваного виду організмів.
ГЕНОКОПІЯ (від *ген* і *копія*) – виникнення в організмі подібних фенотипових (див. *Фенотип*) ознак під впливом генів, розташованих у різних ділянках *хромосом.*
ГЕНОМ (нім. Genom, англ. genome, від грец. γένος – рід, походження) – сукупність *генів* в одинарному наборі *хромосом.*

ГЕНОНЕМА (від *ген* і грец. νῆμα – нитка) – довга білкова молекула – нитка (або їх пучок), що є основою *хромосоми* й носієм спадкової інформації.
ГЕНОТЕЇЗМ [від грец. εις (ενός) – один, єдиний і θεός – бог] – перехідна між *політеїзмом* і *монотеїзмом* форма релігійних вірувань, що визнає існування багатьох богів на чолі з одним верховним богом.
ГЕНОТИП (від *ген* і *тип*) – сукупність усіх спадкових структур організму.
ГЕНОФОНД (від *ген* і *фонд*) – сукупність усіх генів однієї *популяції* організмів.
ГЕНОЦИД (від грец. γένος – рід і *...цид*) – винищення окремих груп населення за расовими, національними, релігійними мотивами; один з найтяжчих злочинів проти людства. Геноцид органічно пов'язаний з *фашизмом.*
ГЕНРІ – одиниця *індуктивності* в МКСА системі одиниць. Від прізвища американського фізика Дж. Генрі.
ГЕНРО (япон.) – в Японії в кінці 19 ст. – на початку 20 ст. титул представників правлячого класу, довічних радників імператора.
ГЕНСЛЕ (польс. gesle) – старовинний польський струнний смичковий інструмент.
ГЕНТИЛЬНИЙ (лат. gentilis) – родовий.
ГЕНУЇННИЙ (від лат. genuinus – природний, справжній, вроджений) – належний до природжених захворювань і *аномалій* розвитку організму (напр., генуїнна *епілепсія*).
ГЕНЦІАНА (від лат. gentiana – тирлич) – рід трав'янистих рослин родини тирличевих. Деякі види використовують у медицині; багато видів культивують як декоративні.
ГЕО... (від грец. γη – земля) – у складних словах відповідає поняттю «земля».
ГЕОАКУСТИКА (від *гео...* і *акустика*) – вчення про звукові, інфразвукові й ультразвукові явища в земній корі.
ГЕОАНТИКЛІНАЛЬ (від *гео...* і *антикліналь*) – підняття земної кори в межах геосинклінальної області (див. *Геосинкліналь*), що виступає в рельєфі переважно як складчаста гірська споруда.
ГЕОБОТАНІКА (від *гео...* й *ботаніка*) – наука про рослинні угруповання *(фітоценози)*, їхній склад, будову, історію розвитку, розподіл по території, взаємозв'язки між собою і з навколишнім середовищем. Інша назва – *фітоценологія*.
ГЕОГЕЛЬМІНТИ (від *гео...* і *гельмінти*) – група паразитичних червів людини та тварин, які розвиваються без участі проміжних та додаткових хазяїв – безпосередньо в грунті, гною та в інших субстратах.
ГЕОГІГІЄНА (від *гео...* і *гігієна*) – наука, що вивчає зміни в живій та неживій природі як результат діяльності людини на Землі.
ГЕОГНОЗІЯ (від *гео...* і *...гнозія*) – назва *геології,* поширена наприкінці 18 – в 1-й половині 19 ст.
ГЕОГРАФІЯ (грец. γεωγραφία, від γη – земля і γράφω – описую) – система наук, що вивчають природні й виробничі територіальні комплекси та їхні *компоненти.* Розрізняють природничі, або фізико-географічні, науки (фізична географія, *геоморфологія, кліматологія, гляціологія, гідрологія, геокріологія,* географія грунтів, *біогеографія*) та суспільні географічні науки (економічна географія, географія окремих галузей народного господарства, географія населення, політична географія). До системи географічних наук належить також *картографія,* країнознавство, медична географія, військова географія.
ГЕОДЕЗІЯ (грец. γεωδαισία, від γη – земля і δαίω – поділяю) – наука про методи визначення форми, розмірів і гравітаційного поля Землі, зображення земної поверхні на планах і картах, а також про методи вимірювання на місцевості під час проведення наукових та інженерних робіт.
ГЕОДИМЕТР (від *гео...,* грец. δαίω – поділяю і *...метр*) – прилад для вимірювання віддалі, оснований на вимірюванні часу проходження світлового *імпульсу* від приладу до об'єкта.
ГЕОЕНЕРГЕТИКА (від *гео...* і *енергетика*) – галузь енергетики, пов'язана з використанням глибинного тепла земної кори.

ГЕОЇД (від *гео...* і *...оїд*) – фігура, яку утворила б поверхня Світового океану і сполучених з ним морів за певного середнього рівня води, вільної від збуджень припливами, течіями, різницею атмосферного тиску тощо. Г. приймають за згладжену фігуру Землі.
ГЕОКАРПІЯ (від *гео...* і грец. καρπός – плід) – спосіб поширення плодів, коли зав'язь після запліднення заглиблюється в грунт, де й розвивається плід.
ГЕОКОРОНА (від *гео...* і *корона*) – зовнішня область *атмосфери* Землі.
ГЕОКРІОЛОГІЯ (від *гео...* і *кріологія*) – наука про мерзлі гірські породи; вивчає їхнє походження, історію розвитку, умови існування, будову, процеси і явища, що в них відбуваються.
ГЕОЛОГІЯ (від *гео...* і *...логія*) – комплекс наук про будову й розвиток Землі. Вивчає склад, будову, рухи та історію розвитку земної кори і закономірності утворення й поширення корисних копалин. Поділяється на ряд дисциплін: *мінералогію, петрографію, тектоніку,* історичну геологію, геологію корисних копалин, *гідрогеологію* та інші.
ГЕОМАГНЕТИЗМ (від *гео...* і *магнетизм*) – магнітне поле Землі й навколоземного космічного простору.
ГЕОМАГНІТОФОН (від *гео...* і *магнітофон*) – приймач звукових хвиль *(геофон*) з приставкою, що реєструє ледве вловимі звуки в підземних гірничих виробках.
ГЕОМЕРИДА [від *гео...* і грец. μερίς (μερίδος) – частина, шар] – те саме, що й *біосфера.*
ГЕОМЕТРІЯ (грец. γεωμετρία, від γή – земля і μετρέω – вимірюю) – наука, що вивчає просторові (і схожі за структурою з просторовими) відношення й форми реального світу.
ГЕОМЕХАНІКА (від *гео...* і *механіка*) – наука про механічний стан земної кори й процеси, що відбуваються в ній внаслідок дії природних фізичних факторів (термічних, механічних).
ГЕОМОРИ (грец. γεωμόροι, від γη – земля і μείρομαι – одержую свою частку) – землевласники в Стародавній Греції.
ГЕОМОРФОЛОГІЯ (від *гео...* і *морфологія*) – наука про *рельєф* земної поверхні (включаючи дно океанів), його походження, історію розвитку, географічне поширення й господарське використання.
ГЕОПОЛІТИКА (від *гео...* і *політика*) – реакційна течія в буржуазній *соціології,* яка намагається обгрунтувати загарбницьку політику імперіалістичних держав їхнім географічним середовищем, зокрема недостатністю «життєвого простору». Була офіційною доктриною німецького *фашизму.*
ГЕОПОТЕНЦІАЛ (від *гео...* і *потенціал*) – потенціал сили тяжіння.
ГЕОРГІКИ (від грец. γεωργικός – сільськогосподарський) – антична *поезія,* що оспівувала сільське життя, побут, природу, працю.
ГЕОРИФТОГЕНАЛЬ (від *гео...,* англ. rift – ущелина і грец. γεννάω – породжую) – один з головних тектонічно рухомих структурних елементів земної кори, що відповідає осьовим частинам серединноокеанічних хребтів і западинам типу Червоного моря, Аденської і Каліфорнійської заток. Див. також *Геосинкліналь.*
ГЕОСИНКЛІНАЛЬ (від гео... і *синкліналь*) – витягнуті ділянки земної кори, що характеризуються тривалими й інтенсивними підняттями та опусканнями, процесами гороутворення, *вулканізму.*
ГЕОСТРОФІЧНИЙ (від *гео...* і грец. στροφή – поворот, обертання) – належний до атмосферних умов, які характеризуються рівновагою між горизонтальною складовою відхильної сили обертання Землі й горизонтальним *баричним градієнтом* (напр., г. вітер).
ГЕОСФЕРИ (від *гео...* і *сфера*) – різні за хімічним складом і щільністю концентричні оболонки, на які поділяють земну кулю: *атмосфера, гідросфера,* земна кора, *мантія* Землі та ядро.
ГЕОТЕКТОНІКА (від *гео...* і *тектоніка*) – розділ *геології,* вивчає структуру, рухи, *деформацію* та розвиток земної кори і верхньої *мантії* Землі.
ГЕОТЕКТУРА (від *гео...* і лат. tectura – покриття) – те саме, що й *мегарельєф.*

ГЕОТЕРМІЯ, **ГЕОТЕРМІКА** (від *гео...* і грец. θέρμη – тепло, жар) – галузь геофізики, яка вивчає температурні умови земної кори та Землі в цілому.
ГЕОТЕХНОЛОГІЯ (від *гео...* і *технологія*) – хімічні, фізико-хімічні, біохімічні й мікробіологічні методи безшахтного (переважно за допомогою бурових свердловин) видобування корисних копалин на місці залягання їх.
ГЕОТРИХОЗ – захворювання людини, яке спричинює грибок геотрихон. Характеризується ураженням шкіри, слизових оболонок та легень.
ГЕОТРОПІЗМ (від *гео...* і *тропізми*) – здатність органів рослин набувати певного положення під дією земного тяжіння.
ГЕОФІЗИКА (від *гео...* і *фізика*) – комплекс наук про фізичні властивості Землі й фізичні процеси, які відбуваються в *атмосфері, гідросфері* та *літосфері* під впливом внутрішніх сил Землі й космічних тіл.
ГЕОФІТИ (від *гео...* і *...фіти*) – багаторічні рослини, у яких органи *вегетативного* відновлення розвиваються в грунті, напр. картопля.
ГЕОФЛЕКСУРА (від *гео...* і *флексуро*) – крутий вигин гірських верств, виявлений у *рельєфі* як великий уступ значної протяжності.
ГЕОФОН (від *гео...* і *...фон*) – прилад для *реєстрації* звукових хвиль, що поширюються у верхніх шарах земної кори. Використовують під час розвідки гірських порід, у військовій справі, коли виконують рятувальні роботи.
ГЕОХІМІЯ (від *гео...* і *хімія*) – наука про хімічний склад та закони поширення й *міграції* хімічних елементів на Землі.
ГЕОХОРА (від *гео...* і грец. χώρα – простір) – географічний *ландшафт.*
ГЕОХРОНОЛОГІЯ (від *гео...* і *хронологія*) – вчення про хронологічну послідовність формування і вік гірських порід земної кори.
ГЕОЦЕНТРИЗМ (від *гео...* і *центр*) – помилкове вчення, яке твердило, що в центрі світу нібито міститься Земля, а навколо неї рухаються всі небесні світила.
ГЕПАРД (франц. guepard, від італ. gatto pardo, букв. – кіт-леопард) – рід хижаків родини котячих. Поширений в Африці та Південно-Західній Азії; добре приручається. Внаслідок знищення людиною чисельність Г. різко зменшилась.
ГЕПАРИН (від грец. ἧπαρ – печінка) – речовина, яка перешкоджає зсіданню крові. Міститься в тканинах печінки, легень, нирок, кишечника, м'язів. У медичній практиці натрієву сіль Г. застосовують як *антикоагулянт.*
ГЕПАТИТ [від грец. ἧπαρ (ἥπατος) – печінка] – запальне захворювання печінки.
ГЕПАТОГЕННИЙ [від грец. ἧπαρ (ἥπατος) – печінка і *...генний*] – той, що походить з печінки.
ГЕПАТОПТОЗ [від грец. ἧπαρ (ἥπατος) – печінка і *птоз*] – надмірна рухливість печінки, що зумовлює зміщення її донизу при вертикальному положенні хворого.
ГЕПТА... (від грец. ἑπτά – сім) – у складних словах означає «семи...».
ГЕПТАГОН (від *гепта...* і *...гон*) – семикутник.
ГЕПТАЕДР (від *гепта...* і *...едр*) – тіло, обмежене сімома многокутниками.
ГЕПТАМЕТР (від грец. ἑπτάμετρος – семистопний) – віршовий розмір, семистопний вірш.
ГЕПТАН (від грец. επτά – сім) – органічна сполука, безбарвна рухлива рідина з слабким запахом. Застосовують як *еталон* для визначення октанового числа (показника стійкості моторних палив проти *детонації*).
ГЕПТАРХІЯ (від *гепта...* і грец. αρχή – влада, царство) – умовний термін, запроваджений англійськими істориками 16 ст. для позначення періоду історії Англії з кінця 6 до 9 ст., який характеризувався відсутністю політичної єдності країни.
ГЕПТАХЛОР (від *гепта...* і *хлор*) – комплексний отрутохімікат контактно-кишкової, газоотруйної і системної дії. Використовують для передпосівної обробки насіння сільськогосподарських культур. Інша назва – *велзикол*.

ГЕПТАХОРД (від *гепта...* і *...хорд*) – 1) Семиструнна *ліра* [1], *2*) Семиступеневий музичний звукоряд.
ГЕПТИЛРЕЗОРЦИН (від *гепта...* і *резорцин*) – лікарський протиглисний засіб. Застосовують для лікування *аскаридозу, трихоцефальозу* тощо.
ГЕПТОД [від *гепта...* і *(електр) од*] – електронна лампа з сімома електродами *(анодом, катодом* і п'ятьма сітками). Застосовують у радіотехніц.
ГЕРА (грец.Ἥρα) – у давньогрецькій міфології цариця богів, сестра і дружина *Зевса.* Покровителька шлюбу. У римлян – *Юнона.*
ГЕРАКЛ (грец. Ἡρακλῆς) – у давньогрецькій міфології герой, що відзначався великою фізичною силою. У римлян – *Геркулес*.
ГЕРАЛЬДИКА [лат. (ars) heraldica – геральдичне (мистецтво), від heraldus – оповісник] – гербознавство, допоміжна історична дисципліна, що вивчає *герби.*
ГЕРАНЬ (грец. γεράνιον, від γερανος – журавель) – рід одно- й багаторічних трав'янистих рослин. Поширені переважно в помірній зоні Північної півкулі. Містять дубильні речовини. Деякі види розводять як декоративні.
ГЕРБ (польс. herb, від нім. Erbe – спадщина) – знак держави, міста чи роду.
ГЕРБАРИЗАЦІЯ – збирання й засушування рослин для складання *гербарію.*
ГЕРБАРІЙ (лат. herbarium, від herba – трава) – 1) *Колекція* спеціально зібраних і засушених рослин, призначена для наукової обробки. 2) Установа, що зберігає колекції засушених рослин і провадить наукову обробку їх.
ГЕРБІЦИДИ (від лат. herba – трава і *...циди*) – хімічні речовини для боротьби з бур'янами та іншою небажаною трав'янистою рослинністю в посівах і насадженнях культурних рослин (на луках, пасовиськах, по берегах водойм).
ГЕРД (від нім. Herd – плита, горно) – пристрій (трохи нахилена площина) для промивання мулистих і зернистих руд.
ГЕРЕНУК – парнокопитинй ссавець підродини справжніх антилоп у Сомалі. Має надзвичайно довгу й тонку шию. Об'єкт мисливства. Інша назва – *жирафова газель*.
ГЕРИЛЬЯ, **ГВЕРИЛЬЯ** (ісп. guerilla, зменш, від guerra – війна) – партизанська війна в Іспанії і країнах Латинської Америки. Особливо відома Г. з часу Іспанської революції 1808 – 14 рр., що поєднала визвольну боротьбу іспанського народу проти французьких окупантів з боротьбою проти *феодалізму.*
ГЕРИЛЬЯСИ, **ГВЕРИЛЬЯСИ** (ісп. guerillas, множ, від guerilla – партизанська війна) – іспанські партизани, які особливо відзначилися в партизанській війні *(герильї*) під час Іспанської революції 1808 – 14 рр.
ГЕРІАТРІЯ (від грец. γέρων – старий та*...іатрія*) – розділ *геронтології,* який вивчає особливості захворювань людей похилого та старечого віку, а також методи лікування та запобігання їм.
ГЕРКОН [*гер (метичний*) *кон (такт*)] – щільно закритий перемикач з пружинними контактами, що виготовлені з *феромагнітного* матеріалу й стикаються під впливом магнітного поля.
ГЕРКУЛЕС (лат. Hercules) – 1) Див. *Геракл.* 2) Сузір'я Північної півкулі неба. 3) Переносно – силач, атлет.
ГЕРКУЛЕСОВІ стовпи – 1) Дві скелі з обох боків Гібралтарської протоки, які, за міфами, поставив *Геракл* на згадку про свої подвиги. 2) Переносно – межа чогось.
ГЕРЛСКАУТ (від англ. girl – дівчина і scout – розвідник) – член скаутської організації дівчат. Див. також *Скаутизм.*
ГЕРМА (грец. ἑρμης) – придорожній чотиригранний стовп, що завершується головою або *бюстом.* У Стародавній Греції служили межовими знаками, покажчиками шляхів. З 16 ст. – вид декоративної паркової *скульптури.*
ГЕРМАНІДИ – сполуки *германію з* металами. Г. лужних і лужноземельних металів – напівпровідники.

ГЕРМАНІЙ – хімічний елемент, символ Ge, ат. н. 32; сріблястий твердий крихкий метал. Застосовують як напівпровідник у радіо- та *електротехніці.* Від латинської назви Німеччини – Германія.

ГЕРМАФРОДИТ (грец. Ἑρμαφρόδιτος) – 1) У давньогрецькій міфології син *Гермеса* й *Афродіти,* з'єднаний богами з німфою Салмакідою так, що тіла їх утворили єдине ціле. 2) Особина з ознаками чоловічої та жіночої статі.

ГЕРМАФРОДИТИЗМ (від *гермафродит*) – наявність ознак чоловічої і жіночої статі у однієї особини. Розрізняють *природний* Г., закономірно властивий певним групам організмів (переважно безхребетним тваринам і більшості рослин), і *патологічний* Г., що трапляється у нормально роздільностатевих тварин і в людини.

ГЕРМЕНЕВТИКА (грец. ἑρμηνευτική, від ερμηνεύω – пояснюю) – теорія тлумачення рукописних і друкованих текстів, насамперед давніх. Замість Г. тепер ширше вживають поняття *інтерпретація.*

ГЕРМЕС (грец. Ἑρμης) – 1) У давньогрецькій міфології бог скотарства й пастухів, пізніше – покровитель мандрівників, торгівлі й прибутку. Римляни ототожнювали його з *Меркурієм. 2*) Одна з малих планет Сонячної системи.

ГЕРМЕТИЗАЦІЯ – забезпечення непроникності стінок і з'єднань, що обмежують потрапляння рідин і газів у внутрішні об'єми апаратів, машин, приміщень, споруд. Від імені легендарного єгипетського мудреця Гермеса Трісмегіста, якому приписувалося мистецтво міцного закупорювання посудин.

ГЕРМЕТИЧНИЙ – непроникний, щільно закритий, той, що не пропускає газу й рідини; *г-і книги* – книги містичного змісту (1 – 4 ст.), приписувані Гермесові Трісмегісту. Див. також *Герметизація.*

ГЕРМІНАТИВНИЙ (лат. germinativus, від germen – зародок) – зародковий.

ГЕРОЇЗАЦІЯ (від *герой*) – 1) Наділення когось героїчними рисами. 2) Літературно-мистецьке відображення, *поетизація* видатних за суспільним значенням подвигів, героїчних вчинків, мужності людей, самопожертви, свідомо і добровільно виявлених заради досягнення високих політичних, наукових і моральних цілей.

ГЕРОЇЗМ (франц. heroisme, від грец. ἥρως – воїн, богатир) – найвище виявлення самовідданості й мужності під час здійснення видатних за своїм значенням дій.

ГЕРОЇКА (від грец. ἡρωικός – богатирський) – героїчний зміст, героїчна сторона чогось.

ГЕРОЇН (франц. heroine, англ. heroin) – похідне *морфіну,* болезаспокійливий засіб, пригнічує центральну нервову систему. При вживанні Г. часто виникає хвороблива пристрасть до нього (див. *Наркоманія*). Г. отруйна речовина, в медичній практиці не використовують.

ГЕРОЙ (від грец. ἥρως – богатир, воїн, людина казкової сили й мужності) – 1) В давньогрецькій релігії і міфології визначний предок, вождь або богатир. 2) Видатна за своїми здібностями й діяльністю людина, що виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість у бою і в праці. 3) Людина, що втілює основні, типові риси певного оточення, часу, певної епохи. 4) Головна дійова особа художнього твору. 5) Переносно – особа, яка чим-небудь відзначилася, привернула до себе загальну увагу.

ГЕРОЛЬД (нім. Herold) – у країнах Західної Європи за середніх віків оповісник, парламентер, церемоніймейстер при дворах королів і великих феодалів, розпорядник на святах, лицарських *турнірах.* Г. відали також складанням *гербів* і родоводів.

ГЕРОНТ [грец. γέρων (γέροντος), букв. – стара людина] – в Стародавній Греції член ради старійшин *(герусії*).

ГЕРОНТОЛОГІЯ [від грец. γέρων (γέροντος) – старий і *...логія*] – наука, що вивчає закономірності старіння живих організмів, у тому числі людини.

ГЕРОНТОМОРФОЗ [від грец. γέρων (γέροντος) – старий і *...морфоз*] – еволюція шляхом змін, що виникають на пізніх стадіях розвитку організму. Поняття «геронтоморфоз» близьке до *анаболії.*

ГЕРОСТРАТ (грец. Ἡρόστρατος) – давній грек, який прагнув будь-що увічнити своє ім’я і в 356 р. до н. е. спалив храм Артеміди в Ефесі. Ім’я Г. стало символом ганебної слави.
ГЕРОТОН (від грец. γέρων – стара людина і τόνος – напруга) – лікарський вітамінний *препарат,* який містить 10 – 12 вітамінів. Г. нормалізує обмінні процеси в організмі.
ГЕРПЕС (грец. ἑρπης – лишай, від ἑρπω – повзу, тягнусь) – група інфекційних вірусних захворювань, які характеризуються висипом згрупованих дрібних пухирців на шкірі, слизових оболонках (*пухирчастий лишай*) або гострим висипом вздовж окремих нервів, частіше міжреберних (*оперізуючий лишай*).
ГЕРПЕТОЛОГІЯ (від грец. ἑρπετόν – плазун і *...логія*) – наука, що вивчає плазунів. Об’єктом Г. часто вважали й земноводяних (див. *Батрахологія*).
ГЕРУНДИВ (лат. gerundivum) – дієприкметник майбутнього часу пасивного стану в латинській мові.
ГЕРУНДІЙ (лат. gerundium) – вид віддієслівного іменника в латинській і англійській мовах.
ГЕРУСІЯ (грец. γερουσία, від γέρων – стара людина, старійшина) – рада старійшин у давньогрецьких містах-державах.
ГЕРЦ – одиниця частоти коливань – один *цикл* за секунду. Від прізвища німецького фізика Генріха Герца.
ГЕРЦОГ (нім. Herzog) – 1) У давніх германців – виборний військовий вождь племені. 2) В період феодальної роздробленості – великий *феодал.* 3) Один з найвищих дворянських *титулів* у Західній Європі, що й досі зберігся в деяких країнах, напр. в Англії.
ГЕРЦОГСТВО – володіння *герцога.*
ГЕСПЕРИДИ (грец. Εσπερίδες) – у давньогрецькій міфології дочки *німфи* Геспери й *Атланта.*
ГЕСПЕРОРНІСИ (від грец. εσπέρα – вечір, захід і όρνις – птах) – ряд вимерлих зубатих птахів. Були поширені за мезозойської ери. Найдавніші з птахів після *археоптерикса.*
ГЕСТ – див. *Геєст.*
ГЕСТАПО (нім. Gestapo, скор. від Geheime Staatspolizei) – таємна державна *поліція у* фашистській Німеччині в 1933 – 45 рр, Здійснювала масовий *терор* у Німеччині та окупованих нею країнах. Міжнародний військовий *трибунал у* Нюрнберзі в 1946 р. визнав Г. злочинною організацією.
ГЕТЕР (англ. getter, від get – досягати, уловлювати) – речовина (найчастіше метал), яку введено до *електронної* лампи тощо, щоб видалити рештки газу після його викачування; поглинач газу.
ГЕТЕРА (грец. εταίρα – подруга, коханка) – 1) В Стародавній Греції освічена неодружена жінка, яка вела вільний спосіб життя й привертала чоловіків своїм артистизмом. 2) Переносно – легковажна жінка.
ГЕТЕРАКІДОЗ – гельмінтозна хвороба птиці, спричинювана *нематодами* родини гетеракідів.
ГЕТЕРІЇ (грец. εταιρεία – товариство, співдружність) – 1) Політичні союзи, групи громадян у Стародавній Греції. 2) Таємні національно-визвольні товариства в Греції у 18 – на поч. 19 ст., метою яких була боротьба за визволення країни від турецького панування.
ГЕТЕРО... (від грец. έτερος – інший) – у складних словах означає різнорідність. Протилежне – *гомо...*
ГЕТЕРОАТОМИ (від гетеро... *і атоми*) – всі атоми (крім атомів вуглецю), що входять до складу органічних сполук.
ГЕТЕРОАУКСИН (від *гетеро...* і *ауксини*) – хімічна сполука високої фізіологічної активності, яка утворюється в рослинах і впливає на їхній ріст. Найпоширеніший представник ауксинів. Одержують синтетично. Використовують у рослинництві.
ГЕТЕРОБАТМІЯ (від *гетеро...* і грец. βαθμός – ступінь) – неоднаковий рівень спеціалізації різних органів, набутий у процесі їхньої *еволюції.*

ГЕТЕРОГАМЕТНІСТЬ (від *гетеро...* і *гамети*) – генетична нерівноцінність гамет однієї із статей (чоловічої або жіночої) у тварин і дводомних рослин.

ГЕТЕРОГАМІЯ (від *гетеро...* і *...гамія*) – 1) Статевий процес, при якому *гамети,* що зливаються, різняться розмірами, формою й поведінкою. 2) Відмінність чоловічих і жіночих гамет *гібрида* за окремими *генами* або їхніми комбінаціями.

ГЕТЕРОГЕНЕЗ (від *гетеро...* і *...генез*) – 1) Зміна способів розмноження у організмів протягом двох або більше поколінь; окремий випадок чергування поколінь. 2) Раптова поява особин, що дуже різняться рядом ознак від батьківських форм.

ГЕТЕРОГЕННИЙ (від *гетеро...* і *...генний*) – неоднорідний, той, що складається з різних за складом частин (протилежне – *гомогенний*)*; г-і системи* – фізико-хімічні системи, що складаються з двох або кількох роздільних фаз, напр., система: лід – вода – водяна пара – г-а система з трьох фаз.

ГЕТЕРОГОНІЯ (від *гетеро...* і *...гонія*) – одна з форм чергування поколінь, при якій змінюють одне одного статеві покоління. Спостерігається лише в безхребетних тварин.

ГЕТЕРОДИН (від *гетеро...* і грец. δΰναμις – сила) – малопотужний високочастотний генератор електричних коливань. Застосовують у радіоприймачах і радіовимірювальних приладах для перетворення частоти.

ГЕТЕРОЗИГОТА (від *гетеро...* і *зигота*) – клітина або організм, які мають *у* спадковому наборі *(генотипі*) різні форми *(алелі*) того чи іншого *гена*. Зберігання Г. має значення для сільськогосподарської практики.

ГЕТЕРОЗИГОТНІСТЬ (від *гетерозигота*) – властивий будь-якому організмові стан, при якому його гомологічні *хромосоми* мають різні форми *(алелі*) того чи іншого *гена* або відрізняються взаєморозміщенням генів.

ГЕТЕРОЗИС (від грец. έτεροίωσις – зміна, перетворення) – збільшення сили росту, життєвості й продуктивності *гібридів* порівняно з вихідними формами. Властивий рослинам, тваринам і мікроорганізмам. Явище Г. використовують у рослинництві й тваринництві. Інша назва – *гібридна сила*.

ГЕТЕРОКАРІОН (від *гетеро...* і грец. κάρυον – горіх, ядро) – клітина, яка має два або більше ядер, що різняться спадковими (генетичними) властивостями. Г. поширений у грибів.

ГЕТЕРОКЛІЗІЯ (від *гетеро...* і грец. κλίνω – нахиляю, відмінюю) – відмінювання слова за мішаним типом.

ГЕТЕРОМОРФІЗМ (від *гетеро...* і *...морфізм*) – процес утворення порід з однієї й тієї самої *магми* за неоднакових умов з різним мінералогічним, але однаковим хімічним складом.

ГЕТЕРОМОРФІТ (від *гетеро...* і грец. μορφή – форма) – мінерал класу сульфідів, чорного кольору з металічним блиском; рідкісний.

ГЕТЕРОМОРФОЗ (від *гетеро...* і *...морфоз*) – відновлення *(регенерація*) у тварин органа, що несхожий з видаленим. Напр., відновлення вусика замість складного стебельчастого ока в десятиногих раків. Г. відомий у більшості типів тварин від найпростіших до хордових.

ГЕТЕРОНІМНИЙ (від *гетеро...* і грец. όνυμα – ім'я) – різноіменний.

ГЕТЕРОНОМІЯ (від *гетеро...* і *...номія*) – у філософській системі *кантіанства* термін для позначення етичних теорій, які формулюють свої принципи, виходячи з начал, зовнішніх щодо *моралі* (напр., з «природи людини»).

ГЕТЕРОПЛАСТИКА (від *гетеро...* і *пластика*) – пересадження тканин або органів від представників інших біологічних видів.

ГЕТЕРОПОЛЯРНИЙ зв'язок (від *гетеро... (полярність*) – хімічний зв'язок, що супроводиться перетягуванням електронної пари одним із *атомів* і наступним стягуванням утворених *іонів.*

ГЕТЕРОСЕКСУАЛІЗМ (від *гетеро...* і лат. sexus – стать) – 1) Статевий потяг до особи іншої статі на протилежність *гомосексуалізму.* 2) Поява ознак, властивих другій статі.

ГЕТЕРОСПОР<u>І</u>Я (від *гетеро...* і грец. σπορά – сіяння, насіння) – утворення спор різного розміру у деяких вищих рослин. Інша назва – *різноспоровість*.
ГЕТЕРОСТИЛ<u>І</u>Я (від гетеро... і грец. στύλος – стовп) – неоднакова довжина стовпчиків і тичинкових ниток у квіток одного виду рослин, напр. у гречки, незабудки. Сприяє перехресному запиленню. Інша назва – *різностовпчастість*.
ГЕТЕРОСФ<u>Е</u>РА (від *гетеро...* і *сфера*) – атмосферні шари, вищі за 100 – 120 *км,* де склад повітря змінюється з висотою внаслідок *дисоціації* молекул від діяння ультрафіолетового проміння.
ГЕТЕРОТАЛ<u>І</u>ЗМ (від *гетеро...* і грец. θαλλός – гілка, відгалуження) – різностатевість у нижчих рослин, що виявляється у фізіологічному й генетичному розподілі статей без зовнішніх відмін. Виявляється лише при статевому процесі.
ГЕТЕРОТ<u>О</u>ПІЯ (від *гетеро...* і грец. τόπος – місце) – зміна місця закладення та розвитку органа у тварин у процесі їхнього індивідуального розвитку. Один із шляхів еволюційної перебудови органа (див. *Еволюція*).
ГЕТЕРОТРАНСПЛАНТ<u>А</u>ЦІЯ (від *гетеро...* і *трансплантація*) – те саме що й *ксенотрансплантація.*
ГЕТЕРОТР<u>О</u>ФНИЙ (від *гетеро...* і *...трофний*) – той, що живиться органічними речовинами; *г-і організми* – організми (вищі паразитичні рослини, гриби, багато мікроорганізмів, усі тварини й людина), які на відміну від автотрофних організмів для живлення використовують готові органічні речовини.
ГЕТЕРОФ<u>А</u>ЗІЯ (від *гетеро...* і грец. φάσις – мовлення) – розлад мови, при якому одні слова або звуки вживаються замість інших; зумовлюється ураженням мовних центрів або їх провідних шляхів.
ГЕТЕРОФ<u>І</u>ЛІЯ (від *гетеро...* і грец. φῦλλον – лист) – наявність листків, різної форми на одній рослині. Інша назва – *різнолистість*.
ГЕТЕРОФ<u>О</u>НІЯ (від *гетеро...* і *...фонія*) – вид багатоголосся, що виникає при спільному виконанні мелодії, коли один або кілька голосів відходять від основного наспіву.
ГЕТЕРОФР<u>А</u>ЗІЯ (від *гетеро...* і грец. φράσις – вислів) – те саме, що й *гетерофазія.*
ГЕТЕРОХРОН<u>І</u>Я (від *гетеро...* і грец. χρόνος – час) – несвоєчасність, відхилення в часі.
ГЕТЕРОЦИКЛ<u>І</u>ЧНІ сполуки (від *гетеро...* і грец. κύκλος – коло) – органічні сполуки *(піридин, хінолін* та ін.) циклічної будови, в кільцях яких, крім атомів вуглецю, є й атоми інших елементів (азоту, кисню, сірки тощо).
ГЕТ<u>И</u>Т – мінерал класу окисів та гідроокисів, чорно-бурого, червоно-бурого, жовтого кольору. Залізна руда. На честь німецького поета і природодослідника Й.-В. Гете.
Г<u>Е</u>ТРИ (франц. guetres) – одяг для ніг. Вдягають Г. поверх взуття. Захищають ноги від ступні до коліна.
Г<u>Е</u>ТТО (італ. ghetto) – частина території в багатьох феодальних і деяких капіталістичних містах, відведена для примусового поселення певної расової, національної, професійної, релігійної групи населення. Спочатку були відомі в основному єврейські Г. В 1-й половині 19 ст. Г. були ліквідовані. В період 2-ї світової війни в ряді міст Східної Європи, окупованих фашистською Німеччиною, нацистами були створені Г., по суті концтабори, для знищення єврейського населення. Іноді термін «гетто» вживається для позначення району капіталістичного міста, в якому оселяються дискриміновані національні меншості (напр., «негритянське Г.» в Нью-Йорку – Гарлем).
ГЕФ<u>Е</u>СТ (грец. Ἥφαιστος) – у давньогрецькій міфології бог вогню, покровитель ковальства. У римлян – *Вулкан.*
ГЕШТАЛЬТПСИХОЛ<u>О</u>ГІЯ (від нім. Gestalt – цілісна форма, образ, структура і *психологія*) – напрям у буржуазній психології, який первинними і визначальними елементами в психіці вважає суб'єктивні психічні структури («гештальти»).
Г<u>Е</u>Я (грец. Γαία) – у давньогрецькій міфології богиня Землі.

ГІ<u>А</u>ДИ (грец. Ὑάδες) – 1) У давньогрецькій і давньоримській міфології сім сестер, що оплакували смерть єдиного брата й були перетворені богами на сузір'я. 2) Зоряне скупчення сферичної форми в сузір'ї Тельця.
ГІАЛ<u>І</u>Т (від грец. ὕαλος – скло і *...літ*) – мінерал класу силікатів, прозорий різновид *опалу.*
ГІАЛОПЛ<u>А</u>ЗМА (від грец. ὕαλος – скло і *плазма*) – частина *цитоплазми* тваринних і рослинних клітин, яка оточує ядро і всі органоїди та містить продукти внутріклітинного *метаболізму.*
ГІ<u>А</u>ТУС (від лат. hiatus – щілина) – збіг двох чи кількох голосних звуків в одному слові або на межі слів.
ГІАЦ<u>И</u>НТ (грец. υάκινθος) – 1) Рід багаторічних цибулинних рослин родини лілійних. Поширені в Європі, Азії та Північній Африці. В культурі відомі численні декоративні сорти. 2) Мінерал класу силікатів, різновид *циркону,* темно-червоного або червоно-бурого кольору. Використовують у ювелірній справі. Від імені міфологічного юнака Гіакінта.
ГЕБЕЛ<u>І</u>НИ (італ. ghibellini) – в Італії 12 – 15 ст. політичне угруповання, яке підтримувало претензії германських імператорів на владу на Апеннінському півострові. Політичними противниками Г. були *гвельфи.*
ГІБЕРЕЛ<u>І</u>НИ (від лат. Gibberella fujikuroi – назва гриба) – органічні речовини – *стимулятори* росту й цвітіння рослин. Добувають мікробіологічним способом.
ГІБЕРН<u>А</u>ЦІЯ (лат. hibernatio – зимівля, зимова сплячка, від hibernus – зимовий) – гальмування життєдіяльності (напр., зимова сплячка тварин).
ГІБ<u>І</u>СК, **ГІБ<u>І</u>СКУС** (від лат. hibiscum – собача рожа, алтея) – рід рослин родини мальвових, одно- й багаторічні трав'янисті рослини, кущі, напівкущі, дерева. Поширені переважно в тропічних зонах. Багато видів Г. декоративні. Велике господарське значення має Г. коноплевидний, відомий під назвою *кенаф.*
ГІБ<u>О</u>Н (англ. gibbon) – рід людиноподібних мавп. Поширені у тропічних лісах Південної Азії, на островах Калімантан, Суматра, Ява.
ГІБР<u>И</u>Д (від лат. hibrida – помісь) – статеве потомство від схрещування двох організмів з різною спадковістю *(генотипами*).
ГІБРИДИЗ<u>А</u>ЦІЯ – схрещування різних за спадковістю організмів. Г. застосовують у селекції для виведення нових сортів рослин й порід тварин, у насінництві й при розведенні тварин для створення високопродуктивних гетерозисних форм (див. *Гетерозис*)*,* а також як метод вивчення законів успадкування ознак.
ГІГ (англ. gig) – 1) Див. *Гічка.* 2) Те саме, що й *кабріолет.*
ГІГ<u>А</u>НТ [від грец. Γίγας (Γίγαντος)] – велетень.
ГІГАНТ<u>И</u>ЗМ (від *гігант*) – надмірний патологічний ріст людини, тварини або окремих частин їхнього організму, викликаний розладом діяльності залоз внутрішньої секреції (зокрема, *гіпофіза*).
ГІГАНТОГР<u>А</u>ФІЯ [від грец. γίγας (γίγαντος) – велетенський і *...графія*] – спосіб виготовлення репродукцій із збільшеними растровими точками. Застосовують переважно для друкування плакатів.
ГІГАНТОЗ<u>А</u>ВРИ [від грец. γίγας (γίγαντος) – велетенський і *...завр*] – величезні викопні плазуни з групи *динозаврів.*
ГІГАНТОМ<u>А</u>НІЯ [від грец. γίγας (γίγαντος) – велетенський і *...манія*] – надмірна пристрасть до всього величезного, грандіозного.
ГІГАНТОПІТ<u>Е</u>К [від грец. γίγας (γίγαντος) – велетенський і *...пітек*] – рід викопних людиноподібних мавп. За розмірами тіла перевищували людину. Жили в середині *антропогену.*
ГІГІ<u>Є</u>НА (від грец. υγιεινός – здоровий) – галузь медицини, що розробляє й впроваджує методи запобігання захворюванням, вивчає вплив різних факторів зовнішнього середовища на здоров'я людини, її працездатність та тривалість життя.
ГІГРО... (від грец. ὑγρόν – волога) – у складних словах відповідає поняттю «волога».

ГІГРОГРАФ (від *гігро...* і *...граф*) – самописний прилад для безперервного реєстрування відносної вологості повітря.
ГІГРОМЕТР (від *гігро...* і *...метр*) – прилад для вимірювання вологості повітря.
ГІГРОМЕТРІЯ (від *гігро...* і *...метрія*) – сукупність методів вимірювання вологості повітря.
ГІГРОСКОП (від *гігро...* і *...скоп*) – прилад, що приблизно показує зміну вологості повітря.
ГІГРОСКОПІЧНИЙ (від *гігро...* і *...скопічниї*) – той, що вбирає вологу.
ГІГРОСКОПІЧНІСТЬ – властивість речовин (окису кальцію, активного вугілля тощо) вбирати вологу з повітря.
ГІГРОСТАТ (від *гігро...* і *...стат*) – прилад, в якому підтримується незмінна вологість.
ГІГРОТЕРМОГРАФ (від *гігро...* і *термограф*) – самописний метеорологічний прилад, який суміщує *гігрограф* і термограф.
ГІГРОФІЛЬНИЙ (від *гігро...* і *...філ*) – той, що любить вологу; напр., г-і рослини – *гігрофіти.*
ГІГРОФІТИ (від *гігро...* і *...фіти*) – суходільні рослини, що ростуть лише в умовах великого зволоження. До Г. дуже близькі (а часто й належать до них) рослини з цілком або частково зануреними у воду чи плаваючими листками *(гідатофіти, гідрофіти*).
ГІД (франц. guide) – 1) Супровідник туристів, екскурсантів. 2) Путівник. 3) Допоміжна візуальна оптична труба на *телескопі.*
ГІДАЛЬГО, **ІДАЛЬГО** (ісп. hidalgo, від hijo de algo – чийсь син) – іспанський дворянин.
ГІДАТОФІТИ [від грец. ὕδωρ (ὕδατος – вода і *...фіти*] – рослини, що на відміну від *гідрофітів* повністю або більшою своєю частиною занурені у воду.
ГІДЖАК (тюрк.) – смичковий інструмент, поширений у народів Середньої Азії.
ГІДЖРА, **ХІДЖРА** (араб. – втеча) – мусульманське літочислення, яке бере початок з 622 р.
ГІДР..., **ГІДРО...** (від грец. ὕδωρ – вода) – у складних словах відповідає поняттям «вода», «водний простір».
ГІДРА (грец. ὕδρα) – 1) В давньогрецькій міфології потвора з тілам змії і дев'ятьма головами дракона. 2) Переносно – страховисько. 3) Сузір'я Південної півкулі.
ГІДРАВЛІКА (від *гідр...* і грец. αυλός – трубка) – наука про закони рівноваги й руху рідини, а також застосування їх для розв'язання практичних задач.
ГІДРАВЛІЧНИЙ (від *гідравліка*) – той, що діє за допомогою тиснення або руху рідини.
ГІДРАЗИН (від *гідр...* і *азот*) – хімічна сполука; безбарвна, гігроскопічна рідина, що димить на повітрі. Отруйна. Застосовують у виробництві *пластмас,* як компонент реактивного палива тощо.
ГІДРАНТ (від грец. ὕδωρ – вода) – кран; встановлюють на лініях водопроводу для поливання вулиць, гасіння пожеж тощо.
ГІДРАНТИ – окремі особини утворюють колонії гідроїдів (див. *Гідроїдні*).
ГІДРАРГІЛІТ (від *гідр...* і грец. άργιλλος – біла глина) – мінерал класу окисів та гідроокисів, білого, зеленуватого, бурого кольорів. Використовують для одержання алюмінію.
ГІДРАСТИС – рід трав'янистих багаторічних рослин родини жовтецевих. Корені містять *алкалоїди.* Застосовують як лікарський препарат.
ГІДРАТАЦІЯ (від грец. ὕδωρ – вода) – приєднання води до різних речовин, що перебувають у розчиненому або у вільному стані. Г. – різновид *сольватації.*
ГІДРАТИ (від грец. ὕδωρ – вода) – хімічні сполуки, що містять молекули води. Стійкі Г. виділяються з розчинів у формі *кристалогідратів.*
ГІДРЕМІЯ (від *гідр...* і *...емія*) – підвищений вміст води в крові, розрідження крові. Спостерігається при деяких захворюваннях нирок, *асциті,* при деяких формах *анемій.*

ГІДРИ (від грец ὕδρα – водяна змія, *гідра*) – ряд безхребетних тварин класу гідроїдних. Живуть у прісних водоймах. Для Г. характерна надзвичайна здатність до відновлення втрачених частин тіла.
ГІДРИДИ [від *гідр (оген*) і грец. εἴδος – вигляд] – сполуки водню з іншими елементами. Застосовують для одержання деяких чистих речовин *(кремнію, германію*), в органічному синтезі.
ГІДРІЯ (грец. υδρία, від ὕδωρ – вода) – посудина з трьома ручками для носіння води, поширена в Стародавній Греції.
ГІДРО... – див. *Гідр...*
ГІДРОАВІАЦІЯ (від *гідро...* і *авіація*) – вид авіації, пов'язаний з літальними апаратами, пристосованими до злітання з води й посадки на воду.
ГІДРОАВТОМАТ (від *гідро...* і *автомат*) – автоматично діючий пристрій, де водяний напір використовується для стиснення або розрідження повітря, а таке повітря – для піднімання води.
ГІДРОАГРЕГАТ (від *гідро...* і *агрегат*) – агрегат, що складається з гідротурбіни й *гідрогенератора.*
ГІДРОАЕРОДРОМ (від *гідро...* і *аеродром*) – аеродром для гідролітаків на водній ділянці й береговій смузі.
ГІДРОАЕРОМЕХАНІКА (від *гідро...* і *аеромеханіка*) – розділ механіки, пов'язаний з вивченням рівноваги й руху рідких і газоподібних середовищ, а також їхньої взаємодії між собою і з твердими тілами.
ГІДРОАКУМУЛЯЦІЯ (від *гідро...* і *акумуляція*) – нагромадження *гідроенергії* створенням запасів води у водосховищах верхнього *б'єфу.*
ГІДРОАКУСТИКА (від *гідро...* і *акустика*) – вчення про виникнення, поширення й приймання звуків у водоймах. Г. широко застосовують у *гідролокації.*
ГІДРОАПАРАТУРА (від *гідро...* і *апаратура*) – гідравлічна апаратура.
ГІДРОБІОЛОГІЯ (від *гідро...* та *біологія*) – наука, що вивчає живі організми прісноводних та морських водойм і водотоків (річок, каналів) у взаємодії їх між собою та навколишнім середовищем.
ГІДРОБІОНІКА (від *гідро...* та *біоніка*) – розділ біоніки, який вивчає особливості тварин, що живуть у воді, щоб створювати технічні пристрої для роботи у водному середовищі.
ГІДРОБІОНТИ (від *гідро*... та *...біонти*) – організми, що живуть у воді.
ГІДРОБІОС (від *гідро...* і грец. βίος – життя) – сукупність організмів, що населяють водойми всієї земної кулі. Вивченням Г. займається *гідробіологія.*
ГІДРОБУФЕР (від *гідро...* та *буфер*) – гідравлічний пристрій, що приймає щогли, підпори та інші конструкції, відкидувані від стартуючої ракети-носія.
ГІДРОГЕН, **ГІДРОГЕНІУМ** (лат. hydrogenium, від грец. ὕδωρ – вода і γεννάω – породжую) – латинська назва хімічного елемента водню, символ Н; застосовують у назвах сполук з воднем і процесів за його участю (напр., *гідрогенізація, гідриди*).
ГІДРОГЕНЕЗ (від *гідро...* і *...генез*) – сукупність геохімічних і мінералогічних перетворень, викликаних просочуванням по тріщинах з поверхні у земну кору води, яка виносить речовини з одного геохімічного комплексу в інший, зумовлюючи утворення нових мінералів.
ГІДРОГЕНЕРАТОР (від *гідро...* і *генератор*) – генератор змінного струму, що його приводить у рух гідротурбіна.
ГІДРОГЕНІЗАЦІЯ (від *гідроген*) – приєднання водню до простих та складних речовин при наявності *каталізаторів,* напр. Г. вугілля, нафти, олії тощо.
ГІДРОГЕНІУМ – див. *Гідроген.*
ГІДРОГЕОЛОГІЯ (від *гідро...* і *геологія*) – наука про підземні води, процеси формування їх, фізичні властивості та хімічний склад, умови залягання й закономірності поширення.
ГІДРОГРАФ (від *гідро...* і *...граф*) – графік зміни в часі витрат води в річці за рік або його частину, напр. за сезон.

ГІДРОГРАФІЯ (від *гідро...* і *...графія*) – розділ *гідрології,* який вивчає й описує водні об'єкти (річки, озера тощо), їхнє положення, походження, розміри, режим, зв'язки з іншими елементами географічного середовища.
ГІДРОДИНАМІКА (від *гідро...* і *динаміка*) – розділ *гідромеханіки,* де вивчається рух рідин без урахування їхньої стисливості, а також взаємодія рідин з твердими тілами при їхньому відносному русі.
ГІДРОДИНАМІЧНИЙ – пов'язаний з *гідродинамікою; г. опір* – опір рідини рухові в ній тіла або опір стінок труб чи каналів рухові рідини; *г. тиск* – тиск рухомої рідини.
ГІДРОДОМКРАТ (від *гідро...* і *домкрат*) – гідравлічний механізм для піднімання важких предметів, напр. *вертикалізації* ракет-носіїв, переставляння їхніх башт обслуговування.
ГІДРОЕКСТРУЗІЯ (від *гідро...* і *екструзія*) – обробка (продавлювання крізь формуючі пристрої) матеріалів тиском, створюваним за допомогою спеціальних компресорів рідиною.
ГІДРОЕЛЕВАТОР (від *гідро...* і *елеватор*) – насос струминного типу для піднімання й переміщення трубопроводом рідин і гідросумішей.
ГІДРОЕЛЕКТРИЧНИЙ (від *гідро...* і *електричний*) – пов'язаний з електрикою, яку одержують за допомогою води, напр. г-а станція.
ГІДРОЕНЕРГЕТИКА (від *гідро...* і *енергетика*) – галузь енергетики, пов'язана з використанням енергії води для вироблення *електроенергії* на гідроелектричних станціях.
ГІДРОЗОЛІ (від *гідро...* і *золї*) – золі, в яких частинки речовини розподілені у воді.
ГІДРОІЗОЛЯЦІЯ (від *гідро...* та *ізоляція*) – захист будівельних конструкцій і споруд від проникання води, а матеріалів для споруд – від шкідливого впливу хімічно агресивних рідин, стічних вод тощо.
ГІДРОЇДНІ (від грец. ὕδρα – водяна змія, *гідра* і *...оїд*) – клас безхребетних тварин типу кишечнопорожнинних. Більшість Г. – повсюдно поширені морські колоніальні організми (поліпи, медузи тощо).
ГІДРОКАНАЛ (від *гідро...* і *канал*) – канал для випробувань моделей кораблів, човнів, гідролітаків тощо.
ГІДРОКАРБОНАТИ (від *гідро...* і *карбонати*) – кислі солі вугільної кислоти; регулюють постійність реакції крові в організмі. Застосовують, напр., Г. натрію (питна сода) у медицині та хлібопеченні.
ГІДРОКІНЕТИКА (від *гідро...* і *кінетика*) – розділ *гідродинаміки,* що вивчає рух рідини з урахуванням сил, які діють на рідину.
ГІДРОКОДОН (від *гідро...* і грец. κωδία – маківка) – лікарський препарат, протикашльовий засіб, застосовують при захворюваннях легень та верхніх дихальних шляхів.
ГІДРОКОМБІНЕЗОН (від *гідро...* і *комбінезон*) – костюм, який захищає водолаза від переохолодження і травм.
ГІДРОКОМПРЕСОР (від *гідро...* і *компресор*) – гідравлічний компресор, який стискує гази тощо за допомогою рідини.
ГІДРОКОРТИЗОН (від *гідро...* і лат. cortex – кора) – один з гормонів кори надниркових залоз, гормональний лікарський препарат; протизапальний засіб.
ГІДРОКС [від *гідр (оген)* і *окс (иген)*] – спосіб т. зв. безполуменевого вибуху.
ГІДРОКСИЛ [від *гідр (оген)* і *окси (ген)*] – одновалентна (див. *Валентність*) група OH, входить до складу багатьох хімічних сполук, напр. води, лугів, спиртів. Інша назва – *гідроксильна група*.
ГІДРОЛАЗИ (від грец. ύδωρ – вода) – клас *ферментів,* що сповільнюють або прискорюють процеси гідролітичного розщеплення складних органічних речовин в організмах.
ГІДРОЛІЗ (від *гідро...* і *...ліз*) – обмінний розклад між речовиною й водою, один із видів *сольволізу.* Г. застосовують у хімічній промисловості, напр. внаслідок Г. деревини одержують *глюкозу, спирти* тощо.

ГІДРОЛІЗЕР – апарат для *гідролізу,* застосовуваний у крохмале-патоковому виробництві.
ГІДРОЛІМФА (від *гідро...* і *лімфа*) – рідина, що циркулює в кишковосудинній системі деяких кишечнопорожнинних тварин; постачає клітинам поживні речовини та виводить продукти обміну.
ГІДРОЛОГІЧНИЙ – пов'язаний з *гідрологією; г-а станція* – установа, яка веде спостереження за рівнем, швидкістю течії та іншими процесами, що відбуваються на водних об'єктах; *г. рік* – проміжок часу між двома природними гідрологічними циклами, його початком вважають час найменших запасів ґрунтових вод, найменших витрат та запасів води в річках, озерах.
ГІДРОЛОГІЯ (від *гідро...* і *...логія*) – наука, що вивчає природні води (океани, моря, річки, озера, водосховища, болота, скупчення вологи у вигляді снігу, льодовиків, ґрунтових і підземних вод), явища й процеси, що відбуваються в них. Розрізняють гідрологію суходолу й *океанологію.*
ГІДРОЛОКАЦІЯ (від *гідро...* і *локація*) – визначення за допомогою звукових хвиль місцеположення у воді рухомих і нерухомих об'єктів.
ГІДРОМАСАЖ (від *гідро...* і *масаж*) – масаж під водою (напр., водяним душем з підвищеним атмосферним тиском) з лікувальною та профілактичною метою.
ГІДРОМЕДУЗА (від *гідро...* і *медуза*) – 1) Рід плазунів родини зміїношийних черепах. Поширені в прісноводних водоймах Південної Америки. 2) Медузоїдні особини деяких кишечнопорожнинних тварин класу гідроїдних.
ГІДРОМЕЛІОРАЦІЯ (від *гідро...* і *меліорація*) – поліпшення водного балансу земель шляхом осушення чи обводнення їх.
ГІДРОМЕТАЛУРГІЯ (від *гідро...* і *металургія*) – видобування металів з руд, концентратів і відходів виробництва за допомогою водних розчинів певних речовин.
ГІДРОМЕТЕОРИ (від *гідро...* і *метеори*) – опади (туман, роса, іній та ін.), що виділяються з атмосфери на земну поверхню.
ГІДРОМЕТЕОРОЛОГІЧНИЙ (від *гідро...* і *метеорологія*) – той, що стосується гідрологічних та метеорологічних явищ (г-а станція, г-а служба та ін.).
ГІДРОМЕТРІЯ (від *гідро...* і *...метрія*) – розділ *гідрології,* що розробляє методи вивчення режиму водних об'єктів: рівня, глибини, рельєфу дна, течій, термічного та льодового режимів тощо.
ГІДРОМЕХАНІЗАЦІЯ (від *гідро...* і *механізація*) – механізація земляних і гірничих робіт за допомогою енергії водного потоку.
ГІДРОМЕХАНІКА (від *гідро...* і *механіка*) – наука про рух і рівновагу рідин і газів та взаємодію з твердими тілами при відносному русі або спокої їх.
ГІДРОМОДУЛЬ (від *гідро...* і *модуль*) – 1) Показник витрати води на одиницю площі за певний проміжок часу. 2) Щит із спеціальним вирізом для вимірювання середньої витрати води річки.
ГІДРОМОНІТОР (від *гідро...* і *монітор*) – апарат для створення й спрямування компактної і потужної струмини, води. Застосовують для розмивання гірських порід, грунтів тощо.
ГІДРОМУФТА (від *гідро...* і *муфта*) – гідравлічний механізм, що передає обертовий рух. Застосовують у *трансмісіях* автомашин, у тепловозах тощо.
ГІДРОНАВТ *(*від *гідро...* і *...навт*) – спеціально підготовлена людина, яка може довгий час перебувати в підводній споруді (апараті), не виходячи на поверхню води чи землі.
ГІДРОНЕФРОЗ (від *гідро...* і *нефроз*) – захворювання нирок людини або тварин, яке характеризується прогресуючим розширенням ниркових чашечок та миски, що веде до *атрофії* ниркової *паренхіми;* зумовлюється порушенням стоку сечі.
ГІДРОПАТІЯ (від *гідро...* і *...патія*) – те саме, що й *гідротерапія.*
ГІДРОПЕДОЛОГІЯ (від *гідро...,* грєц. πέδον – грунт і *...логія*) – наука про форми й закономірності руху води в грунті.

ГІДРОПЕРИТ (від *гідро...* і грец. πῦρ – вогонь) – лікарський препарат. Застосовують як дезинфікуючий засіб при запальних захворюваннях слизових оболонок, в гінекології.
ГІДРОПЛАН (від *гідро...* і *...план*) – літак, пристосований підійматися з водної поверхні і опускатися на неї.
ГІДРОПЛАНУВАННЯ (від *гідро...* і лат. planum – площина) – те саме, що й *глісування.*
ГІДРОПОНІКА (від *гідро...* і *...поніка*) – вирощування рослин без грунту безпосередньо на водному розчині поживних солей або на штучних замінниках грунту, що їх періодично зволожують водним розчином мінеральних добрив.
ГІДРОПУЛЬТ [від *гідро...* і *(ката) пульта*] – апарат для розпилювання рідини під тиском (коли фарбують стіни або дезинфікують їх).
ГІДРОСЕПАРАТОР (від *гідро...* і *сепаратор*) – апарат для збагачення корисних копалин за допомогою струменя води.
ГІДРОСИСТЕМА (від *гідро...* і *система*) – система гідравлічних механізмів якоїсь машини.
ГІДРОСТАТ (від *гідро...* і *...стат*) – апарат, який спускають на тросі з судна-бази для підводних досліджень і робіт на відміну від *батискафа,* що переміщується самостійно.
ГІДРОСТАТИКА (від *гідро...* і *...статика*) – розділ *гідромеханіки,* що вивчає закони рівноваги рідин, а також рівноваги тіл, занурених у рідини.
ГІДРОСУЛЬФАТИ (від *гідро...* і *сульфати*) – кислі солі сірчаної кислоти. Застосовують (напр., Г. натрію) для вибілювання тканин, дублення шкіри тощо.
ГІДРОСУЛЬФІТИ (від *гідро...* і *сульфіти*) – кислі солі сірчистої кислоти. Г. натрію застосовують у фотографії, для вибілювання тканин, Г. кальцію – в целюлозній промисловості.
ГІДРОСФЕРА (від *гідро...* і *сфера*) – сукупність усіх вод земної кулі (океани, моря, ріки, озера, підземні води, льодовики), що у вигляді перервної оболонки обгортають земну кулю.
ГІДРОТАКСИС (від *гідро...* і *таксиси*) – пересування вільнорухомих одноклітинних і колоніальних рослин та деяких тварин до більшої (*позитивний* Г.) або меншої (*негативний* Г.) вологості. Г., як і інші таксиси, визначається потребами організму.
ГІДРОТЕРАПІЯ (від *гідро...* і *терапія*) – зовнішнє застосування води з лікувальною та профілактичною метою. Інша назва – *водолікування*.
ГІДРОТЕРМАЛЬНІ родовища – родовища корисних копалин, що утворюються в результаті відкладання мінералів з *гідротерм.*
ГІДРОТЕРМИ (від *гідро...* і *...терми*) – гарячі водні розчини в надрах Землі, що утворюються в процесі застигання магми, видалення води з мінералів під час перекристалізації їх тощо.
ГІДРОТЕРМІЧНА обробка – обробка деревини за допомогою нагрітого газу або рідини, щоб змінити її фізичні властивості.
ГІДРОТЕХНІКА (від *гідро...* і *техніка*) – наука про використання водних ресурсів, про гідроспоруди, гідромеханізми тощо.
ГІДРОТИПІЯ (від *гідро...* і *...типія*) – виготовлення фотографічних кольорових зображень з застосуванням водорозчинних барвників.
ГІДРОТОРАКС (від *гідро...* і *торакс*) – скупчення *транссудату* в плевральній порожнині, виникає при різних серцевих та ниркових захворюваннях.
ГІДРОТОРФ (від *гідро...* і *торф*) – торф, добутий розмиванням покладів його струменем води під високим тиском.
ГІДРОТРАНСФОРМАТОР (від *гідро...* і *трансформатор*) – механізм (лопатковий насос, напрямний апарат і гідротурбіна), що за допомогою рідини (води, масла) передає або перетворює обертальний рух.
ГІДРОТРОПІЗМ (від *гідро...* і *тропізми*) – вигинання ростучих органів рослин, особливо коренів, у напрямі від менш вологого середовища до більш вологого.

ГІДРОФІЗИКА (від *гідро...* і *фізика*) – розділ *геофізики,* що вивчає фізичні процеси, які відбуваються у водній оболонці Землі (*гідросфері*)*;* поділяється на фізику моря й фізику водойм суші.

ГІДРОФІЛІЯ (від *гідро...* і *...філія*) – запилення рослин за допомогою води. Спостерігається у деяких рослин із зануреними у воду квітками (кушир, різуха, камка). Іноді Г. називають пристосованість рослин до життя у водному середовищі.

ГІДРОФІЛЬНІСТЬ (від *гідро...* і грец. φιλέω – люблю) – 1) Властивість дуже подрібнених (високодисперсних) частинок речовини приєднувати до себе молекули води. Див. також *Гідратація.* 2) Здатність деяких речовин змочуватися водою. Г. – окремий випадок *ліофільності.*

ГІДРОФІТИ (від *гідро...* і *...фіти*) – водяні рослини, прикріплені до грунту й занурені у воду лише нижньою частиною. З культурних рослин до Г. належить рис. Багато Г. – торфоутворювачі.

ГІДРОФОБІЯ (від *гідро...* і *...фобія*) – водобоязнь, сказ; вірусне захворювання центральної нервової системи, що передається людині укусом скаженої тварини (здебільшого собаки, вовка, кішки).

ГІДРОФОБНІСТЬ (від *гідро...* і грец. φόβος – страх, жах) – властивість деяких речовин не змочуватися водою. Г. – окремий випадок *ліофобності.*

ГІДРОФОН (від *гідро...* і *...фон*) – приймач звуків, що поширюються у воді. Застосовують для виявлення підводних і надводних суден, для зв'язку між суднами тощо.

ГІДРОФОРМІНГ (від *гідро...* і англ. forming – формування) – один із способів переробки нафтопродуктів. Див. також *Риформінг.*

ГІДРОХІМІЯ (від *гідро...* і *хімія*) – вчення про хімічний склад природних вод, методи його вивчення, закономірності формування різних типів вод, *еволюцію* і класифікацію їх.

ГІДРОХІНОН (від *гідро...* і *хінон*) – органічна речовина, багатоатомний *фенол;* безбарвні кристали. Г. – сильний відновник. Застосовують у фотографії (проявник), синтезі органічних барвників тощо.

ГІДРОХОРІЯ (від *гідро...* і *...хорія*) – поширення плодів, насіння та інших зачатків рослин водними течіями. Характерна здебільшого для болотяних і водяних рослин, водоростей і деяких грибів.

ГІДРОЦЕФАЛІЯ (від *гідро...* і *цефалія*) – надмірне збільшення кількості спинномозкової рідини в порожнині черепа та шлуночках головного мозку в людини та тварин. Розрізняють Г. *природжену*, яка виникає внаслідок аномалії розвитку, внутрішньоутробної інфекції, і Г. *набуту* – внаслідок захворювання головного мозку.

ГІДРОЦИКЛОН (від *гідро...* і *циклон*) – апарат для розділяння у водному середовищі зерен мінералів, що відрізняються масою.

ГІДРОЦИЛІНДР (від *гідро...* і *циліндр*) – двигун, де статичний напір рідини надає веденій ланці (поршню, штоку) обмеженого зворотнопоступального або зворотноповоротного руху.

ГІДРОШАХТА (від *гідро...* і *шахта*) – підприємство гірничої промисловості, де вугілля або інші корисні копалини добувають підземним способом із застосуванням засобів *гідромеханізації.*

ГІДРУВАННЯ – те саме, що й *гідрогенізація.*

ГІЄНА (грец. ὕαινα) – рід хижих ссавців. Поширені в Африці і Південно-Західній Азії. За зовнішнім виглядом дещо нагадують собак. ГІК (голл. gijk) – обертовий брус *рангоуту,* який розтягує нижній край вітрила; одним кінцем кріпиться до нижньої частини щогли.

ГІКОРІ (англ. hickory, з індіан.) – те саме, що й *карія.*

ГІЛЕЯ (грец. 'Γλαίη, від ὕλη – ліс) – 1) Назва плавневих лісів у пониззі Дніпра та Інгульця в творах давньогрецьких письменників. 2) Загальна назва залісеної місцевості. 3) Назва вологих тропічних лісів Південної Америки. Ліси типу Г. трапляються також у Центральній Африці і Південно-Західній Азії.

ГІЛОЗОЇЗМ (від грец. ὕλη – речовина, матерія і ξωή – життя) – *філософ.* погляд, за яким здатність відчувати нібито притаманна всій матерії.

ГІЛЬБЕРТ – одиниця магніторушійної сили й різниці магнітних потенціалів у СГС системі одиниць. Від прізвища англійського фізика У Гільберта.

ГІЛЬДЕЇЗМ, **«ГІЛЬДІЙСЬКИЙ СОЦІАЛІЗМ»** – різновидність *реформізму* в англійському робітничому русі початку 20 ст. Представники Г. с. відмовлялися від класової боротьби, виступали за націоналізацію буржуазною державою промисловості, транспорту й передачу їх в управління індустріальним об'єднанням трудящих (гільдіям).

ГІЛЬДІЯ (від цім. Gilde – корпорація, об'єднання) – 1) У період раннього феодалізму в Західній Європі економічне, політичне чи релігійне об'єднання населення, створюване для захисту інтересів або цехових привілеїв членів Г. 2) В дореволюційній Росії певна категорія купецтва (за розмірами оборотів і податку).

ГІЛЬЙОТИНА (франц. guillotine) – знаряддя для виконання смертних вироків (обезголовлювання засуджених), запроваджене у Франції в період буржуазної революції кінця 18 ст. за пропозицією лікаря Ж. Гільйотена.

ГІЛЬЙОШИРУВАННЯ (від франц. guillocher – гравірувати лінії) – гравірування на поверхні металу або каменю сітки кривих (хвилястих) переплетених ліній. Застосовують при виготовленні форм для друкування сіток на грошових знаках, цінних паперах і документах.

ГІМЕНЕЙ (грец. Ὑμέναιος) – 1) У давньогрецькій міфології бог шлюбу, син *Аполлона.* 2) В давньогрецькій ліриці – весільна пісня. 3) Переносно – *узи Гіменея* – подружній союз.

ГІМЕНІЙ (від грец. ὑμήν – плівка, шкірка) – шар спороносних клітин на поверхні чи всередині плодових тіл у багатьох грибів.

ГІМЕНОМІЦЕТИ (від грец. ὑμήν – плівка, шкірка і *...міцети*) – група базидіальних грибів (див. *Базидіоміцети*). Більшість Г. – сапрофіта, деякі – паразити. До Г. належать майже всі їстівні та отруйні гриби.

ГІМЕНОПТЕРИ (від грец. ὑμήν – плівка, перетинка і *...птер*) – перетинчастокрилі комахи (оси, бджоли, мурашки тощо).

ГІМН (грец. ὕμνος – похвальна пісня) – 1) У Стародавній Греції урочиста, хвалебна пісня на честь богів і героїв. 2) Урочиста пісня, прийнята як символ державної (напр., державний Г. СРСР) або класової єдності (напр., міжнародний Г. пролетаріату – «Інтернаціонал»). 3) Музичний твір (в оперному, симфонічному, хоровому мистецтві), в якому виражається піднесення, урочистість.

ГІМНАЗІЯ (від грец. γυμνάσιον – *гімнасій*) – середній чоловічий і жіночий навчальний заклад у дореволюційній Росії і деяких зарубіжних країнах.

ГІМНАСІЙ (грец. γυμνάσιον, від γυμνάζω – треную, роблю вправи) – у Стародавній Греції державний навчально-виховний заклад для юнаків, у Стародавньому Римі – загальноосвітня школа.

ГІМНАСТИКА (грец. γυμναστική, від γυμνάζω – треную, роблю вправи) – система підібраних фізичних вправ, методичних прийомів для зміцнення здоров'я, гармонійного фізичного розвитку і удосконалення рухових здатностей людини, сили, спритності, швидкості рухів, витривалості тощо; вид спорту.

ГІНАНДРИ [від грец. γυνή – жінка і ἀνήρ (ανδρός) – чоловік] – жінки, які відзначаються чоловічими вторинними статевими ознаками (заріст на обличчі, вузький таз тощо).

ГІНГІВІТ (від лат. gingiva – ясна) – запалення слизової оболонки ясен, спричинюване *карієсом* зубів, деякими гострими інфекційними хворобами, авітамінозами, отруєнням солями важких металів тощо.

ГІНЕКЕЙ (грец. γυναικεῖη, від γυνή – жінка) – 1) У Стародавній Греції частина будинку, відведена для жінок. 2) В пізній Римській імперії і Візантії державні або приватні майстерні (переважно ткацькі), де працювали раби.

ГІНЕКОЛОГІЯ [від грец. γυνή (γυναικός) – жінка і *...логія*] – наука про анатомофізіологічні, фізичні та психічні особливості організму жінки та їх розлад. У

вузькому розумінні – вчення про *фізіологію* та *патологію* статевих органів жінки, профілактику жіночих хвороб та лікування їх. Г. *ветеринарна* – клінічна дисципліна, яка вивчає хвороби статевих органів самок тварин, їх лікування і профітактику.

ГІНЕЦЕЙ (від грец. γυναικείος – жіночий) – сукупність маточок, що утворюються з плодолистків квітки. За участю Г. відбуваються всі процеси, пов'язані з розмноженням.

ГІНЕЯ (англ. guinea) – англійська золота монета, що була в обігу в 1663 – 1817 рр.

...ГІНІЯ (від грец. γυνή – жінка, самка) – у складних словах означає належність до жіночої статі, напр. *протерогінія.*

ГІНКГО (япон., з кит. їн-гінг, букв. – сріблястий абрикос) – рід голонасінних деревних рослин родини гінкгових. Єдиний сучасний представник Г. – *релікт.* Поширений у Східній Азії. В Європі вирощується як декоративне дерево.

ГІНОГЕНЕЗ (від грец. γυνή – жінка і *...генез*) – розвиток зародка лише з ядра й плазми яйцеклітини. Одна з форм *партеногенезу.* В природних умовах відомий у деяких круглих червів і риб.

ГІНТЕРДАНД (нім. Hinterland, від hinter – за, позаду і Land – місцевість) – 1) Район, що примикає до промислового чи торговельного центру. 2) заст. В колоніальній політиці – прилегла до завойованої колоніальної території область, на яку дана імперіалістична держава пред'являє свої переважні права.

ГІНЬЙОЛЬ (фрапц. Guignol) – головний персонаж французького лялькового театру («театру гіньйоль»), подібний до російського Петрушки.

ГІОСЦІАМІН (від грец. ὑοσκύαμος – блекота) – *алкалоїд,* що є в деяких рослинах родини пасльонових (у блекоті, *беладонні,* дурмані).

ГІПЕР... (грец. ὑηερ...) – префікс, що означає підвищення, надмірність. Протилежне – *гіпо...*

ГІПЕРБАТОН (від грец. ὑπέρβατον – перестановка) – стилістична фігура, в якій порушено усталену синтаксичну послідовність слів, що безпосередньо поєднуються за змістом. Див. також *Анастрофа, Гістерон-протерон, Інверсія.*

ГІПЕРБОЛА (від грец. υπερβολή – перебільшення) – 1) Плоска крива, що є геометричним місцем точок площини, для кожної з яких різниця віддалей від двох даних точок цієї площини (фокусів Г.) є величиною сталою. 2) Стилістична фігура, в якій перебільшено певну ознаку, щоб посилити виразність мови (напр., безкраїй степ). Протилежне – *літота.*

ГІПЕРБОЛІЗАЦІЯ *(*від *гіпербола*) – надмірне перебільшення.

ГІПЕРБОЛІЧНИЙ – надмірно перебільшений; пов'язаний з *гіперболою; г-а геометрія* – інша назва геометрії М. І. Лобачевського; *г. логарифм* (натуральний логарифм) – логарифм, основою якого є *трансцендентне* число е=2,71828...

ГІПЕРБОЛОЇД (від *гіпербола* і *...оїд*) – поверхня, утворена від обертання гіперболи навколо прямої, що сполучає фокуси гіперболи (двопорожнинний Г.), або прямої, яка ділить відрізок між фокусами навпіл і перпендикулярна до цього відрізка (однопорожнинний гіперболоїд).

ГІПЕРБОРЕЇ, ГІПЕРБОРЕЙЦІ (від грец. ὑπερβόρεος – той, що живе за Бореєм, житель Крайньої Півночі) – 1) За давньогрецькою міфологією, казковий народ північних країв, 2) Переносно – сіверяни.

ГІПЕРВІТАМІНОЗ (від *гіпер...* і *вітаміни*) – *інтоксикація* організму людини або тварин, спричинювана надмірним вживанням вітамінів, зокрема А і Д.

ГІПЕРГЛІКЕМІЯ (від *гіпер...* і *глікемія*) – підвищена кількість цукру в крові людини або тварин внаслідок деяких захворювань організму.

ГІПЕРДИНАМІЯ (від *гіпер...* і грец. δύναμις – сила) – найвище напруження організму.

ГІПЕРЕМІЯ (від *гіпер...* і *...емія*) – надмірне наповнення кров'ю судин тканини чи органа, що спричинюється припливом артеріальної крові (*активна* Г.) або стоком венозної крові (*застійна* Г.).

ГІПЕРЕСТЕЗІЯ (від *гіпер...* і грец. αἴσθησίς – відчуття) – надмірно підвищена чутливість організму до сприймання звичайних зовнішніх подразників.

ГІПЕРІОН (грец. Ὑπερίων) – 1) У давньогрецькій міфології ім'я одного з титанів. 2) Супутник *Сатурна.*
ГІПЕРКІНЕЗ (від *гіпер...* і *...кінез*) – рухові розлади (надмірні, зайві, недоцільні, мимовільні рухи), що виникають при певних ураженнях центральної нервозої системи (пухлинах, рубцях, запальних процесах у мозку, істерії тощо).
ГІПЕРМЕТРОПІЯ [від *гіпер...,* грец. μέχρον – міра і όψ (οπός) – зір] – розлад зору. Інша назва – *далекозорість*.
ГІПЕРМОРФОЗ (від *гіпер...* і *...морфоз*) – тип філогенетичного розвитку (див. *Філогенез*), що веде до порушення взаємовідносин організму із середовищем внаслідок *гіпертрофії* окремих органів (напр., рогів у велетенського оленя).
ГІПЕРНЕФРОМА (від *гіпер...,* грец. νεφρός – нирка і *...ома*) – пухлина, що розвивається з клітин кори надниркової залози (справжня Г. – перевалено доброякісна пухлина) і з *епітелію* нирок (злоякісна пухлина) Інша назва – *гіпернефроїдний рак*.
ГІПЕРОНИ (від грец. υπέρ – понад вище) – нестійкі елементарні частинки, маса яких більша за масу *нуклона.*
ГІПЕРОСМІЯ (від *гіпер...* і грец. όσμή – запах, нюх) – підвищена чутливість до запахів, спостерігається при вагітності, деяких психічних та істеричних станах.
ГІПЕРПАРАТИРЕОЗ (від *гіпер...,* грец. παρά – біля і *тиреоз*) – захворювання людини або тварин, яке зумовлюється підвищеною функцією прищитовидних залоз.
ГІПЕРПІТУЇТАРИЗМ [від *гіпер...* і лат. (grandula) pituitaria – *гіпофіз*] – підвищення всіх або окремих внутрішньосекреторних функцій гіпофіза, характеризується розладом росту та розвитку організму *(гігантизм, акромегалія* тощо).
ГІПЕРПЛАЗІЯ (від *гіпер...* і грец, πλάσις – утворення) – надмірне розростання тканини тваринного або рослинного організму внаслідок патологічного розмноження клітин.
ГІПЕРСЕКРЕЦІЯ (від *гіпер...* і *секреція*) – надмірне виділення секретів будь-якою залозою (підшлунковою, слинною тощо), зумовлюється підвищеною функціональною активністю залози.
ГІПЕРСЕНСИБІЛІЗАЦІЯ (від *гіпер...* і *сенсибілізація*) – підвищення чутливості до світла галоїдосрібного фотографічного матеріалу промиванням його у воді або спеціальних розчинах.
ГІПЕРСОНІК (від *гіпер...* і лат. sonus – звук) – надзвуковий літак, швидкість якого становить кілька тисяч кілометрів на годину.
ГІПЕРСТЕН (від *гіпер...* і грец. σθένος – сила, міцність) – породоутворюючий мінерал класу *силікатів,* колір від темно-зеленого до бурувато-чорного.
ГІПЕРТЕЛІЯ (від *гіпер...* і грец. τέλος – мета, межа) – те саме, що й *гіперморфоз.*
ГІПЕРТЕРМІЯ (від *гіпер...* і *...термія*) – перегрівання; штучне підвищення температури тіла людини або тварини, зумовлене зовнішніми фізичними факторами.
ГІПЕРТИПІЯ – див. *Іпертипія.*
ГІПЕРТИРЕОЗ (від *гіпер...* і *тиреоз*) – посилення функції щитовидної залози, спостерігається при деяких захворюваннях та фізіологічних станах (напр., вагітність, *клімакс*).
ГІПЕРТОНІЧНИЙ (від *гіпертонія*) – той, що має підвищений тиск; *г-а хвороба* – захворювання людини, проявом якого є стійке підвищення кров'яного тиску в артеріальній системі; *г. розчин* – розчин, *осмотичний* тиск якого вищий від осмотичного тиску вмісту рослинних і тваринних клітин.
ГІПЕРТОНІЯ (від *гіпер...* і *...тонія*) – підвищення тонусу (напруження) тканин і органів. Частіше терміном «гіпертонія» позначають більш-менш тривале підвищення кров'яного тиску у людини або тварин. Г. є основною ознакою гіпертонічної хвороби, *нефриту* тощо.
ГІПЕРТРОФІЯ (від *гіпер...* і *...трофія*) – збільшення об'єму органа тіла або його частини, зумовлене збільшенням об'єму клітин чи тканин органа або збільшенням кількості їх.

ГІПЕРФРАГМЕНТИ (від *гіпер...* і *фрагмент*) – частинки атомного ядра, що виникають під час ядерної реакції при високих енергіях і містять поряд з *нуклонами* ще й *гіперон* певного типу. Інша назва – *гіперядра*.
ГІПЕРФУНКЦІЯ (від *гіпер...* і *функція*) – посилення діяльності (функції) якого-небудь органа, тканини, системи (пор. *гіпофункція*).
ГІПЕРХРОМІЯ (від *гіпер...* і *...хромія*) – збільшення інтенсивності вбирання світла барвником від діяння різних факторів. Інша назва – *гіперхромний ефект*.
ГІПЕСТЕЗІЯ (від *гіпо...* і грец. αίσθησις – відчуття) – зниження шкірної чутливості.
ГІПН – див. *Гіпнум.*
ГІПНОЗ (від грец. ὕπνος – сон) – близький до сну стан людини й вищих хребетних тварин, що виникає під впливом дуже сильних раптових або дуже слабких одноманітних зовнішніх подразників. У людини Г. виникає також під впливом словесного навіювання.
ГІПНОПЕДІЯ (від грец. ὕπνος – сон і *...педія*) – навчання під час сну.
ГІПНОС (грец. Ύπνος) – у давньогрецькій міфології бог сну, що нібито мав силу навіть над богами.
ГІПНОТЕРАПІЯ (від грец. ὕπνος – сон і *терапія*) – метод лікування хворих *гіпнозом.*
ГІПНОТИЗМ – вчення про явища *гіпнозу.*
ГІПНУМ, **ГІПН** (від грец. ύπνον – мох на деревах) – рід рослин порядку зелених мохів. Поширені переважно в помірній зоні Північної півкулі. Торфоутворюючі рослини (гіпнові торфи).
ГІПО... (грец. ύπο...) – префікс, що означає зниження, нестачу. Протилежне – *гіпер...*
ГІПОБІОЗ (від *гіпо...* та *...біоз*) – стан зниженої життєдіяльності організмів.
ГІПОВІТАМІНОЗИ (від *гіпо...* і *вітаміни*) – захворювання людини й тварин, зумовлені недостатнім забезпеченням організму вітамінами. Див. також *Авітамінози.*
ГІПОГАЛАКТІЯ, **ГІПОЛАКТІЯ** [від *гіпо...* і грец. γάλα (γάλακτος), лат. lac (lactis) – молоко] – знижене виділення молока молочними залозами.
ГІПОГЕНЕЗІЯ (від *гіпо...* і грец. γένεσις – походження) – те саме, що й *гіпоплазія.*
ГІПОГЛІКЕМІЯ (від *гіпо...* і *глікемія*) – зниження вмісту цукру в крові.
ГІПОДЕРМА (від *гіпо...* і *...дерма*) – 1) Тонкий шар *епітелію,* що лежить безпосередньо під хітиновим (див. *Хітин*) покривом у членистоногих тварин. 2) Один або кілька шарів клітин, розташованих під покривними тканинами органів багатьох вищих рослин.
ГІПОДЕРМАТОЗ (від *гіпо...* і *дерматоз*) – захворювання великої рогатої худоби, що спричинюється личинками підшкірних оводів і характеризується запальними процесами в уражених тканинах та органах.
ГІПОДИНАМІЯ (від *гіпо...* і грец. δύναμις – сила) – зниження м’язової діяльності людини. Може виникати при сидячій роботі. Інша назва – *гіпокінезія*.
ГІПОКІНЕЗІЯ (від *гіпо...* і *...кінезія*) – те саме, що й *гіподинамія.*
ГІПОКОТИЛЬ, **ГІПОКОТИЛЕ** (від *гіпо...* і грец. κοτύλη – заглиблення, чашка) – ділянка стебла між кореневою шийкою і місцем прикріплення сім’ядолей. Інша назва – *підсім’ядольне коліно*.
ГІПОКСЕМІЯ [від *гіпо...,* лат. ox (ygenium) – . кисень і *...емія*] – зниження вмісту кисню у крові внаслідок порушення кровообігу, зменшення газообміну в легенях, зменшення вмісту *гемоглобіну* в крові тощо.
ГІПОКСІЯ [від *гіпо...* і лат. oxy (genium) – кисень] – зниження вмісту кисню в тканинах. Хворобливий стан, який виникає при Г., зумовлюється тим, що надходження кисню до тканин чи здатність тканин використовувати кисень нижча, ніж їх потреба в ньому. Інша назва – *кисневе голодування*.
ГІПОЛАКТІЯ – див. *Гіпогалактія.*
ГІПОЛІМНІОН (від *гіпо...* і грец. λιμνίον – озерце, болітце) – товща води в глибоких водоймах, у межах якої температура мало змінюється протягом року і, як правило, не перевищує + 4°.
ГІПОЛОГІЯ (від грец. ίππος – кінь і *...логія*) – наука про коней.

ГІПОМОРФОЗ (від *гіпо...* і *...морфоз*) – напрям історичного розвитку живих істот, що веде до спрощення їхньої організації. Пов'язаний зі зміною або з спрощенням умов існування, напр. при переході деяких червів до паразитичного способу життя.
ГІПОПАРАТИРЕОЗ (від *гіпо...,* грєц. παρά – біля і *тиреоз*) – розлад кальцієвого обміну в організмі, спричинюваний недостатньою діяльністю прищитовидних залоз.
ГІПОПЛАЗІЯ (від *гіпо...* і грец. κλάσις – утворення) – недорозвинення тканини, органа, частини тіла чи організму в цілому, що виникає під час порушення внутріутробного розвитку плода.
ГІПОПОТАМ (грец. ἱπποποτάμιος, букв. – річковий кінь) – рід нежуйних парнокопитних тварин. Поширені в Африці. Інша назва – *бегемот*.
ГІПОСЕКРЕЦІЯ (від *гіпо...* і *секреція*) – зниження виділення секрету якою-небудь залозою.
ГІПОСМІЯ (від *гіпо...* і грец. όσμή – запах, нюх) – зниження нюху. Виникає при порушенні носового дихання, запаленні слизових оболонок порожнини носа тощо.
ГІПОСТАЗ (від грец. ΰπόστασις – осідання) – застій крові у нижчерозташованих частинах тіла та органах. Зумовлений серцевою недостатністю і розвивається внаслідок венозного застою.
ГІПОСТАЗУВАТИ (від грец. ΰπόστασις – реальність) – приписувати загальним поняттям самостійне буття.
ГІПОСТИЛЬ (від грец. ΰπόστυλος – підтримуваний колонами) – просторе крите приміщення, стелю якого підпирають колони (переважно в архітектурі Стародавнього Сходу), інша назва – *гіпостильний зал.*
ГІПОСУЛЬФІТ (від *гіпо...* і *сульфіт*) – технічна назва *тіосульфату* натрію.
ГІПОТАКСИС (від грец. ύπόταξις – підрядність) – підрядний зв'язок між реченнями.
ГІПОТАЛАМУС (від *гіпо...* і грец. θάλαμος – розміщення) – *анат.* скупчення ядер нервових клітин з численними висхідними й низхідними волокнами нижче зорового горба головного мозку.
ГІПОТЕЗА (від грец. ΰπόθεσις – основа, припущення) – 1) Наукове припущення, яке висувається для пояснення певних явищ дійсності. Переносно – будь-яке припущення, здогад. 2) Складова частина правової норми, що визначає умови, при наявності яких суб'єкти права здійснюють свої права й обов'язки, вказані в *диспозиції* норми.
ГІПОТЕНЗИВНИЙ (від *гіпо...* й лат. tensio – напруження) – той, що знижує артеріальний тиск, напр. г-і засоби в фармакології.
ГІПОТЕНУЗА (грец. ύποτείνουσα, від ύποτείνω – протягую) – найбільша сторона прямокутного трикутника.
ГІПОТЕРМІЯ (від *гіпо...* і *...термія*) – зниження температури тіла у тварин з сталою температурою тіла або у людини штучним охолодженням у поєднанні з глибоким гальмуванням центральної нервової системи снотворними речовинами та заспокійливими засобами.
ГІПОТЕТИЧНИЙ (грец. ΰποθετικός) – заснований на *гіпотезі;* гаданий.
ГІПОТІАЗИД (від *гіпо...,* грец. θεϊον – сірка і лат. acidus – гострий, їдкий) – лікарський препарат. Застосовують при *цирозах* печінки, *нефрозах, нефритах,* гіпертонічній хворобі.
ГІПОТОНІЧНИЙ (від *гіпотонія*) – той, що має знижений тиск; *г-а хвороба* – захворювання людини, проявом якої є стійке зниження кров'яного тиску в артеріальних судинах; *г. розчин* – розчин, осмотичний тиск якого нижчий, ніж у клітинах тваринних та рослинних організмів.
ГІПОТОНІЯ (від *гіпо...* і *...тонія*) – пониження напруження тканини, органа чи системи. Найчастіше термін «гіпотонія» застосовують для позначення зниженого кров'яного тиску.
ГІПОТРОФІЯ (від *гіпо...* і *...трофія*) – зменшення об'єму органа, зумовлене хронічним розладом харчування. Виражається в схудненні, втраті або недостатньому збільшенні ваги, спостерігається у дітей раннього віку внаслідок недостатнього харчування або якогось захворювання.

ГІПОТРОХОЇДА (від *гіпо...* і *трохоїда*) – замкнута крива, яку описує зовнішня або внутрішня точка круга, що котиться без ковзання по внутрішній стороні кола більшого радіуса.
ГІПОФІЗ (від грец. ὑπόφυσις – відросток) – нижній мозковий придаток – залоза внутрішньої секреції у хребетних тварин і людини. Ураження Г. призводять до різних захворюзань *(акромегалія, гігантизм* тощо).
ГІПОФУНКЦІЯ (від *гіпо...* й *функція*) – недостатня діяльність (функція) будь-якого органа, тканини, системи, що призводить до порушення життєдіяльності організму.
ГІПОХЛОРИТИ (від *гіпо...* і *хлорити*) – солі хлорнуватистої кислоти. Застосовують їх як вибілювачі, дегазатори стійких отруйних речовин, для дезинфекції питних і стічних вод.
ГІПОХРОМІЯ (від *гіпо...* і *...хромія*) – зменшення інтенсивності поглинання світла барвником від діяння різних факторів. Інша назва – *гіпохромний ефект*.
ГІПОЦЕНТР (від *гіпо...* і *центр*) – область у надрах Землі, де виникає землетрус; під час розрахунків приймають за точку.
ГІПОЦИКЛОЇДА (від *гіпо..,* і *циклоїда*) – плоска крива, що описується довільною точкою кола, яке котиться без ковзання всередині іншого (нерухомого) кола.
ГІПС (від грец. γύψος – крейда, вапно) – мінерал класу сульфатів, білий з скляним блиском, а коли є домішки – забарвлений у різні кольори. Використовують у будівництві, для виготовлення скульптурних виробів, гіпсування грунтів тощо.
ГІПСОБЕТОН (від *гіпс* та *бетон*) – бетон на основі гіпсових в'яжучих матеріалів.
ГІПСОМЕТР (від грец. ὕψος – висота і *...метр*) – те саме, що й *гіпсотермометр.*
ГІПСОМЕТРІЯ (від грец. ὕψος – висота і *...метрія*) – метод відображення на географічних картах рельєфу земної поверхні за допомогою *горизонталей.*
ГІПСОТЕРМОМЕТР (від грец. ὕψος – висота й *термометр*) – прилад для вимірювання атмосферного тиску за температурою кипіння рідини.
ГІПСОХРОМНИЙ ЕФЕКТ (від грец. ὕψος – висота, χρῶμα – колір і *ефект*) – зміщення забарвлення органічних сполук, тобто перехід від зеленого через синій і червоний до жовтого кольору. Інша назва – *гіпсохромне зміщення.*
ГІПЮР (франц. guipure) – сорт мережива з опуклим візерунком.
ГІРАТОР (англ. gyrator, від грец. γῦρος – коло) – надвисокочастотний пристрій, в якому зміна фаз електромагнітних хвиль, що поширюються в протилежних напрямах, відрізняється на 180°.
ГІРЛЯНДА (франц. guirlande, італ. ghirlanda) – смуга, стрічка, орнамент зі сплетених предметів (напр., квітів).
ГІРО... (від грец. γῦρος – коло, γυρεύω – обертаюсь) – у складних словах відповідає поняттю «обертовий рух».
ГІРОАЗИМУТ (від *гіро...* і *азимут*) – пристрій *(гіроскоп* з системами *корекції*) для визначення кутів рискання (зміни курсу) і кутів повороту об'єкта навколо вертикальної осі.
ГІРОБІНОРМАЛЬ (від *гіро...* та *бінормаль*) – те саме, що й *гіроорбіта.*
ГІРОВЕРТИКАЛЬ (від *гіро...* і *вертикаль*) – пристрій *(гіроскоп* з системою *корекції*) для визначення напряму істинної вертикалі або площини горизонту, а також кутів нахилу об'єкта щодо цієї площини.
ГІРОГОРИЗОНТ (від *гіро...* і *горизонт*) – те саме, що й *гіровертикаль.*
ГІРОДЕМПФЕР (від *гіро...* і *демпфер*) – гіроскопічний пристрій для зменшення кутових відхилень оптичної осі кінознімального апарата при зніманні вручну з рухомих об'єктів (автомашини, катера).
ГІРОКОМПАС, **ЖИРОКОМПАС** (від *гіро...* і *компас*) – електромеханічний компас, що грунтується на властивості *гіроскопа* встановлюватися в площині географічного меридіана. Застосовують на морських суднах, літаках для визначення курсу.
ГІРООРБІТАНТ, **ГІРООРБІТА** (від *гіро...* і *орбіта*) – гіроскопічний пристрій для визначення кута відхилення від площини орбіти штучного супутника Землі.

ГІРООРІЄНТАТОР [від *ггро...* і лат. oriens (orientis) – Схід] – *гіроскопічний* пристрій для визначення місця розташування об'єкта і *параметрів* його руху. Застосовують в авіації, космонавтиці, мореплаванні.
ГІРОСКОП (від *гіро...* і *...скоп*) – швидкообертове (до 30 000 *об/хв* і більше) тверде тіло (дзига), вісь обертання якого може змінювати свій напрям у просторі. Властивість зрівноважених Г. стійко зберігати напрям осі (протистояти збурювальним діянням) використовують при побудові систем автоматичного керування рухом суден, літаків, ракет.
ГІРОСКОПІЧНИЙ – той, що стосується *гіроскопа; г-а вертикаль* – система на борту штучного супутника, що складається з одного або кількох *гіроскопів* і дає можливість реєструвати кутові відхилення однієї з осей супутника від напряму на центр планети; *г-а орбіта* – прилад, що фіксує положення площини *орбіти* штучного супутника; *г. інтегратор* – пристрій, в якому є інтегруючий гіроскоп – прилад, яким визначають *інтеграл* від величини сили, що діє на нього.
ГІРОСТАБІЛІЗАТОР (від *гіро...* і *стабілізатор*) – *гіроскопічний* пристрій для стабілізації окремих об'єктів або приладів, а також для визначення їхніх кутових відхилень.
ГІРОСТАТ (від *гіро...* і *...стат*) – те саме, що й *гіроскоп.*
ГІРОТАХОМЕТР (від *гіро...* і *тахометр*) – гіроскопічний пристрій для визначення кутової швидкості об'єкта, де встановлено цей пристрій.
ГІРОТЕОДОЛІТ (від *гіро...* і *теодоліт*) – гіроскопічний візирний пристрій для орієнтування напряму прокладання шахт, тунелей тощо.
ГІРСУТИЗМ (від лат. hirsutus – волосатий, волохатий) – чоловічий тип волосяного покриву у жінок. Зумовлюється порушенням функції надниркових та статевих залоз.
ГІРУДИН [від лат. hirudo (hirudinis) – п'явка] – речовина, що її виділяють шийні залози медичної п'явки; перешкоджає зсіданню крові.
ГІСТАМІН (від грец. ἱστός – тканина і *аміни*) – тканинний *гормон,* що має сильну біологічну дію; належить до біогенних амінів.
ГІСТЕРЕЗИС (від грец. ὑστέρησις – спізнювання, відставання) – неоднозначна залежність змін фізичних характеристик тіла від зміни дії зовнішніх сил на тіло. Розрізняють Г. магнітний, діелектричний, пружний, магнітострикційний, термомагнітний та інші.
ГІСТЕРОЛОГІЯ (від грец. ὕστερα – після і *...логія*) – те саме, що й *гістерон-протерон.*
ГІСТЕРОН-ПРОТЕРОН, ГІСТЕРОПРОТЕРОН (від грец. ὕστερον – далі, згодом і πρότερον – раніше, перед) – стилістичний засіб, коли порушено логічну послідовність явищ, що описуються.
ГІСТЕРОСКОП (від грец. υστέρα – матка і *...скоп*) – один з медичних приладів, який використовують для огляду внутрішніх порожнин матки.
ГІСТИДИН (від грец. ἱστός – тканина та ειδος – вид, вигляд) – амінокислота, входить до складу більшості білків. Нестача Г. призводить до порушення обміну речовин, припинення синтезу *гемоглобіну.* В медицині застосовують як лікарський препарат.
ГІСТО... (від грец. ἱστός – тканина) – у складних словах відповідає поняттю «тканина тіла».
ГІСТОГЕНЕЗ (від *гісто...* і *...генез*) – сукупність процесів, що забезпечують виникнення, існування та відновлення тканин тваринних організмів.
ГІСТОГЕННИЙ (від *гісто...* і *...генний*) – тканинний; той, що походить з тканини.
ГІСТОГРАМА (від грец. ἱστός, тут – стовп і *...грама*) – графічне зображення густоти розподілу імовірностей випадкової величини.
ГІСТОЛІЗ (від *гісто...* і *...ліз*) – руйнування тканин організму *ферментами* тканинного чи бактеріального походження.
ГІСТОЛІЗАТИ (від *гісто...* й *лізати*) – те саме, що й лізати.
ГІСТОЛОГІЯ (від *гісто...* і *...логія*) – наука про тканини багатоклітинних тварин та людини.

ГІСТОМОНОЗ – інфекційне захворювання індиченят та курчат, яке характеризується гнійним запаленням однієї чи двох сліпих кишок та ураженням печінки. Спричинюється найпростішими організмами – *гістомонадами*.
ГІСТОПАТОЛОГІЯ (від *гісто...* і *патологія*) – розділ *патологічної* анатомії, що вивчає мікроскопічні процеси (явища), які відбуваються в тканинах при різних захворюваннях. Інша назва – *патологічна гістологія*.
ГІСТОФІЗІОЛОГІЯ (від *гісто...* і *фізіологія*) – розділ *гістології,* який вивчає механізми функцій тканин та їхніх комплексів у тваринних організмах.
ГІСТОХІМІЯ (від *гісто...* і *хімія*) – розділ *гістології,* що вивчає хімічні властивості тканин тварин і рослин.
ГІСТРІОН [від лат. histrio (histrionis) – актор] – у Стародавньому Римі й за середньовіччя, переважно у Франції, – народний актор (одночасно музикант, співак, оповідач, акробат тощо).
ГІТ (англ. heat) – в кінному спорті – біг коня на певну віддаль; *мертвий* Г. – коли коні, що змагаються, приходять до фінішу одночасно; у велосипедному й мотоциклетному спорті – особливий вид змагання за кращий час.
ГІТОВИ (голл. geitouw) – снасті рухомого такелажу, призначені для згортання вітрил підтягуванням їх до щогли або реї.
ГІФИ (від грец. ὑφή – тканина) – ниткоподібні утвори, що становлять міцелій (грибницю) і плодові тіла грибів.
ГІФОМІЦЕТИ (від грец. ὑφή – тканина і *...міцети*) – порядок незавершених грибів. Багато Г. є збудниками грибкових хвороб рослин, частина Г., що живуть у грунті, відіграє велику роль у ґрунтоутворенні. З деяких Г. одержують антибіотики (напр., пеніцилін).
ГІЧКА, **ГІГ** (англ. gig) – швидкохідна шлюпка з низьким бортом.
ГЛАДІАТОРИ (лат. gladiatores, від gladius – меч) – у Стародавньому Римі – раби, військовополонені, засуджені, яких змушували до прилюдних кривавих поєдинків між собою або з звірами на арені.
ГЛАДІОЛУС (лат. gladiolus, зменш. від gladius – меч) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини півникових. Поширені в Європі, Східній Азії, Африці. У культурі поширені численні декоративні сорти. Інша назва – *косарики*.
ГЛАЗЕТ (від франц. glace – лощений) – парча з кольоровою шовковою основою і гладеньким золотим або срібним пітканням.
ГЛАЗУР (нім. Glasur, від Glas – скло) – 1) Скловидне покриття на керамічних виробах, закріплене випалом, яке надає їм блиску, непроникності. 2) Шар застиглого прозорого цукру на фруктах, печиві тощо.
ГЛАЗУРУВАТИ (нім. glasieren) – надавати глянцю; вкривати поливою.
ГЛАНДИ [від лат. glans (glandis) – жолудь] – поширена в побуті назва збільшених піднебінних *мигдаликів.*
ГЛАСЕ (франц. glace, букв. – лощений) – тонка шовкова блискуча тканина.
ГЛАСИС (франц. glacis) – пологий земляний, кам'яний або бетонний насип перед зовнішнім ровом фортеці чи укріплення, нахилений у бік противника.
ГЛАУБЕРОВА сіль – водний сульфат натрію. Білі, іноді безбарвні кристали, гірко-солоні на смак. Застосовують у медицині, склоробній і содовій промисловості тощо. Від прізвища німецького хіміка Й.-Р. Глаубера, який вперше одержав цю сіль. Інша назва – *мірабіліт*.
ГЛАУКОМА (грец. γλαύκωμα – синє помутніння ока, від γλαυκός – блакитний, сизий) – захворювання очей, ознакою якого є підвищення внутріочного тиску, спостерігається при порушенні функції центральної нервової системи, ендокринних розладах тощо.
ГЛАУКОНІТ (від грец. γλαυκός – блакитно-зелений) – мінерал класу силікатів, зеленого кольору. Використовують для виготовлення фарби, як добриво, для пом'якшення води.

ГЛЕДИЧІЯ – рід деревних рослин родини бобових. Поширена в Азії, Африці, Північній та Південній Америці. Має міцну деревину. Як декоративну вирощують Г. *колючу*. Від прізвища німецького ботаніка Й.-Г. Гледіча.

ГЛЕЗЕР (англ. glazer, від glaze – *глазурувати*) – прес у паперовому виробництві для розгладжування паперу й надання його поверхні глянсуватості. Інша назва – *каландр*.

ГЛЕЙКОМЕТР (від грец. γλεύκος – сусло, солодке вино і *...метр*) – прилад для визначення кількості цукру у винах.

ГЛЕТ (від нім. Glatte – рівність, слизькість) – технічна назва окису свинцю PbO.

ГЛЕТЧЕР (нім. Gletscher, від лат. glacies – лід) – льодовик.

ГЛІКЕМІЯ (від грец. γλυκύς – солодкий і *...емія*) – наявність цукру в крові. При деяких захворюваннях і патологічних станах кількість цукру в крові може збільшуватися *(гіперглікемія*) або зменшуватися (*гіпоглікемія*).

ГЛІКОГЕН (від грец. γλυκύς – солодкий і *...ген*) – тваринний крохмаль, основний запасний вуглевод організму людини і тварин; *полісахарид.* Міститься в усіх клітинах (иайбагатші на Г. печінка і м'язи).

ГЛІКОЗИДИ (від грец. γλυκύς – солодкий і εἶδος – вигляд) – речовини, молекули яких складаються з вуглеводу й речовини невуглеводної природи (аглюкону). Містяться в тваринних і рослинних організмах. Відіграють важливу роль у процесах обміну речовин.

ГЛІКОЗУРІЯ, **ГЛЮКОЗУРІЯ** (від грец. γλυκύς – солодкий і... *урія*) – виділення цукру (глюкози) з сечею. Спостерігається при цукровому *діабеті,* деяких отруєннях, нервових хворобах, вагітності, при вживанні великої кількості цукру – *аліментарна глікозурія*.

ГЛІКОКОЛ (від грєц. γλυκύς – солодкий і κόλλα – клей) – найпростіша *амінокислота;* безбарвні кристали. Входить до складу багатьох білків (напр., *казеїну, желатину*). Бере участь у знешкодженні різних отруйних сполук в організмі.

ГЛІКОЛІ [від грец. γλυκύς – солодкий і *(алког) оль*) – двоатомні спирти; безбарвні рідини, без запаху, солодкі на смак. Застосовують Г. як розчинники, *антифризи* тощо.

ГЛІКОЛІЗ (від грец. γλυκύς – солодкий і *...ліз*) – складний ферментативний процес анаеробного негідролітичного розщеплення вуглеводів в організмі людини й тварин. Енергію, що вивільняється в результаті Г., організм використовує в процесі життєдіяльності.

ГЛІНТВЕЙН (від нім. gluhender Wein, букв. – гаряче вино) – гарячий напій, виготовлений з виноградного вина, цукру й спецій.

ГЛІОМА (від грец. γλία – клей і *...ома*) – пухлина, що розвивається в головному, рідше в спинному, мозку з елементів *невроглії.*

ГЛІПТИКА (грец. γλυπτική, від γλύφω – вирізьблюю, вирізую) – мистецтво різьблення на камені.

ГЛІПТОДОНТИ (від грец. γλυπτός – вирізьблений, вирізаний *і ...одонт*) – вимерлі ссавці ряду неповнозубих; споріднені з броненосцями.

ГЛІПТОТЕКА (від грец. γλυπτός – вирізьблений і *...тека*) – 1) Зібрання різьблених каменів. 2) Зібрання скульптурних творів.

ГЛІСАДА (франц. glissade, букв. – ковзання) – прямолінійна *траєкторія* планерування (зниження) літака.

ГЛІСАНДО (італ. glissando, від франц. glisser – ковзати) – прийом гри, коли пальці легко ковзають по клавіатурі або струнах музичного інструмента.

ГЛІСЕР (франц. glisseur, від glisser – ковзати) – легке швидкохідне судно з днищем спеціальної форми, внаслідок чого воно ковзає по поверхні води.

ГЛІСУВАННЯ (від франц. glisser – ковзати) – вид руху швидкохідних суден, *глісерів,* гідролітаків перед зльотом тощо.

ГЛІСУВАТИ (франц. glisser) – ковзати по воді.

ГЛІЦЕРИДИ – складні *ефіри* гліцерину й органічних або мінеральних кислот. Г. вищих і деяких нижчих жирних кислот – складова частина масел і жирів рослинного й тваринного походження. Омиленням Г. жирних кислот у промисловості одержують мило й *гліцерин.*

ГЛІЦЕР<u>И</u>Н (від грец. γλυκερός – солодкий) – органічна сполука, найпростіший триатомний спирт; безбарвна сиропоподібна рідина, солодка на смак. Застосовують у виробництві вибухових речовин, у поліграфічній, текстильній, паперовій промисловості тощо.

ГЛІЦЕРИНОФОСФ<u>А</u>ТИ, **ГЛІЦЕРОФОСФ<u>А</u>ТИ** (від *гліцерин* і *фосфати*) – солі гліцеринофосфорної кислоти. Застосовують у медицині Г. кальцію, натрію й заліза (як загально-зміцнюючий засіб при перевтомі, недокрів'ї).

ГЛІЦ<u>И</u>Н (від грец. γλυκύς – солодкий) – 1) Те саме, що й *глікокол.* 2) Органічна сполука ароматичного ряду. Застосовують у фотографії як проявник.

ГЛІЦ<u>И</u>НІЯ (від грец. γλυκύς – солодкий) – велика дерев'яниста ліана родини бобових. Поширена в Східній Азії. Культивують як декоративну рослину.

ГЛОБ<u>А</u>ЛЬНИЙ (франц. global – загальний, всесвітній, від лат. globus – куля) – 1) Взятий в цілому, загальний, всебічний (напр., г. договір). 2) Поширений на всю земну кулю.

ГЛОБІГЕР<u>И</u>НА (від лат. globus – куля й gero – несу) – рід тварин типу найпростіших ряду *форамініфер.* Зустрічаються в планктоні переважно теплих морів. Раковини загиблих Г. становлять основну частину океанського мулу.

ГЛ<u>О</u>БУЛИ (від лат. globulus – кулька) – невеликі темні утворення всередині світлих туманностей.

ГЛОБУЛ<u>І</u>НИ (від лат. globulus – кулька) – поширена в природі група тваринних і рослинних білків. Входять до складу *цитоплазми, плазми* крові й лімфи вищих тварин і людини. Див. також *Гамма-глобуліни.*

ГЛОБУЛ<u>Я</u>РНИЙ (франц. globulaire, від лат. globulus – кулька) – кулястий.

ГЛ<u>О</u>БУС (від лат. globus – куля) – модель земної кулі, Місяця, Марса або іншої планети, яка відображає в певному масштабі їхню поверхню з основними об'єктами; Г. *небесний* – зображення небесної сфери з позначеними на ній зірками й основними колами небесної сфери.

ГЛОКЕНШП<u>І</u>ЛЬ (нім. Glockenspiel, від Glocke – дзвіночок і Spiel – гра) – . ударний музичний інструмент, звуки якого імітують дзеленчання дзвіночків.

ГЛОКС<u>И</u>НІЯ – рід багаторічних трав'янистих рослин та напівкущів родини геснерієвих. Батьківщина – Бразилія. Розводять як декоративну рослину в оранжереях. Від прізвища німецького ботаніка П.-С. Глоксіна.

ГЛОМЕРУЛОНЕФР<u>И</u>Т [від лат. glomus (glomeris) – клубок, кулька і *нефрит*] – те саме, що й *нефрит.*

ГЛ<u>О</u>РІЯ (від лат. gloria – прикраса, ореол) – оптичне явище в атмосфері – кольорові кільця навколо тіні предмета, яка падає на хмару чи шар туману.

ГЛ<u>О</u>СА (лат. glossa – слово, що потребує тлумачення, від грец. γλώσσα – мова, говір) – 1) Невживане або незрозуміле слово чи вираз, що трапляються в тексті, й пояснення до них. 2) *Троп,* у якому замість загальновживаного слова використано менш вживане. 3) Вірш, що починається *епіграфом* і складається з стількох *децим,* скільки рядків у епіграфі; кожна децима закінчується рядком з епіграфа.

ГЛОС<u>А</u>РІЙ (від лат. glossarium – словник *глос*) – тлумачний словник застарілих і маловживаних слів.

ГЛОС<u>А</u>ТОР (лат. glossator) – тлумачник старовинних і малозрозумілих слів.

ГЛОСЕМ<u>А</u>ТИКА (від грец. γλώσσα – мова) – лінгвістична теорія, що орієнтується на схематизований опис мовної структури й абстрагується від конкретно-звукового і конкретно-семантичного аспектів мови.

ГЛОС<u>И</u>Т (від грец. γλώσσα – язик) – запалення язика у людини, яке спричинюється *стоматитом,* деякими захворюваннями крові, *авітамінозами* тощо.

ГЛОСОЛ<u>А</u>ЛІЯ (від грец. γλώσσα – мова і λαλιά – базікання) – 1) В релігійних культах деяких сект – вигукування в стані екстазу безглуздих слів, звукосполучень, що сприймаються сектантами як «боговіщання». 2) У фольклорі (замовляннях, приспівах) – звукосполучення, позбавлене будь-якого змісту. 3) *мед.* Розлад мовлення.

ГЛОСОПТ<u>Е</u>РИС (від грец. *γλώσσα* – язик, язичок і ητέβις – папороть) – рід викопних рослин класу насінних папоротей відділу голонасінних. Були поширені в *палеозої.*

ГЛОТОГ<u>О</u>НІЯ (від грец. *γλώττα* – мова і *...гонія*) – 1) Походження мови. 2) Розділ мовознавства, що вивчає походження й розвиток мови.

ГЛОТОЛ<u>О</u>ГІЯ (від грец. γλώττα – мова і *...логія*) – *лінгвістика,* мовознавство, наука про мову.

ГЛОТОХРОНОЛ<u>О</u>ГІЯ (від грец. *γλώττα* – мова й *хронологія*) – і) Розділ *лексикології.* Вивчає темпи мовних змін, щоб визначити ступінь давності виникнення окремих систем і моделей, їх співвідношення в межах даної мовної сім'ї. 2) Метод датування, що його застосовують для визначення тривалості роздільного існування двох споріднених мов. Грунтується на підрахунку процентного співвідношення спільних елементів у їхньому основному словнику.

ГЛЮКАГ<u>О</u>Н [від грец. *γλυκύς* – солодкий і *го (рмо) н*] – гормон підшлункової залози. Бере участь у регуляції вуглеводного обміну в організмі людини й тварин. Підвищує концентрацію цукру в крові.

ГЛЮК<u>О</u>ЗА (від грец. *γλυκΰς* – солодкий) – виноградний цукор, вуглевод групи *моносахаридів,* безбарвні кристали, солодкі на смак. Міститься в тваринних і рослинних організмах; цінна поживна речовина. Застосовують у кондитерському виробництві, в медицині.

ГЛЮКОЗ<u>И</u>ДИ (від *глюкоза*) – речовини, молекули яких складаються із залишків глюкози і якої-небудь іншої органічної сполуки. Поширені в організмі людини, тварин і особливо – в рослинних організмах. Застосовують в медицині (адонізид, строфантин).

ГЛЮКОЗ<u>У</u>РІЯ – див. *Глікозурія.*

ГЛЮКОПРОТЕ<u>Ї</u>ДИ (від *глюкоза* і *протеїди*) – складні білки, що містять вуглеводи. Г. виявлені в організмі людини, тварин і рослин. Містяться головним чином у хрящах, кістках, рогівці, скловидному тілі ока.

ГЛЮТАМІН<u>А</u>ЗА [від лат. glut (en) – клей і *аміни*] – *фермент* з групи дезамідаз, який каталізує *гідроліз* і *синтез* глютаміну. Дуже поширений у тваринних і рослинних організмах. Відіграє велику роль в азотистому обміні.

ГЛЮТАМ<u>І</u>НОВА КИСЛОТА [від лат. glut (en) – клей і *аміни*] – амінокислота, входить до складу білків та важливих низькомолекулярних сполук. Відіграє значну роль в азотистому обміні. Застосовують у медицині при лікуванні деяких психічних та нервових захворювань.

ГЛЮТАТІ<u>О</u>Н – азотиста органічна сполука небілкової природи. Входить до складу клітин усіх живих організмів. Бере участь в окисно-відновних процесах.

ГЛЮТЕЛ<u>І</u>НИ – прості білки рослинного походження. Містяться головним чином у насінні злаків. Г. деяких злаків називають *глютенінами.*

ГЛЮТ<u>И</u>Н [від лат. gluten (glutinis) – клей] – клей тваринного походження, який виварюють з сухожилля, хрящів та ін.

ГЛЯНЦГ<u>О</u>ЛЬД (нім. Glanzgold, від Glanz – блиск і Gold – золото) – «рідке золото», в'язка бура рідина, в якій є золото; застосовують для розпису на фарфорі.

ГЛЯНЦЗ<u>И</u>ЛЬБЕР (нім. Glanzsilber, від Glanz – блиск і Silber – срібло) – рідина, що містить *платину* або *паладій;* застосовують для живопису на фарфорі.

ГЛЯЦІОДИСЛОК<u>А</u>ЦІЯ (від лат. glacies – лід і *дислокація*) – деформація гірських порід, що становлять ложе льодовика, від дії його ваги й руху.

ГЛЯЦІОЛ<u>О</u>ГІЯ (від лат. glacies – лід і *...логія*) – наука про льодовики, їхнє походження, фізичні властивості, розвиток, географічне поширення та можливість господарського використання.

ГЛЯЦІОСФ<u>Е</u>РА (від лат. glacies – лід і *сфера*) – сезонна оболонка з снігу й льодового покриву в полярних і помірних широтах. Взимку займає близько 1/5 поверхні Північної півкулі й близько 1/10 Південної півкулі.

ГЛЯЦІОТЕКТ<u>О</u>НІКА (від лат. glacies – лід і *тектоніка*) – те саме, що й *гляціодислокація.*
ГНАФ<u>А</u>ЛІУМ (здогадно від грец. γναφάλλιον – бавовник) – рід одно-, дво- або багаторічних трав'янистих, рідше напівкущових рослин родини складноцвітих. Поширені по всій земній кулі. Деякі види використовують у медицині. Інша назва – *сухоцвіт*.
ГНЕЙС (нім. Gneis) – метаморфічна гірська порода, що складається переважно з польового шпату, а також кварцу та кольорових мінералів. Застосовують для виробництва щебеню, тротуарних плит, як облицьовуваль-ний матеріал.
ГН<u>Е</u>ТУМ (малайське gnemon) – рід тропічних рослин. Ліани, невеликі дерева або кущі. Деякі види вирощують у Південній Азії для одержання їстівного насіння та олії.
...ГНОЗІЯ (від грец. γνώσις – пізнання, наука) – у складних словах відповідає поняттю «знання», напр. *геогнозія.*
ГНОМ (нім. Gnom, лат. gnomus) – 1) У західноєвропейській міфології підземний дух, уособлення стихійних сил землі. 2) Переносно – карлик.
ГН<u>О</u>МА (від грец. γνώμη – думка) – короткий повчальний вислів у формі вірша або ритмізованої прози.
ГН<u>О</u>МОН (грец. γνώμων, букв. – знавець) – стародавній астрономічний інструмент, що складається з вертикального стрижня на горизонтальній площині. За допомогою Г. можна визначати висоту й *азимут* Сонця. Тепер застосовують тільки як сонячний годинник.
ГНОСЕОЛОГ<u>І</u>ЧНИЙ – той, що стосується *гносеології.*
ГНОСЕОЛ<u>О</u>ГІЯ (від грец. γνώσις – пізнання і *...логія*) – вчення про сутність і закономірності пізнання, теорія пізнання.
ГН<u>О</u>СТИК – послідовник *гностицизму.*
ГНОСТИЦ<u>И</u>ЗМ (від грец. γνωστικός – пізнавальний, той, хто пізнає) – збірна назва породжених розкладом рабовласницького суспільства пізньоантичних релігійно-містичних учень, що поєднали в собі ідеї раннього християнства з ідеями релігій Стародавнього Сходу та античної філософії.
ГНОТОБІОЛОГ<u>І</u>Я, **ГНОТОБІ<u>О</u>ТИКА** (від грец. γνωτός – відомий, очевидний та *біологія*) – галузь експериментальної біології, що займається одержанням і вирощуванням лабораторних тварин, в організмі яких зовсім немає мікроорганізмів, *гельмінтів,* членистоногих тощо.
ГНУ (з афр. мов) – рід *антилоп.* Об'єкт полювання.
ГОАЦ<u>И</u>Н (індіан.) – вид птахів ряду куроподібних. Поширений в Південній Америці. Мають неприємний запах, м'ясо їх не їстівне.
ГОБЕЛ<u>Е</u>Н (франц. gobelin) – 1) Тканий килим-картина або декоративна художня тканина ручної роботи. 2) Шпалера, килим, декоративна тканина, виготовлена машинним способом. Від прізвища французького ремісника Ж. Гобелена.
Г<u>О</u>БЕЛЬ (від нім. Hobel – рубанок, струг) – інструмент для обрізування вручну книжкового блока.
ГОБ<u>О</u>Й (нім. Hoboe, від франц. hautbois – високе дерево) – дерев'яний духовий язичковий музичний інструмент; за висотою звука середній між флейтою і кларнетом.
ГОД<u>Е</u>ЦІЯ – рід трав'янистих рослин родини онагрових. Поширені в Північній та Південній Америці. Деякі види, зокрема Г. *гарну*, вирощують як декоративні рослини. Від прізвища швейцарського ботаніка Ц.-А. Годета.
ГОД<u>О</u>ГРАФ (від грец. οδός – шлях, напрям, рух і *...граф*) – крива, що являє собою геометричне місце кінців змінного за часом *вектора,* значення якого в різні моменти часу відкладені від спільного початку.
ГОД<u>О</u>МЕТР (від грец. οδός – шлях і *...метр*) – прилад, яким вимірюють пройдений шлях.
ГОЛ (англ. goal, букв. – мета, ворота) – у *футболі, хокеї, регбі* та ін. спортивних іграх – забивання, закидання м'яча, шайби у ворота противника.
ГОЛ<u>А</u>РКТИКА (від грец. όλος – весь і αρκτικός – північний) – одна з флористичних і зоогеографічних областей суходолу; займає більшу частину Північної півкулі.

ГОЛГОФА (грец. Γολγοθά, від арамейського гулгулта, букв. – череп) – 1) Місце страти злочинців поблизу Єрусалима, де, за євангельською легендою, було розп'ято Христа. 2) Переносно – місце страти, мук.
ГОЛІАРДИ (від старофранц. goliard – блазень) – бродячі актори (збіглі ченці, мандрівні студенти) 11 – 14 ст. в Німеччині, Франції, Англії, Північній Італії. Складали сатиричні, любовні, застольні пісні, пародії на католицьку церкву і церковників, за що переслідувалися ними. Див. також *Ваганти.*
ГОЛІАФ – 1) За біблійним переказом, філістимлянин-велетень, переможений у єдиноборстві пастухом Давидом. 2) Переносно – гігант. 3) Безхвоста земноводяна тварина родини жаб. Зрідка трапляється в Центральній Африці. 4) Великий жук родини пластинчастовусих, поширений у Центральній Африці.
ГОЛКІПЕР (англ. goal-keeper, від goal – ворота і keep – тримати, захищати) – у *футболі, хокеї, регбі, ватерполо* тощо – гравець, який захищає свої ворота від попадання в них м'яча, шайби. Інша назва – *воротар*.
ГОЛО... (від грец. ὅλος – весь, повний) – у складних словах означає «весь», «повний».
ГОЛОГАМІЯ (від *голо...* і *...гамія*) – найпростіший тип статевого процесу в одноклітинних рослинних організмів. Спостерігається у небагатьох зелених водоростей та деяких нижчих грибів.
ГОЛОГЕНЕЗ (від *голо...* і *...генез*) – ідеалістична автогенетична теорія (див. *Автогенез*) *еволюції,* згідно з якою кожний вид у межах свого *ареалу* поділяється на два дочірні види. Один розвивається прискорено, а другий сповільнено; останній дає початок більш високоорганізованим формам.
ГОЛОГРАМА (від *голо...* і *...грама*) – об'ємне зображення, одержане за методами *голографії.*
ГОЛОГРАФІЯ (від *голо...* і *...графія*) – спосіб записування просторової структури світлової хвилі й одержання об'ємного зображення об'єкта.
ГОЛОКРИНОВІ залози (від *голо...* і грец. κρίνω – виділяю) – залози, в яких весь вміст функціонуючих клітин перетворюється на секрет (напр., сальні залози та сітчаста зона надниркових залоз хребетних тварин і людини).
ГОЛОМЕТАБОЛІЯ (від *голо...* і грец. μεταβολή – перетворення) – тип післязародкового розвитку комах (жуків, сітчастокрилих, двокрилих), при якому з яйця виходить личинка, не схожа на дорослу комаху; для неї характерні відсутність фасеточних очей, неповне розчленування або *редукція* ніг.
ГОЛОТУРІЇ (грец. ὁλοθοῦρια) – клас безхребетних тварин типу голкошкірих. Морські тварини, деяких Г. (трепангів) використовують у їжу.
ГОЛОФАНИ (від *голо...* і грец. φανός – світлий, яскравий) – ковпаки освітлювальних приладів, виготовлені з прозорого скла.
ГОЛОЦЕН (від *голо...* і *...цен*) – сучасна епоха геологічної історії Землі, яка становить другий, верхній відрізок *антропогену.* Розпочався 10 – 12 тис. років тому.
ГОЛЬМІЙ – хімічний елемент, символ Но, ат. н. 67; рідкісноземельний метал, належить до *лантаноїдів.* Від латинізованої назви Стокгольма – Гольмія.
ГОЛЬФ (англ. golf) – поширена в США, Канаді, Великобританії та інших країнах спортивна гра на майданчику з доріжками – трасами, в кінці яких розташовано лунки. Мета гри – прогнати м'яч ключками по всіх доріжках і загнати його в лунки.
ГОМЕО... (від грец. ὅμοιος – подібний, однаковий) – у складних словах означає «подібний», «однаковий», «той самий».
ГОМЕОМОРФІЗМ (від *гомео...* і *...морфізм*) – взаємно однозначне неперервне відображення одного топологічного простору в інший, для якого обернене відображення також неперервне; одне з основних понять *топології.* Простори в цьому випадку називають *гомеоморфними*.

ГОМЕОМ<u>О</u>РФІЯ (від *гомео...* і *...морфія*) – значна схожість, іноді майже повна подібність представників двох або більше груп органічного світу (видів, родів, родини), не пов'язаних між собою безпосередньою спорідненістю.

ГОМЕОП<u>А</u>ТІЯ (від *гомео...* і *...патія*) – метод лікування хвороб, в основу якого покладено застосування мінімальних доз тих ліків, що у великих дозах викликають у здорової людини явища, подібні до симптомів даного захворювання.

ГОМЕОПОЛ<u>Я</u>РНИЙ зв'язок (від *гомео...* і грец. πόλος – вісь, оберт) – хімічний зв'язок, утворений електронною парою, спільною для сполучуваних атомів.

ГОМЕОСТ<u>А</u>З (від *гомео... і...стаз*) – відносна сталість фізико-хімічних та біологічних властивостей внутрішньо тварин (сталість складу крові, температури тіла).

ГОМЕОСТ<u>А</u>Т (від *гомео...* і *...стат*) – самоорганізована кібернетична система, яка моделює здатність живих організмів підтримувати деякі величини (напр., температури тіла) у фізіологічно припустимих межах.

ГОМЕР<u>И</u>ЧНИЙ – величезний за розміром, силою, потужністю; *г. сміх* – нестримний гучний сміх, подібний до описаного в «Іліаді» Гомера сміху богів.

ГОМІНД<u>А</u>Н (кит., букв. – національна партія) – політична партія в Китаї. Заснував Сунь Ят-сен у 1912 р. Спочатку Г.відігрdouгрaв прогресивну роль, з 1927 р. перетворився на контрреволюційну партію, яка прийшла до влади. В 1949 р. диктатура Г. повалена народною революцією. Рештки гомінданівців утекли на о. Тайвань.

ГОМІН<u>І</u>ДИ [лат. hominidae, від homo (hominis) – людина] – родина ряду *приматів,* включає як викопних *(пітекантропа, неандертальця* та ін.), так і сучасних людей.

ГОМО... (від грец. ὁμός – рівний, однаковий) – у складних словах означає «рівність», «однорідність», «єдність».

ГОМОАЛЕЛ<u>І</u>ЗМ (від *гомо...* і *алелізм*) – існування *гена в* двох або більше формах *(алелях)*, що являють собою видозміни його однакових ділянок. Такі алелі називають *гомоалелями*.

ГОМОГАМ<u>Е</u>ТНІСТЬ (від *гомо...* і *гамети*) – генетична рівноцінність гамет жіночої або чоловічої статі за типом статевої хромосоми, яку має кожна гамета даної статі (*гомогаметна стать*).

ГОМОГ<u>А</u>МІЯ (від *гомо...* і *...гамія*) – 1) Одночасне достигання приймочки і пиляків у двостатевої квітки, завдяки чому можливе самозапилення. 2) заст. Генетичний термін, яким позначали добір подібних пар для схрещування. 3) Передавання особинами чоловічої і жіночої статей однакових комбінацій *генів.*

ГОМОГЕН<u>А</u>Т (від грец. ομογενής – однорідний) – *суспензія* подрібненої тканини тварини чи рослини в розчині.

ГОМОГЕНІЗ<u>А</u>ТОР (від грец. ομογενής – однорідний) – апарат для одержання однорідних, дрібнодисперсних сумішей, а також *емульсій* високої *дисперсності.*

ГОМОГЕНІЗ<u>А</u>ЦІЯ (від грец. ομογενής – однорідний) – надання однорідної структури металам, сплавам, сполукам, розчинам або *емульсіям* способом механічного, хімічного чи температурного діяння на них.

ГОМОГ<u>Е</u>ННИЙ (від грец. ομογενής – однорідний) – той, що виявляє однакові властивості.

ГОМОДИНАМ<u>І</u>Я (від *гомо...* і грец. δύναμις – сила, властивість, значення) – схожість органів або їхніх частин, розміщених послідовно по поздовжній осі тіла тварин. Інша назва – *серіальна гомологія*.

ГОМ<u>О</u>З, **ГУМ<u>О</u>З** (франц. gommose, від лат. gummi, грец. κόμμι – камедь) – хвороба деяких рослин (здебільшого кісточкових плодових), що супроводиться виділенням *камеді* із стебел, а іноді й з листя. Інша назва – *камедетеча*.

ГОМОЗИГ<u>О</u>ТНІСТЬ (від *гомо...* і *зигота*) – стан спадкового апарата організму, при якому його гомологічні хромосоми ідентичні за якістю *алелів* та взаєморозташуванням усіх або частини *генів.* Організми, які містять у гомологічних хромосомах такі ідентичні алелі, називають *гомозиготними*.

ГОМОЙОЛОГІЯ (від грец. όμοιος – подібний і λόγος – співвідношення, значення, число) – морфологічна чи фізіологічна схожість органів чи ознак у тварин віддалених систематичних груп; виникає під впливом подібних умов життя.
ГОМОЙОСМОТИЧНИЙ (від грец. όμοιος – подібний і ώσμός – поштовх, тиск) – той, що має сталий тиск. *Г-і тварини* – водяні тварини, здатні зберігати приблизно однаковий *осмотичний* тиск крові й тканинної рідини, не відповідний осмотичному тискові зовнішнього середовища.
ГОМОЙОТЕРМНИЙ (від грец. ομοιος – подібний, однаковий і ... *термний*) – той, що має сталу температуру; *г-і тварини* – тварини, що мають певну сталу температуру тіла, яка майже не залежить від температури зовнішнього середовища. Інша назва – *теплокровні тварини*.
ГОМОЛОГІЧНИЙ (грец. ομόλογος) – відповідний; *г-і органи* – органи, що розвиваються з однакових за походженням зачатків, проте можуть мати різний вигляд й виконувати різні функції; *г-і ряди* – групи органічних сполук з однаковими хімічними властивостями й схожою будовою, що різняться однією або кількома групами CH_2 у складі вуглеводневого радикала молекули.
ГОМОЛОГІЯ (від грец. ομολογία – відповідність) – подібність органів за планом будови та походженням у різних рослин і тварин. Органи, яким властива Г., називають *гомологічними*. Окремі випадки Г. – *гомономія* й *гомотипія.*
ГОМОЛОГРАФІЧНІ ПРОЕКЦІЇ (від грец. ομολογία – відповідність і γράφω – пишу) – *проекції,* що правильно передають відношення площ.
ГОМОНОМІЯ (від *гомо...* і *...номія*) – окремий випадок *гомології,* розміщення подібних частин організму навколо його поперечної осі або по осі окремого органа. Такі частини називають *гомономними*, або *парамерами*.
ГОМОПЛАСТИКА (від *гомо...* і *пластика*) – операція пересадження *трансплантата* від одного представника якого-небудь біологічного виду іншому представникові того самого виду (напр., пересадження від людини людині шкіри, нирки, рогівки).
ГОМОСЕКСУАЛІЗМ (від *гомо...* і лат. sexus – стать) – протиприродний статевий потяг до осіб своєї статі.
ГОМОСТИЛІЯ (від *гомо...* і грец. στῦλος – стовп) – однакова довжина тичинкових ниток і стовпчиків маточки у квітках усіх екземплярів даного виду. Інша назва – *рівностовпчастість*.
ГОМОТАЛІЗМ (від *гомо...* і грец. θαλλός – пагін, росток) – двостатевість у деяких водоростей, грибів.
ГОМОТЕТІЯ (від *гомо...* і грец. θετός – розміщений) – перетворення, при якому кожній точці площини (простору) ставиться відповідно інша точка (образ даної), що лежить на прямій, яка з'єднує дану точку з якоюсь фіксованою точкою (центром Г.); при цьому відношення віддалі між образом і центром до віддалі між даною точкою і центром дорівнює числу λ (коефіцієнтові Г.), однаковому для будь-якої точки. При $\lambda>0$ точки та її образ лежать по одну сторону від центра Г., при λзивають *центральною симетрією*.
ГОМОТИПІЯ (від *гомо...* і *...типія*) – окремий випадок *гомології,* подібність у будові органів, що симетрично розміщені по боках тіла. Гомотипові органи називають *антимерами*.
ГОМОТРАНСПЛАНТАЦІЯ (від *гомо...* й *трансплантація*) – те саме, що й *алотрансплантація.*
ГОМОФОНІЯ (від *гомо...* і *...фонія*) – тип багатоголосся, що характеризується поділом голосів на головний і супровідні, чим відрізняється від *поліфонії.*
ГОМОЦЕНТРИЧНИЙ пучок (від *гомо...* і *центр*) – пучок світлових променів, в якому самі промені або їхні продовження перетинаються в одній точці.
ГОМРУЛЬ (англ. Home Rule, букв. – самоврядування, автономія) – буржуазно-ліберальна програма автономії Ірландії в системі Британської імперії. Висунута в 70-х рр. 19 ст. Здійснена з утворенням т. зв. Ірландської вільної держави (Ейре) в 1922 р.

ГОМСТЕД (англ. homestead – садиба, селянський двір, ферма) – ділянка землі, яка надавалася в США у 19 ст. поселенцям на пільгових умовах.
ГОМУНКУЛ, **ГОМУНКУЛУС** (від лат. homunculus – маленька людина) – за уявленнями середньовічних алхіміків, маленька, схожа на людину істота, яку можна здобути штучно.
ГОН (від грец. γωνία – кут) – те саме, що й *град.*
...ГОН (від грец. γωνία – кут) – у складних словах відповідає поняттю «кут», напр. *полігон.*
ГОНАДИ (від грец. γονή – народження, сім'я) – статеві залози, органи, які утворюють статеві продукти у тварин та людини; у вищих тварин Г. є також залозами внутрішньої секреції.
ГОНАДОТРОПНІ ГОРМОНИ (від *гонади,* грец. τροπή – поворот, зміна і *гормони*) – біологічно активні речовини білкової природи. Виробляються передньою часткою *гіпофіза* і впливають на розвиток і функцію статевих залоз хребетних тварин і людини.
ГОНВЕДИ (угор. honvedek, букв. – захисники батьківщини) – 1) За середньовіччя назва угорської піхоти. 2) Під час угорської революції 1848 – 49 рр. спочатку піхота, а потім уся угорська національна армія. 3) В 1918 – 49 рр. – назва збройних сил Угорщини.
ГОНГОРИЗМ (ісп. gongorismo) – аристократична школа в іспанській поезії 17 ст., основоположником якої був поет Луїс де Гонгора-і-Арготе. Г. стверджував безсюжетність, культ «чистої форми», ускладненість поетичної мови.
ГОНДОЛА (італ. gondola) – Плоскодонний, одновесловий венеціанський човен з піднятим носом і кормою. 2) Саморозвантажуваний залізничний напіввагон з люками в підлозі. 3) Кабіна *аеростата* для розміщення екіпажу.
ГОНДОЛЬЄР (італ. gondoliere) – весляр на *гондолі,* човняр.
ГОНДОЛЬЄРА (італ. gondoliera, від gondola – *гондола*) – 1) Пісня венеціанських *гондольєрів* (див. *Баркарола*). 2) Інструментальна п'єса в характері баркароли.
ГОНІДІЇ (від грец. γονή – народження, сім'я та ...ίδιον – зменш. суфікс) – 1) Зелені або синьо-зелені водорості, що входять до складу лишайників. 2) Дрібні клітини, що відокремлюються від клітин нитчастих бактерій і служать для розмноження. 3) Нерухливі клітини в деяких синьо-зелених водоростей, що служать для розмноження. 4) Застаріла назва спор у водоростей і грибів, що утворюються нестатевим шляхом і служать для розмноження.
ГОНІОМЕТР (від. грец. γωνία – кут і *...метр*) – прилад для вимірювання кутів між гранями кристалів.
ГОНІОМЕТРІЯ (від грец. γωνία – кут і *...метрія*) – розділ *тригонометрії,* де вивчаються способи вимірювання кутів, властивості тригонометричних функцій та співвідношення між ними.
ГОНІТ (від грец. γόνυ – коліно) – запалення колінного суглоба.
...ГОНІЯ (від грец. γονή – породження) – у складних словах відповідає поняттям «народженням», «походження», напр. *гетерогонія.*
ГОНОКОК (від грец. γόνος – сім'я і *коки*) – мікроб, що викликає *гонорею;* належить до групи коків (кулястих бактерій). Паразит людини.
ГОНОР (від лат. honor – честь) – перебільшене почуття власної гідності, зарозумілість, пиха.
ГОНОРАР (від лат. honorarium – винагорода за послуги) – грошова винагорода авторам за твори літератури й мистецтва або їх нащадкам за використання творів.
ГОНОРЕЯ (від грец. γόνος – сім'я і ῥέω – течу) – венерична хвороба, що характеризується запаленням слизової оболонки сечостатевих органів, можливо ураження *кон'юнктиви,* іноді – прямої кишки, спричинюється *гонококом.* Зараження відбувається переважно статевим шляхом.
ГОНФАЛОНЬЄР (італ. gonfaloniere, букв. – прапороносець) – 1) В містах-республіках Італії 13 – 15 ст. службова особа, яка очолювала ополчення міського кварталу. 2) З 1289 р. у Флоренції начальник загону, який охороняв уряд. З 1293 р. – голова уряду (пріорату або сіньйорії), в 15 – 18 ст. – голова міського *магістрату.*

ГОПКАЛІТ (англ. hopcalite) – суміш окисів марганцю й міді, а також срібла й кобальту, яка прискорює (як *каталізатор*) окислення отруйного окису вуглецю CO (чадного газу) киснем повітря і перетворення його на неотруйний вуглекислий газ CO_2. Застосовують у додаткових патронах до протигазів, в спеціальних контрольних приладах.
ГОПЛІТИ (грец. όπλίται) – важкоозброєні піхотинці у Стародавній Греції.
ГОР – у релігії Стародавнього Єгипту – бог сонця.
ГОРГОНА (грец. Γοργών) – у давньогрецькій міфології страшна жіноча істота, від погляду якої кам'яніло все живе.
ГОРДЕНЬ (голл. gording) – *трос,* що проходить через одношківний блок; застосовують для підіймання вантажів або натягування вітрил на судні.
ГОРЕЛЬЄФ (франц. haut-relief, від haut – високий і relief – рельєф, випуклість) – скульптурний твір, у якому зображення виступає над площиною фону більш як на половину його об'єму.
ГОРЖА (франц. gorge, букв. – горло) – тилова частина укріплення або звернений до тилу вихід з укріплення.
ГОРЖЕТКА (франц. gorgette, зменш. від gorge – горло) – предмет жіночого одягу з хутра, яке огортає шию.
ГОРИЗОНТ [грец. ορίζων (ορίζοντος), від όρίξω – обмежую] – 1) Лінія позірного перетину неба і земної поверхні (*видимий* Г.). 2) Велике коло небесної сфери, площина якого перпендикулярна до прямовисної лінії на місці спостереження (*істинний* Г.). 3) Г. *води* – рівень води в річках, озерах, морях. 4) *геол.* Сукупність відкладів, що включає одновікові породи різного складу, іноді з певним комплексом викопної фауни. 5) *гірн.* Сукупність гірничих виробок, що лежать на одному рівні.
ГОРИЗОНТАЛЬ – 1) Лінія, паралельна площині *горизонту.* 2) Лінія на географічній карті або плані, що сполучає точки з однаковою висотою.
ГОРИЗОНТАЛЬНИЙ – паралельний до поверхні Землі або до *горизонту* в даному місці; *г-а лінія* (або *площина*) – дотична до земної кулі в даній точці, перпендикулярна до прямовисної *(вертикальної*) лінії.
ГОРИЛА (англ. gorilla, з афр. мов) – рід людиноподібних мавп ряду *приматів.* Поширені в Екваторіальній Африці.
ГОРМОГОНІЇ (від грец. όρμος – ланцюг і γόνος – народження) – багатоклітинні частини, що відчленовуються від нитки або на які розпадаються нитки синьо-зелених водоростей. За допомогою Г. здійснюється розмноження й розселення водоростей.
ГОРМОНАЛЬНИЙ – той, що стосується гормонів; *г-і препарати* – лікарські засоби, які містять гормони або їх синтетичні *аналоги;* застосовують для *гормонотерапії.*
ГОРМОНИ (від грец. ορμάω – рухаю, збуджую) – специфічні біологічно активні речовини, виділювані *ендокринними* залозами; регулюють функції в організмі.
ГОРМОНОТЕРАПІЯ (від *гормони* і *терапія*) – лікування гормональними препаратами.
ГОРН (від нім. Horn – ріг) – 1) Музичний духовий інструмент. 2) Г. *туманний* – звуковий апарат для подачі сигналів парусними й буксированими суднами під час туману.
ГОРНБЛЕНДИТ (від нім. Horn – ріг і Blende – обманка) – кристалічна магматична порода, яка складається майже цілком з рогової обманки. Відрізняється від *амфіболіта* структурою.
ГОРОСКОП (грец. ωροσκόπος, від ώρα – час, тривалість і σκοπέω – дивлюсь) – таблиця розташування небесних світил на момент народження людини, за якою астрологи «провіщали долю».
ГОРОТЕЛІЯ (від грец. ώρα – час, тривалість і τέλος – здійснення, завершення) – звичайний середній темп *еволюції,* властивий багатьом групам організмів.
ГОРСТ (нім. Horst, букв. – гніздо) – ділянка земної кори, обмежена скидами й трохи піднята над сусідніми ділянками, що осіли.

ГОРТЕНЗІЯ (лат. hortensis – садовий, від hortus – сад, город) – рід декоративних рослин родини ломикаменевих. Поширені в Північній і Південній Америці та Східній Азії. В культурі багато видів і форм.
ГОСПІТАЛЬ (від лат. hospitalis – гостинний) – медичний заклад для стаціонарного лікування військовослужбовців; у деяких країнах Г. називають також лікарні для цивільного населення.
ГОСПІТАЛЬЄРИ (від франц. hospitalier – лікарняний, госпітальний) – члени чернечого духовно-лицарського католицького ордену, заснованого під час хрестових походів (на початку 12 ст.) у Палестині. Орден існує й досі при Ватікані.
ГОТЕЛЬ (франц. hotel, від лат. hospitalis – гостинний) – будинок з мебльованими кімнатами для приїжджих.
ГОТИКА (від італ. gotico – готський) – 1) Художній стиль середньовічного мистецтва в країнах Західної і Центральної Європи 12 – 15 ст. Найяскравіше виявився в культовій архітектурі (собори в Ам'єні, Реймсі, Парижі). 2) Будова готичного стилю.
ГОТИЧНИЙ – той, що стосується *готики* (напр., *г-а архітектура*, *г. стиль*); *г-е письмо* – різновид латинського письма середньовічних рукописів і хронік; *г. шрифт* – кутастий шрифт.
ГОФМАКЛЕР (нім. Hofmakler) – в капіталістичних країнах головний *маклер* на фондовій або товарній біржах.
ГОФМАРШАЛ (нім. Hofmarschall) – придворний титул у ряді монархічних країн; як правило, відав двірцевим господарством.
ГОФМЕЙСТЕР (нім. Hofmeister) – придворна посада в 13 – 14 ст. в Німеччині (в 19 – на початку 20 ст. – почесний титул), придворний чин (і посада) у 18 – на початку 20 ст. в Росії.
ГОФР (франц. gaufre, букв. – вафля) – тонкі металеві, азбоцементні, фанерні та інші листи з складчастою, хвилеподібною поверхнею; застосовують у будівництві, машинобудуванні.
ГОФРЕ (від франц. gaufrer – пресувати складки) – ряди паралельних хвилястих складок на чому-небудь (переважно на тканині).
ГОФРОВАНИЙ – складчастий, хвилястий, із пресованим *гофром,* а також з тисненим на тканині рисунком.
ГОХУА (кит. – національний живопис) – китайський живопис водяними фарбами на шовкових та паперових сувоях.
ГРАБЕН (нім. Graben, букв. – рів, канава) – ділянка земної кори, що опустилася по лініях скидів нижче від сусідніх ділянок.
ГРАБШТИХЕЛЬ (нім. Grabstichel) – різновид різця для гравірування найтонших ліній.
ГРАВЕ (італ. grave, букв. – важкий) – повільний музичний темп патетичного характеру.
ГРАВЕЛІТ (від *гравій* і *...літ*) – зцементований гравій з *текстурою,* властивою піщаним породам.
ГРАВЕР (франц. graveur, від graver – вирізьблювати) – 1) Художник або майстер, що вирізує зображення на дереві, металі, камені, лінолеумі. 2) Жук з сімейства короїдів.
ГРАВІЙ (від франц. gravier) – пухка порода, яка складається із округлих уламків гірських порід і *мінералів* від 1 до 10 *мм.* Застосовують як будівельний матеріал, заповнювач для бетону.
ГРАВІМЕТР (від лат. gravis – важкий і *...метр*) – прилад для вимірювання прискорення сили тяжіння.
ГРАВІМЕТРІЯ (від лат. gravis – важкий і *...метрія*) – розділ *геофізики,* що вивчає величини, які характеризують гравітаційне поле Землі, використання їх для визначення фігури й загальної внутрішньої будови Землі, геологічної будови її верхніх частин, розв'язування деяких задач *навігації.*
ГРАВІРУВАННЯ (від франц. graver – вирізати, висікати) – 1) Виготовлення друкованої форми на металі, камені, деревині, лінолеумі, пластмасах. 2) Коректування (виправлення) цинкографських *кліше;* виконують вручну граверним інструментом.

ГРАВІТАЦІЙНИЙ (від *гравітація*) – той, що грунтується на тяжінні.
ГРАВІТАЦІЯ [від лат. gravitas (gravitatis) – тягар, вага] – 1) Тяжіння. 2) Метод збагачення корисних копалин.
ГРАВІТОН (від лат. gravitas – тягар, вага) – гіпотетичний *квант* гравітаційного поля, аналогічний *фотонові.* Експериментально існування Г. не встановлено.
ГРАВЮРА (франц. gravure, від graver – вирізати, висікати) – 1) Вид *графіки,* в якому зображення є друкованим відбитком з малюнка, виконаного гравіруванням на дошці (друкарській формі). 2) Друкований відбиток на папері з пластини (дошки), на якій вирізьблено малюнок.
ГРАД (від лат. gradus – крок, ступінь) – одиниця виміру плоского кута в метричній системі мір 18 ст. 1 Г. дорівнює 1/100 прямого кута. Інша назва – ган.
ГРАДАЦІЯ (лат. gradatio – поступове підвищення, посилення, від gradus – крок, ступінь) – послідовність, поступовість у розміщенні чого-небудь, при переході від одного до іншого.
ГРАДИРНЯ (від нім. gradieren – згущати соляний розчин; спочатку градирні застосовували саме для цього) – споруда для охолодження води атмосферним повітрям.
ГРАДІЄНТ [від лат. gradiens (gradientis) – крокуючий] – міра зростання або спадання в просторі якоїсь фізичної величини на одиницю довжини.
ГРАДІЄНТНИЙ – пов'язаний з *градієнтом; г. вітер* – горизонтальне переміщення повітря в напрямі спаду тиску при відсутності сили тертя; *г-і течії* – морські течії, що виникають внаслідок різниці тиску води.
ГРАДУС (від лат. gradus – крок, ступінь) – 1) Одиниця виміру кутів і дуг. 2) Одиниця виміру температури. 3) Одиниця виміру алкоголю в напої.
ГРАДУСНИЙ – той, що належить до поняття *градус* (напр., г-а сітка).
ГРАДУЮВАННЯ (від лат. gradus – крок, ступінь) – встановлення значення якоїсь міри; ділення шкали вимірювального приладу на одиниці вимірювання.
ГРАМ (франц. gramme, від грец. γράμμα – дрібна міра ваги) – 1) Одиниця маси. 2) Одиниця сили, зокрема ваги.
...ГРАМА (від грец. γράμμα – риска, літера, написання) – у складних словах означає «запис», «графічне зображення», напр. *криптограма, телеграма.*
ГРАМАТИКА (грец. γραμματική, від γράμμα – літера, написання) – частина *лінгвістики,* що вивчає будову мови.
ГРАМАТИКАЛІЗАЦІЯ (від *граматика*) – узагальнення, абстрагування слова або речення від конкретного лексичного змісту.
ГРАМ-АТОМ (від *грам* і *атом*) – кількість грамів хімічного елемента, що дорівнює його атомній масі. Напр., Г.-а. міді становить 63,54 *г* (ат. м. міді 63,54).
ГРАМ-ЕКВІВАЛЕНТ (від *грам* і *еквівалент*) – кількість грамів хімічного елемента або сполуки, що чисельно дорівнює масі їхніх хімічних еквівалентів.
ГРАМЕМА (від грец. γραμμή – риска, обрис, межа) – елементарна одиниця граматичного значення.
ГРАМІЦИДИН – лікарський препарат, *антибіотик* місцевого застосування. Використовують для промивання, зрошення пов'язок при лікуванні гнійних ран тощо. Від прізвища датського вченого Г. Грама.
ГРАМ-МОЛЕКУЛА (від *грам* і *молекула*) – кількість грамів речовини, що дорівнює її молекулярній масі.
ГРАМОМЕТР (від *грам* і *...метр*) – *динамометр,* що його застосовують для вимірювання зусиль, не більших за 1 *н.*
ГРАМОФОН (від грец. γράμμα – літера, запис і ... *фон*) – апарат для відтворення звуків, записаних на спеціальних пластинках (дисках з звуковими доріжками).
ГРАН (від лат. granum – зерно, зернятко) – одиниця аптекарської ваги або ваги коштовних металів і каменів. У різних країнах Г. неоднаковий. Напр., у Росії до запровадження

метричної системи мір 1 Г., дорівнював 62,209 *мг,* у Польщі – 44 *мг,* в Англії – 73 *мг.* Переносно – дуже мала (мізерна) величина.
ГРАН ПА (франц. grand pas, букв. – великий крок) – розгорнута хореографічна композиція в балеті за участю солістів і *кордебалету.*
ГРАНАТ (від лат. granatus – зернистий) – те саме, що й *гранатник.*
ГРАНАТА (італ. granata, від лат. granatus – зернистий) – 1) Один з видів бойових припасів, розривний артилерійський снаряд, призначений для поразки живої сили і бойової техніки противника. Г. вистрілюють з гармат, гранатометів або кидають. 2) Спортивний прилад.
ГРАНАТИ (від лат. granatus – зернистий) – група мінералів класу силікатів; колір від білого до чорного, крім синього. Використовують у ювелірній справі, як абразивний матеріал.
ГРАНАТНИК, **ГРАНАТ** (від лат. granatus – зернистий) – рід деревних або кущових рослин родини гранатникових. Дереза або кущі. Поширені переважної Середній та Південній Азії. Культивують у субтропічних районах. Плоди (велика багатонасінна ягода) споживають свіжими й переробленими.
ГРАНД (ісп. grande – вельможа, від лат. grandis – важливий) – в Іспанії за середньовіччя спадковий титул найвищого дворянства (духовного й світського), в 16 – 20 ст. – дворянський титул (до 1931 р.).
ГРАНДІОЗНИЙ (італ. grandioso, від лат. grandis – величезний) – велетенський, вражаючий своїм розмахом, обсягом.
ГРАНІТ (італ. granito, від лат. granum – зерно) – магматична гірська порода, що складається переважно з польового шпату, плагіоклазу, кварцу. Використовують як будівельний матеріал, для виготовлення скульптурних виробів тощо.
ГРАНІТОЛЬ – різновид обробленої під шкіру палітурної тканини з нанесеною на неї нітроцелюлозною плівкою.
ГРАНОДІОРИТ (від лат. granum – зерно і *діорит*) – магматична гірська порода, що складається переважно з польових шпатів і кварцу, а також з рогової обманки, біотиту тощо.
ГРАНОЗАН (від лат. granum – зерно і sanus – здоровий) – отрутохімікат для протруювання насіння сільськогосподарських рослин.
ГРАН-ПРІ (франц. grand prix – великий приз) – найвища нагорода, що її встановлюють на деяких музичних конкурсах, кінофестивалях, виставках.
ГРАНУЛИ (від лат. granulum – зернятко) – 1) Зернисті включення в *цитоплазмі* клітин. 2) *астр.* Світлі утворення зернистої форми на поверхні Сонця. 3) Дрібні щільні грудочки будь-якої речовини, що мають вигляд зерен.
ГРАНУЛОМЕТРІЯ (від лат. granulum – зернятко і *...метрія*) – визначення процентного вмісту різних за величиною зерен або їхньої кількості в гірських породах, грунтах і штучних матеріалах.
ГРАНУЛОЦИТИ (від лат. granulum – зернина, зернятко і *...цити*) – різновидність *лейкоцитів* (нейтрофіли, еозинофіли, базофіли), клітина яких містить білкові *гранули* (зерна). Г. виконують переважно захисну функцію.
ГРАНУЛЮВАННЯ – надання речовині форми дрібних частинок – *гранул.*
ГРАНУЛЯЦІЯ (від лат. granulum – зернина, зернятко) – 1) Те саме, що й *гранулювання.* 2) Молода сполучна тканина (часто із зернистою поверхнею), що утворюється при загоюванні ран або запальних процесів. 3) *астр.* Зерниста будова поверхні Сонця.
ГРАНУЛЬОМА (від лат. granulum – зернина, зернятко і *...ома*) – пухлиноподібне розрощення сполучної тканини у людини й тварин; спостерігається при різних інфекційних захворюваннях (туберкульоз, сифіліс), а також коли в тканини організму потрапляють сторонні тіла (осколки снаряда, кулі тощо).
ГРАСИРУВАТИ (від франц. grasseyer – гаркавити) – вимовляти звук «р»на французький лад.

ГРАТ (від нім. Grat – ребро, задирка) – зайвий метал, що залишається на кромках виробів після штампування або іншої обробки.
ГРАТАЖ (франц. grattage, від gratter – скребти, дряпати) – спосіб виготовлення малюнка прокреслюванням за допомогою гострого інструмента на залитому тушшю папері чи картоні.
ГРАТИФІКАЦІЯ (від лат. gratificatio – люб'язність, послужливість) – нагородження.
ГРАТУАР (франц. grattoir, від gratter – скребти, скоблити) – сталевий інструмент у вигляді короткою (серцеподібної форми) клинка на ручці. Під час гравірування на металі застосовують як скребок, в живопису – для зняття нерівностей фарбового шару.
ГРАУВАКА (від нім. grau – сірий і Wacke – вид гірської породи) – гірська порода, що складається з дрібних уламків осадочних, метаморфічних та вулканічних порід, переважно зцементованих. Сірого, чорного, зеленого кольору.
ГРАФ [1] (нім. Graf) – 1) У Західній Європі за раннього середньовіччя вищий королівський урядовець, у період феодальної роздробленості великий феодал, згодом спадковий титул вищого дворянства. 2) Спадковий дворянський титул. У Росії, запроваджений Петром I, існував до 1917 р.
ГРАФ [2] (від грец. γράφω – пишу, зображую) – математична система об'єктів довільної природи і зв'язок, що сполучають будь-які пари цих об'єктів. Напр., Г. – сукупність населених пунктів якоїсь місцевості і шляхів, що сполучають ці пункти. Графічне зображення цієї сукупності.
…ГРАФ (від грец. γράφω – пишу, креслю, зображую) – у складних словах означає особу, яка пише, або прилад, що записує, напр. бібліограф, *термограф.*
ГРАФА (від грец. γραφή – запис, накреслення) – стовпець між двома вертикальними лініями в таблицях, конторських книгах; розділ тексту.
ГРАФЕКОН (від грец. γράφω – пишу, записую і εἰκών – зображення, подоба) – *кінескоп* з двома керованими пучками електронів, один з яких записує на пластину телевізійне або радіолокаційне зображення, а другий відтворює його (водночас або незалежно).
ГРАФЕМА (від грец. γραφή – запис, накреслення) – найменша смислорозпізнавальна одиниця писемної мови, що відповідає *фонемі* в усній мові (напр., а, б і т. д.).
ГРАФІК (від грец. γραφικός – письмовий, зображений) – 1) Наочне зображення кількісної залежності різних явищ, процесів тощо. 2) Докладний розклад за днями, годинами, хвилинами ходу виконання виробничого плану. 3) *матем.* Г. *функції* – крива, що зображує залежність *функції* від незалежної змінної, *абсциси* точок якої дорівнюють значенням незалежної змінної, а *ординати* – відповідним значенням функції.
ГРАФІКА (грец. γραφική, від γράφω – пишу, малюю) – 1) Вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого є однотонний малюнок, виконаний переважно на папері олівцем, пером, пензлем, вуглем, або друковані художні зображення, відтиснуті на папері формою (див. *Гравюра*)*;* назва окремого художнього твору. 2) Наука про письмо, яка досліджує співвідношення між літерами й звуками.
ГРАФІТ (нім. Graphit, від грец. γράφω – пишу) – мінерал класу самородних неметалів, найстійкіша у земній корі кристалічна різновидність чистого вуглецю; чорного, сірого кольору. Використовують у виробництві вогнетривів, електротехнічного обладнання, мастил, олівців, ядерній техніці.
ГРАФІТИЗАЦІЯ – утворення (виділення) *графіту* в металевих сплавах, де вуглець міститься у вигляді нестійких *карбідів.*
ГРАФІТІ (італ. graffiti, букв. – віддряпані) – стародавні написи й малюнки різного змісту, зроблені гострими предметами на посудинах, пряслицях, стінах споруд тощо.
ГРАФІЧНИЙ (грец. γραφικός) – зображений у вигляді *графіка;* той, що застосовує графік; *г-і обчислення* – знаходження числових розв'язків задач за допомогою побудови графіків; окремий випадок наближених обчислень.
...ГРАФІЯ (від грец. γράφω – пишу, креслю, малюю) – у складних словах вказує на зв'язок з поняттями «записування», «відображення», напр. *літографія, стенографія.*

ГРАФО... (від грец. γράφω – пишу, креслю, малюю) – у складних словах відповідає поняттям «письмо», «почерк», «креслення», «малювання».
ГРАФОЛОГІЯ (від *графо...* і *...логія*) – вивчення почерку з погляду його зв'язку з характером і психічним станом людини.
ГРАФОМАНІЯ (від *графо...* і *...манія*) – хворобливий потяг до безплідного письменництва.
ГРАФОМЕТРІЯ (від *графо...* і *...метрія*) – розділ криміналістичної техніки, який вивчає почерк, розробляє методику *ідентифікації* (визначення) особи за її рукописом.
ГРАФОСПАЗМ (від *графо...* і *спазм*) – судорога, яка виникає в пальцях при кожній спробі писати, зумовлюється захворюванням нервової системи.
ГРАФОСТАТИКА (від *графо...* і *...статика*) – розділ механіки, що розглядає способи розв'язування задач щодо рівноваги сил за допомогою графічного методу.
ГРАФСТВО (від *граф*[1]) – 1) У період раннього феодалізму в Західній Європі – округ, з 10 – 11 ст. феодальне володіння графа. 2) Адміністрагивно-територіальна одиниця в ряді буржуазних держав (в Англії, Ірландії, США та ін.).
ГРАЦІЇ (лат. Gratiae) – у давньоримській міфології три богині краси й радості (Аглая, Євфросинія, Талія), втілення жіночої чарівності. В давньогрецькій міфології – *харити.*
ГРАЦІЙНІ дні (від лат. gratia – прихильність, милість) – пільгові дні, призначені для виконання грошового зобов'язання після настання його строку.
ГРАЦІОЗНИЙ (італ. grazioso, від лат. gratia – чарівність, вишуканість) – витончений, стрункий.
ГРАЦІОЗО (ісп. gracioso, букв. – принадний, дотепний) – традиційний комічний слуга в іспанській драматургії 17 ст., у т. зв. комедії плаща і шпаги.
ГРЕЖА (франц. grege, італ. greggio – необроблений, сировий) – шовк-сирець.
ГРЕЙДЕР (англ. grader, від grade – нівелювати) – причіпна землерийно-планувальна машина для профілювання земляних насипів, переміщення й розрівнювання грунту тощо.
ГРЕЙЗЕН (нім. Greisen) – гірська порода, що складається переважно з кварцу та слюди, часто містить у вигляді вкраплень цінні рудні мінерали (вольфраміт, танталіт).
ГРЕЙНДЖЕРИ (англ. grangers, від grange – ферма) – учасники фермерського руху в США в перше десятиріччя після громадянської війни 1861 – 65 рр., які виступали за поліпшення становища американських фермерів шляхом законодавчих реформ. Згодом більшість Г. приєдналася до руху *грінбекерів.*
ГРЕЙПФРУТ (англ. grape-fruit, букв. – виноградний фрукт) – вид цитрусових рослин родини рутових. Плоди мають дієтичне й лікувальне значення. Вирощують у субтропіках. Інша назва – *помпельмус гроновидний*.
ГРЕЙФЕР (нім. Greifer, від greifen – хапати) – вантажозахватний пристрій (ківш з щелепами) підйомних кранів, навантажувачів і монорейкових візків.
ГРЕНА (франц. graine, буквально – сім'я, зернина) – яйця метеликів деяких видів шовкопряда, з яких виводять гусінь, що виділяє шовкову нитку й утворює *кокон.*
ГРЕНАДЕРИ (франц. grenadiers, від grenade – *граната*) – 1) У 17 – 18 ст. – солдати, спеціально навчені метати ручні гранати. 2) Добірні частини в багатьох європейських арміях 17 – 20 ст.
ГРЕНАЖ (франц. grainage, від graine – *грена*) – одержання грени від метеликів шовковичного шовкопряда на спеціальних підприємствах шовкової промисловості.
ГРИВУАЗНИЙ (франц. grivois) – грайливий; легковажний, не зовсім пристойний.
ГРИГОРІАНСЬКИЙ КАЛЕНДАР – див. *Календар.*
ГРИДЛІК (від англ. grid – сітка і leak – теча) – великий опір у поєднанні з невеликим постійним конденсатором у колі сітки електронної лампи.
ГРИЗАЙЛЬ (франц. grisaille, від gris – сірий) – декоративний живопис, виконаний відтінками одного кольору, звичайно сірого або коричневого; іноді імітує скульптурний *рельєф.*

ГРИЗЕТКА (франц. grisette) – тип міської дівчини (швачки, хористки тощо) легковажної поведінки у французькій буржуазній літературі.
ГРИЛОН – різновидність *синтетичного* волокна з *поліамідів.*
ГРИЛЬЯЖ (від франц. grillage – смаження) – підсмажені, обцукровані горіхи.
ГРИМ (франц. grime, букв. – кумедний дідуган) – 1) Мистецтво зміни відповідно до ролі обличчя актора за допомогою фарб, пластичних і волосяних наклейок, париків тощо. 2) Косметичні засоби (кольорові олівці, фарби та ін.), а також наклейки, накладки, які використовують актори.
ГРИП (франц. grippe, від російського хрип) – гостроінфекційне захворювання, спричинюється *вірусом,* що буває кількох типів. Передається крапельно-повітряним шляхом.
ГРИФ (нім. Griff, букв. – рукоятка, захват) – 1) Рукоятка шаблі або іншої холодної зброї. 2) У струнних смичкових інструментах – наклеєна на шийку дерев'яна пластинка, до якої притискують струни. 3) *спорт.* Сталевий стрижень штанги. 4) Те саме, що й *грифон.*
ГРИФИ (від грец. γρύψ, одн.) – група хижих птахів ряду соколоподібних.
ГРИФОН (франц. griffon, від лат. gryphus, з грец. γρύψ) – 1) В античній міфології фантастична істота – крилатий лев з орлиною головою. Інша назва – *гриф*. 2) У мистецтві – декоративний мотив.
ГРИФОНАЖ (франц. griffonnage, букв. – мазанина, карлючки) – побіжні ескізи імпровізаційного характеру; найпоширеніші в малюнку пером та в *офорті.* Термін «грифонаж» звичайно застосовують до творів *графіки.*
ГРІЗЛІ (англ. grizzly, букв. – сірий) – група підвидів бурого ведмедя. Поширені на Алясці. Хижаки.
ГРІНБЕКЕРИ (англ. greenbackers, від greenbacks, букв. – зелені спинки) – учасники фермерського руху в США в 70 – 80-х рр. 19 ст., які виступили проти вилучення з обігу т. зв. грінбеків (паперових грошей зеленого кольору), помилково вважаючи, що збереження в обігу грошей сприятиме підвищенню цін на сільськогосподарську продукцію.
ГРОГ (англ. grog) – гарячий напій, виготовлений з рому (або коньяку) й гарячої води з цукром.
ГРОС (нім. Groβ, букв. – великий) – дванадцять дюжин, міра, що її застосовують головним чином при лічбі галантерейних предметів та олівців.
ГРОСБУХ (нім. Groβbuch, від groβ – великий та Buch – книга) – головна книга в *бухгалтерії.*
ГРОСМЕЙСТЕР (нім. Groβmeister, від groβ – великий і Meister – майстер) – 1) У католицькій церкві великий магістр, глава духовно-лицарського ордену. 2) Найвище спортивне звання у шахах і шашках.
ГРОСФАТЕР (нім. Groβvater, букв. – дідусь) – старовинний німецький танець, що супроводився співом.
ГРОТ (франц. grotte, від італ. grotta – печера) – невелика печера, яка має широкий вхід та склепінчасту стелю.
ГРОТЕСК (франц. grotesque, італ. grottesco – химерний, від grotta – печера) – 1) Первісно настінний живопис у давньоримських будинках-гротах. 2) Художній прийом у літературі й мистецтві, що грунтується на свідомому перебільшенні, контрастах реального й химерного, трагічного й комічного. 3) Назва друкарського *шрифту.* 4) Книжковий *орнамент* у вигляді переплетених химерних, чудернацьких зображень людей, тварин або рослин.
ГРУМ (англ. groom) – 1) Хлопчик-лакей. 2) Слуга, який супроводить хазяїна у його поїздці верхи чи в екіпажі (на козлах або позаду).
ГРУНДШТРИХИ (нім. Grundstrich – жирна риска) – вертикальні штрихи літер, що є основою більшості знаків.
ГРУНТОВИ (голл. grondtouw) – парусинові стрічки або трос, що облягають підвішену шлюпку й запобігають її розхитуванню.

ГРУПЕТТО (італ. gruppetto, зменш. від gruppo – група) – вид мелодійної окраси. Див. *Орнаментація.*

ГРЮНДЕРСТВО (від нім. Grunder – засновник) – гарячковоквапливе заснування капіталістичних підприємств, акціонерних товариств, характерне для періоду пожвавлення капіталістичного виробництва.

ГРЮНКОЛЬ (нім. Grunkohl, від grun – зелений і Kohl – капуста) – сорти листкової капусти з зеленим листям.

ГУАЙЯВА, **ГУАЯВА** (ісп. guayaba, з мови тупі-гуарані) – вид тропічних деревних рослин родини миртових. Культивують у багатьох країнах як плодове дерево.

ГУАНАКО (ісп. guanaco, з мови кечуа) – ссавець роду лам родини верблюдових. Поширений в Південній Америці. Об'єкт мисливства. Предок свійських лам.

ГУАНІДИН (від *гуанот* та грец. εἶδος – вигляд) – безбарвні гігроскопічні кристали. Застосовують для одержання лікарських і вибухових речовин, іонообмінних смол.

ГУАНО (ісп. guano, з мови кечуа) – поклади висушеного в умовах сухого клімату посліду морських птахів. Цінне добриво.

ГУАРАНІ – див. *Гварані.*

ГУАШ (франц. gouache, від італ. guazzo – водяна фарба) – 1) Непрозора (корпусна) водяна фарба, різновид *акварелі.* 2) Малюнок, виконаний такими фарбами.

ГУАЯВА – див. *Гуайява.*

ГУБЕРНАТОР (від лат. gubernator – правитель) – 1) В сучасних буржуазних державах найвища урядова особа в межах більш-менш значної територіальної одиниці. Напр., у США Г. – голова виконавчої влади штату. 2) В дореволюційній Росії найвищий урядовий чиновник у губернії, що призначався царем. 3) Найвищий урядовець у *колоніях,* що його призначає уряд *метрополії.*

ГУБЕРНАТОРСТВО – адміністративно-територіальна одиниця, якою управляє *губернатор.*

ГУВЕРНАНТКА (франц. gouvernante, від gouverner – управляти) – у дворянській або буржуазній родині наймана хатня вихователька дітей.

ГУГЕНОТИ (франц. huguenots, від нім. Eidgenossen – союзники) – прихильники *кальвінізму* у Франції 16 – 18 ст.

ГУДАСТВІРІ – див. *Ствірі.*

ГУДРОН (від франц. goudron – дьоготь, смола) – чорна смолиста маса, що її одержують після відгонки з нафти легких і більшості масляних фракцій. Застосовують Г. у виробництві *бітуму,* як дорожньобудівельний матеріал, як пом'якшувач у гумовій промисловості тощо.

ГУДРОНАТОР – машина для рівномірного розливання під тиском нагрітих органічних в'яжучих матеріалів на основі *гудрону (бітумів,* дьогтю) під час будівництва або ремонту шляхів.

ГУЛЯМИ (араб, гулям, букв. – юнак, молодець, раб) – 1) Раби в мусульманських країнах за середньовіччя. 2) Постійна кінна гвардія в арабському *халіфаті* 9 ст. 3) В Османській імперії в середні віки – рядові воїни феодального ополчення. 4) В Делійському султанаті (Індія) – гвардійці-раби тюркського походження; делійські *султани*[1] в 1206 – 90 рр.

ГУЛЬДЕН (нім. Gulden, від Gold – золото) – 1) Грошова одиниця Нідерландів, поділяється на 100 *центів.* 2) Золота, потім срібна монета в деяких європейських країнах 14 – 19 ст.

ГУМА (від лат. gummi – камедь) – інфекційна *гранульома* різних органів людини, що виникає в пізніх періодах сифілісу.

ГУМАНІЗМ (від лат. humanus – людяний, людський) – 1) Прогресивний ідейний напрям культури епохи Відродження, що утверджував право людини на земне щастя, боровся за визволення науки й людської особистості від церковних обмежень. 2) Ставлення до людини як до найвищої цінності, захист права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей.

ГУМАНІСТ – прихильник *гуманізму.*

ГУМАНІТАРНІ науки (від лат. humanitas – людство, людяність) – суспільні науки, що пов'язані з дослідженням проблем розвитку людського суспільства (філософія, історія, політична економія, філологія, право, мистецтвознавство та ін.).

ГУМАННИЙ (лат. humanus) – людяний у своїх діях і ставленні до інших людей.

ГУМАННІСТЬ – людяність, почуття любові до людей, поваги до їхньої гідності.

ГУМІ (лат. gummi, cummi, від грец. κόμμι – камедь, клей) – те саме, що й *камедь.*

ГУМІАРАБІК (від лат. gummi – камедь і arabicus – аравійський) – в'язка, аморфна, швидко тужавіюча маса, яку виділяють аравійська й африканська акації. Використовують у текстильній промисловості, медицині тощо.

ГУМІГУТ (від лат. gummi – камедь і gutta – крапля) – згущений сік деяких тропічних дерев; містить камедь, смолу, жовтий *пігмент.* Застосовують в техніці, живопису.

ГУМІДНИЙ (лат. humidus) – вологий; *г. клімат* – надмірно вологий клімат, що характеризується перевагою опадів над випаровуванням; *г. літогене*з – утворення осадочних порід в умовах такого клімату.

ГУМІКОПАЛ (від лат. gummi – камедь і *копал*) – смола, що її застосовують для виготовлення лаків.

ГУМІЛАК (від лат. gummi – камедь і *лак*) – смола, що утворюється на гілках деяких тропічних рослин; іде на виготовлення сургучу, шелаку, ізоляційних лаків.

ГУМІНОВІ кислоти (від лат. humus – земля, грунт) – органічні сполуки; високомолекулярні аморфні темно забарвлені речовини. Застосовують у виробництві свинцевих *акумуляторів,* як стимулятори росту рослин, складові частини добрив.

ГУМІТ (від лат. gummi – камедь) – мінеральне утворення, що виникає внаслідок руйнування уранініту або інших мінералів, які містять уран; жовтого, оранжево-червоного кольору.

ГУМІФІКАЦІЯ (від лат. humus – грунт і *...фікація*) – перетворення продуктів розкладу органічних залишків на гумусні речовини (див. *Гумус*).

ГУМОЗ – див. *Гомоз.*

ГУМОР (від лат. humor – волога, рідина) – різновид комічного; бачення й відображення смішного в житті в доброзичливому, жартівливому тоні.

ГУМОРАЛЬНИЙ (від лат. humor – волога) – пов'язаний з рідинами організму – кров'ю, лімфою, тканинною рідиною.

ГУМОРЕСКА (від *гумор*) – 1) Невеликий віршований або прозовий жартівливо-гумористичний твір. 2) Музична п'єска жартівливого змісту.

ГУМОРИСТ – 1) Письменник, у творах якого життєві явища зображуються в незлобиво-насмішкуватому освітленні. 2) Переносно – людина з *гумором,* схильна до гумору.

ГУМОРИСТИКА (від *гумор*) – 1) Гумористична література. 2) Переносно – смішне, комічне.

ГУМОРИСТИЧНИЙ – повний *гумору,* незлобиво-насмішкуватий, комічний.

ГУМУС (від лат. humus – грунт) – органічна частина грунту, яка утворюється при *гуміфікації.* Інша назва – *перегній*.

ГУНТЕР (англ. hunter, від hunt – полювати, гнати) – верховий кінь; розводять в Англії та Ірландії для спортивного полювання й перегонів з перешкодами *(стипль-чез*).

ГУРД (франц. gourde) – грошова одиниця Гаїті, поділяється на 100 *сентимо.*

ГУРІЇ (перське хурі, від араб. хур – чорноокі) – в мусульманській міфології вродливі, вічно юні райські діви.

ГУРМАН (франц. gourmand) – любитель і знавець витончених страв, ласун.

ГУРТ (нім. Gurt, букв. – пояс, підпруга) – 1) *Арка* з тесаних клинчастих каменів, що укріплює ребра хрестового склепіння. 2) Зріз, ребро карбованої монети.

ГУСАР (угор. huszar) – солдат і офіцер легкої кінноти в ряді європейських країн. Вперше назва «гусар» з'явилася в Угорщині в 15 ст.; в Росії існували в 1650 – 1917 рр.

ГУСИТИ – послідовники Я. Гуса (1369 – 1415), ідеолога чеської Реформації, борця проти католицької церкви, феодальної експлуатації, панування німецьких феодалів.
ГУТАПЕРЧА (англ. guttapercha, від малайського getah – *камедь,* смола і pertja – дерево, що виділяє цю смолу) – пластична органічна речовина, яку добувають із соку окремих рослин (гутаперчового дерева, евкомії та ін.); використовують в електротехніці й медицині.
ГУТАЦІЯ (від лат. gutta – крапля) – виділення листками рослин зайвих крапель води через спеціальні утворення – гідатоди. Інша назва – *«плач рослин»*.
ГУФА (нім. Hufe) – 1) Земельний наділ спочатку вільного общинника, пізніше, за середньовіччя в Німеччині, – кріпака. 2) Німецька земельна міра, дорівнює 30 *акрам.*
ГХАРІАЛ – див. *Гавіал.*
ГЮЙС (від голл. geus – прапор) – морський прапор, який піднімають на носу військових кораблів, що стоять на якорі; прапор приморських фортець.
ГЯУР (тур. giaur – вогнепоклонник, від араб. кафір – невірний) – у мусульман зневажливе назвисько всіх іновірців.

ДАВЛУРІ – грузинський народний танець.
ДАГА (від італ. daga – палаш, тесак) – у Західній Європі за середньовіччя назва короткої шаблі для рукопашного бою.
ДАГЕРОТИПІЯ – перший технічно розроблений спосіб фотографування. Від прізвища французького винахідника Л.-Ж. Дагера.
ДАДАЇЗМ (франц. dadaïsme, від dada – дитячий коник, переносно – дитячий лепет) – формалістична течія в літературі й образотворчому мистецтві Західної Європи початку 20 ст. Характерні риси Д. – *нігілізм,* нарочитий примітивізм, антиестетизм. Попередник *сюрреалізму.*
ДАЗИМЕТРИЧНИЙ (від грец. δασύς – густий і *метричний*) – той, що показує густоту розподілу певних елементів або явищ (населення, шляхів сполучення, національного доходу тощо).
ДАЙКА, **ДЕЙКА** (англ. dike, dyke, букв. – перегородка, стіна з каменю) – пластоподібне магматичне тіло *(інтрузія),* обмежене більш-менш паралельними площинами.
ДАЙМ (англ. dime) – срібна монета Сполучених Штатів Америки до 1965 р., 1/10 *долара.*
ДАЙМІО, **ДАЙМЙО** (япон.) – князі в феодальній Японії 14 – 19 ст.
ДАЙНА (лит. daina) – традиційна назва різних видів литовських народних пісень.
ДАЙНЕЛ – назва в США різновиду *синтетичного* волокна з *поліакрилонітрилу.*
ДАЙХАРДІВЦІ (від англ. die-hard – стійкий, незламний, невблаганний) – назвисько найреакційнішої частини англійської партії консерваторів. Інша назва – *твердолобі.*
ДА-КАПО (італ. daccapo – знову, спочатку) – *муз.* спочатку (знак повторення).
ДАКРИЛ – полімерний матеріал. Світлотехнічні вироби з нього відзначаються кращими оптичними властивостями порівняно з виробами з інших *пластмас.*
ДАКРІОАДЕНІТ (від грец.δάκρυον – сльоза і ἀδήν – залоза) – запалення слізної залози. Гострий Д. звичайно інфекційного походження; хронічний – розвивається на фоні загальних захворювань (туберкульоз, сифіліс тощо).
ДАКРІОЦИСТИТ (від грец. δάκρυον – сльоза і κύστις – міхур) – запалення слізного мішка.
ДАКРОН (англ. dacron) – назва в США різновиду *синтетичного* волокна з поліефірів, подібного до лавсану. Застосовують для виготовлення *белтингів, корду.*
ДАКТИЛО... (від грец. δάκτυλος – палець) – у складних словах відповідає поняттю «палець».
ДАКТИЛОГРАМА (від *дактило...* і *...грама*) – відбиток, утворений внаслідок притиснення пальців рук, вкритих відповідною речовиною, до поверхні паперу з метою встановлення ідентифікації особи.
ДАКТИЛОГРАФІЯ (від *дактило...* і *...графія*) – 1) Письмо пальцем на будь-якій зручній для письма площині – допоміжний засіб зносин з глухим або сліпо-глухим співрозмовником без використання спеціальних засобів – *дактилології,* жестів тощо. 2) Техніка письма на друкарській машинці.
ДАКТИЛОЗОЇДИ (від *дактило...,* грец. ξφον – жива істота і *...оїд*) – видозмінені особини колоніальних гідроїдних *поліпів,* що виконують функції захисту, захвату їжі або сприйняття подразнень.
ДАКТИЛОЛОГІЯ (від *дактило...* і *...логія*) – ручна азбука, яка відтворює слова умовними знаками, зображуваними пальцями рук. Використовують для зносин з глухонімими.
ДАКТИЛОСКОПІЯ (від *дактило...* і *...скопія*) – розділ *криміналістики,* що вивчає будову шкірних узорів пальців рук з метою встановлення особи, реєстрації і розшуку карних злочинців.
ДАКТИЛЬ (грец. δάκτυλος, букв. – палець) – віршовий розмір з трискладовою стопою і наголошеним першим складом.
ДАЛАЙ-ЛАМА [від монг. далай – море (мудрості) і *лама*] – титул первосвящеників ламаїстської церкви, які були водночас правителями Тібету.
ДАЛАСІ – грошова одиниця Гамбії, поділяється на 100 *бутутів.*

ДАЛ<u>А</u>-ФАНД<u>И</u>Р – осетинський щипковий інструмент з 2 – 3 струнами.
ДАЛЬТОН<u>І</u>ДИ – хімічні сполуки постійного складу. Від прізвища англійського хіміка й фізика Дж. Дальтона.
ДАЛЬТОН<u>І</u>ЗМ – часткова колірна сліпота, здебільшого природжена. Дальтоніки не відрізняють червоного, зеленого або синього кольорів. Від прізвища англійського вченого Дж. Дальтона.
Д<u>А</u>ЛЬТОН-ПЛАН, **Д<u>О</u>ЛТОН-ПЛАН** – система організації навчально-виховної роботи в школі, яка базується на принципі індивідуального навчання. Від назви м. Долтона (США), де його вперше застосовано.
ДАМ<u>А</u>РА (малайське) – смола деяких тропічних дерев. Застосовують у виробництві прозорих лаків, *лінолеуму* й *пластирів.*
ДАМ<u>А</u>СЬКА сталь – спочатку те саме, що й *булат;* пізніше – пружна й тверда візерунчаста сталь, яку виготовляли в сірійському м. Дамаску.
Д<u>А</u>МБА (голл. dam) – гідротехнічна споруда (вал переважно з кам'яного накиду) для захисту низин від затоплення, а також регулювання течії річок тощо.
ДАМНІФІК<u>А</u>ЦІЯ (відлат. damnum – збиток і *...фікація*) – зазнання збитків, втрата майна.
Д<u>А</u>МНО (від лат. damnum – збиток) – 1) Окрема плата (крім комісійних, процентів і поштових витрат), яку стягують капіталістичні банки з клієнтів за інкасування і облік *векселів,* залізничних накладних, *коносаментів* та інших документів. 2) Збиток, якого зазнав власник цінних паперів, продавши їх за курсом, нижчим від *номіналу.*
ДАМ<u>О</u>КЛІВ меч – 1) За давньогрецькою легендою меч, що його сіракузький тиран Діонісій Старший (5 – 4 ст. до н. е.) нібито наказав повісити на волосині над головою свого прибічника Дамокла, якого під час бенкету посадив на своє місце, щоб той не заздрив йому. 2) Переносно – постійно загрожуюча небезпека.
ДАН<u>А</u>ЇВ дар, **ДАН<u>А</u>ЙЦІВ** дар – 1) Легендарний дерев'яний кінь, подарований троянцям греками (данайцями), що воювали з ними; схований всередині цього коня загін воїнів відкрив ворота міста своїм військам, і Трою було взято і зруйновано. 2) Переносно – дар, зроблений із підступним наміром.
ДАНА<u>Ї</u>ДИ (грец. Δαναΐδες) – 1) У давньогрецькій міфології 50 дочок аргоського царя Даная, які вбили своїх чоловіків, за що були покарані – приречені вічно носити воду у бездонну бочку. 2) Переносно – *бочка данаїд* – нескінченна й безплідна робота.
Д<u>А</u>НСИНГ [англ. dancing (hall) – танцювальний (зал)] – зал або майданчик для танців, здебільшого при ресторані чи кафе.
ДАО (кит. – шлях, закон, принцип) – поняття давньокитайської філософії, яке означало: в теорії пізнання – «шлях» природи, її закономірність; в етиці – смисл життєвого шляху людини, етичну норму («дао-де»); в логіці – підставу, засновок, аргумент («дао-лі»).
ДАОС<u>И</u>ЗМ (від кит. дао – шлях, закон, принцип) – 1) Один з основних напрямів давньокитайської філософії. За Д., природа й життя людей підпорядковані не волі неба, а загальному законові – дао, який існує поза свідомістю людини. 2) Одна з китайських релігій. Виникла в 2 ст. до н. е.
ДАРБ<u>А</u>Р – див. *Дурбар.*
ДАРВІН<u>І</u>ЗМ – матеріалістичне вчення про еволюційний розвиток живих організмів на Землі. Д. довів, що жива природа безперервно змінюється і розвивається. В основі її розвитку лежать три фактори: мінливість, спадковість, природний добір. Живі організми набувають у процесі еволюції нових ознак і властивостей. Д. завдав нищівного удару по антинаукових поглядах, які обстоювали незмінність світу. Від прізвища англійського природознавця Ч. Дарвіна.
ДАРСОНВАЛІЗ<u>А</u>ЦІЯ – застосування з лікувальною метою змінного електричного струму високої частоти, високої напруги й невеликої сили. Термін походить від прізвища французького фізіолога і фізика Ж.-А. д'Арсонваля.
Д<u>А</u>ТА (лат. data, множ, від datum – дане) – точний календарний час (рік, місяць, число) якоїсь події.

ДАТАСКОП (від лат, data – дані і ...*скоп*) – електронна фотонабірна машина, обладнана програмним керуванням.
ДАТИВ [лат. (casus) dativus] – давальний відмінок.
ДАТО (італ. dato, від лат. datus – даний) – від сьогоднішнього числа; *д.-вексель* – вексель, строк платежу за яким встановлюється через певний час з дня його видачі.
ДАТОЛІТ (від грец. δατέομαι – ділю і ...*літ*) – мінерал класу силікатів, прозорий, безбарвний, іноді зеленуватий, жовтуватий. Сировина для одержання *бору* [1].
ДАУКАРИН – лікарський препарат. Застосовують при хронічній коронарній недостатності.
ДАУЛ – узбецький ударний музичний інструмент типу барабана.
ДАУЛПАЗ – старовинний казахський музичний інструмент типу литаври.
ДАУНІНГ-СТРІТ (англ. Downing-street) – вулиця в центрі Лондона, де розташовані урядові установи. Назва «Даунінг-стріт» часто вживається в пресі як символ англійського уряду. Від прізвища англійського державного діяча Д. Даунінга.
ДАФНА (грец. Δάφνη) – у давньогрецькій міфології німфа, перетворена на лавр.
ДАФНІС (грец. Δάφνις) – у старогрецькій міфології сіцилійський пастух надзвичайної краси, складач пісень. Син *Гермеса* й однієї з *німф.* Переносно – дуже вродливий юнак.
ДАФНІЯ (від грец. δάφνη – лавр) – рід прісноводних гіллястовусих ракоподібних. Поширені повсюдно, крім полярних областей. Є поживою дрібних риб і мальків. Інша назва – *водяна блоха*.
ДАЦАН (монг.) – ламаїстський монастир, храм.
ДАЦЗИБАО (кит., букв. – газета великих ієрогліфів) – стінні газети в Китаї. Маоїсти використовують Д. для закликів до фізичної розправи над китайськими комуністами-інтернаціоналістами, антирадянських наклепницьких випадів.
ДАЦЮЙ (кит.) – стародавня придворна вистава, в якій після музичного вступу йшли багатоепізодні пісенні й танцювальні частини.
ДЕ... (лат. de...) – префікс, що означає: 1) віддалення, виділення, скасування, припинення, усунення чого-небудь; 2) рух донизу, зниження.
ДЕАЕРАТОР – пристрій для *деаерації.*
ДЕАЕРАЦІЯ (від *де...* і *аерація*) – видалення з рідини розчинених у ній газів.
ДЕБАЕГРАМА – *рентгенограма* полікристала. Від прізвища голландського фізика П. Дебая.
ДЕБАРКАДЕР (франц. debarcadere, від debarquer – розвантажувати, висаджувати на берег) – 1) Плавуча пристань. 2) Станційна платформа, біля якої зупиняються поїзди.
ДЕБАТИ (франц. debats, від debattre – сперечатися) – обмін думками на зборах, засіданні; *дискусія.*
ДЕБЕНТУРА (від лат. debeo – я винен) – свідоцтво на повернення мита.
ДЕБЕТ (від лат. debet – він винен) – лїза сторона бухгалтерського рахунку, на якій відображають господарські операції.
ДЕБІЛ (від лат. debilis – немічний, кволий) – той, хто страждає вродженою психічною неповноцінністю, розумовою відсталістю; недоумкуватий.
ДЕБІЛЬНІСТЬ (від лат. debilis – немічний, кволий) – природжене або набуте в ранньому дитинстві розумове недорозвинення, ступінь слабоумства.
ДЕБІТ (франц. debit – збут, витрачання) – кількість води, нафти, газу, що надходить з джерела або свердловини за одиницю часу.
ДЕБІТОР (лат. debitor – зобов’язаний) – боржник.
ДЕБЛОКУВАННЯ (від *де...* та *блокування*) – 1) Бойові дії з метою визволення блокованих військ, кораблів, торговельних суден у портах, фортецях; визволення укріпленого району або населеного пункту від ворожої *блокади.* 2) Зняття блокади, облоги.
ДЕБОШ (франц. debauche) – буйство, бешкет, бійка.

ДЕБУРБАЖ (франц. debourbage, від debourber – очищати від бруду) – відстоювання виноградного сусла перед бродінням при виготовленні білих виноградних вин.
ДЕБЮТ (франц. debut, букв. – початок) – 1) Перший виступ актора на сцені взагалі або в даному театрі. 2) Перший виступ на якомусь поприщі. 3) Початкова стадія шахової або шашкової партії.
ДЕВАДАСІ (інд.) – виховувані при індуїстських храмах дівчата, що виковують релігійні танці.
ДЕВАЛЬВАЦІЯ (від *де...* і лат. valvo – маю вартість) – законодавче зменшення золотого вмісту (вартості) грошової одиниці, зниження курсу паперових грошей щодо золота або іноземної валюти.
ДЕВАНАГАРІ (санскр.) – складове письмо багатьох сучасних індійських мов. Походить від давньоіндійського письма *брахмі.*
ДЕВАСТАЦІЯ (лат. devastatio, від devasto – спустошую, розорюю) – комплекс заходів, спрямованих на знищення збудників інвазійних та інфекційних захворювань людини, тварин і рослин на всіх фазах розвитку цих збудників.
ДЕВІАЦІЯ (deviatio, від devio – відхиляюсь) – 1) Зміна середніх стадій ембріонального розвитку органа, що призводить до змін будови його у дорослого організму. 2) Відхилення стрілки *компаса* під впливом великих мас заліза. 3) Відхилення від правильного напряму руху корабля, літака, артилерійського снаряда тощо.
ДЕВІЗ (франц. devise – число) – 1) Стисле формулювання провідної ідеї, програми дій. 2) Слово чи вислів як псевдонім автора проекту або твору, що його висувають на закритий конкурс. 3) Короткий напис на гербі, ордені.
ДЕВІЗИ (від франц. devis – кошторис) – платіжні засоби (векселі, чеки, перекази), виражені в іноземній валюті і використовувані в міжнародних розрахунках.
ДЕВІЗНИЙ – той, що належить до *девізів; д-а політика* – метод впливу держави на рух курсу національної валюти через купівлю-продаж іноземної валюти.
ДЕВОН, **ДЕВОНСЬКИЙ ПЕРІОД** – четвертий *період* палеозойської ери геологічної історії Землі (див. *Палеозой*). Розпочався близько 400 млн. років тому, тривав 60 млн. років. Відклади цього періоду становлять девонську систему. Від назви англійського графства Девоншір.
ДЕВТЕРАГОНІСТ (грец. δευτερανωνιστής – другий актор) – у давньогрецькому театрі другий з трьох акторів учасників драми. Введений Есхілом. Д. був підлеглий *протагоністові.*
ДЕГАЖЕ (франц. degage, від degager – відокремлювати, звільнятись) – У фехтуванні – вид атаки («перевод»), під час якої рапіра або шпага атакуючого відводиться від зброї противника, щоб завдати уколу по найкоротшій лінії.
ДЕГАЗАТОР – 1) Машина, прилад для *дегазації.* 2) Речовина, що знешкоджує газ, напр. активне вугілля, хлорне вапно. 3) Особа, яка здійснює дегазацію.
ДЕГАЗАЦІЯ (від *де...* і *газ*) – 1) Знезараження місцевості, одягу, зброї тощо від отруйних речовин. 2) Видалення рудникового газу або газо-повітряної суміші з підземних гірничих виробок. 3) Видалення газів з рідкого металу.
ДЕГЕЛЬМІНТИЗАЦІЯ (від *де...* і *гельмінти*) – розділ *девастації;* комплекс лікувально-профілактичних заходів, за допомогою яких звільняють людей і тварин від паразитичних червів – гельмінтів.
ДЕГЕНЕРАТ (від лат. degenerates – виродок, вироджений) – людина, що має ознаки фізичного або психічного виродження.
ДЕГЕНЕРАТИВНИЙ (лат. degenerativus) – вироджений; той, що вироджується, має ознаки *дегенерації.*
ДЕГЕНЕРАЦІЯ (лат. degeneratio, від degenero – вироджуюсь) – 1) Виродження, погіршення з покоління в покоління певних рис або властивостей організму. 2) Процес руйнування органів або клітин у організмів. Буває, зокрема, у тварин, розвиток яких

відбувається з перетворенням (напр., Д. зябер і хвоста у пуголовка при перетворенні його на жабу).
ДЕГЕРОЇЗАЦІЯ (від *де...* і *героїзація*) – в художній творчості свідомий відхід від героїчного пафосу й героїчних образів.
ДЕГІДРАЗИ (від *де...* і грец. ὕδωρ – вода) – *ферменти,* що уповільнюють або прискорюють реакції відщеплення води від органічних речовин в організмах.
ДЕГІДРАТАЦІЯ (від *де...* і *гідратація*) – відщеплення води від молекул хімічних сполук. Протилежне – *гідратація.*
ДЕГІДРАТОР (від *де...* і грец. ὕδωρ – вода) – апарат для видалення води з холодильних та інших пристроїв.
ДЕГІДРОГЕНАЗИ (від *де...* і лат. gidrogenium – водень) – *ферменти,* що каталізують окислювально-відновні реакції, відщеплюючи водень від органічної речовини.
ДЕГІДРОГЕНІЗАЦІЯ (від *де...* і *гідрогенізація*) – відщеплення водню від молекул хімічних сполук. Протилежне – *гідрогенізація.*
ДЕГРА (франц. degras, від gras – жирний, жировий) – жирувальний матеріал, застосовуваний у шкіряному виробництві.
ДЕГРАДАЦІЯ (від лат. degradatio – зниження) – рух назад, поступове погіршення, занепад, втрата якихось властивостей.
ДЕГРАДУВАТИ (від лат. degrado – знижую) – поступово втрачати цінні якості, занепадати.
ДЕГРЕСІЯ (лат. degressio, від degredior – схожу, спускаюсь) – 1) Сходження, спуск, падіння. 2) Пропорційне оподаткування із зниженням процентної ставки для менших доходів.
ДЕГУМУВАННЯ (від *де...* і лат. gummi – камедь, клей) – видалення клею з натурального шовку кип'ятінням у розчині мила.
ДЕГУСТАЦІЯ (лат. degustatio, від degusto – куштую) – оцінювання якості продуктів фахівцем на основі зорових, смакових, нюхових відчуттів.
ДЕДАЛ (грец. Δαίδαλος) – у давньогрецькій міфології скульптор і будівничий, який нібито, спорудив крітському цареві Міносу *лабіринт.*
ДЕДВЕЙТ (англ. dead-weight, букв. – тягар) – повна вантажопідйомність судна (сумарна вага вантажу, пасажирів, екіпажу, палива тощо).
ДЕДЕРОН – назва в НДР різновиду *синтетичного* волокна з *поліамідів,* подібного до *капрону.* Застосовують для виготовлення технічних виробів. Від німецької назви НДР (DDR).
ДЕДИКАЦІЯ (лат. dedicatio, від dedico – посвячую) – присвята.
ДЕДИФЕРЕНЦІАЦІЯ (від *де...* і *диференціація*) – спрощення структури клітин, пов'язане з втратою ними ознак спеціалізації.
ДЕДРАМАТИЗАЦІЯ (від *де...* і *драматизація*) – *літ.* відмова від драматичної побудови сюжету в художньому творі й заміна його хронікальним зображенням.
ДЕДУКТИВНИЙ – заснований на *дедукції; д. метод* – спосіб дослідження, при якому окремі положення логічно виводяться із загальних положень (аксіом, постулатів, законів).
ДЕДУКЦІЯ (лат. deductio, від deduco – відводжу, виводжу) – метод дослідження, який полягає в переході від загального до окремого; одна з форм умовиводу, при якій на основі загального правила з одних положень, як істинних, виводиться нове істинне положення.
ДЕЕМУЛЬСАТОР (від *де...* і *емульсія*) – установка для відокремлення нафти від води.
ДЕЕМУЛЬСАЦІЯ (від *де...* і *емульсія*) – руйнування емульсії.
ДЕЕСКАЛАЦІЯ (від *де...* і *ескалація*) – звуження масштабів, зменшення, ослаблення чогось; припинення ескалації.
ДЕЗ... (франц. des...) – префікс, що означає знищення, видалення, відсутність чи спотворення чогось.
ДЕЗАБІЛЬЄ (франц. deshabille, букв. – роздягнений) – 1) Становище, коли людину застали напіводягненою або не зовсім одягненою. 2) Легкий, недбалий домашній одяг.

ДЕЗАВУЮВАННЯ (від франц. desavouer – зрікатися, відмовлятися) – 1) Заява про свою незгоду з діями довіреної особи або про те, що дана особа не має повноважень діяти від імені того, хто про це заявляє. *2*) В міжнародному праві спростування главою держави або уряду дій дипломатичного представника у зв'язку з перевищенням ним своїх повноважень.
ДЕЗАКТИВАЦІЯ (від *дез...* і *активація*) – 1) Усунення *радіоактивних* речовин з поверхні місцевості, споруд, одягу, продовольства, води тощо. 2) Втрата молекулою енергії, яка потрібна для вступу в хімічну реакцію.
ДЕЗАМІНАЗИ (від *дез...* і *аміни*) – *ферменти,* що каталізують гідролітичне відщеплення *аміаку* від органічних речовин.
ДЕЗАМІНУВАННЯ (від *дез...* і *аміни*) – відщеплення або заміщення аміногрупи в органічних сполуках.
ДЕЗЕРТИР (франц. deserteur, від лат desertor – втікач, зрадник) – 1) Особа, яка самочинно залишила свою військову частину або ухиляється від призову на військову службу. 2) Переносно – особа, яка ухиляється від виконання свого громадянського або громадського обов'язку, залишила доручений їй пост.
ДЕЗИДЕРАТИ (від лат. desideratum – бажане, жадане) – 1) Побажання, вимоги. 2) Речі, книги, потрібні для поповнення колекції, бібліотеки.
ДЕЗИНСЕКЦІЯ (від *дез...* і лат. insectum – комаха) – заходи боротьби з шкідливими комахами й кліщами – переносниками збудників хвороб людини й тварин (воші, блохи та ін.) та сільськогосподарськими шкідниками (напр., буряковим довгоносиком).
ДЕЗИНТЕГРАТОР (від *дез...* і лат. integer – цілий) – 1) Машина для подрібнення крихких матеріалів. 2) *Апарат* для очищення промислових *газів* від дрібних твердих або рідких частинок.
ДЕЗИНТЕГРАЦІЯ (від *дез...* та *інтеграція*) – розпад цілого на складові частини.
ДЕЗИНФЕКЦІЯ (від *дез...* та *інфекція*) – заходи, спрямовані на знищення збудників інфекційних захворювань людини і тварин.
ДЕЗИНФОРМАЦІЯ (від *дез...* та *інформація*) – 1) Свідоме поширення неправильної інформації; в буржуазних країнах один з найпоширеніших засобів політичної *пропаганди.* 2) *військ.* Навмисне поширення неправильних відомостей про власні збройні сили і плани воєнних дій, щоб ввести в оману противника.
ДЕЗОДОРАТОР (від *дез...* і лат. odor – запах) – прилад для поглинання або заглушення неприємних запахів у приміщеннях.
ДЕЗОДОРАЦІЯ (від *дез...* і лат, odoratio – нюх, запах) – заходи, спрямовані на усунення неприємних запахів у середовищі, що оточує людину.
ДЕЗОКСИДАЦІЯ (від *дез...* і *оксидація*) – віднімання кисню, розкислення.
ДЕЗОКСИРИБОНУКЛЕЇНОВА кислота (від лат. desoxyriboza – назва одного з *моносахаридів* і nucleus – ядро) – складна біоорганічна речовина; міститься переважно у клітинному ядрі; зберігає й передає спадково генетичну інформацію про будову, розвиток та індивідуальні ознаки кожного живого організму. Скорочена назва – ДНК.
ДЕЗОРГАНІЗАТОР (франц. desorganisateur) – особа, що порушує порядок, дисципліну, вносить *дезорганізацію.*
ДЕЗОРГАНІЗАЦІЯ (від франц. desorganisation – розлад) – відсутність організованості, порушення громадського порядку, дисципліни, нормальної діяльності, розладнаність, розвал.
ДЕЗОРІЄНТАЦІЯ (від *дез...* і *орієнтація*) – 1) Введення в оману, позбавлення правильної орієнтації. 2) Втрата здатності орієнтуватися.
ДЕЇЗМ (англ. deism, від лат. deus – бог) – . релігійно-філософське вчення, яке визнає бога першопричиною світу, але заперечує його втручання в явища природи й суспільного життя.

ДЕЙ (тур. dayi, букв. – дядько, переносно – хоробрий) – 1) Почесне звання в яничарських військах і деяких областях Османської імперії. 2) Титул правителя Алжіру в 1671 – 1830 рр.
ДЕЙДВУД (англ. dead-wood, букв. – сухостійна деревина) – підводний край корми, що лежить між *ахтерштевнем* і *кілем.* У Д. проходить труба, через яку гребний вал виходить назовні.
ДЕЙКА – див. *Дайка.*
ДЕЙТЕРІЙ (від грец. δεύτερος – другий) – важкий *ізотоп* водню (водень-2). Застосовують в атомній енергетиці і під час наукових досліджень.
ДЕЙТЕРОН, **ДЕЙТОН**, **ДЕЙТРОН** – ядро атома важкого водню – *дейтерію.* Складається з одного *протона* й одного *нейтрона.*
ДЕК (англ. deck) – палуба на пасажирських суднах.
ДЕКА (нім. Decke, букв. – покрив, кришка) – 1) Частина корпусу струнних інструментів. Виготовляють з резонансної деревини (ялини, ялиці тощо), є посилювачем і випромінювачем звука. В деяких інструментах *(гіджак, банджо*) Д. роблять з шкури або міхура. *Фортепіанна* Д. – щит, склеєний з окремих дощечок і вміщений всередині корпусу, під струнами. 2) *тех.* Деталь молотарки; між Д. і барабаном вимолочується зерно. 3) *спорт.* Покриття (з фанери, лакованого полотна тощо) носу й корми човна, яке запобігає заливанню його водою.
ДЕКА... (від грец. δέκα – десять) – у складних словах означає десять, у десять раз більше.
ДЕКАГОН (від *дека...* і *...гон*) – десятикутник.
ДЕКАДА [від грец. δεκάς (δεκάδος) – десяток] – 1) Період часу тривалістю десять днів. 2) Група з будь-яких десяти одиниць. 3) Десятиденний проміжок часу, присвячений якомусь явищу або громадській події.
ДЕКАДЕНТСТВО, **ДЕКАДАНС** (від франц. decadent – занепадницький, decadence – занепад) – загальна назва кризових явищ у буржуазній культурі епохи імперіалізму. Теоретичною основою Д. є суб'єктивний ідеалізм, обстоювання принципу «мистецтво для мистецтва». Характерні риси Д. – песимізм, містика, розгубленість перед антагонізмами соціальної дійсності, надання переваги формі *їзм, Футуризм, Експресіонізм, Кубізм, Сюрреалізм, Абстракціонізм, Екзистенціалізм.*
ДЕКАЕДР (від *дека...* і *...едр*) – тіло, обмежене десятьма площинами.
ДЕКАЛІН [від *дека...* і *(нафта) лін*] – органічна сполука, безбарвна пахуча рідина. Застосовують як розчинник багатьох органічних сполук і *полімерів.*
ДЕКАЛЬКОМАНІЯ (франц. decalcomanie) – спосіб перебиття фарбових зображень на папір та інші матеріали за допомогою клеєвого грунту.
ДЕКАЛЬЦИНАЦІЯ [від *де...* і лат. calx (calcis) – вапно] – звільнення тканин від вапняних солей.
ДЕКАМЕВІТ – препарат, що включає комплекс *вітамінів, амінокислоти* й мінеральні речовини. Нормалізує змінені при старінні процеси обміну речовин в організмі.
ДЕКАН (лат. decanus, букв. – десятник, від decem – десять) – 1) У вищому навчальному закладі – керівник *факультету.* 2) В католицькій та англіканській церкві – сан священика.
ДЕКАНАТ (лат. decanatus) – адміністративно-навчальне управління *факультету.*
ДЕКАНТАТОР – апарат (відстійник, згущувач) для *декантації.*
ДЕКАНТАЦІЯ (франц. decantation, від decanter – зливати, зціджувати) – зливання рідини з осаду після відстоювання або центрифугування (див. *Центрифуга*).
ДЕКАПІРУВАННЯ (від франц. decaper – очищати метали) – виведення плівки окислів на поверхні металу травленням її слабким розчином кислоти. Застосовують при *гальваностегії.*
ДЕКАПІТАЦІЯ [від *де...* і лат. caput (capitis) – голова] – 1) Відтинання голови, страта. 2) Відтинання голови у тварин під час фізіологічних і біохімічних дослідів. 3) Видалення точки росту стебла у рослин.

ДЕКАПОДИ (від *дека...* і *...поди*) – 1) Десятиногі ракоподібні (річковий рак, *омар, лангуст, краб, креветка*). 2) Головоногі молюски, що мають 10 щупалець (т. зв. рук) – каракатиця, *кальмар, белемніти.*

ДЕКАРБОКСИЛАЗИ (від *де...* і *карбоксил*) – *ферменти,* які каталізують відщеплення CO_2, від карбоксильної групи *амінокислот* або *кетокислот.*

ДЕКАРБОКСИЛУВАННЯ (від *де...* і *карбоксил*) – відщеплення двоокису вуглецю від карбоксильної групи карбонових кислот.

ДЕКАРБОНІЗАЦІЯ (від *де...* і *карбонізація*) – звільнення якого-небудь матеріалу від вуглецю, напр., Д., чавуну при виробленні з нього заліза.

ДЕКАТИРУВАННЯ (від франц. decatir – знищувати блиск) – обробка вовняних та інших тканин парою чи гарячою водою для збереження їх і поліпшення якості.

ДЕКАТРОН [від *дека...* і *(елек) трон*] – іонний прилад для перемикання електричних кіл; використовують для лічби імпульсів.

ДЕКВАЛІФІКАЦІЯ (від *де...* і *кваліфікація*) – втрата професійних знань, досвіду.

ДЕКЕЛЬ (від нім. Deckel – обгортка, покришка) – пружна покришка на друкарському циліндрі або *тиглі,* яка притискує папір до всіх елементів друкарської *форми.* Інша назва – *тимпан*.

ДЕКЛАМАЦІЯ, **ДЕКЛАМУВАННЯ** (лат. declamatio, від declamo – вправляюся в красномовстві) – 1) Мистецтво виразного читання літературних творів, зокрема віршів. 2) Малозмістовна, пишномовна промова або стаття.

ДЕКЛАРАЦІЯ (лат. declaratio, від declare – заявляю, оповіщаю) – 1) Офіційне проголошення державою, партією, міжнародними, міждержавними організаціями основних принципів, а також документ, у якому їх викладено; оголошення, заява приватної особи чи організації. 2) Заява платника податку про характер і розмір доходів. 3) Заява вантажоперевізника до митниці про кількість товару, його вагу, ціну, сорт для визначення мита. 4) Документ, що додається до грошових і цінних пакетів, які пошта надсилає за межі країни.

ДЕКЛАСОВАНИЙ (франц. declasse) – той, хто втратив зв'язок з своїм класом і не примкнув до іншого класу; *д-і елементи* – морально занепалі, зв'язані із злочинним світом.

ДЕКЛІНАТОР (від лат. declino – нахиляю, відводжу вбік) – прилад для вимірювання магнітного схилення. Див. також *Магнітометр.*

ДЕКЛІНАЦІЯ (від лат. declinatio – відхилення) – відхилення магнітної стрілки від географічного меридіана.

ДЕКЛІНОМЕТР [від *декліна (ція*) і *...метр*] – прилад для вимірювання змін магнітного схилення.

ДЕКОДУВАННЯ (від *де...* і *кодування*) – розшифровування *кодів* чисел, що надходять на входи логічних пристроїв.

ДЕКОКТ (лат. decoctum, від decoquo – відварюю) – відвар з лікарських рослин.

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ (від *де...* і *колонізація*) – процес ліквідації колоніалізму.

ДЕКОЛОРАЦІЯ (лат. decoloratio, від decoloro – знебарвлюю) – знебарвлення.

ДЕКОЛЬТЕ (франц. decollete) – глибокий виріз біля шиї у жіночому платті.

ДЕКОМПЕНСАЦІЯ (від *де...* і *компенсація*) – недостатня діяльність будь-якого органу або всього організму в цілому людини чи тварини. Причиною Д. є порушення здатності організму протистояти патологічним змінам, що виникають у ньому під впливом різних захворювань (напр., Д. серця при його вадах).

ДЕКОМПРЕСІЯ (від *де...* і *компресія*) – 1) Зменшення тиску, зокрема на водолаза, коли він підіймається з глибини. 2) Хворобливий стан, який виникає внаслідок різкого зниження тиску навколишнього повітря.

ДЕКОМПРЕСОР (від *де...* і *компресор*) – пристрій для полегшення запуску двигуна внутрішнього згоряння чи його зупинки зменшенням ступеня стиску горючої суміші в циліндрі.

ДЕКОР (франц. decor, від лат. decoro – прикрашаю) – *архіт.* система, сукупність декоративних елементів (прикрас).
ДЕКОРАТИВНИЙ (франц. decoratif, від лат. decoro – прикрашаю) – той, що прикрашає або служить для прикраси, оздоблення; мальовничий, зовнішньо ефектний; *д-е мистецтво* – різновид живопису і скульптури; *д-і рослини* – численна група культурних й дикоростучих рослин.
ДЕКОРАЦІЯ (лат. decoratio, від decoro – прикрашаю) – 1) Художнє або архітектурне оформлення сцени, простору, в межах якого відбувається зйомка кінофільму. 2) Переносно – зовнішньо показне, привабливе, але таке, що приховує непринадність чогось.
ДЕКОРТ (нім. Dekort) – у капіталістичних країнах знижка ціни товару за дострокову оплату його. Застосовується також, коли якість товару нижча, ніж передбачено угодою, або товар іншого зразка.
ДЕКОРТИКАТОР (від лат. decortico – знімаю кору) – машина для очищення лубу від здеревілих частин стеблин льону, конопель тощо.
ДЕКОРТИКАЦІЯ (від лат. decorticatio – зняття кори) – 1) Видалення кори великих півкуль головного мозку; застосовують в експериментальній фізіології для вивчення впливів кори на інші структури центральної нервової системи. 2) Механічний спосіб відокремлення луб'яної частини від деревини стебел прядивних рослин (канатника, льону, конопель) без попереднього мочіння їх.
ДЕКОРУВАТИ (від лат. decoro – прикрашаю) – прикрашати, надавати красивого, привабливого вигляду, художньо оформляти.
ДЕКОРУМ (лат. decorum – пристойність, гідність) – зовнішня, показна пристойність, належна обстановка.
ДЕКРЕМЕНТ (від лат. decrementum – зменшення) – кількісна характеристика ослаблення згасаючих коливань.
ДЕКРЕТ (франц. decret, від лат. decretum – постанова, указ) – 1) Постанова верховної влади з якогось питання, що має силу закону, напр. у Стародавньому Римі – акт *сенату, консула, імператора.* 2) Законодавчий акт найвищих органів Французької республіки кінця 18 ст. і Паризької комуни 1871 р. 3) Законодавчий акт найвищих органів державної влади та управління Радянської держави в перші роки її розвитку, а також ряду інших соціалістичних країн (напр., Польщі). 4) В деяких буржуазних державах – урядовий акт, що видається в порядку виконання, управління, на відміну від законодавчих актів.
ДЕКРЕТУВАТИ – узаконити щось, оголосити або надати силу чомусь виданням *декрету.*
ДЕКРЕЩЕНДО, **ДЕКРЕШЕНДО** (італ. decrescendo, букв. – зменшуючи) – *муз.* ослаблення сили звука, поступовий перехід від гучного звучання до тихого.
ДЕКСТРИНИ (від лат. dexter – правий) – проміжні продукти *гідролізу* крохмалю. Застосовують у текстильній, поліграфічній і взуттєвій промисловості.
ДЕКСТРОЗА (від лат. dexter – правий) – те саме, що й *глюкоза.*
ДЕКСТРОКАРДІЯ (від лат. dexter – правий і *...кардія*) – природжена аномалія положення серця, за якої більша частина серця розміщена в грудній клітці з правого боку.
ДЕКУВЕР (франц. decouvert, букв. – непокритий) – різниця між страховою оцінкою майна і страхового сумою, що лишається на риску страхувальника.
ДЕКУРІОНИ (лат. decuriones, від decurio – ділю на десятки) – 1) В Стародавньому Римі члени рад *(сенатів* або *курій*) в містах і *провінціях.* 2) В епоху ранньої Римської імперії найвищий суспільний стан у містах.
ДЕЛАМІНАЦІЯ (від лат. delamino – поділяю на шари, прошарки) – один з шляхів утворення *гаструли,* при якому клітини зародка дробляться в напрямі, паралельному його поверхні.
ДЕЛЕГАТ (від лат. delegatus – посланець) – обраний або призначений представник, уповноважений держави, організації, установи, колективу, що представляє їхні інтереси на з'їздах, нарадах, конгресах тощо.

ДЕЛЕГАЦІЯ (від лат. delegatio – вислання) – група *делегатів* від держави, організації, установи тощо.
ДЕЛІБАШ (тур. delibas, від deli – дикий, хоробрий та bas – голова) – 1) Охоронець *паші* в султанській Туреччині. 2) Переносно – відважний воїн, хвацький вершник.
ДЕЛІКАТЕС (франц. delicatesse) – вишукана, тонка страва.
ДЕЛІКАТНИЙ (франц. delicat, від лат. delicatus) – ввічливий, запобігливий, м'який у поводженні; той, що вимагає обережного й тактовного ставлення; ніжний, слабкий, тендітний.
ДЕЛІКТ (від лат. delictum – провина, правопорушення) – 1) Будь-яке правопорушення, тобто вчинення дії, що суперечить законові. 2) *Д. міжнародний* – порушення норм міжнародного права або міжнародних зобов'язань внаслідок неправомірного діяння або упущення.
ДЕЛІНКВЕНТ [від лат. delinquens (delinquentis) – той, що вчиняє провину] – в англо-американському праві правопорушник (див. *Делікт*).
ДЕЛІРІЙ (лат. delirium, від deliro – божеволію) – порушення свідомості людини при деяких інфекційних захворюваннях, отруєннях (напр., алкоголем), запальних ураженнях головного мозку тощо. Виявляється в маренні, *галюцинаціях.*
ДЕЛЮВІЙ (від лат. deluo – змиваю) – продукти вивітрювання гірських порід (глина, пісок, щебінь та ін.), що нагромаджуються біля підніжжя гір і височин.
ДЕЛЬКРЕДЕРЕ (нім. Delkredere – порука, від італ. del credere – на віру) – додаткова угода до комісійного договору, згідно з якою *комісіонер* за окрему винагороду бере на себе відповідальність перед *комітентом* за виконання договору третьою особою.
ДЕЛЬТА (грец. δέλτα – Δ, δ) – 1) Четверта літера грецького алфавіту. 2) Складена річковими наносами низовинна ділянка суходолу в гирлі річки, розчленована сіткою рукавів і проток.
ДЕЛЬТА- – у складних словах означає стан речовини (напр., *дельта-залізо*) або зв'язок з дельта-частинками (напр., *дельта-проміння*).
ДЕЛЬТА-ДЕРЕВИНА (від *дельта-*) – те саме, що й *лігнофоль.*
ДЕЛЬТА-ЗАЛІЗО (від *дельта-*) – структура заліза, в якій воно перебуває при температурі 1401 – 1539°C.
ДЕЛЬТА-ПРОМІННЯ (від *дельта-*) – потік *електронів,* що їх вибивають швидкі заряджені частинки з оболонок атомів; дельта-електрони.
ДЕЛЬТА-ЧАСТИНКИ (від *дельта-електрони,* з яких складається *дельта-проміння.*
ДЕЛЬФІЙСЬКИЙ МЕТОД – один з *методів* науково-технічного прогнозування. Полягає в систематичному збиранні думок *експертів* і одержанні на цій основі надійної узагальненої думки. Від назви давньогрецького м. Дельфи, відомого своїми провісниками.
ДЕЛЬФІНАРІЙ – морський акваріум, в якому утримують *дельфінів* з метою вивчення, дресирування та показування їх відвідувачам.
ДЕЛЬФІНИ (грец. δελφϊνες) – підродина морських ссавців ряду китоподібних. Поширені в багатьох морях і океанах. Характеризуються рядом анатомо-морфологічних і фізіологічних пристосувань до водного середовища, вивчення яких має велике значення для *біоніки.*
ДЕЛЬФІНІЙ, **ДЕЛЬФІНІУМ** [грец.δελφινιον, від δελφίς (δελφίνος) – дельфін] – рід багаторічних трав'янистих рослин родини жовтецевих Поширені в Європі, Азії, Північній Америці та Східній Африці. Окремі види культивують як декоративні.
ДЕМАГОГ (грец. δημαγωγός, букв. – вождь народу) – 1) В Стародавній Греції політичний діяч демократичного напряму. 2) Особа, яка намагається завоювати популярність, вдаючись до *демагогії.*
ДЕМАГОГІЯ (грец. δημαγωγία, від δήμος – народ і άγω – веду) – обман брехливими обіцянками, лозунгами, лестощами, навмисним перекрученням фактів тощо. Широко використовується буржуазними політичними діячами для завоювання довіри мас.

ДЕМАНТОЇД (від нім. Demant – алмаз і *...оїд*) – мінерал класу силікатів, прозорий, зелений різновид *гранату.* Дорогоцінний камінь.
ДЕМАРКАЦІЙНИЙ (від *демаркація*) – прикордонний, розмежувальний; *д-а лінія* – умовний тимчасовий кордон між воюючими державами на час перемир'я; лінія, що поділяє переможену країну на зони окупації державами-переможницями.
ДЕМАРКАЦІЯ (франц. demarcation – розмежування) – 1) Зона запалення, що утворюється в живій тканині на межі з ділянкою відмерлої. 2) Визначення лінії державного кордону на місцевості.
ДЕМАРШ (франц. demarche, букв. – дія, виступ) – дипломатичні дії, заходи держави, спрямовані на застереження уряду іншої держави від певних дій, на те, щоб домогтися якихось поступок.
ДЕМАСКУВАННЯ (від франц. demasquer – зняти маску) – порушення маскування, розкриття, виявлення військових об'єктів перед противником.
ДЕМЕНЦІЯ (лат. dementia – безумство) – слабоумство, що виникає в людини як результат деякого ураження головного мозку при атеросклерозі, епілепсії тощо.
ДЕМЕРЕДЖ, **ДЕМУРЕДЖ** (англ. demurrage, букв. – простій) – штраф за простій судна під час навантаження або розвантаження понад обумовлений договором строк.
ДЕМЕТРА (грец. Δήμητρα) – у давньогрецькій міфології спочатку богиня родючості й хліборобства, згодом і покровителька шлюбу та родинного життя. У римлян Д. ототожнювали з *Церерою.*
ДЕМІЛІТАРИЗАЦІЯ (від *де... і мілітаризація*) – роззброєння; встановлена міжнародним договором заборона якійсь державі тримати на певній території збройні сили, будувати військові укріплення, мати оборонну промисловість.
ДЕМІМОНД (франц. demi-monde, букв. – напівсвіт) – середовище розбещених продажних жінок у буржуазному суспільстві, які манерами й способом життя намагаються наслідувати *аристократію.*
ДЕМІСЕЗОННИЙ (від франц. demi-saison – перехідна пора року) – придатний для носіння навесні й восени.
ДЕМІУРГ (грец. δημιουργός) – 1) В Стародавній Греції спочатку майстер, вільний ремісник, художник, пізніше – вища урядова особа в дорійських державах. 2) За релігійними уявленнями, творець світу, бог. 3) У філософії Платона – ідеальне первоначало. 4) Переносно – творча сила, творець.
ДЕМІФІЗАЦІЯ (від *де...* і *міф*) – розвінчання міфу.
ДЕМОБІЛІЗАЦІЯ (від *де...* і *мобілізація*) – 1) Переведення збройних сил і економіки країни з військового стану на мирний. 2) Скорочення після закінчення війни збройних сил до штатів мирного часу. 3) Увільнення військовослужбовців із збройних сил після закінчення строку служби.
ДЕМОГРАФІЯ (від грец. δήμος – народ і *...графія*) – наука, що вивчає склад і рух населення та закономірності його розвитку.
ДЕМОДЕКОЗ – інвазійна хвороба тварин (іноді людини), що її спричинюють кліщі родини демодецидів. Інша назва – *залозниця.*
ДЕМОДУЛЯТОР – пристрій, що здійснює *демодуляцію.*
ДЕМОДУЛЯЦІЯ (від *де...* і *модуляція*) – виділення низькочастотних коливань з високочастотних модульованих коливань.
ДЕМОКРАТ – 1) Прихильник *демократії.* 2) Член демократичної партії.
ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ – утвердження принципів *демократії,* встановлення демократичного ладу, проведення демократичних заходів.
ДЕМОКРАТИЗМ – 1) Визнання і здійснення *демократії.* 2) Народність, простота.
ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЦЕНТРАЛІЗМ – основний принцип організаційної побудови, діяльності, керівництва марксистсько-ленінських партій, соціалістичної держави, управління соціалістичною економікою. Полягає в поєднанні *демократизму,* тобто повновладдя трудящих, з *централізацією* – керівництва з одного центру.

ДЕМОКРАТІЯ (грец. δημοκρατία – народовладдя, від δῆμος – народ і κράτος – влада) – форма політичної організації суспільства, що характеризується участю формальною (в експлуататорських державах) або фактичною (в державах соціалістичного типу) народу в управлінні державними справами. В широкому розумінні – форма керівництва будь-яким колективом, яка забезпечує активну участь його членів у здійсненні всіх заходів.
ДЕМОН (грец. δαίμων) – 1) У Давньогрецькій міфології нижче божество, що сприяє чи перешкоджає людині у здійсненні її намірів. 2) У християнстві – злий дух, диявол.
ДЕМОНЕТИЗАЦІЯ (від *де...* і *монета*) – позбавлення державною владою монети сили законного платіжного засобу і засобу обігу; монета при цьому зберігає свою вартість лише відповідно до вартості вміщеного в ній металу (за його вагою).
ДЕМОНІЗМ (від *демон*) – 1) Віра в існування злих духів; характерна для більшості релігій персоніфікація зла в образі демона. 2) Переносно – особливість вдачі людей, які дістають насолоду від страждань інших.
ДЕМОНОЛОГІЯ (від *демон* і *...логія*) – в ряді релігій віровчення про злих духів (демонів), що виникло на основі первісної віри в духів.
ДЕМОНСТРАТИВНИЙ (від лат. demonstrativus – вказуючий, зображуючий) – 1) Заснований на демонструванні, наочний. 2) Обманний, удаваний (д. маневр). 3) Визивний (д-а поведінка).
ДЕМОНСТРАЦІЯ (лат. demonstratio, від demonstro – показую, пояснюю) – 1) Процесія, мітинг та інші форми прилюдного вираження суспільних настроїв (Д. святкова, Д. політична). 2) Наочний метод навчання (Д. таблиць, приладів, кінофільмів та ін.). 3) Загрозливі дії з боку якоїсь держави. 4) Військові дії, що їх провадять з метою замаскувати напрям головного удару та виявити системи вогню противника. 5) Переносно – визивна, задирлива поведінка.
ДЕМОНТАЖ (франц. demontage, від demonter – розбирати) – розбирання або зняття машин, пристроїв або споруд.
ДЕМОРАЛІЗАЦІЯ (франц. demoralisation, від лат. de... – без і moralis – моральний) – 1) Моральний розклад, занепад, розбещеність. 2) Занепад дисципліни, настрою, втрата здатності до дії.
ДЕМОС (грец. δῆμος – народ) – у Стародавній Греції народ – основна частина вільного повноправного населення, що протистояла аристократії *(евпатридам*).
ДЕМОТИЧНЕ письмо (від грец. δημοτικός – народний, загальнодоступний) – загальнодоступна скорописна форма письма давніх єгиптян. Виникло на основі ієратичного письма.
ДЕМПІНГ (англ. dumping, букв. – скидання, від dump – скидати) – 1) Продаж товарів на зовнішніх ринках за викидними цінами, які значно нижчі, ніж витрати виробництва. Провадять капіталістичні держави та *монополії* для завоювання ринків збуту й придушення конкурентів. 2) *Д. валютний* – знецінення валюти даної країни щодо валюти країни-імпортера.
ДЕМПФЕР (від нім. Dampfer – глушитель) – пристрій для зменшення розмаху механічних коливань.
ДЕМПФУВАННЯ (від нім. dampfen – глушити, гасити) – гасіння коливань у динамічній системі внаслідок розсіювання енергії.
ДЕМУЛЬТИПЛІКАТОР (від *де...* і лат. multiplicator – примножуючий, збільшуючий) – механізм, що дає змогу збільшувати тягове зусилля *автомобіля,* підвищуючи передаточні числа *трансмісії.*
ДЕМУНІЦИПАЛІЗАЦІЯ (від *де...* і *муніципалізація*) – скасування муніципалізації; повернення колишнім власникам вилученого у них майна; продаж муніципальних підприємств приватним фірмам і окремим особам. Практикується в капіталістичних країнах.
ДЕМУРЕДЖ – див. *Демередж.*

ДЕМУТАЦІЯ (лат. demutatio від demuto – змінюю) – відновлення природного рослинного покриву.
ДЕНАРІЙ (від лат. denarius – той що складається з десяти) – давньоримська срібна монета, від якої походять назви грошових одиниць ряду сучасних країн (Іраку, Алжіру та інших).
ДЕНАТУРАЛІЗАЦІЯ (від *де...* і *натуралізація*) – 1) Один з видів втрати підданства громадянином тієї чи іншої держави. 2) Відновлення товарно-грошових відносин у господарстві, державі.
ДЕНАТУРАЦІЯ (від *де...* і лат. natura – природні якості, єство) – 1) Позбавлення природних якостей. 2) Д. *білків* – зміна природних властивостей білків (розчинності в'язкості та ін.) від діяння температури, тиску тощо. 3) Д. *спирту* – додавання до спирту-сирцю невіддільних речовин, внаслідок чого він стає непридатним для внутрішнього споживання людини.
ДЕНАЦИФІКАЦІЯ (від *де...*, *нацизм* і *...фікація*) – система заходів, спрямованих на ліквідацію наслідків панування *нацизму* в політичному, економічному й громадському житті німецького народу після розгрому гітлерівської Німеччини з метою проведення демократичних перетворень у країні.
ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ (від *де...* і *націоналізація*) – 1) Повернення державою націоналізованих підприємств або майна колишнім власникам. Інша назва – *реприватизація*. 2) Втрата національних особливостей культури, мови тощо.
ДЕНДІ (англ. dandy) – елегантно одягнений чоловік, *франт,* чепурун.
ДЕНДРАРІЙ (від грец. δένδρον – дерево) – частина території ботанічного саду, парку, де вирощують деревні рослини.
ДЕНДРИТИ (від грец. δένδρεον, δένδρον – дерево) – 1) Деревоподібні агрегати кристалів. У вигляді Д. кристалізуються золото, срібло, мідь, тощо; Д. льоду є сніжинки. 2) Кристали деревоподібної форми, що утворюються під час затвердіння деяких видів литва. 3) Відгалуження нервових клітин, що проводять нервовий імпульс до клітини.
ДЕНДРИТИЧНИЙ, **ДЕНДРИТНИЙ** (грец. δενδρίτης) – деревовидний, той, що галузиться, як дерево.
ДЕНДРО... (від грец. δένδρον – дерево) – у складних словах відповідав поняттю «дерево».
ДЕНДРОЇДНИЙ (від *дендро...* і *...оїд*) – те саме, що й *дендритичний.*
ДЕНДРОЛОГІЯ (від *дендро...* і *...логія*) – розділ *ботаніки,* який вивчає деревні рослини.
ДЕНДРОМЕТРІЯ (від *дендро...* і *...метрія*) – деревовимірювання; матеріальна оцінка лісу; визначення запасу й приросту деревини в лісах, об'єму лісоматеріалів, що їх заготовляють; якісна оцінка лісу.
ДЕНДРОН (від грец. δένδρον – дерево) – у складних словах відповідає поняттям «дерево», «деревовидний», напр. *лепідодендрон.*
ДЕНДРОПАРК (від *дендро...* і *парк*) – великий парк, у якому вирощують деревні й кущові рослини. В СРСР Д. є здебільшого науково-дослідними установами.
ДЕНЗОМЕТР (від лат. densus – густий, щільний і *...метр*) – апарат для визначення повітропроникності паперу.
ДЕНІТРИФІКАЦІЯ (від *де...* і *нітрифікація*) – відновлення мікроорганізмами нітратів (солей азотної кислоти) до вільного азоту. В грунті Д. призводить до втрати сполук азоту, потрібних рослинам.
ДЕНОМІНАЦІЯ (лат. denominate – найменування, позначення, від denomino – називаю) – зміна номінальної вартості грошових знаків з обміном за певним співвідношенням старих грошових знаків на нові.
ДЕНОНСАЦІЯ, **ДЕНОНСУВАННЯ** (від франц. denoncer – повідомляти, розривати) – в міжнародному праві відмовлення однієї з сторін міжнародного договору від виконання його, що призводить до припинення дії договору.
ДЕНОТАТ (від лат. denotatus – позначений, визначений) – об'єкт; те, що можна, назвати певним іменем.

ДЕНСИМЕТР (від лат. densus – густий, щільний і *...метр*) – *ареометр* сталої ваги, проградуйований в одиницях густини, або ареометр для вимірювання концентрації розчинів у процентах (спиртометр тощо).
ДЕНСИМЕТРІЯ (від лат. densus – щільний, густий і *...метрія*) – сукупність методів вимірювання відносної густини рідин і твердих тіл.
ДЕНСИТОМЕТР (від лат. densitas – густина, щільність і *...метр*) – прилад для визначення ступеня (густоти) почорніння світлочутливих фотоматеріалів (плівок, паперу).
ДЕНСИТОМЕТРІЯ (від лат. densitas – густина, щільність і *...метрія*) – вимірювання поглинання й розсіювання світла проявленими фотографічними шарами.
ДЕНТАЛЬНИЙ (лат dentalis, від dens – зуб) – зубний; *д. звук* – зубний приголосний (напр., д, т, з, с).
ДЕНТИКУЛИ (від лат. denticulus – зубець) – декоративні прямокутні виступи на карнизі в іонічній і корінфській архітектурі.
ДЕНТИН [від лат. dens (dentis) – зуб] – міцна кісткоподібна тканина, що становить основну масу зуба людини й тварин.
ДЕНУДАЦІЯ (лат. denudatio, від denudo – оголюю, розкриваю) – сукупність процесів руйнування гірських порід водою, вітром, льодовиками тощо і перенесення продуктів руйнування до нижчих ділянок земної поверхні, де вони нагромаджуються.
ДЕНУНЦІАТОР (лат. denuntiator – повідомлювач) – донощик.
ДЕНУНЦІАЦІЯ (лат. denuntiatio, від denuntio – повідомляю) – донос.
ДЕНЬЄ (франц. denier) – 1) Міра тонкості шовкового волокна; дорівнює 9 *км* волокна в 1 *г* його ваги. 2) Старовинна французька монета.
ДЕОНТОЛОГІЯ [від грец. δέον (δέοντος) – потрібне, необхідне і *...логія*] – 1) Професійна етика медичних працівників, принципи поведінки медичного персоналу, спрямовані на максимальне підвищення корисності лікування. 2) Розділ *етики,* що вивчає проблеми обов’язку, сферу обов’язкового, всі форми моральних вимог та співвідношення їх.
ДЕПАРТАМЕНТ (франц. departement, від departir – розділяти) – 1) Адміністративно-територіальна одиниця у Франції. 2) В деяких державах назва відомства, міністерства (напр., Державний Д. у США). 3) В дореволюційній Росії відділ у ряді установ, іноді самостійний орган управління.
ДЕПЕША (франц. depeche) – термінове повідомлення, *телеграма.*
ДЕПІГМЕНТАЦІЯ (від *де...* і *пігментація*) – втрата шкірою нормального забарвлення, пов’язана із зникненням пігменту.
ДЕПІЛЯЦІЯ (від лат. depilo – позбавляю волосся) – те саме, що й *епіляція.*
ДЕПО (франц. depot, букв. – склад, сховище) – 1) Транспортне підприємство для утримування, експлуатації та ремонту локомотивів, вагонів, а також будівля для цього. 2) Д. *пожежне* – будівля для пожежних машин. 3) Д. *крові* – у вищих тварин і людини органи-резервуари, в яких може зберігатися частина крові ізольовано від загального кровотоку. 4) Склад для зберігання чого-небудь.
ДЕПОЗИТ (від лат. depositum – річ, віддана на схов) – гроші або цінні папери, що їх вносять до кредитних установ (банків, ощадних кас) для зберігання; Д. називають також вклади в банках і ощадних касах.
ДЕПОЗИТАРІЙ (від лат. depositum – річ, віддана на схов) – у міжнародному праві держава чи міжнародна організація, що бере на себе зобов’язання зберігати текст якогось міжнародного договору, документи про його *ратифікацію,* про приєднання до договору інших держав тощо.
ДЕПОЗИТОР (лат. depositor) – те саме що й *депонент.*
ДЕПОЛЯРИЗАТОР (від *де...* і *поляризатор*) – додаткова речовина, яку вводять до гальванічного елемента для *деполяризації* його електродів (напр., перекис марганцю).
ДЕПОЛЯРИЗАЦІЯ (від *де...* і *поляризація*) – зменшення ступеня поляризації.
ДЕПОНЕНТ [від лат. deponens (deponentis) – той, що відкладає] – особа або організація, яка є власником *депозиту.*

ДЕПОНУВАТИ (від лат. depono – кладу) – передавати на зберігання кредитним установам грошові суми, цінні папери тощо; робити внески, вклади.
ДЕПОРТ (франц. deport, від лат. deporto – відношу) – у капіталістичних країнах купівля цінних паперів з одночасним продажем їх на певний строк за нижчим курсом. Застосовують спекулянти на фондовій *біржі* для одержання курсової різниці. Протилежне – *репорт.*
ДЕПОРТАЦІЯ (лат. deportatio, від deporto – засилаю, виселяю) – в буржуазних країнах примусове виселення з місця постійного проживання особи, яка визнана соціально небезпечною.
ДЕПРЕСІЯ (лат. depressio, від deprimo – придушую, пригнічую) – 1) Фаза капіталістичного циклу, що настає після кризи надвиробництва; характеризується застоєм у господарстві, недовантаженням підприємств, безробіттям, млявою торгівлею. 2) Хворобливий стан пригніченості безвиході, відчаю, пов’язаний з психічними захворюваннями або реакцією організму на важку життєву ситуацію.
ДЕПРЕСОРИ (від лат. depressio – придушення) – поверхнево-активні речовини, що при вибірній *флотації* одних *мінералів* перешкоджають флотації інших.
ДЕПУТАТ (від лат. deputatus – визначений) – 1) Виборний представник населення в постійно діючих органах влади. 2) Особа, уповноважена колективом (групою) для виконання якогось доручення.
ДЕРАТИЗАЦІЯ (франц. deratisation, від rat – пацюк) – знищення шкідливих гризунів.
ДЕРБІ – кінні змагання для 3-річних верхових та 4-річних рисистих коней. Вперше провів в Англії в 1778 р. лорд Дербі.
ДЕРВІШ (перс. – жебрак) – мусульманський чернець-жебрак.
ДЕРИВАТ (від лат. derivatus – відведений) – 1) Похідне від чогось первинного. 2) *геол.* Газоподібні або рідкі продукти розпаду *магми.*
ДЕРИВАЦІЯ (лат. derivatio, від derivo – відводжу, утворюю) – 1) Підведення води з водойми до гідроелектростанцій та інших об’єктів, а також відведення її з них (каналами, тунелями тощо). 2) Словотворення. 3) Відхилення кулі від лінії прицілювання, спричинюване обертовим рухом кулі і дією на неї опору повітря й сили тяжіння.
ДЕРИК, **ДЕРИК-КРАН** (англ. derrick) – вантажопідйомний щоглово-стріловий кран з опорною поворотною щоглою.
ДЕРМА (від грец. δέρμα – шкіра) – сполучнотканинна частина шкіри людини й хребетних тварин, розташована під *епідермою.* Інші назви – *коріум, кутис*.
...ДЕРМА, **...ДЕРМІЯ** (від грец. δέρμα – шкіра, оболонка, плівка) – у складних словах вказує на зв’язок з поняттям «шкіра», напр. *екзодерма, склеродермія.*
ДЕРМАТИН [від грец. δέρμα (δέρματος) – шкіра] – різновид штучної шкіри.
ДЕРМАТИТИ [від грец. δέρμα (δέρματος) – шкіра] – запальні захворювання шкіри людини й тварин, спричинювані діянням на неї механічних, фізичних чи хімічних *агентів.*
ДЕРМАТО... [від грец. δέρμα (δέρματος) – шкіра] – у складних словах відповідає поняттям «шкіра», «шкірна хвороба».
ДЕРМАТОГЕН (від *дермато...* і *...ген*) – зовнішній щільний шар клітин твірної тканини в ростучих кінчиках коренів і стебел у рослин.
ДЕРМАТОГЛІФІКА (від *дермато...* і грец. γλύφω – видовбую, вирізьблюю) – розділ *морфології* людини, який вивчає шкірний рельєф долонних і підошовних поверхонь, де шкіра вкрита численними *папілярними* лініями, що утворюють певні узори. Дані Д. використовуються в криміналістиці *(дактилоскопія),* судовій та клінічній медицині.
ДЕРМАТОЗИ [від грец. δέρμα *(*δέρματος) – шкіра] – різноманітні природжені чи набуті захворювання шкіри людини й тварин.
ДЕРМАТОЛ [від грец. δέρμα (δέρματος) – шкіра і *...ол*] – лікарський препарат. Застосовують при запальних захворюваннях шкіри і слизових оболонок.
ДЕРМАТОЛОГІЯ (від *дермато...* і *...логія*) – наука про будову шкіри, її фізіологічні функції, хвороби шкіри, профілактику й лікування їх.

ДЕРМАТОМ (від грец. δέρμα – шкіра і τομή – відрізок) – первинний зачаток сполучнотканинної частини шкіри – *дерми.* Інша назва – *шкірна пластинка*.
ДЕРМАТОМІКОЗИ (від *дермато...* і *мікози*) – захворювання шкіри людини й тварин, що спричинюються мікроскопічними хвороботворними грибами *дерматоміцетами* або дерматофітами. До Д. належать висівковий лишай, *епідермофітія, трихофітія,* парші.
ДЕРМАТОМІЦЕТИ (від *дермато...* і *...міцетії*) – група мікроскопічних грибів, що паразитують головним чином у верхніх шарах шкіри людини й тварин і є збудниками *дерматомікозів.*
...ДЕРМІЯ – див. *...дерма.*
ДЕРМОГРАФІЗМ (від грец. δέρμα – шкіра і γράφω – пишу) – зміна забарвлення шкіри людини при механічному її подразненні.
ДЕРМОЇД (від грец. δέρμα – шкіра і *...оїд*) – вада зародкового розвитку організму – мішковидна пухліша, що містить салоподібну речовину з домішкою волосся. Стінки Д. мають будову шкіри.
ДЕСАНТ (фраші. descente, букв. – спуск) – 1) Війська, висаджені у ворожому тилу (повітряний Д., морський Д.). 2) Висадка військ у ворожому тилу.
ДЕСЕГРЕГАЦІЯ (від *де...* і *сегрегація*) – ліквідація, скасування сегрегації.
ДЕСЕЛЕРОМЕТР (від *де...,* лат. celero – прискорюю і *...метр*) – прилад для вимірювання зменшення швидкості транспортної машини за одиницю часу.
ДЕСЕНСИБІЛІЗАЦІЯ (від *де...* і *сенсибілізація*) – 1) *біол.* Зменшення чутливості організму людини чи тварин до повторного введення хімічних (переважно білкових) речовин, що спричинюють утворення алергічного стану (див. *Алергія*). 2) Зменшення світлочутливості фотографічного матеріалу.
ДЕСЕРТ (франц. dessert) – солодощі, фрукти тощо, які подають наприкінці обіду.
ДЕСИКАЦІЯ (лат. desiccatio, від desicco – висушую) – передзбиральне хімічне підсушування рослин на пні, що прискорює їхнє дозрівання та полегшує машинне збирання врожаю.
ДЕСИЛІКАЦІЯ [від *де...* і лат. silex (silicis) – кремінь] – 1) Процес вивітрювання гірських порід, пов’язаний з розчиненням і винесенням кремнезему. 2) Збіднення *магми* кремнеземом.
ДЕСИНХРОНІЗАЦІЯ (від *де...* і *синхронізація*) – заміщення повільних, високоамплітудних *потенціалів* на *електроенцефалограмі* швидшими та низькоамплітудними. Є показником посилення активності кори головного мозку.
ДЕСКВАМАЦІЯ (лат. desquamatio, від desquamo – знімаю луску) – 1) Злущування клітин *епітелію* з поверхні органів і тканин. 2) Злущування поверхневого шару гірських порід внаслідок різких змін температури.
ДЕСКРИПТИВНИЙ (від лат. descriptivus – описовий) – той, що описує синхронний стан мови. Д. *підхід* – описовий підхід до вивчення економічних процесів.
ДЕСКРИПТОР (лат. descriptor, від decribo – описую) – одиниця інформаційно-пошукової мови, що відповідає певному поняттю.
ДЕСКРИПЦІЯ (лат. descriptio) – опис, перелік.
ДЕСМОЛІЗ (від грец. δεσμός – зв’язок, зв’язка і *...ліз*) – сукупність процесів розщеплення органічних речовин у тканинах під впливом *ферментів* – десмолаз.
ДЕСМОЛОГІЯ (від грец. δεσμός – зв’язок, зв’язка і *...логія*) – те саме, що й *синдесмологія.*
ДЕСМОТРОПІЯ (від грец. δεσμός – зв’язок, зв’язка і *...тропія*) – те саме, що й *таутомерія.*
ДЕСМУРГІЯ (від грец. δεσμός – зв’язок, зв’язка і έργον – діло, справа) – розділ *хірургії,* що вивчає методи накладання пов’язок.
ДЕСОЛЬВАТАЦІЯ (від де... і лат. solvo – розчиняю, пом’якшую) – явище, протилежне *сольватації.*
ДЕСОРБЕР – апарат для здійснення *десорбції.*

ДЕСОРБЦІЯ (від *де...* і лат. sorbeo – поглинаю) – видалення адсорбованих (див. *Адсорбція*) речовин з поверхні *адсорбента.* Протилежне – адсорбція.
ДЕСПЕРАЦІЯ (лат. desperatio, від despero – втрачаю надію) – відчай, розпач.
ДЕСПОТ (від грец. δεσπότης – володар, самодержець) – 1) У стародавніх східних монархіях і деяких феодальних державах Сходу правитель з необмеженою владою. 2) Переносно – жорстока, самовладна людина.
ДЕСПОТИЗМ (від *деспот*) – 1) Форма необмеженої монархії (див. *Деспотія*). *2*) Необмежена влада, сваволя; брутальне підкорення однієї людини волі іншої.
ДЕСПОТІЯ (від грец. δεσποτεία – необмежена влада) – форма державного устрою і правління, що характеризується крайньою централізацією влади й сваволею правителя, не обмеженою законом.
ДЕСТИЛЯТ – див. *Дистилят.*
ДЕСТРУКЦІЯ (лат. destructio, від destruo – ламаю, руйную) – 1) Руйнування гірських порід та розпадання їх внаслідок вивітрювання. 2) Руйнування макромолекул високомолекулярних сполук, яке супроводиться зміною їхньої структури й властивостей.
ДЕСУБЛІМАЦІЯ (від *де...* і *сублімація*) – безпосереднє перетворення пари на тверду речовину (процес, зворотний сублімації).
ДЕСУЛЬФІТАЦІЯ (від *де...* і *сульфітація*) – очищення консервованої плодоовочевої сировини від сірчистої кислоти, застосовуваної при сульфітації.
ДЕСУЛЬФУРАЦІЯ (від *де...* і лат. sulphur – сірка) – видалення сірки з розплавленого металу (чавуну сталі) додаванням спеціальних речовин.
ДЕСЦЕНДЕНТ [від лат. descendens (descendentis) – низхідний] – нащадок.
ДЕТАЛІЗУВАТИ (від франц. detail – подробиця) – докладно з подробицями розглядати щось або розповідати про щось.
ДЕТАЛІМЕТРІЯ (від *деталь* і грец μετρον – міра) – розділ *сенситометри,* пов'язаний з фотографічним відтворенням зображень дрібних деталей, які відрізняються одна від одної яскравістю.
ДЕТАЛЬ (франц. detail) – подробиця; частина цілого; Д.*машини* – елемент, складова частина машини.
ДЕТАЛЬНИЙ – докладний, той, що стосується подробиць; пов'язаний з деталями.
ДЕТАНДЕР (від франц. detendre – послаблювати) – 1) Машина для охолодження й скраплення газу. 2) Клапан, зменшувач тиску пари.
ДЕТАШЕ (франц. detache, букв. – відділений, відірваний) – видобування кожного звуку окремо плавним рухом смичка (вниз і вгору) під час гри на музичних інструментах.
ДЕТЕКТИВ (англ. detective, від лат. detego – розкриваю, викриваю) – 1) Агент таємної служби розшуку, сищик. 2) Літературний твір, кінофільм, зміст яких присвячено розкриттю загадкового злочину.
ДЕТЕКТИВНА ЛІТЕРАТУРА (від *детектив*) – вид літератури; твори з описом розкриття таємних історій, загадкових злочинів, здебільшого за допомогою логічного аналізу фактів.
ДЕТЕКТОР (лат. detector – відкривач, від detego – виявляю) – 1) Пристрій для *детектування* електричних коливань. 2) Прилад для виявлення різних фізичних явищ, частинок і проміння.
ДЕТЕКТУВАННЯ (від лат. detectio – розкриття, виявлення) – перетворення електричних коливань на коливання меншої частоти або на постійний струм.
ДЕТЕРІОРАЦІЯ (від лат. deterior – гірший) – псування, погіршання.
ДЕТЕРМІНАНТ [від лат. determinans (determinantis) – той, що визначає, обмежує] – число, що є *алгебричною* сумою всіх добутків виду $a_{1\alpha}a_{2\beta} ... a_{n\omega}$, де a_{ij} (i = 1, 2,..., n, j = α, β, ..., ω) – елементи даної квадратної *матриці.*
ДЕТЕРМІНАНТА [від лат. determinans (determinantis) – той, що визначає, обмежує] – причина, що визначає виникнення явища.

ДЕТЕРМІНАЦІЯ (від лат. determinatio – обмеження, визначення) – виникнення якісної своєрідності між частинами зародка на ранніх стадіях його розвитку.
ДЕТЕРМІНІЗМ (від лат. determino – обмежую, визначаю) – філософський принцип, що стверджує причинну зумовленість усіх явищ природи, суспільства й мислення.
Протилежне – *індетермінізм.*
ДЕТОНАТОР (від лат. detono – гримлю) – заряд вибухової речовини, здатний своїм вибухом спричинити вибух *(детонацію*) основного заряду снаряда, бомби тощо.
ДЕТОНАЦІЯ (від франц. detonation – постріл, вибух) – 1) Поширення з надзвуковою швидкістю хімічного перетворення вибухової речовини. 2) Д. *моторного палива* – надмірно швидке горіння робочої суміші в циліндрі двигуна внутрішнього згоряння. Див. також *Антидетонатор.*
ДЕТОНОМЕТР [від *детон (ація*) і *...метр*] – прилад, який показує, що в двигуні відбувається детонація.
ДЕТОНУВАННЯ (від франц. detonner – співати фальшиво) – неточне, фальшиве виконання, відхилення від нормальної висоти звука, здебільшого у співі.
ДЕТРИТ (від лат. detritus – стертий) – 1) Продукт механічного руйнування на дрібні частини відмерлих організмів рослин і тварин, завислий у воді або осілий на дні водойми. Є поживою для водяних, т. зв. детритоїдних тварин; продукт руйнування хвороботворних утворів (напр., Д. віспяний). 2) Нагромадження уламків гірських порід, що складаються з скелетів безхребетних тварин, кісток хребетних тварин.
ДЕФ, **ДЯФ** – азербайджанський ударний музичний інструмент типу бубна.
ДЕ-ФАКТО (лат. de facto, букв. – насправді) – фактично, на ділі; в міжнародному праві – одна з форм фактичного визнання однією державою будь-якої іншої держави або уряду, що не зумовлює встановлення дипломатичних відносин.
ДЕФЕКАТ (від лат. defaecatus – видалений) – відхід цукрового виробництва, що містить вапно.
ДЕФЕКАЦІЯ (лат. defaecatio, від defaeco – очищую) – 1) Очищення від бруду. 2) Виведення з організму людини й тварин через анальний отвір калових мас. 3) В цукровому виробництві – очищення сирового бурякового соку від сторонніх домішок.
ДЕФЕКТ (від лат. defectus – недолік) – вада, хиба, недолік, пошкодження.
ДЕФЕКТИВНИЙ (від лат. defectivus – недостатній, неповний) – той, що має істотні фізичні чи психічні вади, ненормальний.
ДЕФЕКТНИЙ – той, що має *дефект.*
ДЕФЕКТОЛОГІЯ (від лат. defectus – недолік і *...логія*) – наука про розвиток, навчання і виховання дітей з різними фізичними й психічними вадами (глухота, сліпота, розумова відсталість тощо).
ДЕФЕКТОСКОП (від лат. defectus – недолік і *...скоп*) – прилад для виявлення *дефектів* матеріалів і виробів.
ДЕФЕКТОСКОПІЯ (від лат. defectus – недолік і *...скопія*) – сукупність методів виявлення внутрішніх і прихованих дефектів матеріалів і виробів.
ДЕФЕНЗИВА [1] (франц. defensive, від defendre – захищати, обороняти) – заст. Назва оборонної тактики на війні.
ДЕФЕНЗИВА [2] (польс. defenzywa) – охоронний відділ і охоронна поліція в буржуазно-поміщицькій Польщі в 1918 – 39 рр.
ДЕФЕРИЗАЦІЯ (від *де...* і лат. ferrum – залізо) – очищення води від солей заліза, щоб зробити її придатною для пиття й виробничих потреб.
ДЕФЕТИЗМ (франц. defaitisme – пораженство) – невіра в успіх якої-небудь справи, передрікання поразки.
ДЕФІБРАТОР (від *де...* і лат. flora – волокно) – апарат у целюлозно-паперовому виробництві для перетворення деревини на волокнисту масу.
ДЕФІБРЕР (франц. defibreur, від fibre – волокно) – машина в целюлозно-паперовому виробництві для одержання деревинної маси стиранням деревини на обертовому камені.

ДЕФІБРИЛЯТОР (від *де...* і лат. fibrillatio – швидкі скорочення м’язових волокон) – апарат, призначений для ліквідації порушення серцевої діяльності (фібриляції).
ДЕФІЛЕ (франц. defile) – ущелина, вузький прохід у важкопрохідній місцевості.
ДЕФІЛЮВАННЯ (від франц. defiler – проходити мимо один за одним) – проходження урочистим маршем, рядами, колоною перед ким-небудь.
ДЕФІНІТИВ (від лат. definitivus – остаточний, визначальний) – спосіб ведення бухгалтерського обліку, що полягає в копіюванні записів у бухгалтерських ордерах і облікових реєстрах.
ДЕФІНІЦІЯ (лат. definitio, від definio – визначаю) – коротке визначення якогось поняття.
ДЕФІС (нім. Divis – риска, від лат. divisio – розчленування) – знак переносу, з’єднання складних слів та скорочення слова, напр., б-ка.
ДЕФІЦИТ (від лат. deficit – не вистачає) – 1) Перевищення видатків над доходами, *пасиву* балансу – над його *активом.* 2) Нестача матеріальних цінностей порівняно з потребою в них.
ДЕФІЦИТНИЙ (від *дефіцит*) – 1) Наявний, але в недостатній кількості, або дорогий. 2) Збитковий.
ДЕФЛАГРАЦІЯ (лат. deflagratio, від deflagro – згоряю) – повільне (без вибуху) згоряння вибухової речовини в зарядній камері або якійсь заглибині при неправильному веденні підривних робіт.
ДЕФЛЕГМАТОР – апарат для *дефлегмації.*
ДЕФЛЕГМАЦІЯ (від *де...* і грец. φλέγμα – мокрота, волога) – часткова *конденсація* сумішей різної пари і газів з утворенням флегми, що дає можливість збагачувати їх низькокиплячими *компонентами.*
ДЕФЛЕКТОР (від лат. deflecto – відхиляю, відвожу) – 1) Пристрій, що ним змінюють напрям потоку рідини, газу тощо. 2) Витяжний пристрій на вентиляційній шахті або на димарі. 3) Прилад, за допомогою якого вимірюють і усувають *девіацію* магнітних стрілок компасів.
ДЕФЛЯЦІЯ (лат. deflatio, від deflo – видуваю, здуваю) – 1) Зменшення буржуазними урядами маси паперових грошей та нерозмінних на золото *банкнотів,* випущених в обіг у період *інфляції,* з вилученням частини надлишку паперових грошей. 2) Руйнування й розвіювання гірських порід і грунтів під дією вітру.
ДЕФОЛІАНТИ (від *де...* і лат. folium – лист) – хімічні сполуки, які спричинюють опадання листя з рослин. Одним з Д. є *етилен;* він утворюється в рослинах і спричинює природний листопад.
ДЕФОЛІАЦІЯ (від *де...* і лат folium – лист) – штучне передзбиральне видалення листків у рослин для поліпшення механізованого збирання врожаю. Провадять за допомогою хімічних речовин – дефоліантів.
ДЕФОМЕТР [від *дефо (рмація*) і *...метр*] – прилад, яким визначають пластоеластичні властивості *каучуку* й гумових сумішей, стискуючи їхні зразки.
ДЕФОРМАЦІЯ (лат. deformatio, від deformo – перекручую, спотворюю) – 1) Зміна форми або розмірів тіла від прикладених сил або нагрівання. 2) Природне або штучне відхилення форми органа тіла від нормальної.
ДЕФОСФОРАЦІЯ (від *де...* і *фосфор*) – видалення фосфору (звичайно окисленням) з розплавленого металу (чавуну, сталі) під час плавки.
ДЕФРОСТАЦІЯ (від *де...* і англ. frost – мороз) – розморожування харчових продуктів.
ДЕФРОСТЕР (англ. defroster) – 1) Камера в холодильнику, що має опалення й посилену циркуляцію повітря; служить для утеплювання деяких продуктів (яєць, фруктів тощо). 2) Пристрій для обдування теплим повітрям вітрового скла автомобіля проти обмерзання.
ДЕХКАНИ (тадж.) – назва селян у Середній Азії.
ДЕХЛОРУВАННЯ (від *де...* і *хлор*) – 1) Відщеплення хлору від органічних сполук. 2) Очищення водопровідної води від хлору, що залишився в ній після *хлорування.*

ДЕЦЕМВІРИ (лат. decemviri, від decem – десять і vir – муж, людина) – в Стародавньому Римі колегія з 10 чоловік, яку обирали для виконання спеціальних державних доручень.
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ (від *де...* і *централізація*) – 1) Система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоврядування; розширення прав низових органів управління. 2) Знищення, скасування або ослаблення *централізації.*
ДЕЦЕНТРАЦІЯ (від *де...* і *центр*) – 1) Невідповідність осей оптичних елементів *катадіоптричної системи.* 2) Причина такої невідповідності.
ДЕЦЕРЕБРАЦІЯ (від *де...* і лат. cerebrum – мозок) – у фізіології тварин – метод дослідження рефлекторної діяльності довгастого та спинного мозку при ізоляції їх від впливів проміжного мозку та кори великих півкуль перерізуванням стовбурової частини головного мозку.
ДЕЦИ... (від лат. decem – десять) – у складних словах відповідає поняттю «десята частина».
ДЕЦИБЕЛ (від *деци...* та *бел*) – логарифмічна одиниця відношень енергій, потужностей у радіотехніці, електротехніці, акустиці; 1 *дб* дорівнює 0,1 *бела.*
ДЕЦИМА (від лат. decima – десята частина) – 1) *муз.* Десятий ступінь *діатонічної гами;* інтервал, що об'єднує 15 (*мала* Д.) та 16 (*велика* Д.) півтонів. *2*) *літ.* Строфа з десяти рядків.
ДЕЦИМАЛЬНИЙ (лат. decimalis) – десятковий; *д-а система* – метрична система; *д-а вага* – десяткова вага.
ДЕЦИМАЦІЯ (від лат. decima – десята) – страта одного з десяти чоловік за жеребкуванням; страта кожного десятого, якщо не знайдено винного. Цей засіб розправи в стародавньому світі відродили імперіалістичні колонізатори, пізніше гітлерівці.
ДЕЦИМЕТР (від *деци...* і *метр*) – 0,1 метра.
ДЕШИФРАТОР (від франц. dechiffrer – розбирати, відгадувати) – логічний пристрій, який перетворює код числа, що надійшов до його входів, на сигнал в одному з його виходів.
ДЕШИФРУВАННЯ (від франц. dechiffrer – розбирати, відгадувати) – 1) Читання (розшифрування) тексту, написаного умовними знаками (шифром), тайнописом. 2) Розшифрування різних систем давньої писемності. 3) Розпізнавання об'єктів місцевості на фото-, аеро- та космічних знімках.
ДЕ-ЮРЕ (лат. dejure, букв. – за правом) – згідно із законом, формально; у міжнародному праві – офіційне визнання держави або уряду, що веде до встановлення дипломатичних та інших відносин між державами.
ДЖАГЕРНАУТОВА колісниця – 1) Колісниця, на якій під час свят возили статую Джагернаута – одне з зображень індуїстського бога *Вішну.* Під колісницю, що її тягли тисячі віруючих, часто кидалися фанатики. 2) Переносно – сила, яка нещадно душить людей.
ДЖАЗ, **ДЖАЗ-БАНД**, **ДЖАЗ-ОРКЕСТР** (англ. jazz, jazz-band) – 1) Вид розважальної, переважно танцювальної музики. Типові форми: фокстрот, чарльстон, блюз. 2) Оркестр або ансамбль, що виконує джазову музику.
ДЖАЙЛЯУ (тюрк.) – літні пасовиська в горах Азербайджану та республік Середньої Азії.
ДЖАЙНІЗМ (від санскр. джін – переможець) – релігійно-філософське вчення, що виникло в 6 ст. до н. е. в Індії. В основу Д. покладено культ Джіни – боголюдини, що нібито перемогла всі земні пристрасті і вказала людству шлях до спасіння.
ДЖАТІ (санскр.) – віршові розміри в санскритській поезії.
ДЖЕБ (англ. jab, букв. – поштовх, стусан) – у боксі – легкий, прямий удар з далекої дистанції.
ДЖЕЙРАН (тюрк.) – вид парнокопитних ссавців роду *газель*[2] родини порожнисторогих. Поширені переважно в пустельній та напівпустельній частині Азії. Об'єкт мисливства.
ДЖЕМ (англ. jam, букв. – стискання) – продукт з непротертих плодів або ягід, уварених у цукровому сиропі до желеподібного стану.

ДЖЕМПЕР (англ. jumper, від jump – плигати) – вовняна або шовкова плетена кофта без застібок, яку вдягають через голову.
ДЖЕНТЛЬМЕН (англ. gentleman, букв. – благородна людина) – 1) Особа «шляхетного» походження, дворянин. 2) У Великобританії та інших англомовних країнах особа, що додержується прийнятих у буржуазно-аристократичному суспільстві правил поведінки. 3) Шанобливе звертання до чоловіків в англомовних країнах. У широкому розумінні – коректна, добре вихована людина.
ДЖЕНТЛЬМЕНСЬКА угода (від *джентльмен*) – умовна назва міжнародного договору, укладеного в усній формі.
ДЖЕНТРІ (англ. gentry, від gentle – родовитий, шляхетний, знатний) – нетитуловане середнє й дрібне дворянство в Англії 15 – 17 ст., яке перебудувало своє господарство на капіталістичних засадах.
ДЖЕРИМЕНДЕРИНГ (англ. gerrymandering, від gerrymander – влаштовувати передвиборні махінації) – особливий метод утворення виборчих округів у США, за яким округи створюються з різною кількістю виборців, чим порушується принцип рівного представництва.
ДЖЕРСІ, **ДЖЕРСЕ** (англ. jersey) – вовняна або шовкова в'язана тканина, а також одяг з такої тканини.
ДЖЕСПІЛІТ (від англ. jasper – яшма і *...літ*) – тонкосмугастий залізистий кварцит, що складається з магнетито-гематитових і кварцових прошарків; залізна руда.
ДЖИГА – див. *Жига.*
ДЖИГЕР (англ. jigger, букв. – той, що танцює *жигу*) – роликовий апарат для фарбування тканини (багаторазовим пропусканням її через фарбувальний розчин).
ДЖИГІТ (тюрк.) – вправний вершник.
ДЖИМКРОУЇЗМ (англ. jimcrowism, від Jim Crow – презирливе назвисько негрів у США) – система расистських заходів у США, спрямована на *дискримінацію* й *сегрегацію* негритянського населення.
ДЖИН (англ. gin) – 1) Горілка, яку одержують, переганяючи спирт з ялівцевими ягодами. 2) Машина для відокремлення волокна від насіння бавовнику.
ДЖИНГО (англ. jingo, від by jingo – клянуся богом) – назвисько англійських войовничих шовіністів.
ДЖИНГОЇЗМ (англ. jingoism, від jingo – *джинго*) – термін для позначення вкрай шовіністичних і імперіалістичних поглядів. Виник у Великобританії в останній чверті 19 ст. Для Д. характерні пропаганда колоніальної *експансії* й розпалювання національної ворожнечі.
ДЖИНИ (араб., букв. – духи) – в давньоарабському фольклорі та мусульманській міфології фантастичні істоти, створені Аллахом з бездимного полум'я (духи).
ДЖИП (англ. jeep, від jee – рухатись, пересуватись) – легковий *автомобіль* підвищеної прохідності з відкритим кузовом.
ДЖИХАД (араб. – священна війна, війна за віру; букв, – старанність) – одна з настанов *ісламу,* за якою всі боєздатні мусульмани повинні вести «священну війну» проти «невірних».
ДЖІУ-ДЖИТСУ (япон. дзюдзю-цу) – японська система підготовки до самозахисту без зброї. Елементи Д.-д. використовують у *дзю-до.*
ДЖОЛТ (англ jolt, букв. – поштовх, трясіння) – в боксі – короткий прямий удар в тулуб.
ДЖОН, **ЧОН** – розмінна монета Корейської Народно-Демократичної Республіки, 1/100 *вони.*
ДЖОН-БУЛЬ (англ. John Bull букв. – Джон-бик) – іронічне прізвисько англійського буржуа, яке натякає на його впертість, користолюбство, обмеженість, дріб'язковість. Ввів його в ужиток англійський письменник 18 ст. Д. Арбетнот.
ДЖОНКА (малайське djong, від кит. чуань – судно) – різновид парусного човна з широкими й високо піднятими кормою й носом. Поширена в Китаї.

ДЖОУЛЬ – одиниця роботи або енергії в Міжнародній системі одиниць, яка дорівнює роботі сили в 1 Н на шляху 1 *м.* Від прізвища англійського фізика Дж.-П. Джоуля.
ДЖУГАРА (гінді) – вид однорічних рослин родини злакових. Культивують як зернову й кормову рослину. Інша назва – *сорго поникле*.
ДЖУНГЛІ (англ. jungle, від джангал, мовами гінді та маратхі – ліс, гущавина) – деревно-чагарникові хащі, болотисті густі ліси, перевиті ліанами. Поширені в місцевостях з вологим тропічним і субтропічним кліматом й заболоченими грунтами, зокрема в Індії та Індокитаї.
ДЖУТ (англ. jute, з бенгальської) – рід тропічних трав'янистих рослин родини липових. Вирощують як технічну культуру. З волокна Д. виробляють мішковину, килими тощо.
ДЗАЙБАЦУ (япон. – фінансова кліка) – монополії і фінансова олігархія Японії, що панують в економіці країни.
ДЗАНІ (італ. zanni – блазень, скоморох) – в італійському театрі комедії масок – маска слуги.
ДЗЕРЕН (монг.) – вид копитних ссавців роду *газель* родини порожнисторогих. Поширений переважно в Центральній Азії. Об'єкт мисливства.
ДЗЮ-ДО (від япон. дзю – м'якість і до – шлях) – японський національний вид боротьби.
ДИ..., ДІ... (грец. δι ..., від δίς – двічі) – у складних словах означає «подвійний», «двічі».
ДИБАЗОЛ – протиспазматичний і судинорозширювальний лікарський препарат; знижує кров'яний тиск, стимулює функції спинного мозку.
ДИВАКЦИНИ *(*від *ди...* і *вакцини*) – комбінація двох вакцин з метою *імунізації* проти двох *інфекцій.*
ДИВАН [1] (перс. – канцелярія) – 1) Список розподілу державних доходів і податково-фінансове відомство в деяких мусульманських країнах за феодалізму. 2) Рада з вищих сановників у колишній султанській Туреччині. 3) В деяких сучасних мусульманських країнах урядова установа в судових та адміністративних справах.
ДИВАН [2] (перс., первісне значення – запис, книга) – збірка віршів у літературах Близького й Середнього Сходу.
ДИВЕРГЕНТИ [від лат. divergen (divergentis) – той, що відхиляється] – відмінні фонеми, які утворилися історично з різних варіантів тієї самої фонеми (напр., в українській мові в словах «міг» і «могла» фонеми «о» та «і» є Д. фонеми «о»)
ДИВЕРГЕНЦІЯ (від лат. divergentia – розходження) – 1) Розходження ознак у організмів однієї систематичної групи в процесі *еволюції.* Приводить до виникнення нових видів. 2) Перетворення діалектів однієї мови на окремі мови; перетворення варіантів однієї *фонеми* на окремі фонеми. 3) Число, що характеризує зміну векторного потоку в кожній точці векторного поля.
ДИВЕРСАНТ – спеціально підготовлена особа, що здійснює або готує *диверсію.*
ДИВЕРСИФІКАЦІЯ (від лат. diversus – різний, віддалений і *...фікація*) – одна з форм концентрації капіталу в умовах науково-технічної революції; полягає в тому, що капіталістичні фірми, прагнучи вистояти в умовах нерівномірного розвитку економіки, проникають у нові для себе галузі й сфери, розширюють асортимент товарів і поступово перетворюються на багатогалузеві комплекси.
ДИВЕРСІЯ (лат. diversio – відхилення, відтворення, від diverto – прямую в інший бік) – 1) Підривні дії (підпали, руйнування тощо), що їх здійснюють агенти іноземних, ворожих даній країні держав або класово ворожих організацій з метою завдати шкоди її воєнному й економічному потенціалу, а також морально-політичному станові населення. 2) Військова операція, що здійснюється з метою відвернути сили і увагу противника з головного напряму воєнних дій. 3) Д. *ідеологічна* – провокаційна пропаганда по радіо, телебаченню, в пресі імперіалістичних держав, спрямована проти соціалістичних країн.
ДИВЕРТИКУЛ (від лат. diverticulum – дорога вбік, відхилення) – природжене або набуте мішкоподібне випинання стінки порожнистого або трубчастого органа в людини (стравоходу, кишечника, сечового міхура).

ДИВЕРТИСМЕНТ (від франц. divertissement – розвага, звеселяння) – 1) Концертна програма в естрадних театрах. 2) У балеті та опері – вставні танцювальні номери, не зв’язані з сюжетом. 3) Легка віртуозна музична п’єса типу *попурі.*
ДИВІДЕНД (від лат. dividendum – те, що треба розділити) – частина прибутку акціонерних товариств, яку щорічно розподіляють між акціонерами за *акціями.*
ДИВІЗІОН (від франц. division – поділ, відділення) – 1) Вогневий і тактичний підрозділ у ракетних військах і артилерії. 2) У військово-морському флоті – підрозділ з кількох кораблів одного класу.
ДИВІЗІЯ (лат. divisio – поділ, розділення, від divido – ділю) – тактичне з’єднання в сухопутних військах, військово-повітряних силах, військово-морському флоті.
ДИВІЗОР (від лат. divisor – дільник) – дільник напруги змінного струму; *автотрансформатор,* в якому напруга між кінцями його обмотки ділиться на кілька однакових частин. Застосовують для постачання струмом об’єктів, не зв’язаних один з одним.
ДИВІЗОРІЙ – те саме, що й *візорій.*
ДИВІНІЛ (від *ди...* і *вініл*) – те саме, що й *бутадієн.*
ДИГАЛЕН-НЕО – лікарський препарат. Застосовують при недостатній діяльності серця. Інша назва – *нео-дигален*.
ДИГЕРИ (англ. diggers, букв. – копачі) – представники крайнього лівого крила революційної демократії під час англійської буржуазної революції 17 ст., які відображали інтереси сільської і міської бідноти. Д. розорювали пустища (звідси й назва), вимагали знищення приватної власності й перебудови побуту на зрівняльних засадах.
ДИГЕСТИ (лат. digesta, від digero – розподіляю, розміщую в порядку) – зведення уривків з творів римських юристів; основна частина візантійської кодифікації права (видана в 533 р.), відомої пізніше як Зведення цивільного права (Corpus juris civilis).
ДИГЕСТІЯ (від лат. digestio – розподіл) – вміст цукру в будь-чому, виражений у процентах; цукристість.
ДИГІТАЛІС (лат. digitalis – наперстянка) – рід трав’янистих рослин родини ранникових. Поширені в Європі та Західній Азії. Окремі види вирощують як лікарські або декоративні. Інша назва – *наперстянка*.
ДИГІТОНІН (від лат. digitalis – наперстянка) – поверхневоактивна органічна речовина, що належить до *сапонінів.* Застосовують при виділенні *ферментів.*
ДИГРАМА (від *ди...* і *...грама*) – сукупність двох знаків, що їх вживають для передачі на письмі одного звука.
ДИГРЕСІЯ (лат. digressio, від digredior – відходжу, відхиляюсь) – відхилення, відступ.
ДИДАКТИЗМ (від грец. διδάσκω – повчаю) – повчальність у літературному творі; схильність до повчань.
ДИДАКТИКА (від грец. διδακτικος – повчальний) – частина *педагогіки,* яка розробляє теорію освіти й навчання, виховання в процесі навчання.
ДИДАКТИЧНИЙ (грец. διδακτικός) – повчальний; *д-а література* – повчальна література, що використовує художню форму викладу.
ДИДОДЕКАЕДР (від *ди...* і *додекаедр*) – проста форма кубічної системи в *кристалографії,* зокрема форма кристалів піриту.
ДИДРАХМА (грец. δίδραχμον) – грецька монета вартістю в 2 *драхми.*
ДИЗ..., **ДИС**... (грец. δυσ..., лат. dis...) – префікс, що означає утруднення, порушення, розлад, поділ, втрату, позбавлення; надає поняттю, до якого додається, негативного або протилежного змісту.
ДИЗАЖІО (італ. disaggio) – в капіталістичних країнах відхилення біржового (ринкового) курсу грошових знаків та фондових цінностей у бік зниження від їхньої номінальної вартості. Протилежне – *ажіо.*
ДИЗАЙН (від англ. design – проектувати, креслити, задумати, а також проект, план, рисунок) – вид діяльності, пов’язаний з проектуванням предметного світу. Фахівці з Д.

(*дизайнери*) розробляють зразки раціональної побудови предметного середовища, вивчають естетичні властивості промислових виробів тощо Замість терміна «дизайн» часто вживають: «художнє конструювання», «технічна естетика».
ДИЗАРТРІЯ (від *диз...* і грец ἁρθρόω – розчленовую) – розлад членороздільної мови. Спостерігається при деяких ураженнях нервової системи та при порушеннях з боку ротової порожнини та її органів.
ДИЗАСОЦІАЦІЯ (від *диз...* і *асоціація*) – *психол.* розпад асоціації на її складові елементи, процес, протилежний асоціації.
ДИЗЕЛЬ – двигун внутрішнього згоряння, де впорскнуте паливо займається від високої температури повітря, стиснутого поршнем. Від прізвища німецького винахідника Р. Дізеля.
ДИЗЕЛЬ-ГЕНЕРАТОР – електричний *генератор,* що його приводить у рух *дизель.*
ДИЗЕЛЬ-ЕЛЕКТРОХІД – судно, на якому енергію для електродвигунів, що рухають судно, виробляє суднова електростанція, генератори якої приводяться в дію двигуном внутрішнього згоряння *(дизелем*).
ДИЗЕНТЕРІЯ (грец. δυσεντερία – розлад кишечника) – 1) Гострозаразна інфекційна хвороба людини; запалення слизової оболонки товстого кишечника, яке супроводиться загальним отруєнням організму. 2) Д. *сільськогосподарських тварин* – гостра інфекційна хвороба молодняка свиней та овець.
ДИЗОСМІЯ (від *диз...* і грец. οσμή – запах, нюх) – порушення почуття нюху.
ДИЗУРІЯ (грец. δυσουρία, від οὖρον – сеча) – порушення сечовипускання.
ДИЗ'ЮНКЦІЯ (лат. disjunctio, від disjungo – роз'єдную, розрізняю) – 1) *мовозн.* Відмінність, протиставлення, різниця. 2) Логічна операція, що полягає в з'єднанні двох або більше висловлювань за допомогою логічного сполучника «або» в нове, складне судження.
ДИКАЇН [від *ди...* і *(ко) каїн*] – лікарський препарат, застосовують місцево в хірургічній, очній та оториноларингологічній практиці як знеболювальний засіб.
ДИКАРІОН (від *ди...* і грец. κάρυον – ядро) – пара зближених ядер в одній клітині. Утворюється на певній стадії розвитку у сумчастих і базидіальних грибів.
ДИКСИЛЕНД [від англ. Dixie-land, букв. – країна Діксі (розмовне позначення Півдня США)] – джазова музика, в якій звичайний *акомпанемент* підкреслюється акцентованим ритмом; джазовий оркестр.
ДИКТАТ (нім. Diktat, від лат. dicto – диктую, наказую) – 1) В міжнародному праві – нерівноправний договір, нав'язаний однією державою іншій. 2) Політика нав'язування своїх умов, вимог, угод сильною імперіалістичною державою іншій, слабшій державі.
ДИКТАТОР (лат. dictator, від dicto – диктую, наказую) – 1) В Стародавньому Римі призначена сенатом у виняткових випадках особа з необмеженим повноваженням. 2) Особа, що має необмежену владу в якійсь галузі і нав'язує свою волю іншим. 3) Переносно – той, хто ігнорує колегіальність, допускає грубе адміністрування.
ДИКТАТУРА (лат. dictatura – необмежена влада) – 1) Необмежена влада пануючого в державі класу, яка спирається на силу. 2) Влада *диктатора.*
ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІАТУ – державна влада робітничого класу, що встановлюється внаслідок перемоги соціалістичної революції; використовується ним для побудови соціалізму і переходу до комуністичного будівництва. Завдання Д. п. полягають у придушенні опору та ліквідації експлуататорських класів, створенні матеріально-технічної бази соціалізму, залученні до будівництва соціалізму селянства, здійсненні культурної революції, в закріпленні завоювань соціалістичної революції і боротьбі проти спроб контрреволюції реставрувати владу буржуазії. Найвищим принципом Д. п. є союз робітничого класу з селянством при керівній ролі робітничого класу. Д. п. – *диктатура* переважної більшості над меншістю. Вона виражає інтереси всього трудового народу і є справжньою демократією для трудящих. Керівною і спрямовуючою силою в системі Д. п. є комуністичні й робітничі партії. Д. п. – загальна, обов'язкова для всіх країн

закономірність соціалістичної революції і соціалістичного будівництва, історично необхідна політична організація суспільства на весь період переходу від капіталізму до соціалізму. З повною, остаточною перемогою соціалізму держава Д. п. переростає в загальнонародну державу. Вчення про Д. п. було створене К. Марксом і Ф. Енгельсом, розвинуте далі В. І. Леніним і збагачене в наш час досвідом КПРС та інших комуністичних і робітничих партій.

ДИКТІОСОМИ (від грец. δίκτυον – сітка і σώμα – тіло) – *біол.* один з структурних елементів клітини.

ДИКТОФОН (від лат. dicto – диктую і *...фон*) – різновид *фонографа* для записування й відтворювання усної мови.

ДИКЦІЯ (від лат. dictio – вимова) – вимова, манера вимовляти слова, склади й звуки у розмові, співі й декламуванні. Виразність Д. – важлива сторона майстерності актора, співака, промовця.

ДИЛАТАЦІЯ (лат. dilatatio, від dilato – розширюю, розтягую) – розширення, розтягнення.

ДИЛАТОГРАФ (від лат. dilato – розширюю і *...граф*) – прилад для автоматичного записування зміни об'єму якогось тіла.

ДИЛАТОМЕТР (від лат. dilato – розширюю і *...метр*) – прилад для визначення зміни об'єму (рідин) або лінійних розмірів (твердих тіл) від нагрівання.

ДИЛАТОМЕТРІЯ (від лат. dilato – розширюю і *...метрія*) – сукупність методів вимірювання теплового розширення тіл.

ДИЛЕМА (від грец. δίλημμα – подвійний засновок) – 1) Судження, в якому предметові приписуються дві ознаки, що суперечать одна одній і виключають можливість третьої. 2) Переносно – необхідність вибору між двома небажаними можливостями.

ДИЛЕТАНТ (італ. dilettante, від лат. delecto – усолоджую, тішу) – особа, що займається якоюсь справою (в галузі науки, мистецтва тощо), хоч її знання в цій справі поверхові.

ДИЛЕТАНТИЗМ, **ДИЛЕТАНТСТВО** (від *дилетант*) – поверхове, без належної підготовки заняття якоюсь галуззю науки, мистецтва тощо.

ДИЛІЖАНС (франц. diligence, від лат. diligens – прудкий, жвавий) – критий екіпаж, запряжений кіньми, для перевезення людей і багажу.

ДИЛОГІЯ (від *ди...* і *...логія*) – 1) Двозначність. 2) Два самостійні твори, пов'язані задумом, сюжетом і персонажами. 3) В давньогрецькому театрі – двоактна драма.

ДИЛЬСИ (англ. deals) – дошки певних розмірів, призначені для *експорту.*

ДИМЕДРОЛ – лікарський препарат; протиалергічний засіб, діє також снотворно.

ДИМЕТИЛКЕТОН – те саме, що й *ацетон.*

ДИМІНУЕНДО (італ. diminuendo, букв. – зменшуючи) – *муз.* поступове ослаблення звука.

ДИМОРФАНТ (від грец. δίμορφος – двоформний) – вид деревних рослин родини аралієвих. Поширений в Центральній та Південно-Східній Азії. Має цінну деревину («білий горіх»).

ДИМОРФІЗМ (від *ди...* і *...морфізм*) – 1) Наявність однієї і тієї самої речовини у двох різноманітних кристалічних формах (напр., вапняковий шпат і арагоніт – різні форми кристалів вуглекислого кальцію). 2) Наявність у одного виду організмів, що живуть в одній місцевості, двох відмінних за морфофізіологічними ознаками форм. 3) Розрізняють *статевий* Д. – відмінність у вигляді між чоловічими і жіночими особинами, *сезонний* Д. – різниця у вигляді між весняною і осінньою формою тощо.

ДИНА (від грец. δυναμις – сила) – одиниця сили в СГС системі одиниць, тобто сила, яка масі 1 *г* надає прискорення 1 $см/сек^2$.

ДИНАМІЗМ (від грец. δυναμις – сила) – 1) Погляд на світ, як на такий, що розвивається, змінюється, перебуває в русі. 2) Ідеалістичне вчення, що розглядає силу, як самостійне, незалежне від матерії начало.

ДИНАМІК (від грец. δυναμικός – сильний) – електродинамічний *репродуктор.*

ДИНАМІКА (грец. δυναμικός – сильний, від δύναμις – сила) – 1) Розділ *механіки,* в якому вивчають рух тіл від діяння прикладених до них сил. 2) Хід розвитку, зміна якогось явища. Протилежне – *статика.*

ДИНАМІТ (франц. dynamite, від грец. δυναμις – сила) – вибухова речовина, яку застосовують у військовій і гірничій справі.

ДИНАМІЧНИЙ (грец. δυναμικός) – 1) Здатний до руху, розвитку, видозміни. 2) Зв'язаний з проявом руху

ДИНАМО... (від грец. δύναμις – сила) – в складних словах за значенням відповідає поняттю «сила».

ДИНАМОГРАФ (від *динамо...* і *...граф*) – прилад для автоматичного записування вимірів величини сил.

ДИНАМОМАШИНА (від *динамо...* і *машина*) – застаріла назва електричного генератора постійного струму.

ДИНАМОМЕТАМОРФІЗМ (від *динамо...* і *метаморфізм*) – перетворення гірських порід у надрах земної кори під впливом високого тиску, що виникає під час складкоутворюючих процесів.

ДИНАМОМЕТР (від *динамо...* і *...метр*) – прилад для вимірювання величини сили.

ДИНАМОМЕТРІЯ (від *динамо...* і *...метрія*) – вимірювання величини сили за допомогою *динамометра.*

ДИНАР (від лат. denarius – *денарій*) – 1) Старовинна золота монета країн мусульманського Сходу. 2) Розмінна монета Ірану, 1/100 іранського *ріала.* 3) Грошова одиниця Йорданії, Іраку, Кувейту, поділяється на 1000 *філ;* Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії, поділяється на 1000 *пара;* Тунісу, поділяється на 100 мілімів; Алжіру, поділяється на 100 *сантимів,* та інших країн.

ДИНАС – вогнетривка цегла, в складі якої не менше як 90% кремнезему. Від назви скелі Дінас у Великобританії.

ДИНАСТІЯ (грец. δυναστεία – влада, панування) – 1) Кілька монархів з одного й того ж роду (сім'ї), які змінюють один одного на троні за правом успадкування. 2) Тепер поняття «династія» іноді застосовують щодо кількох поколінь однієї родини – видатних майстрів певної справи (робітнича Д., хліборобська Д. тощо).

ДИНАТРОН [від грец. δῦνα (μις) – сила і *(еле) ктрон*] – електронна лампа, що підсилює сигнали завдяки *динатронному ефекту* – висиланню з *анода* вторинних електронів.

ДИНАТРОННИЙ ЕФЕКТ (від *динатрон* і *ефект*) – випускання електронів з поверхні металів, напівпровідників і діелектриків при опромінюванні їх первинними електронами, т. зв. вторинна електронна *емісія.* Використовують у приладах для підсилення слабких електронних потоків.

ДИНГІ (англ. dinghy) – маленька суднова або яхтова шлюпка.

ДИНГО (англ. dingo, з австрал. мов) – дикий австралійський собака.

ДИНІТРОБЕНЗОЛ (від *ди...* і *нітробензол*) – органічна сполука; тверда кристалічна речовина; застосовують для виготовлення вибухівки тощо.

ДИНІТРОНАФТАЛІН [від *ди...,* лат. nitro (genium) – азот і *нафталін*] – органічна сполука; застосовують у виробництві деяких барвників і вибухових речовин.

ДИНІТРОТОЛУОЛ (від *ди...* і *нітротолуол*) – органічна сполука, використовувана під час виготовлення вибухових речовин.

ДИНІТРОХЛОРБЕНЗОЛ [від *ди...,* лат. nitro (genium) – азот і *хлорбензол*] – органічна сполука, жовта кристалічна речовина, отруйна. Застосовують у виробництві барвників.

ДИНОД (від *ди...* і *анод*) – електрод, застосовують у фотоелектронних помножувачах та інших електровакуумних приладах для збільшення електронного потоку внаслідок *динатронного ефекту.*

ДИНОЗАВРИ (від грец. δεινός – страшний, жахливий і *...завр*) – група велетенських плазунів мезозойської ери. Див. *Мезозой.*

ДИНОТ<u>Е</u>РІЙ (від грец. δεινός – страшний, жахливий і *...терій*) – рід вимерлих слоноподібних ссавців, що існували в середині *кайнозою.*
ДИПЕПТИД<u>А</u>ЗА (від *ди...* і *пептидаза*) – *фермент,* що каталізує гідролітичне розщеплення дипептидів (див. *Пептиди*) на вільні *амінокислоти.*
ДИПЛ<u>І</u>ПІТО – грузинський ударний інструмент типу *литаври.*
ДИПЛОД<u>О</u>К (від грец. διπλόος – подвійний і δοκός – колода) – рід велетенських викопних плазунів з групи *динозаврів.* Існували за *мезозою.*
ДИПЛ<u>О</u>ЇД (від грец. διπλόος – подвійний і *...оїд*) – організм, клітини тіла якого мають два повні набори гомологічних *хромосом.*
ДИПЛ<u>О</u>ЇДНІСТЬ (від *диплоїд*) – наявність у ядрі клітини (чи клітин цілого орг-му) повного набору гомологічних пар *хромосом.*
ДИПЛОК<u>О</u>КИ (від грец. διπλόος – подвійний і *коки*) – кулясті бактерії, що розмножуються поділом та розміщуються попарно.
ДИПЛ<u>О</u>М (франц. diplome, від грец. δίπλωμα – лист, складений удвоє) – 1) Офіційний документ про закінчення вищого чи середнього спеціального навчального закладу, про присвоєння вченого ступеня чи звання. 2) Документ, який засвідчує право організації чи особи на виконання певної дії (напр., на ведення торгівлі). 3) Нагорода за високі досягнення в соціалістичному змаганні, за успіхи на спортивних змаганнях, у *конкурсах,* виставках тощо.
ДИПЛОМ<u>А</u>НТ (від *диплом*) – у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах студент, який виконує дипломну роботу.
ДИПЛОМ<u>А</u>Т (франц. diplomate, від грец. δίπλωμα – лист, документ) – 1) Службова особа, що займається *дипломатією.* 2) Переносно – особа, яка вміло, тонко, тактовно діє в стосунках з іншими.
ДИПЛОМ<u>А</u>ТИКА (франц. diplomatique, від грец. δίπλωμα – лист, документ) – допоміжна історична дисципліна, що вивчає походження, форму й зміст *актових* джерел (офіційних і приватних).
ДИПЛОМАТ<u>И</u>ЧНИЙ – той, що стосується *дипломатії,* властивий дипломатові; *д. акт* – письмовий текст, який вручається або надсилається органами зовнішніх зносин однієї держави органам зовнішніх зносин іншої держави; *д. імунітет* – сукупність прав і привілеїв, якими користуються іноземні дипломатичні представники в тій державі, де вони акредитовані; *д. корпус* – сукупність закордонних дипломатичних представництв, акредитованих у даній країні; *д. кур'єр* – співробітник відомства закордонних справ, якому доручається перевезення дипломатичної пошти; *д. ранг* – особливі звання, присвоювані співробітникам дипломатичних представництв і відомств закордонних справ; *д. агент* – особа, уповноважена для зносин і переговорів з іноземним урядом.
ДИПЛОМ<u>А</u>ТІЯ (франц. diplomatie, від грец. δίπλωμα – лист, документ) – 1) Офіційна діяльність глав держав, урядів та спеціальних органів зовнішніх зносин щодо здійснення зовнішньої політики й захисту прав та інтересів держави за кордоном. 2) Переносно – мистецтво досягти своїх цілей методами, притаманними *дипломатові.*
ДИПЛОП<u>І</u>Я [від грец. διπλόος – подвійний і όψ (όπός) – зір] – розлад зору, виражається в двоїнні видимих предметів.
ДИПЛОСПОНДИЛ<u>І</u>Я (від грец. διπλόος – подвійний і σπόνδυλος – хребець) – розвиток у нижчих хребетних тварин двох анатомічних елементів хребців – передніх і задніх дуг або тіл.
ДИПЛОСТЕМОН<u>І</u>Я (від грец. διπλόος – подвійний і στήμων – основа тканини) – найпоширеніший тип будови квітки, що характеризується наявністю двох кіл тичинок.
Д<u>И</u>ПЛОТ (голл. dieplood) – звичайний *лот* (гиря з мотузкою), який раніше застосовували для вимірювання глибини до 200 *м.*
ДИП<u>О</u>ДІЯ (грец. διποδία, букв. – двоногість) – ритмічна єдність у ямбі чи хореї, яка утворюється поєднанням двох стоп, на одну з яких падає сильніший ритмічний наголос, а друга є ніби підпорядкованою їй.

ДИПОЛЬ (від *ди...* і грец. πόλος – *полюс*) – двополюсник. Розрізняють Д. електричний і магнітний. В радіотехніці – антена у вигляді двох симетрично розташованих провідників.
ДИПОЛЬНИЙ МОМЕНТ (від *диполь* і *момент*) – величина, що характеризує електричні властивості *системи* заряджених частинок (Д. м. *електричний*) або магнітні властивості речовини (Д. м. *магнітний*).
ДИПРАЗИН (від *ди...* і грец. πρασινος – зелений) – лікарський препарат; протиалергічний засіб, посилює також діяння наркотичних і знеболювальних препаратів. Інша назва – *піпольфен*.
ДИПСОМАНІЯ (від грец. δίψα – спрага і *...манія*) – періодичний запій. Див. *Алкоголізм.*
ДИПТАНК (англ. deep-tank – глибока цистерна) – цистерна для водяного баласту чи рідкого палива на транспортному судні.
ДИПТЕРИ (від *ди...* і *...птер*) – ряд комах, в яких розвинена лише середня пара крил (напр., мухи, комарі). Інша назва – *двокрилі*.
ДИПТЕРОЛОГІЯ (від *диптери* і *...логія*) – розділ *ентомології,* що вивчає комах ряду двокрилих *(диптер*).
ДИПТИХ (від грец. δίπτυχος – подвійний, складений удвоє) – 1) У давніх греків вкрита воском дощечка для письма. 2) Двостулковий складень з живописним зображенням. 3) Дві картини, пов'язані одним задумом. 4) Музичний цикл з двох п'єс.
ДИРЕКТ (англ. direct – прямий) – в боксі – прямий удар.
ДИРЕКТИВА (франц. directive, від лат. dirigo – керую, направляю) – розпорядження, керівна вказівка, настанова, що її дають вищі органи нижчестоящим, керівник – підлеглим.
ДИРЕКТОГРАФІЯ (від лат. directus – прямий, безпосередній і *графія*) – спосіб виготовлення *кліше* безпосереднім зніманням на цинкові або мідні пластини з подальшим травленням їх.
ДИРЕКТОПЛАТ (від лат. directus – прямий і нім. platt – плоский) – різновид копіювальної розмножувальної машини з *талером* [2] і рухомими планками з поділками.
ДИРЕКТОР (франц. directeur, від лат. dirigo – спрямовую, керую) – керівник підприємства, установи, навчального закладу.
ДИРЕКТОРАТ – орган управління якоюсь галуззю діяльності на чолі з *директором.*
ДИРЕКТОРІЯ (фраиц. Directoire, від лат. directorium – управління, керівництво) – колегія правителів у буржуазній Франції (1795 – 99 рр.). Д. називали себе також деякі білогвардійські (в Уфі), буржуазно-націоналістичні «уряди» (напр., на Україні) під час громадянської війни 1918 – 20 рр.
ДИРЕКТРИСА (від лат. directrix – напрямна) – 1) Така пряма лінія, що відношення віддалі між будь-якою точкою кривої та її *фокусом*[1] (2) до віддалі між тією самою точкою і цією прямою є сталою величиною *(ексцентриситетом* кривої). 2) Спеціально обладнана ділянка артилерійського *полігону* для вправ з артилерійської стрільби.
ДИРЕКЦІОН (франц. direction, букв. – керівництво, від лат. directio – напрям) – 1) Додатковий нотний стан в оркестровій партії першої скрипки, фортепіано або акордеона, на якому виписаний основний мелодійний матеріал інших партій із зазначенням їхнього вступу; дає змогу розучувати й виконувати музичну п'єсу без *партитури* й *диригента.* 2) Скорочена (3 – 4-голоса) партитура невеликих творів (маршів, вальсів тощо), призначених для виконання духовим оркестром.
ДИРЕКЦІЯ (лат. directio – напрям, від dirigo – керую, спрямовую) – 1) Керівний орган підприємства, установи або навчального закладу. 2) Будинок (приміщення), де міститься цей орган.
ДИРИГЕНТ [від лат. dirigens (dirigentis) – направляючий] – особа, що керує колективним виконанням музичного твору (оркестром, хором, ансамблем, оперною або балетною трупою тощо) і дає власне трактування творові.
ДИРИЖАБЛЬ (франц. dirigeable, букв. – керований) – керований *аеростат* видовженої форми з гвинтомоторною установкою.

ДИРХАМ, **ДИРХЕМ** – 1) Старовинна арабська срібна монета, карбували її з 695 р. 2) Розмінна монета Йорданії, 1/10 йорданського *динара.* 3) Грошова одиниця Марокко, поділяється на 100 *сантимів.* 4) Міра ваги дорогоцінних металів у Єгипті й Судані.
ДИС... – див. *Диз...*
ДИСАХАРИДИ (від *ди...* і грец. σάκχαρ – цукор) – кристалічні вуглеводи, молекули яких складаються з залишків двох *моносахаридів.* Найпоширенішими Д. є *сахароза, лактоза* тощо. Багато Д. – цінні харчові речовини; їх застосовують також у мікробіології й медицині.
ДИСБАКТЕРІОЗ (від *дис...* і *бактерії*) – якісна зміна бактеріальної *мікрофлори* організму, головним чином, кишечника.
ДИСБАЛАНС (від *дис...* і *баланс*) – неврівноваженість обертових деталей машини щодо їхньої осі.
ДИСГАРМОНІЯ (від *дис...* і *гармонія*) – 1) Порушення закономірного поєднання музичних тонів, немилозвучність, різноголосся, розлад. 2) Відсутність розмірності, порушення *гармонії.* 3) Переносно – розлад, різнобій.
ДИСЕМІНАЦІЯ (лат. disseminatio, від dissemino – розсіваю) – поширення *мікробів* або пухлинних клітин з первинного вогнища по організму людини й тварин; відбувається по кровоносних або *лімфатичних* судинах.
ДИСЕНТЕРИ (англ. dissenters, від лат. dissentio – не погоджуюсь) – в Англії 16 – 18 ст. особи, що відійшли від пануючої церкви.
ДИСЕРТАНТ [від лат. dissertans (dissertantis) – той, хто розглядає, досліджує] – особа, яка готує або прилюдно захищає *дисертацію* на здобуття вченого ступеня.
ДИСЕРТАЦІЯ (лат. dissertatio – розвідка, дослідження, від disserto – досліджую) – наукова праця, яку підготовлено для прилюдного захисту на здобуття вченого ступеня.
ДИСИДЕНТ [від лат. dissidens (dissidentis) – незгодний] – 1) В країнах Західної Європи особа, релігійні погляди якої розходяться з догматами пануючої церкви. 2) Відступник.
ДИСИМІЛЯЦІЯ (від лат. dissimilis – несхожий) – 1) Розклад органічних сполук в організмах з перетворенням їх на прості речовини, в результаті чого відбувається оновлення живої матерії та утворення потрібної для життєдіяльності енергії. Процес протилежний *асиміляції* і нерозривно з нею пов’язаний як один з етапів обміну речовин в організмах. 2) Заміна в слові одного з двох однакових або схожих звуків іншим, менш подібним (напр., «лицар» замість «рицар»).
ДИСИМУЛЯЦІЯ (лат. dissimulatio, від dissimulo – приховую) – приховування захворювання чи окремих його ознак. Протилежне – *симуляція.*
ДИСИПАТИВНИЙ (від лат. dissipatus – розкиданий) – пов’язаний з втратами механічної енергії, частина якої з часом перетворюється на інші види енергії.
ДИСИПАЦІЯ (лат. dissipatio, від dissipo – розсіюю) – 1) Розсіювання атмосфери *планет* внаслідок переходу молекул газів з *атмосфери* планети до космічного простору. 2) У фізичних системах – перехід частини *енергії* впорядкованого процесу в енергію невпорядкованого процесу.
ДИСК (грец. δίσκος) – 1) Плоский круг, кругла пластина. 2) Снаряд для кидання у легкій атлетиці, що має сочевицеподібну форму; буває дерев’яний з металевим ободом, суцільнометалевий або гумовий. 3) Д. *сигнальний* – встановлений на щоглі біля залізниці сигнал у вигляді круглого щита, пофарбованого з одного боку у жовтий, з другого – у зелений колір.
ДИСКАНТ (від *дис...* і лат. cantus – спів) – 1) Високий дитячий голос у хлопчиків, відповідний жіночому сопрано. 2) Хлопчик з таким голосом. 3) Партія в хорі або вокальному ансамблі, яку виконують високі дитячі або жіночі (сопрано) голоси. 4) Двоголосий, згодом багатоголосий спів, що виник у 12 ст. у Франції. 5) Верхній голос, що співає *соло* в імпровізаційній, *віртуозній* манері в східноукраїнських, східнобілоруських піснях та піснях донських козаків.

ДИСКВАЛІФІКАЦІЯ (від *дис...* і *кваліфікація*) – 1) Позбавлення спортсмена (або команди) права брати участь у спортивних змаганнях за технічні порушення правил змагання, а також у разі порушення морально-етичних норм поведінки. 2) Оголошення когось непридатним обіймати певну посаду або виконувати певну роботу.
ДИСКОБОЛ (грец. δισκοβόλος, від δίσκος – *диск* і βάλλω – кидаю) – спортсмен – метальник диска.
ДИСКОГРАФІЯ (від *диск* і *...графія*) – складання простих та розширених *каталогів* грамофонних пластинок, їхніх покажчиків.
ДИСКОМІЦЕТИ (від *диск* і *...міцети*) – група сумчастих грибів. Відомі *сапрофіти* та паразити (ушкоджують деякі сільськогосподарські рослини); окремі види (напр., трюфелі, зморшки) – їстівні.
ДИСКОМФОРТ (від *дис...* і *комфорт*) – незручність, відсутність належних умов, потрібних для нормальної життєдіяльності людини, виконання певної роботи тощо; невигода.
ДИСКОНТ (англ. discount, італ. sconto франц. escompte, від лат. computo – рахую) – купівля банками капіталістичних країн *векселів* до закінчення їхнього строку; процент, що його стягують банки за цю операцію.
ДИСКОНТНА ПОЛІТИКА (від *дисконт*) – *політика* підвищення або зниження ставок за купівлю *векселів* центральними емісійними банками капіталістичних країн для регулювання попиту й пропозиції позичкових капіталів, стану платіжного балансу і валютних курсів.
ДИСКОРДАНТНІСТЬ (від лат. discordo – не відповідаю, не узгоджуюсь) – несхожість між близнюками за якою-небудь ознакою (пор. *конкордантність*).
ДИСКОТЕКА (від *диск* і *...тека*) – зібрання або сховище грампластинок.
ДИСКРЕДИТАЦІЯ (від франц. discrediter – підривати довір'я) – підрив довір'я до когось, приниження гідності, авторитету когось.
ДИСКРЕДИТУВАТИ (франц. discrediter) – підривати довір'я до когось; применшувати значення чогось.
ДИСКРЕТИЗАЦІЯ (від лат. discretus – поділений, переривчастий) – перетворення неперервної величини на *дискретну;* здійснюють при обчислюваннях, вимірюванні, обробці інформації.
ДИСКРЕТНИЙ (лат. discretus) – роздільний, перервний, протиставляється неперервному. Напр., система цілих чисел є дискретною на відміну від системи дійсних (раціональних та ірраціональних) чисел, що є неперервною. *Д-а зміна* – стрибкоподібна зміна.
ДИСКРЕЦІЙНИЙ (франц. discretionnaire – залежний від власного розсуду) – той, що діє за власним розсудом; *д-а влада* – право глави держави, уряду, вищої службової особи діяти в певних умовах на свій розсуд; право головуючого в буржуазних парламентах виводити депутатів із залу засідань, накладати на них штрафи.
ДИСКРИМІНАНТ [від лат. discriminans (discriminantis) – розрізняючий] – вираз, складений з коефіцієнтів алгебричного рівняння, який дорівнює 0 тоді й тільки тоді, коли серед коренів цього рівняння є однакові; напр., Д. квадратного рівняння $ax^2+bx+c=0$ є $b^2 – 4ac$.
ДИСКРИМІНАЦІЯ (лат. discriminatio, від discrimino – розрізняю, розділяю) – 1) Обмеження або позбавлення прав певної категорії громадян за расовою чи національною належністю, політичними і релігійними переконаннями, статтю тощо. 2) В міжнародних відносинах – створення умов, що ставлять якусь державу (групу держав) у гірше становище порівняно з іншими державами. 3) Властивість органів розрізняти незначні якісні відмінності між зовнішніми подразненнями.
ДИСКУРСИВНИЙ (лат. discursivus, від discursus – міркування, довід, *аргумент*) – той, що здійснюється шляхом логічних міркувань, розсудковий, опосередкований.
ДИСКУСІЯ (лат. discussio, від discutio – розглядаю, досліджую) – 1) Публічне обговорення якогось спірного питання. 2) Переносно – спір.

ДИСЛАЛІЯ (від *дис...* і грец. λαλιά – вимова) – розлад мови; виявляється в порушенні вимови звуків.
ДИСЛОКАЦІЯ (від *дис...* і лат. locus – місце) – 1) Розміщення (розквартирування) військових частин, з'єднань і установ збройних сил. 2) Порушення форми первинного залягання гірських порід, яке головним чином виникає під впливом внутрішніх сил Землі. 3) Порушення періодичної структури кристалів, що виникає під час їхнього руху або пластичної *деформації.* 4) Зміщення кісток під час переломів.
ДИСМЕНОРЕЯ (від *дис...,* грец. μην – місяць і ρέω – течу) – розлади *менструацій.*
ДИСОЛЮЦІЯ (лат, dissolutio, від dissolve – руйную, розкладаю) – розкладання, розчинення твердих тіл.
ДИСОНАНС (франц. dissonance, від лат. dissonans – різноголосий, різнозвучний) – 1) Немилозвучність, звучання двох і більше звуків, яке викликає почуття неузгодженості; відсутність стійкого співзвуччя – *консонансу.* 2) У віршуванні – один з видів неповної рими, коли в словах, які римуються, збігаються приголосні при частковій або повній розбіжності голосних. 3) Відсутність у чомусь гармонії, невідповідність слів або поведінки когось настроям, переконанням інших людей.
ДИСОЦІАЦІЯ (лат. dissociatio, від dissocio – роз'єдную) – 1) Розклад молекул на прості молекули, атомні групи або *іони.* 2) *психол.* Порушення зв'язності психічних процесів.
ДИСПАНСЕР (фрагщ. dispensaire, від лат. dispenso – розподіляю) – спеціалізований лікувально-профілактичний заклад, що здійснює *диспансеризацію.*
ДИСПАНСЕРИЗАЦІЯ (від *диспансер*) – метод медичного обслуговування населення, який передбачає раннє виявлення захворілих, систематичний медичний нагляд за станом здоров'я певних груп здорових людей та багатьох категорій хворих, впровадження оздоровчих заходів тощо. Д. є одним з основних методів радянської системи охорони здоров'я.
ДИСПАРАТНИЙ (лат. disparatus, від disparo – відокремлюю) – несумісний.
ДИСПАЧ (від англ. dispatch – швидкість) – винагорода за дострокове навантаження або розвантаження судна. Протилежне – *демередж.*
ДИСПАША (франц. dispache) – у морському праві розрахунок збитку при *аварії,* що припадає на вантажі, судно й *фрахт* відповідно до їхньої вартості й розподіляється між вантажовласником і судновласником.
ДИСПЕНСАЦІЯ (лат. dispensatio, від dispenso – регулюю, розпоряджаюсь) – індивідуальне звільнення даної особи від дії певного церковного правила або обітниці.
ДИСПЕПСІЯ (від *дис...* і грец. πέψις – травлення) – порушення перетравлювання їжі в кишечнику людини без виявлених органічних уражень його. Д. пов'язана з посиленням процесів бродіння й гниття в кишечнику.
ДИСПЕРГУВАННЯ (від лат. dispergo – розсіюю, розсипаю) – тонке подрібнення твердих або рідких тіл у навколишньому середовищі, внаслідок якого утворюються порошки, *суспензії, емульсії.*
ДИСПЕРСІЙНИЙ – той, що стосується *дисперсії; д. аналіз* – фізико-хімічні методи вивчення ступеня подрібнення речовини на частинки; статистичний метод виявлення факторів, які найістотніше впливають на властивості об'єкта, що його вивчають; *д-е середовище* – середовище, в якому розміщені частинки подрібненої речовини. Д-е середовище разом з цими частинками (*дисперсною фазою*) називають дисперсною системою (напр., молоко, туман, дим).
ДИСПЕРСІЯ (лат. dispersio – розсіяння) – 1) Розсіяння. 2) Д. *світла* – розклад світла за допомогою призми на окремі кольорові промені; внаслідок цього одержують *спектр.* 3) Подрібнення речовини на дуже дрібні частинки. 4) *матем.* Міра розсіювання випадкової величини навколо її середнього значення.
ДИСПЕРСНІ СИСТЕМИ (від лат. dispersus – розсіяний, розсипаний) – фізико-хімічні *системи,* в яких одна з складових частин (дисперсна фаза) розподілена у вигляді дуже дрібних частинок у дисперсійному середовищі. До Д. с. належать *емульсії, суспензії,* дими.

ДИСПЕРСНІСТЬ (від лат. dispersus – розсіяний, розсипаний) – 1) Ступінь подрібнення речовини. 2) Величина, якою характеризують ступінь подрібнення – питома поверхня частинки дисперсної фази в *дисперсних системах.*
ДИСПЕТЧЕР (англ. dispatcher, від dispatch – швидко виконувати) – оперативний розпорядник, який забезпечує виконання виробничих графіків, координує за допомогою системи *диспетчеризації* взаємодію всіх ланок підприємства.
ДИСПЕТЧЕРИЗАЦІЯ (від *диспетчер*) – система організаційно-технічних заходів, що забезпечує централізований оперативний контроль і координацію управління виробничими процесами.
ДИСПЛЕЙ (англ. display, букв. – показ, демонстрування) – пристрій для виведення *інформації,* який забезпечує *візуальне* представлення даних у зручній для сприйняття людиною формі.
ДИСПОЗИЦІЯ (лат. dispositio, від dispono – розташовую, розміщую) – 1) План розташування бойових кораблів на *рейді* [1], базі, у відкритому морі. 2) В сухопутних військах 18 – 19 ст. письмовий наказ командира (командуючого), в якому підлеглим частинам (з'єднанням) ставилися бойові завдання. 3) Складова частина правової норми, яка визначає права й обов'язки учасників правовідносин, що виникають за обставин, передбачених *гіпотезою* норми.
ДИСПОНЕНТ [від лат. disponens (disponentis) – той, що розміщує, розподіляє] – 1) Уповноважений у справах *фірми.* 2) Той, що має вільні суми на рахунках у *комісіонерів* чи кореспондентів банку.
ДИСПРОЗІЙ (від грец. δυσπρόσιτος – труднодоступний) – хімічний елемент, символ Dy, ат. н. 66; рідкісноземельний метал, належить до *лантаноїдів.*
ДИСПРОПОРЦІЯ (від *дис...* і *пропорція*) – несумісність, невідповідність частин чого-небудь, відсутність пропорційності.
ДИСПУТ (від лат. disputo – досліджую, сперечаюсь) – 1) Усний науковий спір; обговорення якогось питання публічно, перед *аудиторією.* 2) Обговорення наукової праці при публічному захисті *дисертації.*
ДИСТАЛЬНИЙ (від лат. disto – відстою) – найвіддаленіший від середньої площини тіла (про частину органа, ділянку тіла людини чи тварини).
ДИСТАНЦІЯ (лат. distantia – відстань) – 1) Віддаль між чим-небудь у просторі або часі. 2) Віддаль між військовими підрозділами, окремими військовослужбовцями, гарматами, машинами, літаками, кораблями в строю, бойовому порядку, на марші. 3) Господарська одиниця поділу залізниць, шосейних і водних шляхів. 4) *спорт.* Віддаль між стартом і фінішем.
ДИСТЕН (від *ди...* і грец. σθένος – сила, міць) – мінерал класу силікатів, переважно блакитного, синього кольорів. Використовують як вогнетрив, для одержання кремнеалюмінієвого сплаву – *силуміну*.
ДИСТИЛЮВАТИ (від лат. distillo – стікаю краплинами) – провадити *дистиляцію.*
ДИСТИЛЯТ, **ДЕСТИЛЯТ** (від лат. distillatus – зціджений) – продукт *дистиляції.*
ДИСТИЛЯТОР (від лат. distillo – стікаю краплинами) – прилад для перегонки рідин.
ДИСТИЛЯЦІЯ (від лат. distillatio – стікання краплинами) – розділення сумішей рідин на компоненти частковим випаровуванням і наступною *конденсацією* утвореної пари.
ДИСТОРЗІЯ (лат. distortio, від distorqueo – вивертаю, викривлюю) – 1) Ушкодження зв'язок суглоба. Інша назва – *розтягання.* 2) Викривлення прямих ліній, відображених простою лінзою.
ДИСТРИБУТИВНИЙ (лат. distributives, від distribuo – розділяю, розподіляю) – розподільний; *д. закон* – властивість множення і додавання та віднімання, що виражається тотожністю $(a \pm b)\,c \equiv ac \pm bc$; *д. аналіз* – метод лінгвістичного дослідження, за яким класифікацію мовних одиниць і вивчення їхніх властивостей провадять на основі поділу їх у мовному потоці, тобто розглядають у *контексті.*

ДИСТРИБУЦІЯ (від лат. distributio – розчленування, розподіл) – сума всіх оточень, у яких трапляється певна мовна одиниця, бо кожна з них (крім речення) має більш чи менш обмежену здатність поєднуватися з іншими подібними до неї одиницями.
ДИСТРИКТ (англ. district, від лат. districtus – витягнутий) – у деяких буржуазних державах (напр., у США, Великобританії) назва нижчої адміністративної одиниці судового або виборчого округу.
ДИСТРОФІЯ (від *дис...* і *...трофія*) – порушення живлення тканин, органів або організму людини чи тварини в цілому, що призводить до виснаження організму.
ДИСУГАЗ (від франц. dissous – розчинений і *газ*) – *ацетилен,* розчинений під тиском в *ацетоні.* Застосовують при газовому зварюванні.
ДИСФАГІЯ (від *дис...* і *...фагія*) – розлад акту ковтання в людини й тварин; спостерігається при деяких хворобливих станах (пухлини горлянки, запальні процеси).
ДИСФУНКЦІЯ (від *дис...* і *функція*) – порушення, розлад функцій органа або організму.
ДИСЦИПЛІНА (від лат. disciplina – вчення, виховання, розпорядок) – 1) Певний обов'язковий порядок поведінки членів трудового колективу, громадян, діяльності організації, що відповідає нормам права й моралі суспільства або вимогам певної організації. В суспільстві завжди існує загальнообов'язкова Д. і спеціальна Д., обов'язкова лише для членів певної організації (трудова, військова, партійна тощо). 2) Окрема галузь наукового знання.
ДИСЦИПЛІНАРНИЙ – той, що стосується *дисципліни; д. проступок* – проступок, стягнення за який накладається у порядку службової підлеглості; *д. статут* – офіційне положення, що визначає основи військової дисципліни; *д. батальйон* – особлива військова частина, в якій відбувають покарання засуджені військовослужбовці; *д. арешт* – міра дисциплінарного стягнення.
ДИФАМАЦІЯ (лат. diffamatio, від diffamo – позбавляю доброго імені) – оголошення (як правило, в пресі) дійсних або вигаданих відомостей, що ганьблять честь і гідність громадянина або установи, організації.
ДИФЕРЕНТ [від лат. differens (differentis) – різниця] – кут поздовжнього нахилу судна, що викликає різницю осадки носу й корми.
ДИФЕРЕНТОМЕТР [від лат. differens (differentis) – різниця і *...метр*] – прилад для визначення *диференту* корабля.
ДИФЕРЕНЦІАЛ (від лат. differentia – різниця, відмінність) – 1) *матем.* Д. *функції* – приріст *функції*) якщо *аргумент* набуває якогось приросту. 2) *тех.* Зубчастий механізм, за допомогою якого передається рух від одного вала двом валам за різної відносної швидкості руху останніх.
ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИЙ (від *диференціал*) – різницевий, різний; той, що залежить від якоїсь умови; *д-е числення* – частина вищої математики, що вивчає властивості й способи обчислення диференціалів (або похідних) та їх застосування; *д-а геометрія* – частина геометрії, що застосовує диференціальне числення; *д-і рівняння* – рівняння, в яких шукана *функція* пов'язана з диференціалами (або похідними) та незалежними змінними; *д-і механізми* – механізми, в яких залишковий рух пропорційний різниці або сумі складових рухів; *мовозн. д-і ознаки* – ознаки, що використовують для розрізняння звукових одиниць (напр., *фонем*).
ДИФЕРЕНЦІАТОР (від лат. differentia – різниця, відмінність) – пристрій для одержання похідної від змінної величини (струму, напруги, тиску тощо), яку вводять до пристрою.
ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ (франц. differentiation, від лат. differentia – різниця, відмінність) – поділ, розчленування цілого на якісно відмінні частини.
ДИФЕРЕНЦІЮВАННЯ – операція знаходження *диференціалів* або похідних функцій.
ДИФІРАМБ (грец. διθύραμβος) – 1) Жанр античної лірики; хвалебні твори на честь богів і героїв. 2) Переносно – надмірна похвала.
ДИФОСГЕН (від *ди...* і *фосген*) – безбарвна важка рухлива рідина з запахом прілого сіна; отруйна, відзначається задушливою й подразною дією.

ДИФРАКЦІЯ (від лат. diffractus – розломлений) – огинання хвилями (світловими, звуковими) зустрічних перешкод. Д. спостерігають також під час руху мікрочастинок (електронів, протонів, нейтронів, атомів, молекул).
ДИФТЕРІЯ (від грец. διφθέριον – шкірка, плівка) – інфекційна хвороба людини, переважно в дитячому віці. Збудник – дифтерійна паличка.
ДИФТЕРОЇДИ – бактерії, схожі на дифтерійні палички.
ДИФТОНГ (грец. δίφθογγος, від δίς – двічі і φθόγγος – звук) – сполучення двох голосних звуків, що вимовляються як один склад.
ДИФУЗІЙНИЙ – пов’язаний з *дифузією.*
ДИФУЗІЯ (від лат. diffusio – поширення) – взаємне проникання речовин (газу, рідини, твердого тіла), зумовлене тепловим рухом їхніх молекул.
ДИФУЗОР – 1) *Канал* змінного поперечного перерізу, за допомогою якого сповільнюють рух газу або рідини. 2) *Конічний* висилач звуку в гучномовцях. 3) Апарат для добування методом *дифузії* з подрібненої сировини розчинних речовин.
ДИФУНДУВАТИ (від лат. diffundo – розливаю) – просочуватися, змішуватися внаслідок *дифузії.*
ДИХАЗІЙ (від грец. διχάζω – поділяю надвоє) – тип суцвіття, в якого від головної осі відходять дві супротивні осі, що переростають головну. Інша назва – *півзонтик*.
ДИХОГАМІЯ (від грец. δίχα – на дві частини і *...гамія*) – неодночасне достигання тичинок і маточок в одній квітці.
ДИХОТОМІЧНИЙ – розгалужений, розділений за принципом *дихотомії.*
ДИХОТОМІЯ (від грец. διχοτομία – поділ на дві частини) – 1) Тип галуження рослин, при якому головна вісь роздвоюється на дві однакові гілки. Д. властива і деяким безхребетним тваринам. 2) У логіці – поділ обсягу поняття на два видові поняття, що суперечать одне одному (поняття А. поділяють на поняття Б. і не Б.).
ДИХРОЇЗМ (від грец. δίχροος – двобарвний) – двоколірність; властивість деяких тіл виявляти різне забарвлення залежно від напряму розглядання їх (напр., кристали *турмаліну*). Інша назва – *плеохроїзм*.
ДІ... – див. *Ди...*
ДІА... (грец. δια...) – префікс, що означає наскрізний рух, проникнення, розподілену дію, розділення, взаємність, посилення, завершеність.
ДІАБАЗ (франц. diabase, від грец. διάβασις – перехід, переправа) – магматична гірська порода зеленого або темно-сірого кольору, що складається з *плагіоклазу* та *авгіту.* Використовують як будівельний матеріал і як сировину для кам’яного литва.
ДІАБЕТ (грец. διαβήτης, від διαβαίνω – проходжу) – хвороби людини, загальною ознакою яких є дуже підвищене виділення сечі; Д. *цукровий* виникає внаслідок порушення обміну речовин у зв’язку з недостатньою функцією підшлункової залози; Д. *нецукровий* – тяжке порушення водно-сольового обміну, що настає внаслідок ураження проміжного мозку та *гіпофіза.*
ДІАГЕНЕЗ (від *діа...* і *...генез*) – перетворення пухких відкладів на дні водних басейнів в осадочні гірські породи.
ДІАГНОЗ (від грец. διάγνωσις – розпізнавання, визначення) – 1) Короткий лікарський висновок про характер і суть захворювання. 2) Науковий опис основних ознак, що характеризують певну систематичну групу (вид, рід тощо) рослин або тварин.
ДІАГНОСТИКА (від грец. διαγνωστικός – здатний розпізнавати) – процес розпізнавання хвороби й визначення її; наука про методи встановлення *діагнозу.*
ДІАГОНАЛЬ (від грец. διαγώνιος – проведений від кута до кута) – 1) Відрізок прямої, що з’єднує вершини двох кутів многокутника, не прилеглих до однієї сторони. 2) Вид тканини.
ДІАГРАМА (від грец. διάγραμμα – малюнок, фігура, кресленик) – один із способів графічного зображення співвідношення між величинами.
ДІАДА (від грец. δύο – два) – *тензор* другого рангу.

ДІАДЕМА (грец. διάδημα – головна пов'язка, вінець) – 1) Пов'язка для голови у давньогрецьких жерців. 2) Вінець у князів і царів за середньовіччя – символ влади. 3) Жіноча дорогоцінна прикраса у вигляді невеликої відкритої корони.
ДІАДОХИ (від грец. διάδοχος – спадкоємець, наступник) – полководці Александра Македонського, які після його смерті боролися між собою за владу й поділили між собою створену ним імперію.
ДІАЗОГРАФІЯ [від *діазо (сполуки*) і *...графія*] – сукупність засобів і методів відтворення зображень за допомогою діазосполук, які розкладаються від дії на них світла.
ДІАЗОПЛІВКА – кіно- або фотоплівка, в світлочутливому шарі якої є *діазосполуки.*
ДІАЗОСПОЛУКИ [від *ді...* і *азо (т)*] – продукти взаємодії первинних *амінів з* азотистою кислотою.
ДІАЗОТИПІЯ [від *діазо (сполуки*) і *...типія*] – спосіб технічного фотокопіювання з позитива для розмножування технічної документації.
ДІАКІНЕЗ (від *діа...* і *...кінез*) – кінцева стадія першої фази (профази) мейотичного поділу ядра (див. *Мейоз*)*;* характеризується максимальною спіралізацією *хромосом.*
ДІАКРИТИКИ (від грец. διακριτικός – розрізняльний) – надрядкові, підрядкові або середрядкові знаки, за якими розрізняють звуки, позначені однією й тією самою літерою. Інша назва – *діакритичні знаки*.
ДІАЛЕКТ (від грец. διάλεκτος – розмова, говір, наріччя) – місцева говірка.
ДІАЛЕКТИЗМ – слово, властиве якомусь *діалектові.*
ДІАЛЕКТИКА (грец. διαλεκτική – мистецтво вести бесіду, від διαλέγομαι – веду бесіду, обговорюю) – 1) У первісному значенні – мистецтво полеміки, логічний метод встановлення істини шляхом виявлення й подолання суперечностей у судженнях противника. 2) *філософ.* Вчення про найзагальніші закони розвитку і руху, джерело яких вбачається в єдності й боротьбі суперечностей; революційний метод пізнання і перетворення світу.
ДІАЛЕКТИЧНИЙ (грец. διαλεκτικός) – той, що стосується *діалектики,* заснований на законах діалектики; *д. метод* – метод наукового пізнання, що розглядає дійсність в її русі, розвитку і суперечностях; *д-а логіка* – наука про загальні закони й форми руху мислення, які становлять основу пізнання сутності досліджуваних об'єктів; *д-а теологія* – панівний напрям протестантської *теології* 20 – 30-х рр. 20 ст.
ДІАЛЕКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ – філософське вчення *марксизму,* яке дає матеріалістичне пояснення світу, способів його пізнання й перетворення на основі розкриття загальних діалектичних законів його розвитку; науковий світогляд і революційний метод перебудови світу в інтересах трудящих мас. Виник у 40-х рр. 19 ст. як світогляд пролетаріату. Його положення розроблені К. Марксом і Ф. Енгельсом і розвинуті В. І. Леніним. Д. м. розвивається на основі узагальнення досягнень природознавства й суспільних наук, узагальнення практики революційної боротьби і будівництва комуністичного суспільства. Він має творчий характер і ворожий усякому *догматизму* й *метафізиці.*
ДІАЛЕКТОГРАФІЯ (від *діалект* і *...графія*) – картографування говірок якоїсь мови.
ДІАЛЕКТОЛОГІЯ (від *діалект* і *...логія*) – наука, що вивчає діалекти.
ДІАЛІЗ (від грец. διάλυσις – розпад, відокремлення) – відокремлення колоїдних розчинів і розчинів високомолекулярних сполук від розчинених у них низькомолекулярних сполук за допомогою напівпроникної перетинки *(мембрани*). Застосовують у промисловості, медицині, у фізико-хімічиих та біологічних дослідженнях.
ДІАЛІЗАТОР – прилад, за допомогою якого проводять *діаліз.*
ДІАЛОГ (від грец. διάλογος – розмова, бесіда) – 1) Розмова між двома або кількома особами. 2) Літературно-публіцистичний твір у формі розмови.
ДІАМАГНЕТИЗМ (від *діа...* і *магнетизм*) – один з видів магнетизму, що виявляється в намагнічуванні речовини назустріч напрямові зовнішнього магнітного поля, що діє на неї.

ДІАМАНТ [франц. diamant, нім. Diamant, букв. – алмаз, від грец. ἀδάμας (αδάμαντος) – твердий метал] – 1) Чистий штучно огранений алмаз *(брильянт*). 2) Друкарський шрифт, *кегль* (розмір) якого дорівнює 4 пунктам (1,5 *мм*).
ДІАМЕТР (від грец. διάμετρος – поперечник кола) – відрізок прямої, що проходить через центр кола і сполучає дві його точки, а також довжина цього відрізка. Д. *множини точок* – віддаль між двома найвіддаленішими точками цієї множини; Д. *конічного перетину* – пряма лінія, що є геометричним місцем середини усіх паралельних *хорд* даного конічного перетину.
ДІАМЕТРАЛЬНИЙ – розміщений на кінці *діаметра; д-а протилежність* – цілковита протилежність; *д-а площина судна* – уявна вертикальна площина, що ділить судно в поздовжньому напрямі на дві рівні і симетричні частини.
ДІАМІНИ (від *ді...* й *аміни*) – вуглеводні, в яких два атоми водню заміщені *аміногрупами.*
ДІАМОФОС (від *ді...* і *амофос*) – складне концентроване азотно-фосфорне мінеральне добриво.
ДІАНА (лат. Diana) – у давньоримській міфології богиня Місяця й полювання, її ототожнювали з грецькою богинею *Артемідою.*
ДІАПАЗОН (від грец. διαπασῶν – всеструнний *інтервал, октава*) – 1) Звуковий обсяг голосу, музичного інструмента, звукоряду, мелодії тощо. 2) Смуга частот (довжин радіохвиль), на яких здійснюється радіо-прийом або радіопередача. 3) Переносно – обсяг, широта інтересів, здібностей, знань, розмах діяльності.
ДІАПАУЗА (від грец. διάπαυσις – перерва, зупинка) – стан відносного спокою у тварин (переважно у комах), що характеризується припиненням росту й розвитку, а також різким уповільненням обміну речовин. Є засобом пристосування до зміни умов зовнішнього середовища.
ДІАПЕДЕЗ (грец. διαπήδησις, від διαπηδάω – перескакую) – проникнення *еритроцитів* через непошкоджену стінку кровоносних судин. Зумовлюється порушенням проникності судинної стінки.
ДІАПІРИЗМ (від грец. διαπείρω – протикаю) – процес видавлювання пластичних осадочних порід (солей, глин тощо) у твердіші товщі, що лежать над ними, під дією напруги, яка розвивається в земній корі.
ДІАПОЗИТИВ (від *діа...* і *позитив*) – фотографічне позитивне зображення на прозорій основі (склі або плівці), що його розглядають на просвіт або проеціюють на екран.
ДІАПРИНТ (від *діа...* і англ. print – відбиток) – спосіб виготовлення копіювальних *форм* для офсетного друку.
ДІАПРОЕКТОР (від *діа...* і *проектор*) – ліхтар для проектування *діапозитивів* на екран.
ДІАРЕЯ (від грец. διαρρέω – стікаю) – розлад діяльності кишечника у людини й тварин. Може спричинюватися інфекційними захворюваннями (дизентерія, холера тощо), отруєннями тощо. Інша назва – *пронос*; Д. *вірусна тварин* – гостре інфекційне захворювання великої рогатої худоби.
ДІАРТРОЗ (від грец. διάρθρωσις – розчленування) – суглоб.
ДІАСКОП (від грец. διασκοπέω – уважно розглядаю) – оптико-механічний пристрій, призначений проеціювати на екран збільшені зображення прозорих оригіналів *(діапозитивів, діафільмів* тощо).
ДІАСПОРА (від грец. διασπορά – розсіяння) – 1) Розсіяння по різних країнах народу, вигнаного завойовниками за межі батьківщини. 2) *біол.* Частина рослини, що відокремлюється від неї природно й виконує функцію поширення та розмноження (напр., спора, насінина, плід, бульба).
ДІАСТАЗИ (від грец. διάστασις – роз'єднання) – те саме, що й *амілази.*
ДІАСТЕРЕОМЕРИ, **ДІАСТЕРЕОІЗОМЕРИ** [від *діа...,* грец. στερεός – просторовий, об'ємний та *(ізо) мери*] – ізомери, що відрізняються один від одного *конфігурацією* двох (або кількох) елементів *асиметрії* і не відносяться один до одного як предмет до його дзеркального відображення.

ДІАСТОЛА (від грец. διαστολή – розтяг, розширення) – розслаблення мускулатури серця після її скорочення, тобто після *систоли.*

ДІАСТРОФІЗМ (від грец. διαστροφή – вивертання, викривлення) – сукупність рухів земної кори, що зумовлюють зміни у початкових формах залягання гірських порід. Інша назва – *тектонічні рухи*.

ДІАТЕЗ (від грец. διάθεσις – схильність) – індивідуальна особливість організму людини (а також тварин), що проявляється в його схильності до деяких захворювань.

ДІАТЕРМІЯ (від *діа...* і *...термія*) – застосування з лікувальною метою (для глибокого прогрівання) струму високої частоти, що його одержують від спеціальних апаратів.

ДІАТИП (від *діа...* і *...тип*) – фотонабірна машина з напівавтоматичною установкою шрифтового шаблона з автоматичним пересуванням фотоматеріалу.

ДІАТОМЕЇ (від грец. διατομή – розкол, розтин) – відділ нижчих рослин. Поширені в усіх частинах світу. Переважна більшість Д. живе в морських і прісних водах. Д. – їжа багатьох водяних тварин. Інша назва – *діатомові водорості*.

ДІАТОМІТ (від грец. διατομή – розкол, розтин) – кремниста гірська порода, що складається переважно з мікроскопічних панцирів діатомових водоростей. Білого, жовтого або світло-сірого кольору. Застосовують у хімічній, нафтовій промисловості, будівництві.

ДІАТОНІЧНА ГАМА (від грец. διατονικός – розтягнений; той, що переходить від тону до тону) – *муз.* послідовний ряд звуків, що складається з тонів і півтонів (на відміну від *хроматичної* гами); у повній Д. г. – 7 звуків.

ДІАТРЕМА (від грец. διάτρημα – отвір, дірка) – вулканічне жерло в формі вертикальної трубки, що розширюється доверху. Утворюється внаслідок прориву газів.

ДІАТРИБА (від грец. διατριβή – бесіда) – різка, сувора критика.

ДІАФАН (від грец. διαφανής – прозорий) – матовий фарфор (без *глазурі*).

ДІАФАНІЯ (від грец. διαφάνεια – прозорість) – прозоре зображення на склі, утворене за допомогою *декалькоманії.*

ДІАФАНОМЕТР (від грец. διαφάνεια – прозорість і *...метр*) – прилад для визначення ступеня прозорості речовин.

ДІАФАНОСКОП – 1) Прилад для просвічування органа зсередини *(діафаноскопії*). *2*) Прилад для визначення мучнистості зерен.

ДІАФАНОСКОПІЯ (від грец. διαφανής – прозорий і *...скопія*) – просвічування придаткових пазух носа, а також очних яблук для визначення їхнього стану.

ДІАФІЗ (від грец. διάφυσις – проміжок) – середня частина довгих трубчастих кісток (між двома *епіфізами*).

ДІАФІЛЬМ (від *діа...* і *фільм*) – серія чорно-білих або кольорових діапозитивів на кіноплівці, об'єднаних спільною темою, сюжетом і текстом. Застосовують як засіб наочної агітації і навчальний посібник.

ДІАФОН (від *діа...* і *...фон*) – апарат, який під час туману подає з маяків потужні підводні акустичні сигнали низького тону. Діє на віддалі десятків кілометрів.

ДІАФОНІЯ (від грец. διαφωνία – різноголосся) – те саме, що й *дисонанс.*

ДІАФРАГМА (від грец. διάφραγμα – перегородка) – 1) Сухожилково-м'язова перегородка у ссавців і людини, яка відокремлює грудну порожнину від черевної, а також м'язові утвори або групи м'язів, що обмежовують будь-яку порожнину тіла людини чи тварини. 2) Перепона між двома середовищами (між рідинами, розчином і розчинником, рідиною і газом тощо). 3) Пристрій у фотоапараті, що ним регулюють розмір отвору, крізь який проходить світло на фотоплівку.

ДІАФРАГМУВАТИ (від грец. διαφράγνυμι – перегороджую, відгороджую) – пропускати проміння через *діафрагму;* змінювати величину отвору діафрагми, через яку проходить проміння.

ДІАХРОНІЯ (від *діа...* і грец. χρόνος – час) – історична послідовність у розвитку мовних явищ.

ДІЕЗ (франц. diese, від грец. δίεσις – інтервал у чверть тону) – знак підвищення звука на півтону.
ДІЕЛЕКТРИКИ (англ. dielectrics, від грец. δίά – через і англ. electric – електричний) – речовини, питома електропровідність яких дуже мала (напр., скло, фаянс, слюда); використовують їх як електроізоляційні матеріали.
ДІЕТИЛАМІН (від *ді..., етил* і *аміни*) – безбарвна летка рідина з аміачним запахом. Застосовують як стимулятор серцевої діяльності, для одержання прискорювачів *вулканізації* каучуку тощо.
ДІЄТА [1] (від грец. δίαιτα – спосіб життя, режим харчування) – спеціально розроблений режим харчування здорової і хворої людини; Д. *тварин* – режим годування хворої тварини.
ДІЄТА [2] (від лат. dies – день) – утримання, що його одержують депутати парламентів деяких буржуазних країн.
ДІЄТОЛОГІЯ, **ДІЄТИКА** (від *дієта*[1] і *...логія*) – наука про харчування хворих.
ДІЄТОТЕРАПІЯ (від *дієта*[1] і *терапія*) – лікування різних захворювань спеціальною дієтою. Інша назва – *лікувальне харчування*.
ДІОД [від *ді...* та *(електр) од*] – електронна лампа або напівпровідниковий прилад з двома електродами, що пропускав струм лише в одному напрямі. Застосовують для випрямляння змінного струму тощо.
ДІОНІС, ДІОНІСІЙ (грец. Διονύσιος) – у давньогрецькій міфології бог рослинності, родючості, вологи, пізніше – покровитель виноградарства й виноробства. Те саме, що й *Вакх.*
ДІОНІСІЇ (грец. Διονύσια) – в Стародавній Греції назва свят на честь бога *Діоніса.*
ДІОПТР (грец. διόπτρα, від δια – через і όπτεύω – бачу, оглядаю) – 1) Пристрій в геодезичних приладах для фіксації рухомої частини кутомірного інструмента на віддалений предмет. 2) Пристрій для збільшення точності прицілювання, що закріплюється на гвинтівці.
ДІОПТРИКА (грец. διοπτρικά – дзеркало) – розділ геометричної оптики, де вивчається заломлення світла під час проходження його з одного прозорого середовища в інше.
ДІОПТРИМЕТР (від *діоптрія* і *...метр*) – прилад для вимірювання заломної сили оптичного (для окулярів) скла.
ДІОПТРИЧНИЙ – той, що стосується явищ, пов’язаних з *діоптрикою.*
ДІОПТРІЯ (від грец. διοπτήρ – той, хто бачить наскрізь) – одиниця оптичної сили лінзи (оберненої величини щодо фокусної віддалі) або сферичного дзеркала. Д. – оптична сила лінзи (дзеркала), фокусна віддаль якої дорівнює 1 *м.*
ДІОРАМА (від *діа...* і грец. όραμα – вид, видовище) – 1) Вид живопису, в якому зображення виконується на просвічуваному й спеціально освітлюваному матеріалі. 2) Картина великих розмірів, штучно освітлена, з предметним бутафорським об’ємним планом, що надає зображенню ілюзії просторовості. На відміну від *панорами* Д. охоплює лише частину горизонту.
ДІОРИТ (франц. diorite, від грец. διορίζω – розмежовую, розрізняю) – магматична гірська порода сірого, зелено-сірого кольору, що складається з *плагіоклазу,* рогової обманки, рідше авгіту й біотиту. Використовують як будівельний матеріал.
ДІУРЕЗ (від грец. διουρέω – виділяю сечу) – виділення сечі.
ДІУРЕТИН (від грец. διουρητικός – сечогінний) – лікарський препарат; інша назва – *темісал*.
ДІУРЕТИЧНИЙ (грец. διουρητικός) – сечогінний (засіб). ДО (лат. do) – перший ступінь основного (до-мажорного діатонічного) звукоряду; початковий тон сучасної музичної азбуки.
ДОГ (від англ. dog – собака) – порода службових собак.

ДОГМА, **ДОГМАТ** [грец. δόγμα (δόγματος) – думка, вчення] – 1) Поняття, ідея, вчення, які вважаються істинними за будь-яких умов. 2) Основне положення якого-небудь вчення (напр., релігії), яке приймається без доказів.
ДОГМАТИЗМ – спосіб засвоєння й застосування знань, в якому те чи інше вчення або положення сприймається як закінчена, вічна істина, як *догма,* застосовується без урахування конкретних умов життя; один з виявів метафізичного способу мислення (див. *Метафізика*).
ДОГМАТИК (грец. δογματικός) – 1) Прихильник *догматизму.* 2) *рел.* Вид церковних співів у православ'ї.
ДОГМАТИКА (від грец. δογματικός – той, що викладає вчення) – систематичний виклад догматів релігії.
ДОДЕКАГОН (від грец. δώδεκα – дванадцять і *...гон*) – дванадцятикутник.
ДОДЕКАЕДР (від грец. δώδεκα – дванадцять і *...едр*) – дванадцятигранник. Правильний Д. обмежений 12 правильними п'ятикутниками.
ДОДЕКАФОНІЯ (від грец. δώδεκα – дванадцять і *...фонія*) – формалістичний метод музичної композиції, заснований на запереченні ладових зв'язків між звуками і утвердженні абсолютної рівноправності всіх 12 тонів хроматичної гами (без розрізнення стійких і нестійких тонів і без виділення *тоніки*).
ДОЖ (італ. doge, від лат. dux – вождь, воєначальник) – глава держави у Венеціанській (7 – 18 ст.) і Генуезькій (14 – 18 ст.) республіках.
ДОЗА (від грец. δόσις – давання, частина, порція) – 1) Певна кількість будь-чого. 2) Певна кількість ліків, яка призначається хворому й зумовлює той чи інший ефект. 3) Точна міра речовини, що входить до складу суміші. 4) *фіз.* Д. *випромінювання* – величина, що є мірою дії випромінювання в якому-небудь середовищі.
ДОЗАТОР (від *доза*) – пристрій для відмірювання певної кількості газоподібних, рідких, а також сипких речовин.
ДОЗИМЕТР (від *доза* і *...метр*) – прилад для вимірювання дози іонізуючого (радіоактивного, рентгенівського) випромінювання.
ДОЗИМЕТРІЯ (від *доза* і *...метрія*) – сукупність методів вимірювання дози іонізуючого проміння, радіоактивних забруднень.
ДОЙЄН – див. *Дуайєн.*
ДОЙРА (тюрк.) – узбецький, таджицький, уйгурський музичний інструмент типу бубна.
ДОК (англ. dock) – спеціальна споруда для ремонту й огляду суден.
ДОКЕМБРІЙ (від *кембрій*) – 1) Найдавніший *еон* геологічної історії Землі, включає *архей* і *протерозой. 2*) Найдавніші товщі земної кори і час, що відповідає їхньому утворенню. На докембрій припадає близько 6/7 усієї геологічної історії Землі.
ДОКЕР (англ. docker) – робітник *доку,* портовий вантажник.
ДОКСОГРАФИ (від грец. δόξα – думка, погляд і *...граф*) – елліністичні й александрійські автори, які в своїх творах викладали погляди давніх філософів.
ДОКТОР (лат. doctor – учитель, наставник, від doceo – навчаю) – 1) Один з учених ступенів; особа, якій присвоєно цей ступінь. 2) Лікар.
ДОКТОРАЛЬНИЙ (від франц. doctoral – повчальний, наставницький) – категоричний, педантично наставницький, самовпевнений (наприклад, д. тон).
ДОКТОРАНТ [від лат. doctorans (doctorantis)] – особа, що готується захищати докторську *дисертацію.*
ДОКТРИНА (лат. doctrina – вчення) – наукова або філософська теорія, політична система, керівний теоретичний або політичний принцип (напр., воєнна Д.) або нормативна формула.
ДОКТРИНЕР (франц. doctrinaire) – людина, що захищає або дотримується застарілої, відірваної від життя доктрини; схоластик.

ДОКТРИНЕРСТВО (від *доктринер*) – 1) Уперте, формальне додержання абстрактної теорії, навіть коли вона суперечить практиці. 2) Намагання підкріпити відірвані від життя міркування науковими доказами.
ДОКУМЕНТ (від лат. documentum – повчальний приклад, взірець, доказ) – 1) Матеріальний об'єкт, в якому міститься та або інша інформація, призначений для передачі її у часі й просторі (напр., фотоплівка, *перфокарта*). 2) Діловий папір, що підтверджує будь-який факт або право на щось; у праві – складений відповідно до вимог закону акт, що посвідчує факти, які мають юридичне значення (диплом про освіту, заповіт). 3) Офіційне посвідчення особи (паспорт, трудова книжка тощо). 4) Історично-достовірні письмові джерела.
ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ – підтверджуваний письмовими доказами, *документами; д. фільм* – кінофільм, який створено зніманням дійсних подій.
ДОКУМЕНТАЦІЯ – сукупність *документів,* присвячених якомусь питанню, явищу, процесу, особі, установі.
ДОЛАР (англ. dollar, від нім. Taler – *талер*[1]) – 1) Грошова одиниця країн: США, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Ліберії, Ефіопії та ін.; поділяється на 100 *центів;* Д. США – головна валюта доларової зони. 2) Д. Тонги – те саме, що й *паанга.*
ДОЛІХОЦЕФАЛ, **ДОЛІХОКЕФАЛ** (від грец. δόλιχος – довгий і *...цефал*) – людина, в якої відношення ширини голови до її довжини становить менше як 75%.
ДОЛІХОЦЕФАЛІЯ (від грец. δόλιχος – довгий і *...цефалія*) – довгоголовість (видовжена форма черепної коробки).
ДОЛОМІТ – 1) Мінерал класу *карбонатів,* білого, жовтуватого, сірого кольору. Використовують як вогнетрив, флюс, у сільському господарстві. 2) Осадочна гірська порода, що складається переважно з доломіту. Від прізвища французького геолога Д. Долом'є.
ДОЛОМІТИЗАЦІЯ – процес перетворення вапняків на доломітизовані вапняки й *доломіти,* що відбувається внаслідок заміни кальциту доломітом.
ДОЛТОН-ПЛАН – див. *Дальтон-план.*
ДОЛЬМЕНИ (франц. dolmens, від бретонського dol – стіл і men – камінь) – стародавні поховальні споруди у вигляді величезних кам'яних брил і плит, поставлених вертикально й перекритих зверху кам'яною плитою.
ДОЛЬЧЕ (італ. dolce, букв. – ніжний, м'який) – *муз.* ніжно.
ДОМБРА – казахський народний щипковий музичний інструмент.
ДОМЕН (франц. domaine, від лат. dominium – володіння) – 1) Спадкове земельне володіння короля в країнах Європи за середньовіччя. 2) Частина вотчини феодала, на якій він вів самостійне господарство, використовуючи працю залежних селян і безземельних робітників. 3) У капіталістичних країнах – майно (землі, ліси, рудники та ін.), що належить державі; в широкому розумінні – державне майно взагалі, переважно земельне. 4) Д. *феромагнітний* – ділянка *спонтанного* (самочинного, зумовленого внутрішніми причинами) намагнічення *феромагнетику.*
ДОМЕСТИКАЦІЯ (від лат. domesticus – домашній) – одомашнення диких тварин.
ДОМІНАНТА [від лат. dominans (dominantis) – пануючий] – 1) Головний, пануючий принцип, ідея, ознака; найважливіша складова частина. 2) *фізіол.* Тимчасово пануюче вогнище збудження в центральній нервовій системі, гальмує збудження з інших рефлекторних центрів. 3) *муз.* П'ятий ступінь мажорного або мінорного ладу; акорд, побудований на цьому ступені; позначається літерою Д.
ДОМІНАНТНИЙ [від лат. dominans (dominantis) – пануючий] – переважаючий; *д-і види* – види, що переважають у певному угрупованні або на певному відрізку часу; *д-а ознака* – ознака одного з батьків, що пригнічує у гібрида альтернативну ознаку другого.
ДОМІНАТ (лат. dominatus – панування, єдиновладдя) – необмежена рабовласницька *монархія,* що встановилася в Римській імперії в кінці 3 ст.

ДОМІНІКАНЦІ (лат. dominicani) – католицький чернечий орден, заснований в 1215 р. іспанським ченцем Домініком для боротьби проти *єресей.* Нині один з найвпливовіших католицьких орденів.
ДОМІНІОН (англ. dominion, від лат. dominium – володіння, влада) – самоврядна частина колишньої Британської імперії. Термін «домініон» вийшов з ужитку в зв'язку з розпадом Британської імперії.
ДОМІНО (франц., італ. domino, від лат. dominus – пан) – 1) Маскарадний костюм – довгий одяг з каптуром; особа в ньому. 2) Плащ з відлогою у католицьких монахів. 3) Гра.
ДОМІНУВАТИ (від лат. dominor – паную, володію) – переважати, панувати, підноситися.
ДОМІЦИЛІЙ (від лат. domicilium – оселя, притулок) – місце постійного або переважного перебування громадянина чи органу управління юридичної особи.
ДОМІЦИЛЬОВАНИЙ ВЕКСЕЛЬ (від лат. domicilium – місце проживання) – *вексель,* у якому вказується місце платежу інше, ніж місце проживання векселедавця.
ДОМКРАТ (нім. Daumkraft) – переносний або пересувний механізм для піднімання важких предметів на невелику висоту.
ДОМРА (тюрк.) – російський народний щипковий музичний інструмент.
ДОН (ісп., італ. don, від лат. dominus – пан) – шанобливе звернення до чоловіка в Іспанії та інших іспаномовних країнах.
ДОНАТОР (лат. donator – той, що дарує) – речовина, яка служить для одержання з неї іншої речовини чи матеріалу. Напр., вода є Д. водню, вуглекислий газ – Д. вуглецю.
ДОНГ – грошова одиниця Демократичної Республіки В'єтнам, поділяється на 10 *хао* або 100 *су.*
ДОНЖОН (франц. donjon – башта, вежа) – головна сторожова башта у середньовічному замку, де часто розміщували й житлові приміщення.
ДОН-ЖУАН, **ДОН-ХУАН** (франц. Don-Juan, з ісп. Don Juan) – 1) Персонаж багатьох творів літератури і мистецтва. Образ порушника моральних і релігійних норм, шукача чуттєвих насолод, створений за середньовічними іспанськими легендами. 2) Переносно – спокусник, ловелас.
ДОНКА (від англ. donkey-engine – допоміжний двигун) – назва більшості суднових парових насосів.
ДОН-КІХОТ (ісп. Don Quijote) – 1) Персонаж твору іспанського письменника М. Сервантеса «Вигадливий ідальго Дон-Кіхот Ламанчський». 2) Переносно – ідеаліст, мрійник, який захоплюється нездійсненним, бореться з вигаданими перешкодами.
ДОННА (італ. donna – пані) – шанобливе звернення до жінок в Італії.
ДОНОР (від лат. dono – дарую) – 1) Людина, яка дає свою кров для переливання хворому з лікувальною метою, тканину (напр., шкіру) або орган (напр., нирку) для пересадки в інший організм. 2) Частинка (атом, група атомів), що віддає *електрони* іншим частинкам. Див. також *Акцептор.*
ДОН-ХУАН – див. *Дон-Жуан.*
ДОНЬЯ (ісп. dona – пані) – шанобливе звернення до жінок в Іспанії та інших іспаномовних країнах.
ДООЛ – див. *Дхол.*
ДОПЕЛЬЕНДБОЛ (від нім. doppelend – двокінцевий і англ. ball – м'яч) – знаряддя для тренування з боксу; являє собою м'яч типу футбольного, що висить на довгій пружині і відтягується знизу вірьовкою, перекинутою через блок біля підлоги.
ДОПЕЛЬ-ЦЕНТНЕР (від нім. Doppelzentner – подвійний *центнер*) – міра ваги в Угорщині, ФРН, Данії, дорівнює 100 *кг.*
ДОПІНГ (англ. doping, від dope – вживати наркотичні засоби) – фармакологічні та інші речовини, що при введенні в організм спричинюють тимчасове підвищення активності його. Застосовують у медицині. Вживання засобів Д. у спорті заборонено.
ДОРЗАЛЬНИЙ, **ДОРСАЛЬНИЙ** (лат. dorsalis, від dorsum – спина) – 1) Спинний, частина тіла (поверхня, органи) людини або тварини, розміщена на спині, звернена в бік

спини. Протилежне – *вентральний.* 2) *мовозн.* Приголосний звук, при утворенні якого спинка язика торкається піднебіння й *альвеол.*
ДОРИЧНИЙ ОРДЕР – один з трьох давньогрецьких архітектурних ордерів, що відзначається простотою і масивністю оздоблення. Від назви давньогрецької області Доріди.
ДОРМЕЗ (франц. dormeuse, від dormir – спати) – дорожня карета з спальними місцями.
ДОРН (нім. Dorn, букв. – колючка) – 1) Порожній чи суцільний циліндр, на якому провадять збирання, склеювання чи вулканізацію гумових виробів. 2) Стрижень із загартованої сталі для прошивання отворів у нагрітому сталевому зливку. 3) Оправка з пристосуванням для утримування насадженого предмета.
ДОРТУАР (франц. dortoir) – загальний спальний покій у закритому навчальному закладі.
ДОСЬЄ (франц. dossier) – сукупність документів, матеріалів, що стосуються певного питання, справи, особи, а також папка, в якій містяться ці матеріали.
ДОТАЦІЯ (лат. dotatio – дар, пожертвування, від лат. doto – наділяю) – асигнування з державного *бюджету* на покриття збитків, для збалансування нижчестоящих бюджетів, доплата.
ДОФІН (франц. dauphin) – з 12 ст. спадкоємний титул феодальних володарів графств на південному сході Франції, з 14 ст. титул спадкоємців французького престолу, скасований в 1830 р.
ДОЦЕНТ [від лат. docens (docentis) – навчаючий] – вчене звання викладачів вищих навчальних закладів.
ДРАБАНТ (польс. drabant, з нім. Drabant – охоронець) – 1) За середньовіччя охоронець можновладної особи, солдат почесного конвою. 2) В Росії за Петра І солдат кавалергардської роти.З) Офіцерський денщик у козацьких військах. 4) Дресирований кінь.
ДРАГА (англ. drag, букв. – повільний рух, волочіння) – 1) Плавучий землечерпальний агрегат для механізованої розробки розсипних родовищ корисних копалин (золота, платини, олова тощо). 2) Прилад для добування з дна водоймищ глибоководних тварин і рослин.
ДРАГЛАЙН (англ. dragline) – різновид екскаватора.
ДРАГОМАН (франц. dragoman, від араб. тарджуман – тлумач) – перекладач при дипломатичних представництвах і консульствах країн Сходу.
ДРАГУНИ (франц. dragons, від лат. draco – дракон, з грец. δράκων) – в європейських країнах з 16 ст. вид *кавалерії,* призначений для ведення бою як у кінному, так і в пішому строю; згодом у більшості армій Д. відрізнялися від інших кавалерійських частин лише формою одягу. В Радянській країні частини Д. ліквідовано на початку 1918 р.
ДРАЖЕ (франц. dragee) – 1) Сорт дрібних цукерок-кульок. 2) Форма ліків.
ДРАЙВ (англ. drive) – в тенісі – один з основних ударів, що надає м’ячу обертання в напрямі польоту.
ДРАКОН (від грєц. δράκων – змій) – 1) *міф.* Крилата вогнедишна потвора (змій), що чинить людям зло. 2) Рід ящірок родини агамових. Поширені переважно у Південній і Південно-Західній Азії. 3) Сузір’я в Північній півкулі неба.
ДРАКОНІДИ – метеорний потік з *радіантом* у сузір’ї *Дракона.*
ДРАКОНІЧНИЙ – пов’язаний з сузір’ям *Дракона; д. період обертання* – проміжок часу між двома послідовними проходженнями через один і той самий вузол *орбіти* при обертанні планети навколо Сонця, Місяця – навколо Землі.
ДРАМА (грец. δράμα, букв. – дія) – 1) Літературний твір, призначений для постановки на сцені, для якого характерні серйозність конфлікту й глибина переживань персонажів. 2) Переносно – приголомшлива чи зворушлива подія в житті людини, в історії народу.
ДРАМАТИЗАЦІЯ (від *драма*) – 1) Переробка розповідного твору на драматичний. 2) Надання якійсь події чи явищу приголомшливого або зворушливого характеру.

ДРАМАТИЗМ – 1) Властиві *драмі* особливості. 2) Збіг обставин, що драматизують становище. 3) Боротьба почуттів.
ДРАМАТУРГІЯ (грец, δραματουργία) – 1) Теорія драматичного мистецтва. 2) Драматичні твори якогось автора, народу, епохи.
ДРАП (франц. drap – сукно) – важка, подвійна, цупка вовняна або напіввовняна тканина складного переплетення з пряжі апаратного (суконного) прядіння.
ДРАПРІ (франц. draperie) – завіса з тканини, зібраної в складки.
ДРАХМА (грец. δραχμή, букв. – жменя) – 1) Вагова й грошова одиниця в Стародавній Греції. 2) Старовинна аптекарська міра ваги. 3) Міра місткості в США. 4) *Торговельна* Д. – міра маси в Англії. 5) Грошова одиниця Греції, поділяється на 100 *лепт.*
ДРАЦЕНА (від грец. δράκαινα – дракон, змій) – рід тропічних і субтропічних вічнозелених рослин родини агавових. Дерева й кущі. Деякі види вирощують як декоративні; сік окремих видів (напр., драконового дерева) використовують для виготовлення лаків.
ДРЕДНОУТ (англ. dreadnought, букв. – безстрашний) – застаріла назва важких великих броньованих кораблів з далекобійною артилерією.
ДРЕЗИНА (нім. Draisine) – невеликий залізничний візок, який приводять у рух вручну чи двигуном внутрішнього згоряння. Від прізвища винахідника К.-Ф. Дреза.
ДРЕЙФ (від голл. drijven – гнати, плавати) – 1) Переміщення судна від діяння хвиль, вітру тощо. 2) Д. *нульового рівня* – зміна часі величини вихідної напруги, що її визначають, коли немає корисного вхідного сигналу.
ДРЕЙФУВАТИ (від *дрейф*) – переміщуватися за вітром або течією без допомоги двигуна.
ДРЕЛЬ (від нім. Drillbohrer) – інструмент для свердління отворів у металах, деревині тощо.
ДРЕН, **ДРЕНА** (від англ. drain – осушувати) – підземний штучний водотік (труба) для відведення зайвої води з грунту.
ДРЕНАЖ, **ДРЕНАЖУВАННЯ** (англ. drainage, від drain – відкачувати, відводити) – 1) Гумова, пластмасова або скляна трубка з отворами для виведення вмісту хвороботворних утворів і саме виведення. 2) Система заходів, спрямованих на відведення води з грунту.
ДРЕНЧЕР (англ. drencher, від drench – змочувати, зрошувати) – насадка-розбризкувач на трубах протипожежної водопровідної мережі.
ДРЕСИРУВАТИ (франц. dresser, від лат. dirigo – випрямляю) – 1) Навчати тварин певних дій, виробляючи в них умовні рефлекси. 2) Переносно – навчати, школити кого-небудь.
ДРИБЛІНГ (англ. dribbling) – *спорт.* часті удари гравця по м’ячу (шайбі) рукою, ногою чи предметом у русі або на місці.
ДРИФТЕР (англ. drifter, від drift – *дрейфувати*) – невелике судно для лову риби плавними сітками. Під час лову дрейфує.
ДРІАДИ (грец. Δρυάδες) – у давньогрецькій міфології *німфи* – покровительки дерев.
ДРІОПІТЕК [від грец. δρυς (δρυός) – дерево і *...пітек*) – підродина викопних людиноподібних мавп. Існували протягом неогенового періоду кайнозойської ери (див. *Кайнозой*).
ДРОГІСТ (франц. droguiste, від drogue – ліки) – торговець аптекарськими й хімічними товарами у Франції та деяких інших країнах, а також у дореволюційній Росії.
...ДРОМ (від грец. δρόμος – місце для бігу) – у складних словах означає місце для змагань, випробувань запускання літальних апаратів напр. *автодром, космодром.*
ДРОМАДЕР, **ДРОМЕДАР** [франц. dromadaire, від грец. δρομάς (δρομάδος) – той, що біжить] – вид жуйних парнокопитних тварин, одногорбий верблюд. Поширений в пустелях і сухих степах Азії та Африки. Свійська тварина.
ДРОМЕОГНАТИЗМ (лат. Dromaeus – назва роду птахів, від грец, δρομεύς – бігун і γνάθος – щелепа) – один з видів будови піднебіння у птахів, коли кістки – піднебінні, криловидні, верхньощелепні та леміш – нерухомо зрощені між собою. Характерний для страусів, ківі, нанду. Інша назва – *палеогнатизм*.

ДРОСЕЛЬ (нім. Drossel, від drosseln – душити, скорочувати) – 1) Котушка індуктивності в електричному колі для усунення змінної складової струму в цьому колі, розділення чи обмеження сигналів різної частоти (електричний Д.). 2) Клапан (дросельний) для регулювання пропускання води, пари чи газу по трубопроводах.
ДРОТ (англ. throat, букв. – горло) – пустотіла скляна трубка для виготовлення пробірок, термометрів та інших скляних виробів.
ДРОТИК (можливо від грец. δοράτιον – маленький спис) – короткий метальний спис, старовинна зброя.
ДРУЗА (нім. Druse) – 1) Сукупність кристалів, що одним кінцем зрослися із спільною основою гірської породи, другим, добре ограненим, обернені в порожнину. Д. утворюють кристали кварцу, аметисту, кальциту тощо, 2) Кристали щавлевокислого кальцію в клітинах багатьох рослин. 3) Скупчення променистого грибка, напр. при *актиномікозі.*
ДРУЇДИ (лат. Druidae, з кельт.) – жерці у стародавніх кельтів, виконували також судові функції.
ДРУЇДИЗМ (від *друїди*) – релігія давніх кельтів, що полягала у вшануванні природи й вимагала жертвоприношень (іноді людських).
ДРУМЛІНИ (від англ. drumlin – гребінь, кряж) – витягнуті горби, утворені моренними відкладами (див. *Морена*).
ДУАДАСТАНОН – осетинський музичний інструмент типу арфи.
ДУАЙЄН, **ДОЙЄН** (франц. doyen, букв. – старшина, старійшина) – особа, яка очолює дипломатичний корпус в якійсь країні.
ДУАЛІЗМ (від лат. dualis – двоїстий) – 1) Вчення, яке виходить з визнання двох першоначал світу – ідеального й матеріального (духу і матерії). Протилежне – *монізм.* 2) Двоїстість, роздвоєність чогось.
ДУАЛЬ-КАРТА (від лат. duo – два і *карта*) – один з носіїв інформації в автоматизованих системах управління; комбінований документ з текстом і з отворами, як у *перфокарті.*
ДУАНТ (від лат. duo – два) – прискорюючий пристрій *циклотрона* й *фазотрона.*
ДУБАНЬ – у Китаї в минулі часи генерал-губернатор або управитель провінції чи великого відомства.
ДУБЛЕР (від франц. doubler – подвоювати) – 1) Той, хто замінює основного виконавця певного завдання (Д.-космонавт, Д.-актор тощо). 2) Актор, що виконує мовну партію при дублюванні кінофільму іншою мовою.
ДУБЛЕТ (франц. doublet, від double – подвійний) – 1) Другий однаковий примірник у колекції, музеї, бібліотеці тощо. 2) Підроблений дорогоцінний камінь, склеєний з двох частин, з яких верхня – справжній дорогоцінний камінь. 3) *муз.* Подвійний регістр в органах.
ДУБЛЕТИ – примірники, що надруковані з одного набору й не мають ніяких друкарських відмін.
ДУБЛІКАТ (від лат. duplicatus – подвоєний) – 1) Другий примірник документа, що має таку саму юридичну силу, як і оригінал. 2) У залізничних перевезеннях документ, що видається разом з накладною як посвідчення про прийняття вантажу для перевезення. 3) Копія частин рукопису (заголовків, таблиць, формул, виносок тощо), які набирають іншим шрифтом або способом, ніж основний текст.
ДУБЛОН (франц. doublon, з ісп. doblon, від doble – подвійний) – старовинна золота іспанська монета.
ДУБЛЯЖ (від франц. doublage – подвоєння) – 1) Подвоєння чогось, дворазова тотожна дія. 2) Виконання ролі по черзі двома акторами. 3) Озвучування фільму іншою мовою; фільм, озвучений іншою мовою.
ДУБЛЬ (франц. double, від лат. duplus – подвійний) – розм. Дублююча команда спортивного колективу, що є резервом для основної.
ДУВАН (тюрк.) – 1) Здобич і поділ її. 2) Відкрите підвищене місце.

ДУЕЛЬ (франц. duel, від лат. duellum – війна) – 1) Збройний поєдинок двох противників на певних умовах. Пережиток феодальних уявлень про честь та її захист. 2) Переносно – змагання, боротьба двох сторін (напр., словесна Д. – *диспут*).
ДУЕНЬЯ (ісп. duena – хазяйка, пані) – в Іспанії жінка похилого віку, яка наглядає за поведінкою дівчини; економка, домоправителька.
ДУЕТ (італ. duetto, від італ. і лат. duo – два) – 1) Вокальна або інструментальна п'єса для двох голосів або інструментів. 2) Виконання музичного твору двома співаками або на двох інструментах.
ДУК (голл. doek) – товста тканина типу парусини. Застосовують для виготовлення палітурок.
ДУКАТ (італ. ducato, від duca – герцог) – старовинна срібна, потім золота монета, вперше випущена в Італії в 1140 р. і згодом поширена в західноєвропейських країнах як найвисокопробніша монета. В Росії Д. (червінець) карбувався з 1701 р. до 1885 р.
ДУКТИЛОМЕТР (від лат. ductilis – тягучий і *...метр*) – прилад для визначення дуктильності (тягучості) матеріалів (асфальту, смоли, фарби тощо).
ДУЛЬЦИН (від лат. dulcis – солодкий) – синтетична солодка речовина; безбарвні кристали, в 200 раз солодша за цукор. Застосовують у дієтичних харчових виробах, напр. хлібі для діабетиків (див. *Діабет*).
ДУЛЬЦИФІКАЦІЯ (від лат. dulcis – солодкий і *...фікація*) – підсолоджування чогось.
ДУЛЬЦІНЕЯ (ісп. Dulcinea) – 1) Поетичне ім'я, яким Дон-Кіхот називав свою кохану – Альдонсу. 2) ірон. *Дульцинея* – кохана.
ДУМ-ДУМ – розривні кулі з хрестовидним надрізом чи порожниною в головній частині. Від назви місця виготовлення – Дум-Дум, поблизу Калькутти (Індія).
ДУМПЕР (англ. dumper, від dump – звалювати) – самоскидна машина, якою перевозять на невелику віддаль сипкі вантажі.
ДУМПКАР (англ. dump-car, від dump – звалювати, викидати і car – візок) – вантажний залізничний напіввагон з кузовом, що має пневматичний пристрій для розвантажування.
ДУНІТ – магматична гірська порода, що складається переважно з *олівіну,* чорного, зеленого кольору. Використовують як вогнетрив. Від назви гори Дун у Новій Зеландії.
ДУНСТ (від нім. Dunst – чад, пара) – 1) Найдрібніший калібр *шроту.* 2) Проміжний продукт мелива (між крупами й борошном).
ДУО (від лат. duo – два) – стародавня назва інструментального дуета.
ДУОВІРИ – див. *Дуумвіри.*
ДУОДЕНАЛЬНИЙ (від лат. duodeni – по дванадцяти) – дванадцятипалий; той, що стосується дванадцятипалої кишки; *д-е зондування* – одержання вмісту дванадцятипалої кишки за допомогою *зонду*; результати зондування мають діагностичне значення.
ДУОДЕЦИМА (лат. duodecima – дванадцята) – *муз.* 1) Дванадцятий ступінь *діатонічної гами*. 2) Інтервал між першим і дванадцятим ступенями.
ДУОДЕЦИМАЛЬНИЙ (лат. duodecimus) – дванадцятий; *д-а система числення* – система, за якою кожна вища одиниця складається з 12 нижчих.
ДУОЛЬ (від лат. duo – два) – дводольна ритмічна фігура в музиці.
ДУПЛЕКС (від лат. duplex – подвійний) – 1) Двосторонній зв'язок по одному проводу одночасно в обох напрямах. 2) Здвоєна машина для чесання льону. 3) *Д.-процес* – плавлення сталі або чавуну послідовно у двох плавильних агрегатах. 4) *Д.-автотипія* – друкування двома фарбами з одноколірного півтоновогр оригіналу.
ДУПЛЕТ (від франц. double – подвоєний) – 1) У більярдній грі удар шаром в інший шар, що, вдарившись об борт, відскакує і потрапляє в лузу. 2) Два швидкі послідовні постріли з двоствольної мисливської рушниці.
ДУР (від лат. durus – твердий) – *муз. мажорний* лад. Протилежне – *моль*^{2}.
ДУРАЛЮМІН (від лат. durus – твердий і *алюміній*) – збірна назва сплавів алюмінію з міддю, магнієм, марганцем та деякими іншими хімічними елементами.

ДУРБАР, **ДАРБАР** (перс. – двір, резиденція монарха, приймальний зал) – 1) За середньовіччя у мусульманських державах рада знаті при монарху; урочистий прийом. 2) У сучасному Ірані – шахський двір.
ДУРО (ісп. duro, букв. – твердий) – старовинна іспанська срібна монета.
ДУРОМЕТР (від лат. durus – твердий і *...метр*) – те саме, що й *дюрометр.*
ДУРРА (араб. – перлина) – вид трав'янистих однорічних рослин роду *сорго* родини злакових. Вирощують як харчову й технічну культуру переважно в Африці, Азії, в Південній Європі та Північній Америці.
ДУТАР (перс. дотар, від до – два і тар – струна) – щипковий інструмент, поширений у таджиків, туркменів, узбеків.
ДУУМВІРАТ (лат. duumviratus) – спільне правління *дуумвірів.*
ДУУМВІРИ, **ДУОВІРИ** (лат. duumviri, від duo – два і vir – муж) – у Стародавньому Римі дві найвищі службові особи в колоніях і *муніципіях.*
ДУХАН (від араб, дуккан – крамниця) – корчма, невеликий ресторан на Кавказі і на Близькому Сході.
ДУЦЗЮНЬ (кит.) – *губернатор* у Китаї в 1911 – 49 pp.
ДХАРМА (санскр.) – одне з центральних понять давньоіндійської філософії, що означає закон, правило, принципи, мораль, слово; у релігійних системах – бог, абсолют.
ДХОЛ, **ДООЛ** – вірменський музичний ударний інструмент типу барабана.
ДЮБЕЛЬ (нім. Dubel – закріпка, шип) – чотиригранний стрижень, що його гострим кінцем забивають у кам'яну стінку; в тупому кінці Д. є отвір з різьбою, куди вгвинчують шуруп з *роликом* для закріплення електричного дроту.
ДЮГОНЬ (франц. dugong – морська корова) – рослиноїдний морський ссавець ряду сиреноподібних. Поширений переважно в Індійському океані.
ДЮЗА (від нім. Duse – сопло, насадка) – пристрій для розпилювання рідини.
ДЮЙМ (від голл. duim – великий палець) – міра довжини в англійській і російській системах мір (2,54 *см*).
ДЮКЕР (нім. Duker, від лат. duco – веду) – напірний водовід, прокладений нижче від дна річки чи каналу, по схилах та дну яру, під залізницею або дорогою тощо.
ДЮНИ (нім. Dune, одн.) – нанесені вітром піщані асиметричні горби, що утворюються на узбережжях морів, озер і великих річок; *материкові* Д. – див. *Бархани.*
ДЮРАБЛЬ (від франц. durable – міцний, стійкий) – сорт озимої пшениці.
ДЮРАЛЮМІНІЙ, **ДЮРАЛЬ** – те саме, що й *дуралюмін.*
ДЮРОМЕТР (від франц. dur – твердий і *...метр*) – прилад для визначення твердості різних матеріалів, зокрема гуми. Інша назва – *твердомір*.
ДЮРУТОЛЬ (від франц. dur – твердий і лат. oleum – олія) – тверда кокосова олія; застосовують у миловарінні.
ДЮШЕС (від франц. duchesse – герцогиня) – назва кількох десертних сортів груші з соковитими плодами.
ДЯФ – див. *Деф.*

ЕБЕРТИСТИ – французькі дрібнобуржуазні революціонери періоду буржуазної революції кінця 18 ст., представники лівого крила *якобінців.* Лідери – Ж. Ебер (звідки й назва), П. Шометт. Захищали інтереси міської бідноти.
ЕБОНІТ (англ. ebonite, від ebony – чорне дерево, з грец. ἔβενος) – твердий чорний, з блискучою поверхнею зламу матеріал, що його одержують *вулканізацією* гумової суміші з вмістом сірки від 25 до 50%. Широко застосовують в електротехніці, медицині.
ЕБУЛІОСКОПІЯ (від лат. ebullio – киплю і ...*скопія*) – визначення підвищення температури кипіння розчину порівняно з температурою кипіння чистого розчинника за допомогою приладу – ебуліоскопа.
ЕВАКУАЦІЯ (лат. evacuatio, від evacuo – спорожнюю) – 1) Виведення з місцевості, що перебуває під загрозою нападу ворога або стихійного лиха, з театру воєнних дій у тил населення, поранених, полонених, а також матеріальних засобів. 2) Відведення військ з районів, які вони ран.іше займали.
ЕВАЛЬВАЦІЯ (франц. evaluation, від value – ціна, вартість) – оцінювання, обчислення.
ЕВАПОРАТОР (від лат. evaporo – випаровую) – прилад для випаровування, випаровувач.
ЕВАПОРАЦІЯ (лат. evaporatio) – випарювання, випаровування.
ЕВАПОРОМЕТР (від лат. evaporo – випаровую і ...*метр*) – прилад для вимірювання кількості води, що випаровується з поверхні водойм і грунту.
ЕВГЕНОЛ (від грец. εὐγενής – шляхетний, чудовий і ...*ол*) – органічна запашна речовина, складова частина гвоздичної олії, а також інших ефірних олій; застосовують у зуболікарській практиці як знеболювальний засіб а також у парфюмерній промисловості.
ЕВДЕМОНІЗМ (грец. εὐδαιμονιομός, від εὐδαιμονία – щастя) – етичний принцип, який основою моральності вважає прагнення людини до щастя.
ЕВДІАЛІТ (від грец. εὖ – добре і διαλυτός – схильний до розпаду) – мінерал класу *силікатів,* червоного або рожевого кольору. Руда *цирконію.*
ЕВДІОМЕТР (від грец. εὔδιος – спокійний, чистий і ...*метр*) – прилад (товстостінна скляна трубка з впаяними двома платиновими дротиками) для дослідження газів, зокрема визначення за допомогою іскри кількості кисню в суміші з воднем чи вуглеводнями.
ЕВЕКЦІЯ (лат. evectio, тут – відхилення, від eveho – підіймаю) – одне з періодичних відхилень у русі Місяця від діяння сили тяжіння Сонця.
ЕВЕНТУАЛЬНИЙ (від лат. eventus – випадок) – можливий у якомусь випадку, за певних обставин; у кримінальному праві один з видів вини (*е. умисел*), за якої особа, що вчинила злочин, передбачаючи можливість суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності, не бажала їх, але свідомо допускала настання їх.
ЕВКАЛІПТ (від грец. εὖ – добре і καλυπτός – вкритий) – рід австралійських деревних або кущових рослин родини миртових. Багато видів культивують. З листя добувають ефірну олію, деревина цінується як будівельний матеріал, кору використовують як дубитель.
ЕВКОМІЯ, **ЕЙКОМІЯ** (від грец. εὖ – добре і κόμμι – камедь) – рід дерев’янистих рослин. Дико росте в Китаї. В СРСР культивують. Листя, кора й корені містять *гутаперчу.* Препарати з кори Е. застосовують при лікуванні *гіпертонії.*
ЕВМЕНІДИ (грец. Ευμενίδες) – те саме, що й *еринії.*
ЕВОЛЮТА (лат. evoluta – розгорнута) – плоска крива, що є основою для побудови за певним правилом іншої кривої – *евольвенти.*
ЕВОЛЮЦІЙНИЙ (від *еволюція*) – безперервний, поступовий, той, що розвивається поступово; *е-на теорія* – вчення про історичний розвиток живої природи.
ЕВОЛЮЦІОНІЗМ – 1) Учення, за яким усе існуюче перебуває в процесі постійного розвитку, *еволюції*. 2) *Вульгарний* Е. – механістична теорія, яка розглядає процес розвитку як кількісний перерозподіл незмінних вихідних елементів; є ідейним джерелом реформістських (див. *Реформізм*) і ревізіоністських (див. *Ревізіонізм*) теорій.
ЕВОЛЮЦІЯ (лат. evolutio, від evolvo – розгортаю) – 1) Поступовий розвиток предмета при збереженні його якості в процесі кількісних змін (на відміну від *революції*). 2) Процес зміни, розвитку, перетворення когось, чогось. 3) заст. Рух військ для перебудови з одного

бойового порядку в інший; здійснення маневру, тактичне навчання військ. 4) Навмисна зміна положення літального апарата в просторі (Е. літака).

ЕВОЛЬВЕНТА [від лат. evolvens (evolventis) – розгортаючий] – крива, описувана вільним кінцем нерозтяжної нитки, що закріплена в певній точці даної кривої *(еволюти*) і намотується на цю криву.

ЕВПАТРИДИ (грец. εὐπατρίδαι – люди шляхетного походження) – родова аристократія в Аттіці (Стародавня Греція).

ЕВРИБАТНИЙ (від грец. εὐρυς – просторий, широкий і βάθος – глибина) – різноглибинний. *Е-ні тварини* – водяні тварини, що живуть на різних глибинах. Протилежне – *стенобатний.*

ЕВРИБІОНТНИЙ [від грец. ευρύς – поширений та βιών (βιόντος) – існуючий] – повсюдно поширений. *Е-ні організми* – тварини, рослини, що можуть жити в різноманітних умовах навколишнього середовища. Напр., бурий ведмідь живе в умовах холодного й теплого клімату, в сухих і вологих районах.

ЕВРИГАЛІННІ ОРГАНІЗМИ (від грец. ευρύς – поширений і ἁλς – сіль) – морські *організми,* що можуть жити в умовах значних коливань солоності води.

ЕВРИКА (грец. εὕρηκα – я знайшов) – 1) Вигук, який приписують грецькому вченому Архімеду, коли він відкрив основний закон гідростатики (закон Архімеда). 2) Переносно – вигук радості з приводу вдалого розв’язання задачі, виникнення ідеї, нової думки.

ЕВРИМІЯ, **ЕВРИТМІЯ** (від грец. ευρυθμία – гармонійність, ритмічність, розмірність) – рівномірність ритму в музиці, танці та у вимові.

ЕВРИСТИКА (від грец. ευρίσκω – знаходжу) – 1) В античній філософії – сукупність прийомів навчання за допомогою навідних питань, теорія такої методики. *2*) Наука, що вивчає творчу діяльність.

ЕВРИТМІЯ – див. *Евримія.*

ЕВРИФАГІЯ (від грец. ευρύς – широкий і *...фагія*) – живлення тварин найрізноманітнішою їжею рослинного й тваринного походження.

ЕВТЕКТИКА (від грец. εὔτηκτος – . легкоплавкий, швидкорозчинний) – суміш двох (або кількох) речовин у такому співвідношенні, за якого температура плавлення її нижча, ніж температура плавлення суміші цих самих речовин в інших співвідношеннях. Е. застосовують як ливарні сплави, теплоносії, в легкоплавких запобіжниках, як припої (з олова і свинцю тощо).

ЕВТЕРПА (грец. Ευτέρπη) – в давньогрецькій міфології одна з дев’яти муз, покровителька музики.

ЕВФЕМІЗМ (від грец. ευφημισμός – пом’якшений вираз) – заміна слів з грубим або непристойним змістом чи забарвленням на слова й вирази, які виражають цей зміст у пом’якшеній формі або завуальовано (напр., «говорити неправду» замість «брехати»).

ЕВФОНІЯ (від грєц. εὐφωνία – милозвучність) – 1) Гармонійний добір звуків у тексті художнього твору. 2) Уникання в мові нехарактерних для неї сполучень звуків.

ЕВФОРІЯ, **ЕЙФОРІЯ** (від грец. ευ – добре і φορέω – переношу) – стан не виправданого об’єктивними умовами піднесеного настрою хворого (відчуття радості, безтурботність); спостерігається при деяких психічних захворюваннях, пухлинах мозку, при нетяжкому алкогольному сп’янінні, отруєнні наркотиками тощо.

ЕВФУЇЗМ (англ. euphuism, від грец. ευφυής – витончений, стрункий) – пишномовність, а також манерний, бундючний стиль.

ЕГАЛІТАРИЗМ (франц. egalitarisme – зрівнялівка, від egalite – рівність) – різновидність *утопічного соціалізму,* що проповідує зрівняльний розподіл засобів виробництва між дрібними приватними власниками і організацію виробництва на основі індивідуального господарства.

ЕГАЛІТАРНИЙ (франц, egalitaire, від egalite – рівність) – зрівняльний.

ЕГІДА [від грец. αἰγίς (αιγίδος) – шкіра кози; вихор, буря] – 1) В давньогрецькій міфології щит Зевса. 2) Переносно – *під егідою* – під захистом, наглядом, під покровительством.

ЕГІРИН – мінерал класу силікатів, зеленого, чорного кольору з скляним блиском. Від імені ісландського міфічного бога моря Егіра.
ЕГОЇЗМ (франц. egoisme, від лат. ego – я) – моральний принцип і негативна риса характеру, що полягають у нехтуванні інтересами суспільства й інших людей заради особистих інтересів.
ЕГОЇСТ (франц. egoiste) – людина, що ставить над усе особисті інтереси.
ЕГОТИЗМ (франц. egotisme – самозакоханість, від лат. ego – я) – переоцінення своєї особи, самозакоханість.
ЕГОФУТУРИЗМ (від лат. ego – я і *футуризм*) – одна з занепадницьких течій буржуазного мистецтва, що виявилася, зокрема, в російській поезії початку 20 ст. Див. також *Футуризм.*
ЕГОЦЕНТРИЗМ (від лат. ego – я і *центр*) – 1) Суб'єктивно-ідеалістичний філософський та моральний принцип, за яким індивідуум, особистість вважається центром Всесвіту. 2) Негативна риса характеру, що полягає в крайньому *індивідуалізмі, егоїзмі.*
ЕГРЕТ, **ЕГРЕТКА** (від франц. aigrette – гребінь, султан) – перо або інша подібна прикраса на жіночому капелюшку.
ЕГУТЕР (франц. egoutteur, від egoutter – витискати) – валик паперобної машини, яким вирівнюють поверхню паперового полотна й частково витискають з нього воду; ним також видавлюють на папері водяні знаки.
ЕДАФОН (від грец. ἔδαφος – грунт, земля) – сукупність усіх живих істот, що живуть у грунті.
ЕДДА (ісл.) – назва двох пам'яток скандінавської епічної літератури 13 ст.
ЕДЕЛЬВЕЙС (нім. Edelweiβ, від edel – благородний і weiβ – білий) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини складноцвітих. Поширені у горах Європи і Азії. Вирощують як декоративну рослину. Інша назва – *білотка*.
ЕДЕМ (давньоєвр. – рай) – 1) За біблійною легендою, земний рай, місцеперебування людини до гріхопадіння. 2) Переносно – благодатний куточок Землі.
ЕДИКТ (лат. edictum, від edico – оголошую) – 1) У Стародавньому Римі заява, що містила програму діяльності *магістрату* або службової особи *(претора, консула*). 2) Особливо важливий указ імператора чи короля.
ЕДИКУЛА (лат. aedicula, зменш. від aedes – кімната, будівля) – невелика декоративна будівля або деталь її (напр., віконний наличник) у вигляді двох колон, що підтримують *фронтон.*
ЕДИФІКАТОРИ (від лат. aedificator – будівник) – основні рослини, що визначають будову та видовий склад рослинного угруповання.
ЕДІП (грец. Οιδίπους) – 1) У давньогрецькій міфології цар м. Фів, що зумів розгадати три загадки потвори *сфінкса,* яких ніхто до нього розгадати не міг. 2) Переносно – мудра людина, що вміє розплутати складні життєві ситуації.
ЕДОМЕТР (від грец. ἔδαφος – грунт, земля і ... *метр*) – прилад для вимірювань стисливості грунту.
...**ЕДР** (від грец. ἕδρα – основа, бік, сторона) – кінцева частина назв многогранників, напр. *гексаедр.*
ЕЖЕКТОР (франц. ejecteur – викидаючий, від лат. jacto – кидаю) – струминний насос для відсмоктування (при значному розрідженні) рідин, газів, пари або сипких тіл.
ЕЗЕРИН (англ. eserine, з афр. esere) – те саме, що й *фізостигмін.*
ЕЗЕРФОЛЬ – барвиста плівка для тиснення на палітурках.
ЕЗОПІВСЬКА мова – замасковане висловлювання думок. Від імені давньогрецького байкаря Езопа.
ЕЗОТЕРИЧНИЙ (від грец. εσωτερικός – внутрішній) – той, що містить внутрішній, глибинний або таємний, прихований смисл. Протилежне – *екзотеричний. Е-не знання* – таємне вчення, відоме лише вузькому колу обраних осіб.

ЕЗОФАГОСКОП (від грец. οἰσοφάγος – стравохід і *...скоп*) – прилад (трубка з оптичною й освітлювальною системами), що його вводять через рот у стравохід для його дослідження.
ЕЗОФАГОСКОПІЯ – огляд стравоходу за допомогою *езофагоскопа.*
ЕЙДЕТИЗМ (від грец. εἶδος – вид, вигляд) – *психол.* здатність відтворювати надзвичайно яскравий наочний образ предмета через тривалий час після припинення його дії на органи чуттів.
ЕЙЗЕНАХЦІ – члени соціал-демократичної робітничої партії Німеччини, створеної в 1869 р. на з'їзді в м. Ейзенаху. У своїй діяльності керувалися положеннями марксизму. В 1875 р. об'єдналися з лассальянцями в єдину Німецьку соціалистичну робітничу партію. За поступки опортуністам, що знайшло відображення в Готській програмі, їх критикували К. Маркс і Ф. Енгельс.
ЕЙКОМІЯ – див. *Евкомія.*
ЕЙКУМЕНА – див. *Ойкумена.*
ЕЙНШТЕЙНІЙ – штучно одержаний *радіоактивний* хімічний елемент, символ Es, ат. н. 99; належить до *актиноїдів.* Від прізвища німецького фізика А. Ейнштейна.
ЕЙРЕ – розмінна монета Ісландії, 1/100 ісландської *крони.*
ЕЙФОРІЯ – див. *Евфорія.*
ЕКВАТОР (від лат. aequator – рівнодільник) – 1) Окружність. 2) Е. *географічний* – лінія перетину земної кулі площиною, що проходить через центр Землі, перпендикулярно до осі її обертання; поділяє Землю на дві півкулі – Північну й Південну. 3) Е. *магнітний* – лінія, що з'єднує точки на земній поверхні, в яких магнітне нахилення дорівнює нулеві. 4) Е. *небесний* – лінія перетину небесної сфери площиною, перпендикулярною до осі світу; поділяє небесну сферу на дві півкулі – Північну й Південну.
ЕКВАТОРІАЛ (франц. equatorial, від лат. aequator – рівнодільник) – лінзовий або дзеркальний *телескоп* на установці, що має дві осі обертання, одна з яких паралельна осі обертання Землі, а друга перпендикулярна до першої.
ЕКВАТОРІАЛЬНИЙ – той, що належить до *екватора;* розміщений близько до екватора; *е-ні координати* небесних світил – кути, що визначають положення небесних світил щодо площини небесного екватора.
ЕКВІВАЛЕНТ [від aequivalens (aequivalentis) – рівноцінний] – 1) Рівноцінне, рівносильне, рівнозначне; предмет або кількість, що відповідає іншим предметам або кількостям, може замінювати або виражати їх. 2) Товар, що виражає вартість інших товарів, на які він обмінюється. 3) Е. хімічний елемента – вагова кількість елемента, що сполучається або заміщує у сполуках 8 вагових частин кисню (або 1,008 вагових частин водню); Е. *хімічний сполуки* – кількість сполуки, що відповідає еквівалентові водню або кисню.
ЕКВІВАЛЕНТНИЙ (від *еквівалент*) – рівносильний, рівнозначний, рівноцінний, однаковий за величиною; *е. обмін* – обмін рівноцінними товарами.
ЕКВІЛІБРИСТ (від лат. aequilibris – зрівноважений, горизонтальний) – 1) Цирковий артист, який займається *еквілібристикою.* 2) Переносно – надзвичайно хитра, спритна людина.
ЕКВІЛІБРИСТИКА (від лат. aequilibritas – рівновага) – 1) Жанр циркового мистецтва, заснований на вмінні виконавця робити складні акробатичні вправи, зберігаючи рівновагу при нестійких положеннях тіла (на канаті, кулі). 2) Переносно – вміння дуже легко влаштовуватися, лавірувати за різних обставин.
ЕКВІЛІНЕАРНІСТЬ (від лат. aequus – рівний і linearis – лінійний) – рівнорядковість. Вимога, згідно з якою у віршованому перекладі має бути така сама кількість рядків, як і в оригіналі.
ЕКВІПОЛЕНТНІСТЬ [від лат. aequipollens (aequipollentis) – рівносильний, рівнозначний] – у логіці – збіг за значенням при можливій відмінності за смислом.

ЕКВІПОТЕНЦІ<u>А</u>ЛЬНИЙ (від лат. aequus – рівнин, однаковий і *потенціальний*) – однаковий з чимсь щодо величини потенціалу; *е-на поверхня* – поверхня, в усіх точках якої однаковий потенціал.
ЕКВІРИТМ<u>І</u>Я (від лат. aequus – рівний і *ритм*) – якнайточніше додержання перекладачем ритмічних особливостей кожного окремого вірша оригіналу.
<u>Е</u>КЕР (франц. equerre – кутомір, від лат. quadro – роблю чотирикутним) – геодезичний інструмент для побудови на місцевості кутів певної величини, здебільшого 90°, 45°.
ЕКЗАЛЬТ<u>А</u>ЦІЯ (лат. exaltatio, від exaltus – дуже високий) – збуджений стан, надмірна захопленість. У психіатрії – стан збудження без потьмарення свідомості.
ЕКЗ<u>А</u>МЕН (від лат. examen – зважування, досліджування, випробування) – перевірка, іспит з якого-небудь навчального предмета.
ЕКЗАНТ<u>Е</u>МА (грец. εξάνθημα, від έξανθέω – квітну) – шкірний висип. Виникає внаслідок впливу на шкіру фізичних, хімічних, біологічних *факторів,* при функціональному розладі нервової системи, при інфекційних захворюваннях тощо.
ЕКЗАР<u>А</u>ЦІЯ (лат. exaratio, від exaro – виорюю) – руйнування гірських порід сповзаючим глетчерним льодовиком.
ЕКЗ<u>А</u>РХ (від грец. εξαρχος – керівник) – 1) У Стародавній Греції глава жерців при храмі. 2) У Візантійській імперії намісник *імператора,* правитель області. 3) У православ'ї – глава церковної округи (екзархату).
ЕКЗЕГ<u>Е</u>ЗА (від грец. έξήγησις – викладення, роз'яснення, вказівка) – 1) Філологічне тлумачення літературних текстів, переважно *античних.* 2) Роз'яснення й тлумачення біблійних текстів.
ЕКЗЕГ<u>Е</u>ТИ (від грец. εξηγητής – керівник, наставник, тлумач) – 1) У Стародавній Греції тлумачі *оракулів,* іноді законів і звичаїв. 2) Починаючи з александрійської епохи – філологи, які займалися *екзегезою;* пізніше – богослови-схоласти, які тлумачили біблійні тексти.
ЕКЗЕКВАТ<u>У</u>РА (від лат. exsequor – виконую) – 1) В міжнародному праві документ про визнання *консула* урядом країни, в яку він призначений, і про надання йому дозволу виконувати консульські функції. 2) Виконання в даній країні судового рішення, прийнятого в іншій країні.
ЕКЗЕК<u>У</u>ЦІЯ (від лат. exsecutio – виконання, покарання) – 1) Тілесне покарання. 2) В буржуазному праві добровільне чи примусове виконання рішень судових і адміністративних органів.
ЕКЗ<u>Е</u>МА (від грец. έκζεμα – висип) – запальне захворювання шкіри, що виникає переважно як алергійна реакція (див. *Алергія*) у відповідь на діяння різних зовнішніх та внутрішніх факторів.
ЕКЗЕМПЛІФІК<u>А</u>ЦІЯ (від лат. exemplum – взірець, зразок і *...фікація*) – з'ясування чогось методом прикладів; підтвердження документами.
ЕКЗЕМПЛ<u>Я</u>Р (від лат. exemplar – зразок, приклад) – 1) Зразок з числа подібних речей. 2) Представник якогось роду – тварин, рослин тощо. 3) Переносно – особа, яка відзначається дивними, негативними рисами.
ЕКЗЕРС<u>И</u>С (франц. exercise, від лат. exercitium – вправа) – музичний твір, призначений для тренування техніки виконання.
ЕКЗ<u>И</u>НА (від грец. έξω – зовні) – зовнішня оболонка у пилкових зерен квіткових та спорових рослин.
ЕКЗИСТЕНЦІАЛ<u>І</u>ЗМ (від лат. existentia – існування) – суб'єктивно-ідеалістична течія в сучасній буржуазній філософії, що вважає реальним лише існування людини та її переживань, проповідує крайній *індивідуалізм.*
ЕКЗИСТ<u>Е</u>НЦІЯ (лат. existentia, від existo – існую) – основна категорія *екзистенціалізму,* яка означає внутрішнє буття людини, те непізнаване, *ірраціональне* в людському «Я», внаслідок чого людина є конкретною неповторною особистістю.
ЕКЗО... (від грец. έξω – зовні, поза) – префікс, що означає «зовні», «поза чимсь».

ЕКЗОБІОЛОГІЯ (від *екзо...* та *біологія*) – те саме, що й *астробіологія.*
ЕКЗОГАМІЯ (від *екзо...* і *...гамія*) – за первіснообщинного ладу звичай, який забороняв шлюби між членами однієї родової групи, *фратрії.* Протилежне – *ендогамія.*
ЕКЗОГЕННИЙ (від *екзо...* і *...генний*) – зумовлений зовнішніми причинами; *е-ні процеси* – процеси, що відбуваються на поверхні Землі та в її приповерхневих шарах (вивітрювання, *ерозія,* діяльність льодовиків, підземних вод); *е-не живлення* – складова частина обміну речовин. Пов'язане з надходженням поживних речовин до шлунково-кишкового тракту людини чи тварин. Протилежне – *ендогенний.*
ЕКЗОДЕРМА (від *екзо...* і *...дерма*) – шар клітин під покривною тканиною коренів рослин *(епіблемою*).
ЕКЗОКРИННИЙ (від *екзо...* і грец.. κρίνω – відділяю) – зовнішньо-секреторний; *е-ні залози* тварин і людини – залози, що виділяють продукти своєї діяльності на поверхню тіла або в його порожнини (слинні, потові, сальні, молочні залози тощо).
ЕКЗОСМОС (від *екзо...* і *осмос*) – просочування рідин і розчинених речовин з клітини в зовнішнє середовище.
ЕКЗОСФЕРА (від *екзо...* і *сфера*) – зовнішня оболонка земної *атмосфери,* починається з висоти близько 1000 *км,* переходить у міжпланетний простір.
ЕКЗОТЕРИЧНИЙ (від грец. εξωτερικός – зовнішній) – загальнодоступний, призначений для публічного викладу. Протилежне – *езотеричний.*
ЕКЗОТЕРМІЧНИЙ (від *екзо...* і *термічний*) – той, що віддає тепло; *е-ні реакції* – хімічні реакції, під час яких виділяється тепло (напр., горіння).
ЕКЗОТИ (від грец. εξωτικός – чужий, іноземний) – рослини або тварини, ввезені з інших країн у райони, де їх раніше не було. Коли Е. набувають великого поширення в місцеві флорі і фауні, їх перестають так називати.
ЕКЗОТИКА (від грец. εξωτικός – чужий іноземний) – дивні, незвичні, з погляду людей даної країни, особливості природи, звичаїв, мистецтва віддалених країн.
ЕКЗОТИЧНИЙ – 1) Той, що стосується *екзотики,* виходить за межі звичного. 2) Переносно – химерний, дивовижний.
ЕКЗОТОКСИНИ (від *екзо...* і *токсини*) – токсини, що виділяються мікробами в середовище, що їх оточує (напр., токсини дифтерійної палички).
ЕКЗОТРОФНИЙ (від *екзо...* і *...трофний*) – той, що стосується паразитичних організмів, які живуть на поверхні організму-живителя.
ЕКЗОФТАЛМ, **ЕКЗОФТАЛЬМ** (від *екзо...* і грец. οφθαλμός – око) – випинання очного яблука з орбіти; спостерігається при зміні форми очного яблука, базедовій хворобі, при утворенні пухлин позаду ока тощо.
ЕКІВОК (франц. equivoque, від лат. aequivocus – двозначний) – 1) Двозначність. 2) Натяк на щось, викрут.
ЕКІПАЖ (франц. equipage) – 1) Ресорний візок. 2) Особовий склад, який обслуговує корабель, літак, танк. 3) Берегова військова частина (флотський Е.), що служить для поповнення флотських команд.
ЕКІПІРОВКА (від франц. equiper – споряджувати) – спорядження, поповнення; все необхідне для того, щоб екіпірувати когось або щось.
ЕКЛАМПСІЯ (грец. εκλαμψις – блиск, від εκλάμπω – спалахую) – захворювання, пов'язане з вагітністю й родами; належить до групи *токсикозів* вагітності. Спричиняється порушенням обміну речовин у вагітних і безпосередньо розладом функції нирок.
ЕКЛЕЗІЯ, **ЕКЛЕСІЯ** (грец. εκκλησία – загальні збори, громада) – народні збори в демократичних державах Стародавньої Греції.
ЕКЛЕКТИК (від грец. εκλεκτικός – той, що вибирає) – особа, яка безпринципно поєднує суперечливі несумісні погляди, стилі. Див. *Еклектика.*
ЕКЛЕКТИКА, **ЕКЛЕКТИЗМ** (від грец. εκλεκτικός – той, що вибирає) – 1) Напрям в античній філософії 2 ст. до н. е. – 2 ст. н. е., для якого характерні поєднання елементів різних філософських систем і тенденція до стирання відмінностей між ученнями й

школами. 2) Механічне поєднання в одному вченні різнорідних, органічно несумісних елементів; безпринципне запозичення й змішування суперечливих ідей, оцінок теорій. 3) Переносно – відсутність оригінальности і самостійності.
ЕКЛЕР (франц. eclair) – заварне тістечко з кремом усередині.
ЕКЛІМЕТР (від грец. εκκλιμα – відхід і *...метр*) – у *топографії* – прилад, за допомогою якого приблизно визначають кут нахилу лінії місцевості до горизонту.
ЕКЛІПТИКА (від грец. εκλειπτική – затемнення) – 1) Велике коло небесної сфери, по якому відбувається видимий річний рух Сонця, або коло, утворюване перерізом цієї сфери площиною земної орбіти. 2) Площина, в якій рухається Земля навколо Сонця.
ЕКЛОГА (від грец. εκλογή – вибірка, витяги) – 1) Один з видів античної, а потім і європейської поезії про пастуше життя, близький до *ідилії* і *пасторалі.* 2) Збірник законів Візантії, виданий у 1-й половині 8 ст.
ЕКЛОГІТ (від грец. εκλογή – – вибір) – кристалічна гірська порода, що складається переважно з піроксену і гранату.
ЕКОГЕНЕЗ (від грец. οίκος – оселя, середовище і *...генез*) – історичний процес зміни особливостей організмів, пов'язаний із змінами умов життя (екологічних умов).
ЕКОЛОГІЯ (від грец. οίκος – оселя, середовище й *...логія*) – наука про зв'язок організмів із середовищем.
ЕКОНОМ (від грец. οικονόμος – хазяїн, розпорядник) – управитель господарства.
ЕКОНОМАЙЗЕР (англ. economizer, від economize – заощаджувати, зберігати) – пристрій для підігрівання води в котельних установках, повітря в теплообмінних апаратах або для регулювання складу горючої суміші в *карбюраторах* двигунів.
ЕКОНОМЕТРИКА, **ЕКОНОМЕТРІЯ** (від *економіка* і грец. μετρέω – міряю) – вивчення економічних явищ та процесів засобами математичного і статистичного аналізу.
ЕКОНОМІКА (грец. οικονομική, від οίκος – житло і νόμος – закон) – 1) Історично визначена сукупність суспільно-виробничих відносин, що характеризують економічний лад суспільства, його базис, властивий певній суспільно-економічній *формації.* Визначальним елементом Е. є панівні в ній відносини власності на засоби виробництва. Капіталістична приватна власність становить основу Е. буржуазного суспільства, суспільна власність – основу Е. соціалізму. Е. поділяється на національно-державну і світову (світова Е. соціалізму, світова Е. капіталізму). 2) Народне господарство даної країни. 3) Наука, що вивчає специфіку виробничих відносин у певній галузі або сфері суспільної діяльності (Е. промисловості, Е. сільського господарства, Е. будівництва, Е. матеріально-технічного постачання, Е. невиробничої сфери, Е. праці).
ЕКОНОМІЧНИЙ (від грец. οικονομικός – господарський) – той, що стосується економіки або політичної економії; господарський, найвигідніший, раціональний; *е-на політика* – система економічних заходів, що їх здійснює держава в інтересах пануючих класів; *е. матеріалізм* – вульгарно-соціологічний напрям економічної думки, що перекручує *історичний матеріалізм,* визначаючи економіку єдиною силою суспільного розвитку і заперечуючи роль політичної надбудови та ідеології в цьому розвитку.
ЕКОНОМІЯ (від грец. οικονομία – ведення домашнього господарства) – 1) Заощаджені проти встановленої норми матеріали, сировина, паливо, час, грошові ресурси на виробництво одиниці продукції або виконаних робіт. 2) Великий поміщицький маєток.
ЕКОСЕЗ (від франц. ecossais – шотландський) – старовинний шотландський народний танець під акомпанемент волинки. Поширився як бальний танець у 17 – 18 ст. в багатьох країнах Європи.
ЕКОСФЕРА (від грєц. οίκος – дім, середовище й *сфера*) – шар атмосфери, що є фізіологічною межею для польотів у відкритій кабіні літального апарата.
ЕКОТИП (від грец. οίκος – дім, середовище *і тип*) – група особин будь-якого виду, які пристосовані до існування в певному місці оселення та відрізняються від інших груп особин того самого виду спадково закріпленими особливостями.

ЕКОТОП (від грец. οἰκος – дім, середовище і *...топ*) – сукупність природних факторів (кліматичних, ґрунтових), яка характеризує певну однорідну ділянку землі.
ЕКРАН (франц. ecran, букв. – заслон, ширма) – 1) Пристрій, поверхня якого поглинає, перетворює або відбиває енергію різного виду проміння. 2) Натягнута біла матерія, на поверхні якої демонструють зображення з діапозитивів, фільмів тощо.
ЕКРАНІЗАЦІЯ, **ЕКРАНІЗУВАННЯ** – втілення на *екрані* засобами кіномистецтва літературних творів і сценічних вистав.
ЕКРАНУВАННЯ (від *екран*) – захист апаратів, приладів, машин від зовнішніх впливів (найчастіше електричного, магнітного та електромагнітного полів).
ЕКС- (лат. ex – з, від) – у складних словах означає «колишній».
ЕКС... (лат. ex...) – префікс, що означає відокремлення, рух догори, позбавлення, звільнення, зміну якості, завершення.
ЕКСГАУСТЕР (англ. exhauster, від лат. exhaurio – вичерпую, виймаю) – пристрій для відсмоктування (при невеликому розрідженні) газів і легких матеріалів.
ЕКСГУМАЦІЯ (від *екс...* і лат. humus – земля) – в слідчій і судовій практиці викопування трупа з метою судовомедичного дослідження.
ЕКСЕДРА (грец. ἐξέδρα) – напівкругла ніша з сидіннями вздовж стін; у давньогрецькій архітектурі – напівкруглий виступ у *портику з* місцями для сидіння, в римській – приймальна в житловому будинку, в середньовічній – те саме, що й *апсида.*
ЕКСИКАТОР (від лат. exsicco – висушую) – прилад для збезводнювання різних *препаратів.*
ЕКСИТОН (від лат. excito – збуджую) – збуджений стан системи *електронів* у напівпровідниках і *діелектриках,* пов'язаний з утворенням пари електрон – дірка.
ЕКСКАВАТОР (англ. excavator, від лат. excavo – видовбую) – самохідна землерийна машина для виймання й переміщування грунту, гірської породи тощо.
ЕКСКАВАЦІЯ (від лат. excavatio – видовбування) – 1) Виймання грунту, гірських порід тощо за допомогою вибухівок або екскаваторів. 2) *анат.* Заглиблення.
ЕКСКОРІАЦІЯ (від лат. excorio – здираю шкіру) – поверхневий *дефект* шкіри, який виникає внаслідок розчісування, при механічних ушкодженнях тощо.
ЕКСКРЕМЕНТИ (від лат excrementum – відхід, виділення) – продукти випорожнення людини й тварин.
ЕКСКРЕТИ (від лат. excretum – виділене) – кінцеві продукти обміну речовин, виділені організмом (напр., сеча).
ЕКСКРЕЦІЯ (лат. excretio, від excerno – виділяю) – виділення; робота залоз та інших органів, спрямована на вилучення з організму кінцевих продуктів обміну речовин, а також сторонніх та шкідливих для організму сполук.
ЕКСКУРС (лат. excursus – відступ, від excurro – вибігаю) – у викладі або описі чого-небудь відхилення від основної теми з метою висвітлити побічні або додаткові питання (напр., Е. в минуле).
ЕКСКУРСІЯ (від лат. excursio – поїздка) – 1) Колективне відвідування визначних місць з освітньою або іншою метою. 2) Група осіб, що здійснюють таке відвідування.
ЕКСЛІБРИС (лат. exlibris, букв. – з книг) – книжковий знак, який наклеюють на зворотний бік обкладинки; художньо виконана етикетка з позначенням імені власника книг.
ЕКСОД (грец. ἔξοδος, букв. – вихід) – в античному театрі – заключна частина трагедії, урочистий відхід акторів зі сцени.
ЕКСПАНДЕР (англ. expander, від лат expando – розширюю) – 1) Електричний пристрій, що «розширює» діапазон між сильними і слабкими звуковими сигналами. 2) Пневматичний двигун, що діє під впливом стиснутого газу. 3) Інструмент для розширення котельних труб. 4) Розширювальний пристрій у машинах для проходження свердловин під землею.

ЕКСПАНС<u>И</u>ВНИЙ (франц. expansif, від лат. expansio – розширення, поширення) – той, що бурхливо нестримано виявляє свої почуття.

ЕКСПАНСІОН<u>І</u>ЗМ (франц. expansionnisme) – загарбницька політика імперіалістичних країн, прагнення до *експансії.*

ЕКСП<u>А</u>НСІЯ (від лат. expansio – розширення, поширення) – загарбання імперіалістичними державами та монополістичними об'єднаннями чужих територій, ринків, джерел сировини; економічне і політичне поневолення інших країн.

ЕКСПАТРІ<u>А</u>ЦІЯ (від *екс...* і лат. patria – батьківщина) – добровільне або примусове залишення батьківщини. Звичайно призводить до зміни або втрати громадянства.

ЕКСПЕД<u>И</u>ТОР (від лат. expedio – споряджую) – службова особа, обов'язком якої є відправлення або супроводження товарів, кореспонденції тощо.

ЕКСПЕД<u>И</u>ЦІЯ (від лат. expeditio – приведення в порядок, похід) – 1) Відправлення, розсилання. 2) Відділ установи, підприємства, що приймає, відправляє, розсилає кореспонденцію. 3) Відрядження групи людей для дослідження різних об'єктів. 4) *Каральна* Е. – придушення масового руху силами військ або поліції. 5) *Військова* Е. – відправка військ для здійснення операції у віддаленій місцевості. 6) Колектив, група, що здійснює мандрівку, похід, поїздку з певною метою.

ЕКСПЕРИМ<u>Е</u>НТ (лат. experimentum, від experior – випробовую) – 1) Спроба, дослід. 2) Форма пізнання об'єктивної дійсності, один з основних методів наукового дослідження явищ.

ЕКСПЕРИМЕНТ<u>А</u>ЛЬНИЙ (від *експеримент*) – той, що грунтується на досліді, спостереженні.

ЕКСП<u>Е</u>РТ (від лат. expertus – досвідчений) – фахівець, який здійснює *експертизу.*

ЕКСПЕРТ<u>И</u>ЗА (франц. expertise, від лат. expertus – досвідчений) – розгляд, дослідження *експертом* якихось справ, питань, що потребують спеціальних знань (напр., медична Е., бухгалтерська Е., судова Е.).

ЕКСПІР<u>А</u>ЦІЯ (від лат. expiratio – випаровування, видихання) – видих; видихання повітря при творенні звуків мови.

ЕКСПЛАНТ<u>А</u>Т (від лат. explanto – викорінюю) – частина органа або тканини, яку використовують для *експлантації.*

ЕКСПЛАНТ<u>А</u>ЦІЯ (від лат. explatatio – викорінення) – вирощування тваринних або рослинних тканин чи клітин або частин органів поза організмом. Інша назва – *культура тканин*.

ЕКСПЛІК<u>А</u>ЦІЯ (лат. explicatio, від explico – пояснюю, розгортаю) – 1) Наукове пояснення. 2) Процес, у результаті якого розкривається зміст певної єдності, а її частини набувають самостійного існування і можуть відрізнятися одна від одної; розгортання. 3) Пояснення умовних позначень на планах, картах тощо (див. *Легенда*). 4) Режисерський план постановки спектаклю.

ЕКСПЛОЗ<u>И</u>ВИ (від франц, explosif – вибуховий) – вибухові речовини.

ЕКСПЛОЗ<u>І</u>Я (франц. explosion – вибух, від лат. explodo – виганяю з галасом) – остання, третя фаза (вибух) *артикуляції* змичних приголосних (б, п, д, т).

ЕКСПЛУАТ<u>А</u>ТОР (франц. exploiteur, від лат. explico, букв. – розгортаю) – власник засобів виробництва (капіталіст, поміщик, куркуль), що привласнює результати чужої найманої праці.

ЕКСПЛУАТ<u>А</u>ЦІЯ (франц. exploitation) – 1) Привласнення результатів праці трудящих власниками засобів виробництва. Властива рабовласницькому, феодальному і капіталістичному суспільствам. 2) Систематичне використання людиною родовищ корисних копалин, промислового устаткування, засобів транспорту.

ЕКСПЛУАТ<u>О</u>ВАНИЙ – той, що зазнає *експлуатації.*

ЕКСПОЗ<u>Е</u> (франц. expose – виклад) – 1) Короткий виклад якогось документа, твору тощо. 2) В парламентській практиці – коротке повідомлення представників уряду з питань поточної політики.

ЕКСПОЗИМЕТР [від *експози (ція*) і *...метр*] – те саме, що й *експонометр.*
ЕКСПОЗИТУРА (від лат. expositus – виставлений, представлений) – те саме, що й *агентура.*
ЕКСПОЗИЦІЯ (від лат. expositio – виклад, опис) – 1) Частина сюжету твору, де змальовуються суспільне середовище й життєві обставини, в яких формувались риси характеру дійових осіб, історичні умови. 2) Перша частина сонатної форми або фуги, в якій викладено основні теми. 3) Систематизоване розміщення експонатів у музеї або на виставці, яке дає глядачеві більш-менш закінчене уявлення про певне коло предметів чи проблем. 4) Час (видержка), протягом якого при фотографуванні відкритий об'єктив кіно- чи фотоапарата.
ЕКСПОНАТ (від лат. expono – виставляю напоказ) – предмет, продукція, що їх показують на виставці, виставляють у музеї.
ЕКСПОНЕНТ [від лат. exponens (exponentis) – той, що виставляє напоказ] – 1) Особа чи організація, що виставляє на виставці предмет. 2) Іноді назва показника степеня.
ЕКСПОНЕНЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ (від лат. expono – виставляю напоказ) – *функція* виду $y = a^x$, де *a* – стале число (додатне, але не дорівнює одиниці). Інша назва – *показникова функція*.
ЕКСПОНОМЕТР (від лат. expono – виставляю, показую і *...метр*) – прилад, яким визначають *експозицію* при фотографуванні чи кінозніманні. Інша назва – *експозиметр*.
ЕКСПОНУВАТИ (від лат. expono – виставляю напоказ) – 1) Показувати якусь річ у музеї або на виставці, 2) Піддавати світлочутливий матеріал дії світла. 3) У шаховій грі підставляти фігуру під удари фігур противника.
ЕКСПОРТ (англ. export, від лат. exporto – виношу, вивожу) – 1) Вивіз за межі країни товарів, капіталу, цінних паперів для реалізації їх на зовнішньому ринку. 2) Кількість і вартість вивезених за кордон товарів.
ЕКСПОРТЕР (франц. exporteur, від лат. exporto – вивожу) – особа або організація (країна), яка вивозить товари, капітали або цінні папери за кордон.
ЕКСПРЕС (англ. express, від лат. expressus – виразний) – швидкісний пасажирський поїзд, судно, автобус, які рухаються без зупинок або з мінімальною кількістю їх.
ЕКСПРЕС-АНАЛІЗ (від лат. expressus – виразний, випуклий і *аналіз*) – сукупність методів кількісного хімічного аналізу, що дають змогу швидко контролювати певний виробничий чи технологічний процес.
ЕКСПРЕСИВНИЙ (франц. expressif, від лат. expressus – виразний, випуклий) – виразний, наділений *експресією.*
ЕКСПРЕСИВНІСТЬ – підкреслений вираз почуттів, думок.
ЕКСПРЕСІОНІЗМ (від франц. expression – вираження, виразність) – формалістична суб'єктивно-ідеалістична течія в буржуазному мистецтві й літературі 20 ст. Суб'єктивний світ художника Е. проголосив єдиною реальністю, а вираження його – головною метою мистецтва. Поширений у ФРН, Франції, США.
ЕКСПРЕСІЯ (лат. expressio – вираження, від exprimo – чітко вимовляю, зображую) – виразність, підкреслене виявлення почуттів, переживань.
ЕСПРОМТ (від лат. expromtus – той, що є під рукою, готовий) – принагідний виступ (прозовий, віршований, музичний) без підготовки, різновидність *імпровізації.*
ЕКСПРОПРІАТОР – організатор, учасник *експропріації.*
ЕКСПРОПРІАЦІЯ (лат. exrpropriate, від exproprio – позбавляю власності) – 1) Примусове вилучення майна у власність держави. 2) Позбавлення засобів виробництва певного класу іншим класом, яке здійснюється економічним шляхом або за допомогою прямого насильства. 3) Е. *експропріаторів* – революційний акт примусового позбавлення експлуататорських класів власності на засоби виробництва й передача їх у руки трудящих під час пролетарської революції.

ЕКСТАЗ (від грец. εκστασις – нестяма, несамовитість) – найвищий ступінь захоплення. Може бути пов'язаний як з нормальними психічними явищами (творчий Е.), так і з хворобливими *(істерія, паранойя*).
ЕКСТЕМПОРАЛЕ (від лат. extemporalis – непідготовлений) – в російській дореволюційній та закордонній школі – класна письмова вправа, переклад з рідної мови на іноземну без попередньої підготовки.
ЕКСТЕНЗОР (лат. extensor, від extendo – розтягую) – м'яз, що розгинає суглоб; розгинач.
ЕКСТЕНСИВНИЙ (від лат. extensivus – розширюючий) – пов'язаний з кількісним (а не якісним) збільшенням, розширенням, поширенням. Протилежне – *інтенсивний.*
ЕКСТЕР'ЄР (франц. exterieur, від лат. exterior – зовнішній) – зовнішній вигляд і будова тіла тварини. Оцінка тварин за Е. має велике значення при доборі їх для розведення.
ЕКСТЕРИТОРІАЛЬНИЙ (від *екс...* і *територіальний*) – той, що користується правом *екстериторіальності*.
ЕКСТЕРИТОРІАЛЬНІСТЬ (від *екс...* і *територія*) – в міжнародному праві привілеї, що надаються главам іноземних держав, іноземним дипломатичним представникам.
ЕКСТЕРН (від лат. externus – зовнішній, сторонній) – особа, що складає *екзамени* в навчальному закладі, не навчаючись у ньому.
ЕКСТЕРНАТ (від лат. externus – сторонній) – система навчання, що грунтується на самостійному вивченні курсу навчального закладу без відвідування занять з наступним складанням *екзаменів* за цей курс.
ЕКСТЕРОРЕЦЕПТОРИ, **ЕКСТЕРОЦЕПТОРИ** [від лат. exter – зовнішній і *(ре*) *цептор*] – особливі нервові або епітеліальні утворення на поверхні тіла людини, що сприймають подразнення зовнішнього середовища й перетворюють їх на нервові збудження, які передаються у вищі відділи центральної нервової системи, спричинюючи певні відчуття.
ЕКСТЕРОРЕЦЕПЦІЯ, **ЕКСТЕРОЦЕПЦІЯ** [від лат. exter – зовнішній і *(ре*) *цепція*] – сприймання організмом тварини чи людини подразнень зовнішнього середовища за допомогою особливих нервових утворів – *екстерорецепторів.*
ЕКСТИНКЦІЯ (лат. exstinctio – гасіння, від exstinguo – гашу) – ослаблення світла в атмосфері внаслідок розсіяння і поглинання його.
ЕКСТИРПАЦІЯ (від лат. exstirpatio – викоренення, знищення) – повне видалення хірургічним шляхом органа (напр., Е. селезінки, шлунка, матки тощо) або новоутворення (пухлини).
ЕКСТРА (від лат. extra – поза, крім, над) – найвищий ступінь якості; вище від загальноприйнятих норм або зразків.
ЕКСТРА... (від лат. extra – поза, зовні, крім) – префікс, що означає надмірність, винятковість, розташування поза чимсь.
ЕКСТРАВАГАНТНИЙ (від франц. extravagant – безглуздий, недоладний) – той, що привертає увагу своєю незвичайністю, виділяється чимось, що не відповідає загальноприйнятим звичаям, нормам, моді.
ЕКСТРАВАЗАТ (від *екстра...* і лат. vas – судина) – кров, що виливається з кровоносних судин у тканини або порожнини організму людини й тварин. Інша назва – *крововилив*.
ЕКСТРАДИЦІЯ (від *екс...* і лат. traditio – передача) – видача іноземній державі особи, що вчинила злочин.
ЕКСТРАКТ (від лат. extractum – вилучене) – 1) Згущена водна, спиртова або ефірна витяжка з рослинних чи тваринних тканин. 2) Стислий виклад якогось твору, документа тощо.
ЕКСТРАКТИВНИЙ (від лат. extractus – вилучення) – 1) Той, що стосується *екстракції.* 2) Той, що має властивості *екстракту.* 3) *біол. Е-ні речовини* – органічні небілкові речовини, які містяться в тваринних і рослинних тканинах і які можна одержати екстракцією за допомогою киплячої води.
ЕКСТРАКТОР (від лат. extractor – витягаючий) – 1) Апарат для добування речовин із сумішей з неперервною циркуляцією розчинника. 2) Пристрій, яким витягують стріляну

гільзу чи патрон з патронника. 3) Медичний інструмент для видалення зуба, зубного нерва тощо.
ЕКСТРАКЦІЯ, **ЕКСТРАГУВАННЯ** (від лат. extraho – витягаю, вилучаю) – 1) Розділення суміші речовин на складові частини за допомогою розчинника, в якому вони розчиняються неоднаково. Застосовують у хімічній, фармацевтичній, харчовій промисловості. 2) Медична операція видалення, витягнення чого-небудь, напр. Е. зуба.
ЕКСТРАОРДИНАРНИЙ (від лат. extraordinarius – надзвичайний, незвичайний) – винятковий, рідкісний. Протилежне – ординарний.
ЕКСТРАПОЛЮВАТИ (від *екстра...* і лат. polio – пригладжую, обробляю) – поширювати висновки, одержані щодо однієї частини якоїсь *системи,* на іншу частину тієї самої системи.
ЕКСТРАПОЛЯЦІЯ (від *екстраполювати*) – 1) Наближене знаходження за рядом даних значень функції інших її значень, що містяться поза цим рядом. 2) Поширення кількісних (статистичних) висновків, одержаних у результаті вивчення соціально-економічних явищ та процесів досліджуваної сукупності, на іншу однорідну сукупність, на інший час.
ЕКСТРЕМАЛЬ (від лат. extremus – крайній) – інтегральна крива *диференціального* рівняння Ейлера. Трапляється у *варіаційному* численні.
ЕКСТРЕМІЗМ (від лат. extremus – крайній) – схильність до крайніх поглядів і дій (переважно в політиці).
ЕКСТРЕМІСТ – прихильник *екстремізму.*
ЕКСТРЕМУМ (від лат. extremum – край, кінець) – найбільше та найменше значення якоїсь *функції.*
ЕКСТРЕНИЙ (від лат. extra – поза крім, зверх) – терміновий, надзвичайний, невідкладний; той, що вимагає негайного втручання, розв'язання.
ЕКСТРУЗІЯ (лат. extrusio, від extrudo – виштовхую) – 1) Вихід в'язкої лави з кратера *вулкана* на поверхню Землі у формі купола або стовпоподібного підняття. 2) Обробка (продавлюванням крізь формуючі пристрої) матеріалів тиском, що створюється спеціальними пресами.
ЕКСУДАТ (лат. exsudatum, від exsudo – потію) – рідина, що просочується при запальних процесах з дрібних капілярних судин і збирається в тканинах або порожнинах тіла людини й тварин. Е. буває серозний, гнійний, кров'янистий тощо. Інша назва – *випіт*.
ЕКСУДАТИВНИЙ (лат. exsudativus) – випітний; *е. діатез* – своєрідний стан організму, що характеризується збільшеною подразливістю шкіри (шкіряні висипи тощо) та слизових оболонок і підвищеною схильністю до деяких хвороб.
ЕКСУДАЦІЯ (від лат. exsudatio – потіння) – 1) *мед.* Процес виділення запального випоту *(ексудату*). 2) *тех.* Виділення рідких компонентів із вибухових речовин, що відбувається внаслідок неправильного зберігання або виготовлення їх.
ЕКСФОЛІАЦІЯ (лат. exfoliatio, від exfolio – позбавляю листя) – *мед., вет.* Великолускате лущення.
ЕКСЦЕНТРИК (лат. excentricus – віддалений від середини) – 1) Диск, вісь обертання якого не збігається з його геометричною віссю. 2) Цирковий або естрадний актор комічного жанру, виступи якого будуються на несподіваному контрасті або зовнішньому ефекті (зоровому, слуховому) і розкривають *алогізм,* безглуздя чиєїсь поведінки.
ЕКСЦЕНТРИСИТЕТ (нім. Exzentrizitat, від лат. ex – з, від і centrum – середина) – 1) *матем.* Відношення віддалі між довільною точкою кривої другого порядку *(еліпса, гіперболи, параболи*) та її *фокусом* [1] (2) до віддалі між тією самою точкою і *директрисою.* Е. еліпса менший за 1, параболи – дорівнює 1, гіперболи – більший за 1. 2) *тех.* Віддаль між віссю обертання *ексцентрика* і йоuo центром. 3) Відхилення від центра.
ЕКСЦЕНТРИЧНИЙ (франц. excentrique) – 1) Своєрідний, незвичайний, дивовижний. 2) *геом.* Той, що не має спільного центра, відхиляється від нього. 3) Побудований на різких звукових або зорових контрастах, на незвичайних прийомах, напр. е. трюк.

ЕКСЦЕС (від лат. excessus – вихід, відступ, відхилення) – 1) Зловживання, нестриманість; надмірність, крайній прояв у чому-небудь. 2) Переносно – порушення громадського порядку.
ЕКСЦИЗІЯ (лат. excisio, від excido – вирубую, відрізую) – *мед.* вирізування.
ЕКСЦИТАТИВНИЙ (лат. excitatus, від excito – збуджую) – сильний, різкий, яскравий, збудливий.
ЕКСЦИТАЦІЯ (лат. excitatio) – збудження почуттів, збентеження.
ЕКТАЗІЯ (від грец. εκτασις – розтягнення) – розтягнення, розширення порожнинних органів (Е. очного яблука, Е. шлунка тощо); спостерігається при хронічних запальних процесах, виразках.
ЕКТИПОГРАФІЯ (від грец. εκτυπος – опуклий і *...графія*) – письмо для сліпих, що грунтується на різних комбінаціях опуклих точок.
ЕКТО... (від грец. εκτός – поза, зовні) – те саме, що й *екзо...*
ЕКТОБЛАСТ (від *екто...* та *...бласти*) – те саме, що й *ектодерма.*
ЕКТОГЕНЕЗ (від *екто...* і *...генез*) – загальна назва механістичних концепцій в еволюційному вченні, за якими *еволюція* відбувається на основі прямого впливу середовища на організм, при цьому заперечується творча роль відбору, значення властивостей самих організмів.
ЕКТОДЕРМА (від *екто...* і *...дерма*) – 1) Зовнішній шар (листок) зародка багатоклітинних тваринних організмів. 2) Зовнішня стінка тіла кишковопорожнинних.
ЕКТОПАРАЗИТИ (від *екто...* й *паразити*) – організми, які паразитують на поверхні тіла людини тварин або рослин.
ЕКТОПІЯ (від грец. εκτοπος – зміщений) – зміщення внутрішніх органів людини й тварин.
ЕКТОТРОФНИЙ (від *екто...* і *...трофний*) – те саме, що й *екзотрофний.*
ЕКУМЕНІЗМ (від грец. οικουμένη – вся .Земля) – рух за об'єднання християнських церков, що виник на початку 20 ст. у *протестантизмі.*
ЕКЮ (франц. ecu, букв. – щит) – старовинна французька золота і срібна монета з зображенням щита.
ЕЛАСТИК (лат. elasticus – гнучкий, пружний, від грец. ἐλαΰνω – жену, кую) – м'який і пружний матеріал, що дуже деформується від незначного навантаження.
ЕЛАСТИН (від лат. elasticus – гнучкий, пружний) – білкова речовина, що входить до складу сухожилок і зв'язок та зумовлює пружність їхніх тканин.
ЕЛАСТИЧНИЙ (лат. elasticus) – 1) Пружний, гнучкий, розтяжний. 2) Переносно – той, що легко пристосовується, змінюється.
ЕЛАСТОГРАФІЯ (від лат.elasticus – гнучкий, пружний і *...графія*) – друкування з еластичних друкарських форм фарбами, які швидко висихають.
ЕЛАСТОМЕРИ (від лат. elasticus – гнучкий, пружний і *...мер*) – високомолекулярні сполуки з високоеластичними властивостями в широкому діапазоні температур (напр., натуральний і синтетичний *каучуки*).
ЕЛАСТОМЕТРІЯ (від лат. elasticus – гнучкий, пружний і *...метрія*) – методи визначення еластичності (розтяжності) гуми.
ЕЛАТИВ (від лат. elatus – піднесений догори) – 1) Найвищий ступінь порівняння з безвідносним значенням. 2) Відмінок із значенням виходу, виділення в деяких мовах (т. зв. «вихідний»).
ЕЛЕАТИ (грец. Ἐλεάται) – представники давньогрецької філософської школи б – 5 ст. до н. е., яка виникла в м. Елеї (звідси й назва). Е. вперше протиставили мислення чуттєвому сприйняттю, висунули вчення про ілюзорність усіх помітних змін і відмінностей між речами, про незмінну сутність справжнього буття.
ЕЛЕВАТО (італ. elevato, букв. – високий) – 1) *муз.* Піднесено. 2) Характер виконання музичного твору.

ЕЛЕВАТОР (від лат. elevator – піднімаючий) – 1) Машина для безперервного переміщення вантажів у вертикальній або крутопохилій до горизонту площині. 2) Пристрій (частина торфодобувної установки), по якому переміщується торфова маса. 3) Сталевий хомут для підхоплювання труб або штанг під час спускання їх у нафтову свердловину. 4) Велике зерносховище. 5) Хірургічний інструмент.
ЕЛЕВАЦІЯ (франц. elevation – підвищення, від лат. elevo – підіймаю) – великі й плавні стрибки танцюриста в класичному балеті, коли він немовби завмирає в повітрі.
ЕЛЕВОНИ (від лат. elevo – підіймаю) – рухомі поверхні в задній частині крила літака, якими користуються (одночасно як кермами висоти і як *елеронами*) для керування польотом.
ЕЛЕГАНТНІСТЬ [від лат. elegans (elegantis) – вишуканий, витончений] – вишуканість, витонченість; показність в одязі, манерах.
ЕЛЕГІЙНИЙ – властивий *елегії;* сумний.
ЕЛЕГІЯ (грец. ελεγεία, від έλεγος – журлива пісня) – 1) Один з жанрів лірики: вірш, у якому виражені настрої смутку, журби, роздуму, *меланхолії.* 2) Музичний твір задумливого, сумного характеру.
ЕЛЕКТИВНИЙ (франц. electif, від лат. electus – вибраний, добірний) – вибірний.
ЕЛЕКТОР (франц. electeur, від лат. eligo – обираю) – виборець у Франції в період буржуазної революції кінця 18 ст.
ЕЛЕКТРЕТ (англ. electret) – *діелектрик,* доведений до воскового стану й затверділий в електричному полі, що здатний сам створювати електричне поле й після припинення *електризації.*
ЕЛЕКТРИЗАЦІЯ – 1) Надання тілу *електрики,* зарядження електрикою. 2) Лікування електрикою.
ЕЛЕКТРИКА (від грец. ήλεκτρον – янтар, бурштин) – сукупність електричних зарядів, що їх мають частинки *електрони* (негативна Е.), *позитрони,* протони (позитивна Е.) та інші заряджені частинки – *іони,* а також сукупність явищ, пов’язаних з просторовим розміщенням, рухом і взаємодією електричних зарядів.
ЕЛЕКТРИНО [від *елек (трон*) і *(ней*) *трино*] – *гіпотетична* елементарна частинка з електричним зарядом, що дорівнює зарядові електрона, і нульовою масою покою.
ЕЛЕКТРИФІКАЦІЯ [від *електри (ка*) і *...фікація*] – широке впровадження в народне господарство та побут електричної енергії; єдиний у часі процес виробництва, розподілу й споживання електроенергії.
ЕЛЕКТРИЧНИЙ – пов’язаний з *електрикою,* властивий їй; *е. заряд* – сукупність якоїсь кількості *електронів, позитронів, протонів, іонів; е. розряд* – а) зменшення е. заряду на тілі внаслідок переходу його на інші тіла; б) проходження е. заряду через гази або вакуум (е-на іскра, е-на дуга, блискавка, е-на корона, тихий розряд тощо); *е-ні коливання* – періодичні зміни величин е. заряду, струму, напруги, електричної й магнітної складових напруженостей електромагнітного поля; *е-на дуга* – е. розряд між електродами внаслідок підтримування високої температури і спричинюваною нею іонізацією міжелектродного простору.
ЕЛЕКТРО... (від грец. ήλεκτρον – янтар) – у складних словах означає «електричний».
ЕЛЕКТРОАВТОМАТИКА – (від *електро...* і *автоматика*) – сукупність електричних пристроїв або систем керування технічними процесами, що діє без безпосередньої участі людини.
ЕЛЕКТРОАКУСТИКА (від *електро...* і *акустика*) – розділ прикладної акустики, де вивчається робота перетворювачів електричних сигналів на механічні (акустичні) й навпаки.
ЕЛЕКТРОАНАЛІЗ (від *електро...* і *аналіз*) – один з методів кількісного визначення або відокремлення металів, що грунтується на *електролізі.*
ЕЛЕКТРОАНАЛЬГЕЗІЯ (від *електро...* і *анальгезія*) – позбавлення больової чутливості організму за допомогою електрики.

ЕЛЕКТРОАРМАТУРА (від *електро...* і *арматура*) – сукупність пристроїв, якими закріплюють електричні лампи, підводять до них струм, захищають від пошкоджень, розподіляють світло тощо.

ЕЛЕКТРОБУС [від *електро...* і лат. (omni) bus – для всіх] – автобус, двигун якого живиться електричним струмом від акумуляторних батарей.

ЕЛЕКТРОГАСТРОГРАФІЯ [від *електро...,* грец. γαστήρ (γαστρός) – шлунок і *...графія*) – метод функціонального дослідження шлунка, заснований на реєстрації електричних потенціалів, що виникають в його м'язах.

ЕЛЕКТРОГІТАРА – гітара з електричним посилювачем звуку, використовується переважно в *джазі,* естрадному ансамблі.

ЕЛЕКТРОГРАФІЯ (від *електро...* і *...графія*) – сукупність електричних і магнітних способів друкування.

ЕЛЕКТРОД (від *електро...* і грец. οδός – дорога, шлях) – провідник *електрики,* яким підводять електричний струм до рідин і газів тощо, напр. полюси *(анод, катод*) *гальванічних* елементів або акумуляторів.

ЕЛЕКТРОДИНАМІКА (від *електро...* і *динаміка*) – фізична теорія взаємодії і руху електрично заряджених тіл в електромагнітному полі й теорія вільного електромагнітного поля.

ЕЛЕКТРОДИНАМОМЕТР (від *електро...* і *динамометр*) – прилад для вимірювання потужності електричного струму.

ЕЛЕКТРОДІАГНОСТИКА (від *електро...* і *діагностика*) – метод дослідження функцій нервів і мязів за допомогою електричного струму.

ЕЛЕКТРОДІАЛІЗ (від *електро...* і *діаліз*) – очищення колоїдних розчинів від домішок низькомолекулярних сполук внаслідок *дифузії* в електричному полі.

ЕЛЕКТРОДОМКРАТ (від *електро...* і *домкрат*) – вантажопідйомний механізм з електричним приводом.

ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКА (від *електро...* і *енергетика*) – галузь енергетики, що охоплює *генерацію,* передавання й використання електричної енергії.

ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЯ (від *електро...* і *енергія*) – енергія електричного струму.

ЕЛЕКТРОЕНЦЕФАЛОГРАМА (від *електро...* і *енцефалограма*) – графічне зображення *біоелектричних потенціалів* головного мозку, зроблене електроенцефалографом.

ЕЛЕКТРОЕНЦЕФАЛОГРАФІЯ (від *електро...* і *енцефалографія*) – метод дослідження діяльності головного мозку, що грунтується на графічному записі електричних *потенціалів* мозку, які виникають у нервових клітинах у процесі їхньої життєдіяльності.

ЕЛЕКТРОЕРОЗІЯ (від *електро...* і *ерозія*) – руйнування провідника від діяння електричних струмів.

ЕЛЕКТРОІЗОЛЯЦІЯ (від *електро...* та *ізоляція*) – 1) Відокремлення провідника матеріалами з дуже великим електричним опором. 2) Технічний пристрій, шо відокремлює провідник від навколишніх предметів.

ЕЛЕКТРОКАЛОРИФЕР (від *електро...* і *калорифер*) – прилад для нагрівання повітря теплом, виділюваним внаслідок припливу електричного струму.

ЕЛЕКТРОКАР (від *електро...* і англ. car – візок) – візок з електричним двигуном, що живиться від акумуляторів. Застосовують для перевезень вантажів безрейковими шляхами на невелику віддаль.

ЕЛЕКТРОКАРДІОГРАМА (від *електро...* і *кардіограма*) – графічне зображення електричних імпульсів у серцевому м'язі під час його діяльності, зроблене електрокардіографом.

ЕЛЕКТРОКАРДІОГРАФ – прилад, за допомогою якого здійснюють *електрокардіографію.*

ЕЛЕКТРОКАРДІОГРАФІЯ (від *електро...* і *кардіографія*) – графічний запис електричних потенціалів, що виникають у серцевому м'язі під час його роботи, за

допомогою електрографа. Застосовують для *діагностики* захворювань серцево-судинної системи.
ЕЛЕКТРОКОАГУЛЯТОР (від *електро...* і лат. coagulo – згортаю, роблю твердим) – хірургічний прилад для *електрокоагуляції.*
ЕЛЕКТРОКОАГУЛЯЦІЯ (від *електро...* і *коагуляція*) – *мед.* припікання тканини електричним струмом з метою знищення хворобливого утворення.
ЕЛЕКТРОЛІЗ (від *електро...* і *...ліз*) – розклад речовин (напр., води, розчинів кислот, лугів, розчинених або розплавлених солей тощо) постійним електричним струмом.
ЕЛЕКТРОЛІЗЕР – апарат для *електролізу.*
ЕЛЕКТРОЛІТИ (від *електро...* і грец. λυτός – розчинний) – речовини, в яких носіями *електрики* є позитивні й негативні *іони.*
ЕЛЕКТРОЛІТИЧНИЙ – пов'язаний з наявністю *електролізу,* його застосуванням; *е-на дисоціація* – розпад молекул електролітів на іони при розчиненні їх у полярному розчиннику; *е-на ванна* – посудина з розчином, в якій провадять *електроліз.*
ЕЛЕКТРОЛЮМІНЕСЦЕНЦІЯ (від *електро...* і *люмінесценція*) – свічення газів під час проходження через них електричного струму, а також свічення кристалів від дії електричного поля.
ЕЛЕКТРОМАГНЕТИЗМ (від *електро...* і *магнетизм*) – сукупність магнітних явищ, що виникають від дії електричного струму та вчення про *електромагнітні* явища.
ЕЛЕКТРОМАГНІТ (від *електро...* і *магніт*) – феромагнітне осердя (сталь або м'яке залізо) з обмоткою, по якій тече струм. Застосовують у *генераторах,* двигунах, *реле* для створення магнітного поля.
ЕЛЕКТРОМАГНІТНИЙ – той, що належить до *електромагнетизму,* тобто одночасно до *електрики* й *магнетизму.*
ЕЛЕКТРОМАНОМЕТР (від *електро...* і *манометр*) – манометр, у якому робочі органи змінюють свої електричні параметри пропорційно прикладеному до них тиску.
ЕЛЕКТРОМЕТР (від *електро...* і *...метр*) – прилад для вимірювання малих різниць потенціалів чи слабких електричних зарядів.
ЕЛЕКТРОМЕТРІЯ (від *електро...* і *...метрія*) – вчення про методи й прилади для вимірювання різних електричних (напруги, струму, потужності, енергії, опору, ємності тощо) та неелектричних (довжини, швидкості, прискорення, температури, тиску тощо) величин.
ЕЛЕКТРОМІОГРАМА [від *електро...,* грец. μυς (μυός) – м'яз і *...грама*] – запис *біоелектричних потенціалів,* що виникають у скелетних м'язах під час їх роботи.
ЕЛЕКТРОМІОГРАФІЯ [від *електро...,* грец. μυς (μυός) – м'яз і *...графія*] – метод дослідження органів руху графічним реєструванням *біоелектричних потенціалів* скелетних м'язів.
ЕЛЕКТРОМОБІЛЬ (від *електро...* і лат. mobilis – рухомий) – автомобіль з електричним двигуном, що живиться струмом від встановлених на машині *акумуляторів.*
ЕЛЕКТРОМОТОР (від *електро...* і *мотор*) – електрична машина, двигун, що перетворює електричну енергію на механічну.
ЕЛЕКТРОН (від грец. ήλεκτρον – янтар, бурштин) – 1) У давніх греків назва янтарю. 2) Найлегша з елементарних частинок, негативний заряд якої становить 1,6 10^{-19} К, маса – 9,1 10^{-28} *г.* Позначається *е.* 3) Група сплавів на основі магнію. Застосовують в авіабудуванні.
ЕЛЕКТРОНАРКОЗ (від *електро...* і *наркоз*) – стан штучного сну, що виникає внаслідок дії електричного струму певної сили. Використовують під час операцій на тваринах.
ЕЛЕКТРОН-ВОЛЬТ – одиниця роботи або енергії в атомній та ядерній фізиці; дорівнює енергії, яку набуває *електрон,* проходячи різницю потенціалів в 1 *вольт.* 1 *ев* дорівнює 1,6 10^{-12} *ерг*=1,6 10^{-19} *дж.*
ЕЛЕКТРОНІКА – наука про *електронні* та іонні процеси у вакуумі газах і напівпровідниках; галузь техніки, яка займається розробкою, виробництвом і застосуванням електронних та іонних приладів.

ЕЛЕКТРОННИЙ – той, що стосується *електроніки* (напр., е-на теорія, е-ні прилади).
ЕЛЕКТРОНОГРАФІЯ (від *електрон* і *...графія*) – дослідження атомно-молекулярної будови речовини, яке грунтується на спостереженні *дифракції* електронів.
ЕЛЕКТРООПТИКА (від *електро...* і *оптика*) – розділ фізичної оптики, в якому вивчають вплив електричного поля на оптичні властивості речовини.
ЕЛЕКТРООРГАН (від *електро...* і *орган*) – електромузичний інструмент, будовою і звучанням подібний до органа.
ЕЛЕКТРООСМОС (від *електро...* і *осмос*) – рух рідин (води, водних розчинів) у капілярах під впливом прикладеної різниці *потенціалів.*
ЕЛЕКТРОРЕТИНОГРАФІЯ (від *електро...,* лат. retina – сітка і *...графія*) – запис біоелектричних потенціалів сітківки ока, що виникають під час дії на неї світла, за допомогою *осцилографа.*
ЕЛЕКТРОСИНТЕЗ (від *електро...* і *синтез*) – одержання хімічних сполук за допомогою *електролізу* (напр., одержання *хлору,* лугів).
ЕЛЕКТРОСКОП (від *електро...* і *...скоп*) – прилад для виявлення *електризації* якогонебудь тіла.
ЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ (від *електро...* і *станція*) – підприємство, що виробляє електричну енергію.
ЕЛЕКТРОСТАТИКА (від *електро...* і *...статика*) – розділ вчення про *електрику,* де вивчають взаємодію й умови рівноваги нерухомих електричних зарядів (на відміну від *електродинаміки*).
ЕЛЕКТРОСТАТИЧНИЙ – той, що стосується *електростатики* (напр., е-на індукція).
ЕЛЕКТРОСТИМУЛЯТОР *(*від *елекро...* і *стимулятор*) – медичний прилад для *електростимуляції.*
ЕЛЕКТРОСТИМУЛЯЦІЯ (від *електтро...* і *стимул*) – збудження, піднесення електричним струмом життєдіяльності організму або його органу.
ЕЛЕКТРОСТРИКЦІЯ (від *електро...* і лат. strictio – стягнення, стиск) – зміна розмірів діелектриків (напр. сегнетової солі) від діяння на них електричного поля. Е. – явище, протилежне п'єзоелектричному (див. *П'єзоелектрика*).
ЕЛЕКТРОТАБЛО (від *електро...* і *табло*) – щит з електричними сигнальними пристроями.
ЕЛЕКТРОТАКСИС (від *електро...* і *таксиси*) – переміщення організму або його частина від діяння електричного струму.
ЕЛЕКТРОТАЛЬ (від *електро...* і *таль*) – те саме, що й *тельфер.*
ЕЛЕКТРОТЕЛЬФЕР (від *електро...* і *тельфер*) – механізм для внутріцехового транспортування вантажів підвішеною монорейкою за допомогою електроенергії.
ЕЛЕКТРОТЕРАПІЯ (від *електро...* і *терапія*) – застосування з лікувальною метою електричного струму, електричних і магнітних полів. Інша назва – *електролікування.*
ЕЛЕКТРОТЕРМІЯ (від *електро...* і *...термія*) – галузь *електротехніки,* яка вивчає використання тепла, виділюваного під час протікання електричного струму через провідники, для нагрівання або розплавлювання різних матеріалів.
ЕЛЕКТРОТЕХНІКА (від *електро...* і *техніка*) – наука про електромагнітні явища та використання їх для практичних цілей; галузь техніки, що здійснює застосування *електрики* в народному господарстві, побуті, медицині тощо.
ЕЛЕКТРОТИНТА (від *електро...* та італ. tinta – фарба, колір, колорит) – різновид гравюрного друку, що грунтується на застосуванні електричного струму для травлення пластин.
ЕЛЕКТРОТИПІЯ (від *електро...* і *...типія*) – те саме, що й *гальванопластика.*
ЕЛЕКТРОТОН (від *електро...* і грец. τόνος – напруга) – зміна стану збудженості та провідності нервової або іншої збудженої тканини тіла в місці дотику електродів під час пропускання постійного струму.

ЕЛЕКТРОТРАЛ (від *електро...* і *трал*) – електричний пристрій який використовується у промисловому лові риби.
ЕЛЕКТРОФАКС (від *електро...* і лат. fax – світло, полум'я) – електрофотографічний спосіб копіювання й друку, при якому проявлене зображення закріплюється безпосередньо на фотонапівпровідниковому шарі, нанесеному на папір, цинк тощо.
ЕЛЕКТРОФІЗІОЛОГІЯ (від *електро...* і *фізіологія*) – розділ фізіології, що вивчає електричні явища в живих тканинах і клітинах.
ЕЛЕКТРОФІЛЬТР (від *електро...* і *фільтр*) – апарат для очищення газів від твердих домішок за допомогою електрики.
ЕЛЕКТРОФОН (від *електро...* і *...фон*) – музичний інструмент, в якому звукові коливання струн сприймаються електричними адаптерами, підсилюються і передаються на динамік (напр., *електрогітара*).
ЕЛЕКТРОФОР (від *електро...* і *...фор*) – прилад для одержання невеликих кількостей статичної (що перебуває в рівновазі) електрики. Застосовують здебільшого в дослідах з фізики в середній школі.
ЕЛЕКТРОФОРЕЗ (від *електро...* і грец. φορέω – несу, переношу) – 1) Рух від дії електричного поля дисперсних твердих частинок, рідинних крапель або газових пухирців, завислих в рідинному або газоподібному середовищі. Використовують для збагачення глин, виділення *каучуку* з *латексу.* 2) Метод введення лікарських речовин в організм через неушкоджену шкіру за допомогою гальванічного струму (див. *Гальванізація*).
ЕЛЕКТРОФТАЛЬМІЯ (від *електро...* і *офтальмія*) – запалення очного яблука, спричинюване надзвичайно яскравим штучним світлом (напр., під час павільйонних кінозйомок та електрозварювання).
ЕЛЕКТРОХІМІЯ (від *електро...* і *хімія*) – розділ фізичної хімії, в якому вивчають зв'язок між електричними й хімічними процесами.
ЕЛЕКТРОШОК (від *електро...* і *шок*) – метод лікування психічних розладів подразненням мозку дозованими електричними розрядами.
ЕЛЕКТРУМ (лат. electrum, від грец. ἤλεκτρον – янтар, бурштин) – мінерал класу самородних металів, природний твердий розплав золота і срібла. Рідкісний.
ЕЛЕМЕНТ (від лат. elementum – первісна речовина) – 1) У давньоримській філософії стихія (вогонь, повітря, вода й земля). 2) Складова будь-чого цілого. 3) Е. *хімічний* – вид атомів, що характеризуються однаковим електричним зарядом ядра та сукупністю однакових властивостей. 4) фіз. Див. *Термоелемент, фотоелемент.*
ЕЛЕМЕНТАРНИЙ (лат. elementarius) – початковий, найпростіший, основний; *е-на математика* – та частина математики, яку вивчають у початковій і середній школі.
ЕЛЕНІУМ (лат. elenium, від грец. ἑλένιον – чистець) – лікарський препарат; заспокійливий засіб.
ЕЛЕРОНИ (франц. ailerons, від aile – крило) – рухомі поверхні крила літака; застосовують для керування літаком.
ЕЛЕУТЕРОКОК (від грец. ἐλεύθερος – вільний і κόκκος – кісточка, зернина) – кущова рослина родини аралієвих. Поширений в Східній Азії. Корінь використовують у медицині як тонізуючий засіб для лікування неврозів тощо.
ЕЛЕФАНТІАЗ [від грец. ἐλέφας (ἐλέφαντος) – слон] – захворювання людини, що характеризується значним збільшенням окремих частин тіла (обличчя, ніг тощо) внаслідок потовщення шкіри й підшкірної клітковини. Спричинюється стійким порушенням руху лімфи на грунті хронічних запальних процесів. Інша назва – *слоновість*.
ЕЛІЗІЙ, **ЕЛІЗІУМ** [лат. Elysium, з грец. Ἠλύσιον (πεδίον) – Єлісейські (поля)] – в античній міфології місцеперебування «праведників» після смерті.
ЕЛІЗІЯ (лат. elisio, від elido – видаляю, виштовхую) – випадання кінцевого голосного в слові, що стоїть перед словом з початковим голосним; злиття голосних.
ЕЛІКСИР (від араб, аль-іксир – філософський камінь) – 1) Концентрований настій на спирту, кислотах. Застосовують у медицині, косметичній промисловості. 2) Фантастичний

напій, що його марно шукали алхіміки (див. *Алхімія*), він нібито міг продовжити людське життя («елексир життя »).

ЕЛІМІНАЦІЯ (віл лат. eliminatio – винесення за поріг) – *матем.* виключення невідомих із системи рівнянь.

ЕЛІМІНУВАННЯ (від лат. elimino – виношу за поріг) – виключення, видалення; *матем.* те саме, що й елімінація.

ЕЛІНВАР [від франц. el (asticite) invariable) – незмінна пружність] – сплав на основі нікелю, пружність якого при зміні температури майже однакова. Застосовують для виготовлення *камертонів,* пружин годинників, механічних *вібраторів.*

ЕЛІНГ (голл. helling) – 1) Прибережна споруда для будівництва або ремонту суден. 2) Споруда для будування, стоянки й ремонту *дирижаблів.* 3) Приміщення на водній станції для зберігання спортивних суден та інвентаря.

ЕЛІОНІКА [від *ел (ектрон*) та *іон*] – розділ електроніки, що вивчає явища, пов'язані з взаємодією електронних та іонних пучків з речовиною і застосуванням цих пучків у технологічних процесах виробництва електронних приладів.

ЕЛІПС (від грец. ἑλλειψις – нестача, недолік) – плоска овальна крива, що є геометричним місцем точок, сума віддалей яких від двох заданих точок *(фокусів*[1] Е.) є величиною сталою.

ЕЛІПСИС (від грец. ἑλλειψις – опущення) – 1) *мовозн.* Пропуск у реченні слова чи словосполучення, зрозумілого з контексту, для вираження енергійності, схвильованості, складних переживань, розгубленості,. а також для уникнення повторів. 2) *геом.* Один з конічних перерізів, замкнена крива лінія, сума відстаней, кожної точки якої від двох заданих точок *(фокусів* [1]) є постійною величиною.

ЕЛІПСОГРАФ (від *еліпс* і *...граф*) – інструмент для креслення еліпса.

ЕЛІПСОЇД (від *еліпс* і *...оїд*) – замкнена овальна еліпсоподібна поверхня з трьома взаємно перпендикулярними площинами *симетрії.* Якщо обертати еліпс навколо однієї з двох його осей, то утвориться Е. *обертання*.

ЕЛІПТИЧНИЙ – 1) Пов'язаний з обчисленнями, які стосуються *еліпса. 2*) Той, що має форму еліпса. 3) Оснований на пропусканні в реченні слів, які легко домислюються; неповний.

ЕЛІТА (франц. elite – краще, добірне, від лат. eligo – вибираю) – 1) Гурток людей з пануючих верств буржуазного суспільства, мовляв, вибраних, найкращих. 2) Найкращі рослини,. відібрані для виведення нових сортів; найдоброякісніше сортове насінні, найкращі за продуктивністю тварини в стаді даної породи. 3) Переносно – виб'ране, добірне військо, фахівці тощо.

ЕЛЛАДА [грец. Ελλάς (Ελλάδος)] – назва Греції.

ЕЛЛІНІЗМ (грец. ελληνισμός, від Ἑλλην – грек) – 1) Період в історії Східного Середземномор'я, Передньої Азії і Причорномор'я з часу завоювань Александра Македонського (4 ст до н. е.) до 30-х рр. 1 ст. н. е. 2) Слово або мовний зворот, запозичені з давньогрецької мови.

ЕЛОДЕЯ (від грец. ελωδης – болотяний) – рід водяних трав'янистих рослин родини жабурникових. Поширені у прісноводних водоймах Північної і Південної Америки. В СРСР занесені 2 види. Подекуди перешкоджає судноплавству. Інша назва – *водяна чума*.

ЕЛОКВЕНЦІЯ (лат. eloquentio, від eloquor – виголошую промову) – красномовність.

ЕЛОНГАЦІЯ (лат. elongatio, від longus – далекий) – віддаль, віддаленість; Е. *зір* – положення зір у їх видимому добовому русі по небесній сфері, при якому *абсолютна* величина їх азимута досягає найбільшого значення; Е. *планети* – кутова віддаль цієї *планети* від центра сонячного диска. Найбільша Е. Венери дорівнює 48°, найбільша Е. Меркурія змінюється в межах від 18° до 28°, Е. інших планет можуть змінюватись у межах від 0° до 180°.

ЕЛЮВІЙ (лат. eluvio – заливання, повінь, від eluo – вимиваю) – продукти руйнування гірських порід, які залишилися на місці утворення їх.

ЕЛЮЕНТ [від лат. eluens (eluentis) – вимиваючий] – розчинник (промивна рідина), який витісняє визначувані речовини з хроматографічної колони (див. *Хроматографія*).

ЕЛЮЮВАННЯ, **ЕЛЮЦІЯ** (від лат. eluo – вимиваю) – витягання речовин з хроматографічної колони (див. *Хроматографія*) відповідним розчинником *(елюентом)*.

ЕЛЬ (англ. ale) – міцне англійське пиво. Виготовляють з ячмінного солоду.

ЕЛЬДОРАДО (від ісп. el dorado – золочений, в золотому одязі) – 1) Фантастично багата місцевість яку розшукували іспанці, завойовуючи Південну Америку. 2) Переносно – країна казкових багатств і чудес.

ЕЛЬЗЕВІР – 1) Назва книг, які надруковано у відомих голландських друкарнях 16-17 ст., що належали друкарям-видавцям Ельзевірам. 2) Назва шрифту, який використовували в цих друкарнях.

ЕЛЬФИ (нім. Elfen) – в давньогерманській міфології духи природи, які нібито жили в повітрі, землі, горах. Е. виступають у казках як жваві й веселі створіння.

ЕМАЛЬ (франц. email, від франкського smeltan – плавити) – 1) Тонкий шар склоподібної речовини на поверхні керамічних або металевих виробів. 2) Е. *зубна* – шар кісткової речовини, що вкриває зуб і захищає його від руйнування.

ЕМАН (від лат. emano – витікаю) – одиниця *радіоактивності;* 1 еман дорівнює 10^{-10} *кюрі/л.*

ЕМАНАЦІЯ (від лат. emanatio – витікання) – 1) Релігійно-філософський термін, що позначає витікання, випромінювання з божественного начала всієї різноманітності світу. 2) *Радіоактивний* хімічний елемент, символ Em, ат. н. 86. Суміш трьох *ізотопів:* актинону An (Em^{219}), торону Tn (Em^{220}) і радону Rn (Em^{222}), які є продуктами радіоактивного розпаду відповідно *актинію, торію* і *радію.* Іноді Е. ототожнюють з її ізотопом – *радоном.*

ЕМАНОМЕТР (від лат. emano – витікаю і *...метр*) – прилад для вимірювання *радіоактивності* речовини.

ЕМАНСИПАЦІЯ (лат. emancipatio, від emancipo – формально звільнюю сина від батьківської влади) – звільнення від залежності, гніту, скасування якихось обмежень (напр., Е. жінок, Е. негрів).

ЕМБАРГО (від ісп. embargo – заборона, накладення арешту) – 1) Заборона державною владою будь-якої країни ввозити або вивозити золото, іноземну валюту, товари та інші цінності. 2) Заборона заходити в порти і виходити з них іноземним суднам. 3) Затримання (арешт) у країні іноземної власності.

ЕМБЛЕМА (від грец. ἔμβλημα – вставка, рельєфна прикраса) – предмет, зображення, що умовно або символічно виражає певне поняття, ідею.

ЕМБОЛІЯ (від грец. ἔμβολος – клин) – перенесення по кровоносних або лімфатичних судинах людини й більшості тварин різних частинок-емболів, що можуть закупорювати судини, спричинювати тяжкі захворювання і навіть смерть.

ЕМБРІОГЕНЕЗ (від грец. εμβρυον – зародок і *...генез*) – період індивідуального розвитку *(онтогенезу)* організму тварин і людини, що відбувається в яйцевих або зародкових оболонках. Інша назва – *зародковий розвиток*.

ЕМБРІОЛОГІЯ (від грец. εμβρυον – зародок і *...логія*) – наука про закономірності утворення організмів і формування їх на ранніх стадіях розвитку.

ЕМБРІОН (грец. ἔμβρνον – зародок) – 1) Зародок тварини або людини. 2) Зачаток, початкова стадія, форма чого-небудь.

ЕМБРІОНАЛЬНИЙ – зачатковий, зародковий; той, що перебуває в зачатковому стані; *е. розвиток* – розвиток зародка (ембріона) в тілі матері або в зародкових оболонках. Інша назва – *фетальний*.

ЕМБРІОТОМІЯ (від грец. εμβρυον – зародок і *...томія*) – акушерська операція, яка полягає в розтині плода в порожнині матки й видалення його по частинах.

ЕМЕРГЕНЦІ [від лат. emergens (emergentis) – той, що з’являється, вибивається] – поверхневі вирости на різних органах рослин, що утворюються *епідермісом* і тканинами, які вміщені під ним (напр., жалкі волоски кропиви, шипи троянд, шипшини тощо).
ЕМЕРДЖЕНТНА ЕВОЛЮЦІЯ (англ. emergence – виникнення, поява нового, від лат. emergo – з’являюся) – висунута на початку 20 ст. ідеалістична філософська концепція розвитку, що розглядає його як стрибкоподібний процес, де поява нових якостей зумовлена втручанням ідеальних сил.
ЕМЕРИТУРА (від лат. emeritus – заслужений) – в дореволюційній Росії – грошова допомога, спеціальна пенсія, що видавалася увільненим у відставку державним службовцям з *емеритальної каси*, кошти якої складалися з обов’язкових відрахувань від платні державних службовців. У широкому розумінні – *пенсія.*
ЕМЕТРОПІЯ [від грец. ἔμμετρος – розмірений, відміряний і ὤψ (ὠπός) – око] – нормальна заломлювальна здатність *(рефракція*) ока, при якій людина добре бачить і далекі і близькі предмети.
ЕМІГРАНТ [від лат. emigrans (emigrantis) – той, що виселяється] – особа, що залишила батьківщину і виїхала в іншу країну на постійне чи тривале проживання.
ЕМІГРАЦІЙНИЙ – той, що стосується *еміграції;* переселенський.
ЕМІГРАЦІЯ (від лат. emigratio – виселення, переселення) – 1) Масове переселення з батьківщини в іншу країну; тривале перебування за межами батьківщини внаслідок переселення. 2) Сукупність *емігрантів,* що живуть у якійсь країні. 3) Те саме, що й *діапедез.*
ЕМІНЕНЦІЯ (лат. eminentia – перевага, довершеність, досконалість, від emino – підношусь) – у католицькій церкві титул єпископів і кардиналів. До 17 ст. титул духовних *курфюрстів* і гросмейстера ордену *госпітальєрів.*
ЕМІР (араб. – повелитель, воєначальник) – титул феодальних правителів у деяких країнах Азії і Африки; в монархічних арабських країнах – титул синів монарха.
ЕМІРАТ – феодальна держава, очолювана *еміром.*
ЕМІСАР (від лат. emissarius – посланець) – особа, що її одна держава посилає в іншу з певним дорученням (здебільшого секретним).
ЕМІСІЯ (від лат. emissio – випуск, випромінювання) – випуск *банкнотів,* паперових грошей та цінних паперів державними установами та акціонерними товариствами.
ЕМІТЕНТ [від лат. emittens (emittentis) – той, що випускає] – установа або підприємство, що випускає в обіг цінні папери, банкноти або паперові гроші, тобто здійснює *емісію.*
ЕМІТЕР (англ. emitter, від лат. emitto – випускаю, випромінюю) – 1) Випромінювач. 2) *Електрод,* який є джерелом *електронів* внаслідок нагрівання його, діяння електричного поля тощо.
ЕМІТУВАТИ (від лат. emitto – випускаю, висилаю) – 1) Випускати цінні папери, *банкноти* або паперові гроші (див. *Емісія*). 2) Висилати *електрони (іони*) з поверхні твердих і рідких тіл внаслідок нагрівання тіла, опромінення його світлом, іонізуючим промінням тощо.
...ЕМІЯ (від грец. αἷμα – кров) – у складних словах відповідає поняттю «захворювання крові», напр. *лейкемія.*
ЕМОЦІЇ (франц. emotion, від лат. emoveo – хвилюю, збуджую) – душевні переживання, почуття гніву, печалі, радощів.
ЕМОЦІЙНИЙ – 1) Викликаний емоціями; той, що виявляє емоції. 2) Легко збуджуваний, нестриманий.
ЕМПІЄМА (від грец. εμπύημα – нарив, гнояк) – скупчення гною в будь-якій порожнині організму або в порожнистому органі людини й тварин. Найчастіше спостерігається Е. плеври, жовчного міхура, великих суглобів.
ЕМПІРЕЙ (від грец. εμπυρος – вогненний) – 1) В уявленні давніх греків горішня частина неба, наповнена вогнем; оселя богів. 2) Переносно – висота, вись; *витати в емпіреях* – фантазувати, плекати нездійсненні мрії.

ЕМПІР<u>И</u>ЗМ (від грец. εμπειρία – досвід) – напрям у теорії пізнання, який на противагу *раціоналізмові* вважає єдиним джерелом і критерієм пізнання чуттєвий досвід, применшує значення логічного аналізу і теоретичних узагальнень.
ЕМП<u>І</u>РИК (грец. εμπειρικός, букв. – досвідчений) – послідовник *емпіризму.*
ЕМПІР<u>И</u>ЧНИЙ (грец. εμπειρικός) – 1) Властивий *емпіризму* або заснований на *емпірії* (досвіді). 2) *Е-на соціологія* – один з провідних напрямів сучасної буржуазної *соціології,* який обмежується описом окремих сторін суспільного життя. 3) *Е-не знання* – знання, яке відображає дійсність з боку її зовнішніх зв'язків і відношень, включає в себе все, доступне живому спогляданню. 4) Е. *рівень знань* – рівень пізнавального процесу, що дає знання тих закономірних зв'язків і відношень, які виявляються через аналіз безпосередніх даних спостереження.
ЕМПІРІОКРИТИЦ<u>И</u>ЗМ (від грец. εμπειρία – досвід і *критицизм*) – реакційний суб'єктивно-ідеалістичний напрям у буржуазній філософії кінця 19 – початку 20 ст., який заперечує об'єктивне існування матеріального світу і розглядає його як явище свідомості, як комплекс відчуттів. Основи Е. розробляли в своїх працях австрійський фізик і філософ Е. Мах і швейцарський філософ Р. Авенаріус. Інша назва – *махізм*.
ЕМПІРІОМОН<u>І</u>ЗМ (від грец. έμπειρια – досвід і *монізм*) – суб'єктивно-ідеалістичний напрям у російській філософії початку 20 ст., що зводив фізичне до психічного; різновидність *емпіріокритицизму.*
ЕМПІРІОСИМВОЛ<u>І</u>ЗМ (від грец. έμπειρια – досвід і *символізм*) – різновидність *емпіріокритицизму.* За Е. уявлення і поняття є не відображенням матеріального світу, а умовними знаками, символами відчуттів.
ЕМПІР<u>І</u>Я (від грец. εμπειρία – досвід) – 1) Людський досвід, сприйняття зовнішнього світу за допомогою органів чуттів. 2) Спостереження в природних умовах, на відміну від *експерименту.*
<u>Е</u>МУ (з мов Океанії) – рід нелітаючих птахів. Поширені в степах Австралії і Тасманії. В СРСР акліматизовуються.
ЕМУЛЬГ<u>А</u>ТОР – речовина, яка сприяє утворенню й підвищенню стійкості *емульсій* (напр., мило, *желатин* тощо).
ЕМ<u>У</u>ЛЬСІЯ (франц. emulsion, від лат. emulgeo – дою) – 1) Рідина, яка містить краплинки іншої рідини, що не розчинюються (напр., молоко – Е., де краплинки жиру розподілені у водному середовищі). 2) *Світлочутлива* Е. – шар на фотоматеріалах, що найчастіше являє собою зерна деяких солей срібла в *желатині.*
ЕМФ<u>А</u>ЗА (від грец. έμφασις – зображення, виразність) – напруженість мови, посилення її емоційної виразності, якої досягають за допомогою стилістичних фігур (риторичних вигуків, звертань і запитань, *анафор* і *епіфор*). Іноді Е. називають також пишномовну, бундючну мову.
ЕМФАТ<u>И</u>ЧНИЙ (грец. εμφατικός) – почуттєво-виразний.
ЕМФІЗ<u>Е</u>МА (від грец. εμφύσημα – здуття) – надмірне скупчення повітря в органах; Е. *легень* – розширення легень у людини, зумовлене зниженням еластичності легеневої тканини; Е. *підшкірна* – припухання шкіри, спричинене скупченням повітря або газів у підшкірній клітковині.
ЕНАЛ<u>І</u>ДИ (від грец. ενάλιος – морський) – підводні рослини, що ростуть на мулуватих узбережжях морів.
ЕН<u>А</u>НТ (від грец. έναντίος – протилежний) – різновид *синтетичного* волокна з *поліамідів.* Застосовують для виготовлення переважно *корду,* електроізоляційних матеріалів, текстильних виробів.
ЕНАНТ<u>Е</u>МА (від грец. έν – в, на і άνθημα – висип) – висип на слизових оболонках рота, носа, внутрішніх органів (напр., кишок), спостерігається при деяких інфекційних захворюваннях.

ЕНВІРОНІКА (від англ., франц. environs – оточення) – комплекс науково-технічних знань про вплив навколишнього середовища на людину, створювані нею споруди й машини, вивчення цього впливу й захист від нього.
ЕНГАРМОНІЗМ (грец. έναρμόνιος – енгармонійний, від έν – в, на і άρμοηία – гармонія) – зрівнювання й ототожнення звуків, що мають однакову висоту, але різні назви (напр., до-дієз – ре-бемоль).
ЕНДАРТЕРІЇТ (від *єидо...* і *артеріїт*) – запалення внутрішньої оболонки артерії. Е. *облітеруючий* – захворювання людини з ураженням нервової і судинної систем; супроводиться місцевими розладами кровообігу (переважно в нижніх кінцівках).
ЕНДЕМ, **ЕНДЕМІК** (від грец. ένδημος – місцевий, тубільний) – рослина або тварина, поширена лише в певній місцевості.
ЕНДЕМІЗМ (від грец. ενδημος – місцевий, тубільний) – пристосовування окремих видів організмів до певного, порівняно обмеженого, географічного району.
ЕНДЕМІК – див. *Ендем.*
ЕНДЕМІЧНИИ (від грец. ενδημος – місцевий) – місцевий, властивий даній місцевості або поширений у ній (напр., *е-на хвороба*).
ЕНДЕМІЯ (від грец. έν – в і δήμος – народ, країна, область) – постійне існування та періодичне поширення деяких інфекційних хвороб у певній місцевості (пор. *пандемія*).
ЕНДО... (від грец. ένδον – всередині) – префікс, що означає знаходження всередині чогось.
ЕНДОГАМІЯ (від ендо... і *...гамія*) – за первіснообщинного ладу звичай, за яким дозволялися шлюби лише між особами однієї суспільної групи. Протилежне – *екзогамія.*
ЕНДОГЕННИЙ (від *ендо...* і *...генний*) – зумовлений внутрішніми причинами; *е-ні процеси* – процеси, що відбуваються всередині Землі (розпад радіоактивних речовин, хімічні реакції, перетворення й переміщення гірських порід). Проявляються у вигляді горотворних процесів, коливальних рухів земної кори, *вулканізму,* землетрусів; *е-не живлення* – використання організмом людини чи тварини речовин, що входять до складу самого організму. Протилежне – *екзогенний.*
ЕНДОДЕРМА (від *ендо...* і *...дерма*) – внутрішній шар клітин первинної кори в стеблах і коренях вищих рослин.
ЕНДОЕКОГЕНЕЗ (від *ендо...* і *екогенез*) – перетворення *фітоценозу* під впливом зміни середовища самим фітоценозом.
ЕНДОКАРД, **ЕНДОКАРДІЙ** (від *ендо...* і грец. καρδία – серце) – внутрішня серцева оболонка. Утворює клапани серця.
ЕНДОКАРДИТ – запалення *ендокарда.* Здебільшого поєднується з запаленням *міокарда;* найчастіше виникає на грунті *ревматизму, сепсису* тощо.
ЕНДОКАРПІЙ (від *ендо...* і грец. καρπός – плід) – внутрішня частина оплодня у рослин (напр., «кісточка» у плодах вишні, сливи тощо). Інша назва – *середоплодень*.
ЕНДОКІНЕМАТОГРАФІЯ (від *ендо...* і *кінематографія*) – кінематографування порожнин тіла людини й тварин, яке застосовують з метою діагностування.
ЕНДОКРИННИЙ (від *ендо...* і грец. κρίνω – відділяю) – пов'язаний із залозами внутрішньої *секреції;* е-ні залози – залози тварин і людини, що не мають вивідних проток і виділяють продукти своєї діяльності *(гормони*) в кров або лімфу.
ЕНДОКРИНОЛОГІЯ (від *ендо...,* грец. κρίνω – відділяю і *...логія*) – наука, що вивчає будову й функцію *ендокринних* залоз, продукти їхньої життєдіяльності – *гормони,* а також захворювання, пов'язані з порушенням функції цих залоз.
ЕНДОКРИНОПАТІЯ (від *ендо...,* грец. κρίνω – відділяю і *...патія*) – загальна назва хвороб, спричинюваних порушенням діяльності залоз внутрішньої *секреції.*
ЕНДОМЕТРИТ (від *ендо...* і *метрит*) – запалення слизової оболонки матки.
ЕНДОМІТОЗ (від *ендо...* і *мітоз*) – різновидність мітозу, при якій відбувається кратне збільшення кількості *хромосом* у ядрах клітин рослинних та тваринних організмів без порушення цілісності ядерної оболонки.

ЕНДОПАРАЗИТИ, **ЕНТОПАРАЗИТИ** (від грец. ένδον, εντός – всередині і *паразити*) – організми, що паразитують в органах і тканинах людини, тварин або рослин (напр., глисти). Інша назва – внутрішні паразити.
ЕНДОПЛАЗМА (від *ендо...* і *плазма*) – внутрішній шар *цитоплазми* тваринних і рослинних клітин, що містить різні зернисті включення и *органоїди.*
ЕНДОСКОПІЯ (від *ендо...* і ...скопія) – метод дослідження (безпосереднього огляду) слизової оболонки порожнистих органів за допомогою приладу ендоскопа.
ЕНДОСМОС (від *ендо...* і *осмос*) – проникнення води й розчинених у ній речовин із зовнішнього середовища в клітину.
ЕНДОСПЕРМ (від *ендо...* і грец. σπέρμα – насіння) – тканина в насінні рослин, у якій відкладаються запасні поживні речовини, що їх використовує зародок у процесі свого розвитку.
ЕНДОТЕЛІЙ (від *ендо...* і грец. θηλή – сосок) – клітини, що вистелюють внутрішню поверхню кровоносних і лімфатичних судин та *ендокарда.*
ЕНДОТЕРМІЧНИЙ (від *ендо...* і *термічний*) – той, що вбирає тепло; *е-ні реакції* – хімічні реакції, які відбуваються з вбиранням тепла (напр., розклад вапняку на негашене вапно й вуглекислий газ).
ЕНДОТОКСИН (від *ендо...* і *токсин*) – отрута (токсин), що входить до складу *цитоплазми* бактерій і звільняється після руйнування бактеріальних клітин.
ЕНДОТРОФНИЙ (від *ендо...* і *...трофний*) – той, що живе всередині організму живителя (напр., е-ні паразити). Протилежне – *екзотрофний.*
ЕНДСИ (англ. ends, букв. – кінці) – обрізки дощок до 2,4 *м* завдовжки.
ЕНДШПІЛЬ (нім. Endspiel, від Ende – кінець і Spiel – гра) – заключна стадія шахової партії.
ЕНЕОЛІТ (від лат. aeneus – мідний, бронзовий і ... *літ*) – мідний вік; перехідний період від *неоліту* до бронзового віку.
ЕНЕРГЕТИЗМ – ідеалістична течія у філософії природознавства кінця 19 – початку 20 ст., яка вважає першоосновою світу *енергію.*
ЕНЕРГЕТИКА (від грец. ένεργητικός – діючий, діяльний) – галузь народного господарства, що вивчає й використовує природні енергетичні ресурси з метою вироблення перетворення, розподілу й споживання енергії.
ЕНЕРГІЙНИЙ (від *енергія*) – 1) Активний, життєдіяльний, сповнений сил. 2) Сильнодіючий.
ЕНЕРГІЯ (від грец. ενέργεια – діяльність) – 1) Загальна міра всіх форм руху матерії. 2) Переносно – наполегливість, рішучість у досягненні мети.
ЕНЗИМИ (нім. Enzyme, від грец. έν – в, всередині і ξΰμη – закваска) – те саме, що й *ферменти.*
ЕНЗИМОЛОГІЯ (від *ензими* і *...логія*) – те саме, що й *ферментологія.*
ЕНЗООТІЯ (від грец. έν – в, на і ξφον – тварина) – поширення інфекційної хвороби тварин на обмеженій території чи *акваторії.* Протилежне – *панзоотія.*
ЕНІГМАТИЧНИЙ [від грец. αίνιγμα (αινίγματος) – загадка] – незрозумілий, загадковий.
ЕНКАЛОН – різновид *синтетичного* волокна з *поліамідів.*
ЕНКАУСТИКА (грец. έγκαυστική, від έγκαίω – випалюю) – живопис восковими фарбами.
ЕНКЛІТИКА (грец. εγκλιτική, від έγκλίνω – відхиляю) – ненаголошене слово, що стоїть після наголошеного, утворюючи з ним одне фонетичне ціле. Найчастіше частки, допоміжні дієслова.
ЕНКЛІТИЧНИЙ (грец. εγκλιτικός) – той, що не має власного наголосу.
ЕНКОМ'ЄНДА, **ЕНКОМІЄНДА** (ісп. encomienda, букв. – доручення) – під час іспанської колонізації Америки – «опіка», яку здійснювали іспанські колоністи над індійським населенням певної місцевості за розпорядженням іспанського уряду. На практиці була жорстокою кріпосницькою експлуатацією. Е. називали також місцевість, населення якої підлягало «опіці».

ЕНОТЕРА (грец. οἰνοθήρας, від οἶνος – вино і θηράω – полюю, приваблюю) – рід трав'янистих рослин родини онагрових. Поширена переважно у Північній Америці. В СРСР – один вид Е. *дворічна* – бур'ян; подекуди культивують як декоративну рослину.

ЕНОФТАЛЬМ (від грец. ἐν – в і ὀφθαλμός – око) – западання очного яблука в очну ямку; спостерігається найчастіше при травмах ока, при *атрофії* очноямкової жирової клітковини тощо.

ЕНТАЛЬПІЯ (від грец. ἐνθάλπω – нагріваю) – термодинамічна функція, що дорівнює сумі внутрішньої *енергії* і добутку об'єму на тиск.

ЕНТЕЛЕХІЯ (від грец. εντελέχεια – здійсненість) – у філософії Арістотеля – внутрішня мета руху, закладена в прихованому вигляді в кожному бутті до його здійснення; діяльне, формуюче начало. У *віталізмі* Е. – нематеріальна сила, яка нібито спрямовує і регулює всі процеси в організмах.

ЕНТЕР'ЄР – див. *Інтер'єр.*

ЕНТЕРИТ (від грец. εντερον – кишка) – запалення слизової оболонки тонких кишок. Спричинюється вживанням недоброякісної їжі, хімічними подразненнями, інфекцією; спостерігається при черевному *тифі, паратифах, холері.*

ЕНТЕРОКОЛІТ (від грец. εντερον – кишка і *коліт*) – загальне ураження тонкого і товстого кишечника. Див. *Ентерит.*

ЕНТЕРОПТОЗ (від грец. εντερον – кишка і *птоз*) – опущення органів черевної порожнини. Інша назва – *спланхноптоз*.

ЕНТЕРОСЕПТОЛ (від грец εντερον – кишка, σηπτός – гнійний і *...ол*) – лікарський препарат. Застосовують при кишкових захворюваннях (протозойних колітах, хронічних виразкових колітах, хронічній бацилярній *дизентерії*).

ЕНТО... (від грец. εντός – всередині) – те саме, що й *ендо...*

ЕНТОДЕРМА (від *енто...* й *...дерма*) – 1) Внутрішній шар (листок) зародка багатоклітинних тваринних організмів на ранніх стадіях розвитку. 2) Внутрішній шар двошарового тіла дорослих кишечнопорожнинних тварин.

ЕНТОМОЛОГІЯ (від грец. εντομον – комаха і *...логія*) – наука про комах.

ЕНТОМОФАГ (від грец. εντομον – комаха і *...фаг*) – паразитичний організм, який живиться комахами.

ЕНТОМОФІЛІЯ (від грец εντομον – комаха і *...філія*) – перенесення пилку з однієї рослини на іншу за допомогою комах. Інша назва – *комахозапилення*.

ЕНТРОПІЯ (від грец. ἐν – в і τροπή – поворот, зміна, перетворення) – 1) *фіз.* Особлива фізична величина (функція стану термодинамічної системи), яка в спостережуваних явищах і процесах характеризує знецінювання (розсіювання) енергії, зумовлене перетворенням усіх видів її на теплову і рівномірним розподілом тепла між тілами (вирівнюванням їхніх температур). 2) В теорії інформації – міра невизначеності ситуації; в математиці – міра невизначеності випадкової функції. 3) *мед.* Заворот повік всередину.

ЕНТУЗІАЗМ (грец. ενθουσιασμός від ενθουσιάζω – захоплююсь божеством) – велике піднесення, порив натхнення.

ЕНТУЗІАСТ (від грец. ενθουσιαστικός – захоплений, натхненний) – людина, яка здатна надихатися, ставитись до чогось з *ентузіазмом;* пристрасний борець за ідею, прихильник якоїсь справи.

ЕНУКЛЕАЦІЯ (від лат. ex – з і nucleus – ядро) – видалення, вилущування (напр., Е. ока – хірургічна операція, під час якої видаляють у людини чи тварини очне яблуко).

...**ЕНХІМА** (грец. εγχυμα, букв. – налите, тут – тканина) – у складних словах означає живу тканину, напр. *паренхіма.*

ЕНЦЕФАЛІТ (від грец. εγκέφαλος – мозок) – запалення головного мозку людини й тварин; спричинюється мікробами, вірусами, деякими отруєннями, травмами.

ЕНЦЕФАЛОГРАМА (від грец. εγκέφαλος – мозок і *...грама*) – те саме, що й *електроенцефалограма.*

ЕНЦЕФАЛОГРАФІЯ (від грец. εγκέφαλος – мозок і *...графія*) – метод рентгенологічного дослідження головного мозку, при якому в порожнину черепа вводять повітря, кисень або спеціальні речовини, що дають чітку тінь на рентгенограмах. Інша назва – *пневмоенцефалографія*.
ЕНЦЕФАЛОМАЛЯЦІЯ (від грец. εγκέφαλος – мозок і μαλάσσω – пом'якшую) – утворення в головному мозку омертвілих ділянок внаслідок ураження судин мозку (переважно *атеросклерозом*). Інша назва – *розм'якшення мозку*.
ЕНЦИКЛІКА (лат. encyclicus, від грец. εγκύκλιος – круговий, загальний) – письмове звернення папи римського до всіх католиків або до віруючих якоїсь однієї країни (чи групи країн) з релігійними або політичними настановами.
ЕНЦИКЛОПЕДИЗМ (франц. encyclopedisme, від грец. έγκυκλοπαιδεία – коло знань) – всебічна освіченість, обізнаність з різних галузей знань.
ЕНЦИКЛОПЕДИСТ (франц. encyclopediste) – 1) Людина, яка відзначається глибокими різносторонніми знаннями або різносторонньою діяльністю. 2) Представник групи передових мислителів 18 ст., що брали участь у виданні «Енциклопедії, або Тлумачного словника, наук, мистецтв і ремесел» 1751-80 рр. за редакцією французьких учених Д. Дідро і Ж.-Л. д'Аламбера.
ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ – 1) Властивий *енциклопедії.* 2) Переносно – всебічний, різносторонній.
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ (від грец. έγκυκλοπαιδεία – коло загальноосвітніх знань) – науково-довідкове видання, що об'єднує в певній системі найістотніші відомості з усіх галузей знань (*універсальна* Е.) чи будь-якої однієї (*галузева* Е.).
ЕОЗИН (від грец. ηως – ранкова зоря) – органічна сполука, синтетичний барвник, порошок червоного кольору. Застосовують у виробництві чорнила, лаків, для забарвлення біологічних препаратів тощо.
ЕОЗИНОФІЛИ (від *еозин* і *...філ*) – група *лейкоцитів,* протоплазма яких заповнена зернятками, що легко забарвлюються еозином. Підвищена кількість Е. в крові спостерігається при різних захворюваннях (найчастіше при *гельмінтозах* та алергічних захворюваннях).
ЕОЗИНОФІЛЬНИЙ (від *еозин* і *...філ*) – той, що легко забарвлюється *еозином.*
ЕОЛ (грец. Αίολος) – у давньогрецькій міфології бог, володар вітрів.
ЕОЛІТ (від грец. ήως – ранкова зоря і *...літ*) – застаріла назва епохи кам'яного віку.
ЕОЛІТИ (від *еоліт*) – невеликі уламки каменю, що мають сліди начебто штучної обробки.
ЕОЛОВИЙ (від *Еол*) – зумовлений діяльністю вітру; *е-ві процеси* – руйнування вітром гірських порід і перенесення продуктів руйнування; *е-ві відклади* – геологічні відклади, що утворюються з перенесених і перевідкладених вітром продуктів руйнування гірських порід; *е-ва арфа* – в давньогрецькій міфології арфа, що звучить від подиху вітру.
ЕОН (від грец. αιών – *ера, епоха*) – найбільший підрозділ геологічної історії Землі, що об'єднує кілька *ер.* Виділяють два Е.: докембрійський, або криптозойський (див. *Докембрій*) і фанерозойський (див. *Фанерозой*)
ЕОС (грец. Έως) – 1) У давньогрецькій міфології богиня ранкової зорі світанку, сестра сонця й місяця, мати всіх вітрів і безлічі зірок; у давньоримській міфології – *Аврора. 2*) В поезії – ранкова зоря.
ЕОЦЕН (від грец. ήως – ранкова зоря і *...цен*) – середня епоха *палеогену.*
ЕПАНАГОГА (від грец. έπαναγωγή – підвищення, піднесення) – збірник греко-римського або візантійського права. Видана в кінці 9 ст. Положення Е., що оформляли союз церкви й держави, і тепер широко використовуються у церковному праві.
ЕПАНАЛЕПСИС (грец. έπανάληψις – повторення, повернення) – те саме, що й *анадиплозис.*
ЕПАТАЖ (франц. epatage) – скандальна витівка.
ЕПАТУВАТИ (франц. epater) – вражати, дивувати незвичайною поведінкою.

ЕПЕЙРОГЕНІЧНІ рухи (від грец. ήπειρος – суша і γένος – походження) – тривалі повільні підняття й опускання земної кори, які відбуваються постійно під впливом процесів, що розвиваються у підкорових масах.
ЕПЕЙРОФОРЕЗ (від грец. ήπειρος – суша і φορέω – переношу) – горизонтальне переміщення материків, зумовлене процесами, що відбуваються в надрах Землі.
ЕПЕНДИМА (від грец. έπένδυμα – верхній одяг) – тонка оболонка, що вистилає мозкові шлуночки й центральний канал спинного мозку.
ЕПЕНТЕЗА (від грец. έπενθεσις – вставка) – поява додаткового звука в складі слова.
ЕПІ... (грец. έπι...) – префікс, що означає перебування над чимось або на чомусь, рух проти чогось чи до чогось, супроводження, додавання, надмірність, наступність, послідовність, причинність.
ЕПІБЛЕМА (від грец. έπίβλημα – покривало) – покривна тканина молодих коренів рослин.
ЕПІГЕНЕТИЧНИЙ (від *епі...* і *генетичний*) – той, що виник внаслідок вторинних процесів; *е-ні родовища* – родовища корисних копалин, що утворилися пізніше, ніж гірські породи, які містять їх; *е-ні долини* – річкові долини, що розвиваються у верхніх товщах гірських порід і не пов'язані з геологічною структурою місцевості.
ЕПІГОН (від грец. επίγονος – нащадок) – зневажлива назва осіб, що в нових умовах механічно відтворюють застарілі ідеї або мистецькі прийоми й засоби своїх попередників.
ЕПІГОНСТВО – діяльність *епігона.*
ЕПІГРАМА (від грец. επίγραμμα – напис) – 1) У давніх греків – напис на пам'ятнику, будинку тощо з поясненням значення предмета. 2) Короткий вірш сатиричного змісту, здебільшого на адресу якоїсь персони.
ЕПІГРАМАТИЧНИЙ – той, що має характер *епіграми;* в'їдливий, їдкий.
ЕПІГРАФ (від грец. επιγραφή – заголовок, напис) – 1) У стародавніх греків – напис на пам'ятнику. 2) Цитата, крилатий вислів, *афоризм,* уривок з пісні або приказка, вміщені перед текстом твору або його розділами. Визначає основну ідею чи тему твору, його загальний тон.
ЕПІГРАФІКА (від грец. επιγράφω – надписую) – допоміжна історична та філологічна дисципліна, що вивчає стародавні написи, вирізьблені на твердих матеріалах (камінь, метал тощо).
ЕПІДЕМІОЛОГІЧНИЙ – той, що стосується *епідеміології; е-не обстеження* – вивчення причин виникнення епідемічних вогнищ та умов поширення інфекцій; *е-на карта* – топографічна або схематична карта місцевості з нанесеними умовними знаками вогнищ інфекційних захворювань і *факторів,* які впливають на санітарно-епідеміологічний стан населення або військ.
ЕПІДЕМІОЛОГІЯ (від *епідемія* і *...логія*) – наука, що вивчає причини виникнення й закономірності поширення епідемій, а також розробляє методи боротьби з ними.
ЕПІДЕМІЧНИЙ – 1) Той, що має характер *епідемії.* 2) Пов'язаний з боротьбою проти епідемії.
ЕПІДЕМІЯ (грец. επιδημία, від έπίδημος – поширений в народі) – масове поширення інфекційної хвороби в певній місцевості.
ЕПІДЕРМІС (від *епі...* і грец. δέρμα – шкіра) – 1) Зовнішній шар шкіри у людини й тварин, що складається з багатошарового плоского *епітелію,* поверхневі клітини якого роговіють. 2) У рослин – покривна тканина листків, молодих стебел, частин квітки; складається з одного шару живих клітин. Інша назва – епідерма.
ЕПІДЕРМОФІТІЯ (від *епідерміс* і грец. φυτόν – рослина) – грибкове захворювання, що уражає переважно шкіру підошов і долонь людини а також нігті.
ЕПІДИДИМІТ (від грец. έπιδιδυμίς – придаток яєчка) – запалення придатка яєчка в людини, спричинюється мікробами, травмою.

ЕПІДІАСКОП (від *епі...,* грец. δια – через, крізь і *...скоп*) – оптичний прилад для проектування на екрані зображень прозорих малюнків *(діапозитивів*) і непрозорих (напр., з книги); є сполученням проекційного ліхтаря й *епіскопа.*
ЕПІДОТ (від грец. ἐπίδοσις – приріст, прирощення) – мінерал класу силікатів, колір зелений, бурий до чорного. Використовують як виробний камінь.
ЕПІДУРИТ (від *епі...* і лат. durus – твердий) – запальний процес на зовнішній поверхні твердої оболонки спинного мозку; спричинюється найчастіше *стафілококом,* може бути і туберкульозної *етіології.*
ЕПІЗОД (грец. ἐπεισόδιον, букв. – вставка, додаток) – 1) Випадок, випадкова подія, що не залишає помітного сліду. 2) Сюжетно завершена частина оповідання, фільму, картини, що має відносно самостійне значення.
ЕПІЗОДИЧНИЙ (від грец. ἐπεισόδιος – вставний, додатковий) – випадковий, неперіодичний, окремий, не пов’язаний з цілим.
ЕПІЗООТІЯ (від *епі...* й грец. ξφον – тварина) – поширення інфекційної хвороби тварин на значній території.
ЕПІЗООТОЛОГІЯ (від *епізоотія* і *...логія*) – наука про закономірності виникнення, розвитку й згасання інфекційних хвороб сільськогосподарських тварин.
ЕПІКА (грец. επικός – епічний, від ἔπος – слово, розповідь) – різні епічні твори, епічна поезія.
ЕПІКАРД, **ЕШКАРДІЙ** (від *епі...* і грец. καρδία – серце) – зовнішній шар стінки серця: є внутрішнім листком навколосерцевої сумки – *перикарда.*
ЕПІКАРДИТ – запалення *епікарда,* спостерігається при деяких інфекційних захворюваннях.
ЕПІКОТИЛЬ (від *епі...* й грец. κοτύλη – заглиблення) – частина стебла у проростків рослин між сім’ядолями й першими листками. Інша назва – *надсім’ядольне коліно*.
ЕПІКРИЗ (від грец. ἐπίκρισις – визначення, висновок) – остаточний висновок в історії хвороби, що містить причини захворювання, його перебіг, лікування та кінцевий результат хвороби.
ЕПІКУРЕЄЦЬ – 1) Послідовник *епікуреїзму. 2*) Переносно – людина, що над усе ставить насолоду життям.
ЕПІКУРЕЇЗМ – 1) Філософсько-етичне вчення, яке виходить з атомістичних і особливо з етичних ідей давньогрецького філософа Епікура (звідси й назва). За Е., найвище благо – розумна насолода радощами життя 2) Світогляд, що виник на грунті перекрученого тлумачення вчення Епікура як прагнення лише до чуттєвих насолод. 3) Переносно схильність до чуттєвих насолод.
ЕПІЛЕПСІЯ (грец. επιληψία, від ἐπιλαμβάνω – нападаю, схоплюю) – хронічна психічна хвороба людини, характеризується приступами розладів свідомості, що найчастіше супроводяться загальними корчами. Інша назва епілепсії – *падуча хвороба*.
ЕПІЛІМНІОН (від *епі...* і грец. λίμνη – водойма, озеро) – верхній шар води в озерах.
ЕПІЛОГ (від грец. επίλογος – висновок, післямова) – заключна частина п’єси, повісті, роману, де розповідається про дальшу долю героїв твору.
ЕПІЛЯЦІЯ (від лат. ex – з і pilus – волос) – видалення волосся з лікувальною або косметичною метою.
ЕПІПАЛЕОЛІТ (від *епі...* і *палеоліт*) – перехідний період від епохи палеоліту до *неоліту* Див. також *Мезоліт.*
ЕПІСКОП (від грец. ἐπισκοπέω – розглядаю) – оптичний прилад для проектування на екран зображення непрозорих малюнків або предметів за допомогою відбитого від них світла. Див. також *Епідіаскоп.*
ЕПІСТЕМОЛОГІЯ (від грец. επιστήμη – знання і *...логія*) – те саме, що и *гносеологія.*
ЕПІСТИЛЬ (грец. ἐπιστΰλιον) – те саме, що й *архітрав.*
ЕПІСТОЛА (грец. επιστολή) – лист, послання.

ЕПІСТОЛЯРНИЙ (від *епістола*) – той, що стосується літературних творів, які мають форму листів, послань.
ЕПІСТРОФА (від грец. επιστροφή – поворот, повертання) – риторична фігура, повторення того самого слова або звороту.
ЕПІСТРОФЕЙ (грец. ἑπιστροφεύς, від επιστρέφω – повертаюсь, обер таюсь) – другий шийний хребець у людини, ссавців, птахів, плазунів і земноводяних.
ЕПІТАЛАМА (від грец. ἑπιθαλάμιος – – шлюбний) – в античній літературі пісня або вірш, що виконувалися під час весільних обрядів.
ЕПІТАФІЯ (грец. επιτάφιος, від ἑπί – над і τάφος – могила) – надгробний напис.
ЕПІТЕЛІЙ (від *епі...* і грец. θηλή – сосок) – 1) Тканина тварин і людини, що складається з живих, щільно розміщених, видовжених клітин. Виконує функції захисту, виділення й всисання. 2) У рослин – загальна назва видільних клітин. Вистилає також стінки смоляних (у хвойних) і ефіроносних (у зонтичних) ходів.
ЕПІТЕТ (від грец. ἑπίθετον – прикладка, прізвисько) – художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії. Один з основних *тропів* мови.
ЕПІТРОХОЇДА (від *епі...* і *трохоїда*) – замкнута крива, яку описує зовнішня або внутрішня точка круга, що котиться, не ковзаючись, по зовнішній стороні іншого, нерухомого круга.
ЕПІФЕНОМЕН (від *епі...* і *феномен*) – 1) Супровідне, другорядне явище. 2) В ідеалістичній філософії – свідомість, що розглядається як супровідний наслідок діяльності вищої нервової системи, як результат пасивного відображення дійсності.
ЕПІФЕНОМЕНАЛІЗМ – механістичне вчення, яке вважає психіку людини побічним продуктом фізіологічних процесів – *епіфеноменом.*
ЕПІФІЗ (від грец. ἑπίφυσις – наріст, ґуля) – суглобовий розширений кінець довгих трубчастих кісток.
ЕПІФІТИ (від *епі...* і *...фіти*) – рослини, що живуть на інших рослинах, але використовують їх лише як місце прикріплення.
ЕПІФОРА (від грец. ἑπιφορά – перенесення, повторення) – стилістична фігура; повторення в кінці віршованих рядків, фрази однакових слів, виразів чи звукосполучень з метою посилення виразності та мелодійності мови.
ЕПІЦЕНТР (від *епі...* і *центр*) – 1) Місце на земній поверхні, що лежить безпосередньо над вогнищем землетрусу *(гіпоцентром*). 2) Місце на земній поверхні, що лежить безпосередньо над вогнищем підземного або під вогнищем повітряного ядерного вибуху.
ЕПІЦИКЛ (від *епі...* і *цикл*) – *матем.* коло, центр якого рівномірно рухається по іншому колу.
ЕПІЦИКЛОЇДА (від *епі...* і *циклоїда*) – крива, яку описує довільна точка кола, що котиться по нерухомому колу зовні.
ЕПІЧНИЙ (грец. επικός) – 1) Властивий *епосові,* розповідний. 2) Переносно – велично спокійний, безсторонній.
ЕПОД (грец. ἑπῳδός) – в античному віршуванні ліричний вірш, в якому довгі рядки чергуються з короткими.
ЕПОЛЕТИ (франц. epaulettes, зменш. від epaule – плече) – вузькі, заокруглені на кінці погони, де розміщуються знаки розрізнення. Належність парадної форми офіцерів, генералів, адміралів в арміях і флотах багатьох країн, у тому числі в армії дореволюційної Росії.
ЕПОНЖ (франц. eponge, букв. – губка) – різновид штучної тканини. Використовують для виготовлення одягу.
ЕПОНІМ (грец. επώνυμος – той, що дає ім'я, назву) – 1) У давніх афінян перший з дев'яти *архонтів,* іменем якого позначався рік. 2) Особа, яка дає чому-небудь своє ім'я.
ЕПОПЕЯ (грец. εποποιία, від ἑπος – розповідь, *епос* і ποιέω – творю) – 1) Художній твір, у якому широко й різнобічно зображено великі історичні події, поставлено проблеми

загальнонародного значення. 2) Переносно – ряд подій, пов'язаних з героїчними подвигами.
ЕПОС (від грец. ἔπος – слово, розповідь) – 1) Героїчні народні пісні, думи, поеми, оповіді. 2) Оповідний рід художньої літератури. Жанри Е. – *епопея, роман,* а також середні й малі епічні жанри – повість, оповідання, нарис.
ЕПОХА (від грец. εποχή – зупинка, затримка) – 1) Певний проміжок часу, що його ознакою є визначні події або процеси в природі, суспільстві, науці, мистецтві. 2) Підрозділ геологічного періоду. 3) Момент, з якого починають обчислювати час руху світила.
ЕПСОМІТ – мінерал класу сульфатів, білого кольору, іноді безбарвний. Використовують для одержання магнієвих препаратів. Від назви мінеральних джерел Епсом в Англії.
ЕПУЛІС (від *епі...* і грец. οὖλον – ясна) – доброякісна пухлина ясен; спостерігається найчастіше при тривалому подразненні тканин ясен.
ЕПЮР (від франц. epure – кресленик) – кресленик, на якому просторова фігура зображена *ортогональними* проекціями її, суміщеними в одній площині.
ЕПЮРА (від франц. epure – кресленик) – *графік* залежності однієї величини від іншої (напр., у теорії машин і механізмів Е. зображає зміну швидкості чи прискорення по довжині стрижня).
ЕРА (від лат. aera – вихідне число) – 1) Час, з якого запроваджується система літочислення. 2) Подія, особливо визначний момент, що відкриває новий період розвитку. 3) Один з найбільших відрізків часу в хронології геологічної історії Землі.
ЕРАТО (грец. Ἐρατώ) – в давньогрецькій міфології одна з 9 муз, покровителька ліричної поезії.
ЕРБІЙ – хімічний елемент, символ Er, ат. н. 68; блискучий метал, належить до *лантаноїдів.* Застосовують для виробництва деяких сплавів, скла тощо. Від назви селища Іттербю у Швеції.
ЕРГ (від грец. ἔργον – робота) – одиниця роботи або енергії в СГС системі одиниць. Е. – робота сили в 1 *дину* на шляху в 1 *см.* 1 Е. дорівнює 10^{-7} *дж.*
ЕРГАСТЕРІЙ (грец. ἐρναστήριον, від εργάζομαι – працюю) – у Стародавній Греції майстерня, в якій працювали раби.
ЕРГАСТОПЛАЗМА (від грец. εργαστικός – діяльний, енергійний і *плазма*) – внутрішньоклітинний *органоїд,* на поверхні якого містяться особливі зернята *(гранули*) рибонуклеїнової кислоти – *рибосоми.* Бере участь у синтезі білка. Інша назва – *гранулярна ендоплазматична сітка*.
ЕРГАСТУЛ (лат. ergastulum – тюрма, від грец. εργάζομαι – працюю) – у Стародавньому Римі в'язниця для рабів (здебільшого підземна), в якій в'язні, закуті в кайдани, виконували особливо важку роботу.
ЕРГОКАЛЬЦИФЕРОЛ [від *ерго (стерин*), *кальцій* і грец. φέρω – несу] – жиророзчинний протирахітичний вітамін D_2, необхідний для нормального росту кісток; сприяє засвоєнню *кальцію,* що міститься в продуктах харчування. В організмах утворюється з *ергостерину.*
ЕРГОНОМІКА, **ЕРГОНОМІЯ** (від грец. ἔργον – робота і νόμος – за; кон) – наука, що вивчає допустимі фізичні, нервові та психічні навантаження на людину в процесі праці, проблеми оптимального пристосування навколишніх умов виробництва для ефективної праці.
ЕРГОСТЕРИН (від франц. ergot – ріжки і грец. στερεός – твердий) – органічна речовина, циклічний спирт групи *стеринів.* Від діяння ультрафіолетового проміння перетворюється в антирахітичний вітамін $Д_2$. Багато Е. міститься в дріжджах, грибах, ріжках.
ЕРГОТАМІН (від франц. ergot – ріжки і *аміни*) – лікарський препарат. Застосовують при маткових кровотечах, *атонії* матки, *мігрені.*
ЕРГОТИЗМ (від франц. ergot – ріжки) – отруєння людини ріжками, що потрапляють у борошно; характеризується розладом травлення, місцевим змертвінням тканини, загальним збудженням, непритомністю.

ЕРГОТИН (від франц. ergot – ріжки) – лікарський препарат; очищений рідкий *екстракт* ріжків. Один з кровоспинних засобів.
ЕРДЕЛЬТЕР'ЄР – порода службових собак, виведена в Англії в долині річки Еру.
ЕРЕ (сканд. ore) – дрібна монета Швеції, Норвегії і Данії, 1/100 *крони.*
ЕРЕБ (грец. "Ερεβος) – у давньогрецькій міфології підземне царство темряви.
ЕРЕКТОР (англ. erector, від лат. erigo – ставлю прямо, підіймаю, напружую) – пересувний пристрій для механізованого встановлення *тюбінгів* або *блоків* [1] (5) при спорудженні тунелів, шахт.
ЕРЕКЦІЯ (від лат. erectio – випрямлення, набрякання) – збільшення об'єму чоловічого статевого члена; настає в результаті наповнення кров'ю порожнин його (т. зв. печеристих тіл).
ЕРЕМУР, **ЕРЕМУРУС** (від грец. ἑρημος – одинокий і ουρά – хвіст) – рід багаторічних рослин родини лілійних. Поширені в Центральній Азії та Південно-Східній Європі. Деякі види вирощують як декоративні, з коріння одержують клей.
ЕРЕТИЗМ (від грец. ἐρεθίξω – дратую) – *мед.* стан підвищеної збудливості, подразливості.
ЕРЗАЦ (від нім. Ersatz – заміна) – неякісний замінник, *сурогат.*
ЕРИЗИПЕЛОЇД (від грец. ερυσιπελας – бешиха) – інфекційна хвороба, що уражає здебільшого свиней. Людина заражається при контакті з хворою твариною, обробці інфікованого м'яса. Інша назва – *бешиха свиней.*
ЕРИНІЇ (грец. Ερινύες) – у давньогрецькій міфології богині прокляття, кари й помсти. У римлян – *фурії.*
ЕРИСТИКА (грец. εριστική, від ερίζω – сперечаюсь) – мистецтво вести спір, полеміку.
ЕРИТЕМА (від грец. ερύθημα – червоність) – почервоніння шкіри під впливом різних подразнень – механічних, хімічних, фізичних тощо.
ЕРИТРИТ (від грец. ἐρυθρός – червоний) – чотириатомний спирт, безбарвна кристалічна речовина. Застосовують у харчовій промисловості, парфюмерії, медицині тощо.
ЕРИТРОБЛАСТИ (від грец. ερυθρός – червоний та *...бласти*) – одна з проміжних стадій розвитку червоних кров'яних тілець *(еритроцитів*) у хребетних тварин і людини.
ЕРИТРОМІЦИН (від грец. ερυθρός – червоний і *...міцин*) – антибіотик, який затримує ріст стійких до пеніциліну форм збудників хвороб.
ЕРИТРОЦИТИ (від грец. ἐρυθρός – червоний і *...цити*) – одна з форм клітин крові людини й багатьох тварин; містять *гемоглобін,* виконують головну роль у газообміні організму (перенесення кисню і вуглекислоти). Інші назви – *червоні кров'яні тільця, червонокрівці*.
ЕРІОМЕТР (від грец. ἐριον – вовна і *...метр*) – прилад для вимірювання товщини волосинок вовни, а також вовняних тканин.
ЕРКЕР (нім. Erker) – напівкруглий, триграний або гранчастий засклений виступ у зовнішній стіні будинку.
ЕРЛ (англ. earl) – в Англії за раннього середньовіччя – представник родової знаті; з 11 ст. відповідає поняттю *«графу»* [1].
ЕРЛІФТ (англ. air-lift, від air – повітря і lift – підіймання) – 1) Пристрій для піднімання крапельної рідини енергією стиснутого повітря, змішаного з нею. 2) Компресорний (з використанням повітря) спосіб видобування нафти.
ЕРМІТАЖ (франц. ermitage, букв. – келія, від ermite – пустельник) – 1) Заміський будинок, парковий павільйон. 2) Е. в Ленінграді – найбільший в СРСР музей мистецтва, наснований у 1764 р.
ЕРОЗІЯ (лат. erosio – роз'їдання, від erodo – роз'їдаю) – 1) Руйнування грунту або гірських порід текучою водою. 2) Руйнування металу або поверхні металевих виробів, зумовлене діянням механічних факторів або електричних розрядів. 3) Порушення цілості епітеліального шару шкіри або слизових оболонок під впливом різних подразнень, а також внаслідок місцевих порушень кровообігу.

ЕРОС, **ЕРОТ** [грец. Έρως (Έρωτος)] – у давньогрецькій міфології бог кохання, у давньоримській – *Амур,* або *Купідон.*

ЕРОТИКА (від грец. ἐρωτικά – любовні начала) – почуттєвість, хтивість, підвищений інтерес до проблем статі.

ЕРОТОМАНІЯ [від грец. ἔρως (ἔρωτος) – любов і *...манія*] – хворобливо підвищена статева збудливість, психічний розлад на еротичному грунті.

ЕРСТЕД – одиниця напруженості магнітного поля в СГС системі одиниць; дорівнює напруженості магнітного поля в точці на віддалі 2 *см* від нескінченно довгого прямолінійного провідника, по якому тече електричний струм у 10 *а.* Від прізвища датського фізика Г.-К. Ерстеда.

ЕРУДИТ (від лат. eruditus – освічений, вчений) – людина, що має глибокі, різносторонні знання.

ЕРУДИЦІЯ (лат. eruditio – освіченість, вченість, від erudio – освічую) – глибокі знання в певній галузі науки чи в багатьох галузях, широка обізнаність, начитаність.

ЕРУПТИВНИЙ (лат. eruptus, від erumpo – вириваюсь назовні) – виверженний, вулканічного походження.

ЕРУПЦІЇ (від лат. eruptio – виверження) – спалахи на Сонці; мають вигляд яскравих точок на фоні *фотосфери.*

ЕРЦГЕРЦОГ (нім. Erzherzog) – титул австрійських принців до 1918 р.

ЕСЕ (франц. essai, букв. – спроба) – короткі наукові, критичні та інші нариси, які відзначаються вишуканістю форми. Іноді термін «есе» вживають з іронічним відтінком.

ЕСЕНЦІЯ (від лат. essentia – суть) – 1) Леткі ефірні масла, добуті *дистиляцією з* рослин. 2) Міцний розчин, витяжка.

ЕСКАДРА (франц. escadre) – 1) Оперативно-тактичне з'єднання надводних військових кораблів різних класів. 2) З'єднання військово-повітряних сил у деяких іноземних арміях.

ЕСКАДРИЛЬЯ (франц. escadrille, зменш. від escadre – *ескадра*) – тактичний підрозділ військово-повітряних сил, що складається з кількох ланок або загонів військових літаків.

ЕСКАДРОН (франц. escadron) – тактичний підрозділ у *кавалерії.*

ЕСКАЛАДА (франц. escalade, від лат. scalae – драбина) – оволодіння муром фортеці за допомогою штурмових драбин.

ЕСКАЛАТОР (англ. escalator, від франц. escalader – підійматися) – похилий *конвейєр* у вигляді рухомих сходів.

ЕСКАЛАЦІЯ (від англ. escalation – поступове розширення, підсилення) – у воєнно-політичних доктринах імперіалістичних держав термін «ескалація» означає: 1) планомірне нарощування військової могутності держави, армії; 2) планомірне збільшення чисельності військових сил у певному районі; 3) заплановане нарощування інтенсивності воєнних дій; 4) розширення театру воєнних дій, перенесення воєнних операцій у нові райони.

ЕСКАЛОП (франц. escalope) – страва з телятини, свинини або баранини; смажені шматочки корейки.

ЕСКАПАДА (від франц. escapade – витівка, таємна втеча) – образлива витівка; ворожий випад.

ЕСКАРП (франц. escarpe, від італ. scarpa – укіс) – 1) Внутрішня спадина зовнішнього рову укріплень. 2) Протитанкова перешкода у вигляді крутої стінки зовнішнього рову укріплення.

ЕСКВАЙР, **СКВАЙР** (англ. esquire, від лат. squtarius – щитоносець) – 1) У феодальній Англії прапороносець, пізніше – одне з нижчих дворянських звань. 2) У США та Великобританії почесний титул, що його присвоюють мерам, мировим суддям, вищому розряду адвокатури і старшим урядовцям.

ЕСКІЗ (франц. esquisse, від грец. σχέδιον – імпровізований вірш) – попередній начерк кресленика, картини тощо.

ЕСКІЗНИЙ (від *ескіз*) – намічений в загальних і найхарактерніших рисах; *е. проект* – загальні риси й накреслення машини, будови, технологічного процесу тощо.

ЕСКІМО (франц. esquimau, букв. – ескімоський) – морозиво в шоколаді на паличці.
ЕСКОРТ (франц. escorte, від італ. scorta – супровід, охорона) – військовий конвой, охорона, супроводження.
ЕСКОРТУВАТИ (франц. escorter) – супроводити під охороною, прикриттям, конвоєм.
ЕСКУДО (португ., ісп. escudo, букв. – герб, щит) – грошова одиниця Португалії (поділяється на 100 *сентаво*), Чілі (поділяється на 100 *сентесимо*).
ЕСКУЛАП (лат. Aesculapius) – латинська назва давньогрецького бога лікування *Асклепія,* культ якого був перенесений у Рим. Переносно (найчастіше іронічно) – лікар, медик.
ЕСПАДА (ісп. espada – шпага; тореро, озброєний шпагою) – те саме, шо й *матадор.*
ЕСПАДРОН (франц. espadon) – колюча й рубаюча зброя з трохи вигнутим або прямим клинком. Застосовують у *фехтуванні.*
ЕСПАНДЕР (англ. expander, від лат. expando – розтягую) – спортивний прилад для розвитку м'язів. Складається з ручок, з'єднаних гумовими джгутами або пружинами.
ЕСПАНЬЙОЛКА (від франц. espagnol – іспанський) – коротенька гостра борідка.
ЕСПАРТО (від ісп. esparto – іспанський дрік) – 1) Трав'янисті рослини з роду ковила родини злаків. Поширені на Південному Заході Європи та в Північній Африці. 2) Волокнистий матеріал з листків цієї рослини. 3) Сорт паперу, виготовлений з цього матеріалу.
ЕСПАРЦЕТ [франц. esparcet (te), ісп. esparcete] – рід трав'янистих або кущових рослин родини бобових. Поширені в Європі, Північній Африці та Західній Азії. Багато видів культивують як цінні кормові рослини й медоноси.
ЕСПЕРАНТО (есп. esperanto – той, що сподівається) – міжнародна штучна мова, яку створив у 1887 р. польський лікар Л. Заменгоф.
ЕСПЛАНАДА (від франц. esplanade – площа, відкрите місце) – 1) Незабудований простір між мурами фор тець або міськими мурами та найближчими будовами, що служив оборонним цілям. 2) Площа перед великим будинком. 3) Широка вулиця з алеями посередині.
ЕСТАКАДА (франц. estacade, від praованс. estaca – паля, балка) – споруда (поміст) для прокладання залізничного або іншого шляху над землею.
ЕСТАМП (франц. estampe, від estamper – відтискувати, карбувати) – твір друкарської *графіки,* відбиток на папері, шовку та інших матеріалах. Види естампу – *гравюра, офорт, літографія.*
ЕСТАФЕТА (франц. estafette, з італ. stafetta, зменш. від staffa – стремено) – 1) Термінове повідомлення, пакет, що його передають гінцями, переважно кінними, які змінюють один одного. 2) Вид командних спортивних змагань на швидкість (з бігу, на лижах, велосипедах та ін.) із зміною учасників і передаванням спеціального предмета – естафети (палички, пакета тощо). 3) Переносно – традиція, яку приймають від старшого покоління або попередників.
ЕСТЕЗІОЛОГІЯ (від грец. αἴσθησίς – відчуття, орган чуття і *...логія*) – розділ *анатомії,* що вивчає будову й функції органів чуттів.
ЕСТЕЗІОМЕТР (від грец. αἴσβησις – відчуття, орган чуття і *...метр*) – прилад для вимірювання чутливості шкіри до тиску або дотику.
ЕСТЕТ (від грец. αισθητής – той, що відчуває) – 1) Особа, яка сприймає зовнішні форми мистецтва відірвано від ідейного змісту, схильна до *естетства.* 2) Прихильник, шанувальник прекрасного, витонченого.
ЕСТЕТИКА (від грец. αισθητικός – чуттєво сприйманий) – наука про прекрасне та його роль у житті суспільства, про загальні закони художнього пізнання дійсності й розвитку мистецтва.
ЕСТЕТИЧНИЙ – той, що стосується *естетики* або відповідає її вимогам.
ЕСТЕТОТЕРАПІЯ (від *естетика* і *терапія*) – розділ медицини, який вивчає вплив естетичних факторів на здоров'я людини.

ЕСТЕТСТВО, **ЕСТЕТИЗМ** (від *естет*) – суб'єктивно-ідеалістичний підхід до мистецтва, що грунтується на реакційній теорії «мистецтво для мистецтва». Е. протиставить мистецтво дійсності, заперечує його ідейність і соціальну спрямованість.

ЕСТОКАДА (франц. estocade, від estoc – шпага) – прямий, перпендикулярний удар *рапірою,* шпагою або *еспадроном* при *фехтуванні.*

ЕСТРАГОН (франц. estragon) – вид багаторічних трав'янистих рослин роду полин родини складноцвітих. У дикому стані зустрічається в Європі й Азії. Вирощують як пряну овочеву рослину. З листя готують естрагонні оцет і гірчицю. Інша назва – *тархун*.

ЕСТРАДА (франц. estrade, з ісп. estrado – поміст, від лат. stratum – настил, поміст) – 1) Постійний чи тимчасовий, критий або відкритий поміст, піднятий над рівнем землі або підлоги, для виступів акторів або мистецьких колективів. 2) Концертно-видовищні виступи, т. зв. малі форми мистецтва.

ЕСТРОГЕНИ (від грец. οίστρος – пристрасть, лютість і *ген*) – 1) Жіночі статеві *гормони.* 2) Органічні сполуки, що виявляють біологічну дію жіночого *гормона.* Інша назва – *естрогенні речовини*. 3) Препарати, до складу яких входять жіночі статеві гормони або їхні хімічні аналоги.

ЕСТРОН (від грец. οίστρος – пристрасть, лютість) – те саме, що й *Фолікулін.*

ЕСТРУС (від грец. οίστρος – пристрасть, лютість) – одна із стадій статевого циклу ссавців. Інша назва – *тічка*.

ЕСТУАРІЙ (лат. aestuarium, від aestus – кипіння, хвилювання) – широке воронкоподібне гирло річки, що впадає в океан або море.

ЕСХАТОЛОГІЯ (від грец. έσχατος – останній, крайній і ...*логія*) – релігійне вчення про кінцеву долю людства і Всесвіту; складова частина будь-якої *релігії.*

ЕТАЗОЛ – лікарський препарат. Застосовують при *пневмонії, ангіні, пієліті.*

ЕТАЛОН (франц. etalon, від etaler – виставляти, показувати) – 1) Зразкова міра або зразковий вимірювальний прилад. 2) Переносно – зразок, мірило.

ЕТАМІНАЛ-НАТРІЙ – лікарський препарат. Снотворний засіб. Інша назва – *нембутал*.

ЕТАН (від грец. αίθήρ – ефір, гірське повітря) – органічна сполука, безбарвний горючий газ. Застосовують для синтезу *спиртів,* синтетичного *каучуку* тощо.

ЕТАП (від франц. etape – перегін, перехід) – 1) Частина шляху – дистанції. 2) Відрізок часу, відзначений певними подіями. 3) В дореволюційній Росії арештантська партія з конвоєм. 4) Місце зупинки – етапний пункт.

ЕТАТИЗМ (франц. etatisme, від etat – держава) – 1) За державно-монополістичного капіталізму – політика, яка полягає в активному втручанні буржуазної держави в економічну та інші сфери життя суспільства, що призводить до бюрократизації суспільного життя і кризи буржуазної демократії. 2) Сучасна буржуазна соціологічна доктрина, яка обґрунтовує активне втручання буржуазної держави в економічне й політичне життя суспільства.

ЕТЕРНІТ (від лат. aeternus – вічний) – покрівельний матеріал, виготовлений з *азбесту* та *цементу.*

ЕТИКА (лат. ethica, від грец. ήθος – . звичай) – 1) Наука, що вивчає *мораль.* 2) Норми поведінки, сукупність моральних правил певної соціальної групи.

ЕТИКЕТ (франц. etiquette, від флам. steeken – встромляти) – 1) Зведення норм поведінки, порядок дій і правила чемності при дворах монархів, титулованих осіб (придворний Е.), а також у дипломатичних колах. 2) Переносно – правила поведінки.

ЕТИКЕТАЖ (франц. etiquetage) – в музейній справі виконані за єдиними принципами щодо обсягу інформації, послідовності викладу та графічного відтворення *етикетки.*

ЕТИКЕТКА (франц. etiquette) – 1) Ярлик, товарний знак, що його наклеюють на товар або його упаковку. На Е. зазначається виготовлювач, назва товару, ціна. 2) Підпис під *експонатом* у музеї або на виставці.

ЕТИЛ (від грец. αἰθήρ – гірське повітря і ὕλπ – матерія) – 1) Одновалентний *радикал* (4) органічної сполуки *етану.* 2) Е. *бромистий* – органічна сполука, безбарвна рідина з *ефірним* запахом. Застосовують в органічному синтезі.
ЕТИЛАЦЕТАТ (від *етил* і *ацетат*) – складний *ефір,* безбарвна летка рідина. Застосовують як розчинник у виробництві лаків, кіноплівки, бездимного пороху тощо.
ЕТИЛБЕНЗОЛ (від *етил* та *бензол*) – *ароматичний* вуглеводень, безбарвна рідина. Використовують для виробництва стиролу, а також як добавку до моторного палива.
ЕТИЛЕН (від *етил*) – органічна сполука безбарвний горючий газ. Застосовують для одержання *поліетилену, етилбензолу* та Інших органічних речовин.
ЕТИЛЕНГЛІКОЛЬ [від *етилен,* грец. γλυκύς – солодкий і *(алког) оль*] – органічна сполука, найпростіший двоатомний спирт; густа безбарвна рідина. Застосовують у виробництві синтетичних смол, штучного волокна, як *антифриз* тощо.
ЕТИЛЕНІЗАЦІЯ – спосіб штучного прискорення достигання плодів і овочів за допомогою газу *етилену.*
ЕТИМОЛОГІЗАЦІЯ (від *етимологія*) – встановлення походження слова.
ЕТИМОЛОГІЯ (грец. ετυμολογία, від έτυμον – істина і λόγος – слово, вчення) – 1) Розділ мовознавства, що вивчає походження слів. 2) Пояснення походження якогось слова зіставленням його з спорідненими словами тієї самої або іншої мови.
ЕТИМОН (від грец. έτυμον – істина) – первісна форма або значення слова.
ЕТИЧНИЙ – пов’язаний з *етикою; е. релятивізм* – методологічний принцип пізнання і тлумачення *моралі,* суть якого полягає в абсолютизації моменту відносності й умовності моральних норм, уявлень, ідеалів; *«етичний соціалізм»* – ідеалістичне вчення, яке намагається обгрунтувати соціалістичний ідеал, виходячи з моральних принципів.
ЕТІОЛОГІЯ (від грец. αιτία – причина і *...логія*) – вчення про причини та умови виникання хвороб.
ЕТІОЛЯЦІЯ, **ЕТІОЛЮВАННЯ** (від франц. etioler – робити блідим, бліднути) – втрата рослинами зеленого забарвлення *(хлорофілу)* при зростанні їх у темряві або в умовах недостатнього освітлення.
ЕТНІЧНИЙ (від грец. εθνικός – народний) – той, що належить до якогось народу, його культури, традицій.
ЕТНОБОТАНІКА (від грец. έθνος – народ і *ботаніка*) – розділ ботаніки, що вивчає використання рослин різними *етнічними* групами населення земної кулі.
ЕТНОГЕНЕЗ (від грец. έθνος – народ і *...генез*) – походження народів.
ЕТНОГЕОГРАФІЯ (від грец. έθνος – плем’я, народ і *географія*) – розділ *етнографії,* який вивчає склад і розміщення населення земної кулі, окремих країн та їхніх районів в етнічному аспекті.
ЕТНОГРАФІЗМ (від грец. έθνος – народ і γράφω – пишу) – відтворення традиційних форм побуту, звичаїв, обрядів без заглиблення в соціальні процеси.
ЕТНОГРАФІЯ (від грец. έθνος – народ і *...графія*) – галузь історичної науки, яка вивчає культуру і побут народів світу, їхній *етногенез,* розселення та культурно-побутові взаємозв’язки.
ЕТНОНІМІКА (від грец. έθνος – народ і όνυμα – ім’я, назва) – розділ *лексикології,* який вивчає назви племен, народностей і народів.
ЕТОЛОГІЯ (від грец. ήθος – звичай і *...логія*) – наука, що вивчає особливості поведінки організмів у всіх її проявах.
ЕТРОЛИ – пластмаси на основі *ацетилцелюлози.* З Е. виготовляють вироби широкого вжитку.
ЕТУАЛЬ (від франц. etoile – зірка) – модна співачка в буржуазному театрі легкого, розважального жанру.
ЕТЮД (франц. etude, від лат. studium – старанність, заняття) – 1) В образотворчому мистецтві – первісний допоміжний малюнок, виконаний з натури, для майбутнього твору. 2) Музична навчальна п’єса. 3) Імпровізаційна вправа, що складається з сценічних дій, для

розвитку і вдосконалення техніки акторського мистецтва. 4) Літературний, науковий або філософський нарис. 5) У грі в шахи (шашки) – завдання виграти або зіграти внічию за даної позиції; кількість ходів не визначається.

ЕТЮДНІСТЬ, **ЕТЮДИЗМ** – в образотворчому мистецтві – недолік виконання, коли в закінченому творі залишаються якості *етюду,* які відволікають увагу, ослаблюють або й зовсім спотворюють ідейно-образний зміст.

ЕУФІЛІН (від грец. εὖ – добре і φύλλον – зілля) – лікарський препарат. Судинорозширювальний і сечогінний засіб. Застосовують при захворюваннях серцево-судинної системи.

ЕФА – змія родини гадюкових. Поширена переважно в пустелях Південної Африки, Середньої Азії. Дуже отруйна, небезпечна для людини.

ЕФЕБИ (грец. έφηβοι) – в Стародавній Греції повнолітні юнаки (з 18 років), що навчалися військовому мистецтву і відвідували школи *риторів, філософів.*

ЕФЕДРИН – *алкалоїд,* що міститься в деяких видах рослин роду ефедра. Хлористо-водневу сіль Е. застосовують у медичній практиці як засіб, що звужує судини, підвищує кров'яний тиск, розслабляє гладенькі м'язи тощо.

ЕФЕКТ (лат. effectus – виконання, дія, від efficio – дію, виконую) – 1) Результат, наслідок яких-небудь причин, заходів, дій. 2) Сильне враження, спричинене ким-небудь або чим-небудь. 3) Засіб, що має на меті справити враження, викликати здивування.

ЕФЕКТИВНИЙ (від лат. effectivus – діяльний, творчий) – дійовий; *е-на валюта* – наявні іноземні гроші, що перебувають в обігу на біржі як товар; *е-ні опади* – кількість вологи, що лишається в грунті і може бути використана рослинністю.

ЕФЕКТИВНІСТЬ – результат, наслідок будь-яких причин, сил, дій; Е. *економічна* – показник економії суспільної праці в результаті застосування певних заходів; ступінь віддачі виробництва, машин, апаратів.

ЕФЕКТНИЙ – зроблений з метою справити *ефект,* враження.

ЕФЕЛЬ – дрібна і легка *фракція* порід, яку одержують при промиванні розсипного золота або при оброблянні рудного золота.

ЕФЕМЕРИ (від грец. εφήμερος – одноденний) – однорічні рослини з коротким періодом розвитку, що триває кілька тижнів.

ЕФЕМЕРИДИ [від грец. έφημερίς (εφημερίδος) – щоденник] – 1) Щоденні записи найважливіших подій, які велися при дворі Александра Македонського. 2) *астр.* Різні астрономічні відомості (напр., *координати* зір, *планет*), обчислені для ряду послідовних моментів часу. 3) *біол.* Ряд комах. Інша назва – *одноденки*.

ЕФЕМЕРНИЙ (від грец. εφημέριος – одноденний) – недовговічний, швидкоминущий.

ЕФЕМЕРОЇДИ (від *ефемери* і *...оїд*) – багаторічні трав'янисті рослини, надземні частини яких живуть лише протягом кількох тижнів, а решту року перебувають у стані спокою у вигляді бульб, цибулин чи кореневищ.

ЕФЕНДІ (тур. efendi, від грец. αὐδέντης – володар) – одна з форм ввічливого звертання до чоловіка в Туреччині.

ЕФЕРЕНТНИЙ [від лат. efferens (efferentis)] – той, що виносить; *е-ні судини* – судини, що виносять кров, лімфу з органа; *е-ні нервові волокна* – волокна, по яких збудження передається від центральної нервової системи до тканин.

ЕФЕС (нім. Gefaβ) – держак холодної зброї.

ЕФІР (грец. αἰθήρ) – 1) За уявленням давніх греків, сонцесяйний верхній шар повітря, де перебували боги. 2) Гадане середовище, яке нібито заповнювало проміжки між частинками і весь світовий простір. Існуванням Е. прагнули пояснити поширення світла тощо. 3) Клас органічних сполук, що складаються з двох *радикалів* (4), пов'язаних між собою *атомом* кисню.

ЕФІРНИЙ – 1) Леткий. 2) Легкий, тонкий. 3) Той, що належить до *ефіру; е-ні олії* – леткі рідкі суміші органічних речовин з сильним запахом. Містяться в квітках, плодах та листі пахучих рослин. Застосовують у медицині, парфюмерній і харчовій промисловості.

ЕФУЗ<u>И</u>ВНИЙ (від лат. effusio – розтікання, розливання) – виверження; *е-ні породи* – магматичні гірські породи, що утворилися внаслідок застигання лави на поверхні Землі або близько від поверхні.
ЕФ<u>У</u>ЗІЯ (лат. effusio, від effundo – розливаю) – 1) Виливання лави *(магми)* на поверхню Землі в процесі вулканічної діяльності. 2) Проникнення газів з одного об'єму в другий через пористу перегородку з отворами, незначними порівняно з довжиною вільного пробігу молекули.
ЕХІНОК<u>О</u>К (від грец. ἐχῖνος – їжак і *коки*) – вид стьожкових червів, що в дорослому стані паразитують у кишечнику собаки, вовка, шакала, зрідка кішки, а в личинковій стадії – інших тварин і людини. Спричинює хворобу *ехінококоз.*
ЕХІНОКОК<u>О</u>З – захворювання, спричинюване паразитуванням у тілі людини та деяких тварин *ехінокока;* уражаються внутрішні органи.
ЕХІНОР<u>И</u>НХ (від грец. ἐχίνος – їжак і ῥΰγχος – морда, дзьоб) – рід паразитичних колючоголових червів. Живуть у кишечнику хребетних тварин і людини, спричинюють великі болі.
ЕХІУР<u>И</u>ДИ (від грец. εχις – гадюка і οὐρά – хвіст) – клас кільчастих червів *(анелід)*, що живуть на великих глибинах в океанах.
ЕХОЕНЦЕФАЛОСК<u>О</u>П (від грец. ἠχώ – шум, звук, εγκέφαλος – мозок і *скоп*) – прилад для виявлення органічних змін у центральній нервовій системі.
ЕХОЛОК<u>А</u>ЦІЯ (від грец. ἠχώ – шум, звук і *локація*) – орієнтація у просторі за допомогою відбитого звуку чи ультразвуку.
ЕХОЛ<u>О</u>Т (від грец. ἠχώ – шум, звук *і лот*) – 1) Прилад для вимірювання глибини морського дна. 2) Прилад для замірювання рівня рідини в нафтових свердловинах.
ЕХ<u>О</u>Р – бурятський народний хороводний танець.
ЕШАФ<u>О</u>Т (франц. echafaud) – поміст на якому здійснювалася страта.
ЕШЕЛ<u>О</u>Н (франц. echelon, букв. – сходинка, ступінь) – 1) Частина бойового порядку військ. 2) Частина загальної колони військ, що рухається на певній віддалі від іншої колони. 3) Під час перевезення залізницею – кожний військовий поїзд. 4) В широкому розумінні – залізничний поїзд або автоколона, що прямує з певним цільовим призначенням.
ЕШЕЛОНУВ<u>А</u>ТИ (франц. echelonner) – розташовувати війська розчленовано (в глиб), поешелонно.
ЕЯКУЛ<u>Я</u>ЦІЯ (лат. ejaculatio, від ejaculo – вивергаю) – випорскування сім'я (сперми) з чоловічого статевого апарата. Інша назва – *сім'явипорскування*.

ЄВАНГЕЛІЄ (від грец. εὐαγγέλιον – добра звістка) – 1) Ранньохристиянські твори, що оповідають про земне життя міфічного засновника християнства Ісуса Христа. Частина Біблії. 2) Переносно – книги, в яких укладено основні принципи, правила чогось.

ЄВАНГЕЛІСТ (грец. ευαγγελιστής) – 1) Кожний з чотирьох, визнаних християнською церквою, укладачів ранньохристиянських творів – євангелій. 2) Член секти євангелістів.

ЄВГЕНІКА (від грец. εὖ – добре і γένος – рід) – напрям у *генетиці* людини, що ставить завдання поліпшення біологічних властивостей людини. В розробці проблем Є. поряд з прогресивним, гуманним підходом є антинауковий, прибічники якого обстоюють позиції *расизму, мальтузіанства, селекції* людей тощо.

ЄВНУХ [від грец. ευνούχος – охоронець ложа] – кастрат, наглядач за гаремом у мусульман.

ЄВРОДОЛАРИ [євро (пейські) *долари*] – тимчасово вільні кошти в доларах США, вміщені організаціями й особами капіталістичних країн в європейських банках і використовувані цими банками для надання кредитів.

ЄВРОПІЙ – хімічний елемент, символ Eu, ат. н. 63; рідкісноземельний метал, належить до *лантаноїдів.* Від назви континенту Європи.

ЄГЕР (від нім. Jager – мисливець) – 1) Солдат особливих стрілецьких (єгерських) частин у ряді армій. 2) Спеціаліст-мисливець, який керує полюванням, доглядає тварин у заповідниках і мисливствознавчих господарствах. 3) За феодалізму слуга в поміщицькому господарстві, виїзний лакей.

ЄГОВІСТИ – члени однієї з найреакційніших сект у християнстві, яка заперечує триєдинство бога й визнає єдиним богом Ягве (перекручене – Єгова, звідки й назва). В зв'язку з антирадянською спрямованістю діяльність єговістів в СРСР заборонена.

ЄЗУЇТИ (від лат. Jesus – Ісус) – 1) Члени найреакційнішого католицького чернечого ордену «Товариство Ісуса», заснованого в 1534 р. для зміцнення папської влади і боротьби проти *Реформації,* які не гребували ніякими засобами для досягнення своєї мети. 2) Переносно єзуїт – підступна, підла, лицемірна людина.

ЄПИСКОП (грец. επίσκοπος, букв. – наглядач, охоронець) – 1) Вищий духовний чин у християнській церкві. Див. також *Архієрей.* 2) В Стародавній Греції політичний агент, що його Афіни засилали в союзні держави для нагляду за виконанням союзницьких договорів. 3) У ранньохристиянських громадах 2 ст. виборна особа, що відала майновими й судовими справами.

ЄРЕСЬ (від грец. αἵρεσις – особливе віровчення) – 1) Релігійне вчення, що заперечує догмати та організаційні форми пануючої церкви. 2) Переносно – відступ від панівних, загальноприйнятих поглядів, правил, положень та ін.; інколи – те, що позбавлене здорового глузду, дурниця.

ЄРЕТИК (грец. αιρετικός) – 1) В християнстві – людина, що відступила від *догм* пануючої церкви, послідовник єресі. 2) Переносно – людина, що відступає від панівних поглядів, правил, положень тощо.

ЄФРЕЙТОР (нім. Gefreite) – в Радянській Армії перше військове звання після рядового. В ряді зарубіжних армій 17 – 18 ст. старший солдат.

ЖАБО (франц. jabot, букв. – воло) – оздоблення з мереживабо легкої тканини на блузці чи платті, а також мереживна або муслінова нашивка з оборками на чоловічій сорочці.
ЖАКЕРІЯ [франц. Jacquerie, від Jacques Bonhomme – Жак-простак (зневажливе прізвисько, дане феодалами французьким селянам)] – антифеодальне селянське повстання в Північній та Північно-Східній Франції в 1358 р. Жорстоко придушене військами феодалів.
ЖАКО (франц. jacquot – сірий папуга) – вид птахів ряду папугоподібних. Поширений в Західній Африці. Здатний до наслідування звуків, зокрема людської мови.
ЖАКОБ – поширений у 18 – 19 ст. стиль меблів з червоного дерева з накладними бронзовими або латунними прикрасами. Від прізвища французьких майстрів художніх меблів.
ЖАЛОН (франц. jalon – віха) – віха, за допомогою якої позначають напрям під час землемірних робіт.
ЖАЛЮЗІ (франц. jalousie, букв. – заздрість) – віконниці, штори або пластини, якими регулюють світловий або повітряний потік.
ЖАНДАРМ (франц. gendarme, від gens d'armes, букв. – люди зброї) – 1) Особа, що перебуває на службі *в жандармерії. 2*) В ряді країн Західної Європи солдат важкої *кавалерії* (13 – початок 19 ст.).
ЖАНДАРМЕРІЯ (франц. gendarmerie) – в експлуататорських державах особливий вид державної поліції, орган політичного розшуку. В Росії ліквідовано в 1917 р.
ЖАНР [франц. genre, від лат. genus (generis) – рід, вид] – тип мистецького й літературного твору (роман, повість, поема тощо).
ЖАНРИСТ (від *жанр*) – художник, напрям творчості якого – зображення побутових сцен.
ЖАРГОН (франц. jargon, від галлороманського gargone – базікання) – 1) Соціальний діалект; відрізняється від літературної мови специфічною лексикою і вимовою, але не має власної фонетичної й граматичної систем. 2) Те саме, що й *арго.*
ЖАРДИНЬЄРКА (франц. jardiniere, від jardin – сад) – підставка або етажерка для кімнатних рослин.
ЖВАКА-ГАЛС (голл. zwak-hals) – короткий відрізок ланцюга, що з'єднує кінець якірного ланцюга з корпусом корабля.
ЖЕЛАТИН (франц. gelatine, від лат. gelatus – замерзлий, застиглий) – суміш білкових речовин тваринного походження. Застосовують у харчовій промисловості, медицині тощо.
ЖЕЛЕ (від франц. gelee – мороз, холодець) – 1) Солодка страва з соків овочів або фруктів, молока тощо, до яких додано желатину, щоб вони загусли. 2) Холодець з риби або м'яса.
ЖЕН-ПРЕМ'ЄР (франц. jeune premier – перший коханець) – амплуа актора, який виконує ролі молодих коханців.
ЖЕНЬМІНЬБІ, **ЖЕНЬМІНЬПЯО** (кит., букв. – народні гроші) – гроші, які випускалися у визволених від гомінданівців районах до утворення Китайської Народної Республіки. Згодом – назва банкнотів Народного банку Китаю; тепер так інколи називають *юані.*
ЖЕНЬШЕНЬ (кит. – корінь життя, букв. – людина-корінь) – вид трав'янистих рослин роду панакс родини аралієвих. Росте й культивується в СРСР, Китаї, Кореї. Виготовлені з кореня Ж. лікарські препарати застосовують як тонізуючий і загальнозміцнюючий засіб.
ЖЕОДА (франц. geode) – мінеральне утворення округлої фоми, яке виникає внаслідок заповнення мінералами порожнин у гірській породі.
ЖЕРМІНАЛЬ (франц. germinal, від лат. germen – росток, пагін) – сьомий місяць (з 21 – 22 березня до 19 – 20 квітня) французького республіканського календаря, що був встановлений в 1793 р. Конвентом під час буржуазної революції кінця 18 ст. і діяв до 1806 р.
ЖЕТОН (франц. jeton) – 1) Значок, що видається на згадку про якусь подію як відмітний знак (напр., членам якогось товариства), як приз тощо. 2) Значок на право участі в чому-

небудь або одержання чого-небудь. 3) Значок, що замінює гроші в деяких іграх, під час користування автоматами тощо.

ЖИГА, **ДЖИГА** (англ. jig) – 1) Середньовічний смичковий музичний інструмент. 2) Старовинний англійський парний танець кельтського походження, пізніше – салонний.

ЖИКЛЕР (франц. gicleur, від gicler – бризнути) – деталь з отвором точного розміру або сам отвір для пропускання певної кількості рідкого палива чи позітря.

ЖИРАНДОЛЬ (франц. girandole) – 1) Настінний фігурний свічник для кількох свічок. 2) Фонтан. 3) Жіноча прикраса з брильянтів.

ЖИРАНТ [нім. Girant, з італ. girante, від girare (una somma) – переказати (суму)] – особа, яка робить на звороті *векселя* або чека передавальний напис.

ЖИРАТ (нім. Girat, від італ. giratario) – особа, на яку *жирант* переводить *вексель* або чек.

ЖИРАФА (франц. girafe, італ. giraffa, з араб. зурафа) – 1) Рід жуйних парнокопитних ссавців. Поширені в Африці. Збереглися переважно в національних парках. 2) Сузір'я Північної півкулі зоряного неба. В СРСР видно цілий рік.

ЖИРАФОВА ГАЗЕЛЬ – те саме, що й *геренук.*

ЖИРО [від італ. giro – оборот, переказ (векселя)] – вид безготівкових розрахунків у капіталістичних країнах; передавальний напис на звороті векселів, чеків або інших кредитних засобів.

ЖИРОБАНК (від італ. giro – оборот і *банк*) – банк, який здійснює безготівкові розрахунки між своїми клієнтами.

ЖИРОКОМПАС – див. *Гірокомпас.*

ЖИРОСКОП – див. *Гіроскоп.*

ЖІРОНДА (франц. Gironde) – 1) Політична партія (жірондисти) часів Французької буржуазної революції кінця 18 ст., що представляла інтереси великої торговельно-промислової буржуазії і перейшла на бік контрреволюції. Від назви департаменту Жіронда, звідки родом було багато лідерів партії. 2) Переносно – партія, що схиляється до угоди з контрреволюцією.

ЖІРОНДИСТ – 1) Член партії жирондистів *(жіронди*). 2) Переносно – представник партії чи політичного угруповання, що схиляється до угоди з контрреволюцією.

ЖОКЕЙ (англ. jockey) – професіональний їздець на скачках, спеціаліст з тренування й випробування верхових коней.

ЖОНГЛЕР (франц. jongleur, від лат, joculator – жартівник) – 1) За середньовіччя мандрівний актор і музикант у романських країнах. 2) Артист цирку, що вміє підкидати й спритно ловити одночасно кілька предметів.

ЖОНГЛЮВАТИ (франц. jongler) – 1) Уміло й спритно підкидати й ловити одночасно кілька предметів. 2) Переносно – з великою спритністю, але не завжди чесно користуватися фактами або словами в суперечці.

ЖОНКІЛЬ (франц. jonquille) – вид рослин роду нарцис. Широко використовують у квітництві.

ЖУЇР (від франц. jouir – насолоджуватись) – людина, яка шукає в житті лише насолоди, гульвіса.

ЖУРНАЛ (франц. journal, від jour – день) – періодичне видання, один з засобів масової інформації і пропаганди, що впливає на громадську думку, формуючи її відповідно до інтересів певних класів і політичних партій.

ЖУРФІКС (від франц. jour fixe – визначений день) – день тижня, встановлений для прийому гостей.

ЖЮРІ (франц. jury, від лат. juro – присягаю) – 1) Група експертів-спеціалістів, яка розв'язує питання про розподіл місць і вручення нагород на конкурсах, змаганнях, виставках тощо. 2) В деяких капіталістичних країнах (напр., в Англії, Франції, США) склад присяжних засідателів у суді.

...ЗАВР (від грец. σαυρος – ящірка) – у складних словах вказує на приналежність до викопних плазунів, напр. *динозавр.*
ЗАЇР – грошова одиниця Заїру, поділяється на 100 *макута або* 10 000 *сенжі.*
ЗАЛЬБАНД (нім. Salband) – площина, що відокремлює мінеральну жилу від гірських порід, в яких вона міститься.
ЗАМША (польс. zamcz, від нім. samisch Leder) – 1) Шкіра оленя, лося, вівці, вичинена жировим дубленням. 2) *Ткана* З. – спеціально оброблена тканина.
ЗАНДРИ (ісл. sandr, одн., від sand – пісок) – хвилясті рівнини, утворені продуктами перемивання *морени* – пісками, гравієм, галькою.
ЗАРИН – органічна сполука, безбарвна рухлива рідина; отруйна речовина нервово-паралітичної дії. Для захисту від З. застосовують протигаз.
ЗЕБОЇД (від *зебу* і *...оїд*) – *гібрид* великої рогатої худоби й зебу.
ЗЕБРА (франц. zebre, португ. zebra, з афр. мови банда) – підрід ссавців родини конячих. Поширені в степах Африки. Чисельність невелика, охороняються законом.
ЗЕБРОЇД (від *зебра* і *...оїд*) – помісь коня чи осла й зебри.
ЗЕБУ (франц. zebu, з тібетського зеба) – підвид свійського бика. Поширений в Індії, країнах Близького Сходу, Африки, Південної Америки. Розводять як робочу і м’ясну худобу.
ЗЕВС (грец. Ζευς) – у давньогрецькій міфології верховний бог, володар богів і людей. Римляни ототожнювали З. з Юпітером.
ЗЕЙГЕРУВАННЯ (від нім. seiger – прямовисний, вертикальний) – розділення твердого сплаву, яке грунтується на різниці температур плавлення його складових частин.
ЗЕНЗУБЕЛЬ (нім. Simshobel, від Sims – карниз і Hobel – рубанок) – деревообробний інструмент (вид рубанка) для стругання фасонних поверхонь.
ЗЕНІТ (франц. zenith, від араб. земт, букв. – шлях, напрям) – 1) Найвищий ступінь, найвища точка. 2) Точка перетину вертикальної лінії з небесною сферою.
ЗЕНІТНИЙ – той, який можна спрямувати в *зеніт. З-а віддаль* – кутова віддаль світила від зеніту.
ЗЕНКЕР (нім. Senker, від senken – поглиблювати) – металорізний інструмент (стрижень з різальною і калібрувальною частинами) для обробки стінок отворів.
ЗЕФІР (грец. Ζέφυρος) – 1) У давніх греків теплий західний вітер. 2) *поет.* Легкий теплий вітерець. 3) Тонка бавовняна тканина. 4) Кондитерський виріб – вид пастили. 5) Один з кращих сортів овечої вовни.
ЗИГОГАМІЯ (від грец. ξεΰγος – пара, двоє і *...гамія*) – тип статевого процесу у ряду нижчих рослин: грибів *зигоміцетів* та зелених водоростей кон’югат. При З. відбувається злиття двох однакових за зовнішнім виглядом статевих клітин.
ЗИГОМІЦЕТИ (від грец. ζεύγος – пара, двоє і *...міцети*) – підклас нижчих грибів. Мікроскопічні гриби. Найпоширеніші мукорові гриби, які містяться в грунті, на рослинних продуктах, і ентомофторові гриби – паразити (переважно комах).
ЗИГОМОРФНИЙ (від ζεϋγος – пара, двоє і ... *морфний*) – двоформний; *з-а квітка* – квітка, через яку можна провести лише одну площину симетрії. Такі квіти характерні для рослин родин бобових, губоцвітих, фіалкових тощо. Інша назва – *неправильна квітка*.
ЗИГОСПОРА (від грец. ζεύγος – пара, двоє і *спори*) – спора, яка утворюється в результаті *зигогамії.*
ЗИГОТА (від грец. ζυγωτός – з’єднаний докупи) – клітина, що утворюється внаслідок злиття чоловічої й жіночої статевих клітин *(гамет*) рослинних або тваринних організмів.
ЗИКМАШИНА, **ЗИГМАШИНА** (нім. Siekenmaschine) – машина для утворення виступів і заглибин (зиків) та інших операцій обробки тонколистового матеріалу.
ЗИЛЬБЕРГЛЕТ (нім. Silberglatte) – свинцевий *глет,* що його одержують при виплавленні срібла з *веркблею.*
ЗИМОЛОГІЯ (від грец. ζύμη – закваска, дріжджі і *...логія*) – розділ хімії, що вивчає процеси бродіння органічних речовин.

ЗИНГШПІЛЬ (нім. Singspiel, букв. – гра зі співом) – німецька комічна опера, в якій спів і танці чергуються з розмовними *діалогами.*
ЗЛОТИЙ (польс. zloty – золотий) – грошова одиниця Польської Народної Республіки, поділяється на 100 грошів.
ЗОДІАК [від грец. ζωδιακός (κύκλος) – коло з зображень тварин] – 12 сузір'їв, по яких відбувається видимий річний рух Сонця: Водолій, Риби, Овен, Телець, Близнята, Рак, Лев, Діва, Терези, Скорпіон, Стрілець, Козоріг. Більшість сузір'їв З. було названо в давнину за назвами тварин.
ЗОЇЛ – несправедливий, уїдливий критик. Від прізвища грецького філолога й критика 4 ст. до н. е., відомого своїми нападками на твори Гомера.
...ЗОЙ (від грец. ζωή – життя) – у складних словах вказує на зв'язок з поняттям «життя», напр. *палеозой.*
ЗОЛІ (нім. Sol – колоїдний розчин, від лат. solutio – розкладання) – найдрібніші частинки будь-якої речовини в рідинному, твердому чи газоподібному середовищі.
ЗОМАН – органічна сполука, безбарвна, малолетка рідина; отруйна речовина нервово-паралітичної дії. Для захисту від З. застосовують протигаз та спеціальний одяг.
ЗОНА (від грец. ζώνη – пояс) – 1) Ділянка, область, смуга або частина простору, що має певні, притаманні їй ознаки (прикордонна З., З. провідності тощо). 2) *Зони фізико-географічні* – частини географічної оболонки Землі, що закономірно змінюють одна одну, залежно, головним чином, від співвідношення тепла й вологи; характеризуються спільними рисами природних умов. 3) Частина поверхні кулі (кульовий пояс), що міститься між двома паралельними колами. 4) У кристалографії – сукупність граней кристала, що перетинаються в паралельних ребрах.
ЗОНАЛЬНИЙ – той, що стосується будь-якої *зони,* перебуває в певній зоні: кліматичній, ґрунтовій, географічній тощо.
ЗОНД (від франц. sonde – бур, щуп) – 1) Медичний прилад для дослідження порожнистих органів, свищів та ран. 2) Свердло для вивчення глибоких шарів грунту. 3) З. *акустичний* – пристрій для вимірювання звукового тиску. 4) З. *сітковий* – прилад для дистанційного контролю з судна за роботою трала, наведення його на косяки риби. 5) З. *метеорологічний* – повітряна куля з самозаписувальним приладом для реєстрації метеорологічних даних верхніх шарів *атмосфери.* 6) Металеве вістря, з'єднане з електрометром; використовують для вивчення розподілу потенціалу в електричному колі.
ЗОНДУВАТИ (франц. sonder) – 1) Досліджувати за допомогою зонда. 2) Попередньо з'ясовувати якесь питання.
ЗОО... (від грец. ζῷον – тварина, жива істота) – у складних словах означає те, що стосується тваринного світу.
ЗООБЕНТОС (від *зоо...* та *бентос*) – сукупність тварин, що живуть на дні морських і прісних водойм.
ЗООВЕТЕРИНАРНИЙ (від *зоо..,* і лат. veterinarius – тваринний) – той, що стосується вирощування, лікування й використання тварин.
ЗООГЕОГРАФІЯ (від *зоо..,* і *географія*) – наука, що вивчає географічне поширення тварин та їхніх угруповань на земній кулі.
ЗООГІГІЄНА (від *зоо...* і *гігієна*) – наука про охорону здоров'я тварин.
ЗООЛАТРІЯ (від *зоо...* і *...латрія*) – сукупність обрядів і вірувань, пов'язаних з релігійним культом тварин. Інша назва – *анімалізм*.
ЗООЛОГІЧНИЙ – той, що стосується *зоології; з. музей* – наукова й культурно-освітня установа, в якій зберігається і демонструється колекція тварин (чучела, скелети тощо); *з. парк* – науково-освітня установа, де утримують диких і деяких свійських тварин з метою демонстрації, вивчення й відтворення їх.
ЗООЛОГІЯ (від *зоо...* і *...логія*) – наука про тваринний світ.
ЗООМОРФІЗМ (від *зоо...* і *...морфізм*) – у давніх релігіях зображення богів в образі тварин. Передувало антропоморфізмові, а іноді й супроводило його.

ЗООНОЗИ (від *зоо...* і *...ноз*) – інфекційні хвороби тварин, на які можуть хворіти й люди, заражаючись від тварин (чума, сказ, бруцельоз, сап тощо).
ЗООПАТОЛОГІЯ (від *зоо...* і *патологія*) – наука про хворобливі (патологічні) процеси в організмі тварин.
ЗООПЛАНКТОН (від *зоо...* і *планктон*) – сукупність тварин, що населяють товщу води й пасивно переносяться водою.
ЗООПСИХОЛОГІЯ (від *зоо...* і *психологія*) – галузь психології, яка вивчає психіку тварин, її прояви, походження й розвиток. Інша назва – *психологія тварин*.
ЗООСПОРАНГІЇ (від *зоо...* і *спорангії*) – органи нестатевого розмноження у деяких водоростей і нижчих грибів; клітини, в яких утворюються *зооспори.*
ЗООСПОРИ (від *зоо...* і *спори*) – рухливі клітини у багатьох водоростей і нижчих грибів, що служать для нестатевого розмноження.
ЗООТЕХНІЯ (від *зоо...* і грец, τέχνη – майстерність, професія) – наука про розведення, годування, утримання й правильне використання сільськогосподарських тварин.
ЗООФАГИ (від *зоо...* і *...фаг*) – організми, що живляться тваринною їжею.
ЗООФЕРМА (від *зоо...* і *ферма*^{2}) – господарство, в якому розводять диких хутрових звірів.
ЗООХОРІЯ (від *зоо...* і *...хорія*) – поширення плодів і насіння рослин за допомогою тварин, до тіла яких вони чіпляються або виділяються з екскрементами тварин, що живляться ними.
ЗООЦЕНОЗ (від *зоо...* і *...ценоз*) – сукупність тварин, що входять до складу *біоценозу.*
ЗООЦИДИ (від *зоо...* і *...циди*) – хімічні речовини для боротьби з шкідливими хребетними тваринами.
ЗОРОАСТРИЗМ – релігія, поширена в давнину і за середньовіччя в ряді країн Близького й Середнього Сходу; незначна кількість прихильників З. є в Індії (парси) й в Ірані (гебри). В основі З. лежить ідея вічної боротьби добра і зла. Від імені напівміфічного засновника пророка Заратуштри (грец. Зороастр). Інша назва – *парсизм*.
ЗУАВ (франц. zouave, від араб. зуауа – назва одного з кабільських племен в Алжірі) – 1) Алжірський стрілець – солдат французьких колоніальних військових частин, що комплектувалися, головним чином, з жителів Алжіру. 2) Солдат найманих стрілецьких частин в армії султанської Туреччини.
ЗУМЕР (нім. Summer, від summen – дзижчати) – автоматичний електромагнітний переривач електричного струму. Застосовують у радіотехніці, телефонії.
ЗУМПФ (нім. Sumpf, букв. – болото, трясовина) – 1) Яма, куди по шахтному стовбуру стікає вода. 2) Порожнина у гірських породах, у якій нагромаджується вода або гідросуміш. 3) Ящик для збирання шлаку при промиванні руд. 4) Заглиблення перед ливником, у якому метал, що його заливають у ливарну форму, відстоюється й очищується від шлаків.
ЗУРНА (тур. zurna, від перс. сурна, сурнай, букв. – святкова флейта) – східний народний духовий музичний інструмент типу *гобоя.*
ЗЮЙД (голл. zuiden) – 1) Південь. 2) Південний вітер.
ЗЮЙД-ВЕСТ (голл. zuid-west) – 1) Південний захід. 2) Південно-західний вітер.
ЗЮЙДВЕСТКА (голл. zuidwester) – 1) Капелюх з непромокальної тканини з широкими полями, який надягають моряки під час негоди. 2) Широкий непромокальний плащ з капюшоном.
ЗЮЙД-ОСТ (голл. zuid-oost) – 1) Південний схід. 2) Південно-східний вітер.

...**ІАТРІЯ** (від грец. ιατρεία – лікування) – у складних словах означає певну галузь медицини, напр. *педіатрія.*
ІБІС (грец. ίβίς, з єгип.) – птах ряду лелекоподібних. Поширений в болотистих місцевостях тропічного і частково помірного поясів. Вважався священним у стародавніх єгиптян.
ІБН (араб. – син) – частка, що ставиться в прізвищах для позначення батьківського або родового імені в народів, які перебувають під впливом арабської мови й культури.
ІГАПО (з мови тупі-гуарані) – тип ландшафту низьких затоплюваних заплав річок Амазонської низовини, вкритих тропічними лісами.
ІГІЛ – тувинський народний смичковий музичний інструмент.
ІГЛУ (англ. igloo, з ескім.) – куполоподібна хижа з льоду в ескімосів.
ІГНІТРОН [від лат. ignis – вогонь і *(елек) трон*] – ртутний випрямляч, в якому періодичне пропускання струму відбувається за допомогою спеціального електрода-запалювача.
ІГНОРУВАТИ (від лат. ignoro – не знаю, не помічаю) – нехтувати, не звертати уваги, навмисне не помічати.
ІГУАНА (ісп. iguana, з карибської) – рід деревних ящірок. Поширені переважно в тропічній частині Південної Америки. М’ясо і яйця їстівні.
ІГУАНОДОНТ (від *ігуана* і *...одонт*) – рід вимерлих рослиноїдних плазунів ряду птахотазих. Були пошир. в кінці *мезозою.*
ІГУМЕН (від грец. ηγούμενος – той, що веде, йде попереду) – у православній церкві титул управителя або заступника управителя монастиря.
ІДАЛЬГО – див. *Гідальго.*
ІДЕАЛ (франц. ideal, від грец. ίδέα – *ідея,* первообраз) – взірець досконалості, кінцева, найвища мета прагнень; ідеальний образ, що визначає спосіб мислення й діяльності людини чи суспільного класу.
ІДЕАЛІЗАЦІЯ (франц. idealisation, від ideal – *ідеал*) – 1) Уявлення про когось чи щось як про значно краще й досконале, ніж воно є насправді; наділення когось або чогось властивостями, що відповідають ідеалу. 2) Мислене конструювання понять про об’єкти, що не існують і не здійснені, але для яких є прообрази в реальному світі.
ІДЕАЛІЗМ (франц. idealisme, від грец. ιδέα – *ідея*) – 1) Один з двох головних напрямів у філософії, який, на противагу *матеріалізмові,* визнає первинним не природу, буття, *матерію,* а дух, свідомість, ідею, відчуття. Боротьба між І. і матеріалізмом проймає всю історію філософії і є одним з проявів класової боротьби. І., споріднений з *релігією,* найчастіше є світоглядом реакційних класів. Розрізняють *суб’єктивний* І. *(прагматизм, позитивізм, екзистенціалізм, феноменологія* тощо), який визнає єдиною реальністю відчуття, уявлення, індивідуальну свідомість людини, та *об’єктивний* І. *(гегельянство, неотомізм, персоналізм* та ін.), який твердить, що основою всього існуючого є ідея, дух, незалежний від матерії й індивідуальної свідомості. 2) Схильність до *ідеалізації* дійсності.
ІДЕАЛІСТИЧНИЙ – той, що стосується *ідеалізму,* властивий йому, стоїть на його грунті; *і-не розуміння історії* – система поглядів, яка абсолютизує роль духовних факторів, вбачає визначальну силу суспільного розвитку в ідеях, теорії, свідомості людей.
ІДЕАЛЬНИЙ (франц. ideal) – 1) Той, що стосується *ідеї,* діяльності мислення. 2) Уявний, не існуючий реально. 3) Досконалий, взірцевий, той, що відповідає ідеалу. 4) Одержаний в результаті процесу *ідеалізації.*
ІДЕЙНИЙ – той, що стосується *ідеї;* відданий певній ідеї і відповідному їй *ідеалові,* той, що відстоює прогресивні ідеї.
ІДЕЙНІСТЬ – відданість певній цілісній системі *ідей* і відповідному їй соціальному, моральному й естетичному *ідеалові;* відстоювання прогресивних принципів, ідеалів, положень. Найвища форма І. – комуністична ідейність.
ІДЕНТИФІКАЦІЯ (від лат. identicus – тотожний і *...фікація*) – ототожнення, прирівняння, уподібнення.

ІДЕНТИЧНІСТЬ (від лат. identicus – однаковий, тотожний) – рівнозначність, тотожність, однаковість.
ІДЕНТОГРАФІЯ (від лат. identicus – однаковий і *...графія*) – нефотографічне, тушшю або олівцем виготовлення *негативів.*
ІДЕОГРАМА (від грец. ίδέα – образ, поняття і *...грама*) – фігура або графічний знак, який передає певне поняття або *ідею* даної мови, на відміну від букви, що відображає звук.
ІДЕОГРАФІЯ (від грец. ιδέα – образ, поняття і *...графія*) – один з типів письма, знаки якого *(ідеограми*) передають цілі поняття. Основні системи І. – давньоєгипетська, месопотамська клинописна, китайська, американських індіанців, математичні цифри й знаки. Інша назва – *ідеографічне письмо*.
ІДЕОЛОГ – виразник, захисник *ідеології* якогось класу чи соціальної групи.
ІДЕОЛОГІЧНИЙ – той, що стосується *ідеології* або виражає її; *і-на боротьба* – боротьба *ідеологій* антагоністичних класів, одна з форм класової боротьби.
ІДЕОЛОГІЯ (від *ідея* і *...логія*) – система політичних, правових, етичних, художніх, філософських, релігійних поглядів; суспільна свідомість. Вперше наукове з'ясування суті І., її ролі в суспільному житті дав марксизм-ленінізм, який довів, що І. – явище надбудовного характеру і являє собою відображення в свідомості людей їхнього суспільного буття. Особливістю І. є те, що зміни, які відбуваються у виробництві, відображаються в ній не безпосередньо, а через *базис,* через призму інтересів певних класів. І. має класовий характер, а ідеологічна боротьба є однією з форм класової боротьби. Будучи похідною від суспільного буття, І. в той же час проявляє у своєму розвитку відносну самостійність, з чим пов'язане явище наступності у розвитку ідей. І. відіграє величезну роль у житті суспільства, прискорюючи (передова І.) або гальмуючи (реакційна І.) його розвиток. Сучасна епоха є епохою боротьби двох І.: комуністичної, яка є системою поглядів робітничого класу, і реакційної, буржуазної.
ІДЕЯ (від грец. ίδέα – початок, основа, первообраз) – 1) Найвища форма пізнання й мислення, яка не тільки відображає об'єкт, а й спрямована на його перетворення. 2) Думка, загальне поняття про предмет чи явище. 3) Головна, основна думка художнього, наукового або політичного твору. 4) В ідеалістичній філософії – духовне першоначало, що становить суть та першооснову всіх речей; «божественна думка», безособовий розум.
ІДИ (лат. Idus, Iduum) – 15-е число березня, травня, липня, жовтня та 13-е число решти місяців у давньоримському календарі, коли відбувалися свята на честь *Юпітера.*
ІДИЛІЯ (від грец. εἰδύλλιον – малюнок, невеликий вірш-пісенька) – 1) Одна з основних форм буколічної поезії – *буколік.* 2) Переносно – дружба, сімейне життя, що проходить без сварок, у згоді; безтурботне буття.
ІДІОАДАПТАЦІЯ (від грец. ίδιος – свій, особливий, самобутній і *адаптація*) – пристосування організмів до певного вузького кола умов, які виробилися в процесі *еволюції* (наприклад, захисне забарвлення у плазунів).
ІДІОЛЕКТ [від грец. ίδιος – свій, особливий і *(діа*) *лект*] – індивідуальна мова, мовні навички індивідуума в певний період.
ІДІОМА, **ІДІОМ** (від грец. ιδίωμα – особливість, самобутній зворот) – стійкий, властивий лише даній мові вираз, що незалежно від значення слів у ньому передає єдине поняття й здебільшого дослівно іншими мовами не перекладається.
ІДІОМАТИЗМ – те саме, що *ідіома.*
ІДІОМАТИКА – 1) Сукупність *ідіом* будь-якої мови. 2) Розділ мовознавства, що вивчає ідіоми.
ІДІОМОРФІЗМ (від грец. ίδιος – свій, власний і *...морфізм*) – здатність *мінералів,* що кристалізуються в *магмі,* набувати властивих їм кристалографічних обрисів.
ІДІОПЛАЗМА (від грец. ίδιος – свій, особливий і *плазма*) – сукупність структурних компонентів клітини, пов'язаних із збереженням і передачею генетичної інформації.

ІДІОСИНКРАЗІЯ (грец. ἰδιοσυγκρισία – самобутність, особливість, від ἴδιος – особливий, незвичайний і σΰγκρασις – змішування) – хвороблива реакція, що виникає у окремих людей на подразники, які в більшості інших не викликають подібних явищ.
ІДІОТИП (від грец. ἴδιος – свій, особливий і *тип*) – сукупність спадкових факторів особини. Складається з *генома, плазмона,* у зелених рослин ще й з *пластона.*
ІДІОТІЯ (від грец. ἰδιοτεία – невігластво, неосвіченість) – тяжке захворювання людини, крайній ступінь природженого або набутого в ранньому дитинстві недоумства, спричиненого недорозвитком головного мозку.
ІДІОФОНИ (від грец. ἴδιος – свій, особливий і *...фон*) – музичні ударні інструменти, в яких звук виникає через коливання всього інструмента (напр., дзвін, гонг, трикутник).
ІДО (есп. ido – нащадок) – найвідоміший вид переробленого *есперанто.*
ІДОЛ (від грец. εἴδωλον – зображення, образ, подоба) – 1) В давньогрецькій *філософії* назва невловимого зображення предмета, яке, нібито відокремлюючись від предмета, діє на органи чуттів, викликаючи його чуттєве сприйняття. 2) В *релігіях* – об’єкт культу, предмет, який начебто містить у собі божество, зображує його або є ним. Як пережиток *тотемізму* зберігся у всіх релігіях (у православ’ї – ікони, в католицизмі – статуї). 3) Переносно – об’єкт безрозсудливого, сліпого поклоніння.
ІДОТРОН – прилад, який автоматично контролює товщину шару фарби під час друкування.
ІЄНА – грошова одиниця Японії, поділяється на 100 *сенів.* І. називались старовинні золоті й срібні монети Японії.
ІЄРАРХІЯ (грец. ἱεραρχία, від ιερός – священний і αρχή – влада) – поділ на вищі й нижчі посади, чини; суворий порядок підлеглості нижчих щодо посади або чину осіб вищим. У широкому розумінні – розташування частин або елементів цілого в певному порядку від вищого до нижчого.
ІЄРАТИЗМ (від грец. ιερατικός – обрядовий, священний) – зумовлені релігійно-канонічними вимогами урочиста застиглість і абстрактність зображуваних постатей, характерні, головним чином, для мистецтва давнього світу й середньовіччя.
ІЄРАТИЧНИЙ (від грец. ιερατικός – обрядовий, священний) – той, що стосується давньоєгипетського скоропису; *і-не письмо* – назва скоропису, що виник у єгиптян з *ієрогліфів* для написання релігійних текстів і для листування.
ІЄРЕМІАДА – гірка скарга, нарікання (з біблейської розповіді про плач пророка Ієремії з приводу зруйнування Єрусалима).
ІЄРОГЛІФИ (від грец. ιερός – священний і γλυφή – різьблене зображення) – 1) Фігурні знаки давньоєгипетського письма (4-е тис. до н. е. – 3 ст. н. е.). І. називають також знаки китайської, японської та інших систем *ідеографії.* 2) Переносно – нерозбірливе, важке для прочитання письмо.
ІЗ..., ІЗО... (від грец. ίσος – рівний, однаковий) – у складних словах означає рівність або подібність за формою або призначенням.
ІЗАЛОБАРИ [від *із...,* грец. άλλος – інший і βάρος – тягар] – *ізолінії* зміни атмосферного тиску за певну одиницю часу на одну й ту саму величину.
ІЗАЛОТЕРМИ (від *із...,* грец. άλλος – інший і *...терми*) – *ізолінії* зміни температури повітря за певну одиницю часу на одну й ту саму величину.
ІЗАНОМАЛИ (від *із...* і грец. ανώμαλος – різнорідний, нерівний) – *ізолінії* відхилень величини певного метеорологічного елемента (атмосферного тиску, температури повітря тощо) від значення, прийнятого за норму.
ІЗІДА – див. *Ісіда.*
ІЗО... – див. *Із...*
ІЗОАМПЛІТУДИ (від *ізо...* і *амплітуда*) – *ізолінії* однакової амплітуди того чи іншого метеорологічного елемента (температури, тиску, вологості повітря тощо) за певний період.
ІЗОАНЕМОНИ (від *ізо...* і грец. άνεμος – вітер) – *ізолінії* середньорічної швидкості вітру.

ІЗОАТМИ (від *ізо...* і грец. ατμός – випаровування) – *ізолінії* випаровування за певний період.
ІЗОБАЗИ (від *ізо...* й *база*) – *ізолінії* тектонічних піднять або опускань за певний період.
ІЗОБАРИ (від *ізо...* і грец. βάρος – тягар, вага) – 1) Графіки процесів, які відбуваються при незмінному тиску. 2) Ядра атомів різних хімічних елементів, масові числа яких однакові, а порядкові номери різні. 3) Лінії, що з'єднують на географічній карті місця з однаковим атмосферним тиском.
ІЗОБАРИЧНИЙ, **ІЗОБАРНИЙ** – той, що стосується *ізобари; і. процес* – зміна стану фізичної системи за сталого тиску.
ІЗОБАТИ (від *ізо...* і грец. βάθος – глибина) – *ізолінії* глибини водойм (океанів, морів, озер, річок).
ІЗОБРОНТИ (від *ізо...* і грец. βροντή – грім) – *ізолінії* кількості днів з грозою.
ІЗОБУТИЛЕН (від *ізо...* та *бутилен*) – органічна сполука; безбарвний газ. Застосовують для одержання *ізооктану,* синтетичного *каучуку, синтетичних* смол тощо.
ІЗОВЕРИН (від *ізо...* і лат. verus – дійсний) – лікарський препарат. Застосовують для прискорення родів і скорочення мускулатури матки в післяродовому періоді.
ІЗОГАЛІНИ (від *ізо...* і грец. αλς – сіль) – *ізолінії* солоності води.
ІЗОГАМІЯ (від *ізо...* і *...гамія*) – статевий процес, при якому статеві клітини, що зливаються, однакові за зовнішнім виглядом і відрізняються лише фізіологічними властивостями. І. притаманна деяким нижчим організмам, зокрема багатьом водоростям.
ІЗОГІЄТИ (від *ізо...* і грец. ὕετός – злива) – *ізолінії* кількості атмосферних опадів за певний період.
ІЗОГІПСИ (від *ізо...* і грец. ὕψος – висота) – *ізолінії* висоти земної поверхні над рівнем моря.
ІЗОГЛОСА (від *ізо...* і грец. γλωσσά – язик, мова) – лінія на карті, якою в лінгвістичній географії позначають межі поширення якогось мовного явища.
ІЗОГОНАЛЬНИЙ (від *ізо..,* і грец. γωνία – кут) – рівнокутний.
ІЗОГОНИ (від *ізо...* і грец. γωνία – кут) – *ізолінії* орієнтації певної фізичної величини (в метеорології – напряму вітру, в земному магнетизмі – магнітного схилення, в астрономії – сонячного затемнення).
ІЗОГРАФІЯ (від *ізо...* і *...графія*) – 1) Точне відтворення яких-небудь письмен, рукописів, почерків тощо. 2) Іконопис.
ІЗОДЕНСИ (від *ізо...* і лат. densus – щільний) – *ізолінії* густини повітря.
ІЗОДИНАМИ (від *ізо...* і грец. δύναμις – сила) – *ізолінії* напруженості магнітного поля Землі.
ІЗОДРОМ (від *ізо...* і грец. δρόμος – біг) – пристрій, що забезпечує гнучкий зворотний зв'язок в автоматичних регуляторах.
ІЗОЕНТРОПІЙНИЙ (від *ізо...* та *ентропія*) – пов'язаний з незмінністю ентропії; *і. процес* – зміна стану фізичної системи, коли не змінюється її ентропія.
ІЗОЗИМИ, **ІЗОЕНЗИМИ** (від *ізо...* і грец. ξύμη – закваска, дріжджі, ένζυμος – заквашений) – ферменти, що відрізняються будовою, але прискорюють або уповільнюють одну й ту саму реакцію. Інша назва – *ізоферменти.*
ІЗОЗОМА (від *ізо...* і грец. ξωμα – пояс) – рід комах ряду перетинчастокрилих. Поширені в помірній зоні Європи, Азії та Північної Америки. Шкідники зернових культур, трав і плодових дерев.
ІЗОІОНІЯ (від *ізо...* та *іони*) – відносна постійність іонного складу внутрішнього середовища організму.
ІЗОКЛІНИ (від *ізо...* і грец. κλίνω – нахиляю) – *ізолінії* магнітного нахилення.
ІЗОКОЛОН (грец. ίσόκωλον, від ϊσος – однаковий і κώλον – гілка) – риторична фігура, при якій у двох або кількох відрізках мови частини речення розміщені в однаковому порядку, повний *паралелізм.*

ІЗОЛЕЙЦИН (від *ізо...* і *лейцин*) – *амінокислота,* необхідна й незамінна для людини й тварин. Міститься в білках.
ІЗОЛІНІЯ (від *ізо...* і лат. linea – лінія) – лінія на географічних картах, вертикальних розрізах, графіках, що з'єднує точки з однаковими значеннями певної величини, напр. тиску *(ізобари*), глибини моря *(ізобати*), температури *(ізотерми*) тощо.
ІЗОЛЮВАТИ (франц. isoler, від лат. insula – острів) – 1) Відокремити, вмістити окремо, не допускаючи стикання, стосунків з іншим. 2) Накладати *ізоляцію* (електричну, теплову тощо).
ІЗОЛЮЮЧИЙ – той, що відокремлює, здійснює *ізоляцію; і-чі мови* – кореневі мови (напр., китайська), основними ознаками яких є незмінність слів за відмінками, числом, особою, часом тощо і вираження синтаксичних відношень переважно порядком слів.
ІЗОЛЯТОР (франц. isolateur, від isoler – роз'єднувати, відокремлювати) – 1) Речовина, що погано проводить електричний струм, тепло тощо. 2) Виріб з фарфору, пластмас для кріплення струмонесучих проводів, шин та частин приладів. 3) Відокремлене приміщення для утримування хворих з інфекційними чи нерозпізнаними хворобами.
ІЗОЛЯЦІЙНИЙ – той, що стосується *ізоляції,* використовується для ізоляції.
«ІЗОЛЯЦІОНІЗМ» (англ. isolationism, від франц. isolation – роз'єднання, відокремлення) – 1) Напрям у зовнішній політиці США (з середини 19 ст.), в основу якого покладено ідею невтягування в європейські справи і взагалі у збройні конфлікти поза американським континентом. Ізоляціоністська політика уряду США в 1935 – 37 рр. сприяла розв'язанню 2-ї світової війни. 2) Широкий суспільний рух у США з кінця 19 ст., спрямований проти участі у війнах поза американським континентом (т. зв. «ізоляціонізм мас»). Був однією з форм антивоєнного руху і протесту проти *експансії* монополій США в інші країни.
ІЗОЛЯЦІЯ (від франц. isolation – відділення, роз'єднання) – 1) Роз'єднання, відособлення. 2) Заборона спілкування, відокремлення когось від навколишнього середовища (в медицині – інфекційних хворих). 3) *Електрична* І. – відокремлення провідника за допомогою *ізолятора;* технічний пристрій, що відділяє провідник від предметів, які його оточують; *теплова* І. – захист від теплових втрат за допомогою речовин, які погано проводять тепло. 4) Обмеження або порушення вільного схрещування індивідів і перемішування різних форм організмів; один з елементарних факторів *еволюції.*
ІЗОМЕРИ (від *ізо...* і *...мер*) – 1) Хімічні сполуки, однакові за складом і молекулярною масою, але різні за будовою, фізичними та хімічними властивостями. 2) І. *ядерні* – довготривалий збуджений стан атомних ядер.
ІЗОМЕРИЗАЦІЯ – перетворення одного *ізомеру* на інший (напр., нормальний бутан від діяння *каталізатора* ізомеризується в ізобутан).
ІЗОМЕРІЯ (від *ізо...* і *...мерія*) – існування сполук, однакових за хімічним складом і молекулярною масою, але різних за будовою і властивостями.
ІЗОМЕТРІЯ (від *ізо...* і грец. μέτρον – міра) – збереження пропорцій органів і частин тіла в період росту організму.
ІЗОМОРФІЗМ (від *ізо...* і *...морфізм*) – 1) Властивість, що виражає однаковість будови якихось сукупностей елементів, незалежна від природи цих елементів. 2) Властивість речовин, аналогічних за хімічним складом, подібних за будовою і близьких за розмірами елементарних комірок кристалізуватися в однакових формах.
ІЗОМОРФІЯ (від *ізо...* і *...морфія*) – однакові морфологічні ознаки у представників різних груп організмів, далеких з погляду систематики.
ІЗОМОРФНИЙ (від *ізо...* і *...морфний*) – подібний за формою.
ІЗОНЕФИ (від *ізо...* і грец. νέφος – хмара) – *ізолінії* хмарності на даний момент або за певний період.
ІЗОНІАЗИД – лікарський препарат. Застосовують при лікуванні всіх форм туберкульозу легень. Інша назва – *тубазид*.

ІЗООКТ<u>А</u>Н (від *ізо...* і *октан*) – насичений вуглеводень; прозора безбарвна рідина з запахом бензину. Застосовують у виробництві авіаційних бензинів, як еталонне (див. *Еталон*) паливо тощо.
ІЗООНК<u>І</u>Я (від *ізо...* і грец. όγκος – величина, тягар) – відносна сталість онкотичного тиску плазми крові; зумовлюється постійною концентрацією білків у крові.
ІЗООСМ<u>І</u>Я (від *ізо...* і грец. ώσμός – поштовх) – відносна сталість *осмотичного* тиску в рідких середовищах і тканинах організму.
ІЗОП<u>А</u>ГИ (від *ізо...* і грец. πάγος – лід) – ізолінії тривалості льодоставу на водоймах.
ІЗОПАХ<u>І</u>ТИ (від *ізо...* і грец. παχύς – товстий) – *ізолінії* товщини геологічних відкладів одного віку або складу.
ІЗОПЕРИМЕТР<u>И</u>ЧНИЙ (від *ізо...* та *периметр*) – однаковий за периметром; *і-на задача* – задача знаходження у множині всіх кривих певного класу, що мають однаковий периметр, такої кривої, для якої певна величина, що залежить від цієї кривої (напр., площа, обмежена замкнутою кривою), досягає *екстремуму.*
ІЗОП<u>І</u>КНИ (від *ізо...* і грец. πυκνός – щільний) – *ізолінії* густини морської води.
ІЗОПЛ<u>А</u>СТИКА (від *ізо...* і *пластика*) – те саме, що й *гомопластика.*
ІЗОПЛ<u>Е</u>ТИ (від грец. ἰσοπληθής – однаковий за чисельністю) – *ізолінії,* що графічно відображають певну фізичну, зокрема метеорологічну, величину, як функцію двох змінних (напр., добовий або річний перебіг температури на глибині, інтенсивність сонячної радіації залежно від пори року).
ІЗОПР<u>Е</u>Н [від *ізо...* і *пр (опіл) ен*] – органічна сполука; безбарвна, летка, горюча рідина. Застосовують у виробництві деяких *каучуків.*
ІЗОР<u>А</u>ХІЇ (від *ізо...* і грец. ραχία – приплив) – *ізолінії* висоти морських припливів.
ІЗОС<u>Е</u>ЙСТИ (від *ізо...* і грец. σειστός – захитаний) – *ізолінії* інтенсивності землетрусів.
ІЗОСИЛАБ<u>І</u>ЗМ (від *ізо...* і грец. συλλαβή – склад) – рівноскладовість; поділ вірша на ритмічні одиниці, рівні між собою за кількістю складів. На принципі І. побудоване *силабічне* віршування.
ІЗОСТ<u>А</u>ЗІЯ (від *ізо...* і грец. στάσις – стояння) – передбачуваний стан рівноваги в земній корі, за яким вона немов плаває на щільній підкоровій масі за законом Архімеда: збільшення ваги земної кори на будь-якій ділянці за рахунок нагромадження відкладів призводить до її занурення, зменшення вага за рахунок розмивання гірських порід – до підняття.
ІЗОТ<u>А</u>ХИ (від *ізо...* і грец. τάχος – швидкість) – *ізолінії* швидкостей вітру, водної течії тощо.
ІЗОТ<u>Е</u>РМИ (від *ізо...* і *...терми*) – *ізолінії* температури повітря, води, грунту тощо.
ІЗОТЕРМ<u>І</u>ЧНИЙ (від *ізотермія*) – той, що має постійну температуру; *і. процес* – процес, що відбувається при постійній температурі.
ІЗОТЕРМ<u>І</u>Я (від *ізо...* і *...термія*) – відносна сталість температури тіла, що забезпечується фізіологічними механізмами *терморегуляції;* властива людині і теплокровним тваринам.
ІЗОТ<u>О</u>НИ (від *ізо...* і грец. τόνος – напруга) – *атоми* різних хімічних елементів, у ядрах яких є однакова кількість *нейтронів.*
ІЗОТОН<u>І</u>ЧНИЙ (від *ізотонія*) – той, що однаково напружений; *і-ні розчини* – розчини, в яких однаковий *осмотичний* тиск.
ІЗОТОН<u>І</u>Я (від *ізо...* і *...тонія*) – однаковість напруження, тиску.
ІЗОТ<u>О</u>ПИ (від *ізо...* і *...топи*) – різновиди атомів хімічного елемента, електричний заряд ядра яких однаковий, а маса різна.
ІЗОТ<u>О</u>ПНІ ІНДИК<u>А</u>ТОРИ (від ізотопи та *індикатор*) – *ізотопи,* що відрізняються властивостями від інших ізотопів цього самого хімічного елемента. Інша назва – *мічені атоми.*

ІЗОТРОПІЯ, **ІЗОТРОПНІСТЬ** (від *ізо...* і *...тропія*) – однаковість фізичних властивостей речовини (теплопровідність, електропровідність, пружність тощо) в усіх напрямах. І. характерна для аморфних тіл, на відміну від *анізотропії* кристалів.
ІЗОФЕНИ (від *ізо...* і грец. φαίνω – являю, показую) – *ізолінії* настання або тривалості певного фенологічного явища (див. *Фенологія*).
ІЗОХАЗМИ (від *ізо...* і грец. χάσμα – безодня, паща) – *ізолінії* повторюваності полярних сяйв.
ІЗОХІОНИ (від *ізо...* і грец. χιόνεος – сніговий, вкритий снігом) – *ізолінії* висоти або тривалості снігового покриву.
ІЗОХОРИ (від *ізо...* і грец. χώρα – простір, проміжок, місце) – лінії, що зображують процеси, які відбуваються при сталому об'ємі.
ІЗОХРОМАТИЧНИЙ (від *ізо...* і *хроматичний*) – однаковоколірний.
ІЗОХРОНИ (від *ізо...* і грец. χρόνος – час) – *ізолінії* одночасного настання певного явища (напр., у метеорології – грози, переходу температури через 0°, в астрономії – сонячних затемнень).
ІЗОХРОНІЗМ (від *ізо...* і грец. χρόνος – час) – рівночасність; поділ вірша на ритмічні відрізки, рівні між собою за кількістю часу, потрібного для читання їх. За принципом І. побудовані античне віршування, метрика ряду східних поезій.
ІЗОХРОННИЙ (від *ізо...* та грец. χρόνος – час) – незмінний у часі; *і-на крива* – крива, по якій рухається важка частинка так, що проекції на вертикальну пряму шляхів, пройдених цією частинкою за однакові проміжки часу, рівні між собою.
ІЗОХРОННІСТЬ (від *ізо...* і грец. χρόνος – час) – однакова тривалість подій; І. *коливань* – незалежність періоду власних коливань коливальної *системи* від *амплітуд,* коли амплітуди достатньо малі, напр. у маятника – не перевищують відхилення 5° від положення рівноваги.
ІЗУМРУД (перс., араб. – зумуррyд, з тур. zumrud, від грец. σμάρανδος – *смарагд*) – мінерал класу силікатів, прозорий, яскраво-зелений різновид *берилу.* Дорогоцінний камінь. Інша назва – *смарагд*.
ІКАР (грец. "Ικαρος) – 1) У давньогрецькій міфології син Дедала, який нібито злетів на крилах з пір'я, скріпленого воском, і наблизився до Сонця, через що віск розтопився, і крила розпалися. І. впав у море і загинув. Вираз «політ Ікара» означає сміливе прагнення, нездійсненне за браком знань. 2) Мала планета № 1566, діаметр її близько 161,5 *км.*
ІКАРІЙСЬКІ ігри – жанр циркового мистецтва, вид акробатики. Поширився з кінця 19 ст.
ІКАРІЙЦІ – послідовники утопічної соціальної теорії (див. *Утопічний соціалізм*), викладеної французьким утопістом Е. Кабе в його «Подорожі до Ікарії». І. намагалися досягти здійснення комуністичних ідеалів мирним шляхом, без революції і пролетарської диктатури, створюючи общини на засадах рівності.
ІКЕБАНА (япон.) – 1) Мистецтво складати з квітів, рослин, гілок букети, художні композиції, часом з символічним значенням. 2) Вази для цих букетів, композицій.
ІКОНОГРАФІЯ (від грец. είκών – зображення і *...графія*) – 1) Перелік, опис і систематизація зображень певної особи, події, сюжету, місцевості тощо. 2) Строго встановлені правила зображення певного сюжету чи особи. В середньовічному мистецтві, пов'язаному з релігійною тематикою, художник повинен був неухильно додержуватися іконографічних зразків.
ІКОНОСКОП (від грец. είκών – зображення і *...скоп*) – різновид телевізійних передавальних електронно-променевих трубок.
ІКОНОТЕКА (від грец. είκών – зображення і *...тека*) – колекція, зібрання зображень за визначеною тематикою.
ІКОСАЕДР (грец. είκοσάεδρον, від είκοσι – двадцять і έδρα – грань) – тіло, обмежене двадцятьма площинами. У правильному І. 20 трикутних граней, 30 ребер, 12 вершин (у кожній сходиться по 5 ребер).

ІКСІЯ (грец. ἰξία) – рід південноафриканських бульбоцибулинних рослин родини півникових. Багато видів використовують у квітникарстві, культивують як декоративні.
ІКС-ПРОМІННЯ (від лат. назви літери «х») – первісна назва *рентгенівського* проміння.
ІКТ (від лат. ictus – удар) – ритмічний наголос у вірші, який не завжди збігається з граматичним.
ІЛОТИ (грец. εἱλῶταί) – 1) Підкорене дорійцями землеробське населення Стародавньої Спарти; вважалися власністю держави і за своїм становищем майже не відрізнялися від рабів. 2) Переносно – безправні.
ІЛЮВІЙ (від лат. illuvies – повінь, мул) – мінеральні й органічні речовини, вилугувані водою з верхніх шарів грунту й відкладені в його нижній частині.
ІЛЮЗІОН (відфранц. illusion – омана) – застаріла назва кінематографа.
ІЛЮЗІОНІЗМ (франц. illusionisme, від лат. illusio – обман, насмішка) – 1) Реакційне філософське вчення, яке весь зовнішній світ розглядає лише як видимість, обман *почуттів (ілюзію*)*;* крайня форма суб'єктивного *ідеалізму. 2*) *Імітація* видимого світу у витворах образотворчого мистецтва, створення уявлення реально існуючих предметів і простору. 3) Вид циркового й естрадного мистецтва, пов'язаний з використанням спеціальної апаратури для створення видимості «чудес».
ІЛЮЗІЯ (лат. illusio, від illudo – висміюю, обманюю) – 1) Оманливе, хибне сприймання людиною дійсності. 2) Нездійсненна мрія, необгрунтована надія.
ІЛЮЗОРНИЙ (лат. illusorius – облудний) – примарний, уявний, нездійсненний.
ІЛЮЗОРНІСТЬ – в образотворчому мистецтві – ілюзія чуттєвої вірогідності зображення.
ІЛЮМІНАТИ (від лат. illuminatus – освітлений, яскравий) – члени близької до *масонства* таємної релігійно-політичної організації (ордену), заснованої в 1776 р. в Баварії; проповідували заміну християнства *деїзмом.*
ІЛЮМІНАТОР (від лат. illuminator – освітлювач) – вікно з товстим склом на кораблі або літаку.
ІЛЮМІНАЦІЯ (від лат. illuminatio – освітлення) – 1) Яскраве різнобарвне освітлення вулиць, будинків тощо. 2) Розфарбовування контурів на картах, планах.
ІЛЮСТРАЦІЯ (лат. illustratio, від illustro – освітлюю, пояснюю) – 1) Зображення, яке наочно пояснює або доповнює будь-який друкований текст (напр., малюнок, фотографія, репродукція, карта, схема). 2) Наочне пояснення чого-небудь; наведення прикладів у статті, промові тощо. ІМ..., ІН... (лат. *im..., in...*) – префікс, що означає заперечення, відсутність чогось або проникнення в щось.
ІМАГО (від лат. imago – вигляд, зображення) – кінцева стадія індивідуального розвитку комах. Для І. характерною є, зокрема, функція розмноження.
ІМАЖИЗМ (англ. imagism, від image – образ) – декадентська течія в англійській та американській поезії початку 20 ст. Метод імажистів полягає в передачі суб' ективних вражень, штучному поєднанні метафор і образів. У Росії окремі ідеї І. поділяли поети-імажиністи (див. *Імажинізм*).
ІМАЖИНІЗМ (від франц. imaginer – уявляти, видумувати) – літературна група, що існувала в Росії в перші післяжовтневі роки. І. надавав найбільшого значення у поезії штучним образам – *метафорам,* побудованим на певних суб'єктивних асоціаціях. Для програми І. характерні відрив від життя, формалістичні виверти, занепадництво.
ІМАМ (араб. – той, що стоїть попереду) – 1) Духовний наставник у мусульман. 2) Глава мусульманської общини, правитель мусульманської теократичної держави, *халіф.* 3) Основоположник релігійно-юридичних напрямів (мазхабів) у *сунізмі.* 4) Верховний правитель шиїтів. 5) Духовна особа, що керує відправою у мечеті, головний мулла в мечеті.
ІМАМІЗМ (від *імам*) – див. *Шиїзм.*
ІМАНЕНТНИЙ [від лат. immanens (immanentis) – властивий, притаманний чомусь] – внутрішньо притаманний предметам або явищам, той, що випливає з їхньої природи; *і-на*

філософія – суб'єктивно-ідеалістичний напрям у буржуазній філософії, який проголошує об'єктивний світ іманентним (внутрішнім) змістом свідомості суб'єкта.
ІМБЕЦИЛЬНІСТЬ (від лат. imbecillus – слабкий, безсильний, немічний) – психічне недорозвинення, слабоумство. Середній ступінь *олігофренії.*
ІМБИР, **ІНБИР** (нім. Ingbeer, від лат. zingiber, з інд. мов) – багаторічна тропічна рослина родини імбірних. Культивують. Кореневище І. застосовують як прянощі.
ІМБІБІЦІЯ (від лат. imbibo – всмоктую, вбираю в себе) – просочування тканин організму речовинами, розчиненими в рідині. Напр., І. жовчними *пігментами* спостерігається під час жовтяниці.
ІМЕДІОГРАФІЯ (від лат. immediate – безпосередньо і *...графія*) – спосіб безпосереднього знімання на чутливу металеву пластину *(форму*). Див. *Директографія.*
ІМЕЛЬМАН – одна з фігур вищогпілотажу. Від прізвища німецькоглльотчика Іммельмана. Інша назва – *напівпетля Нестерова*.
ІМЕРСІЯ (лат. immersio, від immergo – занурюю) – введення рідини (кедрової олії, вазеліну, водного розчину гліцерину) між розглядуваним предметом і об'єктивом мікроскопащоб підвищити освітленість зображення. Інша назва – *імерсійна рідина*.
ІМІТАЦІЯ (лат. imitatio, від imitor – наслідую) – 1) Наслідування. 2) Підроблення. 3) Повторення музичної теми або мелодії одним з голосів безпосередньо за іншим голосом.
ІММАТЕРІАЛІЗМ (від *ім...* і *матеріалізм*) – заперечення реальності існування матерії і визнання існування лише духа. Див. також *Ідеалізм, Спіритуалізм.*
ІММАТРИКУЛЯЦІЯ (від *ім...* і лат. matricula – список) – включення до списків.
ІММІГРАНТ [від лат. immigrans (immigrantis) – той, що вселяється] – 1) Іноземець, який оселився в якійсь країні на постійне проживання. 2) Види, роди, сімейства та інші групи тварин, які виникли й розвивалися на іншій території і вселилися на дану територію значно пізніше.
ІММІГРАЦІЯ (лат. immigratio, від immigro – вселяюся) – 1) В'їзд іноземців у країну на тривале або постійне проживання. 2) Один із способів *гаструляції,* при якому окремі клітини потрапляють всередину зародка і розміщуються під його поверхневим шаром.
ІММОБІЛІЗАЦІЯ (від лат. immobilis – нерухомий) – 1) *мед.* Створення нерухомості частини тіла при переломах кісток, захворюваннях суглобів, великих ранах накладанням пов'язок і шин. 2) Перетворення рухомого майна на нерухоме. 3) І. *оборотних коштів* – у соціалістичних країнах порушення фінансової дисципліни, яке полягає у використанні оборотних коштів не за призначенням або у вилученні їх з обороту.
ІММОРАЛІЗМ (від *ім...* і лат. moralis – моральний) – те саме, що й *аморалізм.*
ІМОРТЕЛІ (від франц. immortel – безсмертний) – рослини кількох родів родини складноцвітих. Культивують для сухих букетів. Інша назва – *безсмертники*.
ІМПЕДАНС, ІМПЕДАНЦ (англ. impedance, нім. Impedanz, від лат. impedio – перешкоджаю) – 1) Повний опір електричного кола змінному струму, зумовлений омічним, індуктивним та ємнісним опором кола. 2) Реактивний опір, що його чинить жива тканина змінному струму.
ІМПЕРАТИВ (від лат. imperativus – владний) – 1) Наказовий спосіб дієслова. 2) *Категоричний* І. – в ідеалістичній етиці німецького філософа І. Канта безумовне моральне веління, яке нібито притаманне розуму, є вічним і незмінним і покладене в основу *моралі.* 3) Переносно – веління, настійна вимога.
ІМПЕРАТИВНИЙ (лат. imperativus) – владний, наказовий; *і. мандат* – обов'язковий до виконання наказ виборців своєму *депутату.*
ІМПЕРАТОР (від лат. imperator – володар) – титул глави держави в деяких монархічних країнах. Вищий ранг порівняно з королем, царем. У Стародавньому Римі – почесний титул полководця.
ІМПЕРІАЛ (від лат. imperialis – імператорський) – 1) Російська золота монета, карбувалася з 1755 р. і була рівноцінною 10 крб., з 1897 р. – 15 крб. 2) Верхній поверх у двоповерхових *диліжансах, омнібусах.*

ІМПЕРІАЛІЗМ (франц. imperialisme, англ. imperialism, нім. Imperialismus, від лат. imperium – влада, панування) – монополістичний *капіталізм,* найвища й остання стадія капіталізму, в яку він вступив у кінці 19 – на початку 20 ст. В. І. Ленін визначив п’ять основних ознак І.: 1) концентрація виробництва й капіталу, яка призвела до утворення *монополій,* що відіграють вирішальну роль у господарському житті; 2) злиття банківського *капіталу* з промисловим і створення на базі цього фінансового капіталу і фінансової *олігархії;* 3) вивіз капіталу, що, на відміну від вивозу товарів, набув особливо важливого значення; 4) утворення міжнародних монополістичних союзів капіталістів, які здійснюють економічний поділ світу; 5) завершення територіального поділу світу між найбільшими капіталістичними державами і боротьба за його переділ. Визначаючи історичне місце імперіалізму, В. І. Ленін охарактеризував його як монополістичний, загниваючий, вмираючий капіталізм, переддень соціалістичної революції.

ІМПЕРІАЛІСТ (від *імперіалізм*) – великий капіталіст, представник монополістичного капіталу, що є прихильником політики імперіалістичних загарбань та *агресії.*

ІМПЕРІЯ (від лат. imperium – влада, панування) – 1) Назва монархічної, здебільшого великої держави, очолюваної *імператором.* 2) Назва великих капіталістичних держав, що, як правило, мали колоніальні володіння (напр., колишня Британська імперія).

ІМПЕРСОНАЛЬНИЙ (від *ім...* і лат. persona – особа) – безособовий; *і-не речення* – безособове речення, тобто таке, в якому немає підмета (напр.: «Вечоріє»).

ІМПЕРСЬКИЙ – той, що входить до складу *імперії,* належить до імперії.

ІМПЕРФЕКТ (від лат. imperfectus – незакінчений, недоконаний) – форма минулого часу дієслова в граматиці, яка виражає тривалу або повторну дію без вказівки на її закінчення в минулому.

ІМПІЧМЕНТ (англ. impeachment, від старофранц. empeechement – осуд, обвинувачення) – за *конституціями* ряду буржуазних країн (США, Франції тощо), спеціальні правила (процедура) щодо притягнення до відповідальності вищих службових осіб (президента, міністрів) у випадках порушення ними законів даної країни.

ІМПЛАНТАЦІЯ (від *ім...* і лат. plantatio – садіння, пересадка) – 1) У вищих ссавців і людини – вкорінювання зародка в слизову оболонку матки. 2) Те саме, що й *трансплантація.*

ІМПЛІКАЦІЯ (лат. implicatio, від implico – тісно зв’язую) – логічна операція, за допомогою якої з двох висловлювань утворюється умовне висловлювання «якщо..., то ...».

ІМПЛОЗІЯ (від *ім...* і лат. plodo – б’ю, ляскаю) – перша фаза *артикуляції* змичного приголосного – змикання.

ІМПОЗАНТНИЙ (від франц. imposant – значний, величний) – показний, поважний, здатний привертати увагу зовнішнім виглядом, манерами.

ІМПОНУВАТИ (від лат. impono – прикладаю, надаю) – викликати повагу, подобатися, справляти добре враження.

ІМПОРТ (англ. import, від лат. importo – ввожу) – ввіз товарів або капіталів будь-якою країною з-за кордону.

ІМПОСТ (франц. imposte, італ. imposta, від лат. impono – кладу, прикладаю) – *архіт.* верхній камінь стовпа, стіни, колони, який є підпорою арки або балки.

ІМПОТЕНЦІЯ (від лат. impotentia – слабкість, безсилля) – повна або часткова втрата особами чоловічої статі здатності здійснювати статевий акт. Інша назва – *статеве безсилля.*

ІМПРЕГНАЦІЯ [від *ім...* і лат. praegnas (praegnatis) – наповнений] – метод просочування фіксованої тканини тварин розчином солей срібла, золота, свинцю, осмію для виявлення її структури. І. широко застосовують при вивченні нервової тканини.

ІМПРЕГНУВАННЯ [від *ім...* і лат. praegnas (praegnatis) – наповнений] – просочування різних тканин, деревини тощо різними *емульсіями* або розчинами.

ІМПРЕСАРІО (італ. impresario, від imprendere – розпочинати, затівати) – в капіталістичних країнах приватний підприємець, який організовує концерти, спектаклі, гастролі окремих акторів або театральних колективів.
ІМПРЕСІОНІЗМ (франц. impressionnisme, від impression – враження) – течія в мистецтві й літературі 2-ї половини 19 – початку 20 ст., яка основним завданням вважає витончене відтворення суб'єктивних вражень та спостережень, мінливих відчуттів і переживань, без заглиблення в їхню суть.
ІМПРОВІЗАЦІЯ (франц. improvisation, італ. improvvisazione, від лат. improvisus – непередбачений, раптовий) – 1) Виголошення промови, складання віршів, музики, виконання твору образотворчого мистецтва тощо без попередньої підготовки. 2) Гра актора, не передбачена драматургічним текстом.
ІМПУЛЬС (від лат. impulsus – удар, поштовх) – 1) Поштовх до дії. 2) Форма збудження в нервових волокнах, яку спричинює будь-яке подразнення. 3) Кількість руху (добуток маси на швидкість); І. *сили* – добуток сили на час її дії. 4) І. *електричний* – короткочасне (до мільярдних часток секунди) збільшення електричного струму або напруги.
ІМПУЛЬСАТОР – генератор потужних електричних *імпульсів.*
ІМПУЛЬСИВНИЙ (від лат. impulsivus – спонукальний) – поривчастий, той, що діє під впливом першої спонуки.
ІМПУЛЬСНИЙ ГЕНЕРАТОР – *генератор,* що дає електричний струм у вигляді коротких поштовхів – *імпульсів.*
ІМУНІЗАЦІЯ (від лат. immunis – вільний, незайманий) – метод створення штучного *імунітету* у людини й тварин. Досягається введенням в організм ослаблених чи вбитих збудників відповідної хвороби *(вакцини*) або їхніх отрут, а також сироватки крові імунізованої тварини чи людини, яка перехворіла на відповідну хворобу.
ІМУНІТЕТ [від лат. immunitas (immunitatis) – звільнення, свобода] – 1) Несприйнятливість організмів до збудників інфекційних хвороб та впливу деяких отрут. Розрізняють І. *природний*, що є стійкою видовою ознакою, та І. *набутий*, який виникає внаслідок перенесеного захворювання або внаслідок *імунізації.* 2) За середньовіччя – надання феодалові судових, фінансових та адміністративних прав на певній території. 3) Виключне право не підлягати деяким загальним законам, що надається особам, які займають особливе становище в державі.
ІМУННИЙ (від лат. immunis – вільний, позбавлений чогось) – той, що не піддається захворюванню на інфекційну хворобу чи стійкий до впливу отруйних речовин (плазунів або комах).
ІМУНО... (від лат. immunis – вільний, незайманий) – у складних словах означає *імунітет.*
ІМУНОГЕНЕЗ (від *імуно...* і *...генез*) – комплекс процесів, що характеризують специфічну реакцію організму на введення *антигена.*
ІМУНОГЕНЕТИКА (від *імуно...* й *генетика*) – розділ генетики, що вивчає фактори успадковування *імунітету.*
ІМУНОДЕПРЕСІЯ (від *імуно...* і *депресія*) – зниження стійкості організму, що полягає в ослабленні дії його природних опірних механізмів.
ІМУНОЛОГІЯ (від *імуно...* і *...логія*) – наука про *імунітет.*
ІМУНОМОРФОЛОГІЯ (від *імуно...* і *морфологія*) – розділ *імунології,* в якому вивчають анатомію, гістологію й цитологію імунної системи організму.
ІМУНОПАТОЛОГІЯ (від *імуно...* і *патологія*) – розділ *імунології,* в яко-му вивчають процеси, що виникають внаслідок ушкоджувальної дії на клітини і тканини організму імунологічних реакцій.
ІМУНОТЕРАПІЯ (від *імуно...* і *терапія*) – розділ практичної *імунології,* завданням якого є лікування інфекційних хворих імунологічними препаратами *(вакцинами,* імунними сироватками тощо).
ІМУНОХІМІЯ (від *імуно...* і *хімія*) – розділ *імунології,* що вивчає хімічні основи *імунітету.*

ІН... – див. *Ім...*

ІНАБІ – азербайджанський народний побутовий танець імпровізаційного характеру, переважно жіночий.

ІНАВГУРАЦІЯ, **ІНАУГУРАЦІЯ** (від лат. inauguro – посвячую) – урочиста церемонія введення на посаду глави держави або посвячення в сан.

ІНАДАПТАЦІЯ (від *ін...* і *адаптація*) – сукупність в окремих груп тварин таких пристосувань, які в ході *еволюції* виявляються недосконалими й пізніше зумовлюють вимирання цих груп.

ІНАКТИВАЦІЯ (від *ін...* і лат. activus – діяльний) – зниження активності мікроорганізмів, а також специфічних білкових речовин під впливом різних факторів. Застосовують під час виготовлення *вакцин* і *анатоксинів.*

ІНБИР – див. *Імбир.*

ІНБРЕДНИЙ (від *інбридинг*) – одержаний в результаті близькоспорідненого схрещування; *і-ні форми* організмів використовують у *селекції* рослин і тварин.

ІНБРИДИНГ (англ. inbreeding, від in – в, всередині й breeding – розведення) – 1) Система розведення тварин, при якій застосовують спаровування споріднених особин. 2) Примусове самозапилення або схрещування споріднених особин перехреснозапильних рослин. Інша назва – *інцухт*.

ІНВАГІНАЦІЯ (від *ін...* і лат. vagina – піхва, оболонка) – 1) Один із способів *гаструляції,* коли частина стінки зародка завертається в його порожнину і утворює внутрішній листок – первинну *ентодерму.* 2) Одна з форм непрохідності кишечника.

ІНВАЗІЯ (лат. invasio – вторгнення, напад, від invado – нападаю) – зараження людини, тварин і рослин тваринними паразитами.

ІНВАЙРОНМЕНТАЛІЗМ (англ. environmentalisme, від environment – оточення, середовище) – реакційна течія в буржуазній *географії,* яка географічному середовищу відводить вирішальну роль у розвитку суспільства й суспільного виробництва. Один з напрямів географічного *детермінізму.*

ІНВАР (від лат. invariabilis – незмінний) – сплав заліза з нікелем. Використовують для виготовлення деталей точних вимірювальних приладів.

ІНВАРІАНТИ [від лат. invarians (invariantis) – незмінний] – величини, співвідношення, властивості тощо, які не змінюються від тих чи інших перетворень змінних, пов’язаних з ними, напр. коли змінюють систему *координат.*

ІНВАРІАНТНИЙ (від *інваріанти*) – незмінний за певних перетворень.

ІНВЕКТИВА [лат. invectiva (oratio) – лайлива (промова), від invehor – нападаю] – різкий викривальний виступ, образлива промова, лайка, випад.

ІНВЕНТАР (від лат. inventarium – опис) – 1) Сукупність матеріальних цінностей, майно будь-якої установи чи підприємства. 2) Точний опис майна.

ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ (від лат. inventarium – опис) – перевірка наявності й стану матеріальних цінностей на підприємствах, в установах, організаціях та правильності використання наданих коштів.

ІНВЕНЦІЯ (лат. inventio – винахід, вигадка, від invenio – вигадую) – музична п’єса поліфонічного характеру, написана у вільній наслідувальній (імітаційній) формі.

ІНВЕРСІЯ (від лат. inversio – перегортання, перестановка) – 1) Зміна звичайного (нормального) порядку слів у реченні з метою виділення тих чи інших його членів; порушення звичайного порядку слів, зумовлене логічними, стилістичними або ритмічними вимогами. 2) *матем.* Порушення нормального порядку двох елементів у перестановці. 3) Розщеплення складних цукрів на прості від діяння кислот. 4) Підвищення температури повітря зі збільшенням висоти замість звичайного зниження її в цьому шарі *атмосфери.*

ІНВЕРТАЗА (від лат. inverto – повертаю, змінюю) – те саме, що й *сахараза.*

ІНВЕРТОР (від лат. inverto – змінюю, перетворюю) – 1) Пристрій для перетворення постійного електричного струму на змінний. 2) Електронний пристрій з одним входом і одним виходом, у якому вихідний сигнал виникає, якщо немає сигналу на вході.

ІНВЕРТУВАТИ (від лат. inverto – перетворюю) – піддавати що-небудь *інверсії,* розщеплювати.

ІНВЕСТИТУРА (лат. investiture, від investio – одягаю, наділяю) – 1) За середньовіччя в Західній Європі юридичний акт передачі права власності, супроводжуваний рядом символічних обрядів, а також церемонія введення *васала* у володіння земельним *феодом. 2*) У Західній Європі за середньовіччя призначення на церковні посади.

ІНВЕСТИЦІЯ (нім. Investition, від лат. investio – одягаю) – довгострокове вкладення капіталу (коштів) у різні галузі економіки, переважно за межами країни.

ІНВЕСТОР (англ. investor, від лат. investo – одягаю, наділяю) – вкладник, що надав *інвестицію.*

ІНВОЛЮТА (від лат. involuta – обгорнута) – те саме, що й *евольвента.*

ІНВОЛЮЦІЯ (лат. involutio – завиток, закрутка, від involve – обгортаю) – 1) Втрата окремих органів або спрощення їхньої будови чи функцій, що відбувається в процесі *еволюції.* 2) Дегенеративні зміни у найпростіших і бактерій, спричинювані несприятливими умовами життя. 3) *матем.* Відповідність між елементами деякої множини, що зберігається при повторності якого-небудь перетворення над цими елементами (напр., *симетрія* щодо центра).

ІНГАЛЯТОР (від лат. inhalo – вдихаю) – 1) Прилад для лікування *інгаляцією.* 2) Апарат, яким подають кисень потерпілому під час аварії в шахті.

ІНГАЛЯЦІЯ (від лат. inhalatio – вдихання) – метод введення лікарських речовин в організм шляхом вдихання їх.

ІНГІБІТОРИ (від лат. inhibeo – стримую, зупиняю) – речовини, які сповільнюють перебіг хімічних реакцій окислення, *полімеризації, корозії* металів, а також біохімічних і фізіологічних процесів. І. *росту рослин* – речовини, які сповільнюють перебіг ростових процесів у рослин.

ІНГРЕДІЄНТ [від лат. ingrediens (ingredientis) – той, що входить] – складова частина хімічної сполуки або суміші.

ІНГРЕДІЄНТИ [від лат. ingrediens (ingredientis) – той, що входить] – види однорічних рослин, що ростуть на вільних місцях між постійними компонентами рослинного угруповання *(фітоценозу*).

ІНГРЕСІЯ (лат. ingressio – вступ, входження, від ingredior – вступаю) – проникнення морських вод у зниження рельєфу прибережної смуги при підвищенні рівня моря або зануренні берега. Протилежне – *регресія.*

ІНДАНТРЕН, **ІНДАНТРЕНБЛАУ** [від *інд (то),* грец. ανθραξ – вугілля і нім. blau – синій] – синій антрахіноновий барвник (див. *Антрахінон*).

ІНДАНТРЕНОВІ барвники (від *індантрен*) – синтетичні кубові барвники різного кольору. Застосовують для фарбування бавовняних тканин і штучного шовку.

ІНДЕКС (лат. index, від indico – вказую) – 1) Список, покажчик, перелік будь-чого. 2) Числовий або буквений покажчик у математичних виразах, запроваджуваний для того, щоб відрізняти їх один від одного. 3) *екон.* Відносний показник, що характеризує зміни рівня певного явища в порівнянні з іншим рівнем того самого явища, взятого за основу порівняння.

ІНДЕКСАЦІЯ – проставляння *індексу* на певних документах, книгах з метою *класифікації* їх.

ІНДЕМНІТЕТ [від лат. indemnitas (indemnitatis) – відшкодування збитків] – 1) У міжнародному праві – відшкодування втрат. 2) В Англії звільнення парламентським актом міністрів від відповідальності за порушення ними конституції.

ІНДЕНТОР, **ІНДЕНТЕР** (від англ. indent – видовбувати, залишати відбиток) – наконечник, вдавлюванням якого вимірюють твердість матеріалів.

ІНДЕПЕНДЕНТИ (англ. independents, від лат. independentes – незалежні) – 1) Прихильники релігійно-церковної течії *пуритан,* що є одним з напрямів *протестантизму.* 2) В період Англійської буржуазної революції 17 ст. – політична партія, що відображала інтереси середньої буржуазії та нового дворянства.
ІНДЕТЕРМІНІЗМ (від *ін...* і *детермінізм*) – вчення й методологічна позиція, які заперечують загальну закономірність і причинний зв'язок явищ у природі й суспільстві.
ІНДИВІД, **ІНДИВІДУУМ** (від лат. individuum – неподільне) – 1) Окремий організм тварини або рослини який існує самостійно. 2) Окрема людина, особа
ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ (франц. individualisation, від лат. individuum – неподільне) – виділення однієї особи або особини (індивідуума) за їхніми характерними властивостями; врахування особливостей кожної одиниці при вивченні сукупності предметів чи явищ.
ІНДИВІДУАЛІЗМ (франц. individualisme) – риса світогляду, яка характеризується самопротиставленням окремого *індивіда* колективові і суспільству. Соціальною основою І. є наявність антагоністичних суспільних класів, приватна власність на засоби виробництва, експлуатація трудящих, капіталістична конкуренція. В соціалістичному суспільстві – пережиток минулого в свідомості людей.
ІНДИВІДУАЛІСТ (франц. individualiste) – людина, яка навмисно відособлюється, протиставить себе колективу, суспільству; прихильник *індивідуалізму.*
ІНДИВІДУАЛЬНИЙ (від франц. individuel – особистий) – 1) Властивий окремому суб'єктові, *індивіду.* 2) Розрахований на одну особу. 3) Поширений на кожного зокрема. 4) Одноосібний.
ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ – 1) Сукупність своєрідних психічних рис, що характеризують особистість людини. 2) Окрема людина як носій певної сукупності властивостей.
ІНДИВІДУУМ – див. *Індивід.*
ІНДИГО (ісп. indigo, з лат. indicum, від грец. 'Ινδικός – індійський) – синя фарба, кубовий барвник. Одержують штучно, раніше добували з рослин.
ІНДИГОЇДИ (від *індиго* і *...оїд*) – синтетичні кубові барвники різного кольору. Інша назва – *індигоїдні барвники*.
ІНДИГОКАРМІН (від *індиго* і *кармін*) – органічна сполука; штучний барвник синього кольору. Використовують для приготування чорнила, акварельної фарби й синьки, а також як хімічний *індикатор.*
ІНДИГОФЕРА (від *індиго* і лат. fero – несу) – рід кущових або трав'янистих рослин родини бобових. Поширені в тропічних і субтропічних зонах. Багато видів містить речовину індикан, з якої добувають синій барвник індиго. Інша назва – *індигонос*.
ІНДИКАН – 1) Речовина *(глікозид*), що міститься в деяких рослинах (*індигофері* та ін.), з якої виготовляють синю фарбу індиго. 2) Продукт знезаражування шкідливої в організмі тварин речовини *індолу.*
ІНДИКАТИВ [лат. (modus) indicativus] – дійсний спосіб дієслова.
ІНДИКАТОР (лат. indicator, від indico – вказую, визначаю) – 1) Прилад, за допомогою якого здійснюють *індикацію.* 2) Речовина, введення якої в розчин дає змогу провести індикацію.
ІНДИКАТОРНИЙ – пов'язаний з *індикацією; і-на діаграма* – графічне зображення залежності тиску пари (газу) в циліндрі поршневої машини від зайнятого нею об'єму або від положення поршня; *і-на потужність* – потужність, що її розвивають гази в циліндрах двигуна; *і-на доза* – доза радіоактивної речовини, введеної в організм для дослідження фізіологічних процесів методом мічених атомів, або індикаторним методом.
ІНДИКАТРИСА (франц. indicatrice, букв. – вказуюча) – лінія або поверхня, що унаочнює будь-яку властивість досліджуваного об'єкта; І. *Дюпена* унаочнює уяву про характер викривлення поверхні в даній точці; І. *розсіювання* показує розподіл розсіяного світла в різних напрямах.
ІНДИКАЦІЯ (від лат. indicatio – вказання ціни) – 1) Визначення, вимірювання, записування різних показників, об'єктів. 2) Введення в розчин, який аналізують, речовин,

що дають змогу встановити кінець хімічної реакції або концентрацію водневих іонів за легко помітною ознакою (зміною кольору тощо).

ІНДИКТ (від лат. indictio – проголошення, податок) – 1) В Стародавньому Римі – 15-річний період, протягом якого римляни три рази збирали данину з переможених. 2) Найменування року в літочисленні за 15-річними циклами в християнських країнах у середні віки.

ІНДИФЕРЕНТИЗМ, **ІНДИФЕРЕНТНІСТЬ** [від лат. indifferens (indifferentis) – байдужий] – байдуже ставлення до чогось.

ІНДИФЕРЕНТНИЙ [лат. indifferens (indifferentis)] – байдужий; *і-ні речовини* – хімічні речовини, що важко вступають у реакцію; *і. електрод* – неактивний електрод, застосовуваний в електрофізіологічних дослідженнях.

ІНДИХЕНІЗМ (ісп. indigenismo, від indigena – тубільний) – течія в громадській думці, образотворчому мистецтві та літературі країн Латинської Америки, де індіанці становлять значну частину населення і де збереглися традиції їхньої стародавньої культури. Набув розвитку у 20 – 30-х рр. 20 ст., коли під впливом робітничого та селянського рухів багато письменників і митців звернулися до тематики, пов’язаної з життям індіанців.

ІНДІЙ (від лат. indicum – синя фарба) – хімічний елемент, символ In, ат. н. 49; сріблясто-білий м’який метал. Застосовують для антикорозійних покриттів, у напівпровідниковій техніці, виробництві легкоплавких сплавів.

ІНДОКСИЛ [від *інд (иго*) і грец. οξύς – кислий] – органічна *гетероциклічна* сполука; світло-жовті кристали з неприємним запахом. І. – важливий проміжний продукт у синтезі барвника – *індиго.*

ІНДОЛ [від *інд (иго*) та *...ол*] – органічна *гетероциклічна* сполука; безбарвні кристали з неприємним запахом. Застосовують у парфюмерії, синтезі деяких препаратів.

ІНДОСАМЕНТ (нім. Indossament, італ. indossamento, від лат. in – на і dorsum – спина) – передатній напис власника на звороті чеків, *векселів, коносаментів* та інших цінних паперів про надання прав за цими документами іншій особі. Див. також *Жиро.*

ІНДОСАНТ (нім. Indossant, італ. indossante) – особа, яка робить передатній напис на звороті чеків, векселів та інших цінних паперів і несе солідарну відповідальність за цими цінними паперами. Див. також *Жирант.*

ІНДОСАТ (нім. Indossat) – особа, якій передаються цінні папери (чеки, *векселі* тощо) за передатним написом.

ІНДОФЕНОЛИ (від лат. indicum – синя фарба і *феноли*) – *синтетична* сполука, належить до кубових барвників. Застосовують у виробництві барвників, в аналітичній хімії як *індикатор* тощо.

ІНДРА (санскр.) – у давньоіндійській ведичній релігії один з головних богів, володар неба, бог бурі й грози; згодом – бог війни і один з богів – охоронців світу.

ІНДУЗІЙ (від лат. indusium – верхня туніка) – плівка на поверхні листка папоротей, що вкриває купки (соруси) *спорангіїв.* Інша назва – *покривальце.*

ІНДУЇЗМ (санскр. хіндумата) – релігійна система, що охоплює різноманітні вірування більшості населення сучасної Індії, пов’язані з вшануванням богів Вішну й Шіви. Найголовніші догмати І. – вчення про одвічну соціальну нерівність людей, про переселення душ і про відплату за земне життя в потойбічному світі. Головні напрями І. – *вішнуїзм* і *шиваїзм.*

ІНДУКТАНС (франц. inductance) – опір змінному струму в колі, що складається з котушки самоіндукції (індуктивний опір) – складова частина *імпедансу.*

ІНДУКТИВНИЙ – заснований на *індукції,* той, що користується методом *індукції; і. метод* – засіб дослідження, при якому від спостереження окремих фактів і явищ переходять до встановлення загальних правил і законів; *і. зв’язок* – зв’язок між електричними колами змінного струму, що виникає при взаємодії їхніх магнітних полів; *і. опір* – те саме, що й *індуктано; і. опір в аеродинаміці* – опір рухові літака, спричинюваний

вільними вихорами за його крилом; *і-на логіка* – розділ логіки, що вивчає логічні процеси переходу від знання про одиничне й окреме до знання про загальне.
ІНДУКТИВНІСТЬ – фізична величина, що характеризує здатність провідника нагромаджувати енергію магнітного поля, коли в ньому протікає електричний струм; дорівнює відношенню потоку магнітної *індукції Ф* до величини струму I, тобто $L = Ф/I$.
ІНДУКТОР (лат. inductor, від induco – вводжу, збуджую) – 1) Електрична машина з ручним приводом для одержання змінного струму. 2) Пристрій для індукційного нагріву твердих, рідких і газоподібних тіл змінними струмами високої частоти.
ІНДУКТОТЕРМІЯ (від лат. inductio – наведення, введення і *...термія*) – метод електролікування, при якому певні ділянки тіла хворого нагрівають діянням електромагнітного поля.
ІНДУКЦІЙНИЙ – пов'язаний з *індукцією* (напр., і-на котушка, і. регулятор, і. струм).
ІНДУКЦІЯ (від лат. inductio – наведення, збудження) – 1) Наведення електрики (І. електрична) і *магнетизму* (І. магнітна). 2) Величина, що характеризує електричне або магнітне поле. 3) Спосіб математичних доведень і визначень. 4) У *логіці* форма умовиводу, де на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне; один з методів пізнання. 5) Взаємодія нервових процесів – збудження і гальмування.
ІНДУЛЬГЕНЦІЯ (від лат. indulgentia – милість, прощення) – 1) В римському праві – помилування з нагоди якогось торжества. 2) В католицькій церкві – грамота про повне або часткове «відпущення гріхів».
ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ (від *індустрія*) – процес створення великого машинного виробництва в усіх галузях господарства країни і особливо в промисловості. Характер, темпи, джерела коштів, цілі й соціальні наслідки І. визначаються панівними в даній країні виробничими відносинами. Капіталістична І. відбувається стихійно і нерівномірно, на основі приватної власності на засоби виробництва, в гострій конкурентній боротьбі. Рушійною силою її є гонитва капіталістів та їхніх об'єднань (монополій) за одержанням високих прибутків, а джерелами коштів – жорстока експлуатація трудящих всередині країни і розорення дрібних товаровиробників, *концесії,* пограбування народів інших країн, воєнні контрибуції тощо. Здебільшого починається з розвитку легкої промисловості і лише після нагромадження капіталу розвивається й важка індустрія. У процесі І. поглиблюються й загострюються всі суперечності *капіталізму.* Посилюється ступінь експлуатації трудящих. Соціалістична І. докорінно відрізняється від капіталістичної за методами і темпами здійснення її, джерелами ресурсів і соціально-економічними наслідками. Вона є засобом створення матеріально-технічної бази *соціалізму,* провадиться планомірно завдяки суспільній власності на засоби виробництва, починається з розвитку важкої індустрії. Соціалістична І. є основою для перебудови всіх галузей народного господарства, особливо дрібнотоварного сільсько-господарського виробництва на соціалістичних засадах, для ліквідації капіталістичного укладу і перемоги соціалістичних форм господарства, для забезпечення техніко-економічної незалежності соціалістичних держав від капіталістичної системи, забезпечення зміцнення обороноздатності країн соціалізму. Соціалістична І. розширює можливості для розвитку продуктивних сил суспільства, створює умови для неухильного підвищення рівня добробуту і культури трудящих. Основними джерелами коштів для неї є внутрігосподарські нагромадження, а з утвердженням соціалізму в ряді країн – і їхня взаємна інтернаціональна допомога, використання переваг міжнародного соціалістичного поділу праці і розвитку соціалістичної економічної інтеграції.
ІНДУСТРІЯ (від лат. industria – діяльність, старанність) – промисловість.
ІНЕРТНИЙ [від лат. iners (inertis) – невправний, млявий] – бездіяльний, нерухомий, косний; *і-ні гази* – гази, які не вступають у хімічні реакції *(гелій, неон, аргон, криптон, ксенон* і *радон*).
ІНЕРЦІЯ (від лат. inertia – бездіяльність, нерухомість) – властивість тіла зберігати рівномірний прямолінійний рух або спокій, поки зовнішня причина (сила, або дія іншого

тіла) не виведе його з цього стану. Мірою І. тіла щодо поступального руху є маса, а щодо обертального – момент інерції.
ІН'ЄКЦІЯ (від лат. injectio – вкидання) – 1) Введення в тканини та деякі порожнини організму лікувальних розчинів. Інша назва – *впорскування.* 2) *геол.* Процес проникнення магматичного (виверженого) матеріалу в різні породи.
ІНЖЕКТОР (франц. injecteur, від лат. injecto – вкидаю) – струминний насос для стискування газів і пари, а також нагнітання рідин.
ІНЖЕНЕР (франц. ingenieur, від лат. ingenium – здібність, винахідливість) – спеціаліст з вищою технічною освітою.
ІНЖЕНЮ (від франц. ingenu – наївний, простодушний) – *амплуа* актриси, яка виконує ролі простодушних, наївних дівчат.
ІНЖИР (тюрк.) – субтропічне плодове дерево роду *фікус* родини шовковицевих. Культивують у субтропічних країнах. Супліддя вживають свіжими і переробляють.
ІНІОЇТ – мінерал класу *боратів,* безбарвний, з скляним блиском. Руда бору. Від назви родовища Іньо в США.
ІНІЦІАЛ (від лат. initialis – початковий) – 1) Збільшена заголовна літера якогось розділу в тексті рукописної чи друкованої книги, оздоблена орнаментом, ілюстративним малюнком тощо. 2) Прописні початкові літери імені, по батькові, прізвища.
ІНІЦІАТИВА (франц. initiative, від лат. initium – початок) – почин; активна, провідна роль у будь-яких діях, заповзятливість; І. *законодавча* – право вносити проекти законів в законодавчий орган, який зобов'язаний обговорити їх і прийняти рішення.
ІНІЦІАТИВНИЙ – той, що стосується *ініціативи;* здатний до самостійних дій.
ІНІЦІАТОР (від франц. initiateur – зачинатель) – 1) Людина, яка висловила якусь нову думку. 2) Людина (колектив), яка зробила почин у якійсь справі.
ІНІЦІЮВАННЯ (від лат. injicio – збуджую, викликаю) – 1) Збудження ланцюгової хімічної або ядерної реакції внаслідок зовнішнього діяння на систему (напр., удару, світла). 2) Збудження *детонації* вибухової речовини за допомогою вибуху невеликої кількості запальної речовини.
ІНКАЛОЙ – жароміцний сплав на основі заліза, що містить 25% хрому і 35% нікелю.
ІНКАПСУЛЯЦІЯ (від *ін...* і лат. capsula – скринька) – утворення щільної оболонки (капсули) із сполучної тканини навколо чужорідних для організму речовин.
ІНКАСАЦІЯ (від італ. incasso – виручка, виторг) – збір і транспортування готівки та цінностей, здійснювані банками за дорученням клієнтів.
ІНКАСО (від італ. incasso – виручка, виторг) – операція одержання банком грошей за дорученням клієнта й зарахування цих грошей на його банківський рахунок на підставі розрахункових документів.
ІН-КВАРТО [від лат. in quarto – (складений) вчетверо] – формат видань, за яким розмір сторінки становить четверту частину стандартного паперового аркуша.
ІНКВІЗИТОР (від лат. inquisitor – вистежувач) – 1) Член суду *інквізиції.* 2) Переносно – жорстока людина, мучитель.
ІНКВІЗИЦІЯ (лат. inquisitio – розшук, розслідування, від inquiro – розшукую) – 1) В католицькій церкві особливий церковний суд для боротьби з *єресями,* що існував у 13 – 19 ст. Інквізиційний суд був таємним, без участі сторін. Судді І. підлягали лише папі. Методами І. були шпигунство, катування, залякування. І. чинила розправи над передовими мислителями і вченими. На вогнищах І. загинуло близько 5 млн. чоловік. 2) Переносно – тортури, жорстокість, витончене знущання, мордування.
ІНКЛІНАТОР (від лат. incline – нахиляю) – прилад, яким вимірюють магнітне нахилення.
ІНКЛІНОМЕТР (від лат. inclino – нахиляю і *...метр*) – прилад, яким вимірюють скривлення бурової свердловини.
ІНКОГЕРЕНЦІЯ (від *ін...* і лат. cohaerentia – внутрішній зв'язок) – *мед.* втрата послідовності думки, типовий прояв *шизофренії.*

ІНКОГНІТО (італ. incognito, від лат. incognitus – невпізнаний, невідомий) – 1) Таємно, не відкриваючи свого імені. 2) Особа, що криється під чужим іменем.
ІНКОНГРУЕНТНИЙ [від лат. incongruens (incongruentis) – невідповідний] – неоднаковий, різний; *і. процес* – процес, результат якого за елементарним складом не тотожний тому, з чого починається цей процес. Напр., внаслідок плавлення деяких речовин склад рідкої фази відрізняється від складу твердої фази.
ІНКОНЕЛЬ – жароміцний сплав на основі нікелю, що містить близько 15% хрому і до 9% заліза.
ІНКОРПОРАЦІЯ (від лат. incorporatio – включення до складу) – 1) Спосіб побудови слова-речення в деяких мовах (напр., чукотській). 2) Приєднання, включення. 3) Систематизація в одному збірнику законодавчих актів, опублікованих у різний час.
ІНКОРПОРУВАТИ (від лат. incorporo – включаю до свого складу) – приєднувати, включати.
ІНКОРПОРУЮЧИЙ – той, що здійснює *інкорпорацію; і-чі мови* – мови, в яких поширена інкорпорація.
ІНКРЕТИ (від лат. incretus – просіяний, виділений) – те саме, що й *гормони.*
ІНКРЕТОРНИЙ (від *інкрети*) – те саме, що й *гормональний.*
ІНКРЕЦІЯ (лат. incretio – виділення, від incerno – просіюю) – виділення певною групою залоз організму людини й тварин особливих фізіологічно активних речовин *(гормонів*) безпосередньо в кров або лімфу. Інша назва – *внутрішня секреція*.
ІНКРИМІНУВАННЯ (від *ін...* і лат. crimen – провина, злочин) – пред'явлення обвинувачення у вчиненні злочину.
ІНКРУСТАЦІЯ (лат. incrustatio, від incrusto – вкриваю шаром) – 1) Розділ декоративно-ужиткового мистецтва. 2) Прикраси, оздоблення з платівок або шматочків різного матеріалу (золота, срібла, кості, дерева, *перламутру*), що їх врізають врівень з поверхнею предмета; твір, виконаний таким способом. j
ІНКУБАТОР (від лат. incubo – висиджую пташенят) – апарат для виведення з яєць молодняка сільськогосподарської птиці. Див. також *Інкубаторій.*
ІНКУБАТОРІЙ – приміщення, в якому встановлено *інкубатори* для штучного виведення молодняка сільськогосподарської птиці.
ІНКУБАЦІЙНИЙ (від лат. incubo, тут – перебуваю в спокої) – той, що перебуває в спокої; *і. період* – проміжок часу, що проходить між зараженням організму збудниками певних інфекційних хвороб і появою ознак захворювання. Інша назва – *інкубація*.
ІНКУБАЦІЯ (від лат. incubatio – висиджування пташенят) – 1) Виведення з яєць пташенят, з ікри – мальків риб, з *грени* – гусені шовковичного шовкопряда. 2) Те саме, що й *інкубаційний* період.
ІНКУНАБУЛИ (від лат. incunabula – колиска, роки дитинства, початок) – книги, видрукувані наборними літерами на початку книгодрукування в Західній Європі (до 1501 р.).
ІНКУРАБЕЛЬНИЙ (від *ін...* і лат. curabilis – виліковний) – невиліковний, невидужний, невигойний.
ІННЕРВАЦІЯ (від *ін...* і *нерви*) – наявність нервових волокон в органах і тканинах тварин та людини, яка забезпечує зв'язок органів і тканин з центральною нервовою системою і відповіді організму на впливи зовнішнього й внутрішнього середовища.
ІНОЗИТ [від грец. ις (ίνός) – м'яз, сухожилля] – циклічний шестиатомний спирт, міститься в тканинах людини й більшості тварин та рослин у вигляді *фітину* або фітинової кислоти. Один із *стереоізомерів* І.-мезоінозит належить до вітамінів групи В.
ІН-ОКТАВО [від лат. in octavo – (складений) увосьмеро] – формат видань, за яким розмір сторінки становить восьму частину стандартного паперового аркуша.
ІНОКУЛЯЦІЯ (лат. inoculatio, від inoculo – роблю щеплення) – введення живих мікроорганізмів, інфікованого матеріалу, сироватки або інших речовин у тканини рослин, тварин, людини (а також у поживне середовище).

ІНОЦЕРАМИ [від грец. ις (ίνος) – м’яз і κέραμος – шкаралупа] – рід викопних морських двостулкових молюсків; відомі з відкладів мезозою.
ІНСАЙД (англ. inside, букв. – всередині) – гравець у футбольній або хокейній команді, який займає положення в лінії нападу між крайнім і центральним гравцями. Інша назва – *напівсередній нападаючий*.
ІНСЕКТАРІЙ (від лат. insectum – комаха) – приміщення, де розводять та утримують комах.
ІНСЕКТИЦИДИ (від лат. insectum – комаха і *...циди*) – хімічні сполуки, що їх застосовують для знищення шкідливих комах.
ІНСЕКТОФУНГІЦИДИ (від лат. insectum – комаха, fungus – гриб і *...циди*) – отруйні хімічні препарати, що ними знищують комах і гриби-паразити.
ІНСИНУАЦІЯ (лат. insinuatio, букв. – закрадливість, від insinuo – проникаю) – неправдива, наклепницька вигадка з метою заплямувати, знеславити когось.
ІНСОЛЯЦІЯ (лат. insolatio, від insolo – виставляю на сонце) – 1) Приплив сонячної радіації (випромінювання) на земну поверхню. 2) Освітлення сонячним промінням, яке застосовують з лікувальною та профілактичною метою.
ІНСПЕКТОР (від лат. inspector – наглядач) – службова особа в державних установах, яка здійснює нагляд і контроль за правильністю дій, виконанням законів, постанов, інструкцій.
ІНСПЕКТУВАТИ (від лат. inspecto – оглядаю, розглядаю) – перевіряти правильність дій, здійснювати інспекторський нагляд.
ІНСПЕКЦІЯ (від лат. inspectio – огляд, розгляд) – 1) Система нагляду за правильністю дій і додержанням встановлених правил різними підприємствами, установами. 2) Органи, покликані здійснювати нагляд і контроль.
ІНСПІРАЦІЯ (від лат. inspiratio – натхнення, навіювання) – 1) Намова, навіювання, спонукання зовні, підбурювання. 2) Вдих.
ІНСПІРУВАТИ (від лат. inspiro – навіюю, надихаю) – 1) Підбурювати до якихось дій. 2) Навіювати комусь той чи інший спосіб дій.
ІНСТАНЦІЯ (лат. instantia – безпосередня близькість) – кожна з послідовних ланок у системі підпорядкованих один одному органів державного управління, судових, партійних тощо.
ІНСТИЛЯЦІЯ (лат. instillatio, від instillo – крапаю, зволожую) – вкапування ліків (напр., у сечовий міхур).
ІНСТИНКТ (від лат. instinctus – спонукання) – 1) Складні природжені реакції (акти поведінки), типові для певного виду організмів, на зовнішні й внутрішні подразники. 2) У розмовній мові – чуття, несвідоме спонукання до чого-небудь.
ІНСТИНКТИВНИЙ – зумовлений *інстинктом; і-на поведінка* – сукупність природжених проявів зовнішньої активності тварин, типової для певного виду.
ІНСТИТУТ (від лат. institutum – устрій, установа) – 1) Сукупність норм права, що охоплює певні суспільні відносини. 2) Назва науково-дослідних установ, а також вищих спеціалізованих навчальних закладів. 3) Навчально-методичні установи системи підвищення кваліфікації спеціалістів. 4) Окремий тип педагогічного навчального закладу (напр., учительський інститут). 5) У дореволюційній Росії привілейований жіночий середній навчальний закритий заклад.
ІНСТИТУЦІЇ (від лат. institutio – настанова) – 1) Назва елементарних підручників римського цивільного права. 2) Установи, заклади.
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ – 1) Один з напрямів буржуазного державознавства й правознавства 20 ст., що вважає «інституцію» (сім’ю, партію, державу тощо) основою розгляду проблем суспільства, держави й права. 2) Вульгарні течії в американській політичній економії 20 ст., які підмінюють аналіз об’єктивних законів капіталістичного способу виробництва описом взаємовідносин інституцій.

ІНСТРУКТИВНИЙ (франц. instructif – повчальний, від лат. instruo – наставляю) – той, що містить у собі керівні вказівки, настанови; здійснюваний для передачі *інструкцій.*
ІНСТРУКТОР (від лат. instructor – упорядник, організатор) – особа, що навчає певної спеціальності або організації справи, дає *інструкції.*
ІНСТРУКЦІЯ (від лат. instructio – введення, настанова) – керівні вказівки, детальні настанови, зведення правил для виконання якоїсь роботи. 2) У праві – акт управління, що містить норми й правила, які регулюють порядок і умови здійснення певної діяльності, а також норми, що визначають порядок і умови реалізації нормативних актів, виданих даним чи вищестоящим органом.
ІНСТРУМЕНТ (від лат. instrumentum – знаряддя) – 1) Знаряддя або пристрій для обробки матеріалів, вимірювань, хірургічних операцій, відтворення музичних звуків. 2) Переносно – засіб для досягнення чогось.
ІНСТРУМЕНТАЛІЗМ (англ. instrumentalism, від лат. instrumentum – знаряддя) – різновидність суб’єктивно-ідеалістичної філософії *прагматизму,* що вважає свідомість одним із знарядь (інструментів) пристосування організму до середовища, яке постійно змінюється.
ІНСТРУМЕНТАЛЬНИЙ – той, що стосується *інструмента; і-на музика* – музика, що її виконують на інструментах (на відміну від співу); *і-на сталь* – вуглецева та легована сталь для виготовлення різального і вимірювального інструменту.
ІНСТРУМЕНТАРІЙ – сукупність *інструментів,* що їх застосовують у певній галузі.
ІНСТРУМЕНТОВКА, **ІНСТРУМЕНТУВАННЯ** – 1) Розподіл голосів музичного твору між *інструментами* оркестру, камерного ансамблю тощо. 2) Перекладення для оркестру (ансамблю) музичного твору, написаного для іншого складу або інструмента. 3) Упорядкований добір звуків у вірші або прозовому творі, який створює художню єдність частин тексту *(алітерація, асонанс,* звуконаслідування).
ІНСУЛІН (від лат. insula – острів) – *гормон* підшлункової залози; білкова речовина. Впливає на вуглеводний обмін. Застосовують при лікуванні цукрового діабету, шизофренії, виснаження.
ІНСУЛІНАЗА – *фермент,* під впливом якого гормон *інсулін* втрачає свою активність.
ІНСУЛЬТ (від лат. insulto – скачу, стрибаю) – раптове гостре порушення кровообігу в головному мозку людини, яке супроводиться ушкодженням тканини мозку й розладом його функцій. Найчастіше спричинюється *гіпертонічною* хворобою, *атеросклерозом* та іншими захворюваннями.
ІНСУРГЕНТ [від лат. insurgens (insurgentis) – той, що повстає] – повстанець, учасник повстання.
ІНСУРЕКЦІЯ (лат. insurrectio, від insurgo – повстаю) – збройне повстання проти державної влади.
ІНСЦЕНІВКА (від *ін...* і *сцена*) – перероблений для театру, кіно, радіо, телебачення літературний твір.
ІНСЦЕНУВАТИ (від *ін...* і *сцена*) – 1) Надати літературному творові драматичної форми для постановки його в театрі, на радіо, телебаченні. 2) Штучно відновити якусь подію для створення ілюзії істинності. 3) Щось влаштувати, відобразити з метою ввести когось в оману.
ІНТАКТНИЙ (від лат. intactus – недоторканний) – незайманий.
ІНТАЛІЯ (від італ. intaglio – різьблення) – різьблене зображення у вигляді заглибленого рельєфу на відшліфованій поверхні каменя.
ІНТАРСІЯ (від італ. intarsio – інкрустація) – вид *інкрустації,* виконаної на дерев’яних предметах з кусочків дерева інших порід.
ІНТЕГРАЛ (від лат. integer – цілий) – границя суми нескінченно великої кількості нескінченно малих величин, одержаних певним способом з відповідної *функції.*
ІНТЕГРАЛЬНИЙ – пов’язаний з *інтегралом; і-не числення* – розділ *математики,* в якому вивчаються властивості та способи обчислення інтегралів; *і-ні рівняння* – рівняння,

які зв'язують шукануфункцію та інтеграли від неї. Такі рівняння широко застосовують у багатьох розділах сучасної математики, теоретичної фізики тощо.

ІНТЕГРАТОР (від лат. integro – відновлюю, поповнюю) – обчислювальний пристрій для *інтегрування* деяких функцій.

ІНТЕГРАФ [від *інте (грал)* і *...граф*] – прилад для креслення інтегральної кривої за заданим *диференціальним* рівнянням.

ІНТЕГРАЦІЯ (від лат. integratio – поповнення, відновлення) – 1) Об'єднання в ціле будь-яких окремих частин. Протилежне – *дезинтеграція.* 2) І. *економічна* – процес інтернаціоналізації господарського життя, зближення, об'єднання економік ряду країн. Розрізняють І. капіталістичну і соціалістичну, що докорінно відмінні між собою. *Соціалістична економічна* І. – свідомо й планомірно регульований комуністичними й робітничими партіями і урядами країн – членів Ради Економічної Взаємодопомоги процес міжнародного соціалістичного поділу праці, зближення їхніх економік і формування сучасної, високоефективної структури національних господарств, поступового зближення і вирівнювання рівнів їхнього економічного розвитку, формування глибоких і стійких зв'язків в основних галузях економіки, науки й техніки, розширення і зміцнення на цій основі світового соціалістичного ринку, вдосконалення товарно-грошових відносин. *Капіталістична економічна* І. грунтується на приватній власності на засоби виробництва, конкуренції й підпорядкуванні сильнішими партнерами слабших. 3) І. *соціальна* – наявність упорядкованих відносин між індивідами, групами, організаціями, державами. 4) *біол.* Процес упорядкування, узгодження і об'єднання структур і функцій у цілісному організмі, характерний для живих систем на кожному з рівнів організації їх. У *фізіології* І. – функціональне об'єднання окремих фізіологічних механізмів у складну координовану пристосувальну діяльність цілісного організму.

ІНТЕГРИМЕТР (від лат. integer – цілий і *...метр*) – механічний аналоговий прилад, призначений для математичної обробки (обчислення площ, фізичних величин тощо) графічно заданих функцій.

ІНТЕГРУВАННЯ – знаходження *інтегралу.*

ІНТЕГРУВАТИ (від лат. integro – заповнюю, відновлюю) – 1) Відшукувати *інтеграл.* 2) Робити *інтеграцію.*

ІНТЕГУМЕНТИ (від лат. integumentum – завіса, захисний покрив) – зовнішні покриви насінного зачатка У насінних рослин, що оточують його центральну частину (нуцелус).

ІНТЕЛЕКТ (від лат. intellectus – розуміння, розсудок, пізнання) – здатність до мислення, особливо до його вищих теоретичних рівнів.

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ праці (від лат. intellectualis – розумовий) – збільшення питомої ваги розумових функцій (управління, контроль, налагодження) в структурі трудових зусиль працівника на основі науково-технічного прогресу, підвищення кваліфікаційного та культурно-освітнього рівня трудящих.

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗМ (від лат. intellectualis – розумовий) – напрям у філософії і психології, який абсолютизує процеси мислення, відриваючи їх від чуттєвого пізнання й *практики.*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ (лат. intellectualis) – розумовий, розсудковий, розсудливий.

ІНТЕЛІГЕНТНІСТЬ [від лат. intelligens (intelligentis) – обізнаний, тямущий, розсудливий] – освіченість, культурність, розумова розвиненість, підготовленість до розуміння теоретичних питань.

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ [від лат. intelligens (intelligentis) – знавець, фахівець] – соціальний прошарок, що складається з осіб, професійно зайнятих розумовою працею (напр., діячі науки й мистецтва, інженери, вчителі, лікарі). Термін «інтелігенція» був введений в ужиток письменником П. Д. Боборикіним (60-ті рр. 19 ст.) і згодом з російської мови перейшов до інших мов.

ІНТЕЛІГІБЕЛЬНИЙ (від лат. intelligibilis – пізнаваний, мислимий) – 1) Той, що осягається лише розумом, мисленням. 2) Надприродний, надпочуттєвий. Протилежне – *сенсибельний.*

ІНТЕНДАНТ (франц. intendant, від лат. intendo – спрямовую, готую) – 1) Військовослужбовець офіцерського складу, що відає забезпеченням військ продовольством, зброєю, військово-господарським майном та організацією побутового обслуговування особового складу. 2) В Радянській Армії в 1935 – 55 рр. військове звання для військово-господарського й адміністративного складу. 3) У Франції в 17 – 18 ст. І. провінції, що призначався королем на певний строк. Мав судово-поліцейську, фінансову й почасти військову владу.

ІНТЕНСИВНИЙ (франц. intensif, від лат. intensio – напруження, посилення) – 1) Напружений, посилений, дійовий, продуктивний. 2) Відносно кольору – яскравий, соковитий, густий. Протилежне – *екстенсивний.*

ІНТЕНСИВНІСТЬ – 1) Ступінь напруження, посилення; І. *праці* – ступінь напруженості праці; кількість праці, яку витрачає працівник у процесі виробництва за певний проміжок часу. 2) Густина потоку енергії, тобто кількість енергії, яка проходить за 1 *сек* через 1 $см^2$ площини, перпендикулярної до потоку енергії. 3) І. *звуку* (сила звуку) – густина потоку звукової енергії. Найменша І. звуку, яку ще може сприймати вухо людини (поріг чутності), становить 10^{-16} $вт/см^2$.

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ (франц. intensification, від лат. intensio – напруження, зусилля і facio – роблю) – посилення, збільшення напруженості, продуктивності, дієвості; І. *виробництва* – напрям у розвитку суспільного виробництва, за яким зростання його обсягу відбувається насамперед внаслідок науково-технічного прогресу, підвищення рівня організації виробництва і управління, ефективного використання технічних, матеріальних і трудових ресурсів; І. *функцій*, посилення функцій – один з головних шляхів прогресивного перетворення органів у ході *еволюції* тварин.

ІНТЕР... (лат. inter...) – префікс, що означає перебування поміж, періодичність дії, скасування, знищення.

ІНТЕРВАЛ (від лат. intervallum – проміжок, відстань) – 1) Перерва (у просторі або часі), пауза. 2) Віддаль по фронту між військовослужбовцями, підрозділами, частинами. 3) Співвідношення двох музичних звуків за висотою їх. 4) Сукупність усіх чисел (або точок), що містяться між двома даними числами *a* та *b* (або точками), яка не включає їх.

ІНТЕРВАЛЮТА (від *інтер...* і *валюта*) – грошові знаки іноземних держав, а також кредитні й платіжні документи, виражені в іноземних грошових одиницях і застосовувані в міжнародних розрахунках.

ІНТЕРВАЛЮТНИЙ КУРС (від *інтер...* і *валюта*) – те саме, що й *валютний* курс.

ІНТЕРВЕНТ – учасник або прихильник *інтервенції.*

ІНТЕРВЕНЦІЯ (лаі. interventio – втручання, від intervenio – приходжу, втручаюсь) – втручання однієї або кількох експлуататорських держав у справи іншої держави або в її взаємозв'язки з третіми державами. Мета І. – придушити революційний або національно-визвольний рух у тій або іншій державі, нав'язати їй реакційний режим, загарбати її територію, підірвати *суверенітет.* І. буває відверта – воєнні дії і замаскована – організація громадянської війни в іноземній державі, засилання терористів і шпигунів (т. зв. політична І.), застосування *демпінгу, ембарго* тощо (т. зв. економічна І.).

ІНТЕРВОКАЛЬНИЙ (від *інтер...* і *вокальний*) – *мовозн.* звук між двома голосними.

ІНТЕРВ'Ю (англ. interview, букв. – зустріч, бесіда) – жанр публіцистики, розмова журналіста з політичним, громадським або іншим діячем з актуальних питань.

ІНТЕРДИКТ (від лат. interdictum – заборона) – 1) В римському праві наказ претора сторонам, що позиваються, про заборону певної дії або про здійснення певної дії. 2) В католицькій церкві за середньовіччя один із засобів покарання, який полягав у повній або частковій забороні виконання богослужінь, релігійних обрядів на певній території, щоб примусити правителя даної території покоритися папі.

ІНТЕР'ЄР (від франц. interieur – внутрішній) – 1) *архіт.* Внутрішній простір будівлі, якесь приміщення. 2) Жанр образотворчого мистецтва. Відіграє значну роль у картинах на побутові й історичні теми. 3) І. *тварин* – внутрішня будова органів і тканин, біохімічні та фізіологічні особливості організму сільськогосподарських тварин, пов'язані з їхньою продуктивністю і племінними якостями.
ІНТЕРКІНЕЗ (від *інтер...* і *...кінез*) – те саме, що й *інтерфаза.*
ІНТЕРКУРЕНТНИЙ [від лат. intercurrens (intercurrentis) – той, що домішується] – проміжний, той, що випадково приєднується; *і-не захворювання* – захворювання, яке ускладнює перебіг іншого захворювання.
ІНТЕРЛІНГВА (від *інтер...* і лат. lingua – мова) – штучна мова. Перший її варіант на латинській основі створив у 1908 р. італійський математик Д. Пеано, другий в 1950 р. запропонувала Міжнародна асоціація допоміжної мови, очолювана А. Гоудом (США).
ІНТЕРЛІНГВІСТИКА (від *інтер...* і *лінгвістика*) – розділ мовознавства, що вивчає проблеми, пов'язані з створенням та функціонуванням різних допоміжних мов – від міжнародних мов типу *есперанто, інтерлінгва* тощо – до математичних мов – посередників і кодів для машинного перекладу та інформаційних машин.
ІНТЕРЛІНІЯ (від *інтер...* і лат. 1inea – лінія) – лінія між рядками книги та інших видань; інколи на ній набирають цифри.
ІНТЕРЛІНЬЯЖ (від франц. interlignage, від inter – між і ligne – лінія) – віддаль між нижньою і верхньою лініями шрифту двох суміжних рядків у книзі або іншому виданні.
ІНТЕРЛЮДІЯ (від *інтер...* і лат. ludus – гра) – те саме, що й *інтермедія.*
ІНТЕРМЕДИН (від лат. intermedius – проміжний, середній) – лікарський препарат. Застосовують при дегенеративних змінах сітківки ока, а також як засіб, що поліпшує адаптацію до темноти, підвищує гостроту зору.
ІНТЕРМЕДІЯ (відлат. intermedius – проміжний, середній) – 1) Невелика драматична п'єса, переважно комедійного характеру, яку виконують між актами спектаклю. 2) *муз.* Проміжний епізод у *фузі* (між двома проведеннями теми).
ІНТЕРМЕТАЛІДИ (від *інтер...* і *метал*) – хімічні сполуки металів з металами. Інша назва – *інтерметалеві сполуки*.
ІНТЕРМЕЦЦО (італ. intermezzo, від лат. intermedius – проміжний, середній) – інструментальна п'єса довільної будови, іноді – самостійний оркестровий епізод в опері.
ІНТЕРМІТЕНЦІЯ (від лат. intermittentio – припинення, переривання) – періодична зміна *дебіту* джерел, зумовлена ритмічною зміною газового тиску, найяскравіше проявляється в *гейзерах.*
ІНТЕРМІТОЗ (від *інтер...* і *мітоз*) – те саме, що й *інтерфаза.*
ІНТЕРМІТУЮЧИЙ (від лат. intermitto – припиняю, перериваю) – періодичний, той, що перемежовується; *і-ча пропасниця* – переміжна пропасниця.
ІНТЕРНАТ (від лат. internus – внутрішній) – 1) Гуртожиток для учнів при школі та деяких інших навчальних закладах для дітей-сиріт, інвалідів війни й праці, літніх та ін. 2) Закритий навчальний заклад, в якому учні вчаться й живуть (напр., школи-інтернати).
ІНТЕРНАТУРА (від лат. internatus – вирощений поміж) – одна з форм стажування, спеціалізації, удосконалення лікарів-випускників у великих клініках, лікарнях, що здійснюється протягом року або кількох років.
ІНТЕРНАЦІОНАЛ (франц. L'Internationale, від лат. inter – між і natio – народ) – 1) Міжнародне об'єднання; *Перший* І. – міжнародне товариство робітників (1864 – 76 рр.); *Другий* І. – міжнародне об'єднання соціалістичних партій (1876 – 1914 рр.); *Третій* (*Комуністичний*) І. – міжнародне об'єднання комуністичних партій (1919 – 43 рр.). 2) Міжнародний революційний гімн пролетаріату, написаний французькими робітниками Е. Потьє (текст) і П. Дегейтером (музика). Поширений з кінця 19 ст. В 1917 – 44 рр. – державний гімн СРСР. Тепер – гімн Комуністичної партії Радянського Союзу і комуністичних партій інших країн.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ – визнання чогось *інтернаціональним;* надання за договором усім державам права користуватися на рівних засадах якоюсь територією, спорудою, рікою тощо; І. *капіталу* – процес розширення сфери діяльності капіталу за межі держави, пов'язаний з створенням національними *компаніями* своїх підприємств в іноземних державах і розширенням контактів між капіталістами різних країн; І. *виробництва* – процес встановлення виробничих зв'язків між підприємствами різних країн.
ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ (від *інтер...* і лат. natio – народ) – міжнародна солідарність робітників, трудящих різних націй і рас, основана на спільності їх інтересів. І., відображаючи загальні інтереси робітничого класу різних країн, гарантує правильне розв'язання його національних та інтернаціональних завдань, забезпечує єдність класового змісту й національної форми суспільного розвитку. І. виник в умовах капіталізму, в ході визвольної боротьби пролетаріату різних країн. Виявом І. було створення 1-го Інтернаціоналу. В СРСР із знищенням експлуататорських класів виник *соціалістичний* І., який є новим типом міжнаціональних відносин. Соціалістичний І. розвивається на основі дружби, рівноправності, взаємоповаги, всебічного братерського співробітництва, політичної, економічної, військової і культурної взаємодопомоги націй та народностей, що стали на шлях *соціалізму.* Соціалістичний І. збігається з соціалістичним *патріотизмом.* Утворення світової системи соціалізму розширило рамки соціалістичного І. Спільність корінних інтересів трудящих країн соціалізму стала основою їхньої політичної, ідеологічної та економічної згуртованості. Інтернаціоналізм у сучасну епоху означає солідарність національних загонів робітничого класу, відповідальність комуністичних і робітничих партій всіх країн за успішний розвиток світового революційного процесу, дружбу, багатосторонню взаємодопомогу й зближення соціалістичних країн, тісне співробітництво і взаємодопомогу національних загонів світового революційного руху. І. протилежний *націоналізмові.*
ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТ – прихильник *інтернаціоналізму.*
ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИЙ (від *інтер...* і лат. natio – народ) – міжнародний.
ІНТЕРНУВАННЯ (франц. interner – оселяти, від лат. internus – внутрішній) – 1) Затримання й роззброєння нейтральною державою військ воюючих держав, що вступили на територію цієї держави. 2) Затримання однією з воюючих держав громадян ворожої держави, що проживають на її території, до кінця війни.
ІНТЕРНУНЦІЙ (від лат. internuntius – вісник, посередник) – дипломатичний представник Ватікану, що відповідає рангові посланника. За рангом І. другий після *нунція.*
ІНТЕРОРЕЦЕПЦІЯ, **ІНТЕРОЦЕПЦІЯ** (від лат. interior – внутрішній і receptio – сприймання) – виникнення, проведення і сприймання центральною нервовою системою імпульсів, які з'являються внаслідок збудження чутливих закінчень, розсіяних у внутрішніх органах.
ІНТЕРПЕЛЮВАТИ (від лат. interpello – перебиваю, докучаю) – зробити уряду запит, внести *інтерпеляцію.*
ІНТЕРПЕЛЯЦІЯ (від лат. interpellatio – переривання, порушення) – в буржуазних державах особливий вид запиту депутата в парламенті, звернений до уряду в цілому або до окремих його членів з приводу загальної політики уряду або з певних питань. І. вимагає обов'язкової відповіді.
ІНТЕРПОЛЯТОР – обчислювальний пристрій для *інтерполяції* функцій.
ІНТЕРПОЛЯЦІЯ (від лат. interpolate – зміна) – 1) *матем.* Спосіб, за допомогою якого за таблицею, що містить деякі числові дані, можна знайти проміжні результати, яких нема безпосередньо в таблиці. 2) Неавторські вставки слів, речень або чисел у тексті під час переписування, опрацювання рукописів, при копіюванні географічних карт тощо.
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ (лат. interpretatio, від interpreter – роз'яснюю, перекладаю) – 1) Роз'яснення, тлумачення, розкриття змісту чого-небудь. 2) *мист.* Творче виконання художнього твору, що грунтується на самостійному тлумаченні виконавця.

ІНТЕРПРЕТОСКОП (від лат. interpreter – пояснюю і *...скоп*) – стаціонарний прилад, що дає можливість дешифрувати аерознімки. *4*

ІНТЕРСЕКС (від *інтер...* і лат. sexus – стать) – організм з ознаками *інтерсексуальності.*

ІНТЕРСЕКСУАЛЬНІСТЬ (від *інтер...* і лат. sexualis – статевий) – наявність у різностатевого організму ознак обох статей; ці ознаки розвинені не повністю, тобто є проміжними для обох статей. Одна з форм *гермафродитизму.*

ІНТЕРСЕМІОТИЧНИЙ (від *інтер...* і грец. σημειωτός – позначений) – пов'язаний з різними знаковими *системами; і-на транспозиція* – передавання образів, побудованих в одній знаковій системі, знаками іншої знакової системи; *і. переклад* – тлумачення словесних знаків знаками несловесних знакових систем.

ІНТЕРСТЕЛЯРНИЙ (від *інтер...* і лат. stella – зірка, сузір'я) – міжзоряний.

ІНТЕРСТИЦІАЛЬНИЙ (від лат. interstitium – віддаль, проміжок) – проміжний; *і-ні клітини* – групи клітин у ссавців, що містяться в сполучній тканині статевих органів і забезпечують вбирання з крові твердих частинок та виділення статевих гормонів; у деяких кишечнопорожнинних – клітини в зовнішньому шарі, що забезпечують формування статевих і жалких клітин.

ІНТЕРСТИЦІЯ (від лат. interstitium – відстань, проміжок) – проміжок між ідіоморфними (див. *Ідіоморфізм*) складовими частинами магматичної породи.

ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНІСТЬ (від *інтер* і *суб'єктивність*) – у деяких вчасних суб'єктивно-ідеалістичних теоріях пізнання термін для позначення *феноменів* (явищ), що не залежать вія окремого *суб'єкта,* виходять за сферу його індивідуальної свідомості, але не існують об'єктивно.

ІНТЕРТИП (від *інтер...* і *...тип*) – складальна рядковідливна машина, схожа за конструкцією на *лінотип.*

ІНТЕРФАЗА (від *інтер...* і *фаза*) – період між двома послідовними мітотичними поділами (див. *Мітоз*) клітини. Інші назви – *інтеркінез, інтермітоз, стадія спокою*.

ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ [від *інтер...* і лат. ferens (ferentis) – той, що несе, приносить] – взаємне посилення або ослаблення хвиль (пружних, електромагнітних) у разі накладення їх одна на одну.

ІНТЕРФЕРОМЕТР [від *інтерфер (енція)* і *...метр*] – прилад, у якому використовують інтерференцію для вимірювання довжини хвиль світла, показників заломлення прозорих середовищ.

ІНТЕРФЕРОН (від *інтер...* і лат. ferio – б'ю, вражаю) – захисний білок, що утворюється в клітинах ссавців, птахів, мікроорганізмів при контакті їх з ендотоксинами та вірусами й пригнічує розмноження їх. Є фактором неспецифічного противірусного *імунітету.*

ІНТЕРЦЕПТОР (лат. interceptor – перехоплювач, переривач, від intercipio – перехоплюю, відбиваю) – пристрій (рухома пластинка), що «зриває» повітряний потік з крила літальних апаратів, поліпшуючи за певних обставин їхню керованість.

ІНТЕРЦЕСІЯ (лат. intercessio, від intercedo – втручаюсь, поручаюсь) – 1) В цивільному праві прийняття на себе чужого боргу, поручительства. 2) В Стародавньому Римі право вищих службових осіб припиняти дії інших службових осіб.

ІНТИМА (від лат. intimus – найглибший, внутрішній) – внутрішня оболонка стінки кровоносних судин (крім капілярів). У венах І. формує клапани, внаслідок чого кров у цих судинах може текти тільки в одному напрямі.

ІНТИМНИЙ (франц. intime, від лат intimus – найглибший, таємний) – глибоко особистий, приязний дружній, задушевний.

ІНТИНА (від лат. intus – всередині) – внутрішній шар оболонки пилкового зерна (пилку) насінних рослин, а також спор у спорових рослин.

ІНТОКСИКАЦІЯ (від *ін...* і грец. τοξικόν – отрута) – отруєння організму токсичними речовинами, які утворилися в ньому самому або надійшли ззовні.

ІНТОНАЦІЯ (від лат. intono – голосно вимовляю) – 1) Ритмомелодійний лад мовлення, що залежить від підвищення або пониження тону при вимові. 2) Тон, манера вимови, що

виражає почуття, ставлення до предмета висловлення. 3) Правильність чи неправильність взятого тону під час співу або гри на музичному інструменті.

ІНТРАДА (від португ., ісп. entrada – вхід, вступ) – *муз.* інструментальна п'єса урочистого, величного характеру (вступна частіша *сюїти*).

ІНТРАМОЛЕКУЛЯРНИЙ (від лат. intra – всередині й *молекулярний*) – внутрішньомолекулярний; *і-не дихання* – окислювально-відновний процес, що відбувається в молекулах рослин та деяких тварин без доступу вільного кисню, в результаті розщеплення органічних речовин у клітинах. Інша назва – *анаеробне дихання*.

ІНТРИГА (франц. intrigue, від лат. intrico – заплутую, збиваю з пантелику) – 1) Приховані зловмисні дії, підступи; наклепи. 2) Зав'язка, основна ситуація драми чи роману, навколо якої розвивається дія.

ІНТРИГАН (від франц. intrigant – любитель чвар) – людина, яка постійно вдається до *інтриг* проти кого-небудь.

ІНТРОДУКЦІЯ (лат. introductio – введення, від introduce – вводжу) – 1) Вступ до великого музичного твору (симфонії, сонати тощо). 2) В опері, балеті – вид *увертюри.* 3) Вокальний ансамбль або хорова сцена на початку опери.

ІНТРОСКОПІЯ (від лат. intro – всередині і *...скопія*) – візуальне спостереження внутрішньої *макроструктури* непрозорих речовин і матеріалів; галузь науки і техніки, що розглядає проблеми такого спостереження.

ІНТРОСПЕКТИВНИЙ – заснований на *інтроспекції; і. метод* у психології – самоспостереження, вивчення психічних процесів на основі суб'єктивного спостереження над власними психічними явищами.

ІНТРОСПЕКЦІЯ (від лат. introspecto – заглядаю всередину) – спостереження за власними психічними процесами. Один з методів пізнання суб'єктивного аспекту психіки.

ІНТРУЗІЯ (лат. intrusio, від intrudo – вштовхую) – 1) Проникнення *магми* в земну кору. 2) Геологічні тіла, що утворюються при застиганні магми в земній корі, мають форму пластів, жил, батолітів, лаколітів.

ІНТУБАЦІЯ (від *ін...* і лат. tuba – труба) – введення в гортань через рот спеціальної трубки для усунення
р озладу дихання.

ІНТУЇТИВІЗМ – ідеалістичний напрям у буржуазній філософії, який абсолютизує *інтуїцію* як єдино вірогідний вид пізнання.

ІНТУЇТИВНИЙ – заснований на *інтуїції.*

ІНТУЇЦІЯ (лат. intuitio, від intueor – уважно дивлюсь) – 1) В ідеалістичній філософії та психології містична здатність безпосереднього розпізнавання істини без обгрунтування за допомогою доказів. 2) Здогад, проникливість, що грунтуються на попередньому досвіді.

ІНТУСУСЦЕПЦІЯ (від лат. intus – всередину й susceptio – прийняття на себе) – збільшення оболонок клітин рослин у процесі їхнього росту внаслідок заглиблення нових молекул *целюлози* й протопектину в оболонку.

ІНУЛІН (від лат. inula – оман) – органічна речовина, складний вуглевод рослинного походження. Використовують І. для одержання фруктози, як замінник крохмалю й цукру при цукровому *діабеті.*

ІНФАЙТИНГ (англ. infighting, від in – всередину і fight – бій) – у боксі – бій на близькій дистанції. Інша назва – *близький бій*.

ІНФАНТ, **ІНФАНТА** [ісп., португ. infante, infanta, від лат. infans (infantis) – дитина, юний] – в Іспанії і Португалії титул принців і принцес королівського роду.

ІНФАНТАДО (ісп. infantado) – порода мериносових овець, з якої виведено багато сучасних порід.

ІНФАНТЕРІЯ (італ. infanteria, від infante – юнак, піхотинець) – заст. Назва піхотних військ у деяких зарубіжних державах.

ІНФАНТИЛІЗМ (від лат. infantilis – дитячий) – затримка в розвитку організму, яка виявляється в збереженні у дорослої людини фізичних і психічних рис, властивих дитячому вікові.
ІНФАНТИЛЬНИЙ (від лат. infantilis – дитячий) – той, що відзначається *інфантилізмом,* недорозвинений.
ІНФАРКТ (від лат. infarcio – набиваю) – змертвіння певної ділянки тканин будь-якого органа людини; виникає від припинення кровопостачання внаслідок закупорення чи звуження судин (напр., І. *міокарда* – м'язової стінки серця).
ІНФЕКЦІЙНИЙ – заразний, спричинений *інфекцією.*
ІНФЕКЦІЯ (лат. infectio, від infecto – отруюю) – проникнення хвороботворного паразита до організму людини чи тварини та стан зараженості організму, що проявляється в його захворюванні.
ІНФЕРНАЛЬНИЙ (лат. infernalis, від inferna – підземне царство) – пекельний, підземний.
ІНФІКОВАНИЙ (від лат. inficio – насичую, заражаю) – заражений.
ІНФІКС (від лат. infixus – вставлений) – *афікс,* що вставляється всередину основи слова.
ІНФІЛЬТРАТ (від *ін...* і лат. filtratus – проціджений) – скупчення в тканинах організму клітинних елементів з домішкою крові та лімфи. Найчастіше буває запальний і пухлинний.
ІНФІЛЬТРАЦІЯ (від *ін...* і лат. filtratio – проціджування) – 1) Просочування поверхневих вод у грунт через капілярні пори, тріщини тощо. 2) Проникнення й відкладення в клітинах і тканинах організму сторонніх їм речовин.
ІНФІНІТИВ [лат. (modus) infinitivus] – неозначена форма дієслова; форма, що означає дію (стан, процес) саму по собі, без пов'язування дії з її суб'єктом.
ІНФЛУЕНЦА, **ІНФЛЮЕНЦА** (італ. influenza, від лат. influo – вливаюсь, проникаю, поширююся) – 1) Те саме, що й *грип;* 2) І. коней – гостра, дуже заразна хвороба коней, що спричинюється фільтрівним вірусом.
ІНФЛЮАЦІЯ (від лат. influo – вливаюся, проникаю) – проникнення поверхневих вод у товщу земної кори через тріщини, карстові канали й воронки.
ІНФЛЮЕНЦА – див. *Інфлуенца.*
ІНФЛЯЦІЯ (лат. inflatio – роздмухування, розбухання, від inflo – вдуваю) – переповнення каналів грошового обігу масою надлишкових паперових грошей, що викликає знецінювання їх, зростання цін на предмети першої потреби, зниження валютного курсу, падіння реальної заробітної плати.
ІН-ФОЛІО (лат. in folio, букв. – в аркуш) – формат видань, за яким розмір сторінки становить половину стандартного паперового аркуша.
ІНФОРМАТИКА – наука, що вивчає будову й загальні властивості наукової *інформації,* а також закономірності її створення, перетворення, передавання й використання в різних галузях діяльності людини.
ІНФОРМАТОР (від лат. informo – роз'яснюю) – особа, що повідомляє кого-небудь про щось; агент.
ІНФОРМАЦІЙНИЙ – довідковий, той, що стосується *інформації.*
ІНФОРМАЦІЯ (від лат. informatio – роз'яснення) – 1) Повідомлення про щось. 2) Відомості про навколишній світ, процеси, які в ньому відбуваються, про події, ситуації, чиюсь діяльність, що їх сприймають людина і живі організми, керуючі машини та інші *системи.*
ІНФРАСТРУКТУРА (від лат. infra – нижче, під і *структура*) – сукупність галузей та видів діяльності, що обслуговують як виробничу, так і невиробничу сфери економіки (транспорт, зв'язок, комунальне господарство, загальна і професійна освіта, охорона здоров'я та ін.).
ІНФУЗОРІЇ (від лат. infusus – влитий, введений) – клас одноклітинних тварин типу найпростіших. Більшість – мешканці вод, окремі види живуть у грунті. Серед І. – багато паразитів тварин та людини.

ІНЦИДЕНТ [від лат. incidens (incidentis) – той, що трапляється] – неприємна подія, непорозуміння.
ІНЦИЗІЯ (лат. incisio, від incido – надрізаю) – *мед.* розтин тканини, який роблять з лікувальною метою (напр., розкриття гнояка); початковий етап хірургічної операції.
ІНЦИСТУВАННЯ (від *ін...* і *циста*) – процес утворення щільної оболонки (цисти) у одноклітинних організмів за несприятливих умов
ІНЦУХТ (нім. Inzucht, від in – в і Zucht – розведення) – те саме, що й *інбридинг.*
ІНЦУХТ-ДЕПРЕСІЯ (від *інцухт* і *депресія*) – зниження життєвості й продуктивності рослин внаслідок багаторазового застосування близькоспорідненого схрещування (інцухту).
ІОАННІТИ – див. *Госпітальєри.*
ІОГУРТ (тур. jogurt) – те саме, що й *лактобацилін* (2).
ІОЛ (голл. jol) – тип невеликого вітрильного судна, оснащеного двома щоглами з косими вітрилами.
ІОЛА (норв.) – норвезька промислова легка шлюпка.
ІОНИ (від грец. ίων – той, що йде) – електрично заряджені частинки речовини, що утворилися з атомів або атомних груп внаслідок втрати або приєднання до них *електронів.*
ІОНІЗАТОР – 1) Те, що спричинює *іонізацію* (рентгенівське проміння, гамма-проміння тощо). 2) Прилад для іонізації (напр., повітря в приміщенні).
ІОНІЗАЦІЙНИЙ – пов'язаний з *іонізацією* (напр., і-на камера, манометр).
ІОНІЗАЦІЯ – утворення електрично заряджених частинок – *іонів* з електрично нейтральних частинок середовища.
ІОНІЗУЮЧИЙ – той, що спричинює *іонізацію; і-че випромінювання* – потоки електромагнітних хвиль або частинок речовини, що здатні при взаємодії з речовиною утворювати в ній *іони.* До І. в. відносять альфа-, бета-, гамма-проміння, рентгенівське проміння.
ІОНІЙСЬКА ШКОЛА – стихійно-матеріалістичний напрям у давньогрецькій філософії 6 – 4 ст. до н. е. Виникла й розвивалася в іонійських колоніях Греції (звідси й назва). Представники І. ш. вважали основою об'єктивного світу єдине матеріальне начало (воду, вогонь, повітря або невизначену *матерію*).
ІОНІТИ – тверді природні або штучні матеріали, здатні до обміну *іонами* в розчинах електролітів. Розрізняють *катіоніти* і *аніоніти*. Інша назва – *іонообмінники*.
ІОНІЧНИЙ ОРДЕР – архітектурний *ордер,* що характеризується наявністю *бази, волюти* на *капітелі* й поступовим звуженням колони догори. Від назви давньогрецької області Іонії.
ІОННИЙ – пов'язаний з *іонами; і. зв'язок* – див. *Гетерополярний* зв'язок.
ІОНОЗОНД (від *іони* і *зонд*) – радіотехнічний пристрій для визначення висот, де відбиваються від *іоносфери* радіохвилі на певних частотах або в *діапазонах* частот.
ІОНОЛ (від *іони* і *...ол*) – органічна сполука, порошок жовтого кольору. Застосовують як антиокисник у виробництві харчових продуктів, мастил, *каучуку* тощо.
ІОНОСФЕРА (від *іони* і *сфера*) – верхній шар *атмосфери* (від 80 *км* до 500 *км*), в якому є значна кількість іонів та вільних *електронів.*
ІОНОТЕРАПІЯ (від *іони* і *терапія*) – те саме, що й *іонтофорез.*
ІОНТОФОРЕЗ, **ІОНОФОРЕЗ** (від *іони* і грец. φορέω – несу, приношу) – метод введення в організм через шкіру іонів лікарської речовини за допомогою гальванічного струму. Інша назва – *гальваноіонотерапія*.
ІОХ (нім. Joch) – стара одиниця земельної міри; в Німеччині дорівнювала 56,03 *ара,* в Швейцарії – 36, в Угорщині – 43,16 *ара.*
ІПЕКАКУАНА (португ. ipecacuanha, з мови тупі-гуарані) – вид рослин родини маренових. Напівкущ. Корені І. використовують у медицині як відхаркувальний і блювотний засіб. Інша назва – *блювотний корінь*.

ІПЕРТИПІЯ, **ГІПЕРТИПІЯ** (від грец. υπέρ – понад, через і *...типія*) – переведення зображення на металеву пластинку – плоскодрукувальну форму.
ІПОДРОМ (грец. ἱπποδρόμος від ἵππος – кінь і δρόμος – місце для бігу) – 1) Місце для випробування коней та проведення кінно-спортивних змагань. 2) Установа, що проводять ці випробування та змагання.
ІПОМЕЯ [від грец. ἴψ (ἰπός) – черв'як і ὁμοιος – подібний] – рід переважно тропічних рослин родини берізкових. Трав'янисті виткі рослини або кущі. Економічне значення має *батат.* Окремі види вирощують як декоративні.
ІПОТЕКА (від грец. υποθήκη – застава) – в капіталістичних країнах застава нерухомого майна (переважно землі, будівель) для одержання позички; закладна на заставлене майно і борг за іпотечним кредитом.
ІПОТЕЧНИЙ БАНК (від *іпотека*) – *банк* капіталістичної країни, що спеціалізується на видачі позичок під заставу нерухомого майна.
ІПОХОНДРИК – той, що хворіє на *іпохондрію.*
ІПОХОНДРІЯ (від грец. ὑποχόνδριον – підребер'я; захворювання цієї ділянки стародавні лікарі вважали за причину І.) – хворобливий стан людини, що характеризується надмірним занепокоєнням, страхом за своє здоров'я.
ІПРИТ – органічна сполука, безбарвна з гірчичним запахом. Дуже отруйний. Для захисту від І. застосовують протигаз і спеціальний одяг. Від назви м. Іпра в Бельгії, де вперше в 1914 р. за наказом командування німецьких військ І. застосували як отруйну речовину.
ІРБІС (монг.) – те саме, що й *барс.*
ІРЕДЕНТИЗМ (італ. irredentismo, від irredento – незвільнений) – політичний і суспільний рух в Італії кінця 19 – початку 20 ст. за приєднання до Італії земель, що були частково заселені італійцями і не ввійшли до складу Італії під час її возз'єднання. Після закінчення 1-ї світової війни І. як самостійна течія зник, злившись з фашизмом.
ІРИГАЦІЯ (лат. irrigatio, від irrigo – зрошую) – 1) В сільському господарстві зрошення певної ділянки землі для забезпечення вологою сільськогосподарських рослин. 2) Лікувальна процедура, що полягає у зрошенні запалених тканин водою чи ліками.
ІРИДІЙ [від грец. ιρις (ἴριδος) – райдуга] – хімічний елемент, символ Ir, ат. н. 77; сріблясто-білий, дуже твердий та крихкий метал; належить до платинових металів. Застосовують сплави І. з *платиною* у виробництві *еталонів* мір, сплав І. з *рутенієм* та *родієм* – у виробництві термопар тощо.
ІРИДОЦИТИ [від грец. Ιρις (ἴριδος) – райдуга і *...цити*] – пігментні клітини в шкірі риб, земноводяних і плазунів. Містять кристали гуаніну, що надає блиск шкірі цих тварин.
ІРИЗАЦІЯ (від грец. ιρις – райдуга) – яскраве барвисте виблискування на певних гранях деяких мінералів (напр., лабрадору).
ІРИС (від грец. ιρις – райдуга) – 1) Райдужна оболонка ока. 2) Багаторічна трав'яниста рослина родини півникових. Поширена переважно в помірній зоні Північної півкулі. Інша назва – *півники*. 3) Сорт цукерок.
ІРИСОВА ДІАФРАГМА (від грец. ιρις – райдуга і *діафрагма*) – пристрій (сукупність рухомих серповидних пластинок-пелюстків), яким регулюють надходження світла в об'єктив оптичного приладу.
ІРИТ (від грец. ιρις – райдужна оболонка) – запалення райдужної оболонки ока у людини та багатьох тварин.
ІРІДА [грец. Ιρις (ἴριδος)] – у давньогрецькій міфології уособлення веселки, прудконогої посланниці богів, переважно *Гери*.
ІРМОС (грец. είρμός, букв. – сплетення, зв'язок) – у Візантії 7 ст. поетична строфа, що поєднувала біблійну пісню з християнськими гімнами іншого силабічного віршування.
ІОНІЗУВАТИ (франц. ironiser, від ironie – *іронія*) – глузувати, тонко, ущипливо насміхатися, говорити з *іронією*.
ІРОНІЯ (від грец. ειρωνεία – удавання прихований глум) – 1) Тонке приховане глузування. 2) В літературі – вид тропу, де зовнішня форма вислову суперечить змістові.

ІРРАДІ<u>А</u>ЦІЯ (від лат. irradio – осяюю, випромінюю) – 1) Поширення процесів збудження або гальмування в центральній нервовій системі людини й тварин. І. є необхідним елементом нервової діяльності. 2) Позірне збільшення світлих предметів на темному *фоні.* 3) *мед.* Поширення больового відчуття за межі безпосередньо ураженої ділянки або органа (напр., біль у лівій руці при *стенокардії*).

ІРРАЦІОНАЛ<u>І</u>ЗМ (від лат. irrationalis – нерозумний, позасвідомий) – ідеалістичне філософське вчення, яке, на противагу *раціоналізмові,* твердить про обмеженість можливостей розуму в процесі пізнання, протиставить йому *інтуїцію,* віру, *інстинкт* як основні види пізнання.

ІРРАЦІОН<u>А</u>ЛЬНИЙ (лат. irrationalis) – 1) В ідеалістичній філософії – недоступний розумінню, той, що перебуває за межами розуму; нелогічний, містичний. 2) *матем.* Несумірний. *І-не рівняння* – рівняння, що містить невідоме під знаком *радикала* (3); *і-не число* – число, яке несумірне з одиницею і тому не може бути точно виражене ні цілими числами, ні дробом.

ІРРЕ<u>А</u>ЛЬНИЙ (від лат. irrealis – неречовинний) – нереальне, те що існує не в дійсності, а тільки в мисленні. Протилежне – *реальний.*

ІРРЕГУЛ<u>Я</u>РНИЙ (від лат. irregularis – неправильний) – неправильний не підпорядкований певному положенню, порядку тощо; *і-ні війська* – війська, що не мають правильної постійної організації, певної системи комплектування, проходження служби й навчання.

ІС<u>І</u>ДА, **ІЗ<u>І</u>ДА** [грец. Ἶσις (Ἴσιδος), з з єгип. Ісет] – в давньоєгипетській міфології богиня, уособлення подружньої вірності й материнства.

ІСЛ<u>А</u>М (араб., букв. – покірність) – одна з найпоширеніших у світі релігій. Заснована, за переказами, в 7 ст. пророком Мухаммедом (звідси одна з назв). Поширений у країнах Близького й Середнього Сходу, Північної Африки, Південно-Східної Азії. Головний догмат І. – поклоніння єдиному богові – Аллаху. Характерною рисою І. є вчення про «священну» війну *(газават*) проти тих, хто не спозідує І., яке сіє ворожнечу між народами. І. має два основні напрями: *сунізм* і *шиїзм.* Інші назви – мусульманство, магометанство.

ІСЛАМ<u>Е</u>Й – народний танець кабардинців та адигейців. Рід лезгінки.

ІСТ<u>Е</u>БЛІШМЕНТ (англ. establishment, від establish – зміцнювати, засновувати) – 1) Слово, яким у США, Англії та інших англомовних країнах іноді характеризують високий рівень прибутків, стійке становище в буржуазному суспільстві, достатки. 2) Переносно – пануюча верхівка в цих країнах.

ІСТ<u>Е</u>РИКА (від грец. υστερικός – матковий) – нервовий припадок, що характеризується, зокрема, раптовим переходом від сміху до сліз. І. є проявом захворювання на *істерію.*

ІСТЕР<u>І</u>Я (від грец. υστέρα – матка; давні греки вважали, що в основі І. – ураження матки) – одна з форм нервово-психічного розладу. Спостерігається в осіб із загальною слабкістю нервової системи.

ІСТОР<u>И</u>ЗМ (від грец. ιστορικός – дослідницький, науковий) – принцип діалектичного підходу до вивчення об'єктивної дійсності, який вимагає розглядати всі явища природи й суспільного життя в їхньому історичному розвитку, в зв'язку з конкретно-історичними умовами їхнього існування.

ІСТОР<u>И</u>ЧНИЙ МАТЕРІАЛ<u>І</u>ЗМ – наука про найзагальніші закони й рушійні сили суспільного розвитку, невід'ємна складова частина марксистсько-ленінської філософії, загальносоціологічна теорія *діалектичного матеріалізму.* Основні категорії І. м. – суспільство, суспільне буття і суспільна свідомість, базис і надбудова суспільства, суспільно-економічна формація, народ, особа та ін. Щодо інших суспільних наук І. м. виступає як загальна філософська наука і загальний метод пізнання. Основи І. м., матеріалістичного розуміння історії заклали К. Маркс і Ф. Енгельс, які сформулювали й обгрунтували найважливіші положення науки про суспільство – про визначальну роль матеріального виробництва в розвитку суспільства, про класову боротьбу, про історичну

місію пролетаріату як могильника *капіталізму* і творця *комунізму,* про визначальну роль суспільного буття щодо суспільної свідомості. Дальший розвиток І. м. пов'язаний з ім'ям В. І. Леніна, який розробив такі найважливіші проблеми, як закономірності виникнення й зміни суспільно-економічних формацій, співвідношення базису й надбудови, економіки й політики, розкрив закони *імперіалізму*, відкрив закон нерівномірності розвитку капіталізму на імперіалістичній стадії його розвитку і створив на цій основі нову теорію соціалістичної революції, дослідив закономірності й особливості переходу народів різних країн до соціалізму, шляхи, засоби й передумови становлення і розвитку комуністичної формації та ін. Спираючись на ленінську спадщину, КПРС, братні комуністичні партії творчо розробляють корінні питання І. м. на сучасному етапі суспільного розвитку. Для І. м. характерна глибока партійність, поєднана з об'єктивністю й строгою науковістю.

ІСТОРІОГРАФІЯ (від *історія* і *...графія*) – 1) Історія історичної науки в цілому, а також сукупність досліджень, присвячених певній темі чи історичній епосі, або сукупність історичних праць, яким властива внутрішня єдність. 2) Наукова дисципліна, яка вивчає історію історичної науки.

ІСТОРІЯ (від грец. ἱστορία – оповідь про минулі події, дослідження, знання) – 1) Всякий процес розвитку в природі й суспільстві. 2) Наука, що вивчає в хронологічній послідовності хід розвитку людського суспільства та його закономірності.

ІТЕРАЦІЯ (лат. iteratio – повторення, від itero – повторюю) – повторне застосування математичної операції (із зміненими даними) при розв'язанні обчислювальних задач, яке дає можливість поступово наблизитися до потрібного результату.

ІТЕРБІЙ – хімічний елемент, символ Yb, ат. н. 70; сріблясто-сірий метал, належить до *лантаноїдів.* Застосовують І. з іншими рідкісноземельними елементами для легування сталей. Від назви селища Ітербю в Швеції.

ІТРІЙ – хімічний елемент, символ Y, ат. н. 39; сірий легкий метал; належить до рідкісноземельних елементів. Застосовують з іншими рідкісноземельними елементами для легування *алюмінію.* Від назви селища Ітербю в Швеції.

ІУДАЇЗМ – релігія віруючих євреїв. Склався наприкінці 2-го – на початку 1-го тис. до н. є. Характерними для І. є віра в єдиного бога Ягве (спочатку бог племені Іуди – звідси й назва) і месію (спасителя), догмат про богообраність євреїв. На ідеологію І. спирається *сіонізм* – одна з найреакційніших форм буржуазного націоналізму. Нині І. – державна релігія в Ізраїлі.

ІХНЕВМОН (грец. ἰχνεύμων) – рід хижих ссавців родини віверових. Деякі види приручають (у Північній Африці й Передній Азії) і тримають у житлах, щоб знищувати щурів і змій. Інша назва – *мангуст.* 2) Рід перетинчастокрилих комах з групи наїзників. На стадії личинки більшість видів паразитує на інших комахах. Використовують для біологічної боротьби з деякими шкідниками культурних рослин.

ІХТІО... (від грец. ἰχθύς – риба) – у складних словах означає «риба», «риб'ячий».

ІХТІОЗ (від грец. ἰχθύς – риба) – захворювання людини, проявом якого є надмірне ороговіння шкіри (утворюються лусочки). Здебільшого є природженою вадою розвитку.

ІХТІОЗАВРИ (від *іхтіо...* і *...завр*) – підклас вимерлих плазунів *мезозою.* Жили в морях, мали рибоподібне тіло завдовжки до 13 *м.* Хижаки.

ІХТІОЛ (від грец. ιχθύς – риба і *...ол*) – лікарський препарат; протизапальний, протимікробний і болезаспокійливий засіб.

ІХТІОРНІСИ (від *іхтіо...* і грец. ὄρνις – птах) – ряд викопних зубатих птахів. Були поширені в *мезозої.*

ІХТІОФАУНА (від *іхтіо...* і *фауна*) – сукупність риб якоїсь водойми, басейну зоогеографічної області, а також сукупність риб, які існували в той або інший період історії Землі.

ІЧИГИ (тюрк.) – високі чоботи, з м'якої шкіри або кольорового сап'я ну, інколи з м'якою підошвою (тоді їх носять з шкіряними калошами).

ІШЕМІЯ (від грец. ἴσχω – затримую і ...*емія*) – зменшення вмісту крові в тканинах певної ділянки тіла людини й тварини. Спричинюється спазмом або закупорюванням відповідних артерій. Інша назва – *місцеве недокрів'я*.
ІШІАС (грец. ἰσχιάς, від ἰσχίον – стегно) – захворювання сідничного нерва людини, що його проявом є біль у ділянці задньої поверхні ноги. Інша назва – *невралгія сідничного нерва*.
ІШУРІЯ (від грец. ισχω – зупиняю, затримую і ...*урія*) – затримання сечі неспроможність звільнення сечового міхура від сечі.
ІШХАН (вірм.) – риба родини лососевих. Поширена тільки в басейні о. Севан. Промислова риба. Інші назви – *севанська форель*, *гокчинська форель*.

ЙОГА (санскр., букв. – з'єднання, зосередження) – 1) У філософських системах давньої і середньовічної Індії вчення і метод управління психікою і психофізіологією людини з метою звільнення від пут матеріального існування. Деякі психофізіологічні вправи системи йога стали основою *йоготерапії.* 2) Давньоіндійська філософська школа ідеалістичного напряму (виникла в 2 ст. до н. е.), за вченням якої людина може злити свою душу з богом, досягти найвищого блага самопізнанням, самозаглибленням, цілком звільнивши свою свідомість від впливів зовнішнього світу.
ЙОГОТЕРАПІЯ (від *йога* і *терапія*) – лікування хвороб і запобігання їм методами йоги.
ЙОД (від грец. ἰοειδής – фіалковий) – хімічний елемент, символ I, ат. н. 53; кристали чорно-сірого кольору з металевим блиском; належить до *галогенів.* Застосовують Й. та його сполуки в медицині, аналітичній хімії, фотографії тощо.
ЙОДИДИ – хімічні сполуки *йоду* з іншими елементами (солі йодисто-водневої кислоти), напр. йодистий натрій. Застосовують у медицині, фотографії тощо.
ЙОДИНОЛ (від *йод* і *...ол*) – лікарський препарат; розчин суміші йоду з йодитом калію. Застосовують при хронічному тонзиліті, періодонтиті для промивання й закапування.
ЙОДЛЬ, ЙОДЛЕР (нім. Jodel, Jodler, від jodeln – співати з переливами) – жанр народних пісень у альпійських горців. Відзначається своєрідною манерою виконання – фальцет з використанням дуже високих регістрів голосу.
ЙОДОМЕТРІЯ (від *йод* і *...метрія*) – метод кількісного аналізу, що грунтується на *реакціях* окислення – відновлення, основним *реагентом* яких є йод.
ЙОДОФОРМ [франц. iodoforme, від iode – йод і (acide) form (ique) – мурашина (кислота)] – лікарський препарат; органічна сполука йоду (трийодметан). Антисептичний засіб. Застосовують при лікуванні ран, виразок, фістул.
ЙОМЕНИ (англ. yeomen) – в Англії з кінця 14 до 18 ст. заможне й середнє селянство, залежне від великих землевласників (лордів), пізніше – орендарі, дрібні землевласники.
ЙОМЕНРІ (англ. yeomanry) – 1) Лейб-гвардія англійського короля. 2) В минулому – англійська добровільна територіальна кіннота, що складалася з дворян і землевласників.
ЙОРКШИРИ – група порід свиней, виведених в Англії в графстві Йоркшір.
ЙОТ (від грец. ἰῶτα – *йота*) – нескладовий щілинний середньоязичний *сонант,* що примикає до попереднього звука і в транскрипції позначається знаком «j».
ЙОТА (грец. ἰῶτα – Ι, ι) – дев'ята літера грецького алфавіту, найменша за розміром. Вираз «ні на йоту» означає «анітрохи», «зовсім нічого».
ЙОТАЦІЯ, ЙОТУВАННЯ – поява звука *йот* перед голосним на початку слова або між голосними.

КААТИНГА (португ. caatinga – білий, світлий ліс, з мови тупі-гуарані) – тип тропічної рослинності на північному сході Бразилії. Складається переважно з низькорослих ксерофітних дерев та чагарників.

КАБАЛІСТИКА (від давньоєвр. кабала – переказ, легенда) – 1) Містична течія в *іудаїзмі,* що поєднувала елементи *гностицизму* і *неоплатонізму* з іудейською вірою в *Біблію* як світ символів. За середньовіччя набула певного поширення в християнстві. 2) Переносно – ненаукові висновки, зроблені на основі випадкових ознак або штучно підібраних фактів; щось незрозуміле, заплутане.

КАБАЛЬЄРО (ісп. caballero – вершник, дворянин, кавалер, лицар) – 1) Лицар у середньовічній Іспанії. 2) Воїн-вершник, що опоряджувався власним коштом. 3) Те саме, що й *гідальго.* 4) В іспаномовних країнах – ввічливе звертання до чоловіка.

КАБАРГА (алтайське) – рід парнокопитних тварин родини кабаргових. Поширені в Азії. Самець має мускусну залозу. Об’єкт промислу, головним чином заради *мускусу.*

КАБАРЕ (фраіщ. cabaret, букв. – шиночок) – у 19 ст. у Франції – артистичний шинок, в якому читали вірші, виконували куплети, сценки тощо; пізніше – кафе або ресторан з естрадними виставами розважального, часом непристойного характеру.

КАБЕЛЬ (нім. Kabel, голл. kabel, від лат. capulum – аркан) – один або кілька ізольованих електричних проводів, вміщених у захисну оболонку. Застосовують для передавання електроенергії, звукових та телевізійних сигналів на великі віддалі тощо.

КАБЕЛЬТОВ (голл. kabeltouw) – 1) Одиниця довжини, 0,1 морської *милі* (1 К. дорівнює приблизно 185,2 *м*). 2) Прядивний трос спеціального звивання.

КАБЕРНЕ (франц. cabernet) – група французьких винних сортів винограду. Деякі сорти вирощують в СРСР. Використовують для виготовлення вин.

КАБЕСТАН (фраіщ. cabestan) – лебідка з вертикальним барабаном для підтягування суден біля причалів, вибирання якорів тощо.

КАБІНА (франц. cabine) – приміщення у формі будочки, переважно з круговим оглядом.

КАБІНЕТ (франц. cabinet, зменш. від cabine – *кабіна*) – 1) Окрема відповідно обладнана кімната для занять, ділових розмов. 2) *Лікувальний* К. – приміщення в лікарні, поліклініці з необхідною медичною апаратурою тощо. 3) К. *міністрів* – офіційна назва уряду в ряді зарубіжних країн.

КАБЛОГРАМА (франц. cablogramme) – *телеграма,* передана по *кабелю.*

КАБОТАЖ (франц. cabotage) – судноплавство між портами однієї країни; в межах одного моря – *малий* К., в межах кількох морів – *великий* К.; флот прибережного плавання.

КАБОШОН (франц. cabochon) – опуклий, відшліфований з одного чи двох боків, але не огранений дорогоцінний камінь.

КАБРІОЛЕТ (франц. cabriolet, від cabrioler – стрибати) – 1) Легкий двоколісний однокінний екіпаж. 2) Кузов легкового автомобіля з відкидним верхом.

КАБРОМАЛ – те саме, що й *адалін.*

КАБУКІ (япон.) – один з видів японського класичного театру.

КАВАЛ (болг. кавал, з тур. kaval – сопілка) – духовий музичний інструмент типу флейти.

КАВАЛЕР (франц. cavalier, італ. cavaliere – вершник, лицар) – 1) Член лицарського ордену. 2) Особа, яку нагороджено орденом. 3) Дворянський титул в Іспанії та Італії. 4) Чоловік, який услуговує дамі в товаристві. 5) Партнер у танці.

КАВАЛЕРГАРДИ (від франц. cavalier – вершник і garde – охорона) – особлива кавалерійська частина в російській гвардії 18 – поч. 20 ст.; почесна варта й охоронці осіб імператорської родини.

КАВАЛЕРІЯ (франц. cavalerie, італ. cavalleria, від лат. caballus – кінь) – кіннота, один з родів сухопутних військ; в арміях більшості країн світу існувала до 50-х рр. 20 ст.

КАВАЛЬЄР (франц. cavalier) – профільований вал з грунту, вийнятого з виїмки і не використаного для зведення споруди.

КАВАЛЬКАДА (франц. cavalcade, італ. cavalcata) – група вершників.

КАВАСАКІ (япон.) – тип далекосхідного риболовецького моторно-парусного судна.

КАВАТИНА (італ. cavatina, від cavare – добувати, витягати) – невелика оперна *арія,* переважно лірико-розповідного характеру.
КАВЕРНА (від лат. caverna – порожнина, печера) – 1) Порожнина в органі людини й тварин (легенях, печінці, нирках), що утворюється внаслідок руйнування тканин цього органа в процесі хвороби. 2) Порожнина в гірських породах, яка виникає здебільшого внаслідок вилугування водою розчинних частин.
КАВЕРНОТОМІЯ (від. лат. caverna – порожнина, печера і *...томія*) – хірургічна операція розтинання кавернозної порожнини при захворюванні на туберкульоз легень.
КАВІТАЦІЯ [від лат. cavitas (cavitatis) – порожнява] – утворення порожнин всередині рідини, тобто порушення її суцільності під час руху відносно інших тіл.
КАГАН, **ХАКАН** (тюрк. – володар) – найвищий титул ватажків племен багатьох тюркомовних народів за раннього середньовіччя.
КАГАНАТ – державне утворення у ряду тюркомовних народів за раннього середньовіччя.
КАГУЛЯРИ (франц. cagoulards, від cagoule – каптур з отворами для очей) – члени фашистської організації «Кагуль» у Франції, що діяла в 30-х рр. 20 ст.
КАДАНС (від франц. cadence – *такт* [1], розмір, *ритм, темп*) – заключний гармонійний або мелодійний зворот, який завершує музичний твір.
КАДАСТР (франц. cadastre) – 1) В античному світі – список осіб для подушного оподаткування. 2) Систематизоване зведення відомостей *(реєстр*) про відповідний об’єкт (земельний К., водний К.).
КАДЕНЦІЯ (італ. cadenza, від лат. cado – падаю, припиняюся) – 1) Те саме, що й *каданс.* 2) Сольний епізод імпровізаційного характеру в інструментальному *концерті.*
КАДЕТ (франц. cadet, букв. – молодший) – – 1) У феодальній Франції і Прусії молоді дворяни на військовій службі в солдатських чинах і діти феодальної знаті до надання їм офіцерських звань. 2) У дореволюційній Росії і деяких інших державах 18 – початку 20 ст. вихованець кадетського корпусу (військово-навчального закладу для дітей дворян).
КАДЕТИ – див. *Конституційні демократи.*
КАДІ (араб. – суддя) – духовна особа в мусульман, яка здійснює судочинство на основі мусульманського права *(шаріату*) і місцевого звичаєвого права *(адату*). Інші назви – *казі, казій.*
КАДМІЙ (грец. καδμεία – цинкова руда) – хімічний елемент, символ Cd, ат. н. 48; сріблясто-білий метал, м’який і тягучий. Застосовують як уповільнювач в ядерних реакторах, у лужних *акумуляторах,* для виготовлення легкоплавких сплавів, для захисного покриття (кадміювання).
КАДР (франц. cadre, букв. – рама) – 1) Окремий знімок на кіноплівці. 2) К. *монтажний* – частина кінострічки, що фіксує окрему дію. 3) К. *сценарний* – виклад змісту монтажного К. в режисерському сценарії фільму. 4) *Фотографічний* К. – одиничне зображення об’єкта знімання, обмежене певними розмірами.
КАДРИ (франц. cadres) – 1) Основний (штатний) склад кваліфікованих працівників підприємств, установ, партійних, профспілкових та інших громадських організацій певної галузі діяльності; в широкому розумінні – взагалі всі постійні працівники. 2) Командний і рядовий склад збройних сил держави, що перебуває на дійсній службі.
КАДРИЛЬ (франц. quadrille, з ісп. cuadrilla – група з 4 чоловік) – танець, поширений у багатьох народів Європи.
КАДУЦЕЙ (лат. caduceus) – 1) *міф.* Жезл *Меркурія* – символ миру. 2) *військ.* Патериця – знак недоторканності грецьких і римських гінців.
КАЗЕЇН (від лат. caseus – сир) – складний білок молока, що містить фосфор. Добре засвоюється, є джерелом фосфору й кальцію для організму. Використовують у харчовій промисловості, медицині.
КАЗЕМАТ (фравц. casemate, з італ. casamatta, букв. – невидиме укріплення) – 1) Приміщення в оборонних спорудах, яке захищає від снарядів і авіабомб. 2) Броньоване закрите приміщення на кораблях для корабельної *артилерії* у 2-й половині 19 – 1-й

половині 20 ст. 3) В дореволюційній Росії – приміщення у фортецях, де тримали в'язнів (головним чином політичних).
КАЗИНО (італ. casino, букв. – будиночок) – розважальний заклад з естрадою, рестораном на курортах Західної Європи; гральний дім.
КАЗІ, **КАЗІЙ** (перс, тюрк. – суддя) – те саме, що й *каді.*
КАЗНА (тюрк.) – 1) Сховище грошей, коштовностей та інших матеріальних цінностей ханів, царів, князів, монастирів. 2) В умовах централізованих держав – сукупність їхніх фінансових ресурсів; те саме, що й *фіск.* До соціалістичних держав термін «казна» не застосовується.
КАЗНАЧЕЙСТВО (від *казна*) – державний фінансовий орган у капіталістичних країнах, що відає касовим виконанням державного бюджету. В СРСР цю функцію виконує Держбанк СРСР.
КАЗУАЛЬНИЙ (лат. casualis, від casus – випадок) – випадковий, той, що не підлягає узагальненню.
КАЗУАР (франц. casoar, з малайського kasuari) – рід нелітаючих птахів. Поширений в лісах Північної Австралії та прилеглих островів. Відзначається великими розмірами (висота в середньому 1,8 *м,* вага до 80 – 100 *кг*).
КАЗУЇСТ – 1) Особа, досвідчена в *казуїстиці.* 2) Переносно – особа, спритна у спорі, в доказі сумнівних або й невірних положень.
КАЗУЇСТИКА – 1) Застосування чинних норм права до окремих юридичних випадків *(казусів*). 2) У середньовічній юриспруденції і богослов'ї – застосування до окремих випадків загальних догматичних положень. 3) Сукупність клінічних спостережень над історією однієї й тієї самої хвороби у кількох хворих. 4) Переносно – спритність у доведенні хибних або сумнівних положень, хитросплетених у суперечці; крутійство.
КАЗУЇСТИЧНИЙ – 1) Той, що стосується *казуїстики.* 2) Заплутаний, хитросплетений, крутійський.
КАЗУС (від лат. casus – випадок) – 1) У праві – подія, настання якої не викликане виною особи і яка, як правило, виключає відповідальність за правопорушення. 2) Випадок, *оказія,* пригода. 3) Складна судова справа.
КАЗУС БЕЛЛІ (лат. casus belli – привід до війни) – формальний привід для оголошення війни.
КАЗУС ФЕДЕРІС (лат. casus foederis – випадок союзу) – визначені міжнародним договором обставини, настання яких зумовлює необхідність виконання договірними державами взятих на себе зобов'язань про взаємну допомогу за союзним договором.
КАЗУСНИЙ (від *казус*) – надзвичайно складний, заплутаний.
КАЇК (тур. kayik) – легкий вузький турецький човен.
КАЇНІТ (від грец. καινός – новий) – мінерал класу сульфатів, жовтуватого, сірувато-білого кольору з скляним блиском. Руда калію й магнію, використовують також для виробництва штучних добрив.
КАЙЗЕР (нім. Kaiser, від лат. Caesar – Цезар) – назва імператора в т. зв. «Священній Римській імперії» (962 – 1806 рр.) та в Німеччині (1871 – 1918 рр.).
КАЙМАН (ісп. caiman, з карибської) – рід плазунів ряду крокодилів. Поширені в річках і болотах Центральної і Південної Америки. М'ясо деяких К. вживають в їжу.
КАЙНОЗОЙ, **КАЙНОЗОЙСЬКА ЕРА** (від грец. καινός – новий і *...зой*) – найновіша *ера* в геологічній історії Землі; розпочалася 67 млн. років тому. Відклади цієї ери становлять кайнозойську групу. За К. рослинний і тваринний світ набув рис, подібних до сучасних, наприкінці ери виникла людина. Поділяється на три періоди: *палеоген, неоген, антропоген.*
КАЙРА (від ест. kaur – північний нурець) – рід птахів ряду чистикоподібних. Поширена на північному узбережжі Євразії й Південної Америки. Яйця й самі птахи – об'єкт промислу.

КАЙРАК, **КАЙРОК** – ударний музичний інструмент, поширений в Узбекистані та Таджикистані. Кам'яні *кастаньєти* з чотирьох плоских відшліфованих плиток.
КАЙТЕН (япон. – «небесна зміна») – торпеда, керована добровольцем-смертником (див. *Тейсинтай*). Застосовувалася під час 2-ї світової війни 1939 – 45 рр. у японських збройних силах, щоб завдати удару надводному кораблю ворога.
КАКАДУ (нім. Kakadu, від голл. kakatoe, з малайського kakatua) – птахи підродини гладкоязикових папуг. Поширені в Австралії і навколишніх островах.
КАКОФОНІЯ (від грец. κακός – поганий і *...фонія*) – безладне, хаотичне нагромадження звуків.
КАКТУСИ, **КАКТУСОВІ** (грец. κάκτος, одн.) – родина дводольних багаторічних рослин. Деревовидні, кущоподібні чи ліаноподібні форми, зрідка – невисокі дерева. Поширені переважно в тропічних і субтропічних пустелях Америки. Плоди й молоді пагони деяких К. їстівні. Культивують як декоративні кімнатні й оранжерейні рослини.
КАЛА-АЗАР (мовою гінді – чорна хвороба) – захворювання людини й собак у тропічних країнах, яке спричинюється мікроорганізмами – лейшманіями; один з видів лейшманіозу.
КАЛАМ (араб., від грец. κάλαμος – тростина) – очеретяна паличка, яку у народів Сходу здавна застосовували замість пера для письма.
КАЛАМБУР (франц. calembour – гра слів) – дотепна гра слів, побудована переважно на гумористично-пародійному використанні різних значень того самого слова.
КАЛАМІН (лат. calamina, від грец. καδμεία – цинкова руда) – мінерал класу силікатів, безбарвний або сіруватого, жовтого та інших кольорів. Руда цинку.
КАЛАМІТИ (від грец. κάλαμος – очерет, тростина) – викопні членистостеблові рослини *палеозою.* Нагадували велетенські хвощі.
КАЛАН – хижий ссавець родини куницевих. Поширений у північній частині Тихого океану. Хутровий звір. Інші назви – *морська видра, камчатський бобер*.
КАЛАНДР (франц. calandre) – машина (прес) для надання тканині, паперу або гумі глянсуватості, більшої щільності, нанесення на них тисненням малюнка або візерунка.
КАЛЕЙДОСКОП (від грец. καλός – гарний, εἶδος – вид і *...скоп*) – 1) Трубка, в якій кольорові скельця (бісер), вміщені між дзеркалами під відповідним кутом, при обертанні створюють різні узори. 2) Переносно – швидка зміна образів, подій, вражень; строкатість.
КАЛЕЙДОФОН (від грец. καλός – гарний, εἶδος – вид і *...фон*) – прилад, за допомогою якого досліджують звукові коливання.
КАЛЕНДАР (від лат. calendarium, букв. – боргова книжка) – 1) Покажчик усіх днів року з зазначенням днів відпочинку, свят або визначних подій. 2) Система числення великих проміжків часу, що грунтується на періодичності явищ природи, пов'язаній з рухом небесних світил. Сучасний К. бере початок від юліанського К. (старий стиль), запровадженого Юлієм Цезарем у 46 ρ до н. е. У цьому К. з кожних 4 років 3 роки були по 365 днів, а четвертий високосний (номер якого ділиться на 4) – 366 днів. Оскільки тривалість юліанського року довша за справжню на 11 *хв* 14 *сек,* то за 128 років це призводило до запізнення початку календарного року майже на 1 добу. У зв'язку з цим у 1582 р. папа римський Григорій XIII провів реформу юліанського К.; було запроваджено григоріанський К. (новий стиль). За високосні роки серед вікових вважають лише ті, в яких число сотень ділиться на 4. Середня тривалість року в григоріанському К. лише на 26 *сек* довша за справжню. В Росії юліанський К. запроваджено в 1700 р. Петром І, а григоріанський – лише за Радянської влади з 14 лютого (1 лютого за старим стилем) 1918 р. Різниця між юліанським і григоріанським К. становить: у 18 ст. – 11 діб, у 19 ст. – 12 діб, у 20 ст. – 13 діб. 3) *Астрономічний* К. – таблиці з передбачуваними положеннями небесних світил.
КАЛЕНДИ (лат. Calendae) – назва перших днів кожного місяця в давньоримському календарі. Вираз «відкласти до грецьких календ» означає «ніколи не зробити» (у грецькому календарі К. не було).

КАЛЕНДУЛА (лат. calendula) – рід рослин родини складноцвітих. Напівчагарники, багаторічні або однорічні трави. Поширені переважно в Середземномор'ї. К. *лікарську* культивують як декоративну й лікарську рослину. Інша назва – *нагідки*.
КАЛІ (від араб. аль-калі – поташ) – *гідрат* окису *калію,* гігроскопічна, тверда, безбарвна речовина, що роз'їдає більшість матеріалів, які стикаються з нею. Застосовують у виробництві рідкого мила тощо. Інша назва – *калі їдке*.
КАЛІБР (франц. calibre, від араб. каліб – форма) – 1) Діаметр каналу ствола вогнепальної зброї, снаряда, кулі. 2) Безшкальний вимірювальний інструмент для перевірки форми, розмірів або взаємного розміщення частин виробів. 3) Товщина дроту й тонких металевих листів. 4) Розмір, рід, величина чого-небудь.
КАЛІБРОВАНИЙ (від *калібр*) – той, що має точно визначені розміри й форму.
КАЛІБРОМЕТР (від *калібр* і *...метр*) – інструмент для вимірювання діаметра дроту або товщини листового металу. Являє собою металеву пластинку з кількома каліброваними отворами або вирізами різної величини.
КАЛІГРАФІЯ (від грец. καλλιγραφία – красивий почерк) – мистецтво розбірливо, чисто і красиво писати. Інші назви – *краснопис, чистописання*.
КАЛІЙ (від араб. аль-калі – поташ) – хімічний елемент, символ K, ат. н. 19; м'який сріблясто-білий метал. Сполуки К. застосовують у сільському господарстві як добрива, для виготовлення скла, вибухових речовин, у медицині тощо.
КАЛІПСО (грец. Καλυψώ) – 1) В давньогрецькій міфології одна з *німф.* 2) Народна імпровізована пісенно-танцювальна вистава жителів о. Трінідад (Центральна Америка). 3) Парний танець, поширений на о. Трінідад.
КАЛІФ – див. *Халіф.*
КАЛІФАТ – див. *Халіфат.*
КАЛІФОРНІЙ – штучно одержаний *радіоактивний* хімічний елемент, символ Cf, ат. н. 98; належить до *актиноїдів.* Від назви місця відкриття – штату Каліфорнія (США).
КАЛКАН (тур. kalkan) – риба ряду камбалоподібних. Поширена переважно в Чорному й Адріатичному морях. Цінна промислова риба.
КАЛЛІОПА (грец. Καλλιόπη, «Гарноголоса») – в давньогрецькій міфології одна з дев'яти муз, покровителька епічної поезії й красномовства.
КАЛЛІСТО (грец. Καλλιστώ) – 1) В давньогрецькій міфології одна з німф. 2) Один із супутників планети Юпітер.
КАЛОМЕЛЬ (від грец. καλός – гарний і μέλας – чорний) – хлориста ртуть; білі або жовтуваті кристали. Застосовують у медицині – зовнішньо, як протимікробний засіб (присипки, мазі), а також як проносний, сечогінний і жовчогінний засоби; в електротехніці.
КАЛОРИЗАТОР (від лат. calor – жар, тепло) – запальник, частина циліндра внутрішнього згоряння, в якій випаровується й запалюється паливо.
КАЛОРИЗАЦІЯ (від лат. calor – жар) – те саме, що й *алітування.*
КАЛОРИМЕТР (від лат. calor – тепло і *...метр*) – прилад для вимірювання кількості тепла, що її виділяє або вбирає тіло.
КАЛОРИМЕТРІЯ (від лат. calor – тепло і *...метрія*) – 1) Методи вимірювання теплоємності газів, рідин і твердих тіл або теплових ефектів різних фізико-хімічних процесів. 2) Визначення кількості тепла, що його виділяє організм внаслідок обміну речовин.
КАЛОРИФЕР (від лат. calor – тепло і fero – несу) – пристрій для нагрівання повітря в системах опалення вентиляції та сушіння.
КАЛОРІЙНІСТЬ (від лат. calor – тепло) – кількість тепла, що його виділяють харчові чи кормові речовини, коли вони окислюються в організмі людини або тварин.
КАЛОРІЯ [від лат. calor (caloris) – тепло, жар] – одиниця кількості тепла, що дорівнює 4,1868 *джоуля.* Раніше К. вважали кількістю тепла, витрачуваного на нагрівання 1 *г* води на 1°С.

КАЛУФЕР – див. *Кануфер.*
КАЛЮС, **КАЛУС** (від лат. callum – товста шкіра, мозоль) – тканинне новоутворення у рослин на поверхні ран (у місцях надрізів, тріщин тощо). Сприяє загоюванню ран.
КАЛЬВІНІЗМ – протестантська релігійна течія, що виникла в процесі Реформації, засновником її був Ж. Кальвін. Тепер поширений у США, Швейцарії, Нідерландах, Великобританії, ФРН.
КАЛЬДЕРА (ісп. caldera, букв. – великий котел) – велика овальна западина вулканічного походження.
КАЛЬКА (від франц. calque – копія) – 1) Прозорий папір (паперова К.) або тонка тканина (полотняна К.) для знімання копій з кресleників, малюнків та виготовлення синьок. 2) Слово або вираз, скопійовані засобами рідної мови з іншої мови.
КАЛЬКОХІМІОГРАФІЯ (від франц. calque – копія, *хімія* і грец. γράφω – пишу) – спосіб виготовлення без фотоапарата штрихових кліше; малюнок наносять на заґрунтовану пластину штрихами.
КАЛЬКУЛОГРАФ (від лат. calculo – підраховую і *...граф*) – прилад для визначення тривалості міжміської телефонної розмови, який вмикають на початку розмови на центральній телефонній станції.
КАЛЬКУЛЯЦІЯ (від лат. calculatio – підраховування) – обчислення собівартості одиниці продукції, виконаних робіт та послуг за елементами витрат.
КАЛЬМАРИ (франц. calmars) – підряд головоногих *молюсків.* Населяють океани і моря. Особливо численні в тропічних водах. Їстівні. Об'єкти морського промислу.
КАЛЬЦЕКС [від *кальц (ій*) і *(компл) екс*] – лікарський препарат, до складу якого входять *гексамети лентетрамін* і хлористий кальцій. Застосовують при застудних захворюваннях.
КАЛЬЦЕОЛЯРІЯ (від лат. calceolus – черевичок) – рід рослин родини ранникових. Трави, напівкущі й кущі. Поширені переважно в Південній та Центральній Америці. Багато видів – декоративні.
КАЛЬЦЕФІЛИ [від лат. calx (calcis) – вапно і *...філ*] – рослини, що добре розвиваються на грунтах, багатих на вапно.
КАЛЬЦЕФОБИ [від лат. calx (calcis) – вапно і *...фоб*] – рослини, що негативно реагують на наявність солей кальцію в грунті.
КАЛЬЦИНА [від лат. calx (calcis) – вапно] – сплав олова з свинцем. Застосовують для виготовлення поливи.
КАЛЬЦИНАЦІЯ, **КАЛЬЦИНУВАННЯ** [від лат. calx (calcis) – вапно] – прожарювання крейди, вапна, соди, солей, руд тощо для видалення з них летких речовин, напр. води, вуглекислого газу.
КАЛЬЦИТ [від лат. calx (calcis) – вапно] – мінерал класу *карбонатів,* переважно безбарвний або молочно-білий, з скляним блиском. Використовують у будівництві, металургійній, хімічній промисловості та в оптиці.
КАЛЬЦІЙ [від лат. calx (calcis) – вапно] – хімічний елемент, символ Са, ат. н. 20; сріблясто-білий м'який метал, входить до складу вапняків, мармуру тощо. Використовують у металургії для виготовлення сплавів і як відновник. Широко застосовують природні солі кальцію.
КАЛЬЯН (перс.) – прилад для куріння тютюну у східних народів.
КАМАРИЛЬЯ (ісп. camarilla, від camara – палата, королівський двір) – в Іспанії 19 ст. група впливових придворних, придворна кліка, яка виражала інтереси реакційного духівництва й дворянства, фактично правила країною. Слово «камарилья» стало прозивним.
КАМБАЛОВІ (фін. kampala, якут, камбала) – родина риб. Поширені у відкритих морях. Більшість – цінні промислові риби.
КАМБІАЛЬНИЙ (від лат. cambium – обмін, зміна) – обмінний змінний; *к-і клітини* – клітини (у тварин та людини), що постійно оновлюють тканини.

КАМБІЙ (від лат. cambium – обмін зміна) – вторинна твірна тканина в коренях і стеблах переважно голонасінних і дводольних рослин.
КАМБІО (від італ. cambio – розмін) – *вексель,* позиковий лист.
КАМБІСТ (від італ. cambista – міняйло) – 1) Торговець *векселями,* 2) Калькулятор вексельних арбітражних обчислень.
КАМБРИК – 1) Тонке, прозоре бавовняне полотно, схоже на *батист.* 2) Лляний батист. Від назви французького міста Камбре.
КАМБУЗ (голл, kombuis) – кухня на судні.
КАМВОЛЬНИЙ (від нім. Kammwolle – чесана вовна) – той, що належить до чесаної вовни; *к-а пряжа* – вовняна пряжа у вигляді гладенької рівної нитки; *к-е прядіння* – застаріла назва гребінного прядіння (прочісування волокна гребенями); *к-і тканини* – тканини з камвольної пряжі.
КАМЕДЬ (грец. κομμίδιον, κόμμι) – прозора маса, що витікає з поранень на стеблах у деяких дерев'янистих рослин. Використовують у текстильній промисловості, медицині та як канцелярській клей.
КАМЕЛІЯ – рід вічнозелених рослин родини чайних. Дерева або кущі. Поширені в тропічних і субтропічних країнах Азії. Багато видів вирощують як декоративні. З деяких – добувають ефірну олію, яку використовують у косметиці, зуболікарській практиці тощо. Від прізвища італійського природознавця Камеллі, який привіз цю рослину до Європи у 18 ст.
КАМЕНИ (лат. Camenae) – у давньоримській міфології богині, покровительки наук і мистецтв. У давніх греків – *музи.*
КАМЕРА (лат. camera – склепіння, від грец. καμάρα – склеписта кімната) – 1) Закрите приміщення спеціального призначення (напр., К. зберігання багажу). 2) Внутрішня порожниста частина машини, споруди (напр., К. згоряння у двигуні). 3) Підземна гірнича виробка, де розміщують устаткування (напр., насосна К.); очисна виробка з вибоєм невеликої протяжності, обмежена з боків масивами корисної копалини. 4) Надувний гумовий мішок всередині м'яча, шини тощо. 5) *Фотографічна* К. – частина фотоапарата. 6) К. *Вільсона*, К. *дифузійна* – фізичні прилади для спостереження й дослідження елементарних частинок і космічних променів.
КАМЕРАЛІСТИКА (нім. Kameralistik, франц. cameralistique, від лат. camera – казна) – адміністративно-економічний курс, що його в середні віки викладали в європейських країнах, а з 2-ї половини 19 ст. і в Росії, готуючи чиновників і управителів великих поміщицьких господарств.
КАМЕРАЛЬНИЙ (від лат. camera – кімната, казна) – кімнатний, кабінетний. 1) *К-і науки* – те саме, що й *камералістика.* 2) *К-е рахівництво* – одна з форм простого рахівництва без подвійного запису. 3) *К-і роботи* – обробка матеріалів, зібраних у результаті польових топографічних, геологічних, ґрунтових та інших досліджень будь-якої території.
КАМЕРА-ОБСКУРА (від лат. camera obscura – темна кімната) – прототип фотоапарата у вигляді затемненого приміщення (або закритої скриньки) з невеликим отвором у стінці, який є *об'єктивом.*
КАМЕРГЕР (нім. Kammerherr) – у деяких монархічних державах, у тому числі в дореволюційній Росії, придворне звання (чин).
КАМЕРДИНЕР (нім. Kammerdiener) – у дворянсько-буржуазному побуті кімнатний або особистий служник.
КАМЕР-КОЛЕГІЯ (нім. Kammerkollegium) – за феодалізму установа, що відала королівськими доходами. В Росії створена Петром І у 1721 р.; відала державними доходами, існувала до 1801 р.
КАМЕРНИЙ – 1) Той, що стосується *камери,* має камеру, складається з камер. 2) Призначений для невеликого приміщення і нечисленної аудиторії. 3) *К-а музика* – музика, написана для кількох інструментів або голосів (*дует, тріо*). 4) К. *ансамбль* – група виконавців камерної музики. 5) *К-а кислота* – тверда кристалічна сполука, яку добувають

у процесі виробництва сірчаної кислоти в свинцевих камерах; під впливом води розпадається на сірчану й азотисту кислоти.
КАМЕРТОН (нім. Kammerton) – джерело звуку; зігнутий і закріплений посередині металевий стрижень, кінці якого при коливанні дають звук певної висоти. Є еталоном висоти звуку при настроюванні музичних інструментів і при співах.
КАМЕР-ЮНКЕР (нім. Kammerjunker) – у деяких монархічних державах, у тому числі в дореволюційній Росії, нижче придворне звання (чин).
КАМЕЯ (франц. camee, з італ. cammeo) – різьблені камені з опуклим зображенням; виготовляють їх як прикрасу переважно з твердих цінних порід каменю.
КАМЗОЛ (франц. camisole, від італ. camiciola – фуфайка) – 1) Чоловічий верхній одяг, який щільно облягає тулуб. 2) Чоловічий і жіночий приталений костюм без рукавів (у башкирів, татар, казахів).
КАМИЛАВКА (грец. καμηλαΰκα, від κάμηλος – верблюд) – 1) У православних ченців і священиків висока шапка, яку давали за особливі заслуги. 2) У країнах Близького Сходу шапка з верблюжої вовни.
КАМИЛЬ – адигейський духовий музичний інструмент типу *флейти* (з очерету або металевої трубки).
КАМІЗАРИ (франц. camisards, від діалектного лангедокського camiso – сорочка) – учасники селянсько-плебейського антифеодального повстання в 1702 – 05 рр. у провінції Лангедок (Південна Франція). Називалися К. тому, що одягали на звичайний одяг білі сорочки.
КАМІКАДЗЕ (япон., букв. – вітер богів) – 1) Тайфун, який в 1281 р. відігнав від берегів Японії і знищив монгольський флот. 2) Під час 2-ї світової війни японські військовослужбовці (льотчики, мінери тощо) – добровільні смертники.
КАМІН (від грец. κάμινος – піч) – відкрита кімнатна піч з прямим димарем.
КАМКА (тюрк.) – шовкова кольорова тканина з візерунками.
КАМЛОТ (франц. camelot, від грец. κάμηλος – верблюд) – вовняна або напіввовняна тканина з верблюжої або напівгрубої овечої вовни.
КАМПАНЕЛА (від італ. campanella – дзвіночок) – музична п'єса, що відтворює звучання дзвіночків.
КАМПАНІЛА (італ. campanile) – в італійській архітектурі середніх віків та епохи Відродження дзвіниця у вигляді чотиригранної (або круглої) вежі, окремої від храму.
КАМПАНІЯ (від франц. campagne – похід) – 1) Спеціально організована на певний період робота, діяльність по перетворенню в життя важливих чергових соціально-політичних, господарських або культурних заходів (напр., виборча К., посівна К.). 2) Етап, період війни, в який здійснено ряд послідовних операцій, об'єднаних стратегічним задумом (напр. літня К.). До 1-ї світової війни К. часто називали окремі війни. 3) Проміжок часу безперервної дії агрегату механізму (напр., К. доменної печі). 4) Перебування військового корабля в мирний час у плаванні з метою бойової підготовки.
КАМПОЛОН – лікарський препарат. Застосовують для лікування недокрів'я, гепатитів, цирозів печінки.
КАМПОСИ (португ. campos – рівнини) – рослинність типу *саван* у Бразілії.
КАМУФЛЕТ (франц. camouflet) – 1) Розрив артилерійського снаряду, міни, авіабомби під землею без утворення вирви. 2) Підземний вибух, що його спеціально влаштовують для зруйнування підземних споруд противника. 3) Переносно – несподівана неприємність, невдача.
КАМУФЛЯЖ (від франц. camouflage – маскування) – спосіб маскувального фарбування, при якому предмети, що маскуються (напр., танки, гармати, будинки), фарбують плямами, смугами тощо, викривляючи їхні обриси.
КАМФОРА (лат. camphora, з араб. кафур) – органічна безбарвна речовина з своєрідним запахом. Застосовують при виготовленні *целулоїду* й кіноплівки, у виробництві вибухових

речовин. У медицині вживають як загальнозбудливий, серцево-судинний, жарознижуючий, сечогінний і відхаркувальний засіб, зовні – як протизапальний засіб.
КАМФОРОСМА (від *камфора* і грец. ὀσμη – запах) – рід рослин родини лободових. Трави або напівкущі. Поширені в Південній і Східній Європі та Азії. Деякі види містять ефірні олії.
КАНАЛ (від лат. canalis – труба, жолоб) – 1) Штучне річище (водовід) з безнапірним рухом води. 2) Вузький довгий порожнистий простір всередині чого-небудь. 3) Сукупність пристроїв, якими передають сигнали *інформації.* 4) Переносно – шлях, засіб для досягнення якоїсь мети (напр., К. дипломатичний).
КАНАЛІЗАЦІЯ (від лат. canalis – труба, жолоб, канава) – 1) Сукупність інженерних споруд, устаткування та санітарних засобів, що забезпечує збір та виведення за межі населених пунктів і промислових підприємств забруднених стічних вод, а також їх очищення та знешкодження перед використанням чи скидом у водойму. 2) Прокладання *каналів.* 3) Розподіл *електроенергії* між споживачами; К. *кабельна* – система керамічних або бетонних труб для прокладання кабелю в підземних лініях зв'язку.
КАНАУС (перс.) – шовкова тканина з полотняним переплетенням.
КАНДЕЛА (від лат. candela – свічка) – сила світла, випромінюваного з площі 1/600000 $м^2$ перерізу повного випромінювача, перпендикулярно до цього напряму при температурі твердження платини і тиску 101 325 *паскаля.*
КАНДЕЛЯБР (франц. candelabre, від лат. candelabrum – свічник) – великий свічник з розгалуженнями для свічок чи електричних ламп.
КАНДИДАМІКОЗ, **КАНДИДОЗ** (від лат. candidus – білий і *мікози*) – захворювання людини й тварин, що спричинюється дріжджеподібними грибками роду кандида.
КАНДИДАТ (від лат. candidates – одягнений у біле; в Стародавньому Римі претендент на державну посаду одягався в білу тогу) – 1) Особа, намічена до обрання, призначення або прийому куди-небудь, для одержання чогось. 2) К. *у члени КПРС* – особа, яка проходить іспитовий строк (кандидатський стаж), встановлений Статутом КПРС, до вступу в члени КПРС. 3) К. *наук* – перший науковий ступінь в СРСР, який присуджується після захисту дисертації. 4) В дореволюційній Росії особа, що закінчила з відзнакою курс університету або прирівняного до нього іншого вищого навчального закладу (ліцей, академія) і подала письмову роботу на обрану нею тему.
КАНДИДАТУРА (від лат. candidates – *кандидат*) – особа, яку намічено до призначення на посаду, до обрання у виборний орган або до прийому в якусь організацію.
КАНДИДОЗ – див. *Кандидамікоз.*
КАНДИЛЬ (від грец. κάνδηλον – лампада) – сорт соковитих кримських яблук.
КАНЕЛЮРИ (від франц. cannelure – паз, жолобок) – *архіт.* вертикальні жолобки на колоні або *пілястрі.*
КАНЕЛЬ – естонський щипковий музичний інструмент типу гусел.
КАНИТЕЛЬ (франц. cannetille) – 1) Тонка металева (золота або срібна) нитка для вишивання. 2) Переносно – зайва втрата часу; тяганина, морока; щось дуже нудне, одноманітне.
КАНІБАЛ (франц. cannibale, ісп. canibal – людожер) – 1) Людожер. 2) Переносно – жорстока людина.
КАНІБАЛІЗМ (франц. cannibalisme) – 1) Людожерство. 2) Поїдання тваринами особин того самого виду; один з виявів внутрішньородової конкуренції. 3) Переносно – звірство, жорстокість, ненависть (у взаєминах між людьми).
КАНІКУЛИ (від лат. canicula, букв. – песик) – 1) Назва Сіріуса – найяскравішої зірки в сузір'ї Великого Пса, або Оріона. 2) Перерва в заняттях у навчальних закладах. 3) *Парламентські* К. – перерва в роботі буржуазного парламенту.
КАНІСТРА (англ. canister, нім. Kanister, від грец. κάνιστρον – кошик з тростини) – бак з герметичною кришкою для різних рідин (бензину, мастила тощо).
КАНІФАС (голл. kannefas) – бавовняна платтяна тканина.

КАНІФОЛЬ – природна смола, що її добувають з живиці хвойних дерев; жовта або темно-червона тверда склоподібна речовина. Застосовують у виробництві лаків, мила, у паперовій промисловості тощо. Від назви давньогрецького м. Колофона в Малій Азії.
КАНКАН (франц. cancan, букв. – плітка) – французький танок. Виник на початку 19 ст. Пізніше набув вульгарного характеру.
КАНКЛЕС – литовський струнний музичний інструмент типу гусел.
КАНКРОЇД [від лат. cancer (cancri) – рак і *...оїд*] – плоскоклітинний рак шкіри, найчастіше розвивається з поверхневих шарів *епітелію.*
КАННА [1] (від грец. κάννα – очерет) – рід трав'янистих рослин. Походить з тропічної і субтропічної Америки. К. *їстівну* вирощують в Америці і Австралії заради бульб, які споживають; К. *індійська* – декоративна рослина.
КАННА [2] (з афр. мов) – парнокопитний ссавець родини порожнисторогих. Поширена в Східній і Південній Африці. Використовують м'ясо й шкуру. Легко приручається.
КАНОЕ (англ. canoe, від ісп. canoa, з карибської) – 1) Човен у багатьох індійських племен Північної Америки. 2) Безкочетний гребний спортивний, туристський або господарсько-побутовий човен з одним лопатоподібним веслом.
КАНОН (грец. κανών – палиця, переносно – правило, норма) – 1) Твердо встановлене правило, норма. 2) Художній твір, що служить нормативним зразком, панівна форма в мистецтві будь-якого періоду, яка зумовлює певну композицію, систему пропорцій тощо. 3) Правило, релігійна книга, догмат, обряд, піднесений церквою до рівня закону. 4) Музична форма, в якій всі голоси виконують одну мелодію, але починають її в різний час (за принципом *імітації*), виступаючи послідовно один за одним. 5) Струнний щипковий музичний інструмент, поширений у країнах Близького й Середнього Сходу. Інша назва – *канун.* 6) Друкарський шрифт, *кегль* якого становить 40 пунктів.
КАНОНАДА (франц. canonnade, від canon – гармата) – сильна й тривала стрілянина з багатьох гармат.
КАНОНЕРКА (франц. canonniere, від canon – гармата) – бойовий артилерійський надводний корабель, призначений для ведення бойових дій у прибережних районах моря, на мілководді і на річках. Інша назва – *канонерський човен.*
КАНОНІЗАЦІЯ (від грец. κανονίζω – підпорядковую правилу) – в католицькій і православній церквах включення тієї чи іншої особи до числа «святих». Переносно – узаконення, перетворення якого-небудь правила на обов'язкове.
КАНОНІК (лат. canonicus, від грец. κανών – правило) – в католицькій і англіканській церквах – член *капітулу.*
КАНОНІР (нім. Kanonier, від франц. canon – гармата) – рядовий солдат артилерії в дореволюційній Росії.
КАНОССА – замок поблизу м. Реджо-нель-Емілії в Північній Італії, де в січні 1077 р. в ході боротьби за *інвеституру* відбулася зустріч римського папи Григорія VII з позбавленим трону і відлученим від церкви німецьким імператором Генріхом IV на принизливих для останнього умовах. Вираз «піти в Каноссу» переносно означає згоду на принизливу капітуляцію перед противником.
КАНСЬЙОНЕРО, **КАНСЬЙОНЕЙРУ** (ісп. cancionero, португ. cancioneiro – збірка пісень) – збірки любовної та сатиричної поезії в Іспанії й Португалії 12 – 14 ст.
КАНТАБІЛЕ (італ. cantabile, букв. – співучий, наспівний) – наспівний характер виконання музичної п'єси, мелодії.
КАНТАЛУПА – сорт ребристих динь. Від назви місцевості Канталюппі поблизу Рима.
КАНТАТА (італ. cantata, від лат. canto – співаю) – 1) Великий вокально-інструментальний твір для солістів, хору і оркестру. 2) Вид ліричної поезії – урочистий вірш.
КАНТЕЛЕ (фін. kantele) – фінський і карельський струнний щипковий музичний інструмент типу гусел.
КАНТИЛЕНА (від лат. cantilena – спів) – 1) Старовинна французька ліврико-епічна народна пісня. 2) Плавна наспівна мелодія.

КАНТІ<u>А</u>НСТВО – створена німецьким філософом І. Кантом дуалістична (див. *Дуалізм*) концепція, в якій *ідеалізм* поєднувався з визнанням незалежного від свідомості існування непізнаваних «речей у собі» (дійсного світу). Непослідовність К. використала реакційна буржуазна філософська думка кінця 19 – 20 ст.

КАНТ<u>О</u>Н (від франц. canton – округ) – 1) Територіальна, федеральна одиниця в Швейцарії. 2) Адміністративно-територіальна одиниця в Бельгії, Франції. 3) Виборчий округ у Франції.

КАНТОН<u>І</u>СТИ (нім Kantonist – військовозобов'язаний, від франц. canton – округ) – 1) У Пруссії 18 – 19 ст. військовозобов'язані рекрути, яких зараховували на військову службу з полкових округів. 2) У дореформеній Росії (1805 – 56 рр.) солдатські сини, які з самого народження рахувалися за військовим відомством і зобов'язані були відбувати тривалу військову службу.

К<u>А</u>НТОР (від лат. cantor – співак) – 1) У католицькій церкві – півчий, у протестантській – вчитель церковних співів, диригент хору, органіст; у єврейській синагозі – головний співак.

КАН<u>У</u>ФЕР, КАЛ<u>У</u>ФЕР – вид багаторічних трав'янистих рослин роду піретрум родини складноцвітих. Росте переважно на Кавказі, в Малій і Передній Азії. Вирощують як пряну рослину. Застосовують також для боротьби з шкідливими комахами.

К<u>А</u>НЦЕЛІНГ (англ. cancelling – розторгнення) – крайній строк прибуття зафрахтованого судна для завантаження. Після цього строку в разі неприбуття судка фрахтувальник може розірвати *контракт.*

К<u>А</u>НЦЕР (від лат. cancer – рак) – злоякісна пухлина. Інша назва – *рак*.

КАНЦЕРОГЕН<u>Е</u>З (від *канцер* і *...генез*) – процес надмірного патологічного розростання тканин з утворенням злоякісних ракових пухлин.

КАНЦЕРОГ<u>Е</u>НИ (від *канцер* і *...ген*) – речовини, які за певних умов впливу на організм можуть спричинювати розвиток злоякісних пухлин.

К<u>А</u>НЦЛЕР (нім. Kanzler, від лат. cancellarius – воротар) – 1) За середньовіччя в Західній Європі особа, що займала при дворі монарха високі посади (начальника канцелярії, охоронця державної печатки тощо). 2) В дореволюційній Росії *державний* К. – найвищий цивільний чин. 3) У ряді буржуазних країн – назва деяких вищих державних посад [напр., у Великобританії К. державної скарбниці – міністр фінансів; в Австрії і ФРН федеральний К. – глава уряду; у Швейцарії К. Союзу – керівних секретаріату вищих федеральних органів влади й управління (Союзних зборів і Союзної ради)]. Див. також *Рейхсканцлер, Лорд-канцлер.*

КАНЦ<u>О</u>НА, **КАНЦОН<u>Е</u>ТА** (італ. canzone – пісня, canzonetta – пісенька) – 1) В давньоіталійській і французькій поезії форма ліричного вірша з кількох логічно закінчених за змістом й однаково ритмічно побудованих куплетів. 2) З 15 ст. в Італії і Франції нескладна лірична пісенька, що наближалася до народної (багатоголосої, потім одноголосої); з 19 – 20 ст. в інструментальній музиці – «пісня без слів».

КАН<u>Ю</u>ЛЯ (франц. canule) – порожниста трубка, яку використовують для введення в організм людини або тварин лікарських речовин, виведення секретів з порожнин тіла, відновлення провідності дихальних шляхів тощо.

КАНЬЙ<u>О</u>Н (від ісп. canon – ущелина) – глибока вузька річкова долина з стрімкими схилами і вузьким дном.

КАОЛ<u>І</u>Н – гірська порода, що складається переважно з *каолініту,* білого кольору.
Використовують у паперовій, гумовій та інших галузях промисловості, керамічному виробництві. Від назви місцевості Каолін у Китаї.

КАОЛІНІЗ<u>А</u>ЦІЯ – заміщення в гірських породах *алюмосилікатів* на *каолініт* під впливом вод, які містять кислоти. Внаслідок К. первинні породи (граніти, *гнейси* та ін.) перетворюються на товщі каоліну.

КАОЛІН<u>І</u>Т – мінерал класу силікатів, білого кольору; основна складова частина глин, особливо *каоліну.*

КАПЕЛА (лат. capella, італ. cappella, букв. – каплиця) – 1) Хор півчих; мішаний ансамбль, що об'єднує співаків та інструменталістів; хор взагалі; іноді колектив виконавців-інструменталістів (напр., бандуристів); *а капела* – хоровий спів без інструментального супроводу. 2) Католицька чи англіканська каплиця, в якій розміщувався церковний хор; домашня церква (в замках, палацах).
КАПЕЛАН (від лат. capellanus – священик) – 1) В католицькій і англіканській церквах – священик при каплиці *(капелі)* чи домашній церкві, а також помічник парафіяльного священика. 2) В деяких країнах – католицький військовий священик.
КАПЕЛЮВАТИ – див. *Купелювати.*
КАПЕЛЬ, **КАПЕЛЯ** (нім. Kapelle) – чашечка, спресована з кісткової золи. Застосовують для визначення кількості срібла або золота в сплавах.
КАПЕЛЬДИНЕР (нім. Kapelldiener, букв. – служитель *капели*) – театральний службовець, що перевіряє квитки і показує глядачам їхні місця.
КАПЕЛЬМЕЙСТЕР (нім. Kapellmeister, від Kapelle, тут – хор, оркестр і Meister – майстер, керівник) – керівник та диригент хору або оркестру.
КАПЕР (голл. kaper) – 1) Особа, що одержала дозвіл уряду на захоплення суден противника; морський розбійник. 2) Приватне судно, що діяло проти суден противника.
КАПЕРСИ, **КАПЕРЦІ** (грец. κάππαρις) – рід тропічних і субтропічних рослин. Дерева, кущі або багаторічні трави. Медонос. Мариновані пуп'янки квіток деяких видів К. («каперси») – гостра приправа до страв.
КАПЕРСТВО (від *капер*) – 1) Напад озброєних приватних суден воюючої держави з дозволу свого уряду на торговельні судна ворожої держави чи нейтральних країн з метою захоплення або потоплення їх. К. заборонено в 1856 р. 2) У широкому розумінні – морський розбій.
КАПЕРЦІ – див. *Каперси.*
КАПІЛІЦІЙ (від лат. capillitium – волосся) – сукупність нитковидних волокнинок у плодових тілах багатьох *міксоміцетів* та деяких грибів *гастероміцетів.*
КАПІЛЯРИ (від лат. capillaris – волосяний) – 1) Трубки з вузьким каналом. 2) Різного роду тонкі канальці (напр., пори в грунті). 3) Найдрібніші кровоносні судини в тканинах та органах людини й більшості тварин. Через стінки К. відбувається обмін речовин між кров'ю та іншими тканинами організму, а також газообмін (через К. легень). 4) *Лімфатичні* К. – кінцеві розгалуження лімфатичних судин у тканинах.
КАПІЛЯРИМЕТР (від *капіляри* і *...метр*) – прилад, яким визначають поверхневий натяг рідини, вимірюючи висоту її підняття в капілярних трубках.
КАПІЛЯРНИЙ (від лат. capillaris – волосяний) – тонкий (щодо пор, каналів, судин тощо); *к-і хвилі* – дуже короткі хвилі на вільній поверхні рідини.
КАПІЛЯРОГРАФІЯ (від *капіляри* і *...графія*) – графічне зображення капіляроскопічної (див. *Капіляроскопія*) картини.
КАПІЛЯРОСКОПІЯ (від *капіляри* і *...скопія*) – метод прижиттєвого дослідження капілярів шкіри, слизових оболонок, оболонок мозку тощо з метою уточнення діагнозу хвороби.
КАПІТАЛ (нім. Kapital, франц. capital, спочатку – головне майно, головна сума, від лат. capitalis – головний) – економічна категорія, що виражає суспільно-виробничі відносини капіталістичного способу виробництва; вартість, яка внаслідок експлуатації робочої сили найманих робітників приносить додаткову вартість.
КАПІТАЛІЗАЦІЯ – 1) Перетворення додаткової вартості на *капітал,* тобто використання її на розширення капіталістичного виробництва. 2) Процес утворення фіктивного капіталу в капіталістичних країнах у вигляді *акцій, облігацій,* заставних листів іпотечних банків. У буржуазному суспільстві капіталізується кожний регулярно повторюваний доход (земельна рента, *дивіденд* та ін.). 3) Перетворення майна на грошовий капітал.
КАПІТАЛІЗМ – суспільно-економічна формація, що приходить на зміну *феодалізмові*; останній в історії людства класово антагоністичний лад, що грунтується на

приватнокапіталістичній власності на засоби виробництва та експлуатації найманої праці *капіталом.* Основним економічним законом К. є виробництво й привласнення додаткової вартості, джерелом якої є неоплачена праця найманих робітників. Соціальну структуру К. становлять два основні суспільні класи – робітників і капіталістів. Антагоністичний характер соціальної структури К. зумовлює повну протилежність і глибокий конфлікт матеріальних інтересів його основних класів, неминучість класової боротьби. К. властиві такі невід'ємні риси, як стихійний розвиток, *конкуренція* і *анархія* виробництва, кризи надвиробництва, масове безробіття. Гостра суперечність між дедалі зростаючим суспільним характером виробництва і приватнокапіталістичною формою привласнення його результатів – основна суперечність К. – зумовлює непримиренну класову боротьбу і необхідність його повалення. Наприкінці 19 – на початку 20 ст. К. вступив у найвищу й останню стадію свого розвитку – *імперіалізм,* який до краю загострив усі суперечності К. і створив передумови для соціалістичної революції.

КАПІТАЛІСТ (від *капітал*) – власник засобів виробництва, що експлуатує найманих робітників для одержання додаткової вартості. Належить до класу *буржуазії.*

КАПІТАЛЬНИЙ (від лат. capitalis – головний) – 1) Ґрунтовний; основний, корінний, головний. 2) Той, що вимагає багато праці, матеріальних ресурсів або коштів; *к-і вкладення* – затрати праці, матеріально-технічних ресурсів і коштів на відтворення основних фондів.

КАПІТАН (лат. capitaneus – воєначальник, від caput – голова) – 1) Офіцерське звання в арміях і флотах більшості країн світу. В Радянській Армії запроваджено в 1935 р. Для старших офіцерів ВМФ існують звання К. 3-го рангу, К. 2-го рангу К. 1-го рангу. 2) Особа, що очолює екіпаж цивільного судна. 3) Старший у спортивній команді (наприклад К. хокейної команди).

КАПІТЕЛЬ (від лат. capitellum – головка) – 1) Верхня частина колони, пілястри або стовпа, на яку спирається балка або *архітрав. 2*) Друкарські букви, які мають обрис заголовних (прописних), а розміри – малих букв.

КАПІТОЛІЙ (лат. Capitolium) – 1) Один з семи пагорбів, на яких був розташований Стародавній Рим. Тут відбувалися народні збори, іноді засідання сенату в Капітолійському храмі. 2) Назва будинку конгресу США у Вашінгтоні.

КАПІТУЛ (від лат. capitulum – глава, розділ) – 1) У католицькій та англіканській церквах – колегія духовних осіб *(каноніків*) кафедрального собору, що є радою при *єпископі.* 2) В католицьких духовно-лицарських і чернечих орденах – колегія керівних осіб ордену. 3) *Орденський* К. – установа, що відала нагородженням і видачею орденів у царській Росії.

КАПІТУЛЮВАТИ (від лат. capitulo – домовляюсь, ділю на розділи) – припинити опір і здатися на умовах, запропонованих переможцем. Переносно – здатися противнику в суперечці, відступити перед труднощами.

КАПІТУЛЯНТ [від лат. capitulans (capitulantis)] – схильний до капітуляції, той, що відступає перед труднощами, не здатний сміливо й твердо переборювати перешкоди на шляху до мети.

КАПІТУЛЯРІЇ (лат. capitularia) – за раннього феодалізму – закони й розпорядження франкських королів, особливо з династії Каролінгів.

КАПІТУЛЯЦІЇ (лат. capitulatio, від capitulo – домовляюся, поділяю на розділи) – нерівноправні договори, що фіксують привілейований режим для іноземців порівняно з громадянами держави перебування.

КАПІТУЛЯЦІЯ (лат. capitulatio) – припинення опору збройних сил або частини їх на умовах, запропонованих переможцем чи погоджених внаслідок переговорів.

КАПОК (малайське kapok) – волокно, що його одержують з дерев родини бомбаксових. Застосовують для набивання рятувальних кругів, поясів, для звукоізоляції.

КАПОНІР (франц. caponniere, від ісп. caponera, букв. – клітка з каплунами) – фортифікаційна споруда, з якої можна вести фланговий чи косоприцільний артилерійський і кулеметний вогонь у двох протилежних напрямах.

КАП<u>О</u>Т (франц. capot, збільш. від cape – плащ) – 1) Металева відкидна кришка, що прикриває двигун автомобіля від атмосферних опадів і пилу. 2) Теплий чохол, що захищає двигун від охолодження. 3) Чохол для надання двигунові літака обтічної форми. 4) Жіноче вбрання, халат.
КАПОТ<u>А</u>Ж (від франц. capotage – перекидання) – вид аварії, коли літак, рухаючись по землі, або автомобіль перекидається через носову (моторну) частину.
КАПР<u>А</u>Л (франц. caporal) – військове звання молодшого командного складу в деяких іноземних арміях (у США, Великобританії, Франції, Італії та ін.). З 17 ст. до 1-ї половини 19 ст. існувало в російській армії.
КАПРИФ<u>О</u>ЛЬ (від лат. capra – коза і folium – лист) – вид кущових рослин роду жимолость. Росте в лісах Кавказу, Південної Європи та Передньої Азії. Добрий медонос. Культивують як декоративну рослину. Інша назва – *жимолость козолиста*.
КАПР<u>И</u>ЧЧІО (італ. capriccio, букв. – примха, каприз) – музична інструментальна віртуозна п'єса примхливого характеру. Відзначається багатством несподіваних ефектних зворотів.
КАПРОЛАКТ<u>А</u>М [від капро (нова кислота), лат. lac (lactis) – молоко і *ам (іни)*] – органічна сполука, похідна амінокапронової кислоти (див. *Амінокислоти*), біла кристалічна речовина. Застосовують для одержання пластмас, волокон (див. *Поліаміди*) тощо.
КАПР<u>О</u>Н (від лат. caper – цап, цапиний запах) – різновид *синтетичного* волокна з *поліамідів.* Застосовують для виготовлення *корду,* трикотажних виробів тощо.
К<u>А</u>ПСЕЛЬ (від нім. Kapsel – коробка) – вогнетривка коробка, в якій випалюють глазуровані керамічні вироби *з фарфору* чи *фаянсу.*
КАПС<u>І</u>ЙСЬКА КУЛЬТ<u>У</u>РА – археологічна *культура* кінця верхнього *палеоліту* і *мезоліту* (9 – 5 тис. до н. е.), поширена на території Північної Африки та країн Середземномор'я. Від назви стоянки, розкопаної поблизу м. Гафса (Капса) в Тунісі.
К<u>А</u>ПСУЛА (від лат. capsula – коробочка, скринька) – 1) В анатомії – оболонка, що обгортає різні органи або частини їх, чи патологічні утвори в організмі (напр., К. пухлини). 2) У фармакології – оболонка для ліків, що мають неприємний смак чи запах. 3) У мікробіології – властивий т. зв. капсульним бактеріям слизовий шар навколо клітини. 4) В космонавтиці – одна з назв спускного апарата американського космічного корабля.
К<u>А</u>ПСУЛЬ (від лат. capsula – коробочка) – 1) Металевий циліндрик або ковпачок з вибуховою речовиною, що спалахує від удару і забезпечує вибух заряду; застосовують у бойових патронах, дистанційних трубках тощо. 2) Олов'яний ковпачок, який надівають на закупорену пляшку з вином.
КАПТ<u>А</u>Ж (франц. captage, від лат. capto – хапаю, ловлю) – комплекс інженерно-технічних заходів, що забезпечують розкриття підземних вод, нафти й газу, виведення їх на поверхню в якомога чистішому вигляді та можливість використання їх при постійних *оптимальних* показниках (напр., хімічний склад, температура).
КАПТ<u>А</u>Л (нім. Kaptal, від Kapitalband) – бавовняна або шовкова стрічка з стовщеним краєм, якою скріплюють книжкові аркуші.
КАПТЕН<u>А</u>РМУС (від франц. capitaine d'armes) – службова особа сержантського складу в роті, батареї, ескадроні, яка відповідає за облік і зберігання зброї та майна. В російській армії посада К. існувала в 1716 – 1917 рр.; в Радянській Армії – з 1918 р. до 50-х рр.
КАПТУВ<u>А</u>ТИ (франц. capter, від лат. capto – хапаю, ловлю) – поміщати, замикати в труби воду з джерела або нафту із свердловин, щоб уникнути втрат.
КАПУЦ<u>И</u>НИ (італ. cappuccini, від cappuccio – каптур) – 1) Ченці католицького ордену, заснованого в 1525 р. як відгалуження ордену *францісканців.* Назву дістали від пришитого до ряси гостроверхого каптура. Існують і досі в країнах Західної Європи та Латинської Америки. 2) Рід американських широконосих мавп. 3) *бот.* Те саме, що й *настурція.*
КАПЮШ<u>О</u>Н (франц. capuchon, від лат. cappa – клобук) – каптур, відлога, пришита до коміра верхнього одягу.

КАР (нім. Kar) – чашоподібна заглибина біля вершини гори, що утворюється під впливом морозного вивітрювання.
КАРАБ<u>І</u>Н (франц. carabine) – 1) Гвинтівка з укороченим стволом. 2) Мисливська рушниця. 3) Гачок, зачіпка в ланцюжках, довідках з пружною частиною.
КАРАБІН<u>Е</u>РИ (франц. carabiniers, італ. carabinieri, ісп. carabineros) – 1) Добірні стрільці в піхоті і кавалерії. В Росії в 1763 – 1896 рр. існували частини К. 2) В Італії, Чілі – *жандарми*.
КАРАБ<u>У</u>РИ (тюрк.) – важкі (з камінням або щебенем) *фашини.*
КАРАВ<u>А</u>Н [франц. caravane, з перс. кар (е) ван] – 1) Група в'ючних тварин що перевозять вантажі та людей переважно в пустельних районах. 2) Кілька транспортних суден, що рухаються одне за одним.
КАРАВ<u>А</u>НІНГ (англ. caravaning, від caravan – причеп, фургон) – пересувний будиночок Для автотуристів.
КАРАВ<u>А</u>Н-САР<u>А</u>Й (від *караван* і перс. серай – палац, будинок) – постоялий і торговельний двір для караванів.
КАРАВ<u>Е</u>ЛА (італ. caravella, ісп. carabela) – за середньовіччя три- або чотирищоглове морське вітрильне судно з складною системою вітрил.
КАРАГ<u>А</u>НА (тур.) – рід рослин родини бобових. Кущі або невеликі деревця. Поширені в Європі і Азії. Широко культивують К. *дерев'янисту*, або *жовту акацію* як декоративну й медоносну рослину. Використовують для створення живоплотів.
КАРАГ<u>Е</u>Н [англ. carrag (h) een] – промислова назва кількох видів морських червоних водоростей. Використовують у текстильній промисловості, харчовій, паперовій тощо.
КАРАК<u>А</u>Л (від тур. karakulah – чорновухий) – вид хижих ссавців родини котячих. Поширений в пустелях та передгір'ях Африки й Азії. Зовнішньо нагадує рись.
КАРАКТР<u>О</u>Н – складально-друкувальний пристрій для знакової *індикації,* тобто для перетворення електричних *імпульсів* на видимі зображення шрифтових або інших знаків.
КАР<u>А</u>КУЛЬ – кучерявий смушок з 1 – 3-денних ягнят каракульської породи овець. Він назви оазису Каракуль в Узбецькій РСР.
КАРА-К<u>У</u>РТ (від тюрк. кара – чорний і курт – комаха) – отруйний павук. Поширений у Північній Африці, Південній Європі, Середній Азії Особливо небезпечні укуси самки, вони викликають тяжке отруєння, яке іноді може спричиняти смерть.
КАРАМБ<u>О</u>ЛЬ (франц. carambole) – в більярдній грі удар своєю кулею в чужі; гра трьома кулями; червона куля, якою починають гру.
КАРАНТ<u>И</u>Н (італ. quarantena, від quaranta giorni – сорок днів) – 1) Сукупність адміністративних і медико-санітарних заходів, за допомогою яких запобігають поширенню інфекційних хвороб людини, а також знищують вогнище інфекцій. 2) Санітарний пункт для огляду осіб, суден і товарів, що прибувають з місцевостей, де є *епідемія.*
КАР<u>А</u>Т (італ. carato, з араб. кірат, від грец. κεράτιον – стручок ріжкового дерева, насіння якого служило мірою ваги) – міра, що її застосовують у ювелірній справі для визначення маси дорогоцінного каміння і перлів; т. зв. метричний К. дорівнює 200 *мг.*
КАРАТ<u>Е</u> (япон., букв. – голими руками) – японська система самозахисту без зброї, грунтується на ударах ребром долоні, кулаком, ліктем або ногою по найуразливіших місцях тіла людини; один з видів спортивної боротьби.
КАРА<u>У</u>Л (тюрк. – варта) – 1) Збройна варта, сторожа. 2) Збройний підрозділ для охорони військових об'єктів або для віддання військових почестей. 3) Несення охорони. 4) Місце, де розташована варта, сторожа.
КАРБ..., **КАРБО**..., **КАРБОН**... [від лат. carbo (carbonis) – вугілля] – у складних словах означає «сполука вуглецю».
КАРБАМ<u>І</u>Д (від *карб...* і *амід*) – азотиста органічна речовина, що її одержують з двоокису вуглецю та аміаку; використовують як добриво, для виробництва карбамідних смол,

лікарських препаратів, як домішку при годівлі жуйних тварин тощо. Інша назва – *синтетична сечовина*.
КАРБАС (вепське) – дерев'яне вітрильне чи гребне вантажне судно на Білому морі і Північній Двіні.
КАРБІДИ [від *карб...* і *... (о)їд*] – сполуки вуглецю з металами й неметалами (напр., карбід заліза, карбід *кальцію*). Застосовують у виробництві металокерамічних і вилитих твердих сплавів для металообробки, буріння гірських порід тощо.
КАРБОАНГІДРАЗА (від *карбо...* і *ангідриди*) – *фермент,* що прискорює в організмах розщеплення вугільної кислоти на воду й вуглекислий газ, а також зворотну реакцію утворення вугільної кислоти. Інша назва – *вугільна ангідраза*.
КАРБОГЕМОГЛОБІН (від *карбо...* і *гемоглобін*) – нестійка сполука *гемоглобіну* з вуглекислим газом (CO_2). Міститься в крові; переносить вуглекислий газ, що утворюється в організмі, до легень.
КАРБОГЕН [від *карбо...* і лат. (oxy) gen (ium) – кисень] – суміш вуглекислого газу з киснем. Використовують при розладах дихання внаслідок отруєння, при *асфіксії* новонароджених тощо.
КАРБОКСИГЕМОГЛОБІН [від *карб...,* лат. oxy (genium) – кисень і *гемоглобін*] – малостійка сполука гемоглобіну крові з чадним газом. К. не здатний сполучатися з киснем. В оточенні чадного газу майже весь гемоглобін може перетворитись на К., внаслідок чого людина чи тварина отруюється.
КАРБОКСИЛ [від *карб...* і лат. oxy (genium) – кисень] – одновалентна група СООН, яка є функціональною групою органічних кислот. Інша назва – *карбоксильна група*.
КАРБОКСИЛІАЗИ [від *карб...,* лат. oxy (genium) – кисень і *ліази*] – те саме, що й *декарбоксилази.*
КАРБОКСИПЕПТИДАЗИ [від *карб...,* лат. oxy (genium) – кисень і *пептидази*] – група *ферментів,* яка зумовлює ступінчастий *гідроліз* білків і *поліпептидів.*
КАРБОЛЕН (від лат. carbo – вугілля) – лікарський препарат. Застосовують як адсорбуючий (див. *Адсорбція*) засіб при *метеоризмі* й *диспепсії.*
КАРБОЛІНЕУМ (від *карб...* і лат. oleum – олія) – препарат, створений на основі сланцевої, торфової (див. *Торф*) або кам'яновугільної смоли, що його застосовують у вигляді водної *емульсії* для боротьби з шкідниками садових культур.
КАРБОЛІТ (від *карбо...* і *...літ*) – *пластмаса,* що її одержують з *формаліну* й *фенолу (карболової* кислоти). З К. виробляють електричні ізолятори, ґудзики, пряжки тощо.
КАРБОЛОВА кислота (від *карб...* і *...ол*) – органічна сполука; безбарвні кристали з характерним запахом, що забарвлюються на повітрі в рожевий колір, отруйна. Застосовують у виробництві *пластмас,* синтетичних волокон, барвників, лікарських препаратів, а також для дезинфекції. Інша назва – *фенол*.
КАРБОН, КАРБОНОВИЙ ПЕРІОД [від лат. carbo (carbonis) – вугілля] – п'ятий *період* палеозойської ери геологічної історії Землі (див. *Палеозой*). Розпочався близько 350 млн. років тому, тривав близько 70 млн. років. Відклади цього періоду становлять кам'яновугільну систему. Інша назва – *кам'яновугільний період*.
КАРБОН... – див. *Карб...*
КАРБОНАД (франц. carbonnade, з італ. carbonata, від лат. carbo – вугілля) – делікатесний продукт з свіжого філе свинини. Натерте часником або мускатним горіхом й посолене філе смажать на листах.
КАРБОНАДО (ісп. carbonado, букв. – обвуглений, від лат. carbo – вугілля) – тонкозернистий, іноді поруватий різновид *алмазу.* Внаслідок високого опору до стирання широко застосовують у техніці.
КАРБОНАРІЇ (італ. carbonari, букв. – вуглярі, від лат. carbo – вугілля) – члени таємної політичної організації, що існувала на початку 19 ст. в Італії; боролися проти чужоземного гніту, за возз'єднання Італії. Назва пов'язана з легендою про походження К. від

середньовічних вуглярів. Пізніше виник рух К. у Франції, Швейцарії, на Балканах. Головною метою французьких К. було повалення династії Бурбонів.
КАРБОН<u>А</u>ТИ [від лат. carbo (carbonis) – вугілля] – солі вугільної кислоти (напр., сода, *поташ);* дуже поширені мінерали – *кальцит* і *доломіт.* Застосовують К. у будівництві, хімічній промисловості, в оптиці тощо.
КАРБОНАТИЗ<u>А</u>ЦІЯ – процес зміни гірських порід, що зумовлює утворення *карбонатів* кальцію, магнію, заліза та інших металів.
КАРБОНАТ<u>И</u>ТИ – гірські породи, що складаються переважно з *карбонатів.* Сировина для одержання ряду металів.
КАРБОНІЗ<u>А</u>ЦІЯ [від лат. carbo (carbonis) – вугілля] – насичення будь-якого розчину вуглекислим газом. Застосовують при виготовленні соди, в металургії *алюмінію* тощо.
КАРБОН<u>І</u>ЛЬНИЙ [від лат. carbo (carbonis) – вугілля] – той, що належить до вуглецю; *к-а група* – група > C = O, яка є складовою частиною *альдегідів* та *кетонів.*
КАРБОН<u>І</u>ТИ [від лат. carbo (carbonis) – вугілля] – вибухові речовини; суміш *нітрогліцерину,* житнього борошна й *селітри;* належать до *динамітів.*
КАРБ<u>О</u>НОВІ кислоти [від лат. carbo (carbonis) – вугілля] – органічні сполуки, що містять карбоксильну групу (напр., *бензойна* кислота, оцтова кислота).
КАРБОР<u>У</u>НД [від *карбо...* і *(ко) рунд*] – сполука *кремнію* з вуглецем; кристалічна речовина, за твердістю поступається лише *алмазові,* застосовують як *абразиви,* для виготовлення вогнетривких плит, нагрівальних стрижнів для електропечей тощо.
КАРБОТЕРМ<u>І</u>Я (від *карбо...* і *...термія*) – одержання металів з їхніх сполук відновленням вуглецем і вуглевмісними матеріалами, що супроводиться підвищенням температури.
КАРБ<u>У</u>НКУЛ (від лат. carbunculus – вуглик) – гнійне запалення глибоких шарів шкіри й підшкірної клітковини з одночасним ураженням волосяних сумок та сальних залоз; виникає внаслідок зараження ушкодженої шкіри гноєтворними мікроорганізмами.
КАРБЮР<u>А</u>ТОР (франц. carburateur) – пристрій для *карбюрації.*
КАРБЮР<u>А</u>ЦІЯ (франц. carburation) – приготування пальної суміші з рідкого палива й повітря для живлення двигуна внутрішнього згоряння.
КАРБЮРИЗ<u>А</u>ТОР (від лат. carbo – вугілля і uro – палю) – матеріал, за допомогою якого цементують (збагачують вуглецем) поверхню сталевих виробів. Найпоширеніший твердий К. – деревне вугілля, просочене розчинами мінеральних солей – вуглекислими *барієм, кальцієм* тощо.
КАРБЮРУВ<u>А</u>ТИ (франц. carburer) – провадити *карбюрацію.*
К<u>А</u>РГО (від ісп. cargo – навантаження, тягар, обов'язок) – 1) Судновий вантаж. 2) Страхування вантажів, що їх транспортують.
К<u>А</u>РДА (від франц. carde – вовночесалка) – шкіряна або з прогумованої тканини стрічка, усаджена сталевими голками для машинного прочісування вовни, бавовни, льону або для утворення ворсу.
КАРДАМ<u>О</u>Н (грец. κάρδαμον) – вид багаторічних тропічних трав'янистих рослин родини імбирних. Насіння використовують у кулінарії як прянощі, олію з насіння – в харчовій, тютюновій промисловості, а також у медицині.
КАРД<u>А</u>Н – 1) Пристрій для збереження незмінним положення підвішеного тіла (див. *Гіроскоп*) при будь-яких поворотах його опор. 2) Механізм (шарнір), що забезпечує обертання двох валів під змінним кутом. Від прізвища італійського вченого Дж. Кардано.
КАРД<u>А</u>ННИЙ – пов'язаний з *карданом; к. вал* – вал з карданом на одному або на обох кінцях; *к-а передача* – пристрій, що за допомогою к. вала передає обертання від коробки передач машини до її веденої (робочої) частини.
КАРДИН<u>А</u>Л (від лат. cardinalis – головний) – 1) У католицькій церкві вища після папи римського духовна особа. З числа К. на *конклаві* обирається папа. 2) Птах родини вівсянкових. Поширений в Північній та Центральній Америці. Оперення самця яскраво-червоного кольору (колір кардинальської мантії – звідси й назва).

КАРДИНАЛЬНИЙ (від лат. cardinalis – головний) – основний, найголовніший, найгрунтовніший.
КАРДИТ (від грец. καρδία – серце) – загальна назва хвороб серця.
КАРДІО... (від грец. καρδία – серце) – у складних словах відповідає поняттю «серце».
КАРДІОГРАМА, (від *кардіо...* і *...грама*) – графічне зображення діяльності серця за допомогою приладу кардіографа.
КАРДІОГРАФІЯ (від *кардіо...* і *...графія*) – графічний запис серцевих поштовхів; метод реєстрації скоротливої функції серця.
КАРДІОЇДА (від *кардіо...* і *...оїд*) – *епіциклоїда,* у якої *діаметри* рухомого й нерухомого кіл однакові. К. схожа з контуром серця.
КАРДІОЛОГІЯ (від *кардіо...* і *...логія*) – наука, яка вивчає роботу серця, обмін речовин у серцевому м'язі, хвороби серцево-судинної системи, лікування та профілактику їх.
КАРДІОМОНІТОР (від *кардіо...* і лат. monitor – наглядач) – прилад, що його застосовують при операціях на серці – для контролю за діяльністю оперованого серця та регулювання його роботи.
КАРДІОРЕВМАТОЛОГІЯ (від *кардіо...* і *ревматологія*) – розділ *медицини,* який вивчає захворювання серця під час ревматизму.
КАРДІОСИГНАЛІЗАТОР (від *кардіо...* і *сигнал*) – прилад, за допомогою якого спостерігають на екрані *осцилографа* зміни *електрокардіограми* хворої людини.
КАРДІОСКЛЕРОЗ (від *кардіо...* і *склероз*) – захворювання людини, в основі якого лежить розростання в м'язах серця (внаслідок запалення або недостатнього кровопостачання) сполучної тканини.
КАРДІОСКОП (від *кардіо...* і *...скоп*) – прилад для зорового (візуального) спостереження за діяльністю серця.
КАРДІОТАХОМЕТР (від *кардіо...* і *тахометр*) – прилад для виміру частоти пульсування та роботи серця.
КАРДІОХІРУРГІЯ (від *кардіо...* і *хірургія*) – лікування серця за допомогою хірургічних операцій.
КАРДІОЦИКЛОГРАФ (від *кардіо..., цикл* і *...граф*) – прилад, який використовують для кардіологічного обслідування хворих.
КАРДІЯ (грец. καρδία) – серце; вхід до шлунка.
...КАРДІЯ (від грец. καρδία – серце) – у складних словах вказує на захворювання серця або порушення серцевої діяльності, напр. стенокардія.
КАРЕ (франц. carre, букв. – квадрат) – 1) У 17 – 19 ст. бойове шикування піхоти у вигляді чотирикутника (фронтом назовні), головним чином для відбивання атак кінноти. 2) Те, що має форму чотирикутника.
КАР'ЄР [1] (франц. carriere, від італ. carriera – біг) – біг коня з граничною швидкістю; вид *алюру.*
КАР'ЄР [2] (франц. carriere, від лат. quadraria – каменоломня) – гірниче підприємство, що добуває вугілля, руди й нерудні корисні копалини відкритим способом. К. називають також гірничі виробки, що виникають під час добування корисних копалин відкритим способом.
КАР'ЄРА (італ. carriera – біг, життєвий шлях, поприще, від лат. carrus – віз, візок) – 1) Швидке й успішне просування в службовій, суспільній, науковій та іншій діяльності; досягнення популярності, вигоди. 2) Рід діяльності (напр., К. актора, К. лікаря).
КАР'ЄРИЗМ (від *кар'єра*) – гонитва за особистим успіхом у службовій та іншій діяльності через честолюбство чи з корисливих мотивів на шкоду суспільним інтересам.
КАРИБУ (алгонкінське) – загальна назва кількох рас дикого північного оленя.
КАРИКАТУРА (італ. caricatura, від caricare – перевантажувати, перебільшувати) – 1) Сатиричний або гумористичний малюнок загостреного критично-викривального характеру, 2) Переносно – смішне наслідування, перекручування оригіналу.

КАРИЛЬЙОН, **КАРІЙОН** (франц. carillon, букв. – дзвоніння в усі дзвони) – 1) Музична п’єса, що імітує передзвін. 2) Ударний музичний інструмент – набір точно налагоджених дзвонів.
КАРІАТИДА [грец. Καρυάτις (Καρνάτιδος)] – *архіт.* вертикальна підпора (колона) у вигляді жіночої постаті.
КАРІЄС (від лат. caries – гниття) – руйнування тканини кістки в людини й хребетних тварин; виникає внаслідок запально-дистрофічних процесів (напр., при *остеомієліті, туберкульозі, сифілісі* тощо). Поширеним є К. *зубів*, при якому руйнуються тверді тканини зуба. Інша назва – *костоїда*.
КАРІЙОН – див. *Карильйон.*
КАРІО... (від грец. κάρυον – горіх, ядро) – у складних словах відповідає поняттю «ядро клітини».
КАРІОГАМІЯ (від *каріо...* і *...гамія*) – злиття ядер статевих клітин (чоловічої і жіночої *гамет*) в ядро *зиготи.*
КАРІОЗНИЙ (від лат. cariosus – гнилий) – уражений *карієсом.*
КАРІОКІНЕЗ (від *каріо...* і *...кінез*) – те саме, що й *мітоз.*
КАРІОЛІЗИС (від *каріо...* і грец. λύσις – розпад) – 1) Розчинення клітинного ядра; останній етап *некробіозу,* який передує смерті клітини. 2) Зникнення структури клітинного ядра в період між двома фазами його поділу.
КАРІОЛІМФА (від *каріо...* і *лімфа*) – те саме, що й *каріоплазма.*
КАРІОЛОГІЯ (від *каріо...* і *...логія*) – розділ *цитології,* предметом вивчення якого є клітинне ядро в цілому та його окремі компоненти (хромосоми, ядерця, ядерна оболонка тощо).
КАРІОПЛАЗМА (від *каріо...* і *плазма*) – вміст клітинного ядра. Інші назви – *каріолімфа, ядерний сік*.
КАРІОРЕКСИС (від *каріо...* і грец. ῥῆξις – розрив) – розпад клітинного ядра на частини; один з проміжних етапів *некробіозу,* який передує загибелі клітин.
КАРІОТИП (від *каріо...* і *тип*) – сукупність *хромосом* диплоїдного набору, характерного для клітин даного виду рослинних чи тваринних організмів.
КАРІЯ (від грец. κάρυον – горіх) – рід деревних рослин родини горіхових. Поширені в Північній Америці, в Центральній та Східній Азії. Деякі види культивують. Горіхи деяких видів їстівні, олію горіхів використовують у кондитерській промисловості.
КАРКАС (франц. carcasse, від італ. carcassa) – кістяк, несуча основа будь-якого виробу, що складається з комбінації лінійних елементів, скріплених між собою. К. бувають з деревини, сталі, залізобетону тощо.
КАРМА (санскр. – діяння, відплата) – в індійських релігійно-філософських системах (*буддизмі, брахманізмі* та ін.) закон відплати, який відповідно до моральної поведінки людини нібито визначає характер її наступного існування (перевтілення після смерті).
КАРМАЗИН (італ. carmesino, з перс. кермез – багряний, від санскр. крміс – черв’як) – сукно темно-червоного кольору.
КАРМАНЬЙОЛА (франц. carmagnole) – 1) Французька революційна пісня, складена повсталим народом у Парижі в 1792 р. у зв’язку з падінням королівської влади. 2) Народна пісня-танок. 3) Куртка з вузькими фалдами – одяг *якобінців.* Від назви італійського м. Карманьйоли.
КАРМЕЛІТИ (лат. carmeliti) – члени католицького чернечого ордену, заснованого в 2-й половині 12 ст. у Палестині на горі Кармель (звідси й назва). Існують в Італії, Франції, Іспанії та деяких інших країнах. К. часто виступають як місіонери в країнах, що розвиваються, сприяючи проведенню політики *неоколоніалізму.*
КАРМІН (франц. carmin, від араб. кірміз – багряний і лат. minium – *кіновар*) – яскраво-червона фарба. К. добувають з тіла комах *кошеніль.* Застосовують у живопису, парфюмерії, ситцевибиванні тощо.

КАРНАВ<u>А</u>Л (франц. carnaval, італ. carnevale) – масове народне гуляння з вуличною процесією, маскарадом, розвагами.
КАРН<u>А</u>Й – духовий музичний інструмент (труба), поширений в Узбекистані, країнах Середнього й Близького Сходу.
КАРНАЛ<u>І</u>Т – мінерал класу хлоридів, переважно білий або безбарвний. Сировина для одержання калійних солей, магнію. Від прізвища німецького геолога Р. Карналла.
КАРНОТ<u>И</u>Т – мінерал класу фосфатів, яскраво-жовтого кольору; руда урану, ванадію. Від прізвища французького хіміка А. Карно.
КАРОТ<u>А</u>Ж (франц. carottage, від carotte – буровий керн, букв. – морква) – геофізичне дослідження свердловин електричними, магнітними, радіоактивними, акустичними та іншими методами з метою вивчення геологічної будови місцевості та виявлення корисних копалин.
КАРОТ<u>Е</u>ЛЬ (від лат. carota – морква) – група ранньостиглих сортів моркви посівної.
КАРОТ<u>И</u>Н (від лат. carota – морква) – оранжево-жовтий пігмент; найбільше його в моркві, помідорах, яєчних жовтках. У медицині препарати К. використовують при *А-авітамінозі.*
КАРОТИН<u>О</u>ЇДИ (від *каротин* і *...оїд*) – природні барвні речовини, що трапляються в тканинах рослин і тварин. Вважають, що К. беруть участь у *фотосинтезі,* зумовлюють рухову реакцію на світло у найпростіших і рослин. Окремі К. (β-каротин) є попередником вітаміну А. Деякі К. використовують у харчовій промисловості.
КАРП<u>Е</u>ЛА (від грец. καρπός – плід) – видозмінений листок у квітках покритонасінних рослин, на якому розвиваються насінні зачатки. Із однієї або кількох К. утворюється маточка. Інша назва – *плодолисток*.
КАРПОЛ<u>О</u>ГІЯ (від грец. καρπός – плід і *...логія*) – розділ *морфології* рослин, що вивчає плоди й насіння.
КАРСТ – комплекс явищ, пов'язаних з розчиненням гірських порід водою; розвивається у вапняках, *гіпсах, ангідритах,* солях та інших розчинних породах. У результаті карстових процесів утворюються своєрідні форми рельєфу (лійки, печери). Від назви плато Карст у Югославії.
КАРТ (англ. cart, букв. – візок) – гоночний мікролітражний автомобіль без кузова, пружної підвіски коліс і *диференціала.*
К<u>А</u>РТА (лат. charta, від грец. χάρτης – аркуш папірусу) – 1) Зменшене узагальнене зображення земної, місячної поверхні, зоряного неба тощо. 2) Бланк з переліком якихось відомостей.
КАРТ-БЛ<u>А</u>НШ (франц. carte blanche, букв, – білий аркуш) – 1) Чистий бланк, підписаний особою, яка надає іншій особі право заповнити його. 2) Переносно – необмежене повноваження.
КАРТЕЗІ<u>А</u>НИ – див. *Картузіанці.*
КАРТЕЗІ<u>А</u>НСТВО – напрям у філософії і природознавстві 17 – 18 ст., теоретичною основою якого було вчення Р. Декарта (латинізоване ім'я – Картезіус, звідси й назва). Для К. характерні *раціоналізм* у теорії пізнання і механістичний матеріалізм у поясненні явищ природи.
КАРТЕЗІ<u>А</u>НЦІ – 1) Послідовники вчення французького філософа Р. Декарта. 2) Див. *Картузіанці.*
КАРТ<u>Е</u>ЛЬ (франц. cartel, з італ. cartello, від carta – папір, документ) – 1) Одна з форм капіталістичних монополій; об'єднання капіталістичних підприємств (однієї чи кількох країн), на яких виробляють переважно однорідну продукцію. 2) Об'єднання чи угода між політичними партіями капіталістичних країн у якому-небудь питанні. 3) В середні віки спершу – порядок змагань на лицарських турнірах, потім – писаний виклик на поєдинок.
К<u>А</u>РТЕР (англ. carter) – 1) Нижня частина двигуна (автомобільного, авіаційного), що захищає шатуни й колінчастий вал від пошкоджень, бруду й пилу. 2) Металевий корпус

поршневих машин, зубчастих передач тощо. Всередині К. розміщують вали, осі та інші деталі, до К. прикріплюють *циліндри* й різні *агрегати.*

КАРТИНГ (англ. carting) – гонки на *картах* по дуже складних, з великим числом поворотів трасах завдовжки 400 – 12 000 *м.*

КАРТОГРАМА (від *карта* і *...грама*) – схематична карта, на якій за допомогою штрихування або забарвлення показано середню інтенсивність будь-якого явища в межах зображених на ній територіальних одиниць (густоту населення, питому вагу орних земель).

КАРТОГРАФІЯ (від *карта* і *...графія*) – наука про географічні карти, методи створення та використання їх.

КАРТОДІАГРАМА (від *карта* і *діаграма*) – схематична географічна карта, на якій за допомогою фігур (стовпчиків, кіл, квадратів) показано сумарну величину будь-якого явища в межах зображуваних на ній територіальних одиниць.

КАРТОМЕТРІЯ (від *карта* і *...метрія*) – розділ *картографії,* що вивчає способи вимірювання по картах різних географічних об’єктів для визначення їхніх площ, довжин, об’ємів.

КАРТОСХЕМА (від *карта* і *схема*) – спрощена карта без картографічної сітки, яка дає загальне уявлення про зображуване явище.

КАРТОТЕКА (від *карта* і *...тека*) – 1) Система карток з довідковими, обліковими чи іншими даними. 2) Скринька або шафа для зберігання карток.

КАРТУЗІАНЦІ, **КАРТЕЗІАНИ**, **КАРТЕЗІАНЦІ** (лат. carthusiani) – чернечий орден, заснований в 11 ст. у Франції в долині Шартрез, латинська назва якої Картузія.

КАРТУЛІ – грузинський народний парний танок. Відомий під назвою лезгінки.

КАРТУЛЯРІЇ (лат. chartularia, від charta – грамота) – збірники копій грамот, якими за середньовіччя в Західній Європі юридично оформлялися переважно земельні дарування на користь церкви; до К. включалися також копії королівських пожалувань, а інколи й копії угод між світськими особами.

КАРТУШ (франц. cartouche, від італ. cartoccio, букв. – згорток) – скульптурна (ліпна) або графічна прикраса у вигляді декоративно обрамленого щита чи напіврозгорнутого сувою, на яких вміщують написи, герби, емблеми тощо.

КАРУГАНАГ – осетинський музичний ударний інструмент типу *кастаньєт.*

КАРУСЕЛЬ (франц. carrousel, від італ. carosello) – 1) Споруда для катання по кругу на народних гуляннях, ярмарках тощо. 2) Вид кінного змагання.

КАРУСЕЛЬНИЙ – той, що застосовує обертання навколо вертикальної осі.

КАРЦИНОЛОГІЯ (від грец. καρκίνος – рак і *...логія*) – розділ *зоології,* який вивчає ракоподібних.

КАРЦИНОМА (від грец. καρκίνος – рак і *...ома*) – рак, злоякісна пухлина, яка розвивається з епітеліальної (покривної) тканини у людини й тварин.

КАСА (італ. cassa, від лат. capsa – сховище, скриня) – 1) Готівка на підприємстві, в організації для розрахунків по заробітній платі тощо. 2) Рахунок бухгалтерського обліку, на якому відображають рух коштів на підприємствах і в організаціях. 3) Структурний підрозділ, напр. в банках. 4) Кредитна установа (напр., ощадна К.). 5) Приміщення для прийому і видачі готівки. 6) Пристрій для збору готівки в міському транспорті, що працює без кондукторів. 7) Плоский ящик, поділений поздовжніми і поперечними перегородками на гнізда, в яких містяться набірні знаки – літери.

КАСАНДРА (грец. Κασάνδρα – *Кассандра*) – рід вічнозелених рослин родини вересових. Поширені в Північній Європі, Північній Азії і Північній Америці.

КАСАЦІЯ (лат. cassatio – скасування, знищення, від casso – розбиваю, руйную) – 1) Форма оскарження і перевірки вищестоящим судом рішень, вироків, ухвал чи постанов суду, які ще не набрали законної сили. Див. також *Апеляція.* 2) Процесуальний документ, в якому заявник оскаржує вирок, рішення, ухвалу чи постанову суду. 3) К. *виборів* – у буржуазному праві скасування виборів у разі визнання їх недійсними.

КАСЕТА (від франц. cassette – скринька) – 1) Світлонепроникний футляр для зберігання світлочутливих фото- й кіноплівок. 2) К. *магнітофонна* – закрита плоска коробка, в якій розміщують магнітну стрічку.

КАСИДА (араб.) – в арабській поезії вірш хвалебного або повчального характеру.

КАСИК, **КАЦИК** (ісп. cacique, з аравакської) – 1) Вождь і старійшина індіанського племені в Центральній Америці до її завоювання іспанцями. 2) В деяких країнах Латинської Америки та в Іспанії великий поміщик, куркуль.

КАСИТЕРИТ (від грец. κασσίτερος – олово) – мінерал класу окисів і гідроокисів, темно-бурого, чорного, жовтого кольорів. Руда олова.

КАСІЯ (грец. κασία) рід тропічних та субтропічних рослин родини бобових. Листки й плоди застосовують у медицині як проносне; деякі види мають цінну деревину.

КАСКАД (франц. cascade, з італ. cascata, від cascare – стрімко падати) – 1) Природний або штучний водоспад уступами, сходами. 2) К. *підсилення* – частина підсилювача яка складається з електронної лампи чи напівпровідникового приладу і елементів схеми; є складовою частиною радіоапаратури й обладнання автоматики. 3) К. *електромашинний* – агрегат з двох чи більше електричних машин, що з'єднані для економічного регулювання швидкості обертання й підвищення його коефіцієнта потужності. 4) К. *гідростанцій* – група гідроелектричних станцій, які розміщені за течією водяного потоку (уступами). 5) Переносно – швидкий, нестримний потік.

КАСКАДНИЙ – 1) Належний до *каскаду* (напр., к-е вмикання, к-і зливи, к-а піч, к. холодильник). 2) заст. Оперетковий, шансонетний (напр., к. танець).

КАСКО (від італ. casco – шолом) – 1) Страхування корпусів суден з усіма механізмами й оснасткою. 2) Страхування перевізних засобів.

КАССАНДРА (грец. Κασσάνδρα) – 1) В давньогрецькому епосі найвродливіша дочка троянського царя Пріама, пророчиця, правдивим, але зловісним віщуванням якої ніхто не вірив. 2) Переносно – віщувальниця недолі.

КАССІОПЕЯ (грец. Κασσιέπεια) – 1) У давньогрецькій міфології мати *Андромеди.* 2) Сузір'я Північної півкулі зоряного неба, п'ять найяскравіших зірок якого розміщені у вигляді літери W.

КАСТА (португ. casta – рід, походження, від лат. castus – чистий) – 1) Замкнена група людей, місце якої у виробничому і суспільному житті визначено певними звичаями і законами. Для К. характерна *ендогамія,* сувора регламентація відносин тощо. 2) Переносно – замкнена суспільна група, що зберігає свою відокремленість і групові привілеї.

КАСТАНЬЄТИ (ісп. castanetas, від лат. castanea – каштан) – іспанський народний музичний інструмент з двох пар зв'язаних дерев'яних чи пластмасових пластинок у формі раковин.

КАСТОВИЙ – властивий *касті;* відособлений, замкнутий, привілейований.

КАСТОР (від грец. κάστωρ – бобер) – цупке вовняне, з ворсом на споді, сукно.

КАСТРАТ (лат. castratus – вихолощений) – особина чоловічої статі, в якої видалені статеві залози (див. *Кастрація*).

КАСТРАЦІЯ (лат. castratio, від castro – вихолощую) – штучне видалення статевих залоз у тварин і людини та видалення генеративних органів у рослин при *гібридизації.*

КАСУВАТИ (від лат. casso – розстроюю, руйную) – відміняти щось (напр., рішення суду).

КАТ (голл. kat, англ. cat) – 1) Різновид судна в Данії. 2) Снасть для підтягування якоря на палубу після того, як його витягнуто з води.

КАТА... (грец. κατα...) – префікс, що означає рух униз, протидію, посилення, перехідність або завершення.

КАТАБОЛІЗМ (від грец. καταβολή – скидання, руйнування) – одна з сторін внутрішньоклітинного *метаболізму,* що являє собою сукупність реакцій, які

супроводяться розпадом (дисиміляцією) складних органічних сполук. Протилежне – *анаболізм.*

КАТАГЕН<u>Е</u>З (від *ката...* і *...генез*) – 1) Напрям еволюційного процесу, що призводить до спрощення будови й функції організмів. 2) Зміна осадочних гірських порід після виникнення їх у результаті *діагенезу до* перетворення в метаморфічні породи.

КАТАДІОПТР<u>И</u>ЧНА СИСТЕМА (від *ката...* і *діоптричний*) – *оптична система,* яка складається з дзеркал і *лінз.*

КАТАКЛ<u>А</u>З (від грец. κατάκλασις – переломлення, розсіювання) – деформація й подрібнення мінералів всередині гірської породи, зумовлені *тектонічними* рухами.

КАТАКЛ<u>І</u>ЗМ (від грец. κατακλυσμός – повінь, потоп, загибель) – 1) Руйнівна раптова повінь. 2) Раптовий переворот, *катастрофа.*

КАТАК<u>О</u>МБИ (італ. catacombe, від лат. catacumba – підземна гробниця) – підземні приміщення природного або штучного походження, які в давнину використовували для відправи релігійних обрядів та для поховання померлих. Іноді К. – залишені підземні каменоломні (К. Одеси тощо).

КАТАЛ<u>А</u>ЗА (від грец. καταλλάσσω – змінюю) – *фермент,* який спрямовує розщеплення перекису водню на воду й молекулярний кисень. Міститься в тканинах майже всіх тварин і рослин. Захищає організм від отруйної дії перекису водню, що в ньому утворюється.

КАТАЛ<u>Е</u>КТИКА (від грец. καταληκτικός – усічений, скорочений) – розділ давньої поетики про кінцівки вірша, тобто склади слів, які йдуть після останнього наголосу віршованого рядка.

КАТАЛЕКТ<u>И</u>ЧНИЙ (від грец. καταληκτικός – усічений, скорочений) – той, що стосується *каталектики,* пов’язаний з нею; *к. вірш* – вірш з усіченою кінцівкою, без одного складу в останній його стопі.

КАТАЛ<u>Е</u>ПСІЯ (від грец. κατάληψις – охоплення, оволодіння, утримування) – втрата тілом людини рухомості, виникає при *шизофренії, енцефаліті, істерії, гіпнозі* тощо.

КАТ<u>А</u>ЛІЗ (від грец. κατάλυσις – руйнування) – зміна швидкості хімічних реакцій в присутності *каталізаторів.* Застосовують у виробництві аміаку, сірчаної і азотної кислот, каучуку, синтетичних смол і пластмас тощо.

КАТАЛІЗ<u>А</u>ТОРИ (від *каталіз*) – речовини, що змінюють швидкість хімічних реакцій, а самі залишаються хімічно й кількісно незмінними. В хімічних технологічних процесах застосовують як К. здебільшого дуже подрібнені метали.

КАТАЛІТ<u>И</u>ЧНИЙ – той, що належить до *каталізу*; *к-і отрути* – речовини, що спричинюють «отруєння» *каталізатора,* тобто знижують його активність.

КАТАЛ<u>О</u>Г (від грец. κατάλογος – список) – 1) Систематизований перелік книг, картин, музейних експонатів та інших предметів, складений для полегшення їх розшуку. 2) Перелік зір з визначеннями місць розташування їх у *Галактиці* або за іншою ознакою.

КАТ<u>А</u>ЛЬПА (англ. catalpa, з карибського kutulpa, букв. – окрилена голова) – рід листопадних дерев родини бігнонієвих. Поширені в Японії, Китаї та Північній Америці. Окремі види культивують як декоративні.

КАТАМАР<u>А</u>Н (від тамільського каттумарам, букв. – зв’язані колоди) – 1) Пліт або гребне чи вітрильне судно, що складається з кількох з’єднаних між собою колод. 2) Сучасне двокорпусне (зі спільною палубою) або однокорпусне (з поплавками-балансирами за бортом) судно.

КАТ<u>А</u>МНЕЗ (від грец. καταμνημονενω – запам’ятовую) – зведення всієї інформації про хворого; збирають її одноразово або багаторазово після закінчення попереднього спостереження.

КАТАМОРФ<u>О</u>З (від *ката...* і *...морфоз*) – напрям еволюційного процесу, пов’язаний із зміною умов середовища і спрощенням загальної будови організму. Окремим випадком К. є *гіпоморфоз.*

КАТАП<u>У</u>ЛЬТА (лат. catapulta, з грец. καταπέλτης) – 1) Стародавня військова метальна (камінням, колодами тощо) машина. 2) Пристрій, що надає початкової (стартової)

швидкості апаратам які злітають з невеликих майданчиків. 3) Пристрій для автоматичного викидання льотчика з літака в разі аварії.

КАТАР (грец. καταρροος, від καταρρέω – стікаю, протікаю) – запальне ураження слизових оболонок людини та тварин, при якому з їх поверхонь виділяється випіт (сироватковий, слизовий, гнійний). Спричинюють К. різні хвороботворні мікроорганізми, а також хімічні та механічні подразнення.

КАТАРАКТ (від грец. καταρράκτης – водоспад) – вид гідравлічного або пневматичного *амортизатора,* застосовуваного в регуляторах.

КАТАРАКТА (від грец. καταρράκτης – водоспад) – помутніння кришталика ока. Розвивається внаслідок порушення обміну речовин, при різних ушкодженнях кришталика, а також як ускладнення інших хвороб (напр., при *глаукомі* тощо). Іноді К. бувають природжені.

КАТАРАЛЬНИЙ (від *катар*) – запальний; *к-а пневмонія* – вогнищеве запалення легень.

КАТАРИ (від грец. καθαρός – чистий) – послідовники поширеної в Західній Європі 11 – 13 ст. *єресі,* що була виразом протесту експлуатованих мас проти феодального гноблення; проповідувала *аскетизм,* не визнавала церковної *ієрархії.* В 13 – 14 ст. єресь К. була знищена *інквізицією.* Вчення К. покладено в основу єресі *альбігойців.*

КАТАРСИС (грец. κάθαρσις, букв. – очищення) – у давньогрецькій філософії сутність естетичного переживання. За Платоном, К. – звільнення душі від тіла, від пристрастей або від насолод; за Арістотелем, К. – очищення *емоцій* мистецтвом.

КАТАСТРОФА (від грец. καταστροφή – переворот, кінець, загибель) – 1) Несподіване лихо, подія, що спричинює тяжкі наслідки, руйнування. 2) Центральна подія в драматичному творі, що передує розв'язці й зумовлює її.

КАТАСТРОФІЗМ (франц. catastrophisme, від грєц. καταστροφή – переворот, поворот) – метафізичне вчення, за яким розвиток земної кори й органічного світу відбувається нібито внаслідок періодичних всеземних геологічних катастроф і потопів які настають після тривалого періоду спокою. Інша назва – *теорія катастроф*.

КАТАТЕРМОМЕТР (від *ката...* і *термометр*) – спиртовий термометр для вимірювання охолодження, що спричинюється повітрям. Застосовують у *кататермометрії.*

КАТАТЕРМОМЕТРІЯ (від *ката...* і *термометрія*) – сумарна оцінка вологості та швидкості руху повітря за показаннями *кататермометра.*

КАТАТОНІЯ (від *ката...* і *...тонія*) – нервово-психічний розлад, при якому хворий не їсть, часто застигає в якомусь положенні, іноді перебуває в стані збудження тощо. Спостерігається при *шизофренії* та інших психічних захворюваннях.

КАТАФІЛАКСІЯ (від *ката...* і грец. φῦλαξις – охорона, самозахист) – знижена стійкість пошкоджених тканин людини й тварин до дії хвороботворних мікробів.

КАТАХРЕЗА (від грец. κατάχρησις – зловживання) – вид *тропа,* в якому слова і звороти вжиті у неприродному, часто перебільшеному значенні; різновид гіперболічної метафори, а в звичайному реченні – мовна помилка, що стала нормою вживання (напр., червоне чорнило).

КАТЕГОРИЧНИЙ (від грец. κατηγορικός – стверджуючий, обвинувачуючий) – 1) Рішучий, безумовний, безперечний. 2) К. *імператив* – див. *Імператив.* 3) *К-е судження* – логічне судження, в якому відношення між *суб'єктом* і *предикатом* є цілком визначеним і не обмежується якимись умовами.

КАТЕГОРІЯ (від грец. κατηγορία – обвинувачення; ознака) – 1) *філософ.* Загальне поняття, яке відображає універсальні властивості і відношення об'єктивної дійсності, загальні закономірності розвитку всіх матеріальних, природних і духовних явищ. 2) Родове поняття, що позначає розряд предметів. 3) Група однорідних предметів, явищ, осіб.

КАТЕДЕР-СОЦІАЛІЗМ (нім. Katheder-socializmus, від Katheder – *кафедра*) – різновидність буржуазного соціалізму; виник у Німеччині в 2-й половині 19 ст. Об'єднував групу буржуазно-ліберальних професорів-економістів, які під виглядом

соціалізму пропагували «теорію» мирного вростання *капіталізму* в *соціалізм,* перекручували марксизм і намагалися пристосувати його до інтересів буржуазії.
КАТЕЛЕКТРОТОН [від *кат (од)* і *електротон*] – стан підвищеної збудженості в ділянці, де прикладають *катод* при пропусканні постійного струму по нерву або іншій збудливій тканині.
КАТЕНОЇД (від лат. catena – ланцюг і *...оїд*) – поверхня, що утворюється внаслідок обертання ланцюгової лінії (плоскої кривої, що її набуває однорідна важка нитка, закріплена в двох точках на віддалі, коротшій за довжину нитки) навколо її осі.
КАТЕР (англ. cutter, від cut – розрізати) – 1) Невелике самохідне судно для перевезення людей та вантажів, для військових потреб (К. ракетні, торпедні, сторожові, десантні тощо), спортивних і промислових цілей. 2) Військово-морська вітрильно-гребна шлюпка на 10 – 18 весел.
КАТЕТ (від грец. κάθετος – прямовисний, перпендикулярний) – кожна з двох сторін прямокутного трикутника, між якими лежить прямий кут.
КАТЕТЕР (від грец. καθετήρ – зонд) – медичний інструмент у вигляді трубки (з гуми, пластмаси, металу тощо), що його застосовують при *катетеризації.*
КАТЕТЕРИЗАЦІЯ – введення *катетера* в порожнини організму людини й тварин для спорожнення і промивання їх.
КАТЕТОМЕТР (від грец. κάθετος – прямовисний і *...метр*) – прилад, яким вимірюють віддаль по вертикалі між двома точками, що можуть бути і не на одній вертикалі.
КАТЕХІЗИС (від грец. κατήχησις – усне повчання, настанова) – 1) Виклад основ християнського віровчення (переважно у формі запитань і відповідей). 2) Переносно – твір, написаний у формі запитань і відповідей.
КАТЕХІНИ (від *катеху*) – біологічно активні речовини рослинного походження. Найбільше їх у чаї, винограді, бобах какао. Регулюють проникність кровоносних капілярів. Препарати К. використовують у медицині.
КАТЕХУ (малайське) – *екстракт,* що його одержують з акації катеху; застосовують як дубильну речовину та для одержання текстильної фарби.
КАТІОНИ (від *ката...* та *іон*) – позитивно заряджені іони, які під час *електролізу* рухаються до катода.
КАТОД (бід грец. κάθοδος – рух донизу) – 1) Негативний полюс джерела струму. 2) Електрод приладу, з'єднуваний з негативним полюсом джерела струму.
КАТОДОЛЮМІНЕСЦЕНЦІЯ (від *катод* і *люмінесценція*) – світіння речовини під діянням катодного проміння (потоку електронів від катода). Використовують в *осцилографах,* телевізійних трубках тощо.
КАТОЛИЦИЗМ, **КАТОЛИЦТВО** (від грец. καθολικός – загальний, вселенський) – один з головних (поряд з православ'ям і *протестантизмом*) напрямів у християнстві. Догматичні особливості К.: визнання існування чистилища, догмати про виходження «святого духа» не тільки від «бога-отця», а й від «бога-сина», про непогрішимість папи римського як «намісника Христа на Землі». К. є носієм реакційної ідеології, активним захисником експлуататорських класів.
КАТОЛІКОС (від грец. καθολικός – загальний) – титул глав вірменської (з 363 р.) і грузинської (з 475 р.) православних церков, монофізитської і вірмено-католицької церков.
КАТОПТРИЧНИЙ ТЕЛЕСКОП (від грец. κατοπτρικός – відображений) – відбивний *телескоп,* у якому замість лінз встановлено металеві дзеркала.
КАТРЕН (франц. quatrain, від quatre – чотири) – строфа з чотирьох рядків, що містить у собі закінчену думку. Поетичний твір-мініатюра.
КАТХАКАМ – традиційна вистава народного театру Південної Індії.
КАУДАЛЬНИЙ (від лат. cauda – хвіст) – розташований на поздовжній осі тіла людини або тварини до хвоста. Протилежне – *краніальний.*

КАУЗАЛГ<u>І</u>Я (від грец. καῦσις – жар і ἄλγος – біль) – хворобливий стан людини, при якому спостерігається нестерпний біль в місцях поранення нервів, стоншення шкіри за ходом нерва тощо.
КАУЗ<u>А</u>ЛЬНИЙ (лат. causalis, від causa – причина) – причинний.
КАУЛ<u>Е</u>РПА (від грец. καυλός – стебло і ἕρπω – повзу) – рід зелених водоростей класу сифонових, поширена в тропічних і субтропічних морях.
КАУЛІФЛ<u>О</u>РІЯ [від лат. caulis – стебло і flos (floris) – квітка] – утворення квіток безпосередньо на стовбурі або старих гілках рослин. Буває у какао, ріжкового дерева, вовчих ягід.
К<u>А</u>УПЕР, **К<u>О</u>УПЕР** – пристрій (цегляна насадка в металевому кожусі), де нагрівають повітря, потрібне для згоряння в доменній печі палива й виплавлення чавуну. Від прізвища англійського інженера і винахідника Е.-А. Каупера.
КА<u>У</u>РІ (маорійське) – 1) Черевоногий молюск родини ципрей, поширений у тропічних частинах Тихого та Індійського океанів; використовували як прикраси. Інша назва – *ужівка*. 2) Те саме, що й *агатис.*
К<u>А</u>УСТИК (від грец. καυστικός – їдкий, горючий) – технічна назва їдких лугів, зокрема їдкого натру.
К<u>А</u>УСТИКА (від грец. καυστικός – запалюючий, горючий) – лінія, що огинає місце сходження променів після заломлення їх в лінзі або відбиття від дзеркала.
КАУСТ<u>И</u>ЧНИЙ – пов'язаний з *каустиком; к-а сода* – технічна назва їдкого натру. Застосовують в хімічній, нафтовій, текстильній, паперовій та інших галузях промисловості.
КАУСТОБІОЛ<u>І</u>ТИ (від грец. καυστός – горючий, βίος – життя і *...літ*) – горючі викопні гірські породи органічного походження (вугілля, горючі сланці, нафта, торф).
КАУТЕРИЗ<u>А</u>ЦІЯ (від грец. καυτήρ – розпечене залізо) – метод лікувального руйнування тканин. Інша назва – *припікання*.
КАУЧ<u>У</u>К (франц., англ. caoutchouc, з індіан. мови майнас) – високомолекулярна еластична речовина, яку видобувають у вигляді твердої пружної маси з *латексу* (молочного соку) деяких рослин (натуральний К.) або одержувана штучним способом *(синтетичний* К.). Застосовують у багатьох галузях техніки й побуту, головним чином, у вигляді гуми.
КАФ (англ. caf, скор. від cost and freight – вартість і *фрахт*) – вид договору зовнішньоторговельної купівлі-продажу, коли до ціни товару включають його вартість і вартість морських перевезень (фрахту) до порту призначення.
КАФ<u>А</u> – старовинний кабардинський народний танець. Різновиди К. поширені в Адигеї та Осетії.
К<u>А</u>ФЕДРА (грец. καθέδρα, букв. – сидіння, стілець) – 1) Місце для викладача, лектора, промовця тощо. 2) У вузах – основна навчально-наукова група, що здійснює навчальну, методичну і науково-дослідну роботу з однієї або кількох пов'язаних між собою наукових спеціальностей, а також підготовку і підвищення кваліфікації кадрів.
КАФЕТ<u>Е</u>РІЙ (франц. cafeterie) – кафе з самообслуговуванням.
КАХЕКС<u>І</u>Я (грец. καχεξία, від κακός – поганий і ἕξις – стан) – стан прогресуючого виснаження організму людини чи тварин, що виникає внаслідок недостатності й неповноцінності харчування або тяжких порушень обміну речовин, а також при виснажливих захворюваннях (рак, туберкульоз тощо).
К<u>А</u>ХЕЛЬ (нім. Kachel) – керамічні плитки, якими облицьовують печі або стінки будівель.
К<u>А</u>ЦИК – див. *Касик.*
КАЧ<u>У</u>ЧА (ісп. cachucha) – іспанський народний танець.
К<u>А</u>ЧЧА (італ. caccia, букв. – полювання, погоня) – поетичний та музичний жанр, що виник в Італії у 14 ст. і пов'язаний з відображенням сцен полювання.

КАШАЛОТ (франц. cachalot, з португ. cachalote) – водяний ссавець підряду зубатих китів. Поширений в усіх океанах та відкритих морях (самки лише в теплому поясі). Об'єкт промислу.
КАШЕМІР – легка вовняна, напіввовняна або бавовняна тканина саржового переплетення. Від назви князівства Кашміру (тепер штат Джамму й Кашмір в Індії).
КАШИРУВАННЯ (від франц. cacher – ховати, затуляти) – механічна обробка книжкового блока, внаслідок якої відгинаються *фальці* вздовж корінця і утворюються закраїни, які підвищують міцність блока і сприяють кращому з'єднанню його з палітуркою.
КАШМІЛОН – *синтетичне* волокно з *поліакрилонітрилу* і вироби з цього волокна. Інша назва (в СРСР) – *нітрон*.
КАШПО (франц. cache-pot, від cacher – ховати і pot – горщик) – декоративна ваза (керамічна або пластмасова) для квіткового горщика.
КАШТЕЛЯН (лат. castellanus – той, що живе в фортеці, від castellum – укріплення, замок) – 1) У Польщі за раннього середньовіччя сановник, призначуваний королем або князем для управління фортецею, який здійснював військові, судові й фіскальні функції у *каштелянії* – адміністративній окрузі, що прилягала до фортеці. 2) Згодом – доглядач замку або громадського будинку. 3) Сторож у католицькому храмі.
КАЮК (тур. kayik) – 1) Річковий плоскодонний човен з двома веслами. 2) Річкове однощоглове вантажне судно.
КАЮР (ненецьке) – погонич запряжки собак.
КАЮТА (голл. kajuit) – окреме приміщення на судні для пасажирів або екіпажу, а також для різних службових потреб.
КАЮТ-КОМПАНІЯ (від *каюта* і франц. compagnie – товариство) – приміщення на судні для командного складу, в якому обідають, відпочивають тощо.
КАЯГИМ – корейський струнний щипковий музичний інструмент.
КАЯК (ескім.) – легкий шкіряний одномісний човен з дволопатевим веслом у ескімосів та інших народів Півночі.
КВАДР (італ. quadro, букв. – квадратний) – витесаний камінь для кладки стін.
КВАДРАНТ [від лат. quadrans (quadrantis) – чверть, четверта частина] – 1) Будь-яка з чотирьох частин площини, на які її ділять дві взаємно перпендикулярні прямі (осі координат). 2) Сектор круга з центральним кутом 90°, 1/4 круга. 3) Старовинний астрономічний прилад для вимірювання висот небесних світил.
КВАДРАНТИДИ – метеорний потік з *радіантом* на межі між сузір'ями Волопаса й Дракона (на зоряних картах початку 19 ст. ця область позначалась сузір'ям Стінного Квадранту). К. відомі з 1839 р.
КВАДРАТ (від лат. quadratum – чотирикутник) – 1) Прямокутник з рівними сторонами. 2) Другий степінь будь-якого числа. 3) В поліграфії – одиниця вимірювання шрифтів, ширини й висоти набору, полів тощо; дорівнює 48 друкарським пунктам (18 *мм*). 4) Вид пробільного матеріалу у друкарському наборі, ширина якого становить 48 пунктів, а товщина така, як *кегль* шрифту.
КВАДРАТРИСА [від лат. quadratrix (quadratricis) – та, що ділить на чотири частини] – геометричне місце точок перетину прямої, що обертається навколо фіксованої точки, і прямої, яка рівномірно переміщується паралельно до самої себе; за допомогою К. в давнину розв'язували задачі *квадратури* круга й *трисекції* кута.
КВАДРАТУРА (від лат. quadratura – надання квадратної форми) – 1) Число квадратних одиниць у площі даної фігури. 2) Побудова квадрата, рівновеликого даній фігурі. 3) Обчислення площі або інтеграла. 4) Одна з *конфігурацій* верхньої *планети.*
КВАДРИВІЙ, КВАДРИВІУМ (лат. quadrivium, букв. – пересічення чотирьох доріг) – чотири предмети – музика, арифметика, геометрія, астрономія, з яких складався підвищений курс освіти в середньовічній школі.

КВАДР<u>И</u>ГА (лат. quadrigae, букв. четвірка) – в Стародавній Греції і Римі двоколісна колісниця, запряжена четвіркою коней в один ряд.
КВАДРИЛЬЙ<u>О</u>Н (франц. quadrillion) – число, яке зображується одиницею з 15 нулями, тобто 10^{15}. В деяких країнах (наприклад, в ФРН, Англії) К. називають число 10^{24}.
КВАДРИР<u>Е</u>МА (лат. quadriremis, від quattuor – чотири і remus – весло) – бойовий корабель у Стародавньому Римі з чотирма рядами весел.
КВАДРУП<u>О</u>ЛЬ (від лат. quadrum – чотирикутник і грец. πόλος – *полюс*) – система зарядження частинок, повний електричний момент якої дорівнює нулю.
КВАЗ<u>А</u>РИ (англ. quasars, скор. від quasisteilars – надзорі) – тип небесних тіл, що відзначаються великою кількістю випромінюваної *енергії* (в *квадрильйони* раз більшою від випромінювання Сонця).
КВАЗІ... (від лат. quasi – ніби, майже, немовби) – у складних словах означає «ніби», «позірний», «несправжній», «фальшивий».
КВАЗІМ<u>О</u>ДО (франц. Quasimodo) – 1) Персонаж роману В. Гюго «Собор Паризької богоматері». 2) Переносно – потворна людина.
КВАЗІ<u>О</u>ПТИКА (від *квазі...* і *оптика*) – галузь фізики, в якій вивчають поширення електромагнітних хвиль з довжиною хвилі, меншою за 1 – 2 *мм,* в умовах, коли поширення хвиль підлягає законам геометричної оптики, але дифракційні явища також мають істотне значення.
КВ<u>А</u>КЕРИ (англ. quakers, букв. – трясуни) – християнська протестантська секта, заснована в 17 ст. в Англії. К. вважають, що людина може вступати в безпосередній союз з богом, заперечують будь-який зовнішній вияв релігійності (обряди, таїнства). Громади К. поширені в США і Великобританії.
КВАЛІМ<u>Е</u>ТРІЯ (від лат. quails – який за якістю та *...метрія*) – наука про методи кількісної оцінки якості продукції.Її основні завдання: обґрунтовування номенклатури показників якості, розробка методів визначення та оптимізації їх, принципів побудови узагальнених показників якості і обґрунтовування умов використання їх в задачах *стандартизації* і управління якістю продукції.
КВАЛІТАТ<u>И</u>ВНИЙ (від лат. qualitas – якість) – якісний.
КВАЛІФІКАЦІЯ (від лат. qualis – який, якої якості і *...фікація*) – 1) Ступінь і вид професійної виучки працівника, наявність у нього знань, уміння, навичок, потрібних для виконання певної роботи. 2) Характеристика певного виду роботи, яка визначається залежно від її складності, точності й відповідальності.
КВАЛІФІК<u>О</u>ВАНИЙ – досвідчений; той, хто має високий рівень *кваліфікації.*
КВАЛІФІКУВ<u>А</u>ТИ – 1) Перевіряти *кваліфікацію,* ступінь фахової підготовки когось. 2) Оцінювати, визначати внутрішні якості чогось.
КВАНТ (нім. Quant, від лат. quantum – скільки) – загальна назва певних порцій променистої енергії, момента кількості руху та інших величин, якими характеризують фізичні властивості мікросистем.
КВАНТИТАТ<u>И</u>ВНИЙ (від лат. quantitas – кількість) – кількісний; той, що стосується кількісних показників.
КВАНТИФІК<u>А</u>ЦІЯ (від лат. quantum – скільки і *...фікація*) – 1) Кількісне вираження якісних ознак. 2) Логічна операція, що дає можливість шляхом певної перебудови структури висловлювання вказати предметну галузь, у межах якої дане висловлювання може бути істинним або хибним.
КВ<u>А</u>НТОВИЙ – той, що стосується *квантів* (напр., к-а теорія, к-а механіка, к-а радіофізика, к-і генератори).
КВАНТОМ<u>Е</u>ТР (від *квант* і *...метр*) – прилад, що аналізує хімічний склад речовин (напр., металів, білкових речовин тощо) за їхнім випромінюванням.
КВ<u>А</u>НТОР (від лат. quantum – скільки) – логічний оператор, який переводить одну висловлювальну форму в іншу.

КВАНТУВАННЯ (від лат. quantum – скільки) – перетворення якоїсь величини з неперервною шкалою значень на величину з *дискретною* шкалою значень (напр., К. енергії частинок, К. сигналів).
КВАРКИ (англ. quark – неологізм ірландського письменника Дж. Джойса) – теоретично припустимі фундаментальні елементарні частинки, з яких, за сучасними уявленнями, побудовано всі відомі й невідомі (але можливі) елементарні частинки. Реального існування К. поки що не зафіксовано.
КВАРТА (від лат. quarta – чверть, четверта частина) – 1) Неметрична одиниця ємності, місткості в США (0,946 *л*), Великобританії (1,1364 *л*) та інших країнах. 2) Міра довжини в ряді країн Латинської Америки (20 – 21 *см*). 3) *муз.* Четвертий ступінь у діатонічній гамі; відповідний йому інтервал. 4) *спорт.* Позиція або фігура у фехтуванні.
КВАРТАЛ (від лат. quarta – чверть) – 1) Частина міста, обмежена кількома вулицями, що перетинаються; частина вулиці між двома перехрестями. 2) Четверта частина (3 місяці) року. 3) В лісівництві – одна з квадратних ділянок, на які поділяють ліс.
КВАРТЕРДЕК (англ. quarter-deck) – підвищення на верхній палубі в кормовій частині судна.
КВАРТЕРОН (ісп. cuarteron, від лат. quartus – четвертий) – в Латинській Америці і США назва особи, один з предків якої в третьому поколінні (дід або баба) був негром.
КВАРТЕТ (італ. quartetto, від лат. quartus – четвертий) – музичний *ансамбль* з чотирьох виконавців, а також твір для виконання на чотирьох музичних інструментах.
КВАРТИР’ЄР (нім. Quartierherr) – військовослужбовець, якого під час пересування військ посилають уперед для підшукання й відведення квартир у населених пунктах чи для підшукання місця для *бівуаку.*
КВАРТИРМЕЙСТЕР (нім. Quartiermeister) – 1) Військовослужбовець, що відає розміщенням військ по квартирах. 2) У 16 – 20 ст. в деяких арміях особа, яка очолює оперативний відділ штабу (генерал-квартирмейстер). 3) У дореволюційному російському війську офіцер, що відповідаз за виконання господарських робіт у полку. 4) Службова особа в збройних силах США і Великобританії, яка відає забезпеченням сухопутних військ усіма видами постачання, розквартируванням особового складу, ремонтом озброєння.
КВАРТУВАННЯ (від лат. quartus – четвертий) – спосіб взяття проб суміші рідких або сипких речовин для аналізу послідовними поділами проб на чотири частини.
КВАРЦ (нім. Quarz) – мінерал класу окисів і гідроокисів. Чистий К. безбарвний, прозорий (гірський кришталь), залежно від домішок набуває чорного *(моріон),* фіолетового *(аметист)* та інших відтінків. Чисті відміни застосовують у радіотехніці, оптиці, забарвлені – як напівдорогоцінний і виробний камінь.
КВАРЦИТ – гірська порода, що складається головним чином з *кварцу.* Використовують у будівництві, для виробництва вогнетривкої цегли.
КВАТЕРНІОНИ (від лат. quaterni – по чотири) – система чисел, що має чотири одиниці, для якої справедливі всі властивості додавання й множення чисел, крім *комутативності* множення.
КВАТРОЧЕНТО (італ. quattrocento, букв. – чотириста) – італійська назва 15 ст., періоду розквіту культури і мистецтва Італії епохи раннього Відродження.
КВАЧА – грошова одиниця Замбії, поділяється на 100 *нгве.*
КВЕБРАХО (ісп. quebracho, від quebrar – ламати і hacha – сокира) – назва двох видів деревних рослин родини анакардієвих із субтропіків Південної Америки, їхньої деревини, кори й дубильного екстракту, а також одного виду рослин, що належить до родини кутрових, з кори яких добувають дубильний *екстракт.*
КВЕРУЛЯНТ (від лат. querulus – той, що скаржиться) – скаржник, сутяжник; особа, яку переслідує хворобливе прагнення до сутяжництва.

КВЕРШЛАГ (нім. Querschlag, від quer – поперечний і Schlag – удар) – горизонтальна або похила гірнича виробка, що проходить по пустих породах під кутом до площини простягання родовища і не має безпосереднього виходу на земну поверхню.
КВЕСТОР (лат. quaestor, від quaero – шукаю, розшукую, веду слідство) – 1) У Стародавньому Римі службова особа. За різних часів здійснював різні функції (за часів імперії, напр., адміністративні, судові, фінансові). 2) В парламентах деяких країн завідуючий адміністративно-господарською частиною. 3) Поліцейський чин в Італії.
КВЕСТУРА (лат. quaestura) – 1) Посада і обов’язки *квестора.* 2) Поліцейське управління в Італії.
КВІЄТИЗМ (від лат. quietus – спокійний, безтурботний) – 1) Релігійно-етичне вчення в *католицизмі,* прихильники якого проповідують містико-споглядальне ставлення до дійсності, цілковите покладання на «волю божу», байдужість до добра і зла. Виник у 17 ст. як течія в католицизмі. 2) Переносно – пасивність, непротивлення.
КВІНАРІЙ (від лат. quinarius – п’ятискладовий) – римська срібна монета, що її карбували з перервами з 269 р. до н. е. до 3 ст. н. е.
КВІНТА (від лат. quinta – п’ята) – 1) *муз.* П’ятий ступінь *діатонічної гами,* а також інтервал між першим і п’ятим ступенем. 2) Перша, найвища за тоном струна на скрипці (мі).
КВІНТАЛ (ісп. quintal, з араб, кінтар – вага сотні) – міра ваги в багатьох країнах Латинської Америки, що дорівнює *центнерові* (100 *кг*).
КВІНТЕСЕНЦІЯ (від лат. quinta essentia – п’ята сутність) – 1) У давньоримській філософії – п’ятий елемент (ефір), який протиставляли чотирьом земним елементам (воді, вогню, землі, повітрю) як основний елемент небесних тіл. За середньовіччя – найтовший елемент, що ніби становив сутність речей. 2) Згущений або найчистіший *екстракт* якоїсь речовини. 3) Переносно – найважливіше, найсуттєвіше.
КВІНТЕТ (італ. quintetto, від лат. quintus – п’ятий) – *ансамбль* з п’яти виконавців, а також музичний твір для п’яти інструментів.
КВІНТИЛЬЙОН (франц. quintillion) – число, що його зображають одиницею з 18 нулями, тобто 10^{18}. В деяких країнах (в Англії, Німеччині) К. називають число 10^{30}.
КВІНТОЛЬ (від лат. quintus – п’ятий) – *муз.* п’ятидольна ритмічна фігура.
КВІРИТИ (лат. Quirites) – у Стародавньому Римі офіційна назва повноправних римських громадян.
КВІРІНАЛ (лат. Quirinalis) – 1) Пагорб у Римі, на якому міститься палац, що з часу возз’єднання Італії (1870 р.) до ліквідації *монархії* (1946 р.) був головною резиденцією італійських королів. 2) Переносно – уряд у монархічній Італії.
КВОРУМ [від лат. quorum (praesentia sufficit) – чиєї (присутності достатньо)] – кількість присутніх на зборах організації, достатня для визнання зборів правомочними.
КВОТА (від лат. quot – скільки) – 1) Частка, частина, певна норма. 2) Частка в загальному виробництві, збуті, *експорті* або *імпорті* продукції, яку встановлюють для учасників монополістичних об’єднань *(картелів, синдикатів*). 3) Розмір податку з одиниці оподаткування.
КЕБ (англ. cab) – візницький однокінний екіпаж в Англії.
КЕГЕЛЬБАН (нім. Kegelbahn) – 1) Поміст для встановлення *кеглів* та катання куль. 2) Приміщення для гри в кеглі.
КЕГЛІ (від нім. Kegel – кегля) – гра яка полягає в тому, що кулею намагаються збити більшу кількість фігур (що теж називаються кеглями), розставлених на спеціальному помості – *кегельбані.*
КЕГЛЬ, КЕГЕЛЬ (нім. Kegel) – розмір шрифту в друкарських *пунктах,* який визначається віддаллю між верхньою і нижньою стійками літери; включає висоту літери (вічка) і заплечиків.
КЕЙФ (араб.) – безтурботний, приємний відпочинок.

КЕКЕНМЕДИНГИ (від дат. køkkenmødding – кухонні відходи) – скупчення раковин і кісток з вугільними прошарками і з предметами начиння, кам'яними знаряддями та іншими знахідками часів *неоліту*. Поширені на морських узбережжях і являють собою залишки стоянок первісних рибалок-мисливців.

КЕКС (від англ. cakes – тістечка) – солодкий борошняний кондитерський виріб з ізюмом.

КЕЛЕРІЯ – рід багаторічних трав'янистих рослин родини злакових. Поширені у помірних зонах. Використовують на корм худобі. Інша назва – *кипець*.

КЕЛІЯ (від грец. κέλλιον – хижа, комірка) – 1) Житло ченця (черниці) в монастирі. 2) Переносно – невеличка скромна кімнатка.

КЕЛОЇД (від грец. κήλη – пухлина і *...оїд*) – пухлиноподібне розрощення сполучної тканини шкіри, яке розвивається після травми або виникає мимовільно на неушкодженій поверхні шкіри; твердий рубець шкіри, який виступає над її поверхнею.

КЕЛЬНЕР (нім. Kellner, від лат cellarius – ключник, комірник) – офіціант у ресторані, їдальні.

КЕМАЛІЗМ – турецький буржуазно-національний рух, що виник у 1919 р.; названий за ім'ям Кемаля Ататюрка, який очолював цей рух. Внаслідок перемоги буржуазно-національної, т. зв. кемалістської, революції 1923 р. з Туреччини 1922 було вигнано англо-грецьких окупантів і 1923 проголошено республіку.

КЕМБРІЙ, КЕМБРІЙСЬКИЙ ПЕРІОД – перший *період* палеозойської *ери* геологічної історії Землі (див. *Палеозой*). Розпочався близько 570 млн. років тому, тривав 70 млн. років. Відклади цього періоду становлять кембрійську систему. Від давньої назви Уельсу – Кембрій (Великобританія).

КЕМПІНГ (англ. camping) – літній табір для автотуристів з самообслуговуванням.

КЕН – міра довжини в Японії, дорівнює 1,8 *м.*

КЕНАФ (перс.) – однорічна трав'яниста рослина родини мальвових. Походить з Південної Африки. Культивують переважно в Індії, Ірані, Індонезії, Єгипті. З волокон виготовляють пакувальні тканини, мотузки, шпагат; з насіння – технічну олію.

КЕНГУРУ (англ. kangaroo, з австрал. мов) – підродина сумчастих тварин; поширені в Австралії, Новій Гвінеї й Тасманії. Окремі види – об'єкти промислу. Значною мірою винищені.

КЕНДИР (від тур. kendir – клоччя, конопля) – рід багаторічних трав'янистих або напівкущових рослин родини барвінкових. Поширені в Європі, Азії, Північній Америці. Всі види К. – добрі медоноси. Листя містить *каучук.* Деякі вирощують як волокнисті рослини; К. коноплевий містить серцеві *глікозиди.*

КЕНОТАФ (грец. κενοτάφιον, від κενός – порожній і τάφος – могила) – надгробний пам'ятник, споруджений не на місці поховання померлого.

КЕНОТРОН [від грец. κενός – порожній і *(елек) трон*] – двоелектродна електронна вакуумна лампа *(діод*), призначена для випрямляння змінного струму.

КЕНТАВР, ЦЕНТАВР (грец. Κένταυρος) – 1) У давньогрецькій міфології химерна істота, напівлюдина-напівкінь. 2) *астр.* Сузір'я Південної півкулі неба.

КЕРАМЗИТ (від грец. κέραμος – глина) – пористий матеріал у вигляді гравію, щебеню або піску, який виробляють випалюванням з глинистих порід. Застосовують у будівництві.

КЕРАМЗИТОБЕТОН (від *керамзит* та *бетон*) – легкий бетон, де заповнювачем є керамзит, а в'яжучим матеріалом – переважно цемент.

КЕРАМІКА (від грец. κεραμική – гончарство) – 1) Виготовлення гончарних виробів з природних глин; гончарне мистецтво. 2) Вироби й матеріали, що їх одержують спіканням глиняної сировини, а також різних мінеральних сумішей. Основними технологічними видами К. є *теракота, майоліка, фаянс, фарфор.*

КЕРАМІТ (від грец. κεραμίς – черепиця) – випалена цегла-брущатка.

КЕРАРГІРИТ (від грец. κεραζ – ріг і αργυρος – срібло) – мінерал класу самородних металів, бурого, жовтуватого, зеленуватого кольору. Руда срібла.

КЕРАТИНИ [від грец. κέρας (κέρατος) – ріг] – білкові речовини з групи склеропротеїдів. Головна складова частина утворів, що виконують у тваринних організмах покривну й захисну функції (волосся, шерсть, копита, роги, пір'я, кігті).
КЕРАТИТ [від грец. κέρας (κέρατος) – ріг] – запалення рогівки ока; виникає при ушкодженнях рогівки, а також як ускладнення *кон'юнктивіту, туберкульозу* тощо.
КЕРАТОПЛАСТИКА [від грец. κέρας (κέρατος) – ріг і *пластика*] – пересадка рогівки ока з метою повернення зору при більмах.
КЕРАТОФІР [від грец. κέρας (κέρατος) – ріг і *(пор) фір*] – магматична гірська порода, що складається з дрібнозернистої маси і вкраплених кристалів, переважно *альбіту.* Виливний аналог *сієніту.*
КЕРБЕЛЬ, **КЕРВЕЛЬ** (нім. Kerbel, голл. kervel) – два види рослин родини зонтичних. Поширені в Європі. К. *листковий* використовують як прянощі; кореневі утворення (кервельну ріпу) К. *кореневого* вживають у їжу.
КЕРМЕТИ [від *кер (аміка)* і *мет (ал)*] – матеріали, в яких поєднано властивості керамічних речовин (високі твердість, тугоплавкість тощо) і металів (напр., значні теплопровідність, пластичність).
КЕРН (від нім. Kern – серцевина, стрижень) – 1) Циліндричний стовпчик гірської породи, який одержують при бурінні свердловин. 2) Металева основа (осердя) *катода* електронної лампи. 3) Точка, нанесена *кернером* при розмічуванні заготовок.
КЕРНЕР (нім. Körner) – інструмент (загострений сталевий стрижень), яким розмічають, наносячи *керни,* заготовки перед дальшою обробкою.
КЕРШ, **КУРУШ –** розмінна монета Саудівської Аравії, 1/20 *ріала.*
КЕСАР (грец. Καίσαρ, від лат. Caesar – Цезар) – 1) Грецька назва давньоримських імператорів – *цезарів.* 2) Титул імператора старослов'янською та староруською мовами.
КЕСАРІВ розтин [лат. (sectio) caesarea, рід sectio – розтин і caedo – розрізаю] – штучне розродження за допомогою розтину черевної порожнини й матки.
КЕСОН (франц. caisson, букв. – ящик) – 1) Огороджувальна конструкція для утворення під водою або у водонасиченому ґрунті робочого простору без води. 2) Сталеві коробки, в яких циркулює вода для охолодження. 3) Порожнистий коробчастий *лонжерон* у крилі літака, що сприймає зусилля вигину й кручення. 4) *архіт.* Заглиблення квадратної або багатокутної форми на стелях, внутрішніх поверхнях *арок* і склепінь.
КЕТА (нанайською мовою – риба) – риба родини лососевих. Поширена в північній частині Тихого океану і в басейні Північного Льодовитого океану. На нерест заходить у річки. Має промислове значення.
КЕТГУТ (англ. catgut, букв. – кишкова струна) – нитки з кишок дрібної рогатої худоби, що їх використовують для перев'язки судин і для внутрішніх швів.
КЕТІ – одиниця ваги (близько 600 *г*) у країнах Південно-Східної Азії.
КЕТМЕНЬ (тюрк.) – у народів Середньої Азії ручне знаряддя для копання з дископодібним лезом, прикріпленим до держака.
КЕТОКИСЛОТИ [від *кето (ни)*] – органічні сполуки, що містять карбоксильну групу – COOH і кетонну групу > CO.
КЕТОНИ [від *к (альцій)* і *(ац) етон*] – органічні сполуки, що містять *карбонільну* групу, зв'язану з двома вуглеводневими *радикалами* (4). Застосовують як розчинники (напр., *ацетон*), як напівпродукти для синтезу органічних речовин.
КЕТСАЛЬ (ісп. quetzal) – грошова одиниця Гватемали, поділяється на 100 *сентаво.*
КЕТЧ (від англ. catch – хапати, ловити) – різновидність професійної боротьби в деяких капіталістичних країнах, що дозволяє будь-які прийоми.
КЕФАЛЬ (грец. κέφαλος) – рід риб родини кефалевих. Поширені в басейнах Тихого, Атлантичного та Індійського океанів. Мають промислове значення. Вирощують також у спеціальних господарствах.
КЕЧ (англ. ketch) – невелике двощоглове вітрильне судно.

КИЗ<u>И</u>Л (тюрк., букв. – червоний) – рід дерев і кущів родини кизилових. Поширені в Європі, Азі, Північній Америці. Добрі медоноси. Плоди їстівні. Деревину використовують у техніці.
КИМВ<u>А</u>Л, **КИМВ<u>А</u>ЛИ** (грец. κυμβαλον) – старовинний музичний інструмент у формі мідних тарілок.
КИПАР<u>И</u>С (грец. κυπάρισσος) – рід вічнозелених дерев та кущів. Поширені в помірно теплому поясі Європи, Азії, Північної Африки та Північної Америки. Вирощують як декоративну рослину.
КИШЛ<u>А</u>К (тюрк.) – село, поселення в Узбекистані й Таджикистані.
КИШМ<u>И</u>Ш (тюрк.) – група безнасінних сортів винограду, а також сушені ягоди з них (ізюм).
КІБ<u>Е</u>ЛА (грец. Κυβέλη) – «мати богів» у Фрігії (Мала Азія), уособлення щорічного відродження природи і родючості. Культ К. був поширений у всьому античному світі.
КІБЕРН<u>Е</u>ТИКА (від грец. κυβερνητική – мистецтво керівництва) – наука про загальні закони одержання, зберігання, передавання й перетворення інформації у складних керуючих системах.
К<u>І</u>БОРГ [від *кіб (ернетика)* і *орг (анізм)*] – кібернетичний організм; пристрій, у якому певною мірою здійснено *симбіоз* фізичних та інтелектуальних здібностей людини й технічних засобів автоматики.
К<u>І</u>ВЕР (польс. kiwior) – у 18 – 19 ст. військовий головний убір, високий, з плоским верхом, часто з *султаном.*
К<u>І</u>ВІ, **К<u>І</u>ВІ-К<u>І</u>ВІ** (майорійське) – рід птахів ряду ківіподібних; поширений у Новій Зеландії. Розміром з велику курку; не літає, має лише зачаткові крила.
КІДН<u>Е</u>ПІНГ (англ. kidnapping, від kidnap – красти, вивозити силоміць) – у капіталістичних країнах – викрадення людини (найчастіше – дитини), шоб одержати викуп.
КІЗЕР<u>И</u>Т – мінерал класу сульфатів, безбарвний або сірувато-білого, жовтуватого кольору з скляним блиском. Використовують для одержання магнію та *епсоміту.* Від прізвища німецького вченого Д. Кізера.
КІКЛ<u>О</u>ЛИ – див. *Циклопи.*
КІКС (англ. kicks, множ. від kick – удар, поштовх) – 1) Невдалий удар у грі в більярд, коли кий лише ковзнув по кулі. 2) Фальшивий тон під час виконання музичного твору.
КІКСТ<u>А</u>РТЕР (від англ. kick – поштовх і *стартер*) – пристрій для запуску мотоциклетного двигуна поштовхом педалі ногою.
КІЛ (від тур. kil – глина) – назва вибілюючих глин у Криму. Колір зелено-жовтий, світло-жовтий. Застосовують для очищення нафтопродуктів і жирів.
КІЛ<u>Е</u>КТОР (голл. kiellichter) – судно з потужними вантажопідйомними пристроями (у носовій частині) для піднімання затонулих якорів та виконання інших портових робіт.
КІЛО... (франц. kilo..., від грец. χίλιοι – тисяча) – у складних словах означає «тисяча».
КІЛОВ<u>А</u>Т (від *кіло...* і *ват*) – одиниця потужності. 1 *квт* дорівнює 1000 *ват* (≈ 1,36 *к. с*).
КІЛОВ<u>А</u>Т-ГОД<u>И</u>НА – одиниця роботи або енергії. 1 *квт* · *год* дорівнює 3,6 10^6 *ват-сек.*
КІЛОВ<u>О</u>ЛЬТ (від *кіло...* і *вольт* [2]) – одиниця різниці електричних потенціалів, електричної напруги і електрорушійної сили. 1 *кв* дорівнює 1000 *в.*
КІЛОВ<u>О</u>ЛЬТ-АМП<u>Е</u>Р – одиниця вимірювання позірної потужності електричного струму – добутку з числа *кіловольтів* на число *амперів.*
КІЛОГ<u>Е</u>РЦ (від *кіло...* і *герц*) – одиниця частоти коливань. 1 *кгц* дорівнює 1000 *герц.*
КІЛОГР<u>А</u>М-М<u>А</u>СА – одиниця маси в Міжнародній системі одиниць, що дорівнює 1000 *г.*
КІЛОГРАМОМ<u>Е</u>ТР – одиниця роботи, що дорівнює роботі сили 1 *кілограма,* яка переміщує тіло на віддаль 1 *м.*
КІЛОГР<u>А</u>М-С<u>И</u>ЛА – одиниця сили в МКГСС системі одиниць, тобто сила, яка 1 *кг* маси надає нормального прискорення, що становить 9,80665 *м/сек*^{2}. 1 *кгс (кГ*) ~ 9,8 *ньютона.*

КІЛОДЖОУЛЬ (від *кіло...* і *джоуль*) – кратна одиниця енергії (роботи) в Міжнародній системі одиниць, дорівнює 1000 *джоулів.*
КІЛОКАЛОРІЯ (від *кіло...* і *калорія*) – одиниця кількості тепла, дорівнює 1000 калорій, або 4,187 кілоджоуля.
КІЛОМЕТР (від *кіло...* і *метр*) – одиниця довжини в метричній системі мір, дорівнює 1000 *м.*
КІЛОПАРСЕК (від *кіло...* і *парсек*) – одиниця вимірювання астрономічних віддалей, дорівнює 1000 *парсеків.*
КІЛОПОНД (від *кіло...* і лат. pondus – тягар) – назва *кілограм-сили,* яку вживають в НДР**,** ФРН та ін. країнах.
КІЛЮВАТИ – 1) Нахиляти судно (для ремонту) так, щоб *кіль* вийшов із води. 2) Покарання (до 18 ст.) зв'язаного матроса протяганням під кілем вітрильного судна з одного борта на другий. Таке катування часто закінчувалося смертю матроса.
КІЛЬ (голл. kiel, англ. keel) – 1) Балка, що є основним поздовжнім кріпленням і пов'яззю днища судна. 2) Нерухома частина вертикального оперення лівака, дирижабля.
КІЛЬБЛОК (англ. keel-block) – підпора у вигляді брусів, накладених один на одний, щоб поставити на них судно у доку чи під час будування.
КІЛЬВАТЕР (голл. kielwater) – 1) Слід на воді позаду судна, що рухається (кільватерний струмінь). 2) *Кільватера стрій* (*кільватерна колона*) – стрій, за яким кораблі йдуть один за одним по лінії курсу.
КІЛЬСОН (англ. keelson) – днищева поздовжня пов'язь (брус) на кораблях без подвійного дна.
КІМБАНГІЗМ – релігійний і антиколоніальний рух 20 – 50-х рр. 20 ст. у тропічній Африці. Віра в «чорного *Месію*», що встановить «царство свободи і справедливості», поєднана в К. з відмовою сплачувати податки і працювати на колонізаторів. Від прізвища одного з керівників руху Сімона Кімбангу.
КІМБЕРЛІТ – навержена магматична гірська порода, чорного кольору з синім або зеленим відтінками, виповнює т. зв. трубки вибухів газів у земній корі; алмазоносний. Від назви м. Кімберлі в Південно-Африканській Республіці.
КІМОГРАФІЯ (від грец. κῦμα – хвиля і *...графія*) – метод дослідження діяльності певних органів (напр., серця, м'язів, вен) за допомогою приладу кімографа; К. *рентгенівська* – фіксування на фотоплівках змін у фізіологічних процесах та патологічних змін в органах.
КІМОНО (япон., букв. – одяг, плаття) – японський чоловічий і жіночий одяг типу халата.
КІН – міра ваги в Японії, дорівнює 600 *г.*
КІНАЗИ (від грец. κινέω – рухаю) – 1) Група ферментів класу *трансфераз,* що каталізують перенесення фосфатних залишків з аденозинтрифосфорної кислоти (АТФ) на різні субстрати (білки, вуглеводи тощо) в клітинах і тканинах організму. 2) Ферменти, що сприяють перетворенню неактивної форми ферменту на активну. Напр., тромбокіназа каталізує перетворення протромбіну на тромбін.
КІНГСТОН [від англ. kingston (valve) – забортний клапан] – клапан у підводній частині судна для впускання забортної води і для виливання її.
КІНДАРК – розмінна монета Народної Республіки Албанії, 1/100 *лека.*
...КІНЕЗ, ...КІНЕЗІЯ (від грец. κίνησις – рух) – у складних словах означає рух, переміщення, напр. *бластокінез, брадикінезія.*
КІНЕМА (від грец. κίνημα – рух, зміна) – 1) Артикуляційна ознака фонеми. 2) Структурна одиниця мімічної (жестикуляційної) мови.
КІНЕМАТИКА [від грец. κίνημα (κινήματος) – рух, зміна] – розділ механіки, в якому вивчають залежність механічного руху тіл лише від часу, не беручи до уваги маси тіл та дії на них сил.
КІНЕМАТОГРАФ [від грец. κίνημα (κινήματος) – рух, зміна і *...граф*] – 1) Первісна назва знімально-проекційного апарата. 2) Комплекс приладів і методів, які забезпечують

знімання й показ на екрані кінофільмів, 3) Видовище, яке виникло, на основі техніки *кінематографії.* 4) заст. Кінотеатр.

КІНЕМАТОГРАФІЯ [від грец. κίνημα (κινήματος) – рух, зміна і *...графія*] – галузь культури і господарства. Виробляє кінофільми і організує демонстрування їх. Один з найбільш масових видів мистецтва.

КІНЕСКОП (від грец. κίνησις – рух і *...скоп*) – приймальна телевізійна електроннопроменева трубка, що перетворює телевізійні сигнали на світлові зображення.

КІНЕТИКА (від грец. κινητικός – той, що рухає) – 1) В широкому розумінні – вчення, в якому досліджуються явища, що змінюються з часом. 2) Розділ теоретичної *механіки,* що об'єднує *статику* й *динаміку.* 3) Вчення про загальні закони, механізм хімічних реакцій залежно від концентрації *каталізаторів* тощо.

КІНЕТИЧНИЙ (від грец. κινητικός – руховий, рухливий) – пов'язаний з рухом; *к-а теорія газів* – теорія, яка пояснює явища в газах як наслідок безладного руху газових молекул, що безперервно стикаються між собою; *к-а енергія* – енергія тіла, що рухається, енергія руху, на відміну від потенціальної енергії – енергії, зумовленої взаємним розміщенням тіл.

КІНЕТОКАРДІОГРАФІЯ (від грец. κινητός – рухомий *і кардіографія*) – метод електричної реєстрації низькочастотних коливань *(вібрацій*) грудної стінки, обумовлених скороченнями серця.

КІНЕТОСКОП (від грец. κινητός – рухомий і *...скоп*) – апарат для розглядання фотознімків, які швидко змінюються і створюють враження, що знятий об'єкт рухається. К. – один з попередників кінотехнічних засобів.

КІНЕТОСТАТИКА (від грец. κινητός – рухомий і *...статика*) – розділ *механіки,* в якому розглядають способи розв'язування динамічних задач за допомогою аналітичних або графічних методів статики.

КІНЕТОТЕРАПІЯ (від грец. κινητός – рухомий і *терапія*) – лікування фізичними вправами, масажем за допомогою спеціальних апаратів і приладів, Інша назва – *механотерапія*.

КІНІКИ (грец. κυνικοί) – давньогрецька філософська школа, що мала певні матеріалістичні тенденції. Заснована в 4 ст. до н. е. Вимагали повернення до «природного стану», відмови від розкоші, надбань культури, відмови від підкорення будь-яким законам, суспільним нормам.

КІНКАН (япон.) – рід субтропічних вічнозелених плодових дерев або кущів родини рутових. Вирощують як декоративні та використовують у *селекції* для виведення морозостійких форм цитрусових. Інша назва – *кумкват*.

КІНО... (від грец. κινέω – рухаю) – у складних словах вказує на зв'язок з *кінематографією.*

КІНОАЛЬМАНАХ (від *кіно...* і *альманах*) – кінофільм, що складається з кількох самостійних фільмів, об'єднаних спільною темою, одним жанром тощо.

КІНОВАР (від грец κιννάβαρι) – 1) Мінерал класу сульфідів, червого кольору. Руда ртуті. 2) Червона фарба.

КІНОГРАМА (від *кіно...* і *...грама*) – зареєстрований на кіноплівці послідовний ряд будь-яких дій тощо.

КІНОЕПОПЕЯ (від *кіно...* і *епопея*) – кінофільм, що розповідає про великі історичні події, створюючи широку багатопланову картину суспільного життя.

КІНОКАМЕРА (від *кіно...* і *камера*) – поширена назва кінознімального апарата.

КІНОЛОГІЯ [від грец. κῦων (κυνός) – собака і *...логія*] – розділ *зоології,* що вивчає собак, їх породи, догляд за собаками.

КІНОМОНТАЖ (від *кіно...* і *монтаж*) – з'єднання окремо знятих частин кінофільму в цілісний кінотвір.

КІНОПАНОРАМА (від *кіно...* і *панорама*) – 1) Вид *кінематографа,* в якому застосовано дуже угнутий *екран* (2) з широким кутом (150 – 170° по горизонталі), внаслідок чого межі

екранного зображення майже непомітні і створюється ефект присутності глядача на місці дії фільму. 2) Кінотеатр для демонстрування таких фільмів.
КІНОПРОЕКТОР (від *кіно...* і *проектор*) – апарат, призначений проеціювати кінофільми на екран.
КІНОТЕОДОЛІТ (від *кіно...* і *теодоліт*) – прилад для кінознімання літального апарата, щоб точно визначити траєкторію польоту; поєднання кіноапарата з *теодолітом.*
КІНОТЕХНІКА (від *кіно...* і *техніка*) – галузь техніки, пов'язана з виробництвом, розмноженням і демонструванням кінофільмів.
КІНОФЕСТИВАЛЬ (від *кіно...* і *фестиваль*) – 1) Огляд, творче змагання творів кіномистецтва. 2) Тематичний підбір і показ фільмів, приурочений або присвячений певній події.
КІНОФІКАЦІЯ (від *кіно...* і *...фікація*) – розгортання мережі кінотеатрів; кількість кіноустановок для обслуговування населення певної території.
КІП – грошова одиниця Лаосу, поділяється на 100 *атів.*
КІПРЕГЕЛЬ (нім. Kippregel, від kippen – перекидати і Regel – лінійка) – прилад, який разом з *мензулою* використовують при топографічному зніманні місцевості.
КІПРІДА [грец. Κύπρις (Κυπριδος)] – у давньогрецькій міфології одне з імен богині *Афродіти.*
КІПУ (мовою кечуа kipu – вузол) – вузликове письмо ряду давніх народів Південної Америки. Має вигляд прив'язаних до мотузки або палки різнокольорових шнурків з багатьма по-різному розміщеними і неоднаковими за формою вузликами (кількість і форма вузлів означали число, кольори – предмети).
КІРАСА (франц. cuirasse, від cuir – шкіра) – металеві лати, що їх одягали на спину й груди для захисту від ударів холодною зброєю. До початку 20 ст. збереглися в *кавалерії* деяких армій як частина парадної форми.
КІРАСИР (франц. cuirassier) – вершник важкої кавалерії в російській та західноєвропейських арміях 17 – початку 20 ст., який носив кірасу.
КІРЕНАЇКИ (грец. κυρηναϊκοί) – давньогрецька ідеалістична філософська школа (5 – 4 ст. до н. е.), заснована учнем Сократа Арістіппом з Кірени. К. виступали проти *матеріалізму,* обстоювали принципи суб'єктивного ідеалізму і скептицизму.
КІСТА (від грец. κύστις – міхур) – порожнистий утвір в органах і тканинах людини й тварин; здебільшого заповнена рідиною або кашкоподібною масою. К. можуть виникати внаслідок закупорювання протоків будь-яких залоз, змертвіння *(некрозу*) тканини тощо.
КІТАРА – див. *Кіфара.*
КІТЕЛЬ (нім. Kittel) – формена куртка військового покрою з закритим (здебільшого стоячим) коміром.
КІФАРА, **КІТАРА** (грец. κιθάρα) – давньогрецький струнний щипковий музичний інструмент типу *ліри* [1].
КІФОЗ (від грец. κυφός – згорблений) – викривлення у людей хребта (здебільшого грудного відділу) випуклістю назад.
КЛАВЕСИН (франц. clavecin, від лат. clavis – ключ) – старовинний струнний щипковий клавішний музичний інструмент, попередник *фортепіано.*
КЛАВІАТУРА (нім. Klaviatur, від лат. clavis – ключ) – сукупність важелів *(клавішів*) у клавішних музичних інструментах та різного роду механізмах (друкарських машинках, набірних, лічильних машинах тощо).
КЛАВІКОРД, **КЛАВІКОРДИ** (франц. clavicorde, від лат. clavis – ключ і грец. χορδή – струна) – старовинний струнний ударний клавішний музичний інструмент, за конструкцією близький до *клавесина.*
КЛАВІР (нім. Klavier, від лат. clavis – ключ) – 1) Загальна назва струнних клавішних музичних інструментів *(клавікорда, клавесина, фортепіано*). 2) Те саме, що й *клавір, аусцуг.*

КЛАВІРАУСЦУГ (нім. Klavierauszug) – перекладення партитур вокально-симфонічного твору (опери, ораторії, кантати тощо) для співу і фортепіано або тільки для фортепіано. Рідше – *аранжування* симфонічного або камерно-ансамблевого твору для фортепіано. Інша назва – *клавір.*

КЛАВІШ, **КЛАВІША** (від лат. clavis – ключ) – важіль в інструментах, натискання якого викликає звук (у музиці), букву, знак (у техніці).

КЛАДОГЕНЕЗ (від грец. κλάδος – гілка, пагін і *...генез*) – шлях *еволюції* тваринних організмів, що приводить до виникнення в результаті *дивергенції* більшого числа відмежованих один від одного видів, родів, родин і т. д.

КЛАДОДІЙ (від грец. κλάδος – гілка, пагін і εἱδος – вид, вигляд) – видозмінений пагін рослин, стебло якого має сплющену, листовидну форму й виконує функцію листка.

КЛАДОНІЯ (від грец. κλάδος – гілка, пагін) – рід кущистих лишайників; ростуть на грунті, пнях, біля основи стовбурів дерев. Окремі види (оленячий мох, або ягель) є поживою для північного оленя.

КЛАКА (франц. claque, від claquer – плескати, ляскати) – в капіталістичних країнах група найманих глядачів для створення штучного успіху або провалу акторів, вистави тощо.

КЛАН (від гельського clann – нащадок) – 1) У шотландців та ірландців родова община. 2) Переносно – рід або група згуртованих у господарському й побутовому відношеннях родичів.

КЛАПАН (від нім. Klappe) – заслінка.

КЛАП-КАМЕРА (від нім. Klappe – заслінка і *камера*) – складаний фотоапарат з висувною передньою стінкою, де встановлено об’єктив.

КЛАРКИ ЕЛЕМЕНТІВ – числа, які показують середній вміст хімічних елементів у даному космічному тілі або в частині його у вагових або атомних процентах. Від прізвища американського вченого Ф. У. Кларка.

КЛАРНЕТ (франц. clarinette, італ. clarinetto, від лат. clarus – ясний, чистий) – дерев’яний духовий музичний інструмент.

КЛАС (від лат. classis – розряд, група) – 1) Сукупність, розряд, група предметів або явищ, що мають спільні ознаки, якість. 2) К. *суспільний* – див. *Класи* суспільні. 3) Природна систематична група, що об’єднує споріднені ряди тварин або порядки рослин. 4) Сукупність цифр трьох сусідніх розрядів числа (напр., 1-й К. становлять одиниці, десятки й сотні). 5) Розряд, що присвоюється суднам транспортного флоту, збудованим відповідно до правил класифікаційних товариств (в СРСР – морського і річкового регістру). 6) Розряд пасажирських залізничних вагонів, кают на пароплавах тощо, який встановлюють залежно від ступеня комфорту, що надається пасажирам. 7) Постійний колектив учнів початкової і середньої загальноосвітньої школи, що працює за єдиною програмою протягом навчального року. 8) В навчальному плані – річний курс навчання з визначенням дисциплін і розподілом часу між ними. 9) Предмет викладання в деяких спеціальних навчальних закладах. 10) Основне навчальне приміщення в школі, де проводяться заняття з учнями. 11) Певний ступінь чину в табелі про ранги в дореволюційній Росії. 12) Ступінь деяких цивільних звань (напр., радник юстиції 1-го К.).

КЛАСИ суспільні – «великі групи людей, які розрізняються за їх місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва, за їх відношенням (здебільшого закріпленим і оформленим у законах) до засобів виробництва, за їх роллю в суспільній організації праці, а, значить, за способами одержання і розмірами тієї частки суспільного багатства, яка є в їх розпорядженні» (Ленін В. І. Твори, т. 29, с. 374). К. виникли в процесі розкладу первіснообщинного ладу внаслідок розвитку суспільного поділу праці і появи приватної власності на засоби виробництва Для кожного класового суспільного ладу характерна своя класова структура: раби й рабовласники – у рабовласницькому суспільстві, кріпаки й поміщики – у феодальному, пролетаріат і буржуазія – в капіталістичному. В антагоністичному суспільстві між К., інтереси яких несумісні, відбувається запекла класова боротьба. К. не вічні. Вони неминуче зникають із зниженням приватної власності

на засоби виробництва та ліквідацією протилежностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею. При побудові соціалістичного суспільства ліквідуються експлуататорські класи, однак зберігаються певні відмінності між робітничим класом і селянством, пов’язані з наявністю двох форм соціалістичної власності – державної і кооперативно-колгоспної. К. остаточно зникнуть за *комунізму.*

КЛАСИК (від лат. classicus – взірцевий) – видатний письменник, митець, діяч науки, твори якого мають світове значення.

КЛАСИКА (від лат. classicus – взірцевий) – сукупність наукових праць, художніх творів, що мають світове визнання, віками зберігають своє значення.

КЛАСИФІКАТОР – 1) Особа, що проводить *класифікацію.* 2) Пристрій для сортування подрібнених руд, вугілля тощо.

КЛАСИФІКАЦІЯ (від лат. classis – розряд і *...фікація*) – розподіл предметів за спільними ознаками з утворенням певної системи *класів* даної сукупності предметів.

КЛАСИЦИЗМ (від лат. classicus – взірцевий) – один з основних напрямів у європейській літературі й мистецтві 17 – 18 ст., зразком для якого було класичне (давньогрецьке і давньоримське) мистецтво.

КЛАСИЧНИЙ (від лат. classicus – взірцевий) – 1) Той, що стосується давньогрецького або давньоримського періоду в літературі і мистецтві. 2) Властивий *класицизмові, класикові,* художній твір, який зберіг до нашого часу зразковість. 3) *К-а філологія* – сукупність дисциплін, що вивчають античні (грецьку й латинську) мови, літератури; *к-і мови* – давні грецька і латинська мови. 4) *К-а освіта* – система середньої загальної освіти, основою якої було вивчення mod, історії та літератур античного світу (Греції і Риму), що виникла в Західній Європі в епоху *Ренесансу* (1) в боротьбі з релігійно-схоластичною школою.

КЛАСОВИЙ – той, що стосується суспільного *класу. К-а боротьба* – боротьба між суспільними класами, інтереси яких несумісні або суперечать один одному; вона є основним змістом і рушійною силою історії всіх експлуататорських суспільств. У класовій боротьбі знаходить вираз основна суперечність антагоністичного способу виробництва – конфлікт між новими продуктивними силами і застарілими виробничими відносинами. Цей конфлікт розв’язується соціальною революцією, яка є вищим проявом класової боротьби. З перемогою соціалізму і ліквідацією класових антагонізмів всередині країни зникає грунт для класових суперечностей. У соціалістичному суспільстві класова боротьба спрямована назовні, проти світового табору імперіалізму.

КЛАСТОГЕННИЙ (від грец. κλαστός – зламаний, потрощений і *...генний*) – утворений з уламків гірських порід.

КЛАУЗУЛА (від лат. clausula – закінчення) – 1) Кожна окрема умова в законі й таких нормативних актах, як статут, договір, інструкція тощо; у вужчому розумінні – спеціальна постанова або застереження, що додаються до договору. 2) В риториці – завершення промови, в якому особливу роль відіграють стилістична побудова й звукові елементи мови. 3) В поезії – заключна частина віршованого рядка, починаючи від останнього наголошеного складу.

КЛЕВЕЇТ – мінерал класу окисів і гідроокисів, різновид *уранініту,* багатий на рідкісноземельні елементи. Руда урану й радію. Від прізвища шведського хіміка П. Клеве.

КЛЕЙОФАН (від грец. κλέος – слава і φανός – світлий) – мінерал класу сульфідів, світлозабарвлений або безбарвний різновид цинкової обманки. Руда цинку.

КЛЕЙСТОГАМІЯ (від грец. κλειστός – замкнений і *...гамія*) – самозапилення й самозапліднення рослин з нерозкривними (т. зв. клейстогамними) квітками (напр., у *арахіса,* ячменю).

КЛЕЙСТОКАРПІЙ (від грец. κλειστός – замкнений і καρπός – плід) – плодове тіло деяких сумчастих грибів; кулястої форми, замкнене, викидає спори після розриву оболонки.

КЛЕМА (від нім. Klemme – лещата) – затискач, напр., для закріплення електричних проводів.
КЛЕПСИДРА (грец. κλεψύδρα, від κλέπτω – краду, хапаю та ὕδωρ – вода) – водяний годинник у стародавніх Індії, Китаї, Єгипті, Греції й Римі.
КЛЕПТОМАНІЯ (від грец. κλέπτω – краду, хапаю і *...манія*) – хворобливий потяг у людини до крадіжки, один з симптомів психічного розладу.
КЛЕРИКАЛ (від лат. clericalis – церковний) – 1) Представник церкви, що має духовний сан. 2) Прихильник *клерикалізму,* член клерикальної партії.
КЛЕРИКАЛІЗМ (від лат. clericalis – церковний) – політичний напрям, що добивається панування церкви і духівництва в суспільно-політичному і культурному житті країни. Особливо характерний для *католицизму.*
КЛЕРК (англ. clerk, франц. clerc, від лат. clericus – духовна особа) – 1) В Західній Європі за середньовіччя духовна особа. Пізніше так називали всяку письменну людину, переписувача тощо. 2) В Англії і США конторник, діловод. 3) У Франції, Бельгії, Голландії діловод, стажист при нотаріусі.
КЛЕРУХІЇ (грец. κληρουχίαι, від κλῆρος – наділ та ἔχω – володію) – 1) Давньогрецькі військово-землеробські поселення на території підлеглих або союзних держав. 2) Форма землеволодіння, пов'язана з несенням військової служби в елліністичних державах.
КЛЕФТИ (новогрец. κλέφτης, від грец. κλέπτω – таємно захоплюю) – грецькі селяни-партизани, які боролися проти турецького панування в Греції.
КЛІВАЖ (франц. clivage) – розщеплення гірських порід по тріщинах, напрям яких не збігається з первинною *текстурою* чи верствуватістю порід.
КЛІВЕР (голл. kluiver) – косе трикутне вітрило, що його встановлюють перед передньою щоглою.
КЛІЄНТ [від лат. cliens (clientis) – підопічний] – 1) У Стародавньому Римі неповноправний клас людей, залежних від покровителя, *патрона* [1]. 2) Особа, що доручила ведення своєї справи адвокатові, захисникові. 3) Постійний відвідувач, покупець, замовник, вкладник тощо.
КЛІЄНТЕЛА (лат. clientele) – в Стародавньому Римі група осіб, залежних від патрона.
КЛІЄНТУРА (лат. clientura) – сукупність *клієнтів.*
КЛІМАКС, **КЛІМАКТЕРІЙ** (від грец. κλῖμαξ – драбина, κλιμακτήρ – щабель) – перехідний період у житті людини від статевої зрілості до повного припинення функцій статевих залоз.
КЛІМАТ [від грец. κλίμα (κλίματος) – нахил] – багаторічний режим погоди в даній місцевості, що визначається географічними умовами.
КЛІМАТИЗЕР – побутовий прилад, який створює в кімнаті штучний *мікроклімат* (освіжає, зволожує й за бажанням ароматизує повітря).
КЛІМАТОГРАФІЯ (від *клімат* і *...графія*) – розділ кліматології, що описує кліматичні умови різних частин земної кулі.
КЛІМАТОЛОГІЯ (від *клімат* і *...логія*) – наука про клімат; вивчає причини й особливості виникнення різних кліматичних умов на Землі в цілому та в окремих її частинах, розподіл типів кліматів на земній кулі, зміни клімату в минулому та в сучасну епоху. Поділяється на загальну К., *кліматографію* й К. прикладну.
КЛІМАТРОН (від *клімат* і грец. θρόνος – місце перебування, зосередження) – оранжерея з штучним кліматом.
КЛІНГЕР – скло, крізь яке спостерігають рівень води в парових котлах при великому тиску пари.
КЛІНІКА (грец. κλινική – лікування, догляд за лежачим хворим, від κλίνη – ложе, постіль) – лікувальна установа, в якій лікування хворих поєднується з науково-дослідною та педагогічною роботою.
КЛІНІЦИСТ – лікар, який працює в *клініці* й лікування хворих поєднує з науковими спостереженнями та дослідженнями.

КЛІНКЕР (нім. Klinker) – 1) Спечені глиняні вироби, звичайно у вигляді цегли. 2) Спечена суміш вапняку й глини (або шлаку), що є цементною сировиною. 3) Спечений залишок після обробки нагріванням матеріалів (напр., шлаків), що містять цинк. 4) Вузький довгий човен для академічного спортивного веслування.
КЛІНКЕТ (від голл. klinket – заслінка) – клиновий кран, запірний пристрій для трубопроводів на судні.
КЛІНОМЕТР (від грец. κλίνω – нахиляю і *...метр*) – прилад для вимірювання нахилу укосів насипу; в гірничій справі – для вимірювання кута падіння пласта або жили; у морській справі – для вимірювання кута крену судна.
КЛІНОСТАТ (від грец. κλίνω – нахиляю і *...стат*) – прилад, що його затосовують у дослідах з фізіології рослин для усунення однобічного впливу на них деяких факторів зовнішнього середовища (головним чином сили тяжіння, світла).
КЛІНОХЛОР (від грец. κλίνω – нахиляю і χλωρός – зелений) – породоутворюючий мінерал класу силікатів, зеленого кольору з різними відтінками.
КЛІНЧ (від англ. clinch – стиснення) – у боксі – взаємне захоплювання супротивників у процесі бою, що є порушенням правил.
КЛІО (грец. Κλειώ) – у давньогрецькій міфології одна з дев'яти *муз,* покровителька героїчної пісні, згодом – історії.
КЛІПА (від швед, klippa – обтинати ножицями) – монета некруглої форми.
КЛІПЕР (англ. clipper, від clip – підрізати) – вітрильне швидкохідне трищоглове судно з гострою формою корпуса (19 ст.).
КЛІПСИ (англ. clips, множ, від clip – затиск) – сережки, що їх прикріплюють до вух (без проколювання).
КЛІР (від грец. κλῆρος – жереб) – у християнській церкві – сукупність священно- і церковнослужителів.
КЛІРЕНС (від англ. clearance – зазор) – віддаль від найнижчих точок конструкції автомобіля (за винятком коліс) до рівня землі.
КЛІРИНГ (англ. clearing, від clear – очищати, вносити ясність) – система безготівкових розрахунків (за продані товари, цінні папери, надані послуги), що грунтується на зарахуванні банками взаємних платіжних вимог сторін, що беруть участь у розрахунках. Клірингові операції в зовнішній торгівлі називають *валютним клірингом*.
КЛІСТРОН [від грец. κλύξω – б'ю, плещу хвилею і *(елек) трон*] – надвисокочастотна електронна лампа; використовують для підсилення, генерування (див. *Генерувати*), збільшення частоти коливань, *детектування* тощо.
КЛІФ (від англ. cliff – скеля) – обрив морського берега, що утворюється від дії прибою.
КЛІШЕ (франц. cliche, букв. – відбиток) – форма високого друку, призначена для поліграфічного відтворення ілюстрацій. Виготовляють з цинку, міді, латуні, дерева, пластмас. Розрізняють К. растрові (автотипні) і штрихові.
КЛІШОГРАФ (від франц. cliche – відбиток і *...граф*) – різновид електронного гравірувального автомата. Див. також *Варіокліограф.*
КЛОАКА (лат. cloaca, від cluo – очищую, промиваю) – 1) *біол.* Розширена кінцева частина задньої кишки у деяких риб, усіх земноводяних, плазунів, птахів та однопрохідних ссавців, в яку відкриваються статеві протоки й сечоводи. 2) *тех.* Підземний канал для відведення нечистот. 3) Переносно – нагромадження бруду.
КЛОАЧНІ – ряд ссавців, що мають *клоаку* та розмножуються відкладанням яєць (качконіс, єхидна, проєхидна). Поширені в Австралії та на прилеглих островах. Інші назви – *однопрохідні*, *яйцекладучі*.
КЛОБМЕНИ (англ. clubmen, від club – дрюк, ломака) – учасники селянського руху в Англії в період Англійської буржуазної революції 17 ст.
КЛОН (від грец. κλών – паросток, пагін) – потомство рослинного або тваринного організму, яке утворюється внаслідок вегетативного розмноження (у багатоклітинних організмів) або нестатевого поділу клітин (у одноклітинних організмів).

КЛ<u>О</u>НУС (від грец. κλόνος – замішання, сум'яття) – ритмічні, швидко змінюючі одне одного скорочення окремих м'язів або м'язових груп.
КЛ<u>О</u>ПФЕР (нім. Klopfer, від klopfen – стукотіти) – найпростіший телеграфний апарат для приймання на слух знаків коду Морзе.
КЛ<u>О</u>ТИК (від голл. kloot – куля, набалдашник) – кружок з виступаючими краями на верхньому кінці щогли або *флагштока.* На К. встановлюють сигнальний ліхтар.
КЛОТ<u>О</u>ЇДА (від грєц. κλώθω – пряду і *...оїд*) – плоска спіралевидна крива, що складається з двох гілок, розташованих симетрично відносно початку *координат.*
КЛ<u>О</u>УН (англ. clown – бовдур, блазень, від лат. colonus – селюк, грубіян) – 1) Комічний персонаж хитрого простака в англійській драмі. 2) Артист цирку, який виконує комічні, буфонадні ролі.
КЛОУН<u>А</u>ДА (від *клоун*) – жанр циркового мистецтва.
КЛУ<u>А</u>ТР (франц. cloltre, від лат. claustrum – закрите місце, монастир) – крита галерея, що обрамляє прямокутний двір монастиря або великої церкви у романській та готичній архітектурі.
КЛУБ (англ. club) – 1) Громадський заклад, що об'єднує групи людей певного соціального стану, професії з метою проведення дозвілля, а також спілкування, пов'язаного з політичними, науковими, художніми, спортивними та іншими інтересами В СРСР К. – культурно-освітні заклади, що служать справі відпочинку та комуністичного виховання трудящих. 2) У період Французької буржуазної революції кінця 18 ст. назва політичних партій (напр., «Клуб друзів народу», «Клуб революції»).
КЛУМПАК<u>О</u>ЇС (лит. klumpakojis, від klumpe – дерев'яне взуття і koja – нога) – старовинний литовський народний парний танець.
КЛУП (нім. Kluppe) – інструмент (оправка зі змінними плашками) для нарізання зовнішньої різьби вручну.
КЛЮЗ (голл. kluis) – отвір у борту судна для пропускання ланцюга або каната (троса).
КЛЮФТ (від нім. Kluft – розколина) – порожнина між жилою й бічною до неї породою.
КЛ<u>Я</u>СЕР (польс. klaser, з франц. classeur – папка для паперів) – альбом для колекції марок.
КНЕЛЬ (франц. quenelle) – дієтичний продукт з провареного м'ясного або рибного фаршу з маслом.
КН<u>Е</u>ХТИ (голл. knecht) – парні тумби зі спільною плитою на палубі судна, призначені для закріплення швартових або буксирних *тросів.*
КН<u>І</u>КСЕН (від нім. knicksen – робити *реверанс,* присідати) – привітання дівчини з присіданням.
КНОП (голл. knoop) – плетений вузол у вигляді потовщення на кінці рослинного троса.
КО..., **КОМ**..., **КОН**... (лат. co..., com..., con...) – префікс, що означає об'єднання, спільність, сумісність.
КОАГУЛ<u>Я</u>НТИ (лат. coagulantes, від coagulo – викликаю згортання, згущення) – речовини, що спричинюють *коагуляцію.* Застосовують для очищення води, виділення цінних промислових продуктів з відходів виробництва тощо.
КОАГУЛ<u>Я</u>Т (від лат. coagulatus – затверділий, згущений) – осад, що утворюється внаслідок *коагуляції* колоїдного розчину.
КОАГУЛ<u>Я</u>ЦІЯ (від лат. coagulatio – згортання, згущення) – злипання частинок колоїдів при їхньому зіткненні в процесі теплового (броунівського) руху, переміщування або напрямленого переміщення в зовнішньому силовому полі. Застосовують для очищення води, повітря тощо.
КОАДАПТ<u>А</u>ЦІЯ (від *ко...* і *адаптація*) – взаємні *морфологічні* та функціональні пристосування органів, що виробились у процесі *еволюції* організмів.
КО<u>А</u>ЙТА – див. *Коата.*
КОАКСІ<u>А</u>ЛЬНИЙ (від *ко...* і лат. axis – вісь) – співвісний.

КОАЛЕСЦЕНЦІЯ (від лат. coalesco – зростаюсь, з'єднуюсь, укорінююсь) – злиття крапель або пузирів при зіткненні в середині середовища, яке рухається (рідина, газ), або на поверхні будь-якого тіла.
КОАЛІЦІЙНИЙ – утворений на засадах *коаліції,* спільний, союзний. К. *уряд* – уряд, до складу якого входять представники різних політичних партій.
КОАЛІЦІЯ (від лат. coalitio – союз) – 1) Союз, об'єднання на добровільних засадах для досягнення спільної мети. 2) Тимчасовий воєнно-політичнпй союз двох або кількох держав, укладений для спільних дій проти будь-якої держави або групи держав. 3) Угода між двома або кількома політичними партіями, часто для спільного створення уряду й участі в ньому.
КОАТА, **КОАЙТА** (індіан.) – рід мавп родини чіпкохвостих. Поширені в Південній Америці. Інша назва – *павукоподібні мавпи*.
КОАТІ (ісп. coati, з карибської) – рід хижих ссавців родини єнотових. Поширені в Південній Америці. Іноді завдають шкоди зерновим культурам. Об'єкт промислу заради хутра. Інша назва – *носуха*.
КОАЦЕРВАТИ (від лат. coacervatus – зібраний докупи, нагромаджений) – драглисті крапельки, утворювані в розчині органічних речовин. К. здатні вбирати розчинені речовини і збільшуватися.
КОБАЛАМІН [від *кобаль (т*) і *(віт*) *амін*] – один з вітамінів групи В – вітамін B_{12}. Синтезується лише мікроорганізмами. Міститься в багатьох продуктах тваринного походження (печінці й нирках великої рогатої худоби). Використовують у медицині (при лікуванні недокрів'я, червових та шкіряних хвороб, захворювань печінки) і в тваринництві (для стимулювання росту й розвитку тварин).
КОБАЛЬТ (лат. cobaltum) – хімічний елемент, символ Со, ат. н. 27; важкий метал сріблястого кольору з рожевим відтінком. Застосовують для виробництва спеціальних сплавів і сталей; сполуки К. використовують для виготовлення *емалей* і фарб.
КОБАЛЬТИН – мінерал класу персульфідів, білого, сталево-сірого кольору. Руда *кобальту.*
КОБАЛЬТРОН [від *кобаль (т*) і *(елек*) *трон*] – 1) Прилад, який використовують у медицині для глибокого опромінювання злоякісних пухлин. 2) Прилад для виявлення *дефектів* у металах.
КОБИЗ – казахський струнний смичковий музичний інструмент.
КОБРА (португ. cobia) – рід змій родини аспідових; поширені в Африці і південній частині Азії. Дуже отруйні.
КОБУЗ – узбецький струнний смичковий музичний інструмент.
КОВАЛЕНТНИЙ зв'язок (від *ко...* і *валентність*) – те саме, що й *гомеополярний* зв'язок.
КОВАРІАНТ (від *ко...* і *варіант*) – число, алгебричний вираз, що при певному перетворенні величин, з якими К. пов'язаний, змінюється за строго визначеним, здебільшого за лінійним, законом.
КОВБОЙ (англ. cow-boy, від cow – корова і boy – хлопець) – північноамериканський пастух-вершник.
КОВЕЛІН – мінерал класу сульфідів, синього кольору. Мідна руда. Від прізвища італійського мінералога Н. Ковеллі.
КОВЕРКОТ (англ. covercoat) – вовняна чи напіввовняна тканина саржового або нескладного діагоналевого переплетення.
КОВЧЕГ (тюрк.) – 1) За біблійною легендою, велике судно (Ноїв К.). 2) Тип старовинного плоскодонного річкового судна. 3) Окута металом дерев'яна скриня для зберігання предметів релігійного культу.
КОГЕЗІЯ (від лат. cohaesus – зв'язаний, зчеплений) – прилипання одна до одної частин того самого твердого тіла або рідини при їхньому *контакті.*
КОГЕРЕНТНИЙ [від лат. cohaerens (cohaerentis)] – взаємозв'язаний; *к-і промені* – пучки світла, що надходять до місця *інтерференції* їх від одного джерела різними шляхами, коли

не змінюється у часі різниця між їхніми оптичними шляхами (різниця ходу променів); *к-і хвилі* – хвилі, здатні до інтерференції, тобто такі, що в них не змінюється в часі різниця фаз.

КОГЕРЕНТНІСТЬ (від лат. cohaerentia – зв'язок, зчеплення) – здатність до *інтерференції,* яку виявляють за певних умов хвилі, зокрема світлові. Умовою К. хвиль є незмінюваність у часі різниці між фазами коливань у них, що можливо лише тоді, коли хвилі мають однакову довжину (частоту).

КОГЕРЕР (англ. coherer, від лат. cohaereo – зв'язуюсь) – прилад, який застосовували в перших радіоприймачах як *детектор.*

КОГНАТИ (лат. cognati, букв. – родичі) – в римському праві особи, які перебувають у юридично визнаній кровній спорідненості по жіночій лінії; кровні родичі, що поряд з *агнатами* [2] можуть виступати як спадкоємці.

КОГОРТА [від лат. cohors (cohortis)] – 1) Підрозділ *легіону* в Стародавньому Римі. 2) Переносно – міцно згуртована група людей. 3) *біол.* Категорія, що об'єднує споріднені роди.

КОД (франц. code, від лат. codex – звід законів) – 1) Система символів для передавання, обробки й зберігання (запам'ятовування) різної інформації. Напр., у *телеграфному* К. кожній літері чи знакові відповідає певна комбінація тривалості імпульсів струму, а на письмі – крапок і тире. 2) Ключ до способу шифрування чи розшифрування тексту (див. *Шифр*).

КОДА (італ. coda, букв. – хвіст) – 1) Заключна частина музичного твору, яка коротко узагальнює тему. 2) Додатковий віршовий рядок у канонічній строфі, який завершує твір.

КОДЕЇН (від грец. κωδία – маківка) – лікарський препарат, *алкалоїд.* Застосовують переважно як засіб проти кашлю.

КОДЕКС (від лат. codex – навоскована дощечка для письма, книга) – 1) Єдиний систематизований законодавчий акт, в якому містяться норми права, що регулюють певну галузь суспільних відносин (напр., цивільний К., кримінальний К.). 2) У давнину одна з форм книги: скріплені з одного боку зошити із зігнутих навпіл і прошитих по згину аркушів пергаменту або папірусу, пізніше – паперу. 3) Сукупність етичних норм, правил поведінки, що склалися в даному суспільстві (напр., моральний К. будівника комунізму). 3) Збірник правил, інструкцій, що регулюють певну галузь діяльності, спортивних змагань.

КОДИФІКАЦІЯ (від *кодекс* і *...фікація*) – одна з форм систематизації законів та інших нормативних актів що регулюють певну галузь суспільних відносин.

КОДОН (від *код*) – набір з трьох *нуклеотидів* (триплет), що визначав місце даної *амінокислоти* в поліпептидному ланцюгу. Є одиницею генетичного коду.

КОДУВАННЯ – операція ототожнювання *символів* чи груп символів одного *коду* з символами чи групами символів іншого *коду.*

КОЕРЦИТИВНА сила (від лат. coercitio – стримування) – напруженість магнітного поля, що зменшує залишковий магнетизм *феромагнетика* до нуля.

КОЕРЦИТИМЕТР (від лат. coercitio – стримування і *...метр*) – прилад для вимірювання *коерцитивної* сили.

КОЕРЦИТИМЕТРІЯ (від лат. coercitio – стримування і *...метрія*) – один із способів магнітного контролю напівфабрикатів і виробів з феромагнітних сплавів, в основу якого покладено вимірювання їхньої *коерцитивної* сили.

КОЕФІЦІЄНТ [від *ко...* і лат. efficiens (efficientis) – той, що виробляє] – 1) Сталий або відомий множник при іншій, звичайно змінній або невідомій величині. 2) Відношення двох значень фізичної величини. Напр., К. *корисної дії* (ккд) – відношення кількості корисної *енергії,* яку одержують від перетворювача, до кількості енергії, що надходить до нього.

КОК (голл. kok) – кухар на кораблі.

К<u>О</u>КА (ісп. coca, з індіан.) – вид кущових рослин родини кокаїнових. Листки містять *кокаїн* та інші *алкалоїди.* Культивують у тропіках Південної Америки та Азії. Інші назви – *кокаїнове дерево, кокаїновий кущ*.

КОКА<u>Ї</u>Н (ісп. cocaina) – алкалоїд; міститься в листі коки. В медицині солянокислу сіль К. застосовують для поверхневого знеболювання кон'юнктиви й рогівки ока, слизових оболонок рота, носа. К. – наркотичний засіб.

КОКАЇН<u>І</u>ЗМ – хвороблива пристрасть людини до *кокаїну;* вид *наркоманії.* Систематичне вживання кокаїну призводить до розладу нервової системи.

К<u>О</u>КА-К<u>О</u>ЛА (англ. Coca-Cola) – безалкогольний газований напій з домішкою екстракту з листків какао і горіхів кола.

КОК<u>А</u>РДА (франц. cocarde, coq – півень) – значок установленого зразка на форменому головному уборі.

КОК<u>Е</u>ТКА (франц. coquette) – 1) Жінка, дівчина, яка своєю зовнішністю, манерами намагається сподобатись, викликати інтерес до себе. 2) Верхня, відрізна частина сорочки або жіночого плаття, до якої пришивають інші частини.

К<u>О</u>КИ (від грец. ко́ккоς – зерно) – кулясті бактерії. Поширені в грунті, повітрі, харчових продуктах тощо. Використовують при виготовленні молочнокислих продуктів. Багато видів – хвороботворні *(стрептокок, стафілокок*).

КОК<u>І</u>ЛЬ (франц. coquille, букв. – черепашка) – металева ливарна форма, в якій одержують металеві виливки.

К<u>О</u>КЛЕ, **КУ<u>О</u>КЛЕ** (латис. kokle) – латиський струнний щипковий музичний інструмент.

К<u>О</u>КЛ<u>Ю</u>Ш (франц. coqueluche) – гостра інфекційна, переважно дитяча, хвороба, яка характеризується приступами конвульсивного кашлю. Інша назва – *кашлюк*.

К<u>О</u>КОН (франц. cocon) – 1) Утвір з виділень шкірних залоз, куди відкладають яйця деякі черви. 2) Чохол з нитки, що її виробляють спеціальні залози у комах; захищає личинку. К. шовковичного шовкопряда є сировиною для одержання природного шовку.

КОК<u>О</u>С (ісп. cocos, множ, від coco – кокосова пальма, кокосовий горіх) – рід деревних тропічних рослин родини пальмових. Деякі види культивують. З плодів (кокосових горіхів) та соку дерев одержують харчові продукти, з деревини та листя виготовляють дрібні вироби.

КОК<u>О</u>ТКА (франц. cocotte, букв. – курочка) – у буржуазному суспільстві – жінка легкої поведінки, що живе на утриманні своїх поклонників.

К<u>О</u>КПІТ (англ. cockpit) – відкрите водонепроникне приміщення для рульового й пасажирів на *катері* або вітрильній *яхті.*

КОКС (нім. Koks, від англ. coke) – тверда, міцна пориста маса, продукт *коксування* або *крекінгу,* застосовують переважно як паливо й відновник у металургійній промисловості.

КОК-САГ<u>И</u>З (тюрк.) – багаторічна трав'яниста рослина родини складноцвітих. Каучуконос. З розвитком виробництва синтетичного каучуку К.-с. не культивують.

КОКС<u>И</u>Т (від лат. coxa – стегно) – запалення кульшового суглоба в людини; спостерігається при травмах та деяких інфекційних захворюваннях.

КОКСОХ<u>І</u>МІЯ (від *кокс* і *хімія*) – хімічна *технологія,* пов'язана з перетворенням природного палива на *кокс* та інші цінні продукти *коксуванням.*

КОКСУВ<u>А</u>ННЯ – перетворення природного палива (головним чином кам'яного вугілля) на *кокс* та інші цінні продукти нагріванням у печах до високих температур без доступу повітря.

КОКТ<u>Е</u>ЙЛЬ (англ. cocktail, букв. – півнячий хвіст) – 1) Напій з суміші горілчаних настоїв, вин, соків, вершків, морозива тощо. 2) Кінь з підрізаним хвостом.

КОКЦ<u>И</u>ДИ [від грец. коккíς (коккíδоς) – кісточка] – підряд комах ряду рівнокрилих хоботних. Поширені повсюдно, найчисленніші в тропіках. Багато видів – шкідники сільськогосподарських культур і лісу.

КОКЦИДІЇ (від грец. κοκκίς – кісточка та ...ίδιον – зменш, суфікс) – ряд мікроскопічних одноклітинних тварин класу споровиків. Внутрішньоклітинні паразити безхребетних і хребетних тварин, зрідка людини; спричинюють *кокцидіоз.*

КОКЦИДІОЗ – захворювання тварин, зрідка людини, що його спричинюють *кокциди.*

КОЛА (з афр. мов) – рід вічнозелених дерев родини стеркулієвих. Насіння (т. зв. горіхи кола) містить *кофеїн* і *теобромін.* Використовують у медицині та харчовій промисловості.

КОЛАБОРАЦІОНІСТ (франц. collaborationniste, від collaboration – співробітництво) – зрадник своєї батьківщини, що співробітничав з фашистськими загарбниками у країнах, окупованих гітлерівською Німеччиною під час 2-ї світової війни 1939 – 45 рр.

КОЛАГЕН (від грец. κόλλα – клей і *...ген*) – волокнистий білок, що є основною складовою частиною специфічних волокнистих структур сполучної тканини тварин і людини.

КОЛАЖ (франц. collage, букв. – наклеювання) – прийом в образотворчому мистецтві, за яким на певну основу наклеюють різні матеріали, що різняться кольором і фактурою; твори, виконані таким прийомом.

КОЛАПС (від лат. collapsus – звалений) – 1) Гостра судинна недостатність, яка характеризується пригніченням центральної нервової системи, зменшенням маси циркулюючої крові та порушенням обміну речовин. 2) Спадання уражених ділянок легень при *пневмотораксі.*

КОЛАРГОЛ [від грец. κόλλα – клей, лат. arg (entum) – срібло і *...ол*] – лікарський препарат. Застосовують при гнійних захворюваннях (переважно очних, гінекологічних, шкірних).

КОЛАТЕРАЛЬНИЙ (від *ко...* і лат. lateralis – бічний) – бічний, боковий; *к. кровообіг* – побічне, обхідне сполучення кровоносних судин; *к-і шляхи артерій* – обхідні, побічні шляхи артерій.

КОЛБА (нім. Kolbe) – скляна посудина з круглим або плоским дном і видовженою шийкою. Застосовують у лабораторній практиці.

КОЛЕГА (лат. collega) – товариш по спільній службі, навчанню; особа тієї самої професії.

КОЛЕГІАЛЬНИЙ (лат. collegialis) – 1) Товариський. 2) Той, що його здійснює спільно, група осіб, *колегія.*

КОЛЕГІАЛЬНІСТЬ – принцип управління, при якому керівництво здійснюється не одноособово, а групою осіб, що мають рівні права й обов'язки у розв'язанні питань, віднесених до їхньої *компетенції.* К. є одним з провідних принципів діяльності КПРС, органів Радянської держави.

КОЛЕГІУМ (від лат. collegium – товариство, співдружність) – закриті середні або вищі навчальні заклади в 16 – 18 ст. у Західній Європі. К. *(колегії*) були і в царській Росії, зокрема на Україні.

КОЛЕГІЯ (від лат. collegium – товариство, спільність) – 1) У Стародавньому Римі група осіб, зв'язаних спільним виконанням релігійних відправ або спільною професією. 2) Органи центрального управління в Росії 18 ст. 3) Навчальні заклади у країнах Західної Європи і в царській Росії (*колегіуми*). 4) Адміністративний, розпорядчий або дорадчий орган, що складається з офіційно затвердженої чи обраної групи осіб (напр., К. міністерства).

КОЛЕДЖ (англ. college) – вищий або середній навчальний заклад в Англії, США та інших зарубіжних країнах.

КОЛЕЖ (франц. college) – середня школа у Франції, Бельгії та деяких інших країнах.

КОЛЕКТИВ (від лат. collectivus – збірний) – суспільна форма об'єднання людей, що виникає на основі їхньої спільної праці, спільних громадських інтересів, яким підпорядковуються дії, вчинки, інтереси окремих осіб (напр., виробничий К., трудовий К.).

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ (від лат. collectivus – збірний) – усуспільнення; К. *сільського господарства* – соціалістична перебудова сільського господарства шляхом добровільного об'єднання дрібних одноосібних селянських господарств у великі колективні

господарства (в СРСР – колгоспи). Ідею К. сільського господарства як єдиного засобу переходу селянських мас до *соціалізму* висунули К. Маркс і Ф. Енгельс, розвинув її у своєму кооперативному плані В. І. Ленін. К. сільського господарства – важлива складова частина ленінського плану побудови соціалізму в СРСР. Необхідні передумови для К. були створені перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції, *індустріалізацією* СРСР. Масова К. почалася в СРСР у 2-й половині 1929 р. і завершилася в 30-х рр. На основі суцільної К. сільського господарства був ліквідований клас куркульства. СРСР перетворився на країну великого високомеханізованого сільського господарства. Це була революція в економічних відносинах, у всьому способі життя селян. К. відіграла вирішальну роль у побудові соціалізму, у зміцненні союзу робітничого класу і селянства. В соціалістичних країнах К. здійснюється на основі кооперативного плану В. І. Леніна з урахуванням історичних і економічних особливостей розвитку кожної з них.

КОЛЕКТИВ<u>І</u>ЗМ – характерна риса соціалістичних і комуністичних суспільних відносин, яка полягає в усвідомленні вищості громадських інтересів над інтересами окремої особи, підпорядкування її діяльності інтересам *колективу.* Один з основних принципів комуністичної *моралі,* основним змістом якого є класова солідарність, взаємодопомога, товариське співробітництво, свідома дисципліна. Протилежне – *індивідуалізм.*

КОЛЕКТИВІЗ<u>О</u>ВАНИЙ – усуспільнений, об’єднаний у колгоспи.

КОЛЕКТ<u>И</u>ВНИЙ (лат. collectivus) – загальний, спільний; *к. договір* – двостороннє зобов’язання, укладене на певний строк між робітниками або службовцями в особі профспілкових організацій та адміністрацією підприємства чи установи.

КОЛ<u>Е</u>КТОР (лат. collector – збирач, від colligo – збираю, з’єдную) – 1) Установа чи особа, яка щось збирає або розподіляє. 2) Частина якоря електричних машин, призначена для підведення або відведення струму за допомогою щіток, а також для випрямлення струму. 3) Трубопровід, до якого приєднують кілька трубопроводів меншого діаметра. 4) Труба з підвідними й відвідними патрубками для змішування, вирівнювання тиску або для розподілу потоків газу, пари чи рідини. 5) Підземна галерея, в якій укладають кабелі або труби.

КОЛЕКЦІОН<u>Е</u>Р – збирач *колекцій.*

КОЛ<u>Е</u>КЦІЯ (від лат. collectio – збирання) – зібрання будь-яких однорідних предметів, систематизованих за певними ознаками.

КОЛЕНК<u>О</u>Р (франц. calencar, з перс.) – фарбована бавовняна тканина полотняного переплетення. Застосовують для книжкових палітурок тощо.

КОЛЕНХ<u>І</u>МА (від грец. κόλλα – клей і *...енхіма*) – один з видів тканин переважно дводольних рослин, що надає міцності їхнім органам.

КОЛЕ<u>О</u>ПТЕР (від грец. κολεόπτερος – твердокрилий) – літак з кільцевим крилом, що може злітати й сідати вертикально.

КОЛЕ<u>О</u>ПТИЛЕ, **КОЛЕ<u>О</u>ПТИЛЬ** (від грец. κολεός – піхва і πτίλον – перо) – перший верхній листок у злаків; має вигляд згорненої трубки з загостреною верхівкою, якою він пробиває грунт при проростанні зернівки й захищає органи, що розвиваються.

КОЛЕОР<u>И</u>ЗА (від грец. κολεός – піхва і ῥίζα – корінь) – плівчаста піхва, що оточує зародковий корінь у злаків. Виконує захисну роль.

К<u>О</u>ЛЕУС (від грец. κολεός – піхва) – рід багаторічних трав’янистих або напівкущових рослин родини губоцвітих, поширений у тропіках і субтропіках Азії та Африки. Багато видів вирощують як декоративні.

К<u>О</u>ЛІ (англ. collie) – порода службових собак. Інша назва – *шотландська вівчарка*.

КОЛІБАКТЕРІ<u>О</u>З (від грец. κόλον – товста кишка і *бактеріоз*) – інфекційне захворювання новонародженого молодняка сільськогосподарських тварин і хутрових звірів, спричинюване патогенними серотипами кишкової палички.

КОЛ<u>І</u>БРІ (франц., ісп. colibri, з карибської) – підряд птахів ряду довгокрилих, поширені в Південній і Північній Америці. Найменші птахи на Землі. Мають яскраве оперення. Корисні як запилювачі рослин.

КОЛІЗІЯ (лат. collisio, від collido – стикаюсь) – 1) Зіткнення протилежних сил, інтересів, прагнень. 2) Гострі суперечності й зіткнення поглядів персонажів, що виявляються в ряді подій, зображених у художньому творі. 3) Розходження між правовими нормами, що регулюють однакові правовідносини.
КОЛІМАТОР (від лат. collineo – націлююся) – 1) В оптиці пристрій для створення пучка паралельних променів. 2) Невелика зорова труба, у фокусі якої є хрестоподібно натягнуті нитки або світла точка. 3) В радіологічних приладах пристрій, за допомогою якого відділяють певну частину потоку проміння.
КОЛІМАЦІЯ (від лат. collineo – націлююсь) – інструментальна похибка в оптичних приладах, яка виникає внаслідок неточної перпендикулярності осі обертання труби приладу до її оптичної осі.
КОЛІНЕАРНИЙ (від *ко...* і лат. linea – лінія) – *паралельний* даній прямій лінії.
КОЛІНЕАЦІЯ (від *ко...* і лат. linea – лінія) – *матем.* перетворення, при якому точки однієї прямої перетворюються на точки іншої прямої.
КОЛІТ (від грец. κόλον – товста кишка) – запалення слизової оболонки товстої кишки у людини й тварин.
КОЛОБОМА (грец. κολόβωμα – відрізаний шматок, від κολοβόω – відрізаю, нівечу) – дефект тканини повік або оболонки очного яблука.
КОЛОДІЙ (від грец. κολλώδης – клейкий, в'язкий) – спиртово-ефірний розчин *нітроцелюлози;* безбарвна прозора або жовтувата рідина з запахом *ефіру.* Застосовують у медицині, хімії.
КОЛОЇДИ, **КОЛОЇДНІ СИСТЕМИ** (від грец. κόλλα – клей і *...оїд*) – *системи* (проміжний стан між істинними розчинами й грубодисперсними системами), що складаються з дуже подрібнених частинок (розмір 10^{-5} до 10^{-7} *см*), рівномірно розподілених в однорідному середовищі. До К. належать молоко, кров, яєчний білок тощо.
КОЛОЇДНИЙ – пов'язаний з *колоїдами; к-і розчини* – те саме, що й *золі.*
КОЛОКВІНТ, **КОЛОЦИНТ** (від грец. κολοκύνθη – гарбуз) – багаторічна витка трав'яниста рослина родини гарбузових, поширена в Середземномор'ї, Північній Африці і Передній Азії. Плоди містять глікозид колоцинтин, що має проносну дію.
КОЛОКВІУМ (від лат. colloquium – співбесіда) – 1) Одна з форм навчання. 2) Вид екзамену. 3) Збори, на яких заслуховують і обговорюють наукові доповіді.
КОЛОКСИЛІН (від грец. κόλλα – клей і οξύς – кислий) – неповний складний ефір *целюлози;* тверда аморфна безбарвна речовина. Застосовують у виробництві вибухових речовин, лаків, кіноплівки тощо.
КОЛОМБІНА (італ. colombina, букв. – голубка) – один з постійних образів італійської комедії масок 16 – 17 ст.; спочатку – весела спритна служниця, пізніше – елегантна, дотепна *субретка,* активна учасниця розвитку інтриги п'єси.
КОЛОН [1] (від лат. colonus – землероб) – 1) У Стародавньому Римі орендар невеликої земельної ділянки у великого землевласника (див. *Колонат*). 2) У ряді романських країн і Латинській Америці різні категорії селянства: наймит, здольщик, напівкріпосний орендар.
КОЛОН [2] (ісп. colon, на честь Х. Колумба) – грошова одиниця Коста-Ріки, поділяється на 100 *сентимо;* Сальвадору, поділяється на 100 *сентаво.*
КОЛОНА (франц. colonne, італ. colonna, від лат. columna) – 1) Вертикальна опора, що підтримує балку, *антаблемент* або п'яту арки, має базу, стовбур, капітель. 2) Вертикальна, відносно висока частина машинної станини круглого, рідше прямокутного перетину. 3) Стрій, в якому військові підрозділи вишикувані один за одним на певній дистанції.
КОЛОНАДА (франц. colonnade) – *архіт.* ряд *колон,* об'єднаних загальним перекриттям.
КОЛОНАТ (лат. colonatus, від colonus – землероб) – у Римській імперії, а також країнах Західної Європи та Візантії за раннього середньовіччя форма залежності селян – орендарів землі *(колонів [1])* від великих землевласників.

КОЛОНІАЛ<u>І</u>ЗМ (франц. colonialisme, від лат. colonia – поселення) – 1) Політичне, економічне й духовне поневолення слаборозвинутих країн пануючими класами експлуататорських держав. Найчастіше поняття «колоніалізм» вживають щодо епохи монополістичного капіталу. 2) Колоніальна політика імперіалістичних держав. Див. також *Неоколоніалізм.*

КОЛОНІ<u>А</u>ЛЬНИЙ – той, що стосується колоній, пов'язаний з володінням *колоніями; к-а політика* – політика загарбання та експлуатації колоній імперіалістичними державами; *к-а система* – світова система національно-колоніального гноблення імперіалістичними державами колоній і залежних країн. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції поклала початок кризі колоніальної системи. Сучасний період після 2-ї світової війни характеризується розпадом колоніальної системи; *к-а торгівля* – торгівля імперіалістичних держав з колоніальними і залежними країнами, одна з форм експлуатації цих країн; *к-і банки* – банки імперіалістичних держав, що панували в колоніальних і залежних країнах; *к-і війська* – війська імперіалістичних держав у колоніях; *к-і війни* – війни імперіалістичних держав з метою завоювання колоній або збереження в них свого панування; *к-і товари* – продукти, що їх привозили з колоніальних країн; *к-і організми* – організми, в яких при безстатевому розмноженні дочірні особини лишаються зв'язаними з материнськими.

КОЛОНІЗ<u>А</u>ТОР (франц. colonisateur) – той, що здійснює *колонізацію.*

КОЛОНІЗ<u>А</u>ЦІЯ (франц. colonisation) – 1) Заселення вільної території на окраїнах власної країни. 2) Заснування поселень у залежній країні. 3) Перетворення незалежної країни на *колонію* шляхом військового, економічного й політичного поневолення її іншою країною.

КОЛОН<u>І</u>СТ – поселенець з іншої країни або краю; переселенець; житель *колонії.*

КОЛ<u>О</u>НІЯ (від лат. colonia – поселення) – 1) В стародавньому світі – поселення громадян якоїсь держави на території загарбаної країни. 2) В епоху капіталізму територія або країна, що перебуває під владою іноземної держави, позбавлена політичної та економічної незалежності. Управляється на основі спеціального режиму. 3) Сукупність осіб якоїсь національності, що живуть спільно в іншій країні або в іноземному місті. 4) Заклад спеціального призначення (напр., трудова К.). 5) Складне об'єднання організмів. Його можуть становити однакові особини або різні як за будовою, так і за функціями. 6) Скупчення бактерій у поживному середовищі,.

КОЛОНТ<u>И</u>ТУЛ (від франц. colonne – колонка і лат. titulus – напис, заголовок) – заголовкові дані, що вміщуються в деяких виданнях над кожною шпальтою (сторінкою) тексту (прізвище автора, назва книги або журналу, окремої статті, розділу тощо). До К. входить і *колонцифра;* в ньому можуть бути також лінійки й прикраси.

КОЛОНЦ<u>И</u>ФРА (від франц. colonne – колонка і араб. сіфр – нуль; цифра) – порядковий номер сторінки книги, журналу тощо; набирають зверху або знизу шпальти чи сторінки.

КОЛОРАТ<u>У</u>РА (італ. coloratura, букв. – забарвлення, окраса, від лат. coloro – прикрашаю) – прикрашування вокальної мелодії швидкими, технічно важкими віртуозними *пасажами* та *мелізмами;* здатність голосу виконувати їх.

КОЛОРАТ<u>У</u>РНЕ СОПР<u>А</u>НО – високий жіночий голос з необхідною для виконання *колоратури* гнучкістю й рухливістю.

КОЛОРИЗ<u>А</u>ЦІЯ [від лат. color (coloris) – колір] – 1) Надання кольору предметам або речовинам. 2) Тонкий шар окисних сполук заліза на поверхні сталевих виробів. Застосовують, щоб запобігти корозії виробів.

КОЛОР<u>И</u>МЕТР (від лат. color – колір і *...метр*) – прилад для визначення характеристик кольору.

КОЛОРИМ<u>Е</u>ТРІЯ (від лат. color – колір і *...метрія*) – методи кількісного визначення кольору.

КОЛОР<u>И</u>Т (італ. colorito, від лат. color – колір) – 1) Гармонійне поєднання кольорів як один із засобів правдивого зображення дійсності та розкриття змісту в творі живопису. 2) Характерна особливість художнього твору, а також епохи, місцевості тощо.

КОЛОС (грец. κολοσσός) – 1) Мідна статуя давньогрецького бога сонця *Геліоса,* встановлена в 280 р. до н. е. в гавані о. Родос. 2) Переносно – предмет, створіння надзвичайно великого розміру.
КОЛОСАЛЬНИЙ (франц. colossal, від colosse – велетень) – величезний.
КОЛОЦИНТ – див. *Колоквінт.*
КОЛУМБАРІЙ (лат. columbarium) – сховище урн з прахом після *кремації.*
КОЛУМБІТ – те саме, що й *ніобіт.* Від прізвища мореплавця Х. Колумба.
КОЛХІЦИН (від грец. κολχικόν – пізньоцвіт) – *алкалоїд,* що міститься в рослинах родини лілійних. Сильна рослинна отрута. Застосовують у дослідах з генетики рослин.
КОЛЮВІЙ (від лат. colluvio – нагромадження, мішанина) – уламковий матеріал обвалів, осипів, що нагромаджується на схилах та біля підніжжя гір.
КОЛЮР (франц. colure, від грец. κόλουρος – безхвостий) – великий круг небесної сфери, що проходить через *полюси* світу й точки весняного та осіннього рівнодень (К. *рівнодень*) або через полюси світу й точки літнього та зимового сонцестоянь (К. *сонцестоянь*).
КОЛЯТЕРАЛІ (від *ко...* і лат. lateralis – бічний) – бічне сполучення між системами двох різних *артерій* чи *вен.*
КОЛЬЄ (франц. collier, від лат. collum – шия) – намисто з коштовного каміння й перлів.
КОЛЬМАТАЖ (франц. colmatage, від лат. colmata – наповнення, насип) – 1) Природне або штучне осадження намулів на ділянці землі, внаслідок чого створюється новий родючий шар або підвищується родючість грунту. 2) Природне або штучне вмивання глинистих або мулистих частинок у пори грунту, що зменшує *фільтрацію* води через стінки каналів, водойм тощо.
КОЛЬОРОКОРЕКТОР (від лат. color – колір і corrector – виправляючий) – електронний апарат для кольороподільної *коректури.*
КОЛЬРАБІ (нім. Kohlrabi) – овочева рослина роду капуста. Відрізняється високим вмістом вітаміну С. Вирощують переважно в Західній Європі, Америці, Передній Азії.
КОЛЬТ – система індивідуальної вогнепальної зброї *(револьвер,* автоматичний пістолет тощо), яку винайшов американський зброяр С. Кольт.
КОМ... – див. *Ко...*
КОМА [1] (від грец. κώμα – сон, дрімання) – стан непритомності з порушенням чутливості й рефлексів, розладом життєво важливих функцій – кровообігу, дихання.
КОМА [2] (від грец. κόμη – волосся) – 1) Один з недоліків зображень, утворюваних оптичними системами. К. дає пляму, форма якої нагадує синтаксичний знак – кому. 2) *астр.* Газова туманність оболонки ядра комети, що разом з ним створює голову комети.
КОМАНДА (франц. commande, від лат. commando – доручаю, наказую) – 1) Тимчасова або постійна організація для виконання певних обов'язків або робіт (напр., *пожежна* К.). 2) *військ.* Короткий усний наказ. 3) *тех.* Електричний сигнал, дія якого на систему керування приводить до виконання певного розпорядження. 4) Код, що визначає виконання електронною обчислювальною машиною однієї певної операції.
КОМАНДИР (від нім. kommandieren – наказувати, командувати) – начальник військової частини, підрозділу, військового судна, літака.
КОМАНДОР (франц. commandeur) – 1) За середньовіччя – одне з вищих звань у чернечо-лицарських орденах. 2) Один з вищих ступенів в *ієрархії* масонських лож (див. *Масонство*). 3) В Росії у 18 – на початку 19 ст. флотський чин між капітаном 1-го рангу і контр-адміралом 4-го ступеня. 4) В СРСР (до 1926 р.), у країнах Західної Європи і США – звання голови яхт-клубу. 5) Керівник кінних, лижних, велосипедних, мотоциклетних, автомобільних та інших пробігів та екскурсій. 6) *Капітан*-К. в Англії, Голландії, Іспанії та деяких інших країнах – начальник загону суден, який не має адміральського звання.
КОМАТОЗНИЙ [від грец. κώμα (κώματος) – сон, дрімання] – той, що перебуває в сонливому, пригніченому стані.

КОМБАЙН (англ. combine, букв. – з’єднання) – сукупність робочих машин, що виконують повний цикл різнорідних операцій. Іноді К. називають агрегат, що складається з телевізора, радіоприймача й програвача.
КОМБАТАНТИ (від франц. combattant – воїн, боєць) – у міжнародному праві особи, які входять до складу збройних сил воюючої країни і безпосередньо беруть участь у воєнних діях (особовий склад регулярних збройних сил, ополчення і добровільних загонів; учасники Руху Опору; населення, яке при наближенні ворога взялося за зброю; учасники громадянських і національно-визвольних воєн).
КОМБІНАТ (від лат. combinatus – з’єднаний) – 1) Підприємство або виробниче об’єднання, яке складається з кількох спеціалізованих виробництв, пов’язаних між собою технологічно, економічно та організаційно. Ці виробництва послідовно обробляють чи комплексно використовують сировину, відходи й побічні продукти. 2) Адміністративні об’єднання технологічно не пов’язаних між собою підприємств однієї галузі. 3) Об’єднання дрібних різнорідних, технологічно не пов’язаних виробництв.
КОМБІНАТОРИКА (від лат. combino – з’єдную, сполучаю) – частина математики, об’єктом дослідження якої є сполуки довільних елементів.
КОМБІНАТОРНИЙ (від лат. combino – з’єдную, поєдную) – *мовозн.* позиційний; той, що стосується зміни звуків залежно від позиційного поєднання їх і артикуляційної взаємодії.
КОМБІНАЦІЯ (від лат. combinatio – поєднання) – 1) Взаємно зумовлене розташування чого-небудь. 2) Складний задум; в шахах і шашках – кілька раніше передбачених ходів одного гравця, розрахованих на поліпшення позиції, виграш фігури або партії. 3) Маневр, виверти, хитрощі. 4) Жіноча сосочка.
КОМБІНЕЗОН (франц. combinaison, букв. – поєднання) – вироб-ничий одяг (поєднання куртки й штанів) льотчиків, шахтарів, трактористів.
КОМБІНУВАТИ (від лат. combine – з’єдную) – з’єднувати, поєднувати, проводити *комбінації.*
КОМБУСТІОЛОГІЯ (від лат. combustum – опік і *...логія*) – галузь медицини, що вивчає опікові хвороби.
КОМЕДІАНТ (від італ. commediante – актор) – 1) До 18 ст. назва актора; пізніше – виконавця ролей у балаганних виставах. 2) Переносно – удавальник, чванько.
КОМЕДІОГРАФ (від *комедія* і *...граф*) – той, що пише комедії, їх автор.
КОМЕДІЯ (грец. κωμφδία) – 1) У Стародавній Греції імпровізована весела вистава – процесія з музикою, піснями й танцями. 2) Драматичний твір веселого характеру, часто з висміюванням негативних явищ у побуті чи суспільному житті. 3) Переносно – смішна подія; удавання, лицемірство.
КОМЕНДАНТ (від франц. commandant – командир, начальник) – 1) Службова особа в армії, начальник гарнізонів міст, фортець, укріплених районів тощо. В Збройних Силах СРСР існують К. гарнізону, залізничної станції, пристані, К. етапний, табірного збору, переправи, штабу, управління тощо. 2) Керуючий будинком або приміщенням державної установи, підприємства, громадської організації.
КОМЕНДАНТСЬКИЙ – встановлений *комендантом: к-а година* – надзвичайний захід, що полягає в забороні жителям населеного пункту з’являтися на вулицях у певний час доби без спеціального дозволу.
КОМЕНДАТУРА (нім. Kommandantur) – установа, очолювана військовим комендантом; приміщення цієї установи.
КОМЕНДАЦІЯ (від лат. commendatio – доручення, схвалення) – за *феодалізму* акт, яким оформляли залежність *васала* від *сеньйора*[1], після чого васал одержував земельне володіння – *бенефіцію* (1) або *феод;* акт, що встановлював залежність селянина від феодала.
КОМЕНДОР (від лат. commendo – доручаю) – в російському (з 18 ст. до 1917 р.) та флотах деяких інших держав матрос, який обслуговує артилерійську установку.

КОМЕНСАЛІЗМ (від франц. commensal – співтрапезник) – форма співжиття тварин різних видів, при якій один з них постійно живе за рахунок другого, не завдаючи йому шкоди. Інша назва – *нахлібництво*.
КОМЕНТАР (від лат. commentarium – записки, тлумачення) – 1) Тлумачення певного тексту або книги. 2) Додаток у кінці книги, примітки по тексту в підрядкових виносках з поясненням окремих місць, термінів та виразів.
КОМЕНТАТОР (від лат. commentator – винахідник, вигадник) – особа, що пояснює соціально-політичні та інші події і явища, закони, тексти з деякими оцінками їх; складач, автор *коментаря.*
КОМЕНТУВАТИ (від лат. commentor – обмірковую, пояснюю) – пояснювати, тлумачити; складати *коментар.*
КОМЕРСАНТ (франц. commercant, від лат. commercium – торгівля) – приватний торговець.
КОМЕРЦІЯ (від лат. commercium – торгівля) – діяльність, пов'язана з реалізацією товарів.
КОМЕТА (грец. κομήτης, букв. – волохатий, від κόμη – волосся) – тіло Сонячної системи, що має вигляд туманної світлої плями з яскравою частиною (головою) й хвостом. Розміри К. величезні (можуть досягати сотень мільйонів кілометрів), а маси малі (одна мільярдна частка маси Землі й менше).
КОМІВОЯЖЕР (від франц. commis – службовець і voyageur – мандрівний) – роз'їзний агент по збуту товарів, що діє за дорученням певного капіталістичного підприємства.
КОМІЗМ (від грец. κωμικός – смішний, комедійний) – 1) Відтінок смішного в чому-небудь. 2) Насмішкуватість, гумор.
КОМІК (грец. κωμικός) – 1) Актор, який виконує комічні ролі. 2) Переносно – особа, яка викликає сміх своїми словами або поведінкою, витівками.
КОМІКС (англ. comics, множ. від comic – смішний, комічний) – графічно-оповідний жанр, серія малюнків з короткими текстами, що утворює цільну розповідь.
КОМІЛЬФО (франц. comme il faut, букв. – як треба, як належить) – у дворянсько-буржуазному середовищі відповідність правилам світської пристойності.
КОМІНГСИ (англ. coamings) – вертикальні сталеві листи або дерев'яні дошки над палубою заввишки до 60 *см,* які огороджують отвори в ній *(люки,* шахти).
КОМІНТЕРН, **КОМУНІСТИЧНИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛ** – див. *Інтернаціонал.*
КОМІСАР (франц. commissaire, від лат. commissarius – уповноважений) – 1) У різних країнах службова особа, наділена урядом особливими повноваженнями. У Франції за часів буржуазної революції кінця 18 ст, К. називалися уповноважені *Конвенту.* В СРСР: а) в 1917 – 46 рр. (до утворення міністерств) – член уряду, який очолював центральний галузевий орган державного управління (народний комісаріат); б) У 1918 – 42 рр. (з перервами) – представник Комуністичної партії і Рад. уряду в армії та флоті, що поділяв з командиром відповідальність за виконання бойового завдання, за бойову, політичну й матеріально-господарську підготовку частини; в) особа, яка очолює військовий комісаріат. 2) У деяких країнах – чиновник, що виконує поліцейські функції.
КОМІСАРІАТ (франц. commissariat) – 1) У дореволюційній Росії сукупність установ військового відомства, що займалися постачанням армії (крім харчового). 2) *Народний* К. – в 1917 – 1946 рр. (до утворення міністерств) – центральний орган державного управління галузями господарського, культурного, військового будівництва в радянських республіках і в СРСР в цілому. 3) *Військовий* К. – місцевий орган Міністерства оборони СРСР, що відає обліком і призовом військовозобов'язаних.
КОМІСІЙНИЙ – той, що купується чи продається через посередництво третьої особи – *комісіонера; к-і підприємства* – торговельні організації, що збувають і закуповують товари за дорученням і за рахунок довірителя за певну винагороду.
КОМІСІОНЕР (франц. commissionnaire) – сторона, яка за дорученням і за рахунок *комітента* за певну винагороду укладає від свого імені торговельні угоди.

КОМІСІЯ (лат. commissio – доручення, від committo – з'єдную, влаштовую, доручаю) – 1) Уповноважена група осіб для виконання певного доручення чи попередньої розробки будь-якого питання. 2) Договір, за яким одна сторона *(комісіонер)* зобов'язується за дорученням другої сторони *(комітента)* за винагороду укласти з третьою особою угоду від свого імені, але в інтересах і за рахунок комітента. 3) Винагорода, сплачувана за таким договором у процентах до суми укладеної угоди.
КОМІСУРА (лат. commissura, від committo – з'єдную) – в анатомії тварин і людини – з'єднання, сполучення, спайка (напр., з'єднання губ у кутках рота).
КОМІТАТ (від лат. comitatus – округ, графство) – найбільша адміністративно-територіальна одиниця в Угорщині.
КОМІТЕНТ [від лат. committens (committentis) – той, що доручає] – особа, яка доручає *комісіонерові* укласти угоду від імені останнього, але за рахунок комітента.
КОМІТЕТ (франц. comite, від лат. committo – доручаю) – 1) Державний або партійний орган, що утворюється для керівництва окремою галуззю народного господарства, громадсько-політичною роботою або для керівництва організацією (напр., Комітет партійного контролю при ЦК КПРС, комітет молодіжних організацій СРСР). 2) Керівний виборний орган.
КОМІЦІЇ (лат. comitia, від comeo, соёо – сходжуся, збираюся) – в Стародавньому Римі народні збори, в яких брали участь вільні громадяни.
КОМОДОР (англ. commodore, з італ. commodoro) – у Великобританії, США та Нідерландах командир з'єднання кораблів, який не має адміральського звання.
КОМОНЕР (англ. commoner) – член англійської палати общин.
КОМПАКТНИЙ (лат. compactus, від compingo – збиваю, сколочую) – стислий, щільний, малогабаритний, негроміздкий.
КОМПАНІЯ (франц. compagnie, італ. compagnia, від лат. cum – разом і panis – хліб) – 1) Група осіб, об'єднаних певними інтересами (напр., виробничими). 2) Капіталістичне підприємство, засіюване на пайовій участі окремих капіталістів. Див. також *Корпорація, Монополія.*
КОМПАНЬЙОН (франц. compagnon) – учасник будь-якої *компанії,* співучасник у якійсь справі.
КОМПАНЬЙОНАЖІ (франц. compagnonnages, від compagnon – підмайстер) – у 12 – 19 ст. організації взаємодопомоги підмайстрів у Франції, пізніше в деяких інших країнах Європи.
КОМПАРАТИВІЗМ (від лат. comparativus – порівняльний) – 1) Ліберально-об'єктивістська школа в буржуазному літературознавстві, яка, порівнюючи сюжети, образи, ігнорувала ідейний зміст і національну форму літератури. 2) Порівняльно-історичний метод у мовознавстві, застосовуваний при вивченні споріднених мов.
КОМПАРАТОР (лат. comparator, від compare – порівнюю) – вимірювальний прилад, що діє за принципом порівняння вимірюваної величини або характеристики (довжини, напруги, кольору тощо) з еталонною.
КОМПАС (нім. Kompaβ, з італ. compasso, від compassare – міряти кроками) – прилад, за допомогою якого визначають сторони світу.
КОМПАТРІОТ (франц. compatriote, від лат. cum – разом і patria – батьківщина) – співвітчизник.
КОМПАУНД (англ. compound, букв. – суміш, з'єднання) – 1) Електроізоляційний матеріал з асфальтових і парафінових речовин та масел. 2) *Динамомашина* з обмотками послідовного і паралельного збудження водночас. 3) Парова машина подвійного розширення.
КОМПАУНДУВАННЯ (від англ. compound – суміш, з'єднання) – 1) Змішування двох чи кількох масел, видів палива, щоб одержати спеціальні продукти заданих якостей. 2) Схема вмикання електричних обмоток чи агрегатів, за якої магнітний потік зростає зі збільшенням струму навантаження машини.

КОМПЕНДІЙ, КОМПЕНДІУМ (від лат. compendium – скорочення) – стислий виклад основних положень якоїсь науки, дослідження.
КОМПЕНСАТОР (від лат. compenso – зрівноважую, порівнюю) – 1) Прилад для визначення різниці ходу двох пучків променів чи кута обертання площини *поляризації.* 2) Деталь чи пристрій, що за його допомогою зрівноважують відхилення в розмірах деталей при складанні або експлуатації машин, приладів, механізмів тощо. 3) Автоматичний вимірювальний прилад, дія якого грунтується на методі порівняння двох напруг або струмів. 4) Пристрій для *компенсації* зсуву фаз струму і напруги. 5) Пристрій для зменшення впливу помилок кроку робочого гвинта у вимірювальних приладах і металорізальних верстатах.
КОМПЕНСАЦІЯ (від лат. compensatio – винагорода, зрівноваження) – 1) Відшкодування, винагорода за будь-що (К. збитків, грошова К. тощо). 2) Спосіб припинення зобов’язань зарахуванням зустрічних вимог кредитора й боржника. 3) Зрівноваження хворобливих розладів в організмі через розвиток відповідних пристосувань (напр., К. пороку серця). 4) Нейтралізація зовнішніх впливів, що заважають правильній дії точних механізмів (К. компаса, маятника).
КОМПЕТЕНТНИЙ [від лат. competens (competentis) – належний, відповідний] – 1) Досвідчений у певній галузі, якомусь питанні. 2) Повноважний, повноправний у розв язанні якоїсь справи.
КОМПЕТЕНТНІСТЬ – поінформованість, обізнаність, авторитетність.
КОМПЕТЕНЦІЯ (лат. competentia, від compete – взаємно прагну; відповідаю, підходжу) – коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи; коло питань, в яких дана особа має певні повноваження, знання, досвід.
КОМПІЛЯЦІЯ (лат. compilatio, букв. – крадіжка, грабіж, від compilo – грабую) – неоригінальна, несамостійна літературна чи наукова праця, побудована на використанні чужих творів.
КОМПЛЕКС (від лат. complexes – поєднання, зв’язок) – 1) Сукупність предметів чи явищ, що становлять єдине ціле. 2) *архіт.* Сукупність будівель, пов’язаних загальним задумом, призначенням тощо (напр., санаторний комплекс).
КОМПЛЕКСНИЙ – з’єднаний з будь-чим, складний; той, що являє собою *комплекс* будь-чого; *к. розвиток економічних районів* – планомірний, пропорційний розвиток господарства районів на основі оптимального поєднання галузей виробничої спеціалізації з галузями, що обслуговують виробництво й населення; *к-і сполуки* – речовини, які одержують сполученням двох або більше простих молекул; *к-і числа* – числа виду $a+bi$, де a та b – звичайні дійсні числа, i – уявна одиниця, тобто $\sqrt{-1}$.
КОМПЛЕКСОМЕТРІЯ (від лат, complexus – зв’язок, поєднання і *...метрія*) – спосіб хімічного аналізу, в основі якого є утворення комплексних сполук. К. використовують для визначення жорсткості води, вмісту свинцю й нікелю в рудах тощо.
КОМПЛЕКТ (від лат. completus – повний) – повний набір інструментів, інших предметів, що мають певне призначення.
КОМПЛЕКТУВАННЯ (від *комплект*) – добір, доповнювання до певної, наперед визначеної кількості людей або речей.
КОМПЛЕКЦІЯ (лат. complexio – поєднання, сукупність, від complector – охоплюю) – загальний характер будови тіла.
КОМПЛЕМЕНТ (від лат. complementum – доповнення, довершення) – складна речовина білкової природи, що міститься в сироватці крові тварин і людини й спричинює розчинення *(лізис)* бактерій. Є важливим фактором природного імунітету.
КОМПЛЕМЕНТАРНИЙ (від лат. complementum – доповнення, довершення) – взаємодоповнювальний; *к-і гени* – дві незалежні пари домінантних генів, які виявляють взаємодоповнювальиу дію на формування певної ознаки організму.
КОМПЛІМЕНТ (франц. compliment, букв. – вітання) – люб’язний, приємний вислів з похвалою, схваленням.

КОМПЛОТ (від франц. complot – змова) – підступна змова проти когось.
КОМПОЗИТНИЙ ОРДЕР (від італ. composito – складний, складений) – архітектурний *ордер,* в якому схема корінфської *капітелі* (див. *Корінфський ордер*) ускладнена чотирма іонічними *волютами* (див. *Іонічний ордер*), що підтримують верхню частину капітелі *(абак*).
КОМПОЗИТОР (від лат. compositor – складач) – автор музичного твору.
КОМПОЗИЦІЯ (від лат. compositio – складання, створення) – 1) Побудова художнього твору, зумовлена змістом, характером і призначенням. Визначає сприйняття його. 2) Структура музичного твору. Музична форма. 3) Музичний, живописний, скульптурний, графічний твір як кінцевий результат творчої праці митця. 4) Складний художній твір, що включає різні види мистецтва (напр., літературно-музична К.). 5) Створення музики.
КОМПОНЕНТ [від лат. componens (componentis) – той, що складає) – складова частина чогось.
КОМПОНУВАТИ (від лат. compono – складаю) – складати щось ціле з якихось окремих частин.
КОМПОСТ (англ., франц. compost, від лат. compositus – складений) – місцеве органічне добриво, що його одержують з різних органічних решток внаслідок розкладання їх від дії мікроорганізмів.
КОМПОСТЕР (франц. composteur) – прилад для вибивання умовних дірчастих написів на квитках та інших документах з метою контролю.
КОМПОСТУВАННЯ – процес закладення та одержання *компосту.*
КОМПРАДОРИ, **КОМПРАДОРСЬКА БУРЖУАЗІЯ** (від ісп. comprador – покупець) – угодовська частина національної *буржуазії* в економічно відсталих країнах (колоніальних і незалежних), яка співробітничає з іноземним капіталом на внутрішньому й зовнішньому ринках. Є головною опорою імперіалістів у їхній боротьбі проти національно-визвольного руху.
КОМПРАЧИКОСИ (ісп. comprachicos, від comprar – купувати і chico – дитина) – в Іспанії, Англії та інших країнах 13 – 17 ст. злочинці, які викрадали або купували дітей і, спотворюючи їх, продавали як блазнів у багаті доми, циркові балагани тощо. Сучасні К. – *гангстери* в деяких капіталістичних країнах, які з метою *шантажу* викрадають дітей у багатіїв.
КОМПРЕС (франц. compresse, від лат. compressus – стиснутий, тісний) – пов’язка, іноді просочена різними рідинами, що її накладають на тіло людини чи тварини з лікувальною метою.
КОМПРЕСІЯ (від лат. compressio – стискання) – стискання газів, що спричинює зменшення об’єму, який вони займають, підвищення тиску й температури.
КОМПРЕСОР (лат. compressor – стискач, від comprimo – стискаю) – машина для *компресії* і переміщення газів під тиском.
КОМПРОМЕТУВАТИ (франц. compromettre) – зneславлювати, підривати репутацію.
КОМПРОМІС (від лат. compromissum – угода, згода) – 1) Згода, порозуміння з противником, досягнуті шляхом взаємних поступок. 2) Пристосування до обставин, пов’язане з відмовою від особистих переконань. 3) У римському праві – угода про третейський розгляд справи.
КОМПТОМЕТР (від франц. compter – лічити і *...метр*) – лічильна машина для арифметичних дій над числами.
КОМП’ЮТЕР (англ. computer, від лат. computo – рахую, обчислюю) – назва електронної обчислювальної машини (переважно в англомовних країнах).
КОМП’ЮТЕРИЗАЦІЯ (від *комп’ютер*) – оснащення народного господарства електронними обчислювальними машинами.
КОМУНА (франц. commune – община, від лат. communis – спільний) – 1) За середньовіччя в Західній Європі міська громада, що домоглася незалежності від феодала і права на самоврядування. 2) В період Французької буржуазної революції кінця 18 ст. –

муніципальне самоврядування в Парижі та інших містах. 3) *Паризька* К. 1871 р. – революційний уряд французького робітничого класу. 4) Нижча адміністративно-територіальна одиниця місцевого управління у Франції, Бельгії та деяких інших державах. 5) Одна з форм сільськогосподарського виробничого кооперування.

КОМУНАЛІЗМ (англ. communal – суспільний, від лат. commune – громада) – в Індії та деяких інших азіатських країнах реакційна політика правих кіл, заснована на розпалюванні ворожнечі між різними релігійними громадами, на підігріванні кастових і націоналістичних передсудів.

КОМУНАЛЬНИЙ (франц. communal, від commune – община) – общинний; *к-е господарство* – господарство міст і селищ міського типу, що перебуває у віданні місцевих органів влади і на місцевому бюджеті; *к-і послуги* – послуги, що їх надають населенню підприємства комунального господарства; *к. рух* – антифеодальний рух городян у Західній Європі 10 – 13 ст.

КОМУНАР (франц. communard) – 1) Учасник Паризької комуни 1871 р. 2) Член якоїсь комуни.

КОМУНЕРОС (ісп. comuneros, від comuna – община) – 1) Повстання середньовічних самоврядних міст Кастілії в 16 ст. проти королівського абсолютизму на захист міських вольностей. 2) Учасники антиіспанського повстання у Новій Гранаді (сучасна Колумбія) у 18 ст. 3) Ліва течія в Іспанській революції 1820 – 23 рр., що сформувалася як таємна організація 1820 р.

КОМУНІЗМ (від лат. communis – спільний, загальний) – 1) Суспільно-економічна формація, що базується на суспільній власності на засоби виробництва. 2) Вища фаза комуністичної суспільно-економічної формації. «Комунізм – це безкласовий суспільний лад з єдиною загальнонародною власністю на засоби виробництва, цілковитою соціальною рівністю всіх членів суспільства, де разом з всебічним розвитком людей виростуть і продуктивні сили на основі науки і техніки, що постійно розвиваються, всі джерела суспільного багатства поллються повним потоком і здійсниться великий принцип «від кожного – по здібностях, кожному – по потребах». Комунізм – це високоорганізоване суспільство вільних і свідомих трудівників, в якому утвердиться суспільне самоврядування, праця на благо суспільства стане для всіх першою життєвою потребою, усвідомленою необхідністю, здібності кожного будуть застосовуватися з найбільшою користю для народу» (Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1968, с. 54). Суспільно-економічна формація К. закономірно приходить на зміну *капіталізму* шляхом революційної перебудови суспільства на основі знищення приватної власності на засоби виробництва і заміни її суспільною власністю, ліквідації всіх форм соціального й національного гноблення і встановлення відносин товариського співробітництва та взаємодопомоги вільних від експлуатації людей. Першим ступенем (фазою) К. є *соціалізм,* другим, вищим ступенем – власне К. Програма КПРС, рішення XXШ і XXIV з'їздів партії визначили основні напрями будівництва К.: створення матеріально-технічної бази К., формування комуністичних суспільних відносин, виховання нової людини. 3) *Науковий* К. – наука про закономірності революційного переходу від капіталізму до К., шляхи і методи побудови комуністичного суспільства.

КОМУНІКАБЕЛЬНІСТЬ (франц. communicable – той, що з'єднується, від лат. communico – з'єдную, повідомляю) – здатність до спілкування, товариськість.

КОМУНІКАТИВНИЙ (лат. communicativus) – 1) *мовозн.* Той, що належить до *комунікації; к-а функція мови* – роль мови як засобу спілкування між людьми, народами. 2) *К-і лінії* – шляхи сполучення між різними частинами країни та державами; шляхи, які з'єднують між собою місця розташування діючої армії з тиловими районами.

КОМУНІКАЦІЇ (від лат. communico – роблю загальним, поєдную) – 1) Шляхи сполучення і транспорту. 2) Лінії зв'язку, мережі підземного міського господарства.

КОМУНІКАЦІЙНИЙ – той, що стосується *комунікацій.*

КОМУНІКАЦІЯ (від лат. communico – спілкуюсь з кимось) – 1) Спілкування, передача *інформації.* 2) У філософії *екзистенціалізму* і *персоналізму* – спілкування, в процесі якого одна самітня душа відкриває себе іншій, між людьми встановлюється інтимний духовний зв'язок. К. видається за вищу форму зв'язку між людьми. 3) К. *масова* – суспільний інститут, що виконує завдання формування світогляду і громадської думки широких мас засобами масової інформації і *пропаганди.*

КОМУНІСТ – член комуністичної партії.

КОМУНІСТИЧНИЙ – заснований на принципах *комунізму,* просякнутий ідеями комунізму, той, що виражає ідеї комунізму, керується ними; К. *Інтернаціонал* – див. *Інтернаціонал.*

КОМУТАТИВНИЙ (від лат. commutatus – зміна, перетворення) – переміщувальний, пов'язаний з переміщуванням; *к. закон* – закон, що виражає незмінність суми або добутку від перестановки доданків або співмножників.

КОМУТАТИВНІСТЬ – незмінність суми або добутку при переставленні доданків або співмножників. Інша назва – переставний закон. К. не поширюється на *векторний* добуток.

КОМУТАТОР (від лат. commute – змінюю) – 1) Пристрій для вмикання, вимикання й перемикання електричних кіл. 2) К. *електронний* – прилад, що автоматично змінює схему вмикання іншого приладу за допомогою електронного пучка.

КОМУТАЦІЯ (від лат. commutatio – зміна) – 1) За феодалізму заміна панщини і натурального оброку експлуатованих селян грошовою рентою, що відбувалася в результаті і в міру проникнення товарно-грошових відносин у село. 2) Перемикання електричних кіл та їхніх частин; зміна напряму струму в цих колах (зміна полюсів). 3) Система електричних з'єднань на електричних, телефонних та інших станціях і підстанціях.

КОМФОРТ (англ. comfort) – сукупність побутових вигод.

КОМФОРТАБЕЛЬНИЙ (англ. comfortable) – зручний, затишний.

КОМЮНІКЕ (франц. communique, від лат. communico – повідомляю) – офіційне повідомлення (здебільшого про дипломатичні переговори).

КОН... – див. *Ко...*

КОНАК (тур. konak) – у мусульман урядовий будинок, державна установа, особняк.

КОНВЕЙЄР (англ. conveyer, від convey – перевозити, переміщувати) – машина безперервної дії для переміщення вантажів з потрібним ритмом на певну віддаль.

КОНВЕЙЄРИЗАЦІЯ (від *конвейєр*) – механізація виробничих процесів за допомогою транспортуючих машин.

КОНВЕКЦІЙНИЙ (від *конвекція*) – той, що переноситься середовищем, де він міститься; *к. струм* – електричний струм, зумовлений рухом наелектризованих тіл (напр., мікрочастинок пилу, диму); *к. потік* – потік тепла, яке переноситься висхідним рухом повітря.

КОНВЕКЦІЯ (лат. convectio – принесення, від conveho – приношу) – перенесення тепла в рідинах або газах потоками речовини.

КОНВЕНТ (від лат. conventus – збори, засідання) – 1) Законодавчі органи, що скликаються в деяких країнах для складання або зміни конституції. 2) К. *національний* – представницькі збори у Франції в 1792 – 95 рр., найвищий законодавчий орган періоду Французької буржуазної революції кінця 18 ст.

КОНВЕНЦІЙНИЙ – той, що належить до *конвенції,* встановлений конвенцією; *к-і мита* – мита, що їх встановлюють за договором; вони нижчі за ставки *тарифу,* передбачені внутрішнім законодавством.

КОНВЕНЦІОНАЛІЗМ (від лат. conventio – угода, договір) – суб'єктивно-ідеалістичний напрям у філософському тлумаченні науки, за яким наукові теорії і поняття є не відображеннями об'єктивного світу, а наслідками довільної угоди, *конвенції* (звідки і

назва) між ученими, що укладається за принципами «зручності» й «економії мислення». Поширений в кінці 19 – на початку 20 ст.
КОНВЕНЦІЯ (від лат. conventio – договір) – 1) Угода, міжнародний договір з якихось спеціальних питань. 2) Договір між підприємствами й організаціями для врегулювання питань збуту, виробництва тощо; є перехідною формою до *трестів* і *синдикатів.*
КОНВЕРГЕНТИ [від лат. convergens (convergentis) – той, що сходиться, зближається] – елементи однієї мови або кількох мов, які зближуються в процесі їх історичного розвитку; мови, які зближуються внаслідок беспосередньої взаємодії.
КОНВЕРГЕНЦІЯ (лат. convergentio, від convergo – сходжусь, наближаюсь) – 1) *біол.* Виникнення рис подібності в будові і функціях у далеких за походженням організмів внаслідок їхнього пристосування до однакових умов існування. 2) *етн.* Виникнення в різних місцях незалежно одне від одного подібних або однакових культурних явищ під впливом загальних законів суспільного розвитку. 3) *мед.* Зведення зорових осей обох очей на одному предметі. 4) *мовозн.* Уподібнення елементів мови або різних мов. 5) К. *теорія* – реакційна буржуазна теорія, що виникла в 50 – 60-х рр. 20 ст. і за якою в ході історичного розвитку ніби поступово зникає відмінність між капіталізмом і соціалізмом, відбувається їхнє «зближення», поступове злиття. Ідеї цієї теорії широко використовують ревізіоністи і реформісти.
КОНВЕРСІЯ (від лат. conversio – перетворення, зміна) – 1) Заміна раніше випущених державних позик новою, щоб подовжити строки *кредиту* (1) й змінити умови позики. 2) Обмін *валюти* даної країни на іноземну. 3) Переробка газів для зміни складу вихідної газової суміші. 4) Заміна випромінення *кванта* (напр., *фотона*) випроміненням *електрона* з оболонки навколо атомного ядра, яке перейшло із більш збудженого стану в менш збуджений (зокрема, в нормальний) стан. Випромінення електрона в цьому випадку відбувається внаслідок дії кванта на нього. 5) Утворення нового слова внаслідок переходу даної основи в іншу *парадигму* словозміни. Найхарактерніша для англійської мови.
КОНВЕРТЕР, **КОНВЕРТОР** (англ. converter, від лат. converto – перетворюю) – 1) Апарат для перетворення розтопленого чавуну (продуванням повітря чи кисню) на сталь або *штейну* (продуванням повітря) на чорнову мідь чи файнштейн. 2) Одноякірний перетворювач електричного струму.
КОНВЕРТИН (від лат. converto – обертаю, перетворюю) – фермент, що бере участь в утворенні активного тромбопластину, необхідного для зсідання крові.
КОНВЕРТИПЛАН, **КОНВЕРТОПЛАН** (від лат. converto – перетворюю і *...план*) – літак, що перетворюється в польоті з апарата вертикального зльоту й посадки на апарат горизонтального польоту, поєднуючи властивості *гелікоптера* (вертольота) й літака.
КОНВЕРТОР – див. *Конвертер.*
КОНВЕРТУВАТИ (від лат. converto – перетворюю) – 1) Здійснювати *конверсію.* 2) Продувати в *конвертері* чавун або *штейн.*
КОНВІСАРСТВО (від польс. konwisarz – ремісник, що виливає коновки) – виливання з олова ліхтарів, свічників, посуду тощо.
КОНВОЇР (від голл. convooier, франц. convoyeur – той, що супроводить) – 1) Особа, яка належить до *конвою.* 2) Військове охоронне судно (або літак), що супроводить окремі кораблі чи караван суден.
КОНВОЙ (голл. konvooi, франц. convoi – супроводження, від convoyer – супроводити) – 1) Військовий загін (частина), що охороняє і супроводить транспорт, обоз, полонених, заарештованих тощо. 2) З'єднання морських військових кораблів або літаків, що супроводять і охороняють військові транспорти й торговельні судна від нападів ворога під час морських переходів.
КОНВУЛЬСІЯ (лат. convulsio – судорога, корч, від convello – потрясаю) – мимовільні скорочення мускулатури тіла внаслідок ураження кори головного мозку або підкіркових центрів; сильні корчі всього тіла.

КОНГЕНІАЛЬНИЙ (від *кон...* і лат. genius – дух) – споріднений, близький духом, розумом, талантом.
КОНГЛОМЕРАТ (від лат. conglomeratus – нагромаджений, ущільнений) – 1) Механічне поєднання різнорідних предметів чи їхніх частин, понять, поглядів, міркувань тощо; безладний набір, скупчення, суміш. 2) Одна з форм капіталістичних *монополій,* що їх створюють без будь-якої спільності вироблюваної продукції і технології. 3) Осадочна гірська порода, що є зцементованою галькою з домішкою піску, гравію та валунів.
КОНГЛОМЕРАЦІЯ (лат. conglomeratio, від conglomero – збираю, нагромаджую) – таке з'єднання окремих предметів в одне ціле, при якому вони зберігають свої риси й властивості.
КОНГРЕВ – нанесення тисненням рельєфного зображення на палітурки та інші поліграфічні вироби. К. називають і саме зображення. Від прізвища англійського винахідника У. Конгрева.
КОНГРЕГАЦЮНАЛІСТИ (від лат. congregatio – об'єднання, союз) – 1) Течія в *кальвінізмі,* що виникла в Англії у 16 ст. як радикальний напрям у пуританізмі (див. *Пуритани*). Вимагали самоуправління для кожної церковної общини. 2) Члени духовних *конгрегацій.*
КОНГРЕГАЦІЯ (лат. congregatio, від congrego – збираю, об'єдную) – 1) Об'єднання католицьких монастирів, що додержуються одного статуту. 2) У Ватікані адміністративний орган, що входить до складу римської *курії.* 3) Академічні збори, що є дорадчим органом в англійських університетах.
КОНГРЕС (від лат. congressus – зустріч, збори) – 1) З'їзд, нарада (переважно міжнародні). 2) Законодавчий орган (парламент) у США й більшості південноамериканських країн. 3) У деяких країнах назва політичних партій і організацій (напр., в Індії – партія Індійський національний конгрес).
КОНГРЕСМЕН (англ. congressman) – член *конгресу* (парламенту) в США.
КОНГРУЕНТНІСТЬ (від лат. congruentia – відповідність, узгодженість) – рівність геометричних фігур або порівнянність цілих чисел. Дві геометричні фігури (відрізки, кути, многокутники, многогранники) називають *конгруентними*, якщо їх можна сумістити одну з одною, тобто коли вони відрізняються лише положенням у просторі.
КОНГРУЕНЦІЯ (лат. congruentia) – 1) Узгодженість, відповідність, стрункість. 2) *геом.* Сукупність ліній, що заповнюють простір чи деяку його частину так, що через кожну точку проходить хоча б одна з ліній сукупності.
КОНДЕНСАТ (від лат. condensatus – згущений) – продукт (рідина або тверде тіло) *конденсації.*
КОНДЕНСАТОР (від лат. condenso – згущую) – 1) Апарат для *конденсації* пари охолодженням. 2) Пристрій для нагромадження («згущення») електричних зарядів.
КОНДЕНСАЦІЯ (від лат. condensatio – згущення, ущільнення) – 1) Перехід газу або пари в рідину або тверде тіло внаслідок охолодження чи стиснення їх. 2) Реакція сполучення кількох молекул органічної речовини, під час якої виділяється вода, галогеноводні, аміак та інші сполуки.
КОНДЕНСОР (від лат. condenso – ущільнюю, згущую) – короткофокусна лінза або система лінз, що їх використовують в оптичному приладі для освітлення предмета, який розглядають або проеціюють.
КОНДЕНСУВАТИ (від лат. condenso – ущільнюю, згущую) – згущувати, ущільнювати.
КОНДИЛОМА (від грец. κονδύλωμα – наріст, пухлина) – місцеве вузликоподібне розростання шкіри або слизових оболонок у людини, спричинюване запальними ураженнями.
КОНДИЦІОНАЛІЗМ (від лат. condicio – умова) – ідеалістична філософська течія у природознавстві, головним чином у біології, представники якої заперечують поняття причини, зводять її до комплексу умов, створюваних спостерігачем. К. близький до *позитивізму.*

КОНДИЦІОНЕР (франц. conditionneur) – 1) Апарат для теплової обробки зерна. 2) Апарат, яким обробляють повітря в закритих приміщеннях, щоб надати йому потрібної температури, вологості.
КОНДИЦІЮВАННЯ (від лат. condicio – умова, вимога) – 1) Приведення чогось (напр., товару) у відповідність з певними умовами, нормами. 2) К. *повітря* – доведення повітря в приміщеннях до сприятливих для людини умов щодо температури, вологості тощо.
КОНДИЦІЯ (від лат. condicio – умова, вимога) – 1) Умови договору, 2) Норми, стандарти, якість, сорт, яким має відповідати товар (продукція) за умовами договору.
КОНДОМІНІУМ, **КОНДОМІНАТ** (від *кон...* і лат. dominium – володіння) – 1) Сумісне володіння. 2) У міжнародному праві сумісне здійснення верховної влади над однією територією кількома державами.
КОНДОР (ісп. condor, мовою кечуа kuntur) – птах підряду американських грифів ряду соколоподібних. Поширений у Південній Америці.
КОНДОТЬЄР (італ. condottiere, від condotta – плата за найм) – 1) Начальник найманого військового загону в містах Італії у 14 – 16 ст. 2) Найманий вояка, що служить тому, хто більше платить. 3) Людина, готова за достатню плату битися за будь-яку справу.
КОНДУЇТ (від франц. conduit – поведінка) – штрафний журнал, список, до якого в старих школах заносили провини учнів (кондуїтний список).
КОНДУКТОМЕТР [від англ. conducti (vity) – електропровідність і *...метр*] – прилад, яким вимірюють електропровідність рідини або пари.
КОНДУКТОМЕТРІЯ [від англ. conducti (vity) – електропровідність і *...метрія*] – електрохімічний (див. *Електрохімія*) метод аналізу, що грунтується на вимірюванні електропровідності розчинів. Застосовують для визначення концентрації розчинів солей, кислот, лугів.
КОНДУКТОР (лат. conductor – той, що супроводить, від conduco – збираю, переводжу) – 1) Працівник транспорту, який супроводить поїзд, трамвай. 2) Верстатний пристрій, що забезпечує правильне положення деталі та інструмента. 3) Перший ряд труб, що їх опускають у свердловину, надаючи їй правильного напряму. 4) Металева куля в електростатичних машинах, на якій нагромаджуються електричні заряди. 5) Військове звання в дореволюційному російському флоті.
КОНЕТАБЛЬ (франц. connetable, від лат. comes stabuli – начальник стайні) – у Франції з 12 ст. до 1627 р. головнокомандуючий армією.
КОН'ЄКТУРА (від лат. conjectura – здогад, тлумачення) – відновлення зіпсованих місць у тексті або розшифрування тексту, що не піддається прочитанню, на основі здогадів.
КОНІДІЇ (від грец. κονία – пил та είδος – вид) – спори нестатевого розмноження у багатьох грибів.
КОНІЧНИЙ – той, що має вигляд *конуса; к-а поверхня* – геометричне місце прямих (твірних), що проходять через дану точку й перетинають дану криву (напрямну); *к-і перерізи* – лінії перерізу прямого кругового конуса площиною, а саме: коло, *еліпс, парабола, гіпербола; к-а перспектива* – спосіб проектування предмета на площину пучком прямих, що виходять з однієї точки.
КОНКІСТА, **КОНКВІСТА** (ісп., португ. conquista – завоювання) – епоха завоювання іспанцями й португальцями Центральної і Південної Америки (кінець 15 ст. – 1-а половина 16 ст.). Диз. *Конкістадори.*
КОНКІСТАДОРИ, **КОНКВІСТАДОРИ** (від ісп. conquistador – завойовник) – 1) Учасники іспанських загарбницьких походів у Південну й Центральну Америку в кінці 15 – 16 ст. Походи К. супроводилися винищенням і поневоленням племен і народів Вест-Індії, Центральної і Південної Америки, спустошенням і пограбуванням цілих областей. 2) Переносно – завойовники, грабіжники, загарбники.
КОНКЛАВ (від лат. conclave – замкнута кімната) – збори *кардиналів,* що скликаються після смерті папи римського для обрання нового папи; приміщення, де проводяться ці вибори.

КОНКОРДАНТНІСТЬ [від лат. concordans (concordantis) – той, що узгоджується, погоджується] – схожість близнюків за однією певною ознакою.

КОНКОРДАНЦІЯ (від лат. concordantia – узгодження) – реєстр слів до тексту із зазначенням місця кожного з них у цьому тексті.

КОНКОРДАТ (лат. concordatum – угода, від concordo – перебуваю в згоді) – угода між папою римським як главою католицької церкви і урядом певної держави щодо діяльності католицької церкви в цій країні.

КОНКРЕМЕНТИ (від лат. concrementum – зростання, нагромадження) – тверді тіла, що утворюються в організмі з солей та колоїдних речовин внаслідок порушення обміну речовин. Інша назва – *камінці*.

КОНКРЕТИЗАЦІЯ (франц. concretisation) – 1) Вираження в наочнішій, точнішій, конкретнішій формі; уточнення. В науці К. часто виступає у формі дослідження нових, раніше не досліджуваних зв’язків. 2) К. *поняття* – обмеження обсягу поняття; логічна операція, коли для даного поняття (яке вважають родовим) знаходять вужче за обсягом поняття (яке вважають видовим), що неодмінно входить до обсягу даного. 3) Наведення конкретного прикладу.

КОНКРЕТИЗУВАТИ (франц. concretiser, від лат. concretus – згущений) – робити наочнішим, доступнішим, уточнювати.

КОНКРЕТНИЙ (від лат. concretus – згущений, ущільнений, затверділий) – реальний, точний, всебічно пізнаний в усіх зв’язках і відношеннях. Протилежне – *абстрактний.*

КОНКРЕЦІЯ (від лат. concretio – зростання, згущення) – мінеральне утворення округлої форми в товщі осадочних порід; є *агрегатом* однорідних або різних мінералів. У вигляді К. трапляються фосфорити, марказити та інші корисні копалини.

КОНКУБІНАТ (лат. concubinatus, від concubo – лежу разом) – 1) У Стародавньому Римі фактичний шлюб, юридичному оформленню якого перешкоджала класова або економічна нерівність подружжя. 2) Переносно – позашлюбне співжиття.

КОНКУР (франц. concours, від лат. concurro – сходжусь, збігаюсь, зустрічаюсь) – подолання перешкод у змаганнях з кінного спорту.

КОНКУРЕНТ [від лат. concurrens (concurrentis) – той, що біжить разом з кимось] – особа, що суперничає в будь-якій сфері діяльності з іншою.

КОНКУРЕНЦІЯ (від лат. concurrentia – змагання, суперництво) – 1) Боротьба між приватними товаровиробниками за вигідніші умови виробництва й збуту товарів. 2) Суперництво між окремими особами, заінтересованими в досягненні певної мети кожний для себе.

КОНКУРС (від лат. concursus – зустріч, зіткнення) – 1) Змагання з метою виявлення найкращого з учасників. 2) Відбір претендентів на заміщення деяких посад. 3) У буржуазному праві concursus creditorum – передавання кредиторам управління майном банкрута для задоволення їхніх претензій.

КОНКУРСАНТ [від лат. concursans (concursantis) – той, що зустрічається] – учасник *конкурсу.*

КОНОЇД (грец. κωνοειδής, від κώνος – конус і είδος – вид) – поверхня, складена з паралельних до даної площини (напрямної площини) прямих, що перетинають дану пряму (*напрямну пряму*) й дану лінію (*напрямну лінію*); якщо напрямна лінія плоска, то вона не повинна лежати в напрямній площині. Прикладами К. є гелікоїд та гіперболічний *параболоїд.*

КОНОСАМЕНТ (франц. connaissement, від connaitre – знати, розумітися) – поширений у зовнішній торгівлі документ, що засвідчує умови договору на морське перевезення вантажу.

КОНСЕКВЕНТНИЙ [від лат. consequens (consequentis)] – послідовний.

КОНСЕНСУС (лат. consensus – згода, одностайність) – збіг думок. К. *принцип* – одноголосне прийняття рішень усіма учасниками наради, конференції тощо.

КОНСЕРВАНТИ [від лат. conservans (conservantis) – той, що зберігає] – хімічні речовини, що їх застосовують для консервування.
КОНСЕРВАТИВНИЙ (від лат. conservativus – охоронний) – той, що прагне зберегти старі, віджилі порядки, ворожий до всього нового; *к-і партії* – політичні партії монополістичної буржуазії; *к-а система* – система тіл, під час руху якої зберігається механічна енергія, тобто не змінюється сума потенціальної і кінетичної енергії; *к-е лікування* – лікування без хірургічного втручання.
КОНСЕРВАТИЗМ (франц. conservatisme, від лат. conservo – зберігаю, охороняю) – прихильність до застарілого, віджилого; вороже ставлення до нового, прогресивного в суспільному житті, науці, техніці, мистецтві.
КОНСЕРВАТОР (від лат. conservator – охоронець) – 1) Прихильник *консерватизму,* людина консервативних поглядів. 2) У Великобританії та ряді інших капіталістичних країн член консервативної партії.
КОНСЕРВАТОРІЯ (італ. conservatorio, спочатку – притулок, від лат. conservo – зберігаю) – вищий музичний навчальний заклад.
КОНСЕРВАЦІЯ (від лат. conservatio – зберігання) – 1) Зберігання творів мистецтва, археологічних пам’яток, книг, що тісно пов’язане з *реставрацією.* 2) К. *машини, двигуна, деталі* – технічні заходи захисту від корозії під час бездіяльності (перед тривалим зберіганням та перевезенням). 3) К. *підприємств* – припинення роботи підприємств, щоб зберегти устаткування від псування під час бездіяльності. 4) К. *дерева* – обробка деревини спеціальним способом проти гниття.
КОНСЕРВИ (франц. conserve, від лат. conservo – зберігаю) – 1) Харчові продукти тваринного або рослинного походження, відповідно оброблені і вміщені в герметичну тару для тривалого зберігання. 2) Окуляри, що захищають очі від яскравого світла, пилу, вітру тощо.
КОНСЕРВУВАННЯ – 1) Спосіб збереження на довгий час продуктів харчування від гниття й бродіння (див. *Консерви*). 2) Збереження матеріалів від гниття до пуску у виробництво, напр. засолювання шкіри кухонною сіллю.
КОНСИГНАНТ [від лат. consignans (consignantis) – той, що засвідчує] – в капіталістичних країнах власник товару, який продає його за кордон через *комісіонера* (консигнатора).
КОНСИГНАТОР (від лат. consigno – накладаю печатку) – в капіталістичних країнах посередник при *експорті* товарів.
КОНСИГНАЦІЯ (від лат. consignatio – письмовий доказ) – різновид комісійного продажу товарів за кордон, коли експортер *(консигнант*) надсилає товар іноземній фірмі *(консигнатору*) з дорученням продати його на певних умовах.
КОНСИЛІУМ (від лат. consilium – нарада, засідання) – нарада лікарів одного або кількох фахів. Збирається для розв’язання питань про характер хвороби та методи й засоби лікування хворого.
КОНСИСТЕНЦІЯ (лат. consistentia – стан, від consisto – перебуваю, густішаю) – ступінь в’язкості або густини напівтвердих-напіврідких речовин (мастил, мила, фарб, будівельних розчинів тощо).
КОНСИСТОМЕТР [від *консист (енція*) і *...метр*] – прилад для визначення консистенції різних речовин.
КОНСИСТОРІЯ (від лат. consistorium – місце зборів) – 1) У Стародавньому Римі державна рада при імператорі. 2) В католицькій церкві нарада *кардиналів* під головуванням папи римського. 3) В руській православній церкві до 1917 р. орган управління й суду в єпархії при *архієреї.* 4) В лютеранській церкві орган окружного церковного управління.
КОНСКРИПЦІЯ (лат. conscriptio – складання, від conscribo – записую) – у 18 – 19 ст. спосіб комплектування військ, заснований на загальній військовій повинності з правом відкупитися або замінити себе іншим.

КОНСОЛІ (англ. consols, скор. від consolidated annuities – консолідована рента) – облігації довгострокових або безстрокових державних позик, випущених в Англії замість короткострокових.
КОНСОЛІДАЦІЯ (від лат. consolidatio – зміцнення, об'єднання) – 1) Зміцнення, згуртування, об'єднаная. 2) В економіці капіталізму фінансова операція по перетворенню короткострокових державних позик на довгострокові або безстрокові, а також операція об'єднання державних позик попередніх років в одну позику.
КОНСОЛІДУВАТИ (від лат. consolido – зміцнюю) – проводити *консолідацію,* згуртовувати.
КОНСОЛЬ (франц. console) – 1) Опорна конструкція, що підтримує виступаючі частини будівлі (карнизи, балкони тощо). 2) Пересувна колонка або тумбочка для квітів.
КОНСОМЕ (франц. consomme) – вид бульйону.
КОНСОНАНС (франц. consonance, від лат. consonantia – співзвучність) – 1) *муз.* Милозвучне сполучення двох і більше звуків. 2) Неповна рима, в якій співзвучні приголосні при частковій або повній розбіжності голосних.
КОНСОНАНТ [лат. consonans (consonantis)] – приголосний звук.
КОНСОНАНТИЗМ (від *консонант*) – сукупність приголосних звуків тієї чи іншої мови, їх ознаки.
КОНСОРТ, ПРИНЦ-КОНСОРТ (англ. prince consort, від лат. consors – співправитель) – у Великобританії чоловік королеви, який не є монархом.
КОНСОРЦІУМ (від лат. consortium – співучасть, спільність) – одна з форм капіталістичних *монополій;* угода групи банківських або промислових монополій для спільного здійснення великих фінансових операцій.
КОНСОРЦІЯ (від лат. consortio – співучасть, спільність) – група видів тварин і рослин, більш-менш пов'язаних з одним з індивідуумів або з цілою *популяцією* будь-якого виду рослин чи тварин.
КОНСПЕКТ (від лат. conspectus – огляд) – короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо.
КОНСПЕКТИВНИЙ (від *конспект*) – короткий, лаконічний.
КОНСПІРАТИВНИЙ (від лат. conspiratus – таємний) – таємний, підпільний, схований від офіційної влади.
КОНСПІРАТОР (від лат. conspirator – учасник змови) – прихильник, учасник, знавець *конспірації.*
КОНСПІРАЦІЯ (від лат. conspiratio – згода, єдність, таємна угода) – 1) Суворе додержання та збереження таємниці. 2) Система й методи, що їх застосовує підпільна організація для збереження в таємниці своєї діяльності.
КОНСПІРУВАТИ (від лат. conspiro – таємно домовляюсь) – здійснювати *конспірацію,* вести таємну підпільну роботу.
КОНСТАНТА [від лат. constans (constantis) – незмінний, постійний] – стала, постійна величина.
КОНСТАНТАН [від лат. constans (constantis) – незмінний, постійний] – сплав міді з нікелем і домішками деяких інших елементів. Застосовують для виготовлення термопар, електричних опорів тощо.
КОНСТАНТНИЙ [лат. constans (constantis) – незмінний, постійний] – той, що не змінюється.
КОНСТАТАЦІЯ (франц. constatation, від лат. constat – відомо) – встановлення незаперечності існування якогось факту або явища, наявності чогось.
КОНСТЕБЛЬ (англ. constable, від франц. connetable – конетабль) – 1) У феодальній Англії вищий придворний чин. 2) У Великобританії і США нижчий поліцейський чин, а також комендант фортеці або палацу.
КОНСТЕЛЯЦІЯ (від *кон...* і лат. stella – сузір'я) – 1) Взаємне розташування небесних світил, що служить основою для ненаукових астрологічних пророцтв. 2) Збіг обставин.

КОНСТИТУАНТА [від франц. (assemblee) constituante – установчі збори] – установчі збори у Франції, які збирають з метою запровадження або зміни конституції. Скликалися в 1789 – 91 рр., 1848 – 49 рр., а також у 1945-43 рр.
КОНСТИТУЙОВАНИЙ (від лат. constituo – розміщую, складаю) – встановлений, визначений склад, зміст чого-небудь, офіційно оформлений.
КОНСТИТУТИВНИЙ (від лат. constitutus – визначений) – істотний, визначальний, той, що є основною, головною ознакою якоїсь речі, поняття.
КОНСТИТУЦІЙНИЙ – той, що стосується *конституції,* заснований на ній; *к-а монархія* – форма правління, при якій влада *монарха* обмежена конституцією.
КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ (від *конституція*) – реакційна буржуазна течія в політиці і юридичній науці, що визнає конституційну монархію найкращою формою правління.
КОНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ (від латconstitutio – устрій, будова) – тойщо стосується будови організму.
КОНСТИТУЦІЯ (від лат. constitutio – устрій, установлення) – 1) У Стародавньому Римі акти, що їх видавав *імператор.* 2) Основний закон держави, що закріплює суспільний і державний устрій, порядок утворення, принципи організації і діяльності державних органів, виборчу систему, а також основні права й обов'язки громадян. 3) Програмний документ. 4) Будова, фізіологічні й анатомічні особливості організму.
КОНСТРИКТОРИ (від лат. constringo – стягую) – м'язи, що закривають або звужують природні отвори в організмі тварин і людини.
КОНСТРУКТИВІЗМ (від лат. constructio – побудова) – естетичний напрям, що виник на початку 20 ст. В архітектурі конструктивізм обстоює раціональну доцільність, економність, лаконізм у засобах виразу. Прагнучи поєднати мистецьку творчість з виробництвом, К. відкидає практично не вмотивовану декоративність, схематизує мову мистецтва. В образотворчому мистецтві та літературі прихильники К. надавали великого значення техніцизму, штучним конструктивним формам, абстракціям тощо.
КОНСТРУКТИВНИЙ – 1) Той, що стосується *конструкції,* побудови чогось. 2) Творчий, той, що створює умови для наступної роботи, може бути основою для якихось рішень (напр., конструктивна пропозиція).
КОНСТРУКТОР (від лат. constructor – складач) – 1) Особа, що займається конструюванням (споруд, машин тощо). 2) Набір деталей, з яких діти складають різні іграшки.
КОНСТРУКЦІЯ (від лат. constructio – побудова, складання) – 1) Будова, план, взаємне розташування частин (споруди, машини, вузла, витвору тощо). 2) Поєднання слів у словосполученні та реченні, поєднання речень з позицій їхнього драматичного зв'язку.
КОНСТРУЮВАТИ (від лат. construo – складаю, зводжу) – створювати *конструкцію* чогось (машини, споруди, моделі тощо) за даними проектами, планами, розрахунками.
КОНСУЛ (лат. consul) – 1) У Стародавньому Римі періоду республіки титул двох обираних найвищих службових осіб, у період імперії – почесний титул. 2) У містах Північної і Середньої Італії (11 – 13 ст.) найвища службова особа. 3) У Франції в 1799 – 1804 рр. титул трьох осіб, які зосереджували в своїх руках найвищу виконавчу владу. 4) Службова особа однієї держави, що за згодою іншої держави постійно перебуває в певному її пункті (місті, районі) і здійснює там представництво й захист економічних та юридичних інтересів своєї держави, іі громадян або *юридичних* осіб. *Генеральний* К – уповноважений якоїсь держави, що призначається в найбільші міста іншої держави.
КОНСУЛАТ (лат. consulatus) – те саме, що й *консульство.*
КОНСУЛЬСТВО – 1) Період правління консулів у Стародавньому Римі та у Франції в 1799 – 1804 рр. 2) Очолене *консулом* представництво однієї держави в певних пунктах території іншої держави.
КОНСУЛЬСЬКИЙ – той, що стосується *консула, консульства; к-е право* – сукупність норм права, що визначають статус консульських установ і регулюють відносини між державами з приводу їхньої діяльності; *к-і ранги* – звання консулів, що пов'язані з їхнім

службовим становищем; *к. патент* – документ про призначення глави консульства; *к. збір* – плата, що її збирає консул з окремих осіб, установ і організацій за виконання офіційних дій на їхнє прохання; *к-а юрисдикція* – привілей непідсудності іноземців місцевим законам і судам у кримінальних і цивільних справах, а також розгляд цих справ консулом тієї держави, громадянином якої є даний іноземець, що мали місце в деяких напівколоніальних країнах; *к-а конвенція* – договір між державами, що визначає порядок допущення консулів, коло їхньої компетенції, пільги та привілеї, які взаємно надаються консульським співробітникам; *к-а легалізація* – засвідчення консулом своїми підписом і печаткою справжності підписів на будь-якому акті чи документі, складеному в межах його консульського округу й стверденому місцевою владою; *к-а екзекватура* – акт про визнання глави консульства з боку держави перебування і про надання йому права виконувати консульські функції.

КОНСУЛЬТАНТ [від лат. consultans (consultants) – радник] – фахівець, службовим обов'язком якого є поради, висновки з питань його спеціальності.

КОНСУЛЬТАТИВНИЙ (франц. consultatif, від лат. consulto – раджусь) – дорадчий, той, що має дорадчі права; *к. пакт* – міжнародний договір, за яким сторони, що домовляються, зобов'язуються радитися з питань, які їх цікавлять.

КОНСУЛЬТАЦІЯ (від лат. consultatio – звертання за порадою) – 1) Порада компетентного фахівця. 2) Установа, що організує надання порад спеціалістами з певних питань (напр., юридична консультація).

КОНСЬЄРЖ (франц. concierge) – двірник, швейцар.

КОНТАГІЙ (від лат. contagium – зараза) – загальна назва збудників інфекційних хвороб.

КОНТАГІОЗНИЙ (лат. contagiosus) – заразний, пошесний.

КОНТАКТ (від лат. contactus – дотик) – 1) Зіткнення, зв'язок, взаємодія в роботі, узгодженість дій. 2) Зіткнення, з'єднання проводів електричного кола; місце його зіткнення; пристрій, що забезпечує таке зіткнення. 3) Площина (поверхня) зіткнення різних гірських порід. 4) Речовина, що утворюється при очищенні продуктів перегонки нафти сірчаною кислотою; застосовують у різних виробництвах.

КОНТАКТНИЙ, **КОНТАКТОВИЙ** – пов'язаний з *контактом; к. опір* – опір, який виникає в місці контакту проводів електричного кола внаслідок нещільного прилягання тощо; *к. рельс* – провід для живлення лінії *метро* у вигляді третьої рейки; *к-а різниця потенціалів* – різниця електричних потенціалів (напруга) у місці дотику двох провідників з різних металів; *к-і кільця* – кільця, насаджені на вал рухомої частини *генератора* або двигуна змінного струму; *к. провід* – провід, з якого трамвайний вагон знімав струм; *к-е друкування* – спосіб фотографічного друку, при якому шар емульсії негатива під час освітлювання *(експозиції*) накладається на шар емульсії позитивного матеріалу (фотопапір).

КОНТАКТОР (від *контакт*) – електромагнітний апарат для дистанційних або автоматичних вмикань, розмикань і перемикань електричних кіл постійного або змінного струму низької частоти.

КОНТАМІНАЦІЯ (лат. contaminatio – забруднення, змішування, від contamino – забруднюю) – 1) Утворення нового слова або виразу об'єднанням двох синонімічних чи близьких за звучанням слів (напр., «хилитати» від «хитати» й «хилити»). 2) Змішування в розповіді двох або більше подій. 3) Поєднання текстів різних редакцій одного й того самого твору.

КОНТЕЙНЕР (англ. container, від contain – вміщувати) – 1) Знімний пристрій (велика скриня, кузов тощо), в якому перевозять вантажі. 2) Резервуар, бак, приймач (напр., для продуктів перегонки нафти). 3) Пристрій для зберігання та транспортування радіоактивних речовин.

КОНТЕКСТ (від лат. contextus – тісний зв'язок, з'єднання) – уривок тексту із закінченою думкою, який дає змогу точно визначити смисл окремого слова або виразу, що входять до цього лінгвістичного оточення.

КОНТЕСТАТОР (від лат. contestor – закликаю в свідки, заклинаю) – у католицькій церкві священнослужитель або віруючий, не згодний з точкою зору церковної верхівки на соціально-політичні питання.

КОНТИНГЕНТ [від лат. contingens (contingentis) – той, що трапляється] – 1) Склад колективу. 2) Встановлена для певної мети гранична кількість, норма (напр., К. ввозу товарів).

КОНТИНГЕНТНІ договори (від *контингент*) – договори, які гарантують державі можливість вивезення, ввезення або транзиту певної кількості товарів.

КОНТИНГЕНТОВАНИЙ (від *контингент*) – обмежений певними умовами, кількістю (напр., к-а *емісія,* к-і податки).

КОНТИНЕНТ [від лат. continens (continents) – суміжний, неперервний, суцільний] – великий масив суходолу, з усіх або майже з усіх боків оточений морями та океанами. Інша назва – *материк*.

КОНТИНЕНТАЛЬНИЙ – властивий *континентові,* материкові; *к. клімат* – клімат, що характеризується значними коливаннями температури повітря, невеликою відносною вологістю й хмарністю, несталістю опадів і загальним зменшенням їх у глиб континенту; *к-і відклади* – геологічні відклади, які утворилися на поверхні суходолу; *к-а блокада* – економічна політика, що її проводив Наполеон І в інтересах французької буржуазії; полягала в забороні торговельних та інших зносин з Англією всім союзним і підлеглим Франції державам.

КОНТИНУУМ (від лат. continuum – неперервних утворень (напр., сукупності всіх точок будь-якого відрізка прямої). 2) Назва потужності множини дійсних чисел.

КОНТО (італ. conto) – рахунок.

КОНТОКОРЕНТ (від італ. conto corrente – поточний рахунок) – в капіталістичних країнах єдиний рахунок, де облічують усі кредитні й розрахункові операції банку з клієнтом, Інша назва – *контокорентний рахунок*.

КОНТР..., **КОНТРА**... (від лат. contra – проти) – префікс, що означає «проти»; в музиці ще – октавою нижче.

КОНТРАБАНДА (італ. contrabando, від contra – проти і bando – урядовий указ) – 1) Незаконне перевезення товарів або інших цінностей через державний кордон і самі ці товари або цінності. 2) Переносно – заборонене, перевезене крадькома.

КОНТРАБАС (італ. contrabbasso) – найнижчий за звучанням струнний смичковий музичний інструмент.

КОНТРАГАЛС (від *контра...* і *галс*) – галс, протилежний тому, яким іде зустрічне судно.

КОНТРАГЕНТ [від лат. contrahens (contrahentis) – той, хто домовляється] – сторона в договорі.

КОНТРАДИКТОРНИЙ (лат. contradictorius, від contradico – суперечу) – суперечливий; *к-і судження* – протилежні взаємовиключаючі судження, одне з яких є загальностверднe, друге – частковозаперечне; одне істинне, друге – хибне.

КОНТРАДИКЦІЯ (від лат. contradictio – суперечність, заперечення) – логічно суперечливе судження; суперечність у процесі міркування, яка порушує закони формальної логіки.

КОНТР-АДМІРАЛ (франц. contre-amiral) – військове звання у військово-морському флоті, нижчий адміральський чин, що відповідає генерал-майору.

КОНТРАЖУР (франц. a contre-jour, букв. – напроти світла) – фото- або кінознімання, коли фотографований об’єкт міститься між об’єктивом знімального апарата і джерелом світла.

КОНТРАКТ (від лат. contractus – угода) – договір, письмова угода сторін.

КОНТРАКТАНТ (від франц. contractant – той, що домовляється) – особа або організація, що бере на себе певні обов’язки за *контрактом.*

КОНТРАКТАЦІЯ – укладення з ким-небудь *контракту,* договору. В СРСР К. – одна з форм державних заготівель сільськогосподарської продукції.

КОНТРАКТ<u>У</u>РА (від лат. contractura – звуження, скорочення) – значне обмеження рухливості в суглобі внаслідок патологічних процесів, що розвиваються в самому суглобі та у навколишніх м'яких тканинах.
КОНТР<u>А</u>КЦІЯ (лат. contractio, від contraho – стягую, стискаю) – стискання.
КОНТР<u>А</u>ЛЬТО (італ. contralto) – найнижчий за звучанням жіночий голос.
КОНТРАМ<u>А</u>РКА (франц. contremarque) – записка або талон замість квитка на право безплатного відвідання театральної вистави тощо.
КОНТРАП<u>О</u>СТ (від італ. contraposto – протилежність) – зображення фігури людини, при якому положення однієї частини тіла контрастно протиставлене положенню іншої (напр., верхня частина тулуба зображена в повороті, нижня – фронтально).
КОНТР-АПР<u>О</u>ШІ (франц. contre-approches, від centre – проти і approche – наближення) – у 17 – на початку 20 ст. оборонні споруди (ходи сполучення), що їх зводили обложені війська для протидії просуванню атакуючого ворога укритими ходами *(апрошами*) до позицій, які вони обороняють.
КОНТРАП<u>У</u>НКТ (італ. contrappunto) – те саме, що й *поліфонія.*
КОНТРАПУНКТ<u>И</u>СТИ (італ. contrappuntisti) – композитори 14 – 18 ст., що розвивали в своїх творах принцип багатоголосся.
КОНТР<u>А</u>РНИЙ (від лат. contrarius – протилежний) – протилежний., супротивний; *к-е відношення* – відношення протилежності між судженнями або поняттями (напр., «білий» – «чорний»). Одне з к. суджень є неминуче хибним, друге може бути або істинним, або хибним.
КОНТРАСИГНАТ<u>У</u>РА (від лат. contrasignatura – міністерський підпис) – у державному праві деяких буржуазних країн підписання прем'єр-міністром або уповноваженим міністерства нормативного акта глави держави чи парламенту, що надає цьому документові юридичної сили.
КОНТРАСИГН<u>А</u>ЦІЯ (від *контра...* і лат. signo – підписую, засвідчую печаткою) – в буржуазних державах підпис відповідного міністра на акті, що виходить від глави держави (монарха або президента), яким міністр бере на себе юридичну й політичну відповідальність за даний акт.
КОНТР<u>А</u>СТ (від франц. contraste – протилежність) – різко окреслена протилежність у чомусь.
КОНТРАТ<u>А</u>КА (франц. contre-attaque, від contre – проти і attaque – напад) – атака, здійснювана військами, що обороняються, з метою знищення наступаючого ворога, який вклинився в оборону, і відновлення втрачених позицій, а також з метою підготовки до переходу військ, що оборонялися, в загальний контрнаступ.
КОНТРАФАГ<u>О</u>Т (італ. contraffagotto) – дерев'яний духовий музичний інструмент, *регістр* якого на октаву нижчий, ніж у *фагота.*
КОНТРАФ<u>А</u>КЦІЯ (від *контра...* і лат. facio – роблю) – самовільне відтворення або розповсюдження твору без дозволу автора. К., як і *плагіат,* є порушенням авторського права.
КОНТРАЦ<u>Е</u>ПЦІЯ [від *контра...* і лат. (con) ceptio – зачаття] – методи і засоби запобігання вагітності.
КОНТРБАЛ<u>А</u>НС (від *контр...* і *баланс*) – таблиця, яку складають на основі бухгалтерських даних з метою перевірки й аналізу всього балансу або частини його.
КОНТРГР<u>Е</u>ЙФЕР (від *контр...* і *грейфер*) – пристрій для точного встановлення кіноплівки у кадровому вікні кіноапарата після переміщення її на крок кадру.
КОНТРД<u>А</u>НС (франц. contredance, від англ. country-dance, букв. – селянський танець) – народний англійський танець. Як бальний танець набув поширення в інших європейських країнах.
КОНТР<u>Е</u>ЙЛЕР [від *кон (тейнер*) і англ. trailer – автомобільний причіп] – контейнер із пристроями для встановлення на підкатні візки.

КОНТРЕСКАРП (франц. contrescarpe, від contre – проти і escarpe – укіс, схил) – 1) Передня (найближча до ворога) пологість зовнішнього рову укріплення. 2) Найпростіша протитанкова перешкода, що її влаштовують на схилах висот, звернених у бік захисників, з крутістю, меншою 40°.
КОНТРИБУЦІЯ (лат. contribute, від contribuo – збираю, стягую) – 1) Під час війни примусові грошові безперервне, суцільне) – 1) Назва або натуральні стягнення з населення окупованої території, які провадять ворожі війська. 2) Після війни грошові суми, що їх за умовами мирного договору держава-переможниця стягує з переможеної держави.
КОНТРМАНЕВР (франц. contre-manoeuvre, від contre – проти і manoeuvre – дія, переміщення) – маневр, що його застосовують війська для протидії здійснюваному або очікуваному маневру ворога.
КОНТРМАРШ (франц. contremarche) – марш-маневр, до якого вдаються з метою ліквідації марш-маневру противника, щоб потім завдати йому поразки.
КОНТРМІНА (франц. contre-mine) – 1) Міна, що її застосовують для захисту від ворожих мінерів найближчих підступів до оборонних споруд. 2) Підземний хід, що веде в бік противника, для розшуку і знищення закладених ним мін.
КОНТРОВЕРЗА (франц. controverse, від лат. controversia – суперечка) – розбіжність; опір, здебільшого науковий; боротьба думок.
КОНТРОЛЕР (франц. controleur) – працівник, обов’язком якого є *контроль.*
КОНТРОЛЕР (англ. controller, букв. – управитель) – пристрій для пуску й управління електродвигунами трамваїв, електровозів тощо.
КОНТРОЛЮВАТИ (франц. controler) – перевіряти, спостерігати за правильністю чиїхось дій, здійснювати *контроль.*
КОНТРОЛЬ (франц. controle, від contrerole – подвійний список) – 1) Перевірка, облік, спостереження за чим-небудь. 2) Установи, особи, що перевіряють діяльність будь-якої іншої організації або відповідальної особи, звітність тощо. 3) Заключна функція управління.
КОНТРОЛЬНИЙ – той, що належить до *контролю;* перевірочний; *к. пакет акцій* – частка від загальної кількості акцій, що забезпечує її власникові вирішальний вплив на діяльність акціонерного товариства.
КОНТРРЕВОЛЮЦІОНЕР (франц. contre-revolutionnaire) – учасник, прихильник *контрреволюції.*
КОНТРРЕВОЛЮЦІЯ (франц. contrerevolution) – боротьба класів, ворожих революції, проти революційного народу і створеного революцією нового суспільного й державного ладу. Має на меті зберегти панування реакційних класів або реставрувати вже повалений революцією старий суспільно-політичний лад. Особливо шалений опір чинять повалені класи, і насамперед буржуазія, соціалістичній революції, яка знищує експлуататорський лад і відкриває нову еру в історії людства.
КОНТРРЕФОРМАЦІЯ (від *контр...* і *реформація*) – церковно-політичний рух у Західній Європі 16 – 17 ст., організований папством і спрямований проти реформації, за збереження феодалізму і посилення позицій його ідеологічної підпори – *католицизму.*
КОНТРТИТУЛ (від *контр...* і лат. titulus – заголовок) – додатковий *титул,* вміщений на лівій сторінці розвороту книги переважно в багатотомних і перекладних виданнях.
КОНТРФОРС (від франц. contre-force – протидіюча сила) – 1) Вертикальний виступ стіни, призначений для збільшення її міцності і стійкості; поширений в готичній архітектурі. 2) Чавунна розпірка в ланках якірного ланцюга.
КОНТРШАНСИ (від *контр...* і *шанси*) – зустрічні шанси на одержання переваги в шаховій грі.
КОНТУЗІЯ (лат. contusio – забиття, від contundo – розбиваю) – загальне ураження організму людини і вищих тварин, що виникає внаслідок миттєвого механічного впливу на всю поверхню тіла або на більшу його частину ударної повітряної чи водяної хвилі, великих мас сипких тіл (напр., грунту при обвалах) тощо.

КОНТУР (нім Kontur, від франц. contour – обрис) – 1) Обрис предмета; лінія, що окреслює форму. 2) Замкнене коло провідників електричного струму. К. *коливальний* – електричне коло, що характеризується величинами електроємності, *індуктивності* і *омічного* опору, в якому можуть відбуватися коливання електричних і пов’язаних з ними магнітних величин.
КОНУЛЯРІЯ (від грец. κώνος – *конус* і λαρός – приємний, гарний) – рід викопних безхребетних тварин класу *сцифомедуз,* рештки яких трапляються в палеозойських відкладах.
КОНУНГ (староскандинавськ. konungr – ватажок) – у скандінавських народів за середньовіччя спочатку військовий вождь племені, з утворенням держав у Швеції, Данії і Норвегії – король.
КОНУРБАЦІЯ (від *кон...* і лат. urbus – місто) – група близько розташованих і тісно пов’язаних між собою міст.
КОНУС (лат. conus, з грец. κώνος) – тіло обмежене замкнутою *конічною* поверхнею та площиною, що перетинає всі її твірні; *прямий круговий* К. – тіло, утворене від обертання прямокутного трикутника навколо одного з *катетів.*
КОНФЕДЕРАТИ (від лат. confoederatus – той, що входить до спілки, об’єднання) – 1) У феодально-кріпосницькій Польщі учасники *конфедерацій.* 2) Держави, що входять до складу конфедерації.
КОНФЕДЕРАТКА (польс. konfederatka) – польська національна шапочка з чотирикутним верхом.
КОНФЕДЕРАЦІЯ (від лат. confoederatio – спілка, об’єднання) – 1) Союз окремих суверенних держав, об’єднаних спільними керівними органами, створений для певних цілей, переважно зовнішньополітичних і воєнних. 2) Спілка, товариство, об’єднання якихось організацій. 3) У Польщі в 16 – 18 ст. тимчасові військово-політичні союзи шляхти, що створювалися для досягнення певної мети (збереження привілеїв шляхти, захисту прав католицької церкви тощо).
КОНФЕКЦІОН (нім. Konfektion, від лат. confectio – виготовлення) – готовий одяг; торгівля готовим одягом, а також майстерня, де виготовляють його для продажу.
КОНФЕРАНС (від франц. conference – доповідь, бесіда) – естрадний жанр (див. *Конферансьє*).
КОНФЕРАНСЬЄ (від франц. conferencier – доповідач) – артист, який веде концертно-естрадну виставу.
КОНФЕРЕНЦ-ЗАЛ (нім. Konferenzsaal) – приміщення для засідань, переважно в наукових установах.
КОНФЕРЕНЦІЯ (лат. conferentia, від confero – збираю в одне місце) – збори, нарада представників держав, наукових, громадських, навчальних та інших організацій для обговорення певних питань.
КОНФЕСІОНАЛЬНИЙ (від лат. confessionalis – віросповідний) – церковний; *к-і школи* – школи, що виникли в період раннього середньовіччя в Західній Європі і були на утриманні та під контролем церкви.
КОНФЕТТІ (італ. confetti, від лат. confectus – виготовлений) – різноколірні маленькі кружальця з паперу, якими обсипають заради забави на балах і маскарадах.
КОНФІГУРАЦІЯ (лат. configuratio, від configuro – надаю правильної форми) – 1) Загальний вигляд, зовнішній обрис. 2) Взаємне розміщення предметів. 3) К. *планет* – положення планет відносно Землі й Сонця, що характеризуються певними особливостями. 4) *мовозн.* Сполучення слів, що використовується для автоматичного аналізу при машинному перекладі.
КОНФІДЕНЦІЙНИЙ (від лат. confidentia – довір’я) – довірчий, секретний, той, що не підлягає розголошенню, публікації.
КОНФІРМАЦІЯ (від лат. confirmatio – зміцнення, заспокоєння, утвердження) – 1) В буржуазних країнах затвердження вищою владою судового вироку. 2) Право папи

римського утверджувати єпископів. 3) У католицизмі назва обряду так званого миропомазання. 4) В протестантизмі – обряд прилучення юнаків та дівчат, що досягли 16 років, до церкви.

КОНФІСКАЦІЯ (лат. confiscate, від confisco – вилучаю у власність держави) – 1) Примусове безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна в судовому або адміністративному порядку. 2) Вилучення з обігу друкованих творів.

КОНФІТЮР (франц. confiture, від confire – варити у цукрі) – різновид *джему,* желе з плодів (ягід), уварених з цукром і желейними речовинами.

КОНФЛІКТ (від лат. conflictus – зіткнення) – зіткнення протилежних інтересів, поглядів; крайнє загострення суперечностей, що призводить до ускладнень чи гострої боротьби. К. *драматичний* – відображення життєвих суперечностей у художніх творах, що виявляється в зіткненні й боротьбі протилежних ідей, прагнень і вчинків людей.

КОНФОКАЛЬНИЙ (від *кон...* і *фокус*[1]) – той, що має спільний фокус (напр., орбіти планет є к-і криві).

КОНФОРМІЗМ (від лат. conformis – подібний, відповідний) – 1) Пасивне, пристосовницьке прийняття готових стандартів у поведінці, безапеляційне визнання існуючих порядків, норм і правил, безумовне схиляння перед авторитетами. 2) Вчення англіканської церкви.

КОНФОРМНИЙ (лат. conformis) – подібний, відповідний; *к-е відображення* (рівнокутне відображення) – відображення однієї поверхні на іншу, при якому зберігаються кути між усіма напрямами.

КОНФРОНТАЦІЯ (від *кон...* і *фронт*) – 1) *юрид.* Очна ставка із свідками протилежної сторони. 2) Переносно – становище, коли якісь особи або держави опиняються перед загрозою зіткнення між собою.

КОНФУЗ (від лат. confusus – зніяковілий) – зніяковілість, соромливість, невправність, неприємне, незручне становище.

КОНФУЦІАНСТВО – 1) Етико-політичне вчення давньокитайського мислителя 6 ст. до н. е. Кун Фу-цзи (Конфуція). Головним у вченні К. є поняття «жень» (гуманність) – моральний закон, який визначає взаємини людей і вимагає беззастережної покори молодших старшим за віком або за соціальним становищем. 2) Релігійне віровчення, що склалося на грунті вчення Конфуція.

КОНХА (від грец. κόγχη – черепашка) – півкупол для перекриття півциліндричних частин *(апсид,* ніш) будівлі.

КОНХІОЛОГІЯ, **КОНХІЛІОЛОГІЯ** (від грец. κόγχη, κογχύλιον – черепашка і *...логія*) – розділ *зоології,* що вивчає раковини сучасних і вимерлих молюсків, плечоногих та інших тварин.

КОНХОЇДА (від грец. κόγχη – черепашка і *...оїд*) – плоска крива, одержана при збільшенні або зменшенні радіус-вектора кожної точки даної кривої на один і той самий відрізок.

КОНЦЕНТРАТ (від *кон...* і лат. centrum – середина) – 1) Продукт з високим вмістом корисних речовин; продукт збагачення корисних копалин. 2) К. *харчові* – збезводнені суміші харчових продуктів і напівфабрикатів, виготовлені у вигляді брикетів, таблеток або порошку. 3) Те саме, що й *концентрований.*

КОНЦЕНТРАЦІЙНИЙ табір – спеціальне місце з найжорстокішим режимом для ізоляції та репресування небажаних для правлячих реакційних імперіалістичних кіл осіб. Особливо були поширені в гітлерівській Німеччині та на окупованих нею територіях.

КОНЦЕНТРАЦІЯ (від *кон...* і лат. centrum – середина) – 1) Зосередження, скупчення чогось в одному місці або навколо одного центра, згущення. 2) *хім.* Відносний вміст даної складової частини (компоненту) у розчині або суміші. 3) К. *капіталу* – збільшення розмірів капіталу нагромадженням його, тобто перетворенням частини додаткової вартості на капітал; К. *виробництва* – процес укрупнення виробництва, зосередження його на великих підприємствах; одна з закономірностей розвитку матеріального виробництва.

4) *фізіол.* Зосередження процесу збудження або гальмування, що раніше поширився. 5) *гірн.* Спосіб збагачення корисних копалин виділенням їх з породи.
КОНЦЕНТРИ (від *кон...* і *центр*) – кола, які мають спільний центр, але різні радіуси.
КОНЦЕНТРИЗМ (від *кон...* і лат. centrum – середина) – педагогічний принцип шкільного навчання, що передбачає необхідність повертатися до раніше вивченого матеріалу для засвоєння складних понять з освітленням їх новими науково-теоретичними положеннями.
КОНЦЕНТРИЧНИЙ (від *кон...* і лат. centrum – середина) – 1) Той, що має спільний центр з чим-небудь; *к-і кола* – кола зі спільним центром. 2) Той, що міститься всередині іншого; *к. кабель* – кабель з двох провідників, один з яких вміщено всередині іншого, виконаного у вигляді круглої трубки.
КОНЦЕНТРОВАНИЙ (від *кон...* і лат. centrum – середина) – той, що не має побічних домішок, відібраний, ущільнений; *к-і корми* – корми (напр., зерна злаків, бобових, висівки тощо) з високим вмістом поживних речовин. Інша назва – *концентрати*; К. *розчин* – розчин з великою кількістю розчиненої речовини в одиниці об'єму розчину або розчинника.
КОНЦЕНТРУВАТИ (від *кон...* і лат. centrum – середина) – 1) Збирати в одному місці. 2) Згущувати (напр., К. розчин). 3) Збагачувати (руду).
КОНЦЕПТ (від лат. conceptus – думка, поняття) – 1) В логіці – смисл знака (імені). 2) Загальна думка, формулювання.
КОНЦЕПТУАЛІЗМ (від лат. conceptus – думка, поняття) – напрям у середньовічному *номіналізмі,* представники якого доводили, що загальні поняття не існують поза розумом пізнаючого суб'єкта, а є особливими формами пізнання дійсності. В умовах середньовіччя К. був прогресивною течією, що сприяла розвиткові матеріалістичних ідей.
КОНЦЕПЦІЯ (від лат. conceptio – сприйняття) – 1) Система поглядів на певне явище; спосіб розуміння тлумачення якихось явищ, основна ідея будь-якої теорії. 2) В мистецтві – ідейно-творчий задум твору.
КОНЦЕРН (англ. concern, букв. – об'єднання) – одна з форм капіталістичних монополій; об'єднання формально-самостійних підприємств промисловості, торгівлі, транспорту, банків тощо на основі повної фінансової залежності від одного або групи капіталістів.
КОНЦЕРТ (італ. concerto, від лат. concerto – змагаюся) – 1) Виконання музичних та вокальних творів, а також естрадних, драматичних та хореографічних номерів за певною програмою. 2) Твір переважно віртуозного характеру для одного музичного інструмента (рідше 2 – 3) і оркестру. 3) Вид церковної музики. Урочистий твір для багатоголосого хору.
КОНЦЕРТИНА (італ. concertina) – язичковий пневматичний музичний інструмент, шестигранна гармонь з хроматичним звукорядом без готових акордів.
КОНЦЕРТИНО (італ. concertino, зменш. від concerto – *концерт*) – 1) Музичний твір віртуозного характеру (менший і простіший від концерту) для соліста з оркестром. 2) Група інструментів (звичайно 2 скрипки і віолончель), що виконують соло в концерті.
КОНЦЕРТМЕЙСТЕР (нім. Konzertmeister) – 1) Перший скрипаль, соліст симфонічного або оперного оркестру. 2) Музикант, який очолює одну з струнних груп симфонічного або оперного оркестру. 3) Піаніст, який акомпанує солістам у концертах.
КОНЦЕСІОНЕР (франц. concessionnaire) – особа або організація, що одержала *концесію.*
КОНЦЕСІЯ (від лат. concessio – уступка; дозвіл, згода) – 1) Договір передачі на певних умовах і на певний строк громадянам або юридичним особам, здебільшого іноземним, права експлуатації лісів, надр, підприємств тощо. 2) Підприємство, що діє за договором концесії.
КОНЦИНІЗМ (від лат. concinno – правильно поєдную) – напрям у традиційній логіці, представники якого намагалися злити логіку з психологією.
КОН'ЮГАЦІЙНИЙ (від лат. conjugatio – дієвідміна, дієвідмінювання) – той, що належить до відмінювання дієслів.

КОН'ЮГАЦІЯ (від лат. conjugatio – з'єднання) – тип статевого процесу, що полягає у злитті вмісту двох вегетативних клітин (у водоростей) або *протопластів* двох гілок грибниці (у деяких грибів) та тимчасовому сполученні клітин (у інфузорій).
КОН'ЮНКТИВ [лат. (modus) conjunctivus] – умовний спосіб відмінювання дієслів.
КОН'ЮНКТИВА (від лат. conjunctivus – з'єднувальний) – слизова, або сполучна оболонка ока.
КОН'ЮНКТИВІТ – запалення *кон'юнктиви.*
КОН'ЮНКТУРА (лат. conjuncture, від conjungo – з'єдную) – сукупність умов, стан речей, збіг обставин, що можуть впливати на хід і результат якоїсь справи або процесу (напр., економічна кон'юнктура).
КОН'ЮНКЦІЯ (від лат. conjunctio – зв'язок, об'єднання) – логічна операція, за допомогою якої з двох або більше висловлювань утворюють нове висловлювання.
КООПЕРАТИВ (нім. Kooperative, від лат. cooperative – той, що співробітничає) – добровільне об'єднання людей, які на пайових засадах спільно займаються певним видом господарської діяльності. Див. *Кооперація.*
КООПЕРАЦІЯ (лат. cooperatio, від coopero – співробітничаю) – 1) Форма організації праці, за якої певна кількість людей спільно бере участь в одному й тому самому або різних, але зв'язаних між собою, виробничих процесах. 2) Добровільні об'єднання людей для спільної господарської діяльності. Характер К., її форми й завдання визначаються панівними виробничими відносинами.
КООПТАЦІЯ (лат. cooptatio – дообрання, від coopto – обираю) – введення до складу виборного *колегіального* органу нових членів за його власним рішенням без додаткових виборів.
КООРДИНАТИ (від *ко...* і лат. ordinatus – упорядкований) – величини, що визначають положення точки на прямій (кривій) лінії, на площині (поверхні), в просторі відносно певної системи К. Найчастіше вживають прямокутну систему К. – дві (на площині) або три (у просторі) взаємно перпендикулярні прямі, що перетинаються в одній точці і на яких вибрано додатній напрям і одиницю масштабу. Якщо з точки опустити перпендикуляри на ці прямі (*осі* К.), то один з них визначить *абсцису,* другий – *ординату,* а третій – *аплікату* точки.
КООРДИНАЦІЯ (від *ко...* і лат. ordinatio – погодження, узгодження) – узгодження, приведення у відповідність, встановлення взаємозв'язку між діями, поняттями, рухами тощо. К. *народногосподарських планів* – основний метод організації економічного співробітництва соціалістичних країн – членів Ради Економічної Взаємодопомоги.
КОПАЛ (ісп. copal) – тверда, тугоплавка, схожа на янтар викопна смола рослинного походження. Застосовують у виробництві лаків.
КОПІГОЛЬД (англ. copy-hold, від copy – копія і hold – володіння) – основна форма феодально залежного селянського володіння в Англії. Виникла в 14 – 15 ст. На право володіння земельною ділянкою селянинові видавали копію – виписку з протоколу (звідси й назва).
КОПІГОЛЬДЕРИ (англ. copyholders) – спадкові або довічні орендарі поміщицької землі у феодальній Англії.
КОПІЮВАННЯ – 1) Перенесення фотографічного зображення на поверхню друкованої форми. 2) Контактне або проекційне фотодрукування зображень на світлочутливих матеріалах. 3) Зняття *копій* з оригіналів будь-яких матеріалів.
КОПІЯ (від лат. copia – запас, велика кількість) – 1) Точний список з оригіналу. 2) Точне відтворення картини, портрета або іншого твору мистецтва. 3) Формний матеріал з зображенням, нанесеним способом *копіювання,* для дальшого виготовлення друкарської форми.
КОПРА (малайське) – висушений м'якуш плодів кокосової пальми. З К. добувають кокосову олію.

КОПУЛА (від лат. copula – зав'язка, зв'язок) – службове дієслово (напр.: «Він *був* хворий»).
КОПУЛЮВАННЯ (від лат. copulo – з'єдную) – один з видів щеплення рослин живцем.
КОПУЛЯЦІЯ (від лат. copulatio – поєднання, тісний зв'язок) – 1) З'єднання двох особин при статевому акті. 2) Злиття двох статевих клітин у нижчих організмів (найпростіших, водоростей, грибів).
КОРАЗІЯ (лат. corrasio, від corrado – зскрібаю, переношу) – процес руйнування гірських порід уламковим матеріалом, що його переносять вода лід, вітер тощо.
КОРАЗОЛ [від лат. cor – серце, ac (idus) – гострий і *...ол*] – лікарський препарат, стимулює серцево-судинну систему та дихання.
КОРАЛИ (грец. κοράλλια) – клас тропічних морських тварин типу кишечнопорожнинних. К. *червоні* – об'єкт промислу; з скелетів виготовляють прикраси та різні художні вироби. Інша назва – *коралові поліпи*.
КОРАН (араб. кур'ан, букв. – читання) – «священна книга» мусульман; збірник релігійних догм, міфів та правових положень *ісламу.*
КОРВЕТ (франц. corvette) – 1) В парусному військовому флоті – найменше трищоглове судно з повним прямим оснащенням. 2) Клас сторожових кораблів, що виконують ескортну службу охорони караванів, транспортів тощо.
КОРВОЛАНТ (від франц. corps volant – летючий *корпус*) – військове з'єднання з кінноти, піхоти, що перевозилася на конях, і легкої артилерії для нападу на ворожі тили й комунікації. В Росії був введений Петром I у 18 ст.
КОРД (від франц. corde – мотузка) – 1) Міцна кручена нитка (з бавовняного прядива, різних хімічних волокон), з якої виробляють тканину для автопокришок, шнурів тощо. 2) Вовняна тканина особливого переплетення.
КОРДА (від франц. corde – мотузка) – 1) Довга мотузка, застосовувана під час виїжджування коней по колу. 2) Струна (нитка) для керування літаючими моделями.
КОРДЕБАЛЕТ (від франц. corps de ballet – особовий склад балету) – колектив танцюристів, який виконує масові й групові танці в балетних виставах.
КОРДЕГАРДІЯ (від франц. corps de garde – охоронний загін) – у 17 – 19 ст. приміщення для військового караулу, а також для ув'язнених.
КОРДЕЛЬЄРИ (франц. cordeliers) – назва членів одного з політичних клубів часів Французької буржуазної революції кінця 18 ст., засідання якого відбувалися у будинку колишнього монастиря францісканців-кордельєрів.
КОРДИТИ (англ. cordites) – порохи на основі *нітроцелюлози.* Використовують для виготовлення боєприпасів стрілецької зброї, артилерійських гармат і мінометів.
КОРДІАМІН [від лат. cor (cordis) – серце і *аміни*] – лікарський препарат, що збуджує кровообіг та дихання.
КОРДІЄРИТ – мінерал класу силікатів, безбарвний або синього кольору. Прозорий синій К. – дорогоцінний камінь. Від прізвища французького геолога А. Кордьє.
КОРДОБА, **КОРДОВА** (ісп. cordoba) – грошова одиниця Нікарагуа, поділяється на 100 *сентаво.*
КОРДОДРОМ (від *корд* і *...дром*) – ділянка, підготовлена і обладнана для змагань і випробувань *авіамоделей* за допомогою корду.
КОРДОН (від франц. cordon – мотузка; розтягнуте розташування військ) – 1) В широкому розумінні – межа, в т. ч. державна. 2) Загін прикордонної охорони і місце його розташування. 3) Лісова сторожа й охорона заповідників. 4) Рівномірне розташування армії невеликими загонами в одну лінію. 5) *біол.* Спосіб формування плодових дерев, при якому стовбуру і основним гілкам надають суворо витягнутої форми.
КОРЕКТИВ (франц. correctif, від лат. correctus – виправлений) – виправлення, що вносить часткову зміну в щось.
КОРЕКТНИЙ (від лат. correctus – виправлений) – 1) Тактовний, ввічливий. 2) У шахах – правильний, правильно розрахований.

КОРЕКТОР (від лат. corrector – той, що виправляє) – особа, яка виправляє друкарські помилки на пробному відбитку тексту або графічного зображення.

КОРЕКТУВАННЯ, **КОРИГУВАН**НЯ – виконання *коректури.*

КОРЕКТУВАТИ, **КОРИГУВАТИ** (від лат. corrigo – виправляю) – 1) Вносити виправлення, виправляти щось. 2) Виправляти на друкарському відбитку помилки. 3) К. *стрільбу* – виявляти помилки, зроблені під час підготовки вихідних даних для стрільби та наведенні зброї на ціль, і вносити відповідні виправлення на основі спостереження за результатами вогню.

КОРЕКТУРА, **КОРЕКТА** (від лат. correctura – виправлення) – 1) Виправлення помилок, помічених на відбитку з друкарського набору. 2) Відбиток з друкарського набору, призначений для виправлення помилок.

КОРЕКЦІЯ (від лат. correctio – виправлення, поліпшення) – виправлення, поліпшення чогось. К. *зору* – виправлення недоліків зору за допомогою окулярів.

КОРЕЛОМЕТР [від *корел (яція)* і *...метр*] – прилад для вимірювання (обчислювання) кореляційних *функцій* випадкових процесів. Інші назви – *корелограф, корелятор*.

КОРЕЛЯТИ (від *ко...* і лат. relatus – віднесений) – співвідносні звуки мови, які фонологічно відрізняються дзвінкістю й глухістю (б – п), твердістю і м'якістю (стіл – стиль) і т. д.; *фонеми,* які чергуються і з якими пов'язане морфологічне розрізнення слів (носити – ношу).

КОРЕЛЯТИВНИЙ (від *ко...* і лат. relatus – віднесений) – співвідносний, взаємно зумовлений.

КОРЕЛЯТОР (від *ко...* і лат. relatio – відношення) – те саме, що й *корелометр.*

КОРЕЛЯЦІЯ (від *ко...* і лат. relatio – відношення) – 1) Співвідношення, відповідність, взаємозв'язок предметів або понять. 2) *біол.* Певне співвідношення між будовою окремих частин організму та їхніми функціями. 3) В математичній статистиці – залежність між явищами або величинами, що не має чіткого функціонального характеру.

КОРЕОПСИС (від грец. κόρη – зіниця і ὄψις – вигляд) – рід одно- й багаторічних трав'янистих рослин родини складноцвітих. Поширені в Північній Америці. Деякі види культивують як декоративні.

КОРЕСПОНДЕНТ [від лат. correspondens (correspondentis) – той, що відповідає, повідомляє] – 1) Літературний співробітник періодичної преси, радіо, прес-агентства, який готує повідомлення (кореспонденції). 2) *Член-кореспондент* – академічне звання в СРСР, яке надається вченим, обраним до складу академій наук. 3) Особа, що листується з ким-небудь або веде листування в справах установи, підприємства.

КОРЕСПОНДЕНЦІЯ (лат. correspondentia, від correspondeo – відповідаю, повідомляю) – 1) Повідомлення з місць, надруковане в газеті, журналі. 2) Листи, поштово-телеграфні відправлення. 3) Жанр *публіцистики.*

КОРЕХІДОР (ісп. corregidor, від corregir – виправляти) – *за феодапізму* королівський урядовець в Іспанії, який виконував функції адміністратора й судді в містах і провінціях.

КОРИБАНТИ (грец. Κορύβαντες) – 1) Фрігійські жерці богині Кібели, які здійснювали відправу, супроводжуючи її співами й танцями. 2) Комедійні актори.

КОРИГУВАННЯ – див. *Коректування.*

КОРИГУВАТИ – див. *Коректувати.*

КОРИДА [ісп. corrida (de toros), букв. – біг (биків)] – традиційне видовище, поширене в Іспанії і Латинській Америці, – бій *тореадора* з розлюченим биком.

КОРИФЕЙ (від грец. κορυφαίος – вождь, ватажок) – 1) У давньогрецькій трагедії керівник хору або заспівувач. 2) В сучасному розумінні – найвизначніший діяч у якійсь галузі науки, літератури, мистецтва.

КОРІАНДР (грец. κορίαννον) – рід однорічних трав'янистих рослин родини зонтичних. Походить з Середземномор'я. Плоди використовують у хлібопекарському та кондитерському виробництві, в кулінарії, парфюмерії тощо. Культивують як пряну, ефіроолійну рослину.

КОРІНФСЬКИЙ ОРДЕР – архітектурний *ордер,* відзначається тим, що *капітель* прикрашена листям *аканта* та завитками, які підтримують кути *абака.* Від назви давньогрецького м. Корінфа.
КОРІУМ (лат. corium, від грец. χόριον – оболонка) – те саме, що й *дерма.*
КОРМОФІТИ (від грец. κορμός – стовбур і *...фіти*) – рослини, у яких є характерне для наземних рослин утворення – пагін (стебло). Інші назви – *листостеблові рослини, вищі рослини*.
КОРН (нім. Korn, букв. – зерно) – 1) Вага благородного металу в монеті. 2) Зерниста, шорстка поверхня каменю в *літографії,* металевої пластини при офсетному способі друку або спеціального паперу (т. зв. корн-папір).
КОРНЕМЮЗ (франц. cornemuse, від corne – ріг і старофранц. muse – дудка) – французький духовий музичний інструмент типу волинки.
КОРНЕР [1] (від англ. corner – скуповувати товари з спекулятивною метою, букв. – заганяти у кут) – одна з найпростіших форм капіталістичних монополій; короткочасна угода з метою оволодіти ринком будь-якого товару скуповуванням його для спекулятивного перепродажу за монопольними цінами. К. створюють також на фондових *біржах* для купівлі *акцій* окремих компаній і дальшого перепродажу їх або придбання контрольного пакету акцій певних компаній.
КОРНЕР [2] (від англ. corner – ріг) – у футболі – штрафний кутовий удар, подача м’яча з кута поля.
КОРНЕТ [1] (від франц. cornette – штандарт) – перший офіцерський чин у *кавалерії* в дореволюційній російській армії.
КОРНЕТ [2] (франц. cornet, від лат. cornu – ріг) – мідний духовий музичний інструмент типу труби.
КОРНЕТ-А-ПІСТОН (франц. cornet a pistons) – *корнет* [1] з поршневим вентильним механізмом.
КОРНІШОНИ (франц. cornichons) – дрібні (3 – 5 *см*) огірки, що їх збирають незабаром після утворення зав’язі. Використовують для маринування.
КОРНЦАНГ (нім. Kornzange) – 1) В хірургії – щипці, схожі на ножиці, з зазубринами на внутрішньому ріжучому боці. 2) В годинниковій та ювелірній справі – невеликі щипчики – *пінцет.*
КОРОЗІЯ (лат. corrosio, від corrodo – гризу, роз’їдаю) – 1) Руйнування живої тканини виразковими процесами або їдкими речовинами. 2) Руйнування металів від дії зовнішнього середовища. Розрізняють хімічну, електрохімічну, атмосферну, ґрунтову, морську та інші види К. 3) Руйнування гірських порід внаслідок розчинення їх у воді.
КОРОЛЬ – 1) Глава держави в деяких *монархіях,* вищий (після імператора) монархічний титул. Від імені імператора Карла Великого. 2) Переносно – монополіст у якійсь галузі економіки чи торгівлі (напр., нафтовий К.). 3) Гральна карта з зображенням чоловічої фігури у короні. 4) Головна фігура у шахах.
КОРОНА (від лат. corona – вінець, вінок) – 1) Металевий головний убір (вінець), що здавна служить знаком монархічної влади. 2) К. *електрична* – одна з форм електричного розряду в газах (*коронний розряд*) або світна область навколо металевого провідника чи вістря при коронному розряді. 3) *астр.* Найрозрідженіша оболонка Сонця, яку видно тільки під час повних сонячних затемнень. 4) Два сузір’я (*Північна* К. і *Південна* К.).
КОРОНАРНИЙ (лат. coronarius) – вінцевий; *к. кровообіг* (вінцевий кровообіг) – система кровообігу серця; *к-а недостатність* (вінцева недостатність) – захворювання, основним проявом якого є приступ загрудинних болей; *к-і судини* – вінцеві судини серця.
КОРОНАРОСКЛЕРОЗ (від лат. coronarius – вінцевий і *склероз*) – ураження (ущільнення) артерій серця, найчастіше зумовлене *атеросклерозом.*
КОРОНАЦІЯ – урочиста церковна церемонія покладення *корони* на монарха, який вступив на престол.

КОРОНЕР (англ. coroner) – у Великобританії судовий слідчий, що провадить слідство у випадках підозрілої або наглої смерті.
КОРОННИЙ (від *корона*) – 1) У монархічних державах державний, казенний; *к. суддя* – суддя, призначений урядом; *к-і землі* – землі, що ввійшли до складу монархічної держави на основі спадково-династичних прав монарха; *к-і колонії* – британські колонії, якими управляли чиновники, призначені метрополією. 2) *мист. К-а роль* – головна, виграшна роль у репертуарі артиста.
КОРОНОГРАФ (від лат. corona – вінок, вінець і *...граф*) – телескоп для фотографування сонячної *корони.*
КОРОНТИН (від лат. cor – серце) – лікарський препарат. Застосовують при хронічній серцевій недостатності.
КОРПОРАТИВНИЙ – той, що належить до *корпорації,* властивий, характерний якійсь корпорації; вузькогруповий, відособлений.
КОРПОРАЦІЯ (від лат. corporatio – спілка) – товариство, спілка, сукупність осіб, об'єднаних на основі цехових, кастових, комерційних та інших інтересів; у США загальна назва акціонерних товариств. К. називають ще деякі профспілкові об'єднання, організації місцевої влади в капіталістичних країнах.
КОРПУЛЕНЦІЯ (лат. corpulentia, від corpus – тіло, плоть) – огрядність.
КОРПУС (від лат. corpus – тіло, суть, основа) – 1) Тулуб людини або тварини. 2) Остов судна. 3) Основна частина машини, механізму. 4) Одна або кілька споруд (К. університету). 5) Військове з'єднання (танковий К.). 6) Один з найчастіше застосовуваних для набору основного тексту книг, журналів і газет шрифт, *кегль* якого становить 10 *пунктів* (3,76 *мм*). 7) Сукупність осіб командного складу армії або флоту (офіцерський К.). 8) *Дипломатичний* К. – сукупність представників іноземних держав при урядові якої-небудь країни. 9) *Законодавчий* К. – назва деяких законодавчих установ.
КОРПУСКУЛА (від лат. corpusculum – тільце, частинка) – узагальнена назва дрібненьких частинок матерії *(електронів, фотонів* тощо).
КОРПУСКУЛЯРНИЙ – пов'язаний з *корпускулами; к-а теорія світла* – теорія, за якою світло являє собою потік дрібних частинок речовини.
КОРСАЖ (франц. corsage, від corps – тіло, стан) – 1) Частина жіночого плаття, що обіймає груди, спину і боки. 2) Пояс спідниці.
КОРСАК (тюрк. – степовий лис) – хижий ссавець роду лисиця родини собачих. Поширений у степах і пустелях Азії і Південно-Східної Європи. Хутровий звір.
КОРСАР (італ. corsaro, від corsa – біг, гонитва) – морський розбійник, *пірат.*
КОРСЕТ (франц. corset, від corps – тіло) – 1) Пояс, що стягує нижню частину грудної клітки й живіт, щоб надати фігурі стрункості. 2) Ортопедичний апарат (або пов'язка), який застосовують при захворюваннях та ушкодженнях хребта, щоб утримувати його в потрібному положенні.
КОРТ (англ. court) – прямокутний майданчик, поперечно поділений сіткою для гри в *теніс.*
КОРТЕЖ (франц. cortege, від італ, corteggio – почет) – 1) Урочиста процесія, виїзд. 2) Група вершників.
КОРТЕСИ (ісп. cortes, від corte – королівський двір) – 1) Парламент в Іспанії (з 1939 р., після встановлення фашистської диктатури Франко, К. не мають реальної влади) і Португалії (до 1911 р.). 2) За феодалізму органи станового представництва в країнах Піренейського півострова.
КОРТИЗОН [від лат. cortex (corticis) – кора] – гормон кори надниркових залоз. У медицині застосовують оцтовокислий ефір К. (одержують синтетично) як протиревматичний засіб, а також при інфекційному та псоріатичному артритах, бронхіальній астмі, гострому лейкозі тощо.

КОРТИК (від італ. coltello – ніж) – прямий кинджал з вузьким клинком. Особиста зброя адміралів, генералів, офіцерів, мічманів, прапорщиків. К. носять переважно у військово-морському флоті.
КОРТИКОСТЕРОЇДИ [від лат. cortex (corticis) – кора і *стероїди*] – гормональні речовини, що їх виділяє кора надниркових залоз; виробляють також синтетично. Використовують при лікуванні деяких хвороб *(лейкозів, артритів* тощо).
КОРТИКОТРОПІН [від лат. cortex (corticis) – кора і грец. τροπή – поворот, зміна] – те саме, що й *адренокортикотропний гормон.*
КОРУНД (мовою гінді курунда, з санскр. курувінда – *рубін*) – мінерал класу окисів та гідроокисів, синювато- або жовтувато-сірого кольору. Прозорі відміни К., забарвлені з червоний (рубін), синій (сапфір), жовтий (східний топаз) та інші кольори, є дорогоцінним камінням. Непрозорі відміни використовують як абразивний матеріал. Освоєно виробництво штучного корунду.
КОРУПЦІЯ (від лат. corruptio – підкуп) – поширена в капіталістичних країнах підкупність і продажність серед державних, політичних і громадських діячів, а також урядовців і службовців державного апарату.
КОС – дорожня міра в Індії, дорівнює 1,8 *км.*
КОСЕКАНС (лат. cosecans, скор. від complementi secans – *секанс* доповнення) – *функція* кута, позначається cosec. К. гострого кута прямокутного трикутника – відношення гіпотенузи до катета, протилежного цьому кутові; дорівнює секансу другого гострого кута цього трикутника.
КОСИНУС (лат. cosinus, скор. від complementi sinus – *синус* доповнення) – *функція* кута, позначається cos. К. гострого кута прямокутного трикутника – відношення прилеглого до цього кута катета до гіпотенузи; дорівнює *синусові* другого гострого кута цього трикутника.
КОСИНУСОЇДА (від *косинус* і *...оїд*) – графік тригонометричної функції $y = \cos x$.
КОСМЕТИКА (від грец. κοσμητική – майстерність прикрашати) – заходи догляду за шкірою, волоссям та нігтями людини.
КОСМО... (від грец. κόσμος – Всесвіт) – у складних словах відповідає поняттю «Всесвіт».
КОСМОГОНІЯ (від грец. κοσμογονία – походження світу) – розділ *астрономії,* що вивчає походження й розвиток небесних тіл та їхніх систем.
КОСМОГРАФІЯ (від грец. κοσμογραφία – опис світу) – опис Всесвіту в книгах; сукупність коротких відомостей з *астрономії, метеорології, географії* й *геології.*
КОСМОДРОМ (від *космо...* і *...дром*) – земельна ділянка із спеціальним устаткуванням для розміщення, обслуговування й старту космічних кораблів.
КОСМОЛОГІЯ (від *космо...* і *...логія*) – вчення про будову й розвиток Всесвіту.
КОСМОНАВТ – (від *космо...* і *...навт*) – спеціально підготовлена людина, що здійснює політ у космічному просторі. Інша назва – *астронавт*.
КОСМОНАВТИКА (від *космо...* і *...навтика*) – наука, що вивчає польоти апаратів у космічному просторі. Інша назва – *астронавтика*.
КОСМОПОЛІТ (від грец. κοσμοπολίτης – громадянин світу) – 1) Прихильник *космополітизму.* Людина, позбавлена почуття *патріотизму,* відірвана від інтересів своєї батьківщини, чужа своєму народові. 2) *біол.* Рослина й тварина, поширені в усіх частинах земної кулі.
КОСМОПОЛІТИЗМ (від *космополіт*) – реакційна буржуазна теорія, що проповідує байдуже ставлення до вітчизни і свого народу, обстоює необхідність заміни національного громадянства світовим; ідеологія імперіалістичної буржуазії.
КОСМОС (від грец. κόσμος – устрій, порядок, світ, Всесвіт) – весь світ у цілому, Всесвіт.
КОСМОФІЗИКА (від *космо...* і *фізика*) – те саме, що й *астрофізика.*
КОСМОХІМІЯ (від *космо...* і *хімія*) – наука, що вивчає хімічний та ізотопний склад космічних тіл, а також міжпланетного й міжзоряного середовища, поширеність хімічних елементів у космосі.

КОСМОЦЕНТР (від *космо...* і *центр*) – центр підготовки і проведення космічних польотів.
КОСТЮМЕР (франц. costumier, від costume – костюм) – працівник театру, який готує костюми до вистави.
КОСТЬОЛ (польс. kosciol – церква, dід лат. castellum – укріплення) – католицький храм.
КОТАНГЕНС (лат. cotangens, скор. від complementi tangens – *тангенс* доповнення) – *функція* кута, позначається ctg. К. гострого кута прямокутного трикутника – відношення прилеглого до цього кута *катета* до другого катета; дорівнює *тангенсу* другого гострого кута цього трикутника.
КОТЕДЖ (англ. cottage, спочатку – селянський будинок) – невеликий заміський житловий будинок з ділянкою землі; будинок, розрахований на одну сім'ю.
КОТИЛОЗАВРИ (від грец. κοτύλη – чашка і *...завр*) – група примітивних викопних тварин класу плазунів. Існували в пермський період *палеозою* й тріасовий період *мезозою.*
КОТИЛЬЙОН (франц. cotillon) – бальний танець французького походження, що складається з кількох самостійних танців та ігор.
КОТИНГИ (з індіан. мов) – родина птахів ряду горобцевих. Поширені в Південній і Центральній Америці.
КОТИРУВАННЯ (від франц. coter, букв. – розмічати, нумерувати) – встановлення курсу *валюти,* тобто визначення її вартості в іноземних валютах.
КОТИРУВАТИСЯ (франц. se coter) – бути в обігу на *біржі.* Переносно – цінитися, мати ту або іншу оцінку з боку даної групи людей, суспільства.
КОТОНІЗАТОР – конвейєрний апарат для *котонізації.*
КОТОНІЗАЦІЯ – хіміко-механічна переробка луб'яних волокон на *котонін,* щоб спростити й здешевити прядіння.
КОТОНІН (від франц. coton – бавовна) – бавовноподібне волокно застосовуване в прядінні окремо або в суміші з бавовною чи вовною.
КОТУРНИ (лат. cothurni, з грец. κοθορνοι) – 1) В античному театрі компонент костюма трагічного актора: взуття на дерев'яних підошвах, яке збільшувало зріст, надавало постаті величності, ході – урочистості. 2) Переносно – пихатість, бундючність.
КОФЕЇН (нім. Koffein, від англ. coffee, голл. koffie – кава, з араб, кагва) – *алкалоїд*, що міститься в листках чаю, в зернах кави тощо (одержують синтетично). Застосовують при серцево-судинній недостатності, спазмах судин головного мозку, гіпотонії тощо.
КОФЕРДАМ (англ. coffer-dam, голл. kofferdam) – відсік на торговельних кораблях між *танками* (2) або танками та іншими судновими приміщеннями; на військових кораблях застарілої конструкції К. – водонепроникні відсіки вздовж бортів.
КОФЕРМЕНТИ (від *ко...* і *ферменти*) – небілкова група молекул деяких ферментів. Багато К. є похідними *вітамінів* групи В. Беруть участь у ферментативних реакціях, що відбуваються в організмах, або є проміжними переносниками різних хімічних угруповань – атомів чи електронів.
КОФР (від франц. coffre – скриня) – скриня з кількома відділеннями.
КОХІНХІНИ – порода курей, м'ясного напряму, виведена в південній частині В'єтнаму, яку європейці називали Кохінхіною. Вихідна порода *плімутроків.*
КОЦІТ (грец. Κώκυτος, «Річка плачу») – 1) У давньогрецькій міфології одна з річок «підземного царства», де нібито перебували душі померлих. 2) Переносно – *зійти на береги Коціту* – вмерти.
КОШЕНІЛЬ (франц. cochenille, від ісп. cochinilla) – промислова назва кількох видів комах підряду *кокцид,* з яких добувають червону фарбу *кармін.*
КРААЛЬ (мовою африкаанс kraal, від португ. curral – загін, загорода) – тип поселення у народів Південно-Східної Африки (будинки, розміщені по колу, всередині – загін для худоби).
КРАБИ (голл. krabbe) – тварини ряду десятиногих раків. Живуть у морях, прісних водах (здебільшого тропічних), рідше на суші. Деякі види К. є об'єктами промислу.

КРАГИ [від голл. kraag – комір або від швед, krag (stövlar) – шкіряні гамаші, ботфорти] – 1) Накладні шкіряні халяви. 2) Розтруби у рукавичок.
КРАКОВ'ЯК (польс. krakowiak) – польський народний танець веселого, темпераментного характеру. Від назви м. Кракова.
КРАМБОЛ (голл. kraanbalk) – балка з двома-трьома блоками на зовнішньому кінці для підіймання якоря на корабель.
КРАМПУВАТИ (нім. krempeln) – надавати лиску вовняним тканинам, пригладжуючи ворс.
КРАНЕЦЬ (голл. krans) – дерев'яний брус, обрубок каната, парусиновий мішок з корком тощо, які вивішують на бортах суден для пом'якшення ударів; К. з корком на бортах рятувальної шлюпки збільшують її плавучість.
КРАНІАЛЬНИЙ (від грец. κρανίον – череп) – розташований по поздовжній осі тіла людини або тварини ближче до голови. Протилежне – *каудальний.*
КРАНІОЛОГІЯ (від грец. κρανίον – череп і *...логія*) – розділ *антропології* й *зоології,* що вивчає черепи людини й тварин.
КРАНІОМЕТРІЯ (від грец. κρανίον – череп і *...метрія*) – вимірювання черепа. Застосовують в *антропології,* зокрема в *краніології.*
КРАНІОСКОПІЯ (від грец. κρανίον – череп і *...скопія*) – опис черепа.
...КРАТ, **...КРАТІЯ** (від грец. κράτος – сила, влада) – у складних словах відповідає поняттям «володар», «влада», напр. *плутократ, технократія.*
КРАТЕР (грец. κρατήρ, букв. – чаша) – 1) Чашо- або лійкоподібна западина на вершині чи схилі вулкана. 2) Округлої форми гори на поверхні Місяця діаметром до сотні і більше кілометрів. 3) Заглиблення, що утворюється у вугільному електроді електричною дугою постійного струму.
...КРАТІЯ – див. *...крат.*
КРАУЧ (від англ. crouch – схилятися, присідати) – 1) В боксі – низька стойка, стойка в зігнутому положенні. 2) У лижному спорті – низька стойка при спусках.
КРАФТ-ЦЕЛЮЛОЗА (від нім. Kraft – сила і *целюлоза*) – слабо проварена деревна целюлоза з довгими волокнами; використовують у виробництві особливо міцного паперу (крафт-паперу), з якого виготовляють мішки для цементу та інших сипких матеріалів.
КРЕАТУРА (від лат. creatura – створіння) – ставленик впливової особи, слухняний виконавець її волі.
КРЕАЦІОНІЗМ [від лат. creatio (creationis) – створення] – антинаукове вчення про виникнення органічного й неорганічного світу внаслідок акту «божественного творіння», заперечує зміну видів в їхньому історичному розвитку. Ідеалістичний напрям у біології.
КРЕВЕТКИ (франц. crevettes) – підряд безхребетних тварин ряду десятиногих ракоподібних. Поширені переважно в морях, деякі – в прісних водах. Є поживою багатьох промислових риб і морських ссавців. Об'єкт промислу.
КРЕДИТ (лат. credit, букв. – він вірить) – права сторона бухгалтерського рахунку; на К. активних рахунків записують вибуття цінностей, пасивних – надходження їх. Протилежне – *дебет.*
КРЕДИТ (лат. creditum – позика, від credo – вірю, довіряю) – 1) Особлива форма руху вартості, продаж товарів з відстрочкою платежу або передача на строк грошей та матеріальних цінностей з умовою їх повернення. За надання К. стягується *процент* [2]. 2) Сума, включена до кошторису, в межах якої дозволяються витрати на певні потреби. 3) Переносно – довір'я.
КРЕДИТОР (від лат. creditor – позикодавець) – громадянин або юридична особа, що надала в позичку гроші або продала в борг товари і має право вимагати від боржника *(дебітора)* сплати боргу.
КРЕДИТУВАТИ (франц. crediter, від лат. credo – довіряю) – 1) Надавати *кредит.* 2) Записувати суму в *кредит* рахунку.
КРЕДО (від лат. credo – вірю) – символ віри; основи світогляду, переконань.

КРЕЗ – 1) Останній цар Лідії (близько 560 – 540 рр. до н. е.), якого вважали найбагатшою людиною свого часу. Збагатів завдяки загарбницьким війнам. Полонений К. втратив свої багатства. 2) Переносно – надзвичайно багата людина.

КРЕЗОЛИ (від грец. κρέας – м'ясо і *...ол*) – органічні сполуки; рідини з неприємним специфічним запахом. Застосовують у виробництві барвників, вибухових і пахучих речовин, медичних препаратів, пластичних мас тощо.

КРЕЙСЕР (голл. kruiser, від kruisen – плавати морем) – військовий корабель.

КРЕЙСЕРСТВО (від *крейсер*) – самостійні бойові дії одного або кількох суден, підводних човнів та літаків з метою знищення (по можливості захоплення) кораблів ворога та порушення його морських перевезень. Інша назва – *крейсерське плавання*.

КРЕЙСЕРСЬКА швидкість – 1) Оптимальна швидкість корабля, за якої він може пройти найбільшу віддаль. 2) Найвигідніша швидкість літака в горизонтальному польоті.

КРЕЙЦЕР (нім. Kreuzer) – розмінна монета з срібла і міді в Німеччині (15 – 19 ст.) та Австро-Угорщині (17 – 19 ст.).

КРЕЙЦКОПФ (нім. Kreuzkopf, букв. – хрестовина) – деталь механізму (повзун), яка ковзає по прямолінійних напрямних пристроях.

КРЕЙЦМЕЙСЕЛЬ (нім. Kreuzmeiβel) – зубило з вузьким лезом для вирубування в металі канавок.

КРЕКЕР (англ. cracker) – сухе печиво, виготовлюване з пшеничного борошна і жиру, на дріжджах.

КРЕКІНГ (англ. cracking, від crack – розщеплювати) – термічна або каталітична (див. *Каталіз*) переробка нафтових *фракцій,* при якій молекули важких вуглеводнів розщеплюються на простіші. Основними продуктами К. є компоненти моторних палив.

КРЕМАЛЬЄРА (фрапц. cremaillere) – механізм (зубчасте колесо і рейка) для плавного переміщення рухомих частин в оптичних і вимірювальних інструментах.

КРЕМАТОРІЙ (від лат. cremo – спалюю) – споруда, обладнана для спалювання *(кремації*) тіл померлих.

КРЕМАЦІЯ (від лат. crematio – спалювання) – спалювання у *крематорії* тіл померлих людей, один з видів похорону.

КРЕМНІЙ (від грец. κρημνός – гора, скеля) – хімічний елемент, символ Si, ат. н. 14; сірі крихкі кристали. Один з найпоширеніших елементів у природі. Застосовують у металургії, електронній техніці тощо.

КРЕНГЕЛЬС (англ. cringles, множ. від cringle) – кільце, звите з розпущеного на пасма тросу.

КРЕНЕРИТ – мінерал класу телуридів, срібно-білого, латунно-жовтого кольору з металевим блиском. При значних скупченнях – джерело добування золота. Від прізвища угорського мінералога Ж. Креннера.

КРЕНОМЕТР (від голл. krengen – нахиляти судно і *...метр*) – прилад для вимірювання кута крену судна.

КРЕОДОНТИ (від грец. κρέας – м'ясо, плоть і *...одонт*) – група (підряд) викопних примітивних хижих ссавців, що виникли від комахоїдних. Рештки К. відомі з палеогенових відкладів.

КРЕОЗОТ (від грец. κρέας – м'ясо, плоть і σώζω – охороняю, зберігаю) – масляниста жовтувата рідина з їдким запахом; складна суміш органічних сполук, в якій переважають *феноли.* Застосовують для просочування деревини, щоб запобігти гниттю, як флотаційний (див. *Флотація*) агент при збагаченні руд тощо.

КРЕОЛ (франц. Creole, з ісп. criol1o) – 1) Нащадок іспанських і португальських колонізаторів у країнах Латинської Америки. 2) Людина мішаного походження, від батьків двох рас.

КРЕОЛІН – мильний розчин *крезолу;* дезинфікуючий та протибродильний засіб.

КРЕП (фраяц. crepe, від лат. crispus – шорсткий, хвилястий) – 1) Група тканин, переважно шовкових. Найпоширеніші – крепдешин, К.-шифон, К.-жоржет. 2) Натуральний каучук у вигляді листів з шорсткою поверхнею.
КРЕПІТ<u>А</u>ЦІЯ (від лат. crepito – риплю, хрущу) – симптом захворювання людини та тварин, який проявляється як відчуття хрусту; К. *кісткова* виникає від тертя уламків кістки при переломах, К. *підшкірна* – внаслідок скупчення пухирців вільного газу в підшкірній жировій клітковині. К. *в легенях* – своєрідний шум, який прослуховується при запаленні легень.
КРЕСЧ<u>Е</u>НДО, **КРЕЩ<u>Е</u>НДО** (італ. crescendo, букв. – зростаючи) – *муз.* динамічний відтінок, що означає зростання, посилення звучності.
КРЕТИН<u>І</u>ЗМ (франц. cretinisme) – захворювання людини, що характеризується природним слабоумством і затримкою фізичного розвитку внаслідок порушення функції щитовидної залози та головного мозку.
КРЕТ<u>О</u>Н (франц. cretonne) – цупка бавовняна тканина з пофарбованої пряжі. Від назви французького села Кретона.
КР<u>Е</u>ШЕР (англ. crusher, від crush – давити, товкти) – металевий стрижень, за *деформацією* якого визначають тиск газів під час вибуху.
КРЕЩ<u>Е</u>НДО – див. *Кресчендо.*
КРИЗ (франц. crise, від грец. κρίσις – закінчення, вихід) – раптове погіршення стану хворого. Термін «криз» застосовують разом з назвою хвороби, при якій він спостерігається (напр., гіпертонічний К., гіпотонічний К. тощо).
КР<u>И</u>ЗА (від грец. κρίσις – вихід, закінчення) – 1) Складний, загострений стан, різкий перелом або занепад. 2) *Загальна К. капіталізму* – К. світової системи капіталізму, що охоплює всі сторони сучасного капіталістичного суспільства – економіку, політику й ідеологію. 3.) К. *політична* – загострення політичних суперечностей в країні, коли «низи не хочуть», а «верхи не можуть» жити по-старому; *революційна* К. назріває в час найбільшого загострення класових суперечностей при революційній ситуації; К. *урядова* виникає в період, коли буржуазний уряд іде у відставку через вотум недовір'я, виражений парламентом. 4). К. *економічна* – надвиробництво товарів за капіталізму, що періодично повторюється і неминуче призводить до загострення всіх суперечностей капіталістичного ладу. Особливо гострими економічні К. стають в епоху *імперіалізму,* коли небачено посилюються класові суперечності і класова боротьба. 5). К. *енергетична* – зумовлена відставанням виробництва первісних енергоресурсів від зростаючого обсягу загального енергоспоживання, нестача енергетичних ресурсів у капіталістичних країнах на сучасному етапі розвитку державно-монополістичного капіталізму, пов'язана з економічними, політичними та іншими обставинами. 6) *мед.* Переломний момент у перебігу хвороби.
КРИК<u>Е</u>Т (англ. cricket) – спортивна командна гра з дерев'яним м'ячем на прямокутному трав'яному полі.
КРИМІН<u>А</u>Л (від лат. criminalis – злочинний) – кримінальний злочин.
КРИМІНАЛ<u>І</u>СТИКА (від лат. criminalis – злочинний) – наука, що вивчає і розробляє засоби, прийоми, методи та організаційні засади розкриття й розслідування злочинів і запобігання їм.
КРИМІН<u>А</u>ЛЬНИЙ (лат. criminalis) – 1) Злочинний. 2) Той, що стосується вивчення злочинів і злочинності, боротьби і запобігання злочинам.
КРИМІНОЛ<u>О</u>ГІЯ [від лат. crimen (criminis) – злочин і ...*логія*] – наука, що вивчає злочинність як соціальне явище.
КРИНОЛ<u>І</u>Н (франц. crinoline, від лат. crinis – волос і linum – полотняна тканина) – 1) Широка спідниця на сталевих обручах, яка була в моді в середині 19 ст. 2) Нависаюча за кормою річкових суден частина палуби, укріплена на *кронштейнах.* Захищає руль від пошкоджень при маневруванні й швартуванні.
КР<u>И</u>НУМ (від грец. κρίνον – лілія) – рід тропічних цибулинних рослин родини амарилісових. Багато видів культивують в оранжереях і кімнатах як декоративні.

КРИП (від англ. creep – повзти) – повільне зростання в часі пластичної *деформації* матеріалу при силових діяннях, менших за ті, що можуть спричинювати залишкову деформацію. Інша назва – *повзучість металів*.
КРИПТА (від грец. κρυπτή – критий підземний хід, тайник) – 1) У Стародавньому Римі склепінчасте підземне або напівпідземне приміщення. 2) У середньовічній західноєвропейській архітектурі – каплиця під храмом для почесних поховань. 3) *мед.* Заглиблення в мигдаликах.
КРИПТО... (від грец. κρυπτός – таємний, прихований) – у складних словах означає «таємно» або належність до якогось прихованого стану.
КРИПТОГРАМА (від *крипто...* і *...грама*) – тайнопис; напис або документ, зроблені криптографічним способом.
КРИПТОГРАФІЯ (від *крипто...* і *...графія*) – спосіб тайнопису, заснований на вживанні *шифру.*
КРИПТОДЕПРЕСІЯ (від *крипто...* і *депресія*) – затоплена водою западина, дно якої нижче від рівня моря, а водна поверхня – вища за нього (напр., озера Байкал, Ладозьке).
КРИПТОМЕРІЯ (від *крипто...* і *...мерія*) – рід однодомних вічнозелених хвойних дерев родини таксодієвих. Батьківщина – Південна, Східна та Центральна Азія. Деякі види культивують як декоративні.
КРИПТОН (від грец. κρυπτός – прихований, таємний) – хімічний елемент, символ Kr, ат. н. 36; *інертний* газ. Ним заповнюють лампи розжарювання, рекламні трубки тощо.
КРИПТОНІМ (від *крипто...* і грец. όνυμα – ім’я) – літера чи літери, які замість підписів ставлять іноді автори під своїми творами.
КРИПТОРХІЗМ (від *крипто...* і грец. όρχις – яєчко) – вада внутрішньоутробного розвитку людини і деяких тварин, при якій яєчка (одно або обидва) не потрапляють до мошонки.
КРИПТОФІТИ *(*від *крипто...* і *...фіти*) – багаторічні трав’янисті рослини, у яких наземні органи на зиму відмирають, а бруньки відновлення закладаються на кореневищах, цибулинах та інших органах, що перебувають під землею або під водою.
КРИПТОФОНІЯ (від *крипто...* і *...фонія*) – телефонні розмови з використанням *шифру.*
КРИСТАДИН [*криста (лічний*) і *(гетеро*) *дин*] – 1) Кристалічний генератор і підсилювач, в основі яких лежить явище генерирування незгасаючих коливань детектором, що живиться від невеликої батареї. Інша назва – *детекторний радіоприймач*.
КРИСТАЛИ (від грец. κρύσταλλος – лід, гірський кришталь) – тверді тіла у природній формі многогранників, кожний з яких зумовлений певним порядком розташування *молекул, атомів* або *іонів.*
КРИСТАЛІЗАЦІЙНИЙ – пов’язаний з *кристалізацією; к. апарат* – прилад для кристалізації яких-небудь речовин; *к-а вода* – вода, що входить у структуру кристалів інших речовин – *кристалогідратів* (напр., *купоросів*).
КРИСТАЛІЗАЦІЯ (від грец. κρυσταλλίζω – просвічуюсь, як кристал) – перехід речовини з газоподібного, рідкого (розчину чи розплаву) або твердого (аморфного) станів у *кристалічний.*
КРИСТАЛІТИ (від *кристали* і *...літ*) – 1) Найдрібніші зародкові кристалоутворення у різновидах вулканічного скла. 2) Дрібні неправильної форми кристали литого металу або металевого сплаву, міцно зв’язані між собою.
КРИСТАЛІЧНИЙ – той, що складається з *кристалів,* подібний до них; *к-і ґратки* – періодично повторюване розміщення *молекул, атомів* або *іонів* у кристалах.
КРИСТАЛОГІДРАТИ (від *кристали* і *гідрати*) – кристалічні речовини, в складі молекул яких є кристалізаційна вода, напр. гідрат хлористого кальцію.
КРИСТАЛОГРАФІЯ (від *кристали* і *...графія*) – наука, що вивчає будову й фізичні властивості кристалів, умови утворення їх, розробляє методи дослідження речовини за кристалічною формою тощо.

КРИСТАЛООПТИКА (від *кристали* і *оптика*) – наука про закони проходження світла крізь кристали.

КРИСТАЛОФІЗИКА (від *кристали* і *фізика*) – розділ молекулярної фізики, в якому вивчають фізичні властивості кристалів у зв'язку з їхньою будовою.

КРИСТАЛОХІМІЯ (від *кристали* і *хімія*) – наука про просторове розміщення структурних частинок *(молекул, атомів, іонів*) у кристалах та залежність фізико-хімічних властивостей кристалічних речовин від їхньої структури.

КРИСТАЛЬНИЙ (грец. κρυστάλλινος) – 1) Зроблений з *кристала,* той, що має форму кристала. 2) Переносно – прозорий, чистий, ясний.

КРИТЕРІЙ (від грец. κρίτήριον – засіб судження) – 1) Мірило для визначення, оцінки предмета, явища; ознака, взята за основу класифікації. 2) К. *істини* – мірило достовірності знань, їхньої відповідності об'єктивній дійсності. К. істини є суспільно-історична практика людей.

КРИТИК (від грец. κριτικός – здатний розрізняти) – 1) Особа, професією якої є *критика* художніх, мистецьких, публіцистичних і наукових творів чи вистав, концертів та художніх виставок. 2) Особа, яка розглядає, аналізує та оцінює дії, поведінку інших.

КРИТИКА (від грец. κριτική – здатність розрізняти) – 1) Розгляд, аналіз і оцінка явища з метою популяризації передового, кращого (взірцевого) і виправлення недоліків тощо (напр., літературна, наукова, громадська К.). 2) *Критика* і *самокритика* – один з основних ленінських принципів і методів у діяльності Комуністичної партії Радянського Союзу, у розвитку радянської демократії як рушійної сили суспільного розвитку, подолання застарілих методів управління суспільством.

КРИТИЦИЗМ – 1) Критичне ставлення до чогось. 2) Назва, що її німецький філософ І. Кант дав своїй ідеалістичній філософії, головну мету якої він вбачав у *критиці* пізнавальної здатності людини.

КРИТИЧНИЙ – 1) Пов'язаний з *критикою.* 2) Той, що стосується критичного стану речовини, при якому зникає відмінність між рідким і газоподібним станами цієї речовини, апр. *к-а температура* – темература, вище за яку газ не можна рідити ні при якому великому тиску;. *об'єм* – об'єм речовини в її критичному стані. 3) Пов'язаний з кризою (станом хворого); *к. момент* – вирішальний, небезпечний момент.

КРИШТАЛИК (від *кришталь*) – частина ока хребетних тварин і людини та деяких головоногих молюсків.

КРИШТАЛЬ (грец. κρύσταλλος) – 1) Сорт скла, до складу якого входить значна кількість окису свинцю або окису барію; прозорий, відзначається міцністю, особливим блиском і дзвоном. 2) *Гірський* К. – мінерал класу силікатів, прозорий безбарвний різновид *кварцу.* Використовують у радіотехніці, оптиці, для виготовлення прикрас. Освоєно виробництво штучного кришталю.

КРІК (англ. creek – струмок, протока) – назва пересихаючих річок або тимчасових водотоків в Австралії.

КРІО... (від грец. κρύος – холод, мороз, лід) – у складних словах вказує на зв'язок з льодом, низькими температурами.

КРІОБІОЛОГІЯ (від *кріо...* та *біологія*) – розділ біології, що вивчає дію на живі організми низьких і наднизьких температур.

КРІОГЕНЕЗ (від *кріо...* і *...генез*) – сукупність процесів перетворення верхнього шару земної кори та *гідросфери* при від'ємних температурах.

КРІОГЕННИЙ (від *кріо...* і *...генний*) – пов'язаний з низькими температурами.

КРІОГІДРАТ (від *кріо...* і *гідрат*) – суміш кристалів льоду й кристалів солі (або солей), яка плавиться з утворенням розчину того самого складу, що й суміш; точка замерзання такого розчину – найнижча серед водних розчинів тієї самої солі.

КРІОЕКСТРАКТОР (від *кріо...* і *екстрактор*) – прилад для заморожування і наступного видалення помутнілого кришталика ока.

КРІОЕЛЕКТРОНІКА (від *кріо...* і *електроніка*) – галузь електроніки, пов'язана з дослідженням взаємодії електромагнітного поля з електронами в твердих тілах при дуже низьких температурах і створенням електронних приладів на основі цих тіл.

КРІОЛІТ (від *кріо...* і *...літ*) – мінерал класу фторидів, білого, бурого, жовтуватого кольору з скляним блиском; застосовують у металургії. Освоєно виробництво штучного кріоліту.

КРІОЛОГІЯ (від *кріо...* і *...логія*) – наука про лід, вивчає сукупність процесів фізичних, хімічних і мінералогічних змін води на Землі, що відбуваються під впливом від'ємних температур, а також усі природні форми води в твердому стані.

КРІОМЕТР (від *кріо...* і *...метр*) – пристрій для вимірювання температури тверднення чистого розчинника та розчину в ньому досліджуваної речовини.

КРІОПАТОЛОГІЯ (від *кріо...* і *патологія*) – хворобливі стани і процеси, які виникають в організмі під впливом низьких температур.

КРІОПЛАНКТОН (від *кріо...* і *планктон*) – сукупність дрібних організмів, пристосованих до життя при низьких температурах (на льодовиках, високогірних снігових схилах тощо).

КРІОСКОПІЯ (від *кріо...* і *... скопія*) – встановлення зниження температури замерзання розчину порівняно з температурою, при якій замерзає чистий розчинник. Застосовують для визначення молекулярної ваги розчиненої речовини тощо.

КРІОСТАТ (від *кріо...* і *...стат*) – пристрій для підтримування низьких температур у замкненому середовищі.

КРІОСФЕРА (від *кріо...* і *сфера*) – оболонка земної кулі, що характеризується наявністю льоду або можливістю його існування; суцільного простягання не має. Верхня межа К. – на висоті блирько 100 *км.*

КРІОТЕРАПІЯ (від *кріо...* і *терапія*) – лікування холодом. Застосовують посереднім охолодженням шкіри або частини тіла з метою зменшення болю, запальних явищ, набряків, як кровоспинний засіб.

КРІОТЕХНІКА (від *кріо...* і *техніка*) – галузь техніки, пов'язана зі створенням і використанням дуже низьких температур.

КРІОТРОН [від *кріо...* і *(елек) трон*] – надпровідний пристрій, застосовуваний у швидкодіючих обчислювальних пристроях.

КРІОФІЗИКА (від *кріо...* і *фізика*) – фізика низьких температур, що їх досягають при використанні скраплених газів.

КРІОФІТИ (від *кріо...* і *...фіти*) – рослини, пристосовані до життя в посушливих холодних районах. Разом з *психрофітами* становлять основну рослинність тундри, альпійських луків, високогір'їв.

КРІОФОР (від *кріо...* і *...фор*) – пристрій для демонстрування охолоджування води під час випаровування.

КРІОХІРУРГІЯ (від *кріо...* і *хірургія*) – метод знеболювання за допомогою заморожування частин тіла, що підлягають операції.

КРІШНА (санскр., букв. – темний, чорний) – божество в *індуїзмі,* що вшановується як одне з втілень (аватар) бога *Вішну.*

КРОКЕТ (англ., франц. croquet, від crochet – гачок) – спортивна гра. Кожний з учасників команди ударами молотка по дерев'яній кулі намагається швидше провести її через відповідно поставлені на майданчику дужки.

КРОКІ (від франц. croquis – начерк) – 1) Начерк кресленика, малюнка. 2) Кресленик ділянки місцевості, виконаний окомірним зніманням. 3) Кресленик машини чи деталі, виконаний з натури олівцем, звичайно на клітчастому папері.

КРОЛЬ (англ. crawl, букв. – повзання) – стиль спортивного плавання.

КРОМАНЬЙОНЦІ – безпосередні предки сучасних людей; жили в епоху пізнього *палеоліту,* а подекуди й пізніше. Вперше скелети К. виявлено в 1868 р. в гроті Кро-Маньйон у Франції (звідси й назва).

КРОМЛЕХИ (від бретонського crom – коло і lech – камінь) – споруди часів *неоліту* й бронзового віку, складені з великих, окремо поставлених каменів у вигляді округлих або квадратних огорож. Мали культове значення. Один з видів *мегалітів.*
КРОН – див. *Кронглас.*
КРОНА [1] (нім. Krone, від лат. corona – вінець) – верхня, розгалужена частина дерева, утворювана сукупністю його гілок.
КРОНА [2] (від лат. corona – вінець, корона) – 1) Колишня англійська срібна монета. 2) Старовинна золота монета Франції (14 – 17 ст.), Англії (16 – 17 ст.) та деяких інших країн. 3) Грошова одиниця ряду країн: Чехословацької Соціалістичної Республіки, поділяється на 100 *гелерів;* Швеції, Норвегії і Данії, поділяється на 100 *ере;* Ісландії, поділяється на 100 *ейрів;* Австро-Угорщини – до 1918 р.
КРОНВЕРК (нім. Kronwerk) – зовнішнє укріплення з одного *бастіону* і двох напівбастіонів для зміцнення фортечних споруд.
КРОНГЛАС, КРОН (нім. Kronglas) – оптичне скло з порівняно невеликим показником заломлення.
КРОНИ [від нім. Kron (gelb)] – мінеральні *пігменти* від блідо-жовтого до яскраво-червоного кольорів. К. – середні й основні солі хромової кислоти. Існують свинцеві К., цинкові К., барієві К. та інші солі. Застосовують у лакофарбній промисловості, у малярній практиці тощо.
КРОНПРИНЦ (нім. Kronprinz) – титул спадкоємця престолу в Німеччині і Австро-Угорщині за часів монархічного правління (до 1918 р.)
КРОНЦИРКУЛЬ (нім. Kronzirkel) – 1) Вимірювальний інструмент, що складається з двох дугоподібних вигнутих ніжок. 2) Циркуль для креслення кіл малого діаметра. 3) Креслярський інструмент у вигляді пружинного циркуля.
КРОНШНЕП (нім. Kronschnepfe, від Krone – вінець і Schnepfe – кулик) – рід куликів родини сивкових. Мисливські птахи.
КРОНШТЕЙН (нім. Kragstein) – 1) *архіт.* Вид *консолі.* 2) Підпора для деталей, механізмів, прикріплена до вертикальної поверхні (стіни, колони тощо).
КРОПЕРИ (англ. cropers, від crop – збирати врожай) – орендарі-здольщики в США, що одержують від землевласника не тільки землю, а й робочу худобу, сільськогосподарський реманент, насіння. Більшість К. – негри південних штатів – зазнає жорстокої експлуатації з боку землевласників.
КРОР – одиниця укрупненого рахунку *рупій,* застосовувана в ряді країн Південно-Східної Азії (1 крор – 10 млн. рупій).
КРОС (від англ. cross – пересікати, переходити) – 1) Допоміжне приміщення телефонної станції, де встановлено щит перемикання. 2) Біг по пересіченій місцевості з подоланням підйомів, спусків, канав та інших природних перешкод. 3) У боксі – зустрічний удар.
КРОСБРИДИНГ (англ. cross-breeding, від cross – схрещування і breeding – розведення) – метод розведення сільськогосподарських тварин, при якому схрещують тварини різних порід.
КРОСВОРД (англ. cross-word, від cross – хрест і word – слово) – гра-задача, в якій фігуру з квадратів слід заповнити літерами, з яких складаються потрібні слова.
КРОСИНГ (від англ. crossing – пересікання) – 1) Вентиляційна гірнича виробка, пройдена зверху іншої виробки, щоб ізолювати один від одного два перехресні повітряні потоки. 2) Заборонений прийом у спорті – різке перетинання шляху свого конкурента після обгону, що створює небезпечне становище на трасі змагань.
КРОСИНГОВЕР (англ. crossing-over, букв. – пересічне схрещування) – обмін індентичними (однаковими) ділянками гомологічних *хромосом.* К. створює умови для нових комбінацій генів в організмах. Інша назва – *перехрещування хромосом*.
КРОТАЛЯРІЯ (лат. crotalaria, від грец. κρόταλον – тріскачка, брязкальце) – рід трав'янистих або кущових рослин родини бобових. Поширені в тропіках і субтропіках. У

Середній Азії культивують К. *ситникову*, що дає міцне волокно, з якого виготовляють грубі тканини, мішковину, мотузки тощо.

КРОТОН (від грец. κρότων – рицина) – рід тропічних та субтропічних рослин родини молочайних. Дерева, кущі, іноді трави. Багато видів отруйні. З насіння деяких видів добувають кротонову олію, яку використовують як проносне.

КРОФТЕРИ (англ. crofters, від croft – присадибна ділянка, частина ферми) – дрібні фермери в Шотландії, спадкові орендарі.

КРУЗЕЙРО (португ. cruzeiro) – грошова одиниця Бразилії, поділяється на 100 *сентаво.*

КРУЇЗ (англ. cruise) – подорож по морю.

КРУП (англ. croup) – 1) Гостре запалення у людини й тварин гортані й трахеї з набряком слизової оболонки. Найчастіше виникає при грипі, кору, дифтерії. 2) Задня частина тулуба коня.

КРЮЙС-ПЕЛЕНГ (голл. kruis-peiling) – спосіб визначення місцеположення корабля за двома *пеленгами* на один предмет (напр., маяк).

КРЮШОН (франц. cruchon, букв. – невеликий глечик) – суміш білого вина й рому або коньяку з свіжими фруктами.

КСАНТІППА (грец. Ξανθίππη) – дружина грецького філософа Сократа, ім'я якої стало прозивним для позначення злої та сварливої жінки.

КСАНТОПСІЯ (від грец. ξανθός – жовтий і όψις – вид, зір) – хворобливий стан, при якому хворому всі предмети здаються забарвленими в жовтий колір. Спостерігається при жовтяниці, отруєнні *пікриновою* кислотою, *сантоніном* тощо.

КСАНТОФІЛ (від грец. ξανθός – жовтий і φΰλλον – листок) – жовтий пігмент багатьох рослин.

КСЕНІЇ (грец. ξένια – гостинність, від ξένος – чужоземець, гість) – 1) У давніх греків і римлян гостинці, насамперед застільні подарунки, які дарував господар дому запрошеним. 2) Застільні вірші-мініатюри у формі *епіграм* і *афоризмів* (вперше назвав К. свої епіграми давньоримський поет Марціал). 3) Прояв ознак батьківської рослини у гібридного насіння та плодів.

КСЕНОГАМІЯ (від грец. ξένος – чужий і *...гамія*) – запилення, при якому пилок з квітки однієї рослини переноситься на квітку іншої.

КСЕНОЛІТ (від грец. ξένος – чужий і *...літ*) – уламки гірської породи, що трапляються в магматичній породі і відрізняються від кеї мінералогічним складом.

КСЕНОН (від грец. ξένος – чужий) – хімічний елемент, символ Xe, ат. н. 54; інертний газ. Застосовують в електровакуумних приладах, газосвітних лампах.

КСЕНОТИМ (від грец. ξένος – чужий і τιμή – честь) – мінерал класу фосфатів, жовтого, червоного, коричневого кольору з скляним блиском. Сировина для одержання *ітрію.*

КСЕНОТРАНСПЛАНТАЦІЯ (від грец. ξένος – чужий і *трансплантація*) – пересадка органів або частини тканини від одного представника якого-небудь біологічного виду представникові іншого виду.

КСЕРОГРАФ (від грец. ξηρός – сухий і *...граф*) – пристрій для одержання ксерографічних відбитків. Див. *Ксерографія.*

КСЕРОГРАФІЯ (від грец. ξηρός – сухий і *...графія*) – спосіб електрофотографії, що грунтується на дії світла на матеріал з «світлочутливим» напівпровідниковим шаром, на який перед зніманням наносять електростатичний заряд. За допомогою К. розмножують кресленики, копії з документів, виготовляють матриці.

КСЕРОЗ (від грец. ξηρός – сухий) – сухість шкіри, зумовлена зменшенням секреції шкірного сала.

КСЕРОМОРФІЗМ (від грец. ξηρός – сухий і *...морфізм*) – сукупність морфологічних і анатомічних ознак, що виникають у рослин як пристосування до посушливих умов.

КСЕРОСТОМІЯ (від грец. ξηρός – сухий і στόμα – рот) – сухість у роті. Спостерігається при ураженнях слинних залоз внаслідок двобічного *невриту* лицьового нерва, цукровому *діабеті*.

КСЕРОФІЛИ (від грец. ξηρός – сухий і *...філ*) – рослини і тварини, що живуть у засушливих місцевостях.
КСЕРОФОРМ (від грец. ξηρός – сухий і *форма*) – лікарський препарат, антисептичний і в'яжучий засіб. Застосовують при захворюваннях шкіри й очей.
КСИЛЕМА (від грец. ξυλον – деревина) – тканини рослин, що проводять воду та розчинені в ній мінеральні солі й надають стовбурові та гілкам міцності. Інша назва – *деревина*.
КСИЛІДИНИ (від грец. ξύλον – деревина) – органічні сполуки, тверді або рідкі безбарвні речовини з запахом *аніліну.* Застосовують у виробництві барвників, як прискорювачі *вулканізації* каучуку, як *антиоксиданти* тощо.
КСИЛІЛ (від *ксилол*) – тверді кристали білого кольору. Застосовують як *бризантну* вибухову речовину.
КСИЛІТ (від грец. ξύλον – дерево) – багатоатомний спирт (пентит). Застосовують у харчовій промисловості. Жовчогінний і послабляючий засіб.
КСИЛО... (від грец. ξύλον – зрубане дерево) – у складних словах відповідає поняттям «дерево» (як матеріал) або «деревина».
КСИЛОГРАФ (від *ксило...* і *...граф*) – гравер, різьбяр на дереві.
КСИЛОГРАФІЯ (від *ксило...* і *...графія*) – 1) Ручний спосіб виготовлення образотворчих форм високого друку гравіруванням малюнка на дереві; тиражостійкість форм досягає 40 – 50 тис. відбитків. 2) *Гравюра* на дереві. 3) Відбиток з гравюри на дереві.
КСИЛОЛИ (від *ксило...* і *...ол*) – органічні сполуки, ароматичні вуглеводні; безбарвні рідини приємного запаху. Застосовують як розчинники, у виробництві барвників тощо.
КСИЛОЛІТ (від *ксило...* і *...літ*) – штучний будівельний матеріал, суміш магнезіального в'яжучого матеріалу, тирси й деревного борошна з деякими домішками. Інша назва – *магноліт*.
КСИЛОМЕТР (від *ксило...* і *...метр*) – прилад для визначення об'ємів деревної маси.
КСИЛОФОН (від *ксило...* і *...фон*) – ударний музичний інструмент, що складається з дерев'яних пластин, по яких ударяють молоточками.
КСИФОПАГИ (від грец. ξίφος – мечевидний хрящ і πάγος – пагорб) – вада розвитку, при якій подвійний плід (близнята) зрощений у ділянці груднини (напр., «сіамські близнята»).
КСЬОНДЗ (польс. ksiadz – священик, від старопольс. kъnedzь – князь) – священик римсько-католицької церкви в Польщі.
КТЕНОФОРИ [від грец. κτείς (κτενός) – гребінь і *...фор*] – клас безхребетних тварин типу кишечнопорожнинних. Поширені в усіх морях. Морські вільноплаваючі або сидячі тварини, що живляться дрібними безхребетними, ікрою та мальками риб. Інша назва – *реброплави*.
КУАФЮРА (франц. coiffure) – пишна жіноча зачіска.
КУБ (лат. cubus, з грец. κύβος) – 1) Шестигранник, усі грані якого є однаковими квадратами. 2) Третій степінь будь-якого числа. 3) Казан для кип'ятіння води.
КУБАНІТ – мінерал класу сульфідів, бронзово-жовтого кольору з металевим блиском. Мідна руда. Від назви о. Куба.
КУБАТУРА – 1) Число кубічних одиниць в об'ємі даного тіла. 2) Побудова *куба,* рівновеликого даному тілу. 3) Обчислення об'єму тіла.
КУБИЗ – язичковий щипковий музичний інструмент, поширений у волзьких татар та башкирів.
КУБІЗМ (франц. cubisme, від cube – *куб*) – формалістична течія в західноєвропейському буржуазному мистецтві початку 20 ст. Кубісти зображали реальний світ у вигляді комбінацій геометричних форм (куба, кулі, циліндра, конуса тощо).
КУБІЧНИЙ – той, що має форму *куба; к-е рівняння* – алгебричне рівняння, в якому куб є найвищим степенем невідомого *(x^3); к. корінь* – корінь третього степеня з числа, напр., $\sqrt[3]{8} = 2$; *к-і одиниці вимірювання* – одиниці вимірювання об'ємів; *к-а система* – одна з систем утворення кристалів.

КУБРИК (голл. koebrug, букв. – нижня палуба) – 1) Житлове приміщення для команди на суднах. 2) Одна з палуб парусного військового корабля.
КУВЕЗ (франц. couveuse, від couver – висиджувати курчат) – аппарат для зігрівання недоношених дітей (грілка-ванночка, грілка-ліжечко).
КУВЕРТ (франц. couvert, букв. – накритий) – столовий прибор.
КУГА (від тюрк. кога – комиш, тростина) – назва двох видів трав'янистих багаторічних рослин родини осокових.
КУГУАР (мовою тупі-гуарані cuguacuara) – те саме, що й *пума.*
КУДУ [1] (з афр. мов) – рід парнокопитних тварин родини порожнисторогих, близький до інших родів гвинторогих *антилоп.* Поширений в Африці.
КУДУ [2] (інд.) – декоративний елемент у формі підковоподібної арки, типовий для індійської архітектури.
КУЕСТИ (від ісп. cuesta – гірський схил) – асиметричні пасма й уступи в рельєфі, що утворюються внаслідок розмивання нахилених в один бік верств гірських порід.
КУЗЕН (франц. cousin) – двоюрідний брат.
КУЗИНА (франц. cousine) – двоюрідна сестра.
КУ-КЛУКС-КЛАН (англ. Ku-Klux-Klan) – терористична расистська організація в США. Часто термін «Ку-клукс-клан» вживають для позначення крайніх виявів расизму і варварства.
КУЛАЖ (франц. coulage, букв. – витік, втрата) – 1) Знижка з ваги на витік, що дається під час купівлі рідких продуктів, а також сама втрата. 2) Переносно – непродуктивна втрата матеріальних засобів, часу, праці.
КУЛАН (тюрк.) – ссавець підроду осел роду кінь. Живе в пустелях і напівпустелях Передньої, Середньої і Центральної Азії. Майже винищений. В СРСР перебуває під охороною закону.
КУЛІ (тамільське, букв. – заробітки) – в Індії, Китаї, Японії, Індонезії вантажник, чорнороб.
КУЛІНАРІЯ (від лат. culina – кухня) – 1) Мистецтво приготування страв. 2) Страви.
КУЛІСА (франц. coulisse, від coulir – текти, ковзати) – 1) В капіталістичних країнах спекуляції приватних маклерів *(кулісьє*) на біржі. 2) Деталь механізму або машини з прорізом, в якому ковзає повзун, з'єднаний з іншою рухомою деталлю. 3) Рядок або смуга з 2 – 3 високостеблих рослин у паровому полі або на посівах деяких сільськогосподарських культур. 4) Висувна частина духових музичних інструментів (без вентилів), що її використовують для зміни довжини каналу й тим самим висоти здобутого звуку 5) *Куліси* – дерев'яні рами, обтягнуті розписаним полотном, або цупка тканина, розміщена на сцені паралельно рампі в кількох сценічних планах. 6) Переносно – *за кулісами* – таємно, негласно.
КУЛІСЬЄ (франц. coulissier) – неофіційний, біржовий посередник, який без участі офіційних *маклерів* укладає біржові угоди.
КУЛОН [1] – одиниця кількості електрики в Міжнародній системі одиниць. Від прізвища французького фізика Ш.-О. Кулона. Інша назва – *ампер-секунда*.
КУЛОН [2] (франц. coulant) – ювелірний виріб, прикраса.
КУЛОНОМЕТРІЯ (від *кулон* [1] і *...метрія*) – електрохімічний (див. *Електрохімія*) метод аналізу, який грунтується на вимірюванні кількості *електрики,* що витрачається на *електролітичне* відновлення або окислення.
КУЛУАРИ (від франц. couloir – коридор) – приміщення, переважно в будинку парламенту поза залом засідання, для відпочинку, а також для зустрічі, обміну думками тощо.
КУЛЬМАН – прилад (здвоєний шарнірний паралелограм зі зрівноважувальними пружинами) для проведення паралельних ліній на креслениках. Від назви фірми «Кульман».

КУЛЬМІНАЦІЯ [від лат. culmen (culminis) – вершина] – 1) Момент найвищого піднесення, напруження, розвитку. 2) Проходження світила через небесний *меридіан.*
КУЛЬТ (від лат. cultus – поклоніння) – 1) Зовнішній вияв поклоніння божеству; сукупність прийнятих у тій чи іншій релігії або релігійній течії обрядів, свят, ритуалів, звичаїв. 2) Переносно – сліпе поклоніння комусь або чомусь, безмірне звеличення якоїсь особи.
КУЛЬТИВАТОР (від лат. cultivo – обробляю) – знаряддя для розпушування зораного грунту, знищення бур'янів, проріджування рослин у рядках.
КУЛЬТИВАЦІЯ (від лат. cultivatio – обробіток) – обробіток культиваторами верхнього шару зораного грунту без перевертання його.
КУЛЬТИВУВАННЯ (від лат. cultivo – обробляю) – 1) Розведення, вирощування рослин. 2) К. *грунту* – див. *Культивація.* 3) Розвиток, удосконалення чого-небудь спеціальними способами або прийомами; сприяння розвиткові чого-небудь.
КУЛЬТУРА (від лат. cultura – догляд, освіта, розвиток) – 1) Сукупність матеріальних і духовних цінностей створених людством протягом його історії. Матеріальні цінності становлять *матеріальну* К. суспільства Досягнення суспільства в галузі освіти, науки, мистецтва, літератури, в організації державного і суспільного життя є його *духовною* К. У класовому суспільстві К. має класовий характер. Панівною в капіталістичному суспільстві є буржуазна К. Разом з тим у капіталістичному суспільстві існують і розвиваються елементи пролетарської К., які стають ідеологічним знаряддям робітничого класу, всіх трудящих у боротьбі за своє визволення. В процесі історичного розвитку К. передового класу вбирає в себе прогресивні досягнення попередніх суспільств. На основі соціально-економічних перетворень та використання культурної спадщини новий пануючий клас творить свою нову К. Радянська соціалістична К. розвинулася з пролетарської К. Перемога соціалістичної революції в СРСР відкрила шлях культурній революції. Радянська К. – соціалістична змістом, національна формою, інтернаціональна характером. Розвиваючи національні культури, народи СРСР творять багатонаціональну радянську соціалістичну К., яка є синтезом досягнень їхнього духовного розвитку. В своєму розвитку радянська К. збагачується надбаннями прогресивної світової К. і є могутнім чинником розвитку передової К. за рубежем. 2) Ступінь довершеності в оволодінні якоюсь галуззю знань або діяльності (К. виробництва). 3) К. *поведінки* – сукупність моральних вимог, які стають для людини складовою частиною її звичок і навиків, що виявляються в її щоденній поведінці (на виробництві, в побуті, спілкуванні з іншими людьми). 4) К. *сільськогосподарська* – рослина, що її розводять (культивують) з метою одержання певної продукції. 5) К. *археологічна* – група археологічних пам'яток (на певній території або певного часу), що мають спільні ознаки. 6) К. *мікроорганізмів* – вирощування мікроорганізмів з дослідницькою або промисловою метою; *колонія* бактерій, вирощена таким чином. 7) К. *тканин* – метод вирощування тканин або окремих клітин, видалених з організму людини, тварин чи рослин. Інша назва – *експлантація*. 8) К. *праці* – сукупність умов, що забезпечують її високу продуктивність, безпеку й гігієну, а також рівень фахової підготовки працівника і його особистої організованості. 9) К. *мови* – ступінь відповідності мови нормам літературної мови; галузь мовознавства, що вивчає проблеми літературної мови.
КУЛЬТУРИЗМ (франц. culturisme) – система фізичних вправ (здебільшого силових), що має сприяти формуванню м'язів, осанки; заняття такими вправами.
КУЛЬТУРТРЕГЕР (нім. Kulturtrager, букв. – носій культури) – іронічна назва імперіалістів-колонізаторів, які прикривають пригноблення народів загарбаних ними країн брехливими заявами про насадження там культури.
КУМАРИН (франц. coumarine) – органічна *гетероциклічна* сполука; безбарвні кристали із запахом свіжого сіна. Застосовують у парфюмерній, миловарній, кондитерській промисловості тощо.

КУМЖА (фін. kumsi, з саамської) – промислова риба родини лососевих. Поширена в морях, які омивають Європу. Інша назва – *лосось-таймень*.
КУМИС (тюрк. кумиз) – напій з кобилячого (рідше верблюжого або коров'ячого) молока, заквашеного особливими молочнокислими бактеріями й дріжджами. Споживають як харчовий продукт. Має лікувальні властивості.
КУМУЛЯТИВНИЙ снаряд (від лат. cumulatus – збільшений, посилений) – бронепропалюючий артилерійський снаряд, основою дії якого є велика сила й висока температура вибуху. Див. також *Кумуляція.*
КУМУЛЯЦІЯ (лат. cumulatio, від cumulo – згрібаю, нагромаджую) – 1) Нагромадження в організмі людини і тварини різних речовин (ліків, отрут та ін.) в результаті тривалого вживання їх. 2) Зосередження застрахованих об'єктів на обмеженій території – в одному будинку, порту, складі тощо. 3) *Концентрація* енергії спрямованого вибуху.
КУНГАС (корейське, япон.) – вітрильне риболовецьке судно на Далекому Сході.
КУНЖУТ (перс.) – вид однорічних трав'янистих рослин родини кунжутових. Походить з Африки. Вирощують як олійну культуру. Інша назва – *сезан*.
КУНКТАТОР (лат. cunctator, від cunctor – барюся, зволікаю) – повільна, нерішуча, обережна людина.
КУНСТКАМЕРА (нім. Kunstkammer) – у минулому назва історичних, художніх, природничонаукових та інших колекцій рідкісних речей та місця зберігання їх.
КУНТУШ (польє. kontusz, kuntusz, з угор. kontos) – верхній розпашний одяг заможного українського і польського населення 16 – 18 ст.
КУНШТЮК (нім. Kunststuck) – дотепний прийом, фокус, трюк.
КУПАЖ (франц. coupage, від coupe – кубок, чаша) – змішування сортів вин, чаю, соків у певному співвідношенні для поліпшення їхньої якості.
КУПЕ (франц. coupe, букв. – розділений) – відокремлене відділення у вагоні на 2 або 4 спальні місця.
КУПЕЛЮВАТИ, **КАПЕЛЮВАТИ** (франц. coupeller, нім. kapellieren) – відокремлювати, очищати від свинцю та інших домішок благородні метали.
КУПІДОН (франц. Cupidon, з лат. Cupido) – 1) У давньоримській міфології бог кохання. Інша назва – *Амур*. 2) Переносно – вродливий хлопчик або юнак.
КУПЛЕТ (франц. couplet, від coupler – з'єднувати попарно) – 1) Строфа, частина пісні. 2) *Сатиричні й комічні* К. – злободенні пісеньки, які виконують з естради та включають до оперет, водевілів, програм агіткультбригад (в СРСР).
КУПОЛ (італ. cupola, від лат. cuppu1a – невелика бочка) – просторова несуча конструкція опуклого покриття круглої, еліптичної або многокутної в плані споруди.
КУПОН (франц. coupon, від couper – різати) – 1) Відрізна частина цінних паперів (облігацій, акцій), при поданні якої у встановлений строк має сплачуватись доход (проценти, *дивіденд*). 2) Відріз тканини в розкроєному вигляді. 3) Квиток на місце в театральній ложі.
КУПОРОСИ (франц. couperose, від лат. cuprirosa – мідна троянда) – технічна назва кристалогідратів сірчанокислих солей деяких важких металів (напр., мідний К.. – $CuSO_4 \cdot 5H_2O$, цинковий К. – $ZnSO_4 \cdot 7H_2O$). Застосовують у техніці, сільському господарстві, медицині.
КУПРИТ (від лат. cuprum – мідь) – мінерал класу окисів та гідроокисів, червоного кольору. Руда міді.
КУПФЕРМЕРИТОЛЬ (від нім. Kupfer – мідь) – мідно-миш'яковий препарат *(інсектофунгіцид)*, що його застосовують для боротьби проти шкідливих комах і грибків – збудників захворювань рослин.
КУПФЕРШТЕЙН (нім. Kupferstein, від Kupfer – мідь і Stein – камінь) – сплав сірчистого заліза й сірчистої міді. З К. одержують мідь і мідний *купорос.*

КУПЮРА (франц. coupure, від couper – різати) – 1) Скорочення або викреслення в літературному тексті, нотному записі мелодії перед виданням чи виконанням твору зі сцени. 2) Грошові знаки різної вартості, а також облігації та подібні цінні папери.
КУРАГА (тюрк.) – сушені без кісточок абрикоси.
КУРАЖ (від франц. courage – сміливість, мужність) – удавана хоробрість, розв'язність.
КУРАЙ (тюрк.) – башкирський і татарський духовий музичний інструмент типу флейти.
КУРАНТ (від франц. courant – текучий) – камінь для розтирання фарби вручну.
КУРАНТА (франц. courante) – французький салонний танець 16 – 17 ст.
КУРАНТИ (від франц. courant – той, що тече) – баштовий або великий кімнатний годинник, що виконує невеликі музичні твори.
КУРАРЕ (карибське) – отруйна речовина, яку добувають з коренів і молодих паростків деяких південноамериканських рослин. Препарати К. застосовують у медицині для лікування деяких хвороб (напр., правця), а також при *наркозі.*
КУРАТОР (лат. curator, від curo – піклуюсь) – 1) Попечитель, опікун. 2) Особа, що їй доручено загальний нагляд за якоюсь роботою.
КУРБЕТ (франц. courbette, від courber – стрибати) – 1) Стрибок верхового коня з зігнутими передніми ногами. 2) Вид акробатичного стрибка. 3) Переносно – несподівана витівка, дивний вчинок.
КУРВІМЕТР (від лат. curvus – кривий і *...метр*) – прилад для вимірювання довжини кривих ліній на планах і картах.
КУР'ЄР (від франц. courrier – гінець) – 1) Службовець, який розносить ділові папери. 2) Особа для роз'їздів у термінових справах. 3) *Дипломатичний* К. – службовець для перевезення дипломатичної пошти.
КУР'ЄРСЬКИЙ – 1) Властивий (належний) *кур'єрові.* 2) Швидкий.
КУРЗАЛ (нім. Kursaal) – приміщення клубного типу на курорті, призначене для концертів, виставок тощо.
КУРІАЛИ (лат. curiales) – привілейований стан, члени общинних рад міського сенату [див. *Курія* (2)] в Римській імперії. Спочатку мали назву *декуріони.*
КУРІАЛЬНИЙ (лат. curialis) – той, що належить до *курії; к-а виборча система* – в деяких буржуазних країнах і в дореволюційній Росії реакційна система виборів у представницькі установи по виборчих куріях, яка обмежує виборчі права трудящих та забезпечує більшість місць поміщикам і капіталістам.
КУРІЯ (лат, curia, від cum – разом і vir – чоловік) – 1) У Стародавньому Римі одиниця родової організації суспільства, що складалася з 10 родів. 2) У Стародавньому Римі періоду імперії міський сенат; будинок, де збирався сенат. 3) *Феодальна* К. – за середньовіччя рада і суд при сеньйорі з його найближчих *васалів,* 4) *Папська* К. – сукупність центральних установ для управління католицькою церквою. 5) *Виборча* К. в деяких буржуазних країнах і дореволюційній Росії, встановлювана за становою, майновою, класовою, національною та релігійною належністю категорія виборців, яка користується певними виборчими нормами.
КУРЙОЗ (франц. curieux – допитливий, цікавий, від лат. curiosus) – дивний або смішний випадок.
КУРКУМА (араб. куркум) – рід багаторічних трав'янистих тропічних рослин родини імбирових. Кореневище деяких видів дає жовту фарбу й пряну приправу до їжі. Культивують на півдні Китаю та в Індії.
КУРОРТ (нім. Kurort, від Kur – лікування й Ort – місце) – місце з природними лікувальними засобами (мінеральними джерелами, сприятливим кліматом, лікувальними грязями тощо), де є спеціальні установи та споруди для лікування й відпочинку хворих.
КУРОРТОЛОГІЯ (від нім. Kurort – лікувальна місцевість і *...логія*) – наука про природні лікувальні фактори, їхній вплив на організм і методи використання їх з лікувально-профілактичною метою.

КУРС (від лат. cursus – рух, біг) – 1) Напрям руху корабля, літака тощо. 2) Напрям політики, діяльності. 3) Період навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах. 4) Виклад наукової дисципліни, галузі знання. 5) Закінчений ряд дій, процедур. 6) В економіці капіталістичних країн ціна, за якою купують і продають *акції,* облігації та інші цінні папери. 7) К. *паперових грошей* – вираз їх у золоті або у валюті іншої країни. В СРСР К. іноземної валюти в карбованцях встановлює держава.
КУРСАНТ – слухач будь-яких курсів; в СРСР ще – особи, які вчаться у військових училищах.
КУРСИВ [від лат. cursiva (littera) – скоропис] – 1) Скорописний почерк у єгипетській, грецькій, латинській та інших системах письма. 2) Друкарський похилий шрифт для наборного виділяння в тексті; деякі літери К. мають накреслення, подібне до рукописного.
КУРСОГРАФ (від *курс* і *...граф*) – електронавігаційний прилад для автоматичного записування на стрічку (найчастіше паперову) курсу корабля, літака.
КУРСОРНИЙ (від лат. cursor – бігун, скороход) – поспішний; *к-е читання* – швидке прочитування тексту, без детального розгляду. Протилежне – статарне читання.
КУРТАЖ (франц. courtage, від courtier – посередник) – у капіталістичних країнах комісійна винагорода, яку одержують маклери та інші посередники в комерційних операціях.
КУРТЕЛЬ – різновид *синтетичного* волокна з *поліакрилонітрилу,* вироблюваний в Англії (аналогічне волокно в СРСР – *нітрон*).
КУРТИЗАНКА (франц. courtisane, букв. – придворна дама) – жінка легкої поведінки й авантюристичного способу життя у великосвітських аристократичних колах.
КУРТИНА (франц. courtine, букв. – завіса) – 1) Грядка для квіткових або інших рослин, обкладена дерном. 2) Окрема ділянка лісу або саду. 3) Ділянка, засаджена одним сортом винограду. 4) Група дерев і кущів однієї породи в мішаному лісонасадженні.
КУРТУАЗНИЙ (франц. courtois) – витончено ввічливий, люб'язний; *к-а література* – художні твори західноєвропейського середньовіччя, що оспівували лицарське кохання, честь.
КУРТЬЄ (від франц. courtier – посередник) – те саме, що й *маклер, агент.*
КУРУЛТАЙ (тюрк.) – у монгольських і тюркських народів збори, конференція, з'їзд, а також свято, бенкет.
КУРУЦИ (угор. kurucok, від лат. cruciati – хрестоносці) – 1) В Угорщині 16 ст. селяни, що брали участь в антифеодальних повстаннях (назва походить від того, що у повстанні Доті 1514 р. більшість повстанців становило селянське хрестоносне ополчення). 2) В Угорщині 17 – початку 18 ст. учасники антигабсбурзьких визвольних рухів.
КУРУШ [1] – розмінна монета Туреччини, 1/100 турецької *ліри* [3], або 40 *пара.*
КУРУШ [2] – див. *Керш.*
КУРФЮРСТ (нім. Kurfurst, від Kur – обрання і Furst – князь) – великий феодал, князь у т. зв. Священній Римській імперії, який мав право брати участь у виборах короля (імператора). Титул К. існував з 13 до 19 ст.
КУСТОДА (від лат. custodia – охорона, застава) – перше слово (інколи перший склад) тексту наступної сторінки, поставлене внизу попередньої сторінки або вміщене у верхній частині шпальти енциклопедії, словника, довідника.
КУТИЗОН (від лат. cutis – шкіра, оболонка) – лікарський препарат. Застосовують при лікуванні вірусного *грипу.*
КУТИКУЛА (від лат. cuticula – шкірка) – 1) У тварин і людини – шар щільної речовини, що вкриває поверхню клітин покривної тканини – *епітелію* й виконує здебільшого захисну функцію. 2) У рослин К. – тонка неструктурна плівка, що вкриває покривну тканину *(епідерміс*) листків і молодих стебел.
КУТИС (від лат. cutis – шкіра) – те саме, що й *дерма.*

КУТ<u>Ю</u>МА (франц. coutume, букв. – звичай) – місцеве звичаєве право у феодальній Франції (склалося в 11 – 12 ст.), що регулювало, головним чином, майнові та сімейні відносини. Остаточно скасоване в 1804 р.

КУФ<u>І</u>ЧНЕ письмо – найдавніші арабські письмена (Коран та ін.). Від назви м. Куфи на річці Євфраті.

КШ<u>А</u>ТРІЇ (санскр. кшатра – влада, панування, сила) – стан *(варна*) у Стародавній Індії, до якої належала вища військова знать.

К<u>Ю</u>БЕЛЬ (нім. Kubel, букв. – чан, цебро) – пристрій (посудина з відкидними стінками або днищем) для захоплювання (зачерпування) і механізованого розвантаження сипких вантажів.

КЮВЕЛ<u>Я</u>Ж, **КЮВЕЛ<u>Я</u>ЦІЯ** (франц. cuvelage) – 1) Проходка в шахті пливунів за допомогою кільцевих металевих ланок, скріплюваних у єдину трубу. 2) Водонепроникне кріплення у вигляді суцільного металевого циліндра.

КЮР<u>Е</u> (франц. cure, від лат. curo – піклуюсь) – католицький парафіяльний священик у Франції, Бельгії та деяких інших країнах.

КЮР<u>І</u> – одиниця *радіоактивності,* що дорівнює радіоактивності речовини, в якій протягом 1 *сек* відбувається $3{,}7 \cdot 10^{10}$ радіоактивних розпадів. Від прізвища фізиків подружжя П. Кюрі і М. Склодовської-Кюрі.

К<u>Ю</u>РІЙ – штучно одержаний радіоактивний хімічний елемент, символ Cm, ат. н. 96; належить до *актиноїдів.* Назва походить від прізвища фізиків подружжя П. Кюрі і М. Склодовської-Кюрі.

КЮРІТЕРАП<u>І</u>Я – лікування за допомогою природних або штучних радіоактивних речовин; різновидність променевої терапії. Від прізвища фізиків подружжя П. Кюрі й М. Склодовської-Кюрі.

К<u>Ю</u>СЛЕ – марійський народний щипковий музичний інструмент типу гусел.

КЯР<u>И</u>З (тюрк.) – підземна споруда для збирання ґрунтових вод й виведення їх на поверхню землі для зрошення та обводнення.

К'ЯТ – грошова одиниця Бірми, поділяється на 100 *п'я.*

ЛАБЕЛІСТИКА (від англ. label – ярлик, наклейка, етикетка) – колекціонування наклейок (етикеток), що їх наліплюють на валізи в готелях під час туристських подорожей.
ЛАБІАЛІЗАЦІЯ (від лат. labialis – губний) – огублення звуків, тобто округлення губ при вимові звуків (напр., «о», «у»).
ЛАБІАЛЬНИЙ (лат. labialis, від labium – губа) – губний звук.
ЛАБІЛЬНИЙ (лат. labilis) – нестійкий, рухливий; *л-а функціональна рухомість* – здатність нервової і м'язової тканин відповідати максимальною частотою *імпульсів* на подразнення відповідно до їхньої частоти.
ЛАБІЛЬНІСТЬ – нестійкість організму щодо змін зовнішнього і внутрішнього середовища.
ЛАБІОДЕНТАЛЬНИЙ [від лат. labium – губа і dens (dentis) – зуб] – губно-зубний звук (напр., «в» або «ф»).
ЛАБІРИНТ (грец. λαβύρινθος) – 1) У Стародавній Греції та Єгипті палац з багатьма кімнатами й складним сполученням їх, внаслідок чого важко вийти з нього. 2) Внутрішня частина вуха. 3) Пристрій (сукупність виступів і канавок), що запобігає перетіканню рідин або газів між спряженими рухомими частинами машин. 4) Переносно – складні, заплутані стосунки, становище, з якого важко знайти вихід.
ЛАБОРАНТ [від лат. laborans (laborantis) – працюючий] – 1) Науковий або технічний співробітник лабораторії. 2) Особа, що готує препарати, прилади для лабораторних занять або лекцій в навчальних закладах.
ЛАБОРАТОРІЯ (лат. laboratorium, від laboro – працюю) – 1) Спеціально обладнане та устатковане приладами, машинами, пристроями, мережами приміщення для наукових досліджень, навчальних робіт, контрольних аналізів та випробувань. 2) Установа або її відділ, що провадить експериментальну науково-дослідну та навчальну роботу.
ЛАБРАДОР – мінерал класу силікатів, білого або сірого кольору. Використовують у будівництві. Від назви півострова Лабрадор.
ЛАБРАДОРИТ – гірська порода, що складається переважно з *лабрадору;* сірувато-білого, темно-сірого або майже чорного кольору. Використовують як будівельний та облицьовувальний матеріал.
ЛАВА (італ. lava) – природний силікатний розплав глибинних мас, що виливається на поверхню з тріщин у земній корі або з кратерів вулканів.
ЛАВАБО – китайський щипковий музичний інструмент. Поширений також у країнах Середньої Азії. Інші назви – *раваn, рабоб*.
ЛАВАНДА (італ. lavanda) – рід рослин родини губоцвітих. Напівкущі або кущі. Поширені на півдні Європи та Азії. Вирощують як ефіроолійні рослини для потреб парфюмерії й медицини. Деякі види – декоративні.
ЛАВАШ (вірм.) – хліб, випечений з плескатого, тонко розкатаного тіста.
ЛАВІРУВАТИ (голл. laveeren, від франц. louvoyer) – 1) Вести судно з частою зміною курсу (напряму), минаючи перешкоди. 2) Рухатися не прямо, обходячи перешкоди. 2) Переносно – ухилятися від прямої відповіді, дії; уникати перешкод.
ЛАВІС (франц. lavis, від laver – мити) – 1) Спосіб гравірування, при якому малюнок наносять на металеву пластину пензлем, змоченим у кислоті. 2) Гравюра на металі, виготовлена у такий спосіб. 3) Відбиток з такої гравюри.
ЛАВР (лат. laurus) – рід рослин родини лаврових. Вічнозелені дерева й кущі. Дико росте переважно в Середземномор'ї і на Канарських островах. В СРСР здичавіло росте в Зх. Закавказзі Л. *благородний*. Культивують як ефіроолійну, пряну й декоративну рослину.
ЛАГ (голл., англ. log) – 1) Прилад для визначення швидкості судна або пройденого ним шляху. 2) Борт судна.
ЛАГЛІНЬ (голл. loglijn) – тонкий трос *(лінь),* що з'єднує поплавок простого лага з котушкою.
ЛАГТИНГ (норв. lagting) – верхня палата норвезького парламенту – *стортингу.*

ЛАГУНА (італ. laguna, від лат. lacus – озеро) – 1) Невеликий за площею мілководний природний басейн, відокремлений від моря неширокою смугою суходолу або сполучений з ним вузькою протокою. 2) Внутрішня водойма коралових островів *(атолів*).
ЛАДЗАРОНІ – див. *Лацароні.*
ЛАЖ (італ. l'aggio) – 1) Підвищення ринкової «ціни» золота в паперових грошах, що стихійно встановлюється на капіталістичному ринку. 2) Те саме, що й *ажіо.*
ЛАЗАРЕТ (франц. lazaret, з італ. lazzaretto – лікарня для прокажених) – лікувальний заклад при військовій частині для стаціонарного нетривалого лікування хворих.
ЛАЗЕР (англ. laser, скор. від light amplification by stimulated emission of radiation – посилення світла за допомогою індукованого випромінювання) – прилад для генерування або підсилення *монохроматичного* світла.
ЛАЗУРИТ (від араб. лазавард – блакитний камінь) – мінерал класу силікатів, лазурно-синього, блакитного, фіолетового кольору з скляним блиском. Використовують як виробне каміння, для виготовлення синьої фарби. Інша назва – *ляпіс-лазур*.
ЛАЙДИ (фін. laita) – 1) Приморські заболочені луки на низовинних узбережжях Європейської Півночі й Сибіру, що затоплюються високими припливами. 2) Невеликі тундрові озера або болота на півночі Сибіру.
ЛАЙНЕР (англ. liner, від line – лінія) – 1) Велике швидкохідне пасажирське або вантажне судно, що регулярно курсує між певними портами. 2) Великий літак далекого сполучення.
ЛАЙНСМЕН (англ. linesman, від line – лінія і man – чоловік) – у спортивних іграх (футболі, тенісі тощо) – помічник судді, який сигналізує йому про положення м'яча та гравців. Інші назви – *боковий суддя, суддя на лінії.*
ЛАК (франц. laque, з араб. лакк, від санскр. лакта) – розчин нелетких плівкоутворювачів (низькомолекулярних сполук чи високомолекулярних смол або ефірів целюлози) в летких розчинниках (спирті тощо).
ЛАКМУС (нім. Lackmus, голл. lakmoes) – барвник, що його добувають з деяких лишайників. У кислому середовищі набуває червоного кольору, в лужному – синього. Застосовують як *індикатор* – головним чином у вигляді лакмусового паперу (фільтрувального паперу, просоченого розчином лакмусу).
ЛАКОЛІТ (від грец. λάκκος – яма і *...літ*) – форма залягання магматичних порід, застиглих у приповерхневих верствах земної кори у вигляді гриба. Іноді Л. виступає на поверхні як окрема гора.
ЛАКОНІЗМ (грец. λακωνισμός) – гранично стисле вираження думки Від назви давньогрецької області Лаковії, жителі якої (спартанці) уславилися чіткістю й стислістю мови.
ЛАКОНІЧНИЙ (грец. λακωνικός) – короткий, стисло виражений, небагатослівний.
ЛАКРИМАТОРИ (від лат. lacrima – сльоза) – сльозоточиві отруйні речовини *(хлорацетофенон, хлорпікрин* тощо). Від діяння Л. захищає протигаз з протидимним фільтром.
ЛАКРИЦЯ (нім Lakritze, з лат. liquiritia, від грец. γλυκύρριξα – солодкий корінь) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини бобових. Поширені здебільшого в Середземномор'ї. Деякі види вирощують як технічні й лікарські рослини. Інші назви – *солодка, солодець*.
ЛАКТАТДЕГІДРОГЕНАЗА [від лат. lac (lactis) – молоко і *дегідрогеназа*] – *фермент,* що спричинює в організмі людини й тварин окислення молочної кислоти.
ЛАКТАТИ [від лат. lac (lactis) – молоко] – солі молочної кислоти. Л. *сурми* застосовують як протрави у друкуванні та фарбуванні, Л. *кальцію* – в медицині тощо.
ЛАКТАЦІЯ (від лат. lacto – годую молоком) – утворення й виділення молока молочною залозою.
ЛАКТО... [від лат. lac (lactis) – молоко] – у складних словах відповідав поняттям «молоко», «молочний».

ЛАКТОАЛЬБУМІНИ (від *лакто...* і *альбумін*) – прості природні білки (альбуміни), що містяться в молоці.
ЛАКТОБАЦИЛІН (від *лакто...* й *бацила*) – 1) Суміш різних культур молочнокислих *бактерій.* Запропонований вітчизняним біологом І. І. Мечниковим для закваски молока як засіб боротьби з гнильними процесами в кишечнику. 2) Дієтичне кисле молоко, виготовлене за допомогою цієї закваски. Інша назва – *іогурт*.
ЛАКТОГЛОБУЛІНИ (від *лакто...* і *глобулін*) – тваринні білки (глобуліни), що містяться в молоці й становлять 95% білків молочної сироватки. Зумовлюють поживну цінність молока.
ЛАКТОЗА (від лат. lactosus – молочний) – вуглевод з групи *дисахаридів.* Входить до складу молока ссавців. Інша назва – *молочний цукор*.
ЛАКТОМЕТР (від *лакто...* і *...метр*) – прилад (різновид ареометра) для вимірювання густини молока.
ЛАКТОНИ [від лат. lac (lactis) – молоко] – органічні сполуки, внутрішньомолекулярні циклічні складні *ефіри* оксикислот. Використовують Л. в органічному синтезі, у виробництві запашних і лікарських речовин.
ЛАКТОСКОП (від *лакто...* і *...скоп*) – прилад для визначення кічькості жиру в молоці.
ЛАКУНАРІЙ (лат. lacunar, від lacuna – заглибина) – *архіт.* те саме, що й *кесон.*
ЛАКУНИ (від лат. lacuna – заглибина, западина) – 1) Проміжки між елементами тканин та органами у людини й тварин, заповнені *лімфою* або *гемолімфою.* У людини також – заглиблення на поверхні окремих органів (напр., піднебінних мигдаликів). 2) Переносно – прогалини, пропуски у тексті. В бібліотечній справі – прогалини в комплектуванні, відсутність книжки.
ЛАКШМІ (санскр.) – в *індуїзмі* богиня кохання, вроди, щастя, багатства.
ЛАМА [1] (ісп. llama, з мови кечуа) – рід ссавців родини верблюдових. Поширені в Південній Америці. Розводять заради вовни; використовують як в'ючних тварин.
ЛАМА [2] (тібетське блама, букв. – найвищий) – буддійський чернець у Тібеті, Монголії, Бурятії.
ЛАМАЇЗМ (від *лама*[2]) – напрям *буддизму,* панівна релігія в Тібеті. Для Л. характерне вчення про особливу роль ламства (чернецтва) в досягненні віруючим «спасіння».
ЛАМАНТИН (франц. lamantin) – рід водяних ссавців ряду сиреноподібних. Поширені'у прибережних водах Атлантичного океану і в річках екваторіальної Західної Африки та Центральної і Південної Америки. Об'єкт промислу (використовують м'ясо, жир, шкіру).
ЛАМАРКІЗМ – вчення французького природознавця Ж.-Б. Ламарка про історичний розвиток *(еволюцію*) органічного світу без будь-якого втручання нематеріальних, надприродних сил. В основу Л. було покладено матеріалістичну ідею про змінюваність організмів під впливом зовнішнього середовища. Л. є першою цілісною еволюційною теорією, однак містить і деякі хибні положення (розвиток органічного світу підлягає «божественній внутрішній меті»).
ЛАМБРЕКЕН (франц. lambrequin) – 1) Прикраса з матерії на отворах дверей і вікон. 2) Різьблення на дерев'яних виступах даху, над дверима й вікнами.
ЛАМЕНТАЦІЯ (лат. lamentatio, від lamentor – гірко жаліюсь, скаржусь) – скарга, ремствування.
ЛАМЕНТО (італ. lamento, від лат. lamentum – ридання, зойк) – 1) Жалісна, сумна, скорботна *арія,* типова для італійської опери 17 ст. 2) У народному мистецтві – плач, голосіння.
ЛАМІНАРІЯ (від лат. lamina – пластинка, смужка) – рід бурих водоростей. Поширені в прибережній зоні переважно холодних морів, де часто утворюють суцільні зарості (підводні луки). Використовують для удобрення полів, як корм для сільськогосподарських тварин; з них добувають йод; деякі види їстівні (т. зв. морська капуста).

ЛАМІНАРНИЙ (від лат. lamina – пластинка, смужка) – шаруватий, плоский; *л. рух рідини* (або газу) – рух, при якому окремі струминки течуть паралельно, обтікаючи перешкоди рівномірними шарами (на відміну від *турбулентного* руху).
ЛАМПАС (франц. lampas) – кольорова нашивка збоку вздовж формених брюк.
ЛАМПІОН (франц. lampion) – скляний або паперовий кольоровий ліхтар. Застосовують переважно для *ілюмінації.*
ЛАНГЕТ (франц. languette, букв. – язичок) – страва з смаженої вирізки яловичини.
ЛАНГУСТ, **ЛАНГУСТА** (франц. langouste) – рід тварин ряду десятиногих ракоподібних. Поширені здебільшого в морях тропічної і помірної зон Атлантичного й Тихого океанів. Їстівні.
ЛАНДВЕР (нім. Landwehr, від Land – країна і Wehr – захист) – 1) Категорія військовозобов'язаних запасу 2-ї черги і другочергові військові формування в Пруссії, Німеччині, Австро-Угорщині, Швейцарії 19 – початку 20 ст. Нині існують у Швейцарії. 2) Ополчення, зокрема в Пруссії на початку 19 ст.
ЛАНДГРАФ (нім. Landgraf) – за середньовіччя титул вельможних князів у Німеччині.
ЛАНДО (франц. landau) – чотиримісна крита карета, верх якої розсувається і опускається.
ЛАНДРАТ (нім. Landrat, від Land – земля і Rat – рада) – 1) Орган управління в деяких кантонах Швейцарії. 2) У ФРН виборна особа, що очолює районний орган місцевого управління. 3) В Росії (1713 – 19 рр.) член дворянської ради *(колегії*) при губернаторі, що виконував його окремі доручення.
ЛАНДСКНЕХТ (нім. Landsknecht, від Land – країна і Knecht – найманець) – 1) За середньовіччя в деяких західноєвропейських країнах найманий солдат. 2) Переносно – продажний вояка, найманець.
ЛАНДСТИНГ (дат., швед. Landsting) – 1) До 1953 р. верхня палата парламенту Данії *(Ригсдагу*). 2) Орган місцевого самоврядування у Швеції. 3) Орган самоврядування на Аландських островах у Фінляндії.
ЛАНДТАГ (нім. Landtag, від Land – земля, країна і Tag – збори) – 1) У феодальних князівствах середньовічної Німеччини збори або з'їзди представників від станів; з 19 ст. – виборні представницькі органи в державах, що входили до складу Німецького союзу, а пізніше – Німецької імперії. 2) Представницький орган у землях (адміністративно-територіальних одиницях) Австрії і ФРН. 3) В НДР до 1952 р. – законодавчий орган земель. 4) Однопалатний парламент у Ліхтенштейні.
ЛАНДШАФТ (нім. Landschaft) – 1) Загальний вид місцевості. 2) Зображення місцевості в образотворчому мистецтві – пейзаж. 3) Л. *географічний* – однорідна за походженням, територіально цілісна ділянка земної поверхні, якісно відмінна від інших ділянок закономірною, внутрішньо взаємопов'язаною сукупністю природних компонентів (рельєф, клімат, води, ґрунтовий та рослинний покрив тощо) і структурних особливостей.
ЛАНДШТУРМ (нім. Landsturm) – категорія військовозобов'язаних запасу (3-я черга) і сформовані з них у воєнний час допоміжні частини в Німеччині (до 1945 р.). В 17 – 19 ст. існували також у Швейцарії, Австрії та деяких інших країнах.
ЛАНОЛІН (від лат. lana – шерсть і oleum – олія) – жироподібна речовина, що її дістають з овечої вовни. В медицині й косметиці використовують як жирову основу при виготовленні мазей.
ЛАНСАДА, **ЛАНСАД** (франц. lancade, від lancer – кидати) – в цирковому кінному спорті крутий високий стрибок верхового коня.
ЛАНСЬЄ (франц. lancier, букв. – улан) – бальний танець типу *кадрилі.* Поширений у ряді країн Європи як народний.
ЛАНТАН (від грец. λανθάνω – ховаюсь, криюсь) – хімічний елемент, символ La, ат. п. 57; білий метал, належить до рідкісноземельних елементів. Окис Л. використовують у виробництві оптичного скла.
ЛАНТАНІДИ, **ЛАНТАНОЇДИ** (від *лантан* і *...оїд*) – хімічні елементи з порядковими номерами 58 – 71, розташовані за *лантаном.* Л. – група металів, схожих за фізичними й

хімічними властивостями, що зумовлюється однаковою будовою зовнішніх електронних оболонок їхніх *атомів.* Разом з лантаном, *ітрієм* і *скандієм* утворюють групу рідкісноземельних елементів. Застосовують Л. в різних галузях промисловості.

ЛАНУГО (від лат. lanugo – пух, пушок) – волосяний покрив у зародків ссавців.

ЛАНЦЕТ (франц. lancette, від лат. lancea – спис) – хірургічний інструмент, що його використовують для проколювання поверхневого нариву, вени (при веносекції з метою кровопускання) або насічок на шкірі при щепленнях.

ЛАНЦЕТНИК (від лат. lancea – спис) – група безхребетних тварин типу хордових. Мають напівпрозоре видовжене, загострене з обох кінців тіло і замість хребта – спинну струну – хорду. Поширені переважно в тропічних морях.

ЛАПАРОТОМІЯ (від грец. λαπάρα – пахвина, черево і *...томія*) – розтин черевної порожнини під час хірургічних операцій.

ЛАПІДАРНИЙ (лат. lapidarius, від lapis – камінь) – 1) Той, що стосується написів на кам’яних пам’ятниках. 2) Переносно – стислий, виразний; *л. стиль* – стислий, короткий, виразний стиль.

ЛАПІЛІ (від лат. lapillus – камінець) – неправильної форми дрібні уламки, викинуті вулканом під час виверження.

ЛАРВИ (від лат. larva – злий дух, привид) – за давньоримською міфологією злі духи або привиди злих людей. Протилежне – *лари.*

ЛАРГЕТО (італ. larghetto, зменш. від largo – повільний) – *муз.* помірно повільний темп, близький до *анданте.*

ЛАРГО (італ. largo, букв. – широкий) – 1) *муз.* Найповільніший темп. 2) Назва музичного твору (або частини його), написаного в цьому темпі.

ЛАРИ (від лат. lar – добрий дух) – у давньоримській міфології добрі духи – заступники жител, хатнього вогнища і сім’ї; пізніше – душі померлих предків. Протилежне – *ларви.*

ЛАРИНГІТ [від грец. λάρυγξ (λάρυγγος) – гортань, горлянка] – запалення слизової оболонки гортані людини й тварин. Спричинюється хвороботворними мікроорганізмами, охолодженням тіла, перенапруженням голосу тощо.

ЛАРИНГОЛОГІЯ [від грец. λάρυγξ (λάρυγγος) – гортань, горлянка і *...логія*] – розділ *оториноларингології,* який вивчає анатомію, фізіологію та захворювання гортані.

ЛАРИНГОСКОПІЯ [від грец. λάρυνξ (λάρυγγος) – гортань, горлянка і *...скопія*] – метод дослідження гортані людини або хребетних тварин за допомогою спеціальних інструментів з освітлювальною системою або за допомогою спеціального гортанного дзеркала.

ЛАРИНГОТОМІЯ [від грец. λάρυγξ (λάρυγγος) – гортань, горлянка і *...томія*] – розтин гортані людини й тварин з метою видалення з гортані чужорідних тіл, поліпів, кист тощо.

ЛАРИНГОФОН [від грец. λάρυγξ (λάρυγγος) – гортань, горлянка і *...фон*] – звукоприймач, який прикладають безпосередньо до гортані людини; різновид *мікрофона.* Застосовують для переговорів в умовах сильного шуму (на літаках, у танках тощо).

ЛАРЧЕМІ (груз.) – те саме, що й *соїнарі.*

ЛАСО (ісп. lazo, від лат. laqueus – зашморг) – довга мотузка з петлею на кінці для лову тварин. Інша назва – *аркан*.

ЛАССАЛЬЯНСТВО – опортуністична течія в міжнародному робітничому Русі. Виникла в 60-х рр. 19 ст. Лассальянці заперечували класову боротьбу, соціалістичну революцію і диктатуру пролетаріату. Від прізвища засновника течії німецького дрібнобуржуазного соціаліста Ф. Лассаля.

ЛАСТ (від нім. Last – вантаж, тягар) – 1) Міра корабельного вантажу (2 *т*). 2) Міра необтесаного лісу (40 куб. *футів*). 3) Міра сипких тіл у різних країнах (від 16 до 32 *гектолітрів*).

ЛАСТИК (від англ. lasting – міцний) – легка бавовняна тканина атласного переплетення. Використовують для пошиття сорочок, платтів і для підкладки.

ЛАТЕКС, **ЛЯТЕКС** (від лат. latex – рідина, сік) – молочний сік каучуконосних рослин (Л. *натуральний*); у промисловості використовують також Л. синтетичний – водні емульсії синтетичних каучуків.
ЛАТЕНСИФІКАЦІЯ (від лат. latens – прихований і *...фікація*) – процес підсилення прихованого фотографічного зображення до проявлення фотоматеріалу.
ЛАТЕНСЬКА КУЛЬТУРА – археологічна *культура* 2-ї половини 1-го тис. до н. е., поширена на території Західної Європи. Носії цієї культури (кельти та інші племена) займались землеробством і ремеслами. Від назви місцевості Латен у Швейцарії, де було виявлено перші пам'ятки цієї культури.
ЛАТЕНТНИЙ [від лат. latens (latentis) – прихований] – прихований; той, що не виявляє себе видимими ознаками; *л. перебіг хвороби* – прихований перебіг хвороби, що протікає без видимих *симптомів; л. період у фізіології* – прихований період фізіологічної *реакції; л-е зображення* – приховане фотографічне зображення до проявлення фотоплівки (фотопластинки).
ЛАТЕРАЛЬНИЙ (від лат. lateralis – бічний) – 1) *анат.* Бічний, віддалений від середини. 2) *мовозн. Л-і приголосні* – звуки, утворені за допомогою повітряного струменя, що проходить по обидва боки язика, кінчик якого притиснуто до пасивного органа (напр., зубів).
ЛАТЕРИТ (від лат. later – цегла) – глино- або каменеподібна гірська порода червоного або бурого кольору, що складається переважно з окисів заліза та алюмінію. З Л. утворюються родючі *латеритні грунти*.
ЛАТИФУНДІЯ (лат. latifundium, від latus – широкий і fundus – земля, маєток) – велике приватне земельне володіння, маєток, помістя.
...ЛАТРІЯ (від грец. λατρεία – служіння, культ) – у складних словах відповідає поняттям «служіння», «поклоніння», напр. *астролатрія, зоолатрія.*
ЛАТУК (лат. lactuca) – рід рослин родини складноцвітих. Деякі види – бур'яни. Л.-*салат* вирощують як овочеву рослину.
ЛАТУНЬ (нім. Latun) – сплав міді з цинком або мідноцинкові сплави з домішками алюмінію, заліза тощо. Вироби з Л. стійкі проти *корозії.*
ЛАУН-ТЕНІС (англ. lawn-tennis) – те саме, що й *теніс.*
ЛАУРЕАТ (від лат. laureatus – увінчаний лавром) – 1) У давніх греків і римлян – переможець у змаганнях музикантів, ораторів, гімнастів, якого вшановували лавровим вінком. 2) Звання, яке присвоюється за видатні заслуги в громадській діяльності, в галузі науки, мистецтва, літератури (напр., Л. Ленінської премії). 3) Переможець на фестивалях, конкурсах.
ЛАФЕТ (нім. Lafette, з франц. l'affut, від fut – стрижень, стовбур) – бойовий станок, на якому закріплюють ствол гармати.
ЛАФІТ – сорт червоного виноградного вина.
ЛАЦАРОНІ (італ. lazzaroni, від ісп. lazaro – жебрак) – 1) Учасники повстань у деяких містах Південної Італії проти іспанського панування в 17 ст. 2) У 18 – 19 ст. назвисько декласованих елементів в Італії.
ЛАЦО (від італ. lazzo – смішна витівка) – буфонний трюк, комічний номер (акробатичний, музичний або словесний), включений до основної дії комедії масок.
ЛЕВ – грошова одиниця Народної Республіки Болгарії, поділяється на 100 *стотинок.*
ЛЕВАНТ (італ. levante – схід, від levare – підіймати) – застаріла назва країн, розташованих на східному узбережжі Середземного моря.
ЛЕВЕЛЕРИ (англ. levellers, від level – урівнювати) – радикальне дрібнобуржуазне демократичне угруповання в Англії під час буржуазної революції 17 ст., яке виступало за встановлення республіки, проведення деяких соціальних реформ, спрямованих па поліпшення становища народних мас.

ЛЕВЗЕЯ (здогадно від грец. λεΰσσω – дивлюсь) – багаторічна трав'яниста рослина родини складноцвітих. Поширена в Сибіру й Середній Азії. Витяжка (екстракт) з коренів – лікарський тонізуючий засіб. Інша назва – *маралячий корінь*.

ЛЕВІАФАН (давньоєвр. Лів'ятан) – 1) Велика морська потвора, згадувана в Біблії. 2) Назва головного твору англійського філософа-матеріаліста 17 ст. Т. Гоббса. 3) Машина для миття вовни – видалення з неї бруду і зажиреності. 4) Переносно – щось величезне, страхітливе.

ЛЕВІРАТ (від лат. levir – дівер) – шлюбний звичай, за яким удова могла одружитися вдруге лише з братом свого покійного чоловіка. Існував у багатьох народів на стадії патріархально-родового ладу.

ЛЕВОМІЦЕТИН [від лат. laevus – . лівий і грец. μΰκης (μύκητος) – гриб] – лікарський препарат, *антибіотик.* Застосовують при черевному тифі, дизентерії, бруцельозі, кашлюку тощо.

ЛЕВОРИН [здогадно від лат. levor (levoris) – рівність, гладкість] – *антибіотик,* що його продукує один з видів *актиноміцетів.* Застосовують при *кандидамікозах* тощо.

ЛЕВРЕТКА (франц. levrette) – порода кімнатних дрібношерстих собак, виведених в Італії.

ЛЕВУЛЬОЗА (від лат. laevus – лівий) – те саме, що й *фруктоза.*

ЛЕВУРДА – багаторічна трав'яниста рослина родини лілійних. Молоді пагони й цибулини мають поживні й лікувальні (протицинготні) властивості. Інша назва – *цибуля ведмежа*.

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ (від лат. legalis – законний) – 1) Узаконення, надання законної сили якому-небудь актові або дії. 2) В міжнародному праві засвідчення *консулом* підписів на документах, що виходять з іноземних установ.

ЛЕГАЛІЗМ (від лат. legalis – законний) – поведінка, що лише зовнішньо узгоджується з загальноприйнятими моральними вимогами, не відповідаючи справжньому духові моральності.

ЛЕГАЛЬНИЙ (лат. legalis, від lex – закон) – законний, відповідний до закону; *«легальний марксизм»* – російська різновидність міжнародного ревізіонізму, ліберально-буржуазна течія, що прикривалася прапором марксизму. Виникла в 90-х рр. 19 ст. в середовищі російської буржуазної інтелігенції.

ЛЕГАЛЬНІСТЬ – дозволеність, відповідність чинним законам; належно оформлене становище певних партій, груп, окремих осіб, друкованих видань тощо.

ЛЕГАТ [1] (лат. legatus, від lego – посилаю) – 1) У Стародавньому Римі посол; у період пізньої республіки призначувана сенатом службова особа, що перебувала при полководцях або правителях провінцій як їх помічник; у період *принципату* – намісник імперської провінції. 2) Духовна особа, яку посилає папа римський з особливим дипломатичним дорученням у країну, що не має дипломатичних відносин з Ватіканом.

ЛЕГАТ [2] (від лат. legatum – належне за заповітом) – у заповіті доручення спадкоємцю виплатити якійсь особі певну суму або передати їй певне майно.

ЛЕГАТІССІМО (італ. legatissimo) – *муз.* безвідривний, плавний перехід одного звука в інший, більш плавний, ніж *легато.*

ЛЕГАТО (італ. legato, букв. – зв'язаний) – *муз.* безвідривний, плавний перехід одного звука в інший. Протилежне – *стаккато.*

ЛЕГАЦІЯ (від лат. legatio – посольство, посада легата) – 1) Посольство папи римського, що направляється з особливою дипломатичною місією. 2) Провінція в колишній Папській області (Італія).

ЛЕГГЕМОГЛОБІН (від лат. lego – збираю, згортаю і *гемоглобін*) – речовина, схожа на гемоглобін, його аналог. Утворюється в деяких рослинах.

ЛЕГЕНДА (від лат. legenda – те, що має бути прочитане) – 1) Твори фантастично-казкового характеру про життя й діяльність якоїсь особи чи незвичайну подію. 2) Сукупність використаних у картографії і топографії умовних позначок та письмових

пояснень до них. 3) Напис на монеті, медалі, гербі. 4) Переносно – вигадка; те, що здається неймовірним.
ЛЕГЕНДАРНИЙ – той, що містить *легенду,* є легендою, оточений ореолом легенди: незвичайний, казковий.
ЛЕГІОН [лат. legio (legionis), від lego – збираю, набираю] – 1) Вища бойова одиниця в армії Стародавнього Риму. 2) В 17 – 20 ст.в багатьох державах назва різних військових формувань, які комплектувалися з добровольців. *Іноземний* Л. – у Франції, Іспанії та деяких іноземних країнах – з'єднання з найманців-іноземців, декласованих елементів; використовувалися переважно для служби в колоніях. 3) Назва деяких цивільних організацій фашистського типу (напр., Американський Л. у США). 4) *Орден почесного* Л. – вищий французький орден. 5) Переносно – величезна, кількість, безліч.
ЛЕГІОНЕР (франц. legionnaire, від лат. legionarius) – солдат, який служить у *легіоні.*
ЛЕГІСЛАТИВА [франц. (Asiemblee) legislative] – у Франції під час французької буржуазної революції 1791 – 92 рр., а також під час Другої республіки 1849 – 51 рр. законодавчі збори.
ЛЕГІСЛАТУРА [від лат. lex (1egis) – закон і latus – внесений, встановлений] – 1) В буржуазному державному праві законний строк, а також фактичний період діяльності, повноважень законодавчого органу. 2) Сукупність законодавчих органів у якійсь країні.
ЛЕГІСТИ [від лат. lex (legis) – закон] – середньовічні юристи, що впроваджували цивільне римське право, протиставляючи його церковному праву та феодальним звичаям.
ЛЕГІТИМАЦІЯ (від лат. legitimus – законний, узаконений) – 1) Визначення або підтвердження законності якогось права чи повноваження. 2) Документи, що засвідчують це право або повноваження. 3) В буржуазному праві узаконення позашлюбних дітей, тобто присвоєння їм у встановленому порядку прав законних дітей.
ЛЕГІТИМІСТИ (від лат. legitimus – законний) – монархісти, прибічники т. зв. легітимної («законної») династії монархів, поваленої революцією. Л. називали після французької буржуазної революції 1830 р. прихильників королівської династії Бурбонів.
ЛЕГУА (ісп. legua) – міра довжини в країнах Латинської Америки (від 4 *км* до 6,6 *км*); на Кубі, напр., Л. дорівнює 4,24 *км.*
ЛЕГУВАННЯ (нім. legieren – сплавляти, від лат. ligo – зв'язую, з'єдную) – введення у метали або їхні сплави інших хімічних елементів, щоб одержувати сплави певного хімічного складу з потрібними властивостями.
ЛЕДЕБУРИТ – структурна складова залізовуглецевих сплавів, механічна суміш *аустеніту* й *цементиту.* Від прізвища німецького металурга А. Ледебура.
ЛЕДЕРИН (від нім. Leder – шкіра) – бавовняна тканина із спеціальним лаковим покриттям. Застосовують для виготовлення книжкових палітурок тощо.
ЛЕДІ (англ. lady) – 1) Дружина лорда або баронета в Англії. 2) Ввічливе звертання до одруженої жінки в Англії.
ЛЕЄР (голл. leier) – туго натягнутий і закріплений обома кінцями трос (вірьовка), призначений для оберігання людей від падіння за борт, для встановлення косих вітрил, просушування білизни тощо.
ЛЕЙ, **ЛЕЯ** (рум. leu) – грошова одиниця Соціалістичної Республіки Румунії, поділяється на 100 *бані.*
ЛЕЙБ- (від нім. Leib – тіло) – в поєднанні з іншими словами означає «той, що перебуває при особі монарха», придворний (напр., лейб-медик – придворний лікар).
ЛЕЙБ-ГВАРДІЯ (від *лейб-* і *гвардія*) – в ряді монархічних країн особиста охорона монарха, а також почесне найменування деяких добірних військрвих частин.
ЛЕЙБОРИСТИ (англ. Labourists, від labour – праця) – члени лейбористських (робітничих) партій у Великобританії, Ірландії, Австралії, Новій Зеландії та деяких інших країнах. Праві лідери Л. проводять угодовську політику класового співробітництва з буржуазією.
ЛЕЙКЕМІЯ (від грец. λευκός – білий і *...емія*) – застаріла назва *лейкозу.*

ЛЕЙКОЗ (від грец. λευκός – білий) – злоякісне захворювання системи крові, яке характеризується розростанням патологічних клітин кровотворної тканини.
ЛЕЙКОМА (грец. λεύκωμα, букв. – біла дошка) – стійке помутніння рогової оболонки ока внаслідок розвитку сполучнотканинного рубця (непрозора біла пляма) після запальних процесів або ушкодження ока. Інша назва – *більмо*.
ЛЕЙКОПЕНІЯ (від грец. λευκός – білий і πενία – бідність) – зменшення кількості *лейкоцитів* у крові людини й тварин.
ЛЕЙКОПЛАСТИ (від грец. λευκός – білий і *...пласт*) – безбарвні дрібні утворення (пластиди) в клітинах більшості рослин. Часто містять крохмаль, синтезують олії та білки.
ЛЕЙКОТРОПИ (від грец. λευκός – білий і *...тропи*) – речовини, використовувані при фарбуванні тканин кубовими барвниками для одержання білих чи жовтих узорів на пофарбованих місцях.
ЛЕЙКОЦИТИ (від грец. λευκός – білий і *...цити*) – одна з форм клітин крові людини і хребетних тварин. Розрізняють зернисті Л. *(гранулоцити*) й незернисті *(агранулоцити*). Виконують в організмі переважно захисну функцію. Інша назва – *білокрівці*.
ЛЕЙКОЦИТОЗ (від грец. λευκός – білий і *...цитоз*) – збільшення кількості *лейкоцитів* у крові людини й тварин. Спостерігається Л. *фізіологічний* під час травлення, при м'язовому напруженні, під час вагітності і Л. *патологічний* при інфекційних захворюваннях, отруєнні, променевій хворобі, захворюваннях кровотворної системи.
ЛЕЙОГОМ (відгрец. λείος – м'який і франц. gomme – смола) – сорт *декстрину,* одержуваний піджарюванням картопляного крохмалю.
ЛЕЙТЕНАНТ (франц. lieutenant, букв. – тримаючий місце, за зразком лат. locum tenens – намісник) – 1) Військове звання, 1-й або 2-й офіцерський чин. 2) У Радянській Армії офіцерське звання, наступне після звання молодшого лейтенанта.
ЛЕЙТМОТИВ (від нім. Leitmotiv – основна тема, думка) – 1) Провідний мотив, гармонійний або мелодійний зворот, що повторюється в музичному творі (переважно оперному). 2) Переносно – основна думка, тема, що проходить через твір або наукову працю і підкреслює головну ідею.
ЛЕЙЦИН (від грец. λευκός – білий) – органічна сполука *(амінокислота*), входить до складу всіх тваринних і рослинних білків. Відсутність в їжі призводить до затримки росту молодих організмів. Л. У суміші з іншими амінокислотами застосовують для лікування хвороб, пов'язаних з порушенням обміну речовин.
ЛЕЙЦИТ (від грец. λευκός – білий, світлий) – мінерал класу силікатів, білого, сірого кольору. Використовують для одержання сполук калію та алюмінію.
ЛЕЙШМАНІОЗИ – група інфекційних хвороб людини й тварин, збудниками яких є мікроорганізми – лейшманії.
ЛЕЙШМАНІЯ – рід одноклітинних організмів родини трипанозонових. Паразитують у тілі людини й багатьох хребетних тварин, збудники *лейшманіозів.* Від прізвища англійського лікаря І. Лейшмана.
ЛЕК – грошова одиниця Народної Республіки Албанії, поділяється на 100 *кіндарків.*
ЛЕКАЖ (нім. Leckage, від Leek – теча) – витікання рідин, усушка товарів під час перевезення.
ЛЕКІСТИ (від англ. lake – озеро) – група англійських письменників сентиментально-романтичного напряму (кінець 18 – початок 19 ст.), що виступала проти т. зв. *псевдокласицизму.*
ЛЕКСЕМА (від грец. λέξις – слово, мовний зворот) – слово-тип, структурний елемент мови; словникова одиниця з усіма її формами й значеннями в різних контекстах.
ЛЕКСИКА (від грец. λεξικός – словесний, словниковий) – 1) Сукупність слів якоїсь мови чи діалекту. 2) Словниковий склад мови письменника чи художнього твору. 3) Л. *інтернаціональна* – сукупність слів, які стали спільними для різних мов завдяки міжнародним зв'язкам.

ЛЕКСИКОГРАФІЯ (від *лексика* і *...графія*) – 1) Розділ мовознавства, який розробляє теоретичні принципи укладання словників. 2) Збирання слів і укладання словників як опис *лексики* живої мови. 3) Сукупність словників даної мови і наукових праць із цієї галузі.
ЛЕКСИКОЛОГІЯ (від *лексика* і *...логія*) – розділ мовознавства, що вивчає *лексику* певної мови.
ЛЕКСИКОН (від грец. λεξικόν – словник) – 1) заст. Назва словника; застосовують і як синонім слова «лексика». 2) Словниковий запас якоїсь особи.
ЛЕКСИКОСТАТИСТИКА (від *лексика* і *статистика*) – те саме, що й *глотохронологія.*
ЛЕКСИЧНИЙ (грец. λεξικός) – той, що стосується слів, словника.
ЛЕКТОР (від лат. lector – читець, читач) – 1) У давніх римлян – слуга-читець (невільник). 2) Особа, яка читає лекцію публічно, за програмою навчального закладу тощо.
ЛЕКТОРІЙ (лат. lectorium, від lego – читаю) – 1) Державний або громадський заклад, який відає організацією публічних лекцій. 2) Приміщення для лекцій.
ЛЕКЦІЯ (від лат. lectio – читання) – 1) Публічний виступ з певного питання. Одна з основних форм поширення політичних і наукових знань. 2) Виклад програмної теми навчального предмета або проблеми (навчальна, академічна лекції).
ЛЕМА (від грец. λήμμα – надходження, засновок) – *матем.* допоміжне твердження, яке використовують при доведенні однієї або кількох *теорем.*
ЛЕМІНГИ (англ. lemmings) – гризуни родини полівкових. Поширені в Арктиці.
ЛЕМНІСКАТА (лат. lemniscata – прикрашена стрічками, від грец. λημνίσκος – стрічка чи пов’язка з вовни) – лінія, що є геометричним місцем точок, добуток віддалей яких до двох даних точок *(фокусів* [1]) дорівнює квадратові половини міжфокусної віддалі.
ЛЕМПІРА (ісп. lempira) – грошова одиниця Гондурасу, поділяється на 100 *сентаво.*
ЛЕМУРИ (від лат. lemures – духи померлих) – 1) У давньоримській міфології привиди, тіні, духи померлих. 2) Рід напівмавп. Поширені на о. Мадагаскар та прилеглих островах. Інші назви – *лемуроподібні, напівмавпи*.
ЛЕН [1] (нім. Lehen, від leihen – позичати) – 1) У Західній Європі за феодалізму спадкове володіння (земля або інші джерела прибутків), що його надавав *сеньйор* [1] своєму *васалові* при умові виконання військової або адміністративної служби. 2) Податок, що збирався з ленного помістя. Див. також *Феод.*
ЛЕН [2] (швед. lan) – адміністративна одиниця в Швеції, округ.
ЛЕНДЛЕР (нім. Landler) – селянський парний, коловий танець у Південній Німеччині та Австрії, один з попередників *вальса.*
ЛЕНД-ЛІЗ (англ. lend-lease, від lend – давати в борг і lease – здавати в оренду) – система передачі США в позику або оренду зброї, боєприпасів, стратегічної сировини, продовольства тощо країнам антигітлерівської коаліції під час 2-ї світової війни. Поставки за Л.-л. країнам антигітлерівської коаліції значною мірою сприяли розширенню виробництва в Сполучених Штатах Америки у роки війни і збагаченню монополій за рахунок урядових замовлень.
ЛЕНДЛОРД (англ. landlord – поміщик) – великий землевласник в Англії.
ЛЕНСМАН (швед. lansman) – представник поліцейської і фіскальної (податкової) влади в приміських і сільських місцевостях у Швеції і Фінляндії.
ЛЕНТО (італ. lento, букв. – повільний) – 1) *муз.* Повільний темп, швидший за *ларго.* 2) Назва музичного твору (або частини), написаного в цьому темпі.
ЛЕНЧ (англ. lunch) – назва другого сніданку в англомовних країнах.
ЛЕОНЕ – грошова одиниця Сьєрра-Леоне, поділяється на 100 *центів.*
ЛЕОНІДИ [від лат. leo (leonis) – лев] – потік *метеорів, радіант* якого міститься в сузір’ї Лева.
ЛЕПІДОДЕНДРОН [від грец. λεπίς (λεπίδος) – луска і *...дендрон*] – рід вимерлих рослин родини лепідодендрових, що досягали до 30 *м* заввишки і 2 *м* у діаметрі. Існували в палеозої. Інша назва – *лускодерев*.

ЛЕПІДОЛ<u>І</u>Т [від грец. λεπίς (λεπίδος) – луска і... *літ*) – мінерал класу силікатів, переважно фіолетового, бузкового кольору. Руда літію.

ЛЕПІДОПТЕРОЛ<u>О</u>ГІЯ [від грец. λεπίς (λεπίδος) – луска, ητερόν – крило і *...логія*] – розділ ентомології, який вивчає метеликів.

ЛЕПІДОСИР<u>Е</u>Н [від грец. λεπίς (λεπίδος) – луска і σειρήν – підступна чарівниця, сирена] – дводишна південноамериканська риба, дихає легенями й жабрами.

Л<u>Е</u>ПРА (грец. λέπρα) – проказа.

ЛЕПРОЗ<u>О</u>РІЙ (від грец. λέηρα – проказа) – лікувально-профілактичний заклад, завданнями якого є лікувати хворих на проказу, а також вживати запобіжних заходів серед населення.

Л<u>Е</u>ПТА (грец. λεπτόν) – 1) Дрібна давньогрецька мідна монета. 2) Розмінна монета Греції, 1/100 драхми. 3) Переносно – посильний внесок у будь-яку спільну справу.

ЛЕПТ<u>О</u>НИ (від грец. λεπτός – легкий) – група найлегших елементарних частинок *(нейтрино, антинейтрино, електрон, позитрон,* позитивний і негативний *мюони*).

ЛЕПТОСПІР<u>О</u>ЗИ – група гострих інфекційних хвороб людини й тварин, спричинюваних мікроорганізмами – лептоспірами. Характеризуються ураженням центральної нервової системи, печінки, нирок, кровоносних судин тощо.

ЛЕС (нім. Löss) – однорідна пориста тонкозерниста осадочна гірська порода, що складається переважно з зерен кварцу, польового шпату, слюди, а також глинистих мінералів тощо; сіро-жовтого, червонувато-бурого кольору. На Л. утворюються родючі грунти.

Л<u>Е</u>ТА (грец. Λήβη) – 1) За давньогрецькою міфологією річка забуття в «підземному царстві». 2) Переносно – *канути в лету* – зникнути без сліду.

ЛЕТ<u>А</u>ЛЬ (від лат. letalis – смертельний) – ген, що блокує розвиток статевих клітин, *зиготи* або дорослих організмів і спричинює їхню загибель. Інша назва – *летальний ген*.

ЛЕТ<u>А</u>ЛЬНИЙ (лат. letalis, від letum – смерть) – смертельний; *л. ген* – див. *Леталь; л-а доза* – доза якого-небудь хім. чи фіз. агента, що є смертельною для живого організму.

ЛЕТ<u>А</u>ЛЬНІСТЬ – смертність; показник смертності – відношення кількості померлих від даної хвороби до кількості тих, що перехворіли на дану хворобу за певний період часу.

ЛЕТАРГ<u>І</u>Я (вд грец. λήθη – забуття і άργία – бездіяльність) – 1) Хворобливий стан людини, схожий на сон. Супроводиться пониженим обміном, ослабленим диханням, частковою або повною відсутністю реакцій на подразнення, розслабленою мускулатурою. 2) Переносно – сплячка, бездіяльність.

ЛЕТЕРФ<u>О</u>Т (від англ. letter – літера і photo – *фотографія*) – фотонабірна машина для набирання заголовків.

Л<u>Е</u>ТКА, **Л<u>Е</u>ТКА-<u>Є</u>НКА** – фінський груповий танок; музика до цього танка.

ЛЕЦИТИН<u>А</u>ЗИ (від *лецитини*) – речовини білкової природи *(ферменти),* що розкладають *фосфатиди* в організмах тварин і рослин. Інша назва – *фосфоліпази*.

ЛЕЦИТ<u>И</u>НИ (від грец. λέκιβος – яєчний жовток) – жироподібні органічні речовини з групи *фосфоліпідів.* Містяться в тваринних і рослинних організмах.

Л<u>Е</u>Я – див. *Лей.*

ЛИМ<u>А</u>Н (від грец. λιμήν – порт, гавань, пристань) – затоплене морем розширене гирло річки. Від моря здебільшого відокремлюється косою.

ЛИТ<u>А</u>ВРА (грец. πολυταυρέα, від πολύ – багато і ταϋρέα – барабан, букв. – бичача шкіра) – ударний музичний інструмент, різновид барабана.

ЛІ<u>А</u>ЗИ (здогадно від грец. λύω – розчиняю) – група ферментів, що каталізують в організмі реакції розщеплення молекул органічних речовин.

ЛІ<u>А</u>НИ (франц. banes, від lier – зв'язувати) – трав'янисті й дерев'янисті рослини з витками або лазячими стеблами; піднімаються вгору, обвиваючись навколо іншої рослини чи якоїсь підпори або чіпляючись за них вусиками, гачечками тощо.

ЛІБЕРАЛ (від лат. liberalis – вільний) – 1) Прихильник *лібералізму;* член ліберальної партії. 2) Переносно – людина, яка поблажливо ставиться до негативних явищ суспільного життя й нездатна активно боротися з ними, проявляє благодушність і м'якотілість.

ЛІБЕРАЛІЗМ (від лат. liberalis – вільний) – 1) В первісному розумінні – вільнодумство. 2) Безпринципне, примиренське ставлення до негативних явищ, до ворогів. 3) Буржуазна ідеологічна та громадсько-політична течія, істотною ознакою якої є обстоювання мирного, реформістського шляху здійснення соціальних перетворень.

ЛІБРА (ісп. libra, з лат. libra – *фунт*) – 1) Старовинна римська одиниця ваги (близько 327,45 *г*). 2) Міра ваги в країнах Латинської Америки (близько 460 *г*). 3) Грошова одиниця Перу до 1930 р. (приблизно однакова з англійським *фунтом стерлінгів*).

ЛІБРАЦІЯ (від лат. libro – розгойдую) – розгойдування; Л. *Місяця* – видимі невеликі періодичні коливання Місяця навколо свого центра, внаслідок яких земний спостерігач може бачити близько 60% поверхні Місяця.

ЛІБРЕТТО (італ. libretto, букв. – книжечка) – 1) Словесний текст музично-драматичного твору (опери, оперети тощо). 2) Короткий виклад змісту п'єси, балету, драми, кінофільму з зазначенням акторів, які виконують ролі.

ЛІБРИФОРМ [від лат. liber (libri) – луб і *форма*] – тканина деревини, що надає їй міцності. Інша назва – *деревні волокна*.

ЛІВЕР [1] (від англ. liver – печінка) – печінка, легені, серце та інші їстівні нутрощі забійних тварин.

ЛІВЕР [2] (англ. lever, букв. – важіль) – 1) Відкрита з обох кінців трубка з кулеподібним розширенням у верхній частині, якою переливають невелику кількість рідини. Діє так само, як і піпетка. 2) Ручний насос, яким перекачують рідину.

ЛІВР (франц. livre, від лат. libra – *фунт*) – 1) Грошова одиниця і срібна французька монета початку 18 ст., трохи менша за *франк.* 2) Старовинна французька міра ваги, що дорівнює приблизно 1/2 *кг.*

ЛІВРЕЯ (франц. livree) – форменний одяг слуг, звичайно обшитий галунами.

ЛІГА [1] (франц. ligue, від лат. ligo – зв'язую) – спілка, товариство, *асоціація,* об'єднання окремих осіб, організацій або держав (напр., Л. націй).

ЛІГА [2] (італ. liga, букв. – зв'язок) – *муз.* знак у вигляді дуги над нотами, який означає, що треба грати зв'язно, безвідривно *(легато*).

ЛІГА [3] (англ. league) – міра відстані, прийнята у Великобританії і США, дорівнює трьом *милям.* Л. *уставна* – 4,83 *км,* Л. *морська* – 5,56 *км*.

ЛІГАМЕНТ (від лат. ligamentum – зав'язка, перев'язь) – 1) Еластичний тяж з рогоподібної речовини – конхіоліну, який з'єднує черепашки двостулкових молюсків. 2) Зв'язки, що укріплюють суглоби або утримують внутрішні органи.

ЛІГАТУРА (лат. ligatura, від ligo – зв'язую) – 1) Допоміжний сплав (напр., феросплав), який додають до розплавлених металів (сплавів), щоб змінити їхній хімічний склад і властивості. 2) Метал, який вводять у сплави благородних металів, щоб поліпшити їхні властивості. 3) Нитка, якою перев'язують кровоносну судину або яку залишають у рані після операції для з'єднання тканин. 4) Дві або три з'єднані між собою літери на одній ніжці. 5) З'єднане написання двох або більшої кількості літер одним письмовим знаком (напр., німецьке β, французьке œ).

ЛІГНІН [від лат. lignum (ligni) – дерево] – 1) Органічна речовина, що поряд з *целюлозою* є складовою частиною здерев'янілих тканин вищих рослин. Разом з геміцелюлозою зумовлює міцність стовбурів і стебел рослин. 2) Сорт тонкого паперу з гофрованою поверхнею, має велику вбирну здатність, застосовується при перев'язках замість вати.

ЛІГНІТ [від лат. lignum (ligni) – дереве] – 1) Слабозвуглена викопна деревина, бурого кольору. 2) Різновид бурого вугілля. Використовують як паливо, хімічну сировину.

ЛІГНОСТОН (від лат. lignum – дерево і англ. stone – камінь) – спресована при високій температурі деревина (переважно березова), з якої виготовляють човники, шестерні, вкладиші підшипників тощо.

ЛІГНОФОЛЬ (від лат. lignum – дерево і folium – лист) – конструкційний деревношаруватий матеріал, виготовлюваний з листів шпону (переважно березового), що їх просочують (або промазують) смолами, а далі пресують (або склеюють).
ЛІГРОЇН (англ. ligroine) – рідкий нафтопродукт. Застосовують як дизельне паливо, розчинник у лакофарбовій промисловості тощо.
ЛІДЕР (англ. leader, від lead – вести, керувати) – 1) Керівник політичної партії, професійної спілки тощо. 2) Ескадрений міноносець особливо великих розмірів, який у загоні суден виконує роль ведучого. 3) Учасник змагань, який іде попереду.
ЛІДИТ – гірська порода, що складається з кварцу, халцедону й опалу з домішками вуглистої речовини, чорного, бурого, зеленого кольору. Використовують для виготовлення точильних брусків тощо. Від назви давньоримської провінції Лідії в Малій Азії.
ЛІЗ..., **ЛІЗО**..., ...**ЛІЗ** (від грец. λύσις – розпад, розторгнення) – у складних словах відповідає поняттям «розчинення речовини», «розпад речовини», напр., *гідроліз.*
ЛІЗАТИ (від грец. λύσις – розпад) – лікарські препарати, що їх застосовують у ветеринарній практиці для стимуляції органів з ослабленою функцією; продукти розщеплення тканин тваринного походження. Інша назва – *гістолізати*.
ЛІЗГОЛЬДЕРИ (англ. leaseholders, від lease – оренда і holder – тримач) – орендарі в Англії, що орендували землю у великих землевласників *(лендлордів*). З'явилися в кінці 13 ст., в окремих місцях існували ще й у 19 ст.
ЛІЗИГЕННИЙ (від *ліз...* і *...генний*) – *бот.* той, що утворився внаслідок руйнування або розчинення *(лізису*)*; л-і порожнини* – порожнини в тілі рослин, що утворилися внаслідок лізису деяких клітин (напр., залозки з ефірними маслами в шкірці плодів цитрусових).
ЛІЗИН (від грец. λύσις – розпад) – одна з незамінних для людини й тварин *амінокислот.* Входить до складу майже всіх білків. Застосовують для збагачення кормів.
ЛІЗИС (від грец. λύσις – розв'язування, звільнення) – 1) *мед.* Повільне, на протилежність *кризі,* поступове зниження до норми температури тіла при гарячкових захворюваннях. 2) *біол.* Розчинення клітин.
ЛІЗО... – див. *Ліз...*
ЛІЗОГЕНІЯ (від *лізо...* і *...генія*) – здатність мікроорганізмів утворювати й вивільняти в навколишнє середовище *бактеріофаги.*
ЛІЗОЛ (від *ліз...* і *...ол*) – розчин *крезолу* в калійному милі. Застосовують для дезинфекції приміщень, хірургічних інструментів.
ЛІЗОЛЕЦИТИН (від *лізо...* і *лецитин*) – органічна речовина, продукт відщеплення від лецитину ненасиченої жирної кислоти. Спричинює руйнування *еритроцитів* і *гемоліз.* Утворюється в організмі тварин при діянні отрути кобр, гримучих змій, скорпіонів, бджіл та деяких мікроорганізмів.
ЛІЗОФОРМ [від *лізо...* і *форм (алін*)] – розчин формаліну в калійному милі. Застосовують для знезаражування рук, приміщень, а також у гінекологічній практиці.
ЛІЗОЦИМИ, **ЛІЗОЗИМИ** (від *лізо...* і *(ен) зими*] – білки, що містяться в тваринних і рослинних організмах. Є *ферментами,* що спричинюють *лізис* деяких мікроорганізмів. Застосовують як протимікробний засіб при лікуванні запальних захворювань очей і носоглотки.
ЛІКВАЦІЯ (лат. liquatio – плавлення, від liquo – плавлю) – хімічна й структурна неоднорідність сплавів, що виникає при їхній *кристалізації.*
ЛІКВІДАМБАР (від лат. liquidus – рідкий, текучий і *амбра*) – рід деревних рослин родини гамамелідових. Поширені в теплих країнах Північної півкулі. З Л. *східного* виділяють ароматичний бальзам – *стиракс,* що його застосовують у парфюмерії та медицині як ароматичний та відхаркувальний засіб.
ЛІКВІДАТОРСТВО (від лат. liquido – закінчую справу) – крайня права меншовицька опортуністична течія в РСДРП, яка виникла в роки реакції (1907 – 10 рр.) і була породжена деморалізацією дрібнобуржуазних елементів у партії після поразки революції

1905 – 07 рр. Представники Л. виступали проти теоретичних, тактичних і організаційних принципів РСДРП, зрікалися революційної програми партії, заперечували класову боротьбу пролетаріату та його керівну роль у революції, домагалися ліквідації нелегальної марксистської партії пролетаріату, замість якої хотіли створити нову, легальну реформістську партію. Поєднуючи нелегальні й легальні форми роботи, партія розгромила ліквідаторів. У 1912 р. на VI (Празькій) Всеросійській конференції РСДРП ліквідаторів було виключено з партії.

ЛІКВІДАЦІЯ (від лат. liquidatio – закінчення справи) – 1) Припинення діяльності якоїсь установи, підприємства, організації, пов'язане з підведенням фінансових підсумків. 2) Знищення, скасування, припинення існування кого- або чого-небудь.

ЛІКВІДНІСТЬ (від лат. liquidus – рідкий, текучий) – 1) У капіталістичних країнах різні цінності й активи, які можуть бути швидко перетворені на готівку. 2) В СРСР термін «ліквідність» вживають для оцінки стану й руху оборотних засобів і планового використання власних та позичкових коштів.

ЛІКВІДУС (від лат. liquidus – рідкий; очевидний) – графічне відображення залежності температури початку рівноважної кристалізації розчинів або сплавів від їхнього складу. Інші назви – *лінія ліквідуса, поверхня ліквідуса*.

ЛІКВОР (від лат. liquor – рідина) – рідина, волога; Л. *цереброспінальний* – рідина спинномозкова; Л. *перикардія* – перикардіальна (навколосерцева) рідина; Л. *фолікули* – рідина *фолікули.*

ЛІКОПОДІЙ (від грец. λΰκος – вовк і *...події*) – 1) Спори плауна (п'ядича). Порошок з дозрілих сухих спор плауна застосовують у фармацевтичній практиці (напр., дитяча присипка). 2) Порошок для шліфування, формування; застосовують також у *піротехніці.*

ЛІКТОР (лат. lictor) – одна з нижчих державних посад у Стародавньому Римі; почесний охоронець вищих службовців *(консулів, преторів*).

ЛІМБ (відлат. limbus – облямівка) – кільце (чи диск) для відліку величин кутів на кутомірних інструментах (напр., теодоліті).

ЛІМБЕРС (англ. limbers) – *канал* між *кільсоном* і першим поясом внутрішньої обшивки суден, яким трюмна вода стікає у водозбірний колодязь. Інша назва – *лімбербордовий канал*.

ЛІМБО (ісп. limbo) – груповий танець, поширений серед населення о. Тобаго (Центральна Америка).

ЛІМІНГ – сорт зубовидної кукурудзи, що має великі видовжені червоно-оранжеві зерна.

ЛІМІТ [від лат. limes (limitis) – межа] – 1) Крайній ступінь обмеження, максимальна кількість або норма чогось. 2) Встановлена сума коштів, матеріальних засобів, що їх господарські органи не повинні перевищувати.

ЛІМІТАЦІЯ (лат. limitatio, від limito – обмежую) – обмеження, визначення *ліміту.*

ЛІМІТРОФИ (від лат. limes – межа, кордон і *...трофи*) – 1) Прикордонні області, які мали утримувати війська, що стояли на кордоні. 2) Буржуазні держави (Латвія, Литва, Естонія, Фінляндія), створені під егідою *Антанти* після Великої Жовтневої соціалістичної революції як «санітарний кордон» між Радянською країною і Західною Європою.

ЛІМНІГРАФ (від грец. λίμνη – стояча вода і *...граф*) – самозаписуючий прилад, що реєструє коливання рівня води в бурових свердловинах, колодязях, а також у поверхневих водоймах (напр., озерах).

ЛІМНОЛОГІЯ (від грец. λίμνη – озеро і *...логія*) – наука про поверхневі водойми суходолу – озера, стави, водосховища. Інша назва – *озерознавство*.

ЛІМОНІТ (від грец. λειμῶν – лука) – мінерал класу окисів та гідроокисів, темно-бурий до чорного. Скупчення Л. з *гетитом,* гідроокисами кремнезему та ін. утворюють родовища бурих залізняків.

ЛІМУЗИН (франц. limousine) – легковий автомобіль із закритим кузовом або кузов такого автомобіля.

ЛІМФА (від лат. lympha – вода, волога) – рідина, що циркулює в лімфатичній системі людини й хребетних тварин. Відіграє важливу роль в обміні речовин, виконує захисні функції.
ЛІМФАДЕНІТ (від *лімфа* і *аденіт*) – запалення лімфатичних вузлів. Спричинюється мікроорганізмами, продуктами тканинного розпаду, які потрапляють у ці вузли, а також деякими захворюваннями (туберкульоз, сифіліс та ін.).
ЛІМФАНГІТ, **ЛІМФАНГОЇТ** (від *лімфа* і грец. ἀγγεῖον – судина) – запалення лімфатичних судин людини й тварин, спричинюване хвороботворними мікроорганізмами і продуктами їхньої життєдіяльності.
ЛІМФАТИЧНИЙ – той, що стосується *лімфи; л-а система* – система судин, міжклітинних щілин та міжтканинних вузлів, що в них циркулює лімфа й розвиваються *лімфоцити; л-і вузли* – утвори, що входять до складу лімфатичної системи. Виконують кровотворну (утворення лімфоцитів) і захисну функції в організмі.
ЛІМФОГРАНУЛЕМАТОЗ [від *лімфа,* лат. granulum – зернятко і грец. ...ωμα (...ωματος) – компонент в назвах пухлин] – захворювання людини, що характеризується злоякісним пухлиноподібним розрощенням лімфатичних вузлів.
ЛІМФОСТАЗ (від *лімфа* і *...стаз*) – припинення циркуляції лімфи в лімфатичних судинах внаслідок виникнення перешкод до її відтоку (рубцеві зрощення після запалення стінок судин, здавлювання їх пухлинами тощо).
ЛІМФОЦИТИ (від *лімфа* і *...цити*) – одна з форм *лейкоцитів* (білокрівців) людини й хребетних тварин. Виконують в організмі захисну функцію.
ЛІНГАФОН (від лат. lingua – мова і *...фон*) – *пед.* серія грамплатинок, на яких записано виклад програмного курсу мови.
ЛІНГВІСТИКА (франц. linguistique, від лат. lingua – мова) – наука про мову; мовознавство.
ЛІНЕЇТ – мінерал класу сульфідів, білого або сталево-сірого кольору з металічним блиском. У сполученні з іншими кобальтовими мінералами – сировина для одержання кобальту. Від прізвища шведського ботаніка К. Ліннея.
ЛІНЗА (нім. Linse, букв. – сочевиця) – 1) Прозоре оптичне скло, обмежене правильними, здебільшого сферичними поверхнями. 2) Одна з форм залягання гірських порід.
ЛІНІЙНИЙ (від лат. linea – лінія) – 1) Той, що стосується лінії; *л. корабель, лінкор* – військовий корабель великої водотоннажності з переважно артилерійським озброєнням і потужною бронею; *л-і війська* – регулярні польові війська на відміну від другочергових, запасних, міліційних і ополченських військових формувань; *л. прискорювач* – установка для прискорювання заряджених мікрочастинок, в якій траєкторія руху частинки близька до прямої лінії. 2) *матем.* Той, що стосується першого степеня; *л-е рівняння* – рівняння першого степеня відносно невідомих; *л-а перспектива* – спосіб зображення тіл за допомогою центрального проектування їх на площину. 3) Солдат, що позначає лінію руху частин під час параду, огляду тощо.
ЛІНІМЕНТИ (від лат. linio – мащу, натираю) – рідкі лікувальні мазі, що плавляться при температурі тіла. Л. бувають антимікробні, болезаспокійливі, протизапальні.
ЛІНКОС [від лат. lin (gua) cos (mica) – космічна мова] – штучна мова для можливого зв’язку з інопланетними *цивілізаціями.*
ЛІНКРУСТ (від лат. linum – полотно і crusta – кора) – рулонний оздоблювальний матеріал з рельєфною поверхнею, який виготовляють з потовщеного паперу або картону, вкритого тонким шаром пластмаси.
ЛІНОГРАВЮРА (від лат. linum – полотно і *гравюра*) – гравюра на лінолеумі і відбиток зображення з неї.
ЛІНОЛЕАТИ (від лат. linum – льон і oleum – олія) – солі лінолевої кислоти, що сприяють швидкому висиханню олій, фарб і лаків.

ЛІНОЛЕУМ (від лат. linum – полотно і oleum – олія) – міцна тканина, що з одного боку покрита спеціальним просоченням, а з другого – протигнильною речовиною. Застосовують для покривання підлог.
ЛІНОН (франц. linon, від lin – льон) – сорт дуже тонкої лляної вибіленої тканини.
ЛІНОТИП (від лат. linea – лінія і *...тип*) – найпоширеніший вид набірної друкарської машини, яка складає й відливає суцільні рядки тексту.
ЛІНОФІЛЬМ (від лат. linea – риска, лінія і *фільм*) – електронна фотонабірна двоапаратна літеропроекціювальна машина, яка забезпечує одержання фотонабору шрифтами *кегля* 6 – 36 *пунктів* на фотоплівці або фотопапері.
ЛІНЧУВАННЯ – в США – самосуд, звіряча розправа без слідства й суду над неграми та прогресивно настроєними білими; метод терористичної діяльності *ку-клукс-клану* та інших реакційних елементів. Від прізвища плантатора-расиста 18 ст.Ч. Лінча. Інша назва – *суд Лінча*.
ЛІНЬ (голл. lijn) – тонкий канат *(трос)*, сплетений з конопляних волокон вищої якості. Товщина Л. не більма за 25 *мм.*
ЛІНЬЯЖ (франц. lignage, від ligne – лінія, рядок) – число рядків у друкарській полосі (на сторінці).
ЛІОФІЛЬНІСТЬ (від грец. λύω – розчинюю і φιλέω – люблю) – здатність речовини інтенсивно взаємодіяти з молекулами рідкого середовища, до якого ця речовина дотикається. Окремим випадком Л. є *гідрофільність.*
ЛІОФОБНІСТЬ (від грец. λύω – розчинюю і φόβος – страх) – здатність речовини дуже слабо взаємодіяти з молекулами рідкого середовища, до якого ця речовина дотикається. Окремим випадком Л. є *гідрофобність.*
ЛІПАЗИ (від грец. λίπος – жир) – ферменти, що забезпечують розщеплення жирів. Містяться в рослинних і тваринних організмах. Л. застосовують як лікарський препарат при захворюванні підшлункової залози.
ЛІПАРИТ – магматична гірська порода, що складається переважно з санідину, *плагіоклазу, кварцу* та кремнекислоти. Виливний аналог граніту. Від назви Ліпарських островів.
ЛІПІДИ (від грец. λίπος – жир) – група органічних речовин, до якої наложать жири і жироподібні речовини. Входять до складу всіх живих клітин. Застосовують у медицині, харчовій промисловості.
ЛІПОЇДИ (від грец. λίπος – жир і *...оїд*) – група жироподібних речовин рослинного і тваринного походження; складні *ліпіди.* Містяться в усіх клітинах. Л., що мають у своєму складі *фосфор* (фосфоліпіди), є транспортною формою жирів в організмі.
ЛІПОКАЇН (від грец. λίπος – жир і καίω – спалюю) – препарат, який одержують з підшлункової залози забійної худоби. Містить сполуки, які змінюють синтез жирів і жироподібних речовин. Застосовують при захворюваннях печінки. Інші назви – *біолін, ліпотрат*.
ЛІПОМА (від грец. λίπος – жир і *...ома*) – доброякісна пухлина, що розвивається з жирової тканини. Інша назва – *жировик*.
ЛІПООКСИГЕНАЗА, **ЛІПООКСИДАЗА** (від грец. λίπος – жир і *оксиген, оксидази*) – фермент класу *оксидоредуктаз,* окислює ненасичені жирні кислоти до перекисів.
ЛІПОПРОТЕЇДИ (від грец. λίπος – жир і *протеїди*) – складні білки, що утворюються з простих білків та *ліпідів.* Містяться в клітинах тваринних та деяких рослинних організмів.
ЛІПОТРАТ – те саме, що й *ліпокаїн.*
ЛІПОФУСЦИН (від грец. λίπος – жир і лат. fuscus – темний, непрозорий, тьмяний) – жовто-коричневий *пігмент,* що являє собою *ліпопротеїд* і утворюється при окисленні в організмі *фосфоліпідів* та жирів. Інші назви – *бурий пігмент, пігмент старіння, пігмент зношування*.

ЛІРА [1] (грец. λύρα) – 1) Струнний щипковий музичний інструмент, відомий з найдавніших часів. Є *емблемою* музики. 2) Австралійський птах, хвіст якого нагадує форму ліри (лірохвіст).
ЛІРА [2] (лат. lyra, з грец. λύρα – ліра) – сузір'я Північної півкулі неба.
ЛІРА [3] (італ. lira) – грошова одиниця Італії, поділяється на 100 *чентезимо;* Туреччини, поділяється на 100 *курушів.*
ЛІРИЗМ (від *лірика*) – наявність у творах літератури та мистецтва підвищеної емоційності, щиросердності, схвильованості; пройнятість певним суб'єктивним настроєм і переживанням.
ЛІРИК (грец. λυρικός) – 1) Автор ліричних творів. 2) Переносно – особа з нахилом до мрійливих, роздумливих настроїв.
ЛІРИКА (від грец. λυρικός – лірний, лірик) – 1) Один з основних родів художньої літератури (поряд з *епосом* і *драмою*). В Л. виявляється емоційне ставлення автора або його героя до об'єкта зображення. Л. є громадсько-політична, філософська, інтимна, пейзажна тощо. Радянська Л. заснована на єдності особистих і громадських інтересів будівників комунізму. 2) Сукупність творів ліричної поезії.
ЛІРИЧНИЙ (грец. λυρικός) – 1) Властивий *ліриці,* належний до неї. 2) Переносно – чутливий, схильний до вираження роздумів, почуттів, переживань.
ЛІСЕЛЬ (голл. lijzeil) – додаткові вітрила, що їх ставлять при слабкому вітрі на повному курсі.
...ЛІТ (від грец. λίθος – камінь) – у складних словах відповідає поняттям «камінь», «мінерал», «геологічна епоха», напр. *лепідоліт, неоліт.*
ЛІТАКІНОСКОП – див. *Літаскоп.*
ЛІТАНІЯ (лат. litania, від грец. λιτανεία – благання) – 1) В *католицизмі* вид молитов, що їх читають або співають під час урочистих релігійних процесій. 2) Переносно – нескінченні скарги, голосіння; довгий і нудний перелік чогось.
ЛІТАСКОП, ЛІТАКІНОСКОП (від грец. λίς, зн. в. λίτα – полотно, κινέω – рухаю і *...скоп*) – прилад для розглядування й монтажу кінострічок.
ЛІТЕР (від лат. litera – літера) – документ на право пільгового або безплатного проїзду людей, перевезення вантажів. Назва пов'язана з позначенням таких документів умовною літерою.
ЛІТЕРАЛЬНИЙ (від лат. litera – літера) – буквальний.
ЛІТЕРАТОР (від лат. literator – філолог, мовознавець) – письменник.
ЛІТЕРАТУРА (лат. literatura – написане, рукопис, від litera – літера) – 1) В широкому розумінні – сукупність писаних і друкованих творів того чи іншого народу, епохи або людства. 2) Л. *художня* – різновидність мистецтва – мистецтво слова, що відображає суспільне життя в словесних художніх образах. 3) Сукупність творів писемності для вивчення якогось предмета або питання.
ЛІТЕРАТУРНИЙ – той, що стосується *літератури* й відповідає її ідейно-художнім вимогам; *л. фонд* – організація літераторів для подання її членам матеріальної допомоги; *л-а конвенція* – договір між державами про взаємний захист авторських прав.
ЛІТІЙ (від грец. λίθος – камінь) – хімічний елемент, символ Li, ат. н. 3; сріблясто-білий легкий метал. Застосовують у термоядерних реакціях, у металургії; входить до складу деяких легких сплавів. Сполуки Л. застосовують при виготовленні скла, *емалей,* а також у медицині.
ЛІТО... (від грец. λίθος – камінь) – у складних словах відповідає поняттям «камінь», «гірська порода», «твердий».
ЛІТОГЕНЕЗ, ЛІТОГЕНЕЗИС (від *літо...* і *...генез*) – сукупність процесів утворення осадів й осадочних гірських порід.
ЛІТОГЛІФІКА (від *літо...* і грец. γλύφω – вирізьблюю) – різьблення на камені.

ЛІТОГРАФІЯ (від *літо...* і *...графія*) – 1) Різновид плоского друку, за яким друкування здійснюється з літографського каменю, цинку, алюмінію. 2) Вид графічного мистецтва. 3) Відбиток з літографської форми.
ЛІТОЛОГІЯ (від *літо...* і *...логія*) – розділ *петрографії,* що вивчає осадочні гірські породи, їхні склад, структуру, властивості, практичне використання.
ЛІТОПОН – біла мінеральна фарба, суміш сірчистого цинку й сірчанокислого барію. Використовують також при виготовленні пластмас, гуми.
ЛІТОРАЛЬ (від лат. litoralis – прибережний) – узбережна зона морського дна, що осушується під час відпливу.
ЛІТОРАЛЬНИЙ (лат. litoralis, від litus – узбережжя) – прибережний; *л-а зона* – зона морського дна, що осушується під час відпливу (глибина від 40 – 50 *м* до 200 *м*)*; л-і відклади* – прибережно-морські відклади (валуни, гравій, пісок, мул, органогенні рештки тощо).
ЛІТОСИДЕРИТИ (від *літо...* і *сидерит*) – кам'яно-залізні метеорити, основна маса яких являє собою начебто губку з нікелистого заліза, порожнини якої заповнені мінералами. Входять до класу *сидеролітів.*
ЛІТОСФЕРА (від *літо...* і *сфера*) – верхня тверда оболонка земної кулі. До її складу входять земна кора та *субстрат* (верхня частина *мантії* Землі).
ЛІТОТА, ЛІТОТЕС (від грец. λιτότης – простота) – вид *метонімії*: зворот мови, протилежний перебільшенню *(гіперболі*)*;* заміна будь-якого виразу іншим, рівнозначним, але у формі заперечення, напр. «згоден» – «не заперечую».
ЛІТОТЕКС (від грец. λίθος – камінь і лат. texo – складаю) – один з типів розмножувальних (фотоскладальних) машин для багаторазового фотографування зображень невеликого формату.
ЛІТОТРИПСІЯ (від *літо...* і грец. τρίψις – розтирання) – каменедроблення; операція подрібнення каменів у сечовому міхурі за допомогою спеціальних інструментів.
ЛІТОТРИПТОР (від *літо...* і грец. τρίβω – розтираю) – щипці для подрібнення каменів у сечовому міхурі. Інша назва – *каменедробильник.*
ЛІТОФАНІЯ *(літо...* і грец. φανός – ясний, прозорий) – 1) Декоративно-ужиткові вироби з обпаленого неглазурованого фарфору, малюнки на яких видно при просвічуванні. 2) Спосіб виготовлення таких виробів. 3) Підготовчі барельєфні зображення на воску для виробництва картин на папері, які видно при просвічуванні.
ЛІТОФІТИ (від *літо...* і *...фіти*) – рослини, що ростуть на скелях і каменях (мохи, лишайники, деякі види синьо-зелених водоростей тощо).
ЛІТОХРИЗОГРАФІЯ (від *літо...,* грец. χρυσός – золото і *...графія*) – літографське друкування бронзовою фарбою.
ЛІТР (франц. litre, від грец. λίτρα – *літра*) – одиниця об'єму рідин і сипких тіл у метричній системі мір. 1 *л* дорівнює 1 *дм*^{3}.
ЛІТРА (грец. λίτρα) – основна одиниця візантійської монетної ваги (дорівнювала 327,45 *г*).
ЛІТРАЖ (франц. litrage) – об'єм у *літрах.*
ЛІТУРГІЯ (грец. λειτουργία, букв. – громадська повинність, служіння) – церковна відправа у християнстві, під час якої виконуються обряди, пов'язані з «таїнством» причащання.
ЛІФТ (від англ. lift – підіймати) – технічна споруда для вертикального переміщення людей або вантажів у спеціальних кабінах (клітях), що рухаються в жорстких напрямних пристроях.
ЛІХЕНОЛОГІЯ (від грец. λειχήν – лишай, лишайник і *...логія*) – розділ *ботаніки,* що вивчає лишайники.
ЛІХТЕР (голл. lichter, букв. – полегшувач) – вантажне, переважно несамохідне морське судно типу баржі.

ЛІЦЕЙ (грец. Λΰκειον) – 1) Колишня назва гаю біля храму Аполлона Лікейського поблизу Афін, де Аристотель (384 – 322 рр. до н. е.) навчав своїх учнів. 2) Тип середнього загальноосвітнього навчального закладу в ряді країн Західної Європи. 3) Привілейований (для дітей дворян) навчальний заклад у царській Росії.
ЛІЦЕНЗІЯ (від лат. licentia – свобода, право) – 1) Дозвіл, що надається державним органам, на право ввозу товарів з-за кордону й вивозу їх за кордон. 2) *Патентна* Л. – надання права здійснювати і використовувати чиїсь винаходи, на які видано *патент.*
ЛІЦЕНЦІАТ (від лат. licentiatus – звільнений, відпущений) – перший учений ступінь у деяких закордонних університетах.
ЛІЦЕНЦІЯ (від лат. licentia – свобода, право) – 1) Дозвіл. 2) *Поетична* Л. – відступ від загальноприйнятих правил граматики, стилістики й віршування з тією чи іншою художньою метою. 3) Знижка з тарифного мита.
ЛОБЕКТОМІЯ (від грец. λοβός – шматок і έκτομή – виріз) – видалення частки легені. Операція при *туберкульозі,* гнійних процесах, пухлинах та інших захворюваннях легень.
ЛОБЕЛІЯ – рід рослин родини лобелієвих. Деякі види – декоративні, деякі – лікарські рослини. Від прізвища фламандського ботаніка М. де Лобеля.
ЛОБІ, ЛОБІСТИ (від англ. lobby – прийомна, вестибюль, кулуари) – високооплачувані представники або агенти великих банків і монополій, що діють неофіційно в кулуарах конгресу США і законодавчих органів штатів, справляючи прямий тиск, аж до підкупу, шантажу, на законодавців і державних чиновників з метою прийняття чи відхилення тих або інших законів в інтересах цих банків і монополій.
ЛОБІЗМ (англ. lobbyism) – система впливу на членів законодавчих органів у деяких капіталістичних країнах, зокрема в США, з метою ухвалення або неухвалення того чи іншого законопроекту, вигідного монополіям.
ЛОВЕЛАС (англ. Lovelace) – 1) Персонаж роману англійського письменника С. Річардсона «Клариса Гарлок». 2) Переносно – спокусник, залицяльник, гульвіса, баламут.
ЛОВЕРДЕК (англ. lower deck) – нижня палуба.
...ЛОГ (від грец. λόγος – слово, вчення) – у складних словах відповідає поняттям: «той, що займається наукою»; «слово», «мова», напр. *монолог, некролог, психолог.*
ЛОГАЕДИ (грец. λογαοιδικός, від λόγος – слово і άοιδή – спів, сказання) – вірші античних часів, що складалися з різнометричних строф – з *дактилів, хореїв, ямбів* тощо. Вживалися переважно в ліриці та ліричних частинах трагедій. Інша назва – *логаедичний вірш.*
ЛОГАРИФМ (лат. logarithmus, від грец. λόγος, тут – відношення і αριθμός – число) – показник степеня, до якого треба піднести число *a,* щоб одержати число *N*.
ЛОГАРИФМІЧНИЙ – *матем.* той, що стосується логарифмів.
Л-а лінійка – прилад для швидкого виконання обчислень (множення, ділення, добування кореня тощо); *л-а функція* – функція, що залежить від *логарифма* незалежного змінного; *л-і таблиці* – таблиці логарифмів чисел, що застосовуються для спрощення обчислень.
ЛОГАРИФМУВАННЯ – математична операція знаходження *логарифмів.*
ЛОГЕР, **ЛЮГЕР** (нім. Logger, Lugger) – невелике дво- або трищоглове вітрильне судно з рейовим оснащенням.
...ЛОГІЗМ (від грец. λογισμός – судження, вислів) – у складних словах відповідає поняттям «слово», «словосполучення», напр. *неологізм, фразеологізм.*
ЛОГІКА (від грец. λογική – проза; наука про умовивід) – 1) Наука про закони, форми та прийоми людського мислення, застосування яких у процесі міркування й пізнання забезпечує досягнення об'єктивної істини. 2) *Формальна* Л. – наука, що вивчає форми мислення (поняття, судження, умовиводи) та структури наукового знання (дедуктивні системи, схеми доведення тощо). 3) *Математична* Л. – символічний вираз формальної Л., найвищий етап її розвитку. 4) Розумність, правильність, внутрішня закономірність.
ЛОГІСТИКА (від грец. λογιστική – майстерність лічби) – 1) Те саме, що й математична *логіка.* 2) Ідеалістичний напрям філософії *математики,* який намагається ототожнити

математику з логікою, перетворивши логіку при цьому на чисто символьне числення. В цьому випадку Л. називають ще *логіцизмом*, або *логістицизмом*.

ЛОГІЧНИЙ (грец. λογικός) – 1) Той, що стосується логіки, заснований на законах логіки. 2) Необхідний, закономірний. 3) Л. *атомізм* – ідеалістичне вчення про тотожність структури мови і структури дійсності. 4) Л. *емпіризм* – різновидність *неопозитивізму,* що виникла в 30-і рр. 20 ст. у США. 5) Л. *позитивізм* – те саме, що й *неопозитивізм.*

...ЛОГІЯ (від грец. λόγος – слово, вчення) – у складних словах відповідає поняттям «наука», «знання», «слово», напр. *біологія.*

ЛОГО... (від грец. λόγος – слово) – у складних словах відповідає поняттям «слово», «мова», «мовлення».

ЛОГОГРАМА (від *лого...* і *...грама*) – скорочення; еліптична (скорочена) форма мови, необхідна в деяких ситуаціях спілкування *(телеграма,* військова команда, *реклама* тощо).

ЛОГОГРАФИ (грец. λογογράφοι) – автори перших давньогрецьких писань історичного характеру – попередників історичних праць. Обробляли місцеві усні перекази, легенди, хроніки тощо й викладали їх у формі прозаїчної розповіді.

ЛОГОГРИФ (від *лого...* і грец. γρίφος – сітка, загадка) – вид шаради – загадки, в якій задумане слово може мати різні значення після перестановки або опущення складів чи літер.

ЛОГОМЕТР (від грец. λόγος, тут – відношення і ...*метр*) – механізм приладів, якими вимірюють відношення величин двох електричних струмів.

ЛОГОНЕВРОЗ *(*від *лого...* і *невроз*) – розлад мовної функції людини (переважно дітей), що настає внаслідок невротичного стану особи.

ЛОГОПАТІЯ *(*від *лого...* і *...патія*) – вада мови внаслідок ушкодження апарату мовлення, а також центральної нервової системи або затримки розвитку мови.

ЛОГОПАТОЛОГІЯ (від *лого...* і *патологія*) – розлад мови.

ЛОГОПЕДІЯ (від лого... і *...педія*) – наука, що вивчає недоліки вимови, а також розробляє методи і вправи для запобігання та лікування їх.

ЛОГОТИПИ *(*від *лого..,* і *...тип*) – поліграфічні набірні літери з найуживанішими складами й словами.

ЛОГОТИПІЯ (від *лого...* і *...типія*) – набір цілими найчастіше застосовуваними складами літер, відлитими на одній ніжці.

ЛОГОФЕТ (від грец. λογοθέτης – той, що встановлює рахунок) – у Візантії назва деяких вищих державних урядовців, що відали фінансами, поштою, зовнішньою політикою, контролем над провінціями; хранитель патріаршої печатки. Л. *великий* – найвищий придворний боярський чин у Молдавській державі 14 – 19 ст.

ЛОДЖІЯ (італ. loggia) – 1) Приміщення в будинку, відкрите з фасадного боку й огороджене парапетом або граткою. 2) В італійській архітектурі – окрема будівля галерейного типу.

ЛОЖА (франц. loge) – 1) Місця для глядачів у театральному залі (навколо *партеру* й на ярусах), відокремлені перегородками. 2) Таємне товариство і місце зборів *масонів.*

ЛОЖЕМЕНТ (від франц. logement – приміщення) – 1) Профільований (схожий на півкруглий виріз) пристрій для кріплення космічних апаратів або їхніх частин на транспортних чи установочних засобах. 2) Профільоване (за формою тіла людини) сидіння робочого крісла космонавта або льотчика. 3) Невеликий стрілецький або гарматний окоп.

ЛОЗУНГ (від нім. Losung – заклик) – 1) Заклик, у якому чітко, стисло виражено провідну ідею, завдання або вимогу політичної, громадської організації (напр., заклики ЦК КПРС). 2) В давнину умовне секретне слово, що вживалося при сторожовій охороні військ, пароль.

ЛОКАЛІЗАЦІЯ (франц. localisation) – обмеження місця дії того чи іншого явища, процесу певними просторовими межами.

ЛОКАЛІЗУВАТИ (франц. localiser, від лат. localis – місцевий) – не допускати поширення чого-небудь далі визначеного місця.
ЛОКАЛЬНИЙ (лат. localis, від locus – місце) – місцевий, той, що не виходить за визначені межі; *л-а війна* – війна, обмежена порівняно вузькими рамками якого-небудь географічного району.
ЛОКАТИВ [лат. (casus) locativus] – місцевий відмінок.
ЛОКАТОР (від лат. loco – уміщую) – пристрій, яким визначають місце, де перебувають літак, судно чи інший об'єкт, за допомогою відбитих від них або випромінюваних ними звукових чи електромагнітних хвиль.
ЛОКАУТ (англ. lock-out, букв. – зачиняти двері перед кимось) – у капіталістичних країнах закриття підприємств і масове звільнення робітників з виробництва, щоб запобігти страйкові чи припинити його, примусити робітників відмовитися від висунутих ними вимог щодо поліпшення умов праці, підвищення заробітної плати тощо. Одна з форм класової боротьби буржуазії проти робітничого класу.
ЛОКАЦІЯ (лат. locatio – розміщення, розподіл, від loco – розміщую) – виявлення об'єкта розвідування і визначення його місцеположення.
ЛОКАЯТА (санскр.) – те саме, що й *чарвака.*
ЛОКВА (кит.) – вічнозелена деревна рослина родини розових. Має кисло-солодкі їстівні плоди. В СРСР вирощують на Чорноморському узбережжі Кавказу. Інша назва – *японська мушмула*.
ЛОКО (від лат. loco – на місці) – 1) Ціна товару, визначена за місцем перебування його (без урахування доставки). 2) Операція з іноземною валютою або цінними паперами, розрахунок за якою провадять готівкою на тій самій *біржі,* де було здійснено її.
ЛОКОМОБІЛЬ (франц. locomobile, від лат. locus – місце і mobilis – рухомий) – пересувний або стаціонарний паросиловий агрегат, в якому об'єднано паровий котел, парову машину й допоміжні пристрої.
ЛОКОМОТИВ (франц. locomotive, від лат. locus – місце і motio – рух) – самохідна машина, що рухається по рейкових коліях, пересуваючи поїзди або окремі вагони.
ЛОКОМОЦІЯ (від лат. locus – місце і motio – рух) – сукупність рухів, за допомогою яких людина й тварина переміщуються в просторі.
ЛОКСОДРОМІЯ, **ЛОКСОДРОМА** (від грец. λοξός – косий і δρόμος – біг, шлях) – лінія, що лежить на якійсь поверхні обертання (напр., поверхні земної кулі) і перетинає всі меридіани цієї поверхні під постійним кутом. По Л. земної кулі рухається пароплав або літак, якщо він не змінює свого курсу. Інша назва – *локсодромна спіраль*.
ЛОКУС (від лат. locus – місце) – 1) Місцезнаходження чого-небудь (напр., Л. *некрозу*). 2) Л. *хромосоми* – ділянка *хромосоми,* в якій міститься певний спадковий фактор *(ген*).
ЛОЛАРДИ (англ. lollards, від голл. lollaerd – той, що мимрить молитви, псалми) – в Англії, Нідерландах, Німеччині учасники антикатолицького селянсько-плебейського руху 14 – 15 ст., що передував *Реформації.*
ЛОМАС (ісп. lomas, букв. – пагорби) – тип пустельної рослинності в Південній Америці на узбережжі Тихого океану. Взимку використовують як пасовиська.
ЛОМБАРД – кредитна установа, що надає населенню позички за певний процент під заставу цінних речей; приймає також (за плату) на зберігання деякі предмети домашнього вжитку. Від назви італійської провінції Ломбардія, де вони вперше були створені.
ЛОНГЕТ (франц. longuet, букв. – видовжений) – пов'язка з гіпсу, яка забезпечує нерухомість зламаних кісток кінцівок.
ЛОНЖА (від франц. longe – аркан, мотузок) – 1) Довгий мотузок, на якому запускають по колу авіамоделі. 2) Канат, прикріплюваний акробатами, для безпеки при стрибках, виконанні фігур під куполом цирку тощо. 3) Те саме, що й *корда.*
ЛОНЖЕРОН (франц. longeron, від longer – проходити вздовж) – 1) Балка, що проходить уздовж крила літака і надає йому міцності. 2) Поздовжня балка рами автомобіля.

ЛОРД (англ. lord, від староангл. hlaford – охоронець, захисник хліба) – 1) За середньовіччя в Англії великий *феодал.* Пізніше спадковий титул представників англійського вищого дворянства. 2) Титул, пов'язаний з деякими високими офіційними посадами у Великобританії (напр., *лорд-канилер*).
ЛОРД-КАНЦЛЕР (англ. Lord Chancellor) – у Великобританії одна з найвищих службових осіб, член кабінету міністрів, міністр юстиції, голова верховного суду, президент палати лордів.
ЛОРД-МЕР (англ. Lord mayor) – міський голова в Лондоні та ряді інших великих міст Великобританії.
ЛОРИС, **ЛОРІ** (англ. loris, від лат. luridus – блідо-жовтий) – рід напівмавп родини лорисових. Живуть у тропічних лісах Південно-Східної Азії.
ЛОРІ (англ. lory, з малайського luri) – 1) Рід папуг родини лорієвих. Поширені на Новій Гвінеї, Молуккських та інших островах. Л. добре наслідують звуки людської мови. 2) Див. *Лорис.*
ЛОРНЕТ (франц. lorgnette, від lorgner – позирати нишком) – складані окуляри з ручкою.
ЛОРО, **ЛОРО-КОНТО** (італ. loro conto, букв. – їхній рахунок) – рахунок, відкритий банком своєму кореспондентові для внесення сум, що надходять на його користь. З цього рахунку провадять платежі за дорученням банку-кореспондента.
ЛОТ [1] (голл. lood) – 1) Прилад для вимірювання глибини моря, ріки тощо.
ЛОТ [2] (нім. Lot) – неметрична одиниця маси (ваги) в Австрії (17,5 *г*) Данії (15,3 *г*), Росії (12,8 *г*), користувалися до 1918 р., тобто до запровадження метричних мір.
ЛОТЕРЕЯ (італ. lotteria, від lotto – частина, частка) – форма залучення коштів населення через продаж лотерейних білетів; частина виручених за них коштів розігрується у вигляді речових або грошових виграшів.
ЛОТ-ЛІНЬ (голл. loodlijn) – тонкий трос (лінь) прив'язаний до гирі ручного *лота.*
ЛОТО (франц. loto, від італ. lotto – частка) – 1) Групова гра. 2) *Спортивне* Л. – в СРСР масова гра, збір від реалізації карток якої використовують для створення спортивних споруд, частина коштів йде на сплату виграшів.
ЛОТОС (грец. λωτός) – рід водяних багаторічних трав'янистих рослин родини лататтєвих. Мають великі красиві квітки. Л. горіхоносний культивують заради їстівних кореневищ і насіння.
ЛОУРЕНСІЙ – штучно одержаний радіоактивний хімічний елемент, символ Lr, ат. н. 103; належить до *актиноїдів.* Від прізвища американського фізика Е.-О. Лоуренса.
ЛОЦІЯ (від голл. loodsen – вести корабель) – 1) Один з розділів науки про судноводіння, що детально вивчає океани, моря, річки відповідно до потреб судноплавства. 2) Книга, в якій детально описано особливості моря, берега, підходи до портів, напрями й швидкості течій, характеристики рельєфу дна тощо.
ЛОЦМАН (голл. loodsman) – особа, добре знайома з умовами плавання в певному районі моря, річки, порту тощо. В обов'язки Л. входить проводження суден у межах цього району.
ЛОЯЛЬНИЙ (від франц. loyal – вірний, чесний) – 1) Той, що тримається у межах законності, іноді тільки зовнішньо, формально. 2) Той, що нейтрально ставиться до когось, чогось.
ЛУБРИКАТОР (від лат. lubrico – роблю слизьким) – прилад для автоматичного мащення під тиском тертьових поверхонь машин і механізмів.
ЛУДДИТИ (англ. Luddites) – учасники стихійних робітничих виступів в Англії у 2-й половині 18 – на початку 19 ст. проти запровадження в промисловості машин, що витісняли ручну працю й збільшували кількість безробітних. Назва, ймовірно, походить від імені ремісника Н. Лудда, який зруйнував свій в'язальний верстат на знак протесту проти сваволі хазяїна.
ЛУДЛОВ – набірна рядковідливна великокегельна машина з ручним набором *матриць.* Від прізвища американського конструктора В.-І. Лудлова.

ЛУЇ, ЛУЇДОР (франц. louis d’or, букв. – золотий луї, від Louis – Людовик) – золота 20-франкова французька монета 17 – 18 ст.
ЛУКУЛЛІВ бенкет – розкішний, коштовний обід. Від імені римського магната Лукулла (1 ст. до н. е.), що вславився марнотратством.
ЛУМП (від англ. lump – грудка) – цукор-пісок невисокої якості, одержаний з відходів рафінадного виробництва.
ЛУМПЕН-ПРОЛЕТАРІАТ – див. *Люмпен-пролетаріат.*
ЛУНАТИЗМ (від лат. luna – Місяць) – те саме, що й *сомнамбулізм.* Назва походить від неправильних уявлень про вплив місячного світла на людину.
ЛУПА (франц. loupe, букв. – наріст) – прилад (збиральна лінза або система лінз) для розглядання дрібних деталей.
ЛУПЕРКАЛІЇ (лат. Lupercalia) – давньоримські свята на честь бога полів і землеробства Фавна, який нібито захищав отари й стада худоби.
ЛУПУЛІН (від лат. lupulus – хміль) – залозки суплідь хмелю, а також *секрет* [2] цих залозок. Застосовують у пивоварній промисловості.
ЛЮВЕРС (голл. leuwers, множ.) – круглий отвір у парусі, тенті тощо для протягування вірьовки, щоб закріпити їх.
ЛЮГЕР – див. *Логер.*
ЛЮЕС (від лат. lues – зараза) – те саме, що й *сифіліс.*
ЛЮЇЗИТ – органічна сполука миш’яку, безбарвна рідина. Стійка отруйна речовина шкіро-наривної і загально-отруйної дії. Від прізвища американського хіміка А. Льюїса.
ЛЮК (голл. luik) – виріз, отвір у палубах корабля, у танку, підлозі сцени, стінках парового котла тощо, а також кришка, що прикриває цей отвір.
ЛЮКС [1] (від лат. lux – світло) – одиниця освітленості. 1 *лк* – освітленість, створювана світловим потоком в 1 *люмен,* рівномірно розподіленим на площині 1 $м^2$. 1 *лк* дорівнює 0,0001 *фота.*
ЛЮКС [2] (франц. luxe – розкіш, від лат. luxus – пишність) – позначення розкішно обладнаних магазинів, номерів у готелях, купе в поїздах, кают на суднах, найвищого гатунку товарів тощо.
ЛЮКСМЕТР (від лат. lux – світло і *...метр*) – прилад для вимірювання освітленості в *люксах.*
ЛЮМБАГО (лат. lumbago, від lumbus – поперек) – сильний біль, що раптово виникає в попереку при захворюваннях м’язів і нервів.
ЛЮМЕН (від лат. lumen – світло) – одиниця світлового потоку. 1 *лм* випромінюється в тілесному куті в 1 *стерадіан* точковим джерелом світла, сила світла якого становить і *канделу.*
ЛЮМЕНОМЕТР (від лат. lumen – світло і *...метр*) – прилад для вимірювання світлового потоку в *люменах.*
ЛЮМІНАЛ (від лат. lumen – світло) – те саме, що й *фенобарбітал.*
ЛЮМІНЕСЦЕНЦІЯ (від лат. lumen – світло і ...escentia – суфікс, що означає слабку дію) – свічення речовин, не пов’язане з тепловими випромінюваннями (холодне свічення). Виникає внаслідок опромінення речовини світлом, іонізуючим промінням, проходження крізь неї електричного струму тощо. Інша назва – *холодне світло*.
ЛЮМІНОГРАФІЯ (від лат. lumen – світло і *...графія*) – спосіб виготовлення копій малюнків або тексту з застосуванням світних речовин, нанесених на картон, на який укладають відтворюваний оригінал і фотоматеріал.
ЛЮМІНОФОРИ (від лат. lumen – світло і *...фор*) – речовини, здатні до *люмінесценції.*
ЛЮМІТАЙП (від лат. lumen – світло і англ. tipe – відбиток) – електронна одноапаратна буквопроекціююча логічна машина; забезпечує одержання фотонабору шрифтами *кегля* 5 – 28 *пунктів* форматом до 10 *квадратів.*

ЛЮМПЕН-ПРОЛЕТАРІАТ, **ЛУМПЕН-ПРОЛЕТАРІАТ** (нім. Lumpen-proletariat, від Lumpen – лахміття) – в класово антагоністичному суспільстві декласовані елементи (жебраки, волоцюги, злодії тощо).

ЛЮНЕТ (франц. lunette, зменш. від lune – Місяць) – 1) Пристрій у металорізних верстатах для додаткового підтримування при обробці тонких і довгих заготовок. 2) *архіт.* Отвір у стіні під розпалубкою склепіння. 3) *військ.* Відкрите укріплення на полі. 4) Зорова труба, *телескоп.*

ЛЮПОЗОРІЙ – медичний заклад, який здійснює профілактику, лікування та вивчення *люпусу.*

ЛЮПУС (від лат. lupus – вовк) – хронічне захворювання шкіри; переважно спричинюється туберкульозною паличкою. Інша назва – *вовчак*.

ЛЮСТРАЦІЇ [1] (польс. lustracja – перевірка, від лат. lustrum – податний або фіскальний період) – періодичні описи державних маєтностей з метою визначення їхньої прибутковості. Провадилися з 1562 р. до кінця 18 ст. в Польщі, а в 1778 – 1876 рр. російським урядом у Литві, Білорусії, на Правобережній Україні.

ЛЮСТРАЦІЇ [2] (від лат. lustratio – очищення шляхом жертвоприносин) – релігійно-містичні обряди, які, за уявленням віруючих, охороняють від хвороб та інших бід.

ЛЮСТРИН (франц. lustrine) – тонка вовняна або напіввовняна глянсувата тканина.

ЛЮТЕРАНСТВО – один з основних напрямів *протестантизму,* що виник у 16 ст. в Німеччині на основі вчення М. Лютера (звідси й назва). Головним у віровченні Л. є положення про виправдання вірою й про спасіння через особисту віру (без посередництва церкви).

ЛЮТЕЦІЙ – хімічний елемент, символ Lu, ат. н. 71; блискучий метал, належить до *лантаноїдів.* Від латинської назви Парижа – Лютеція.

ЛЮТНЯ (італ. liuto, від араб. аль'уд – дерево) – струнний щипковий музичний інструмент.

ЛЮФА (нім. Luffa, з араб.) – рід однорічних трав'янистих рослин. Поширені у тропіках і субтропіках Африки та Азії. Молоді плоди їстівні, із старих виготовляють мочалки, літні капелюхи тощо. 2 види культивують.

ЛЮФТПАУЗА (нім. Luftpause, букв. – повітряна *пауза*) – невелика, ледь помітна перерва у звучанні під час виконання музичного твору.

ЛЮЦЕРНА (нім. Luzerne, франц. luzerne) – рід трав'янистих рослин родини борових. Поширені в Європі, Азії, Північній Америці. Цінна кормова культура.

ЛЮЦИФЕР, **ЛЮЦИПЕР** (лат. lucifer, букв. – носій світла, від lux – світло і fero – несу) – в християнській міфології – сатана, володар пекла й зла.

ЛЯ (лат. la) – шостий ступінь основного музичного звукоряду.

ЛЯКРОС (франц. la crosse, букв. – ціпок, ключка) – національна канадська спортивна командна гра з м'ячем і ракеткою-ключкою.

ЛЯН – 1) Одна з вагових одиниць Китайської Народної Республіки (31,2 *г*). 2) Грошова одиниця Китаю до 1933 р.

ЛЯПІС (від лат. lapis – камінь) – азотнокисле срібло. Застосовують для виготовлення фотоматеріалів, дзеркал тощо; в медицині – протимікробний і припікальний засіб.

ЛЯПІС-ЛАЗУР (від лат. lapis – камінь і lazur – лазур) – те саме, що й *лазурит.*

ЛЯПСУС (від лат. lapsus – падіння, помилка) – прикра помилка, недогляд в усній мові або на письмі через неуважність, поспішність або забутливість.

ЛЯРД (англ. lard) – топлене свиняче сало.

ЛЯСЕ (франц. lace, від lacer – шнурувати) – 1) Закладка у книзі – тасьма, яку приклеюють у верхній частині корінця книги і вводять у середину книжкового блока. 2) Листок паперу, що його вкладає в книгу видавництво або книготорговельна організація, повідомляючи про книги, які готуються до випуску або надійшли у продаж.

ЛЯТЕКС – див. *Латекс.*

ЛЬЄ (франц. lieue, від лат. leuga, leuva) – старовинна французька одиниця відстані (4,444 *км,* або 5,555 *км*), яка становить 1/25° або 1/20° дуги земного меридіана.
ЛЬЯНОС, **ЛЬЯНОСИ** (ісп. llanos, букв. – рівнини) – тип тропічного лісостепу (саван) у межах Венесуели і Колумбії. Використовують як пасовиська.

МА (сір.) – в міфології багатьох давніх народів Малої Азії богиня землі й родючості.
МААР (нім. Maar – кратер згаслого вулкану) – лійкоподібна або циліндрична западина на земній поверхні, утворена внаслідок вулканічних вивержень без впливу *магми.*
МАВЗОЛЕЙ (грец. Μαυσώλειον) – монументальна поховальна споруда. Від назви гробниці карійського царя Мавсола в Галікарнасі (4 ст. до н. е., Мала Азія).
МАВР (грец. Μαύρος) – 1) Застаріла назва представника корінного населення історичної області в Північній Африці – Мавританії. 2) Після завоювання Північної Африки арабами (8 ст.) і появи їх на Піренейському півострові назва всіх завойовників, що прийшли з Північної Африки.
МАВРІТАНСЬКИЙ СТИЛЬ – архітектурний *стиль,* що його створили араби й маври в 7 – 15 ст. Характерні риси: підковоподібні *арки,* сталактитові прикраси, строкате ліплення й різьблення. Від назви історичної області Північної Африки – Мавританія.
МАГ (грец. μάγος, з перс. магуш – чаклун) – 1) Жрець у Стародавньому Ірані і деяких сусідніх країнах. 2) Переносно – чаклун, віщун, чудодій.
МАГАЗИН (нім. Magazin, від араб. махазін – комори) – 1) Крамниця. 2) Склад для зберігання чого-небудь. 3) Коробка, трубка тощо для однорідних предметів у механізмі або приладі.
МАГАРАДЖА, **МАХАРАДЖА** (санскр. – великий володар) – титул князя високого рангу в Індії. Існував до ліквідації князівств (1956 р.).
МАГІСТР (від лат. magister – начальник, вчитель) – 1) У Стародавньому Римі титул деяких службовців. 2) У Візантії високий придворний титул. 3) У Західній Європі голова середньовічного духовно-лицарського ордену. 4) В дореволюційній Росії, Англії і США вчений ступінь. 5) В Західній Європі за середньовіччя викладач гуманітарних наук.
МАГІСТРАЛЬ (від лат. magistralis – головний) – 1) Головний напрям, основна лінія у шляхах сполучення. 2) Головний кабель або головна труба в системі електричної, телеграфної, телефонної, газової, водопровідної мережі. 3) Широка міська вулиця.
МАГІСТРАНТ (лат. magistrandus, від magistro – навчаю) – особа, що склала екзамени на звання *магістра,* але не захистила магістерської *дисертації.*
МАГІСТРАТ (лат. magistrate) – 1) У Стародавньому Римі державна посада, представник влади. 2) В Литві, Польщі й на Україні 15 – 19 ст. орган міського управління, що здійснював адміністративно-судові функції. 4) В деяких буржуазних країнах міське управління *(муніципалітет*). 5) У Великобританії і Франції суддя. 6) У США сукупність усіх державних урядовців, у т. ч. судових.
МАГІСТРАТУРА (лат. magistratura) – 1) У Стародавньому Римі – почесні державні посади і сукупність осіб, що їх посідали. 2) У сучасних буржуазних країнах загальна назва судових посад.
МАГІЧНИЙ (грец. μαγικός) – 1) Той, що стосується *магії.* 2) Чудодійний, чарівний. 3) М. *квадрат* – квадратна таблиця, складена з n^2 чисел, що дають у сумі по кожному стовпцю, кожному рядку і двох діагоналях одне й те саме число, що дорівнює $n\ (n^2 + 1)\ /2$, де n – кількість рядків (стовпців). 4) *М-і ядра* – атомні ядра, що містять 2, 8, 20, 28, 50, 82, 126 *протонів* або *нейтронів.* Основні властивості цих ядер такі: підвищена стійкість, більша кількість, ніж в інших ядрах, *ізотопів* та *ізотонів.*
МАГІЯ (від грец. μαγεία – ворожба) – обряди, пов'язані з чаклунством, віщуванням, вірою в «уміння» людини викликати надприродні явища. З М. пов'язані найрізноманітніші забобони й повір'я, які є складовою частиною всіх релігійних вірувань.
МАГМА (від грец. μάγμα – густа мазь) – природна розплавлена силікатна маса з домішкою летких речовин, що утворюється в глибинних зонах Землі. При охолодженні як на глибині, так і після виливу через *вулкани* на земну поверхню, вона твердіє, утворюючи магматичні породи.
МАГНАТ (від лат. magnatus – багата, знатна людина) – 1) В ряді країн Західної Європи, зокрема в Польщі й Угорщині, за феодалізму великі землевласники, аристократична

верхівка класу феодалів. 2) Переносно – великий капіталіст, глава монополії (напр., фінансовий магнат).

МАГНЕЗИТ (від грец. Μαγνήσιος – магнесійський) – мінерал класу карбонатів, білого, сіруватого, жовтуватого кольору. Використовують для виготовлення вогнетривів, магнезіального цементу, одержання солей магнію тощо.

МАГНЕЗІЯ – окис *магнію;* білий порошок. Застосовують у медициніу виробництві вогнетривів, магнезіального цементу, будівельних матеріалів. Від назви давньогрецького м. Магнесії.

МАГНЕСИН [від грец. μάγνης – *магніт* і σΰγ (χρονος) – одночасний] – Пристрій для керування механізмами на віддалі та передавання показань вимірювальних приладів.

МАГНЕТИЗМ (від грец. Μαγνήτης – магнесійський) – сукупність властивостей і явищ (притягування, відштовхування тощо), яка виявляється у взаємодії між електричними струмами, між струмами і магнітами, мікрочастинками *(електронами, протонами, нейтронами*).

МАГНЕТИКИ [від грец. μάγνης (μάγνητος) – магніт] – тіла, що намагнічуються в магнітному полі, тобто навколо них утворюється додаткове магнітне поле.

МАГНЕТИТ (від грец. Μαγνήτης – магнесійський) – мінерал класу окисів та гідроокисів, чорний з металевим блиском. Цінна залізна руда.

МАГНЕТО [франц. magneto, від грец. μάγνης (μάγνητος) – *магніт*] – магнітоелектричний генератор змінного струму для запалювання від іскри робочої суміші в двигунах внутрішнього згоряння.

МАГНЕТОДІЕЛЕКТРИКИ [від грец. μάγνης (μάγνητος) – *магніт* і *діелектрики*] – речовини (суміш феромагнітних порошків з діелектриками), спресовані під великими тиском і при високій температурі у монолітну масу. Застосовують для виготовлення осердь котушок і магнітопроводів.

МАГНЕТОН [від грец. μάγνης (μάγνητος) – *магніт*] – одиниця виміру магнітного моменту, застосовувана в атомній і ядерній фізиці.

МАГНЕТОХІМІЯ [від грец. μάγνης (μάγνητος) – *магніт* і *хімія*] – розділ фізичної хімії, який вивчає залежність магнітних властивостей речовин від їхньої хімічної будови, вплив магнітних явищ на *кінетику* хімічних реакцій.

МАГНЕТРОН [від грец. μάγνης – *магніт* і *(елек*) *трон*] – двоелектрод- на електронна лампа, що працює в полі електромагніту або постійного магніту. М. застосовують як потужний генератор надвисокочастотних коливань.

МАГНІЙ (від грец. μάγνης – *магніт*) – хімічний елемент, символ Mg, ат. н. 12; легкий сріблясто-білий метал. Застосовують для виготовлення легких сплавів, одержання важковідновлюваних металів *(ванадію, титану, урану* тощо), для освітлювальних і запальних ракет тощо.

МАГНІТ [грец. μάγνης (μάγνητος), від μαγνητις (λίθος) – магнесійський (камінь)] – намагнічене тіло (здебільшого із сталі або спеціального сплаву), що утворює магнітне поле.

МАГНІТНИЙ – той, що стосується *магніту* і дає властивості магніту; *м-а антена* – приймальна антена у вигляді дротової котушки на стрижневому осерді з магнітного матеріалу, звичайно *фериту; м-а гідродинаміка* – див. *Магнітогідродинаміка; м-а дефектоскопія* – сукупність методів виявлення прихованих *дефектів* у феромагнітних матеріалах і виробах; *м-а індукція* – фізична величина, що характеризує діяння магнітного поля в речовині на електричний струм; *м-а насиченість* – стан *феромагнетики,* який характеризується найбільшою намагніченістю; *м-а аномалія* – місцеві відхилення від правильного розподілу елементів земного магнетизму; *м-е поле* – простір, у якому виявляється діяння магнітних сил.

МАГНІТО... [від грец. μάγνης (μάγνητος) – магніт] – у складних словах відповідає поняттю «магнітні явища».

МАГНІТОБІОЛОГІЯ (від *магніто...* й *біологія*) – розділ біології, що вивчає вплив магнітного поля на біологічні об'єкти.
МАГНІТОГІДРОДИНАМІКА, **МАГНІТНА ГІДРОДИНАМІКА** (від *магніто...* і *гідродинаміка*) – розділ фізики, що вивчає взаємодію рідких металів, *плазми* з електромагнітним полем.
МАГНІТОГРАМА (від *магніто...* і *...грама*) – графічний запис змін у часі магнітного поля Землі, що його одержують за допомогою *магнітографа.*
МАГНІТОГРАФ (від *магніто...* і *...граф*) – прилад, який автоматично й неперервно реєструє числові характеристики магнітного поля Землі.
МАГНІТОЛА [від *магніто (фон*) і *(радіо*) *ла*] – об'єднані в одному футлярі радіоприймач і *магнітофон.*
МАГНІТОМЕТР (від *магніто...* і *...метр*) – прилад для вимірювання напруженості магнітного поля та інших магнітних величин, зокрема магнітних характеристик матеріалів.
МАГНІТОМЕТРІЯ (від *магніто...* і *...метрія*) – сукупність методів вимірювання характеристик магнітного поля.
МАГНІТООПТИКА (від *магніто...* і *оптика*) – розділ оптики, в якому вивчають вплив магнітного поля на випромінювання, поширення й поглинання світла.
МАГНІТОПАУЗА (від *магніто...* і *пауза*) – межа *магнітосфери* Землі, тобто межа між земним і міжпланетним магнітними полями.
МАГНІТОРІУМ – прилад, за допомогою якого досліджують магнітне поле Землі.
МАГНІТОСТАТИЧНЕ поле (від *магніто...* і грец. στατός – нерухомий) – магнітне поле нерухомих постійних магнітів.
МАГНІТОСТРИКЦІЯ (від *магніто...* і лат. strictio – натягування) – зміна форми або розмірів тіл (з нікелю, нікелевого фериту тощо) при намагнічуванні й розмагнічуванні їх.
МАГНІТОСФЕРА (від *магніто...* і *сфера*) – магнітна оболонка Землі чи якоїсь іншої планети.
МАГНІТОФОН (від *магніто...* і *...фон*) – радіотехнічний апарат для магнітного записування звуку (здебільшого на магнітну стрічку) та його відтворювання.
МАГНОЛІТ [від *магне (зит*) і *...літ*] – те саме, що й *ксилоліт.*
МАГНОЛІЯ – рід деревних та кущових рослин. З квіток, листя та молодих гілок добувають ефірну олію. Препарат, виготовлений з листя, використовують у медицині для зниження кров'яного тиску. Від прізвища французького ботаніка 17 ст. Магноля.
МАГО (франц. magot) – вид вузьконосих, безхвостих мавп роду *макак.* Поширений у Південно-Західній Африці, Європі та біля Гібралтару. М. легко приручаються та піддаються дресируванню.
МАГОМЕТАНСТВО – те саме, що й *іслам.*
МАДАМ (франц. madame, букв. – моя пані) – форма звертання до одруженої жінки у Франції та деяких інших країнах; вживається здебільшого з прізвищем.
МАДАПОЛАМ – бавовняна тканина. Від назви селища Мадаполама в Індії.
МАДЕМУАЗЕЛЬ (франц. mademoiselle, букв. – моя дівчина) – форма звертання до дівчини у Франції та деяких інших країнах; вживається здебільшого з прізвищем.
МАДІЯ (ісп. madi, з індіан.) – рід однорічних трав'янистих рослин родини складноцвітих. Розводять у Чилі, Каліфорнії, Європі. Цінна олійна рослина.
МАДЛЕНСЬКА КУЛЬТУРА – найпізніша палеолітична культура, поширена в південно-західних районах Європи. Від назви печерної стоянки Ла-Мадлен у Франції, де було проведено перші розкопки.
МАДОННА (від італ. madonna – моя пані; богородиця) – 1) У католицькій релігії назва «богородиці», а також її зображень в образотворчому мистецтві. 2) Застаріле звертання до заміжньої жінки в Італії.

МАДРИГАЛ (франц. madrigal, з італ. madrigale) – 1) Спочатку італійська пісня; пізніше – невеликий ліричний вірш з комплементом жінці. 2) Світський музично-поетичний жанр доби Відродження.
МАЕСТОЗО (італ. maestoso, букв. – величний) – *муз.* величний, урочистий характер виконання.
МАЕСТРО (італ. maestro, букв. – вчитель, майстер) – почесна назва видатних діячів у різних галузях мистецтва, переважно в італійців.
МАЖОР (франц. majeur, від італ. maggiore – більший) – 1) Музичний лад, стійкі звуки якого (I, III, V ступені) утворюють великий (мажорний) тризвук. 2) Переносно – бадьорий, радісний настрій.
МАЖОРДОМ, МАЙОРДОМ (франц. majordome, від лат. major – старший і domus – дім) – 1) Вища службова особа у Франкській державі (кінець 5 – середина 8 ст.). 2) За середньовіччя управитель королівського двору. 3) Старший лакей, дворецький.
МАЖОРИТАРНИЙ (франц. majoritaire, від majorite – більшість) – той, що належить до більшості, заснований на більшості; *м-а виборча система* – система виборів до представницьких органів у буржуазних державах, за якою враховуються лише голоси, подані за кандидата (або за список кандидатів партії), що дістав більшість голосів по виборчому округу на відміну від пропорційної виборчої системи (див. *Пропорційний*). Ця система зовсім позбавляє представництва ті партії, які дістали меншу кількість голосів, і не відображає дійсного співвідношення класових сил у країні.
МАЖОРНИЙ (франц. majeur, від італ. maggiore – більший, старший, вищий) – 1) *муз.* Той, що стосується *мажору.* 2) Переносно – бадьорий, радісний.
МАЗАР (араб.) – місце, яке мусульмани вшановують як святе; здебільшого гробниця або могила із зведеною над нею спорудою.
МАЗДАЇЗМ, МАЗДЕЇЗМ – стародавня релігія, поширена в 1-му тис. до н. е. в Мідії, Персії. За віровченням М., божественне начало (бог Мазда, або Ахурамазда, звідси й назва) веде боротьбу із злим началом (Аріман) за панування над світом й душами людей.
МАЗДАКІЗМ – 1) Народний, головним чином селянський, рух в Ірані в 488 – 528 рр. проти аристократії та вищого духівництва, за знищення майнової нерівності, відродження сільської громади і спільного користування землею тощо. Названий за ім’ям керівника руху, глави релігійної секти Маздака. 2) Релігійно-філософське вчення, поширене в ряді країн Азії в 5 – 12 ст.
МАЗЕР (англ. maser, скор. від microwave amplification by stimulated emission of radiation – підсилення мікрохвиль за допомогою індукованого випромінювання) – прилад, за допомогою якого генерують (одержують) або підсилюють радіохвилі надвисокої частоти.
МАЗУРКА (польс. mazurek – мазовецький танок) – 1) Польський народний танок. 2) Музичний твір у ритмі й характері цього танцю. МАЇС (ісп. maiz) – однорічна зернова рослина родини злакових; важлива кормова та продовольча культура. Інша назва – *кукурудза*.
МАЙОЛІКА (італ. maiolica) – вироби декоративно-ужиткового мистецтва з кольорової випаленої глини, вкриті поливою. Від назви о. Майорка (Мальорка) в Середземному морі.
МАЙОНЕЗ (франц. mayonnaise) – 1) Соус з яєчних жовтків, олії, оцту, солі й прянощів. 2) Заправлена М. холодна страва з м’яса, риби, птиці, дичини тощо.
МАЙОР (ісп. mayor, від лат. major – старший, вищий) – 1) Офіцерський чин у більшості армій країн світу. 2) Військове звання офіцерів Радянської Армії – перше із звань старших офіцерів (з 1935 р.). Серед генеральських звань в СРСР та в арміях ряду інших країн є звання генерал-майор.
МАЙОРАН (італ. maiorana, від лат. amaracus) – багаторічна трав’яниста або напівкущова рослина родини губоцвітих. Дико росте в Північній Африці і Південній Азії. Культивують як ефіроолійну й пряну рослину. Застосовують у народній медицині.

МАЙОРАТ (лат. majoratus, від major – старший) – 1) У феодальному і буржуазному праві порядок спадкування нерухомого майна (найчастіше землі), за яким воно передається старшому в роді, сім’ї. 2) Маєток, що передається на основі майорату.
МАЙОРДОМ – див. *Мажордом.*
МАЙОРИЗУВАТИ (нім. majorisieren, від лат. major – більший) – використати більшість голосів для відхилення пропозицій меншості (напр., у парламенті).
МАЙЯ [1] (санскр.) – 1) В індійській міфології богиня обману. 2) У ведичній релігії Стародавньої Індії – магічна, божественна сила, надчуттєва здатність творити чудеса. 3) У філософії *брахманізму* – обманна видимість чуттєвої різноманітності фізичних речей, ілюзія реального світу, що нібито приховує справжню духовну сутність буття. 4) У *буддизмі* – ім’я матері Будди.
МАЙЯ [2] (лат. Maja, з грец. Μαία) – 1) В давньогрецькій і давньоримській міфології старша з *Плеяд.* 2) Назва одного з *астероїдів,* одна з шести яскравих зір зоряного скупчення Плеяди.
МАКАК (мовою банту макаокоо – мавпа) – рід вузьконосих мавп родини мартишкових. Поширені в Південно-Східній Азії, Африці та на крайньому Півдні Європи. Використовують як піддослідних тварин для медичних експериментів.
МАКАМ (араб.) – музичний лад у професіональній музиці арабів та іранців.
МАКАМА (від араб. макаме – зустріч) – жанр класичної арабської прози – коротке римоване гумористично-сатиричне оповідання; римована проза.
МАКАРОНІЗМ (від італ. maccheroni – макарони) – 1) Запозичені зі збереженням граматичних форм іноземні слова. 2) Слово (або вислів) з іноземної мови, включене письменником у речення з неминучим спотворенням звукової форми включеного й наданням йому гротескного характеру. 3) Переносно – надмірне вживання на письмі та в розмові іноземних слів і форм.
МАКАРОНІЧНИЙ СТИЛЬ – жартівливий літературний стиль, у якому змішуються слова і речення різних мов. Напр.: Енеус постер магнус панус і славний Троянорум князь (І. Котляревський «Енеїда»). Див. *Макаронізм.*
МАКВІС (від франц. maquis – чагарник, гущавина) – зарості вічнозелених чагарників і невисоких дерез, характерні для країн Середземномор’я.
МАКЕТ (від франц. maquette – модель, ескіз) – 1) Просторове зображення, модель будь-чого (виробу, споруди, декорації тощо), звичайно в зменшених розмірах. 2) У поліграфії – взірець книги, журналу, попередньо виготовлений для точного розміщення тексту та ілюстрацій.
МАКІ (франц. mequis) – французькі партизани, учасники Руху Опору, які боролися в 1940 – 44 рр. проти німецько-фашистських окупантів та їхніх прислужників. Від назви заростей вічнозеленого чагарника *(маквісу*), в якому часто переховувалися партизани.
МАКІАВЕЛЛІЗМ – політика, яка здійснюється підступними методами, не гребує нічим заради досягнення мети. Від імені політичного діяча Флорентійської республіки Н. Макіавеллі.
МАКІМОНО (япон.) – малюнок на папері або шовку, що зображує якийсь історичний або релігійний сюжет, з пояснювальним написом; найстаріша форма ілюстрованої книги в Японії та Китаї (з 11 ст.).
МАКІНТОШ (англ. mackintosh) – плащ з непромокальної прогумованої тканини. Від прізвища винахідника прогумованої тканини шотландського хіміка Ч. Макінтоша.
МАКІЯ (італ. macchia) – див. *Маквіс.*
МАККАРТИЗМ – реакційна течія в політичному житті США початку 50-х років 20 сторіччя, спрямована на придушення демократичного і робітничого руху в країні та розпалювання війни проти соціалістичних країн. Пов’язана з діяльністю сенатора Дж. Маккарті.
МАКЛЕР (нім. Makler, з голл. makelaar) – професіональний посередник при укладанні торговельних і біржових угод у капіталістичних країнах. Див. також *Брокер.*

МАКЛЮРА – рід дерев'янистих рослин родини шовковицевих. Батьківщина – Північна Америка. В СРСР вирощують як декоративні рослини. З деревини видобувають оранжеву фарбу. Від прізвища американського вченого В. Маклура.
МАКОМ (тадж., узб.) – музичний лад у традиційній професіональній музиці таджиків та узбеків. 2) Музичний твір, заснований на ладах маком.
МАКРЕЛЬ (голл. makrell) – те саме, що й *скумбрія.*
МАКРО... (від грец. μακρός – великий, довгий) – у складних словах відповідає поняттям «великий», «довгий».
МАКРОГЛІЯ (від *макро...* і грец. γλία – клей) – один з видів нервової тканини тваринних організмів, складова частина *невроглії.* Виконув опорну та живильну функції.
МАКРОГРАФІЯ (від *макро...* і *...графія*) – метод дослідження поверхні металу за допомогою фотографій чи малюнків у натуральну величину або трохи збільшених.
МАКРОЕВОЛЮЦІЯ (від *макро...* і *еволюція*) – процес еволюції організмів всередині роду, родини та інших систематичних категорій, вищих, ніж вид.
МАКРОЕКОНОМІКА (від *макро...* і *економіка*) – економічна наука, що вивчає взаємозв'язки і пропорції розвитку народного господарства в цілому і окремих його галузей. Це дає можливість уявити загальну картину, основні тенденції, напрями економічного розвитку країни.
МАКРОКЕФАЛ – див. *Макроцефал.*
МАКРОКЕФАЛІЯ – див. *Макроцефалія.*
МАКРОКІНЕТИКА (від *макро...* і *кінетика*) – розділ хімічної кінетики, що вивчає вплив процесів переносу речовини і тепла на швидкість хімічних реакцій.
МАКРОКЛІМАТ (від *макро...* і *клімат*) – клімат великого географічного регіону, зони, області або навіть усієї Землі, в його основних рисах.
МАКРОЛІТИ (від *макро...* і *...літ*) – великі за розмірами, здебільшого прикріплювані до дерев'яних або кістяних держаків, кам'яні знаряддя (долота, свердла, сокири), що їх застосовували люди за *мезоліту* й *неоліту.*
МАКРОМОЛЕКУЛА (від *макро...* і *молекула*) – велика молекула, молекула *полімера.* Побудована за принципом повторених від сотень до мільйонів структурних одиниць – мономерних ланок (груп). М. одержують за методами *полімеризації* і *поліконденсації.*
МАКРОПОДИ (від *макро...* і *...поди*) – рід тропічних і субтропічних риб підряду лабіринтових; деякі види розводять в *акваріумах.* Трапляються у воді на рисових полях, де поїдають личинок малярійного комара.
МАКРОПРОГРАМУВАННЯ (від *макро...* і *програмування*) – спосіб складання й використовування макропрограм.
МАКРОРЕЛЬЄФ (від *макро...* і *рельєф*) – форми рельєфу земної поверхні, що визначають загальний характер будови великих її ділянок (напр., гірські хребти, рівнини, плоскогір'я).
МАКРОСЕЙСМІЧНІ коливання (від *макро...* і *сейсмічний*) – коливання земної поверхні під час землетрусів, що їх безпосередньо відчувають люди.
МАКРОСИСТЕМА (від *макро...* і *система*) – фізична система, що складається з макротіл, доступних для сприймання органами чуттів, на відміну від *мікросистем,* що складаються з мікрочастинок, якими є *атом, молекула,* недоступні для сприймання органами чуттів.
МАКРОСКОПІЧНИЙ (від *макро...* і *...скопічний*) – видимий неозброєним оком.
МАКРОСПОРА (від *макро...* і *спори*) – те саме, що й *мегаспора.*
МАКРОСПОРАНГІЙ (від *макроспора* і грец. ἀγγεῖον – судина) – орган розмноження вищих різноспорових рослин, в якому розвиваються макроспори.
МАКРОСПОРОФІЛ (від *макроспора* і грец. φύλλον – листок) – видозмінений листок, на якому розвиваються *макроспорангії.*
МАКРОСТРУКТУРА (від *макро...* і *структура*) – будова твердих тіл, зокрема металу, яку людина бачить неозброєним оком або при невеликому збільшенні за допомогою лупи.

МАКРОФАГИ (від *макро...* і *...фаг*) – клітини сполучної тканини тваринних організмів, здатні схоплювати і перетравлювати бактерії, рештки загиблих клітин та інші чужорідні або токсичні для організму частинки.
МАКРОФАУНА (від *макро...* і *фауна*) – рештки викопних тваринних організмів, які можна розглянути неозброєним оком.
МАКРОФЛОРА (від *макро...* і *флора*) – рештки викопних рослинних організмів, які можна розглянути неозброєним оком.
МАКРОФОТОГРАФІЯ (від *макро...* і *фотографія*) – фотографічне знімання структури об'єкта, видимої неозброєним оком (мінералів, деталей машин тощо).
МАКРОЦЕФАЛ, **МАКРОКЕФАЛ** (від *макро...* і *...цефал*) – великоголовий.
МАКРОЦЕФАЛІЯ, **МАКРОКЕФАЛІЯ** (від *макро...* і *...цефалія*) – великоголовість, аномальні розміри голови при нормальних розмірах інших частий тіла. У людини супроводиться недостатнім розумовим розвитком.
МАКРОЦИТОЗ (від *макро...* і *...цитоз*) – підвищена кількість макроцитів *(еритроцитів,* які розміром більші за нормальні) в крові. Спостерігається при злоякісній *анемії* (недокрів'ї), *лейкемії.*
МАКСВЕЛ – одиниця магнітного потоку. Від прізвища англійського фізика Д.-К. Максвелла.
МАКСИМА [від лат. maxima (sententia) – основне правило, *принцип*] – формула, що виражає якусь моральну вимогу, логічний чи етичний принцип.
МАКСИМАЛІЗМ (від лат. maximalis – найбільший) – впадання в крайність при вимозі чогось надмірного.
МАКСИМАЛЬНИЙ (лат. maximalis) – найбільший, граничний.
МАКСИМУМ (від лат. maximum – найбільше) – 1) Найбільша кількість, найвищий ступінь. 2) *матем.* Найбільше значення *функції* порівняно з її значеннями у всіх достатньо близьких точках. 3) М. *барометричний* – область високого атмосферного тиску.
МАКСІ (англ. maxi) – скорочене від *максимальний.* Протилежне – *міні.*
МАКУЛАТУРА (від лат. macula – пляма) – 1) Папір або картон, зіпсований в поліграфічному виробництві, обрізки, старі газети, книги тощо, які використовують для технічних потреб або для переробки на паперових фабриках. 2) Переносно – бездарно написаний літературний твір.
МАКУТА – розмінна монета Заїру, 1/100 *заїре.*
МАЛАКОЗООЛОГІЯ, **МАЛАКОЛОГІЯ** [від грец. μαλακός – м'який і *(зоо) логія*] – розділ зоології, що вивчає молюсків.
МАЛАХІТ (від грец. μαλάχη – мальва) – мінерал класу карбонатів, зеленого кольору з скляним блиском. Використовують для виготовлення художньо-декоративних виробів, а також як мідну руду.
МАЛЕЇНОВА кислота (від лат. malum – яблуко) – органічна сполука, двоосновна кислота; безбарвні кристали. Використовують для *синтезу* різних хімічних сполук (напр., яблучної кислоти).
МАЛІГНІЗАЦІЯ (від лат. malignus – шкідливий, згубний) – злоякісне переродження тканин.
МАЛЬВА (лат. malva) – рід трав'янистих рослин. Поширені в Європі, Азії, Північній Африці. Деякі види – лікарські рослини. М. *мускусна* – декоративна; М. *мотилівська* – кормова рослина.
МАЛЬПОСТ (франц. malle-poste) – 1) Поштова карета для перевезення пасажирів і легкої пошти в 15 – 18 ст. 2) Дитяча коляска з одним або двома місцями для сидіння.
МАЛЬСЕКО (італ. malle secco, букв. – хвороба всихання) – грибкове захворювання цитрусових; спричинює всихання рослин.
МАЛЬТІЙСЬКИЙ ОРДЕН – духовно-лицарський орден, що з 1530 р. розташувався на о. Мальта (звідси й назва).

МАЛЬТОЗА (англ. maltose, від malt – солод) – вуглевод групи *дисахаридів.* Виявлений у багатьох рослинах та в травному тракті людини й тварин. Застосовують у кондитерському виробництві і в мікробіології.
МАЛЬТУЗІАНСТВО – реакційна буржуазна теорія народонаселення, висунута англійським священиком і економістом Т.-Р. Мальтусом. Прибічники цієї теорії вбачають причини злиденного становища трудящих не в соціальних відносинах буржуазного суспільства, а в «надмірній плодючості» бідняків. М. використовують ідеологи буржуазії для виправдання загарбницьких воєн. Неспроможність М. показали класики марксизму-ленінізму.
МАМАЛІОЛОГІЯ, **МАМАЛОГІЯ** (лат. mammalia – ссавці, mamma – груди і *...логія*) – розділ *зоології,* що вивчає ссавців. Інша назва – *теріологія.*
МАМЕЛЮКИ, **МАМЛЮКИ** (араб. – білі раби, невільники) – воїни-раби тюркського й кавказького походження в Єгипті, з яких складалася гвардія єгипетських султанів з династії Айюбідів (13 ст.). В середині 13 ст. М. скинули Айюбідів і захопили владу. В 16 ст. після турецького завоювання Єгипту пануванню М. було покладено край. Остаточно ліквідовані на початку 19 ст.
МАМОНА (грец. μαμωνας – багатство, з сір.) – і) У давніх сірійців і халдеїв бог наживи й багатства. 2) У християнській релігії – назва ідола, що уособлював користолюбство, прагнення до наживи, ненажерливість. 3) Переносно – *поклоніння Мамоні* – жадоба до наживи, зажерливість.
МАМУРА (фін. maamuurain) – вид трав'янистих багаторічних рослин родини розових. Поширена в тундровій і лісовій зонах. Плоди їстівні.
...МАН (від грец. μανία – безумство; захоплення) – у складних словах відповідає поняттю «пристрасний любитель», напр. *меломан.*
МАНГАНІН (від нім. Mangan – марганець) – електротехнічний сплав на основі міді з домішками марганцю та нікелю.
МАНГАНІТ (від нім. Mangan – марганець) – мінерал класу окисів та гідроокисів, чорного, темно-бурого кольору. Руда марганцю.
МАНГО (тамільське) – рід тропічних деревних рослин родини анакардієвих. Плоди їстівні. Культивують як плодове дерево.
МАНГОЛЬД (нім. Mangold) – під- вид буряка звичайного. Овочева і декоративна рослина. Листки й черешки їстівні. Вирощують у Західній Європі.
МАНГОСТАН (малайське) – вид тропічних плодових дерев родини звіробійних. Плоди їстівні. Культивують.
МАНГРИ (англ. mangrove) – рослинність припливно-відпливної смуги мулистих тропічних узбереж відкритих морів, океанів та гирл річок; представлена вічнозеленими кущами і деревами, що мають повітряні корені. Інша назва – *мангрові ліси.*
МАНГУСТА (франц. mangouste, з інд. мангус) – те саме, що й *іхневмон.*
МАНДАРИН [1] (франц. mandarine, від ісп. mandarin – китайський сановник) – рід вічнозелених плодових рослин родини рутових. Плоди їстівні, з шкірки добувають ефірну олію. Культивують.
МАНДАРИН [2] (португ. mandarim, від перс, мантрін – радник) – європейська назва державних урядовців у феодальному Китаї.
МАНДАТ (лат. mandatum, від mando – доручаю) – 1) Повноваження, доручення, наказ. 2) Документ, що стверджує повноваження даної особи (напр., депутатський М.). 3) В міжнародному праві документ, що засвідчував особливий вид колоніальної залежності; встановлений Лігою націй для країн-переможниць у 1-й світовій війні на управління колишніми німецькими колоніями і володіннями Туреччини. Після 2-ї світової війни систему М. ліквідовано, а підмандатні країни, що не стали самостійними, перейшли під опіку ООН.
МАНДАТАРІЙ (лат. mandatarius) – уповноважений; особа, держава, що одержала мандат.

МАНДАТНИЙ – пов'язаний з *мандатом; м-а комісія* – виборний орган, що перевіряє повноваження *депутатів, делегатів* конференцій, з'їздів; *м-а система голосування* – система, за якої кожний делегат може мати кілька голосів, відповідно до чисельності організації, яку він представляє; *м-і території* – колишні німецькі колонії, а також деякі володіння Туреччини, передані після 1-ї світової війни за мандатом Ліги націй в управління ряду країн-переможниць.

МАНДОЛА (італ. mandola, від грец. πανδοῦρα – *цитра*) – 1) Середньовічний музичний щипковий інструмент, походить від *лютні.* 2) Альтовий різновид *мандоліни.*

МАНДОЛІНА (італ. mandolina, зменш. від mandola – мандола) – музичний щипковий інструмент типу лютневих.

МАНДРАГОРА (грец. μανδραγόρας) – рід рослин родини пасльонових. Багаторічні трави, поширені в Середземномор'ї, Центральній і Середній Азії.

МАНДРИЛ (ісп. mandril, з афр. мов) – рід мавп родини мартишкових. Поширені в Західній Африці. Часто завдають шкоди банановим плантаціям.

МАНЕВР (франц. manœuvre, букв. – робота рук) – 1) Переміщення військ (флоту) в бойових умовах для виконання оперативних і тактичних завдань. 2) Переносно – спритна дія, виверт.

МАНЕВРИ (від *маневр*) – 1) Навчання значної маси військ (флоту) на місцевості. 2) Пересування рухомого складу залізниць для формування поїздів.

МАНЕВРУВАТИ (франц. manœuvrer) – 1) Здійснювати *маневри.* 2) Переносно – пересувати, лавірувати; діяти не прямо, хитрувати, передбачливо обходити неприємності за складних, заплутаних обставин. 3) Уміло розпоряджатися, вправно використовувати резерви.

МАНЕЖ (франц. manege) – 1) Площадка або приміщення для тренувань з верхової їзди, виїздки коней і змагань; у ветеринарних пунктах – для огляду коней. 2) В цирку – місце вистави. 3) Невеликий огороджений майданчик у кімнаті для дітей, які починають ходити.

МАНЕКЕН (франц. mannequin, від голл. manneken – людина) – 1) Макет фігури людини для примірювання одягу та його показу в магазинах, ательє. В минулому М. користувалися художники замість моделі. 2) Переносно – малорухлива, пасивна, безвольна людина.

МАНЕРА (франц. maniere, букв. – вправність рук) – 1) Прийом, спосіб дії, звичка. 2) Відмітна риса творчості письменника, живописця, актора тещо. 3) *Манери* – спосіб поведінки. 4) Дерев'яна дошка з прорізаними у ній малюнками, що її використовують для нанесення малюнків на тканини, шпалери.

МАНЖЕТА (франц. manchette, зменш. від manche – рукав) – 1) Пришитий або пристібнутий обшлаг блузи або сорочки. 2) Самоущільнюваний пристрій у вигляді шкіряних кілець, що його застосовують у поршневих насосах, гідравлічних пресах.

МАНІАКАЛЬНИЙ – пов'язаний з *манією; м-о-депресивний психоз* – психічне захворювання людини, що проявляється в періодичних нападах маніакального збудження або меланхолійного пригнічення *(депресії*).

МАНІОК (мовою тупі-гуарані mandioca) – рід рослин родини молочайних. Дерева, кущі, трави. Деякі види – цінні культурні рослини тропічної зони з їстівними плодами.

МАНІПУЛА (лат. manipulus, букв. – жменька, пучок) – тактичний підрозділ піхоти у Стародавньому Римі.

МАНІПУЛЯТОР (франц. manipulateur) – 1) Машина чи пристрій для виконання допоміжних операцій, пов'язаних із зміною положення чи переміщення заготовки, виробу, деталі. 2) Механізм, що під керуванням *оператора* чи електронної машини виконує *маніпуляції,* еквівалентні діям руки людини (напр., у недоступних для людини зонах). 3) Телеграфний ключ. 4) Особа, що виконує маніпуляції.

МАНІПУЛЯЦІЯ (франц. manipulation) – 1) Рухи руки чи обох рук для виконання певного завдання (напр., у роботі телеграфним ключем). 2) Будь-яка складна дія. 3) Переносно – шахрайська витівка.

МАНІТОЛ – лікарський препарат. Застосовують як сильний *діуретичний* засіб при захворюваннях, що супроводяться затримкою рідини в організмі, при гострій нирковій і печінково-нирковій недостатності.
МАНІФЕСТ (від лат. manifestus – явний, очевидний) – 1) Письмове звернення верховної влади до населення у зв'язку із значними політичними подіями; іноді містить законодавчі норми або сповіщає про прийняття важливих законів. 2) Урочисте звернення, декларація політичних партій, громадських організацій тощо з викладом своїх політичних поглядів, програми. 3) Документ, який подається до митниці з переліком вантажу, що його перевозять на суднах.
МАНІФЕСТАНТ [від лат. manifestans (manifestantis) – той, що показує, розкриває] – учасник *маніфестації.*
МАНІФЕСТАЦІЯ (лат. manifestatio – вияв, виявлення, від manifesto – виявляю) – публічний масовий виступ для виразу солідарності, підтримки або протесту. Див. також *Демонстрація.*
МАНІЯ (від грец. μανία – безумство, захоплення) – психічний розлад, при якому у хворого виникають нав'язливі ідеї. Спостерігається при різних психічних захворюваннях (маніакально-депресивному психозі, шизофренії), інша назва – *маніакальний стан*.
...МАНІЯ (від грец. μανία – безумство, захоплення) – у складних словах означає надмірний потяг до чогось, напр. *наркоманія.*
МАНІЯК (франц. maniaque, з лат. maniacus, від грец. μανία – безумство) – психічно хвора людина з нав'язливими ідеями, охоплена якоюсь *манією.*
МАНКІРУВАТИ (франц. manquer) – легковажно, зневажливо ставитися до виконання своїх обов'язків, іноді перебільшувати значення власної персони.
МАНКО (італ. manco, букв. – менше) – недовага товару, недостача в касових сумах.
МАННА (грец. μάννα, з давньоєвр. ман) – 1) Густий сік, що витікає при пошкодженні кори в ясеня манного та деяких інших рослин. 2) Деякі лишайники степів і напівпустель, мають вигляд грудочок. Їстівні.
МАНОДЕТАНДЕР (від грец. μανός – нещільний, рідкий і *детандер*) – пристрій (клапан з *мембраною*), що знижує тиск газу, коли його випускають з балона або іншої посудини (здебільшого при газовому зварюванні).
МАНОМЕТР (від грец. μανός – нещільний, рідкий і *...метр*) – прилад для вимірювання тиску рідини, газу або пари.
МАНОР (англ. manor, від лат. maneo – залишаюсь, мешкаю) – феодальний маєток у середньовічній Англії.
МАНОЦИТИН (від грец. μανός – нещільний, рідкий і κύτος – оболонка) – антикорозійна речовина, суміш вовняного жиру з камфорною олією.
МАНСАРДА (франц. mansarde) – житлове приміщення, розташоване на горищі й утворене схилами високого даху.
МАНТИЛЬЯ (ісп. mantilla, від лат. mantellum – покривало, плащ) – 1) В Іспанії мереживна біла або чорна жіноча накидка, що накриває голову й верхню частину тулуба. 2) Коротка жіноча накидка без рукавів.
МАНТИСА (від лат. mantissa – додаток) – дробова частина *логарифма* числа.
МАНТІЯ (від грец. μάντιον – покривало) – 1) Широкий, довгий одяг у формі плаща. 2) Складка шкіри деяких безхребетних тварин (молюсків, раків), що вкриває все тіло. 3) М. *Землі* – одна з внутрішніх оболонок *(геосфер*) земної кулі, лежить між земною корою й ядром; пересічна грубизна близько 2900 *км.*
МАНТО (франц. manteau) – широке жіноче пальто, звичайно хутрове.
МАНУАЛЬ (від лат. manualis – ручний) – у музичних інструментах *(орган, фісгармонія, клавесин*) – клавіатура для рук (на відміну від *педалей,* на які натискають ногами).
МАНУЛЬ – один із способів *копіювання* (1). Застосовують для виготовлення текстових офсетних друкованих форм при перевиданнях. Від прізвища винахідника Ульмана.

МАНУСКРИПТ (лат. manuscriptum, від manus – рука і scribo – пишу) – 1) Давні й середньовічні рукописи на папірусі, пергаменті, пізніше – папері. 2) Рукописний твір на відміну від друкованого. 3) У римському праві – необмежена влада глави родини.
МАНУФАКТУРА (лат. manufactura, від manus – рука і factura – обробіток, виготовлення) – 1) Форма капіталістичного промислового виробництва, що історично передувала великій машинній промисловості. Характеризується ремісничою технікою та поділом праці між найманими робітниками. 2) Назва деяких підприємств текстильної промисловості Росії, що зберігалися до 20 ст.
МАНЦИНЕЛА (ісп. manzanilla, букв. – яблучко) – вид тропічних деревних рослин родини молочайних. У листках і корі містить отруйний сік, який місцеве населення використовує для отруєння стріл.
МАНЦИПАЦІЯ (лат. mancipatio, від mancipo – передаю у власність) – у римському праві спосіб передачі права власності в присутності свідків; урочисте введення у володіння.
МАНЬЄРИЗМ (італ. manierismo, букв. – примхливість, химерність, штучність) – течія в образотворчому мистецтві Західної Європи 16 ст. Характерні риси – гострі колористичні *дисонанси,* ускладненість поз і *композиції,* деформація пропорцій.
МАОЇЗМ – ворожа марксизму-ленінізму дрібнобуржуазно-націоналістична течія в Комуністичній партії Китаю. Назва походить від імені голови ЦК Компартії Китаю Мао Цзе-дуна. М. являє собою суміш суб’єктивістсько-волюнтаристичних, вульгарно-матеріалістичних ідей, що їх послідовники М. протиставляють марксистській філософії, політичній економії, науковому комунізмові, стратегії і тактиці світового комуністичного руху. М. покликаний обґрунтовувати авантюристичну політику «казарменого комунізму». Основою свого зовнішньополітичного курсу пекінське керівництво проголосило войовничу антирадянщину.
МАРАБУ (франц. marabout, від араб. мурабіт – пустельник) – рід птахів родини лелекових. Поширені в Африці. Великі птахи, корисні (поїдають трупи тварин).
МАРАБУТ, **МУРАБІТ** (франц. marabout, від араб, мурабіт – житель рибату) – член мусульманського в ійськово-релігійного ордену *дервішів* у Північній Африці, що жили в рибатах (укріплених населених пунктах; звідси й назва).
МАРАЗМ (від грец. μαρασμός – виснаження) – ослаблення функцій організму людини внаслідок його в’янення. М. зумовлюється атрофічними змінами кори головного мозку, спостерігається при старечій недоумкуватості та деяких інших захворюваннях мозку. Переносно – безсилля, неспроможність плодотворно діяти.
МАРАКАС (ісп. maracas, множ. від maraca) – південноамериканський ударний музичний інструмент, рід брязкалець; поширений у джазі.
МАРАЛ (тюрк.) – підвид оленя звичайного. Населяє ліси гірських районів від Тянь-Шаню і Алтаю до західного Прибайкалля включно. З нескостенілих рогів *(пантів*) М. добувають *пантокрин.* Розводять у південних районах Сибіру.
МАРАФОНСЬКИЙ біг – змагання з бігу на дистанцію 42 *км* 195 *м.* Назва пов’язана з подвигом грецького воїна, який без відпочинку нібито пробіг від місця Марафонської битви до Афін із звісткою про перемогу греків над персами.
МАРГАНЕЦЬ (від нім. Manganerz – марганцева руда) – хімічний елемент, символ Mn, ат. н. 25; сріблясто-білий крихкий метал. Застосовують головним чином у металургії, є також складовою частиною мікродобрив.
МАРГАНЦЕВИЙ – той, що містить *марганець; м-а сталь* – сталь, що в ній легуючою домішкою є марганець; *м-і добрива* – удобрювальні речовини, що містять у своєму складі марганець; *м-і руди* – гірські породи та мінерали, з яких технічко можливо й економічно доцільно добувати марганець.
МАРГАРИН (франц. margarine, від грец. μάργαρον – перлина) – харчовий жир з різних видів олій або з суміші їх з тваринними жирами.
МАРГІНАЛІЇ [від лат. margo (marginis) – край, межа] – 1) Примітки на полях книги. 2) Заголовки, вміщені на полях книги («боковики», «ліхтарики»).

МАРГО (від лат. margo – край, межа) – поле на комерційних листах чи інших ділових документах, залишене для поміток.
МАРЕМА (італ. maremma, від mare – море) – смуга низовинних, часто заболочених ділянок на західному узбережжі Апеннінського півострова.
МАРЕНГО – тканина чорного кольору з сірим відблиском. Від назви села Маренго в Італії, де її вперше виготовлено.
МАРЕОГРАФ (від лат. mare – море і *...граф*) – прилад для реєстрації коливань рівня моря.
МАРЖА (від франц. marge – край, межа) – 1) Різниця між біржовою ціною товару і найбільшим розміром можливої позички під цей товар. 2) Різниця між ціною, визначеною в біржовому бюлетені, та ціною покупця.
МАРЗАН (від італ. margine – край, поле сторінки) – 1) В поліграфії – металевий або з іншого матеріалу брусок, що вставляється в набірну форму для заповнення вільних від тексту місць (напр., полів книги). 2) Дерев'яний, вініпластовий або фібровий брусок, що вкладається у виїмку *талера* (2) різальної машини; запобігає швидкому затупленню леза ножа.
МАРИМБА (ісп. marimba, з афр. мов) – 1) Ударний музичний інструмент, різновид *ксилофона;* поширений у народів Африки й Центральної Америки. 2) Сучасний ксилофон з металевими резонаторними трубками. 3) Язичковий щипковий музичний інструмент, поширений в Конго і Східній Африці.
МАРИНА (італ. marina, від лат. marinus – морський) – твір пейзажного живопису, в якому зображено морський краєвид.
МАРИНІЗМ (від лат. marinus – морський) – прагнення імперіалістичної держави до панування на морі, що здійснюється шляхом збільшення морських озброєнь, спорудження військово-морських баз. Один з проявів *мілітаризму.*
МАРИНІСТ (італ. marinista, від mare – море) – художник, для творчості якого характерне зображення морських краєвидів.
МАРИХУАНА (ісп. marihuana, з індіан. мов) – наркотична отрута, яка міститься в індійських коноплях. Вживання М. призводить до *наркоманії.*
МАРІОНЕТКА (франц. marionnette, спочатку – назва невеликих фігур євангельської діви Марії в середньовічній ляльковій виставі) – 1) В ляльковому театрі лялька, яку приводить у рух за допомогою ниток, шнурів актор-ляльковод, схований від глядача. Інша назва – *фантоші*. 2) Переносно – людина, держава, уряд, що є слухняним знаряддям у чужих руках.
МАРКА [1] (нім. Mark) – 1) За середньовіччя в Західній Європі сільська община. 2) У франкській державі у 8 – 9 ст. і в середні віки в Німеччині прикордонний укріплений адміністративний округ на чолі з *маркграфом.*
МАРКА [2] (нім. Mark, фін. markka) – грошова одиниця Німецької Демократичної Республіки і Федеративної Республіки Німеччини, поділяється на 100 пфенінгів; Фінляндії, поділяється на 100 *пенні.*
МАРКА [3] (нім. Marke) – 1) Поштовий або гербовий знак різної вартості, свідчення сплати державного збору. 2) Фабричне клеймо, знак фірми; вираз «товар найвищої *марки*» означає доброякісний, першосортний товар.
МАРКАЗИТ (лат. marcasita) – *мінерал* класу персульфідів, латунно-жовтого кольору з металевим блиском. Сировина для одержання сірчаної кислоти.
МАРКГРАФ (нім. Markgraf) – 1) В Імперії Каролінгів і в середньовічній Німеччині – правитель прикордонної області [*марки* [1] (2)], пізніше – титул деяких князів у Франції, Італії, Німеччині, Іспанії.
МАРКЕР (франц. marqueur, від marquer – робити мітку) – 1) Пристрій до посівного агрегату для проведення по землі борозенки, паралельної його рухові, допомагає зберігати рівність рядків; знаряддя для проведення паралельних борозенок (у парниках, для посадки розсади). 2) Особа, що прислужує під час гри на більярді і веде рахунок очків.

МАРКЕТИНГ (від англ. marketing – торгівля, спродаж) – організація збуту товарів на зовнішньому ринку.

МАРКЕТРІ (франц. marqueterie) – інкрустація на дереві з невеликих шматочків металу, дерева та інших матеріалів.

МАРКІЗ (франц. marquis) – спадковий дворянський титул у деяких країнах Західної Європи.

МАРКІЗЕТ (франц. marquisette) – тонка бавовняна або шовкова тканина.

МАРКІТАНТ (нім. Marketender, від італ. mercantante – торговець) – дрібний торговець їстівними припасами і предметами солдатського вжитку, який супроводив у минулі часи армію.

МАРКО (італ. marco) – визначення вартості монети за її вагою, а не за *номіналом.*

МАРКСИЗМ – наука про найзагальніші закономірності розвитку природи, суспільства й мислення, про матеріальні основи, суспільні сили, шляхи і форми переходу людства від класового суспільства до безкласового, від капіталізму до комунізму, про перемогу соціалізму й побудову комуністичного суспільства. Основоположниками М. були К. Маркс і Ф. Енгельс. М. виник у 40-х рр. 19 ст., коли з розвитком капіталізму в передових європейських країнах загострилися класові суперечності між буржуазією і пролетаріатом і пролетаріат виступив на історичній арені як самостійна політична сила. М. є законним наступником найкращого, що створило людство в 19 ст. в особі німецької класичної філософії, англійської політичної економії, французького утопічного соціалізму. Основними складовими частинами М., органічно пов'язаними між собою, є *філософія (діалектичний матеріалізм, історичний матеріалізм*), *політична економія* та науковий комунізм. М. був величезним переворотом в історії суспільної думки, що відкрив нову еру в розвитку наукового пізнання. К. Маркс і Ф. Енгельс, спираючись на глибокий аналіз суспільно-економічних формацій, особливо капіталістичної, відкрили об'єктивні закони суспільного розвитку, вказали місце й значення свідомої діяльності людей в історичному процесі, довели неминучість заміни капіталізму соціалізмом, розкрили всесвітньо-історичну роль пролетаріату як могильника старого ладу й творця нового, комуністичного ладу. М. став теоретичною основою масового робітничого руху. На рубежі 19 – 20 ст. центром дальшого розвитку М., народження ленінізму, створення мар-ксизму-ленінізму як єдиного стрункого вчення стала Росія, куди в цей час перемістився центр світового революційного руху. Ленінізм є марксизмом нової історичної епохи – епохи *імперіалізму* і пролетарських *революцій,* краху *колоніалізму* і перемоги національно-визвольних рухів, епохи переходу людства від капіталізму до соціалізму та будівництва комуністичного суспільства. Марксизм-ленінізм – науковий світогляд пролетаріату та його комуністичної партії, теоретична основа комуністичного будівництва в СРСР та інших соціалістичних країнах, наукова база стратегії і тактики міжнародного комуністичного і робітничого руху, ідейна підвалина його єдності. В. І. Ленін розробив учення про імперіалізм як найвищу стадію капіталізму і переддень соціалістичної революції, відкрив закон нерівномірності економічного й політичного розвитку капіталістичних країн в умовах імперіалізму, на основі аналізу особливостей імперіалізму зробив висновок про можливість перемоги соціалістичної революції спочатку в кількох або в одній, окремо взятій, країні. Важливим відкриттям є ленінське вчення про переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, про *гегемонію пролетаріату* в буржуазно-демократичній революції. Велика заслуга В. І. Леніна в тому, що він розкрив загальні закономірності, рушійні сили розвитку комуністичної формації, розробив конкретну науково обгрунтовану програму побудови соціалізму й комунізму в СРСР.Керуючись марксистсько-ленінською теоретичною спадщиною, узагальнюючи досвід будівництва соціалізму в СРСР, міжнародного комуністичного руху, національно-визвольних революцій, КПРС і братні комуністичні й робітничі партії, розвивають далі марксизм-ленінізм. їх внеском у марксизм-ленінізм є розробка питання про можливість мирного співіснування держав з різним суспільним ладом, різноманітність шляхів переходу до

соціалізму, закономірності розвинутого соціалізму та його переростання у комунізм, зокрема про перетворення держави диктатури пролетаріату на загальнонародну державу, про закономірності розвитку світового революційного процесу тощо. Марксизм-ленінізм розвивається в непримиренній боротьбі проти *антикомунізму* та інших проявів реакційної буржуазної ідеології. Марксистсько-ленінське вчення є непереможним прапором у боротьбі за побудову комунізму.

МАРКСИСТ – прихильник, послідовник *марксизму.*

МАРКСИСТСЬКИЙ – той, що належить до *марксизму,* пов'язаний з ним.

МАРКШЕЙДЕР (нім. Markscheider) – гірничий інженер або технік, фахівець з *маркшейдерії.*

МАРКШЕЙДЕРІЯ (нім. Markscheiderei, від Mark – межа і scheiden – розділяти) – галузь гірничої справи, що стосується просторово-геометричних вимірювань (маркшейдерських знімань) у надрах Землі і на відповідних ділянках її поверхні з наступним зображенням контурів корисних копалин, гірничих виробок на планах, картах і розрізах.

МАРОДЕР (франц. maraudeur, від maraude – грабіж) – грабіжник, який краде на полі бою речі вбитих і поранених. Морально розкладений солдат, що грабує населення під час війни.

МАРОКЕН (франц. maroquin) – цупка тканина з штучного шовку. Від назви країни Марокко.

МАРОНИ (франц. marrons, від ісп. cimarron – утікач) – збіглі раби-негри у Вест-Індії і Гвіані, що боролися проти *колонізаторів.*

МАРС [1] (лат. Mars) – 1) У давньоримській міфології бог війни. 2) Четверта за віддаленням від Сонця планета Сонячної системи.

МАРС [2] (голл. mars) – майданчик на верхівці щогли. Служить для спостережень, кріплення блоків вантажних стріл тощо.

МАРСЕЛЬ (голл. marszeil) – вітрило у формі трапеції на суднах з пря-кем оснащенням; на фок- і грот-щоглах – друге, на бізань-щоглі – перше знизу.

«МАРСЕЛЬЄЗА» (франц. Marseillaise) – французька революційна пісня, державний гімн Франції. Слова і музику написав 1792 р. під час французької буржуазної революції К.-Ж. Руже де Ліль. До Парижа її приніс революційний марсельський батальйон (звідси й назва).

МАРТЕН – полуменева піч, де чавун і сталевий брухт переплавляють на сталь. Від прізвища французького металурга П. Мартена.

МАРТЕНІВСЬКИЙ ПРОЦЕС – вироблення литої сталі в *мартені* видаленням (випалюванням) з чавуну і сталевого брухту вуглецю та інших домішок, що окислюються легше, ніж залізо.

МАРТЕНСИТ – структурна складова (з голчастою будовою) деяких загартованих металів і сплавів. Від прізвища німецького металознавця А. Мартенса.

МАРТИРОЛОГ [від грец. μάρτυς (μάρτυρος) – мученик і ...*лог*] – 1) Збірник церковних оповідань про християнських «святих» і «мучеників за віру». 2) Переносно – перелік осіб, що зазнали гонінь, утисків, або перелік покійників.

МАРТИТ [від лат. Mars (Martis) – *Марс*] – мінерал, *гематит,* утворений окисленням *магнетиту.*

МАРШ (франц. marche, букв. – ходьба, ходіння) – 1) Ритмічний, розмірений рух. 2) Пересування війська походом з одного пункту до іншого. 3) *муз.* Твір з енергійним чітким ритмом, розміреним темпом, найчастіше войовничо-героїчного або урочистого характеру. 4) Сходи між двома площадками.

МАРШАЛ (франц. marechal, від старонім. marschalc – конюший) – 1) У Франкській державі королівський слуга, що наглядав за кіньми. 2) З 12 ст. придворний радник у Франції, заступник *конетабля.* 3) Найвище військове звання в ряді країн, зокрема в СРСР з 1935 р. 4) В Польщі звання деяких цивільних службових осіб (напр., М. сейму, віце-М. сейму).

МАРШІ (нім. Marschen) – смуга низовинних морських узбереж, що, на відміну від *ватів,* затоплюються лише в період найвищих припливів і нагонів води.
МАРШ-МАНЕВР (франц. marche-manœuvre) – пересування великих військових з'єднань на театрі воєнних дій з метою перегрупування сил.
МАРШОВИЙ (від *марш*) – той, що відправляється як поповнення в діючу армію (напр., м-а рота).
МАРШРУТ (нім. Marschroute, від франц. marche – хід і route – шлях) – 1) Заздалегідь намічений або встановлений шлях руху людей чи транспортних засобів. 2) Залізничний поїзд, що йде до станції призначення без зміни складу й вантажу (маршрутний поїзд). 3) Смуга місцевості, яку знімають окомірно. 4) Послідовність операцій при волочінні труб, дроту.
МАР'ЯЖ (франц. mariage, букв. – одруження) – 1) заст. Весілля, шлюб. 2) У картярських іграх – король з дамою однієї масті у одного гравця. 3) Стикування ступенів і основних вузлів ракети.
МАСА (лат. massa – шматок, брила, від грец. μάζα – тісто) – 1) Міра матерії; міра інерції тіл та їхньої гравітаційної взаємодії. 2) Кількість речовини даного тіла. 3) Безформна речовина. 4) Рідка або напіврідка суміш (М. рідкого скла, М. розплавленого чавуну, паперова М.). 5) Безліч, велика кількість чого-небудь, кого-небудь.
МАСАЖ (франц. massage, від masser – розтирати) – механічне подразнення поверхні тіла людини. Застосовують з лікувальною, профілактичною, гігієнічною та спортивно-тренувальною метою.
МАСЕДУАН (франц. macedoine) – страва з варених овочів під соусом. Від французької назви Македонії – Маседуан.
МАСИВ (франц. massif – важкий, від лат. massa – шматок, брила) – 1) Гірське підняття, що простягається приблизно на однакову віддаль у довжину й ширину, без певного напряму хребтів. 2) Велика ділянка, зайнята чимсь однорідним за своїм типом, значенням (напр., М. *лісовий*).
МАСИВНИЙ (франц. massif) – 1) Суцільний. 2) Щільний, важкий. 3) *М-і гірські породи* – магматичні гірські породи, що утворилися з розплавленої *магми* в надрах земної кори (напр., *граніт*).
МАСИКОТ (франц. massicot) – безформний червоний *глет.* Застосовують у виробництві жовтої фарби, свинцевих білил.
МАСКА (франц. masque, з італ. maschera, від араб. масхара – насмішка) – 1) Спеціальна накладка з якимсь зображенням (ліпна або мальована личина у формі людського обличчя або звірячої морди). 2) Пов'язка з шовку або картону з щілинами для очей. 3) Людина в масці. 4) Фотографічний засіб обмеження світла при комбінованому фотозніманні. 5) М. *хірургічна* – накладається на обличчя хворого під час наркозу. 6) М. *киснева* – застосовується при висотних польотах. 7) Гіпсовий знімок з обличчя померлого. 8) Сітка з дроту для захисту обличчя при фехтуванні. 9) Переносно – удавання; лицемірна зовнішність.
МАСКАРАД (франц. mascarade, з італ. mascherata) – 1) Костюмований бал з *масками.*
МАСКУВАННЯ (від франц. masquer – приховувати) – 1) Система за- ходів, розрахованих на введення противника в оману щодо розташування військ, військових об'єктів. 2) Переносно – приховування справжніх намірів або дій.
МАСКУЛІНІЗАЦІЯ (від лат. masculinus – чоловічий) – розвиток в особин жіночої статі чоловічих статевих ознак. Спричинює М. порушення діяльності залоз внутрішньої секреції.
МАСОН (франц. maçon, букв. – каменяр) – 1) Прихильник *масонства.* 2) Переносно – вільнодумець.
МАСОНСТВО (від *масон*) – релігійно-етичний рух, що виник у країнах Європи у 18 ст. (головним чином серед аристократії і буржуазії). В М. проповідь морального

вдосконалення поєднується з спеціальною обрядовістю і таємничістю. Організаційну форму запозичило в середньовічних каменярів. Існує й нині.

МАС-СПЕКТРОМЕТР (від *маса* і *спектрометр*) – прилад, що розділяє заряджені частинки (звичайно *іони*) із різним відношенням маси частинки до її електричного заряду.

МАСТЕКТОМІЯ (від грец. μαστός – груди і ἐκτομή – виріз) – операція видалення молочної залози у жінок при виявленні злоякісної пухлини.

МАСТИКА (від грец. μαστίχη – смола) – 1) Ароматична смола мастикового і деяких інших дерев. 2) Замазка, суміш з якої-небудь смоли й риб'ячого клею з наповнювачем, якою склеюють розбиті речі і замазують тріщини. 3) Клеюча речовина, застосовувана у будівництві для вирівнювання поверхонь покриттів, приклеювання ізоляційних і оздоблювальних матеріалів тощо. 4) Рідка або тверда суміш воску й фарби, якою натирають підлогу.

МАСТИКС (лат. mastix, від грец. μαστίχη – жувальна смілка) – смола мастикового дерева, що росте в Середземномор'ї. Містить ефірну олію, смоляні кислоти, гірку речовину (мастицин) та вуглеводні резени. Використовують у виробництві лаків та в медицині. Інша назва – *мастикова смола*.

МАСТИТ (від грец. μαστός – груди) – гостре запалення молочної (грудної) залози. Виникає переважно після родів, у період годування дитини груддю, під час вагітності. Інша назва – *грудниця*.

МАСТИХІН (від грец. μαστίχη – жувальна смілка) – інструмент, що його застосовують у живопису для розтирання й накладання на полотно фарб та чищення палітри.

МАСТОДОНТИ (від грец. μαστός – сосок і *...одонт*) – підряд викопних ссавців ряду хоботних. Жили в палеогені. Гребенезубих М. вважають предками слонів.

МАСШТАБ (нім. Maβstab, від Maβ – міра, розмір і Stab – палиця) – 1) Відношення довжини ліній на кресленику, плані або карті до довжини відповідних ліній в натурі (*числовий* М.); відрізок, поділений на рівні частини, на якому біля кожної поділки стоїть число, що показує довжину відповідного відрізка в натурі (*лінійний* М.). 2) Переносно – мірило, відносна величина чого-небудь.

МАТ[1] (перс., букв. – помер) – завершальне положення в шаховій партії, при якому король, що перебуває під ударом фігури противника, не може захиститися.

МАТ[2] (голл., англ. mat, від лат. matta – циновка, рогожа) – плетена підстилка з околоту, соломи, очерету, пальмового листя.

МАТАДОР (ісп. matador, від matar – вбивати) – учасник *кориди,* який має завдати бику смертельного удару. Інші назви – *тореадор, еспада*.

МАТЕ (ісп. mate, з мови тупі-гуарані) – 1) Напій, що його виготовлюють з сухих листків південноамериканської дерев'янистої рослини тієї самої назви. Інша назва – *парагвайський чай.* 2) Маленький посуд, з якого п'ють М. в Південній Америці.

МАТЕЛОТ (франц. matelot) – найближчий корабель у строю.

МАТЕМАТИЗАЦІЯ – впровадження математичних методів і досягнень *математики* в інші науки, галузі знання і сфери діяльності людини.

МАТЕМАТИКА (грец. μαθηματική, від μάθημα – знання, наука) – наука про кількісні співвідношення і просторові форми дійсного світу.

МАТЕМАТИЧНИЙ (грец. μαθηματικός) – той, що стосується математики; *м-а логіка* – див. *Логіка; м-а лінгвістика* – наука, що застосовує для дослідження природних мов методи сучасної математики; *м-а фізика* – загальна назва методів дослідження і розв'язання *диференціальних* рівнянь у фізиці; *м-е програмування* – методи знаходження *екстремумів* певної *функції* багатьох змінних при умові, що її *аргументи* задовольняють деякі рівності і нерівності; *м-е сподівання* – одна з числових характеристик випадкової величини.

МАТЕРІАЛІЗМ (франц. materialisme, від лат. materialis – речовинний) – визначальний напрям у розвитку філософії, який виходить з того, що світ існує сам по собі, ніким не створений і не знищуваний, закономірно змінюється, розвивається в силу своїх власних

причин, що він становить єдину й останню реальність, яка виключає будь-яку надприродну силу, що *матерія,* буття є первинним, а свідомість, мислення – вторинним, похідним, що світ і його закономірності пізнаванні. М. протилежний ідеалізмові. Боротьба М. проти *ідеалізму* в філософії є в кінцевому підсумку виявом класової боротьби в суспільстві. Розрізняють стихійний М., метафізичний М. і *діалектичний матеріалізм.*
МАТЕРІАЛІСТ (франц. materialiste) – 1) Прибічник філософського матеріалізму. 2) Переносно – людина, що оцінює все з погляду егоїстичних інтересів, матеріальних вигод для себе.
МАТЕРІАЛІСТИЧНИЙ – той, що стосується *матеріалізму,* притаманний йому; той, що обстоює матеріалізм.
МАТЕРІАЛЬНИЙ (лат. materialis) – 1) Той, що є матерією; речовинний. 2) Майновий, грошовий, той, що належить до засобів існування. 3) Той, що стосується матеріалів.
МАТЕРІЯ (від лат. materia – речовина) – 1) Об'єктивна реальність, яка дана людині у відчуттях її, яка копіюється, фотографується, відображується нашими відчуттями, існуючи незалежно від них. 2) Тканина. 3) Переносно – предмет бесіди, міркувань (напр., говорити про високі матерії).
МАТЛОТ (франц. matelote, від matelot – матрос) – 1) Матроський танок. 2) Страва з шматків риби в соусі з червоного вина й різних приправ.
МАТРИКС (від лат. matrix – матка) – один із способів виготовлення еластичних форм високого друку.
МАТРИКУЛ (від лат. matricula – список) – 1) Офіційний список певних осіб (напр., студентів університету). 2) В католицькій церкві список осіб церковної парафії або доходів її та записи актів громадянського стану. 3) Залікова книжка студента.
МАТРИМОНІАЛЬНИЙ (лат. matrimonialis, від matrimonium – шлюб) – пов'язаний з шлюбом.
МАТРИЦЮВАННЯ – виготовлення стереотипних і гальваностереотипних *матриць.*
МАТРИЦЯ (нім. Matrize, від лат. matrix – матка) – 1) Робоча частина штампа для обробки металу тиском, що має заглиблення (або отвір), яке відповідає за формою або контуром виготовлюваному виробові. 2) Заглиблена форма для відливання літер, виготовлення набору в набірних машинах, одержання *стереотипів.* 3) Скляна пластинка з желатиновим шаром, яку застосовують у *фототипії.* 4) Сукупність чисел, розміщених у прямокутній таблиці у вигляді n стовпців і m рядків. Якщо $m = n,$ то М. називають квадратною порядку $n.$
МАТРІАРХАТ [від лат. mater (matris) – мати і грец. αρχή – влада] – ранній період у розвитку первіснообщинного ладу (від *палеоліту* до розвинутого *неоліту*), який характеризується наявністю материнського роду і рівноправним з чоловіком, а пізніше провідним становищем жінки у суспільстві.
МАТРОНА (лат. matrona, від mater – мати) – у Стародавньому Римі вільнонароджена заміжня жінка. В широкому розумінні – шановна жінка, мати сімейства.
МАТУАР (франц. matoir) – карбівка; застосовують у техніці поглибленої гравюри.
МАТЧ (англ. match) – спортивне змагання між командами або окремими спортсменами.
МАТЧ-ТУРНІР (від *матч* і *турнір*) – спортивне змагання, в якому всі учасники зустрічаються один з одним не менше як два рази.
МАУЗЕР – назва системи ручної зброї. Від прізвища німецьких інженерів-винахідників і підприємців братів Маузер.
МАФІЯ (італ. maffia) – терористична організація на о. Сіцілія (Італія). Виникла в кінці 18 ст. як організація селян для боротьби проти сваволі поміщиків. Згодом до М. увійшло багато декласованих елементів, і вона перетворилася на бандитсько-терористичну реакційну організацію. 2) Переносно – таємна, здебільшого бандитська, організація, яка шляхом терору й залякування втручається в політичне життя країни, захищаючи інтереси найреакційніших кіл.

МАФУСАЇЛІВ вік – тривале життя, довголіття. Від імені біблійського міфічного патріарха Мафусаїла, який нібито прожив 969 років.
МАХАГОНІ – цінна деревина махагонієвого дерева і деяких інших тропічних дерев. Має красиве червонувате забарвлення, легко полірується. Використовують для виготовлення художніх меблів.
МАХАЙРОД (від грец. μαχαίρα – меч, *шабля* і οδούς – зуб) – вимерлий рід хижих ссавців родини котячих. У М. були дуже великі ікла верхньої щелепи. Жили протягом *нео~ гену.* Інша назва – *шаблезубий тигр*.
МАХАРАДЖА – див. *Магараджа.*
МАХАТМА (санскр. – велика душа) – в індійській міфології і теософії світовий дух, «божество-надлюдина».
МАХІЗМ – те саме, що й *емпіріокритицизм.* Від прізвища австрійського фізика і філософа Е. Маха.
МАХОМЕТР – бортовий прилад літака, що показує швидкість польоту.
МАЦЕРАЦІЯ (лат. maceratio, від macero – розм'якшую) – розм'якшення рослинних або тваринних тканин внаслідок просочування їх рідиною. Застосовують при обробці волокнистих рослин (мочіння льону, конопель), при виготовленні анатомічних препаратів.
МАЦОНІ (тюрк. мацун) – на Кавказі – кисле молоко.
МАЧЕТЕ (ісп. machete) – великий ніж, яким зрубують цукрову тростину.
МАЧЕТЕРО (ісп. machetero) – збирач цукрової тростини.
МАШИНА (франц. machine, від лат. machina – пристрій, знаряддя, споруда) – сукупність механізмів, що здійснюють задані доцільні рухи для перетворення енергії, виконання робіт або для збирання й обробки *інформації.*
МАЮСКУЛИ (від лат. majusculus – дещо більший) – прописні літери стародавніх латинської та грецької писемностей. Протилежне – *мінускули.*
МЕАНДР – 1) Вигин річища ріки, що утворюється в результаті циркуляції води в річковому потоці; характерний для рівнинних річок. 2) Тип геометричного орнаменту у вигляді ламаної безперервної лінії з завитками. Від давньої назви річки Меандру в Малій Азії (тепер – Великий Мендерес).
МЕАНДРИЧНИЙ *(від меандр*) – вигнутий, звивистий.
МЕГА..., МЕГАЛО... [від грец. μέγας (μεγάλου) – величезний] – у складних словах відповідає поняттям «мільйон», «великий», «грандіозний», «велетенський».
МЕГАВАТ (від *мега...* і *ват*) – одиниця електричної потужності – 10^6 *вт.*
МЕГАГЕРЦ (від *мега...* і *герц*) – одиниця частоти коливань – 10^6 *гц.*
МЕГАКАРІОЦИТИ (від *мега...,* грец. κάρυον – ядро і... *цити*) – великі клітини кісткового мозку, з яких утворюються формені елементи крові – *тромбоцити.*
МЕГАЛІТИ (від *мега...* і *...літ*) – давні споруди, складені з одного або багатьох блоків неотесаного чи грубо оббитого каменю. До М. належать *дольмени, кромлехи, менгіри* тощо. М. виникли за *енеоліту* (середина 3-го тис. до н. е.). їх пов'язують з поховальним культом.
МЕГАЛО... – див. *Мега...*
МЕГАЛОЗАВР (від *мегало...* і і *...завр*) – викопна величезна тварина з групи *динозаврів.* Залишки М. зустрічаються у відкладах *мезозою.*
МЕГАЛОКЕФАЛІЯ – див. *Мегалоцефалія.*
МЕГАЛОМАНІЯ (від *мегало...* і *...манія*) – манія величності, один з видів манії, спостерігається при маніакально-депресивному психозі (див. *Маніакальний*).
МЕГАЛОПОЛІС (від *мегало...* і грец. πόλις – місто) – група *агломерацій* (3) населених пунктів. Походить від назви м. Мегалополя у Стародавній Греції, яке утворилося внаслідок злиття 35 поселень.
МЕГАЛОЦЕФАЛІЯ, **МЕГАЛОКЕФАЛІЯ** (від *мегало...* і *...цефалія*) – те саме, що й *макроцефалія.*

МЕГАПАРСЕК (від *мега...* і *парсек*) – одиниця виміру астрономічних віддалей) дорівнює 10^6 парсеків.
МЕГАРЕЛЬЄФ (від *мега...* і *рельєф*) – найбільші нерівності рельєфу земної поверхні (материкові виступи, океанічні западини, найбільші гірські системи). Інші назви – *геотектура, морфотектура*.
МЕГАРІ, **МЕХАРІ** (араб.) – одногорбий верблюд. Див. також *Дромадер.*
МЕГАСКОП (від *мега...* і *...скоп*) – 1) Оптичний інструмент для розглядання дрібного коштовного каміння. 2) заст. Те саме, що й *епіскоп.*
МЕГАСПОРА (від *мега...* і *спори*) – велика спора в різноспорових вищих рослин. Інша назва – *макроспора*.
МЕГАТАЙП (від *мега...* і англ. tipe – відбиток) – електронна машина для одержання фотонабору шрифтами *кеглів* від 6 до 144 *пунктів.*
МЕГАТЕРІЙ (від *мега...* і *...терій*) – викопний ссавець, величезний наземний лінивець. Залишки М. знайдено у відкладах *неогену.*
МЕГАТОННА (від *мега...* і *тонна*) – умовна одиниця потужності ядерного заряду, яка відповідає потужності вибуху в один мільйон тонн *тринітротолуолу.*
МЕГАФОН (від *мега...* і *...фон*) – пристрій для підсилення звуку голосу. М. у вигляді рупора концентрує звук у потрібному напрямі. Електроакустичний М. складається з *мікрофона,* підсилювача, гучномовця та батарей живлення.
МЕГАЦИКЛ (від *мега...* і *цикл*) – мільйон (10^6) циклів.
МЕГЕРА (грец. Μέγαιρα) – 1) У давньогрецькій міфології одна з богинь помсти, відплати. 2) Переносно – люта, сварлива жінка.
МЕГОМ (від *мега...* і *ом*) – одиниця електричного опору, дорівнює 10^6 *омів.*
МЕГОММЕТР (від *мегом* і *...метр*) – прилад для вимірювання великих опорів у *мегомах,* напр. опору ізоляції кабелів.
МЕДАЛЬ (франц. medaille, з італ. medaglia, від лат. metallum – *метал*) – металевий знак, здебільшого округлої форми, виготовлений на честь якоїсь події (історичної, політичної), видатної особи або спеціально для нагороди.
МЕДАЛЬЄР (франц. medailleur, з з італ. metagliere) – гравер, який виготовляє штампи медалей, печаток тощо.
МЕДАЛЬЙОН (франц. medaillon, з італ. medaglione, букв. – велика медаль) – 1) Ювелірна прикраса у вигляді невеликого плескатого футляра, в якому вміщують портрет і носять на шиї. 2) Рамка овальної форми, що її застосовують для оздоблення фасадів будинків, меблів, тканин. 3) Овальна оправа або рамка для якогось зображення, прикраси.
МЕДЕЯ (грец. Μήδεια) – 1) У давньогрецькій міфології чаклунка, жінка *аргонавта* Язона, яка люто помстилася чоловікові за його невірність. 2) Переносно – ревнива й жорстокомстива жінка.
МЕДЄ, **МЕДЬЄ** (угор. megye) – те саме, що й *комітат.*
МЕДЖИДІЄ – старовинна турецька срібна монета, дорівнює 100 *піастрам.*
МЕДЖЛІС (араб. –збори, рада) – 1) Парламент у Туреччині. 2) Нижня палата парламенту в Ірані. 3) *Народний* М. – парламент у Мальдівській республіці.
МЕДИНАЛ – лікарський препарат; снотворний і заспокійливий засіб. Інша назва – *веронал-натрій*.
МЕДИТАТИВНА ЛІРИКА (від лат. meditativus – задумливий, замислений) – вид *лірики,* що має характер розмірковування, роздумування, замисленості, авторських вагань.
МЕДИТАЦІЯ (лат. meditatio, від meditor – роздумую) – 1) Роздум, споглядання, самозаглиблення. 2) Форма філософської лірики, в якій поет висловлює свої роздуми над проблемами життя й смерті тощо.
МЕДИЦИНА (від лат. medicina – наука лікувати) – система наукової і практичної діяльності, спрямована на зміцнення та охорону здоров’я людини, продовження її життя, запобігання хворобам та лікування хворих.

МЕДИЦИНБОЛ (англ. medicine ball, букв. – лікувальний м’яч) – шкіряний м’яч з м’якою набивкою для вправ з поштовхів і кидання.
МЕДІАЛЬНИЙ (лат. medialis) – серединний, розміщений ближче до серединної площини тіла людини або тварини (пор. *латеральний*).
МЕДІАНА (лат. mediana, букв. – середня) – 1) Відрізок прямої лінії, що сполучає вершину трикутника з серединою протилежної сторони. 2) Величина ознаки в статистиці, що ділить т. зв. *варіаційний* ряд на дві рівні частини.
МЕДІАНТА [від лат. medians (mediantis) – поділяючий навпіл] – *муз.* третій і шостий ступені *діатонічної гами.*
МЕДІАТОР (від лат. mediator – посередник) – *муз.* те саме, що й *плектр.*
МЕДІАТОРИ (від лат. mediator – посередник) – переносники нервового збудження в організмі, високоактивні хімічні речовини, що утворюються в нервовій тканині. До М. належать *адреналін, ацетилхолін, глікокол* та інші *амінокислоти.*
МЕДІАЦІЯ (від лат. mediatio – посередництво) – в міжнародному праві один із засобів мирного розв’язання спорів між двома державами при посередництві третьої держави або міжнародної організації, а також особи, яка не брала участі в спорі.
МЕДІЄВАЛЬ (від франц. medieval – середньовічний) – друкарський *шрифт,* схожий за малюнком на середньовічні латинські шрифти.
МЕДІЄВІСТ (франц. medieviste, від лат. medium aevum – середній вік) – історик, що вивчає середньовіччя.
МЕДІЄВІСТИКА (від *медієвіст*) – галузь історичної науки, що вивчає історію середніх віків (5 – середина 17 ст.) переважно західноєвропейських країн.
МЕДІУМ [1] (від лат. medium – середина, щось проміжне) – за уявленнями спіритів (див. *Спіритизм*), особа, нібито здатна сприймати явища із світу духів і бути за посередника між ними й людьми.
МЕДІУМ [2] (від лат. medius – серединний) – *муз.* середній регістр співочих жіночих голосів.
МЕДРЕСЕ (араб. мадраса – давати уроки; місце, де дають уроки) – середня й вища релігійна школа у мусульман у країнах Близького й Середнього Сходу.
МЕДУЗА (грец. Μέδουσα) – 1) В давньогрецькій міфології одна з трьох жінок-страховищ, серед яких лише вона була смертною. 2) Вільноплаваючий організм, що являє собою статеву форму кишечнопорожнинних тварин. Поширена переважно в морях.
МЕДУЛЯРНИЙ (лат. medullaris, від medulla – кістковий мозок) – мозковий; *м-а пластинка* – зачаток нервової системи хребетних тварин і людини, який утворюється на ранній стадії їх зародкового розвитку; *м. рак* – злоякісна пухлина м’якої *консистенції.*
МЕЗ..., **МЕЗО**... (від грец. μέσος – середній, серединний) – у складних словах відповідає поняттям «середній», «помірна величина» або «проміжне положення між двома явищами в часі чи просторі».
МЕЗАЛЬЯНС (франц. mesalliance, букв. – непристойний союз) – у феодальному й буржуазному суспільстві шлюб, нерівний з погляду соціального або майнового стану.
МЕЗЕНТЕРІЙ (грец. μεσεντέριον) – складка очеревини, за допомогою якої внутрішньочеревинні органи прикріплюються до стінок черевної порожнини. Інша назва – *брижа*.
МЕЗЕНХІМА (від *мез*... і ...*енхіма*) – зародкова сполучна тканина більшості багатоклітинних тварин і людини. Заповнює проміжки між зародковими листками. В зародка виконує опорну, живильну й захисну функції. На основі М. розвиваються різні види сполучної тканини, кров, кровоносні та лімфатичні судини, більшість гладеньких м’язів.
МЕЗО... – див. *Мез*...
МЕЗОАТОМ (від *мезон* і *атом*) – атом, у якому один з електронів атомної оболонки заміщений негативно зарядженим *мюоном* (μ^-) або мезоном (π^- чи k^--мезонами).

Найпростішим є М. водню – система, що складається з ядра водню *(протона, дейтерона* чи *тритона*) і негативно зарядженого мюона або одного з мезонів.
МЕЗОГЛ<u>Е</u>Я (від *мезо...* і грец. γλοιός – клей) – драглистий прошарок між зовнішнім *(ектодерма*) і внутрішнім *(ентодерма*) шаром клітин, що вкривають тіло кишечнопорожнинних тварин.
МЕЗОД<u>Е</u>РМА (від *мезо...* і *...дерма*) – середній зародковий листок; властивий зародкам багатоклітинних тварин (крім губок та кишечнопорожнинних) і людини; з М. розвиваються сполучнотканинна частина шкіри, поперечносмугасті м'язи, органи кровоносної, сечовидільної, статевої систем тощо.
МЕЗОЗ<u>А</u>ВР (від *мезо...* і *...завр*) – ряд вимерлих прісноводних плазунів, що жили за *палеозою.*
МЕЗОЗ<u>О</u>Й, **МЕЗОЗ<u>О</u>ЙСЬКА ЕРА** (від *мезо...* і *...зой*) – четверта *ера* в геологічній історії Землі; розпочалась 230 млн. років тому, тривала 163 млн. років. Відклади цієї ери становлять мезозойську групу. За М. розвинулися голонасінні рослини, серед тварин – плазуни (динозаври, іхтіозаври та інші), з'явились птахи, перші ссавці, покритонасінні рослини. Поділяється на три періоди: *тріас, юра,* крейда.
МЕЗОКЕФ<u>А</u>ЛІЯ – див. *Мезоцефалія.*
МЕЗОКЛ<u>І</u>МАТ (від *мезо...* і *клімат*) – клімат порівняно невеликих ділянок земної поверхні, часто не характерний для загальних кліматичних умов даного географічного району (напр., клімат лісу, міста тощо); проміжний між *макрокліматом* і *мікрокліматом.*
МЕЗОЛ<u>І</u>Т (від *мезо...* і *...літ*) – епоха кам'яної доби, що була перехідною між *палеолітом* і *неолітом* (інколи називають епіпалеолітом). Датується 12–8 тисячоліттями до н. е.
МЕЗОМОЛ<u>Е</u>КУЛА (від *мезо...* і *молекула*) – молекула, в якій хімічний зв'язок між атомами спричинюється негативно зарядженою мю-частинкою – *мюоном.*
МЕЗОМ<u>О</u>РФНИЙ (від *мезо...* і *...морфний*) – той, що має проміжну форму; *м. стан* – стан деяких речовин між рідким і твердим кристалічним станом; *м. тип* – середній, найпоширеніший тип будови тіла людини.
МЕЗОНЕФР<u>О</u>С (від *мезо...* і грец. νεφρός – нирка) – орган виділення у хребетних. У риб і земноводяних функціонує протягом усього життя, у плазунів, птахів, ссавців і людини – лише на ранній стадії зародкового розвитку. Інші назви – *первинна нирка, тулубова нирка*.
МЕЗ<u>О</u>НИ [від *мез...* і *(електр*) *он*] – нестабільні елементарні частинки, які належать до класу сильно взаємодіючих частинок *(адронів*). Розрізняють ка-мезони й пі-мезони. Назва пов'язана з тим, що їхня маса більша за масу *електрона* й менша за масу *нуклона.*
МЕЗ<u>О</u>НІЙ – короткоіснуюча атомоподібна система, в якій роль ядра відіграє позитивний *мюон* або *мезон* і навколо якого обертається *електрон.*
МЕЗОН<u>І</u>Н (італ. mezzanino, від mezzano – середній) – верхній напівповерх будинку, неповний поверх.
МЕЗОП<u>А</u>УЗА (від *мезо...* і *пауза*) – перехідний шар атмосфери, розташований над *мезосферою,* на висоті понад 80 *км.*
МЕЗОРЕЛЬ<u>Є</u>Ф (від *мезо...* і *рельєф*) – форми рельєфу, проміжні між *макрорельєфом* та *мікрорельєфом* (напр., річкова долина, ущелина, улоговина).
МЕЗОСИДЕР<u>И</u>ТИ (від *мезо...* і *сидерити*) – залізо-кам'яні метеорити.
МЕЗОСК<u>А</u>Ф (від *мезо...* і *...скаф*) – самопересувна підводна камера з апаратурою для дослідження моря й океану на середній (кількасотметровій) глибині.
МЕЗ<u>О</u>СТИХ [від *мезо...* і грец. στίξ (στιχός) – ряд] – вірш, у якому серединні букви кожного рядка, прочитані зверху вниз або навпаки, складають слово або речення (пор. *акростих*).
МЕЗОСФ<u>Е</u>РА (від *мезо...* і *сфера*) – шар атмосфери на висоті від 55 до 80 *км;* характеризується зниженням температури з висотою, яке відбувається внаслідок охолодження цього шару інфрачервоним випромінюванням озону й вуглекислого газу.
МЕЗОТ<u>Е</u>ЛІЙ [від *мезо...* і *(епі)телій*] – різновид епітеліальної тканини хребетних тварин і людини; утворює внутрішній шар оболонок очеревини й плеври.

МЕЗОТОРІЙ (від *мезо...* і *торій*) – продукт *радіоактивного* розпаду торію, тотожний *ізотопу* радій-228. Застосовують у медицині, для виготовлення світних фарб.
МЕЗОТРОН [від *мезо...* і *(елек) трон*] – застаріла назва *мезона.*
МЕЗОФІЛ (від *мезо...* і грец. φύλλον – листок) – тканина листка рослин, що розташована під *епідермісом.* М. становить м'якоть листка.
МЕЗОФІТИ (від *мезо...* і *...фіти*) – рослини, що живуть в умовах середнього зволоження. До М. належать рослини лук, лісів, більшість сільськогосподарських рослин.
МЕЗОЦЕФАЛІЯ, **МЕЗОКЕФАЛІЯ** (від *мезо...* і *...цефалія*) – середньоголовість; термін, що його застосовують в антропології для визначення форми й розміру голови.
МЕЙОЗ (від грец. μείωσις – зменшення) – одна з форм поділу клітин. Відбувається на певних етапах життєвого циклу організмів, яким властиве статеве розмноження.
МЕЙСТЕРЗИНГЕРИ (нім. Meistersinger – майстер співу) – німецькі поети-співці з цехових ремісників 14–16 ст. У творах мейстерзингерів 14–15 ст. допускалися лише релігійні сюжети, в наступний період з'явилися й світські теми. Деякі поети-співці (Ганс Сакс та інші) набули широкої популярності.
МЕКТЕБ (араб. мактаб) – початкова мусульманська школа для хлопчиків у країнах Близького й Середнього Сходу.
МЕЛАМІН (від грец. μέλας – чорний і *аміни*) – органічна сполука, безбарвні кристали. Застосовують у виробництві *пластмас,* лаків, клеїв, у текстильній промисловості.
МЕЛАНЖ (від франц. melange – суміш) – 1) Суміш різнокольорових волокон. 2) Суміш азотної і сірчаної кислот, що її застосовують як окислювач палива в рідинних ракетних двигунах. 3) Заморожена суміш жовтків і білків яєць.
МЕЛАНЖЕР (від франц. melangeur – змішувач) – 1) *мед.* Капіляр (тонка трубка) для розведення крові при підрахунку її формених елементів. 2) *тех.* Змішувач, який застосовують у кондитерському виробництві.
МЕЛАНІЗМ – наявність у зовнішніх покривах тварин великої кількості пігменту *меланіну,* що зумовлює темне забарвлення їх.
МЕЛАНІНИ [від грец. μελάς (μέλανος) – чорний] – темно-коричневі й чорні *пігменти* тварин, людини й рослин. У хребетних тварин і людини містяться у волоссі, шкірі, сітківці ока.
МЕЛАНОМА [від грец. μελάς (μέλανος) – чорний і *...ома*] – злоякісна пухлина, яка розвивається з клітин, що виробляють пігмент *меланін.* Найчастіше розвивається з родимих плям, судинної оболонки (сітківки) ока.
МЕЛАНОПСИС [від грец. μέλας (μελανός) – чорний і όψις – зір] – рід черевоногих молюсків. Поширені в річках з швидкою течією в Середній і Південно-Східній Європі.
МЕЛАНТЕРИТ (від грец. μελάντερος – чорніший) – мінерал класу сульфатів, зеленого, сірого, сірувато-чорного кольорів з скляним блиском. Використовують для виготовлення фарб, чорнила.
МЕЛАНХОЛІЙНИЙ (від *меланхолія*) – тужливий, сумний.
МЕЛАНХОЛІК (грец. μελαγχολικός) – 1) Один з типів *темпераменту,* якому відповідає слабкий гальмівний тип вищої нервової діяльності. 2) Людина, в якої переважає пригнічений, сумний настрій.
МЕЛАНХОЛІЯ (грец. μελαγχολία, від μέλας – чорний і χολή – жовч) – 1) Психічний розлад, що виявляється в пригніченому настрої, загальмованості мислення й рухів. 2) Смуток, туга.
МЕЛІЗМИ (від грец. μέλισμα – наспів, пісня, мелодія) – *муз.* орнаментика, невеликі мелодичні звороти, що прикрашають мелодію.
МЕЛІОЇДОЗ [від грец. μηλίς – меліда (хвороба ослів) і ειδος – вид, вигляд] – рідкісне інфекційне захворювання тварин і людини в тропічних країнах. Уражає шкіру та внутрішні органи.
МЕЛІОРАТИВНИЙ – той, що стосується *меліорації; м. кадастр* – кількісний і якісний облік зрошуваних і осушених земель.

МЕЛІОРАЦІЯ (лат. melioratio – поліпшення, від melior – кращий) – корінне поліпшення природних умов грунтів для підвищення їхньої родючості. До М. належать: осушення й зрошення земель, регулювання річок і поверхневого стоку вод, закріплення пісків і ярів тощо.
МЕЛІОРИЗМ (від лат. melior – кращий) – ідеалістичний погляд на добро і зло, прихильники якого визнають зло неминучим, але вважають за можливе поступово розширювати сферу добра.
МЕЛІС [нім. Melis, від лат. mel (mellis) – мед] – сорт цукру-піску, який одержують з білої патоки – побічного продукту цукрорафінадного виробництва.
МЕЛІСА (від грец. μέλισσα – бджола) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини губоцвітих. Поширені в Південній Європі, Азії, Північній Африці. М. *звичайну* культивують як ефіроолійну й медоносну рослину. Інша назва – *цитрон-меліса*.
МЕЛО... (від грец. μέλος – пісня) – у складних словах означає «пов'язаний зі співом, музикою».
МЕЛОДЕКЛАМАЦІЯ (від *мело...* і *декламація*) – читання віршів або прози, супроводжуване для більшої виразності акомпанементом чи наспівом певної мелодії.
МЕЛОДИКА (від грец. μελωδός – співучий) – 1) Сукупність властивостей і закономірностей, які характеризують мелодичні явища в музиці. 2) Наука про *мелодію.*
МЕЛОДІЯ (від грец. μελωδία – пісня, спів) – основа музичного твору; художньо усвідомлена логічна послідовність звуків, організованих ритмічно й ладово-інтонаційно, які створюють мотив, наспів, музичну єдність.
МЕЛОДРАМА (від *мело...* і *драма*) – спочатку – драма, найзворушливіші місця якої декламували під музику або наспів; пізніше – драматичний твір з надто підкресленими *ефектами,* позитивні герої якого потрапляють у несподівані ситуації, характеризуються перебільшеними пристрастями і неодмінно перемагають негативних героїв.
МЕЛОМАН (від *мело...* і *...ман*) – пристрасний любитель музики, співу.
МЕЛОС (від грец. μέλος – пісня) – мелодійна, пісенна основа в музиці.
МЕЛОТИПІЯ (від *мело...* і *...типія*) – друкування нот засобами *поліграфії.*
МЕЛЬДОМЕТР (від грец. μέλδω – розплавлюю і *...метр*) – прилад для визначення температур плавлення тугоплавких речовин.
МЕЛЬПОМЕНА (грец. Μελπομένη, «Співаюча») – 1) В давньогрецькій міфології одна з дев'яти *муз,* яка опікала й надихала творців трагедії та виконавців її ролей. 2) Переносно – символ сценічного мистецтва.
МЕЛЬХІОР (нім. Melchior, з франц. maillechort) – назва сплавів міді (80%) з нікелем (20%), іноді з домішками інших елементів. Застосовують у виробництві медичних інструментів, карбуванні монет тощо. Від прізвищ французьких винахідників Майє і Хор'є.
МЕМБРАНА (від лат. membrana – оболонка, перетинка) – 1) Гнучка, закріплена по замкненому контуру перетинка, що розділяє дві порожнини з різним тиском або відокремлює замкнену порожнину від простору. 2) *біол.* Система спеціальних оболонок або листків, які відокремлюють клітину від зовнішнього середовища і поділяють її на окремі відсіки або камери.
МЕМІСТОР [від англ. mem (ory) – пам'ять і (res) istor – той, що чинить опір] – електрохімічний керований опір, здатний запам'ятовувати поданий на нього сигнал.
МЕМОРАНДУМ (від лат. memorandum – те, про що слід пам'ятати) – 1) Доповідна записка, пояснювальна письмова довідка, лист з приводу певних питань, нотатка для пам'яті. 2) У міжнародних відносинах – один з видів дипломатичного листування з викладом поглядів уряду з якогось питання; звичайно додається до ноти. 3) В торгівлі нагадувальні листи з різних питань. 4) При страхуванні (особливо в морських перевезеннях) – перелік випадків, за які страхувач не бере на себе відшкодування збитків.
МЕМОРІАЛ (від лат. memorialis – пам'ятний) – 1) Архітектурно-скульптурний комплекс, що увічнює пам'ять видатних подій або людей. 2) Пам'ятна книга, щоденник. 3)

Бухгалтерська книга для щоденного запису господарських операцій (крім касових). 4) М. *спортивний* – змагання, переважно міжнародні, присвячені пам’яті видатних спортсменів або осіб, які внесли великий вклад у розвиток спорту.

МЕМОРІАЛЬНИЙ (лат. memorialis) – той, що увічнює пам’ять.

МЕМОРІЯ (від лат. memoria – пам’ять, згадка) – виписка, запис з коротким викладом суті, змісту якоїсь справи.

МЕМУАРИ (від франц. memoires – спогади) – твір у формі записок-спогадів про минулі події, в яких автор брав участь, був їхнім очевидцем або сучасником.

МЕНАДА [грец. μαινάς (μαινάδας) – шалена, несамовита] – в Стародавній Греції жриця *Вакха, вакханка.*

МЕНГІРИ (кельт. menhir, від men – камінь і hir – довгий) – один з видів *мегалітів;* неотесані довгасті камені, поставлені вертикально. Поширені на території Північно-Західної Європи та СРСР. Формувалися переважно за часів міді-бронзи.

МЕНДЕЛІЗМ – учення про закономірності спадковості, яке поклало початок *генетиці.* Від імені засновника цього вчення – чеського природознавця Г.-Й. Менделя.

МЕНЕДЖЕРИ (англ. managers, від manage – керувати) – специфічний соціальний прошарок сучасного капіталістичного суспільства, включає найманих професійних керуючих (директори підприємств, керівники окремих підрозділів) у *концернах, трестах, синдикатах* тощо.

МЕНЕДЖЕРИЗМ (англ. managerism) – сучасна буржуазна теорія управління капіталістичним виробництвом, яка намагається поєднати організаційно-технічні функції управління з ідеологічним захистом капіталістичного ладу, коли нібито влада капіталістів змінюється владою керуючих *(менеджерів*), які діють в інтересах усіх верств суспільства.

МЕНЕДЖМЕНТ (англ. management) – капіталістична організація управління *менеджерами.*

МЕНЕСТРЕЛЬ (франц. menestrel, від лат. ministerialis – той, що перебуває на службі) – 1) Професійний співець і музикант у феодальній Франції і Англії. В 12–13 ст. перебували, головним чином, на службі у *сеньйора* [1]. 2) В 14–18 ст. М. називалися також мандрівні народні музиканти. 3) Переносно – співець, поет.

МЕНЗУЛА (від лат. mensula – невеликий стіл) – польовий креслярський столик, який використовують під час топографічного знімання.

МЕНЗУРА (від лат. mensura – міра, вимірювання) – 1) Міра тривалості звуку, такту в середньовічній багатоголосій музиці. 2) Різні виміри для визначення місць звукових отворів у духових, а також діаметра, довжини, натягу струн в інших інструментах.

МЕНЗУРКА (від лат. mensura – міра, вимірювання) – аптекарська або лабораторна посудина з позначеними на ній поділками, якою вимірюють невеликі об’єми рідини.

МЕНІНГІТ [від грец. μήνινξ (μήνιγγος) – мозкова оболонка] – запалення мозкових оболонок головного й спинного мозку людини й тварин. Спричинюють бактерії (менінгокок, стафілокок) та фільтрівний вірус.

МЕНІСК (від грец. μηνίσκος – місячний серп, півколо) – 1) Опукла або угнута поверхня рідини в місці дотику її до твердого тіла. 2) Хрящовий серповидний утвір у деяких суглобах: людини й хребетних тварин. 3) Опукло-угнута або угнуто-опукла лінза.

МЕНОНІТИ – члени християнської релігійної секти, що виникла в 30-х рр. 16 ст. в Нідерландах як відгалуження секти *анабаптистів.* М. проповідують покірливість, непротивлення злу, *пацифізм.* Від імені засновника Менно Сімонса.

МЕНСТРУАЦІЯ (від лат. menstruus – щомісячний, місячний) – кров’янисті виділення з матки, що циклічно повторюються (через 21–30 днів), у жінок, які досягли статевої зрілості. М. властиві також людиноподібним мавпам. Інші назви – *місячка, регули*.

МЕНТОЛ (від лат. mentha – м’ята і *...ол*) – органічна сполука, безбарвні кристали. Застосовують у харчовій, парфюмерній галузях промисловості.

МЕНТОР (грец. Μέντωρ) – 1) Ім’я наставника Телемака, сина Одіссея, в поемі Гомера «Одіссея». 2) Керівник, наставник, вихователь. 3) Переносно – надокучлива, нудна людина.
МЕНТОРСЬКИЙ (від *ментор*) – повчальний, моралізаторський.
МЕНУЕТ (франц. menuet, від menu – малий) – 1) Старовинний французький танець. 2) Твір з музичним розміром менуета.
МЕНЮ (франц. menu, букв. – малий, дрібний, від лат. menuo – подрібнюю) – перелік страв у ресторані, їдальні тощо.
МЕР (франц. maire, від лат. major – старший) – у ряді буржуазних країн виборна службова особа, що очолює місцеві органи самоврядування.
...**МЕР**, ...**МЕРІЯ** (від грец. μέρος – частина, частка) – в складних словах вказує на їхній зв’язок з поняттями «склад», «будова», «розчленування», напр. *полімери, метамерія.*
МЕРГЕЛЬ (нім. Mergel, від лат. marga – рухляк) – осадочна гірська порода, яка складається переважно з вапняку та глин. Використовують у цементній промисловості, будівництві.
МЕРИДІАН (від лат. meridianus – полуденний) – 1) М. *географічний* – уявна лінія від перетину земної кулі площиною, що проходить через будь-яку точку земної поверхні і вісь обертання Землі; меридіани з паралелями утворюють градусну сітку. 2) М. *небесний* – велике коло небесної сфери, яке проходить через *полюси* світу й *зеніт.* 3) М. *магнітний* – лінія, що є проекцією силової лінії *магнітного* поля Землі на земну поверхню.
МЕРИДІАННЕ коло (від лат. meridianus – полуденний) – астрономічний прилад для визначення моменту проходження небесних світил через небесний меридіан.
МЕРИНОСИ (франц. merinos, з ісп. merinos – множ, від merino) – породи овець з однорідною тонкою вовною переважно білого кольору.
МЕРИСТЕМА (від грец. μεριστός – подільний) – тканина у рослин, з якої утворюються всі постійні тканини рослинного організму. М. міститься в конусі наростання стебла й кореня, між деревиною і лубом у стеблах і коренях. Інша назва – *твірна тканина*.
МЕРІЯ (франц. mairie) – 1) Муніципальне місцеве управління, очолюване мером. 2) Приміщення, будинок муніципального управління.
...**МЕРІЯ** – див. *..мер.*
МЕРКАНТИЛІЗМ (франц. mercantilisme, від італ. mercante – торговець купець) – напрям у буржуазній політичній економії і політика ряду європейських держав у 15–18 ст., що виражала інтереси буржуазії, яка зароджувалася в надрах феодалізму й намагалася прискорити нагромадження капіталів стимулюванням зовнішньої торгівлі, колоніальними пограбуваннями і торговельними війнами. Джерелом збагачення М. вважав не виробництво, а торгівлю й грошовий обіг.
МЕРКАНТИЛЬНИЙ (франц. mercantile, від італ. mercante – торговець) – 1) Торговельний, комерційний. 2) Переносно – своєкорисливий, гендлярський, пов’язаний з матеріальною вигодою.
МЕРКАПТАНИ [від лат. mer (curius) – ртуть і captans – той, що хапає] – органічні сполуки, сірчисті аналоги спиртів неприємного запаху. Застосовують М. та їхні похідні як прискорювачі *вулканізації* і пластифікації *каучуків,* у синтезі лікарських речовин. Інша назва – *тіоспирти*.
МЕРКУРІЙ (лат. Mercurius) – 1) У давньоримській міфології бог красномовства, торгівлі та розбою на шляхах (у греків – Гермес). 2) Найближча до Сонця планета. 3) Переносно – гонець.
МЕРЛАН (франц. merlan) – вид риб родини тріскових. Поширений біля берегів Європи. Інша назва – *чорноморська пікша*.
МЕРОКРИНОВИЙ (від грец. μέρος – частина, частка і κρίνω – відділяю) – той, що виділяє частки; *м-і залози* – залози, секреторні продукти яких виділяються без порушення залозистих клітин (всі залози травного тракту); *м-а секреція* – виділення секрету, несупроводжуване ушкодженням залозистої клітини.

МЕРОЛОГІЯ (від грец. μέρος – частина, частка і *...логія*) – в антропології вивчення розмірів і форм окремих органів людини, встановлення точної характеристики окремих анатомічних структур у сучасної людини на відміну від викопних форм.
МЕРОСТОМОВІ (від грец. μέρος – частина, частка і στόμα – рот) – клас водяних тварин типу членистоногих. Дихають зябрами. До сучасних М. належать мечехвости, які є об'єктом промислу.
МЕРСЕРИЗАЦІЯ – обробка бавовни, бавовняних тканин міцним розчином лугу для надання міцності, блиску. Від прізвища англійського винахідника Дж. Мерсера.
МЕРТЕЛЬ (нім. Mörtel) – суміш піску і паленого вапна. Застосовують для скріплення цегли під час укладання.
МЕСА (франд. messe, з лат. missa, від mitto – посилаю) – 1) Католицька церковна відправа *(літургія*). 2) Хоровий багатоголосий циклічний твір, написаний на текст літургії.
МЕСИДОР (франц. messidor, від лат. messis – жнива і грец. δῶρον – дарунок) – десятий місяць року (з 19–20 червня до 18–19 липня) за французьким революційним календарем, прийнятим *Конвентом* у 1793 р. (діяв до 1806 р.).
МЕСІАНІЗМ, **МЕСІАНСТВО** – 1) Релігійне вчення про майбутнє спасіння людства або тієї чи іншої національної чи релігійної групи, яке нібито здійснить посланець бога – *Месія.* 2) Реакційне містичне вчення, яке приписує якомусь народові провідну роль в історії. Використовується буржуазними ідеологами для розпалювання шовіністичних настроїв.
МЕСІЯ (від давньоєвр. машіах – помазаник) – в ряді релігійних учень (передусім в *іудаїзмі* та християнстві) «спаситель», що ніби буде посланий богом на землю для знищення зла й встановлення «царства небесного». 2) Переносно – рятівник, що несподівано врятовує від чогось.
МЕССАЛІНА (лат. Messalina) – 1) Дружина римського імператора Клавдія, відома своїм розгульним життям. 2) Переносно – розбещена жінка.
МЕСУР (нім. Meβuhr) – прилад для вимірювання малих деформацій при випробуванні матеріалів.
МЕТА (від італ. meta – половина) – угода, що передбачає поділ витрат і риск навпіл.
МЕТА... (грец. μετά...) – префікс, що означає проміжне становище, рух у просторі або часі, зміну, перетворення, переміщення, звільнення від чогось.
МЕТАБІОЗ (від *мета...* та *...біоз*) – форма взаємовідношень між мікроорганізмами, коли одні з них підготовляють умови, потрібні для наступної дії інших мікроорганізмів. Напр., амоніфікуючі мікроорганізми розщеплюють білок з утворенням аміаку, а нітрифікуючі бактерії окислюють аміак до азотної, а потім азотистої кислоти.
МЕТАБОЛІЗМ (від грец. μεταβολή – зміна, перетворення) – перетворення речовин і енергії, які становлять основу життєдіяльності організмів.
МЕТАБОЛІТИ (від грец. μεταβολή – зміна) – речовини, що утворюються в організмі внаслідок обміну речовин М. називають також усі речовини, які входять до складу організму, якщо їх розглядати з погляду виникнення або руйнування в процесі обміну речовин.
МЕТАБОЛІЯ (від грец. μεταβολή – зміна) – те саме, що й *метаморфоз.*
МЕТАГАЛАКТИКА (від *мета...* і *галактика*) – гігантська космічна система, до якої входить уся сукупність галактик, що їх можна спостерігати і вивчати за допомогою телескопів та інших сучасних засобів дослідження.
МЕТАГЕНЕЗ (від *мета...* і *...генез*) – закономірна зміна у деяких організмів двох поколінь, з яких одне розмножується статевим шляхом, друге – нестатевим. Інша назва – *чергування поколінь*.
МЕТАЗОА (від *мета...* і грец. ζφον – тварина) – загальна назва всіх багатоклітинних тварин.
МЕТАКІНЕЗ (від *мета...* і *...кінез*) – період поділу клітини, під час якого відбувається переміщення *хромосом* у площину екватора клітини.

МЕТАЛ (лат. metallum, з грец. μεταλλεíον, від μεταλλεύω – видобуваю з землі, викопую) – речовина з специфічним (металевим) блиском, значною електро- і теплопровідністю, ковкістю.
МЕТАЛІЗАЦІЯ (від *метал*) – нанесення металевого покриття на поверхню виробів.
МЕТАЛІМНІОН (від *мета...* і грец. λιμνίον – озерце) – шар води у водоймах, у межах якого температура влітку різко знижується зі збільшенням глибини; зона поділу поверхневих і глибинних вод.
МЕТАЛОГЕНІЯ (від *метал* і *...генія*) – розділ геології, що вивчає закономірності розподілу рудних родовищ у зв'язку із загальним геологічним розвитком окремих частин земної кори.
МЕТАЛОГІКА (від *мета...* і *логіка*) – теорія, що досліджує системи й поняття сучасної формальної логіки.
МЕТАЛОГРАФІЯ (від *метал* і *...графія*) – 1) Наука про будову й фізичні властивості металів і сплавів; галузь металознавства. 2) Друкування з металевих друкарських форм, де друкарські елементи заглиблено.
МЕТАЛОІЗОЛ [від *метал* та *ізол (яція)*] – водонепроникний матеріал, тонка металева *фольга,* вкрита з обох боків шаром *бітуму.*
МЕТАЛОЇДИ (від *метал* і *...оїд*) – прості речовини неметалевого характеру – неметали.
МЕТАЛОКЕРАМІКА (від *метал* і *кераміка*) – 1) Виготовлення виробів з подрібнених у порошок металів і неметалевих (керамічних) добавок пресуванням і спіканням. 2) Вироби й матеріали, виготовлені таким способом.
МЕТАЛООПТИКА (від *метал* і *оптика*) – розділ оптики, де вивчають оптичні властивості металів, зокрема вимірювання оптичних констант металів і встановлення їхнього зв'язку з будовою металу.
МЕТАЛОПЛАСТ [від *метал* і *пласт (маса)*] – біматеріал, що являє собою металевий лист з полімерним покриттям. Застосовують для виготовлення резервуарів, облицьовування будинків.
МЕТАЛОТЕРМІЯ (від *метал* і *...термія*) – одержання металів (і сплавів) відновленням (виділенням) їх з якихось сполук іншими металами (відновниками), що супроводиться підвищенням температури. До способів М. належать *алюмінотермія, карботермія.*
МЕТАЛОФІЗИКА (від *метал* і *фізика*) – розділ фізики, в якому вивчають природу, будову та фізичні властивості металів і сплавів, а також процеси при їхній обробці.
МЕТАЛОФОН (від *метал* і *...фон*) – музичний інструмент, в якому джерелом звуку є підібрані в лад металеві платівки, а звук виникає під ударами молоточків або паличок. Інша назва – *дзвіночки.*
МЕТАЛУРГІЯ (від грец. μεταλλουργεíον – рудник, копальня) – 1) Наука про промислові способи виробництва металів з руд або металовмісних речовин і про первинну обробку їх. 2) Відповідні техніка і галузь промисловості.
МЕТАМАТЕМАТИКА (від *мета...* і *математика*) – наука, що вивчає формалізовані математичні теорії.
МЕТАМЕРІЯ (від *мета...* і *...мерія*) – 1) Тип будови тіла тварини чи органів рослин, при якому воно розчленовано на подібні між собою частинки – метамери. Напр., тіло кільчастих червів складається з окремих члеників, стебло злаків – з окремих сегментів. Інша назва – *сегментація.* 2) *Ізомерія,* при якій однакові за хімічним складом речовини відрізняються властивостями внаслідок того, що *радикали* в цих речовинах займають різне положення.
МЕТАМОРФІЗМ (від *мета...* і *...морфізм*) – перетворення гірських порід від дії внутрішніх процесів у земній корі (тепла, високого тиску, хімічно активних речовин).
МЕТАМОРФОЗ, **МЕТАМОРФОЗА** (від грец. μεταμóρφωσις – перетворення) – 1) Перетворення однієї форми на іншу, видозмінення чогось. 2) Видозмінення вегетативних органів рослин у процесі *еволюції* внаслідок пристосування їх до інших функцій. Напр., у барбарису і кактусів колючки є видозмінені листки. 3) Перетворення організму тварин в

процесі його індивідуального розвитку (напр., у жаб з ікри виходить личинка – пуголовок, який згодом перетворюється на жабеня).
МЕТАН (франц. methane, від грец. μέθυ – вино, брага) – болотний або рудниковий газ; найпростіша органічна сполука вуглецю з воднем; безбарвний газ без запаху, з повітрям утворює вибухові суміші. Використовують як паливо та як сировину в хімічній промисловості.
МЕТАН-АНАЛІЗАТОР – прилад, яким визначають (аналізують) вміст *метану* в *атмосфері.*
МЕТАНЕФРИДІЇ (від *мета...* і грец. νεφρός – нирка) – різні за походженням органи виділення у безхребетних тварин.
МЕТАНЕФРОС (від *мета...* і грец. νεφρός – нирка) – парний орган видільної системи у плазунів, птахів, ссавців і людини. Те саме, що й нирка. Інша назва – *вторинна нирка*.
МЕТАНОЛ [від *метан* і *(алког)оль*] – те саме, що й *метиловий* спирт.
МЕТАНТАНК, **МЕТАНТЕНК** (від *метан* і англ. tank – бак) – резервуар для біологічної переробки (метанового зброджування) осаду, що утворюється при очищенні стічних вод.
МЕТАПЛАЗМА (від *мета...* і *плазма*) – складова частина *цитоплазми.* Здебільшого до М. належать внутрішньоклітинні нитчасті структурні елементи.
МЕТАСОМАТИЗМ, **МЕТАСОМАТОЗ** [від *мета...* і грец. σώμα (σώματος) – тіло] – процес заміни одних мінералів гірської породи іншими зі зміною її хімічного складу при взаємодії цієї породи з розплавами, газами або розчинами.
МЕТАСТАЗ (від грец. μετάστασις – переміщення) – перенесення течією крові або *лімфи* органічних часточок (мікробів, пухлинних клітин) або солей, які при осіданні можуть утворювати хворобливі вогнища на новому місці; нове вогнище патологічного процесу, що виникло внаслідок цього перенесення. Найчастіше М. бувають при злоякісних пухлинах.
МЕТАТЕЗА (від грец. μετάθεσις – переміщення, перестановка) – перестановка приголосних звуків у середині слова (напр., талірка – тарілка).
МЕТАТЕОРІЯ (від *мета...* і *теорія*) – логічна теорія, яка вивчає закономірність якоїсь іншої теорії (напр., *металогіка*).
МЕТАТРАНСЛЯТОР (від *мета...* і *транслятор*) – у кібернетиці транслятор, орієнтований на клас вхідних мов цифрових обчислювальних машин.
МЕТАФАЗА (від *мета...* і *фаза*) – друга фаза, етап непрямого поділу клітин *(мітозу*).
МЕТАФІЗИКА (від грец. μετά та φυσικά – після фізики) – 1) В ідеалістичній філософії наука про надчуттєві принципи буття. 2) Протилежний *діалектиці* спосіб мислення і метод пізнання, який розглядає предмети і явища поза їхнім внутрішнім зв'язком, відірвано одне від одного, в застиглому, незмінному стані. 3) Переносно – щось умоглядне, *абстрактне* й тому малозрозуміле.
МЕТАФІЗИЧНИЙ – 1) Той, що грунтується на *метафізиці,* антидіалектичний. 2) Переносно – умоглядний, малозрозумілий.
МЕТАФЛОЕМА (від *мета...* і *флоема*) – провідна тканина молодих органів рослин; складова частина первинного лубу судинних пучків.
МЕТАФОРА (від грец. μεταφορά – переміщення, віддалення) – зворот мови, троп; образний вислів поняття, будь-яке іносказання, *алегорія;* вживання образного виразу чи слова в переносному значенні.
МЕТАФОС [від *мета...* і *фос(фор)*] – фосфорорганічний препарат, що його застосовують для боротьби з шкідливими комахами.
МЕТАФРАЗА (від грец. μετάφρασις – переклад, тлумачення) – точно дослівна передача змісту поезії прозою (без додержання рими й ритму), підрядник або заготовка для художнього перекладу.
МЕТАЦЕЙНЕРИТ (від *мета...* і *цейнерит*) – *мінерал,* що відрізняється від цейнериту меншою кількістю води й оптичними властивостями. Радіоактивний.

МЕТАЦЕНТР (від *мета...* і *центр*) – точка перетину прямовисної лінії, яка проходить через центр ваги, витісненої судном води, з площиною симетрії цього судна. Чим вище міститься М. над центром ваги судна, тим воно стійкіше.
МЕТГЕМОГЛОБІН [від *мет(а)* ... і *гемоглобін*] – продукт окислення гемоглобіну деякими отрутами (нітрати, нітрити, анілін тощо), іноді ліками при поглинанні їх організмом.
МЕТЕКИ (грец. μέτοϊκοι –переселенці, чужоземці) – в Стародавній Греції особисто вільні, але політично безправні й позбавлені права володіння нерухомим майном іноземці, які постійно жили в Аттіці.
МЕТЕМПСИХОЗ (від грец. μετεμψύχωσις – переселення душ) – релігійно-містичне вчення про перехід душі померлого організму в інші організми (в новонароджену людину, тварину) або навіть у камінь.. Особливо характерний для *брахманізму, індуїзму.*
МЕТЕО... [від *метео (рологічний)*] – у складних словах означає «метеорологічний».
МЕТЕОР (від грец. μετέωρος – той, що перебуває зверху, в повітрі) – 1) Явище спалаху в атмосфері, зумовлене залітанням у неї з космічного простору невеликих твердих тіл, що рухаються з великими швидкостями. 2) Переносно – те, що раптово з'являється, викликає ефект і швидко зникає.
МЕТЕОРАКЕТА (від *метео...* і *ракета*) – літальний апарат для дослідження параметрів (температури, тиску) та фізичних процесів у верхніх шарах *атмосфери.*
МЕТЕОРИЗМ (від грец. μετεωρισμός – підняття) – скупчення газів у травному тракті людини й тварин, спостерігається при шлунково-кишкових захворюваннях (напр., *коліті*), захворюваннях печінки й серцево-судинної системи. Інша назва – *обдимання*.
МЕТЕОРИТ (від грец. μετέωρος – той, що перебуває вгорі, в повітрі) – космічне тіло, переважно залізне або кам'яне, що падає на Землю з міжпланетного простору.
МЕТЕОРИТИКА – розділ астрономії, що вивчає *метеорити.*
МЕТЕОРОГРАФ [від *метеоро (логія)* і *...граф*] – прилад для автоматичної реєстрації змін станів повітря. Звичайно являє собою поєднання *барографа, гігрографа* та *термографа.*
МЕТЕОРОЛОГІЧНИЙ – пов'язаний з *метеорологією: м-і елементи* – характеристики стану повітря та атмосферних процесів (атмосферний тиск, температура й вологість повітря, вітер, опади, тривалість сонячного сяйва тощо); *м-а станція* – див. *Метеостанція.*
МЕТЕОРОЛОГІЯ (від грец. μετεωρολόγια – міркування про небесні явища) – наука, що вивчає *атмосферу,* її будову, властивості, процеси, які в ній відбуваються, а також розробляє методи передбачення атмосферних явищ і впливу на них.
МЕТЕОСТАНЦІЯ (від *метео...* і *станція*) – установа, де провадять регулярні метеорологічні спостереження, потрібні для передбачення погоди, вивчення клімату.
МЕТИЛ (франц. methyle, від грец. μέθυ – вино, брага) – одновалентний (див. *Валентність*) *радикал* (4) – CH_3, залишок *метану,* один з *алкілів.*
МЕТИЛАМІН (від *метил* і *аміни*) – органічна сполука, газ з різким неприємним запахом. Застосовують при виготовленні фармацевтичних препаратів, деяких барвників і фотореактивів.
МЕТИЛБЕНЗОЛ (від *метил* та *бензол*) – те саме, що й *толуол.*
МЕТИЛВІОЛЕТ (від *метил* і франц. violet – фіолетовий) – органічний барвник, кристалічний порошок з зеленим металічним блиском. Застосовують для виготовлення чорнила, лаків, в аналітичній хімії, для визначення деяких *гонів,* в текстильній промисловості тощо. Інша назва – *метиловий фіолетовий*.
МЕТИЛЕН (франц. methylene) – двовалентний *радикал* (4) – CH_2 –, залишок *метану.*
МЕТИЛЕНБЛАУ (від *метилен* і нім. blau – синій) – органічна речовина, барвник, застосовують також у медицині як антисептичний засіб (при опіках, *піодермії*), як протиотруту. Інша назва – *метиленовий синій*.

МЕТИЛМЕТАКРИЛАТ – органічна сполука, метиловий *ефір* метакрилової (метилакрилової) кислоти; безбарвна прозора рідина. Застосовують у виробництві прозорих і світлостійких *пластмас*, деяких *лаків* і клеїв.

МЕТИЛОВИЙ – той, що містить *метил; м. спирт* – деревний спирт, безбарвна, легкорухома, дуже отруйна рідина. Застосовують у виробництві *формальдегіду, антифризів,* деяких барвників, лаків тощо.

МЕТИЛОРАНЖ (від *метил* і франц. orange – апельсиновий) – органічний барвник. Водний розчин М. застосовують як індикатор, що набуває в кислому середовищі червоного кольору, а в лужному – жовтого.

МЕТИЛТЕСТОСТЕРОН (від *метил* і *тестостерон*) – лікарський препарат, синтетичний замінник чоловічого статевого гормона. Застосовують при статевому недорозвиненні, маткових кровотечах і ракових захворюваннях у жінок тощо.

МЕТИЛТІОУРАЦИЛ (від *метил,* грец. θεῖον – сірка, οὖρον – сеча і лат. acetum – оцет) – лікарський препарат. Застосовують при лікуванні *базедової* хвороби, *гіпертиреозу* тощо.

МЕТИС (франц. metis, з ісп. mestizo, від лат. mixtus – змішаний) – 1) Нащадок від шлюбу між представниками різних людських рас. 2) Тварина, що її виведено в результаті міжпородного схрещування. Інша назва – *помісь*.

МЕТІОНІН [від *ме (тил*) і грец. θεῖον – сірка] – сірковмісна *амінокислота.* Входить до складу тваринних і рослинних білків.

МЕТОД (від грец. μέθοδος – шлях дослідження, спосіб пізнання) – 1) Спосіб пізнання дійсності і її відтворення в мисленні. Марксистська філософія визнає науковими М. лише такі, що грунтуються на відображенні об'єктивних законів світу й зумовлюються особливостями предмета дослідження, відтвореними в свідомості. 2) М. *художній* – цілісна система основних принципів художнього узагальнення й відтворення дійсності в мистецтві. 3) Спосіб, прийом або система прийомів для досягнення якої-небудь мети, для виконання певної операції.

МЕТОДИЗМ (від *метод*) – послідовність у роботі, навчанні, викладі чогось тощо.

МЕТОДИКА (грец. μεθοδικά) – 1) Розділ *педагогіки,* що вивчає і складає правила і методи викладання якогось навчального предмета. 2) Узагальнення досвіду, способів, прийомів доцільного здійснення будь-якого завдання.

МЕТОДИСТИ (англ. methodists) – члени протестантської секти, що виникла в англіканстві на початку 18 і наприкінці 19 ст. перетворилася на самостійну церковну організацію. М. закликають до методичного (звідси й назва), неухильного виконання християнами своїх релігійних обов'язків.

МЕТОДИЧНИЙ (від грец. μεθοδικός) – той, що діє згідно з правилами *методики,* пов'язаний або належить до неї.

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ – той, що стосується *методології.*

МЕТОДОЛОГІЯ (від *метод* і *...логія*) – 1) Вчення про методи пізнання й перетворення світу. 2) Сукупність прийомів дослідження, що їх застосовують у будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкту її пізнання.

МЕТОЛ [від *мет (ил*) і *(амінофен*) *ол*] – органічна сполука, безбарвні кристали, легкорозчинні у воді. Застосовують у фотографії як проявник.

МЕТОНІМІЯ (від грец. μετωνυμία – перейменування) – зворот у мові, заміна одного слова іншим, суміжним за суттю (напр., «читати Горького» замість «читати твори Горького»).

МЕТОП, **МЕТОПА** (від грец. μέτωπον – чоло, фасад) – *архіт.* прямокутна кам'яна плита, часто прикрашена рельєфними зображеннями, що входить у фриз *доричного ордера.*

МЕТР [1] (франц. metre, від грец. μέτρον – міра) – 1) Одиниця довжини в Міжнародній системі одиниць. М. дорівнює довжині 1650763,73 хвилі світла, випромінюваного у *вакуумі,* що відповідає переходові між рівнями $5p_{10}$ і $5d_5$ атома *криптону* 86.

МЕТР [2] (від грец. μέτρον – міра) – 1) Віршовий розмір. 2) Система організації музичного ритму; порядок чергування сильних і слабких долей у *такті* [1].

МЕТР [3] (від франц. maitre – учитель) – 1) заст. Учитель, вихователь. 2) Шаноблива назва людини, видатної своїми обдаруваннями й знаннями.

...**МЕТР** (від грец. μετρέω – вимірюю) – у складних словах відповідає поняттю «вимірювач», напр. *барометр.*

МЕТРАЖ (франц. metrage) – довжина чого-небудь, виражена в *метрах* [1], чи площа, виміряна у квадратних метрах.

МЕТРАНПАЖ (франц. metteur en page, букв. – той, що вкладає в сторінку) – старший складальник, що верстає полоси друкарського набору.

МЕТРДОТЕЛЬ (франц. maitre d'hotel, букв. – хазяїн готелю) – головний офіціант у ресторані.

МЕТРИКА [1] (грец. μετρική, від μέτρον – міра) – 1) Сукупність законів про будову вірша й віршування. 2) Сукупність конкретних виявів *метра* [2] в музиці, акцентних співвідношень звуків і співзвуч.

МЕТРИКА [2] (польс. metryka, від лат. matricula – список, виписка) – виписка з метричної книги про дату народження; свідоцтво про народження.

МЕТРИТ (від грец. μήτρα – матка) – запалення м'язового шару стінки матки у людини й свійських тварин, звичайно поєднується з запаленням слизової оболонки матки *(ендометрит*).

МЕТРИЧНИЙ (від грец. μετρέω – вимірюю) – 1) Пов'язаний з поняттями *метр* і *метрика* [1]. *2*) *М-а система мір* – десяткова система одиниці вимірювання фізичних величин, в основу якої покладено міри довжини – метр, міри маси – кілограм; нині прийнята в усьому світі. 3) М. *вірш* – твір, що належить до метричної системи віршування (чергування коротких і довгих складів), за якою складали вірші давні римляни, греки, індійці.

...**МЕТРІЯ** (від грец. μετρέω – вимірюю) – у складних словах відповідає поняттю «вимірювання», напр. *гравіметрія.*

МЕТРО (франц. metro) – скорочена назва *метрополітену.*

МЕТРОЛОГІЯ (від грец. μέτρον – міра і *...логія*) – 1) Наука про вимірювання з високою точністю. Завданнями М. є встановлення систем одиниць вимірювання, створення і зберігання основних *еталонів* цих одиниць і забезпечення перевірки точності практичних вимірювань. 2) М. *історична* – розділ *історії,* який вивчає системи мір та грошових розрахунків, що застосовувалися раніше.

МЕТРОНОМ (від грец. μέτρον – міра і *...нон* [2]) – прилад, за звуковими сигналами (стуканнями) якого відраховують проміжки часу (здебільшого під час виконання музичних творів).

МЕТРОПОЛІТЕН (франц. metropolitain, букв. – столичний, від грец. μητρόπολις – головне місто) – міська швидкісна електрична залізниця, що проходить переважно в тунелях, у деяких місцях виходить на поверхню землі або на *естакади* й мости.

МЕТРОПОЛІЯ (грец. μητρόπολις, від μήτηρ – мати і πόλις – місто) – 1) В Стародавній Греції назва міста-держави *(поліса* [1]) щодо заснованих ним поселень в інших землях *(колоній*). 2) Назва капіталістичної держави, що володіє колоніями.

МЕФІСТОФЕЛЬ (нім. Mephistopheles) – 1) Персонаж трагедії німецького поета Й.-В. Гете «Фауст». 2) Переносно – злий дух, дух заперечення.

МЕХАНІЗАЦІЯ (від грец. μηχανή – знаряддя, пристрій) – один з основних напрямів науково-технічного прогресу, який полягає в широкому впровадженні машин у народне господарство й заміні ручної праці машинною.

МЕХАНІЗМ (від грец. μηχανή – знаряддя, пристрій) – 1) Пристрій (сукупність ланок або деталей), що передає чи перетворює рух. *2*) Сукупність проміжних станів або процесів будь-яких явищ.

МЕХАНІКА (від грец. μηχανική – наука про машини) – наука про механічний рух тіл та про взаємодію, що виникає при цьому між тілами. М. складається з *статики, кінематики* і *динаміки.*

МЕХАНІСТИ – 1) Послідовники *механіцизму.* 2) Термін, який вживали у 20–30-х рр. для характеристики поглядів ряду радянських філософів та природознавців, у творах яких мав місце відхід від *діалектичного матеріалізму* до механіцизму й *позитивізму.*
МЕХАНІЦИЗМ – абсолютизація законів *механіки,* спроба пояснити за їх допомогою всі явища природи й суспільства, звести весь розвиток до механічних форм руху. В 16–18 ст. механістичний матеріалізм, який боровся з ідеалізмом і релігією, був прогресивним напрямом у науці й філософії. Нині М., який намагається відродити застарілу форму матеріалізму, тягне науку назад, є реакційним.
МЕХАНІЧНИЙ (грец. μηχανικός) – 1) Належний до *механіки* або *механізму.* 2) Той, що діє за допомогою механізму. 3) Не пов'язаний з свідомістю, той, що відбувається без участі волі людини, машинальний.
МЕХАНОРЕЦЕПТОРИ [від *механ(ічний*) і *рецептор*] – чутливі нервові закінчення в організмі, які сприймають механічні подразнення (органи дотику, чутливі закінчення м'язів, орган рівноваги тощо).
МЕХАНОТЕРАПІЯ [від *механ(ічний)* і *терапія*] – те саме, що й *кінетотерапія.*
МЕХАНОТРОН [від *механ(ічний)* і *(елек*) *трон*] – електронна лампа, в якій керування електричним струмом здійснюється механічно (переміщуванням одного або кількох її *електродів*).
МЕХАНОХІМІЯ [від *механ(ічний*) і *хімія*] – вчення про *полімери,* що досліджує хімічні перетворення в них від діяння механічних сил.
МЕХАНОХОРІЯ [від *механ(ічний*) і *...хорія*] – спосіб поширення насіння в деяких рослин. При М. стиглі плоди швидко розкриваються, розкидаючи насіння.
МЕХАРІ – див. *Мегарі.*
МЕЦЕНАТ [лат. Maecenas (Maecenatis)] – 1) Римський політичний діяч 1 ст. до н. е., який уславився покровительством поетам та художникам. 2) Переносно – багатий покровитель наук і мистецтв.
МЕЦЦА-ВОЧЕ (італ. mezza voce, букв. – впівголоса) – тихе, неповне звучання голосу; один з відтінків виконання на музичних інструментах.
МЕЦЦО-ПІАНО (італ. mezzo piano, букв. – напівтихий) – один з відтінків динаміки в музиці; звучання середнє між *форте* й *піано.*
МЕЦЦО-СОПРАНО (італ. mezzosoprano, букв. – напівверхній) – жіночий голос, середній між *сопрано* й *контральто.*
МЕЦЦО-ТИНТО (італ. mezzotinto, букв. – відтінок) – вид *гравюри* на металі, призначеної для глибокого друку; відрізняється глибиною й бархатистістю тону, багатством і тонкістю світлотіньових ефектів, дає добрі результати в кольоровому друці.
МЕЦЦО-ФОРТЕ (італ. mezzo forte, букв. – напівсильний) – один з відтінків *динаміки* в музиці; помірно гучне звучання.
МЕЧЕТЬ (від араб. масджид – місце поклоніння) – культова споруда, храм у мусульман.
МИГДАЛИКИ (від *мигдаль*) – вузлоподібні утвори лімфаденоїдної тканини у слизовій оболонці верхніх дихальних шляхів людини й ряду хребетних тварин.
МИГДАЛЬ (грец. ἀμύνδαλος) – рід рослин родини розових. Дерева або кущі. Поширені в Європі, Азії, Північній і Центральній Америці. Плоди М. *звичайного* споживають свіжими, використовують у кулінарії, кондитерському виробництві, медицині; з них добувають мигдалеву олію.
МИЛЯ (англ. mile, від лат. mille – тисяча) – міра віддалі, яка в різних країнах становить від 0,52 до 11,2 *км.* М. *морська* – довжина однієї *мінути* дуги земного *меридіана* – 1652 *м.* В Росії до запровадження метричної системи мір М. дорівнювала 7 верстам – 7,47 *км.*
МИРТ, **МИРТА** (грец. μύρτος) – рід субтропічних вічнозелених рослин. Дерева й кущі. Листки М. містять ефірну олію, яку використовують у парфюмерній промисловості.
МИТРА (від грец. μίτρα – східний капелюх) – 1) Оздоблений прикрасами головний убір, який вище православне й католицьке духівництво одягало під час богослужіння, а середнє одержувало як нагороду. 2) В давнину – назва різних головних уборів.

МИТРОПОЛИТ (грец. μητροπολίτης, від μητρόπολις – столиця, метрополія) – 1) Другий після патріарха сан у православній церкві. 2) Вище звання православних і католицьких *єпископів.*
МІ (лат. mi) – третій ступінь головного музичного (до-мажорного діатонічного) звукоряду.
МІАЗИ (від грец. μυῖα – муха) – захворювання людини й тварин, що виникають внаслідок потрапляння й перебування в тканинах або порожнинах організму личинок мух.
МІАЗМИ (від грец. μίασμα – скверна, погань) – 1) Отруйні випаровування, гази, що утворюються під час гниття. 2) Переносно – негативні суспільні або побутові явища, що отруюють свідомість людини.
МІАЛЬГІЯ (від грец. μῦς – м'яз і ἄλγος – біль, страждання) – біль у м'язах внаслідок тривалого охолодження, порушення обміну речовин, інфекційних хвороб.
МІАСТЕНІЯ (від грец. μῦς – м'яз і *астенія*) – захворювання людини, що характеризується слабкістю і швидким стомлюванням м'язів.
МІГМА (від грец. μίγμα – суміш) – силікатний розплав, який утворився в земній корі з гірських порід.
МІГМАТИТИ [від грец. μίγμα (μίγματος) – суміш, мішанина] – складні гірські породи, які виникають внаслідок проникнення *магми* в ті породи, що вже існували.
МІГРАЦІЯ (лат. migratio, від migro – переселяюсь) – переселення, переміщення. Досліджують М. населення, М. капіталу, а також М. тварин, М. хімічних елементів у земній корі й атмосфері.
МІГРЕНЬ (франц. migraine, від грец. ημικρανία – біль, що охоплює половину голови) – захворювання людини, що проявляється в періодичних приступах головного болю (частіше однієї половини голови) з нудотою та блюванням.
МІДЕЛЬ, **МІДЛЬ** (голл. middel, англ. middle – найбільша ширина судна) – поперечний переріз судна в найширшому місці.
МІЄЛІН (від грец. μυέλινος – м'який) – жироподібна речовина, що становить головну частину м'якушевої оболонки нерва.
МІЄЛІТ (від грец. μυελός – спинний мозок) – запалення спинного мозку у людини, що спричинюється вірусами; може бути ускладненням інфекційних хвороб (кору, тифів, *сепсису*).
МІЄЛОГРАФІЯ (від грец. μυελός – спинний мозок і *...графія*) – метод рентгенологічного дослідження спинного мозку і спинномозкового каналу з введеннями контрастної речовини.
МІЄЛОЗ (від грец. μυελός – кістковий мозок) – поява і надмірна кількість *мієлоцитів* у периферичній крові.
МІЄЛОЇДНИЙ (від грец. μυελός – кістковий мозок і *...оїд*) – той, що стосується кісткового мозку; *м-а тканина* – тканина кісткового мозку, в якій утворюються клітини крові.
МІЄЛОЦИТИ (від грец. μυελός – кістковий мозок і *...цити*) – клітини кісткового мозку, з яких утворюються всі форми *гранулоцитів.*
МІЗАНСЦЕНА (від франц. mise en scene – постановка на сцені) – розташування акторів на сцені в окремі моменти вистави.
МІЗАНТРОП (від грец. μισάνθρωπος – людиноненависник) – людина, яка уникає спілкування з іншими людьми, ненавидить їх; відлюдок.
МІЗАНТРОПІЯ (грец. μισανθρωπία) – відчуження від людей, людиноненависництво.
МІЗЕРНИЙ (від лат. miser – бідний) – маленький, незначний за розмірами; жалюгідний.
МІКАДО (япон., букв. – висока брама) – давньояпонська й сучасна європейська назва японського *імператора.* В сучасній Японії імператора називають «тено».
МІКАЛЕКС (від лат. mica – слюда і lectus – добірний) – *пластмаса* із слюди й цементуючих речовин. Використовують як електроізоляційний матеріал.

МІКАНІТ (від лат. mica – слюда) – шаруватий ізоляційний матеріал, що його виготовляють з листків слюди, склеєних лаком. Застосовують в електротехніці.
МІКАФОЛІЙ (від лат. mica – слюда і folium – лист) – електроізоляційиний матеріал з шарів паперу і слюди.
МІКОБАКТЕРІЇ (від грец. μυκης – гриб і *бактерії*) – родина нижчих організмів класу *актиноміцетів.* Поширені в грунті, воді, на харчових продуктах. Деякі М. є збудниками хвороб тварин і людини (туберкульозу, прокази тощо).
МІКОЗИ (від грец. μύκης – гриб) – хвороби людини і тварин, що спричиняються паразитичними грибами – дріжджовими (бластомікоз), плісеневими (аспергільоз), *актиноміцетами* (актиномікоз) тощо. Найпоширенішими є ураження грибами шкіри – *дерматомікози,* трапляються також ураження внутрішніх органів.
МІКОЛОГІЯ (від грец. μύκης – гриб і *...логія*) – розділ ботаніки, що вивчає гриби.
МІКОРИЗА (від грец. μύκης – гриб і ρίζα – корінь) – співжиття (симбіоз) грибів з вищими рослинами.
МІКОТРОФНИЙ (від грец. μύκης – гриб і *...трофний*) – той, що існує разом з *мікоризою; м-і рослини* – вищі рослини (напр., сосна, ялина, дуб), що мають потребу у розвитку на корінні певних видів грибів (явище мікоризи).
МІКРО... (від грец. μικρός – малий) – у складних словах означає: дуже малий, найдрібніший; пов’язаний з вивченням або вимірюванням дуже малих предметів, явищ, величин; у назвах одиниць вимірювання – мільйонна частка.
МІКРОАВТОБУС, **МІКРОБУС** (від *мікро...* і *автобус*) – автобус малих розмірів, розрахований на перевезення до 10 пасажирів.
МІКРОАМПЕР (від *мікро...* і *ампер*) – одиниця сили електричного струму, мільйонна частка (10^{-6}) ампера.
МІКРОАНАЛІЗ (від *мікро...* і *аналіз*) – сукупність методів і прийомів, за допомогою яких можна виконувати аналіз малих кількостей неорганічних та органічних речовин (від мільйонних до сотих часток *грама*).
МІКРОБАР (від *мікро...* та *бар* [2]) – одиниця вимірювання тиску, мільйонна частка (10^{-6}) *бара.*
МІКРОБАРОГРАФ (від *мікро...* та *барограф*) – прилад для реєстрації малих коливань атмосферного тиску.
МІКРОБИ (від *мікро...* і грец. βίος – життя) – загальна назва тваринних і рослинних організмів (крім мікроскопічних водоростей і найпростіших), які можна побачити лише під мікроскопом.
МІКРОБІОЛОГІЯ (від *мікро...* та *біологія*) – наука, що вивчає мікроби з метою керування їхньою життєдіяльністю в інтересах людини.
МІКРОБУС – див. *Мікроавтобус.*
МІКРОВОЛЮМЕТР (від *мікро...* і *волюметр*) – вимірювальний прилад для визначення питомої ваги друкарських фарб.
МІКРОГЕОМЕТРІЯ (від *мікро...* і *геометрія*) – геометрія тривимірного простору, мінімальні розміри якого обмежені малими величинами (порядку міліметра).
МІКРОГЛОСАРІЙ (від *мікро...* і *глосарій*) – словник з однієї вузької галузі (техніки, науки), складений з метою машинного перекладу.
МІКРОГРАВІРУВАННЯ – *гравірування,* при якому зображення подано у зменшеному вигляді і його можна розглядати лише за допомогою оптичних пристроїв.
МІКРОДИНА (від *мікро...* і *дина*) – одиниця сили, мільйонна (10^{-6}) частка дини.
МІКРОДИСЕКЦІЯ (від *мікро...* і лат. dissectio – розтин) – те саме, що й *мікрургія.*
МІКРОЕВОЛЮЦІЯ (від *мікро...* і *еволюція*) – еволюційний процес, що відбувається всередині *популяцій.* Призводить до диференціації виду – розчленування на внутрішньовидові угруповання.

МІКРОЕКОНОМІКА (від *мікро...* та *економіка*) – економічна наука, що вивчає взаємозв'язки і пропорції в межах окремої ланки виробництва чи окремого підприємства, господарства. Див. також *Макроекономіка.*

МІКРОЕЛЕКТРОД (від *мікро...* і *електрод*) – тонкий електрод наприкінці ділянки електричного кола, переріз якого менший за 0,0001 $см^2$. Застосовують у медицині, зокрема для лікування психічних захворювань, коли М. вводять у підкоркові утворення мозку.

МІКРОЕЛЕКТРОНІКА (від *мікро...* і *електроніка*) – напрям у *радіоелектроніці,* що охоплює комплекс фізичних, радіотехнічних і технологічних проблем, пов'язаних з мікромініатюризацією в конструюванні радіоапаратури.

МІКРОЕЛЕМЕНТИ (від *мікро...* і *елементи*) – хімічні елементи, що містяться в рослинних і тваринних організмах у малих кількостях (в тисячних, у деяких випадках – у сотих і десятих частках процента). До М. належать, напр., мідь, *бор*[1]*, молібден, марганець* тощо. Більшість М. необхідна для життєдіяльності організмів.

МІКРОІНДИКАТОР (від *мікро...* та *індикатор*) – прилад для точного вимірювання довжин та для перевірки правильності форми і взаємного розташування деталей машин.

МІКРОІНТЕРФЕРОМЕТР (від *мікро...* та *інтерферометр*) – прилад для контролю точності оброблювання поверхонь, вимірювання товщини плівок тощо.

МІКРОКАТОР [від *мікро...* та *(інди) катор*] – прилад для вимірювання зовнішніх розмірів виробів.

МІКРОКЕФАЛ – див. *Мікроцефал.*

МІКРОКЕФАЛІЯ – див. *Мікроцефалія.*

МІКРОКІНЕМАТОГРАФІЯ (від *мікро...* і *кінематографія*) – кінематографічне знімання з використанням *мікроскопа.*

МІКРОКЛІМАТ (від *мікро...* і *клімат*) – клімат невеликої ділянки всередині певного географічного *ландшафту* (напр., схилу горба, полезахисної смуги, узбережжя озера), характерний для приземних шарів *атмосфери.*

МІКРОКЛІН (від *мікро...* і грец. κλίνω – нахиляю) – породоутворюючий мінерал класу силікатів, білого, рожевого, сірого кольору. Використовують у фарфоро-фаянсовій промисловості.

МІКРОКОКИ (від *мікро...* і *коки*) – рід кулястих бактерій. Більшість видів – *сапрофіти;* виявлені в повітрі, грунті або воді.

МІКРОКОМАНДА (від *мікро...* і *команда*) – *код* однієї чи кількох *мікрооперацій,* виконуваних за один елементарний такт роботи цифрової обчислювальної машини.

МІКРОКОСМ, **МІКРОКОСМОС** (від *мікро...* і *космос*) – світ малих величин (атомів, молекул) на відміну від світу величин планетного та зоряного масштабу.

МІКРОЛІТ (від *мікро...* і *...літ*) – 1) Дрібні голчасті або пластинчасті кристали, властиві основним масам *ефузивних* порід. 2) Дрібні кам'яні знаряддя певної геометричної форми (трикутника, трапеції, сегмента та ін.), створені первісною людиною в епоху *мезоліту.*

МІКРОМАНІПУЛЯТОР (від *мікро...* і *маніпулятор*) – прилад, з допомогою якого під контролем мікроскопа здійснюють операції над дуже дрібними об'єктами (переважно над клітинами тварин і рослин).

МІКРОМАНОМЕТР (від *мікро...* і *манометр*) – прилад для вимірювання малих різниць тиску.

МІКРОМЕТР (від *мікро...* і *...метр*) – прилад для вимірювання лінійних розмірів невеликих тіл.

МІКРОМЕТРІЯ (від *мікро...* і *...метрія*) – сукупність методів вимірювання лінійних розмірів тіл.

МІКРОМІНІАТЮРИЗАЦІЯ (від *мікро...* і *мініатюризація*) – значне зменшення розмірів елементів і схем радіотехнічних пристроїв, що грунтується на досягненнях *мікроелектроніки.*

МІКРОМОДУЛЬ (від *мікро...* і *модуль*) – блок радіоелектронної апаратури в мініатюрному виконанні.

МІКРОН (від грец. μικρόν – мало) – застаріла назва одиниці довжини мікрометра – мільйонної (10^{-6}) частки метра.
МІКРОНІВЕЛІР (від *мікро...* і *нівелір*) – вимірювальний прилад (у вигляді накладного рівня) для дуже точного визначення перевищень точок або нахилу опорних площин різних установок.
МІКРООПЕРАЦІЯ (від *мікро...* і *операція*) – елементарна операція переробки інформації цифровою обчислювальною машиною.
МІКРООРГАНІЗМИ (від *мікро...* і *організм*) – тваринні й рослинні організми, які можна побачити лише під *мікроскопом.*
МІКРОПАЛЕОНТОЛОГІЯ (від *мікро...* і *палеонтологія*) – розділ палеонтології, який вивчає мікроскопічні викопні рештки.
МІКРОПІЛЕ (від *мікро...* і грец. πΰλη, – ворота, прохід) – 1) Отвір в оболонці яєць комах, павукоподібних, деяких молюсків, риб та ін., через який всередину клітини потрапляє *сперматозоїд.* 2) Отвір у покривах насінного зачатка, через який у більшості квіткових рослин проходить пилкова трубка. Інші назви – *пилковхід, сім'явхід*.
МІКРОПОРИТ (від *мікро...* і грец. πόρος – отвір) – силікатний дрібнопористий теплоізоляційний матеріал.
МІКРОПРИНТУВАННЯ (від *мікро...* і англ. print – друк) – поліграфічне відтворення мікрозображень (зображень, утворених фотографуванням через *мікроскоп*).
МІКРОПРОГРАМА (від *мікро...* і *програма*) – послідовність *мікрокоманд* в обчислювальній машині, що реалізує заданий *алгоритм.*
МІКРОПРОГРАМУВАННЯ (від *мікро...* і *програмування*) – складання *мікропрограм.*
МІКРОПРОЦЕС (від *мікро...* і *процес*) – процес, що має невелике поширення та недовго триває.
МІКРОРАЙОН (від *мікро...* і *район*) – первинна структурна одиниця сельбищної частини міста, селища, де, крім житлових будинків, розміщені торговельні підприємства, різні заклади повсякденного обслуговування населення.
МІКРОРЕЛЬЄФ (від *мікро...* і *рельєф*) – дрібні форми рельєфу, що є деталями тієї чи іншої ділянки земної поверхні (рельєф річкових заплав, рівчаків тощо).
МІКРОСЕЙСМИ (від *мікро...* і грец. σεισμός – землетрус) – коливання земної поверхні незначної *амплітуди,* зумовлені переважно атмосферними процесами (дією *циклонів, тайфунів* тощо).
МІКРОСИСТЕМА (від *мікро...* і *система*) – матеріальна система з мікрочастинок (атомів, нуклонів).
МІКРОСКАЙНЕР (від *мікро...* і англ. scan – швидко переглядати) – кишеньковий апарат для читання мікрофотографічного знімка тексту і зображень книги, брошури.
МІКРОСКОП (від *мікро...* і *...скоп*) – оптичний прилад для розглядання дрібних невидимих неозброєним оком предметів у збільшеному зображенні; *оптичний* М. дає збільшення до 3000 раз; *електронний* М., в якому збільшене зображення одержують за допомогою пучків електронів, дає збільшення в десятки і сотні тисяч раз.
МІКРОСКОПІЧНИЙ – 1) Дуже малий, видимий лише в *мікроскоп.* 2) Той, що його роблять за допомогою мікроскопа (напр., м. аналіз).
МІКРОСКОПІЯ (від *мікро...* і *...скопія*) – сукупність методів застосування *мікроскопа* і способи виготовлення мікроскопічних препаратів.
МІКРОСОМИ (від *мікро...* і грец. σῶμα – тіло) – субмікроскопічні білковоліпоїдні тільця клітини. Багаті на рибонуклеїнову кислоту; містять *ферменти.*
МІКРОСОЦІОЛОГІЯ (від *мікро...* і *соціологія*) – один з розділів сучасної соціології, який вивчає структуру й функціонування невеликих соціальних груп.
МІКРОСПОРА (від *мікро...* і *спори*) – менша спора у різноспорових вищих рослин. М. відповідає пилковому зерну голо- і покритонасінних рослин.

МІКРОСТРУКТУРА (від *мікро...* і *структура*) – будова твердих тіл (металів, гірських порід та ін.), що її можна спостерігати лише за допомогою оптичного або електронного *мікроскопа.*
МІКРОСХЕМА (від *мікро...* і *схема*) – елемент, вузол чи пристрій (або його частина) радіоелектронної апаратури, виготовлений засобами *мікроелектроніки.*
МІКРОТЕЛЕФОН [від *мікро (фон)* і *телефон*] – телефонна трубка з вмонтованими в ній мікрофоном і телефоном.
МІКРОТИПІЯ (від *мікро...* і *...типія*) – *репродукція* (відбиток) з фотографії, знятої через *мікроскоп.*
МІКРОТОМ (від *мікро...* і грец. τομός – різальний) – інструмент, за допомогою якого роблять тонкий зріз тканини тваринних і рослинних організмів для мікроскопічних досліджень.
МІКРОТРОН [від *мікро...* і *(елек) трон*] – один з типів прискорювачів заряджених мікрочастинок.
МІКРОФІЛЬМ (від *мікро...* і *фільм*) – репродукція рукописного, друкованого або графічного документа, виконана на фотоплівці дуже малого розміру.
МІКРОФЛОРА (від *мікро...* і *флора*) – сукупність рослинних *мікроорганізмів* у певному середовищі існування.
МІКРОФОН (від *мікро...* і *...фон*) – перетворювач звукових коливань на електричні коливання такої самої частоти. Застосовують у телефонії, радіомовленні та звукозаписі.
МІКРОФОТОГРАФІЯ (від *мікро...* і *фотографія*) – фотографія (знімок), утворена фотографуванням з використанням мікроскопа для значного збільшення зображень об'єктів (біологічних, металографічних), що їх фотографують.
МІКРОФОТОКОПІЯ (від *мікро..., фото...* і *копія*) – зменшена фотокопія будь-якого документа.
МІКРОФОТОМЕТР (від *мікро...* і *фотометр*) – прилад для вимірювання оптичної густини почорнінь на дуже малих ділянках світлочутливої плівки.
МІКРОХІМІЯ (від. *мікро...* і *хімія*) – наука про способи хімічного *синтезу* і *аналізу,* що їх провадять з малими кількостями речовин.
МІКРОХРОНОМЕТР (від *мікро...* і *хронометр*) – прилад для вимірювання дуже малих відрізків часу.
МІКРОЦЕФАЛ, **МІКРОКЕФАЛ** (від *мікро...* і *...цефал*) – людина з ненормально малим розміром голови.
МІКРОЦЕФАЛІЯ, **МІКРОКЕФАЛІЯ** (від *мікро...* і *...цефалія*) – малоголовість, ненормально малий розмір черепа й головного мозку з явищами недостатності розумового розвитку.
МІКРОЦИД [від *мікро(би)* і *...цид*] – лікарський препарат; протимікробний засіб. Застосовують для лікування ран, виразок, опіків, відморожень, пролежнів, гнійно-запальних процесів тощо.
МІКРОЦИТИ (від *мікро...* і *...цити*) – *еритроцити* малої (порівняно з нормальною) величини.
МІКРОЦИТОЗ (від *мікро...* і *...цитоз*) – поява в периферичній крові *мікроцитів.* Спостерігається при гемолітичній жовтяниці, при деяких видах недокрів'я.
МІКРОШПОН (від *мікро...* і *шпон*) – тонкий (менше за 0,1 *мм*) деревинний матеріал (шпон) для облицьовування поверхонь, фанерування меблів.
МІКРУРГІЯ [від *мікр (о)* ... і *(хір) ургія*] – проведення під мікроскопом операцій над дуже дрібними об'єктами – найпростішими, клітинами тощо.
МІКСБОРДЕР (англ. mixborder, від mix – змішувати і border – край, межа) – багаторядна (іноді гніздова) посадка квітково-декоративних рослин, добір яких повинен забезпечувати безперервне цвітіння протягом усього літнього сезону.

МІКСЕДЕМА (від грец. μύξα – слиз і οίδημα – пухлина, набряк) – захворювання людини, що виникає внаслідок порушення діяльності щитовидної залози. Інша назва – *слизовий набряк*.
МІКСЕР (англ. mixer, від mix – змішувати) – 1) Посудина для зберігання в рідкому стані чавуну. В М. усереднюються його хімічний склад і температура, а також частково видаляються домішки. 2) Прилад для приготування сумішей напоїв.
МІКСИНИ (від грец. μύξα – слиз) – ряд морських тварин класу круглоротих. Поширені в помірних і субтропічних морях. Паразитують на рибах.
...МІКСИС (від грец. μῖξις – змішування, суміш, зв’язок) – у складних словах відповідає поняттям «змішування», «заміщення», напр. *апоміксис.*
МІКСОБАКТЕРІЇ (від грец. μύξα – слиз і *бактерії*) – клас бактерій, що відрізняються рядом ознак від класу справжніх бактерій. Живуть у грунті, гної, водоймищах. Беруть участь у розкладанні рослинних решток. Інша назва – *слизові бактерії*.
МІКСОМІЦЕТИ (від грец. μύξα – слиз і *...міцети*) – відділ нижчих безхлорофільних рослин. Розвиваються на рештках рослин. Інша назва – *слизовики*.
МІКСТ (англ. mixed, від лат. mixtus – змішаний) – 1) Поїзд з вагонів різного призначення. 2) *спорт.* Виступ у мішаній парі (чоловік і жінка). 3) Особи з комбінованим ураженням (напр., отруйними речовинами й пораненням).
МІКСТУРА (від лат. mixtura – суміш) – рідинна лікарська форма для внутрішнього вживання. Суміш кількох твердих або рідинних лікарських речовин з водою.
МІЛЕДІ (англ. my lady, букв. – моя пані) – у Великобританії ввічливо-шанобливе звернення до заміжньої жінки.
МІЛЕСИМО (ісп. milesimo – тисячний) – дрібна розмінна монета Чілі, 1/1000 чілійського *ескудо.*
МІЛЕТСЬКА ШКОЛА – матеріалістична школа у давньогрецькій філософії, що виникла в 6 ст. до н. е. в м. Мілеті (звідси й назва), була одним з осередків *іонійської школи.*
МІЛІ .. (від лат. mille – тисяча) – у складних словах означає «тисячна частка».
МІЛІАМПЕР (від *мілі...* і *ампер*) – одиниця сили електричного струму, 0,001 *а.*
МІЛІАМПЕРМЕТР (від *мілі...* і *амперметр*) – прилад для вимірювання сили електричного струму в *міліамперах.*
МІЛІАРІЙ (лат. miliarium) – 1) Міра довжини в Стародавньому Римі що дорівнювала 1,4835 *км.* 2) Назва кам’яних стовпів, встановлених на віддалі 1 міліарія один від одного на шляхах, що зв’язували Рим з провінціями.
МІЛІАРНИЙ (від лат. miliarius – просяний) – просовидний; термін, уживаний для позначення дрібних множинних вогнищ деяких хвороб (напр., м. *туберкульоз,* м-а *пневмонія,* м. рак).
МІЛІБАР (від *мілі...* і *бар* [2]) – одиниця тиску, тисячна частка (10^{-3}) бара.
МІЛІВОЛЬТ (від *мілі...* і *вольт* [2]) – одиниця електричної напруги і електрорушійної сили, 0,001 *в.*
МІЛІВОЛЬТМЕТР (від *мілі...* і *вольтметр*) – прилад для вимірювання напруги електричного струму в *мілівольтах.*
МІЛІКЮРІ (від *мілі...* і *кюрі*) – одиниця *радіоактивності,* 0,001 кюрі.
МІЛІМ – розмінна монета Тунісу, 1/1000 туніського *динара.*
МІЛІМЕТР (від *мілі...* і *метр*) – одиниця довжини, 0,001 *м.*
МІЛІТАРИЗАЦІЯ (від лат. militaris – воєнний) – 1) Здійснення *мілітаризму.* 2) Підпорядкування економічного, політичного й громадського життя в експлуататорських державах цілям підготовки загарбницьких воєн; перенесення форм і методів військової організації в галузь цивільних відносин, поширення військових законів, військової дисципліни на якусь галузь народного господарства, воєнізація промисловості, створення воєнної економіки в мирний час.
МІЛІТАРИЗМ (від лат. militaris – воєнний) – 1) Реакційна політика гонитви озброєнь, підготовки й розв’язання загарбницьких воєн, що її провадять пануючі класи

імперіалістичних держав. Особливого розвитку набув у період *імперіалізму.* 2) Політичне панування вояччини в імперіалістичних державах і підпорядкування всього життя країни воєнним цілям.

МІЛІТАРИСТ – прихильник або провідник політики *мілітаризму.*

МІЛІЦІЯ (від лат. militia – військо) – 1) В окремих країнах вид ополчення (військове добровільне формування тимчасового характеру), що комплектується здебільшого під час війни для тилової служби. 2) В СРСР складова частина системи Міністерства внутрішніх справ, що здійснює охорону громадського порядку, соціалістичної власності, особи, особистих та майнових прав громадян, веде боротьбу проти порушників правил соціалістичного співжиття, злочинців.

МІЛОРД (англ. my lord, букв. – мій пане) – 1) Найменування аристократа, лорда у Великобританії, а також шанобливе звернення до нього. 2) Звернення до судді у Великобританії.

МІЛЬ (від лат. mille – тисяча) – розмінна монета Кіпру, 1/100 кіпрського *фунта.*

МІЛЬДЬЮ (англ. mildew, букв. – цвіль) – хвороба рослин, зокрема винограду, спричинювана грибами родини переносно-спорових класу фікоміцетів.

МІЛЬЄМ – розмінні монети Арабської Республіки Єгипет і Судану, відповідно 1/1000 єгипетського і суданського *фунта.*

МІЛЬЄРАНІЗМ – опортуністична політика класового співробітництва лідерів соціалістичних партій з реакційною буржуазією. Від імені французького соціаліста А.-Г. Мільєрана, який у 1899 р. ввійшов до складу реакційного французького уряду. Інша назва – *«міністерський соціалізм».*

МІЛЬЙОН (франц. million, з італ. milione, збільш. від mille – тисяча) – тисяча тисяч.

МІЛЬЙОНЕР (франц. millionnaire) – власник мільйонного багатства, *капіталу.*

МІЛЬРЕЙС (португ. mil-reis, від mil – тисяча і reis – *рейс* ^{1}) – колишня грошова одиниця Португалії до 1942 р. й Бразилії до 1911 р.

МІЛЬЯРД (франц. milliard) – тисяча мільйонів. Іноді називають *більйоном.*

МІЛЬЯРДЕЇЗМ – форма прояву спадковості, коли в перших і наступних поколіннях *гібридів* ознаки одного з батьків повністю поглинаються ознаками іншого, тому всі особини цих поколінь однорідні й схожі на одну з батьківських форм.

МІЛЬЯРДЕР (франц. milliardaire) – власник мільярдного багатства, *капіталу.*

МІМ (від грец. μίμος – наслідування, наслідувач) – 1) В античному театрі комедійний жанр, який поєднує імпровізований діалог, пісні, танці. 2) Актор, який виступав у такому жанрі. 3) В сучасному театрі – актор *пантоміми.*

МІМАНСА (санскр. – дослідження) – одна з систем давньоіндійської філософії, що містить окремі елементи *матеріалізму* й *раціоналізму.*

МІМЕОГРАФ (від грец. μιμέομαι – наслідую і *...граф*) – апарат для одержування незначної кількості відбитків з тексту, що його виготовлено у вигляді *трафарету з* провощеного паперу.

МІМЕТИЗМ (від грец. μιμητής – наслідувач) – вид *мімікрії,* що виявляється в подібності тварин одного виду до тварин іншого виду, які мають спільні за будовою захисні засоби від ворогів (напр., зозуля схожа на яструба).

МІМІКА (від грец. μιμικός – наслідуваний) – 1) Рух м'язів обличчя людини відповідно до її почуттів чи настрою. 2) Мистецтво (уміння) виражати думки й почуття, створювати образи за допомогою рухів рук, обличчя тощо.

МІМІКРІЯ (англ. mimicry, від грец. μιμέομαι – наслідую) – подібність одних тварин і рослин (чи їхніх органів) до інших або до предметів навколишнього середовища. М. – захисне пристосування. Напр., подібність деяких метеликів до сухого або пожовклого листя.

МІМОДРАМА (від грец. μίμος – наслідування й *драма*) – те саме, що й *пантоміма.*

МІМОЗА (від грец. μίμος – наслідувач) – 1) Рід тропічних і субтропічних рослин. Трави, ліани, кущі й дерева. М. *соромливу* вирощують в оранжереях. 2) Неправильна назва ряду видів з роду акація. 3) Переносно – недоторканна, надміру вразлива людина.
МІНА [1] (франц. mine) – вираз обличчя.
МІНА [2] (франц. mine, від лат. mino – підганяю) – 1) Заряд вибухової речовини, що закладається в кінці мінної галереї, яку підводять під оборонні споруди ворога, або заряд, що кого вміщують у підземних виробках, бурових свердловинах, під водою для вибуху. 2) Вибуховий заряд з підривником в особливій упаковці, який вибухає, коли об'єкт, для підриву якого цей заряд призначено, дотикається до нього або проходить у безпосередній близькості від нього. 3) Тонкостінний снаряд з великою кількістю вибухової речовини, що викидається мінометом. 4) Саморушний розривний снаряд (*торпеда*). 5) Стрижень олівця.
МІНА [3] (лат. mina, від грец. μνα, з давньоєвр.) – рахунково-вагова і грошова одиниця на Стародавньому Сході, а пізніше в Греції. Вага М. в різних країнах була різною.
МІНАРЕТ (тур. minara, від араб. манара – маяк) – баштоподібиа споруда при *мечеті,* з якої глашатай (*муедзин*) скликає мусульман на молитву.
МІНЕЗИНГЕРИ (нім. Minnesanger) – німецькі середньовічні поети-співці (12–15 ст.).
МІНЕР (франц. mineur) – 1) Військовослужбовець-фахівець, який встановлює міни й розміновує місцевість. 2) У військово-морському флоті – фахівець з мінної зброї.
МІНЕРАГРАФІЯ (від *мінерал* і *...графія*) – метод вивчення руд і мінералів під мікроскопом шляхом дослідження їхньої відполірованої поверхні *(аншліфу*).
МІНЕРАЛ (франц. mineral) – природна хімічна сполука або самородний елемент, приблизно однорідний за хімічним складом і фізичними властивостями; складова частина гірських порід, руд тощо. Переважають тверді М., є також рідкі (вода, ртуть) й газоподібні (вуглекислий газ тощо).
МІНЕРАЛІЗАТОРИ – розчинені в *магмі* леткі речовини (хлор, бор, фтор та інші), які виділяються з неї під час охолодження або зменшення тиску; сприяють процесові *кристалізації* магми.
МІНЕРАЛІЗАЦІЯ – 1) Відкладення *мінералів* з розчинів газових потоків або магматичних розплавів у вигляді вкраплень чи прожилків у гірських породах. 2) Насичування грунту мінеральними солями. 3) Природний (за допомогою мікроорганізмів) або штучний розклад органічних і неорганічних сполук, напр. відходів життєдіяльності *біокомплексу,* зокрема, людини на прості мінеральні сполуки – воду, аміак, сульфати, нітрати, окисли різних металів, мінеральні солі.
МІНЕРАЛІТ (від *мінерал* і *...літ*) – азбестовий цемент, застосовуваний у виробництві вогнетривких перекриттів, сходів, підлог.
МІНЕРАЛОГІЯ (від *мінерал* і *...логія*) – наука, що вивчає мінерали, їхній склад, будову, фізичні властивості, умови утворення, народногосподарське значення.
МІНЕРВА (лат. Minerva) – в давньоримській міфології богиня мудрості, наук, мистецтв і ремесел.
МІНІ (англ. mini) – скорочене від *мінімальний.* Протилежне – *максі.*
МІНІАТЮРА (франц. miniature, з італ. miniatura, від лат. minium – сурик) – 1) Живописні зображення, що прикрашали й ілюстрували середньовічні рукописи у вигляді заставок або на всю сторінку. 2) Твір образотворчого мистецтва невеликого розміру, що відзначається особливо тонкою технікою виконання. 3) Нарис, оповідання або театральна п'єса (театр мініатюр) невеликого розміру. 4) Переносно – будь-що невеликого розміру.
МІНІАТЮРИЗАЦІЯ (від *мініатюри*) – зменшення розмірів, ваги (приладів, пристроїв, виробів тощо).
МІНІАТЮРИСТ (франц. miniaturiste) – 1) Художник, який пише *мініатюри.* 2) Автор коротких літературних або театральних творів.
МІНІАТЮРНИЙ – 1) Властивий *мініатюрі.* 2) Переносно – маленький; витончений.
МІНІМАКС [від *міні (мум*) і *макс (имум*)] – значення *функції* двох змінних *(x, y*), якого вона досягає, коли взяти спочатку максимум по *y,* а потім мінімум по *x.*

МІНІМАЛЬНИЙ (лат. minimalis) – найменший серед чогось; найменший з можливих.
МІНІМЕТР (від лат. minimus – найменший і *...метр*) – прилад для контролю зовнішніх розмірів точних деталей.
МІНІМІЗАЦІЯ (від лат. minimus – найменший) – доведення чого-небудь до найменшого розміру.
МІНІМУМ (лат. minimum) – 1) Найменша кількість; найменша величина; нижча межа чогось. 2) *матем.* Найменше значення безперервної функції.
МІНІСТЕРІАЛИ (лат. ministeriales, від ministerium – служба, посада) – за середньовіччя в Західній Європі слуги короля або великого феодала.
МІНІСТЕРІАЛІЗМ (від *міністр*) – у ряді буржуазних країн форма політичного співробітництва опортуністичних лідерів соціалістичних партій з реакційною буржуазією. Те саме, що й *мільвранізм.*
МІНІСТЕРСТВО (від лат. ministro – служу, управляю) – центральний орган, що здійснює керівництво певною галуззю державного управління; очолюється *міністром.* В СРСР М. запроваджено в 1946 р. замість народних комісаріатів.
МІНІСТР (франц. ministre, від лат. minister – слуга) – службова особа, що є членом уряду і, як правило, очолює *міністерство.*
МІНІТМЕНИ (англ. minute-men, букв. – люди, щохвилини готові до дії) – члени фашистської військової організації в США, яка головним своїм завданням вважає боротьбу проти *комунізму.*
МІНІ-ФУТБОЛ (від *міні* і *футбол*) – гра у футбол в закритому приміщенні при зменшених розмірах поля, кількості гравців тощо.
МІНОГИ (нім. Neunaugen) – безщелепні хребетні тварини класу круглоротих. Поширені в прісних водах та морях. Деякі види – об’єкти промислу.
МІНОЙ – див. *Мінос.*
МІНОР (італ. minore, від лат. minor – менший) – 1) Музичний лад, стійкі звуки якого (I, III, V ступені) – утворюють малий (мінорний) тризвук. 2) Переносно – смутний, меланхолійний настрій.
МІНОРАТ (від лат. minor – менший) – 1) Порядок спадкування, коли майно передається молодшому за віком у роді або сім’ї. Протилежне – *майорат.* 2) Саме майно, що передається за мінoратом.
МІНОС, МІНОЙ (грец. Μίνως) – у давньогрецькій міфології цар о. Кріт, який після смерті став суддею в пеклі.
МІНОТАВР (грец. Μινώταυρος) – у давньогрецькій міфології чудовисько з тілом людини й головою бика, якого *Мінос* годував живими людьми. Убитий *Тезеєм.*
МІНУС (від лат. minus – менше, за винятком) – знак (горизонтальна риска) для позначення дії віднімання, а також для позначення негативних величин або від’ємних чисел.
МІНУСКУЛИ (від лат. minusculus – маленький) – рядкові малі букви переважно в стародавній писемності.
МІНУТА (від лат. minuta – зменшена) – одиниця довжини дуги (або величини кута), що дорівнює 1/60 частці дугового (відповідно кутового) *градуса.*
МІНЬЙОН (франц. mignonne, від mignon – малесенький) – 1) Дрібний друкарський шрифт, середній між *петитом* і *нонпареллю,* кегль якого дорівнює 7 *пунктам* (2,53 *мм*). 2) Рояль найменших розмірів. 3) Російський бальний танець, близький до *вальса.*
МІО... [від грец. μῦς (μυός) – м’яз] – у складних словах означає «м’яз».
МІОБЛАСТИ (від *міо...* та *...бласти*) – молоді м’язові клітини у безхребетних і хребетних тварин та в людини.
МІОГЕН (від *міо...* і *...ген*) – група розчинних білків м’язів. Відіграє значну роль у вуглеводному обміні організму.
МІОГЛОБІН [від *міо...* і *(гемо)глобін*] – складний білок м’язів людини й більшості тварин. За складом і властивостями близький до гемоглобіну крові.

МІОГРАФ (від *міо...* і *...граф*) – прилад, який застосовують для графічного зображення скоротливої діяльності ізольованого м’яза.
МІОЗИН [від грец. μῦς (μυός) – м’яз] – найважливіший білок м’язів. Виконує функції скоротливого білка й *ферменту,* який каталізує розщеплення аденозинтрифосфорної кислоти в організмах.
МІОЗИТ [від грец. μῦς (μυός) – м’яз] – запалення м’язів, головним чином тулуба, шиї, кінцівок. Виникає при охолодженні тіла, травматичних ураженнях тощо.
МІОКАРД, **МІОКАРДІЙ** (від *міо...* і грец. καρδία – серце) – середній шар стінки серця. Складається з м’язових волокон, внаслідок скорочення яких відбувається робота серця.
МІОКАРДИТ – запальне захворювання серцевого м’яза *(міокарда);* виникає найчастіше як ускладнення інфекційних захворювань (дифтерії, ревматизму, скарлатини, тифу тощо).
МІОКАРДІЙ – див. *Міокард.*
МІОЛОГІЯ (від *міо...* і *...логія*) – розділ *анатомії,* який вивчає скелетні м’язи.
МІОМА (від *міо...* і *...ома*) – доброякісна пухлина, що розвивається з м’язової тканини.
МІОНЕМИ (від *міо...* і грец. νῆμα – нитка) – скоротні нитки в *цитоплазмі* деяких одноклітинних організмів.
МІОПАТІЯ (від *міо...* і *...патія*) – захворювання, яке характеризується первинною прогресуючою *дистрофією* скелетних м’язів.
МІОПІЯ [від грец. μύωψ (μύωπος) – короткозорий] – розлад зору, при якому людина добре бачить близькі предмети й невиразно, розпливчасто віддалені. Інша назва – *короткозорість*.
МІОРЕЛАКСАНТИ (від *міо...* і *релаксанти*) – речовини, що розслаблюють поперечносмугасту мускулатуру, проявом чого є зниження її рухової активності або повний параліч. Застосовують для лікування різних захворювань, які супроводяться підвищенням тонусу поперечносмугастої мускулатури. Інша назва – *релаксанти.*
МІОЦЕН, **МІОЦЕНОВА ЕПОХА** (від грец. μείων – менший, нижчий і *...цен*) – рання епоха *неогену.*
МІРАБЕЛЬ (франц. mirabelle) – жовтоплідні сорти сливи з дрібними плодами. Від назви містечка Мірабо на півдні Франції.
МІРАБІЛІТ (від лат. mirabilis – дивний, незвичайний) – те саме, що й *глауберова сіль*.
МІРАЖ (франц. mirage, від mirer – спостерігати) – оптичне явище в *атмосфері,* виникнення на обрії уявних зображень предметів. Інша назва – *марево*.
МІРАКЛЬ (франц. miracle, від лат. miraculurn – диво) – жанр середньовічної драми релігійно-моралізаторського характеру, поширений у країнах Західної Європи.
МІРЗА, **МУРЗА** (від перс. амір-заде – син еміра, князя) – 1) В Ірані титул членів правлячої династії, ставиться після імені; шанобливе звернення до вищих урядовців і вчених; ставиться перед ім’ям. 2) Назва великих і середніх феодалів у тюркських кочових народів Росії (татар, ногайців та ін.) з 13 ст. до 1917 р. 3) У деяких народів Середнього Сходу – секретар, писар.
МІРІАДИ [від грец. μυριάς (μυριάδος) – десять тисяч] – незліченна кількість. Поняття вживають переважно в художній літературі.
МІРМЕКОФІЛІЯ [від грец. μῦρμηξ (μύρμηκος) – мурашка і *...філія*] – співжиття *(симбіоз*) вищих рослин і мурашок.
МІРМЕКОХОРІЯ [від грец. μύρμηξ (μύρμηκος) – мурашка і *...хорія*] – поширення насіння та інших зачатків *(діаспор*) рослин мурашками.
МІРРА (грец. μύρον) – ароматична смола деяких тропічних дерев. Ефірна олія М. має антисептичні властивості. В давнину М. використовували єгиптяни для ароматичного обкурювання під час релігійних обрядів.
МІС (англ. miss) – форма звертання до дівчини в англомовних країнах; вживається здебільшого з ім’ям або прізвищем.
МІСІОНЕР (франц. missionnaire, від лат. missio – посилка, відправлення) – особа, надіслана певною церквою для релігійної пропаганди серед іновірців.

МІСІОНЕРСТВО – форма релігійно-політичної діяльності релігійних організацій та церков, спрямована на навернення до свого вчення іновірців. Найхарактерніша для християнства та *ісламу.* М. проводилося *місіонерами* головним чином у залежних і колоніальних країнах з метою сприяння колонізаторській політиці пануючих класів своєї країни.
МІСІС (англ. mistress) – форма звертання до нетитулованої одруженої жінки в англомовних країнах; вживається здебільшого з ім’ям або прізвищем.
МІСІЯ (від лат. missio – посилка, доручення) – 1) Постійне дипломатичне представництво в якійсь державі, очолюване посланником, повіреним у справах. 2) Представники держави чи міжнародної організації, послані в якусь країну з спеціальною метою або певним дорученням. 3) Церковна місіонерська організація (див. *Місіонерство*). 4) Переносно – доручення, завдання; покликання.
МІСТЕР (англ. mister) – форма звертання до нетитулованого чоловіка в англомовних країнах; вживається здебільшого з ім’ям або прізвищем.
МІСТЕРІЇ (від грец. μυστήριον – таємниця, таїнство) – 1) В країнах античного світу (Греція, Рим) та Стародавнього Сходу (Єгипет, Персія) таємні релігійні обряди, церемонії на честь деяких богів, до участі в яких допускалися лише посвячені. 2) Інколи релігійні процесії з елементами вистави у східних релігіях (напр., *шахсей-вахсей*). 3) Популярний жанр середньовічного релігійного театру в Західній Європі 14–16 ст.
МІСТИК (від грец. μυστικός – таємничий) – людина, що вірить у надприродне, в чудеса; забобонна людина.
МІСТИКА (від грец. μυστικά – таємничі обряди) – 1) Віра в існування надприродних, таємничих сил та в здатність людини вступати в безпосередні зносини з ними. 2) Схильність до віри в таємниче й надприродне. 3) Щось загадкове, непояснюване.
МІСТИФІКАЦІЯ (від грец. μύστης – таємничий і ...*фікація*) – 1) Умисне введення когось в оману, жартома або із злісним наміром. 2) Тлумачення реальних явищ у містичному дусі.
МІСТИЦИЗМ (від грец. μυστικός – таємничий) – релігійно-філософський світогляд, що грунтується на *містиці.*
МІСТРАЛЬ (франц. mistral, від лат. magistralis – керівний) – сильний, холодний північно-західний вітер на Середземноморському узбережжі Франції, що дме з гір.
МІТЕЛЬ [від нім. mittel – середній (у складних словах)] – друкарський шрифт, середній між *цицеро* і *терцією* (2), дорівнює 14 *пунктам* (≈5,1 *мм*).
МІТЕЛЬШПІЛЬ (від нім. Mittelspiel – середина гри) – середня стадія шахової партії, коли основні сили обох сторін почали гру і розгортається безпосередня боротьба.
МІТЕЛЬШТРЕКЕР (нім. Mittelstrecker, від Mittelstreck – середня дистанція) – бігун на середні дистанції.
МІТЕНКИ (франц. mitaines) – жіночі рукавички без пальців; напіврукавички.
МІТИНГ (англ. meeting, від meet – зустрічатися, збиратися) – масові збори з приводу обговорення злободенних, переважно політичних, питань.
МІТКАЛЬ (перс. мітакалі) – бавовняна тканина полотняного переплетення. Після обробки – ситець, *мадаполам* тощо.
МІТОЗ (від грец. μίτος – нитка, тканина) – складний (або непрямий) поділ клітин, найпоширеніший спосіб розмноження тваринних і рослинних клітин. Інша назва – *каріокінез*.
МІТОХОНДРІЇ (від грец. μίτος – нитка, тканина і χονδριον – зернятко) – *органоїди* клітин рослин, тварин і людини, які забезпечують вироблення, нагромадження й розподіл енергії в клітинах. Інші назви – *хондріосоми, хондріоміти, хондріоконти*.
МІТРА – в давньоіранській і ведичній міфології (див. *Ведизм*) бог сонця, чистоти й правди.
МІТРАЇЗМ – релігійний культ бога *Мітри,* поширений в Малій Азії, а з 1 ст. до н. е. – в Римській імперії.

МІТРАЛЬЄЗА (франц. mitrailleuse, від mitraille – картеч) – старовинна багатоствольна вогнепальна зброя.
МІФ (від грец. μύθος – слово, сказання) – 1) Легенда, сказання про вірування давніх народів щодо походження Землі, Всесвіту, явищ природи, про богів, міфолегендарних героїв (Одіссей та ін.). 2) Переносно – вигадка.
МІФІЧНИЙ (грец. μυθικός) – пов'язаний з *міфами;* вигаданий, казковий.
МІФОЛОГІЯ (від грец. μύθος – оповідь, переказ і *...логія*) – 1) Сукупність міфів того чи іншого народу. 2) Наука про міфи.
МІЦЕЛИ (лат. micella, від mica – крихта) – частинки в *колоїдних* системах, що складаються з нерозчинного в даному середовищі ядра дуже малих розмірів, оточеного стабілізуючою оболонкою адсорбованих (див. *Адсорбація*) *іонів* і *молекул* розчинника.
МІЦЕЛІЙ (від грец. μύκης – гриб) – вегетативне тіло грибів, що складається з розгалужених найтонших ниток, або *гіф.* Інша назва – *грибниця.*
...МІЦЕТИ [від грец. μύκης (μύκητος) – гриб] – у складних словах відповідає поняттю «гриби», напр. *базидіоміцети.*
...МІЦИН (від грец. μύκης – гриб) – у складних словах відповідає поняттю «грибковий», напр. *ауреоміцин.*
МІЧМАН (від англ. midshipman – морський *кадет*) – військове звання військовослужбовців надстрокової служби, до 1972 – вище старшинське звання у Військово-Морському Флоті СРСР; у російському дореволюційному флоті 1-й офіцерський чин.
МНЕМОЗІНА , **МНЕМОСІНА** (грец. Μνημοσύνη) – у давньогрецькій міфології богиня пам'яті, мати дев'яти *муз.*
МНЕМОНІКА, **МНЕМОТЕХНІКА** (від грец. μνημονικόν τέχνημα – мистецтво запам'ятовування) – система особливих способів, що полегшують запам'ятовування й збільшують обсяг пам'яті.
МНЕМОСІНА – див. *Мнемозіна.*
МНЕМОТЕХНІКА – див. *Мнемоніка.*
МО (зворотне від *ом*) – одиниця електропровідності, обернена одиниці електричного опору – ому.
МОБІЛІ [від франц. (garde) mobile – рухома гвардія] – особливі частина збройних сил Франції у 2-й половині 19 ст., що їх комплектували з безробітних і декласованих елементів для боротьба проти революційних виступів народних мас.
МОБІЛІЗАЦІЯ (франц. mobilisation, від лат. mobilis – рухомий) – 1) Зосередження сил, засобів для досягнення певної мети. 2) Переведення збройних сил держави на організацію і склад воєнного часу. 3) Переведення промисловості, транспорту та ін. галузей економіки на воєнний стан. 4) Залучення населення або певних галузей народного господарства до виконання якихось завдань.
МОБІЛЬНІСТЬ (від лат. mobilis – рухомий) – рухливість; здатність швидко щось виконувати.
МОВЕТОН (франц. mauvais ton) – поганий тон, невихованість.
МОГАР (угор. mohar, muhar) – однорічна трав'яниста рослина родини злакових. Вирощують у країнах з субтропічним і помірним кліматом на випас, зелений корм, сіно, силос, зерно.
МОГЕР – див. *Мохер.*
МОГІКАНИ (англ. Mohicans, з індіан. мо-гі-конніус) – 1) Група індіанських племен, що жили в Північній Америці, були в 18–19 ст. витіснені з своїх земель європейськими колонізаторами. Тепер існують лише поодинокі нащадки М. 2) Переносно – останні представники чогось, що зникає, відмирає.
МОДА (франц. mode, від лат. modus – міра, правило) – 1) Нетривале поширення певних смаків, що виявляється у зовнішніх формах побуту, особливо в одязі. 2) Нестійка, минуща популярність. 3) В статистиці – величина ознаки, яка найчастіше спостерігається в

сукупності або варіаційному ряді. Застосовують для визначення величини найпоширенішої ознаки.

МОДАЛЬНІСТЬ (від лат. modus – спосіб) – 1) Граматична категорія, що виражає відношення змісту висловлювання до об'єктивної дійсності. М. є істотною ознакою речення. М. може бути виражена *інтонацією,* морфологічними, лексико-граматичними та іншими засобами. До модальних слів і часток належать «треба», «може», «навряд» тощо. 2) У *логіці* – характеристика судження залежно від встановлюваної ним вірогідності, тобто від того, що в ньому стверджується – можливість, дійсність чи необхідність чогось.

МОДЕЛІЗМ (франц. modelisme) – конструювання і виготовлення авіаційних, автомобільних та інших *моделей* з технічною або спортивною метою.

МОДЕЛЮВАННЯ (від франц. modeler – ліпити, формувати) – 1) Метод дослідження явищ і процесів, що грунтується на заміні конкретного об'єкта досліджень (оригінала) іншим, подібним до нього *(моделлю*). 2) Виготовлення моделі. 3) *мист.* Відтворення об'ємно-пластичних і просторових властивостей предметного світу за допомогою світлотіні (в живопису й графіці) або пластики (в скульптурі).

МОДЕЛЬ (франц. modele, від лат. modulus – міра) – 1) Зразок, примірник чого-небудь. 2) Зменшене відтворення якоїсь споруди, механізму тощо. 3) Тип, марка, зразок конструкції. 4) Натурщик, натурщиця, якийсь предмет, що служить для художнього відображення. 5) *тех.* Зразок, за яким виготовляють ливарну форму. 6) Схема для пояснення якогось явища або процесу.

МОДЕЛЬЄР (франц. modelier) – фахівець, який виготовляє зразки, *моделі* виробів.

МОДЕРАТО (італ. moderato, букв. – помірний) – *муз.* помірний темп, середній мілс *андантино* й *алегретто.*

МОДЕРАТОР (від лат. moderator – той, що стримує) – пристрій в музичних клавішних інструментах для приглушення звуку.

МОДЕРН (від франц. moderne – новітній, сучасний) – занепадницький напрям у буржуазному мистецтві кінця 19 – поч. 20 ст., для якого характерні манірність, стилізаторство й символіка.

МОДЕРНІЗАЦІЯ (від франц. modernisation – оновлення) – 1) Оновлення, удосконалення, надання будь-чому сучасного вигляду, переробка відповідно до сучасних вимог (напр., М. устаткування). 2) Штучне перенесення сучасних понять, термінології тощо на минулі часи, яким це не властиво.

МОДЕРНІЗМ (франц. modernisme) – загальна назва формалістичних течій у буржуазному мистецтві й літературі 20 ст., яким властиві заперечення реалізму, суб'єктивізм в художній творчості, відхід від прогресивних демократичних і гуманістичних традицій художньої культури.

МОДЕРНІЗУВАТИ (франц. moderniser) – робити сучасним, змінювати відповідно до вимог сучасності, вдосконалювати.

МОДИЛЬЙОН (франц. modilion, з італ. modiglione) – різновид *консолі* (звичайно у вигляді літери «S»), яка підтримує виносну частину карниза.

МОДИФІКАТОР (від лат. modifico – встановлюю міру) – 1) Пристрій, що змінює роботу, дію машини. 2) Добавка (домішка) до розплавленого металу, що сприяє підвищенню його механічних властивостей, майже не впливаючи на хімічний склад цього металу.

МОДИФІКАЦІЯ (лат. modificatio) – 1) Видозміна, перетворення, поява нових ознак, властивостей; якісно відмінні стани чого-небудь. 2) *біол.* Зміна ознаки чи властивості організму, яка не передається нащадкам.

МОДИФІКУВАННЯ (від лат. modifico – встановлюю міру) – напрямлена зміна властивостей об'єктів. М. *металів* – додавання в розплавлені метали *модифікаторів.*

МОДУЛОМЕТР [від *модул (яція*) і ...*метр*] – прилад для вимірювання коефіцієнта амплітудної модуляції.

МОДУЛЯТОР (від лат. modulator – той, що дотримується ритму) – пристрій, що здійснює *модуляцію* сигналів.

МОДУЛЯЦІЯ (лат. modulatio – розмірність, гармонійність, ритм, від modulor – розмірюю) – 1) *муз.* Перехід з однієї тональності в іншу. 2) Зміна в часі параметрів (характеристик) якогось з регуляторних фізичних процесів: М. в кіно – зміна світлового потоку, що записує звук, у такт зі звуковим коливанням; М. в радіотехніці – зміна характеристик коливань *(амплітуди,* частоти, *фази*).

МОДУЛЬ (від лат. modulus – міра) – 1) *тех.* Назва важливого *коефіцієнта* чи величини (напр., М. пружності, М. Юнга). 2) *матем.* М. *комплексного числа* $a + bi$ – число $\sqrt{a^2 + b^2}$. М. *переходу* від однієї системи *логарифмів* до іншої – число, на яке треба помножити логарифм числа з однією основою, щоб одержати логарифм цього числа з іншою основою. 3) *архіт.* Частина будови, шо служить одиницею вимірювання для надання сумірності будові в цілому та її частинам. 4) В *радіотехніці* – уніфікований функціональний вузол у вигляді взаємозамінного пакета деталей (і простіших М.), що виконує самостійну роботу у приладі чи апараті.

МОДУС (від лат. modus – міра, спосіб) – 1) В політичній термінології – норма. 2) В домарксистській філософії – властивість предмета, притаманна йому лише в певних станах, на відміну від *атрибута* – невід'ємної властивості. 3) У формальній логіці – різновидність *силогізму.* 4) Вид, прояв, різновидність, норма. 5) *мовозн.* Спосіб.

МОДУС ВІВЕНДІ (лат. modus vivendi, букв. – спосіб життя) – у міжнародному праві – тимчасова, звичайно короткострокова угода, що її укладають, коли обставини не створюють умов для досягнення постійного або довготривалого договору.

МОЗАЗАВРОВІ (від лат. Mosa – назва річки Маасу і грец. σαῦρος – ящірка) – родина викопних морських ящірок ряду лускатих. Існували за *мезозою.*

МОЗАЇКА (італ. mosaico, з лат. musivum, від грец. μουσεῖον – святилище муз) – 1) Зображення або візерунок із смальти, кольорового каменю, керамічних плиток, які закріплюють на цементі або спеціальній мастиці безпосередньо на стіні чи на площині, яку декорують. 2) Строката суміш різнорідних частин.

МОЗАЇЧНИЙ – 1) Виконаний *мозаїкою,* напр. м-а підлога. 2) Строкатий, той, що складається з різнорідних частин.

МОЙРИ (грец. Μοῖραι) – 1) В давньогрецькій міфології три богині долі (сестри Клото, Лахесіс і Атропос), яких уявляли старими жінками, що прядуть «нитку людського життя»; в давньоримській міфології – *парки.* 2) Переносно – доля, фортуна, приречення; іронічно-сатирично – парка – брудна, страхітлива баба-відьма.

МОКАСИНИ (англ. moccasins, з алгонкінської) – м'яке взуття з оленячої шкіри в індіанців.

МОККО – сорт кави. Від назви порту Мока в Йємені.

МОЛ (франц. mole, італ. molo, від лат. moles – насип) – споруда в порту для захисту його від морських хвиль.

МОЛАСИ (франц. mollasses, від лат. mollis – м'який) – потужні товщі уламкових гірських порід (пісковиків, *конгломератів* (3), *мергелів,* глин). М. відкладаються у передгірних прогинах та міжгірних улоговинах.

МОЛЕКУЛА (франц. molecule, від лат. moles – шматок) – найменша частинка речовини, що здатна існувати самостійно, зберігаючи основні хімічні властивості цієї речовини. М. простих речовин складаються з *атомів* одного хімічного елемента, а М. складних речовий – з атомів різних елементів.

МОЛЕКУЛЯРНИЙ – той, що стосується *молекули; м-а маса* – сума атомних мас усіх атомів, що входять до складу молекули; *м-а фізика* – розділ *фізики,* в якому вивчаються структура, сили міжмолекулярної взаємодії, характер теплового руху частинок (атомів, молекул, іонів), механічні і теплові властивості речовин в різних агрегатних станах; *м-і спектри* – спектри випромінювання і поглинання, а також комбінаційного розсіяння, що виникають внаслідок переходів між енергетичними станами молекул; *м-і сита* – поруваті *адсорбенти,* у яких розміри пор або вхід у пори близькі до розмірів молекул; *м-і сили* – сили взаємодії між молекулами.

МОЛЕСКІН (англ. moleskine, від mole – кріт і skin – шкіра) – цупка бавовняна тканина, відзначається міцністю та значною товщиною.
МОЛІБДЕН (від грец. μόλυβδος – свинець) – хімічний елемент, символ Mo, ат. н. 42; сріблясто-сірий тугоплавкий метал. Зустрічається у вигляді мінералу *молібденіту.* Застосовують у виробництві спеціальних сталей, а також в електро- і радіотехніці.
МОЛІБДЕНІТ – мінерал класу сульфідів, свинцево-сірого кольору з металевим блиском. Руда *молібдену.*
МОЛЛА – дав. *Мулла.*
МОЛОХ (від фінікійського молек – цар, володар) – 1) У релігії фінікійців бог природи, сонця. В жертву М. спалювали живцем людей. Ім'я М. стало символом ненажерливої сили. 2) Вид ящірок родини агамових. Поширені лише в Австралії.
МОЛЮСКИ (від лат. molluscus – м'який) – тип безхребетних тварин. Поширені в морях, прісних водах і на суходолі. Деяких М. вживають в їжу або використовують для підгодівлі свійських тварин. Добувають заради перлів. Серед М. є шкідники с.-г. культур (слизуни та інші), проміжні хазяї паразитів людини і тварин. Інша назва – *м'якуни*.
МОЛЯРИ (від лат. molaris – жорновий) – корінні задні зуби у людини і хребетних тварин, які подрібнюють їжу.
МОЛЯРНИЙ (від *моль* [1]) – пов'язаний з *грам-молекулою: м. розчин* – розчин, в 1 *л* якого міститься одна *грам-молекула* розчиненої речовини; *м-а частка* – відношення кількості молей даної розчиненої речовини до суми молей усіх розчинених речовин і розчинника.
МОЛЬ [1] [від *мол (екула)*] – те саме, що й *грам-молекула.*
МОЛЬ [2] (від італ. molle – м'який) – *муз.* мінорний. Див. *Мінор.*
МОЛЬБЕРТ (нім. Malbrett) – дерев'яний верстат для живопису, на якому встановлюють підрамок з полотном, картон, дошку тощо.
МОЛЬТОН (франц. molleton, від mollet – м'який) – м'яка бавовняна тканина, схожа на товсту фланель.
МОМ (грец. Μῶμος) – у давньогрецькій міфології бог лихослів'я, глуму, насміху, жартів і комедійного театрального мистецтва.
МОМЕ – японська міра ваги, дорівнює 3,75 *г.*
МОМЕНТ (від лат. momentum – рух, поштовх, мить) – 1) Дуже короткий проміжок часу, мить. 2) Певний проміжок часу, етап у розвитку чого-небудь. 3) Обставина, окрема сторона якого-небудь явища. 4) Добуток якоїсь фізичної величини і її плеча (віддалі до точки або до осі обертання), напр., М. сили, М. кількості руху.
МОНАДА [від грец. μονάς (μονάδος) – одиниця] – в ряді немарксистських філософських систем – найпростіша, неподільна єдність, першоначало, основа явищ.
МОНАДОЛОГІЯ (від *монада* і *...логія*) – вчення німецького філософа-ідеаліста Г. Лейбніца про монади як духовні первинні елементи всього сущого. Різновидність *плюралізму.*
МОНАНДРІЯ [від *мон(о)* ... і *...андрія*] – одномужство.
МОНАРХ (від грец. μόναρχος – самодержець) – спадкоємний глава держави в *монархії.*
МОНАРХІЗМ – реакційна система політичних поглядів, що обстоює *монархію* як найдосконалішу форму державного устрою.
МОНАРХІЯ (від грец. μοναρχία – єдиновладдя, єдинодержавність) – форма правління в експлуататорських державах, за якої найвища державна влада цілком або частково засереджена в руках одноособового глави держави – монарха, здебільшого спадкового. Розрізняють М. абсолютні (необмежені), станові та конституційні (обмежені).
МОНАРХОМАХИ (від *монархія* й грец. μάχη – битва) – у франції (16 ст.) письменники, які боролися проти *абсолютизму.*
МОНАЦИТ (від грец. μονόξω – буваю самотнім) – *мінерал* класу фосфатів, жовто-бурого кольору. Руда церію й торію.
МОНГОЛЬФ'ЄР – повітряна куля, наповнена нагрітим повітрям. Від прізвища французьких винахідників братів Ж. і Е. Монгольф'є.

МОНЕТА (лат. moneta) – карбований злиток металу певної форми, ваги і проби, що є узаконеним засобом обігу і платежу.
МОНЖЮ – див. *Монтежю.*
МОНІЗМ (від грец. μόνος – один, єдиний) – філософське вчення, яке бере за основу всього існуючого одне начало – *матерію* (матеріалістичний М.) або дух (ідеалістичний М.).
МОНІТОР (від лат. monitor – остерігаючий) – 1) Мілкосидячий бойовий корабель з бронею і потужною артилерією. 2) Те саме, що й *гідромонітор.* 3) Прилад для контролю за параметрами, які мають залишатися в заданих межах. 4) Частина керуючої програми операційної системи цифрової обчислювальної машини, яка здійснює керування однією з *фаз* обчислювального процесу.
МОНО... (від грец. μόνος – один, єдиний) – у складних словах відповідає поняттям «одно», «єдино».
МОНОГАМІЯ (від *моно...* і *...гамія*) – 1) Одношлюбність; форма шлюбу та сім'ї, міцний союз чоловіка й жінки разом з їхніми дітьми. 2) У тварин такі відносини між статями, коли самець протягом більш-менш тривалого часу (один або кілька сезонів, а то й все життя) спаровується з однією і тією самою самкою і звичайно бере участь у вигодовуванні нащадків.
МОНОГЕНІЗМ (від грец. μονογενής – однорідний, єдиний) – система поглядів, за якою всі сучасні раси мають спільне походження і є підрозділами одного виду – сучасної людини.
МОНОГІБРИД (від *моно...* і *гібрид*) – організм, що походить від батьків, які генетично відрізняються один від одного лише однією парою *алелів* (однією ознакою).
МОНОГІДРАТ (від *моно...* і *гідрат*) – безводна сірчана кислота; безбарвна оліїста рідина. Застосовують у хімічній промисловості, для виробництва мінеральних добрив, травлення металів.
МОНОГІНІЯ (від *моно...* і *...гінія*) – одноженство.
МОНОГОНІЯ (від *моно...* і *...гонія*) – безстатеве, вегетативне розмноження, що відбувається без запліднення шляхом відокремлення частини батьківського організму або простого поділу.
МОНОГРАМА (від *моно...* і *...грама*) – 1) Сплетення кількох початкових літер у вигляді *вензеля* для визначення імені або прізвища. 2) Зрідка – умовний знак замість підпису на малюнках, творах художників.
МОНОГРАФІЯ (від *моно...* і *...графія*) – ґрунтовна наукова праця, в якій досліджується одне питання, одна тема.
МОНОДІЯ (від грец. μονῳδία – спів без супроводу) – одноголосий спів (сольний, а також груповий в *унісон* або *октаву*).
МОНОЕДР (від *моно...* і *...едр*) – проста кристалографічна форма мінералів, що має одну грань. У природі М. трапляється лише в комбінації з іншими формами.
МОНОКАРПІЧНИЙ (від *моно...* і грец. καρπός – плід) – той, що цвіте й плодоносить один раз протягом життя, після чого гине; м-і рослини – всі однорічні й дворічні рослини, з багаторічних – деякі види пальми, *агави* тощо.
МОНОКЛІНАЛЬ (від *моно...* і грец. κλίνω – нахиляю) – форма залягання гірських порід; коліноподібний перегин гірських верств з одним крутим, а другим пологим або майже горизонтальним крилом.
МОНОКЛІННА СИСТЕМА (від *моно...* і грец. κλίνω – нахиляю) – кристалографічна *система,* що об'єднує три види симетрії. В М. с. кристалізуються *ортоклаз,* рогова обманка, гіпс тощо.
МОНОКЛЬ (франц. monocle, від грец. μόνος – один і лат. oculus – око) – кругле оптичне скло для одного ока.
МОНОКОК (франц. monocoque, від грец. μόνος – один і франц. coque – шкаралупа, *корпус*) – безкаркасний *фюзеляж* літаків, що складається лише з обшивки.

МОНОКУЛЯР [від *мон(о)* ... і *окуляр*] – оптичний прилад (підзорна труба), в який дивляться одним оком.
МОНОКУЛЬТУРА (від *моно...* і *культура*) – 1) Вирощування на одному полі протягом багатьох років однієї сільськогосподарської культури. 2) Сільськогосподарська культура що стала в будь-якій країні чи районі єдиною або майже єдиною культурою.
МОНОЛІТ (грец. μονόλιθος, від μόνος – один і λίθος – камінь) – 1) Суцільна кам'яна брила, споруда або її частина, висічені з суцільного каменю або зведені з бетону. 2) Зразок гірської породи або грунту, вирізаний великим куском.
МОНОЛІТНИЙ (від *моноліт*) – 1) Висічений з цілої брили. 2) Переносно – суцільний, єдиний, згуртований.
МОНОЛОГ (від *моно...* і *...лог*) – роздуми персонажа вголос у драматичному творі, кінофільмі чи виставі; розмова з самим собою або з глядачами.
МОНОМ [від *мо (но)* ... і *...ном* [1]] – в математиці – одночлен (пор. *біном, поліном*).
МОНОМЕР (від *моно...* і *...мер*) – низькомолекулярна хімічна сполука, яка є первісним матеріалом для синтезу *полімерів.*
МОНОМЕТАЛІЗМ (від *моно...* і *метал*) – грошова система, в якій на відміну від *біметалізму* один *валютний* метал (золото або срібло) є загальним еквівалентом і основою грошового обігу.
МОНОМЕТИЛГІДРАЗИН (від *моно..., метил* і *гідразин*) – безбарвна димляча на повітрі *гігроскопічна* рідина з аміачним запахом. М. – пальне для рідинних ракетних двигунів.
МОНОНУКЛЕОТИДИ (від *моно...* і *нуклеотиди*) – те саме, що й *нуклеотиди.*
МОНОПЛАН (від *моно...* і *...план*) – літак або планер з однією несучою поверхнею (крилом).
МОНОПЛОЇДІЯ *(від моно...,* грец. άπλόος – простий та είδος – вид, вигляд) – те саме, що й *гаплоїдія.*
МОНОПОЛІСТ – великий капіталіст, що входить до монополістичного об'єднання.
МОНОПОЛІЯ (грец. μονοπωλια, від μόνος – один і πωλέω – продаю) 1) Виключне право на володіння будь-чим або здійснення якихось заходів (напр., М. *валютна*). 2) Характерне для капіталізму панування в певній галузі (М. *капіталістичні*). 3) Зосередження будь-чого в розпорядженні держави, однієї організації, фірми, особи тощо.
МОНОСАХАРИДИ (від *моно...* грец. σάκχαρ – цукор) – органічні сполуки, прості вуглеводи загальної формули $C_nH_{2n}O_n$ (де *n* – від 3 до 10). До М. належать *глюкоза, фруктоза* тощо.
МОНОСЕМІЯ (від *моно...* і грец. σήμα – знак; значення) – однозначність слова чи виразу. Протилежне – *полісемія.*
МОНОСИЛАБІЗМ (від грец. μονοσύλλαβος – односкладовий) – односкладовість, односкладові слова мови.
МОНОТЕЇЗМ (від *моно...* і *теїзм*) – однобожність; віра в єдиного бога.
МОНОТЕМАТИЗМ (від *моно...* і грец. θεματισμός – положення, умова, пропозиція) – композиційний принцип, що полягає в побудові твору на одній музичній темі.
МОНОТИП (від *моно...* і *...тип*) – двоапаратна набірна буквовідливна машина, що складається з набірно-перфоруючої машини й відливного автомата.
МОНОТИПІЯ (від *моно...* і *...типія*) – різновид естампної графічної техніки. Фарби одного чи кількох кольорів накладають від руки на рівну поверхню металевої дошки і на друкарському верстаті одержують один відбиток. Застосовують також у поєднанні з *офортом.*
МОНОТОНІЗМ (від *моно...* і грец. τόνος – наголос) – відсутність мелодичної *кореляції* у звуковій системі мови, тобто невикористання тонічного наголосу для поділу слів і *морфем* за звуковими ознаками.
МОНОТОННИЙ (від грец. μονότονος – однозвучний) – однозвучний, одноманітний; *м-а функція – функція* дійсної змінної, яка при зростанні аргументу або не спадає на всій області її визначення (неспадна), або не зростає (незростаюча).

МОНОФАГИ (від *мано...* і *...фаг*) – тварини, які живляться лише одним видом поживи (напр., гусениця олеандрового бражника – лише листям олеандра).
МОНОФІЛІЯ (від *моно...* і грец. φῦλον – рід, плем'я) – походження певної групи організмів від одного предка.
МОНОФОБІЯ (від *моно...* і *...фобія*) – психічний стан, при якому людина боїться залишатися на самоті.
МОНОФОТО [від *моно...* і *фото(графія*)] – фотонабірна машина, побудована за принципом буквовідливної машини – *монотипа.* М. – двоапаратна рядконабірна буквопроеціююча машина з програмним керуванням.
МОНОФТОНГ (грец. μονόφθογγος, від μόνος – єдиний і φθόγγος – звук) – простий голосний звук на відміну від складних голосних звуків *(дифтонгів, трифтонгів*).
МОНОФТОНГІЗАЦІЯ (від *монофтонг*) – *мовозн.* стягування двозвука *(дифтонга*) в однозвук.
МОНОХОРД (від *моно...* і *...хорд*) – 1) Давньогрецький однострунний щипковий інструмент. 2) Спільна назва однострунних музичних інструментів. 3) Назва пристрою в фортепіано, за допомогою якого клавішний механізм пересувається в бік на таку віддаль, щоб молоточок стукав тільки по одній струні фортепіано. 4) Поширена (до 18 ст.) назва *клавікорду.* 5) Прилад для дослідження коливання струн.
МОНОХРОМ (від *моно...* і *...хром*) – надрукований однією фарбою текст.
МОНОХРОМАТИЧНИЙ (від *моно...* і *хроматичний*) – одноколірний; *м-е світло* – світло, яке характеризується певною довжиною світлової хвилі.
МОНОХРОМАТОР [від *моно...* і грец. χρῶμα (χρῶματος) – колір] – спектральний прилад, що виділяє вузькі ділянки частот чи довжин хвиль світлового спектра. Основна частина *спектрометрів.*
МОНОХРОМНИЙ (грец. μονόχρωμος) – однобарвний; *м. живопис* – живопис, виконаний в одному кольорі.
МОНОЦЕНТРИЗМ (від *моно...* і лат. centrum – середина) – в антропології вчення про походження людини сучасного типу й людських рас в одній області земної кулі від однієї форми людиноподібних мавп.
МОНОЦИКЛ (від *моно...* і *цикл*) – одноколісний *велосипед,* що його використовують у циркових виставах.
МОНОЦИТИ (від *моно...* і *...цити*) – одна з форм незернистих *лейкоцитів.* Виконують в організмі захисну функцію: здатні до *фагоцитозу,* беруть участь у створенні *імунітету.*
МОНОЦИТОЗ (від *моно...* і *...цитоз*) – надмірна кількість *моноцитів* у периферичній крові при деяких інфекційних хворобах (*туберкульозі, сифілісі, лейшманіозі* тощо) та запальних процесах в організмі.
МОНОШИХТА (від *моно...* і *шихта*) – суміш матеріалів, продукт спільного огрудкування шихти доменних і електрометалургійних печей.
МОНСЕНЬЙОР (франц. Monseigneur, букв. – мій пане) – титул, який за середньовіччя у Франції вживали під час звернення до герцогів, перів, нині вживається, коли звертаються до вищого католицького духівництва.
МОНСТЕРА (лат. monstera) – рід багаторічних рослин родини ароїдних. Вічнозелені ліани, поширені в тропічній Америці. В СРСР деякі види вирощують як декоративні в оранжереях і кімнатах.
МОНСТР (франц. monstre, від лат. monstrum – диво, потвора) – страховисько, потвора.
МОНТАЖ (франц. montage, букв. – підйом, підіймання) – 1) Добір і з'єднання окремих частин (елементів) у єдине ціле (машину, споруду тощо). 2) Добір і з'єднання окремо знятих кадрів кінострічки. 3) З'єднання окремих фотознімків певної теми в одне зображення. 4) У радіомовленні – добір окремих сцен і епізодів в одне художнє ціле.
МОНТАНЬЯРИ (франц. montagnards, букв. – горяни, верховинці, від montagne – гора) – 1) Назва буржуазної революційно-демократичної групи депутатів Законодавчих зборів і Конвенту в період французької буржуазної революції кінця 18 ст. Назва виникла в зв'язку

з тим, що М. займали верхні місця в залі засідань. 2) Угруповання дрібнобуржуазних демократів в Установчих зборах під час революції 1848 р. у Франції.

МОНТЕЖЮ, **МОНЖЮ** (франц. monte-jus, від monter – підійматися і jus – сік) – герметична посудина для переміщення рідин стиснутим повітрям.

МОНТЕКРИСТО – система малокаліберних рушниць і пістолетів. Названа за ім’ям героя роману А. Дюма «Граф Монте-Крісто».

МОНТМОРИЛОНІТ – мінерал класу силікатів, білого кольору з сіруватим, червонуватим відтінками. Використовують у нафтовій, текстильній, гумовій, паперовій та інших галузях промисловості. Від назви родовища Монтморільйон у Франції.

МОНУМЕНТ (лат. monumentum, від moneo – нагадую) – архітектурна або скульптурна споруда на честь визначної події або особи; пам’ятник.

МОНУМЕНТАЛЬНИЙ – 1) Властивий *монументу; м. живопис* – пов’язаний з архітектурою, переважно настінні розписи (напр., *фрески*). 2) Переносно – ґрунтовний, міцний, величезний.

МОНЦОНІТ – магматична гірська порода, що складається переважно з калієвого польового *шпату* та *плагіоклазу.* Від назви гори Монцоні в Альпах.

МОПЕД [від *мо (тоцикл*) і *(велоси*) *пед*] – легкий малопотужний *мотоцикл* з педалями (велосипед з навісним мотором). Інші назви – *мотопед*, *мотовелосипед*.

МОРАЛІЗУВАТИ (франц. moraliser) – проповідувати моральну поведінку; повчати.

МОРАЛІСТ (франц. moraliste) – 1) Особа, що проповідує сувору моральність, любить повчати. 2) Особа, що займається питаннями *моралі.*

МОРАЛІТЕ (франц. moralite) – середньовічна п’єса повчального характеру з алегоричними дійовими особами.

МОРАЛЬ (лат. moralis – моральний, від mores – звичаї) – 1) Система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей; одна з форм суспільної свідомості. В антагоністичному класовому суспільстві М. має класовий характер. 2) Переносно – повчальний висновок з якоїсь події; повчання, напучення.

МОРАЛЬНИЙ (лат. moralis) – той, що стосується моралі, етичний. *Моральний кодекс будівника комунізму* – звід найважливіших норм і загальних принципів комуністичної моралі. Сформульований у Програмі КПРС. *М-і відносини* – сукупність взаємин і зв’язків, у процесі яких виявляється ставлення людей до суспільства і до самих себе і за допомогою яких регулюється моральна діяльність; *м-е виховання* – формування у людини характерних для даного суспільства норм поведінки.

МОРАТОРІЙ (від лат. moratorius – затримуючий, уповільнюючий) – 1) Відстрочка платежів, встановлена урядом на певний час у зв’язку з настанням надзвичайних обставин – війни, стихійного лиха тощо. 2) В сучасній дипломатичній і політичній мові відстрочка, відкладання певних дій.

МОРГ [1] (франц. morgue) – спеціально обладнане приміщення для зберігання трупів людей.

МОРГ [2] (польс. morg, morga, від нім. Morgen) – одиниця земельної площі в Польщі, Литві, а також на загарбаних ними українських і білоруських землях. Вживалася з 16 ст., у Польщі й Литві існувала ще в 20 ст., на західноукраїнських та західнобілоруських землях застосовувалася до 1939 р; становила близько 0,6 *га.*

МОРГАНАТИЧНИЙ *шлюб* (лат. morganaticus, від старонім. maurgjan – обмежувати) – нерівний шлюб; шлюб особи царської (королівської) сім’ї з особою, що не належить до такого роду. М. ш. не створює прав престолонаслідування для осіб нецарського роду і дітей від такого шлюбу. У феодальному суспільстві шлюб між особами різних станів, за яким представник нижчого стану та його нащадки не користуються привілеями вищого стану. Іноді шлюб, не оформлений юридично.

МОРДЕНТ (італ. mordente, від mordere – кусати) – *муз.* мелодійна прикраса, різновид *мелізму*.

МОРЕНА (франц. moraine) – перенесені й відкладені льодовиком скупчення уламків гірських порід – валунів, суглинків, щебеню, супісків.
МОРИСКИ (icп. moriscos, від moros – маври) – в середньовічній Іспанії частина мавританського населення, яка залишилася після *реконкісти.* Формально прийнявши нав'язане їм у кінці 15 – на початку 16 ст. християнство, М. в своїй більшості таємно сповідували іслам.
МОРІОН [лат. (mor) morion] – мінерал класу силікатів, малопрозора чорна відміна кварцу. Використовують у радіо- та електротехніці.
МОРМОНИ – члени релігійної секти, заснованої в 19 ст. в США Дж. Смітом, що в 1830 р. опублікував книгу, яку видав за переклад нібито знайдених ним таємничих письмен ізраїльського пророка Мормона (звідси й назва). Релігійні погляди М. є еклетичною сумішшю різних релігій.
МОРС (рум. mursa – вода з медом, сік, від лат. mulsum – медовий напій) – прохолодний солодкий напій із соку ягід чи плодів.
МОРТИРА (голл., франц. mortier, від лат. mortarium – ступа) – гармата з коротким стволом, пристосована стріляти по закритих цілях. Відома з 15 ст.
МОРУЛА (лат. morula, від morum – шовковиця) – одна з ранніх стадій розвитку зародка багатоклітинних організмів. Зародок являє собою скупчення великої кількості клітин, яке за формою нагадує ягоду шовковиці.
МОРФЕЙ (грєц. Μορφεύς) – 1) У давньогрецькій міфології бог сну та сновидіння. 2) Переносно – *бути в обіймах Морфея* – спати солодким сном.
МОРФЕМА (від грец. μορφή – форма) – *мовозн.* значеннєва частина слова (корінь, префікс, суфікс, закінчення).
...**МОРФИ**, ...**МОРФІЗМ**, ...**МОРФІЯ**, ...**МОРФНИЙ**, ...**МОРФОЗ** (від грец. μορφή – вид, форма) – у складних словах відповідає поняттям «форма», «вид», напр. *тероморфи, метаморфізм, ізоморфія, антропоморфний, катаморфоз.*
МОРФІН (від *Морфей*) – алкалоїд, що міститься у молочному соку різних форм снотворного маку. В медичній практиці хлористоводневу сіль морфіну застосовують як болезаспокійливий засіб. М. часто називають морфієм. Тривале застосування М. призводить до *морфінізму.*
МОРФІНІЗМ – один з видів *наркоманії,* хворобливий потяг до вживання *морфіну,* який при частому введенні в організм людини викликає тяжкі психічні та фізичні розлади.
...МОРФІЯ – див. *...морфи.*
...МОРФНИЙ – див. *...морфи.*
МОРФО... (від грец. μορφή – вид, форма) – у складних словах відповідає поняттю «форма».
МОРФОГЕНЕЗ (від *морфо...* і *...генез*) – 1) Процес виникнення й розвитку форм рельєфу земної поверхні. 2) Виникнення й розвиток органів та частин організму під час його індивідуального розвитку *(онтогенезу*).
МОРФОГРАФІЯ (від *морфо...* і *...графія*) – розділ *геоморфології,* що описує та класифікує форми рельєфу земної поверхні й систематизує їх за зовнішніми ознаками, незалежно від походження.
...МОРФОЗ – див. *...морфи.*
МОРФОЗИ (від грец. μορφή – вид, образ, форма) – неспадкові зміни організму, штучно спричинені діянням зовнішніх факторів (радіація, високі температури, хімічні речовини тощо) в ранні періоди розвитку. М. не мають пристосувального характеру.
МОРФОЛОГІЧНИЙ – той, що стосується *морфології* в біологічному (зовнішній вид та будова організму) й філологічно-граматичному розуміннях (класифікація мов; розділ граматики, який вивчає форму й будову слів).
МОРФОЛОГІЯ (від *морфо...* і *...логія*) – 1) Наука про закономірності будови й процесів формоутворення тваринних і рослинних організмів у їх індивідуальному та історичному розвитку. 2) Розділ мовознавства, що вивчає будову слова залежно від морфем, з яких

воно складається, форми словозміни (відмінювання слів за числами, відмінками, родами, особами та ін.).

МОРФОМЕТРІЯ (від *морфо...* і *...метрія*) – розділ *геоморфології,* що вивчає числові характеристики окремих форм і типів рельєфу земної поверхні (їхні довжини, площі, об'єм, співвідношення тощо).

МОРФОНОЛОГІЯ [від *мор(фологія*) і *фонологія*] – розділ мовознавства, що вивчає зв'язки морфології і *фонетики,* звукову будову морфем, залежно від їх взаємозв'язків у різних словах.

МОРФОСКУЛЬПТУРА (від *морфо...* і лат. sculptura – різьба, ліплення) – порівняно дрібні форми рельєфу земної поверхні (річкові долини, бархани, карстові форми та ін.), у створенні яких головна роль належить *екзогенним* процесам.

МОРФОСТРУКТУРА (від *морфо...* і *структура*) – великі нерівності рельєфу (низовини, рівнини, плато, гірські кряжі), які в різних поєднаннях визначають особливості певних ділянок земної поверхні.

МОРФОТЕКТУРА (від *морфо...* і лат. tectura – покриття) – те саме, що й *мегарельєф.*

МОСКІТИ (ісп. mosquito – комар, від лат. musca – муха) – спільна назва чотирьох родів двокрилих кровосисних комах родини метеликових. Поширені у країнах з теплим кліматом. М. є переносниками вірусу москітної гарячки та *лейшманіозів.*

МОСКІТНИЙ ФЛОТ (англ. mosquito-fleet, від ісп. mosquito – комар) – так іноді називають сукупність дрібних швидкохідних військових суден, призначених для бойових дій великими групами.

МОСЬЄ (франц. monsieur – пан, добродій) – ввічливе звертання до чоловіків у французів.

МОТЕЛЬ (англ. motel, скор. від motorist's hotel – готель для автотуристів) – *готель* на автотрасі, що забезпечує подорожніх різними видами обслуговування.

МОТЕТ (італ. mottetto, від motto – слово) – *муз.* жанр вокальної багатоголосої музики.

МОТИВ (франц. motif, від лат. moveo – рухаю) – 1) *психол.* Спонукальна причина дій і вчинків людини. 2) Основна музична побудова, яка становить характерну частину музичної теми; у побутовому розумінні – *мелодія,* наспів. 3) Елементи сюжету, які споріднюють між собою кілька епічних народнопоетичних творів. 4) *літ.* Тема ліричного твору.

МОТИВУВАТИ (франц. motiver) – наводити *мотиви* (1), докази на користь чого-небудь.

МОТО... (від лат. moto – безперервно рухаю) – у складних словах відповідає поняттям «моторний», «той, що рухається за допомогою мотора».

МОТОБОЛ [від *мото(цикл*) і англ. ball – м'яч] – командна спортивна гра з м'ячем на мотоциклах.

МОТОВЕЛОСИПЕД (від *мото...* і *велосипед*) – те саме, що й *мопед.*

МОТОВЕЛОСПОРТ [від *мото(цикл*) і *велоспорт*] – вид спорту та спортивних змагань на мотоциклах та велосипедах.

МОТОДРОМ [від *мото(цикл*) і *...дром*] – спеціально обладнане місце для мотоциклетних змагань та випробувань мотоциклів.

МОТОКЛУБ [від *мото(цикл*) і *клуб*] – клуб, що об'єднує любителів мотоциклетного спорту.

МОТОКРОС [від *мото(цикл*) і *крос*] – спортивне змагання на мотоциклах по пересіченій місцевості.

МОТОПЕД [від *мото...* і *(велоси)пед*] – те саме, що й *мопед.*

МОТОР (від лат. motor – той, що рухає) – двигун (електричний або внутрішнього згоряння).

МОТОРАЛІ [від *мото (цикл*) і *ралі*] – комплексне спортивне змагання на мотоциклах чи моторолерах за заданим режимом руху.

МОТОРЕСУРС (від *мото...* і *ресурс*) – тривалість дії двигуна внутрішнього згоряння до планового капітального ремонту.

МОТОРНИЙ – 1) *тех.* Той, що йому надає руху *мотор.* 2) *біол.* Руховий (напр., моторний центр головного мозку).
МОТОРОЛЕР (нім. Motorroller, від Motor – двигун і Roller – коток) – різновид *мотоцикла* з колесами малих розмірів.
МОТОЦИКЛ, **МОТОЦИКЛЕТ** (франц. motocycle, motocyclette, від лат. moto – безперервно рухаю і грец. κύκλος – коло, колесо) – двоколісна самохідна машина, обладнана двигуном внутрішнього згоряння; в М. часто є причіпна коляска.
МОТТО (італ. motto, букв. – слівце, дотеп) – 1) Кмітливий, влучнодотепний вислів з добродушним або сатиричним відтінком. 2) *Епіграф* на початку книги, брошури, розділу твору, плакату, статті.
МОФЕТИ (італ. mofeta) – виділення вуглекислого газу з невеликих каналів і тріщин на схилах та біля підніжжя вулкану. Інша назва – *вуглекислі фумароли*.
МОХЕР, **МОГЕР** (англ. mohair) – вовна ангорської кози або вироби з такої вовни.
МОЦІОН [нім. Motion, від лат. motio (motionis) – рух] – пішохідна прогулянка з гігієнічною і лікувальною метою.
МУАР (франц. moire) – 1) Тканина з шовку з хвилеподібним вилиском. 2) Побічний візерунок на відбитку з автотипного кліше при неправильному його виготовленні.
МУАРУВАТИ (франц. moirer) – надавати тканині, паперу чи малюнкові переливчастого вигляду; підроблювати під *муар.*
МУДЖАХІДИ (араб., перс., букв. – ревнителі) – під час Іранської революції 1905–11 рр. – члени лівої нелегальної революційної організації, яка боролася за національну незалежність і буржуазно-демократичні перетворення. 2) В Алжірі учасники національно-визвольної війни 1954–62 рр., борці за незалежність своєї батьківщини.
МУЕДЗИН (тур., від араб, му'аддін) – в *ісламі* служитель при *мечеті,* який у певний час закликає з *мінарету* мусульман до молитви.
МУЗА (грец. μοῦσα) – 1) В давньогрецькій міфології кожна з дев'яти богинь – покровительок мистецтв і наук (Кліо, Евтерпа, Талія, Мельпомена, Терпсіхора, Ерато, Полігімнія, Ураніл та Калліопа). Храми на їх честь називали мусейонами (звідси – «музей» та «музика»). 2) Переносно – джерело поетичного натхнення; творчість поета з його індивідуальними особливостями.
МУКОЇДИ (від лат. mucus – слиз і *...оїд*) – складні білки. Містяться в хрящах, слині, сечі.
МУКОПРОТЕЇДИ (від лат. mucus – слиз і *протеїди*) – складні високомолекулярні речовини, до складу яких входять білки, вуглеводи та їхні похідні. Дуже поширені в організмах людини й тварин. Спричинюють імунні властивості організмів.
МУКОР (від лат. mucor – пліснява, цвіль) – рід нижчих грибів родини мукорових. Бувають у грунті, харчових продуктах, рослинних і тваринних рештках. Деякі М. паразитують на фруктах, насінні тощо.
МУЛАТИ (ісп. mulatos, від араб. муваллад – нечистокровний араб) – нащадки від шлюбів європейців з неграми; становлять значну частину населення південних штатів **США**, а також деяких країн Африки, Латинської Америки.
МУЛІНЕ (від франц. mouliner – сукати шовк) – 1) Бавовняні або віскозні штапельні кручені нитки для вишивання і тонкого рукоділля. 2) Фехтувальний прийом.
МУЛІТ – мінерал класу силікатів, безбарвний, рожевий. Рідкісний. М., що його одержують штучно, використовують як вогнетрив у керамічній промисловості. Від назви о. Мал у Шотландії.
МУЛЛА, **МОЛЛА** (від араб, маула – пан, володар) – в *ісламі* нижчий сан служителя релігійного культу. Часто М. виконує також функції вчителя й судді.
МУЛЮРА (від франц. moulure – різьблення, ліплення) – *архіт.* облом, деталь, профіль.
МУЛЯЖ (франц. moulage, від mouler – формувати, відливати форму) – зліпок з гіпсу, глини, воску чи парафіну, точна форма предмета (напр., скульптур, архітектурних деталей, деяких експонатів у музеях і на виставках).

МУЛЬДА (від нім. Mulde – улоговина) – 1) Металева форма (коробка), з якої вихідні матеріали завантажують у сталеплавильні печі. 2) Металева форма (виливниця), в яку заливають метал, щоб одержати зливок. 3) Чашоподібна або коритоподібна ввігнута складка гірських порід (див. *Синкліналь*).
МУЛЬТИВІБРАТОР (від лат. multum – багато й *вібратор*) – генератор *імпульсів* електричних коливань (напруги), які відбуваються не за *синусоїдою.* Застосовують у радіотехніці й обчислювальних машинах.
МУЛЬТИЛАТЕРАЛЬНИЙ (від лат. multum – багато і lateralis – бічний) – багатосторонній; *м-а угода* – міжнародна різнобічна угода, укладена більш як двома державами.
МУЛЬТИМІЛЬЙОНЕР (франц. multimillionnaire) – власник великого багатства, капіталу.
МУЛЬТИПЛЕКС (від лат. multiplex – складний, численний) – буквodрукувальний телеграфний апарат з автоматичною передачею одночасно кількох телеграм одним каналом зв’язку.
МУЛЬТИПЛЕТИ (від лат. multipletus – складний, складений, численний) – група спектральних ліній, близько розміщених одна до одної. Розрізняють синглети (одинарні), дуплети (подвійні), триплети (потрійні) – спектральні лінії, які відповідають кількості розщеплень енергетичного рівня атома.
МУЛЬТИПЛІКАТОР (від лат. multiplico – помножую) – 1) Пристрій для підвищення тиску робочої рідини гідравлічного преса під час робочого ходу. 2) Художник, який малює кадри для мультиплікаційного фільму. 3) заст. Підвищувальний редуктор, у якого швидкість обертання вихідного вала вища, ніж у вхідного.
МУЛЬТИПЛІКАЦІЯ (від лат. multiplicatio – множення) – вид кінознімання, об’єктами якого є серії графічних зображень або об’ємних фігур. Кожне зображення чи положення фігури відповідає певній фазі руху, внаслідок чого при показі М. на екрані створюється ілюзія руху.
МУЛЬТИПОЛЬ (від лат. multum – багато і грец. πόλος – полюс) – система електричних або магнітних полюсів, що характеризується певною симетрією. Розрізняють М. нульового порядку (поодинокий полюс), першого порядку (диполь), другого – квадруполь, тобто чотириполюсник, третього – октуполь, тобто восьмиполюсник, тощо.
МУЛЬТИПРОГРАМУВАННЯ (від лат. multum – багато і *програмування*) – спосіб використання цифрової обчислювальної машини для одночасного виконання кількох програм.
МУЛЬТИЦИКЛОН (від лат. multum – багато і *циклон*) – повітро- або газоочисний апарат, що складається з кількох невеликих однотипних апаратів (циклонів).
МУЛЬТОГРАФ (від лат. multum – багато і *...граф*) – пристрій для одержання великої кількості відбитків машинопису, а також малюнків, візерунків тощо.
МУЛЬТФІЛЬМ – *фільм,* створений методом *мультиплікації.*
МУЛЬЧУВАННЯ (від англ. mulch – пріла солома, пріле листя) – вкривання поверхні грунту соломою, перегноєм, мульч-папером тощо для захисту грунту від пересихання й перегрівання.
МУМІФІКАЦІЯ (від *мумія* і *...фікація*) – перетворення трупа па мумію; висихання трупа або змертвілих частин живого организму. М. *плода* – висихання плода в матці.
МУМІЯ (араб., від перс. мум – віск) – 1) Залізоокисний природний *пігмент.* Застосовують для виготовлення фарб та емалей. 2) Труп людини або тварини, збережений від розкладу штучним способом або внаслідок діяння природних чинників.
МУНГУ – розмінна монета Монгольської Народної Республіки, 1/100 *тугрика.*
МУНДШТУК (нім. Mundstuck, від Mund – рот і Stuck – шматок) – 1) Частина цигаркової гільзи; трубочка, в яку вставляють сигарету. 2) Губна частина духового музичного інструмента. 3) Вудила для управління верховим конем. 4) *тех.* Деталь різних апаратів і машин, яка має здебільшого форму трубочки або наконечника.

МУНІЦИПАЛІЗАЦІЯ (від лат. municipalis – той, що стосується *муніципії*) – примусове безоплатне вилучення у приватних осіб їхнього майна (землі, будинків тощо) й передача його у відання місцевих органів влади.
МУНІЦИПАЛІТЕТ (франц. municipalite, від лат. municipium – *муніципія*) – 1) В ряді буржуазних країн виборний орган місцевого, переважно міського, самоврядування. 2) Будинок, у якому міститься орган місцевого самоврядування.
МУНІЦИПАЛЬНИЙ (лат. municipalis) – той, що стосується міського самоуправління, муніципалітету.
МУНІЦИПІЯ (лат. municipium) – в Стародавньому Римі місто з правом самоврядування.
МУНЦ-МЕТАЛ – мідноцинковий сплав з домішками свинцю (свинцевиста *латунь*). Застосовують у виробництві труб, дроту. Від прізвища англійського металознавця Г. Мунца.
МУРАБІТ – див. *Марабут.*
МУРЗА – див. *Мірза.*
МУРИД – див. *Мюрид.*
МУСИНГ (голл. muizing) – вузли на *тросі,* сплетені з іншого, тоншого тросу. М. використовують замість *трапів* [1].
МУСКАРДИНА (франц. muscardine) – хвороба комах, що її спричинюють паразитичні плісеневі гриби. Біла М. уражає шовковичного і дубового шовкопрядів на всіх стадіях розвитку. Інша назва – *кам'яниця.*
МУСКАРИН (від лат. musca – муха) – *алкалоїд;* отруйна речовина у деяких грибів, зокрема мухоморів.
МУСКАТНИК (франц. muscadier) – рід дерев'янистих або кущових тропічних рослин. Насіння М. звичайного, або мускатного дерева, – «мускатний горіх» – використовують як прянощі та для одержання ефірної олії, яку застосовують у парфюмерії.
МУСКУЛАТУРА (від лат. musculus – м'яз) – сукупність м'язів людини або тварин.
МУСКУЛИ (від лат. musculus, букв. – мишка) – органи, які в організмі більшості безхребетних, усіх хребетних тварин та людини здійснюють рухову функцію. Інша назва – *м'язи.*
МУСКУС (лат. muscus, від санскр. мушкас – яєчко) – дуже пахуча речовина рослинного або тваринного походження. Використовують у парфюмерії.
МУСЛІН (франц. mousseline) – легка м'яка бавовняна, шовкова або капронова тканина. Від назви арабського м. Мосула в Месопотамії.
МУСОН (франц. mousson, від араб. маусім – пора року) – вітер сезонного характеру, який дме в нижніх шарах *тропосфери* і регулярно, двічі на рік (взимку та влітку) змінює напрям на протилежний.
МУСТАНГ (англ. mustang, від староісп. mestengo – здичавілий) – здичавілий свійський кінь у Північній Америці. В наш час повністю винищений.
МУСТЬЄРСЬКА КУЛЬТУРА – археологічна культура середнього *палеоліту,* поширена в Європі, Азії та Африці. Від назви печерної стоянки Ле-Мустьє в Південно-Західній Франції.
МУСУЛЬМАНИН (перс. мусліман – віддані ісламу, від араб. муслім – покірні богові) – віруючий, що сповідує *іслам.*
МУСУЛЬМАНСТВО – те саме, що й *іслам.*
МУТАГЕНЕЗ (від лат. muto – змінюю і *...генез*) – процес виникнення *мутацій.*
МУТАГЕНИ (від лат. muto – змінюю і *...ген*) – фізичні, хімічні та інші фактори, які збільшують частоту *мутацій.*
МУТАЗИЛІТИ (від араб. му'тазіла – ті, що відокремлюються) – прихильники помірковано-раціоналістичної течії в *ісламі,* що виникла в кінці 8 ст.
МУТАНТ [від лат. mutans (mutantis) – той, що змінює] – організм, у якого відбулася раптова спадкова зміна однієї або кількох ознак *(мутація*).

МУТАРОТАЦІЯ (від лат. muto – змінюю і rotatio – обертання) – властивість розчинів оптично активних сполук з часом змінювати обертання площини *поляризації.*

МУТАЦІОНІЗМ – ідеалістична течія в біології, представники якої намагалися пояснити історичний розвиток органічного світу раптовими змінами організмів *(мутаціями),* що нібито виникають довільно й незалежно від зовнішнього середовища. Є різновидністю теорії *катастрофізму.*

МУТАЦІЯ (від лат. mutatio – зміна) – 1) Раптова спадкова зміна організму, окремих його частин, ознак, властивостей. 2) Перелом голосу у дітей, що настає в період статевого дозрівання.

МУТУАЛІЗМ (від лат. mutuus – взаємний) – один з видів *симбіозу,* співжиття організмів, при якому кожен з них приносить один одному користь (напр., рак-самітник і актинія).

МУТУЛИ (лат. mutuli) – *архіт.* плоскі виступи під слізником (виносною плитою) карнизу *доричного ордера.*

МУФЕЛЬ (нім. Muffel) – камера чи посудина, куди вміщують вироби, що їх нагрівають або випалюють у печі.

МУФЛОН (франц. mouflon, з італ. muflone) – вид диких баранів, поширених у горах Корсіки, Сардінії, Західної Азії та в Закавказзі. Був одомашнений; один з предків сучасних свійських овець.

МУФТА (нім. Muffe) – пристрій *(кардан,* набір дисків) для поздовжнього з'єднання циліндричних частин машини (напр., валів) або споруди (напр., труб).

МУФТІЙ (араб. муфті – той, хто визначає) – 1) Мусульманський богослов-правознавець у країнах зарубіжного Сходу, якому надано право розв'язувати спірні богословсько-юридичні питання. 2) Титул представника вищого мусульманського духівництва, який відповідає в християнстві титулу *єпископа.*

МУЦИНИ (від лат. mucus – сляз) – складні білки; зумовлюють в'язкість і тягучість виділень слизових залоз (напр., слинних) та деяких інших рідин тваринного організму.

МУШКЕЛЬ (нім. Muschkeule) – дерев'яний молоток, яким конопатять дерев'яні судна, палуби тощо.

МУШКЕТ (франц. mousquet, з італ. moschetto, від лат. musca – муха) – у 16–17 ст. ручна вогнепальна зброя з ґнотовим затвором.

МУШКЕТЕРИ (фраиц. mousquetaires) – в 16 ст. солдати європейських армій, озброєні мушкетами; у 18 ст. – основний вид лінійної піхоти.

МУШМУЛА (тур. musmula) – 1) Рід рослин родини розових. Кущі або невеликі дерева. Поширена в Криму, на Кавказі, в Туркменії, Малій Азії та на Балканському півострові. Культивують як декоративні й плодові рослини. Деревину використовують для токарних виробів. 2) *Японська* М. – див. *Локва.*

МУШТАБЕЛЬ (польс. musztabel, від нім. Maβstab – *масштаб*) – підставка для підтримання руки, якою користуються живописці під час роботи.

МЮРИД, **МУРИД** (араб.) – 1) У мусульман-суфіїв послушник, послідовник і учень якогось релігійного наставника (мюршида) – імама або шейха. 2) Послідовник *мюридизму.*

МЮРИДИЗМ – релігійно-містична течія в *ісламі,* що виникла в 14 ст. в Середній Азії; М. передбачав безоглядне служіння *мюрида* своєму релігійному наставникові й фанатичну ненависть до всіх іновірців, захист класових інтересів феодалів.

МЮТЮЕЛІЗМ (франц. mutuellisme, від лат. mutuus – взаємний) – утопічне вчення Прудона (див. *Прудонізм*) про мирну перебудову суспільства за допомогою особливої системи кредиту, при якій відбувався б обмін послугами між його учасниками.

МЮТЮЕЛІСТИ (франц. mutuellistes) – 1) Члени заснованого в 1828 р. в Ліоні (Франція) товариства взаємодопомоги ткацьких майстрів – т. зв. Асоціації мютюелістів. 2) Послідовники *мютюелізму*.

МЮ-ЧАСТИНКА – див. *Мюон.*

МЮЗЕТ (франц. musette) – 1) Французький народний музичний інструмент типу волинки. 2) Веселий народний танок, що виконується під акомпанемент цього інструмента.
МЮЗИКЛ (від англ. musical – музичний) – музичний сценічний твір, переважно комедійного характеру.
МЮЗИК-ХОЛ (англ. music-hall) – вид естрадного театру, в якому виконуються концертні програми й тематичні естрадні огляди *(ревю)*.
МЮЇД (франц. muid) – старовинна міра сипких тіл у різних країнах. У Франції – ще й міра рідини. Найчастіше застосовували М., що дорівнювали приблизно 270 *л.*
МЮЛЬ, **МЮЛЬ-МАШИНА** (англ. mule, букв. – мул) – машина періодичної дії для вироблення вовняної пряжі.
МЮОН [від грец. μϋ – назва літери μ і *(мез) он*] – нестабільна, позитивно (μ^+) або негативно (μ^-) заряджена частинка, маса якої більша за масу *електрона* приблизно в 207 раз. Інша назва – *мю-частинка*.

НАБОБ (інд. наваб, від араб, нувваб – намісники) – 1) В Індії титул правителів провінцій, що відокремилися від імперії Великих Моголів. 2) В Англії 18 ст. назва осіб (головним чином вищих урядовців Ост-Індської компанії), які награбували багатства на Сході. 3) Переносно – багата людина, життя якої відзначається східною пишнотою.
НАВАРХ (грец. ναύαρχος) – в Стародавній Греції начальник флоту.
НАВАХА (ісп. navaja) – холодна зброя, іспанський довгий складаний ніж.
НАВІГАЦІЯ (лат. navigatio – судноплавство, мореплавство) – 1) Розділ науки про судноводіння, основні завдання якого – вибір найвигіднішого шляху, проведення ним судна тощо. 2) Період, в який судноплавство на різних морях і річках можливе.
НАВІГРАФ [від *наві(гація)* і *...граф*] – авіаційний прилад на літальних апаратах для встановлення пройденого шляху, швидкості вітру, швидкості напряму й руху апарата.
НАВСІКАЯ, **НАВЗІКАЯ** (грец. Ναυσικάα) – 1) У давньогрецькій міфології красуня, яка врятувала життя Одіссею, закохалася в нього і мріяла стати його дружиною. 2) Переносно – образ ліричної героїні у творах про кохання й розлуку.
...НАВТ (від грец. ναύτης – мореплавець) – у складних словах відповідає поняттю «той, хто плаває», напр. *гідронавт.*
...НАВТИКА (від грец. ναυτικά – мистецтво мореплавства, судноводіння) – у складних словах відповідає поняттю «плавання», напр. *аеронавтика.*
НАГЕЛЬ (нім. Nagel, букв. – цвях) – деталь (стрижень або пластинка), що перешкоджає зсуву з'єднуваних частин дерев'яних конструкцій.
НАГІАГІТ – мінерал класу сульфідів, свинцево-сірого кольору з металевим блиском. Сировина для одержання золота. Від назви родовища Нагіаг у Румунії.
НАДИР (араб.) – точка небесної сфери, протилежна *зеніту.*
НАДФІЛЬ (нім. Nadelfeile) – невеликий напилок з дрібною насічкою, виготовлений із сталевого дроту.
НАЗАЛІЗАЦІЯ (франц. nasalisation, від лат. nasus – ніс) – набуття переважно голосним звуком носового тембру.
НАЗАЛЬНИЙ (франц. nasal, від лат. nasus – ніс) – носовий голосний або приголосний звук.
НАЗАРЕЇ – 1) Назва християн у перші часи поширення християнства (від м. Назарета, де нібито народився Христос). 2) Давньоіудейська секта. 3) Відгалуження секти молокан, що існувало в Росії з середини 19 до початку 20 ст.
НАЗАРЕЙЦІ – група німецьких та австрійських художників-романтиків, що оселилися в Римі на початку 19 ст. і намагалися відродити середньовічне релігійне мистецтво. Від назви м. Назарета, де нібито народився Христос.
НАЇБ (араб. – намісник) – 1) За середньовіччя в мусульманських державах правитель округу або провінції. 2) В закавказьких ханствах – начальник магалу (територіальної дільниці). 3) В імаматі Шаміля – намісник імама на певній території. 4) В султанській Туреччині помічник *мулли, каді,* цехового старшини.
НАЙЛОН, **НЕЙЛОН** (англ. nylon) – різновид синтетичного волокна з *поліамідів* (США, Великобританія), в СРСР відомий також як *анід* і *капрон.*
НАЙТОВ (голл. naaitouw, від naaien – шити і touw – канат, трос) – зв'язування тросом двох або більше предметів.
НАКТОУЗ (голл. nagthuis) – металева (із спеціального немагнітного сплаву) або дерев'яна шафа, у верхній частині якої встановлено корабельний *компас.*
НАМАЗ (перс. – молитва) – п'ятикратна щоденна молитва у мусульман; один з головних обрядів *ісламу.*
НАНДУ (ісп. nandu, з індіан. мов) – рід безкільових птахів. Поширені в Південній Америці. Інша назва – *американський страус*.
НАНІЗМ (від грец. νάννος – карликовий) – ненормально низький зріст людини, що найчастіше є наслідком ураження залоз внутрішньої секреції (гіпофізу, щитовидної залози). Інша назва – *карликовий зріст.*

НАНОРЕЛЬЄФ (від грец. νάννος – карликовий і *рельєф*) – дрібні форми рельєфу, що утворюються в результаті карстових (див. *Карст*) та мерзлотних явищ, діяльності вітру, гризунів – землерийок.
НАПАЛМ (англ. napalm) – загусник (суміш алюмінієвих солей неорганічних кислот) або загущене рідке паливо (іноді з добавками). Застосовують у запалювальних авіабомбах, ракетах.
НАРВАЛ (сканд. narval) – ссавець родини дельфінових. Поширений в арктичних водах. Рідкісний. У самців у верхній щелепі розвивається спрямований вперед бивень, звідки й інша назва – *єдиноріг*.
НАРГІЛЕ (перс.) – східний курильний прибор, подібний до *кальяну,* але з довгою гнучкою трубкою замість люльки.
НАРД (грец. νάρδος) – багаторічна трав'яниста рослина родини валеріанових, поширена в Гімалаях; ароматична речовина, що її одержують з цієї рослини.
НАРКІС – див. *Нарціс.*
НАРКОЗ (від грец. νάρκωσις – заціпеніння) – стан штучного сну; штучне пригнічення центральної нервової системи, яке характеризується тимчасовою втратою притомності, больової чутливості та деяких рефлекторних реакцій. Застосовують у хірургії для знеболювання при операціях.
НАРКОЛОГІЯ [від *нарко (тики*) і *...логія*] – розділ медицини, який вивчає наслідки вживання наркотиків та розробляє методи лікування від *наркоманії.*
НАРКОМАНІЯ [від *нарко (тики*) *...манія*] – непереборний хворобливий потяг людини до вживання наркотиків (опіуму, кокаїну, морфіну) з метою збудження, сп'яніння. Вживання наркотиків призводить до порушення життєдіяльності організму, до глибоких нервово-психічних розладів і навіть смерті.
НАРКОТИКИ (від грец. ναρκωτικός – приголомшуючий) – речовини, переважно рослинного походження, що збуджують або пригнічують центральну нервову систему людини й тварин. У медицині й ветеринарії Н. використовують для знеболювання.
НАРЦИС (грец. νάρκισσος – рід багаторічних трав'янистих рослин родини амарилісових. Поширений у Середземномор'ї та південній смузі Європи. Деякі види культивують як декоративні.
НАРЦІС, **НАРКІС** (грец. Νάρκισσος) – 1) У давньогрецькій міфології – вродливий юнак, що закохався у власне відображення у воді і помер від нерозділеного кохання, перетворившись після смерті на квітку нарцис. 2) Переносно – самозакохана людина.
НАСТІЇ (від грец. ναστός – ущільнений) – ростові рухи у рослин, завдяки яким вигинаються їхні органи. Є пристосуванням до перехресного запилення, захисту органів квітки від несприятливих умов.
НАСТУРАН (від грец. ναστός – ущільнений і *уран*) – мінерал класу окисів і гідроокисів, чорного кольору, різновид *ураніту.*
НАСТУРЦІЯ (лат. nasturtium, від nasus – ніс і tortus – кручений) – рід багаторічних болотяних рослин родини хрестоцвітих. Поширена в Європі, Західній Азії, занесена в Абіссінію, Північну Америку. В деяких країнах листя Н. вживають у їжу.
НАТИВІЗМ (від лат. nativus – природжений) – у психології концепція, за якою здатність до сприймання простору й часу природжена людині та існує апріорно, не розвиваючись у процесі досвіду. Поширена в 19 ст.
НАТР – гідрат окису *натрію* (NaOH), каустична сода; гігроскопічна, безбарвна кристалічна непрозора речовина; руйнує різні органічні матеріали, що стикаються з нею (зокрема, шкіру людини). Застосовують в хімічній, нафтовій, текстильній, паперовій, миловарній промисловості тощо. Інша назва – *натр їдкий*.
НАТРІЙ (від араб. натрун – сода) – хімічний елемент, символ Na, ат. н. 11; сріблясто-білий м'який метал; на повітрі швидко окислюється. Застосовують як відновник, теплоносій тощо.

НАТУРА (від лат. natura – природа) – 1) заст. Природа, об’єктивна дійсність, реальність. 2) Природжена властивість, характер, вдача людини. 3) Реальні явища, істоти й предмети, які художник зображує, спостерігаючи як *модель.* 4) Об’єкти знімання кінофільму, що провадиться на тлі природи (міський або сільський *пейзаж*). 5) Товари, продукти як платіжний засіб, що замінює гроші.

НАТУРАЛІЗАЦІЯ (франц. naturalisation, від лат. naturalis – природний) – надання державою свого громадянства особам, що мають громадянство іншої країни або зовсім його не мають.

НАТУРАЛІЗМ (франц. naturalisme, від лат. natura – природа) – 1) Методологічний принцип, притаманний деяким домарксистським, буржуазним філософським теоріям, що намагалися пояснити розвиток суспільства законами природи (географічним середовищем, біологічними й расовими особливостями людей). 2) Система певних естетичних поглядів і метод у бурж. мистецтві і л-рі, що вимагають фотографічно точного копіювання окремих явищ життя, ігноруючи заради зовнішньої правдоподібності художнє узагальнення, *типізацію.* 3) В *етиці* – характерний для багатьох буржуазних теорій принцип обгрунтування *моралі,* за яким етичні поняття (зокрема, поняття блага) виводять не з суспільних законів, а з будь-якого «природного начала» (законів космосу, органічного світу тощо).

НАТУРАЛІЗУВАТИСЯ (франц. se naturaliser) – набути права громадянства в чужій країні.

НАТУРАЛІСТ (франц. naturaliste) – 1) Природодослідник; учений, що вивчає живу природу (переважно тварин і рослин). 2) Представник, послідовник *натуралізму* в літературі та мистецтві.

НАТУРАЛЬНИЙ (лат. naturalis) – природний; *н-і логарифми* – логарифми, обчислені за основою *е* = 2,71828...; *н-і числа* – цілі додатні числа; *н-е господарст во* – господарство, в якому продукти праці не обмінюють і не продають, а використовують тільки для внутрішніх потреб.

НАТУРФІЛОСОФІЯ (від лат. natura – природа і *філософія*) – система уявлень про природу, переважно умоглядних, яка прагнула дати всеохоплюючу картину світу, але, не маючи для цього відповідних наукових даних, заміняла невідомі тоді їй дійсні зв’язки явищ ідеальними, фантастичними зв’язками. Виникла ще в *античності,* але особливого розвитку досягла у 17–18 ст.

НАТЮРМОРТ (франц. nature morte, букв. – мертва природа) – жанр образотворчого мистецтва (переважно живопису). Твори із зображенням предметів побуту, квітів, фруктів тощо.

НАУПЛІУС (грец. ναύπλιος) – вільнонлаваюча личинка всіх нижчих і окремих вищих (деяких креветок) ракоподібних.

НАУТИЛУС (від грец. ναυτίλος – кораблик) – рід головоногих молюсків. Поширені у водах між Південно-Східною Азією і Австралією. Інша назва – *кораблик.*

НАУТОФОН (від грец. ναυτική – судноводіння і *...фон*) – електричний мембранний звуковипромінювач на маяку, яким подають звукові сигнали під час низької видимості.

НАФТА (грец. νάφθα, від перс, нефт) – горюча корисна копалина, складна суміш вуглеводнів різних класів, що являє собою густу маслянисту рідину, від темно-бурого до чорного кольору. Найважливіше джерело рідкого палива, мастил, сировини для *синтетичних* матеріалів тощо.

НАФТАЛІН (від *нафта*) – органічна сполука, *ароматичний* вуглеводень, безбарвні кристали з різким запахом. Застосовують у виробництві вибухових речовин, барвників, як *інсектицид* (напр., від молі).

НАФТАМОН (від *нафта* і *амоній*) – лікарський препарат; протиглистяний засіб.

НАФТЕНИ – циклічні насичені вуглеводні загальної формули C_nH_{2n}; трапляються в *нафті.* Н. – складова частина моторних палив і мастил. Інші назви – *циклопарафіни, поліметилени.*

НАФТЕНОВІ кислоти – органічні кислоти, що виділяються з *нафти.* Солі Н. к. застосовують як замінники мила, *сикативи* для масляних фарб, виготовлення мастил тощо.
НАФТОЛИ (від *нафта* і *...ол*) – органічні сполуки, похідні *нафталіну;* безбарвні кристали. Застосовують у виробництві барвників тощо.
НАЦИЗМ (нім. Nazismus, скор. від Nationalsozialismus – національний соціалізм) – назва *фашизму* в гітлерівській Німеччині.
НАЦИСТИ, **НАЦІ** – див. *Націонал-соціалісти.*
НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ (франц. nationalisation, від лат. natio – народ) – вилучення з приватної власності осіб у власність держави землі, промислових і транспортних підприємств, або цілих галузей народного господарства. Н. *соціалістична* – примусове вилучення соціалістичною державою землі, промислових, торговельних, транспортних підприємств, банків, що належали експлуататорським класам; перетворення приватної власності на державну, загальнонародну, соціалістичну власність. Н. *капіталістична* – оплачуване капіталістичною державою відчуження засобів виробництва у приватних осіб; при цьому націоналізована власність не змінює своєї капіталістичної природи.
НАЦІОНАЛІЗМ (франц. nationalisme, від лат. natio – народ) – буржуазна ідеологія й політика в національному питанні, характерними рисами якої є проповідь зверхності національних інтересів над соціальними, класовими, проголошення національної нетерпимості, розпалювання національної ворожнечі. Н. виступає у двох формах: великодержавний *шовінізм* пануючої нації і місцевий Н. пригнобленої нації. Буржуазія використовує Н. для боротьби проти революційного руху; затушковуючи класові суперечності всередині нації, захищає свої інтереси, які вона видає за загальнонаціональні (напр., антинародна діяльність українських бурж. націоналістів і сіоністів). Бурж. Н. докорінно протилежний пролетарському, соціалістичному *інтернаціоналізму.* Комуністичні партії рішуче борються проти буржуазного націоналізму.
НАЦІОНАЛ-ЛІБЕРАЛИ (нім. Nationalliberale – національні ліберали) – назва ряду реакційних партій великої буржуазії на Заході (напр., у Німеччині в 1866–1918 рр.).
НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІСТИ, **НАЦИСТИ, НАЦІ** (нім. Nationalsozialisten, скор. Nazi) – члени гітлерівської фашистської партії в Німеччині в 1919–45 рр. З метою обдурення народних мас гітлерівська партія демагогічно назвала себе «націонал-соціалістичною», проте в дійсності гітлерівці – затяті вороги соціалізму й демократії, найзлісніші реакціонери. В 1933–45 рр., перебуваючи при владі, встановили в країні терористську диктатуру, розв'язали 2-у світову війну, яка завершилася розгромом фашистської Німеччини.
НАЦІОНАЛЬНА ГВАРДІЯ (франц. garde nationale) – озброєне громадянське ополчення, створюване в деяких країнах Західної Європи під час буржуазних революцій кінця 18 – середини 19 ст. на противагу арміям феодальних урядів. У деяких країнах назва військових формувань.
НАЦІОНАЛЬНІСТЬ – 1) Належність до певної *нації,* народності чи національної групи. 2) Термін для спільного визначення нації і народності.
НАЦІЯ (від лат. natio – народ, плем'я) – стійка історична спільність людей, що визначається соціальними зв'язками певної *формації* і характеризується специфічними *етнічними* рисами, зумовленими особливостями економічного й культурного розвитку, спільністю території, мови, побуту, традицій і звичаїв, а також відображенням цих факторів на класовій основі в суспільній свідомості й суспільній психології.
НАЯ (сингальське) – рід отруйних змій (у тому числі *кобр*), у яких шия має здатність розширюватися до форми кола.
НАЯДИ (грец. Ναϊάδες) – у давньогрецькій і давньоримській міфології – *німфи* (річок, водойм, джерел). їх вважали натхненницями поетів.
НГВЕ – розмінна монета Замбії, 1/100 *квачі.*

НЕАНДЕРТАЛЬЦІ – викопний вид людей, які жили в плейстоценову епоху (понад 12 тис. років тому) в Європі, в Африці й південносхідній частині Азії. Від назви долини Неандерталь поблизу Дюссельдорфа (Німеччина), де 1856 р. вперше було виявлено рештки людини цього виду.
НЕБУЛЯРНИЙ (від лат. nebula – туман) – пов'язаний з туманністю (розсіяною масою космічної речовини); *н-а гіпотеза* – гіпотеза (напр., Канта–Лапласа) про виникнення Сонячної системи з туманності.
НЕВМИ (від грец. νεῦμα – знак, кивок) – стародавнє нотне письмо з безлінійною системою.
НЕВР..., **НЕВРИ**..., **НЕВРО**..., **НЕЙРО**... (від грец. νεῦρον – жила, нерв) – у складних словах вказує на відношення даних понять до нервової системи.
НЕВРАЛГІЯ (від *невр...* і грец. ἄλγος – біль) – біль різної тривалості й характеру, що виникає в тілі людини й тварин у місці проходження нерва. Розвивається внаслідок ураження або запалення нерва та його оболонок.
НЕВРАСТЕНІК (від *невр...* і грец. ασθενικός – слабосильний) – хворий на *неврастенію.*
НЕВРАСТЕНІЯ (від *невр...* і грец. ασθένεια – безсилля, слабкість) – захворювання центральної нервової системи людини. Розвивається внаслідок перевтоми, недоїдання, отруєння наркотиками, хронічних інфекцій.
НЕВРИ... – див. *Невр...*
НЕВРИЛЕМА (від *неври...* і грец. λέμμα – шкірка) – оболонка нервових волокон. Інша назва – *шваннівська оболонка*.
НЕВРИТ, **НЕЙРИТ** (від грец. νεῦρον – жила, нерв) – 1) Запалення нерва у людини і тварин, що розвивається при його ушкодженні, переохолодженні тіла, внаслідок інфекційного захворювання, отруєння. 2) Відросток нервової клітини, по якому проходять нервові імпульси від клітини. Інша назва – *аксон*.
НЕВРО... – див. *Невр...*
НЕВРОГЛІЯ (від *невро...* і грец. γλία – клей) – тканина нервової системи тваринного організму. Являє собою основу, в якій розташовані тіла нервових клітин та їхні відростки. Виконує опорну, живильну та захисну функції.
НЕВРОДЕРМІТ (від *невро...* і грец. δέρμα – шкіра) – шкірне захворювання людини, що характеризується свербінням шкіри. В основі захворювання лежать нервово-ендокринні розлади й порушення обміну речовин.
НЕВРОЗИ (від грец. νεῦρον – жила, нерв) – група захворювань, в основі яких лежать тимчасові (тобто зворотні) порушення нервової системи, що виникають внаслідок тривалих переживань і розумового перенапруження, недостатнього харчування, інфекційних захворювань.
НЕВРОЛОГІЯ, **НЕЙРОЛОГІЯ** (від *невро...* і *...логія*) – збірна назва ряду розділів анатомії, фізіології, біохімії та ін., що вивчають питання розвитку, будови і діяльності нервової системи людини й тварин.
НЕВРОМА (від *невр...* і *...ома*) – розростання елементів нервових волокон в організмі людини й тварин. Розрізняють Н. пухлинні (виникають внаслідок неправильного розвитку нервів) і Н. ампутаційні (виникають на кінці перерізаного нерва при відсіченні кінцівки, апендикса або в рубцях на місці виразок тощо).
НЕВРОН – див. *Нейрон.*
НЕВРОПАТІЯ (від *невро...* і *...патія*) – порушення діяльності центральної нервової системи в людини. Найчастіше проявляється в дитячому віці. Причинами можуть бути несприятливі умови розвитку плода (інфекційне захворювання матері, *токсикози* вагітності, алкоголізм батьків).
НЕВРОПАТОЛОГІЯ (від *невро...* і *патологія*) – наука про захворювання нервової системи; розробляє методи лікування нервових хвороб і способи запобігання їм.
НЕВРОТИЗАЦІЯ – збудження нервового стану, виникнення *неврозу.*
НЕВРОТИК – хворий на *невроз.*

НЕВРОФІБРИЛИ – див. *Нейрофібрили.*

НЕГАТИВ (від лат. negativus – заперечний) – 1) Фотографічне зображення, протилежне за розподілом світлих і темних місць тому, що є в дійсності. 2) Фото- або кіноплівка, фотопластинка з таким зображенням.

НЕГАТИВІЗМ (від лат. negativus – заперечний) – 1) Розлад вищої нервової діяльності людини, прояв деяких психічних захворювань (напр., шизофренії). При Н. відмовляються виконувати будь-які завдання (пасивний Н.) або роблять все навпаки, ніж від них вимагають (активний Н.). 2) Заперечливе ставлення до чого-небудь (без будь-якого позитивного ствердження замість заперечуваного).

НЕГАТИВНИЙ (лат. negativus) – 1) Заперечний (напр., негативна відповідь), від'ємний (напр., негативний електричний заряд). 2) Пов'язаний з *негативом.*

НЕГЛІЖЕ (франц. neglige, від лат. negligo – зневажаю) – 1) Недбалий одяг, недбалий вигляд. 2) заст. Ранкове домашнє плаття.

НЕГОЦІАНТ [від лат. negotians (negotiantis) – торговець] – купець, що торгує оптом, переважно за межами своєї країни.

НЕГРИТЮД (франц. negritude, від лат. niger – чорний) – система націоналістичних поглядів, яка пропагує ідею зверхності негритянської культури та її носіїв над культурою білої раси. Виник у 20–40-х рр. 20 ст.

НЕГУС (амхарське негуса нагаст – цар царів) – титул царя, з 1930 р. – імператора Ефіопії.

НЕЙЗИЛЬБЕР (нім. Neusilber, букв. – нове срібло) – сплав міді, нікелю й цинку. Н. відзначається високим електричним опором і стійкістю щодо *корозії.* Застосовують для виготовлення медичних інструментів, реостатів тощо.

НЕЙЛОН – див. *Найлон.*

НЕЙРИТ – див. *Неврит.*

НЕЙРО... – див. *Невр...*

НЕЙРОАНАТОМІЯ (від *нейро...* і *анатомія*) – розділ анатомії, який вивчає форму і будову нервової системи та її органів.

НЕЙРОБІОНІКА (від *нейро...* та *біоніка*) – напрям у біоніці, мета якого – вивчення й моделювання діяльності центральної нервової системи людини й тварин для використання закономірностей їхньої будови при створенні нових технічних пристроїв, кібернетичних систем тощо.

НЕЙРОГІНЕКОЛОГІЯ (від *нейро...* і *гінекологія*) – розділ медицини, який вивчає взаємозв'язок захворювань жіночої статевої сфери та нервової системи.

НЕЙРОКЕРАТИН (від *нейро...* і *кератин*) – білок групи кератинів; міститься в білій речовині мозку і в оболонках нервів.

НЕЙРОЛІМФОМАТОЗ [від *нейро...*, *лімфа* і грец. ...ωμα (...ωματος) – компонент у назвах пухлин] – вірусна хвороба курей, індиків, фазанів, рідше голубів і качок. Хворі птахи іноді сліпнуть (очна форма), в них настає розлад руху і параліч (невральва форма).

НЕЙРОЛОГІЯ – див. *Неврологія.*

НЕЙРОН, **НЕВРОН** (від грец. νεῦρον – жила, нерв) – нервова клітина разом з усіма її відростками *(невритами* й *дендритами*), яка є основним структурним і функціональним елементом нервової тканини.

НЕЙРОПСИХІЧНИЙ (від *нейро...* і *психічний*) – пов'язаний з впливом нервових процесів на психічну діяльність.

НЕЙРОПСИХОЛОГІЯ (від *нейро...* і *психологія*) – розділ психології, що вивчає психічну діяльність людини у зв'язку з функціонуванням центральної нервової системи в певних умовах.

НЕЙРОСЕКРЕЦІЯ (від *нейро...* і *секреція*) – здатність деяких клітин нервової тканини утворювати й виділяти специфічні секреторні речовини типу *гормонів.*

НЕЙРОТРОПНИЙ (від *нейро...* і *...тропний*) – той, що діє вибірково на які-небудь елементи нервової системи.

НЕЙРОФІБРИЛИ, НЕВРОФІБРИЛИ (від *нейро..., невро...* і *фібрили*) – протоплазматичні ниткоподібні утвори в нервових клітинах і їхніх відростках. Беруть участь у проведенні нервового *імпульсу.*

НЕЙРОФІБРОМАТОЗ [від *нейро..., фібра* і грец ...ωμα (...ωματος) – компонент в назвах пухлин] – захворювання, яке характеризується виникненням множинних пухлинних вузлів вздовж нервових стовбурів і нервових закінчень в шкірі та пігментних плям на шкірі.

НЕЙРОФІЗІОЛОГІЯ (від *нейро...* і *фізіологія*) – розділ фізіології, який вивчає функції нервової системи людини і тварин.

НЕЙРОХІРУРГІЯ (від *нейро...* і *хірургія*) – розділ хірургії, який розробляє оперативні методи лікування захворювань і травматичних ушкоджень центральної і периферичної нервової системи та вивчає причини виникнення, розвиток і *діагностику* цих захворювань.

НЕЙРУЛА (лат. neurula, від грец. νεῦρον – нерв) – 1) Стадія зародкового розвитку хордових тварин і людини, що настає після *гаструли.* У зародка з'являється нервова пластинка, яка пізніше дає початок нервовій системі. 3) Зародок на цій стадії розвитку.

НЕЙРУЛЯЦІЯ (від *нейрула*) – утворення в процесі зародкового розвитку нервової пластинки і її замикання в нервову трубку у хордових тварин і людини.

НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ (від лат. neutralis – не належний ні тому, ні іншому) – 1) Політика, спрямована на те, щоб певний клас чи соціальна група не втручалися в боротьбу між іншими класами і групами. 2) Оголошення якоюсь державою стану *нейтралітету.* 3) Особливий міжнародний режим якоїсь території (чи вод), відповідно до якого держава, що їй належить дана територія, не має права будувати тут будь-які воєнні споруди, тримати збройні сили тощо. 4) *хім.* Реакція, що веде до знищення кислотних властивостей розчину за допомогою лугів, а лужних – за допомогою кислот. 5) Переносно – приведення в бездіяльність, знешкоджування.

НЕЙТРАЛІЗМ (від лат. neutralis – середній, нічийний) – політика неприєднання до військових угруповань і блоків, що утворилися після 2-ї світової війни. Політику Н. проводить значна кількість країн Азії і Африки, що стали на шлях самостійного національного розвитку.

НЕЙТРАЛІТЕТ (нім. Neutralitat, від лат. neutralis – нічийний) – 1) Невтручання в чужі суперечки, в боротьбу між двома сторонами. 2) В міжнародному праві становище держави, яка не бере участі у війні, зберігає з воюючими державами мирні відносини і не подає жодній з них воєнної допомоги.

НЕЙТРАЛЬНИЙ (лат. neutralis, від neuter – ні той, ні інший) – 1) *політ.* Той, що дотримується *нейтралітету; н-а зона* – смуга землі між кордонами двох держав, на якій жодна з них не може вести воєнних дій і не має права тримати війська. 2) *хім.* Той, що не дає ні кислої, ні лужної реакції. 3) *фіз.* Не заряджений електрикою; *н. мезон* – нестабільна елементарна частинка, що не має електричного заряду (див. *Мезони*). 4) Н. *шар* – сукупність волокон твердого тіла, довжина яких при вигині лишається незмінною.

НЕЙТРАЛЬТИНТ (нім. Neutraltinte) – мінеральна чорна фарба, застосовувана в кресленні й *акварелі.*

НЕЙТРИНО (італ. neutrino, від neutrone – *нейтрон*) – стабільна електрично нейтральна елементарна частинка, маса якої наближається до нуля. Швидкість руху Н. наближається до швидкості світла. Н. відзначається колосальною проникністю.

НЕЙТРОН (від лат. neutrum – ні те, ні інше) – нестабільна електрично нейтральна елементарна частинка, маса якої приблизно дорівнює масі *протона,* $m_n \neq 1{,}6749 \cdot 10^{-24}$ *г.* З Н. і протонів складаються ядра *атомів.*

НЕЙТРОННИЙ – той, що стосується елементарної частинки – *нейтрона; н. генератор* – установка для утворення пучків нейтронів; *н. селектор* – прилад, за допомогою якого визначають енергію нейтронів або виділяють пучки нейтронів певної енергії.

НЕЙТРОНОГРАФІЯ (від *нейтрон* і *...графія*) – метод вивчення структури речовини (молекул, кристалів і рідин) за допомогою *дифракції* нейтронів.
НЕЙТРОФІЛИ (від лат. neuter – нічий, ніякий і *...філ*) – одна з форм *лейкоцитів.*
НЕЙТРОФІЛЬОЗ – надмірна кількість *нейтрофілів* у периферичній крові. Спостерігається при різних запальних процесах, при деяких інфекційних захворюваннях (ангіна, крупозна пневмонія).
НЕКРО... (від грец. νεκρός – мертвий) – у складних словах відповідає поняттю «мертвий».
НЕКРОБАЦИЛЬОЗ (від *некро...* та *бацили*) – інфекційна хвороба ссавців і птахів, що характеризується змертвінням уражених тканин (шкіри, слизових оболонок рота, травного тракту). До Н. сприйнятлива й людина.
НЕКРОБІОЗ (від *некро...* та *...біоз*) – процес повільного відмирання клітин або тканини в живому організмі; виникає в результаті порушення їхнього живлення. На відміну від *некрозу* є процесом зворотним.
НЕКРОЗ (від грец. νεκρός – мертвий) – змертвіння частини живого організму, що супроводиться зміною будови клітинних ядер та *протоплазми,* розпадом або розсмоктуванням тканини. Спричинюється діянням різних фізичних і хімічних факторів або порушенням кровопостачання.
НЕКРОЛАТРІЯ (від *некро...* і *...латрія*) – обожнення померлих.
НЕКРОЛОГ (від *некро...* і *...лог*) – стаття з приводу смерті кого-небудь з характеристикою життя і діяльності померлого.
НЕКРОПОЛЬ (від *некро...* і грец. πόλις – місто) – могильник, кладовище. Н. називались комплекси поховань Давнього Сходу, античного світу.
НЕКРОСКОПІЯ (від *некро...* і *...скопія*) – огляд трупа людини, що померла насильницькою смертю; застосовують у судовій медицині.
НЕКРОФОБІЯ (від *некро...* і *...фобія*) – хворобливий стан людини, яка патологічно боїться мерців, смерті.
НЕКТАР (від грец. νέκταρ – напій богів) – 1) У релігії стародавніх греків напій богів, що нібито дарує безсмертя та вічну юність. 2) Солодка цукриста рідина, що її виділяють спеціалізовані утвори квітки (*нектарника*). Є поживою для багатьох комах. Бджоли переробляють Н. на мед.
НЕКТАРНИКИ – залозки або тканини у рослин, що виділяють цукристу рідину *нектар.*
НЕКТОН (від грец. νηκτόν – плавання) – сукупність водяних організмів, пристосованих до активного плавання иа значні відстані у відкритих частинах водойм.
НЕМАТОДИ [від грец. νῆμα (νήματος) – нитка] – клас тварин типу первиннопорожнинних червів. Живуть у морях, річках, грунті, гниючих речовинах. Багато Н. – паразити рослин, тварин і людини.
НЕМАТОЦИСТИ [від грец. νῆμα (νήματος) – нитка і *циста*] – жалкі капсули в деяких кишечнопорожнинних тварин, що є органами нападу і захисту.
НЕМБУТАЛ – те саме, що й *етамінал-натрій.*
НЕМЕЗІДА, НЕМЕСІДА (грец. Νέμεσις) – 1) У давньогрецькій міфології богиня відплати, помсти. 2) Переносно – відплата, помста, кара за злочин.
НЕМЕЗІЯ – рід трав’янистих, рідше напівкущових рослин родини ранникових. Поширена переважно на півдні Африки. Культивують як декоративну рослину.
НЕМЕРТИНИ (від грец. Νημερτής – ім’я однієї з *нереїд*) – тип червів. Поширені повсюдно. Живуть у воді (переважно морській), окремі види – в грунті. Більшість Н. – хижаки; є паразитичні форми.
НЕМЕСІДА – див. *Немезіда.*
НЕНІЯ (від лат. nenia – жалібна пісня) – скорботна пісня, яку у багатьох народів рідні або плакальниці співають під час поховання.
НЕО... (від грец. νέος – молодий, новий) – у складних словах відповідає поняттям «новий», «нове».

НЕОВІТАЛІЗМ (від *нео...* і *віталізм*) – ідеалістична течія в біології, що пояснює якісну своєрідність життєвих явищ нематеріальними факторами.
НЕОГЕГЕЛЬЯНСТВО (від *нео...* і *гегельянство*) – ідеалістична течія в буржуазній філософії кінця 19 – 1-ї третини 20 ст., яка витлумачувала філософію Г.-В.-Ф. Гегеля в дусі *ірраціоналізму,* а також намагалася виправдати суперечності *імперіалізму,* видаючи їх за природні, притаманні суспільству взагалі.
НЕОГЕН, НЕОГЕНОВИЙ ПЕРІОД (від *нео...* і *...ген*) – другий *період* кайнозойської ери геологічної історії Землі (див. *Кайнозой*); розпочався 25 млн. років тому, тривав 23,5 млнроків. Відклади цього періоду становлять неогенову систему.
НЕОДАРВІНІЗМ (від *нео...* і *дарвінізм*) – напрям в еволюційному вченні, що являє собою спробу оновлення класичного дарвінізму на основі припущення про виняткову роль у наслідуванні спадкових ознак «зародкової плазми» (*ідіоплазми*), яка міститься в статевих клітинах. Протиставляючи ідіоплазму як безперервного носія спадковості тілу (сомі), Н. визнає потенціальну безсмертність ідіоплазми, що суперечить матеріалістичному розумінню розвитку природи.
НЕОДИГАЛЕН – те саме, що й *дигален-нео.*
НЕОДИКУМАРИН (від *нео...,* грец. δίς – двічі і *кумарин*) – лікарський препарат. Застосовують для профілактики й лікування *тромбозів, тромбофлебітів, емболій.*
НЕОДИМ (від *нео...* і грец. δίδυμος – подвійний) – хімічний елемент, символ Nd, ат. н. 60; сріблясто-білий метал, належить до *лантаноїдів.* Застосовують у металургії, у виробництві скла й *фарфору.*
НЕОЗОЙ (від *нео...* і *...зой*) – те саме, що й *кайнозой.*
НЕОІМПРЕСІОНІЗМ (від *нео...* та *імпресіонізм*) – течія в західноєвропейському живопису кінця 19 – початку 20 ст., представники якої розвивали суб'єктивістські тенденції імпресіонізму, намагалися обгрунтувати й надати методичного характеру прийомам розкладання складних тонів на чисті кольори; твори Н. нагадують мозаїку, в них втрачено матеріальність передачі реальних явищ (див. *Пуантилізм*).
НЕОІНДУЇЗМ (від *нео...* та *індуїзм*) – сучасна течія релігійно-філософської думки Індії, що виникла в 1-й половині 19 ст. як реформована (монотеїстична) форма індуїзму. Однією з центральних у Н. є ідея внутрішньої єдності всіх релігій, спроба сконструювати «нову», «універсальну» релігію, нібито вільну від *фанатизму,* мракобісся кожної конкретної релігії.
НЕОКАНТІАНСТВО (від *нео...* і *кантіанство*) – ідеалістичний напрям, поширений з 2-ї половини 19 ст. в буржуазній філософії. Для Н. характерні відродження й логічний розвиток ідеалістичних і метафізичних рис філософії І. Канта. В 20-х рр. 20 ст. Н. як цілісна течія перестало існувати.
НЕОКЛАСИЦИЗМ (від *нео...* і *класицизм*) – течія в літературі, живопису, архітектурі та музиці 2-ї половина 19 – початку 20 ст. Для Н. характерна стилізація зовнішніх форм мистецтва античності, італійського Відродження і частково – класицизму. В сучасних капіталістичних умовах Н. змикається з *формалізмом.*
НЕОКОЛОНІАЛІЗМ (від *нео...* і *колоніалізм*) – економічна політика та ідеологічна діяльність імперіалістичних держав, спрямована на збереження свого панування в колоніальних і залежних країнах за допомогою нових форм і методів колоніалізму (підтримка найреакційніщих сил у колишніх колоніях, втягування молодих незалежних держав у воєнні блоки, розпалювання міжнаціональної ворожнечі, організація змов і терору тощо). Н. поширився після 2-ї світової війни у зв'язку з крахом колоніальної системи капіталізму.
НЕОКОЛОНІЇ (від *нео...* і *колонія*) – колишні колонії або напівколонії, які по суті залишаються об'єктом економічної й політичної експлуатації з боку неоколонізаторів.
НЕОЛАМАРКІЗМ (від *нео...* і *ламаркізм*) – напрям в еволюційному вченні, представники якого намагалися обгрунтувати й розвинути ідеалістичні й механістичні сторони вчення Ж.-Б. Ламарка (див. *Ламаркізм*).

НЕОЛЕЙКОР<u>И</u>Т (від *нео...* і грец. λευκός – білий) – лита смола кольору слонової кістки, одержувана конденсацією *фенолу* з *формальдегідом.* З Н. виготовляють деталі устаткування (кнопки, ручки тощо) й вироби широкого вжитку.

НЕОЛ<u>І</u>Т (від *нео...* і *...літ*) – новий кам'яний вік, що заступив *палеоліт* і *мезоліт* та передував мідному віку. Період Н. датується відрізком часу з 9-го до 3-го тис. до н. е. За Н. поряд з рибальством і мисливством почали розвиватися скотарство й землеробство; з'явились і поширились гончарство й ткацтво. Н. був часом розквіту *матріархату.*

НЕОЛОГ<u>І</u>ЗМ (від *нео...* і *...логізм*) – нове слово, словосполучення, фразеологічний зворот, що з'являються в мові у зв'язку з розвитком суспільного життя, культури, науки, техніки.

НЕОМАЛЬТУЗІ<u>А</u>НСТВО (від *нео...* і *мальтузіанство*) – реакційний напрям сучасної буржуазної соціології, який, модернізуючи ідеї мальтузіанства, намагається пояснити й виправдати суперечності сучасного капіталістичного суспільства.

НЕОМЕРКАНТИЛ<u>І</u>ЗМ (від *нео...* і *меркантилізм*) – напрям буржуазної економічної думки в 19–20 ст. Зводить класові відносини в капіталістичному суспільстві до відносин обміну товарів, обстоює повернення за умов *імперіалізму* до політики стимулювання сфери торгівлі й *кредиту,* тобто меркантилізму, виправдовує підпорядкування капіталістичної держави монополіям і гонитву за максимальним прибутком.

НЕ<u>О</u>Н (від грец. νέος – новий) – хімічний елемент, символ Ne, ат. н. 10; належить до *інертних* газів. Застосовують у рекламних і сигнальних газосвітних лампах, в електронних приладах тощо.

НЕОНАЦ<u>И</u>ЗМ (від нео... і *нацизм*) – *неофашизм* у Західній Німеччині, який намагається відродити у ФРН фашистську диктатуру.

НЕОНТОЛ<u>О</u>ГІЯ [від *нео...,* грец. όν (όντος) – існуюче і *...логія*] – розділ *біології,* що вивчає сучасний органічний світ.

НЕОПЛАЗ<u>І</u>Я, **НЕОПЛ<u>А</u>ЗМА** (від *нео...* і грец. πλάσις, πλάσμα – виникнення, формування) – патологічне злоякісне новоутворення тканини, яке характеризується безупинним і руйнуючим ростом, що веде до загибелі організму. Інші назви – *бластома, пухлина*.

НЕОПЛАТОН<u>І</u>ЗМ (від *нео...* і *платонізм*) – містичний ідеалістичний напрям у філософії періоду занепаду Римської імперії (3–6 ст.), який намагався поєднати на основі платонізму різні системи античної філософії. За Н. творцем світу є надчуттєве абстрактне «єдине», що нібито може бути сприйняте людиною лише в *екстазі.*

НЕОПОЗИТИВ<u>І</u>ЗМ (від *нео...* і *позитивізм*) – суб'єктивно-ідеалістична течія буржуазної філософії, Що виникла на грунті ідеалістичного тлумачення проблем сучасної математики й логіки, особливо математичної логіки, і поширилася на природознавство й суспільствознавство як спроба пристосувати принципи позитивізму до умов розвитку сучасної науки. Інша назва – *логічний позитивізм*.

НЕОРЕАЛ<u>І</u>ЗМ (від *нео...* і *реалізм*) – 1) Течія в англо-американській філософії початку 20 ст., що під гаслом «здорового глузду» виступила проти суб'єктивного й абсолютного *ідеалізму* в теорії пізнання. Н. абсолютизував незалежність змісту пізнання від процесу пізнання, розглядав суб'єкт пізнання як емпіричну людину, а не як історичне суспільство. 2) Прогресивний напрям в італійському мистецтві та літературі (виник у 40-х рр. 20 ст.), який об'єднав митців різних політичних переконань в їхньому прагненні утвердити демократичні, реалістичні принципи в мистецтві. Проте відсутність у представників Н. чітких ідейно-естетичних позицій, нерозуміння ними соціальної бази складних конфліктів сучасного буржуазного суспільства спричинилися до того, що нині Н. втратив своє значення.

НЕОСХОЛ<u>А</u>СТИКА (від *нео...* і *схоластика*) – загальна назва філософських і богословських ідей, що розвиваються з середини 16 ст. на основі спроб оновити середньовічну схоластику, пов'язати її з новими течіями ідеалістичної філософії,

пристосувати до потреб обгрунтування й виправдання *релігії,* боротьби з прогресивними напрямами філософії в умовах буржуазного суспільства.

НЕОТЕКТОНІКА (від *нео...* і *тектоніка*) – розділ *геотектоніки,* що вивчає тектонічні рухи й створені ними структури й форми рельєфу протягом неогенового та антропогенового (четвертинного) періодів.

НЕОТЕНІЯ (від грец. νέον – юність і τείνω – розтягую, посилюю) – здатність деяких тварин досягати статевої зрілості й розмножуватись на стадії личинки (напр., розмноження аксолотля).

НЕОТОМІЗМ (від *нео...* і *томізм*) – об'єктивно-ідеалістичне вчення, офіційна філософська доктрина *католицизму.* Н. відроджує й модернізує схоластичне вчення томізму, поєднуючи його з ідеалістичними філософськими системами 18–20 ст. Виник у середині 19 ст.

НЕОФАШИЗМ (від *нео...* і *фашизм*) – сучасний фашизм, який, дещо змінивши форму, стосовно до нових історичних умов, зберіг свою реакційну людиноненависницьку, расистську сутність і став ударним загоном *антикомунізму.*

НЕОФІЛОЛОГІЯ (від *нео...* і *філологія*) – наука, що вивчає не старі, класичні (давньогрецьку, латинську), а нові мови й літератури народів середньовічної та сучасної Європи.

НЕОФІТ (від грец. νεόφυτος – новонавернений) – 1) Новохрещений, новопосвячений, взагалі – новий прихильник релігії. 2) Переносно – новак, що пристав до якогось учення, релігійного руху тощо.

НЕОФОБІЯ (від *нео...* і *...фобія*) – патологічний страх перед усім новим, перед будь-якими змінами у звичайній для людини обстановці.

НЕОЦЕРАТОД, **НЕОЦЕРАТОДУС** [від *нео...,* грец. κέρας (κέρατος) – ріг і οδούς – зуб] – дводихаюча риба, поширена в Австралії. Інша назва – *рогозуб*.

НЕПЕНТЕС (від грец. νηπενθης – болетамувальний) – рід тропічних і субтропічних трав'янистих рослин. Комахоїдні (мають глечиковидні утвори для ловіння комах). В СРСР вирощують в оранжереях.

НЕПОТИЗМ [від лат. nepos (nepotis) – онук, нащадок] – заміщення посад за протекцією, влаштування родичів на прибуткові посади, кумівство.

НЕПТУН (лат.Neptunus) – 1) У давньоримській міфології бог моря; у давньогрецькій міфології – Посейдон. 2) Восьма за віддаленням від Сонця планета Сонячної системи, яку не можна побачити неозброєним оком.

НЕПТУНІЗМ – поширений у 18 ст. напрям у *геології,* за яким усі гірські породи утворились у морських басейнах шляхом кристалізації або осідання. Від імені давньоримського бога *Нептуна.*

НЕПТУНІЙ – штучний радіоактивний хімічний елемент, символ Np, ат. н. 93; сріблясто-білий метал, належить до *актиноїдів.* Від назви планети *Нептун.*

НЕРВАЦІЯ (франц. nervation – жилкування, від лат. nervus – жила, нерв) – характер розміщення в органах рослин судинно-волокнистих пучків. Інша назва – *жилкування.*

НЕРВИ (лат. nervus – жила, нерв, з грец. νεῦρον) – сукупність у людини й тварин нервових волокон, оточених сполучнотканинною оболонкою, по яких проходять нервові імпульси.

НЕРВІЗМ – вчення про організм людини й високоорганізованих тварин як про цілісну систему, що характеризується постійним функціональним взаємозв'язком всіх її органів і тканин. За теорією Н. високоорганізовані тваринні організми постійно перебувають у взаємодії з зовнішнім середовищем. Як функціональний взаємозв'язок усіх органів і тканин організму, так і взаємодія його з зовнішнім середовищем завжди зумовлюються діяльністю нервової системи.

НЕРВЮРА (франц. nervure, букв. – прожилки) – 1) Каркас крила літака. 2) *архіт.* Виступаюче і профільоване ребро, головним чином готичного хрестового склепіння.

НЕРЕЇДА – супутник планети *Нептун.* Від назви давньогрецьких міфологічних *нереїд.*

НЕРЕ<u>Ї</u>ДИ (грец. Νηρεΐδες) – 1) У давньогрецькій міфології *німфи* (50 сестер), дочки Нерея, які допомагали мореплавцям. 2) Те саме, що й *нереїсові.*

НЕРЕ<u>Ї</u>СОВІ (від грец. Νηρεΐς – Нереїда) – родина морських кільчастих червів. Поширені в морях теплих і помірних зон. Є кормом для риб, зокрема осетрових. Інша назва – *нереїди*.

НЕР<u>И</u>ТОВИЙ (від грец. νηρίτης – морський молюсок) – мілководний; *н-а зона* – мілководна частина Світового океану до глибини 200 *м; н-і відклади* – відклади прибережної частини морів та океанів.

НЕР<u>О</u>Л – органічна сполука, безбарвна рідина з приємним запахом троянд. Застосовують у *парфюмерії.* Від прізвища дружини князя Нероллі (Італія).

НЕРОЛ<u>І</u>Н – органічна сполука, безбарвні кристали з приємним запахом, що нагадує запах черемхи. Застосовують у *парфюмерії.*

Н<u>Е</u>РПА (від фін. norppa – тюлень) – ссавець родини тюленевих, поширена в Північно-Льодовитому океані, на півночі Атлантичного й Тихого океанів та в деяких великих озерах (напр., Ладозькому, Байкалі). Об'єкт промислу. Інша назва – *кільчастий тюлень*.

НЕСЕС<u>Е</u>Р (франц. necessaire, букв. – потрібний, необхідний) – 1) Дорожній футляр з речами *туалету.* 2) Скринька з приладдям для шиття.

Н<u>Е</u>ТТО (італ. netto, букв. – чистий) – 1) Вага товару без упаковки (*тари*). 2) Ціна товару за вирахуванням знижок. 3) Чистий прибуток або доход бюджету після вирахування витрат.

НЕФ (франц. nef) – витягнуте у довжину культове приміщення (або частіша його), відокремлене рядом колон чи стовпів; розрізняють середній, бічний та поперечний нефи.

НЕФЕЛ<u>І</u>Н (від грец. νεφέλη – хмара) – мінерал класу силікатів, безбарвний, сірувато-білого, сірого кольору. Руда алюмінію, використовують також у хімічній, скляній промисловості тощо.

НЕФЕЛОГІЛ<u>Е</u>Я (від грец. νεφέλη – хмара і *гілея*) – тропічний вічнозелений ліс, вкриває гірські схили на висоті понад 2000 *м* у районах з частими тривалими туманами.

НЕФЕЛ<u>О</u>МЕТР (від грец. νεφέλη – хмара і *...метр*) – прилад, яким вимірюють ступінь каламутності рідин, *колоїдних* розчинів або густину туманів.

НЕФОСК<u>О</u>П (від грец. νέφος – хмара і *...скоп*) – прилад для визначення напряму й швидкості руху хмар.

НЕФРЕКТОМ<u>І</u>Я (від грец. νεφρός – нирка і έκτομή – виріз) – оперативне видалення нирки при зворотних або прогресуючих патологічних процесах.

НЕФР<u>И</u>Т (від грец. νεφρός – нирка) – 1) Двобічне запалення нирок у людини й тварин. Найчастіше виникає після перенесених інфекційних захворювань (*ангіна, скарлатина, грип*), переохолодженнях тіла тощо. Інша назва – *гломерулонефрит*. 2) Мінерал з класу силікатів. Напівдорогоцінне виробне каміння.

НЕФР<u>О</u>З (від грец. νεφρός – нирка) – захворювання нирок у людини й тварин, характеризується переродженням ниркового епітелію, головним чином канальців. Виникає як ускладнення ряду захворювань *(амілоїдозу, діабету* тощо), а також при отруєннях (ртуттю, *вісмутом*).

НЕФРОЛІТІ<u>А</u>З (від грец. νεφρός – нирка і λίθος – камінь) – захворювання людини і тварин, при якому в нирках утворюються камені, що складаються з солей щавлевої, сечової, фосфорної кислот. Зумовлюється порушенням обміну речовин. Інша назва – *нирковокам'яна хвороба*.

НЕФРОЛ<u>О</u>ГІЯ (від грец. νεφρόζ – нирка і *...логія*) – розділ медицини, який вивчає будову, функцію та хвороби нирок і методи лікування їх.

НЕФР<u>О</u>Н (від грец. νεφρός – нирка) – основна складова частина нирок хребетних тварин і людини. В Н. відбувається очищення крові від сечі.

НЕФРОП<u>А</u>ТІЯ (від грец. νεφρός – нирка і *...патія*) – термін, який вживається для позначення захворювань нирок, незапального чи не зовсім з'ясованого характеру.

НЕФРОСКЛЕРОЗ (від грец. νεφρός – нирка і *склероз*) – ущільнення та зморщування нирок у людини внаслідок розростання сполучної тканини та загибелі *нефронів.* Спостерігається при гіпертонічній хворобі, часто є наслідком *нефриту* та інших захворювань нирок.
НЕФРОТОМ (від грец. νεφρός – нирка і τομή – відрізок) – зачаток органів виділення у зародків хордових тварин та людини. З Н. розвиваються нирки, їхні протоки, сім'явиносний канал.
НЕФРОТОМІЯ (від грец. νεφρός – нирка і *...томія*) – операція розтину нирки. Застосовують для видалення каменів нирок.
НІАЦИНАМІД – те саме, що й *нікотинамід.*
НІВАЛЬНИЙ (лат. nivalis, від nix – сніг) – сніговий; *н. клімат* – клімат, що характеризується такою кількістю опадів у твердому стані, що вони не можуть розтанути або випаруватися протягом теплого періоду року; *н. пояс* – висотний пояс гірських країн за сніговою межею, що характеризується н. кліматом.
НІВАЦІЯ [від лат. nix (nivis) – сніг] – процес рельєфоутворення, що відбувається внаслідок дії снігу.
НІВЕЛІР (від нім. nivellieren – вирівнювати) – геодезичний прилад для визначення різниці висот двох будь-яких точок земної поверхні.
НІВЕЛЮВАННЯ (від *нівелір*) – 1) Визначення висот або перевищень точок місцевості. 2) Вирівнювання земної поверхні під час прокладання доріг, будівництва *аеродромів* тощо. 3) Переносно – стирання, ігнорування індивідуальних відмінностей.
НІВОЗ (франц. nivose, від лат. nivosus – сніжний) – четвертий місяць року (з 21–23 грудня до 19–21 січня) французького республіканського календаря, встановленого Конвентом у 1793 р. (діяв до 1806 р.).
НІГІЛІЗМ (від лат. nihil – ніщо, нічого) – 1) Соціально-моральне явище періоду занепаду експлуататорських суспільств, яке виражається в запереченні загальноприйнятих моральних цінностей: ідеалів, моральних норм, культури, традицій. 2) Прогресивна течія громадської думки в Росії 60-х рр. 19 ст., що поширилася в середовищі різночинців і була спрямована проти реакційних традицій та устоїв дворянської культури. 3) Реакційна течія в буржуазному праві, яка заперечує закони та інші правові норми.
НІГІЛІСТ (від *нігілізм*) – людина, яка негативно ставиться до всього загальновизнаного.
НІГРОЗИНИ (від лат. niger – чорний) – синтетичні органічні барвники чорного кольору. Застосовують для фарбування шкіри, деревини, паперу, для виготовлення взуттєвого крему, чорнил тощо.
НІГРОЛ (від лат. niger – чорний і *...ол*) – сорт неочищеного мастила, утворюваного при переробці нафти.
НІЄЛО (від італ. niello – чернь) – рисунок, вирізаний на золоті або сріблі й заповнений черню (темним сплавом срібла, міді, сірки й бури).
НІКЕ, **НІКА** (грец. Νίκη) – в давньогрецькій міфології богиня перемоги у боях та змаганнях; у давньоримській міфології – *Вікторія.*
НІКЕЛІН – 1) Сплав міді, *нікелю* й *марганцю,* відзначається великим електричним опором, стійкістю проти корозії. 2) Мінерал класу *сульфідів,* червоного кольору з металевим блиском. Руда нікелю.
НІКЕЛЮВАННЯ – нанесення тонкого шару *нікелю* на металеві поверхні для запобігання корозії і надання їм красивого зовнішнього вигляду.
НІКЕЛЬ (нім. Nickel, від швед. nickel – гном, підземний дух) – хімічний елемент, символ Ni, ат. н. 28; сріблясто-білий метал, пластичний і ковкий. Застосовують для захисних прикриттів, виготовлення сплавів, спеціальних сталей, лужних *акумуляторів* тощо.
НІКОЛЬ – призма з ісландського шпату, прозора для світла. Застосовують як *поляризатор* та аналізатор світлових хвиль. Від прізвища англійського фізика У. Ніколя.

НІКОТИН (франц. nicotine) – алкалоїд тютюну й махорки. Сильна отрута, що порушує діяльність нервової системи і при курінні спричинює хронічне отруєння організму. Від прізвища французького дипломата 16 ст. Ніко, який вперше ввіз тютюн до Франції.
НІКОТИНАМІД (від *нікотин* і *амід*) – *вітамін* групи В. Міститься в молоці, картоплі, хлібі, м'ясі, рибі тощо. Нестача Н. в організмі порушує перебіг окислювальних процесів, пігментацію шкіри тощо. Інші назви – *вітамін РР, протипелар гічний вітамін, амід нікотинової кислоти, ніацинамід*.
НІКТИНАСТІЯ [від грец. νύξ (νυκτός) – ніч і *настії*] – рух органів вищих рослин, зумовлений зміною дня й ночі (напр., розкривання квіток зранку й закривання їх на ніч).
НІКТОФОБІЯ [від грец. νύξ (νυκτός) – ніч і *...фобія*) – нав'язливий страх людини перед темрявою, *симптом* психічного розладу.
НІМБ (від лат. nimbus – туман, хмара) – сяйво у вигляді кола над зображеннями голови бога у релігійному християнському та буддійському мистецтві; символ святості.
НІМФА (грєц. νΰμφη, букв. – наречена) – одна з стадій зародкового розвитку більшості членистоногих тварин, що розвиваються з неповним перетворенням; організм, що перебуває на цій стадії розвитку.
НІМФАЛІДИ (від *німфа*) – родина строкатих денних метеликів.
НІМФЕЯ (від грец. νυμφεία – наречена) – рід водяних рослин родини лататтєвих. Багаторічні трави з листками, що плавають на поверхні води. Поширені повсюдно. Інша назва – *латаття*.
НІМФИ (грец. νύμφαι) – в давньогрецькій і давньоримській міфології численні божества в образі жінок, які уособлювали сили природи (морів, річок, джерел, гір, долин, лугів тощо).
НІОБА, **НІОБЕЯ** (грец. Νιόβη) – 1) У давньогрецькій міфології дочка фрігійського царя. Пишалася народженням семи синів і семи дочок, зневажаючи богиню Латону, у якої було двоє дітей. За це діти Латони помстилися Н. – вбили всіх її дітей. З горя Н. перетворилася на скелю. Н. уособлювала горе, сум, страждання. 2) Переносно – мати-страждальниця.
НІОБАТИ – група мінералів – солей ніобієвих кислот; як домішки містять сполуки *танталу* [2]. Використовують для одержання *ніобію,* танталу та інших рідкісних елементів. Інша назва – *танталоніобати*.
НІОБІЙ (від *Ніоба*) – хімічний елемент, символ Nb, ат. н. 41; сірий блискучий метал. Н. та його сплави застосовують в атомній енергетиці, радіоелектроніці, вакуумній техніці, хімічному апаратобудуванні тощо.
НІОБІТ – мінерал класу окисів і гідроокисів, чорного або бурувато-чорного кольору. Руда *ніобію*. Інша назва – *колумбіт*.
НІПЕЛЬ (англ. nipple, букв. – сосок) – 1) Затискач, яким ізолюють провідник в електричних лампах. 2) Коротка металева трубка з різьбою на кінцях для з'єднання труб, радіаторних секцій тощо. 3) Грибоподібна металева деталь, якою кріплять спиці в ободі велосипедного колеса.
НІРВАНА (санскр. – заспокоєння, згасання) – в *буддизмі* та *джайнізмі* стан вищого «блаженства» людської душі, яка звільняється від безперервного потоку перевтілень, страждань і зливається з духовною, «божественною» першоосновою світу. 2) Переносно – *поринути в нірвану* – віддатися стану повного спокою, знетямлення.
НІСТАГМ (від грец. νυσταγμός – дрімота, сонливий стан) – мимовільні швидкі рухи очних яблук у людини й тварин. Н. може бути фізіологічним (напр., при розгляданні предметів, що швидко рухаються) і патологічним (виникає при захворюванні внутрішнього вуха, паралічах очних м'язів, отруєннях).
НІСТАТИН (здогадно від грец. νυστακτής – гойдаючий) – лікарський препарат; *антибіотик.* Застосовують при *кандидамікозі.* Інша назва – *фунгіцидин*.
НІТ (від лат. niteo – блищу) – одиниця яскравості, тобто яскравість рівномірно світної плоскої поверхні в перпендикулярному до неї напрямі, якщо в цьому напрямі сила світла 1 $м^2$ поверхні становить 1 свічку.
НІТИНОЛ [від *ні (кель)* і *ти (та) н*] – жаростійкий нікелево-титановий сплав.

НІТР..., НІТРИ..., НІТРО... (від грец. νίτρον – луг, селітра) – у складних словах відповідає поняттям «азот», «азотний».
НІТРАГІН (від *нітр...* і грец. αγω – притягую, засвоюю) – бактеріальне добриво, що містить культуру бульбочкових бактерій, здатних засвоювати азот повітря.
НІТРАТИ (від грец. νίτρον – селітра) – солі азотної кислоти. Застосовують як добрива та у виробництві вибухових речовин.
НІТРАФЕН (від *нітро...* і *фен*[1]) – отрутохімікат комплексної дії. Застосовують для боротьби з бур'янами, шкідливими комахами, грибами.
НІТРАЦІЯ (від грец. νίτρον – селітра) – введення нітрогрупи – NO_2 в молекули органічних сполук; утворювані сполуки називають нітросполу- ками. Застосовують Н. у виробництві барвників, вибухових речовин, парфюмерних та фармацевтичних препаратів.
НІТРИ... – див. *Нітр...*
НІТРИДИ (від *нітр...* і грец. είδος – вид, вигляд) – сполуки *азоту* з іншими елементами, головним чином з металами. Застосовують у техніці.
НІТРИЛИ (від *нітр...* і грец. ΰλη – речовина) – органічні азотисті сполуки, похідні синильної кислоти. Застосовують у виробництві синтетичних волокон, смол.
НІТРИТИ (від грец. νίτρον – селітра) – солі азотистої кислоти. Застосовують у виробництві органічних барвників, медицині.
НІТРИФІКАЦІЯ (від *нітри...* і *...фікація*) – процес окислення аміаку до азотної кислоти; відбувається під впливом нітритних і нітратних бактерій, що живуть у грунті; має значення у землеробстві, оскільки переводить азотні сполуки у форму, доступну для живлення рослин.
НІТРО... – див. *Нітр...*
НІТРОБАКТЕРІЇ (від *нітро...* та *бактерії*) – бактерії, що здійснюють процес *нітрифікації.* Інша назва – *нітрифікуючі бактерії.*
НІТРОБЕНЗОЛ (від *нітро...* та *бензол*) – органічна сполука; масляниста рідина з запахом гіркого мигдалю, отруйний. Застосовують переважно для одержання *аніліну.*
НІТРОГЕН, НІТРОГЕНІУМ (лат. nitrogenium, від грец. νίτρον – селітра і γένος – народження) – латинська назва *азоту,* символ N, що її застосовують у назвах його сполук, процесів за його участю (напр., *нітрили,* нітрування).
НІТРОГЛІЦЕРИН (від *нітро...* і *гліцерин*) – органічна сполука, безбарвна масляниста рідина, солодка на смак, отруйна. Н. – сильна вибухова речовина. Застосовують для виробництва бездимних порохів, динамітів, у медицині – як судинорозширювальний засіб. Інша назва – гліцеринтринітрат.
НІТРОЛАКИ (від *нітро...* і *лак*) – *колоїдні* розчини *нітроцелюлози* в органічних розчинниках (напр., у спирті), які швидко висихають і утворюють плівки, що добре поліруються.
НІТРОЛЕУМ (від *нітр...* і лат. oleum – олія) – різновид *лінолеуму,* що його застосовують для оббивки столів і стін.
НІТРОМЕТР (від *нітро...* і *..метр*) – прилад, яким визначають вміст азоту в його сполуках з киснем (оксидах).
НІТРОН (від грец. νίτρον – луг, селітра) – різновид *синтетичного* волокна з *поліакрилонітрилу.* Виробляють в СРСР. В інших країнах називають орлон, пан тощо. Застосовують для виготовлення різних технічних виробів і тканин.
НІТРОТОЛУОЛИ (від *нітро...* і *толуол*) – органічні сполуки, продукти заміщення атомів водню в ядрі толуолу нітрогрупами – NO_2. Застосовують для синтезу барвників і проміжних продуктів.
НІТРОФЕНОЛИ (від *нітро...* і *фенол*) – органічні сполуки, продукти заміщення атомів водню в ядрі фенолу нітрогрупами – NO_2. Застосовують для одержання барвників, деякі – як *фунгіциди* тощо.
НІТРОФОСКА [від *нітро..., фос(фор*) і *ка(лій*)] – складне мінеральне добриво, що містить *азот,* фосфорну кислоту, окис калію.

НІТРОФУНГІН (від *нітро...* і лат. fungus – гриб) – лікарський препарат; протигрибковий засіб. Застосовують для лікування *епідермофітії, кандидамікозу* шкіри тощо.
НІТРОЦЕЛЮЛОЗА (від *нітро...* і *целюлоза*) – складні *ефіри* целюлози й азотної кислоти (напр., тринітроцелюлоза або *піроксилін*). Н. – біла волокниста маса з вибуховими властивостями. Застосовують для виготовлення нітролаків, кіноплівок, *целулоїду,* бездимних порохів тощо. Інша назва – *нітроклітковина*.
НІТРОЦЕМЕНТАЦІЯ (від *нітро...* і *цементація*) – те саме, що й *ціанування.*
НІХРОМ [від *ні (кель*) і *хром*] – сплав нікелю й хрому з домішками інших елементів. Застосовують у виробництві нагрівальних приладів.
НІЦШЕАНСТВО – реакційне вчення німецького філософа-ідеаліста Ф. Ніцше та його послідовників, що проповідує крайній *індивідуалізм,* культ «надлюдини», зневагу до норм моралі; одне з джерел людиноненависницької ідеології *фашизму.*
НІША (франц. niche, від nicher – вити гніздо, розміщати) – 1) Заглиблення в стіні для розміщення статуй, ваз, бюстів тощо. 2) Заглиблення в траншеях та інших фортифікаційних спорудах, призначене для зберігання боєприпасів. 3) Симптом ураження стінки органів шлунково-кишкового тракту. Найчастіше вказує на виразкову хворобу.
НОБЕЛІЙ – штучний радіоактивний хімічний елемент, символ No, ат. н. 102; належить до *актиноїдів.* Від прізвища шведського інженера і підприємця А. Нобеля.
НОБІЛІ (від лат. nobilis – шляхетний) – 1) Представники вищої служилої знаті в Стародавньому Римі. 2) Представники вищих станів у Венеціанській республіці. 3) *Гвардія нобілів* – почесна гвардія папи римського з представників католицької аристократії.
НОБІЛІТЕТ [від лат. nobilitas (nobilitatis)] – привілейована замкнута правляча верхівка рабовласницького класу в Стародавньому Римі.
НОВАТОР (від лат. novator – оновлювач) – ініціатор, творець нового, прогресивного в науці, техніці, виробництві, мистецтві; зачинатель нових методів праці.
НОВАТОРСТВО – нововведення, новизна; діяльність *новаторів.*
НОВАЦІЯ (лат. novatio – оновлення, зміна, від novo – оновлюю) – 1) В капіталістичному господарстві припинення попередньо діючого зобов’язання сторін, заміна його іншим, новим зобов’язанням (напр., видача *векселя* замість зобов’язання, що було видане раніше). 2) У праві – угода про заміну одного зобов’язання іншим, яка приводить до припинення існуючого між сторонами зобов’язання й виникнення на його основі нового. 3) Нововведення.
НОВЕЛА (італ. novella, букв. – новина) – коротке оповідання, найчастіше з оригінальною, несподіваною кінцівкою.
НОВЕЛЕТА (від італ. novelletta – коротке оповідання) – невелика музична п’єса ліро-епічного, іноді драматичного характеру. Назва запозичена з художньої літератури.
НОВЕЛИ [від лат. novellae (leges) – нові (закони)] – новий закон, за яким до чинного (кодифікованого) законодавства вносять зміни або доповнення.
НОВЕЛІСТ (італ. novellista) – письменник, автор новел.
НОВОКАЇН [від лат. novus – новий і *(ко) каїн*] – лікарський препарат; знеболюючий засіб. Розчини Н. застосовують для місцевої та спинномозкової *анестезії,* при спазмах судин тощо.
НОГАТА (від араб. нагд – добра, добірна монета) – одна з давньоруських назв арабської срібної монети *дирхема.* Була поширена на Русі в 10-12 ст.
...НОЗ (від грец. νόσος – хвороба, захворювання) – у складних словах означає хворобу тварин, іноді людини, напр. *антракноз.*
НОЗЕМА (від грец. νόσημα – хвороба, зло) – рід найпростіших тварин ряду мікроспоридій. Внутрішньоклітинні паразити комах.
НОЗЕМАТОЗ – хвороба комах (здебільшого шовкопрядів і бджіл) та риб. Збудником Н. комах є одноклітинні паразити роду *нозема,* а Н. риб – інші представники *мікроспоридій.* Н. призводить до неплідності й загибелі уражених організмів.

НОЗОГЕОГРАФІЯ (від грец. νόσος – хвороба і *географія*) – розділ медичної географії, що вивчає закономірності територіального поширення окремих хвороб людини.
НОЗОГРАФІЯ (від грец. νόσος – хвороба і *...графія*) – описання захворювання.
НОЗОЛОГІЯ (від грец. νόσος – хвороба і *...логія*) – розділ теоретичної медицини, що включає вчення про хвороби, їхню класифікацію й номенклатуру, *діагноз, етіологію, патогенез,* загальні принципи лікування та профілактику захворювань.
НОЗОФОБІЯ (від грец. νόσος – хвороба і *...фобія*) – нав'язливий страх людини, що боїться захворіти невиліковною, смертельною хворобою; *симптом* психічного розладу.
НОК (голл. nok) – кінцева частина всіх горизонтальних або похилих рангоутних (див. *Рангоут*) дерев.
НОКАУТ (англ. knock-out, від knock – бити і out – поза, геть) – стан боксера, коли він не може далі вести бій через загальний розлад функцій організму, викликаний ударом противника.
НОКДАУН (англ. knock-down – нищівний удар, від knock – бити і down – донизу) – стан боксера, коли він від удару противника втрачає координацію рухів і орієнтацію. Якщо протягом 10 *сек* боксер не включається в бій, його противнику присуджується перемога *нокаутом.*
НОКТАМБУЛІЗМ [від лат. nox (noctis) – ніч і ambulo – прогулююсь] – те саме, що й *сомнамбулізм.*
НОКТЮРН (франц. nocturne, букв. – нічний) – музична п'єса, ліричного мрійливого характеру, ніби навіяна нічними настроями; художній твір, в якому зображені нічні сцени, нічні образи.
НОМ (від грєц. νόμος – закон, постанова; наспів, мелодія) – 1) Грецька назва адміністративно-територіальної одиниці в Стародавньому Єгипті. 2) Адміністративно-територіальна одиниця сучасної Греції. 3) У давньогрецькій музиці наспів, який служить прообразом для інших мелодій. 4) У Стародавній Греції пісня на честь Аполлона.
...НОМ [1] (від грец. νομή – частина, частка) – в математичних термінах відповідає поняттю «член», напр. *біном.*
...НОМ [2], **...НОМІЯ** (від грец.νόμος – звичай, закон) – у складних словах відповідає поняттям «положення», «закон», напр. *метроном, агрономія.*
НОМА (від грец. νομή – виразка) – руйнування тканини щік, губ, ясен, слизової оболонки вагіни внаслідок гниття. Виникає переважно в ослаблених дітей, що перенесли інфекційне захворювання (напр., кір, дизентерію). Інша назва – *водяний рак*.
НОМАДИ (грец. νομάδες, від νέμω – пасу) – давньогрецька назва кочовиків.
НОМЕНКЛАТУРА (від лат. nomenclatura – перелік, список) – 1) Перелік назв, вживаний у будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва тощо. 2) Сукупність назв продукції, що виробляється. 3) Перелік рахунків, що їх відкриває *бухгалтерія.* 4) Перелік посад, кадри яких затверджують вищестоящі органи.
НОМЕР (від лат. numerus – число) – 1) Порядкове число предмета в ряді інших однорідних. 2) Предмет або особа, позначені певним числом по порядку. 3) Умовне числове позначення розміру одягу, взуття тощо. 4) Окрема кімната в готелі, лазні тощо. 5) Окремо виконувана частина збірної вистави, концерту тощо. 6) Солдат гарматної, кулеметної або іншої військової обслуги.
НОМІНАЛ (від лат. nominalis – іменний) – 1) Вартість, вказувана на грошових знаках, акціях та облігаціях – номінальна вартість. 2) Зазначена в прейскуранті або на товарі його ціна – номінальна ціна.
НОМІНАЛІЗМ (від лат. nomina – назви, імена) – напрям у середньовічній *схоластиці,* представники якого на противагу середньовічному *реалізмові* вважали, що реально існують лише поодинокі речі, а загальні поняття (т. зв. *універсали*) – тільки імена, знаки, назви, породжені людським мисленням. Н. був виразом матеріалізму в середньовічній філософії. Проте він був неспроможний правильно пояснити діалектичний взаємозв'язок між річчю і поняттям, одиничним і загальним.

НОМІНАЛЬНИЙ (від лат. nominalis – іменний) – той, що існує тільки за назвою, на папері, не виконує свого призначення; *н-а ціна* – див. *Номінал; н-а заробітна плата* – заробітна плата в грошовій формі.
НОМІНАТИВ [лат. (casus) nominativus] – називний відмінок.
НОМІНАЦІЯ (лат. nominatio, від nomino – називаю) – називання, найменування.
...**НОМІЯ** – див. *...ном* ^{2}.
НОМОГЕНЕЗ (від грец. νόμος – закон і *...генез*) – ідеалістична антидарвіністська теорія історичного розвитку живої природи; заперечує роль природного добору у виникненні доцільності будови й функції організмів, вплив умов існування на мінливість організмів тощо. Див. також *Автогенез.*
НОМОГРАМА (від грец. νόμος – закон і *...грама*) – спеціальний кресленик, який зображує функціональну залежність між певними величинами; використовують для розв'язування певного типу задач обчислювального характеру.
НОМОГРАФІЯ (від грец. νόμος – закон і *...графія*) – галузь математики, що охоплює теорію й способи побудови *номограм.*
НОНА (від лат. nona – дев'ята) – 1) *муз.* Дев'ятий ступінь *діатонічної гами; інтервал* між першим та дев'ятим ступенями. 2) *літ. Строфа,* що складається з дев'яти рядків.
НОНАКОРД (від *нона* і *акорд*) – *муз.* акорд з п'яти різнойменних звуків, які розподілені або можуть бути розподілені за *терціями* (1).
НОНЕТ (італ. nonetto, від nono – дев'ятий) – 1) *Ансамбль* з дев'яти виконавців. 2) Твір для такого ансамблю.
НОНІУС – те саме, що й *верньєр.* Від прізвища португальського математика 16 ст. П. Нуньєса.
НОНКОМБАТАНТИ (франц. noncombattants, букв. – ті, що не воюють) – у міжнародному праві особи, що не входять під час війни до складу збройних сил воюючої держави, а також ті, що, хоч і входять, але не беруть безпосередньої участі в бойових діях (напр., медичний персонал), на відміну від *комбатантів.* Інша назва – *некомбатанти.*
НОНПАРЕЛЬ (франц. nonpareille, букв. – незрівнянна) – один з найменших друкарських шрифтів, *кегль* (розмір) якого становить шість пунктів (2,25 *мм*).
НОНСЕНС (англ. nonsense, від лат, non – ні і sensus – смисл) – безглуздість, нісенітниця.
НОН-СТОП (англ. non-stop, букв. – без зупинки) – безперервно; видовище, яке повторюється безперервно і яке можна будь-коли подивитись.
НООСФЕРА (від грец. νόος – розум і *сфера*) – оболонка Землі, в якій виявляється вплив людини на структуру й хімічний склад *біосфери.*
НОРД (від голл. noord – північ) – 1) Міжнародне позначення Півночі. 2) Північний вітер.
НОРД-ВЕСТ (від голл. noordwest – північний захід) – 1) Міжнародне позначення північного заходу. 2) Північно-західний вітер.
НОРДИЗМ (від нім. Nord – північ) – реакційне антинаукове вчення про те, що творцями головних здобутків людської *цивілізації* є нібито лише представники «вищої», т. зв. нордичної (північної) раси (німці, англо-сакси, скандінавські народи).
НОРД-ОСТ (від голл. noordoost – північний схід) – 1) Міжнародне позначення Північного Сходу. 2) Північно-східний вітер.
НОРІЯ (ісп. noria, від араб. на'ура) – транспортувальна машина неперервної дії. Інша назва – *елеватор*.
НОРЛЕЙЦИН – *амінокислота,* що входить до складу деяких білків; має деяке значення в процесах обміну речовин в організмі.
НОРМА (від лат. norma – правило, взірець) – 1) Загальновизнане, узаконене правило, міра, закон, взірець, звичайний стан (напр., Н. представництва, Н. поведінки). 2) Середня кількість, розмір чогось (напр., Н. часу, Н. опадів). 3) Назва книги або прізвище автора, надруковане дрібним шрифтом внизу на першій сторінці кожного друкованого аркуша, біля *сигнатури.*

НОРМАЛІЗАЦІЯ – 1) Встановлення *норми,* зразка на підставі відповідних дій, розрахунків, 2) Переведення до норми, до нормального стану: врегулювання. 3) Вид термічної обробки сталі. 4) В промисловості – перехід на виробництво фабрикатів одного типу замість попередніх багатотипних шляхом типізації окремих частин фабрикату. 5) Встановлення певних (стандартних) типів широко вживаних деталей різних механізмів.
НОРМАЛЬ (від лат. normalis – прямолінійний) – 1) Перпендикуляр до дотичної (прямої або площини), який проходить через точку дотику. 2) Документ, яким визначають типи, розміри, норми й технічні умови на продукцію певної галузі промисловості або підприємства. 3) Н. *часу* – регламентовані затрати часу на виконання трудових операцій, пов'язаних з певними процесами праці. Різновид диференційованих *норм* часу.
НОРМАЛЬНИЙ (від лат. normalis – прямолінійний) – правильний, природний, відповідний до *норми.*
НОРМАНІЗМ – антинаукоза теорія в дворянській і буржуазній історіографії 18–20 ст., за якою норманським військовим дружинам з Скандинавії приписують вирішальну роль у створенні давньоруської держави й формуванні матеріальної і духовної культури Київської Русі 9–11 ст.
НОРМАТИВ (від лат. normatio – впорядкування) – економічний, технічний або інший показник норм, відповідно до|яких виконується будь-яка робота.
НОРМАТИВНИЙ (франц. normatif, від лат. norma – правило) – 1) Той, що встановлює норму, стандарти, визначає правила; *н. акт* – державний акт, що містить *норми* права. 2) *Н-а етика* – розділ *етики,* що вивчає зміст понять добра й зла, обов'язку, совісті, відповідальності, честі й гідності та ін., визначає мету вчинків, мотиви поведінки людей тощо. 3) *Н-а логіка* – логічна теорія виведення, засновками якого є норми або комбінації норм з певними фактичними твердженнями. 4) *Н-а граматика* – тип граматики, в якій містяться вказівки на найбільш придатні для використання граматичні конструкції.
НОРМОБЛАСТИ (від лат. norma – правило та *...бласти*) – формені елементи крові, одна з стадій розвитку червонокрівців (*еритроцитів*), яка характеризується наявністю ядра.
НОРМОГРАФ (від лат. norma – правило, взірець і *...граф*) – креслярський пристрій (вид *трафарету*) з прорізами для елементів літер і цифр, що їх виписують нормальним (стандартним) шрифтом.
НОРСУЛЬФАЗОЛ – лікарський препарат. Застосовують для лікування запалень легень, *дизентерії* тощо.
НОРТРОП – автоматичний ткацький верстат. Від прізвища англійського інженера Дж. Нортропа.
НОСТАЛЬГІЯ (від грец. νόστος – повернення і ἄλγος – страждання, біль) – болісна туга за батьківщиною.
НОСТРИФІКАЦІЯ (від лат. noster – наш і *...фікація*) – визнання *диплома* про зарубіжну вищу освіту нарівні з дипломом, виданим аналогічним вітчизняним вищим навчальним закладом.
НОСТРО, **НОСТРО-КОНТО** (італ. nostro conto, букв. – наш рахунок) – рахунок, який банк має у свого *кореспондента* для внесення сум, що надходять; з цього ж рахунку провадять також платежі за дорученням банку.
НОТА (від лат. nota – знак, позначка, зауваження) – 1) Офіційне дипломатичне письмове звернення однієї держави до іншої, чи до кількох держав. 2) Див. *Ноти.*
НОТАБЕНА, **НОТАБЕНЕ** (від лат. nota bene – зазнач добре) – помітка, позначка на книзі, рукопису, документі біля слів, на які слід звернути особливу увагу (скорочено NB і NB).
НОТАБЛІ (франц. notables, від лат. notabilis – помітний, визначний) – призначувані королем члени зборів представників вищого духівництва, придворного дворянства, мерів міст у Франції в 1358–1788 рр.

НОТАРІ<u>А</u>ЛЬНИЙ – той, що потребує засвідчення органами *нотаріату*; засвідчений у нотаріуса; *н. акт* – документ, виданий або засвідчений нотаріальним органом; *н-а контора* – місцевий орган нотаріату.

НОТАРІ<u>А</u>Т (від *нотаріус*) – система органів, що посвідчують права й факти, які мають юридичне значення, зокрема засвідчують вірність копій і виписок з документів, факту і часу пред'явлення документа тощо. Н. вчиняє і інші дії, передбачені законом про нього (напр., в СРСР вживає заходів щодо охорони майна, яке залишилося після померлих, прийняття в *депозит*).

НОТ<u>А</u>РІУС (від лат. notarius – писар, секретар) – службова особа, яка засвідчує, оформляє різні юридичні акти (договори, заповіти, довіреності тощо).

НОТ<u>А</u>ЦІЯ (від лат. notatio – позначення, зауваження) – 1) Система умовних позначень (напр., у музиці, шахах). 2) Повчання, висловлене людині, яка допустила якийсь промах.

Н<u>О</u>ТИ (від лат. nota – письмовий знак) – умовні графічні позначення для запису музики; аркуші або зошити із записом музичних творів.

Н<u>О</u>ТИС (англ. notice) – оповіщення про повну готовність судна до завантаження або розвантаження.

НОТИФІК<u>А</u>ЦІЯ (від лат. notifico – оповіщаю) – 1) У міжнародному праві – офіційне повідомлення однією державою іншої про свою позицію з якогось питання зовнішньої політики. 2) У цивільному праві буржуазних країн – повідомлення векселедержателем векселедавця про опротестування виданого ним *векселя.*

НОТОГР<u>А</u>ФІЯ (від *ноти* і *...графія*) – 1) Опис змісту й зовнішнього оформлення нотних видань; складання переліків, оглядів, покажчиків музичних творів.

НОТОТР<u>Е</u>МА (від грец. νότος – спина і τρήμα – отвір) – рід жаб родини квакшевих. Поширені в Південній Америці. Розвиток яєць і пуголовків відбувається в заглибленнях на спині самки.

Н<u>О</u>УМЕН (від грец. νοούμενον – осягнуте розумом) – у *платонізмі* і середньовічній *схоластиці* – те, що осягається розумом на противагу даному в чуттях (*феномену*). В філософії І. Канта (див. *Кантіанство*) поняття, яке фіксує, що межею пізнання є чуттєвість.

Н<u>О</u>У-Х<u>А</u>У (від англ. know how – знати, як) – у сучасних міжнародних економічних відносинах форма обміну фахівцями, технічною документацією, рекомендаціями щодо впровадження й використання технічних досягнень.

НУВОР<u>И</u>Ш (франц. nouveau riche, букв. – новий багач) – у капіталістичних країнах особа, яка спритно й швидко збагатіла на спекуляціях; багатій-вискочка.

НУДИЗМ, **НЮДИЗМ** (франц. nudisme, від лат. nudus – голий) – пропаганда культу оголеного тіла; один з проявів аморальності в сучасному капіталістичному суспільстві.

НУК<u>Е</u>РИ (монг., букв. – приятелі, друзі) – 1) Дружинники монгольської знаті в 11–12 ст.; з 13 ст. особиста гвардія монгольських ханів. 2) У 14–20 ст. слуга знатної особи у народів Передньої і Середньої Азії, Півн. Кавказу.

НУКЛЕ<u>А</u>ЗИ (від лат. nucleus – ядро) – *ферменти,* що розщеплюють нуклеїнові кислоти та їхні похідні. Містяться в усіх тваринних і рослинних організмах.

НУКЛЕ<u>Ї</u>НОВІ *кислоти* (від лат. nucleus – ядро) – те саме, що й *полінуклеотиди.*

НУКЛЕ<u>О</u>ЛЬ (від лат. nucleolus – ядерце) – постійна складова частина ядра рослинної і тваринної клітини. Інша назва – *ядерце*.

НУКЛЕ<u>О</u>НИ – див. *Нуклони.*

НУКЛЕОПРОТЕ<u>Ї</u>ДИ (від лат. nucleus – ядро і *протеїди*) – складні речовини, побудовані з простих білків і нуклеїнових кислот. Входять до складу ядер і *цитоплазми* всіх рослинних і тваринних клітин.

НУКЛЕОТ<u>И</u>ДИ (від лат. nucleus – ядро) – органічні сполуки, до складу яких входять вуглевод, залишок фосфорної кислоти й похідне *пурину* або пірамідину. Містяться в рослинних і тваринних організмах; відіграють велику роль в обміні речовин.

Н<u>У</u>КЛЕУС (від лат. nucleus – ядро) – невелика бджоляна сім'я, призначена для одержання плідних маток.

НУКЛ<u>О</u>НИ, **НУКЛЕ<u>О</u>НИ** (від лат. nucleus – ядро) – загальна назва *протонів* і *нейтронів, з* яких складаються атомні ядра.

НУЛІФІК<u>А</u>ЦІЯ (від лат. nullus – ніякий і *...фікація*) – позбавлення сили, значення; анулювання; Н. *грошей* – метод стабілізації *валюти,* при якому держава скасовує знецінені грошові знаки й замінює їх новими.

НУЛЬ (від лат. nullus – ніякий) – 1) Математичний знак (цифра), що показує відсутність одиниць якого-небудь розряду; число, що є межею між додатніми й від'ємними числами. 2) Точка, від якої починається ділення шкали приладу. 3) Переносно – ніщо, нікчемність.

НУЛЬ-ІНДИК<u>А</u>ТОР (від *нуль* і *індикатор*) – прилад, яким виявляють нульове значення різниці порівнюваних величин. Як Н.-і. застосовують *гальванометр, фотоелемент* тощо.

НУМЕР<u>А</u>ТОР (від лат. numerator – лічильник) – апарат, за допомогою якого проставляють цифри на документах.

НУМЕР<u>А</u>ЦІЯ (лат. numeratio, від numero – лічу) – 1) Позначення предметів послідовними *номерами;* сукупність таких номерів. 2) Найменування і позначення чисел. 3) Характеристика тонкості волокон, напівфабрикатів з них та ниток.

НУМІЗМ<u>А</u>Т [від грец. νόμισμα (νομίσματος) – монета] – колекціонер або знавець монет і медалей.

НУМІЗМ<u>А</u>ТИКА [від грец. νόμισμα (νομίσματοΰ) – монета] – допоміжна історична дисципліна, що вивчає історію карбування монет і грошового обігу по монетах, їх різних замінниках та ін. матеріальних пам'ятках.

Н<u>У</u>НЦІЙ (від лат. nuntius – вісник) – постійний вищого рангу дипломатичний представник папи римського при урядах держав, з якими Ватікан підтримує дипломатичні відносини.

НУС (від грец. νοῦς – розум) – в античній філософії загальна назва всіх смислових і розумових закономірностей, яким підпорядковані Всесвіт і людина.

НУТ [1] (тур. nohut) – однорічна культурна рослина родини бобових. Вирощують Н. як харчову й кормову рослину в Індії, Болгарії, Італії, СРСР. Інша назва – *баранячий горох*.

НУТ [2] – в релігії давніх єгиптян – богиня неба, дружина бога землі *Геба.*

НУТ<u>А</u>ЦІЯ (лат. nutatio, від nuto – коливаю) – 1) *тех.* Коливальні рухи осі власного обертання тіла, напр. *гіроскопа,* що виникає разом з *прецесією.* 2) *біол.* Обертальний рух верхівок ростучих органів рослий, зумовлений нерівномірним ростом різних їхніх боків.

Н<u>У</u>ТРІЯ (ісп. nutria) – напівводяна тварина ряду гризунів. Походить з Південної Америки. Акліматизована в багатьох країнах, зокрема в СРСР. Розводять на звірофермах. Дає цінне хутро й м'ясо. Інша назва – *болотяний бобер*.

Н<u>У</u>ТЧФІЛЬТР (нім. Nutschfilter, від nutschen – ссати) – найпростіший *фільтр,* в основі діяння якого є просочування рідини крізь поруваті керамічні плити або тканину, що лежить на гратці, з-під якої відсмоктують повітря.

НУЦ<u>Е</u>ЛУС (від лат. nucella – горішок) – центральна багатоклітинна частина насінного зачатка голонасінних і покритонасінних рослин, з якої Розвивається зародковий мішок.

НЮ (від франц. nu – голий) – те саме, що й *акт* (5).

НЮ<u>А</u>НС (франц. nuance – відтінок) – відтінок, ледве помітна різниця.

НЮД<u>И</u>ЗМ – див. *Нудизм.*

НЬ<u>Ю</u>ТОН – одиниця сили в Міжнародній системі одиниць. Н. – сила, що 1 *кг* маси надає прискорення 1 *м/сек*^{2}. Від прізвища англійського фізика І. Ньютона.

НЬ<u>Я</u>Я (санскр., букв. – правило міркування) – одна з ортодоксальних шкіл давньоіндійської філософії, представники якої розробляли переважно питання *логіки* й теорії пізнання. Представники Н. додержувалися переважно матеріалістичних поглядів.

ОАЗИС, **ОАЗА** – 1) Ділянка в пустелі, напівпустелі, що завдяки наявності води різко виділяється серед навколишніх просторів розвитком рослинності. Від назви давньоєгипетського м. Оасії. 2) Переносно – місце, явище або подія, що становлять відрадний виняток.

ОБЕЛІСК (грец. οβελίσκος) – гранчастий кам'яний стовп, що звужується догори і має пірамідально загострену верхівку. Надгробок, пам'ятник, найчастіше загиблим військовим.

ОБЕР- (від нім. ober – головний, старший) – у складних словах означає «вищий», «старший» (за посадою).

ОБЕР-ПРОКУРОР (від *обер-* і *прокурор*) – 1) Службова особа, яка очолювала *департамент* в сенаті в дореволюційній Росії. 2) Особа, що очолювала синод у дореволюційній Росії.

ОБЕРТОН (нім. Oberton, від ober – верхній і Ton – звук) – складовий тон основного звука, що має більше коливань, ніж основний звук. Склад обертонів визначає забарвлення звуку, або *тембр.*

ОБ'ЄКТ (від лат. objectus – предмет) – 1) Матеріальний предмет пізнання і практичного впливу з боку людини *(суб'єкта);* будь-який предмет думки, дослідження, художнього відображення тощо. 2) О. *права* – явище, на яке спрямовується дія права. 3) *мовозн.* Другорядний член речення, додаток.

ОБ'ЄКТИВ (від лат. objectivus – предметний) – сукупність лінз чи дзеркал або разом лінз і дзеркал для створення зображення предмета.

ОБ'ЄКТИВІЗМ – антинауковий принцип тлумачення явищ суспільного життя, який обмежується констатуванням певних фактів, явищ і подій без аналізу їхніх причин і класового змісту. Марксистсько-ленінське розуміння *об'єктивності* протилежне О., воно включає в себе партійність, зобов'язуючи при оцінці подій ставати на точку зору передових, революційних класів, вимагає активного ставлення до дійсності з метою її революційного перетворення.

ОБ'ЄКТИВІСТСЬКИЙ – той, що стоїть на позиціях *об'єктивізму,* стосується об'єктивізму, притаманний йому.

ОБ'ЄКТИВНИЙ (від лат. objectivus – предметний) – 1) Той, що існує поза свідомістю й незалежно від неї. 2) Безсторонній, неупереджений.

ОБ'ЄКТИВНІСТЬ – 1) Існування *об'єкта* незалежно від свідомості; належність до об'єктивної реальності. 2) Причетність до об'єктивного пізнання. 3) Неупередженість, відповідність об'єктивній дійсності. Науковий підхід до дослідження явищ реальної дійсності, один з основних принципів матеріалістичної *діалектики.* Принцип О. протилежний *суб'єктивізму* і докорінно відрізняється від буржуазного *об'єктивізму.*

ОБЛІГАЦІЯ (від лат. obligatio – зобов'язання, порука) – цінний папір, що дає власникові доход у вигляді *процента* чи виграшу.

ОБЛІГО (італ. obligo, від лат. obligo – зобов'язую) – 1) Сума заборгованості по *векселях.* 2) Банківські книги особистих рахунків, у яких облічують заборгованість окремих осіб по векселях.

ОБЛІТЕРАЦІЯ (лат. oblitteratio – згладжування, забуття, від oblittero – згладжую) – 1) Закриття просвіту порожнистого чи трубчастого органа в людини й тварин внаслідок розростання сполучної тканини. 2) *бот.* Сплющування відмерлих клітин і тканин у рослин при вторинному потовщенні стовбура, формуванні зародка тощо.

ОБОЛ (грец. όβολός) – вагова одиниця; срібна, а пізніше мідна монета в Стародавній Греції (дорівнювала 1/6 *драхми*).

ОБСЕРВАТОРІЯ (від лат. observo – спостерігаю, уважно слідкую) – наукова установа, в якій за допомогою спеціальних інструментів провадять астрономічні (*астрономічна* О.), магнітні (*магнітна* О.), сейсмологічні, метеорологічні та інші спостереження, а також обробляють одержані результати.

ОБСЕРВАЦІЙНИЙ (від *обсервація*) – спостережний.

ОБСЕРВ<u>А</u>ЦІЯ (лат. observatio, від observo – спостерігаю) – 1) Спостереження. 2) Медичний нагляд за особами, тимчасово ізольованими в зв'язку з підозрою на інфекційне захворювання чи при контакті їх з хворими особливо небезпечною інфекцією. 3) Визначення місця знаходження судна в морі за береговими предметами або за небесними світилами.

ОБСИДІ<u>А</u>Н – склувата силікатна вулканічна гірська порода темного кольору. Використовують у будівництві. Від імені римлянина Обсідіуса, який привіз цей камінь з Ефіопії.

ОБСКУР<u>А</u>НТ – захисник *обскурантизму,* реакціонер, мракобіс.

ОБСКУРАНТ<u>И</u>ЗМ [від лат. obscurans (obscurantis) – той, що затемнює] – вкрай вороже ставлення до науки, освіти, захист реакційних ідей, відсталості; мракобісся.

ОБСТР<u>У</u>КЦІЯ (лат. obstructio – перешкода, від obstruo – завалюю, нагромаджую) – демонстративна дія, що застосовується з метою зриву якихось заходів, пропозицій тощо. Один з методів парламентської боротьби в буржуазних країнах, спрямований на зрив обговорення або прийняття того чи іншого законопроекту.

ОБТУР<u>А</u>ТОРИ (від лат. obturo – затикаю) – протези, які застосовують при дефектах твердого чи м'якого піднебіння.

ОБТЮР<u>А</u>ТОР (франц. obturateur, від лат. obturo – закупорюю) – 1) Пристрій у затворах гармат роздільного заряджання для усунення прориву порохових газів під час пострілу. 2) Затвор у кінознімальних апаратах, що періодично перекриває світловий потік.

ОВ<u>А</u>ЦІЯ (лат. ovatio – малий тріумф, від ovo – торжествую) – палке схвалення і привітання, бурхливі оплески.

ОВЕР<u>А</u>РМ (англ. over-arm, букв. – рука зверху) – спосіб плавання на боці.

ОВЕРШ<u>О</u>Т (англ. overshot) – інструмент для захоплення бурильних труб, які залишилися в свердловині.

ОВЕРШТ<u>А</u>Г (голл. overstag) – поворот вітрильного судна, що переходить на другий *галс* проти вітру.

ОВ<u>І</u>СТИ (від лат. ovum – яйце) – біологи 17–18 ст., які помилково вважали, що в яйці міститься сформований мініатюрний організм, розвиток якого вони зводили лише до збільшення його розмірів.

ОВОГЕН<u>Е</u>З (від лат. ovum – яйце і *...генез*) – процес розвитку жіночих статевих клітин (яйцеклітин) у яєчнику людини, а також тварин.

ОВ<u>О</u>ЇД (від лат. ovum – яйце і *...оїд*) – плоска крива яйцеподібного перерізу (овал) з однією віссю *симетрії.*

ОВОСК<u>О</u>П (від лат. ovum – яйце і *...скоп*) – електричний прилад для визначення якості яєць просвічуванням або контролю за розвитком зародка в процесі інкубації яєць.

ОВУЛ<u>Я</u>ЦІЯ (від лат. ovulum – яєчко) – фізіологічне явище виходу готової до запліднення яйцеклітини з яєчника людини і тварин.

ОГ<u>О</u>Н (голл. ogen, букв. – очі) – петля на кінці або на середині *троса,* утворена з цього самого троса.

<u>О</u>ДА (від грец. φδή – пісня) – у давніх греків урочистий ліричний вірш для хору. Пізніше – хвалебна пісня, присвячена видатній події чи особі.

ОДАЛ<u>І</u>СКА (франц. odalisque, з тур. odalik, від oda – кімната) – 1) Рабиня, служниця в *гаремі. 2*) Наложниця, коханка.

ОДЕКОЛ<u>О</u>Н (франц. eau de Cologne, букв. – кельнська вода) – косметичний засіб з розчинних у спирті ефірних олій. Уперше почали виготовляти в м. Кельні.

<u>О</u>ДЕЛЬСТИНГ (норв. odelsting) – нижня палата норвезького парламенту – *стортингу.*

ОДЕ<u>О</u>Н (грец. φδεῖον) – у Стародавній Греції кругле приміщення для музичних вистав і змагань; пізніше – приміщення для концертів, танців тощо.

<u>О</u>ДІН – у давньоскандінавській міфології найвище божество, творець всесвіту, богів і людей, пізніше – бог війни, покровитель торгівлі й мореплавства.

ОДІОЗНИЙ (від лат. odiosus – ненависний) – неприємний, небажаний; той, хто викликає негативне ставлення.
ОДІССЕЯ (грец. Ὀδυσσεία) – 1) Давньогрецька епічно-героїчна поема, творцем якої вважають Гомера. В «О.» розповідається про пригоди одного з героїв Троянської війни Одіссея (звідси й назва). 2) Переносно – довга мандрівка з багатьма пригодами.
ОДОГРАФ (від грец. οδός – дорога і *...граф*) – прилад, що автоматично прокладає на навігаційній карті курс судна. Інша назва – *автопрокладач*.
ОДОМЕТР (від грец. οδός – дорога і *...метр*) – прилад для вимірювання пройденого судном шляху.
...ОДОНТ [від грец. οδούς (οδόντος) – зуб] – у назвах викопних тварин вказує на те, що вони класифікуються за будовою зубів, напр. *мастодонти.*
ОДОНТОГРАФІЯ [від грец. οδούς (οδόντος) – зуб і *...графія*] – те саме, що й *одонтологія.*
ОДОНТОЛІТ [від грец. οδούς (όδόντος) – зуб і *...літ*] – 1) Зубний камінь. 2) Бивні деяких викопних тварин (мамонта, мастодонта тощо).
ОДОНТОЛОГІЯ [від грец. οδούς (οδόντος) – зуб і *...логія*] – 1) Розділ *стоматології,* який охоплює питання лікування та профілактичної допомоги при захворюванні зубів. 2) Розділ *морфології,* що вивчає зуби сучасних і вимерлих хребетних. Інша назва – *одонтографія.*
ОДОРАНТИ [від лат. odorans (odorantis) – пахучий] – пахучі речовини, що їх застосовують для *одоризації.*
ОДОРИЗАЦІЯ (від лат. odoro – роблю пахучим) – 1) Додавання до газу пахучих речовин, які б сигналізували про його витікання з газопроводів або посудин. 2) Розпилення у повітрі приміщення речовин з приємним запахом.
ОЖРАГІС (лит. óžragis, букв. – козиний ріг) – старовинний литовський і латиський духовий музичний інструмент. Виготовляють з козиного рогу.
ОЗИ (швед. osar) – невисокі вузькі вали з льодовикових відкладів (піску, гравію, гальки тощо).
ОЗОКЕРИТ (від грец. όξω – пахну і κηρός – віск) – мінерал групи нафтових *бітумів,* білого, жовтого, бурого, зеленуватого кольору. Інша назва – *гірський віск*.
ОЗОН (від грец. όξων – пахучий) – проста речовина, видозміна кисню; газ з різким характерним запахом, сильний окислювач. Використовують для *дезинфекції* приміщень, знезаражування води, вибілювання різних речовин.
ОЗОНАТОР – прилад для одержання *озону* з повітря діянням тихого електричного розряду.
ОЗОНУВАННЯ – проведення хімічних реакцій діянням *озону.* В техніці використовують головним чином для знезаражування повітря й води, з метою знищення неприємних запахів тощо.
ОІДІЇ (від грец. ώίδιον – яєчко) – 1) Овальні спори нестатевого розмноження (конідії) деяких грибів. 2) Заокруглені клітини, що виникають на кінцях *гіф* деяких грибів і відпадають від них.
...ОЇД (від грец. είδος – вигляд) – у складних словах вказує на схожість з чимось або походження від чогось, напр. *астероїд.*
ОЇДІУМ (лат. Oidium tuckeri – назва паразитичного гриба, від грец. ωίδιον – яєчко) – грибна хвороба винограду, що уражає всі зелені частини виноградного куща. Інші назви – *попелюха, борошниста роса винограду*.
ОЙКОСНИЙ (від грец. οίκος – дім, майно) – майновий; *о-не господарство* – господарство, в якому виробництво й споживання замкнуті в межах сім'ї, дому.
ОЙКУМЕНА, **ЕЙКУМЕНА** (грец. οικουμένη – вся земля, від οἴκέω – населяю) – 1) За уявленням давніх греків, населена територія Землі з Елладою в центрі. 2) Сукупність населених людиною областей Землі.
ОКАЗІОНАЛІЗМ (від лат. occasionalis – випадковий) – релігійно-ідеалістичний напрям західноєвропейської філософії 17 ст., представники якого вважали, що між фізичними й

психічними явищами немає безпосереднього причинного зв'язку і що тіло є лише знаряддям діяння бога на «душу» людини.
ОКАЗІЯ (від лат. occasio – випадок, привід) – 1) Нагода. 2) Надзвичайна пригода.
ОКАПІ (з мови мбуба) – вид парнокопитних ссавців родини жирафових. Поширені в Африці. Об'єкт мисливства заради м'яса й шкури.
ОКАРИНА (італ. ocarina) – духовий музичний інструмент з глиняним або фарфоровим корпусом і свистовим пристроєм.
ОКЕАН (грец. Ὠκεανός) – 1) У давньогрецькій міфології бог, володар водної стихії. 2) *Світовий* О. – водна оболонка Землі, що покриває більшу частину її поверхні й поділяє сушу на материки та острови (Тихий, Атлантичний, Індійський та Північний Льодовитий океани).
ОКЕАНАВТ (від *океан* і *...навт*) – спеціально підготовлена людина, яка досліджує океанські глибини.
ОКЕАНАРІЙ (від *океан*) – природна водойма, басейн, обладнаний для утримування морських тварин з метою наукових досліджень або спостережень за ними.
ОКЕАНІДИ (грец. Ὠκεανίδες) – у давньогрецькій міфології *німфи,* дочки *Океана.*
ОКЕАНОГРАФІЯ (від *океан* і *...графія*) – 1) Наука, що вивчає гідрологічний режим Світового океану та його окремих частин, зокрема морські течії, припливи й відпливи, теплові, оптичні та акустичні явища в морській воді тощо. 2) В деяких зарубіжних країнах синонім терміна *«океанологія».*
ОКЕАНОЛОГІЯ (від *океан* і *...логія*) – наука, що вивчає фізичні, хімічні, геологічні та біологічні процеси і явища, які відбуваються в Світовому океані, його поділ на природні райони.
ОКЛЮЗІЯ (від лат. occlusus – замкнений, прихований) – 1) Вбирання газів металами. 2) Витиснення вгору холодним повітрям приземного теплого повітря. 3) Змикання зубів верхньої і нижньої щелеп, прикус.
ОКСАЛАТИ (від грец. όξύς – кислий і άλς – сіль) – солі щавлевої кислоти.
ОКСАФЕНАМІД (від грец. οξύς – кислий, φαίνω – свічу і *амід*) – лікарський препарат; жовчогінний засіб. Застосовують при хронічних *холециститах,* холангітах, жовчнокам'яній хворобі тощо.
ОКСИ... (від грец. οξύς – кислий) – у складних словах означає присутність кисню в сполуках або сумішах.
ОКСИГЕМОГЛОБІН (від *окси...* і *гемоглобін*) – органічна речовина, що утворюється в органах дихання при сполученні гемоглобіну з киснем. Легко розщеплюється, забезпечуючи перенесення кисню до тканин і органів.
ОКСИГЕМОМЕТР (від *окси...,* грец. αίμα – кров і *...метр*) – прилад для вимірювання ступеня насиченості киснем артеріальної крові людини.
ОКСИГЕМОМЕТРІЯ (від *окси...,* грец. αίμα – кров і *...метрія*) – фотометричний метод вимірювання ступеня насиченості артеріальної крові киснем. Грунтується на *спектральних* властивостях *оксигемоглобіну* і відновленого *гемоглобіну.*
ОКСИГЕН, **ОКСИГЕНІУМ** (лат. oxygenium, від грец, οξύς – кислий і γένος – народження) – латинська назва кисню, що її застосовують у назвах його сполук, процесів за його участю тощо (напр., *оксиди, оксидування*).
ОКСИГЕНАТОР (від *оксиген*) – апарат, що замінює легені під час хірургічної операції.
ОКСИДАЗИ (від грец. οξύς – кислий) – *ферменти,* що містяться в тканинах людини, тварин і рослин і беруть участь в окисленні органічних речовин за рахунок молекулярного кисню.
ОКСИДАЦІЯ – див. *Оксидування.*
ОКСИДИ (франц. oxyde – окис, від грец. οξύς – кислий) – хімічні сполуки елементів з киснем. Інша назва – *окисли*.
ОКСИДИМЕТРІЯ (від *оксиди* і *...метрія*) – метод кількісного аналізу, оснований на застосуванні реакцій окислення – відновлення. До О. належать *йодометрія* тощо.

ОКСИДОРЕДУКТАЗИ (від *оксиди* і лат. reducto – відводжу назад) – клас *ферментів,* що прискорюють або сповільнюють окисно-відновні реакції в організмах.
ОКСИДУВАННЯ, **ОКСИДАЦІЯ** (від *оксиди*) – 1) Штучне окислення поверхні металевих виробів, щоб запобігти *корозії* і надати їм красивого зовнішнього вигляду. 2) Сполучення якої-небудь речовини з киснем. 3) Відщеплення *електронів* від атомів або іонів елемента. Інша назва – *окислення.*
ОКСИКОРТ (від *окси...* і лат. cortex – кора, шкіра) – лікарський препарат, антибіотик. Застосовують як протизапальний засіб для лікування інфікованих ран, *ерозій,* гнійних захворювань шкіри.
ОКСИЛІКВІТИ (від *окси...* і лат. liquidus – рідкий) – вибухові суміші рідкого кисню з горючими пористими матеріалами (вугілля, торф, солома тощо). Застосовують у підривних роботах, головним чином у гірничій справі.
ОКСИЛІТ (від грец. οξύς – кислий) – технічна назва чистого або з добавками (напр., солі нікелю, міді) перекису натрію. Застосовують для одержання кисню.
ОКСИЛОФІТИ (від грец. οξύς – кислий і *...фіти*) – рослини, що зростають на дуже кислих грунтах, здебільшого на сфагнових болотах і кислих луках (напр., чорниця, сфагнові мохи).
ОКСИМОРОН, **ОКСЮМОРОН** (грец. ὀξύμωρον, букв. – дотепно-безглузде) – літературно-поетичний прийом; поєднання протилежних за змістом, контрастних понять, що спільно дають нове уявлення (напр., дзвінка тиша, гарячий сніг).
ОКСИПРОЛІН (від *окси...* і *пролін*) – органічна речовина з групи *амінокислот.* Входить до складу білків рослинних і тваринних організмів (напр., желатини, казеїну).
ОКСИТОЦИН (від грец. οξύς, тут – швидкий і τόκος – пологи) – *гормон* нижнього мозкового придатку (гіпофіза), що спричинює скорочення гладеньких м'язів внутрішніх органів (переважно матки).
ОКСЮМОРОН – див. *Оксиморон.*
ОКТ..., ОКТА..., **ОКТО...** (від лат. octo, грец. οκτώ – вісім) – у складних словах означає «вісім».
ОКТАВА (від лат. octava – восьма) – 1) *муз.* Інтервал; восьмий ступінь від будь-якого іншого ступеня *діатонічної гами,* однорідний за звучанням з вихідним ступенем, але відмінний за висотою; низький бас, що дублює в хоровому ансамблі октавою нижче басову партію. 2) *літ.* Класична форма восьмирядкової строфи на три ряди рим.
ОКТАГОН (від *окта...* і *...гон*) – восьмикутник.
ОКТАЕДР (грец. ὀκταεδρον, від ὀκτώ – вісім і ἕδρα – грань) – 1) Восьмигранник; тіло, обмежене вісьмома трикутниками. 2) У кристалографії – одна з найпростіших форм кубічної системи кристалів. У формі О. кристалізуються магнетит, мідь, срібло, алмаз тощо.
ОКТАЕДРИТ (від грец. ὀκτάεδρος – восьмигранний) – те саме, що й *анатаз.*
ОКТАН (від грец. ὀκτώ – вісім) – органічна сполука, вуглеводень. Нормальний О. – безбарвна рідина з слабким запахом. Застосовують *ізомер* О. – *ізооктан* для підвищення стійкості моторного палива проти *детонації.*
ОКТАНТ [від лат. octans (octantis)] – 1) Одна з восьми частин простору, поділеного трьома взаємно перпендикулярними площинами. 2) Прилад з шкалою-дугою в 1/8 кола, яким вимірювали кутову віддаль між небесними світилами.
ОКТЕТ (італ. ottetto, від лат. octo – вісім) – *муз.* твір для восьми самостійних голосів або інструментів; ансамбль з восьми виконавців.
ОКТОД [від *окт...* і *(електр) од*] – електронна лампа з вісьмома електродами (катодом, анодом і шістьма сітками). Застосовують як перетворювач частоти коливань.
ОКТРОЇРУВАНА КОНСТИТУЦІЯ (від франц. octroyer – дарувати) – 1) *Конституція,* вироблена без участі *парламенту* та інших представницьких органів і «дарована» народові *монархом.* 2) Конституція, що її надає *колонії* метрополія.

ОКТРУА (від франц. octroi – подарування, надання) – за середньовіччя у Франції ввізне мито на користь феодала або міста; в 16–18 ст. – привілеї монопольних торговельних компаній; пізніше в окремих містах Франції – збір з деяких сільськогосподарських продуктів, що ввозилися.
ОКУЛІРОВКА, **ОКУЛІРУВАННЯ** (від лат. oculus – око) – один із способів щеплення рослин, що полягає в приживленні бруньки (вічка) однієї рослини (прищепи) до іншої (підщепи). З бруньки виростає пагін і нова рослина. Інша назва – *очкування*.
ОКУЛЯР (від лат. ocularius – очний) – система з однієї або кількох лінз для збільшення й розглядання зображення, утворюваного *об'єктивом* оптичного приладу.
ОКУЛЬТИЗМ (від лат. occultus – прихований, таємний) – містичне вчення, яке визнає існування надприродних (окультних) сил і можливість безпосереднього спілкування з ними за допомогою магії.
ОКУПАНТ [від лат. occupans (occupantis) – загарбник] – той, хто здійснює *окупацію,* бере в ній участь.
ОКУПАЦІЙНИЙ – той, що стосується *окупації; о. корпус, о-на армія* – війська, які тимчасово перебувають на завойованій або зайнятій ними території іншої держави; *о-на адміністрація* – органи управління окупованою територією; *о. режим* – спеціальний режим, запроваджений на час окупації; *о-ні гроші* – спеціальні паперові гроші, шо їх випускає окупаційна влада на окупованій території іншої держави без будь-якого забезпечення.
ОКУПАЦІЯ (лат. occupatio, від оссиро – загарбую, оволодіваю) – 1) Тимчасове зайняття збройними силами однієї держави частини або всієї території іншої держави, головним чином внаслідок наступальних воєнних дій. 2) В Стародавньому Римі оволодіння речами, що не мають власника, у тому числі земельними ділянками.
...ОЛ (від лат. oleum –олія) – у складних словах вказує на зв'язок з поняттями «олія», «масло», «мастило», напр. *нігрол.*
ОЛЕАНДР (франц. oleandre, італ. oleandro, від лат. laurus – *лавр* і грец. ροδόδενδρον – розове дерево) – рід рослин родини барвінкових. Вічнозелені кущі або дерева, поширені в Середземномор'ї та тропічній Азії. В СРСР вирощують як декоративну рослину. Використовують у медицині як серцевий засіб.
ОЛЕАТИ – солі *олеїнової* кислоти.
ОЛЕЇН (від лат. oleum – олія) – 1) Сполука гліцерину з *олеїновою* кислотою. О. поширений разом з пальмітином і стеарином у тваринних і рослинних жирах. 2) Суміш рідких жирних кислот (переважно олеїнової кислоти) з домішками пальмітинової і стеаринової кислот. О. одержують розщепленням жирів.
ОЛЕЇНОВА кислота (від *олеїн*) – органічна сполука, безбарвна масляниста рідина. Застосовують у миловарінні, для одержання лаків, *емалей,* фарб тощо.
ОЛЕО... (від лат. oleum – олія) – у складних словах відповідає поняттю «пов'язаний з олією або мінеральним маслом».
ОЛЕОГРАФІЯ (від *олео...* і *...графія*) – 1) Спосіб *хромолітографії,* що давав змогу відтворювати тон зображення і передавати на папері характер поверхні олійного живопису. 2) Відбиток, одержаний цим способом. Застосовували наприкінці 19 ст.
ОЛЕОНАФТ (від *олео...* і *нафта*) – мастило білого кольору з високоочищеної нафти.
ОЛЕОФІЛЬНІСТЬ (від лат. oleum – олія і грец. φιλέω – люблю) – властивість деяких речовин змочуватися оліями.
ОЛЕТЕТРИН (від лат. oleum – олія і грец. τετράς – чотири) – лікарський препарат; антибіотик. Застосовують для лікування інфекційних захворювань (ангін, *менінгіту, сепсису, гонореї* тощо).
ОЛЕУМ (від лат. oleum – олія) – розчин сірчаного ангідриду SO_3, в безводній сірчаній кислоті H_2SO_4; масляниста димляча рідина. Застосовують у виробництві органічних барвників, вибухових речовин тощо. Інша назва – *димляча сірчана кислота*.
ОЛЕФІНИ (від лат. oleum – олія і affinis – близький, суміжний) – те саме, що й *алкени.*

ОЛИВА (лат. oliva) – рід вічнозелених дерев або кущів. Поширені в тропіках і субтропіках. О. *європейську*, або *оливове дерево*, вирощують заради їстівних плодів; з плодів добувають також харчову (т. зв. прованську) й технічну олію. Інша назва – *маслина*.

ОЛИМ-ШЮВИР – марійський духовий музичний інструмент типу *кларнета.*

ОЛІВІН (від лат. oliva – маслина) – породоутворюючий мінерал класу силікатів, переважно зеленого, жовто-зеленого кольору. Використовують для виготовлення вогнетривів, окремі відміни – як дорогоцінне каміння. Інша назва – *перидот*.

ОЛІВОМІЦИН (від лат. oliva – маслина і *...міцин*) – лікарський препарат; антибіотик. Застосовують при пухлинах сім'яників, лімфогранулематозі, меланомах, ракових виразках.

ОЛІГ..., **ОЛІГО**... (від грец. ολίγος – малий) – у складних словах відповідає поняттям «малий», «нечисленний», «зменшений».

ОЛІГАРХІЯ (грец. ολιγαρχία, букв. – влада небагатьох) – 1) В експлуататорських державах одна з форм державного правління, за якої політичне й економічне панування здійснюється невеликою купкою експлуататорів. 2) О. *фінансова* – невелика група власників (найбільших банківських і промислових монополій), яка фактично підпорядковує весь апарат імперіалістичної держави й визначає її внутрішню й зовнішню політику.

ОЛІГЕМІЯ (від *оліг...* і *...емія*) – зменшення загальної кількості (маси) крові в організмі (при кровотечах, згущенні крові тощо).

ОЛІГОКЛАЗ (від *оліго...* і грец. κλάσις – заломлення) – породоутворюючий мінерал класу силікатів, різновид *плагіоклазу.*

ОЛІГОМЕРИ (від *оліго...* і *...мер*) – *полімери* низького ступеня *полімеризації.*

ОЛІГОМЕРІЯ (від *оліго...* і *...мерія*) – зменшення кількості гомологічних органів (див. *Гомологія*), що повторюються. Відбувається в деяких організмів (видів) у процесі історичного розвитку (напр., зменшення числа *сегментів* тіла у червів).

ОЛІГОПОЛІЯ (від *оліго...* і грец. πωλέω – продаю) – панування в деяких галузях промисловості кількох компаній (*трестів, концернів*) на відміну від *монополії.*

ОЛІГОСАХАРИДИ (від *оліго...* і грец. σάκχαρ – цукор) – полімерні вуглеводи. Поширені в природі у вільному стані та у вигляді компонентів складних білків, *глікозидів* тощо, які мають велике біологічне значення.

ОЛІГОТРОФИ (від *оліго...* і *...трофи*) – рослини, що ростуть на неродючих грунтах (напр., верес, сосна звичайна).

ОЛІГОФАГІЯ (від *оліго...* і *...фагія*) – живлення тваринних організмів лише небагатьма видами їжі (напр., певними видами насіння рослин, деякими трав'янистими рослинами, комахами).

ОЛІГОФРЕНІЯ (від *оліго...* і грец. φρήν – розум) – недоумкуватість, природжене або набуте в ранньому дитинстві психічне недорозвинення людини. Розрізняють три форми О. – *дебільність, імбецильність, ідіотію.*

ОЛІГОФРЕНОПЕДАГОГІКА (від *олігофренія* і *педагогіка*) – галузь педагогіки, що розробляє питання теорії і практики навчання й виховання розумово відсталих дітей.

ОЛІГОХЕТИ (від *оліго...* і грец. χαίτη – волосся) – клас кільчастих червів. Відіграють велику роль у процесах ґрунтоутворення, водяні О. – їжа риб. Інша назва – *малощетинкові черви*.

ОЛІГОЦЕН (від *оліго...* і *...цен*) – найпізніша епоха *палеогену.*

ОЛІГУРІЯ (від *оліг...* і *...урія*) – зменшення кількості сечі, що виділяється нирками.

ОЛІМП (грец. Όλυμπος) – 1) Гірський (висота – 2917 *м*) масив у Греції. 2) За давньогрецькою міфологією місцеперебування богів. 3) О. *літературний* – фігуральна назва верхівки визнаних письменників (іноді з відтінком жарту, іронії).

ОЛІМПІАДА [від грец. Ὀλυμπίας (Ὀλυμπιάδος)] – 1) У давніх греків чотирирічний період між двома олімпійськими іграми, що був одиницею літочислення. 2) Змагання з чого-небудь, конкурс, огляд. 3) Те саме, що й олімпійські ігри (див. *Олімпійський*).
ОЛІМПІЙСЬКИЙ (грец. Ὀλύμιπίας) – 1) Той, що стосується *Олімпу.* 2) *О-кі ігри* – змагання на честь *Зевса* у Стародавній Греції в м. Олімпії; міжнародні спортивні змагання, що проводяться раз на 4 роки. 3) Переносно – велично-спокійний.
ОЛІФА (від гред. ἄλειφα – олія) – плівкотвірна речовина, продукт згущення олій; застосовують для виробництва і розведення олійних фарб, лаків тощо.
ОЛЬДЕРМЕН (англ. olderman, букв. – старійшина) – у Великобританії кооптований член ради графства та органів міського самоврядування; у США – член органів міського самоврядування.
ОЛЬФАКТОМЕТРІЯ (від лат. olfactus – нюх і *...метрія*) – метод вимірювання гостроти нюху.
ОМ – одиниця електричного опору; опір провідника, в якому тече струм в 1 *а* при напрузі 1 *в* на кінцях провідника. Від прізвища німецького фізика Г.-С. Ома.
...ОМА (від грец. ὄγκωμα – пухлина) – кінцева частина в назвах пухлин, напр. *фіброма.*
ОМАР (франц. homard) – рід морських безхребетних тварин ряду десятиногих раків. Поширені в Атлантичному океані, в Північному, Середземному морях, іноді трапляються в Чорному морі. Окремі види мають смачне м’ясо.
ОМАТИДІЇ [від грец. ὄμμα (ὄμματος) – око та ...ιδιον – зменш. суфікс] – окремі частини (очки), що утворюють складне, т. зв. фасеткове, око деяких членистоногих (комах, ракоподібних та ін.).
ОМБРОМЕТР (від грец. ὄμβρος – злива і *...метр*) – прилад для вимірювання кількості атмосферних опадів. Інша назва – *дощомір*.
ОМБРОФІТИ (від грец. ὄμβρος – злива і *...фіти*) – рослини, що використовують лише ту вологу, яка надходить у грунт внаслідок атмосферних опадів.
ОМЕГА (грец. ὦ μέγα – Ω, ω – довге «о») – 1) Остання літера грецького алфавіту. 2) Переносно – *альфа й омега* – початок і кінець.
ОМІЧНИЙ (від *ом*) – той, що пов’язаний з дійсним (активним) електричним опором, в якому виділяється тепло при протіканні струму, на відміну від уявного *реактивного* (ємнісного чи індуктивного) опору.
ОММЕТР (від *ом* і *...метр*) – прилад для вимірювання електричного опору провідника. О. для вимірювання великих опорів називають *мегомметрами*, для невеликих – *мікроомметрами.*
ОМНІБУС (лат. omnibus, букв. – для всіх) – кінна багатомісна карета, що здійснювала регулярні рейси між певними пунктами, попередник *автобуса.*
ОМНОПОН (від лат. omnis – весь усякий і грец. ὄπιον – *опій*) – лікарський препарат. Застосовують як болезаспокійливий засіб. Інша назва – *пантопон*.
ОМОГРАФИ (від грец. ὁμός – однаковий і *...граф*) – слова, що пишуться однаково, а вимовляються по-різному. Розпізнають за наголосом (напр., замок – замок).
ОМОНІМИ (від грец. ομώνυμος – однойменний) – слова або форми слів, що вимовляються однаково, але мають різне значення (напр., дверний ключ, журавлиний ключ, скрипковий ключ, ключ води).
ОМОФОНИ (від грец. ομόφωνος – однозвучний, однотонний) – різновид *омонімів;* різні слова або сполучення слів, які звучать однаково. Напр., «Нас партія наша водила **до бою** одною сім’єю, одною добою» (А. Малишко).
ОНАГР (грец. ὄναγρος) – підвид дикого осла *кулана.* Поширений в Афганістані, Ірані та на півдні Туркменської РСР.
ОНГСТРЕМ – див. *Ангстрем.*
ОНДАТРА (англ., франц. ondatra, з алгонкінської) – вид гризунів родини полівкових. Батьківщина О. – Північна Америка. Акліматизована в Європі. Цінний хутровий звір. Інша назва – *мускусний пацюк*.

ОНДИНА – див. *Ундина.*
ОНДОГРАФ (від франц. onde – хвиля і *...граф*) – прилад для записування коливань електричної напруги.
ОНДУЛЯТОР (франц. ondulateur, від лат. unda – хвиля) – телеграфний прилад для безперервного графічного записування прийнятих сигналів. Застосовують у кабельній телеграфії і в радіозв’язку.
ОНІКС (грец. όνυξ, букв. – ніготь) – мінерал класу силікатів, грубосмугастий різновид *халцедону.* Використовують у ювелірній справі та як виробне каміння.
ОНІХІЯ [від грец. όνυξ (όνυχος) – ніготь] – група захворювань нігтів. Вражається нігтьова пластинка, корінь нігтя й нігтьове ложе.
ОНКОЛОГІЯ (від грец. όγκος – пухлина і *...логія*) – розділ медицини, що вивчає причини виникнення в людини і тварин пухлин та розробляє методи лікування їх.
ОНКОЛЬ (англ. on call, букв. – на вимогу) – позичка, що її видають капіталістичні банки клієнтам під заставу цінних паперів або товарів за спеціальним (онкольним) рахунком.
ОНКОСФЕРА (від грец. όγκος – пухлина і *сфера*) – личинка більшості видів стьожкових червів.
ОНКОТИЧНИЙ (грец. όγκότερος) – напружений, збільшений; *о. тиск* – частка *осмотичного* тиску розчину, спричинена колоїдами, що є в цьому розчині. Має важливе значення для процесів всмоктування й переходу рідини з *капілярів* в тканини і навпаки.
ОНОМАЗІОЛОГІЯ, **ОНОМАСІОЛОГІЯ** (від грец. ονομασία – найменування, визначення і *...логія*) – *мовозн.* розділ *семасіології,* у якому розглядаються принципи називання.
ОНОМАСТИКА (від грец. ονομαστική – майстерність давати імена) – галузь мовознавства, що досліджує власні імена: назви родів, племен, народностей, націй (*етноніміка*), географічні назви (*топоніміка*), а також власні особові імена. Інша назва – *ономатологія*.
ОНОМАТОЛОГІЯ [від грец. όνομα (ονόματος) – ім’я і *...логія*] – те саме, що й *ономастика.*
ОНОМАТОПЕЯ (від грец. ονοματοποιία – словотворчість, звуконаслідування) – словоутворення через звуконаслідування (напр., «харкання»).
ОНТОБІОЛОГІЯ [від грец. όν (όντος) – єство та *біологія*] – галузь біології, що вивчає вікові особливості організму; біологія розвитку.
ОНТОГЕНЕЗ, **ОНТОГЕНІЯ** [від грец. όν (όντος) – єство і γεννάω – породжую] – індивідуальний розвиток будь-якого організму з моменту зародження до смерті.
ОНТОЛОГІЯ [від грец. όν (όντος) – суще і *...логія*) – вчення про буття. 1) В домарксистській філософії під О. розуміли самостійну частину філософії, яка досліджувала нібито вищі, такі, що осягаються не відчуттями, а тільки розумом, основи всього сущого. 2) В буржуазній ідеалістичній філософії 20 ст. – система найзагальніших понять буття, які нібито осягаються за допомогою надчуттєвої і надраціональної *інтуїції.* 3) В *діалектичному матеріалізмі* термін «онтологія» вживають при витлумаченні явищ об’єктивної дійсності, що існують незалежно від свідомості.
ООГАМІЯ (від грец. φόν – яйце і *...гамія*) – тип статевого процесу у тварин та багатьох рослин, що полягає у злитті великої нерухливої жіночої статевої клітини (яйцеклітини) з дрібною здебільшого рухливою чоловічою (*сперматозоїдом* або *спермацієм*).
ООГЕНЕЗ (від грец. φόν – яйце й *...генез*) – те саме, що й *овогенез.*
ООГОНІЙ (від грец. φόν – яйце і γονή – народження) – жіночий статевий орган багатьох видів водоростей та грибів, всередині якого утворюються яйцеклітини.
ООЛІТИ (від грец. φόν – яйце і *...літ*) – дрібні кулясті мінеральні утворення концентричної або радіально-променевої будови. Скупчення залізистих та марганцевих О. подекуди утворюють промислові родовища.
ООЛОГІЯ (від грец. φόν – яйце і *...логія*) – розділ *орнітології,* який вивчає яйця птахів.

ООМІЦЕТИ (від грец. φόν – яйце і *...міцети*) – підклас нижчих грибів класу *фікоміцетів.* Більшість видів живуть на тваринних і рослинних рештках, деякі паразитують на тваринах або рослинах; спричинюють захворювання – несправжню борошнисту росу плодових культур, картоплі, цибулі тощо.
ООСПОРА (від грец. φόν – яйце і *спори*) – одноклітинна спора, що розвивається із заплідненої яйцеклітини при *оогамії* в деяких рослин.
ООФОРИТ (від грец. φοφόρον – яєчник) – запалення яєчника в жінок. Здебільшого О. поєднується із запаленням фаллопієвої труби – *сальпінгітом.* Виникає як ускладнення після абортів, родів, захворювань матки тощо.
ОПАК (від лат. opacus – темний, густий, непрозорий) – 1) Сорт білої глини, що її використовують для виготовлення посуду. 2) Білі гончарні вироби, схожі на тонкий *фаянс.*
ОПАЛ (лат. opalus, грец. όπαλλιος, від санскр. упалас – дорогоцінний камінь) – мінерал класу силікатів, переважно білого або сірого кольору. Синювато-білий, або благородний, О. – дорогоцінний камінь.
ОПАЛЕСЦЕНЦІЯ (від *опал* і лат. ...escentia – суфікс, що означає слабку дію) – розсіяння світла каламутними розчинами (здебільшого *колоїдів*) з утворенням різних його відтінків (як у опала).
ОПАЛІНИ (від лат. opalus – *опал*) – ряд найпростіших тварин класу джгутиконосців. Паразитують здебільшого у кишечнику земноводяних, зрідка – риб і плазунів.
ОП-АРТ (англ. op-art, скор. від optical art – оптичне мистецтво) – течія абстрактного мистецтва, послідовники якої у своїй творчості, використовуючи оптичну ілюзію, створюють форми, які не мають нічого спільного з відображенням дійсності.
ОПЕРА (італ. opera, від лат. opera – праця, твір) – вид музичного мистецтва; художній твір, зміст якого втілюється в сценічних музично-поетичних образах і в якому органічно поєднуються вокальна й інструментальна музика, драматургія, образотворче мистецтво й хореографія.
ОПЕРА-БУФФ (італ. opera buffa) – італійська комедійна опера на побутовий сюжет.
ОПЕРАТИВНИЙ (від лат. operativus – діяльний) – 1) Той, що стосується *операції,* випливає з неї, супроводиться операцією. 2) Пов'язаний з безпосереднім здійсненням тих чи інших завдань, планів, починань. 3) Той, що вміє швидко виконувати завдання; дійовий.
ОПЕРАТОР (від лат. operator – виконавець) – 1) Людина, що виконує певні *операції.* 2) Спеціаліст, який провадить кінозйомку (кінооператор). 3) Спеціаліст, який виконує роботу, пов'язану з керуванням чи обслуговуванням кібернетичних та інших пристроїв.
ОПЕРАЦІЙНИЙ – той, що стосується *операції; о-на сестра* – хірургічна сестра; *о-на база* – місце, звідки провадять постачання потрібними матеріалами (боєприпасами, продовольчими товарами тощо); *о. рік* – річний період діяльності підприємства.
ОПЕРАЦІОНАЛІЗМ (від лат. operatio – дія) – суб'єктивно- ідеалістична течія сучасної буржуазної філософії. За О., поняття не відображають об'єктивний світ, а є описом дій (операцій) ученого і продуктом цих дій.
ОПЕРАЦІЯ (від лат. operatio – дія, діяння) – 1) Ряд дій, заходів, пов'язаних з досягненням певної мети (напр., воєнна, хірургічна О.). 2) Дії, що належать до кола функцій якогось підприємства, установи, організації, групи людей, окремого працівника (напр., торговельна О., бухгалтерська О., технологічна О.).
ОПЕРЕТА (італ. operetta, букв. – невелика *опера*) – музично-сценічний твір комедійного характеру, в якому співи й танець поєднуються з розмовним діалогом.
ОПІЙ, **ОПІУМ** (лат. opium, з грец. όπιον, від όπός – рослинний сік) – засохлий на повітрі молочний сік з нестиглих головок снотворного маку. Містить алкалоїди: *морфін, папаверин, кодеїн* та ін. В медицині О. застосовують як знеболюючий засіб. При зловживанні О. розвивається хвороблива пристрасть до нього – *наркоманія.*

ОПІСТОРХОЗ (від грец. ὀπισὖε – ззаду і ὀρχος – шпалера) – глистяна хвороба людини і м’ясоїдних тварин. Найпоширенішим є О., що його спричинює плоский черв’як – котяча двоустка.
ОПІУМ – див. *Опій.*
ОПОЗИЦІЙНИЙ – той, що перебуває в *опозиції,* протидіє, додержується протилежної думки.
ОПОЗИЦІОНЕР – той, що належить до *опозиції.*
ОПОЗИЦІЯ (від лат. opposition – протиставлення) – 1) Опір, протидія, протиставлення однієї політики, одних поглядів іншій політиці, іншим поглядам. 2) Угруповання в політичній партії, яке виступає проти загального курсу партії. 3) У *парламентах* буржуазних країн фракції партій або груп, що виступають проти правлячої партії. 4) *астр.* Протистояння, тобто положення небесного тіла в частині неба, протилежній Сонцю.
ОПОНЕНТ [від лат. opponens (opponentis) – той, що протиставить, за перечує] – 1) Особа, яка заперечує чи спростовує думки доповідача або оцінює працю дисертанта при захисті *дисертації* на здобуття вченого ступеня. 2) Супротивник у диспуті, дискусії.
ОПОПАНАКС (від грец. οπός – рослинний сік і πανακής – зцілитель)] – 1) Рід трав’янистих багаторічних рослин родини зонтичних. Поширені в Європі й Азії. 2) Ароматичні *камеді* цих рослин. 3) Духи, що виготовляють з цих камедей.
ОПОРТУНІЗМ (франц. opportunisme – пристосовництво, угодовство, від лат. opportunus – зручний, слушний) – ворожа марксизмові-ленінізмові течія в робітничому русі, політика та ідеологія пристосовництва, угодовства з буржуазією, якої додержуються праві лідери соціал-демокра тичних і соціалістичних партій. Політичний зміст О. полягає в проповіді співробітництва класів, у відмові від революційних засобів боротьби, у запереченні необхідності соціалістичної революції і *диктатури пролетаріату,* в підпорядкуванні інтересів пролетаріату інтересам буржуазії. О. виявляється у двох основних формах: правий О. – відхід від марксизму до *ревізіонізму* і «лівий» О. – відхід до дрібнобуржуазного авантюризму і великодержавного *шовінізму.* Різновидністю О. є також *центризм.*
ОПОРТУНІСТ (франц. opportuniste) – пристосованець, угодовець, зрадник інтересів робітничого класу і всіх трудящих.
ОПОСУМ (алгонкінське) – рід сумчастих ссавців. Поширені в Америці. Об’єкт промислу (використовують хутро). Ішла назва – *двоутробка*.
ОПТАНТ [від лат. optans (optantis) – той, що вибирає] – особа, що має право вибрати громадянство. Див. *Оптація.*
ОПТАТИВ [лат. (modus) optativus] – спосіб дієслова, який означає бажаність відповідної дії; бажальний спосіб. У слов’янських мовах колишній О. перетворився на наказовий спосіб дієслова.
ОПТАЦІЯ (лат. optatio – бажання, вибір, від opto – вибираю) – добровільний вибір громадянства особою, що досягла повноліття. Право О. звичайно надається населенню території, що переходить від однієї держави до іншої.
ОПТИКА (від грец. οπτική – наука про зір) – 1) Розділ *фізики,* в якому вивчається виникнення й поширення світлового проміння та взаємодіяння його з речовиною. 2) Збірна назва оптичних приладів.
ОПТИМАЛЬНИЙ (від лат. optimus – найкращий) – найкращий з можливих варіантів чогось, найбільш відповідний даному завданню, умовам.
ОПТИМАТИ (лат. optimates – знатні, від optimus – найкращий) – політичне угруповання рабовласницької верхівки у Стародавньому Римі, яке відображало інтереси *нобілітету,* боролося проти *популярів.*
ОПТИМЕТР (від грец. όητός – видимий і *...метр*) – оптичний прилад, за допомогою якого вимірюють з високою точністю (до 1 *мкм*) лінійні розміри кінцевих мір. Застосовують для вимірювання калібрів та виробів високого класу точності.

ОПТИМІЗАТОР (від лат. optimus – найкращий) – набір технічних пристроїв (система автоматичного регулювання чи керуюча обчислювальна машина), що забезпечує найкращий (*оптимальний*) перебіг певного керованого (зокрема, виробничого чи технологічного) процесу.
ОПТИМІЗАЦІЯ (від лат. optimus – найкращий) – процес надання будь-чому найвигідніших характеристик, співвідношень (напр., О. виробничих процесів і виробництва).
ОПТИМІЗМ (франц. optimisme, від лат. optimus – найкращий) – світосприймання, пройняте життєрадісністю, бадьорістю, вірою у краще майбутнє. Протилежне – *песимізм.*
ОПТИМІСТ – людина, яка настроєна оптимістично, пройнята *оптимізмом.*
ОПТИМІСТИЧНИЙ – пройнятий *оптимізмом,* життєрадісний.
ОПТИМУМ (від лат. optimum – найкраще) – сукупність найсприятливіших умов для будь-чого.
ОПТИЧНИЙ – стосовний до *оптики;* світловий; *о-ні прилади* – прилади, будова яких грунтується на законах поширення світла або на використанні властивостей світла; *о.обман* – обман зору, *міраж; о-ні стекла* – опуклі або увігнуті стекла (лінзи); *о. центр лінзи* – точка, проходячи через яку промінь світла не змінює свого напряму.
ОПТОМЕТР (від грец. όπτός – видимий і *...метр*) – прилад для вимірювання та визначення гостроти зору.
ОПТРОН [від *оп (тика*) і *(елек*) *трон*] – найпростіший оптикоелектронний пристрій, що складається з джерела світла, фотоприймача й оптичного узгоджувального або керуючого середовища. О. широко застосовують у пристроях обчислювальної техніки, автоматики тощо.
ОПУНЦІЯ – рід багаторічних рослин родини кактусових. Поширені здебільшого в Північній і Південній Америці. Молоді плоди й стебла деяких видів вживають у їжу. Вирощують як декоративні оранжерейно-кімнатні рослини. Від давньогрецького м. Опунти.
ОПУС (від лат. opus – праця, твір) – 1) Термін, вживаний для порядкової класифікації творів композиторів. 2) Ірон. Літературний або ін. твір.
ОПЦІОН [від лат. optio (optionis) – вільний вибір] – 1) Застереження в договорі морського перевезення (*чартері*) щодо права заміни одного вантажу іншим або одного порту призначення іншим. 2) Умова, що включається в біржові угоди на строк, за яким одній з сторін надається право вибору між альтернативними елементами угоди.
ОРАКУЛ (лат. oraculum, від oro – кажу, прошу) – 1) У давніх греків, римлян та інших народів пророцтво, яке нібито було відповіддю богів на запитання віруючих, що давалося через жерців. 2) Місце, де відбувалися пророцтва (напр., О. Аполлона в Дельфах у Греції). 3) Жрець, який від імені божества відповідав на запитання віруючих.
ОРАЛЬНИЙ [франц. oral, від лат. os (oris) – рот] – той, що міститься в порожнині рота, спрямований до ротового отвору, ротовий.
ОРАНГУТАН, **ОРАНГУТАНГ** [від малайського orang-utan, букв. – дика (лісова) людина] – рід людиноподібних мавп. Поширені на островах Суматра й Калімантан. Рідкісний.
ОРАНЖАД (франц. orangeade, від orange – апельсин) – апельсиновий прохолодний напій.
ОРАНЖЕРЕЯ (франц. orangerie, від orange – апельсин) – засклене приміщення для вирощування або перезимівлі південних вічнозелених квіткових та інших рослин.
ОРАТОР (лат. orator, від oro – говорю) – особа, яка виголошує промову, володіє майстерністю публічного виступу.
ОРАТОРІЯ (від лат. oratorium – місце молитви) – великий музичний твір для хору, солістів (співаків, іноді читців) і симфонічного оркестру, написаний на драматичний сюжет і призначений для концертного виконання.

ОРБІТА (лат. orbita, від orbis – коло) – 1) Траєкторія руху одного небесного тіла або космічного корабля, апарата відносно іншого. 2) Очна ямка, кісткова порожнина, в якій міститься очне яблуко. 3) Переносно – коло, сфера дії, поширення чого-небудь.
ОРГАН (від грец. όργανον – знаряддя, інструмент) – 1) Частина тваринного чи рослинного організму, яка виконує одну або кілька специфічних функцій (напр., мозок, нирки, шлунок – у людини й тварин, листок, стебло, корінь – у рослин). 2) Установа, організація, що виконує певні функції в галузі державного управління, контролю, нагляду тощо (напр., О. влади, судові О.). 3) Періодичне видання (газети, бюлетені, журнали тощо) державної установи, партії або іншої громадської організації, що відображає їхні погляди й діяльність. 4) Переносно – знаряддя, засіб чого-небудь.
ОРГАН (від грец. όργανον – знаряддя, інструмент) – духовий клавішний музичний інструмент за звуковим обсягом близький до симфонічного оркестру.
ОРГАНЕЛИ (від *орган*) – частини одноклітинних організмів, що виконують різноманітні життєві функції (напр., джгутики джгутиконосців, війки інфузорій).
ОРГАНІЗАТОР (франц. organisateur) – особа, яка що-небудь організовує, засновує, спрямовує.
ОРГАНІЗАЦІЯ (франц. organisation) – 1) Будова, структура чогось. 2) Одна з функцій управління в суспільстві. 3) Група осіб, що становить колектив, єдине ціле (державна установа, партійна, кооперативна організація). 4) Налагодження, впорядкування, приведення чогось в систему (напр., організація праці). 5) Об'єднання, союз, засновані для досягнення спільної мети (напр., Організація Об'єднаних Націй).
ОРГАНІЗМ (франц. organisme) – 1) Будь-яка жива істота. 2) Тіло людини, тварини чи рослини, сукупність його *органів.*
ОРГАНІСТ – 1) Особа, яка грає на *органі.* 2) Органний майстер.
ОРГАНІЧНИЙ – 1) Властивий або подібний *організмові;* той, що характеризується життєвими процесами; живий; *о. світ* – сукупність живих організмів. 2) Належний до тваринного чи рослинного світу або той, що утворився внаслідок розкладу організмів; *о-ні речовини* – хімічні сполуки, що містять вуглець; були знайдені спочатку в організмах тварин і рослин; *о-на хімія* – наука, що вивчає органічні речовини; *о-ні добрива* – речовини органічного (біологічного) походження, що їх застосовують для поліпшення умов живлення культурних рослин. 3) *О-на школа в соціології* – реакційний напрям у буржуазній соціології кінця 19 – початку 20 ст., що ототожнював суспільство з організмом і пояснював суспільне життя біологічними закономірностями. 4) Той, що стосується внутрішньої будови органів. 5) Внутрішній, властивий чому-небудь, зумовлений суттю його натури; нерозривно пов'язаний з чимось.
ОРГАННИЙ – той, що стосується *органа; о. пункт, о-на педаль* – звук, який підтримується або повторюється в басі, в той час як у верхніх голосах музичного твору змінюються акорди; *о-ні труби* – духові труби в органі, а також прилади для вивчення звуку.
ОРГАНОГЕНЕЗ (від *орган* і *...генез*) – 1) У тварин та людини – формування органів у процесі ембріонального розвитку організму (див. *Ембріогенез*). 2) У рослин – утворення основних органів з ділянок недиференційованої тканини *(меристеми*).
ОРГАНОГРАФІЯ (від *орган* і *...графія*) – галузь *біології,* що вивчає й описує органи рослин і тварин.
ОРГАНОЇДИ (від *орган* і *...оїд*) – постійні складові елементи клітини людини, тварин і рослин; виконують певні функції в життєдіяльності клітин (напр., *пластиди, мітохондрії*).
ОРГАНОЛА (від *орган*) – електромузичний інструмент, звучання якого близьке до *органного.*
ОРГАНОН (від грец. όργανον – знаряддя, твір) – загальна назва творів Арістотеля з логіки. Термін «органон» іноді вживають для позначення *логіки* як знаряддя наукового пізнання. «Новий органон» – твір англійського філософа-матеріаліста Ф. Бекона, в якому

він протиставляє свою індуктивну логіку (див. *Індукція*) дедуктивній логіці (див. *Дедукнія*) Арістотеля.

ОРГАНОПЛАСТИКА (від *орган* і *пластика*) – штучне утворення втрачених органів (напр., носа) хірургічною операцією.

ОРГАНОТЕРАПІЯ (від *орган* і *терапія*) – лікування препаратами, які виготовлені з органів тварин (напр., з печінки).

ОРГАТЕХНІКА [орга (нізаційна) *техніка*] – комплекс технічних засобів для механізації й автоматизації управлінської й інженерно-технічної праці.

ОРГІЯ (від грец. όργια – таємний обряд) – 1) Культовий обряд на честь давньосхідних, давньогрецьких і давньоримських богів (напр., *Вакха*). 2) Переносно – розгульний бенкет.

ОРДА (від тюрк. орду – палатка *хана,* стоянка) – 1) У тюркських і монгольських народів спершу назва військово-адміністративної організації, згодом – стоянки кочовиків, об'єднання кількох племен; за середньовіччя – ставка хана, столиця; назва тюрко-монгольських феодальних держав (напр., Золота Орда). 2) Застарілий термін, що вживався в історичній літературі для позначення дородових об'єднань первісної людини. Інша назва – *первісне стадо*. 3) Термін, який означав в минулому як родові, так і територіальні групи у первісних народів. 4) Переносно – неорганізована, безладна юрба.

ОРДАЛІЇ (лат. ordalia, від англосаксонського ordal – суд, вирок) – за середньовіччя спосіб визначення винуватості особи, підозрюваної в якомусь злочині, за допомогою «суду божого», тобто випробування підозрюваного вогнем, водою, розпеченим залізом тощо. Підсудний, який витримував катування, оголошувався невинним.

ОРДЕН [від лат. ordo (ordinis) – ряд, порядок] – 1) Відзнака, почесна нагорода. 2) Чернеча або лицарсько-чернеча католицька громада з певним статутом (напр., Тевтонський О.). 3) Назва деяких таємних товариств (напр., масонський О.). 4) *архіт.* Те саме, що й *ордер* (4).

ОРДЕР (нім. Order, франц. ordre, від лат. ordo – ряд, порядок) – 1) Письмовий наказ; документ, що містить розпорядження державного органу про вчинення тих чи інших дій (напр., О. на надання житлової площі). 2) Наказ керівника підприємства, установи, організації тощо касі на видачу або прийняття грошей готівкою (т. зв. касовий О.). 3) *військ.* Розташування військових кораблів у походному порядку. 4) *архіт.* Один з видів архітектурної композиції, що складається з вертикальних несучих частин – підпор у вигляді *колон,* стовпів або *пілястрів* і горизонтальних частин – *антаблемента.* В класичній архітектурі розрізняють *тосканський ордер, доричний ордер, іонічний ордер, корінфський ордер, композитний ордер.*

ОРДИНАЛЬНИЙ (від лат. ordinalis – порядковий) – розміщений у певному порядку: *о-не число* – порядкове число на відміну від *кардинального* числа.

ОРДИНАР (від лат. ordinarius – звичайний) – пересічний багаторічний рівень води в ріках, затоках і окремих пунктах морського узбережжя.

ОРДИНАРНИЙ (лат. ordinarius) – звичайний.

ОРДИНАТА (від лат. ordinatus – упорядкований) – назва одного з чисел, що визначають положення точки на площині або у просторі відносно даної прямокутної системи *координат.*

ОРДИНАТОР (від лат. ordinator – упорядник) – лікар, який підвищує свою кваліфікацію в *ординатурі.*

ОРДИНАТУРА (від лат. ordinatus – упорядкований, визначений) – форма підвищення кваліфікації лікарів у вузах та науково-дослідних установах.

ОРДОВИК, **ОРДОВИЦЬКИЙ ПЕРІОД** – другий *період* палеозойської ери геологічної історії Землі (див. *Палеозой*). Розпочався близько 500 млн. років тому, тривав 60 млн. років. Відклади цього періоду становлять ордовицьку систему. Від назви стародавнього племені ордовиків, що населяло Уельс (Великобританія).

ОРДОНАНС (франц. ordonnance – постанова, розпорядження, від лат. ordo – порядок) – 1) У Франції (12–18 ст. і в період *Реставрації*) та Англії (13–16 ст.) королівський указ, що мав силу державного закону. 2) Постанова, що її приймали Французький комітет

національного визволення і Тимчасовий уряд Французької республіки в 1941–46 рр. 3) За конституцією Франції 1958 р., указ президента з питань, обговорених у Раді міністрів.
ОРЕАДИ (грец. Ὀρειάδες) – у давньогрецькій і давньоримській міфології *німфи* гір.
ОРЕНДА (від лат. arendo – здаю в найми, наймаю) – 1) Найм майна (житлових чи інших приміщень, землі тощо) з правом тимчасового користування ним за певну плату. 2) Плата за користування таким майном.
ОРЕНДАР – особа або організація, якій щось надано в *оренду.*
ОРЕОЛ (франц. aureole – сяяння, від лат. aureolus – золотий) – 1) Сяйво навколо чого-небудь, *німб.* 2) Світлова смуга на *негативі* навколо яскраво освітлених предметів, в яких зникають контури зображення. 3) Переносно – слава, пошана, повага, що оточують кого-небудь.
ОРИГІНАЛ (від лат. originalis – первісний, природжений) – 1) Справжній твір (не копія). 2) Первинний, вихідний документ. 3) Справжній документ, рукопис на відміну від копії або підробки, фальсифікації. 4) Рукопис, малюнок, кресленик, фото для поліграфічного відтворення, друку. 4) Переносно – несхожа на інших, дивна людина, дивак.
ОРИГІНАЛ-МАКЕТ – *оригінал* рукопису для видання, надрукований на машинці з точним відтворенням шпальти набору книги.
ОРИГІНАЛЬНИЙ (лат. originalis) – 1) Справжній, первісний. 2) Переносно – своєрідний, самобутній; дивний.
ОРИГІНАТОР [від лат. origo (originis) – походження, початок] – особа, яка працює над виведенням нових сортів рослин.
ОРИКТОЦЕНОЗ (від грец. ορυκτός – викопаний, видобутий з землі і ...*ценоз*) – комплекс викопних решток рослин і тварин.
ОРИФЛАМА (франц. oriflamme, від лат. aururn – золото і flamma – полум'я) – 1) За середньовіччя прапор французьких королів. 2) Великий прапор, підвішений упоперек вулиці між будинками.
ОРІЄНТАЛІСТИКА (від лат. orientalis – східний) – сходознавство; науки, що вивчають економіку й культуру країн Сходу.
ОРІЄНТАЛЬНИЙ (лат. orientalis) – східний, характерний для країн Сходу.
ОРІЄНТАЦІЯ [франц. orientation, від лат. oriens (orientis) – схід] – 1) Визначення положення в просторі (напр., судна). 2) Уміння вибрати напрям, з'ясувати обстановку. 3) Напрям у політиці, поглядах, діяльності. 4) *матем.* Поширення поняття напряму на прямій на інші геометричні образи (напр., орієнтованою кривою є крива з вибраним на ній одним з двох можливих напрямів).
ОРІЄНТИР (від нім. orientieren – *орієнтувати*) – 1) Покажчик. 2) Окремий предмет на місцевості (дерево тощо), за допомогою якого можна визначити своє місцеперебування.
ОРІЄНТУВАТИ (нім. orientieren, франц. orienter) – 1) Допомагати комусь визначити своє місцеперебування або напрям руху. 2) Спрямовувати для досягнення якоїсь мети.
ОРІОН (грец. Ὠρίων) – 1) За давньогрецькою міфологією – красунь-велетень, мисливець. 2) Сузір'я в екваторіальній смузі неба.
ОРІОНІДИ – потік метеррів, *радіант* якого міститься в сузір'ї *Оріона.*
ОРКАН (голл. orkaan, з карибської) – назва тропічних циклонів, що утворюються в Південній півкулі, в західній частині Тихого та Індійського океанів.
ОРКЕСТР (грец. ορχήστρα – місце для хору, від όρχέομαι – танцюю) – 1) Колектив музикантів, об'єднаних для виконання музичного твору, написаного для певного інструментального складу, а також сукупність музичних інструментів для цього. 2) Місце перед сценою у театрі для музикантів.
ОРКЕСТРОВКА, **ОРКЕСТРУВАННЯ** – 1) Виклад оркестрового музичного твору (напр., фортепіанного, для виконання *оркестром*) у вигляді *партитури.* 2) Перекладення музичного твору.
ОРЛОН (англ. orlon) – назва в США синтетичного волокна і тканини з нього, що в СРСР набули назви *нітрон.*

ОРМУЗД – в давньоперській міфології бог світла й добра. Див. також *Аріман.*

ОРНАМЕНТ (від лат. ornamentum – оздоба, прикраса) – 1) Візерунок, побудований на ритмічному чергуванні й поєднанні геометричних елементів або стилізованих рослинних чи тваринних мотивів. 2) *муз.* Мелодійна прикраса.

ОРНАМЕНТАЛЬНИЙ – той, що має характер *орнаменту; о. стиль – стиль* в образотворчому мистецтві, в якому переважає орнамент.

ОРНАМЕНТАЦІЯ – 1) Прикрашання *орнаментом.* 2) Те саме, що й *орнаментика.*

ОРНАМЕНТИКА – 1) Характер *орнаменту* й сукупність орнаментальних елементів у мистецькому творі. 2) Сукупність звуків, що прикрашають основний мелодійний малюнок.

ОРНІТИН [від грец. όρνις (όρνιθος) – птах] – *амінокислота,* що відіграє роль *каталізатора* у *біосинтезі* сечовини. Вперше виявлена в екскрементах птахів.

ОРНІТО... [від грец. όρνις (όρνιθος) – птах] – у складних словах відповідає поняттю «птах».

ОРНІТОЗ [від грец. όρνις (όρνιθος) – птах] – гостре інфекційне захворювання, яке передається людині від інфікованих птахів, супроводиться явищами загальної *інтоксикації* та ураженням легень.

ОРНІТОЛОГІЯ (від *орніто...* і *...логія*) – розділ зоології, що вивчає птахів.

ОРНІТОПОДИ (від *орніто...* і *поди*) – підряд викопних мезозойських плазунів з групи птахотазих *динозаврів.* Найвідоміші О. – *ігуанодонти* і качконосі динозаври.

ОРНІТОПТЕР (від *орніто...* і *...птер*) – літальний апарат з махаючими крилами, заснований на принципі польоту птахів.

ОРНІТОРИНХУС (від *орніто...* і грец. ρύγχος – дзьоб) – рід ссавців підкласу однопрохідних. Єдиний сучасний вид О. *австралійський* поширений у Південній Австралії та на о. Тасманія. Морда О. закінчується широким дзьобом. Розмножується яйцями. Інша назва – *качконіс*.

ОРНІТОФАУНА (від *орніто...* і *фауна*) – сукупність птахів, які населяють або населяли певну територію чи трапляються там у певний відрізок часу.

ОРНІТОФІЛІЯ (від *орніто...* і *...філія*) – перехресне запилення деяких рослин за допомогою птахів.

ОРНІТОХОРІЯ (від *орніто...* і *...хорія*) – поширення плодів, насіння й спор рослин птахами.

ОРОГЕНЕЗ (від грец. όρος – гора і *...генез*) – сукупність процесів, з якими пов’язане виникнення та розвиток гір.

ОРОГРАФІЯ (від грец. όρος – гора і *...графія*) – розділ *геоморфології,* що вивчає морфографічну (див. *Морфографія*) характеристику форм земної поверхні (висоту, протяжність, характер схилів тощо).

ОРОМЕТРІЯ (від грец. όρος – гора, підвищення і *...метрія*) – методи вимірювання форм земної поверхні.

ОРОТИП (від грец. όρος – гора, підвищення і *...тип*) – набірно-друкувальна машина, аналогічна *лінотипові,* але замість матриць у ній застосовують патриці, а замість відливного апарата – друкувальний апарат.

ОРСЕЙЛЬ (від франц. orseille – лакмусовий лишайник) – нетривкий фіолетово-червоний фарбник, який дістають спеціальною обробкою лишайників; ним фарбували шовк і вовну.

ОРТ [1] (від нім. Ort – вибій) – горизонтальна підземна виробка впоперек простягання родовища, яка не має безпосередньо виходу на поверхню.

ОРТ [2] (від грец. όρθός – прямий) – одиничний *вектор,* тобто вектор, абсолютну величину якого (довжину) прийнято за одиницю.

ОРТЗАНД (нім. Ortsand, від Ort – місце, гірничий вибій і Sand – пісок) – різновид *ортштейну,* що утворюється в піщаних підзолистих грунтах.

ОРТИКОН (від грец. ορθός – прямий, дійсний і εἴκών – зображення) – передавальна телевізійна трубка для перетворення світлового зображення на електричні імпульси. Застосовують у телебаченні.
ОРТИТ (від грец. όρθός – прямий, правильний) – мінерал класу силікатів, бурого, смоляно-чорного кольору; радіоактивний. Сировина для одержання рідкісноземельних елементів, торію.
ОРТО... (від грец. όρθός – прямий, вірний) – у складних словах відповідає поняттям «прямий», «правильний».
ОРТОАТОМ (від *орто...* і *атом*) – атом, в якому сума спінів електронів дорівнює одиниці (напр., атом гелію в стані, коли спіни обох його електронів напрямлені паралельно).
ОРТОГЕНЕЗ (від *орто...* і *...генез*) – ідеалістична антидарвіністична теорія, за якою розвиток організмів являє собою нібито лише «органічний ріст» у певних, наперед визначених напрямах; *еволюція* організмів спрямовується закладеними в них внутрішніми силами. О. відкидає творчу роль природного добору в процесі еволюції організмів. О. є виявом *телеології* в біології.
ОРТОГНАТИЗМ (від *орто...* і грец. γνάθος – щелепа) – тип профілю обличчя людини, коли верхня щелепа не виступає або незначно виступає вперед за загальну фронтальну площину обличчя.
ОРТОГОНАЛЬНИЙ (від грец. όρθογώνιος – прямокутний) – той, що має прямий кут (або прямі кути).
ОРТОДОКС (від грец. ορθόδοξος – правовірний) – той, що неухильно додержується певних переконань, напрямів, учень.
ОРТОДОКСІЯ (від грец. όρθοδοξέω – мислю вірно) – неухильне додержання певного вчення, поглядів, тверда послідовність у поглядах.
ОРТОДОНТІЯ [від *орто...* і грец. όδοῦς (όδόντος) – зуб] – розділ *стоматології,* що вивчає деформацію зубних рядів і щелепно-лицьового скелета, її профілактику і лікування.
ОРТОДРОМІЯ, **ОРТОДРОМА** (від *орто...* і грец. δρόμος – біг, шлях) – найкоротша лінія між двома точками на поверхні кулі; дуга великого кола.
ОРТОКЛАЗ (від *орто...* і грец. κλάσις – заломлення) – породоутворюючий мінерал з класу силікатів, білого, рожевого кольору. Використовують у склоробній та керамічній промисловості.
ОРТОПЕДИЧНИЙ – той, що стосується *ортопедії; о-не взуття, о-на пластинка, о-ні апарати* – пристосування для лікування деформацій органів руху й опори у людини.
ОРТОПЕДІЯ (від *орто...* і *...педія*) – галузь медицини, що займається вивченням, лікуванням і профілактикою стійких деформацій органів руху й опори у людини (напр., викривлення хребта, клишоногість).
ОРТОСТИХА (від *орто...* і грец. στίχος – лінія) – вертикальна лінія, що її можна мислено провести між основами листків або бічних коренів, розташованих один під одним.
ОРТОТРОПІЗМ (від *орто...* і *тропізми*) – спрямування ростучих органів рослин паралельно напрямові діяння подразника: в бік подразника або від нього.
ОРТОХРОМАТИЗАЦІЯ [від *орто...* і грец. χρῶμα (χρῶματος) – колір] – підвищення чутливості до кольору емульсії фотоматеріалів додаванням *сенсибілізаторів,* які роблять її сприйнятливою до зеленого й жовтого світла.
ОРТОХРОМАТИЧНИЙ (від *орто...* і *хроматичний*) – той, що має підвищену чутливість до зеленого й жовтого світла (напр., о-ні фотографічні пластинки).
ОРТОЦЕНТР (від *орто...* і *центр*) – точка перетину висот трикутника.
ОРТШТЕЙН (нім. Ortstein, від Ort – місце, гірничий вибій і Stein – камінь) – темно-бура кірка або прошарок щільного залізистого піску чи пісковику, що утворюється в нижньому горизонті деяких підзолистих і сірих лісових грунтів. Інша назва – *рудяк*.

ОРФЕЙ (грец. Ὀρφεύς) – 1) У давньогрецькій міфології чарівний музика й співак. 2) Переносно – солодкозвучний співець.

ОРФЕОН (франц. orpheon, від грец. Ὀρφεύς – *Орфей*) – різновид струнного смичково-клавішного музичного інструмента – смичкового *клавіру.*

ОРФЕРІОН, **ОРФАРІОН** (англ. orpheoreon, orpharion, від грец. Ὀρφεύς – *Орфей*) – струнний щипковий музичний інструмент типу гітари.

ОРФОГРАФІЯ (від грец. ὀρθογραφία – правопис) – правопис, система правил, що регулює способи передачі мови на письмі.

ОРФОЕПІЯ (від грец. ὀρθοέπεια – правильність мови) – 1) Розділ мовознавства, що вивчає правильність вимови слів. 2) Літературна вимова.

ОРХІДЕЇ (від грец. ὄρχις – яєчко та εἶδος – вид, вигляд) – багаторічні трав'янисті рослини родини зозулинцевих. Назву «орхідеї» застосовують здебільшого до тропічних видів. Культивують як декоративні рослини.

ОРХІТ (від грец. ὄρχις – яєчко) – запалення яєчка в людини й тварин. Інша назва – *тестит*.

ОСАРСОЛ [від грец. ὀξύς – кислий, лат. ars (enicum) – миш'як і *...ол*] – лікарський препарат. Застосовують при лікуванні сифілісу, амебної дизентерії тощо.

ОСЕЇН (від лат. osseus – кістковий) – органічна речовина, що утворює основу кісткової тканини.

ОСІРІС – у давньоєгипетській релігії бог рослинності, володар потойбічного світу.

ОСМАНІЗМ, **ОТТОМАНІЗМ** – реакційна шовіністична ідеологія і політична доктрина турецької буржуазії та поміщиків, яка мала на меті обгрунтувати політику перетворення всіх національностей Османської імперії в «єдину» т. зв. «османську націю». О. був знаряддям боротьби проти національних вимог нетурецьких народів імперії. Сформувався в кінці 19 ст.

ОСМІЙ (від грец. ὀσμή – запах) – хімічний елемент, символ Os, ат. н. 76; твердий синювато-сірий метал, належить до платинових металів. Застосовують у сплавах з *іридієм* для виготовлення деталей вимірювальних приладів. О. і його сполуки – добрі *каталізатори.*

ОСМОМЕТР (від *осмос* і *...метр*) – прилад, яким вимірюють *осмотичний* тиск.

ОСМОРЕГУЛЯЦІЯ (від *осмос* і *регуляція*) – фізіологічні процеси в організмі, що забезпечують регуляцію *осмотичного* тиску внутрішнього середовища; здійснюються надходженням в організм і виділенням з нього води й солей та розподілом води в самому організмі.

ОСМОС (від грец. ὠσμός – штовханина, тиснява) – проникнення розчинника крізь напівпроникну перетинку, що розділяє розчин і чистий розчинник або розчини різної концентрації.

ОСМОТИЧНИЙ – той, що належить до *осмосу; о. тиск* – тиск розчину на напівпроникну перетинку, яка відокремлює його від розчинника чи розчину меншої концентрації.

ОСТ (нім. Ost, голл. oost) – 1) Міжнародне позначення сходу. 2) Східний вітер.

ОСТЕЇТ, ОСТИТ (від грец. ὀστέον – кістка) – запалення кісткової тканини.

ОСТЕО... (від грец. ὀστέον – кістка) – у складних словах відповідає поняттям «кістка», «кісткова тканина».

ОСТЕОАРТРОПАТОЛОГІЯ (від *остео...,* грец. ἄρθρον – суглоб і *патологія*) – розділ медицини, що вивчає патологічні зміни в кістках і суглобах.

ОСТЕОБЛАСТИ (від *остео...* та *...бласти*) – одноядерні кісткоутворюючі клітини людини й хребетних тварин.

ОСТЕОДИСТРОФІЯ (від *остео...* і *дистрофія*) – захворювання кісткової системи людини й тварин внаслідок порушення внутрішньокісткового обміну речовин (головним чином кальцію).

ОСТЕОЛОГІЯ (від *остео...* і *...логія*) – розділ *анатомії,* який вивчає форму і структуру кісток у взаємозв'язку з їхньою функцією.

ОСТЕОМА (від *остео...* і *...ома*) – доброякісна пухлина у людини і тварин, що утворюється з кісткової тканини.
ОСТЕОМАЛЯЦІЯ (від *остео...* і грец. μαλακία – розм’якшення) – розм’якання і деформація кісток у людини й тварин; виникає внаслідок збіднення кісток на вапно і фосфорну кислоту.
ОСТЕОМІЄЛІТ (від *остео...* і *мієліт*) – запальне ураження кістки і кісткового мозку в людини і тварин.
ОСТЕОН (від грец. όστέον – кістка) – основна структурна одиниця кістки хребетних тварин і людини; складається з гаверсового каналу, в якому проходять кровоносні й лімфатичні судини та нерви, а також системи кісткових пластинок, що оточують цей канал.
ОСТЕОПЛАСТИКА (від *остео...* і *пластика*) – операція пересадки кісткової тканини з метою усунення кісткових дефектів, відновлення цілості або змінення форми кістки, прискорення заживання при переломах тощо. Інша назва – *кісткова пластика*.
ОСТЕОСИНТЕЗ (від *остео...* і *синтез*) – оперативне з’єднання уламків кістки (при лікуванні переломів).
ОСТЕОСКЛЕРОЗ (від *остео...* і *склероз*) – ущільнення кісток внаслідок надмірного утворення кісткової тканини.
ОСТЕОТОМІЯ (від *остео...* і *...томія*) – операція розтину кістки з метою виправлення деформацій природжених і набутих (напр., при неправильному зрощуванні перелому).
ОСТЕОЦИТИ (від *остео...* і *...цити*) – високодиференційовані клітини кісткової тканини хребетних тварин і людини; утворюються з *остеобластів* під час росту кістки.
ОСТЕРІЯ (італ. osteria, від лат. hospes – гість) – трактир, корчма в Італії.
ОСТИНАТО (італ. ostinato, букв. – наполегливий) – *муз.* мелодичний або ритмічний зворот, що багато разів підряд повторюється.
ОСТИТ – див. *Остеїт.*
ОСТРАКІЗМ (грец. όστρακισμός, від όστρακον – черепок) – 1) У Стародавній Греції (в Афінах) спосіб вигнання небезпечних для держави осіб шляхом таємного голосування на народних зборах черепками, на яких писалося ім’я небажаної особи. 2) Переносно – вигнання, гоніння.
ОСЦИЛОГРАМА (від лат. oscillo – коливаюсь і *...грама*) – запис на паперовій стрічці чи світлочутливому матеріалі електричних (або перетворених на електричні) процесів за допомогою *осцилографа.* Різновидом О. є *електрокардіограма.*
ОСЦИЛОГРАФ (від лат. oscillo – коливаюсь і *...граф*) – прилад, за допомогою якого записують зміни електричних величин (струму, напруги тощо) з часом.
ОСЦИЛОГРАФІЯ (від лат. oscillo – коливаюсь і *...графія*) – реєстрація коливань електричних потенціалів у тваринних тканинах за допомогою *осцилографа.* О. застосовують для вивчення діяльності серця *(електрокардіографія),* мозку *(енцефалографія),* м’язів *(електроміографія),* реєстрації коливань стінок артерій (артеріальна О.) тощо.
ОСЦИЛОСКОП (від лат. oscillo – коливаюсь і *...скоп*) – прилад, за допомогою якого можна розглядати електричні коливання.
ОСЦИЛЯТОР (від лат. cscillo – коливаюсь) – *тех.* система, здатна коливатися відносно деякого положення рівноваги.
ОСЦИЛЯЦІЯ (лат. oscillatio) – коливання.
ОТЕЛЬ – див. *Готель.*
ОТЕНІТ – мінерал класу фосфатів, зеленого, зеленувато-жовтого кольору. Радіоактивний. Сировина для одержання урану та його сполук. Від назви родовища Отен у Франції.
ОТЕРТРАЛ (англ. otter trawl) – рибальська снасть (у формі невода), яку буксують за судном на довгому сталевому *тросі.*
ОТИТ [від грец. ους (ώτός) – вухо] – запалення слизової оболонки вуха. Найчастіше виникає як ускладнення інфекційних захворювань.

ОТІАТРІЯ [від грец. οὒς (ώτός) – вухо та *...іатрія*] – розділ медицини, що займається вивченням і лікуванням захворювань вуха.
ОТО... [від грец. οὖς (ώτός) – вухо] – у складних словах відповідає поняттям «вушний», «вушна хвороба».
ОТОЛІТИ (від *ото...* і *...літ*) – тверді утвори, що є частиною органу рівноваги в деяких безхребетних (містяться в слухових пухирцях), усіх хребетних тварин і людини (містяться у вестибулярному апараті).
ОТОЛОГІЯ (від *ото...* і *...логія*) – наука про вушні хвороби, лікування і профілактику їх.
ОТОРИКОЛАРИНГОЛОГІЯ [від *ото...,* грец. ῥίς (ῥινός) – ніс і *ларингологія*] – розділ медицини, що вивчає хвороби вуха, горла, носа у людини й тварин і розробляє методи лікування їх.
ОТОСКЛЕРОЗ (від *ото...* і *склероз*) – хронічне захворювання внутрішнього вуха у людини й тварин, при якому тверда кісткова тканина вушного лабіринта перетворюється на губчасту й руйнується, порушується рухомість слухових кісточок.
ОТОСКОПІЯ (від *ото...* і *...скопія*) – один з основних методів дослідження вуха. Застосовується для огляду зовнішнього слухового проходу, барабанної перетинки та барабанної порожнини.
ОТОФОН (від *ото...* і *...фон*) – прилад для підсилення слуху в людей, які недочувають; слухова трубка.
ОФЕРТА, **ОФЕРТ** (від лат. offertus – запропонований) – в цивільному праві – пропозиція однієї особи іншій укласти угоду з докладним переліком усіх її умов.
ОФІКАЛЬЦИТ (від грєц. ὄφις – змія і *кальцит*) – метаморфічна гірська порода, різновид мармуру; зеленуватого, рожевого, жовтого кольору; використовують для оздоблення будинків.
ОФІКЛЕЇД [від грец. ὄφις – змія і κλείς (κλειδός) – ключ] – духовий музичний інструмент.
ОФІС (англ. office, від лат. officium – обов'язок, служба) – в англомовних країнах – контора, канцелярія, служба.
ОФІУРИ (від грец. ὄφις – змія та ουρά – хвіст) – клас безхребетних тварин типу голкошкірих. Поширені переважно в тропічних морях. Хижаки. Інша назва – *змієхвостки*.
ОФІЦЕР (нім. Offizier, франц. officier, від лат. officium – служба, посада) – особа командного та начальницького складу збройних сил, що має військове звання (в СРСР – від молодшого лейтенанта до полковника).
ОФІЦІАЛ (від лат. Officialis – урядовий, службовий) – 1) В Стародавньому Римі урядовець, який відав двірцевою канцелярією. 2) За середньовіччя службова особа при *єпископі,* яка здійснювала церковно-судові функції.
ОФІЦІАНТ (нім. Offiziant, від лат. officium – обов'язок, служба) – працівник ресторану, їдальні, кафе, який обслуговує відвідувачів.
ОФІЦІЙНИЙ (від лат. officium – служба) – 1) Урядовий. 2) Службовий. 3) Переносно – формальний, сухий.
ОФІЦІОЗ (нім. offizios – *офіціозний,* від лат. officciosus – послужливий, ревний) – газета, журнал, бюлетень або інше друковане видання, що офіційно не є органом уряду або правлячої партії, але виражає їхні погляди з питань внутрішнього й міжнародного життя.
ОФІЦІОЗНИЙ (нім. offizios) – той, що формально не зв'язаний з урядом, але насправді здійснює його політику.
ОФОРТ (від франц. eau forte – азотна кислота) – 1) Вид гравірування, при якому лінії малюнка роблять різцем або голкою на смоляному покритті металевої гравюрної дошки і протравлюють кислотою. 2) Відбиток з дошки, гравірованої таким способом. 3) Ручний спосіб виготовлення форм глибокого друку з застосуванням хімічного травлення. 4) Відбиток з друкарської форми, виготовленої таким способом.
ОФСАЙД (англ. off side – поза грою) – вигідна позиція гравця (у футболі, хокеї, водному поло), але зайнята ним з порушенням правил гри. Інша назва – *поза грою*.

ОФСЕТ (англ. offset, букв. – зміщення) – різновид плоского друку, при якому фарба з друкарської форми передається на проміжну гумову поверхню, а з неї на папір.
ОФТАЛЬМІЯ (грец. όφθαλμία, від οφθαλμός – око) – група запальних захворювань ока.
ОФТАЛЬМО... (від грец. οφθαλμός – око) – у складних словах відповідає поняттям «очний», «очна хвороба».
ОФТАЛЬМОЛОГІЯ (від *офтальмо...* і *...логія*) – розділ медицини, що вивчає захворювання очей у людини й тварин і розробляє методи лікування та *профілактику* цих захворювань.
ОФТАЛЬМОСКОПІЯ (від *офтальмо...* і *...скопія*) – метод дослідження очного дна людини й тварин за допомогою спеціального очного дзеркала – офтальмоскопа та інших приладів.

ПА (франц. pas, букв. – крок) – 1) Танцювальний крок (хід); ритмічний рух з певною поставою ніг. 2) Танцювальний елемент у *балеті.*
ПААНГА – грошова одиниця Тонги, поділяється на 100 *сеніті.* Інша назва – *долар Тонги.*
ПАБЛІСИТІ (англ. publicity, букв. – гласність, реклама) – в капіталістичних країнах – прагнення до самореклами, популярності; славнозвісність.
ПАВІАН (нім. Pavian, від голл. bavian) – рід вузьконосих мавп родини мартишкових. Поширені в Африці й Аравії.
ПАВІЛЬЙОН (франц. pavilion, від лат. papilio – намет) – 1) Будівля полегшеного типу. 2) Споруда для виставочної експозиції. 3) Приміщення для кіно- і фотознімання. 4) Театральна декорація (на рамах).
ПАВІНОЛ – штучна шкіра на тканині з полівінілхлоридним (див. *Полівінілхлорид*) покриттям (плівкою). Застосовують для галантерейних та інших виробів.
ПАГАМЕНТ (італ. pagamento, від pagare – платити) – платіж готівкою.
ПАГІНАЦІЯ (від лат. pagina – сторінка) – порядкова нумерація сторінок *рукопису* або *книги.*
ПАГОДА (португ. pagoda, з малайської, від санскр. бгагават – священний) – тип баштоподібної, багатоярусної культової буддійської споруди в країнах Далекого Сходу.
ПА-ДЕ-ДЕ (франц. pas de deux, букв. – танок двох) – одна з головних музично-танцювальних форм у *балеті.*
ПАДЕКАТР (франц. pas de quatre, букв. – танок чотирьох) – бальний танок; у балеті – танок для чотирьох виконавців.
ПАДЕПАТИНЕР (франц. pas de patineur, букв. – танок ковзаняра) – бальний танок, що складається з ковзних рухів.
ПАДЕСПАНЬ (франц. pas d'Espagne, букв. – іспанський танок) – бальний танок.
ПА-ДЕ-ТРУА (франц. pas de trois, букв. – танок трьох) – одна з музично-танцювальних форм у *балеті.*
ПАДИШАХ (перс. букв. – захисник, володар) – титул монарха в деяких країнах Близького і Середнього Сходу.
ПАЖ (франц. page, з італ. paggio) – 1) За середньовіччя в Західній Європі юнак дворянського походження, який при дворі великого феодала або короля готувався до лицарського звання. 2) До початку 20 ст. молодша придворна посада в деяких країнах Західної Європи. 3) В Росії з 1711 р. придворне звання; з 2-ї половини 18 ст. до 1917 р. – вихованець пажеського корпусу.
ПАЗИГРАФІЯ (від грец. πας – кожний, усякий й *...графія*) – загальнозрозуміле письмо; передача думки знаками, зрозумілими багатьом народам світу (напр., нотне письмо).
ПАЙ [1] – дрібна розмінна монета Індії до 1957 р., Пакистану – до 1961 р.
ПАЙ [2] (від тур. pay – частина, жереб, доля) – частина, частка участі, внесок в акціонерне товариство, кооперативне підприємство або організацію.
ПАЙОЛ (франц. payol) – дерев'яний поміст у трюмних приміщеннях суден.
ПАЙСА – розмінна монета Індії, 1/100 індійської *рупії;* Пакистану, 1/100 пакистанської рупії.
ПАК (англ. pack, букв. – купа, маса) – багаторічна дрейфуюча морська крига, що утворюється в полярних басейнах.
ПАКГАУЗ (нім. Packhaus, від packen – укладати і Haus – приміщення) – закрите складське приміщення на залізничних станціях, при митницях тощо.
ПАКЕТ (нім. Paket, з франц. paquet) – 1) Згорток якихось речей; паперовий мішок для продуктів. 2) Лист офіційного змісту в конверті. 3) *військ.* П. *індивідуальний* – стерильний перев'язувальний матеріал для медичної самодопомоги під час поранення.
ПАКЕТБОТ (голл. pakketboot, англ. packetboat) – невелике судно, яким перевозять пошту й пасажирів.

ПАКТ (від лат. pactum – договір) – 1) Міжнародний договір, який має велике політичне значення. 2) В буржуазних країнах – угоди між політичними партіями, профспілками та іншими організаціями про спільний виступ на виборах тощо.
ПАЛ (голл. paal, від лат. palus – кіл) – 1) Чавунна або залізобетонна тумба на причалі для закріплювання суден за допомогою *швартовів.* 2) Споруда у вигляді куща чавунних або залізобетонних паль у басейні, порту, призначена для швартування суден і для запобігання навалу суден на причали тощо.
ПАЛАДИН (італ. paladino, від лат. palatinus – придворний радник) – 1) За середньовіччя лицар з почту короля або іншого феодального володаря. 2) Переносно – вірний лицар, людина, віддана якійсь справі, ідеї, особі.
ПАЛАДІЙ – хімічний елемент, символ Pd, ат. н. 46; сріблясто-білий м'який і ковкий метал; належить до платинових металів. Застосовують П. і його сплави в електротехніці, медицині, ювелірній справі, в хімічній промисловості. Від назви астероїда *Паллади* (2).
ПАЛАДІУМ (грец. Παλλάδιον) – 1) Статуя озброєного божества, найчастіше Афіни Паллади, яка, за віруваннями давніх греків, охороняла місто від небезпеки. 2) Переносно – захист, оплот.
ПАЛАНКІН (португ. palanquim, з інд. палакі) – у деяких країнах Сходу криті носилки, що правлять за екіпаж для багатіїв.
ПАЛАНТИН (франц. palatine) – широкий хутровий або оксамитовий жіночий шарф.
ПАЛАСИТ – залізо-кам'яний *метеорит,* що має вигляд залізо-нікелевої губки, пори якої заповнені мінералом *олівіном.* Від прізвища німецького природознавця М.-С. Палласа. Інша назва – *паласове залізо*.
ПАЛАТА (від лат. palatium – палац) – 1) На Русі в 15–17 ст. житловий кам'яний будинок, іноді в 2–3 поверхи, з багатьма приміщеннями. 2) Велика, багато оздоблена кімната; приміщення для будь-яких спеціальних цілей (напр., Оружейна П. в Московському Кремлі). 3) Назва деяких урядових установ у дореволюційній Росії (напр., казенна П., судова П.). 4) У країнах з парламентарною формою правління – назва *парламенту* в цілому або його частини (напр., П. *лордів*). 5) В СРСР назва рівноправних органів Верховної Ради СРСР – Ради Союзу і Ради Національностей. 6) Назва окремих державних установ в СРСР (напр., книжкова П.). 7) Кімната для хворих у лікувальному закладі.
ПАЛАТАЛІЗАЦІЯ (від лат. palatum – піднебіння) – пом'якшення приголосних, яке виникає внаслідок додаткового підняття середньої частини язика до піднебіння (пор. «лаз» і «лазь»).
ПАЛАФІТИ (італ. palafitte, від palafitta – паля) – окремі житла або цілі селища, споруджені на палях з дерев'яним помостом над водою або болотом. Відомі з часів *неоліту.* Існують у деяких племен Південної Америки, Африки і Океанії.
ПАЛАШ (польс. pałasz, з угор. pallos, від тур. pala – меч, кинджал) – старовинна холодна ручна зброя з довгим прямим двосічним клинком, що вкладається в піхви. В Росії був на озброєнні кірасирських полків до 19 ст.
ПАЛЕО... (від грец. παλαιός – старовинний, давній) – у складних словах означає «старовинний», «давній».
ПАЛЕОАНТРОПИ, **ПАЛЕАНТРОПИ** (від *палео...* і *...антроп*) – представники другого після мавполюдей ступеня в *еволюції* людини.
ПАЛЕОАНТРОПОЛОГІЯ (від *палео...* і *антропологія*) – розділ антропології, що вивчає викопні рештки людини, її походження і розселення.
ПАЛЕОБІОЛОГІЯ (від *палео...* та *біологія*) – наука про органічний світ минулих геологічних епох і життєві особливості їхніх представників. У широкому розумінні П. – те саме, що й *палеонтологія.*
ПАЛЕОБІОЦЕНОЗ, **ПАЛЕОЦЕНОЗ** (від *палео...* та *біоценоз*) – сукупність рослин і тварин, що населяли в минулі геологічні епохи ділянку суші або водойми з більш-менш однотипними умовами існування.

ПАЛЕОБОТАНІКА (від *палео...* й *ботаніка*) – розділ *палеонтології,* що вивчає рослинний світ минулих геологічних епох. Об'єктом дослідження П. є викопні рештки рослин та сліди їхнього існування (відбитки тощо). Інша назва – *палеофітологія*.

ПАЛЕОГЕН, **ПАЛЕОГЕНОВИЙ ПЕРІОД** (від *палео...* і *...ген*) – перший *період* кайнозойської ери геологічної історії Землі (див. *Кайнозой);* розпочався близько 67 млн. років тому, тривав понад 40 млн. років. Відклади цього періоду становлять палеогенову систему.

ПАЛЕОГЕОГРАФІЯ (від *палео...* і *географія*) – наука, що вивчає фізико-географічні умови минулих геологічних епох.

ПАЛЕОГЕОМОРФОЛОГІЯ (від *палео...,* грец. γή – земля і *морфологія*) – розділ *геоморфології,* що вивчає рельєф Землі в минулі геологічні епохи.

ПАЛЕОГЕОХІМІЯ (від *палео...* і *геохімія*) – розділ геохімії, що вивчає хімічний склад Землі, процеси й закони поширення хімічних елементів у Землі в минулі геологічні епохи.

ПАЛЕОГЛЯЦІОЛОГІЯ (від *палео...* і *гляціологія*) – розділ гляціології, що вивчає льодовики минулих геологічних епох, а також історію виникнення й розвитку сучасного зледеніння Землі.

ПАЛЕОГНАТИЗМ (від *палео...* і грец. γνάθος – щелепа) – те саме, що й *дромеогнатизм.*

ПАЛЕОГРАФІЯ (від *палео...* і *...графія*) – допоміжна історична дисципліна, що вивчає давні рукописи, переважно письмо (спосіб написання, форму літер, особливості матеріалу, на якому писали, тощо).

ПАЛЕОЕКОЛОГІЯ (від *палео...* і *екологія*) – розділ *палеонтології,* що вивчає викопні організми у зв'язку з умовами, в яких вони жили.

ПАЛЕОЗАВР (від *палео...* і *...завр*) – рід викопних хижих плазунів з групи *динозаврів.* Відомі з відкладів *мезозою.*

ПАЛЕОЗОЙ, **ПАЛЕОЗОЙСЬКА ЕРА** (від *палео...* і *...зой*) – третя *ера* в геологічній історії Землі; розпочався 570 млн. років тому, тривав 340 млн. років. Відклади цієї ери становлять палеозойську групу. Протягом П. тваринний світ розвинувся від примітивних морських хребетних до наземних плазунів, серед рослин переважали деревовидні папороті, плаунові тощо. Поділяється на 6 періодів: *кембрій, ордовик, силур, девон, карбон,* перм.

ПАЛЕОЗООЛОГІЯ (від *палео...* і *зоологія*) – розділ *палеонтології,* що вивчає тваринний світ минулих геологічних епох. Об'єктом дослідження П. є викопні рештки тварин і сліди їхнього існування.

ПАЛЕОКЛІМАТОЛОГІЯ (від *палео...* і *кліматологія*) – розділ кліматології, що вивчає кліматичні умови Землі в минулі геологічні та історичні періоди.

ПАЛЕОЛІТ (від *палео...* і *...літ*) – давній кам'яний вік; найдавніший період людського суспільства. Характеризується поширенням примітивних знарядь праці з дерева, каменю і кістки, пануванням мисливства та збиральництва. За П. сформувався первіснообщинний лад.

ПАЛЕОМАГНЕТИЗМ (від *палео...* і *магнетизм*) – намагніченість гірських порід, що відповідає орієнтації магнітного поля Землі минулих геологічних епох.

ПАЛЕОНТОЛОГІЯ (від *палео...* і *онтологія*) – наука, що вивчає викопні організми в їхньому історичному розвитку та взаємозв'язку з навколишнім середовищем.

ПАЛЕОПАТОЛОГІЯ (від *палео...* і *патологія*) – наука, що вивчає хвороби викопних рослин і тварин.

ПАЛЕОРЕНТГЕНОЛОГІЯ (від *палео...* і *рентгенологія*) – вивчення хвороб давніх людей за допомогою рентгенологічного дослідження давніх організмів та їхніх решток.

ПАЛЕОТЕРІЙ (від *палео...* і *...терій*) – рід викопних непарнокопитних тварин, відомих з відкладів кайнозойської ери. Предок коня.

ПАЛЕОТИПИ (від *палео...* і *...тип*) – стародавні книги (16 ст.), що їх друкували з набірних форм. Попередниками П. були первісні книги (*інкунабули*).

ПАЛЕОФАУНІСТИКА (від *палео...* і *фауністика*) – розділ *палеозоології,* що вивчає видовий склад і фауністичні комплекси тваринного світу минулих геологічних епох.
ПАЛЕОФІТОЛОГІЯ (від *палео...*, грец. φυτόν – рослина і *...логія*) – те саме, що й *палеоботаніка.*
ПАЛЕОФЛОРИСТИКА (від *палео...* і *флористика*) – розділ *палеоботаніки,* що вивчає видовий склад і угруповання рослинного світу минулих геологічних епох.
ПАЛЕОЦЕН, **ПАЛЕОЦЕНОВА ЕПОХА** (від *палео...* і *...цен*) – рання епоха *палеогену.*
ПАЛЕОЦЕНОЗ (від *палео...* і *...ценоз*) – див. *Палеобіоценоз.*
ПАЛЕСТРА (грец. παλαίστρα, від παλαίω – борюся) – гімнастична школа для хлопчиків у Стародавній Греції.
ПАЛЕТКА (від франц. palette – пластинка, планка) – поділені на квадрати прозора платівка або папір, за допомогою яких вимірюють площі на плані або карті.
ПАЛІАТИВ (франц. palliatif, з лат. palliatus – прикритий, від pallium – покривало, завіса) – 1) Засіб, що тимчасово полегшує хворобу, але не ліквідує її. 2) Переносно – малодійовий захід, півзахід.
ПАЛІМПСЕСТ (грец. ηαλίμψηστον, від πάλιν – знов і ψάω – зіскоблюю) – пам’ятка давньої писемності – звичайно *пергамент,* з якого стерто первинний текст і написано новий, крізь який інколи проступає старий.
ПАЛІНДРОМ (від грец. παλίνδρομος – той, що вертається) – слово, словосполучення чи фраза, які можна читати й зліва направо й справа наліво, при цьому і звучання і значення залишаються однаковими; напр., корок, зараз. Інша назва – *перевертень*.
ПАЛІНОДІЯ (від грец. παλινωδία – відмова від своїх слів, зречення) – 1) В давньогрецькій поезії вірш, у якому автор зрікався сказаного в своїх попередніх віршах. 2) Переносно – швидке змінювання поглядів, думок.
ПАЛІНОЛОГІЯ (від грец. παλίνη – тонкий пил і *...логія*) – розділ *ботаніки,* що вивчає пилок і спори рослин.
ПАЛІСАД (франц. pallisade, від лат. palus – кіл, стовп) – 1) Ряд забитих у землю паль для укріплення укосів і насипів. 2) Оборонне спорудження у вигляді частоколу із загострених колод.
ПАЛІСАНДР (франц. palissandre) – назва деревини кількох видів рослин з родини бігнонієвих, що ростуть у Бразилії й Аргентині, та з родини бобових, що ростуть, крім цих країн, в Індії. З П. виготовляють музичні інструменти, художні меблі, паркет тощо. Інша назва – *палісандрове дерево*.
ПАЛІТРА (франц. palette, від італ. paletta – лопатка) – 1) Невелика чотирикутна або овальна дошка з дерева, фарфору, на якій художник змішує фарби під час роботи. 2) Перелік колірних сполучень, властивих живописові того чи іншого художника або картині. 3) Переносно – сукупність засобів у творчості.
ПАЛЛАДА [від грец. Παλλάς (Παλλάδος)] – 1) У давньогрецькій міфології одне з імен богині Афіни. 2) Одна з малих планет Сонячної системи.
ПАЛТУС [від фін. pallas (paltaan) – камбала] – загальна назва чотирьох видів риб родини камбалових. Поширені в північних частинах Атлантичного й Тихого океанів. Цінні промислові риби.
ПАЛЮДАМЕНТ (від лат. paludamentum – військовий плащ) – 1) У Стародавньому Римі довгий прямокутний плащ, що застібався на плечі; в імператорів – пурпуровий, воєначальників – білий. 2) Різновид завіси, що утворює над сценою немовби стелю, склепіння.
ПАЛЬМАРОЗА (від лат. palma, тут – пагін і rosa – троянда) – вид багаторічних трав’янистих рослин родини злаків. Росте в Індії, на Сейшельських і Зондських островах. Культивують заради ефірної олії, яка містить гераніол, що його використовують у *парфюмерії.*
ПАЛЬМЕТА (франц. palmette, зменш. від palme – пальмова гілка) – *орнамент* у вигляді стилізованої пальмової гілки в скульптурних, живописних творах.

П<u>А</u>ЛЬМИ, **П<u>А</u>ЛЬМОВІ** (від лат. palma, букв. – долоня) – родина однодольних рослин. Здебільшого дерева, іноді ліани. Поширені в тропіках і субтропіках обох півкуль. Багато видів П. (кокосова, фінікова, сагова тощо) дають продукти харчування, будівельний матеріал. В СРСР вирощують як декоративні рослини у відкритому грунті, в кімнатах і оранжереях.
ПАЛЬМ<u>І</u>РА [1] – прозивна назва міст, архітектура яких вражає розкішшю та монументальністю. Від назви давньосірійського м. Пальміри, що в 1–3 ст. відігравало важливу економічну роль. *Північна* П. – назва Петербурга в російській художній літературі.
ПАЛЬМІРА [2] – віялолиста пальма тропічної Азії; містить цукровий сік. Тверду і надзвичайно міцну деревину використовують як будівельний матеріал, а також для дрібних виробів.
ПАЛЬМІТ<u>И</u>Н [від лат. palmes (palmitis) – пагін, гілка] – сполука *гліцерину* з пальмітиновою кислотою.
ПАЛЬП<u>А</u>ЦІЯ (від лат. palpatio – обмацування) – метод дослідження хворого шляхом послідовного обмацування шкіри, промацування внутрішніх органів, лімфатичних вузлів тощо.
ПАЛЬПІТ<u>А</u>ЦІЯ (від лат. palpitatio – мигтіння, биття) – посилене биття серця.
П<u>А</u>МПА, **ПАМП<u>А</u>С**, **ПАМП<u>А</u>СИ** (ісп. pampa, множ. pampas, з мови кечуа) – назва субтропічних степів у Південній Америці.
ПАМП<u>Е</u>РО (ісп. pampero) – холодний штормовий вітер південного напряму в Аргентіні й Уругваї, зумовлений проходженням холодного атмосферного фронту.
ПАМФЛ<u>Е</u>Т (англ. pamphlet) – 1) Жанр публіцистики, для якого характерне різке, нищівне викриття якогось політичного явища чи особи. 2) Гостро сатиричний художній твір, якому властива публіцистичність та історична конкретність викриття. Від назви популярної комедії 12 ст. «Памфіліус».
ПАН (грец. Πάν) – у давньогрецькій міфології бог лісів, пізніше – покровитель пастухів, мисливців, рибалок, бджолярів. Був нібито лагідної вдачі, але коли гнівався, наганяв на людей жах (звідси вирази – паніка, панічний жах).
ПАН... (від грец. πάν – все) – у складних словах відповідає поняттям «все», «всеохоплюючий».
ПАН<u>А</u>МА [1] (франц. panama) – літній крислатий капелюшок. Від назви Республіки Панама в Центральній Америці.
ПАН<u>А</u>МА [2] – політичне і фінансове шахрайство. Термін виник у зв’язку з викриттям зловживань французької компанії, що будувала Панамський канал.
ПАНАМЕРИКАН<u>І</u>ЗМ (від *пан...* і Америка) – реакційна політична доктрина, що пропагує створення воєнно-політичного блоку всіх країн Америки під зверхністю США.
ПАНАР<u>И</u>ЦІЙ (лат. panaricium – нігтьоїда, від грец. παρωνυχία – задирка) – неспецифічне гнійне запалення тканин пальців, кисті або стопи.
ПАНАХ<u>И</u>ДА [від грец. παννυχίς (παννυχίδος) – всеношна] – 1) Церковна служба по померлому (в православ’ї). На відміну від похоронної відправи може влаштовуватися через значний час після смерті померлого. 2) *Громадянська* П. – віддання останньої шани померлому, траурний мітинг.
ПАНАЦ<u>Е</u>Я (грец. Πανάκεια, «Всецілюща») – 1) В давньогрецькій міфології богиня-зцілителька. 2) Міфічні ліки від усіх хвороб, вигадані алхіміками. 3) Переносно – гаданий універсальний засіб проти будь-якого лиха, на всі випадки.
ПАНАШ<u>А</u>Ж (франц. panachage) – в буржуазному виборчому праві встановлений законом дозвіл виборцю голосувати за кандидатів різних партійних списків.
ПАНГЕРМАН<u>І</u>ЗМ (від *пан...* і лат. Germania – Німеччина) – реакційна шовіністична політична доктрина, спрямована на обгрунтування прагнень німецького імперіалізму до світового панування.

ПАНГОЛ<u>І</u>Н (малайське pengoling, букв. – той, що катається) – рід ссавців ряду панголінових. Поширені в Африці та Південній і Південно-Східній Азії. Тіло зверху та з боків вкрите зроговілими пластинками. Інша назва – *ящери*.
П<u>А</u>НДА (тібетське) – хижий ссавець родини єнотових. Живе переважно в гірських лісах Гімалаїв.
ПАНД<u>А</u>Н, **ПАНД<u>А</u>НУС** (малайське) – рід однодольних вічнозелених рослин. Дерева та кущі. Поширені в тропіках Східної півкулі. Плоди деяких видів їстівні, з жилок листків роблять плетиво. Деякі П. вирощують як декоративні.
ПАНД<u>Е</u>КТИ (грец. Πανδέκται, від πανδέκτης – всеохоплюючий) – те саме, що й *дигести.*
ПАНДЕМ<u>І</u>Я (від грец. πανδημία – все населення) – найвищий ступінь поширення інфекційного захворювання (иапр., грипу), що охоплює більшість населення країни.
П<u>А</u>НДИТ (санскр. пандита – вчений) – почесний титул в Індії. Вживається головним чином щодо представників інтелігенції.
ПАНД<u>О</u>РА (грец. Πανδώρη, «Усім обдарована») – у давньогрецькій міфології жінка, наділена богами поряд з чарівністю також хитрістю, цікавістю й підступністю. Була нібито послана наземію Зевсом з скринею (посудом), наповненою лихом. Відкривши її з цікавості, П. дала поширитися лиху серед людей, а коли закрила – в скрині лишилася тільки оманлива надія. Вираз «скриня Пандори» – синонім джерела біди й лиха.
ПАНДУР<u>И</u>НА (італ. pandorina, від лат. pandura, з грец. πανδούρα – цитра) – італійський музичний інструмент типу *мандоліни.*
П<u>А</u>НДУРІ – грузинський, абхазький, аджарський музичний щипковий інструмент.
П<u>А</u>НДУС (від франц. pente douce – пологий схил) – пологa площина, що іноді заміняє сходи, напр. для в'їзду в гараж і виїзду звідти автомашин.
ПАНЕГ<u>І</u>РИК (від грец. πανηγυρικός – урочиста похвальна промова) – 1) У давніх греків надгробне слово, в якому звеличувалися заслуги померлого діяча, пізніше – похвальне слово на честь когось. 3) У середні віки – хвалебна поезія, культивувалася при дворах монархів. 3) Переносно – надмірно хвалебний відзив про когось.
ПАН<u>Е</u>ЛЬ (від нім. Paneel – фільонка) – 1) Нижня частина стіни, виділена оздобленням або фарбуванням. 2) Великорозмірний елемент будівельної конструкції у вигляді плити. 3) Проліт між суміжними вузлами *ферми* [1]. 4) Пішохідна доріжка по краях вулиці; тротуар. 5) Ділянка шахтного поля між *штреками.* 6) Частина обшивки літака або планера. 7) Дошка з приладами.
ПАНЗО<u>О</u>ТІЯ (від *пан...* і грец. ξψον – тварина) – поширення інфекційної хвороби тварин на величезних територіях або *акваторіях.*
ПАНІСЛАМ<u>І</u>ЗМ (від *пан...* та *іслам*) – буржуазно-націоналістична релігійно-політична доктрина, яка проголошує своєю метою політичне об'єднання народів, що сповідують іслам; виник у 2-й половині 19 ст. На сучасному етапі використовується реакційною буржуазією деяких арабських країн для розширення співробітництва з імперіалізмом і знищення революційних завоювань арабських народів.
ПАНКР<u>Е</u>АС (від грец. πάγκρεας – підшлункова залоза) – залоза людини, хребетних і деяких безхребетних тварин, одна частина якої виділяє підшлунковий сік *(панкреатин*), друга – *гормони,* зокрема *інсулін.* Інша назва – *підшлункова залоза*.
ПАНКРЕАТ<u>И</u>Н [від грец. πάγκρεας (παγκρέατος) – підшлункова залоза] – лікарський препарат, що його добувають з підшлункової залози великої рогатої худоби. Застосовують при безкислотності, *панкреатитах.*
ПАНКРЕАТ<u>И</u>Т [від грец. πάγκρεας (παγκρέατος) – підшлункова залоза] – запалення підшлункової залози у людини й тварин.
ПАНЛОГ<u>І</u>ЗМ (від *пан...* і *...логізм*) – об'єктивно-ідеалістичне вчення, яке вважає мислення сутністю, першоосновою світу й ототожнює об'єктивну закономірність з системою логічних категорій. П. найповніше виражений у філософії Г.-В.-Ф. Гегеля (див. *Гегельянство*).

ПАНМІКСІЯ (від *пан...* і грец. μιξις – змішання, поєднання) – вільне схрещування особин у межах *популяції.*

ПАННО (франц. panneau, від лат. pannus – шматок тканини) – декоративний живописний або скульптурний твір, призначений для оздоблення стіни чи стелі.

ПАНОПТИКУМ (від *пан...* і грец. όπτικός – зоровий) – виставка (музей) воскових фігур або інших незвичайних експонатів.

ПАНОРАМА (від *пан...* і грец. όραμα – вид, видовище) – 1) Вид місцевості, що відкривається з висоти. 2) Картина великих розмірів з об'ємним переднім планом, розміщена на стіні круглого приміщення. 3) *військ.* Оптичний пристрій, що встановлюється на гарматі для наведення на ціль під час стрільби. 4) Вид рухомої театральної декорації.

ПАНОРАМУВАННЯ (від *панорама*) – прийом кінознімання, поворот кінознімального апарата в горизонтальному, вертикальному чи обох разом напрямах. П. застосовують для показу широкого простору, рухливих об'єктів.

ПАНПСИХІЗМ (від *пан...* і грец. ψυχή – дух, душа) – ідеалістичне вчення, за яким усе існуюче має душу.

ПАНСІОН (франц. pension, від лат. pensio – сплата, внесок) – 1) Закритий навчальний заклад (з гуртожитком), а також гуртожиток при навчальному закладі в дореволюційній Росії та зарубіжних країнах. 2) Утримання жильця на повному постачанні. 3) Невеликий готель, дім, в якому здають кімнати з повним обслуговуванням і харчуванням.

ПАНСІОНАТ (від франц. pensionnat – *пансіон*) – вид готелю для відпочиваючих (на курортах тощо).

ПАНСПЕРМІЯ (від *пан...* і грец. σπέρμα – насіння) – ідеалістична теорія про повсюдне поширення у Всесвіті вічних і незмінних зародків життя, які нібито переносяться з однієї планети на іншу (зокрема Землю) й дають початок розвиткові органічного світу.

ПАНТЕЇЗМ (від *пан...* і *теїзм*) – філософсько-релігійне вчення, за яким бог ототожнюється з природою. В 16–17 ст. під оболонкою П. іноді проводилися по суті матеріалістичні та атеїстичні ідеї. На сучасному етапі П., надаючи законам природи містичного характеру, перетворився на засіб захисту релігії.

ПАНТЕОН (грец. Πάνθειον) – 1) Античний храм, присвячений богам. 2) Всі боги того чи іншого культу. 3) *архіт.* Монументальна споруда, де поховано видатних людей.

ПАНТИ (монг.) – ростучі нескостенілі роги плямистого і звичайного (марала, ізюбра) оленів. Використовують для виготовлення лікарського препарату *пантокрину.*

ПАНТОГРАФ [від грец. πάν (παντός) – все і *...граф*] – 1) Прилад для виготовлення копій карт, планів і креслеників із зміною масштабу. 2) Прилад для зменшення масштабів відтворюваної букви в гравірувальному верстаті при виготовленні *пуансонів.* 3) Пристрій на даху електровоза або моторного вагона для знімання струму з контактної мережі.

ПАНТОГРАФІЯ [від грец. πάν (παντόξ) – все і *...графія*] – збільшення чи зменшення малюнка, карти, виконане за допомогою *пантографа.*

ПАНТОКРИН (від *панти* і грец. κρίνω – відділяю, вибираю) – лікарський препарат, витяжка з *пантів.* Застосовують при неврастенії, гіпотонії, неврозах тощо.

ПАНТОМІМА (від грец. παντόμιμος – мімічний актор) – 1) Вид сценічного мистецтва, в якому художній образ створюється за допомогою *міміки,* жестів, пластики тіла тощо. Інша назва – *мімодрама.* 2) Засіб хореографічного мистецтва. 3) Циркова вистава – *феєрія.*

ПАНТОПОН [від грец. πάν (παντός) – все і όπιον – *опій*] – те саме, що й *омнопон.*

ПАНТОРИМА (від грец. πάντη – скрізь і ρυθμός – розмірність, ритм)] – рима, яка об'єднує багато звуків, далеко заглиблюючись у середину рядка, вступаючи в різноманітні, але багаті співзвуччя.

ПАНТОЦИД [від грец. πάν (παντός) – все і *...цид*] – *бактерицидний* препарат. Застосовують для знезаражування води, *дезинфекції* ран, інструментів і одягу.

ПАНТЮРКІЗМ (від *пан...* і тур. türk – турок) – реакційна расистська, буржуазно-націоналістична теорія, яка пропагує об'єднання всіх тюркомовних народів під зверхністю Туреччини. Виник на початку 20 ст.
ПАНУС (від лат. pannus – шматок тканини) – запалення рогівки ока. Найчастіше спричинюється *трахомою.*
ПАНЦИР (нім Panzer, з італ. panciera, від лат. pantices – живіт) – 1) У давні часи та за середньовіччя частина бойового спорядження воїна для захисту тулуба від ударів зброї. Виготовляли з шкіри тварин, дерева, металу тощо. 2) Загальна назва захисних твердих зовнішніх скелетних (хітинових, вапнистих, кістяних, рогових) утворів тварин. 3) Металева обшивка у військових кораблів, поїздів; броня.
ПАНЧЕН-ЛАМА (від санскр. панчен – великий розум, широкі знання і *лама*) – в Тібтті титул однієї з найвищих (поряд з далай-ламою) духовних осіб у ламаїстській церкві.
ПАПА РИМСЬКИЙ (лат. papa, від грец. πάππας – батько) – глава римсько-католицької церкви й правитель держави Ватікан.
ПАПАВЕРИН (від лат. papaver – мак) – алкалоїд *опію.* Хлористоводневу сіль П. застосовують при лікуванні гіпертонічної хвороби, *стенокардії,* бронхіальної астми, *холециститу* тощо.
ПАП'Є-МАШЕ (франц. papier macho, букв. – жований папір) – паперова маса з клеючими речовинами й наповнювачами, з якої роблять іграшки, театральну *бутафорію* тощо.
ПАПІЛОМА (від лат. papilla – сосок і *...ома*) – доброякісна пухлина, що розвивається з покривних тканин шкіри або слизових оболонок і має вигляд сосочкового новоутворення.
ПАПІЛЯРНИЙ (від лат. papilla – сосок) – сосочковий; *п-і лінії* – лінії на поверхні долоні й підошви в людини; особливо розвинені на подушечках пальців. Розміщення п-их ліній у людей індивідуальне й ніколи не повторюється, що використовують у *дактилоскопії.* Інша назва – *сосочкові лінії.*
ПАПІРОЛОГІЯ (від *папірус* і *...логія*) – допоміжна історична дисципліна, шо вивчає давні грецькі й латинські папіруси.
ПАПІРУС (грец. πάπυρος, з єгип.) – 1) Багаторічна трав'яниста рослина родини осокових. Поширений у Північній Африці. 2) Сувій із склеєних стрічок, вирізаних з стеблин папірусу, попередник паперу. 3) Стародавній рукопис на матеріалі, виготовленому з папірусу.
ПАПРИКА (угор. paprika, з грец. πέπερι – перець) – плоди стручкового перцю (жовті, зелені, червоні).
ПАПУЛА (від лат. papula – прищ, пухир) – шкірний утвір, вузлик, що підноситься над рівнем шкіри або слизової оболонки.
ПАР..., **ПАРА**... (грец. παρα...) – префікс, що означає суміжність, переміщення, відступ, відхилення, зміну.
ПАРА – розмінна монета Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії, 1/100 югославського *динара;* Туреччини, 1/40 *куруша.*
ПАРАБЕЛУМ (нім. Parabellum, від лат. para bellum – готуйся до війни) – система *пістолета.*
ПАРАБІОЗ (від *пара...* та *...біоз*) – 1) Тимчасова втрата живою тканиною здатності до властивої їй діяльності під впливом надмірних подразнень. 2) Метод штучного зрощення двох (рідше трьох) тварин з метою вивчення взаємного впливу їхніх органів і тканин.
ПАРАБОЛА (від грец. παραβολή – зіставлення, порівняння, наближення) – 1) *матем.* Крива, кожна точка якої однаково віддалена від даної точки – *фокуса* [1] (2) й даної прямої – *директриси.* 2) Притча, коротка казка, анекдот, алегорична розповідь повчально-моралізаторського змісту.
ПАРАБОЛОЇД (від *парабола* і *...оїд*) – поверхня, утворена від руху параболи *паралельно* самій собі так, що вершина її рухається по іншій (нерухомій) параболі, площина якої перпендикулярна до площини рухомої параболи.

ПАРАВАН [1] (англ. paravane, від грец. παρά – біля, поруч і англ. vane – лопать гвинта) – пристрій, що оберігає корабель під час руху від мін.
ПАРАВАН [2] (франц. paravent) – ширма.
ПАРАГЕЛІОТРОПІЗМ (від *пара...* і *геліотропізм*) – данний «сон», а також рухи листя деяких рослин з метою уникнути яскравого сонячного світла.
ПАРАГРАФ (грец. παράγραφος, букв. – написаний поруч) – 1) Частина тексту, що містить закінчене положення, правило. Позначається знаком § з порядковим номером. 2) Назва самого знака §. 3) Фігура у катанні на ковзанах.
ПАРАД (франц. parade, ісп. parada, від лат. paro – готую, влаштовую) – 1) Урочистий огляд збройних сил, спортивних колективів та деяких інших організацій. 2) Урочиста процесія. 3) Торжество, урочисте свято. 4) Переносно – святкове вбрання. 5) *П.-алле* – загальний урочистий вихід на сцену всіх учасників циркової вистави. 6) У фехтуванні, боротьбі, боксі – прийом захисту від атаки противника.
ПАРАДИГМА (від грец. παράδειγμα – приклад, взірець) – система форм словозмінювання одного й того самого слова чи групи слів.
ПАРАДИЗ (франц. paradis, від грец. παράδεισος – сад розваг, з перс.) – 1) Рай. 2) Верхня галерея в залі для глядачів у театрі.
ПАРАДОКС (від грец. παράδοξος – несподіваний, дивний) – 1) Формальнологічна суперечність, яка полягає в тому, що в процесі доведення створюються умови для одночасного доказу істинності і хибності певного висловлювання, причому доведення істинності цього висловлювання неодмінно веде до визнання його хибності і навпаки. 2) Думка, що разюче розходиться з усталеними поглядами, начебто суперечить здоровому глуздові, хоч насправді може й не бути хибною.
ПАРАЗИТИ (франц. parasites, від грец. παράσιτος – нахлібник, дармоїд) – 1) *біол.* Організми, які живуть на тілі *(ектопаразити*) або в тілі *(ендопаразити*) інших організмів (хазяїв, живителів), живляться за їх рахунок і завдають їм певної шкоди. 2) Переносно – ті, що живуть за рахунок чужої праці [див. *Паразитизм* (2)].
ПАРАЗИТИЗМ – 1) *біол.* Форма співжиття організмів різних видів, за якої один з них (*паразит*) живе за рахунок іншого (хазяїна, живителя), живлячись тканинами хазяїна або перетравленою ним їжею. 2) Переносно – існування за рахунок чужої праці, дармоїдство. Як соціальне явище властивий експлуататорським класам.
ПАРАЗИТОЛОГІЯ (від *паразити* і *...логія*) – комплексна біологічна наука, що вивчає паразитів та спричинювані ними хвороби людини, тварин і рослин.
ПАРАЗИТОЦЕНОЗ (від *паразити* і *...ценоз*) – сукупність видів паразитів, що населяють певний орган, систему органів або весь організм живителя, в якому вони паразитують.
ПАРАКЛАЗИ (від *пара...* і грец. κλάσις – розлом) – тектонічні тріщини, вздовж яких відбувалось переміщення гірських порід.
ПАРАЛАКС (від грец. παράλλαξις – відхилення) – 1) Позірне зміщення розглядуваного об’єкта, зумовлене зміною точки спостереження. 2) *астр.* П. *світила* – кут, під яким спостерігач бачив би з світила перпендикулярний до напряму спостереження радіус Землі (*добовий* П.), екваторіальний її радіус (*горизонтальний* П.) або піввісь земної орбіти (*річний* П.).
ПАРАЛЕЛЕПІПЕД (грец. παραλληλεπίπεδον, від παράλληλος – *паралельний* і ἐπίπεδον – площина) – шестигранник, гранями якого є *паралелограми,* або *призма,* основами якої є паралелограми.
ПАРАЛЕЛІЗМ (від грец. παραλληλισμός – зіставлення, порівняння) – 1) Рівновіддалення прямих ліній і площин – однієї відносно іншої. 2) Наявність *паралельних* явищ, дій, паралельність. 3) У поетиці – стилістична фігура, зівставлення двох явищ шляхом паралельного їх зображення. 4) Повний збіг, дублювання, схожість характерних рис.
ПАРАЛЕЛОГРАМ (грец. παραλλήλόγραμμον, від παράλληλος – *паралельний* і γραμμή – лінія) – чотирикутник, сторони якого попарно паралельні.

ПАРАЛЕЛОЕДРИ (від грец. παράλληλος – *паралельний* і *...едр*) – опуклі многогранники, паралельним перенесенням яких можна заповнити весь простір так, щоб вони не входили один в один і не залишали порожніх місць. П. є, напр., куб, правильна шестикутна *призма.*
ПАРАЛЕЛЬ (від грец. παράλληλος – той, що проходить поруч, *паралельний*) – 1) Кожна з прямих ліній, паралельних даній. 2) Лінія перетину поверхні земної кулі або небесної сфери площиною, паралельною до площини *екватора.* 3) *військ. Траншея,* яку робили під час облоги фортець. 4) Зіставляння, порівняння.
ПАРАЛЕЛЬНИЙ (грец. παράλληλος) – 1) Супутній, відповідний; *п-а валюта* – грошова система з двома або кількома *валютами,* які є однаково, без обмежень, законним платіжним засобом, без встановленого законом співвідношення вартості між валютними металами. 2) *матем.* Той, що не перетинається з чим-небудь при необмеженому продовженні, рівнобіжний; *п-і прямі* – прямі лінії, що лежать в одній площині і не перетинаються. 3) *фіз. П-е сполучення гальванічних елементів* – сполучення елементів, при якому всі однойменні полюси з'єднуються одним провідником. 4) *П-е сполучення провідників* – таке сполучення, при якому початки всіх провідників з'єднуються в одній точці, а кінці – в іншій.
ПАРАЛІЗУВАТИ (франц. paralyser, від грец. παράλυσις – розслаблення) – позбавити можливості рухатись, діяти; ослабити прояв чого-небудь.
ПАРАЛІТЕРАТУРА (від *пара...* і *література*) – сукупність псевдотворів (коміксів, коротких, спотворених переказів відомих творів тощо), які наводнюють книжкові ринки капіталістичних країн.
ПАРАЛІЧ (від грец. παράλυσις – розслаблення) – 1) Втрата людиною чи твариною здатності рухатись внаслідок ураження центральної або периферичної нервової системи; випадіння функції якогось органа внаслідок ураження нервової системи. 2) Переносно – втрата здатності до дії, стан повного застою, бездіяльності.
ПАРАЛОГІЗМ (від грец. παραλογισμός – хибний умовивід) – ненавмисна логічна помилка в міркуванні, яка виникає внаслідок порушення законів і правил *логіки* і звичайно призводить до хибних висновків.
ПАРАМАГНЕТИЗМ (від *пара...* і *магнетизм*) – властивість речовин слабо намагнічуватися в напрямі діяння зовнішнього поля (напрямі силових ліній цього поля).
ПАРАМЕТР (від грец. παραμετρέω – розмірюю, відмірюю) – 1) Величина, що зберігає стале значення лише за умов даної задачі. 2) Величина, що нею характеризують якусь властивість, стан, розмір або форму пристрою, робочого тіла тощо.
ПАРАМЕТРИТ (від *пара...* і грец. μήτρα – матка) – запалення навколоматкової клітковини у людини й тварин. Виникає внаслідок дії гноєтворних мікробів.
ПАРАМЕТРОН (від грец. παραμετρέω – розмірюю) – радіотехнічна схема (електромагнітний коливальний контур з нелінійною *індуктивністю* чи ємністю), в якій збуджуються коливання з двома стійкими станами *фаз,* залежними від фази вхідного стану.
ПАРАМНЕЗІЯ (від *пара...* і грец. μνήσις – пам'ять, згадка) – розлад пам'яті, при якому події, що відбуваються в даний момент, здаються вже пережитими колись.
ПАРАМО, **ПАРАМОС** (від ісп. paramo, множ. paramos – голий степ, пустка) – тип високогірної рослинності в горах Південної Америки та Східної Африки. Характеризується поєднанням деревної рослинності з трав'яним покривом.
ПАРАНГОН (франц. parangon, букв. – взірець) – брильянт, перлина, дорогоцінний камінь без вад, дефектів.
ПАРАНДЖА (від араб. фаранджійя – верхній одяг) – старовинний одяг мусульманських жінок у Середній Азії, що вкривав жінку з голови до ніг.
ПАРАНЕКРОЗ (від *пара...* і грец. νεκρός – мертвий) – комплекс змін, які виникають у живих клітинах при діянні на них різноманітних фізичних та хімічних факторів, В основі П. лежать початкові стадії *денатурації* клітинних білків.

ПАРАНЕФРИТ (від *пара...* і грец. νεφρός – нирка) – запалення приниркової жирової клітковини у людини й тварин. Спричинюється гноєтворними бактеріями.

ПАРАНОЙЯ (грец. παράνοια – божевілля, безумство) – психічна хвороба, що характеризується стійким маренням без галюцинацій. Здатність до правильного мислення зберігається у хворого в усіх питаннях, крім тих, що стосуються його марення.

ПАРАНОМІЯ (від грец. παρανομία – беззаконня) – суперечність у законах.

ПАРАНТЕЗ (франц. parenthese – вставне слово або речення, дужка, від грец. παρένθεσις – вставка) – друкарська назва фігурної дужки.

ПАРАНТРОП (від *пар...* і *...антроп*) – рід викопних людиноподібних мавп групи *австралопітеків.* Рештки П. знайдено у плейстоценових відкладах *кайнозою* Південної Африки.

ПАРАПЕТ (італ. parapetto, від parare – захищати і petto – груди) – 1) Невисока стінка, що огороджує балкон, ганок, міст, набережну, покрівлю будинку тощо. П. називають також *балюстраду,* перила. 2) *військ.* Захисна стінка або вал від куль (бруствер).

ПАРАПЛЕГІЯ (від *пара...* і грец. πληγή – удар) – *параліч* обох нижніх або верхніх кінцівок.

ПАРАПЛЕРОМА (від *пара...* і грец. πλήρωμα – численність) – одна з форм *плеоназму.*

ПАРАПРОКТИТ (від *пара...* і грец. πρωκτός – задній прохід) – гнійне запалення клітковини навколо прямої кишки й відхідникового отвору в людини. Спричинюється бактеріями (кишковою паличкою, стафілококом, стрептококом).

ПАРАПСИХОЛОГІЯ (від *пара...* і *психологія*) – течія в психології, що ставить своїм завданням вивчення незвичайних психологічних явищ – яснобачення, *телепатії* тощо. У П. слід строго розрізняти науковоприродничий і антинауковий, ідеалістичний підхід.

ПАРАСКАРИДОЗ – хвороба парнокопитних тварин, спричинювана плоскими червами параскаридами.

ПАРАТАКСИС (грец. παράταξις, букв. – розміщення поруч) – синтаксичний зв'язок самостійних, незалежних речень, які йдуть одне за одним.

ПАРАТИРЕОЇДНИЙ (від *пара...* і грец. θυρεοειδής – щитовидний) – той, що належить до прищитовидних залоз або стосується їх; *п. гормон*, *паратгормон* – гормон прищитовидних залоз. Бере участь у регулюванні фосфорно-кальцієвого обміну в організмі людини та хребетних тварин.

ПАРАТИФИ (від *пара...* і *тиф*) – гострі інфекційні захворювання людини й тварин, що спричинюються паратифозними бактеріями. П. за проявом подібні до черевного тифу, але мають ряд специфічних особливостей.

ПАРАТИФЛІГ (від *пара...* і *тифліт*) – запалення позачеревної клітковини, що міститься за сліпою кишкою. Виникає переважно як ускладнення гострого *апендициту.*

ПАРАТУБЕРКУЛЬОЗ (від *пара...* і *туберкульоз*) – хронічна інфекційна хвороба великої рогатої худоби, що її спричинює паратуберкульозний мікробактер; нерідко призводить до повного виснаження і смерті тварин. Інша назва – *паратуберкульозний ентерит*.

ПАРАФ (франц. paraphe, від грец. παραγράφω – приписую, вписую) – 1) Розчерк у підпису. 2) Скорочений підпис, ініціали.

ПАРАФАЗІЯ, **ПАРАФРАЗІЯ** (від *пара...* і грец. φάσις, φράσις – мова) – хворобливий розлад мови, який полягає в неправильному вживанні одних слів замість інших.

ПАРАФІН (від лат. parum – мало, трохи і affmis – суміжний, причетний) – суміш твердих вуглеводнів; біла або жовтувата маса без запаху. Застосовують у паперовій, текстильній, поліграфічній, лакофарбовій та інших галузях промисловості.

ПАРАФІНОТЕРАПІЯ (від *парафін* і *терапія*) – застосування парафіну з лікувальною метою при *артритах, міозиті, радикуліті* тощо.

ПАРАФРАЗ, **ПАРАФРАЗА** (від грец. παράψρασις – опис, виклад) – 1) Переказування змісту твору або чужих думок своїми словами. 2) Інструментальна п'єса віртуозного характеру на оперні теми або народні мелодії.

ПАРАФУВАННЯ (від *параф*) – попереднє підписання міжнародного документу ініціалами уповноважених осіб, що брали участь у його виробленні.
ПАРАХРОНІЗМ (від *пара...* і грец. χρόνος – час) – хронологічна помилка, що полягає у віднесенні дати якоїсь події до часу, пізнішого, ніж той, коли вона насправді відбувалася.
ПАРАЦЕНТЕЗ (від грец. παρακεντησις – прокол) – прокол барабанної перетинки. Застосовується при гострому запаленні середнього вуха, щоб вільно витікав гній.
ПАРАШУТ (франц. parachute, від італ. para – відвертай і франц. chute – падіння) – 1) В авіації – пристрій для зменшення швидкості падіння важкого тіла з висоти. 2) *Шахтний* П. – запобіжний пристрій, що автоматично затримує (вловлює) падаючу підйомну кліть (у шахті, ліфті) і гальмує її рух у разі обриву підйомного каната або відмови гальм підйомної машини.
ПАРАШУТИЗМ – вивчення правил і практики користування *парашутом;* парашутний спорт.
ПАРАШУТОДРОМ (від *парашут* і *...дром*) – ділянка земної поверхні, підготовлена й обладнана для тренувань і змагань парашутистів.
ПАРАШУТУВАННЯ (від *парашут*) – зниження літального апарата припорівняно невеликому поступальному русі.
ПАРВЕНЮ (франц. parvenu, від parvenir – досягти успіху) – у дворянсько-буржуазному середовищі зневажлива назва людини, що вийшла з «низів» і прагне наслідувати аристократичні манери; вискочка.
ПАРГЕЛІЙ (від *пар...* і грец. ήλιος – Сонце) – кругла світла пляма, що іноді вдень з'являється на небі збоку (рідше з обох боків) від сонячного диска. П. виникає внаслідок заломлення або відбиття сонячного проміння в льодових кристалах перистих хмар і є однією з форм *гало.* Вночі аналогічно іноді з'являються побічні місяці (*параселени*).
ПАРЕЗ (від грец. πάρεαις – розслаблення) – неповний *параліч,* характеризується ослабленням рухової діяльності (здебільшого рук, ніг).
ПАРЕЙАЗАВР (від грец. παρειά – щока і ... *завр*) – родина викопних плазунів ряду котилозаврів. Рослиноїдні тварини. Відомі переважно з відкладів *палеозою.*
ПАРЕНТЕРАЛЬНИЙ (від *пар...* і грец. εντερον – кишка) – позашлунково-кишковий; *п-е зараження* – позашлунково-кишкове зараження збудниками інфекційних хвороб; *п-і способи* – способи введення в організм лікарських речовин, обминаючи шлунково-кишковий тракт (напр., упорскування під шкіру).
ПАРЕНХІМА (від *пар...* і грец. εγχυμος – соковитий) – 1) У рослин – основна тканина, що складається з клітин різної форми, проте більш-менш однакового розміру, становить основну масу органів і виконує різні функції. 2) У безхребетних тварин – сполучна тканина, що заповнює проміжки між органами. 3) У хребетних тварин і людини – специфічні клітинні елементи органа, що виконують його основну функцію.
ПАРЕСТЕЗІЯ (від *пар...* і грец. αισθησις – відчуття) – відчуття в певних ділянках тіла повзання мурашок, заніміння, поколювання, не зумовлені зовнішніми подразниками. Виникають при деяких захворюваннях нервової системи, периферичних судин.
ПАРИК, **ПЕРУКА** (франц. perruque, з італ. parrucca) – зачіска з чужого волосся або синтетичних матеріалів, прикріплених на якусь основу. Застосовують як театральний реквізит, іноді в побуті.
ПАРИРУВАТИ (нім. parieren, франц. parer) – 1) *спорт.* Відбивати удар, захищатися. 2) Переносно – відбивати напади, швидко й влучно спростовувати докази супротивника у сварці.
ПАРИТЕТ (нім. Paritat, від лат. paritas – рівність) – 1) Рівність сторін у їхніх взаємовідносинах. 2) Співвідношення *валют* різних країн, вимірюване співвідношенням золотого вмісту їх (П. *валютний*).
ПАРИТЕТНИЙ (від *паритет*) – рівний, рівноцінний; *п-і начала* – засади рівності сторін, рівноправності представництва їх у розв'язанні будь-якого питання.

ПАР<u>І</u> (від франц. pari – заклад, застава) – умова між двома особами, що побилися об заклад; зобов'язання, яке має виконати той, хто виявиться неправим.
ПАРІЄТ<u>А</u>ЛЬНИЙ [від лат. paries (parietis) – стіна] – 1) Пристінний. 2) П-і утвори – утвори в організмі тварин і людини (очеревина, плевра тощо), щільно сполучені зі стінками порожнини тіла. 3) П-і зачатки – насінні зачатки у рослин, розташовані не в центрі зав'язі, а по її стінках.
ПАР<u>І</u>С (грец. Πάρυς) – 1) У давньогрецькій міфології троянський царевич, якого нібито кинули батьки і вигодувала ведмедиця. Виділявся силою і вродою. За допомогою *Афродіти* П. викрав дружину спартанського царя Олену, що стало приводом для троянської війни. 2) Переносно – вродливий, зніжений молодик-спокусник.
П<u>А</u>РІЯ (від тамільського парайян) – 1) Людина, яка належить до касти «парайян», однієї з нижчих каст «недоторкуваних» у Південній Індії. Конституція Республіки Індії 1950 р. ліквідувала всі обмеження П. 2) Переносно – пригноблена, безправна людина.
ПАРК (англ. park, від лат. parricus – відгороджене місце) – 1) Упорядкована ділянка з природними або штучними зеленими насадженнями, алеями, водоймами. 2) Сукупність рухомого складу (вагонів, автомашин тощо) різних видів транспорту. 3) Місце стоянки і ремонту транспортних засобів, матеріальної частини тощо.
ПАРК<u>Е</u>Т (франц. parquet) – лицьовий шар підлоги, складений з окремих обструганих дубових або букових дощечок-планок, та самі планки.
П<u>А</u>РКИ (лат. Parcae) – в давньоримській міфології богині долі, те, що у давніх греків *мойри.*
ПАРКІНСОН<u>І</u>ЗМ – хворобливий стан, що виникає при ураженні глибоких відділів головного мозку (при атеросклерозі судин мозку, енцефаліті, деяких отруєннях тощо). Від прізвища англійського лікаря Дж. Паркінсона.
ПАРЛ<u>А</u>МЕНТ (англ. parliament, франц. parlement, від франц. parler – говорити) – 1) У Франції до буржуазної революції кінця 18 ст. – найвищий судовий орган. 2) Виборний (повністю або частково) законодавчий орган у ряді буржуазних держав. 3) Переносно – найменування найвищого представницького органу будь-якої країни.
ПАРЛАМЕНТАР<u>И</u>ЗМ – у буржуазних державах система правління, при якій формально, за конституцією, законодавча влада належить виборному *парламентові.*
ПАРЛАМЕНТ<u>А</u>РІЙ – член *парламенту;* прихильник парламентарної системи, парламентських методів боротьби.
ПАРЛАМЕНТ<u>Е</u>Р (франц. parlementaire, від parler – говорити) – особа, уповноважена військовим командуванням однієї з воюючих сторін провадити переговори з військовим командуванням іншої воюючої сторони на театрі воєнних дій. П. і супроводжуючі його особи (перекладач та ін.) користуються недоторканністю.
ПАРМЕЗ<u>А</u>Н (франц. parmesan) – сорт італійського сиру із збираного молока. Від назви м. Парми.
ПАРН<u>А</u>С (грец. Παρνασσός) – 1) Гірський масив у Греції. 2) За давньогрецькою міфологією одне з місць перебування *Аполлона* і *муз.* 3) Переносно – світ поезії й поетів. Звідси вираз «зійти на Парнас» – стати поетом.
ПАРОДІЮВ<u>А</u>ТИ (від грец. παρῳδέω – переробляю на смішний лад) – 1) Писати на когось чи на якийсь твір *пародію.* 2) Висміювати когось, виставляти на посміх.
ПАР<u>О</u>ДІЯ (від грец. παρῳδία – жартівлива переробка) – 1) Жанр сатиричної і гумористичної літератури, заснований на перебільшено комічному наслідуванні твору якогось автора або літературного напряму. 2) Зовнішнє наслідування, яке спотворює суть.
ПАРОДОНТ<u>О</u>З [від *пар...* і грец. οδούς (οδόντος) – зуб] – захворювання тканин навколо зуба. Інша назва – *альвеолярна піорея*.
ПАРОКС<u>И</u>ЗМ (від грец. παροξυσμός – подразнення) – 1) Сильний приступ хворобливого стану; виникає через різні проміжки часу і є проявом захворювання (напр., малярії, подагри). 2) Переносно – гостра форма переживання якогось почуття (напр., гніву, сміху тощо).

ПАРОЛЬ (від франц. parole – слово, промова) – встановлене на певний строк секретне слово або речення, знання якого дає право пройти до військового об'єкта чи території, що охороняються, або до приміщення конспіративної організації.
ПАРОНІМИ (від *пар...* і грец. ὄνυμα – ім'я, назва) – слова, різні за значенням, але близькі за звучанням (напр., здравниця й здравиця).
ПАРОНІХІЯ [від *пар...* і грец. ονυξ (ὄνυχος) – ніготь] – запалення нігтьового валика.
ПАРОНОМАЗІЯ (грец. παρονομασία) – стилістична фігура, розміщення поряд різних за значенням, але дещо подібних за звучанням сліз з метою зіставлення їх (напр., крешемо й кришимо).
ПАРОТИТ [від *пар...* і грец. οὖς (ὠτός) – вухо] – запалення привушної слинної залози у людини та свійських тварин (здебільшого коней, свиней). Спричинюється проникненням в залозу патогенних мікробів.
ПАРСЕК [від *пар (алакс)* і *сек (унда)*] – одиниця віддалі в *астрономії.* П. дорівнює 3,26 світлового року (30,83 · 10^{12} *км*).
ПАРСИЗМ – сучасна форма *зороастризму* в Індії. Послідовники зороастризму переселилися з Індію в 7-10 століттях, прийшовши сюди з Ірану. В Індії послідовники П. називаються парсами, в Ірані – гебрами.
ПАРТЕНОГЕНЕЗ (від грец. παρθένος – незайманиця і *...генез*) – одна з форм статевого розмноження тварин і рослин, при якій жіночі статеві клітини (яйцеклітини) розвиваються без запліднення. Інша назва – *дівоче розмноження.*
ПАРТЕНОКАРПІЯ (від грец. παρθένος – незайманиця і καρπός – плід) – утворення у рослин плодів без попереднього запліднення. Відома у багатьох культурних рослин (винограду, яблуні, груші тощо).
ПАРТЕР (франц. parterre, від par – по і terre – земля) – 1) Частина залу для глядачів, розташована нижче від рівня сцени. 2) Відкрита частина парку, прикрашена квітниками, фонтанами тощо. 3) *спорт.* Положення борця, при якому він стоїть на колінах і опирається на килим руками.
ПАРТИЗАН (франц. partisan, від італ. partigiano – прихильник) – особа, яка, не входячи до складу регулярних збройних сил, добровільно бере участь у боротьбі з іноземними загарбниками або в громадянській війні, здебільшого у ворожому тилу, дотримуючись законів і звичаїв війни.
ПАРТИКУЛЯРИЗАЦІЯ – здійснення прагнень до *партикуляризму.*
ПАРТИКУЛЯРИЗМ (від лат. particularis – окремий, частковий) – прагнення окремих частин, областей буржуазної держави до якомога більшої незалежності від центру, до недоторканності місцевих прав, привілеїв.
ПАРТИКУЛЯРНИЙ (лат. particularis – окремий, від particula – частина, частка) – 1) Приватний, той що не перебуває на державній службі. 2) Цивільний, не форменний.
ПАРТИТУРА (італ. partitura, букв. – розділ, розподіл) – зведений нотний запис ансамблевої музики для оркестру, хору.
ПАРТІЯ [від лат. pars (partis) – частина, галузь, відділ] – 1) Група осіб, виділених для певної роботи (напр., геологічна П.). 2) Певна кількість виготовлених або відвантажених на одну адресу товарів. 3) Гра до певного результату (напр., шахова П.). 4) *муз.* Складова частина музичного твору, написаного для двох і більше виконавців і виконувана одним з них (напр., П. фортепіано у квартеті) або групою однорідних інструментів чи голосів; розділ експозиції сонатної форми – головна П., побічна П. 5) В буржуазному суспільстві – шлюб з погляду його вигідності чи невигідності.
ПАРТІЯ ПОЛІТИЧНА – об'єднана в політичну організацію найактивніша частина певного суспільного класу, яка виражає і захищає його інтереси і керує боротьбою проти ворожих класів; найвища форма класової організації. Дійсно революційними П. п. є партії нового типу – марксистсько-ленінські комуністичні і робітничі партії. Озброєні марксистсько-ленінським вченням, комуністичні і робітничі партії виражають корінні інтереси трудящих. Їх кінцевою метою є побудова *комунізму.*

ПАРТНЕР (франц. partenaire) – 1) Учасник гри, вистави. 2) *Компаньйон,* спільник.
ПАРФОРС (від франц. par force – силою, примушуванням) – колючий або зашморговий нашийник для дресирування службових і мисливських собак.
ПАРФОРСНИЙ – 1) Той, що здійснюється за допомогою *парфорсу.* 2) Пов’язаний зі спортивним подоланням перешкод, виконанням складних завдань і фігур; *п-а їзда* – їзда верхи на конях (циркова, спортивна, мисливська) з подоланням перешкод.
ПАРФЮМЕРІЯ (франц. parfumerie, від parfum – пахощі) – ароматичні й косметичні речовини й вироби (одеколон, духи тощо).
ПАРЦЕЛА (франц. parcelle, від лат. particula – частка) – невелике приватне земельне володіння; клаптик землі, на якому за допомогою примітивних засобів виробництва ведеться дрібне (парцелярне) селянське господарство.
ПАРЦЕЛЯЦІЯ (від франц. parceller – поділяти на дрібні частини) – поділ землі на дрібні ділянки *(парцели*).
ПАРЧА (перс.) – складноузорчаста шовкова тканина, виткана золотом і сріблом або матеріалами, що їх імітують. Застосовують як художньо-декоративний матеріал, для пошиття нарядного жіночого одягу.
ПАС [1] (від польс. pas – пояс) – шкіряна або тканинна стрічка чи шнур, що охоплює шківи на валах, передаючи обертовий рух.
ПАС [2] (від англ. pass – передавати) – у спортивних командних іграх *(футболі, хокеї* тощо) передавання м’яча, шайби своєму партнерові.
ПАСАЖ (від франц. passage – перехід) – 1) Крита галерея з рядом крамниць по обидва боки проходу. 2) Послідовність тонів у швидкому русі; технічно складний елемент музичного твору. 3) В робочому кіносценарії – незначна сцена переміщення акторів. 4) Окреме місце в тексті книги. 5) Щеплення бактерій від однієї тварини іншій. 6) Манежний рух вищої школи їзди верхи. 7) Переносно – несподівана пригода, дивний збіг обставин.
ПАСАЖНИЙ ІНСТРУМЕНТ (від франц. passage – прохід та *інструмент*) – астрономічний інструмент (зорова труба), за допомогою якого спостерігають проходження зір через небесний *меридіан* (при визначенні точного часу й прямих сходжень світил) або через перший *вертикал* (при визначенні широти місця).
ПАСАКАЛІЯ (італ. passacaglia, з ісп. pasacalle, від pasar – проходити і calle – вулиця) – 1) Старовинний іспанський танець. 2) Музична п’єса для *органа, клавіра* у формі варіацій.
ПАСАМЕЦЦО (італ. passamezzo, від passare – проходити і mezzo – середина) – старовинний італійський танок.
ПАСАТ (нім. Passat, голл. passaat) – постійний вітер у тропічних широтах земної кулі, найчіткіше виявлений над океанами.
ПАСАТИЖІ (франц. passatige) – універсальні кліщі, що об’єднують у собі плоскогубці, гострозубці, газові кліщі, різак для дроту й викрутку.
ПАСЕЇЗМ (від франц. passe – минуле) – пристрасть до минулого, милування ним при нібито байдужому, а насправді ворожому ставленні до сучасності; *консерватизм.*
ПАСЕО (ісп. paseo, від pasear – гуляти) – місце для гуляння в містах Іспанії.
ПАСИВ (італ. passivo, від лат. passivus – недіяльний) – 1) Одна з двох частин бухгалтерського балансу, в якій на певну дату в грошовому виразі відображено джерела утворення коштів підприємства, організації, установи. Протилежне – *актив.* 2) Переносно – те, що становить негативну сторону будь-якого явища, справи.
ПАСИВНІСТЬ (від лат. passivus – недіяльний) – байдужість, бездіяльність, млявість. Протилежне – *активність.*
ПАСИВУВАННЯ, **ПАСИВАЦІЯ** (від лат. passivus – недіяльний) – створення тонкої окисної плівки на поверхні металу, щоб уникнути руйнування його, тобто *корозії.*
ПАСИФЛОРА [від лат. passio – страждання, пристрасть і flos (floris) – квітка] – рід рослин родини пасифлорових. Трав’янисті або дерев’янисті *ліани.* Поширені в тропіках і субтропіках Америки, Азії, Австралії та на о. Мадагаскар. Плоди деяких видів їстівні. Багато видів – декоративні кімнатні або оранжерейні рослини.

П<u>А</u>СІЯ (від лат. passio – страждання, пристрасть) – предмет кохання, пристрасті, жаги.
ПАСК<u>А</u>ЛЬ – одиниця тиску й напруження в Міжнародній системі одиниць. Позначається *Па.* 1 *Па* – тиск, що створює сила в 1 *Н*, рівномірно розподілена по поверхні площею 1 $м^2$. Від прізвища французького фізика, математика й філософа Б. Паскаля.
П<u>А</u>СКВІЛЬ (нім. Pasquille, з італ. pasquillo) – твір образливого або наклепницького характеру, часто анонімний, з нападками на якусь особу, суспільний рух тощо. Від назви скульптурної групи в Римі, на якій вивішували за середньовіччя сатиричні вірші, епіграми тощо.
ПАСПАРТ<u>У</u> (франц. passe-partout, букв. – проходить скрізь) – 1) Ключ, що підходить до всіх замків; відмичка. 2) Картонна рамка з вирізом для портрета, гравюри. 3) В книгах і журналах – цупкий папір або тонкий картон, на який наклеюють ілюстрації.
ПАСП'<u>Є</u> (фрапц. passe-pied, від passer – переставляти і pied – нога, ступня) – старовинний французький народний танок.
П<u>А</u>СПОРТ (франц. passeport, від passe – прохід і port – гавань, первісно – дозвіл на відплиття) – 1) Документ, що посвідчує особу громадянина. В СРСР П. видають особам віком від 16 років у місцевостях, де запроваджено паспортну систему. 2) Реєстраційне свідоцтво, що містить основні відомості про конкретне підприємство, устаткування, предмет господарського вжитку тощо (напр., П. верстата).
ПАСТ<u>Е</u>ЛЬ (франц. pastel, з італ. pastello, зменш. від pasta – тісто) – 1) М'які кольорові олівці, що їх виготовляють з фарби, крейди і зв'язуючої речовини. 2) Художній твір, виконаний такими олівцями.
ПАСТЕРЕЛЬ<u>О</u>ЗИ – інфекційні хвороби ссавців і птахів, що їх спричинюють хвороботворні мікроорганізми з групи пастерела.
ПАСТЕРИЗ<u>А</u>ЦІЯ – спосіб консервування харчових продуктів нагріванням до температури, близької до 100° С. Від прізвища французького вченого Л. Пастера, який запропонував цей спосіб.
ПАСТИЛ<u>А</u>Ж (франц. pastillage) – 1) Скульптура з глини, розім'ятої руками й обпаленої. 2) В кулінарії – фігурний виріб з тіста, цукру тощо.
ПАСТ<u>І</u>ЧЧО (від італ. pasticcio – суміш, мішанина) – опера, музику якої запозичено з різних раніше написаних опер або яку написали кілька композиторів.
ПАСТ<u>О</u>ЗНІСТЬ (від італ. pastoso – м'який, тістоподібний) – 1) У техніці олійного живопису – значна товщина, «рельєфність» фарбового шару. 2) Властивість пластичності нерозрідженої фарби зберігати форму, надану пензлем. 3) *мед.* Брезклість, одутлість.
П<u>А</u>СТОР (нім. Pastor, від лат. pastor – пастух) – парафіальшій священик у протестантській церкві.
ПАСТОР<u>А</u>ЛЬ (франц., італ. pastorale, від лат. pastoralis – пастуший) – невеликий мистецький твір (або його частина) з ідилічним зображенням сцен сільського життя.
ПАСЬ<u>Я</u>НС (франц. patience, букв. – терпіння) – розкладання гральних карт за певними правилами для розваги або ворожіння.
ПАТ (франц. pat, від лат. pactum – умова, договір) – нічийна шахова позиція, коли «шах» королю не оголошено, але й черговий хід гравець не може зробити, не поставивши короля під удар.
ПАТ<u>А</u>КА – грошова одиниця Аоминю, поділяється на 100 *аво.*
ПАТ<u>Е</u>НТ [від лат. patens (patentis) – відкритий, очевидний] – 1) Документ, що посвідчує авторство на винахід та виключне право на використання його протягом певного строку. 2) Свідоцтво на право займатися торгівлею чи промислом. 3) П. *консульський* – документ, що видається консулові його урядом при призначенні в іншу країну і засвідчує надані повноваження. 4) Свідоцтво, що видається кораблеві закордонного плавання про санітарний стан судна та порту, з якого він відправляється (П. *санітарний*), або на право плавання під певним національним прапором (П., *судновий*).
ПАТ<u>Е</u>НТНИЙ – той, що стосується *патенту; п-а інформація* – відомості про вітчизняні й зарубіжні винаходи і стан використання їх; *п. паспорт* – документ з даними про об'єкт

патентування; *п-е право* – частина винахідницького права, що регулює порядок одержання патентів, охорону прав по них тощо; *п-і угоди* – угоди про обмін патентами або про використання їх; *п. пріоритет* – першість винаходу, що її охороняє патент.

ПАТЕНТОВАНИЙ – закріплений *патентом;* офіційно визнаний, випробуваний.

ПАТЕР (від лат. pater – батько) – у католицизмі – священик; чернець, що має сан диякона або ієрея.

ПАТЕРИК (грец. Πατερικόν, від πατήρ – батько) – назва збірок оповідань і новел церковно-релігійного змісту.

ПАТЕРНАЛІЗМ (від лат. paternus – батьківський) – 1) У капіталістичних країнах – демагогічна політика показової «благодійності», «батьківського піклування» про трудящих, що виявляється в підкупі підприємцями частини робітників і службовців (підвищенням зарплати, наданням премій, різних пільг і привілеїв) з метою відвернення трудящих від участі в революційному русі. 2) Експансіоністська політика великих імперіалістичних держав, спрямована на поневолення економічно слаборозвинутих країн під виглядом «піклування про слабкі народи»; одна з форм *неоколоніалізму.*

ПАТЕТИКА (від грец. παθητικός – чутливий, пристрасний) – настроєність, тон промови, твору літератури, музики, кіно, театральної вистави, які характеризуються *пафосом,* піднесеністю, схвильованістю.

ПАТЕФОН – портативний *грамофон.* Від назви французької фірми Пате.

ПАТИНА (італ. patina) – наліт різноколірних відтінків (від зеленого до брунатного) на поверхні виробів з бронзи, міді, латуні, що виникав через корозію металів або створюється штучно.

ПАТИСОН (франц. patisson, від pate – пиріг) – однорічна овочева рослина; різновидність гарбуза звичайного. В їжу споживають молоді зав’язі. Культивують.

ПАТІО (ісп. patio) – внутрішній дворик, що служить для літнього місцеперебування сімей у південно-європейських містах.

...ПАТІЯ (від грец. πάθος – біль, страждання) – у складних словах відповідає поняттям «страждання», «хвороба», напр. *психопатія.*

ПАТОГЕНЕЗ (від грец. πάθος – біль, страждання і *...генез*) – внутрішні механізми виникнення й розвитку хворобливих процесів в організмі людини або тварини.

ПАТОГЕННИЙ (від грец. πάθος – біль, страждання і *...генний*) – хвороботворний; *п-і мікроби* – мікроби, що викликають у людини й тварин хвороби.

ПАТОГНОМОНІЧНИЙ (від грец. πάθος – біль, страждання і γνωμικός – повчальний) – характерний, типовий для даної хвороби.

ПАТОЛОГІЧНИЙ (від *патологія*) – хворобливий, ненормальний; *п-а анатомія* – наука, що вивчає зміни будови тканин і органів у людини й тварин, зумовлені різними захворюваннями; *п-а фізіологія* – наука, що вивчає закономірності виникнення й перебігу захворювань у людини і тварин.

ПАТОЛОГІЯ (від грец. πάθος – біль, страждання і *...логія*) – 1) Наука про хворобливі (*патологічні*) процеси в організмі людини й тварин. 2) В широкому розумінні П. – будь-яка ненормальність.

ПАТОПСИХОЛОГІЯ (від грец. πάθος – біль, страждання і *психологія*) – галузь психології, що вивчає різні форми порушень психічної діяльності при хворобливому стані мозку.

ПАТРИМОНІАЛЬНИЙ (лат. patrimonialis, від pater – батько) – спадковий, родовий.

ПАТРИМОНІЙ, **ПАТРИМОНІУМ** (лат. patrimonium – спадщина, маєтність) – у Стародавньому Римі спадкове, родове майно, пізніше особисте майно імператорів.

ПАТРИСТИКА [від лат. pater (patris) – батько] – вчення перших християнських теологів, т. зв. «отців церкви», які в 2-3 ст. заклали основи церковної догматики, *теології* і філософії християнства.

ПАТРИЦІАТ (від лат. patriciatus – звання *патриція*) – найзаможніша, привілейована частина населення середньовічних міст Західної Європи (купці, лихварі, багаті власники будинків та міської землі), правляча верхівка міста.
ПАТРИЦІЇ (лат. patricii, від pater – батько) – 1) Родова *аристократія* в Стародавньому Римі, яка тримала в своїх руках громадські землі, всю повноту влади і протиставляла себе *плебеям.* 2) За середньовіччя в більшості країн Західної Європи особи, які належали до міської аристократії.
ПАТРІАРХ (від грец. πατριάρχης – родоначальник) – 1) Прабатько. 2) Глава роду в родовому суспільстві. 3) Найвища духовна особа в деяких християнських, головним чином православній, церквах. 4) Переносно – стара поважна людина – глава родини, найстарший представник якоїсь галузі науки, мистецтва тощо.
ПАТРІАРХАТ (від грец. πατήρ – батько і αρχή – початок, влада) – останній період в історії первіснообщинного ладу, що заступив *матріархат* і передував класовому суспільству. Характеризувався веденням родоводу по батьківській лінії, пануючою роллю чоловіка в господарстві, суспільстві, сім'ї. За П. почався розклад первіснообщинного ладу, формування відносин класового суспільства, виникнення держави.
ПАТРІОТ (від грец. πατριώτης – земляк, співвітчизник) – людина, яка любить свою батьківщину, йде на подвиг за неї, віддана своєму народові, його найкращим демократичним і революційним традиціям.
ПАТРІОТИЗМ (від *патріот*) – любов до батьківщини, до свого народу, відповідальність за долю вітчизни, готовність служити її інтересам. П. – явище соціально-історичне і має в різні епохи різний соціальний і класовий зміст. Найвищою формою П. є соціалістичний П., в якому вірність батьківщині поєднується з відданістю й вірністю всій співдружності соціалістичних країн. Соціалістичний П. невіддільний від почуття пролетарського *інтернаціоналізму.*
ПАТРІОТИЧНИЙ – пройнятий *патріотизмом;* властивий патріотизмові.
ПАТРОН [1] (від лат. patronus – захисник, покровитель) – 1) В Стародавньому Римі багата або впливова особа (спочатку знатний *патрицій,* пізніше – багатій), що брала під своє покровительство (*патронат*) вільних незаможних або неповноправних громадян. 2) Переносно – начальник, хазяїн, покровитель.
ПАТРОН [2] (нім. Patrone, з франц. patron, від лат. patronus – захисник) – 1) З'єднані гільзою куля (снаряд, дріб), пороховий заряд і капсуль (капсульна втулка). 2) Запобіжна циліндрична оболонка з картону або металу. 3) Верстатний пристрій, в якому затискують заготовку або інструмент. 4) Модель, на якій обтискують листову заготовку. 5) Трафарет малюнка на тканині. 6) Зразок для викроювання. 7) Пристрій для приєднання електролампи до електромережі.
ПАТРОНАЖ (від франц. patronage – заступництво, піклування) – форма роботи деяких лікувально-профілактичних закладів, яка полягає в проведенні профілактичних і оздоровчих заходів, санітарно-освітньої роботи вдома. П. здійснюють дитячі й жіночі консультації, різні *диспансери.*
ПАТРОНАТ (лат. patronatus) – 1) У Стародавньому Римі форма покровительства, що фактично встановлювала залежність незаможних або неповноправних громадян (*клієнтів*) від *патронів.* 2) В СРСР передача на виховання в сім'ї трудящих на добровільних засадах дітей-сиріт та дітей, які втратили зв'язок з батьками, шляхом укладання договорів осіб, які беруть дітей на П.,.з державними органами (відділом охорони здоров'я, народної освіти, виконкому тощо). 3) Переносно – покровительство, опіка.
ПАТРОНЕСА (від франц. patronesse – покровителька) – в буржуазному суспільстві жінка-покровителька якогось благодійного філантропічного (див. *Філантропія*) товариства.
ПАТРОНІМІЯ [від грец. πατήρ (πατρός) – батько і όνυμα – ім'я) – назва або прізвище, що походить від предків по батьківській лінії.

ПАТРОНТАШ (нім. Patrontasche, від Patrone – *патрон*[2] і Tasche – кишеня, сумка) – сумка або пояс з футлярами для рушничних або пістолетних патронів.
ПАТРУЛЬ (від франц. patrouille – дозір) – варта; невеликий збройний загін, що рухається за встановленим маршрутом для огляду певної місцевості, перевірки пильності вартових, посилення охорони.
ПАУЗА (лат. pausa, з грец. παῦσις – припинення) – 1) Перерва, зупинка. 2) Чітко визначена перерва в звучанні одного, кількох чи всіх голосів музичного твору; знак нотного письма, що її вказує. 3) Зупинка артикуляційних рухів мовних органів, яка супроводиться перервою в подачі голосу.
ПАУПЕР (від лат. pauper – бідний, незаможний) – в експлуататорському суспільстві жебрак, позбавлений будь-яких засобів існування.
ПАУПЕРИЗАЦІЯ [від лат. pauper (pauperis) – бідний, незаможний] – масове зубожіння трудящих в експлуататорському суспільстві.
ПАУПЕРИЗМ [від лат. pauper (pauperis) – бідний, незаможний] – масові злидні трудящих в експлуататорському суспільстві.
ПАУШАЛЬНИЙ (від нім. Pauscha1e – загальна сума) – взятий оптом, загалом; *п-а сума* – сума зобов'язань або вимог, що випливають з розрахунків між державами, підприємствами, фірмами та окремими особами; загальна сума нарахованих податків без поділу її на окремі види оподаткування.
ПАФОС (від грец. πάθος – почуття, пристрасть) – натхнення, піднесеність, ентузіазм, запал, викликані якоюсь ідеєю, подією тощо.
ПАХІДЕРМИ (від грец. παχύδερμος – товстошкірий) – товстошкірі тварини.
ПАХІДЕРМІЯ (від грец. παχυδερμία – товстошкірість) – хворобливе потовщення шкіри чи слизових оболонок, слоновість.
ПАХІКАРПІН (від грец. παχύς – великий, зрілий і καρπός – плід) – *алкалоїд,* що міститься в деяких рослинах (напр., в софорі товстоплодій). В медичній практиці застосовують йодгідрат П. при гіпертонічних кризах, спазмах периферичних судин, *міопатіях.*
ПАХІМЕНІНГІТ [від грец. παχύς – міцний і μηνιγξ (μήνιγγος) – мозкова оболонка] – запалення твердої оболонки головного та спинного мозку.
ПАХІПОДИ [від грец. παχύπους (παχύποδος) – товстоногий] – товстоногі тварини.
ПАХІТОСА (від ісп. pajitas – соломинки) – тоненька цигарка.
ПАЦИФІЗМ (від лат. pacificus – миротворний) – ліберально-буржуазна політична течія, прихильники якої засуджують будь-які війни, незалежно від їхнього характеру, помилково вважають, що можна запобігти війнам, незалежно від причин, що їх породжують, пасивною проповіддю миру. Робітничі і комуністичні партії, відмічаючи обмеженість П., прагнуть об'єднати в. боротьбі проти воєнної небезпеки всі миролюбні сили, в тому числі й пацифістів.
ПАЦИФІКАЦІЯ (лат. pacificatio – втихомирення, вмиротворення, від pacifico – вмиротворюю) – в ряді капіталістичних країн придушення революційного і національно-визвольного рухів за допомогою каральних акцій.
ПАЦИФІСТ – прихильник *пацифізму.*
ПАЦІЄНТ [від лат. patiens (patientis) – терплячий] – хворий, який лікується у лікаря.
ПАЧУЛІ (англ. patchouli, від інд. пакку – зелений та ілаі – листок) – напівкущові рослини родини губоцвітих. Поширені в Східній Азії. Культивують у субтропіках. З листя одержують ефірні олії, які застосовують у парфюмерії. Сухе листя використовують у побуті як пахощі та для захисту від молі та інших комах.
ПАША (тур. paşa) – титул вищих урядовців у султанській Туреччині та деяких інших країнах.
ПАШАЛИК (тур. paşalik) – *провінція* або область в Османській імперії, якою управляв *паша.*
ПАШТЕТ (нім. Pastete) – страва з подрібненої печінки, дичини тощо.

ПАЯЦ (італ. pagliaccio, букв. – сінник, від paglia – солома) – 1) Клоун в цирку, балагані. 2) Переносно – блазень.
ПЕАН (грец. παιάν) – 1) У Стародавній Греції хвалебний гімн. 2) Те саме, що й *пеон* [1].
ПЕБРИНА (франц. pebrine, від лат. piper – перець) – те саме, що й *нозематоз.*
ПЕГАС (грец. Πήγασος) – 1) У давньогрецькій міфології чарівний кінь (іноді крилатий), що піднімався на *Олімп* і доставляв Зевсові блискавки. За іншою легендою – кінь, від удару копита якого нібито забило джерело, вода якого надихала поетів. 2) Переносно – *осідлати Пегаса* – стати поетом. 3) Сузір'я в Північній півкулі неба.
ПЕГМАТИТ [від грец. πήγμα (πήγματος) – міцний зв'язок] – великокристалічна магматична гірська порода, що залягає у вигляді лінз, жил, гнізд. З П. пов'язані родовища дорогоцінного каміння, слюди, польових шпатів тощо.
ПЕДАГОГ (від грец. παιδαγωγός – вихователь) – особа, фахом якої є навчання й виховання або розробка проблем навчання й виховання.
ПЕДАГОГІКА (від грец. παιδαγωγική – майстерність виховання) – наука про виховання, освіту й навчання підростаючого покоління.
ПЕДАЛЬ (франц. pedale, від лат. pedalis – ножний) – важіль у машинах і музичних інструментах, який приводять у рух ногою.
ПЕДАНТ (франц. pedant, з італ. pedante, букв. – *педагог,* вчитель) – особа з надмірною, перебільшеною акуратністю й точністю, яка уперто, до дрібниць додержується формального, зовнішнього порядку; буквоїд, формаліст.
ПЕДАНТИЗМ (франц. pedantisme) – сліпе додержання встановлених норм, дріб'язкова точність.
ПЕДЕРАСТІЯ (грец. παιδεραστία, букв. – любов до хлопчиків) – статеве збочення – мужолозтво, гомосексуальні відносини між особами чоловічої статі.
ПЕДИКУЛЬОЗ (від лат. pediculus – воша) – вошивість.
ПЕДИКЮР [франц. pedicure, від лат. pes (pedis) – нога й cura – догляд] – догляд за нігтями пальців ніг, видалення мозолей і рогових нашарувань на ногах.
ПЕДИМЕНТ [англ. pediment, від лат. pes (pedis) – нога] – передгірні скелясті рівнини, що утворюються внаслідок змивання верхніх пухких відкладів і відступання крутих схилів; характерні для посушливих областей.
ПЕДИПЛЕН [від лат. pes (pedis) – нога і англ. plain – рівнина] – тип рельєфу, що утворюється внаслідок злиття *педиментів.*
ПЕДІАТРІЯ [від грец. παις (παιδός) – дитина та *...іатрія*] – наука про дитячі хвороби; розділ медицини, який вивчає особливості дитячого організму і розробляє питання запобігання дитячим хворобам та лікування їх.
...ПЕДІЯ (від грец. παιδεία – виховання, навчання, освіта, культура) – у складних словах відповідає поняттям «розділ», «наука», напр. *гіпнопедія, ортопедія.*
ПЕДОБІОЛОГІЯ (від грец. πέδον – грунт та *біологія*) – розділ ґрунтознавства, що вивчає організми, які населяють грунт, та процеси, які вони спричинюють.
ПЕДОГЕНЕЗ [від грец. παις (παιδός) – дитина і *...генез*] – форма розмноження (*партеногенезу*), за якої незапліднені яйцеклітини розвиваються в тілі личинки. Зустрічається у деяких безхребетних тварин.
ПЕДОЛІНГВІСТИКА [від грец. παις (παιδός) – дитина і *лінгвістика*] – розділ лінгвістики, який досліджує мову дітей.
ПЕДОЛОГІЯ [1] [від грец. παις (παιδός) – дитина і *...логія*] – реакційна буржуазна наука про дітей, що грунтується на визнанні фаталістичної зумовленості долі дітей біологічними й соціальними факторами, впливом спадковості й середовища, які вважає незмінними; заперечує провідну роль навчання й виховання в розвитку дитини.
ПЕДОЛОГІЯ [2] (від грец. πέδον – грунт і *...логія*) – наука про грунти; ґрунтознавство.
ПЕДОМЕТР [від лат. pes (pedis) – нога і *...метр*] – прилад у вигляді кишенькового годинника, яким вимірюють віддаль у кроках; крокомір.

ПЕДОМОРФ<u>О</u>З [від грец. παις (παιδός) – дитина і ... *морфоз*] – У тварин збереження особливих личинкових ознак дорослими формами або уподібнення дорослого організму до його личинкового стану.

ПЕДОЦЕНТР<u>И</u>ЗМ [від грец. παις (παιδός) – дитина і лат. centrum – середина] – реакційний напрям сучасної буржуазної педагогіки та психології, тісно пов'язаний з *педологією* [1]. Заперечує провідну роль учителя в навчанні й вихованні і необхідність одержання систематичних знань учнями. Виходить з положення, що при організації навчально-виховного процесу необхідно керуватися тільки природженими психічними властивостями дітей.

ПЕЗ<u>Е</u>ТА – див. *Песета.*

П<u>Е</u>ЗО – див. *Песо.*

ПЕЙЗ<u>А</u>Ж (франц. paysage, від pays – країна, місцевість) – 1) *літ.* Опис, зображення природи засобами художнього слова. 2) Жанр живопису, присвячений зображенню природи, міст, архітектурних комплексів тощо. 3) Загальний вид місцевості, краєвид.

ПЕЙЗАЖ<u>И</u>СТ (франц. paysagiste) – митець, що спеціалізується в жанрі *пейзажу.*

ПЕЙЗ<u>А</u>Н, **ПЕЙЗ<u>А</u>НКА** (від франц. paysan – селянин) – фальшиво, солодкаво зображений селянин чи селянка в художніх творах кінця 18 – початку 19 ст.

ПЕК (голл. pek – смола) – залишок від перегонки деревного, торф'яного або кам'яновугільного дьогтю. Застосовують для виготовлення покрівельного толю, лаку.

ПЕК<u>А</u>Н (англ. pecan, з алгонкінської) – група видів деревних субтропічних рослин роду карія родини горіхових. Походить з Північної Америки. Плоди вживають в їжу і використовують для одержання харчової олії. Культивують.

ПЕКТ<u>И</u>НИ (від грец. πηκτός – зсілий, скипілий) – група *полісахаридів* та близьких до них за будовою речовин рослинного походження, які при гідролізі дають значну кількість галактуронової кислоти. Містяться головним чином у соках плодів і коренеплодів. Застосовують у кондитерському виробництві.

ПЕКТОР<u>А</u>ЛЬ (від лат. pectoralis – нагрудний) – 1) Дорогоцінна металева нагрудна прикраса, що її носили як ознаку влади фараони, єврейські первосвященники, римські сановники. П. відомі у скіфів, носіїв давніх культур Америки. 2) Хрест з благородного металу з *реліквіями,* що його носять на грудях кардинали, єпископи й абати.

ПЕКТУС<u>И</u>Н (від лат. pectus – груди) – лікарський препарат. Застосовують при запальних захворюваннях верхніх дихальних .шляхів.

ПЕКУЛ<u>І</u>Й (лат. peculium – власність, майно) – в Стародавньому Римі рухоме й нерухоме майно, яке на певних умовах рабовласник давав у користування залежним від нього особам і рабам, зберігаючи при цьому власність на майно.

ПЕЛАГІ<u>А</u>ЛЬ (від грец. πέλαγος – море) – товща води озер, морів і океанів як середовище, де живуть водні організми.

ПЕЛАГ<u>І</u>ЧНИЙ (від грец. ηέλαγος – море) – морський, утворений під впливом дії моря; *п-а область* – див. *Пелагіаль; п-і відклади* – відклади, що утворюються далеко від берегів, у морях і океанах (органічний мул, мінеральні частинки, принесені з материків і космосу).

ПЕЛ<u>А</u>ГРА (від італ. pelle agra – шершава шкіра) – хронічне захворювання людини й тварин, спричинюване нестачею в організмі вітаміну PP. Характеризується ураженням шкіри, що стає сухою і лущиться.

ПЕЛАРГ<u>О</u>НІЯ (від грец. πελαργός – лелека) – рід одно- і багаторічних трав'янистих та кущових рослин родини геранієвих. Поширені в Африці, Південній і Передній Азії та Європі. Деякі види культивують як декоративні, інші – як ефіроолійні рослини, що дають гераніол.

П<u>Е</u>ЛЕНГ (голл. peiling) – 1) Напрям від спостерігача до будь-якого об'єкта. Визначають кутом між площиною *меридіана* і вертикальною площиною, яка проходить через центр компаса та об'єкт. 2) Різновидність ладу (строю) військових кораблів або літаків. 3) П. *ладу* – кут між меридіаном і лінією ладу від 0 до 360°, відлічуваний за стрілкою годинника.

ПЕЛЕНГАТОР – прилад для визначення *пеленгів* земних об’єктів і небесних тіл, а також курсових кутів судна (кутів між діаметральною площиною судна і напрямом на обраний об’єкт).
ПЕЛІКАН (грец. ηελεκάν) – рід водоплавних птахів ряду пеліканоподібних. Поширені в країнах з помірним і жарким кліматом. Інша назва – *баба*.
ПЕЛІКОЗАВРИ (від грец. πηλίκος – певних розмірів і *...завр*) – ряд викопних примітивних звіроподібних хижих плазунів. Жили за *палеозою.* Предками П. були *котилозаври.*
ПЕЛІКУЛА (від лат. pellicula – шкірка, плівка) – плівка, що вкриває тіло найпростіших тварин; являє собою ущільнений поверхневий шар *цитоплазми.*
ПЕЛІТИ (від грец. πηλός – глина) – осадочні породи, що складаються переважно з частинок, розмір яких не перевищує 0,01 *мм.*
ПЕМЗА (англ. pumice, від лат. pumex – піна) – вивержена гірська порода жовтого, сірого, світло-коричневого кольору; дуже легка, піноподібна. Використовують як *образив,* наповнювач тощо.
ПЕМІКАН (алгонкінське) – високопоживна паста з м’яса й жиру, застосовувана в полярних експедиціях і на зимівлях.
ПЕМФІГУС [від грец. πέμφιξ (πέμφιγος), тут – пухир] – хронічне захворювання шкіри та слизових оболонок людини, що характеризується утворенням пухирів. При П. порушується сольовий та водний обмін. Інша назва – *пухирниця*.
ПЕНАЛЬТІ (англ. penalty, букв. – покарання) – у *футболі* – штрафний удар у ворота противника з віддалі 11 *м.* Інша назва – *одинадцятиметровий штрафний удар*.
ПЕНАТИ (лат. penates) – 1) У давньоримській міфології боги – покровителі дому, родини, іноді батьківщини. 2) Переносно – *повернутися до своїх пенатів* – повернутися додому.
ПЕНГЕ (угор. pengö) – грошова одиниця Угорщини до 1946 р.
ПЕНЕЛОПА (грец. Πηνελόπη) – у давньогрецькій міфології дружина Одіссея. В світовій літературі ім’я П. стало синонімом подружньої вірності жінки.
ПЕНЕПЛЕН (англ. peneplaine, від лат. paene – майже і англ. plain – рівнина) – вирівняна ділянка суходолу, утворена внаслідок тривалої *денудації* гірської області в умовах відносного тектонічного спокою.
ПЕНЕТРОМЕТР (від лат. penetro – проникаю і *...метр*) – прилад, яким визначають *консистенцію* малярних фарб, жирів та інших матеріалів, вимірюючи глибину проникнення в них стандартної голки.
ПЕНЕТРОМЕТРІЯ (від лат. penetro – проникаю і *...метрія*) – вимірювання *консистенції* матеріалів.
ПЕНІТЕНЦІАРІЙ (лат. poenitentiarius, від poenitentia – каяття) – 1) Духовна установа в Римі, що ім’ям папи дає «відпущення гріхів» і звільняє дану особу від виконання церковного зобов’язання (напр., від обітниці). 2) З кінця 18 – початку 19 ст. назва особливої системи в’язниць в Англії та США, де одиночне ув’язнення поєднується з каторжною роботою і релігійним одурманюванням. 3) Священик, що здійснює богослужіння в церквах цих в’язниць і сповідує в’язнів.
ПЕНІТЕНЦІАРНИЙ (франц. penitentiaire, від лат. poenitentia – каяття) – той, що стосується покарання, головним чином кримінального.
ПЕНІЦИЛІН – лікарський препарат; антибіотик. Застосовують при лікуванні гнійно-септичних та запальних процесів. Від назви плісеневого гриба – пеніцилія, з культури якого його одержують.
ПЕННІ (англ. penny, фін. penni, від лат. pendo – плачу) – розмінна монета Великобританії, 1/100 *фунта стерлінгів;* Фінляндії, 1/100 фінляндської *марки.* Інша назва – *пенс*.
ПЕНС (англ. pence, множ. від penny) – те саме, що й *пенні.*
ПЕНСІЯ (від лат. pensio – платіж) – регулярні грошові виплати як форма матеріального забезпечення непрацездатних. В СРСР встановлено П. по старості, по інвалідності, у зв’язку з втратою годувальника, персональні, П. працівникам науки тощо.

ПЕНСНЕ (франц. pince-nez, від pincer – защемити і nez – ніс) – окуляри, що тримаються на носі за допомогою пружини.
ПЕНТА... (від грец. πέντε – п’ять) – у складних словах відповідає поняттю «п’ять».
ПЕНТАГОН (грец. πεντάγωνον, від πέντε – п’ять і γωνία – кут) – 1) П’ятикутник. 2) П’ятикутна спору да поблизу м. Вашінгтона, в якій розміщуються керівні військові установи США. 3) Переносно – військове відомство США. Символ американського *мілітаризму* й *агресії.*
ПЕНТАГОНАЛЬНИЙ (грец. πεντάγωνος) – п’ятикутний.
ПЕНТАГРАМА (грец. πεντάγραμμον, від πέντε – п’ять і γραμμή – риска, лінія) – 1) *матем.* Фігура, що являє собою правильний п’ятикутник, на сторонах якого побудовано однакові рівнобедрені або рівносторонні трикутники. 2) В середні віки магічний знак на амулетах.
ПЕНТАГРИД (від *пента...* і англ. grid – сітка) – електронна лампа, що має 7 електродів: анод, катод і 5 сіток (з них дві керуючі). Широко застосовують у схемах перетворювання частоти коливань.
ПЕНТАЕДР (від *пепта...* і *...едр*) – п’ятигранник. П. є, напр., піраміда, в основі якої лежить чотирикутник.
ПЕНТАМЕТР (від *пента...* і грец. μέτρον – міра) – в античному віршуванні розмір вірша, що складається з двох рівних частин, поділених *цезурою* (в кожній частині – два дактилі і один наголошений склад; розмір подібний до *гекзаметра*).
ПЕНТАРХІЯ (від грец. πενταρχίαί – п’ять старійшин) – 1) Колегія п’ятьох, один з органів державної влади в Стародавньому Карфагені. 2) Умовне позначення територіального поділу стародавньої Ірландії на п’ять «королівств» (федерацій племен) після завоювання її кельтами.
ПЕНТАСТИЛЬ (від *пента...* і грец. στῦλος – стовп, колона) – давньогрецький храм з п’ятьма колонами на фасаді.
ПЕНТАТЛОН (грец. πένταθλον, від πέντε – п’ять і άθλον – змагання, боротьба) – античне (давньогрецьке) п’ятиборство, що було обов’язковим елементом *олімпійських* ігор. До П. входили: біг, стрибки, кидання диска й списа (дротика), боротьба й на завершення – боротьба двох найкращих.
ПЕНТАТОНІКА (від *пента...* і *тоніка*) – звукова система, що має 5 звуків різної висоти в межах *октави.*
ПЕНТАХОРД (від *пента..* і *...хорд*) – п’ятиступеневий звукоряд у межах *квінти.*
ПЕНТЛАНДИТ – мінерал класу сульфідів, бронзово-жовтого кольору. Нікелева руда. Від прізвища англійського мандрівника Дж. Пентлан да. Інша назва – *залізо-нікелевий колчедан*.
ПЕНТОД [від *пента...* і *(електр) од*] – електронна лампа з п’ятьма електродами (катод, анод і 3 сітки). Застосовують у схемах генерування й підсилення електричних коливань.
ПЕНТОЗИ (від грец. πέντε – п’ять) – моносахариди, що містять п’ять атомів вуглецю в молекулі.
ПЕНЧИНГБОЛ, **ПАНЧИНГБОЛ** (англ. punching-ball, від punch – бити кулаком і ball – м’яч) – надувний шкіряний м’яч грушовидної форми, підвішений до платформи; служить боксерам для тренування.
ПЕНЬЮАР (франц. peignoir, від peigner – зачісувати) – 1) Легкий жіночий домашній одяг. 2) В перукарнях – простирадло, яким накривають плечі під час підстригання або причісування.
ПЕОН [1], **ПЕАН** (грец. παιάν, παιήων) – віршова чотирискладова стопа (один довгий і три короткі) античної *метрики* [1] (1).
ПЕОН [2] (від ісп. peon – наймит, поденник) – у багатьох країнах, головним чином Латинської Америки – наймит, селянин, сільськогосподарський робітник, який внаслідок кабальної залежності від поміщиків перетворювався на боргового раба (див. *Пеонаж*).

ПЕОНАЖ (ісп. peonaje, від peon – наймит) – система кабальної залежності, за якої наймити, селяни, робітники перетворюються у боргових рабів поміщика. П. як форма експлуатації й досі зберігся в деяких країнах Латинської Америки.
ПЕПІНЬЄРКА (від франц. pepinsere – розсадник) – у царській Росії дівчина, яку після закінчення середнього закритого жіночого навчального закладу залишено при ньому для педагогічного стажування.
ПЕПЛУМ (лат. peplum, peplus, з грец. πέπλος – покривало, верхній одяг) – у Стародавній Греції і Стародавньому Римі жіночий верхній одяг з легкої тканини, який одягався на туніку.
ПЕПСИН (від грец. πέψις – травлення) – 1) Травний *фермент* шлункового соку людини й хребетних тварин. Під впливом П. відбувається первинне розщеплення білків. 2) Лікарський препарат, що його одержують із шлунку свиней, овець тощо. Застосовують при *гастритах* та *диспепсії.*
ПЕПТИДАЗИ (від грец. πέπτω – перетравлюю) – *ферменти,* що розщеплюють *поліпептиди* й дипептиди. Містяться в організмі людини, тварин і рослин. Інші назви – *пептигідролази, протеази*.
ПЕПТИДИ, **ПЕПТОНИ** (від грец. πεπτός – перетравлений) – речовини, до складу яких входять дві й більше *амінокислот,* з'єднаних між собою пептидними зв'язками (—CO—NH—). Проміжні продукти розпаду білків. Містяться в організмах людини, тварин і рослин.
ПЕПТИЗАЦІЯ (від грец. πέπτω – перетравлюю) – розщеплення агрегатів частинок у колоїдних осадах (*гелях*) на первинні частинки.
ПЕПТОНИ – див. *Пептиди.*
ПЕР (англ. peer, франц. pair, від лат. par – рівний) – довічне або спадкове звання представників вищого дворянства в ряді країн. Існує і досі в Англії.
ПЕРВЕРСІЯ (лат. perversio, від perverto – перегортаю) – збочення, зокрема статеве.
ПЕРГАМЕНТ – 1) Спеціально оброблена шкіра молодих тварин. Застосовують при виготовленні барабанів тощо; до винайдення паперу – матеріал для письма. Від назви стародавнього м. Пергама в Малій Азії. 2) Документ, написаний на такому матеріалі. 3) Обгортковий жиро- і вологонепроникний папір.
ПЕРГАМІН – 1) Тонкий міцний папір, схожий на пергаментний, з якого виготовляють паперову кальку або пакувальний матеріал для масложирових продуктів. Від назви стародавнього м. Пергама в Малій Азії. 2) Ізоляційний і покрівельно-підкладочний рулонний картон.
ПЕРГІДРОЛЬ (від лат. per – через і грец. ὕδωρ – вода) – водний розчин (30%) перекису водню. Застосовують для вибілювання тканин, вовни, для *консервації, дезинфекції* тощо.
ПЕРГОЛА (італ. pergola, з лат. pergula) – альтанка з кам'яних стовпів або легких арок, обсаджена виткими рослинами.
ПЕРИ..., **ПЕРІ**... (грец. περί...) – префікс, що означає: навколо, кругом, зверх, через.
ПЕРИГАСТРИТ [від *пери...* і грец. γαστήρ (γαστρός) – шлунок] – запальне ураження серозної оболонки шлунка.
ПЕРИГЕЙ (від *пери...* і *...гей*) – найближча до Землі точка орбіти Місяця або якого-небудь штучного супутника Землі.
ПЕРИГЕЛІЙ (від *пери...* і грец. ἥλιος – Сонце) – найближча до Сонця точка орбіти *планети, комети* тощо.
ПЕРИДЕРМА (від *пери...* і *...дерма*) – 1) Комплекс вторинних покривних тканин у рослин. Захищає органи рослин від механічних пошкоджень, зайвого випаровування, ураження бактеріями тощо. 2) Тверда органічна оболонка, яка вкриває стебла колоній морських гідроїдних поліпів.
ПЕРИДИНЕЇ (від грец. περιδινής – той, що обертається) – група одноклітинних організмів, що займають проміжне місце між нижчими рослинами й тваринами. Живуть у

морях, рідше – у прісноводних водоймах. Мають значення як корм для морських тварин. Інша назва – *панцирні джгутиконосці.*

ПЕРИДІЙ (від грец. περίδιον – торбинка) – оболонка плодового тіла деяких грибів.

ПЕРИДОТ (франц. peridote) – те саме, що й *олівін.*

ПЕРИДОТИТ (франц. peridotite) – глибинна магматична гірська порода, що складається переважно з *олівіну* та *піроксену.* Іноді використовують як будівельний матеріал.

ПЕРИКАРД (від грец. περικάρδιος – навколосерцевий) – замкнений мішковидний утвір, що оточує серце. Інша назва – *навколосерцева сумка.*

ПЕРИКАРДИТ – запалення *перикарда* людини й тварин, виникає як ускладнення ревматизму, туберкульозу тощо.

ПЕРИКАРПІЙ (від грец. περικάρπιον – оболонка плода) – стінка плода у рослин, що оточує насіння, насінину.

ПЕРИМЕТР (від грец. περίμετρον – круг, коло) – довжина замкнутого контура. Поняття «периметр» застосовують здебільшого до многокутника.

ПЕРИМЕТРИТ (від *пери...* і грец. μήτρα – матка) – запалення очеревини, що вкриває матку у людини й тварин. Виникає як ускладнення запальних захворювань жіночих статевих органів, родів, абортів тощо.

ПЕРИНЕФРИТ (від *пери...* і грец. νεφρός – нирка) – запалення тканин навколо нирки.

ПЕРИПАТЕТИКИ (грец. περιπατητικοί, букв. – любителі прогулянок) – послідовники філософської школи, заснованої давньогрецьким філософом Арістотелем у 335 р. до н. е. в Афінах. Назву школи пов'язують із звичкою Арістотеля викладати філософію своїм учням під час прогулянок.

ПЕРИПЕТІЯ (від грец. περιπέτεια – несподівана подія) – несподіваний поворот у розгортанні сюжету літературного твору; раптова зміна, ускладнення в якійсь події або в чиємусь житті.

ПЕРИПТЕР (від грец. περίπτερος – оточений колонами) – будівля, здебільшого античний храм, з усіх боків оточена колонадою, *портиком.*

ПЕРИСЕЛЕНІЙ (від *пери...* і грец. σελήνη – Місяць) – найближча до центра Місяця точка *орбіти* штучного супутника Місяця.

ПЕРИСКОП (від грец. περισκοπέω – дивлюсь навкруги) – оптичний прилад (труба з дзеркалами, призмами) для оглядання місцевості з укриттів, танків, поверхні моря з підводних човнів, а також для спостереження за процесами у високотемпературних, іонізаційних камерах тощо.

ПЕРИСПЕРМ (від *пери...* і грец. σπέρμα – насіння) – живильна тканина в насінні ряду рослин. Використовується зародком під час його розвитку.

ПЕРИСТАЛЬТИКА (від грец. περισταλτικός – той, що охоплює, стискає) – хвилясті ритмічні скорочення стінок стравоходу, шлунка й кишечника v людини й тварин.

ПЕРИСТИЛЬ (від грец. περίστυλος – оточений колонами) – в античній архітектурі колонада, *портик,* галерея навколо площі, саду, двору тощо.

ПЕРИТОНІТ (від грец. περιτόναιον – очеревина) – запалення очеревини у людини й тварин. Здебільшого виникає як ускладнення запальних захворювань органів черевної порожнини (апендициту, виразкової хвороби тощо), а також при пораненнях живота.

ПЕРИФЕРИЧНИЙ (від *периферія*) – той, що перебуває зовні; окраїнний, віддалений від центру.

ПЕРИФЕРІЯ (від грец. περιφέρεια – коло, дуга, поверхня) – 1) Окраїнна частина чого-небудь, на відміну від центральної. 2) Частина країни, області віддалена від центру її, окраїна, провінція. 3) Замкнута крива, що обмежує частину площі.

ПЕРИФРАЗ, **ПЕРИФРАЗА** (грец. περίφρασις – описовий вираз) – описовий зворот мови, в поезії – стилістичний прийом, коли власне ім'я, предмет чи явище називають не прямо, а через їхні характерні риси та ознаки (напр., «чорне золото» замість «кам'яне вугілля»).

ПЕРИХОНДР (від *пери...* і грец. χόνδρος – хрящ) – зовнішній сполучнотканинний шар хряща, за винятком суглобового. Інша назва – *охрястя.*

ПЕРИЦЕНТР (від *пери...* і *центр*) – точка орбіти небесного тіла, найближча до тіла, навколо якого відбувається рух. Залежно від назви центрального тіла П. називають *періастром, перигеєм, перигелієм* тощо.
ПЕРИЦИКЛ (від грец. περικυκλέω – оточую) – зовнішній шар клітин осьового циліндра (центральної частини) стебла й кореня в рослин. З П. деяких рослин (льон, коноплі та ін.) одержують текстильне волокно.
ПЕРИЦИКЛОЇДА (від *пери...* і *циклоїда*) – плоска крива, яку описує точка, що лежить на колі, якщо це коло котиться без ковзання по нерухомому колу, що дотикається до першого кола зсередини. Будь-яка П. є водночас *епіциклоїдою.*
ПЕРІ – у перській міфології добра фея, що охороняла людей від «злих духів».
ПЕРІ... – див. *Пери...*
ПЕРІАДЕНІТ (від *пері...* і грец. ἀδήν – залоза) – запалення тканин навколо лімфатичних залоз.
ПЕРІАКТИ (від грец. περίαητος – той, що обертається) – в давньогрецькому театрі – декорації у вигляді тригранних призм, що обертаються.
ПЕРІАСТР (від *пері...* і грец. ἄστρον – зоря) – найближча до зорі точка *орбіти* іншої зорі, що рухається навколо першої як центрального тіла.
ПЕРІЕКИ (грец. περίοικοι, букв. – навколишні, сусідні) – особисто вільне, але політично безправне населення Спарти, Фессалії, Кріту та інших областей Стародавньої Греції.
ПЕРІЕЛЕКТРОТОН (від *пері...* і *електротон*) – зміна властивостей нерва, яка виникає на певній віддалі від місця дії на нього електричного струму.
ПЕРІОД (від грец. περίοδος – кружний шлях, обертання, чергування) – 1) Проміжок часу, протягом якого відбувається якийсь процес. 2) Етап суспільного розвитку, що має свої особливості. 3) *геол.* Частина *ери.* 4) Розділ музичного твору, в якому викладено більш-менш закінчену музичну думку. 5) Група цифр, що повторюється в *періодичному* десятковому дробу. 6) Складна синтаксична побудова для докладного розвитку думки. 7) П. *спокою* – час, коли у рослин значно знижується інтенсивність обміну речовин. 8) П. *піврозпаду* – час, протягом якого розпадається половина радіоактивної речовини. Позначають $T_{½}$.
ПЕРІОДИЗАЦІЯ – поділ процесів розвитку на основні *періоди,* що якісно відрізняються один від одного.
ПЕРІОДИКА (від грец. περιοδικός – той, що повторюється, чергується) – 1) Періодичні видання – газети, тижневики, журнали, наукові записки й частина літературно-художніх альманахів та збірників; сукупність періодичних видань. 2) *мед.* Ритмічні зміни фізіологічних функцій організму в певні проміжки часу.
ПЕРІОДИЧНИЙ (грец. περιοδικός) – той, що з'являється, повторюється через певні проміжки часу, певні строки; *п. дріб* – десятковий дріб, у якого безмежно повторюється одна або група цифр, напр., 1/3 = 0,333...; *п-і функції* – функції, що не змінюють свого значення при додаванні до *аргументу* певного числа (т. зв. періоду).
ПЕРІОДОНТИТ [від *пері...* і грец. οδούς (οδόντος) – зуб] – запалення тканин, що вкривають корені зубів у людини й тварин.
ПЕРІОСТ (від *пері...* і грец. ὀστέον – кістка) – зовнішній сполучнотканинний шар кістки (крім поверхонь суглобів). Інша назва – *окістя.*
ПЕРІОСТИТ – запалення тканини, що вкриває кістку (*періосту*) у людини й тварин.
ПЕРКАЛЬ (франц. percale, з перс. пергала) – тонка цупка бавовняна тканина полотняного переплетення. Застосовують у техніці.
ПЕРКУСІЯ (від лат. percussio – нанесення ударів) – 1) Вистукування; метод дослідження внутрішніх органів. За характером звуку, що виникає при вистукуванні, можна встановити розміри і положення органів, а також характер їх ураження. 2) Група ударних інструментів (гонг, трикутник, *ксилофон, челеста* тощо) в музичних ансамблях; особливо поширені в джазах.

ПЕРЛАМУТР (нім. Perlmutter, від Perle – перлина і Mutter – мати) – внутрішній шар мушлі двостулкових й черевоногих молюсків. Використовують для виготовлення прикрас і для оздоблення.
ПЕРЛВЕЙС (нім. Perlweiβ, від Perle – перлина і Weiβ – білила) – свинцеві білила, забарвлені синькою.
ПЕРЛІТ (франц. perlite) – 1) Склувата гірська порода вулканічного походження; застосовують як тепло- і звукоізоляційний матеріал. 2) Структурна складова сталі, суміш *фериту* й *цементиту.*
ПЕРЛОН (нім. Perlon) – назва в НДР і ФРН синтетичного волокна (і тканини), яке в СРСР називають *капроном.*
ПЕРЛЮСТРАЦІЯ (від лат. perlustro – оглядаю, переглядаю) – розпечатування й перегляд поштової кореспонденції без відома адресата.
ПЕРМАЛОЙ [англ. permalloy, від perm (eability) – проникність і alloy – сплав] – залізонікелевий сплав великої магнітної проникності, застосовуваний в електро- й радіотехніці, телефонії тощо.
ПЕРМАНГАНАТИ (від лат. per – понад, над і manganum – *марганець*) – солі марганцевої кислоти. Застосовують як окислювачі, дезинфікуючий засіб.
ПЕРМАНГАНАТОМЕТРІЯ (від *перманганати* і *...метрія*) – метод кількісного хімічного аналізу, при якому основним *реагентом* є титрований (див. *Титр*) розчин перманганату калію.
ПЕРМАНЕНТ [від лат. permanens (permanentis) – постійний, незмінний] – завивка, що довго тримається.
ПЕРМАНЕНТНИЙ [від лат. permanens (permanentis)] – постійний, неперервний; *п-а революція* – безперервна революція. Ідея П. р., тобто переростання буржуазної революції у пролетарську, соціалістичну, була висунута К.Марксом і Ф.Енгельсом; у нових історичних умовах В. І. Ленін розвинув ідею перманентної революції, розробив теорію про переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну, висунув положення про гегемонію пролетаріату в буржуазно-демократичній революції.
ПЕРМЕАМЕТР (від лат. permeo – проникаю і *...метр*) – прилад для вимірювання напруженості магнітного поля, магнітної *індукції* та інших характеристик *феромагнітних* матеріалів; різновид *магнітометра.*
ПЕРМУТИТИ (від лат. permuto – змінюю) – речовини (*алюмосилікати* натрію і калію), за допомогою яких змінюють якість води (напр., зменшують вміст у ній солей).
ПЕРНІЦІОЗНИЙ (від лат. perniciosus – згубний) – злоякісний; *п-а анемія* – злоякісне недокрів'я.
ПЕРОКСИДАЗИ (від лат. per – понад і *оксидази*) – *ферменти,* що каталізують окислення різних органічних сполук, нітритів та йодитів киснем перекису водню. Містяться переважно в рослинних тканинах.
ПЕРОН (франц. perron, букв. – кам'яний ґанок) – 1) Залізнична платформа, до якої підходять пасажирські поїзди. 2) *архіт.* Низька тераса з каменю, що примикає до будинку.
ПЕРПЕНДИКУЛЯР (від лат. perpendicularis – прямовисний) – пряма лінія, що утворює прямий кут з даною прямою або площиною. П. називають ще відрізок цієї прямої між даною точкою і точкою перетину прямих або прямої з площиною.
ПЕРПЕНДИКУЛЯРНИЙ (лат. perpendicularis) – той, що утворює прямий кут з прямою або площиною.
ПЕРПЕТУУМ-МОБІЛЕ (від лат. perpetuum mobile – безперервно, вічно рухливе) – вічний двигун, тобто машина, що ніби могла б діяти, не живлячись якою-небудь енергією (П.-м. 1-го роду), або машина, що перетворювала б на роботу всю енергію, яка надходить до неї (П.-м. 2-го роду).
ПЕРСЕВЕРАЦІЯ (від лат. persevero – вперто роблю, наполягаю) – психічний стан, який характеризується невідступним або частим повторенням якого-небудь слова, думки, мелодії, дії.

ПЕРСЕЇДИ – потік *метеорів, радіант* якого міститься в сузір'ї *Персея.*
ПЕРСЕЙ (грец. Περσεύς) – 1) У давньогрецькій міфології один з героїв, що швидко виріс у богатиря і відзначився перемогами над темними силами (відтяв голову Медузі, подолав морське страховисько тощо). 2) Сузір'я в Північній півкулі неба.
ПЕРСЕПТРОН, ПЕРЦЕПТРОН [від лат. percep (tio) – сприймання, пізнання і *(елек) трон*] – електронний пристрій для розпізнавання зорових образів.
ПЕРСЕФОНА (грец. Περσεφόνη) – у давньогрецькій міфології богиня підземного царства і родючості землі, символ щорічного пробудження рослинності.
ПЕРСОНА (лат. persona) – особа; поважна особа.
ПЕРСОНА ГРАТА (лат. persona grata – бажана особа) – 1) Особа, що її кандидатура як дипломатичного представника не викликає заперечень уряду країни, в якій її мають акредитувати. 2) Переносно – особа, до якої ставляться прихильно.
ПЕРСОНА НОН ГРАТА (лат. persona non grata – небажана особа) – 1) Особа, що її кандидатура як дипломатичного представника викликає заперечення уряду держави перебування. У такому разі держава, що призначила дану особу, відкликає її. 2) Переносно – особа, яка не користується прихильністю.
ПЕРСОНАЖ (франц. personnage, від лат. persona – особа) – дійова особа в художньому творі.
ПЕРСОНАЛ (від лат. personalis – особистий) – особовий склад підприємства, установи, організації тощо; сукупність кадрів однієї професійної категорії (напр., П. технічний, медичний).
ПЕРСОНАЛІЗМ (від лат. persona – особа) – релігійно-ідеалістична течія в сучасній буржуазній філософії, за якою світ є *ієрархією* «осіб» (персон), що розглядаються як первинні реальності й найвищі духовні цінності, над якими панує «верховна особа» – бог.
ПЕРСОНАЛЬНИЙ (лат. personalis) – особистий; особовий.
ПЕРСОНІФІКАЦІЯ (від *персона* і *...фікація*) – вид метафори: надання предметам, явищам природи та поняттям властивостей людини, олюднення їх; уособлення.
ПЕРСПЕКТИВА (франц. perspective, від лат. perspicio – бачу наскрізь, уважно розглядаю) – 1) Спосіб зображення об'ємних фігур на площині залежно від уявних змін їхньої величини, чіткості, зумовлений ступенем віддаленості від глядача. 2) Вид у далечінь. 3) *геом.* Спосіб зображення фігур, що грунтується на застосуванні центрального проектування (нарисна геометрія, *проекція*). 4) Переносно – види, плани на майбутнє.
ПЕРСПЕКТИВІЗМ – *філософ.* суб'єктивно-ідеалістичний напрям у теорії пізнання, за яким пізнання зумовлене позицією пізнаючого суб'єкта, *перспективою* його бачення світу.
ПЕРСПЕКТИВНИЙ – 1) Той, що стосується *перспективи.* 2) Той, що належить до майбутнього, передбачає майбутній розвиток.
ПЕРСУЛЬФАТИ (від лат. per – понад і *сульфати*) – солі надсірчаної кислоти. Застосовують здебільшого в хімічних аналізах.
ПЕРТУРБАЦІЯ (від лат. perturbatio – хвилювання, збудженість) – 1) Раптове порушення нормального ходу чогось. 2) *астр.* Зміна орбіти небесного тіла від діяння іншого тіла, що не є центральним для даного (напр., тяжіння планети Юпітер спричинює великі П. в орбітах *астероїдів, комет*).
ПЕРТУСИН (від лат. pertusus – прохідний) – лікарський препарат. Застосовується як відхаркувальний засіб при *бронхітах, коклюші* тощо.
ПЕРФЕКТ (від лат. perfectus – завершений) – дієслівна форма в індоєвропейських мовах. Виражає минулу дію, результат якої наявний і в момент мовлення.
ПЕРФОКАРТА (від лат. perforo – просвердлюю і *карта*) – картка з цупкого картону для записування (кодування) інформації пробиванням отворів або вирізуванням ділянок за певною системою. Використовують П. при автоматичній обробці *інформації.*

ПЕРФОРАТОР (від лат. perforator – той, що пробиває, просвердлює) – 1) Машина для пробивання отворів у папері (*перфокарті,* перфострічці), кінострічці тощо. 2) Машина для механічного буріння свердловин.
ПЕРФОРАЦІЯ (від лат. perforatio – просвердлювання) – 1) *мед.* Порушення цілості стінки якого-небудь порожнистого органа. 2) *тех.* Пробивання отворів у якому-небудь матеріалі. 3) Система спеціально пробитих отворів у телетайпній стрічці, на картках лічильних машин тощо.
ПЕРФУЗІЯ (від лат. perfusio – обливання, наповнення) – пропускання рідини штучним способом через порожнину органа або через кровоносні судини органа, частини тіла чи всього організму.
ПЕРХЛОРАТИ (від лат. per – понад і *хлорати*) – солі хлорної кислоти. Застосовують для виготовлення вибухових і піротехнічних речовин.
ПЕРЦЕПІЄНТ [від лат. percepiens (percepientis) – той, що сприймає] – в телепатії – людина, що сприймає мислені сигнали, які посилає при проведенні телепатичного сеансу інша людина (*індуктор*).
ПЕРЦЕПТРОН – див. *Персептрон.*
ПЕРЦЕПЦІЯ (від лат. perceptio – сприймання, пізнавання) – чуттєве сприйняття зовнішніх предметів.
ПЕРШ (франц. perche – жердина) – дерев'яна або металева довга жердина, яку застосовують в акробатичних вправах.
ПЕРШЕРОН – порода ваговозних коней. Виведена у Франції в провінції Перш.
ПЕСЕВА – розмінна монета Гани, 1/100 нового *седі.*
ПЕСЕТА, ПЕЗЕТА (ісп. peseta) – грошова одиниця Іспанії, поділяється на 100 *сентимо.*
ПЕСИМІЗМ (від лат. pessimus – найгірший) – світовідчуття, пройняте відчаєм, зневірою в майбутньому. Властивий відживаючим класам, а також пригнобленим масам на етапі, коли вони ще не здатні знайти вихід з тяжкого соціального становища, окремим особам, що втратили віру у свої сили. Протилежне – *оптимізм.*
ПЕСИМІСТ – особа, схильна бачити все в темному світлі; той, хто пройнятий *песимізмом.*
ПЕСИМУМ (від лат. pessimum – найгірше) – послаблення діяльності органа при надмірно сильному чи частому подразненні його.
ПЕСО, ПЕЗО (ісп. peso, букв. – вага) – 1) Старовинна іспанська срібна монета вартістю 8, пізніше 20 *реалів* [1]. 2) Грошова одиниця Аргентіни, Болівії, Домініканської Республіки, Колумбії, Куби, Мексіки, Філіппін (поділяється на 100 *сентаво*), Уругваю (поділяється на 100 *сентесимо*).
ПЕСТИЦИДИ (від лат. pestis – зараза, чума і *...циди*) – засоби боротьби з шкідливими організмами: комахами (*інсектициди*), кліщами (*акарициди*), грибами (*фунгіциди*), бактеріями (*бактерициди*), гризунами та іншими хребетними (*ратициди, зооциди*) тощо.
ПЕТАРДА (франц. petard) – 1) Старовинний розривний снаряд (жерстянка), наповнений порохом; застосовувався для висаджування в повітря мостів та ін. 2) Сигнальний розривний снаряд для зупинення залізничного поїзда в разі небезпеки. 3) В піротехніці – паперовий снаряд, наповнений порохом, який дає часті вибухи.
ПЕТИТ (від франц. petit – маленький) – друкарський шрифт, *кегль* якого становить 8 *пунктів* (майже 3 *мм*).
ПЕТИЦІЯ (лат. petitio, від peto – прошу) – письмове колективне прохання, звернене до органів державної влади.
ПЕТРИФІКАЦІЯ (від грец. πέτρος – камінь, скеля і *...фікація*) – скам'яніння.
ПЕТРО... (від грец. πέτρος – камінь, скеля) – у складних словах відповідає поняттям «камінь», «гірська порода».
ПЕТРОГЕНЕЗИС (від *петро...* і *генезис*) – утворення й походження гірських порід.

ПЕТРОГЛІФИ (від *петро...* і грец. γλυφή – різьблення) – стародавні зображення на скелях, каменях, стінах печер; джерела для вивчення господарства, побуту, культури стародавніх народів.
ПЕТРОГРАФІЯ (від *петро...* і *...графія*) – наука, що вивчає гірські породи, їхній мінералогічний та хімічний склад, структуру, умови утворення й поширення. Інша назва – *петрологія*.
ПЕТРОЛЕУМ (англ. petroleum, від грец. πέτρος – камінь і лат. oleum – олія) – назва нафти в англомовних країнах (США, Англії та інших).
ПЕТРОЛОГІЯ (від *петро...* і *...логія*) – те саме, що й *петрографія.*
ПЕТРОФІТИ (від *петро...* і *...фіти*) – рослини скель і кам'янистих осипів.
ПЕТРУРГІЯ (від *петро...* і грец. έργον – робота) – кам'яне литво. Застосовують для дорожнього покриття, кислотривких футеровок (обкладання спеціальною цеглою), виготовлення монументальних архітектурних деталей.
П'ЄДЕСТАЛ (франц. piedestal – підніжжя, з італ. piedestallo, від piede – нога і stallo – місце, опора) – підніжжя, основа пам'ятника, статуї, колони. Див. *Постамент.*
П'ЄЗА (від грец. πιέζω – тисну) – позасистемна одиниця тиску або механічного напруження; дорівнює 1000 $Н/м^2$ (близько 0,01 *ат*).
П'ЄЗОГЛІПТИ (від грец. πιέζω – тисну і γλυπτός – виліплений) – характерні заглиблення на поверхні *метеоритів,* що нагадують відбитки пальців на м'якій глині.
П'ЄЗОЕЛЕКТРИКА (від грец. πιέζω – тисну і *електрика*) – збудження електричних зарядів на гранях деяких кристалів (кварц, турмалін, сегнетова сіль) від стиснення і розтягування їх. Застосовують у радіотехніці, акустиці та інших галузях.
П'ЄЗОЕЛЕКТРИЧНИЙ – пов'язаний з *п'єзоелектрикою.*
П'ЄЗОЕФЕКТ [від *п'єзо (електрика*) і *ефект*] – виникнення електричних зарядів (п'єзоелектрики) на гранях деяких кристалів від діяння деформації (напруження) або навпаки – виникнення деформації (напруження) цих кристалів внаслідок діяння електричного поля.
П'ЄЗОКВАРЦ [від *п'єзо (електрика*) і *кварц*] – різновид кварцу, який здатний від зміни форми та об'єму утворювати електричні заряди на гранях кристала. Застосовують у радіотехніці, електроакустиці тощо.
П'ЄЗОМЕТР (від грец. πιέζω – тисну і *...метр*) – 1) Прилад для вимірювання стисливості речовини. 2) Прилад для визначення чутливості шкіри до тиску.
П'ЄЗОМЕТРИЧНИЙ (від грєц. πιέζω – тисну і *метричний*) – той, що стосується вимірювання стисливості речовини.
П'ЄКСИ (фін. pieksu) – взуття для лиж з загнутими догори носками.
П'ЄРО (франц. pierrot) – блазень. Від імені героя італійської народної комедії – Педроліно.
П'ЄСА (франц. piece, букв. – частина, шматок) – драматичний або музичний твір.
ПІ (грец. πї – П, π) – 1) Шістнадцята літера грецького *алфавіту.* 2) *Ірраціональне* число, що позначає відношення довжини кола до його *діаметра* (π = 3,14159265...).
ПІАЛА (перс.) – невелика чашка без ручки, що розширюється догори.
ПІАНІЗМ – характерні риси фортепіанної музики; мистецтво гри на *фортепіано.*
ПІАНІНО (італ. piano, букв. – тихенький) – музичний клавішний інструмент, в якому струни, дека і механіка розміщені вертикально.
ПІАНІССІМО (італ. pianissimo, букв. – якнайтихіший) – *муз.* дуже тихо, найвищий ступінь *піано.*
ПІАНО (італ. piano, букв. – тихий) – *муз.* тихо, нечутно.
ПІАНОЛА (англ. pianola) – 1) Музичний пристрій, що перетворює *піаніно* на механічне *фортепіано.* 2) Назва одного з видів механічного фортепіано.
ПІАСАВА (португ. piassava, з мови тупі-гуарані) – волокна різних тропічних пальм; застосовуються для виготовлення щіток, канатів тощо.

ПІАСТР (італ. piastra, букв. – плитка) – 1) Італійська назва старовинної іспанської монети *песо.* 2) Грошова одиниця Південного В'єтнаму, поділяється на 100 *центів.* 3) Розмінна монета: Арабської Республіки Єгипет, 1/100 єгипетського *фунта;* Туреччини (куруш), 1/100 турецької *ліри*[3]*;* Іорданії, 1/100 іорданського *динара;* Лівану, 1/100 ліванського фунта; Судану, 1/100 суданського фунта та інших країн.
ПІГМАЛІОН (грец. Πυγμαλίων) – 1) За давньогрецькою міфологією скульптор, який закохався у вирізьблену ним статую *Галатеї. Афродіта* оживила її, і Галатея стала дружиною П. 2) Переносно – особа, закохана в своє творіння.
ПІГМЕЇ (грец. πυγμαίοι, букв. – величиною з кулак) – 1) За уявленням давніх греків, карлики, що жили у якійсь далекій південній країні. 2) Переносно пігмей – дріб'язкова, нікчемна людина.
ПІГМЕНТАЦІЯ – забарвлення органів та тканин організмів *пігментами.*
ПІГМЕНТИ (від лат. pigmentum – фарба) – 1) *біол.* Забарвлені органічні речовини, що входять до складу тваринних і рослинних тканин; відіграють важливу роль у життєдіяльності організмів. 2) *хім.* Забарвлені речовини, нерозчинні у воді та плівкоутворювачах (лаках тощо). Застосовують для виготовлення фарб.
ПІГМОЇДИ (від *пігмеї* і *...оїд*) – умовна назва низькорослих племен Центральної Африки та деяких областей Південно-Східної Азії.
ПІЄЛІТ (від грец. πύελος – миска) – запалення ниркових мисок.
ПІЄЛОГРАФІЯ (від грец. πύελος – миска і *...графія*) – метод рентгенологічного дослідження нирок.
ПІЄЛОНЕФРИТ (від грец. πύελος – миска і νεφρός – нирка) – запалення ниркових мисок, ускладнене запаленням нирок.
ПІЄМІЯ (від грец. πύον – гній і *...емія*) – форма *сепсису,* при якій в різних органах утворюються численні метастатичні гнійники.
ПІЄТЕТ [нім. Pietät, франц. piété, від лат. pietas (pietatis) – благочестя] – глибока пошана до когось, до чогось.
ПІЄТИЗМ (франц. piétisme, від лат. pietas – благочестя) – 1) Містична течія в *лютеранстві,* послідовники якої проповідували релігійно-моральне самовдосконалення, благочестя, аскетизм, містику. 2) Релігійно-містичний настрій (часто удаваний); святенництво.
ПІЖАМА (англ. pyjamas, від інд. паеджама – штани) – 1) Домашній легкий костюм. 2) В Індії – широкі панталони з легкої тканини.
ПІЖОН (від франц. pigeon – голуб) – пуста, франтувата людина, джиґун.
ПІЇТИКА – див. *Поетика.*
ПІК (франц. pic) – 1) Гостроверха гірська вершина. Іноді під П. розуміють гірську вершину взагалі, незалежно від її форми. 2) Найвища точка в розвитку певного явища; короткочасне різке піднесення в чомусь, напр., час посиленого навантаження роботи електростанції, руху транспортних засобів тощо.
ПІКАДОР (ісп. picador, від picar – колоти) – вершник, що в *кориді* розлючує бика уколами списа – піки.
ПІКАНТНИЙ (від франц. piquant – гострий) – 1) Різкий, гострий на смак, пряний. 2) Переносно – спокусливий, той, що збуджує, викликає інтерес; привабливий.
ПІКАП (англ. pick-up, від pick up – підіймати, підхоплювати) – 1) Невеликий *автомобіль* для перевезення вантажів або пасажирів. 2) Пристрій до комбайна для підбирання скошених стебел та транспортування їх у молотильний апарат.
ПІКЕ [1] (франц. piqué, букв. – сколотий) – шовкова або бавовняна тканина полотняного переплетення з рельєфними рубчиками або опуклими візерунками. Застосовують для шиття плаття, як оздоблювальний матеріал.
ПІКЕ [2], **ПІКІРУВАННЯ** (франц. pique, від piquer une tete – кидатись униз головою) – зниження літака з великою швидкістю під кутом понад 30° до земної поверхні.

ПІКЕТ (франц. piquet, букв. – кілок, віха) – 1) Невеликий сторожовий загін. 2) У капіталістичних країнах група страйкарів, що охороняє територію об'єкта, де відбувається страйк, щоб не допускати туди *штрейкбрехерів.* 3) Група демонстрантів, яка чергує на вулиці, в громадському місці з спеціальною метою. 4) Міра довжини залізничної колії, 1 *км* містить 10 П. 5) Точка місцевості, положення якої визначається при проведенні геодезичної зйомки. 6) Старовинна гра в карти.

ПІКЕТАЖ (франц. piquetage, букв. – встановлення кілків) – вибір точок на місцевості і позначення їх для встановлення рейок при *нівелюванні.*

ПІКІРУВАТИСЯ (від франц. piquer – колоти, щипати) – обмінюватися різкими зауваженнями, ущипливими словами.

ПІККОЛО (італ. piccolo, букв. – маленький) – музичний інструмент, найменший за розмірами і найвищий за звучанням (напр., маленька *флейта*).

ПІКНІК (англ. picnic) – заміська розважальна, прогулянка компанією.

ПІКНІЧНИЙ (від грец. πυκνός – міцний, кремезний) – огрядний; *п. тип* – тип будови тіла людини, для якого характерні кремезна фігура, коротка шия і великий живіт.

ПІКНОЗОНД (від грец. πυκνός – щільний і *зонд*) – прилад, яким вимірюють густину морської води на різних глибинах.

ПІКНОМЕТР (від грец. πυκνός – щільний, густий і *...метр*) – скляна посудина невеликої ємності (кілька кубічних сантиметрів) для визначення густини рідких або твердих тіл.

ПІКНОСПОРИ (від грец. πυκνός – щільний і *спори*) – те саме, що й *спермації.*

ПІКО... (від італ. piccolo – маленький) – у складних словах – назвах одиниць вимірювання – означає зменшення в тисячу мільярдів раз, тобто 10^{-12} основної одиниці.

ПІКОТАЖ (франц. picotage, від picot – дерев'яний клин) – вбивання між *тюбінгами* дерев'яних (у переміжку з сталевими) клинів, щоб кріплення шахти було повністю водонепроникним.

ПІКРАТИ – солі *пікринової* кислоти.

ПІКРИНОВА кислота (від грец. πκρός – гіркий, гострий) – органічна сполука, кристали жовтого кольору, отруйна; *бризантна* вибухова речовина. Інша назва – *тринітрофенол*.

ПІКТОГРАМА (від лат. pictus – розмальований і *...грама*) – малюнкове спрощене зображення предметів, понять, що заміняло слово.

ПІКТОГРАФІЯ (від лат. pictus – розмальований і *...графія*) – одна з найбільш ранніх форм писемності через зображення предметів, подій тощо спрощеними умовними знаками, схемами, малюнками. В деяких народів збереглася до наших днів.

ПІКУЛІ (англ. pickles) – дрібні овочі, мариновані в міцному оцті з прянощами.

ПІКУЛЬ (малайське) – одиниця ваги в ряді країн Південно-Східної Азії.

ПІЛЕРС (англ. pillars, множ. від pillar – стовп, підпора) – вертикальний стояк, що підтримує *бімс,* а з ним і палубу судна.

ПІЛІГРИМ (старонім. piligrim, з італ. pellegrino, від лат. peregrinus – чужоземець, чужинець) – прочанин; богомолець, який іде на поклоніння до «святих місць»; переносно – мандрівник, подорожній.

ПІЛОКАРПІН (від *пілокарпус*) – лікарський препарат; *алкалоїд.* Застосовують для лікування *глаукоми* та деяких інших очних хвороб.

ПІЛОКАРПУС (від грец. πῖλος – шапка, шолом і καρπός – плід) – рід вічнозелених тропічних рослин родини рутових. З листя деяких видів П. одержують *пілокарпін.* Культивують.

ПІЛОН (від грец. πυλών – ворота) – 1) Масивна споруда у формі зрізаної піраміди. Будували найчастіше перед єгипетськими храмами по боках від *порталу.* 2) Елемент оформлення в'їзду в місто або на міст. 3) Масивний стояк моста, підземної станції *метрополітену* тощо.

ПІЛОТ (франц. pilote, з італ. pilota, від грец. πηδωτης – керманич) – льотчик; спеціаліст з керування літальним апаратом (літак, вертоліт, планер, аеростат, дирижабль).

ПІЛОТАЖ (франц. pilotage) – мистецтво керувати літальним апаратом (літаком тощо).

ПІЛЯСТР, ПІЛЯСТРА (франц. pilastre, з італ. pilastro) – плоский, схожий на *колону,* виступ на поверхні стіни чи стовпа. П. має базу, стовбур і *капітель,* іноді *канелюри.*

ПІМЕЗОНИ, ПІОНИ (від грец. πϊ – *пі* і *мезони*) – три різновиди нестабільних елементарних частинок, два види електрично заряджені (пі-плюс-мезон π^+ і пі-мінус-мезон π^-), а третій (пі-нуль-мезон π^0) – електрично нейтральний.

ПІНАКОТЕКА (грец. πινακοθήκη, від πίναξ – картина і θήκη – сховище) – 1) У Стародавній Греції сховище творів живопису. 2) Назва деяких сучасних західноєвропейських картинних галерей.

ПІНГВІНИ (англ. penguins, від лат. pinguis – опасистий, огрядний) – ряд нелітаючих плаваючих птахів. Поширені в Антарктиці, Субантарктиці, а також в Австралії, Новій Зеландії. Використовують шкурки, т. зв. пташине хутро.

ПІНГ-ПОНГ (англ. ping-pong) – спортивна гра з маленьким целулоїдним м'ячем, який перекидають (за певними правилами) дерев'яною ракеткою над столом, розділеним невисокою поперечною сіткою. Інша назва – *настільний теніс*.

ПІНІОЛИ (італ. pignoli) – їстівні горіхоподібні насінини із шишок *пінії.*

ПІНІЯ (від лат. pinus – сосна) – вид хвойних деревних рослин родини соснових. Дико росте в Середземномор'ї, де її також культивують. В СРСР вирощують як декоративну рослину. Інша назва – *італійська сосна*.

ПІНК (від англ. pink – рожевий) – рожева фарба, до складу якої входять окиси олова й хрому.

ПІНКА (голл. pink) – невелике двощоглове судно, призначене для рибальства або перевезення вантажів.

ПІНОЛЬ (здогадно від лат. pinula – крильце, плавник) – циліндричний повзун у металорізному верстаті.

ПІНТА (англ. pint) – міра ємності в Англії і Америці (близько 0,5 *л*), в давнину – й у Франції (майже 0,9 *л*).

ПІНЦЕТ (франц. pincette, від pincer – стискати) – пластинчастий пружний інструмент у вигляді щипчиків для захоплення дрібних предметів. Використовують у медицині, техніці, годинниковій та фотографічній справі.

ПІНЦИРУВАННЯ (від нім. pinzieren – видаляти кінець) – видалення верхівки ростучого пагона. За допомогою П. формують крону в плодових і декоративних дерев, а також регулюють плодоношення (в овочівництві). Інша назва – *прищипування*.

ПІНЧЕРИ (англ. pinchers, від pinch – защемляти, стискати) – група порід свійських собак службового й декоративного призначення.

ПІОДЕРМІЯ, ПІОДЕРМІТ (від грец. πύον – гній і δέρμα – шкіра) – гноячкові захворювання шкіри у людини й тварин. Спричинюється гноєтворними мікробами – *стрептококами* і *стафілококами.* До П. відносять фурункульоз, карбункул, бешиху тощо.

ПІОНЕР (від франц. pionnier – дослідник) – 1) Людина, яка однією з перших проникає в новий, недосліджений край, освоює його; переносно – людина, що поклала початок новому в якійсь галузі. 2) Член добровільної масової дитячої комуністичної організації в СРСР.

ПІОНЕФРОЗ (від грец. πυον – гній і νεφρός – нирка) – гнійне запалення нирки, при якому її порожнина заповнюється гноєм.

ПІОНИ – див. *Пі-мезони.*

ПІОРЕЯ (від грец. πῦον – гній і ρέω – течу) – гноєтеча. *Альвеолярна* П. – те саме, що й *пародонтоз.*

ПІПЕРАЗИН (від лат. piper – перець) – лікарський препарат. Застосовується як протиглистяний засіб при лікуванні *аскаридозу* та ентеробіозу.

ПІПЕРИДИН (від лат. piper – перець) – органічна азотовмісна сполука; безбарвна рідина з неприємним запахом. Застосовують в аналітичній хімії та органічному синтезі.

ПІРАМЕЇН [від *пірам (ідон*) і *(коф*) *еїн*] – лікарський препарат, застосовують як болезаспокійливий і жарознижувальний засіб.

ПІРАМІДА [грец. πυραμίς (πυραμίδος), з єгип.] – 1) Многогранник, одна грань якого (основа) є довільним многокутником, решта граней (бічних) – трикутники зі спільною вершиною. Якщо П. перетнути площиною, *паралельною* до основи, то одержимо П., подібну до початкової, та зрізану піраміду. 2) Величезна кам'яна споруда з чотирикутною основою і боковими гранями у формі трикутників із спільною вершиною. Споруди ці були гробницями єгипетських царів (фараонів); споруджували П. також стародавні мексіканці. 3) Гра на більярді. 4) Акробатична чи гімнастична фігура, яку утворюють спортсмени, що стоять один над одним у кілька поверхів.

ПІРАМІДАЛЬНИЙ – той, що має форму *піраміди* (1); *п. куб* (*тетрагексаедр*) – двадцятичотиригранник, що являє собою куб (*гексаедр*), на кожну грань якого насаджено чотиригранну піраміду; *п. октаедр* (*тригонтриоктаедр*) – двадцятичотиригранник, що являє собою *октаедр,* на кожну грань якого насаджено тригранну піраміду.

ПІРАМІДОН (від грец. πῦρ – вогонь і *аміди*) – те саме, що й *амідопірин.*

ПІРАНОМЕТР (від грец. πύρ – вогонь, ἀνά – вгорі і *...метр*) – прилад для вимірювання інтенсивності сонячної *радіації.*

ПІРАРГІРИТ (від грец. πῦρ – вогонь і αργυρός – срібло) – мінерал класу сульфосолей, темно-червоного кольору. Руда срібла.

ПІРАТ (лат. pirata, з грец. πειρατής – грабіжник, від πειραω – намагаюсь захопити) – морський розбійник.

ПІРГЕЛІОМЕТР (від грец. πυρ – вогонь, ἥλιος – Сонце і *...метр*) – прилад для вимірювання сонячної *радіації.* П. використовують для градуювання *піранометрів, актинометрів* тощо.

ПІРГЕОМЕТР (від грец. πῦρ – вогонь, γή – Земля і *...метр*) – прилад для вимірювання інтенсивності ефективного випромінювання (випромінювання мінус вбирання) Землі.

ПІРЕНОМЩЕТИ [від грец. πυρήν (πυρήνος) – кісточка, ядро і *...міцети*] – група сумчастих грибів. Більшість П. *сапрофіти,* деякі – *паразити* (напр., ріжки), спричинюють рак плодових дерев, снігову плісняву та деякі інші захворювання рослин.

ПІРЕТРУМ (лат. pyrethrum, з грец. πυρέθρον) – 1) Рід багаторічних трав'янистих або напівкущових рослин родини складноцвітих. Поширені в помірній зоні Євразії. Деякі види містять інсектицидну (див. *Інсектициди*) речовину, їх використовують для боротьби з шкідливими комахами; кілька видів культивують як декоративні. Інша назва – *маруна*. 2) Порошок з цієї рослини.

ПІРИДИН (від грец. πυρίδιον – вогник) – органічна азотовмісна сполука; безбарвна прозора рідина з неприємним запахом. Застосовують в аналітичній хімії, для *синтезу* фармацевтичних препаратів, барвників тощо.

ПІРИДОКСИН [від *пірид (ин*) і грец. οξύς – кислий] – те саме, що й *адермін.*

ПІРИЛЕН (від грец. πῦρ – вогонь та ὕλη – речовина) – лікарський препарат. Застосовують при спазмах периферичних судин, виразковій хворобі шлунка та дванадцятипалої кишки тощо.

ПІРИТ (від грец. πυρίτης – обпалений вогнем) – мінерал класу персульфідів, латунно-жовтого кольору. Сировина для одержання сірчаної кислоти, міді, цинку тощо.

ПІРИХІЙ (грец. πυρρίχιος, від πυρρίχη – військовий танок) – в античному віршуванні допоміжна стопа з двох коротких складів; у російській поетиці – стопа з двох ненаголошених складів.

ПІРО... [від грец. πῦρ (πυρός) – вогонь] – у складних словах відповідає поняттям «вогонь», «висока температура», «термічний процес».

ПІРОГА (франц. pirogue, від ісп. piragua, з карибського piragva) – вузький і довгий човник в індіанців.

ПІРОГАЛОЛ (від *піро...* і лат. galla – чорнильний горішок) – органічна сполука, безбарвні кристали, отруйний. Застосовують для визначення кисню в газовому аналізі, у фотографії – як проявник. Інша назва – *пірогалолова кислота*.

ПІРОГЕНАЛ (від *піро...* і грец. γεννάω – породжую) – лікарський препарат. Застосовують при сифілітичних ураженнях центральної нервової системи, для розсмоктування рубців після опіків тощо.
ПІРОГЕНИ (від *піро...* і *...ген*) – речовини, що підвищують температуру тіла і спричинюють гарячку.
ПІРОГЕНІЗАЦІЯ (від *піро...* і грец. γένος – рід) – те саме, що й *піроліз.*
ПІРОЕЛЕКТРИКА (від *піро...* і *електрика*) – збудження електрики на поверхні кристалів від нагрівання або охолоджування їх.
ПІРОКАТЕХІН (від *піро...* і *катехін*) – органічна сполука, безбарвні кристали. Застосовують у фотографії як проявник, у виробництві барвників, лікарських препаратів.
ПІРОКСЕНИ (від *піро...* і грец. ξένος – чужий, незвичайний) – група породоутворюючих мінералів класу силікатів; білого, сірого, жовтого до темно-коричневого та зеленого кольору (енстатит, діопсид, *авгіт,* егірин).
ПІРОКСИЛІН (від *піро...* і грец. όξΰς – гострий, кислий) – вибухова речовина; складний ефір целюлози й азотної кислоти; застосовують для вибухових робіт і виготовлення бездимного пороху.
ПІРОЛ (від *піро...* і *...ол*) – органічна азотовмісна сполука, безбарвна рідина з запахом *хлороформу.* Похідні П. застосовують у фармацевтичній промисловості тощо.
ПІРОЛАТРІЯ (від *піро...* і *...латрія*) – вогнепоклонство.
ПІРОЛІЗ (від *піро...* і *...ліз*) – розщеплення складних органічних сполук на простіші при високій температурі. До П. належить коксування, крекінг тощо. Інша назва – *пірогенізація.*
ПІРОЛЮЗИТ (від *піро...* і грец. λΰσις – миття) – мінерал класу окисів і гідроокисів; чорного кольору. Руда марганцю.
ПІРОМАНІЯ (від *піро...* і *...манія*) – психічне захворювання, що характеризується пристрастю до підпалювання.
ПІРОМЕТАЛУРГІЯ (від *піро...* і *металургія*) – галузь металургії, пов'язана з одержанням та очищенням металів і металевих сплавів при високих температурах, на відміну від *гідрометалургії,* до якої належать низькотемпературні процеси.
ПІРОМЕТР (від *піро...* і *...метр*) – прилад для вимірювання високих температур. Застосовують у металургії, хімії.
ПІРОМЕТРІЯ (від *піро...* і *...метрія*) – сукупність методів вимірювання високих температур за допомогою *пірометрів.*
ПІРОНАФТ (від *піро...* і *нафта*) – гас для освітлення приміщень з підвищеною вогненебезпечністю. Добувають П. з нафти.
ПІРОП (від грец. πυρωπός – вогняний) – мінерал класу силікатів; темно-червоного кольору. Використовують як абразив, прозорі різновиди – дорогоцінне каміння.
ПІРОПАТРОН (від *піро...* і *патрон* [2]) – трубка з порохом, підриванням якої приводять у дію деякі пристрої (напр., *катапульти*) на літальних або інших апаратах.
ПІРОПЛАЗМА (від *піро...* і *плазма*) – рід найпростіших одноклітинних організмів. Поширені на всіх материках, крім Антарктиди. Паразитують в *еритроцитах* ссавців, спричинюють *піроплазмоз.*
ПІРОПЛАЗМОЗ – хвороба свійських тварин, спричинювана найпростішими – *піроплазмами.* Переносники П. – пасовищні кліщі.
ПІРОСКАФ (від *піро...* і *...скаф*) – первісна назва пароплава.
ПІРОСКОП (від *піро...* і *...скоп*) – прилад (набір глиняних конусів або пірамід – конусів Зегера), яким посередньо визначають наближено високі температури в заводських печах, спостерігаючи оплавлення конусів (пірамід).
ПІРОТЕРАПІЯ (від *піро...* і *терапія*) – лікування штучним підвищенням температури тіла.
ПІРОТЕХНІКА (від *піро...* і *техніка*) – галузь техніки, пов'язана з виготовленням освітлювальних, сигнальних, трасуючих, запалювальних, димових та інших спеціальних сумішей, а також ракет, снарядів, що їх наповнюють цими сумішами.

ПІРОТИН (від грец. πυρροτης – темно-оранжевий колір) – мінерал класу сульфідів, бронзово-жовтого кольору. Інколи використовують як сировину для одержання сірчаної кислоти, а з домішками нікелю – як нікелеву руду.

ПІРОФІЛІТ (від *піро...* і грец. φῦλλον – листок) – мінерал класу силікатів; білого з жовтуватим відтінком, блідо-зеленого кольору. Використовують як замінник *тальку.*

ПІРОФОБІЯ (від *піро...* і *...фобія*) – психічне захворювання, що проявляється в патологічній боязні вогню.

ПІРОФОРНИЙ (від *піро...* і грец. φορός – той, що несе) – той, що сам займається; *п-і метали* – метали (напр., залізо), здатні в подрібненому стані самозайматися на повітрі (іноді при підігріванні, терті або ударі).

ПІРОХЛОР (від *піро...* і грец. χλωρός – жовтаво-зелений) – мінерал класу окисів і гідроокисів, бурого, жовтувато-зеленого кольору. Сировина для одержання *ніобію.*

ПІРРОВА перемога – сумнівна перемога, яка не виправдовує завданих нею величезних жертв і виснаження сил переможця. Від імені епірського царя Пірра, який здобув перемогу над римлянами в 3 ст. до н. е. ціною надмірних втрат і згодом сам був розбитий ними.

ПІРРОНІЗМ – вчення давньогрецького філософа, засновника античного *скептицизму* Піррона (звідси й назва).

ПІРС (англ. piers, множ. від pier – стовп, причал) – виступаюча причальна споруда, до якої судна можуть швартуватися (див. *Швартов*) з обох боків.

ПІРУЕТ (франц. pirouette, букв. – дзига) – 1) В балеті – один або кілька повних обертів танцюриста на носку. 2) У фігурному катанні на ковзанах, стрибках у воду, гімнастиці – обертання спортсмена по вертикальній осі. 3) У верховій їзді – поворот коня на задніх ногах. 4) Переносно – різкий поворот, несподіваний стрибок (у поведінці, в ході думки тощо).

ПІСТОЛЕТ (франц. pistolet, з італ. pistola) – ручна вогнепальна зброя. Від назви італійського м. Пістоля, де його винайдено в 16 ст.

ПІСТОЛЬ (франц. pistole, італ. pistola) – назва подвійного іспанського *ескудо,* що його почали карбувати в 16 ст. Цю назву дістали в 17 – 18 ст. майже всі золоті монети, що дорівнювали вазі іспанського П., а також сума грошей, що дорівнювала 10 ліврам.

ПІСТОН (франц. piston, з італ. pistone – поршень, від лат. pisto – товчу) – 1) Металевий ковпачок з вибуховою речовиною, що запалює пороховий заряд у рушничних, пістолетних патронах. 2) Паперова облатка з малою кількістю вибухової речовини для іграшкових пістолетів і рушниць. 3) Деталь *вентиля* в духових мідних музичних інструментах. 4) Скорочена назва *корнета-пістона.*

...ПІТЕК (від грец. πίθηκος – мавпа) – у складних словах означає «викопна мавпа», напр. *дріопітек.*

ПІТЕКАНТРОП (від грец. πίθηκος – мавпа і *...антроп*) – рід викопних людей, який відзначався багатьма перехідними рисами від мавп – безпосередніх предків людини – до людей вищого, ніж у П., розвитку.

ПІТОН, **ПІФОН** (грец. Πύθων) – 1) Міфічний змій-чудовисько, якого нібито вбив *Аполлон.* 2) Рід неотруйних змій родини удавових. Поширені переважно в тропіках Східної півкулі. М’ясо деяких П. їстівне, шкіру багатьох видів використовують для різних виробів.

ПІТОНОМОРФИ (від *пітон* і *...морфи*) – те саме, що й *мозазаврові.*

ПІТУЇТРИН (від лат. pituita – слиз) – лікарський препарат, застосовують при слабкій пологовій діяльності, маткових кровотечах, нецукровому діабеті, а також як засіб, що підсилює тонус кишечника та сечового міхура.

ПІУРІЯ (від грец. πύον – гній і *...урія*) – виділення гною з сечею. Симптом деяких запальних захворювань сечостатевих органів.

ПІФАГОРЕЇЗМ – об’єктивно-ідеалістичний напрям у давньогрецькій філософії, що його заснував у 6 ст. до н. е. філософ і математик Піфагор (звідси й назва). Прихильники П.

вбачали сутність речей у кількісних відношеннях, розвивали містику чисел, яку поєднували з містичним вченням про людину (зокрема, вірою в переселення душ).
ПІФАГОРЕЙЦІ – послідовники *піфагореїзму.*
ПІФЕРО (італ. piffero) – італійський народний духовий інструмент типу волинки.
ПІФІЧНИЙ (від *Піфія*) – неясний, двозначний.
ПІФІЯ (грец. Πυθία) – 1) У Стародавній Греції жриця в храмі Аполлона в Дельфах, що передрікала майбутнє. 2) Переносно – особа, що робить нечіткі, двозначні висновки.
ПІФОН – див. *Пітон.*
ПІФОС (від грец. πίθος – глиняний глек) – велика гостродонна глиняна посудина. У Стародавній Греції у П. зберігали господарські запаси. Відома також у народів Кавказу та Середньої Азії.
ПІЦЦИКАТО (італ. pizzicato, від pizzicare – щипати) – 1) Спосіб гри на струнному музичному інструменті, коли звук виникає внаслідок щипання струн пальцями. 2) Невеликі інструментальні п’єси, що виконуються згаданим способом. 3) В балеті – сольна жіноча варіація, що виконується на пальцях у гострому, філігранному ритмі.
ПЛАГІАТ (від лат. plagio – викрадаю) – привласнення або запозичення тексту з чужого літературного чи іншого твору без дозволу автора і без зазначення джерела. П. слід відрізняти від *контрафакції.*
ПЛАПОКЛАЗИ (від грец. πλάγιος – навскісний і κλάσις – заломлення) – група породоутворюючих мінералів класу силікатів, здебільшого білого, сірувато-білого кольору (*альбіт, олігоклаз* тощо).
ПЛАГІОТРОПІЗМ (від грец. πλάγιος – навскісний і *тропізми*) – орієнтація ростучих органів рослин – бічних гілок, бічних коренів, листків та ін. – під кутом до напряму дії подразника (світла, сили земного тяжіння тощо).
ПЛАЗ (від франц. plase – місце) – приміщення на суднобудівному заводі; на підлозі П. в натуральну величину роблять креслення обводів судна.
ПЛАЗМА (від грец. πλάσμα – виліплене, створене) – 1) Рідка частина крові. 2) Неправильна назва *протоплазми.* 3) Газоподібне середовище, де концентрації позитивних і негативних *іонів* практично однакові, а хаотичний рух частинок переважає над упорядкованим рухом їх навіть в електричному полі. П. застосовують у термоелектронних і магнітоплазмодинамічних (МПД) генераторах – перетворювачах тепла безпосередньо на електричну енергію (минаючи перетворення в механічну).
ПЛАЗМОГАМІЯ (від *плазма* і *...гамія*) – злиття *цитоплазми* чоловічої і жіночої статевих клітин при заплідннюванні; передує *каріогамії.*
ПЛАЗМОГЕНИ (від *плазма...* і *ген*) – спадкові фактори, що локалізовані в *цитоплазмі.*
ПЛАЗМОДЕСМИ (від *плазма* і грец. δεσμός – зв’язка) – цитоплазматичні (див. *Цитоплазма*) тяжі, що з’єднують *протопласти* сусідніх клітин у рослин.
ПЛАЗМОДІЙ (від *плазма*) – 1) Вегетативне тіло слизистих грибів-слизовиків. Складається з сітчасто-ніздрюватої *цитоплазми* з численними ядрами. 2) Рід одноклітинних паразитичних організмів ряду *гемоспоридій.* Паразитують у червонокрівцях і в клітинах внутрішньої поверхні судин у людини і тварин. Ряд видів П. – збудники малярії людини.
ПЛАЗМОЛІЗ (від *плазма* і *...ліз*) – стиснення вмісту (*протопласта*) живої клітини з наступним його відшаруванням від оболонки.
ПЛАЗМОН [від *плазма*] – сукупність позахромосомних спадкових елементів клітини, що містяться в *цитоплазмі* на її *органоїдах.*
ПЛАЗМОТИП (від *плазма* й *тип*) – те саме, що й *плазмон.*
ПЛАЗМОТОМІЯ (від *плазма* і *...томія*) – те саме, що й *цитокінез.*
ПЛАЗМОТРОН (від *плазма* і *(елек*) *трон*] – пристрій для утворення стаціонарної струмини плазми (температури до 20 000°С). Застосовують в електрозварюванні.
ПЛАЗМОХІМІЯ (від *плазма* і *хімія*) – галузь хімії, що вивчає низькотемпературну плазму та її використання.

ПЛАЗМОЦИД [від *плазмо (дій*) і *...цид*] – лікарський препарат. Разом з акрихіном і бігумалем входить до складу таблеток, що їх застосовують при лікуванні малярії.

ПЛАКАТ (нім. Plakat, з франц. placard – об'ява, афіша) – 1) Вид образотворчого мистецтва, що служить завданням наочної, найчастіше політичної, агітації та пропаганди. 2) Оголошення, яке вивішується в громадських місцях з метою інформації, реклами, інструктажу тощо.

ПЛАКЕ (франц. plaque, букв. – накладений) – металевий виріб, покритий листками благородного металу, або дерев'яний виріб з накладеними на нього пластинками деревини цінних порід.

ПЛАН (від лат. planum – рівне місце, площина) – 1) Кресленик, що зображує на площині в умовних знаках і в певному масштабі частину земної поверхні (П. топографічний); горизонтальний розріз або вид зверху будь-якої споруди чи предмета. 2) Система взаємопов'язаних, об'єднаних загальною метою завдань, що визначають строки, порядок і послідовність виконання господарських програм, окремих робіт, операцій тощо. 3) Порядок, послідовність викладання будь-якого матеріалу (доповіді, п'єси). 4) Масштаб, положення в просторі або ступінь віддаленості предмета (великий П., передній П. тощо).

...ПЛАН (від лат. planum – площина) – у складних словах відповідає поняттям «крило», «літальний апарат», напр. *біплан, ракетоплан.*

ПЛАНГЕРД (нім. Planherd) – пристрій (стіл з рухомою поверхнею), де збагачують дрібнозернистий рудний матеріал.

ПЛАНЕР (франц. planeur, від planer – ширяти, літати) – важчий за повітря безмоторний літальний апарат.

ПЛАНЕРОДРОМ (від *планер* і *...дром*) – площадка для зльоту планерів.

ПЛАНЕТ (від франц. planette – струг) – кінне або ручне знаряддя для розпушування грунту, підгортання й знищення бур'янів у міжряддях.

ПЛАНЕТА (від грец. πλανήτης – блукаючий) – кулясте несамосвітне тіло, що обертається навколо Сонця по еліптичній орбіті, створюючи враження пересування зорі серед «нерухомих» зір.

ПЛАНЕТАРІЙ (від *планета*) – 1) Апарат для демонстрації небесних явищ. 2) Культурно-освітній заклад для поширення знань з *астрономії* та інших природничих наук.

ПЛАНЕТАРНИЙ – той, що нагадує *планети* або їхній рух навколо Сонця; *п-а туманність* – газова туманність дископодібної форми; *п. механізм* – механізм з зубчастими колесами, що обертаються навколо своєї осі і водночас – осі іншого колеса; *п-а передача* – механізм передачі обертання зубчастими колесами, серед яких є колеса-*сателіти.*

ПЛАНЕТОГРАФІЯ (від *планета* і *...графія*) – галузь астрономії, завданням якої є опис планет Сонячної системи.

ПЛАНЕТОЇДИ (від *планета* і *...оїд*) – те саме, що й *астероїди.*

ПЛАНЕТОЛОГІЯ (від *планета* і *...логія*) – наука про планети, їхні фізичні особливості, хімічний склад, будову тощо.

ПЛАНІМЕТР (від лат. planum – площина і *...метр*) – прилад для вимірювання площ по картах, планах та інших креслениках.

ПЛАНІМЕТРІЯ (від лат. planum – площина і *...метрія*) – розділ *геометрії,* в якому вивчають властивості плоских фігур.

ПЛАНІСФЕРА (від лат. planum – площина й *сфера*) – зображення земного або небесного глобусів на плоскій карті.

ПЛАНКТОН (від грец. πλαγκτόν – блукаюче) – сукупність організмів, що населяють товщу водойм і пасивно переносяться течіями води.

ПЛАНТАЖ (франц. plantage, від лат. planto – висаджую) – глибокий обробіток грунту під виноградники, плодові та інші багаторічні насадження.

ПЛАНТАЦІЯ (від лат. plantatio – насадження рослин) – 1) Велике капіталістичне землеробське господарство, що спеціалізується на вирощуванні певних технічних або

продовольчих культур, переважно тропічних і субтропічних. 2) Великі земельні ділянки, зайняті під такі сільськогосподарські культури, як чай, тютюн тощо.
ПЛАНШАЙБА (нім. Planscheibe) – верстатний пристрій (диск з пазами або круглий стіл), на якому закріплюють оброблюваний виріб.
ПЛАНШЕТ (франц. planchette, букв. – дощечка) – 1) Частина *мензули*, тонка чотирикутна дошка, на яку наклеєно креслярський папір; застосовують у *геодезії.* 2) Плоска сумка для географічних і топографічних карт. 3) Дощечка або папка, де укріплюються розграфлений папір і компас при окомірній зйомці. 4) Підлога сцени в театрі з окремих зйомних щитів, що дає змогу змінювати рельєф сцени.
ПЛАНШИР (англ. planksheer) – заокруглений брус, що проходить по верхньому краю борту *шлюпки* або поверх сталевого *фальшборту* у великих суден.
ПЛАСИРУВАТИ (від англ. place – класти, розміщувати) – спрямовувати м'яч під час гри в *теніс* або *пінг-понг* у бажане місце майданчика (стола) суперника.
...ПЛАСТ (від грец. πλαστός – утворений, виліплений) – у складних словах означає «утворений з чого-небудь», напр. *лейкопласти, хлоропласти.*
ПЛАСТИДИ (від грец. πλαστός – виліплений) – особливі безбарвні або забарвлені тільця (*органоїди*) в *цитоплазмі* більшості рослин (*хромопласти, хлоропласти, лейкопласти*). В них відбуваються процеси *біосинтезу,* нагромаджуються *вітаміни, ферменти,* крохмаль тощо.
ПЛАСТИК (англ. plastic, від грец. πλαστικός – пластичний) – те саме, що й *пластмаса.*
ПЛАСТИКА (від грец. πλαστική – *скульптура*) – 1) Мистецтво ліплення, створення скульптурних зображень. 2) Естетична виразність, гармонійність рухів тіла і поз.
ПЛАСТИКАТ – один з видів *пластмаси*, пластифікований каучук.
ПЛАСТИКАЦІЯ – механічна й термічна обробка *каучуку,* внаслідок якої підвищується його *пластичність.*
ПЛАСТИЛІН (італ. plastilina, від грец. πλάσσω – ліплю) – пластична різноколірна маса з глини й деяких домішок для ліплення скульптурних ескізів, невеликих моделей.
ПЛАСТИР (від грец. εμπλαστρον – мазь, пластир) – 1) Лікувальний засіб для зовнішнього застосування. Має вигляд маси, яка щільно пристає до шкіри. Містить різні лікарські речовини. Один з видів П. – лейкопластир. 2) Тимчасова наклейка на пробоїну в судні.
ПЛАСТИЧНИЙ (грец. πλαστικός) – 1) Здатний набирати й зберігати надану форму (про матеріал). 2) Гнучкий, виразний (про форми, рухи людини); *п-е мистецтво* – скульптура, мистецтво танцю. 3) *П-а маса* – див. *Пластмаса.* 4) *П-і операції* – хірургічні операції з метою усунення недоліків форми або ушкоджень, переважно обличчя. 5) *П-а деформація – деформація,* що не зникає після зняття навантаження.
ПЛАСТИЧНІСТЬ – 1) Властивість твердих тіл під впливом зовнішніх сил змінювати, не руйнуючись, свою форму й розміри і зберігати залишкову *деформацію* після усунення діючих навантажень. 2) Гармонійна узгодженість руху і поз у танці. 3) Художня виразність об'ємних форм у скульптурі чи зображенні на площині. 4) Здатність формувальної суміші давати чіткий відбиток ливарної моделі.
ПЛАСТМАСА [*пласт (ична*) і *маса*] – матеріал, створений на основі природних та *синтетичних* високомолекулярних сполук. Застосовують для виготовлення технічних виробів і предметів широкого вжитку. Інша назва – *пластик*.
ПЛАСТОГАМІЯ (від грец. πλαστός – виліплений і *...гамія*) – об'єднання одноклітинних особин шляхом злиття *цитоплазми.*
ПЛАСТОН – сукупність спадкових структурних елементів (*плазмогенів*), що містяться в *пластидах* і є фактором передачі спадковості через *цитоплазму.*
ПЛАСТРОН (франц. plastron, від італ. piastrone – нагрудник) – туго накрохмалена погрудна частина верхньої чоловічої сорочки (під відкритим жилетом при фраці чи смокінгу).

ПЛАТАН (грец. πλάτανος, від πλατύς – широкий) – рід рослин родини платанових. Широколисті дерева. Поширені у Північній Америці, Південно-Східній Європі й Малій Азії. Деревина платана йде на виготовлення меблів.
ПЛАТИКЕФАЛІЯ – див. *Платицефалія.*
ПЛАТИНА (ісп. platina, від plata – срібло) – хімічний елемент, символ Pt, ат. н. 78; блискучий сірувато-білий пластичний метал. Трапляється у самородному вигляді. Застосовують для виготовлення хімічного посуду в електротехніці, ювелірній справі, як *каталізатор.*
ПЛАТИНІТ – нікелевий сплав, замінник *платини* в електровакуумних пристроях.
ПЛАТИФІЛІН (від грец. πλατύς – широкий і φύλλον – листок) – лікарський препарат; судинорозширювальний і болезаспокійливий засіб. Від латинізованої назви хрестовниці широколистої, з якої його одержують.
ПЛАТИЦЕФАЛІЯ, **ПЛАТИКЕФАЛІЯ** (від грец. πλατύς – плоский і *...цефалія*) – плоскоголовість; малий розвиток черепа у висоту.
ПЛАТІОПСИ (від грец. πλατύς – широкий, плоский і ώψ – обличчя) – викопні земноводяні з групи лабіринтодонтів. Відомі з *палеозою.*
ПЛАТО (франц, plateau, від plat – плоский) – 1) Підвищена рівнина з плескатою або слабохвилястою поверхнею, відмежована від навколишніх просторів уступами. 2) Піднос без бортів, підставка.
ПЛАТОНІЗМ – 1) Вчення давньогрецького філософа 5-4 ст. до н. е. Платона (звідси й назва), засновника об'єктивного ідеалізму. Платон розвинув теорію про наявність нетілесних вічних форм речей (він називав їх «образами» або «ідеями»), що разом з «матерією» породжують почуттєвий світ. 2) Ідеалістичний напрям античної філософії, що грунтувався на вченні Платона. 3) Переносно – *ідеалізм* («лінія Платона»).
ПЛАТОНІЧНИЙ – 1) Той, що стосується *платонізму.* 2) Переносно – ідеальний, духовний, заснований на суто духовному потягові (напр., п-е кохання).
ПЛАТФОРМА (франц. plate-forme, букв. – плоска *форма*) – 1) Поміст, майданчик на залізничній станції, пункті зупинки поїзда тощо. 2) Невелика залізнична станція, полустанок. 3) Вантажний вагон з низькими бортами. 4) Велика, відносно стійка ділянка земної кори, що складається з давніх кристалічних порід, перекритих зверху шаром осадочних та вулканічних порід різної товщини. 5) Політична програма, вимоги, висунуті якоюсь партією, угрупованням, організацією.
ПЛАФОН (від франц. plafond – стеля) – 1) Твір монументально-декоративного мистецтва, що прикрашає перекриття приміщення. 2) Електричний світильник у формі півкулі, укріплений на стелі.
ПЛАЦ (нім. Platz, з франц. place, від грец. πλατεία – вулиця) – площа для військових стройових занять, оглядів і парадів.
ПЛАЦДАРМ (франц. place d'armes, букв. – місце для збору війська) – 1) Територія, що використовується будь-якою державою при підготовці нападу на іншу державу, як база для розгортання воєнних дій. 2) Район, що утримується наступаючими військами на протилежному березі під час форсування водної перешкоди, а також район морського узбережжя, захоплений передовими загонами, коли здійснювалась морська десантна операція.
ПЛАЦЕНТА (від лат. placenta – пиріг) – 1) Орган зв'язку зародка з організмом матері. Властивий вищим ссавцям і людині, а також деяким безхребетним (окремим членистоногим), деяким рибам, окремим сумчастим. Інша назва – *дитяче місце*. 2) У рослин – вирости тканини, на яких прикріплюються насінні зачатки в зав'язі квіткових рослин, *спорангії* у папоротників.
ПЛАЦКАРТА (нім. Platzkarte, від Platz – місце і Karte – квиток) – додаток до проїзного документа, що дає право пасажирові зайняти певне місце у вагоні, каюті, автобусі тощо.
ПЛАШКОУТ (голл. platschuit, від plat – плоский і schuit – човен) – плоскодонне безпалубне судно для перевезення вантажів, наведення наплавних мостів тощо.

ПЛЕБЕЇ, **ПЛЕБС** (лат. plebejus – простонародний, від plebs – чернь, натовп) – 1) Один із станів вільного населення в Стародавньому Римі; з 3-2 ст. до н. е. – повноправні громадяни незнатного походження. 2) За середньовіччя й пізніше – широкі верстви міської бідноти.
ПЛЕБІСЦИТ (лат. plebiscitum, букв. – рішення народу) – 1) В Стародавньому Римі рішення плебейських народних зборів. 2) Опит населення, всенародне голосування з найважливіших питань державного життя, *референдум.*
ПЛЕВРА (від грец. πλευρά – ребро, бік) – вкрита одношаровим плоским епітелієм сполучнотканинна оболонка, що у людини і ссавців укриває легені та внутрішню поверхню грудної клітки.
ПЛЕВРИТ – запалення *плеври* у людини й тварин. Виникає внаслідок захворювань легень, гострого ревматизму тощо.
ПЛЕВРОПНЕВМОНІЯ (від *плевра* і *пневмонія*) – одночасне запалення легень і плеври.
ПЛЕД (англ. plaid) – велика вовняна, звичайно картата, хустка, покривало. Спершу одяг у шотландських горців.
ПЛЕЗІАНТРОП (від грец. πλησίος – близький і *...антроп*) – викопна людиноподібна мавпа, близька до *австралопітека;* рештки П. знайдено в Південній Африці.
ПЛЕЗІОЗАВРИ (від грец. πλησίος – близький і *...завр*) – підряд викопних морських хижих плазунів. Відомі з *мезозою.*
ПЛЕЙБОЙ (англ. playboy, від play – гра і boy – хлопець) – у буржуазному суспільстві багатий молодик, що займається лише спортом, розважається і залицяється до жінок.
ПЛЕЙОТРОПІЯ (від грец. ηλεῖον – більше і *...тропія*) – вплив одного спадкового фактора (*гена*) на розвиток кількох ознак організму.
ПЛЕЙСТОСЕЙСТИ (від грец. πλείστος – найбільший і σειστός – струшений) – *ізолінії* землетрусів найбільшої сили.
ПЛЕЙСТОЦЕН, **ПЛЕЙСТОЦЕНОВА ЕПОХА** (від грец. πλείστος – найбільший і *...цен*) – перша епоха *антропогену.*
ПЛЕКСИГЛАС (нім. Plexiglas, від лат. plexus – переплетений і нім. Glas – скло) – органічне прозоре скло, що його застосовують для засклення літаків, автомобілів тощо.
ПЛЕКТР (грец. πλῆκτρον) – пластинка для гри на щипкових музичних інструментах.
ПЛЕНАРНИЙ (від лат. plenarius – повний) – повний, загальний, за участю всього складу якоїсь організації (про збори). Див. *Пленум.*
ПЛЕНЕР (франц. pleine aire, букв. – вільне повітря) – живопис на відкритому повітрі, що відтворює кольорове багатство природи, сонячне освітлення й повітряне середовище.
ПЛЕНЕРИЗМ – один з напрямів раннього *імпресіонізму,* що пропагував живопис на *пленері.*
ПЛЕНУМ (від лат. plenum – повне) – збори, засідання членів виборного керівного органу партійної, профспілкової, громадської, державної або міжнародної організації в повному складі.
ПЛЕОНАЗМ (від грец. πλεονασμός – надмірність, перебільшення) – багатослів'я; стилістичний зворот мови з однозначними словами, які нібито зайві, а насправді є компонентом художнього засобу (нагнітання почуттів, підкреслення чи перебільшення чогось тощо).
ПЛЕОХРОЇЗМ (від грец. πλέον – більше і χρως – колір) – те саме, що й *дихроїзм.*
ПЛЕРЕЗИ (франц. pleureuses, від pleurer – плакати) – 1) Білі нашивки на траурному жіночому платті. 2) Страусові пера для жіночих капелюшків.
ПЛЕСИМЕТР (від грец. πλήσσω – стукаю і *...метр*) – тонка металева чи з іншого матеріалу пластинка. Застосовують при дослідженні внутрішніх органів людини методом вистукування (*перкусії*).
ПЛЕТИЗМОГРАФІЯ (від грец. πληθυσμός – збільшення і *...графія*) – метод графічної реєстрації змін об'єму окремих частин організму і органів людини та тварин залежно від стану їх кровонаповнення. Здійснюється за допомогою плетизмографа.

ПЛЕТОРА (від грец. πληθωρη – переповнення) – збільшення загальної маси крові, що відбувається при деяких захворюваннях.
ПЛЕЯДА [від грец. Πλειάς (Πλειάδος)] – 1) Група визначних діячів у якійсь галузі, об'єднана спільністю поглядів, завдань, спрямування. 2) Група всіх *ізотопів* даного хімічного елемента.
ПЛЕЯДИ (грец. Πλειάδες) – 1) В давньогрецькій міфології 7 сестер, що їх після смерті *Зевс* переніс на небо як сузір'я. 2) Зоряне скупчення в сузір'ї Тельця.
ПЛІКАТИВНИЙ (лат. plicatilis, від plico – складаю, згортаю) – складчастий; *п-і дислокації* – порушення в заляганні верств гірських порід, що не супроводяться розривом їх суцільності.
ПЛІМУТРОК (англ. Plymouth Rock) – порода курей м'ясного напряму. Від назви північноамериканського м. Плімута.
ПЛІНТ (від грец. πλίνθος – цеглина, плитка) – 1) *архіт.* Квадратна плита, нижня частина бази колони або стовпа. 2) *спорт.* Гімнастичний дерев'яний прилад у формі зрізаної піраміди.
ПЛІНТУС (від грец. πλίνθος – плитка) – вузька профільована планка, що закриває щілину між стіною й підлогою.
ПЛІОЦЕН, **ПЛІОЦЕНОВА ЕПОХА** (від грец. πλείων – найдовший, найбільший і *...цен*) – остання епоха *неогену.*
ПЛІСЕ (франц. plissе, від plisser – робити складки) – дрібні нестрочені складки на тканині (переважно жіночого вбрання), найчастіше загладжувані машинним способом.
ПЛОМБА (нім. Plombe, від лат. plumbum – свинець) – 1) Шматочок свинцю або іншого пластичного матеріалу з відбитком печатки, що його навішують на замкнені двері, прилади, апарати, товари тощо. 2) Щільна тверднуча маса, якою заповнюють порожнину в хворому зубі, кістці тощо.
ПЛОМБІР (франц. plombieres) – сорт вершкового морозива. Від назви французького м. Пломб'є.
ПЛУНЖЕР (англ. plunger, від plunge – пірнати) – тип поршня (видовжений циліндр) у насосах та інших пристроях.
ПЛУТОКРАТ (від грец. πλούτος – багатство і *...крат*) – людина, яка користується впливом, політичною владою завдяки своєму багатству.
ПЛУТОКРАТІЯ (грец. πλουτοκρατία, від πλούτος – багатство і κράτος – влада) – 1) Панування багатіїв; політичний лад, за якого влада належить найбагатшим представникам пануючого класу. 2) Купка найбагатших представників пануючого класу.
ПЛУТОН (грец. Πλούτων) – 1) У давньогрецькій міфології бог земних надр. 2) Дев'ята за віддаленням від Сонця *планета.*
ПЛУТОНІЗМ – напрям у *геології,* послідовники якого вважали, що провідна роль у геологічних процесах належить внутрішньому вогню Землі; був поширений в кінці 18 – на початку 19 ст. Від імені давньогрецького бога *Плутона.*
ПЛУТОНІЙ – *радіоактивний* хімічний елемент, символ Pu, ат. н. 94; сріблясто-білий метал, належить до *актиноїдів*; дуже отруйний. Ізотоп Pu^{239} застосовують у ядерній енергетиці як пальне. Від назви планети *Плутон.*
ПЛЮВІАЛЬНИЙ (від лат. pluvialis – дощовий) – той, що належить до дощу або взагалі до опадів (напр., п. період).
ПЛЮВІОГРАФ (від лат. pluvia – дощ і *...граф*) – прилад для вимірювання і автоматичної реєстрації кількості рідких опадів, їх тривалості та інтенсивності.
ПЛЮВІОЗ (від лат. pluviosus – дощовий) – п'ятий місяць (з 20–21 січня по 18–19 лютого) французького республіканського календаря, запровадженого Конвентом у 1793 р.
ПЛЮМАЖ (франц. plumage, від plume – перо) – 1) Прикраса з пір'я чи кінського волосу на формених головних уборах у деяких іноземних арміях. 2) Прикраса на головах коней (під час процесій і циркових вистав). 3) Оздоба для жіночого капелюшка. Інша назва – *султан.*

ПЛЮР (від франц. pelure – шкірка плода) – прозорий перебивний папір для нанесення обрису на літографський камінь.
ПЛЮРАЛІЗМ (від лат. pluralis – множинний) – переважно ідеалістична філософська концепція, за якою все існуюче складається з множини самостійних, рівнозначних сутностей, що не зводяться до єдиного начала. Протилежне – *монізм.* Визнання множинності істин.
ПЛЮРАЛЬНИЙ (лат. pluralis) – множинний; *п. вотум* – у деяких буржуазних країнах право виборця користуватися на виборах кількома голосами, відповідно до цензу (майнового, освітнього тощо); створює нерівність голосів в інтересах буржуазії.
ПЛЮС (від лат. plus – більше) – 1) Знак (+), яким позначають дію додавання й додатні числа. 2) Переносно – перевага, вигода.
ПЛЮСКВАМПЕРФЕКТ (лат. plusquamperfectum, букв. – більше, ніж закінчене) – дієслівна форма минулого часу, яка трапляється в багатьох мовах і виражає дію, що передувала іншій минулій дії. Залишки форм давноминулого часу збереглися в українській мові, напр.: «Віл щось почав був говорить, да судді річ його з починку перебили» (Є. Гребінка).
ПЛЮШ (франц. peluche, нім. Plüsch, від лат. pilus – волос) – шовкова, вовняна або бавовняна тканина з довшим ворсом, ніж в оксамиті.
ПЛЯЖ (франц. plage – узмор'я) – зручна для купання прибережна смуга моря, озера, річки.
ПНЕВМАТИЧНИЙ (від грец. πνευματικός – повітряний) – той, що діє за допомогою стиснутого повітря, використовує його; *п-а машина* – машина, що приводиться в дію стиснутим повітрям; *п. транспорт* – переміщення матеріалів і вантажів трубами, де стискують або розріджують повітря; *п-а шина* – надута повітрям шина.
ПНЕВМАТОЛІЗ [від грец. πνεύμα (πνεύματος) – подув, вітер і *...ліз*] – процес утворення мінералів внаслідок дії на гірські породи летких речовин та газів, що їх виділяє *магма.*
ПНЕВМЕРКАТОР [від *пнев (матичний*) і нім. merken – відмічати] – апарат для дистанційного визначення рівня рідини в котлах, цистернах, відсіках суден тощо.
ПНЕВМОАВТОМАТИКА (від грец. πνεῦμα – подув, подих і *автоматика*) – напрям в автоматиці, пов'язаний з використанням стиснутого повітря як робочого середовища.
ПНЕВМОГРАМА (від грец. πνεΰμων – легеня і *...грама*) – крива запису дихальних рухів, накреслена за допомогою приладу пневмографа.
ПНЕВМОЕКТОМІЯ (від грец. πνενμων – легеня і έκτομή – виріз) – повне видалення однієї легені при деяких захворюваннях (злоякісній пухлині, *бронхоектазії* тощо).
ПНЕВМОЕНЦЕФАЛОГРАФІЯ (від грец. πνεύμα – подув і *енцефалографія*) – енцефалографія з введенням повітря в шлуночки головного мозку.
ПНЕВМОКОКИ, **ПНЕЙМОКОКИ** (від грец. πνεύμων – легеня і *коки*) – бактерії з роду *диплококів.* Спричинюють у людини крупозне запалення легенів та деякі інші захворювання.
ПНЕВМОКОНІОЗИ (від грец. πνεύμων – легеня і κονία – пил) – захворювання легень, що виникають внаслідок тривалого вдихання запиленого повітря.
ПНЕВМОНІКА (від грец. πνεύμα – подув, вітер) – напрям у *пневмоавтоматиці,* пов'язаний з використанням ефектів, що виникають при безпосередній взаємодії струмин повітря або газу.
ПНЕВМОНІЯ (грец. πνευμονία, від πνεΰμων – легеня) – запалення легеневої тканини. Спричинюється головним чином мікроорганізмами, зокрема *пневмококом.* Інша назва – *запалення легень*.
ПНЕВМОСКЛЕРОЗ (від грец. πνεύμων – легеня і *склероз*) – розрощення сполучної тканини легень у людини й тварин. Може бути наслідком перенесення *бісинозу, пневмонії* тощо.

ПНЕВМОТОРАКС (від грец. πνεύμων – легеня і *торакс*) – скупчення повітря в плевральній порожнині людини й тварин. Штучний П. застосовують з лікувальною метою при туберкульозі легень.

ПОГОНОФОРИ (від грец. πωγωνοφόρος – бородатий) – тип морських безхребетних тварин групи вториннонротих. Поширені в різних районах Світового океану.

ПОДАГРА [грец. ποδάγρα, від πους (ποδός) – нога і ἄγρα – жертва, здобич] – захворювання людини і тварин, яке виникає в результаті порушення обміну речовин і характеризується відкладанням солей сечової кислоти, зокрема в суглобах.

ПОДЕСТА (італ. podesta, від лат. potestas – влада) – 1) Найвища адміністративна особа (глава виконавчої і судової влади) в багатьох містах-республіках Італії 12–16 ст. 2) В містах фашистської Італії найвища адміністративна посада (існувала в 1926 – 46 рр.).

...**ПОДИ**, ...**ПОДІЇ** [від грец. πούς (ποδός) – нога, πόδιον – ніжка] – у складних словах відповідає поняттям «кінцівка», «орган пересування», напр. *ризоподи, псевдоподії.*

ПОДІУМ, **ПОДІЙ** (лат. podium, з грец. πόδιον – поміст, підвищення) – 1) У давньоримській архітектурі – підвищення в *цирку* або *амфітеатрі* для привілейованих глядачів; фундамент храму зі сходами на торцевому боці. 2) У скульпторів, художників – підвищення для натури.

ПОЕЗІЯ (від грец. ποίησις – творення, творчість) – 1) Мистецтво слова, що художніми образами впливає на уяву й почуття читача; літературний жанр. 2) У вузькому значенні – віршована, ритмічно побудована мова (на відміну від прози). 3) Всі віршовані твори якогось автора, народу, епохи. 4) Переносно – чарівність, привабливість.

ПОЕТ (від грец. ποιητής – творець, автор) – письменник, що працює в жанрі *поезії,* автор віршованих творів.

ПОЕТИЗАЦІЯ (франц. poétisation) – змалювання будь-чого *поетичними* засобами, з піднесенням, ідеалізацією.

ПОЕТИКА (від грец. ποιητική – майстерність творення) – 1) Наука про художню літературу, теорія літератури. 2) Теорія поезії (композиція, образність мови, ритміка, римування тощо). 3) Система художніх принципів того чи іншого літературного напряму або окремого поета.

ПОЕТИЧНИЙ (від грец. ποιητικός – творчий, здатний творити) – 1) Той, що належить до *поезії,* пройнятий поезією. 2) Той, що виражає або має творче обдарування. 3) Переносно – чудовий, витончений, піднесений.

ПОЗА (франц. pose, від poser – класти, ставити) – 1) Надана тілу постава умисно чи мимовільно. 2) Частина танцювального руху. 3) Переносно – хизування, нещира поведінка.

ПОЗЕР (франц. poseur) – нещира людина, що піклується про зовнішній ефект своєї поведінки і своїх промов, любить прибирати позу.

ПОЗИТИВ (франц. positif, від лат. posit ivus – умовний) – 1) Фотографічне зображення (відбиток з *негатива*), де світлі та темні місця й кольори розподіляються так само, як у дійсності. 2) Фото- або кіноплівка, фотопластинка з таким зображенням.

ПОЗИТИВІЗМ (франц. positivisme, від лат. positivus – умовний *позитивний*) – суб'єктивно-ідеалістична течія в буржуазній філософії, представники якої проголошують єдиним джерелом істинного знання *емпіричні* дані і заперечують пізнавальну цінність філософських знань, теоретичного мислення в цілому. Виник у 30-х рр. 19 ст. у Франції. Сучасною формою П. є *неопозитивізм.*

ПОЗИТИВНИЙ (лат. positivus) – 1) Заснований на досвіді, фактах, реальний. Протилежне – негативний. 2) *матем.* Додатний, більший від нуля. 3) Той, що стосується *позитиву.* 4) Сприятливий, схвальний; ствердний. 5) *П-а філософія* – див. *Позитивізм.*

ПОЗИТРОН [*пози (тивний* і *елек*) *трон*] – елементарна позитивно заряджена частинка, маса й величина електричного заряду якої такі самі, як і електрона.

ПОЗИТРОНІЙ – короткоіснуюча (від 10^{-10} до 10^{-7}*сек*) система з *позитрона* й *електрона,* подібна до атома водню (*протію*), в якій роль протона відіграє позитрон.

ПОЗИЦ<u>І</u>ЙНИЙ – пов'язаний з *позицією*; *п-а війна* – система ведення військових дій, в якій переважає малорухлива боротьба зі зміцнених і розвинутих углиб фортифікаційних споруд; *п-а система* – система числення, заснована на тому, що одна й та сама цифра набуває різних числових значень залежно від її місця в запису чисел; *п-а боротьба* (у шахах, шашках) – боротьба суперників за краще, активніше розташування фігур на дошці.
ПОЗ<u>И</u>ЦІЯ (лат. positio, від pono – розміщую, ставлю) – 1) Положення, розташування. 2) Точка зору па те чи інше питання, що визначає характер дій, поведінки. 3) Місце розташування військ і бойових засобів у бою. 4) В музиці – положення рук при грі на музичних інструментах. 5) У фехтуванні – зумовлене положення озброєної руки і зброї. 6) В балеті – основне положення рук і ніг. 7) Розміщення фігур у грі в шахи.
ПОЗУВ<u>А</u>ТИ (франц. poser) – 1) Правити за модель художнику або бути об'єктом для кінофотознімання, набравши певної *пози.* 2) Переносно – поводитись нещиро, хизуватися, дбати про зовнішній ефект своєї поведінки тощо.
ПОЗУМ<u>Е</u>НТ (нім. Posament, з франц. passement, від ісп. pasamano – тасьма) – те саме, що й *галун.*
ПОЙКІЛОТ<u>Е</u>РМНИЙ (від грец. ποικίλος – змінний і *...термний*) – змінний щодо тепла; *п-і тварини* – тварини, температура тіла яких змінюється залежно від температури зовнішнього середовища (безхребетні, круглороті, риби, земноводяні й плазуни). Інша назва – *холоднокровні тварини*.
ПОЙКІЛОЦИТ<u>О</u>З (від грец. ποικίλος – змінний і *...цитоз*) – зміна форми червоних кров'яних тілець (*еритроцитів*).
П<u>О</u>ЙНТЕР (англ. pointer, від point – вказувати напрям) – порода гладкошерстих мисливських собак.
ПОЛЕМІЗУВ<u>А</u>ТИ (франц. polemiser, від грец. πολεμίξω – воюю) – вести *полеміку,* сперечатися.
ПОЛ<u>Е</u>МІКА (від грец. πολεμική – військова майстерність) – дискусія в пресі, на диспуті, на зборах, зіткнення різних поглядів під час обговорення будь-яких питань.
ПОЛЕМ<u>І</u>СТ (від грец. πολεμιστής – воїн) – любитель, учасник *полеміки,* суперечник.
ПОЛЕМ<u>І</u>ЧНИЙ (від грец. πολεμικός – войовничий) – 1) Той, що стосується *полеміки*; містить полеміку. 2) *П-а література* – твори українських, польських і білоруських письменників, що складалися з 2-ї половини 16 ст. і були спрямовані проти Ватікану, унії, засилля єзуїтів, а також проти вищого духівництва православної церкви.
ПОЛІ... (від грец. πολΰς – численний) – у складних словах відповідає поняттям «численний», «багато».
ПОЛІАГРЕГ<u>А</u>ТНИЙ (від *полі...* і *агрегат*) – той, що складається з речовин, які перебувають у різних *агрегатних* станах.
ПОЛІАКРИЛ<u>А</u>ТИ – високомолекулярні сполуки, продукти полімеризації *акрилової* кислоти або її похідних. З П. виготовляють плівки, клеї, лаки тощо.
ПОЛІАКРИЛОНІТР<u>И</u>Л (від *полі...* і *акрилонітрил*) – високомолекулярна сполука, продукт *полімеризації* акрилонітрилу. Застосовують переважно для виробництва волокон.
ПОЛІАМ<u>І</u>ДИ (від *полі...* і *аміди*) – високомолекулярні сполуки, в яких містяться амідні групи (—CONH—). З П. виготовляють волокна, плівки, клеї тощо.
ПОЛІ<u>А</u>НДРІЯ (від *полі...* та *...андрія*) – одна з форм групового шлюбу; багатомужжя. Існувала у деяких етнографічних груп Тібету, Південної Америки.
ПОЛІАРТР<u>И</u>Т (від *полі...* і *артрит*) – захворювання суглобів у людини й тварин: одночасне ураження кількох суглобів або послідовне поширення загального процесу з одного суглоба на інші. Причиною можуть бути *ревматизм,* інфекційні захворювання, порушення обміну речовин.
ПОЛІБАЗ<u>И</u>Т (від *полі...* і грец. βάσις – основа) – мінерал класу сульфосолей, сірувато-чорного кольору. Руда срібла.
ПОЛІБУТАДІ<u>Є</u>Н (від *полі...* та *бутадієн*) – високомолекулярна сполука, продукт *полімеризації* бутадієну. Застосовують для виробництва гумових виробів.

ПОЛІВІНІЛАЦЕТАТ (від *полі...* і *вінілацетат*) – високомолекулярна сполука, продукт *полімеризації* вінілацетату. Застосовують у виробництві *пластмас,* лаків, клеїв тощо.

ПОЛІВІНІЛХЛОРИД (від *полі...* і *вінілхлорид*) – високомолекулярна сполука, продукт *полімеризації* вінілхлориду. Застосовують для виготовлення труб, кранів, вентилів, хімічної апаратури, як ізоляційний матеріал тощо.

ПОЛІВІТАМІНИ (від *полі...* і *вітаміни*) – лікарський препарат, що містить суміш багатьох вітамінів.

ПОЛІГАМІЯ (від *полі...* і *...гамія*) – 1) Багатошлюбність. 2) *біол.* У тварин – запліднення самцем кількох самок за період розмноження. У рослин – наявність у одного й того самого виду одночасно дво- і одностатевих квіток, що розвиваються на одній або на різних особинах.

ПОЛІГЕНІЗМ (від *полі...* і грец. γένος – рід, походження) – реакційна антинаукова теорія в *антропології* про походження людських рас від різних видів і родів мавп у різних місцях землі незалежно одна від одної. Використовується ідеологами імперіалізму для обґрунтування *расизму.*

ПОЛІГІБРИД (від *полі...* і *гібрид*) – гібрид, одержаний від схрещування організмів, які відрізняються одночасно один від одного багатьма ознаками.

ПОЛІГІМНІЯ (лат. Polyhymnia з грец. Πολύμνία, «Багата на гімни») – в давньогрецькій міфології одна з дев'яти *муз,* покровителька танців і *пантоміми.*

ПОЛІГІНІЯ (від *полі...* і *...гінія*) – багатожонство; одна з історичних форм шлюбу, характерна здебільшого для *патріархату.*

ПОЛІГЛАНДУЛЯРНИЙ (від *полі...* і лат. glandula – залоза) – багатозалозистий; термін додається до захворювань, які спричинюються розладом діяльності кількох залоз внутрішньої секреції.

ПОЛІГЛОТ (від грец. πολυγλωττος – багатомовний) – особа, яка володіє багатьма мовами.

ПОЛІГОН (від грец. πολύγωνος – багатокутний) – 1) В математиці – многокутник. 2) Військовий П. – ділянка місцевості, обладнана для проведення навчальних стрільб, випробування озброєння й техніки, а також для навчальних занять військ. 3) *Будівельний* П. – відкритий майданчик, обладнаний для виготовлення збірних будівельних конструкцій, переважно залізобетонних. 4) *Автомобільний* П. (автополігон) – ділянка місцевості для випробування автомобілів, мотоциклів, бульдозерів тощо, а також для швидкісних автомобільних змагань.

ПОЛІГОНАЛЬНИЙ (грец. πολύγωνος) – многокутний.

ПОЛІГОНОМЕТРІЯ (від *полі...,* грец. γωνία – кут і *...метрія*) – один з методів геодезичних робіт, вимірювання на місцевості довжин, послідовно пов'язаних між собою прямих ліній і горизонтальних кутів між ними.

ПОЛІГРАФ (від *полі...* і *...граф*) – багатоканальний *осцилограф,* який проводить одночасний запис показників кров'яного тиску, дихання, рухових реакцій, а також робить *електрокардіограму* тощо.

ПОЛІГРАФІЯ (від *полі...* і *...графія*) – 1) Галузь техніки, пов'язана з виготовленням друкованої продукції. 2) Поліграфічна промисловість.

ПОЛІДАКТИЛІЯ (від грец. πολυδάκτυλος – багатопалий) – природжена вада розвитку людини, ссавців і птахів. Полягає в утворенні додаткових пальців. Інша назва – *бататопалість.*

ПОЛІДИПСІЯ (від грец. πολυδίψιος – спраглий, безводний) – хвороблива спрага і пов'язане з нею вживання надмірної кількості води.

ПОЛІЕДР (від грец. πολύεδρος – багатосторонній) – многогранник, тобто поверхня, складена із скінченного числа плоских многокутників (напр., куб, *паралелепіпед, призма* тощо).

ПОЛІЕКРАН (від *полі...* і *екран*) – кіновидовище, яке показують одночасно на кількох (трьох або більше) екранах, розташованих поблизу один від одного. Програма для П.

складається з кількох фільмів на одну тему, пов'язаних єдиною *композицією* і спільною фонограмою, звичайно стереофонічною.
ПОЛІЕЛЕКТРОЛІТИ (від *полі...* і *електроліти*) – високомолекулярні сполуки, до складу макромолекул яких входять групи, здатні до *іонізації* в розчині. До П. належать білки, нуклеїнові кислоти тощо.
ПОЛІЕМБРІОНІЯ (від *полі...* і *ембріон*) – 1) У тварин і людини – розвиток з однієї яйцеклітини кількох зародків. 2) У рослин – розвиток в одній насінині кількох зародків.
ПОЛІЕСТ, **ПОЛІЕТИЛЕНСТАЛЬ** – біматеріал, склеєний із сталі і *поліетилену.* Застосовують замість матеріалів, стійких проти корозії.
ПОЛІЕТИЛЕН (від *полі...* і *етилен*) – високомолекулярна сполука, продукт *полімеризації* етилену. Використовують як електроізоляційний матеріал, у виробництві *пластмас,* плівок, труб тощо.
ПОЛІЕТИЛЕНСТАЛЬ – див. *Поліест.*
ПОЛІЕФІРИ (від *полі...* та *ефіри*) – високомолекулярні сполуки, продукти *поліконденсації* багатоосновних кислот або їх *ангідридів* з багатоатомними спиртами. Застосовують для виготовлення *пластмас, каучуків,* волокон, лаків тощо.
ПОЛІІЗОБУТИЛЕН (від *полі...* та *ізобутилен*) – високомолекулярна сполука, продукт *полімеризації* ізобутилену. Застосовують як електроізоляційний і антикорозійний матеріал.
ПОЛІІЗОПРЕН (від *полі...* та *ізопреин*) – високомолекулярна сполука, продукт *полімеризації* ізопрену. За властивостями П. подібний до натурального *каучуку.* Застосовують для виробництва автомобільних шин.
ПОЛІКАРПІЧНИЙ (від *полі...* і грец. καρπός – плід) – багатоплідний; *п-і рослини* – багаторічні квіткові рослини, які цвітуть і плодоносять багато разів у своєму житті (яблуня, груша, дуб, береза тощо).
ПОЛІКЛІНІКА (від грец. πόλις – місто і *клініка*) – лікувальний заклад, призначений для подання спеціалізованої медичної допомоги хворим як у самій П., так і вдома.
ПОЛІКОНДЕНСАЦІЯ (від *полі...* і *конденсація*) – утворення високомолекулярних сполук (*полімерів*) з низькомолекулярних (*мономерів*) з одночасним відщепленням простих речовин, напр. води, *аміаку,* хлористого водню тощо.
ПОЛІКРИСТАЛ (від *полі...* і *кристал*) – тверде тіло, що складається з великої кількості дрібних, здебільшого безладно розташованих кристалів. До П. належать метали, гірські породи.
ПОЛІКСЕН (від *полі...* і грец. ξένος – чужий) – мінерал класу самородних металів, від срібло-білого до сталево-сірого кольору. Використовують у хімічній та електротехнічній промисловості, ювелірній справі, медицині.
ПОЛІМАСТІЯ (від *полі...* і грец. μαστός – груди) – вада розвитку у людини, яка полягає в наявності додаткових молочних (грудних) залоз.
ПОЛІМЕНТ (франц. poliment, від polir – лощити, полірувати) – речовина (суміш графіту, тонкої глини, воску), застосовувана для золочення виробів з деревини й гіпсу.
ПОЛІМЕРАНАЛОГИ (від *полімери* і *аналог*) – високомолекулярні сполуки, в яких при хімічному перетворенні не відбувається зміни ступеня *полімеризації* або структури основного ланцюга.
ПОЛІМЕРГОМОЛОГИ (від *полімери* і грец. ομόλογος – встановлений, відповідний) – високомолекулярні сполуки, *макромолекули* яких побудовані з однакових повторюваних груп атомів (елементарних ланцюгів) і відрізняються ступенем *полімеризації.*
ПОЛІМЕРИ (від грец. πολυμερής – різноманітний) – високомолекулярні сполуки, що мають однаковий з *мономерами* склад, але відрізняються різною кількістю атомів (елементарними ланцюгами) у молекулі.
ПОЛІМЕРИЗАЦІЯ – утворення високомолекулярних сполук (*полімерів*) *з* низькомолекулярних сполук (*мономерів*). Утворений полімер має такий же елементарний склад, як і вихідна речовина (мономер).

ПОЛІМЕРІЯ (від грец. πολυμέρεια – наявність багатьох елементів, складність) – 1) Багатоскладність, чисельність. 2) Існування двох або більше речовин однакового процентного складу хімічних елементів, але різних за молекулярною масою. 3) Явище взаємодії множинних (полімерних) *генів,* які впливають на розвиток тієї самої ознаки в одному напрямі.
ПОЛІМЕТАЛЕВИЙ (від *полі...* і *метали*) – той, що складається з кількох металів; *п-і руди* – руди, що містять кілька металів, переважно свинець і цинк, а також мідь, та як домішки золото, срібло.
ПОЛІМЕТИЛЕНИ (від *полі...* і *метилен*) – те саме, що й *нафтени.*
ПОЛІМЕТИЛМЕТАКРИЛАТ (від *полі...* та *метилметакрилат*) – високомолекулярна сполука, продукт *полімеризації* метилового ефіру метакрилової кислоти. Так званий блоковий П. (органічне скло, *плексиглас*) застосовують для виробництва лінз, побутових речей тощо.
ПОЛІМЕТРІЯ (від грец. πολύμετρος – численний) – 1) Застосування кількох віршованих розмірів у поетичному творі (переважно великому). 2) Одночасне поєднання двох чи кількох різних музичних тактових розмірів.
ПОЛІМОРФІЗМ (від грец. πολύμορφος – різноманітний) – 1) Існування в межах одного виду рослин чи тварин двох (*диморфізм*) або більше груп особин з різко відмінними ознаками. 2) Здатність мінеральних речовин за різних умов кристалізуватися в різних формах, зберігаючи той самий хімічний склад.
ПОЛІМОРФНИЙ (грец. πολύμορφος) – той, що буває в кількох формах.
ПОЛІНЕВРИТ (від *полі...* і *неврит*) – множинне ураження нервів у людини й тварин. Причиною можуть бути інфекційні захворювання, отруєння, *діабет,* рак тощо.
ПОЛІНОМ (від *полі...* і *...ном*[1]) – *алгебрична* сума скінченного числа одночленів.
ПОЛІНУКЛЕОТИДИ (від *полі...* і *нуклеотиди*) – біоорганічні речовини, до складу яких входять десятки, іноді тисячі *мононуклеотидів.* Містяться в усіх живих клітинах організмів. До П. належать рибонуклеїнові і дезоксирибонуклеїнові кислоти.: Інша назва – *нуклеїнові кислоти*.
ПОЛІОЕНЦЕФАЛІТ (від грец. πολιός – сірий і εγκέφαλος – головний мозок) – захворювання, що характеризується запаленням та переродженням сірої речовини головного мозку.
ПОЛІОЗИ [від грец. πολύς (πολέος) – численний] – те саме, що й *полісахариди.*
ПОЛІОКС, **ПОЛІЕТИЛЕНОКСИД** (від *поліетилен* і *оксиди*) – полімер з окису етилену, речовина, яка відзначається серед інших полімерів дуже великою довжиною молекул. Додаючи П. до рідин, прискорюють протікання їх, очищають воду від *суспензій* тощо.
ПОЛІОЛЕФІНИ (від *полі...* та *олефіни*) – високомолекулярні сполуки, продукти *полімеризації* ненасичених вуглеводів ряду *етилену* (етилену, пропілену, бутиленів тощо). До П. належать *поліетилен, поліпропілен* тощо.
ПОЛІОМІЄЛІТ (від грец πολιός – сірий і μυελός – спинний мозок) – гостре інфекційне захворювання, що уражає переважно нервову систему. Хворіють здебільшого діти. Збудник – фільтрівний *вірус.*
ПОЛІПЕПТИДИ (від *полі...* і *пептиди*) – органічні речовини, які складаються з кількох або багатьох залишків *амінокислот,* з'єднаних між собою пептидними зв'язками. Є проміжним продуктом розщеплення і *біосинтезу* білків.
ПОЛІПИ (від грец. πολύπους – багатоногий) – 1) Сидячі форми кишечнопорожнинних тварин класів *гідроїдних, сцифомедуз* і *коралів.* Живуть головним чином у морях, деякі види прісноводні. 2) Патологічні утвори на слизових оболонках у людини й тварин.
ПОЛІПЛОЇДІЯ (від грец. πολύπλοος – багаторазовий) – збільшення кількості *хромосом* в ядрах рослинних і тваринних організмів у два і більше разів порівняно з нормою. В природі трапляються головним чином у зонах з крайніми для життя умовами (в Арктиці, пустелях, високогір'ях). П. можна викликати штучно.

ПОЛІПРОПІЛЕН (від *полі...* і *пропілен*) – високомолекулярна сполука, продукт *полімеризації* пропілену. З П. виробляють волокна, плівки, посуд, труби тощо.
ПОЛІС [1] (грец. πόλις) – місто-держава, що складалася з самого міста і прилеглої до нього території, особлива форма соціально-економічної і політичної організації суспільства, типова для Стародавньої Греції.
ПОЛІС [2] (франц. police, від італ. polizza – розписка, квитанція) – документ, що його видає страхувач (в СРСР – органи Держстраху) страхувальникові на підтвердження укладеного між ними договору страхування.
ПОЛІСАХАРИДИ (від *полі...* і грец. σάκχαρ – цукор) – складні цукри, вуглеводи, молекули яких складаються з залишків *моносахаридів* (простих цукрів). До П. належать сахароза, крохмаль, *целюлоза* тощо. Інша назва – *поліози*.
ПОЛІСЕМАНТИЧНИЙ (від *полі...* і грец. σημαντικός – означальний) – *мовозн.* багатозначний.
ПОЛІСЕМІЯ (від *полі...* і грец. σῆμα – знак) – наявність різних лексичних значень у одного й того самого слова.
ПОЛІСИЛОКСАНИ (від *полі...* і лат. silicium – кремній і грец. οξύς – кислий) – високомолекулярні сполуки, що містять ланцюги з атомів *кремнію* й кисню, які чергуються між собою. З П. виготовляють лаки, *емалі* тощо.
ПОЛІСИНДЕТОН (грец. πολυσύνδετον, від πολύς – численний і σύνδετον – зв’язок) – одна з фігур поетичної мови, яка полягає в повторенні однакових сполучників.
ПОЛІСМЕН (англ. policeman) – назва поліцая в англомовних країнах.
ПОЛІСПАСТ (від грец. πολύσπαστον – складний блок) – вантажопідйомний механізм, який являє собою систему рухомих і нерухомих *блоків* [1] (1), що їх огинає канат.
ПОЛІСПЕРМІЯ (від *полі...* і грец. σπέρμα – насіння) – потрапляння в яйцеклітину при заплідненні кількох *сперматозоїдів.*
ПОЛІСТИРОЛ (від *полі...* і *стирол*) – високомолекулярна сполука, продукт *полімеризації* стиролу. З П. одержують *пластмаси,* які застосовують в електротехніці, будівництві, для виготовлення лінз, лаків, плівок тощо.
ПОЛІСУЛЬФІДИ (від *полі...* і *сульфіди*) – багатосірчисті метали (сполуки сірки з металами). Застосовують в аналітичній хімії, у виробництві барвників, *каучуків* тощо.
ПОЛІТЕЇЗМ *(від полі...* і грец. θεός – бог) – багатобожжя, поклоніння багатьом богам. Протилежне – *монотеїзм.*
ПОЛІТЕЛІЯ (від. *полі...* і грец. θήλη – сосок) – збільшена кількість сосків молочної залози у людини. П. є вадою розвитку.
ПОЛІТЕМАТИЗМ (від *полі...* і грец. θεματισμός – положення) – принцип музичної *композиції,* що полягає в побудові твору з двох або більше тем, протиставлених або зіставлених у процесі музичного розвитку.
ПОЛІТЕХНІКУМ (від *полі...* і *технікум*) – в СРСР середній технічний навчальний заклад, що має відділення з різних спеціальностей.
ПОЛІТЕХНІЧНИЙ (від *полі...* і *техніка*) – пов’язаний з вивченням і застосуванням різних галузей техніки; *п-е навчання* – система шкільного навчання, яка знайомить у теорії і на практиці з усіма головними галузями виробництва і поєднується з трудовим вихованням і професійною орієнтацією учнів.
ПОЛІТИКА (від грец. πολιτικά – державна діяльність) – цілі й завдання, що їх ставлять суспільні класи в боротьбі за свої інтереси; методи і засоби досягнення цих цілей і завдань, а також діяльність органів державної влади й державного управління, яка відображає суспільний лад і економічну структуру країни. В. І. Ленін називав П. концентрованим виразом економіки. П. виражає відносини між класами і націями всередині країни (внутрішня П.) і на міжнародній арені (зовнішня П.).
ПОЛІТИКАН – у капіталістичних країнах ділок, який займається *політикою* з метою особистої вигоди; безпринципний політичний діяч.

ПОЛІТИКАНСТВО – безпринципність, інтриганство, не гребування ніякими засобами в *політиці,* характерні для багатьох буржуазних політичних діячів.

ПОЛІТИПАЖ (франц. polytypage, від грец. πολύς – численний і τῦπος – відбиток) – друкарська форма для виготовлення книжкових і журнальних прикрас (заставок, кінцівок тощо).

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ, ПОЛІТЕКОНОМІЯ – наука про виробничі (економічні) відносини людей і закони суспільного виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ на різних ступенях розвитку людства. Вивчає виробничі відносини в їхньому зв'язку з продуктивними силами і елементами надбудови. Розглядає найістотніші економічні і політичні інтереси людей, суспільних класів і соціальних верств і тому є наукою класовою, партійною.

ПОЛІТИЧНИЙ (грец. πολιτικός) – 1) Пов'язаний з *політикою.* 2) Державний, суспільно-правовий; *п. лад, п. устрій* – форма організації державної влади в країні; *п-а партія* – див. *Партія політична*; *п. страйк* – одна з найважливіших форм боротьби робітничого класу проти капіталізму, страйк з метою задоволення політичних вимог і протесту проти реакційних дій буржуазного уряду.

ПОЛІТОНАЛЬНІСТЬ (від *полі...* і *тональність*) – *муз.* одночасне сполучення, поєднання різних тональностей, що призводить до дисонування.

ПОЛІТУРА (нім. Politur, від лат. politura – поліровка) – вид лаку; розчин смоли в етиловому спирті.

ПОЛІУРЕТАНИ (від *полі...* та *уретан*) – високомолекулярні сполуки, що містять групу (—OCONH—), характерну для уретанів. З П. виготовляють волокна, лаки, пластмаси.

ПОЛІУРІЯ (від *полі...* та *...урія*) – надмірне виділення сечі з організму.

ПОЛІФАГІЯ (від *полі...* і *...фагія*) – 1) Живлення тварин різноманітними кормами. Найвищий ступінь П. називається всеїдністю (еврифагією). Інша назва – *багатоїдність*. 2) Хворобливо посилений апетит, ненажерливість.

ПОЛІФІЛІЯ (від *полі...* і грец. φῦλον – рід, плем'я) – хибне уявлення про походження певних груп організмів (рядів, родин, родів, видів) від кількох або багатьох неспоріднених груп. В *антропології* П. лежить в основі *расизму.*

ПОЛІФОНІЧНИЙ (грец. πολύφωνος) – *муз.* багатозвучний, багатоголосий.

ПОЛІФОНІЯ (від грец. πολυφωνία – багатозвучність) – багатоголосся, засноване на одночасному сполученні й розвитку ряду рівноправних мелодій (мелодійних голосів); один з найважливіших виражальних засобів музичного мистецтва.

ПОЛІФОРМАЛЬДЕГІД (від *полі...* і *формальдегід*) – високомолекулярна сполука, продукт *полімеризації* формальдегіду. З П. виготовляють шестерні, деталі автомобілів, плівки тощо.

ПОЛІФТОНГ (від грец. πολύφθογγος – багатоголосий) – сполучення кількох звуків, що виконують роль однієї *фонеми.* Протилежне – *монофтонг.*

ПОЛІХРОЇЗМ (від грец. πολύχροος – багатокольоровий) – властивість мінералів змінювати забарвлення при звичайному освітленні залежно від напряму падіння променів.

ПОЛІХРОМАТИЧНИЙ (від *полі...* і *хроматичний*) – багатоколірний.

ПОЛІХРОМІЯ (від *полі...* і *...хромія*) – 1) Багатобарвність мистецьких творів – скульптурних, архітектурних, ужиткових. 2) Друкування кількома фарбами.

ПОЛІЦІЯ (від грец. πολιτεία – управління державою) – особливий адміністративний орган експлуататорської держави і підлеглі йому загони озброєних людей, що охороняють суспільний лад і порядки, встановлені в інтересах пануючих класів.

ПОЛІЦМЕЙСТЕР (нім. Polizeimeister) – у феодально-абсолютистських і деяких буржуазних державах посадова особа, яка керує міським управлінням *поліції.*

ПОЛО (англ. polo, з тібетської) – спортивна гра з м'ячем верхи на конях; *водне* П. – те саме, що й *ватерполо.*

ПОЛОНЕЗ (від франц. polonaise – польський) – 1) Урочистий бальний танок. Походить від польського народного танцю. 2) Музичний твір у ритмі цього танцю.

ПОЛОНІЙ – *радіоактивний* хімічний елемент, символ Po, ат. н. 84; сріблястий метал, отруйний. Застосовують для виготовлення джерел *нейтронів,* для вивчення радіаційно-хімічних процесів, що відбуваються від діяння альфа-проміння тощо. Від латинської назви Польщі – Полонія.

ПОЛУЦИТ – мінерал класу силікатів, безбарвний, прозорий. Руда цезію. Від імені давньоримського міфічного героя Поллукса.

ПОЛЮС (лат. polus, від грец. πόλος, букв. – вісь) – 1) Один з крайніх пунктів, протилежних один одному; найвища точка, межа, границя. 2) Точка перетину осі обертання Землі з її поверхнею (П. *географічний*). 3) Точка перетину магнітної осі Землі з її поверхнею (П. *геомагнітний*). 4) Точка перетину осі світу з небесною сферою (П. *світу*). 5) Найнедоступніша, малодосліджена область Арктики, Антарктики (П. *відносної недоступності*). 6) Пункт на земній поверхні, де спостерігаються найнижчі температури повітря (П. холоду). 7) Місця найрізкішого виявлення магнітних властивостей (магнітний П.) або електричних властивостей (електричний П.). 8) Точка, з якою пов’язані полярні координати. 9) Те саме, що й *електрод* (*анод* або *катод*) джерел постійного електричного струму, напр. гальванічного елемента або електричного акумулятора.

ПОЛЮЦІЯ (від лат. polluo – забруднюю) – мимовільне, виверження сперми (сім’я) у чоловіків, здебільшого під час сну.

ПОЛЯРИЗАТОР – оптичний пристрій, в якому відбувається *поляризація* світла.

ПОЛЯРИЗАЦІЯ – 1) Надання, набуття орієнтації, *полярності.* 2) П. *атомів* – зміщення електронів в атомі відносно ядра від діяння зовнішнього електричного поля. 3) П. *світла* – перетворення природного світла, де коливання напруженості електричного поля *E* (або магнітного – *H*) відбувається в різних площинах, в пучки поляризованого світла, тобто такого світла, де коливання відбувається переважно в одній із площин. 4) П. *електронів* – наявність переважної орієнтації *спінів* електронів в даному стані. 5) П. *діелектриків* – стан речовини (діелектрика), який характеризується наявністю дипольного моменту в будь-якому об’ємі його. 6) П. *електрохімічна* (*гальванічна*) – зміна різниці *потенціалів* на межі електрод-розчин.

ПОЛЯРИМЕТР (від лат. polaris – полярний і ...*метр*) – прилад для визначення кута повороту площини поляризації світла оптично активними речовинами (розчинами цукру тощо).

ПОЛЯРИМЕТРІЯ (від лат. polaris – полярний і ...*метрія*) – дослідження структури, властивостей і складу речовин з використанням явищ поляризації світла.

ПОЛЯРИСКОП (від лат. polaris – полярний і ...*скоп*) – оптичний прилад, за допомогою якого спостерігають *поляризацію* світла.

ПОЛЯРНІСТЬ (від лат. polaris – полярний) – 1) Здатність деяких тіл виявляти певні властивості в окремих точках (*полюсах*) своєї поверхні з більшою інтенсивністю, ніж в інших, напр. бути протилежно намагніченими або наелектризованими. 2) Наявність двох протилежних полюсів. 3) *філософ.* Вид протилежності.

ПОЛЯРОГРАМА (від лат. polaris – полярний і ...*грама*) – крива залежності сили струму від прикладеної напруги, яку одержують за допомогою приладу полярографа.

ПОЛЯРОГРАФІЯ (від лат. polaris – полярний і ...*графія*) – електрохімічний метод аналізу розчинів (розплавів), що грунтується на вимірюванні залежностей між напругою та силою струму в досліджуваному розчині.

ПОЛЯРОЇД (від лат. polaris – полярний і ...*оїд*) – світлофільтр з штучно виготовленого матеріалу у вигляді тонкої плівки з прозорих кристалів, де відбувається подвійне променезаломлення й *поляризація* світла. Широко застосовують водії транспортних засобів (автомашин тощо) для зменшення яскравості світла від сонця, фар, зустрічних машин тощо.

ПОЛЬДЕРИ (голл. polder) – осушені й оброблені ділянки узбережжя Північного моря, що лежать нижче від рівня моря, захищені *дамбами.*

ПОЛЬКА (чес. polka) – старовинний чеський парний народний і бальний танок.

ПОМЕРАНЕЦЬ (нім. Pomeranze, від італ. pomo – яблуко і arancia – апельсин) – вічнозелене плодове цитрусове дерево родини рутових. Походить з Південно-Східної Азії. В СРСР вирощують у субтропічних районах Кавказу та Середньої Азії. Використовують для одержання ефірної олії, напоїв тощо. Інша назва – *бігарадія*.
ПОМОЛОГІЯ (від лат. pomum – деревний плід і *...логія*) – наука про сорти плодових і ягідних рослин.
ПОМПА [1] (франц. pompe, від грец. πομπή – урочиста *процесія*) – урочистість, розкішність, розраховані на зовнішній ефект.
ПОМПА [2] (італ. pompa) – водяний або масляний насос.
ПОМПАДУР – 1) Адміністратор-самодур. Від прізвища фаворитки французького короля Людовика XV маркізи Помпадур. 2) Стиль меблів, одягу тощо при дворі Людовика XV. 3) Французький танець 19 ст.
ПОМПЕЗНИЙ (франц. pompeux, ж. р. pompeuse – урочистий, від грец. πομπή – урочиста процесія) – розкішний, ефектний, пишний.
ПОНІ (англ. pony) – порода низьких на зріст (80–140 *см*) коней.
...ПОНІКА (від грец. πονικός – трудовий, працелюбний) – у складних словах відповідає поняттям «робота», «спорудження», напр. *гідропоніка.*
ПОНСИРУВАННЯ (від франц. poncer – шліфувати пемзою) – 1) Копіювання малюнків за допомогою вугільного пилу, що проникає в наколи на білому папері, зроблені за контуром оригіналу. 2) Полірування пемзою.
ПОНСО (від франц. ponceau – яскраво-червоний) – група штучних кислотних барвників для фарбування вовни й шовку у червоний колір різних відтінків.
ПОНТИФІКАТ (лат. pontificates) – влада, діяльність і період правління *папи римського.*
ПОНТИФІКИ (лат. pontifices, від pons – поміст, настил і facio – роблю) – члени найвищої жрецької колегії у Стародавньому Римі.
ПОНТОН [франц. ponton, від лат. pons (pontis) – міст] – 1) Плоскодонне судно з обтічною носовою частиною, прямовисним бортом, з палубою або без неї. 2) Пристрій для піднімання затонулих суден. 3) Обеліск, в основі якого покладено прямокутник.
ПОНТОНЕР (франц. pontonnier) – військовослужбовець понтонної частини, спеціаліст по наведенню понтонних мостів.
ПОНТОННИЙ – той, що належить до *понтона*; *п. міст* – наплавний міст, плавучими опорами якого є понтони; *п. парк* – а) сукупність понтонного майна, що належить даній армії або військовому з’єднанню; б) спеціальна військова частина, яка влаштовує переправу через ріки, наводить П. мости тощо.
ПОНЧО (ісп. poncho) – індіанський чотирикутний плащ з грубої тканини з вирізом посередині для голови.
ПОП-АРТ, **ПОПАРТ** (англ. pop art, скор. від popular art – популярне мистецтво) – формалістична течія буржуазного мистецтва 2-ї половини 20 ст., що на противагу абстрактному мистецтву (див. *Абстракціонізм*), має підкреслено «предметний» характер. Митці цього напряму наслідують стиль *реклам* і *коміксів,* використовують у своїх композиціях побутові предмети, промислові відходи тощо.
ПОПЛІН (франц. popeline, від італ. papalino – папський) – шовкова, напівшовкова або бавовняна дрібнорубчаста тканина полотняного переплетення.
ПОПУЛЯРИ (лат. populares, від populus – народ) – у Стародавньому Римі політичне угруповання (кінець 2–1 ст. до н. е.), яке відображало інтереси *плебеїв,* боролося проти *оптиматів.*
ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ (від лат. popularis – народний, простий) – виклад наукового або взагалі складного питання в загальнодоступній формі; поширення знань, досвіду, заходів тощо; роз’яснення цілей і завдань чогось.
ПОПУЛЯРНИЙ (лат. popularis) – 1) Загальнодоступний, зрозумілий всім за простотою викладу. 2) Всім відомий, поширений.

ПОПУЛЯРНІСТЬ – 1) Загальнодоступність, зрозумілість викладу. 2) Добра слава, відомість.
ПОПУЛЯЦІЯ (від лат. populus – народ) – сукупність особин певного виду організмів, які здатні до вільного схрещування, населяють певну територію і деякою мірою ізольовані від сусідніх популяцій. П. є елементарною еволюційною одиницею.
ПОПУРІ (франц. pot pourri, букв. – гнилий горщик, тут – суміш, усяка всячина) – музична п'єса, в якій чергуються різні популярні мотиви з опер, пісень тощо.
...ПОР (від грец. πόρος – прохід, отвір, шпара) – у складних словах відповідає поняттям «отвір», «прохід», напр. *бластопор, гастропор.*
ПОРНОГРАФІЯ (від грец. πόρνος – розпусник і *...графія*) – непристойність, зухвала цинічність; поширювані в капіталістичних країнах грубонатуралістичні твори літератури, живопису, кіно, фотографії, в яких смакуються сцени розпусти, статевої і моральної розбещеності тощо. В СРСР виготовлення й поширення П. переслідується законом.
ПОРОЛОН – пористий синтетичний матеріал з *поліуретану,* різновид *поропласту.* Застосовують для виготовлення м'яких сидінь, одягу тощо.
ПОРОПЛАСТИ [пори (сті) *пласт (мас) и*] – м'які й легкі пористі матеріали, що їх одержують з *полімерів.* Застосовують у будівництві як теплоізоляційний матеріал, для виготовлення сидінь меблів, матраців тощо.
ПОРТ [1] (франц. port, від лат. portus – *гавань,* пристань) – 1) Ділянка берега з прилеглим водним простором (*акваторією*), обладнана для стоянки, навантаження, розвантаження й ремонту суден. 2) Портове місто.
ПОРТ [2] (англ. port, port-hole) – отвір в борту судна для гарматних стволів (у старовинних військових суднах) або навантаження й розвантаження з нижньої палуби (у транспортних суднах).
ПОРТАЛ (італ. portale, від лат. porta – вхід, ворота) – 1) Архітектурно виділений на фасаді вхід у великий будинок, переважно громадського призначення. 2) Частина металевої конструкції або машинної станини П-подібної форми.
ПОРТАТИВНИЙ (франц. portatif, від лат. porto – ношу) – негроміздкий, зручний для носіння при собі, для перенесення з місця на місце.
ПОРТЕР (англ. porter) – темне міцне пиво.
ПОРТИК (лат. porticus) – піддашок, що його підтримує *колонада*; відкрита галерея, утворена з колон або стовпів перед входом у будинок.
ПОРТЛАНД-ЦЕМЕНТ – найпоширеніший вид *цементу;* складається в основному з *силікатів* кальцію. Від назви м. Портленда у Великобританії.
ПОРТМОНЕ (франц. porte-monnaie, від porter – носити і monnaie – гроші) – маленький гаманець.
ПОРТО (італ. porto, від portare – нести, відносити) – в капіталістичних країнах поштово-телеграфні витрати, що їх кредитні, торговельні та інші організації, а також приватні особи відносять на своїх *клієнтів.*
ПОРТО-ФРАНКО (італ. porto franco – вільний порт) – певна територія (порт або приморська область) у деяких капіталістичних країнах, у межах якої дозволяється ввезення й вивезення іноземних товарів без сплати мита.
ПОРТПАЖ (франц. porte-page, від porter – нести і page – сторінка) – паперова прокладка між полосами набору при зберіганні і транспортуванні їх.
ПОРТПЛЕД (від франц. porter – носити і *плед*) – дорожня сумка, чохол для пледа або постільних речей.
ПОРТРЕТ (франц. portrait) – 1) Зображення обличчя людини чи групи людей в живопису, скульптурі, графіці або фотографії. 2) Жанр образотворчого мистецтва. 3) Зображення зовнішності людини засобами художнього слова.
ПОРТУПЕЯ (франц. porte-épée, від porter – носити і épée – шпага) – плечовий (або поясний) ремінь для пристібування холодної зброї, польової сумки тощо.

ПОРТФЕЛЬ (франц. portefeuille, від porter – носити і feuille – лист) – 1) Чотирикутна сумка з застібкою для ділових паперів. 2) Переносно – запас рукописів для опублікування або замовлень, прийнятих для виконання якоюсь організацією.
ПОРТШЕЗ (франц. porte-chaise, від porter – носити і chaise – стілець) – легке переносне крісло; качалка.
ПОРТЬЄ (франц. portier, від porte – двері) – швейцар у *готелі.*
ПОРФІР (від грец. πορφύρεος – темно-червоний) – магматичні гірські породи, в яких великі кристали мінералів вкраплені у дрібнокристалічну або склувату основну масу. Використовують як будівельний матеріал.
ПОРФІРА (грец. πορφύρα) – 1) Довга пурпурна мантія, що одягається монархом в урочистих випадках, символ влади монарха. 2) Морська їстівна водорость з групи багрянок (червоних водоростей).
ПОРФІРИНИ (від грец. πορφύρεος – багряний) – барвні органічні речовини (*пігменти*) у людини, тварин і рослин. До П. належать *гемоглобін, хлорофіл* тощо.
ПОРФІРИТ (від грец. πορφύρεος – багряний) – магматична гірська порода, в якій великі кристали *плагіоклазу,* рогової обманки або *піроксену* містяться в основній дрібнозернистій масі цих же мінералів й хлоритизованого скла. Використовують як будівельний матеріал.
ПОРЦІОН [від лат. portio (portionis) – частина] – пайок, *порція.*
ПОРЦІЯ (від лат. portio – частина) – 1) Певна частина, кількість чого-небудь. 2) Їжа на одну особу в ресторані, їдальні.
ПОСЕЙДОН (грец. Ποσειδῶν) – у давньогрецькій міфології бог моря й водяної стихії, у римлян – *Нептун.*
ПОСЕСІЯ (від лат. possessio – володіння) – форма земельного орендного володіння (державного маєтку) в Росії у 18 – 1-й половині 19 ст., а також у Польщі (до її поділів). Передавалася в оренду державою разом з підприємством і приписаними до нього кріпосними селянами.
ПОСИБІЛІЗМ (франц. possibilisme, від лат. possibilis – можливий) – опортуністична течія в соціалістичному русі Франції кінця 19 – початку 20 ст., прихильники якої вели боротьбу проти марксизму, пропагували відмовлення від класової боротьби, прагнули обмежити вимоги робітників рамками «можливого».
ПОСТ (франц. poste, від лат. positus – поставлений) – 1) Об'єкт, що охороняється й обороняється вартовим. 2) Боєць або невеликий військовий підрозділ, що виконує спеціальне завдання, яке стосується вартової служби й спостереження за місцевістю та повітрям. 3) Воєнізована охорона підприємств.
ПОСТ... (від лат. post – за, після, далі) – префікс, що означає наступність.
ПОСТАДАПТАЦІЯ (від *пост...* і *адаптація*) – процес удосконалення існуючих пристосувань будови й функцій у рослинних і тваринних організмів до умов зовнішнього середовища.
ПОСТАМЕНТ (лат. postamentum, від positus – поставлений) – 1) Підставка або підніжжя великих розмірів, на якому встановлюють пам'ятник або твір станкової скульптури в музеї, на виставці тощо. 2) Те саме, що й *п'єдестал.*
ПОСТЕМБРІОНАЛЬНИЙ (від *пост...* і *ембріональний*) – післязародковий.
ПОСТІМПРЕСІОНІЗМ (від *пост...* та *імпресіонізм*) – умовна назва напряму, що прийшов на зміну *імпресіонізму* в мистецтві кінця 19 – початку 20 ст. На відміну від імпресіоністів, представники П. намагалися створити більш узагальнений і цілісний образ світу.
ПОСТНАТАЛЬНИЙ (від *пост...* і лат. natus – народження) – той, що належить до періоду після народження.
ПОСТПАКЕТ (нім. Postpaket, від Post – пошта і Paket – пакунок) – пакунок з листами, які адресовані в один пункт.
ПОСТПОЗИТИВНИЙ – той, що стоїть після слова, в *постпозиції.*

ПОСТПОЗИЦІЯ (від *пост...* і *позиція*) – постановка якогось слова (або члена речення) після іншого слова (або члена речення), з яким воно безпосередньо пов'язане (напр., у словосполученні «читаю книгу» додаток стоїть у П. до присудка).
ПОСТСКРИПТУМ (лат. post scriptum – після написаного) – приписка до закінченого листа після підпису, звичайно позначається P. S.
ПОСТУЛАТ (від лат. postulatum – вимога) – твердження, яке при побудові наукової теорії приймають без доведення як вихідне. Пор. *аксіома.*
ПОСТФАКТУМ (лат. post factum – після зробленого) – після того, як щось уже сталося, відбулося.
ПОСТФІКСИ (від *пост...* і лат. fixus – прикріплений) – *суфікси* й закінчення, які стоять у слові після його кореня.
ПОТАМОЛОГІЯ (від грец. ποταμος – ріка і *...логія*) – вчення (частина *гідрології* суходолу) про річки.
ПОТАШ (голл. potash, з нім. Pottasche, від Pott – горщик і Asche – попіл) – калієва сіль вугільної кислоти; безбарвні гігроскопічні кристали. Застосовують у миловарінні, виробництві скла, фотографії, як калійне добриво. Інші назви – *карбонат калію, вуглекислий калій*.
ПОТЕНТАТ (від лат. potentates – верховна влада) – володар, державець, коронована особа.
ПОТЕНЦІАЛ (від лат. potentia – сила) – 1) Можливості, наявні сили, запаси, засоби, що можуть бути використані. 2) Енергетична характеристика даної точки будь-якого силового поля. Чисельно дорівнює роботі, яку здійснюють сили поля, переміщуючи одиницю маси (П. тяжіння) чи електричного заряду (П. електричний) з даної точки поля в точку, де П. вважають рівним нулеві. 3) П. *економічний* – економічні можливості держави (група держав), що можуть бути використані для забезпечення всіх її матеріальних потреб. 4) П. *воєнний* – сукупність економічних, морально-політичних і воєнних можливостей (ресурсів) країни, що можуть бути використані державою для ведення війни.
ПОТЕНЦІАЛЬНИЙ – можливий, той, що існує в *потенції*; *п-а енергія* – енергія взаємодії тіл, яка залежить лише від взаємного розташування їх.
ПОТЕНЦІОМЕТР (від лат. potentia – сила і *...метр*) – прилад для вимірювання електрорушійної сили або зміни напруги (іноді – струму), або величин, функціонально пов'язаних з ними.
ПОТЕНЦІОМЕТРІЯ (від лат. potentia – сила і *...метрія*) – фізико-хімічний метод кількісного аналізу, що грунтується на вимірюванні електрохімічного потенціалу *електрода* в розчині досліджуваної речовини. Застосовують для визначення концентрації *електролітів.*
ПОТЕНЦІЮВАННЯ (від нім. potenzieren – підносити до степеня) – знаходження величини за її *логарифмом,* тобто дія, обернена до *логарифмування.*
ПОТЕНЦІЯ (від лат. potentia – сила) – прихована можливість, здатність, що може виявитись за певних умов; достатність сил для якої-небудь діяльності.
ПОТЕРНА (франц. poterne) – галерея (тунель) під землею або всередині масивної споруди.
ПОШТА (нім. Post, з італ. posta – зупинка, станція, від лат. postus – поставлений) – 1) Один з видів зв'язку загального користування, що провадить пересилання листів, газет, журналів, посилок, грошових переказів. 2) Державна установа для пересилання кореспонденції. 3) Те, що доставляється цим засобом зв'язку.
ПОШТАМТ (нім. Postamt) – установа, яка обслуговує населення всіма видами поштового, телеграфного й телефонного зв'язку.
ПРАГМАТИЗМ [від грец. πραγμα (πράγματος) – справа, дія] – 1) Суб'єктивно-ідеалістичний напрям сучасної буржуазної філософії, за яким практична цінність знань означає їхню істинність. 2) Напрям в історії, який обмежується викладом подій в їхніх

зовнішніх зв’язках і послідовності, не викриваючи об’єктивних законів історичного розвитку.
ПРАГМАТИКА (від грец. πραγματικός – дійовий, чинний) – 1) Розділ *семіотики,* який досліджує сприйняття знака (напр., слова, ноти тощо) пізнаючим суб’єктом. 2) В широкому розумінні – будь-яке вчення про діяльність, *практику.*
ПРАГМАТИЧНИЙ (грец. πραγματικός) – 1) Властивий *прагматизмові.* 2) Той, що є практичним знаряддям чогось, має практичне застосування.
ПРАЗЕОДИМ (від грец. πράσιος – світло-зелений) – хімічний елемент, символ Pr, ат. н. 59; метал, належить до *лантаноїдів.* Застосовують для забарвлення скла, фарфору, у виробництві спеціальних сортів сталей.
ПРАКРИТИ (від санскр. пракрта – звичайний, народний) – середньоіндійські мови, що склалися на основі давньоіндійських діалектів. Були широковживані як розмовні й літературні мови більш як півтора тисячоліття – до 15 ст. н. е. Див. також *Санскрит.*
ПРАКРИТІ (санскр. – основа, корінь, джерело) – одна з основних категорій давньоіндійської філософії, яка означає жіноче начало всіх матеріальних і духовних речей, ототожнюване з «праматерією».
ПРАКСЕОЛОГІЯ (від грец. πράξις – справа, діяння і *...логія*) – термін, яким іноді позначають галузь наукових досліджень, що вивчає загальні умови й методи правильної, ефективної та раціональної людської діяльності.
ПРАКТИКА (від грец. πρακτικά – діяльність) – 1) Цілеспрямована діяльність людей, змістом якої є перетворення природи і вдосконалення суспільних відносин для задоволення їхніх потреб. 2) Вправність, набута в повсякденній праці. 3) Діяльність лікаря або юриста; коло цієї діяльності, люди, на яких вона поширюється. 4) *Виробнича* П. – систематично організовувана за навчальним планом робота студентів (учнів) на виробництві з метою оволодіння ними певною спеціальністю.
ПРАКТИКАНТ – студент (учень), який проходить виробничу *практику.*
ПРАКТИКУМ (від грец. πρακτικός – діяльний) – вид навчальних занять з метою практичного засвоєння основних положень якого-небудь предмета; практичні заняття з певного курсу.
ПРАКТИЦИЗМ (нім. Praktizismus, від грец. πρακτικός – діяльний) – 1) Діловитість. 2) *Вузький* П. – переважання *практики* над теорією, нехтування теорією, схильність до самої тільки практичної діяльності.
ПРАКТИЧНИЙ (грец. πρακτικός) – 1) Той, що спирається на *практику,* досвід; доцільний. 2) Той, хто вміє використовувати обставини, швидко орієнтується в усьому; відзначається діловитістю. 3) Економний, зручний.
ПРЕ... (від лат. prae – попереду) – префікс, що означає передування.
ПРЕАДАПТАЦІЯ (від *пре...* і *адаптація*) – виникнення в організмі тварин і рослин ознак, які не мають первісного пристосовного значення, але в змінених умовах існування можуть стати корисними.
ПРЕАМБУЛА (від лат. praeambulus – той, що передує) – вступна частина законодавчого акта, міжнародного договору, *декларації* тощо, в якій викладено обставини, що є підставою для його видання або укладення.
ПРЕВАЛЮВАТИ (від лат. praevaleo – переважаю) – переважати, мати перевагу, домінувати.
ПРЕВЕНТИВНИЙ (лат. praeventivus) – запобіжний, напр. п-і заходи в системі протипожежної боротьби. *П-а війна* – війна, що нібито має на меті запобігти нападові іншої держави, але по суті є формою імперіалістичної *агресії.*
ПРЕВЕНЦІЯ (лат. praeventio, від praevenio – попереджую) – запобігання злочинам.
ПРЕДИКАТ (від лат. praedicatum – сказане) – 1) В логіці – один з двох термінів судження, а саме той, в якому щось говориться про предмет мови (*суб’єкт*). 2) В математичній логіці П. часто розуміють як пропозиційну функцію, тобто як функцію, що визначена на якійсь

предметній області і значеннями якої є висловлювання або їхні істинніші значення. 3) *мовозн.* Присудок.
ПРЕДИКАТИВНІСТЬ (від лат. praedicativus – стверджувальний, категоричний) – 1) Одне з основних понять сучасної *логіки,* що відображає об’єктивно існуючі зв’язки між ознаками і предметами. 2) Граматична властивість присудковості, що полягає в підпорядкуванні форм присудка формам підмета (напр., цвітуть яблуні).
ПРЕДИКАЦІЯ (від лат. praedicatio – об’ява, твердження) – віднесення змісту про предмет судження до дійсності, виражене в реченні [напр.: «Учень буде (міг би бути, справді є) працьовитим» на відміну від «працьовитий учень»].
ПРЕДНІЗОЛОН – лікарський препарат, протизапальний, антиалергічний, протишоковий і антитоксичний засіб.
ПРЕЗЕНС (лат. praesens) – *мовозн.* теперішній час.
ПРЕЗЕНТ (франц. present, від лат. praesento – передаю, вручаю) – подарунок, підношення.
ПРЕЗЕНТАБЕЛЬНИЙ (франц. presentable) – показний, ставний, поважний.
ПРЕЗЕНТАНТ (від лат. praesento – передаю, вручаю) – пред’явник *векселя.*
ПРЕЗЕНТАЦІЯ (від лат. praesento – передаю, вручаю) – подання переказного *векселя* для його *акцепту* особі, яка зобов’язана сплатити по ньому *трасатові.*
ПРЕЗЕНТИЗМ [від лат. praesens (praesentis) – теперішній час] – загальна назва сучасних суб’єктивно-ідеалістичних напрямів у буржуазній методології історії, які розглядають історичну науку не як відображення реального процесу розвитку суспільства, а як вираз ідеологічних відносин сучасності (основна теза П. – кожне покоління пише історію заново).
ПРЕЗЕРВАЦІЯ (лат. praeservatio) – запобігання.
ПРЕЗЕРВИ, **ПРЕСЕРВИ** (від лат. praeservo – запобігаю) – 1) Розфасовані й герметизовані, харчові продукти. На відміну від консервів П. не стерилізують і не пастеризують. 2) Світлозахисні окуляри.
ПРЕЗИДЕНТ [від лат. praesidens (praesidentis) – той, що сидить спереду] – 1) В ряді країн з республіканською формою правління глава держави. 2) Виборний голова, керівник товариства, організації, установи тощо.
ПРЕЗИДІЯ (від лат. praesideo – сиджу попереду, головую) – 1) Найвищий колегіальний орган державної влади СРСР, союзних та автономних республік, підзвітний відповідній Верховній Раді; найвищий орган влади у деяких інших соціалістичних країнах. 2) Постійний керівний колегіальний орган профспілкових, наукових та інших організацій (напр., Президія АН УРСР). 3) Група осіб, обраних для ведення з’їзду, зборів тощо.
ПРЕЗУМПЦІЯ (лат. praesumptio, від praesumo – передбачаю, угадую) – 1) Припущення, що грунтується на ймовірності. 2) *юрид.* Закріплене в законі припущення про існування певного факту, реальність якого вважається істинною і не потребує доказів; П. *невинності* – принцип, за яким особа, підозрювана або обвинувачена у вчиненні злочину, вважається невинною доти, поки її винність не доведена в порядку, передбаченому законом.
ПРЕЙСКУРАНТ (від нім. Preis – ціна і франц. courant – поточний, теперішній) – офіційний довідник цін на товари й послуги.
ПРЕКОС (франц. precoce, від лат. praecox – скороспілий) – м’ясо-вовнова порода тонкорунних овець, виведена в 19 ст. у Франції.
ПРЕЛАТ (від лат. praelatus – поставлений попереду) – почесна назва вищого католицького духівництва (кардинала, архієпископа, єпископа тощо); в англіканській церкві – титул архієпископа та єпископа; у протестантів Німеччини, Швеції, Данії – глава місцевого духівництва.
ПРЕЛІМІНАРІЇ [від *пре...* і лат. limen (liminis) – початок] – попередня угода, яка згодом може бути замінена іншою; тимчасові рішення.

ПРЕЛІМІНАРНИЙ (від *прелімінарії*) – попередній, тимчасовий; *п. мирний договір* – у міжнародному праві попередня угода, за якою воюючі сторони визначають основні положення майбутнього мирного договору.
ПРЕЛЮДІЯ, **ПРЕЛЮД** (від лат. praeludium – вступ, *рефрен, пролог*) – 1) Вступ до музичного твору (фуги, кантати тощо). 2) Назва самостійної музичної п'єси, переважне для *фортепіано.*
ПРЕМ'ЄР (від франц. premier – перший) – 1) У багатьох країнах глава уряду, особа, що очолює кабінет міністрів, раду міністрів (прем'єр-міністр). 2) У театрі – артист, що виконує головні ролі.
ПРЕМ'ЄРА (від франц. premiere – перша) – перша вистава п'єси в театрі, естрадної, концертної або циркової програми. Іноді найменування П. поширюється на кілька перших вистав.
ПРЕМІЯ (від лат. praemium – нагорода, винагорода) – 1) Винагорода за визначні успіхи чи заслуги в певній галузі діяльності (напр., в СРСР – Ленінська премія; Міжнародна Ленінська премія «За зміцнення миру між народами»; Державна премія СРСР). 2) Грошова сума, сплачувана понад основну заробітну плату як заохочення за успішну трудову діяльність. 3) Винагорода капіталістичним *експортерам* як заохочення за вивіз певних товарів. 4) Грошовий внесок страхувальника страховикам. 5) Різниця між біржовою й номінальною вартістю цінних паперів. 6) Безплатний додаток до журналу, газети, який надсилають передплатникам, а також безплатний додаток до куплених товарів.
ПРЕПАРАТ (від лат. praeparatus – виготовлений) – 1) Речовина, приготовлена для дослідження. 2) Хімічний або фармацевтичний продукт лабораторного чи фабричного виготовлення. 2) Частина рослинного або тваринного організму (тонкий зріз) для анатомічного дослідження.
ПРЕПАРАТОР – працівник лабораторії, дослідної станції тощо, який готує *препарати.*
ПРЕПАРУВАТИ (від лат. praeparo – готую) – 1) Готувати *препарати* для дослідження. 2) Готувати друкарський набір до фотографування.
ПРЕПРИНТ (від *пре...* і англ. print – відбиток) – відбиток тексту наукового повідомлення, надрукований для швидкого ознайомлення з ним вузького кола спеціалістів.
ПРЕРАФАЕЛІТИ – англійські художники й поети, які в 1848 р. об'єдналися в «Братство прерафаелітів». П. намагалися відродити мистецтво дорафаелівського часу (часів середньовіччя й раннього Відродження), критикуючи буржуазне суспільство і його культуру з реакційно-романтичних позицій. Від імені видатного італійського художника Рафаеля.
ПРЕРІАЛЬ (франц. prairial, від prairie – лука) – дев'ятий місяць року (з 20–21 травня до 19–20 червня) французького республіканського календаря, прийнятого Конвентом у 1793 р.
ПРЕРІЇ (від франц. prairie – лука) – тип степової рослинності в Північній Америці; характеризується переважанням злаків.
ПРЕРОГАТИВА (від лат. praerogativa – перевага) – перевага, виключне право, *компетенція.*
ПРЕС (франц. presse, від лат. pressus – стискання, тиск) – машина для обробки заготовок або матеріалів тиском, а також механічних випробувань металів, складальних операцій.
ПРЕСА (франц. presse) – періодично публіковані видання (газети, журнали тощо).
ПРЕС-АТАШЕ (від *преса* і *аташе*) – співробітник дипломатичного представництва, що відає питаннями преси та інформації.
ПРЕСБІОПІЯ (від грец. πρέσβυς – старий і όψις – зір) – розлад зору в людини, зумовлений старінням кришталика ока, втратою ним здатності змінювати свою кривизну, що порушує його заломлювальну силу. Інша назва – *старече далекозорість*.
ПРЕС-БЮРО (від *преса* та *бюро*) – 1) Редакційний апарат (група) для обслуговування преси, що його створюють на час з'їздів, конференцій, нарад тощо. 2) Постійний відділ

при агентствах преси, який подає періодичним виданням статті, інформацію, ілюстративні та інші матеріали.

ПРЕСВ<u>І</u>ТЕР (від грец. πρεσβύτερος – старший, старійшина) – 1) У католицькій і православній церквах священик. 2) Виборний керівник громади пресвітеріанської церкви.

ПРЕСВІТЕРІ<u>А</u>НСТВО – 1) Одна з течій *кальвінізму,* що виникла в Англії у 16 столітті. Послідовники П. визнають служителем культу лише *пресвітера,* додержуються самоврядування церковної громади. 2) Релігійно-політичне найбільш помірковане угруповання *пуритан* під час Англійської буржуазної революції 17 ст., що відображало інтереси великої буржуазії.

ПРЕСЕЛ<u>Е</u>КТОР (від *пре...* і *селектор*) – електромагнітний пристрій (частина радіоприймача – *супергетеродина*) для підсилення сигналу приймальної радіостанції.

ПРЕС<u>Е</u>РВИ – див. *Презерви.*

ПР<u>Е</u>СИНГ (англ. pressing, від press – тиснути) – в спортивній грі активна опіка кожного або всіх гравців команди супротивника по всьому полю.

ПРЕС-КЛІШ<u>Е</u> (від *преса* і *кліше*) – організація (відділ) при телеграфних агентствах, що виготовляє й постачає пресі готові кліше.

ПРЕС-КОНФЕР<u>Е</u>НЦІЯ (від *преса* і *конференція*) – зустріч державних, політичних, громадських, наукових діячів з представниками преси, радіо й телебачення з питань, що цікавлять широку громадськість.

ПРЕС-ПАП'<u>Є</u> (франц. presse-papier, від presser – тиснути і papier – папір) – 1) Важкий предмет з бронзи, мармуру тощо, який накладають поверх паперів, щоб притримати їх. 2) Річ письмового приладдя – округла основа з натягнутими на неї аркушиками промокального паперу.

ПРЕС-РЕЛ<u>І</u>З (від *преса* та англ. release – випускати з друку) – документ, розповсюджуваний для відома (напр., в ООН); прес-випуск.

ПРЕСТИДИЖИТ<u>А</u>ТОР (італ. prestidigitatore, від presto – швидкий і digito – палець) – цирковий актор, який демонструє фокуси, що грунтуються на швидкості і вправності рухів.

ПРЕСТ<u>И</u>Ж (франц. prestige – авторитет, повага) – громадська оцінка суспільної вагомості індивіда, соціальної групи, професійної категорії тощо.

ПРЕСТ<u>І</u>ССІМО (італ. prestissimo – найшвидший) – *муз.* найшвидший *темп,* швидший за *престо.*

ПР<u>Е</u>СТО (італ. presto, букв. – швидкій) – 1) *муз* Дуже швидкий темп. 2) Назва музичної п'єси або частини музичного твору (сонати, симфонії, квартету та ін.) в такому темпі.

ПРЕС-Ц<u>Е</u>НТР (від *преса* і *центр*) – 1) Орган з'їзду, міжнародної або іншої наради, спортивних змагань, що постачає інформацію журналістам, *коментаторам.* 2) Приміщення, в якому він розташований. 3) Центр журналістів, будь-де акредитованих.

ПРЕТЕНД<u>Е</u>НТ [від лат. praetendens (praetendentis)] – той, хто має право на щось, добивається, домагається чогось.

ПРЕТЕНДУВ<u>А</u>ТИ (від лат. praetendo – виправдовуюсь, наводжу як доказ) – 1) Пред'являти право на щось, домагатися чого-небудь. 2) Відзначаючи в собі якусь якість, особливість, добиватися визнання її іншими.

ПРЕТ<u>Е</u>НЗІЯ (польс. pretenzja, з франц. pretention, від лат. praetendo – виправдовуюсь) – пред'явлення права на щось; вимога, скарга, позов.

ПР<u>Е</u>ТОР (лат. praetor) – у Стародавньому Римі спершу заступник і помічник консула, згодом вища урядова особа, наділена судовою й адміністративною владою.

ПРЕТОРІ<u>А</u>НЦІ (лат. praetoriani) – 1) В Стародавньому Римі спочатку солдати особистої охорони полководців, а з I ст. до н. е. – привілейованої імператорської гвардії. 2) Переносно – наймані війська, які є опорою для влади, що грунтується на насиллі.

ПРЕТ<u>О</u>РІЙ, **ПРЕТ<u>О</u>РІУМ** (лат. praetorium) – 1) У Стародавньому Римі місце у військовому таборі, де містилася палатка полководця. 2) Палатка полководця, його ставка. 3) Військова рада при полководці.

ПРЕФЕКТ (лат. praefectus – начальник) – 1) У Стародавньому Римі особа, що обіймала військову, адміністративну, судову або господарську посаду. 2) В ряді капіталістичних країн (напр., у Франції) урядовець, що очолює управління в адміністративно-територіальній одиниці. 3) В деяких капіталістичних країнах начальник міської поліції.
ПРЕФЕКТУРА (лат. praefectura) – 1) В Стародавньому Римі з 4 ст. адміністративна одиниця. 2) В деяких країнах (напр., у Франції) адміністрація *департаменту,* яку очолює *префект.* 3) Основна адміністративно-територіальна одиниця в Японії.
ПРЕФЕРАНС (франц. preference, букв. – перевага) – картярська гра.
ПРЕФЕРЕНЦІЙНИЙ – той, що стосується *преференції,* пільговий, переважний; *п-е мито* – мито зі знижкою, пільгами.
ПРЕФЕРЕНЦІЯ (від лат. praefero – волію, вважаю за краще) – перевага, привілей, пільга.
ПРЕФІКС (від лат. praefixus – прикріплений спереду) – приставка в слові.
ПРЕФІКСАЦІЯ – приєднання *префіксів* (приставок) до кореня чи основи як засіб утворення слів та їхніх форм.
ПРЕФОРМІЗМ, **ПРЕФОРМАЦІЯ** (від лат. praeformo – утворюю заздалегідь) – метафізична й ідеалістична концепція розвитку живих організмів, за якою в статевих клітинах у готовому вигляді закладені властивості і ознаки дорослого організму. П. панував у біології 18 ст.
ПРЕЦЕДЕНТ [від лат. praecedens (praecedentis) – той, що передує] – 1) Випадок, що стався в минулому і є прикладом або виправданням для наступних подібних випадків. 2) П. *судовий* – у буржуазному праві деяких країн (напр., в англо-американській системі права) рішення вищих судових органів у певній справі, що далі є обов’язковими для судів при розв’язанні аналогічних справ.
ПРЕЦЕСІЯ (від лат. praecessio – передування) – рух осі обертання твердого тіла (напр., дзиги) по круговій конічній поверхні. П. звичайно супроводиться *нутацією.*
ПРЕЦИЗІЙНИЙ (від франц. precision – точність, визначеність) – високоточний; *п. верстат* – верстат для високоточної обробки деталей.
ПРЕЦИПІТАТ (від лат. praecipitatus – скинутий униз) – 1) *хім.* Осадок. 2) Мінеральне фосфорне добриво; ним підживлюють майже всі сільськогосподарські культури.
ПРЕЦИПІТАЦІЯ (від лат. praecipitatio – невтримне падіння, скидання) – осадження антигена (напр., екстракту бактерій) з фізіологічного розчину під впливом специфічної (антимікробної) сироватки. Реакцію П. застосовують у медицині з діагностичною метою та для перевірки якості харчових продуктів.
ПРЕЦИПІТИНИ (від лат. praecipito – скидаю донизу) – специфічні (*імунні*) речовини, що з’являються в організмі людини і тварин після введення чужорідних білків.
ПРЕЮДИЦІАЛЬНІСТЬ (від лат. praejudicium – попереднє рішення суду) – юридичне правило, за яким встановлені судом в якійсь справі обставини й правові відносини, викладені у вироку, судовому рішенні, що набрали законної сили, повинні прийматися без доведення і не можуть бути спростовані при розгляді судами інших справ.
ПРИВАТ-ДОЦЕНТ (нім. Privat-dozent, від лат. privatim docens – той, що навчає приватно) – вчене звання позаштатного викладача вищої школи в царській Росії та країнах Західної Європи, яке відповідає званню *доцента;* викладач, який має таке звання.
ПРИВАТНИЙ (лат. privatus) – особистий, неофіційний, домашній, несуспільний; *п-а власність* – форма привласнення, за якої засоби виробництва й продукти праці належать окремим особам. Існує два види: перший – заснований на особистій праці виробника, другий – на експлуатації чужої праці. Як історична категорія приватна власність пов’язана лише з певним типом виробничих відносин, є економічною основою рабовласницького, феодального й капіталістичного ладу. З перемогою соціалістичної революції приватна власність знищується і замінюється більш високою й прогресивною формою – суспільною власністю на засоби виробництва. Від п-ї власності слід відрізняти особисту власність на майно, призначене для задоволення індивідуальних чи сімейних потреб.

ПРИВІЛЕЙ (лат. privilegiuni, від privus – особливий і lex – закон) – 1) Перевага, пільга, право, надане законом окремим особам, групам людей або певному станові, класові чи класам. Встановлення класових і станових П. характерне для експлуататорських держав. 2) Грамота, якою за феодалізму стверджувалися П. 3) П. *на винахід* – виключне право особи або організації на винахід; документ, що засвідчує і охороняє це право.
ПРИВІЛЕЙОВАНИЙ – той, кому надані певні *привілеї.*
ПРИЗ (від франц. prix – вартість, ціна) – винагорода, яку вручають переможцеві в змаганні, конкурсі; премія.
ПРИЗМА (грец. πρίσμα, букв. – розпилене) – 1) Многогранник, дві грані якого (основи) є рівними многокутниками з відповідно паралельними сторонами, а бічні грані – *паралелограмами. 2*) Многогранне тіло з матеріалу, прозорого для світла. Застосовують для зміни напряму поширення пучків світла, розкладання білого світла в *спектр, поляризації* світла тощо.
ПРИЗМАТОЇД [від грец. πρίσμα (πρίσματος) – *призма* і *...оїд*] – многогранник, дві грані якого (основи) є многокутниками з довільною кількістю сторін, площини яких *паралельні* одна до одної, а решта граней (бічні) – трикутниками або *трапеціями. Призма, піраміда* (1) та зрізана піраміда є окремими видами призматоїдів.
ПРИМА (від лат. prima – перша) – 1) Інтервал між звуками одного й того самого ступеня. 2) Основний тон *акорду.* 3) Провідна партія ансамблю (напр., перша скрипка).
ПРИМА-БАЛЕРИНА (італ. prima ballerina – перша балерина) – солістка балетної трупи, яка виконує головні партії у виставах.
ПРИМАДОННА (італ. prima donna, букв. – перша дама) – заст. Співачка в опері чи опереті, що виконує перші партії.
ПРИМАС (від лат. primas – один з перших; шляхетний, впливовий) – в католицькій і англіканській церквах – найголовніший серед єпископів у країні.
ПРИМАТ (від лат. primatus – першість) – переважання, переважна роль.
ПРИМАТИ (від лат. primates – найперші, найголовніші) – ряд найвище організованих (насамперед розумово) ссавців, до яких належать мавпи та людина.
ПРИМАТОЛОГІЯ (від *примати* і *...логія*) – галузь *антропології,* яка вивчає приматів – найвище організованих ссавців.
ПРИМІТИВ (від лат. primitivus – початковий, первісний) – 1) Нерозвинуте і просте явище порівняно з наступними подібного типу. 2) Пам’ятка початкового періоду розвитку мистецтва, спрощеного, часом наївного. 3) Недосконало, невміло виконаний виріб, художній твір тощо.
ПРИМІТИВІЗМ (від лат. primitivus – початковий, первісний) – 1) Спрощений підхід до складних питань. 2) Напрям у мистецтві, що характеризується наслідуванням художніх образів і прийомів первісного мистецтва, форми ранніх, ще не розвинених стилів.
ПРИМІТИВНИЙ (лат. primitivus) – 1) Простий, нескладний за будобою, недосконалий за технікою виконання, грубо зроблений. 2) Обмежений, інтелектуально нерозвинений. 3) Первісний, той, що стоїть на нижчому щаблі розвитку.
ПРИМУЛА (від лат. primula – перша) – рід одно- або багаторічних трав’янистих рослин родини первоцвітах. Поширені у помірних широтах та в альпійській зоні гір. Застосовують як лікарську рослину. Деякі види вирощують як декоративні. Інша назва – *первоцвіт*.
ПРИНЦ (нім. Prinz, від лат. princeps – глава, володар) – титул особи, яка належить до царюючого дому.
ПРИНЦЕПС (лат. princeps, букв. – перший) – в Римській державі за *приицинату* перший у списку сенаторів – особа, в руках якої зосереджувалася вся влада.
ПРИНЦЕСА (нім. Prinzessin, франц. princesse) – титул дочки короля або дружини принца.
ПРИНЦИП (від лат. principium – начало, основа) – 1) Первоначало; те, що лежить в основі певної теорії науки. 2) Внутрішнє переконання людини; основне правило поведінки.

ПРИНЦИП<u>А</u>Л (від лат. principalis – перший, головний) – 1) заст. Начальник, господар, глава. 2) Головний регістр в органі.
ПРИНЦИП<u>А</u>Т (лат. principals – керівна роль, імператорська влада) – в Римській державі (1 ст. до н. е. – 2 ст. н. е.) форма державного правління, за якої влада фактично зосереджувалася в руках однієї особи і являла собою відверту диктатуру рабовласників, але формально ще зберігалася видимість республіканських установ, а імператор, будучи фактично єдинодержавним правителем, вважався тільки *принцепсом.*
ПРИНЦИП<u>О</u>ВИЙ – 1) Пов’язаний з основним *принципом. 2*) Послідовний, той, хто суворо додержується принципів.
ПРИНЦИП<u>О</u>ВІСТЬ – моральна якість людини, що дістає виraз у послідовному додержанні й обстоюванні певних *принципів,* переконань.
ПРІ<u>А</u>М (грец. Πρίαμος) – 1) У давньогрецькій міфології останній цар Трої, батько 50 синів і 50 дочок. 2) Переносно – батько численної родини.
ПРІ<u>А</u>П (грец. Πρίαπος) – у давньогрецькій міфології бог садів, полів і творчих сил природи, покровитель чуттєвих насолод.
ПРІАП<u>І</u>ЧНИЙ (від *Пріап*) – 1) Той, що стосується Пріапа; *п-і свята* – в Стародавній Греції свята на честь Пріапа. 2) Переносно – сластолюбний, хтивий.
ПРІ<u>О</u>Р (від лат. prior – перший, старший, значніший) – в католицькій церкві – настоятель чоловічого монастиря; в духовно-лицарських орденах та масонських ложах – другий після *гросмейстера* сановник (т. зв. великий пріор).
ПРІОРИТ<u>Е</u>Т (нім. Prioritat, від лат. prior – перший) – 1) Першість у відкритті, винаході, висловленні ідеї. 2) Переважне право, значення чогось.
ПРІФ<u>І</u>КС (франц. prix fixe, букв. – тверда ціна) – ціна, що не підлягає ні зниженню, ні підвищенню.
ПРО... (лат. pro...) – префікс, що означає «для», «на боці»,«в інтересах».
ПРОБАБІЛ<u>І</u>ЗМ (від лат. probabilis – імовірний) – 1) Філософська концепція, прихильники якої твердять, ніби людина не може здобути цілком достовірних знань і мусить вдовольнитися вірогідними, правдоподібними. 2) Казуїстичне вчення єзуїтів, що виправдовувало всяку поведінку, аби тільки вона не була засуджена церквою.
ПРОБ<u>А</u>НД (нім. Proband) – вихідна особа в генеалогії (родоводі) того чи іншого роду.
ПРОБЛ<u>Е</u>МА (від грец. πρόβλημα – задача, утруднення) – складне теоретичне або практичне питання, що потребує розв’язання, вивчення, дослідження.
ПРОБЛЕМ<u>А</u>ТИКА (від грец, προβληματικός – той, що стосується питань) – сукупність, коло *проблем.*
ПРОБЛЕМАТ<u>И</u>ЧНИЙ (грец, προβληματικός) – 1) Сумнівний. 2) Недоведений, імовірний.
ПРОБСТ (нім. Propst, від лат. praepositus – начальник) – старший пастор у лютеран.
ПРОВЕРБІ<u>А</u>ЛЬНИЙ (лат. proverbialis, від proverbium – прислів’я) – той, що став приказкою, прислів’ям.
ПРОВІ<u>А</u>НТ (нім. Proviant, з італ. provianda, від лат. probenda – те, що має бути надане) – запаси продовольства (переважно для війська).
ПРОВІДЕНЦІАЛ<u>І</u>ЗМ (від лат. providentia – передбачення, провидіння) – розуміння причин суспільних подій як прояву волі бога, а їх сутності – як наперед визначеного наміру бога (провидіння); крайня форма об’єктивно-ідеалістичної філософії історії.
ПРОВ<u>І</u>ЗІЯ (від лат. provisio – передбачливість, турбота) – продовольство, їстівні припаси.
ПРОВ<u>І</u>ЗОР (від лат. provisor – передбачливий) – аптечний працівник, фармацевт вищої кваліфікації.
ПРОВІЗ<u>О</u>РНИЙ (нім. provisorish, від лат. provisor – передбачливий) – 1) Попередній. 2) Тимчасовий.
ПРОВІНЦІАЛ<u>І</u>ЗМ (від лат. provincialis – провінціальний) – 1) Слово або вираз, що запозичені з місцевих говорів і не ввійшли до літературної мови, *діалектизм.* 2) заст. Деяка відсталість, обмеженість, пов’язана з проживанням у віддалені від центру, глибокій провінції.

ПРОВІНЦІЯ (лат. provincia) – 1) Території за межами Італії, завойовані Стародавнім Римом. 2) Адміністративно-територіальна одиниця, що існувала в Росії у 18 ст.; входила до складу губернії. 3) Адміністративно-територіальна одиниця в ряді сучасних капіталістичних держав (Італії, Іспанії та ін.). 4) заст. Назва віддаленого від центру населеного пункту.
ПРОВІТАМІНИ (від *про...* і *вітаміни*) – речовини, з яких в організмі людини і тварин можуть утворюватися вітаміни.
ПРОВОКАТОР (від лат, provocator – той, що кидає виклик) – 1) В буржуазних країнах таємний агент, який проникає в нелегальну організацію, щоб підірвати її діяльність і видати поліції учасників організації. 2) Підбурювач, який діє із зрадницькою метою.
ПРОВОКАЦІЯ (від лат. provocatio – виклик) – 1) Навмисні дії проти окремих осіб, організацій, держав тощо з метою підбурити їх на згубні для них вчинки або рішення. 2) Зрадницькі дії таємних агентів поліції, що проникають в революційні організації, щоб інформувати поліцію про діяльність цих організацій.
ПРОВОКУВАТИ (від лат. provoco – кидаю виклик, підбурюю) – 1) Підбурювати до чогось із зрадницьким наміром. 2) *мед.* Штучно викликати якісь явища хвороби (напр., напад малярії).
ПРОГЕНІЯ (від грец. πρό – вперед і γένειον – підборіддя) – неправильний прикус у людини; зумовлюється надмірним розвитком нижньої й недорозвиненням верхньої щелеп. Інша назва – *медіальний прикус*.
ПРОГЕСТЕРОН (від *про...* і лат. gestatio – носіння, вагітність) – статевий гормон жінок і самок ссавців; утворюється в яєчниках (у жовтому тілі), а під час вагітності – в *плаценті.* Сприяє укріпленню яйця в матці, стимулює діяльність молочних залоз. Застосовують як лікарський препарат.
ПРОГІБЩІОНІСТИ [від лат. prohibitio (prohibitionis) – недопущення, заборона] – 1) Прихильники заборонної системи торгівлі. 2) У США – прихильники заборони торгівлі спиртними напоями, прибічника «сухого закону», що діяв до 1934 р.
ПРОГНАТИЗМ (від грец. πρό – вперед і γνάθος – щелепа) – виступання щелеп уперед.
ПРОГНАТІЯ (від грец. πρό – вперед і γνάθος – щелепа) – неправильний прикус у людини; зумовлюється надмірним розвитком верхньої й недорозвиненням нижньої щелеп. Інша назва – *дистальний прикус*.
ПРОГНОЗ (від грец. πρόγνωσις – передбачення) – науково аргументоване передбачення, що дає випереджаючу інформацію про розвиток певних явищ, процесів у майбутньому.
ПРОГНОЗУВАННЯ (від грец. πρόγνωσις – передбачення) – процес наукового передбачення майбутнього стану різних явищ (природних, суспільних тощо); П. *економічне* – в соціалістичних країнах визначення тенденцій і перспектив розвитку народного господарства, його окремих галузей і сфер на основі пізнання і врахування вимог економічних законів соціалізму на кожному етапі комуністичного будівництва; П. *науково-технічне* – визначення характеристик (*параметрів*) різних об’єктів науки і техніки для певного майбутнього періоду на основі вивчення закономірностей їхнього розвитку і потреб суспільної практики.
ПРОГНОСТИКА (від грец. προγνωστικός – передбачливий) – наука про закони й методи прогнозування.
ПРОГРАМА (від грец. πρόγραμμα – публічна об’ява, розпорядження, указ) – 1) План діяльності. 2) Виклад основних положень діяльності політичної партії чи організації (напр., Програма КПРС – виклад основних принципів, цілей і завдань партії, теоретичне обгрунтування й визначення шляхів і методів здійснення їх). П.-*максимум* – частина програми політичної партії, що включає її кінцеву вимогу, кінцеву мету; П.-*мінімум* – перелік необхідних найближчих завдань і вимог програми, за яку партія бореться на шляху до кінцевої мети. 3) Короткий виклад змісту навчального предмета. 4) Послідовний перелік номерів концерту, театральної і циркової вистави, радіо- чи телепередачі тощо, де зазначаються дійові особи і виконавці, режисер, диригент та ін. 5) Літературний виклад

теми (сюжету) інструментального музичного твору. 6) План, короткий зміст якогось видання, літературного твору. 7) П. в кібернетиці – докладний план дії обчислювальної машини, що складається з послідовних команд (*інструкцій*), за якими машина виконує весь процес обчислень.

ПРОГРАМА-ДИСПЕТЧЕР (від *програма* і *диспетчер*) – план дій, яким передбачено організацію функціонування й керування взаємодією певної сукупності пристроїв цифрової обчислювальної машини чи кількох машин, об'єднаних в обчислювальну *систему.*

ПРОГРАМІСТ – спеціаліст у галузі *програмування.*

ПРОГРАМУВАННЯ – 1) Складання *програми* (7) розв'язування математичних і інформаційно-логічних задач на обчислювальних машинах. 2) Розділ обчислювальної математики, що розробляє методи складання програм.

ПРОГРЕС (від лат. progressus – рух уперед, розвиток) – поступальний розвиток по висхідній лінії, перехід від нижчого до вищого, досконалішого стану. Протилежне – *регрес.*

ПРОГРЕСИВНИЙ – 1) Той, що сприяє *прогресові,* розвиткові нового, передового. 2) Поступальний, той, що розвивається, зростає; *п. податок* – податок, що зростає в процентному відношенні із зростанням суми оподатковуваної прибутковості; *п. параліч* – психічне захворювання, зумовлене сифілітичним ураженням центральної нервової системи.

ПРОГРЕСІЯ (від лат. progressio – рух уперед, розвиток) – числовий ряд, кожний член якого, починаючи з другого, є сумою попереднього члена і якогось постійного для цього ряду числа (*арифметична* П.) або добутком попереднього члена і якогось постійного для цього ряду числа (*геометрична* П.). Це постійне число в першому випадку називають *різницею* П., у другому – *знаменником* прогресії.

ПРОДРОМ (від грец. πρόδρομος – предтеча, попередник) – передвісник хвороби.

ПРОДУКТ (від лат. productus – вироблений) – 1) Споживна вартість, матеріальний результат праці людини. 2) Речовина, що її здобуто хімічним способом з інших речовин. 3) Переносно – наслідок, результат певних умов, навколишнього середовища, породження чого-небудь.

ПРОДУКТИВНИЙ (лат. productivus) – доцільний, плодотворний; здатний виробляти, створювати щось цінне; *п-і сили* – засоби виробництва, за допомогою яких створюються матеріальні блага, і люди, які, застосовуючи засоби виробництва, здійснюють матеріальне виробництво.

ПРОДУКЦІЯ (лат. productio, від produco – виробляю) – сукупність матеріальних благ, добутих чи створених внаслідок виробничої діяльності; П. *валова* – загальний обсяг виробництва (в грошовому виразі) окремими підприємствами або галуззю народного господарства за певний період; П. *товарна* – продукція, що йде за межі підприємства, яке її виробило.

ПРОДУЦЕНТИ [від лат. producens (producentis) – той, що виробляє] – 1) Країни, що виробляють певний товар. 2) *біол.* Організми, що створюють органічні речовини з неорганічних. До П. належать усі фотосинтезуючі (див. *Фотосинтез*) рослини.

ПРОДЮСЕР (англ. producer, від лат. produco – виробляю) – в кінематографії капіталістичних країн – постановник кінофільмів; власник кіностудії.

ПРОЕКТ (від лат. projectus – кинутий вперед) – 1) Сукупність документів (розрахунків, креслеників тощо), необхідних для зведення споруд, виготовлення машин тощо. 2) Попередній, гаданий текст будь-якого документа. 3) План, задум організації, влаштування, заснування будь-чого.

ПРОЕКТАНТ – той, що складав *проект,* автор його.

ПРОЕКТИВНИЙ – пов'язаний з *проекцією.*

ПРОЕКТОР (від лат. projector – той, що кидає вперед) – 1) Оптичний прилад, яким вимірюють (порівнянням з тіньовим зразковим контуром) розміри виробів. 2) Електронно-

оптичний прилад для одержання збільшеного зображення поверхні, яка випромінює електрони. 3) Те саме, що й *проекційний апарат.*

ПРОЕКТУВАННЯ – 1) Складання *проекту.* 2) Креслення *проекції,* зображення фігури або предмета на площині (див. також *Епюр*).

ПРОЕКЦІЙНИЙ АПАРАТ (від *проекція*) – оптичний прилад для одержання збільшених зображень на екрані. Такими приладами є *епідіаскоп, епіскоп,* кінопроекційний *апарат* тощо.

ПРОЕКЦІЯ (від лат. projectio – викидання) – 1) Зображення предмета на певній поверхні; паралельна П. точки на дану лінію (поверхню) – точка перетину цієї лінії (поверхні) з прямою, що проходить через точку й паралельна обраному напрямові проектування; центральна П. точки на дану лінію (поверхню) – точка перетину цієї лінії (поверхні) з прямою, що з'єднує точку з центром проектування. В обох випадках П. фігури – сукупність П. всіх точок цієї фігури. 2) П. *картографічна* – математичний спосіб зображення земної поверхні на площині, за якого можна враховувати утворювані викривлення в такому зображенні.

ПРОЖЕКТ (франц. projet – задум, від лат. projectus – кинутий вперед) – 1) заст. Проект. 2) Нездійснений, необгрунтований план.

ПРОЖЕКТЕР (франц. projecteur) – складач нездійснених планів, *прожектів.*

ПРОЖЕКТЕРСТВО (від прожект) – захоплення нездійсненними проектами; висування необгрунтованих проектів, обстоювання їх.

ПРОЖЕКТОР (англ. projector, від лат. projector – той, що кидає вперед) – освітлювальний апарат з оптичним пристроєм, за допомогою якого створюють потужні, спрямовані пучки світла.

ПРОЗА [від лат. prosa (oratio) – проста (мова)] – 1) Невіршована мова; літературний жанр. 2) Художній твір, написаний розмовною мовою. 3) Переносно – буденність.

ПРОЗАЇЗМ (від *проза*) – зворот, властивий звичайній розмовній мові, вставлений у поетичний твір.

ПРОЗАЇК – 1) Письменник, що працює в жанрі *прози.* 2) Переносно – суха людина з дріб'язковими, вузько практичними інтересами.

ПРОЗАЇЧНИЙ – 1) Написаний *прозою*; не віршований, не поетичний. 2) Переносно – буденний, сірий, нудний.

ПРОЗЕКТОР (від лат. prosector – розтинаючий) – 1) Лікар-патологоанатом, який проводить розтин трупів з метою вивчення причин смерті, будови органів тощо. 2) Лікар, що очолює *прозектуру.*

ПРОЗЕКТУРА (лат. prosectura, від proseco – розтинаю) – патологоанатомічне відділення при лікувальних закладах.

ПРОЗЕЛІТ (від грец. προσήλυτος – новонавернений) – 1) Особа, що прийняла нове віросповідання. 2) Переносно – новий прихильник будь-якого вчення, теорії.

ПРОЗЕЛІТИЗМ – 1) Прагнення завербувати якнайбільше прихильників (*прозелітів*) якого-небудь вчення. 2) Палка відданість новоприйнятому вченню, новим переконанням.

ПРОЗЕНХІМА (від грец. προς – зверх того і *...енхіма*) – тканина рослин, яка складається з видовжених, загострених на кінцях, іноді з потовщеними стінками клітин, напр. волокно льону.

ПРОЗЕРИН (від лат. prosero – виробляю) – лікарський препарат. Застосовують при міастенії, паралічах, невритах, для стимуляції родової діяльності, в очній практиці. Інша назва – *простигмін*.

ПРОЗЕРПІНА (лат. Proserpina) – у давньоримській міфології богиня родючості, володарка пекла; у давніх греків – *Персефона.*

ПРОКАМБІЙ (від *про...* і *камбій*) – твірна тканина молодих осьових органів рослин, з якої розвиваються провідні тканини.

ПРОКЛАМАЦІЯ (від лат. proclamatio – заклик) – 1) Вид листівки, друкована відозва агітаційного характеру. 2) Урочисте проголошення, опублікування.

ПРОКЛАМУВАННЯ (від лат. proclamo – оголошую, сповіщаю) – проголошення, обнародування певних політичних чи інших поглядів.

ПРОКЛІТИКА (грец. προκλιτικον, від προκλίνω – нахиляю вперед) – ненаголошене слово, що стоїть перед наголошеним і прилягає до нього як до акцентуючої опори (напр., на добраніч).

ПРОКОЛАГЕНИ (від грец. *про* – попереду і *колаген*) – білки сполучної тканини людини і тварин.

ПРОКОНСУЛ (лат. proconsul, букв. – замість консула) – в Стародавньому Римі службова особа, яка спершу здійснювала військові доручення за межами Риму; пізніше – намісник *провінції,* що призначався звичайно з числа колишніх *консулів.*

ПРОКРУСТОВЕ ложе – 1) В давньогрецькій міфології ліжко велетня-розбійника Прокруста, на яке він примушував лягати схоплених подорожніх. Тому, хто був довший за це ліжко, він нібито обрубував ноги, а в кого вони були коротшими – витягував їх. 2) Переносно – штучна міра, до якої силоміць щось припасовують, або під яку щось підганяють.

ПРОКСИМАЛЬНИЙ (від лат. proximus – найближчий) – розташований ближче до серединної площини тіла.

ПРОКТИТ (від грец. πρωκτός – відхідниковий отвір) – запалення слизової оболонки прямої кишки.

ПРОКУРАТОР (від лат. procurator – управитель, представник) – у Стародавньому Римі управитель господарством; повірений римського громадянина в судових і комерційних справах; за часів імперії урядовець, що відав податками, управитель землями імператора.

ПРОКУРАТУРА (нім. Prokuratur, від лат. procure – піклуюсь, керую) – 1) В СРСР та інших соціалістичних країнах орган держави, що здійснює нагляд за точним виконанням законів. 2) У капіталістичних країнах один з органів буржуазної держави, що головним чином здійснює функції кримінального переслідування та підтримання обвинувачення.

ПРОКУРИСТ (нім. Prokurist, від лат. procure – керую, веду справу від чийогось імені) – в деяких капіталістичних країнах довірена особа підприємства з необмеженими повноваженнями на укладання торговельних угод.

ПРОКУРОР (франц. procureur, від лат. procure – піклуюсь, керую) – службова особа органів *прокуратури.* В СРСР вищий нагляд за точним виконанням законів покладається на Генерального Прокурора СРСР, якому підпорядковані П. республік, країв, областей, округів, районів, міст, військові П. Термін «прокурор» вживається щодо заступників і помічників П. під час їх участі в судовому процесі.

ПРОЛАКТИН [від *про...* і лат. lac (lactis) – молоко] – гормон передньої частки *гіпофіза,* регулює діяльність молочних залоз і жовтого тіла яєчників.

ПРОЛАН (від лат. proles – нащадок) – речовина гормонального характеру, що виділяється *плацентою* і міститься в крові й сечі вагітних жінок.

ПРОЛАПС (від лат. prolapsio – падіння) – випадіння, відвисання внутрішнього органа назовні.

ПРОЛЕГОМЕНИ (грец. προλεγόμενα, від προλέγω – кажу заздалегідь) – вступні пояснення, *преамбула,* попередні відомості про предмет, поняття, передмова.

ПРОЛЕТАР (від лат. proletarius – незаможний громадянин) – у капіталістичному суспільстві позбавлений засобів виробництва найманий робітник.

ПРОЛЕТАРИЗАЦІЯ – неминуче в умовах капіталізму перетворення дрібних товаровиробників (селян, кустарів та ін.) на пролетарів внаслідок витіснення дрібних селянських господарств великими та розвитку великої промисловості.

ПРОЛЕТАРІАТ (нім. Proletariat, від лат. proletarius – незаможний громадянин) – один з двох (поряд з *буржуазією*) основних класів капіталістичного суспільства; клас найманих робітників, позбавлених власності на засоби виробництва і внаслідок цього змушених продавати свою робочу силу власникам засобів виробництва – капіталістам; П. – найреволюційніший клас суспільства.

ПРОЛІН (від лат. proles – рід, нащадки) – амінокислота, входить до складу майже всіх білків та деяких інших фізіологічно важливих речовин.
ПРОЛІФЕРАЦІЯ (від лат. proles – потомство і fero – несу) – розрощення тканини організму тільки шляхом новоутворення і розмноження клітин.
ПРОЛІФІКАЦІЯ (від лат. proles – потомство і *...фікація*) – розвиток органа рослини з іншого органа, що закінчив свій ріст і далі не розвивається. Напр., розвиток з квітки пагона нової квітки або цілого суцвіття (проростання квіток).
ПРОЛОГ (грец. πρόλογος – передмова) – 1) Вступ до літературних творів різних жанрів. 2) Вступне слово актора перед початком вистави або сцена, що передує основній дії.
ПРОЛОНГАЦІЯ (від лат. prolongo – продовжую) – продовження строку чинності договору, угоди, *векселя.*
ПРОЛЮВІЙ (від лат. proluvium – розлив) – відклади, що нагромаджуються біля підніжжя гір внаслідок змивання з схилів продуктів вивітрювання.
ПРОМЕДОЛ – лікарський препарат; болезаспокійливий засіб.
ПРОМЕНАД (франц. promenade) – 1) Прогулянка. 2) Місце для гуляння.
ПРОМЕСА (франц. promesse, від лат. promissio – обіцянка) – документ, за яким власник облігації або лотерейного білета зобов'язується переуступити їх за певну винагороду, якщо на них випаде виграш у найближчому *тиражі.* Одна з форм спекуляції виграшними позиками в капіталістичних країнах.
ПРОМЕТЕЙ (грец. Προμηθεύς) – 1) У давньогрецькій міфології один з титанів, який викрав у *Зевса* вогонь для людей. 2) Символ людини, яка прагне робити добро.
ПРОМЕТІЙ – радіоактивний хімічний елемент, символ Pm, ат. н. 61; належить до *лантаноїдів.* Від імені міфологічного титана *Прометея.*
ПРОМІЛЛЕ, **ПРОМІЛЬ** (від лат. promille – на тисячу) – тисячна частка чого-небудь, позначається знаком ‰.
ПРОМІСКУЇТЕТ (від лат. promiscuus – змішаний, спільний) – стадія нічим не обмежених статевих зносин у первісному суспільстві перед виникненням будь-яких норм шлюбу і форм сім'ї.
ПРОМОТОРИ (від лат. promoveo – просуваю) – те саме, що й *активатори*.
ПРОМОЦІЯ (від лат. promotio – просування) – присудження вищого (порівняно з попереднім) вченого ступеня, почесного звання.
ПРОМУЛЬГАЦІЯ (лат. promulgatio, від promulgo – оголошую, обнародую) – обнародування, опублікування якого-небудь державного акта.
ПРОНАЦІЯ (від грец. πρoνεύω – нахиляюсь) – 1) Рух передпліччя та кисті руки, при якому поверхня долоні повертається назад, а великий палець всередину. 2) Позиція у фехтуванні, коли озброєна рука нахилена долонею донизу.
ПРОНЕФРОС (від грец. πρό – перед і νεφρός – нирка) – рання стадія ембріонального розвитку органів виділення вищих хребетних тварин і людини. Інші назви – *передня нирка, головна нирка.*
ПРОНУНСІАМЕНТО, **ПРОНУНЦІАМЕНТО** (ісп. pronunciamiento, від лат. pronuntio – оголошую) – в Іспанії і Латинській Америці державний військовий переворот, а також заклик до перевороту.
ПРОПАГАНДА (від лат. propaganda – те, що підлягає розповсюдженню) – друковане й усне поширення і роз'яснення ідей, вчень, поглядів, політичних, наукових та інших знань. П. має класовий, партійний характер.
ПРОПАГАНДИСТ – особа, яка займається *пропагандою.*
ПРОПАГУВАТИ (від лат. propago – поширюю, розповсюджую) – поширювати, роз'яснювати якусь ідею або вчення, займатися *пропагандою.*
ПРОПАН [від *проп (іл)* і *(мет) ан*] – органічна сполука, насичений вуглеводень; безбарвний горючий газ. Трапляється в природних газах. Застосовують як паливо для двигунів внутрішнього згоряння.

ПРОПЕДЕВТИКА (від грец. προπαιδεύω – попередньо навчаю) – підготовчий, вступний курс, вступ до якоїсь науки.
ПРОПЕЛЕР (англ. propeller, від лат. propello – підганяю, штовхаю вперед) – пристрій для створення сили тяги, за допомогою якої рухаються літак, вертоліт, аеросани, глісер тощо. Інша назва – *повітряний гвинт*.
ПРОПЕН – див. *Пропілен.*
ПРОПІЛ (англ. propyl, від грец. πρόπυλον – вхід) – одновалентний (див. *Валентність*) *радикал* (залишок) *пропану,* один з *алкілів.*
ПРОПІЛЕЇ (лат. propylaea, з грец. προπΰλαίον – переддвер'я) – парадний, архітектурно оформлений вхід у місто, до архітектурного ансамблю.
ПРОПІЛЕН, **ПРОПЕН** (від грец. πρόπυλον – вхід) – органічна сполука, ненасичений вуглеводень, безбарвний горючий газ з слабким запахом. Складова частина газів *крекінгу* нафти. Застосовують у виробництві моторного палива, *пластмас, каучуків* тощо.
ПРОПЛІОПІТЕК (від грец. προπλοος – той, що пливе попереду, і *...пітек*) – викопна людиноподібна мавпа, рештки якої виявлено в нижньоолігоденових відкладах *кайнозою.* Є одним з предків гібонів, а також вихідною формою для *дріопітеків* і пліопітеків.
ПРОПОЛІС (грец. πρόπολις – бджоляний клей) – смолиста зеленувато-жовта або бура гірка на смак речовина, що її збирають бджоли з бруньок, які розпукуються. Має бактерицидні властивості. Інша назва – *бджоляний клей*.
ПРОПОРЦІЙНИЙ (від *пропорція*) – той, що має правильне співвідношення частин з цілим, перебуває в певному відношенні до будь-якої величини; *п-і величини* – величини, які залежать одна від одної таким чином, що збільшення однієї з них викликає збільшення іншої у стільки ж разів (прямо пропорційна залежність) або зменшення іншої (обернено пропорційна залежність); *п. розвиток виробництва* – економічний закон соціалізму, що виражає об'єктивну необхідність планомірної організації всього народного господарства з метою забезпечення відповідності між різними галузями виробництва та сферами соціалістичного господарства; *п-а виборча система* – система виборчого права в буржуазних країнах, при якій голосування за кандидатів відбувається за списками, причому кожний список дістає кількість місць пропорційно до кількості поданих за нього голосів.
ПРОПОРЦІЯ (від лат. proportio – співвідношення, розмірність) – 1) Співвідношення частин цілого між собою. 2) Рівність двох відношень. 3) Кількісні співвідношення між галузями, стадіями й елементами виробництва. 4) Співвідношення розмірів частин архітектурного або художнього твору, один з основних принципів *композиції.* 5) Розмірність тіла людини тощо.
ПРОПРЕТОР (лат. propraetor, букв. – замість *претора*) – в Стародавньому Римі особа, яка здійснювала вищу юридичну, адміністративну, військову владу в *провінціях.*
ПРОПС (від англ. props – підпірки) – кругла, очищена від кори колода певної довжини.
ПРОРЕКТОР (від *про...* і ректор) – заступник ректора вищого навчального закладу.
ПРОРОГАЦІЯ (від лат. prorogate – продовження, відстрочка) – право глави держави (монарха або президента республіки) відстрочувати парламентські сесії.
ПРОСКРИПЦІЇ (лат. proscriptio – об'ява) – в Стародавньому Римі списки осіб, яких прилюдно оголошували поза законом. Запроваджені в 1 ст. до н. е. з метою знищення демократичної опозиції, як засіб розправи правлячих кіл з політичними противниками.
ПРОСОДИЧНИЙ (грец. προσφδιακός) – той, що стосується явищ висоти, довготи й сили інтонації або співвідношення ритміко-інтонаційних особливостей у віршуванні.
ПРОСОПОПЕЯ (грец. προσωποπιΐα) – уособлення, втілення; стилістичний зворот, у якому предмет наділяють властивостями, що йому реально не властиві (напр., «Лозина Дубові сказала...»).
ПРОСПЕКТ (від лат. prospectus – вид, погляд) – 1) Широка пряма міська вулиця. 2) Поширений виклад плану, короткий зміст наукової праці, навчального посібника. 3) Рекламна листівка, *буклет,* довідник з описом товарів та умов купівлі.

ПРОСПЕРИТІ (англ. prosperity, букв. – процвітання) – вживана апологетами буржуазії назва нетривалого періоду часткового піднесення економіки в капіталістичних країнах між економічними кризами.
ПРОСТАТА (від грец. προστάτης – той, що попереду) – непарний орган чоловічого статевого апарата. Інша назва – передміхурова залоза.
ПРОСТАТИТ – запалення *простати.*
ПРОСТИГМІН (від грец. πρo – раніше, перед і στίγμα – рана, виразка) – те саме, що й *прозерин.*
ПРОСТИТУЦІЯ (від лат. prostitutio – осквернення, збезчещення) – 1) Продаж свого тіла для статевих зносин з метою добути засоби для існування. Є соціальним явищем, характерним для капіталістичного суспільства. 2) Переносно – продажність, розтлінність.
ПРОСТРАЦІЯ (від лат. prostratio – повалення) – стан надзвичайної фізичної і нервово-психічної кволості в людини. Може виникнути при тяжких інфекційних захворюваннях, виснаженні, нервових потрясіннях тощо.
ПРОСЦЕНІУМ (лат. proscenium) – передня частина сцени, розташована перед *порталом* і трохи висунута в зал; у давньогрецькому театрі – майданчик для гри акторів перед будинком сцени.
ПРОТАГОНІСТ (грец. πρωταγωνιστής) – у давньогрецькій трагедії актор, який виконував головну роль (героя, героїні).
ПРОТАКТИНІЙ (від грец. πρώτος – перший і *актиній*) – *радіоактивний* хімічний елемент, символ Pa, ат. н. 91; сріблясто-білий блискучий метал, належить до *актиноїдів.*
ПРОТАМІНИ (від грец. πρώτος – перший і *аміни*) – прості білки, що мають чітко виявлену лужну реакцію. Найбільше П. у спермі й ікрі риб. Разом з гістонами становлять білкову частину *нуклеопротеїдів.*
ПРОТАНДРІЯ, **ПРОТЕРАНДРІЯ** (від грец. πρώτος, πρότερος – перший, попередній і *...андрія*) – більш раннє порівняно з приймочками маточок достигання пиляків у двостатевих квіток. Є одним з пристосувань до перехресного запилення.
ПРОТАРГОЛ [від *прот (еїни),* лат. arg (entum) – срібло і *...ол*] – лікарський препарат; в'яжучий, антисептичний і протизапальний засіб.
ПРОТЕАЗИ (від *протеїн*) – те саме, що й *пептидази.*
ПРОТЕГУВАННЯ – див. *Протекція.*
ПРОТЕЖЕ (від франц. protege – той, що перебуває під захистом, ставленик) – особа, що користується чиєюсь прихильністю або рекомендацією, влаштовуючи свої справи, службову кар'єру; чийсь ставленик, улюбленець.
ПРОТЕЗИ (франц. protheses, від грец. πρόσθεσις – додання, приєднання) – механічні пристрої і апарати, що їх застосовують для заміщення втрачених людиною органів (рук, ніг, зубів) і часткового поновлення діяльності цих органів, а також для усунення косметичних вад.
ПРОТЕЗУВАННЯ – система медичних і технічних заходів, спрямованих на відновлення втрачених органів та можливою мірою їхніх функцій за допомогою *протезів.*
ПРОТЕЇДИ (від *протеїн*) – складні білки, утворені із звичайних білків і речовин небілкової природи. До П. належать багато *ферментів* і *гормонів,* більшість білків тканин і клітин усіх організмів, сироватки крові й молока, яєць тощо.
ПРОТЕЇНИ (від грец. πρωτεΐον – перше місце) – прості білки. Основна складова частина всіх живих організмів.
ПРОТЕЇНОЇДИ (від *протеїни* і *...оїд*) – білки, що входять до складу кісток, хрящів, волосся, шерсті.
ПРОТЕЇНОТЕРАПІЯ (від *протеїни* і *терапія*) – введення в організм людини й тварин білкових речовин з лікувальною метою.
ПРОТЕЇНУРІЯ (від *протеїни* та *...урія*) – те саме, що й *альбумінурія.*
ПРОТЕЙ (грец. Πρωτεύς) – у давньогрецькій міфології морське божество-віщун, яке мало здатність змінювати свій вигляд.

ПРОТЕЙОВІ (від *Протей*) – родина хвостатих земноводяних. Мають зовнішні зябра. Живуть у підземних водах та прісних водоймах. Поширені в Європі та Америці.

ПРОТЕКТОР (від лат. protector – охоронець, захисник) – 1) Покровитель. 2) Шар гуми з виступами, що захищає пневматичну шину від пошкоджень. 3) Гумові кільця, що запобігають тертю бурильних штанг. 4) Шар матеріалів (гума, *корд* тощо), що перешкоджають витіканню палива з баків літального апарата (при їх пошкодженні). 5) Металева пластинка, що захищає конструкцію від *корозії.*

ПРОТЕКТОРАТ – 1) Форма залежності, за якої одна держава (*протектор*) бере на себе здійснення зовнішніх зносин іншої держави, захист її території і фактично ставить під свій контроль її внутрішні справи через свого *резидента.* 2) Держава, що перебуває в такій залежності.

ПРОТЕКЦІОНІЗМ [від лат. protectio (protectionis) – прикриття, захист] – економічна політика буржуазних держав, спрямована на захист національної промисловості й сільського господарства від іноземної *конкуренції,* а також на загарбання зовнішніх ринків. Знаряддям П. є митна політика. Див. також *Фритредерство.*

ПРОТЕКЦІЯ, **ПРОТЕГУВАННЯ** (лат. protectio – прикриття, захист, від protego – захищаю) – заступництво, впливова підтримка, прихильність з боку кого-небудь, що сприяє влаштуванню чиїх-небудь справ на порушення встановленого законом порядку їх розгляду чи розв'язання.

ПРОТЕРАНДРІЯ – див. *Протандрія.*

ПРОТЕРОГІНІЯ (від грец. πρότερος – попередній, більш ранній і *...гінія*) – достигання приймочок раніше від пиляків у двостатевих квіток. Характерна для більшості родин хрестоцвітих, розових, пасльонових тощо. Інша назва – *протогінія*.

ПРОТЕРОЗОЙ, **ПРОТЕРОЗОЙСЬКА ЕРА** (від грец. πρότερος – попередній, більш ранній і *...зой*) – друга ера в геологічній історії Землі; розпочалася 2600 млн. років тому, тривала близько 2000 млн. років. Відклади цієї ери становлять протерозойську групу. За П. з'явилися перші організми.

ПРОТЕСТ (нім. Protest, від лат. protesto – публічно доводжу) – 1) Рішуче заперечення в усній або письмовій формі проти будь-яких дій, виступів, рішень. 2) В радянському праві – письмова вимога офіційних осіб, здебільшого *прокурора,* про скасування або заміну незаконних актів, вироку, рішення, ухвали чи постанови суду. 3) *Морський* П. – нотаріально складений на заяву капітана судна акт про аварію чи пошкодження вантажу внаслідок зіткнення кораблів. 4) П. *векселя* – засвідчений посадовою особою (*нотаріатом*) факт несплати за *векселем* або відмови платника від *акцепту* векселя.

ПРОТЕСТАНТ [нім. Protestant, від лат. protestans (protestantis) – той, що прилюдно доводить] – 1) Прихильник *протестантизму.* 2) Особа, що заявляє протест проти чиїхось дій або намірів.

ПРОТЕСТАНТИЗМ (нім. Protestantismus) – один з трьох (поряд з *католицизмом* і православ'ям) головних напрямів християнства. Оформився у 16 ст. на основі ідеологічної опозиції до католицизму і став логічним продовженням *Реформації.* П. виступив проти зовнішньої релігійності, намагаючись перетворити релігійність на внутрішній світ людини.

ПРОТИСТИ (від грец. πρώτιστος – найперший) – об'єднана назва всіх одноклітинних організмів.

ПРОТИСТОЛОГІЯ (від *протисти* і *...логія*) – розділ *зоології,* що вивчає тварин типу найпростіших. Інша назва – *протозоологія*.

ПРОТІЙ (від грец. πρώτος – перший) – найлегший (масове число дорівнює 1) і найпоширеніший *ізотоп* водню, атомне ядро якого – *протон.*

ПРОТО... (від грец. πρώτος – перший) – у складних словах означає: першість, первинність чого-небудь. Наприклад, *протодерма, прототип.*

ПРОТОГІНІЯ (від *прото...* і *...гінія*) – те саме, що й *протерогінія.*

ПРОТОГІПУС (від *прото...* і грец. ἵππος – кінь) – вимерлий трипалий кінь.

ПРОТОГРАФ (від *прото...* і *...граф*) – первісний рукопис, покладений в основу пізніших списків, копій, редакцій.
ПРОТОДЕРМА (від *прото...* і *...дерма*) – шар малодиференційованих клітин, який вкриває зародок рослин.
ПРОТОЗОА (від *прото...* і грец. ζωά – життя) – одноклітинні тваринні організми. Інша назва – *найпростіші*.
ПРОТОЗООЛОГІЯ (від *прото...* і *зоологія*) – те саме, що й *протистологія.*
ПРОТОКОЛ (грец. πρωτόκολλον, від πρόκος – перший і κολλάω – приклеюю) – 1) Документ, який містить запис усього, про що йшлося на зборах, засіданнях тощо. 2) Документ, що засвідчує встановлення певних фактів. 3) В судочинстві – документ про проведення певних дій, про їх зміст і наслідки (напр., П. обшуку, П. судового засідання). 4) Одна з назв міжнародного договору. 5) П. *дипломатичний* – сукупність загальноприйнятих у міжнародних відносинах правил, що визначають порядок здійснення різноманітних дипломатичних актів, форми зносин між дипломатами та керівними державними діячами різних країн.
ПРОТОН (від грец. πρώτος – перший) – стабільна позитивно заряджена елементарна частинка кожного атомного ядра будь-якого хімічного елемента. Маса П. становить 1836,1 маси *електрона.*
ПРОТОНЕМА (від *прото...* і грец. νήμα – нитка) – початкова стадія розвитку мохів. П. розвивається із спори, має вигляд ниток. Інша назва – *передросток*.
ПРОТОНЕОЛІТ (від *прото...* і *неоліт*) – те саме, що й *мезоліт.*
ПРОТОПЛАЗМА (від *прото...* і *плазма*) – найменша одиниця живої речовини; вміст клітини, включаючи її ядро. В П. здійснюються всі життєві процеси.
ПРОТОПЛАСТ (від *прото...* і *...пласт*) – вміст рослинної клітини без целюлозно-пектинової оболонки.
ПРОТОРЕНЕСАНС (від *прото...* і *ренесанс*) – етап в історії італійського мистецтва (зародився в 11–12 ст., особливо розвинувся в 13 – на початку 14 ст.). Передував добі Відродження. Для мистецтва П. характерне посилення реалістичних тенденцій, орієнтація на античне мистецтво.
ПРОТОТИП (від грец. πρωτότυπον – прообраз) – 1) Первісний вигляд, форма якогось органа чи організму, з якого розвинулися далі органи або організми. 2) Конкретна особа, факти життя чи риси характеру якої покладені в основу літературного образу.
ПРОТОТРОФИ (від *прото...* і *...трофи*) – організми, що живляться за рахунок вуглекислоти повітря або *карбонатів.* До П. належать нітрифікуючі бактерії, сіркобактерії; залізобактерії; водневі бактерії.
ПРОТРАКТОР (від *про...* і лат. tracto – тягну) – морський прилад, за допомогою якого на карті позначають місцеперебування корабля, яке визначають за двома кутами між трьома орієнтирами.
ПРОТРОМБІН (від *про...* і *тромбін*) – білкова речовина, з якої утворюється тромбін, що спричиняє зсідання крові. Міститься в плазмі крові людини й тварин.
ПРОТУБЕРАНЦІ (нім. Protuberanzen, від лат. protubero – здуваюсь) – світні утворення з розжарених газів, що спостерігаються у вигляді яскравих виступів різноманітної форми над *хромосферою* Сонця.
ПРОФАЗА (від грец. πρό – попереду і *фаза*) – перша фаза поділу клітини, під час якої *хромосоми* стають видимими. Після П. настає *метафаза.*
ПРОФАН (лат. profanus) – 1) У Стародавньому Римі – непосвячений; той, хто не має права ходити до храму. 2) Некомпетентна особа, не обізнана в якійсь галузі; неук.
ПРОФАНАЦІЯ (лат. profanatio, від profano – оскверняю) – 1) Початкове значення – неповага до святині, наруга над пам’яттю. 2) Неуцьке перекручування, опоганювання, опошлення чогось, зневажливе ставлення до чогось загальновизнаного, наруга над пам’яттю про когось.

ПРОФЕРМЕНТИ (від *про...* і *ферменти*) – неактивна (недіюча) форма ферментів. Переходить в активну під впливом інших ферментів (напр., П. трипсиноген активується під впливом ферменту ентерокінази) або простих хімічних сполук.
ПРОФЕСІЙНИЙ – 1) Пов'язаний з *професією; п-а організація* – об'єднання працівників певної професії; *п. революціонер* – особа, яка має політичний і організаційний досвід і постійно займається революційною діяльністю. 2) Пов'язаний з діяльністю профспілок (напр., п. рух).
ПРОФЕСІОНАЛ [від лат. professio (professionis) – спеціальність] – особа, що зробила якесь заняття предметом своєї постійної діяльності або одержує оплату за виконання певної функції.
ПРОФЕСІЯ (від лат. professio – офіційно зазначене заняття, спеціальність) – рід трудової діяльності, що вимагає певних знань і трудових навичок і є джерелом існування; *вільна* П. – назва діяльності працівників розумової праці (письменників, художників тощо), які не зайняті на службі і не одержують заробітної плати, а працюють за *гонорар.*
ПРОФЕСОР (від лат. professor – викладач, вчитель) – найвище вчене звання викладачів вузів і працівників наукових установ; особа, яка має це звання.
ПРОФЕСУРА (нім. Professur, від лат. professor – викладач) – 1) Звання й посада професора, професорська кафедра з якої-небудь дисципліни. 2) Професори.
ПРОФІЛАКТИКА (від грец. προφυλακτικός – запобіжний) – 1) Система заходів, спрямованих на запобігання виникненню й поширенню хвороб, на охорону здоров'я. 2) Запобігання поломкам машин, механізмів тощо.
ПРОФІЛАКТИЧНИЙ (грец. προφυλακτικός) – запобіжний.
ПРОФІЛАКТОРІЙ (від *профілактика*) – в СРСР лікувально-профілактичний заклад санаторного типу.
ПРОФІЛОГРАФ (від *профіль* і *...граф*) – 1) Прилад (*профілометр*), який записує на графіку характеристику чистоти поверхні. 2) Прилад, що реєструє профіль водного перерізу рік, озер тощо. 3) Прилад для реєстрації обрису (контура) поперечного перерізу рейки.
ПРОФІЛОМЕТР (від *профіль* і *...метр*) – прилад (переважно рухома котушка з голкою), яким визначають чистоту (величину нерівностей) обробленої поверхні.
ПРОФІЛЬ (франц. profil, від італ. profilo – обрис) – 1) Вид, обрис обличчя чи предмета збоку. 2) Вертикальний переріз будь-чого. 3) Переносно – сукупність основних, типових рис, що характеризують господарства, професію тощо.
ПРОФІТ (франц. profit, від лат. profectus – успіх) – вигода, прибуток, зиск.
ПРОФОРМА (лат. pro forma) – виконання чого-небудь лише заради форми.
ПРОФУНДАЛЬ (від лат. profundum – безодня) – частина водних басейнів (озер, морів, океанів), якої не досягають хвильові рухи та вітрове переміщування.
ПРОЦЕДУРА (франц. procedure, від лат. procedo – просуваюсь, проходжу) – 1) Офіційно встановлений чи прийнятий за звичаєм порядок, послідовність дій для здійснення або оформлення якихось справ. 2) Лікувальні заходи.
ПРОЦЕНТ (від лат. pro centum – на сто) – 1) Сота частка числа; позначається знаком %. 2) П. *позичковий* – плата, що її одержує кредитор від позичальника за користування наданими йому коштами. За капіталізму є частиною прибутку і, отже, має своїм джерелом додаткову вартість, експлуатацію чужої праці.
ПРОЦЕНТНИЙ – обчислюваний із ста; виражений в *процентах;* той, що приносить проценти; *п-і папери* – цінні папери, боргові зобов'язання, що дають прибуток (доход) у формі процента до їхньої вартості.
ПРОЦЕС (від лат. processus – проходження, просування вперед) – 1) Послідовна зміна предметів і явищ, що відбувається закономірним порядком. 2) Сукупність ряду послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату. 3) Визначений законом порядок діяльності слідчих і судових органів при розслідуванні й розгляді кримінальних, а також інших справ; сам розгляд справи судом.

ПРОЦЕСІЯ (від лат. processio – просування вперед) – урочистий масовий похід.
ПРОЦЕСОР (англ. processor, від лат. procedo – просуваюсь) – 1) Частина цифрової обчислювальної машини, що реалізує процес складної переробки *інформації.* 2) Складна логічна *програма* (7), що є частиною системи автоматизації *програмування.*
ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ – той, що належить до судового *процесу,* до судочинства взагалі; *п-е право* – галузь права, що регулює судочинство, а також діяльність органів держави щодо розгляду і розв'язання адміністративних справ.
ПРУДОНІЗМ – реакційна течія дрібнобуржуазного *соціалізму* та *анархізму,* в основу якої покладено філософські й соціологічні погляди П.-Ж. Прудона. Проголошуючи дрібнобуржуазні ідеї гармонії і співробітництва класів, П. виступав проти класової боротьби пролетаріату, головним джерелом соціальних конфліктів вважав державу й робив з нього анархістські висновки. Був поширений в ряді країн Західної Європи в 2-й половині 19 ст. Ідеї П. сприйняв *анархо-синдикалізм.*
ПРУСТИТ – мінерал класу сульфосолей, червоного кольору. Руда срібла. Від прізвища французького хіміка Ж.. Пруста.
ПРЮНЕЛЬ (франц. prunelle) – тонка цупка бавовняна або шовкова тканина.
Використовують для верху жіночого взуття, оббивки меблів тощо.
ПСАЛОМ (грец. ψαλμός, від ψάλλω – оспівую) – релігійна пісня, молитва, що входить у *псалтир.*
ПСАЛТИР (грец. ψαλτήριον) – книга *псалмів,* частина *Біблії.*
ПСАМОФІТИ (від грец. ψάμμος – пісок і *...фіти*) – рослини, що пристосувалися до життя на пісках (напр., саксаул, астрагал піщаний).
ПСЕВДО... (від грец. ψευδός – обман, вигадка, помилка) – у складних словах відповідає поняттям «несправжній», «неправильний».
ПСЕВДОАКТИНОМІКОЗ (від *псевдо...* і *актиномікоз*) – те саме, що й *актинобацильоз.*
ПСЕВДОАРТРОЗ (від *псевдо...* і грец. ἄρθρον – суглоб) – рухоме з'єднання частин патологічно зміненої трубчастої кістки. Утворення П. спричинюють переломи, що не зростаються або зростаються поволі. Інша назва – *несправжній суглоб*.
ПСЕВДОГАМІЯ (від *псевдо...* і *...гамія*) – 1) У багатьох вищих грибів, статевий процес.
2) У покритонасінних рослин – утворення зародка в насінині без запліднення при обов'язковій стимуляції пилковою трубкою.
ПСЕВДОГОТИКА (від *псевдо...* і *готика*) – умовна назва стилістичної течії в західноєвропейській архітектурі 18 – початку 20 ст., що характеризувалася еклектичним використанням форм готики.
ПСЕВДОДУПЛЕКС (від *псевдо...* і *дуплекс*) – спосіб двофарбової репродукції напівтонового оригіналу.
ПСЕВДОКЛАСИЦИЗМ (від *псевдо...* і *класицизм*) – штучний стиль італійської, французької та російської літератур 18 – початку 19 ст., який в нових історичних умовах намагався відтворити античні художні ідеали.
ПСЕВДОМОРФІЗМ (від *псевдо...* і *...морфізм*) – властивість мінералів набирати кристалічної форми, яка не відповідає їхній внутрішній структурі.
ПСЕВДОМОРФОЗИ (від *псевдо...* і *...морфоз*) – кристали, форми яких не відповідають внутрішній структурі мінералу, шо утворює їх.
ПСЕВДОНІМ (від грец. ψευδώνυμος – несправжньо іменований) – прибране ім'я, прізвище або авторський знак, що ними користуються в пресі письменники, журналісти, актори замість власного прізвища.
ПСЕВДОПОДІЇ (від *псевдо...* і *...події*) – тимчасові випини *цитоплазми* у деяких одноклітинних організмів (напр., *амеб*) та в окремих клітин (напр., *лейкоцитів*) багатоклітинних організмів; виконують функції пересування і захоплювання їжі.
ПСЕВДОТУБЕРКУЛЬОЗ (від *псевдо...* і *туберкульоз*) – інфекційна хвороба свійських твірин. Характеризується утворенням у внутрішніх органах і лімфатичних вузлах гнійно-

некротичних горбочків, що зовні нагадують туберкульозні вузлики. Збудниками П. є псевдотуберкульозні бактерії.

ПСИЛОМЕЛАН [від грец. ψιλός – голий і μέλας (μέλανος) – чорний] – мінерал класу окисів і гідроокисів, чорного кольору. Марганцева руда.

ПСИЛОФІТИ (від грец. ψιλός – голий і ...*фіти*) – найдавніші вищі рослини. Існували з силурійського до кінця девонського періоду *палеозою.*

ПСИТАКОЗ (від грец. ψιττακός – папуга) – те саме, що й *орнітоз.*

ПСИХ..., ПСИХО... (від грец. ψυχή – душа) – в складних словах відповідає поняттям «психіка», «психічний».

ПСИХАСТЕНІЯ (від *псих...* і *астенія*) – захворювання людини, що характеризується нерішучістю, невпевненістю в своїх силах.

ПСИХІАТРІЯ (від *псих...* та *...іатрія*) – розділ медицини, що вивчає захворювання центральної нервової системи у людини (психічні захворювання), причини виникнення їх, методи запобігання й лікування.

ПСИХІКА (від грец. ψυχή – душа) – функція мозку, що полягає у відображенні об'єктивної дійсності. Виникла й розвинулася у вищих тварин у процесі біологічної *еволюції* у зв'язку з розвитком нервової системи, що регулює відносини організму з середовищем.

ПСИХІЧНИЙ (грец. ψυχικός) – той, що належить до *психіки.*

ПСИХОАНАЛІЗ (від *психо...* і *аналіз*) – одна з теоретичних засад *фрейдизму,* загальна теорія і метод лікування нервових і психічних захворювань, запропоновані З. Фрейдом в кінці 19 – на початку 20 ст.

ПСИХОГЕНЕЗ, **ПСИХОГЕНЕЗИС** (від *психо...* і *...генез*) – виникнення й розвиток у людини психічного життя – почуттів, мови, мислення і вольової діяльності.

ПСИХОГЕННИЙ (від *психо...* і *...генний*) – той, що виникає внаслідок впливу *психіки.* Напр., п-ні хвороби шкіри.

ПСИХОЗИ (від грец. ψυχή – душа) – розлади діяльності головного мозку людини, що виявляються в порушенні психічної (вищої нервової) діяльності. Інша назва – *психічні хвороби*.

ПСИХОЛАМАРКІЗМ (від *психо...* і *ламаркізм*) – відверто ідеалістична течія *неоламаркізму,* представники якої вважали джерелом *еволюції* живої природи діяння психічних факторів, завдяки яким клітини організму нібито свідомо реагують на впливи зовнішнього середовища і організм в цілому вдосконалюється.

ПСИХОЛІНГВІСТИКА (від *психо...* і *лінгвістика*) – галузь мовознавства, що вивчає процеси мови з погляду відповідності змісту висловленого *комунікативному* намірові.

ПСИХОЛОГ – 1) Фахівець, який займається *психологією. 2*) Переносно – будь-який фахівець, який володіє знаннями з психології (лікар, письменник, працівник мистецтва, вчитель, дипломат тощо).

ПСИХОЛОГІЗМ (від *психо...* і *...логізм*) – 1) Суб'єктивно-ідеалістичній напрям у філософії, що *психологію* визнає за основну філософську науку, на якій нібито грунтуються всі інші філософські дисципліни. 2) Ідеалістичний підхід до вивчення соціальних явищ і процесів, при якому дослідника цікавлять насамперед психічні взаємодії в групі; один з провідних методологічних принципів буржуазної *соціології.*

ПСИХОЛОГІЯ (від *психо...* і *...логія*) – 1) Наука про закономірності, розвиток і форми психічної діяльності (*психіки*) живих істот. 2) Особливості характеру, психіки.

ПСИХОМЕТРІЯ (від *психо...* і *...метрія*) – розділ *психології,* пов'язаний з застосуванням у ній математичних методів, *тестів.*

ПСИХОМОТОРНІ ЦЕНТРИ (від *психо...,* лат. motor – той, що рухає, і *центр*) – відділи кори півкуль головного мозку, які під час подразнення спричинюють скорочення відповідних м'язів.

ПСИХОНЕВРОЗ (від *психо...* і *невроз*) – захворювання центральної нервової системи функціонального характеру (без органічних ушкоджень).

ПСИХОПАТІЯ (від *психо...* і *...патія*) – психічний розлад, ненормальність психіки.
ПСИХОПАТОЛОГІЯ (від *психо...* і *патологія*) – розділ *психіатрії,* що вивчає загальні питання, що стосуються психічних захворювань.
ПСИХОСОМАТИКА (від *психо...* і грец. σωματικός – тілесний) – суб'єктивно-ідеалістична медико-психологічна теорія, що розглядає людину як цілісну єдність душі й тіла, але тлумачить *психіку* як ізольовану від суспільно-історичної практики, як первинне начало всіх процесів, що відбуваються в людському організмі.
ПСИХОТЕРАПІЯ (від *психо...* і *терапія*) – метод лікування людини за допомогою психічного впливу на неї (*гіпноз,* навіювання тощо). Застосовують при лікуванні *неврозів,* психастенії тощо.
ПСИХОФАРМАКОЛОГІЯ (від *психо...* і *фармакологія*) – розділ фармакології, який вивчає вплив лікарських засобів на вищу нервову діяльність, а також питання застосування лікарських засобів для лікування психічних захворювань.
ПСИХРОМЕТР (від грец. ψυχρός – холодний і *...метр*) – прилад для вимірювання температури і відносної вологості повітря за показами двох термометрів – сухого й вологого.
ПСИХРОФІТИ (від грец. ψυχρός – холодний і *...фіти*) – рослини холодних і вологих грунтів. Напр., кедровий сланець, рододендрон камчатський тощо, а також деякі водорості й лишайники.
ПСІХЕЯ (грец. Ψυχή) – у давньогрецькій міфології втілення людської душі. Зображували її чарівною дівчиною, врода якої суперничала з красою Афродіти. Великою популярністю користується міф про кохання П. й *Ероса* (Ерота, Амура, Купідона).
ПСОРІАЗ (від грец. ψωριάω – страждаю шкірним захворюванням) – хронічне захворювання шкіри в людини. Виникає переважно внаслідок порушення діяльності нервової системи.
...ПТЕР (від грец. πτερόν – крило) – у складних словах відповідає поняттям «птах», «комаха», «літальний апарат», напр. *гелікоптер, гіменоптери.*
ПТЕРАНОДОН [від грец. πτερόν – крило і ανόδους (άνόδοντος) – беззубий] – викопний літаючий плазун, з групи *птерозаврів.* Відомий з відкладів *мезозою.*
ПТЕРОДАКТИЛЬ (від грец. πτερόν – крило і δάκτυλος – палець) – підряд викопних плазунів ряду *птерозаврів.* Відомий з відкладів *мезозою.*
ПТЕРОЗАВРИ (від грец. πτερόν – крило і *...завр*) – ряд викопних плазунів, пристосованих до польоту. Відомі з відкладів *мезозою.* Інша назва – *літаючі ящери*.
ПТИФУР (франц. petit four, від petit – маленький і four – піч) – дрібне печиво до чаю.
ПТОЗ (від грец. πτωσις – падіння) – опущення верхньої повіки у людини або тварин внаслідок відсутності, недорозвинення або *паралічу* м'яза, що її підіймає. Термін «птоз» застосовують також для позначення опущення внутрішніх органів (напр., *спланхноптоз*).
ПТОМАЇНИ (від грец. πτῶμα – труп) – органічні азотовмісні сполуки, що утворюються від гниття білків; більшість П. – отруйні речовини. Містяться в зіпсованих м'ясних і рибних харчових продуктах.
ПУАЗ – одиниця динамічного коефіцієнта в'язкості в СГС системі одиниць, що характеризує здатність рідини й газів чинити опір взаємному рухові їхніх частинок. Від прізвища французького фізика Ж.-Л.-М. Пуазейля.
ПУАНСОН, **ПУНСОН** (франц. poinçon, букв. – шило) – 1) Робоча частина (звичайно металевий стрижень) деяких штампів та інших інструментів, що безпосередньо тисне на матеріал, який обробляють або досліджують. 2) Сталевий штамп з рельєфним зображенням букви, знака, цифри тощо. За допомогою П. видавлюють у металі друкарські форми (*матриці*). Виготовляють ручним або механічним способом. 3) Умовна позначка на географічних картах (кружок, квадратик тощо).
ПУАНТИ (від франц. pointe – лезо, гострий кінець) – у балеті – танець на кінчиках пальців ніг. Один з основних елементів жіночого класичного танцю. Точніша назва – танець на пуантах.

ПУАНТИЛІЗМ (франц. pointillisme, від point – крапка) – 1) Напрям у західноєвропейському живопису кінця 19 – початку 20 ст. Пошуки П. мали суто формальний, суб'єктивний характер. Назва П. – від манери накладати фарби роздільними мазками у вигляді крапок або невеликих рисок. 2) *муз.* Різновид техніки виконання, коли кожна нота відокремлюється від іншої паузою певної тривалості (нібито крапкою).
ПУБЕРТАТНИЙ [від лат. pubertas (pubertatis) – статева зрілість] – пов'язаний з статевим дозріванням; *п. період* – період статевого дозрівання.
ПУБЛІКА (від лат. publicus – всенародний, громадський) – група людей, що зібралася де-небудь (глядачі, слухачі).
ПУБЛІКАЦІЯ (від лат. publico – оголошую всенародно) – вміщення оголошення, твору в пресі, передача по радіо, телебаченню для загального відома; те, що надруковано.
ПУБЛІЦИСТИКА (нім. Publizistik, від лат. publicus – суспільний, народний) – рід літератури, що висвітлює актуальні суспільно-політичні та інші проблеми сучасності в періодичній пресі і окремих виданнях.
ПУБЛІЧНИЙ (від лат. publicus – суспільний, народний) – відкритий, гласний; суспільний.
ПУДЕЛЬ (нім. Pudel, від pudeln – плескатися у воді) – порода кімнатних собак.
ПУДИНГ (англ. pudding) – національна англійська страва – запіканка з рису або інших крупів, макаронів тощо з різними приправами.
ПУДРЕТ (франц. poudrette, від poudre – порошок) – висушені і подрібнені людські екскременти; застосовують як добриво.
ПУЕБЛО (ісп. pueblo – народ, населення, селище) – умовна назва осілих індіанських племен Північної Америки та їхніх поселень.
ПУЕРАРІЯ (здогадно від лат. puer – хлопець) – рід багаторічних тропічних дерев'янистих витких рослин родини бобових. Використовують як кормову рослину, для виготовлення тканин, корені вживають у їжу. В СРСР вирощують як декоративну рослину.
ПУЕРПЕРАЛЬНИЙ (dід лат. puerpera – породілля) – післяпологовий.
ПУЛ [1] (від англ. pool – спільний котел) – одна з форм капіталістичних *монополій,* яка характеризується тим, що прибуток усіх учасників надходить у загальний фонд і розподіляється між ними пропорційно до розмірів їхніх капіталів.
ПУЛ [2] – розмінна монета Афганістану, 1/100 *афгані.*
ПУЛОВЕР (англ. pull-over, від pull – тягти і over – поверх, зверх) – світер без коміра і застібок.
ПУЛОРОЗ (від лат. pullus – курча) – інфекційна хвороба птахів, спричинювана мікроорганізмами сальмонелами. Інша назва – *бацилярний білий пронос*.
ПУЛЬВЕРИЗАТОР – прилад для *пульверизації,* застосовують у техніці (напр., для фарбування), у сільському господарстві (для розбризкування отрутохімікатів) тощо.
ПУЛЬВЕРИЗАЦІЯ [від лат. pulvis (pulveris) – пил, порошок] – розпорошування рідини або порошку струменем повітря.
ПУЛЬМАН – чотирьохосьовий пасажирський або товарний залізничний вагон. Від прізвища американського інженера Дж. Пульмана.
ПУЛЬМОНОЛОГІЯ [від лат. pulmo (pulmonis) – легеня і ...*логія*] – розділ медицини, що вивчає та лікує захворювання легень.
ПУЛЬМОТОР (від лат. pulmo – легеня і motor – рухаючий) – апарат для штучного дихання, який нагнітає в легені кисень під тиском.
ПУЛЬПА (від лат. pulpa – м'якоть) – 1) М'яка сполучна тканина в порожнині зуба; м'якоть селезінки. 2) Суміш твердих частинок, завислих у рідині.
ПУЛЬПІТ – запалення тканини, що заповнює порожнину зуба (*пульпи*).
ПУЛЬС (від лат. pulsus – удар, поштовх) – 1) Поштовхоподібні коливання стінок кровоносних судин у людини й тварин; спричинюються викиданням крові з серця при кожному його скороченні. 2) Переносно – ритм, темп руху, життя (напр., пульс суспільного життя).

ПУЛЬСАРИ (від лат. pulsus – поштовх) – космічні об'єкти, радіовипромінювання яких мають характер коротких періодичних імпульсів з періодом від 3,75 *сек* до 0,03 *сек.*

ПУЛЬСАТОР (від лат. pulsator – той, що штовхає) – 1) Машина для збагачення корисних копалин, де мінеральна сировина, що потрапляє на нерухоме решето, розділяється від діяння пульсуючого струменя води або повітря. 2) Прилад або пристрій, що дає рівномірні поштовхи (*імпульси*).

ПУЛЬСАЦІЯ (від лат. pulsatio – удари, биття) – 1) *фізіол.* Ритмічні розширення кровоносних судин, спричинювані хвилеподібним рухом крові внаслідок скорочень серця. 2) Періодична зміна якої-небудь характеристики явища. 3) *астр.* Періодичні зміни об'єму та температури поверхні деяких змінних зір, що зумовлюють коливання блиску (мерехтіння зір).

ПУЛЬТ (нім. Pult, від лат. pulpitum – підмостки) – столик-підставка для книг, нот. П. керування – пристрій, на якому зосереджено устаткування для контролю й керування різними об'єктами.

ПУЛЬЧИНЕЛА (італ. pulcinella) – персонаж слуги в італійській комедії, масок.

ПУМА (ісп. puma, з мови кечуа) – ссавець родини котячих. Поширена в Америці. Може завдавати шкоди мисливському господарству та скотарству. Добре приручається. Інші назви – *кугуар, сріблястий лев.*

ПУНА (мовою кечуа puna – пустельний) – тип високогірної рослинності в Центральних Андах Південної Америки, характеризується поєднанням трав'яного покриву з окремими низькорослими деревами.

ПУНКТ (нім. Punkt, від лат. punctum – крапка) – 1) Місце в просторі, що характеризується певними ознаками (географічне положення, природні особливості, використання для якихось цілей тощо). 2) Місце зосередження чого-небудь. 3) Установа, підприємство, що обслуговує певний район, дільницю. 4) Розділ або положення (в документі, викладі тощо). 5) Одиниця вимірювання в друкарській системі мір. Дорівнює 0,376 *мм.*

ПУНКТБОЛ (від лат. punctum – крапка і англ. ball – м'яч) – невеликий підвішений шкіряний м'яч, набитий кінським волоссям. Служить боксерам для тренування.

ПУНКТИР (нім. punktieren – робити крапки, від лат. punctum – крапка) – 1) Лінія, утворена з близько розташованих рисочок або крапок. 2) Поліграфічна лінійка, що дає відбиток такої лінії.

ПУНКТУАЛЬНІСТЬ (франц. ponctuel – точний, від лат. punctum – крапка) – точність, акуратність, систематичність, неухильне додержання якихось правил, умов.

ПУНКТУАЦІЯ (нім. Punktuation, від лат. punctum – крапка) – 1) Система правил вживання на письмі розділових знаків. 2) Розставляння розділових знаків.

ПУНКЦІЯ (від лат. punctio – укол) – прокол з діагностичною або лікувальною метою стінки будь-якої порожнини тіла, судини, органа, нормальної або патологічної тканини.

ПУНСОН – див. *Пуансон.*

ПУНШ (англ. punch, від інд. панч – п'ять) – нагрітий алкогольний напій з рому або коньяку з чаєм, водою, цукром та фруктовим соком.

ПУПІНІЗАЦІЯ – підвищення дальності передач (включенням котушок самоіндукції) в лініях зв'язку. Від прізвища американського фізика П. Пупіна (серба за національністю).

ПУРИЗМ (франц. purisme, від лат. purus – чистий) – 1) Показне прагнення до чистоти й суворості *моралі.* 2) Надмірне прагнення зробити недоторканними якісь норми мови, вберегти її від іншомовних елементів, *неологізмів, вульгаризмів* тощо. 3) Формалістичний напрям у живопису, що виник у Франції в 20-х рр. 20 ст. і відзначався абстрактністю, силуетністю і контурністю зображень, примітивізмом.

ПУРИН (від лат. purus – чистий) – органічна азотовмісна сполука, безбарвні кристали. Похідні П. поширені в природі і відіграють важливу роль у різних біологічних процесах. Ядро П. входить до складу багатьох *алкалоїдів, вітамінів, нуклеотидів.*

ПУРИТАНИ (англ. puritans, від purity – чистота) – 1) Прихильники *кальвінізму* в Англії та Шотландії 16–17 ст., поділялися на пресвітеріан та *індепендентів.* 2) Люди надзвичайно суворого аскетичного укладу життя.
ПУРПУР (лат. purpura, від грец. πορφύρα – багряниця) – 1) Фарбувальна речовина червонувато-фіолетового кольору, що її добували з залоз морського молюска мурекса пурпурного. 2) Темно-червоний або яскраво-червоний колір. 3) Одяг з тканини червового кольору або взагалі багатий одяг як ознака розкоші.
ПУРПУРА (від лат. purpura – червоний колір) – висип у вигляді численних крововиливів у товщу шкіри та слизових оболонок.
ПУРПУРИН (від лат. purpura – червоний колір) – органічна сполука, жовті кристали. З алюмінієвою протравою фарбує тканину в червоно-коричневий колір, з хромовою – в ясно-червоний.
ПУСТУЛА (від лат. pustula – пухир, гнійник) – один з поширених елементів деяких шкірних висипів, являє собою пухирець з гнійним вмістом.
ПУСТУЛЬОЗНИЙ – гноячковий; *п. бактерид* – захворювання шкіри долоней та підошов, яке характеризується появою *пустул.*
ПУТЧ (нім. Putsch) – збройний авантюрницький виступ групи змовників, що не мають підпори й співчуття в масах, з метою вчинити державний переворот.
ПУТЧИЗМ – політика путчів; організація *путчів.*
ПУФ (франц. pouf, англ. puff) – 1) Низький ослінчик з м'яким (звичайно круглим) сидінням. 2) Помилкова, фальшива звістка, недоладна вигадка.
ПУЦОЛАНИ – відклади вулканічного походження (попіл, *пемза, туфи*), що утворюються при виверженні лави, багатої кремнеземом. Використовують для виготовлення в'яжучих матеріалів, зокрема *цементу.* Від назви м. Поццуолі в Італії.
ПУШБОЛ (англ. push-ball, від push – штовхати та ball – м'яч) – командна спортивна гра з великим м'ячем (діаметр м'яча – 1,8 *м;* вага – 20-30 *кг*). Мета гри – проштовхнути м'яч через ворота суперників.
ПФЕНІГ (нім. Pfennig) – розмінна монета Німецької Демократичної Республіки, 1/100 *марки* НДР; Федеративної Республіки Німеччини, 1/100 марки ФРН.
ПЮПІТР (франц. pupitre) – пересувна підставка з похилою дошкою для нот або книг.
ПЮРЕ (франц. puree) – страва (або приправа до неї) з протертих овочів, а також фруктів або ягід.
П'Я – розмінна монета Бірми, 1/100 *джа.*
П'ЯРТНЕРС (англ. partners) – отвір у палубі, через який проходить нижній кінець щогли.

РА – в давньоєгипетській релігії бог сонця, творець світу.
РАБАТ (нім. Rabatt, від франц. rabattre – знижувати) – комерційна знижка з усієї суми грошей, що належить за товар; надається при сплачуванні готівкою, закупівлі товару оптом тощо.
РАБАТКА (нім. Rabatte) – довга вузька грядка з декоративними квітами вздовж стін, доріжок.
РАБИН (від давньоєвр. раббі – вчитель) – в іудейській релігії служитель культу, керівник релігійної громади.
РАБОБ, **РАВАП** (від араб. рабаба) – те саме, що й *лавабо.*
РАВАНАСТР, **РАВАНАСТРОН** – стародавній індійський смичковий музичний інструмент.
РАВЕЛІН (франц. ravelin) – допоміжна фортифікаційна споруда трикутної форми, розташована перед огорожею фортеці між двома *бастіонами* і призначена для додаткового захисту її. Як військова споруда головним чином застосовувалася в 16 – 18 ст.; *Алексєєвський* Р. – частина Петропавловської фортеці в Петербурзі, що її Петро І перетворив на тюрму і в дальшому царський уряд використовував для ув’язнення революціонерів.
РАВЕНДУК, **РАВЕНТУХ** (англ. ravenduck, нім. Rawentuch, з голл. ruwendoek) – товста лляна тканина, різновид парусини. Застосовують її у взуттєвій промисловості.
РАГУ (франц. ragout) – страва з дрібних шматочків м’яса або риби з овочами й підливою.
РАД (від лат. radio – випромінюю) – одиниця увібраного іонізуючого проміння (рентгенівського, гамма-проміння тощо). Р. дорівнює такій дозі, при якій 1 *кг* опромінюваної речовини вбирає 0,01 *джоуля* енергії.
РАДАР (англ. radar, скор. від radio detection and ranging – виявлення й визначення віддалі за допомогою радіо) – умовна скорочена назва радіолокаційної станції та радіолокації, а також *радіолокатора.*
РАДАРОСКОП (від *радар* і *...скоп*) – кінескоп (електронно-променева трубка) в *радіолокаторі.*
РАДЖА (санскр. – цар) – у Стародавній Індії правитель держави, з часів середньовіччя і до проголошення країни республікою (1950 р.) – князівський титул. Інша назва – *рао*.
РАДИКАЛ (англ., франц. radical, від лат. radix – корінь) – 1) Прихильник крайніх, рішучих дій, поглядів. 2) Член радикальної партії (див. *Радикальний*). 3) Знак √ математичної дії добування кореня. 4) Група атомів, яка в хімічних реакціях переходить без зміни з однієї сполуки в іншу.
РАДИКАЛІЗМ (від лат. radicalis – корінний) – 1) Політичний напрям і рух *радикалів.* 2) Обстоювання і вжиття *радикальних* методів у розв’язанні будь-яких питань, насамперед політичних.
РАДИКАЛЬНИЙ (лат. radicalis) – 1) Докорінний, основний, рішучий. 2) Той, що дотримується крайніх поглядів. 3) Той, що стосується *радикалізму; р-і партії* – буржуазні політичні партії, що проголошують в своїй програмі буржуазно-демократичні державні реформи, які не зачіпають основ капіталістичного суспільства. Представляють головним чином інтереси дрібної буржуазії.
РАДИКУЛІТ (від лат. radicula – корінець) – захворювання корінців спинномозкових нервів у людини.
РАДІАЛЬНИЙ (від лат. radius – промінь) – той, що йде у вигляді променів; напрямлений по радіусу; *р-а швидкість небесного тіла* – проекція швидкості руху небесного тіла на промінь зору. Інша назва – *променева швидкість*.
РАДІАН (від лат. radius – промінь) – центральний кут, що спирається на дугу, довжина якої дорівнює її радіусові. 1 Р. приблизно дорівнює 57° 17’ 44,8".
РАДІАНТ [від лат. radians (radiantis) – той, що випромінює] – точка небесної сфери, з якої нібито виходять (внаслідок перспективи) видимі *траєкторії* рою *метеорів.*

РАДІ<u>А</u>ТОР (від лат. radio – випромінюю) – 1) Нагрівальний прилад у системах водяного, парового, іноді електричного опалення. 2) Теплообмінний апарат для охолодження води, мастила, повітря у двигунах внутрішнього згоряння.
РАДІАЦ<u>І</u>ЙНИЙ – той, що належить до *радіації.*
РАДІ<u>А</u>ЦІЯ (від лат. radiatio – випромінювання) – *фіз.* випромінювання, променевисиланпя, зокрема випромінювання електромагнітного проміння яким-небудь тілом, напр. Сонцем (*сонячна радіація*) чи іншою зорею.
Р<u>А</u>ДІЙ (від лат. radius – промінь) – радіоактивний хімічний елемент, символ Ra, ат. н. 88; сріблясто-білий метал. Використовують для виготовлення світних фарб, у медицині – для *радіотерапії* тощо.
Р<u>А</u>ДІО (від лат. radius – промінь) – галузь науки, техніки і культури, пов'язана з передаванням на віддаль інформації за допомогою радіохвиль.
РАДІО... (від лат. radius – промінь) – частина складних слів, що вказує на зв'язок з поняттями *«радіо»* або *«радіоактивність».*
РАДІОАВТ<u>О</u>ГРАФ (від *радіо...* і *автограф*) – те саме, що й *авторадіограма.*
РАДІОАВТОГР<u>А</u>ФІЯ (від *радіо...* і *автографія*) – те саме, що й *авторадіографія.*
РАДІОАВТОШТ<u>У</u>РМАН (від *радіо...* і *автоштурман*) – прилад (автоштурман), що діє за сигналами радіонавігаційних засобів (див. *Радіонавігація*).
РАДІОАКТ<u>И</u>ВНИЙ – здатний до *радіоактивності.*
РАДІОАКТ<u>И</u>ВНІСТЬ (від *радіо...* і *активність*) – спонтанне (зумовлене внутрішніми причинами) перетворення атомних ядер та елементарних частинок на інші ядра та елементарні частинки.
РАДІОАЛЬТИМ<u>Е</u>ТР (від *радіо...* і *альтиметр*) – прилад для визначення висоти польоту, дія якого грунтується на принципі *радіолокації.*
РАДІОАПАРАТ<u>У</u>РА (від *радіо...* і *апаратура*) – сукупність *апаратів* (приладів) у системі радіозв'язку чи радіомовлення.
РАДІОАСТРОН<u>О</u>МІЯ (від *радіо...* і *астрономія*) – розділ астрономії, в якому вивчають різні космічні об'єкти за їхнім радіовипромінюванням та за відбитими від них радіохвилями, які надходять до цих об'єктів з Землі або її штучних супутників.
РАДІОБІОЛ<u>О</u>ГІЯ (від *радіо...* та *біологія*) – наука про вплив *іонізуючого* випромінювання на організм людини, тварин і рослин.
РАДІОГАЛ<u>А</u>КТИКА (від *радіо...* і *галактика*) – галактика, потужність радіовипромінювання якої значно більша від потужності випромінювання переважної більшості інших галактик.
РАДІОГ<u>Е</u>ННИЙ (від *радіо...* і *...генний*) – пов'язаний за походженням з розпадом радіоактивних речовин.
РАДІОГОНІ<u>О</u>МЕТР (від *радіо...* і *гоніометр*) – пристрій для визначення напряму, в якому міститься передавальна радіостанція.
РАДІОГОНІОМ<u>Е</u>ТРІЯ (від *радіо...* і *гоніометрія*) – сукупність методів визначення напряму (кута), в якому міститься радіостанція, що передає певні сигнали. Застосовують на морських суднах, літаках для визначення їхнього географічного положення.
РАДІОГР<u>А</u>МА (від *радіо...* і *...грама*) – повідомлення, передане по радіо; скорочена назва радіотелеграми.
РАДІОГР<u>А</u>ФІЯ (від *радіо...* і *...графія*) – метод одержання зображення на фотоплівці предмета, що його просвічують *рентгенівським, гамма-промінням* або іншим *іонізуючим* випромінюванням, а також саме зображення. Див. також *Рентгенографія, Рентгеноскопія, Дефектоскопія.*
РАДІОДИСПЕТЧЕРИЗ<u>А</u>ЦІЯ (від *радіо...* і *диспетчеризація*) – диспетчеризація, за якої використовують засоби радіозв'язку.
РАДІОДІАПАЗ<u>О</u>Н (від *радіо...* і *діапазон*) – діапазон (ділянка, смуга) частот або довжин радіохвиль.

РАДІОЕКОЛОГІЯ (від *радіо...* і *екологія*) – наука про взаємозв'язок між радіоактивністю середовища, організмами та їхніми угрупованнями.

РАДІОЕЛЕКТРОНІКА (від *радіо...* і *електроніка*) – комплекс галузей науки і техніки, пов'язаних з радіотехнікою й електронною технікою (електронікою).

РАДІОЗОНД (від *радіо...* і *зонд*) – метеорологічний пристрій (зонд, оснащений радіоапаратурою) для вимірювання тиску, температури й вологості верхніх шарів *атмосфери* і передачі результатів цих вимірювань по радіо.

РАДІОІНТЕРФЕРОМЕТР (від *радіо...* та *інтерферометр*) – прилад для вимірювання різних фізичних величин, пов'язаних з радіохвилями (швидкості поширення, кутових розмірів джерела, віддалі до нього тощо). Дія Р. грунтується на інтерференції радіохвиль.

РАДІОКАНАЛ (від *радіо...* і *канал*) – смуга частот електромагнітних коливань, визначена для даної передачі.

РАДІОКЛУБ (від *радіо...* і *клуб*) – громадський заклад, що об'єднує любителів радіо.

РАДІОКОД (від *радіо...* і *код*) – система символів (код), застосовувана в радіозв'язку.

РАДІОКОМБАЙН (від *радіо...* і *комбайн*) – пристрій, що сполучає в собі радіоприймач, *телевізор, магнітофон* з програвачем, змонтовані в одному ящику.

РАДІОКОМПАРАТОР (від *радіо...* і *компаратор*) – прилад для вимірювання напруги електричної складової електромагнітного поля в даній точці.

РАДІОКОМПАС (від *радіо...* і *компас*) – радіоприймальний пристрій на рухомому об'єкті (літаку, судні), що дає змогу визначати курс цього об'єкта відносно передавальної радіостанції (див. *Радіопеленг*).

РАДІОКОМПЛЕКС (від *радіо...* і *комплекс*) – сукупність радіотехнічних пристроїв, призначена для виконання певного завдання.

РАДІОКОМПОЗИЦІЯ – *композиція* з літературних, музичних творів, складена для передачі по *радіо.*

РАДІОКОНТАКТ – спілкування, *контакт,* встановлений за допомогою *радіо.*

РАДІОКОСМОЛОГІЯ (від *радіо...* і *космологія*) – наука, що вивчає *космос* за допомогою методів *радіоастрономії.*

РАДІОЛА (англ. radiola) – апарат, в якому конструктивно сполучено радіоприймач з програвачем грамофонних пластинок.

РАДІОЛІЗ (від *радіо...* і *...ліз*) – розклад хімічних сполук від діяння *іонізуючих* випромінювань.

РАДІОЛІНІЯ (від *радіо...* і лат. linea – лінія) – сукупність радіотехнічних засобів та обладнання, що утворюють один чи кілька каналів зв'язку для передавання інформації на віддаль без проводів.

РАДІОЛОГІЯ МЕДИЧНА (від *радіо...* і *...логія*) – наука про застосування *іонізуючого* випромінювання в медицині.

РАДІОЛОКАТОР (від *радіо...* і *локатор*) – пристрій для виявлення об'єктів (напр., літаків, суден) і визначення їхнього місцеположення методами радіолокації.

РАДІОЛОКАЦІЯ (від *радіо...* і *локація*) – виявлення й визначення місцезнаходження літаків, суден, ракет та інших об'єктів за допомогою радіохвиль.

РАДІОЛОТ (від *радіо...* і *лот*) – радіотехнічний прилад для визначення висоти польоту повітряного корабля.

РАДІОЛЯРІЇ (лат. radiolaria, від radiolus – промінець) – підклас одноклітинних тварин класу саркодових. Поширені в теплих морях. Мертві Р. утворюють на дні глибоководний радіолярієвий мул. Інша назва – *променяки*.

РАДІОМЕТЕОРОГРАФ (від *радіо...* і *метеорограф*) – те саме, що й *радіозонд.*

РАДІОМЕТЕОРОЛОГІЯ (від *радіо...* і *метеорологія*) – розділ метеорології, що вивчає атмосферні процеси та їхній вплив на поширення радіохвиль.

РАДІОМЕТР (від *радіо...* і *...метр*) – 1) Прилад для вимірювання променистої енергії (світла тощо). 2) Р. *радіотехнічний* – прилад для вимірювання потужності

випромінювання радіохвиль. 3) Р. *акустичний* – прилад для вимірювання звукового тиску. 4) Р. *геофізичний* – прилад для радіометричних методів геологічної розвідки.

РАДІОМЕТРІЯ (від *радіо...* і *...метрія*) – 1) Розділ фізики, що вивчає способи вимірювання променистої енергії. 2) Метод розвідування корисних копалин, який полягає у використанні радіохвиль для визначення структури гірських порід. 3) Метод для виявлення *радіоактивних* руд та вод.

РАДІОМУТАЦІЇ (від *радіо...* і *мутація*) – раптові спадкові зміни ознак або властивостей організму, які виникли від дії *іонізуючого* випромінювання.

РАДІОНАВІГАТОР (від *радіо...* і лат. navigator – мореплавець) – прилад для визначення географічних *координат* місця корабля у морі за допомогою радіосигналів, безперервно випромінюваних трьома береговими станціями, що працюють синхронно.

РАДІОНАВІГАЦІЯ (від *радіо...* і *навігація*) – кораблеводіння або літаководіння за допомогою *радіопеленгів.*

РАДІОПЕЛЕНГ (від *радіо...* і *пеленг*) – визначення напряму руху (курсу) корабля або літака за допомогою радіохвиль, що надходять до корабля (літака) від радіостанції, місцеперебування якої відоме.

РАДІОПЕЛЕНГАТОР (від *радіо...* і *пеленгатор*) – радіоприймальний пристрій для визначення напряму на передавальну радіостанцію, приймання її *сигналів* на напрямлену антену.

РАДІОПРОТЕКТОРИ (від *радіо...* і *протектор*) – речовини, введення яких в організм або в поживне середовище перед опроміненням зменшує вплив *іонізуючого* випромінювання.

РАДІОРЕЗИСТЕНТНІСТЬ (від *радіо...* і *резистентність*) – здатність організму, окремих тканин або клітин витримувати високі дози іонізуючого випромінювання, не втрачаючи життєздатності.

РАДІОРЕЛЕЙНИЙ (від *радіо...* і *реле*) – пов'язаний з передаванням сигналів через ряд приймально-передавальних радіостанцій (напр., р-а апаратура, р-і станції); *р-а лінія* – автоматично діюча лінія зв'язку для напрямленого передавання радіосигналів надвисокої частоти на великі віддалі через проміжні приймально-передавальні радіостанції (*ретранслятори*).

РАДІОРУБКА (від *радіо...* і *рубка*) – спеціально обладнане приміщення на кораблі, в якому встановлені засоби радіозв'язку.

РАДІОСЕКСТАНТ (від *радіо...* і *секстант*) – навігаційний прилад, яким визначають напрям на Сонце за його випромінюванням в ділянці радіохвиль. Р. працює за будь-яких погодних умов.

РАДІОСЕНСИБІЛІЗАЦІЯ (від *радіо...* і *сенсибілізація*) – підвищення чутливості організмів до іонізуючого випромінювання внаслідок діяння хімічних або фізичних факторів.

РАДІОСИСТЕМА (від *радіо...* і *система*) – те саме, що й *радіокомплекс.*

РАДІОСПЕКТРОГРАФ (від *радіо...* і *спектрограф*) – прилад для вимірювання спектра випромінювання радіохвиль космічних об'єктів (зір, *планет* тощо).

РАДІОСПЕКТРОСКОПІЯ (від *радіо...* і *спектроскопія*) – розділ фізики, в якому вивчаються спектри випромінювання й поглинання найкоротших радіохвиль. Методи Р. застосовують для вивчення структури речовини, моментів атомних ядер тощо.

РАДІОСТАНЦІЯ (від *радіо...* і *станція*) – сукупність технічних пристроїв і апаратури для передавання й приймання інформації за допомогою радіохвиль.

РАДІОСТУДІЯ (від *радіо...* і *студія*) – спеціально обладнане приміщення, з якого ведуть передавання радіомовних програм.

РАДІОТЕЛЕГРАФ (від *радіо...* і *телеграф*) – безпроводовий *телеграф,* який передає повідомлення *кодом* (напр., азбукою Морзе) за допомогою радіохвиль.

РАДІОТЕЛЕМЕТРІЯ (від *радіо...* і *телеметрія*) – вимірювання на віддалі (напр., при космічних польотах) різних фізичних, технічних та інших величин з дальшою передачею по радіо відомостей про результати вимірювання.
РАДІОТЕЛЕМЕХАНІКА (від *радіо...* і *телемеханіка*) – наука про вимірювання певних величин і керування певними об'єктами (напр., літаками) на значній віддалі за допомогою електромагнітних хвиль; галузь техніки, що створює прилади й апарати для цього керування.
РАДІОТЕЛЕСКОП (від *радіо...* і *телескоп*) – астрономічний інструмент для дослідження радіохвиль, які надходять від космічних об'єктів.
РАДІОТЕЛЕТАЙП (від *радіо...* і *телетайп*) – літеродрукувальний апарат (телетайп) з радіозв'язком.
РАДІОТЕЛЕФОН (від *радіо...* і *телефон*) – сукупність передавальної і приймальної радіоапаратури для телефонного зв'язку по радіо.
РАДІОТЕРАПІЯ (від *радіо...* і *терапія*) – лікувальний метод, в основу якого покладено діяння на організм людини й тварин певних доз природних або штучних радіоактивних препаратів. Застосовується переважно при злоякісних пухлинах. Інша назва – *кюрітерапія.*
РАДІОТЕХНІКА (від *радіо...* і *техніка*) – наука про генерування, поширення в просторі, приймання й передавання електромагнітних коливань (радіохвиль); галузь техніки, що розробляє, виробляє й застосовує *радіоапаратуру* в системах радіозв'язку, телебачення, *радіолокації, радіотелемеханіки* тощо.
РАДІОТОКСЕМІЯ (від *радіо...* і *токсемія*) – отруєння організму радіоактивними речовинами.
РАДІОТРАНСЛЯЦІЙНИЙ (від *радіо...* і *трансляція*) – пов'язаний з прийманням радіомовних передач від *радіостанції,* підсиленням і передаванням їх далі. Див. також *Радіорелейний.* Р. *вузол* – комплекс апаратури для передавання радіомовних програм по проводах.
РАДІОФІЗИКА (від *радіо...* і *фізика*) – розділ фізики, в якому вивчають фізичні основи збудження, випромінювання, поширення й виявлення радіохвиль, а також діяння їх на речовину. Р. розробляє основи теорії *радіотехніки.*
РАДІОФІКАЦІЯ (від *радіо...* і *...фікація*) – розширення приймальної радіомережі в міській і сільській місцевостях шляхом будівництва радіотрансляційних вузлів і мережі проводового мовлення або шляхом встановлення радіоприймачів.
РАДІОФОН (від *радіо...* і *...фон*) – *телефон* без проводів, який з'єднує абонента з будь-яким іншим абонентом, що має автоматичний зв'язок з центральним вузлом (включаючи й міжміський зв'язок).
РАДІОФОНІЯ (від *радіо...* і *...фонія*) – галузь радіомовної техніки, яка займається питаннями якості музичних передач.
РАДІОХІМІЯ (від *радіо...* і *хімія*) – галузь хімії, яка вивчає фізико-хімічні властивості *радіоактивних* речовин, розробляє методи виділення цих речовин.
РАДІОЦЕНТР (від *радіо...* і *центр*) – установа, що об'єднує технічні засоби радіозв'язку й радіомовлення, а також допоміжні й господарські споруди, потрібні для їх експлуатації.
РАДІУС (від лат. radius – промінь) – 1) Відрізок, що сполучає будь-яку точку кола або сфери з їхнім центром, а також довжина цього відрізка. 2) Р. *дії* (корабля, літака) – найбільша від бази віддаль, на якій може виконувати завдання корабель (літак).
РАДІУС-ВЕКТОР (від *радіус* і *вектор*) – вектор, спрямований у визначувану точку з деякої наперед заданої точки, полюса.
РАДОН – продукт радіоактивного розпаду *радію, ізотоп* хімічного елемента *еманації.* Його вміст серед інших ізотопів еманації найбільший; у зв'язку з цим сам елемент часто називають радоном, символ Rn.
РАЙГРАСИ (від англ. rye grass – житня трава) – група одно- і багаторічних злакових кормових трав.

РАЙ<u>О</u>Н (франц. rayon, від лат. radius – промінь) – 1) Місцевість, відмітна будь-якими географічними, економічними та іншими ознаками (напр., промисловий Р., робітничий Р., Р. воєнних дій тощо). 2) Адміністративно-територіальна одиниця у багатьох країнах світу. В СРСР на Р. поділяються автономні і деякі союзні республіки, а також області, краї. 3) Місце навколо чогось, прилегле до чогось (напр., Р. міста, станції).
Р<u>А</u>ЙЯ (тур. râya, букв. – стадо, з араб.) – в країнах Близького і Середнього Сходу за доби феодалізму спочатку всі піддані, потім податний стан. З 18 ст. в Османській імперії так називалося тільки немусульманське населення. В сучасній Індонезії термін «райя» зберігся в значенні «народ».
Р<u>А</u>КЕЛЬ (нім. Rakel) – тонкий сталевий ніж, яким знімають фарбу з недрукуючої поверхні друкарської форми.
РАК<u>Е</u>ТА (нім. Rakete, з італ. rocchetto – котушка, від rocca – веретено) – 1) Літальний безкрилий апарат або пристрій (снаряд) з ракетним двигуном. 2) Снаряд, застосовуваний для *фейерверків,* сигналізації, освітлення місцевості тощо.
РАК<u>Е</u>ТКА, **РАК<u>Е</u>ТА** (франц. raquette, від араб. рахат – долоня) – 1) Овальна лопатка для гри в *теніс* або *бадмінтон*; складається з натягнутої на обід сітки й ручки. 2) Маленька дерев'яна лопатка для гри в настільний теніс.
РАКЕТОДР<u>О</u>М (від *ракета* і *...дром*) – ділянка, підготовлена й обладнана для складання, випробування й запуску ракет.
РАКЕТОМОДЕЛ<u>І</u>ЗМ (від *ракета* і *моделізм*) – конструювання й випробування моделей ракет з технічною або спортивною метою.
РАКЕТОПЛ<u>А</u>Н (від *ракета* і *...план*) – ракета з крилами, що надають їй стійкості в польоті.
РАКЕТОПЛ<u>А</u>НЕР (від *ракета* і *планер*) – планер з ракетним двигуном.
Р<u>А</u>КУРС (франц. raccourci, букв. – вкорочений) – вигляд різних предметів, фігур, архітектурних форм у *перспективі,* що спричинює зміну їхніх звичайних обрисів.
РАЛЕНТ<u>А</u>НДО (італ. rallentando, букв. – уповільнюючи) – незначне уповільнення основного музичного темпу.
Р<u>А</u>ЛІ (англ. rally, букв. – збори, зліт) – комплексні спортивні змагання на автомобілях *(авторалі*) або мотоциклах і моторолерах *(моторалі*) за заданим режимом руху.
Р<u>А</u>МА (санскр.) – 1) Герой давньоіндійського епосу «Рамаяна» і «Махабхарата». 2) В індійській міфології одне з втілень бога Вішну.
РАМАД<u>А</u>Н, **РАМАЗ<u>А</u>Н** (араб., букв. – жаркий) – в мусульманському календарі дев'ятий місяць, протягом якого мусульманам, за догмами *ісламу,* не можна їсти й пити від сходу до заходу сонця.
РАМБУЛЬ<u>Є</u> – порода мериносних овець вовно-м'ясного напряму. Від назви французької місцевості Рамбульє, де було виведено цю породу.
РАМБУРСУВ<u>А</u>ТИ (франц. rembourser) – 1) Повертати борги. 2) Сплачувати за векселедавця. 3) Сплачувати борг через третю особу.
Р<u>А</u>МІ (малайське) – трав'яниста рослина родини кропивових. Вирощують як технічну волокнисту культуру в Китаї, Японії та інших країнах. Інша назва – *китайські коноплі.*
РАМІФІК<u>А</u>ЦІЯ [від лат. ramus (rami) – гілка і *...фікація*] – розгалуження.
РАМОЛ<u>І</u> (від франц. ramolli – розслаблений) – 1) Паралітик. 2) Переносно – фізично або розумово немічна людина.
Р<u>А</u>МПА (франці rampe, букв. – схил) – 1) Апаратура для освітлення *авансцени* знизу. 2) Залізобетонна споруда для переходу поїздів *метрополітену* з поверхні землі в тунель. 3) Межа між залом для глядачів і сценою. 4) Переносно – сцена або театр взагалі.
Р<u>А</u>НВЕРС (від франц. renverser – відхиляти назад) – боковий рух коня головою від стінки манежу. Протилежне – *траверс* [1] (4).
РАНВЕРСМ<u>А</u>Н (франц. renversement, букв. – перекидання) – фігура вищого *пілотажу,* яка дає змогу швидко змінити напрям польоту на 180°.

РАНГ (нім. Rang – чин, від франц. rang – ряд) – 1) Ступінь, чин, спеціальне звання, категорія; напр., в СРСР встановлено дипломатичні ранги (надзвичайний і повноважний посол, посланник, повірений у справах тощо); персональні звання для офіцерів Військово-Морського Флоту (капітан 1-го, 2-го і 3-го Р.). 2) Категорія військового судна.
РАНГОУТ (голл. randhout, букв. – кругле дерево) – всі дерев'яні або склепані із сталевих листів круглі частини оснащення судна, призначені для встановлення вітрил, сигналізації тощо (щогли, *стеньги, бушприт* і т. д.).
РАНДЕВУ (франц. rendez-vous, букв. – приходьте) – 1) Наперед умовлене побачення. 2) В морському флоті – обумовлене місце зустрічі кораблів.
РАНЕТ – див. *Ренет.*
РАНЖИР (нім. rangieren – ставити в ряд, від франц. ranger) – 1) Розташування людей у військовому строю в шеренгу за зростом. 2) Певний порядок, встановлений правилами і традиціями (звичайно в іронічному розумінні).
РАНЖИРУВАННЯ (від *ранжир*) – послідовне розміщення чогось; Р. *економічних величин* – розміщення економічних величин у певному порядку за ступенем важливості, значущості. Застосовують в економічному моделюванні.
РАНТЬЄ (франц. rentier) – паразитичний прошарок капіталістичного суспільства, що не бере участі у виробництві, а живе за рахунок доходів від цінних паперів, на проценти від капіталів, які передають у позичку.
РАНЧЕРО (ісп. ranchero) – власник *ранчо.*
РАНЧО (ісп. rancho) – 1) В країнах Латинської Америки – хутір, садиба. 2) В США – скотарська ферма.
РАО (санскр.) – те саме, що й *раджа.*
РАП (нім. Rappen) – див. *Сантим.*
РАПІРА (нім. Rapier, з франц. rapiere, від rape – терка) – колюча зброя з довгим і гнучким чотиригранним клинком та держаком. При *фехтуванні* на Р. надівають запобіжний наконечник.
РАПОРТ (франц. rapport, від rapporter – приносити, повідомляти) – 1) Передбачена статутом форма усної або письмової доповіді підлеглих військовослужбовців начальникові. 2) Звіт про виконання завдання, взятих на себе зобов'язань тощо.
РАПОРТ (від франц. rapport – повернення) – повторюваний елемент набірного *орнаменту.*
РАПС (нім. Raps) – олійна однорічна та дворічна (озима) рослина родини хрестоцвітих. Вирощують в європейських, деяких азіатських та інших країнах.
РАПСОД (грец. ραψῳδός, від ῥάπτω – складаю і ᾠδή – пісня) – у Стародавній Греції мандрівний співець, виконавець епічних пісень.
РАПСОДІЯ (від грец. ραψῳδία – епічна пісня, спів або декламація її) – 1) Інструментальний твір вільної форми, написаний за народними мотивами. 2) Уривок давньогрецької народно-епічної поеми про легендарних героїв і богів.
РАРИТЕТ [нім. Raritat, від лат. raritas (raritatis) – рідкість] – цінна рідкісна річ.
РАСА (франц. race, від італ. razza – порода) – 1) В біології – група організмів одного виду чи підвиду, яким властиві спільні ознаки. 2) Р. *людини* – велика група людей, що склалася історично і об'єднана спільністю походження та сукупністю певних вторинних спадкових фізичних особливостей (будовою тіла, кольором шкіри, очей, волосся, формою голови). Проте основні риси фізичної організації людини (будова кістяка, м'язів і мозку) однакові у людей всіх рас, внаслідок чого вони мають однакові здібності до культурного розвитку, ступінь якого визначається суспільними умовами і рівнем продуктивних сил даного суспільства.
РАСИЗМ – реакційна соціальна доктрина і людиноненависницька практика експлуататорських класів, спрямована на поневолення народів як нібито «расово неповноцінних». Виходячи з біологічних особливостей людських *рас,* Р. намагається довести їхню психічну нерівноцінність, обгрунтувати поділ на «вищі» раси, які нібито

творять культуру, і «нижчі», нездатні до культурного прогресу, і тим самим виправдати поневолення одних народів іншими. Найогиднішою формою Р. є *фашизм.* Сучасний імперіалізм широко культивує ідеологію Р., яка служить знаряддям розколу єдиного *інтернаціонального* фронту трудящих і виправдовує *неоколоніалізм.* В дійсності расові відмінності являють собою лише зовнішні фізичні особливості, що не мають значення для розвитку розумових здібностей людини. В соціалістичних країнах здійснено повну рівноправність усіх рас і націй; в СРСР проповідь расової або національної винятковості карається законом.

РАСТР (нім. Raster, від лат. rastrum – граблі) – 1) Оптичний прилад – система певним чином розміщених лінз, дзеркал, призм або система ліній (смужок, точок), нанесених у певному порядку на будь-яку поверхню. В поліграфії за допомогою Р. відтворюють напівтонові зображення у вигляді точок різної величини; в *стереокіно* Р. створює враження об'ємності об'єктів. 2) Світлові рядки (лінії) на екрані електронно-променевої трубки *телевізора,* які можна спостерігати, коли немає зображення.

РАТАНІЯ (ісп. ratania) – кущові або багаторічні трав'янисті рослини родини бобових. Поширені в субтропічних гірських районах Америки. Використовують у медицині. Окремі види культивують в оранжереях як декоративні.

РАТИН (франц. ratine) – вовняна тканина з короткими завитками густого ворсу на лицьовій стороні.

РАТИФІКАЦІЯ (від лат. ratus – затверджений і *...фікація*) – затвердження верховним органом державної влади міжнародного договору, який з цього моменту набирає юридичної сили для даної держави.

РАТИФІКУВАТИ – здійснювати *ратифікацію,* затверджувати міжнародний договір.

РАТИЦИДИ (від франц. rat – пацюк і *...циди*) – хімічні й бактеріологічні засоби для знищення пацюків і мишей.

РАТУША (польс. ratusz, з нім. Rathaus, від Rat – рада і Haus – будинок) – орган міського самоуправління в ряді європейських країн, а також будинок, де він розміщений.

РАУВОЛЬФІЯ – рід тропічних рослин, поширених у Південно-Східній Азії. Деякі види містять *алкалоїди.* Використовують для виготовлення ліків проти гіпертонічної хвороби та деяких нервових хвороб. Від прізвища німецького ботаніка Раувольфа.

РАУНД (від англ. round – коло, круг) – в боксі проміжок часу, протягом якого відбувається бій.

РАУТ (англ. rout) – урочистий званий вечір без танців (на відміну від балу); прийом.

РАФІДИ [від грец. ῥαφίς (ῥαφίδος) – голка] – голчасті кристали моно- і тригідрату щавлевокислого кальцію, що відкладаються в клітинах рослин (переважно однодольних).

РАФІНАД (франц. raffinade, від raffiner – очищати) – твердий, очищений цукор в грудках (переважно).

РАФІНОВАНИЙ (франц. raffine) – 1) Очищений від домішок. 2) Переносно – вишуканий, витончений.

РАФІНУВАННЯ (від франц. raffiner – очищати) – остаточне очищення продуктів промисловості й сільського господарства (напр., цукру, металів, олій) від небажаних домішок.

РАФІЯ (малагасійське) – рід рослин родини пальм. Поширені в тропічних частинах Африки й Америки. Використовують як будівельний матеріал, для плетіння.

РАФЛЕЗІЯ – тропічна рослина, що паразитує на коренях і стеблах інших рослин; має дуже великі квітки (до 1 *м* в діаметрі) з неприємним запахом. Від прізвища англійця Т. Раффлеса, який відкрив цю рослину.

РАХАТ-ЛУКУМ (тюрк., від араб. рахат-аль-хулькум, букв. – відпочинок для горлянки) – східний пряний кондитерський виріб з борошна, цукру і крохмалю з горіхами та мигдалем.

РАХІТ (грец. ραχίτης – хребетний, від ράχις – хребетний стовп) – хвороба дітей, а також молодняка ряду тварин. Характеризується порушенням фосфорно-кальцієвого обміну в організмі. Зумовлена недостачею в організмі вітаміну Д.
РАЦЕМІЗАЦІЯ (від лат. racemus – виноградне гроно, вино) – перетворення оптично активних хімічних сполук на неактивні.
РАЦІОН [нім. Ration, від лат. ratio (rationis) – рахунок] – норма харчових продуктів для людей і фуражу для тварин на певний строк.
РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ (від лат. rationalis – розумний) – організація будь-якої діяльності доцільнішими способами, ніж існуючі, поліпшення, вдосконалення чогось; Р. *виробництва* – сукупність організаційно-технічних заходів, спрямованих на якнайефективніше використання наявних виробничих ресурсів і якнайдоцільнішу організацію виробничих процесів.
РАЦІОНАЛІЗМ (франц. rationalisme, від лат. rationalis – розумний) – 1) Філософський напрям, що протиставляє містиці, *ірраціоналізмові* переконання у безмежній силі людського розуму, його здатності пізнавати світ. 2) Напрям у теорії пізнання, що, на противагу *емпіризмові,* вважає єдиним джерелом і критерієм пізнання розум (теоретичне мислення). 3) Розсудкове ставлення до дійсності.
РАЦІОНАЛЬНИЙ (лат. rationalis) – 1) Той, що стосується *раціоналізму.* 2) Розумовий, доцільний. 3) *матем.* Сумірний одиниці або частині одиниці (напр., р-е число).
РАЦІЯ [від *ра (діостан) ція*] – переносна радіостанція малої потужності.
РАШКЕТ (від італ. raschietto – скребачка) – рамка, що перешкоджає забрудненню полів паперового аркуша під час друкування.
РАШКУЛЬ (нім. Reiβkohle) – вугільний олівець.
РАШПІЛЬ (нім. Raspel) – напилок з великою точковою насічкою. Застосовують для обробки поверхонь деревини, шкіри, м'якого металу й пластмас.
РАШТРА (від лат. rastrum – граблі) – різець з п'ятьма лезами, застосовуваний у гравіруванні нот.
РЕ (лат. re) – другий ступінь основного музичного звукоряду.
РЕ... (лат. re...) – префікс, що означає зворотну або повторну дію.
РЕАБІЛІТАЦІЯ [від *ре...* і лат. habilitas (habilitatis) – придатність, спроможність] – 1) Поновлення доброго імені, *репутації.* 2) Визнання особи, необгрунтовано притягнутої до кримінальної відповідальності, невинною повністю або у певній частині обвинувачення.
РЕАБІЛІТУВАТИ – здійснювати *реабілітацію.*
РЕАБСОРБЦІЯ (від *ре...* і *абсорбція*) – зворотне всмоктування води з т. зв. первинної сечі в ниркових канальцях; при цьому утворюється кінцева сеча, яка й виділяється з організму.
РЕАГЕНТ [від *ре...* і лат. agens (agentis) – діючий] – одна з речовин, яка бере участь у певній хімічній *реакції.* Див. також *Реактив.*
РЕАГУВАТИ (від *ре...* і лат. ago – дію) – 1) Вступати в хімічну *реакцію.* 2) Переносно – виявляти своє ставлення до чогось, відповідати якимсь чином на ту чи іншу дію, діяти під впливом чого-небудь.
РЕАКЛІМАТИЗАЦІЯ (від *ре...* і *акліматизація*) – акліматизація місцевих видів тварин і рослин у певному районі, в якому вони раніше жили, але потім зникли в зв'язку з різкою зміною середовища або діяльністю людини.
РЕАКТАНС (франц. reactance) – реактивний опір, тобто частина опору змінному струмові, яка разом з *резистансом* (активним опором) становить повний опір – *імпеданс.*
РЕАКТИВ (франц. reactif, від лат. re... – проти і activus – діяльний) – речовина, що в сполученнях з іншою спричинює певну *реакцію.* Використовують у хімічному аналізі, в біології, медицині тощо.
РЕАКТИВНИЙ (від *ре...* і лат. activus – діяльний) – 1) Той, що працює внаслідок діяння сили віддачі (напр., р. двигун). 2) Здатний відповідати на зовнішні подразнення (напр.,

нервова система). 3) Зумовлений індуктивністю чи електроємністю (напр., р. опір, р-а потужність). 4) Той, що є *реактивом* при хімічних аналізах.

РЕАКТИВНІСТЬ – здатність до *реакції.*

РЕАКТОЛОГІЯ (від *ре...*, лат. actus – дія і *...логія*) – механістична концепція в радянській психології 20–30-х рр., яка розглядала психічну діяльність тварини і людини лише як суму реакцій у відповідь на зовнішні подразники.

РЕАКТОР (від *ре...* і лат. actor – діючий) – 1) Індуктивний опір (котушка без осердя) для обмеження струму короткого замикання. 2) Р. *ядерний* – установка, в якій здійснюється керована ланцюгова реакція поділу атомних ядер. 3) Р. *хімічний* – апарат для здійснення хімічних реакцій (колони, *автоклав, конвертер* тощо).

РЕАКЦЕПТАЦІЯ (від *ре...* і лат. accepto – приймаю, одержую) – повторне прийняття до акцепту переказного *векселя,* якщо спочатку *акцепт* був зроблений з обмеженням.

РЕАКЦІЙНИЙ (від *реакція*) – ворожий всьому передовому, прогресивному; консервативний, контрреволюційний.

РЕАКЦІОНЕР (франц. reactionnaire) – прихильник або учасник політичної *реакції* і повернення старих порядків; запеклий консерватор, контрреволюціонер.

РЕАКЦІЯ (франц. reaction, від лат. re... – проти і actio – дія) – 1) Дія, стан, процес, що виникають за певних умов у відповідь на будь-які впливи, подразнення, враження. 2) Р. *хімічна* – взаємодія між двома і більше речовинами, внаслідок якої утворюється нова речовина. 3) Занепад фізичних і душевних сил, активності після великого напруження. 4) Р. *політична* – активний опір віджиаваючих класів, їхніх партій чи політичних угруповань суспільному прогресові; режим, встановлений для збереження й зміцнення старих суспільних порядків, придушення прогресивних сил.

РЕАЛ [1] (ісп. real – королівський, від rey – король) – іспанська срібна монета, що була в обігу з 15 ст. до 70-х рр. 19 ст. Прирівнювалася до 25 *сентимо* (1/4 *песети*). Карбувалася також у Португалії і Бразилії.

РЕАЛ [2] (нім. Regal) – 1) Стіл-шафа з похилою верхньою дошкою, на яку встановлюють скриньку *(касу)* з друкарським шрифтом. 2) Друкарський шрифт, *кегль* (розмір) якого дорівнює 120 *пунктам.*

РЕАЛІЗАЦІЯ (франц. realisation) – 1) Здійснення наміченого плану, програми, проекту. 2) Відпускання продукції і одержання оплати за неї, перетворення майна, товару або цінних паперів на гроші; Р. *позики* – розміщення позики.

РЕАЛІЗМ (лат. realis – суттєвий, дійсний, від res – річ) – 1) *філософ.* Об’єктивно-ідеалістичний напрям у середньовічній *схоластиці,* який на противагу *номіналізмові* вважав, що загальні поняття *(універсали)* є реальними духовними сутностями, які становлять субстанцію речей. 2) Термін, яким позначали своє вчення деякі матеріалісти, зокрема природодослідники. 3) *Наївний* Р. – стихійне світосприймання людини, яке формується на основі безпосереднього життєвого досвіду. 4) Творчий метод літератури й мистецтва, що полягає в правдивому історично конкретному і об’єктивному відтворенні дійсності. 5) *Критичний* Р. – правдиве відображення дійсності в літературі й мистецтві. Характерні риси – демократизм і народність, глибокий інтерес до соціальних проблем. *Соціалістичний* Р. – якісно новий, вищий етап у розвитку Р., основними принципами якого є правдиве, історично конкретне зображення дійсності в її революційному розвитку. Визначальна риса соціалістичного Р. – комуністична партійність, яка є найглибшим виявом народності літератури й мистецтва.

РЕАЛІЗУВАТИ (франц. realiser, від лат. realis – суттєвий, дійсний) – 1) Здійснити намічений план, програму, проект. 2) Продати майно, товар або цінні папери.

РЕАЛІСТ – 1) Послідовник *реалізму.* 2) Учень реального училища – загальноосвітнього навчального закладу в Росії. 3) Переносно – особа, яка правильно враховує у своїй діяльності умови реальної дійсності.

РЕАЛІСТИЧНИЙ – 1) Той, що стосується *реалізму,* властивий йому. 2) Заснований на реалізмі, пов'язаний з потребами життя, об'єктивними обставинами тощо. 3) Переносно – далекий від усього ідеального, піднесеного.
РЕАЛІЯ (від лат. realis – речовий, дійсний) – предмет, річ.
РЕАЛЬГАР (франц. realgar, від араб. радж-аль-іхар, букв. – пил копальні) – мінерал класу сульфідів, оранжевого, червоного кольору. Руда миш'яку.
РЕАЛЬНИЙ (лат. realis) – 1) Дійсний, існуючий. 2) Можливий для виконання, здійсненний. 3) Заснований на врахуванні справжніх умов, відповідний справжньому станові; *р-а заробітна плата* – кількість продуктів і послуг, що їх трудящий може придбати й оплатити за одержувану ним номінальну заробітну плату; *р-е училище* – в дореволюційній Росії середній навчальний заклад без викладання стародавніх мов, з переважанням математики і природничих наук.
РЕАЛЬНІСТЬ – те, що має буття. Розрізняють об'єктивну Р. – *матерію* в усій сукупності конкретних форм її існування і суб'єктивну Р. – явища свідомості.
РЕАМПУТАЦІЯ (від *ре...* і *ампутація*) – повторна ампутація, виправлення недоліків і форми культі з метою протезування.
РЕАНІМАТОЛОГІЯ (від *реанімація* і *...логія*) – розділ медицини, що вивчає методи оживлення організму людини, який перебуває на межі між життям і смертю (клінічна смерть), а також способи недопущення клінічної смерті при операціях.
РЕАНІМАЦІЯ (від *ре...* і лат. animo – вдихаю життя) – оживлення організму; сукупність медичних заходів, спрямованих на відновлення життєдіяльності вмираючого організму людини й тварини.
РЕБОРДА (франц. rebord) – виступна частина обода колеса або канатного *шківа,* яка перешкоджає сходженню колеса (з рейок), сповзанню каната.
РЕБУС (лат. rebus, букв. – за допомогою речей) – загадка, в якій слова, що розгадуються, подано у вигляді малюнків у поєднанні з літерами та іншими знаками.
РЕВАКЦИНАЦІЯ (від *ре...* і *вакцинація*) – повторне щеплення *вакциною.*
РЕВАЛОРИЗАЦІЯ (від *ре...* і *валоризація*) – те саме, що й *ревальвація.*
РЕВАЛЬВАЦІЯ (від ре... і *вальвація*) – вид грошової реформи з метою стабілізації капіталістичної *валюти:* підвищення державного курсу паперових грошей щодо золота або іноземної валюти. Протилежне – *девальвація.*
РЕВАНШ (від франц. revanche – помста, відплата) – 1) Відплата за поразку (у війні, спортивній боротьбі, грі). 2) Повторна боротьба (гра), розпочата з метою взяти гору над колишнім переможцем. 3) Виграш, що компенсує колишній програш.
РЕВАНШИЗМ (від *реванш*) – політика переможеної у війні держави або певних суспільних кіл цієї держави, спрямована на підготовку нової війни під приводом повернення втрачених в результаті попередньої поразки територій або позицій. Політику Р. провадила в 30-х рр. 20 ст. гітлерівська Німеччина, що розв'язала 2-у світову війну, а після її розгрому – реакційні кола ФРН.
РЕВАНШИСТ – той, що прагне до реваншу після поразки у війні, прихильник *реваншизму.*
РЕВЕРАНС (франц. reverence, букв. – повага) – 1) Шанобливий уклін з присіданням. 2) Переносно – перебільшений вираз шанобливості; розшаркування.
РЕВЕРБЕРАЦІЯ (від лат. reverbero – відбиваю, відкидаю) – повільне згасання звуку в закритих приміщеннях після того, як припинено дію джерела звуку. Тривалість Р. є основною характеристикою акустичних властивостей приміщення.
РЕВЕРС (англ. reverse, від лат. reversus – зворотний) – 1) Зворотний бік монети або медалі. 2) Зобов'язання про зворотний викуп заставлених *векселів.* 3) Зобов'язання купувати певні товари тільки у даного монополістичного об'єднання. 4) Гарантійний лист, що його видає вантажовідправник капітанові судна, беручи на себе риск за можливі збитки. 5) Грошове забезпечення, що його вимагали дореволюційні закони в Росії від

молодих офіцерів, коли вони брали шлюб. 6) Механізм, яким змінюють напрям руху робочих частин машини на зворотний. 7) У тенісі – удар над головою зліва.

РЕВЕРСИВНИЙ – здатний до *реверсування*; *р. двигун* – машина з пристроєм (напр., кулісою), який дає можливість змінювати напрям обертання її вала; *р. гвинт* – повітряний гвинт з поворотними лопатями, здатними створювати зворотну тягу.

РЕВЕРСІЯ (від лат. reversio – повернення) – 1) У буржуазному праві – повернення майна, зокрема маєтку, колишньому власникові. 2) Тимчасова передача кредиторові цінностей для забезпечення зобов'язання, що виникло. 3) У вексельному праві – передача в заставу векселя для одержання позички. 4) *біол.* Те саме, що й *атавізм.*

РЕВЕРСУВАННЯ (від лат. reversus – зворотний) – зміна напряму руху робочих частин машини на зворотний.

РЕВІЗІЙНИЙ – призначений для перевірки, той, що стосується *ревізії* (1); *р-а комісія* – в СРСР постійний чи тимчасовий виборний орган для перевірки діяльності відповідних організацій.

РЕВІЗІОНІЗМ [від лат. revisio (revisionis) – перегляд] – ворожі марксизмові-ленінізмові опортуністичні течії в міжнародному комуністичному й робітничому русі, які, маскуючись під *марксизм,* намагаються під виглядом «розвитку» і «поліпшення» марксистської теорії вихолостити її революційну суть. Р. виник наприкінці 19 ст. Соціальною базою його є дрібна буржуазія і робітнича аристократія. Спадкоємці старого Р. – сучасні лідери правосоціалістичних партій – остаточно порвали з марксизмом і перейшли на бік буржуазії. КПРС та інші комуністичні й робітничі партії ведуть непримиренну боротьбу проти ревізіонізму.

РЕВІЗІОНІСТ – послідовник, прибічник *ревізіонізму.*

РЕВІЗІЯ (від лат. revisio – перегляд) – 1) Обстеження, перевірка стану або результатів діяльності підприємства, установи, організації або службової особи з метою встановлення правильності або законності їхніх дій. 2) Перегляд учення, теорії з внесенням змін, що порушують або перекручують їхні основи (див. *Ревізіонізм*). 3) В техніці – періодичний огляд і налагодження механізмів, пристроїв. 4) В Російській імперії переписи населення, що повинно було сплачувати подушну подать і відбувати рекрутську повинність.

РЕВІЗОР (від лат. revisor – той, що перевіряє) – 1) Службова особа, обов'язком якої є проведення *ревізій,* обстежень. 2) Особа, яку уповноважено перевірити діяльність, звітність підприємства, установи або організації.

РЕВМАТИЗМ (грец. ρευματισμός – розтікання, від ρεῦμα – потік) – загальне інфекційно-алергічне захворювання людини, в походженні якого основну роль відіграє стрептококова *інфекція.* При Р. найбільше уражаються серцево-судинна система й суглоби.

РЕВМАТОЛОГІЯ [від *ревмат (изм)* і *...логія*] – розділ медицини, який вивчає ревматизм, займається його лікуванням і профілактикою.

РЕВМОКАРДИТ [від *ревма (тизм)* і *кардит*] – захворювання серця, спричинюване ревматизмом.

РЕЕОКАЦІЯ (від лат. revocatio – відкликання) – 1) Скасування вже даного розпорядження. 2) Відкликання дипломатичного представника чи уповноваженої особи державою або організацією, що їх призначила, з країни перебування у свою країну. 3) Пропозиція того, хто видав чек, анулювати цей чек.

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ – той, що стосується *революції,* властивий їй, пов'язаний з нею.

РЕВОЛЮЦІОНЕР (франц. revolutionnaire) – 1) Активний учасник революційного руху, діяч *революції.* 2) Той, хто здійснює переворот у тій чи іншій галузі знання, в техніці, мистецтві тощо.

РЕВОЛЮЦІЯ (франц. revolution, від лат. revolutio – розгортання, переворот) – 1) Докорінна якісна зміна, різкий стрибкоподібний перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового, одна з важливих закономірностей діалектичного розвитку природи, суспільства й мислення. 2) Р. *соціальна* – докорінний переворот в житті суспільства, який приводить до ліквідації віджилого суспільного ладу й утвердження

нового, прогресивнішого. Р. соціальна є найвищим проявом класової боротьби. Характер та основний зміст її визначається економічними й політичними завданнями, які вона розв'язує, і її рушійними силами – класами, соціальними групами і верствами, які беруть у ній участь. Відповідно до цього розрізняють такі типи соціальних Р.: буржуазні, буржуазно-демократичні, національно-визвольні, соціалістичні. Найвищим типом є соціалістична революція, що знаменує початок перехідного періоду від капіталізму до соціалізму, замінює буржуазні виробничі відносини соціалістичними, ліквідує капіталістичну приватну власність на засоби виробництва й експлуатацію людини людиною.

РЕВОЛЬВ<u>Е</u>Р (англ. revolver, від лат. revolvo – обертаюсь) – ручна вогнепальна зброя з магазином у вигляді барабана, що обертається.

РЕВОЛЬВ<u>Е</u>РНИЙ – той, що стосується *револьвера*; *р. верстат* – токарний верстат з повертальним пристроєм, де закріплюється кілька інструментів для послідовної обробки деталі.

РЕВ<u>Ю</u> (від франц. revue – огляд) – 1) Театральне видовище-огляд, що складається з окремих сцен і номерів, підпорядкованих певному задумові. 2) Назва деяких іноземних журналів.

РЕГ<u>А</u>ЛІЇ (від лат. regalis – царський) – 1) Предмети, що символізують монархічну владу (корона, скіпетр, держава, трон). 2) Відзнаки (ордени, медалі). 3) За феодалізму в Західній Європі – монопольне право королів та великих феодалів на стягнення мита, судових штрафів тощо.

РЕГ<u>А</u>ТА (італ. regata, від riga – ряд, смуга, лінія) – змагання на гребних, вітрильних або моторних суднах, в яких бере участь багато спортсменів.

Р<u>Е</u>ГБІ (англ. rugby) – спортивна командна гра з м'ячем овальної форми. Від назви м. Регбі в Англії, де зародилася ця гра.

РЕГЕНЕР<u>А</u>Т (від лат. regenerates – відновлений) – матеріал або речовина з відновленими (після використання) вихідними (первісними) властивостями.

РЕГЕНЕРАТ<u>И</u>ВНИЙ (від лат. regenerativus – відновлюючий) – пов'язаний з відновленням чого-небудь; *р. приймач* – радіоприймач, де позитивний зворотний зв'язок спричинює підсилення (відновлення) вхідних високочастотних сигналів.

РЕГЕНЕР<u>А</u>ТОР (від лат. regenero – відновлюю) – 1) Відновник. 2) Пристрій (переважно камера) для вловлювання й використання тепла відхідних (напр., з промислових печей) газів. 3) Те саме, що й *регенеративний* приймач.

РЕГЕНЕР<u>А</u>ЦІЯ (від лат. regeneratio – відновлення) – 1) *біол.* Відновлення організмом втрачених частин тіла. 2) *тех.* Відновлення цінних вихідних властивостей матеріалів або речовин після використання їх.

Р<u>Е</u>ГЕНТ [від лат. regens (regentis) – правитель] – 1) В монархічних державах тимчасовий правитель держави замість монарха. 2) Диригент хору, здебільшого церковного.

Р<u>Е</u>ГЕНТСТВО (від *регент*) – у монархічних державах тимчасове правління одного чи кількох осіб, коли престол незайнятий або коли монарх не може здійснювати владу внаслідок тривалої відсутності, неповноліття, хвороби тощо.

РЕГІ<u>О</u>Н [від лат. regio (regionis) – область, округ] – територія, що характеризується комплексом притаманних їй ознак (фізико-географічних, економічних тощо).

РЕГІОН<u>А</u>ЛЬНИЙ (від лат. regionalis – обласний) – той, що належить до певної території (окремої країни або ряду сусідніх країн); *р-і ціни* – в СРСР роздрібні ціни, що їх встановлюють на деякі види продукції місцевої промисловості, радгоспів та колгоспів; *р. аналіз* – дослідження розміщення економічної системи на території держави (або в світі) з точки зору розподілу цієї території на окремі *регіони.*

РЕГІОН<u>А</u>РНИЙ (від лат. regio – область) – *мед.* місцевий (напр., р-а *анестезія*).

РЕГ<u>І</u>СТР (від лат. registrum – список, перелік) – 1) Ділянка звукового *діапазону* музичного *інструмента* або голосу. 2) *Регулятор* або розподільник у деяких машинах і

приладах. 3) Пристрій в обчислювальних машинах. 4) Державна установа, що здійснює технічний нагляд за будівництвом суден та безпекою їх плавання.

РЕГЛАМЕНТ (франц. reglement, від лат. regula – правило) – 1) Звід, система правил, які визначають порядок організації і діяльності органів державної влади в цілому та їхніх складових частин. 2) Сукупність процедурних правил, що визначають порядок проведення сесій, засідань, зборів тощо. 3) Назва деяких актів міжнародних *конференцій* і конгресів (напр., Віденський регламент 1815 р.).

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ (франц. reglementation) – встановлення певних правил.

РЕГЛАН (англ. raglan) – фасон верхнього одягу, в якому рукав становить єдине ціле з плечем. Від прізвища англійського генерала Реглана.

РЕГЛЕТ (франц. reglette, від regler – лікувати) – друкарський пробільний матеріал: металева пластинка, товща (6 – 16 *пунктів*) за *шпон.*

РЕГМАГЛІПТИ (від грец. ῥήγμα – тріщина і γλυπτός – вирізьблений) – заглиблення на поверхні *метеоритів,* утворені внаслідок «свердлильної» дії земної *атмосфери* на поверхню метеоритів під час їхнього руху в атмосфері з космічними швидкостями.

РЕГРЕДІЄНТ [від лат. regrediens (regredientis) – той, що повертається] – те саме, що й *регресант.*

РЕГРЕС (від лат. regressus – зворотний рух) – 1) Низхідний, зворотний рух, перехід від вищих форм до нижчих. Діалектично пов’язаний з *прогресом* момент розвитку. 2) Зміна до гіршого, занепад. 3) У біології – спрощення будови тварин і рослин у процесі їхнього історичного розвитку, зникнення ряду систем органів тощо (напр., травної системи в багатьох паразитичних тварин). 4) *юрид.* Право особи, яка виконувала зобов’язання іншої особи, пред’являти до неї зворотну вимогу про повернення витрат.

РЕГРЕСАНТ (від лат. regressio – повернення) – особа, що пред’являє вимогу за правом *регресу* до особи, з вини якої здійснено платіж.

РЕГРЕСАТ – особа, проти якої звернено право *регресанта.*

РЕГРЕСИВНИЙ (від лат. regressus – зворотний рух) – той, що йде назад у своєму розвитку; *р. метаморфоз* – перетворення, що призводить до спрощення форми й функції організму. Найчастіше спостерігається у паразитичних тварин.

РЕГРЕСІЯ (лат. regressio, від regredior – повертаюсь) – 1) Відступання моря від берегів внаслідок підняття суходолу, опускання дна моря або зменшення обсягу води. Протилежне – *трансгресія.* 2) *матем.* Імовірнісна залежність середнього значення якоїсь величини від іншої величини. 3) Вживання слів в зворотному порядку (напр., «Треба їсти, щоб жити, а не жити, щоб їсти»).

РЕГРЕСУВАТИ (лат. regressio – зворотний рух, від regredior – відступаю) – рухатися назад у своєму розвитку, занепадати, погіршуватися.

РЕГТАЙМ (англ. ragtime, від rag – рваний і time – ритм) – 1) Танцювальна музика американських негрів, попередник *джазу.* 2) Американський бальний танець.

РЕГУЛИ (від лат. regula – правило, норма) – те саме, що й *менструація.*

РЕГУЛЮВАТИ (від лат. regulo – впорядковую) – 1) Упорядковувати, вносити порядок, систему в якусь діяльність. 2) Встановлювати правильну взаємодію частин механізму.

РЕГУЛЯРНИЙ (від лат. regularis – рівномірний, правильної форми) – рівномірний; *р-а армія* – війська постійної армії, які систематично поповнюються з нових призовів, мають встановлену організацію і проходять курс військового навчання.

РЕГУЛЯТИВНИЙ (від лат. regula – норма, правило) – той, що регулює, визначає напрям, спрямовує розвиток чого-небудь, вносить порядок, планомірність.

РЕГУЛЯТОР (від лат. regulo – впорядковую) – 1) Механічний або інший автоматичний пристрій, що підтримує незмінність швидкості, температури тощо чи змінює їх за певним режимом. 2) Переносно – те, що сприяє упорядкуванню, впровадженню певного порядку, системи (напр., норми, стандарти, інструкції).

РЕДАКТОР (франц. redacteur, від лат. redactus – впорядкований) – 1) Особа, яка виправляє, опрацьовує, готує до друку текст, рукопис. 2) Керівник видання (книги, журналу, газети тощо), який затверджує його зміст (*головний* Р.).
РЕДАКЦІЙНИЙ – той, що стосується *редакції,* редагування.
РЕДАКЦІЯ (франц. redaction, від лат. red... – знову і actio – дія) – 1) Опрацювання, підготовка тексту, рукопису до друку. 2) Організація (колектив), що здійснює підготовку і внпуск у світ друкованих видань. 3) Приміщення редакційного колективу. 4) Різновидність, варіант того самого твору. 5) Певним чином оброблений текст. 6) Те чи інше формулювання, форма вираження думки.
РЕДАН (франц. redan) – уступ на днищі швидкохідного катера (глісера, скутера) чи поплавка гідролітака.
РЕДЕМАРКАЦІЯ (від *ре...* і *демаркація*) – перевірка визначеної раніше (на підставі міжнародних договорів і угод) лінії державного кордону й відновлення прикордонних знаків, якщо вони зникли або зруйновані.
РЕДИНГОТ (франц. redingote, від англ. riding coat – сюртук для верхової їзди) – довгий сюртук широкого покрою; особливий крій жіночого верхнього плаття.
РЕДИФ (араб., букв. – той, що сидить позаду вершника) – форма римування в східній поезії. Полягає в тому, що після рими повторюється слово або словосполучення.
РЕДІЯ – одна з личинкових стадій розвитку паразитичних червів класу дигенетичних присиснів; організм на цій стадії розвитку. Від прізвища італійського вченого Ф. Реді.
РЕДРЕСАЦІЯ (від франц. redresser – випрямляти, вирівнювати) – виправлення *деформацій* тіла, переважно кінцівок, розтягненням тканин або здавленням їх з наступним накладенням фіксуючої пов’язки.
РЕДУБЛЕМАН (від франц. redoublement – подвоєння, посилення) – у фехтуванні – повторна атака.
РЕДУКТОР (від лат. reductor – той, що відводить назад) – 1) Механізм (зубчаста чи черв’ячна передача), який змінює величину швидкості обертання під час передавання руху від одного вала до іншого. 2) Пристрій, який зменшує тиск рідини чи газу у трубопроводі.
РЕДУКУВАТИ (від лат. reduce – відводжу) – ослабляти *артикуляцію* звука, скорочувати довготу його звучання.
РЕДУКЦІЙНИЙ – той, що стосується *редукції*; *р. клапан* – автоматичний клапан – *редуктор* (2); *р. поділ* – перший етап *мейозу,* наслідком якого є зменшення числа *хромосом* удвічі.
РЕДУКЦІЯ (від лат. reductio – повернення, відновлення) – 1) Процес або дія, що спричинює зменшення, спрощення чогось. 2) Відновлення елемента з окислу, звільнення його від кисню (відняття *електронів* ним). 3) Зниження тиску рідин і газів у системах двигунів за допомогою спеціальних приладів. 4) Зменшення органів або тканин (аж до зникнення їх) і нерідко втрата ними функцій у процесі індивідуального або історичного розвитку в будь-яких організмів. 5) Зменшення числа *хромосом* у клітинах у результаті *редукційного* поділу їх. 6) Ослаблення ненаголошених звуків при вимовлянні їх, може привести до повного зникнення звука (напр., «можеш із можеши»). 7) Падіння курсу *акцій* або цін.
РЕДУПЛІКАЦІЯ (від лат. reduplico – подвоюю) – 1) *мовозн.* Повторення, подвоєння кореня або цілого слова (напр., ледве-ледве). 2) Р. *хромосом* – подвоєння *хромосоми* під час клітинного поділу.
РЕДУТ (франц. redoute) – зімкнуте квадратне або багатокутне польове земляне укріплення, здатне до самостійної оборони. Виникли в 16 ст. і існували до початку 1-ї світової війни.
РЕДЮЇТ (франц. reduit, букв. – зменшений) – укріплений пункт всередині фортеці або польового укріплення, який є останнім оплотом гарнізону під час оборони. Споруджувалися в 16 – на початку 20 ст.

РЕЕВАКУАЦІЯ (від *ре...* і *евакуація*) – повернення населення, підприємств, установ, майна у місцевість, звідки вони були вивезені у зв'язку з загрозою воєнних дій або стихійного лиха.
РЕЕКСПОРТ (від *ре...* і *експорт*) – вивезення з країни раніше імпортованих нею товарів для перепродажу їх іншим державам.
РЕЕМІГРАНТ (від *ре...* і *емігрант*) – особа, яка повернулась на батьківщину з *еміграції.*
РЕЕМІГРАЦІЯ (від *ре...* і *еміграція*) – повернення *емігрантів* на батьківщину.
РЕЄСТР (польс. rejestr, від лат. regesta – списки, перелік) – список, опис, перелік, а також книга для запису справ, документів, майна, земельних володінь тощо.
РЕЄСТРАЦІЯ (від *реєстр*) – 1) Взяття на облік, внесення до списку або книги якихось даних, записів про певні факти. 2) *Фіксація* вимірювань, змін, що відбуваються під час дослідів.
РЕЖИМ (франц. regime, від лат. regimen – правління) – 1) Державний устрій, спосіб правління. 2) Точно встановлений розпорядок життя, праці, відпочинку тощо. 3) Система правил, заходів, запроваджуваних для досягнення певної мети (напр., Р. економії, Р. судноплавства).
РЕЖИСЕР (франц. regisseur, від лат. rego – керую) – постановник спектаклю, кінофільму, естрадно-концертної, циркової програми.
РЕЗЕКЦІЯ (від лат. resectio – зрізання) – операція видалення частини органа (шлунка, кишок, суглоба) при його захворюванні або ушкодженні.
РЕЗЕРВ (франц. reserve – запас, від лат. reservo – зберігаю) – 1) Запаси, ресурси, кошти, що зберігаються і при потребі можуть використовуватися для певної мети. 2) Людські та матеріальні ресурси, що перебувають у розпорядженні військового командування; частина військ, залишена командиром для посилення підрозділів, які провадять бойові дії. 3) *Трудові* Р. – кадри, які готують для роботи в промисловості або інших галузях господарства.
РЕЗЕРВАЦІЯ, **РЕЗЕРВАТ** (від лат. reservatio – зберігання) – 1) Зберігання чого-небудь, залишення в запасі, в *резерві.* 2) Залишення за собою права знову повернутися до якогось питання. 3) Території, відведені для примусового поселення корінного населення (напр., індіанців у США і Канаді, народів банту в Південно-Африканській Республіці, *аборигенів* Австралії в Австралійському Союзі). Створюються з метою загарбання кращих земель у корінного населення. Р. – один з проявів жорстокої расової і національної *дискримінації.* 4) Територія, природні багатства якої перебувають під особливою охороною держави; заповідник.
РЕЗЕРВІСТ (франц. reserviste) – військовозобов'язаний, який перебуває в *резерві.*
РЕЗЕРВНИЙ – запасний, той, що зберігається в *резерві* (напр., р. капітал, р. фонд, р-і війська).
РЕЗЕРВУАР (франц. reservoir, від лат. reservo – зберігаю) – споруда або інше вмістище для зберігання рідин і газів (бак, балон тощо).
РЕЗЕРПІН – лікарський препарат; алкалоїд. Застосовують для зниження кров'яного тиску, як заспокійливий засіб, для посилення дії наркотичних і снотворних засобів.
РЕЗЕРФОРД – одиниця радіоактивності. Радіоактивність дорівнює 1 *р,* якщо за 1 *сек* відбувається 10^5 розпадів. Частіше користуються одиницею радіоактивності *кюрі* (1 кюрі дорівнює 37 000 *р*). Від прізвища англійського фізика Е. Резерфорда.
РЕЗИДЕНТ [франц. resident, від лат. residens (residentis) – той, що залишається на місці] – 1) За часів середньовіччя дипломатичний представник, що постійно перебував у даній країні. 2) Представник імперіалістичної держави-метрополії в *протектораті,* що є фактичним правителем цього протекторату. 3) Таємний уповноважений іноземної розвідки, який на території даної держави спрямовує діяльність своїх агентів. 4) Маловживана назва іноземців, що постійно живуть на території даної держави.

РЕЗИДЕНЦІЯ (лат. residentia – місцеперебування, від resideo – залишаюся на місці, перебуваю) – місцеперебування глави держави, уряду, а також осіб, які обіймають високі адміністративні посади.
РЕЗИНОЗИС (від лат. resina – смола) – виділення смоли з стовбура або гілок хвойних дерев. Інша назва – *смолотеча*.
РЕЗИСТАНС, **РЕЗИСТАНЦ** (франц. resistance, нім. Resistenz, від лат. resisto – протистою, чиню опір) – активний *омічний* опір змінному електричному струмові, частина повного опору – *імпедансу.*
РЕЗИСТЕНТНІСТЬ [від лат. resistens (resistentis) – протидіючий] – опірність.
РЕЗИСТИВНИЙ (англ. resistive) – той, що стосується опору; *р. підсилювач* – пристрій, навантаженням в анодному колі якого є омічний опір.
РЕЗИСТИН (від лат. resisto – чиню опір) – сплав міді, марганцю й заліза. Застосовують у виробництві опорів електричних нагрівальних приладів.
РЕЗИСТОР (англ. resistor, від лат. resisto – чиню опір, протидію) – нерегульований електричний активний опір, призначений лише для обмеження струму в електричному колі.
РЕЗНАТРОН [від *рез(о)на(нс)* і *(елек)трон*] – лампа для генерування і підсилювання потужних коливань надвисоких частот.
РЕЗОЛ [від лат. res (ina) – смола і *...ол*] – рідинна суміш дьогтю, спирту та їдкого калію; застосовують для *дезинфекції* смітних ям.
РЕЗОЛЮТИВНИЙ (лат. resolutivus) – письмовий чи усний виклад, що містить у собі остаточні висновки.
РЕЗОЛЮЦІЯ (від лат. resolutio – розв'язання, дозвіл) – 1) Рішення, постанова, що її прийнято з'їздом, зборами тощо внаслідок обговорення будь-яких питань. 2) Напис службової особи на діловому папері з коротким викладом рішення в питаннях, порушених у цьому документі.
РЕЗОЛЬВЕНТА [від лат. resolvens (resolventis) – той, що розв'язує, вирішує] – рівняння, *функція* чи *оператор*, які дають можливість простіше розв'язувати якесь рівняння.
РЕЗОЛЬВОМЕТР (від лат. resolvo – подрібнюю і *...метр*) – прилад, яким визначають роздільну здатність (здатність чітко передавати найдрібніші елементи зображення) фотографічних матеріалів.
РЕЗОН [франц. raison, від лат. ratio (rationis) – доказ, підстава, причина] – розумна підстава, доказ, рація, доцільність.
РЕЗОНАНС (франц. resonance, від лат. resonans – той, що звучить у відповідь) – 1) Явище різкого зростання *амплітуди* коливань (електричних, механічних, звукових тощо) в коливальній системі під впливом зовнішніх сил, коли частота власних коливань системи збігається з частотою коливань зовнішньої сили. 2) Відгук, відгомін.
РЕЗОНАТОР (від лат. resono – звучу у відповідь, відгукуюсь) – система (або тіло), прилад, де виникає або може виникнути *резонанс.*
РЕЗОНЕР (франц. raisonneur) – 1) Персонаж, який висловлює думки автора про зображені події та інших героїв твору. 2) Людина, яка любить розмірковувати на повчальні теми.
РЕЗОННИЙ (від *резон*) – розумний, розсудливий, обгрунтований, слушний.
РЕЗОРЦИН (франц. resorcine, англ. resorcin) – органічна сполука, двоатомний *фенол*: безбарвні кристали. Застосовують у виробництві барвників, як дезинфікуючий засіб.
РЕЗУЛЬТАНТ [від лат. resultans (resultantis) – той, що відображує] – *алгебричний* вираз, який застосовують, знаходячи спільні розв'язки двох або кількох рівнянь, кратні корені рівняння з одним невідомим тощо.
РЕЗУС (лат. rhesus) – вузьконоса мавпа родини мартишкових. Поширена переважно на півночі Індостану, Індокитаю та в Гімалаях. Розводять для медичних дослідів. Інша назва – макак бенгальський.
РЕЗУС-ФАКТОР – специфічна речовина, що міститься в еритроцитах крові мавп *резус* та більшості людей. Передається спадково. При наявності Р.-ф. кров у людини є резус-

позитивною, при відсутності – резус-негативною. У вагітних жінок в разі несумісності крові матері і плода виникає ряд ускладнень.
РЕЗЮМЕ (франц. resume) – короткий висновок з основними положеннями доповіді, промови, наукової праці, *дискусії.*
РЕІМПОРТ (від *ре...* та *імпорт*) – ввезення з інших країн власних товарів, раніше туди експортованих.
РЕІНФЕКЦІЯ (від *ре...* та *інфекція*) – повторне зараження організму одним і тим самим мікробом.
РЕЇЗМ [від лат. res (rei) – річ, предмет] – різновидність *номіналізму.* Розрізняють онтологічний Р. (виходить з того, що реально існують лише речі) і методологічний Р. (пропонує таку реконструкцію мови, щоб будь-який її вираз можна було перекласти іншим виразом, в якому б містилися тільки імена речей, але не було назв для абстрактних об'єктів).
РЕЙБЕР (нім. Reiber, від reiben – терти) – дерев'яний брусок, яким притискують папір до друкарської форми, коли її протягують під пресом на літографському друкарському верстаті.
РЕЙД [1] (голл. rede) – прибережний водний простір поблизу *порту*[1], придатний для стоянки суден на якорі.
РЕЙД [2] (англ. raid – напад, наскок) – 1) У військовій справі – проникнення військових підрозділів, частин і з'єднань у тил ворога або похід партизанських з'єднань і загонів по ворожих тилах для проведення розвідки, розширення партизанського руху і розгортання бойових і диверсійних дій на ворожих комунікаціях. 2) Несподівана ревізія, обстеження, здійснювані групою активістів за завданням громадських організацій або преси.
РЕЙДЕР (англ. raider, від raid – нападати) – військовий корабель, що виконує самостійні завдання з метою знищення морських транспортних засобів противника.
РЕЙНДЖЕРСИ (англ. rangers, від range – гасати, нишпорити) – в армії США – підрозділи для диверсійно-розвідувальних дій у тилу противника.
РЕЙС [1] (від нім. Reise – подорож) – завершена операція щодо переміщення вантажів або пасажирів транспортними засобами (судном, літаком, автомобілем, вагоном), а також пробіг цих засобів в одному напрямі (від початкового до кінцевого пункту).
РЕЙС [2] (португ. reis, від rei – король, монарх) – розмінна монета Португалії в 1854 – 1911 pp. і Бразилії в 1854 – 1942 pp.
РЕЙСМУС, **РЕЙСМАС** (нім. Reiβmaβ, від reiβen – креслити і Mass – міра, розмір) – розмічальний інструмент для прокреслювання ліній (рисок).
РЕЙСФЕДЕР (нім. Reiβfeder, від reiβen – креслити і Feder – перо) – креслярський інструмент для проведення ліній тушшю (чорнилом).
РЕЙСШИНА (нім. Reiβschine, від reiβen – креслити і Schiene – стрижень) – креслярський інструмент (довга лінійка з нерухомою та рухомою поперечками) для проведення паралельних ліній.
РЕЙТАРИ (від нім. Reiter – вершник) – наймана кіннота в арміям Західної Європи в 16 – 17 ст. В Росії рейтарські полки існували в 17 – на початку 18 ст.
РЕЙТЕР (від нім. Reiter – вершник) – 1) Невеликий тягарець, який пересувають на коромислі терезів, щоб встановити рівновагу їх. 2) Металевий затискач на картці, яким відділяють розділи картотеки, тощо.
РЕЙХСВЕР (нім. Reichswehr, від Reich – держава, *імперія* і Wehr – оборона) – збройні сили Німеччини, що були створені за Версальським мирним договором 1919 р. й існували до 1935 р., коли фашистська Німеччина запровадила загальну військову повинність і створила *вермахт.*
РЕЙХСКАНЦЛЕР (нім. Reichskanzler, від Reich – держава, *імперія* і Kanzler – *канцлер*) – імперський канцлер, назва глави уряду в Німеччині в 1871 – 1945 pp.
РЕЙХСРАТ (нім. Reichsrat, від Reich – держава, *імперія* і Rat – рада) – 1) В Баварії (1818 – 1918 pp.) верхня палата *ландтагу*; титул члена цієї палати. 2) В Данії (до 1866 р.) і в

Швеції (до 1772 р.) державна рада при королі. 3) В Австрії (1848 – 51 рр., 1861 – 67 рр.) та Австро-Угорщині (1867 – 1918 рр.) двопалатний *парламент.* 4) У Німеччині (1919 – 34 рр.) орган представництва земель.

РЕЙХСТАГ (нім. Reichstag, від Reich – держава, імперія і Tag – збори) – 1) За часів середньовіччя у т. зв. «Священній Римській імперії германської нації» загальноімперський станово-представницький орган влади. 2) *Парламент* у Північнонімецькому союзі (1867 – 71 рр.), Німецькій імперії (1871 – 1918 рр.) і т. зв. Веймарській республіці (1919 – 33 рр.). В період фашистської диктатури (1933 – 1945 рр.) втратив своє значення і існував лише формально. 3) Назва будинку в Берліні, де засідав парламент Німеччини.

РЕКАПІТУЛЯЦІЯ (від *ре...* і лат. capitulum – глава, відділ) – 1) *біол.* Повторення організмами в процесі індивідуального розвитку їх ознак, що були властиві їхнім предкам, але поступово зникли у дорослих форм. 2) Скорочене повторення сказаного. 3) Звірка записів бухгалтерського обліку з першоджерелами для уникнення помилок.

РЕКВІЄМ (від лат. requies, зн. в. requiem – спокій) – 1) Вид католицького богослужіння. 2) Багатоголосий циклічний вокальний чи вокально-інструментальний твір скорботно-патетичного характеру.

РЕКВІЗИТ (лат. requisition – необхідне, потрібне, від requiro – потребую) – 1) Сукупність речей, які необхідні акторам під час вистави. 2) Обов'язкові (вихідні) дані як елемент вірного оформлення офіційних документів. 3) Вихідні дані книжки.

РЕКВІЗИЦІЯ (від лат. requisitio – вимога) – примусове вилучення державою майна у власника в державних або громадських інтересах з виплатою йому вартості майна.

РЕКВІРЕНТ [від лат. requirens (requirentis) – той, що вимагає] – векселедержатель, який звертається до нотаріального або іншого відповідного органу з вимогою опротестувати *вексель.*

РЕКЕТ (англ. racket, від rack – мучити, катувати) – великий *шантаж,* здирство шляхом залякування чи грубого насильства й фізичної розправи, застосовувані бандами *гангстерів* у США.

РЕКЛАМА (франц. reclame, від лат. reclamo – вигукую, кличу) – 1) Популяризація товарів, видовищ, послуг тощо за допомогою преси, радіо, телебачення, плакатів, світлових стендів, об'яв тощо. 2) Поширення відомостей про кого-небудь, про щось з метою популяризації.

РЕКЛАМАЦІЯ (від лат. reclamatio – несхвалення, протест) – 1) Скарга, нарікання, заперечення. 2) В цивільному праві вимога кредитора до боржника (напр., покупця до продавця, замовника до підрядчика) усунути недоліки, виявлені в одержаній ним продукції чи у виконаній для нього роботі, або у зв'язку з цим знизити ціни, відшкодувати збитки тощо.

РЕКОГНОСЦИРОВКА, **РЕКОГНОСЦИРУВАННЯ** (нім. Rekognoszierung; від лат. recognosco – оглядаю, обслідую) – 1) Розвідка, що провадиться особисто командиром з'єднання, частини або разом з офіцерами штабу перед боєм для виявлення характеру місцевості, розташування сил ворога та одержання інших відомостей, необхідних для організації бойових дій. 2) Огляд і обслідування місцевості з метою вибору положень астрономічних і геофізичних опорних пунктів для топографічних зйомок.

РЕКОМБІНАЦІЯ (від *ре...* і лат. combinatio – з'єднання) – 1) Взаємодія позитивних іонів з негативними іонами або з електронами, внаслідок якої утворюються нейтральні частинки (атоми, молекули). Р. – обернене явище щодо *іонізації.* 2) Розміщення складових частин чого-небудь у новому порядку.

РЕКОМЕНДАЦІЯ (від лат. recommendatio – доручення) – 1) Письмовий або усний схвальний відзив про роботу, діяльність тієї чи іншої особи. 2) Вказівка, порада.

РЕКОМЕНДУВАТИ (від лат. recommendo – доручаю, довіряю) – 1) Давати *рекомендацію.* 2) Радити, пропонувати. 3) Називати, представляючи кому-небудь при знайомстві.

РЕКОНВАЛЕСЦЕНЦІЯ (від *ре...* і лат. convalescentia – одужання) – період видужання від будь-якої хвороби після зникнення яскраво виявлених клінічних її ознак.
РЕКОНВЕРСІЯ (від *ре...* і лат. conversio – обернення) – переведення народного господарства країни після закінчення війни на виробництво продукції мирного часу.
РЕКОНКІСТА (ісп. Reconquista, від reconquistar – відвойовувати, повертати) – відвоювання іспанцями і португальцями на Піренейському півострові земель, загарбаних на початку 8 ст. арабами і берберами. Тривала з 718 р. до кінця 15 ст.
РЕКОНСЕРВАЦІЯ (від *ре...* і *консервація*) – введення в дію чогось після консервації; поновлення чогось.
РЕКОНСТРУКЦІЯ (від *ре...* і лат. constructio – побудова) – 1) Докорінна перебудова чого-небудь з метою поліпшення, удосконалення, впорядкування (Р. народного господарства, Р. міста). 2) Відтворення, відновлення чого-небудь за рештками, описами, що збереглися.
РЕКОРД (англ. record – запис, протокол, від лат. recordo – згадую, пам'ятаю) – найвище досягнення, здобуте в якійсь галузі (у праці, спорті тощо).
РЕКОРДЕР (англ. recorder, від record – записувати) – пристрій у звукозаписуючому апараті, який перетворює електричні коливання звукової частоти на механічні коливання різця, щоб зафіксувати звуки на звуконосії (грампластинці).
РЕКОРДСМЕН (англ. recordsman) – людина, яка досягла найвищих результатів і встановила *рекорд.*
РЕКРЕАТИВНИЙ (франц. recreatif, від лат. recreo – відновлюю, підбадьорюю) – той, що містить у собі розважальні елементи.
РЕКРЕАЦІЙНИЙ (від *рекреація*) – призначений для користування під час відпочинку.
РЕКРЕАЦІЯ (від лат. recreatio – відновлення) – перерва для відпочинку між уроками, лекціями.
РЕКРЕДИТИВ (від *ре...* і лат. creditum – довірене) – 1) Відклична грамота уряду своєму дипломатичному представникові в іншій державі. 2) Лист, що спростовує *акредитив.*
РЕКРИСТАЛІЗАЦІЯ (від *ре...* і *кристалізація*) – процес росту одних зерен кристалічного тіла, що складається з багатьох дрібних кристалів, за рахунок інших. Р. погіршує якість металу, особливо опір ударам.
РЕКТИФІКАТ (від лат. rectificatus – випрямлений) – спирт, очищений внаслідок його *ректифікації.*
РЕКТИФІКАТОР (від лат. rectificator – випрямляч) – циліндричний апарат для *ректифікації.*
РЕКТИФІКАЦІЯ (від лат. rectificatio – випрямлення) – розділення рідких сумішей, що містять два або кілька *компонентів* різної леткості багаторазовим випаровуванням суміші й *конденсацією* пари. Застосовують у хімічній, нафтовій, спиртовій промисловості тощо.
РЕКТО (англ. recto – праворуч, від лат. rectus – прямий) – текст, надрукований лише на правій сторінці розгорнутої книги.
РЕКТОР (лат. rector – управитель, керівник, від rego – керую) – особа, яка очолює вищий навчальний заклад.
РЕКТОРАТ (лат. rectoratus) – група осіб на чолі з *ректором,* яка керує всією діяльністю вищого навчального закладу.
РЕКТОСКОП (від лат. rectum – пряма кишка і *...скоп*) – прилад з оптичною й освітлювальною системами, який використовують у *ректоскопії.*
РЕКТОСКОПІЯ (від лат. rectum – пряма кишка і *...скопія*) – огляд за допомогою спеціального апарата – *ректоскопа* внутрішньої поверхні прямої і сигмовидної кишок.
РЕКУЛЬТИВАЦІЯ (від *ре...* і лат. cultivatio – обробіток) – 1) Повернення чогось до культурного стану. 2) Р. *земель* – повторне використання порушених у процесі господарської діяльності територій.
РЕКУПЕРАТОР (від лат. recuperator – зворотний одержувач) – апарат, пристрій для *рекуперації.*

РЕКУПЕР<u>А</u>ЦІЯ (від лат. recuperatio – зворотне одержання) – виділення і уловлювання з метою повторного використання газів, парів тощо, які перебувають у суміші з іншими речовинами (напр., у металургійному виробництві).
РЕКУР<u>Е</u>НТНИЙ [від лат. recurrens (recurrentis) – той, що повертається] – той, що дає змогу відшукувати значення якоїсь величини за знайденими раніше іншими значеннями тієї самої величини.
РЕЛАКС<u>А</u>НТИ [від лат. relaxans (relaxantis) – той, що зменшує, послаблює] – те саме, що й *міорелаксанти.*
РЕЛАКСАЦ<u>І</u>ЙНИЙ – пов'язаний з *релаксацією*; *р-і коливання* – стрибкоподібні коливання, які за формою (графіками) дуже відрізняються від синусоїдальних *(гармонічних*) коливань завдяки тому, що в системах, де вони відбуваються, істотну роль відіграють *дисипативні* сили (тертя, в'язкість – у механічних системах, активний опір – в електричних системах).
РЕЛАКС<u>А</u>ЦІЯ (від лат. relaxatio – зменшення, ослаблення) – поступовий перехід фізичної чи фізико-хімічної системи з нерівноважного стану, спричиненого зовнішніми впливами, в рівноважний. До Р. належать: вирівнювання концентрації розчиненої речовини в розчині після того, коли вона вся розчинилася; розряджання електричного конденсатора тощо. Характеризують різні види Р. часом її перебігу.
РЕЛ<u>Е</u> (франц. relais, букв. – місце перевантаження) – автоматичний пристрій, який реагує на зміну *параметра* (температури, тиску тощо) і який в разі досягнення параметром заданої величини замикає або розмикає електричне коло.
РЕЛ<u>І</u>ГІЯ (від лат. religio – побожність) – форма суспільної свідомості, суть якої полягає у фантастичному, спотвореному відображенні тих сил, що панують над людьми в їхньому повсякденному житті, у відображенні земних сил як надприродних. Р. є соціально зумовленим і історично перехідним явищем. У класово антагоні стичному суспільстві Р. є знаряддям гноблення трудящих і панування експлуататорських класів. Р. ворожа науці, прагне зберегти передсуди, перешкоджає пізнанню законів розвитку природи й суспільства, революційному перетворенню світу. В умовах соціалізму, де ліквідовано соціальну базу Р., вона перетворюється на пережиток минулого в свідомості людей, боротьба проти якого є одним з важливих завдань виховної роботи комуністичної партії.
РЕЛ<u>І</u>КВІЯ (від лат. reliquia – залишки) – 1) Предмет релігійного поклоніння. 2) Річ, дорога як пам'ять про минуле (напр., історична Р., сімейна Р.).
РЕЛ<u>І</u>КТ (від лат. relictum – залишок) – 1) Річ, явище, що збереглися як пережиток з давніх епох. 2) Рослинний або тваринний організм, який залишився існувати на даній території, зберігся з минулих геологічних часів.
РЕЛ<u>І</u>КТОВИЙ (від лат. relictum – залишок) – той, що належить до минулого; *р-і грунти* – грунти минулих часів ґрунтоутворення, вивчення яких дає можливість відтворити краєвиди минулих геологічних епох; *р. організми* – див. *Релікт* (2).
РЕЛЯТИВ<u>І</u>ЗМ (від лат. relativus – відносний) – 1) Принцип відносності людських знань. 2) Суб'єктивно-ідеалістичне вчення, яке абсолютизує відносність людських знань, заперечує момент абсолютно істинного в них і на цій підставі заперечує об'єктивну істину, пізнаваність світу.
РЕЛЯТ<u>И</u>ВНИЙ (лат. relativus) – відносний.
РЕЛ<u>Я</u>ЦІЯ (від лат. relatio – донесення) – 1) заст. Письмове повідомлення командування про хід воєнних дій. 2) Опис подвигу особи в документі, що подається для її нагородження.
РЕЛЬ<u>Є</u>Ф (франц. relief, від лат. relevo – піднімаю) – 1) Сукупність різноманітних за формою, величиною і походженням нерівностей земної поверхні. 2) Опуклість. 3) Опукле скульптурне зображення на площині (напр., *барельєф, горельєф*).
РЕЛЬ<u>Є</u>ФНИЙ (від *рельєф*) – 1) Опуклий. 2) Переносно – виразний, чіткий.

РЕМАРКА (від франц. remarque – позначка, примітка) – 1) Авторські пояснення в тексті драматичного твору, що містять стислу характеристику обставин дії, зовнішності та поведінки дійових осіб. 2) Примітка на полі книги.
РЕМЕДІУМ (від лат. remedium – ліки, засіб) – допустиме законом відхилення фактичної ваги та проби монети від встановленої норми.
РЕМЕЗ (польс. remiz, з нім. Riedmeise, від Ried – очерет і Meise – синиця) – рід птахів ряду горобцеподібних. Поширений у південній частині Європи та Азії. Корисний.
РЕМІЗ (франц. remise) – 1) Сплата грошей виписуванням переказного векселя на одержувача. 2) У фехтуванні попереджувальний укол, удар. 3) У деяких картярських іграх – недобір встановленого числа взяток.
РЕМІЗА (франц. remise) – пристрій (рамки або планки з міцними нитками) в ткацьких верстатах, яким розділяють нитки основи.
РЕМІЛІТАРИЗАЦІЯ (від *ре...* і *мілітаризація*) – відновлення воєнної могутності і воєнного потенціалу держави або частини її території, демілітаризованих (див. *Демілітаризація*) на підставі мирних договорів і угод.
РЕМІНІСЦЕНЦІЯ (від лат. remmiscentia – спогад) – 1) Поліпшення відтворення запам'ятовуваного матеріалу через деякий проміжок часу після його заучування. 2) Невиразний спогад, відгомін якоїсь події чи вражень. 3) Відгомін у художньому творі якихось мотивів, образів, деталей з відомого твору іншого автора.
РЕМІСІЯ (від лат. remissio – зниження, ослаблення) – 1) *мед.* Тимчасове ослаблення проявів хвороби. 2) *екон.* Знижка, яку постачальник робить платникові для округлення суми платежу.
РЕМІТЕНТ [від лат. remittens (remittentis) – відсилаючий] – у капіталістичному суспільстві особа, на яку виписано *вексель (тратту*) і якій має бути сплачена певна сума грошей за цим векселем.
РЕМІТУВАТИ (від лат. remitto – відсилаю) – пересилати кредиторові *тратти,* чеки, телеграфні перекази, виписані в іноземній валюті в рахунок погашення боргу.
РЕМОНТ (франц. remonte, спочатку – поповнення кінського складу) – 1) Виправлення пошкоджень, поламок, усунення дефектів, лагодження чогось. 2) Систематичне заміщення сількогосподарських тварин, що вибувають з господарства як необхідна умова відтворення стада.
РЕМОНТАНТНІСТЬ (від франц. remontant, букв. – той, що підіймається) – здатність рослин протягом *вегетаційного* періоду цвісти й плодоносити кілька раз. Ремонтантними бувають окремі форми малини, суниць, троянд та інших рослин.
РЕНАТА (від лат. renatus – відроджений) – текстовий шрифт, схожий за малюнком на літературну *гарнітуру.*
РЕНАТУРАЛІЗАЦІЯ (від *ре...* і *натуралізація*) – відновлення у правах громадянства даної країни осіб, які з будь-яких причин втратили їх.
РЕНД – грошова одиниця Південно-Африканської Республіки і Намібії, поділяється на 100 *центів.*
РЕНЕГАТ (лат. renegatus – відступник, від renego – зрікаюсь) – 1) Той, що перейшов у табір противників; зрадник, відступник. 2) Людина, що зреклася своєї віри.
РЕНЕСАНС (франц. Renaissance, від лат. renascor – відроджуюсь) – 1) Епоха Відродження, період в ідеологічному й культурному розвитку країн Західної і Центральної Європи (в Італії – 14 – 16 ст., в інших країнах – кінець 15 – 16 ст.), зумовлений зародженням капіталістичних відносин. У період Р. розвинулася нова, буржуазна ідеологія і культура, виник новий світогляд – *гуманізм.* Пробудився інтерес до літератури й мистецтва Стародавньої Греції і Риму (звідси й назва). 2) Архітектурний стиль епохи Відродження, що прийшов на зміну *готичному* і сприйняв елементи греко-римської архітектури.
РЕНЕТ, **РАНЕТ** (франц. reinette, від reine – королева) – група зимових сортів яблуні.

РЕНІЙ – хімічний елемент, символ Re, ат. н. 75; сріблясто-білий тугоплавкий метал. Застосовують у сплавах, вакуумній техніці, як *каталізатор* тощо. Від назви р. Рейну.

РЕНКЛОД (франц. reine-Claude, скор. від prunes de la reine Claude – сливи королеви Клавдії) – група сортів сливи з круглими зеленими або жовтими плодами.

РЕНТА (нім. Rente, франц. rente, від лат. reddo – повертаю, сплачую) – доход з капіталу, землі або майна, що його власники регулярно одержують, не займаючись підприємницькою діяльністю; доход у формі процента, одержуваного власниками грошового капіталу або держателями цінних паперів з твердим курсом.

РЕНТАБЕЛЬНИЙ (нім. rentabel) – той, що дає прибуток, доход; доцільний з господарської точки зору.

РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ – узагальнюючий показник економічної ефективності роботи підприємств, галузей за певний період, що характеризує їхню доходність, прибутковість. Економічна суть Р. зумовлюється характером способу виробництва.

РЕНТГЕН – одиниця дози (кількості) рентгенівського проміння або *гамма-проміння.* Р. – доза рентгенівського чи гамма-проміння, яка спричиняє в 0,001293 *г* повітря (тобто в 1 $см^3$ при норм. тиску) утворення іонів, сумарний електричний заряд одного знака яких становить одну електростатичну одиницю електрики. Від прізвища німецького фізика В.-К. Рентгена.

РЕНТГЕН-ЕКВІВАЛЕНТ (від *рентген* і *еквівалент*) – 1) *Біологічний еквівалент рентгена* (*бер*) – кількість будь-якого іонізуючого випромінювання, що відповідає за своєю біологічною дією 1 *рентгенові* рентгенівського або *гамма-проміння.* 2) *Фізичний еквівалент рентгена* (*фер*) – доза будь-якого іонізуючого проміння, яка створює таку саму кількість пар іонів, як і доза в 1 р.

РЕНТГЕНІВСЬКЕ проміння – короткохвильове електромагнітне проміння, довжина хвиль якого становить приблизно від 0,0001 Ǻ до кілька сот *ангстремів* (1 Ǻ= 10^{-10} *м*). Р. п. виникає від різкого гальмування руху *електронів* у речовині. Застосовують у науці, техніці, медицині. Від прізвища німецького фізика В.-К. Рентгена.

РЕНТГЕНІВСЬКИЙ – пов'язаний з рентгенівським промінням; *р-а трубка* – електровакуумний прилад (скляна трубка із впаяним *катодом* і *анодом*) для одержання рентгенівського проміння; *р-а дефектоскопія* – виявлення наявності, місця і розмірів *дефектів* у матеріалах і виробах просвічуванням рентгенівським промінням; *р-а мікроскопія* – сукупність методів дослідження мікроскопічної будови об'єктів за допомогою рентгенівського проміння; *р. аналіз* – метод дослідження атомного й молекулярного складу і структури речовин за допомогою рентгенівського проміння. Розрізняють: *рентгенодефектоскопічний аналіз, рентгеноспектральний аналіз* і *рентгеноструктурний аналіз.*

РЕНТГЕНО... – у складних словах відповідає поняттю «рентгенівське проміння».

РЕНТГЕНОГРАМА (від *рентгено...* і *...грама*) – зображення на рентгенівській плівці, утворене внаслідок діяння на неї рентгенівського проміння, що пройшло через досліджуваний об'єкт. Розрізняють тіньові та інтерференційні Р. Застосовують у медицині, *рентгенівській* дефектоскопії.

РЕНТГЕНОГРАФІЯ (від *рентгено...* і *...графія*) – 1) Метод дослідження речовини чи організму за допомогою рентгенівського проміння. 2) Фотографування у рентгенівському промінні.

РЕНТГЕНОДЕФЕКТОСКОПІЧНИЙ АНАЛІЗ – метод дослідження матеріалів (зокрема, виявлення внутрішніх неоднорідностей і дефектів у них) опроміненням рентгенівським промінням.

РЕНТГЕНОДІАГНОСТИКА (від *рентгено...* і *діагностика*) – розпізнавання захворювань тканин або органів людини чи тварин за допомогою рентгенівського проміння.

РЕНТГЕНОКІМОГРАФІЯ (від *рентгено...* і *кімографія*) – різновидність *рентгенографії*; метод функціонального рентгенологічного дослідження людини чи тварини.
РЕНТГЕНОКІНЕМАТОГРАФІЯ (від *рентгено...* і *кінематографія*) – відтворення на кіноекрані зображень, одержаних за допомогою *рентгенівського* проміння.
РЕНТГЕНОЛОГІЯ (від *рентгено...* і *...логія*) – розділ медицини, що вивчає застосування з діагностичною й лікувальною метою рентгенівського проміння.
РЕНТГЕНОЛЮМІНЕСЦЕНЦІЯ (від *рентгено...* і *люмінесценція*) – свічення речовини від діяння *рентгенівського* проміння або *гамма-проміння.* Застосовують у техніці й медицині (*рентгеноскопія, рентгенографія*).
РЕНТГЕНОМЕТР (від *рентгено...* і *...метр*) – прилад для вимірювання кількості *рентгенівського* проміння або *гамма-проміння* в *рентгенах.*
РЕНТГЕНОПАЛЕОПАТОЛОГІЯ (від *рентгено...*, грец. παλαιός – стародавній і *патологія*) – те саме, що й *палеорентгенологія.*
РЕНТГЕНОРАДІОЛОГІЯ (від *рентгено..., радіо...* і *...логія*) – вивчення та використання дії рентгенівського проміння й радіоактивних випромінювань на живі організми.
РЕНТГЕНОСКОПІЯ (від *рентгено...* і *...скопія*) – 1) Один із методів *рентгенодіагностики.* Полягає в просвічуванні частин тіла людини й тварин *рентгенівським* промінням; вивчення тіні, що її одержують при цьому на рентгенівському екрані. 2) Виявлення внутрішніх *дефектів* металевих відливків і виробів просвічуванням рентгенівським промінням (рентгенодефектоскопія).
РЕНТГЕНОСПЕКТРАЛЬНИЙ АНАЛІЗ – метод, який дає можливість визначати хімічний склад та досліджувати природу хімічного зв'язку в речовинах за допомогою рентгенівських спектрів.
РЕНТГЕНОСТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ – метод визначення кристалічної структури речовини за допомогою *рентгенівського* проміння.
РЕНТГЕНОТЕРАПІЯ (від *рентгено...* і *терапія*) – застосовування *рентгенівського* проміння з лікувальною метою.
РЕНТГЕНОТЕХНІКА (від *рентгено...* і *техніка*) – сукупність методів і апаратури, за допомогою яких одержують і використовують *рентгенівське* проміння, а також виготовляють відповідні прилади, механізми тощо.
РЕНТГЕНОФЛУОРОГРАФІЯ (від *рентгено...* і *флуорографія*) – метод одержання фотографічних знімків рентгенівського зображення якої-небудь частини тіла з флуоресціюючого екрана.
РЕОГРАФІЯ (від грец. ρέω – течу і *...графія*) – метод реєстрування опору тіла людини змінному струмові. Р. здійснюють за допомогою спеціального приладу – реографа.
РЕОЕНЦЕФАЛОГРАФІЯ (від грец. ρέω – течу і *енцефалографія*) – графічний метод дослідження стану кровообігу в судинах мозку.
РЕОЛОГІЯ (від грец. ρέω – течу і *...логія*) – наука про текучість і *деформацію* суцільних середовищ (напр., звичайних в'язких рідин і рідин аномальної в'язкості).
РЕОМЕТР (від грец. ρέω – течу і *...метр*) – прилад, яким вимірюють витрату *газів.*
РЕОРГАНІЗАЦІЯ (від *ре...* і *організація*) – перебудова, перетворення, зміна структури, форм організації, управління тощо.
РЕОСТАТ (від грец. ρέω – течу і *...стат*) – електричний прилад, яким регулюють струм або напругу в електричному колі.
РЕОТРОПІЗМ (від грец. ρέω – течу і *тропізми*) – здатність деяких рослин набувати певного положення відносно течії води.
РЕОХОРД (від грец. ρέω – течу і *...хорд*) – прилад (натягнутий дріт і повзунок-струмознімач), за допомогою якого вимірюють електричні опори провідників, струму.
РЕПАРАЦІЇ (від лат. reparo – відновлюю, знов одержую) – повне або часткове відшкодування (за мирним договором або іншими міжнародними актами) державою, що розв'язала агресивну війну, збитків, заподіяних державі, що зазнала нападу.

РЕПАТРІ<u>А</u>НТ [від лат. repatrians (repatriantis)] – особа, яка повернулась на батьківщину внаслідок *репатріації.*
РЕПАТРІ<u>А</u>ЦІЯ (від лат. repatriatio – повернення на батьківщину) – 1) Повернення *емігрантів* у країну, звідки вони походять, з поновленням їх у правах громадянства. 2) Повернення на батьківщину військовополонених і цивільних осіб, що опинилися за межами своєї країни внаслідок війни.
РЕПАТРІЮВ<u>А</u>ТИ (від лат. repatrio – повертаюсь на батьківщину) – здійснювати *репатріацію.*
РЕПЕЛ<u>Е</u>НТИ [англ. repellents, від лат. repellens (repellentis) – той, що відганяє] – хімічні речовини, які відлякують комах, кліщів, пацюків, мишей.
РЕП<u>Е</u>ЛЕР (англ. repeller, від лат. repello – відштовхую, відбиваю) – 1) Відбивний *електрод* у відбивному *клістроні.* 2) Вітроколесо вітряного двигуна.
РЕП<u>Е</u>Р (від франц. repere – мітка, карб, позначка) – 1) Закріплений на місцевості геодезичний знак, що вказує висоту даної точки земної поверхні. Р. визначається *нівелюванням.* 2) В артилерії – пункт на місцевості або в повітрі, за яким провадиться пристрілювання.
РЕПЕРТУ<u>А</u>Р (франц. repertoir, від лат. repertorium – список, опис) – 1) Сукупність музичних і драматичних творів, які виконуються в театрі за певний час. Р. відображає певні ідейні й художні позиції театру. 2) Ролі, в яких виступає актор. 3) Добір музичних, літературних творів тощо, з якими виступають актор, співак, музикант, читець.
РЕПЕРФОР<u>А</u>ТОР (від *ре...* і *перфоратор*) – електромеханічний апарат, що відповідно кодовій комбінації електричних сигналів пробиває отвори в паперовій перфострічці, щоб передати ці комбінації на віддаль (наступній станції).
РЕПЕТ<u>И</u>Р (від нім. repetieren – повторювати) – годинниковий механізм, що відбиває час (години, чверті години), а також сам годинник з таким механізмом.
РЕПЕТ<u>И</u>РУВАТИ (нім. repetieren, від лат. repeto – знов починаю, повторюю) – 1) Проводити *репетицію.* 2) Допомагати кому-небудь у засвоєнні навчального матеріалу.
РЕПЕТ<u>И</u>ТОР (від лат. repetitor – той, що повторює) – 1) Особа, що допомагає учневі у навчанні; домашній учитель. 2) Особа, яка з того чи іншого предмета готує абітурієнта.
РЕПЕТ<u>И</u>ЦІЯ (від лат. repetition повторення) – 1) Основна форма підготовки спектаклю. 2) Ступінь піддатливості фортепіанної механіки при швидкому повторенні звука однакової висоти.
РЕПЛАНТ<u>А</u>ЦІЯ (від *ре...* і лат. plantatio – висадження) – 1) Зворотна пересадка органа або тканини в організм. 2) Повторна посадка рослин.
Р<u>Е</u>ПЛІКА (франц. replique, від лат. replico – повертаю назад, відбиваю) – 1) Коротке заперечення, відповідь, зауваження, вигук з місця на зборах. 2) Елемент сценічного діалога – відповідь одного партнера іншому. 3) Повторення музичної фрази іншим голосом або в іншій тональності. 4) Обмін запереченнями сторін в процесі судового обговорення.
РЕПЛІК<u>А</u>ЦІЯ (англ. replication – копіювання, від лат. replicatio – відбиття) – подвоєння молекул дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК). Лежить в основі *редуплікації* хромосом. Інша назва – *редуплікація* ДНК.
РЕПОЗ<u>И</u>ЦІЯ (лат. repositio – відновлення, від repono – ставлю на місце) – вправлення зміщеного уламка кістки при переломі.
РЕП<u>О</u>РТ (франц. report, від лат. reporto – несу назад, передаю) – 1) У капіталістичних країнах спекулятивна угода – продаж цінних паперів з одночасним зворотним їх викупом на певний строк за підвищеним курсом. Протилежне – *депорт. 2*) У бухгалтерії – перенесення суми з однієї сторінки на іншу.
РЕПОРТ<u>А</u>Ж (франц. reportage) – жанр публіцистики; розповідь кореспондента з місця події в пресі, по радіо, телебаченню.
РЕПОРТ<u>Е</u>Р (франц. reporter) – літературний співробітник, який збирає і подає інформацію про різні події для преси.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ (від лат. representatio – наочне зображення) – представництво.
РЕПРЕСАЛІЇ (лат. represaliae, від reprehendo – затримую) – у міжнародних відносинах примусові заходи, які застосовує одна держава у відповідь на неправомірні дії іншої держави з метою примусити державу-порушника припинити ці дії й прийняти поставлені їй вимоги.
РЕПРЕСИВНИЙ (від *репресія*) – каральний; той, що має на меті придушення, припинення чогось.
РЕПРЕСІЯ (від лат. repressio – придушення) – захід державного примусу, покарання.
РЕПРИВАТИЗАЦІЯ (від *ре...* і лат. privatus – особистий, приватний) – те саме, що й *денаціоналізація.*
РЕПРИЗ, **РЕПРИЗА** (від франц. reprise – відновлення, повторення) – 1) Повторення одного з розділів музичного твору. 2) Короткий жартівливий номер, який виконують актори розмовного жанру в цирку й на естраді. 3) У фехтуванні – повторний удар. 4) Перехід коня на *алюр* після подолання перешкоди.
РЕПРОГРАФІЯ [від *репро (дукція*) і *...графія*] – виготовлення копії (репродукції) документів, зокрема писемних та малюнкових, при якому застосовують фотокопіювальний, проекційний або мікрофільмовий методи.
РЕПРОДУКТОР (від *ре...* і лат. produco – створюю) – прилад для перетворення електричних коливань на звукові. Інша назва – *гучномовець*.
РЕПРОДУКУВАТИ – робити *репродукцію* чогось; відтворювати.
РЕПРОДУКЦІЯ (*ре...* і лат. produco – створюю) – 1) Відтворення. 2) Твір образотворчого мистецтва, кресленик або фотознімок, відтворений поліграфічним способом. 3) *психол.* Відтворення запам’ятованого.
РЕПС (англ. reps) – цупка бавовняна, шерстяна або шовкова тканина з дрібними рубчиками.
РЕПТИЛІЇ (від лат. reptilis – повзаючий) – клас хребетних тварин. До Р. належать черепахи, дзьобоголові, лускаті та крокодили. Інша назва – *плазуни*.
РЕПУТАЦІЯ (франц. reputation, від лат. reputatio – міркування, роздум) – загальна думка про окрему особу; групу або колектив людей.
РЕСИВЕР (англ. receiver, від receive – одержувати) – 1) Сталева посудина для нагромадження газів, пари чи повітря, а також для вирівнювання тиску їх у разі нерівномірної витрати або надходження. 2) Приймач телеграфного апарата чи телемеханічного пристрою.
РЕСКОНТРО (від італ. riscontro – зустріч, перевірка) – допоміжна бухгалтерська книга, що складається з окремих особових рахунків.
РЕСКРИПТ (лат. rescriptum, від rescribo – відповідаю у письмовій формі) – 1) У Стародавньому Римі письмова відповідь імператора на подане йому для розв’язання питання, що мала силу закону. 2) У феодальних і буржуазних державах опублікований для загального відома акт монарха на ім’я певної службової особи з покладенням на неї тих чи інших доручень, висловленням подяки, оголошенням про нагороду тощо. 3) У Західній Європі акт монарха в деяких справах, що потребують його затвердження (напр., у випадках усиновлення).
РЕСЛІНГ (англ. wrestling – спортивна боротьба) – різновидність професіональної боротьби, в якій використовують прийоми класичної і вільної боротьби та *дзю-до.*
РЕСОРА (франц. ressort) – пружна сталева частина підвіски машин і повозів різних типів.
РЕСОРБЦІЯ (від лат. resorbeo – поглинаю, всмоктую) – проникнення речовин в організм тварин і людини через поверхню шкіри, слизові оболонки, клітинні мембрани шляхом дифузії.
РЕСПЕКТ (франц. respect, від лат. respectus – повага) – пошана, повага.
РЕСПЕКТАБЕЛЬНИЙ (франц. respectable) – поважний, гідний, солідний.
РЕСПІРАТОР (від лат. respiro – дихаю) – прилад для захисту органів дихання, зору й слуху від дії шкідливого пилу фільтрацією вдихуваного повітря.

РЕСПІРАТОРНИЙ (від лат. respiro – дихаю) – дихальний; *р-а інфекція* – зараження через дихальні шляхи; Р. *коефіцієнт* – дихальний коефіцієнт.
РЕСПІРАЦІЯ (лат. respiratio) – дихання.
РЕСПУБЛІКА (лат. respublica, від res – справа і publicus – суспільний, всенародний) – форма державного правління, при якій верховні органи державної влади обираються на певний строк у тому чи іншому порядку.
РЕСПУБЛІКАНЕЦЬ – 1) Прихильник *республіканської* форми правління в державі. 2) Член республіканської партії (напр., у США).
РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ – той, що стосується *республіки* (напр., р. лад, р-а промисловість, р-і бюджети); *р. календар* – нове числення часу, запроваджене замість григоріанського календаря *Конвентом* у Франції 5.X.1793 р. (в період буржуазної революції 18 ст.). Існував до 1.I.1806 р. Р. к. користувалася Паризька комуна в 1871 р.
РЕСТАВРАТОР (від лат. restauro – відновлюю) – 1) Спеціаліст по *реставрації.* 2) Реакціонер, прибічник відновлення поваленого революцією суспільного ладу.
РЕСТАВРАЦІЯ (від лат. restauratio – відновлення) – 1) Відновлення поваленого революцією політичного ладу. 2) Відновлення чогось у первісному вигляді, зокрема творів мистецтва, пам'ятників культури тощо. 3) Відновлення зношених або пошкоджених предметів побуту.
РЕСТАНТ [від лат. restans (restantis) – той, що залишається] – 1) Лишок заборгованості на час складання балансу. В СРСР цей термін не вживають. 2) Неходовий товар або лишки.
РЕСТИТУЦІЯ (від лат. restitutio – відновлення) – 1) *біол.* Особливий випадок *регенерації,* коли з невеликої частини тіла відновлюється весь організм. 2) *юрид.* Відновлення у попередньому правовому становищі (напр., у разі визнання судом або *арбітражем* договору недійсним кожна з сторін повертає те, що вона одержала за цим договором).
РЕСТРИКЦІЯ (лат. restrictio, від restringo – стягую, обмежую) – 1) Застосування будь-яких обмежень (напр., кредитна Р.). 2) Обмеження виробництва, продажу та експорту *монополіями* (особливо міжнародними картелями) з метою одержати монопольно високий прибуток.
РЕСУРСИ (франц. ressources, від лат. resurgo – підіймаюсь, виникаю знову) – матеріальні засоби, цінності, запаси, кошти, що їх в разі потреби можна використати (напр., природні Р., економічні Р.).
РЕТАРДАЦІЯ (від лат. retardatio – затримання, зупинка) – в художній літературі штучне уповільнення або затримка в розгортанні дії з метою посилення інтересу читачів (напр., авторські відступи).
РЕТИКУЛЯРНИЙ (від лат. reticulum – сітка) – сітчастий; *р-а тканина* – різновидність сполучної тканини, головним чином у кровотворних органах (кістковому мозку, селезінці, лімфатичних вузлах). Інші назви – *сітчаста тканина, аденоїдна тканина*.
РЕТИНА (лат. retina, від rete – сіті) – світлочутлива оболонка ока. Інша назва – *сітківка*.
РЕТИНІТ – запалення сітчастої оболонки *(ретини)* ока; розвивається в зв'язку з яким-небудь загальним захворюванням (деякі захворювання нирок, крові, судин тощо).
РЕТИРАДА (франц. retirade, від se retirer – відступати) – 1) заст. Відступ. 2) Укріплене місце в кріпосних спорудах і польових позиціях для оборони на випадок відступу. 3) іронічн. Ухилення від рішучих дій.
РЕТИРУВАТИСЯ (франц. se retirer) – відступати, зникати.
РЕТОРСІЯ (від лат. retorsio – зворотна дія) – обмежувальні заходи, застосовувані однією державою щодо іншої (або щодо її громадян) у відповідь на несправедливі, недружні (але правомірні з погляду міжнародного права) дії цієї держави, щоб домогтися припинення таких дій.
РЕТОРТА (від лат. retortus – повернутий назад) – 1) Посудина грушовидної форми з повернутим у бік носком для перегонки й розкладення речовини нагріванням. 2) Вогнетривка посудина різних форм, у якій нагрівають матеріали в промислових печах.

РЕТРАНСЛЯТОР (від *ре...* і *транслятор*) – проміжна радіо- або телевізійна станція у мережі передавальних і приймальних станцій.
РЕТРАНСЛЯЦІЯ (від *ре...* і *трансляція*) – проміжне приймання сигналів у системі радіомовного чи телевізійного зв'язку для підсилення їх і наступного передавання.
РЕТРАНШЕМЕНТ (франц. retranchement, букв. – відсікання) – військове укріплення, яке розміщувалося позаду головної позиції того, хто обороняється.
РЕТРАТА (італ. retratta, від лат. retrago – тягну назад) – поворотний переказний *вексель.* Інша назва – *ретур*.
РЕТРОАКТИВНІСТЬ (від лат. retro – назад і *активність*) – зворотна сила закону.
РЕТРОГРАД (від лат. retrogradus – той, хто задкує) – ворог прогресу, *реакціонер;* той, хто прагне повернення старого, людина з відсталими поглядами.
РЕТРОМЕТР (від лат. retro – назад і *...метр*) – прилад, що передає повідомлення на великі віддалі за допомогою світлових сигналів, які промодульовано (див. *Модуляція*) звуковими сигналами. Напр., за допомогою Р. космонавт, що перебуває на якійсь планеті, може розмовляти з людиною на Землі.
РЕТРОСПЕКТИВА (від лат. retro – назад і specto – дивлюсь) – 1) Звернення до минулого; аналіз минулих подій, вражень тощо. 2) Демонстрація старих кінофільмів, що відтворюють історію кіно.
РЕТРОСПЕКТИВНИЙ (від *ретроспекція*) – звернений у минуле, присвячений розгляду минулого.
РЕТРОСПЕКЦІЯ (від лат. retro – назад і specto – дивлюсь) – 1) Погляд у минуле, аналіз минулих подій, вражень тощо. 2) Спосіб розгляду суспільних ідей, подій сучасності під кутом зору минулого, звернення до минулого для виявлення в ньому зародків тих тенденцій, що властиві сучасності. 3) Реакційний погляд на прогресивні соціальні ідеали як на такі, що вже існували в більш-менш віддаленому минулому.
РЕТУР (від франц. retour – повернення) – те саме, що й *ретрата.*
РЕТУШ (франц. retouche) – підмальовування, виправлення фотознімка, картини, негатива.
РЕУТИЛІЗАЦІЯ (від *ре...* і лат. utilis – придатний) – повторне використання рослинами раніше засвоєних мінеральних речовин.
РЕФАКЦІЯ (франц. refaction, від лат. re... – проти і factio – дія) – 1) знижка з оптової ціни або ваги товару, якщо фактична якість його нижча за передбачену договором, стандартом чи технічними умовами. 2) Знижка з тарифу, надана вантажовідправникові за окремою угодою при наявності великої кількості вантажу.
РЕФЕРАТ (нім. Referat, від лат. refero – доповідаю) – 1) Короткий виклад (перед аудиторією або в письмовій формі) наукової праці, вчення, змісту книги тощо. 2) Доповідь на будь-яку тему, що складається з огляду літературних та інших джерел.
РЕФЕРЕНДУМ (від лат. referendum – те, що має бути повідомлене) – всенародний опит з найважливіших питань державного життя, в якому беруть участь всі громадяни, що мають виборчі права.
РЕФЕРЕНТ [від лат. referens (referentis) – той, що доповідає] – 1) Особа, яка складає або читає *реферат.* 2) Службова особа, що є консультантом, доповідачем з певних питань.
РЕФЕРЕНЦІЯ (нім. Referenz, від лат. refero – доповідаю) – 1) Довідка, відзив про колишню службу. 2) У капіталістичних державах – свідчення про платоспроможність певної фірми чи особи.
РЕФЕРІ (англ. referee, від лат. refero – докладаю, повідомляю) – суддя спортивних змагань з футболу, тенісу, хокею, боксу тощо.
РЕФЕРУВАННЯ – 1) Складання *реферату* про що-небудь. 2) Виконання обов'язків *рефері* під час спортивних змагань.
РЕФЛЕКС (від лат. reflexus – згин, вигин, звертання назад) – 1) Відбиття, наслідок, вторинне явище, що спричинюється іншим явищем. 2) Зміна тону або збільшення сили

забарвлення предмета, яке виникає при відбитті світла, що падає від сусідніх освітлених предметів. 3) Див. *Рефлекси.*

РЕФЛЕКСИ (від лат. reflexus – вигин) – реакції організму людини та тварин на подразнення *рецепторів.* Розрізняють Р. *безумовні* – природжені та *умовні*, що виробляються в процесі життя.

РЕФЛЕКСІЯ (від лат. reflexio – вигин, відображення) – 1) Осмислення людиною власних дій і їхніх законів, діяльність самопізнання, що розкриває специфіку духовного світу людини. 2) *психол.* Самоаналіз, роздуми людини (часом надмірні, хворобливо загострені) над власним душевним станом.

РЕФЛЕКСОГЕННИЙ (від *рефлекси* і *...генний*) – той, що спричинює рефлекс; *р-а зона* – область розташування *рецепторів,* подразнення яких спричинює певний безумовний рефлекс.

РЕФЛЕКСОЛОГІЯ (від *рефлекси* і *...логія*) – механістичний напрям у психології початку 20 ст., представники якого головним чинником поведінки тварини й людини (у тому числі й найскладніших, соціальних форм поведінки) вважали рефлекс, який тлумачили спрощено, недооцінюючи центральну ланку рефлекторної дуги – психічний елемент.

РЕФЛЕКТОМЕТР (від лат. reflecto – відбиваю і *...метр*) – прилад для вимірювання *коефіцієнта* відбиття світла.

РЕФЛЕКТОР (від лат. reflecto – вигинаю, відбиваю) – 1) Металеве або скляне ввігнуте дзеркало, яке відбиває світло. 2) *Телескоп,* зображення в якому утворюється завдяки відбиттю світла увігнутим дзеркалом. 3) Система дротів навколо *антени* для утворення напрямленого випромінювання радіохвиль.

РЕФЛЕКТОРНИЙ – той, що стосується *рефлексів*; *р-а дуга* – шлях, яким проходить рефлекторне збудження в організмі.

РЕФОРМА (франц. reforme, від лат. reformo – перетворюю, поліпшую) – 1) Перетворення, зміна, нововведення, яке не знищує основ існуючої структури. 2) Політичне перетворення, зміна, що їх здійснює пануючий клас, не зачіпаючи основ існуючого ладу.

РЕФОРМАТИ (від лат. reformatus – перетворений, поліпшений) – прихильники однієї з течій *кальвінізму.*

РЕФОРМАТОР (від лат. reformator – перетворювач) – особа, що здійснює *реформу,* перетворювач у будь-якій галузі суспільно-політичного життя, науки, техніки, мистецтва.

РЕФОРМАЦІЯ (від лат. reformatio – перетворення, поліпшення) – суспільно-політичний та ідеологічний рух у більшості країн Західної і Центральної Європи в 16 ст., що набрав форми боротьби проти католицької церкви – опори феодалізму. Внаслідок Р. в Німеччині та деяких інших країнах виникли протестантські церкви (див. *Лютеранство, Кальвінізм*).

РЕФОРМІЗМ – опортуністична, правосоціалістична течія в робітничому русі, яка заперечує необхідність класової боротьби, соціалістичної революції і диктатури пролетаріату, проповідує співробітництво класів, намагаючись підмінити революційні дії вимогами дрібних реформ, що не зачіпають основ капіталістичного ладу. Виник у 19 ст. Соціальна база Р. – дрібна буржуазія, робітнича аристократія, профспілкова бюрократія. Головним представником Р. на сучасному етапі є права соціал-демократія, об'єднана в Соціалістичний Інтернаціонал (1951 р.). Офіційна доктрина сучасного Р., яка протиставляється науковому комунізму, – «демократичний соціалізм». Зростання могутності світової системи соціалізму, успіхи міжнародного революційного руху, активна боротьба комуністичних і робітничих партій сприяють звільненню з-під впливу Р. тих трудящих, які ще перебувають під його впливом.

РЕФОРМІСТ – прибічник *реформізму.*

РЕФРАКТЕРНИЙ (франц. refractaire, від лат. refractarius – впертий, непокірний) – несприйнятливий; *р. період* – період короткочасного різкого зниження збудливості живих тканин, що настає після кожного спалаху збудження.

РЕФРАКТОМЕТР (від лат. refractus – заломлений і *...метр*) – прилад для вимірювання показника заломлення світла прозорих рідин і твердих тіл.
РЕФРАКТОР (лат. refractor, від refringo – заломлюю) – *телескоп,* в якому об'єктив складено з лінз.
РЕФРАКЦІЯ (від лат. refractio – заломлення) – викривлення напряму поширення (променів) світла і радіохвиль під час проходження їх крізь середовище із змінними фізичними характеристиками (показник заломлення, діелектрична проникність тощо).
РЕФРЕН (франц. refrain) – 1) Повторення групи слів, рядка або кількох віршованих рядків наприкінці строфи або групи строф. 2) В музичній формі *рондо* [1] – те, що багаторазово повторюється як основна тема в чергуванні з різними епізодами. 3) В куплетній пісні – приспів.
РЕФРИЖЕРАТОР (англ. refrigerator, від лат. refrigero – охолоджую) – 1) Частина холодильної установки, де низькі температури спричинюються випаровуванням рідини. 2) Автомобіль, судно тощо, оснащене холодильними установками для перевезення швидкопсувних вантажів.
РЕФУЛЕР (франц. refouleur) – землесосний снаряд з насосами для *рефулювання.*
РЕФУЛЮВАННЯ (від франц. refouler – нагнітати) – перекачування суміші вичерпуваного грунту й води (пульпи) трубопроводами до місця його укладання.
РЕЦЕНЗЕНТ [від лат. recensens (recensentis) – той, що переглядає, досліджує] – автор *рецензії.*
РЕЦЕНЗІЯ (від лат. recensio – розгляд) – відзив з оцінкою художнього, наукового або іншого твору, збірника, журналу, кінофільму, вистави із зауваженнями, пропозиціями та порадами.
РЕЦЕПТ (від лат. receptum – прийняте) – 1) Письмове звернення лікаря в аптеку про виготовлення ліків із зазначенням способу застосування їх. 2) Вказівка про склад і спосіб виготовлення будь-якої суміші, розчину, страви тощо. 3) Переносно – порада, вказівка про спосіб розв'язання будь-якого питання.
РЕЦЕПТОРИ (від лат. receptor – той, що сприймає) – кінцеві утвори чутливих (аферентних) нервових волокон у більшості тварин і людини, які сприймають подразнення і перетворюють енергію подразнення на нервове збудження.
РЕЦЕПТУРА (нім. Rezeptur, від лат. receptum – сприйняте) – сукупність правил виписування та виготовлення ліків.
РЕЦЕПЦІЯ (від лат. receptio – прийняття) – 1) Запозичення даним суспільством соціологічних і культурних форм, що виникли в іншій країні або в іншу епоху. 2) Запозичення однією державою більш розвинутого права іншої держави. Так, відома Р. римського права країнами Західної Європи починаючи з 12 ст. 3) Здійснюване *рецепторами* сприйняття і перетворення енергії подразників на нервові збудження.
РЕЦЕСИВНИЙ (від лат. recessus – відступ) – прихований; той, що не виявляється; *р-а ознака* – спадкова ознака материнського або батьківського організму, яка у нащадків не виявилася.
РЕЦИДИВ (від лат. recidivus – той, що відновлюється) – 1) Повернення хвороби, її повторення в типовій формі зразу після одужання або в період одужання. 2) *юрид.* Повторне (чи не одноразове) вчинення злочину. 3) Повернення, повторення будь-якого явища після удаваного його зникнення.
РЕЦИДИВІЗМ (від *рецидив*) – повторюваність явища.
РЕЦИДИВІСТ (від *рецидив*) – особа, яка раніше була засуджена за вчинення злочину і знову вчинила злочин. Повторність вчинення злочину особою за радянським правом є обставиною, що обтяжує її відповідальність.
РЕЦИПІЄНТ [від лат. recipiens (recipientis) – той, що одержує] – 1) *мед.* Хворий, якому переливають кров, пересаджують тканину тощо. 2) *хім.* Посудина – приймач рідини або газу.

РЕЦИПРОКНИЙ (лат. reciprocus) – той, що повертається; *р-а іннервація* – рефлекторний механізм, який забезпечує *іннервацію* взаємозв’язаних груп скелетних м’язів, що беруть участь у здійсненні складних координованих рухів (ходіння, біг та ін.); *р-і схрещування* – два типи схрещувань одних і тих самих вихідних груп тварин або рослин, які різняться лише статевою ознакою батьківських пар.
РЕЦИТАЦІЯ (від лат. recito – читаю вголос) – читання або декламування перед слухачами.
РЕЧИТАТИВ (італ. recitativo, від лат. recito – читаю вголос, оголошую) – поєднання співу й *декламації,* наспівна декламація.
РЕЯ (голл. ra) – металевий чи дерев’яний брус, прикріплюваний до щогли або *стеньги* судна.
РИБОНУКЛЕЇНОВІ кислоти – речовини з групи нуклеїнових кислот. Входять до складу всіх організмів. Беруть участь у біосинтезі білків. Скорочена назва РНК.
РИБОСОМИ – органоїди клітин людини, тварин і рослин. Функцією Р. є *біосинтез* білка.
РИБОФЛАВІН – вітамін B_2; входить до складу ряду *ферментів,* що беруть участь в окисних процесах в організмі. Міститься в рослинних і тваринних тканинах; особливо багато Р. в дріжджах, печінці, молоці.
РИБСТУЛ (швед, ribbstol) – спортивний прилад, що нагадує ряд вертикально поставлених драбин. Інша назва – гімнастична стінка.
РИВАНОЛ – те саме, що й *акрицид.*
РИГЕЛЬ (нім. Riegel, букв. – засув, запор) – горизонтальна коротка балка, розпірка, затяжка в будівельних *конструкціях.*
РИГІДНІСТЬ (від лат. rigidus – твердий, заціпенілий) – закляклість, негнучкість, що викликається напруженням м’язів.
РИГОДОН (франц. rigaudon, rigodon) – старовинний французький парний танець.
РИГОРИЗМ (франц. rigorisme, від лат. rigor – твердість, суворість) – непохитне додержання якихось принципів, до дріб’язкової суворості в цьому.
РИГСДАГ (дат. rigsdag) – парламент у Данії (1849 – 1953 pp.); складався з двох палат – фолькетингу (нижньої палати) і ландстингу (верхньої палати).
РИЗАЛІТ (від італ. risalita – виступ) – частина будинку, що виступає за лінію центральної осі *фасаду.*
РИЗОЇДИ (від грец. ῥίζα – корінь і *...оїд*) – кореневидні утвори у вигляді волосків або ниток, за допомогою яких нижчі рослини й мохоподібні прикріплюються до субстрату та всмоктують поживні речовини.
РИЗОПОДИ (від грец. ῥίζα – корінь і *...поди*) – клас тварин типу найпростіших. Пересуваються за допомогою виростів протоплазми – *ризоподіїв.*
РИКЕТСІЇ – бактерієподібні мікроорганізми, внутріклітинні паразити, які є збудниками ряду захворювань – рикетсіозів (висипного тифу, плямистої гарячки тощо). Від прізвища американського вченого Х.-Т. Ріккетса.
РИКОШЕТ (франц. ricochet, від ricocher – відскакувати) – відкидання, відскакування снаряда, кулі тощо під певним кутом від поверхні, об яку вдаряється снаряд (куля).
РИКСДАГ (швед. riksdag) – парламент у Швеції.
РИКША (япон. дзінрікіся, від дзін – людина, рікі – сила і ся – візок) – поширена в деяких країнах Сходу легка двоколісна пасажирська коляска, яку везе людина, що її також називають рикшею.
РИМЕСА (від італ. rimessa – передача, переказ) – у міжнародних розрахунках різні форми платіжних засобів в іноземній валюті (вексель, чек, переказ).
РИНГ (англ. ring, букв. – кільце, коло) – 1) Одна з форм капіталістичних монополій; тимчасова угода між капіталістами про скуповування або вилучення з ринку певного товару, щоб підвищити попит і потім продати його за більш високою ціною. 2) Обмежований канатами майданчик для боксу.
РИНІТ [від грец. ῥίς (ῥινός) – ніс] – запалення слизової оболонки носа у людини й тварин.

РИНК (англ. rink – ковзанка) – те саме, що й *скетинг-ринк.*
РИНОЛ<u>О</u>ГІЯ [від грец. ῥίς (ῥινός) – ніс і *...логія*] – розділ *оториноларингології,* який вивчає хвороби носа та його придаткових порожнин (пазух), лікування їх та профілактику.
РИНОПЛ<u>А</u>СТИКА [від грец. ῥίς (ῥινός) – ніс і *пластика*] – пластична операція, за допомогою якої відновлюють форму носа при його дефектах або травмі.
РИНОСКЛЕР<u>О</u>МА [від грец. ῥίς (ῥινός) – ніс і *склерома*] – ущільнення слизової оболонки носа інфекційного походження.
РИНОСК<u>О</u>П [від грец. ῥίς (ῥινός) – ніс і *...скоп*] – дзеркало для огляду носової порожнини.
РИНОСКОП<u>І</u>Я [від грец. ῥίς (ῥινός) – ніс і *...скопія*] – метод дослідження носової порожнини людини або тварини за допомогою *риноскопа.*
РИП<u>О</u>СТ (франц. riposte – швидка відповідь, рішуча відсіч) – у фехтуванні – відповідний удар або укол після виконання захисту.
РИРПРО<u>Е</u>КЦІЯ (від англ. rear – задній і *проекція*) – спосіб кінознімання, за яким акторів знімають на фоні зображення, що проектується на кіноекран.
РИСБ<u>Е</u>РМА (голл. rijsberm, від rijs – хворостина й berm – вал, насип) – кріплення русла потоку в межах гідротехнічної споруди безпосередньо за водобоєм.
РИСОРДЖИМ<u>Е</u>НТО (італ. Risorgimento, букв. – відродження) – 1) Національно-визвольний рух італійського народу за ліквідацію державної роздробленості, іноземного (австрійського) гноблення та створення єдиної національної італійської держави. Завершився 1870 р. утворенням єдиної італійської держави. 2) Визвольна боротьба італійського народу в 1943 – 45 рр. проти німецько-фашистських загарбників, що окупували країну в 1943 р., та їх італійських спільників.
РИТАРД<u>А</u>НДО (італ. ritardando – уповільнюючи) – поступове уповільнення музичного темпу.
РИТЕН<u>У</u>ТО (італ. ritenuto, букв. – стриманий) – поступове уповільнення музичного темпу, менше, ніж *ритардандо.*
РИТМ (від грец. ῥυθμός – розмірність, узгодженість) – рівномірне чергування впорядкованих елементів (звукових, мовних, зображальних).
Р<u>И</u>ТМІКА (від грец. ῥυθμικός – співрозмірний, рівномірний) – 1) Вчення про *ритм.* 2) Сукупність усіх конкретних виявів ритму окремого твору, творчості композитора в цілому, музичного жанру тощо. 3) Система фізичних вправ з музичним супроводом, призначених для виховання відчуття ритму. 4) Розділ віршування, що вивчає природу віршового ритму, принципи й методику його аналізу.
РИТМ<u>І</u>ЧНИЙ (грец. ῥυθμικός – розмірений) – той, що додержує *ритму.*
РИТМОМЕЛ<u>О</u>ДИКА (від *ритм* і *мелодика*) – побудова речень мови за інтонаційними (пониження і підвищення голосу) і ритмічними (питальні, окличні, розповідні речення) моделями.
Р<u>И</u>ТОР (грец. ῥήτωρ, від ῥητορεύω – виголошую промову) – 1) У Стародавній Греції та Римі оратор і учитель красномовства. 2) Промовець, який говорить гарно, але малозмістовно, вдається до штучних прийомів красномовства. 3) Учитель *риторики* в братських школах на Україні, в духовних семінаріях у Росії.
РИТ<u>О</u>РИКА (грец. ῥητορική – ораторське мистецтво) – 1) Наука красномовства. 2) Переносно – зовнішньо ефектне, але малозмістовне красномовство.
РИТОР<u>И</u>ЧНИЙ (грец. ῥητορικός) – 1) Той, що стосується *риторики.* 2) Ораторський. 3) Пишномовний.
РИТУ<u>А</u>Л (від лат. ritualis – обрядовий) – 1) Сукупність обрядів, що супроводять релігійну церемонію, їх зовнішнє оформлення. 2) Церемонія, *церемоніал.*
РИТУ<u>А</u>ЛЬНИЙ (лат. ritualis, від ritus – обряд, звичай) – пов'язаний з виконанням якого-небудь обряду.

РИТУРНЕЛЬ (франц. ritournelle, з італ. ritornello, від ritorno – повернення) – 1) Інструментальний епізод на початку та в кінці кожної строфи вокального твору. 2) Невеличкий вірш на три або чотири строфи.

РИФ [1] (нім. Riff) – пасмо підводних або невисоких надводних скель на мілководді, що утворюється внаслідок руйнування скелястих берегів або нагромадження скелетів коралів (кораловий Р.) і молюсків тощо.

РИФ [2] (голл. rif) – поперечний ряд протягнутих крізь вітрила зав'язок, за допомогою яких можна зменшувати площу вітрила; *«брати рифи»* – зменшувати площу вітрил при сильному вітрі.

РИФИТИ (голл., англ. reef) – брати *рифи* [2], зменшувати площу вітрила.

РИФЛІ (від англ. riffle – жолобок) – гострі борозенки на якій-небудь поверхні.

РИФОРМІНГ (англ. reforming, від лат. reformo – перетворюю) – 1) Спосіб переробки нафти для одержання високоякісних бензинів та інших цінних продуктів. 2) Установка для такої переробки.

РИФТ (англ. rift, букв. – розрив) – круто опущені ділянки земної кори; великі *грабени.*

РИЧЕРКАР (від італ. ricercare – розшукувати) – твір *поліфонічного* складу на кілька розділів, які безперервно переходять один в одний і в яких тема розвивається у формі *імітацій* – «пошуків» теми кожним голосом (звідси й назва).

РИШЕЛЬЄ – ажурне вишивання, в якому краї малюнка обметані петельним швом, а просвіти заповнені ґратчастими з'єднаннями. Від прізвища французького кардинала Ріщельє.

РІАЛ – грошова одиниця: Йєменської Арабської Республіки, поділяється на 40 *букш*; Ірану, поділяється на 100 *динарів.*

РІЄЛЬ – грошова одиниця Камбоджі, поділяється на 100 *сенів.*

РІЯЛ – грошова одиниця: Катару, поділяється на 100 *дирхамів;* Саудовської Аравії, поділяється на 20 *кершів* (курушів) або на 100 *халалів.*

РОБІНЗОНАДИ – літературні твори, в яких зображено фантастичні морські подорожі з найрізноманітнішими пригодами, подібними до пригод головного героя роману Д. Дефо «Робінзон Крузо».

РОБІНІЯ – рід дерев або кущів родини бобових. Походить з Північної Америки. Культивують як декоративні рослини. Найпоширеніший вид – Р. *звичайна*, або *біла акація*. Від прізвища французького географа Ж. Робена.

РОДАМІНИ (від грец. ρόδον – троянда й *аміни*) – синтетичні барвники. Застосовують для фарбування шовку, шерсті, бавовни тощо.

РОДІЙ (від грец. ρόδον – троянда) – хімічний елемент, символ Rn, ат. н. 45; сріблястий метал, належить до платинових металів. Застосовують для гальванічного покриття, а також у сплавах з *платиною* для виготовлення хімічного посуду, як *каталізатор* тощо.

РОДІОЛОЗИД – лікарський препарат; стимулюючий засіб.

РОДОДЕНДРОН (грец. ροδόδενδρον, від ρόδον – троянда і δένδρον – дерево) – рід вічнозелених, рідше листопадних рослин родини вересових. Кущі, дерева. Поширений переважно в Північній півкулі. Багато видів (зокрема, *азалію*) вирощують як декоративні.

РОДОНІТ (від грец. ρόδον – троянда) – мінерал класу силікатів, рожевого, іноді рожево-сірого кольору. Використовують як виробне каміння; продукти вивітрювання – як марганцеву руду.

РОДОХРОЗИТ (від грец. ρόδον – троянда і χρως – колір) – мінерал класу карбонатів, білого, сірого кольору руда, марганцю.

РОЗАРІЙ (лат. rosarium, від rosa – троянда) – сад або розсадник, в якому розводять троянди.

РОЗЕОЛА (лат. roseola, від roseus – рожевий) – червоні плями на шкірі людини, що виникають у зв'язку з порушеннями кровообігу. Одна з ознак захворювань на кір, краснуху, *сифіліс* тощо.

РОЗЕТКА (франц. rosette, зменш. від rose – троянда) – 1) Орнаментальний мотив у вигляді круглої квітки з однаковими пелюстками. 2) Електрична арматура (напр., штепсельна Р., з'єднувальна Р.). 3) Орденський бант. 4) Назва деяких побутових речей, що за формою нагадують квітку (напр., блюдечко для варення). 5) Прикраса навколо резонаторного отвору музичних інструментів. 6) Декоративна нашивка з стрічки, тасьми на капелюшках, взутті тощо.
РОЗМАРИН (від лат. ros marinus – морська роса) – рід вічнозелених кущових рослин родини губоцвітих. Поширений у Середземномор'ї. В СРСР вирощують в Криму і на Кавказі. Декоративна та ефіроолійна рослина. Використовують у парфюмерній промисловості.
РОКАДА (франц. rocade) – залізничні, автомобільні й грунтові шляхи в прифронтовій смузі, паралельні лінії фронту.
РОКАЙЛЬ (франц. rocaille, букв. – дрібні камінці, черепашки) – орнамент у вигляді стилізованої черепашки в обрамленні з сплетіння завитків, химерно вигнутих ліній тощо, характерний для західноєвропейського мистецтва стилю *рококо* (18 ст.).
РОКАМБОЛЬ (франц. rocambole) – багаторічна трав'яниста рослина роду цибуля. Поширений в Європі й Малій Азії. Цибулини застосовують як прянощі. Інша назва – *цибуля часникова*.
РОКЕР (англ. rocker, від rock – гойдатися, трястися) – у фігурному катанні на ковзанах – крюк, особлива складна фігура.
РОКІРОВКА, **РОКІРУВАННЯ** (франц. roque, від перс. rox – тура) – шаховий хід, при якому туру переміщують до короля, а короля переносять через туру й ставлять поруч з нею.
РОК-Н-РОЛ (англ. rock-and-roll, букв. – трясись і погойдуйся) – парний танець американського походження.
РОКОКО (франц. rococo) – стилістичний напрям у західноєвропейському мистецтві 18 ст., пов'язаний з придворно-аристократичною культурою. Виник у Франції. Відзначається примхливо-вишуканим оздобленням *інтер'єрів* приміщень, декоративністю; камерністю, граціозністю – в музиці, манірністю образів – в образотворчому мистецтві.
РОКОШ (польс. rokosz – бунт, заколот) – у Речі Посполитій 16 – 18 ст. заколоти шляхти проти королівської влади з метою захисту своїх прав та вольностей.
РОКФОР (франц. roquefort) – вид гострого сиру з овечого молока. Від назви м. Рокфора у Франції, де його почали виготовляти.
РОЛ (нім. Rolle, від лат. rotula – коліщатко) – 1) Циліндр, вал, каток. 2) Машина (ванна з обертовим розмелювачем) для розмелювання волокнистих матеріалів (напр., ганчір'я), з яких виготовляють папір або картон. 3) Циліндричний сувій з якого-небудь матеріалу.
РОЛИК (нім. Rolle) – 1) Круговий циліндр з твердого матеріалу, що вільно обертається навколо своєї осі й використовується як засіб для обробки матеріалів, як деталь машини, що передає зусилля, як пристрій, що зменшує тертя, замінюючи ковзання коченням. 2) Фарфоровий ізолятор для закріплення на стінах, стелі тощо електропроводів. 3) Ковзан на коліщатках.
РОЛЬ (франц. role, букв. – список, перелік, від лат. rotulus – паперовий згорток) – 1) Образ, втілюваний актором. 2) Частина тексту в п'єсі, що має виконуватися однією дійовою особою 3) Переносно – ступінь участі, міра впливу, значення в чомусь.
РОЛЬГАНГ (нім. Rollgang, від Roll – коток і Gang – хід) – пристрій (роликовий транспортер), який використовують у прокатних станах для транспортування прокату.
РОМ (англ. rum) – міцний спиртний напій з соку цукрової тростини.
РОМАН (франц. roman, букв. – романський) – 1) Жанр художньої літератури; великий, складний за будовою, епічний, прозовий (рідше віршований) твір, у якому широко охоплені життєві події певної епохи, багатогранно й у розвитку змальовані персонажі. 2) Переносно – в повсякденній мові – любовні відносини.

РОМАНЕСКА (італ. romanesca, від romanesco – римський) – італійський народний танець, різновид *гальярди.*

РОМАНІСТ (франц. romaniste) – 1) Письменник, який працює в жанрі *роману.* 2) Особа, яка вивчає культуру романських народів. 3) Фахівець з римського права.

РОМАНС (франц. romance, від roman – романський) – 1) Музично-поетичний твір для голосу з інструментальним супроводом. 2) Різновид інструментальної музики, в якій переважають інтимні мотиви.

РОМАНСЬКИЙ (франц. roman, від лат. romanus – римський) – той, що виник на основі давньоримської культури або з нею тісно пов'язаний; *р. стиль* – художній стиль країн Західної і Центральної Європи часів раннього середньовіччя з елементами давньоримського та візантійського мистецтва, особливо в архітектурі; *р-і мови* – група споріднених мов (французька, іспанська, італійська, португальська, румунська та ін.), які входять до індоєвропейської сім'ї мов.

РОМАНТИЗМ (франц. romantisme) – 1) Ідейно-художній напрям у літературі, мистецтві і гуманітарних науках європейських країн у кінці 18 – на початку 19 ст. У Р. поєднувалися реакційні (ідеалізація минулого) і прогресивні (заклики до оновлення суспільного життя) елементи; *революційний* Р. входить до соціалістичного *реалізму* як його складова частина. 2) Мрійливість, героїка, близькість до ідеалу; світовідчування, пронизане ідеалізацією дійсності. 3) В ідеалістичній філософії, науці – *суб'єктивізм,* відірваність від життя, абстрактність.

РОМАНТИК (франц. romantique) – 1) Прихильник *романтизму.* 2) Переносно – особа, схильна до мрійливості, захопленості героїкою, незвіданим.

РОМАНТИКА (від франц. romantique – *романтик*) – 1) Надзвичайність, незвіданість чогось, що викликає емоційно-піднесене ставлення. 2) Те саме, що й *романтизм.*

РОМАНТИЧНИЙ – 1) Той, що стосується *романтизму.* 2) Переносно – мрійливий, роздумливий.

РОМБ (грец. ῥόμβος, букв. – дзига, кружіння) – *паралелограм* з рівними сторонами.

РОМБІЧНИЙ – той, що стосується *ромба*; *р-а система* – одна з кристалографічних систем.

РОМБОДОДЕКАЕДР (від *ромб* і *додекаедр*) – проста форма кубічної кристалографічної системи, обмежована дванадцятьма гранями, що мають форму ромбів.

РОМБОЕДР (від *ромб* і *...едр*) – шестигранник з гранями у вигляді рівних ромбів.

РОМБОЇД (грец. ρομβοειδής) – те саме, що й *паралелограм.*

РОМШТЕКС (англ. rump steak, букв. – шматок вирізки) – страва з підсмаженої яловичини.

РОНДЕЛЬ (франц. rondelle – щось кругле, від лат. rotundus – круглий) – вид закінченого поетичного твору з 13 віршів на 2 рими з повторенням першого вірша тричі, а другого – двічі.

РОНДО [1] (італ. rondo) – музична форма, для якої характерне кількаразове повторення основної теми, що чергується з епізодами різноманітного змісту. Музика Р. звичайно жвава, легка.

РОНДО [2] (франц. rondeau) – 1) Тип вірша. 2) Особливо закруглений рукописний, а також друкарський шрифт. 3) Перо Р. – перо з широким кінцем для рондо-письма.

РОСТБІФ (англ. roast-beef – смажена яловичина) – страва з підсмаженої яловичини, вирізки з хребтової частини туші.

РОСТВЕРК (нім. Rostwerk, від Rost – грати і Werk – будова) – нижня частина фундаменту споруди, яка розподіляє навантаження на основу, зокрема на пальову.

РОСТРА (від лат. rostra – носи кораблів) – 1) *архіт.* Прикраса у вигляді носової частини давнього судна. 2) *іст.* Трибуна на форумі Стародавнього Риму, прикрашена носами кораблів, захоплених у ворога.

РОСТРИ (від голл. rooster – грати) – 1) Сукупність запасних рангоутних дерев на парусному судні. 2) Частина палуби середньої надбудови у вигляді платформи, на якій розміщують *шлюпки.*
РОТА (польс. rota, від старофранц. rote) – основний підрозділ у піхотних (мотострілецьких), танкових та інших військах.
РОТАМЕТР (від лат. rota – коло і *...метр*) – прилад для вимірювання витрати рідини або газу за сталою перепаду тиску.
РОТАНГ, **РОТАН** (малайське rotan) – пальми роду каламус. Ліани. Поширені в тропічних лісах. Зі стебел виготовляють легкі меблі, з соку плодів – фарби, лаки тощо.
РОТАПРИНТ (англ. rotaprint, від лат. rota – коло і англ. print – друк) – малоформатна друкарська машина, робота якої грунтується на принципі офсетного друку (див. *Офсет*). Р. застосовують для розмноження малотиражних видань.
РОТАТОР (від лат. rotator – той, що обертає) – 1) У загальному значенні будь-яка обертова система. 2) Множильний апарат з застосуванням *трафарета* (восківки). Застосовують для розмноження службової документації, рефератів тощо.
РОТАЦИЗМ [від грец. ρωτακίξω – вимовляю літеру ρω (р) нечисто] – 1) Гаркавість, нечіткість вимови р. 2) Чергування приголосних, що полягає в переході зубних з, с, а також л у звук р.
РОТАЦІЙНИЙ (від лат. rotatio – обертання) – пов'язаний з обертанням, зумовлений ним; *р-а машина* – друкарська машина, в якій друкарська форма й поверхня, що притискує до форми папір, являють собою безперервно обертові циліндри, між якими проходить друкарський папір; *р. спектр* – сукупність спектральних ліній і смуг в *спектрах* електромагнітних коливань, які виникають внаслідок обертального руху молекул; *р-а піч* – промислова піч циліндричної форми, яка обертається або коливається навколо поздовжньої осі; *р. насос* – насос з обертовим робочим органом – *ротором*; *р-і фарби* – фарби для друкування на ротаційних машинах.
РОТАЦІЯ (лат. rotatio, від roto – обертаюсь) – 1) Обертання. 2) Скорочена назва ротаційної машини.
РОТМІСТР (польс. rotmistrz, з старонім. rotmeister – голова, керівник) – офіцерський чин у кавалерії, а також у жандармерії в дореволюційній Росії, Польщі, Австро-Угорщині та деяких інших європейських країнах. Відповідав чинові капітана в піхоті.
РОТОГРАВЮРА – ракельний (див.. *Ракель*) глибокий друк на *ротаційних* машинах.
РОТОНДА (італ. rotonda, від лат. rotundus – круглий) – 1) Кругла в плані споруда (будинок, павільйон, зал). 2) Верхній жіночий теплий одяг без рукавів у вигляді довгої накидки.
РОТОР (від лат. roto – обертаюсь) – обертова частина машин (на відміну від нерухомої частини – *статора*), напр. у генераторах електричного струму, електродвигунах, турбінах, вітродвигунах тощо.
РОТОФОТО [від лат. roto – обертаюсь і *фото (графія*)] – фотонабірна машина з програмним керуванням, за конструкцією аналогічна машині *монофото.*
РОФЕОЦИТОЗ (від грец. ροφέω – поглинаю і *...цитоз*) – процес всмоктування клітиною субмікроскопічних часточок та макромолекул з навколишнього середовища.
РОШТЕЙН (нім. Rohstein, від roh – сирий і Stein – камінь) – сплав сульфідів міді, нікелю чи кобальту з сульфідом заліза, який є проміжним продуктом, що його одержують при виплавці руд або концентратів цих та інших кольорових металів. Р. – різновид *штейна* з найменшим вмістом виплавлюваних металів.
РОЯЛІЗМ (франц. royalisme, від roi – король) – прихильність до королівської влади.
РОЯЛІСТ (франц. royaliste) – прибічник *роялізму, монархізму.*
РОЯЛЬ (від франц. royal – королівський) – струнний ударноклавішний музичний інструмент, різновид *фортепіано.*
РУБАТО (італ. rubato, букв. – вкрадений) – відхилення від основного темпу музичної п'єси для досягнення художньої виразності.

РУБЕЛІТ (від лат. rubellus – червонуватий) – мінерал класу силікатів, червоного кольору, різновид *турмаліну.*
РУБЕРОЙД (від лат. ruber – червоний і *...оїд*) – рулоновий покрівельний та ізоляційний матеріал, виготовлений з покрівельного картону, просоченого і вкритого шаром *бітуму.*
РУБІДІЙ (від лат. rubidus – темно-червоний, багряний) – хімічний елемент, символ Rb, ат. н. 37; сріблясто-білий метал. Застосовують у *фотоелементах,* лампах денного світла тощо.
РУБІН (лат. rubinus, від ruber – червоний) – мінерал класу окисів та гідроокисів, прозорий, червоний чи рожевий різновид *корунду.* Дорогоцінний камінь.
РУБКА (від голл. roef – *каюта*) – 1) Закрите приміщення на верхній палубі (чи в надбудові над нею), стіни якого не дотикаються до бортів судна. 2) Назва різних спеціальних приміщень (напр., Р. радіостанції, *радіорубка*).
РУБРИКА (лат. rubrica – заголовок закону, від ruber – червоний) – 1) Заголовок розділу (в газеті, журналі тощо). 2) Розділ, підрозділ чого-небудь, графа.
РУБРИКАЦІЯ – поділ за *рубриками,* система заголовків книги, таблиці тощо.
РУДБЕКІЯ – рід одно- або багаторічних трав'янистих рослин родини складноцвітих. Поширені в Північній Америці. В СРСР культивують як декоративні. Від прізвища шведського ботаніка О. Рудбека.
РУДЕРАЛЬНИЙ [від лат. rudus (ruderis) – щебінь, сміття] – засмічений; *р-і рослини* – рослини, що ростуть поблизу житла людини та на засмічених ділянках.
РУДЕРПІС (англ. rudder-piece, від rudder – руль і piece – частина) – основна передня частина руля судна у вигляді литої вертикальної частини рульової рами.
РУДЕРПОСТ (англ. rudder-post, від rudder – руль і post – стовп) – вертикальний брус кормового кінця судна, на якому навішують руль.
РУДИМЕНТАРНИЙ (від лат. rudimentum – початок, перша ступінь) – первісне значення – зачатковий, пізніше – недорозвинений, зникаючий, залишковий; *р-і органи* – органи, які в процесі історичного розвитку організму втратили своє первинне значення. Інша назва – *рудименти*.
РУДИМЕНТИ (від лат. rudimentum – початок, перша ступінь) – 1) Те саме, що й *рудиментарні* органи. 2) Переносно – пережитки явищ, які вже зникли.
РУЛАДА (фрнац. roulade, від rouler – котити) – швидкий віртуозний *пасаж* у співі.
РУЛЕТ (від франц. roulette – коліщатко) – 1) Шинка. 2) Страва з посіченого м'яса. 3) Кондитерський виріб з тіста, згорнутого в кілька шарів, з солодкою начинкою.
РУЛЕТА (від франц. roulette – коліщатко) – крива, яку описує довільна точка якоїсь кривої, що котиться без ковзання по іншій, нерухомій кривій.
РУЛЕТКА (від франц. roulette – коліщатко) – 1) Металева або полотняна стрічка з поділками, якою вимірюють протяжність чого-небудь. 2) Інструмент для *гравірування.* 3) Настільна азартна гра.
РУЛОН (від франц. rouleau – згорток) – круглий згорток паперу, шпалер, клейонки тощо.
РУМБ (англ. rhumb) – 1) Одиниця кутової міри, яка дорівнює 1/32 частки кола (у морській навігації). 2) Напрям на об'єкт, вимірюваний кутами між північною частиною істинного *меридіана* і даним напрямом. 3) У геодезії – кут між даним напрямом і географічним меридіаном.
РУМБА (ісп. rumba) – 1) Бальний танець мексіканського походження. 2) Одна з форм *джазу.*
РУМПЕЛЬ (голл. roerpen, від roer – весло, руль і pen – шпеник) – одноплечий чи двоплечий важіль, насаджений на голову руля судна.
РУНИ [1] (нім. Runen) – знаки давньогерманської писемності (3 ст. н. е.). Рунічні знаки вирізьблювали на дереві, металі, пізніше – на могильних каменях тощо.
РУНИ [2] (від фін. runo – вірш, пісня) – карельські й фінські народно-епічні пісні.
РУПІЯ (санскр. рупіам – карбоване срібло) – 1) Колишня срібна монета Індії. 2) Грошова одиниця: Індії – індійська Р., поділяється на 100 *пайсів;* Індонезії – індонезійська Р.,

поділяється на 100 *сенів*; Пакистану – пакистанська Р., поділяється на 100 пайсів; Шрі-Ланка – цейлонська Р., поділяється на 100 *центів,* та інших країн.
РУСТ (від лат. rusticus – простий, грубий) – камені (квадри) з грубо обтесаною або опуклою лицьовою поверхнею.
РУСТИКА (від лат. rusticus – простий, грубий) – рельєфна кладка або облицювання будівель *рустом.*
РУТЕНІЙ – хімічний елемент, символ Ru, ат. н. 44; сріблясто-сірий дуже крихкий метал, належить до платинових металів. Застосовують як *каталізатор* і для виготовлення твердих сплавів. Від латинської назви Русі – Рутенія.
РУТЕР (англ. rooter, від root – рити, підкопувати) – машина для розпушування кам’янистих та твердих грунтів.
РУТИЛ (від лат. rutilus – жовто-червоний) – мінерал класу окисів та гідроокисів; бурого або червоного кольору. Руда *титану.*
РУТИНА (франц. routine, від route – дорога, напрям) – побоювання змін, відсутність почуття нового, *консерватизм,* косність, слідування шаблону, віджилим правилам і навичкам.
РУТИНЕР (франц. routinier) – людина, яка слідує визначеному шаблону.
РУЦАВІЄТИС (латис. rucavietis) – латиський народний парний танець. Від назви населеного пункту Руцави в Латвії.
РЮКЗАК (нім. Rücksack, від Rücken – спина і Sack – мішок) – заплічний речовий мішок.

САБАДИЛА (ісп. sabadilla) – багаторічна цибулинна рослина родини лілійних. Поширена на гірських луках Америки. Насіння С. застосовують у медицині як інсектицидний засіб (див. *Інсектициди*). Інша назва – *вошиве сім'я*.
САБАЙОН (франц. sabayon) – підлива із збитих яєчних жовтків, цукру, вина або рому та прянощів.
САБАНТУЙ (від тюрк. сабан – плуг і туй – свято) – свято у татар і башкирів після закінчення весняних польових робіт.
САБО (франц. sabot) – черевики на дерев'яній підошві або видовбані з дерева.
САБОТАЖ (франц. sabotage, від saboter – стукати черевиками) – 1) Навмисний зрив роботи шляхом прямої відмови від неї або свідомо недбалого її виконання; одна з форм економічної боротьби трудящих капіталістичних країн проти підприємців. 2) Прихована, замаскована протидія будь-яким заходам.
САБОТУВАТИ (франц. saboter) – застосовувати *саботаж,* зривати роботу.
САБУР (тур. sabur, від араб. сабр) – згущений сік листків різних видів багаторічних трав'янистих рослин *алое.* В медицині застосовують як проносне.
САВАН (грец. σάβανον, з араб.) – 1) Поховальний одяг з білої тканини. Від назви місцевості Саван поблизу Багдада. 2) Переносно – білий покрив (снігу); взагалі щільний покрив.
САВАНА (ісп. sabana, з карибської) – тип тропічної і субекваторіальної рослинності – поєднання трав'яного покриву з окремими деревами, групами дерев або чагарниками.
САГАЙДАК (тюрк. сагдак) – футляр для луку і стріл.
САГИ – 1) Пам'ятки давньоскандінавського і давньоірландського епосу в формі прозових творів з віршованими вставками. 2) Сказання.
САГІБ, **САХІБ** (араб., букв. – супутній) – спочатку назва всіх мусульман («супутні» пророкові Мухаммедові). В середні віки в Індії – титул місцевих великих феодалів. Після появи в Індії європейців – звертання, переважно до європейця.
САГІТА (від лат. sagita – стріла) – дрібна хижа морська тварина з групи (класу) *хетогнат.* Має прозоре тіло. Поширена в усіх морях (крім Каспійського). Є їжею промислових риб. Інша назва – *морська стрілка*.
САГІТАЛЬНИЙ (від лат. sagita – стріла) – стріловидний; *с-а серединна площина* – умовна площина, що поділяє тіло людини або тварини поздовжньо на дві половини – праву й ліву.
САГО (малайське sagu) – крупа з зерен крохмалю сагової та інших пальм, а також штучна крупа, виготовлена з картопляного та кукурудзяного крохмалю, харчовий продукт.
САГОВНИКИ, **САГОВИКИ** (від *саго*) – клас голонасінних дерев'янистих рослин. Поширені в тропіках і субтропіках. В СРСР деякі види вирощують як декоративні. Інша назва *цикадові*.
САДИЗМ – 1) Статеве збочення, пов'язане з намаганням заподіяти партнерові біль. Від прізвища французького письменника 18 ст. де Сада, який описав у своїх романах це збочення. 2) Ненормальна пристрасть до жорстокості, мордування.
САЗ (тур. saz, від перс. саз) – щипковий музичний інструмент, поширений у народів Закавказзя.
САЙГА, **САЙГАК** (тюрк.) – рід ссавців родини порожнисторогих ряду парнокопитних. Поширені в степах та півпустелях Азії. В СРСР охороняються законом.
САК (франц. sac, від лат. saccus, грец. σάκκος – мішок) – 1) Дорожній мішок, торба. 2) Сітка для виймання риби. 3) Широке жіноче пальто. 4) Мішок, набитий землею, для захисту від куль.
САКВОЯЖ (франц. sac de voyage, від sac – мішок і voyage – подорож) – ручна дорожня сумка, здебільшого шкіряна, з застібкою.
САКРАЛЬНИЙ [1] (від лат. sacrum – священна річ, дія) – священний; той, що стосується релігійного культу й ритуалу.
САКРАЛЬНИЙ [2] (від лат. os sacrum – крижі) – крижовий, той, що стосується крижів.

САКРАМЕНТАЛЬНИЙ (від лат. sacramentum – клятва, присягання) – священний; звичаєвий; традиційний.
САКСАУЛ (тюрк. саксавул) – рід кущових та дерев'янистих рослин родини лободових. Поширений в пустелях та напівпустелях Азії. Має господарське значення.
САКСГОРНИ – сукупність духових мундштучних музичних інструментів. Від прізвища бельгійського майстра А. Сакса, що сконструював їх.
САКСОФОН – духовий музичний інструмент. Від прізвища бельгійського винахідника А. Сакса.
САЛАМАНДРА (грец. σαλαμάνδρα) – 1) Рід хвостатих земноводяних родини саламандрових. Поширені перевалено в Європі, Малій Азії та Північній Африці. 2) В міфології західноєвропейських народів дух вогню.
САЛАМУРІ – грузинський музичний духовий інструмент типу флейти з свистковим пристроєм.
САЛАНГАНИ (малайське) – рід птахів підряду стрижів. Поширені в Південно-Східній Азії, Індонезії, Австралії. Гнізда С. (ластівчині гнізда) у китайців та деяких інших народів вживаються в їжу.
САЛЕП (нім. Salep, з араб. сахлаб) – висушені м'ясисті кореневі бульби рослин родини зозулинцевих (любка дволиста, зозулинці тощо). Застосовують у медицині, а також для *апретури* шовкових тканин.
САЛІВАЦІЯ (лат. salivatio, від salivo – виділяю слину) – слинотеча, надмірне виділення слини. Симптом багатьох різних за своїм характером і походженням хворобливих процесів.
САЛІЦИЛАТИ – лікарські препарати *саліцилової* кислоти. Протиревматичні, болезаспокійливі і жарознижуючі засоби.
САЛІЦИЛОВИЙ [від лат. salix (salicis) – верба і грец. ὕλη – речовина] – той, що належить до саліцилових сполук; *с-а кислота* – органічна сполука, що її застосовують у медицині як жарознижуючий і болезаспокійливий засіб, у промисловості – для виробництва синтетичних барвників, желатину, в консервуванні; *с. спирт* – застосовують у медицині як місцевоанестезуючий засіб; *с. альдегід* – проміжний продукт при синтезі *кумарину* та деяких барвників.
САЛОЛ [від *сал (іцилова* кислота) і *(фен) ол*] – лікарський препарат. Застосовують для дезинфекції кишечника та сечових шляхів.
САЛОН (франц. salon, з італ. salone, букв. – велика зала) – 1) Кімната для прийомів; внутрішнє приміщення в літаках, на суднах, автобусах, тролейбусах для пасажирів. 2) Світський, політичний, літературно-художній гурток, який збирається у якогось діяча, мецената тощо. 3) Магазин художніх виробів. 4) Назва художніх та інших виставок.
САЛЮТ (франц. salut, від лат. saluto – вітаю) – урочисте вітання або віддання почесті (напр., артилерійський С).
САЛЬВІНІЯ – рід однорічних трав'янистих рослин підкласу водяних папоротей. Поширені в тропічних і почасти помірних широтах. Від прізвища флорентійського ботаніка 18 ст. А.-М. Сальвіні.
САЛЬДО (від італ. saldo – розрахунок) – різниця між підсумками за *дебетом* і *кредитом* рахунків.
САЛЬПІНГІТ [від грец. σάλπιγξ (σάλπίγγος) – труба] – у людини – запалення маточних (фаллопієвих) труб. Здебільшого поєднується із запаленням яєчників – *оофоритом.* У тварин – запалення яйцепроводів.
САЛЬТО, **САЛЬТО-МОРТАЛЕ** (від італ. salto mortale – смертельний стрибок) – вільне безопірне перевертання стрибуна в повітрі. Елемент в *акробатиці* й спортивній гімнастиці.
САМАН (тюрк. – солома) – 1) Будівельний стіновий матеріал (невипалена цегла, виготовлена з суміші глини, соломи, піску). 2) Солом'яна січка. Інша назва – *адоб*.
САМАНА – див. *Самая.*

САМАРІЙ – хімічний елемент, символ Sm, ат. н. 62; сріблястий м'який метал; належить до *лантаноїдів.* С. додають до скла, яке застосовують для захисту від нейтронного випромінювання. Сполуки С. застосовують у світлотехніці. Від назви мінералу самарскіту.

САМАЯ, **САМАНА** – грузинський старовинний обрядовий народний танок.

САМБА (португ. samba) – бразильський швидкий парний танець вільної композиції.

САМБО (португ., ісп. zambo) – в Латинській Америці нащадки від шлюбів індіанців з неграми.

САМУМ (араб. – пекучий вітер) – сухий гарячий вітер у пустелях Аравійського півострова і Північної Африки.

САМУРАЇ (від япон. самурау – служити) – 1) У феодальній Японії назва світських феодалів. 2) Військово-феодальний стан служилих дрібних дворян, що існував у Японії з 12 до 1-ї половини 19 ст. 3) Переносно – японська вояччина.

САМШИТ (перс. шімшед) – рід вічнозелених деревних і кущових рослин. Поширені переважно в Південно-Східній Азії, Середземномор'ї, приатлантичній Європі та в Африці. В СРСР – на Кавказі. Декоративні. З деревини виготовляють ткацькі човники, музичні інструменти тощо. Інша назва – *буксус*.

САНАТОРІЙ (лат. sanatorium, від sano – лікую, зцілюю) – лікувально-профілактичний заклад, де застосовують природні фактори (мінеральні води, грязі тощо) в поєднанні з *фізіотерапією,* лікувальною фізкультурою та іншими методами.

САНАЦІЯ (від лат. sanatio – оздоровлення, лікування) – 1) Оздоровлення. 2) Збільшення кредиту, надання субсидій та інші фінансові заходи капіталістичних держав або банків з метою допомоги великим підприємцям, компаніям, які перебувають під загрозою збанкрутування. 2) Назва фашистського режиму, встановленого в Польщі (1926 – 39 рр.) під демагогічним лозунгом «морального оздоровлення» політичного й економічного життя країни. Політика «С.» завершилася крахом буржуазно-поміщицької Польщі й загарбанням її гітлерівською Німеччиною.

САНГВІН, **САНГВІНА**, **САНГІНА**, **САНГІН** (франц. sanguine, від лат. sanguis – кров) – 1) М'який темно-червоний олівець. 2) Назва малюнка, виконаного таким олівцем.

САНГВІНІК [від лат. sanguis (sanguinis) – кров, життєва сила] – людина з сильним рухливим, урівноваженим типом нервової системи. Див. *Темперамент.*

САНДАЛ (грец. σάνταλον, араб. сандал, від санскр. чандрас – блискучий) – рослинний барвник червоного або жовтого кольору; одержують з деревини *фернамбука,* кампешевого дерева й сандалового дерева.

САНДАРАК (грец. σανδαράκη – червоний миш'як) – пахуча смола з кори сандаракового (родини кипарисових) дерева, поширеного в Північній Африці. Застосовують для приготування лаків.

САНДВІЧ (англ. sandwich) – 1) Бутерброд з якою-небудь закускою. Від прізвища англійського лорда Сандвіча, який ввів в ужиток цю їжу. 2) Переносно – жива реклама, людина, яка на грудях і спині носить рекламні плакати; принизлива форма використання безробітних у капіталістичних країнах.

САНДЖАК (тур. sancak – прапор, штандарт) – 1) У султанській Туреччині до скасування військово-ленної системи (1834 р.) об'єднання військових ленів. 2) З 19 ст. до 20-х рр. 20 ст. – адміністративно-територіальна одиниця в Туреччині.

САНДРИК – архітектурне оздоблення стіни будинку над віконним або дверним прорізом; звичайно карниз або цілий *антаблемент,* увінчаний *фронтоном.*

САНДРІЛЬЙОНА (франц. Cendrillon, від cendre – зола) – 1) Героїня казки французького письменника Ш. Перро «Попелюшка». 2) Переносно – бідна вродлива, доброчесна дівчина.

САНІТАРІЯ (від лат. sanitarius – той, що стосується здоров'я) – галузь *гігієни;* система гігієнічних заходів (додержання правил особистої гігієни, контроль за умовами праці тощо), спрямованих на оздоровлення умов побуту й праці людини.

САНКЦІЯ (від лат. sanctio – непорушна постанова) – 1) Схвалення. 2) Затвердження відповідним державним органом якогось акта, що надає йому сили закону. Так, тільки після С. прокурора може бути застосований арешт, обшук. 3) Складова частина статті закону, в якій визначено заходи; державного впливу у разі невиконання даного закону. 4) С. *карва* – вид покарання за злочин. 5) С. *кредитна* – встановлений правовими нормами захід економічного впливу, що його застосовує банк до порушників фінансової, касової, розрахункової або кредитної дисципліни. 6) С. *міжнародно-правова* – захід впливу (економічний, політичний, військовий), який застосовують щодо держави, яка не виконує міжнародні угоди.

САНКЮЛОТИ (франц. sans-culottes, букв. – безштанні, голодранці) – назва революційних плебейських мас часів Французької буржуазної революції кінця 18 ст.

САНСКРИТ (від санскр. самскрта – оброблений, довершений) – літературна мова давньої і середньовічної Індії.

САНТИ... (від франц. cent – сто, з лат. centum) – у складних словах означає «сота частина».

САНТИМ (франц. centime, від cent – сто) – 1) Грошова одиниця Франції до 1795 р. 2) Розмінна монета: Франції, 1/100 французького *франка*; Алжіру, 1/100 алжирського *динара*; Бельгії, 1/100 бельгійського *франка*; Мальти, 1/100 мальтійського *фунта*; Швейцарії, 1/100 швейцарського франка (інша назва його тут – *рап*) та інших країн.

САНТИМЕТР (франц. centimetre) – 1) Одиниця довжини, що дорівнює 0,01 *м.* 2) Лінійка або стрічка, на які нанесено розмітку на сантиметри. 3) Одиниця електричної ємності. 4) Одиниця *індуктивності.*

САНТОНІН (від лат. herba santonica – сантонська трава) – лікарський препарат, що його одержують з цитварного полину. Застосовують при *аскаридозі.* Від назви галльської провінції Сантонія.

САНТУР, **САНТУРИ** – струнний ударний музичний інструмент типу цимбал, поширений у Закавказзі.

САПАЖУ (франц. sapajou) – те саме, що й *капуцини* (2).

САПЕР (франц. sapeur, від saper – вести підкоп) – військовослужбовець інженерних військ, який виконує фортифікаційні, шляхово-мостові, маскувальні та інші роботи.

САПОНІНИ [від лат. sapo (saponis) – мило] – складні органічні безазотисті сполучники з групи *глікозидів.* Містяться в рослинах. Застосовують у медицині та у виробництві шипучих напоїв, халви. Багато С. отруйні.

САПОНІФІКАЦІЯ [від лат. sapo (saponis) – мило і *...фікація*] – омилення, процес розкладання жирів від діяння лугів.

САПРО... (від грец. σαπρός – гнилий) – у складних словах відповідає поняттю «гнилий».

САПРОБИ, **САПРОБІОНТИ** (від *сапро...* і грец. βίος – життя) – організми, які живуть у водоймах, забруднених органічними речовинами. Наявність, склад і концентрація С. можуть бути показником ступеня забрудненості водойм.

САПРОГЕННІ БАКТЕРІЇ (від *сапро...* і *...генний*) – *бактерії,* що спричинюють гниття.

САПРОЛ (від *сапро...* і *...ол*) – суміш крезолу з мінеральними мастилами. Застосовують для *дезинфекції.*

САПРОЛЕГНІЄВІ (від *сапро...* і грец. λέγνον – край) – родина переважно водяних грибів класу *фікоміцетів.* Здебільшого *сапрофіти,* деякі види – паразити риб (часом спричинюють масові захворювання ікри та мальків).

САПРОПЕЛІТИ (від *сапропель* і *...літ*) – викопне вугілля, що утворилось внаслідок нагромадження решток найпростіших планктонових організмів та колоній зелених і синьо-зелених водоростей. Використовують для грязелікування і як паливо.

САПРОПЕЛЬ (від *сапро...* і грец. πηλός – грязь, мул) – колоїдальні відклади, що утворюються на дні річок і озер внаслідок перегнивання решток рослин і тварин. Застосовують як добриво, а також для мінерально-вітамінної підгодівлі сільськогосподарських тварин і в грязелікуванні.

САПРОФАГИ (від *сапро...* і *...фаг*) – тварини, які живляться органічними речовинами, що розкладаються (напр., жуки-гнойовики).
САПРОФІТИ (від *сапро...* і *...фіти*) – рослини, що використовують для живлення органічні сполуки решток рослин і тварин. С. багато серед бактерій, грибів, деяких видів водоростей.
САПФІР (грец. σάηφεριος,*,* з давньо-євр. саппір) – мінерал класу окисів та гідроокисів, прозорий, синього кольору, різновид *корунду.* Дорогоцінний камінь.
САРАБАНДА (ісп. zarabanda) – 1) Старовинний іспанський народний танок. 2) Музичний твір у ритмі цього танку.
САРАЦИНИ (лат. saraceni, грец. σαρακηνοί, від араб. сарк – Схід) – у творах античних авторів назва арабського населення Західної і Північної Аравії. За середньовіччя назва «сарацини» поширилась на всіх арабів та на деякі інші народи Близького Сходу, що сповідували *іслам.*
САРГАН (грец. σαργάνιον, від σαργάνη – джгут, мотузка) – вид риб родини сарганових. Поширені в Атлантичному океані, Чорному, Середземному, Азовському, Баренцовому морях. Об'єкт промислу.
САРДАР, **СЕРДАР** (перс., від сар – голова і дара – той, що володіє) – 1) Начальник місцевих феодально-поміщицьких збройних сил в Ірані. 2) Головнокомандуючий військовими силами в султанській Туреччині.
САРДОНІЧНИЙ (від лат. Sardonius, букв. – сардинський) – злісно-насмішкуватий, в'їдливий, глузливий.
САРЖА (франц. serge, італ. sargia, від лат. sericus – шовковий) – бавовняна, шовкова чи напівшовкова тканина з дрібною діагоналлю. Використовують для підкладок.
САРІ (інд.) – жіночий одяг в Індії.
САРКАЗМ (грец.σαρκασμός, від σαρκάζω – розриваю м'ясо) – їдке, викривальне, іноді гірке глузування.
САРКАСТИЧНИЙ (грец. σαρκαστικός) – уїдливо-глузливий, ущіпливий.
САРКОДОВІ (від грец. σαρκώδης – плотський, тілесний) – клас безхребетних тварин типу найпростіших. Поширені повсюдно. Деякі види – паразити. Багато видів С. відіграють важливу роль у процесах утворення осадових порід, зокрема вапняку, крейди.
САРКОЛЕМА [від грец. σαρξ (σαρκός) – м'ясо, плоть і λέμμα – шкірка] – оболонка, що оточує поперечносмугасте м'язове волокно, сприяє його скороченню, а також виконує захисну функцію.
САРКОМА [від грец. σάρξ (σαρκός) – м'ясо і *...ома*] – злоякісна пухлина людини й тварин, що розвивається з елементів сполучної тканини. Найчастіше спостерігається С. лімфатичних вузлів, м'язів, кісток. Характеризується швидким ростом і утворенням *метастазів.*
САРКОПЛАЗМА [від грец. σάρξ (σαρκός) – м'ясо, плоть і *плазма*] – *протоплазма* клітин гладенької м'язової тканини.
САРКОСПОРИДІЇ (від грец. σαρξ (σαρκός) – м'ясо і *...споридії*] – група найпростіших тварин класу споровиків. Поширені повсюдно. Паразитують у м'язових волокнах та міжм'язовій сполучній тканині ссавців, рідше – птахів і плазунів, зрідка – в людини. Інша назва – *м'ясні споровики.*
САРКОФАГ (грец. σαρκοφάγος, букв. – пожираючий тіло) – кам'яна труна, невелика гробниця.
САРОС (грец. σάρος – мітла) – час (18 років 10 1/3 або 11 1/3 дня), через який повторюються в тому самому порядку сонячні й місячні затемнення.
САРСАПАРЕЛЬ, **САРСАПАРИЛЬ**, **САСАПАРЕЛЬ** (ісп. zarzaparilla) – рід тропічних або рідше субтропічних рослин родини лілійних. Вічнозелені кущові й напівкущові ліани.
САРСУЕЛА (ісп. zarzuela) – старовинний жанр іспанської опери; лірична п'єса (пізніше також комедія), у якій спів і танці чергувалися з діалогом.

САСАФРАС (англ. sassafras) – вид деревних рослин родини лаврових. Поширені у приатлантичних штатах Північної Америки. Декоративні. Деревину використовують на стовпи, шпали тощо, кору коренів – у медицині та парфюмерії.
САТАНГ – розмінна монета Таїланду, 1/100 *бата.*
САТЕЛІТ [від лат. satelles (satellitis) – супутник, служник, спільник] – 1) *астр.* Супутник планети. 2) В давнину назва озброєних найманців, що супроводили володаря. 3) Зубчасте колесо, що обертається навколо своєї осі і водночас навколо осі іншого колеса. Є складовою частішою механізмів у підйомних машинах, верстатах, *редукторах* тощо. 4) Держава, яка є формально незалежною, але фактично підпорядкована іншій, більшій імперіалістичній державі. 5) Переносно – покірний виконавець чужої волі, поплічник.
САТИР (грец. Σάτυρος) – 1) У давньогрецькій міфології божество, наділене рисами похітливості й розбещеності, *у* римлян – *фавн.* 2) Переносно – розбещена людина. 3) Різновид великих денних метеликів. 4) Вид куріпок у Північній Індії.
САТИРА (лат. satira, від satura, букв. – суміш, усяка всячина) – 1) Специфічна форма художнього відображення дійсності, яка полягає в різкому осудливому осміюванні негативного. 2) Сукупність сатиричних творів.
САТИРИКОН (грец. σατυρικόν) – в епоху античності й середньовіччя назва сатиричної драми, іноді – сатиричного роману.
САТИРИЧНИЙ (грец. σατυρικός) – насмішкуватий, в'їдливо-іронічний, вразливо-викривальний; властивий *сатирі.*
САТИСФАКЦІЯ (лат. satisfactio, від satisfacio – задовольняю, вибачаюсь) – 1) У богослов'ї католицизму задоволення, яке нібито дістає бог, караючи людей за «гріхи». 2) У феодально-дворянському побуті задоволення, що дається ображеному у формі поєдинку, дуелі.
САТІЯГРАХА, **САТЬЯГРАХА** (санскр., букв. – впертість в істині) – форма т. зв. «ненасильницької» боротьби за незалежність, «ненасильницького» опору колонізаторам, що її розробив на початку 20 ст. діяч національно-визвольного руху Індії М. К. Ганді.
САТРАП (грец. σατράπης, з давньо-перс.) – 1) Правитель області або *провінції* – сатрапії у Стародавній Персії, Мідії, в еллиністичних монархіях (4 – 1 ст. до н.е.). 2) Переносно – свавільний адміністратор, безконтрольний правитель.
САТУРА (лат. satura, букв. – суміш, усяка всячина) – у давньоримській літературі жанр розважально-дидактичного характеру, що сполучав прозу і вірші. Згодом замість цієї назви почали вживати слово *«сатира».*
САТУРАТОР (від лат. saturo – насичую, наповнюю) – 1) Апарат для насичення рідин вуглекислим газом. 2) Апарат хімічної водоочисної установки, за допомогою якого виготовляють насичений і прояснений (очищений від каламуті) вапняний розчин.
САТУРАЦІЯ (від лат. saturatio – насичення, наповнення) – 1) Насичення рідин вуглекислим газом. 2) У цукроварінні – хімічна обробка цукрового соку вуглекислим газом.
САТУРН (лат. Saturnus) – 1) У давньоримській міфології – бог посівів, покровитель землеробства. 2) Шоста за віддаленням від Сонця велика планета Сонячної системи. 3) В алхімії – назва свинцю.
САТУРНАЛІЇ (лат. Saturnalia) – 1) В Стародавньому Римі свято на честь *Сатурна* після закінчення польових робіт, що починалося 17 грудня і святкувалося протягом тижня. 2) Переносно – відчайдушна гульня.
САТУРНІЗМ (від лат. saturnus – свинець) – хронічне отруєння людини свинцем.
САТЬЯГРАХА – див. *Сатіяграха.*
САФЛОР (голл. saffloer, з перс.) – рід однорічних, переважно трав'янистих рослин родини складноцвітих, Поширені здебільшого в Азії, Північній Африці, Середземномор'ї. Культивують у багатьох країнах як олійну й фарбувальну рослину.
САФРА (ісп. zafra) – період збирання цукрової тростини на Кубі й переробки її на цукрових заводах.

САФРАНІНИ (від араб. сафаран – шафран) – група синтетичних органічних барвників червоно-фіолетового кольору, що їх використовують у текстильній та паперовій промисловості.
САФРОЛ (від араб. сафаран – шафран і *...ол*) – жовтувата рідина, складова частина деяких видів ефірної олії; використовують у *парфюмерії.*
САХАРАЗА (від грец. σάκχαρ – цукор) – *фермент,* що викликає розщеплення сахарози (на глюкозу й фруктозу) і деяких трисахаридів. Міститься в значних кількостях у травних соках людини та багатьох тварин, а також у рослинних організмах. Інша назва – *інвертаза*.
САХАРИДИ (від грец. σάκχαρ – цукор і είδος – вид, вигляд) – вуглеводи, при *гідролізі* яких утворюється дві й більше молекули *моносахаридів.*
САХАРИН (нім. Saccharin, від грец. σάκχαρ – цукор, з санскр. шяркара – гравій, пісок) – органічна сполука, білі кристали, солодкі на смак. Застосовують замість цукру при захворюванні на *діабет.* С. не засвоюється організмом, виділяється з сечею.
САХАРОМІЦЕТИ (від грец. σάκχαρ – цукор і *...міцети*) – родина мікроскопічних одноклітинних грибів з класу сумчастих грибів *(аскоміцетів*). До С. належать дріжджі.
САХЕМ – 1) Назва глави роду або племені в індіанців-алгонкінів. 2) Термін «сахем» також вживається для позначення посади вождя в більшості індіанських племен Північної Америки. Ця посада була спадковою.
САХІБ – див. *Сагіб.*
СБІР (франц. sbire, з італ. sbirro) – 1) Нижчий прислужник *інквізиції.* 2) Переносно – зневажливе прізвисько поліцейського агента.
СВАДЕШІ (бенгальське, букв. – вітчизняний) – одна з форм антиімперіалістичного руху в Індії. Зародилася наприкінці 19 ст. Прихильники С. в основному боролися за розвиток національних промисловості й ремесла, що зазнавали конкуренції з боку іноземних товарів.
СВАРАДЖИСТИ (гінді, з санскр. сварадж'я, букв. – своє правління) – члени партії індійських буржуазних націоналістів, які вимагали самоврядування Індії (*сварадж*) у межах Британської імперії. Фактично партія розпалася в 1930 р.
СВАСТИКА (санскр.) – хрест із загнутими під прямим кутом кінцями. С. – один з найдавніших орнаментальних мотивів у мистецтві багатьох країн, у т. ч. Давньої Індії, Китаю, Японії, де знак С, можливо, мав культове значення. С. була використана як *емблема* німецьким фашизмом і стала символом варварства і насильства.
СВЕЙТИНГ – див. *Світинг.*
СВІНГ (англ. swing, букв. – коливання, розмах) – у боксі – боковий удар із значної віддалі.
СВІТИНГ, **СВЕЙТИНГ** (від англ. sweating – потіння) – надзвичайно тяжка форма експлуатації робітників, характерна для капіталістичної системи роботи на дому.
СГРАФІТО (італ. sgraffito) – спосіб декоративного оздоблення стін продряпуванням шарів штукатурки.
СЕАНС (франц. seance, букв. – засідання) – 1) Демонстрація видовища, що завершується за певний проміжок часу без перерви. 2) Виконання якоїсь дії, роботи одним заходом.
СЕБОРЕЯ (від лат. sebum – сало і грец. ρέω – течу) – захворювання, що характеризується підвищенням або зменшенням виділення шкірного жиру. Причинами виникнення С. можуть бути захворювання нервової та ендокринної систем, нераціональне харчування тощо.
СЕГЕТАЛЬНИЙ [від лат. seges (segetis) – сівба] – посівний; *с-і рослини* – бур'яни, що зростають разом з культурними рослинами посівні бур'яни.
СЕГІДИЛЬЯ (ісп. seguidilla, від seguir – супроводжувати) – іспанський (андалузький) народний танок у супроводі кастаньєт, гітари та співу.
СЕГМЕНТ (лат. segmentum – відрізок, смуга, від seco – ріжу, розсікаю) – 1) Плоска фігура, обмежена кривою лінією і *хордою* цієї лінії (плоский С, круговий, параболічний та

інші). 2) Частина простору, обмежена поверхнею кулі або іншою кривою поверхнею і відділена січною площиною (просторовий С. – кульовий тощо). 3) Відрізок прямої разом з його кінцями; сукупність усіх дійсних чисел між двома заданими (включаючи й задані). 4) Одна з багатьох однорідних частинок, з яких складається тіло деяких тварин (напр., дощового черв'яка) або з яких складаються деякі органи (напр., хребет).

СЕГМЕНТАЦІЯ (від лат. segmentum – відрізок, смуга) – те саме, що й *метамерія.*

СЕГНЕТОЕЛЕКТРИКИ – тверді тіла, електрична *поляризація* яких може існувати й без зовнішнього впливу (на відміну від *діелектриків*). С. вперше виявлено у сегнетовій солі (звідки й назва). Застосовують в електричних конденсаторах, п'єзоелектричних приладах тощо.

СЕГРЕГАЦІЯ (лат. segregatio – відокремлення, від segrego – розділяю) – 1) Вид расової *дискримінації,* що полягає у відокремленні «кольорового» населення від «білого», забороні «кольоровому» населенню селитися в районах, де живе «біле» населення. С. зазнають негри в ряді штатів США, африканське населення Південно-Африканської Республіки та Південної Родезії. 2) *тех.* Те саме, що й *ліквація.*

СЕГУН (япон.) – титул верховного воєначальника в Японії з кінця 12 ст. до 1868 р.

СЕДИМЕНТАЦІЯ (лат. sedimentum – осідання, від sedeo – осідаю) – 1) Осідання завислих у рідині твердих частинок. 2) Сукупність процесів нагромадження відкладів у водному середовищі.

СЕДІ – грошова одиниця Гани (з 1967 р. – новий седі), поділяється на 100 *песев.*

СЕЗАЛЬ – див. *Сизаль.*

СЕЗАМ (грец. σήσαμον) – те саме, що й *кунжут.*

СЕЗОН (франц. saison, від лат. satio – сівба) – 1) Пора року (весна, літо, осінь, зима). 2) Частина року, на яку припадають певні явища природи або певні види господарської діяльності людини, відпочинку, спорту тощо. 3) *Театральний, музичний* С. – період, коли регулярно працюють театри, концертні зали тощо.

СЕЇД (тюрк., з араб. саїд – князь, нащадок пророка) – почесний титул мусульманина, який претендує на походження від потомків пророка Мухаммеда.

СЕЙМ (польс. sejm, чеш. sněm) – 1) За доби феодалізму станово-представницький орган у деяких країнах, зокрема у Чехії, Польсько-Литовській державі. 2) Найвищий орган державної влади в Польській Народній Республіці. 3) Назва *парламенту* Фінляндії.

СЕЙНЕР (англ. seiner, від seine – капшуковий невід) – невелике морське моторне судно для лову риби капшуковим неводом, сітками.

СЕЙСМІЧНИЙ (від грец. σεισμός – землетрус) – пов'язаний з явищами землетрусу; *с-а область* – територія, де часто бувають землетруси; *с-і хвилі* – хвилі, що виникають внаслідок землетрусу й поширюються у вигляді коливань у гірських породах; *с-а станція* – установа, яка реєструє сейсмічні хвилі та обробляє одержувані дані.

СЕЙСМО... (від грец. σεισμός – землетрус) – у складних словах відповідає поняттям «землетрус», «підземний поштовх».

СЕЙСМОГЕОЛОГІЯ (від *сейсмо...* і *геологія*) – наука про геологічні процеси, що супроводять землетруси, та про використання геологічних даних для визначення сейсмічно небезпечних районів.

СЕЙСМОГРАМА (від *сейсмо...* і *...грама*) – автоматичний безперервний запис коливань земної кори на паперовій стрічці, здійснюваний за допомогою сейсмографа.

СЕЙСМОГРАФ (від *сейсмо...* і *...граф*) – прилад для реєстрації коливань земної кори під час землетрусів і вибухів.

СЕЙСМОІЗОЛЯЦІЯ (від *сейсмо...* та *ізоляція*) – захист споруд від землетрусу розміщенням між фундаментами і самими спорудами демпферних (див. *Демпфер*) прошарків, напр., бетонних куль.

СЕЙСМОКАРДІОГРАМА (від *сеймо...* і *кардіограма*) – графічний запис вібрації тіла, що спричинюється скороченнями серця.

СЕЙСМОЛОГІЯ (від *сейсмо...* і *...логія*) – розділ *геофізики,* що вивчає землетруси та явища, які з ними пов'язані.
СЕЙСМОМЕТРІЯ (від *сейсмо...* і *...метрія*) – розділ *сейсмології,* що розробляє методи інструментальних спостережень за землетрусами.
СЕЙФ (англ. safe, букв. – надійний, безпечний) – 1) Вогнетривка металева скриня або шафа для зберігання цінностей, документів тощо. 2) Приміщення (кімната, підвал) з такими шафами або скринями в *банках.*
СЕЙШІ (франц. seiches) – стоячі хвилі в невеликих замкнених водоймах.
СЕКАНС (від лат. secans – розсікаючий) – *функція* кута, позначається sec. С. гострого кута прямокутного трикутника – відношення *гіпотенузи* до *катета,* що прилягає до цього кута; дорівнює *косекансу* другого гострого кута цього трикутника.
СЕКАТОР (франц. secateur, від лат. seco – ріжу) – садові ножиці для зрізування гілок дерев, нарізування живців тощо.
СЕКВЕНЦІЯ (лат. sequentia – слідування) – повторення якогось музичного мотиву на різних ступенях висхідної або низхідної гами.
СЕКВЕСТР (лат. sequestrum – заборона) – 1) Заборона чи обмеження права користування будь-яким майном за розпорядженням органів державної влади. 2) Змертвіла частина будь-якого органа, найчастіше кістки.
СЕКВЕСТРАЦІЯ (від лат. sequestro – ставлю поза, відділяю) – 1) *юрид.* Накладення *секвестру.* 2) *мед.* Утворення секвестру.
СЕКВОЙЯ – рід вічнозелених хвойних деревних рослин родини таксодієвих. Поширені в Північній Америці. В СРСР вирощують у Криму і на Кавказі. Від імені вождя індіанського племені чироків Секвойя.
СЕКВОЙЯДЕНДРОН (від *секвойя* і *...дендрон*) – рід вічнозелених хвойних деревних рослин родин таксодієвих. Поширені в Північній Америці. В СРСР вирощують у Криму і на Кавказі. Найвищі рослини на земній кулі: досягають 120 *м* заввишки, 10 *м* у діаметрі. Інші назви – *мамонтове дерево, велінгтонія.*
СЕКРЕТ ^{1} (франц. secret, від лат. secretum – таємниця) – 1) Таємниця. 2) Потайний пристрій у механізмі. 3) Передовий прихований військовий пост.
СЕКРЕТ ^{2} (від лат. secretus – виділений) – специфічний продукт, що його виділяють залози людини й тварин (напр., жовч, слина, шлунковий сік).
СЕКРЕТАР (франц. secretaire, від лат. secretarius – учасник таємних нарад) – 1) Службовець, що відає листуванням установи, організації або окремої особи. 2) Особа, що веде протокол зборів, наради, засідання. 3) Виборний керівник партійної або іншої громадської організації чи їхнього керівного органу. 4) Виборна службова особа у складі найвищих та місцевих органів державної влади СРСР (напр., секретар Президії Верховної Ради УРСР), а також виборчих комісій. 5) Особа, що керує поточною роботою наукової установи, редколегії тощо (вчений С, відповідальний С). 6) Особа, що очолює орган міжнародної організації. Див. також *Статс-секретар.*
СЕКРЕТАРІАТ (франц. secretariat) – відділ державної установи, громадської, наукової або іншої організації, який здійснює функції організаційно-розпорядчого характеру.
СЕКРЕТЕР (франц. secretaire) – 1) Гра, що полягає в угадуванні речення за початковими літерами слів. 2) Вид письмового бюро.
СЕКРЕТИН (від лат. secretus – виділений) – білкова речовина, що виробляється слизовою оболонкою дванадцятипалої кишки людини та ряду тварин. Посилює виділення *секрету* ^{2} підшлунковою залозою.
СЕКРЕТОРНИЙ (лат. secretorius) – видільний; *с-і клітини* – клітини людини й тварин, що виробляють і виділяють особливі речовини – *секрети* ^{2}.
СЕКРЕЦІЯ (лат. secretio – відокремлення) – процес утворення й виділення залозами людини та більшості тварин специфічних продуктів – *секретів* ^{2} та інкретів *(гормонів*), необхідних для життєдіяльності організму або для підтримання виду.
СЕКС (від лат. sexus – стать) – *еротика*; хтивість.

СЕКСАГОН<u>А</u>ЛЬНИЙ (від лат. sex – шість і грец. γωνία – кут) – шестикутний.
СЕКСОЛ<u>О</u>ГІЯ (від лат. sexus – стать і *...логія*) – наука про статеве розрізнення, статеве виховання й поведінку.
СЕКСОПАТОЛ<u>О</u>ГІЯ (від лат. sexus – стать і *патологія*) – розділ медицини, який займається вивченням і лікуванням захворювань, пов'язаних з розладами статевого життя.
С<u>Е</u>КСТА (від лат. sexta – шоста) – 1) *муз.* Шостий ступінь *діатонічної гами.* 2) *Інтервал* між першим і шостим ступенями.
СЕКСТАК<u>О</u>РД (від лат. sextus – шостий і *акорд*) – музичний акорд, що складається з *прими,* її *терції* і *сексти*; перше обернення тризвуччя.
СЕКСТ<u>А</u>НТ [від лат. sextans (sextantis) – шоста частина] – 1) Кутомірний прилад, застосовуваний у мореплавній та авіаційній астрономії, щоб визначити місцеположення судна чи літака. 2) Екваторіальне сузір'я.
СЕКСТ<u>Е</u>Т (нім. Sextett, від лат. sextus – шостий) – 1) Ансамбль з шести виконавців. 2) Музичний твір для шести інструментів або голосів.
СЕКСТИЛЬЙ<u>О</u>Н (франц. sextillon) – число, що в десятковій системі числення зображується одиницею з 21 нулем, тобто 10^{21}. В деяких країнах (Англія, ФРН, НДР) С. називають число 10^{36}.
СЕКСТ<u>И</u>НА, **СЕСТ<u>И</u>НА** (від лат. sextus – шостий) – віршована форма з шести строф по шість переважно неримованих віршів-рядків, яку запровадили в 12 ст. *трубадури.*
СЕКСУ<u>А</u>ЛЬНИЙ (лат. sexualis, від sexus – стать) – статевий, пов'язаний зі статевими зносинами.
С<u>Е</u>КТА (лат. secta – вчення, напрям, від sequor – наслідую) – 1) Релігійна група (громада), що відокремилася від пануючої церкви. 2) Група осіб, що замкнулися в своїх вузьких інтересах.
СЕКТ<u>А</u>НТСТВО – 1) Загальна назва різних *сект* віруючих, які відособилися від пануючої церкви, по-своєму тлумачать традиційні релігійні догми, заперечують чи видозмінюють елементи релігійного культу. 2) Відособленість, замкненість вузьких кіл однодумців, відірваних від народу. С. *в робітничому русі* – антимарксистська різновидність «лівого» *опортунізму;* сектантство в робітничому русі веде до відриву та ізоляції деяких робітничих партій від широких трудящих мас.
С<u>Е</u>КТОР (лат. sector, букв. – розсікаючий) – 1) Частина криволінійної фігури, обмежена двома прямими, що виходять з однієї точки, та дугою між ними; *круговий* С. – частина круга, обмежена двома *радіусами* та дугою між ними. 2) Ділянка, обмежена радіальними прямими (напр., С. спостереження). 3) Відділ установи чи організації з певною спеціалізацією. 4) Частина народного господарства, яка має визначені економічні й соціальні риси (напр., узагальнений С. на відміну від приватного С.).
СЕКУЛЯРИЗ<u>А</u>ЦІЯ (франц. secularisation, від лат. secularis, тут – мирський, світський) – 1) Перетворення церковної і монастирської власності (головним чином земельної) на власність світську, державну. 2) Вилучення чого-небудь з церковного відання й передача у світське, цивільне. 3) Звільнення від впливу церкви в громадській та розумовій діяльності, в художній творчості.
СЕК<u>У</u>НДА (від лат. secunda – друга, наступна) – 1) Основна одиниця часу в усіх системах одиниць. 2) Одиниця плоского кута – 1/3600 градуса, або 1/60 мінути. 3) Музичний інтервал між двома сусідніми ступенями звукоряду, иапр. до – ре. 4) Друга партія музичного інструмента в ансамблі. 5) Другий примірник переказного векселя.
СЕКУНДАК<u>О</u>РД (від *секунда* і *акорд*) – третє обернення *септакорду.*
СЕКУНД<u>А</u>НТ [від лат. secundans (secundantis) – той, що допомагає] – 1) Довірена особа дуелянта, що веде переговори про умови *дуелі* і стежить за додержанням їх. 2) Посередник-помічник у боксі та деяких інших видах спорту.
СЕКУНДОМЕТР<u>И</u>СТ (від *секунда* і грец. μετρέω – вимірюю) – особа, яка облічує час за допомогою секундоміра на спортивних змаганнях і визначає результат змагань.

СЕКЦІЯ (від лат. sectio – розсікання, розчленування) – 1) Відділення, частина установи, організації, товариства тощо. 2) Одна з кількох частин в системі каналів, труб, електричних котушок якої-небудь машини чи технічної установки, напр. С. котла, радіатора парового опалення тощо. 3) Розтин трупа.
СЕЛАГІНЕЛА (від лат. selago – якась рослина) – рід багаторічних трав'янистих рослин класу плауновидних. Поширені переважно в тропічних країнах. Деякі види культивують як декоративні рослини, здебільшого в оранжереях.
СЕЛАДОН (франц. celadon) – 1) Спочатку – вірний закоханий, пізніше – залицяльник. Від імені героя роману д'Юрфе «Астрея» (17 ст.). 2) Вид фарфорових виробів з сірувато-зеленуватим глазуруванням.
СЕЛАХІЇ (грец. σέλαχοι) – підряд хижих хрящових риб ряду акулоподібних. Поширені в морях усього світу та в тропічних річках Південної Америки й Африки. Деякі види – об'єкт промислу. Інша назва – *справжні акули*.
СЕЛЕКТИВНІСТЬ (від лат. selectus – вибраний, добірний) – вибірковість, ступінь здатності до вибірковості, напр., здатність радіоприймача до вибірковості корисних сигналів.
СЕЛЕКТОР (лат. selector – сортувальник, від seligo – вибираю) – прилад, призначений вибирати щось за певними ознаками (характеристиками). Напр., С. *нейтронів* – прилад, що виділяє нейтрони з певною енергією з пучка нейтронів різних енергій; *електромагнітний* С. – апарат, який реагує на певні кодові комбінації *імпульсів* постійного струму; застосовують у телефонному зв'язку, в системах автоматичного керування технологічними процесами, машинами тощо.
СЕЛЕКЦІЯ (від лат. selectio – добір) – 1) Виведення нових і поліпшення існуючих сортів сільськогосподарських рослин і порід свійських тварин. 2) Наука, що розробляє теорію й методи створення нових та вдосконалення існуючих форм рослин, тварин, у т. ч. мікроорганізмів.
СЕЛЕН (від грец. σελήνη – Місяць) – хімічний елемент, символ Se, ат. н. 34; існує в кількох модифікаціях (див. *Алотропія*), з яких найстійкішим є т. зв. металевий С., сірого кольору, напівпровідник, дуже чутливий до світла. Застосовують для виготовлення *фотоелементів* випрямлячів, як барвник у склоробній промисловості тощо. Всі сполуки С. – отруйні.
СЕЛЕНА (грец. Σελήνη) – у давньогрецькій міфології – богиня, уособлення Місяця.
СЕЛЕНІДИ – сполуки *селену* з металами. Застосовують головним чином у техніці напівпровідників.
СЕЛЕНІТ (від грец. σεληνίτης – місячний камінь) – мінерал класу сульфатів, волокнистий різновид напівпрозорого *гіпсу.* Використовують як виробне каміння.
СЕЛЕНОГРАФІЯ (від грец. σελήνη – Місяць і *...графія*) – розділ *астрономії,* в якому облічують, описують і вимірюють спостережувані на Місяці утворення.
СЕЛЕНОДЕЗІЯ (від грец. σελήνη – Місяць і δαίζω – поділяю) – розділ *астрономії,* що досліджує форму й розміри Місяця в цілому.
СЕЛЕНОЛОГІЯ (від грец. σελήνη – Місяць і *...логія*) – наука, що досліджує рельєф, будову й історію розвитку місячної поверхні.
СЕЛЕНОЦЕНТРИЧНИЙ (від грец. σελήνη – Місяць і *центр*) – навколомісяцевий (напр., селеноцентрична *орбіта*).
СЕЛЕРА (італ. sellero, від грец. σελινον – петрушка) – вид дворічних рослин родини зонтичних. Дико ростуть на узбережжі Середземного моря, в Скандінавії й на Північному Кавказі. Вирощують як овочеву пряну рослину.
СЕЛІТРИ (від лат. sal – сіль і nitrum – луг) – загальна назва азотнокислих солей *калію, натрію, амонію, барію* тощо. Застосовують у виробництві вибухових речовин, пороху, як консервуючі речовини та як добрива.
СЕЛЬ, **СИЛЬ** (від араб. сейль – бурхливий потік) – короткочасні бурхливі паводки на гірських річках з дуже великим вмістом намулу та уламків гірських порід.

СЕЛЬВА, **СЕЛЬВАС**, **СЕЛЬВАСИ** (ісп. selva, множ, selvas, від лат. silva – ліс) – вологоекваторіальні ліси в Південній і Центральній Америці.
СЕЛЬСИН [англ. selsyn, від self – сам і грец. σύγ (χρονος) – одночасний] – самосинхронізувальна електрична машина для плавного передавання на віддаль кута повороту вала другої машини. Інша назва – *автосин*.
СЕЛЬФАКТОР (англ. self-actor, від self – сам і лат. actor – діючий) – те саме, що й *мюль*.
СЕМА (від грец. σῆμα – знак, ознака) – смислова одиниця (див. *Семантика*); в математичній лінгвістиці – семантичний множник.
СЕМАНТИКА (від грец. σημαντικός – означальний) – 1) Розділ мовознавства, що вивчає значення слів та виразів і зміну цих значень. Інша назва – *семасіологія*. 2) Значення (слова, виразу). 3) В *металогіці* – розділ, що вивчає відношення виразів логічної мови до позначуваних ними об'єктів і змісту, який еони виражають.
СЕМАСІОЛОГІЯ (від грец. σημασία – значення, смисл і *...логія*) – те саме, що й *семантика*.
СЕМАФОР (від грец. σῆμα – знак сигнал і *...фор*) – 1) Постійний сигнальний знак на залізничному чи річковому транспорті, який показує дозвіл чи заборону руху поїздів або суден. 2) С. *морський* – спосіб зорової сигналізації у флоті (прапорцями, ліхтарем тощо).
СЕМЕСТР (лат. semestris – піврічний, від sex – шість і mensis – місяць) – у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах – половина навчального року.
СЕМИСЕН – див. *Сямисен*.
СЕМІНАР (від лат. seminarium – розсадник) – форма групових навчально-теоретичних або практичних занять студентів вузів, членів наукових гуртків, слухачів курсів.
СЕМІНАРІЯ (від лат. seminarium – розсадник) – вид середнього спеціального навчального закладу, переважно духовного.
СЕМІОТИКА (грец. σημειωτικός – пов'язаний із знаком, від σημειον – знак) – 1) Наука про різні системи знаків, які використовують для передачі *інформації*. 2) Розділ медицини, що вивчає ознаки хвороб.
СЕМІРАМІДА, **СЕМІРАМІС** (грец. Σεμίραμις) – міфічна, легендарна правителька Ассірії, якій приписують ряд загарбницьких походів у Єгипет, Ефіопію та Індію, створення чудових пам'ятників архітектури, «висячих садів» у Вавілоні й Мідії. В творах Овідія (43 р. до н. е. – 17 р. н. е.) та інших письменників С. – образ багатої, могутньої, але порочної володарки.
СЕН – розмінна монета: Японії, 1/100 *ієни;* Індонезії, 1/100 індонезійської *рупії;* Камбоджі, 1/100 *рієля*.
СЕНАТ (лат. senatus, від senex – старий) – 1) У Стародавньому Римі дореспубліканського періоду збори старійшин; у період республіки – орган верховної державної влади. 2) В дореволюційній Росії (1711 – 1917 рр.) – один з найвищих державних органів, що здійснював нагляд за більшістю судів, окремими урядовими установами тощо. 3) В багатьох сучасних буржуазних державах (Бельгії, Канаді, США тощо) верхня палата *парламенту*.
СЕНАТОР (лат. senator) – член *сенату*.
СЕНБЕРНАР – порода свійських собак. Розводять як вартових собак. Назва пов'язана з Сенбернарським монастирем (Швейцарія), де С. використовували для розшуку заметених снігом мандрівників.
СЕНЕ – розмінна монета Західного Самоа, 1/100 *тала*.
СЕНЕГА (англ. senega) – багаторічна трав'яниста рослина родини китяткових. Росте в Північній Америці. Корені використовують як відхаркувальний засіб.
СЕНЖА – розмінна монета Заїру, 1/10000 *заїре*.
СЕНІТІ – розмінна монета Тонги, 1/100 *паанги*.
СЕНС (лат. sensus – смисл, від sentio – вважаю) – 1) Значення. 2) Почуття, замисел.
СЕНСАЦІЙНИЙ – розрахований на *сенсацію;* той, що стосується сенсації; переносно – вражаючий, той, що виходить за межі звичайного.

СЕНСАЦІЯ (франц. sensation, від лат. sensatio – відчуття) – сильне враження від будь-якої події; подія, повідомлення, які справляють таке враження.
СЕНСИБЕЛЬНИЙ (від лат. sensibilis – чуттєвий) – той, що осягається за допомогою відчуттів. Протилежне – *інтелігібельний.*
СЕНСИБІЛІЗАТОР (франц. sensibilisateur) – речовина, що підвищує світлочутливість кіно-, фотоплівок, фотографічних пластинок до світла певних кольорів.
СЕНСИБІЛІЗАЦІЯ (франц. sensibilisation, від лат. sensibilis – чутливий) – 1) Процес, внаслідок якого підвищується чутливість тваринного організму щодо повторної дії на нього подразних чужорідних речовин. З С. пов'язані т. зв. алергічні захворювання. 2) Підвищення світлочутливості фотоплатівок чи фотоплівок та фотопаперу додаванням до фотоемульсії цих матеріалів спеціальних речовин.
СЕНСИТОМЕТРІЯ (від лат. sensitivus – чутливий і *...метрія*) – вимірювання світлочутливості й контрастності емульсій фотоплівок і фотопаперу. Див. також *Денситометрія.*
СЕНСІМОНІЗМ – концепція утопічного соціалізму, висунута французьким мислителем А.-К. Сен-Сімоном.
СЕНСОРНИЙ (лат. sensorium – орган чуттів, від sensus – відчуття) – відчуваючий, чутливий.
СЕНСУАЛІЗМ (франц. sensualisme, від лат. sensus – почуття, відчуття) – напрям у теорії пізнання, який визнає відчуття єдиним джерелом знань. У матеріалістичному С. відчуття розглядаються як відображення об'єктивної реальності, в ідеалістичному – як суб'єктивний стан свідомості.
СЕНТАВО (ісп., португ. centavo – сотий) – розмінна монета: Аргентіни, 1/100 аргентінського *песо*; Бразилії, 1/100 *крузейро*; Гватемали, 1/100 *кетсаля*; Республіки Куби, 1/100 кубинського песо; Мексіки, 1/100 мексіканського песо; Португалії, 1/100 португальського *ескудо,* та інших країн.
СЕНТЕНЦІЯ (лат. cententia – думка, судження) – вислів морально-повчального змісту, коротке напучення.
СЕНТЕСИМО (ісп. centesimo – сотий) – розмінна монета: Панами, 1/100 *бальбоа*; Уругваю, 1/100 уругвайського *песо*; Чілі, 1/100 чілійського *ескудо.*
СЕНТИМЕНТАЛІЗМ (франц. sentimentalisme, від sentiment – почуття) – напрям у літературі. Виник в Англії у 18 – на початку 19 ст. Твори сентименталістів відзначаються прикрашенням життя, ідеалізацією відсталого в ньому, намаганням розчулити читача надмірною солощавістю й слізливістю.
СЕНТИМЕНТАЛЬНИЙ (франц. sentimental) – 1) Пов'язаний з *сентименталізмом* у літературі. 2) Надмірно чутливий.
СЕНТИМО (ісп. centimo – сотий) – розмінна монета: Іспанії, 1/100 іспанської *песети*; Венесуели, 1/100 *болівара*; Коста-Ріки, 1/100 *колона*; Парагваю, 1/100 *гварані*; Гаїті, 1/100 *гурда.*
СЕНЬЙОР [1] (від лат. senior – старший) – за середньовіччя в Західній Європі великий землевласник, феодал, який мав усю повноту влади на території, що йому належала; вищий феодал щодо нижчого.
СЕНЬЙОР [2] (ісп. senor, від лат. senior – старший) – звертання до чоловіка в іспаномовних країнах.
СЕНЬЙОРА (ісп. senora) – звертання до жінки в іспаномовних країнах.
СЕНЬЙОРЕН-КОНВЕНТ (від лат. senior – старший і conventus – збори) – 1) В ряді капіталістичних країн збори представників делегацій на з'їзді, які розв'язують різні організаційні питання (списки кандидатів у виборні органи тощо). 2) В *парламентах* ряду капіталістичних країн рада старійшин, що складається з лідерів політичних партій, які входять до парламенту.
СЕНЬЙОРИТА (ісп. senorita, зменш. від señora – *сеньйора*) – звертання до дівчини в іспаномовних країнах.

СЕПАРАТИЗМ (франц. separatisms, від лат. separatus – відокремлення) – 1) Прагнення до відокремлення, відособлення. 2) У багатонаціональних буржуазних державах прагнення національних меншостей до відокремлення й створення власної держави чи автономної області. За С. часто приховуються інтереси певних кіл місцевої або іноземної буржуазії.
СЕПАРАТИСТ (франц. separatiste) – прихильник *сепаратизму.*
СЕПАРАТНИЙ (лат. separatus) – окремий, відособлений; *с. мир* – у міжнародному праві договір про мир чи перемир'я у війні, укладений однією державою (або групою держав) з противником окремо від своїх союзників, що входять до *коаліції* держав, які беруть участь у війні.
СЕПАРАТОР (від лат. separator – відокремлювач) – апарат для розділяння молока на вершки й відвійки.
СЕПАРАЦІЯ (лат. separatio, від separo – відокремлюю) – 1) Відокремлення, поділ на складові частини. 2) Відокремлення рідких або твердих частинок від газу, твердих – від рідини; розділення на складові частини твердих або рідких сумішей.
СЕПІЯ (грец. σηπία – каракатиця) – 1) Рід морських молюсків. 2) Фарба для малювання сіро-брунатного кольору. 3) Назва малюнка, виконаного цією фарбою.
СЕПСИС (від грец. σήψις – гниття) – тяжке інфекційне захворювання людини й тварин, спричинюване проникненням у кров різних мікробів (напр., стрептококів, стафілококів, анаеробних мікроорганізмів).
СЕПТАКОРД (від лат. septimus – сьомий і *акорд*) – музичний акорд з чотирьох різнойменних звуків, що розміщені або можуть бути розміщені за *терціями.*
СЕПТЕТ (нім. Septett, від лат. septem – сім) – 1) Ансамбль з семи музикантів. 2) Музичний твір для семи інструментів або співаків.
СЕПТИМА (від лат. septima – сьома) – 1) Сьомий ступінь *діатонічної гами.* 2) Інтервал між першим і сьомим ступенями.
СЕПТИЦЕМІЯ (від грец. σηπτικός – гнильний і *...емія*) – *токсична* форма *сепсису.*
СЕПТИЧНИЙ (грец. σηπτικός) – гнильний.
СЕПТОЛЬ (нім. Septole, від лат. septimus – сьомий) – ритмічна фігура аналогічна *квінтолі,* але складається з семи музичних долей.
СЕПТОН – друкарська фотонабірна машина для набору *ієрогліфами.*
СЕР (англ. sir) – 1) Звертання до чоловіка в англомовних країнах. 2) Титул баронета в Англії, вживається разом з іменем.
СЕРАДЕЛА (ісп. serradella, португ. serradela, від ісп. serrado, португ. serreado – зубчастий) – вид однорічних трав'янистих рослин родини бобових. Дико росте переважно на Піренейському півострові. Культивують як медонос, кормову рослину та на зелене добриво.
СЕРАЛЬ (франц. serail, з перс. сарай – палац) – 1) У східних країнах назва палацу, його внутрішніх *апартаментів.* 2) Поширена в дожовтневій російській літературі перекручена назва палацу, гарему.
СЕРАПІС (грец. Σέραπις) – головний бог у релігії елліністичного Єгипту, вшанування якого було введене царем Птолемеєм I в 4 ст. до н. е. з метою з'єднати в його культі вірування єгиптян і завойовників македонян. Ім'я С. – це еллінізоване з'єднання імен бога *Осіріса* і священного бика *Апіса.*
СЕРАСКИР (тур. serasker, з перс.) – в Османській Туреччині в 16 – 18 ст. головнокомандуючий військами, з 19 ст. – військовий міністр. Титул С. скасовано на початку 20 ст.
СЕРВАЖ (франц. servage, від лат. servus – раб) – вид феодальної залежності селянства в ряді країн Західної Європи за середніх віків, який характеризувався найбільшим обмеженням особистих і громадянських прав селян.
СЕРВАЛ (португ. cerval) – вид хижих тварин родини котячих. Поширені в Африці. Має деяке промислове значення (шкіру використовують для килимів).
СЕРВАНТ (франц. servante) – низький буфет для посуду і столової білизни.

СЕРВЕР (англ. server, від serve – подавати м’яч) – у *тенісі* та інших спортивних іграх гравець, який вводить м’яч у гру.
СЕРВИ (франц. serf – кріпак, від лат. servus – раб, невільник) – за середньовіччя в ряді країн Західної Європи категорія феодально залежного селянства, яке перебувало в найбільш приниженому соціальному стані (див. *Серваж*).
СЕРВІЗ (франц. service, від servir – подавати на стіл) – комплектний набір столового, кофейного або чайного посуду.
СЕРВІЛІЗМ (від лат. servilis – рабський) – раболіпство, прислужництво; рабська підлесливість.
СЕРВІРОВКА, **СЕРВІРУВАННЯ** (від франц. servir – накривати стіл) – приготування столу для обіду, вечері тощо; сукупність предметів для цього (посуд, столова білизна), що їх розставлено в певному порядку.
СЕРВІС (англ. service, від serve – служити) – 1) Обслуговування; підприємства і організації побутового обслуговування на певній території. 2) В тенісі – подача м’яча.
СЕРВІТУТ [від лат. servitus (servitutis) – підпорядкованість, повинність] – 1) В античному, феодальному і капіталістичному суспільствах обмеження права користування чужою власністю, головним чином землею, заборона проїзду через приватні володіння тощо. 2) С. *міжнародний* – обмеження *суверенітету* однієї держави над тією чи іншою її територією на користь іншої держави або держав.
СЕРВО... (англ. serve – обслуговувати, від лат. servio – служу) – у складних словах відповідає поняттям «той, що автоматично регулює» або «той, що полегшує ручне керування».
СЕРВОКОМПЕНСАТОР (від *серво...* і *компенсатор*) – пристрій, який дає пілотові можливість прикладати менше зусилля до штурвала або ручки, щоб повернути кермо літака.
СЕРВОМОТОР (від *серво...* і *мотор*) – допоміжний двигун для дистанційного автоматичного керування або регулювання машин, апаратів тощо.
СЕРДАР – див. *Сардар.*
СЕРДОЛІК (грец. σάρδιον) – мінерал класу силікатів, різновид *халцедону,* блідо-рожевого, червоною кольору. Напівдорогоцінний камінь.
СЕРЕНАДА (франц. serenade, ісп. serenada, з італ. serenata, від sera – вечір) – 1) В поезії середньовіччя – вітальна вечірня або нічна пісня, яку співали просто неба. 2) В Італії та Іспанії пісня на честь коханої, що виконувалася під її вікном. 3) Назва музичного твору, що має характер серенади.
СЕРЖАНТ (франц. sergent, від лат. serviens – службовець) – військове звання молодшого командного складу Збройних Сил СРСР та в ряді ін. країн. В СРСР існують звання молодший С., сержант і старший сержант.
СЕРИГРАФІЯ (від грец. σηρικόν – шовк і *...графія*) – трафаретний друк, при якому фарба протискується *ракелем* крізь тонку сітку, чарунки якої на друкуючих елементах відкриті, а на пробільних – закриті копіювальним шаром.
СЕРИН (від грец. σηρικόν – шовк) – одна з найпоширеніших природних амінокислот, входить до складу майже всіх білків.
СЕРИЦИТ (від грец. σηρικός – шовковий) – мінерал класу силікатів, різновид мусковіту; безбарвний, часто з жовтуватим, сіруватим і зеленуватим відтінками.
СЕРІЯ (франц. serie, від лат. series – ряд) – 1) Група цілком однорідних або споріднених за спільними ознаками предметів, явищ, дій, понять. 2) Розряд, категорія цінних паперів, документів, позначених цифрами або літерами.
СЕРОЗНИЙ (від лат. serum – сироватка) – водянистий, сироватковий, схожий на сироватку крові й походить з неї (напр., С. випіт при запаленнях); *с-а оболонка* – зовнішня оболонка зародка ссавців, що міститься безпосередньо біля яйцевої оболонки; тонка сполучнотканинна оболонка, що вкриває внутрішні порожнини тіла та внутрішні органи людини й хребетних тварин (очеревину, *плевру, перикард*); *с-і порожнини* – замкнені

порожнини тіла (черевна та грудна), вкриті серозною оболонкою; *с-а рідина* – рідина, що її виділяють с-і оболонки; *с-і залози* – залози ротової порожнини, що виділяють серозний, або білковий, секрет.
СЕРОЛОГІЯ (від лат. serum – сироватка і *...логія*) – наука, що вивчає властивості сироватки крові та їхні зміни під час захворювань.
СЕРОТЕРАПІЯ (від лат. serum – сироватка і *терапія*) – лікування хворих на інфекційні захворювання шляхом введення імунних сироваток, які містять антитіла. Застосовують у медичній та ветеринарній практиці.
СЕРПАНТИН (франц. serpentin, від serpent – змія) – клубочки довгих вузьких різнокольорових паперових стрічок, використовуваних на маскарадах, карнавалах.
СЕРПЕНТИН [від лат. serpens (serpentis) – змія] – мінерал класу силікатів, зеленого кольору; використовують як облицьовувальний матеріал і виробне каміння.
СЕРСО (франц. cerceau – обруч, від лат. circus – коло) – гра з тонкими, легкими обручами. Гравці паличками перекидають один одному й ловлять обручі (їх також називають серсо).
СЕРТИФІКАТ (франц. certificat, від лат. certus – вірний і facio – роблю) – 1) Посвідчення, письмове свідоцтво. 2) Позикове фінансове зобов'язання держави. 3) Назва облігацій спеціальних державних позик у капіталістичних країнах. 4) Документ, що посвідчує асортимент, кількість і якість експортного товару.
СЕРФІНГ, **СОРФІНГ** (англ. surfing, від surf – прибій) – 1) Водний спорт, який полягає в тому, що спортсмен на спеціальній дошці (стоячи) ковзає на прибійній хвилі. Поширений здебільшого в Австралії. 2) Дошка для такого ковзання.
СЕСАЛЬ – див. *Сизаль.*
СЕСІЯ (лат. sessio – сидіння, засідання, від sedeo – сиджу) – 1) Періодичне засідання представницького органу, суду, наукової установи чи громадської організації. 2) Період, в який відбуваються екзамени у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах.
СЕСТЕРЦІЙ (лат. sestertius) – давньоримська монета, що її карбували спочатку з срібла, а потім з сплаву кольорових металів.
СЕСТИНА – див. *Секстина.*
СЕТ [1] – один з головних богів у давньоєгипетській релігії, бог пустелі в зла, брат і вбивця «доброго бога» *Осіріса.*
СЕТ [2] (англ. set) – партія гри в *теніс* та в деяких інших спортивних іграх.
СЕТАР – див. *Ситар.*
СЕТ-БОЛ (від *сет* [2] і англ. ball – м'яч) – становище під час гри в *теніс,* коли одній стороні не вистачає лише одного м'яча для виграшу партії (сету).
СЕТЕРИ (англ. setters, від set – робити стойку) – породи мисливських лягавих собак, що їх використовують для спортивного полювання на пернату дичину.
СЕТЛМЕНТ, **СЕТЛЬМЕНТ** (англ. settlement, від set – оселятися) – в 40-х рр. 19 – 40-х рр. 20 ст. спеціальні райони в ряді міст Китаю, що здавалися іноземцям в оренду для поселення, торговельно-промислової діяльності; управлялися іноземною адміністрацією й користувалися *екстериторіальністю.*
СЕЦЕСІОН [нім. Sezession, від лат. secessio (secessionis) – відхід убік, відділення] – назва художніх об'єднань кінця 19 – початку 20 ст. в Німеччині та Австрії. Художники, що входили до них, виступали проти *академізму* (2).
СЕЦЕСІЯ (лат. secessio, від secedo – відокремлююсь) – 1) Відпадання, відступництво. 2) В Стародавньому Римі вихід *плебеїв* з складу римської общини й залишення міста, що було одним із засобів їхньої боротьби проти *патриціїв.*
СИБАРИТ (грец. Συβαρίτης) – зніжена, розбещена розкошами, неробством людина, дармоїд. Від назви давньогрецької колонії в Південній Італії – Сібаріс, в якій пануюча верхівка відзначалася особливою розбещеністю й неробством.
СИБІЛА – див. *Сивіла.*
СИБІЛЯНТИ [від лат. sibilans (sibilantis) – той, що свистить] – передньоязичні приголосні – свистячі й шиплячі звуки (с, з, ш).

СИВАПІТЕК – рід викопних людиноподібних мавп. Рештки С. (нижні щелепи й зуби) виявлено в міоценових відкладах Азії (Сиваликські гори, звідки й назва) й Східної Африки.

СИВІЛА, **СИБІЛА** (грец. σίβυλλα – пророчиця) – у давніх греків і римлян та інших народів жінка-пророкувальниця.

СИГАРА (франц. cigare, з ісп. cigarro) – щільно скручені в товсту трубку листки тютюну для куріння.

СИГІЛОГРАФІЯ (від лат. sigillum – печать і *...графія*) – те саме, що й *сфрагістика.*

СИГІЛЯРІЯ (від лат. sigillaria – відбитки) – рід вимерлих деревоподібних рослин класу плауновидних. Були поширені в другій половині *палеозою.*

СИГНАЛ (нім. Signal, від лат. signum – знак) – 1) Звуковий, зоровий, електричний чи інший умовний знак для передавання розпоряджень, повідомлень тощо. 2) С. *зображення* – імпульс електричного струму, який відповідає окремим елементам зображення в телебаченні.

СИГНАЛІЗАЦІЯ – сукупність умовних знаків (*сигналів,* гасел) та засобів їхнього передавання й приймання.

СИГНАТУРА (лат. signatura, від signo – визначаю, позначую) – Копія рецепта лікаря, яка додається в аптеці до ліків, що відпускаються. 2) Порядковий номер друкованого аркуша в книзі або журналі, який проставляється під останнім рядком (у лівому кутку) першої (поряд з *нормою*) і третьої полоси (сторінки) кожного аркуша для контролю правильності фальцювання аркушів. 3) Невелика виїмка на передній стінці ніжки літери, яка допомагає на дотик правильно встановити положення літери при наборі.

СИГНІТИВНИЙ (від лат. signum – знак) – виражений за допомогою *символів* (знаків).

СИГНІФІКА (від лат. significo – подаю знак, виражаю) – напрям дослідження значення слів, предметом якого є не мова як така (що є об'єктом вивчення *лінгвістики*), а насамперед мова як процес спілкування людей, в якому найважливіша роль належить психологічному аспектові.

СИГУРАНЦА (рум. siguranta, букв. – охорона) – політична поліція у колишній монархічній Румунії, охранка.

СИДЕРАЦІЯ (франц. sideration) – агротехнічний прийом, що полягає в заорюванні в грунт спеціально вирощених на зелене добриво рослин.

СИДЕРИТ (від грец. σιδηρίτης – залізний) – мінерал, *карбонат* заліза, жовтувато-сірого або сіруватого кольору. Залізна руда.

СИДЕРИЧНИЙ [від лат. sidus (sideris) – небесне світило, зоря] – зоряний; *с. місяць* – проміжок часу, за який Місяць робить повний оберт по своїй орбіті (дорівнює приблизно 27,32 доби); *с. період обертання* – проміжок часу, за який тіло Сонячної системи (*планета, комета* тощо) робить повний оберт навколо Сонця; *с. рік* – проміжок часу між двома послідовними поверненнями Сонця, при його русі по *екліптиці,* в те саме розташування відносно зір.

СИДЕРОЛІТ (від грец. σίδηρος – залізо і *...літ*) – залізокам'яний *метеорит.*

СИДЕРОСТАТ [від лат. sidus (sidens) – небесне світило, зірка і *...стат*] – пристрій з рухомим плоским дзеркалом, яке рухається так, що промені спостережуваного світила, відбиті від дзеркала, зберігають строго визначений напрям, незважаючи на добовий рух небесної *сфери,* і їх можна зібрати у фокусі нерухомого *об'єктива.*

СИДР (франц. cidre, від грец. σίκερα – хлібне або фруктове вино, з давньоєвр.) – слабоалкогольний, насичений вуглекислотою яблучний напій.

СИЗАЛЬ, **СИСАЛЬ**, **СЕЗАЛЬ**, **СЕСАЛЬ** (ісп. sisal) – жорстке, грубе натуральне текстильне волокно, що його одержують з листків *агави.* Використовують для виготовлення канатів, сіток, щіток тощо. Від назви мексіканського порту Сісаль на півострові Юкатан.

СИЗИГІЇ (від грец. συζυγία – з'єднання, зв'язок) – спільна назва молодика та повного Місяця; з ними пов'язані особливо великі припливи біля берегів відкритих морів та океанів (*сизигійські припливи*), затемнення Місяця і Сонця тощо.

СИКАТИВ (від лат. siccativus – той, що висушує) – речовина, що прискорює процес висихання олій з утворенням твердої плівки.

СИКОЗ (від грец. σῦκον – бородавка) – гнійне запалення волосяних мішечків (переважно на обличчі).

СИКОФАНТ (грец. συκοφάντης, від σῦκον – інжир і φαίνω – доношу) – 1) В Стародавній Греції спочатку – людина, що доносила владі про заборонений вивіз інжиру чи зривання плодів священних смоковниць. Згодом – професійний доносчик і шпигун. 2) Шантажист, наклепник, сутяжник. 3) Вид хижих жуків, поширений в Середній Азії.

СИКХИ (від санскр. сікх – учень) – члени релігійної громади, що виникла в Пенджабі (Індія) на початку 16 ст. як секта *індуїзму.* Нині сикхізм – одна з релігій в Індії.

СИЛАБІЧНИЙ (грец. συλλαβικός, від συλλαβή – звукосполучення, склад) – складовий; *с-е віршування* – система віршування, в основу якої покладено однакову кількість складів у віршових рядках.

СИЛАБО-ТОНІКА (від грец. συλλαβή – склад і τονικός – *тонічний*) – система віршування, де чергуються наголошені й ненаголощені склади у віршових рядках. Інша назва – *силабо-тонічне віршування.*

СИЛІКАГЕЛЬ [від лат. silex (silicis) – кремінь і gelo – застигаю] – порувата біла маса, за складом – двоокис кремнію, *сорбент.* Ним знебарвлюють і очищають гас, масла тощо.

СИЛІКАЛЬЦИТ [від лат. silex (silicis) – кремінь і *кальцит*] – різновид вапняно-піщаного *бетону.*

СИЛІКАТИ [від лат. silex (silicis) – кремінь] – солі кремнієвих кислот, дуже поширені серед природних мінералів (напр., слюда, *тальк, азбест,* польовий шпат тощо). Застосовують як будівельні матеріали, вогнетриви тощо. Практичне значення мають штучні С.: скло, *фарфор, цемент, емаль* тощо.

СИЛІКАТИЗАЦІЯ – насичення чого-небудь (напр., грунтів) розчинами *силікатів.*

СИЛІКАТОБЕТОН (від *силікати* та *бетон*) – будівельний матеріал, виготовлений з вапна й кварцового піску.

СИЛІКОЗ [від лат. silex (silicis) – кремінь] – професійне хронічне захворювання легень, що виникає при тривалому вдихуванні пилу кварцу, граніту, пісковику тощо.

СИЛІКОЛЬ [від лат. silex (silicis) – кремінь] – сплав кремнію (до 98%) з невеликою кількістю домішок, що його застосовують для одержання сплавів кольорових металів, багатих на кремній.

СИЛІКОН (від лат. silex – кремінь) – синтетична кремнійорганічна сполука; надає *гідрофобності* тканинам, будівельним матеріалам тощо.

СИЛІКОТЕРМІЯ [від лат. silex (silicis) – кремінь і *...термія*] – одержання металів і сплавів відновленням їх з різних сполук *кремнієм* або багатим на кремній *феросиліцієм,* що супроводиться підвищенням температури.

СИЛІМАНІТ – мінерал класу силікатів, сірого, світло-бурого й блідо-зеленого кольору; використовують як вогнетрив у керамічному виробництві, для одержання *силуміну.* Від прізвища американського вченого В. Сіллімана.

СИЛІЦИДИ (від *силіцій*) – сполуки *кремнію* з металами. Застосовують як вогнетривкі матеріали, в хімічному апаратобудуванні, як домішки до різних жароміцних сплавів, як напівпровідники тощо.

СИЛІЦИФІКАЦІЯ (від *силіцій* і *...фікація*) – збагачення гірських порід кремнеземом.

СИЛІЦІЙ [лат. silicium, від silex (silicis) – кремінь] – те саме, що й *кремній.*

СИЛІЦІЮВАННЯ (від *силіцій*) – насичення поверхневих шарів сталі *кремнієм,* щоб підвищити стійкість проти корозії, спрацювання тощо.

СИЛОГІЗМ (грец. συλλογισμός від συλλογίζομαι – міркую, роблю висновок) – дедуктивний умовивід, у якому з двох суджень, що називаються засновками, одержують зумовлене ними третє судження – висновок.
СИЛОГІСТИКА (від грец. συλλογιστικός – той, що робить висновок) – 1) Розділ формальної *логіки* що вивчає *силогізми.* 2) Переносно – безпредметні, надто загальні судження, *схоластика.*
СИЛОКСИД (від лат. silex – кремінь і грец. οξύς – кислий) – сорт кварцового скла. Застосовують переважно для виготовлення хімічного посуду.
СИЛОН (чеськ. silon) – чеська назва синтетичного волокна з полікапролактаму, яке в СРСР називають *капроном,* а також тканина з такого волокна.
СИЛОС (ісп. silos – множ, від silo, з грец. σιρός – зерносховище) – 1) Соковитий корм для сільськогосподарських тварин, законсервований з метою довгочасного зберігання. 2) Циліндричний або призматичний резервуар (башта) в зерновому *елеваторі,* де зберігають зерно.
СИЛУЕТ (франц. silhouette) – обрис предмета; площинне однотонне зображення людини або предмета, подібне до їхньої тіні. Від прізвища французького державного діяча 18 ст. Е. де Сілуета, на якого було таким способом намальовано карикатуру.
СИЛУМІН [від *сил(іцій)* і *(ал)юмін(ій)*] – група легких кислотостійких, протикорозійних алюмінієвих сплавів з добавкою *кремнію* та ін. речовин. Застосовують переважно в хімічному машинобудуванні.
СИЛУР, **СИЛУРІЙСЬКИЙ ПЕРІОД** – третій *період* палеозойської *ери* геологічної історії Землі (див. *Палеозой*). Розпочався 440 млн. років тому, тривав 30 млн. років. Відклади цього періоду становлять силурійську систему. Від назви народу, що жив в Уельсі (Англія) – силури.
СИЛЬ – див. *Сель.*
СИЛЬВІН – мінерал класу хлоридів, прозорий, безбарвний; використовують для одержання калійних добрив, різних калійних препаратів. Від латинізованого імені (Сільвій) голландського лікаря й хіміка Франціска де ля Боє.
СИЛЬФИ, **СИЛЬФІДИ** (франп. sylphes, ж. р. sylphides, від грец. σιλφη – міль) – 1) У кельтській та германській міфології, у повір'ях багатьох європейських народів один з видів *ельфів* – духів повітря. 2) Жуки, що живляться трупами. Інша назва – *мертвоїди.*
СИЛЬФОН (від *сильфи*) – трубка або камера з гофрованою (хвилеподібною) поверхнею, застосовувана в різних приладах і пристроях як чутливий елемент, що розширяється або стискується від зміни тиску вміщених у ньому рідини, пари або газу.
СИМБІОЗ (від грец. συμβίωσης – співжиття) – форма співжиття організмів (*симбіонтів*) різних видів, яка забезпечує їм взаємну вигоду (напр., раків-самітників з *актиніями*).
СИМБІОНТИ (від грец. συμβιόω – живу разом) – організми, які перебувають у *симбіозі.*
СИМВОЛ (від грец. σύμβολον – знак, прикмета, ознака) – 1) Умовне позначення будь-якого предмета, поняття або явища. С. бувають речові (напр., червоний галстук у радянських піонерів), образні (напр., в СРСР *емблема* «Серп і молот» – С. союзу робітничого класу й селянства), графічні (в точних науках – хімії, математиці, фізиці, кібернетиці тощо, напр., N – С. азоту). 2) В ідеалістичній суб'єктивістській *філософії* до С. звертаються для приховування антинаукової суті вчення про непізнаванність світу (напр., теорія *ієрогліфів*) або протиставлення раціональному пізнанню (*символізм*). 3) С. *віри* – стислий виклад головних догматів якоїсь релігії, що нібито не потребують доведення й мають сприйматися на віру. 4) Переносно – основи віровчення (*кредо*).
СИМВОЛІЗАЦІЯ – умовне позначення за допомогою *символів.*
СИМВОЛІЗМ (франц. symbolisme, від symbole – *символ*) – художній і філософсько-естетичний напрям у занепадницькому буржуазному мистецтві кінця 19 – початку 20 ст. Виник у Франції. Грунтувався на ідеях суб'єктивно-ідеалістичної філософії, проповідував індивідуалізм, аполітизм, містицизм, «чисте мистецтво».

СИМВОЛІКА (від грец. συμβολικός – той, що передається знаком) – 1) Вираження ідей, понять або почуттів за допомогою умовних знаків – *символів.* 2) Сукупність символів.

СИМЕНС – одиниця електричної провідності в Міжнародній системі одиниць. 1 С. – електрична провідність провідника, опір якого 1 *ом.* Від прізвища німецького винахідника Е.-В. Сіменса.

СИМЕТРИЧНИЙ (грец. σύμμετρος) – той, що має *симетрію; с. вібратор* – приймально-передавальна *антена* у вигляді двох провідників однакової довжини, розгорнутих на 180°; *с-а матриця* – квадратна *матриця,* у якій будь-які два елементи, розміщені симетрично щодо головної *діагоналі,* рівні між собою; *с-і функції* – *функції* кількох змінних, які не змінюються від перестановки цих змінних.

СИМЕТРІЯ (грец. συμμετρία) – гармонія, розмірність; розміщення точок або частин предмета в просторі, коли одна половина є ніби дзеркальним відображенням другої. Розрізняють *центральну* С. (С. відносно точки), *осьову* С. (С. відносно прямої) та *площинну* С. (С. відносно площини).

СИММАХІЯ (грец. συμμαχία, від συμμαχέω – б'юся разом, допомагаю) – у Стародавній Греції – військовий союз між рабовласницькими містами-державами.

СИМОНІЯ – купівля-продаж церковних посад або духовного сану в католицькій та інших церквах, поширена за доби феодалізму в Західній Європі. Від імені міфічного волхва Симона, що нібито просив апостолів продати йому дар творити чудеса.

СИМПАТИНИ (від грец. συμπαθής – чутливий) – речовини, що виділюються в організмі людини й тварин при подразненні закінчень більшості т. зв. постгангліонарних нервових волокон симпатичної нервової системи. Беруть участь у передаванні імпульсів.

СИМПАТІЯ (від грец. συμπάθεια – співчуття) – 1) Почуття прихильності, доброзичливості до кого-небудь. Протилежне – *антипатія.* 2) Переносно – людина, яка користується чиєюсь прихильністю.

СИМПЛЕКС (від лат. simplex – простий) – 1) Спосіб телефонного чи телеграфного зв'язку, при якому даним каналом і в даний момент можна або передавати, або приймати повідомлення. 2) *матем.* Найпростіший опуклий многогранник з даним числом вимірів.

СИМПЛІФІКАЦІЯ (від лат. simplex – простий і *...фікація*) – спрощення.

СИМПЛОКА (від грец. συμπλοκή – сплетіння, з'єднання) – стилістична фігура, в якій дві частини фрази мають подібні початок і закінчення.

СИМПОЗІУМ (від грец. συμπόσιον – бенкет) – 1) У давніх греків та римлян бенкет з музикою, розвагами й бесідами. 2) Нарада фахівців однієї або кількох країн з певних наукових питань.

СИМПТОМ (від грец. σύμπτωμα – збіг обставин, ознака) – характерний вияв або ознака якого-небудь явища (напр., захворювання).

СИМПТОМАТИКА – див. *Симптоматологія.*

СИМПТОМАТИЧНИЙ – оснований на зовнішніх ознаках; той, що є *симптомом*; показовий; *с-е лікування* – лікування, спрямоване на усунення ознак (симптомів) хвороби незалежно від її основної причини.

СИМПТОМАТОЛОГІЯ, **СИМПТОМАТИКА** [від грец. σύμητωμα (συμπτώματος) – симптом і *...логія*] – наука про *симптоми.*

СИМУЛЯЦІЯ (від лат. simulatio – удавання) – удаване вираження почуттів або певного фізичного стану (напр., захворювання) з метою ввести в оману.

СИМФІЗ (від грец. σύμφυσις – зрощеність, неперервність) – зчленування, зрощення; сполучення двох кісток за допомогою шару хряща.

СИМФОНІЗМ – *симфонічне* мистецтво, симфонічний стиль.

СИМФОНІЧНИЙ (від грец. σύμφωνος – співзвучний) – пов'язаний з *симфонією; с. оркестр* – оркестр із смичкових, духових і ударних інструментів.

СИМФОНІЯ (від грец. συμφωνία – співзвучність) – 1) Жанр інструментальної музики; музичний твір з однієї або кількох частин для симфонічного оркестру. 2) Гармонічне сполучення різноманітних звуків, фарб тощо.

СИНАЛАР – лікарський препарат. Застосовують при *екземі, псоріазі,* при свербіжі, алергічних станах шкіри й слизових оболонок тощо.
СИНАНТРОП (від лат. Sina – Китай і *...антроп*) – стародавня викопна людина. За типом близька до *пітекантропа.* Жив за антропогенового періоду *кайнозою.* Рештки С. знайдено в Китаї.
СИНАПСИ (від грец. σύναψις – з'єднання, поєднання) – мікроскопічні спеціалізовані утвори, через які передаються нервові збудження (*імпульси*).
СИНГАМІЯ (від грец. σύγγαμος – з'єднаний шлюбом) – з'єднання чоловічої й жіночої статевих клітин (*гамет*) з утвосенням *зиготи.*
СИНГАРМОНІЗМ (від грец. σύν – разом і αρμονία – зв'язок, співзвучність) – в деяких, переважно тюркських, мовах уподібнення (*асиміляція*) голосних звуків у слові кореневій голосній.
СИНГЛ (від англ. single – один, єдиний) – гра в теніс, коли кожна сторона представлена одним гравцем.
СИНГОНІЯ (від грец. σύγγονος – споріднений) – група видів *симетрії,* до якої належать кристали з одним або кількома подібними елементами симетрії.
СИНГУЛЯРНИЙ (лат. singularis) – окремий, одиничний, єдиний; *с-а* (або особлива) *точка* – точка на *діаграмі* стану речовини і діаграмі склад-властивість, що відповідає хімічній сполуці постійного складу.
СИНДАКТИЛІЯ (від грец. συν – разом і δάκτυλος – палець) – природжене повне або часткове зрощення між собою двох і більше сусідніх пальців рук або ніг.
СИНДЕСМІЯ (від грец. σύνδεαμος – зв'язок, поєднання) – рід двостулкових морських молюсків. Поширені в Атлантичному океані, Азовському й Чорному морях. Інша назва – *абра*.
СИНДЕСМОЗ (від грец. σύνδεσμος – зв'язок, поєднання) – з'єднання кісток між собою за допомогою зв'язок.
СИНДЕСМОЛОГІЯ (від грец. σύνδεσμος – сухожилля і *...логія*) – розділ *анатомії,* що вивчає типи зчленування кісток і зв'язки скелета.
СИНДЕТИКОН (від грец. συνδετικόν – зв'язок, узи) – напіврідкий клей для паперу й картону.
СИНДИК (грец. σύνδικος – захисник, заступник) – 1) У Стародавній Греції захисник на суді; в Стародавньому Римі періоду імперії представник якоїсь *корпорації.* 2) За феодалізму в ряді західноєвропейських країн старшина *гільдії.* 3) В ряді капіталістичних країн голова місцевого самоврядування (в Італії до 1928 р., в сучасних окремих кантонах Швейцарії); назва деяких урядовців (у США); представник якої-небудь установи, корпорації тощо.
СИНДИКАЛІЗМ (франц. syndicalisme) – дрібнобуржуазна опортуністична течія в робітничому русі. Синдикалісти вважають єдино можливим шляхом до соціалізму профспілковий рух і економічну боротьбу, заперечують політичну боротьбу, диктатуру пролетаріату. На їхню думку, синдикати повинні керувати суспільним виробництвом (див. *Анархо-синдикалізм*).
СИНДИКАТ (франц. syndicat, від грец. σύνδικος – захисник) – 1) Одна з форм капіталістичних *монополій*; об'єднання самостійних підприємств з метою регулювання ринку певного товару, підтримання високого рівня цін і одержання надприбутку. 2) Назва професійних спілок у Франції та деяких інших країнах. 3) Господарські об'єднання в деяких галузях промисловості СРСР, що існували в 1922 – 30 рр.
СИНДРОМ (від грец. σύνδρομος – той, що разом біжить) – сполучення ознак, *симптомів,* характерних для якого-небудь захворювання.
СИНЕДРІОН (грец. συνέδριον – рада) – 1) В Стародавній Іудеї 3 – 1 ст. до н. е. рада старійшин, що виконувала функції вищого державного, релігійного й судового органу; в 1 ст. до н. е. – 1 ст. н. е., після встановлення римського панування, верховний суд Іудеї. 2) Переносно – збори, рада, судилище.

СИНЕКДОХА (грец. συνεκδοχή, від σύν – разом і εκδοχή – переймання) – один із засобів підсилення виразності художньої мови, різновидність *метонімії.* Заснована на кількісному зіставленні предметів, явищ, на заміні частиною цілого, одним предметом – сукупності їх.
СИНЕКЛІЗА (від грец. ούν – разом і ένκλισις – нахиляння) – великий прогин земної кори в межах *платформи.*
СИНЕКОЛОГІЯ (від грец. σύν – разом і *екологія*) – розділ екології, що вивчає життя угруповань різних видів організмів.
СИНЕКУРА (лат. sine cura – без турбот) – 1) За середньовіччя – доходна церковна посада, не пов'язана з певними обов'язками. 2) Переносно – добре оплачувана посада, на якій майже нічого не треба робити.
СИНЕМАТОГРАФ [франц. cinematographe, від грек. κίνημα (κινήματος) – рух і γράφω – пишу] – застаріла назва *кінематографа,* кіно.
СИНЕРАМА (англ. cinerama, від грец. κίνημα – рух і όραμα – вид, видовище) – одна з систем широкоекранного *кіно*.
СИНЕРГІДИ (від грец. συνεργός – діючий разом) – дві клітини в зародковому мішку покритонасінних рослин, які становлять разом з яйцеклітиною яйцевий апарат.
СИНЕРГІЗМ (від грец. συνεργός – діючий разом) – явище посилення дії одного каталізатора додаванням іншого.
СИНЕРГІСТИ (від грєц. συνεργός – діючий разом) – м'язи або групи м'язів, що діють спільно в одному й тому ж напрямі.
СИНЕРЕЗИС (від грец. συναίρεσις – збирання, з'єднання) – виділення рідкої фази з дисперсної структури (напр., *гелю*), що супроводиться зменшенням об'єму структури.
СИНЕСТЕЗІЯ (від грец. συναίσβησις – одночасне відчуття) – виникнення у людини відчуття не лише в чуттєвому органі, на який діє подразник, але й одночасно в іншому органі чуття.
СИНКЛІНАЛЬ (від грец. συγκλίνω – нахиляюсь) – складка верств гірських порід, опуклістю повернута донизу; в ядрі її залягають молодші породи, на крилах – давніші. Протилежне – *антикліналь.*
СИНКЛІТ (грец. σύγκλητος, букв. – скликаний) – 1) У Стародавній Греції збори вищих сановників. 2) Переносно – збори, зборище.
СИНКОПА (грец. συγκοπή, букв. – обрубання, скорочення) – 1) Ритмічна фігура, що дає відхилення від норми того чи іншого *метра* [2] (перенесення музичного наголосу). 2) Випадання звука або складу в середині слова. 3) Глибока непритомність, спричинювана раптовим занепадом серцевої діяльності.
СИНКРЕТИЗМ (від грец. συγκρητισμός – об'єднання) – 1) Нерозчленованість, злитість, характерні для початкового, нерозвинутого стану будь-якого явища. 2) Різновидність *еклектики,* поєднання суперечливих, протилежних один одному поглядів.
СИНОВІЯ (від грец. σύν – разом і лат. ovum – яйце, яєчна речовина) – тягуча рідина в порожнині суглобів, яка змащує їх.
СИНОД (від грец. σύνοδος – сход, збори) – 1) З 1721 р. в Росії найвищий орган управління руською православною церквою; з 1917 р. й досі – дорадчий орган при патріархові московському і всієї Русі. 2) В протестантських церквах збори духовних і світських осіб для розв'язання церковних справ.
СИНОДИЧНИЙ (від грец. σύνοδος – зближення, з'єднання) – той, що стосується видимого на небі положення небесного тіла відносно Сонця; *с. місяць* – проміжок часу між двома послідовними однойменними *фазами* Місяця, що дорівнює приблизно 29,53 доби; *с. період обертання планети* – проміжок часу між двома послідовними однойменними *конфігураціями* планети.
СИНОЙКІЗМ (від грец. συνοικισμός – подружнє життя) – у Стародавній Греції об'єднання раніше відокремлених родоплемінних общин, поселень або міст у єдине політичне ціле (*поліс* [1]) у зв'язку з виникненням класового суспільства й становленням держави.

СИНОНІМИ (від грец. συνώνυμος – однойменний) – близькі за значенням, але різні за звуковим оформленням слова (напр., «хоробрий» і «безстрашний»).
СИНОНІМІЯ, СИНОНІМІКА (грец. συνωνυμία) – 1) Розділ *лексикології,* що вивчає *синоніми.* 2) Сукупність синонімів у певній мові.
СИНОПСИС (грец. σύνοψις – огляд) – 1) Загальний огляд; зведення; збірник статей різних авторів з певного предмета, або зведення різних матеріалів з одного питання. Термін вживається переважно для історичних творів. 2) Зведення тлумачень «священного» письма та інших релігійних творів.
СИНОПТИКА (від грец.συνοπτικός – здатний все бачити) – те саме, що й *синоптична метеорологія.*
СИНОПТИЧНА МЕТЕОРОЛОГІЯ – розділ *метеорології,* що вивчає процеси формування погоди з метою її завбачення.
СИНОПТИЧНИЙ (грец. συνοπτικός) – зведений; той, що дає огляд усіх частин складного цілого; *с-а карта* (карта погоди) – географічна карта, на якій позначено результати спостережень, проведених одночасно на мережі *метеостанцій.*
СИНОПТОФОР (від грец. σύνοπτος – добре видимий і *...фор*) – прилад для лікування косоокості.
СИНОСТОЗ (від грец. σύν – разом і όστέον – кістка) – щільне зрощення двох кісток за допомогою кісткової тканини (напр., зрощення черепних кісток у дорослої людини).
СИНТАКСИС (грец. σύνταξις – побудова, зв'язок, з'єднання) – розділ граматики, що вивчає правила поєднання слів у речення в певній мові.
СИНТЕЗ (від грец. σύνθεσις – з'єднання, складання) – 1) Метод вивчення предмета в цілісності, єдності й взаємозв'язку його частин, у процесі пізнання пов'язаний з *аналізом.* 2) В ідеалістичній діалектиці Гегеля – найвищий ступінь розвитку, що розв'язує суперечності попередніх ступенів. 3) Одержання складних хімічних сполук з простіших або безпосередньо з елементів.
СИНТЕТИЧНИЙ (від грец. συνθετικός – поєднуючий) – одержаний внаслідок синтезу; узагальнений, об'єднаний; *с. каучук* – штучний каучук, одержаний з *бутадієну,* стиролу.
СИНТОЇЗМ, СИНТО (япон. синто, букв. – шлях богів) – релігія, що сформувалася в ранньофеодальній Японії на основі елементів шаманства, яке мало назву синто; пізніше зазнала впливу *буддизму* й *конфуціанства.* В 1868 – 1946 рр. С. був державною релігією Японії.
СИНУС (від лат. sinus – вигнутість, кривизна) – *функція* кута, позначається sin. С. гострого кута прямокутного трикутника – відношення *катета,* протилежного цьому кутові, до *гіпотенузи*; дорівнює *косинусові* другого гострого кута цього трикутника.
СИНУСОЇДА (від *синус* і *...оїд*) – графік *функції* $y = \sin x$.
СИНХОНДРОЗ (від грец. σύν – разом і χόνδρος – хрящ) – нерухоме або малорухоме з'єднання кісток за допомогою хряща.
СИНХРО... (від грец. σύγχρονος – одночасний) – у складних словах вказує на одночасність дій.
СИНХРОГЕНЕРАТОР (від *синхро...* і *генератор*) – прилад, що виробляє сигнали, які забезпечують *синхронізацію* роботи окремих пристроїв чи вузлів складніших пристроїв або *систем.*
СИНХРОМІЯ (від грец. σύν – разом і *...хромія*) – одна з назв мозаїчного друку, коли одночасно друкують кількома фарбами з однієї друкарської форми.
СИНХРОНІЗАТОР – 1) Пристрій, який забезпечує *синхронізацію* частин машин і механізмів. 2) Пристрій для безшумного й безударного перемикання шестерень коробки передач автомобільного двигуна. 3) Пристрій для синхронізації електричних машин при ввімкненні їх у загальну мережу для паралельної роботи.
СИНХРОНІЗАЦІЯ (від грец. σύγχρονος – одночасний) – 1) Приведення двох чи кількох періодично змінюваних явищ до точної взаємної відповідності періодів їхнього перебігу, до збігу часу початку й кінця цих *періодів.* 2) Поява на *електроенцефалограмі,* яку

записують від різних ділянок кори головного мозку або інших нервових утворів, *біоелектричних потенціалів* з однаковою частотою або фазою.

СИНХРОНІЗМ (від грец. συγχρονισμός – одночасність) – точний збіг і зв'язок у часі двох або кількох явищ, одночасність і паралельність дії чого-небудь. Див також *Синхронізація.*

СИНХРОНІЯ (від грец. συγχρονισμός – одночасність) – 1) Співіснування мовних явищ в ту саму історичну епоху. 2) Те саме, що й *синхронізм.*

СИНХРОННИЙ (від грец σύγχρονος – одночасний) – періодично змінне явище (процес), точно збіжне з іншими періодично змінними явищами (процесами).

СИНХРОНОСКОП (від грец. σύγχρονος – одночасний і *...скоп*) – електровимірювальний прилад, що показує наявність синхронізації коливальних процесів у двох колах змінного струму.

СИНХРОТРОН [від *синхро...* і *(елек)трон*] – циклічний резонансний прискорювач *електронів* до $10^{7} – 10^{9}$ *електрон-вольт* (більше, ніж у *бетатроні*).

СИНХРОФАЗОТРОН (від *синхро...* і *фазотрон*) – циклічний резонансний прискорювач *протонів,* де вони багаторазово проходять через електричне поле, частота якого зростає з швидкістю частинок.

СИНХРОЦИКЛОТРОН (від *синхро...* і *циклотрон*) – те саме, що й *фазотрон.*

СИНЦИТІЙ (від грец. σύν – разом і κύτος – клітина) – одна з форм організації *протоплазми* у тканинах організмів. Під С. здебільшого розуміють сітчасту структуру – сукупність ядерно-протоплазматичних ділянок, з'єднаних перемичками протоплазми.

СИПАЇ (інд., від перс, сепагі – солдат) – 1) В Індії у 18 – 1-й половині 20 ст. наймані війська англійських та інших європейських колонізаторів, створені з місцевого населення. 2) Дворянська кіннота турецьких султанів.

СИРЕНА (грец. σειρήν) – 1) У давньогрецькій міфології морська *німфа,* що нібито своїм чарівним співом заманювала мореплавців до небезпечних місць, де вони гинули. 2) Прилад для відтворення тонів різної висоти і для вимірювання числа коливань звучного тіла. 3) Апарат для подавання сильних і різких звукових сигналів; сигнальний гудок.

СИРЕНИ (від грец. σειρήν – морська німфа) – ряд водяних ссавців. Живуть в Атлантичному та Індійському океанах. Великі рослиноїдні тварини (*дюгонь, ламантин* тощо). Об'єкт промислу. Інша назва – *сиреноподібні.*

СИРИНКС (від грец. σῦριγξ – дудка) – духовий музичний інструмент. Різновид багатоствольної *флейти.*

СИРОКО (італ. sirocco, від араб. шарк – Схід) – сильний теплий вітер південного та південно-східного напряму, характерний для країн Середземномор'я.

СИРОП (італ. sciroppo, від араб. шараб – напій) – концентрований розчин цукрів (сахарози, мальтози, глюкози, фруктози) або їхньої суміші, переважно у фруктовому або ягідному соку.

СИРТАКІ (новогрец. συρτάκι) – груповий танок за мотивами грецьких народних танців.

СИСАЛЬ – див. *Сизаль.*

СИСТЕМА (від грец. σύστημα – утворення, складення) – 1) Порядок, зумовлений правильним розташуванням частин, стрункий ряд, зв'язане ціле. 2) Сукупність принципів, покладених в основу певного вчення. 3) Форма суспільного устрою (напр., державна С). 4) *Форма,* спосіб побудови, організація чогось (напр., виборча С). 5) Сукупність господарських одиниць, установ, організаційно об'єднаних у єдине ціле (напр., С. кооперації). 6) Сукупність частин, пов'язаних спільною функцією (напр., серцево-судинна С). 7) Сукупність гірських порід, що характеризуються певною викопною *фауною* й *флорою.* 8) С. *відліку* – тіло або група незмінно розташованих одне до одного тіл, відносно якого (яких) визначають рух іншого тіла чи місце події в певний момент часу.

СИСТЕМАТИЗУВАТИ (франц. systematiser, від грец. σύστημα – *система*) – розподіляти у визначеному порядку і зв'язку частин чого-небудь; діяти в певній послідовності.

СИСТЕМАТИКА (від грец. συστηματικός – впорядкований) – 1) Біологічна наука, основним завданням якої є опис існуючих і вимерлих організмів та побудова природної їх

системи, тобто такої, яка відображала б шляхи історичного розвитку й споріднені зв'язки окремих груп організмів. Інша назва – *біосистематика*. 2) *Класифікація* й групування предметів і явищ. Інша назва – *систематизація*.

СИСТЕМАТИЧНИЙ (грец. συστηματικός) – 1) Той, що утворює певну систему; побудований за певним планом; спирається на певну систему; строго послідовний, планомірний. 2) Постійний, регулярний.

СИСТЕМОТЕХНІКА (від *система* і *техніка*) – напрям у *кібернетиці*, що вивчає питання планування, конструювання й поведінки складних *інформаційних* систем, основу яких становлять обчислювальні машини.

СИСТОЛА (від грец. συστολή – скорочення, стискання) – одна з фаз серцевого циклу; скорочення м'язів серця після розслаблення їх (*діастола*). Внаслідок С. кров нагнітається в артеріальну систему.

СИТАЛ – міцний і жаротривкий матеріал, що виготовляється на основі скла спеціальною термічною обробкою. Застосовують для виробництва облицьовувальних плиток, труб, ізоляторів, жаротривкого посуду, лопатей турбін тощо.

СИТАР, **СЕТАР** – народний струнний інструмент типу лютні, поширений в Індії і країнах Середньої Азії.

СИТУАЦІЯ (франц. situation, від лат. situs – становище) – 1) Збіг умов і обставин, що створюють певне становище. 2) Зображення на карті або плані рельєфу, річок, лісів тощо.

СИФІЛІДОЛОГІЯ (від *сифіліс* і *...логія*) – розділ медицини, що вивчає сифіліс.

СИФІЛІС – хронічна інфекційна венерична хвороба, що викликається бактерією блідою спірохетою і проявляється у різних ураженнях шкіри, внутрішніх органів, нервової системи тощо. Від імені Сіфілуса – персонажа поеми італійського лікаря Дж. Фракасторо, присвяченої описові цієї хвороби. Інша назва – *люес*.

СИФІЛОМА [від *сифіл (іс*) і *...ома*] – те саме, що й *гума.*

СИФОН (від грец. σίφων – трубка) – 1) Зігнута трубка з колінами різної довжини, якою переливають рідину з однієї посудини в іншу (з нижчим рівнем рідини). 2) Посудина для газованих напоїв.

СИФОНОФОРИ (від грец. σίφων – трубка і *...фор*) – підклас безхребетних тварин класу гідроїдних. Колоніальні вільноплаваючі організми поширені здебільшого в тропічних і теплих морях.

СИЦИЛІАНА (італ. siciliana, букв. сицилійська) – 1) Старовинний італійський танець. 2) У середньовічній італійській поезії – восьмирядкова строфа з двома римами.

СІ (лат. si) – сьомий ступінь основного музичного звукоряду.

СІАМАНГ (малайське) – рід людиноподібних мавп родини гібонових ряду приматів. Батьківщина – острів Суматра і півострів Малакка.

СІЄНА – темно-жовта фарба. Від назви провінції і міста Сієни в Італії. Інша назва – *тердесієн*.

СІЄНІТ – глибинна магматична гірська порода, що складається головним чином з лужних польових шпатів та одного або кількох мінералів. Використовують як будівельний матеріал. Від грецької назви давньоєгипетського м. Сін-Сієна (тепер – Асуан).

СІЄРА – див. *Сьєра.*

СІЄСТА (ісп. siesta, від лат. sexta hora – шоста година) – в Іспанії, Італії, країнах Латинської Америки – післяобідній відпочинок.

СІЗІФ (грец. Σίσυφος) – 1) За давньогрецькою міфологією син *Еола,* що за провину перед богами був покараний – змушений вічно викочувати на гору великий камінь, який з вершини щоразу скочувався вниз, і С. доводилося все починати знову. 2) Переносно – *сізіфова праця* – важка й виснажлива, але безплідна праця.

СІОНІЗМ – реакційна націоналістична ідеологія і політична практика єврейської буржуазії. Організаційно оформився в 1897 р., коли було створено «Всесвітню сіоністську організацію», яка проголосила своєю метою переселення всіх євреїв до Палестини (до «священної» гори Сіон – звідки й назва) й відродження там біблійної ізраїльської держави.

Основним змістом сучасного С. є войовничий *шовінізм, расизм, антикомунізм* і антирадянщина.

СІТІ (англ. City) – центральна частина Лондона, де зосереджено контори та правління найбільших банків, фондова й товарна *біржі.* С – синонім англійської фінансової *олігархії.*

СКАБІОЗА (від лат. scabiosus – шершавий) – рід багато-, іноді однорічних трав'янистих рослин родини черсакових. Поширені в Європі, Азії та Африці. Деякі види вирощують як декоративні.

СКАЛЯР (від лат. scalaris – ступінчастий) – величина, яка повністю визначається своїм числовим значенням (напр., об'єм, питома вага тіла). Див. також *Вектор.*

СКАЛЯРНИЙ (від *скаляр*) – той, що визначається лише числовим значенням; *с. добуток двох векторів* – число, що дорівнює добуткові довжин цих векторів на *косинус* кута між ними.

СКАЛЬДИ (сканд. scald, одн.) – давньоскандінавські поети-співці в 9 – 13 ст., які оспівували битви й походи *вікінгів* і *конунгів.*

СКАЛЬП (англ. scalp, від лат. scalpo – скоблю, вирізую) – волосся з шкірою, здерте з голови переможеного ворога; в минулому – воєнний трофей у деяких галльських, скіфських, індіанських племен.

СКАЛЬПЕЛЬ (від лат. scalpellum – ножичок) – невеликий суцільнометалевий ніж, що його застосовують у хірургічній практиці для розрізування тканин.

СКАНДІЙ – хімічний елемент, символ Sc, ат. н. 21; сріблястий метал з жовтим полиском; належить до рідкісноземельних елементів. Застосовують С. у вигляді сплавів з різними металами, в металургії, медицині, хімічній промисловості тощо. Від назви Скандінавського півострова.

СКАНДУВАТИ (від лат. scando – розмірено читаю) – 1) Вимовляти чітко, виділяючи наголошений склад у кожній стопі вірша. 2) Голосно одночасно вигукувати слово, вислів, під час демонстрацій, на спортивному змаганні тощо.

СКАРАБЕЙ (лат. scarabaeus, з грец. σκάραβος – жук) – 1) Рід пластинчатовусих жуків. Поширені переважно в Південній Європі, Північній Африці, в Малій і Передній Азії. 2) В Стародавньому Єгипті – висічені з каменю зображення жука, що були предметами культу, амулетами, прикрасами.

СКАРИФІКАТОР – 1) Машина для руйнування цілості твердої оболонки насіння (*скарифікації*) з метою підвищення його схожості. 2) Ножичок, що ним розсікають шкіру при щепленнях (віспи, дифтерії, скарлатини).

СКАРИФІКАЦІЯ (від лат. scarifico – дряпаю) – штучне пошкодження оболонки насіння деяких рослин для кращого вбирання ним вологи, потрібної для набрякання та проростання. Підвищує схожість.

СКАРЛАТИНА (італ. scarlattina, від scarlatto – криваво-червоний) – гостре інфекційне захворювання людини (переважно дитячого віку). Характеризується загальною *інтоксикацією,* яскравим почервонінням м'якого піднебіння і язичка, збільшенням лімфатичних вузлів шиї, дрібнокрапковим висипом.

СКАРН (швед, skarn) – метаморфічна гірська порода, що складається переважно з *гранату, піроксену* та деяких інших вапняково-залізистих силікатів. З С. пов'язані родовища залізних, мідних та поліметалевих руд.

СКАТИ (норв., швед. scata – риба) – підряд риб ряду акулоподібних. Деякі, напр., електричні С., мають електричні органи. Поширені головним чином у морях, окремі – в річках Південної Америки.

СКАТОЛ [від грец. σκώρ (σκατάς) – кал, гній і *...ол*] – органічна сполука, безбарвні кристали з неприємним запахом. Утворюються від гниття білкових речовин. Застосовують у парфюмерії.

СКАУТ – див. *Бойскаут, Герлскаут.*

СКАУТИЗМ (від англ. scout – розвідник) – одна з форм буржуазного дитячого та юнацького руху. Виникла в Англії в 1907 р. Мета створення скаутських загонів – виховання дітей і молоді в дусі відданості капіталістичному ладові.
...СКАФ (від грец. σκάφη – човен) – у складних словах відповідає поняттям «судно», «апарат для підводних досліджень», напр., *батискаф, піроскаф.*
СКАФАНДР [франц. scaphandre, від грец. σκάφη – човен і ἀνήρ (ανδρός) – чоловік, мужчина] – спорядження (одяг), у якому можна виконувати підводні роботи, здійснювати висотні й космічні польоти.
СКВАЙР (англ. squire) – 1) Скорочена форма англійського дворянського титула – *есквайра.* 2) В США і Англії ввічлива форма звертання до суддів і місцевих службових осіб.
СКВАТЕР (англ. squatter, від squat – селитися на чужій землі) – 1) *Фермер*-колоніст, що зайняв вільну, необроблену ділянку землі при колонізації в США, Канаді, Австралії і Новій Зеландії. 2) В Австралії скотар, що орендує для своїх стад необроблені ділянки землі. 3) Дрібний орендар.
СКВЕР (англ. square, букв. – квадрат) – озеленена ділянка громадського користування для відпочинку на території населеного пункту; відіграє і декоративну роль.
СКЕБ (англ. scab, букв. – короста) – лайливе прізвисько *штрейкбрехерів* в Англії й США.
СКЕЛЕТ (від грец. σκελετός – висохлий) – 1) Сукупність міцних опорних або захисних утворів у людини й тварин. 2) Кістяк, *каркас* чого-небудь; схема.
СКЕНАТРОН [від англ. scan – уважно розглядати і *(елек)трон*] – прилад, застосовуваний для кольороподільної коректури; різновид кольорокоректора.
СКЕНЕР (англ. scanner, від scan – уважно розглядати) – прилад, який застосовують для виявлення злоякісних пухлин шляхом спостереження над розподілом *радіоактивних* ізотопів, введених в організм людини.
СКЕНОГРАМА (від англ. scan – уважно розглядати і *...грама*) – графічне зображення пухлинних новоутворень, що одержують на *скенері.*
СКЕНУВАННЯ (від англ. scan – уважно розглядати) – виявлення злоякісних пухлин за допомогою *скенера.*
СКЕПСИС (від грец. σκέψις – розгляд, сумнів) – сумнів, недовіра до чогось.
СКЕПТИК (від грец. σκεπτικός – досліджуючий) – 1) Послідовник *скептицизму.* 2) Особа, що до всього ставиться з недовір'ям, у всьому сумнівається.
СКЕПТИЦИЗМ (від грец. σκεπτικός – недовірливий) – 1) Філософська концепція, що піддає сумніву можливість достовірного пізнання світу й існування надійного критерію істини. Крайньою формою С. є *агностицизм.* С, як і агностицизм, властивий сучасній буржуазній ідеалістичній філософії. 2) Критично-недовірливе ставлення до чогось.
СКЕРЦО (італ. scherzo, букв. – жарт) – музичний твір у жвавому, швидкому темпі, з гостро характерними ритмічними і гармонічними зворотами.
СКЕТИНГ-РИНК, **РИНК** (англ. skating-rink, від skate – кататися на ковзанах і rink – ковзанка) – майданчик з дерев'яним або асфальтовим покриттям для катання на роликових ковзанах.
СКЕТЧ (англ. sketch, від грец. σχέδιος – зроблений поспіхом, імпровізований) – 1) Ескіз, начерк малюнка. 2) Коротка вистава-жарт, побудована на гострих сценічних ситуаціях.
СКИПИДАР (польс. spikanard – лаванда, від лат. spica nardi – колос нарду) – летка складова частина смоли хвойних дерев. С. – суміш *терпенів;* безбарвна прозора рідина з характерним запахом. Добре розчиняє жири, лаки, смоли, *каучук.*
СКІАСКОПІЯ (від грец. σκιά – тінь і *...скопія*) – тіньовий метод визначення *рефракції* ока.
СКІАТРОН [від грец. σκιά – тінь і *(елек)трон*] – різновид електронно-променевої трубки для перетворення електричних сигналів на видиме зображення.
СКІЛЛА І ХАРІБДА – див. *Сцілла і Харібда.*

СКІН-ЕФЕКТ (від англ. skin – шкіра, оболонка і *ефект*) – проходження змінного електричного струму високої частоти не через увесь переріз провідника, а переважно лише в поверхневому шарі. Інша назва – *поверхневий ефект*.
СКІП (англ. skip, букв. – стрибок) – підйомний саморозвантажувальний короб (кліть) для сипких вантажів.
СКІПЕТР (грец. σκηπτρον) – берло, прикрашене дорогоцінним камінням, різьбленням, знак влади монарха.
СКІФ (англ. skiff) – вузький і довгий спортивний човен для змагань з академічної греблі.
СКЛЕРА (від грец. σκληρός – твердий) – білкова оболонка ока. Є основною частиною щільної стінки очного яблука, яка забезпечує сталість розмірів і форми ока.
СКЛЕРЕЇДИ (від грец. σκληρός – твердий та εἶδος – вид, вигляд) – у рослин – товстостінні клітини механічної тканини; переважно здерев'янілі. Інша назва – *кам'янисті клітини*.
СКЛЕРЕНХІМА (від грец. σκληρός – твердий і *...енхіма*) – механічна тканина рослин, що складається з товстостінних видовжених клітин; утворюється внаслідок *склерифікації.*
СКЛЕРИТ (від грец. σκληρός – твердий) – запалення білкової оболонки ока.
СКЛЕРИФІКАЦІЯ (від грец. σκληρός – твердий і *...фікація*) – потовщення й здерев'яніння оболонок рослинних клітин. Підвищує міцність тканин; спричинює утворення *склеренхіми* й *склереїд.*
СКЛЕРО... (від грец. σκληρός – твердий) – у складних словах відповідає поняттям «затвердіння», «ущільнення».
СКЛЕРОДЕРМА, **СКЛЕРОДЕРМІЯ** (від *склеро...* і грец. δέρμα – шкіра) – хронічне захворювання шкіри людини, що характеризується ущільненням шкіри й підшкірної клітковини.
СКЛЕРОЗ (від грец. σκλήρωσις – тверднення) – процес в організмі людини й тварин, що полягає в розростанні сполучної тканини в органах (напр., судинах мозку, серці тощо). Причинами С. можуть бути порушення обміну речовин, хронічні запальні процеси, отруєння тощо.
СКЛЕРОМА (від *склеро...* і *...ома*) – інфекційне захворювання дихальних шляхів людини, що спричинюється мікробом – паличкою Фріша – Волковича, коли вона потрапляє на слизову оболонку дихальних шляхів.
СКЛЕРОМЕТР (від *склеро...* і *...метр*) – 1) Прилад для вимірювання твердості кристалів. 2) Прилад для вимірювання «жорсткості» *рентгенівського* проміння.
СКЛЕРОМЕТРІЯ (від *склеро...* і *...метрія*) – вимірювання твердості мінералів, кристалів тощо за допомогою *склерометра.*
СКЛЕРОН (від грец. σκληρόν – жорсткість, твердість, непіддатливість) – сплав алюмінію з цинком, міддю, марганцем тощо. Застосовують у машинобудуванні, авіаційній промисловості.
СКЛЕРОПРОТЕЇНИ (від *склеро...* і *протеїни*) – те саме, що й *протеїноїди.*
СКЛЕРОСКОП (від *склеро...* і *...скоп*) – прилад для визначення твердості металів та інших матеріалів.
СКЛЕРОТИНІОЗИ, **СКЛЕРОЦИНІОЗИ** – хвороби рослин, спричинювані сумчастими грибами роду *склеротинія.* Уражують плодові, польові, овочеві та інші рослини.
СКЛЕРОТИНІЯ (від грец. σκληρός – твердий) – рід сумчастих грибів (аскоміцетів) із групи *дискоміцетів.* Здебільшого паразити вищих рослин. Спричинюють хвороби рослин – *склеротиніози.*
СКЛЕРОТОМІЯ (від *склеро...* і *...томія*) – хірургічна операція, яку застосовують при *глаукомі з* метою зниження внутрішньоочного тиску.
СКЛЕРОФІТИ (від *склеро...* і *...фіти*) – рослини з жорсткими листками, що мають товсту *кутикулу,* і дуже розвинені механічні тканини (ковила, типчак, сосна тощо).
СКЛЕРОЦИНІОЗИ – див. *Склеротиніози.*

СКЛЕРОЦІЙ (від грец. σκληρότης – твердість) – стадія спокою грибниці деяких грибів (ріжків, *склеротинії* тощо). Являє собою щільне переплетення *гіфів.* За сприятливих умов С. проростає.
СКОЛІОЗ (від грец. σκολίωσις – викривлення) – викривлення хребта у людини вбік. Найчастіше виникає у дітей внаслідок перенесених *рахіту, поліомієліту* тощо.
СКОЛОПЕНДРА (грец. σκολόηενδρα) – рід членистоногих тварин підкласу губоногих класу багатоніжок. Поширені в теплих країнах з сухим кліматом. Укуси С. болісні, а деяких тропічних видів (напр., С. гігантської) смертельні.
СКОНС – див. *Скунс.*
СКОНТО (італ. sconto) – в міжнародній торгівлі – знижка з базисної ціни товару, що передбачається договором купівлі-продажу при оплаті його готівкою або достроково.
СКОНТРАЦІЯ (від італ. scontrare – зустрічати) – взаємне зарахування зустрічних платіжних вимог між установами або особами.
...**СКОП**, ...**СКОПІЧНИЙ**, ...**СКОПІЯ** (від грец. σκοπέω – спостерігаю, розглядаю) – у складних словах вказує на зв’язок з поняттям «спостереження», напр. *фоноскоп, стереоскопічний, рентгеноскопія.*
СКОПОЛІЯ – рід багаторічних трав’янистих рослин родини пасльонових. Отруйні. Поширені в Європі й Східній Азії. З кореневищ деяких видів добувають алкалоїди – *атропін,* скополамін і *гіосціамін,* що їх застосовують у медицині. Від прізвища італійського вченого Г. Скополі.
СКОРБУТ (нім. Scorbut) – захворювання людини, спричинюване недостатньою кількістю в їжі вітаміну С (аскорбінової кислоти). Інша назва – *цинга*.
СКОРЗОНЕРА (італ. scorzonera, від scorza – кора) – рід багаторічних трав’янистих рослин родини складноцвітих. Поширені в Європі та Азії. У багатьох видів кореневища їстівні.
СКОРОДИТ (від грец. σκόροδον – часник) – мінерал класу фосфатів, білого, зеленуватого й бурого кольору. Сировина для одержання миш’якового кальцію.
СКОРПЕНА (грец. σκόρπαινα) – рід риб родини скорпенових. Поширені в прибережній зоні переважно субтропічних морів. Промислове значення невелике.
СКОРПІОН [лат. scorpio (scorpionis), з грец. σκορπίος] – 1) У давнину – метальна машина, вид балісти. 2) Сузір’я Південної півкулі неба з яскравою зіркою Антарес.
СКОРПІОНИ (грец. σκορπίοι) – ряд павукоподібних. Поширені в країнах з теплим і жарким кліматом. Мають отруйні залози. Отрута великих тропічних С. спричинює тяжкі захворювання, а часом і смерть.
СКОТЛЕНД-ЯРД (англ. Scotland Yard, букв. – шотландський двір) – 1) Центральне управління лондонської поліції (за колишнім її місцеперебуванням), політичної поліції та розшукового відділу. 2) Лондонська кримінальна поліція.
СКОТОМ А (від грец. σκότος – темрява) – обмежений (острівковий) дефект у полі зору ока.
СКРАП (англ. scrap, букв. – шматок) – металева сировина (відходи виробництва, брухт), яку переплавляють на придатний метал.
СКРЕБ, **СКРУБ** (англ. scrub – чагарник) – тип рослинності посушливих районів Австралії, що складається переважно з вічнозелених колючих чагарників.
СКРЕПЕР (англ. scraper, від scrape – шкребти) – будівельна землерийно-транспортна машина з підйомно-поворотним ковшем з ножами, що зрізають шари грунту.
СКРИПТОРІЙ (від лат. scriptorius – писальний) – майстерня західноєвропейських монастирів (6 – 12 ст.), в якій переписували книги.
СКРОФУЛЬОЗ (від лат. scrofula – свинка) – туберкульозне ураження шийних лімфатичних вузлів. Інша назва – *золотуха*.
СКРУБ – див. *Скреб.*

СКРУБЕР (англ. scrubber, від scrub – шкребти) – циліндричний апарат, де промисловий газ (напр., доменний) очищають від небажаних домішок (напр., пилу) рідиною (переважно водою), яка стикається з ним.
СКРУПУЛ (лат. scrupulum) – старовинна аптечна вага, 1,4 *г*.
СКРУПУЛЬОЗНИЙ (лат. scrupulosus) – 1) Надзвичайно ретельний, точний до дрібниць. 2) Дріб'язковий.
СКУДО (італ. scudo, букв. – щит, герб) – старовинна італійська срібна або золота монета.
СКУДУЧЯЙ, **СКУДУТІС** (лит. skuduciai, skudutis) – литовський народний духовий інструмент типу багатоствольної (з кількох трубок) *флейти.*
СКУЛЬПТОР (лат. sculptor, від sculpo – вирізую, висікаю, втілюю) – 1) Митець, який працює в галузі *скульптури.* 2) Невелике сузір'я в Південній півкулі неба.
СКУЛЬПТУРА (лат. sculptura) – 1) Вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об'ємну форму і виконуються з твердих або пластичних матеріалів. 2) Назва окремого художнього твору цього виду.
СКУМБРІЯ (новогрец. σκουμπριά, множ., від грец. σκόμβρος) – вид риб родини скумбрієвих ряду окунеподібних. Поширені вздовж узбережжя Європи й Північної Америки. Цінний об'єкт промислу. Інші назви – *макрель, баламут*.
СКУМПІЯ (тюрк.) – рід рослин родини сумахових. Кущі або невеликі дерева. Поширені в Північній Америці, Європі та Азії. З листків одержують дубильні речовини, деревина йде на різні вироби та на виготовлення жовтої фарби.
СКУНС, **СКОНС** (англ. skunks, множ. від skunk) – рід ссавців родини куницевих. Поширені в Північній Америці. Об'єкт полювання й розведення заради цінного хутра. Інша назва – *смердючка*.
СКУПЩИНА (сербохорв. скупштина – збори) – 1) В Соціалістичній Федеративній Республіці Югославії найвищий орган влади федерації (Союзна С.) і республік (республіканські С). 2) Органи громадського самоврядування в СФРЮ.
СКУТЕР (англ. scooter, від scoot – мчати) – легкий ковзний човен з плоским дном і підвісним двигуном.
СКУТЕРУДИТ – мінерал класу персульфідів, олов'яно-білого, сталево-сірого кольору. Руда кобальту. Від назви місцевості Скуттеруд (Норвегія).
СЛАЙД, **СЛЕЙД** (від англ. slide – ковзати) – 1) Рухоме сидіння у.гоночному човні, яке дає можливість гребцеві краще використовувати силу ніг і подовжувати занесення весел. 2) Кольоровий *діапозитив.*
СЛАЛОМ (норв. slalam, від sla – схил і lam – слід) – змагання на швидкість спуску з гір на лижах за маршрутом, що має звивисту форму із обов'язковим проходженням через розставлені на трасі контрольні ворота; змагання в спуску по гірських потоках на одиночних байдарках.
СЛЕЙД – див. *Слайд.*
СЛЕНГ (англ. slang – жаргон) – жаргонні слова або вирази в англійській усній мові, характерні для людей певних професій (моряків тощо) або соціальних прошарків.
СЛІП (від англ. slip – ковзати) – 1) Механічний пристрій для спуску кораблів на воду і підйому їх. 2) Похилий майданчик на китобійній базі, по якому підіймають на палубу китів, а на великих риболовних *траулерах* для підйому на палубу *трала* з рибою.
СЛЯБ (англ. slab, букв. – плита) – плоска прямокутна заготовка, утворена прокатуванням сталевого зливка на *слябінгу,* призначена для виготовлення листової сталі.
СЛЯБІНГ (англ. slabbing) – потужний прокатний стан для обтискання важких (до 10 *т* і більше) сталевих зливків на *сляби.* На відміну від *блюмінга,* у С., крім горизонтальних, є й вертикальні прокатні валки.
СМАЛЬТА, **ШМАЛЬТА** (нім. Smalte, від італ. smalto – *емаль*) – кольорове непрозоре скло, що його застосовують у *мозаїці.*
СМАЛЬТИН (від *смальта*) – мінерал класу персульфідів. Білий, сірий з металічним блиском. Сировина для одержання нікелю й кобальту.

СМАРАГД (грец. σμάραγδος) – те саме, що й *ізумруд.*
СМЕШ (англ. smash – удар) – у *тенісі* – удар по м’ячу, що летить над головою, для того щоб приземлити його на полі противника.
СМІТСОНІТ – мінерал класу карбонатів, білого кольору з зеленуватим, буруватим або сіруватим відтінками. Руда цинку. Від прізвища англійського мінералога Д. Смітсона.
СМОГ (англ. smog, скор. від smoke – дим і fog – імла) – густий туман, змішаний з димом, кіптявою.
СМОКІНГ (від англ. smoking-jacket – піджак для куріння) – піджак з чорного сукна з обшитими шовком бортами, один з видів вечірнього костюма.
СНАЙПЕР (англ. sniper, від snipe – стріляти з укриття) – стрілець, що добре володіє мистецтвом влучної стрільби, маскування й спостереження.
СНОБ (англ. snob) – особа, яка беззастережно схиляється перед модою, манерами, смаками, перед усім, що прийнято в буржуазно-аристократичному середовищі.
СНОБІЗМ (англ. snobbism) – поведінка, манери, властиві *снобові.*
СОВЕРЕН (англ. sovereign, букв. – монарх) – золота монета в 1 *фунт стерлінгів* і колишня грошова одиниця Англії та залежних від неї країн Середнього Сходу.
СОЇНАРІ – грузинський духовий інструмент типу *флейти.* Інша назва – *ларчемі*.
СОЛАНІНИ (від лат. solanum – паслін) – група органічних речовин – глікоалкалоїдів. Виявлені в рослинах родини пасльонових. У великих кількостях отруйні. Особливо багато С. у ростках та позеленілих бульбах картоплі.
СОЛАНО (ісп. solano, від лат. solanus – східний вітер) – сухий гарячий вітер в Іспанії.
СОЛЕНОЇД (від грец. σωλήν – трубка і *...оїд*) – звитий у вигляді *спіралі* (котушки) провідник, де, пропускаючи постійний електричий струм, утворюють магнітний потік, подібний до потоку в довгому постійному магніті.
СОЛЕЦИЗМ (грец. σολοικισμός) – синтаксична помилка; неправильний граматичний зворот у художньому творі. Від назви м. Соли – давньогрецької колонії, де погано володіли грецькою мовою.
СОЛІД (лат. solidus – міцний, тривкий) – золота римська монета, що дорівнювала 1/72 золотого фунта (4,55 *г*); з 324 р. – основна монетна і лічильно-грошова одиниця Римської держави.
СОЛІДАРИЗАЦІЯ (від франц. solidariser – об’єднувати) – виявлення *солідарності.*
СОЛІДАРНИЙ (франц. solidaire) – пов’язаний з *солідарністю*; той, хто діє з солідарності.
СОЛІДАРНІСТЬ (франц. solidarite) – 1) Спільність інтересів, одностайність, єдність думок і дій, співчуття їм. 2) *юрид.* Спільна відповідальність.
СОЛІДНИЙ (франц. solide, від лат. solidus – твердий) – 1) Міцний, твердий, масивний, ґрунтовний, надійний. 2) Поважний, показний. 3) Переносно – серйозний, з доброю *репутацією.*
СОЛІДОЛ (від лат. solidus – густий і *...ол*) – густе мастило (суміш мінерального масла й кальцієвого мила) для мащення різних машин і пристроїв. Інша назва – *тавот*.
СОЛІДУС (від лат. solidus – твердий) – крива лінія на діаграмі стану й структури сплавів, що характеризує, на відміну від *ліквідуса,* температури кінця кристалізації.
СОЛІПСИЗМ (від лат. solus – єдиний та ipse – сам) – крайня форма *суб’єктивного* ідеалізму, за якою об’єктивна дійсність – продукт свідомості *індивіда.*
СОЛІСТ (італ. solista, від лат. solus – один) – виконавець музичного твору або окремої партії – *соло.*
СОЛІТЕР (франц. solitaire, від лат. solitarius – поодинокий) – 1) Окремий великий *брильянт* у оправі. 2) Рід безхребетних класу стьожкових червів.
СОЛО (італ. solo, від лат solus – лише один) – 1) Музичний твір для одного голосу або інструмента. 2) В опері, симфонії та інших великих музичних творах – самостійна партія для одного голосу чи інструмента.
СОЛО-ВЕКСЕЛЬ (від італ. solo – один, єдиний і *вексель*) – звичайний вексель з підписом однієї особи, яка має здійснити платіж.

СОЛЮКС (від лат. sol – Сонце і lux – світло) – електролампа в рефлекторі на штативі. Використовують для прогрівання опромінюваної ділянки тіла людини й тварин з лікувальною метою.

СОЛЯРИМЕТР (від лат. solaris – сонячний і *...метр*) – прилад для вимірювання променистої енергії Сонця.

СОЛЯРІЙ (лат. solarium, від sol – Сонце) – 1) У давніх римлян тераса, плоский дах на південній частині будинку. 2) Спеціально обладнаний майданчик для приймання сонячних ванн. 3) Сонячний годинник.

СОЛЬ [1] (лат. sol) – п’ятий ступінь основного музичного звукоряду.

СОЛЬ [2] (відісп. sol – Сонце) – грошова одиниця Перу, поділяється на 100 *сентаво.*

СОЛЬВАТАЦІЯ (від лат. solvo – розчинюю) – взаємодія між частинками (*іонами, молекулами*) розчинника й розчиненої речовини. С. у водних розчинах називають *гідратацією.*

СОЛЬВАТИ – сполуки, утворювані внаслідок *сольватації.* Якщо розчинником є вода, то ці сполуки називаються *гідратами.*

СОЛЬВЕНТ [від лат. solvent (solventis) – розм’якшуючий, розчиняючий] – рідка суміш *ароматичних* вуглеводнів. Розрізняють С. кам’яновугільний і нафтовий. Застосовують як розчинник у лакофарбовій і гумовій промисловості, дезинфікуючий засіб тощо.

СОЛЬВЕНТ-НАФТА (від *сольвент* і *нафта*) – продукт дробової перегонки сирого *бензолу* та легких масел, що їх добувають з кам’яновугільної смоли. Застосовують як розчинник у виробництві лаків, лінолеуму, вибухових речовин тощо.

СОЛЬВОЛІЗ (від лат. solvo – розчиняю і *...ліз*) – реакція обмінного розкладу між розчиненою речовиною й розчинником. Якщо розчинником є вода, то процес називається *гідролізом.*

СОЛЬДО (італ. soldo, від лат. solidus – твердий) – італійська назва середньовічного *шилінга*; срібна монета багатьох італійських держав до об’єднання Італії в 1861 р.; монета Італії до 1947 р.

СОЛЬМІЗАЦІЯ (від *соль*[1] і *мі*) – 1) Система складового позначення ступенів *гами.* 2) Ритмічне читання назв нот без співу (рід *сольфеджіо*).

СОЛЬПУГИ (від лат. sol – Сонце і fugo – уникаю) – ряд безхребетних тварин класу павукоподібних. Поширені в тропічних, субтропічних та помірних поясах земної кулі (крім Австралії). Інша назва – *фаланги*.

СОЛЬФАТАРИ (італ. solfatare, від лат. sulphur – сірка) – виходи гарячих газів, переважно сірчистого й сірководню з тріщин на схилах та в *кратері* вулканів.

СОЛЬФЕДЖІО, **СОЛЬФЕДЖО** (італ. solfeggio, від sol – *соль*[1] і fa – *фа*) – вокальні вправи для розвитку слуху і голосу та набуття навичок читати ноти.

СОМА (грец. σώμα – тіло) – тіло організму, крім материнських клітин спор у рослин і клітин зародкового шляху або статевих клітин у тварин. Термін запровадив німецький біолог А. Вейсман.

СОМАЛО (від італ. somalo – сомалійський) – грошова одиниця Сомалі до 1960 р.

СОМАТИЧНИЙ (грец. σωματικός) – тілесний; *с-а нервова система* – частина нервової системи людини й хребетних тварин. Являє собою сукупність чутливих і рухових нервових волокон, що іннервують (див. *Іннервація*) скелетні м’язи.

СОМАТОГАМІЯ [від грец. σώμα (σώματος) – тіло і *...гамія*] – статевий процес багатьох грибів, під час якого зливаються дві вегетативні клітини грибниці.

СОМАТОЛОГІЯ [від грец. σώμα (σώματος) – тіло і *...логія*] – галузь *морфології* людини, що досліджує прижиттєву будову людського тіла.

СОМАТОТРОПНИЙ ГОРМОН [від грец. σώμα (σώματος) – тіло, τροπή – зміна і *гормон*] – продукт *секреції* передньої частини нижнього мозкового придатка. Підсилює ріст, впливає на обмін речовин. Інша назва – *гормон росту*.

СОМБРЕРО (ісп. sombrero, від sombra – тінь) – іспанський крислатий капелюх.

СОМНАМБУЛА (від лат. somnus – сон і ambulo – ходжу, прогулююсь) – людина, що слабує на *сомнамбулізм.* Інші назви – *сновида, лунатик*.
СОМНАМБУЛІЗМ (франц. somnambulisme, від лат. somnus – сон і ambulo – ходжу, прогулююсь) – розлад свідомості, за яким людина в стані своєрідного сну автоматично робить звичайні за своїм змістом дії (ходить, перекладає речі тощо). Інша назва – *лунатизм*.
СОНА – китайський духовий інструмент, один з попередників *гобоя.*
СОНАНТ [від лат. sonans (sonantis) – той, що звучить] – дзвінкий приголосний звук, що разом з іншими звуками в деяких мовах може утворювати склад слова (напр., л, м, н, р).
СОНАТА (італ. sonata, від лат. sono – звучу) – жанр камерної музики; твір для одного або двох інструментів з кількох частин, одна з яких заснована на протиставленні й розвитку двох тем, що подаються в різних тональностях і потім повторюються в іншому тональному співвідношенні.
СОНАТИНА (італ sonatina) – невелика *соната.*
СОНЕТ (італ. sonetto, від лат. sonus – звук) – форма 14-рядкового ліричного вірша. Класичний розмір С. – п’ятистопний *ямб.* Складним утворенням є *вінок* С. (3 – 15 сонетів).
СОНОМЕТР (від лат. sonus – звук і *...метр*) – прилад, за допомогою якого вивчають коливання струн.
СОНОРНИЙ (від лат. sonorus – дзвінкий) – приголосний звук, під час утворення якого голос переважає над шумом.
СОПРАНО (італ. soprano, від sopra – зверх, понад) – 1) Найвищий співочий голос. 2) Найвища партія для голосу в хорі.
СОРБЕНТИ [від лат. sorbens (sorbentis) – вбирний] – тверді тіла або рідини, здатні вбирати гази, пару та розчинені речовини. До С. належать *силікагель, активне* вугілля тощо.
СОРБІТ [1] – структурна складова сталі, суміш *цементиту* і *фериту,* що, на відміну від *перліту,* має тоншу будову. Від прізвища англійського природознавця Г.-К. Сорбі.
СОРБІТ [2] (від лат. sorbeo – поглинаю) – оптично активний шестиатомний спирт. Солодкий на смак. Міститься в багатьох фруктах. Застосовують як замінник цукру для хворих на *діабет.*
СОРБІТИЗАЦІЯ – надання сталі структури *сорбіту* [1], щоб підвищити її міцність, пластичність і в’язкість.
СОРБЦІЯ (від лат. sorbeo – поглинаю) – вбирання твердими тілами або рідинами (*сорбентами*) газів, пари та розчинених речовин. Розрізняють *адсорбцію* (вбирання поверхневим шаром сорбенту) і *абсорбцію* (вбирання всім об’ємом сорбенту).
СОРГО (італ. sorgo) – рід одно- і багаторічних трав’янистих рослин родини злакових. Поширені переважно в тропічних і субтропічних країнах. Культурні види вирощують на зерно та корм сільськогосподарським тваринам.
СОРИ (тюрк.) – солончаки з глинистим грунтом, що утворюються у зниженнях рельєфу при неглибокому заляганні ґрунтових вод.
СОРИТ (від грец. σωρίτης – нагромаджений) – вид складного *силогізму,* в якому подається тільки останній висновок, що проводиться через ряд засновків; інші, проміжні висновки не висловлюються, а тільки маються на увазі.
СОРОРАТ (від лат. soror – сестра) – за первіснообщинного ладу шлюбний звичай, характерний для багатьох народів, за яким чоловік одружувався одночасно або послідовно з двома або кількома жінками – рідними або двоюрідними між собою сестрами; надалі С. перетворився на звичай одружуватися з сестрою померлої жінки.
СОРТ [франц. sorte, від лат. sors (sortis) – частина, різновид] – 1) Рід товару (сировини або готової продукції), що має певні якісні ознаки. 2) Різновид культивованої рослини. 3) В широкому розумінні – розряд, якість, якісний різновид.
СОРТАМЕНТ, **СОРТИМЕНТ** (нім. Sortiment, з франц. assortment, від assortir – сортувати) – склад продукції за марками, розмірами і профілями.

СОРФІНГ – див. *Серфінг.*
СОСТЕНУТО (італ. sostenuto, букв. – стриманий) – помірний музичний темп.
СОТЕРН (франц. sauternes) – напівсолодке десертне виноградне вино. Від назви м. Сотерна у Франції.
СОТІ (франц. soties, від sot – дурень) – поширені у Франції в 15 – 16 ст. сатиричні п'єси, переважно суспільно-політичного характеру, в яких персонажі під маскою блазнів викривали негативні явища суспільного життя.
СОФА (франц. sofa, від араб. суффа – подушка на верблюдячому сідлі) – 1) В європейських країнах – м'який широкий диван з поручнями й низькою спинкою. 2) В країнах Близького й Середнього Сходу – низьке ложе, вкрите м'якими килимами.
СОФІЗМ (від грец. σόφισμα – судження, придумане розумно, хитро) – навмисне хибно зроблений умовивід, який має видимість істинного.
СОФІСТ (грец. σοφιστής) – 1) В Стародавній Греції розумна, винахідлива людина; платний вчитель мудрості й красномовства. 2) Людина, що вдається до *софістики.*
СОФІСТИКА (грец. σοφιστική) – свідоме застосування в спорі й доведенні *софізмів.*
СОФІТ (від італ. soffitto – стеля) – 1) Горизонтальний ряд ламп розміщених угорі й по боках сцени. 2) Видима знизу поверхня якої-небудь архітектурної деталі.
СОФІЯ (грец. σοφία – майстерність, знання, мудрість) – поняття античної і середньовічної філософії, пов'язане з уявленням про смислову наповненість і влаштованість речей. Християнство тлумачило С. («премудрість божу») як особисту істоту, наближуючи її до образу діви Марії.
...СОФІЯ (від грец. σοφία – вченість, освіченість) – у складних словах відповідає поняттям «вчення», «мудрість».
СОФОРА (араб. софара – жовта рослина, від асфар – жовтий) – рід рослин родини бобових. Дерева або кущі, рідше – багаторічні трави. Поширені переважно в країнах з теплим кліматом. Деякі види культивують як декоративні.
СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ – загальна назва соціалістичних партій, що виникли в 2-й половині 19 ст. в різних країнах. Якщо спочатку С.-д. сприяла поширенню ідей *соціалізму,* то згодом керівництво соціал-демократичних партій стало на шлях *опортунізму.* Після Великої Жовтневої соціалістичної революції праві лідери С.-д. виступили проти Рад. країни і комуністичних партій. Після 2-ї світової війни соціал-демократичні партії в країнах народної демократії об'єдналися з комуністичними партіями на марксистсько-ленінській платформі. В ряді капіталістичних країн соціал-демократичні партії стоять на чолі буржуазних урядів або входять в урядові коаліції. В сучасних умовах в багатьох соціал-демократичних партіях активізується діяльність лівих сил, які виступають за єдиний фронт з комуністами в боротьбі за інтереси трудящих, за зміцнення миру, проти імперіалізму.
СОЦІАЛІЗАЦІЯ (від лат. socialis – суспільний) – 1) Перетворення власності на загальнонародну. 2) Процес становлення особистості на основі засвоєння нею елементів культури й соціальних цінностей. С. відбувається внаслідок перебування в певному соціальному середовищі й шляхом свідомого впливу суспільства на психологію особи.
СОЦІАЛІЗМ (франц. socialisme, від лат. socialis – суспільний) – 1) Вчення про суспільство, в якому немає експлуатації людини людиною, соціального поневолення, утверджено соціальну рівність. 2) С. *науковий* – синонім наукового *комунізму.* 3) Перша фаза комуністичної суспільно-економічної формації; суспільний лад, що внаслідок пролетарської *революції* і встановлення *диктатури пролетаріату* приходить на зміну капіталізмові. Найважливішими рисами С. є союз робітничою класу з селянством при керівній ролі робітничого класу, очоленого марксистсько-ленінською партією; суспільна власність на знаряддя й засоби виробництва, що існує у двох формах – державній і колгоспно-кооперативній; здійснення основного принципу – «від кожного за його здібністю, кожному – за його працею»; повна ліквідація експлуатації людини людиною; планомірний розвиток економіки в інтересах народу; розвиток справжньої *демократії,*

встановлення дійсної рівноправності націй і відносин дружби між ними тощо. В ході свого розвитку С. поступово переросстає в комунізм. Вищим етапом С. на цьому шляху є розвинуте соціалістичне суспільство, яке характеризується високим рівнем розвитку економіки, високим ступенем зрілості соціальних відносин, зміцненням соціальної та ідейно-політичної єдності народу, союзу робітничого класу й селянства.

СОЦІАЛІСТ – 1) Прихильник соціалістичного вчення. 2) Член соціалістичної партії.

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ – 1) Той, що стосується *соціалізму,* властивий йому, заснований на принципах соціалізму. 2) Той, що стосується соціалістичної партії.

СОЦІАЛ-ШОВІНІЗМ – опортуністична течія в міжнародному робітничому русі, яка виникла в роки 1-ї світової війни. С.-ш. виявився в нацьковуванні робітників своєї країни на робітників інших країн, у проповіді класового миру робітників із «своєю» буржуазією, в підтримці імперіалістичної війни. Інша назва – *соціал-патріотизм*.

СОЦІАЛЬНИЙ (від лат. socialis – товариський, громадський) – суспільний, громадський; той, що стосується суспільного ладу.

СОЦІОГРАМА (від лат. societas – спільність, суспільство і *...грама*) – графічне зображення результатів соціометричного (див. *Соціометрія*) дослідження.

СОЦІОЛОГІЯ (від лат. societas – спільність, суспільство і *...логія*) – наука про закономірності виникнення, функціонування й розвитку різних соціальних утворень і форм спільності людей. Домарксистська С., незважаючи на ряд плідних ідей, не дала наукового розуміння об’єктивних законів розвитку суспільства. Лише відкриття К. Марксом і Ф. Енгельсом матеріалістичного розуміння історії (див. *Історичний матеріалізм*) перетворило С. на науку.

СОЦІОМЕТРІЯ (від лат. societas – спільність, суспільство і *...метрія*) – галузь соціальної психології, яка досліджує міжособові відносини в т. зв. малих соціальних групах (сім’ї, навчальних, виробничих та інших колективах).

СОЯ (япон.) – рід трав’янистих рослин родини бобових. Поширена у тропіках Африки, в Америці й Азії. С. *щетинисту* в багатьох країнах вирощують як зернобобову культуру.

СПАЗМ, **СПАЗМА** (грец. σπασμός, σπάσμα, від σπάω – стягую) – мимовільне корчове скорочення м’язів стравоходу, кишечника, шлунка, горла, а також кровоносних судин. Звичайно супроводиться болем.

СПАЗМАТИЧНИЙ – корчовий; той, що має характер *спазму.*

СПАЗМОЛІТИН (від *спазм* і грец, λΰω – послаблюю) – лікарський препарат; протиспазматичний засіб.

СПАНІЄЛІ (англ. spaniels, від лат. hispanus – іспанський) – група порід мисливських собак.

СПАРДЕК (англ. spar-deck) – верхня палуба.

СПАРЖА (італ. sparagio, від грец. άσπάραγος – молодий пагін) – вид багаторічних кореневищних рослин родини лілійних. Поширена в Європі, Центральній і Південній Азії та Північній Африці. Культивують як овочеву рослину, підземні стебла якої використовують в їжу. Інша назва – *холодок лікарський.*

СПАРИНГ (англ. sparring) – тренувальний бій у боксі з метою підготовки до змагання. Інша назва – *вільний бій*.

СПАРИНГ-ПАРТНЕРИ (від *спаринг* і *партнер*) – партнери для тренування (спортсмени, команди, що змагаються між собою), близькі за рівнем спортивної підготовки.

СПАРТАКІАДА – масові змагання з різних видів спорту. Найбільшими є С. народів СРСР, що відбуваються один раз на 4 роки. Від імені вождя повстання рабів у Стародавньому Римі Спартака (1 ст. до н. е.)

СПАРТАНЕЦЬ – 1) Громадянин давньогрецької держави Спарти, жителі якої відзначалися суворим способом життя, з дитинства привчалися до витривалості й терпіння. 2) Переносно – людина, яка додержує суворого способу життя.

СПАРТАНСЬКИЙ – властивий *спартанцю* (напр., с. спосіб життя, с-е виховання).

СПЕКТАКЛЬ (франц. spectacle, від лат. spectaculum – видовище, вистава) – театральна вистава.
СПЕКТР (від лат. spectrum – образ, видіння) – 1) Сукупність (набір) чогось однорідного, напр. звукових або оптичних коливань (хвиль), рівнів енергії ядра, атома чи молекули. 2) Кольорова смуга, що утворюється від розкладу білого світла.
СПЕКТРАЛЬНИЙ – той, що стосується *спектра*; *с. аналіз* – визначення хімічного складу тіл за допомогою вивчення їхніх спектрів; *с-і прилади* – прилади для дослідження оптичного спектра (див. *Спектрограф, Спектрометр, Спектроскоп*); *с-і лінії* – вузенькі ділянки спектра, кожна з яких відповідає певній довжині хвилі.
СПЕКТРО... (від лат. spectrum – уява, видіння) – у складних словах відповідає поняттям «спектр», «спектральний».
СПЕКТРОБОЛОГРАМА (від *спектро...,* грец. βολή – проміння і *...грама*) – графік розподілу *інтенсивності* електромагнітного проміння в спектрі *планети.*
СПЕКТРОБОЛОМЕТР (від *спектро...* й *болометр*) – пристрій (поєднання *спектроскопа* і болометра) для вимірювання *інтенсивності* електромагнітного випромінювання в різних ділянках спектра *планети.*
СПЕКТРОГЕЛІОГРАМА (від *спектро...* і *геліограма*) – *фотографія* Сонця в його *монохроматичному* випромінюванні, зроблена за допомогою *спектрогеліографа.*
СПЕКТРОГЕЛІОГРАФ (від *спектро...* і *геліограф*) – *спектрограф* для фотографування Сонця у *монохроматичних* ділянках проміння.
СПЕКТРОГЕЛІОСКОП (від *спектро...* і *геліоскоп*) – прилад для *візуального* спостереження поверхні Сонця у *монохроматичних* ділянках проміння.
СПЕКТРОГРАМА (від *спектро...* і *...грама*) – фотознімок або запис *спектрів* різного проміння.
СПЕКТРОГРАФ (від *спектро...* і *...граф*) – прилад для реєстрації оптичних *спектрів.*
СПЕКТРОКОМПАРАТОР (від *спектро...* і *компаратор*) – подвійний *мікроскоп* для порівнювання двох *спектрограм* небесних світил, щоб визначити певні характеристики світила.
СПЕКТРОМЕТР (від *спектро...* і *...метр*) – 1) Оптичний прилад для визначення положення окремих ліній *спектра.* 2) Прилад для аналізу розподілу за енергіями *іонізуючого* випромінювання.
СПЕКТРОМЕТРІЯ (від *спектро...* і *...метрія*) – частина *спектроскопії,* в якій розробляють методи одержання спектрів і вимірювання спектральних характеристик (положення ліній і смуг, довжини хвиль тощо), вивчають джерела випромінювання (емісійна С.) або вбирання хвиль у різних середовищах (абсорбційна спектроскопія).
СПЕКТРОСКОП (від *спектро...* і *...скоп*) – прилад для *візуального* спостереження оптичних спектрів.
СПЕКТРОСКОПІЯ (від *спектро...* і *...скопія*) – розділ фізики, в якому вивчають властивості оптичних спектрів.
СПЕКТРОФОТОМЕТР (від *спектро...* і *фотометр*) – прилад для порівнювання яскравості світла в окремих ділянках спектра.
СПЕКТРОФОТОМЕТРІЯ (від *спектро...* і *фотометрія*) – розділ фотометрії, в якому визначають яскравість світла окремих ліній спектра або в його ділянках за допомогою *спектрофотометрів.*
СПЕКУЛЯТИВНИЙ (лат. speculativus, від speculor – споглядаю) – 1) Умоглядний, абстрактний. *С-а філософія* – а) за середньовіччя теоретична філософія на противагу «практичній»; б) у філософії нового часу загальна назва ідеалістичних учень, які намагаються досліджувати дійсність, виходячи з *апріорних* загальних принципів, чистого умогляду, містичної *інтуїції,* не звертаючись до досвіду й практики. 2) Пов'язаний із *спекуляцією.*
СПЕКУЛЯЦІЯ (від лат. speculatio – вистежування, виглядання) – 1) Торгівля, біржова угода, розрахована на легку й швидку наживу. 2) В СРСР злочин, що полягає в

скуповуванні та перепродажу товарів або інших предметів з метою наживи. 3) Властивий ідеалізмові умогляд, відірваний від досвіду й практики. Переносно – практично необґрунтоване міркування.

СПЕЛЕОЛОГІЯ (від грец. σπήλαιον – печера і *...логія*) – наука, що вивчає печери, утворення їх, гідрографію, мікроклімат, органічний світ тощо.

СПЕЛЕОТУРИЗМ (від грец. σπήλαιον – печера і *туризм*) – подорожі з метою вивчення печер. Див. *Спелеологія.*

СПЕЛЕОФАУНА (від грец. σπήλαιον – печера і *фауна*) – сукупність тварин, що населяють печери. С. становлять безхребетні (комахи, молюски, черви) і значно менше – хребетні (земноводяні, риби, кажани).

СПЕРМА (грец. σπέρμα – насіння, від σπείρω – сію) – рідина, що виділяється при статевому акті у чоловіків і у самців більшості тварин. В С. містяться статеві клітини – *сперматозоїди.* Інші назви – *сім'я, сім'яна рідина*.

СПЕРМАТОГЕНЕЗ [від грец. σπέρμα (σπέρματος) – насіння і *...генез*] – розвиток чоловічих статевих клітин – *сперматозоїдів* у сім'яниках людини й тварин.

СПЕРМАТОЗОЇД [від грец. σπέρμα (σπέρματος) – насіння, ζψον – жива істота і *...оїд*] – чоловіча статева клітина людини, тварин та багатьох рослин.

СПЕРМАТОФОРИ [від грец. σπέρμα (σπέρματος) – насіння і *...фор*] – капсули, заповнені *сперматозоїдами*; правлять за їх переносників у статеву систему самки. Характерні для деяких молюсків, ряду членистоногих та деяких земноводяних.

СПЕРМАЦЕТ (від грец. σπέρμα – насіння і κήτος – кит) – суміш складного ефіру пальмітинової кислоти і цетилового спирту. Міститься в особливій порожнині голови кашалотів. С. використовують у *парфюмерії, косметиці* й *дерматології* для виготовлення кремів та мазей.

СПЕРМАЦІЇ (від грец. σπέρμα – насіння) – 1) Чоловічі статеві клітини червоних водоростей; характеризуються відсутністю джгутиків. Утворюються в *антеридіях.* Переносяться течією води. 2) Спори чоловічого статевого знаку в деяких груп грибів, розвиваються в *спермогоніях* (наприклад, в іржастих грибів).

СПЕРМІЙ (від грец. σπέρμα – насіння) – чоловіча статева клітина (*гамета*) покритонасінних та більшості голонасінних рослин.

СПЕРМІН (від грец. σπέρμα – насіння) – органічна речовина, яку добувають із сім'яної рідини тварин; використовують у медицині як засіб, що зміцнює нервову систему.

СПЕРМОГОНІЙ (від грец.σπέρμα – насіння і γονή – народження) – орган, в якому розвиваються спори – *спермації* у деяких груп грибів (наприклад, у іржастих грибів).

СПЕЦИФІКА, **СПЕЦИФІКУМ** (від лат. specificus – особливий) – особливість, властива даному предмету, явищу; істотні ознаки, що відрізняють один об'єкт від іншого.

СПЕЦИФІКАЦІЯ (від лат. species – вид, різновид і *...фікація*) – 1) Визначення й перелік специфічних особливостей будь-чого. 2) Технічний документ, в якому зазначено назви частин, вузлів і деталей даного виробу, їхню кількість, матеріал, вату тощо. 3) *Видавнича* С. – супровідний до оригіналу видання документ, у якому зведено всі вказівки щодо відтворення оригіналу у вигляді друкованого видання (технічні умови для набору, особливості верстки, друку й брошурувально-палітурних процесів).

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ (від лат. specialis – особливий) – 1) Оволодіння спеціальними знаннями в певній галузі. 2) Зосередження діяльності на певному занятті, *спеціальності.* 3) Поділ праці на окремі операції. 4) С. *виробництва* – відособлення й створення підприємств і галузей для випуску однорідної продукції.

СПЕЦІАЛІСТ – представник якоїсь *спеціальності,* особа, яка володіє професійно певним фахом.

СПЕЦІАЛЬНИЙ (лат. specialis) – 1) Виключно для чогось призначений. 2) Пов язаний з окремою, відособленою галуззю суспільного життя, властивий тій чи іншій *спеціальності.*

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ – 1) Комплекс набутих людиною знань і практичних навичок, що дає їй можливість займатися певним родом занять у якійсь галузі діяльності. 2) Окрема

відособлена галузь науки, техніки, майстерності, мистецтва тощо. Всяка самостійна *професія,* основна *кваліфікація.*

СПЕЦІЇ (лат. species – прянощі) – приправи до різних страв (оцет, ароматичні есенції та прянощі – гвоздика, перець тощо).

СПИРТИ (англ. spirits, від лат. spiritus – дихання, дух) – органічні сполуки, що містять одну або кілька гідроксильних груп (OH) у молекулі. Застосовують як розчинники у виробництві лікарських, вибухових речовин, волокон, пластмас, харчовій промисловості тощо.

СПИРТОМЕТР (від *спирт* і ... *метр*) – *ареометр* із шкалою для визначення міцності водоспиртових розчинів за їхньою густиною. Інша назва – *спиртомір*.

СПІДВЕЙ (англ. speedway, від speed – швидкість і way – шлях, дорога) – 1) Дорога для руху з великою швидкістю, автострада. 2) Доріжка для мотоциклетних змагань, гоночний *трек.*

СПІДОМЕТР (від англ. speed – швидкість і ...*метр*) – прилад, що показує швидкість руху автомобіля або мотоцикла і пройдений ними шлях.

СПІКЕР (англ. speaker, від speak – говорити) – 1) Голова палати парламенту в ряді країн (напр., в Англії – палати громад, Австралії, США – палати представників, Бірмі – палати депутатів). 2) В боксі – суддя-інформатор.

СПІКУЛИ (від лат. spiculum – кінчик, лезо) – 1) *астр.* Невеликі недовговічні виступи *хромосфери,* що їх спостерігають біля краю сонячного диска. 2) *біол.* Скелетні елементи деяких безхребетних тварин; складаються з вуглекислого вапняку або з кремнезему; частини чоловічого статевого апарату круглих червів. Інша назва – *стилети*.

СПІН (від англ. spin – обертання) – власний момент кількості руху електрона або інших елементарних частинок (*позитронів, протонів, нейтронів* тощо).

СПІНАКЕР (голл., англ. spinnaker) – додаткове трикутне вітрило на спортивних вітрильних човнах.

СПІНЕТ (італ. spinetta) – невеликий *клавесин* чотирикутної, рідше трикутної форми, з одинарними струнами і звукорядом до чотирьох октав. Від прізвища винахідника Г. Спінетті.

СПІНІНГ (англ. spinning, від spin – обертатися) – спортивна снасть для ловіння хижої риби на блешні.

СПІНОР (від англ. spin – обертатися) – математична величина, що характеризується особливим законом перетворення в разі переходу від однієї системи координат до іншої.

СПІНТАРИСКОП (від грец. σπινθαρίς – іскра і ...*скоп*) – прилад для *візуального* спостереження *альфа-частинок,* випромінюваних *радіоактивними* речовинами.

СПІРАЛЬ (франц. spirale, від грец. σπεἰρα – звив, вигин) – 1) Плоска крива лінія, що закручується навколо певної точки (*плоска* С). 2) Просторова крива лінія, що закру чується навколо певної осі (*просторова* С). 3) Дріт або пружина, що має вигляд однієї з цих ліній.

СПІРАНТ [від лат. spirans (spirantis) – дуючий, видихаючий] – те саме, що й *фрикатив.*

СПІРЕЯ (лат. spiraea) – рід кущових рослин родини розових. Поширені в помірній зоні Північної півкулі. Добрі медоноси. Тнша назва – *таволга*.

СПІРИЛИ (лат. spirilla, від грец. σπεἰρα – звив, вигин) – бактерії, що мають форму спірально вигнутих або дугоподібних паличок.

СПІРИТИЗМ (франц. spiritisme, від лат. spiritus – дух) – містико-ідеалістична течія, послідовники якої вірять в існування потойбічного світу душ померлих, що після своєї смерті не поривають зв'язку з землею й можуть вступати в зносини з особливими особами – *медіумами* [1], даючи відповіді на їхні запитання.

СПІРИТУАЛІЗМ (франц. spiritualisme, від лат. spiritualis – духовний) – ідеалістичне філософське вчення, за яким дух (душа) є першоосновою світу. Термін «спіритуалізм» вживають також як синонім *ідеалізму.*

СПІРОГІРА (від грец. σπεῖρα – звив, вигин і γῦρος – коло) – рід нитчастих зелених водоростей класу кон'югат. Поширені в прісних водах. Утворюють баговиння.
СПІРОГРАМА (від лат. spiro – дую, дихаю і *...грама*) – графічне зображення рухів працюючих легень.
СПІРОГРАФІЯ (від лат. spiro – дую, дихаю і *...графія*) – реєстрація дихальних об'ємів повітря, яке потрапляє в легені у фазі вдиху і виходить з них у фазі видоху.
СПІРОМЕТРІЯ (від лат. spiro – дую, дихаю і ... *метрія*) – вимірювання спеціальним приладом (спірометром) об'єму повітря, що його видихає людина. С. дає можливість визначити життєву ємність легень.
СПІРОХЕТИ (від грец. σπεῖρα – звив і χαίτη – волосся) – група рухливих мікроорганізмів, що мають форму тонких спірально закручених ниток. Серед С. багато хвороботворних видів, які спричинюють у людини й тварин *спірохетози* (напр., бліда спірохета є збудником сифілісу).
СПІРОХЕТОЗИ – інфекційні хвороби людей та деяких тварин, збудниками яких є *спірохети.* До С. відносять поворотний тиф, водну гарячку, сифіліс тощо.
СПІЧ (англ. speech – промова, від speak – говорити) – коротка застільна промова з нагоди торжества, ювілею тощо; *тост.*
СПЛАНХНОЛОГІЯ (від грец. σπλάγχνον – нутрощі і *...логія*) – розділ *анатомії,* що вивчає нутрощі людини й тварин.
СПЛАНХНОПТОЗ (від грец. σπλάγχνον – нутрощі і *птоз*) – те саме, що й *ентероптоз.*
СПЛАНХНОТОМ (від грец. σπλάγχνον – нутрощі і τομή – різання, відрізок) – черевний, або нижній, несегментований відділ середнього зародкового листка (*мезодерми*) хордових тварин і людини.
СПЛЕНІН (від грец. σπλήν – селезінка) – лікарський гормональний препарат. Застосовують для лікування й профілактики *токсикозів* вагітності, при променевій хворобі тощо.
СПЛІН (англ. spleen, від грец. σπλήν – селезінка) – пригнічений настрій, нудьга. В давнину такий стан пояснювали хворобою селезінки (звідки й назва).
СПОДУМЕН (грец. σποδῦύμενοζ – спопелений, від σποδόω – обертаю в попіл) – мінерал класу силікатів, світло-зеленого або блідо-рожевого кольору Руда *літію.*
СПОНГІН (від грец. σπόγγος – губка) – органічна речовина, з якої складається скелет крємнерогових губок. За хімічним складом близький до *хітину.*
СПОНГІТ (від грец. σπόγγος – губка) – скам'яніла морська губка.
СПОНДЕЙ (грец. σπονδεῖος) – стопа вірша: в античному віршуванні – з двох довгих складів, у тонічному – з двох наголошених складів.
СПОНДИЛІТ (від грец. σπόνδυλος – хребець) – гострі й хронічні запальні захворювання хребців людини здебільшого туберкульозного характеру.
СПОНДИЛОЗ (від грец. σπόνδυλος – хребець) – сплющення й зростання хребців між собою в людини і хребетних тварин, зумовлюється травмами, порушенням обміну речовин і функцій залоз внутрішньої секреції тощо.
СПОНТАННИЙ (лат. spontaneus – довільний) – 1) Тон, що виникає не під впливом зовнішніх дій і причин, а внаслідок внутрішніх причин – власного саморуху; самодіючий. 2) Мимовільний.
СПОРАДИЧНИЙ (грец. σποραδικός, від σπείρω – сію, розсіваю) – поодинокий, випадковий.
СПОРАНГІЙ (від грец. σπορά – насіння і ἀγγεῖον – посудина, вмістище) – орган нестатевого розмноження нижчих та вищих спорових рослин, в якому утворюються *спори.*
СПОРИ (від грец. σπορά – сім'я, сіяння) – мікроскопічні одноклітинні, рідше двоклітинні або багатоклітинні зачатки рослинних організмів, що служать для розмноження й поширення рослин, а також збереження виду в несприятливих умовах.

...СПОРИДІЇ (від грец. σπορά – сіяння, сім’я та ...ίδιον – зменш. суфікс) – складова частина в назвах паразитичних безхребетних тварин класу *споровиків,* напр. *гемоспоридії.*
СПОРОВИКИ (від грец. σπορά – сім’я) – клас тварин типу найпростіших; паразити. Живуть у клітинах, тканинах і порожнинах тіла тварин та людини. Багато С. спричинюють захворювання людини (збудники малярії) та свійських тварин (кров’яні С, *кокцидії*).
СПОРОГЕНЕЗ (від *спори* і *...генгз*) – процес утворення *спор* у більшості рослин.
СПОРОФІЛ (від *спори* і грец. φύλλον – листок) – листок, на якому утворюються спори.
СПОРОФІТ (від грец. σπορά – сім’я, сіяння і *...фіти*) – нестатеве покоління у рослин, яким властиве чергування нестатевого й статевого (*гаметофіт*) поколінь.
СПОРОЦИСТА (від грец. σπορά – сім’я, сіяння і *циста*) – 1) Стадія розвитку деяких одноклітинних тварин класу споровиків. 2) Організм на цій стадії розвитку. 3) Паразитичне личинкове покоління у паразитичних червів присиснів.
СПОРТ (англ. sport, від disport – розважатися, з старофранц. disporter, букв. – відносити) – 1) Заняття різними фізичними вправами з метою досягнення перемоги або високих результатів у змаганнях. 2) Поява на рослині бруньки, з якої розвивається пагін, відмінний за своїми ознаками й властивостями від інших пагонів цієї рослини. Інші назви – *спортове відхилення, брунькова варіація*.
СПРИНКЛЕР (англ. sprinkler, від spinkle – бризкати) – насадка-водорозбризкувач автоматичної дії на трубах спеціальної протипожежної водопровідної мережі.
СПРИНТ (англ. sprint) – біг, гонка, плавання тощо на короткі дистанції.
СПРИНТЕР (англ. sprinter) – бігун, гонщик, плавець тощо на короткі дистанції.
СПУРТ (англ. spurt, букв. – вибух, ривок) – різке короткочасне прискорення швидкості (темпу) руху в змаганнях з бігу, на ковзанах, у велосипедних гонках тощо.
СТАБІЛІВОЛЬТ – див. *Стабіловольт.*
СТАБІЛІЗАТОР (від лат. stabilis – стійкий) – прилад, апарат, пристрій або речовина, використовувані для *стабілізації* чого-небудь.
СТАБІЛІЗАЦІЯ (від лат. stabilis – стійкий) – зміцнення, набування стійкості, незмінності; стан стійкості, сталості.
СТАБІЛІТРОН [від лат. stabilis – стійкий і *(елек) трон*] – газорозрядний чи напівпровідниковий прилад, напруга у якому мало залежить від струму, що протікає крізь нього.
СТАБІЛОВОЛЬТ, СТАБІЛІВОЛЬТ (англ. stabilivolt, від stability – сталість і voltage – напруга струму) – газонаповнений прилад, який застосовують у радіотехнічних схемах, щоб підтримувати незмінність напруги під час навантаження.
СТАБІЛЬНИЙ (лат. stabilis) – міцний, стійкий, постійний, сталий.
СТАБІЛЬНІСТЬ – сталість, незмінність, тривале збереження певного постійного стану або рівня.
СТАГНАЦІЯ (від лат. stagnum – болото, стояча вода) – 1) Застій у виробництві, торгівлі тощо, характерний для капіталістичної економіки. 2) Застій крові у венах.
СТАГФЛЯЦІЯ [від *стаг(нація)* та *(ін)фляція*] – впроваджене буржуазними економістами у 70-х рр. 20 ст. позначення нової форми інфляції, шо характеризується проявами стагнації економіки і одночасним зростанням дорожнечі.
СТАДІЙ (грец. στάδιον) – старовинна одиниця виміру віддалей. С. вавілонський дорівнював 194 *м,* єгипетський – 230,4 *м,* римський – 185 *м.*
СТАДІОН (від грец. στάδιον – місце для змагань) – спортивна споруда, призначена для тренувань і змагань з різних видів фізичної культури й спорту, з трибунами для глядачів і допоміжними приміщеннями.
СТАДІЯ (від грец. στάδιον – *стадій*) – певний ступінь (період, етап) у розвитку чогось, що має свої якісні особливості.

СТАЖ (франц. stage, від лат. stagium – тимчасове перебування) – 1) Строк служби, тривалість діяльності в будь-якій галузі. 2) Строк, під час якого той, що став до роботи, набуває практичних навичок з певної спеціальності.
СТАЖЕР (фраіщ. stagiaire) – особа, яка набуває практичних навичок з певної *спеціальності.*
СТАЗ (від грец. στάσις – стояння, нерухомість) – різке уповільнення або припинення руху крові в кровоносних судинах (переважно в капілярах). Виникає здебільшого внаслідок паралічу судинорухових нервів і втрати судинами їхнього *тонусу.*
...СТАЗ, ...СТАЗІЯ (від грец. στάσις – стояння, нерухомість) – у складних словах означає певний стан біологічних систем, напр. *гомеостаз, ізостазія.*
СТАЙЄР (англ. stayer, від stay – проявляти витривалість) – 1) Бігун, гонщик, ковзаняр тощо на довгі дистанції. 2) Кінь, що показує (на скачках або перегонах) кращу швидкість на довгих дистанціях.
СТАКЕР (англ. stacker, від stack – нагромаджувати) – пересувний самохідний *конвейєр,* яким колоди, короткі дерева та інші матеріали укладають у штабелі.
СТАККАТО (італ. staccato, від staccare – відривати, відокремлювати) – уривчасте, коротке виконання мелодії на музичному інструменті або голосом.
СТАКСЕЛЬ (голл. stagzeil, від stag – штаг, канат і zeil – вітрило) – трикутне вітрило, яке підіймають по *штагу* або *леєру* попереду фокшогли або між іншими щоглами.
СТАЛАГМІТИ (від грец. σταλαγμός – краплина) – мінеральні утворення (переважно вапнякові), що ростуть з дна печер, підземних галерей у вигляді конусоподібних стовпчиків, бурульок тощо.
СТАЛАКТИТИ (від грец. σταλσκτός – той, що стікає по краплі) – мінеральні утворення (переважно вапнякові), звисають з стелі печер, підземних галерей у вигляді бурульок, трубочок тощо.
СТАМІНОДІЙ [від лат. stamen (staminis) – нитка, тичинка і грец. είδος – вид, вигляд] – редукована тичинка (напр., у квітки льону).
СТАНАТИ (від лат. stannum – олово) – солі олов’яної кислоти.
СТАНДАРТ (англ. standard) – 1) Норма, зразок, мірило. 2) Прийнятий тип виробів, що відповідає певним вимогам за якістю, хімічним складом, фізичними властивостями, вагою, розміром, об’ємом тощо.
СТАНДАРТИЗАЦІЯ (від *стандарт*) – 1) Встановлення єдиних обов’язкових норм і вимог на готову продукцію, напівфабрикати, сировину й матеріали. 2) Зведення багатьох видів виробів до невеликої кількості типових для раціональнішої організації виробництва.
СТАНДАРТНИЙ – 1) Той, що відповідає вимогам *стандарту,* типовий. 2) Переносно – шаблонний, трафаретний, позбавлений оригінальності.
СТАНІН (від лат. stannum – олово) – мінерал класу сульфідів, сталево-сірого кольору з зеленуватим відтінком. Руда олова.
СТАНІОЛЬ (нім. Stanniol, від лат. stannum – олово) – матеріал (тонкі листи, стрічки олова або олов’яних сплавів), застосовуваний для пакування харчових продуктів, виготовлення кабелів тощо.
СТАНІТИ (від лат. stannum – олово) – солі олов’янистої кислоти. Деякі С. застосовують у синтезі органічних барвників, а також як протраву при фарбуванні.
СТАНСИ (франц. stance, від італ. stanza – строфа) – віршовий жанр; куплет (строфа), що має закінчений зміст.
СТАНЦІЯ (від лат. statio – стояння, зупинка) – 1) Пункт зупинки сухопутного транспорту, а також сукупність споруд і пристроїв на цьому пункті. 2) Підприємство або установа спеціального призначення (напр., електрична С). 3) Космічний літальний апарат (напр., автоматична міжпланетна станція).
СТАПЕЛЬ (голл. stapel) – прибережна споруда на суднобудівних заводах у вигляді похилого майданчика, на якому будують кораблі.

СТАРТ (англ. start) – 1) Момент початку спортивних змагань з бігу, плавання тощо; момент зльоту літака, космічного корабля. 2) Місце (лінія, пункт), з якого починається змагання; місце початку руху літального апарата, космічного корабля.
СТАРТЕР (англ. starter, від start – починати, запускати) – 1) Пристрій для приведення в рух двигунів внутрішнього згоряння. 2) Спеціальний автомобіль з пристроєм, за допомогою якого приводять у рух двигун літака (автостартер). 3) Суддя, який подає команду або сигнал на початок змагань з бігу, плавання тощо.
...СТАТ, ...СТАТИКА (від грец. στατός – стоячий, нерухомий) – у складних словах вказує на незмінність положення, стану, напр. *аеростат, гідростатика.*
СТАТАРНИЙ (лат. statarius) – нерухомий; *с-е читання* – навчальне читання тексту з детальним його розглядом, на відміну від курсорного (з побіжним розглядом тексту).
СТАТЕР (грец. στατήρ) – золота або електрова монета в Стародавній Греції. Дорівнював 2 *драхмам* (корінфський С. – 3 драхмам).
СТАТИКА (від грец. στατική – вчення про вагу) – розділ *механіки,* в якому вивчають умови рівноваги тіла, за заданої системи сил, що діють на це тіло.
...СТАТИКА – див. *...стат.*
СТАТИСТ (нім. Statist, італ. statista, від грец. στατός – стоячий нерухомо) – актор, що виконує ролі без слів; учасник масових сцен. Інша назва – *фігурант*.
СТАТИСТИКА (англ. statistics, від лат. status – стан, становище) – 1) Кількісний облік масових явищ. 2) Наука, що вивчає кількісну сторону масових суспільних явищ і процесів у нерозривному зв’язку з якісною стороною їх. 3) С. *математична* – розділ *математики,* присвячений математичним методам систематизації, обробки й використання статистичних даних для наукових і практичних висновків. 4) С. *квантова* – розділ *статистичної* фізики, в якому на основі законів *квантової* механіки вивчають фізичні властивості тіл, що складаються з численної кількості мікроскопічних систем (атомів, молекул).
СТАТИСТИЧНИЙ (від *статистика*) – пов’язаний з обліком масових явищ, з висновками про стан фізичної системи, обгрунтованими характеристиками мікроскопічних систем (атомів, молекул); *с-а фізика* (с-а механіка, с-а термодинаміка) – розділ фізики, який вивчає властивості фізичних систем, що складаються з численної кількості мікроскопічних частинок; *с. ансамбль* – сукупність великої кількості однакових фізичних систем; *с-а модель* атома – наближена модель (описання) атома.
СТАТИЧНИЙ (грец. στατός) – пов’язаний із *статикою;* нерухомий; той, що розглядається в стані спокою і рівноваги.
СТАТОЛІТИ (від грец. στατός – стоячий і *...літи*) – 1) Те саме, що й *отоліти.* 2) Дрібні рухливі крохмальні зерна в клітинах ростучих частин рослин.
СТАТОР (англ. stator, від лат. sto – стою) – нерухома частина машини, в якій є обертова частина – *ротор* (в електричних двигунах і генераторах, турбінах тощо).
СТАТОСКОП (від грец. στατός – стоячий і *...скоп*) – барометричний прилад для вимірювання найменших змін атмосферного тиску.
СТАТОЦИСТИ (від грец. στατός – стоячий і *циста*) – 1) Органи рівноваги багатьох безхребетних тварин, а з хордових – покривників. 2) Клітини рослин, в яких утворюються *статоліти* (2).
СТАТС-СЕКРЕТАР (нім. Staatssekretar, від Staat – держава і Sekretar – секретар) – у деяких країнах назва міністрів і вищих державних службовців.
СТАТУС (лат. status – становище) – 1) *юрид.* Правове становище осіб або організацій, установ тощо. 2) С. *соціальний* – становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі. С. визначається відповідно до ознак специфічних для даної системи (економічних, професійних, етнічних тощо).
СТАТУС-КВО (від лат. status quo ante bellum – довоєнне становище) – становище, що існувало або існує в якийсь визначений момент.

СТАТУТ (лат. statutum, від statuo – встановлюю, вирішую) – збірник основних засад, положень про що-небудь, зведення правил.
СТАТУЯ (лат. statua, від statuo – встановлюю) – скульптурне зображення людини (або тварини), звичайно на весь зріст.
СТАФАЖ (нім. Staffage) – зображення людей або тварин, вмальовані в живописну композицію, найчастіше – в пейзаж, для її пожвавлення.
СТАФІЛОКОКИ (від грец. σταφυλη – виноградне гроно й *коки*) – бактерії родини кокових. Клітина кулясті, нерухливі, утворюють гроноподібні скупчення. Здебільшого спричинюють нагноєння ран, *абсцеси, фурункули, ангіни* тощо.
СТАЦІОНАР (від лат. stationarius – нерухомий) – 1) Лікарня, лікувальний заклад, що має постійні ліжка для хворих. 2) Установа, що функціонує в одному місці, на відміну від такого самого типу пересувної установи (напр., бібліотека, театр тощо). 3) Нерухома основа, фундамент якої-небудь машини, споруди.
СТАЦІОНЕР (франц. stationnaire, від лат. stationarius – сторожовий) – судно капіталістичної країни, яке в порту колонії або напівколонії здійснює поліцейський нагляд.
СТВІРІ – грузинський духовий музичний інструмент типу волинки. Інша назва – *гудаствірі*.
СТЕАРИН (від грец. στέαρ – сало, жир) – продукт, що його одержують переважно з тваринних жирів. Тверда напівпрозора речовина білого або жовтуватого кольору. Застосовують у виробництві свічок, у миловарінні, паперовій, текстильній та інших галузях промисловості.
СТЕАТИТ [від грец. στέαρ (στέατος) – жир, сало] – суцільні скупчення *тальку.*
СТЕГОЗАВРИ (від грец. στέγη – дах і *...завр*) – підряд вимерлих рослиноїдних плазунів ряду птахотазих. Відомі з відкладів *мезозою.*
СТЕГОЦЕФАЛИ (від грец. στέγη – дах і *...цефал*) – група вимерлих земноводяних, зовні подібних до *саламандр.* Існували за *палеозою.*
СТЕК (англ. stick) – гнучка паличка з ремінною петлею; застосовується під час верхової їзди.
СТЕКА (італ. stecca) – інструмент – паличка, якою скульптор користується при ліпленні з глини, пластиліну, воску.
СТЕЛА (від грец. στήλη – стовп) – 1) Вертикальна кам'яна плита чи стовп з рельєфним зображенням або написом. 2) Центральна частина стебла й кореня вищих рослин, у якій міститься провідна система всіх осьових органів.
СТЕЛАЖ (нім. Stellage, від stellen – ставити) – 1) Полиці на кілька ярусів (у бібліотеці – для книг, на торф'яних і цегельних заводах – для сушіння брикетів тощо). 2) Одна з форм біржових угод.
СТЕЛІТ (від лат. Stella – зоря) – твердий зносостійкий сплав (переважно на кобальтовій основі), який наплавляють на різальні інструменти й деталі машин.
СТЕЛЬ – те саме, що й *стела* (2).
СТЕН (від грец. σβένος – сила) – одиниця сили; сила, що надає масі в 1 *т* прискорення 1 $м/сек^2$. Позначається *сн.* 1 *сн* дорівнює 10^8 *дин,* або 101,972 *кг.*
СТЕНАФАКС – електронна фотогравірувальна машина цля виготовлення трафаретних друкарських форм.
СТЕНД (англ. stand) – 1) Щит або стояк з *експонатами* виставки, *діаграмами* тощо. 2) Установка, де випробовують машини, апарати, прилади (*випробувальний* С.). 3) Пристрій, де розміщують і зварюють великі металеві конструкції (*зварювальний* С.).
СТЕНО... (від грец. στενός – вузький, обмежений) – у складних словах відповідає поняттям «обмежений», «скорочений».
СТЕНОБАТНИЙ (від *стено...* і грец. βάθος – глибина) – пристосований до життя на строго певній глибині; *с-і тварини* – водяні тварини, які живуть на певній глибині й за певного водяного тиску. Протилежне – *еврибатний.*

СТЕНОБІОНТНИЙ (від *стено...* та *біонти*) – пристосований до певних умов існування; *с-і організми* – організми, які живуть лише в певних умовах середовища при дуже незначних коливаннях його факторів (температури, освітлення, тиску тощо).
СТЕНОГАЛІННИЙ (від *стено...* і грец. αλς – сіль) – здатний жити лише при певній солоності води; *с-і організми* – морські організми, здатні переносити лише незначні коливання солоності води.
СТЕНОГРАМА (від *стено...* і *...грама*) – *стенографічний* запис промови, доповіді, переговорів тощо.
СТЕНОГРАФІЧНИЙ – 1) Той, що стосується *стенографії.* 2) Записаний стенографічним способом. 3) Переносно – абсолютно точний, буквальний.
СТЕНОГРАФІЯ (від *стено...* і *...графія*) – спосіб швидкого записування за допомогою системи скорочень і умовних знаків.
СТЕНОЗ (від грец. στένωσις – звуження) – звуження просвіту трубчастих органів в організмі людини й тварин, що утруднює пересування їхнього вмісту. Виникає внаслідок рубцювання, утворення пухлин або *спазму* м'язів, що входять до складу стінки відповідного органа.
СТЕНОКАРДІЯ (від *стено...* і *...кардія*) – захворювання, що характеризується різким болем в ділянці серця та за грудниною. Спричинюється гострим порушенням живлення серцевого м'яза внаслідок *спазму* уражених *склерозом* або інфекційним процесом вінцевих судин. Інша назва – *грудна жаба*.
СТЕНОТЕРМНИЙ, **СТЕНОТЕРМІЧНИЙ** (від *стено...* і грец. θέρμη – тепло) – пристосований до певної температури; *с-і організми* – тварини або рослини, що живуть у певних температурних умовах і не переносять будь-яких коливань температури зовнішнього середовища.
СТЕНОТИПІЯ (від *стено...* і *...типія*) – запис усної мови за допомогою стенографічної машинки, яка може друкувати склади й цілі слова, використовуючи умовні позначення, застосовувані і в ручній *стенографії.*
СТЕНОФАГІЯ (від *стено...* і *...фагія*) – живлення тварин вузькоспеціалізованим кормом.
СТЕНТОР (грец. Στέντωρ) – 1) Ім'я одного з героїв «Іліади» Гомера. 2) Переносно – людина з дуже сильним голосом. 3) Рід *інфузорій з* тілом, що нагадує лійку.
СТЕНЬ-ВАНТИ (голл. stengewant) – снасті стоячого *такелажу,* що підтримують з боків *стеньгу.*
СТЕНЬГА (голл. steng) – продовження щогли у висоту, друга її частина.
СТЕПС (англ. steps, множ. від step) – гніздо або кільце на палубі чи у днищі судна, яке фіксує нижній кінець щогли.
СТЕРАДІАН (від грец. στερεός – просторовий і *радіан*) – одиниця виміру тілесного кута (частини простору, обмеженої конічною поверхнею). С. – тілесний кут, який вирізує на *сфері* з центром у вершині кута поверхню, площа якої дорівнює квадратові *радіуса* сфери.
СТЕРЕО... (від грец. στερεός – твердий, просторовий) – у складних словах означає «твердий», «просторовий», «об'ємний».
СТЕРЕОБАТ (грец. στερεοβάτης) – у давньогрецькій архітектурі *цоколь* будівлі або *колонади.*
СТЕРЕОГРАФІЯ (від *стерео...* і *...графія*) – перспективне зображення поверхні *сфери* або іншого геометричного тіла на площині.
СТЕРЕОЕКРАН (від *стерео...* і *екран*) – екран, на якому глядач сприймає зображення як об'ємне. Див. також *Стереокіно.*
СТЕРЕОЕФЕКТ (від *стерео...* і *ефект*) – об'ємне сприймання навколишніх предметів. Інша назва – *стереоскопічність зору*.
СТЕРЕОІЗОМЕРИ (від *стерео...* та *ізомери*) – ізомери з різним просторовим розміщенням атомів у молекулах.
СТЕРЕОІЗОМЕРІЯ (від *стерео...* та *ізомерія*) – ізомерія, залежна від просторового розміщення атомів у молекулах.

СТЕРЕОКАРДІОГРАФ (від *стерео...,* грец. καρδία – серце і *...граф*) – прилад для дослідження серця; просторовий кардіограф.
СТЕРЕОКІНО (від *стерео...* і *кіно*) – різновид кінематографії, що створює у глядача враження об'ємності спостережуваних на екрані зображень.
СТЕРЕОКОМПАРАТОР (від *стерео..* і *компаратор*) – прилад для промірювання за двома фотознімками всіх трьох *координат* точок предмета, а також елементів взаємного орієнтування пари фотознімків у момент знімання.
СТЕРЕОМЕТР (від *стерео...* і *...метр*) – прилад для *стереоскопічного* зображення рельєфу за аерофотознімками.
СТЕРЕОМЕТРІЯ (від *стерео...* і *...метрія*) – розділ *геометрії,* в якому вивчають просторові фігури.
СТЕРЕОМЕХАНІКА (від *стерео...* і *механіка*) – вчення про *деформації* та напруження в деталях конструкцій і машин від зовнішніх діянь.
СТЕРЕОМІКРОСКОП (від *стерео...* і *мікроскоп*) – мікроскоп, який дає просторове зображення предмета.
СТЕРЕОПРОЕКТОР (від *стерео...* і *...проектор*) – прилад, що дає можливість за парою фотознімків відновити й виміряти просторову модель сфотографованого об'єкта і водночас накреслити результати вимірювань на папері у вигляді топографічного плану.
СТЕРЕОСКОП (від *стерео...* і *...скоп*) – оптичний прилад для розглядання з об'ємним сприйманням двох плоских зображень (стереопари) об'єкта.
СТЕРЕОСКОПІЧНИЙ (від *стерео...* і *...скопічний*) – пов'язаний з утворенням зображень у перспективі в трьох вимірах (у довжину, ширину й глибину); *с. фотоапарат* – фотоапарат для одночасного утворення двох знімків того самого об'єкта *с. зір* – здатність зору сприймати відносне розміщення предметів у просторі та оцінювати віддаленість їх від ока, а також їхні розміри. Див. також *Стереоефект.*
СТЕРЕОСКОПІЯ (від *стерео...* і *...скопія*) – метод одержання зображень, що створюють враження об'ємності предметів та їхнього просторового розміщення.
СТЕРЕОТАКСІЙ (від *стерео...* і грец. τάξις – впорядковане розміщення) – метод введення електродів у тканини мозку для реєстрації *електричних потенціалів* нервових клітин або нервових центрів, а також подразнення чи руйнування їх.
СТЕРЕОТИП (від *стерео...* і *...тип*) – 1) Металева, гумова або пластмасова копія друкарського набору. 2) С. *динамічний* – відносно стійка система реакцій організму на вплив зовнішнього середовища. 3) С. *соціальний* – звичний, усталений спосіб духовної діяльності, стійкі форми сприйняття й оцінки соціальних об'єктів та явищ, нормативні утворення групової й суспільної свідомості. 4) Переносно – надто часто вживаний, заяложений вираз, погляд, думка.
СТЕРЕОТИПІЯ (від *стерео...* і *...типія*) – процес виготовлення точних копій [*стереотипів* (1)].
СТЕРЕОТИПНИЙ – той, що стосується *стереотипу*; *с-е видання* – повторне видання книги, надруковане без змін зі стереотипу. Переносно – часто вживаний, заяложений.
СТЕРЕОФІЛЬМ (від *стерео...* і *фільм*) – фільм, що його показують у *стереокіно.*
СТЕРЕОФОН (від *стерео...* і *...фон*) – прилад для записування і відтворення звуку із збереженням відчуття просторового розподілу джерел звуку.
СТЕРЕОФОНІЯ (від *стерео...* і *...фонія*) – спосіб передавання і відтворення звуків, який забезпечує сприймання їх як звучання просторово розміщених їхніх джерел.
СТЕРЕОФОТОГРАММЕТРІЯ (від *стерео...* і *фотограмметрія*) – аерофотознімання земної поверхні на двох фотознімках (стереопарі).
СТЕРЕОФОТОГРАФІЯ (від *стерео...* і *фотографія*) – фотографування за допомогою спеціального фотоапарата, в якому є два об'єктиви.
СТЕРЕОХІМІЯ (від *стерео...* і *хімія*) – розділ хімії, в якому вивчають залежність властивостей сполук від просторової будови їхніх молекул.

СТЕРЕОХРОМІЯ (від *стерео...* і *...хромія*) – малюнки на стінах фарбами, змішаними з розчинним склом.
СТЕРИГМИ (від грец. στήριγμα – підпора) – вирости на органах спороношення у багатьох грибів. На С. розвиваються *спори.*
СТЕРИДИ – див. *Стероїди.*
СТЕРИЛІЗАТОР – апарат для *стерилізації.*
СТЕРИЛІЗАЦІЯ (від лат. sterilis – безплідний) – 1) Знищення або знешкодження мікробів на хірургічній або лабораторній апаратурі, інструментах, в середовищах за допомогою високої температури, хімічним шляхом тощо. 2) Штучне позбавлення людини здатності мати потомство шляхом перев’язування сім’явивідних проток у чоловіків і фаллопієвих труб у жінок.
СТЕРИЛІЗУВАТИ (від лат. sterilis – безплідний) – 1) Звільняти від мікробів, знезаражувати. 2) Знепліднювати, робити безплідним.
СТЕРИЛЬНИЙ (лат. sterilis – безплідний) – 1) Звільнений від організмів, здатних заражати. 2) Знепліднений, позбавлений здатності до запліднення.
СТЕРИНИ (від грец. στερεός – твердий) – органічні речовини з групи *стероїдів.* Містяться в організмі тварин і рослин, входять до складу жирів і олій. Мають велике значення для життєдіяльності організму. Інша назва – *стероли*.
СТЕРЛІНГ (англ. sterling) – 1) Середньовічна англійська срібна монета, англійський *динар* або *пенні.* 2) Законний стандарт проби англійських срібних і золотих монет як основи англійської валюти.
СТЕРЛІНГОВА ЗОНА – валютне угруповання капіталістичних держав, очолюване Великобританією, грошові системи та зовнішні розрахунки яких орієнтовані на англійську валюту – *фунт стерлінгів.*
СТЕРОЇДИ, **СТЕРИДИ** (від грец. στερεός – твердий і *...оїд*) – група органічних речовин рослинного й тваринного походження (*стерини,* жовчні кислоти, гормони кори надниркових залоз тощо), в основі хімічної структури яких лежить вуглеводень стеран. Відіграють важливу роль у життєдіяльності організму.
СТЕРОЛИ (від грец. στερεός – твердий і *...ол*) – те саме, що й *стерини.*
СТЕТОСКОП (від грец. στήθος – груди і *...скоп*) – спеціальна трубка для вислуховування серця, легень тощо.
СТЕТОФОНОГРАФІЯ (від грец. στήθος – груди, φωνή – звук і *...графія*) – графічний запис шумів серця й легень людини за допомогою приладу стетофонографа.
СТЕХІОМЕТРІЯ (від грец. στοιχεїον – елемент, основа і *...метрія*) – галузь хімії, пов’язана з вивченням вагових і об’ємних співвідношень між реагуючими речовинами й продуктами реакції, з визначенням хімічних формул і рівнянь хімічних реакцій.
СТИБНІТ (від грец. στїβι – сурма, з єгип.) – те саме, що й *антимоніт.*
СТИВІДОР (англ. stevedore, з ісп. estibador, від estibar – укладати вантаж) – особа (представник фірми), що відає завантаженням і розвантаженням судна в іноземних портах.
СТИГМАТИПІЯ (від грец. στιγμή – крапка, цятка і *...типія*) – один із способів виготовлення без *растра* напівтонових *кліше.*
СТИГМИ (від грец. στίγμα – наколота мітка, тавро, пляма) – 1) У Стародавній Греції клеймо на тілі раба або злочинця. 2) Червоні плями й виразки, що іноді утворюються на тілі хворих на *істерію.* 3) Отвори, що ними відкриваються назовні органи дихання у деяких членистоногих тварин. 4) Зяброві отвори в глотці у *асцидій.* 5) Світлочутливі *органели в* одноклітинних організмів класу джгутикових.
СТИЛЕТ (франц. stylet, з італ. stiletto) – невеликий кинджал з тонким тригранним клинком.
СТИЛЕТИ (від *стилет*) – те саме, що й *спікули* (2).
СТИЛІЗАЦІЯ – 1) Свідоме підкреслюване наслідування зовнішніх, формальних рис та особливостей творчої манери (стилю) того чи іншого письменника. 2) Переважання в

художньому творі умовних, орнаментальних форм над реалістичною передачею дійсності, властиве декоративно-ужитковому мистецтву.

СТИЛІСТИКА – 1) Розділ мовознавства, що вивчає суть і специфіку стилів мови, їх розвиток та суспільне призначення. 2) Розділ теорії літератури, що вивчає особливості літературного викладу. Розрізняють С. художньої літератури, публіцистики, наукових творів тощо.

СТИЛОБАТ (грец. στυλοβάτης) – 1) У давньогрецькій архітектурі – підніжжя *колонади,* верхня частина *стереобата.* 2) В сучасному розумінні – те саме, що й *стереобат.*

СТИЛЬ (лат. stilus, тут – паличка для письма) – 1) Знаряддя для письма в давнину та за середньовіччя. 2) У літературі та мистецтві – єдність змісту, образної системи й художньої форми, що склалася за конкретних суспільно-історичних умов і властива різним історичним періодам і епохам у розвитку літератури й мистецтва. У вузькому значенні С. – індивідуальна манера, своєрідні, неповторні ідейно-художні особливості творчості митця. 3) У мові – сукупність мовних засобів і прийомів, вибір яких зумовлений змістом, характером і метою висловлювання. 4) Спосіб, прийом, метод роботи. 5) Старий С. і новий С. у літочисленні. Див. *Календар.*

СТИЛЬБ (від грец. στίλβω – блищу, сяю) – одиниця яскравості. С. – яскравість поверхні, сила світла, 1 $см^2$ якої в перпендикулярному напрямі до цієї поверхні становить 1 свічку.

СТИЛЬБЕН (від грец. στίλβω – блищу, сяю) – органічна сполука, ароматичний вуглеводень. Застосовують кристали С. у *сцинтиляційних* лічильниках як *люмінофор* для реєстрації іонізуючих випромінювань. Похідні С. застосовують як барвники, лікарські речовини тощо.

СТИМУЛ (лат. stimulus, букв. – загострена палиця, якою підганяли тварин) – 1) Причина, що спонукає до дії. 2) Зацікавленість у здійсненні чого-небудь. 3) Подразник, який викликає *реакцію.*

СТИМУЛЮВАТИ (від лат. stimu1o – збуджую, заохочую) – спонукати до дії, давати поштовх, заохочувати.

СТИМУЛЯТОРИ (від лат. stimulo – збуджую, заохочую) – речовини, здатні прискорювати або підсилювати певні процеси в організмі (напр., *біогенні стимулятори,* С. росту, які за певних умов прискорюють ростові процеси в рослин).

СТИПЕНДІЯ (від лат. stipendium – платня) – щомісячна грошова допомога студентам вузів і учням технікумів. У соціалістичних країнах запроваджено державну систему стипендій.

СТИПЛЕР (англ. Steepler) – кінь, спеціально підготовлений для скачок з перешкодами.

СТИПЛ-ЧЕЗ (англ. steeplechase) – біг або скачки з перешкодами.

СТИРАКС (грец. στύραξ) – 1) Ароматичний бальзам, що виділяється з стовбурів дерев *ліквідамбар*; застосовують у медицині та парфюмерії. 2) Кущова рослина родини стираксових. Поширена в Південній Європі та середземноморських країнах. Містить ароматичну смолу, що її застосовують для запашного куріння.

СТИРОЛ (від грец. στύραξ – ароматична смола і *...ол*) – ароматичний вуглеводень, безбарвна рідина приємного запаху. Застосовують переважно для утворення *полістиролу.*

СТИХІЙНИЙ (від *стихія*) – 1) Викликаний діями сил природи, непідвладних людині. 2) Переносно – нездоланний, нищівний; щодо суспільних явищ – неорганізований, без правильно поставленого політичного керівництва.

СТИХІЯ (від грец. στοιχεῖον – елемент) – 1) В античній філософії одне з матеріальних першоначал буття (повітря, земля, вогонь, вода). 2) Явище природи, що має характер нездоланної сили (шторм, землетрус, ураган тощо). 3) Переносно – в суспільному житті неорганізована сила, рух без керівництва. 4) Переносно – звичне середовище, обстановка або улюблена, добре знайома справа для людини.

СТІКС (грец. Στύξ, «Жахливий») – у давньогрецькій міфології одна з річок, що омивала «підземне царство», уособлення мороку й жаху.

СТ<u>О</u>ЇК (грец. Στωϊκός) – 1) Послідовник *стоїцизму.* 2) Людина, що мужньо, стійко зносить страждання, життєві негоди.
СТОЇЦ<u>И</u>ЗМ (грец. Στωϊκή, від στοά – портик в Афінах, де збиралися *стоїки*) – 1) Одна з головних течій елліністичної і римської філософії, заснована в кінці 4 ст. до н. е. Найважливіше місце в С. посідала розробка міцної і розумної основи морального життя, яку стоїки вбачали у подоланні пристрастей, «силі духу», що виявляєтеся в слідуванні своїй долі. 2) Стійкість, твердість у життєвих негодах.
СТОКС – одиниця кінематичної в'язкості в СГС системі одиниць. С. – в'язкість рідини густиною 1 *г/см* ^{3}, яка чинить опір в 1 *дину* взаємному переміщенню двох шарів цієї рідини площею 1 *см* ^{2}, що містяться на віддалі 1 *см* один від одного і переміщуються зі швидкістю 1 *см/сек.* 1 С. (1 *см* ^{2}*/сек*) менший за одиницю кінематичної в'язкості в Міжнародній системі одиниць (1 *м* ^{2}*/сек*) в 10 000 раз. Від прізвища англійського фізика і математика Дж.-Г. Стокса.
СТОЛ<u>О</u>Н [від лат. stolo (stolonis) – кореневий пагін] – видовжений підземний пагін без додаткових коренів, на кінцях якого утворюються бульби (напр., у картоплі); надземні С. (напр., у суниць) здебільшого називають вусами.
СТОМАТ<u>И</u>Т [від грец. στόμα (στόματος) – рот] – запалення слизової оболонки порожнини рота у людини й тварин. Виникає при загальних інфекційних захворюваннях (*грип, ангіна*), порушеннях живлення, отруєннях тощо.
СТОМАТОЛ<u>О</u>ГІЯ [від грец. στόμα (στόματος) – рот і *...логія*] – наука, яка вивчає хвороби органів порожнини рота, зубів, щелеп і обличчя.
СТОН (англ. stone, букв. – камінь) – міра ваги в англійській системі мір, дорівнює 6,35 *кг.*
СТ<u>О</u>ПЕР (англ. stopper, від stop – зупиняти) – 1) Машина для буріння свердловин, спрямованих уверх, тобто різновид *перфоратора* (2). 2) Захисник у *футболі* та деяких інших спортивних іграх.
СТОП<u>І</u>Н (італ. stoppino, від stoppa – клоччя) – вогнепровідний шнур, застосовуваний в *піротехніці.*
СТ<u>О</u>ПІНГ (англ. stoping) – камера в гірських породах, в якій обвалюють (з уступів) руду.
СТ<u>О</u>ПОР (англ. stopper, від stop – зупиняти, затикати) – 1) Пристрій або деталь (*шайба, шплінт* тощо), що зупиняє чи утримує в певному положенні механізм або його частину, вагонетки тощо. 2) Механізм, яким закривають отвір у сталерозливному ковші.
СТ<u>О</u>РНО (італ. storno, від stornare – переводити назад) – спосіб виправлення помилок у бухгалтерському обліку, допущених при записах господарських операцій.
СТ<u>О</u>РТИНГ (норв. storting, від stor – великий і ting – народні збори) – парламент у Норвегії.
СТОТ<u>И</u>НКА – розмінна монета Народної Республіки Болгарії, 1/100 *лева.*
СТОХАСТ<u>И</u>ЧНИЙ (від грец. στόχασις – здогадка) – випадковий, імовірнісний.
СТРАБ<u>І</u>ЗМ (від грец. στραβός – косоокий) – косоокість; розлад координованого руху очей у людини.
СТРАДИВ<u>А</u>РІ, **СТРАДИВ<u>А</u>РІУС** – скрипки роботи відомого італійського скрипкового майстра 18 ст. А. Страдівăрі; відзначаються довершеністю форми і звучання.
СТРАНГУЛ<u>Я</u>ЦІЯ (лат. strangulatio, від strangulo – душу, давлю) – задушення, защемлення, задавлєння петлею.
СТРАТ<u>Е</u>Г (грец. στρατηγός) – 1) Воєначальник, головнокомандуючий у Стародавній Греції. 2) Полководець, керівник великих воєнних операцій; знавець воєнного мистецтва (див. *Стратегія*).
СТРАТЕГ<u>Е</u>МА (грец. στρατήγημα, від στρατηγεω – командую) – воєнна хитрість, дія, яка вводить в оману противника.
СТРАТЕГ<u>І</u>ЧНИЙ (грец. στρατηγικός) – 1) Той, що стосується *стратегії.* 2) Той, що має значення з погляду здійснення загальних цілей війни, що має воєнне значення, який належить до великих, самостійно діючих військових з'єднань або армії в цілому. 3) Істотний, важливий для досягнення генеральних цілей на якомусь етапі.

СТРАТ<u>Е</u>ГІЯ (грец. στρατηγία) – 1) Найважливіша частина воєнного мистецтва. Включає теорію й практику ведення війни, воєнних кампаній і великих бойових операцій. 2) Мистецтво керівництва суспільною, політичною боротьбою.
СТРАТИГР<u>А</u>ФІЯ (від лат. stratum – настил, шар і *...графія*) – наука, що вивчає послідовність залягання верств гірських порід, їхній відносний вік та взаємозв'язок.
СТРАТИМ<u>Е</u>ТР (від лат. stratum – настил, шар і *...метр*) – прилад, яким визначають напрям падіння або нахилу порід, використовуючи *керн,* одержаний під час буріння свердловини.
СТРАТИФІК<u>А</u>ЦІЯ (від лат. stratum – настил, шар і *...фікація*) – 1) Розміщення чогось шарами, шаруватість. 2) Послідовність залягання геологічних відкладів у вертикальному розрізі. 3) Розподіл температури в *атмосфері* за висотою. 4) Термін буржуазної соціології, що характеризує соціальну диференціацію суспільства. Прихильники концепції «соціальної стратифікації» заперечують класовий поділ суспільства, натомість висувають довільний поділ на *страти* (верстви), що виділяються на основі однієї чи кількох ознак (економічних, національних, расових, психологічних тощо). 5) Передпосівна обробка насіння деяких рослин, що полягає у витримуванні їх у вологому піску при зниженій температурі.
СТРАТОН<u>А</u>ВТ [від *страто (сфера*) і *...навт*] – спеціально підготовлена людина, що на *стратостаті* здійснює політ у стратосферу.
СТРАТОП<u>А</u>УЗА (від лат. stratum – шар і *пауза*) – перехідний шар атмосфери, що лежить між *стратосферою* й *мезосферою* на висоті близько 55 *км.*
СТРАТОПЛ<u>А</u>Н [від *страто (сфера*) і *...план*] – літак, пристосований для польотів у стратосферу.
СТРАТОСТ<u>А</u>Т [від *страто (сфера*) і *...стат*] – літальний апарат (*аеростат*) з герметичною гондолою для польотів у стратосферу.
СТРАТОСФ<u>Е</u>РА (від лат. stratum – шар і *сфера*) – шар атмосфери на висоті від 8 – 16 до 55 *км*; характеризується стабільною температурою в нижній частині і підвищенням її з висотою – у верхній.
СТР<u>А</u>УС, СТРУСЬ (нім Strauss, від лат. struthio, з грец. στρουθός) – рід птахів ряду страусоподібних. Живуть у степах і пустелях Африки й Аравійського півострова.
СТР<u>Е</u>НГА, **СТР<u>Е</u>НДА**, **СТРЕНДЬ** (голл. streng, англ. strend) – вірьовки, з яких скручують *троси.*
СТР<u>Е</u>НЕР (англ. strainer, від strain – проціджувати) – *фільтр,* яким нафту, що її з глибини викачує насос, очищають від піщинок.
СТРЕПТОК<u>О</u>КИ (від грец. στρεπτός – ланцюжок і *коки*) – бактерії кулястої форми, з'єднані між собою у вигляді ланцюжка. Можуть спричинювати у людини й тварин гнійні запалення, *сепсис, ендокардит, ангіни* тощо.
СТРЕПТОМІЦ<u>И</u>Н [від *стрепто (коки*) і *...міцин*] – лікарський препарат, антибіотик. Застосовують при лікуванні *туберкульозу, бруцельозу, туляремії, коклюшу* тощо.
СТРЕПТОЦ<u>И</u>Д [від *стрепто (коки*) і *...цид*] – лікарський препарат з групи сульфаніламідних препаратів, пригнічує життєдіяльність коків. Застосовують при *ангіні,* бешисі, *гонореї,* при лікуванні ран, виразок, опіків тощо.
СТРЕС (англ. stress – напруга) – стан організму, що виникає у відповідь на дію несприятливих зовнішніх або внутрішніх факторів (*стресорів*). С. виявляється у формі напруження або специфічних пристосувальних реакцій.
СТР<u>Е</u>СОР – несприятливий *фактор* зовнішнього або внутрішнього середовища (холод, голодування, психічні й фізичні травми, *рентгенівське* проміння тощо), який спричинює стан напруження (*стресу*) в організмі людини й тварин.
СТР<u>Е</u>ТТА (італ. stretta, букв. – стискання) – 1) Тісне проведення теми кількома голосами у *фузі.* 2) Заключний епізод музичного твору або його частини у прискореному темпі.
СТР<u>Е</u>ТТО (італ. stretto, букв. – стиснутий) – прискорення музичного темпу. Див. також *Стретта.*

СТРИКТУРА (лат. strictura, від stringo – стискаю) – органічне звуження просвіту каналу або протоки (стравоходу, сечівника тощо) в організмі людини або тварин.
СТРИНГЕР (англ. stringer) – одна з поздовжніх в'язей корпуса судна або літака, що проходить через всю конструкцію і надає їй жорсткості й міцності.
СТРИПЕР (англ. stripper, від strip – знімати, роздягати) – машина, якою сталеві зливки виймають з виливниць або виливниці знімають з них, «роздягають зливки».
СТРИХНІН (від грец. στρῦχνος – блювотний горішок) – лікарський препарат, алкалоїд. Застосовують при зниженні обміну речовин, гіпотонічній хворобі, ослабленні серцевої діяльності, паралічах тощо.
СТРОБІЛ, СТРОБІЛІС (від грец. στρόβιλος – соснова або ялинова шишка) – спороносний колосок (пагін) у багатьох вищих рослин (плауновидних, хвощів, насінних рослин).
СТРОБІЛА (від грец. στρόβιλος – соснова або ялинова шишка) – 1) Тіло стьожкових червів, що складається з члеників. 2) Стадія розвитку *сцифомедуз,* за якої відбувається своєрідне пупкування – *стробіляція.*
СТРОБІЛЯЦІЯ – процес утворення *стробіли.*
СТРОБОСКОП (від грец. στροβος – кружляння і *...скоп*) – демонстраційний або контрольно-вимірювальний прилад, дія якого грунтується на *стробоскопічному ефекті.*
СТРОБОСКОПІЧНИЙ ЕФЕКТ (від *стробоскоп* і *ефект*) – позірне злиття швидко змінюваних зображень окремих фаз руху об'єкта у зображення його безперервного руху (напр., при демонструванні кінофільму).
СТРОМА (від грец. στρῶμα – підстилка) – 1) Сполучнотканинна основа органів та тканинних утворів в організмі людини та тварин. 2) Сплетення *гіф* у грибів, на поверхні або всередині якого утворюється спороношення. 3) Безбарвна білкова основа *пластид* у рослин.
СТРОНЦІАНІТ – мінерал класу карбонатів, безбарвний або жовтуватих, зеленуватих та сіруватих відтінків; використовують у цукровій, хімічній промисловості, піротехніці. Від назви села Строншен у Шотландії.
СТРОНЦІЙ (від *стронціаніт*) – хімічний елемент, символ Sr, ат. н. 38; сріблясто-білий метал, ковкий і пластичний. Сполуки С. застосовують для виготовлення *люмінофорів,* сигнальних ракет тощо.
СТРОПИ (англ. strop – ремінь) – 1) Пристрій у вигляді кільця або петлі з дроту чи з *тросу* для підіймання вантажів при завантажуванні або розвантажуванні судна та для інших потреб. 2) Вірьовки або сталеві троси, якими підвішується *гондола* дирижабля або аеростата. 3) Тонкі вірьовки, якими до купола парашута кріпиться підвісна система (людина, вантаж). 4) Чотири заплетених кінці металевого тросу, що прикріплюється до вушок на гідролітаку, коли його підіймають на борт корабля. 5) Знаряддя, за допомогою якого вантажать і вивантажують у морському транспорті велику рогату худобу або коней.
СТРОФА (від грец. στροφή – поворот, зміна) – у віршуванні – ритмічно завершена частина твору, практично не більша за 14 рядків.
СТРОФАНТ (від грец. στροφός – сповивач і ἄνθος – квітка) – рід рослин родини барвінкових. Дерев'янисті ліани або кущі. Поширені в тропіках Африки та Азії. Настойку насіння С. використовують у медицині.
СТРОФІКА – розділ поетики, що вивчає закони поєднання віршованих рядків у *строфи,* їх будову, класифікацію, історію виникнення, еволюцію, зв'язки із загальною *композицією* твору.
СТРУБЦИНА (нім. Schraubzwinge, від Schraube – гвинт і Zwinge – лещата) – затискальний пристрій у вигляді п-подібної скоби з гвинтом на одній з її сторін.
СТРУКТУРА (лат. structure – побудова, розміщення, від struo – будую, зводжу) – внутрішня будова чогось, певний взаємозв'язок складових частин цілого; С. *суспільного виробництва* – склад основних елементів його, співвідношення й форми взаємозв'язку

між соціально-економічними секторами народного господарства й видами виробництв, що визначають економічне життя суспільства й процес розширеного відтворення.

СТРУКТУРАЛІЗМ – 1) Конкретно-наукова методологія, що головним завданням висуває дослідження *структур* об'єктів. 2) Напрям у сучасній французькій філософії, який перетворює конкретно-наукову методологію структурного аналізу на загальний філософський метод.

СТРУМА (лат. struma – залозова пухлина) – пухлиноподібне доброякісне збільшення щитовидної залози. Інші назви – *зоб, воло*.

СТУДІЯ (італ. studio, від лат. studeo – ретельно вивчаю) – 1) Майстерня живописця або скульптора. 2) Школа або клас живопису, скульптури, музики, балету тощо. 3) Організація, що готує кінофільми (кіностудія). 4) Приміщення, з якого ведуться радіо- й телепередачі.

СТУПОР (від лат. stupor – заціпеніння) – стан нечутливості, отупіння, нерухомості. Спостерігається при деяких психічних захворюваннях (напр., *шизофренії*).

СТЮАРД (англ. steward) – 1) Офіціант на пасажирському морському судні, літаку. 2) В Аиглії – управитель великого господарства.

СТЮАРДЕСА (англ. stewardess) – бортпровідниця на літаках.

СУ (франц. sou) – 1) Старовинна французька грошова й лічильна одиниця. Французька монета в 5 *сантимів.* 2) Розмінна монета Демократичної Республіки В'єтнам, 1/100 *донга.*

СУБ... (лат. sub...) – префікс, що означає розміщення під чимсь чи біля чогось, підпорядкованість.

СУБАКВАЛЬНИЙ (від *су б...* і лат. aqua – вода) – підводний; *с-а ванна* – лікувальна процедура, що полягає у промиванні кишечника водою під час прийняття теплої ванни.

СУБАЛТЕРН (від *суб...* і лат. alter – інший) – підлеглий, несамостійний; *с.-офіцер* – у російській дореволюційній армії молодший офіцер у роті, ескадроні.

СУБАЛЬТЕРНАЦІЯ (від *суб...* і лат. alternatio – чергування, зміна) – підпорядкованість.

СУБАНТАРКТИЧНИЙ (від *суб...* і *антарктичний*) – підантарктичний; *с. пояс* – географічний пояс Південної півкулі, що охоплює частини Тихого, Атлантичного й Індійського океанів між 58 – 60° і 65 – 67° пд. ш.; *с. клімат* – клімат, властивий субантарктичному поясові. Холодний, з сильними вітрами, туманами.

СУБАРКТИЧНИЙ (від *суб...* і *арктичний*) – підарктичний; *с. пояс* – географічний пояс Північної півкулі між 60 – 65° і 67 – 73° пн. ш.; *с. клімат* – клімат, властивий субарктичному поясові. Холодний, кількість опадів більша від випаровування, поширені багаторічномерзлі грунти.

СУБАТОМНИЙ (від *суб...* і *атом*) – дрібніший за атом; *с-і частинки* – частинки, з яких складається атом.

СУБВЕНЦІЯ (від лат. subvenio – приходжу на допомогу) – форма фінансової допомоги капіталістичної держави окремим галузям господарства, банкам, підприємствам у періоди економічних криз або з агресивною метою – для розгортання військової промисловості і пов'язаних з нею галузей.

СУБДОМІНАНТА (від *суб...* і *домінанта*) – четвертий ступінь *мажору* або *мінору*; *акорд,* побудований на цьому та на II і VI ступенях.

СУБЕРИН (від лат. suber – корок) – органічна речовина, що відкладається в оболонках рослинних клітин при зкорковінні їх. Просякнені С. оболонки клітин стають непроникними для води й газів.

СУБ'ЄКТ (від лат. subjectum – підкладене) – 1) Носій певного роду діяльності; джерело активності, спрямованої на *об'єкт.* 2) *юрид.* Особа або організація, що має певні права й обов'язки. 3) У граматиці – підмет. 4) У логіці – частина судження, що є поняттям про предмет, на який спрямована думка. 5) Переносно – презирлива назва особи, яку не хочуть називати.

СУБ'ЄКТИВІЗМ (від лат. subjectivus – підметовий) – 1) Світоглядна позиція, що тією чи іншою мірою заперечує об'єктивний підхід до дійсності. 2) Оцінка чого-небудь, ставлення до чогось залежно від особистих симпатій, настрою чи нахилу.
СУБ'ЄКТИВНИЙ (лат. subjectivus) – 1) Той, що стосується *суб'єкта,* людини. *2*) Властивий лише даному суб'єкту; особистий, індивідуальний. 3) Протилежний *об'єктивному; с. ідеалізм* – філософський напрям, представники якого заперечують існування об'єктивного світу, основою всіх явищ природи й суспільства вважають людську свідомість або її окремі елементи.
СУБ'ЄКТИВНІСТЬ – 1) Індивідуальна особливість у поглядах на речі. 2) Оригінальність, властива якій-небудь людині. 3) Відсутність об'єктивності; *суб'єктивізм.*
СУБКОНТИНЕНТ (від *суб...* і *континент*) – географічно чітко обмежена частина *континенту.*
СУБКОРТИКАЛЬНИЙ [від *суб...* і лат. cortex (corticis) – кора] – підкірковий; той, що розташований нижче від кори головного мозку.
СУБЛІМАТ (від лат. sublimatus – піднятий, піднесений) – продукт *сублімації.*
СУБЛІМАЦІЯ (лат. sublimatio, від sublimo – підіймаю, підношу) – 1) Перехід речовини з кристалічного стану безпосередньо в пару, минаючи рідку фазу; узгін. 2) Перехід водяної пари в атмосфері безпосередньо в тверду фазу (лід, сніг).
СУБЛІТОРАЛЬ (від *суб...* і *літораль*) – прибережна частина дна океанів і морів, розташована нижче від літоралі.
СУБМАРИНА (англ. submarine, від лат. sub – під і marina – морська) – підводний човен.
СУБМІКРОННИЙ (від *суб...* і *мікрон*) – пов'язаний з частками, розмір яких менший за мікрон.
СУБМІКРОСКОПІЧНИЙ (від *суб...* і *мікроскопічний*) – невидимий у оптичний мікроскоп; об'єкт, розміри якого менші за довжину хвилі світла.
СУБМІЛІМЕТРОВИЙ (від *суб...* і *міліметр*) – менший за міліметр; *с-і радіохвилі* – хвилі, довжина яких менша за міліметр.
СУБОРДИНАТУРА (від *суб...* і *ординатура*) – первинна спеціалізадія студентів медичних інститутів, під час якої вони виконують обов'язки лікаря-ординатора лікувального закладу.
СУБОРДИНАЦІЯ (лат. subordinate, від sub – під і ordino – призначаю, керую) – службова підлеглість молодшого старшому, додержання правил службової дисципліни.
СУБОРЕНДА (від *суб...* і *оренда*) – угода, договір, за яким орендар передає орендоване ним майно або його частину в тимчасове користування іншій особі (суборендареві) за винагороду.
СУБРЕПЦІЯ (лат. subreptio, від subrepo – підкрадаюсь) – аргументація, що грунтується на хибних засновках.
СУБРЕТКА (франц. soubrette) – театральне *амплуа* жвавої, спритної, лукавої служниці.
СУБСИДІЯ (від лат. subsidium – допомога, підтримка) – грошова або натуральна допомога.
СУБСТАНТИВАЦІЯ (від лат. substantivum – іменник) – процес переходу інших частин мови в іменник.
СУБСТАНТИВНИЙ (від лат. substantivum – іменник) – 1) Той, що має значення іменника. 2) Той, що діє без допомоги інших речовин, незалежний; *с-і барвники* – група синтетичних барвників, якими фарбують без протравлювання волокна і виробів з нього.
СУБСТАНЦІЯ (лат. substantia – наявність; сутність) – 1) Незмінна основа всього існуючого, протилежна мінливому й випадковому. 2) Філософська категорія для позначення внутрішньої єдності всіх форм саморуху матерії, всієї різноманітності явищ природи та історії. 3) Основа, сутність чого-небудь.
СУБСТИТУЦІЯ (лат. substitute, від substituo – підставляю, замінюю) – заміщення одного іншим, звичайно функціонально схожим (напр., заміна одного металу іншим, одного звука

в мові іншим; у праві – призначення другого спадкоємця (якщо перший не зможе одержати спадщини).
СУБСТРАТ (від лат. substratum – підстилка) – 1) Загальна, єдина (переважно пасивна) основа різноманітних явищ, основа спільності або подібності однорідних явищ. 2) Речовина або предмет. 3) Живильна речовина, на якій розвиваються мікроорганізми. 4) Речовина, на яку діє *фермент.* 5) Факти і явища в поширеній на якійсь території мові, що походить з іншої мови, яка була раніше поширена на цій території, але потім зникла.
СУБТИЛЬНИЙ (лат. subtilis, від subtexilis – тонкотканий) – тонкий, ніжний, крихкий, тендітний.
СУБТИТР (від *суб...* і *титр*) – напис у нижній частині кадру в іноземних кінофільмах з перекладом іншомовного тексту.
СУБТРОПІКИ (від *суб...* і *тропіки*) – географічні пояси Землі у Північній і Південній півкулях приблизно між 30° і 40° широти, між помірним і тропічним поясами.
СУВЕНІР (франц. souvenir, від лат. subvenio – приходжу) – подарунок на згадку або річ, пов'язана зі спогадами.
СУВЕРЕН (франц. souverain, від лат. superanus – правитель) – носій верховної влади.
СУВЕРЕНІТЕТ (нім. Souveranitat, франц. souverainete) – незалежність держави, що полягає в її праві за власним розсудом розв'язувати свої внутрішні й зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої держази. С. є необхідною політичною та юридичною ознакою держави. В експлуататорських державах С. здійснює державна влада в інтересах експлуататорів; у соціалістичних державах – в інтересах трудящих.
СУВЕРЕННИЙ – 1) Той, що здійснює верховну владу (див. *Суверен*). 2) Той, що має *суверенітет.*
СУГЕСТІЯ (лат. suggestio, від suggero – навчаю, навіюю) – вплив, навіювання.
СУДМАЛІНАС (латис. sudmalinas, від sudmalas – млин) – латиський народний танець.
СУЇНГ (англ. swing, букв. – коливання, розмах, *ритм*) – джазовий стиль, характерною особливістю якого є сольна імпровізація, складний *акомпанемент,* великий склад виконавців.
СУКРЕ (ісп. sucre) – грошова одиниця Еквадору, поділяється на 100 *сентаво.*
СУКУЛЕНТИ (від лат. suculentus – соковитий) – багаторічні рослини з товстими соковитими листками (*алое, агава* тощо) або стеблами (напр., *кактуси*), що містять багато вологи; ростуть у пустелях, на скелях, пісках.
СУКЦЕСІЯ (від лат. successio – послідовність, зміна) – ряд послідовних змін рослинного покриву з часом (напр., відновлення корінних лісів після вирубки або пожежі).
СУЛТАН (тур. sultan, з араб.) – 1) Титул монарха у деяких країнах Сходу. 2) Те саме, що й *плюмаж.*
СУЛЬСЕН [від лат. sul (phur) – сірка і *с (ел) ен*] – лікарський препарат. Застосовують при *себореї* волосистої частини голови.
СУЛЬФАНІЛАМІДИ (від лат. sulphur – сірка, *анілін* і *аміди*) – група лікарських протимікробних засобів, які є похідними сполуками (*амідами*) сульфанілової кислоти. Застосовують переважно при інфекційних захворюваннях, спричинених *стрептококами, стафілококами, пневмококами,* менінгококами (при *ангіні,* крупозній *пневмонії,* епідемічному *менінгіті,* кишкових інфекційних захворюваннях тощо).
СУЛЬФАТИ (від лат. sulphur – сірка) – середні солі сірчаної кислоти, тобто солі, де обидва атоми водню молекули цієї кислоти заміщені атомами металу або *амонієм*; безбарвні речовини. Застосовують: С. *амонію* – як добриво, С. *натрію* – у виробництві скла, мила, паперу. Інша назва – *сірчанокислі солі*.
СУЛЬФАЦИЛ-НАТРІЙ – лікарський сульфаніламідний препарат. Застосовують в очній практиці, а також для лікування *ентероколітів, циститу* та інфікованих ран. Інша назва – *альбуцид-натрій.*
СУЛЬФІДИ (від лат. sulphur – сірка) – сполуки сірки з металами, а також деякими неметалами. С. натрію застосовують у виробництві барвників, С. *кальцію* – у шкіряній

промисловості. З природних С. (мінералів) одержують відповідні метали й сірчану кислоту.

СУЛЬФІТИ (від лат. sulphur – сірка) – середні солі сірчистої кислоти, безбарвні кристалічні речовини. Застосовують як відновники. С. натрію використовують у фотографії, для вибілювання тканин тощо. Інша назва – *сірчистокислі солі*.

СУМАХ (араб. суммак) – рід деревних або кущових рослин родини сумахових. Поширені переважно в Північній Америці, Східній Азії, в Криму, на Кавказі. С. *дубильний* – лікарська, дубильна й фарбувальна рослина. Деякі види культивують як декоративні.

СУМАЦІЯ (від лат. summa – сукупність) – виникнення збудження в тканинах організмів внаслідок дії кількох послідовних підпорогових подразнень, кожне з яких окремо не може спричинити фізіологічну реакцію.

СУНА (араб., букв. – поведінка, звичай) – «священна книга» мусульман, доповнення до *Корана.* Складена мусульманськими богословами 7 – 9 ст.

СУНІЗМ – основний напрям *ісламу,* що його вважають ортодоксальним (на відміну від *шиїзму*). Виник у 7 ст. Прихильники С. (суніти) визнають джерелом віровчення поряд з Кораном *Суну.*

СУНЬЯТСЕНІЗМ – система поглядів китайського революціонера-демократа Сунь Ятсена.

СУПЕР... (лат. super...) – префікс, що означає зверхність, найвищу якість, посилену дію.

СУПЕРАРБІТР (від *супер...* і *арбітр*) – голова третейського суду, до складу якого входить кілька арбітрів.

СУПЕРВІЗОР (англ. supervisor, від supervise – спостерігати) – частина керуючої *програми* (7) операційної системи цифрової обчислювальної машини, яка реалізує введення й виведення інформації, обмін інформацією з зовнішніми нагромаджувачами тощо.

СУПЕРГЕТЕРОДИН (від *супер...* і *гетеродин*) – радіоприймач, в якому прийняті електромагнітні коливання перетворюються на коливання проміжної частоти, на якій і підсилюється сигнал.

СУПЕРЕЛІТА (від *супер...* і *еліта*) – найбільш високоякісне насіння сільськогосподарських культур, яке використовують у насінницьких господарствах для засівання елітних площ.

СУПЕРКАЛАНДР (від *супер...* і *каландр*) – машина для обробки поверхні паперу.

СУПЕРКАРГО (англ. supercargo, від лат. super – над та ісп. cargo – вантаження) – довірена особа компанії, яка зафрахтувала судно. С. наглядає за прийманням і здаванням вантажів.

СУПЕРМАРКЕТ (англ. supermarket, від лат. super – над і англ. market – ринок, продаж) – одна з форм великого сучасного капіталістичного універсального торговельного підприємства.

СУПЕРМЕН (англ. superman, від лат. super – над і англ. man – людина) – 1) Людина, впевнена у своїй перевазі над іншими людьми, надлюдина (ірон.). 2) В буржуазній літературі і мистецтві – герой детективних *коміксів,* кінобойовиків тощо, наділений незвичайними якостями.

СУПЕРМОДЕРНІЗМ (від *супер...* і *модернізм*) – крайній модернізм.

СУПЕРНАТУРАЛІЗМ – див. *Супранатуралізм.*

СУПЕРОРТИКОН (від *супер...ортикон*) – передавальна телевізійна трубка з вищою, ніж у ортикона, чутливістю.

СУПЕРПОЗИЦІЯ (від *супер...* і *позиція*) – 1) Підстановка функцій у функцію або змінних величин у функцію. 2) Накладення двох фізичних величин, тобто їхня об’єднана дія, якщо вони взаємно не впливають одна на одну.

СУПЕРРЕГЕНЕРАТОР (від *супер...* і *регенератор*) – радіоприймач, що працює при періодично змінюваному згасанні приймального контура.

СУПЕРСЕЛЕРИ (англ. super-sellers) – книги типу *бестселерів,* видані в дорогому художньому оформленні. Мають високу ціну, прибуткові для капіталістичних кшіготорговців.
СУПЕРСТРАТ (від лат. superstratum – верхній шар) – нашарування мови зайшлого населення в мові корінних жителів.
СУПЕРТАНКЕР (від *супер...* і *танкер*) – танкер вантажопідйомністю понад 100 тис. *т.*
СУПЕРТИП (від *супер...* і *...тип*) – одноапаратна набірна буквовідливна машина, за конструкцією близька до *лінотипу.*
СУПЕРФОСФАТ (від *супер...* і *фосфати*) – мінеральне фосфорне добриво, яке виготовляють з *апатиту, фосфориту* або кісткового борошна, обробляючи їх сірчаною кислотою.
СУПІНАТОР (від лат. supino – перекидаю, відкидаю назад) – ортопедична устілка, яку вкладають у звичайне взуття при плоскостопості.
СУПІНАЦІЯ (лат. supinatio, від supino – перекидаю, перевертаю) – 1) Поворот руки, при якому долоня обертається вперед і вгору; поворот стопи, при якому внутрішній край її піднімається, а зовнішній – опускається. 2) У фехтуванні – позиція,коли озброєна рука обернена долонеюдогори.
СУПЛЕТИВІЗМ (від лат. suppletivus – доповнювальний) – утворення форм одного і того самого слова від різних коренів або основ (напр., добре – краще).
СУПОЗИТОРІЙ (від лат. suppositorium – те, що міститься внизу) – лікарська свічка (мильце) для введення лікувальної речовини в організм людани через пряму кишку.
СУПОЗИЦІЯ (лат. suppositio, від suppono – підставляю) – припущення, здогад.
СУПОРТ (франц. support – підставка, від лат. supporto – підводжу) – верстатний пристрій для закріплення в ньому інструментів і переміщення їх щодо оброблюваних заготовок.
СУПРАЛІТОРАЛЬ (від лат. supra – над і *літораль*) – зона узбережжя океану або моря, розташована вище від літоралі.
СУПРАНАТУРАЛІЗМ, **СУПЕРНАТУРАЛІЗМ** (від лат. supra, super – над і *натуралізм*) – віра в надприродне.
СУПРЕМАТИЗМ (від лат. supremus – найвищий) – формалістична течія в мистецтві початку 20 ст., різновидність *абстракціонізму.*
СУРДИНА, **СУРДИНКА** (франц. sourdine, з італ. sordina, від лат. surdus – глухий) – пристрій в струнних скрипкових і духових інструментах для приглушення звуків і часткової зміни їх *тембру.*
СУРДОКАМЕРА (від лат. surdus – глухий і *камера*) – ізольована від зовнішнього середовища кімната для вивчення стану космонавтів в умовах абсолютної тиші.
СУРДОЛОГІЯ (від лат. surdus – глухий і *...логія*) – розділ медицини, який вивчає розлад слуху.
СУРДОПЕДАГОГІКА (від лат. surdus – глухий і *педагогіка*) – розділ дефектології, що вивчає процеси навчання та виховання дітей з вадами слуху.
СУРДОТЕХНІКА (від лат. surdus – глухий і *техніка*) – 1) Розділ *дефектології,* що розробляє технічні засоби навчання, коригування та компенсації дефектів слуху. 2) Сукупність технічних засобів, призначених для корекції або компенсації дефектів слуху.
СУРМА (перс. – метал) – хімічний елемент, символ Sb, ат. н. 51; сріблясто-білий блискучий метал, дуже крихкий. С. – складова частина друкарського сплаву, деяких типів *бабітів.* Сполуки С. застосовують у гумовій промисловості, керамічному виробництві тощо; отруйні.
СУРОГАТ (від лат. surrogatus – покликаний замість іншого) – замінник, що має деякі загальні властивості натурального продукту, але позбавлений основних якостей його.
СУСПЕНЗИВНИЙ (від лат. suspensus – затриманий, припинений) – той, що припиняє, відкладає; *с-е вето* – в капіталістичних країнах право глави держави (монарха або президента республіки) відмовити в затвердженні ухваленого *парламентом* законопроекту; проте в разі, якщо парламент ухвалить його вдруге, цей законопроект стає

законом, незважаючи на незгоду глави держави. 2) Той, що перебуває в завислому стані (див. *Суспензія*).

СУСПЕНЗІЯ (лат. suspensio, від suspendo – підвішую) – суміш найдрібніших твердих частинок і рідини, в якій вони містяться в завислому стані.

СУСПЕНЗОРІЙ (від лат. suspensus – підвішений) – спеціальна підтримуюча пов'язка для мошонки у вигляді мішечка. Застосовують при деяких захворюваннях мошонки, а також при спортивних вправах та верховій їзді.

СУТАЖ, **СУТАШ** (франц. soutache, з угор. sujtas) – тонкий шовковий або вовняний плетений шнурок.

СУТАНА (франц. soutane, з італ. sottana – спідниця) – довгий верхній одяг католицького духівництва, який носять не в час богослужіння.

СУТАРТИНЕ (лит. sutartine, від sutarti – бути в згоді) – старовинні литовські багатоголосі пісні, переважно жіночі, що виконувалися під час роботи, а також на весіллях, іноді в супроводі танцю.

СУТАШ – див. *Сутаж.*

СУТЕНЕР (франц. souteneur, букв. – прибічник) – декласований елемент, морально занепала особа, яка живе за рахунок повії.

СУТРИ (від санскр. сутра – нитка) – давньоіндійські «священні», юридичні й наукові книги.

СУФІЗМ (від араб. суф – шерсть, вовняний плащ; суфі, суфій – одягнений у волосяницю) – містична течія в *ісламі,* яка проповідує злиття людини з богом через *аскетизм* і внутрішнє самовдосконалення.

СУФІКС (від лат. suffixus – прикріплений) – морфема між коренем слова й закінченням, що служить для творення слів з новим значенням або нових форм слова.

СУФІКСАЦІЯ – утворення нових слів або нових форм слова за допомогою *суфіксів.*

СУФЛЕ (франц. souffle, від souffler – віяти) – назва кондитерських, молочних, м'ясних, рибних та інших кулінарних виробів із збитими білками яєць.

СУФЛЕР (франц. souffleur, від souffler, тут – підказувати) – працівник театру, що стежить за репетицією та виставою і підказує акторам текст ролі.

СУФЛЯР (від франц. souffler – видувати) – виділення рудникового газу з тріщин і пустот.

СУФОЗІЯ (від лат. suffosio – підкоп, підривання) – винесення дрібних мінеральних частинок і розчинних речовин з гірських порід підземними водами.

СУФРАЖИЗМ (англ. sufiragism, від лат. suffragium – виборче право) – буржуазний жіночий рух за надання жінкам однакових з чоловіками виборчих прав у рамках буржуазної держави. Виник у 2-й половині 19 ст. в Англії. Поширився в США, Німеччині та деяких інших країнах. Припинився після 1-ї світової війни. Див. також *Фемінізм.*

СФАГНУМ, **СФАГН** (грец. σφάγνος) – рід рослин підкласу сфагнових мохів. Поширені у всіх частинах світу, крім Антарктиди. Листки С. використовують як перев'язний матеріал. З С. утворюється т. зв. сфагновий торф.

СФАЛЕРИТ (від грец. σφαλερός – обманливий) – мінерал класу сульфідів, колір від світло-коричневого до чорного. Руда цинку.

СФЕН (від грец. σφήν – клин) – мінерал класу силікатів, переважно жовтого, коричневого, зеленого кольорів. Іноді використовують для добування двоокису титану. Інша назва – *титаніт*.

СФЕРА (від грец. σφα.ῖρα – м'яч, куля) – 1) *матем.* Сукупність точок, рівновіддалених від даної точки (центра С.). 2) С. *небесна* – уявна кульова поверхня довільного радіуса з центром в оці спостерігача. 3) Область дії, межі поширення чого-небудь; С. *впливу* – територія або частина території країни, яка зберігає видимість державної незалежності, але фактично перебуває під політичним та економічним впливом імперіалістичної держави. 4) Громадське оточення, обстановка, середовище. 5) Коло осіб, об'єднаних спільністю соціального становища або занять, напр., ділові сфери, наукові сфери.

СФЕРИЧНИЙ (грец. σφαιρικος) – пов'язаний зі *сферою*; *с-а аберація* – одне з викривлень зображень, утворюваних *оптичною* системою; *с-а астрономія* – розділ астрономії, в якому розробляють математичні методи визначення положень і видимих рухів світил на небесній сфері; *с-а геометрія* – розділ геометрії, в якому вивчають геометричні фігури на сфері.
СФЕРОЇД (від грец. σφαιροειδής – кулястий) – 1) У вузькому розумінні – поверхня, утворена від обертання еліпса навколо малої осі його; сплющена сфера. 2) У широкому розумінні – поверхня, схожа на сферу.
СФЕРОЇДАЛЬНИЙ (грец. σφαιροειδής) – той, що має форму *сфероїда*; кулеподібний; *с. стан* – стан рідини, що на поверхні розжареного тіла набуває форми сфероїда і не закипає, а порівняно повільно випаровується.
СФЕРОЛІТИ (від грец. σφαίρα – куля і *...літи*) – сферичні геологічні утворення діаметром переважно кілька міліметрів, що мають радіально-волокнисту будову.
СФЕРОМЕТР (від грец. σφαίρα – куля і *...метр*) – прилад для визначення радіуса кривини сферичної поверхні (оптичних лінз) і товщини тонких пластинок.
СФЕРОТЕКА (від грец. σφαίρα – куля і *...тека*) – рід борошнисторосяних сумчастих грибів. Окремі види С. – збудники борошнистої роси троянд та персиків.
СФІГМОГРАМА (від грец. σφυγμός – пульс і *...грама*) – крива коливань стінок артерій (*пульсу*), яка дає можливість робити висновки про зміни кров'яного тиску в артерії протягом серцевого циклу та про ритм серцевої діяльності. Див. *Сфігмографія.*
СФІГМОГРАФ (від грец. σφυγμός – пульс і *...граф*) – прилад для записування пульсових хвиль, використовують у *сфігмографії.*
СФІГМОГРАФІЯ (від грец. σφυγμός – пульс і *...графія*) – запис коливань стінок артерій (пульсу) за допомогою спеціального приладу – *сфігмографа.*
СФІГМОМАНОМЕТР (від грец. σφυγμός – пульс і *манометр*) – прилад для вимірювання кров'яного тиску.
СФІНКС (грец. Σφίγξ, «Душителька») – 1) У давньогрецькій міфології крилате чудовисько з головою жінки й тулубом лева. 2) У Стародавньому Єгипті – кам'яна фігура лежачого лева з головою людини. 3) Переносно – загадкова істота; незрозуміла людина. 4) Метелик родини бражникових.
СФІНКТЕР (грец. σφιγκχήρ, від σφίγγω – стискаю) – замикач, кільцевидний м'яз, який при скороченні замикає або звужує отвір (напр., С. сечового міхура).
СФОРЦАНДО, **СФОРЦАТО** (італ. sforzando – напружуючи, sforzato – напружений) – раптове й різке підсилення (акцентування) окремих звуків або *акорду.*
СФРАГІСТИКА (від грец. σφραγίς – печатка) – допоміжна історична дисципліна, яка вивчає печатки, допомагає встановити походження їх, час виготовлення і справжність.
СФУМАТО (італ. sfumato, букв. – зниклий, як дим) – прийом в образотворчому мистецтві: пом'якшення обрисів постатей і предметів, яке дає можливість передати оточуюче повітря.
СХЕМА (від грец. σχήμα – вид, форма) – 1) Спрощене зображення, викладення чогось у загальних, основних рисах. 2) Кресленик, що передав основну ідею якоїсь машини, приладу тощо за допомогою умовних позначень.
СХЕМАТИЗМ (від грец. σχηματισμός – обриси, форма) – 1) *мист.* Спрощеність зображення. 2) Схильність до мислення готовими спрощеними схемами – один з видів *догматизму* й начотництва.
СХЕНОПЛЕКТУС (від грец. σχοῖνος – очерет і πλεκτός – витий, кручений) – рід багаторічних водяних та болотяних трав'янистих рослин родини осокових. Деякі види С. відомі під назвою *куга*.
СХИЗМА (грец. σχίσμα – розкол, від σχίζω – розсікаю, розрізаю) – прийнятий у католицькій і православній церквах термін для позначення розколів, що відбувались у християнстві протягом середніх віків.

СХИЗМАТИК [від грец. σχίσμα (σχίσματος) – розкол] – у православній і католицькій церквах – розкольник.
СХИЗОФРЕНІЯ (від грец. σχίσις – розколювання і φρήν – душа, розум, мислення) – те саме, що й *шизофренія.*
СХИМА (від грец. σχῆμα – вид, положення) – вищий чин чернецтва, що вимагає від тих, хто дав обітницю, додержання суворих аскетичних правил.
СХИМНИК – чернець, що прийняв *схиму.*
СХОЛАСТ (від грец. σχολαστής – відданий науковим чи літературним заняттям) – 1) Послідовник *схоластики.* 2) Переносно – особа, що сприймає лише зовнішню, формальну сторону якої-небудь науки, відірвано від практики; буквоїд, начотник.
СХОЛАСТИКА (грец. σχολαστικός – вчений, від σχολάζω – вчу, навчаю) – 1) Середньовічна ідеалістична філософія, представники якої намагалися теоретично обгрунтувати релігійний світогляд. С. властиві умоглядність, *догматизм,* звернення до Біблії як до найвищого критерію істини. 2) Переносно – суха, мертва наука, буквоїдство, *казуїстика.*
СХОЛАСТИЧНИЙ (грец. σχολαστικός) – 1) Властивий *схоластиці.* 2) Сухий, відірваний від життя.
СХОЛІЇ (грец. σχόλια, множ. від σχόλιον) – примітки, пояснення до тексту.
СЦЕНА (лат. scaena, з грец. σκηνή) – 1) Майданчик у театрі, де відбуваються вистави. 2) Окрема частина дії, акту п'єси, драматичної чи музичної вистави. 3) В широкому розумінні – те саме, що й театр. 4) Переносно – пригода, епізод.
СЦЕНАРІЙ (італ. scenario, від лат. scaena – *сцена*) – 1) Сюжетна схема, за якою створюється вистава в театрі. 2) В музичній виставі (опері) – драматургічний план *лібретто.* 3) У кінематографії – драматургічний твір, за яким створюється фільм.
СЦЕНІЧНИЙ (лат. scaenicus) – придатний для *сцени*; людина, що володіє потрібними для сцени даними.
СЦИНТИЛЯТОРИ (від лат. scintillo – виблискую) – речовини, на яких виникають короткочасні світлові спалахи внаслідок діяння на них іонізуючих частинок і випромінювань.
СЦИНТИЛЯЦІЙНИЙ – той, що стосується *сцинтиляції,* пов'язаний з її вивченням і використанням.
СЦИНТИЛЯЦІЯ (від лат. scintillatio – мерехтіння) – короткочасний спалах світла, що виникає під час проходження окремої зарядженої мікрочастинки крізь деякі речовини, що їх називають *сцинтиляторами,* або фосфорами.
СЦИФОЇДНІ (від грец. σκύφος – чаша і είδος – вид, вигляд) – те саме, що й *сцифомедузи.*
СЦИФОМЕДУЗИ (від грец. σκύφος – чаша і *медузи*) – клас морських безхребетних тварин типу кишечнопорожнинних. Поширені у всіх морях. Окремі види вживають у їжу. Інша назва – *сцифоїдні.*
СЦІЄНТИЗМ (від лат. scientia – знання, наука) – 1) Тенденція до витлумачення філософського й соціологічного знання в світлі принципів і методів, властивих природничим наукам. 2) Абсолютизація ролі науки у складі світогляду.
СЦІЛЛА І ХАРІБДА, СКІЛЛА І ХАРІБДА (грец. Σκύλλα, Χάρυβδις) – 1) У давньогрецькій міфології страховиська, що нібито мешкали на скелях біля протоки між Італією та Сіцілією й нищили мореплавців. 2) Переносно – *опинитися між Сціллою і Харібдою* – потрапити в небезпеку.
СЮЖЕТ (франц. sujet, від лат. subjectum – підкладене) – 1) Ланцюг подій у творі, через які письменник розкриває характери персонажів і зміст твору. 2) Образне відтворення задуму, що розкривається через події, відображені в картині, *гравюрі,* скульптурній групі тощо.
СЮЗЕРЕН (франц. suzerain, букв. – верховний) – за часів феодалізму в Західній Європі великий феодал (герцог, князь тощо), у підлеглості якого були *васали.* Верховним С. вважався *король.*

СЮЗЕРЕНІТ<u>Е</u>Т (франц. suzerainete) – за феодалізму – верховне право *сюзерена* щодо *васала* або верховне право однієї держави щодо іншої, залежної від неї.

СЮЗЕР<u>Е</u>ННИЙ – верховний, той, що належить *сюзерену.* СЮ<u>Ї</u>ТА (франц. suite, букв. – ряд, послідовність) – 1) Форма музичного твору з кількох самостійних, контрастуючих між собою частин, об’єднаних спільним художнім задумом. 2) Хореографічна композиція, складена з кількох танців, об’єднаних однією темою.

СЮРПР<u>И</u>З (франц. surprise – раптовість, здивування) – 1) Раптова приємна несподіванка. 2) Несподіваний подарунок.

СЮРРЕАЛ<u>І</u>ЗМ (франц. surrealisme – надреалізм) – формалістично-декадентський напрям у буржуазному мистецтві й літературі. Виник на початку 20 ст. у Франції. Засадами С. є теорії *інтуїтивізму* і *фрейдизму.*

СЮРФАСОГР<u>А</u>ФІЯ (від франц. surface – поверхня і *...графія*) – побудова зображень опуклих нерозгортуваних поверхонь на комплексному або на аксонометричному (див. *Аксонометрія*) кресленні.

СЯМИС<u>Е</u>Н, **СЕМИС<u>Е</u>Н** – японський щипковий музичний інструмент.

СЬ<u>Є</u>РА, **СІ<u>Є</u>РА** (ісп. sierra, букв. – пила) – назва гірських хребтів на Піренейському півострові, в Південній та Центральній Америці.

ТАБЕЛЬ (голл. tabel, від лат. tabel1a – дощечка) – 1) Таблиця, список будь-кого (будь-чого) у певному порядку. 2) Дошка з жетонами для обліку явки на роботу і відходу з роботи працівників, а також самий жетон. 3) Відомість про успішність учня за чверть навчального року або за рік.

ТАБЕС (лат. tabes – тяжка хвороба, розлад) – хронічне захворювання нервової системи (уражається переважно спинний мозок і спинномозкові корінці). Розвивається через 5 – 15 років після зараження *сифілісом,* якщо не провадилося лікування. Інша назва – *сухотка спинного мозку.*

ТАБЛИЦЯ (польс. tablica, від лат. tabula – дошка) – зведення, перелік предметів, розпис відомостей про що-небудь, розміщених у певному порядку, за графами.

ТАБЛО (франц. tableau, від лат. tabula – дошка) – контрольна дошка або щит з різними умовними знаками, світловими та іншими сигнальними пристроями, що подає оперативну інформацію про стан або процеси на об'єктах.

ТАБЛЬДОТ (франц. table d'hote – загальний стіл) – порядок харчування за спільним столом у пансіонах, курортних їдальнях, ресторанах, коли сніданок, обід і т. д. подаються у певний час і за єдиним для всіх меню.

ТАБОРИТИ – представники революційного селянсько-плебейського табору під час гуситських воєн (1419 – 34 рр.) у Чехії. Виступали проти королівської влади, приватної власності, обрядів і догматів католицької церкви, пропагували ідею майнової і суспільної рівності. Від назви м. Табора, що був політичним центром таборитів.

ТАБУ (полінезійське) – 1) У первісних народів релігійна заборона певних дій, порушення якої нібито жорстоко карається. 2) Переносно – щось заборонене і те, чого не можна торкатись (напр., певної теми, розмови, речі).

ТАБУЛЮВАННЯ (від лат. tabula – дошка, таблиця) – складання математичних таблиць.

ТАБУЛЯГРАМА (від лат. tabula – дошка, таблиця і *...грама*) – паперова стрічка, що містить буквений або цифровий текст, надрукований на *табуляторі.*

ТАБУЛЯТОР (від лат. tabula – дошка, таблиця) – 1) Електромеханічна лічильно-перфораційна обчислювальна машина для автоматичної обробки інформації. 2) Пристрій у друкарських машинах для друкування таблиць.

ТАБУЛЯТУРА (нім. Tabulatur, від лат. tabula – дошка, таблиця) – 1) Старовинна літерна або цифрова система запису інструментальної музики. 2) Правила, що регламентували форму та зміст музично-поетичного мистецтва *мейстерзингерів.*

ТАБУН (англ. tabun) – отруйна речовина, безбарвна рідина, що уражає центральну нервову систему.

ТАВЕРНА (італ. taverna, від лат. taberna – хатина, приміщення) – в Італії, Швейцарії та деяких інших країнах – шинок, трактир.

ТАВТОГРАМА (від грец. ταὐτό – те саме і *...грама*) – вірш, усі рядки якого починаються однією й тією самою буквою.

ТАВТОЛОГІЯ (від грец. ταὐτό – те саме й *...логія*) – 1) Визначення, що повторює в іншій формі раніше сказане. 2) В математичній логіці – правильно побудована формула числення висловлювань, яка має значення «істина» для всякої системи істиннісних значень її змінних.

ТАГЕТЕС – рід однорічних трав'янистих рослин родини складноцвітих. Поширені переважно в Америці. В СРСР культивують як декоративні. Від латинської назви етруського божества Тагеса. Інша назва – *чорнобривці*.

ТАЕЛЬ (англ. tael, з малайського tahil) – те саме, що й *лян* (2).

ТАЙМ (англ. time, букв. – час) – частина основного часу спортивної гри (напр., у футболі – половина матчу).

ТАЙМ-АУТ (англ. time out, букв. – поза часом, тобто вилучене з основного часу) – перерва в спортивній грі на вимогу команди, передбачена правилами гри (напр., у баскетболі).

ТАЙМЕНЬ (фін. taimen) – рід риб родини лососевих. Поширені в басейні Дунаю та на схід від басейну Волги до басейну Амуру, в Кореї. Об'єкт промислу.
ТАЙМОГРАФ (англ. timograph, від time – час і грец. γράφω – пишу) – прилад, що реєструє час виникнення і тривалість процесів або явищ. Застосовують для контролю часу роботи машин, реєстрації часу виникнення аварійного стану агрегату, записування тривалості якої-небудь операції тощо. Див. також *Хронограф.*
ТАЙМ-ЧАРТЕР (англ. time-charter, від time – строк і charter – привілей, закон) – договір про оренду морського судна на певний строк.
ТАЙМ-ШИТ (англ. time-sheet, від time – час і sheet – аркуш, відомість) – судновий документ на вантажні операції, що його складають в іноземних портах.
ТАЙПІНИ (кит. тайпін – велике благоденство) – повстанці, учасники селянської антифеодальної війни в Китаї 1850 – 64 рр. проти маньчжурської династії Цін.
ТАЙПОТРОН [від англ. type – відбиток, зображення і *(елек) трон*] – електронно-променева трубка для відображення інформації і записування її на зовнішніх носіях запису (напр., на спеціальному папері).
ТАЙФУН (англ. typhoon, з кит. тайфунг або від грец. τυφών – вихор) – сильний вітер із зливою, що виникає в тропічних широтах західної частини Тихого океану; тропічний *циклон* великої сили.
ТАКЕЛАЖ (голл. takelage) – загальна назва всіх снастей на судні.
ТАКИР (тюрк. – рівний, голий) – плескаті зниження в пустелях і напівпустелях Середньої Азії та Казахстану, вкриті глинистими відкладами.
ТАКСА [1] (нім. Taxe, від лат. taxo – оцінюю) – встановлені державою або органами місцевого самоврядування стабільні розцінки на товари, оплату праці та послуг.
ТАКСА [2] (нім. Dachshund, від Dachs – борсук і Hund – пес) – порода мисливських собак. Використовують для полювання на лисиць і борсуків у норах.
ТАКСАЦІЯ (від лат. taxatio – оцінювання) – 1) Оцінка, встановлення *такси* [1]. 2) Т. *лісу* – оцінка лісу; визначення запасу деревини, віку насаджень, щорічного приросту їх тощо.
ТАКСИСИ (від грец. τάξις – будова, розташування, розміщення) – рухові реакції здатних вільно пересуватися нижчих рослин і організмів типу найпростіших, а також деяких клітин багатоклітинних організмів (напр., *лейкоцитів, сперматозоїдів*) і окремих частин клітини (ядра, пластид), спричинені подразниками (напр., світлом – фототаксис).
ТАКСІ (франц. taxi, від лат. taxo – оцінюю) – автомобіль громадського користування з оплатою проїзду за лічильником (*таксометром*) відповідно до *тарифу.*
ТАКСОДІЙ (від грец. τάξος – тис і εἶδος – вид, вигляд) – рід хвойних деревних рослин. Поширені у південно-східній частині Південної Америки і в Мексиці. В СРСР культивують як декоративне дерево (в південних районах). Інша назва – *болотний кипарис*.
ТАКСОМЕТР (від *такса* [1] і *...метр*) – лічильник на автомобілі (*таксі*), який показує вартість проїзду пасажирів або перевезення вантажів.
ТАКСОМОТОР (від *таксі* й *мотор*) – те саме, що й *таксі.*
ТАКСОНИ (від грец. τάξις – порядок, розміщення) – класифікаційні одиниці в систематиці рослинних і тваринних організмів. Основними Т. є вид, рід, родина, ряд, або порядок, клас і тип, або відділ.
ТАКСОНОМІЯ (від *таксони* і *...номія*) – розділ біологічної науки – *систематики,* завданням якого є визначення й теоретичне обгрунтування класифікаційних одиниць – таксонів, їх системи, субпідрядності, співвідношення та обсягу. Під Т. іноді розуміють *класифікацію* взагалі, групування за певними ознаками предметів і явищ.
ТАКСОФОН [від *такса* [1] і *(теле) фон*] – телефон-автомат, що діє після опускання монети.
ТАКТ [1] (нім. Takt, від лат. tactus – дотик, дія) – 1) Музична одиниця *метра* [2]. 2) *Ритм* руху, рівномірність.

ТАКТ [2] (франц. tact, від лат. tactus – відчуття, почуття) – почуття міри, вміння поводитися, додержувати правил пристойності.

ТАКТИКА (грец. τακτικά – мистецтво командування військом) – 1) Складова частина воєнного мистецтва, наука про підготовку, організацію і ведення бою, підпорядкована *стратегії.* 2) В широкому розумінні – визначення методів, шляхів. засобів, форм боротьби, що найбільше відповідають конкретним обставинам у даний момент і забезпечують *стратегічний* успіх. 3) Переносно – прийоми, засоби досягнення якоїсь мети, лінія поведінки когось.

ТАКТИЛЬНИЙ (лат. tactilis) – той, що сприймається дотиком; *т-е відчуття* – відчуття дотику.

ТАКТИЧНИЙ (грец. τακτικός) – той, що належить до тактики, випливає з принципів й правил тактики; *т-а одиниця* – підрозділ, здатний самостійно виконувати бойові завдання.

ТАКТОВНИЙ (від *такт* [2]) – той, що володіє почуттям міри, вміє поводитися, дотримуючись відповідних норм.

ТАЛА – грошова одиниця Західного Самоа, поділяється на 100 *сене.*

ТАЛАНТ (грец. τάλαντον, букв. – терези) – 1) У Стародавній Греції вагова й грошово-вагова одиниця. 2) Видатні природні здібності, обдарованість. 3) В сучасній Греції міра ваги (150 *кг*).

ТАЛАСОЇДИ (від грец. θάλασσα – море і *...оїд*) – круглі впадини, що лежать у т. зв. поясі долин на Місяці.

ТАЛАСОКРАТИЧНІ ПЕРІОДИ (від грец. θάλασσα – море і κρατέω – володію, паную, захоплюю) – *періоди* в геологічній історії Землі, коли значна частина материків була вкрита морем.

ТАЛАСОКРАТОН (від грец. θάλασσα – море і κράτος – сила) – малорухлива *асейсмічна* область ложа океану.

ТАЛАСОТЕРАПІЯ (від грец. θάλασσα – море і *терапія*) – комплексне лікування морським кліматом і морськими купаннями.

ТАЛЕР [1] (нім. Taler) – старовинна срібна монета, яку вперше почали карбувати в Чехії. Назва «талер» з деякими змінами застосовувалась у багатьох європейських країнах до 1907 р.

ТАЛЕР [2] (від нім. Teller – тарілка) – 1) Металева плита в друкарських машинах, на якій встановлюють друкарську форму. 2) Стіл з оббитою цинком дошкою або чавунною плитою, на якому друкарську форму готують до друку.

ТАЛІ – див. *Таль.*

ТАЛІЙ (від грец. θαλλός – пагін, зелена гілка) – хімічний елемент, символ Tl, ат. н. 81; блакитно-сірий метал. Сполуки Т. використовують у виробництві оптичного скла, *фотоелементів* тощо. Сполуки Т. отруйні.

ТАЛІОН – див. *Тальйон.*

ТАЛІЯ, **ФАЛІЯ** (грец. Θάλεια) – у давньогрецькій міфології одна з дев’яти *муз,* покровителька *комедії.*

ТАЛМУД (давньоєвр., від ламейд – навчання, вивчення) – збірник догматичних релігійно-етичних і правових законоположень *іудаїзму,* складений протягом 3 ст. до н. е. – 5 ст. н. е.

ТАЛМУДИЗМ (від *талмуд*) – 1) Іудейська *казуїстика,* яка виводить з віршів П’ятикнижжя (*Тори*) будь-які положення. 2) Переносно – схоластичні міркування, начотництво.

ТАЛОМ (від грєц. θαλλός – гілка, пагін) – нерозчленоване на корінь, стебло й листки вегетативне тіло нижчих та деяких вищих рослин. Інша назва – *слань*.

ТАЛОН (франц. talon, від лат. talus – п’ята) – 1) Контрольний документ, що дає право на одержання чого-небудь. 2) Дублікат документа, що залишається як корінець чекової, ордерної книжки. 3) Основна частина цінних паперів (*акції, облігації*).

ТАЛРЕП (голл. taliereep) – пристрій для натягування снастей *такелажу.*

ТАЛЬ, **ТАЛІ** (голл. talie) – підйомний механізм (система блоків) для переміщення підвішених до нього вантажів на невеликі висоту й віддаль.
ТАЛЬВЕГ (нім. Talweg, від Tal – долина і Weg – дорога) – лінія, що сполучає найнижчі точки дна річкової долини, яру, балки тощо.
ТАЛЬЙОН, **ТАЛІОН** [від лат. talio (talionis) – помста] – в кримінальному праві рабовласницьких і ранньофеодальних держав принцип, за яким особі, що вчинила злочин, завдавали такої самої шкоди, яку вчинила вона («око за око, зуб за зуб»).
ТАЛЬК (нім. Talk, з італ., ісп. talco, від араб. талк) – мінерал класу силікатів, блідо-зеленого, білого кольорів. Використовують в електротехніці, як наповнювач – у парфюмерії, гумовій і паперовій промисловості.
ТАМАДА (від груз. тамадоба – старшинство на бенкеті) – розпорядник бенкету.
ТАМАРИКС, **ТАМАРИСК** (лат. tamarix) – рід деревних і кущових рослин. Поширені переважно в пустелях, напівпустелях і степах Європи, Азії та Африки. Використовують як паливо, для закріплення пісків, створення живоплотів тощо.
ТАМАРИНД (нім. Tamarinde, від араб. тамр – індійський фінік, з гінді) – рід вічнозелених дерев родини бобових. Культивують у тропіках. Плоди Т. використовують у медицині і в кондитерській промисловості. В СРСР Т. вирощують в оранжереях. Інша назва – *індійський фінік*.
ТАМБУР (франц. tambour, букв. – барабан, з араб.) – 1) Циліндрична або багатогранна основа, яка підтримує купол будівлі. 2) Прибудова біля дверей, яка захищає від вітру, холоду тощо. 3) Закрита площадка пасажирського залізничного вагона. 4) Вишивання або в'язання петля в петлю.
ТАМБУР, **ТАНБУР** (перс.) – східний музичний щипковий інструмент.
ТАМБУРИН (франц. tambourin, італ. tamburino) – 1) Ударний музичний інструмент, різновид барабана. 2) Назва бубна в російській музичній літературі. 3) Старовинний французький народний танок.
ТАМПОН (франц. tampon – затичка, корок) – стрічка або шматок стерильної марлі, що її вводять у рану або порожнину організму людини чи тварини для дренування або для спинення кровотечі.
ТАМПОНАДА (нім. Tamponade, від франц. tampon – *тампон*) – введення в рану або порожнину (суглоба, плеври тощо) тампонів для спинення кровотечі або для відсмоктування гнійного вмісту, а також для відмежування запального вогнища від навколишніх тканин.
ТАМПОНАЖ (франц. tamponnage, від tampon – затичка) – закупорювання водонепроникним матеріалом пустот, тріщин тощо, щоб запобігти просочуванню води в гірничі виробки або нафтові свердловини.
ТАМПОНАЦІЯ – те саме, що й *тампонада.*
ТАМТАМ (франц. tam-tam, з малайської) – ударний музичний інструмент, різновид гонга.
ТАНАГРИ – давньогрецькі теракотові статуетки, знайдені при розкопках *некрополя* м. Танагри та інших античних міст.
ТАНАГРОВІ (з мови тупі-гуарані) – родина птахів ряду горобцеподібних. Поширені в Центральній та Південній Америці. Мають яскраве оперення, через що їх часто утримують у неволі.
ТАНАТОЛОГІЯ (від грец. θάνατος – смерть і *...логія*) – розділ медицини, що вивчає процеси, які відбуваються в організмі в останні, передсмертні моменти й після смерті, а також ознаки смерті.
ТАНАТОФОБІЯ (від грец. θάνατος – смерть і *...фобія*) – психічний розлад, який полягає в тому, що людина патологічно боїться смерті.
ТАНГЕНС (від лат. tangens – дотичний) – *функція* кута, позначається tg. Т. гострого кута прямокутного трикутника – відношення *катета,* протилежного до цього кута, і другого катета; дорівнює *котангенсу* другого гострого кута цього трикутника.

ТАНГЕНС-БУСОЛЬ (від *тангенс* і *бусоль*) – *гальванометр,* в якому величину струму визначають за відхиленням магнітної стрілки, вміщеної в центрі кільцевого провідника, де протікає вимірюваний струм.
ТАНГЕНСОЇДА (від *тангенс* і *...оїд*) – графік тригонометричної функції *y* = tg *x*.
ТАНГЕНЦІАЛЬНИЙ [від лат. tangens (tangentis) – дотичний] – напрямлений по дотичній до даної кривої лінії.
ТАНГІР (нім. Tangier) – желатинова плівка з рельєфним крапковим або іншим малюнком, яку застосовують для одержання тонових ділянок у літографській та цинкографській репродукціях.
ТАНГО (ісп. tango) – старовинний іспанський народний танець; сучасний парний танець.
ТАНДЕМ, **ТЕНДЕМ** (англ. tandem, від лат. tandem – нарешті, тут – у довжину) – 1) Розташування машин (напр., двигунів) чи їхніх частин (робочих циліндрів тощо) в *агрегаті* один за одним, на одній осі, лінії. 2) Двомісний велосипед, на якому їздці крутять розміщені одні за одними педалі.
ТАНІДИ (від *танін*) – дубильні речовини (дубителі), які одержують з дубильних рослин (дуб, каштан, ялина, береза тощо). Водні розчини Т. застосовують для вичинювання шкір.
ТАНІН (франц. tanin, від tanner – дубити шкіру) – органічна дубильна речовина; білий або жовтуватий порошок, терпкий на смак. Добувають з кори дуба, каштана тощо. Застосовують як протраву при фарбуванні, як дубитель у шкіряній промисловості; в медицині має значення як в’яжучий засіб.
ТАНК (англ. tank, букв. – бак, цистерна) – 1) Бойова гусенична повністю броньована машина високої прохідності з потужним озброєнням, встановленим у башті, що обертається. 2) Бак, цистерна, відсік для зберігання або транспортування рідин.
ТАНКА (япон., букв. – коротка пісня) – жанр японської поезії.
ТАНКЕР (англ. tanker, від tank – бак, цистерна) – судно для перевезення рідких вантажів без *тари.*
ТАНКОДРОМ (від *танк* і *...дром*) – ділянка, обладнана для навчання водінню танків, самохідних артилерійських установок та інших бойових машин, для випробування їх.
ТАНТАЛ [1] (грец. Τάνταλος) – 1) У давньогрецькій міфології цар Лідії, який нібито викрав у богів *амброзію* і *нектар,* за що *Зевс* засудив його на вічні муки голоду й спраги. 2) Переносно – *танталові муки* – тяжкі страждання від незадоволених бажань.
ТАНТАЛ [2] – хімічний елемент, символ Та, ат. н. 73; блискучий метал сірого кольору, тугоплавкий, твердий, легко піддається механічній обробці. Застосовують для виготовлення хімічної апаратури, хірургічних і зуболікарських інструментів, у виробництві особливих сортів сталі, в електровакуумній техніці тощо. Карбід Т. – складова частина надтвердих сплавів. Від імені героя давньогрецької міфології *Тантала.*
ТАНТАЛІТ – мінерал класу окисів і гідроокисів, чорного, бурувато-чорного кольору. Руда *танталу* [2].
ТАНТАЛО-НІОБАТИ (від *тантал* [2] і *ніобати*) – те саме, що й ніобати.
ТАНТЬЄМА (франц. tantieme, букв. – частка, частина, від tant – стільки) – одна з форм додаткової винагороди членів правлінь акціонерних товариств, страхових компаній, банків та інших капіталістичних підприємств.
ТАОЇЗМ – див. *Даосизм.*
ТАПА (полінезійське) – тканина з лубу (внутрішньої частини деревної кори). Поширена у народів Індонезії, Океанії, Африки, Центральної та Південної Америки.
ТАПЕР (франц. tapeur, від taper – стукати) – піаніст, який грає за плату на танцювальних вечорах.
ТАПІОКА (мовою тупі-гуарані tipioka) – 1) Крохмальна речовина, що її добувають з коренів *маніока.* 2) Борошно або крупа з цієї речовини.
ТАПІР (мовою тупі-гуарані tapira) – рід ссавців ряду непарнокопитних. Поширені в Південній Азії та Південній Америці. Об’єкт мисливства заради м’яса й шкури.

ТАР, **ТАРІ** – 1) Струнний щипковий музичний інструмент, поширений у народів Кавказу та Середньої Азії. 2) В арабських країнах – невеликий *бубон.*
ТАРА (італ. tara, від араб. тарх – відходи) – 1) Товарна упаковка. 2) Вага упаковки товару, а також засобів перевезення (вага вагона, автомобіля тощо).
ТАРАНТЕЛА (італ. tarantella) – італійський народний танок. Від назви міста Таранто.
ТАРАНТУЛ (італ. tarantola) – рід безхребетних тварин ряду павуків. Поширений у лісостеповій і степовій зонах Європи й Азії. Укус Т. у людини спричинює місцеве запалення.
ТАРБАГАН (монг.) – ссавець роду сурок ряду гризунів. Поширений переважно у Центральній Азії. Об'єкт хутрового промислу. Може бути носієм збудників чуми. Інша назва – *монгольський сурок*.
ТАРИФ (італ. tariffa, з араб.) – система ставок, за якими оплачують виробничі й невиробничі послуги, працю тощо (напр., Т. транспортні, комунальні, митні, оплати праці).
ТАРИФІКАЦІЯ – визначення *тарифу* на основі певної класифікації об'єктів оподаткування або оплати (напр., Т. робіт, Т. робітників).
ТАРІ – див. *Тар.*
ТАРОГАТО (угор. tarogato) – угорський музичний духовий інструмент.
ТАРПАН (тюрк.) – дикий кінь. До 16 – 19 ст. Т. був досить поширений у Степу й Лісостепу Європи. Предок свійського коня.
ТАРТАН – синтетичний матеріал, використовуваний для покриття бігових доріжок і секторів для стрибків та метання на стадіоні.
ТАРТАР (грец. Τάρταρος) – в давньогрецькій міфології: 1) Бог, володар безодні, куди *Зевс* ув'язнив *титанів;* 2) Безодня під землею, де нібито містився потойбічний світ.
ТАРТЮФ (франц. Tartufe) – тип лицеміра, святенника та ошуканця в однойменній комедії Ж.-Б. Мольєра.
ТАСНІФ – див. *Тесніф.*
ТАТУЮВАННЯ (франц. tatoner – татуювати, з полінезійської) – нанесення зображення (візерунку, напису) наколюванням його людині на шкіру. В наколи вводять барвні речовини. Пережиток старовини, не гідний наслідування.
ТАУ-САГИЗ (тюрк.) – багаторічна напівкущова (у молодому віці трав'яниста) рослина родини складноцвітих. Зустрічається в горах Каратау (Казахська РСР). Каучуконос.
ТАУТОМЕРІЯ (від грец. ταὐτό – те саме і *...мерія*) – різновидність *ізомерії,* при якій *ізомери* можуть оборотно взаємно перетворюватися.
ТАУТОХРОНІЗМ (від грец. ταὐτό – те саме і χρόνος – час) – властивість гармонічних коливань зберігати період коливання незалежно від *амплітуди.*
ТАФОНОМІЯ (від грец. τάφος – могила, поховання і *...номія*) – галузь *палеонтології,* що вивчає умови захоронення викопних решток тварин і рослин в осадочних породах та закономірності утворення місцезнаходжень цих решток.
ТАФТА (франц. taffetas, італ. taffetta, від перс. тафте – тканина) – тонка, блискуча щільна бавовняна або шовкова тканина.
ТАХЕОМЕТР – геодезичний інструмент, застосовуваний у *тахеометрії,* для землемірних зйомок.
ТАХЕОМЕТРІЯ [від грец. τάχος (τάχεος) – швидкість і *...метрія*] – розділ *геодезії,* в якому вивчають методи визначення взаємного положення точок місцевості.
ТАХІГЕНЕЗ (від грец. ταχύς – швидкий і *...генез*) – явище скорочення й спрощення раннього етапу розвитку організму, яке полягає в тому, що зародок не проходить усіх стадій, які властиві були предкам організму.
ТАХІГРАФІЯ (від грец. ταχύς – швидкий і *...графія*) – те саме, що й *стенографія.*
ТАХІКАРДІЯ (від грец. ταχύς – швидкий і *...кардія*) – збільшення числа серцевих скорочень. Може виникати при фізичному й розумовому напруженні, хвилюванні, а також при захворюваннях серцево-судинної і нервової систем тощо.

ТАХIМЕТР (від грец. τάχος – швидкість і *...метр*) – 1) Застаріла назва *тахеометра.* 2) Прилад для вимірювання швидкості течії води.
ТАХОГРАМА (від грец. τάχος – швидкість і *...грама*) – графічний запис змін швидкості обертання (напр., вала машини) залежно від часу.
ТАХОГРАФ (від грец. τάχος – швидкість і *...граф*) – прилад, що фіксує зміну швидкості обертання деталей машин або механізмів у вигляді кривої лінії. Т. застосовують для контролю та вимірювання кількості обертів валів турбін, центрифуг, двигунів внутрішнього згоряння тощо.
ТАХОМЕТР (від грец. τάχος – швидкість і *...метр*) – прилад, яким вимірюють кутову швидкість обертового тіла.
ТАЦЕТ (від італ. tazzetta, букв. – чашечка) – культурний вид *нарциса.* Налічує багато сортів.
ТАЦИТРОН [від лат. taci (tus) – таємний, тихий і *(елек) трон*] – різновид *тиратрона.*
ТАШИЗМ (від франц. tache – пляма) – формалістична течія в живописі 20 ст., різновид *абстракціонізму.*
ТВІН (від англ. twine – кручена нитка) – напіввовняна тканина з крученими нитками основи для жіночих літніх пальт.
ТВІНДЕК (англ. tween-deck) – міжпалубний простір на торговому судні з двома або більше палубами. На Т. розташовані пасажирські або вантажні приміщення.
ТВІСТ (англ. twist, букв. – закрут, поворот) – 1) Парний танець американського походження. 2) Музика, пісня в ритмі цього танцю.
ТВIСТОР (англ. twistor, від twist – звивати, повертати, вигинати) – запам’ятовувальний елемент – відрізок дроту з магнітною поверхнею, легке намагнічування якого спрямовується по гвинтовій лінії та з керуючою обмоткою навколо дроту.
ТЕАТР (франц. theatre, від грец. θέατρον – місце для видовищ) – 1) Вид мистецтва, особливістю якого є художнє відображення життя за допомогою драматичної дії, виконуваної акторами перед глядачами. 2) Видовище, спектакль. 3) Будинок, де відбуваються вистави. 4) Переносно – місце, де розгортаються, відбуваються якісь події (напр., Т. воєнних дій).
ТЕБАЇН – органічна сполука, *алкалоїд,* міститься в *опії.* Т. – судорожна отрута. Застосовують як сировину у виробництві лікарських препаратів. Від грецької назви давньоєгипетського м. Фів – Тебай.
ТЕЗА (від грец. θέσις – положення, твердження) – 1) В логіці складова частина доведення; положення, істинність якого треба довести. 2) У філософії Г.-В.-Ф. Гегеля – перший ступінь *тріади.* 3) Будь-яке положення в спорі, викладення якоїсь *концепції,* теорії, основоположне твердження, принцип.
ТЕЗАВРАЦІЯ, **ТЕЗАВРУВАННЯ** (від грец. θησαυρός – скарб) – приватне нагромадження золота як скарбу. В широкому розумінні включає також нагромадження золота капіталістичними банками, скарбницями, різними фондами.
ТЕЗАУРУС (від грец. θησαυρός – скарб) – сукупність понять з певної галузі науки, нагромаджених людиною чи колективом. У вузькому розумінні – словник для пошуку слів якоїсь мови за їхнім змістом.
ТЕЗЕЙ, **ТЕСЕЙ** (грец. Θησεύς) – у давньогрецькій міфології один з иайвидатніших героїв, що вчинив багато подвигів, зокрема вбив розбійника Прокруста, страховисько *Мінотавра.*
ТЕЇЗМ (від грец. θεός – бог) – 1) Світогляд, в основі якого лежить розуміння бога як особи, що створила світ і втручається в його події, на відміну від *деїзму,* який заперечує дальше втручання бога у створений ним світ. 2) Синонім релігійного світогляду.
ТЕЇН (франц. theine, від кит. те – чай) – те саме, що й *кофеїн.*
ТЕЙЛЕРІОЗИ – група протозойних хвороб великої і дрібної рогатої худоби та північних оленів. Спричинюються одноклітинними організмами – тейлеріями. Переносниками є різні види кліщів. Від прізвища англійського ветеринарного лікаря А. Тейлера.

ТЕЙЛОРИЗМ – капіталістична система організації праці, метою якої є одержання підприємцем найбільшого прибутку шляхом максимального підвищення *інтенсивності* праці робітників. Від прізвища її автора – американського інженера Ф.-У. Тейлора.
ТЕЙСИНТАЙ (япон.) – доброволець-смертник у збройних силах Японії під час 2-ї світової війни 1939 – 45 рр., що керував торпедою *кайтен.*
ТЕЙЯРДИЗМ – напрям сучасної буржуазної філософії, що його заснував французький теолог, палеонтолог П. Тейяр де Шарден. Концепція Т. – складна суміш наукових прогнозів, утопізму, абстрактного *гуманізму, містицизму* й традиційного *теїзму.*
...ТЕКА (від грец. θήκη – вмістище, сховище) – у складних словах відповідає поняттю «сховище», напр. *фільмотека.*
ТЕКОМА (від малайського tekka) – рід кущових рослин родини бігонієвих тропічного й субтропічного походження. В СРСР (на Кавказі і в Криму) культивують як декоративну рослину Т. *вкорінену.*
ТЕКСТ (від лат. textum – тканина, зв'язок, побудова) – 1) Відтворені на письмі або друком авторська праця, висловлювання, документи, пам'ятки тощо. 2) Слова до музичного твору. 3) Основна частина друкарського набору – без зносок, малюнків тощо. 4) Друкарський шрифт, кегль якого дорівнює 20 пунктам (7,52 *мм*).
ТЕКСТОВІНІТ (від лат. textum – тканина і *вініл*) – вид штучної шкіри; являє собою бавовняну тканину, поверхня якої вкрита плівкою *полівінілхлориду.* Застосовують у виготовленні меблів, галантерейних виробів і взуття.
ТЕКСТОЛІТ (від лат. textum – тканина і *...літ*) – багатошаровий спресований пластичний матеріал. Являє собою бавовняну тканину, просочену штучними смолами. Застосовують для виготовлення довговічних деталей, а також як електроізоляційний матеріал.
ТЕКСТОЛОГІЯ (від *текст* і *...логія*) – галузь *філології,* що займається історією і критикою текстів літературних пам'яток та історичних документів і публікацією їх.
ТЕКСТУАЛЬНИЙ – буквальний, дослівний, ідентичний з *текстом.*
ТЕКСТУРА (від лат. textura – тканина, зв'язок, будова) – 1) Відносне розташування, орієнтування та розподіл складових компонентів у гірській породі (напр., волокниста, сланцювата, верствувата тощо). 2) Орієнтація кристаликів полікристалічного тіла в одному напрямі, утворювана внаслідок розтягання чи прокатування тіла. 3) Природний малюнок на поверхні перерізу деревини, утворюваний її річними шарами, серцевинними променями тощо.
ТЕКТИТ (від грец. τηκτός – плавкий) – невеликі оплавлені уламки скла метеоритного походження.
ТЕКТОГЕНЕЗ [від грец. τεκτο (νική) – будівельна справа і *...генез*] – сукупність процесів розвитку верхніх шарів Землі під впливом тектонічних рухів.
ТЕКТОНІКА (грец. τεκτονική – будівельна справа, від τεκταίνω – майструю, будую) – 1) Наука, що вивчає структуру й рухи земної кори і підкорових мас та форми залягання гірських порід, створені цими рухами. 2) Конструктивна особливість будівлі, що виявляється у співвідношенні частин її, пропорціях тощо.
ТЕКТОНІЧНИЙ (від *тектоніка*) – пов'язаний з структурою й розвитком верхніх твердих оболонок Землі; *т-і рухи* – переміщення земної кори й підкорових мас (підняття, опускання, складкоутворення, розриви тощо).
ТЕКТОР (від лат. tectorium – штукатурка) – те саме, що й *торкрет.*
ТЕЛЕ... (від грец. τήλε – далеко) – у складних словах означає здійснюваний на відстані, той, що діє на далеку відстань, телевізійний.
ТЕЛЕАВТОМАТИКА (від *теле...* й *автоматика*) – галузь автоматики, що охоплює теорію й принципи побудови систем керування із застосуванням методів і засобів *телемеханіки* та сукупність телемеханічних пристроїв.
ТЕЛЕАНТЕНА (від *теле...* і *антена*) – антена телевізора.
ТЕЛЕБІНОКЛЬ (від *теле...* та *бінокль*) – спеціальний бінокль, що дає можливість ясно бачити дуже віддалені предмети.

ТЕЛЕВІЗОР (від *теле...* і лат. visor – той, хто бачить) – радіотехнічний пристрій для приймання телевізійних передач (зображення і його звукового супроводу).
ТЕЛЕГОНІЯ (від *теле...* і *...гонія*) – вплив чоловічих статевих елементів на організм жіночої особини. Проявляється в появі у її нащадків одержаних від іншого батьківського організму ознак, що були властиві тій чоловічій особині, з якою вона схрещувалась раніше. Т. відома в рослин і тварин.
ТЕЛЕГРАМА (від *теле...* і *...грама*) – 1) Повідомлення, передане *телеграфом.* 2) Аркуш або бланк з текстом такого повідомлення.
ТЕЛЕГРАФ (від *теле...* і *...граф*) – 1) Апарат, що забезпечує передавання й приймання на віддалі (по проводах або радіо, оптичними засобами) різних повідомлень. 2) Підприємство зв'язку, обладнане комплексом пристроїв для телеграфного зв'язку.
ТЕЛЕГРАФІЯ (від *теле...* і *...графія*) – галузь зв'язку, що займається швидким передаванням (і прийманням) телеграфних повідомлень на великі віддалі.
ТЕЛЕЕКРАН [від *теле...* й *екран* (2)] – частина *телевізора,* на якій відтворюється прийняте зображення.
ТЕЛЕЕЛЕКТРОКАРДІОГРАФ (від *теле...* і *електрокардіограф*) – прилад для ранньої *діагностики* коронарної (вінцевої) недостатності серця.
ТЕЛЕКАМЕРА (від *теле...* і *камера*) – частина телевізійного обладнання, що приймає і передає зображення.
ТЕЛЕКОМПЛЕКС (від *теле...* і *комплекс*) – комплекс телевізійних студій, приміщень для апаратури тощо.
ТЕЛЕКС [від *теле...* і англ. ex (change) – обмін] – 1) Абонентський телеграфний зв'язок, здійснюваний за допомогою телефонної мережі. 2) Апарат, призначений для такого зв'язку.
ТЕЛЕМЕТР (від *теле...* і *...метр*) – далекомір, оптичний прилад для вимірювання віддалей. Застосовують у військовій справі, а також при кіно- і фотозйомках для визначення віддалей до об'єктів, що їх фотографують.
ТЕЛЕМЕТРІЯ (від *теле...* і *...метрія*) – сукупність технічних засобів і методів вимірювання на віддалі різних фізичних, технічних та інших величин у промислових, енергетичних, транспортних та інших установках.
ТЕЛЕМЕХАНІЗАЦІЯ (від *теле...* і *механізація*) – оснащення технічних об'єктів засобами *телемеханіки* для керування об'єктами на віддалі та об'єднання їх у єдині комплекси з централізованим керуванням.
ТЕЛЕМЕХАНІКА (від *теле...* і *механіка*) – наука про вимірювання, регулювання й контроль *параметрів* будь-яких об'єктів, а також керування цими об'єктами на значній віддалі; відповідна галузь техніки.
ТЕЛЕНОМУС (від *теле...* і грец. νομός – місце проживання) – рід перетинчастокрилих комах надродини хальцид. Поширені в Європі, Азії, Північній та Південній Америці. Використовують для біологічної боротьби з шкідниками культурних рослин.
ТЕЛЕОБ'ЄКТИВ (від *теле...* і *об'єктив*) – складний об'єктив до фотоапарата, який дає змогу мати зображення більшого розміру і з більших віддалей, ніж це можливо при звичайних об'єктивах.
ТЕЛЕОЛОГІЯ [від грец. τέλος (τελεος) – мета, кінець і *...логія*] – 1) філософське ідеалістичне вчення, за яким розвиток є здійсненням наперед визначеної мети і все в розвитку природи й суспільства доцільне. Доцільність у природі Т. пояснює наслідком діяння нематеріальних сил, бога. Спрямована проти причинного пояснення явищ, Т. використовується прибічниками релігійного світогляду. 2) *Методологічна* Т. – прийоми пізнання (в т. ч. форми наукового пояснення), в яких використовують категорію цілі і похідні від неї поняття.
ТЕЛЕПАТІЯ (від *теле...* і *...патія*) – психічне явище начебто безпосередньої передачі на віддалі інформації про суб'єктивний стан однієї істоти (в т. ч. і людини) іншій. Достатніх наукових даних про телепатичні явища ще немає.

ТЕЛЕРАДІОЛА (від *теле...* і *радіола*) – телевізор, радіоприймач та програвач, скомпоновані в одному апараті.
ТЕЛЕРЕКОРДИНГ (від *теле...* і англ. recording – запис, реєстрація) – 1) Телевізійне обладнання для записування телевізійних програм на кінострічку. 2) Запис телевізійної передачі.
ТЕЛЕРЕТРАНСЛЯТОР (від *теле...* і *ретранслятор*) – ретранслятор для передавання телевізійних програм.
ТЕЛЕСАТЕЛІТ (від *теле...* і *сателіт*) – штучний супутник Землі, призначений для *ретрансляції* телевізійних сигналів.
ТЕЛЕСИГНАЛ (від *теле...* і *сигнал*) – 1) Сигнал обумовленої *структури,* переданий каналами високочастотного зв'язку. 2) Телевізійний сигнал.
ТЕЛЕСКОП (від грец. τηλεσκόπος – далекоглядний) – 1) Прилад для спостереження і дослідження небесних світил і фотографування їх. 2) *астр.* Сузір'я Південної півкулі зоряного неба. 3) *біол.* Одна з багатьох форм акваріумних риб.
ТЕЛЕСТЕРЕОСКОП (від *теле...* і *стереоскоп*) – оптичний прилад. Пейзаж через Т. виглядає рельєфніше, ніж через стереоскоп.
ТЕЛЕСТУДІЯ (від *теле...* і *студія*) – спеціально обладнане й звукоізольоване приміщення, з якого передають телевізійні програми.
ТЕЛЕТАЙП (англ. teletype, від грец. τηλε – далеко і англ. type – відбиток) – телеграфний апарат для приймання й передавання повідомлень у цифро-буквеній формі.
ТЕЛЕТАЙПСЕТЕР (від *телетайп* і англ. setter – пристрій для регулювання) – пристрій до наборного рядковідливного автомата, що забезпечує передавання набору у вигляді перфорованої стрічки, якою керує автомат на віддалі по лініях телеграфного зв'язку.
ТЕЛЕФІКАЦІЯ (від *теле...* і *...фікація*) – розвиток і розширення передавальної та приймальної мереж телебачення (*телецентри, ретранслятори, телевізори*).
ТЕЛЕФОН (від *теле...* і *...фон*) – 1) Пристрій (частина телефонної трубки, яку прикладають до вуха), що перетворює електричні коливання на звукові. 2) Система електричних апаратів і пристроїв для телефонного зв'язку.
ТЕЛЕФОНІЗАЦІЯ (від *телефон*) – розвиток і розширення телефонної мережі внаслідок створення телефонних вузлів і ліній зв'язку.
ТЕЛЕФОНОГРАМА (від *телефон* і *...грама*) – повідомлення, передане телефоном і записане на папері.
ТЕЛЕЦЕНТР (від *теле...* і *центр*) – комплекс устаткування й споруд, призначених для підготовки та передавання програм телебачення.
ТЕЛІТОКІЯ (від грец. θήλυς – жіночий і τόκος – потомство) – явище, що спостерігається у деяких комах при *партеногенезі,* коли в потомстві з'являються тільки самки.
ТЕЛОМЕРИЗАЩЯ [від грец. τέλος – кінець і *(полі) меризація*] – *хім.* утворення полімерної сполуки, коли до кількох молекул ненасиченої сполуки приєднується одна молекула насиченої сполуки. Використовують Т. для одержання синтетичних мийних та дезинфікуючих засобів, синтетичних волокон, розчинників тощо.
ТЕЛОФАЗА (від грец. τέλος – кінець і *фаза*) – остання (четверта) фаза непрямого поділу клітини (*мітозу*), при якій відбувається поділ *цитоплазми* з утворенням двох дочірніх клітин.
ТЕЛУР [від лат. tellus (telluris) – Земля] – хімічний елемент, символ Те, ат. н. 52; сріблясто-сірий крихкий метал. Використовують як добавку до металів і сплавів, для *вулканізації* каучуків, забарвлення скла, як напівпровідник тощо.
ТЕЛУРІЙ [від лат. tellus (telluris) – Земля] – прилад, який наочно зображує рух Землі навколо Сонця.
ТЕЛЬФЕР (англ. telpher, від грец. τῆλε – далеко і φέρω – несу) – машина для підіймання й горизонтального переміщення вантажів, тобто *таль* з електричним приводом. Інша назва – *електроталь*.

ТЕМА (від грец. τέμα – положення, основа) – 1) Предмет судження або викладу. 2) Коло життєвих явищ, що їх висвітлено в літературному чи мистецькому творі. 3) Фраза, головний мотив, що є основою музичного твору. 4) Частина наукової *проблеми,* що обіймає одне або кілька питань. 5) Основа слова.
ТЕМАТИКА [від грец. θέμα (θέματος) – *тема*] – сукупність *тем,* їхня система.
ТЕМБР (франц. timbre, від грец. τόμπανον – барабан) – забарвлення звуку; якість, за якою розрізняють звуки тієї самої висоти і завдяки якій звучання одного інструмента або голосу відмінне від іншого.
ТЕМІР-КОМУЗ – киргизький щипковий музичний інструмент, різновид *варгана.*
ТЕМЛЯК (тюрк.) – петля з тасьми з китицею на рукоятці (*ефесі*) холодної зброї для зручності користування нею.
ТЕМП (італ. tempo, від лат. tempus – час) – 1) Ступінь швидкості (руху, розвитку тощо). 2) Швидкість, з якою виконується музичний твір. 3) Швидкість мови, яка вимірюється кількістю виголошуваних складів за секунду.
ТЕМПЕРА (італ. tempera) – 1) Фарби для живопису, в яких сполучною речовиною є натуральні або штучні *емульсії.* 2) Художні твори, виконані цими фарбами.
ТЕМПЕРАМЕНТ (від лат. temperamentum – узгодженість, устрій) – індивідуальні особливості людини, що виявляються в силі, швидкості, напруженості й урівноваженості перебігу її психічної діяльності, у порівняно більшій чи меншій стійкості її настроїв. Розрізняють 4 основні Т.: *сангвінік, холерик, меланхолік* і *флегматик.*
ТЕМПЕРАТУРА (від лат. temperatura – потрібна міра, правильне співвідношення) – ступінь нагрітості (тепловий стан) тіла або середовища.
ТЕМПЕРАЦІЯ (від лат. temperatio – правильне співвідношення) – *муз.* вирівнювання інтервальних співвідношень між ступенями звукової системи.
ТЕНАКЛЬ (нім. Tenakel, від лат. tenaculum – затискач) – підставка для кріплення на друкарській касі сторінок рукопису.
ТЕНАРДИТ – мінерал класу сульфатів, прозорий, переважно безбарвний. Використовують при виготовленні скла, соди тощо. Від прізвища французького хіміка Л. Тенара.
ТЕНДЕМ – див. *Тандем.*
ТЕНДЕНЦІЙНИЙ – 1) Той, що проводить певну *тенденцію.* 2) Той, що містить упереджену ідею.
ТЕНДЕНЦІЯ (лат. tendentia, від tendo – прагну, прямую) – 1) Напрям розвитку якогось явища. 2) Ідейна спрямованість творів мистецтва, виражена за допомогою художніх засобів, у розвитку художніх образів. 3) Прагнення, схильність, властиві кому-небудь або чому-небудь.
ТЕНДЕР (англ. tender, від tend – обслуговувати) – 1) Причіпна частина паровоза, де містяться запаси води, мастила, палива тощо. 2) Невелике допоміжне (з двигуном) або спортивне (з вітрилом) судно. 3) Гвинтова стяжка для натягування тросів або дроту.
ТЕНЗИМЕТРІЯ (від лат. tensus – напружений і *...метрія*) – сукупність методів вимірювання тиску насиченої пари.
ТЕНЗОМЕТР (від лат. tensus – напружений і *...метр*) – прилад для вимірювання *деформацій,* спричинених механічними напруженнями в деталях конструкцій, у зразках матеріалів тощо.
ТЕНЗОР (від лат. tensus – напружений) – узагальнення понять *скаляра, вектора* (напр., Т. *напруження*, Т. *деформації*). Т. задається набором з 3^r чисел і особливими законами перетворення. Число *r* називається *рангом* Т. Скаляр є Т. *нульового* рангу, вектор – Т. *першого* рангу.
ТЕНІС (англ. tennis) – спортивна гра; проводиться на спеціальному майданчику (корті), розділеному сіткою. Грають 2 або 4 гравці ракеткою і невеликим гумовим м’ячем, обтягненим сукном. *Настільний* Т. – див. *Пінг-понг.*

ТЕНОР (італ. tenore, від лат. teneo – тримаю) – 1) В середньовічній багатоголосій музиці – основний голос контрапунктного твору, що веде мелодію. 2) Високий чоловічий співацький голос. 3) Духовий музичний інструмент.

ТЕНСІОМЕТР (від лат. tensio – натяг і *...метр*) – прилад, яким вимірюють поверхневий натяг рідини.

ТЕНТ (голл., англ. tent) – навіс для захисту від сонця, інколи від дощу.

ТЕОБРОМІН (від лат. thea – чай і *бром*) – лікарський препарат, *алкалоїд.* Застосовують як судинорозширювальний і сечогінний засіб при спазмах судин серця та набряках.

ТЕОГОНІЯ (грец. θεογονία, від θεός – бог і γονή – народження, походження) – сукупність *міфів* про походження і родовід богів, притаманна політеїстичним (див. *Політеїзм*) релігіям.

ТЕОДИЦЕЯ (франц. théodicée, від грец. θεός – бог і δίκη – справедливість) – «боговиправдання»; релігійно-філософське вчення, яке ставить собі за мету усунути суперечність між вірою у всемогутнього справедливого бога й наявністю зла на землі «доказом» того, що саме зло є добром.

ТЕОДОЛІТ (від грец. θεάομαι – розглядаю і δόλιχος – довгий) – геодезичний прилад для вимірювання на місцевості вертикальних і горизонтальних кутів.

ТЕОКРАТІЯ (від грец. θεός – бог і *...кратія*) – форма державного правління, за якої політична влада в країні належить духівництву (напр., держава Ватікан).

ТЕОЛОГІЯ (грец. θεολογία, від θεός – бог і λόγος – слово) – богослов'я; наукоподібний теоретичний виклад, тлумачення й виправдання певних релігійних поглядів.

ТЕОРЕМА (грец. θεώρημα, від θεωρέω – розглядаю) – твердження, правильність якого встановлюють за допомогою спеціальних міркувань (доведень).

ТЕОРЕТИЗУВАТИ – 1) Створювати *теорію,* міркувати над теоретичними питаннями. 2) Міркувати загально, у відриві від практики.

ТЕОРЕТИЧНИЙ (грец. θεωρητικός) – 1) Властивий *теорії,* той, що стосується теорії. 2) Добутий шляхом логічних операцій або математичних розрахунків.

ТЕОРІЯ (від грец. θεωρία – розгляд, дослідження) – 1) Логічне узагальнення практичного досвіду людей. 2) Система вірогідних наукових знань про якусь сукупність об'єктів, яка описує, пояснює й передбачає явища певної предметної галузі. Т. є найдосконалішою формою наукового відображення дійсності. 3) Загальні міркування на противагу практичній діяльності.

ТЕОСОФІЯ (від грєц. θεός – бог і *...софія*) – 1) Містичне богопізнання. На відміну від *теології,* Т. будується не на певних засадах віровчення (догматах), а на особистих релігійних враженнях людини. 2) Реакційне релігійно-містичне вчення, яке претендує на те, щоб «науковими» методами пізнати божественну мудрість і зробити її надбанням особи. 3) Загальна назва всіх містичних «наук».

ТЕОФЕДРИН (від лат. thea – чай та *ефедрин*) – лікарський препарат. Застосовують при бронхіальній *астмі.*

ТЕОФІЛІН (від лат. thea – чай і грец. φύλλον – листок) – лікарський препарат; *алкалоїд.* Застосовують як судинорозширювальний (при коронарній недостатності) та сечогінний засіб.

ТЕРА – японський буддійський храм.

ТЕРАКОТА (італ. terracotta, від terra – земля і cotta – випалена) – вид *кераміки,* вироби з неглазурованої випаленої кольорової пористої глини.

ТЕРАМАРИ (від італ. terra amara, букв. – гірка земля) – укріплені поселення бронзового віку в Північній Італії, що будувалися на палях.

ТЕРАПІЯ (від грец. θεραπεία – лікування) – галузь клінічної медицини. Її завданням є вивчення т. зв. внутрішніх хвороб (серцево-судинної системи, органів дихання й травлення, нирок, крові, обміну речовин та ін.), запобігання їм та лікування хворих на такі хвороби.

ТЕРАРІЙ, **ТЕРАРІУМ** (від лат. terra – земля) – приміщення для утримування дрібних наземних хребетних тварин.
ТЕРАСА (франц. terrasse, від лат. terra – земля) – 1) Горизонтальний або трохи похилий майданчик у формі уступу вздовж схилу річкової долини, морського берега, озера, гір. 2) Природний або штучно створений майданчик (уступ) на схилі, який використовують під сільськогосподарські та лісові культури, а також для боротьби з *ерозією* грунту. 3) Літня (неопалювана) прибудова до будинку з дахом на стовпах, відкрита з бокіі або засклена.
ТЕРАТОГЕНЕЗ [від грец. τέρας (τέρατος) – потвора, виродок і *...генез*] – виникнення виродливостей у тварин і людини. Виродливості є наслідком порушення зародкового розвитку організму; деякі з них передаються спадково.
ТЕРАТОЛОГІЯ [від грец. τέρας (τέρατος) – потвора, виродок і *...логія*] – розділ медицини, зоології і ботаніки, що вивчає виродливості (вроджені відхилення від нормальної будови організму) людини, тварин і рослин.
ТЕРАТОМА (від грец. τέρας (τέρατος) – потвора, виродок і *...ома*] – пухлинний утвір у людини чи у тварини; виникає внаслідок порушення зародкового розвитку організму. З Т. можуть розвиватися злоякісніпухлини.
ТЕРАФЛЕКС – скло, яке пропускає світло, затримуючи теплову частину електромагнітного проміння.
ТЕРБІЙ – хімічний елемент, символ Tb, ат. н. 65: блискучий метал, належить до *лантаноїдів.* Застосовують у різних сплавах, *люмінофорах,* для виготовлення скла, лаків, фарб тощо. Від назви селища Ітербю у Швеції, де його вперше знайдено.
ТЕРДЕСІЄН (франц. terre de Sienne – сієнська земля) – те саме, що й *Сієна.*
ТЕРЕНКУР (від франц. terrain – місцевість і нім. Kur – лікування) – лікування дозованим (щодо часу, довжини й кута підйому маршруту) ходінням. Зміцнює серцевий м’яз, нервову систему, поліпшує дихання тощо.
ТЕР’ЄРИ (англ. terriers, від франц. terrier – нора) – група порід домашніх собак. Найбільше практичне значення мають фокстер’єри, яких використовують для полювання в норах, та ердель-тер’єри як службові собаки.
ТЕРИКОН, **ТЕРИКОНІК** (франц. terriconique, від terri – відвал породи і conique – конічний) – конусоподібний насип з порожніх (без корисної копалини) порід біля шахти або рудника.
ТЕРИЛЕН (англ. terylene) – назва в Англії синтетичного волокна і тканини з нього, яке в СРСР називають лавсаном.
ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ – пов’язаний з певним простором, *територією*; *т-і води* – смуга моря чи океану вздовж узбережжя, що перебуває під *суверенітетом* прибережної держави і входить у її межі.
ТЕРИТОРІЯ (лат. territorium, від terra – земля) – певна частина земної поверхні з визначеними кордонами або межами (напр., Т. держави, міста, парку).
...ТЕРІЙ (від грец. θηρίον – звір) – у складних словах відповідає поняттю «викопна тварина», напр. *анхітерій.*
ТЕРІОДОНТИ (від грец. θηρίον – звір і *...одонт*) – підряд викопних плазунів, відомих з відкладів пермського (*палеозой*) і тріасового (*мезозой*) періодів. Інша назва – *звірозубі.*
ТЕРІОЛОГІЯ (від грец. θηρίον – звір і *...логія*) – те саме, що й *мамаліологія.*
...ТЕРМ, **...ТЕРМИ**, **...ТЕРМІЯ**, **...ТЕРМНИЙ** (від грец. θέρμη – тепло, жар) – у складних словах вказує на зв’язок з поняттями «тепло», «жар», напр. *ізотерми, гіпотермія, пойкілотермний.*
ТЕРМИ (лат. thermae, від грец. θέρμη – тепло) – 1) Давньоримські громадські лазні, до складу яких входили також спортивний зал, зал для зборів, приміщення для відпочинку тощо. 2) Природні теплі або гарячі мінеральні джерела та підземні води. 3) Числа, що характеризують енергетичні рівні атомів.
ТЕРМІДОР (франц. thermidor, від грец. θέρμη – тепло і δῶρον – дар) – 1) Одинадцятий місяць (з 19 – 20 липня до 17 – 18 серпня) республіканського календаря, встановленого

Конвентом у Франції 1793 р. Існував до початку 1806 р. 2) Назва контрреволюційного перевороту, що стався 9 термідора II року (27 липня 1794 р.). Внаслідок цього перевороту було ліквідовано якобінську диктатуру (див. *Якобінці*) і встановлено панування великої буржуазії.

ТЕРМІН (лат. Terminus) – 1) В давньоримській міфології – божество меж, кордонів. 2) Слово або словосполучення, що виражає певне поняття якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо. 3) Строк, визначений час. 4) У логіці – необхідна складова частина судження (суб'єкт і предикат) чи *силогізму.*

ТЕРМІНАЛЬНИЙ (лат. terminalis, від terminus – межа, край) – кінцевий, конечний.

ТЕРМІНАТОР (від лат. termino – обмежую, визначаю) – лінія, що відділяє світло й тінь на поверхні небесного тіла.

ТЕРМІНОЛОГІЯ (від *термін* і *...логія*) – 1) Розділ *лексики,* що охоплює терміни різних галузей знань. 2) Сукупність термінів якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва або всіх термінів даної мови.

ТЕРМІСТОР [від грец. θέρμη – тепло і англ. (res) istor – активний опір] – напівпровідниковий опір, що його величина залежить нелінійно від температури. Застосовують Т. як елементи вимірювальних приладів, регулятори температури тощо.

ТЕРМІТ (від грец. θέρμη – жар, тепло) – горюча порошкувата суміш алюмінію з окислом металу, що її застосовують при зварюванні, як запалювальну речовину тощо.

ТЕРМІТИ [франц. termites, від лат. termes (termitis) – шашіль] – ряд комах з неповним перетворенням. Поширені переважно в тропіках і субтропіках. Основною їжею їх є деревина (дерев'яні частини будівель, залізничні шпали, телеграфні стовпи тощо). Завдають значної шкоди.

ТЕРМІЧНИЙ (від грец. θέρμη – тепло) – тепловий, той, що належить до тепла, температури; *т. аналіз* – один з основних методів фізико-хімічного аналізу, за допомогою якого визначають температуру плавлення й кристалізації; *т. еквівалент роботи* – кількість тепла в теплових одиницях, еквівалентна роботі в джоулях (0,24 *кал/дж*), кілограмометрах (1/427 *ккал/кГм*); *т-і сталі* хімічних елементів – температура плавлення – кипіння, теплоємність, теплопровідність.

...ТЕРМІЯ – див. *...терм.*

...ТЕРМНИЙ – див. *...терм.*

ТЕРМО... (від грец. θέρμη – жар, тепло) – у складних словах відповідає поняттям «температура», «тепло».

ТЕРМОАНЕМОМЕТР (від *термо...* і *анемометр*) – прилад для вимірювання швидкості вітру, дія якого грунтується на залежності тепловіддачі нагрітого тіла від швидкості потоку повітря.

ТЕРМОАНТРАЦИТ (від *термо...* і *антрацит*) – антрацит, підданий тепловій обробці. Застосовують як металургійне паливо та як напівфабрикат для виробництва вугільних *електродів.*

ТЕРМОБАРОКАМЕРА (від *термо...* й *барокамера*) – герметична камера, в якій можна змінювати температуру й тиск повітря. За допомогою Т. вивчають вплив змін температури і тиску на людину, тварин і рослини, лікують людей, тренують космонавтів тощо.

ТЕРМОБАРОМЕТР (від *термо...* й *барометр*) – те саме, що й *гіпсотермометр.*

ТЕРМОБАТАРЕЯ (від *термо...* й *батарея*) – кілька з'єднаних послідовно або паралельно *термоелементів.*

ТЕРМОБАТИГРАФ (від *термо...,* грец. βάθος – глибина і *...граф*) – судновий прилад для реєстрації розподілу температури води за глибиною. Використовують в океанографічних дослідженнях.

ТЕРМОГРАФ (від *термо...* і *...граф*) – самописний прилад, що реєструє зміни температури повітря, води або якого-небудь тіла.

ТЕРМОДИНАМІКА (від *термо...* і *динаміка*) – розділ *фізики,* що вивчає закономірності теплового руху і вплив його на властивості фізичних тіл.

ТЕРМОДИФУЗІЯ (від *термо...* і *дифузія*) – дифузія складових частин розчину або газової суміші, зумовлена різницею температур.

ТЕРМОЕЛЕКТРИЧНИЙ (від *термо...* і *електричний*) – той, що стосується термоелектрики; *т. елемент* – те саме, що й *термоелемент*; *т. термометр* – електричний термометр, діяння якого грунтується на залежності термоелекторушійної сили термоелемента від температури місця спаю (зварного шва); застосовують для вимірювання високих температур.

ТЕРМОЕЛЕКТРОГЕНЕРАТОР [від *термо..., електри (чний)* і *генератор*] – пристрій для безпосереднього перетворення тепла на електричну енергію.

ТЕРМОЕЛЕКТРОНИ (від *термо...* і *електрон*) – електрони, що їх висилають дуже нагріті металеві тіла.

ТЕРМОЕЛЕМЕНТ (від *термо...* і *елемент*) – пристрій (спай дротинок або стрічок з різних матеріалів), де тепло перетворюється безпосередньо на електричну енергію. Інша назва – *термопара*.

ТЕРМОЕМІСІЙНИЙ – той, що пов'язаний з термоелектронною *емісією.*

ТЕРМОЗИТ (від грец. θερμός – теплий) – пористий штучний (з розплавлених *шлаків*) матеріал, який застосовують у виробництві теплоізоляційних бетонів, засипів тощо. Інша назва – *шлакова пемза*.

ТЕРМОЗИТОБЕТОН (від *термозит* та *бетон*) – різновид легкого бетону (наповнювач – термозит, або шлакова *пемза*). Застосовують для виготовлення стінових панелей, блоків та перекриттів.

ТЕРМОІЗОЛЯЦІЯ (від *термо...* та *ізоляція*) – захист різних споруд і апаратури від втрат тепла. Інша назва – *теплоізоляція*.

ТЕРМОКАМЕРА (від *термо...* і *камера*) – випробувальний пристрій, головним елементом його є *резервуар,* всередині якого можна змінювати температуру повітря за заданим режимом. Див. також *Термобарокамера.*

ТЕРМОКАРСТ (від *термо...* і *карст*) – процес просідання грунту, утворення западин, улоговин тощо внаслідок танення багаторічномерзлих грунтів і гірських порід, що містять лід.

ТЕРМОКОМПРЕСІЯ (від *термо...* і *компресія*) – зварювання металевих виробів тиском при високій температурі (напр., у виробництві *транзисторів*).

ТЕРМОКОПІР (від *термо...* і нім. kopieren – копіювати) – апарат для виготовлення копій документів на термочутливому папері.

ТЕРМОЛАБІЛЬНИЙ (від *термо...* і *лабільний*) – нестійкий проти діяння тепла.

ТЕРМОЛЮМІНЕСЦЕНЦІЯ (від *термо...* і *люмінесценція*) – люмінесценція тіл від нагрівання їх.

ТЕРМОМЕТР (від *термо...* і *...метр*) – прилад для вимірювання температури. Дія Т. заснована на зміні фізичних характеристик тіл (об'єму, електропровідності тощо) внаслідок нагрівання чи охолодження їх.

ТЕРМОМЕТРІЯ (від *термо...* і *...метрія*) – методи вимірювання *температури* й прилади, що для цього застосовуються.

ТЕРМОНАСТІЯ (від *термо...* і *настії*) – рух органів рослин, який спричинено зміною температури.

ТЕРМОПАУЗА (від *термо...* і *пауза*) – шар *атмосфери,* в якому температура не змінюється з висотою; шар над *термосферою.*

ТЕРМОПЛАСТИКИ, **ТЕРМОПЛАСТИ** [від *термо...* і *пласт (маса)*] – пластмаси, які багаторазово при нагріванні переходять з твердого стану в рідкий.

ТЕРМОПСИС (від грец. θέρμος – люпин і όψις – вид) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини бобових. Поширені в Азії і Північній Америці. Містить *алкалоїди.* Використовують у медицині.

ТЕРМОРЕГУЛЯТОРИ (від *термо...* і *регулятор*) – прилади для автоматичного підтримування температури будь-якого середовища на заданому рівні. Застосовують у холодильниках тощо.
ТЕРМОРЕГУЛЯЦІЯ (від *термо...* і лат. regulo – впорядковую) – сукупність фізіологічних процесів, що підтримують температуру тіла у людини й теплокровних тварин (ссавців і птахів) на сталому рівні.
ТЕРМОС (від грец. θερμός – теплий, гарячий) – різновид *термостата.* Скляна посудина з подвійними посрібленими зсередини стінками, повітря між якими викачано. Зберігає продукт гарячим або холодним протягом кількох годин.
ТЕРМОСИФОН (від *термо...* і *сифон*) – система охолодження двигунів, у якій циркуляція води в оболонках циліндрів і в *радіаторі* зумовлюється різною її густиною в нагрітому і охолодженому станах.
ТЕРМОСКОП (від *термо...* і *...скоп*) – прилад, яким визначають різницю температур, не вимірюючи кожну з них.
ТЕРМОСТАТ (від *термо...* і *...стат*) – пристрій, в якому підтримується стала температура.
ТЕРМОСФЕРА (від *термо...* і *сфера*) – шар *атмосфери* (80 – 1000 *км*), у якому температура збільшується з висотою.
ТЕРМОТАНК [від *термо...* і *танк* (2)] – пристрій на судні для вентиляції з одночасним підігріванням або охолоджуванням повітря.
ТЕРМОТЕРАПІЯ (від *термо...* і *терапія*) – застосування тепла з лікувальною метою.
ТЕРМОТРОПІЗМ (від *термо...* і *тропізми*) – вигини окремих ростучих частин рослин (кінчиків коренів або стебел) у напрямі теплового подразника.
ТЕРМОФІКСАЦІЯ (від *термо...* і *фіксація*) – те саме, що й *декатирування.*
ТЕРМОФІЛИ, **ТЕРМОФІЛЬНІ ОРГАНІЗМИ** (від *термо...* і *...філ*) – *організми,* які розвиваються при високій (іноді до 100°) температурі. В широкому розумінні – це мешканці теплих кліматичних зон (напр., тропіків) та *сапрофіти* і паразити, що живуть у тілі теплокровних тварин. До Т. належать деякі риби, представники різних безхребетних, різноманітні мікроорганізми й деякі папоротеподібні та квіткові рослини.
ТЕРМОФІЛЬНИЙ (від *термофіли*) – той, що любить спеку, тепло.
ТЕРМОФОБИ (від *термо...* і *...фоб*) – організми, які не розвиваються при відносно високих температурах (для більшості Т. верхня межа становить +10°). До Т. належать багато безхребетних і хребетних тварин, а також різні водорості, бактерії, гриби, мохи, квіткові рослини.
ТЕРМОФОБНИЙ (від *термофоби*) – той, що боїться спеки, тепла.
ТЕРМОФОР (від. *термо...і ...фор*) – прилад для теплолікування (електрична грілка).
ТЕРМОФОСФАТИ (від *термо...* і *фосфати*) – фосфорні добрива, які утворюють спіканням природних фосфатів з сполуками лужних або лужноземельних металів (сода, сульфати тощо). Застосовують Т. переважно на кислих грунтах.
ТЕРМОХІМІЯ (від *термо...* і *хімія*) – розділ хімії, який вивчає теплові явища, що супроводять хімічні реакції (теплоту утворення, теплоту згоряння), нагрівання чи охолодження внаслідок розчинення чогось у рідині.
ТЕРОМОРФИ (від грец. θήρ – звір і *...морфи*) – підклас викопних плазунів, рештки яких відомі з відкладів пермського (*палеозой*) і тріасового (*мезозой*) періодів. Інша назва – *звіроподібні плазуни*.
ТЕРОР (франц. terreur, лат. terror – страх, жах) – розправа з політичними противниками шляхом насильства.
ТЕРОРИЗМ (франц. terrorisme) – здійснення *терору,* діяльність і тактика *терористів.*
ТЕРОРИСТ (франц. terroriste) – той, хто здійснює терористичний *акт,* є учасником терористичної організації.

ТЕРПЕНИ (від грец. τερέβινδος – терпентинове дерево) – органічні речовини, вуглеводні, що їх добувають із смоли хвойних дерев, а також з деяких рослин; безбарвні леткі рідини. Застосовують у медицині, парфюмерії, харчовій промисловості тощо.
ТЕРПЕНТИН (нім. Terpentin, від грец. τερεβίνθινος – терпентинний) – в'язка прозора смола, яка виділяється з поранених хвойних дерев. З Т. добувають скипидар, *каніфоль* тощо.
ТЕРПІНГІДРАТ (від *терпен* і *гідрат*) – лікарський препарат, що його добувають із скипидару, безбарвний порошок, гіркий на смак. Застосовують як відхаркувальний засіб при хронічному бронхіті.
ТЕРПСІХОРА (грец. Τερψιχόρα, «Та, що зазнає насолоди від танців») – 1) У давньогрецькій міфології – *муза* танців та хорового співу. 2) Переносно – балерина.
ТЕРЦДЕЦИМА (італ. terzodecima, від лат. tertia decima – тринадцята) – 1) *муз. Інтервал,* що охоплює тринадцять ступенів *діатонічної гами.* 2) Тринадцятий ступінь від будь-якого ступеня гами.
ТЕРЦЕТ (італ. terzetto, від лат. tertius – третій) – 1) Музична *п'єса* для трьох виконавців. 2) Вокальний *ансамбль* з трьох виконавців. 3) Віршована строфа з трьох рядків.
ТЕРЦИНА (італ. terzina, від terzo – третій) – форма віршування, тип трирядкової строфи.
ТЕРЦІЯ (від лат. tertia – третя) – 1) Музичний *інтервал,* що охоплює три ступені діатонічного звукоряду. 2) Друкарський шрифт.
ТЕСЕЙ – див. *Тезей.*
ТЕСИТУРА (італ. tessitura, від tessere – ткати) – висотне розміщення звуків у музичному творі, відповідно до *діапазону* співацького голосу або музичного *інструмента.*
ТЕСЛА – одиниця магнітної індукції в Міжнародній системі одиниць. Позначається *Т.* 1*Т* – магнітна індукція, при якій магнітний потік крізь поперечний переріз площею 1 $м^2$ дорівнює 1 *веберу.* Від прізвища хорватського фізика і винахідника Н. Тесла.
ТЕСНІФ, **ТАСНІФ** – тип пісенної творчості народів Близького Сходу.
ТЕСТ (від англ. test – випробування) – коротке *стандартне* завдання, метод випробування, що застосовується у різних галузях науки для одержання кількісної *характеристики* певних явищ.
ТЕСТЕР (англ. tester, від test – перевіряти, випробувати) – універсальний вимірювальний прилад, за допомогою якого можна виміряти кілька різних електричних величин. У *техніці* сантиметрових хвиль застосовують радари-тестери, призначені для випробувань і перевірки радіолокаційних станцій та іншої високочастотної апаратури.
ТЕСТИКУЛЯРНИЙ (від лат. testis, testiculus – чоловіче яєчко) – той, що належить до яєчка, сім'яний.
ТЕСТИТ (від лат. testis – чоловіче яєчко) – те саме, що й *орхіт.*
ТЕСТОСТЕРОН (від лат. testis – чоловіче яєчко і грец. στερεός – твердий) – чоловічий статевий *гормон.* Утворюється в чоловічих статевих залозах (сім'яниках); одержують також синтетично. Похідні Т. – метил-тестостерон і тестостерон-пропіонат застосовують як лікарські препарати.
ТЕСТУДИНІДИ [від лат. testudo (testudinis) – черепаха] – родина плазунів підряду схованошиїх черепах. Поширені в тропічних, субтропічних і почасти помірних зонах усіх *континентів,* крім Австралії, а також на багатьох островах. Інша назва – *наземні черепахи.*
ТЕТАНІЯ (від грец. τέτανος – заціпеніння, корчі) – захворювання, що полягає у приступах загальних або місцевих корчів. Виникає внаслідок порушення функції прищитовидних залоз.
ТЕТАНУС (лат. tetanus, від грец. τέτανος – заціпеніння, корчі) – 1) Тривале скорочення м'язів людини й тварин, яке виникає, коли до м'язів надходить ряд нервових імпульсів. Т. відіграє важливу роль у руховій діяльності організму, забезпечуючи виконання найрізноманітніших видів руху (ходіння, сидіння тощо). 2) Гостре інфекційне захворювання людини й тварин, спричинюване мікроорганізмом – правцевою паличкою. Інша назва – *правець*.

ТЕТ-А-ТЕТ (франц. tête-à-tête) – віч-на-віч, тільки вдвох.
ТЕТ-ДЕ-ПОН (франц. tête de pont, від tête, тут – початок і pont – міст) – позиція, обладнана на березі водної перешкоди для прикриття переправи війська через міст.
ТЕТРА... (від грец. τετράς – чотири) – у складних словах відповідає поняттю «чотири».
ТЕТРАГОН (грец. τετράγωνον, від τετράς – чотири і γωνία – кут) – чотирикутник.
ТЕТРАЕДР (грец. τετράεδρον, від τετράς – чотири і ἑδρα – грань) – чотиригранник.
ТЕТРАЕДРИТ (від *тетраедр*) – мінерал класу сульфосолей, колір сірий до чорного. Разом з іншими мідевмісними мінералами входить до складу мідних руд; у вигляді домішок містить золото й срібло.
ТЕТРАКОКИ (від *тетра...* і *коки*) – кулясті *бактерії,* що утворюють скупчення (таблички), які складаються з чотирьох клітин, розташованих на одній площині.
ТЕТРАЛІН [від *тетра...* і *(нафта) лін*] – органічна сполука, безбарвна рідина. Застосовують як розчинник жирів, смол тощо.
ТЕТРАЛОГІЯ (грец. τετραλογία, від τετράς – чотири і λόγος – слово) – 1) Три трагедії і сатирична драма, що подавалися одночасно авторами в Стародавній Греції на драматичні конкурси. 2) Чотири художні твори, об’єднані одним спільним задумом. 3) Циклічний музично-сценічний твір, що складається з чотирьох самостійних творів, об’єднаних спільними героями та єдиною ідеєю.
ТЕТРАМЕТР (грец. τετράμετρον, від τετράς – чотири і μέτρον – міра, віршовий розмір) – чотиристопний вірш.
ТЕТРАНІТРОМЕТАН (від *тетра...,* грец. νίτρον – селітра й *метан*) – безбарвна рухлива рідина з різким запахом, отруйна, вибухонебезпечна. Застосовують як окислювач у рідких вибухових сумішах і ракетних паливах тощо.
ТЕТРАРХІЯ (грец. τετραρχία, від τετράς – чотири і αρχή – влада) – 1) У Стародавній Греції – четверта частина області, що нею керував тетрарх. 2) У період Римської імперії розподіл влади між чотирма співправителями, які очолювали різні частини імперії.
ТЕТРАХОРД (грец. τετράχορδον, від τετράς – чотири і χορδή – струна) – музичний чотириступеневий звукоряд.
ТЕТРАЦИКЛІН (від *тетра...* і грец. κύκλος – коло) – лікарський препарат, *антибіотик.* Застосовують при запаленні легень, *дизентерії, гонореї, бруцельозі* тощо.
ТЕТРИЛ (від *тетра...* і грец. ύλη – речовина) – вибухова речовина, кристали блідо-жовтого кольору. Застосовують як ініціюючу речовину в *детонаторах.*
ТЕТРОД [від *тетра...* і *(електр) од*] – електронна лампа з чотирма електродами: *катодом, анодом,* керуючою та екрануючою сітками. Застосовують у *радіоелектроніці,* щоб підсилювати й *генерувати* електричні сигнали.
ТЕТРОЗИ (від грец. τετράς – чотири) – прості цукри, в молекулах яких є чотири атоми вуглецю.
ТЕУРГІЯ (грец. θεουργία, букв. – божественне діяння, чудо) – вид *магії*; дії, за допомогою яких віруючі намагаються вплинути на волю богів і духів, щоб змінити хід подій.
ТЕФ (амхарське) – однорічна трав’яниста рослина родини злакових. Вирощують як хлібну рослину в Ефіопії та як кормову – в Південній Африці, Австралії, Північній Америці, Європі, на Півдні Азії. Інша назва – *абіссінська трава*.
ТЕФЛОН (англ. teflon) – назва в США одного з синтетичних волокон і тканини з нього. В СРСР називають фторлон.
ТЕХНЕЦІЙ (від грец. τεχνητός – зроблений руками людини, штучний) – *радіоактивний* хімічний елемент, символ Tc, ат. н. 43; метал. У природі Т. не виявлено, одержано штучно. Застосовують як *інгібітор* проти *корозії,* у ядерній енергетиці тощо.
ТЕХНІЗАЦІЯ (від грец. τέχνη – засіб) – оснащення технічними засобами, впровадження їх.
ТЕХНІК (від грец. τεχνικός – досвідчений, майстерний) – спеціаліст з середньою технічною освітою.

ТЕХНІКА (грец. τεχνικός – вправний, досвідчений, від τέχνη – майстерність, мистецтво) – 1) Сукупність засобів праці, що розвиваються в системі суспільного виробництва, а також використання різних прийомів і методів впливу на природу в процесі виробництва матеріальних благ; один з найважливіших елементів продуктивних сил суспільства. 2) Сукупність прийомів, застосовуваних у якійсь справі (напр., Т. *живопису*, *будівельна* Т.). 3) Т. *безпеки* – система технічних засобів, вимог, правил та прийомів роботи, що гарантує на виробництві безпечні й сприятливі умови праці; один з найважливіших державних заходів у соціалістичних країнах в галузі охорони здоров'я трудящих. 4) Т. *управління* – сукупність технічних засобів збирання, передавання, зберігання, обробки й видавання інформації, пов'язаної з керівництвом виробничими, соціальними та іншими процесами.
ТЕХНІКУМ (від грец. τεχνικός – вправний, майстерний) – основний тип середнього спеціального навчального закладу в СРСР, що готує спеціалістів середньої кваліфікації для різних галузей народного господарства й культури.
ТЕХНО... (від грец. τέχνη – майстерність) – у складних словах відповідає поняттю «технологічний».
ТЕХНОКЛІМАТОЛОГІЯ (від *техно...* і *кліматологія*) – розділ кліматології, що вивчає вплив кліматичних умов на технічні засоби (машини, прилади тощо).
ТЕХНОКРАТІЯ (від *техно...* і *...кратія*) – сучасна буржуазна соціологічна *концепція,* яка, зосереджуючи головну увагу на проблемі управління виробництвом, твердить, що основна роль у суспільстві має належати технічній інтелігенції, нібито покликаній *«трансформувати»* капіталізм у нове, «технократичне» суспільство. Різновидністю Т. є *менеджеризм.*
ТЕХНОЛОГІЯ (від *техно...* і *...логія*) – сукупність способів переробки матеріалів, виготовлення виробів і процеси, що супроводять ці види робіт.
ТИГЕЛЬ (нім. Tiegel, від грец. τήγανον – сковорода, каструля) – 1) Посудина для плавлення або нагрівання різних матеріалів. 2) Масивна металева плита друкарських машин для притискування паперу до вкритої фарбою друкарської форми.
ТИГМОТРОПІЗМ (від грец. θίνμα – дотик і *тропізми*) – те саме, що й *гаптотропізм.*
ТИК [1] (франц. tic) – мимовільні одноманітні скорочення певних м'язів або груп м'язів (частіше обличчя).
ТИК [2] (англ. teak, від португ. teca, з малайського tekka) – рід багаторічних деревних рослин родини вербенових. Поширені у вологій лісовій смузі Південної і Південно-Східної Азії, на о. Ява. Деревину Т. використовують у суднобудуванні, виробництві меблів тощо. Інша назва – *тикове дерево*.
ТИК [3] (голл. tijk) – цупка лляна чи бавовняна тканина переважно саржового переплетення.
ТИКАЛЬ (з мови таї) – те саме, що й *бат.*
ТИКОНД [від *ти (тан)* і *конд (енсатор)*] – ізоляційний матеріал. Виготовляють з двоокису титану в суміші з глиною. Застосовують як *діелектрик* для конденсаторів.
ТИКСОТРОПІЯ (від грец. θίξις – доторкання і *...тропія*) – 1) Здатність *колоїдів* і *суспензій* загусати, перетворюючись з рухливих рідин на *гелі.* 2) Здатність твердоподібних речовин руйнуватись (розріджуватись) від механічної дії (напр., перемішування).
ТИЛЬДА (ісп. tilde, від лат. titulus – напис) – 1) Діакритичний знак, який показує м'якість приголосного або носовий характер голосного в мовах з латинським алфавітом. 2) Друкарський знак (~); використовують у словниках для позначення слова або його частини при їх повторенні.
ТИМІН (від грец. θύμον – чебрець) – органічна сполука, що належить до пірімідинових основ. Входить до складу *дезоксирибонуклеїнової* кислоти. Міститься в усіх живих клітинах.
ТИМОЛ (від грец. θῦμον – чебрець і *...ол*) – лікарський препарат. Застосовують як протиглистяний і протимікробний засіб.
ТИМПАН (від грец. τῦμπανον – барабан) – 1) Ударний музичний інструмент – вид мідних тарілок або невеликої *литаври.* 2) Внутрішнє поле *фронтону.* 3) Те саме, що й *декель.*

ТИМПАНАЛЬНИЙ (від грец. τΰμπανον – барабан) – барабанний; *т-і органи* – органи слуху в деяких комах, що містяться на передніх ніжках або сегментах черевця; складаються з тонкої хітинової перетинки, коливання якої сприймає група чутливих клітин.

ТИМПАНІЧНИЙ – той, що стосується *тимпани,* хворий на тимпанію.

ТИМПАНІЯ (від грец. τΰμπανον – бубон) – хвороба жуйних тварин; розширення газами передшлунків (рубця, сітки і книжки). Виникає при надмірному поїданні кормів, що легко піддаються бродінню (зелена маса бобових, борошно, висівки, прокислий жом тощо).

ТИНКТУРА (лат. tinctura, від tingo – забарвлюю, зволожую) – настойка лікарської речовини на воді, *спирті* чи *ефірі.*

ТИП (франц. type, від грец. τύπος – відбиток, форма, зразок) – 1) Зразок, модель для групи предметів; форма чого-небудь; вид, рід, різновидність чого-небудь. 2) Найвища систематична категорія (*таксон*), що об'єднує споріднені класи тварин. Деякі Т. поділяють на підтипи, що об'єднують класи. В ботаніці Т. відповідає відділ. 3) Тип виду – зразок, за яким встановлено вид рослин чи тварин; тип роду – найтиповіший вид даного роду. 4) Літературний образ, який в узагальненій формі втілює в собі певні риси характеру, зовнішності тощо.

...ТИП, **...ТИПІЯ** (відгрец. τύπος – слід, відбиток) – у складних словах вказує на зв'язок з поняттями «відбиток», «друк», напр. *монотип, фототипія.*

ТИПАЖ (франц. typage) – 1) Особа з характерною зовнішністю, яка є моделлю для художника, скульптора, фотографа або підходить до виконання певної ролі в кінофільмі. 2) Образ, *тип* у мистецтві.

ТИПІЗАЦІЯ – 1) Художнє узагальнення певних життєвих явищ; одна з особливостей творчого методу літератури й мистецтва. 2) Зведення виробництва різноманітних виробів і машин, спорудження будівель, технологічних процесів тощо до невеликого числа вибраних *типів.*

...ТИПІЯ – див. *...тип.*

ТИПОВИЙ – 1) Той, що є зразком, взірцем, стандартом для ряду явищ, випадків або відповідає певному зразку. 2) Характерний; властивий певному *типові* явищ.

ТИПОЛОГІЯ (від *тип* і *...логія*) – вид наукової систематизації, класифікація чогось за спільними ознаками.

ТИПОМЕТР (від грец. τύπος – відбиток і *...метр*) – 1) Інструмент для контрольного вимірювання *кегля* друкарських літер. 2) Лінійка для вимірювання у друкарській справі кількості рядків набору.

ТИПОМОРФІЗМ (від *тип* і *...морфізм*) – властивість мінералів змінювати всі або деякі свої ознаки (кристалографічні особливості, характер *агрегатів,* забарвлення, густину тощо) залежно від умов утворення; одна з діагностичних ознак мінералів. Типові для певних умов утворення мінерали називаються *типоморфними*.

ТИР [1] (франц. tir, букв. – стрілянина) – приміщення для стрільби з ручної вогнепальної і пневматичної зброї.

ТИР [2] (голл. teer) – суміш із смоли, каніфолі й сала, якою на судні вкривають стоячий *такелаж* і *рангоут.*

ТИРАДА (франц. tirade, з італ. tirata, від tirare – тягти) – довга фраза, багатослівна репліка, монолог, виголошений піднесеним тоном.

ТИРАЖ (франц. tirage, від tirer – тягти) – 1) Розиграш облігацій державної позики, білетів лотереї або рахунків виграшних вкладів. 2) Кількість примірників друкованого видання.

ТИРАН (грец. τύραννος) – 1) У Стародавній Греції і містах-республіках Італії 13 – 16 ст. одноособовий правитель, що прийшов до влади насильницьким шляхом. 2) Жорстокий правитель, влада якого грунтується на сваволі й насильстві. 3) Переносно – жорстока людина, мучитель.

ТИРАНА (ісп. tirana) – іспанський (андалузький) танець.

ТИРАНІЧНИЙ (грец. τυραννικός) – жорстокий, деспотичний.

ТИРАНІЯ (грец. τυραννίς) – 1) В експлуататорських державах одноособове правління, що встановлюється внаслідок насильницького захоплення влади. 2) Панування за допомогою жорстоких засобів. 3) Гноблення, жорстоке поводження.
ТИРАНОЗАВР (від грец. τύραννος – *тиран* і *...завр*) – викопний плазун з підряду хижих *динозаврів.* Рештки відомі з відкладів *мезозою.*
ТИРАТА (італ. tirata – затягування) – *муз.* гамоподібний *пасаж.*
ТИРАТРОН [від грец. θύρα – двері, вхід і *(елек) трон*] – *іонний* електровакуумний прилад з катодом, анодом і сіткою, наповнений *інертним* газом, воднем, парою ртуті. Застосовують у випрямлячах електричного струму, лічильниках *імпульсів* тощо.
ТИРЕОЗ (від грец. θυρεός – щит) – розлад секреції щитовидної залози.
ТИРЕОЇДИН (від грец. θυρεοειδής – щитовидний) – лікарський препарат, що містить *тироксин.* Застосовують при зниженій функції щитовидної залози.
ТИРЕОТОКСИКОЗ (від грец. θυρεός – щит і *токсикоз*) – захворювання людини, що виникає при підвищеній секреторній функції щитовидної залози.
ТИРИСТОР (англ. thyristor) – керований напівпровідниковий *вентиль.*
ТИРОЗИН (від грец. τυρός – сир) – *амінокислота,* що входить до складу майже всіх білків. В організмі Т. є вихідною речовиною для синтезу гормонів *тироксину* і *адреналіну.*
ТИРОКСИН (від грец. θυρεός – щит і ὀξυς – їдкий, кислий) – *гормон* щитовидної залози. Стимулює обмін речовин, ріст і *диференціацію* тканин в організмі людини й тварин. Надмірне утворення Т. спричинює *тиреотоксикоз.*
ТИТАН – 1) Хімічний елемент, символ Ti, ат. н. 22; метал, дуже твердий, пластичний, хімічно стійкий. Застосовують у турбо- і суднобудуванні. 2) Найбільший з супутників планети Сатурн. Від імені давньогрецьких богів *Титанів.*
ТИТАНИ (грец. Τιτάνες) – 1) У давньогрецькій міфології людиноподібні велетні, діти *Урана* і *Геї,* що вступили в боротьбу із *Зевсом* за володіння небом, але зазнали поразки й були скинуті в *Тартар.* 2) Переносно – велетні, люди, найвидатніші в певній галузі.
ТИТАНІТ (від *титан*) – те саме, що й *сфен.*
ТИТАНІЧНИЙ (грец. Τιτανικός) – величезний, *колосальний.*
ТИТАНОМАГНЕТИТ (від *титан* і *магнетит*) – мінерал класу окисів і гідроокисів, чорного кольору. Руда заліза, титану.
ТИТАНОТЕРІЄВІ (від *титани* і *...терій*) – родина викопних ссавців ряду непарнокопитних. Рештки відомі з відкладів *палеогену.* Інша назва – *бронтотерієві.*
ТИТР (франц. titre – титул, заголовок, від лат. titulus – надпис) – 1) *хім.* Вміст якої-небудь речовини в одному кубічному сантиметрі розчину. 2) Характеристика товщини волокон і ниток, виражена довжиною волокна в одиниці його ваги. 3) Напис, пояснювальний або розмовний текст у кінофільмі.
ТИТРУВАННЯ – *хім.* метод об'ємного аналізу – поступове додавання розчину якої-небудь речовини з *титром* (1) певної концентрації до розчину досліджуваної речовини, кількість або концентрацію якої треба встановити.
ТИТУЛ (лат. titulus, букв. – напис) – 1) Спадкове або надане *монархом* звання (граф, князь, барон тощо), з яким пов'язані особливі права і привілеї. Система Т. найхарактерніша для феодальної *ієрархії.* 2) В бурж. *юриспруденції* – підстави якого-небудь права (напр., Т. купівлі – продажу). 3) В СРСР найменування кошторису капітального будівництва об'єктів, включених до титульних списків. 4) Перша сторінка книги, на якій вміщено заголовок, прізвище автора, назву видавництва, рік та місце видання.
ТИТУЛЬНИЙ – той, що належить до *титулу* (3,4); *т. список* – в СРСР перелік об'єктів, які включено до плану капітального будівництва; *т-а сторінка* – заголовна сторінка книги.
ТИФ (від грец. τῦφος – дим, чад) – спільна назва інфекційних хвороб, які перебігають з гарячкою і потьмаренням свідомості: висипного тифу, *паратифів,* поворотного тифу й черевного тифу.

ТИФЛІТ (від грец. τυφλόν – сліпа кишка) – запалення сліпої кишки. Виникає при *інфекції, інтоксикації,* часто пов'язаний з *апендицитом.*
ТИФЛОПЕДАГОГІКА (від грец. τυφλός – сліпий і *педагогіка*) – галузь педагогіки, що вивчає процеси навчання й виховання сліпих і слабозорих дітей та підготовки їх до трудової діяльності.
ТИФЛОТЕХНІКА (від грец. τυφλός – сліпий і *техніка*) – 1) Галузь *тифлопедагогіки,* що розробляє технічні засоби для подолання сліпоти, розладів зору та їхніх наслідків. 2) Сукупність технічних засобів, призначених для *корекції* або компенсації *дефектів* зору.
ТИФОЇД (від *тиф* і *...оїд*) – легка форма черевного тифу.
ТИФОН (грец. Τύφων) – 1) У давньогрецькій міфології – страховище з стома зміїними головами, яке виступило на боротьбу проти *Зевса* за панування над світом, але зазнало поразки. Т. – уособлення вулканічних явищ. 2) Прилад на маяках, що подає звукові сигнали під час туману.
ТІАМІН (від грец. θεῖον – сірка і *аміни*) – вітамін B_1; в організмі людини й тварин бере участь у вуглеводному обміні. Недостача Т. в організмі призводить до порушення функції нервової системи, *атрофії* скелетних м'язів, *тахікардії,* до тяжкого захворювання – *бері-бері.* На Т. багаті печінка, нирки, дріжджі тощо.
ТІАРА (грец. τιάρα) – 1) Головний убір давніх персидських і ассірійських царів. 2) Трійчаста корона папи римського з хрестом зверху.
ТІОКОЛ (від грец. τεῖον – сірка) – 1) Лікарський препарат для дезинфекції й очищення дихальних шляхів. 2) Синтетичний матеріал, подібний до каучуку. Застосовують для виготовлення шлангів, труб, ізоляції, проводів тощо.
ТІОСПИРТИ (від грец. θεῖον – сірка і *спирти*) – те саме, що й *меркаптани.*
ТІОСУЛЬФАТИ (від грец. θεῖον – сірка і *сульфати*) – солі тіосірчаної кислоти ($H_2S_2O_3$), стійкі, безбарвні речовини. Практично важливим є тіосульфат натрію, його застосовують у *фотографії* як закріплювач (*фіксаж*), у текстильній, шкіряній промисловості, в медицині тощо.
ТОБОГАН (англ. toboggan, з алгонкінської) – 1) Сани без полозів для перевезення вантажів вручну або за допомогою собак. Поширені в індіанців Канади. 2) Дерев'яні сани для катання й змагань на швидкість спускання з гір.
ТОГА (лат. toga, від tego – вкриваю, покриваю) – верхній одяг давніх римлян вигляді плаща без рукавів.
ТОЙ (тюрк.) – у народів Середньої Азії свято, яке супроводиться бенкетом, музикою, танцями та іншими розвагами.
ТОККАТА (італ. toccata, букв. – дотик) – віртуозна музична п'єса для *фортепіано* або *органа,* в швидкому, чітко ритмованому русі.
ТОКОФЕРОЛИ (від грец. τόκος – пологи і φέρω – несу) – вітаміни Е; група органічних сполук з протистерильною активністю. Недостача Т. в організмі людини й тварин спричинює розлад процесів розмноження і м'язову *дистрофію.* Містяться в рослинній їжі, особливо в зернах злаків і оліях. Інша назва – *вітамін Е.*
ТОКСЕМІЯ (від грец. τοξικός – отруйний і *...емія*) – циркуляція в крові токсичних речовин, які спричинюють отруєння.
ТОКСИКОЗ (від грец. τοξικόν – отрута) – хворобливий стан, що виникає внаслідок діяння на організм людини або тварини отрут і отруйних речовин (*токсинів*). Т. спостерігається при багатьох інфекційних хворобах (*дизентерія, холера*), харчових токсикоінфекціях, порушеннях видільної функції нирок (*уремія*) тощо.
ТОКСИКОЛОГІЯ (від грец. τοξικόν – отрута і *...логія*) – наука про отрути, їхню дію на організм, засоби боротьби з отруєннями та можливості використання отрут у різних галузях біології і медицини.
ТОКСИНИ (від грец. τοξικόν – отрута) – отруйні білкові речовини, що їх утворюють головним чином мікроорганізми, а також деякі тварини (напр., змії, скорпіони) і рослини (напр., рицина).

ТОКСИЧНИЙ (грец. τοξικός) – отруйний; спричинюваний діянням *токсинів* (напр., токсичний *грип,* токсична *диспепсія*).
ТОКСИЧНІСТЬ – отруйність; здатність деяких хімічних речовин шкідливо діяти на організм людини і тварин.
ТОКСОПЛАЗМИ (від грец. τοξικόν – отрута і *плазма*) – рід паразитичних одноклітинних організмів класу джгутикових. Т. паразитують у людини, ссавців, а також у птахів. Спричинюють тяжке захворювання *токсоплазмоз.*
ТОКСОПЛАЗМОЗ – паразитарне захворювання людини й тварин, збудником якого є *токсоплазма.* Джерело інфекції – ссавці, птахи, хвора людина.
ТОЛ – те саме, що й *тринітротолуол.*
ТОЛЕРАНТНІСТЬ [від лат. tolerans (tolerantis) – терплячий] – 1) Терпимість до чужих думок і вірувань. 2) Т. *імунологічна* – специфічний стан організму, при якому втрачається здатність виробляти антитіла у відповідь на введення певного *антигена.*
ТОЛУОЛ – органічна сполука, похідна від *бензолу*; безбарвна рідина з своєрідним запахом, отруйна. Застосовують для одержання ліків, барвників, вибухових речовин, як розчинник тощо. Від назви колумбійського м. Толу.
ТОЛЬ (франц. tôle) – покрівельний та гідроізоляційний матеріал (картон, просочений дьогтьовими речовинами), застосовуваний у будівництві.
ТОМАГАВК (з алгонкінської) – метальна зброя індіанців Північної Америки у вигляді кам'яної сокири або палиці.
ТОМАСІВСЬКИЙ ПРОЦЕС – *процес* виробництва литої сталі продуванням повітря або кисню у *конвертері* крізь томасівський (фосфористий) чавун. Від прізвища англійського металурга С.-Дж. Томаса.
ТОМАСШЛАК – фосфорне добриво, побічний продукт переробки багатого на фосфор чавуну в сталь (див. *Томасівський процес*).
ТОМБО (від франц. tombeau – могила) – інструментальна музична п'єса урочисто-скорботного патетичного характеру.
ТОМІЗМ (від лат. Thomas – Фома) – філософське й богословське вчення середньовічного філософа-схоласта Фоми Аквінського, за яким розум повинен підпорядковуватися вірі, а філософія – бути служницею богослов'я. Т. довгий час був офіційною доктриною *католицизму.* Нині відновлений у формі *неотомізму.*
...ТОМІЯ (від грец. τομή – відрізування, відсікання) – в складних словах відповідає поняттю «розтин», напр*., нефротомія.*
ТОМОГРАФ (від грец. τόμος – шматок і *...граф*) – рентгенівський апарат для здійснення пошарових знімків внутрішніх органів.
ТОМОГРАФІЯ (від грец. τόμος – шматок і *...графія*) – метод рентгенологічного дослідження, що полягає в одержуванні тіньового зображення окремих шарів досліджуваного об'єкту за допомогою *томографа.*
ТОМПАК (нім. Tompak, франц. tombac, від малайського tarnbaga – мідь) – сплав міді з цинком (різновид латуні), застосовуваний у виробництві дроту, листів тощо.
ТОН (лат. tonus – звук, від грец. τόνος – натяг, напруження) – 1) *фіз.* Акустичний сигнал певної висоти. Висота Т. визначається основною частотою звуку. 2) В музиці – звук, що має точно визначену висоту; міра для визначення розміру якісної величини *інтервалу.* 3) В образотворчому мистецтві – *інтенсивність* кольору або світлотіні певної ділянки малюнка або картини; загальний кольоровий лад художнього твору.
ТОНАДА (ісп. tonada – пісня, наспів) – загальна назва народних пісень в Іспанії та країнах Латинської Америки.
ТОНАДИЛЬЯ (ісп. tonadilla, букв. – пісенька) – іспанська музична комедія 18 – початку 19 ст.
ТОНАЛЬНІСТЬ – 1) Висотне розміщення ладу, що визначається абсолютною висотою основного тону (*тоніки*) на будь-якому ступені звукоряду музичної системи. 2) В живопису – основний, переважаючий колір, тон. Див. *Колорит.*

ТОНАРМ (нім. Tonarm, від Ton – звук і Arm – рука) – пристрій, яким звукознімач (*адаптер*) закріплюють у програвачі грамофонних пластинок;
ТОНЗИЛІТ (від лат. tonsilla – мигдалик) – запалення піднебінних мигдаликів у людини. Т. буває гострий (див. *Ангіна*) і хронічний.
ТОНІЗУЮЧИЙ – той, що підвищує *тонус*; *т. засоби* – засоби, що підвищують енергію організму, життєву активність.
ТОНІКА (від *тон*) – 1) Головний стійкий звук ладу. 2) Основний *акорд* ладу.
ТОНІЧНИЙ (грец. τονικός) – 1) Той, що стосується наголосу на слові; *т-е віршування* – віршування, що грунтується на чергуванні наголошених і ненаголошених складів. 2) Пов'язаний з *тонікою.*
...ТОНІЯ (від грец. τόνος – напруження) – у складних словах означає напругу, тиск, напр. *ізотонія.*
ТОНМЕЙСТЕР (нім. Tonmeister, від Ton – звук і Meister – майстер, керівник) – спеціаліст з *акустики,* що стежить за звуковою частиною радіо- або телепередачі; звукооператор.
ТОННА (франц. tonne, з кельт.) – 1) Одиниця маси в метричній системі (1000 *кг*). Англійська Т. дорівнює близько 1016,05 *кг,* англійська суднова Т. – близько 907,185 *кг.* 2) Реєстрова тонна – міра об'єму морських торговельних суден (близько 2,83 $м^3$).
ТОННАЖ (франц. tonnage) – водотоннажність (вантажність) у *тоннах* судна або групи суден.
ТОННА-МИЛЯ (від *тонна* і *миля*) – одиниця виміру транспортної роботи морського судна.
ТОНОМЕТР (від грец. τόνος – *тон,* напруга і *...метр*) – 1) Прилад для порівняння частоти коливань двох *камертонів.* 2) Назва групи приладів для вимірювання артеріального і венозного тиску крові, внутрішньоочного тиску й тонічного напруження м'язів.
ТОНОФІБРИЛИ (від грец. τόνος – натяг і *фібрили*) – тонкі опорні волоконця білкової природи в деяких клітинах тваринних організмів, що забезпечують збереженість форми клітин.
ТОНСТУДІЯ (від *тон* і *студія*) – частина кіностудії, в якій розміщено обладнання для звукозапису під час озвучення фільму.
ТОНУС (лат. tonus, від грец. τόνος – напруження) – тривале скорочення або напруження м'язів і тривале збудження нервової системи, для яких характерні дуже мала стомлюваність м'язів і нервових центрів та незначні енергетичні витрати організму. Під Т. взагалі розуміють підвищену життєдіяльність організму.
ТОНФІЛЬМ (від *тон* і *фільм*) – 1) Плівка із записаним на ній звуком; застосовують у кінематографії та радіомовленні. 2) Первісна назва звукового кінофільму (на відміну від німого).
ТОНШТИХЕЛЬ (від нім. Ton – глина і *штихель*) – граверний інструмент з напівкруглим лезом.
ТОП (голл. top) – верхній кінець вертикальних рангоутних (див. *Рангоут*) дерев, напр., щогли, *стеньги* тощо.
ТОПАЗ (грец. τόπαξος) – мінерал класу силікатів, прозорий, безбарвний або з блакитним, жовтим, червонуватим відтінками. Дорогоцінний камінь.
ТОПЕНАНТ (голл. toppenant) – снасть для підтримування й піднімання горизонтальних і похилих рангоутних (див. *Рангоут*) дерев.
...ТОПИ (від грец. τόπος – місце) – у складних словах вказує на зв'язок з поняттям «місце», напр. *біотопи, ізотопи.*
ТОПІКА (грец. τοπικά, від τόπος – місце) – 1) В риториці – вміння користуватися загальними міркуваннями при викладі якоїсь теми. 2) Загальне положення, яке можна застосувати до всіх однорідних випадків. 3) Назва трактату Арістотеля.

ТОПІНАМБУР (франц. topinambour, з португ. topinambo) – багаторічна рослина родини складноцвітих. Походить з Північної Америки. Культивують у різних країнах світу. Бульби вживають у їжу, на корм худобі й переробляють на спирт, фруктозу. Від назви індіанського племені топінамбо. Інша назва – *земляна груша*.
ТОПІЧНИЙ (від грец. τόπος – місце) – місцевий; *т-а діагностика* – визначення місцезнаходження вогнища хвороби.
ТОПКРОС (англ. top crossing, від top – покривати самку і crossing – схрещування) – схрещування чоловічої особини (одержаної в результаті *інбридингу*) з неоднорідною за своїм складом маточною *популяцією.* Один з методів *селекції.*
ТОПОГРАФІЯ (від грец. τόπος – місце, місцевість і *...графія*) – 1) Розділ *геодезії,* що розробляє методи знімання й зображення земної поверхні на планах і загальногеографічних картах великого масштабу. 2) Поверхня певної ділянки земної кулі.
ТОПОЛОГІЯ (від грец. τόπος – місце і *...логія*) – розділ *математики,* в якому вивчають ті властивості множин (напр., геометричних фігур), що не змінюються при неперервних, взаємно-однозначних перетвореннях, за яких зберігаються відношення сусідства (нескінченної близькості) елементів множин.
ТОПОНІМІКА, ТОПОНІМІЯ (від грец. τόπος – місце, місцевість і ὄνυμα – ім'я) – 1) Розділ мовознавства, що вивчає власні географічні назви. 2) Сукупність географічних назв певної території.
ТОПОСКОП (від грец. τόπος – місце і *...скоп*) – прилад для просторового дослідження біологічних потенціалів мозку.
ТОПСЕЛЬ (голл. topzeil) – невелике рейкове вітрило, що його піднімають над іншим рейковим або косим вітрилом.
ТОПТИМБЕРС (англ. toptimber, множ. toptimbers, від top – верхівка і timber – балка) – верхня частина *шпангоута* на дерев'яному судні.
ТОР [1] (від лат. torus – опуклість) – тіло, утворене обертанням круга навколо осі, що лежить у площині цього круга і не перетинає його. Форму Т. має, напр., бублик, камери автомобільного або велосипедних коліс.
ТОР [2] – позасистемна одиниця тиску (1 *мм рт. ст.*). Від прізвища італійського вченого Е. Торрічеллі.
ТОР [3] – у давньоскандінавській міфології бог грому й блискавки.
ТОРА (давньоєвр. торах, букв. – наука, вчення) – 1) Назва сукупності всіх заповідей, що начебто дані богом єврейському народові через пророка Мойсея, а також перших п'яти книг *Біблії* – П'ятикнижжя. 2) Предмет релігійного культу – «священний» сувій з шкіри, на якому написане П'ятикнижжя.
ТОРАКОКАУСТИКА [від грец. θώραξ (θώρακος) – груди і *каустика*] – операція перепалювання плевральних зрощень (спайок) між легенями й грудною стінкою у хворих на *туберкульоз.*
ТОРАКОПЛАСТИКА [від грец. θώραξ (θώρακος) – груди і *пластика*] – операція вирізування кількох ребер з метою зміни об'єму грудної клітки. Застосовують при кавернозному туберкульозі та при застарілих гнійних плевритах різного походження.
ТОРАКОСКОП [від грец. θώραξ (θώρακος) – груди і *...скоп*] – інструмент з оптичною та освітлювальною системами для дослідження плевральної порожнини людини.
ТОРАКОСКОПІЯ [від грец. θώραξ (θώρακος) – груди і *...скопія*] – дослідження плевральної порожнини за допомогою *торакоскопа.*
ТОРАКС (від грец. θώραξ – груди) – грудна клітка.
ТОРДЬЙОН (франц. tordion) – старовинний французький бальний танець.
ТОРЕАДОР (ісп. toreador) – учасник *кориди.*
ТОРЕВТИКА (від грец. τορευτικός – вправний у рельєфній роботі на металі) – мистецтво рельєфної обробки металевих художніх виробів карбуванням або тисненням.
ТОРЕРО (ісп. torero) – те саме, що й *тореадор.*

ТОРИТ (від *торій*) – мінерал класу силікатів, чорного, бурого, оранжевого кольору. Радіоактивний.

ТОРІ (англ. tory) – члени англійської політичної партії, яка об'єднувала великих землевласників і верхівку духівництва, виникла у 17 ст. Т. проводили реакційну політику в країні й колоніальну політику за її межами. Партія Т. чергувалася при владі з партією *вігів.* У 19 ст. на основі партії Т. створено консервативну партію.

ТОРІЙ – *радіоактивний* хімічний елемент, символ Th, ат. н. 90; сріблясто-білий метал, належить до *актиноїдів.* Застосовують у ядерній техніці та енергетиці. Окис Т. використовують як вогнетривкий матеріал. Від імені бога-громовержця Тора в давньоскандінавській міфології.

ТОРКРЕТ – машина, яка подає під тиском бетон або іншу масу на повкривану поверхню під час *торкретування.* Інша назва – *тектор*.

ТОРКРЕТУВАННЯ [від лат. (tec) tor (ium con) cret (um) – ущільнена штукатурка] – нанесення (під тиском) на оброблювану поверхню шару бетону або глин, щоб зробити її щільною, водонепроникною, вогнестійкою тощо.

ТОРНАДО (ісп. tornado, від tornar – повертатись) – назва *тромбів* [1] у Північній Америці.

ТОРПЕДА (від лат. torpedo – електричний скат) – саморушний та самонавідний снаряд, яким озброєно військові кораблі, підводні човни, літаки-торпедоносці та спеціальні установки берегової оборони ВМФ. Призначається для ураження підводної частини ворожих кораблів.

ТОРПЕДУВАТИ – 1) Випускати у корабель *торпеду*; влучати торпедою у корабель. 2) Висаджувати забій нафтової свердловини за допомогою динаміту, амоналу тощо. 3) Переносно – зірвати здійснення якогось важливого політичного заходу.

ТОРПІДНИЙ (лат. torpidus, від torpeo – ціпенію) – заціпенілий, не чутливий, млявий, той, що не реагує.

ТОРС (італ. torso, від грец. θύρσος – пагін) – 1) Тулуб людини. 2) Скульптурне зображення тулуба людини.

ТОРСІЙНИЙ (від лат. torsio – обертання) – пов'язаний з крученням; *т-а підвіска* – автомобільна підвіска, де пружною частиною є скручуваний (на відміну від *ресори*) сталевий стрижень.

ТОРСІОГРАФ (від лат. torsio – обертання і *...граф*) – прилад, за допомогою якого записують крутильні коливання валів машин (двигунів, насосів тощо).

ТОРСІОМЕТР (від лат. torsio – обертання і *...метр*) – прилад, за допомогою якого визначають крутні моменти валів машин, зокрема двигунів.

ТОРТ (італ. torta, від лат. tortus – кручений) – кондитерський виріб з тіста, покритий кремом, цукатами тощо.

ТОРФ (нім. Torf) – геологічні відклади органічного походження, що є скупченням напіврозкладених рослинних решток з домішкою мінеральних частинок. Використовують головним чином як паливо, а також у сільському господарстві, хімічній промисловості.

ТОРШЕР (франц. torchere, від torche – факел) – високий світильник, що стоїть на підлозі.

ТОРШОН (від франц. torchon – ганчірка) – 1) Бавовняна тканина з негустим переплетенням ниток. 2) Папір з шорсткою (часто схожою на переплетення тканини) поверхнею, застосовуваний для малювання.

ТОРШОНУВАННЯ (від *торшон*) – 1) Нанесення тисненням на поверхню паперу або картону рельєфних малюнків. 2) Нанесення інструментом невеликих заглиблень на поверхню обрізу книги, що є засобом своєрідного оформлення видань.

ТОСКАНСЬКИЙ ОРДЕР – *архіт.* етруський і давньоримський варіант *доричного ордера.* За доби Відродження має дещо інші форми, ніж доричний – гладенький стовбур *колони,* без *канелюрів,* і базу. Від назви області Тоскана в Італії.

ТОСТ (англ. toast, від лат. panis tostus – підсмажений хліб) – 1) Застольна промова з побажанням. 2) Підсмажені шматочки хліба.

ТОСТЕР (англ. toaster, від toast – підсмажувати хліб) – пристрій для приготування тостів (підсмажених шматочків хліба).
ТОТ – в релігії Стародавнього Єгипту спочатку – бог Місяця; пізніше – одне з найголовніших божеств, бог мудрості, покровитель наук.
ТОТАЛІЗАТОР (франц. totalisateur, від totaliser – підсумовувати) – 1) На кінських перегонах та скачках механічний лічильник, що показує грошові ставки, зроблені на певного коня. 2) Бюро, що приймає їх і сплачує виграші.
ТОТАЛІТАРНИЙ (франц. totalitaire, від лат. totus – весь, цілий) – пов'язаний з відверто терористичною диктатурою буржуазії; фашистський.
ТОТАЛЬНИЙ (франц. total, від лат. totus – весь, цілий) – повний, загальний, всеосяжний; *т-а війна* – імперіалістична війна, яка ігнорує норми міжнародного права, закони й звичаї війни і використовує всі без винятку ресурси та засоби, що ведуть до масового знищення не тільки збройних сил противника, а й мирного населення, матеріальних і культурних цінностей. Теорія «тотальної війни» була основою стратегії німецьких та італійських фашистів.
ТОТЕМ (алгонкінське, букв. – його рід) – 1) Тварина або рослина, що була об'єктом релігійного культу (див. *Тотемізм*) роду або племені як його родоначальник і охоронець. 2) Герб племені з зображенням тотема.
ТОТЕМІЗМ (від *тотем*) – одна з первісних форм релігійних вірувань, для якої характерна віра в спільне походження й кровну спорідненість між даною групою людей (родом) і певним видом тварин, рослин, рідше тим чи іншим предметом або явищем природи.
ТРАВЕЛЕРСЧЕК (англ. traveller's cheque) – дорожній *чек,* вид *акредитива,* який використовують за кордоном для одержання грошей у будь-якому пункті, де є *банк.*
ТРАВЕРС [1], **ТРАВЕРЗ** (франц. traverse, від лат. trans versus – поперечний) – 1) Напрям, перпендикулярний до курсу судна або до його *діаметральної* площини. 2) У фортифікації – поперечне укриття в окопах, траншеях і ходах сполучення. 3) Штучна споруда у вигляді дамби, яка йде від берега до глибокого місця в руслі ріки. Служить для захисту берега від течії, що утворюється при високому рівні води. 4) Боковий рух коня головою до стінки манежу.
ТРАВЕРС [2] (від франц. traversée – переїзд, переправа) – перехід альпініста за маршрутом, що йде по гребеню гірського хребта і з'єднує кілька вершин.
ТРАВЕРСА, **ТРАВЕРЗА** (франц. traverse) – поперечний брус чи балка, поперечна перекладина.
ТРАВЕРТИН (італ. travertino) – порувата гірська порода (вапняковий туф), що утворюється внаслідок осаджування карбонату кальцію з природних джерел. Використовують у будівництві, цементній промисловості тощо.
ТРАВЕСТІ (франц. travesti, від travestir – переодягати) – 1) Театральне *амплуа*; актриса, яка виконує ролі хлопчиків, підлітків; ролі з переодяганням у чоловічий костюм. 2) В опері – партія юнака, яку виконує жінка (*меццо-сопрано, контральто*).
ТРАВЕСТІЯ (від франц. travestir – переодягати, пародіювати) – 1) Вид гумористичної поезії, близької до *пародії.* 2) Див. *Травесті.*
ТРАВМА (від грец. τραύμα – рана) – порушення цілості й функцій органів та тканин тіла людини або тварини внаслідок ушкодження їх чинниками навколишнього середовища (механічні, термічні, хімічні, електричні тощо). *Психічна* Т. – надмірне нервове збудження.
ТРАВМАТИЗМ (від грец. τραυματίζω – поранюю) – травматичні ушкодження, які більш чи менш систематично трапляються серед певних груп населення, що перебувають в однакових умовах життя.
ТРАВМАТОЛОГІЯ (від *травма* і *...логія*) – розділ *хірургії,* що вивчає причини *травм,* види їх, перебіг та методи лікування й *профілактики* (1).

ТРАГАКАНТ, **ТРАГАНТ** (грец. τραγάκανθα) – 1) Підрід кущових рослин роду астрагал. Поширені переважно в Середній та Південній Азії, в Південній Європі. У тканинах Т. міститься *камедь.* 2) Засохлий сік деяких кущів з роду астрагалів. Використовують у *фармації,* паперовій, текстильній, шкіряній промисловості.
ТРАГЕДІЯ (лат. tragoedia, з грец. τραγῳδία, від τράγος – козел і ᾠδή – пісня) – 1) Драматичний *жанр,* для якого характерні гострота й непримиренність зображуваних конфліктів. 2) Переносно – нещастя, страшна подія; тяжке переживання, безвихідь, що може призвести до загибелі.
ТРАГІЗМ (від грец. τραγικός – *трагічний*) – 1) Безвихідь, трагічне становище. 2) Трагічна основа художнього твору.
ТРАГІК (від грец. τραγικός – *трагічний*) – актор, що виконує трагедійні ролі.
ТРАГІКОМЕДІЯ – 1) Драматичний твір, де поєднано риси *трагедії* і *комедії.* 2) Переносно – історія, подія, становище, в яких до сумного приєднується смішне.
ТРАГІЧНИЙ (грец. τραγικός) – страшний, вражаючий, повний страждань.
ТРАДЕСКАНЦІЯ – рід багаторічних трав'янистих рослин родини камелінових. Поширені в Америці. В СРСР культивують як кімнатну рослину. Від прізвища англійского ботаніка 17 ст. Дж. Традесканта.
ТРАДИЦІЙНИЙ – 1) Заснований на *традиції.* 2) Той, що набув характеру традицій, звичаїв, усталеності.
ТРАДИЦІЯ (лат. traditio – передача) – 1) Форма передачі соціального досвіду; ідеї, звичаї, норми, що передаються з покоління в покоління. 2) Звичайна норма, манера чого-небудь. 3) В християнському богослов'ї релігійні положення й настанови, начебто одержані від бога, але не в письмовій формі (як «святе письмо» – *Біблія*), а усно.
ТРАДУКЦІЯ (лат. traductio – переміщення) – в логіці умовивід, в якому засновки й висновок є судженнями однакового ступеня загальності, тобто висновок робиться від одиничного до одиничного, від часткового до часткового або від загального до загального.
ТРАЄКТОРІЯ (лат. trajectorius – той, що стосується переміщення, від trajicio – перекидаю, переміщую) – неперервна лінія, яку описує матеріальна точка (чи тіло) під час руху.
ТРАЙБАЛІЗМ, **ТРИБАЛІЗМ** (від англ. tribe – плем'я) – міжплемінна ворожнеча, що проявляється в суспільстві, де є пережитки родоплемінного поділу. Широко використовувався *колонізаторами* при здійсненні колоніальних загарбань, для боротьби проти національно-визвольного руху в колоніях. Нині взятий на озброєння *неоколоніалізмом* з метою роз'єднання антиімперіалістичних сил в колишніх колоніальних і залежних країнах.
ТРАЙЛЕР – див. *Трейлер.*
ТРАК (англ. track, букв. – слід) – ланка гусеничного ланцюга.
ТРАКТ (від лат. tractus – волочіння, низка, протяжність) – 1) Велика проїзна дорога, шлях. 2) Сукупність пристроїв, що утворюють шлях слідування чого-небудь (напр., Т. звукопередачі). 3) Шлях проходження їжі в організмі (шлунково-кишковий Т.).
ТРАКТАТ (від лат. tractatus – обговорення, розгляд) – 1) Наукова праця, де докладно розглянуто якесь окреме питання чи проблему. 2) Міжнародний договір, угода.
ТРАКТОР (англ. tractor, від лат. tracto – тягну) – колісна або гусенична самохідна машина для переміщення й приведення в дію причіпних і навісних сільськогосподарських, дорожніх та інших машин і знарядь, для приведення в дію стаціонарних машин від приводного шківа, а також для буксирування візків.
ТРАКТРИСА (франц. tractrice, від лат. tracto – тягну) – плоска крива лінія, для якої довжина відрізка дотичної від точки дотику до точки перетину з деякою прямою (*віссю* Т.) є сталою.
ТРАЛ (англ. trawl) – пристрої, що їх буксирує судно, для лову риби, для гідрографічних досліджень або для вилову *мін* [2].

ТРАЛЬЩИК (від *трал*) – 1) Військове судно, призначене для відшукування га знищення *мін*[2]. 2) Див. також *Траулер.*

ТРАМБЛЕР (англ. trembler, від tremble – коливатись, вібрувати) – переривач, за допомогою якого розподіляють електроіскрове запалювання в *циліндрах* двигунів внутрішнього згоряння.

ТРАМВАЙ (англ. tramway, від tram – візок, вагон і way – шлях) – 1) Вид міського наземного рейкового електротранспорту. 2) Вагон чи поїзд з кількох вагонів цього виду транспорту, в одному з яких (здебільшого) чи в кількох є двигуни, що живляться від підвісної контактної мережі.

ТРАМОНТАНА (італ. tramontane, від tra – через і montana – гора) – холодний вітер північного й північно-східного напряму в Італії та на півночі Іспанії.

ТРАМП (англ. tramp, букв. – бродяга) – вантажний пароплав, що перевозить вантажі в будь-якому напрямі.

ТРАМПЛІН (франц. tremplin, з італ. trampoline, від trampolo – ходуля) – 1) Пристрій, споруда для підсилення польоту людини при виконанні різних спортивних стрибків. 2) Вузька доріжка, що піднімається вгору на морських кораблях для запуску в політ літака за допомогою *катапульти.* 3) Переносно – підпора, вихідний пункт для будь-яких дій.

ТРАНЕЦЬ (англ. transom, букв. – поперечина) – плоский зріз корми у кораблів, яхт, шлюпок тощо.

ТРАНЗИСТОР [англ. transistor, від tran (sfer) – переносити і (re) sistor – опір] – 1) Триелектродний електроперетворювальний напівпровідниковий прилад (*тріод*). 2) Радіоприймач, побудований на цих приладах.

ТРАНЗИТ (від лат. transitus – проходження, перехід) – слідування пасажирів, вантажів, а також перевізних засобів від місця відправлення до пункту призначення через проміжні пункти.

ТРАНЗИТИВНІСТЬ (від лат. transitivus – перехідний) – властивість величин, яка полягає в тому, що коли перша величина порівнянна з другою, а друга – з третьою, то перша величина порівнянна з третьою. Напр., якщо $а=в$, а $в = с$, то $а=с$; якщо $м> n$, а $n > p$, то $м > p$ тощо.

ТРАНКВІЛІЗАТОР (від лат. tranquillo – заспокоюю) – лікарський препарат, який знімає нервове збудження і діє заспокійливо.

ТРАНС (від франц. transe – страх) – форма психічного розладу, що характеризується автоматичністю дій і вчинків у стані потьмарення свідомості.

ТРАНС... (лат. trans...) – префікс, що означає: «крізь», «через», «за», «пере», «по той бік».

ТРАНСАКЦІЯ (від лат. transactio – звершення) – операція, угода (політична, юридична), що супроводиться взаємними поступками.

ТРАНСБОРДЕР (англ. transborder – переміщувач) – пристрій, яким засоби рейкового транспорту переміщують з однієї колії на іншу, паралельну їй.

ТРАНСВЕРСАЛЬ (франц. transversal, від лат. transversus – поперечний) – січна або її відрізок; пряма, що перетинає сторони трикутника і їх продовження.

ТРАНСГРЕСІЯ (лат. transgressio – перехід, пересування, від transgredior – переходжу) – наступання моря на суходіл внаслідок опускання земної кори або підняття рівня моря. Протилежне – *регресія.*

ТРАНСДУКЦІЯ (лат. transductio – переміщення, від transduco – переводжу, переміщую) – перенесення фрагментів спадкового матеріалу від одного мікроорганізму (бактерії чи актиноміцета) іншому за допомогою *бактеріофага або актинофага.*

ТРАНСЕПТ (англ. transept, від лат. trans – за і septum – огорожа) – поперечний *неф* або кілька нефів, що перетинають під прямим кутом головні поздовжні нефи будівлі.

ТРАНСКОНТИНЕНТАЛЬНИЙ (від *транс...* і *континентальний*) – той, що перетинає континент (напр., т. нафтопровід).

ТРАНСКРИПЦІЯ (лат. transcriptio, від transcribe – переписую) – 1) Передача за допомогою графічних знаків звуків якоїсь мови. 2) Передача елементів однієї мови за

допомогою літер іншої мови. 3) Перекладення музичного твору для іншого інструмента або голосу, ніж він написаний.

ТРАНСЛІТЕР<u>А</u>ЦІЯ (від *транс...* і лат. litera – буква) – передача тексту, написаного одним *алфавітом,* буквами іншого алфавіту.

ТРАНСЛ<u>Я</u>ТОР (лат. translator, від transfero – переношу) – 1) Проміжний пристрій для підсилення, перетворення й передавання електричних сигналів зв'язку, радіосигналів, телевізійних тощо. 2) Програма цифрової обчислювальної машини, призначена для перекладу описів *алгоритмів* з однієї формальної мови на іншу.

ТРАНСЛ<u>Я</u>ЦІЯ (від лат. translatio – перенесення) – 1) Збільшення дальності передавання та підсилення електричних сигналів за допомогою проміжного пристрою (підсилювача, *транслятора* тощо). 2) Передавання програм по радіо, телебаченню, проводовому зв'язку.

ТРАНСМ<u>І</u>СІЯ (від лат. transmissio – перехід, передача) – 1) Механізм, за допомогою якого передають рух від двигуна до робочих машин. 2) Передавання хвороб (*трансмісійних* хвороб) головним чином через комах (мух, комарів, москітів).

ТРАНСМ<u>І</u>ТЕР (англ. transmitter, від лат. transmitto – пересилаю) – апарат для автоматичного передавання електричних сигналів, записаних на перфорованій (див. *Перфорація*) стрічці, отвори на якій розміщені відповідно до коду передаваного повідомлення (телеграми).

ТРАНСОЗ<u>О</u>НД [від *транс...,* англ. o (ceanic) – океанічний і *зонд*] – значного розміру поліетиленова повітряна куля з самописними приладами для горизонтального зондування атмосфери.

ТРАНСОКЕ<u>А</u>НСЬКИЙ (від *транс...* і *океан*) – той, що перетинає океан (напр., т-а кабельна лінія зв'язку).

ТРАНСПАР<u>А</u>НТ (франц. transparent, букв. – прозорий) – 1) Аркуш з чіткими чорними лініями, який підкладають під нелінований письмовий папір з тим, щоб лінії, просвічуючись, допомагали рівно писати. 2) Тканина із зображенням або лозунгом, натягнута на раму.

ТРАНСПЛАНТ<u>А</u>Т (від лат. transplantatus – пересаджений) – тканини та органи рослинних і тваринних організмів, а також людини, які використовують для пересаджування (*трансплантації*).

ТРАНСПЛАНТ<u>А</u>ЦІЯ (лат. transplantatio, від transplanto – пересаджую) – пересаджування тканин та органів рослинних і тваринних організмів, а також людини в межах одного й того самого организму або від одного организму до іншого.

ТРАНСПОЗ<u>И</u>ЦІЯ, **ТРАНСПОНУВ<u>А</u>ННЯ** (від лат. transpono – переставляю) – 1) Переміщення, перестановка. 2) Перенесення всіх звуків музичного твору на певний *інтервал* (вище або нижче), щоб змінити тональність. 3) *матем.* Перестановка заданих елементів, при якій міняються місцями тільки два елементи, напр., 586 переходить у 685 внаслідок транспозиції елементів 6 і 5.

ТР<u>А</u>НСПОРТ (від лат. transporto – переношу, переміщую) – 1) Галузь народного господарства, що здійснює перевезення пасажирів і вантажів. 2) Перевізні засоби. 3) Партія товарів, припасів, що доставляється одночасно, в т. ч. військозих вантажів. 4) Перенесення сум з однієї сторінки бухгалтерської книги на іншу.

ТРАНСПОРТ<u>А</u>БЕЛЬНИЙ (франц. transportable) – зручний для перевезення, придатний для транспортування.

ТРАНСПОРТ<u>Е</u>Р (франц. transporteur, від лат. transporto – переношу, переправляю) – 1) *тех.* Пристрій, яким переміщують вантажі на невелику віддаль; Т. *роликовий* – те саме, що й *рольганг*; Т. *гвинтовий* – те саме, що й *шнек. 2*) *військ.* Машина підвищеної прохідності, якою перевозять вантажі, зброю і людей.

ТРАНСПОРТ<u>И</u>Р (від лат. transporto – переношу) – інструмент, за допомогою якого будують і вимірюють кути на кресленках.

ТРАНССПІР<u>А</u>ЦІЯ (від *транс...* і лат. spiro – дихаю, видихаю) – фізіологічний процес випаровування води живими рослинами.

ТРАНССУДАТ (від *транс...* і лат. sudo – потію) – рідина, яка скупчується в тканинах і порожнинах організму людини та ряду тварин при недостатній діяльності серця, нирок, печінки, порушеннях загального живлення.
ТРАНССУДАЦІЯ (від *транс...* і лат. sudo – потію) – процес просочування рідинної частини крові крізь стінки кровоносних судин у тканини й порожнини тіла.
ТРАНСУРАНИ (від транс... і *уран*) – штучно утворювані *радіоактивні* хімічні елементи, що розташовані в періодичній системі Менделєєва за ураном.
ТРАНСФЕР, **ТРАНСФЕРТ** (франц. transfert, від лат. transfero – переношу, переміщую) – 1) Переказ іноземної *валюти* або передача золота з однієї країни в іншу. 2) Передавання іменних цінних паперів (*акцій*) однією особою у власність іншої відповідним написом або заявою.
ТРАНСФЕРАЗИ (від лат. transfero – переношу) – група *ферментів,* під впливом яких відбуваються реакції внутрішньомолекулярного й міжмолекулярного перенесення атомів або груп атомів в організмі людини, тварин і рослин.
ТРАНСФЕРКАР (англ. transfercar, від лат. transfero – переміщую і англ. car – вагон, візок) – саморозвантажний електромоторний або причіпний вагон, призначений для перевезення руди, вапняку й вугілля зі складів до доменних печей.
ТРАНСФЕРТ – див. *Трансфер.*
ТРАНСФЕРТНИЙ (від *трансферт*) – переказний.
ТРАНСФЛЮКСОР (від лат. transfluo – протікаю, витікаю) – запам'ятовувальний елемент цифрових обчислювальних машин, що працює за принципом перерозподілу магнітних потоків.
ТРАНСФОРМАТОР (від лат. transformo – перетворюю, змінюю) – 1) Перетворювач чого-небудь з одного виду, стану в інший. 2) Т. *електричний* – прилад, який збільшує або зменшує напругу змінного електричного струму. Дія Т. грунтується на явищі електромагнітної *індукції.* 3) Актор, який виконує поперемінно кілька ролей, швидко змінюючи свій зовнішній вигляд. 4) Фокусник, що створює *ілюзію* перетворення одних речей в інші.
ТРАНСФОРМАЦІЯ (лат. transformatio) – 1) Зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей чого-небудь. 2) Перенесення спадкової інформації від клітини одного *генотипу* у клітину іншого. 3) Сценічний прийом, який полягає у швидкій зміні актором своєї зовнішності.
ТРАНСФОРМІЗМ (від лат. transformis – перетворений, змінний) – уявлення про перетворення одних видів організмів на інші. Передувало *еволюційному* вченню. Т. не визнавав наступності й поступального характеру розвитку живої природи.
ТРАНСФОРМУВАТИ (від лат. transformo – перетворюю, змінюю) – перетворювати, змінювати.
ТРАНСФУЗІОЛОГІЯ (від *трансфузія* і *...логія*) – наука про переливання крові.
ТРАНСФУЗІЯ (лат. transfusio, від transfundo – переливаю) – переливання (напр., переливання крові).
ТРАНСЦЕНДЕНТАЛІСТИ (від *трансцендентальний*) – група американських філософів-ідеалістів і письменників, які в 1836 р. заснували «Трансцендентальний клуб». На противагу *сенсуалізмові* Т. стверджували існування надчуттєвої ідеальної *субстанції* (бога) і можливість її пізнання за допомогою *інтуїції.*
ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ (нім. transzendental, від лат. transcendens – той, що виходить за межі) – 1) В *схоластиці* – найзагальніше поняття. 2) В філософії І. Канта – той, що зумовлює можливість пізнання; той, що одвічно притаманний розсудку і зумовлює досвід; не набутий з досвіду. 3) *Т-а апперцепція* – див. *Апперцепція.* 4) Т. *ідеалізм* – те саме, що й *критицизм*; назва, яку І. Кант дав своїй філософії на відміну від проблематичного ідеалізму Р. Декарта і догматичного ідеалізму Дж. Берклі. 5) *Т-а логіка* – ідеалістичні логічні вчення, які досліджують можливості всезагального і необхідного знання як позадосвідного, потойбічного.

ТРАНСЦЕНДЕНТНИЙ [від лат. transcendens (transcendentis) – той, що виходить за межі] – 1) У філософії І. Канта – той, що лежить поза межами свідомості і пізнання, непізнаванний. 2) *Т-і функції* – аналітичні функції, що не є алгебричними. 3) *Т-і числа* – числа, що не задовольняють жодне алгебричне рівняння з цілими коефіцієнтами.

ТРАНШЕЯ (франц. tranchée, від trancher – різати) – 1) У військовій справі – вузький, довгий і глибокий рів з двостороннім або одностороннім *бруствером* для ведення вогню, захисту бійців від куль, снарядів тощо. 2) У будівництві, гірничій справі – вузька, довга канава для прокладання трубопроводу, кабелю та ін. цілей. 3) Рівчак, штучно зроблена канава.

ТРАП [1] (голл. trap) – сходи або драбина з твердого матеріалу чи мотузки на суднах, у цирках, гімнастичних залах.

ТРАП [2] (англ. trap, букв. – пастка) – загальна назва вивержених гірських порід основного складу (головним чином *базальтів* та *діабазів*), що залягають у вигляді великого покриву.

ТРАПЕЦІЯ (грец. τραπέζιον, букв. – столик) – 1) Чотирикутник, дві сторони якого (*основи* Т.) *паралельні,* а дві інші (*бічні сторони* Т.) – непаралельні. 2) Гімнастичний снаряд – *горизонтальна* перекладина, підвішена на двох *тросах* або мотузках.

ТРАПЕЦОЕДР (від *трапеція* і *...едр*) – многогранник, грані якого мають вигляд трапецій. Інколи під Т. розуміють многогранник, грані якого мають вигляд чотирикутників з однією парою рівних суміжних сторін.

ТРАСА (нім. Trasse, від лат. tractus – смуга) – 1) Лінія, що вказує напрям руху або поздовжню вісь дороги, трубопроводу тощо. 2) Смуга землі, над якою проходить авіаційна лінія (маршрут регулярних польотів літаків). 3) Світний або димний слід, який залишає у повітрі *трасуюча* куля, артилерійський снаряд, реактивний літак.

ТРАСАНТ (нім. Trassant, від італ. trassare – виписувати вексель) – особа, що видає *тратту,* тобто переводить свій платіж на іншу особу.

ТРАСАТ (нім. Trassat) – особа, яка має сплатити за переказним *векселем.*

ТРАСУВАННЯ (від італ. trassare – переказувати вексель) – спосіб міжнародних розрахунків, за яким *кредитор* виписує *тратту* в іноземній валюті й продає її на валюту своєї країни.

ТРАСУВАТИ (франц. tracer – проводити, позначати) – провішувати, намічати віхами напрям дороги, каналу, лінії зв’язку (*траси*) за планом або за картою.

ТРАСУЮЧИЙ – той, що має видиму траєкторію польоту, лишає на своєму шляху світний слід; *т-а куля* – куля з вмістом займистої речовини; в польоті лишає світний слід (*трасу*).

ТРАТТА (італ. tratta) – переважно в міжнародних розрахунках переказний *вексель.*

ТРАУЛЕР (англ. trawler) – самохідне морське промислове судно для механізованого лову риби глибоководним неводом – *тралом.*

ТРАУР (від нім. Trauer – туга, скорбота) – 1) Стан скорботи з приводу смерті або якогось суспільного чи загальнонаціонального лиха; виявляється в якихось загальноприйнятих знаках, звичаях. 2) Чорний одяг, пов’язка тощо на знак туги.

ТРАФАРЕТ (італ. traforetto, зменш. від traforo – свердлення, проколювання) – 1) Платівка з картону, металу тощо, в якій прорізано малюнки, літери чи цифри, щоб їх можна було швидко на щось наносити. 2) Переносно – зразок, що його надто часте наслідують.

ТРАФАРЕТНИЙ – 1) Пов’язаний з *трафаретом.* 2) Переносно – шаблонний, заялożений.

ТРАХЕЇ [від грец. τραχεία (αρτηρία) – дихальне горло] – 1) Органи повітряного дихання у членистоногих тварин. 2) Провідні елементи деревини у рослин. Інша назва – *судини.* 3) У людини й більшості хребетних тварин – див. *Трахея.*

ТРАХЕЇДИ (від *трахеї* і грец. είδος – вид, вигляд) – видовжені, мертві, зі здерев’янілими оболонками клітини деревини рослин; виконують провідну і почасти механічну функції.

ТРАХЕЇТ – запалення слизової оболонки *трахеї.* Спричинюється охолодженням, деякими захворюваннями, палінням тютюну тощо.

ТРАХЕОТОМ<u>І</u>Я (від *трахея* і *...томія*) – операція розтину трахеї з наступним введенням у неї спеціальної трубки для відновленая дихання.
ТРАХ<u>Е</u>Я (грец. τραχεῖα – частина дихальних шляхів деяких хвостатих земноводяних, плазунів, птахів, ссавців і людини, через які повітря проходить до легень. Інша назва – *дихальне горло*.
ТРАХІК<u>А</u>РПУС (від грец. τραχύς – шорсткий і καρπός – плід) – рід деревних рослин родини пальмових. Поширені в субтропічних районах Східної Азії та Японії. В СРСР (на півдні) вирощують як декоративне дерево.
ТРАХ<u>І</u>Т (від грец. τραχύς – каменистий) – виверження вулканічна гірська порода, яка складається головним чином з польових шпатів. Використовують як будівельний матеріал.
ТРАХ<u>О</u>МА (від грец. τραχύς – шорсткий і *...ома*) – хронічне інфекційне захворювання очей, спричинюване фільтрівним вірусом.
ТРАХОМАТ<u>О</u>ЗНИЙ – 1) Той, що стосується *трахоми* (напр., трахоматозний вірус). 2) Хворий на трахому.
ТР<u>Е</u>ДЖЕН (англ. trudgen, від trudge – йти через силу) – один з видів плавання вільним стилем, який за технікою нагадує *кроль.*
ТРЕД-ЮНІ<u>О</u>НИ (англ. trade-unions, від trade – ремесло, професія і union – об'єднання, союз) – професійні спілки у Великобританії та деяких інших країнах. На основі колективного членства входять у лейбористську партію. Панівні позиції у Т.-ю. посідають опортуністичні елементи.
ТРЕД-ЮНІОН<u>І</u>ЗМ (англ. trade-unionism) – опортуністична течія в робітничому русі, одна з форм реформістської ідеології. Грунтується на реформістській «теорії» класової «гармонії» в капіталістичному суспільстві. Т.-ю. зводить політичні дії робітничого класу до боротьби за здійснення законодавчим шляхом вузькопрофесійних економічних вимог робітників, заперечує необхідність створення революційної партії пролетаріату, фактично зводячи роль робітничої партії до парламентського представництва тред-юніонів.
ТР<u>Е</u>ЙЛЕР, **ТР<u>А</u>ЙЛЕР** (англ. trailer, від trail – тягти) – 1) *Контейнер* на колесах, схожий на автопричеп. 2) Тягач з причіпними візками.
ТРЕК (аигл. track, букв. – слід, стежка, шлях) – 1) Спортивна споруда, призначена для проведення велосипедних (іноді мотоциклетних) гонок. 2) Слід, який залишає заряджена частинка в речовині (напр., у фотоемульсії).
ТРЕЛЬ (італ. trillo, від trillare – брязкотіти) – форма прикрашання музичного твору або співу, багаторакове швидке чергування двох суміжних тонів.
ТРЕЛЬ<u>Я</u>Ж (франц. treillage) – 1) Дзеркало, що складається з трьох стулок. 2) Легка гратка, по якій в'ються рослини.
ТР<u>Е</u>МА (франц. trema, від грец, τρῆμα – отвір) – у писемності деяких європейських мов, напр., у французькій, дві крапки над буквою голосного звука, які показують, що його треба вимовляти відокремлено від попереднього голосного звука.
ТРЕМАТ<u>О</u>ДИ (від грец. τρηματώδης – той, що має отвір) – 1) Клас паразитичних плоских червів. Інша назва – *дигенетичні присисні*. 2) Назва, часто застосовувана до всіх паразитичних плоских червів – *присиснів*.
ТРЕМАТОД<u>О</u>ЗИ – глистяні захворювання людини і тварин. Збудники – плоскі черви з класу *трематод*. Паразитують у кишечнику, печінці, легенях, кровоносній системі, нирках, сечовому міхурі тощо.
ТРЕМОЛ<u>А</u>НДО (італ. tremolando, букв. – тремтячи) – в музиці – виконання *тремоло.*
ТРЕМОЛ<u>І</u>Т – породоутворюючий мінерал класу силікатів, білого або ясно-зеленого кольору; використовують в основному в хімічній промисловості як наповнювач. Від назви долини Тремола в Альпах.
ТР<u>Е</u>МОЛО (італ. tremolo, букв. – тремтячий) – швидке багаторазове повторення одного звука (иапр., на скрипці) або чергування кількох звуків окремо чи в *акордах.*

ТРЕМОР (від лат. tremor – тремтіння) – мимовільні ритмічні м’язові скорочення, що спостерігаються при деяких функціональних і органічних захворюваннях нервової системи.
ТРЕН (франц. traîne, від traîner – тягти, волочити) – те саме, що й *шлейф* (2).
ТРЕНАЖ (від англ. train – виховувати, навчати) – *тренування,* а також комплекс вправ для тренування в чому-небудь.
ТРЕНАЖЕР (від *тренаж*) – моделюючий пристрій для опрацювання робочих навиків або тренування льотчиків і космонавтів.
ТРЕНД (англ. trend – напрям, тенденція) – тривала, довгочасна тенденція зміни економічних показників в економічному прогнозуванні.
ТРЕНЕР (англ. trainer, від train – виховувати, навчати) – спеціаліст з певного виду спорту, який керує *тренуванням* спортсменів.
ТРЕНЗЕЛЬ (нім. Trense) – металеві вудила, використовувані для управління конем.
ТРЕНІНГ (англ. training) – спеціальний тренувальний режим.
ТРЕНУВАННЯ (від англ. tram – виховувати, навчати) – система підготовки організму людини або тварин з метою пристосування його до підвищених вимог і складних умов роботи. Застосовується у виробничій діяльності, спорті, для космічних польотів тощо. Основою Т. є комплекс спеціальних вправ.
ТРЕОНІН – амінокислота, входить до складу багатьох білків, синтезується в рослинах та мікроорганізмах.
ТРЕПАН (франц. trepan, від грец. τρύπανον – свердел) – хірургічний інструмент для свердління кістки (напр., черепа).
ТРЕПАНАЦІЯ (франц. trepanation) – операція розкриття кісткової порожнини. Роблять Т. черепа для операцій на мозку, сосковидного відростка при мастоїдиті, трубчастої кістки при *остеомієліті.*
ТРЕПАНГ (малайське tripang) – промислова назва групи видів їстівних морських безхребетних тварин *голотурій.* Поширені в морях обох півкуль. Вживають у їжу Т. свіжими або солоно-копченими чи солоно-сухими.
ТРЕПАНУВАТИ (франц. trépaner, від грец. τρυπάω – буравлю, свердлю) – робити *трепанацію.*
ТРЕПЕЛ (нім. Tripel) – осадочна гірська порода, білого, світло-сірого чи світло-жовтого кольору. Складається переважно з дрібненьких кульок опалу та панцирів діатомів. Використовують у будівництві, нафтовій промисловості. Від назви м Тріполі в Лівії.
ТРЕСТ (англ. trust, букв. – довіра) – 1) Одна з форм капіталістичних *монополій,* за якої всі об’єднані підприємства втрачають свою комерційну й виробничу самостійність і підпорядковуються єдиному управлінню. 2) У соціалістичних країнах – одна з структурних ланок управління в окремих галузях промисловості та будівництві.
ТРЕТИРУВАТИ (нім. traitieren, від франц. traiter – поводитись, обходитись) – зневажливо ставитися до когось, зверхньо, безцеремонно поводитися з кимсь.
ТРИ..., **ТРІ**... (лат. tri..., грец. τρι..., від лат. tres, грец. τρεις – три) – у складних словах означає потроєння.
ТРИБАЛІЗМ – див. *Трайбалізм.*
ТРИБИ (лат. tribus, від tribuo – розділяю, ділю на три частини) – у Стародавньому Римі у 8 – 6 ст. до н. е. три племені, які становили римську патриціанську громаду; з 6 ст. до н. е. до 30-х рр. 1 ст. н. е. – адміністративно-територіальні округи.
ТРИБОЕЛЕКТРИКА (від грец. τρίβω – розтираю і *електрика*) – явище виникнення *електрики* під час тертя тіл одне об одне.
ТРИБОЛЮМІНЕСЦЕНЦІЯ (від грец. τρίβω – розтираю і *люмінесценція*) – свічення тіл під час їхнього тертя, розлому, роздавлювання тощо.
ТРИБОМЕТРІЯ (від грец. τρίβω – розтираю і *...метрія*) – сукупність методів вимірювання сил тертя (зовнішнього) й визначення стійкості проти спрацювання.

ТРИБРАХІЙ (грец. τρίβραχυς, від τρεῖς – три і βραχύς – короткий) – в античному віршуванні стопа на три короткі склади.
ТРИБУН (від лат. tribunus – глава триби) – 1) У Стародавньому Римі назва різних службових осіб. 2) Переносно – громадський діяч, що *у* своїх публіцистичних або ораторських виступах палко відстоює права або інтереси певної соціальної групи.
ТРИБУНА (італ. tribuna, від лат. tribunal – підвищення) – 1) Підвищення для виступу промовців. 2) Споруда для глядачів, де ряди місць розташовані уступами вгору (напр., на стадіоні). 3) Місця для публіки, журналістів та ін. в парламентах. 4) Переносно – засіб, що його використовують для політичної діяльності (напр., газета є Т. партії).
ТРИБУНАЛИ (від лат. tribunal – судилище) – 1) Станові шляхетські апеляційні суди, що існували з 16 ст. у феодальній Литві і Польщі. 2) Надзвичайні суди часів Французької буржуазної революції кінця 18 ст. 3) *Революційні* Т. – спеціальні суди, які існували у Радянській державі 1917 – 22 рр. 4) *Військові* Т. – суди, що входять до єдиної судової системи СРСР і розглядають справи про всі злочини військовослужбовців, а також військовозобов'язаних під час проходження ними навчальних зборів тощо. 5) *Міжнародні воєнні* Т. – кримінальні суди, створені на основі спеціальних міжнародних угод з метою покарання головних воєнних злочинців 2-ї світової війни.
ТРИВІАЛЬНИЙ (лат. trivialis, від trivium – перехрестя шляхів) – звичайний, буденний, заяложений, позбавлений свіжості й оригінальності.
ТРИВІУМ (лат. trivium, від tres – три і via – шлях) – три гуманітарні науки – *граматика, риторика* й *діалектика,* які в середні віки становили головні предмети в університетах.
ТРИГЕР (англ. trigger, букв. – спусковий гачок) – пристрій (спускова схема), в якому є дві лампи або два *транзистори,* напруги і струми на виході якого можуть змінюватися стрибкоподібно. Застосовують в *автоматиці, радіоелектроніці* тощо.
ТРИГЛІФ (грец. τρίγλυφον, від τρεῖς – три і γλύφω – ріжу) – *архіт.* прямокутна вертикальна кам'яна плита з трьома поздовжніми врізами.
ТРИГОНАЛЬНИЙ (лат. trigonalis, від грец. τρίγωνος) – трикутний; *т-а система* – система, кристали якої мають форми піраміди, призми.
ТРИГОНІЯ (грец. τρίγωνον – трикутник) – рід морських двостулкових молюсків. Живуть у мілководних добре прогріваних ділянках морів, які омивають Малайський архіпелаг.
ТРИГОНОМЕТРИЧНИЙ – той, що належить до *тригонометрії*; *т-і функції* – спільна назва для функцій кута – *синуса, косинуса, тангенса, котангенса, секанса* й *косеканса*; *обернені т-і функції* – спільна назва для функцій: *арксинус, арккосинус, арктангенс, арккотангенс, арксеканс* і *арккосеканс.*
ТРИГОНОМЕТРІЯ (від грец. τρίγωνον – трикутник і *...метрія*) – галузь *математики,* в якій вивчаються тригонометричні функції та застосування їх до *геометрії.*
ТРИДИМІТ (від грец. τρίδυμος – троїстий, потрійний) – мінерал класу силікатів, білого, сірувато-білого кольору, інколи безбарвний. Використовують як вогнетрив.
ТРИЗМ (від грец. τρισμός – скреготіння) – судорожне стиснення щелепів – спостерігається як ранній симптом правця, менінгіту, епілепсії та інших органічних захворювань центральної нервової системи. Буває також при істерії.
ТРИКЛІННА СИСТЕМА (від *три...* і грец. κλίνω – нахиляю) – одна з кристалографічних систем, об'єднує два види симетрії.
ТРИКО (франц. tricot) – 1) Вовняна, напіввовняна або бавовняна тканина узорчатого переплетення для верхнього одягу. 2) Спортивний або театральний трикотажний костюм, який щільно облягає тіло.
ТРИКОТАЖ (франц. tricotage, від tricoter – в'язати) – машинна в'язана тканина.
ТРИКОТИН (франц. tricotine) – тканина, схожа за пухкістю переплетення на *трикотаж.*
ТРИЛАТЕРАЦІЯ [від *три...* і лат. latus (lateris) – сторона] – метод визначення опорних геодезичних пунктів, що полягає в побудові на місцевості сітки послідовно зв'язаних між собою трикутників і вимірювання в кожному з них всіх трьох сторін. Кути цих

трикутників і положення їхніх вершин обчислюють за допомогою *тригонометричних функцій*. Т. має те саме призначення, що й *тріангуляція* (2).

ТРИЛЕМА (від *три...* і грец. λήμμα – засновок) – 1) Судження, в якому предметові приписують три ознаки, що виключають одна одну. Напр., даний кут або гострий, або прямий, або тупий. 2) Особливий випадок умовно-розділювального *силогізму,* коли умовний засновок передбачає залежність від основи не одного, а трьох висновків, які виключать один одного.

ТРИЛОБІТИ (від *три...* і грец. λοβός – частина) – клас викопних морських зябродихаючих членистоногих тварин, тіло яких було вкрите панциром. Виникли в археозої, повністю вимерли наприкінці *палеозою.*

ТРИЛОГІЯ (грец. τριλογία, від τρεις – три і λόγος – слово, розповідь) – три самостійні твори одного автора (літературні, музичні), пов’язані єдністю задуму, сюжету тощо.

ТРИЛЬЙОН (франц. trillion) – число, яке в десятковій системі числення зображується одиницею з дванадцятьма нулями, тобто число 10^{12}. В деяких країнах (напр., в Англії) Т. називають число 10^{18}.

ТРИМАРАН [від *три...* і *(ката) маран*] – яхта з трьома *кілями* (1).

ТРИМЕР (англ. trimmer, від trim – впорядкувати, врівноважувати) – 1) Верстат для поперечного розпилювання пиломатеріалів (дощок, рейок тощо). 2) Кидальний конвейєр – пересувна вантажна машина для сипких матеріалів (сипкі матеріали відкидає вбік на 10 – 15 *м*). 3) Невелика додаткова поверхня на рулях і *елеронах,* за допомогою якої полегшується керування літаком. 4) Електричний конденсатор змінної ємності, застосовуваний для настроювання контурів високої частоти в радіоапаратурі.

ТРИМЕСТР (лат. trimestris – тримісячний, від tres – три і mensis – місяць) – частина учбового року у вищих навчальних закладах США, Англії та деяких інших країн.

ТРИМЕТР (грец. τρίμετρον, від τρείς – три і μέτρον – міра) – тристопний вірш будь-якого розміру (ямб, хорей, дактиль). Див. *Триподія.*

ТРИНІТРОТОЛУОЛ (від *три...,* грец. νίτρον – селітра і *толуол*) – органічна вибухова сполука, біла (технічний продукт – жовта) кристалічна речовина. Застосовують в артилерійських снарядах, мінах тощо, а також для підривних робіт. Інші назви – *тол, тротил*.

ТРИНОМ (від *три...* і *...ном* [1]) – у математиці тричлен. Пор. *біном, поліном.*

ТРИПАНОСОМИ (від грец. τρύπανον – свердел і σώμα – тіло) – рід одноклітинних організмів класу джгутиконосців. Паразити хребетних тварин і людини, збудники *трипаносомозів.* Поширені переважно в тропіках та субтропіках.

ТРИПАНОСОМОЗИ – захворювання людини й тварин, спричинювані *трипаносомами.* Напр., сонна хвороба, хвороба Шагаса (у людини), підсідал, су-ауру (у тварин). Т. людини трапляються переважно в Африці й Південній Америці.

ТРИПЛАН (від *три...* і *...план*) – літак з трьома, на відміну від *моноплана* й *біплана,* крилами, розміщеними одне над одним.

ТРИПЛЕКС (від лат. triplex – потрійний) – 1) Безосколкове скло, що складається з двох листів звичайного скла і склеювального шару (з прозорої пластмаси) між ними. 2) Процес або пристрій з трьома самостійними частинами, елементами (напр., *триплекс-процес*).

ТРИПЛЕКС-ПРОЦЕС (від *триплекс* і *процес*) – виробництво сталі послідовно в трьох плавильних агрегатах.

ТРИПЛЕТ (франц. tripler – потроювати, від лат. triplex – потрійний) – 1) Назва багатьох систем, пристроїв, процесів, яку вживають замість слова «потрійний». 2) Третій екземпляр якої-небудь речі (переважно рідкісної). 3) В більярдній грі – удар, при якому куля влучає в лузу, відскочивши спочатку від одного, а потім від другого борту.

ТРИПЛОЇД (від грец. τριπλόος – потрійний і *...оїд*) – рослинний організм, що містить три повні набори гомологічних *хромосом.*

ТРИПОДІЯ (від грец. τριπόδης – тристопний) – ритмічна група, що складається з трьох стоп у вірші.

ТРИПСИ (від грец. θρίψ – шашіль, червиця) – ряд комах. Живуть на рослинах, під опалим листям, у грунті. Живляться соками рослин. Деякі види шкідники культурних рослин. Переносять збудників багатьох хвороб рослин. Інша назва – *пухироногі*.

ТРИПСИН (від грец. τρῖψις – розтирання) – травний *фермент* людини й вищих тварин. Міститься в соці підшлункової залози. Бере участь у розщепленні білків і *пептидів.*

ТРИПТИХ (від грец. τρίπτυχος – потрійний) – 1) Твір мистецтва з трьох самостійних, але ідейно чи задумом зв'язаних частин, об'єднаних спільною темою. 2) Картина з трьох частин.

ТРИПТОФАН (здогадно від грец. τρίπτυχος – потрійний і φανός – світлий, яскравий) – *амінокислота,* що входить до складу багатьох білків. В організмі людини й деяких тварин є вихідною речовиною для синтезу нікотинової кислоти.

ТРИРЕМА – див. *Трієра.*

ТРИСЕКЦІЯ (від *три...* і лат. sectio – розсікання) – поділ чого-небудь на три частини. Т. *кута* – задача поділу даного кута на три рівні частини.

ТРИСЕЛЬ (англ. trysail) – 1) Косе чотирикутне вітрило. 2) Загальна назва нижніх вітрил на шхунах.

ТРИТІЙ (від грец. τρίτος – третій) – радіоактивний і найважчий *ізотоп* водню (див. *Дейтерій, Протій*). Масове число Т. становить 3 (ядро його складається з 1 *протона* й 2 *нейтронів*). Використовують у термоядерних реакціях як пальне.

ТРИТОН [1] – атомне ядро *тритію.*

ТРИТОН [2] (грец. Τρίτων) – 1) У давньогрецькій міфології морське божество, син *Посейдона.* Дмухаючи у раковину, Т. викликав або втишував бурю на морі. Пізніше Т. називали численних морських божеств. 2) *астр.* Один з двох супутників *планети* Нептун. 3) Рід хвостатих земноводяних родини саламандрових. Поширені в Європі, Азії, Північній Америці. Живуть у воді, зимують на суші. Корисні (живляться комахами).

ТРИФОЛІАТА (від *три...* і лат. foliatus – листковий) – вид листопадних дерев і кущів родини рутових. Походить з Північного Китаю. В СРСР росте переважно в Грузії, Азербайджані, в Криму. Використовують Т. як підщепу для всіх цитрусових, а також для створення живоплотів.

ТРИФТАЗИН – лікарський препарат. Застосовують при різних формах *шизофренії,* маніакально-депресивному психозі, неврозах тощо.

ТРИФТОНГ (грец. τρίφθογγος, від τρεῖς – три і φθόγγος – голосний звук) – поєднання трьох голосних звуків в одному складі.

ТРИХІНА, **ТРИХІНЕЛА** (від грец. τρίχινος – волосяний) – паразитичний круглий черв'як, який спричинює *трихіноз.* Личинки Т. потрапляють у поперечносмугасті м'язи, де вкриваються щільною оболонкою (інкапсулюються).

ТРИХІНОЗ, **ТРИХІНЕЛЬОЗ** – глистяне захворювання людини і тварин. Збудник круглий черв'як *трихіна.* Захворювання людини можливе при вживанні в їжу сирого, недостатньо провареного або прожареного зараженого м'яса свиней.

ТРИХІНОЗНИЙ, **ТРИХІНЕЛЬОЗНИЙ** – заражений *трихінами.*

ТРИХОГРАМА [від грец. θρίξ (τριχός) – волосина і γράμμα – риска, лінія] – рід перетинчастокрилих комах надродини хальцид. Поширені на всіх материках, крім Антарктиди. Паразити багатьох видів метеликів. Т. використовують у біологічному способі боротьби з деякими шкідливими видами комах.

ТРИХОРД (від *три...* і *...хорд*) – звукоряд з трьох звуків у межах *терції* або *кварти.*

ТРИХОТОМІЯ (від грец. τρίχα – на три частини і *...томія*) – поділ, членування на три частини.

ТРИХОФІТІЯ [від грец. θρίξ (τριχός) – волосина і φυτόν – рослина] – заразне грибкове захворювання шкіри, волосся, нігтів у людини та тварин, спричинюване рослинними мікроскопічними грибами роду трихофітон.

ТРИХОЦЕФАЛЬОЗ [від грец. θρίξ (τριχός) – волосина і κεφαλή – голова] – глистяне захворювання людини. Збудник – волосоголовець людський. Зараження відбувається при вживанні в їжу забруднених яйцями волосоголовця овочів, фруктів, води тощо.
ТРИХОЦИСТИ [від грец. θρίξ (τριχός) – волосина і *циста*] – *органели* багатьох *інфузорій* і деяких джгутикових, що служать головним чином для захисту й нападу.
ТРИЦЕПС (лат. triceps – триголовий, від tres – три і caput – голова) – триголовий м'яз (плеча, гомілки).
ТРИЦЕРАТОПС [від *три...,* грец. κέρας (κέρατος) – ріг і ὤψ – вигляд] – викопний плазун з підряду рогатих *динозаврів.* Рештки відомі з відкладів *мезозою.*
ТРИЦИКЛ (від *три...* і грец. κύκλος – коло, колесо) – триколісний велосипед, автомобіль.
ТРІ... – див. *Три...*
ТРІАДА [від грец. τριάς (τριάδος) – трійка, трійця] – 1) Єдність, утворювана трьома окремими частинами, елементами. 2) В ідеалістичній *філософії* Гегеля – позначення ідеї про триступінчастість діалектичного розвитку: *теза, антитеза, синтез.*
ТРІАНГУЛЯЦІЯ (від лат. triangulum – трикутник) – 1) Метод геодезичних вимірювань па місцевості за допомогою системи трикутників. 2) Метод вимірювання довжини дуги *меридіана* обчисленням сторін ряду трикутників.
ТРІАС, **ТРІАСОВИЙ ПЕРІОД** (від грец. τριάς – три, трійця) – перший *період* мезозойської ери геологічної історії Землі (див. *Мезозой*), розпочався 230 млн. років тому, тривав 35 млн. років. Відклади цього періоду становлять тріасову систему.
ТРІЕДР (від *трі...* та *...едр*) – система трьох векторів, які виходять з однієї точки й не лежать в одній площині.
ТРІЄР (франц. trieur, від trier – сортувати, відбирати) – сільськогосподарська машина або окремий вузол складної зерноочисної машини для відокремлення різних домішок від насіння основної культури й сортування очищеного насіння за довжиною зерен.
ТРІЄРА, **ТРИРЕМА** (грец. τριήρης, лат. triremis) – судно з трьома рядами весел у давніх греків і римлян.
ТРІО (італ. trio, від tre – три) – 1) Ансамбль з трьох музикантів-виконавців. 2) Музичний твір для трьох голосів або інструментів. 3) Середня частина (розділ) деяких видів інструментальних п'єс, танців тощо, що відрізняється від крайніх частин за характером, часом і тональністю.
ТРІОД [від *трі...* та *(електр) од*] – 1) Триелектродна електронна лампа, в якій є *катод, анод* і керуючий електрод (сітка). Використовують Т. у радіотехніці тощо. 2) Те саме, що й *транзистор* (1).
ТРІОЛЕТ (франц. triolet) – форма вірша, що склався у середні віки, близька до французького *рондо* [2].
ТРІОЛЬ (нім. Triole, від італ. trio – *тріо*) – тридольна музична ритмічна фігура.
ТРІУМВІР (лат. triumvir, від tres – три і vir – чоловік) – учасник *тріумвірату.*
ТРІУМВІРАТ (лат. triumviratus) – 1) У Стародавньому Римі колегія з трьох осіб (тріумвірів), що призначалися або обиралися із спеціальною метою. 2) Союз трьох впливових політичних і військових діячів у Стародавньому Римі в 1 ст. до н. е. з метою захоплення верховної влади в державі. 3) Переносно – три особи, що об'єдналися для спільної діяльності.
ТРІУМФ (лат. triumphus) – 1) У Стародавньому Римі урочистий вступ у столицю полководця-головнокомандуючого та його армії після переможного закінчення війни. 2) Видатний успіх, торжество з нагоди визначної перемоги.
ТРІУМФАЛЬНИЙ (лат. triumphalis) – пов'язаний з *тріумфом,* урочистий, здійснюваний на ознаменування тріумфу.
ТРІУМФАТОР (лат. triumphator) – 1) У Стародавньому Римі полководець, під керівництвом якого армія переможно завершила війну і якому влаштовують урочистий вступ до столиці – *тріумф.* 2) Переможець, той, кого вшановують як переможця.

ТРОГ (нім. Trog, букв. – ночви) – гірська долина, яка в результаті дії льодовика набула коритоподібної форми.

ТРОГЛОДИТ (грец. τρωγλοδύτης – той, що живе в печері або норі, від τρώγλη – нора, печера і δύω – занурююсь, ховаюсь) – 1) Первісна печерна людина. 2) Переносно – некультурна людина, неук, мракобіс.

ТРОЛЕЙ (англ. trolley, букв. – візок) – контактний провід, яким електричний струм надходить до тягових (напр., на *тролейбусах*) електродвигунів.

ТРОЛЕЙБУС [англ. trolleybus, від trolley – *тролей* і лат. (omni) bus – для всіх] – 1) Безрейковий наземний, переважно вуличний, електричний транспорт з живленням двигунів через підвісну контактну мережу. 2) Багатомісна машина (вагон) цього транспорту.

ТРОЛЕЙКАР (англ. trolleycar, від trolley – *тролей* і car – візок) – самохідний безрейковий вантажний візок, електродвигун якого живиться від підвісних контактних проводів.

ТРОЛЬ (старосканд. troll) – в скандінавських повір'ях надприродна істота, як правило, ворожа людям.

ТРОМБ [1] (італ. tromba, букв. – труба) – руйнівної сили вихор (смерч) над сушею, діаметром кілька десятків метрів.

ТРОМБ [2] (від грец. θρόμβος – грудка, згусток) – згусток крові, що утворюється в кровоносних судинах людини або тварини. Див. також *Тромбоз, Тромбофлебіт.*

ТРОМБІН (від грец. θρόμβος – грудка, згусток) – *фермент,* який зумовлює зсідання крові. Утворюється в плазмі крові з білкової речовини – *протромбіну.*

ТРОМБОЗ – процес утворення згустків крові (*тромбів* [1]) у кровоносних судинах людини й тварин. Утруднює або припиняє місцевий кровообіг, шо може призводити до *інфаркту* міокарда, *інсульту, тромбофлебіту* тощо.

ТРОМБОН (італ. trombone, збільш. від tromba – труба) – мідний духовий музичний інструмент.

ТРОМБОПЛАСТИН (від грец. θρόμβος – грудка, згусток і πλαστός – виліплений, утворений) – речовина, що прискорює зсідання крові; бере участь у перетворенні *протромбіну* на *тромбін.* Т. міститься в тканинному соці і кров'яних платівках. Інша назва – *тромбокіназа*.

ТРОМБОТРОПІН (від грец. θρόμβος – грудка, згусток і τροπή – поворот, зміна) – білок, що виробляється в печінці. Циркулює в плазмі крові, потрібний для утворення активного *тромбопластину.*

ТРОМБОФЛЕБІТ (від грец. θρόμβος – грудка, згусток і *флебіт*) – запалення вени, що супроводиться утворенням *тромбу* [2]. Буває при варикозному (стійкому) розширенні вен, у післяродовий період, після хірургічних операцій тощо.

ТРОМБОЦИТИ (від грец. θρόμβος – грудка, згусток і *...цити*) – формені елементи крові тварин і людини.

ТРОН (грец. θρόνος) – багато оздоблене крісло на підвищенні, місце монарха під час урочистих церемоній; престол.

ТРООСТИТ, **ТРОСТИТ** – структура загартованої, а потім відпущеної сталі (щоб зменшити внутрішні напруження). Т. – суміш дуже дрібних частинок *цементиту* й *фериту.* Від прізвища французького хіміка Л. Труста.

ТРОП (від грец. τρόπος – зворот) – слово чи вислів, вжиті у переносному, образному значенні. До Т. належать *метафора, метонімія, алегорія, гіпербола, літота.*

...ТРОПИ, **...ТРОПІЯ**, **...ТРОПНИЙ** (від грец. τροπή – поворот, зміна, напрям) – у складних словах вказують на зв'язок з поняттями «зміна», «перетворення», «поворот», напр., *хромотропи, ізотропія, нейротропний.*

ТРОПІЗМИ (від грец. τροπή – поворот, напрям) – ростові рухи органів рослин (стебла, кореня, листків), спричинювані однобічним діянням подразника. Залежно від характеру подразника бувають *фототропізм, геотропізм, гідротропізм, хемотропізм.*

ТРОПІКИ [від грец. τροπικός (κύκλος) – поворотне коло] – 1) Паралелі, віддалені на 23° 27 ‘ на північ (північний Т., або Т. Рака) і на південь (південний Т., або Т. Козерога) від екватора. 2) Території між тропіками, що відзначаються жарким літом.
ТРОПІЧНИЙ – 1) Властивий *тропікам*; *т. клімат* – жаркий клімат, властивий тропічним широтам; *т-і пояси* – природні пояси Землі, що лежать в обох півкулях приблизно між 20° і 30° широти. 2) Т. *рік* – проміжок часу між двома послідовними проходженнями Сонця через точку весняного рівнодення. В середньому дорівнює 265,24 доби.
...ТРОПІЯ – див. *...тропи.*
...ТРОПНИЙ – див. *...тропи.*
ТРОПОПАУЗА (від грец. τρόπος – поворот і *пауза*) – перехідний шар, що відділяє *тропосферу* від *стратосфери.*
ТРОПОСФЕРА (від грец. τρόπος – поворот й *сфера*) – нижня частина *атмосфери* на висоті до 8 – 10 *км* у помірних широтах і до 16 – 18 *км* біля *екватора.*
ТРОПОФІТИ (від грец. τρόπος – поворот і *...фіти*) – рослини, які пристосувалися до життя в областях з регулярною щорічною зміною вологого й сухого періодів.
ТРОС (голл. tros) – загальна назва канатів, товстіших за 25 *мм.* Виготовляють Т. з рослинних або штучних волокон, з сталевого дроту.
ТРОСТИТ – див. *Троостит.*
ТРОТИЛ – те саме, що й *тринітротолуол.*
ТРОФЕЙ (франц. trophée, з грец. τρόπαιον – пам’ятник перемоги, від τροπή – змушення до втечі) – 1) Військове та інше спорядження, захоплене у ворога під час війни. 2) Переносно – речова пам’ятка, пов’язана з перемогою, подвигом.
...ТРОФИ, **...ТРОФІЯ**, **...ТРОФНИЙ** (від грец. τροφή – їжа, живлення) – в складних словах вказує на зв’язок з поняттями «їжа», «живлення», напр. *автотрофи, гіпертрофія, гетеротрофний.*
ТРОФІКА (від грец. τροφή – живлення) – процес надходження в організм поживних речовин, потрібних для його нормальної життєдіяльності; складова частина обміну речовин. Інша назва – *живлення.*
ТРОФІЧНИЙ – той, що стосується нервової *трофіки*; *т. нерв* – нерв, що регулює обмін речовин і живлення тканин.
...ТРОФІЯ – див. *...трофи.*
...ТРОФНИЙ – див. *...трофи.*
ТРОФОНЕВРОЗ (від грец. τροφή – їжа і *невроз*) – розлад живлення органів і тканин організму в зв’язку з ураженням нервів.
ТРОХЕЙ (τροχαίος) – в античному віршуванні назва *хорею.*
ТРОХОЇДА (від грец. τροχοειδής – кругоподібний, круглий) – плоска крива лінія, яку описує точка, незмінно зв’язана з колом (або прямою), що котиться без ковзання по другому колу або прямій. Окремими видами Т. є *евольвента, циклоїда, гіпоциклоїда* й *епіциклоїда.* Шляхи руху планет відносно Землі наближено є трохоїдами.
ТРОХОТРОН [від *трохо (їда*) і *(елек) трон*] – електронно-променевий прилад, в якому електрони рухаються від діянь взаємно перпендикулярних електричного й магнітного полів. Використовують в імпульсній техніці як перемикачі систем, лічильники *імпульсів,* для вимірювання малих проміжків часу, як генератори імпульсів високої частоти.
ТРОХОФОРА (від грец. τροχός – колесо і φορός – той, що несе) – вільно плаваюча мікроскопічних розмірів личинка деяких кільчастих червів та молюсків.
ТРУБАДУР (франц. troubadour, з прованс. trobador, від trober – вишукувати, віршувати) – 1) Провансальський мандрівний поет-співець 12 – 13 ст. 2) Переносно – той, хто оспівує, прославляє щось. В сучасній літературі частіше вживається в іронічно-негативному значенні (напр., Т. імперіалізму).
ТРУВЕРИ (франц. trouveres, від trouver – знаходити, придумувати) – середньовічні (11 – 14 ст.) північно-французькі (переважно в Пікардії) поети-співці.
ТРУЇЗМ, ТРЮЇЗМ (англ. truism) – загальновідома істина, банальність.

ТРУПА (франц. troupe, букв. – натовп) – творчий склад театру або цирку.
ТРЮК (франц. truc, букв. – спритність) – 1) Спритний, ефектний, майстерний прийом у сценічному, переважно цирковому мистецтві. 2) Переносно – спритна витівка, несподіваний вчинок, що вражає.
ТРЮМ (голл. ‘t ruim, від het ruim – приміщення) – простір на судні між днищем і нижньою палубою.
ТРЮФЕЛЬ (нім. Trüffel, від лат. tuber) – 1) Рід сумчастих грибів. Поширені в Європі, Азії, Африці і в Північній Америці. Деякі види їстівні. 2) Сорт шоколадних цукерок.
ТСУГА (япон.) – рід деревних рослин родини соснових. Поширена в Гімалаях, Східній Азії (Японія) та Північній Америці. В СРСР – тільки в культурі як декоративні дерева. Інша назва – *цуга*.
ТУАЛЕТ (франц. toilette, від toile – полотно) – 1) Вбрання, одяг. 2) Опоряджування своєї зовнішності. 3) Столик з дзеркалом, біля якого роблять туалет. 4) Убиральня.
ТУАТАРА (маорійське) – те саме, що й *гатерія.*
ТУБА (від лат. tuba – труба) – мідний духовий музичний інструмент найнижчого *регістру.*
ТУБАЗИД – те саме, що й *ізоніазид.*
ТУБАФОН (від лат. tuba – труба і *...фон*) – ударний музичний інструмент, що складається з набору металевих трубочок.
ТУБЕРКУЛИ (від лат. tuberculum – гулька) – вузлики в тканинах організму, спричинювані туберкульозною паличкою.
ТУБЕРКУЛІН – спеціально оброблена витяжка з культури збудника *туберкульозу* (палички Коха). Застосовують для діагностики туберкульозу.
ТУБЕРКУЛЬОЗ (від лат. tuberculum – гулька) – загальне інфекційне захворювання людини і деяких тварин, що уражає здебільшого легені, кістки, шкіру, суглоби, кишечник. Збудник – особлива мікробактерія, т. з. паличка Коха. Інша назва – *сухоти*.
ТУБЕРОЗА (від лат. tuberosus – вкритий ґулями) – багаторічна трав’яниста рослина родини амарилісових. Походить з Центральної Америки. В Північній Африці й Південній Європі культивують як декоративну та ефіроолійну рослину. Олію з Т. використовують у *парфюмерії.*
ТУБУС (від лат. tubus – труба) – 1) *фіз.* Елемент оптичного приладу (напр., мікроскопа, оптичної труби) у вигляді втулки, в яку вставлено лінзи. 2) *фот.* Оправа об’єктива. 3) *тех.* У посудинах різного роду (реторти, колби тощо) отвір для пропускання рідини або газів.
ТУГРИК – грошова одиниця Монгольської Народної Республіки, поділяється на 100 *мунгу.*
ТУЛІЙ – хімічний елемент, символ Tu, ат. н. 69; метал, належить до *лантаноїдів.* Штучно одержаний радіоактивний *ізотоп* Tu-170 застосовують у техніці для *гамма-дефектоскопи.* Від давньогрецької назви Скандінавії – Туле.
ТУЛЯРЕМІЯ – гостра інфекційна хвороба людини й тварин (головним чином гризунів). Збудником Т. є специфічний мікроб. Людина заражається безпосередньо від гризунів або через переносників. Від назви місцевості Туларе (Каліфорнія).
ТУМАН – іранська золота монета, що її карбували до 1932 р.
ТУМБЛЕР (англ. tumbler, від tumble – кидати, перекидати) – вимикач невеликих розмірів у *радіоапаратурі.*
ТУМОР (від лат. tumor – припухлість) – пухлина.
ТУНА (ісп. tuna) – багаторічні рослини роду опунція родини кактусових. Батьківщина – Мексіка. Культивують як харчову й кормову рослину в Середземномор’ї, у Південній Африці, Австралії; в СРСР трапляється в декоративній культурі на Кавказі і в Криму.
ТУНГ (кит.) – рід деревних рослин родини молочаєвих. Поширені в тропічній і субтропічній Азії. Насіння Т. отруйне, містить олію, що використовується для виготовлення лаків. Інша назва – *олійне дерево*.

ТУНДРА, ТУНДРОВА ЗОНА (від фін. tunturi – висока безліса гора) – природна *зона* субарктичних широт, для рослинного покриву якої характерні мохи, лишайники й чагарники.
ТУНЕЛЬ (англ. tunnel, букв. – труба) – підземна споруда для транспорту (залізниці, метрополітену, автомобільного руху), пішоходів, прокладання *комунікацій,* водоводів тощо.
ТУНІКА (лат. tunica) – давньоримський одяг типу сорочки (спочатку вовняної, з 4 ст. – лляної, переважно білого кольору). Поверх Т. носили *тогу.*
ТУНІКАТИ (від лат. tunicatus – той, що має оболонку) – підтип морських тварин типу хордових. Поширені в морях більшої частини світу. Є кормом для морських тварин. Інша назва – *покривники*.
ТУР (франц. tour – оберт, від лат. tornus – токарний верстат) – 1) Коловий оборот у танці. 2) *Етап* у конкурсах та спортивних змаганнях. 3) Етап на багатоступеневих виборах. 4) Високий кошик з хмизу, наповнений землею. Застосовують при зведенні військово-інженерних споруд для захисту від обстрілу противника.
ТУРА (франц. tour, від лат. turris – башта) – шахова фігура, що має форму башти.
ТУРБЕЛЯРІЇ [від лат. turbelae (turbelarum) – шум, метушня] – клас тварин типу плоских червів. Поширені в усіх частинах світу; живуть у морях, прісних водах, на суші. Деякі види – паразити риб та безхребетних тварин. Інша назва – *війчасті черви*.
ТУРБІНА (франц. turbine, від лат. turbo – вихор) – лопатковий (лопатевий) двигун, що перетворює енергію робочого тіла (пари, рідини, газу) на енергію обертового вала.
ТУРБО... – в складних словах вказує на зв’язок з поняттям «турбіна».
ТУРБОАГРЕГАТ (від *турбо...* і *агрегат*) – жорстко з’єднані на одному валу *турбіна* й робоча машина (електричний *генератор,* насос, компресор тощо).
ТУРБОВЕНТИЛЯТОР (від *турбо...* і *вентилятор*) – відцентровий або осьовий вентилятор, що його приводить у рух *турбіна.*
ТУРБОГЕНЕРАТОР (від *турбо...* і *генератор*) – генератор змінного струму з приводом від *турбіни.*
ТУРБОДЕТАНДЕР (від *турбо...* і *детандер*) – машина (детандер) лопаткового типу для охолодження й скраплення газу.
ТУРБОДИНАМО [від *турбо...* і *динамо (машина*)] – генератор постійного струму (динамомашина) з приводом від *турбіни.*
ТУРБОКОМПРЕСОР (від *турбо...* і *компресор*) – відцентровий або осьовий компресор, що його приводить у рух *турбіна.*
ТУРБОПАУЗА (від лат. turbo – вихор і *пауза*) – рівень у верхній *атмосфері* на висотах близько 105 – 115 *км,* вище за який роль *турбулентного* перемішування компонентів атмосфери стає дуже малою.
ТУРБОРЕАКТИВНИЙ (від *турбо...* і *реактивний*) – той, в якому сила реактивного руху поєднується з дією газової *турбіни* (напр., т. двигун, т. літак).
ТУРБУЛЕНТНИЙ (від лат. turbulentus – бурлячий, безладний, неспокійний) – вихровий; *т. рух* – рух рідин або газів, за якого перемішувані частинки утворюють вихори й рідини (гази) швидко переміщуються. Пор. – *Ламінарний.*
ТУРБУЛЕНЦІЯ (від лат. turbulentia – вирування, неспокій, обертання навколо осі) – в гідромеханіці та аеромеханіці – хаотичний рух рідини або газу; бурхливість; в атмосфері – невпорядковані й випадкові зміни напряму й швидкості частиною повітря.
ТУРГОР (лат. turgor, від turgeo – набрякаю, наповнююсь) – у рослин стан напруження клітинної оболонки, зумовлений тиском вмісту клітини (залежить від насиченості клітин водою). Втрачається у стані в’янення.
ТУРЕЛЬ (франц. tourelle, букв. – башточка) – станок для кулеметів або малокаліберних автоматичних гармат, що забезпечує їх обертання у горизонтальній та вертикальній площинах.

ТУРИЗМ (франц. tourisme, від tour – обхід, об'їзд) – одна з форм активного відпочинку й виховання; подорож за певним маршрутом з метою пізнання Батьківщини або інших країн.
ТУРМАЛІН (франц. tourmaline, з сингальського toramalli – сердолік) – мінерал класу силікатів, чорного, бурого, рожевого, зеленого та інших кольорів. Використовують у радіотехніці, ювелірній справі.
ТУРНЕ (франц. tournée, від tourner – вертіти, повертати) – 1) Подорож по круговому маршруту. 2) Поїздка акторів, шахістів, спортсменів тощо для гастрольних виступів.
ТУРНЕПС (англ. turnips, множ. від turnip – ріпа) – дворічна кормова рослина родини хрестоцвітих. Вирощують в Європі та Азії. Олію з насіння Т. використовують у техніці. Інша назва – *кормова ріпа*.
ТУРНІК (від франц. tourner – вертітися, обертатися) – гімнастичний снаряд, що складається з горизонтального сталевого стержня (круглого перерізу), укріпленого на двох вертикальних стояках.
ТУРНІКЕТ (франц. tourniquet, від tourner – вертіти, обертати) – 1) Обертова хрестовина, яку встановлюють для проходження людей по одному. 2) Інструмент, яким затискують судини для спинення кровотечі.
ТУРНІР (нім. Turnier, від старофранц. tournei) – 1) *військ.* Змагання лицарів у середньовічній Західній Європі. Проводились здебільшого на конях. 2) *спорт.* Змагання між окремими учасниками або командами за круговою системою, де учасники (або команди) зустрічаються між собою один або кілька разів.
ТУ-СТЕП (англ. two-step, букв. – подвійний крок) – салонний танець північноамериканського походження.
ТУТІ (італ. tutti, букв. – всі) – виконання музики всім складом оркестру або хору.
ТУТОВЕ дерево (від араб. тут) – рід рослин родини шовковицевих. Дерева або кущі. Поширені в помірних та субтропічних зонах Північної півкулі. Вирощують для вигодівлі шовковичного шовкопряда або як плодове дерево. Інші назви цього роду – *шовковиця, морва*.
ТУТОР (від лат. tutor – захисник) – *ортопедичний* апарат, призначений для створення нерухомості суглоба і для фіксації кінцівки.
ТУФИ (італ. tufi, від лат. tufus) – загальна назва групи осадочних порід різного походження; *т. вулканічні* – зцементовані тверді продукти виверження вулканів.
ТУФОБЕТОН (від *туф* та *бетон*) – різновид легкого бетону (заповнювач туф). З Т. виготовляють стінові панелі, блоки тощо.
ТУФОЛАВА (від *туф* і *лава*) – вулканічна порода, що складається з лави, попелу, а також включень вулканічного скла.
ТУШ [1] (нім. Tusche) – чорна фарба для креслення та малювання пером або пензлем.
ТУШ [2] (нім. Tusch) – невелика музична п'єса фанфарного складу; виконується як урочисте привітанні під час вшанувань.
ТУШЕ (франц. touche, від toucher – торкати) – 1) Спосіб дотику до клавішів під час гри на *фортепіано.* 2) Момент спортивної боротьби, коли один з борців притиснутий лопатками до килима.
ТУЮГ (тюрк.) – ліричний жанр у класичних тюркомовних літературах, чотиривірш, написаний одним з розмірів *аруда.*
ТУЯ (грец. θυία) – рід вічнозелених хвойних дерев і кущів родини кипарисових. Поширені в Східній Азії та Північній Америці. В СРСР вирощують Т. західну – засіб проти глистів і бородавок у народній медицині.
ТЮБІНГ (англ. tubing, від tube – труба) – елемент збірного кріплення підземних виробок (*тунелів,* шахт тощо).
ТЮЛЬ (франц. tulle) – прозора сітчаста гладенька або візерунчаста тканина. Від назви французького міста Тюлль.

ТЮЛЬП<u>А</u>Н (італ. tulipano, з перс. дулбенд – *тюрбан*) – рід багаторічних трав’янистих цибулинних рослин родини лілійних. Росте в Європі й Азії. Культурні Т. – гібридного походження. Використовують у декоративному садівництві.
ТЮРБ<u>А</u>Н (франц. turban, від тур. tülbend, з перс. дулбенд, букв. – тканина з кропиви) – 1) Чалма, головний убір у деяких народів Азії та Африки з легкої тканини, якою обгортають феску, тюбетейку. 2) Жіночий головний убір із стрічки або шарфа, якими обгортають високу зачіску.
ТЮРБ<u>О</u> (франц. turbot) – донна хижа риба родини *камбалових.* Поширена в Середземному морі і в Атлантичному океані. Має промислове значення.
ТЬЮР<u>И</u>НГА – див. *Чуринга.*

УАДІ – див. *Ваді.*
УАЙТ-СПІРИТ (англ. white spirit) – лаковий бензин – нафтова фракція, безколірна рідина з нерізким запахом, середньої леткості. Застосовують як змивальну речовину.
УАН-СТЕП (англ. one-step, букв. – один крок) – салонний танець північноамериканського походження.
УБІКВІСТИ (від лат. ubique – скрізь) – види тварин і рослин, здатні жити в різноманітних умовах навколишнього середовища. Напр., вовк живе у хвойних і листяних лісах, у степах, у горах тощо.
УВЕРТЮРА (франц. ouverture, від ouvrir – відкривати) – 1) Оркестрова п'єса, що виконується як вступ до опери, балету, кінофільму тощо. 2) Самостійний оркестровий концертний твір.
УВІОЛЕВИЙ [від лат. u (ltra) – за, понад і viola – фіолетовий колір] – той, що належить до ультрафіолетового проміння, пропускає його.
УВРАЖ (від франц. ouvrage – робота, твір) – багате видання великого формату з *гравюрами.*
УВУЛЯРНИЙ (від лат. uvula – язичок) – виголошуваний за допомогою піднебінного язичка, т. зв. гаркаве «р».
УД, АЛЬ-УД – 1) Стародавній арабський щипковий музичний інструмент. 2) Вірменський щипковий музичний інструмент типу *лютні.*
УДАБНОПІТЕК – рід викопних людиноподібних мавп. Рештки У. знайдено в Грузії у верхньопліоценових відкладах *кайнозою* в районі селища Удабно (звідки й назва).
УЕД – див. *Ваді.*
УЗАНЦІЯ, **УЗАНС** (італ. usanza, франц. usance, від лат. usus – звичай) – торговельний звичай.
УЗДЕНЬ (тюрк., букв. – вільний, шляхетний) – 1) Незакріпачений селянин-общинник у феодальному Дагестані. 2) Одна з категорій феодалів у Кабарді й Адигеї.
УЗО (від італ. uso – звичай) – за звичаєм.
УЗО-ТАРА (від італ. uso – звичай і *тара*) – тара, вагу якої приймають у розмірі, встановленому за торговельним звичаєм.
УЗУАЛЬНИЙ (від лат. usus – звичай, правило) – той, що є звичаєм, правилом або випливає із звичаю, правила.
УЗУРПАТОР (лат. usurpator, від usurpo – захоплюю) – 1) Той, хто незаконно захопив владу в країні. 2) Особа, яка привласнила чиїсь права на щось.
УЗУРПАЦІЯ (лат. usurpatio) – протизаконне захоплення влади; привласнення чиїхось прав на що-небудь.
УЗУС (лат. usus – звичай) – 1) Звичай, звичка, правило. 2) Використання, застосування.
УЗУФРУКТ (лат. usus-fructus – користування, здобування прибутків) – один з особистих *сервітутів,* що полягає в праві особи користуватися чужою власністю і одержувати від неї прибутки.
УЇКЕНД, **УЇК-ЕНД** (англ. weekend, від week – тиждень і end – кінець) – час відпочинку й розваг від суботи до понеділка в Англії, США та деяких інших країнах.
УЇТЕНАГЕМОТ, **ВІТЕНАГЕМОТ** (англосакс. witenagemot, букв. – збори мудрих, від witena – мудрі і gemot – збори) – рада знаті при англосаксонських королях у 7 – 11 ст.
УЇТЛЕНДЕРИ (від голл. uitlander – іноземець) – в кінці 19 ст. англійські переселенці в південноафриканські республіки Трансвааль і Оранжеву. На відміну від постійних жителів – бурів – У. не мали громадянських прав.
УЛАНИ (польс. ulany, від тюрк. оглан – юнак) – вид легкої кавалерії, озброєної списами. В Росії полки У. існували з 1803 р. до 1917 р.
УЛЕМИ (від араб. алім – вчений) – мусульманські богослови й правознавці. Звання «улем» надається особам, що закінчили мусульманські вищі навчальні заклади.
УЛІСС, **УЛІКС** (лат. Ulixes) – латинське ім'я міфічного героя давньогрецького епосу мандрівника Одіссея (див. *Одіссея*).

УЛУС (тюрк., букв. – народ) – 1) Назва стійбищ, поселень, феодальних державних утворень у народів Центральної і Середньої Азії та Сибіру. 2) Родова громада й належна їй земля у народів Центральної і Середньої Азії, Сибіру, а також у калмиків. 3) Адміністративно-територіальна одиниця в Якутії, що відповідала району (до 1926 р.).
УЛЬТИМАТИВНИЙ – рішучий, категоричний, що має характер *ультиматуму.*
УЛЬТИМАТУМ (лат. ultimatum, від ultimus – останній) – 1) Рішуча, категорична вимога, супроводжувана погрозами. 2) В міжнародних відносинах – дипломатична нота з категоричною вимогою однієї держави до іншої про виконання в певний строк тих чи інших дій або утримання від них, супроводжувана погрозою застосувати *санкції* (6).
УЛЬТИМО (від італ. ultimo – останній, крайній) – у біржовій термінології – остання дата виконання певної угоди.
УЛЬТРА (франц. ultra – крайній реакціонер, від лат. ultra – зверх, понад) – представники крайніх екстремістських політичних течій. Існують ультраправі і ультраліві. Ультраправі – виразники інтересів найагресивніших, мілітаристських кіл великого монополістичного капіталу, носії неофашистських тенденцій. Ультраліві – різні дрібнобуржуазні, анархістські троцькістські та інші течії.
УЛЬТРА... (від лат. ultra – за, понад, по той бік, за межами) – префікс, що означає «над», «крайній», «за межами».
УЛЬТРААКУСТИКА (від *ультра...* і *акустика*) – розділ акустики, що вивчає ультразвукові коливання (коливання частотою від $2\ 10^1$ до 10^9 *гц*).
УЛЬТРАІМПЕРІАЛІЗМ (від *ультра...* та *імперіалізм*) – антимарксистська, опортуністична теорія, що пропагувала можливість переростання імперіалізму у т. зв. нову фазу – «ультраімперіалізм» шляхом об'єднання національних *монополій* у світовий «надтрест», завдяки чому нібито можна досягти згоди між капіталістами різних країн, примирити їх інтереси та усунути *анархію* виробництва і війни. Антинауковість і реакційну суть теорії «У.» викрив В. І. Ленін. Теорію «У.» взяли на озброєння сучасні *реформісти.*
УЛЬТРАМАРИН (ісп. ultramarino – заморський, від лат. ultra – по той бік і mar – море) – мінеральний *пігмент* синього кольору. Використовують для виготовлення фарб, підсинювання білизни («синька») тощо.
УЛЬТРАМЕТАМОРФІЗМ (від *ультра...* і *метаморфізм*) – процес перетворення гірських порід з такою інтенсивністю, за якої вони переходять у розплавлений стан.
УЛЬТРАМІКРОБИ (від *ультра...* й *мікроб*) – найдрібніші живі істоти, як правило, невидимі в оптичний мікроскоп, проходять крізь фарфорові та інші бактеріальні фільтри і здатні розвиватись на штучних живильних середовищах. До У. належить група дрібних *бактерій* і група *рикетсій.*
УЛЬТРАМІКРОСКОП (від *ультра...* й *мікроскоп*) – мікроскоп з пристроєм, що добре освітлює збоку розглядувані об'єкти. За допомогою У. можна розглядати частинки розміром менші від 0,1 *мкм,* тобто значно менші, ніж при користуванні досконалим мікроскопом без цього пристрою.
УЛЬТРАМІКРОСКОПІЯ (від *ультра...* і *мікроскопія*) – метод виявлення частинок, менших за довжину хвилі світла, розміри яких лежать за межами роздільної здатності *мікроскопа.*
УЛЬТРАМІКРОТОМ (від *ультра...* й *мікротом*) – прилад, за допомогою якого одержують надтонкі зрізи для цитологічних досліджень.
УЛЬТРАМОДЕРНІЗМ (від *ультра...* і *модернізм*) – модернізм у його крайніх проявах.
УЛЬТРАМОНТАНИ (італ. ultramontani, від лат. ultra – по той бік і montes – гори, букв. – ті, що перебувають за горами, тут – за Альпами) – прихильники крайньо реакційного напряму в *католицизмі*, що підтримують домагання *папи римського* на втручання не тільки в релігійні, а й у світські справи будь-якої держави.
УЛЬТРАСТРУКТУРА (від *ультра...* і *структура*) – найдрібніші електронно-мікроскопічні структурні елементи клітини (*хромосоми* тощо).

УЛЬТРАФІЛЬТР (від *ультра...* й *фільтр*) – пристрій для відокремлення рідини від колоїдних (див. *Колоїди*) частинок проціджуванням крізь малопроникні перегородки.
УЛЬТРАФІОЛЕТ (від *ультра...* і франц. violet – фіолетовий) – невидиме оком людини електромагнітне проміння, яке в спектрі електромагнітного проміння займає проміжне положення між видимим і рентгенівським промінням. Інша назва – *ультрафіолетове проміння*.
УМБРА (від лат. umbra – тінь) – коричнева фарба мінерального походження.
УМЛЯУТ (нім. Umlaut) – *мовозн.* уподібнення голосного звука кореня голосному звукові суфікса в германських мовах (напр., у нім. мові Hand – рука, Hände – руки).
УМФОРМЕР (нім. Umformer, від umformen – перетворювати) – електрична машина, що перетворює постійний струм однієї напруги на постійний струм іншої напруги.
УНАНІМІЗМ (франц. unanimisme – однодушність, одностайність, від лат. unus – один і anima – душа) – течія у французькій літературі початку 20 ст. Пропагувала реакційну ідею одностайності людства незалежно від класової диференціації та реальних економічних умов.
УНДЕВІТ [здогадно від лат. unde (cim) – одинадцять і *віт (аміни*)] – лікарський вітамінний препарат. Застосовують з лікувально-профілактичною метою для запобігання передчасному старінню.
УНДЕЦИМА (від лат. undecima – одинадцята) – 1) Одинадцятий ступінь *діатонічної* гами. 2) Музичний інтервал між першим і одинадцятим ступенями гами.
УНДЕЦИМАКОРД (від *ундецима* і *акорд*) – акорд з шести різнойменних звуків, що їх розташовано або можна розташувати за *терціями* (1).
УНДЕЦИН (від лат. undecim – одинадцять) – лікарський препарат. Застосовують при грибкових захворюваннях шкіри.
УНДИНА, **ОНДИНА** (франц. ondine – русалка, від лат. unda – хвиля) – казкова істота, яка нібито живе в річках і озерах. У. – образ, створений літературою, в якому відобразилися повір'я різних народів про русалок.
УНІ... (від лат. unus – один) – у складних словах означає «єдино», «одно».
УНІВАЛЕНТИ [від *уні...* і лат. valens (valentis) – сильний] – поодинокі, неспарені *хромосоми* в першому *редукційному* поділі.
УНІВЕРСАЛ [1] (польс. uniwersal, від лат. universalis – загальний) – розпорядчий акт адміністративно-політичного характеру, що його видавали в 17 – 18 ст. у феодальній Польщі король, а на Україні – гетьман.
УНІВЕРСАЛ [2] (від лат. universalis – загальний) – людина, що має різносторонні знання, навички.
УНІВЕРСАЛІЇ (від лат. universalis – загальний) – 1) Філософський термін, який вживали для позначення загальних понять на відміну від одиничних. Питання про те, чи існують У. реально, було основним у боротьбі між *номіналізмом* і *реалізмом* у філософії середньовіччя. 2) *мовозн.* Явища, властиві всім мовам.
УНІВЕРСАЛЬНИЙ (лат. universalis) – всеосяжний, різнобічний, загальний; *у. магазин* – підприємство роздрібної торгівлі з різноманітними предметами широкого вжитку; *у. верстат* – верстат, на якому обробляють різні за розмірами вироби й деталі; *у. інструмент* – астрономічний і геодезичний інструмент, яким вимірюють кути у вертикальній і горизонтальній площинах; *у-ні обчислювальні машини* – машини, за допомогою яких розв'язують різноманітні задачі з науки і техніки.
УНІВЕРСИТЕТ [нім. Universitat, від лат. universitas (universitatis) – сукупність] – 1) Вищий навчально-науковий заклад, який готує спеціалістів з багатьох галузей знань і проводить науково-дослідну роботу. 2) Назва навчальних закладів для підвищення загальноосвітніх і політичних знань. 3) Приміщення університету.
УНІВЕРСІАДА [від *універс(итет)* і *(олімп)іада*] – студентські спортивні змагання.
УНІВЕРСУМ (лат. universum) – 1) Загальне; Всесвіт. Філософський термін, що ним позначають «світ як ціле» або множину всіх світів. 2) У. *міркування* – поняття, що

характеризує коло тих предметів, які вивчаються в рамках даної наукової теорії за допомогою засобів цієї теорії.
УНІЗМ (від лат. unus – один) – напрям в абстрактному живопису (див. *Абстракціонізм*), прихильники якого створюють *композиції* з однорідних форм і кольорів, що не дають будь-якого уявлення про дійсність.
УНІКАЛЬНИЙ (від лат. unicus – єдиний) – єдиний у своєму роді, винятковий; рідкісний.
УНІКУМ (лат. unicum – єдине, виняткове) – єдиний у своєму роді предмет; рідкісна річ.
УНІОН [від лат. unio (unionis)] – союз, об'єднання.
УНІОНІЗМ (від *уніон*) – прагнення до об'єднання, злиття.
УНІПОЛЯРНИЙ (від *уні...* і лат. polus – *полюс*) – однополюсний; *у-на провідність* – провідність струму переважно в одному напрямі.
УНІПРИНТ (від лат. unus – один, єдиний і англ. print – відбиток, друк) – один з способів виготовлення еластичних *форм* для глибокого друку.
УНІСОН (італ. unisono, від лат. unus – один і sonus – звук) – 1) Одночасне звучання двох або кількох звуків на одній висоті і однакових звуків у різних *октавах.* 2) *фіз.* Рівність частот двох джерел звукових коливань. 3) Переносно – *співати в унісон* – потурати комусь; сліпо наслідувати або підтримувати когось.
УНІТАРНИЙ (франц. unitaire, від лат. unitas – єдність) – єдиний; той, що становить єдине ціле.
УНІФІКАЦІЯ (від *уні...* і *...фікація*) – приведення чогось до єдиної форми, системи.
УНІФІЛЯРНИЙ (від *уні...* і лат. filum – нитка) – однонитковий (напр., у. кабель, у. підвіс).
УНІФОРМА (нім. Uniform, франц. uniforme, від лат. unus – один і forma – *форма*) – 1) Формений одяг. 2) В цирку – одягнутий в спеціальні костюми персонал (т. зв. уніформісти), що обслуговує *арену* під час вистав.
УНІЯ (лат. unio – єдність, об'єднання) – 1) Об'єднання держав під владою одного монарха; союз держав. 2) Назва міжнародних адміністративних союзів. 3) У. *церковна* – об'єднання католицької та православної церкви під зверхністю *папи римського.*
УНТЕР-ОФІЦЕР (нім. Unteroffizier, від unter – нижчий і Offizier – *офіцер*) – звання молодшого командного складу в арміях дореволюційної Росії та ряду капіталістичних держав.
УНТЕРТОН (нім. Unterton, від unter – нижчий і Ton – звук) – додатковий тон, що звучить одночасно, але нижче від основного тону, протилежний *обертону,* що звучить вище.
УНЦІЯ (лат. uncia) – 1) Міра маси (ваги), застосовувана в деяких країнах. В англійській системі мір, напр., У. дорівнює 28,35 *г.* 2) Аптекарська міра в різних країнах. 3) У. *тройська* (31,1035 *г*) застосовується як одиниця ваги дорогоцінних металів. 4) Монета в Стародавньому Римі, пізніше – в Іспанії, Італії та деяких інших країнах.
УОЛЛ-СТРІТ (англ. Wall-Street) – вулиця в Нью-Йорку, на якій розташовано фондову біржу, ряд найбільших банків США. Переносно – фінансова *олігархія* США.
УРАН (грец. Ουρανός) – 1) У давньогрецькій міфології – бог неба. 2) Сьома за віддаленням від Сонця планета Сонячної системи. 3) Радіоактивний хімічний елемент, символ U, ат. н. 92; сріблясто-білий метал; належить до *актиноїдів.* Використовують як ядерне наливо. Солі У. застосовують у фотографії, виробництві скла тощо.
УРАНАТИ – соліуранових кислот.
УРАНІНІТ – мінерал класу окисів і гідроокисів, чорного кольору; руда *урану* й *радію.*
УРАНІЯ (грец. Ουρανία, «Небесна») – в давньогрецькій міфології одна з дев'яти *муз,* покровителька *астрономії.*
УРАТИ (від грец. οὖρον – сеча) – солі сечової кислоти.
УРАЦИЛ (від грец. οὖρον – сеча і лат. acetum – оцет) – органічна сполука. Міститься вільно в незначній кількості у тваринних і рослинних тканинах, входить до складу життєво важливих сполук.

УРБАНІЗАЦІЯ (франц. urbanisation, від лат. urbanus – міський) – процес зростання міст і підвищення їхньої ролі в економічному й культурному житті суспільства.
УРБАНІЗМ (франц. urbanisme, від лат. urbanus – міський) – 1) Напрям у буржуазній літературі епохи *імперіалізму,* що оспівує життя великого промислового і торговельного капіталістичного міста, але затушковує гострі класові суперечності. 2) Напрям в архітектурі та містобудівництві 20 ст., за яким міста повинні розвиватися без будь-яких територіальних обмежень і щільно забудовуватися великими будинками.
УРЕАЗА (від грец. οὖρον – сеча) – *фермент,* що розщеплює сечовину на вуглекислоту й аміак. У. виявлена в бактеріях, грибах, насінні вищих рослин та в організмі деяких безхребетних тварин.
УРЕМА (тюрк.) – смуга листяних лісів, що тягнеться вздовж річки, в заплавах. Характерна для широких долин з озерами тощо.
УРЕМІЯ (від грец. οὖρον – сеча і *...емія*) – хворобливий стан людини й деяких тварин, спричинюваний самоотруєнням організму азотистими продуктами обміну речовин внаслідок недостатності функцій нирок.
УРЕТАН (від грец. οὖρον – сеча й *етан*) – лікарський препарат; заспокійливий і снотворний засіб.
УРЕТРА (грец. οὐρήθρα – сечівник) – трубчастий утвір у людини й ссавців (крім однопрохідних), через який сеча виводиться з сечового міхура назовні. Інша назва – *сечівник*.
УРЕТРИТ – запалення слизової оболонки сечівника (*уретри*), що виникає внаслідок потрапляння в сечівник мікробів (головним чином гонококів і трихомонад) або подразнення механічними, хімічними чи термічними факторами.
УРЕТРОСКОПІЯ (від грец. οὐρήθρα – сечівник і *...скопія*) – дослідження сечівника (огляд його) шляхом введення спеціального приладу – уретроскопа.
УРЕТРОТОМІЯ (від грец. οὐρήθρα – сечівник і *...томія*) – розтин сечівника при його звуженнях.
...УРІЯ (від грец. οὖρον – сеча) – у складних словах вказує на зв'язок з поняттям «сеча», напр. *гематурія.*
УРНА (лат. urna, від urceus – глек) – 1) *Виборча* У. – ящик з отвором, в який при таємному голосуванні опускають виборчі бюлетені, кулі або записки. 2) Посудина для зберігання праху померлого після *кремації.* 3) Посудина для сміття.
УРО... (від грец. οὖρον – сеча) – у складних словах відповідає поняттям «сеча», «сечовина», «сечові органи».
УРОБАКТЕРІЇ (від *уро...* і *бактерії*) – бактерії, що розкладають сечовину на аміак і вуглекислоту.
УРОБІЛІН (від *уро...* і лат. bilis – жовч) – один з жовчних пігментів людини та багатьох тварин, який утворюється в кишечнику внаслідок ферментативого відновлення *білірубіну.* У. – один з кінцевих продуктів обміну речовин.
УРОЛОГІЯ (від *уро...* і *...логія*) – розділ медицини, що вивчає хвороби сечової системи (нирок, сечоводів, сечового міхура) й чоловічої статевої системи, лікування і профілактику їх.
УРОМЕТР (від *уро...* і *...метр*) – прилад для визначення питомої ваги сечі.
УРОТРОПІН (від *уро...* і грец. τροπή – поворот, зміна) – те саме, що й *гексаметилентетрамін.*
УРТИКАРІЯ (від лат. urtica – кропива) – захворювання людини, зумовлене підвищеною чутливістю організму до деяких харчових продуктів, лікарських препаратів, укусів комарів тощо. Інші назви – *кропивна лихоманка, кропив'янка*.
УСТРИЦЯ (від грец. όστρεον – черепашка) – рід двостулкових молюсків. Поширені в Атлантичному океані, Середземному й Чорному морях. Розводять також штучно. Їстивні; об'єкт промислу.

УТИЛІЗАЦІЯ (від лат. utilis – корисний) – використання чогось для переробки; доцільне застосування відходів, лишків у господарстві.
УТИЛІТАРИЗМ (франц. utilitarisme, від лат. utilitas – користь, вигода) – 1) Буржуазне етичне вчення, за яким в основу вчинків людини покладено принципи вигоди. 2) Переносно – прагнення з усього мати зиск, користь; дріб'язковий *практицизм.*
УТИЛІТАРНИЙ (франц. utilitaire, від лат. utilitas – користь, вигода) – 1) Розрахований виключно на практичне використання або вигоду, практичний. 2) Ужитковий. 3) Пройнятий *утилітаризмом.*
УТОПІСТ – 1) Автор якої-небудь *утопії* або її послідовник. 2) Мрійник, фантазер; людина, що живе нездійсненним, сподівається малоймовірного.
УТОПІЧНИЙ – 1) Заснований на *утопії,* ненауковий. 2) Нездійсненний, химерний, ідеально довершений, можливий тільки в мріях.
УТОПІЧНИЙ СОЦІАЛІЗМ – донауковий етап у становленні вчення про суспільний лад, який грунтується на соціальній рівності, відсутності експлуатації і спільній праці всіх громадян. У. с. піддав різкій критиці вади капіталістичного суспільства, розкрив зв'язок між експлуатацією і приватною власністю. Однак соціалісти-утопісти наївно вірили, що новий суспільний лад можна встановити шляхом пропаганди ідей соціалізму, через освіту й моральне самовдосконалення людей. Концепції видатних теоретиків утопічного соціалізму А.-К. Сен-Сімона, Ф.-М.-Ш. Фур'є, Р. Оуена були одним з теоретичних джерел *марксизму.*
УТОПІЯ (від грец. οὐ – не і τόπος – місце; тобто – неіснуюче місце) – 1) Назва фантастичного острова з однойменного твору англійського мислителя Т. Мора, де нібито було створено ідеальний суспільний лад. Термін «утопія» був поширений на всі науково не обгрунтовані проекти взірцевого суспільного устрою. 2) Художній твір (утопічний роман), що малює уявний майбутній лад. 3) Мрія, вигадка, химера.
УТРИРУВАННЯ (франц. outrer – перебільшувати, від лат. ultra – понад) – перебільшування, спотворювання надмірним підкреслюванням якпх-небудь рис у чому-небудь, доведення чогось до крайності.

ФА (лат. fa) – четвертий ступінь основного музичного звукоряду.

ФАБІАНЦІ – члени фабіанського товариства англійської реформістської організації (заснованої 1884 р.). Фабіанською ця організація названа за ім'ям римського державного діяча й полководця Фабія Максима (за прізвиськом Кунктатор – Повільний), прихильника очікувальної тактики, якої дотримувалися й Ф. Вони пропагували еволюційно-реформістський шлях розвитку, заперечували класову боротьбу, вважали, що ідеї є вирішальною силою в житті суспільства. В 1900 ρ. Ф. увійшли до складу лейбористської партії.

ФАБЛЬО (франц. fabliau, від лат. fabula – байка) – жанр французької літератури 12 – 13 ст.; невелике гумористичне або сатиричне оповідання з життя селян, духівництва тощо.

ФАБРИКА (лат. fabrica – майстерня) – форма організації виробництва; промислове підприємство, засноване на машинній техніці. В політекономічному розумінні – тотожне поняттю завод.

ФАБРИКАТ (від лат. fabricatus – виготовлений) – завершений продукт виробництва, призначений для споживання без додаткової обробки.

ФАБРИКАЦІЯ (лат. fabricatio – виготовлення) – 1) Виготовлення будь-чого. 2) Виготовлення виробів фабричним способом у великих кількостях.

ФАБУЛА (від лат. fabula – байка, переказ) – стислий зміст подій і пригод, зображуваних у художньому творі, поданий у послідовному зв'язку.

ФАВЕРОЛЬ (франц. faverolle) – французька порода курей, що відзначаються м'ясністю. Від назви містечка Фавероля у Франції, де наприкінці 19 ст. почали їх розводити.

ФАВН (лат. Faunus, «Прихильний») – 1) В давньоримській міфології – бог полів і лісів, покровитель стад. Ф. також називали Луперком, і йому були присвячені *луперкалії.* 2) Американська мавпа з двома чубками на тімені.

ФАВОР (від лат. favor – прихильність, схильність) – заступництво, протекція впливової особи.

ФАВОРИТ (італ. favorito, від лат. favor – прихильність) – особа, яка користується чиїмсь покровительством.

ФАВОРИТИЗМ – у феодальних і буржуазних державах покровительство з боку монарха або інших високопоставлених осіб своїм улюбленцям (*фаворитам*) наданням їм високих посад, титулів, привілеїв. У Європі Ф. набув поширення за епохи абсолютизму.

ФАВУС (від лат. favus – бджолиний стільник) – 1) Заразне захворювання шкіри людини, спричинюване паразитичними грибами. 2) Заразна грибкове захворювання тварин (собак, котів, кролів, сільськогосподарських птахів та ін.). 3) Захворювання рослин (яблуні, груші, цитрусових, картоплі та ін.), спричинюване різними видами грибів і бактерій. Інша назва – *парша*.

ФАГ (від грец. φάγος – пожирач) – те саме, що й *бактеріофаг.*

...ФАГ (від грец. φάγος – пожирач) – у складних словах означає «поїдаючий», «поглинаючий», напр. *бактеріофаг.*

...ФАГІЯ (від грец. φαγεἰν – їсти, ковтати) – у складних словах вказує на зв'язок з поняттям «ковтання», напр. аерофагія.

ФАГОТ (італ. fagotto, букв. – вузол, в'язка) – дерев'яний духовий оркестровий музичний інструмент.

ФАГОТЕРАПІЯ (від *фаг* і *терапія*) – застосування *бактеріофага* з лікувальною та профілактичною метою (при деяких інфекційних захворюваннях).

ФАГОЦИТИ (від грец. φάγος – пожирач і *...цити*) – клітини організму багатоклітинних тварин і людини, здатні активно захоплювати щільні часточки і, якщо вони органічного походження, перетравлювати їх (див. *Фагоцитоз*). У людини й вищих тварин Ф. є деякі форми *лейкоцитів* і сполучнотканинних клітин.

ФАГОЦИТОЗ – захисне пристосування у тварин і людини, що полягає у захоплюванні й перетравлюванні особливими клітинами – *фагоцитами* – мікроорганізмів, решток зруйнованих клітин та інших щільних часточок.

ФАЕТ<u>О</u>Н (грец. Φαέθων) – 1) У давньогрецькій міфології син бога сонця Геліоса, який випросив у свого батька вогненну колісницю і, не вміючи правити кіньми, наблизився надто близько до землі і мало не спалив її. Щоб урятувати землю, Зевс блискавкою вбив Ф. 2) Легкий чотириколісний екіпаж з відкидним верхом. 3) Легковий автомобіль з відкритим кузовом. 4) Птах тропічних морів з ряду веслоногих.

Ф<u>А</u>ЗА (від грец. φάσις – поява) – 1) Період, ступінь у розвитку чого-небудь: соціалізм – перша Ф. комунізму, Ф. блиску подвійної зорі, Ф. Місяця. 2) В теорії коливань – величина, що характеризує стан коливального процесу в якийсь момент. 3) В електротехніці – один з проводів багатофазного струму. 4) У фізичній хімії – окрема, однорідна, складова частина фізико-хімічної системи, відмежована поверхнею розділу від інших частин цієї системи (напр., суміш льоду й води при 0° С являє собою фізико-хімічну систему, а окремо лід і вода – тверду й рідку Ф. її).

Ф<u>А</u>ЗИС (від грец. φάσις – поява) – певний момент у розвитку якого-небудь явища, в зміні форми або стану якогось тіла; ступінь якогось періодичного явища.

Ф<u>А</u>ЗОВИЙ – пов’язаний з поняттям *«фаза»*; *ф-а швидкість* – швидкість переміщення фази коливання (напр., гребеня хвилі) в просторі; *ф-е реле* – пристрій, що реагує на зміну зсуву фаз між струмом і напругою в системах змінного струму.

ФАЗОКОМПЕНС<u>А</u>ТОР – пристрій (машина змінного струму), що здійснює *фазокомпенсацію.*

ФАЗОКОМПЕНС<u>А</u>ЦІЯ (від *фаза* і *компенсація*) – усунення зсуву фаз між струмом і напругою в колі змінного електричного струму, що зумовите збільшення потужності електричпого двигуна.

ФАЗ<u>О</u>МЕТР (від *фаза* і *...метр*) – прилад, яким визначають зсув фаз, тобто різницю між фазами струму й напруги в електричному колі.

ФАЗОТР<u>О</u>Н [від *фаза* та *(елек) трон*] – циклічний резонансний прискорювач заряджених частинок, в якому вони рухаються в постійному магнітному полі й прискорюються високочастотним електричним полем. Застосовують для прискорення важких частинок (*протонів, дейтеронів, альфа-частинок*) до енергії кількох сотень мільйонів *електрон-вольт.* Інша назва – *синхроциклотрон*.

ФАЙ (франц. faille) – щільна тонка шовкова або шерстяна тканина з поперечними рубчиками.

ФАЙДЕШ<u>И</u>Н (франц. faille de Chine – китайський *фай*) – шовкова тканина з дрібним рубчиком.

Ф<u>А</u>КЕЛ (нім. Fackel, від лат. fax – скіпка) – 1) Світильник на держаку, смолоскип. 2) Потік розжарених газів з завислими частинками палива, попелу й сажі. 3) Світіння повітря через перенапругу в короткохвильових антенах. 4) *астр. Факели* – яскраві ділянки *фотосфери* біля краю сонячного диска.

Ф<u>А</u>КЕЛЬЦУГ (нім. Fackelzug, від Fackel – факел і Zug – похід, процесія) – факельний похід, процесія із запаленими смолоскипами на честь певної особи, події, річниці тощо.

ФАК<u>І</u>Р (араб. – жебрак) – 1) Мусульманський жебрущий чернець, *дервіш.* 2) В Індії – мандрівний чернець-індуїст, що демонструє фокуси, тлумачить сни тощо.

ФАКОЛ<u>І</u>Т (від грец. φακός – сочевиця і *...літ*) – лінзоподібне магматичне тіло (*інтрузія*), що міститься у верствах осадочних порід.

ФАКС<u>И</u>МІЛЕ (франц. fac-similé, від лат. fac simile – зроби подібне) – 1) Точне відтворення будь-якого графічного оригіналу (кресленика, рукопису, малюнка тощо) фотографічним способом або печаткою. 2) Кліше-печатка для відтворення власноручного підпису.

ФАКТ (від лат. factum – зроблене) – 1) Дійсна подія, явище. 2) Реальність, дійсність. 3) Назва зірки в сузір’ї Голуба.

ФАКТ<u>И</u>СИ (франц. factices, від лат. facticius – штучний) – часткові замінники *каучуку,* виготовляють з ріпакової, лляної або бавовникової олії, додаючи хлористу сірку; застосовують як добавку до каучуку при виготовленні гумових виробів.

ФАКТИЧНИЙ (від *факт*) – дійсний, справжній, той, що насправді існує, наявний.
ФАКТОГРАФІЯ (від *факт* і *...графія*) – опис фактів без аналізу їх та узагальнення.
ФАКТОР (лат. factor – той, що робить, від facio – роблю) – 1) Умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу. 2) заст. Посередник, дрібний комісіонер.
ФАКТОРІАЛ (англ. factorial, від factor – співмножник) – добуток натуральних чисел від 1 до заданого натурального числа, тобто 1 2 3 ... *n*; позначається *n*! Інша назва – *факультет*.
ФАКТОРІЯ (англ. factory, від лат. factor – той, що робить) – 1) Віддалена філія (переважно закордонна) торговельної контори; колишні поселення європейських або північноамериканських купців у колоніальних країнах. 2) В СРСР – державний заготівельно-постачальницький пункт у віддалених північних районах, що є й культурним центром.
ФАКТОТУМ (від лат. fac totum – роби все) – заст. Довірена особа, яка виконує, будь-які доручені завдання.
ФАКТУРА (від лат. factura – оброблення, побудова) – 1) Особливості побудови та оздоблення поверхні будь-якого предмета. 2) В живопису – характер поверхні мистецького твору, її обробки; один із засобів художньої виразності. 3) Сукупність засобів музичного викладу (мелодія, акорди, орнаментика та ін.). 4) Декоративні особливості поверхні будівельних матеріалів, що їх використовують як засіб художньої виразності в композиції будівель і споруд. 5) Рахунок на проданий товар із зазначенням його кількості й вартості.
ФАКУЛЬТАТИВ (франц. facultatif – необов'язковий, від лат. facultas – можливість) – понадпрограмний, необов'язковий для відвідування навчальний курс.
ФАКУЛЬТАТИВНИЙ (фрапц. facultatif) – вільний, необов'язковий, той, що дається на вибір.
ФАКУЛЬТЕТ [нім. Facultat, від лат. facultas (facultatis) – спроможність, здатність] – підрозділ (частина, відділ) вищого навчального закладу, де викладають певні предмети, готують фахівців відповідного профілю.
ФАЛ (голл. val) – 1) Трос, канат для піднімання на кораблі вітрил, прапорів, сигналів тощо. 2) Тонкий канат для розкриття *парашута* без участі парашутиста, прикріплений одним кінцем до літака, другим – до витяжного кільця парашута.
ФАЛАНГА [грец. φάλαγξ (φάλαγγος), букв. – стовбур] – 1) У Стародавній Греції та Македонії шикування для бою щільно зімкнутих шеренг важкоозброєної піхоти. 2) В системі утопічного соціалізму Фур'є (1772 – 1857 рр.) трудова громада, колективна господарство. Див. також *Фаланстер.* 3) До 1958 р. назва іспанської фашистської партії.
ФАЛАНГИ [від грец. φάλαγξ (φάλαγγος) – стовбур, суглоб пальця] – 1) Те саме, що й *сольпуги.* 2) Трубчасті кістки, що утворюють скелет пальців хребетних тварин і людини.
ФАЛАНГІСТИ (ісп. falangistas) – члени фашистської партії в Іспанії – Іспанської *фаланги.*
ФАЛАНСТЕР (франц. phalanstère, від грец. φάλανξ – військовий табір) – палац для *фаланги* (2) в утопічних планах французького соціаліста-утопіста Ш. Фур'є.
ФАЛЕРИСТИКА (від грец. φάλαρον – металеві прикраси) – колекціонування значків.
ФАЛІНЬ (голл. vanglijn) – канат, яким *шлюпку* прив'язують до пристані або до борту судна.
ФАЛІЯ – див. *Талія.*
ФАЛРЕП (голл. valreep) – *трос,* застосовуваний замість поручнів у забортних *трапах* [1].
ФАЛЬКОНЕТ, **ФАЛКОНЕТ** (італ. falconetto) – старовинна невелика чавунна гармата, що стріляла свинцевими снарядами.
ФАЛЬСИФІКАТ (від лат. falsificatum – підроблене) – підроблений продукт.
ФАЛЬСИФІКАЦІЯ (лат. falsificatio – підробка) – 1) Умисне викривлення або неправильне тлумачення тих чи інших явищ, подій, фактів. 2) Вчинена з корисливих мотивів підробка чогось, зміна вигляду або властивостей предмета і надання йому такого зовнішнього вигляду, який на відповідає його справжній суті.

ФАЛЬСТАРТ (англ. false start – неправильний *старт*) – неправильно взятий старт, коли хтось з учасників змагань почав рух до сигналу.
ФАЛЬЦ (нім. Falz, від falzen – згинати) – 1) Загин кромок металевих листів, підданих *фальцюванню* (1). 2) Згин аркушів паперу при фальцюванні й оправлянні їх. 3) Прямокутна канавка (паз) уздовж краю скріплюваних дощок, щитів тощо.
ФАЛЬЦАПАРАТ (нім. Falzapparat) – апарат для *фальцювання* (2), що є частиною *ротаційної* друкарської машини.
ФАЛЬЦГЕБЕЛЬ (нім. Falzhobel) – інструмент (колодка з різцем і обмежуючими лінійками), яким вистругують *фальц* (3).
ФАЛЬЦЕР (нім. Falzer) – апарат, яким визначають опір зломові паперу або картону.
ФАЛЬЦЕТ (італ. falsetto, від falso – неправильний, помилковий) – один з високих регістрів співацького голосу, переважно чоловічого.
ФАЛЬЦЮВАННЯ (від нім. falzen – згинати) – 1) З'єднання металевих листів відгинанням і спільним обтискуванням їхніх кромок. 2) Згинання друкованих аркушів у такій послідовності, щоб сторінки їх були розміщені відповідно до нумерації.
ФАЛЬШ (польс. falsz, від лат. falsus – неправдивий, хибний, помилковий) – 1) Обман, підробка. 2) Неприродність, ненатуральність. 3) Нещирість, лукавство. 4) Невірно взята (виконана) нота музичного твору.
ФАЛЬШБОРТ (нім. Falschbord, від falsch – несправжній і Bord – борт) – легка обшивка борту судна, вища відкритої палуби, для відгородження від хвиль тощо.
ФАЛЬШКІЛЬ (нім. Falschkiel, від falsch – несправжній і Kiel – *кіль*) – дерев'яний чи металевий брус, що прикріплюється під *кілем* для оберігання його від пошкоджень або надання судну стійкості.
ФАМІЛІСТЕР (франц. familistere, від лат. familia – сім'я) – гуртожиток для робітників, побудований Годеном – учнем Фур'є в м. Гізі (Франція) за типом *фаланстера.* Проте Фур'є передбачав, що в майбутньому суспільстві не буде сім'ї, а тому фаланстер призначався для розміщення громади, а Годен пристосував фамілістер для поселення окремих сімей.
ФАМІЛІЯ (лат. familia – сім'я) – 1) У Стародавньому Римі сімейна господарсько-юридична одиниця, до складу якої входили також раби та *клієнти.* 2) заст. Рід, родина, сім'я.
ФАМІЛЬНИЙ (від *фамілія*) – 1) Спадковий. 2) Належний до сім'ї, сімейний.
ФАМІЛЬЯРНИЙ (від лат. familiaris – сімейний, близький) – безцеремонний, надто вільний, розв'язний у поводженні, панібратський.
ФАМУЛУС (від лат. famulus – раб, слуга, служник) – 1) У середні віки – слуга або зброєносець, 2) В зарубіжних університетах – асистент лікаря або студент при професорі для виконання його доручень.
ФАНАБЕРІЯ (польс. fanaberia) – пиха, чванливість, зарозумілість; інколи – безглузде дивацтво, примха.
ФАНАТИЗМ (франц. fanatisme, від лат. fanaticus – несамовитий, шалений) – безрозсудна одержимість якимись ідеями, поєднана з нетерпимістю до будь-яких інших поглядів. *Релігійний* Ф. – сліпа відданість певним релігійним віруванням і нетерпимість до інакомислячих.
ФАНАТИК (від лат. fanaticus – несамовитий, шалений) – 1) Людина, що відзначається несамовитістю, крайньою нетерпимістю до інаковіруючих, здатна на бузувірство, дикі ексцеси проти інших. 2) Переносно – особа, пристрасно захоплена якою-небудь ідеєю, думкою, віддана якимось поглядам, заняттям.
ФАНАТИЧНИЙ – той, що відзначається *фанатизмом.*
ФАНГСБОТ (голл. vangsboot, від vangst – ловля і boot – човен, судно) – судно для звіробійного промислу та для допоміжних потреб.
ФАНДАНГО (ісп. fandango) – іспанський народний танець.

ФАНЕРОГАМИ (від грец. φανερός – явний і γάμος – шлюб) – заст. Насінні рослини з видимими органами статевого розмноження.
ФАНЕРОЗОЙ (від грец. φανερός – явний і *...зой*) – найновіший *еон* геологічної історії Землі, включав три ери: *палеозой, мезозой* та *кайнозой.*
ФАНЗА (кит. фан-цзи) – 1) Житло каркасного типу в Китаї. 2) Легка китайська шовкова тканина.
ФАНТ (польс. fant, від нім. Pfand – застава) – гра, в якій жартівливе завдання власникові заставленого предмета визначається жеребом.
ФАНТАЗЕР – 1) Людина, що живе мріями, мрійник. 2) Особа, яка видає свої *фантазії* за дійсність.
ФАНТАЗІЯ (лат. phantasia, з грец. φαντασία – уява) – 1) Уява; створення нових образів на основі колишніх сприйнять, компонент творчої діяльності. 2) Мрія, продукт уяви. 3) Каприз, примха, химера. 4) В музиці – п’єса у вільній формі.
ФАНТАСМАГОРІЯ (від грец. φάντασμα – привид і αγορεύω – говорю) – 1) Зображення фантастичних картин і фігур, одержаних за допомогою різних оптичних пристроїв. 2) Фантастичне уявлення про щось; маячні видіння; щось нереальне.
ФАНТАСТИКА (від грец. φανταστική – здатність уявляти) – 1) Образи, уявлення, створені думкою людини, її домислом. 2) Літературні твори, в яких описуються події або явища нереальні, неіснуючі в дійсності. 3) Щось нереальне, нездійсненне.
ФАНТОМ (франц. fantome, від грец. φάντασμα – привид, примара) – 1) Примара, привид, ілюзія. 2) Модель людського тіла або його частини натурального розміру, що служить наочним посібником у медичних закладах.
ФАНТОШ (франц. fantoche, від італ. fantoccio – лялька, опудало) – те саме, що й *маріонетка.*
ФАНФАРА (італ. fanfara) – 1) Мідний духовий музичний інструмент у формі подовженої труби без вентилів. 2) Трубний сигнал урочистого або войовничого характеру.
ФАНФАРОН (ісп. fanfarron, від араб. фарфар – легковажний, балакучий) – хвалько.
ФАРА (франц. phare) – електричний ліхтар на транспортній машині, яким освітлюють дорогу. Від назви о. Фарос (поблизу Александрії), що в давнину славився своїм маяком.
ФАРАДА – одиниця електричної ємності в Міжнародній системі одиниць; електроємність провідника, потенціал якого збільшується на 1 *вольт,* коли йому передається заряд в 1 *кулон.* Від прізвища англійського фізика М. Фарадея.
ФАРАДИЗАЦІЯ – метод лікувального й діагностичного застосування змінного струму низької частоти. Від прізвища англійського фізика М. Фарадея.
ФАРАНДОЛА (франц. farandole) – французький (провансальський) старовинний народний хороводний танок.
ФАРАОН (грец. Φαραώ, з егип.) – 1) Титул царів у Стародавньому Єгипті. 2) Зневажливе прізвисько поліцейського. 3) Назва старовинної гри в карти.
ФАРВАТЕР (голл. vaarwater, від varen – плавати і water – вода) – безпечний шлях для руху суден між мілинами, рифами та іншими перешкодами. Ф. огороджують *бакенами,* віхами, *буями.*
ФАРИНГІТ [від грец. φάρυγξ (φάρυγγας) – глотка] – хронічне або гостре запалення слизової оболонки глотки у людини і деяких тварин. Причиною Ф. у людини є місцеве охолодження, інфекції, вдихання газу, пилу тощо.
ФАРИНГОСКОПІЯ [від грец.φάρυγξ (φάρυγγος) – глотка і *...скопія*] – огляд глотки й піднебіння за допомогою спеціального дзеркала.
ФАРИНОТОМ (від лат. farina – борошно і грец. τομή – розрізування) – прилад для поперечного розрізування зерен пшениці або ячменю з метою визначення їх скловидності, яка є важливою ознакою для оцінки борошномельно-хлібопекарських якостей зерна.
ФАРИСЕЇ (грец. Φαρισαίοι, від давньоєвр. перушім – ті, що відокремились) – 1) Послідовники релігійно-політичної течії, що існувала в Іудеї з середини 2 ст. до н. е. до

70-х рр. 1 ст. н. е. серед торгово-ремісничих верств. Ф. багато уваги звертали на зовнішні прояви релігійності. 2) Переносно – лицеміри, ханжі.
ФАРИСЕЙСТВО – 1) Вчення *фарисеїв.* 2) Лицемірство, зовнішня благочестивість.
ФАРМАКОГНОЗІЯ (від грец. φάρμακον – ліки і *...гнозія*) – розділ *фармації,* що вивчає лікарську сировину переважно рослинного, а також тваринного походження.
ФАРМАКОЛОГІЯ (від грец. φάρμακον – ліки і *...логія*) – наука, що вивчає закономірності взаємодії між лікарськими речовинами і організмом, діяння ліків на організм та визначає методи й принципи застосування їх.
ФАРМАКОПЕЯ (від грец. φάρμακον – ліки і ποιέω – роблю, готую) – збірник загальнодержавних стандартів і положень, які нормують якість лікарських засобів. У Ф. визначено дози ліків, умови й строки зберігання їх, способи виготовлення тощо.
ФАРМАКОТЕРАПІЯ (від грец. φάρμακον – ліки і *терапія*) – лікування фармакологічними (лікарськими) препаратами.
ФАРМАКОХІМІЯ (від грец. φάρμακον – ліки і *хімія*) – хімія лікарських речовин. Вивчає способи утворення, фізико-хімічні властивості, методи аналізу й способи зберігання лікарських речовин.
ФАРМАЦЕВТИКА (грец. φαρμακευτική) – те саме, що й *фармація.*
ФАРМАЦІЯ (від грец. φαρμακεία – ліки) – наука, що займається вишукуванням, вивченням, розробкою способів добування, обробки, виготовлення й зберігання лікарських засобів і препаратів та матеріалів, що їх застосовують у медицині й ветеринарії, а також питанням їх стандартизації та контролю.
ФАРС (франц. farce, від лат. farcio – начиняю, наповнюю) – 1) Вид народного театру, поширеного в 14 – 16 ст. у країнах Західної Європи; відзначався життєрадісним світосприйняттям, соковитим гумором. 2) У бурлескному театрі 19 – 20 ст. – беззмістовне, часто малопристойне комедійне видовисько. 3) Переносно – грубий жарт, блазенство, цинічне видовище або витівка.
ФАРФОР (перс. фегфур) – 1) Мінеральна маса з тонкої суміші *каоліну,* пластичної глини, кварцу і польового шпату; порцелена. 2) Вироби, посуд з такої маси.
ФАС (франц. face, від лат. facies – обличчя) – 1) Лицьова сторона, вид спереду. 2) *військ.* Прямолінійна дільниця фортечної огорожі або польового укріплення з визначеним напрямом вогню.
ФАСАД (франц. fagade, від face – обличчя, лице) – зовнішній, лицьовий бік будівлі.
ФАСЕТ (від франц. facette – грань) – 1) Скошена бічна грань чого-небудь, напр. ф. дзеркала. 2) Грань відшліфованого каменя. 3) Рогівка оматидія, тобто коленого з простих очок, з яких складається складне (фасеткове) око членистоногих. Інша назва – *фасетка.*
ФАСКА (від франц. facette – грань) – скошена частина гострого ребра або кромки на металевих, дерев’яних та інших виробах.
ФАСОН (франц. façon) – 1) Крій, форма одягу, модель, зразок якихось виробів. 2) Переносно – взагалі форма, вид, образ чого-небудь, манера.
ФАСУВАННЯ (від нім. fassen – розміщувати) – розважування і пакування товарів.
ФАСЦИКУЛА (від лат. fasciculus – пучок, зв’язка) – справа, яка складається з документів різного змісту, розміщених за їхніми реєстраційними номерами, і являє собою одну або кілька зв’язок.
ФАСЦІАЦІЯ (від лат. fascia – пов’язка, пучок) – виродлива деформація стебла або окремих гілок рослини, при якій вони робляться плоскими, стрічковидними. Іноді спостерігається Ф. суцвіть, плодів та інших органів.
ФАСЦІЇ (від лат. fascis – зв’язка, пучок) – 1) Сполучнотканинні плівки, що обгортають кожний м’яз окремо й групи м язів або вистилають внутрішні порожнини тіла (внутрішньогрудна, внутрішньочеревна й тазова фасції). 2) У Стародавньому Римі пучок пруття з сокиркою – символ влади царів. Взято за емблему італійським фашизмом.

ФАСЦІОЛЬОЗ – хвороба тварин, головним чином овець, великої рогатої худоби і кіз. Іноді хворіє людина. Збудники Ф. – плоскі черви фасціоли, потрапляють в організм тварин з кормом або з водою.
ФАТ (франц. fat, від лат. fatuus – дурний) – самовдоволений *франт,* особа, що любить похизуватися.
ФАТА (від санскр. пата – тканина) – весільний головний убір.
ФАТАЛІЗМ (франц. fatalisme, від лат. fatalis – наперед визначений долею) – релігійно-ідеалістичний світогляд, який визнає панування над людиною й суспільством сліпих, невідворотних сил, що нібито наперед визначають їхню долю.
ФАТАЛЬНИЙ (лат. fatalis) – неминучий, невідворотний, згубний.
ФАТА-МОРГАНА (італ. fata morgana – фея Моргана) – різновид *міражу.*
ФАТУМ (лат. fatum) – доля; поняття, яке виражає міфологічні та релігійно-ідеалістичні уявлення про сили, що визначають життєвий шлях людини, а також усі події історії людства.
ФАУНА (лат. Fauna) – 1) У давньоримській міфології богиня лісів, полів, звірів. 2) Сукупність тварин, що склалася історично й населяє (або населяла в давні часи) певну територію.
ФАУНІСТИКА – розділ *зоології,* який вивчає видовий склад *фаун,* походження й особливості їх. Викопні фауни досліджує *палеофауністика.*
ФАУСТПАТРОН (нім. Faustpatrone, від Faust – кулак, тут – рука і Patrone – *патрон* [2]) – ручна реактивна зброя для стріляння по броньованих цілях. Застосовувався в німецько-фашистській армії в 1945 р.
ФАУТИ (від нім. Fauten – отвори, порожнини) – порушення нормальної будови й природні вади деревини, відхилення від норми в зовнішній формі стовбура й різні пошкодження деревини, які змінюють якість і обмежують використання її.
ФАХВЕРК (нім. Fachwerk – каркасна споруда) – каркас огороджувальної конструкції, переважно стіни промислової споруди, в якій проміжки закладено цеглою.
ФАЦЕТ (від франц. facette – грань) – 1) Скошений край *стереотипу* або *кліше,* призначений для кріплення їх на підставці чи формному циліндрі. 2) Дефект відлитих рядків (рельєфне зображення, або очко в літері не доходить до краю ніжки).
ФАЦЕТІЇ, **ФАЦЕЦІЇ** (від лат. facetia – жарт, дотеп) – короткі оповідання гумористично-сатиричного, часто антиклерикального змісту. За формою походять від середньовічного *фабльо.* Від назви збірки «Фацетії» (1452 р.) італійського письменника-гуманіста П. Браччоліні.
ФАЦІЯ (від лат. facies – лице, образ) – 1) Гірська порода, що утворилась протягом обмеженого часу на території з однаковими умовами; комплекс умов утворення осадочної породи. 2) Найпростіший природний територіальний комплекс з однаковим складом поверхневих гірських порід і характером природних умов.
ФАШИЗМ (італ. fascismo, від лат. fascis – в’язка хмизу) – політична течія, що виникла в капіталістичних країнах у період загальної кризи капіталізму і виражає інтереси найреакційніших і найагресивніших кіл імперіалістичної буржуазії. Головна мета Ф. – зберегти панування капіталістичних монополій, знищити будь-які демократичні права і свободи всередині країни, придушити робітничий і національно-визвольний рухи, підготувати й розв’язати загарбницькі війни. Центральне місце в ідеології Ф. посідають *антикомунізм,* а також найреакційніші форми *націоналізму* і *расизм.* Перші фашистські організації виникли в 1919 р. в Італії й Німеччині. Огидна сутність форм Ф. особливо яскраво виявилася у Німеччині під час диктатури А. Гітлера (1933 – 45 рр.). Боротьбу проти Ф. з самого початку його виникнення очолили компартії. Внаслідок перемоги у 2-й світовій війні сил антигітлерівської коаліції при вирішальній участі СРСР Ф. зазнав воєнного, економічного й морально-політичного розгрому. Проте небезпека відродження Ф. не зникла. В деяких капіталістичних країнах ще й досі існують фашистські режими, окремі фашистські організації. Сучасний Ф. називається *неофашизмом.*

ФАШ<u>И</u>НА (нім. Faschine, від лат. fascis – в'язка хмизу) – туго скріплена в'язка хмизу; застосовується для укріплення насипів, прокладання доріг тощо.
ФАЯЛ<u>І</u>Т – мінерал класу силікатів, темно-жовтого, зеленувато-чорного кольору. Від назви о. Фаял з групи Азорських островів.
ФА<u>Я</u>НС (франц. faience) – 1) Біла або кольорова маса з глини з домішками гіпсу та інших речовин. Від назви італійського м. Фаенца. 2) Вироби, посуд з такої маси.
ФЕБ (грец. Φοῖβος, «Осяйний») – одне з імен *Аполлона.*
ФЕД<u>А</u>Н (араб. фаддан) – земельна міра в Єгипті, дорівнює 0,42 *га.*
ФЕДЕРАЛІЗ<u>А</u>ЦІЯ (від франц. fédéraliser – об'єднувати у федерацію) – запровадження федеративного ладу в будь-якій країні.
ФЕДЕРАЛ<u>І</u>ЗМ (франц. fédéralisme, від лат. foedus – договір, союз) – 1) Принцип державної організації на засадах *федерації.* 2) Політичний рух, головним чином у багатонаціональних країнах, що його метою є створення федеративного державного устрою. 3) Дрібнобуржуазна течія анархістського типу, представники якої проповідували необхідність утворення суспільства на началах союзу окремих самостійних виробничо-споживчих комун.
ФЕДЕРАЛ<u>І</u>СТИ (франц. fédéralistes) – 1) Прихильники *федералізму.* 2) У Франції в період Французької буржуазної революції кінця 18 ст. – *жирондисти,* що намагались перетворити Францію на федерацію *департаментів.* 3) У США в період громадянської війни 1861 – 65 рр. прихильники тісного зв'язку північних і південних штатів та скасування рабства.
ФЕДЕР<u>А</u>ЛЬНИЙ (франц. fédéral) – 1) Те саме, що й *федеративний.* 2) В деяких федеративних державах (США, ФРН) – загальнодержавний.
ФЕДЕР<u>А</u>ТИ (від лат. foederatus – об'єднаний у союз) – 1) Поселенці на кордонах Римської імперії, яких у 4 – 5 ст. використовували для оборони прикордонних районів імперії від ворогів. 2) У період Французької буржуазної революції кінця 18 ст. – добровольці з французьких провінцій, що вирушали до Парижа захищати завоювання революції. 3) Учасники добровольчих загонів у Франції в 1815 р., утворених для відсічі військам 7-ї антинаполеонівської коаліції. 4) Бійці й офіцери збройних сил Паризької комуни 1871 р.
ФЕДЕРАТ<u>И</u>ВНИЙ (франц. fédératif, від лат. foederatus – об'єднаний у союз) – побудований на засадах *федерації.*
ФЕДЕР<u>А</u>ЦІЯ (від лат. foederatio – союз) – 1) Форма державного устрою; союзна держава, що складається з ряду держав або державних утворень, кожне з яких, поряд із загальнофедеральними, має власні законодавчі, виконавчі і, як правило, судові органи. 2) Союз товариств або організацій (напр., Всесвітня федерація профспілок).
Ф<u>Е</u>ДИНГ (англ. fading, від fade – повільно затухати, завмирати) – короткочасна невпорядкована або періодично змінювана *інтенсивність* сигналів, що їх приймає радіоприймач.
ФЕЄР<u>И</u>ЧНИЙ (франц. féerique) – казковий, чарівний; пов'язаний з *феєрією, фейєрверком.*
ФЕ<u>Є</u>РІЯ (франц. féerie, від fée – фея, чарівниця) – циркова або театральна вистава з казковим сюжетом, сценічними ефектами і трюками.
ФЕЙЄРВ<u>Е</u>РК (нім. Feuerwerk, від Feuer – вогонь і Werk – робота) – 1) Кольорові декоративні вогняні ефекти під час свят, карнавалів. 2) Переносно – зовнішній блиск, безперервний потік чого-небудь (напр., Ф. слів).
ФЕЙЛЕТ<u>О</u>Н (франц. feuilleton, від feuille – лист, аркуш) – один з жанрів *публіцистики,* характерний для періодичної преси (газет, журналів). Відмітні риси Ф. – злободенність тематики, сатирична або гумористична загостреність викладу.
ФЕЙХ<u>О</u>А (ісп. feijoa) – рід деревних або кущових субтропічних рослин родини миртових. В СРСР – культивують у Грузії, Краснодарському краї, в Криму. Плоди Ф. споживають свіжими й переробленими. Інша назва – *ака.*

ФЕЛАХИ (араб. феллах – селянин, землероб) – осілі селяни-землероби в арабських країнах.
ФЕЛЕМА (від грец. φελλός – коркове дерево, корок) – вторинна покривна тканина дерев'янистих та деяких трав'янистих рослин. Виконує захисну функцію. З Ф. деяких дерев виготовляють корки, рятувальні пояси, ізоляційні прокладки тощо. Інші назви – *корок*, *пробка*.
ФЕЛОГЕН (від грец. φελλός – корок і *...ген*) – вторинна твірна тканина у рослин; частина *перидерми.* Відкладає назовні клітини *фелеми,* всередину – клітини *фелодерму.* Інша назва – корковий камбій.
ФЕЛОДЕРМА (від грец. φελλός – корок і *...дерма*) – внутрішній шар покривної тканини у рослин. Складається здебільшого з 1-3 шарів хлорофілоносних клітин.
ФЕЛОНІЯ [франц. félonie, англ. felony, від лат. fello (fellonis) – зрадник, бунтівник] – 1) У феодальному праві незаконний або образливий вчинок у відносинах між *сеньйором* і *васалом.* 2) У сучасному англійському праві і праві США – будь-який тяжкий злочин.
ФЕЛЮГА, **ФЕЛЮКА** (італ. feluca, від араб. фулук – човен) – невелике вітрильне судно на Середземному, Чорному та Каспійському морях. Сучасну Ф. використовують в основному для ловіння *дельфінів.*
ФЕЛЬД'ЄГЕР (нім. Feldjäger) – військовий або урядовий кур'єр для доставляння важливих, переважно таємних паперів.
ФЕЛЬДМАРШАЛ, **ГЕНЕРАЛ-ФЕЛЬДМАРШАЛ** (нім. Feldmarschall, Generalfeldmarschall) – найвищий генеральський чин в царській і деяких сучасних іноземних арміях.
ФЕЛЬДФЕБЕЛЬ (нім. Feldwebel) – 1) В царській армії звання й посада старшого унтер-офіцера в піхотних, артилерійських та інженерних частинах. 2) Унтер-офіцерський чин у деяких зарубіжних арміях.
ФЕЛЬДШПАТОЇДИ, **ФЕЛЬДШПАТИДИ** (від нім. Feldspat – польовий шпат і *...оїд*) – група породоутворюючих мінералів класу силікатів (*нефелін, лейцит, лазурит,* гельвін та інші), що заміщують польові шпати при утворенні деяких виверженних порід.
ФЕМІДА [грец. Θέμις (Θέμιδος.)] – 1) У давньогрецькій міфології богиня правосуддя. 2) Переносно – правосуддя.
ФЕМІНІЗАЦІЯ (франц. feminisation, від лат. femina – жінка, самка) – розвиток у особин чоловічої статі жіночих вторинних статевих ознак (напр., високого, «жіночого» голосу у чоловіків). Пов'язана з порушенням діяльності залоз внутрішньої секреції.
ФЕМІНІЗМ (франц. féminisme, від лат. femina – жінка) – буржуазний жіночий рух 2-ї половини 19 ст. за зрівняння жінок у правах з чоловіками при збереженні капіталістичного ладу.
ФЕМІНІСТКА (франц. féministe) – прибічниця *фемінізму.*
ФЕН [1] (нім. Föhn, від лат. favonius – теплий західний вітер) – сухий теплий вітер, що дме з гір у долини.
ФЕН [2] (англ. fan, від лат. vannus – віялка) – пристрій для просушування волосся, рук тощо струменем нагрітого повітря.
ФЕНАКІТ [від грец. φέναξ (φένακος) – шахрай] – мінерал класу силікатів, прозорий, білого кольору. Руда берилію.
ФЕНАЦЕТИН (від грец. φαίνω – свічу і лат. acetum – оцет) – лікарський препарат. Болезаспокійливий та. жарознижувальний засіб.
ФЕНІЇ (англ. Fanians, від давньоірландського fene – назва давніх мешканців Ірландії) – ірландські дрібнобуржуазні революціонери 50 – 60-х рр. 19 ст.
ФЕНІКС (грец. φοίνιξ, букв. – багряний) – 1) У міфології давніх народів (фінікійців, єгиптян та ін.) чарівний птах, що, проживши кількасот років, спалював себе, а потім воскресав з попелу молодим. 2) Переносно – символ невмиручості, відродження. 3) Одне з сузір'їв Південного неба.

ФЕНІЛАЛАНІН (від *фенол* і *аланін*) – одна з незамінних амінокислот. Виявлена в організмі людини, тварин і рослин у вільному стані та в складі більшості білків. В організмі може перетворюватися на іншу амінокислоту – *тирозин.*
ФЕНІЛКЕТОНУРІЯ [від *феніл (аланін), кетони* і *...урія*] – спадкове захворювання, яке призводить до розвитку недоумства і пов'язане з порушенням обміну *фенілаланіну* в організмі.
ФЕНОБАРБІТАЛ (від грец. φαίνω – свічу і *барбітал*) – лікарський препарат, снотворний, заспокійливий та протисудорожний засіб.
ФЕНОГЕНЕТИКА (від грец. φαίνομαι – з'являюся і *генетика*) – напрям досліджень у генетиці, пов'язаний з вивченням прояву дії *генотипу* в *онтогенезі.* Термін запровадив у 1918 р. німецький учений В. Геккер. Інша назва – *фенетика*.
ФЕНОЛИ (від грец. φαίνω – освітлюю і *...ол*) – органічні сполуки, похідні бензолу, що утворюються внаслідок заміни атома водню у бензольному ядрі *гідроксилом*; до них належать *карболова* кислота, *гідрохінон* тощо.
ФЕНОЛОГІЯ (від грец. φαίνομαι – з'являюсь і *...логія*) – наука про сезонні явища в неживій і живій природі.
ФЕНОЛФТАЛЕЇН [від *фенол* і *(на) фталін*] – органічна сполука, безбарвні кристали. Нейтральні й кислі розчини Ф. безбарвні, лужні – малинового забарвлення. В аналітичній хімії застосовують як *індикатор,* у медицині – як проносне.
ФЕНОМЕН (грец. φαινόμενον – те, що з'являється) – 1) Виняткове, незвичайне, рідкісне явище. 2) У філософії І. Канта Ф. протиставлений *ноумену* як чуттєво дане, що не осягається досвідом і нібито недоступне людському пізнанню. 3) Явище, що дано нам у досвіді; сприйняте органами чуттів.
ФЕНОМЕНАЛІЗМ – суб'єктивно-ідеалістичне вчення, за яким можливе пізнання лише *феноменів,* а не сутності речей. Крайній Ф. веде до агностицизму. Гносеологічною основою Ф. є метафізичний відрив явища (*феномена*) від сутності, пізнавального процесу від суспільно-історичної практики.
ФЕНОМЕНАЛЬНИЙ – 1) Той, що стосується *феномена.* 2) Небувалий, винятковий, рідкісний.
ФЕНОМЕНОЛОГІЯ (від *феномен* і *...логія*) – 1) Термін ідеалістичної філософії, яким позначають учення про *феномени* свідомості. 2) Суб'єктивно-ідеалістичний напрям сучасної буржуазної філософії; предметом Ф. є опис актів свідомості в їхньому відношенні до об'єктів.
ФЕНОПЛАСТИ [від *фено (ли)* і *пласт (мас) и*] – пластичні матеріали на основі феноло-формальдегідних смол (див. *Феноли, Формальдегід*). Застосовують для виготовлення пресованих виробів, шаруватих матеріалів тощо.
ФЕНОТИП (від грец. φαίνομαι – з'являюсь і *тип*) – сукупність ознак і властивостей організму, що склалися в процесі його індивідуального розвитку. Визначається спадковою основою організму (див. *Генотип*) та умовами, в яких відбувається розвиток даного організму.
ФЕНХЕЛЬ (нім. Fenchel, від лат. feniculum – кріп) – рід дво- або багаторічних трав'янистих рослин родини зонтичних. Поширені переважно в Середземномор'ї, в Криму, на Кавказі та в Середній Азії. Ф. *звичайний* культивують як ефіроолійну рослину.
ФЕОД (лат. feodum, від франкського fehu-ôd – худоба як майно) – в Західній Європі за феодалізму земля, а іноді посада або прибутки, пожалувані *сеньйором* [1] своєму *васалові* в спадкове володіння з умовою виконання певних обов'язків (військової служби, допомоги в управлінні маєтками сеньйора тощо). Інші назви – *лен* [1], *ф'єф*.
ФЕОДАЛ (лат. feodalis, від feodum – *феод*) – представник пануючого класу в феодальному суспільстві, державець спадкового земельного володіння – феоду, *сеньйор* [1], поміщик-кріпосник.
ФЕОДАЛІЗМ – класово-антагоністична суспільно-економічна формація, яка утвердилася в результаті розкладу рабовласницького, а в ряді країн – первіснообщинного ладу.

Основою виробничих відносин за Ф. була власність *феодалів* на засоби виробництва, насамперед на землю, й неповна власність на працівника виробництва. Основними класами були феодали й селяни. Класовий антагонізм феодального суспільства знаходив свій вияв насамперед у соціальних суперечностях між феодалами й експлуатованими масами. Вищою формою класової боротьби за Ф. були народні селянські повстання і війни. Антифеодальний рух селянства і буржуазії, що народжувалася, завершувався буржуазними революціями. На зміну феодалізму прийшов *капіталізм.*

ФЕОДАТАРІЙ (лат. feudatarius) – те саме, що й ленник, *васал.*

ФЕРАЛІТИЗАЦІЯ (від лат. ferrum – залізо і грец. λίθος – камінь) – процес глибокого вивітрювання гірських порід в умовах вологого тропічного й субтропічного клімату, що супроводиться нагромадженням залізистих утворень.

ФЕРЗЬ (перс. – полководець) – фігура в шаховій грі. Інша назва – *королева*.

ФЕРИТ (від лат. ferrum – залізо) – 1) Структурна складова залізовуглецевих сплавів, твердий розчин вуглецю (соті та тисячні частки процента) в *альфа-залізі.* 2) Хімічна сполука окису заліза (Fe_2O_3) з окислами інших металів. Відзначається *феромагнітними* і напівпровідниковими властивостями. Використовують для виготовлення осердь електромагнітів у різних галузях техніки.

ФЕРМА [1] (франц. ferme, від лат. firmus – міцний) – несуча конструкція з стрижнів, балок тощо, міцно з'єднаних (зварених, склепаних тощо) між собою у вузли.

ФЕРМА [2] (франц. ferme, від лат. firma – орендна плата) – 1) Приватне капіталістичне сільськогосподарське підприємство на власній або орендованій землі. 2) Виробничий підрозділ державних і кооперативних сільськогосподарських підприємств у соціалістичних країнах (напр., у колгоспах СРСР – тваринницька ферма).

ФЕРМАТА (італ. fermata, букв. – зупинка) – музичний знак, подовження паузи або звучання ноти.

ФЕРМЕНТАЦІЯ (від лат. fermento – викликаю бродіння) – процес розкладу органічних речовин, переважно вуглеводів під впливом *ферментів.*

ФЕРМЕНТИ (від лат. fermentum – закваска) – специфічні білкові речовини, які зумовлюють біохімічні перетворення в організмах в процесі обміну речовин. Препарати Ф. широко застосовують у медицині, харчовій та легкій промисловості. Інша назва – *ензими*.

ФЕРМЕНТОЛОГІЯ (від *ферменти* і *...логія*) – розділ біохімії, який вивчає ферменти. Інша назва – *ензимологія*.

ФЕРМЕР (англ. farmer, від лат. firmarius – орендар) – у капіталістичних країнах орендар або власник землі, який веде на ній господарство головним чином за допомогою найманої праці.

ФЕРМІЙ – штучний *радіоактивний* хімічний елемент, символ Fm, ат. н. 100; належить до *актиноїдів.* Від прізвища італійського фізика Е. Фермі.

ФЕРМУАР (франц. fermoir, від fermer – замикати, загороджувати) – 1) Застібка, пряжка, напр., на книзі, альбомі, гаманці, намисті; намисто з такою пряжкою. 2) Долото, що його застосовують при різьбленні на камені, дереві, а також при тисненні шкіри.

ФЕРНАМБУК – бразильське дерево родини бобових з твердою жовто-червоною деревиною, яка при висиханні стає темно-червоною (червоне дерево). Використовують для виробництва цінних меблів, а також для одержання червоної фарби – бразиліну. Від назви бразильською штату Пернамбуко.

ФЕРО... (від лат. ferrum – залізо) – в складних словах відповідає поняттям «залізо», «залізистий».

ФЕРОБОР (від *феро...* й *бор*[1]) – сплав заліза з бором, що його застосовують для *легування* сталі й видалення з неї кисню.

ФЕРОВАНАДІЙ (від *феро...* і *ванадій*) – сплав заліза з ванадієм, що його застосовують у виробництві спеціальних сталей.

ФЕРОВОЛЬФРАМ (від *феро...* і *вольфрам*) – сплав заліза з вольфрамом, який застосовують у виробництві інструментальних і деяких конструкційних сталей.
ФЕРОМАГНЕТИЗМ (від *феро...* і *магнетизм*) – вчення про магнітні властивості *феромагнітних* тіл.
ФЕРОМАГНЕТИКИ (від *феро...* і *магнетики*) – сильно магнітні речовини (залізо, нікель, кобальт і деякі сплави), здатні намагнічуватися навіть у слабких магнітних полях. Вони відзначаються від інших речовин (парамагнетиків і діамагнетиків), насамперед, великою магнітною проникністю й залишковим магнетизмом.
ФЕРОМАГНІТНИЙ (від *феро...* і *магнітний*) – той, в чому сильно виражені магнітні властивості (*феромагнетики*).
ФЕРОМАРГАНЕЦЬ (від *феро...* і *марганець*) – сплав заліза з марганцем, що його застосовують для видалення з сталі кисню у виробництві сталей з високими механічними властивостями.
ФЕРОМОЛІБДЕН (від *феро...* і *молібден*) – сплав заліза з молібденом, застосовуваний у виробництві інструментальних і нержавіючих сталей.
ФЕРОНІОБІЙ (від *феро...* і *ніобій*) – сплав заліза з ніобієм, що його застосовують у виробництві нержавіючих, жаротривких та інших сталей.
ФЕРОСИЛІЦІЙ (від *феро...* і *силіцій*) – сплав заліза з кремнієм, який застосовують для видалення з сталі кисню й збагачення її кремнієм.
ФЕРОТИПІЯ (від *феро...* і *...типія*) – утворення фотографічних зображень на металі (брошки, медальйони тощо).
ФЕРОТИТАН (від *феро...* і *титан*) – сплав заліза з титаном, що його застосовують у виробництві спеціальних сталей, для видалення з сталі кисню й азоту.
ФЕРОФОСФОР (від *феро...* і *фосфор*) – сплав заліза з фосфором, який застосовують для *легування* сталі і чавунів.
ФЕРОХРОМ (від *феро...* і *хром*) – сплав заліза з хромом, застосовуваний у виробництві високоякісної сталі й жаротривких сплавів.
ФЕРТИЛЬНІСТЬ (від лат. fertilis – плодючий) – здатність зрілого організму давати нащадків.
ФЕРТОЇНГ (голл. vertuüng, від vertuien – ставити на два якорі) – спосіб постановки судна на двох якорях.
ФЕРУЛА (від лат. ferula – пагін, лоза) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини зонтичних. Поширені в Європі, Азії і Північній Африці. Смоли й *камеді* деяких видів застосовують у лакофарбовій і текстильній промисловості, в медицині, а також для виготовлення пластмас.
ФЕРУЛА (лат. ferula, тут – різка) – 1) В давнину лінійка, якою били учнів, школярів. 2) Переносно – суворе поводження, суворий режим.
ФЕСКА, **ФЕС** (тур. fes) – червона вовняна шапочка з китицею. Від назви м. Феца в Марокко, де їх почали виробляти.
ФЕСТИВАЛЬ (франц. festival, від лат. festivus – веселий) – огляд професійного або самодіяльного музичного, театрального мистецтва, кіномистецтва.
ФЕСТОН (фраиц. feston, з італ. festone, від festa – свято) – 1) Живописна або скульптурна прикраса у вигляді зубчастого чи хвилястого візерунка. 2) Зубчики на краях завіси, жіночого плаття.
ФЕТАЛЬНИЙ (від лат. fetus – запліднений) – те саме, що й *ембріональний.*
ФЕТИ (грец. θητες) – У Стародавній Греції незаможна частина вільного населення.
ФЕТИШ (франц. fetiche, від португ. feitiço – амулет) – 1) Предмет неживої природи, нібито наділений чудодійною силою, об'єкт релігійного поклоніння у первісних народів. 2) Переносно – річ або людина, яку обожнюють, поклоняються їй.
ФЕТИШИЗМ (франц. fétichisme) – 1) Поклоніння *фетишам*; одна з ранніх форм релігійних вірувань. 2) Приписування речам самим по собі специфічно соціальних

властивостей і внаслідок цього надприродних особливостей (напр., товарний Ф.). 3) Переносно – сліпе поклоніння чомусь, обожнювання.

ФЕТР (франц. feutre – повсть) – матеріал, одержаний після валяння пуху, переважно кролячого, рідше з відходів хутра інших звірів.

ФЕХРАЛЬ [від лат. fe (rrum) – залізо, *хр (ом)* і *ал (юміній)*] – жаротривкий сплав, що складається в основному з заліза, хрому й алюмінію; відзначається також великим електричним опором.

ФЕХТУВАННЯ (нім. Fecht) – вид спорту, двобій спортивною холодною зброєю – на рапірах, шпагах, шаблях.

ФЕШЕНЕБЕЛЬНИЙ (англ. fashionable, від fashion – фасон, мода) – модний, елегантний, той що відповідає вимогам витонченого смаку, світського тону.

ФЕЯ (франц. fée, від лат. fatum – доля) – 1) У західноєвропейській міфології чарівниця, що може бути доброю чи лихою до людей. 2) Переносно – чарівна жінка. Ф'ЄФ (франц. fief) – у Франції за феодалізму те саме, що й *феод, лен* [1].

ФИНЬ – дрібна розмінна монета Китайської Народної Республіки, 1/100 *юаня,* або 1/10 *цзяо.*

ФІАКР (франц. fiacre) – легкий найманий екіпаж (карета).

ФІАЛ (грец. φιάλη) – у Стародавній Греції низька чаша із загнутими всередину вінцями для побутових і культових потреб.

ФІАСКО (італ. fiasco, букв. – пляшка для вина) – цілковита невдача, поразка, провал.

ФІБЕРГЛАС (англ. fiberglass, від fiber – волокно і glass – скло) – пружний матеріал (скловолокно, просочене пластиком), з якого виготовляють переважно спортивний інвентар.

ФІБРА (від лат. fibra – волокно) – 1) Матеріал, що його виготовляють, просочуючи непроклеєний ганчірковий папір концентрованим розчином хлористого цинку. Застосовують як електро- і теплоізоляційний матеріал, для ущільнення місць з'єднання у приладах і апаратах, для виготовлення чемоданів тощо. 2) В анатомії – жилка, волокно.

ФІБРИЛИ (від лат. fibrilla – волоконце) – тонкі волоконця всередині клітин або в міжклітинній речовині тваринного організму.

ФІБРИН (від лат. fibra – волокно) – нерозчинний білок крові, який утворюється з розчинного білка *фібриногену* під впливом ферменту *тромбіну.* Утворенням Ф. закінчується процес зсідання крові.

ФІБРИНОГЕН (від *фібрин* і *...ген*) – розчинний білок плазми крові, що належить до групи *глобулінів.* При зсіданні крові перетворюється на нерозчинний білок – фібрин.

ФІБРИНОЛІЗ (від *фібрин* і *...ліз*) – фізіологічний процес розчинення фібрину під впливом *фібринолізину.* Ф. усуває тромби в судинах після припинення крововиливів, а також тромби, що виникають у судинах при захворюваннях (*тромбозах*). Ф. – процес, протилежний зсіданню крові.

ФІБРИНОЛІЗИН (від *фібрин* і *лізин*) – білковий препарат ферменту, який розчиняє фібрин. Ефективний лікувальний засіб при *тромбозах* різного походження, при *інфаркті* міокарду, *тромбофлебітах.*

ФІБРОБЛАСТИ (від лат. fibra – волокно та *...бласти*) – одна з різновидностей клітин сполучної тканини хребетних тварин і людини. Беруть участь в утворенні міжклітинної речовини і *фіброцитів.*

ФІБРОЗ (від лат. fibra – волокно) – патологічний процес в організмі ряду тварин та людини, що полягає в надмірному розвитку зрілої волокнистої сполучної тканини. У людини найчастіше спостерігається Ф. печінки (*цироз* печінки), нирок (*нефросклероз*), серцевого м'яза (*кардіосклероз*), стінок кровоносних судин (*артеріосклероз*) тощо.

ФІБРОЇН (від лат. fibra – волокно) – білкова речовина, важлива складова частина шовкових ниток.

ФІБРОЛІТ (від лат. fibra – волокно і *...літ*) – будівельний теплоізоляційний або конструкційний матеріал у вигляді пресованих плит із суміші деревної шерсті, костриці

кенафу, конопель та інших волокнистих матеріалів з в'яжучим матеріалом (*портланд-цементом* або магнезіальним цементом).

ФІБРОМА (від лат. fibra – волокно і *...ома*) – доброякісна пухлина, що розвивається з сполучної тканини.

ФІБРОМІОМА (від лат. fibra – волокно і *міома*) – доброякісна пухлина, яка складається з м'язової і сполучної тканин.

ФІБРОЦИТИ (від лат. fibra – волокно і *...цити*) – одна з різновидностей клітин сполучної тканини хребетних тварин і людини. Являють собою остаточно диференційовані *фібробласти.*

ФІГА (франц. figue, від лат. ficus – смоква) – те саме, що й *інжир.* Інша назва – *фігове дерево*.

ФІГАРО (франц. Figaro) – 1) Герой комедій П.-О. Бомарше («Севільський цирульник», «Весілля Фігаро»), що втілював у собі оптимізм «третього стану» в боротьбі з віджилою феодальною знаттю. 2) Переносно – спритна, дотепна, енергійна, винахідлива людина.

ФІГЛЯР (польс. figlarz – жартівник, бешкетник) – 1) Блазень, фокусник, акробат. 2) Переносно – кривляка, позер, особа, позбавлена власної гідності, яка прагне різними витівками заслужити чию-небудь прихильність. 3) Хижий птах родини яструбових.

ФІГУРА (лат. figura – образ, вид) – 1) Зовнішній обрис предмета. 2) *матем.* Довільна сукупність точок на площині (*плоска* Ф., напр. коло, трикутник) або у просторі (*просторова* Ф., напр. сфера, куб). 3) Незвичайний за будовою зворот мови, що посилює її емоційну сторону. 4) Частина танцю. 5) У шахах – король, ферзь, тура, слон і кінь на відміну від пішака. 6) Важлива, помітна особа. 7) Людина (звичайно про незнайому, невідому), напр. дивна Ф., підозріла Ф. 8) Зображення людини або тварини в живопису, скульптурі; образ, тип.

ФІГУРАЛЬНИЙ (від лат. figura – образ, вид) – *алегоричний,* образний.

ФІГУРАНТ [франц. figurant, від лат. figurans (figurantis) – представляючий] – 1) Танцівник або танцівниця, що виступають тільки в *кордебалеті.* 2) Те саме, що *статист.* 3) Переносно – кривляка, позер, удавальник.

ФІГУРАЦІЯ (від лат. figuratio – надання форми, образне зображення) – ускладнення музичної фактури твору мелодійними або ритмічними елементами.

ФІДЕЇЗМ (франц. fideisme, від лат. fides – віра) – намагання підмінити знання *релігією,* поставити віру над розумом.

ФІДЕЇКОМІС (лат. fideicommissum, від fides – довір 'я і comitto – скріплюю, з'єдную) – у римському спадковому праві – доручення спадкодавця спадкоємцю здійснити будь-яку дію на користь третьої особи, зокрема передати їй спадщину; в сучасному буржуазному праві втратило будь-яке значення.

ФІДЕЛЬ (нім. Fiedel, від лат. fides – струна) – старовинний смичковий музичний інструмент, попередник *віоли.*

ФІДЕР (англ. feeder, від feed – живити) – 1) Кабельна чи повітряна лінія живлення, що відходить від електростанції. 2) Лінія для передачі електричних коливань високої частоти від радіопередавача до *антени* або від антени до радіоприймача. 3) Спеціальний пристрій, що автоматично подає в машину (напр., склоформуючу) сировинний матеріал (напр., скломасу) рівномірними порціями.

ФІДУЦІАРНА ЕМІСІЯ (від лат. fiducia – довіра) – частина банкнотної *емісії,* яку не забезпечено металевим запасом емісійного *банку.*

ФІЄЛЬДИ (норв. fjeld, одн.) – платоподібні вершини гірських масивів на Скандінавському півострові; вкриті льодовиками або тундровою рослинністю.

ФІЄСТА (ісп. fiesta, від лат. festus – святковий) – релігійне свято в іспанців.

ФІЖМИ, **ФІЖМ** (від нім. Fischbein – китовий вус) – приналежність жіночого одягу 18 – початку 19 ст. – широка спідниця на каркасі у вигляді обруча з китового вуса, а також самий каркас.

ФІЗАЛІС (від грец. φυσαλίς – водяна бульбашка) – рід трав'янистих рослин родини пасльонових. Поширені переважно в Америці й Східній Азії. Плоди багатьох видів Ф. їстівні. Деякі види культивують як декоративні та овочеві рослини. Інша назва – *марунка*.

ФІЗИКА (від грец. φυσικά – єство, природа) – наука, що вивчає загальні властивості та закони руху речовини й *фізичних* полів як різних форм існування *матерії.*

ФІЗИКАЛІЗМ – ідеалістична теорія, за якою істинність положення будь-якої науки залежить від можливості перекласти його мовою *фізики.* Одна з концепцій *неопозитивізму.*

ФІЗИЧНИЙ – Належний до *фізики,* до світу явищ, якими вона займається; *ф-е поле* – особлива форма *матерії,* яка здійснює взаємодію між частинками, напр., гравітаційне поле (поле тяжіння) здійснює притягання між частинками речовини, електричне поле – притягання або відштовхування частинок речовини, заряджених електрикою різного чи одного знаку (відповідно); саме ф-е поле може виявлятися у вигляді окремих порцій – *квантів,* напр., електромагнітне поле – у вигляді квантів світла – *фотонів*; *ф-а хімія* – галузь хімії, де будова атомів, молекул і хімічних сполук, процеси в них вивчають за допомогою ф-их методів. 2) Пов'язаний з організмом людини, роботою м'язів, тілесний; *ф-а культура* – частина загальної культури суспільства; включає систему фізичного виховання, спеціальні наукові знання, розвиток спорту й рівень спортивних досягнень; охоплює галузь гігієни, правильного режиму праці і відпочинку, використання природних сил (сонця, води, повітря) для оздоровлення і загартування організму; *ф-е виховання* – виховання з метою зміцнення здоров'я людини й правильного її фізичного розвитку. 3) *Ф-а географія* – див. *Географія.*

ФІЗІАТРІЯ (від грец. φύσις – природа та *...іатрія*) – те саме, що й *фізіотерапія.*

ФІЗІО... (від грец. φύσις – природа) – у складних словах вказує на приналежність до природи.

ФІЗІОКРАТИ (від *фізіо...* і ...крати) – французькі економісти, представники класичної буржуазної політичної економії 18 ст. Визнавали землю й землеробство єдиними джерелами багатства, а землеробську працю – єдиною продуктивною працею, що створює додаткову вартість.

ФІЗІОЛОГІЧНИЙ – той, що стосується функцій організму (його *фізіології*). *Ф-а хімія* – те саме, що й *біохімія*; *ф. розчин* – розчин кухонної солі, що має однаковий з кров'ю *осмотичний* тиск.

ФІЗІОЛОГІЯ (від грец. φυσιολογία – природознавство) – біологічна наука, що вивчає функції живого організму, процеси, які відбуваються в ньому, їх закономірності.

ФІЗІОНОМІЯ (франц. physionomie, від грец. φυσιογνωμονία – визначення внутрішніх властивостей за зовнішніми ознаками) – 1) Риси й вираз обличчя. 2) Переносно – характер, відмітні риси чогось або когось.

ФІЗІОТЕРАПІЯ (від *фізіо...* і *терапія*) – галузь медицини, що вивчає дію на організм природних факторів (води, світла, повітря) та перетворених фізичних факторів (електрики, променевої енергії, штучних джерел світла тощо) і застосування їх з лікувальною й профілактичною метою.

ФІЗОСТИГМА (від грец. φῦσα – міхур і στίγμα – точка, приймочка) – дерев'яниста *ліана* родини бобових; росте в тропічних лісах Західної Африки. В насінні міститься алкалоїд – *фізостигмін.* Інша назва – *калабарські боби*.

ФІЗОСТИГМІН – *алкалоїд,* що міститься в насінні *фізостигми.* В медицині застосовують саліциловокислу сіль Ф. при очних і деяких нервово-м'язових захворюваннях. Інша назва – *езерин*.

...ФІКАЦІЯ (лат. ...ficatio, від facio – роблю) – у складних словах означає здійснювання, втілювання, напр. *електрифікація.*

ФІКОБІЛІНИ (від грец. φίκος – водорость і лат. bilis – жовч) – органічні *пігменти*; похідні *порфіринів.* Входять до складу хромопротеїдів синьо-зелених і червоних водоростей. До Ф. належать *фікоеритрин* і *фікоціан.*

ФІКОЕРИТРИН (від грец. φῦκος – водорость і ερυθρός – червоний) – червоний пігмент червоних і деяких синьо-зелених водоростей. Завдяки Ф., який поглинає жовте, зелене й синє проміння, водорості можуть здійснювати *фотосинтез* у товщі води.
ФІКОЛОГІЯ (від грец. φῦκος – водорость і *...логія*) – заст. Наука про водорості. Див. *Альгологія.*
ФІКОМІЦЕТИ (від грец. φῦκος – водорость і *...міцети*) – клас нижчих грибів. Поширені по всій земній кулі. Ф. поділяють на два підкласи – *зигоміцети* і *ооміцети.* Ф. – водяні та наземні *сапрофіти,* деякі види – паразити рослин і тварин (здебільшого комах).
ФІКОЦІАН (від грец. φῦκος – водорость і κυανός – темно-синій) – синій *пігмент* синьо-зелених і деяких червоних водоростей.
ФІКС (франц. fixe, від лат. fixus – твердий, міцний, незмінний) – 1) Встановлена ціна на товари. 2) Точко визначена сума винагороди.
ФІКСАЖ (франц. fixage – закріплення) – 1) Водний розчин (переважно *гіпосульфіту*), яким промивають *негатив* або *позитив,* щоб закріпити (фіксувати) одержане зображення. 2) Те саме, що й *фіксатив.*
ФІКСАТИВ (від франц. fixatif – закріплюючий) – розчин безбарвної смоли в *ефірі,* спирті або бензині, що служить для закріплення малюнків, виконаних легкосипкими матеріалами (олівцем, вуглем тощо).
ФІКСАТОР (від франц. fixateur – закріплювач) – 1) Деталь або пристрій, яким закріплюють у певному положенні частини машин або механізмів. 2) *біол.* Спеціальна речовина для обробки біологічних об'єктів, щоб зберегти морфологічну будову й хімічний склад їх при гістологічних або цитологічних дослідженнях.
ФІКСАТУАР (франц. fixatoire) – помада для волосся.
ФІКСАЦІЯ, **ФІКСУВАННЯ** (від франц. fixation – закріплювання, встановлення) – 1) Запис, *реєстрація,* встановлення чого-небудь; зосередження уваги на чомусь. 2) Закріплення чого-небудь у певному положенні. 3) Обробка фотоплівки *фіксажем.*
ФІКТИВНИЙ (франц. fictif, від лат. fictio – вигадка) – той, що є *фікцією,* вигаданий, недійсний, мнимий; *ф. капітал* – капітал у вигляді цінних паперів (акцій, облігацій тощо), які не мають власної вартості, але дають право на певний доход.
ФІКУС (лат. ficus – смоква) – рід деревних, кущових і ліанових рослин родини шовковицевих. Поширені переважно в тропіках і субтропіках обох півкуль. В СРСР один вид – *інжир,* що його культивують як плодове дерево. Ф. вирощують у кімнатах як декоративні.
ФІКЦІОНАЛІЗМ [від лат. fictio (fictionis) – вигадка] – сучасна ідеалістична філософська *концепція,* за якою наше уявлення про світ є сукупністю *ілюзій, фікцій.*
ФІКЦІЯ (від лат. fictio – вигадка) – щось неіснуюче, невірне, хибне, вигадане, видаване з певною метою за дійсне.
ФІЛ, **ФІЛС** – дрібна розмінна монета: Іраку, 1/100 іракського *динара*; Іорданії, 1/100 іорданського динара та інших країн.
...ФІЛ (від грец. φίλος – друг, прихильник) – у складних словах відповідає поняттям «любитель», «прихильник», напр. *бібліофіл.*
ФІЛА (грец. φυλή) – родова одиниця, рівна племені в Стародавній Греції, пізніше територіальна одиниця.
ФІЛАНТ (від грец. φίλανθής – квітколюбний) – комаха родини сфекоїдних ос. Поширена в Європі, Північній Африці і Середній Азії. Завдає великої шкоди бджільництву, живиться нектаром (медом) бджіл, яких вбиває. Інша назва – *бджолиний вовк*.
ФІЛАНТРОП (від грец. φιλάνθρωπος – людинолюбний) – той, хто займається *філантропією,* благодійник.
ФІЛАНТРОПІЯ (від грец. φιλανθρωπία – людинолюбство) – благодійність, допомога й покровительство нужденним. Один із засобів буржуазії приховати свою паразитичну експлуататорську сутність лицемірством і принизливою «допомогою» бідним, щоб відвернути їх від класової боротьби.

ФІЛАРМОНІЯ (франц. philharmonie, від грец. φίλος – друг і αρμονία – *гармонія*) – концертна організація, що пропагує музичні твори, різні жанри естрадного мистецтва.
ФІЛАТЕЛІЯ, **ФІЛАТЕЛІЗМ** (франц. philatelie, від грец. φίλος – друг і ατέλεια – звільнення від оплати, тут – поштові марки) – колекціонування й вивчення поштових марок та інших знаків оплати поштової кореспонденції, а також конвертів і листівок з надрукованими марками.
ФІЛЕ [1] (франц. filet, від filer – прясти) – вишивка на нитчастій сітці.
ФІЛЕ [2] (франц. filet) – 1) Вирізка яловичини, грудини дичини. 2) Спресовані бруском і заморожені шматки риби, очищені від кісток, плавців тощо.
ФІЛЕР (угор. filler) – розмінна монета Угорської Народної Республіки, 1/100 *форинта.*
ФІЛЕР (франц. fileur, від filer – вистежувати) – сищик, агент таємної поліції.
ФІЛІАЦІЯ (франц. filiation, від лат. filius – син) – зв'язок, наступність; розвиток чого-небудь як наступність попереднього, в прямій залежності зв'язку.
ФІЛІГРАННИЙ (від *філігрань*) – 1) Сплетений дрібною мережаною сіткою. 2) Ф. *папір* – папір з прозорим візерунком. 3) Переносно – старанний, той, що відзначається найтоншою роботою, майстерністю або потребує уваги до найдрібніших деталей.
ФІЛІГРАНОЛОГІЯ (від *філігрань* і *...логія*) – спеціальна історична наукова дисципліна, що вивчає історію паперу та водяних знаків на ньому.
ФІЛІГРАНЬ (італ. filigrana, від лат. filum – нитка і granum – зерно) – 1) Художній ювелірний виріб з тонкого крученого дроту (золотого, срібного). 2) Водяні знаки на папері.
ФІЛІППІКИ (грец. Φιλιππικοί) – гнівні викривальні промови, виступи проти кого-небудь, чого-небудь. Від імені македонського царя Філіппа, проти якого виступав з промовами давньогрецький політичний діяч Демосфен (4 ст. до н. е.).
ФІЛІРУВАТИ (від франц. filer – тягти) – при співі та грі на деяких музичних інструментах – тягти звук, поступово його посилюючи, а потім так само ослаблюючи.
ФІЛІСТЕР (нім. Philister) – самовдоволена і обмежена особа з вузьким, міщанським кругозором і святенницькою поведінкою; обиватель.
ФІЛІСТЕРСТВО – поведінка *філістера,* обивательська відсталість, святенництво, косність.
ФІЛІТ (від грец. φύλλον – листок) – метаморфічна сланцювата гірська порода, що складається переважно з слюди та кварцу з домішками хлориту, альбіту тощо. Використовують у *парфюмерії,* промисловості будівельних матеріалів.
...ФІЛІЯ (від грец. φιλέω – люблю) – у складних словах відповідає поняттям «схильність», «нахил», «любов до чого-небудь», напр. *анемофілія.*
ФІЛОГЕНЕЗ, **ФІЛОГЕНІЯ** (від грец. φῦλον – рід, плем'я і γεννάω – породжую) – історичний розвиток як окремих видів і систематичних груп організмів, так і органічного світу в цілому. Ф. взаємозв'язаний з *онтогенезом.*
ФІЛОГЕНЕТИКА (від грец. φῦλον – рід, плем'я і *генетика*) – розділ генетики, що вивчає перебудову генетичного матеріалу в *філогенезі.*
ФІЛОДЕНДРОН (від грец. φύλλον – листок і *...дендрон*) – рід кущових, деревних і ліанових рослин родини ароїдних. Поширені в тропічній Америці. В СРСР культивують як декоративні.
ФІЛОКАКТУС (від грец. φύλλον – листок і *кактус*) – рід багаторічних тропічних рослин родини кактусів. Плоди деяких видів вживають у їжу. Розводять також в оранжереях і кімнатах як декоративні.
ФІЛОКАРТІЯ (від грец. φίλος – друг і χάρτης – аркуш паперу, тут – листівка) – колекціонування листівок.
ФІЛОКЛАДІЙ (від грец. φύλλον – листок і κλάδιον – гілка) – листовидно розширена гілка, що виконує функції листків.
ФІЛОКСЕРА (від грец. φύλλον – листок і ξηρός – сухий) – сисна комаха родини хермесових. Шкідник винограду. Батьківщина – Америка. Поширена в Європі та Азії.

ФІЛОЛОГІЯ (грец. φιλολογία – любов до вчених занять) – гуманітарна наука, що вивчає мову й літературу (усну та писемну) якогось народу або групи народів.
ФІЛОСОФ (грец. φιλόσοφος) – 1) Фахівець з *філософії*; мислитель, що розробляє світоглядні питання. 2) Переносно – спокійна, розсудлива людина, що не зважає на життєві невдачі.
ФІЛОСОФЕМА (грец. φιλοσόφημα) – 1) Філософське питання, філософська проблема. 2) Думки, вислів якогось філософа.
ФІЛОСОФІЯ (грец. φιλοσοφία – любов до мудрості) – 1) Форма суспільної свідомості, яка виробляє загальний цілісний погляд на світ і місце людини в ньому, досліджує відношення мислення до буття, практичне, пізнавальне, ціннісне, етичне та естетичне відношення людини до світу. 2) Методологічні принципи, покладені в основу певної науки, галузі знання (напр., Ф. математики, Ф. права). 3) Переносно – абстрактні міркування, зайве розумування.
ФІЛОСОФСЬКИЙ – 1) Властивий *філософії,* належний до неї. 2) Той, що містить глибоку *ідею,* світоглядну *концепцію.* 3) Теоретичний, абстрактний, глибокодумний. 4) Властивий *філософу,* незворушний. 5) Ф. *камінь* – за уявленнями алхіміків фантастична речовина, яка нібито здатна перетворювати неблагородні метали на благородні, зцілювати всі хвороби, повертати молодість.
ФІЛОФОРА (від грец. φύλλον – листок і *...фор*) – рід червоних водоростей. Поширені у морях теплих і помірних зон. З Ф. добувають *агар.*
ФІЛОХІНОН (від грец. φύλλον – листок і *хінони*) – вітамін К, потрібний для нормального зсідання крові. В організмі бере участь у синтезі *протромбіну* в печінці. Міститься в зелених частинах рослин. Аналогом Ф. є синтетичний препарат *вікасол.*
ФІЛС – див. *Філ.*
ФІЛУМЕНІЯ (від грец. φίλος – друг і лат. lumen – світло) – колекціонування сірникових коробок і етикеток.
ФІЛЯРІОЗИ – глистяні захворювання, спричинювані круглими червами філяріями, що паразитують у людини і ряду хребетних тварин. Характеризуються набряками шкіри, утворенням вузлів під шкірою, ураженням очей тощо. Переносниками є комарі, мошки, ґедзі.
ФІЛЬДЕКОС (франц. fil d'Ecosse, букв. – шотландська нитка) – кручена бавовняна пряжа, схожа на шовкову. З Ф. виготовляють трикотажні вироби.
ФІЛЬДЕПЕРС (франц. fil de Perse, букв. – перська нитка) – пряжа, подібна до *фільдекосу.* Використовують для виготовлення трикотажних виробів.
ФІЛЬЄР (франц. filière, від filer – волочити) – інструмент (волока з каліброваним отвором) волочильних станів, крізь який протягують дріт, прутки, труби тощо.
ФІЛЬЄРА (франц. filière) – пристрій (ковпачок або диск з каліброваними отворами) в прядильних машинах, крізь який продавлюють розчини чи розплави, утворюючи штучні нитки, штапельні волокна.
ФІЛЬМ (від англ. film – плівка) – 1) Кіноплівка з зафіксованими на ній зображеннями (кадрами) й звуком. 2) Кінокартина (кінофільм), телевізійна картина (телефільм), серія *діапозитивів* (діафільм).
ФІЛЬМОКОПІЯ – копія *фільму,* призначена для демонстрування.
ФІЛЬМОСКОП (від *фільм* і *...скоп*) – *апарат для* демонстрування нерухомих зображень *діафільму.*
ФІЛЬМОСТАТ (від *фільм* і *...стат*) – металева шафа, де зберігають ролики (*рулони*) фільмів.
ФІЛЬМОТАЙП (від англ. film – плівка і type – відбиток) – фотонабірна машина з ручною установкою шрифтового шаблону (плівка завдовжки до 30 *м*) і фотоматеріалу.
ФІЛЬМОТЕКА (від *фільм* і *...тека*) – 1) Зібрання фільмів. 2) Приміщення, де зберігають фільми. 3) Заклад, що збирає, зберігає й видає (для повторного демонстрування) фільми.

ФІЛЬМОФОН (від *фільм* і *...фон*) – апарат, що записує звук на кіноплівку і відтворює його.
ФІЛЬМПАК (англ. filmpack, від film – плівка і pack – пакет) – світлонепроникна коробка з негативною фотоплівкою.
ФІЛЬТР (франц. filtre, від лат. filtrum – повсть) – пристрій або речовина для розділення чого-небудь, напр. рідини (газу) і завислих у ній твердих домішок, розділення електромагнітних або звукових хвиль тощо.
ФІЛЬТРАТ (франц. filtrat) – рідина, яка пройшла через *фільтр,* піддана *фільтрації.*
ФІЛЬТРАЦІЯ, **ФІЛЬТРУВАННЯ** (франц. filtration) – проціджування, просочування рідин і газів через порувату перегородку (середовище).
ФІЛЬТРІВНІ ВІРУСИ – те саме, що й *віруси.*
ФІЛЬТРПРЕС (від *фільтр* і *прес*) – апарат (рами і плита з фільтруючим матеріалом), в якому рідину, перемішувану під тиском, очищають від домішок.
ФІЛЬТРУВАЛЬНИЙ – придатний для *фільтрації,* той, що належить до фільтрації. Ф. *папір* – непроклеєний чистий волокнистий папір для відокремлення завислих твердих частинок від рідини.
ФІЛЬТРУВАННЯ – див. *Фільтрація.*
ФІЛЬЦ (нім. Filz – повсть) – 1) Повстеподібна застилка, утворена на поверхні суконних тканин при валянні. 2) Застаріла назва| технічних сортів повсті для прокладок у машинобудуванні.
ФІМІАМ (грец. θυμίαμα, від θυμιάω – палю) – 1) Ладан; запашна речовина для обкурювання, а також ароматичний дим, що виникає при спалюванні цієї речовини. 2) Переносно – *курити фіміам* – вихваляти, лестити.
ФІНА – див. *Фінка.*
ФІНАЛ (італ. finale, від лат. finis – кінець) – 1) Кінець якоїсь події, справи, явища. 2) Заключна зустріч спортсменів, спортивних команд для остаточного з'ясування першого місця в змаганні. 3) Заключна частина циклічного музичного твору (симфонії тощо); заключна частина кожного акту опери.
ФІНАЛЬНИЙ (італ. finale) – заключний, кінцевий.
ФІНАНСИ (франц. finance, від лат. finantia – платіж) – система грошових відносин тієї чи іншої держави. Ф. *державні* – сукупність усіх коштів, що є в розпорядженні держави; соціально-економічна суть Ф. зумовлюється характером економічного ладу суспільства та його політичної надбудови (держави).
ФІНВАЛ (нім. Finnwal) – вид беззубих китів. Поширені від Арктики до Антарктики. Об'єкт промислу. Інша назва – *оселедцевий кит.*
ФІНІК [від грєц. φοίνιξ (φοίνικος)] – їстівний плід фінікової пальми.
ФІНІМЕТР (від лат. finis – межа, рубіж і *...метр*) – *манометр* із шкалою, що показує тиск і кількість газу в кисневих та інших балонах.
ФІНІТИЗМ (від лат. finis – межа, кінець) – ідеалістична філософська концепція, яка заперечує об'єктивно-реальний зміст категорії безконечного, виходячи з того, що людина в досвіді завжди має справу тільки з конечними речами.
ФІНІФТЬ (грец. χυμευτόν, від χυμεύω – змішую) – емаль для покриття металевих виробів і накладання узору на фарфор.
ФІНІШ (англ. finish, від лат. finis – межа, рубіж) – 1) Заключна частина спортивних змагань на швидкість та витривалість. 2) Кінцевий пункт дистанції в змаганнях.
ФІНКА, **ФІНА** (нім. Finne) – одна з личинкових стадій розвитку багатьох стьожкових червів. Ф. містяться в різних органах людини й тварин – проміжних хазяїв стьожкових червів. Спричинюють тяжкі захворювання – *фіноз, ехінококоз, цистицеркоз* тощо.
ФІНОЗ – захворювання людини й тварин, спричинюване личинками стьожкових червів – *фінками.*
ФІНТ (від італ. finta – удавання) – *спорт.* обманний рух, удаваний випад.

ФІОРД (норв. fjord) – довга й вузька морська затока переважно з високими стрімкими берегами.
ФІОРИТУРА (італ. fioritura, букв. – цвітіння) – орнаментальні *пасажі,* що прикрашають мелодію.
ФІРМА (італ. firma, букв. – підпис, від лат. firmus – міцний, надійний) – 1) В СРСР назва деяких великих виробничих об'єднань. 2) У капіталістичних країнах – найменування господарського, торговельного чи промислового підприємства.
ФІРМАН (відперс. ферман – наказ, веління) – у деяких мусульманських країнах указ султана, шаха тощо.
ФІРМАЦИТ (від лат. firmatus – зміцнений) – прозоре кварцове скло.
ФІРН (нім. Firn, від старонім. firni – торгорічний, старий) – зернистий лід, що складається з пов'язаних між собою крижинок.
ФІСГАРМОНІЯ (нім. Fisharmonium, від грец. φῦσα – між і αρμονία – гармонія) – язичковий пневматичний клавішний музичний інструмент, за формою схожий на *піаніно.*
ФІСК (лат. fiscus, букв. – кошик) – 1) У Стародавньому Римі – військова каса, орган управління імператорськими помістями і конфіскованим майном, а також загальнодержавний фінансовий і податковий центр. 2) В буржуазній юридичній літературі – державна *казна.*
ФІСКАЛ (від лат. fiscalis – казенний) – 1) В Росії 18 ст. урядовець, який наглядав за діяльністю адміністративних установ і осіб з метою виявлення порушень законів та інтересів казни. 2) Переносно – донощик.
ФІСТУЛА (від лат. fistula – труба, канал) – 1) Стара назва одностовбульних, а пізніше й багатоствольних *флейт.* 2) Те саме, що й *фальцет.* 3) Неприродний канал або отвір, що сполучає якусь порожнину, орган чи патологічне вогнище в тканинах людини або тварин з поверхнею тіла або з якимось органом.
...ФІТИ (від грец. φυτόν – рослина, пагін) – у складних словах вказує на приналежність до рослин, напр. *геофіти.*
ФІТИН (від грец. φυτόν – рослина) – лікарський препарат. Застосовують при різних захворюваннях нервової системи, *гіпотонії, остеомаляції, туберкульозі* тощо.
ФІТИНГ (англ. fitting, від fit – монтувати) – фасонна деталь (*муфта,* трійник, *ніпель* тощо), якою з'єднують (на різьбі) труби.
ФІТО... (від грец. φυτόν – рослина, пагін) – у складних словах вказує на зв'язок з поняттям «рослина».
ФІТОБЕНТОС (від *фіто...* та *бентос*) – сукупність рослин, що зростають на дні неглибоких водойм. До Ф. входять квіткові рослини, небагато видів папоротеподібних, деякі мохи, гриби й водорості.
ФІТОГЕЛЬМІНТОЛОГІЯ (від *фіто...* й *гельмінтологія*) – розділ гельмінтології, який вивчає хвороби рослин, що їх спричинюють паразитичні *нематоди.*
ФІТОГЕОГРАФІЯ (від *фіто...* і *географія*) – розділ ботанічної *географії,* що вивчає поширення рослин та їхніх угруповань на земній кулі.
ФІТОГОРМОНИ (від *фіто...* і *гормони*) – фізіологічно активні речовини, що утворюються в рослинах у дуже малих кількостях. У певних концентраціях регулюють ріст, збільшують укорінення рослин тощо. До Ф. належать *ауксини, вітаміни,* цитокініни, гібереліни і гормони гальмівної дії.
ФІТОКЛІМАТ (від *фіто...* і *клімат*) – атмосферні умови в певному рослинному середовищі (травостої, кроні дерева тощо).
ФІТОМОРФОЗИ (від *фіто...* і *...морфоз*) – викопні утвори, що нагадують залишки рослин, але своїм походженням зобов'язані тваринним організмам чи фізико-хімічним процесам. Інша назва – *фукоїди*.
ФІТОНОМУС (від *фіто...* і грец. νομός – їжа) – жук, родини довгоносиків, шкідник сільськогосподарських культур. В СРСР трапляється на посівах люцерни, головним чином у степовій зоні. Інша назва – *листовий люцерновий довгоносик*.

ФІТОНЦ<u>И</u>ДИ (від грец. φυτόν – рослина і *...циди*) – бактерицидні речовини, що утворюються багатьма вищими рослинами (цибуля, часник, хрін, цитрусові тощо). Застосовують для лікування трихомонозу, дизентерії, інфікованих ран і опіків тощо.
ФІТОПАЛЕОНТОЛ<u>О</u>ГІЯ (від *фіто...* і *палеонтологія*) – те саме, що й *палеоботаніка.*
ФІТОПАТОЛ<u>О</u>ГІЯ (від *фіто...* і *патологія*) – наука про хвороби рослин, спричинені грибками, бактеріями й *вірусами,* і про заходи профілактики та боротьби з ними.
ФІТОПЛАНКТ<u>О</u>Н (від *фіто...* і *планктон*) – сукупність рослин, переважно водоростей, що вільно плавають у товщі прісних або морських водойм.
ФІТОСТЕР<u>И</u>НИ (від *фіто...* і *стерини*) – органічні речовини з групи стероїдів – стерини рослинного походження. Практичне застосування дістали поки що лише ергостерин і стигмастерин.
ФІТОТЕРАП<u>І</u>Я (від *фіто...* і *терапія*) – лікування лікарськими рослинами.
ФІТОТР<u>О</u>Н (від *фіто...* і грец. θρόνος – місцеперебування, зосередження) – споруда, в якій моделюють кліматичні умови. Використовують у науковій роботі для вивчення реагування рослин на зміну умов середовища, прискореного розмноження селекційного матеріалу та створення посухостійких, зимостійких форм рослин.
ФІТОФ<u>А</u>ГИ (від *фіто...* і *...фаг*) – тварини, які живляться рослинною їжею.
ФІТОФЕНОЛ<u>О</u>ГІЯ (від *фіто...* і *фенологія*) – розділ фенології, що вивчає сезонні явища в житті рослин, фази їх розвитку і зв'язок цих явищ із сучасними й минулими умовами життя рослин.
ФІТОФТОР<u>О</u>З – хвороба рослин, спричинювана грибами роду фітофтора. Найбільшої шкоди від Ф. зазнають картопля, помідори та інші пасльонові. На листках, стеблах і бульбах з'являються бурі плями, знизу на листках – сірий наліт.
ФІТОЦЕН<u>О</u>З (від *фіто...* і *...ценоз*) – історично складена сукупність видів рослин, що існує на території з більш-менш однотипними кліматичними, ґрунтовими та іншими умовами. Характеризується певним видовим складом, структурою та взаємодією рослин між собою і з зовнішнім середовищем.
ФІТОЦЕНОЛ<u>О</u>ГІЯ (від *фітоценоз* і *...логія*) – те саме, що й *геоботаніка.*
ФІТОЦЕНОТ<u>И</u>ПИ (від *фітоценоз* і *тип*) – сукупність видів рослин, що займають однакове найбільш стійке й типове для них положення в рослинних угрупованнях (фітоценозах).
ФІУМ<u>А</u>РИ (італ. fiumara – повінь, від fiume – ріка) – невеликі річки в країнах Середземномор'я, які влітку пересихають, а в період зимових дощів стають повноводними.
ФЛАВ<u>О</u>НИ (від лат. flavus – жовтий) – органічні гетероциклічні сполуки, більшість Ф. – жовті тверді речовини. Застосовують як барвники.
ФЛАГЕЛ<u>А</u>НТИ [від лат. flagellant (flagellantis) – шмагаючий] – релігійні аскети-фанатики, що проповідують публічне самобичування заради «спокутування гріхів».
ФЛАГЕЛ<u>А</u>ТИ (від лат. flagellum – батіг) – одноклітинні та колоніальні організми, що мають джгутики, за допомогою яких рухаються. Ф. властиві риси як тваринних, так і рослинних організмів. Живуть у воді або паразитують в організмі людини й тварин. Інші назви – *джгутикові, джгутиконосці.*
ФЛ<u>А</u>ГМАН (голл. vlagman, від vlag – прапор і man – людина) – 1) Командир великого з'єднання воєнних кораблів. 2) Корабель, на якому перебуває командир з'єднання. 3) Персональне військове звання осіб вищого командного складу у Військово-Морському Флоті СРСР у 1935 – 40 рр. (до запровадження адміральських звань).
ФЛАГШТ<u>О</u>К (голл. vlagstok, від vlag – прапор і stok – жердина) – древко для підіймання прапора.
ФЛАЖОЛ<u>Е</u>Т (франц. flageolet, від старофранц. flageol – флейта) – 1) Духовий музичний інструмент, різновид флейти. 2) Звук свистячого *тембру,* одержуваний на струнних інструментах. 3) Старовинна назва малої флейти.

ФЛАМІНГО (португ. flamingo, від лат. flamma – полум’я) – рід птахів ряду фламінгоподібних. Поширені здебільшого у тропічних і субтропічних країнах. В СРСР – один вид – Ф. *звичайний*, або *рожевокрилий*.
ФЛАНГ (франц. flanc, букв. – бік) – правий або лівий край розташування військового строю, бойового або похідного порядку й оперативної побудови військ.
ФЛАНЕЦЬ (від нім. Flansch) – з’єднувальна частина (переважно диск з отворами для болтів) трубопроводів, *резервуарів,* валів тощо.
ФЛАНІРУВАТИ (нім. flanieren, з франц. flaner) – прогулюватись, блукати без мети, проходжуватись на дозвіллі.
ФЛАНК (від франц. flanc – бік) – невелика прямолінійна дільниця фортечної огорожі або польового укріплення, призначена для обстрілу підступів до даного укріплення.
ФЛАНКУВАННЯ (від франц. flanquer – обстрілювати у фланг) – 1) Ведення вогню вздовж лінії фронту у фланг бойових порядків ворога, що рухається. 2) Прикриття підступів з боку ворога до позиції, що обороняється вогнем з флангів. 3) Бойові прийоми списом, що їх виконували кавалеристи під час рукопашного бою.
ФЛАТ (англ. flat) – друкарський папір окремими аркушами, не в *рулонах.*
ФЛАТЕР, **ФЛЯТЕР** (англ. flutter, букв. – тремтіння) – самодовільні (*спонтанні*) небезпечні вібрації крила або хвостового оперення літака, що виникають під час польоту.
ФЛАТОВИЙ – той, що стосується *флату; ф. папір* – друкарський папір в аркушах, на відміну від рулонного; *ф-а машина* – друкарська машина, де використовують такий папір.
ФЛЕБІТ [від грец. φλέψ (φλεβός) – вена] – запалення вени. Спричиняється бактеріями з групи коків – *стафілококами* або *стрептококами.*
ФЛЕБОГРАМА [від грец. φλέψ (φλεβός) – вена і *...грама*] – крива запису пульсових коливань вен у людини й тварин.
ФЛЕБОЛІТ [від грец. φλέψ (φλεβός) – вена і *...літ*] – венозний камінь, що утворюється при *тромбофлебіті* внаслідок проростання тромба сполучною тканиною і відкладання в ньому солей вапняку.
ФЛЕБОЛОГІЯ [від грец. φλέψ (φλεβός) – вена і *...логія*] – розділ медицини, який займається вивченням хвороб вен та лікуванням їх.
ФЛЕБОТОМУСИ [від грец. φλέψ (φλεβός) – вена і τομός – ріжучий, в’їдливий] – те саме, що й *москіти.*
ФЛЕГМА (від грец. φλέγμα – слиз) – 1) Рідина, яка залишається в перегінному апараті після дробової (фракційної) перегонки. 2) Незворушність, байдужість, холоднокровність.
ФЛЕГМАТИЗАЦІЯ (від *флегма*) – додавання до ракетного палива речовин, які зменшують чутливість твердого палива до зовнішніх імпульсів або підвищують стабільність (флегматизацію) рідкого палива.
ФЛЕГМАТИК (лат. phlegmaticus, від грец. φλεγματικός – запальний) – людина з сильним, врівноваженим, але інертним типом вищої нервової діяльності.
ФЛЕГМОНА (грец. φλεγμονή – запалення) – гостре розлите гнійне запалення сполучної тканини. Виникає при потраплянні гнійних мікробів безпосередньо в тканину або через кров та *лімфу.*
ФЛЕЙТА (нім. Flöte, від прованс. fläut) – духовий дерев’яний музичний інструмент високого *регістру.*
ФЛЕКСАТОН (нім. Flexaton, від лат. flexio – вигин і грец. τόνος – підвищення голосу) – язичковий ударний музичний інструмент.
ФЛЕКСІЯ (лат. flexio – згинання, відхилення) – 1) Спосіб утворення форм слів зміною їхніх закінчень або звуків в основі слова. 2) Самі звуки основи слова, що змінюються.
ФЛЕКСОР (лат. flexor, від flexo – вигинаю) – м’яз, що згинає суглоб; згинач.
ФЛЕКСУРА (лат. flexura – вигин) – 1) Крутий вигин верств гірських порід. 2) *мед.* Кривизна кишки.

ФЛЕКТИВНИЙ – той, що стосується *флексії,* утворює форми додаванням флексії, *ф-і мови* – один з основних типів мов світу за морфологічною класифікацією; відзначаються наявністю флексії.
ФЛЕКТИВНІСТЬ – ознака мови, у якій форми слів творяться за допомогою *флексій.*
ФЛЕР (нім. Flor, з голл. floeres, від лат. villosus – волохатий) – 1) Тонка прозора тканина. 2) Переносно – поволока, покрив таємничості.
ФЛЕРДОРАНЖ (франц. fleur d'oranger, букв. – апельсиновий цвіт) – білі квітки померанцевого дерева. В деяких країнах є однією з деталей весільного вбрання нареченої.
ФЛЕШ (від франц. flèche – стріла) – старовинне польове, рідше довгочасне укріплення з двох *фасів,* які утворювали тупий кут, звернений вершиною до ворога.
ФЛІБУСТЬЄРИ (франц. flibustiers, від голл. vri buiter – пірат) – 1) В 17 – на початку 18 ст. об'єднані в особливі організації пірати й контрабандисти (головним чином французи, голландці та англійці), що діяли переважно у Вест-Індії, яка була під владою Іспанії. 2) У 19 ст. північноамериканські авантюристи, що чинили грабіжницькі напади на країни Південної і Центральної Америки. 3) В США – особи, що влаштовують *обструкцію* в конгресі.
ФЛІГЕЛЬ (від нім. Flügel – крило) – житлова прибудова з боку головного будинку або будинок у дворі великого дому.
ФЛІНТ, **ФЛІНТГЛАС** (англ. flintglass, від flint – кремінь і glass – скло) – оптичне скло, що містить значну кількість окису свинцю (до 65%). Відзначається великим показником заломлення й прозорістю.
ФЛІРТ (англ. flirt) – залицяння, кокетування.
ФЛІШ (нім. Flysch, від fließen – текти) – потужні верстви морських відкладів з мергелів, аргілітів, вапнякових пісковиків тощо, які переверстовуються між собою в певній послідовності.
ФЛОБАФЕНИ (від грец. φλόος – кора і βαφή – забарвлення, колір) – органічні речовини, які містяться в корі і в плодах рослин.
ФЛОГІСТОН (від грец. φλογιστός – горючий) – за уявленнями хіміків 18 ст., особлива невагома речовина – «вогняна матерія», що нібито міститься в усіх здатних горіти речовинах. У кінці 18 ст. помилкову флогістонну теорію замінила наукова – киснева теорія горіння.
ФЛОГОПІТ (від грец. φλογωπός – палаючий, вогненний) – мінерал класу силікатів, жовтуватого, коричневого, зеленуватого кольору. Використовують як електроізоляційний матеріал.
ФЛОЕМА (від грец. φλοιός – кора, лико) – сукупність рослинних тканин, по яких пересуваються органічні речовини від листків до коренів. Складається з провідних, т. зв. ситовидних трубок і луб'яних волокон. Інша назва – *луб.*
ФЛОКЕНИ (нім. Flocken, букв. – пластівці) – дефекти внутрішньої будови сталі у вигляді тонких звивистих тріщин.
ФЛОКС (від грец. φλόξ – полум'я) – рід одно- і багаторічних трав'янистих чи напівкущових рослин родини синюхових. Поширені в Північній Америці, один вид – у Сибіру. Культивують як декоративні.
ФЛОКУЛИ (від лат. flocculus – жмутик) – світлі й темні утворення (плями), які спостерігаються на Сонці в *монохроматичному* світлі певної довжини хвилі, напр., у променях *кальцію* або водню.
ФЛОМАСТЕР (англ. flomaster) – різновид ручки для малювання широкими соковитими лініями, що мав стрижень з *фетру* або повсті, насичений тушшю або чорнилом.
ФЛОРА (лат. Flora) – 1) У давньогрецькій міфології богиня квітів, весни, а також веселощів. 2) Історично складена сукупність видів рослин, що населяють певну територію або населяли її в минулі геологічні часи. 3) Ф. *кишкова* – сукупність бактеріальних видів, що населяють кишечник.

ФЛОРЕ<u>А</u>ЛЬ (франц. floreal, від лат. floreus – багатий квітами) – восьмий місяць (з 20 – 21 квітня по 19 – 20 травня) революційного республіканського календаря, що діяв у Франції в 1793 – 1805 рр.
ФЛОР<u>Е</u>Н – див. *Флорин.*
ФЛОРИД<u>И</u>Н – глини з домішками окисів кальцію, магнію та лугів. Використовують для очищення нафтопродуктів та при *гідрогенізації* жирів. Від назви п-ова Флоріда, США. Інша назва – *флоридинові глини*.
ФЛОР<u>И</u>ЗМ [від лат. flos (floris) – квітка] – мистецтво комбінованого засушування рослин для створення картин.
ФЛОРИМІЦ<u>И</u>Н (від грец. χλωρός – зелений, жовтуватий і *...міцин*) – лікарський препарат, *антибіотик.* Протитуберкульозний засіб.
ФЛОР<u>И</u>Н, **ФЛОР<u>Е</u>Н** (італ. florino, з лат. florenus) – 1) Старовинна флорентійська, а згодом і інших держав, золота й срібна монета. 2) Колишня англійська монета у два *шилінги.* 3) Грошова одиниця Нідерландів (голландський *гульден*), поділяється на 100 *центів.*
ФЛОР<u>И</u>СТИКА – розділ *ботаніки,* предметом якого є вивчення та систематичний опис усіх видів рослин, що ростуть у певній країні, області, районі і становлять *флору* даної території.
ФЛОРИСТ<u>И</u>ЧНИЙ – той, що стосується *флористики*; *ф-е районування земної кулі* – один з методів поділу рослинного покриву суші на природні одиниці.
ФЛОРОГЛЮЦ<u>И</u>Н (від грец. χλωρός – зелений, жовтуватий і γλυκύς – солодкий) – органічна сполука, трьохатомний *фенол,* безбарвні або жовтуваті кристали. Ф. – чутливий реактив для визначення домішки деревної маси до паперу.
ФЛОРТ<u>И</u>МБЕРС (англ. floor-timber, від floor – підлога, настил і timber – колода, балка) – нижня частина *шпангоута* на дерев'яному судні.
ФЛОТ (франц. flotte) – 1) Сукупність суден однакового призначення (напр., військово-морський Ф., промисловий Ф., торговельний Ф.). 2) Повітряний Ф. – сукупність літальних апаратів певної держави. До його складу входять літаки, вертольоти тощо.
ФЛОТ<u>А</u>ЦІЯ (англ. floatation, букв. – плавання) – відокремлення корисних копалин від порожніх порід, що грунтується на спливанні частинок корисної копалини на поверхню разом з бульбашками повітря.
ФЛОТ<u>И</u>ЛІЯ (італ. flottiglia) – 1) Оперативне об'єднання сил у ВМФ. 2) Тактичне з'єднання есмінців, підводних човнів, тральщиків у флотах деяких іноземних держав. 3) З'єднання промислових, експедиційних або спортивних кораблів (напр., китобійна флотилія).
ФЛ<u>У</u>ЄР (рум. flúier) – духовий музичний інструмент типу *флейти,* поширений у Молдавії та балканських країнах.
ФЛУКТУ<u>А</u>ЦІЯ, ФЛЮКТУ<u>А</u>ЦІЯ (лат. fluctuatio – хвилювання, безперервний рух, від fluctuo – хвилююсь, тремчу) – 1) Випадкове відхилення якоїсь величини від її середнього значення. 2) *мед.* Коливання при доторкуванні; симптом наявності рідини в порожнині або тканинах з м'якими або пружно-еластичними стінками.
ФЛУОРЕСЦ<u>Е</u>НЦІЯ, ФЛЮОРЕСЦ<u>Е</u>ЦІЯ (від лат. fluor – потік та ...escentia – суфікс, що означає слабку дію) – короткочасне свічення (10^{-8} – 10^{-9} *сек*) деяких речовин після припинення освітлювання їх, один з різновидів *люмінесценції.* Від назви мінералу *флюориту.* Див. також *Фосфоресценція.*
ФЛУОРОГР<u>А</u>ФІЯ, ФЛЮОРОГР<u>А</u>ФІЯ [від *флуор (есценція*) і *...графія*] – фотографування зображення з екранів, що флуоресціюють. Застосовують у медицині як метод діагностичного розпізнавання захворювань деяких внутрішніх органів людини.
ФЛУОР<u>О</u>МЕТР, ФЛУОР<u>И</u>МЕТР [від *флуор (есценція*) і *...метр*] – 1) Прилад для вимірювання тривалості флуоресценції. 2) Пристрій для визначення інтенсивності *люмінесценції.*

ФЛУОРОСКОП, ФЛЮОРОСКОП [від *флуор (есценція*) і *...скоп*] – найпростіший прилад для спостереження *люмінесценції.* Застосовують для люмінесцентного аналізу в різних галузях техніки і в медицині.
ФЛЮВІОГЛЯЦІАЛЬНИЙ (від лат. fluvius – течія, річка і glacialis – льодовий) – зумовлений дією талих льодовикових вод; *ф-і відклади* – глинисті та галечно-піщані відклади, винесені талими льодовиковими водами; *ф-і рівнини* – рівнини, складені з матеріалу, перенесеного водними потоками під час танення льодовиків.
ФЛЮГЕЛЬГОРН (нім. Flügelhorn, від Flügel – крило і Horn – ріг, ріжок) – духовий музичний інструмент.
ФЛЮГЕР (від голл. vleugel – крило) – 1) Пристрій, яким визначають напрям і швидкість вітру. 2) В давнину – прапорець на списі. 3) Переносно – непостійна людина, яка швидко змінює свої погляди, рішення.
ФЛЮЇД (від лат. fluidus – текучий) – 1) Рідина; те, що витікає. 2) За уявленням природознавців 18 ст., особлива невагома рідина, за допомогою якої пояснювали, наприклад, теплові явища (за Ф. правив теплород), горіння (*флогістон*), електричні й оптичні явища (*ефір*). 3) За містичними уявленнями спіритів (див. *Спіритизм*), психічний струм, що його ніби висилає людина.
ФЛЮКТУЮЧИЙ (від лат. fluctuo – коливаюсь) – хиткий, швидкоплинний, мінливий; *ф-а увага* – у психології ковзна увага, що швидко переходить з об'єкта на об'єкт.
ФЛЮОРЕСЦЕНЦІЯ – див. *Флуоресценція.*
ФЛЮОРИТ (від лат. fluor – потік, течія) – мінерал класу фторидів, жовтий, фіолетовий, зелений, іноді безбарвний, прозорий. Використовують в оптиці, металургії, хімічній промисловості.
ФЛЮОРОГРАФІЯ – див. *Флуорографія.*
ФЛЮОРОЗ (від лат. fluorum – *фтор*) – хронічне захворювання людини, спричинюване тривалим діянням на організм сполук фтору. Спостерігається у місцевостях з підвищеним вмістом фтору у питній воді, а також як професійне отруєння.
ФЛЮОРОСКОП – див. *Флуороскоп.*
ФЛЮС (нім. Fluβ, букв. – потік) – у людини й ряду тварин – гнояк, що виникає під окістям щелепи (під яснами) при глибокому карієсі зубів.
ФЛЮСИ (нім. Flüsse) – допоміжні матеріали, що їх використовують у плавленні металів (вапняк, пісок тощо), зварюванні (напр., силікати) і паянні (бура).
ФЛЮТБЕТ (нім. Flutbett, від Flut – потік та Bett – постіль, ложе) – штучна підводна основа гребель та інших гідротехнічних споруд.
ФЛЯЄР (англ. flier, букв. – літаючий) – кінь, який досяг (на скачках або бігах) найвищої швидкості на коротких дистанціях.
ФЛЯТЕР – див. *Флатер.*
ФОБ (англ. fob, початкові літери слів free on board, букв. – вільно на борту) – вид зовнішньоторговельної угоди, пов'язаної з морським перевезенням товарів, коли продавець зобов'язаний за власний рахунок доставити вантаж на судно, після чого всі витрати, в т. ч. на морське страхування, покладаються на покупця.
...ФОБ (від грец. φόβος – страх, жах) – у складних словах відповідає поняттям «нетерпимий», «супротивник», напр. *термофоби.*
ФОБІЇ (від грец. φόβος – страх, побоювання) – непереборні нав'язливі страхи. Бувають при деяких психічних захворюваннях, неврозах, іноді при перевтомі, після психічного зворушення.
...ФОБІЯ (від грец. φόβος – страх, побоювання) – у складних словах відповідає поняттям «нетерпимість», «боязнь», напр. *гідрофобія.*
ФОЙЄ (франц. foyer, букв. – вогнище, осередок) – зал у театрі або іншому видовищному закладі для перебування глядачів перед початком вистави, під час *антракту.*
ФОК (голл. fok) – нижнє пряме вітрило на передній щоглі корабля.

ФОКАЛЬНИЙ (від лат. focus – вогнище, осередок) – фокусний, той, що належить до *фокусу* [1]: *ф-а площина* – площина, на якій розміщений фокус пучка променів, який виходить із світної точки і відбивається від сферичного дзеркала або заломлюється в *лінзі.*
ФОК-РЕЯ (голл. fok-ra) – нижня *рея* на передній щоглі.
ФОКСТЕР'ЄР (англ. fox-terrier, від fox – лисиця і terrier – *тер'єр*) – порода мисливських собак групи тер'єрів.
ФОКСТРОТ (англ. foxtrot, від fox – лисиця і trot – швидкий крок) – парний танець американського походження.
ФОКУС [1] (від лат. focus – вогнище, осередок) – 1) Точка, в якій збираються промені, відбиті сферичним дзеркалом або заломлені *лінзою.* 2) Точка, відношення віддалей якої від будь-якої точки на *еліпсі, гіперболі, параболі* до віддалі її від певної прямої (*директриси*) є сталою величиною. 3) Вогнище хворобливого процесу в організмі. 4) Ф. *вимовний* – місце утворення мовного звуку. 5) *Центр,* осередок чого-небудь (напр., землетрусу).
ФОКУС [2] (від нім. Hokuspokus) – 1) Прийом, трюк, заснований на обмані зору за допомогою швидких вправних рухів, підсобних засобів тощо. 2) Переносно – явище, подія, що вражають своєю незвичністю, несподіваністю.
ФОКУСУВАННЯ – 1) Збирання променів у *фокусі* [1] оптичної системи. 2) Наведення зображення на різкість при фото- або кінозніманні тощо.
ФОЛ (англ. foul, букв. – брудний, нечесний) – у баскетболі – персональна помилка; у футболі – груба, небезпечна гра, недозволений прийом, умисний удар противника, поштовх, підніжка тощо.
ФОЛІАНТ (нім. Foliant, від лат. folium – лист) – товста книга великого формату.
ФОЛІКУЛИ (від лат. folliculus – мішечок) – різні утвори, що мають вигляд мішечка або пухирця, в організмі людини й тварин. Розрізняють Ф. яєчника, Ф. щитовидної залози, волосяні Ф.; Ф. називають також найпростіші лімфатичні вузли, розсіяні по кишковому тракту, та скупчення їх.
ФОЛІКУЛІН (від лат. folliculus – мішечок) – статевий гормон жінок і самок ссавців. Утворюється в фолікулах яєчника. Застосовують як лікарський препарат при порушенні внутрішньосекреторної функції яєчників, а також при лікуванні раку передміхурової залози. Інша назва – *естрон*.
ФОЛІКУЛІТ (від лат.folliculus – мішечок) – гнійне запалення устя волосяного мішечка. Спричинюється тертям одягу, розчісуванням і забрудненістю шкіри.
ФОЛІО (від лат. in folio – в аркуш) – 1) Формат книги або журналу розміром у паперовий аркуш або в половину аркуша. 2) Права й ліва сторінки у рахункових книгах, що мають один і той самий порядковий номер.
ФОЛІЯ (португ. folia – одчайдушні веселощі) – старовинна португало-іспанська танцювальна пісня.
ФОЛЬГА (польс. folga, від лат. folium – лист) – 1) Тонкі листи або стрічки металів і сплавів (напр., *латуні,* міді), застосовувані для виготовлення *конденсаторів, електродів* тощо. 2) Матеріал (паперова калька або прозора плівка з шаром барвника) для нанесення зображень на оправи книг.
ФОЛЬКЕТИНГ (дат. folketing – народні збори) – однопалатний парламент Данії, що разом з королем здійснює законодавчу владу. До 1953 р. – нижня палата датського парламенту – *ригсдагу.*
ФОЛЬКЛОР (англ. folk-lore, букв. – народна мудрість; народне знання) – народна творчість.
ФОЛЬКЛОРИСТИКА – наука про *фольклор*; займається збиранням і дослідженням словесної і музичної народної творчості, вивчає закономірності її розвитку, суспільне, виховне й естетичне значення, жанри, поетику, конкретні твори.
ФОМОЗ (від лат. Phoma – назва паразитичного гриба) – грибна хвороба рослин, яка уражає капусту, ріпак, буряки, моркву, кріп, виноградну лозу тощо.

ФОН (франц. fond, від лат. fondus – дно, основа) – 1) Сторонній шум тріск, який іноді супроводить відтворення звуку в радіо, звуковому кіно тощо. 2) Основний колір, тон художнього твору. 3) Другий план рельєфу, орнаменту, на якому чітко вимальовуються основні зображення; тло. 4) Переносно – середовище, оточення, в якому відбувається певне явище або подія.

...ФОН (від грец. φωνή – звук, голос) – у складних словах вказує на зв'язок з поняттям «звук», напр. *мікрофон.*

ФОНАСТЕНІЯ (від грец. φωνή – голос, звук і *астенія*) – розлад голосу, що супроводиться швидкою стомлюваністю й утрудненням вимови звуків при відсутності або незначних об'єктивних змінах з боку гортані.

ФОНАЦІЯ (від грец. φωνή – звук) – утворення звуків та вимова їх.

ФОНД (франц. fond, від лат. fundus – основа) – 1) Запаси, ресурси, нагромадження (напр., металевий Ф., лісовий Ф. тощо); капітал. 2) Кошти або матеріальні засоби, призначені для якої-небудь мети (напр., Ф. матеріального заохочення). 3) В капіталістичних країнах – цінні папери, що дають прибуток. 4) *Літературний* Ф. – в СРСР організація, яка подає всебічну матеріально-побутову допомогу письменникам.

ФОНДОВИЙ – той, що стосується *фонду*; *ф. капітал* – капітал, вкладений в цінні папери (на придбання акцій, облігацій тощо); *ф-а біржа* – в капіталістичних країнах ринок цінних паперів.

ФОНЕМА (від грец. φώνημα – голос, звук, слово) – найменша звукова одиниця мови, яка служить для творення й розрізнення слів та їхніх форм.

ФОНЕНДОСКОП (від грец. φωνή – звук, ἔνδον – всередині і *...скоп*) – інструмент для вислухування серця й легень з резонатором для підсилення звуків.

ФОНЕТИКА (від грец. φωνητικός – звуковий, голосовий) – 1) Галузь мовознавства, що вивчає звукову будову мови – способи утворення звуків та їхні акустичні властивості. 2) Звукова будова мови як єдність її фізіологічного (робота мовних органів), акустичного та значеннєвого аспектів.

ФОНІЗМ (від грец. φωνή – голос, звук, мова) – *психол.* Виникнення слухових уявлень при оптичних, смакових чи інших неакустичних враженнях.

ФОНІКА (від грец. φωνέω – вимовляю, звучу) – звукова організація поетичної мови; засоби, які надають віршованій мові милозвучності, посилюють її емоційність і виразність.

...ФОНІЯ (від грец. φωνή – звук) – у складних словах відповідає поняттю «звучання», напр. *поліфонія.*

ФОНО... (від грец. φωνή – голос, звук, мова) – у складних словах відповідає поняттю «звук».

ФОНОГРАМА (від *фоно...* і *...грама*) – запис звукових коливань на плівці, платівці тощо.

ФОНОГРАФ (від *фоно...* і *...граф*) – апарат, яким вперше в кінці 19 ст. записували і відтворювали звук.

ФОНОГРАФІЧНИЙ – той, що стосується *фонографа,* пов'язаний з записом і відтворенням звуків; *ф-е письмо* – звукове письмо на відміну від ідеографічного (див. *Ідеографія*); літерний запис усної мови.

ФОНОКАРДІОГРАФІЯ (від *фоно...* і *кардіографія*) – графічний запис звукових явищ, зумовлених діяльністю серця. Здійснюють за допомогою приладу – фонокардіографа.

ФОНОЛОГІЯ (від *фоно...* і *...логія*) – розділ *фонетики,* що вивчає функціональні властивості *фонем* у їхній системі.

ФОНОМЕТР (від *фоно...* і *...метр*) – прилад для *суб'єктивного* визначення рівня гучності звуку або шуму.

ФОНОН (від грец. φωνή – звук) – квант (частинка, порція) звуку – поняття, подібне до поняття порції світла – *фотон.*

ФОНОСКОП (від *фоно...* і *...скоп*) – прилад для вивчення фонетичних особливостей мови.

ФОНОТЕКА [від *фоно (грама*) і *...тека*] – 1) Зібрання *фонограм.* 2) Приміщення, де зберігають фонограми. 3) Установа, що збирає, зберігає й видає фонограми в тимчасове користування.
...ФОР (від грец. φορός – носій) – у складних словах означає «той, що несе», напр. *люмінофор.*
ФОРА (від італ. fora – вперед) – 1) В італійському театрі – вигук схвалення. 2) Пільга, перевага, що її може надавати сильніший гравець слабшому (напр., у шахах).
ФОРАМІНІФЕРИ [від лат. foramen (foraminis) – дірка, отвір і fero – несу] – ряд найпростіших тварин класу *саркодових.* Поширені в усіх морях і океанах.
ФОРВАКУУМ (від нім. vor – перед і *вакуум*) – попереднє розрідження (перша стадія), коли утворюють високий вакуум за дві чи більше стадій.
ФОРВАРД (англ. forward, букв. – передній) – нападаючий гравець передньої лінії у футбольній і хокейній командах.
ФОРДЕВІНД (голл. voordewind) – 1) Курс судна, при якому напрям вітру збігається з напрямом руху. 2) Поворот судна, коли воно проходить лінію вітру кормою. 3) Попутний вітер.
ФОРДИЗМ – система капіталістичної організації виробництва та його раціоналізації з метою одержання максимального прибутку. Як і *тейлоризм,* відзначається особливо виснажливими формами експлуатації. Від прізвища американського промисловця Г. Форда, який запровадив її на початку 20 ст.
ФОРЕЛЬ (нім. Forelle) – спільна назва кількох прісноводних форм риб роду лосось благородний. Поширені в Європі, Малій Азії, Південній Африці, Америці, Австралії.
ФОРЗАЦ (нім. Vorsatz) – подвійний аркуш паперу, що з'єднує внутрішню частину оправи з першою (останньою) сторінкою книги.
ФОРИНЖЕКТОР (від нім. vor – попереду, перед та *інжектор*) – пристрій для попереднього прискорення елементарних частинок перед впусканням їх у камеру основного прискорювача.
ФОРИНТ (угор. forint) – грошова одиниця Угорської Народної Республіки, поділяється на 100 *філерів.*
ФОРКАМЕРА (від англ. fore – передній і *камера*) – невелика камера в дизельних і рідинних ракетних двигунах, у якій відбувається попереднє (перед надходженням в основну камеру) змішування і горіння компонентів рідкого палива.
ФОРМА (від лат. forma – зовнішність, устрій) – 1) Зовнішній вигляд, обрис предмета. 2) *філософ.* Всякий зовнішній вираз якого-небудь змісту. 3) Ф. *вартості* – вираз вартості одного товару в іншому або інших товарах. 4) Ф. *музична* – сукупність музично-виразних засобів (*мелодія, ритм, гармонія* тощо). 5) *мовозн.* Видозміна того самого слова. 6) Вид, устрій, тип, структура чогось (напр., Ф. правління). 7) Однотипний одяг, встановлений для певної категорії осіб (напр., військова Ф.) 8) Пристрій, в який заливають розплавлений метал або інший матеріал, що твердіє при остиганні й зберігає обриси цього пристрою (ливарна Ф.) 9) Зразок, за яким виробляють подібні предмети або узагальнюють дані. 10) В алгебрі – однорідний многочлен від кількох змінних; у геометрії – будь-який з елементів простору, тобто точка, лінія, площина, фігура, а також сполучення їх.
ФОРМАЛІЗАЦІЯ (від лат. formalis – складений за формою) – в математичній логіці – метод, що полягає у заміні всіх змістових термінів символами, а всіх змістових тверджень – відповідними їм послідовностями символів або формулами.
ФОРМАЛІЗМ (франц. formalisme, від лат. formalis – складений за формою) – 1) Додержування зовнішніх форм чого-небудь, коли про наслідки та їхню доцільність не дбають. 2) Занепадницький напрям у буржуазній *естетиці* й мистецтві, який, проголошуючи естетичною цінністю мистецтва лише його художню форму безвідносно до ідейного змісту, прагне відірвати мистецтво від життя. 3) Один з напрямів у математиці й логіці, представники якого намагаються обґрунтувати ці науки доведенням несуперечливості як окремих теорій, так і математики й логіки загалом.

ФОРМАЛІЗОВАНИЙ – 1) Той, що використовує лише *форму* (1), не надаючи значення змістові. 2) Записаний у вигляді *формули.*

ФОРМАЛІН – 40%-ний водний розчин *формальдегіду.* Застосовують для дезинфекції, дублення шкур, протруювання насіння, у виробництві *пластмас* тощо.

ФОРМАЛІСТИКА (від лат. formalis – складений за формою) – прихильність до *формалізму;* додержання зовнішніх формальностей на шкоду справі.

ФОРМАЛЬДЕГІД [від лат. form (ica) – мурашка і *альдегід*] – органічна сполука, альдегід мурашиної кислоти; безбарвний газ з різким запахом, отруйний. Застосовують у виробництві пластмас, барвників, лікарських препаратів, у текстильній і паперовій промисловості тощо.

ФОРМАЛЬНИЙ (лат. formalis) – 1) Пов'язаний з *формою,* її особливостями. 2) Вчинений за прийнятим, законним порядком. 3) Зроблений для форми, про людське око.

ФОРМАЛЬНІСТЬ – 1) Додержання встановлених, обов'язкових і необхідних правил. 2) Щось виконуване для *форми,* незалежно від суті справи, а часто й всупереч їй.

ФОРМАНТ [від лат. formans (formantis) – створюючий, формуючий] – те саме, що й *афікс.* Див. також *Морфема.*

ФОРМАНТА [від лат. formans (formantis) – створюючий] – 1) В акустиці – призвук, майже незмінний за частотою, властивий всім тонам даного музичного інструмента або голосу, який надає звучанню характерного забарвлення – *тембру.* 2) Область концентрації енергії в спектрі звуку мови або співацького голосу, а також музичного інструмента.

ФОРМАТ (франц. format, від лат. formatus – сформований) – розмір книги, газети, аркуша, ілюстрації тощо.

ФОРМАТИВ (франц. formatif) – те саме, що й *афікс.*

ФОРМАЦІЯ (лат. formatio – утворення, формування) – 1) Певний ступінь, стадія в розвитку будь-чого; Ф. *суспільно-економічна* – суспільство на певному історичному ступені розвитку, що характеризується відповідним способом виробництва і зумовленою ним надбудовою. Розрізняють п'ять суспільно-економічних Ф.: первіснообщинна, рабовласницька, феодальна, капіталістична й комуністична. 2) Комплекс гірських порід, спільне утворення яких зумовлене відповідними геологічними умовами (напр., Ф. платформені, Ф. геосинклінальних областей тощо). 3) Одиниця класифікації рослинних угруповань – *фітоценозів.*

ФОРМІАТИ (від лат. formica – мурашка) – солі мурашиної кислоти.

ФОРМУВАННЯ (від лат. formo – утворюю, формую) – 1) У ливарному виробництві – технологічний процес виготовлення ливарних форм, які заповнюватимуться рідким металом або сплавом. 2) У ковальському, штампувальному виробництві – деякі операції, що полягають у зміні форм заготовок при штампуванні. 3) Створення чогось (думки тощо). 4) Розвиток.

ФОРМУЛА (лат. formula – образ, вид, *форма*) – 1) Будь-яке означення, виражене стисло. 2) Сукупність величин, виражених числами та буквами і зв'язаних між собою за допомогою математичних знаків. 3) Умовні позначення простих та складних речовин за допомогою хімічних знаків і чисел; показують якісний та кількісний склад *молекул* цих речовин.

ФОРМУЛЮВАННЯ (від *формула*) – коротке й точне висловлення якоїсь думки.

ФОРМУЛЯР (нім. Formular, франц. formulaire, від лат. formula – *форма*) – 1) Бланк (картка), куди вносять основні відомості про щось (напр., про споруду, механізм, про їх експлуатацію). Різновидом Ф. є бібліотечна облікова картка. 2) В царській Росії – послужний список чиновників й офіцерів.

ФОРПІК (англ. forepeak, голл. voorpiek) – носовий відсік на кораблі, розташований безпосередньо біля *форштевня.*

ФОРПОСТ (голл. voorpost – передовий *пост*) – 1) Передня варта, сторожа. 2) Передня позиція на певній ділянці фронту. Див. також *Аванпост.*

ФОРСАЖ (франц. forçage, від forcer – напружувати) – короткочасне збільшення тяги (потужності) двигуна проти її значення на номінальному (порівняно тривалому) режимі.
ФОРСИНГ (англ. forcing, від force – нагнітати) – у боксі – тактичний прийом, який характеризується безперервними атаками.
ФОРС-МАЖОР (франц. force majeure – непереборна перешкода, обставина) – надзвичайні обставини, які примушують діяти інакше, ніж передбачалося.
ФОРСОВАНИЙ (франц. force, від force – сила) – 1) Той, що проходить швидше, ніж звичайно; прискорений; *ф. марш* – посилений похідний рух, що потребує від війська великого напруження. 2) Підсилений за звучанням, голосніший, ніж завжди (напр., ф. голос, спів).
ФОРСТЕРИТ – мінерал класу силікатів, прозорий, безбарвний. Використовують для виготовлення вогнетривкої цегли. Від прізвища німецького вченого Д. Форстера.
ФОРСУВАТИ (франц. forcer, від force – сила) – прискорювати, посилювати, долати.
ФОРСУНКА (від англ. force-pump – нагнітальний насос) – пристрій, яким розпилюють рідке паливо (в топках печей, котлів, у камерах згоряння двигунів) або воду (у вентиляційних установках).
ФОРТ (франц. fort, від лат. fortis – міцний, сильний) – велике замкнуте укріплення; складова частина фортеці.
ФОРТЕ (італ. forte, букв. – сильний) – сильно, гучно, на повну силу звучання; один з відтінків *динаміки* в музиці.
ФОРТЕЛЬ (польс. fortel, від нім. vorteil – вигода) – 1) Прийом зовнішнього комізму в театральній виставі. 2) Переносно – спритна витівка, несподіваний вибрик.
ФОРТЕПІАНО (італ. fortepiano, від forte – гучний і piano – тихий) – струнний ударно-клавішний музичний інструмент; різновиди Ф. – *піаніно, рояль.*
ФОРТИФІКАЦІЯ (франц. fortification, від лат. fortis – міцний та facio – роблю) – 1) Військова наука, що вивчає форми, засоби й способи укріплення місцевості для ведення бойових дій, а також способи захисту від засобів ураження. 2) Галузь військово-інженерної справи, що розробляє конструкції та способи будівництва спеціальних військових споруд для найефективнішого використання військами зброї та бойової техніки, захисту військ, населення і важливих об'єктів оперативного й стратегічного значення від ураження всіма видами зброї, в тому числі ядерної, хімічної тощо.
ФОРТІССІМО (італ. fortissimo, букв. – найсильніший) – дуже сильне, гучне звучання; один з відтінків *динаміки* в музиці.
ФОРТУНА (лат. Fortuna) – 1) В давньоримській міфології богиня випадку, долі, талану. 2) Переносно – доля, щасливий випадок.
ФОРУМ (лат. forum – площа, двір) – 1) У містах Стародавнього Риму площа, на якій відбувалися народні збори, влаштовувалися торги і здійснювався суд. 2) Місце виступів, висловлювань. 3) Широкі представницькі збори – з'їзд, конференція, конгрес (напр., міжнародний Ф. молоді).
ФОРХЕНД (англ. forehand, від fore – вперед і hand – рука) – у тенісі – удар праворуч, тобто такий удар, коли права рука, яка тримає ракетку, звернена закритою долонею уперед.
ФОРШЛАГ (нім. Vorschlag, від vqr – перед і Schlag – удар) – мелодійна прикраса з одного або кількох звуків, що передують основному звукові мелодії.
ФОРШТЕВЕНЬ (голл. voorsteven, від voor – попереду і Steven – стояк) – носова частина корабля, яка є продовженням кіля.
ФОСГЕН (від грец. φως – світло і *...ген*) – задушлива отруйна речовина; безбарвний газ з запахом прілого сіна. Ф. застосовувала Німеччина під час 1-ї світової війни як бойову отруйну речовину. Використовують для одержання барвників.
ФОСИЛІЗАЦІЯ (від лат. fossilis – викопний) – процес переходу захоронених решток організмів у викопний стан; перетворення компонентів *біосфери* в компоненти *літосфери.*

ФОСФАТАЗИ (від *фосфати*) – гідролітичні *ферменти,* що каталізують відщеплення фосфорної кислоти з органічних сполук. Містяться в усіх клітинах організму людини, тварин й рослин.
ФОСФАТИ (від *фосфор*) – солі фосфорної кислоти. Використовують як добрива, а також у техніці й медицині.
ФОСФАТИДИ (від *фосфати*) – органічні речовини з групи *ліпоїдів.* Основна складова частина клітинних структур усіх організмів. Відіграють важливу роль у кровотворенні як транспортна форма жирів. Інша назва – *фосфоліпіди*.
ФОСФІДИ – сполуки *фосфору* з металами, а також деякими неметалами. Використовують переважно як напівпровідникові матеріали.
ФОСФОГІПС (від *фосфор* і *гіпс*) – промислові відходи при одержанні фосфорної кислоти та фосфорних добрив. Застосовують для підживлення конюшини та гіпсування солонців.
ФОСФОГЛЮКОМУТАЗА (від *фосфор,* грец. γλυκύς – солодкий і лат. muto – змінюю) – фермент, який каталізує реакцію міжмолекулярного перенесення залишків фосфорної кислоти в обміні вуглеводів. Належить до класу *трансфераз.*
ФОСФОЛІПАЗИ (від *фосфор* і *ліпази*) – те саме, що й *лецитинази.*
ФОСФОЛІПІДИ (від *фосфор,* грец. λίπος – жир і είδος – вид, вигляд) – те саме, що й *фосфатиди.*
ФОСФОПРОТЕЇДИ, ФОСФОПРОТЕЇНИ (від *фосфор* і *протеїди, протеїни*) – складні білки, при розщепленні яких поряд з *амінокислотами* звільнюється фосфорна кислота.
ФОСФОР (від грец. φωσφόρος – світлоносний) – хімічний елемент, символ P, ат. н. 15; буває переважно білий і червоний, білий Ф. дуже отруйний. Застосовують у сірниковій промисловості, в металургії, сполуки Ф. – як добрива (*суперфосфат, томасшлак*) і в медицині.
ФОСФОРЕСЦЕНЦІЯ (від грец. φωσφόρος – світлоносний та лат. escentia – суфікс, що означає слабку дію) – свічення (від 10^{3} сек. до кількох годин) деяких речовин (напр., сірчистих сполук цинку, барію, стронцію) після припинення освітлювання їх; один з різновидів *люмінесценції.* Див. також *Флуоресценція.*
ФОСФОРИЛАЗИ (від *фосфор*) – ферменти, які каталізують розщеплення та зворотний синтез глікозидних зв’язків окремих біологічно важливих сполук (глікогену, крохмалю тощо). Належать до *трансфераз.* Відіграють важливу роль у вуглеводному обміні.
ФОСФОРИТИ (від *фосфор*) – осадочні гірські породи, що складаються з фосфатів *кальцію.* Використовують головним чином для виробництва мінеральних добрив.
ФОСФОРОБАКТЕРИН (від *фосфор* і *бактерії*) – бактеріальне добриво, що містить бактерії, здатні перетворювати органічні фосфорні сполуки грунту на доступні для рослин мінеральні сполуки.
ФОСФОРОЛІЗ (від *фосфор* і *...ліз*) – зворотний ферментативний процес розщеплення глікозидних зв’язкі в деяких біологічно важливих сполук (крохмалю, глікогену, сахарози, нуклеозидів) за допомогою неорганічного фосфату.
ФОСФОРОСКОП [від *фосфор (есценція*) і *...скоп*] – прилад для спостереження фосфоресценції.
ФОТ [від грец. φως (φωτός) – світло] – одиниця освітленості, що дорівнює освітленості такої рівномірно освітленої поверхні, на кожний 1 *см*^{2} якої падає світловий потік в 1 *люмен.* 1 Ф. дорівнює 10^{4} *люксів*[1].
ФОТАРІЙ [від грец. φώς (φωτός) – світло] – світлолікувальний кабінет для здійснення з профілактичною й лікувальною метою групових загальних опромінювань ультрафіолетовим і тепловим промінням.
ФОТИНІЯ – рід деревних або кущових рослин родини розових. Поширені в Південній і Східній Азії. В СРСР культивують як декоративні.
ФОТО... [від грец. φως (φωτός) – світло] – у складних словах відповідає поняттям: «той, що діє за допомогою світла», «заснований на дії світла».

ФОТОБАКТЕРІЇ (від *фото...* та *бактерії*) – бактерії, які утворюють речовини, що при окисленні випромінюють світло.
ФОТОГЕЛІОГРАФ (від *фото...* і *геліограф*) – астрономічний інструмент, яким фотографують Сонце.
ФОТОГЕНІЧНІСТЬ (від *фото...* і грец. γένος – рід) – властивість добре відтворюватися на кіноекрані або фотографії.
ФОТОГРАВЮРА (від *фото...* і *гравюра*) – те саме, що *геліогравюра.*
ФОТОГРАММЕТРІЯ (від *фото...,* грец. γράμμα – запис і *...метрія*) – визначення розмірів, форми й положення предметів у просторі вимірюванням їхніх фотографічних зображень.
ФОТОГРАФІЯ (від *фото...* і *...графія*) – 1) Спосіб одержання зображень об'єктів на спеціальних світлочутливих матеріалах. 2) Знімок (зображення) на таких матеріалах. 3) Майстерня, де виробляють такі знімки.
ФОТОДІОД (від *фото...* й *діод*) – двоелектродний напівпровідниковий прилад, дія якого грунтується на використанні *фотоефекту.*
ФОТОЕКСПОНОМЕТР – те саме, що й *експонометр.*
ФОТОЕЛЕМЕНТ (від *фото...* і *елемент*) – прилад, в якому виникає електричний струм (електронний потік) внаслідок діяння світла.
ФОТОЕМУЛЬСІЯ (від *фото...* і *емульсія*) – те саме, що й світлочутлива емульсія.
ФОТОЕФЕКТ (від *фото...* й *ефект*) – повне або часткове вивільнення електронів від зв'язків з ядрами атомів речовини внаслідок дії на неї електромагнітного проміння (світла, рентгенівського чи гамма-проміння).
ФОТОКАТОД (від *фото...* і *катод*) – катод фотоелемента, що випромінює електрони від діяння світла.
ФОТОКСИЛОГРАФІЯ (від *фото...* і *ксилографія*) – *гравюра* на дереві; різновид ксилографії, при якому малюнок наноситься на поверхню дошки фотографічним способом з дальшим гравіруванням від руки.
ФОТОЛІЗ (від *фото...* і *...ліз*) – розклад хімічних сполук внаслідок діяння світла на них.
ФОТОЛІНОТИП (від *фото...* і *лінотип*) – фотонабірна машина, побудована як лінотип, в якій відливний апарат замінено фотографувальним пристроєм, а замість звичайних матриць застосовують фотоматриці із зображенням очка на торці.
ФОТОЛІТОГРАФІЯ (від *фото...* і *літографія*) – 1) Літографія із застосуванням фотографії (для нанесення малюнка на літографський камінь). 2) Фотомеханічний спосіб виготовлення форм плоского друку.
ФОТОЛЮМІНЕСЦЕНЦІЯ (від *фото...* і *люмінесценція*) – люмінесценція, спричинена дією світла.
ФОТОМЕТР (від *фото...* і *...метр*) – оптичний прилад, яким вимірюють світлові величини (силу світла, світловий потік, освітленість, яскравість тощо).
ФОТОМЕТРІЯ (від *фото...* і *..метрія*) – розділ *метрології,* в якому вивчають вимірювання світлових величин (сили світла, освітленості, яскравості тощо) при випроміненні, поглинанні й розсіянні світла.
ФОТОМЕХАНІКА (від *фото...* і *механіка*) – сукупність способів *репродукції* в поліграфії (цинкографія, тифдрук, фотолітографія, фототипія).
ФОТОН [від грец. φῶς (φωτός) – світло] – частинка світла, порція електромагнітного проміння будь-якої частоти. Ф. називають також квантами (квант світла, гамма-квант тощо).
ФОТОНАСТІЯ (від *фото...* і *настії*) – рух органів рослин, що його спричинено зміною інтенсивності неспрямованого освітлення (напр., розкривання чи закривання віночка квіток).
ФОТОНІКА (від *фотон*) – вчення про можливості зв'язку за допомогою світлового проміння.

ФОТОНІМОГРАФ (від *фото...,* грец. όνυμα – ім'я, назва і *...граф*) – фотонабірна машина для набору окремих рядків підписів, заголовків, написів на картах тощо.
ФОТОННИЙ – пов'язаний з *квантом* світла (*фотоном*); *ф-а ракета* – ракета, в якій рушійну силу передбачається створювати внаслідок реакції відкидуваного назад потоку фотонів.
ФОТОПЕРІОДИЗМ (від *фото...* і *період*) – реакція рослин на співвідношення між довжиною дня й ночі. Виявляється в швидкості настання цвітіння й плодоношення.
ФОТОРЕАКТИВАЦІЯ (від *фото...* і франц. réactif – протидіючий) – ослаблення шкідливого впливу ультрафіолетових променів при діянні на організм видимого світла.
ФОТОРЕЛЕ (від *фото...* і *реле*) – чутливе реле, яке від діяння світла виконує відповідні вмикання або вимикання в електричних колах. Використовують для керування й сигналізації в автоматиці, електроніці.
ФОТОСЕТЕР (від *фото...* і англ. setter – регулювальний пристрій) – фотонабірна машина, побудована як рядковідливна машина *інтертип.*
ФОТОСИНТЕЗ (від *фото...* і *синтез*) – процес утворення зеленими рослинами органічних речовин з вуглекислого газу й води за допомогою світлової енергії, що поглинається *хлорофілом.*
ФОТОСТАТ (від *фото...* і *...стат*) – прилад для копіювання креслеників, виконаних на *кальці,* на світлочутливий папір (синьку).
ФОТОСФЕРА (від *фото...* і *сфера*) – нижня частина *атмосфери* Сонця, що утворює його видиму яскраву поверхню.
ФОТОТЕЛЕГРАМА (від *фото...* і *телеграма*) – зображення, передане *фототелеграфом.*
ФОТОТЕЛЕГРАФ (від *фото...* і *телеграф*) – апарат, яким передають на віддаль фотографії та інші зображення.
ФОТОТЕРАПІЯ (від *фото...* і *терапія*) – застосування з лікувальною і профілактичною метою інфрачервоного, світлового (видимого) та ультрафіолетового проміння; світлолікування.
ФОТОТИПІЯ (від *фото...* і *...типія*) – 1) Різновид плоского друку з скляної або металевої пластинки, на яку фотографічним способом наносять відтворюване зображення. 2) Відбиток з такої пластинки.
ФОТОТРАНСФОРМАТОР (від *фото...* і *трансформатор*) – прилад для одержання фотоплану місцевості в певному масштабі під час аерофотознімання.
ФОТОТРОПІЗМ (від *фото...* і *тропізми*) – зміна напряму росту органів рослин у відповідь на однобічну дію світла. Інша назва – *геліотропізм*.
ФОТОФІНІШ (від *фото...* і *фініш*) – прилад для точного визначення фінішу учасників спортивного змагання. Складається із секундоміра й кінознімального устаткування.
ФОТОФОБІЯ (від *фото...* і *...фобія*) – підвищена чутливість ока до освітлення; світлобоязнь.
ФОТОХІМІЧНИЙ – пов'язаний з *фотохімією*; *ф-і реакції* – хімічні реакції, що відбуваються від діяння світла, напр. розпад бромистого срібла у світлочутливому шарі освітлюваної фотопластинки, *фотосинтез* тощо.
ФОТОХІМІЯ (від *фото...* і *хімія*) – розділ хімії, в якому вивчають хімічні процеси в речовині від діяння світла.
ФОТОХРОМІЯ (від *фото...* і *...хромія*) – кольорова *фотографія,* яка майже точно передає природні фарби.
ФОТОХРОНОМЕТРАЖ (від *фото...* і *хронометраж*) – один з головних засобів вивчення затрат робочого часу на виконання окремих елементів виробничої операції.
ФОТОЦИНКОГРАФІЯ (від *фото...* і *цинкографія*) – те саме, що й *цинкографія.*
ФРАГМЕНТ (франц. fragment, від лат. fragmentum – уламок, шматок) – частина твору мистецтва, уривок тексту тощо.

ФРАГМЕНТАЦІЯ (франц. fragmentation) – 1) Розпадання на дрібні частини; Ф. *міокарда* – множинний розрив клітин серцевого м'яза. 2) Множинне перешнуровування ядер під час прямого поділу (*амітозу*). 3) Розривання хромосоми або хроматиди (поздовжньої половинки хромосоми) на частини (фрагменти).
ФРАЗА (від грец. φράσις – спосіб вираження, зворот) – 1) Висловлювання, що становить інтонаційну чи смислову єдність; речення. 2) Невелика, відносно закінчена частина музичної теми; у вченні про музичну форму – побудова, середня між мотивом і реченням. 3) У фехтуванні – окрема закінчена фаза боротьби. 4) Переносно – красномовний, гучний, але пустий вислів.
ФРАЗЕОЛОГІЗМ (від *фраза* і *...логізм*) – неподільне сполучення слів, нерозривне словосполучення (*ідіома*).
ФРАЗЕОЛОГІЯ (від *фраза* і *...логія*) – 1) Розділ мовознавства, що вивчає усталені звороти мови. 2) Сукупність словосполучень певної мови (запас, фонд фразеологічних одиниць). 3) Переносно – набір беззмістовних фраз, марнослів'я.
ФРАЗЕР (франц. phraseur) – базіка, особа, ладна багато й красиво говорити, а не діяти.
ФРАЗУВАТИ (франц. phraser) – 1) Чітко й виразно вимовляти кожне слово *фрази.* 2) Виділяти певні частини, з яких складається музична фраза, чим досягається ясне і вірне виконання твору.
ФРАК (франц. frac) – чоловічий парадний костюм – тип сюртука з довгими фалдами ззаду й вирізаними полами спереду.
ФРАКТУРА (лат. fractura – злом, від franco – розбиваю, трощу) – 1) *мед.* Перелом. 2) Один з видів готичного шрифту. 3) Почерк готичного малюнка.
ФРАКЦІОНУВАННЯ – дробова (фракційна) перегонка рідин – розділення суміші рідин на *фракції* (3), кожна з яких кипить у вузькому інтервалі температур. Застосовують Ф. у нафтовій промисловості для одержання бензину, гасу та інших продуктів.
ФРАКЦІЯ (від лат. fractio – розламування) – 1) Організована група членів політичної партії, створювана для здійснення її лінії в парламенті, органах місцевого самоврядування та інших організаціях. 2) Угруповання всередині політичної партії, яке виступає з своєю власною платформою, відмінною від основної (генеральної) лінії партії і бореться проти політики, прийнятої більшістю членів партії. 3) *хім.* Частина суміші рідин, що відокремлюється дробовою (фракційною) перегонкою.
ФРАНК (франц. franc) – 1) Французька золота й срібна монета. 2) Грошова одиниця Франції, Бельгії, Малі, Монако, поділяється на 100 *сантимів;* Швейцарії, поділяється на 100 сантимів (*рапів*), та інших країн. 3) Головна валюта зони франка.
ФРАНКЛІНІЗАЦІЯ – метод лікування за допомогою статичної електрики. Від прізвища американського вченого В. Франкліна.
ФРАНКМАСОНИ (франц. francsmaçons, букв. – вільні каменярі) – див. *Масонство.*
ФРАНКО (італ. franco, букв. – вільний) – вид торговельної угоди, за якою частину витрат на транспортування товарів покладають на постачальника (продавця); *Ф.-вагон* – вид угоди, коли покупець сплачує за перевезення з моменту завантаження товарів у вагон.
ФРАНТ (польс. frant) – підкреслено модно одягнений чоловік, чепурун. Від чеського власного імені Франтішек.
ФРАНТИРЕРИ (франц. francs-tireurs, букв. – вільні стрільці) – партизани-добровольці у Франції, які боролися в тилу ворожих військ. Термін «франтирери» виник у 1814 – 15 рр. Ф. вели активні бойові дії під час франко-пруссської війни в 1870 – 71 рр. та в період німецько-фашистської окупації Франції в 1940 – 44 рр.
ФРАНЦІЙ – радіоактивний хімічний елемент, символ Fr, ат. н. 87; належить до лужних металів; *ізотоп* Fr^{223} знайдено у продуктах радіоактивного розпаду *актинію.* Назву дано на честь Франції.
ФРАНЦІСКАНЦІ (лат. franciscani) – ченці католицького «жебрущого» ордені, заснованого на початку 13 ст. в Італії Франціском Ассізьким (звідси й назва). І досі є одним з найвпливовіших орденів.

ФРАНШИЗА (від франц. franchise – вільність, привілей) – межі відхилення кількості поставленого товару від зазначеної в договорі (в процентах).
ФРАТРІЯ (грец. φροτρία) – у давніх греків спочатку первісний рід, згодом об'єднання кількох родів, що мали спільного родоначальника. Кілька споріднених Ф. становили плем'я.
ФРАУ (нім. Frau – пані) – ввічливе звертання до заміжньої жінки у німців.
ФРАУНГОФЕРОВІ лінії – темні лінії в спектрі Сонця, зумовлені вбиранням світла певних довжин хвиль сонячною атмосферою, а деякі – атмосферою Земль Від прізвища німецького фізика Й. Фраунгофера.
ФРАХТ (нім. Fracht – вантаж) – 1) Плата за перевезення вантажів водним шляхом або за використання суден протягом певного часу. 2) Іноді під Ф. розуміють самий вантаж.
ФРАХТУВАТИ (нім. frachten) – наймати судно для перевезення вантажів.
ФРЕАТОФІТИ [від грец. φρέαρ (φρέατος) – колодязь і *...фіти*] – рослини, що існують за рахунок вологи ґрунтових вод. Мають кореневу систему, яка проникає глибоко в грунт.
ФРЕГАТ (франц. fregate, з італ. fregata) – 1) Трищоглове військове вітрильне судно з повним корабельним оснащенням. 2) Купецьке вітрильне судно (18 – 19 ст.). 3) Сучасний військовий корабель перехідного типу між легким крейсером і ескадреним міноносцем. 4) Рід птахів родини фрегатових. Гніздяться колоніями на океанічних островах тропічної зони.
ФРЕЗА (франц. fraise) – 1) Обертовий інструмент з лезами для *фрезерування* (1). 2) Машина з обертовими лезами для *фрезерування* (2).
ФРЕЗЕРУВАННЯ – 1) Оброблювання (обточування, прорізування тощо) металевих, деревинних та інших матеріалів *фрезою* (1). 2) Обробіток (подрібнення, розпушування тощо) грунту або добування торфу *фрезою* (2).
ФРЕЙДИЗМ, **ФРОЙДИЗМ** – психологічне й філософське вчення, що його розробили австрійський лікар-психіатр 3. Фрейд та його послідовники. Прихильники Ф. головним рушієм людської поведінки вважають несвідомі потяги (особливо статеві), ігнорують вирішальну роль соціальних умов у житті людей.
ФРЕЙЛЕЙН (нім. Fräulein – панна) – ввічливе звертання до незаміжньої жінки у німців.
ФРЕЙЛІНА (нім. Fräulein) – придворна посада для дівчат-дворянок у почті цариці, королеви, принцеси.
ФРЕЙЯ, **ФРЕЯ** – в скандінавській міфології богиня літа, родючості, пізніше – богиня кохання і вроди.
ФРЕКЕН (швед. fröken) – звертання до дівчини в скандінавських країнах.
ФРЕНОЛОГІЯ (від грец. φρήν – розум, душа і *...логія*) – антинаукове вчення про зв'язок психічних якостей людини з формою будови її черепа.
ФРЕОНИ (франц. freons, нім. Freonen) – технічна назва фтор- і хлорорганічних сполук, що їх застосовують як холодильні агенти в деяких холодильниках.
ФРЕСКА (італ. fresco, букв. – свіжий) – 1) Живописний твір, виконаний водяними фарбами на свіжій вогкій штукатурці. 2) Спосіб живопису, що грунтується на застосуванні водяних фарб, які наносять на вогку штукатурку.
ФРЕЯ – див. *Фрейя.*
ФРИВОЛЬНИЙ (франц. frivole, від лат. frivolus – пустий, нікчемний) – легковажний, малопристойний.
ФРИГОЛЬДЕРИ (англ. freeholders, букв. – вільні державці) – категорія землевласників у середньовічній Англії, що володіли землею довічно або спадково на підставі феодального вільного держання. Земельні володіння фригольдерів могли вільно відчужуватися.
ФРИГОРІЯ (від лат. frigus – холод) – одиниця кількості холоду, за величиною 1 Ф. дорівнює 1 кілокалорії з від'ємним знаком (–1 *ккал*). Цю одиницю застосовують при розрахунках холодильних пристроїв.
ФРИЗ (франц. frise, від friser – завивати, закручувати) – 1) Середня горизонтальна частина *антаблемента,* що міститься між *архітравом* і карнизом. 2) Декоративна смуга, що

обрамляє площину підлоги, верх стіни. 3) Виступ у вигляді карниза на верхній або нижній частині столярного виробу.

ФРИЗ<u>О</u>Н (від франц. frison – завиток) – пухкі волокна, якими кокон шовкопряда прикріплюється до навколишніх предметів. У шовковій промисловості Ф. є відходами кокономотання, які використовують для виготовлення деяких сортів шовку.

ФРИКАС<u>Е</u> (франц. fricassée, від fricasser – смажити) – смажене або варене м’ясо з приправою.

ФРИКАТ<u>И</u>В (франц. fricatif, від лат. fricatus – тертя) – щілинно-шумовий приголосний звук (напр., з, с, ф, х). Інша назва – *фрикативний приголосний*.

ФР<u>И</u>КЦІЇ (від лат. frictio – тертя) – дефекти на фотографічному зображенні (почорніння), що виникають через механічну дію (тертя, тиск тощо) на шар *емульсії.*

ФРИКЦ<u>І</u>ЙНИЙ (від лат. frictio – тертя) – пов’язаний з тертям; *ф-а передача* – механізм для передачі обертального руху між двома валами за допомогою сил тертя, що виникають між притиснутими один до одного насадженими на вали дисками.

ФР<u>И</u>МЕР (франц. frimaire, від frimas – паморозь, іній) – третій місяць (з 21 – 23 листопада до 20 – 22 грудня) революційного республіканського календаря, що діяв у Франції в 1793 – 1805 рр.

ФРИТР<u>Е</u>ДЕРСТВО (від англ. free trade – вільна торгівля) – економічна політика промислової буржуазії; напрям у буржуазній економічній теорії, що характеризується вимогами т. зв. вільної торгівлі, невтручанням держави в економічне життя країни. Ф. виникло в Англії у 18 ст., на рубежі 19 – 20 ст. втратило своє значення, поступилося місцем перед *протекціонізмом.*

ФРІГ<u>І</u>ЙСЬКИЙ ковпак – у давніх фрігійців (Фрігія – стародавня країна у Малій Азії) головний убір, що мав форму високого ковпака (звичайно червоного кольору) з вузьким загнутим наперед верхом. У Стародавній Греції і Римі цей убір носили звільнені раби, звідки він став символом свободи. Ф. к. під час Французької буржуазної революції кінця 18 ст. носили *санкюлоти, якобінці.*

ФРОЙД<u>И</u>ЗМ – див. *Фрейдизм.*

ФР<u>О</u>НДА (франц. Fronde, від fronde – праща, рогатка) – 1) Громадсько-політичний рух проти *абсолютизму* у Франції в 1648 – 53 рр. 2) Непринципова, несерйозна опозиція; опозиція з особистих мотивів.

ФРОНД<u>Е</u>Р (франц. frondeur) – 1) Учасник *фронди.* 2) Невдоволена, нелагідна людина.

ФРОНТ [франц. front, від лат. frons (frontis) – лоб, чоло, чільна сторона] – 1) Лінія розгортання військ, а також бойового зіткнення з ворогом. 2) В шикуванні військ – лицьова сторона; в бойовому порядку – сторона військової частини, підрозділу, обернена до ворога. 3) В Збройних Силах СРСР – найвище оперативне об’єднання кількох армій на театрі воєнних дій, призначене для вирішення великих оперативних і стратегічних завдань самостійно і у взаємодії з сусідніми Ф. 4) Поняття, яке застосовують для позначення передової зони країни, що веде війну, де відбувається збройна боротьба. 5) Об’єднання політичних партій, профспілок та інших організацій для боротьби за спільні цілі (напр., Народний фронт). 6) Значна галузь державної або громадської діяльності, напр. культурний фронт, трудовий фронт. 7) *Атмосферний* Ф. – перехідна зона, що розділяє дві повітряні маси: теплу й холодну.

ФРОНТ<u>А</u>ЛЬНІСТЬ (від франц. frontal – лобовий) – розміщення (фігури, фасаду, будинку тощо) лицьовою частиною до глядачів.

ФРОНТИСП<u>І</u>С [франц. frontispice, від лат. frons (frontis) – чоло і spicio – дивлюсь] – 1) Малюнок, вміщений на початку книги, поруч з титульною сторінкою. 2) Головний *фасад* будинку.

ФРОНТ<u>И</u>Т [від лат. frons (frontis) – чоло] – запалення слизової оболонки лобних пазух. Розвивається внаслідок ускладнення гострого нежитю, *грипу,* кору, *скарлатини* тощо.

ФРОНТОГЕН<u>Е</u>З (від *фронт* і *...генез*) – утворення атмосферного фронту (перехідної зони між двома повітряними масами в атмосфері).

ФРОНТ<u>О</u>ЛІЗ (від *фронт* і *...ліз*) – розмивання атмосферного фронту (перехідної зони між двома повітряними масами в атмосфері) і його поступове зникнення.
ФРОНТ<u>О</u>Н [франц. fronton, від лат. frons (frontis) – передня сторона] – верхня частина *фасаду* будинку, *портика* або *колонади* у вигляді трикутної площини, обмеженої по боках двома схилами даху, а біля основи – карнизом.
ФРУКТИД<u>О</u>Р (франц. fructidor, від лат. fructus – плід) – дванадцятий місяць (з 18 – 19 серпня до 17 – 18 вересня) революційного республіканського календаря, що діяв у Франції в 1793 – 1805 рр.
ФРУКТ<u>О</u>ЗА (від лат. fructus – плід) – фруктовий цукор, плодовий цукор – вуглевод з групи *моносахаридів*; трапляється у фруктах та інших солодких плодах, складова частина меду. Використовують у харчовій промисловості. Інша назва – *левульоза*.
ФТАЛАЗ<u>О</u>Л – протизапальний лікарський сульфаніламідний препарат. Застосовують при *дизентерії, колітах, гастроентеритах.*
ФТИВАЗ<u>И</u>Д (від грец. φθίσις – сухоти і лат. acidus – їдкий) – лікарський препарат. Протитуберкульозний засіб.
ФТИЗІАТР<u>І</u>Я (від грец. φθίσις – сухоти та *...іатрія*) – розділ медицини, що вивчає профілактику й лікування *туберкульозу* легень.
ФТОР (від грец. φθόρος – загибель) – хімічний елемент, символ F, ат. н. 9; газ блідо-жовтого кольору з різким запахом; належить до *галогенів.* Ф. – найактивніший з неметалів. Застосовують для синтезу різних фторорганічних сполук (*фреонів, фторопластів*).
ФТОРОПЛ<u>А</u>СТИ (від *фтор* і *...пласт*) – фторпохідні *етилену*: фторопласт-4 (політетрафторетилен) та фторопласт-3 (політрифторхлоретилен). Застосовують в авіаційній, радіотехнічній, хімічній промисловості, в машинобудуванні тощо.
Ф<u>У</u>ГА (від лат. fuga – втеча) – форма поліфонічного твору, заснована на імітаційному проведенні однієї або кількох тем в усіх голосах за певним тонально-гармонійним планом; найвища форма *поліфонії.*
ФУГ<u>А</u>С (франц. fougasse, від лат. focus – вогнище, осередок) – заряд вибухівки у водонепроникній оболонці, який закладають у грунт або занурюють у воду для проведення вибуху.
ФУГ<u>А</u>ТО (італ. fugato) – епізод у музичному творі, побудований в стилі *фуги*; інколи – самостійна п’єса.
ФУГ<u>Е</u>ТА (італ. fughetta) – невелика *фуга.*
ФУЕТ<u>Е</u> (франц. fouetté, від fouetter – підганяти) – назва кількох *па* класичного танцю.
ФУЗ<u>А</u>РІУМ (лат. fusarium) – рід незавершених грибів. Поширені по всій земній кулі, крім Антарктиди. *Сапрофіти* й *паразити.* Ряд Ф. паразитує на тваринах, зокрема комахах. Деякі розвиваються на зерні, що перезимувало в полі. При вживанні такого зерна в їжу виникає тяжке захворювання – аліментарно-токсична *алейкія.*
Ф<u>У</u>ЗІЯ (франц. fusion – злиття, від лат. fusio – плавлення) – 1) Поглинання монополіями слабших конкурентів шляхом злиття, об’єднання двох або більше капіталістичних підприємств, звичайно однорідних, в єдине. 2) *мовозн.* Злиття *морфем,* яке супроводиться зміною їхнього фонемного складу.
ФУК<u>О</u>ЇДИ (від лат. fucus – лишайник і *...оїд*) – те саме, що й *фітоморфози.*
ФУКС<u>И</u>Н (від *фуксія*) – органічна сполука, барвник, малостійкий до світла; зелені кристали з металічним блиском; водні розчини Ф. пурпурно-червоного кольору. Застосовують у виробництві деяких кислотних барвників.
Ф<u>У</u>КСІЯ – рід рослин родини анагрових. Кущі, невеликі дерева, ліани. Поширені в тропічній Америці. Багато видів вирощують як декоративні оранжерейні та кімнатні рослини. Від прізвища німецького ботаніка 16 ст. Л. Фукса.
Ф<u>У</u>КУС (лат. fucus, з грец. φῦκος) – рід бурих водоростей. Поширені переважно в північних морях. Використовують як добрива, для одержання йоду, калійних солей, іноді згодовують худобі.

ФУЛЕ (франц. foule) – вовняна тканина із саржевим переплетенням. З Ф. шиють жіночі пальта.
ФУЛЯР (франц. foulard, від fouler – топтати, валяти) – 1) Тонка шовкова тканина полотняного переплетення. 2) Сорт ситцю. 3) Шовкова шийна чи носова хустка.
ФУЛЬГУРАЦІЯ (від лат. fulguratio – блискавиця) – один з методів внутрішнього (через *цистоскоп*) лікування пухлин сечового міхура струмом високої частоти.
ФУЛЬГУРИТ (від лат. fulgur – блискавка) – трубчасті розгалужені скловидні утворення, що виникають від ударів блискавки в гірські породи, особливо в пісок.
ФУМАРОЛИ (італ. fumarole, від лат. fumus – дим) – газоподібні гарячі виділення з тріщин на схилах або біля підніжжя вулканів.
ФУМІГАНТИ [від лат. fumigans (fumigantis) – димлячий] – хімічні речовини, парою чи газами яких знищують шкідників і збудників хвороб сільськогосподарських рослин та паразитів свійських тварин.
ФУМІГАЦІЯ (від лат. fumigo – димлю, обкурюю) – спосіб боротьби з шкідниками й хворобами сільськогосподарських рослин, шкідниками сільськогосподарських продуктів тощо за допомогою пари або газів сильнодіючих отруйних речовин. Інші назви – *газація, обкурювання*.
ФУНГІЦИДИ (від лат. fungus – гриб і *...циди*) – отруйні хімічні сполуки для боротьби з грибними хворобами рослин (залізний і мідний купороси, бордоська рідина тощо) і для протравлювання насіння (*формалін* тощо).
ФУНГІЦИДИН (від лат. fungus – гриб і caedo – вбиваю) – те саме, що й *ністатин.*
ФУНДАМЕНТ (від лат. fundamentum – основа) – 1) Основа будинку, машини тощо. 2) Переносно – основа, підпора, підвалина.
ФУНДАМЕНТАЛІЗМ – крайньо консервативна течія в сучасному *протестантизмі,* прихильники якої вимагають брати за основу [*фундамент* (2)] віри буквальне розуміння тексту *Біблії,* відкидають будь-який вияв справді наукового світогляду, відверто борються проти науки.
ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ (лат. fundamentalis) – 1) Міцний, великий. 2) Основний, головний. 3) Переносно – обгрунтований, солідний, позитивний.
ФУНДИРОВАНИЙ (нім. fundieren – вкладати капітал у цінні папери, від лат. fundus – основа) – твердий, закріплений; *ф. доход* – у капіталістичних країнах доход, одержуваний з постійних джерел – з землі, споруд тещо; *ф-і позики* – довгострокові або безстрокові позики, забезпечені певним джерелом державних доходів. Інша назва – *консолідовані позики*.
ФУНДУК (тур. findik) – вид кущових або деревних рослин роду ліщина. Поширені на Балканському півострові і в Малій Азії. В СРСР культивують. Плоди споживають свіжими та підсмаженими. Інша назва – *ліщина ломбардська*.
ФУНІКУЛЕР (франц. funiculaire, букв. – канатний, від лат. funiculus – мотузка) – залізниця з канатною тягою на крутих підйомах і спусках.
ФУНКІЯ – рід багаторічних трав'янистих рослин родини лілійних. Поширені в Азії. Деякі види культивують як декоративні. Від прізвища німецького ботаніка Г.-Г. Функа.
ФУНКЦІОНАЛ – правило, за яким кожній *функції* з якогось класу функцій ставлять у відповідність дійсне або комплексне число.
ФУНКЦІОНАЛІЗМ (від лат. functionalis – той, що стосується *функції*) – напрям в *архітектурі,* що сформувався в 20-х рр. 20 ст. і поширився в країнах Західної Європи та Америки. Ф. підпорядкував архітектурні форми їхньому функціональному призначенню, заперечував національну своєрідність архітектури.
ФУНКЦІЯ (від лат. functio – виконання, звершення) – 1) Діяльність, обов'язок, робота; призначення. 2) *матем.* Величина, яка змінюється зі зміною незалежної змінної величини (*аргументу*). 3) *біол.* Специфічна діяльність органа чи організму.
ФУНТ (нім. Pfund, від лат. pondus – вага, важок) – 1) Колишня міра ваги (в Росії – 409,5 *г,* в Англії, Бельгії – 456,6 *г*). 2) Грошова одиниця: Арабської Республіки Єгипет

(єгипетський Ф.), поділяється на 100 *піастрів,* або 1000 *мільємів*; Гібралтару, Ірландії, поділяється на 100 *пенсів;* Лівану, Сірії, поділяється на 100 піастрів; та інших країн.

ФУНТ СТЕРЛІНГІВ (англ. pound sterling) – 1) Грошова одиниця Великобританії, поділяється на 100 *пенсів.* 2) Основна валюта стерлінгової зони.

ФУРАЦИЛІН – лікарський препарат. Антибактеріальний засіб. Сприяє процесам загоювання ран, лікуванню дизентерії.

ФУР'ЄРИЗМ – 1) Концепція *утопічного соціалізму,* що її розробив французький мислитель Ф.-М.-Ш. Фур'є. За Фур'є, новий, соціалістичний лад, основу якого мали становити виробничі фаланги, буде побудований не в результаті ліквідації приватної власності, а шляхом організації зразкових фаланг на кошти багатих філантропів. 2) Сектантський рух, представники якого намагалися на практиці здійснити ідеї Фур'є.

ФУРІАНТ (чеське furiant, букв. – гордій) – чеський народний парний танець.

ФУРІЇ (лат. Furiae) – 1) В римській міфології богині помсти. 2) Переносно – злі, лайливі жінки.

ФУРМА (від нім. Form – *форма*) – пристрій (отвір або водоохолоджувальний металевий наконечник), через який вдувають повітря або кисень у плавильні печі.

ФУРНІТУРА (франц. fourniture, від fournir – доставляти, постачати) – допоміжний матеріал (ґудзики, пряжки, цвяхи, годинникові стрілки тощо) в деяких виробництвах.

ФУРОР (від лат. furor – лють, шаленство) – великий публічний успіх; бурхливе схвалення, захоплення.

ФУРУЙЯ (угор. furulya) – духовий музичний інструмент типу поздовжньої *флейти.*

ФУРУНКУЛ (від лат. furunculus – чиряк) – гострогнійне запалення волосяного мішечка й сальної залози і навколишньої сполучної тканини. Спричинюється бактеріями – *стафілококами.* Інша назва – *чиряк*.

ФУРУНКУЛЬОЗ – захворювання, яке характеризується повторюваною появою численних *фурункулів*. Інша назва – *чирякуватість*.

ФУРФУРОЛ (від лат. furfur – висівки і *...ол*) – органічна гетероциклічна сполука, одержувана з висівок тощо; безбарвна рідина приємного запаху. Застосовують для одержання смол, як розчинник тощо.

ФУСТ (італ. fusto) – *архіт.* стовбур, стрижень *колони.*

ФУТ (від англ. foot – ступня) – міра довжини в деяких країнах. Російський Ф. дорівнював 30,48 *см,* у ряді країн становить від 28,3 де 32,48 *см.*

ФУТБОЛ (англ. football, від foot – ступня й ball – м'яч) – спортивна командна гра з м'ячем.

ФУТЕРОВКА (від нім. Futter – підкладка) – цегляна або інша викладка, що захищає від діяння температури або хімічних середовищ внутрішні поверхні металургійних печей, топок тощо.

ФУТУРИЗМ (італ. futurismo, від лат. futurum – майбутнє) – формалістичний, занепадницький напряму буржуазній літературі (переважно поезії) і мистецтві 20 ст. в Італії, Франції, Англії, Росії. Борючись проти класичної реалістичної літератури й заперечуючи її, футуристи обстоювали крайній формалізм, розвивали культ індивідуалізму, відкидали загальноприйняті мовні й поетично-мистецькі норми.

ФУТУРОЛОГІЯ (від лат. futurum – майбутнє і *...логія*) – 1) Галузь наукових досліджень, що охоплює перспективи соціальних процесів, комплекс соціального *прогнозування.* 2) В буржуазній соціології – псевдонаука про майбутнє, яку протиставляють науковому *комунізму.*

ФУТШТОК (нім. Fuβstock) – рейка або жердина з поділками, якою вимірюють невелику глибину моря, ріки, озера.

ФЮЗЕЛЯЖ (франц. fuselage) – корпус літака, вертольота, планера або іншого літального апарата.

ХАБАНЕРА (ісп. habanera) – іспанський народний танець-пісня, що виник на Кубі. Від назви м. Гавани.
ХАВБЕК (англ. half-back, від half – напів та back – захисник) – півзахисник, гравець середньої лінії у футбольній і хокейній (з м'ячем) командах.
ХАДЖ (араб. – паломництво) – ходіння на прощу до Мекки і Медіни, що вважається у мусульман подвигом благочестя.
ХАДЖІ (араб. – прочанин) – почесний титул мусульманина, який здійснив *хадж.*
ХАЗМОГАМІЯ, ХАСМОГАМІЯ (від грец. χάσμα – зів, паща і *...гамія*) – запилення, яке відбувається у квітках з оцвітиною, що розкривається під час цвітіння.
ХАЙВЕЙ (англ. highway, від high – високий, інтенсивний, головний і way – шлях, дорога) – велика автомобільна дорога, *шосе, автомагістраль.*
ХАКАН – див. *Каган.*
ХАКІ (мовою урду – земляний, запилений) – 1) Природні заглиблення серед *такирів* у пустелях Середньої Азії. 2) Брунатно-зеленуватий колір, а також тканина або одяг такого кольору.
ХАКІМ (араб. – суддя, правитель) – у зарубіжних країнах Близького й Середнього Сходу: а) правитель області або округу, губернатор; б) третейський суддя, арбітр, посередник. На відміну від вироку *каді* рішення Х. не зовсім обов'язкове для позивачів.
ХАЛАЛ – розмінна монета Саудівської Аравії, 1/100 *ріала.*
ХАЛІФ, КАЛІФ (від араб. халіфа – спадкоємець, наступник) – в ряді мусульманських країн за феодалізму титул монарха, що поєднував світську владу з духовною, був главою мусульман своєї країни.
ХАЛІФАТ, КАЛІФАТ – система мусульманської феодальної *теократії* на чолі з *халіфом.* У Західній Європі з 10 ст. Х. почали називати також арабську державу, що виникла в 7 ст. внаслідок завоювань у Західній Європі, Північній Африці та Південно-Східній Європі.
ХАЛЦЕДОН (грец. χαλκηδών) – мінерал класу *силікатів,* волокнистий різновид кварцу; переважно сірого, синюватого, рожевого кольору. Використовують як абразив та виробне каміння.
ХАЛЬКОЗИН (від грец. χαλκός – мідь) – мінерал класу *сульфідів,* свинцево-сірого кольору з металевим блиском. Мідна руда.
ХАЛЬКОПІРИТ (від грец. χαλκός – мідь і *пірит*) – мінерал класу *сульфідів,* латунно-жовтого кольору з металевим блиском. Мідна руда.
ХАМЕЛЕОН (грец. χαμαιλέων) – 1) Ящірка підряду червоязикових. Має здатність міняти забарвлення шкіри при роздратуванні, зміні кольору навколишнього середовища тощо. 2) Переносно – людина, яка часто й безпринципно змінює свої думки й погляди (з міркувань власної вигоди). 3) Сузір'я Південної півкулі неба.
ХАМЕРОПС (від грец. χαμαί – на землі і ρώψ – кущ) – рід кущових або деревних рослин родини пальмових. Поширені на півдні Європи і в Північній Африці. З волокон листків Х. плетуть капелюхи, кошики тощо. Х. низький вирощують як декоративну рослину в кімнатах і оранжереях.
ХАМСИН (араб.) – сухий, гарячий південний вітер у північно-східній частині Африки.
ХАН (тюрк.) – титул феодальних правителів у багатьох країнах Сходу.
ХАНСТВО – 1) Володіння хана, країна, що нею управляє хан. 2) Влада *хана.*
ХАО – розмінна монета Демократичної Республіки В'єтнам, 1/10 *донга.*
ХАОС (грец. χάος, від χαίνω – розверзаюсь) – 1) У давньогрецькій міфології – безмежний простір, безладна суміш матеріальних елементів світу, з яких начебто виникли *Гея* (земля), *Ерос* (любов), *Ереб* (морок) та Нюкта (ніч), що дали початок усьому існуючому. 2) В давньогрецькій філософії – першоматерія або простір (фізичне місце, потрібне для існування тіл). 3) Переносно – цілковите безладдя.
ХАРАКІРІ (япон., від хара – живіт і кіру – різати) – поширений серед *самураїв* спосіб самогубства (розпорюванням живота).

ХАРАКТЕР (грец. χαρακτήρ – ознака, риса, особливість) – 1) Сукупність стійких психічних властивостей людини, що формуються в процесі її виховання, навчання, праці, громадської діяльності; вдача. 2) Твердість, сила волі, наполегливість у досягненні мети. 3) В літературі та мистецтві – художній образ, що узагальнює типові риси певної групи людей.

ХАРАКТЕРИСТИКА (від грец. χαρακτηριστικός – той, що служить відмітною ознакою) – 1) Опис, аналіз, оцінка певних явищ, відмітних особливостей когось або чогось. 2) Опис характеру, дій тощо якогось персонажа, літературного твору. 3) Відгук, висновок про трудову, громадську діяльність особи.

ХАРАКТРОН [від грец. χαρακ (τήρ) – знак, зображення і *(елек)* *трон*] – електронно-променева трубка, використовувана, напр., для виведення інформації з обчислювальних машин.

ХАРДИНГФЕЛЕ, ХАРДАНГЕРФЕЛЕ – норвезький смичковий музичний інструмент типу скрипки.

ХАРИТИ (грец. Χάριτες) – в давньогрецькій міфології богині краси й радості (у римлян – *грації*). Три Х. – Євфросинія (радість), Талія (процвітання) і Аглая (блиск) вважалися доньками *Зевса.*

ХАРІБДА – див. *Сцілла* і *Харібда.*

ХАРІУС (фін. harjus, від норв. harr) – рід риб родини харіусових. Поширені в річках Європи. Об'єкт промислу. Інші назви – *пир, пирьок.*

ХАРОВІ (від лат. chara – дика капуста, польовий кмин) – клас зелених водоростей. Поширені в чистих стоячих прісних і солонуватих водах всієї земної кулі, крім Антарктиди.

ХАРТІЯ (від грец. χάρτης – лист папірусу) – 1) Матеріал (папірус або пергамент), на якому написано рукопис, а також самий рукопис. 2) В середні віки документ, що засвідчував якісь права або привілеї. 3) В сучасному вживанні назва деяких документів, декларацій суспільно-політичного значення.

ХАСМОГАМІЯ – див. *Хазмогамія.*

ХАЧБОТ (англ. hatch-boat, від hatch – люк і boat – човен) – невелике вітрильне вантажне судно з люками і палубою, яку в разі потреби можна розбирати.

ХЕДЕР ^{1} (англ. header, від head – зрізати верхівку) – жатна частина зернових комбайнів.

ХЕДЕР ^{2} (давньоєвр., букв. – кімната) – єврейська релігійна початкова школа для хлопчиків.

ХЕДЛАЙНЕР (англ. head-liner, від head-line – давати заголовок) – фотонабірна машина з ручною установкою шрифтових *шаблонів* і фотоматеріалу.

ХЕЙМВЕР (нім. Heimwehr, від Heim – домашнє вогнище і Wehr – захист) – контрреволюційні загони, які виникли 1918 р. в Австрії і ставили собі за мету придушувати революційний робітничий рух. Після *аншлюсу* Австрії гітлерівською Німеччиною Х. було розпущено, значна частина хеймверівців влилась до фашистських організацій.

ХЕЙРОТЕРІЇ – див. *Хіротерії.*

ХЕМІ..., ХЕМО... (від лат. chemia – *хімія*) – у складних словах відповідає поняттям «хімія» або «хімічний процес».

ХЕМІЛЮМІНЕСЦЕНЦІЯ (від *хемі...* і *люмінесценція*) – свічення тіл, що виникає внаслідок хімічних реакцій (напр., свічення фосфору при повільному окисленні).

ХЕМІТРОН [від *хемі...* і *(елек)* *трон*] – різновид електронно-променевої трубки, використовують, напр., для візуального подання інформації при взаємодії людини з обчислювальною машиною.

ХЕМО... – див. *Хемі...*

ХЕМОСИНТЕЗ (від *хемо...* і *синтез*) – процес утворення органічних речовин живими істотами з вуглекислого газу та інших неорганічних речовин без участі світла. Властивий певним видам бактерій.

ХЕМОСОРБЦІЯ (від *хемо...* і *сорбція*) – різновид сорбції, за якої частинки вбирача і вбираної речовини хімічно взаємодіють.

ХЕМОТАКСИС (від *хемо...* і *таксиси*) – рух (притягнення або відштовхування) організмів (головним чином одноклітинних) і клітин, що вільно рухаються (*сперматозоїдів, лейкоцитів*), під впливом хімічних подразнень.

ХЕМОТЕРАПІЯ (від *хемо...* і *терапія*) – метод лікування, те саме, що й *хіміотерапія.*

ХЕМОТРОПІЗМ (від *хемо...* і *тропізми*) – ростові рухи у рослин під впливом хімічних подразнень.

ХЕТОГНАТИ (від грец. χαίτη – грива, волосся і γνάθος – щелепа) – щетинкощелепні морські тварини з прозорим тілом. Хижаки, які рухаються у воді швидкими стрибками.

ХИМЕРА (від грец. Χίμαιρα) – 1) У давньогрецькій міфології страховисько з головою лева, тулубом кози й хвостом дракона. 2) Переносно – витвір хворобливої уяви, фантастична, нездійсненна, дивовижна мрія.3) Морська риба підкласу суцільноголових. Має хрящовий кістяк. Жир печінки X. використовують як лікарський препарат. 4) У рослинництві – організм, що складається із спадково різних тканин. Трапляються в природі й утворюються внаслідок щеплення.

ХІАЗМ, ХІАЗМА [грец. χιασμός – хрестоподібне розміщення (у вигляді грецької літери X)] – 1) Перестановка головних членів речення. 2) Перехрестя зорових нервів.

ХІДЖРА – див. *Тіджра.*

ХІЛУС (від грец. χυλός – сік) – рідина, що міститься в лімфатичних судинах кишечника тварин і людини. Являє собою *лімфу,* збагачену краплинами жиру.

ХІМІЗАЦІЯ (від *хімія*) – прискорений розвиток хімічної промисловості, впровадження хімічних процесів, методів виробництва і речовин у різні галузі народного господарства, широке використання хімічних продуктів у виробництві і для культурно-побутових потреб. Один з основних напрямів сучасного науково-технічного прогресу.

ХІМІОТЕРАПІЯ (від *хімія* і *терапія*) – лікування хімічними препаратами, що діють вибірково (специфічно) на збудників захворювань (мікробів, вірусів, найпростіших), а також на клітини пухлин. Інша назва – *хемотерапія*.

ХІМІЯ (лат. chemia, chymia, з грец. χημεία, χυμεῖα – вміння плавити метал) – наука, що вивчає склад, будову, перетворення та властивості речовин.

ХІМУС (від грец. χυμός – сік) – вміст тонких кишок тварин і людини. Утворюється з їжі під впливом травних соків. При просуванні X. по кишечнику відбувається всмоктування розчинних продуктів перетравлювання.

ХІНІН, ХІНА (мовою кечуа kina – кора) – лікарський препарат; алкалоїд кори хінного дерева. Солі X. застосовують як протималярійний і жарознижуючий засоби, як засоби для зменшення збудливості серцевого м'яза та для стимуляції родової діяльності.

ХІНОЗОЛ (від *хінін* і ...ол) – лікарський препарат. Застосовують як антисептичний засіб для дезинфекції рук, промивання ран, виразок тощо.

ХІНОЛІН (від *хінін* і лат. oleum – олія) – органічна гетероциклічна сполука, безбарвна, частіше жовтувата рідина з різким запахом. Застосовують як розчинник, а похідні X. – у виробництві деяких барвників, лікарських препаратів.

ХІНОНИ (мовою кечуа kina – кора) – органічні ароматичні сполуки, забарвлені кристали з різким запахом. Застосовують у виробництві барвників.

ХІОНОСФЕРА (від грец. χιών – сніг і *сфера*) – шар атмосфери, всередині якого можливий сталий додатній баланс твердих атмосферних опадів.

ХІРОМАНТІЯ (від грец. χείρ – рука і μαντεία – пророкування, ворожіння) – ворожіння по лініях на долонях рук та «провіщання» на цій основі майбутнього. Одна з форм шарлатанства.

ХІРОТ [від грец. χείρ (χειρός) – рука] – північноамериканська ящірка з червоподібним тілом; задні кінцівки відсутні; живе в землі.

ХІРОТЕРІЇ, ХЕЙРОТЕРІЇ (від грец. χείρ – рука і ...*терій*) – тварини кінця *палеозою* і початку *мезозою,* відомі лише по відбитках слідів, що нагадують відбитки руки людини.

ХІРУРГИ (від грец. χειρουργός – той, що діє рукою) – родина горських риб роду окунеподібних. Поширені по всіх теплих морях. Деякі види отруйні.

ХІРУРГІЯ (грец. χειρουργία, від χείρ – рука і ἔργον – дія) – галузь клінічної медицини й лікувально-профілактичного обслуговування населення, що вивчає захворювання, основним методом лікування яких є оперативне втручання.

ХІТИН (від грец. χιτών – покрив, оболонка) – вуглевод; природний азотовмісний полісахарид. Основний компонент зовнішнього скелета ракоподібних, павуків і комах та оболонок клітин деяких грибів.

ХІТОН (грец. χιτών) – лляний чи вовняний одяг у давніх греків. Підперізувався поясом.

ХІТОНИ (від грец. χιτών – броня, панцир) – ряд панцирних молюсків. Поширені в морях від Арктики до Антарктики.

ХЛАМІДОМОНАДА [від грец. χλαμῦς (χλαμύδος) – плащ, мантія і μονάς (μονάδος) – одиниця] – рід одноклітинних зелених водоростей. Поширені в прісноводних водоймах, на вологому грунті, деякі – в морях. При масовому розмноженні викликають «цвітіння» води.

ХЛОР (від грец. χλωρός – жовто-зелений) – хімічний елемент, символ Cl, ат. н. 17; належить до *галогенів,* жовтувато-зелений газ з різким задушливим запахом, отруйний. Використовують у виробництві барвників, лікарських та інших речовин, для вибілювання тканин, паперу, дезинфекції тощо.

ХЛОРАЛГІДРАТ (від *хлораль* і *гідрат*) – органічна сполука, лікарський препарат; заспокійливий, снотворний, протикорчовий та знеболювальний засіб.

ХЛОРАЛЬ [від *хлор* і *ал (когол) ь*] – органічна сполука, безбарвна рухлива рідина з різким запахом. Застосовують у виробництві *інсектицидів.*

ХЛОРАМІНИ (від *хлор* і *аміни*) – хімічні сполуки, хлорпохідні *аміаку* або амінів. Застосовують Х. як хлоруючі (див. *Хлорування*), окислюючі й дезинфікуючі (див. *Дезинфекція*) засоби.

ХЛОРАТИ – солі хлорнуватої кислота, безбарвні кристалічні речовини, отруйні. Застосовують у піротехніці, виробництві сірників тощо.

ХЛОРАЦЕТОФЕНОН (від *хлор, ацетон* і грец. φαίνω – свічу) – органічна сполука, безбарвні кристали; належить до сльозоточивих отруйних речовин.

ХЛОРБЕНЗОЛ (від *хлор* та *бензол*) – органічна сполука, похідна бензолу, безбарвна рідина. Застосовують як розчинник, у виробництві деяких лаків, барвників тощо.

ХЛОРЕЛА (від грец. χλωρός – зелений) – рід одноклітинних зелених водоростей порядку протококових. Поширені в прісноводних водоймах, на вологому грунті, деякі – в морях. Містять протеїн, вуглеводи, мінеральні солі, вітаміни.

ХЛОРЕТИЛ (від *хлор* та *етил*) – лікарський препарат. Застосовують для місцевого знеболювання і при недовгочасному наркозі.

ХЛОРИДИ – солі хлористоводневої (соляної) кислоти, напр., хлорид натрію (хлористий натрій, або кухонна сіль).

ХЛОРИН – різновид синтетичного волокна з полівінілхлориду, з якого виготовляють фільтри для кислот і лугів, риболовецькі сіті тощо.

ХЛОРИТИ (від грец. χλορός – зеленуватий) – група породоутворюючих мінералів класу *силікатів,* переважно зеленого кольору (напр., пенін, клінохлор, тюрингіт).

ХЛОРОЗ (від грец. χλωρός – жовтувато-зелений, блідий) – 1) Захворювання жінок – недокрів'я, пов'язане з нестачею в організмі заліза. Інша назва – *бліда неміч.* 2) Захворювання рослин, що спричинюється нестачею засвоюваних форм заліза або інфекцією (мікроскопічними грибами, бактеріями, *нематодами, вірусами*).

ХЛОРОМІЦЕТИН [від грец. χλωρός – зелений і μύκης (μΰκητος) – гриб] – природний *антибіотик* з широкою антибактеріальною дією. Одержують синтетично (див. *Левоміцетин*).

ХЛОРОПЛАСТИ (від грец. χλωρός – зелений і ...*пласт*) – *пластиди* у рослин, забарвлені *хлорофілом* у зелений колір. У Х. відбувається *фотосинтез.*

ХЛОРОФІЛ (від грец. χλωρός – зелений і φύλλον – листок) – зелений пігмент рослин, за участю якого відбувається *фотосинтез.* Міститься в хлоропластах (у водоростей – *хроматофорах*).

ХЛОРОФОРМ [від грєц. χλωρός – зелений і лат. form (ica) – мурашка] – розчинник для жирів і смол; лікарський препарат, наркотичний засіб. Застосовують при м'язових болях, невралгіях тощо, а також для *наркозу* Інша назва – *трихлорметин*.

ХЛОРОФОС [від *хлор* і *фос (фор)*] – фосфорорганічний препарат. Застосовують для боротьби з шкідливими комахами.

ХЛОРПІКРИН (від *хлор* і грец. πικρός – гіркий) – органічна сполука, безбарвна рідина з різким запахом, сльозоточива отруйна речовина. Застосовують як *інсектицид.*

ХЛОРУВАННЯ – 1) Введення *хлору* в неорганічні й органічні речовини для одержання хлористих сполук (хлорного вапна, деяких розчинників тощо). 2) *Дезинфекція* питних і стічних вод хлором.

ХНА (араб. хеиа) – 1) Збірна назва деяких рослин, що дають жовто-червону фарбу. Поширені в країнах з тропічним кліматом (Східна Індія, Іран та ін.), культивують також в Європі, в СРСР – в Азербайджані. 2) Жовто-червона фарба рослинного походження, яку використовують головним чином для фарбування вовни, фарбування й зміцнення волосся тощо.

ХОАНИ (від грец. χοάνη – воронка) – внутрішні носові отвори у хребетних тварин і людини, що сполучають носову порожнину й глотку.

ХОБІ (англ. hobby, букв. – коник, пристрасть) – захоплення, улюблене заняття на дозвіллі.

ХОКЕЙ (англ. hockey) – спортивна командна гра на льодяному (з м'ячем чи шайбою) або трав'яному (з м'ячем) майданчику.

ХОЛ (англ. hall) – велике приміщення для очікування (в готелі, театрі, кіно), зал, *вестибюль.*

ХОЛАГОЛ (франц., англ. cholagogue, від грец. χολαγωγός – жовчогінний) – лікарський препарат. Застосовують при жовчнокам'яній хворобі, *холециститах,* гепатохолециститах.

ХОЛДИНГ (англ. holding, від hold – тримати, затримувати) – порушення правил у боксі, яке полягає в захоплюванні рук або тулуба противника.

ХОЛДИНГ-КОМПАНІ (англ. holding company) – компанія, яка сама не має виробничих підприємств, а володіє *акціями* інших компаній.

ХОЛЕНЗИМ (від грец. χολή – жовч та ἔνζυμος – розчинений) – лікарський препарат. Застосовують як жовчогінний засіб при *гепатитах, холециститах* і захворюваннях шлунково-кишкового тракту.

ХОЛЕРА (грец. χολέρα) – гостра інфекційна хвороба людини, може поширюватись у формі *епідемій.* Збудник – холерний вібріон. Передається через харчові продукти й воду, забруднені випорожненнями хворих.

ХОЛЕРИК (лат. cholericus, від грец. χολερικός – хворий на жовчну хворобу) – людина з сильним, рухливим, але неврівноваженим типом вищої нервової діяльності.

ХОЛЕСТЕРИН (від грец. χολή – жовч і *стерини*) – органічна високомолекулярна речовина. Міститься в усіх тканинах людини і тварин. Порушення холестеринового обміну спричинює ряд захворювань (*атеросклероз,* жовчнокам'яну хворобу).

ХОЛЕЦИСТИТ (від грец. χολή – жовч і κύστις – міхур) – запалення жовчного міхура. Спричинюється мікробами (стафілококом, стрептококом, кишковою паличкою), гельмінтами, лямбліями.

ХОЛЕЦИСТОГРАФІЯ (від грец. χολή – жовч, κύστις – міхур і *...графія*) – метод штучного контрастного рентгенологічного дослідження жовчного міхура.

ХОЛІЗМ (англ. holism, від грец. ὅλος – цілий, увесь) – ідеалістичний напрям сучасної буржуазної філософії, що розглядає цілісність світу як наслідок творчої активності якогось містичного поля цілісності – «холістського поля».

ХОЛІН (від грец. χολή – жовч) – біоорганічна сполука. Входить до складу *лецитинів,* які належать до фосфатидів. Нестача Х. в їжі спричинює тяжкі захворювання. Х. та його похідне – *холін-хлорид* належать до вітамінів групи В.
ХОЛІНЕРГІЧНИЙ [від *(ацетил) холін* і грец. ἔργον – дія] – чутливий до *ацетилхоліну,* збуджуваний ацетилхоліном.
ХОЛЬД (угор. hold) – міра площі в Угорщині, дорівнює 0,432 *га.*
ХОН (англ. hone) – інструмент (металева головка з абразивними брусками) для *хонінгування.*
ХОНДРИЛА (від грец. χόνδρος – зерно) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини складноцвітих. Поширені переважно в степових, напівпустельних і частково в пустельних районах Середньої Азії і Південної Європи. Каучуконос.
ХОНДРИТ (від грец. χόνδρος – хрящ) – запалення хряща.
ХОНДРІОМ, **ХОНДРІОМА** (від грец. χονδρίον – зернятко) – сукупність усіх *мітохондрій,* які містяться в одній клітині.
ХОНДРІОМІТИ (від грец. χονδρίον – зернятко і μίτος – нитка, тканина) – те саме, що й *мітохондрії.*
ХОНДРІОСОМИ (від грец. χονδρίον – зернятко і σώμα – тіло) – те саме, що й *мітохондрії.*
ХОНДРОЛОГІЯ (від грец. χόνδρος – хрящ і *...логія*) – вчення про хрящі.
ХОНДРОМА (від грец. χόνδρος – хрящ і *...ома*) – доброякісна пухлина з хрящової тканини.
ХОНІНГУВАННЯ (англ. honing) – чистове обточування циліндричних поверхонь *хоном.*
ХОПЕЛЬ-ПОПЕЛЬ – фінський швидкий парний танець.
ХОПЕР (англ. hopper, від hop – стрибати) – саморозвантажний вагон з кузовом – *бункером,* яким перевозять сипкі вантажі.
ХОР (грец. χορός) – 1) Співочий колектив, що виконує вокальні твори. 2) Музичний твір, призначений для колективного виконання. 3) Парні або потрійні струни у струнних інструментах. 4) У ранньохристиянських культових спорудах – простір перед головним вівтарем, де розміщувався хор півчих. Пізніше Х. почали називати всю східну частину церковної споруди.
ХОРАЛ [лат. (cantus) choralis – хоровий (спів), від грец. χορός – хор] – 1) Одна з форм релігійного співу. 2) У поезії – твір урочистого, піднесеного характеру.
...ХОРД (від грец. χορδή – струна) – у складних словах вказує на зв'язок з поняттями «струна», «дріт», «звук», напр. *реохорд, трихорд.*
ХОРДА (від грец. χορδή – струна) – 1) *матем.* Відрізок, що сполучає дві будь-які точки кривої лінії або поверхні. 2) *анат.* Осьовий (становить поздовжню вісь тіла) скелет хордових тварин і людини. В більшості з них є лише в зародку.
ХОРДОМЕТР (від грец. χορδή – струна і *...метр*) – інструмент для вимірювання товщини струн.
ХОРЕЙ (грец. χορείος, від χορεία – танок) – віршований розмір; двоскладова стопа з наголосом на першому складі.
ХОРЕОГРАФІЯ (від грец. χορεία – танок і *...графія*) – 1) Мистецтво створення танців і танцювальних вистав. 2) Запис рухів танцю за допомогою системи умовних знаків.
ХОРЕЯ (від грец. χορεία – танок) – захворювання нервової системи людини, що характеризується мимовільним сіпанням, гримасами, причмокуванням, некоординованими рухами. Інша назва – *хвороба святого Вітта*.
ХОРІОН (від грец. χόριον – перепонка, оболонка) – 1) Зовнішня оболонка зародків плазунів, птахів, ссавців, людини на початкових стадіях їхнього розвитку. Х. ссавців і людини бере участь в утворенні *плаценти.* 2) Вторинна оболонка яйцеклітини безхребетних і деяких нижчих хребетних тварин.
...ХОРІЯ (від грец. χωρέω – просуваюсь) – у складних словах відповідає поняттям «поширення», «просування», напр. *антропохорія.*

ХОРМЕЙСТЕР (від *хор* і нім. Meister – керівник, майстер) – хоровий диригент, керівник хору.
ХОРОЛОГІЯ (від грец. χώρος – місцевість, простір і *...логія*) – розділ *біології,* який вивчає області поширення (*ареал*) окремих видів, родів і родин тварин та рослин.
ХОТА (ісп. jota) – іспанський народний парний танець.
ХРЕСТОМАТІЯ (грец. χρηστομάθεια, від χρηστός – корисний і μάθος – знання) – навчальна книга, що складається з літературно-художніх або науково-популярних творів чи уривків з них, підібраних за програмою певного курсу.
ХРИЗАНТЕМА (грец. χρυσάνθεμον, від χρυσός – золото і άνθεμον – квітка) – рід одно- і багаторічних трав'янистих рослин родини складноцвітих. Поширені в країнах Середземномор'я. Деякі види широко культивують як декоративні рослини.
ХРИЗАРОБІН – лікарський препарат; застосовують при *псоріазі.*
ХРИЗО... (від грец. χρυσός – золото) – у складних словах відповідає поняттям «золотий колір», «золотий відтінок».
ХРИЗОБЕРИЛ (від *хризо...* та *берил*) – мінерал класу окисів і гідроокисів, переважно зеленувато-жовтого кольору з скляним блиском. Прозорі відміни використовують у ювелірній справі.
ХРИЗОКОЛА (від *хризо...* і грец. κόλλα – клей) – мінерал класу силікатів, блакитного, зеленого, синього кольору, різновид *монтморилоніту.* Мідна руда.
ХРИЗОЛІТ (грец. χρυσόλιθος, від χρυσός – золото і λίθος – камінь) – мінерал класу силікатів, прозорий різновид *олівіну,* жовтувато-зеленого кольору. Дорогоцінний камінь.
ХРИЗОМОНАДИ [від *хризо...* і грец. μονάς (μονάδος) – одиниця] – група нижчих водяних організмів; живуть переважно в *планктоні* прісних вод і морів.
ХРИЗОПРАЗ (грец. χρυσόπρασος, від χρυσός – золото і πράσιος – світло-зелений) – мінерал класу силікатів, яблучно-зелений різновид *халцедону.* Використовують у ювелірній справі, як абразивний матеріал тощо.
ХРИЗОТИЛ (від *хризо...* і грец. τίλος – волокно) – мінерал класу силікатів, зеленувато-жовтого кольору. Використовують як вогнетривкий і теплоізоляційний матеріал.
ХРОМ (від грец. χρῶμα – колір) – 1) Хімічний елемент, символ Cr, ат. н. 24; твердий сірувато-білий метал. Застосовують для покриття (*хромування*) поверхні інших металів, у виробництві жаротривких і нержавіючих сталей тощо. Сполуки X. застосовують як фарби, окислювачі, дубителі, протрави при фарбуванні. 2) М'яка тонка шкіра, видублена хромовими солями; використовують для верхніх частин взуття.
...ХРОМ, **...ХРОМИ**, **...ХРОМІЯ** (від грец. χρῶμα – колір, фарба) – у складних словах відповідає поняттям «колір»,«фарба», «забарвленість», напр., генатохром, *цитохроми, поліхромія.*
ХРОМАТИ – солі хромової кислота, кристалічні речовини жовтого кольору, сильні окислювачі. Застосовують переважно у текстильній і шкіряній промисловості.
ХРОМАТИЗМ (від грец. χρωματίξω – забарвлюю) – зміна діатонічного ступеня ладу на половину тону (позначається *дієзом* або *бемолем*). Хроматичний півтон складається з двох різних звуків одного ступеня (напр., фа – фа дієз). Під X. розуміють також безпосередню зміну звука в одному голосі, на відміну від *альтерації.*
ХРОМАТИН [від грец. χρώμα (χρώματος) – колір] – речовина, що її містять ядра клітин організму людини, тварин і рослин. Під час *мітозу* концентрується в *хромосомах.* Відіграє важливу роль у зберіганні та передаванні спадкової інформації.
ХРОМАТИЧНИЙ (грец. χρωματικός) – 1) Кольоровий, забарвлений. 2) *Х-а аберація* – див. *Аберація.* 3) Побудований на 12 півтонах темперованої музичної системи (див. *Темперація*).
ХРОМАТО..., ХРОМО... [від грец. χρώμα (χρώματος) – колір, фарба] – у складних словах означає «колір», «забарвлення». Наприклад, *хроматоскоп, хроматофори.*
ХРОМАТОГРАФІЯ (від *хромато...* і *...графія*) – метод розділення й *аналізу* сумішей речовин, який грунтується на різній *сорбції* складових частин яким-небудь вбирачем

(вперше цей метод було застосовано при дослідженні *пігментів* рослин). Інша назва – *хроматографічний аналіз*.

ХРОМАТОМЕТРІЯ (від *хромато...* і *...метрія*) – метод кількісного аналізу, при якому основним *реагентом* є титрований (див. *Титр*) розчин біохромату калію.

ХРОМАТОСКОП (від *хромато...* і *...скоп*) – різновид нерухомого *калейдоскопа* із забарвленими камінцями й скельцями, прикріпленими до обертового валка.

ХРОМАТОФОРИ (від *хромато...* і *...фор*) – 1) У тварин і людини – клітини у шкірних покривах, що містять зернисті *пігменти.* 2) У рослин – забарвлені включення в клітинах водоростей. Часто Х. називають усі забарвлені *пластиди* як нижчих, так і вищих рослин.

ХРОМЕЛЬ [від *хром* і *(нік) ель*] – жаростійкий сплав хрому з нікелем, застосовуваний для виготовлення нагрівальних приладів, пірометрів тощо.

...ХРОМИ – див. *...хром.*

ХРОМІТ – 1) Мінерал класу окисів і гідроокисів, чорного кольору. Хромова руда. 2) Вогнетривкий матеріал з хромистого заліза; застосовують у металургії.

...ХРОМІЯ – див. *...хром.*

ХРОМО... – див. *Хромато...*

ХРОМОГЕНИ (від *хромо...* і *...ген*) – безбарвні речовини, що містяться в клітинах організму людини, тварин і рослин; набувають забарвлення при окисленні, є відновленою формою дихальних пігментів. Відіграють важливу роль у процесах дихання рослин.

ХРОМОГЕННИЙ (від *хромо...* і *...генний*) – той, що дає барвник або спричинює забарвлення; *х-і бактерії* – бактерії, які утворюють у процесі росту на різних живильних середовищах забарвлені продукти обміну (*пігменти*).

ХРОМОЛІТОГРАФІЯ (від *хромо...* і *літографія*) – 1) Літографське відтворення зображень багаторазовим друкуванням різними фарбами з відповідної кількості каменів. 2) Відбиток, одержаний таким способом.

ХРОМОПЛАСТИ (від *хромо...* і *...пласт*) – *пластиди* у рослин, забарвлені пігментами *каротиноїдами* в жовтий, оранжевий, червоний, іноді коричневий колір. Властиві переважно дозрілим плодам (шипшина, помідори, перець).

ХРОМОСОМИ (від *хромо...* і грец. σωμα – тіло) – структурні елементи клітинного ядра організму рослин, тварин і людини. Є основними носіями одиниць спадковості – *генів.* Х. відіграють провідну роль у передачі ознак і властивостей організмів з покоління в покоління.

ХРОМОСФЕРА (від *хромо...* і *сфера*) – шар *атмосфери* Сонця, що міститься над *фотосферою.*

ХРОМОТРОПИ (від *хромо...* і *...тропи*) – штучні органічні барвники; застосовують переважно в текстильній промисловості.

ХРОМОФОРИ (від *хромо...* і *...фор*) – групи атомів, які надають органічним сполукам різного кольору.

ХРОМОФОТ [від *хромо...* і *фот(ографія)*] – спосіб копіювання напівтонових негативів на цинк або камінь із застосуванням спеціального копіювального апарата.

ХРОМОФОТОГРАФІЯ (від *хромо...* і *фотографія*) – кольорова фотографія.

ХРОМОЦИСТОСКОПІЯ (від *хромо...* і *цистоскопія*) – метод функціонального дослідження нирок за допомогою барвника індигокарміну.

ХРОМПІК – двохромовокислий калій (біхромат калію); застосовують як окислювач у шкіряній і текстильній промисловості.

ХРОМУВАННЯ – 1) Покриття поверхні металу *хромом* для захисту від *корозії.* 2) Нарощування хрому на друкарські *форми* для підвищення їхньої тиражостійкості.

ХРОНАКСИМЕТРІЯ (від *хронаксія* і *...метрія*) – визначення хронаксії за допомогою приладу – хронаксиметра, який дає змогу дозувати подразнення електричним струмом у різних дуже малих відрізках часу.

ХРОНАКСІЯ (від грец. χρόνος – час і αξία – вартість, тут – тривалість) – мінімальний час, за який електричний струм певної сили має діяти на живу тканину, щоб викликати

фізіологічну реакцію. Х. характеризує збудливість живої матерії та її залежність від тривалості дії подразника.

ХРОНІКА (грец. χρονικά – літопис, від χρόνος – час) – 1) Вид історичного твору; літературний твір, у якому послідовно розкривається історія якихось суспільних чи родинних подій. 2) Відділ коротких повідомлень у пресі. 3) Документальний кінофільм про поточні події суспільного життя.

ХРОНІКАЛЬНИЙ – той, що містить *хроніку* чого-небудь або пов'язаний з нею.

ХРОНІЧНИЙ (лат. chronicus, від грец. χρονικός – зв'язаний з часом) – тривалий, затяжний, постійний.

ХРОНО... (від грец. χρόνος – час) – у складних словах відповідає поняттю «час».

ХРОНОГРАМА (від *хроно...* і *...грама*) – латинський вірш, у якому великі літери підібрані з римських цифр (Y, X, L) так, що утворюють рік тієї події, про яку йдеться у творі.

ХРОНОГРАФ (грец. χρονογράφος, від χρόνος – час і γράφω – пишу) – 1) Пам'ятка писемності, зведений огляд всесвітньої історії. 2) Прилад для вимірювання коротких інтервалів часу і точної реєстрації в часі якихось подій.

ХРОНОГРАФІЯ (грец. χρονογραφία) – 1) Послідовний у часі опис подій. 2) Історичний твір, де матеріал подано в календарній послідовності.

ХРОНОЛОГІЯ (від *хроно...* і *...логія*) – 1) Допоміжна історична дисципліна, що встановлює точні дати подій, джерел тощо. Для цього Х. переводить на сучасне літочислення дати інших літочислень і календарів. 2) Послідовність історичних подій у часі. 3) Таблиця з переліком подій, поданих у часовій послідовності.

ХРОНОМЕТР (від *хроно...* і *...метр*) – точний переносний годинник; використовують в *астрономії, геодезії, гравіметрії* та *навігації.*

ХРОНОМЕТРАЖ (франц. chronometrage, від греп χρόνος – час і μβτρέω – вимірюю) – один з головних засобів вивчення затрат часу на виконання елементів виробничих операцій.

ХРОНОСКОП (від *хроно...* і *...скоп*) – прилад (електричний годинник) для вимірювання дуже малих проміжків часу (до однієї тисячної частки секунди).

...ХТОНИ (від грец. χθων – грунт, земля, край) – у складних словах означає «місцеві», «корінні», напр. *автохтони.*

ХУНВЕЙБІНИ (кит.) – антикомуністична молодіжна організація, створена маоїстами в Китаї в 1966 р. з одурманених націоналізмом політично незрілих учнів старших класів, частково студентства, для проведення т. зв. «культурної революції», коли Х. розправлялися з відданими марксизмові-ленінізмові членами партії, знищували раніше створені партійні, державні і громадські організації.

ХУНТА (ісп. junta, букв. – об'єднання) – 1) Назва громадсько-політичних організацій, об'єднань в іспаномовних країнах (Іспанія та більшість країн Латинської Америки). 2) Х. *військова* – військові союзи і організації, які приходять до влади шляхом військових переворотів і встановлюють, як правило, режими військової диктатури фашистського або близького до *фашизму* типу (наприклад, у Чілі, 1973 р.).

ХУРАЛ (монг.) – у Монгольській Народній Республіці назва найвищого (Великий Народний Хурал) і місцевих органів влади трудящих.

ХУРМА (перс. – *фінік*) – рід деревних і кущових рослин родини ебенових. Поширені у тропіках і субтропіках. Культивують як плодові та декоративні. Деякі види Х. мають цінну деревину (чорне, або ебенове, дерево). Плоди Х. споживають свіжими й переробленими.

ЦАНГА (нім. Zange, букв. – кліщі) – пристрій на металорізних верстатах, яким затискують матеріал або інструмент.
ЦАПФА (нім. Zapfen) – частина валів та осей машин, якою вал (вісь) спирається на підшипник.
ЦЕЗАР, **КЕСАР** (лат. Caesar) – в Стародавньому Римі з 2 ст. титул спадкоємця престолу. В 4 – 5 ст. титулом цезаря називали носія самодержавної влади взагалі. Від імені Юлія Цезаря, який у 40-х рр. до н. е. запровадив у Римі свою одноособову владу.
ЦЕЗІЙ (від лат. caesius – блакитний, сіро-блакитний) – хімічний елемент, символ Cs, ат. н. 55; м'який метал сріблястого кольору, належить до лужних металів. Застосовують у виробництві *фотоелементів.*
ЦЕЗУРА (лат. caesura, від caedo – відрубую) – 1) Обов'язкова для даного віршованого розміру пауза в середині віршованого рядка. 2) Межа між частинами музичного твору.
ЦЕЙНЕРИТ – штучний мінерал класу фосфатів, зеленуватого кольору. Радіоактивний. У природному стані відомий *метацейнерит.* Від прізвища німецького вченого Г. Цейнера.
ЦЕЙТЛУПА (нім. Zeitlupe, від Zeit – час і Lupe – лупа) – високошвидкісний кінознімальний апарат. Застосовують для дослідження процесів, які відбуваються дуже швидко.
ЦЕЙТНОТ (нім. Zeitnot, від Zeit – час і Not – потреба) – 1) Нестача часу на обдумування ходів у шахових і шашкових партіях. 2) Переносно – нестача часу.
ЦЕЙХГАУЗ (нім. Zeughaus, від Zeug – зброя і Haus – будинок) – складське приміщення для зберігання запасів зброї, спорядження, обмундирування, продовольства тощо.
ЦЕЛЕСТИН (від лат. caelestis – небесний) – мінерал класу сульфатів, блакитного кольору з скляним блиском. Використовують у харчовій та хімічній промисловості.
ЦЕЛІБАТ (лат. caelibatus, від caelebs – неодружений, самотній) – обов'язкова безшлюбність, запроваджена в 11 ст. для всього католицького духівництва.
ЦЕЛІТ – важкозаймистий препарат *целюлози.* З Ц. виготовляють кіноплівки і *пластмаси.*
ЦЕЛОБІОЗА [від *целю (лоза*) і грец. βίος – життя] – органічна сполука, вуглевод з групи *дисахаридів;* основна структурна одиниця целюлози. Міститься в соці деяких дерев.
ЦЕЛОЇДИН [від *цел (юлоза*) і грец. είδος – вид, вигляд] – чиста нітроцелюлоза, виготовлювана з *колодію;* іде на вироблення фотографічного паперу.
ЦЕЛОН – пластичний матеріал на основі *ацетилцелюлози,* стійкий щодо діяння тепла й світла. Застосовують для виготовлення кіноплівок, лаків, скла для автомобілів і літаків тощо.
ЦЕЛОСТАТ (від лат. caelum – небо і *...стат*) – допоміжний астрономічний пристрій – система з двох плоских дзеркал, з яких одне нерухоме, а друге рухається за допомогою годинникового механізму. Дає змогу вивчати видимий рух небесних світил, що спостерігається внаслідок добового обертання Землі.
ЦЕЛОТЕКС [від *целю (лоза*) і лат. tex – плетений] – один із замінників шкіри.
ЦЕЛОФАН [від *целю (лоза*) і грец. φανός – ясний, світлий] – прозора гнучка плівка з *віскози.* Застосовують як пакувальний матеріал, у поліграфії тощо.
ЦЕЛУЛОЇД, ЦЕЛЮЛОЇД [від *целюл (оза*) і *...оїд*] – пластичний вогненебезпечний матеріал на основі *нітроцелюлози.* Застосовують переважно для виготовлення небиткого скла, лаків.
ЦЕЛЮЛАЗА – фермент, що гідролізує *целюлозу.* Міститься в плісеневих грибах, деяких бактеріях тощо. Велику кількість Ц. виділяють бактерії, що живуть у шлунку жуйних тварин.
ЦЕЛЮЛОЗА (від лат. cellula – комірка) – високомолекулярний вуглевод; головна складова частина оболонок рослинних клітин. Інша назва – *клітковина*.
ЦЕЛЮЛОЇД – див. *Целулоїд.*
ЦЕЛЮЛЯРНИЙ (від лат. cellula – клітина) – клітинний; той, що складається з клітин.

ЦЕМЕНТ (нім. Zement, від лат. caementum – щебінь, битий камінь) – будівельний матеріал – мінеральна в'яжуча порошкоподібна речовина. Ц. *зубний* – кісткоподібна тканина, що вкриває шийку й корінь зуба.
ЦЕМЕНТАЦІЯ, **ЦЕМЕНТУВАННЯ** – 1) Скріплення або покривання *цементом.* 2) Насичення вуглецем поверхневого шару сталевих виробів, щоб підвищити їхні механічні властивості. 3) Осадження з розчинів більш електропозитивних металів (золота, міді тощо) менш електропозитивними (напр., цинком). 4) Скріплення складових частин гірської породи розчиненими мінеральними речовинами.
ЦЕМЕНТИТ (від *цемент*) – хімічна сполука заліза з вуглецем (*карбід* заліза), структурна складова частина сталей і чавунів, що надає їм твердості й крихкості.
...ЦЕН (від грец. καινός – новий) – у складних словах відповідає поняттю «новий», напр. *міоцен.*
ЦЕНЗ (лат. census, від censeo – роблю перепис, опис) – 1) У Стародавньому Римі періодичний перепис майна громадян для оподаткування. 2) В Західній Європі за середньовіччя подать (чинш). 3) Характерні ознаки, за якими явища й об'єкти, що їх вивчають, відносять до досліджуваної статистичної сукупності (напр., Ц. промислового підприємства). 4) Ц. *виборчий* – встановлені в конституціях та виборчих законах деяких капіталістичних країн умови, що обмежують право трудящих обирати і бути обраними до представницьких органів.
ЦЕНЗИТАРІЙ (лат. censitarius) – середньовічний селянин, який сплачував натуральний або грошовий оброк, чинш.
ЦЕНОГЕНЕЗИ (від грец. καινός – новий і *...генез*) – пристосовні ознаки зародка або личинки до специфічних умов існування. Ц. є, напр., зябра і глоткові зуби у пуголовків, жовток яйцеклітини й зародкові оболонки у вищих тварин.
ЦЕНОЗ (від грец. κοινός – загальний) – те саме, що й *біоценоз.*
...ЦЕНОЗ (від грец. κοινός – загальний) – у складних словах відповідає поняттю «сукупність», напр. *біогеоценоз.*
ЦЕНТ (англ., голл. cent, від лат. centum – сто) – розмінна монета: Канади, 1/100 канадського *долара*; Голландії, 1/100 голландського *гульдена*; Ліберії, 1/100 ліберійського долара; Шрі-Ланка, 1/100 цейлонської *рупії*; США, 1/100 долара.
ЦЕНТАВР – див. *Кентавр.*
ЦЕНТАЛ (англ. cental, від лат. centum – сто) – одиниця ваги в англійській системі мір, що дорівнює 100 *фунтам* (англійським) – 45,3592 *кг.*
ЦЕНТИ... (від лат. centum – сто) – те саме, що й *санти...*
ЦЕНТИФОЛІЯ (лат. centifolia – столиста, від centum – сто і folium – лист) – культурний вид рослин роду роза, що дав початок великій групі сортів троянди паркового типу.
ЦЕНТНЕР (нім. Zentner, від лат. centenarius – той, що містить сто одиниць) – 1) Одиниця маси (ваги), що дорівнює 100 *кг.* 2) Неметрична міра маси (ваги) в ряді країн, яка дорівнює 100 *фунтам.* Напр., в Англії і США 1 Ц. дорівнює 45,3592 *кг,* в Угорщині і Данії – 50 *кг,* в Австрії – 56 *кг,* Швеції – 42,5 *кг.*
ЦЕНТР (лат. centrum, від грец. κέντρον – стрекало, осередя) – 1) Середня частина чогось. 2) *геом.* Ц. *кола* (*кулі*) – точка, рівновіддалена від усіх точок кола (поверхні кулі). 3) Ц. *еліпса* – точка перетину великої і малої осей його. 4) *фіз.* Ц. *ваги тіла* – точка прикладення рівнодіючої всіх сил ваги, що діють на окремі частинки даного тіла. 5) Великий населений пункт, велике місто. 6) Зосередження великих і важливих сил (напр., науковий Ц., торговельний Ц., промисловий Ц.). 7) *Адміністративний* Ц. – місто, населений пункт, у якому зосереджено управління районом, областю, краєм, республікою. 8) *тех.* Деталь металорізального верстата у вигляді конуса для встановлення оброблюваних заготовок.
ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ (від лат. centralis – серединний) – 1) Зосередження керівництва, управління в єдиному центрі. 2) Зосередження більшої частини державних функцій у віданні центральних установ. 3) Ц. *капіталу* – процес об'єднання окремих капіталів в один великий, зосереджений у руках одного або групи капіталістів.

ЦЕНТРАЛІЗМ (від лат. centralis – центральний) – 1) Принцип організації системи управління, що полягає в підпорядкуванні місцевих органів, ланок управління, установ центральним. 2) Ц. *демократичний* – див. *Демократичний централізм.*

ЦЕНТРИЗМ (від *центр*) – ворожа марксизмові-ленінізмові опортуністична течія, що виникла перед 1-ю світ. війною в соціал-демократичних партіях 2-го Інтернаціоналу. Прикриваючись марксистською фразеологією, центристи прагнули затушувати й примирити суперечності між революційним марксистським і відверто опортуністичним напрямами. Маскування «лівими фразами» робило центризм, як зазначав В. І. Ленін, значно небезпечнішим і шкідливішим для робітничого руху, ніж одвертий *опортунізм.*

ЦЕНТРИФУГА (нім. Zentrifuge, від лат. centrum – середина і fuga – втеча) – 1) Апарат, який від дії відцентрової сили розділяє суміші. 2) Пристрій для тренування космонавтів і випробування деяких приладів.

ЦЕНТРОПЛАН (від *центр* і *...план*) – центральна частина крила літака.

ЦЕНТУРІЯ (лат. centuria, від centum – сто) – одиниця військово-політичного поділу громадян у Стародавньому Римі. Комплектувалася залежно від майнового і вікового *цензу* і спочатку налічувала 100 чоловік. По Ц. відбувалися вибори до народних зборів; кожна Ц. мала один голос.

ЦЕОЛІТИ (від грец. ζέω – киплю, вирую і *...літ*) – група мінералів класу силікатів. Безбарвні або білі. Освоєно виробництво штучних Ц., які використовують для очищування води, фарбування тощо.

ЦЕПЕЛІН – *дирижабль* з металевим *каркасом,* який обшито тканиною. Від прізвища німецького конструктора Ф. Цеппеліна.

ЦЕРБЕР (лат. Cerberus, з грец. Κέρβερος) – 1) У давньогрецькій міфології триголовий злий пес з хвостом і гривою із змій, що охороняв вхід до потойбічного світу – *Аїду.* 2) Переносно – лютий сторож.

ЦЕРВІКАЛЬНИЙ [від лат. cervix (cervicis) – шия] – шийний.

ЦЕРЕБРАЛЬНИЙ (від лат. cerebrum – мозок) – мозковий.

ЦЕРЕБРАСТЕНІЯ (від лат. cerebrum – мозок і *астенія*) – слабкість і підвищена збудливість головного мозку.

ЦЕРЕБРОСПІНАЛЬНИЙ (від лат. cerebrum – мозок і spina – хребетний стовп) – спинномозковий; *ц. менінгіт* – запалення оболонок головного й спинного мозку.

ЦЕРЕЗИН (від лат. cera – віск) – очищений *озокерит*; схожий на віск, розтоплюється в інтервалі температур 68 – 72° С. Застосовують як електроізоляційний матеріал, для захисту апаратури від корозії, в медицині тощо.

ЦЕРЕМОНІАЛ (від лат. caeremonialis – той, що стосується культових обрядів) – офіційно прийнятий розпорядок урочистих прийомів, процесій тощо.

ЦЕРЕМОНІАЛЬНИЙ (лат. caeremonialis) – 1) Властивий *церемоніалові.* 2) Урочистий.

ЦЕРЕМОНІЯ (від лат. caeremonia – благоговіння, культовий обряд, торжества) – 1) Урочистий офіційний акт за встановленим порядком (*церемоніалом*). 2) Переносно – зовнішні умовності, манірність.

ЦЕРЕМОННИЙ (від *церемонія*) – 1) Той, що дотримується прийнятого *етикету,* витончено ввічливий, манірний. 2) Той, що вимагає підвищеного вияву уваги до себе, бундючний.

ЦЕРЕРА [лат. Ceres (Cereris)] – 1) У давньоримській міфології богиня землеробства. 2) Одна з малих планет.

ЦЕРЕУС (від лат. cereus – ніжний, жирний, гнучкий) – рід багаторічних рослин родини кактусових. Поширені переважно в пустелях Центральної і Південної Америки. Плоди деяких видів їстівні. Багато видів культивують як декоративні кімнатні рослини.

ЦЕРІЙ (від лат. Ceres – *Церера*) – хімічний елемент, символ Се, ат. н. 58; м’який метал сірого кольору, належить до *лантаноїдів.* Застосовують у металургії, для виготовлення дугових *електродів,* кременців для запальничок тощо.

ЦЕРОПЛАСТИКА (від лат. cera – віск і *пластика*) – *скульптура* з воску.

ЦЕРУСИТ (від лат. cerussa – білила) – мінерал класу карбонатів, білого кольору з сіруватим, жовтуватим або буруватим відтінками. Свинцева руда.

ЦЕСТОДИ (від грец. κεστός – вишитий пояс та είδος – вид, вигляд) – клас тварин типу плоских червів. Паразитують в організмі тварин і людини. Спричинюють *гельмінтози.* Інша назва – *стьожкові черви*.

...ЦЕФАЛ, ...ЦЕФАЛІЯ (від грец. κεφαλή – голова) – в складних словах вказує на зв'язок з поняттям «голова», напр. *мікроцефал, брахіцефалія.*

ЦЕФАЛОПОДИ (від грец. κεφαλή – голова й *...поди*) – клас морських молюсків (каракатиці, *кальмари,* спрути). Поширені переважно в субтропічних і тропічних водах. Інша назва – *головоногі молюски*.

ЦЕФЕЇДИ – зорі, блиск яких періодично змінюється (за період від 0,07 до 70 діб). Одна з найяскравіших цих зір перебуває в сузір'ї *Цефея.*

ЦЕФЕЙ (лат. Cepheus, з грец. Κηφεύς) – сузір'я Північної півкулі неба. На території СРСР видно протягом усього року.

ЦЕХ (нім. Zeche) – 1) В епоху феодалізму – об'єднання ремісників міст (однієї або близьких спеціальностей); замкнута корпорація, що захищала станові інтереси ремісників як дрібних виробників. 2) Основний виробничий підрозділ промислового підприємства (заводу, фабрики).

ЦЕХІН (італ. zechino, від zecca – монетний двір) – старовинна венеціанська золота монета (різновид золотого *дуката*), яку карбували з 1284 р. Була поширена і в інших європейських державах.

ЦЕХОВИЙ – 1) Той, що стосується *цеху,* належить йому, організований у цех. 2) Переносно – вузький, замкнутий у межах своєї групи, гуртка, професії.

ЦЕЦЕ (мовою африкаанс tsetse, з мови банту) – рід кровосисних комах родини справжніх мух. Поширені виключно в тропічній і субтропічній Африці. Переносники *трипаносом,* які спричинюють тяжкі захворювання *трипаносомози.*

ЦЗАОФАНІ (кит., букв. – бунтівники) – антикомуністична молодіжна організація, створена в Китаї в 1966 р. для проведення т. з. «культурної революції». Ц. – одурманена шовіністичним, націоналістичним чадом, войовничою антирадянщиною політично недосвідчена молодь (в основному службовці, частково робітники).

ЦЗЯО – розмінна монета Китайської Народної Республіки, 1/10 *юаню.*

ЦИБЕТИН (лат. Zibethuni, від араб. сабад) – речовина з різким запахом *мускусу.* Застосовують у парфюмерії.

ЦИВІЛІЗАЦІЯ (франц. civilisation, від лат. civilis – гідний, вихований) – 1) Будь-яка форма існування живих істот, наділених розумом. 2) Історичні типи культур, локалізованих у часі й просторі (давні Цивілізації Єгипту, Месопотамії, Індії тощо). 3) Рівень суспільного розвитку і матеріальної культури (який визначається розвитком продуктивних сил), досягнутий даною суспільно-економічною *формацією.* 4). За Ф. Енгельсом, етап, що приходить на зміну дикості й варварству.

ЦИВІЛІЗОВАНИЙ – прилучений до *цивілізації*; той, що досяг достатньо високого ступеня культури, освіти.

ЦИВІЛІСТИКА (від лат. Civilis – цивільний) – узагальнююче поняття, яке іноді вживають для визначення суспільних відносин цивільноправового змісту.

ЦИВІЛЬНИЙ (лат. civilis) – штатський, невійськовий.

...ЦИД (від лат. caedo – вбиваю) – у складних словах відповідає поняттю «знищення», напр. *геноцид.*

...ЦИДИ (від лат. caedo – вбиваю) – у складних словах відповідає поняттю «знищувачі», напр. *інсектициди.*

ЦИКАДИ (лат. cicadae) – родина комах ряду рівнокрилих хоботних. Деякі Ц. – шкідники рослин. Поширені на всіх материках, крім Антарктиди. Інша назва – *співучі цикади*.

ЦИКАДОВІ (від *цикади*) – те саме, що й *саговники.*

ЦИКЛ (від грец. κύκλος – круг, коло, круговерть) – 1) Сукупність взаємозв'язаних явищ, процесів, що створюють закінчене коло розвитку протягом якогось проміжку часу (напр., Ц. виробничий, Ц. парової машини, двигуна внутрішнього згоряння). 2) Певна група наук (природничих, суспільних, технічних). 3) Закінчений ряд лекцій, концертів тощо, об'єднаних спільною темою. 4) Ряд художніх творів, об'єднаних спільністю тематики, персонажів тощо (напр., Ц. новел).

ЦИКЛАМЕН (грец. κυκλάμινος) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини первоцвітах. Поширені переважно в горах Середземномор'я і Передньої Азії. Отруйні. Багато видів вирощують як декоративні. Інша назва – *альпійська фіалка*.

ЦИКЛО... (від грец. κύκλος – круг, коло) – у складних словах відповідає поняттям «круг», «коло».

ЦИКЛОГЕКСАН (від *цикло...* і грец. εξάς – шість) – органічна сполука, безбарвна рухлива рідина. Застосовують як розчинник і проміжний продукт у виробництві синтетичних волокон.

ЦИКЛОГЕНЕЗ (від *циклон* і *...генез*) – виникнення й розвиток циклону.

ЦИКЛОГРАМА (від *цикло...* і *...грама*) – фотографічний знімок світної рухомої точки.

ЦИКЛОГРАФІЯ (від *цикло...* і *...графія*) – метод вивчення рухів людини способом фотографування рухомого об'єкта у вигляді серії моментальних знімків, причому фотографуються тільки вибрані точки й лінії, яскраво освітлені.

ЦИКЛОДРОМ (від *цикло...* і *...дром*) – те саме, що й *велодром.*

ЦИКЛОЇДА (від грец. κυκλοειδής – колоподібний, круглий) – плоска крива, що її описує довільна точка кола, яке котиться без ковзання по прямій.

ЦИКЛОЇДАЛЬНИЙ, ЦИКЛОЇДНИЙ – той, що має форму *циклоїди.*

ЦИКЛОН (від грец. κυκλῶν – той, що обертається) – 1) Атмосферний вихор, що характеризується зниженням тиску від периферії до центра. З Ц. пов'язана хмарна погода з опадами. 2) Апарат для очищення повітря або газу від завислих твердих частинок.

ЦИКЛОНІЧНИЙ – пов'язаний з *циклоном.*

ЦИКЛОНОГЕНЕЗ (від *циклон* і *...генез*) – процес виникнення й розвитку циклонів в атмосфері.

ЦИКЛОПАРАФІНИ (від *цикло...* і *парафін*) – те саме, що й *нафтени.*

ЦИКЛОПИ, КІКЛОПИ (грец. Κύκλωπες, «Круглоокі») – 1) У давньогрецькій міфології велетні з одним оком на лобі. 2) Родина членистоногих тварин ряду веслоногих ракоподібних.

ЦИКЛОПІЧНИЙ (від *циклопи*) – велетенський (про будівлі, споруди), величезний.

ЦИКЛОТИМІЯ (від *цикло...* і грец. θυμός – дух, душа) – психічне порушення, легка форма маніакально-депресивного *психозу.* Характеризується виникненням нападів пригнічення або збудження.

ЦИКЛОТРОН [від *цикло...* і *(елек) трон*] – циклічний резонансний прискорювач заряджених частинок з постійним магнітним полем і постійною частотою прискорюючого електричного поля. Застосовують для прискорення *протонів, дейтеронів,* альфа-частинок та інших важких частинок до енергії в кілька десятків мільйонів *електрон-вольт.*

ЦИКУТА (лат. cicuta) – рід багаторічних трав'янистих рослин родини зонтичних. Поширені переважно в Північній Америці. В СРСР один вид – Ц. *отруйна*, що містить смолисту отруйну речовину – цикутотоксин.

ЦИЛІНДР (грец. κύλινδρος, від κυλίνδω – катаю, кручу) – 1) *матем.* Тіло, обмежене замкненою циліндричною поверхнею та двома *паралельними* січними площинами. 2) *тех.* Частина парової машини або двигуна внутрішнього згоряння у вигляді закритої металевої коробки, в якій рухається поршень. 3) Високий твердий чоловічий капелюх циліндричної форми з невеликими твердими полями.

ЦИЛІНДРИЧНИЙ – той, що має форму *циліндра*; *ц-а поверхня* – поверхня, утворена прямою лінією (твірною), що переміщується паралельно самій собі вздовж якоїсь лінії

(напрямної); *ц. котел* – найпростіша конструкція котла, що складається з барабана, під яким розміщено топку.

ЦИНЕРАРІЯ (від лат. cinerarias – попелястий) – рід трав'янистих і напівкущових рослин родини складноцвітих. Поширені в Південній Африці. Культивують як декоративну кімнатну рослину.

ЦИНІЗМ (грец. κυνισμός, від κυνικός – собачий) – 1) Вчення філософської школи *кініків,* які проповідували зневажливе ставлення до надбань людської культури. 2) Зневажливе ставлення до досягнень культури, духовних і моральних цінностей, загальноприйнятих норм поведінки.

ЦИНІК (від грец. κυνικός – собачий) – 1) Безсоромна людина. 2) Те саме, що й *кінік.*

ЦИНК (нім. Zink) – хімічний елемент, символ Zn, ат. н. 30; пластичний блакитно-білий метал. Застосовують для покриття (цинкування) виробів із заліза й сталі, виготовлення сплавів, у гальванічних елементах тощо.

ЦИНКІТ (від *цинк*) – мінерал класу окисів та гідроокисів, оранжево-жовтого або червоного кольору. Рідкісний. Одержують і штучно.

ЦИНКОГРАФІЯ (від *цинк* і *...графія*) – спосіб виготовлення друкарських форм для високого друку з штрихових і півтонових малюнків; підприємство або цех, що виробляє цинкографічні кліше. Інша назва – *фотоцинкографія*.

ЦИНУБЕЛЬ (нім. Zahnhobel, від Zahn – зуб і Hobel – рубанок) – столярний інструмент, рубанок із зазубринами.

ЦИРИК (монг.) – солдат армії Монгольської Народної Республіки.

ЦИРК (від лат. circus – коло) – 1) У Стародавньому Римі – еліпсовидна арена з трибунами, де відбувалися кінні змагання, бої гладіаторів, виступали акробати, еквілібристи, жонглери, коміки. 2) Кругла будівля з ареною та *амфітеатром* для глядачів, де відбуваються циркові вистави. 3) Вид мистецтва, в якому поєднуються акробатика, клоунада, виступи дресированих тварин тощо. 4) Те саме, що й *кар.* 5) Ц. *гірничий* – природна чашоподібна виїмка на схилах гір. 6) Ц. *місячний* – кратер на місячній поверхні.

ЦИРКАДНИЙ (від лат. circa – близько, біля і dies – день) – близькодобовий.

ЦИРКОН (від перс. заргун – золотистий) – мінерал класу силікатів, переважно оранжевого, жовтого, коричневого кольору. Використовують для одержання окису *цирконію,* гафнію, а прозорий червоний різновид (*гіацинт*) – у ювелірній справі для прикрас.

ЦИРКОНІЙ (від *циркон*) – хімічний елемент, символ Zr, ат. н. 40; сріблясто-білий метал. Застосовують як конструкційний матеріал у ядерній енергетиці, в електровакуумних приладах тощо.

ЦИРКОРАМА (від лат. circus – коло і грец. όραμα – вид, видовисько) – кіно (*кінематограф*) *з* панорамним (див. *Кінопанорама*) *екраном* (2), що оточує зал для глядачів.

ЦИРКУЛЯР (від лат. circularis – круговий) – письмове розпорядження директивного характеру, що його надсилають підвідомчим установам або підлеглим службовим особам.

ЦИРКУЛЯРНИЙ (лат. circularis) – пов'язаний з рухом по колу; *ц. душ* – душ, який обризкує з усіх боків; *ц-а пилка* – пилка, у якої зубці розташовані по обводу сталевого листа у формі круга, що швидко обертається навколо центра.

ЦИРКУЛЯЦІЯ (лат. circulatio, від circulus – коло) – кругообіг, круговий рух (напр., Ц. крові в живому організмі).

ЦИРКУЛЬ (від лат. circulus – коло, круг) – 1) Креслярський і вимірювальний інструмент, яким викреслюють кола або вимірюють лінії. 2) Інструмент, що ним розмічують металеві деталі. 3) Сузір'я Південної півкулі неба.

ЦИРКУМФЛЕКС (від лат. circumflexus – вигин) – висхідно-низхідний тонічний наголос у грецькій і низхідний (низхідно-висхідний) тонічний наголос у слов'янських мовах.

ЦИРОЗ (від грец. κιρρός – жовтий) – розростання щільної сполучної тканини, яка заміняє специфічні діяльні клітини органа. Найчастіше буває Ц. *печінки* – захворювання, що

виникає внаслідок запалень печінки, хронічного алкоголізму, порушень обміну речовин, розладів кровообігу.

ЦИСТА (від грец. κίστη – скриня) – 1) Одноклітинний організм, тимчасово вкритий більш-менш щільною оболонкою. Ц. утворюється здебільшого за різкої зміни умов існування. У вигляді Ц. організм має можливість пережити несприятливі умови зовнішнього середовища.

ЦИСТЕЇН (від грец. κύστις – міхур) – сірко місна амінокислота, входить до складу більшості білків. Відіграє важливу роль у регуляції обміну речовин.

ЦИСТЕРНА (лат. cisterna – водосховище, водойма) – великий резервуар, а також вагон або автомобіль з резервуаром, в якому зберігають або перевозять рідини.

ЦИСТИН (від грец. κΰστις – міхур) – амінокислота, входить до складу білків тваринного і рослинного походження. Походить з *цистеїну.*

ЦИСТИТ (від грец. κΰστις – сечовий міхур) – запалення слизової оболонки сечового міхура у людини. Спричинюється бактеріями (кишковою паличкою, *стафілококом, стрептококом*).

ЦИСТИЦЕРК (від грец. κΰστις – міхур і κέρκος – хвіст) – личинка стьожкових червів (*цестод*). Має вигляд кулястого пухиря. Паразитує в організмі тварин і людини, спричинюючи *цистицеркоз.*

ЦИСТИЦЕРКОЗ – хвороба тварин та людини, спричинювана *цистицерками.* Характеризується корчами, порушенням психіки, втратою зору тощо.

ЦИСТОСКОП – прилад для *цистоскопії.* Складається з металевої трубки з оптичною й освітлювальною системою. Вводиться через сечівник.

ЦИСТОСКОПІЯ (від грец. κΰστις – сечовий міхур і *...скопія*) – метод дослідження сечового міхура шляхом безпосереднього його огляду за допомогою приладу *цистоскопа.*

ЦИСТРА (франц. cistre) – старовинний щипковий музичний інструмент, схожий на сучасну напівовальну мандоліну. Інша назва – *цитоля*.

ЦИТАДЕЛЬ (італ. cittadella, від citta – місто) – 1) Найукріпленіша центральна частина фортеці, пристосована до самостійної оборони. 2) Споруда фортечного типу в середині давніх міст. 2) Переносно – головний опорний пункт (центр) будь-якої організації (політичної, ідеологічної тощо), твердиня, оплот.

ЦИТАЗА (від грец. κΰτος – вмістище, клітина) – те саме, що й *алексин.*

ЦИТАТА (нім. Zitat, від лат. cito – приводжу, проголошую) – дослівний уривок з тексту, твору або чиїсь слова, що наводяться на письмі чи усно.

...ЦИТИ (від грец. κύτος – вмістище, оболонка, клітина) – у складних словах відповідає поняттю «клітини», напр. *лейкоцити.*

ЦИТО... (від грец. κύτος – вмістище, оболонка, клітина) – у складних словах вказує на зв’язок з поняттям «клітина».

ЦИТОГЕНЕТИКА (від *цито...* й *генетика*) – розділ генетики, що розглядає явища спадковості на цитологічному (клітинному) рівні.

ЦИТОДІАГНОСТИКА (від *цито...* і *діагностика*) – метод розпізнавання хворобливих процесів в організмі шляхом мікроскопічного дослідження клітинних елементів або вивчення будови окремих клітин відповідних тканин.

ЦИТОЕКОЛОГІЯ (від *цито...* і *екологія*) – галузь *біології,* що вивчає роль змін на клітинному рівні в пристосуванні організмів до умов зовнішнього середовища.

...ЦИТОЗ (від грец. κύτος – вмістище, оболонка, клітина) – у складних словах вказує на зв’язок з поняттям «клітина», напр. *лейкоцитоз.*

ЦИТОЗИН (від грец. κύτος – вмістище, оболонка, клітина) – органічна азотовмісна речовина, що входить до складу нуклеїнових кислот (ДНК, РНК). Міститься в тканинах всіх організмів.

ЦИТОКІНЕЗ (від *цито...* й *...кікез*) – процес поділу тіла материнської клітини з утворенням двох дочірніх клітин. Інші назви – *цитотомія, клітинний поділ*, *плазмотомія*, *цитоплазмотомія*.

ЦИТОЛІЗ (від *цито...* і *...ліз*) – руйнування тваринних і рослинних клітин шляхом повного або часткового розчинення їх. Спостерігається при деяких патологічних змінах тканин, а також в нормальних умовах (напр., при *метаморфозі* комах).

ЦИТОЛІЗИНИ (від *цито...* і *лізин*) – речовини білкової природи (антитіла), що утворюються в крові при введенні в організм чужорідних клітин. Мають специфічну властивість розчиняти оболонки або отруювати певні клітини.

ЦИТОЛОГІЯ (від *цито...* і *...логія*) – наука про будову, хімічний склад, життєдіяльність клітин рослинних і тваринних організмів.

ЦИТОМОРФОЗ (від *цито...* і *...морфоз*) – структурні зміни *цитоплазми* в процесі клітинного розвитку.

ЦИТОПЛАЗМА (від *цито...* і *плазма*) – складова частина клітини; поряд з ядром входить до складу *протоплазми* клітини.

ЦИТОПЛАЗМОН – сукупність матеріальних носіїв цитоплазматичної спадковості (плазмогенів), що містяться в *цитоплазмі* та її структурах (крім *пластид*).

ЦИТОПЛАЗМОТОМІЯ (від *цитоплазма* і *...томія*) – те саме, що й *цитокінез.*

ЦИТОТОКСИНИ (від *цито...* й *токсини*) – специфічні антитіла білкової природи, що направлено діють на певні клітини, органи та системи організму. Утворюються в організмі вищих тварин і людини у відповідь на діяння антигенів ушкоджених або відмираючих клітин власного організму, а також при *імунізації.*

ЦИТОТОМІЯ (від *цито...* і *...томія*) – те саме, що й *цитокінез.*

ЦИТОХІМІЯ (від *цито...* і *хімія*) – розділ *гістохімії,* що вивчає локалізацію речовин у клітині.

ЦИТОХРОМИ (від *цито...* і *...хроми*) – складні білки з групи хромопротеїдів. Беруть участь у процесах тканинного дихання. Складова частина клітин усіх живих організмів, крім анаеробних бактерій.

ЦИТОХРОМІЯ (від лат. citus – швидкий і *...хромія*) – вид чотирикольорового друку, при якому особливу увагу приділяють чорному кліше, що відтворює деталі зображення, нейтральні тони і блакитні тіні. Решта – три кліше (жовте, червоне і синє) дуже розтравлюються і служать лише для передавання на друкарському відбитку яскравих кольорових тонів.

ЦИТРА (нім. Zither, від грец. κιθάρα – *кіфара*) – струнний щипковий музичний інструмент.

ЦИТРАЛЬ [від лат. citr(us) – лимонне дерево і *аль(дегід)*)] – органічна сполука, альдегід, ясно-жовта рідина з лимонним запахом. Застосовують у парфюмерії, харчовій промисловості, медицині.

ЦИТРАТИ (від лат. citrus – лимонне дерево) – солі лимонної кислоти.

ЦИТРОН (італ. citrone, від лат. citrus – лимонне дерево) – вічнозелена рослина роду цитрус родини рутових. Кущ або деревце. Розводять у субтропічних країнах. З плодів виготовляють варення й цукати.

ЦИТРОН-МЕЛІСА – те саме, що й *меліса.*

ЦИТРУСОВІ (від лат. citrus – лимонне дерево) – субтропічні й тропічні плодові дерева та кущі родини рутових (апельсин, лимон, мандарин, *цитрон* та інші). Плоди споживають свіжими і переробленими; з квіток, листків, пагонів одержують ефірну олію.

ЦИЦЕРО – друкарський шрифт, що його розмір дорівнює 12 *пунктам*; шрифтом такого розміру в 1467 р. вперше було надруковано «Листи» Ціцерона (звідки й назва).

ЦІАН (від грец. κυανός – синій) – безбарвний газ з запахом гіркого мигдалю, складається з вуглецю й азоту; його похідні: ціаністо-воднева кислота (синильна кислота) і її солі – *ціаністі солі* (ціаніди), иапр., ціаністий натрій Ц. і всі його похідні дуже отруйні. Застосовують ціаністий калій у *гальванопластиці,* добуванні золота й срібла з руд.

ЦІАНАМІД (від *ціан* і *амід*) – хімічна сполука, похідна ціаністоводневої кислоти, безбарвна кристалічна речовина. Практично важливим є Ц. *кальцію* – цінне азотне добриво.

ЦІАНКОБАЛАМІН (від *ціан* і *кобаламін*) – вітамін B_{12}, протианемічний вітамін. Міститься в печінці, нирках, менше – в м'ясі і молоці. Ц. застосовують для лікування злоякісного недокрів'я та інших розладів кровотворення.

ЦІАНОЗ (від грец. κυανός – синій) – синювате забарвлення шкіри й слизових оболонок внаслідок зменшення в крові кількості кисню. Може виникати при деяких захворюваннях серця, легень, при отруєнні тощо. Інша назва – *синюха*.

ЦІАНОМЕТР (від грец. κυανός – синій і *...метр*) – прилад для визначення кольору ясного неба.

ЦІАНОТИПІЯ (від *ціан* і *...типія*) – копіювання (кресленикiв, карт тощо) на світлочутливому папері, що містить похідні *ціану.*

ЦІАНУВАННЯ – 1) Добування золота й срібла з руд розчиненням цих металів у слабких розчинах ціаністих солей калію, натрію тощо. 2) Дифузійне насичення поверхневого шару сталевих виробів вуглецем і азотом для підвищення твердості виробів, стійкості проти спрацювання і втомлюваності. Інша назва – *нітроцементація*.

ЦІРЦЕЯ (лат. Circe, з грец. Κίρκη) – 1) У давньогрецькій міфології німфа-чарівниця. 2) Переносно – жінка-чарівниця.

ЦОКОЛЬ (італ. zoccolo) – 1) Нижня частина постаменту, скульптури, зовнішньої стіни будинку, яка розміщена безпосередньо на фундаменті і трохи виступає. 2) Частина електронної або освітлювальної лампи, через яку здійснюється роз'ємний контакт електродів лампи з електричним колом.

ЦУГА – те саме, що й *тсуга.*

ЦУГТРОМБОН (від нім. Zug – хід і *тромбон*) – духовий мундштучний музичний інструмент з розсувним трубчастим коліном, рухом якого змінюється висота звука.

ЦУГЦВАНГ (нім. Zugzwang, від Zug – хід і Zwang – примус) – у шахах таке розташування фігур, коли кожний черговий хід одного з партнерів погіршує його позицію або веде до матеріальних втрат чи навіть до програшу партії.

ЦУКАТИ (польс. cukaty, з італ. succade, від лат. sucus – сік) – зацукровані фрукти.

ЦУНАМІ (япон.) – великі хвилі, що виникають на поверхні океану під час підводних землетрусів; спостерігаються головним чином біля берегів Тихого океану.

ЧАДРА (тур. cadir, букв. – намет) – легка накидка, що закриває жінку з голови до ніг. Її одягали жінки-мусульманки, коли виходили з дому. У радянських народів Сходу вийшла з ужитку.
ЧАЙХАНА (перс. чай-хане, від кит. ча – чай і перс. хане – приміщення, будинок) – чайна в країнах Середньої Азії.
ЧАКОНА (ісп. chacona) – 1) Старовинний іспанський танець, який супроводиться співом і грою на *кастаньєтах.* 2) Музична п'єса у формі *варіації* на тему, яка повторюється в басовому голосі.
ЧАЛМА (тюрк.) – чоловічий головний убір у східних народів.
ЧАНГ, ЧАНК – узбецький і таджицький струнний ударний музичний інструмент типу цимбал.
ЧАНГІ – грузинський щипковий музичний інструмент типу арфи.
ЧАНЬГО – корейський ударний музичний інструмент типу барабана.
ЧАПАРАЛЬ (ісп. chaparal) – тип субтропічної чагарникової рослинності в Північній Америці.
ЧАРВАКА (санскр.) – атеїстична і матеріалістична школа в давній і середньовічній індійській філософії. Інша назва – *локаята*.
ЧАРДАШ (угор. csardas, від csarda – шинок, корчма) – угорський парний народний танець.
ЧАРЛСТОН, ЧАРЛЬСТОН (англ. Charleston) – американський бальний танець. Від назви м. Чарлстона (США), де він виник.
ЧАРТЕР (англ. charter) – 1) Грамота, *хартія.* 2) Договір морського перевезення вантажів.
ЧАРТИЗМ (англ. chartism) – перший масовий політично оформлений пролетарський революційний рух; виник в Англії у 30-х рр. 19 ст. Політичні вимоги чартистів викладені в 1838 р. в петиції до парламенту, в т. зв. «Народній хартії» (звідки й назва).
ЧАРТИСТИ (англ. chartists) – учасники чартистського руху, прихильники *чартизму.*
ЧАТУРАНГА (санскр.) – староіндійська гра, попередниця *шахів. Ч.* означає буквально чотири члени, тобто чотири роди військ: колісниці, слони, кіннота й піхота. Фігури мали чотири кольори. Кількість гравців – чотири.
ЧАЧВАН, ЧАЧВАН ПАДЖ (від перс. чашм-банд – пов'язка для очей) – заст. Густа волосяна сітка, яка опускається з верхньої частини *паранджі* на обличчя. Жінки-мусульманки, переважно узбечки й таджички, одягали Ч. при виході з дому. Тепер вживається дуже рідко.
ЧЕК (англ. check) – 1) Складений за встановленою формою документ, який містить письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) кредитній установі сплатити певну суму грошей чекодержателеві. 2) Талон каси, що стверджує сплату певної суми за товар або надання послуги.
ЧЕКМЕНЬ (тюрк.) – кавказький верхній чоловічий одяг.
ЧЕЛЕСТА (італ. celesta, від лат. caelestis – небесний) – пластинковий ударно-клавішний музичний інструмент, звук якого нагадує дзеленчання дзвіночків.
ЧЕМПІОН (англ., франц. champion, від лат. campio – б'юся, борюся) – переможець *чемпіонату*; в ширшому розумінні – переможець у будь-якому спортивному змаганні на першість.
ЧЕМПІОНАТ (франц. championnat) – одна з форм спортивних змагань на першість з якого-небудь виду спорту для виявлення переможця – *чемпіона.*
ЧЕНГ – азербайджанський музичний інструмент типу *арфи.*
ЧЕНТЕЗИМО (італ. centesimo – сотий, від cento – сто) – розмінна монета: Італії, Сан-Маріно, 1/100 італійської *ліри*; Ватікану, 1/100 ватіканської ліри.
ЧЕСУЧА (кит.) – цупка шовкова тканина, а також тканини з бавовняних ниток в основі й штучного шовку в пітканні.

ЧИЗЕЛЬ (англ. chisel, букв. – різець, долото) – важкий культиватор для глибокого розпушування грунту без обертання пласта. Використовують переважно в посушливих та бавовно- і рисосіючих районах.
ЧИКСИ (англ. cheeks, букв. – щоки) – прироби на верхній частині щогли, що служать для підтримання кінців стоячого *такелажу.*
ЧИНАРА (перс. чанар) – дерево родини платанових. Інша назва – *платан східний*.
ЧИНКВЕЧЕНТО (італ. cinquecento, букв. – п'ятсот) – італійська назва 16 ст., що її вживають історики культури для позначення періоду найвищого розквіту італійського Відродження.
ЧИПСИ (англ. chips, від chip – луска, тріска) – хрусткі шматочки підсмаженої картоплі.
ЧИЧЕРОНЕ [італ. cicerone, від лат. Cicero (Ciceronis) – Ціцерон] – екскурсовод у країнах Західної Європи, переважно в Італії.
ЧІАНУРІ – грузинський народний смичковий інструмент.
ЧОМПІ (італ. ciompi) – наймані робітники вовноткацької промисловості у Флоренції 14 ст., що в 1378 р. повстали проти купців і майстрів.
ЧОН – 1) Див. *Джон.* 2) Розмінна монета Південної Кореї, 1/100 *вони.*
ЧОНГУРІ – грузинський народний струнний щипковий музичний інструмент.
ЧУМ (мовою комі) – переносне житло у деяких народів Півночі.
ЧУРИНГА, ТЬЮРИНГА (мовою аранта – святе, заборонене) – за віруваннями австралійців-аборигенів, предмет, що має таємничу чудодійну силу. Див. також *Тотемізм.*
ЧУФА (ісп. chufa – земляний мигдаль) – багаторічна трав'яниста олійна рослина родини осокових. Ч. культивують у Південній Європі, Південній і Північній Африці, в Південній Америці, в СРСР – у Середній Азії, на Закавказзі, на Україні.

ШАБЕР (нім. Schaber, від schaben – шкребти, скоблити) – інструмент (загострений сталевий стрижень з держаком) для *шабрування.*

ШАБЛОН (нім. Schablone, від франц. échantillon – зразок) – 1) Взірець, за яким виготовляють однорідні вироби або перевіряють форму готових виробів. 2) Пристрій (пластинка з заокругленням або зубцями на кінці), яким перевіряють профіль складних виробів. 3) Пристрій для надання конструктивному елементу (напр., карнизу будинку) певної форми. 4) Кресленик архітектурної або іншої деталі в натуральну величину. 5) Переносно – взірець, штамп, що його наслідують сліпо, некритично.

ШАБРУВАННЯ – зіскоблювання *шабером* тоненької стружки з поверхонь металів при складальних, граверних та інших роботах.

ШАГРЕНЬ (франц. chagrin, від тур. cagri – шкіра з спини тварин) – м'яка вичинена шкіра, виготовлена з спинних частин шкур кіз, овець, коней тощо. З Ш. виготовляють взуття, оббивку меблів тощо.

ШАЙБА (нім. Scheibe – кільце, диск) – 1) Металеве кільце або пластинка з отвором, що їх закладають під гайку або головку болта. 2) Гумовий диск для гри в *хокей.*

ШАЙТАН (араб.) – в мусульманстві злий дух, сатана.

ШАЛАНДА (франц. chaland, від грец. χελάνδιον) – 1) Невелике, звичайно несамохідне, судно баржевого типу. 2) Невелике вітрильне риболовне судно.

ШАЛЕ (франц. chalet) – 1) Невеликий селянський будинок у горах ПІвейцарії. 2)
Невеликий житловий будинок за містом, дача.

ШАМАН (маньчжурське саман – несамовитий, від санскр. сьраманас – жебрущий чернець, аскет) – в анімістичних релігіях жрець, що під час ритуалу камлання («спілкування з духами») доводить себе до нестями і тоді нібито спілкується з духами, що промовляють його вустами.

ШАМОЗИТ – мінерал класу силікатів, від зеленувато-сірого до чорного кольору. Залізна руда. Від назви родовища Шамозон у Швейцарії.

ШАМОТ (франц. chamotte) – випалена глина, з якої виготовляють вогнетривкі матеріали (напр., цеглу).

ШАМПІНЬЙОН (франц. champignon, від champ – поле) – рід грибів родини пластинникових. Поширені в усіх частинах світу, крім Антарктиди. Культурну форму Ш. звичайного вирощують у неосвітлених теплицях, їстівний гриб. Інша назва – *печериця*.

ШАНДРА (інд., з санскр. кандрас – блискучий) – рід багаторічних, іноді однорічних трав'янистих рослин родини губоцвітих. Поширені в Європі, Північній Африці й Азії. В СРСР росте в горах Кавказу. Багато видів – бур'яни.

ШАНЖАН (від франц. changeant – мінливий) – тканина, якій властиво переливатися різними кольорами.

ШАНКЕР (франц. chancre – виразка) – виразка на місці проникнення збудника, головним чином на статевих органах; Ш. *твердий* – перший видимий вияв захворювання на *сифіліс*; Ш. *м'який* – самостійне венеричне захворювання, спричинюване стрептобацилою Феррарі-Петерсена.

ШАНС (від франц. chance – удача, випадковість) – імовірність, яка може забезпечити успіх, удачу.

ШАНСОНЕТКА (від франц. chansonnette – пісенька) – 1) Пісенька грайливого, часом легковажного, малопристойного змісту. 2) Співачка, що виконує такі пісні.

ШАНСОНЬЄ (франц. chansonnier) – поет, який пише тексти пісень; виконавець популярних пісеньок легкого жанру.

ШАНТАЖ (франц. chantage – вимагання) – погроза розголошення компрометуючих або начебто компрометуючих відомостей з метою одержання якихось вигод.

ШАПІТО (франц. chapiteau, букв. – ковпак, дах) – 1) Легка театральна або циркова споруда у вигляді розбірної конструкції з брезентовою покрівлею для пересувних вистав. 2) Пересувний цирк, що дає вистави у такій споруді.

ШАРАДА (франц. charade, від прованс, charrado – базікання, бесіда) – загадка, побудована на поділі слів (виразу) на частини або склади, що є самостійними словами, які треба вгадати.
ШАРЖ (франц. charge, букв. – тягар) 1) *літ.* Невеликий віршований твір, найчастіше чотиривірш, що висміює ту чи іншу особу або явище. 2) *мист.* Різновидність карикатури; загострене сатиричне або гумористичне зображення, де зберігається портретна подібність. У так званому дружньому шаржі сатиричний елемент поступається перед гумором.
ШАРІАЖ (франц. charriage, від charrier – везти, нести) – великий, пологий насув гірських порід.
ШАРІАТ (від араб. шаріа – належний шлях) – система норм мусульманського феодального права, а також релігійно-обрядових настанов і правил, що мають силу закону для мусульман.
ШАРЛАХ (нім. Scharlach) – фарба яскраво-червоного кольору.
ШАРНІР (франц. charniére) – рухоме з'єднання тіл (напр., деталей механізму), що допускає взаємні повороти або обертання їх.
ШАСІ (франц. châssis – основа, рама) – 1) Рама, або основа різних машин, механізмів і пристроїв. 2) У літальних апаратах – рамна конструкція (з колесами, лижами або поплавками) для переміщення апарата по землі, палубі авіаносця або воді.
ШАТИРУВАННЯ (від нім. schattieren – відтіняти) – заст. Накладання тіней на рисунок (напр., *штрихами*).
ШАФРАН (араб. зафаран) – 1) Рід багаторічних трав'янистих рослин родини півникових. Поширені переважно у Середземномор'ї. Ш. *посівний*, або *культурний*, вирощують як фарбувальну й пряну рослину; використовують у народній медицині. Багато видів декоративні. 2) Сорт яблук.
ШАХ (перс. – володар, цар) – 1) Титул монарха в деяких східних країнах. 2) У шахах – загроза безпосереднього нападу якоїсь фігури на короля противника.
ШАХИ (від перс. шах – володар, цар) – 1) Гра між двома противниками на квадратній дошці, поділеній на 64 поля, кожному з яких надається по 16 фігур, що їх вони можуть переміщати лише за певними правилами. Мета гри – дати *мат* [1] ворожому королеві. 2) Набір фігур для шахової гри.
ШАХІНШАХ (перс., букв. – цар царів) – титул *монарха* в Ірані.
ШАХСЕЙ-ВАХСЕЙ (від перс. вигуку «Шах Хусейн, вах, Хусейн!», букв. – «Цар Хусейн, ах, Хусейн!») – бузувірський звичай самокатування у шиїтів (див. *Шиїзм*) під час релігійних церемоній, запроваджених у пам'ять «великомученика» *імама* Хусейна.
ШАХТА (нім. Schacht, від Schaft – стрижень, стовбур) – 1) Гірниче підприємство, що видобуває корисні копалини підземним способом; місце підземного видобування їх. 2) Вертикальна подовжена порожнина в деяких спорудах і пристроях, напр., печах, ліфтах.
ШАШМАКОМ (тадж., перс. – шість макомів) – цикл з шести вокально-інструментальних сюїт (макомів) у таджиків та узбеків.
ШВАРТОВ (голл. zwaartouw – причальний канат) – трос (чи ланцюг), яким судно прив'язують до пристані, берега або до іншого судна.
ШВЕЛЕР (нім. Schweller) – сталева (переважно) балка або стрижень з перерізом у формі широкої літери «п».
ШВЕРТБОТ (нім. Schwertboot, від Schwert – меч і Boot – шлюпка) – вітрильна *яхта* з швертом (висувним *кілем*).
ШЕВАЛЬЄ (франц. chevalier, букв. – вершник, лицар) – дворянський титул у феодальній Франції.
ШЕВЕР (англ. shaver, від shave – скоблити) – різальний інструмент (зубчасте колесо або рейка з зубцями) для *шевінгування.*
ШЕВІНГУВАННЯ, **ШЕВІНГ-ПРОЦЕС** – чистове оброблення (зіскоблювання волосиноподібної стружки) зубців незагартованих зубчастих коліс *шевером.*

ШЕВЙОТ (англ. cheviot) – м’яка, злегка ворсиста гладкопофарбована вовняна костюмна тканина, іноді з бавовняною основою. Від назви місцевості в Шотландії.
ШЕВРЕТ (від франц. chevrette – кізочка) – хромова шкіра (замінник *шевро*), вироблена з шкур овець. Застосовують для виготовлення взуття, головних уборів тощо.
ШЕВРО (від франц. chevreau – козеня) – шкіра хромового дублення, виготовлена з шкур молодих кіз. З Ш. виробляють взуття.
ШЕВРОН (франц. chevron – кроква) – 1) Нашивки з галуна на рукаві форменого одягу. 2) Нагрудна нашивка, що вказує на поранення в бою.
ШЕВРОННИЙ – 1) Той, що належить до *шеврона.* 2) *Ш-е колесо* – шестерня, в якої зубці нахилені під кутом (навкіс).
ШЕДЕВР (франц. chef-d’œuvre, букв. – головна робота) – 1) В середні віки в Західній Європі зразки виробів, які мали подавати ремісники, щоб здобути звання майстра. 2) Визначний твір літератури, мистецтва тощо.
ШЕДУЛА (англ. schedule – опис, від лат. schedula – смужка паперу) – в ряді капіталістичних країн (Англії, Італії та інших) частки, на які поділяють усі доходи залежно від їхніх джерел і кожна з яких оподатковується окремо.
ШЕЄЛІТ – мінерал класу вольфраматів і молібдатів, переважно білого і жовтувато-білого кольору. Руда вольфраму. Від прізвища шведського хіміка К. Шеєле.
ШЕЗЛОНГ (франц. chaise longue, букв. – довгий стілець) – легке розсувне крісло, на якому можна напівлежачи відпочивати.
ШЕЙК (англ. shake, букв. – тремтіння) – парний танець англійського походження.
ШЕЙХ (араб., букв. – старий) – в арабських країнах (крім північноафриканських) глава роду, сільський староста; представник вищого мусульманського духівництва, богослов і правознавець.
ШЕЛАК (голл. schellak) – смола, яку виділяють молоді пагони деяких тропічних рослин внаслідок укусів цих пагонів т. зв. лаковими червецями. Використовують для виготовлення лаків, фарб, патефонних платівок.
ШЕЛЬСЬКА КУЛЬТУРА – археологічна *культура* раннього *палеоліту.* Від назви стоянки біля містечка Шеля поблизу Парижа.
ШЕЛЬТЕРДЕК (англ. shelter-deck, від shelter – навіс і deck – палуба) – верхня легка (захисна навісна) палуба на судні.
ШЕЛЬФ (англ. shelf, букв. – уступ) – 1) Мілководна прибережна частина дна морів і океанів. 2) Поздовжній брус по борту дерев’яного судна, паралельний причальному брусові. 3) Опора (палиця) із сталевих листів зовні обшивки судна, призначена для кріплення бортової броні.
ШЕН, **ШЕНГ** – китайський язичковий музичний інструмент типу губної гармошки.
ШЕНКЕЛЬ (нім. Schenkel) – внутрішня, звернена до коня частина ноги вершника від коліна до щиколотки. Натиском Ш. коня посилають уперед.
ШЕНЬШІ (кит., букв. – мужі, що носять чиновний пояс) – стан у феодальному Китаї; складався з поміщиків, які самі або члени їхніх сімей обіймали чиновні посади й становили правлячу експлуататорську верхівку села.
ШЕРБЕТ (тур. serbet, від араб. шараб) – 1) Східний прохолодний напій з фруктових соків з цукром. 2) Густа маса, виготовлена з фруктів чи кави, шоколаду й цукру.
ШЕРИФ [1] (англ. sheriff, від англосакс, scir – графство і gerefa – службовець, правитель) – в деяких буржуазних країнах виборна (напр., у США) або призначувана королем (у Великобританії) службова особа, що здійснює адміністративні, поліцейські та деякі судові функції.
ШЕРИФ [2] (від араб. шаріф – шляхетний) – 1) У мусульманських країнах особа знатного походження, що веде свій родовід від засновника ісламу Мухаммеда. 2) В Марокко титул правителя країни.
ШЕРХЕБЕЛЬ (нім. Scharfhobel, від schärfen – загострювати і Hobel – струг) – столярний інструмент (рубанок з закругленим лезом) для первинного (грубого) стругання деревини.

ШЕФ (франц. chef – голова, керівник) – 1) У капіталістичних країнах загальна назва начальника установи, підприємства, відділу тощо. 2) У царській Росії офіційний попечитель навчального закладу, почесний командир військової частини. 3) В СРСР установа чи організація, що допомагає іншим колективам у виконанні ними головних завдань і функцій, що мають суспільне значення.
ШИБЕР (від нім. Schieber – заслінка) – 1) Заслінка в димоходах заводських печей і котельних установок, якою регулюють тягу. 2) Затулка (щит), якою відключають різні частини водозабірних споруд від річки або одну від одної.
ШИЗОГОНІЯ (від грец. σχίζω – розсікаю, розділяю і *...гонія*) – множинний поділ; одна з форм нестатевого розмноження багатьох найпростіших і деяких водоростей.
ШИЗОФРЕНІЯ (від грец. σχίζω – розсікаю, розділяю і φρήν – серце, душа, розум) – хронічна хвороба з змінами (деградацією) психіки людини. Характеризується страхами, мареннями, галюцинаціями, недоумством.
ШИЇЗМ (від араб. ши'а – група прибічників) – один з двох основних (поряд з *сунізмом*) напрямів, що існують в *ісламі.*
ШИК (франц. chic) – показна вишуканість у манерах одягатися, триматися.
ШИЛІНГ (англ. shilling) – 1) Монета Англії, 1/20 фунта стерлінгів, та багатьох інших країн, 1/20 національних грошових одиниць. 2) Грошова одиниця: Австрії, поділяється на 100 грошей; Кенії, Сомалі, Танзанії, поділяється на 100 *центів,* та інших країн.
ШИМІ (англ. shimmy) – салонний бальний танець, поширений у 20-х рр. 20 ст. Різновид *фокстрота.*
ШИМПАНЗЕ (франц. chimpanze, з афр. цім-пензе) – рід африканських людиноподібних мавп. Поряд з *горилою* за анатомічними та іншими ознаками найближчий до людини.
ШИНА (нім. Schiene) – 1) Гумовий або металевий обруч на ободах коліс транспортних машин. 2) Порожнистий або суцільний металевий струмопровід. 3) *мед.* Пристосування, яким забезпечують нерухомість ушкодженої або хворої частини тіла (здебільшого при переломі кінцівок).
ШИНГАРДИ (англ. shin-guards, від shin – гомілка і guard – захист) – 1) Щитки, гнучкі пристосування з шкіри або брезенту з набивкою всередині, які надівають у спортивних іграх на ноги, щоб захистити від можливих ударів. 2) У боксі – спеціальні рукавички без пальців, що заміняють «боксерські бинти». Використовують лише на тренуваннях.
ШИНТО, **ШИНТОЇЗМ** – те саме, що й *синтоїзм.*
ШИНЬЙОН (франц. chignon) – жіноча зачіска. Звичайно з чужого волосся.
ШИРМА (нім. Schirm – заслона) – 1) Переносна перегородка з рам-стулок, обтягнутих матерією. 2) Переносно – те, що використовується як прикриття чогось у політичних та інших цілях.
ШИРСТРЕК (англ. sheer-strake, від sheer – кривизна борту і strake – пояс) – верхній пояс (найвищий ряд сталевих листів) бортової обшивки корпусу судна.
ШИФЕР (нім. Schiefer) – 1) Різновид глинистого сланцю, що легко розщеплюється на тонкі плитки; ці плитки застосовують як будівельний матеріал. 2) *Азбоцементний* Ш. (*азбошифер*) – штучний покрівельний матеріал.
ШИФЕРВЕЙС (нім. Schieferweiβ, від Schiefer – сланець і Weiβ – біла фарба) – застаріла назва свинцевого білила.
ШИФОН (від франц. chiffon – ганчірка) – тонка м'яка бавовняна або шовкова тканина для білизни, жіночого одягу.
ШИФР (франц. chiffre, букв. – цифра, від араб. сіфр – нуль) – 1) Сукупність умовних знаків (цифр, літер тощо), різними комбінаціями яких замінюють фрази, слова, склади або окремі літери при секретному листуванні. 2) Те саме, що й *код* застосовуваний при механізованій обробці даних на лічильно-перфораційних і едектронно-обчислювальних машинах. 3) Умовне позначення місця книг на бібліотечних полицях, документальних матеріалів в архівах. 4) Те саме, що й *вензель.*

ШИХТА (від нім. Schicht – шар, прошарок) – 1) Суміш вихідних матеріалів (руда, *флюси,* кокс, вугілля тощо), призначених для переробки в металургійних, хімічних та інших агрегатах. 2) Кам'яновугільна Ш. – суміш різного вугілля для одержання *коксу.*
ШІВА (санскр., букв. – прихильний, дружній) – бог-руйнівник і водночас творець у трійці (трімурті) головних богів індуїстського *пантеону.*
ШІВАЇЗМ – один з основних напрямів *індуїзму,* що склався на грунті культу бога Шіви.
ШКАЛА (від лат. scalae – дробина) – 1) Деталь вимірювальних приладів; відрізок прямої лінії або дуги кола, поділений на частини, що відповідають певним значенням вимірюваної величини. 2) Система чисел, якими вимірюють або оцінюють ту чи іншу величину (напр., Ш. твердості).
ШКАНЦІ (голл. schans) – частина верхньої палуби між середньою й задньою щоглами; Ш. на військових суднах – місце для парадів.
ШКВАЛ (анлг. squalf) – раптовий, короткочасний, швидкий вітер поривами зі зміною напряму; найчастіше буває під час грози.
ШКЕНТЕЛЬ (голл. schenkel) – порівняно короткий сталевий або прядив'яний *трос* (переважно з *огоном* на кінці).
ШКЕРТ, **ШТЕРТ** (від голл. staart – хвіст, короткий канат) – тонкий короткий кінець *троса.*
ШКІВ (голл. schijf) – колесо або коліщатко, до ободу яких прилягає приводний канат або пас.
ШКІПЕР (голл. schipper, від schip – судно) – 1) Командир несамохідного судна. 2) Завідуючий майном палубної частини військового або великого торговельного судна. 3) заст. Командир вітрильного комерційного судна.
ШКОЛА (лат. schola, від грец. σχολή – вчена бесіда, навчальне заняття) – 1) Навчально-виховний загальноосвітній заклад; приміщення, де він розташований. 2) Система освіти, сукупність закладів для навчання. 3) Напрям у науці, мистецтві, літературі, суспільно-політичній думці, побудований на основі загальних принципів, спільних поглядів, традицій тощо. 4) Посібник для навчання гри на музичному інструменті, співів тощо. 5) Переносно – виучка, набуття досвіду і сам набутий досвід.
ШКОТ (голл. schoot) – снасть для керування вітрилом (натягування нижнього кута вітрила).
ШКУНА – див. *Шхуна.*
ШЛАГ (нім. Schlag, букв. – удар) – 1) Оборот (виток) снасті або троса навколо шпиля, *кнехта* тощо. 2) Повний оберт *штурвала.*
ШЛАГБАУМ (нім. Schlagbaum, від Schlag – удар і Baum – дерево) – пристрій для припинення руху автомобільного та іншого транспорту через залізничний переїзд, а також на контрольно-пропускних пунктах доріг тощо.
ШЛАК (нім. Schlacke) – 1) Розплавлена після тверднення камене- або склоподібна речовина (суміш флюсів, рудних концентратів тощо), що утворюється під час металургійних плавильних процесів, нагрівання й зварювання металів. Див. також *Томасшлак, Шлакобетон.* 2) Зола кам'яного вугілля, яка сплавилася в топці.
ШЛАКОБЕТОН (від *шлак* та *бетон*) – різновид легкого бетону (заповнювач – паливні або доменні шлаки), з якого виготовляють балки, плити тощо.
ШЛАКОСИТАЛ (від *шлак* і *ситал*) – мікрокристалічний матеріал, виготовлений на основі скла з доменних шлаків, піску й спеціальних домішок. Застосовують у будівництві, машинобудуванні; для виготовлення *ізоляторів,* хімічно стійкого посуду тощо.
ШЛАМ (від нім. Schlamm – мул, твань) – 1) Порошкоподібна проміжна речовина металургійного виробництва, яка містить домішки благородних металів, що їх потім видобувають. 2) Подрібнена руда з цінними металами, що мають бути видобуті. 3) Малорозчинні сполуки або дрібні тверді частинки, що випадають в осад при очищенні рідин.

ШЛАНГ (нім. Schlange, букв. – змія) – гнучкий рукав або труба, якими переміщують рідини й гази.
ШЛЕЙФ (нім. Schleife, від schleifen – волочити) – 1) Сільськогосподарське знаряддя, призначене для шлейфування грунту (вирівнювання, мілке розпушування). Ш. поділяють на волокуші, гвоздівки та шлейфи-борони. 2) В жіночих парадних сукнях – довгий задній край, що волочиться по землі. Інша назва – *трен*.
ШЛІФ (нім. Schliff) – відшліфована з обох боків тонка платівка мінералу або гірської породи для дослідження під мікроскопом.
ШЛІХ (нім. Schlich) – сукупність важких, стійких щодо вивітрювання мінералів, яку одержують при промиванні різних розсипищ.
ШЛІХТА (нім. Schlichte) – клейкий розчин (крохмаль, мило, гліцерин тощо), яким просочують основу тканини, щоб нитки стали міцнішими.
ШЛІЦ (нім. Schlitz, букв. – щілина) – поздовжній виступ або западина (паз) на валах, що входить у відповідну западину (паз) або виступ з'єднуваної з валом деталі.
ШЛЮЗ (голл. sluis) – 1) Гідротехнічна споруда, якою переміщують судна або плоти з однієї ділянки ріки чи каналу на іншу з вищим чи нижчим рівнем води. 2) Ш.-*регулятор* – гідротехнічна споруда, якою регулюють витрату та розподіл води або визначають кількість витраченої води. 3) Широкий похилий жолоб, використовуваний для збагачення корисних копалин промиванням. 4) Ш. (шлюзовий відсік) *космічного корабля* – *герметична* камера для виходу космонавтів з корабля у навколишній простір і повернення на корабель, не порушуючи герметизації кабіни корабля.
ШЛЮЗУВАТИ – 1) Проводити судна через *шлюз.* 2) Споруджувати шлюзи на ріках, щоб поліпшити судноплавство.
ШЛЮП (голл. sloep) – 1) Військовий вітрильний корабель проміжного класу між *корветом* і *бригом.* 2) Тип вітрильного спорядження для однощоглових спортивних *яхт.*
ШЛЮПБАЛКА (голл. sloepbalk, від sloep – шлюпка та balk – балка) – зігнутої форми сталевий брус, до якого підвішують *шлюпки,* щоб підняти їх на корабель чи спустити на воду.
ШЛЮПКА – гребний човен, що висить на борту корабля (на *шлюпбалках*) і спускається в разі потреби на воду; в широкому розумінні – всяке гребне судно (іноді й дрібне моторне), що відрізняється від звичайних човнів міцнішим корпусом.
ШЛЯГЕР (нім. Schlager) – 1) У деяких зарубіжних країнах – модна пісенька, мелодія. 2) Переносно – будь-яка рекламована новинка.
ШЛЯМБУР (нім. Schlagbohrer, від schlagen – бити і Bohrer – свердло) – інструмент (сталева трубка з зазублинами на кінці), яким пробивають отвори в кам'яних або бетонних частинах споруд.
ШМАЛЬТА – див. *Смальта.*
ШМАЛЬТИН – див. *Смальтин.*
ШМУЦРОЛЬ (нім. Schmutzrolle, від Schmutz – бруд і Roile – рулон, моток) – рулон паперу в ротаційній друкарській машині, що захищає від забруднювання лицьову сторону його під час друкування зворотньої сторони.
ШМУЦТИТУЛ (нім. Schmutztitel, від Schmutz – бруд і Titel – заголовок) – 1) Аркуш перед титульним (див. *Титул*) аркушем книги, на якому подано короткий заголовок; Ш. захищає головний титул від забруднювання. 2) Окремий аркуш книги з винесеним на нього заголовком наступного розділу або частини книги.
ШНЕК (нім. Schnecke, букв. – слимак) – гвинтовий *конвейєр.*
ШНЕЛЕР (нім. Schneller – спуск) – пристрій до спускового механізму ручної вогнепальної зброї, що полегшує спускання курка (особливо для точної стрільби кулями на велику віддаль).
ШОВІНІЗМ – одна з різновидностей буржуазного *націоналізму,* проповідь національної виключності одних націй і цькування інших, розпалювання ворожнечі між народами й країнами в ім'я класових інтересів буржуазії. Ш. протистоїть пролетарський

інтернаціоналізм. Назва Ш. походить від прізвища солдата наполеонівської армії Шовена, який став відомий під час єгипетського походу 1798 – 1801 рр. людиноненависницьким ставленням до арабського населення.

ШОК (франц. choc, букв. – поштовх, удар) – сукупність загрозливих ознак у людини й ряду тварин, що їх спричинюють порушення нервової регуляції життєво важливих процесів. Характеризується розладами гемодинаміки, дихання, обміну речовин.

ШОРТТОРН (англ. shorthorn, від short – короткий і horn – ріг) – порода великої рогатої худоби м'ясного і м'ясо-молочного напрямів, виведена в Англії у 18 ст.

ШОРТИ (від англ. short – короткий) – короткі штани.

ШОСЕ (франц. chaussée) – автомобільна дорога з твердим покриттям – бетонним, асфальтовим тощо.

ШОТИ (араб.) – замкнені западини на Північному Заході Африки, вкриті шаром солі або мулу; після дощів наповнюються водою.

ШОУ (англ. show) – вистава розважально-естрадного жанру.

ШПАГАТ (нім. Spagat, від італ. spaghétto – тонкий мотузок) – 1) Скручена нитка, що вживається для зв'язування, зшивання; мотузок. 2) Фігура в гімнастиці, балеті.

ШПАНГОУТИ (голл. spanhout, від spant – ребро і hout – дерево) – поперечні в'язі (ребра) бортового перекриття, до яких кріплять обшивку судна, літака тощо.

ШПАТ (нім. Spat) – 1) Назва ряду мінералів (напр., плавиковий Ш., вапняковий Ш., цинковий Ш.); *польові* Ш. – група найпоширеніших породоутворюючих мінералів – алюмосилікатів натрію, калію, кальцію тощо. Використовують у керамічному виробництві, фарфоровій, склоробній, цементній промисловості. 2) Хвороба коней (рідше – волів), хронічне запалення скакального суглоба. Інша назва – *хронічний артрит*.

ШПАТЕЛЬ, **ШПАХТЕЛЬ** (нім Spatel – лопатка, від грец. σπάθη – широкий клинок) – 1) Інструмент (лопатка або загострений стрижень), яким змішують і розтирають фарби, замазують, зарівнюють щілини та заглиблення тістоподібною масою. 2) Медичний інструмент, що має форму лопатки; застосовують в *оториноларингології.*

ШПАЦІЯ (від лат. spatium – простір, проміжок, відстань) – 1) Друкарський матеріал (металева пластинка), яким заповнюють при наборі проміжки між словами й літерами. 2) Проміжок між боками накривки в корінці книги. 3) Віддаль між двома *шпангоутами* на судні.

ШПИНДЕЛЬ (нім. Spindel, букв. – веретено) – 1) Вал металорізних та деревообробних верстатів, з'єднаний з приводом, в якому є пристрої для закріплення заготовок або різальною інструмента. 2) Вал або вісь деяких машин та механізмів. 3) Веретено в прядильній машині. 4) Вертикальна вісь суднового шпиля, на верхньому кінці якої закріплено барабан шпиля.

ШПІГАТ (голл. spuigat, від spuiten – лити, бризкати і gat – отвір) – отвір у борту судна на рівні палуби чи в самій палубі для стоку води з неї.

ШПІНЕЛЬ (нім. Spinell) – мінерал класу окисів і гідроокисів, червоного, синього, зеленого кольору. Прозорі, гарно забарвлені відміни – дорогоцінне каміння.

ШПІЦИ (від нім. spitz – гострий) – група порід кімнатних собак.

ШПІЦРУТЕН (нім. Spieβrute, від Spieβ – піка, спис і Rute – різка, лозина) – довгі, гнучкі лозини, якими солдати били засуджених, що їх проганяли крізь стрій. Покарання Ш. було перенесено в Росію з Пруссії в 1701 р. і існувало тут до 1863 р.

ШПЛІНТ (нім. Splint) – кріпильна деталь (пруток або кусок дроту), що з'єднує з валом дрібні деталі та запобігає самовідгвинчуванню гайок.

ШПОН (від нім. Span – тріска, скалка) – 1) Пробільний матеріал у вигляді тонкої металевої пластинки, що не досягає росту (висоти) шрифту; вживається переважно для вставки між рядками набору, щоб збільшити проміжок між двома рядками в книзі та іншій друкованій продукції. 2) Одношарова фанера.

ШПОНКА (польс. szponka, від нім. Span – тріска, скалка) – 1) Кріпильна деталь (металевий або дерев'яний брусок, металевий диск тощо), що з'єднує окремі частини

механізмів або будівельних конструкцій. 2) Водонепроникна перепона (ущільнення) у конструктивному шві гідротехнічних споруд.
ШПОРА (нім. Sporn) – 1) Острога; металева дужка з зубчастим або гладеньким коліщатком посередині; прикріплюється до чобіт вершника; служить для управління конем. 2) Роговий загострений вирост на ногах у деяких птахів, переважно самців; є знаряддям захисту й нападу.
ШПРЕНГЕЛЬ (нім. Sprengwerk) – допоміжна стрижнева конструкція, яку приєднують до основної конструкції (напр., *ферми* [1]), щоб підсилити її.
ШПРИНГ (нім. Spring, від springen – плигати, скакати) – *трос,* прив'язаний одним кінцем до якоря чи якірного ланцюга, а другим – до судна, щоб утримувати корабель у певному положенні.
ШПРИЦ (нім. Spritze, від spritzen – бризкати) – прилад для введення ліків під шкіру, в м'язи, вени тощо або для відсмоктування рідини з порожнини.
ШПУНТ (нім. Spund) – 1) З'єднання конструктивних елементів (найчастіше дощок, щитів, паль), коли виступ одного елемента входить у відповідний йому паз другого елемента. 2) Інструмент (сталевий загострений стрижень), який застосовують скульптори для первинного оброблювання каменю. 3) Спеціальний корок, яким закривають бочки з незбродженим вином.
ШПУР (нім. Spur) – 1) Вузький канал, який пробурюють у гірському масиві і наповнюють вибуховою речовиною. 2) Отвір у горнах деяких шахтних печей, з якого випускають рідкі продукти плавки.
ШРАПНЕЛЬ (англ. shrapnel) – артилерійський снаряд картечної дії, начинений кулями, який має дистанційний пристрій, що забезпечує розрив Ш. в заданій точці траєкторії. Застосовують для ураження живих цілей. Від прізвища англійського винахідника Г. Шрапнеля.
ШРАФІРУВАННЯ (від нім. schraffieren – заштриховувати) – нанесення *штрихів* на план, картосхему тощо.
ШРИФТ (нім. Schrift, від schreiben – писати) – 1) Накреслення, написання літер. 2) Друкарський матеріал у вигляді літер, розділових, математичних та інших знаків, що його застосовують у друкарському наборі.
ШРОПШИРИ (англ. Sropshires) – порода м'ясних короткововних овець. Виведена в 19 ст. в Англії у графствах Шропшір (звідки й назва) і Страфордшір.
ШРОТ, **ШРІТ** (нім. Schrot – дріб) – 1) Відходи олійницької промисловості після екстрагування олії з подрібненого насіння олійних культур. Корм для сільськогосподарських тварин. 2) Дрібні металеві кульки – складова частина заряду мисливської рушниці.
ШРОТ-ЕФЕКТ (від нім. Shrott – дріб і *ефект*) – флуктуації (випадкові коливання) електричного струму у вакуумних або напівпровідникових приладах внаслідок нерівномірності випускання *електронів* (напр., з *катода* електронної лампи). Інша назва – *дробовий ефект*.
ШТАБ (нім. Stab) – орган управління військами в частинах (на кораблях), з'єднаннях і об'єднаннях усіх видів збройних сил, підпорядкований відповідному командуванню і очолюваний начальником штабу.
ШТАБЕЛЕР – пересувний несамохідний *конвейєр,* яким колоди та інші матеріали укладають у *штабелі.*
ШТАБЕЛЬ (від нім. Stapel – купа) – купа правильної геометричної форми будівельних або інших матеріалів (напр., дощок).
ШТАБ-ОФІЦЕР (нім. Stabsoffizier) – категорія старших офіцерських посад і чинів у російській дореволюційній і деяких іноземних арміях.
ШТАБ-РОТМІСТР (від *штаб* і *ротмістр*) – у дореволюційній російській та деяких іноземних арміях – офіцерський чин у кавалерії.

ШТАБС-КАПІТАН (нім. Stabskapitän) – у російській дореволюційній і в деяких іноземних арміях – офіцерський чин.

ШТАГ (голл. stag) – снасть, що утримує щоглу спереду в діаметральній площині.

ШТАМ (від нім. Stamm – рід, плем'я) – чиста культура мікроорганізмів, виділена з якогось середовища. Ш. називають також культуру мікроорганізмів одного й того самого виду.

ШТАМБ (від нім. Stamm – стовбур) – частина стовбура дерева від кореня до першого розгалуження.

ШТАМП (нім. Stampfe, від італ. stampa – печатка, друк) – 1) Готовий зразок, *шаблон.* 2) Інструмент, форма для виготовлення виробів з різних матеріалів штампуванням. 3) Напис на машинобудівному кресленику, де зазначено його назву, масштаб, виконавців тощо. 4) Відбиток *штемпеля* на документі. 5) Переносно – художній прийом або зворот мови, що багаторазово механічно повторюється без творчого осмислення.

ШТАНГА (нім. Stange, букв. – стрижень, прут) – 1) Металевий стрижень, що є деталлю багатьох інструментів і механізмів. 2) Ш. *бурова* – сталевий стрижень, що з'єднує буровий інструмент (напр., долото), опущений у свердловину, з приводним двигуном. 3) Основний спортивний снаряд у важкій атлетиці. Складається з грифа для захвата руками та дисків для зміни ваги.

ШТАНГЕНРЕЙСМУС (нім. Stangenreissmass, від Stange – стрижень і Reissmass – *рейсмус*) – інструмент (штанга з рухомою рамкою), яким розмічають лінії, наносять риски, вимірюють висоту уступів на різних виробах.

ШТАНГЕНЦИРКУЛЬ (нім. Stangenzirkel, від Stange – стрижень і Zirkel – циркуль) – 1) Інструмент, яким вимірюють внутрішні та зовнішні лінійні розміри деталей машин, а також розмічають поверхні заготовок. 2) Інструмент, яким креслять кола великого *діаметра* (понад 0,35 *м*).

ШТАНДАРТ (нім. Standarte) – 1) Прапор кавалерійських частин у дореволюційній російській і деяких іноземних арміях. 2) Прапор глави держави (імператора, короля, президента), що підіймається на час перебування його на військовому судні (судновий Ш.), в палаці (палацовий Ш.).

ШТАНДОРТ (нім. Standort – місцерозташування) – термін у буржуазній економічній літературі, яким позначають найвигідніше розміщення підприємств.

ШТАПЕЛЬ (нім. Stapel) – короткий (40 – 150 *мм*) відрізок штучного чи синтетичного волокна. З пучка Ш. одержують пряжу (штапельне волокно), а з неї – штапельні тканини.

ШТАТ (від нім. Staat – держава) – 1) Самоврядна територіальна одиниця, складова частина ряду буржуазних держав з федеративною формою державного устрою (США, Бразілія, Мексіка та ін.). 2) Постійний склад працівників підприємства, установи чи організації.

ШТАТГАЛЬТЕР (нім. Statthalter, від statt – замість і Halter – керуючий) – 1) Намісник монарха в Нідерландах та їхніх окремих провінціях у 15 – 16 ст. 2) Голова виконавчої влади в республіці Об'єднаних провінцій (Голландії) до кінця 18 ст. 3) В Німеччині до 1918 р. – намісник, правитель області, провінції тощо.

ШТАТИВ (нім. Stativ, від лат. stativus – стоячий, нерухомий) – підставка, на якій встановлюють і закріплюють кіно- і фотоапарати, геодезичні, астрономічні, лабораторні прилади та хімічний посуд.

ШТЕВНІ (голл. steven) – загальна назва *ахтерштевня* й *форштевня.*

ШТЕЙН (від нім. Stein – камінь) – проміжний продукт виплавлення міді, нікелю та деяких інших кольорових металів з їхніх сірчистих руд і рудних концентратів.

ШТЕМПЕЛЬ (нім. Stempel) – 1) Інструмент з опуклим або заглибленим зворотним зображенням малюнка чи напису. Служить для неодноразового відтворення зображення (на папері, сургучі, металі тощо). 2) Печатка, знак. 3) Те саме, що й *пуансон* (1 – 2).

ШТЕПСЕЛЬ (нім. Stopsel, букв. – пробка, затичка) – електричний пристрій для тимчасового приєднування до електричної мережі переносних апаратів.

ШТЕРТ – див. *Шкерт.*
ШТИБ (нім. Gestübbe, Staub – пил) – кам'яновугільний дрібняк, який спалюють у пиловугільних топках.
ШТИЛЬ (голл. stil) – безвітря або дуже слабкий вітер (на морі, озері).
ШТИРБОРТ (голл. stuurboord, від stuur – стерно і boord – борт) – правий бік (*борт*) судна за його ходом.
ШТИФТ (нім. Stift) – кріпильна деталь (циліндричний або конічний металевий стрижень), якою з'єднують деталі машин.
ШТИХ (від нім. Stich – стібок) – одиниця виміру (2/3 *см*), прийнята в СРСР та деяких країнах для визначення розміру взуття, напр. 42-й номер взуття відповідає довжині устілки 28 *см* (2/3 x 42).
ШТИХЕЛЬ (нім. Stichel – різець) – інструмент (різець) для різьблення на дереві або карбування на металі.
ШТИХМАС (нім. Stichmaβ) – 1) Інструмент (сталевий стрижень з кульковими кінцями), яким вимірюють внутрішні розміри деталей машин. 2) Вимірювальна стрічка у взуттєвому виробництві.
ШТОК (нім. Stock, букв. – палиця) – 1) Циліндричний стрижень поршневої машини, що з'єднує поршень з повзуном. 2) Поперечний стрижень у верхній частині якоря. 3) Вторгнення магматичних порід (*інтрузія*) у верхні шари земної кори. 4) Рудне тіло округлої або циліндричної форми.
ШТОКВЕРК (нім. Stockwerk, від Stock – стебло, корінь і Werk – утворення) – товста рудна жила, від якої відгалужується багато прожилків.
ШТОКРОЗА (нім. Stockrose, від Stock – стебло і Rose – троянда) – декоративна садова рослина родини мальвових. Інша назва – *алтея рожева*.
ШТОЛЬНЯ (нім. Stollen) – горизонтальна або трохи похила гірнича виробка з безпосереднім виходом на земну поверхню.
ШТОПОР (нім. Stopper) – 1) Гвинтоподібний стрижень, яким відкорковують пляшки. 2) Круте зниження літака (планера) по гвинтовій траєкторії з одночасною *авторотацією.*
ШТОРМ (голл. storm) – тривалий дуже сильний вітер, що спричинює значні руйнування на суші й велике хвилювання на морі.
ШТОРМТРАП (від голл. storm – *шторм* і trap – драбина) – мотузяна драбина з дерев'яними східцями, яку спускають за борт судна, щоб підняти людей з *катерів* і *шлюпок* або навпаки – висадити на них.
ШТОФ [1] (нім. Stof) – 1) Давня одиниця виміру об'єму рідини в Росії і на Україні (1,23 *л*). 2) Пляшка, що вміщувала цю міру.
ШТОФ [2] (нім. Stoff) – густа вовняна або шовкова тканина для портьєр, оббивання меблів тощо.
ШТРАФ (нім. Strafe, букв. – покарання) – грошове стягнення, що його накладає суд або адміністративний орган.
ШТРЕЙКБРЕХЕР (нім. Streikbrecher, від Streik – страйк і brechen – ламати, зривати) – в капіталістичних країнах особа, яка не бере участі в страйку або завербована підприємцем для заміни страйкарів; зрадник класових інтересів пролетарів.
ШТРЕК (нім. Strecke) – горизонтальна гірнича виробка, що не виходить безпосередньо на земну поверхню.
ШТРИХ (нім. Strich – риска, лінія) – 1) Лінія, риска; основний, найпростіший елемент техніки малюнка. 2) Спосіб добування звуку на струнних смичкових музичних інструментах.
ШТУРВАЛ (голл. stuurwiel, від stuur – стерно і wiel – колесо) – стернове колесо з держаками, поворотом якого керують рухом корабля, літака тощо.
ШТУРМ (нім. Sturm) – рішуча *атака* фортеці, укріпленого опорного пункту, укріпленої позиції ворога спеціально підготовленими військами.

ШТУРМАН (від голл. stuurman – стерновий) – спеціаліст з водіння літаків, кораблів; прокладає курс руху, визначає положення корабля, літака.
ШТУРТРОС (голл. stuurtros, від stuur – стерно і tros – трос) – *трос,* що передає зусилля від штурвала до *румпеля,* а через нього до керма корабля.
ШТУФ (нім. Stufe, букв. – ступінь, уступ) – зразок гірської породи або мінералу, призначений для дослідження, колекції тощо.
ШТУЦЕР (нім. Stutzen – патрубок) – 1) Короткий патрубок з різьбою на кінцях, яким з'єднують між собою труби, приєднують їх до резервуарів тощо. 2) Нарізна мисливська рушниця.
ШУАНИ (франц. chouans) – контрреволюційні заколотники – роялісти в Північно-Західній Франції під час Французької буржуазної революції кінця 18 ст.
ШУДРА (санскр.) – у Стародавній Індії нижча станова група (одна з чотирьох *варн*), до якої входило найбідніше населення.
ШУНТ (від англ. shunt – відгалуження) – електричне або магнітне відгалуження, яке вмикають паралельно до основного кола, або відгалуження вимірювального приладу (напр., *амперметра*).
ШУРФ (нім. Schurf) – вертикальна або похила гірнича виробка (звичайно невеликої глибини й малого перерізу), прокладена з поверхні землі в гірських породах.
ШХЕРИ (від швед. skär – скеля) – скелясті острови поблизу невисоких розчленованих узбереж в областях давнього зледеніння.
ШХУНА, **ШКУНА** (англ. schooner) – судно, що має кілька щогл з косими вітрилами.
ШЮВЮР – марійський народний духовий музичний інструмент.
ШЮТЕ (нім. Schütte) – грибкова хвороба сіянців сосни, що спричиняє пожовтіння й опадання хвої.

ЮАНЬ – грошова одиниця Китайської Народної Республіки, поділяється на 100 *финів.*
ЮВЕЛІРНИЙ (від голл. juwelier – ювелір) – 1) Пов'язаний з художніми виробами, предметами розкоші, прикрасами з дорогоцінних металів і каменів. 2) Переносно – продуманий до найдрібніших деталей; старанно, тонко оброблений.
ЮВЕЛІТ (від голл. juweel) – пластична маса, яку застосовують для виготовлення виробів, що імітують ріг, черепаху, янтар.
ЮВЕНАЛЬНИЙ (від лат. juvenalis – юний, юнацький) – статево незрілий.
ЮГУРТ, **ЯГУРТ** (тюрк.) – кисле молоко.
ЮЗ – буквордрукуючий телеграфний апарат. Від прізвища англійського винахідника цього апарата Д. Юза.
ЮКА (ісп. yuca, з індіан.) – рід вічнозелених рослин родини лілійних. Більшість – деревні рослини. Поширені переважно в Центральній і Південній Америці. З Ю. виготовляють мотузки, рибальські снасті тощо. Культивують як декоративну рослину.
ЮЛІАНСЬКИЙ КАЛЕНДАР – див. *Календар.*
ЮНГА (нім. Junge, букв. – юнак) – підліток, який виконує на кораблі обов'язки матроса і навчається морської справи.
ЮНІОР (від лат. junior – молодий, юний) – спортсмен віком 18 – 20 років, учасник змагань у своїй віковій групі.
ЮНКЕР (від нім. Junker – молодий дворянин) – 1) В колишній Пруссії, пізніше в Німеччині великий землевласник-дворянин. 2) В російській армії до середини 19 ст. унтер-офіцер з дворян. Пізніше Ю. називали вихованців військових училищ, що існували в 1864 – 1917 рр. для підготовки офіцерів. 3) Ю. *флоту* – звання, що існувало в російському дореволюційному флоті.
ЮНОНА [лат. Juno (Junonis)] – 1) В давньоримській міфології богиня неба, покровителька шлюбу, охоронниця жінок, дружина *Юпітера.* 2) Одна з найбільших малих планет.
ЮПІТЕР (лат. Juppiter) – 1) У давньоримській міфології головний бог, бог неба, світла, грому й дощу. 2) Найбільша планета Сонячної системи, п'ята за віддаленням від Сонця. 3) В кінотехніці – електричний дуговий освітлювач, призначений для кінознімання при штучному або комбінованому освітленні. 4) Глузливе прізвисько людини, що тримає себе неприступно, велично.
ЮРА, **ЮРСЬКИЙ ПЕРІОД** – другий період мезозойської ери геологічної історії Землі (див. *Мезозой*). Розпочався 195 млн. років тому, тривав 58 млн. років. Відклади цього періоду становлять юрську систему. Від наззи гір Юра в Західній Європі.
ЮРИДИЧНИЙ (від лат. juridicus – судовий) – правовий, той, що стосується правознавства; *ю-а особа* – організація, підприємство, установа, що мають відокремлене майно, можуть від свого імені набувати майнових прав та виконувати обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді, *арбітражі* або в третейському суді.
ЮРИСДИКЦІЯ [лат. jurisdictio, від jus (juris) – право і dico – проголошую] – повноваження давати правову оцінку фактам, розв'язувати правові питання.
ЮРИСКОНСУЛЬТ (від лат. jurisconsultus – правознавець) – постійний консультант з правових питань в установах, на підприємствах, в організаціях.
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ (лат. jurisprudentia – знання права) – сукупність правових наук, правознавство. Вживається також для позначення теоретичної діяльності в галузі права й практики застосування права.
ЮРТА (тюрк. юрт) – переносне житло кочових і напівосілих народів Центральної і Середньої Азії.
ЮСТИРУВАТИ (від лат. Justus – правильний) – точно підганяти, регулювати, вивіряти прилад, механізм тощо.
ЮСТИЦІЯ (лат. justitia, букв. – справедливість) – сукупність судових установ, діяльність суду щодо здійснення правосуддя, а також судове відомство.

ЮТ (голл. hut) – кормова частина палуби корабля від грот-щогли або від кормової рубки до *ахтерштевня.*
<u>Ю</u>ФЕРС (голл. juffers) – металевий або дерев’яний пристрій, яким натягують стоячий *такелаж* корабля.
Ю<u>Ю</u>БА (араб.) – кущова або деревна рослина роду унабі. Поширена у тропічних і субтропічних країнах. Культурні форми Ю. мають їстівні плоди. Кора та корені містять багато дубильних речовин. Інша назва – *китайський фінік*.

ЯГДТАШ (нім. Jagdtasche, від Jagd – полювання і Tasche – торба) – мисливська сумка.
ЯГУАР (з мови тупі-гуарані) – хижнй ссавець родини котячих. Поширений у південній та в південно-західній частині Північної Америки.
ЯГУРТ – див. *Югурт.*
ЯЗОН – див. *Ясон.*
ЯК (тібетське) – ссавець родини бичачих. У дикому стані живе в Тібеті. Розводять у високогірних районах Центральної Азії. Я. – в'ючна й верхова тварина в гірських умовах.
ЯКОБІНЦІ – 1) Революційні демократи, члени паризького політичного клубу часів Французької буржуазної революції кінця 18 ст. Від назви приміщення в монастирі святого Якова в Парижі, де вони збиралися. 2) Переносно – революціонери.
ЯЛ (голл. jol, англ. yawe) – коротка й широка шлюпка з 2 – 8 веслами.
ЯЛИК (від *ял*) – невелика шлюпка з однією або двома парами весел.
ЯМБ (грец. ίαμβος) – 1) Віршований стиль; двоскладова стопа з наголосом на другому складі. 2) В давньогрецькій поезії поетичний твір, за характером близький до сатири.
ЯНСЕНІЗМ – течія в католицизмі, поширена в Голландії і Франції у 17 – 18 ст. За віровченням Я. близький до *кальвінізму.* Основні положення Я. були сформульовані голландським богословом К. Янсенієм (звідки й назва).
ЯНУС (лат. Janus) – 1) В давньоримській міфології бог часу, всякого початку й кінця. Зображували з двома обличчями – старим і молодим, оберненими в різні боки. 2) Переносно – дворушник, підступна людина.
ЯРАНГА (чукотське) – переносне житло кочових чукчів і коряків, а також деяких груп евенків та юкагирів.
ЯРД (англ. yard, букв. – палиця, стрижень) – англійська міра довжини (≈ 91,44 *см*).
ЯРЛ (старосканд. earl, iarl, букв. – шляхетний) – 1) У Скандінавії за середньовіччя знатна людина, пізніше – глава області або ряду областей, що підпорядковувалися безпосередньо королю. 2) У Швеції в 12 – 13 ст. титул головнокомандуючого на морі.
ЯСОН, **ЯЗОН** (грец. Ιάσων) – у давньогрецькій міфології герой, який очолював похід *аргонавтів* у царство Еета (в Колхіду) по золоте руно.
ЯТАГАН (тур. jatagan) – холодна зброя, нагадує шаблю чи кинджал, з увігнутим лезом.
ЯХТА (голл. jacht) – вітрильне, моторне або вітрильно-моторне спортивне чи туристичне судно.
ЯХТ-КЛУБ (англ. yacht-club) – громадська спортивна організація, яка об'єднує спортсменів, що займаються водним спортом (парусним, весловим, моторним), а також будинок, приміщення цієї організації.
ЯШМА (араб. яшм) – осадочна гірська порода, червоного, сірого, зеленого, білого й чорного кольору; складається переважно із зцементованих зерен кварцу й халцедону. Виробне каміння.